

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ESTERHÁZY PÉTER: Literátor versus <meglepetés> (*Danilo Kiš pillantása*) 1305

KASZÁS MÁTÉ: A temetés, amelyen Esti Kornél letépi ingét (*novella*) 1317

ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fűrj (45) 1320

VILLÁNYI LÁSZLÓ versei 1333

KÓRIZS IMRE versei 1335

ZALÁN TIBOR versei 1337

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 1338

SZABÓ ÁDÁM versei 1340

MOHÁCSI BALÁZS versei 1342

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A Halál és az Über-Marionett (*Edward Gordon Craig Über-Marionett-elmélete*) 1345

BERTÓK LÁSZLÓ: Csorba Győző 95 1353

*

DUNAJCSIK MÁTYÁS – KERESZTESI JÓZSEF: Van-e jéghegy a csúc
alatt? (*Szolláth Dávid beszélgetése*) 1357

RUBIN SZILÁRD: Aprószentek (*regényrészletek*) 1371

*

P. MÜLLER PÉTER: Lázadások, megalkuvások, kényszerek: színházi
alkotók és intézmények parancsuralmi rendszerekben (*Lengyel György*
[szerk.]: *Színház és diktatúra a 20. században*) 1388

TURI TÍMEA: Vulkán vagy bánya (*Lanczkor Gábor és a [nem] személyes*
vers) 1397

GÁLOSI ADRIENNE: Kimaradni az igazságból (*Földényi F. László:*
Képek előtt állni) 1403

2012

JANUÁR

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

HORVÁTH VIKTOR *Diótörő* című mesekönyvét december 7-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel és a kötet illusztrátorával, Vincze Luca Fannival Takáts József beszélgetett.

*

A PÉCSI CAFLISCH CUKRÁSZDA irodalmi délutánt és estét tartott december 8-án. Varró Dániel és Keresztési József olvasott fel műveiből, Weber Kristóf zongorán játszott.

*

IRODALMI ESTET rendezett a Magvető Kiadó és a *Jelenkor* folyóirat december 13-án a pécsi Cafilisch Cukrászdában. Bodor Ádám *Verhovina madarai* című regényéről és Kertész Imre *Mentés másként* című könyvéről a kiadó és a lap munkatársai: Görföl Balázs, Kisantal Tamás, Szegő János és Szolláth Dávid beszélgettek. A *Jelenkor* decemberi számát Ágoston Zoltán mutatta be.

KIÁLLÍTÁS. *Ilona Keserü Ilona* legutóbbi időben alkotott festményeit bemutató tárlat nyílt a pécsi Nádor Galériában. A műveket november 19-e és december 4-e között tekinthették meg az érdeklődők.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. A pécsi Janus Egyetemi Színház idén ünnepli fennállásának 15. évét, immár új helyszínen, a Zsolnay Kulturális Negyedben. A jubileum és az új stúdiószínházba költözés alkalmából a társulat december 10-én bemutatta Weöres Sándor *A holdbeli csónakos* című darabját, Mikuli János rendezésében.

*

IRODALMI DÍJAK. Az idén negyedik alkalommal átadott Rotary Irodalmi Díjat ez évben Lovas Ildikónak ítélték oda *A kis kavics* című regényéért. A Zelk Zoltán-díjban idén Varga Mátyás részesült.

Szerzőink

Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.

Kaszás Máté (1953) – író, Pécsen él.

Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.

Villányi László (1953) – költő, a győri *Műhely* főszerkesztője, Győrben él.

Kőrösi Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Zalán Tibor (1954) – költő, író, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Szabó Ádám (1969) – író, középiskolai tanár, Budapesten él.

Mohácsi Balázs (1990) – a PTE BTK irodalom szakos hallgatója, Pécsen él.

Földényi F. László (1952) – esztéta, kritikus, Budapesten él.

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Dunajcsik Mátyás (1983) – író, költő, kritikus, Budapesten él.

Keresztési József (1970) – kritikus, Pécsen él.

Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, tanár, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.

Rubin Szilárd (1927–2010) – író, költő.

P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Turi Tímea (1984) – kritikus, író, az SZTE BTK PhD-hallgatója, Budapesten él.

Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, Pécsen él.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

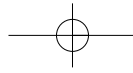
www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

ESTERHÁZY PÉTER

LITERÁTOR VERSUS <MEGLEPETÉS>

Danilo Kiš pillantása

Egy régi mottó:

Anekdót. Egy afféle irodalmi konferencián a nekem rendelt tolmács nagyon tudott spanyolul, ami jó volt, mert ott spanyolul beszéltek, de az irodalomról halvány dunsztja se, akárha nekem a tehéntermesztésről beszélnének. Az előadó épp vidám dolgokat mondhatott, mert körülöttem dőltek a nevetéstől. Mit mond?, kérdem. Várjon, figyelek, majd később. Megint hallom, hogy Kafka és bruhaha. Mit mond? Majd később.

Ez így ment végig. Wittgenstein, Camus – és a felszabadult, orgiaszerű vihogások. Taps, szünet, várakozón a tolmácsra néztem, fiatal egyetemista lány volt, aki szigorúan, mintegy megrovóan azt mondta: Igen. Azt hiszem, az irodalomról beszélt.

Magnifizenz.

Magnifizenz és hosszas hallgatás.

Régóta,

ha nem is kora gyermekkorom óta várok erre a pillanatra
(hosszas hallgatás, mely alatt elmondom, mi a helyzet: az a helyzet, hogy meghívtak 2011 őszére a
kölni egyetemre, úgynevezett literátornak; hogy ez mi is, az kiderül majd a szövegből; ennek
keretében kellett egy előadást tartanom, ez vagy majdnem ez következik alant,
értelemszerűen kicsit német fültre van írva, kölni, egyetemi fültre),
hogy végre így kezdjek egy szöveget:

Magnifizenz.

(Magyarul ez szürkébben hangzik, ez valójában egy sima „Tisztelt rektor úr!”,
bár egy kicsit szerencsétlenkedhetnék a magnifikusszal.)

Magam elé képelem, hogy állok egy egyetem aulájában,
csönd van, figyelnek, talán Kölnben vagyunk,
és akkor!

váratlanul, előkészítetlenül, föltartóztathatatlanul

kitör belőlem egy magnifizenz.

Felkiáltójellel természetesen!

Mintha egy apró tavaszi virág bukna hirtelen elő a földből,

vagy ahogy apám fogalmazta

egy jó szándékú, ám giccses dolgozatában, melyet helyettem írt meg

még a régi, gimnáziumi időkben,

„a hóvirágok hófehér fejcskéjükkel dárdaként döfték át a korhadó avar páncélját”.

Az nem volna igaz, hogy nem tudtam írni,

hogy akkor, régen nem tudtam írni,

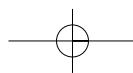
tudtam, hogyne tudtam volna,

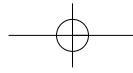
akkor még mindent tudtam,

ezt mutatták a fényes bizonyítványaim,

még tornából is jó jegyeim voltak,

csak éppen váratlanul az írás okozott problémát,

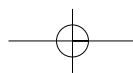

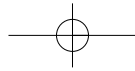

az írás legfontosabb, esszenciális tulajdonsága a problematikussága volt.
Maradt.

Magnifizenz,
és legszívesebben itt abba is hagynám,
ha ott állnék a kölni egyetem díszes aulájában,
ennél ünnepélyesebb már nem tudok lenni, talán a
„Goethe”
kezdőszóval jutnék magasabbra, de azt meg nehéz folytatni.
Esetleg alacsonyabbra kéne törekedni. Vagy előre.
Ám előbb még hátra.

Amikor tavasszal,
amikor tavasszal Nádas Péter,
amikor tavasszal a barátom, Nádas Péter –
Állj. Álljunk meg.
Meg kell állnunk itt, mert vagy komolyan veszem a
„barát”
szót, és akkor itt most azonnal kisiklik ez a beszéd,
amely még nem is tudja magáról, hogy micsoda,
vagy
csupán formálisan, jelzésszerűen használom az említett szót,
lám, már most is milyen ijedten kerülöm,
és akkor ugyan ügethet a szöveg tovább,
szövegem göthös lova ügethet vígan tova,
ám vinné magával nehéz teherként a kételyt és kérdést
– mint mételet –,
hogymé, mért,
mért volt fontos Nádas Péter barátságát, barát voltát idekeverní,
amire természetesen tudnék válaszolni, de most nem válaszolok,
inkább szokásom szerint visszatérnék a főmondathoz,
mert szokásom szerint eltértem onnét,
bár szövegem göthös lova, amely nem a spanyol lovasiskola szabadságot adó kötöttségében
parádézik
– a lovaglóművészet a ló önkéntes közreműködése nélkül elképzelhetetlen,
a belovagló köteles újra
meg újra kapcsolatát lovával fölülvizsgálni és adott estben magába szállni;
a hiba első körben a
lovasnál, nem a lónál keresendő; megemlítendő még, hogy
a gyönyörű andalúz lovak mozgása
jobban érvényesül az esti fényben, valamint hogy
a történelem viharai el szokták söpörni a lovas, lovat, de még az épületeket is, sajnos –,
akkor már legyen inkább Rosinante, annak volna, ha közhelyesen is,
irodalomtörténeti húzása,
bár szövegem göthös Rosinantéja inkább
ide-oda csapongó pille vagy követhetetlen hegyi patak vagy tántorgó részeg,
szóval
Nádas Péter újabban az esszéit versbeszédként írja,
ami remek ötlet,
ami számára remek ötlet,

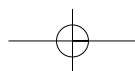

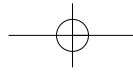

ami a barátom számára remek ötlet,
mert
pusztán a forma által olyan gazdagodás érhető el, ami sehogy másképp,
se gondolkodással, se elhatározással, se vággyal, se akarattal, csak a forma által,
nála konkrétan a szövegre való reflektáltság jelenik meg, valamint ettől nem függetlenül
a humor,
vagy inkább valami nehezen megnevezhető a humor és irónia közt,
amikor tehát tavasszal beszédet tartott az egyik budapesti művészeti akadémián,
azt nagy lelkesedéssel hallgattam, és mondtam is neki utána, hogy
milyen jó forma ez,
és hogy lelkesültségem túlhabzását csitítsam, mert a lelkesültségem szeret túlhabzani,
hozzáfűztem, hogy ezt majd még én is használni fogom,
ezt,
amit most is használok, ezt a, mondjuk így, költői tördelését a soroknak,
bólintott,
mintha tudna valamit, in concreto mindent,
nem, ez csak apró gonoszkodás a részemről, úgy láttam, inkább örült,
ebből az örömből játszott,
azt játszotta, hogy kioktatón odabökte: úgyse tudod.
Hát persze hogy nem!, kurjantottam fölszabadultan,
kurjantotta az engem játszó (jó) színész, hát persze hogy nem,
hisz éppen ezért lehetséges a dolog!

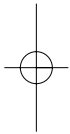
Én,

ez az „én” itt, a kéziratban külön sorban áll, egyedül,
amit hangsúlyozással igyekszem, igyekeztem imént kifejezni,
és ezt a tördelést nevezem nádas versformának,
miközben az „én” így, külön sorban azonnal Gombrowicz-idézet lesz,
emlékezhetünk, ahogy a naplói kezdődnek,
hétfő: én, kedd: én, szerda: én, és tán még a csütörtök is az volt,
én,
nos, én szoktam azt mondani, hogy az író végül is fundamentalista, hogy az „egy” embere,
hogy nincsen választása, mert per definitionem a nyelv embere,
egyetlen nyelvé, az anyanyelvé,
illetve azé a nyelvé, amelyen ír.
Hisz nem is biztos, hogy van anyja.
Nem váltogathatja a nyelveket kedve szerint, akkor sem, ha egy másik nyelv az adott helyen
jobban működne,
ellenkezőleg,
az írói munka pontosan ezeken a helyeken kezdődik,
éppen ott, ahol valamiképpen megtorpan a nyelv,
ahol nincs bejáratott megoldása.
Ach, be vagyunk zárva egyetlen nyelv börtönének végtelenségébe és végességébe.
Ha,
ez külön sor volt,
ez is,
ha föltételezzük, hogy létezik az Úr, és úgy föltételezzük vagy egyszerűen úgy létezik,
hogy
beszél is, vagy, nehéz kimondani, ír,
magyarul ez például szójáték, der Herr schreibt, ez így hangzik: Úr ír,

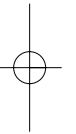

egy kolléga, egy, reméljük, tehetséges kolléga,
 agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem,
 de nem is ezen a nyegle úton mennék tovább,
 szóval ír, olvas, beszél az Úr,
 de
 vajon milyen nyelven?
 Nevetséges volna azt föltételezni, hogy például németül beszél,
 mert mért pont németül beszélne,
 akkor már logikusabb azt hinni, hogy magyarul,
*(és akkor a következőket, lassan úgy mondhatni, szokáshoz híven, magyarul mondtam,
 annyira jó érzés magyarul beszélni, miközben a kutya se érti;
 az érzés jósága valamelyest csökken, ha Magyarországon beszélünk ugyanilyen föltételekkel)*
 mert ugyanis, ha az Úr magyarul beszélne, azt a kutya se értené,
 és vajon nem ez-e a tapasztalatunk
 az Úrral kapcsolatosan, az nevezetesen, hogy vagy nem hallunk semmit, a csillagok némák,
 ahogy a költő mondja, vagy hallunk ugyan valamit, mint most önök,
 de érteni nem értjük, zavartan
 hallgatjuk, ezt a zavart paradigmátikus szépséggel hozná a magyar.
 Most kicsit hallgatok, hogy
 megemésszék, amit mondtam.
 (csönd)
 Vagyis azt mondtam az előbb az én anyámnak a nyelvén, hogy
(és elmondtam ugyanazt rendben németül)
 (csönd)

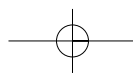

Nem,
 mégsem valószínű, hogy magyarul beszélne.
 Érthetően beszél, csak nem értjük.
 Itt emlékeztetnék, már nem először, arra, hogy maga az Úr volt az,
 aki összezavarta a nyelvünket,
 vajon nem kéne tehát ezért örömmel fogadnunk ezt a
 posztbábeli nyelvi káoszt,
 a párbeszédre vonatkozó, újra meg újra megmutató tehetetlenségünket?
 Az egy-nyelvű ember talán túlon túl megértené egymást,
 mindenesetre úgy tűnik, szükségszerűen
 égis éró tornyot
 akar építeni, és ezt valamely oknál fogva opponálja az Úr.
 Az Úr nem Bábel nyelvén beszél, hanem egyszerre mindegyiken.
 Mintha a Finnegans Wake is ilyesmivel próbálna?
 (Megl lehet, ez Bábel nyelve, ez a minden, ez az „egyszerre mindegyiken“.)

Első nekifutásban tehát ide akartam kilyukadni, oda, hogy az említett
 egyet és sokat
 kell összeegyeztetni,
 az írói nyelvi fundamentalizmus egyét és a világirodalom sokját.

Rögvest kérdezzük meg bátortalanul, lehetséges, hogy Goethe a világirodalom fogalmát
 magára szabta,
 így azután rajtunk, egyszerű halandókon, lötyög?
 Talán Heinétől származik, de mindenképpen olyan, mintha tőle való volna

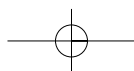

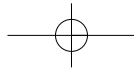
a következő bon-mot:
 a rossz írók, azt írják, amit elvárnak tőlük,
 mi, rendes, vulgo jó írók, írunk, amit tudunk,
 és Herr Goethe az, aki azt ír, amit akar.

Eddig azt hittem, hogy a világirodalom a világ irodalma.
 De most, hogy a kölni egyetem rákényszerít, hogy – új sor –
 átgondoljam az életem,
 és ennek jegyében mindenféle okos szövegeket kaptam kézbe, azt kell látnom,
 hogy a világirodalom goethei konceptusa
 „a feltételezésekkel szemben, nem a nemzetközi remekművek
 kánonját kívánja megteremteni”,
 hanem inkább annak végiggondolása, hogy
 „hol, hogyan próbáljuk az idegen kultúrákat megérteni”.
 Goethe azt mondja,
 nem egymás műveinek, hogy azt ne mondja(m) termékeinek megismerése a cél,
 hanem...
 hanem „hogy ezek az élénk, figyelmes, törekvő literátorok
 megismerjék egymást,
 és vonzalmaik és a közösségi szellem következtében készletve érezzék magukat
 társadalmi szinten
 cselekedni, hatni”.

Kitérésként,
 „ez nem kitérés, ez maga a mű”, mondja kedvenc Plinius-idézetünk,
 megjegyzem, ifjabb Plinius,
(non enim excursus hic eius, sed opus ipsum est,
szúrta be a fordító, Buda György, megveszem, írtam neki vissza, ő meg fordíthatta ezt is)
 kitérésként tehát megjegyzem,
 hogy először az élénk, iparkodó (strebende) literátort
 haldokló (sterbende) literátornak olvastam,
 még gondoltam is arra, hogy milyen szép és nagyvonalú ez, hogy
 a nagy Goethe
 ilyen barátságosan laposan, közhelyesen fejezi ki magát,
 így nyitva ki a végtelent élet és halál közt.
 Mindezzel kapcsolatban aktuálisan és önéletrajzi akcentusokkal megemlítem,
 mert Blamberger professzor úr megemlíti,
 mert neki Boschung professzor úr említette,
 hogy a literátor már szerepel Svetoniusnál is,
 mint „közepesen művelt” valaki, akinek ugyan van köze
 a szavakhoz, az íráshoz, de ez a köz
 „az irodalmat illetően a legkevésbé sem tökéletes, inkább fölületes”.
 Ha egy verset el lehetne mesélni, akkor e helyt elmesélném
 Kosztolányi Dezső *Esti Kornél éneke* című versét,
 mely, kis túlzással, a felületesség himnusza,
 a sekély mélységéről és a mély sekélyességéről értekezve,
 de egy verset nem lehet elmesélni.

Igyekszem megérteni, ki vagy micsoda is ez a literátor, aki lettem.
 Attól tarok, meg kell változtatni életemet.

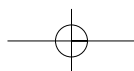

Amikor elfogadtam a kölni meghívást, erre nem gondoltam, evvel nem számoltam.
 Literátorként a literátorokhoz fűződő vonzalom és közösségi szellem kell mozgasson,
 vagyis azonnal abba kell hagynom most a beszédet,
 nem önök az én partnereim,
 még a Mikulás-szerepemről is le kell mondanom, arról a kicsit gőgös reményről,
 hogy én hozhatok önöknek valamit, ha nem is ajándékot, de valami ismeretlen használhatót.
 Itt sem lehetek hát, ugrik a magnifizenz, de ott sem, ahol szoktam,
 nem a dolgozószobámban kell ülnöm, szövegek vagy leendő szövegek
 félelmetesnek mondott fehéré fölé hajolva,
 hanem
 estélyekre kell járnom, literátor-partykra, fogadásokra, fesztiválokra,
 hisz „személyes jelenlét” kellenek,
 írja Goethe,
 és a tevékenység „inkább utazás, mint a levelezés” által műveltetik
 (ám ezt Goethe szebben mondta, ha ezt mondta egyáltalán).
 De hiszen ez egy bulikirály! Egy partiállat!
 (A jól bejáratott Partylöwe-t próbálgatom magyarrá tenni, fordítási javaslatokat,
 ha még van szerkesztőség,
 a szerkesztőségbe várjuk „A nemzet a létét, a fennmaradását köszönheti a nyelvnek – mondta az
 államtitkár. A magyar nyelv napja szerinte a Költészet napjával és A magyar kultúra napjával
 együtt hármas ünnepet, egységet alkot. Ettől kezdve a mi dolgunk, különösen a fiataloké, az
 iskoláké, hogy ne feledkezzünk meg ezeket az ünnepeket méltó tartalommal megtölteni, hogy ne
 váljanak üres formalitássá – tette hozzá.” – jeligére.)

És mi van akkor, ha a megismerendő literátor ugyan jó literátor, de lehetetlen pofa?
 Két orra van, három szeme, és megijedünk tőle, és ráadásul a tenyere is izzad.
 Ez az irodalommal magával,
 a könyvvel, a szöveggel nem fordulhat elő.
 Vagy nekem van három szemem és mindegyikkel bandzsítok is.
 Mindenesetre agyó, nekem most Daniel Kehlmann-nal kell találkoznom,
 ő bizonyosan literátor (*legalábbis tavaly ő volt*), és megnyugtató a szemek száma is,
 de nem közönség előtt, hanem mintegy után, sőt helyett,
 tehát vele találkozni kettesben, bensőségesen Gaussról beszélgetni,
 illetve hagyni őt róla beszélni,
 én meg majd Bolyai Jánosról, illetve főleg arról,
 hogy szerintem Gauss lekezelően bánt vele,
 de hogy ennek inkább matematikai okai volnának, mint személyesek,
 vagyis hogy Gauss nem egy nagyképű alak, hanem nem fogta föl igazán Bolyainak
 a nem-euklideszi geometriára vonatkozó forradalmi gondolatát.
 Mintha a goethei literátor maradna a könyv innenső oldalán,
 baráti-szakmai beszélgetésekben
 a szakmabeliekkel.
 Goethe ötlete inkább kommunikációs ötlet és kevésbé felvilágosító jellegű.
 Az olvasható Goethe-megjegyzések alapján hajlok Anna Bohnenkamp megállapítására:
 »a goethei világirodalom nemcsak hogy a nemzetközi és intellektuális
 kommunikáció által jön létre,
 hanem ő maga ez a kommunikáció«.

Hát ez egyáltalán nem tetszik nekem, egyre kevésbé. A fent idézetet Dieter Lampingnál
 olvastam, aki ezt túlzásnak tartja, és úgy véli, világirodalmon Goethe mégiscsak szövege-

ket értett, szövegeket „melyek által a szerzők társalognak, diskurálnak, tanácskoznak vagy melyek épp ezekből a tanácskozásokból keletkeznek”. Az első lehetőséget irodalmi szempontból érdektelennek tartom, a második már érdekesebb, de nem sokkal, és ritka, mint a fehér holló.

Ipari méreteket öltött a fesztivál-, event-, konferencia-kultúra, ezekre sok-sok pénzt lehet mozgósítani, sokkal könnyebben, mint egy verskötet megjelentetésére. Csak egy kicsit voltam most demagóg.

Indulatomban közben elhagytam a nádas versformát, egyszerűen megfeledeztem róla. Mindegy, most már késő.

Reflexből, előtanulmányok nélkül azt mondanám (mondtam volna), a literátor feladata: megismertetni, megszerettetni valami messzít, távolit, ismeretlent, vagy közelit újra ismertetni, fölfedezni, egyáltalán mozgásban tartani.

Ezt tette a tavalyi literátor, ahogy ránézett a kolumbiai mester regényére avval az ő osztrák, német, európai, kehlmanni pillantásával; nem azt mondom, hogy sokat tanultam belőle, nem is azt, hogy új megvilágításba helyezte volna a *Száz év magányt*, ennél valószínűlenebbet állítok, egyszerűen szólva a legfontosabbat: kedvem támadt újraolvasni a regényt.

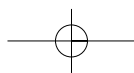
Ám a goethei ősz-szövegek, úgy tűnik, nem ezt a feladatot jelölik ki. Hanem hogy mi, írók értsünk meg valami újat a másiktól, és használjuk azt. Ahogy Goethe erről beszél, a világirodalomról és a literátorról, abban legfőképp, és ez nem igazán nagy meglepetés, mindenesetre nem raritás, az önzése nyilvánul meg. Csakhogy Goethe önzése is goethei. A goethei ego világszerű, így azután meg kell gondolnunk, mi mit jelent. Egyszerűbb és helyénvalóbb zavarba jönnünk, mint az egészet a kritikai horizontra tuszkolni. Értsük meg és használjuk, eddig volna az önzés – ám ha Goethe megértett valamit, az azonnal túllépett a személyesség ingerlő kisszerűségén.

Hogy fest tehát ez a kozmikus önzőség? Szóval nem behozni, még csak nem is kivinni, nix Import-Export-Kultur-GmbH, hanem nekünk odamenni: tanulni – formát, reflexet. Világgá ment csacsi és bari. Johann és Wolfgang. Lásd *Nyugat-keleti díván*. Ezt értem. De mindez kevésbé a beszélgetésekből veszi erejét, inkább a szövegekből. Az olvasásból.

Mutatom, mire gondolok. Függetlenül attól, hogy mire jutottam literátor-ügyben, bár-hogy van is, bármi következzen is Goethe megjegyzéseiből, a szerződés szerint afféle székfoglaló előadást kell tartanom „egy világirodalmi rangú szerzőről”. (Persze, ha a világirodalomnak nincs szerzője, vagyis egy bár rangos, de üres halmazzal van dolgunk, az tág teret adna az előadónak, de ezt igazán csak zárójelben említem.) Mert amúgy én az volnék, aki, idézem, „a sajátból, otthonról el is megy az idegenbe, és nem csupán onnét ide áthoz”.

Egy kölni tekintet fényében (illetve súlya alatt) az én *sajátom* is idegen, idegenből megyek idegenbe, és ez olykor még akkor is igaz, ha otthon maradok. Növeljük tovább a bizonytalanságot, már csak azért is, mert engem főként maga a bizonytalanság érdekel. Mert kiről is fogok beszélni (vagy már rejtetten beszéltem is)?

Az alcím szerint Danilo Kišről. Vagy mégis Kosztolányi Dezsőről? Akkor most kiről? Kišről vagy Kosztolányiról vagy Kišről és Kosztolányiról, és amikor ezt így mondom, hogy Kišről vagy Kosztolányiról vagy Kišről és Kosztolányiról, akkor már egy Thomas Bernhard-szerkezetet használok *A mészégető*ből, ez van a fülemben, ezért használom ezt, megismertem, megszerettem, megtanultam, magamtól, egyedül nem biztos, hogy kitaláltam volna –

– – – hogy ennek az országnak az egész népe a hazugságba menekült, aki igazat mond, máris büntethető és máris nevetségés, a tömegek vagy a bíróságok döntenek el, kit kell megbüntetni vagy nevetségessé tenni, vagy megbüntetni és nevetségessé tenni, ha nem lehet megbüntetni azt, aki igazat mond, akkor nevetségessé kell tenni, ha nem lehet nevetségessé tenni, akkor tenni kell róla, hogy büntethető legyen, nevetségessé vagy büntethetővé teszik ebben az országban azt, aki megmondja az igazságot, mivel azonban a legkevesebben akarják magukat nevetségessé vagy büntethetővé vagy nevetségessé és büntethetővé tenni – – –

– szívesen és sokszor idézem ezt az örökké aktuálisnak tetsző passzust, nemzetkritikában, nemzetfanyalgásban nincs jobb Bernhardnál; úgy működik ez, mutatis mutandis, mint a néma filmek üldözési jeleneteiben olykor, hogy az üldöző autó kereke beragad a villamos sínbe, és így az üldöző a sínnel együtt elkanyarodik, míg az üldözött boldogan egyenesen el; én is folyton elkanyarodom, kitérőkbe bonyolodom, most például komoly erőfeszítéseket teszek, hogy ne említsem újból szegény Pliniust, és ez majdnem sikerült is.

Akkor tehát ő, Bernhard az én literátorom? Személyesen alig ismertem, egyszer találkoztam vele, pontosabb azt mondani, hogy egy térben voltam vele, még a régi, Jochen Jung-féle Residenz Verlag jóvoltából (*ez olyan típusú jelző, mint a Mozgó Világ régi-je*), meglepődtem, hogy milyen kedves társalkodónak mutatkozott, a könyveiből igazán hiányzik minden kedvesség, illetve nem hiányzik, csak nincs bennük, bár azt hiszem, hosszú távon személyesen is áspiskígyó-alkat volt, langue d'aspic...

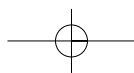
Literátor és anekdota úgy andalognak kézen fogva, mint Goethe és Schiller?

A Kiessel való találkozást már többször elmeséltem, megírtam, ez ellene szólna, hogy most is megtegyem, viszont a goethei Weltliteratur-Imperatívusz, ez a kommunikációs íz vajon nem szükségszerűen redundáns? Beszélgettek már olyan valakivel, aki szigorúan kerüli a redundanciát? Olyan valakivel, aki kizárólag fontos, jelentős, egzisztenciális kérdésekről hajlandó beszélni, pontosabban eszmét cserélni? Én ismerek egyet, nem mondom meg a nevét, jelentős művész, önök is ismerik – de egy vacsora vele, afféle baráti beszélgetésben, az a rémálom maga. Kizárólag olyan mondatok nyerik el tetszését, melynek létezése szükségszerű. Amikor tehát arra kérem, tolja felém a sőtartót, érzem, evvel az egész európai kultúrát, le egészen a zsidó-hellén gyökerekig – elárultam, és én magam nyakig a partikularitás szóra sem érdemes banalitásában. A sőt azért odatolja, szeret.

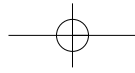
A Danilóval való találkozásom része egy regénynek is (részévé tettem; a megformálás kegyelme!, még lesz róla szó), igaz ott (egy regényben) már nehezebb megmondani, ki is az „én”, de most nem bonyolódna bele az Ich-Erzähler „Madame Bovary c'est moi”-típusú kalandjaiba.

A regénycímben szereplő Hahn-Hahnról írja a szintén áspis nyelvű Heine, miszerint a nőírók olyanok volnának, hogy egyik szemük a papírra, a másik mindig egy férfira függesztve – kivéve Hahn-Hahn grófnőt, aki félszemű. Nekem a regényhez a másik szem kellett, a nem-létező, az imaginárius szem az imaginárius tekintettel – ez lett, remélem, ez lett a regény tekintete is. (*A Jelenkor-olvasót megkíméljük az újraközléstől, és a Hahn-Hahnba irányítjuk, úgy mond.*)

Az ez évi literátor egy úgynevezett kis országból jött, kis ország kis nyelvvél. A kis nyelv természetesen nem kisebb, mint a nagy nyelv, csak kevesebben beszélik. Ebből az is következik, hogy kevesebben olvassák, és ebből a kevésből is lényeges dolgok következnek (egészen az írói bankszámláig bezáróan); mindez azonban bagatell részletkérdés, ahhoz képest, hogy mit jelent ez a kicsiség a, mondjuk így, világerzékelést illetően.

A kis ország és kis nyelv embere, ha kimozdul ebből a kicsiből, mindegy milyen irányban, legkésőbb 300 kilométer múlva idegenben van. Kiszáll a vonatból, köszön, jó napot kívánok, guten Tag, és egy kukkot sem ért a válaszból. Elvileg tanulhatott volna nyelvet, de az nem magától értődő, anyjának nyelve se nem szláv, se nem indogermán, hanem valami finnugor, de Finnország messzi van, és ha közelebb volna, akkor sem javulna a helyzet.

Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy a világ többé-kevésbé idegen. Ez helyes és közhelyes következtetés, ám erre a nagy nyelvek birtoklói nehezebben jönnek rá – a közép-európai irodalmaknak ez az egyik kulturális hozzájárulása a nagy egészhez.

Mellesleg említem, hogy ez a forrása a provincializmusnak is. Melynek gyökere nem a műveletlenség vagy a tudatlanság stb., hanem a félelem, félelem attól, amit nem ismerünk, és ez a terület egyre nő, félelem az idegentől, akit nem ismerünk, nem tudjuk, mit akar, mit eszik és mikor térdel le, min nevet és min sír. (De azért nagy megértés-vágyunkban, tolerancia-gyakorlataink közepette ne felejtjük el, miként írja le Kiš a provincializmust: félanalfabéta butaság, begyöpösödés, a gyűlöletnek és nacionalizmusnak tápot adó agyi és lelki zárlat, újjazdag kivagyiság, banalitás, gonoszság.) A nagy nemzetek sem mentesek a provincializmus kisszerűségétől, csak ez megint nehezebben fölismerhető, mert nagy és gazdag a provincia.

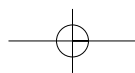
Szóval hogy ki mit tesz az egészhez, ki mire érzékeny. Én, Goethe literátorjával ellentétben mindig a könyveknél kötök ki – a nagy könyvek kivétel nélkül olyat mutatnak, amit nélkülük nem is vennénk észre, nem is látnánk.

Ennek kapcsán a nekem szintén literátorként működő Kertész Imre jut eszembe: van egy szenvedés, egy kiszolgáltatottság a világban, amit kizárólag ő általa láthatunk. Az egyik legnagyobb vagy inkább legszebb irodalmi élményemet köszönhetem neki, annak példaszzerű megélését, hogy mire is jó az irodalom. Ha nem olvastam volna a *Jegyzőkönyv* című írását, észre sem vettem volna, hogy történt velem valami ott a vonaton a kilencvenes évek elején, amikor Bécsbe tartva a magyar vámos barátságatlan kérdésekkel vegzált. Talán csak vállalt vontam volna, fátyol reá. A Kertész vagy a Kertész írásának a pillantása révén lett nekem is tekintetem, az ő érzékenysége teremtette meg az enyémet, s láthattam így rá a saját kiszolgáltatottságomra, felelőtlenségemre (lásd vállvonás), sőt, talán szenvedéseimre, melyet amúgy észre sem vettem volna. Ebből az élményből és, nem túlzás, megrendültségből született aztán a közös könyvünk, az *Egy történet (két történet)*.

Az alcím szerint Danilo Kišről beszélek, a szöveg egy belső utalása szerint Kišről vagy Kosztolányiról vagy Kišről és Kosztolányiról – konkrétan pedig Kertészről. Talán a K betű (K, mint Koethe) a nagy összekötő.

Ha a már említett „kis nyelvi”-vonat dél felé halad, akkor egy pillanat alatt Danilo Kiš földjén járunk, amely egyszerre Kosztolányié is (és persze hangsúlyozottan egyikőjüké sem), mindketten Szabadkán születtek, amelyet Suboticának is hívnak, most Szerbiához tartozik, előtte hosszasan Jugoszlávia volt, annak előtte még hosszasan Magyarországon – úgyhogy még az sem biztos, hogy ama vonatból kilépve nem értjük, mit beszélnek, és hogy csakis idegenséggel találkozunk. Ezen a vidéken még a bizonytalanság sem biztos.

A közös születési hely véletlene még nem verne hidat a két szerző közé. Hacsak – alig fölülműlható szerénységgel – én magam nem válok híddá. Gyönyörű hídfajtákat ismerek, ezeket hallva az ember azonnal híd szeretne lenni; hogy csupán a legfontosabb függőhidakat említem: egyszerű, külön lehorgonyzott, önmagában lehorgonyzott, azután a kábelhíd, a ferde kábeles hárfahíd, a ferde csillagkábeles, a ferde legyező alakú és az egypilonos ferde hárfakábeles. (Lásd néma filmes autókanyarodás plusz az Egy nő.)

Hogy szerénységem citromjából az utolsó kesernyés csöppet is kifacsarjam: Kiš és Kosztolányi művészete úgy működött esetemben, mint a perzsa Hafiz költészete a *Nyugat-keleti díván* esetében.

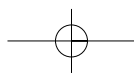
Kiš – hogy az alkalomhoz dörgölődő fogalmazással éljek – önmagában hordozta a literátorságot: az említett Szabadkán vagy Suboticán születvén, határ menti volt mindenes-tül: egyik lába kívül, a másik belül, és olykor fordítva, a kívül került belülrre, a belül kí-vülre, nyelv, származás történelem kettőssége, olykor hármassága, gazdagsága és üressége természetes napi tapasztalata. Így ír: „Az író sorsában semmi nem véletlen, még az sem, hogy hol született.” (Amihez azt tenném hozzá, hogy ehhez csak olykor az okot kell fölcserélni az okozattal.) Az itteni tapasztalat tehát azt mondja: nemcsak a világ idegen, te is idegen vagy: mindenhol. Kelet-Európában bárkiből idegen lehet egy pillanat alatt. Metaforikusan: mindenki potenciális zsidó. Kiš Magyarországon zsidó volt, Montenegroban magyar, Párizsban talán szerb, olyan jugoszlávszerűség. (Ő egyébként szerette annak mondani magát, jugoszlávnak. Ez se politikai, hanem költői elképzelés.)

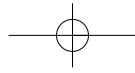
A születés kegyelme még nem elegendő a literátorsághoz, kell, Kiš szavával, a megformálás kegyelme. (Ismételjük:) Czesław Miłosz valami olyasmit mondott a nyugati és a keleti értelmiségi közti különbségről, így olvasom Gombrowicz *Naplóiban*, hogy az előbbit úgy igazán nem rúgták seggbe, ellentétben utóbbival. Ezen aforizma értelmében az volna az ütőkártyánk (ebben a rejtett viadalban, amit a *Nyugattal* folytatunk, elismer-tetni akarván sajátos értékeinket, erőinket, másságunkat), hogy élvén egy *brutalizált kultúrában*, közelebb állnánk, úgymond, az élethez. És hogy persze Miłosz maga is jól ismeri ezen igazság határait – meg hát szomorú is volna, ha presztízszünk kizárólag e vert testrészen nyugodnék. Mert egy vert testrész az nem normális állapotban lévő testrész, és a filozófiát, irodalmat és művészetet mégiscsak olyanoknak kéne művelniök, kiknek nem ütötték ki a fogait, nem verték össze vagy szét az arcát, és az állkapcsuk sincs kificamod-va. És hogy a test meg a lélek. Mert megesik, hogy testi kényelmetességek a lélek határo-zottságát növelik, és csöndes függönyök mögött, az (állam)polgár puha szobácskájában oly elszántság, szigorúság születik, melyről azok, akik benzines flakát hajjigálnak tan-kokra, nem is álmodtak volna. Így ez a mi brutalizált kultúránk csak akkor tudna hasz-nos lenni, haszonra szert tenni, hogyha megértenénk, ha fölfognánk, hogyha valami földolgozottá válnék, megmunkálttá, a valódi kultúra egy új formájává lenne, erőink át-gondolt és szervezett bevetésévé, egyetemes szellemmé. A kérdés: hogy képesek va-gyunk-e, vagy képes-e irodalmunk akár csak részben is e programot beteljesíteni.

Mindezeket az ő kis szobájában írja Gombrowicz, és zárnia is kell e helyt sorait, mert a *Pensio Las delicias*-ban vacsora vár rá. Él boldogan egyelőre, Naplóm, lelkem hú ebe – ám ne vonyíts! – urad bár távoz, jó ismét... Amiből kitetszik, hogy ez a Gombrowicz ne-vű igen okos férfiú volt.

Ha most egyetlenegy szerző egyetlenegy könyvéről beszélnek (amire már minden esélye-met eljátszottam), akkor az *A holtak enciklopédiája* volna Kištől. Kiš szívesen idézte Nabokov egy mondatát, amely akár könyvének a mottója is lehetne: „Sohasem értettem meg, mire jó könyveket kigondolni, amelyek ilyen vagy olyan módon nem történtek meg a valóság-ban.” Azt hiszem, Kiš művészetének dilemmája ama klasszikus: etikának és esztétikának az egysége, illetve felbomlása. Velem is, nemde, életről és formáról beszélgetett ott Portu-gáliában (ahonnan Esti Kornél, Kosztolányi hőse érkezik majd az én könyvembe, hogy portugálul beszéljen, „a virágok nyelvén”).

Kiš radikális, de nem szeret bele a saját radikalizmusába, körültekintően radikális – és ez alig ellentmondás. (Ami a logika terepén körülbelül annyira volna értelmes, mintha azt mondanók, valaki alig terhes. Éppen hogy. Egy hajszálnyit. Csöppnyit.) Radics Viktória írja szép Kiš pályarajzában: Kiš az irodalmi konvencióktól való eltávolodást nagyon is üd-

vözlí, és megérti, hogy a modern irodalomból kivett a *fabula maskarádéja*, eltűntek belőle a hagyományos értelemben vett hősök meg az ún. lélektani realizmus – megérti egészen addig a pontig, amíg *csak a dolog héja marad meg*. Itt megtorpan. A lázadás túl jól sikerült: a forma végleg leválasztott az (emberi) tartalomról. (...) Nem érdemesebb-e elfogadni a konvenciók kockázatát, mint rideg, érthetetlen és üres magaslatozásokba emelkedni?

„Tisztelem a szellem minden kalandját, írja Kiš, az értelem és a szív mindenféle lázadását, és őszinte tiszteletet érzek az iránt, aki megvetéssel illette *A bárónő öt órákor kilovagolt* frázisát, ám ugyanakkor mély meggyőződése, hogy e frázisban több művészet és élet lakozik, mint ama homok érthetetlen percegésében, amelybe nem süpped emberi talp. (...) Odaadó híve vagyok a konvenciók elleni lázadásnak, ám a dadogás határán megtorpanok, még akkor is, ha regényemet ezzel a mondattal kell kezdenem: »Reggel emberi lábnyomokra bukkantam a homokban.«”

Idézetről idézetre haladunk, ezt se tekinthetjük véletlennek.

Nem hiszem, hogy belemagyarázás volna azt állítani, Kiš fenti dilemmája az enyém is. Ez a kettősség mutatkozik meg a *Bevezetés a szépirodalomba* alapdátumává tett június 16-ban. Mert az, ugye, egyfelől a Bloomsday, a nap, amikor Joyce regénye és kis túlzással azóta minden regény játszódik, másfelől Nagy Imre kivégzésének napja. Ilyen a magyar intertextualitás, finom európai összefüggések, durva lokális leszámolások. Szó és vér összetartoznak, mintha nálam is összetartoznának, megjegyezve, hogy ez utóbbi is szó.

A holtak enciklopédiája sokat tud erről az összetartozásról.

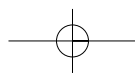
Literátori munkaköri kötelességemnek megfelelően szívesen anekdotáznék még Kišről, de nincs erre idő. Egy kicsi azért legyen. (*Ott volt, itt nincs. Elmeséltem találkozásomat Kiš esterházyi írásával, a Mily dicső a hazáért halni cíművel.*)

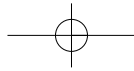
Nem hiszem, hogy túlzás, ebből a rövid novellából nőtt ki azután a *Harmonia caelestis* 800 oldala. Ezt jó lett volna megmutatni neki, azt hiszem, örült is volna, kevés nagyvonalúbb embert ismertem nála, de nem lehetett, mert meghalt. Egoistán, hangoskodva úgy mondanám, amikor meghalt, kezdtem el írni a *Harmóniát*. Így megy az irodalom: apáról apára. Az is fontos volt, ahogy láthattam, miként csinál egy eltűnt apából létezőt. Az apák mindig eltűnt apák, akkor is, ha vannak. Az eltűnt apa nyomában, hát persze, előbb-utóbb Proustba botlunk. Vagy: Cherchez le papa. A hiányzó apa kiváló regényhős-lehetőség: a nincs mint a van lehetősége. Ez az én regényemben így foglalhatik össze: „Mi a különbség édesapám és az Isten közt? A különbség jól látható: Isten mindenütt ott van, ezzel szemben édesapám is mindenütt ott van, csak itt nincs.”

A semmi mint a *megszépítés* lehetősége. A megszépített apa, a megszépített anya, a megszépített én, a megszépített világ: megszépítés nélkül nem maradna semmi. A valami igazabb, mint a semmi.

Most már nem fogok Kosztolányiról beszélni, pedig nagyon is érdekemben állna. Talán Nádasról kellett volna kevesebbet... Kosztolányi Hafiz-szerepe, literátorsága, nekem való literátorsága még tisztábban látható.

Pontatlanul, de sokat ígérően úgy mondanám, hogy továbbírtam Esti Kornél történetét, s noha tudván tudom – negyven év munka és, most Kölnben így fogalmazok, két óra beszélgetés Danilo Kišsel megtanította –, hogy a formáról való döntéseknek komoly következményei vannak, mégis meglepett, hogy egyedül az a tény, hogy a szövegben nem egy tetszőleges név (vagy egy tetszőleges én) szerepel, hanem Esti Kornél neve – az láthatóan másfelé kanyarította a szöveget, hogy azt ne mondjam, a cselekményt. Csak lesstem a kezem, hogy hová vezet a Kosztolányi.

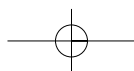

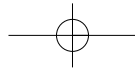
Azt hiszem, sikerült addig-addig ügyeskednem, míg két szék közt a pad alá kerültem, egyfelől nem elemeztem, de azért mondtam e tárgyban is valamiket, másfelől nem képviseltem szigorúan a goethei kommunikációs koncepciót (emlékszünk, Kehlmannel kéne most egy bécsi kiskocsmában söröznöm), de azért fecsegéssel és anekdotákkal jeleztem, hogy mintha megértettem volna, miről van szó. Inkább azt akartam megmutatni, hogyan működik konkrétan a literátor, a literátorság (akár önmagunk literátoraként).

Tudhattam volna, hogy így lesz, mert mindig így van: a tárgyról való beszéd része magának a tárgynak (ezt Kelet-Európában már Heisenberg előtt észrevették), hogy blöffszerűen használjam matematikai tanulmányaim szókészletét: könnyű Moebius-szalagok úszkálnak szigorú Klein-kancsóknak. Akkor tehát ez volna a „két szék közt”-literátor-felfogás, a Moebius-Klein-verzió.

Magnifizenz,
 említettem az elején, hogy itt kellene
 befejezni.
 De ami az elején egy megszólítás, magnifizenz,
 tisztelet, forma, ígéret, remény,
 az itt a végén immár csupán
 üres szó
 lenne,
 kopogó idézet, akarnok szimmetria,
 magnifizenz.
 (csönd)
 Igen,
 olyan, mintha már a végére értem volna.
 De még nem, föl kell oldjam, röviden, durván és kiszámíthatóan a címben jelzett
 meglepetést.
 Leveszem tehát az álarcom,
 az utolsó is, amely az úgynevezett igazi arcom,
 és kimondom, amit már több oldalról sejteni lehetett, én nem vagyok literátor,
 nem literátor vagyok,
 hanem,
 ahogy talán már sejtik is,
 textor!
 Textor, mindenestül, mindig,
 még az életem helyett is;
 és nemcsak anyai ágon.
 (Merthogy Goethe mamája, Catharina Elisabeth Goethe, gúnyneve Frau Aja: született Textor.)

Az utolsó szó azonban legyen Danilo Kišé,
 bár a szó olyan, mintha Kosztolányi Dezsőé volna,
 de Kiš kontextusában (emlékszünk: szó és vér)
 meglepőbb, élesebb, elgondolkodtatóbb:
 nežnije, nežnije, nežnije,
 gyöngédebben, gyöngédebben, gyöngédebben.

K A S Z Á S M Á T É

A temetés, amelyen Esti Kornél letépi ingét

epének

1.) Várta a pap a csodát, nagyon várta, számított rá, elvárta. Miért? Talán megjelent neki valaki álmában, és közölte vele, hogy: igen? Megingott-e hitében, amikor nem, amikor mégsem következett be a csoda? Méhében öt hónapos magzatával eltávozott a fiatal anya. Eltávozott?! El lehet *innen* távozni? A meghalás nem *ittmaradás* ugyancsak?... – gondolkozott Esti Kornél a harsányan zöldellő búzatáblák mellett elsuhanva vadonatúj, metáلكék kocsiával, remélve, hogy időben érkezik a temetésre.

A várandós kismama és magzata temetésére.

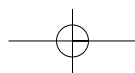
Mert bár a pap váltig hangoztatta, hogy van remény a felgyógyulásra, a baj mégis bekövetkezett. A család egyik nap még teljes hittel bizakodott, másik nap már a kripta-csinálás (időben meglegyen) lázában égett. Az elhunyt anyja azt mondta a nászának: ő egészséges feleséget adott a fiának! Szó volt róla, hogy esetleg majd, ha túléli, a nagybeteg hazakerül a szülői házhoz, s ott ápolják tovább. Ő egészséges lányt adott nekik, a nászáéknak! Már nem sírt. Viszont az utcán jártában-keltében is folyton beszélt a lányához.

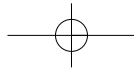
Esti emlékezett, ez a lányát elvesztő anya gyerekkorukban sokszor jött a városból a faluba nyaranta (kábé egyidősek ők), együtt játszottak a szomszédék szérúskertjében, pajtájában, itt-ott. Csöndes, a gondolkozásban, mozgásban kissé lassú, talán túlságosan is lassú természetű volt, s ő (lehet, hogy ezért?) különösen rokonszenvesnek találta.

Most meg, lám, ő jön a városból a régi falujába, pont a gyerekkori játszótársa lányának a temetésére, ez igazán szomorú!...

Anyjától úgy értesült, hogy a pap nem vállalta el a búcsúszertartást. Ugyan miért nem?! Talán fél, hogy elsírja magát? Vagy olyan nagy a csalódottsága, hogy képtelen az őszinte imára?... – Esti már a temető melletti szűk szurdokon kapott fölfelé vadonatúj metáلكék autójával, de még mindig a pap *hihetetlen elvakultságán* töprengett, szinte maga is megszállottan. Biztos megálmodta! Igen, álmában jött hozzá az Angyal, és mondta neki: légy egészen nyugodt, tiszteletes, a fiatal nő és gyermeke felépül, menj, add hírül mindenkinek!... Ilyen gyönyörűségesen szép álma volt! Ezután hogyan is lehetne odaállni temetni?! Egy ekkora hazugsággal...

2.) Amikor a szomszéd faluból felkért idős pap Isten jóságát említette föl a ravatalnál, Esti megfigyelte, akkor fordult el és lépett odább az anya a halott lánya

koporsójától. A lányától, akinek méhében ott volt öthónapos magzata. Nem mindjárt ezután, úgy fél percre rá kezdődött a nagy mozgolódás: széket hoztak ki a sírházból sietve, s az arcok is sorra arrafelé fordultak, ahol az esemény hirtelen lejátszódott. Esti viszont nem láthatta az előtte lévő széles oszloptól, hogy mi történik ott. Csak később tudta meg, hogy a lányát elvesztő anya ájult el. Férje, a gyászoló apa mindeközben rettenetesen elkínzott arccal, ugyanakkor mégis rendíthetetlen elszántsággal állt a vakító fehér koporsóval szemben – Esti csodálattal vegyes ámulattal végig őt nézte. Majd azután az elhunyt anyósa is rosszul lett. Ezt már maga az anyós mesélte el Esti anyjának, közvetlenül a temetés után, amikor átszaladt hozzá rövid időre, lévén szomszédok. Akkor mondta el Estinek, hogy az arany nyakláncot visszaadták a nászáéknak, csak a gyűrűt tartották meg, azaz húzták föl elhunyt menyük ujjára. Tartottak tőle, hogy nem fog fölmeni, hogy túlságosan dagadt az ujj, de nem volt dagadt, csak nagyon hideg. Egyébként – ő ugyan nem látta, mert nem akarta megnézni a felravatalozott menyét (maradjon meg emlékében olyannak, amilyen életében volt) – mások mondták, hogy szépen volt elrendezve minden, a fej kidudorodó varratait gyengéden takarta a szép batiszt kendő, s a szintén műtési hegek szabdalta nyakra lágyan simult a fehér selyemsál.

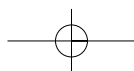
Esti előtt egy kutya feküdt a földön, már jóval a temetés megkezdése előtt letelepedett oda, s Esti hagyta, hadd pihenjen az állat az árnyékában. Gondolkozott, kinek a kutyája lehet? S hogyhogy pont most jött ki ide? Pont a ravatalozó elé, meg az ő lábához feküdt, miért? Az állatok tudnak valamit, amit mi már régen nem, de valaha igen, az elmúlásról?

Végül, mikor már javában folyt a szertartás, valaki belerúgott az állatba, s az a farkát behúzza vonyítva elinált.

3.) A sírnál, pontosabban a sírtól kicsit távolabb eső feketefenyő alatt, ahol a vadonatúj metáلكék autójával leparkolt, Esti inge alá egy bogár repült, a bal ingujjába, és ott matatott Esti meztelen hónalja környékén. Történt mindez a fehér koporsó kriptába leeresztése pillanatában, akkor, amikor az ifjú férj fájdalmas zokogása az ég felé tört vigasztalhatatlanul. Esti először hangyára gondolt, hogy a rovar a fáról pottyant a ingére, s mászott azután belülre, aprócska jószág, elég lesz, ha a körmével lepöcköli. Ám amikor ujjbegyével kicsit hosszabban megérintette a különös lényt, és érezte, hogy az jóval testesebb, mint egy hangya, Estit jeges borzongás járta át. Ujjával újra és újra megkísérelte óvatos mozdulatokkal kiterelni inge alól a jövevényt, de terelgetés közben is csak még tovább fokozódott az idegentől való iszonyata.

Hát még amikor körvonalazódott előtte a teremtmény egészalakos profilja, előtérben a sikamlósan nyálkás, s gömbölydedségében is meglehetősen torz fejével, s a szintén sikamlósan nyálkás, s gömbölydedségében is torz alfelével!... És igazán csak ekkor tudatosult benne a szó valódi tartalma, az, hogy *élő a lény*, amely, lehet, immáron eltávolíthatatlanul rá van tapadva... – számára ennek már a pusztá gondolata is elviselhetetlen volt.

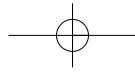
S akkor egy éles nyilallással hirtelen világosság gyúlt benne: pillanatra újra gyermek volt, tisztán látta, hogy a temető e helyen még sűrűn be van növe gyer-tyánnal-kökénnyel-akáccal, s ők, fiúk és lányok itt ásnak maguknak bunkert, a

temető eme félreeső gyepűjében, ennek a földnek a szagát szívják, lélegzik be, míg nyögve-izzadva haladnak lefelé az ásóval, lapáttal, sőt még azután is belélegzik, hogy sorban körbekuporodnak odalenn, a gödörben, a gödör alján – nem felejtí, sosem felejtíheti! –, ijedtükben nem is csak hogy el-, de *megnémulva*, mert mind ugyanazzal a dermesztő érzéssel telve, hogy ők itt most annak a *másik*, annak az *idegen világnak* a leg-, a leges-legtitokzatosabb birodalmába tévedtek!...

4.) Idegességében s zavarában, egyik kezével a vadonatúj metálkék autó csillogó kilincse után nyúlálva, másikkal kétségbeesetten az átizzadt inge alatt hadonászva, Esti furábbnál furább testhelyzetet vett föl, ott, az árnyékot adó fenyő alatt. Akkor már mindenki – még a sír szélén zokogó fiatalon megözvegyült férj is – ráfigyelt. Estinek most már tényleg hathatósan cselekednie kellett, s végre cselekedett: egyetlen rántással, villámgyors mozdulattal letépte magáról ingét, majd, mintegy merészen torkon ragadva, fél kézzel kikapta hónalja alól a *bestiát!*... Csupán csak némileg csorbította hősiességét az a rövid, éles sikoly, melyet közben óhatatlanul hallatott.

Mintha egy icipicit maga is halálra ijedt volna...

ORAVECZ IMRE

Kaliforniai fürj

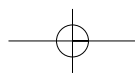
45

A Cachuma déli lejtőit még nem sütötte meg a nap, amikor Mr. Orcutt és kísérője a Happy Canyon Roadon az utolsó ranchot is maga mögött hagyva a hegység lábához érkezett. Mr. Orcutt, teljes nevén William Warren Orcutt a Union Oil első geológusa volt, akinek a cég számos nagy olajmező felfedezését köszönhette, kísérője pedig nem más, mint Imruska, alias Jim. Gaviotán át Santa Ynezig autóval mentek. Otthagyták a járművet, ösvéret béreltek, és a felszerelést annak háttára átpakolva gyalog folytatták útjukat. Választhatták volna a városkát Santa Barbarával közvetlenül összekötő országutat is, de az túl meredeken vitt fel a Santa Ynez-hegységben lévő San Marcos-szoroshoz, és Ford-T-jét kímélendő a geológus inkább a kerülőút mellett döntött. Annak az országútnak egy szakaszát aztán mégis igénybe vették, mert azon jutottak el a Happy Canyon Roadra. A cél, a Manzana patak völgye és a Hurricane Deck a San Raphael-hegységben még nagyon messze volt, de máris jókora utat tettek meg.

Megálltak. Egy ösvény kezdődött előttük. Mr. Orcutt elengedte az ösvér kötőfékét, és az állat menten legelni kezdett. Harmatos, csatakos volt a fű, de alig ha árthatott meg neki. Feltolta a homlokán a kalapját, és felnézett a meredek oldalra. Jobbra egy kőgörgeteg húzódott. Járt már erre, de tekintetével önkéntelenül végigpásztázta, aztán intett a fejével Imruskának, és ismét megmarkolta a kötőfék szárát, a másik kezével pedig az ösvér tomporára csapott. Nem volt rosszkedvű, de különösebben vidám sem. Olyan volt neki ez a nap, mint a többi, mikor terepen van. Mentek valahova, ahol a munkáját végzi majd, ahol vizsgálódni fog. Persze, közben sem lesz tétlen, már nem volt az, máris dolgozott, mert nem tudott nem vizsgálódni, egy területen úgy áthaladni, jelen lenni, hogy közben ösztönösen ne fürkésze a felszín, a felszín anyagát, alakzatait, és abból, amit lát, ne próbáljon következtetni valamire.

Nem így Imruska. Ő is nézelődött, de örömtől sugárzott az arca. Neki ez különleges, nagy nap volt. Régi álma vált ma valóra. Először viszi magával terepre a geológus. Csodálta ezt az apjakorú embert, aki mindent tud a Földről, kőzetekről, ásványokról, az ő érdeklődésének tárgyáról, a geológiáról. És tudását ráadásul még sikeresen is alkalmazza, mert újabb és újabb olajlelőhelyet talál a Union Oilnak, amivel az ő életüket is kedvezően befolyásolja, hiszen közvetve bár, de így munkához juttatja az ő apját is.

Az, hogy megengedte neki, hogy vele menjen, valóban rendkívüli gesztus volt részéről, hiszen egyedül járta a hegyeket, völgyeket, vagy ha olykor vitt is magával valakit, az nem kiskorú volt, akire külön vigyázni kellett, nehogy nap-szúrást kapjon, valami szakadékba essen vagy megmarja a kígyó. De vele kivé-

telt tett, mert látta, hogy szereti a természetet, szenvedélyesen gyűjti a kőzeteket, izgatja, mit rejt a föld, mi miért és hogyan keletkezett. Nem csak szakmai hiúsága készítette erre, az is szerepet játszott benne, hogy megkedvelte az eszes, nyílt-szívű, kellemes modorú kamaszt, mi több, barátságába fogadta, ha létezik egyáltalán barátság gyermek és felnőtt között. Az egykedvűséget csak mímelte. Titkon maga is örült, hogy ilyen lelkes tanítványra tett szert, és hogy az ennyire örül. És örömét az sem csorbította, hogy óhatatlanul arra gondolt, hol van már az idő, amikor ő valaminek, bárminek ennyire tudott örülni.

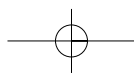
Imruska és a földtan kapcsolata nem egyik pillanatról a másikra keletkezett, hanem fokozatosan alakult ki. Vonzalma a kőzetek iránt már zsege gyermekkorában megmutatkozott, mikor még azt sem tudta, hogy van ilyen tudomány. Toledóban, a Maumee partján kezdődött, kavicsgyűjtéssel, és a Santa Clarán folytatódott. Azt a gyűjteményt ott kellett hagynia. A szülei nem járultak hozzá, hogy azzal is növeljék az útipoggyász súlyát. Itt nem indult egészen nulláról, mert egy-két példányt azért a zsebeibe dugott, de csak fájlalta a veszteséget. Ám hamarosan vigasztalódott. A Santa Clara ártere valóságos aranybányának bizonyult, és új gyűjteménye még nagyobb, szebb lett. Később gyűjtőtevékenységét kiterjesztette a Santa Paula Creekre, Sisasar Creekre, Fagan Creekre, és minden egyéb vízfolyásra, ahová csak elengedték.

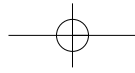
Mikor már mindenféle kavicsa volt, és ő maga nagyobb lett, figyelme a hegyek, sziklák, omlások felé fordult, és attól kezdve azok anyagát is gyűjtötte. Nem számított többé, laposak-e, gömbölyűek-e, sima felületűek-e, csak azt nézte, hogy újfajták legyenek. Több tucat kőzete volt már, legkülönbözőbb eredetűek és összetételűek, de homokkőn, kvarcon és palán kívül egyet sem ismert név szerint. Ez zavarta, de nem akadályozta meg abban, hogy rendületlenül folytassa a gyűjtést.

Az apja ekkor már Torrey Canyonban dolgozott. Mikor a város közeli lelőhelyek már nem tudtak újdonsággal szolgálni, megkérte őt, hogy vigye egyszer magával, hadd nézzen körül ott is. Az eleget tett kérésének. Maga elé ültette, a biciklivázra, és kivitte. A kalyibában aludt a padlón – az ágyakat a nappalos műszak foglalta el –, és miután az apja, aki a kedvéért nem ment haza aznap, reggel lefeküdt, bebarangolta a kanyon egy részét, de csak pár kőzettel tért vissza déltájban. Kirakta őket a tarisznyájából, evett valamit, és újból felkerekedett.

Délután szerencsésebb volt. Távobabb több újat és érdekesebbeket talált. Ahogy a kanyon közepe táján felért a keleti oldal tetejére, egy ember jött vele szemben. Sárgásbarna csizmát, kekiszínű nadrágot, rövid ujjú inget viselt, nagy válltáska lógott a vállán, térképtartó verdeste a combját, és kalapácsforma szerszámot lóbált a kezében. Nem úgy festett, mint egy olajmunkás. Mr. Orcutt volt az. Bemutatkozott. Imruska is megmondta nevét, lakhelyét és kérdésére azt, mit csinál erre felé. A geológus elcsodálkozott, aztán egyenként megnézte és megnevezte a leleteit. Vele tartott egy darabig. Közben érdeklődött, melyik utcában laknak Santa Paulában, mivel foglalkozik a családja. Mikor megtudta, hogy az apja élező a Union Oilnál, nevetve megjegyezte, hogy akkor egy a főnökük. Majd elköszönt, és leereszkedett a túloldali kanyonba, ahol az öszvérét hagyta. Imruska visszabóklászott a toronyhoz.

Az apja már felkelt, és éppen mosakodott. Ő a köveihez ment, és melléjük rakta az újakat. Hosszan szemlélte őket. Próbált a hallott nevekre emlékezni, de csak háromé jutott eszébe. Gneisz: egy sávozott, szürkészöldes hosszúkásé, rio-

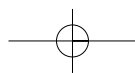
lit: egy háromszögletű, gödrös rózsaszínűé, kvarcit: egy kocka alakú, szemcsés anyagú világosbarnáé. Feltűnt neki, hogy a kvarcit egyáltalán nem kvarcszerű. Minden további nélkül közönséges homokkőnek nézte volna, mert arra hasonlított. Bár, gondolta, az is lehet, hogy rosszul jegyezte meg, összekeverte a neveket. Egyben azonban biztos volt: azt az embert Orcuttnak hívták, és ez a név elment volna akár kőzet- vagy ásványnévnek is.

Legközelebb Gaviotában látta viszont, ahova egy alkalommal szintén elkísérte az apját. Az először berzenkedett ellene, az útiköltség miatt, de amikor kijelentette, hogy maga állja a vasúti jegy árát, belement. Torrey Canyonban utána még többször volt, de itt csak egyszer. Már kőületeket is gyűjtött, és az apja mesélte neki, hogy van ott nem messze egy elhagyott kőfejtő, tele kagylóval, csigával meg minden egyéb érdekességgel. Akkor már középiskolás volt, másodikos senior, és nem csak azt tudta, hogy Mr. Orcutt geológus, de annak is utánanézett, mi az a geológia. Az ismerős idegen az apjék tornyához jött, a zagyt megnézni. Volt benne valami, amit senki nem tudott azonosítani. Ilyesmi ritkán adódott elő, de ez is a teendői közé tartozott, ha a fúrás hely környékén tartózkodott. Most ez volt a helyzet, a Lompochoz közeli Santa Rita-hegységben kutatott, és szóltak neki, mikor bement az ottani üzemigazgatóságra.

Megismerte Imruskát. Odament hozzá, és egyből megmondta neki, hogy az a kőbe ágyazott, hosszúkás, recés, barna valami, amit a kezében tart, nem kagyló, hanem az anthropolodok törzsébe tartozó, közönséges tribolita a kambriumi és permii közötti időszakból. Aztán megkérdezte, hova jár iskolába, hányadikos, és azzal búcsúzott el, hogy ha továbbra is ennyire érdeklő a geológia meg a paleontológia, és kedve van hozzá, keresse fel Santa Paulában itt meg itt, ekkor meg ekkor, és megnevezte az utcát és házszámot, a napot és napszakot. Ott lesz a szüleinél, mondta, mert ő tulajdonképpen Santa Paula-i. Ott nőtt fel, és ugyanabba az iskolába járt, amelyikbe Jim, csak akkor még Santa Paula Academynek hívták. Nem nagyon van érkezése, de néha meglátogatja az öregeit. Ott elbeszélgethetnek. Megmutatja neki a gyerekkori kőzet- és ásványgyűjteményét is, amelyet ott tárol. És hoz neki otthonról, Los Angelesből egy fontos könyvet is, amelyet érdemes lesz forgatnia. Igen, ő ott lakik a családjával, amelyet szintén ritkán lát, hiszen a foglalkozása folytán szinte mindig úton van.

Így találkoztak nem sokkal azután harmadszor. Szívélyesen fogadta, és bemutatatta a szüleinek is. A gyűjtemény gazdag volt, üvegezett tárlókban a szuterénban elhelyezve, felcímkézve, tudományosan osztályozva. Nem mind erre találta, mondta. Egy részét még Minnesotából hozta magával 12 éves korában, mikor a szülei vel idetelepültek. Mert ők onnan jöttek, abból az államból. Bevallotta, hogy a címkézést és az osztályozást később csinálta, mikor első éves volt a Stanfordon, és már konyított valamit a dologhoz. Egyébként minden darab a régi, nem tett hozzá, nem vett el belőle. Így akarta megőrizni. Amit később, egyetemista korában gyűjtött, és aztán munkája közben, azt a fossziliákkal együtt Los Angeles-i házukban tárolja. Van egy ranchuk Sombra del Roblesben, és azt tervezi, hogy mind a kettőt odaviszi majd, ha visszavonul, és állandóra odaköltöznék, és nem csak pihennek, vakációznak ott, mint most.

Megnevezte a legszebb darabokat, és magyarázatot fűzött hozzájuk. Volt ott gránit, bazalt, pegmatit, andezit, szienit, diorit, peridotit, többféle márvány, ho-

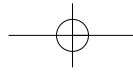

mokkó, mészkő, agyagpala, csillámpala, kvarc, kvarcit, riolit, kavicskő, olivin, pirit, kalcit, fluorit, kova, barit, arkóza és még sok egyéb. Imruska jó párat már ismert, mert neki is megvolt, de a zömét most látta először. A bemutató után visszamentek a nappaliba, ahol vendéglátója frissítővel kínálta, és kiselőadást tartott neki a magmás kőzetekről. Azzal kezdte, hogy alapvetően háromféle kőzet van: magmás, üledékes és átalakult. Ha úgy vesszük, az átalakult nem is egészen külön kategória, hiszen a másik kettő valamelyikének, miként a neve is jelzi, átalakulása folytán jött létre. Felsorolta a magmásakat, és részletesen elmagyarázta, mitől függ, hogy a magmából milyen alfajú kőzet lesz. A végén megkérdezte, van-e kérdése. Volt. Megválaszolta, és kilátásba helyezte, hogy legközelebb az üledékeseket tárgyalják meg. Addig Jim olvasgassa a könyvet, amelyet hozott neki, és átnyújtotta Sir Charles Lyell *A geológia alapelvei* című munkájának rövidített változatát. Megjegyezte, hogy nem mostanában íródott, és egyesek elavultnak tekintik, de ő még mindig bátran ajánlja, mert ő is ebből tanult az egyetemen, és egyelőre nincsen jobb. Mielőtt elbocsájtotta volna, abban maradtak, hogy értesíti majd, ha legközelebb a városba jön.

Eltelt pár hét, és Imruska ismét megjelent az Orcutt-háznál, és meghallgatta, amit az üledékes kőzetekről tudni kell. Ennek a kategóriának külön jelentőséget kölcsönzött az a körülmény, hogy a környékbeli kőzetek zöme ilyen eredetű. Az átalakultakra azonban csak hosszabb szünet után került sor. Nem ment el a Mill Streetre, mikor megint üzenetet kapott. Közbejött szerelmi balesete Maryvel, és az átmenetileg minden mással együtt kiiktatta a geológiát az életéből. De amikor kiheverte a csalódást, ismét visszatalált hozzá. Levelet írt Mr. Orcuttnak, és magánéleti akadályban jelölte meg távolmaradásának okát. Az nem firtatva az akadály mibenlétét megértőnek bizonyult, és tovább oktatta. Még mohóbban szívta magába az ismereteket, és még több időt töltött a város határában, a közeli hegyekben példákat keresve a Lyell-könyvben olvasottakra. Közben nem hanyagolta el iskolai tanulmányait sem, Bud még másról is tudott vele beszélgetni, de a földtan igazi szenvedélyévé vált, komoly versenytársává az irodalomnak. Így történt, hogy a geológus maga mellé vette a San Raphael-hegységbeli útra, hogy lássa, milyen eszközei vannak a geológiának az ez idő szerint Kaliforniában legkeresettebb ásvány, a kőolaj lelőhelyének kipuhatólására, mert természetesen azért ment most oda is.

Kapaszkodtak felfelé, elől Mr. Orcutt, mögötte az öszvér, az öszvér mögött Imruska, kezében a botjával, amelyet évekkal ezelőtt vágott a Santa Paula Creek partján, mikor először ment fel a Mud Creek Canyonig. A köves, gyér növényzetű lejtő meredek volt, és az ösvény ennek megfelelően ide-oda kanyargott rajta, de így is alaposan megizzadtak, mire felértek a gerinc alá. Igaz, a nap is melegen sütött már, tíz óra körül volt és július. Mehetek még egy mérföldnyit, mikor két sziklaorom közt átjutottak a nyúlvány másik oldalára, egy kiugró tezejére, ahonnan kilátás nyílt kelet felé. Megálltak pihenni, vizet inni. Tűzrakásból származó üszkők, üres vadásztöltényhüvelyek hevertek a földön, amelyből itt-ott pipacs nőtt ki csoportosan. Kihúzódtak a peremre, hogy többet lássanak.

Megragadó látvány tárult Imruska szeme elé: egy hatalmas, széles, mély, de erősen tagolt völgy, völgyrendszer zöld fenékkal, fenekekkel pipacsmezőktől sárga, de bizonyos magasságtól felfelé kopár, majd megint zöld, zöldes oldalak-

kal, amelyek magas hegycsúcsokban végződtek. Az egyik völgyfenéken ranch fehérlött, és nem messze tőle legelésző tehének tarkállottak.

Mr. Orcuttnak ez nem volt új, de nem tudta kivonni magát a hatása alól:

– Na, mit szólsz hozzá, Jim? Hát, nem lenyűgöző?

– De. Csodálatos.

– Ez a völgy, ezek a völgyek! – áradozott a geológus, és kinyújtott a két karját, mintha át akarná ölelni a mélységet. – Ezek a hegyek, ezek a mi Alpokunk – folytatta, mintha Imruska látta volna már Európában az Alpokat.

– A hegyek olyanok, mint mifelénk, mint Santa Paula körül – jegyezte meg Imruska.

– Nem egészen. Nem olyan kopárak. Itt több a növényzet. Minél feljebb mégy, annál inkább. Háromezer láb felett már rendes erdők vannak, néhol még a csúcsokon is.

– Ez igaz – hagyta helyben Imruska.

– Nézd csak arra észak felé a Cachuma-csúcsot és a McKinleyt. Tudtad, hogy nekünk is van McKinleynk, nem csak az alaszakaiaknak? Vagy keleten a Santa Cruzt, azt ott, ni! – és mutatta a kezével. – Vagy rajta túl, távolabb a Big Pine-t, a legnagyobbat, ami még a Topatopánál is magasabb.

– Hány láb?

– Hát ezer nyolcszázhuszonnyolc, ha jól emlékszem.

– De ezek a hegyek ugyanúgy keletkeztek.

– Igen. Erre is tengerfenék volt, kétszer is egymás után. Ezek is üledékből emelkedtek ki, miután visszahúzódott a víz. Aztán koptak, koptak, és kopnak még ma is, csak nem olyan erősen, ezért több rajtuk a felnyomott üledékanyag.

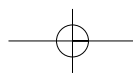
Visszatértek a kiugró tövébe. Az ösvény a gerincen folytatódott, majd betért egy rövid szurdokba. Egy függőleges szakadásban látszott az üledék egymásra rétegződése. Mintha ez juttatta volna eszébe, a szurdokból kiérve Mr. Orcutt váratlanul visszatért a tárgyhoz:

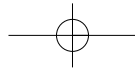
– Vannak más hasonlóságok, sőt, azonosságok is. Szerkezetiek is. Ilyen például a friscói formáció, ami itt is van. Méghozzá éppen erre, a Big Pine és a Camuesa Árok közt és jókora – és a Big Pine-től a Santa Ynez-hegység felé eső terület irányába mutatott. – Tudod mi a friscói formáció, úgy-e?

– Igen, azt hiszem – felelte Imruska.

Még egy nehéz szakasz következett a tetőig. Az ösvény keresztezte a kis Lion Canyont. Könnyedén leereszkedtek, de a kijövetel, a sóderszerű túloldal próbára tette őket. Az öszvér folyton visszacsúszott, és meg kellett fogni, hátulról tolni.

Utána kedvezőbbé vált a terep. Továbbra is emelkedett, de enyhébben, fokozatosan. Kiszáradt, sekély vízmosások szabdalták a felszínt, a sziklák sziklakibúvásokká zsugorodtak, és itt-ott nemcsak cserjék, de elszórtan már fák is álltak. Aztán eltűntek a sziklakibúvások, a vízmosások suvadásszerű teknőkké hajoltak szét, és az ösvény egyiket a másik után keresztezve szinte egyenesen tört felfelé. Két oldalt úgy megszorodtak a fák – bütykös tobozú fenyők és fekete tölgyek –, hogy már-már erdő képzetét keltették, bár még az aljnövényzet, zömmel borsóbozót volt túlsúlyban. Az egyik ilyen íves oldalú, keresztirányú mélyületben meglepetés várta őket. Víz folyt a közepén és nem is kevés. Nem értették, ho-

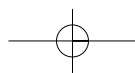
gyan kerül oda, hiszen száraz évszak lévén egyáltalán nem esett eső. És forrás sincsen ilyen magasságban. A geológus legalábbis nem tudott róla. Abban is bizonyos volt, hogy amikor legutóbb erre járt, nem folyt itt víz. Az öszvér mohón ivott belőle. Átkeltek rajta, mint valami gázlón. Mr. Orcutt csizmásan – előtte azért felhajtotta a kívül hordott nadrágszárat –, de Imruska mezítláb, mert kímélendő, haladéktalanul levetette a bakancsát.

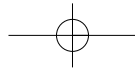
A tetőn, a Cachuma-nyergen szétágazott az ösvény. Az egyik ág a Ranger-csúcsra vitt. Nekik lefelé kellett menniük, a Sunset-völgybe. A geológus megnézte az óráját. Jócskán elmúlt dél. Leültek, elfogyasztották ebédszendvicseiket, és ittak is. Az öszvér közben legelt, de megfelelő fű híján inkább egy közeli flanelbokor leveleit tépdeste a nyelvével. Zab is volt a málhában, de az estére irányoztatott elő.

A leereszkedés érthetően könnyebben ment. Ehhez az ösvény vezetése is hozzájárult. Egy darabig cikkcakkozva ellensúlyozta a lejtés nagy szögét, de mielőtt elérte volna a Sunset fenekét, az ott folyó Fish Creek fölé kanyarodott, és kiegyenesedve, azzal szinte párhuzamosan nyúlt tovább az oldalsó, ahol már igazi erdő tenyészett ponderosa fenyővel, tűlevelűszőnyeggel és folytonos árnyékkal. Csak a patakot keresztezni ment le később, de utána rézsút mindjárt fel is kúszott a másik oldalra, annak tetejéről pedig le, át a szomszédos Munch Canyonba, amelyben szintén volt patak, de már víz nélkül. Abból már nem kellett kikapzkodniuk, hanem csak követniük a kiszáradt medret a Davy Brown Canyonba, amelyet azért neveztek el a haramiáról, mert annak idején állítólag ebben volt a búvóhelye.

Addig többször ittak még, és kulacsaikban erősen megfogyatkozott a víz. A kanyonban feljebb volt egy forrás. Megkeresték, mert tulajdonképpen ezért jöttek erre, kerülőt téve, ahelyett, hogy hagyták volna vezetni magukat a Sunset-völgytől, amely keletebbre ugyan, de egyenesen a Manzana-patak völgyébe vitte volna őket. Mr. Orcutt felvett egy kődarabot, hosszan nézegette, aztán elejtette, de nem szólt semmit. Egy kígyóval is összeakadtak, az elsővel reggel óta. Egy kötömb árnyékában hűsölt. Nem csörgő volt, hanem közönséges királykígyó. A geológus a latin nevét is tudta: *lampropeltis getulus californiae*, nem mérges, de arról nevezetes, hogy kannibál, még a csörgőkígyót is megeszi. A forrásból vékonyan szivárgott a víz, a gyűjtőgödörből kilépve nem jutott messzire, mindjárt elnyelte a kavicsos föld. Ittak, a gödörből az öszvért is megitták. A magukkal hozott nagy bőrtömlőt is előszedték. Mr. Orcutt a cahulla indiánoktól vette Riverside megyében, mikor egyszer arra kutakodott. Megtöltötték, rászíjazták az állat hátára, és gondosan letakarták, hogy ne melegedjen fel olyan gyorsan. Ugyanezért a feltöltött kulacsok vászontokját is bevizezték, és úgy akasztották vissza a nyakukba.

Davy Brownból a fenéken kijutva egyből a Manzana-völgybe, egy nagy, kavicsos, fűzbokros lapályra értek. Szemközt, a lapály túlszélén nyárfák és szikomorfák csoportja zöldellt. Hamarosan megpillantották mögöttük a patakot, a másik partot, a partból felfutó kopár, meredek lejtőt, amely ott a völgy oldalát képezte. Még nem ment le a nap a Zaca-csúcs felett, mikor megfelelő táborhelyet találtak. Lepakoltak, megszabadították terhétől az öszvért, megették zabbal, és megbéklyózva szabadon engedték.

A vízhez közel, féltent a kis liget fái alatt egy magasabban fekvő tisztáson verték fel a sátrat. A geológus sokáig kereste a megfelelő pontot, mert, mint mondta, az éjszakai nyugalom alapja a megfelelő pont. Nem mindegy, milyen a talaj, hepehupás-e, kavicsos-e, lejt-e. Simának és vízszintesnek kell lennie, és lejteni legfeljebb a láb felé lejtethet, de nem nagyon, csak éppen. És az is fontos, hogy odasüssön reggel a nap, hogy mindjárt melegítsen, mert itt fent a hegyekben nyáron is eléggé le tud hűlni a levegő.

Rőzsét gyűjtöttek, és tüzet raktak. Két követ tettek a tűzbe, a közük fölé rostélyt, és egy fazékban patakvizet melegítettek, majd a vödörben megmosakodtak. Lábat is mostak. Mr. Orcutt figyelmeztette Imruskát, hogy ezt, ha egész nap gyalogol, és mégoly fáradt is, sose mulassza el, hiszen olyankor az a végtagja van legjobban igénybe véve. Vacsorára konzervbabot ettek, amelyet egy nyeles serpenyőben tettek a tűz fölé. Végül egy kannácskában kávéfőztek.

Besötétedett, és huhogtak a baglyok, mire elmosogattak. Egy darabig ültek még a tűz mellett, aztán berakták az élelmet a sátorba, és maguk is behúzódtak. A geológus alsónadrágra vetkőzött, és úgy bújt a hálósákjába. Imruska csodálkozott ezen, de ő magán hagyta az összes ruháját, mert az anyja a lelkére kötötte, hogy éjszakára ne vegyen le semmit. Csak a lábbelijétől szabadult meg.

– Nem lesz ez sok? – kérdezte Mr. Orcutt.

– Azt mondta, hideg lesz.

– Ennyire azért nem, pláne nem a hálósákban, de ahogy gondolod.

– Vannak itt medvék?

– Vannak.

– Nem bántják majd az öszvért? – aggályoskodott Imruska.

– Nem. És minket se. Messziről megérezik, hogy itt van az állat, és nem mernek idejönni. De ha mégis idejönnek, itt a Remingtonom mellett, aztán oda-pörkölök nekik. Jó éjszakát.

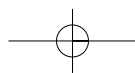
– Jó éjszakát – mondta Imruska is.

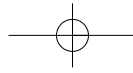
Bámult még pár percig a sötétbe, fülelt kifelé, ahonnan nem hallatszott semmi, aztán hirtelen elaludt.

Korán keltek, tüzet raktak, és szalonnát sütöttek reggelire. Elbontották a sátrat, visszaraktak mindent az öszvérré. Egy zsákot utoljára kötöztek fel, miután Mr. Orcutt kivette belőle a nagy válltáskáját, abból pedig a kalapácsát, vésőjét, bontókanalát, ráspolyát, távcsövet, nagyítóját, térképét, iránytűjét, jegyzetfüzetét, ceruzáját, kesztyűjét. Volt még benne újságpapír is, amelybe a kőzetmintákat szokta csavarni. Azt benne hagyta. A kalapácsot és a térképet az övére, a távcsövet a nyakába akasztotta, a jegyzetfüzetet a ceruzával együtt az egyik, a nagyítót és az iránytűt a másik ingzsebébe dugta. A vésőt, bontókanalat és ráspolyt visszatette a táskába.

Felfelé indultak a völgyön, egy csapáson, amely levitt a fehér kövek borítottártérre. Fák, bokrok nőttek mindenfelé, de jól lehetett látni, hogy széles és a patak ide-oda vándorol rajta, azon a szakaszon éppen a szélén folyik. Egy helyen, ahol legkeskenyebb volt a meder, és benne sok a kiálló kő, a csapás keresztelte, és átkeltek a túlsó partra.

– Nézd ezt! – mondta a geológus, és megállva a szemközti, kötőanyagba ágyazott, zömmel nagyméretű, gömbölyű, szürke kavicsokból álló partfalra mutatott. – Kavicskő. És kvarcit van benne, teljesen más kőzet, mint az ártéri.

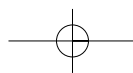
Megrugdosta a fal alját a lábával.

– És nem mállik, szilárd, mint a beton.

A csapás a falnál elkanyarodott, és rendes ösvénnyé változva rézsút felkúszott a fal tetejére. Fent egy manzanita-fa állt mellette. Annak az árnyékába vezették az ösvéret, és kikötötték. Nélküle mentek tovább, aztán egy jó kilométer megtétele után visszajöttek érte. Mikor megint odaértek, ahonnan visszafordultak, ismét kikötötték. Ha nem volt fa, bokor, árnyék, akkor csak egy jukkaszárhoz, a napra. Így araszoltak előre, szakasról szakaszra. Mr. Orcutt már használta a szerszámait, főként a kalapácsot és a nagyítót, de mikor a távolságot vizsgálta, a távcsövet is a szeméhez illesztette. Imruska a nyomában volt, nézte, mit csinál, mit vesz fel a kezével, és hallgatta, amit közben mond. Nem mindenhez fűzött megjegyzést, volt, amit szó nélkül hagyott. Egyszer például talált valamit, és sokáig tanulmányozta, mégsem szólt semmit, pedig fontos lehetett, mert újságpapírba csavarta és eltette. Az is előfordult, hogy nem válaszolt Imruska kérdésére, és figyelemre sem méltatta, amikor ő lelt egy vasoxidtól rikítóan vörös homokkődarabot. Annyira belemerült a munkájába, hogy azt sem vette észre, ifjú társa időnként megáll a kilátásban gyönyörködni, vagy leereszkedik a patakhoz hűtés céljából megmosni az arcát, vagy a kövek közt a vizet, a víz áramlását, az áramlásban egy helyben lebegő pisztrángokat megfigyelni.

Már negyedszer mentek így előre és vissza, amikor Imruska megkérdezte, mi tulajdonképpen a jele annak, hogy valahol olaj van a föld alatt. A geológus figyelmesen ránézett, és apránként menet közben, előadását meg-megszakítva elmagyarázta, hogy van-e olaj egy adott területen, azt a felszín formája, kőzetvizsgálat és szivárgás alapján lehet, nem megmondani, hanem csupán valószínűsíteni. A laboratóriumában ő is végez vegyi elemzést, és figyelembe veszi a mindenkori szivárgást is, bár ami az utóbbit illeti, az olaj így többnyire a lelőhelytől távolabb jön fel, de ő leginkább a felszíni formáknak hisz, konkrétan a felhajlásnak, törésvonalnak, sókupolának és diszkordanciának, azaz rétegeződési egyenlőtlenségnek. Ezek mind olajscapdát hozhatnak létre a mélyben. És részletezte, melyik micsoda, miben áll, még le is rajzolta őket, a keresztmetszetüket. Volna még egy harmadik dolog is, a gravitáció, amely közetsűrűségtől függően változik. Ahol sókupola van, ott például gyenge, és van egy műszer, a torziós inga, amellyel mérni lehet. Egy – jelentőségteljesen bölintott – magyar tudós, báró Eötvös Lóránt találmánya. Nincsen még kereskedelmi forgalomban, meg egyelőre körülményes is a használata, mert súlyos, és olyan érzékeny a hőingadozásra, hogy külön jól szigetelt, hordozható házikó kell hozzá. Olaj egyébként, tette még hozzá, sokféle van a földben, nyomokban, így többek közt az olajpalában, de nagyobb és kibányászható mennyiségben csak ezekben a csapdákbán.

Távcsövével olykor a túlsó oldalt is kémlelte, és egyszer át is mentek arra a helyre, ahol a Sunset-völgy a Fish Creekel a völgybe csatlakozik, de nem sok időt töltöttek ott. Visszajövet az innenső oldalon annál alaposabban átkutatták viszont a Sulpher Springs Canyon száját, amelynek patakja kénes vizet önt a Manzanába. Itt sem találtak semmi különösöt, mindössze Imruska bukkant egy érdektelen, meszes palalapocskára, amely földpátban gazdag kőzetből ugyanúgy keletkezett, mint az olajpala, de a környezetében olaj helyett mészkő volt, és azt vonta magába.

Dél lett, mire megint visszamentek az öszvérért, és kivezették a kanyonból. A Manzana kanyarodott, és a kanyar fölött lapos kis térség terült el a parton. Ott ebédeltek, egy tamariszkbokor mellett, amelynek kihajló ágai adtak némi árnyékot. Aszalt barackot ettek kétszersülttel.

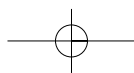
Ebéd után Mr. Orcutt lement a patakhoz az öszvérrel, hogy megitassa. Imruska addig azzal szórakozott, hogy a hátán heverve a tamariszkbokor lombjában át az eget nézegette a távcsővel. Semmi néznie nem volt ott fenn, de mialatt a felhőtlen, halványkék magasságot pásztázta, egyszer csak egy madarat, egy kolibrit pillantott meg. És elképedt, mert a kolibri nagy volt, óriási, legalább akkora, mint egy halászsas. Ilyen nincsen, gondolta magában, ekkora kolibri. Elvitte róla a távcsövet, majd újból megkereste vele. Ugyanolyan nagy volt. Letette a műszert, felnézett szabad szemmel, és elnevette magát. Egy rendes méretű kolibri lebegett tőle pár méterre, a bokor felett.

A délután sem hozott különösebb eredményt. Becserkészték még egy hat mérföldnyi partszakaszt, és eljutottak a McKinley-csúcs alá, amelyet előző nap a Cachuma déli lejtőiről láttak. Ez volt a végpont. A geológus eddig tervezett a völgyben kutatni. Innen akart átmenni a Hurricane Deckre, miután megéjszákáltak. Itt a völgy jószerével véget ért, belesimult a farát képező hegybe. A Manzana is összement, szinte érré vált. Itt eredhetett valahol, gyűjthette össze kezdő vizét.

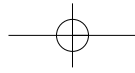
A nap már lement, mikor tábort ütöttek. Megint lent a fenéken, a patak mellett, egy köves rész közelében. Mihelyt lepakoltak, Mr. Orcutt Imruskát elküldte horgászni. Bot nem volt, csupán egy zsinórt adott neki horoggal a végén és pár legyet, amelyeket az öszvér hátán csapott le. Imruska nem volt gyakorlott horgász, a pisztránghoz meg végképp nem értett, de lejjebb egy forgóban sikerült kettőt megakasztania, kisebbeket, mint amilyeneket napközben megfigyelt.

Mikor visszatért velük, már állt a sátor, égett a tűz, melegegett a mosdóvíz. Megmosakodtak, felnyársalták, megsütötték a halakat. Imruskának ismerős volt ez az eljárás, hasonlított a magyar szalonnasütéshez. Csak a fűznyársak viselkedtek furcsán. A hő hatására erősen meggörbültek, de nem tudtak jobbakat vágni, a közelben nem volt más. Mikor besötétedett, megint ültek egy darabig a tűznél, háttal a lángoknak, mert itt, ebben a magasságban már most hidegebb volt. És beszélgettek. A nap eseményeiről, a San Raphael-hegységről, arról, hogy üledéki kőzetformációi váltakozva miocén- és krétakorabeliek, de a Hurricane Deck egyöntetűen miocénkorabeli. Imruska kedvenc kora a miocén volt, és vele kapcsolatban mindenfélét kérdezett a geológustól. Aztán egyszer csak minden átmenet nélkül azt tudakolta, igaz-e, hogy a kőolaj tengeri kovamoszatokból keletkezett. Azt a választ kapta, hogy ez nem egészen bizonyított még, de valószínű. Mindenesetre tény, hogy ezeknek a mikroszkopikus méretű lényeknek milliárdjai léteztek a földtörténeti múltban. Ezt bizonyítja némely kőolaj-előfordulás kőzetformációja, amelyet részben vagy teljes egészében ezeknek a parányi növényi testeknek a héjacsái alkotnak.

Lefekvéshez Imruska megint nem vetkőzött le, és megint nem fázott éjjel. Egyszer viszont felriadt. Valami ijesztő, éles, csipogó hang hatolt be kintről, és sokáig tartott, amíg rájött, hogy földi mókusé. Még a sátorból is kikukucskált, de csak azt látta, hogy vadul süt a hold, és nagyon fehérlenek a kövek. Utána meg

nem bírt elaludni, mert zajokat, lépteket hallott, és azt képzelte, hogy csumas indiánok szellemei bolyonganak a sátor körül, akik télen az óceánpart közelében laktak egykoron, de nyáron a hőség elől mindig felhúzódtak ezekbe a hegyekbe. Pedig csak az öszvér mászkált kint és kapált néha a patájával, mialatt evett, vagy ennivalót keresett, de ő annyira félt, hogy ez nem jutott eszébe.

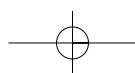
Hurricane Deck egy tizennyolc-húsz kilométer hosszú, négy-öt kilométer széles, itt-ott bozótos, elvétve fás, de túlnyomórészt kietlen, kopár, szeszélyes felszínű, fellökődött homokkőhát a Manzana pataktól északra, a patak és a Sisquoc folyó között. Fokozatosan emelkedik felfelé, mígnem végül átszap egy rá merőleges hegyláncba, amelynek csupasz, meredek oldalai szinte falként zárják le fent.

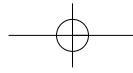
Itt nem volt ösvény, vezető patakpart, vízközel, lapály, hanem csak állandó lejtő, kőszikla, málladék, úttalan út, pattogó szárazság, állandó fel-le, de inkább csak fel, mert a hegylánc tövébe, alája szándékoztak menni, hogy megnézzék, mi van ott, és persze lejjebb is.

A feljutáshoz az egyenestől enyhén nyugatnak hajló irány látszott célszerűnek. Mr. Orcutt távról, a Manzana partjáról már többször tanulmányozta, és látta, mi vár rájuk, tudta, hogy nehéz lesz a terep. Ezért korábban keltek, és korábban indultak. Hogy ne vesztegessék sütéssel az időt, lemondtak a szalonnáról, és csak jerkeyt rágtak reggelire, a sietség okán azt is sátorbontás, pakolás közben. Tüzet azért raktak, mert a geológus még az estét sem tudta volna elképzelni kávé nélkül, a reggelit meg végképp nem. Már kellemesre melegítették a napsugarak a levegőt, amikor elindultak.

Egy könnyű, ritkás babérszömörécés lankával kezdték. Utána meredek, üres oldalba ütköztek, amely máris megdolgoztatta őket. Egyetlen tömör sziklatömb volt az egész, és olyan fehér, hogy vakított, mint a gipsz. Aztán morzsalékossá vált a talaj, maga az oldal pedig teraszossá. A teraszokon zsályacserje tenyészett, és a közeikben helyenként kiszáradt vadhajdina sárgállott. Mr. Orcutt előszedte a szerszámait, és munkához látott. Az öszvért most nem hagyták hátra. Módszert változtattak. Imruska mindig az állattal maradt, aztán vele ment a megbeszéltné pontra, ahol újból találkoztak. Ily módon feladatot kapott, de egyúttal szabadságot is, mert maga határozta meg, hogyan jut oda. Azt is megtehetette, hogy addig külön felfedező útra indul. Az öszvér nem hátráltatta. Ha nehezen hozzáférhető helyen látott valami érdekes kőzetet vagy fossziliát, elengedte a kötőfékét, és az állat egy helyben állt, míg vissza nem tért hozzá.

Amíg a teraszok tartottak, egyikről a másikra kapaszkodtak, de amikor megszűntek, és jelentősen nőtt a lejtésszög is, igazán megnehezült a mászás. Ők ketten láboldalazással még csak boldogultak volna, de ilyesmit nem várhattak az öszvértől. Maradtak az utolsó teraszon, és rövid pihenő után addig mentek rajta oldalvást a képzeletbeli tengely irányában, amíg egy kanyonnál meg nem szakadt. Ezzel eltértek az iránytól, de megállapodtak, hogy később korrigálják. A kanyon felfelé nyúlt, a távolabbi szirtektől nem lehetett látni, meddig, de feltételezték, hogy a hegylánc alá. Sóderszerű, laza törmelék alkotta az oldalát. Baj nélkül leereszkedtek. Meg is tettek benne pár száz métert, amikor a túloldalon ki kellett jönniük, mert elkanyarodott. A geológus bosszús lett. Múlt az idő, a táskájában még alig volt minta. Az sem vigasztalta, hogy előzőleg az egyik tera-

szon talált és feltérképezett egy olajszivárgást. Ívalakú peremre jutottak, amely fölött oldal emelkedett. Először nem mászták meg, hanem a peremen a hegylánc felé próbálkoztak, de szakadék fogadta őket, alatta pedig a kanyon, amellyel pórul jártak.

Az oldal fent élben végződött, és egy nagyobb kanyont pillantottak meg túl-
nan, amely láthatóan felért a hegyláncig. Mr. Orcutt a Sulpher Springs Canyon-
nal azonosította. Visszaereszkedtek a peremre, ellenkező irányban indultak el
rajta, és egy sziklanyúlványon keresztül átjutottak a kanyonba. Közben egy for-
rásra bukkantak. Szokatlan magasságban és helyen, a sziklanyúlvány tetején.
Egy kis mélyedésben fakadt a vize, és abból szivárgott lefelé. A kulacsok még
nem ürültek ki egészen. Rátöltöttek a tartalmukra, és úgy ittak belőlük. Az ösz-
vér a mélyedésből oltotta szomját. A Sulpher Springs Canyonnak ez a szakasza
már nem volt mély, és az oldala sem meredek. Viszont nagy sziklák álltak ki be-
lőle, és néhol olyan közel egymáshoz, hogy úgy kellett köztük átnyomni az ösz-
vért, miután levették róla a málhát. A kénes forrás lejjebb fakadhatott, mert itt
semmi nem folyt a fenéken, se büdös víz, se rendes. Száraz, élettelen volt, se
cserje, se bokor, de még fű sem tenyészett benne. Az öszvér hasztalan keresgél-
táplálékot a kövek közt, mialatt ismét rövid pihenőt tartottak.

Felfelé szűkült a vízvájta óriási árok. eltűntek az oldalsziklák, és kőfolyások
jelentek meg a helyükön. Delelt a nap, mire a farba értek, amelyet szintén görge-
teg borított, csak apróbb darabokból álló, szinte szemcsés, és az öszvér patája
mélyen belesüppedt. Letörölték a homlokukról az izzadságot, és felnéztek. Fent
voltak, a láncnál, a lánc egyik tagjának meredélye alatt, amely olyan nagy szög-
ben futott le, hogy hiába nyújtogatták a nyakukat, nem láttak fel a csúcs felé.

Kikászálódtak a kanyonból, és egy szikla árnyékában megállapodtak. Lemál-
hátzták, megették az öszvért, és maguk is ebédeltek, marhahúskonzervet és na-
rancsot. Megint ittak, de a víz ezúttal nem enyhítette a szomjukat, mert felmele-
gedett. Nem annyira, mint a tömlőbeli, amelyből az öszvérnek adtak, de eléggé,
pedig a forrásnál újból bevizezték a kulacstokokat.

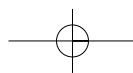
Ebéd után változott valamelyest a terep. A meredélyektől itt-ott bordaszerű
feltüremkedések futottak le hosszán, közeikben szélesebb, szilárdabb kőzetű
kanyonokkal. Ezeknek már a faruk is járhatóbb volt, nem olyan omladékos, per-
gő részecskés.

Nagyjából egyenes vonalban haladtak nyugat felé a lánc alatt, de a geológus
olykor lekalandozott a kanyonokba vagy felkapaszkodott a lánc lejtőire, ha azok
dőlésszöge ezt lehetővé tette.

Egy helyen két ilyen feltüremkedés között nem volt kanyon. Szinte sík volt a
közrefogott terület, csak apró, alig észlelhető, hosszanti hullámok emelkedtek ki
belőle. Mr. Orcutt megállt, elindult, aztán újra megállt, és visszajött. Ide-oda jár-
kált, közben nem véve le a szemét a sík területéről, mint aki keresgél valamit. So-
káig nézegette, még távcsővel is. Majd elővette a térképét, iránytűjét, jegyzetfü-
zetét, leguggolt, a térdére fektette és térképvázlatot készített. Aztán
felegyenesedett, és odaintette Imruskát, aki mögötte, kissé távolabb várakozott.

– Nézd, Jim, az ott – és lefelé mutatott – egy felhajlás, egy falhajlás felszíni ré-
sze. Látod azokat a hullámokat?

Imruska látta.

– Mint emlékszel rá, a felhajlás boltozatalakú rétegekből, hullámokból áll. A felszínen csak a hullámok oldala látszik, mert hiányzik a hegyük. Itt a két szél-ső a legfelső, a két középső pedig az alatta lévő. Lejjebb, a mélyben van a többi. Azok épek. Várj, lerajzolom, hogy jobban el tudd képzelni – és lerajzolta az egész képződményt.

– Látod? A két felső megszakad, mert lekopott a teteje.

– Értem – felelte Imruska. – De hol esik csapdába az olaj?

– Attól függ, hány réteg van. Ha mondjuk, öt, mint ezen a rajzon, akkor többnyire a negyedik és ötödik között. Itt, ni, középen, a hajlás alatt – és mutatta. – Ha csapdába esik egyáltalán, mert arról végső soron csak fúrással bizonyosodhatunk meg. Addig minden csak elmélet, feltételezés.

Újból pihenőt tartottak, és ittak. Meleg volt, nagyon meleg. Nem is értették, miért Hurricane Deck ennek a kősvatagnak a neve. Az örökösen szélfújta magaslatokat hívják így, a hajók legfelső, huzatos fedélzetével való hasonlóságuk miatt. Ám itt nemhogy szél nem fúj, de még szellő sem lengedezett, állt a száraz levegő.

A geológus később feltérképezett még egy törésvonalat is. Imruska pedig egy kivételesen szürkésfekete sziklára bukkant, amelybe két emberalakot és egy teknősbékát véstek. Az egyik emberalak csípőre tett kézzel állt, a másik lovon ült, egyik kezével a kantárszárat fogva. A teknős a hasán feküdt, kinyújtott lábakkal. A háttérben valami kapuforma magasodott, tetején egy csillagszerű dísszel.

– Indián piktoográf – mondta Mr. Orcutt, akit odahívott. – Valószínűleg csumas. Tele vannak velük a hegyek.

Nem lehetett tudni, mit ábrázol a jelenet, és a lónak mulatságosan hosszú farka volt, Imruskának mégis elszorult a szíve. Nem évmilliók üzentek vele, csak évszázadok, de önkéntelenül arra gondolt: hol van, aki készítette, és hol lesz ő száznál is kevesebb év múlva, talán ennyi sem marad utána.

Nem mentek végig a hegylánc alatt. Ahhoz még egy nap kellett volna, és ők másnap vissza akartak térni Santa Paulába. Mikor megtehették a táv felét, a geológus azt javasolta, mielőtt visszaindulnának a Manzana patakhoz, menjenek fel valahol a tetőre, hadd szondázza meg a legfelső régiókat is, meg egyébként is érdemes onnan megnézni, mi van túlnan.

Az öszvért egy árva bozóttölgyhöz kötötték, kerestek egy kiálló sziklalemezekkel tele oldalt, és felkapaszkodtak. A nagy bőrtáska tartalma ugyan nem gazdagodott, és a jegyzetfüzetbe sem került semmi új, de fent pazar kilátás tárult eléjük: a Sisquoc folyó völgye, a Sierra Madre-hegység, távolabb a Caliente- és a Temblor-lánc, és mögöttük, a nagy San Joaquin-völgyön túl, messze, messze, halványan derengve, mint egy látomás, a Magas Sierra Nevada.

Mr. Orcutt mutatta, melyik melyik.

Mikor leengedte a kezét, Imruska ismét a Sisquoc völgyére irányította a tekintetét, és csodálkozva kérdezte:

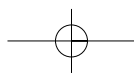
– Nincs ebben a völgyben település, ranch?

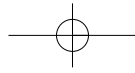
– Nincs. Itt nem lakik senki.

– Várjunk csak, arra nyugatra mintha mégis látnék valamit fehérteni.

– Az egy rom, egy iskola romja.

– Hogyhogy? Iskolarom a vadonban?

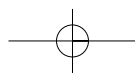

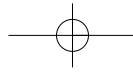
– Igen. Ott iskola volt valaha – magyarázta a geológus. – Hitgyógyítók egy csoportja telepedett itt le a múlt század utolsó negyedében. Egy furcsa nevű ember, bizonyos Hiram Preserved Weat vezette őket, és tanyákon gazdálkodtak. Aztán úgy tíz éve egyszer csak odébbálltak, eltűntek. A tanyák romjai is megvannak, de azok innen nem látszanak.

Mikor visszatértek az öszvérhez, a nap nyugaton már megközelítette a Zaca-csúcsot, de a hőség még nem enyhült. Az állat testén szorosabbra húzták a tartószíjakat, és tájékozódtek. Megbecsülték, hol lehet lent a Manzana völgyében az első táborhelyük, és ahhoz igazodva kiválasztottak egy közeli, névtelen kanyont. Omlásos volt az oldala, de a feneké jól járható. Középtájtól víz is folyt benne, amely hol eltűnt, hol előbukkant. Elég jól haladtak lefelé, bár Mr. Orcutt megállt vizsgálgatni, és egyszer ki is mászott a környező felszíni formákat tanulmányozni. De mindössze egy lyuggatott felületű agyagpalát talált, amelyet érdekessége folytán megmutatott Imruskának is. Évmilliókkal ezelőtt iszap volt, egy futózápor cseppjei lyukakat vágtak bele, aztán hirtelen szárazság következett, megszáritotta, és a lyukak megmaradtak. Valami lazább szerkezetű anyaggal később eltömődhetnek, de hogy ismét a felszínre került, az eső üresre mosta a lyukakat.

A kanyon nem vitte le őket egészen a patakig. Egy őzdudvás oldal előtt szétlapult. Itt már nem nézelődtek, csak mentek. Lejjebb kötöttek ki, mint gondolták. Kerestek egy gázlót a patakon, és átkeltek. Besötétedett, mire gallyat szedtek és tüzet raktak. A tűz fényénél verték fel a sátrat és látták el az öszvért. A tisztálkodást követően nem melegítettek konzervet. Csak kávéfőztek és kétszersültet ettek. Imruska olyan fáradt volt, hogy lefekvés után menten elaludt. Reggel nem ébredt fel magától. Restellte, de a geológusnak kellett felköltötenie. Felőle ugyan még alhatott volna, de időben indulniuk kellett, hogy estére hazaérjenek. Megint nem süttöttek szalonnát, csak aszalt barackot reggeliztek és kávéfőztek.

Ugyanazon az útvonalon mentek vissza Santa Ynezbe, amelyen jöttek. Ott leadták az öszvért. Éjjel tíz óra múlt, mire a San Marcos-szoroson keresztül – már nem volt okuk kerülni – megérkeztek Santa Paulába. A család már lefeküdt, mikor Imruska benyitott a házukba. Senkit nem költött fel, csendben megmosakodott, és felment a szobájába. Megint nagyon fáradt volt, mégsem tudott sokáig elaludni. A mögötte lévő négy napra gondolt, a Manzana patak völgyére, Hurricane Deckre, a hegyekre, kanyonokra, az oldalakra, a kőzetekre, felszíni formákra, és úgy érezte, valami fontos dolog történt vele. Később elfelejtette, de ez a kirándulás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy utána egészen a természettudományok felé fordult, és két év múlva, amikor végzett, és ösztöndíjat kapott a várostól a Stanfordre, úgy döntött, hogy geológiát tanul, geológus lesz.

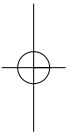
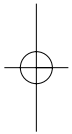

VILLÁNYI LÁSZLÓ

A biciklista

Bruno Schulznak

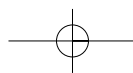
*Egyetlen megfejthetetlen mutatóánya volt apjának:
órákig tudott ülni tétlenül, ráesteledett a fotelban.
Talán a Kárpátok behavazott hágóján gyalogolt,
ismét rátalált katonatársára, aki fejbe lőtte magát,
kisfiúként a farakások labirintusában játszott,
tette a szépet a nőknek, újra meg újra kézenállásra
buzdította ifjú kollégája barátnőjét, akinek melle
kibuggyant a fürdőruhából, vagy bánta már, miért
ígért fűt-fát feleségének, miért nem tette boldoggá.
Igazi apja volt hajdanában, ha a bicikli ülőkéjébe
tette, s vitte a folyóhoz, a defekt sem jelentett
gondot, miután a vízben megkereste a buborékot
eregető lyukat, gondosan megragasztotta a belsőt,
apróra szét tudta szedni és összerakni, tökéletesen
uralta biciklijét, amikor nem hajtotta többé, akkor
kezdett haldokolni, lába végleg lecsúszott a pedálról.*

Érettségi tablók

Krúdy Gyulának

*Madarak muzsikájára ébredt, amikor még ifjú volt,
keresztül-kasul bejárta a legfontosabb utcákat,
vagy vonatra ült, hogy messzi városokban is
felkutassa az érettségi tablókat, számba vegye
a szebbnél szebb lányokat, Szabadkán egy Álom
nevűre lelt, lassanként kiválasztódott hatvankilenc,
már nem csupán szemüket és szájukat ismerte,
sorjában történetet gondolt mindegyikük arca mögé.*

A chiméra

Lévai Ádámnak

*Néha úgy érezte, mérhetetlen messzeségből vándorolt,
elhozva magában egy másvalakit, akinek élete véget
ért a kezdeteknél, pontosabban benne folytatódott,
egyértelmű bizonyíték, hogy arcának két fele feltűnően
különbözik, olykor nem ismer magára, idegen indulat
szól belőle, vagy meglepődik, milyen leleményt szül
keze, gyakorta bizonytalan, kinek az idejében létezik,
s amíg csak időnként érzékeli a másikat, addig az betéve
tudja őt, nevet nárcizmusán, számon tartja minden vétkét.*

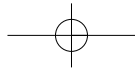
KŐRIZS IMRE

WOM

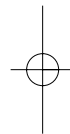
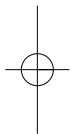
*A hatalmas épület szellőzőjét
 borító vízszintes díszrács
 néhány hézagjában kavics.
 A legtöbb, különösen eleinte,
 magától szorulhatott be,
 de néhányat talán bele is tapostak.
 Az entrópia, a káoszelmélet
 vagy valamilyen ezeknél banálisabb
 elnevezésű törvényszerűség alapján
 valószínűsíthető, hogy egyszer
 mindegyik lyukban lesz egy
 megfelelő kő. Aztán port, piszkot
 hord a szél a tömör felületre,
 és megkapaszkodnak rajta a növények
 amelyek az extrém mennyiségű vas
 jelenléte következtében talán
 jobban vagy kevésbé fognak
 nőni rajta, mint a környezetében.
 A növényzet tehát kirajzol
 majd valamilyen mintát vagy kódot,
 csak dekódoló nem lesz hozzá:
 Write Only Memory.*

Ronsard a neten voyeurkodik

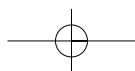
*Nézem az új nyaralós
 képeket az .ar albumban,
 az „ismerős” jogán.
 Nyilván Argentína.
 Engem megváltoztatott
 a B's A's-ben eltöltött két év
 (az a legkevesebb, hogy azóta
 lényegében nyersen is
 megeszem a marhahúst),*

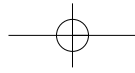
akkori pilóta apósomnak
 köszönhetően, akkori
 feleségemmel, ötször
 körbepültk a kontinenst.
 De rajtad nem látszik az idő.
 És nem vagyok elfogult:
 a barátnőiden sem.
 A harminc az új tizenhét?
 Tűnődöm, mikor indul meg
 végre oldalt és lefelé az arc,
 amelyen smink nélkül
 a szépség most is épp olyan
 botticellisen és botrányosan*
 törekeny és győzedelmes,
 mint egy fél élettel ezelőtt.
 Eszembe jut, ami elmúlt,
 de nem közvetlenül,
 hanem a jövő holdas fátyolán át:
 mikor tudom majd azt érezni,
 hogy nincs hozzád közöm?
 (Régóta nincs, csak újabban
 a Facebook azt hazudja.)

* Ezt majdnem elhülyéskedtem azzal, hogy „botticellisen és -rányosan”, de aztán eltűnődtem Szilasi Lászlónak azon a – ha jól értem, iróniától és bohóckodástól nem mentes – mondatán, hogy „most már aztán elég volt a tréfából, de tényleg! Nem kell már bohóckodni meg ironizálni, meg nyelvkritikába belefulladni, reflektálni meg re-reflektálni, metázni, metalepszizálni stb., hanem próbáljuk meg elmondani azt, hogy milyen az, amikor halad, megy körbe a kifogott hal a fémhordóban”. Íme tehát a hal!

ZALÁN TIBOR

és néhány haiku 3.

*Maszkok között jár
mint kit máshol felejtett
egy másik idő*

*

*Végrehajtotta
némán mint a gyilkosok
magán a halált*

*

*Leesett a hold
az égről Szeptembervég
Már nem nyílnak a*

*

*Idézőjelek
és önreflexiók És az
állomásmagány*

*

*Ha átküldöd a
hajnalodat küldj hozzá
egy érintést is*

*

*Nem hallgatja el
volt idő hogy szerette
s hogy nincs szereti*

*

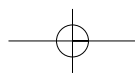
*Színpadiasan
próbálja lefedni a
lét könnyeségét*

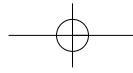
*

*Üres teremben
kószáló fáradt hangok
Honnan szólítasz*

*

*Ferdén a fények
Átverik a párkányon
hagyott süteményt*

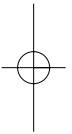
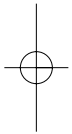

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

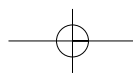
Tizenkilencedik védőbeszéd

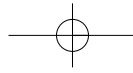
Lakkozhatja Kandi ameddig bírja,
na nem a körmét, hanem az életfelületet,
hogy csússzon rajta a tekintet, ha ránéz,
a problémátlan máz délutáni derűje –
mondjuk egy kávérendelés is ezt kívánja.
Hogy úgy ül itt, mint egy barna karszék,
karfáját törli, aki látja. Kényelmes
beleülni, gerincnyugtató, így Kandi,
a hajlása. Kurvára szeretne Kandi kényelmetlen
lenni, nem az a fodrozás nélküli arctükkör,
amitől aludni kezd az is, aki alvásából
kigyógyult. Ráérős ásítást vált ki, ne
tagadjuk, a nőkből, mondhatjuk, ez a sármja.
De hogy felkavarná? Képtelenség leáztatni
a lakkot, Kandi próbálja: emlék nélküli
örvény vegye birtokba köldöktől lefelé
a testét, aki elszáll, pusztá feltételezésétől
annak, hogy egyszer megkívánja.

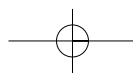
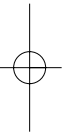
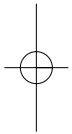
Husadik védőbeszéd

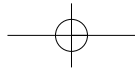
Kiszállsz, öreg, érted, fel se merül,
hogy estére visszatáncolsz. Jóelőre megszokod
mi a fészekhídeg. Bíbor ködödet viszed magaddal,
de nem vattáznak körbe. És megkarcolódsz,
ha néznek. Tőlem el is törhetsz akár, mintha kockakőre
esne térded. Többé nem szenvedsz itt, nem
csorog anyatej a szádból. Letörlöd végre
szopós Buddha-képed. Nincs kiszolgálás és
ingyenasztal. Borostásodhat végre az arcodon
a bánat, hogy élni fogsz. Érted?
Ébresztő, mert seggbe rúglak. Jobb ha én,
mintha az, aki hozzád se szól. Örülhetsz
nagyon a pofonnak. Mert ha pofon

*nélkül szorít a hideg, a karcos üresség,
mintha az ég helyén szemszűrő szikra volna –
akkor ájult csöndben lobbanhatsz magadra.
Ágytáznak majd, és ürülékeddel kenheted
a falat. És aki bekapar a földbe, nem
tudja, mit borítson rád, hogy elmenj.*

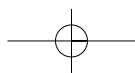
SZABÓ ADÁM

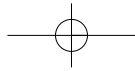
Meg fog halni

*Meg fog halni. Nem is oly sokára.
 Mondta valaki. Egy kocsmában állva.
 Kezében sörrel. Ezt mondta róla.
 Meg fog halni. Pár nap vagy óra.
 Pár hét vagy hónap. De meg fog halni.
 Óróla mondta. Óróla, aki.
 Aki meg otthon. Kint ült a napon.
 Most jó. Ezt mondta. És a telefon.
 A telefonban. Olyan volt a hangja.
 Mint aki már hallgat. Csak úgy tesz, mintha szólna.*

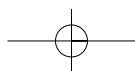
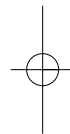
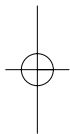
nemvers

*A szobában feküdt a nappaliban a díványon
 ahol csókolóztunk egyszer először
 csókolóztunk egyszer először utoljára
 ott feküdt most a díványon
 habos kakaó mondtam akkor
 habos kakaó mondtam rá akkor
 nem mondtam rá most semmit
 nem volt rá mit mondani
 csont és bőr és daganat
 ezt mondhattam volna
 nem mondtam semmit leültem mellé
 nem tudott beszélni beszélt csak hangtalan
 hangtalan érthetetlen beszélt egyfolytában
 nem mondott semmit csak beszélt hangtalan
 csont és bőr és daganat
 a tekintete mondott még valamit
 az még mondott valamit róla aki volt
 róla aki nincs többé hiába van
 csont és bőr és daganat
 a tekintete mondott még valamit
 valamit amit nem akartam érteni*

*nem akartam érteni nem akartam hallani
nem akartam hallani csak föléllni
föléllni elmenni elmenni elmenni
nem látni nem hallani nem gondolni
nem gondolni nem tudni elmenni
elmenni elmenni nem lenni nem lenni
nem lenni
nem lenni
nem.*

MOHÁCSI BALÁZS

kocogtatja

*mert például nem ért még haza,
mégis ég a villany, mint egy könnycsepp,
galambok szállnak az erkély korlátjára,
és akár a béke, ha megkocogtatja
az ablakot, elszállnak egyből.*

*a városról már csak sűrített képekben
tud gondolkozni, elemekből, amik
meghatároznak téged, és szétbontják.*

*de ha rád gondol, nem tudja, hányat lát
magából, mindenhol fölösleges részei vannak,
te mégsem állsz belőle össze.*

*az álmatlanság óráit már csak poharanként
tudja mérni, nincsen rend a testében,
csak a hatos úti szirénák és az éjszakai
neonfények.*

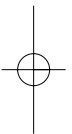
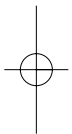
*éjjel már csak a szerpentinek élnek távoli
életet, minden más rászűkül a testre,
kacsaringós beszélgetéseiteket pörgeti újra,
nézi a várost, magukat, kocogtatja, van-e
még benne, pohárban bor, könnycsepp a szemben.*

*az idejutott utakat méricskéli,
megnyúlt karjait egy kissrác,
ha azt hiszi, erős, feszít,
megfordul, az ablakon benéz,
bent szétdobálva hever a földön.*

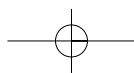
mint mikor szomorú

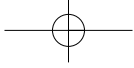
*van egy perce az éjszakának,
mikor a petőfi kereszteződéséről jövök
a hungárián, s elnézek a házak fölött,
és abban a hatvan másodpercben
a székesegyház egyik kivilágított tornya
pont olyan hatvan különböző –
de majdnem azonos – színben játszik,
mint a szemed napközben, reggeltől
estig, ha mosolyogsz, és ha
mérges vagy. a hatvanegyedik pillanatban
(pont mielőtt eltűnne a torony) van egy szín,
olyan, mint mikor szomorú vagy. attól
fáj a szembogaram.
a kórház téren eszembe jut
egy ottani csókid,
hogy régen szebb dolgokra is használtam
a számat, mint mostanában teszem.
a rendőrlámpánál van egy szín
(a szemed egyik árnyalata az is),
olyan, mint mikor szomorú vagyok.*

vizsgálni, nem direkt

*feküdni kint az esőben,
a teraszon, bámulni a szélvihart.
vagy jó időben, éjjel összekeverni
a göncölöket. megvitatni,
hogy mi van egy-egy gomolyfelhő
belsejében, és elfelejteni
utánanézni, hogy pontosan
mi is.
grammonként mérni szavaid, óvatosan
húzni ki a konnektorból bármilyen
villásdugót, keresni magadat
a levélzúgásban. összpontosítani
minden lélegzetvételnél gondolatra,
sztaniolpapírt gyűrögetni, figyelni,
hogy vajon mi pöfög a kapaszkodó*

*sávban, és ki zötyög föl a dűlőúton.
a tükröképedet vizsgálni, nem direkt,
csak oldalra lesve, ahogy otthon, pécsen,
mindig,
a széchenyi tér alján, a kirakatokban.
beszélgetni régi ismerőssel, rokonnal,
baráttal, az első szerelmeddel. keresni
a régi őt, a régi téged.
nem hinni el, hogy megváltoztál,
és szembesülni, hogy mégis.*

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

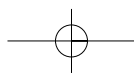
A HALÁL ÉS AZ ÜBER-MARIONETT

Edward Gordon Craig Über-Marionett-elmélete

Semmi nem utal arra, hogy amikor Edward Gordon Craig 1908 áprilisában közzétette *A színész és az Über-Marionett* című esszéjét, ismerte volna Heinrich von Kleist *A marionett-színházról* című írását. Craig esszéje az általa alapított és szerkesztett *The Mask* című folyóirat második számában jelent meg, s ezzel nyitotta meg annak a sok későbbi tanulmány-nak és reflexiónak a sorát, amelyek mind a marionettéről szóltak s a *The Mask*-ban jelentek meg. 1912 októberében Craig a folyóirat teljes számát a marionetteknek szánta. De közben sok mindenkinek szót ad, egy szóval nem említi Kleistet, aki minden idők legzseniálisabb esszéjét írta meg a marionettekről. Később is hiába keresni a nevét: a *The Mask*, a 20. századnak ez a talán legfontosabb színházi folyóirata 1929 decemberében úgy ért véget, hogy a 21 év alatt Kleist neve egyetlenegyszer sem szerepelt benne. És amikor 85 éves korában, 1957-ben közzétette emlékiratait (*Index to the Story of My Days: Some Memoirs of Edward Gordon Craig, 1872–1907*), abban sem említette Kleistet.

Azért különös ez, mert kizárt, hogy Craig ne olvasta volna már egészen korán Kleist írását. Ha korábban nem is, de 1903-ban hallania kellett róla. Harry Graf Kessler, aki 1905-ben előszót is írt Craig könyvének német kiadása elé (*Die Kunst des Theaters*, Berlin und Leipzig), ekkor hívta meg Craigt Weimarba egy vendégrendezésre, amely azonban nem valósult meg. Kessler jól ismerte Kleistet: a könyvtárában megvolt Kleist írásainak a már akkor is ritkaságszámba menő 1826-os három kötetes kiadása, amelyet Ludwig Tieck adott ki, és amelyet 1900-ban díszes bőrbbe kötött. Bár ez a kiadás még nem tartalmazta a marionett-esszét, amely kötet formában először csak 1848-ban jelent meg (Eduard von Bülow: *Heinrich von Kleist's Leben und Briefe*, 263-283. o.), biztosra vehető, hogy Kessler, aki a későbbiekben is sokat tett Kleist darabjainak ébrentartásáért, olvashatta azt. Kessler ugyanis jól ismerte Kleist monográfiáját, az irodalomtörténész és rendező Otto Brahmot, akinek rövidesen bemutatatta Craigt. Brahm felkérte az angol rendezőt, hogy 1904-ben Berlinben az általa vezetett Lessing Theaterben rendezze meg Otway: *A megmentett Velence* című színdarabjának Hugo von Hofmannstahl-féle változatát. Az elhúzóóó előkészületek és próbafolyamatok félbeszakadtak, Brahm és Craig kibékíthetetlenül különböző esztétikai felfogása miatt. Ám elképzelhetetlen, hogy a gyakori megbeszélések során ne került volna szóba Kleist – akiről Brahm húsz évvel korábban, 1884-ben közel 400 oldalas monográfiát tett közzé.

Annál furcsább tehát, hogy a *The Mask* 21 éve alatt Kleist neve egyszer sem fordul elő a milliónyi többi név között, amelyek kirajzolják a teljes európai, sőt egyetemes színház-történetet. E hallgatást ráadásul maga Craig teszi még rejtélyesebbé. 1918-ban ugyanis, mintha nem lett volna elég munkája, a *The Mask* mellett (amelyet több mint 60 álnév alatt nagyrészt maga írt) úújára indított egy másik folyóiratot is, *The Marionette to-night* címmel (a Marionette szót következetesen két n-nel írta!). Ez a folyóirat 1918 januárja és 1919 júliusa között 12 számot ért meg. Craig nemcsak számos, a marionettek történetéről szóló írást tett itt közzé, hanem Tom Fool álnéven több bábjátékot is megjelentetett a lap hasábjain. A 4. számban azután napvilágot látott Kleist esszéje angolul, Amadeo Foresti fordításában (*On the Marionette Theatre*, 105-113. o.). Kleist – Craig életében – a semmiből tűnt fel, hogy azután ismét a semmiben tűnjön el.

Miért e hallgatás? Talán a túlságos közelség miatt. Hiszen Craig esszéjét csakis Kleist esszéjének mércéjével lehet mérni. Franz Kafka úgy érezte, hogy Kleist az ő „voltaképpen-i vérrokona”.¹ Craig is elmondhatta volna ugyanezt. Bizonyára korán megismerte Kleist írását, amely olyan mélyen érinthette őt, hogy szinte a sajátjának érezhette Kleist gondolatait. Úgy szötte őket tovább, mintha ő maga írta volna meg *A marionettszínházról* című esszét. Az alkotó emberek esetében nem ritka az ilyesmi, és kárhozhatni sem lehet őket. Ellenkezőleg: ha az történik, ami Craiggel megesett, nevezetesen hogy Kleist esszéjét zseniálisan gondolta tovább, és olyan írást tett le az asztalra, amely megállja a helyét Kleisté mellett, akkor azt lehet mondani, hogy jól cselekedett. Nem filológusként, hanem kreatív gondolkodóként nyúlt Kleisthez.

*

Amikor 1908-ban napvilágot látott *A színész és az Über-Marionett*, Craig már szakított a színjátszással. Az 1890-es években több nevezetes londoni produkcióban lépett fel, de 25 éves korában, miután 1897-ben még eljátszotta Hamlet szerepét, végleg elbúcsúzott a színésztől. Körülbelül negyven szereppel a háta mögött megcsömörlött az akkori színházról, s teljes alkotói energiáját egy jövőbeni eszményi színház kidolgozásába fektette – ahogyan ezt Goethe írta elutasítóan Kleistnek, amikor az 1808 januárjában elküldte neki a *Phöbus* nyitósámát, benne a *Pentheszileia* „organikus töredékével”.² Munkája során Craig nemcsak színházi emberektől remélt segítséget. Hanem mások mellett William Blake-től, akitől megtanulta, hogy a művész nem másol, hanem teremt; Tolsztojtól, aki mindenfajta realista másolatot radikálisan elutasított; Nietzschétől, akinél az esztétika és az eksztázis összefüggésére figyelt fel; és Walter Patertől, aki szerint minden művészet a zene felé törekszik. A zene valóban egyre fontosabb lett Craig számára. De nem azért, mert a zenei előadóművészetet előnyben részesítette, és nem is szűken értelmezett szakmai okok miatt. A zenéhez azért kezdett vonzódni, mert ezt a művészeti ágat tartotta a legalkalmasabbnak arra, hogy segítségével közvetítenni tudja azt a víziót, amelynek szolgálatába akarta állítani a színházat.

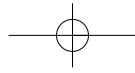
1900-ban megrendezte Purcell *Dido és Aeneas*át, majd a következő évben *A szerelem álcajátéka* (*Masque of Love*) című darabot, és a korban teljességgel szokatlan módon lemondott mindenfajta realista díszletről és kellékről. Kosztümök helyett zöld, skarlátvörös és kék kelméket alkalmazott, amelyek összhangban voltak a hatalmas, hol bíbor, hol szürke háttérfüggönyökkel, esésük pedig a zenével, miközben a változó fények is folyamatosan módosították a látványt. A fények, a zene és a látvány teljes összhangjára törekedett – ugyanarra, amire az 1899-ben megjelent könyvében (*A zene és a rendezés*) Adolphe Appia is, akivel azonban Craig csak jóval később, 1914-ben ismerkedett meg. Az egyik korabeli színikritikus azt írta, hogy ezeket az előadásokat senkinek nem lenne szabad megnéznie, annyira rosszak. A költő William Butler Yeats ezzel szemben azzal védte meg Craiget, hogy szerinte új, önálló művészetet hozott létre, amely csakis a színházban létezhet.³ Craig alighanem ezt tarthatta a legnagyobb dicséretnek. Mert kezdettől fogva arra törekedett, hogy kidolgozza a színház saját formanyelvét, amely nem a többi művészeti ágból (zene, irodalom, festészet, előadóművészet) tevődik össze, hanem azokat csupán alkalmazza, hogy létrehozza saját közegének semmire nem redukálható specifikus nyelvét.

¹ Kafka, Franz. *Briefe an Felice und andere Korrespondenz aus der Verlobungszeit*. Hg. Erich Heller und Jürgen Born. Frankfurt a.M.: Fischer, 1976. 460. o.

² Goethe Kleistnek, in: Heinrich von Kleist: *Sämtliche Werke*, München, Hanser, 1993. II. kötet 806. o.

³ James W. Flannery: W. B. Yeats, Gordon Craig and the Visual Arts of the Theatre, in: *Yeats and the Theatre*, ed. by Robert O'Driscoll and Lorna Reynolds, London, 1975. 86. o.

A többi művészeti ágban ez a folyamat jóval hamarabb lezajlott. A próza és a költészet saját autonóm nyelvét már kidolgozta Flaubert és Mallarmé; Eduard Hanslick 1854-ben megírta a zenei szépről szóló könyvét (*Vom Musikalisch-Schönen*), amelyben a zenét szabadította fel minden töle idegen „tartalom” uralma alól; Konrad Fiedler és Adolf Hildebrand pedig a festészet és a plasztika önálló nyelvének ismérveit dolgozta ki. A színház öntörvényű nyelvének a kialakulása ütközött a legtöbb akadályba. Az ezt sürgető szemléletnek szembe kellett néznie azzal, hogy a színház nem egyszerűen művészeti ág, hanem nehezen mozdítható üzleti vállalkozás, bürokratikus szervezet, a mindenkori konzervativizmus fellegvára. A színházi nyelv „tisztasága”, szuverenitása szinte összeegyeztethetetlennek látszott a hagyományos színházi struktúrával. 1905-ben jogosan írhatta Georg Fuchs: „Magának a hagyományos színháznak a fejlődése bizonyította be számunkra, hogy a kukucsáló színpad a kulisszákkal, kellékekkel, rivaldafénnyel és zsinórpadlásokkal egyetemben felesleges, hogy olyan apparátust cipelünk magunkkal, ami kizárja a valódi, modern művészet mindenfajta kibontakozását. Ezért: el a zsinórpadlásokkal! El a rivaldafénnyel! El a díszletekkel, a kulisszákkal, a szuffitákkal és a kitömött kosztümökkel! El a kukucsáló színpaddal! El a páholyokkal! Ez a papundekliből, drótból, zsákvázonból és flutterből készített egész talmi világ megérett a pusztulásra!”⁴

Miután Craig hátat fordított a korabeli színházi világnak, egyébre sem törekedett, mint egy olyan nagy víziónak a kidolgozására, amely kizár mindent, amit a kor realista-naturalista színháza előnyben részesített. Egyik korai Purcell-rendezéséről egy kortársa, Arthur Symons helytállóan írta azt, hogy ez „új organizmus”: „Mr. Craig szándéka az, hogy túlvezessen bennünket a valóságon; magának a dolognak a mintáját egy olyan mintával helyettesíti, amelyet a dolog az elménkben hoz létre.”⁵ Maga Craig 1907-ben írta meg *A jövő színházának művészei* (*The Artists of the Theatre of the Future*) című tanulmányát, amelyben ezt írta: „A jeleneteimet nem egyszerűen a darabból bontom ki, hanem azokból a tág gondolatáramokból, amelyeket a darab váltott ki bennem, vagy akár ugyanannak a szerzőnek más darabjai keltettek bennem.”⁶ „Tág gondolatáramok”: ezt tartotta Craig a legfontosabbnak. Meggyőződése volt, hogy ennek kell mindent alárendelni. Más szavakkal: hátat kell fordítani a mindennapi élet mindmegannyi véletlenszerű és esetleges jelenségének, mert ezek éppen a lényegre irányuló akaratot gyengítik. Már az opera-rendezései során is ezt tartotta szem előtt. 1902-ben, amikor Händel *Acis és Galatheáját* rendezte, lemondott mindenfajta naturalisztikus hűségéről, amit a korban elvártak volna. Az élénk-sárga háttérfüggöny előtt mozgó színészeknek sok-sok fehér szalagot kellett mozgatniuk, ami sajátos absztrakt koreográfiát írt elő, a veszély közeledtét furcsa elvont árnyékok jelezték. Ennek az előadásnak a kapcsán Yeats azt írta, hogy mindennek olyan hatása volt, mint amelyet évezredekkel korábban az egyiptomi művészet kelthetett. Craig számára az „egyiptomi” jelző hízelgő lehetett. Az „egyiptomi” jelleg ugyanis éppen a véletleneket és esetlegességeket zárja ki. Craig számára ez volt a legfőbb kihívás: az életről lehámozni mindazt, ami nem tartozik hozzá lényegileg, s lecsupaszítani arra, ami már életnek is csak megszorítással nevezhető. Ahogyan *A színész és az Über-Marionett*-ben írja majd: mindaz, amit életnek szokás nevezni – a kicsinyes valóság –, nem más, mint „összeesküvés az élet-erő ellen”.⁷

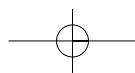
Ám ha az életet elkezdik „lecsupaszítani”, milyen esélyei maradnak az emberábrázolásnak? Az *Über-Marionett*-esszé legelején olvashatók a következő szavak: „a művésznek a véletlen az ellensége. A művészet a zűrzavar pontos ellentéte, zűrzavar pedig a sok vé-

⁴ Georg Fuchs: *Die Schaubühne der Zukunft*, Berlin-Leipzig, Schuster & Loeffler, 1905. 33. o.

⁵ M. P. Loeffler: *Gordon Craig und die „Purcell Operatic Society”*, Bern, 1971. 88. o.

⁶ Edward Gordon Craig: *On the Art of the Theatre*, London, Mercury Books, 1962. 29. o.

⁷ uo. 74. o.

letlen összetorlódásából keletkezik.”⁸ Ebből következik, hogy az igazi művészet csakis tervezés és kiszámítottság eredménye lehet. És mi az, ami megtervezhetetlen és kiszámíthatatlan? Az ember. Ezért hát sok minden alkalmas lehet arra, hogy a művészet anyaga legyen. De „az ember nem tartozik ezen anyagok közé”.⁹ A *The Mask* 2. számában, amelyben az esszé megjelent, Craig, hogy alátámassza érvelését, egy rövid idézetet is közölt Nietzschétől: „[A] kifinomultabb emberiséghez tartozik tiszteletteljes hódolattal hajolni meg ‘a maszk előtt’, s hamis helyen nem úzni pszichológiát és nem kíváncsiskodni.”¹⁰ A pszichologizálásnak és az érzelmeknek ilyen elutasításából nőtt ki az *Über-Marionett* esszé. A színész végül is, írja Craig, ha az érzelmeire hagyatkozik, akkor véletlenszerű vallomások sorozatával hengerli le a nézőt, aminek azonban semmi köze a művészethez. Ezzel rokon következtetésre jutott 1914-ben Marinetti is a *Geometriai és mechanikus ragyogás és a numerikus érzékenység* című kiáltványában, noha gyökeresen más alapállásból indult ki: „Szisztematikusan szétromboljuk az irodalmi ‘Ént’, hogy beleszórjuk az egyetemes vibrációba.”¹¹ Marinetti már korábban, 1909-ben közzétett egy színdarabot *Les poupées électriques* címmel, amelyet kifejezetten Jarry bábszínházszerű darabjai hatására írt. Craig soha nem mulasztotta el bírálni a futuristákat, akiktől idegenkedett; de soha nem mulasztotta el közölni a kiáltványaikat sem a *The Mask* hasábjain. Ami minden nézetkülönbség ellenére összekötötte őket: a személyesség felszámolása, a hétköznapi pszichologizálás elutasítása, a művészet kiszabadítása a naturalizmus fogságából.

Ebben a vonatkozásban *A színész és az Über-Marionett* szorosan kapcsolódik a 19–20. század fordulójának ahhoz az általános igényéhez, hogy az élet érthetlenségén és zűrzavarán csakis valamilyen átfogó „nagy stílus” birtokában lehet felülkerekedni. Egy színházkritikájában a fiatal Lukács György 1902-ben ezt írta: „Miről van szó voltaképpen? Küzdelem folyik a ‘nagy stílusért’. Nem sok éleslátás kell ezt észrevenni. Hogy is mondta még az öreg Fontane? ‘Mit jelent a nagy stílus? A nagy stílus azt jelenti, hogy mellőzünk mindent, ami az embert voltaképpen érdekli.’ Ennek az időnek vége. Mi történt a múlt század művészetében? Küzdelem a klasszikus ‘nagy stílus’ ellen.”¹² Ennek a „nagy stílusnak” a nevében vált általános követelménnyé a korban, hogy túl kell lépni az individualitáson. A színház területén ez az úgynevezett polgári színház elutasítását jelentette. Craig szerint a színház a reneszánsz óta folyamatosan degenerálódik. Georg Fuchs az általa igazinak tartott színház előképét a ravennai mozaikokban, a sienai és firenzei trecento művészetében kereste. A huszadik század elején egyre nagyobb érdeklődés támadt a távol-keleti színháztudás és ezen belül a bábjáték iránt. Alfred Jarry Guignolnak nevezte az *Übü király* első változatait, és az 1896-os ősbemutató kapcsán életnagyságú bábukkal szerette volna megtölteni a színpadot. Maeterlinck már két évvel korábban, 1894-ben bábjátékokat tett közzé (amelyeket később Rilke Haláldrámáknak nevezett). Hugo Ball 1916-ban a zürichi Cabaret Voltaire-ben olyan jelmezt öltött magára, amely meggátolta a természetes mozgásban és mechanikus lényvé formálta őt át. Ezzel párhuzamosan Chirico bábukkal (manichino) népesítette be a vásznait, amelyek a metafizikus festészet nélkülözhetetlen elemei lettek. Kandinszkij a *Sárga hang* (1909) című játékában emberek jelenléte nélkül is elképzelhetőnek tartotta a színházat. Fernand Léger a gép esztétikáját dolgozta ki, Oskar Schlemmer pedig 1925-ben közzétette nevezetes *Mensch und Kunstfigur* című tanulmányát, amelyben együtt említi Craiget és Kleistet. És hasonló álláspontot képviseltek az orosz, illetve szovjet színházi alkotók is, Jevrejnov, Mejerhold, Annjenkov vagy

⁸ uo. 55. o.

⁹ uo. 56. o.

¹⁰ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszson*, Budapest, 2000. 127. o. Tatár György fordítása

¹¹ *Futurist Manifestos*, ed. by Umbro Apollonio, London, Thames & Hudson, 1973. 155. o.

¹² Lukács György: *Ifjúkori művek*, Budapest, 1977. 35. o.

Tairov. Még ha nem olvasták is, valamennyien érvényesnek tartották Nietzsche gondolatát *A tragédia születéséből*: „Magam sem tudom már, ki mondotta, hogy mint egyén minden egyén komikus, individuuum éppen ezért nem lehet tragikus alak.”¹³

A *színész és az Über-Marionett* nemcsak a korszak legradikálisabb állásfoglalása volt ezen a téren, hanem az egész 20. századnak is egyik legfontosabb színházi manifesztuma. Amelyet ugyanakkor gyakran félre is értettek. A fő ellenérv többnyire úgy szól, hogy Craig a hús-vér színészeket élettelen bábukra akarta lecserélni. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Craig néha kétségtelenül félreérthetően fogalmazott, ráadásul az álláspontja korántsem volt egységes. Eleinte egyértelműen az embereket helyettesítő bábukra gondolt. Ahhoz, hogy a színház művészetét újra életre lehessen kelteni, írja, meg kell szabadítani a színpadot minden színésztől és színésznőtől. „A színésznek távoznia kell, és az élettelen figurának kell átvennie a helyét – nevezhetjük Über-marionett-nek, amíg nem talál magának jobb nevet.”¹⁴ Craig az Über-Marionett kifejezést használta, de közben az élettelen marionettekre gondolt. Ezt támasztja alá az a levél is, amelyet Hevesi Sándor (Craig neki ajánlotta az esszét) írt Caignek, még azt megelőzően, hogy megjelent volna *A színész és az Über-Marionett*. Az 1908. március 20-a körül írott levelében (amelynek egy részletét később Craig a *The Mask* 2. számában megjelentette) beszámol arról, hogy a budapesti színházi tanodájában feltette a kérdést: „Természetesnek tartják a marionetteket? Nem – mondták egyöntetűen mindnyájan. Hogy! – kiáltottam fel megbotránkozva. A marionettek ne lennének természetesek. Minden mozdulatuk tökéletesen megfelel a saját természetüknek. Az a gép, amely ember módjára akar mozogni, természetellenes. Sőt: a marionettek több mint természetesek, nekik stílusuk is van, azaz: egységes kifejezőeszközük és ezért a marionettszínház igaz! Az emberek nem értik meg a természetet. A természet az ő számukra nem a dolgok szükségszerűsége, törvénye, hanem a hétköznapi, a lapos, a közönséges.”¹⁵ Három évvel később azonban Hevesi (aki 1928-ban egy cikket írt *Az Über-regisseur* címmel!), feltehetően Craig hatására, finomította a nézetét, s ezt írta: „Egy repülő gépezet csodálatos, de egy madár maga a csoda... Az igazi Művészet mindabban felfedezi a csodát, ami egyáltalában nem látszik csodálatosnak, mert a Művészet nem utánzás, hanem látomás. Ez Mr. Craig nagy színpadi felfedezése.”¹⁶ Ez a finomítás arra utal, hogy időközben maga Craig is pontosította az elképzelését. Craig ugyanis nem az életnek fordított hátat, hanem azoknak a jelenségeknek, amelyek az igazinak vélt életet ki szeretnék sajátítani maguknak.

Vitathatatlan, hogy Craig *A színész és az Über-Marionett*ben hadat üzen a színészeknek; ugyanakkor mégis éppen tőlük várja a legtöbbet – nevezetesen, hogy *alkossanak*. „Manapság megszemélyesítenek és értelmeznék; holnap reprezentálniuk kell és értelmezniük; a harmadik napon pedig alkotniuk. Csakis így térhet vissza a stílus.”¹⁷ A színészre tehát nagyon is szükség van – csak éppen az olyan színészre, aki képes lemondani a privát érzelmekről, affektusokról, individuális gesztusokról, és pszichológiai atmoszféra helyett metafizikai és szellemi jelenlétet tud teremteni. A színjátszás célja, írja, nem az, hogy másoljon (vagyis hitelesen belebújjon egy képzeletbeli szereplő bőrébe), hanem hogy teremtsen, vagyis maga hozzon létre új valóságot. A marionett is képes ugyan felidézni azt az életen túli metafizikai világot, amelyet az egyiptomi szobrok, az ősi kőbálványok vagy az antik álarcok is megjelenítettek, de ettől még élettelen tárgy marad. Az Über-Marionett azonban ezt a saját erejéből hozza létre. A marionett halott anyagból van; az Über-

¹³ Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*, Budapest, 1986. 86. o. Kertész Imre fordítása

¹⁴ Craig, id. mű, 81. o.

¹⁵ *The Correspondence of Edward Gordon Craig and Sándor Hevesi* (1908–1933), Budapest, 1991. 25-6. o.

¹⁶ uo. 87-8. o.

¹⁷ Craig, id. mű, 61. o.

Marionett ezzel szemben él, lélegzik, vagyis az anyaga az „ember” – de nem a hétköznapi ember. 1921-ben *A maradandó színház (A Durable Theatre)* című írásában Craig így írt: „Ha a nyugati színész olyanná tud válni, amilyennek a keleti színészt mondják, akkor visszavonok mindent, amit 'A színész és az Über-Marionett' című esszémben írtam.”¹⁸ (Tíz évvel később hasonló álláspontra jut majd Antonin Artaud is, miután megnézi a Bali szigetéről érkezett táncosokat Párizsban.) Négy évvel később, *A színház művészetéről* című könyvének 1925-ös előszavában pedig még egyértelműbben fogalmaz: „Az Über-Marionett annyi, mint színész plusz tűz, mínusz egoizmus; az istenek és démonok tüze, a halandóság füstje és gőze nélkül.”¹⁹

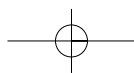
Az Über-Marionett tehát nem bábu, hanem ideális színész, aki még azt is meg tudja oldani, hogy a saját arca legyen az álarca. Hogy milyen lehet ez a színész? Csak találgatni lehet. Craig később (1930) egész könyvet írt Henry Irvingről (1838–1905), aki nemcsak a nevelőapja volt, hanem olyan eszményi színész is, aki képes volt maradéktalanul túllépni saját individualitásán. De Buster Keaton is ilyen lehetett: arca lett az álarca, amely mögött nem egy individuum rejtőzött. Bármilyen történésbe bonyolódott is bele a filmvásznon, sohasem lehetett megmondani, mi zajlik le benne. Nem azért, mert titkolta, hanem mert nem ezt tartotta lényegesnek. Hol pórul jár; hol ő jár túl mások eszén; hol megalázzák; hol szerelmeseik belé; van, amikor életveszélyes helyzetekbe keveredik, de az is gyakori, hogy egyszerűen csak balfácán. De bármi történjék is vele, az arca semmit nem árul el. Mintha nem is élő ember lenne – miközben persze nagyon is eleven. Az a rejtély árad belőle, ami Craig szerint az Über-Marionettnek az éltető eleme. Ez a rejtély készítette Beckettet arra, hogy egyetlen filmjének (*Film*, 1965) főszerepére éppen Buster Keatont kérje fel.

A *színész és az Über-Marionett*-tel egy évben, szintén 1908-ban jelent meg Wilhelm Worringer *Absztrakció és beleérzés* című könyve. A két írást egymás mellé helyezve az olvasónak olyan benyomása támadhat, mintha Craig és Worringer végig konzultáltak volna egymással. Igaz, hogy a művészet mindig is mély pszichikai igényt elégített ki, írja Worringer, de soha nem a tiszta utánzási vágyat akarta kielégíteni. Ahol ez utóbbi lett a mérvadó, ott a beleérzés uralkodik. Ezzel szemben áll az absztrakcióra való törekvés, amely Worringer szerint minden művészet kezdete, s a magas kultúrfokon álló népeknél mindig uralkodó. „A művészetre való ősi törekvésnek semmi köze nem volt a természet visszaadásához. A tiszta absztrakciót kereste, mint egyedüli lehetőséget arra, hogy megpihenhessen a világnép zűrzavarossága és tisztátalansága közepette, és ösztönös szükségyszerűséggel hozza létre önmagából a geometrikus absztrakciót. Ez a tökéletes és az ember számára egyedül elgondolható kifejeződése a világnép mindmégannyi véletlenszerűségétől és időbeliségétől való emancipációnak”²⁰ Nem véletlen, hogy az absztrakciós törekvés egyik mintapéldáját Worringer a Craig számára is példászerű egyiptomi piramisokban látja, amelyek az örökkévalóságot idézik meg, és amelyek az embert mintegy megváltották az élet esetlegességeitől, a relativizmus kínjától. És az is mélyen szükségszerű, hogy az absztrakcióra való törekvés másik példája Worringer szerint a marionett – amelyben ő is éppúgy a „fokozott pátoszt” fedezte fel, mint Craig.

¹⁸ in: *Craig on Theatre*, ed. J. M. Walton, Methuen, London, 1983. 88. o.

¹⁹ idézi: Denis Bablet: *The Theatre of Edward Gordon Craig*, London, Eyre Methuen, 1966. 109. o.

²⁰ Wilhelm Worringer: *Abstraktion und Einfühlung*, Leipzig und Weimer, Gustav Kiepenheuer Verlag, 1981. 39. o.

*

De miért tulajdonít olyan jelentőséget Worringer az absztrakcióra való törekvésnek? Nyilvánvalóan nem szűken értelmezett esztétikai okokból. A válasza Craig esszéjének egy további rétegére is rávilágít. „Amíg a beleézésre való törekvés feltétele egy boldog panteisztikus bizalmi viszony az ember és a külvilág jelenségei között, addig az absztrakcióra való törekvés egy nagy belső nyugtalanság következménye, amit az emberben a külvilág jelenségei keltenek, és vallási viszonylatban ekkor minden elgondolás erőteljes transzcendentális átszíneződést kap.”²¹ Ez a „transzcendentális átszíneződés” tűnik át az Über-Marionett elképzelésén is. És ez az a kapcsolódási pont, ahol Craig esszéje Kleist esszéjével is érintkezik. Worringer szerint az absztrakció kimenekíti az embert a világ véletlenszerűségéből és időnek való alávetettségéből. Más szóval – s ez is Worringer szava – megváltást kínál. És mi egyéb lenne az Über-Marionett rendeltetése, mint hogy megváltsa a nézőt, s kimenekítse abból a világból, amelynek szűkösségére nemcsak Craig, hanem számos kortársa is panaszkodott. A fiatal Lukács György pár évvel később, 1916-ban *A regény elméletében* azt írja, hogy a modern világot „transzcendentális hajléktalanság” jellemzi.²² Az absztrakciónak, vagy az úgynevezett „nagy stílusnak” a vágya általánosnak mondható a 19–20. század fordulóján. Európa ekkor viszonylagosan békésnek és kiegyensúlyozottnak volt mondható. Ez a vágy azonban a mélyben készülődő történelmi kataklizmák előhírnöke volt.

De többről is szó volt. Az említett megváltás-vágy nem egyszerűen egy konkrét történelmi korszak elől kínált menekvést. Hanem a teljes újkorral fordult szembe, s ismét a metafizika nélkülözhetetlenségét hangsúlyozta egy olyan szekularizálódott világban, amely egyre kisebb igényt mutatott a metafizikára. „Maga talán sokkal többet kíván a művészettől, mint amit a művészet adni tud. Nem gondolja?” – írta Hevesi Czaignek 1908. május 16-án, miután már megismerkedett *A színész és az Über-Marionett* című esszéjével.²³ Hevesinek teljes mértékben igaza volt. Craig gondolkodásának apokaliptikus dimenziói voltak. Az esszéje végén éppúgy a bűnbeesés gondolatához jut el, mint Kleist. Azzal, hogy a bábuk iránti igény elhalványult, írja, az a „sötétebb szellem” vált uralkodóvá, amelyet káoszknak neveznek, és amely a „személyiséget” juttatta diadalra. A cél: visszatérni a bábukhoz, és ismét érvényt szerezni annak a „komoly gráciának”,²⁴ amely Kleist szerint is a marionettek fő jellemzője. De mivel nem lehet meg nem történtté tenni a közbeeső időszakot – a bűnbeesést –, ezért nem a marionettekre vár a megváltás munkája, hanem az Über-Marionettekre. Vagyis azokra, akik már ettek a tudás fájáról, s így esnek vissza „a bűntelenség állapotába”.²⁵ Ha ez bekövetkezik, akkor „az emberek számára még egyszer lehetségessé válik, hogy visszatérjenek ahhoz az ősi örömhöz, amit az ünnepek nyújtottak – még egyszer ünnepelni fogják a Teremtést –, hódolattal áldozva a létezésnek.”²⁶ Ezen a ponton a két esszét szinte egyben lehet olvasni. Vannak pontok, amikor eldönthetetlen, ki szól: Kleist vagy Craig.

Kleist is, Craig is a reményének ad hangot – a bizalomnak, hogy van kilábalás a jelenlegi bűnbeesésből, s ismét érvényre juthat a metafizika, amely nem engedi, hogy az em-

²¹ uo. 15. o.

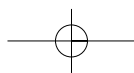
²² Lukács György: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*, 1975. 503. o. Tandori Dezső fordítása

²³ Hevesi, id. mű, 37. o.

²⁴ Craig, id. mű, 83. o.

²⁵ Heinrich von Kleist: *A marionettszínészről*, in: *Esszék, anekdoták, költemények*, Pécs, 1996. 192. o. Petra-Szabó Gizella fordítása

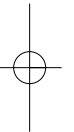
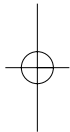
²⁶ Craig, id. mű, 94. o.

ber megfelelkezzen a kozmoszban elfoglalt helyéről, a létezésben betöltött kiváltságos helyzetéről. Mégis, mindkettejükre jellemző valami mély, kimondatlan pesszimizmus. A negatív utópia színezi át mindkét esszét. Az ember elbukott, s a megváltó Kegyelemre – vagyis szó szerint a Gráciára – csakis mint nem-ember tehet szert. Craig előbb idézett mondata így folytatódott: „... , hódolattal áldozva a létezésnek – isteni módon és boldogan imádkozva a Halálhoz.”²⁷ *A színész és az Über-Marionett* legutolsó szava a Halál. Craig számára a Halál – Kleist szavaival – „utolsó fejezete a világ történetének”.²⁸ A halál az, amiben Kleisthez hasonlóan Craig is jobban bízik, mint az evilági hús-vér életben. „Azt mondják, ezek hideg, halott dolgok. Nem tudom – gyakran melegebbnek és elevenebbnek látszanak, mint azok, amelyek az élet álcájában parádézhatnak.”²⁹ Az *Über-Marionett* annak a „nem ismert tartománynak” a hírnöke, „melyből nem tér meg utazó.” (Shakespeare: *Hamlet*, III. 1.)

Craig írását olyan halál-szenvedély élteti, amelyet még Heidegger halálról szőtt gondolataiban is hiába keresnénk. Talán mert nemcsak gondolkodó volt, hanem művész is. Pontosan érezte, hogy a halál nem valahol távol rejtőzik, hanem vízjelként itt, a jelenbeli életben itat át mindent. Művészként ez volt a legfőbb célja: felkutatni mindenütt azt, amit John Keats így nevezett: „eleven halál”, és ami nélkül az élet is csak látszatéletnek mondható.

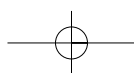

²⁷ uo.

²⁸ Heinrich von Kleist: *A marionettszínészről*, in: *Esszék, anekdoták, költemények*, Pécs, 1996. 192. o. Petra-Szabó Gizella fordítása

Fernand Léger a gép esztétikáját dolgozta ki, Oskar Schlemmer pedig 1925-ben közzétette nevezetes *Mensch und Kunstfigur* c. tanulmányát, amelyben együtt említi Craiget és Kleistet. És hasonló álláspontot képviseltek a Bauhaus magyar alkotói, Breuer Marcell, Molnár Farkas és Weininger Andor, akik a mechanikus színházhoz készítettek terveket, valamint az orosz, illetve szovjet színházi alkotók is, Jevrejnov, Mejerhold, Annyenkov vagy Tairov.

²⁹ Craig, id. mű, 74. o.

BERTÓK LÁSZLÓ

Csorba Győző 95

Tisztelt Emlékezők! Kedves Barátaim!

Ha élne, ma lenne 95 éves. Élhetne, hiszen van példa rá, hogy emberek, költők is megérik ezt a kort. A fiatalon barátjává, később rangos pályatársává, néha talán versenytársává is lett, Kaposváron élő másik kitűnő költő, Takáts Gyula nemrég, kis híján százévesen halt meg. És szinte élete végéig alkotott. Csorba Győzőnek nem adatott meg ez a mégiscsak kivételes kor, tizenhat éve elment, sőt, élete utolsó évtizedében, a betegséggel viaskodva, keveset írt már. Mégis, ha a hagyatékában maradt, s a halála után kiadott tucatnyi könyvére gondolunk, elmondhatjuk, hogy új műveivel a legutóbbi időkhöz jelen volt, s életművével az őt szerető és éltető emberek és olvasók számára ma is jelen van, és mindig jelen lesz.

Ha kisgyerek korában megkérdezték tőle, hogy „mikor születted?”, azt válaszolta, hogy „amikor az öreg király meghalt”. Hogy a szülei vagy a nagyobb testvérei – kilenc testvér közül nyolcadikként jött a világra – tanították-e meg erre, nem tudom, de a válasz mindenkinek tetszett. Hiszen igaz volt, hogy I. Ferenc József 68 évnyi császári-királyi uralkodás után 1916. november 21-én hunyt el, s hiszen nevetve arra is lehetett gondolni, hogy íme, itt áll az utód, a kis királyfi. Pszichológusok tudhatják, hogy a gyermeki lélekből milyen kis és nagy örömök és kudarcok nyomán épül föl az emberi személyiség, de az ilyen, öregkorban is meg-megemlegetett élmény nem múlhat el nyomtalanul.

Vannak vélemények, amelyek szerint nem csak az öreg királynak, hanem a messzire néző 19. századnak is ekkor, az első világháború éveiben lett vége. Hogy a 20. század nem a naptár szerint, 1901-ben, hanem 1920 táján kezdődött csak el. Sőt, hogy a vártnál előbb, a Szovjetunió, s a kétpólusos világrendszer összeomlásakor, 1990 körül véget is ért. Ha elgondoljuk, hogy egyrészt mennyi gyalázat és nyomorúság: világháborúk, diktatúrák, országvesztés, vészidőszak, atombomba, egyebek, másrészt pedig mennyi csodálatos eredmény fizikában, biológiában, orvostudományban, úrkutatásban, s másutt, hogy az emberiség lélekszáma közben a háromszorosára nőtt, s hogy a „földi paradicsom” lehetőségei kifogyóban, akkor az említett hetvenegynéhány esztendő bőven kitesz egy évszázadot.

Miért hozom elő mindezt? Mert Csorba Győző ebbe az ellentmondásos, csonka századba született bele, ezt élte végig, benne teremtette meg költői életművét. Mert ebben a században nagyon gyakran csak kivételes igénnyel, tartással és erőfeszítéssel lehetett tisztességesnek megmaradni, jelentőset alkotni. Mert Csorba Győző sze-

---

Elhangzott 2011. november 21-én, Csorba Győző születésnapján, szobrának újraavatásakor, Pécsen, a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpontban.

mélyisége és költészete a kor és a hely megszabta korlátok között lett azzá, ami: nehézzé és játékossá, pontossá és költőivé, a pillanatból startoló örökkévalóvá.

Egész életére megjelölve, fél karral született, aztán a testi hiányból fakadó hátrányt apja korai halála, s a kilencgyerekes családra szakadt szegénység tovább növelte. A kemény próbáknak kitett, visszahúzódó, befelé forduló, tűnődő, kivételes tehetségű, korán verselni kezdő kisfiú kamaszkorára öntörvényű személyiséggé lett. Telhetetlen tudásvágy, igényesség, keménység, az értékek tisztelete váltak alapvető tulajdonságaivá. S ami vele járt, bizonyos távolságtartás azoktól az emberektől, akikben fenntartás nélkül nem bízhat meg, s a családi melegségbe fogadása azoknak, akikben igen. Biztonságra, rendre van szüksége élethez is, költészethez is. Segíteni azt, aki érdemes rá, elfordítani a fejet az értéktelentől, kerülni az akarnokot, a megbízhatatlant. Egyetemistaként már maga tartotta el önmagát, jogi diplomája megszerzésének évében, 1938-ban a saját kezetéből adta ki első verseskönyvét.

Ezt követően életében még kéttucatnyi verseskönyve, tíz műfordításkötete, életrajzi interjúkötete jelent meg. Születésüknél is ott volt, s haláláig részt vett a pécsi folyóiratok, a *Sorsunk*, a *Dunántúl*, a *Jelenkor* szerkesztésében. 1948-ban, amikor politikai okokból megszüntették a *Sorsunkat*, ő is évekre elhallgatott. Az ötvenes évek közepén, amikor újra megszólal, már ő a Mester Pécssett, ő a mérce, az igényesség, a tartás megtestesítője. Sokan vagyunk, írók, költők az újabb nemzedékekből, akik hozzá jártunk iskolába, az ő szigorú keze alatt tanultunk minőséget, hagyományt, technikát, s emberségből is példát, akik hálával emlékezünk rá.

Csorba Győző a 20. század nagy magyar költője, s hitem szerint minden időben nagy magyar költő marad. Akkor is, ha a halál utáni első évtizedekben ez nem mindig látszik. Az irodalomtörténet a *Nyugat* harmadik, máskor a negyedik nemzedékéhez szokta sorolni, s noha a műve (szellemissége, tartalma, jelentősége alapján) mindkettőhöz oda sorolható, gyakorlatilag egyikhez sem tartozott. József Attila bűvkörében induló, sajátos hangú, az országos csoportosulásoktól (irodalmi élettől) mindig bizonyos távolságot tartó, de az irodalmi nyilvánosság által kezdetől fogva számon tartott költő volt, aki sohasem hagyta el szülővárosát. Könnyen lehetett tehát magányosnak, zárkózottnak, s még inkább *Pécs költőjének* nevezni, belekötni abba a csokorba, ahová a Szegeden élő Juhász Gyulát, a debreceni Gulyás Pált vagy a kaposvári Takáts Gyulát szokták. S igen, van igazság az említett állandó jelzőkben is. Nem kevés konokság, biológiai(?), szociológiai(?) meghatározottság, elszántság(?), rokonszenves csodabogárság(?) kell hozzá, hogy amikor mindenki, akiben valami fölösleg van, a fővárosba igyekszik, akkor közülük egy félreálljon (ott maradjon), s távol a többiektől országos jelentőségűt alkosson. Olyant, amiért már harmincévesen Baumgarten-díjjal, később meg, vidéken élő íróként az országban elsőként, Kossuth-díjjal tüntetik ki.

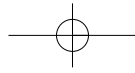
Csorba Győzőt, a költőt, kezdetől fogva a miért születünk, ha meghalunk, a természet és a tudomány, a szellemi és az anyagi világ, a hit és a kételkedés, a létezés alapkérdései foglalkoztatták. Az örökös és keserves tiltakozás a halál ellen, a mi van a halál után, s a csak azért is megkapaszkodás a természet és az élet szépségeiben, az évszakok változásában, a gyümölcsfák meg-megújuló példázatában vagy egy-egy emberi szóban, tekintetben. Költői eszközeit is ebből a tárházból vette, ezért van, hogy szomorú vagy komor hangulatú meditációi, s naplószerűnek tűnő

tárgyias, de életes versei is mindig felszabadítanak, elgondolkoztatnak. Úgy tűnhet, hogy ez a fajta (gondolati) költészet, mert távol marad a változó közéleti színpadoktól, s mert nem használható fel kapásból és széleskörűen politikai célokra, független a kortól is, amelyben született. Csakhogy, amikor Csorba Győző a hatvanas évek elején azt írta *Ars poetica* című versében, hogy „A pokol korhoz kötött Újra s újra / alá kell szállni ellene // Fekete szavak szárnyán kél a nap”, akkor mindenki, akinek éppen akkor vagy néhány évvel azelőtt meg kellett járnia a poklokat, azonnal rábólinthatott, s ma is rábólinthat, hogy igen, erről van szó, ez az én költőm. S aki kicsivel tovább lapoz, azt is olvashatja, hogy „Egy-nyári lepkék bogarak tébolya pezseg mindenütt”, de „a lélek kő márvány a lélek a változó évszakra mitse hederít”. Van tehát remény, meg lehet maradni, akárhol, akármikor élsz.

A nehéz időkből, életének keserves éveiből, s az egész országot megtipró, megalázó korszakokból is a vidám, a szívderítő emlékeket szerette felidézni. Azokat, amelyekben az erőszakon, az ostoba hatalmaskodókon, az akarnok tehetségteleneken, a nagyképűségen, a butaságon mosolyogni, kacagni lehetett. Sok ilyent tudott. *A város oldalában* című életrajzi interjúkötete tele van a régi Pécs (utcák, épületek, emberek) történeteivel. Mindegyik az élet, a szellem diadalát tanúsítja a halál felett, a túlélés ringató hullámverése a vihar után. Bízott az időben, a tisztesség, az értelem és az értékek győzelmében. „Ne maradjon belőlem semmi több, / csak amit élő érdeke szerint / táplálékként őriz meg az utókor”, írta szigorúan *Verseim sorsa* című költeményében. De reménykedett, hogy „pár ezred bércein túl” is lesz (ha más nem) egy költő, aki őt, és az általa annyira szeretett, nála fél évezreddel előbb élt pécsi költőt, Janus Pannoniust „öt századévnnyi / bérc két szél-távolából” „fázékony árvaságban” összegondolja majd.

Egy híján ötvenéves volt, amikor személyesen megismertem, azazhogy: amikor először hosszabban elbeszélgettem velem. Én a harmincadik évemben jártam, s alighogy Pécsre költöztem, el akartam futni innen. Nem Budapestre, ami számára talán elfogadható, érthető lett volna, hanem vissza oda, ahol addig éltem, ahonnan jöttem, Belső-Somogyba, a szülőföldemre. Megrettenve a várostól, a kilátástalanságtól, menekülni, elbujdosni, meghalni készültem, s búcsúzni mentem el hozzá. Higgadt és bölcs volt, s bizonyára nem tartott fél napig, de én úgy emlékszem rá, hogy az egész délelőttöt végigbeszélgettük. Minden lehetséges érvet felsorakoztattam emellett, hogy itt maradjak. „Ha téged kielégít, hogy a Juli néninek és a Jani bácsinak tetszenek majd a verseid, akkor csak menj...” – erre, efféleire határozottan emlékszem. De hát éppen azért iszkoltam el onnan, mert nyomasztott ez a perspektíva, írók közé, eleven irodalmi közegbe vágytam. Meggyőzött, maradtam.

A *Jelenkor* szerkesztőségében, kedd esténként, a szerkesztőségi üléseken mellette ültem, hallgattuk szigorú, de igazságos véleményét írásokról, írókról, múlt-ról és jelenről. Tanultuk tőle és egymástól a tisztességesen megmaradás útját, lehetőségeit. A *Jelenkor* ebben az időben a „pécsi irodalom” sűrűje, igazi műhely volt. A szerkesztőségi ülések végeztével szinte mindig együtt távoztunk. Elkísértem a Barbakánig, a Kodály utcai kereszteződésig, sokszor a Damjanich utcai ház kapujáig. Folytattuk, ami abbamaradt, előhoztuk, amit mások előtt nem akartunk, családi ügyekről, semmiségekről beszélgettünk. Egy ilyen alkalommal a Janus Pannonius utcában megmutatta azt a helyet, a járdaszegélynek azt a részét, ahová egyszer, vasárnap délben Weöres Sándorral leültek, s hangos, kihívó meg-

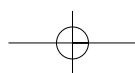

jegyzésekkel illették a székesegyházból, a miséről hazafelé sétáló fiatal nőket. Nyár volt, a negyvenes évek eleje, ők a *Sorsunk* legfiatalabb szerkesztői. „Sanyiban volt némi ital, szokás szerint. Talán bennem is. Bolondoztunk...” – mesélte.

Csorba Győző költő volt, jogi egyetemet végzett, de a kenyere biztonságosabb és nagyobb felét egész életében könyvtárosként kereste meg. Fél évszázadot dolgozott könyvtárvezetőként, igazgatóként, igazgatóhelyettesként, osztályvezetőként vagy szükség esetén egyszerű, „mezítlábas” könyvtárosként a Pécsi Városi Könyvtár, majd a Baranya Megyei Könyvtár Apáca utca 8. alatti épületében, ahol volt úgy, hogy irodalmi folyóiratot is szerkesztett, íróársait is fogadta. Magától értetődő, hogy halála után hamarosan emlékszoba nyílt egykori dolgozószobájában, s hogy a Baranya Megyei Könyvtárból Csorba Győző Megyei Könyvtár lett. Az is, hogy hét évvel ezelőtt Molnár G. Juditnak, a Művészetek Háza igazgatójának a kezdeményezésére és szervezésében, a Kulturális Minisztérium, a Baranya Megyei Önkormányzat és a Művészetért Alapítvány anyagi támogatásával fölavattuk a könyvtár bejáratánál a költő Trischler Ferenc által készített szobrát. Csorba Győző első pécsi szobrát, mondtam én akkor, azzal a meggyőződéssel, hogy egyszer Pécs valamelyik szép terén egész alakos szobra is állni fog. Talán a még nem létező Csorba Győző téren? Utcában?

Nos, ebben továbbra is bízom, s most annyi történt csak, hogy – miként a költő emlékszobája – az első szobor, a mellszobra is követte új helyére a nevét viselő intézményt. Egy bensőséges, intim helyről, de ahol a könyvtár elköltözése után senki sem láthatta. Szögezzük le hát, hogy a mi szoboráthelyezésünknek semmi köze az országos szobormozgásokhoz. Csorba Győző szobra oda került, ahol naponta több száz, van úgy, hogy ezer ember, többségében fiatal, megfordul. Igaz, lassan két éve, hogy a költőről elnevezett intézményt nem Csorba Győző Megyei Könyvtárnak, hanem Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtárnak hívják. S ha így, akkor nem árt felidézni, hogy 1943-ban az Apáca utca 8-ban a Pécsi Városi Könyvtár nyílt meg, amelyből 1952-ben, amikor összeolvasztották a Körzeti Könyvtárral, a Baranya Megyei Könyvtár lett. 1960-ban aztán ebből a Baranya Megyei Könyvtárból vált ki a Pécsi Városi Könyvtár és fiókjainak hálózata, amely ötven évet élt. A megint létrejött frigyet ez a palota, a Pécs Európa Kulturális Fővárosa jegyében és évében épült Tudásközpont, még rövidebben TK vagy TÉKA lehetőségei inspirálták, ahol a Csorba Győző Megyei – Városi könyvtár már a Pécsi Egyetemi Könyvtárral is afféle házassági kapcsolatban él. Reméljük, békésen és hasznosan, s hogy holtomiglan, holtodiglan.

Csorba Győző szobra az egymáshoz tartozás jelképe is lehet, hiszen személye, élete és munkássága összekapcsolja a három intézményt. A pécsi egyetemen szerezte diplomáját, kilenc évig a városi könyvtár igazgatója, 1952-től pedig mindvégig, vezetői beosztásokban a megyei könyvtár dolgozója volt. Szobra nem csak a pécsi ikon Kossuth-díjas költő, hanem a könyvtáros szobra is. Az első szobor abban a képzeletbeli sorban, amely egyszer talán a Pécsi Városi Könyvtár első vezetőjének, az ugyancsak kiváló költő Weöres Sándornak vagy Klimó Györgynek, az első magyarországi nyilvános könyvtár létrehozójának a szobrával folytatódhat. Örüljünk és hajoljunk meg a szobor előtt, amely Csorba Győző példájára, műveinek olvasására, szellemének és emlékének ápolására figyelmeztet bennünket és az utánunk jövőket. Szeressük és vigyázzunk rá!

DUNAJCSIK MÁTYÁS – KERESZTESI JÓZSEF

VAN-E JÉGHEGY A CSÚCS ALATT?

Szolláth Dávid beszélgetése

Ismerkedés

Szolláth Dávid: Örömmel látom, hogy Rubin Szilárd neve ilyen szép számú hallgatóságot vonz, ez bizonyára a mellettem ülő urak áldásos tevékenységének is köszönhető. Keresztesi Józsefet, azt hiszem, nem kell bemutatnom a jelenlévőknek, a Jelenkor egykori szerkesztője, kritikus, dalszövegíró, énekes. A részletes pályarajztól valóban eltekintenek, itt és most azt fontos kiemelni róla, hogy írt egy nagyesszét vagy inkább egy kismonográfiát...

Keresztesi József: A kettő között valahogy...

SzD: mondjuk, hogy egy nagy terjedelmű tanulmányt, amely Rubin Szilárd életművét és befogadástörténetét egészében áttekinti. Ez a munka kéziratot formában létezik négy-öt éve, ha jól tudom.

KJ: Igen, körülbelül.

SzD: Nyomatásban részletei jelentek meg, és újabban az interneten már az egész olvasható.¹

Dunajcsik Mátyás: Igen, ennek igen egyszerű oka volt, ugyanis valahogyan elérhetővé kellett tenni ahhoz, hogy a nemrég befejezett szakdolgozatomban hivatkozhaszak rá.

SzD: A tanulmány egyik fejezetének módosított változata egy pécsi vonatkozású kiadványban olvasható, A város láthatatlan mintázata című tanulmánykötetben.²

KJ: Ez egy elég erősen módosított szöveg. Péccsel, a pécsi emlékezet helyeivel kapcsolatos tanulmányok-esszék gyűjteményéről van szó, és a szerkesztők azt kérték tőlem, hogy készítsék egy „Rubin Szilárd és Pécs”-típusú szöveget, én pedig ennek próbáltam eleget tenni...

SzD: Erre még vissza fogunk térni, előbb azonban néhány szót hadd mondjak Dunajcsik Mátyásról, másik beszélgetőtársunkról. Őt persze szintén nem kell bemutatni a jelen lévő hallgatóságnak, hiszen széles körben ismert fiatal irodalmár. Sokféleképpen „irodalmár”: költő, műfordító, kritikus, emellett szerkesztő a Magvető Kiadóban, ahol külügyi és szerzői jogi adminisztráció is a feladata.³ Nem is tudom, mit mondjak még, az összes stallumodat nem biztos, hogy fel tudom sorolni...

DM: Ez nagyjából fedi a valóságot.

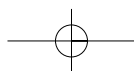

A pécsi Művészetek és Irodalom Házában 2010. október 25-én elhangzott kerekasztal-beszélgetés szerkesztett változata.

¹ Lásd a <http://issuu.com/tomdaedalus/docs/keresztesi-rubin> link alatt.

² „Az elherdált örökkévalóság – Pécs és a Dunántúl-mitológia Rubin Szilárd műveiben”, in Havasréti József – K. Horváth Zsolt – Szijártó Zsolt szerk.: *A város láthatatlan mintázata. Pécs városa mint az emlékezet helye*, Gondolat – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Bp. – Pécs, 2010. Azóta egy további, némileg ugyancsak módosított-bővített fejezet is napvilágot látott nyomatásban: „A szentimentális szocreál. Rubin Szilárd szocialista realista családrégényeiről”. *Holmi*, 2011. október.

³ Dunajcsik Mátyás már nem a Magvető Kiadó munkatársa, hanem a Libri Könyvkiadó irodalmi főszerkesztője.

SzD: Mátyás is egy még meg nem jelent tanulmány kapcsán vesz részt a beszélgetésben. Ez az előbb emlegetett szakdolgozat, amely Rubin Szilárdról szól. Őszintén szólva, engem meglepett, hogy Dunajcsik Mátyás, aki számos jelentős folyóiratban jó ideje publikáló szerző, Robbe-Grillet fordítója stb., most szakdolgozik: idősebbnek hittelek. Ugyanakkor, nem meglepő módon, ez az írás jóval több, mint ami egy szakdolgozattól elvárható. Komoly koncepcióra épített tanulmány, amelynek – ha nem megengedhetetlen ez a redukció – van egy tételmondata. Eszerint Rubin Szilárd magyar Proust-tanítvány és Rubin Szilárd el nem ismertsége összefügg Marcel Proust megkésétt, felemás, ki nem teljesülő magyarországi elismertségével.

DM: Ez egy lehetőség, igen.

SzD: Emellett részt veszel Rubin Szilárd hagyatékának gondozásában. Róla szintén mondanék két bevezető szót. Rubin Szilárd nemrég, áprilisban hunyt el nyolcvanhárom évesen, de szerencsére megélte még, hogy elkezdene újra érdeklődni a munkája iránt. A Magvető Kiadó harmadik kiadásban is megjelentette a Csirkejátékot, amely először 1963-ban jelent meg. Rubin azonban sokáig volt szűk körben ismert szerző, és ez annak is betudható, hogy viszonylag karcsú, ahogy Dunajcsik Mátyás fogalmazott, „elegánsan karcsú” az életműve. 1963 és 1985 között, a Csirkejáték és a Római Egyes között nem nagyon jelent meg tőle semmi.

KJ: A krimi jelent meg.

SzD: Igen, a krimi megjelent, 1985 után azonban már tényleg semmi. Rubint a válogatott vajtífűlék, az irodalmár barátok olvasták, kevesek csemegéje volt az életmű. Pilinszky olvasta, aki Rubin közeli jó barátja volt, Esterházy Péter egy 1997-es írásában hívta rá fel a figyelmet, Földényi F. László írt róla, Réz Pál tartotta igen nagyra.

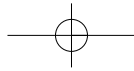
DM.: Szentkuthy is...

SzD: Mármost feltehetjük, hogy ezek az emberek, így együtt, talán nem tévednek olyan nagyot. És valóban, az is meglepheti az embert, és talán bizonyára nem vagyok egyedül ezzel az olvasói tapasztalattal, hogy nem tudunk túl sok ilyen minőségű prózát felmutatni a hatvanas évek terméséből. Talán nem túlzás az atléta halálát, vagy az Iskola a határont emlegetni, talán nem túlzás ezekkel a regényekkel jelezni a Rubin-mű színvonalát. És újabban értesülhetünk Rubin jelentős külföldi, németországi sikereiről is.

DM: Ehhez szeretnék hozzátenni valamit. Én kettős minőségben vagyok itt, egyfelől kritikus, irodalomtörténész, másfelől mint a Magvető nemzetközi jogokért felelős munkatársa, és jelenleg én végzem az adminisztrációját a Rubin-művek külföldi kiadásának, és most már nemcsak németül lesz olvasható, hanem sikerült eladnunk egy nagyon nagy presztízsű sorozat részére Spanyolországba a Backlist Kiadónak. Továbbá mostanság fogjuk aláírni a szerződést egy francia kiadóval. A Galaade picci, független, de rendkívül ambiciózus kiadóház, akik szeretnék Marc Martint, a regény nagy rajongóját megnyerni fordítónak, aki viszont jelenleg a Párhuzamos történeteket fordítja, így kérdéses, ezzel a másik munkával mikor fog elkészülni.

SzD: Ha valaki a Párhuzamos történeteket fordítja, annak hat-hét évre megvan az elfoglaltsága.

DM: Ami a hagyatékot illeti, amikor Rubin Szilárd áprilisban elhunyt, akkor engem kért fel a Magvető Kiadó, hogy Siklós Péterrel – aki Rubin Szilárd barátja volt, és az utolsó időkben nagyon sokat ápolta, foglalkozott vele és intézte az ügyeit – menjek el a lakásba, hogy összeszedjük a kéziratokat. A lakásban lefotóztunk mindent (ebből majd fogok vetíteni a beszélgetés végén). A dolgot megnehezíti, hogy Rubin Szilárd nem épp a legszociálisabb íróink közé tartozott, mondhatni talán legantiszociálisabb íróink egyike volt: a lényeg az, és ez nagyon szomorú, hogy úgy kellett meghalnia, hogy se kutyája, se macskája nem volt már, se hivatalos örököse, se végrendelete, ennek következtében még mindig tart egy olyan jogi eljárás, amelynek során eldől majd, hogy ki kezelheti a hagyatékot. Az összegyűjtött kéziratok legnagyobb része pedig Siklós Péternél van, aki, ha rendeződik az anyag státusza, a Petőfi Irodalmi Múzeumban fogja elhelyezni, ahol kutathat

tó lesz. A jövő évre várható, hogy rendezni, katalogizálni tudjuk, jelenleg eljárási intermezzóban van a folyamat.

Az első olvasatok

SzD: Ti mindketten hosszabb ideje foglalkoztok Rubin Szilárddal. Menjünk most vissza a történet elejére, az első olvasmányélmények idejére, kérlek, mondjátok el, miért unikális Rubin Szilárd, miért érdemes megvenni és elolvasni a műveit.

KJ: Az én Rubin Szilárd-történetem úgy kezdődik, hogy kaptam egy felkérést annak idején, 2003 tájékán, hogy írjak egy recenziót Esterházy Péter akkor megjelent *A szabadság nehéz mámor*a című esszékötetéről. Ebben a kötetben mindenféle írások vannak, köztük azok is, amelyek az *1 könyv* sorozatban jelentek meg az *ÉS*-ben, és amelyek közül az egyik Rubin Szilárd *Csirkejáték*áról szólt, még a harmadik kiadás előtt. Ez a nagyon okos, mélyreható, mégis rajongó szöveg azt mondja, hogy itt egy szerző a hatvanas évek közepének a magyar irodalmában, aki olyan, mint egy meteor vagy egy marslakó, teljesen idegen ebben a közegben, és nem is nagyon lehet megmagyarázni, hogy került ide ez a könyv. És mivel épp nyár volt, és én nyaralni indultam a szigligeti JAK-táborba, gondoltam, viszek magammal könyvet, így a könyvtárban utánanéztem, hogy hát vajon mi az, aminek Esterházy ennyire örül. Akkor még nem írtam meg a kritikát, úgy gondoltam, hogy elolvasom a regényt, és ha nem jó, legfeljebb majd megmondom, hogy nincs is igaza. Az első kiadás volt bent a könyvtárban, az 1963-as (ez nagyon fontos lesz), én ezt olvastam először. Esterházy már megemlíti, amivel egyébként a korábbi recepció nem foglalkozik, hogy teljesen más a regény két változatának a vége. Rubin törölte az első befejezést és teljesen újat írt a második kiadásba, és amikor később elolvastam a második kiadást, akkor rá kellett jönnöm, hogy nemcsak arról van szó, hogy a végét kicserélte, hanem mondatról mondatra átírta a regényét, körülbelül úgy, mint ahogy Szabó Lőrinc a saját első két verseskötetét. Nagyon komoly változtatásokat hajtott végre, sokféle változtatást, ezeket igyekeztem is leírni később a tanulmányomban, de ebbe most nem mennék bele. A lényeg az, hogy gyakorlatilag prózaesztétikailag modernizálta az egész szövegét. A *Csirkejáték* kritikai kiadását valószínűleg CD-romon vagy interneten kellene megjelentetni, hogy rá lehessen keresni, mit változtatott a szövegen.

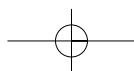
Rögtön láttam, hogy egy nagyon nagy formátumú munkával állok szemben. Beszippantott a könyv, mindenkinek azt magyaráztam a szigligeti JAK-táborban, hogy milyen jó. Kérdeztem, hogy olvasták-e, de mindenki azt felelte, hogy nem – az idősebbek mondták ugyan, hogy Balassa Pétertől hallottak harangozni felőle, de olvasni senki nem olvasta, talán Kálmán C. György volt az egyetlen kivétel. Onnantól kezdve állandóan lobogtattam és reklámoztam irodalmár és nem irodalmár barátaimnak. Az irodalmárok közül nem nagyon olvasta el senki, a nem irodalmárok viszont elolvasták, és mondták is, hogy remek könyv. Amikor eljött az idő, mint ahogy minden ember életében eljön az idő, hogy megpályázza a Móricz Zsigmond alkotói ösztöndíjat, akkor ez kézre állt, hiszen nem nagy terjedelmű életműről van szó.

SzD: Fontos szempont.

KJ: Elolvastam a könyveit, feltérképeztem a recepciót. Abban az időben jelent meg a *Csirkejáték* harmadik kiadása, azzal én már nem foglalkoztam, de nem is írtak róla olyan sokat egyébként. Aztán a német siker után jött egy újabb hullám a magyar recepcióban is.

SzD: Mátyás, nálad milyen volt az első szerelem?

DM: Az én történetem fura, nagyon gyors lefolyású és szenvedélyes történet. Én tulajdonképpen idén februárban olvastam először Rubin Szilárdot, a Nyitott Műhelyben volt egy irodalmi est, és ott Krusovszky Dénes, kiváló költő barátom mondta, hogy olvas-

ta Rubin két könyvecskéjét, a *Csirkejátékot* és a *Római Egyest*. Ő mondta, hogy ezek milyen fantasztikusak, és az ő ízlésében eléggé megbízom...

Ebben a társaságban ott volt Bán Zoltán András, Margócsy István, és néhányan az ő korosztályukból, és elindult közöttük az anekdotázás, a sztorizgatás Rubin Szilárdról. (Fontos az is, hogy Rubin Szilárdról nagyon jól lehet sztorizgatni, elképesztő történetek keringenek róla.) Ami igazából nekem döbbenetes volt, az az, hogy ez a próza a korához képest mennyire friss. Még akkor is, ha nem a hatvanas, hanem a nyolcvanas éveket nézzük (én az átdolgozott kiadást olvastam először). Rengeteg olyan szófordulatot találtam benne, amelyek a saját kortársaim verseire – Bajtai Andrásra, Nemes Z. Márióra, Krusovszky Dénesre gondolok itt – emlékeztettek, én ezt a nyelvet innen ismerem és ezt egy ilyen régi szövegben olvasni teljesen nonszensznek tűnt, időzavarnak. Ha felolvasok egy mondatot, a *Csirkejáték* első oldaláról, akkor talán látjuk, miről van szó. „Bőröm friss és hús volt a fürdéstől, testem tiszta, mint a közlekedőedény.” Számomra ez teljesen olyan sor, mint Bajtai Andrástól az, hogy „mint egy porszívócső, útrakész vagyok”, vagy, hogy „szomorú vagyok, mint egy golfpálya télen.” Szóval fura időzavart hoztak magukkal ezek a szövegek. És aztán, hogy jobban elmélyedtem a témában, láttam, hogy azoknak a kritikusoknak van igazuk, akik Proustot emlegetik az ő műveivel kapcsolatban. Esterházy is azt írja, hogy „folyamatos proustozások” mennek itt, illetve a német recepcióban is megemlítik, hogy látszik a szerzőn az alapos Proust-ismeret. Ezt én is így gondoltam, és elkezdtem gondolkodni, hogy ez konkrétan miben is állhat. És valóban úgy lett ebből szakdolgozat, hogy elkezdtem írni erről egy esszét, és mire befejeztem, azt láttam, hogy ez ötven oldal, és elkezdtem kipuhatolni, hogy lehet ebből majd szakdolgozatot csinálni.

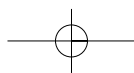
Ritkán találkozok az ember ennyire brutálisan szentimentális történettel és itt a brutálisan is nagyon erős hangsúly van. Úgy képes nagyon érzelmes lenni, hogy közben nem válik giccsessé. Én roppant érzelmes ember vagyok, nekem ez borzasztóan tetszett, Rubin meg tud csinálni valami olyat, amit nagyon régóta nem lehet megcsinálni. Így indult a történet, és a körülmények furcsa összjátékának következménye, hogy a hagyatékkal is kapcsolatba kerültem.

Szocreál biedermeier

SzD: Jóskától azt szeretném kérni, hogy az életmű többi darabjáról, a két regényen kívüli részéről meséljen, Mátyástól pedig ezután majd azt, hogy beszéljen nekünk arról, hogy miket rejt a hagyatéki anyag.

KJ: Amit Mátyás mondott a költőiségről, az nem véletlen, hiszen Rubin költőként indul, annak a nemzedéknek a tagja, akik a világháború környékén válnak felnőtté. Az *Újholdban* publikált, a *Dunántúlban*, és a *Dunántúl* híres számában is, ami miatt betiltották a lapot 1956-ban, ott található egy Rubin-vers és egy recenzió Rubinról. Ezek nem voltak igazán jó költemények, nagyjából az *Újhold* másodvonala, megcukrozva. Utána bezupál ő is, mint a nemzedékéből oly sokan, osztályharcos íróvá lesz. '52-ben jelenik meg a *Földdobott kő* című szocreál családregegye. Ez Mohácson játszódik. Azt nem biztos, hogy ki lehet jelenteni, hogy Rubin pécsi író, mert inkább dunántúli író. Ha valahova nagyon erősen köthető, az Mohács. Ott nőtt föl, a nagyanyja nevelte, az édesanyja nagyon korán meghalt, az apját elvitték munkaszolgálatra, és ő ott maradt hadiárvaaként. Gimnáziumba ide járt, Pécsre, itt barátkozott össze Galsai Pongráccal.

A *Földdobott kő* egy mohácsi család története. A családból többen kommunisták lesznek, többen pedig fasiszták, kulákok stb. Utána '53-ban megjelenik egy ponyvafüzete, egy kis papírborítású könyvecske, a címe *Partizánok a szigeten*. Ez egy sztálinista, Jugoszlávia-ellenes ponyvaregegy, ahol a határon átszökött jugoszláv gyereket behozzák az ősre, és na-

gyon fél, mert tart a magyaroktól, de aztán meglátja Sztálin képét a falon, és megnyugszik, mert érzi, hogy hazakerült. Látja, hogy ezek rossz emberek nem lehetnek, ha Sztálin képe fönn van. Egészen penetráns. Ez a legrosszabb könyve Rubinnak, de nem is könyv igazából, egy hosszú novella. Aztán '56-ban megjelenik a *Szélvert porták*, ami a *Földobott kőnek* a folytatása, és marha érdekes könyv.

SzD: Jó is, vagy csak érdekes?

KJ: Nem, nem jó, de nagyon érdekes. Galsai azt írja, hogy a szocialista realizmust elegyíti a biedermeierrel. Egészen vad dolgok történnek benne. Ez is szocreál regény, itt is kommunista a főhős, és ugyanazt a családtörténetet folytatja.

SzD: Azt idézed Galsaitól a Rubin-könyvedben, hogy „a múlttal leszámoló szocreál s a múltba felejtkező biedermeieres romantika hibrid terméke”.

KJ: Igen, és egészen szörnyű. A közepétől nagyjából úgy alakul a történet, hogy hősünk, aki már a sokadik generációt képviseli ebben a mohácsi családban, beleszeret egy lányba, akit Ilse-nek hívnak, és Volksbund-tag. Ilse sváb családja nemcsak erősen fasisztoid, de ráadásul kémek is, és összeesküvést szőnek, miközben megjelenik egy Keserű Arzén nevű doktor, aztán még leprajárvány is tombol a városban, persze kiderül, hogy a járvány mögött ez a doktor áll, majd egy tűzvész is kitör stb. Tehát kalandregény-elemekkel üti föl a szocialista realizmust. Egészen elképesztő. Például a főhős, miután kiugrik a vonatból és megszökik a katonaságtól, és hazafelé tart a szétbombázott Budapesten, megszáll a nagynénjénél és nagybácsikájánál. Ez a nagybáty vérbíró volt, és hősünk kommunista apját halálra ítélte, ezért hát – hogy is mondjam szépen – hősünk magáévá teszi a saját nagynénjét azon az éjszakán, és ezzel áll bosszút a családján esett sérelemért. Ahogy mondani szokás, megcsinálja az osztályellenséget, és nincs ugyan kimondva, de ha az ember figyelmesen olvassa, ki lehet számolni, hogy mindez pontosan április negyedike hajnalán történik.

SzD: Ez egy szocreál toposz. Korai szovjet regényekben gyakorta előfordul az ilyesmi.

KJ: Mármint, hogy nagynéniket...?

SzD: Nem, nem kimondottan nagynéniek elcsábítása, hanem az ellenséges, legyőzött osztály asszonyainak az elrablása, mint olyan gesztus, ami beteljesíti a proletariátus győzelmét. A polgár-asszonyok és a finom nagyúri dámák mostantól a mieink. Sőt, van példa ellentétes megoldásra is, például a partizán kamaszlány, kommunista amazon szerez meg magának nyegle fehér tiszteket.

KJ: Nagyon helyes!

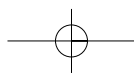
DM: Szexuális hadviselés.

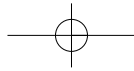
SzD: Pontosan. A szocreál még virágzó, presztálinista, vad korszakában ilyeneket is írtak.

KJ: Itt is ilyesmiről lehet szó. A végén aztán egy jugoszláv építőtáborban zárul le a történet, ahol Ilse megint fölbukkan és valami SS-eket akar nyugatra menteni. A főhős egy tüdőlövélssel ússza meg az akciót.

Fölolvasnék egy bekezdést a *Szélvert portákból*, hogy mégis lássuk, mit is vegyít mivel Rubin Szilárd. Ebben a jelenetben a főszereplő nézi a szülőházat, és azon töpreng, hogy vége a régi világnak. 1945, jönnek az oroszok, egy új világ kezdődik. Figyeljük meg, hogy benne van ebben a részletben egyrészt az, hogy Rubinnak meg kell csinálnia a szocialista realista regényt, tehát a történelmi kényszer, másrészt tényleg át van itatva nosztalgiával a régi világ iránt:

„Az összeomlás roppant sorsfordulata eldönti az ő perüket is: a világ, amelyből mindazok a civakodások és kibékülések, sérelmek és bosszúk, tervek és kudarcok támadtak, amikben az életük eltelt – végét járja. / Irma [KJ]: egy öregasszonyról van szó] nézte az évszakot meghazudtoló, pazar napfényben fürdő utcát. Néhány órára baljós hőmelkedés szállta meg a várost: egyetlenegy fagyothozó szélrohamtól elsöpörhető szellemnyár. A napfény ikrás méze csorgott a tetőkről, bearanyozta a Szokolay-ház megfeketedett cserepeit. Irma tíz-húsz-harminc év előtti nyarak túnt fényét látta csillogni a szemközti szobácska ablaküvegén, s ugyanakkor érezte,

hogy ez a szép, derűs novemberi nap az utolsó. Mintha a ház, a vén Szokolay-porta, amely ott guggol püffedt, alacsony vályogfalával a napfény sűrű, aranyos pókháló-jába pólálva a túloldali járdán, csak emlék, látomás volna. Távolinak tetszett, mint ha ósdi fotográfiáról tekintene rá, halottnak, mint áttetsző borostyánkőbe dermedt ősrégi bogár, melyet egy kéz, gyűrűje pántjában, a napfény felé emel...”

Tehát így köszönt be a szocializmus hajnala.

SzD: Ezzel az idézettel is sikerült talán megérezkíteni, hogy az életműnek nagyon szélsőséges pólusai vannak. Lehet, hogy a jéghegy csúcsa alatt nincs is jéghegy?

DM. De van.

SzD: Igen? Akkor halljuk, hogy mi van a hagyatékban.

Aprószentek, lanovkák, IRA

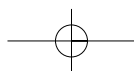
DM: Ezt akartam mondani, van azért jéghegy is. És ezt Rubin Szilárd is így gondolta. Volt egy projektje, amelyen élete végéig dolgozott, és amelyhez képest tulajdonképpen csak széljegyzetnek tekintette mind a *Csirkejátékot*, mind a *Római Egyes*t.

KJ: Bocs, hogy közbeszólok, de úgy kell ezt érteni, hogy az említett ötvenes évekbeli könyveken túl volt még egy krimije, a *Mulatság a farkasveremben*. Ez 1978-ban jött ki az Albatrosz sorozatban, s azon kívül a *Csirkejáték* és a *Római Egyes*, és slussz. Több könyvet nem jelentetett meg életében.

DM: A hagyatékban, amennyire most látjuk, két kézirat van, amelyek igazán fontosak. Az egyik a *Kutya az országúton* címet viseli. Ez egy nagyon furcsa és bonyolult bűnügyi regény, de töredék, nincs befejezve. Elképesztő élmény egyébként a kézirat olvasása, ugyanis is egy bámulatos cliffhangerrel fejeződik be. Mintha egy folytatásos történetnek az első felét olvasná az ember, amelyben a szálak már teljesen össze vannak kuszálva, és már azt is sejtjük, hogy a dolgok egyáltalán nem úgy történtek, ahogy elképzeltük az első ötven oldal alapján, és akkor egyszer csak vége. Kérdés, hogy ezzel a szöveggel mi legyen, mert fantasztikus részletek vannak benne, nagyon izgalmas, de hát mégiscsak befejezetlen.

A másik kézirat az *Aprószentek* címet viseli. Az egész hihetetlenül izgalmas, egy sorozatgyilkosság történetét igyekszik feldolgozni, ami az ötvenes években történt, Törökszentmiklóson. Egy huszoneves lányt, Jancsó Piroskát azzal vádolták meg, hogy négy-öt tizenéves kislányt elrabolt, megerőszakolt és aztán eltett láb alól a házban egy latinaszerűségben. Ez a regény a magyar *Hidegvérrelt* próbálja megcsinálni. Képzelnék el, hogy a *Csirkejáték*ból és a *Római Egyes*ből már nagyon jól ismert narrátor-figura a maga túlérzékenységgel, hihetetlen történelmi nosztalgiáival, furcsaságaival, intellektualizmusával belekerül egy ilyen történetbe! Kicsit hasonló módon, ahogyan Truman Capote a maga sztárallúrijeivel leutazik Kansasba és elkezd kutatni azt a fertelmes bűnügyet, a mi narrátorunk is lemegy Törökszentmiklóásra és ott hallatlan részletességgel kikérdez mindenkit, és megpróbálja rekonstruálni az eseményeket.

Amikor Capote csinálta ezt Amerikában, a „Szabadság Földjén”, még ő is azt írta erről visszaemlékezéseiben, hogy éveken keresztül úgy érezte magát, mint egy rulettjátékos, aki nem tudja, hogy lesz-e az egészből valami, vagy sem. Még neki, ott is teljesen lehetetlen küldetésnek tűnt egy ilyet megcsinálni. És akkor képzeljük el mindezt az ötvenes évek Magyarországon, ahol hivatalosan bűn sincsen, de sorozatgyilkosok meg aztán végképp nincsenek! Ezért iszonyatosan nehéz volt Rubinnak ezt a munkát elvégeznie. Amikor jött a rendszerváltás, akkor újra elkezdte még az Igazságügyi Minisztériumot is zaklatni, és különböző levéltári anyagokat gyűjtött. Az élete második felére ez valódi mániává nőtt benne, már-már az őrület határáig.

SzD: Ez lett volna tehát a nagy projekt, a főmű?

DM: Pontosan, ő ezt tekintette az igazán nagy feladatának.

KJ: Ha jól tudom, '65 óta dolgozott ezen, a *Csirkejáték* után kezdett bele.

DM: Igen, és még a halála előtt néhány héttel történt az, hogy az említett Siklós Péter segítségével sikerült megszerezni az egyik dokumentumot valamelyik levéltárból, tehát a munka egészen az utolsó pillanatig folyt. És jelenleg van egy körülbelül száznolcvan oldalas kéziratunk, ami nem teljes és lezárt kézirat, van vele szerkesztői munka, de nagyon-nagyon jó könyvet lehet belőle csinálni.

SzD: *Olyat, amit a Csirkejáték és a Római Egyes mellé lehet rakni és nem a krimi meg a szocreál-könyvek szintjén van?*

DM: Igen, teljes mértékben ezek mellé lehet rakni. Kicsit olyan ez a könyv, mintha Rubinnak ezt a két oldalát egyesítené. Hiszen ott van ez a furcsa narrátor-figura, aki megpróbál mindennek a végére járni, ugyanakkor mégiscsak egy bűnügyet próbál felderíteni, és ez feszültséget ad az egésznek.

Én is felolvasok egy apró részletet ebből, csak hogy lássuk, a biedermeierrel szemben szinte karkai jelenetek is vannak Rubin prózájában.

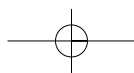
Azzal indul maga a regény, hogy a bűnügyi múzeumban meglátja Jancsó Piroska fotóját, hazamegy, és ekkor ezt mondja a szöveg:

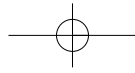
„Alighogy hazaértem, olyan farkaséhség tört rám és annyira reszketni kezdtem, hogy a meleg konyhában is anorákban maradva, hol dideregve, hol megizzadva, belapátoltam kilencven esztendőös társbérlőnóm másnapra eltett jéghideg tökfőzelékét. Lesütött szemmel ettem, mert akárhányszor felpillantottam, a konyhaasztalra letett, útközben vásárolt, piroskötésű Szentírásomat vértől lucskos emberi fejnek láttam. Fölmerült bennem, hogy begyömöszölöm a húsdarálóba, és megpróbálom szecsává aprítani. De túlságosan fáradt és gyenge voltam, föltápaszkodtam a zsámolyról, és kezet se, fogat se mosva, betámolyogtam a hálósobába, s az altatóra lehajtott vodka jóvoltából ingben-gatyában bújva be feleségpótló pehelypaplanom alá, egy leütött szénhordó gyorsaságával elaludtam. Virradatkor arra ébredtem, hogy éjszaka, ki tudja, hogyan, egy szentostyáni, vékony, de nyáltól megduzzadt szövetdarabka került a számba. Kiköphettem, vagy ujjam közé csippentve megszabadulhattam volna tőle, de ettől is, attól is visolyogtam. Kibotorkáltam a fürdőszobába, meggyújtottam a borotválkozó tükröm fölé szerelt száz wattos égőt, és kiöltöttem a nyelvem. Fekete és szőrös volt.”

Valóban van ilyen betegség, *lingua nigra*, kiszőrösödik a nyelv, bakteriális valami. Ilyen részletek is vannak a kéziratban. Az egész tervek gigászi küzdelem-jellege van, amit tulajdonképpen adekvát módon zár le az, hogy nem sikerült befejezni.

KJ: Ez egy olyan projekt lehetett, mint amilyen a *Buda* volt Ottliknak, az a típusú könyv, amit az ember legszívesebben a halálán túl is írna még. Én életemben egyszer találkoztam személyesen Rubin Szilárddal, az utolsó előtti nyáron. Akkor ő egyrészt felolvasott nekem egy Pilinszky-verset, ami a gyilkosok tekintetéről szól, és azt mondta, hogy csak akkor tudja befejezni a könyvét, ha megfejti ezt a költeményt. Másfelől pedig azt mondta, hogy el kellene még utaznia kutatni Kalinyingrádba. De úgy kell elképzelni, hogy mindezt egy csontsovány öregember mondja, járókeretbe kapaszkodva, az infúziós állvány meg ott van az ágya mellett.⁴

⁴ A Pilinszky-vers címe: *Nincs több*. Azóta egy esszé is született erről a találkozásról: Keresztesi József: „Két lépés. Rubin Szilárdról, még egyszer”. *Beszélő*, 2011/9.

DM: Igen, Rubin sokat utazott. A *Kutya az országúton*, ami szintén elképesztő részletgazdagsággal megírt, nagyon összetett történet, főleg alpesi síparadicsomokban játszódik. Azt mesélte nekem Siklós Péter, hogy Rubin azért tette pénzzé Pilinszky-levelezését, hogy el tudjon utazni svájci és más síparadicsomokba, ahol a lanovkáknak és egyéb sífelvonóknak a pontos működését kitanulta. Hihetetlen részletek vannak ebben a krimiben – ő tényleg tisztában van azzal, hogy a vitorlázó repülőgépre hogyan hat az alszél meg a felszél, hogy milyen csavarok vannak a lanovkában, ha egyszer ennek is jelentősége van a krimiben.

A *Kutya az országúton*ban az IRÁ-ról is nagyon sok szó esik. Földényi Lászlótól kérdeztem meg, hogy elment-e végül is Belfastba, aki mondta, hogy igen, és ő kísérte ki a repülőterre drámai körülmények közepette és ő is várta, amikor visszajött, mert borzasztóan megviselte a szívét, mármint fiziológiailag az IRA iránt érzett mérhetetlen *szimpátiája*. Képzeljük el, hogy van egy hetven éves írónk, aki elrepül Írországba...

SzD: ...annyira félti azokat a kedves terroristákat...

DM: ...így van, de annyira, hogy ezt a szíve nem igazán bírja már.

KJ: A részletgazdagság kérdéséhez tennék hozzá valamit. Itt van ez a híres felütés a *Csirkejátékban*, ami engem rögtön levett a lábamról. „Megálltam a holdvilágos pécsi utcán, a klinikák táján. Mögöttem a Hullám-fürdő kőfala: éreztem a frissen megtöltött medencék illatát. Az uszodából hűvösség dőlt az éjszakába.” Azt mondta nekem Rubin, hogy időközben rájött, ez mégsem stimmel, mert a fedett uszodából nem dőlhet a hűvösség az éjszakába, csak a nyílt vízű medencéből.

Amikor a tanulmányomon dolgoztam, igyekeztem megfejtetni, hogy min miért változtatott. Találtam például egy mondatot, amit kihúzott: „A távollevők is úgy keringtek az országban, mint a lökhajtásos repülőgépek. Első és valóban békebeli vakációnkat éltük.” Nem tudtam, miért húzta ezt ki, mire az apósom világosított fel, aki repülőmérnök volt, hogy 1946-ban, amikor a jelenet játszódik, nem voltak lökhajtásos repülőgépek. Az ötvenes években állítják üzembe az első lökhajtásos gépeket Magyarországon, erre jöhetett rá Rubin Szilárd, és kihúzta a mondatot.

DM: Pedig a repülőkről egyébként tényleg mindent tud, legalábbis a *Kutya az országúton* ezt tanúsítja.

James Dean és Rákosi

SzD: Fejtsétek meg a címet, a „csirkejáték”-ot, legyetek szívészek.

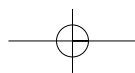
KJ: Ezt én mondom!

SzD: *Stip-stop*.

DM: Azt tényleg Jóskának kell elmondania, az Keresztesi Jóska-copyright.

KJ: Sajnos nem, ez igazából Réz Pál copyrightja, ő hívta fel a figyelmemet a lehetséges összefüggésre. A csirkejáték mint metafora többször felbukkan a regényben. Először azt mondják egy szilveszteri bulin, hogy a csirkejáték az amerikai fiatalok játéka, akik ráállnak a sínre, aztán jön a robogó vonat, és úgy teszik próbára a bátorságukat, hogy minél tovább ott maradnak előtte. Ezen a szilveszteren elhangzik, hogy mi, fiatalok is csirkejátékot játszunk abban az értelemben, hogy ki mer tovább alanyi költő maradni, miközben közeledik a Rákosi-diktatúra. Egyre-másra bezupálunk és osztályharcos költők meg marxista kritikusok leszünk. Tehát az a csirkejáték, hogy a történelem vonata előtt ki mer tovább egy helyben maradni. Később ugyanez elhangzik a regényben a főszereplő, Till (Angyal Attila) és Carletter Orsolya szerelme kapcsán is: ekkor az volna a csirkejáték, hogy melyikük bírja tovább idegekkel ezt a kapcsolatot.

Réz Pál mondta nekem, hogy meg kell nézni az *Ok nélkül lázadót* (*Rebel Without a Cause*, magyarul *Haragban a világgal* címmel került forgalomba – a szerk.). James Dean hí-

res filmjében „chicken run”-nak hívják azt a furcsa párbajt – aki látta, biztos emlékszik rá –, amelyben az amerikai fiatalok beülnek az autóba, száguldanak a szakadék felé, és aki hamarabb beletapos a fékbe, az a gyáva csirke. Valószínű az összefüggés, de hát hogy a túróba láthatta az ötvenes évek végén Rubin ezt az 1955-ös amerikai filmet? A regény 1963-ban jelent meg, de az ötvenes évek végén már megírta.

Az a helyzet, hogy volt szerencsém megkérdezni ezt Rubintól. Egészen fantasztikus történet. Az Írószövetség híres hajókirándulásáról van szó, ötvenhatban, a forradalom előtt, amikor a magyar írókat föltették egy hajóra és kivitték őket Bécsbe.

SzD: *Narrenschiff, bolondok hajója. Az eredeti terv az volt, hogy torpedóval elsüllyeszti őket, csak valami közbejött, igaz?*

KJ: Mindenesetre visszajöttek. Rubin a saját bevallása szerint ezen a hajón keveredett jó barátságba Pilinszkyvel. Már azelőtt is ismerték egymást, de onnantól kezdve összenőttek, és Bécsben együtt látták a James Dean-filmet.

SzD: *Mikor olvastam ezt a történetet a kéziratodban, akkor azon gondolkodtam, hogy ott van ugyan a Csirkejátékban az ötvenes-hatvanas évek magyar világa, irodalmi élete, ott vannak a kor hatalmi viszonyai, minduntalan megjelennek, de ez a legkevésbé sem terheli meg a szöveget. A csirkejáték-példázat arról szól, hogy hogyan hódol be mindenki kénytelen-kelletlen a rendszernek, mert egyébként nem adnak munkát, még fordítást se, szerkesztést se, nem adnak ki tőled semmit, és kénytelen vagy, partizánfüzeteket írni, a példázat forrása mégis egy James Dean-film. A Rubin-regényekben olyan széles-tágas horizont bontakozik ki, amelyek szinte meghazudtolják a saját korukat, mintha nem a szocializmus idejének regényei volnának. A Római Egyes jelenetei például a Karlovy Vary-i filmfesztiválon játszódnak, és épp Belmondóval lehetne ott riportot készíteni, a Martinszky nevű figura, aki Pilinszky regénybeli alteregója, hol Franciaországba, hol Romániába megy nyugati értelmiségiek társaságában, Ted Hughes-zal beszélünk telefonon stb. Olyan nyitott, tágas a könyvbéli szemhatár, hogy nem akarod elhinni, hogy ez akkor keletkezett, amikor. Hogy ekközben egy Narrenschiffen volt épp az egész magyar társadalom.*

KJ: Nemcsak Pilinszky, Jancsó Miklós is megjelenik benne, Czakó néven, az ő figurájához tennék egy lábjegyzetet. Van róla egy igen gonosz mondat, de nagyon szeretem. Czakó művészlakásában vagyunk:

„A padlón csergével letakart matrac, a csergén szép korondi tál, a tálban narancsok. Ott ült velem a csergén, háta mögött az erdélyi múlttal, előtte pedig a jövőndőbeli dicsőség hírnökeivel, a narancsokkal.”

Nem sok embernél lehetett akkortájt narancs Magyarországon, de Jancsó asztalán volt.

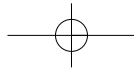
DM: A nyitottsághoz kapcsolódva említeném, hogy emögött egy hihetetlenül széles irodalmi műveltség is van Rubinnál. Ha csak a *Római Egyes*nél megnézzük, hogy mennyi mindenre utal a Brontë nővérektől elkezdve Kafkán át, és itt van az egyetlen explicit Proust-utalás is. A lakásán, a könyvein látva feltűnő, hogy milyen kiterjedt, sokirányú műveltséggel rendelkezett. A világirodalom számára otthonos volt.

KJ: Persze, hiszen ő egy ilyen generációnak volt a tagja.

DM: Igen, de az az érdekes, hogy a modernebb dolgok felé is nyitott maradt, ott volt a polcán például Cormac McCarthytól a *Véres délkörök*, állítólag nagyon nem tetszett neki, de elolvasta.

KJ: Vagy például Sári B. László *A hattyú és a görény* című könyve is ott volt a polcán.

Az nagyon érdekes, hogy itt van ez a regény, a *Csirkejáték*, ami a *fényes szelek* idején, 1947-1948-ban játszódik, és valóban, mintha erre a figurára egyáltalán nem hatna a politika, nem érdekelné, hogy milyen világban él, hiszen meg van örülve, semmi más nem foglalkoztatja, csak a saját széthulló élete, és a nő, a nővel való kapcsolata. Megírja a maga rákosista pamfletjeit, de az sem érdekli igazán, nem fog rajta a kor.

Fordított Julien Sorel

DM: Igen, tényleg olyan, mintha ez a szerelmi mánia és hisztéria volna az, ami megvédi Tillt ettől az egésztől, hogy mellékessé válik a politika, annak ellenére, hogy teljességgel meghatároz mindenkit. De a szenvedély, ami a *Csirkejáték* és a *Római Egyes* középpontjában van, annyira intenzív, hogy megvédi a könyveket még talán a mai olvasó számára is.

SzD: Igen, nem mindennapi szenvedélyről van szó. Írjátok is, hogy ez egy „fordított szerelmi történet”. Hogy is néz ez ki, mitől fordított?

KJ: Úgy néz ki, hogy egy nagyon boldog szerelmi pillanattal kezdődik. Van egy fiatal srác, aki hadiárva és a rendszer kegyeltje, fölveszik a főiskolára...

DM: és zsidó származású...

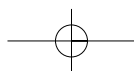
KJ: ...igen, és van a Carletter Orsolya nevű német, magyarországi sváb gyógyszerész-lány, akinek a családja pedig alacsonyabb polcra került a negyvenes évek végére, és így megnyílik a lehetőség, hogy együtt lehessen ezzel a lánnyal és feleségül vehesse. Együtt is járnak, és teljesen boldogok a regény elején. Fiatal szerelmesek, élnek a világukat. Ebből indulunk, de elkezdi repedezni és széthullani minden, szét, atomjaira az egész kapcsolat, meg Angyal Attila élete is, és ez eltart a regény végéig.

SzD: És egyre abszurdabb és önsorsrontóbb epizódok következnek ebben a folyamatban. Egészen odáig, hogy megüti Orsolyát, és rendőrségi ügy lesz a kapcsolatukból. Nekem nagyon tetszik az az elbeszélői megoldás, hogy senki másra nem hárít felelősséget az elbeszélő, csak a főszereplőjére. Nem a környezet tehet az események elfajulásáról, nem külső erők, nem is értjük, igazából mi történik, csak figyeljük ennek az önműködő, öngyilkos és a környezetre is roppant káros szenvedélynek a működését, ami előre viszi az eseményeket és mozgatja az elbeszélést. De nincs igazán kulcsod hozzá, nem igazán érted, hogy mi is történik.

Amikor az előbb a politikai, társadalmi körülmények kérdése felé próbáltam terelni a beszélgetést, akkor arra akartam kilyukadni, hogy mintha különböző állásponton volnátok ebben. Mátyás például azt hangsúlyozza, ha jól idézem fel, hogy mennyire benne van minden egyes történelmi reália, hogy minden egyes mellékszereplőnél jelölt a politikai, származási helyzet, és ez nagyon fontos motívuma a könyvnek. Másrészt talán annak a vélekedésnek is igaza lehet, hogy a regény úgy, ahogy van, kiemelhető a maga születési környezetéből. Nem kell hozzá a kontextus ismerete, működik anélkül is, ma is.

DM: Ez kicsit bonyolultabb. Én, amikor kritikusként működöm, akkor azt nézem, hogy íróként, szakmai érdeklődéssel milyen megoldásokkal találkozom, és ebből táplálkozik kritikusi énem. És a két regény kapcsán az tűnt föl, hogy amikor valaki elkezdi regényt írni és vannak neki szereplői, akkor rengeteg módszer van arra, hogy miként csinál ezekből plasztikus figurákat, élő embereket. Az egyik író a mozdulatokat festi le, a másik az öltözködését figyeli meg, és egy cipősarokból is látjuk a figura jellemvonásait. Rubinnál ez az eszköz a szereplők történelmi háttere. Míg más regényekben a tudatalatti vagy a gyerekkori emlékek alkotják meg a szereplő belső magját, amiből aztán összes apró rezdülése végül is levezethető, addig Rubinnál ez az illető származása, történelmi háttere. Megint felolvasok egy apró részletet, szintén az első fejezetből. Carletter Orsolya háttérének ismertetésekor egészen a török időkig visszamegy. Orsolya egyik nagynénjéről van szó:

„Az öreg hölgy a Bánátból származott el, mint Orsolya egész famíliája, s kontya alatt a hajdani határőrvidék hajdani pletykáit őrizgette. Még mindig szép volt, mint Carletterék családi albumában, a lánykorában készített felvételen, a fiatal ulánus mellett, lábánál a Triumf nevű, Haynauból hozatott csapóládával, ahol befogott vadmacska lapult. Elnéztem múzeumi tárlóba illő pelerinjét, ezüst nyakláncát, melyen a könnyűlovások védőszentje, Szent Jerzy képe függött. S kirajzolódt bennem halványan a régi lovastiszt képe, amint a Plutz csúcán áll, és

végigtekint a szélfúttá vándordűnéken, vagy az Alibunári-mocsarak felé üget a barkánok közt, szívében a gyarmati katonák sivárságával és mélabújával, míg el nem nyeli a diluviumi homok. Az ő kései sarjukat szeretem hát! Mert nem a végekről hazaszármazók élvezetvágya, a kolonizáló nyers ösztönei élnek-e a biedermeier neveltetésű Orsolyában? S a merészség, ahogyan jó híret kockáztatja, nem társul-e zárkózott göggel benne?

Barna bőrómmal, sasorrommal úgy ültem a fajanszkék szemű hölgyek közt, mint fiatal török túszer egy régi úri család kíséretében.”

Ott van a nő, a nagynéni, mindenkire ráfókuszál, elkezdi a háttérüket kibontani és egyre mélyebbre és mélyebbre megy. Rengetegszer előfordul Rubinnál a jellemzésnek ez a módja, és mindig traumák, dülások, kitelepítések vannak a történelmi hátterekben.

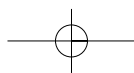
KJ: A kettő között nincs ellentmondás. Az, hogy a figurára nem hatnak a Rákosi-rezsim viszonyai, nem áll ellentmondásban azzal, hogy ezek a fajta történelmi és társadalmi meghatározottságok nagyon mélyek. Mindkét regényében nagyon fontos az árvaság motívuma. Rubin nagyjából önéletrajzi regényeket ír, saját magáról próbál portrét festeni, és az, hogy ő árva gyerekként nőtt föl, hogy félzsídóként nőtt föl, trauma volt a számára. Az egyik szocreál regényben és a *Csirkejáték*ban is van egy-egy jelenet, amelyben a főszereplő megtudja, hogy az ő apja nem katonaként tűnt el a háborúban, hanem munkaszolgálatosként, és szégyen önti el ennek hatására. Az ő számára rendkívül fontos, hogy valakinek mi a háttere, honnan jön, melyek a családi vagy szociokulturális meghatározottságai.

DM: Ez nagyon szépen összeillik azzal, hogy az ő narrátoraiban mindig van egy múltba révedő, történelmi nosztalgiai által meghatározott érzékenység. Ő folyton a történelmet látja a jelenben is, a vonaton azon révedezik, hogy vajon ebben a kocsiban Isadora Duncan is utazott-e, útban Isztambul felé. Egy ilyen érzékenységgel rendelkező figurának elhiszed azt is, hogy ha ránéz Carletter Orsolya nagynénjére, akkor látja egészen évszázadokra visszamenőleg a történetét. Ez a nosztalgikus hajlam még a szocreál műveinek is sajátos ízt ad. És ebben is összekapcsolódik Prousttal. A *Csirkejáték* története is úgy épül föl, hogy megvan ez a már érintett váltás a társadalmi rétegek között, és a vágyott polgári világ nyílik meg Till számára.

KJ: Fordított Julien Sorel-történetéről van szó. Úgy jellemzi magát, mint egy „megkésztetett, fonák” Julien Sorelt, aki a forradalom korában támasztotta létráját az úriházak omladozó falaihoz. Olyan világba akar bekerülni, ami széthullóban és elbukóban van.

SzD: Szerintem ez is olyan vonása Rubinnak, ami Mészölyvel és Ottlikkal rokonítja. Háborús generáció, fényes szelek, aztán az ötvenes években egyszerre csak lezárult a történelem. Ettől aztán hirtelen nagyon nehezen hozzáférhetővé és nagyon értékessé lesz a múlt, szomjazza a múltat. És nagyon erős szakadás, cezúra áll be a jelen megállított ideje és a múlt világa, a gyerekkor igazi, tartalmas ideje között.

KJ: A főszereplő mind a két regényben azt a pontot keresi az életében, ahol még egy volt, ahol még önazonos volt. És mindkettő a gyerekkorban találja meg ezt. A *Csirkejáték* vége felé áll az éjszakai hajón, amely átsiklik Mohácson, és önmagát szólógatja. Áll a hajón, és a saját nevét próbálja a szülei hangján kimondani: „Till, kisfiam! Aranyos, kicsi fiacskám!” A *Római Egyes* végén pedig ott van ez a szerintem még a giccshatáron innen lévő, gyönyörű kép, egy gyerekkori emlék. Nem viszik el a cirkuszba, mert beteg, és elalszik, majd amikor fölébred, elkezd hisztizni, hogy lemaradt az előadásról. Sírógörcsöt kap, nem tud megnyugodni, és végül elviszik a szülei, megmutatják neki az üres, sötét cirkuszi sátrat. Ott áll, egyik kezét fogja az anyja, a másikat az apja, és akkor azt mondja, hogy úgy álltunk ott, mintha igazi család lennénk. A család széthullott, de ő megtalált egy biztos pontot az életében, még innen mindazon dolgokon, amelyek miatt aztán zátonyra fut az élete.

Interpol a szigligeti alkotóházban

SzD: Az önéletrajzíság kapcsolódik ahhoz, hogy Rubin kulcsregényeket ír. Ezzel kapcsolatban azt kérdezném meg, hogy hogyan ér össze az a sok Rubin-anekdota, amelyekről beszéltek, a regények, a kulcsregények Pilinszkyról, Jancsóról és másokról szóló anekdotikus anyagával? Vagy Galsai Pongrácról, aki egyébként nagyon szellemes névátíratot kapott, Csajtay Ignác, azaz „Náci” lett. A regényekbe belekerült anekdotaanyag és a Rubinról szóló hátramaradt anekdotaanyag kontinuuus?

DM: Igen, és például a *Római Egyesnek*, hogy úgy mondjam, a szigorú kritikusai épp ezt vetik a szemére, hogy a könyv nem más, mint néhány anekdota lazán kötött füzére, amivel persze én nem értek egyet.

KJ: A főszereplő egy Martinszky nevű figura, ő Pilinszky, szinte egy az egyben. Sőt a krimiben, a *Kutya az országúton*ban is fontos szerepet játszik Pilinszky János, ami elég vicces.

DM: Igen, ez egy döbbenetes jelenet, amelyben a főszereplő, egy Interpol-felügyelő átutazik Magyarországon, és egészen véletlenül a szigligeti alkotóház előtt robban le az autója, a tél közepén. Az Interpol-felügyelő lemegy a könyvtárba, ahol egy álmatlanul kóválygó figurával találkozik, és később jön rá, hogy ő volt Pilinszky János.

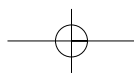
KJ: És ez megjelent annak idején a *Rakéta Regényújságban*!

SzD: Szerintetek nem túlzás, nem túlértelmezés-e azt állítani, hogy ezeknek a regényeknek megoan a maguk személyre szabott közössége, közönsége? Hogy nem is olyan könnyű kiemelni a regényt a maga korából, ha ezeken az apróságokon ők, és igazából csakis ők, az érintettek tudtak összekacsintani. Ezek a titkos összekacsintások erősen jellemzik a Kádár-korszakot.

KJ: Nem, szerintem nem erről van szó. És hát a két szakaszt szét kell választani. A Galsaival való barátsága kutya-macska barátság volt, s le is váltak egymásról, amikor Pilinszky bejött a képbe. A Pilinszkyval való barátság minden bizonnyal nagy iskola lehetett Rubin Szilárd számára. Pilinszky valószínűleg a művészeti modernizmus újabb ajtajait nyitotta ki előtte, vagy nyitották ki egymás számára talán. Például elhurcolták egymást El Kazovszkij korai megmozdulásaira vagy performanszaira, és El Kazovszkij egyik kiállításához Rubin katalógusszöveget is írt. A Pilinszky-barátságnak egészen más a súlypontja és más a téje, mint a valóban kávéházi, nagydumás, anekdota-figura Galsaival való kapcsolatnak.

Élővíz

DM: A *Római Egyes* és az *Emlékiratok könyve* gyakorlatilag ugyanazzal a képpel zárul: a főhős reménytelen szerelme egy emberi jelenlét nélküli élővízről készült fotóval üzeni meg a rég elhagyott szerelmének, hogy mi történt vele. A *Római Egyesben* a szerelmesek megbeszélték, hogy lesz egy jel, amivel megüzeni a nő, hogy még mindig szereti Leventét: egy minden hajó, minden egyéb nélküli élővíz képe. Ezt egy levelezőlapon küldi el a nő, viszont a levelezőlap szövegében bejelenti, hogy megházasodott. Ezzel zárul a regény, ami 1985-ben jelenik meg. 1986-ban pedig megjelenik az *Emlékiratok könyve*, ami hideglelős módon, de pontosan egy ilyen képpel zárul. Melchiortól, a narrátor reménytelen szerelmétől érkezik egy képeslap, amelyben szintén, ugyanúgy, ahogy a *Római Egyesben*, tudtára adja a másiknak, hogy már házas és gyereke van, és itt sincs semmi más a képeslapon, mint a tenger. Én ezen nagyon meglepődtem, amikor ez a kettő összeért a fejemben: '85, '86, mindkét regény ezzel végződik, reménytelen szerelem, vizet ábrázoló képeslap. Meg is kérdeztem Nádas Pétert, aki megesküszik rá, hogy semmi összefüggés nincsen, nem ismerte Rubin művét. Már csak azért is biztos benne, mert a *Rakéta Regénytár* borítói annyira rondák voltak, hogy a kezébe nem vette volna ezeket a könyveket, úgyhogy ezért is biztos benne, hogy nem volt semmilyen átvétel, tehát ez csak elképesztő koincidencia.

KJ: Tudatalatti átvétel lehetséges. Mondjuk Balassa Péterrel biztos találkozott akkor-tájt Nádas, és bizonyára beszélgettek mindenféle könyvekről.

DM: Persze, de ráadásul azt is mondja Nádas, hogy ő viszont pontosan tudja, hogy az ő képe honnan származik, személyes emlék az alapja, tehát ő maga rekonstruálni tudja a saját képe keletkezéstörténetét, amelyben egyáltalán nem szerepel Rubin Szilárd könyve. De azért érdemes a két regény utolsó két bekezdését elolvasni egymás mellett.

SzD: *Nevezzük ezt a tudományágat „koincidentális filológiának”. Egyébként az Emlékiratok könyve amerikai és francia kiadásainak elején is ez a borítókép van: emberi jelenlét nélküli viharzó, hullámozó tenger a gáttal.*

A szex

KJ: Amiről zárasképpen még szót ejtenék, az a szex. Egészen elképesztő, mennyire nem probléma a szex a fiatal szereplők számára, hogy mennyire gátlások nélkül, testi és politikai gátlásoktól mentesen úzik.

DM: A *Római Egyes*ben vagy a *Csirkejáték*ban is láthatjuk, hogy férfi és a nő között rengeteg ellentét van: társadalmilag, az egyik szegyeilli a másikat, a másik gyűlöli az egyiket, följelentik egymást stb. Eközben egyedül a szex problémátlan, olyan nincs, hogy ne tudnának egy jót hemperegni. És mindezt Rubin bármilyenü görcs nélkül tudja leírni, és ez szinte páratlan a magyar irodalomban. Nagyon érdekes ez például a Nádassal való összevetésben. Amikor a *Római Egyes* megjelent, akkor Lengyel Imre Zsolt döbbenetesen jó esszét közölt róla a *Műút*ban, és ő arról beszél, hogy a Rubin-regények egészen korán képesek már a testpolitikai, azaz a politika és szexualitás közötti kérdéseket vizsgálni. Amivel mintha megelőlegezné Rubin a nádas „kutatásokat”. Csakhogy Nádasnál végig jelen van egy elképesztő görcs ezzel az egészszel kapcsolatban, ő folyton arról beszél, hogy erről mennyire nehéz írni, hogy itt micsoda hatalmas tabukat kell megdönteni. Rubin pedig tényleg ügyet sem vet az egészre, és ez most is fölszabadító frissességgel hat az emberre, a mai olvasóra.

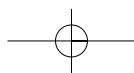
SzD: *Én egy kicsit vitatkoznék ezzel. Szerintem, ha nem szembesül a problémával egy író és úgy veszi könnyedén a szexualitásról való beszéd kérdését, azzal nem „győzedelmeskedett” úgy mond, afelett az író felett, aki szembesül a problémával és ebből a szembesülésből alkot prózát. Én ezt a tanulmányodban is kiszúrtam már, ezt a bezzegget, hogy bezzeg Rubin mennyivel könnyebben kezeli a szexualitást, mint Nádas, akiben, ahogy mondd, ez a tabudöntő görcs, akarat működik. Ebben azért azt is figyelembe kellene venni szerintem, hogy Rubin Szilárd nem a homoszexualitásról ír, hanem általában a szexualitásról...*

DM: Nádas viszont az egész szexualitással kapcsolatban ilyen.

SzD: *Mégis, én úgy látom, hogy nem ugyanolyan fajsúlyú tabunak mennek neki. A szenvedélyes szerelemből elkövetett szexuális viszony története egy férfi és egy nő között, nem olyan nagy horderejű ügy, hogy úgy mondjam, ez Catullus óta megy. Ha tehát szexualitáspolitikai mércével mérjük a regényeket, ami persze nyilván abszurdum, de ha mégis, akkor nem egy pályán mozognak. Egyébként egy homoszexualitásra vonatkozó részletet találtam Rubinnál is, felolvasom:*

„... a túloldalt gubbasztó két matrózra néztem. Bolgárok voltak, a fiatalabbik feldagadt arcán látszott, hogy foghúzás miatt maradhattak le az uszályról, s nyilván Mohácson kellett beérniük a hajót. A fiú idősebb társa vállára borulva aludt. Rég elnyomott vonzalom suhant át rajtam, és zavartan elkaptam róla a szemem.” [51.]

Ilyen elharapott gondolatfoszlányok vagy vágyszálányok éppen az Iskola a határonban található, amint erről Sári B. László már emlegetett könyvében értekezett, és ha a szexualitáspolitika tör-

ténetében kívánjuk ezt elhelyezni, akkor ez az Emlékiratok könyvéhez képest egy előző paradigmának tűnik. Szerintem Nádasnál a pont ebben a kérdésben.

DM: Nemcsak ez az egy hely található egyébként Rubin szövegeiben. És persze, valóban nagyon mások a kontextusok a kettőnél, mégis azt gondolom, hogy Nádasnál a szexualitás egészével kapcsolatban van valamiféle görcsösség, ami persze magyarázható azzal, hogy a homoszexualitást megfogalmazni és írni róla, mekkora gátak leküzdését követeli meg, és akkor már ez az egész szexualitás-ábrázolásra rányomja a bélyegét, de ha már a *Párhuzamos történetek*nek a heteroszexuális részét nézem, ott is érzem a „rossz vagyok” kéjes ízét. Nekem ezért volt egészen üdítő Rubin.

Más homoerotikus utalások is vannak Rubinnál, a *Római Egyesben* van egy olyan rész, a Martinszky nevű, Pilinszkyről mintázott figura a háború során egy a Wehrmachtban szolgáló, most már amerikai hadifogolyként számító lánnyal összeakad a háború során, és ott történik velük valami. Implicite azt állítja a szöveg, hogy Martinszky kigyógyul a maga homoerotikus vágyaiból, amit megváltásként él meg, hogy akkor talán mégsem kell el-kárhoznia.

KJ: Ilyen típusú aknamunkát Rubin a terjedelmes szocialista realista regényekben is folytat. Ott az osztályellenségek és a „retrográd elemek” az izgalmasak, azok a szexik. Ugye, a romlott testnek van izgalmas aurája. A pozitív hősök...

SzD: ...aszexuálisak?

KJ: „Egészségesen aszexuális” kommunisták, igen. Ezt az aknamunkát nagyon szépen végigviszi a regényeken Rubin Szilárd, remekül végig lehet követni, hogy mely pontokon aknázza alá a szocialista realizmus éthosát.

SzD: Kedves Jóska és Mátyás, nagyon köszönöm, hogy itt voltatok, engem tökéletesen meggyőztetek arról, hogy nemcsak a két, ismert regényt érdemes olvasni Rubintól, és nagyon kíváncsi vagyok ezek után az Aprószentekre is. Úgy látom, a hallgatóságot sikerült felcsigáznotok, köszönöm a beszélgetést.

RUBIN SZILÁRD

Aprószentek

moritat¹

Bevezetés

Boldog gyerekek, U. R. S. S. – (mulatságos!)
Ottlik Géza: Ceruzajegyzet; 1943

Késő éjjel a törökszentmiklósi parkban ültem. Meleg volt, a pázsit meg a sétányok alól fölszivárgott a régi piactér szaga és belevegyült a hársillatba, a holdfény megcsillant az első világháborús baka szobrán.

Gyakran úgy érzem, mintha ejtőernyővel dobtak volna le oda, ahol vagyok. Itt, az alföldi éjszakában, egy hártvány szárny távolodó zúgása is fokozta ezt az érzést. Nem lep meg, ha a fák közül hirtelen fényszórók tűznek rám és rendőrök futnak felém. De egy levél se mozdult. A mélyülő csendben mind tisztábban hallottam a kis neszt az öntözőcső felől, ahol a fűben tócsába gyűlt a csepegő víz.

Idegen vagyok az Alföldön, már az iskolában is unatkoztam, ha az órán sárhajót vonszolt a ló a csárda felé, s titokban Erdélyt néztem a földrajzatlásban. Egyszer, amikor apám megfenyegetett, hogy javítóintézetbe ad, álmomban mégis ledaráltam egy alföldi vasútvonal állomásait: akkor láttam egy ittenihez hasonló teret. Éjszaka kellett átvágnom rajta egy fegyőri sorsra jutott, hírneve múltán gyerekzsandárnak állt erőművésszel, akinek viharvert sírkőarca hidegfront közeledtével, a kezdődő anginázáskor azóta is fel-feltűnt bennem.

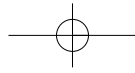
Most, fél kettőkor, valódi léptek alatt csikordult meg a kavicsos sétány. Nemsokára két szovjet katona bukkant föl, levett sapkával, kopaszra nyírva, mégis látszott, hogy szőkék. Némán elmentek mellettem, kopottan derengő egyenruhában, vállukra vetett iszákkal, magukba zárkózva, mint két ferences.

Alighogy belevesztek a sötétségbe, a park szélén, az üres országúton megállt egy autó. Fehér volt, szénfekete, krómpántos vászontetővel, s ahogy fény gyulladt benne, hosszú lett, mint a Tejút. Utasai talán a térképet nézték odabent, a Szenttamásra vezető utat keresve, a piros ábrával jelölt kastélyszállót, ahonnan hajnalonta oly szépen lovagolnak majd a szép telivéreken a szép állami uradalmon át a város felé, mintha a régi Georgiából érkeznének.

Rubin Szilárd regényének két részletét a hagyatékot gondozó Siklós Péter és a Magvető Kiadó jóvoltából közöljük.

¹ Erkölcsei tanulsággal szolgáló rémtörténet; a régi vásárokon árult ponyvákat, az akkori „tényirodalmat” nevezték így.

Néztem a szobrot, amelyet csillogó pikkelyekkel meg falevél árnyékokkal pettyezett be a holdfény. Róla is vihetett volna az ír költő fecskéje egy aranydarabkát, hogy valamelyik alvégi parasztház ablakán beröppenve letegye az asztalra, a háziasszony gyűszűje mellé. Mert láthattam-e másnak a bakát, mint boldog hercegnek? Csak öntöttvasból volt, de ott állt, holott magyar hősi halottnak harmadszázada nem járt szobor.

Magát a várost előbb ismertem meg egy versből, mint a valóságban:

*Földrészek nyílhatnak föl szemedben –
Hiába: nincs itt semmi:
Törökszentmiklóson vagy Fegyverneken
Nagyon keserves
Egyedül lenni.
Határok! Európa! Szárnyak! –
Jaj, nem fog a sáron a hitnek, a vágynak
Semmi hatalma,
Mert errefelé csak az van:
Sár, sár, és fáradt
Közöny vagy bánat
Emberben és kувaszban:
Rossznak nem rossz, jónak se jó,
S az esti gyors étkezőkocsijával
Félnapra elmegy a civilizáció.*

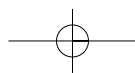
Szabó Lőrinc *Ujsághírben a végtelen* című verse kezdődik ezzel a látlettel, amelyet olyan terápia-javaslat követ, hogy attól talán Ady is visszahőköl:

*Uzsonna utáni zongoraszó –
Lefogja a világ zenéjét!
Valami rémület kell ide,
– bomba! Karambol! – hogy beszéljék
az erőt, a nagyot, ami fény, ami szépség:
„A Moszkvai Gárda a népre tüzel!”,
„Királyt temet a pápa, bim-bam”,
S „Leégett az Elegáns Hotel
Az Engadinban!”*

Nyomasztó élményről vall a költőnek a vers keletkezéséről írt feljegyzése is:

„Elutaztam egyszer Törökszentmiklósról, még *Az Est*-féle MÁV-bérletjeggyel. Csak sétáltam a városban, ahogy diákkoromban tettem az apámtól származott vasúti jegyekkel. Nyáridő lehetett. Emlékszem, hogy a templom közelében, alighanem a paplakból, zongoraszó hallatszott ki. Kétségbe ejtett a sivatag városka...”

Miközben kiszámoltam, hogy jómagam a vers születése után négy évtizeddel utaztam először Törökszentmiklósról, s hogy ennek is bő tíz esztendeje már, tudatom alatt percek óta észleltem a vízcsepegés szünetelését, s most figyelmem is

a várható esemény felé fordult. A fűben heverő gumicső hördült egyet, majd az összegyűlt vízcseppek lágy buggyanással beömlöttek a tócsába.

De nemcsak szomszjas éjjeli lepkére valló ismereteim voltak.

Tudtam például, hogy a hatvanas években parkosított hajdani piacteret az első világháború táján a község egyetlen utcaseprője, Jancsó Mihály takarította, aki tisztsége mellett két hold földjén is gazdálkodott. Tizenöt gyermeket nemzett, de tizenkettő már csecsemőkorban meghalt, a három életben maradt lány közül kettő férjhez ment, asszonykorában azonban fölakasztotta magát. Lehet, hogy hűguk nénei sorsa miatt riadt vissza a házasságtól.

Jancsó Borbála gyerekfejjel summáslány volt, majd parasztházaknál szolgált. Később csirkét tollazott a baromfi-feldolgozóban. Utolsó munkahelyén, a Mezőgazdasági Gépgyárban a véceket takarította, havi keresete hatszáz forint volt. Írni-olvasni nem tudott, de munkáját a gyár jellemzése szerint jól végezte. Igaz: „Egy alkalommal lopott, 38 forint 50 fillér értékben, egy hét és félméteres pamut-zsinórral megkárosította a társadalmi tulajdont.”

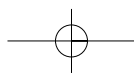
Négy férfitől öt gyermeke született, de három csakhamar meghalt. Egy lány, Piroska, meg egy fiú, Jóska maradt életben. A lány apja Ladányi Géza nagygazda, a fiúé Stern Lipót kereskedő volt. Házasságon kívül született gyermekéről egyik apa sem gondoskodott, Jancsó Borbála mégsem indított ellenük keresetet. Mindenki tudta, hogy fél kiló szalonnáért vagy pár kiló lisztért akárki megkaphatja, szavának így aligha adnak hitelt. Tanúskodni meg se a részeges, verekedős Ladányi, se az „aranyos Poldi bácsi” ellen nem akart senki. Borbála két gyermekével, s özvegy, munkaképtelen anyjával tengődött.

A szállások közül, ahol valaha meghúzódtak, egyet sikerült megtalálnom: a Várad utca 15. számú ház hátsó fertályán álló kamrát. A ház egy Földvári Imre nevű özvegy napszámosé volt, s a szemközti szomszéd, Kovács Imréné szerint Borbála a testével fizetett neki a kvártélyért.

„Borbála meg az anyja – mesélte Kovácsné –, békés szomszédok voltak, de a leánykától már apró korában félni kellett. Az udvaron állt egy körtefa, arra föl-mászott, s leste az utcán elmenő gyerekeket. Egyiket-másikat úgy megdobta zöld körtével, hogy elvágódtak. A mi Margitunknak is dudor nőtt tőle a halántékán. Rákiabáltam, hogy ne dobálj, Piri, ő meg visszakiáltott: »Magát is eltalálom, hogy végigesik az udvarukon!« Én nem, de a nagyanyja egyszer igazán végigesett. Észrevette, hogy a kislány emeli a télikabátját, és útját akarta állni. De Piri föltaszította, s mégis elment a nagykabáttal. Magára vette, mert erősen fagyott, és hátulról úgy nézett ki, mint a zsidó öregasszony, mikor a hitsorsosait hajtották a vasútállomás felé. Az volt olyan csupakabát, mint ő: rég leszakadt már a menetről, mégse lehetett megállítani többé.”

Este hazautaztam, s másnap Budán, a Szép Ilona meg a Budagyöngye közötti buszmegállónál képzeletben ott láttam a közeli Volkmann utcából jött Szabó Lőrincet, akivel életében, főleg ötvenhat előtt néha együtt vártuk a városba tartó kocsit. Mostanában, ha Törökszentmiklóson jártam, magamban mindig elújságoltam neki, amit megtudtam, ezúttal Kovácsné beszámolóját, s vele a meghökkenítő emléket, a rabló kislányra rávetített, marhavagon felé igyekvő, vissza se tartható öregasszonnal.

A költő elképedt.

„Nem jöttél rá, hogy nem hasonlatról, hanem modellről van szó? Hogy az egész úgy ilyen tükörképekből álló útvesztő lehet?” – Zilált sörényű, hatalmas ménfeje előredőlt, s kíváncsian a szemembe nézve beismerésre bátorítónan megkérdezte: „Tehetségtelen vagy?”

Életemben ő volt az egyetlen zseni, aki az önsorsrontásig nyílt volt.

Vagy mégsem? Németh László is rászánta magát erre, igaz. De nem az utcán. Nem egy alig ismert, ki-tudja-mi-lakik-benne tollforgató üdvösségéért kockáztatt. Ha úgy-ahogy magyarrá nevelődtem, javarészt Németh Lászlónak köszönhetem. De abban a tekintetben, amelyről itt szó van, Szabó Lőrinc fejedelmibb volt.

Én meg, miközben képzelt párbeszédé költöttem át a valóságot, szorongtam, mint aki évek óta egy kijátszhatatlan leleménnyel megszerkesztett labirintusban bolyong.

Félelmemet kizárólag az ilyen, csupasz tényeket közlő mondat csillapította:

„Augusztus 11-én Mezőtúron, reggel hétkor, Dobos Marika 13 esztendőös kislányt szülei kikísérték a Fő téri MÁVAUT állomásra.”

A tudat, hogy amit leírtam, hiánytalanul fedti az igazságot – a gyerek apján, anyján, nényén és hűgán kívül három egykori útitársával is beszéltem –, enyhítette a feszültséget.

De Pilinszkyt rövid, alig húsz soros tollpróbám rádöbentette, hogy növekvő szorongásom kényszerbeteggé tett.

„Ez lehetetlen! Így száz év alatt sem tudod megírni, amit akarsz. Az igazság valóban szabaddá tesz, de a büntől, és nem az ÁVH-tól! Se a börtöntől nem tudna megmenteni, se a kreativitás keresztjét nem fogja levenni rólad.”

Deregett, hogy a Nárcisz vagy a Muskátlí presszóban ültünk, hozták a kávé, s miközben kevergettem, belátó arccal bölintottam, hogy értem. De magamban ezt gondoltam: „Igaz. Csakhogy épp az istenfélelem ejtett foglyul, és előle menekültem az útvesztőbe!”

Az embernek nem kell látnia, hogy a templom kárpitja kettéhasad, a föld megrendül és a sírok megnyílnak. Elég néhány autóbuszjegyet venni, és a zsúfolt kocsikon ellenszenves, most mégis szeretni rendelt felebarátai testéhez préselődve beutazni a belvárosba, találkozni egy szerzetessel. De mit mond neki? „Gyónom a mindenható Istennek, a boldogságos szűz Máriának, minden szenteknek és neked, Atyám, hogy megőrültem?” Ha úgy érzi, múltó zavarodottsága sodorta oda, nyugodtan bevallhatja, és távozhat. Némi időt, fáradságot és pár garast veszített. De mindez ahhoz is elég lehet, hogy eljutva a felismerésig, rádöbbenve, hogy ép ésszel és tiszta elmével semmibe vette a Teremtő létezését, lelke mélyéig megrettenjen.

A pap feloldozott, és hazatérésem percéig semmi félelmet nem éreztem.

Negyedszázadnyi közöny után végeztem életgyónást, s a Mikszáth téri piarista gimnáziumból jövet gondtalanul sétáltam az adventi délután marcipán-, hó- és szörmeillatú napsütésben fürdő Váci utcáig, ahol az ötvenes évek bebábozódott hernyójából egy luxusboltokkal megtűzdelt üzletutca pillangószárnya kezdett kinyílni, fölszikkadni.

De mit bír ki az emberi lélek, ha évtizedekig élete egyetlen fényűzése a gyémántüres múzeum közepében lángoló melltű volt? Elviseli-e, hogy Isten léte és a kirakatban ragyogó, elérhetetlen árú Patek óra vagy Gucci cipő kezdetben

versenyhátrésként, majd fokról fokra egyenrangú értékűvé válva iktatódjék a hét-köznapokba?

Jómagam a KLM irodájáig jutva lélekben már a moszkvai utcán jártam a vasgolyó erejű havazásban, s prémsapkámat őszinte tisztelettel emeltem meg a Ljubjanka gigászi tömbjénél posztoló KGB-s katona öntudattól ödemés fiatal arca előtt. Úgy rémlett, ez az önmagammat is meglepő, s merőben képzelt gesztus volt az első jele a valószínűtlen kapcsolatnak köztem és Jancsó Piroska között, aki még gyerekként háromszor is megpróbált átszökni a határon, a Szovjetunióba.

Lehet, ha sikerül neki, legalább egy boldog lánygyermek biztosan élt volna ott?

Alighogy hazaértem, olyan farkaséhség tört rám és annyira reszketni kezdtem, hogy a meleg konyhában is anorákban maradva, hol dideregve, hol megizadva belapátoltam kilencvenesztendő társbérletűm másnapra eltett jéghideg tökfőzelékét. Lesütött szemmel ettem, mert ahányszor felpillantottam, a konyhasztalra letett, útközben vásárolt piros kötésű Szentírásomat vértől lucskos ember fejnek láttam. Fölmerült bennem, hogy begyömöszölöm a húsdarálóba, és megpróbálom szecskává aprítani. De túlságosan fáradt és gyenge voltam. Föltápaszkodtam a számlóról, és kezet se, fogat se mosva, betámolyogtam a hálószobámba, s az altatóra lehajtott vodka jóvoltából, ingben-gatyában bújva be feleségpótló pehelypaplanom alá, egy leütött szénhordó gyorsaságával elaludtam.

Virradatkor arra ébredtem, hogy éjszaka – ki tudja hogyan – egy szentostyányi, de vastag, nyáltól megduzzadt szövetdarabka került a számba. Kiköphettem, vagy ujjaim közé csippenve megszabadulhattam volna tőle, de ettől is, attól is viszolyogtam. Kibotorkáltam a fürdőszobába, meggyújtottam a borotválkozó tükröm fölé szerelt száz wattos égőt, és kiöltöttem a nyelvem. Fekete és szőrös volt.

Nem lettem rosszul. Alighogy átvillant rajtam: minden testi kapcsolatomban vége, s még enni se igen ehetek többé nyilvános helyen, káprázatosan szép múzeumtermek tűntek föl bennem, halhatatlan mesterek művei előtt álló, magukba merült, néma, az áhítattól átszellemült arccal ácsorgó látogatók, akikről lerítt, hogy legfőbb vágyuk a teljes csend, s nemhogy a szó, egy köhögés is áramütésként érné őket. Mindössze egyetlen kis száj mozgott, egy tíz-tizenkét esztendő nimfácskáé, aki a pihenőül szolgáló bársonyszófán ült, de őt is teljesen lefoglalta és elnémította a szájürege hol bal, hol jobb oldalához nyomott, álmatag gyönyörűséggel szopott cukor.

Ő sugallta a nyelvtitkolás gyerekes trükkjét.

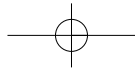
Megborotválkoztam, aztán vadászhoz illő, szarvasbőr utánzatú, rézkapcsos kabátomban, amelyen szokatlan magasságban megmaradt a szovjet tank kipufogócsövétől származó olajfolt, elindultam a buszmegálló felé.

János-kórház, fogászat.

„Lingua nigra?” – suttozta a fekete bőrű kubai asszisztensnő, tekintetében az orvostól való feltűnő tartózkodással. Válasz helyett a doktor műszerek közé dobta a fogtükröt, s a fémezőre átütő hangon vakkantott egyet. Nem utasított, vezényelt:

„Szájsebészet!”

Felálltam, ő meg végigmért, majd meglepetten, dühtől elvörösödve kitört:

„Az a folt csak harcokcsitól származhat! És tizenkét éve hengeg vele, mi? Na ne bámuljon, hanem tűnjön el, mielőtt kihajítom!”

Hibbant volt, de holtbiztos, hogy telefonján tüstént átszólt az elvtársnőjének.

Félórányi égetés, maratás lódarázs mérgű és döngkút bűzű vegyszerekbe bemártott, bunkónyi fejű lápiszokkal.

„És hányszor...” Anyyira kábult voltam, hogy csak megkésve, a mütőszék-ből kikecmeregve tettem hozzá: „jőjtek?”

Fagyos közöny. „Minek? Ez nem betegség, hanem állapot! – Érti?”

„A faszom!” – mondtam, és otthagytam.

A kórházhoz közel, az úttest túloldalán, ahol a 18-as visszakanyarodik a Moszkva tér felé, megmaradt egy század eleji, valaha zöld villamosnak nevezett nyilvános klozet. Leültem háttal neki, hogy vasfala oltalmában, a terecske padján, sűrűn köpködve, eldöntsem: mihez kezdjek? Néztam a tenyérynői parkot, aranyeső bokrai száraz vesszőit, és töprengtem. Múzeumok? Isten ments! Illetve, ha még Hitchcock megy, talán a Filmmúzeum. De, ötlött fel bennem, oly viaszgalóan, hogy elmosolyodtam, a valóságos borzalom jobb lesz!

Kitéptem egy levelet a töltényzsebembe dugott kis jegyzetömbből, s egyik lapjára ráírtam: *Műtét volt*, a másikra meg úti célomat.

Egy megállót busszal mentem a fogaskerekű városmajori völgyállomásáig, ahol az úttest túloldalán patika volt.

Kis csomag vattát vettem, és a szomszédos kapualjban kitömtem vele bal arcom, meg alsóajkam nagyjából egyharmadát. Megnéztem magam a zsebtükröm-ben – az és zsebfésű mindig volt nálam –, s úgy láttam, „a műtét helyén” kellőképp dagadt vagyok.

Igy kukucskáltam be a túloldali droszton álló taxiba.

„Mi van? Ja, foghúzás volt! Be akar ülni?”

„Ú” – bólintottam.

Hátranyúlt, kinyitotta az ajtót, beszálltam, s előrenyújtottam neki a cetlit:

Műtét volt!

„Nem irigylem. És hová?”

Megfordítottam a papírt.

„Mosonyi. Aha. És a kapitányság vagy a múzeum?”

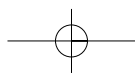
„Ú...”

Ugyanez játszódtott le a Bűnügyi Múzeum előterében, több Ú-vel, és újságírói igazolványom felmutatása nyomán.

„Az elvtárs az utolsó percben jött, holnap bezárunk, s csak ünnepek után, január közepén nyitunk. Teljes átrendezés lesz!” Bólintottam, hogy helyes, a rendőr meg elvagyorodott, és kedélyeskedve utánam szólt: „Ú!”

Elsőre a kiállítás épp annyi szenzációval szolgált, mint a Kereskedelmi múzeum falusi klotyók szögéről mentett, olykor kissé használnak látszó darabokból összecsiszított plakátjai, a halhús árán búsuló marhától Csillag Anna csodatévő balzsamtól ékes hajpalástjáig, nem szólva a terpentines Kakas cipőkrém okozta tündöklésről vagy az éjszaka dolgozó Darmolról, meg a több neves tudós (véltetően rosszul fizetett kórboncnokok) által is melegen ajánlott sósborszesz reklámokról.

Már épp búcsút mondtam volna a nevelő hatásúnak szánt, a látogatók épülésére szolgáló bűnügyek rémségeket csak fukarul adagolt világának, amikor az

egyik terem hátsó sarkába pillantva gyanút fogtam. Lassan közeledtem a sarkot elzáró asztalhoz, melyen egy falusi parasztház makettje állt, a sarkot alkotó két falon pedig, a bal meg a jobb oldalin is, egy-egy kép függött.

Először a bal oldali szépsége tűnt fel és tartotta fogva a tekintetem.

Középen, a kanapé díszes támlája fölé függesztett feszület alatt, nagybajszú öregember, ölében bandzsító kisfiúval. A nagymama a kanapé bal oldaláról nevet rájuk, lánya meg veje a párnázott karfán ülnek. A felvétel talán a gyerek születésnapján készült, és olyan éles, hogy a kisfiú kancsisága, a plüssszuza visszénye meg a kanapéról lelógó bojtok is jól látszottak rajta. A fényképész nyilván a lámpáit is elcipelte a parasztházhoz, és alaposan bevilágította a tisztaszobát.

A fénykép alatt ez a nyomtatott felirat állt: *A tetthely.*

Ezt nem értettem.

A kép úgy hatott, mintha végtelen messzeségből érkezett volna a múzeumba, de keresztjárásán nem fakult meg, sőt fényteltetett, áhítattal átítatódva került ide. Ahogy elnéztem, úgy rémlett, hogy mind közelebb kerülök a családról sugárzó áhítathoz, mintha egy láthatatlan kápolna vesztibuluma után a szentélybe jutnék.

Egy pillanatra a szomszédos fotóra néztem, a gyerek vagy lány arcképre, majd a makettre, de csak a szemem ragadt ott rajta, a tudatom nem.

Pilinszky története jutott eszembe. Újsághír volt: Párizsban egy kis francia szolgáló meggyilkolta úrnőjét. A hölgy utazni készült, s a lányt előzőleg hazaküldte elköszönni a szüleitől. A lány végleg otthon akart maradni, de se apja, se anyja nem értette, hogy miért, ő meg csak azt hajtogatta: „A tenger!” „Félsz a tengertől?” „Igen!” Kinevették és visszazavarták utazni készülő úrnőjéhez. A lány szíven szúrta, és az idős hölgy meghalt.

Mínuszos hírnek túlságosan szép és rejtélyes volt, de el kellett vetnem. Itt öt emberről volt szó.

Nyugtalanul, tanácstalanul szemügyre vettem a lány fényképét. Fölötte ez a szó állt: *A tettes.* A kép alatt meg a név: *Jancsó Pirooska.*

Első látásra részvétet keltett. Finom, elkínzott arc, sértődött gyerekszem, özszeráncolt, gondterhelt kamaszhomlok. Silány és viseltes pettyes blúzát mintha agyonmosott konyhai abroszból varrták volna: még a papírról is szegényszagot árasztott. Mivel idézte föl bennem Temple Drake kislányos ártatlanság mögé rejtőző romlottságát, amely két nyomorult ember vesztét okozta? Az egyiket meg-lincseltek, a másikat felakasztották. „Bíró a papám” – ahogy mellőzött hódolói csúfolták zsákmányra leső, mégis hűvösen tartózkodó pillantásától megszégyenítve, amint kivillanó bugyival beugrik a begyújtott motorral várakozó autóba egy fiatalember mellé –, gazdag és előkelő déli családból származott, s apja tekintélye és vagyona eleve mentesítette a büntetéstől. Temple ugyanúgy költött alak volt, mint a Grimm-mese Pirooskája. De a valóságos kép mintha kettőjük között mutatalt volna, egyszerre ébresztve szánalmat, vágyat és félelmet. A sértődött tekintet mélyén ott parázslott a csábító álnoksága és gőgje, az arccsont macskás körvonalaiban a rejtélyes és baljós kíváncsiság, amit a sarokba szorított ragadozó riadtsága sem tudott száműzni róla. Mindez hirtelen lázba hozott. Olyan izgalmat éreztem, mint gyerekkoromban, amikor a mesekönyvben fölfedeztem a farkast. Attól kezdve a képen látható fák, a nagymama házának piros cserepei, a dunna,

amit a főköttős farkas magára húzott, akkor is megigéznek, ha a farkast kiollózzák a mesekönyvből. Az alaktalan lukban is ott lett volna, a kivágásból is visszaneéz rám. Látni akartam a várost, ahol Piroska élt, a házat, amelyben lakott, az embereket, akik ismerték. A tűzfalat is, ahová a moziplakátot ragasztották, mert ő is látta: „Szibériai rapszódia, kedd-csütörtök, 6 és 8 óra”, az akkoriban szolgált, ki-mustrált fagyaltos kocsit, a lyukas bádogtartályokat, melyekben valaha málna és puncs volt. Rávenni a hajdani árust, hogy mutassa meg a mozdulatot, ahogy megtöltötte az ostyát, hiszen ő is leshette egyszer, hogy eleget kap-e, a könyvtári kölcsönző kartont, amelyen aláírta, hogy ekkor és ekkor kiváltotta az ilyen meg ilyen leltári számon bejegyzett *Nemo kapitányt*.

Kopogtam a múzeumigazgató ajtaján, s úgy tűnt, zárva van, nincs bent senki. Próbaképp lenyomtam a kilincset, s ahogy hirtelen benyitottam, az íróasztal üvegtetején még láttam tovasuhanni a konyakosüveg tükörképét; a valódit az ezredes fiókokkal fedezett szőnyegre tette.

Enyhén ittas és vészesen türelmetlen volt. Hiába tartottam elé a MÚOSZ-igazolványt, különös tekintettel „ellenforradalmi” szakálltól mentes arcképre: ellökte. Mit akarok, ripakodott rám. Percei vannak a zárásig, semmire nem ér rá, de ha okvetlen muszáj, hát mondjam, csak rövid legyek.

„A családi fényképről szeretnék érdeklődni. A 4-es terem sarkában...”

Most hasznát láttam, hogy ivott.

„Az a kép a legnagyobb bűn, amit egy ütődött tárlatrendező elkövethet! Miért? Mindegy. Az átrendezéskor vagy lomtárba kerül, vagy az alakokat retusáljuk le róla.”

„Értem. De tudja, ezredes elvtárs, igazából a tettes szűrt szemet. Talán ismeri Faulkner nevét, Nobel-díjas.”

„Az. És?”

„Neki van egy *Szentély* című regénye, s az a lány arra a gazdag déli babára hasonlít. A hősnőre. Sok zűrt csinált, de mindent megúszott, mert bőven volt pénze.”

„Amerikában ez mindig így van. Mi viszont felkötöttük.”

„Nagykorú volt?”

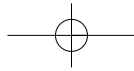
„Maga az?!”

Nyeltem egyet, aztán merészen kiböktem:

„A másik fotót, ha úgysem ér semmit, nekünk adhatná. Nálunk, a Vöröske-reszt központban, a Családi Lapnál csak a feszületet kellene eltüntetni.”

„Micsoda? Tudja maga, hogy mit kér? Nem? Nohát az a kép, úgy, ahogy most van, szigorú államtitok! De csak volt. Öt perc múlva bezárunk, s attól kezdve nincs többé.”

(...)

*

1954 nyarán kiderítették, hogy a mezőtúri földműves szövetkezet fél tucat kis boltjában hamis leltárfelvétel történt. A vizsgálat alatt Dobos Gyula, a szövetkezet hálózati ellenőre többnyire éjszakáig az irodában maradt a revizorokkal. A sok túlórázás főleg a családja miatt zavarta: három kislánya volt, akiket mostanában már csak az ágyban látott. Mire halkán kinyitotta a verandaajtót, aludtak. Tíz nap is elmúlt anélkül, hogy a hangjukat hallotta volna.

Mégis, amikor Marika, a középső kislány fölkereste a munkahelyén, Dobos megriadt tőle. Fiatalságától búskomorságra hajló férfi volt, sovány, kék szemű, kislány hajú férfi, akit minden váratlan helyzet lesújtott. Marika az apjára ütött, restelt kérni, s bármire vágyott, a hűgát biztatta: „Te mondd meg, Puki!” Most se szólt semmit, csak átadta a Törökszentmiklósról érkezett lapot. A feladó, Schuller Antalné, Dobosné húga, nyaralni hívta a kislányt. Dobos tudta, hogy a gyerek örül a hírnek, hiszen tüstént hozzá szaladt vele. De a biztonság kedvéért megkérdezte azért:

– „Nem fogsz hazavágyódni?”

A lányok megszokták, hogy apjuk hétköznapi dolgokról is ünnepélyes és szomorkás hangon beszél velük, Marika mégis szégyellte kimondani a nemet. Félszegen állt, Dobos pedig vívódva nézte. Munkahelyén minden bizonytalan volt, így voltaképp arra vágyott, hogy otthon egy pohár se cseréljen helyet. De nem bírt önző lenni, hát bólintott. Ő pedig halkán és gyorsan, mintha politikailag tiltott megjegyzést tenne, fülébe súgta:

– „Légy jó...”

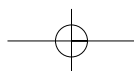
Délután Dobosné felkészítette lányát az útra. Megmosta hosszú, ezüstszőke hajját, melyet nappal két fonatban viselt, de este, amikor kifésülte, olyan lett, mint a sátor, s Puki szerint „Hét törpe is elbújhatott volna alatta.” Anyjában ez az emlék maradt: „Ahogy odahajolt a lavór fölé, a nyakláncán függő kis szív már nem bírt előrebukni, mert Marika melle elfogta.”

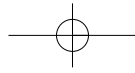
Amíg a gyerek fürdött, Dobosné kivasalta a kombinéját meg a halványrózsaszín „svájci” nadrágot, amelyet másnap viselt. Közben benézett hozzá, és megkérdezte, hogy milyen ruhában akar utazni? Marika ekkor kiemelte lábát a kád-ból, s megmutatta sebesült öregujját, amely a vízben vérezni kezdett. Az ujj az átlagnál nagyobbra nőtt, s nyáron, amikor sarut viselt, minduntalan fel is horzsolta. De még egy szépséghiba volt ezen a lábon: összenövés harmadik és negyedik ujj között. Ezt a stigmát mindhárom testvér örökölte, s anyjuk szerint ezer gyerekláb láttán is ki tudta volna választani őket.

Éjfél felé, amikor Dobos hazaérkezett, és szokása szerint bepillantott a hátsó szobába, két alvó kislányt látott: a harmadik, üres díványon csak egy megtömött nylonzsák hevert. Mivel Kati pár napja Újpesten nyaralt, Dobos nyugodt szívvel behúzta maga után az ajtót.

Másnap a vekker időben csörgött, de Marika nehezen ébredt, anyja sokáig hiába keltegette, s végül annyira kapkodnia kellett, hogy a tejeskávét már a veranda lépcsőjén hajtotta le. Az autóbust azonban még sikerült elérniük.

Augusztus tizenegyedike volt, reggel hét óra, meleg, napfényes idő.

A megállónál Dobos három munkatársával találkoztak: Nagy Miklós, Kara Lajos és Benedek János bírósági tárgyalásra utazott. A szülők, ahogy ilyenkor szokás, megkérték őket, hogy útközben vigyázzanak a kislányra.

Marika az ablaknál kapott helyet, így anyja az utolsó percben még rámutathatott egy közeli padra: jelezve, ha nagynénje késne, a leányka üljön le Kopárdi néni trafikja elé. A bódé pár lépésnyire van a megállótól, a Tanácsházával szemben. Mindezt Marika a meghívólevélből pontosan tudta. A kocsit már mozgott, amikor Dobos előkapta a töltőtollát, és aktatáskája lapját bökődve mutatta a leányának, hogy írjon. Marika, fejét hátrafordítva, még látta ezt a pillanatot, és bólintott.

A menetidő hivatalosan hetven perc, de szerdán, amikor a falvakból sokan utaznak a törökszentmiklósi hetivásárra, rendszerint hosszabb. Augusztus tizenegyedikére szerdára esett.

A gyerek megváltotta jegyét, és hét forintot kapott vissza a húszasából. Több pénze nem volt, poggyásza pedig a testén viselt ruhákkal együtt legfeljebb ötven forintot ért.

Apja munkatársai hivatali ügyekről vitatkoztak, s a kislány szótlán nézelődéssel töltötte el az utat. Később, amikor szülei tudakozódtak, senki sem emlékezett rá, hogy bármit mondott vagy kérdezett volna. Ellenkezőleg; szinte észre se lehetett venni, s anyja tudta, hogy ez így igaz: soha senkinek fel nem tűnt.

Az autóbusz ezen a szerdán is késett. Nem sokat, mindössze annyit, hogy a szolnoki járat, amely a menetrend szerint követte volna, előtte futott be. De ez a csere a forgalomban semmilyen zavart nem okozott.

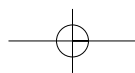
Öt perccel fél kilenc előtt, Dobos Marika leszállt a piactéren.

A megyei kapitányság bűnügyi csoportjának gépkocsija aznap foglalt volt, Tinka Ferenc, a pilóta, csak a szolnoki MÁVAUT-állomásig vitte el Farkast.

A kistermetű nyomozó a kocsit lépcsőjén már szivarzsebébe nyúlt, de aztán meggondolta magát, és mégsem mutatta fel szabadjegyét. Tudta, hogy az útiköltséget nem fogják elszámolni, a pénz azonban nem érdekelt. Tinka szerint „a nadrágját is odaadta volna, csak elkaphassa a tettest!”

Farkas a beszállás után feltűnés nélkül szemügyre vette a Törökszentmiklósról induló autóbusz utasait, hátha a portyára készülő gyermekrabló is köztük van. De senkit nem talált gyanúsnak. Viszont észrevett egy falusi asszonyt, aki neki köszönhette, hogy elloptott tyúkjai megkerültek. A községben annyi baromfi tűnt el, hogy a tanács a megyei kapitánysághoz fordult, és Farkas díjnyertes, Rata nevű nyomozókutyájával már az első reggel lefűlelte a tolvajt. A tettes az utolsó lopás színhelyétől négy kilométerre lakott, a kutya mégis könnyen megtalálta, és kirángatta az ágyból. Alatta, két zsákba gyömöszölve, még ott voltak az elveszett tyúkok. Farkas most elkerülte az ismerős tekintetet, a bravúr emléke azonban növelte önbizalmát.

A hadnagy, aki az ötvenes évek legsötétebb bűnügyét készült megoldani, hat elemi végzettségű, önéletrajza szerint „kiváló eredménnyel”. Ezután kifutó lett egy virágüzletben. Innen nyomdászinasnak szegődött, de nem volt „anyagilag kitartás.” Végül a fodrászszakmát tanulta ki, s negyvenkét évben egy szegedi üzletből hívták be katonának. Kétévi szolgálat után sikerült megszöknie, negyvennégy évesen már otthon volt, Mártély községben. Látta a toborzó plakátot, s átmenetileg – akkor még így gondolta – beállt rendőrnek.

Most, miközben az autóbusz Törökszentmiklós felé vitte, rég biztos volt benne, hogy nyomozónak született. Ezt már akkor sejtette, amikor még csak pár hete szolgált, s „kint a prérin”, egy Mártély környéki tanyán kettős gyilkosság történt: valaki végzett az Asztalos házaspárral. Pusztai boltosok voltak, agyonverték és kirabolták őket. Farkas még egyenruhát sem viselt, mindössze puskát, karszalagot meg igazolványt kapott a frissen szervezett rendőrségtől. Lovat már a szovjet parancsnokság kölcsönzött neki. Így indult útnak, és hosszú vágta után, tizenkét kilométerre Martélytól, a Mindszenti Tisza hídon utolért egy gyanúsnak látszó férfit. Igazoltatta, megmotozta, s hátizsákjában ott találta a véres baltát. Farkas remélte, hogy az ünneplés, amelyben azon az őszi napon részesítették, egyszer még megismétlődik, de azóta, sajnos, nem csinált ekkora fogást. Mégis szorgalmas tisztnek tartották, s ő mindmáig szerény maradt. Sohasem lépett fel durván, sőt, a kelleténél is szelídebb kihallgatónak ismerték. Megjelenése már kis termete miatt sem lehetett ijesztő, hangja a rengeteg cigaretta ellenére is lágy volt. Egyedül szeme árulta el, hogy a bűnügyi pálya meghittebb okból is vonzza: mintha gyerekkorában megdobták volna kővel, és túlságosan fogékony lenne a borzalmakra.

Ez a szempár, riadtságát a rémségek iránti kíváncsiságra átváltó tekintetével, most már az elsuhanó törökszentmiklói házakat nézte, a hosszú utcát, ahol kislányok sora veszett el nyomtalanul. De Farkas a mesehősök önbizalmával hitte, hogy véget vet a helységre szakadt rettegésnek: legyőzi a várost sarcoló Sárkányt.

Az autóbusz nyolc óra húszkor állt meg a piactéren, s a nyomozó fél kilenc-re már a kapitányságra is beért.

Schullerné már nyolckor ott volt a megállónál. De látva, hogy még korán jött, ki akarta használni az alkalmat, és elment árpát venni a terménypiacra. A vásárlást gyorsan befejezte, így a legkisebb sietség nélkül is jókor visszaért volna. Csakhogy, máig se tudja miért, hirtelen félni kezdett, hogy elkésik. Órája nem volt, érdeklődéssel pedig nem merte az időt pazarolni. Amennyire a megrakott talicska engedte, futva iparkodott a megállóhoz. Ott éppen megüresedett egy kocsi. Ez még inkább felizgatta. Odarohant a kalauzhoz, aki rögtön közölte vele, hogy az autóbusz nem Túrról jött, a túri járat csak ezután áll majd be. De a futástól kimerülve és elkábulva, Schullerné nem tudott mindjárt megnyugodni.

Az átélt izgalom nélkül bizonyosan megnézte volna az első érkező kocsi névtábláját. De így csak azt leste, hogy Marika felbukkanjon. Amikor az utolsó utas is leszállt, és az üres autóbusz továbbhajtott, hogy szabaddá tegye a kocsállást, Schullerné hirtelen lecsillapult, tudomásul vette, hogy keresztlánya valami okból otthon maradt. Fogta a talicskanyelet, és elindult hazafelé.

– Este – mesélte évekkel később – az uram mindjárt a kislányt kereste. Mondtam, hogy hiába vártam, de nem hitte. Azt hitte, játszunk vele, Marika megjött, csak elbújt előle, és váratlanul a nyakába ugrik. Még mosolygott, kacsintgatott is rám. Végül muszáj volt leinteni, hogy ne bolondozzon, nincs kedvem hozzá, a gyerek otthon van, Túron. Persze, nem tetszett neki, hogy a sógorom lóvá tette, hisz' nagyon várta a kislányt. Emlékszem, egy kosár gyönyörű szőlőt is hozott neki.

Másnap reggel a mezőtúri földműves szövetkezet teherautója, útban Szolnok felé megállt Schullerék előtt. A sofőr, Dobos megbízásából, bement a házba, megérdeklődni, hogy Marika jól utazott-e? Schullerék úgy néztek rá, mint a szélütöttek.

A sofőr a közeli boltba rohant át telefonálni, s bár halkán beszélt, az üzletben rögtön izgalom támadt: a bolt arról volt híres, hogy az első kislány az utcán sort álló vásárlók közül tűnt el.

Dobost gyakran keresték interurbán, a hosszú csengés, majd a törökszentmiklósi központ jelentkezése most mégis megijesztette. Takács közölte vele, hogy a lánya útközben valószínűleg leszállhatott, mert pillanatnyilag még nincs a nagynénjénél. Kérte, legyen nyugodt, a gyerekeknek biztosan nem történt baja, elvégre nyár van. Dobos, Kara Lajostól, a szövetkezet könyvelőjétől ekkor már tudta, hogy Marika igenis megérkezett Törökszentmiklóásra, amit csakhamar Nagy Miklós és Benedek János is megerősített. Mindhárman látták, hogy a kislány ott várt a trafikos bódé előtti padnál. Mivel közben teljes hosszú négy óra eltelt, de se a rendőrség, se a mentők nem jelentkeztek, Dobos abba az üres rémületbe zuhant, amely az ismeretlen borzalmak gondolatára mindenkit meglep.

Az utcán leállított egy motorkerékpárost, mögéje ült, és az illető átrobogott vele Törökszentmiklóásra. Egyenesen a kapitányságra vitte.

Dobos mindig idegenkedett a rendőrségtől, s most olyan megbánást érzett, mint az istentagadó, aki szerencsétlenségében hirtelen egy templomban találja magát, és egész lelkével hinni akar. Miután bediktálta Marika adatait, valóban megkönnyebbült, a kérésre, hogy másnap a kisebbik lányát is hozza át Mezőtúrról, mert a nyomozáshoz esetleg szükség lesz rá, azonnal igent mondott. A sietőség, amellyel rendelkezésére álltak, bizalmat keltett benne. Már kifelé ment, amikor a szomszéd szobából átjött egy tiszt, s a gépirónő türelmetlenül ezt súgta neki:

– Megint egy gyerek!...

Dobos meghallotta és visszafordult, de közelebbit, „a nyomozás érdekében”, a tiszt nem mondott neki. Ehelyett figyelmeztette, hogy ne üljön fel a rémhíreknek, mert lányán ez úgysem segít, de ő, mint lázító, bajba kerülhet.

Dobos még semmilyen rémhírt nem hallott, és nem tudta elképzelni, hogy ki ellen lázíthatna? Most ráeszmélt, hogy a környéken szovjet egységek állomásoznak, a rémhírek őket is érinthetik, s a tiszt nyilván erre is célzott. Gyorsan erőt vett magán, távozáskor szerényen fejet hajtott, de idegrendszeré hirtelen megrokkant: a sokkot, amit a nyers és váratlan figyelmeztetéstől kapott, soha többé nem tudta kiheverni.

Átment a Tanácsházára, ahol készen várta az „Eltűnt...” kezdetű szöveg, csak Marika életkorát és testmagasságát, hajának és szemének színét, meg viselkedését kellett belegépelni. Biztosították, hogy a felhívást „szokás szerint” rendszeresen beolvassák a megafonba, de nem árt, ha egy példányt a szomszédos Divatcsarnok is megkap, mert a szezonvégi kiárusítás miatt ott is működik hangosbemondó.

Az áruházban Dobos gépiesen kezét fogott a mikrofonnál ülő fiatalemberrel, a férfi fürkésző tekintete elől azonban kitért, s valószínűleg jobb lelkiállapotban se szívesen társalgott volna vele. Pedig Kazal Gyula csinos, sólyomképű, fekete hajú fiatalember volt, állandó foglalkozására nézve ószeres, tehát szemfüles, sok

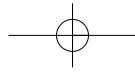
mindenben járatos ember, akiben egy lecsúszott dzsentri meg egy zsidó szatócs hetykesége és élelmessége keveredett. Mindezek folytán jól értett a reklámozáshoz, emellett a 25 wattos erősítővel ellátott mikrofont, valamint a piactéri fákra szerelt két 15 wattos hangszórót is ő kölcsönözte az áruháznak. Dobos megköszönte, hogy Kazal a reklámszövegek között a Marikáról szóló felhívást is beolvassa a mikrofonba, és iparkodott elválni tőle.

Az, amit az események sodrának hívnak, idegen közeg volt neki: se örömben, se bánatában nem tudta magát feltalálni. Most is, miután föleszmélt, úgy érezte, hogy percek óta lopja az időt: áll az utcán, a patika előtt, és a barométert vizsgálja. Mindig vonzotta, mint a távcső, az iránytű meg a többi hasonló műszer, amelyet cserkész korából ismert. De valójában a barométer emelkedése hatott rá biztatóan: ha nem lesz eső, mondta neki a rendőrtiszt, másnap kihozzák Szolnokról a nyomozókutyát. A légnyomás emelkedett, Dobos azonban tudta, hogy egyetlen, helyi adat nem lehet megbízható, s a nyár sajnos csapadékos volt.

Sógornőjével, akit felelőssé tett a tragédiáért, nem akart találkozni, így mindjárt a trafikos bódéhoz sietett. A padon most a motoros ült és dinnyét evett. Dobos figyelmeztette, hogy megárthat neki, hiszen még nem reggelizett. Közben ő is leült a füledt utcán, a tűző napfényben. Nézte a padot, amelyre Marika a csomagját tette, a földet, ahol a kislány állt. A porban az elmúlt délelőtt óta ott volt az első, tíz hónappal korábban elveszett gyerek cipőjének a nyoma. De Dobos hiába nézte a földet. A por kis ráncolatai a bűnügyi technikust talán eligazították volna, de neki nem mondtak semmit. Ismerőse befejezte az evést, felállt, és begyújtotta a motort. Éppen indultak, amikor a megafon bement a újabb eltűnés hírért. Dobos látta, hogy az úttesten hajtó szekerek, teherautók és kerékpárok épp úgy megállnak, mint a járókelők, ő maga azonban csak a távolodó motor zúgásán keresztül hallotta, hogy lánya az elmúlt napon „kék fiúinget, szürke szoknyát és pepita kabátot viselt”. Feleségére gondolt, aki még nem tudott semmit.

Dobosék használtak ugyan enyvespapírt – a hálóban kettő is függött a lámpáról –, de nem volt rá szükség. Nyáron mindig gondosan befüggönyöztek, a spalettákat is behajtották, az ajtót pedig csak résnyire nyitották ki. A szülők főbiáját a három kislány játékká változtatta: surranva közlekedtek, szemüket magasba meresztve, a pillanatra megnyíló résre. A szokást olyan természetesnek tartották, hogy megszegése a butaság jele volt számukra. „Nevetséges dolog beengedni a legyeket!” – mondta Kati, egy csodálkozó barátnőjének. Ha Puki, a legkisebb vétt a szabály ellen, néneji nem szóltak rá, csak összenevettek. De Puki rendszerint nemcsak becsukta: villámgyorsan be is csapta az üveges ajtót, s belülről nekidőlve, pár pillanatig fürkészve nézte a plafont.

Most, a Marika eltűnését követő második éjjel, Puki hallotta, hogy a szobában zsongnak a legyek. Délután mindig felpattant, és becsukta a nyitva felejtett ajtót, amellyel anyja már nem törődött. Így aztán a legyek lassanként beszálltostak. Megtelt velük a plafon, ellepték Marika használt fehérneműjét, amelyet Dobosné a szennyesbatyuból kotort ki, hogy a nyomozók megszagoltassák a rendőrku tyával; ott futkostak a napfényes asztalterítón, ahol kunkorodni kezdtek a szét szórt családi fényképek. A legújabb, Marika arcképe, melyet a házbeli fényképész egy csoportképből nagyított ki, még száradt.

Dobosné délután sokáig ült a postán, várta, hogy Újpestet kapcsolják, s közben minden rémséggel számot vetett. Azt a látványt, hogy Marikát erőszakkal hurcolják el a padtól, gyorsan elűzte. Ha nyílt utcán, fényes nappal, a járókelők szeme láttára megtámadják, a gyerek biztosan sikoltozik, és az emberek közbelépnek. Parancsra viszont csak rendőrrel vagy egy rendőrnek öltözött gonosztevővel mehetett el. Az csendben, feltűnés nélkül kényszeríthette, hogy vele tartson. De a legvalószínűbb mégis az volt, hogy a kislányt elcsalták. Valaki odament hozzá, hogy ő vagy a férje telefonált utána, kérte, hogy kövesse a közeli boltba, ahol telefon van, s persze raktár meg pince is... Aztán ott volt a lehetőség, hogy egy vakságot színlelő férfi kért segítséget tőle. A gyerek hazakísérte, s akkor az illető levette a fekete szemüveget...

– Amikor a telefonoslány elkiáltotta, hogy Újpest, a postán hirtelen csend lett. Az a csend, amely a kisvárosi postahivatalokban, ahol az emberek legalábbis látásból ismerik egymást, a halálhírt közlő beszélgetések alatt rendszerint beáll.

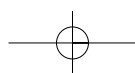
Dobosné röviden beszélt, kérte nővérét, hogy Katit, unokabátyja kíséretével, rögtön indítsa útnak Miklósrá; péntektől ő is ott lesz. Magyarozatként mindössze annyit mondott, hogy Marika eltűnt, s nővérenek ez elég is volt.

A csapás régi vendégnek számított náluk: lánykorukban kerültek Mezőtúrra, miután apjuk, aki a csepeli Weisz Manfréd Műveknél gépész volt, egy kazánrobbanás következtében meghalt, nagybátyjukat pedig, aki mostohaapjuk lett, egy sorompónál halálos autóbaleset érte. Dobos a túri cserkészegyletben ismerte meg a feleségét, s gátlásos, félszeg fiú létére, épp a lány tragikus múltja vonzotta. De választottja nem egy Vörösmarty-rege melankolikus hősnője, hanem erősen gyakorlatias teremtés volt, s így a hétköznapi életben is jól kiegészítették egymást.

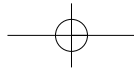
Most, a sötét hálósobában, ahová erre az éjszakára Pukit is beköltöztették, sírás és vádaskodás nélkül feküdtek egymás mellett, s Puki, aki minden szavukra fülelt, sok év múlva, asszonykorában is úgy beszélt erről a békességről, hogy házassága ideges perceiben nemegyszer erőt ad neki:

– Anyu gyakran odavette az ágyba az órát, megnézte, mennyit mutat, mikor lesz reggel, apám meg többször felkelt, az ablakhoz ment, és félrehúzta a függönyt, hogy lássa: nem borul-e? Később egy időre elaludtam, s amikor felébredtem, mindketten az ablaknál álltak. Rögtön tudtam, hogy esik, de reménykedtem, talán csak szél van. Aztán apuék hátat fordítottak az ablaknak, és visszamentek az ágyba; nem volt mit nézni, mert hangosan dörgött, és a csatornák is bugyogni kezdtek.

Farkas a törökszentmiklósi Rákosi Mátyás útról nyíló kiskapun még a zivatar előtt besurrant a néhai zsidó hitközség udvarába. Első látásra leginkább a telek mélyén álló házikót, az egykori sakterházat találta riasztónak. A kántorlakot, a szecessziós stílusú villát csak „túl keletiesnek” érezte. A házban tíz éve nem lakott senki. A fű, amely az épületek tövéig elborította az udvart, már a villa meg-lazult lépcsői között is kinőtt, s a faverandára rozsdás drótként tekeredtek a vad-szóló indái. A detektív legszívesebben még a zsinagógába vagy a szemközti tanácssterembe lépett volna be. A templomról tudta, hogy a németek lakatosműhelynek használták: az udvarra bevontatott sérült harcokcsik alkatrészeit javított-

ták ki benne. A tanácstermet a Seprőkészítő KTSZ bérelte: a fekete ablakok mögött sok száz új seprő sorakozott.

A tanácsterem alatti pince valaha pászkasütő műhely volt, de a kemencét a Bergen Belsenből hazatért Ölbaum Ignác gondnok még 1946-ban lebontotta, s a pincét azóta semmire sem használták. De pár hete olyan hírek jártak róla, hogy Bundás százados jónak látta, ha beosztotta itt is eltölt egy éjjelt. A gyanú, hogy felettese maga is zsidó, Farkasban semmi kétséget nem ébresztett: a klerikális reakcióról minden rémséget elhitt, de abban is biztos volt, hogy Bundás, mint párttag, ellensége annak a disznóságnak, amit volt hitsorsosai esetleg elkövetnek.

A sütődébe vezető lépcső rég beomlott, a detektív pár lépés után megcsúszott, és belezuhant a sötétségbe. A pince mélyén, elemlámpája fényénél többször elvégezte a benzidinpróbát, de a kőpadlón egyetlen véryomot sem bírt kimutatni. Erre behúzódott a lépcsőfok fedezékébe, egy-két tégladarabból ülőhelyet csinált magának, és várt.

De a föld alatt lassanként olyan szorongást érzett, mintha megint abban a veremben volna, ahol katonaszökevény korában elbújt. A pince a felkoncolástól való félelem éjszakáira emlékeztette, a távoli éjszakákra, amelyek a mindszeinti híd felé lovagló fiatal rendőrt sohasem kísértették. Most, nyomasztó magányában újra úgy tűnt neki, hogy akkor volt igazi hős, amikor hosszú sörényű kis lován az Asztalos házaspár gyilkosa után trappolt az országúton, s ha mondják, se hiszi, hogy egyszer még ebbe a pincébe kerül.

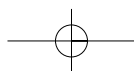
Törökszentmiklósról a körülményekhez képest sok: pontosan 80 zsidó tért vissza a deportálásból – az eredeti lélekszám 15 százaléka –, de a hitközség nem működött, pászkat sütni pedig az egész országban tilos volt. Farkas most maga is látta, hogy a sütőde használhatatlan, a rendelkezést senki sem szegheti meg. Csakhogy nem is erről suttogtak.

A városban többek között olyan rémhír is terjedt, hogy a lányokat azért rabolják el, mert vérükre a környéken újjáépülő zsinagóga felszenteléséhez van szükség. Egyesek azt is tudni vélték, hogy a gyerekrablót a helybeli temetkezési iroda zsidó vezetője bérelte fel, s a holttesteket a vállalat hullaszállító autóján csempézik ki a városból. A megyei kapitányság végül is elhatározta, hogy a bűnügy felderítését ezen a szálon is megkísérlik, mert politikai hibának tartották volna, ha különbséget tesznek a felekezetek között, a plébániát meg a parókiát pedig már megfigyelés alá helyezték. Farkas önként vállalta a bizalmas feladatot, noha ez azt jelentette, hogy ezen az éjszakán megint nem feketet le.

Előző éjjel két rendőrt is magával vitt a temetőbe, mert feltételezte, hogy a gyermekrabló oda csalta ki áldozatait, s miután megerőszkolta és megölte őket, holttestüket egy kriptában rejtette el. A sírokat a lakosság nyugalma érdekében titokban kellett felnyitniuk, s virradatkor eredmény nélkül abbahagyták a munkát. A hadnagy kimerülten baktatott vissza a kapitányságra, ahol pár órát aludt, majd felkeltették, és közölték vele, hogy előző reggel újra történt egy eset.

Farkas nem omlott össze. A hír megrázta, de a korlátlan derűlátás, amely éppen azokban lakik, akiknek a borzalom meghitt, gyorsan erőt vett rajta, s munkakedve csak megnőtt.

A helybeli „seriffel”, Pádár Lajossal támadt vitája ellenben most, virrasztás közben is nyomasztotta.

Mivel beosztása szerint megyei körözési előadó volt, az elmúlt őszön ő kapta meg a Kalocsai Marika eltűnéséről szóló jelentést. Az eset akkor nem látszott tragikusnak. Farkas tudta, hogy a szülők gyakran oktalan pánikba esnek: mire a körözést elrendelik, a gyerek már meg is került. „Világgá ment” a verés, elcsavargott az intő miatt. Októberben még Pádár is azt mondta neki, hogy a Kalocsai lány már többször is elszédelt hazulról, bűncselekmény hát aligha történt. Most meg, amikor ég a tető, Pádár az akta gondatlan kezeléséről pusmog, felhánnya, hogy a körözést késve rendelték el, és megelégedtek egyszerű rádiókörözéssel. Farkas éppen ellenkező véleményen volt. Szerinte Pádár követte el a végzetes hibát, amikor minden esetben más nyomozóra bízta az ügyet, holott a sikert csak az egységes anyaggyűjtés, az adatok gondos egyeztetése, az összefüggések feltárása biztosíthatta volna.

Ez a siker azonban most már annyira fontos, értéke olyan nagy lesz, hogy Farkas örült, amiért küzdhet érte. Még délelőtt szemügre vette a trafikos bódéra néző ablakokat, bement a lakásokba, s végül talált egy nyomorék bácsit, aki naphosszat az ablaknál ült, a piacteret meg a MÁVAUT-megállót nézte. Miután megtudta tőle, hogy a kritikus órában is ezzel szórakozott, a hadnagy felkérte, hogy foglaljon helyet a karosszékben, és figyelje, mi történik a trafik előtt. Ezután odasietett, pár percig sétálgatott, majd visszatért, és megkérdezte az öregembert, hogy látta-e őt? Amikor igent mondott, Farkas megállapodott vele, hogy másnap elviszi hozzá az eltűnt leányka fényképét, hátha ráismer. Ha igen, talán arról is számot tud adni, hogy a gyerek kivel ment el. Másik tervét, a tettesnek állított csapdát, Farkas a felderítés még hathatósabb módjának vélte: a közvetlen tettenérés lehetősége rejlett benne.

De mindezzel várnia kellett. Ülni a tilalmas sütődében, amíg meg nem hallja a fűvön lopódzó léptek nesztét, a vasajtó csikordulását, az elrabolt leányka nyöszörgését. A hadnagy azonban nemigen hitte, hogy a pince valóban „helyszín” lehet. A fényképben meg a családoknak szánt gyerek szereplésében ellenben bízott, így hát épp olyan türelmetlenül várta a hajnalt, ahogyan Mezőtúron, a Dózsa György utca 14-es számú házában várták.

Negyvennyolc órával nővére eltűnése után, Dobos Puki a törökszentmiklósi piacon sétált.

Puki, két nénjével ellentétben, alacsony, kövérkés lány volt, s nemcsak külseje, természete is anyjához hasonlított: egy pöttöm szakácsnő biztonságával mozgott az életben. „Olyan bátor volt, hogy a meggyűlt ujját mindig nevetve mártotta bele a bugyogó vízbe!”

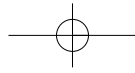
A nyomozók, akik a távolabbi padokról nézték, most is csak egy komótosan baktató gyereket láttak, amint a hőségtől elpilledve, álmatagon lépdél a verőfényben. De Farkas, miközben elment mellette, megfigyelte, hogy a leányka arcán halálos félelem ül. Pedig a kísérlet előtt kioktatta: úgy viselkedjen, mintha unalmában, szórakozásból csellengene a piactéren. Ha megszólítják, barátságosan válaszoljon, mondja, hogy édesanyja a fodrásznál van; ha hívják, nyugodtan induljon el az ismeretlennel, mutassa, hogy vágyik a játék, az édesség után, amit az illető ígér neki. A hadnagy most tisztán látta, hogy a gyerek nem tudja megtenni ezt.

Puki valóban félt, és nem tunyán, hanem a szorongástól zsibbadtan lépdelt. Hiába tudta, hogy a tér tele van nyomozókkal, és apja is szemmel tartja, félt, hogy a piac forgatagában, az ismeretlen emberek tömegében váratlan, a felnőttek számára is rejtélyes dolog történik vele, hogy mielőtt bárki is észrevenné, nénye sorsára jut.

Egy asszony megállította, kérte, hogy tartsa a kerékpárját, amíg a kenyeres zsákot felkötözi a csomagtartóra. Puki meg is fogta a kormányt, de behúzott nyakkal figyelt, nehogy a nő hirtelen földre szórja a kenyereket, őt meg elkapja, és fejére húzza a zsákot. Attól is félt, hogy az illető megkéri, üljön fel a kerékpár-vázra, s neki, Marika érdekében muszáj lesz felszállnia, pedig ez a bicikli olyan bicikli, amelyet nem lehet utolérni. Az asszony megköszönte a szívességet, és elkarikázott, Puki meg tovább sétált. De ereje gyorsan fogyott. Mivel láthatatlanná válni nem bírt, legalább állni szeretett volna, hogy kisebb figyelmet keltsen. Átölelni egy fát, és teljes erővel fogni. Lassanként mérni kezdte a teret a piactér egyes fái között, az üres szakaszt, amit a fogódzó nélkül kell megtennie. Végül hirtelen sarkon fordult, és hanyatt-homlok szaladni kezdett. Úgy futott, hogy egyik szandálját is elveszítette. Botladozva, mezítláb odarohant a padhoz, ahonnan Dobos nézte, és átölelte az apját.

A tér tüstént megbolydult, a padot feldúlt emberek vették körül, és a támadó külsejét tudakolták. De Dobos csak a homlokát törölgette a zsebkendőjével, senkinek nem válaszolt. Végül, ahogy egy kissé erőre kapott, felállt, kézen fogta a lányát, és átfurakodott az embergyűrűn.

Másnap a sorozat folytatódott.

P. MÜLLER PÉTER

LÁZADÁSOK, MEGALKUVÁSOK, KÉNYSZEREK: SZÍNHÁZI ALKOTÓK ÉS INTÉZMÉNYEK PARANCSURALMI RENDSZEREKBE

Lengyel György (szerk.): *Színház és diktatúra a 20. században*

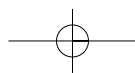
1970-ben jelent meg Siklós Olga *A magyar drámairodalom útja 1945–1957* (Budapest, Magvető Kiadó) című könyve, mely a magyar történelem egyik legsötétebb korszakának drámairodalmát és színházi feltételrendszerét mutatja be. Noha a szerző nem gyakorol direkt kritikát a korszak politikai működése felett, tisztán és plasztikusan mutatja be, micsoda abszurd és művészetgyilkos helyzetet teremt, amikor politikai erők diktatórikus eszközökkel avatkoznak bele a színházművészet és az irodalom életébe (miként a társadalmi lét valamennyi egyéb összetevőjébe is).

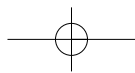
Itt olvashatjuk például a Színházművészeti Szövetség 1950 szeptemberében tartott első konferenciáján elhangzott hivatalos referátum részleteit, melyben szó esik a magyar dráma örökségeiről. Ezek közül az egyik „a régebbi múlt, elsősorban a 19. század haladó magyar drámai hagyomány[a]”. (...) A másik »örökség«, amit a múltból kaptunk, a közelmúlt »irodalma«. A Molnár Ferenc és epigonjainak kommersz szemete és a fasiszta szennyirodalom. Az utóbbit sikerült társadalmi átalakulásunk kezdetén azonnal kihajítani színházainkból. Az előbbi szívós harcban tartotta magát a magánszínházaknál, és végérvényesen csak az államosítással tudtuk kiszorítani színpadjainkról”. (14. o.) A háborús retorika nemcsak a kiszorítás, megbélyegzés (szemét, szenny) eszközével él, hanem azzal is, hogy a nyelvhasználat, az idézőjelezés révén („örökség”, „irodalom”) a pusztán létét is elvitatja a megtámadott, megsemmisítésre ítélt szerzőknek-műveknek.

A kiépülő diktatúra persze rövidesen már nemcsak azzal volt elfoglalva, hogy mit tiltsa be, hanem azzal is, hogy mi módon tudhat a saját szolgálatába állítani. 1951-ben a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán az akkori főideológus, Révai József ekképpen vázolta fel a művészek előtt álló feladatokat: „... a filmnek és a színdarabnak az egész népet foglalkoztató nagy kérdésekkel kell törődnie, olyan problémákkal, amelyek az állam, az egész nemzet fő kérdései ... ne kövessük el azt a ... hibát, hogy rábízunk mindent az írói ihletre ... Kívánatos lenne, hogy ... az írói terv párhuzamos

Corvina – OSZMI
Budapest, 2011
428 oldal, 3500 Ft

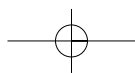

lenne az ... állami alkotó tervvel ...” Magyarán, az alkotók kövessék az ötéves tervutasításos rendszer célkitűzéseit. Majd pedig Révai azt is megmondja, miről készüljenek az új művek: „foglalkozz a szénnel, foglalkozz az ifjúsággal, foglalkozz Inotával és Dunapentelével, foglalkozz a békeharccal...” (225. o. – az idézet rövidítései Siklós Olgától származnak.) Siklós Olga könyvéből az is kiderül, hogy kik foglalkoztak a diktatúra elvárásainak megfelelően a szénnel, a békeharccal stb., és hogy milyen silány, vacak művek születtek a termelési drámák, tsz-darabok – rendszerkiszolgáló – műfajaiban.

A 12 év magyar dráma- és színháztörténetét feldolgozó 514 oldalas kötetnél szerényebb terjedelemben jelent meg 2011-ben a *Színház és diktatúra a 20. században* című tanulmánykötet, amelyben 18 országnak nagyjából az 1920-as évektől a kelet-közép-európai rendszerváltásokig terjedő időszakáról esik szó. Természetesen Siklós Olga négy évtizede megjelent könyve óta nem ez az első kötet, amely művészet (szűkebben: dráma, színház) és diktatúra kapcsolatát, viszonyát vizsgálja. Ugyanakkor Magyarországon a rendszerváltás előtti időszakban jobbra csak eufemisztikus megfogalmazások utaltak a betiltásokra, cenzúrára, a politikai hatalom diktatórikus beavatkozásaira a (színház)művészet területén. A diktatúra művészetkorlátozó szerepéről nyíltan a szamizdat kiadványokban, illetve az emigráns fórumokon szóltak a szerzők. Aztán a rendszerváltás után napvilágot láttak korábban szamizdatban kiadott művek (például Haraszi Miklós *A cenzúra esztétikája* című kötete, mely először 1986-ban az AB Független Kiadónál jelent meg, majd 1991-ben a Magvető is kiadta). Ez utóbbi évben jött ki Bogácsi Erzsébet *Rivalda-zárlat* (Bp., Dovin) című könyvecskéje, mely interjúkat és dokumentumokat tartalmaz az 1970-es, 80-as évek magyar színházi életéről és az ebbe való politikai beavatkozásokról. Az interjúkban Schwajda György, Szikora János, Ács János és Paál István a művészek oldaláról, míg Andrikó Miklós, Köpeczi Béla és Pozsgay Imre a hatalom nézőpontjából idézik fel a korszakot.

A rendszerváltás után, majd pedig az ezredfordulót követően megnövekedett a kutatói érdeklődés az 1948 utáni történelmi korszak, a szocialista diktatúra időszaka iránt, azon belül is művészet és hatalom, irodalom, színház és politikai önkény viszonyával kapcsolatban. E kutatások egy jelentős része a történelmi levéltárak anyagainak feltárására és feldolgozására épül. Ebben a folyamatban, művészet és diktatúra kapcsolatának vizsgálatában fontos mérföldkőnek számítanak Standeisky Éva könyvei: *Az írók és a hatalom 1956–1963* (Bp., 1956-os Intézet, 1996) és *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom* (Bp., 1956-os Intézet – ÁBTL, 2005). Ugyancsak relevánsak a közelmúltban Ring Orsolya levéltári kutatásai, amelyeket – többek között – „A színházak pártirányítása a Kádár-korszakban” (*Levéltári Közlemények* 2008), illetve „A Nemzeti Színház felépítésére indított gyűjtés és a hírszerzés kapcsolata” (*Múltunk* 2009/2) címen tett közzé, valamint az alábbi dokumentumkötete: Imre Zoltán – Ring Orsolya (szerk.): *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez* (Bp., Ráció, 2010).

2007-ben jelent meg az itt szemlézett kötet társkiadójának, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézetnek a gondozásában a *Színház és politika* (Szerk. Gajdó Tamás, Bp., OSZMI) című tanulmánykötet, melyben – ugyancsak levéltári kutatások alapján – Korossy Zsuzsa „Színházirányítás a Rákosi-korszak első felében” címmel közölt terjedelmes (majd’ 100 oldalas) írást, de a kötet egésze is a *Színház és diktatúra*ban tárgyalt időszakkal foglalkozik. Hasonló területen kutat Kovács Krisztina dramaturg is, akinek „A színész mint megfigyelő. A cenzúra működése és a hatalomgyakorlás szintjei a magyarországi kőszínházakban 1956 és 1962 között” című tanulmánya jelentős részben a színészügynökökkel foglalkozik. Az írás *A 20. századi magyar színháztörténeti kánon alakulása* (Szerk. Jákfalvi Magdolna, Bp., Balassi – SZFE, 2011.) című kötetben jelent meg. Kovács Krisztina e levéltári kutatásaiból már drámát is írt (amelyet Bereményi Gézával együtt jegyez) *Apacsok* címmel, melyet a Radnóti Színház 2009-ben vitt színre, s amelyből játékfilm

is készült. 2011. október 23-án a Vígszínház házi színpadán volt felolvasószínházi bemutatója az általa – Pataki Évával – összeállított, *Dokumentumok Földes Gábor életéből* című előadásnak (mely az 1958-ban, 34 évesen kivégzett színész-rendezőnek állít emléket).

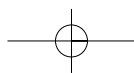
Magyarországon magyar szerzőtől külföldi diktatúrák művészettel és művészekkel szembeni magatartását, működését bemutató kötet is jelent már meg, mint például Gereben Ágnes *Művészet és hatalom. Orosz írók a XX. században* (Bp., Akadémiai, 1998) című könyve, mely oroszországi levéltári kutatások, illetve nyilvánosságra hozott levéltári anyagok alapján tárja fel a sztálini terror időszakát, Gorkij, Bulgakov, Babel és mások sorsán keresztül.

E fenti vázlatos áttekintés csak a hazai kontextusát jelöli ki a *Színház és diktatúra a 20. században* című gyűjteményes kötetnek, mely a benne tárgyalt nyelvetterületek, színházi kultúrák és politikai rendszerek eddigi nemzetközi előzményeivel is párbeszédbe lép. A kötet olyan nagyszabású vállalkozás, amely egy sajátos viszony nézőpontjának hangsúlyozásával ad áttekintést színházművészet és elnyomó hatalom kapcsolatáról.

A kötetben 16 szerző 18 írása kapott helyet, melyek felölelik a 20. századi európai önkényuralmi rendszerek többségét. 16 országról esik szó, négy fejezetben. A szerzők különböző szakterületeket képviselnek, egy részük színháztörténész, más részük irodalomtörténész, vannak ezen kívül közöttük gyakorló színházi emberek (rendezők, dramaturgok), műfordítók és kritikusok is. Ebből – is – adódóan az egyes írások szemlélete, felépítése, tárgyezelése eléggé eltérő. Mindez nem annyira a színház fogalmának használatában érhető tetten, sokkal inkább abban, hogy mennyire széttartó jelenségeket vonnak bele a különféle példák, eseteken keresztül a diktatúra fogalmkörébe. A három balti államról ott élő szakemberek írnak, míg a kötet többi írását magyar szerzők jegyzik.

A könyv első részében a hitleri Németország (Győri László), a Mussolini uralta Olaszország (Török Tamara), a németek által a II. világháborúban megszállt Franciaország (Lakos Anna) és Skandinávia – Dánia, Norvégia, Svédország – (Domsa Zsófia), illetve Franco spanyolországi diktatúrája (Kiss Tamás Zoltán) szerepel. A második rész a kötet kakukktójása, amelyben – a könyv legerjengősebb írásában – az Amerikai Egyesült Államokban működött Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság ténykedését mutatja be a könyv szerkesztője, Lengyel György. A harmadik rész a sztálini Szovjetunióval (Kiss Ilona) és a balti államokkal foglalkozik (az észtekkel Jaak Rähesoo, a lettekkel Benedikts Kalnačs, a litvánokkal Aušra Martišiūtė). A negyedik részben az NDK (Győri László), a cseh és szlovák (Balogh Géza), a romániai (magyar) (Kötő József), a délszláv (Gerold László) és a lengyel (Pályi András) helyzetet tekintik át a szerzők, és a fejezetet három írás zárja a magyar színház diktatúrák alatti működéséről (Gajdó Tamás, Lengyel György és Radnóti Zsuzsa tollából).

Bár a kötethez a szerkesztő írt előszót, „A kordé” című esszéisztikus bevezetőben nem fogalmazza meg a szerkesztés szempontjait, sem azzal kapcsolatban, hogy mi miért került be a könyvbe, sem azzal kapcsolatban, hogy mi miért maradt ki. Vannak természetesen magától értetődő választások, a német, olasz, spanyol diktatúrák Nyugaton és a Szovjetunió, illetve a kelet-közép-európai szocialista országok. De vajon miért nem esik szó Portugáliáról, Salazar 1928-tól 1968-ig tartó diktatórikus uralmának időszakáról? Illetve miért marad ki a Balkán: egyrészt – az általában a Nyugathoz sorolt – Görögország (amelynek II. világháború utáni történelme nem szűkölködik diktatórikus időszakokban, sem kiemelkedő színházi alkotókban), másrészt a keleti tömbhöz kapcsolt Bulgária? Hasonlóképpen kérdéses, hogy a szovjet tagállamok közül miért csupán a három balti ország kerül szóba (azok is elég sajátos módon – erről majd később), ugyanakkor az olyan – a korban jelentős – színházi kultúrát felmutató tagállamok, mint például Grúzia vagy Ukrajna teljesen említetlenül maradnak. A merítés azt mutatja, hogy a szerkesztő földrajzi-kulturális választása lényegében Európa-centrikus (az Egyesült Államokkal kiegészít-

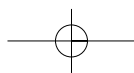
ve). Az imént említett hiányok mellett az összeállítás számos releváns régiót hagy figyelmen kívül – különösen, ha tekintetbe vesszük a könyv címét –, így Latin-Amerikát a maga diktatúráival (és az ottani színházi alkotókat, köztük a világszínház egyik kiemelkedő alakját, Augusto Boalt és az ő *Elnyomottak színházát*), és a teljes orientális térre vonatkozóan (benne például Kínát a maga mindmáig tartó kommunista időszakával). És épp így hiányolhatjuk a 20. század második fele egyik legborzalmasabb diktatúrájának, a Dél-afrikai Köztársaság apartheid rendszerének és a benne működő színháznak a bemutatását.

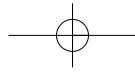
Az USA szerepeltetése nagyon nagymértékben feloldja és relativizálja a diktatúra fogalmát, amelyet egyébként a kötet írásai is meglehetősen lazán használnak, nem mindig és nem feltétlenül kapcsolva azt össze a hatalomgyakorlás intézményes, a társadalmat behálózó, parancsuralomra épülő rendszerével és a hatalommal való szembeszegülést megtorlással – egzisztenciális ellehetetlenítéssel, deportálással, bebörtönzéssel, kivégzéssel – büntető eljárásaival. Ha az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság működése miatt az Egyesült Államok helyet kapott a kötetben, ilyen alapon akár Angliáról is szólhatna egy fejezet, ahol 1968-ig a Lordkamarás cenzori hatalommal volt felruházva, és betilthatta azokat a színházi bemutatókat, amelyekről úgy vélte, hogy alkalmasak a jó modor, az illendőség vagy a köznyugalom megzavarására. (A *Hair* első londoni bemutatója például ilyen döntésnek esett áldozatul, s a premiert csak akkor lehetett megtartani, amikor a cenzori hivatalt végül megszüntették. Peter Brook is komoly küzdelmet folytatott a Lordkamarással az *US* című bemutatója kapcsán 1966-ban, aki először be akarta tiltani az előadást.)

Az egyes írások korszakhatárait többnyire az adott ország történelmi fordulópontjai jelölik ki. Az Olaszországról szóló fejezet az 1922-től 1945-ig tartó időszakot vizsgálja (Mussolini). Németország esetében az 1933 és 1945 közötti időszak a tárgyalt korszak (Hitler). A Spanyolországot bemutató írás az 1936–1975 közötti négy évtizedet elemzi (Franco). A németek által megszállt országok (Franciaország, Dánia, Norvégia, Svédország) esetében kizárólag a megszállás éveiről, az 1940–1944/45 közötti időszakról esik szó. Látjuk, a Nyugat-Európát tárgyzó részben a fő – lezáró – korszakhatár 1945. Ugyanakkor Franco 1975-ig tartó uralma és annak érdemi elemzése Kiss Tamás Zoltán részéről még inkább felveti azt a kérdést, hogy Portugália és Görögország, az ottani diktatúrák miért maradnak említetlenül a kötetben.

A Szovjetunióról szóló fejezet alcíme: „A sztálinizmus színháza: 1927–1953”. Kiss Ilona példaértékű, lényegre törő írásának bevezetőjében megindokolja a korszakhatár kijelölését, és visszatekint az 1919–27 közti idősakra is, de vitatható, hogy Sztálin halálával a diktatúrát lezártnak tekinti, hiszen az ekkor korántsem ért véget, a módszerek – ha finomodtak is – alapvetően ugyanazok maradtak. A Szovjetunióban a Sztálin utáni évtizedek is számos példával szolgálnak arra, hogy a politika milyen kényszerítő eszközökkel lépett fel a (színház)művészetrel szemben, illetve hogy kiemelkedő színházi alkotók milyen viszonyt alakítottak ki a hatalommal. Hogy a diktatúra időszaka messze túlnyúlik Sztálin halálán, azt jól mutatja az is, hogy az ugyanebben a részben bemutatott balti államok esetében a szerzők 1991-ig tekintik át a színház és diktatúra kapcsolatát. A három rövid kis dolgozat az észet, a lett és a litván színházról egyenként alig nyolc-tíz oldalon a teljes színház történetüket summázza (annak mintegy 140 éves múltját felvillantva). Ennek következtében csupán elnagyolt és vázlatos bevezetőként értékelhetők ezek az írások az adott országok színház történetébe, s a szűkre szabott terjedelem nem alkalmas arra, hogy a könyv címében jelzett témát érdemben és árnyaltan elemezzék.

A Kelet-Közép-Európát bemutató negyedik részben a záró évszám egy kivétellel 1989/90, a rendszerváltozás időszaka. A kivétel a délszláv térség, ahol a terület szakértője, Gerold László a jelenig (de érdemben a Milošević-rezsim végéig) rajzolja meg a korszak ívét. A kezdő időpont viszont igen heterogén. A délszláv térség esetében ez 1920.

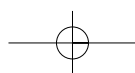
Magyarország kapcsán Gajdó Tamás az 1919-től 1962-ig tartó korszakról ír. Az NDK története az állam 1949-es létrejöttével kezdődik. Csehszlovákia és Lengyelország esetében az 1938-as és az 1939-es megszállás, míg Románia (és az ottani magyar nyelvű színjátszás) tekintetében 1945 a korszakkezdő évszám. A magyar korszakolásban a későbbi időhatárok az 1962–70, valamint az 1970–89 közötti évtizedek.

Ez a történelmi tényekből és értelmezésükből adódó sokféle korszakhatár, a hol egymást fedő, hol egymástól elcsúszó időszakok a könyv időszemléletét szaggatottá, ragtime jellegűvé teszik. Ugyanez a szóródó, széttartó, határaiban elmosódó jelleg mutatkozik meg a diktatúra és a színház fogalmának, illetve e kettő kapcsolatának a bemutatásában és értelmezésében is. Az egymás mellé állított különféle politikai rendszerek és különféle színházi kultúrák a maguk eltérő hagyományával, eltérő társadalmi beágyazottságával nem feltétlenül terelhetők be egyetlen közös csoportba, a hasonlóságok, rokon vonások mellett gyakran több és nagyobb a különbség, az egymástól idegen sajátosság.

A diktatúra színeváltozása és a színházzal szemben támasztott igénye egy adott országon vagy kultúrán belül is eltérő jelleget öltött, öltethet. Mint a Tito utáni időszakban a nemzeti kártyát kijátszó miloševići hatalom esetében, amelyik „a nemzeti önsajnálatot gerjesztő darabok” színrevitelével a színházat a manipuláció eszközévé tette. „Nem lévén más ideológiája, mint a nacionalizmus, felismerte, hogy a színház [...] ennek szolgálatába állítható”. (Gerold László, 318. o.)

Ugyanakkor e közel egy évszázadnyi európai diktatúra- és színháztörténeti panorámában vannak szinte azonos vagy igen hasonló mozzanatok, mind az elnyomó hatalom, mind a művészek és az intézmények oldalán. A diktatúrák egyik ilyen közös vonása a művészeti/színházi élet fölötti teljes kontrollra való törekvés. Ez az igyekezet voltaképpen a nyilvánosság totális ellenőrzésére és befolyásolására irányul, amelynek elsődleges célpontjai a nyilvánosság közegében működő intézmények: a sajtó, az oktatás, az igazságszolgáltatás és a művészetnek legfőképpen azok az ágai, amelyek kitüntetett módon feltételezik és teremtik meg a nyilvánosságot, mint a film és a színház. Egyetlen ideológia, egyetlen zászló alá kényszeríteni a nemzetet azzal jár, hogy a hatalom kiépíti azt az eszköz- és intézményrendszert, amelyen keresztül a kényszerítésnek érvényt tud szerezni. A náci Németországban például létrehozzák a birodalmi dramaturg intézményét, s az ezt a hivatalt betöltő „Schlösser egy év leforgása alatt megteremtette a német színházak teljes kontrollját”. (Győri László, 19. o.) Hasonló törekvés jellemezte Mussolini fasiszta rezsimjét is, amely „élénken érdeklődött a színház kérdései iránt, mert a politikai propaganda eszközt látta benne” (Török Tamara, 35. o.), s amely állami kontroll alá akarta vonni a teljes művészeti/színházi intézményrendszert.

A hatalmi kontroll egyik jól bevált eszköze az intézmények államosítása. Ahogy a fasiszmus idején jött létre a mai olasz színházi rendszer alapja, épp így a szovjethatalom teremtette meg a Szovjetunió (és utódállamai) máig élő színházi struktúráját; míg a mai magyar hivatásos színházi intézményrendszer az 1949-es, a Rákosi-diktatúra által foganatosított államosítással jött létre. A hivatalossá tett (vagy a meglévő intézmények működésében érvényesített) cenzúra a másik általánosan elterjedt eszköz, amelyet a kötetben érintett valamennyi országban különféle formákban alkalmaztak. Volt, amikor fokozatosan, mint a német megszállás alatti Cseh-morva Protektorátusban, ahol először a zsidó származású szerzők műveit tiltották be, aztán a kortárs lengyel, francia és brit drámaírók alkotásait, majd a klasszikusokat is (csak pár kivételt hagyva – mint erről Balogh Géza ír, 262. o.). A betiltás teljes irányzatokra is kiterjedt, mint az avantgárd, a kísérleti mozgalmak. Vagy, mondjuk, bizonyos eszmeiséget képviselő alkotásokra, mint például a francia forradalom himnuszára, a Marseillaise-re (amelyet a német megszállók Franciaországban betiltottak). Ami ugyan nem dráma vagy színház, de mint példa jól mutatja, hogy a diktatúra milyen szellemiséget és művészetet igyekszik eltiporni.

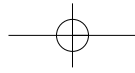
Ennél súlyosabb és megdöbbentőbb magatartása a diktatórikus hatalomnak, amikor a kontroll, az elnyomás, a tiltás már nem a művekre, hanem az alkotókra, a személyekre irányul. Akik – ha tudtak – illegalitásba vonultak, emigráltak. De a kötet azokra a szélsőséges esetekre is említ példát, amikor színházi alkotók a diktatórikus terror áldozataul estek: megölték őket. Ez történt Kaj Munk dán drámaíróval, akit a német megszállók 1944-ben kivégeztek. Ugyanezt tették 1942-ben a norvég Henry Gleditsch-csel. A sztálini Szovjetunióban pedig döbbenetesen sok művészt, köztük drámaírókat, rendezőket gyilkoltak meg, akik közül talán a legismertebb Mejerhold, akinek pályaképét Kiss Ilona tanulmánya részletesen ismerteti. Az ő írása egy ilyen gyilkosság felidézésével zárul. Az áldozat Szolomon Mihoelsz, a Moszkvai Állami Zsidó Színház rendezője és színésze. Őt „1948 januárjában gyilkoltatta meg Sztálin Minszkben, autóbalesetnek álcázva a merényletet”. (Kiss Ilona, 211. o.)

A diktatórikus hatalom kultúrához, művészethez való viszonya alapvetően ambivalens. Noha ezt az összefüggést nem domborítják ki a kötet írásai, a bemutatott példák, esetek láthatóvá teszik, hogy a politika gyakran nem lát mást a (színház)művészetben, mint pusztán hatalmi eszközt, egyébként viszont az egész közeget alapvetően megveti. Jól jellemzi ezt az a szállóigévé vált mondat, amelyet utóbb vezető náci politikusoknak tulajdonítottak, de amely eredetileg Hanns Johst Hitlernek ajánlott, *Schlageter* (1933) című drámájának első felvonásában hangzik el: „Ha azt hallom, kultúra, kibiztosítom a brownin-gomat”. (Győri László, 30. o.)

A diktatúra nemcsak a színház megzabolázására törekszik, hanem a nyilvánosság elé kerülő véleményekére is. Nem véletlen, hogy az egyeduralmi törekvéseknek hamar célpontjává válik a kritika műfaja és ezzel együtt a kritikus személye. A náci Németországban 1936-ban rendeleti úton tiltották be a művészetkritikát. A kritika elé az elemzés és értékelés helyett más célokat állítottak. „A ma és a holnap német kritikusanak meglehetősen produktív és pozitív feladatot kell megoldania: közvetítőnek, buzdítóknak, propagandistának, végül pedagógiai vezetőnek kell lennie, aki végigvezet a művön, de legalábbis elkalauzol hozzá. Hát ez kell, hogy a jövő kritikusa legyen” – írta 1933-ban egy náci színházi intendáns és funkcionárius. Az 1940-es évek végén a Szovjetunióban lezajlott színházi „tisztogatás” első célpontjai a kritikusok voltak. A *Pravda* 1949 elején „óriási szerkesztőségi cikkben leplezi le a 'hazafiatlan színházkritikusokat'” (Kiss Ilona, 210. o.), akik ellen napokon-heteken belül további kulturális és politikai lapok is támadást indítanak.

A kötet írásainak felépítésében és szemléletében sok a rokon vonás: színház és diktatúra viszonyát számos szerző jelentős színházi alkotók sorsán keresztül mutatja be. E portrékon, rövid pályaképeken keresztül kirajzolódik az alkotók eltérő magatartása, viszonya a diktatórikus hatalomhoz. Vannak, akik üdvözlik a diktatúra ideológiáját, csatlakoznak annak eszmeiségéhez (hogy teljesen önkéntesen-e, avagy bizonyos belső mérlegelés és opportunizmus alapján, azt gyakran lehetetlen kideríteni). Az olasz fasiszmus hívei-támogatói között ott találjuk Pirandellót, aki meggyőződésből belép a Fasiszta Pártba. Vannak ezzel szemben, akik az ellenállást (s ezzel gyakran az illegalitást) választják, mint a német megszállás alatt Camus vagy a II. világháború alatt a lengyel színházművészek színe-java. Vagy vállalják a nyílt ellenzéki magatartást s ezzel a börtönt, mint 1969 után Václav Havel. Vannak, akik ugyan nem állnak be a sorba, de megkötik a maguk kisebb-nagyobb kompromisszumait, mint Jacinto Benavente Spanyolországban a harmincas években vagy Heiner Müller az NDK-ban az 1950-es, 60-as években. És természetesen vannak olyan művészek is, akik az emigrációt választják, vagy abba kényszerülnek, mint Piscator, Brecht, Reinhardt Németországban a fasiszmus hatalomra jutása után vagy a Kádár-korszakban Halász Péter és a Kassák Ház Stúdió több tagja, akik 1976. január 20-án kényszerülnek arra, hogy elhagyják Magyarországot.

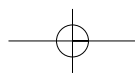
A tanulmányok azt a közvetett vagy közvetlen társadalmi-politikai hatást is érintik, amikor a színház meghatározó szerepet játszik a diktatúrával szembeni küzdelemben.

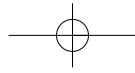

Például az egyik legkeményebb szocialista diktatúrában, Kelet-Németországban, ahol „a glasznosztj és peresztrojka következtében a nyolcvanas évek derekán növekvően fontos szerepet játszottak Heiner Müller, Christoph Hein, Volker Braun és más NDK-s drámaírók társadalomkritikus művei. A színház a politikai rendszer elleni tiltakozás egyik fő színhelye lett”. (Győri László, 254. o.) Hasonló, bár időben jóval rövidre szabottabb, s ezáltal intenzívebb és gyorsabb folyamat játszódott le Csehszlovákiában, ahol „az 1989. november 17-én kirobbant bársonyos forradalmat a színházak indították el Prágában”, s ahol a forradalom egyik jelszava ez volt: „Éljenek a színészek!” (Balogh Géza, 275. o.)

A portrék, életutak felvillantása mellett vannak írások, amelyek alaposabb (vagy vázlatosabb) történeti áttekintést adnak, illetve amelyekben színházesztétikai kérdések is szóba kerülnek. Kiss Iлона kiváló írásában megvilágító elemzését adja Mejerhold színházi nézeteinek és gyakorlatának. Pályi András hasonlóképpen kitűnő tanulmányában a lengyel színháznak a nemzeti kultúrában betöltött különleges sajátosságait és szerepét állítja előtérbe, benne a szobaszínházi hagyományt, az ellenállás kultúráját, az egyháznak a színház létéhez, működéséhez a vészkorszakban nyújtott támogatását is ideértve. Kötő József a romániai színjátszás – benne az erdélyi magyar színház – esztétikai kitörését és a körülményeken való felülemelkedését látatja, a Bulandra Színház, Őrban, Purcărete, Frunză, illetve a Kolozsvári Állami Magyar Színház, Harag György, Tompa Gábor fémjelzte rendezői munkásságán keresztül. Ugyanő – mindemellett – olyan, esztétikai következményekkel (is) járó hatalmi beavatkozásról is tudósít, mint Tompa Gábor *Manole mester* című rendezése, amelyet tizennyolcszor néztek meg a bemutató előtt a cenzorok, akik „minden egyes esetben változtattak valamelyik jeleneten, míg egy összefüggéstelen, érthetetlen verzió jött létre, amely már sem a nézőket, sem az alkotókat nem érdekelte”. (Kötő József, 293-294. o.) Balogh Géza elhivatott és meggyőző tanulmányában pedig olyan színháztörténeti titokra is fény derül, hogy a Csehszlovákiában 1968 után elbocsátott, betiltott színházi alkotók közé tartozó František Pavlíček a szerzője annak az Iszaak Babel novelláiból készült előadásnak, amely „mindkét ország cenzúráját kijátszva [...] színre került Magyarországon, természetesen Pavlíček nevének említése nélkül. *Húsvét* címen mutatta be a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház az 1983/84-es évadban”. (Balogh Géza, 277. o.) Az előadás – melyről annak idején magam is beszámoltam (*Színház* 1984/8) – ezzel kapcsolatban ezt tüntette fel a színlapon: „Összeállította, színpadra alkalmazta és rendezte Ruszt József, dramaturg Zsótér Sándor.”

A kötet végén kap helyet a Magyarországot bemutató rész, amely szerkezetében és kivitelezésében is némiképp csalódást keltő. Itt egy „főtanulmány” (Gajdó Tamás), továbbá két „epilógus” (Lengyel György, Radnóti Zsuzsa) ismerteti a magyar színház és a diktatúrák viszonyát – ezek együttvéve bő hatvan oldalt tesznek ki. Nyilván indokolt, hogy a magyar olvasónak, magyar piacra készült kötet a hazai viszonyokat mutassa be a legrészletesebben, itt azonban nem ez történik. Főként a két epilógusban – tárgyi tévedésektől sem mentes, nemegyszer bennfentes – „gyorstalpalót” kapunk a magyar színháztörténetből. Holott mint a jelen írás bevezetőjében jeleztem, a témáról már számos részletes, tudományosan megalapozott publikáció látott napvilágot. Bár Gajdó Tamás fejezete (címében is, „Színházi diktatúra Magyarországon 1919–1962”) 1962-ig tart, a rákövetkező „Epilógus 1.”-ben Lengyel György „A levert forradalom utáni színházi élet kezdetei”-től, 1956 végétől kezd bele a maga történetébe. Konceptiós perek helyett nála „konstrukciós perek” szerepelnek (383. o.). A kor rendezőit, színházait ilyképpen jellemzi: „szerencsés alkotói periódus”, „nagyon sikeres”, „jó előadások”, „érdekes volt” (385. o.). Noha írása korszakhatáráként 1970-et jelöli ki, a következő évtizedet is szerepelteti (például amikor a bemutatók körüli anomáliák sorában Nadas Péter *Találkozás* című darabját is említi, amely 1979-ben keletkezett és 1985-ben került először színre, vagy amikor kitér Marton Endre igazgatói korszakára a Nemzeti Színház élén, amely 1971-től 1978-ig tartott.)

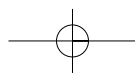

A fejezetben nagybetűvel emlegeti „a Hivaltal”, ellentétben a kötet többi írásával, amelyek pontosan megnevezik, hogy milyen hatóság, milyen személy befolyásolta, akadályozta, tiltotta a darabok színre kerülését. Hogy itt melyik szervről van szó, nem derül ki Lengyel György szövegéből. „Beckett *A játszma vége (Fin de partie)* című színművének bemutatójára 1998-ig kellett várni” – írja (390. o.), holott a darab 1979-ben Szolnokon, 1995-ben Kaposváron már szerepelt magyar színpadon, a budapesti Komédiumban pedig, amelyre utal, 1999 januárjában volt a bemutató. Ugyanitt azt állítja, hogy „Albert Camus *Caligulájának* budapesti előadását a Madách Kamarában kilenc évvel Paál István pécsi rendezése után engedélyezték, az 1981/82-es évadban” – amiben csupán az nem stimmel, hogy Pécsen 1976-ban, a Madách Kamarában pedig 1986-ban volt a *Caligula* bemutatója.

Az ugyancsak a szerkesztő által jegyzett, Amerikai Egyesült Államokkal foglalkozó fejezet nemcsak a kötet kakukktója, hanem egyben a legtöbb hibát tartalmazó írás is, zavaros és ellentmondásos kijelentésekkel. Az nem vitatható, hogy az Egyesült Államok 20. századi történelmében van számos szégyenletes fejlemény, köztük a fajgyűlölet, a szabadságjogi küzdelmekkel szembeni fellépés, a megdöbbentő merényletek, és ide tartozik a – főként a hidegháború időszakában felerősödő – kommunistaellenes hisztéria és az ennek szolgálatába állított politikai szervek és azok működése, Joseph McCarthy szenátor ténykedése is. Azonban Amerika történelmében soha nem volt olyan periódus, amikor a politikai rendszer, az állami intézményrendszer a diktatúra sajátosságait öltötte volna magára. Lengyel György cikke diktatúra címen egy kongresszusi bizottság ténykedésének bemutatására irányul.

Az ötvenoldalmi fejezet („Kísértet járja be – Amerikát. Az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság / Az amerikai színház és film”) egyik sajátossága a tudálékos, magyarázó attitűd, amellyel igyekszik beavetni a tájékozatlan olvasót az amerikai intézménynevek rövidítésének jelentésébe. „FBI (Federal Bureau of Investigation, Szövetségi Nyomozó Iroda)” – írja mindjárt a nyitóoldalon (129. o.), de még az FBI nevének feloldásában sem következetes, mert lábjegyzetben már azt írja, hogy „Szövetségi Nyomozási Iroda” (168. o.). „Szövetségi Színház [...] (Federal Theatre, FT)”, „Ku Klux Klan [...] (KKK)” – olvashatjuk a következő oldalakon. A fejezet egésze az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság működése köré szerveződik, ám amikor e bizottsági név először előkerül – magyarul – a szövegben, a név után csak ennyi áll „(HUAC)” (130. o.), és a cikk később sem adja meg, hogy minek is a rövidítése az a HUAC. (Eláruljuk, ennek: House Un-American Activities Committee.) A kongresszusi bizottság 1938-ban jött létre és 1975-ben szűnt meg.

Az Amerika-fejezet egy történelmi vázlat után művészportrék laza sorát adja, néha közbeékelve egy-egy újabb periódus rövid korszakrajzát. Charlie Chaplin, Ronald Reagan, Bertolt Brecht, Elia Kazan, Dashiell Hammett és Lillian Hellman, Orson Welles, Arthur Miller pályáját és az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság velük kapcsolatos ténykedését mutatja be ez az írás. Egyedül Kazanra nyolc oldal jut, közel annyi, mint az egyes balti államok teljes színház-történetére. Felvetődik a kérdés, hogy ez a névsor mennyiben képviseli az amerikai színház művészeit. Nyilván e felvethető kérdés miatt is kerül a fejezet alcímébe a „film” szó. Ám hiába van jelen a színházi tevékenység az egyes bemutatott művészek pályáján, a cikk azok esetében, akik főként filmesként ismertek, kizárólag ezzel az aspektussal foglalkozik, és mellőzi színházi munkásságukat (mint például a 13 játékfilmje mellett pályáján 27 színházi előadást is rendező Orson Welles esetében). A fejezet Arthur Miller portréjával ér véget, akinek nálunk *A salemi boszorkányok* címen játszott drámája közismerten a hidegháborús Amerika politikai boszorkányüldözéseivel foglalkozik. Nem igazán érthető, hogy miért Miller kerül a fejezet végére, amikor az ő portréját megelőző alfejezet címe ez: „A Bizottság (HUAC) és a

maccarthyzmus hanyatlása”. A hibás szerkesztés mellett számos további tartalmi pontatlanság és anomália található a fejezetben.

Ilyen sajátos szerkesztési elv, hogy több ízben előfordul, hogy a főszövegben megadott információk szinte szóról szóra megismétlődnek a végjegyzetben. Így kétszer meséli el a Szövetségi Színház létrehozásának tervét (130. o., illetve 167. o. 7. jegyzet) vagy Elia Kazan pályaképét (144. o., illetve 174. o. 39. jegyzet). A szerző sajátosan bánik a forráshasználattal is. A szakmai hivatkozási gyakorlattól eltérően számos esetben visszakereshetetlen módon hivatkozik forrásaira. Például a 17-18. jegyzetben (170. o.) megjelöli Chaplin *My autobiography* című művét, de nem adja meg az oldalszámot (az sem világos, hogy miért nem az 1967-ben és 2008-ban magyarul is megjelent kiadásokból idéz). És ugyanígy tesz a cikk után felsorolt szakirodalomból vett idézetek esetében is, amelyekből pedig bőségesen citál a dolgozat főszövegében.

A következetlenségek és pontatlanságok sorába tartozik az is, hogy először DDR-t ír NDK helyett, s csak utóbb tér át a magyar rövidítésre (141. o.), „bűnügyi (mystery, crime) regény” – magyarázza (151. o.). A főszövegben az áll, hogy Lillian Hellman „1990-ben alapítványt tett” (152. o.), aki azonban ekkor már halott. Azért is érthetetlen ez a tévedés, mert a végjegyzetben helyesen szerepelnek az író nő évszámai: „Lillian Hellman (1905–1984)” (176. o. 43. jegyzet). Hellman társát, Dashiell Hammettet Dashként emlegeti (holott Hammett a műveit Dashiellként s nem Dashként jegyezte). Charlie Chaplin életrajzi adatait így adja meg: 1889–1997 (133. o.), holott a halálozási évszám helyesen: 1977. Míg a Brecht-ről szóló alfejezet címében Bertolt szerepel (helyesen), két sorral lejjebb már ez áll: Bertold (137. o.). Stb., stb.

Sajnos, a *Színház és diktatúra a 20. században* című könyvnek teherterele az Egyesült Államokról szóló rész, mind a koncepció szempontjából, mind a megírás színvonalát, minőségét tekintve. Nagyobb hasznára vált volna a kötetnek a szerkesztői önmérséklet, s az, hogyha ezt az ötvenoldalnyi terjedelmet a szerzők saját témáik részletesebb kifejtésére fordíthatták volna. Ez koherensebbé tehetné a kötet tartalmát, alaposabbá a kidolgozást és egységesebbé a színvonalat.

TURI TÍMEA

VULKÁN VAGY BÁNYA

Lanczkor Gábor és a (nem) személyes vers

Megjegyzések az új komolyság, az új személyesség és az új esztétizmus lehetőségeihez¹

Nem tudom, mi az új komolyság, az új személyesség vagy az új esztétizmus, pedig nagyon érdekel. Lanczkor Gábor legutóbbi, *Hétsarkúkönyv*² című verseskötete a tárgyul választott Ság hegyként magasodik ezek fölé a kérdések fölé, bár úgy vélem, épp e kérdések megválaszolásával kerülhetünk hozzá közelebb. Lanczkor verseinek olvasásához ugyanis meg kell újítanunk líraolvasásunk eszközkészletét. Nem véletlen, hogy Váradi Péter Lanczkor második verseskötetének, a *Fehér Daloskönyvnek*³ a fülszövegében azt állítja, hogy „Lanczkor lírája az utóbbi tíz évben teret hódító új esztétizmus egyik legerőteljesebb, legburjánzóbb hajtása”. Ám úgy vélem, a különböző kategóriák megállapításánál is fontosabb, hogy ráláthassunk azokra az előfeltételekre, amelyek efféle címkék osztogatására sarkallnak bennünket. Hozzávetőlegesen mindannyian sejtjük, mit lehet érteni ezeken a megnevezéseken, de azok egyre inkább egyfajta viszonyfogalommá válnak a kritikai közbeszédben, az új komolyság lassan például azt a gyanút kelti az olvasóban, hogy csupán olyan szövegek megnevezésére szolgál, amelyek nem viccesek. Pedig Kemény István és Borbély Szilárd csak Varró Dániel felől nézve hasonlítanak egymásra.

Ehhez hasonlóan: lehet, hogy ha új esztétizmusról beszélünk, az pusztán abból a meglepettségből fakadó eufemizmus, hogy a klasszikus értelemben vett kulturális műveltség újra explicit módon jelenik meg a versekben? Az esztétizmus meghatározása egyébként is ingoványos talaj, az esetek többségében inkább kritikaiként, semmint leíróként használt fogalom, az önmagának való művészet, a l'art pour l'art szinonimája, szemben az alkalmazott vagy a nem tiszta művészettel. A tiszta művészet meghatározása egyébként is a magyar irodalmi gondolkodás régi nagy kudarcos álma, gondoljunk akár a zsunalizmus árulásától való félelemre – például Babits új-klasszicizmus-programjára –, akár a félreértett, szövegirodalomnak becézett, csúfolt fantomra, akire szeretünk olyanként gondolni, mint aki felszabadultan dobálgatja ki léghajójából a referencia homokzsákjait. Pedig „a” posztmodern poétikák is figyelmeztetnek a tiszta művészet lehetetlenségére. Va-

¹ A szöveg elhangzott a Tükörház Kulturális Alapítvány Térhatalás című konferenciáján 2011. október 6-án a Szegedi Tudományegyetem Rektori Hivatalában.

² Lanczkor Gábor: *Hétsarkúkönyv*. Kalligram, Pozsony, 2011.

³ Lanczkor Gábor: *Fehér Daloskönyv*. L'Harmattan, Budapest, 2007.

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2011
170 oldal, 2000 Ft

gyis ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy az új esztétizmus, ha van, miben különbözik a „régí” esztétizmusoktól, azt kell mondanunk, hogy az új talán nem is az, ha a régiek egyáltalán azok voltak. Bár létező tendencia, hogy a műalkotások a sosem létezett elefántcsonttorony falait építik újra, mégiscsak szembetűnő, hogy a manapság esztétistának tartott életművekben milyen erős az igény a határátlépésre. Nota bene: a műveiben kulturális utalásokat explicit módon megjelenítő Borbély Szilárd művészete lehet társadalmilag elkötelezett is. Valóban: miért nem beszél a kritika végre egyfajta „új társadalmiasságról” vagy „új szolidaritásról”, noha szövegei lennének hozzá?⁴

Mindezen megfontolások szempontjából gondolom tünetértékűnek Bedecs Lászlónak a 2009-es JAK Tanulmányi Napokon Lanczkor Gábor költészetéről tartott előadását.⁵ Bedecs a populáris kultúra térnyerése miatt sejteti azt, hogy Lanczkor költészete – nem találkozik jobb kifejezést – sznob (hiszen olyan hihetetlen, hogy Londonban épp a múzeumok volnának ma érdekesekek), ám az elemzés szem elől téveszti azt, hogy épp a tömegkultúra úgynevezett posztmodern tapasztalata ajándékozott meg minket a szubkultúrák közötti választás lehetőségének örömeivel, és bizony az, hogy az „elit” műveltség egy lett a szubkultúrák tömegében, nem jelenti azt, hogy ne lehetne valaki annak gourmet ismerője, sőt. Bedecs kritikája bár a műveltség megváltozott szerkezetének belátásáról kíván beszélni, valójában a műveltség normatív kategóriáját használva annak elemeit cseréli le (az ő példájával élve: az emmausi vacsorát a szusira). Vagyis ha az új komolyság az új komolytalanság után következik, akkor azt kell mondanunk, a Maszat-hegyről nem nyílik kilátás a Ságira. Ez azonban nem jelent gögös elitizmust. A Bedecs által tárgyalt *Vissza Londonba*⁶ kvázi ekphraszisz-versei sem várják el az olvasótól, hogy pontosan ismerje a kiindulópontnak feltüntetett képeket – és nem csak a könyv olvasását előzőekenyen kísérő blog-album miatt –, a verseknek nem célja zavarba hozni vagy lenézni olvasóját.

Ám ha nem csak az írónak kell megdolgoznia a versért, de az olvasónak is, mit ad a munkáért cserébe a szöveg? Feltéve, hogy nem a tiszta művészet elkerülhetetlen elárulása, hogy munkánkért cserébe ellenszolgáltatást várunk. Az „új személyesség” ugyancsak problematikusságában csábító fogalom, ám úgy vélem, ennek vizsgálata lehet az egyik leghűsbavágóbb eredménye a versekkel való foglalkozásnak. Dunajcsik Mátyás a *Fehér Daloskönyvről* írott kritikájában állítja, hogy „a fehér izzásig fokozott személyesség pont egy személytelenebb megszólalásmód felé sodorja a költőt”.⁷ Vagyis a személyesség és a személytelenség közti határ nem is olyan egyértelmű. Amikor „új személyességről” beszélünk, véleményem szerint nem csak arra kellene gondolnunk, hogy a személyes hang, a személyes történet hogyan jelenik meg újszerűen a versben (bár nyilván erről is beszélhetnénk, főleg eddig elsőkötetes szerzők, például Deres Kornélia, Ayhan Gökhan vagy Simon Márton esetében). Ha az új személyességen pusztán ennyit értenénk, ebben a vonatkozásban nem lenne mit mondanunk az életművét egyre inkább eruditívan rejtőzködő módon megalkotó Lanczkor Gábor szövegeiről. Ám engem mégiscsak jobban érdekel az „új személyesség” fogalmának értelmezhetőségével kapcsolatban az, hogy a költészet – mondjuk így: a mindenkori költészet – hogyan változtathatja meg a személyesség –

⁴ Példák találmra: Borbély Szilárd: *A Testhez versei, a Szemünk előtt vonulnak el* drámái (főleg az *Olaszliszka*). Térey János „magyar trilógiája” (*Asztalízene, Kazamaták, Jeremiás*) és – bizony ebben az összefüggésben is – a *Protokoll*. Schein Gábor: *Az Éjszaka, utazás* című kötet *Túl a kordonokon* ciklusa. És a valóban visszhangot keltő Kemény István-vers, a *Búcsúlevél*.

⁵ Bedecs László: *Keresztény és közép*. In Darabos Enikő és Balogh Endre (szerk.): *Bizarr játékok. Fiatal irodalomtörténészek fiatal írókról-költőkről*. JAK, Prae.hu, Budapest, 2010. 69-76.

⁶ Lanczkor Gábor: *Vissza Londonba*. Kalligram, Pozsony, 2008.

⁷ Dunajcsik Mátyás: *Tiszta ész, fehér izzásban*. *Magyar Narancs*, 2007. május 31. Elérhető az interneten: <http://mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=14798>

mondjuk így: mindenkori – koncepcióját. Azt, hogy hogyan gondolkodunk egyáltalán arról, micsoda, miből áll és hogyan tudja magát kifejezni a személyiség, mi az, amit személyesnek gondolunk, és mi az, amit már személytelennek. Épp a személyiség más diszciplínák által megmutathatatlan lehetőségeinek feltárása az, amire többek között egy vers képes lehet. Lanczkor Gábor verseinek személyességéről ebben a – a *Hétsarkúkönyv* egy versének címét kölcsönvéve – „kollektív és anonim” összefüggésben beszélek.

Mit is jelent ez az eruditív rejtőzködés? A *Hétsarkúkönyv* címadó versének⁸ formagondolata, hogy egy becsukott könyvre mint tárgyra soha nem nézhetünk úgy, hogy annak a nyolc sarkát egyszerre, egy időben láthassuk. A hiányzó nyolcadik sarok a perspektivikus látás örök vakfoltja. Ez a tudás a kötet egészének szemléletét meghatározza. A nyolcadik sarok nem csak nem látható, de épp a látható hét által sejthető a létezése. Hasonló geometriát sejtet a kötetnyitó *Négyüknek*⁹ vers is:

*Én és négy másik, akiknek egymás
kilétéről legföljebb sejtéseik lehetnek
és egyediül abban lehetnek
mind a négyen biztosak,
hogy kettőnkön kívül vannak
még hárman.*

A négy pont között az ötödik, a beszélő perspektívája az, ahonnan a többi elérhető, de amely pont mindig csak egy-egy másik pont által látható. Láthatatlan perspektívapontok, ahonnan minden látható, és a látható pontok által kikövetkeztethető titkosak: ez egyfajta poétikai rejtőzködésnek vagy egyfajta új személyességnek lehet a geometriája. Az, ahogy modern értelemben gondolkodunk a személyességről, pontosabban a személyiségről, az individuummól és az identitásról, elválaszthatatlan a perspektivikus látástól. A személyiség úgy tájékozódik a világban, ahogy egy perspektívapont teremti meg a maga számára a látványt. Tóth Ákos nagyívű *Hétsarkúkönyv*-elemzése a nézésben találja meg Lanczkor költészetének fő alapállását, „a hátraforduló Orpheusz pillanata a Lanczkor-vers igazi ideje”,¹⁰ állítja. Ez a nézés azonban, ahogy Tóth Ákos is megfigyeli, nem szubjektív nézés, a *Land Art*¹¹ záromondata: „De én vizes szemek előtt nem látszom.” Bár magam is úgy vélem, jogosan gondolhatunk Petri száraz szemekre („Az én szemem száraz. Nézni akarok vele.”), legalább annyira fontos, hogy Lanczkor verse az olvasó szenvtelenségét is elvárja, miközben ez a szenvtelenség nem egyfajta negatív meghatározottság, nem a szubjektív hiánya, hanem annak nullfoka.

Létezhet-e olyan perspektíva, amely nem szubjektív, mégis pontszerű, tehát valamilyen mértékben mégis személyes? Vizsgáljuk meg a *Vissza Londonba* három képleirő versét. Az egyik vers¹² Hans Holbein *A nagykövetek* című képét kíséri, amely kép anamorfózisa eleve csak a perspektívaaváltás által tárulhat fel. (A két nagykövet között látható furcsa folt egy koponya képét ábrázolja, de csak akkor, ha oldalt lépünk a képtől, ekkor viszont a nagykövetek válnak elmosódottá.) A vers állítás szerint „Nincs senki ott, honnét perspektívája működött.” Lanczkor verse nyelvileg meg is ismétli ezt az anamorfózist: az egyébként pontos képleirásként működő vers utolsó sora: „Egy szék.”, noha Holbein képén nincs szék. Ennek a versnek az egyik ellenpontja épp ezért a *Vincent van Gogh: Glenn Gould széke* című vers,¹³ és nem csak azért, mert Glenn Gould anakronisztikus említése anamor-

⁸ *Hétsarkúkönyv* 20-21.

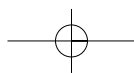
⁹ *Hétsarkúkönyv* 11-12.

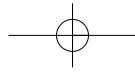
¹⁰ Tóth Ákos: Tílalom és kegyelem. *Új Forrás*, 2011. június, 53-61. 60.

¹¹ *Hétsarkúkönyv* 53-56.

¹² *Vissza Londonba* 14.

¹³ *Vissza Londonba* 19-20.

főzisként működik, de azért is, mert az egyébként – a blogon leellenőrizhetjük – valóban egy széklet ábrázoló képhez tartozó vers bár tárgyak nominális leltárából áll, épp csak székről nem olvasunk. A harmadik szék Andy Warholé, az ő *Nagy villamosszéke*. A vers szövegteste ennyi: „Egy szék.”¹⁴ Vagyis egy másik versben megvan a Holbein-vershez hiányzó perspektíva, Warhol villamosszéke láthatóvá teszi Holbein koponyáját, a képekről való beszéd mindenkorinakronisztikussága felszínre hozza azok eredeti nyugtalanságát.

Hasonló a *Hétsarkúkönyv* emblemikus verse: a *Berzsenyi Dániel hátrafordul*¹⁵ refrénszerű sorai – „mint Euridike, a Ság teteje a horizonton, // visszalesek, s egy nagyipari kőgyalu beleroncsol” – nem teszik egyértelművé, a kőgyalu a látványba (a horizontba) vagy magába a látott hegybe roncsol bele. Megoldás persze nincs, de a választás bizonytalansága és lehetetlensége fontossá válik.

Perspektívaváltással válik olvashatóvá a *Hétsarkúkönyv* ciklusfelosztása is: Urfi Péter szerint¹⁶ a I. és II. jelzéshez tartozó ciklusok hiányoznak, „nem olvashatók” a könyvben. Bár a rejtőző ciklusok logikailag nem állnának távol Lanczkor költészetétől, sokkal inkább arról lehet szó, hogy a ciklusok nem rejtőztek el, csak egy nagyobb ciklus részeiként kellene olvasni őket. A *Kihűlő Köztrétegek* cikluscím után ugyanis 15 verset olvasunk, majd az I. és a II. ciklusjelzést, és újra 15 verset. Az I. és a II. a *Kihűlő Köztrétegek* alciklusai, épp csak az egyiket nem előre, hanem hátrafele kell olvasnunk: perspektívaváltással.

A *Hétsarkúkönyv* versei személytelen személyességről számolnak be. A könyvet kísérelő, a Ság hegyet feltérképező fényképek is egyfajta vak exponálásal készültek, vagyis olyan eljárással, amelynek segítségével a gép mintegy magától néz. Perspektíva van, szubjektivitás nincsen. Az *Állat*¹⁷ című versben is egy „nulladik valaki” exponál, a lassan elkészülő régi felvételen pedig egy kutya mozdul be, s válik ezáltal a felvétel számára: láthatatlanná. „Aki exponálta, az a testetlen állat: // annyi, akár egy kutya kísértete.” Vagyis a fényképész a fénykép „hibájával” válik azonossá, hiszen mindketten láthatatlanok, láthatatlanságuk mégis egy látható kép nyomán válik láthatóvá.

De ki az, aki rejtőzik? Az *osztályozómű* 2.¹⁸ című vers szerint „Rejtőzködni és nemlétezni [...] az kettő, nem egy.” Vagyis aki rejtőzik, az evidens módon létezik. A vers zárata: „Testrészeire szétszerelve rejtette el magát, mint csillagképekbe, a tájsebekbe, amiket errefelé vágott.” De hogy ez Eötvös Loránd lenne-e, vagy egy „Rögzíthetetlen, villódzó méretű és nemű isten”, az nem egyértelmű. A *NYOLCADIK/8.* jelzetű képen egy emberforma falhasadék látható. Ahogy az egyik *Tízoros*¹⁹ fogalmaz: „test-formájú negatív dombormű”. „Miután megszökött. // Ez látható a képeken.” Az *osztályozómű* 3.²⁰ azonban már így fogalmaz: „Hogy a magas, talán négyméteres testformájú hasadék bal oldalt a falban és alatta a finom törmelékkupac, az már mi voltunk Szabolccsal.” A nyom létezik és látható, ám hogy kitől származik, az még annak sem biztos, akihez van köze.

A nyom biztos utalás arra, hogy valami létezik, még akkor is, ha nem tudjuk, mi az. Lanczkor Gábor erősebb versei efféle rejtőzködések. A természet alapvetően nem kommunikatív, mégis megfejtésre váró jel. A Ság hegy is egyszerre vulkán – kialudt vulkán, tanúhegy – és bánya – a bazaltért kisajátított természeti képződmény –, a vulkán és a bánya pedig a művészi alkotás alternatív hasonlatai lehetnek. Ha úgy tetszik: a személyes művészi alkotás hasonlatai, amelyben a vers vagy a felszínre tör (ez lenne a „vulkán”),

¹⁴ *Vissza Londonba* 66.

¹⁵ *Hétsarkúkönyv* 17-18.

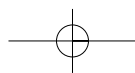
¹⁶ Urfi Péter: A szétbaszott Sághegy. *Műút*, 2011. 26. szám, 73-74.

¹⁷ *Hétsarkúkönyv* 136-137.

¹⁸ *Hétsarkúkönyv* 94-95.

¹⁹ *Hétsarkúkönyv* 108-109.

²⁰ *Hétsarkúkönyv* 96-97.

vagy a mélyben vár a kifejtésre (ez a „bánya”). A hegyből a füst és a gőz által úgy szökik valamilyen „kiolvashatatlan kusza valaki”, „mintha az én agykérgemből pattanna ki.”²¹ A Van Gogh *Fölszántott földek* című képét megidéző versben²² pedig „frissen szántott földjeimnek távlata, / mint egy hidegen félbevágott vulkánkráter.” A festéket „passzírozom a tubusból elő, / hordom föl őket, míg megkötnék hidegen, / akár a lávakő.” Az emberi lépés eredményeképpen is „miniatűr vulkánkúpok, félcentis kráterek”²³ keletkeznek.

Igaz, a kötet verseinek erős metaforakritikája kétségbe vonhatja okoskodásunk érvényét. A Ság hegy egyszerre vulkán és bánya, a bánya kihasználja a vulkáni képződményt, a bazaltot, míg a bánya egy újfajta „krátert” hoz létre, de az alvó vulkán léte is fenyegető marad: *A kialudtnak hitt vulkán kitör megint*²⁴ – a *Hétsarkúkönyv*ben olvasható két, ilyen című vers a *Fehér Daloskönyv*ben található *Meghasadt, hosszú lángnyelvek*²⁵ újraírása. „Egy alvó vulkán napvilágra tárult anatómiája / egyenlő egy bazaltbánya ötven évével?”²⁶ kérdezi az egyik vers, míg az *Egy kialudt vulkán feltáruló anatómiája* címhez tartozó egy sor válaszol: „Az nem egyenlő egy bazaltbánya ötven évével.”²⁷ Az egymás mellé kerülő hasonlatok soha nem válhatnak felcserélhetővé. Úgy vélem, Lanczkor költészete itt merészkedik a legmesszebb a nálunk paradigmaticussá vált Kosztolányi-féle esztétizmustól, attól az esztétizáló relativizmustól, amelynek legnagyobb veszélye a mindent mindennel való felcserélhetőség lehetősége (a szépnak a csúnyával, a mélynek a felszínnel satöbbi). Lanczkor versei olyan nyomok, amelyek kísértetiesen utalnak egymásra. Ez magyarázhatja a *Hétsarkúkönyv* kettős szerkezetét (ahogy Urfi Péter is megállapítja, ez sokkal inkább kettő, mint egy könyv): a Ság hegy és India, a versek személytelenül személyes elbeszélője és az indiai-magyar festőnő, Amrita Sher-Gil története felel egymásnak, de nem beszélgetnek. Így azonosak és nem azonosak az egyező című versek is (a négy különböző *Tízoros*), így azonosak majdnem az *Egy dél-alföldi fuvoistolányhoz* és az *Egy dél-alföldi fuvoistolánynak* címek, vagy a *Kihűlő Közetrétegek* két ciklusa.

A legizgalmasabb mégiscsak az, hogyan lesz kettősen egyé a Ság és a Himalája. A *Vissza Londonba* negyvennyolcadik oldalon olvasható verse így hangzik.

*Nincs itt. A Sághegy-kráter mély kiszögellésének végénél
a nagy tufatömb.
Elástem mögé az itt álló
dalt.*

A *Hétsarkúkönyv* utolsó *Tízssorosának*²⁸ utolsó öt sora:

*A London-könyvem egy példányát elástem Darjeelingben.
Hogy szakadjon át a Himalája zöldteraszos hegyoldala a Ság kráterébe.
Itt:*

²¹ *Hétsarkúkönyv* 75.

²² *Hétsarkúkönyv* 26-27.

²³ *Hétsarkúkönyv* 146.

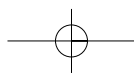
²⁴ *Hétsarkúkönyv* 98-99. 101-102.

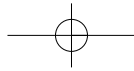
²⁵ *Fehér Daloskönyv* 58-59.

²⁶ *Hétsarkúkönyv* 65.

²⁷ *Hétsarkúkönyv* 67.

²⁸ *Hétsarkúkönyv* 164-165.

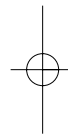
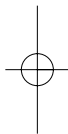

Nincs itt. A Sághegy-kráter mély kiszögellésének végénél a nagy tufatömb. Elástam mögé az itt álló dalt.

A negyvennyolcadik oldal tetején azon az ujjnyi felületen.

A két „itt álló” vers azonos és nem azonos, mint „Kőrösi Csoma Sándor oktagonális sír- emléke a darjeelingi angol temetőben” és „A Sághegy-kráter mély kiszögellésének végénél a nagy tufatömb”²⁹ (a két idézett sor egy verscím és a hozzá tartozó egyetlen sor). A vers, a kötet is nyom, de nem örökéletű, hanem esendő, mint a természeti képződmények. Ami ércnél maradandóbb, sem örökéletű, az enyészet személytelen kitartás. A vízerek „medret kaparnak himnuszomnak”.³⁰ A könyvelés kétségkívül teátrális, de a szöveg által nem csak ábrázolt, hanem általa megvalósult gesztusa (hiszen az egyik versbe ágyazódik, ásatik bele a másik) erre is emlékeztet. Arra, amire az éppen a rejtőzködésével megalkotott alteregó, a Gavriel Vrigaera nevét viselő vers is: hogy „Mint a saját testemhez, könyvtestekhez sincsen igazibb közöm.”³¹ Hogyan lehetne tehát személyes a vers, ha mi magunk sem vagyunk azok?

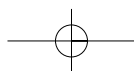

---

²⁹ *Hétsarkúkönyv* 163.

³⁰ *Hétsarkúkönyv* 157.

³¹ *Hétsarkúkönyv* 166.

G Á L O S I A D R I E N N E

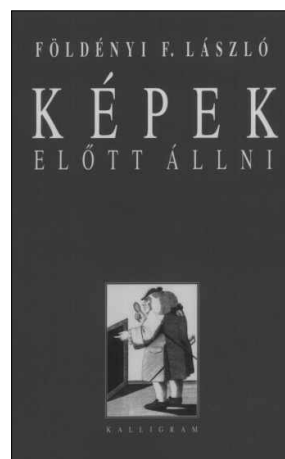
KIMARADNI AZ IGAZSÁGBÓL

Földényi F. László: Képek előtt állni

A 2000-es évek elején indította útjára a Kalligram Kiadó Földényi F. László szép kiállítású, impozáns életműsorozatát, amelyben a szerző korábbi, nemzetközileg is sikeres írásaiban bővített kiadásai mellett újabb esszéi is rendre megjelennek. E sorozat legutóbbi kötete a *Képek előtt állni* címet viseli. Bizonyára nem véletlen, hogy a címlapon a „képek” szó többszörös betűnagysággal szerepel. Ugyanez az elrendezés volt látható a 2004-ben megjelent, *A festészet éjszakai oldala* című kötet borítóján, amely a korábban nagysikerű Caspar David Friedrich- és Goya-esszék mellett magyarul először közölte a szerző Blake-ről szóló írását. Tehát korábban a festészet, most pedig a művészeti ábrázolásoknál szélesebb körből vett képek a könyv témája, gondolhatnánk, még a könyv felütése előtt, s alapvetően nem is tévedünk. Természetesen a szerző itt sem adja fel elkötelezettségét a festészet, főként pedig a romantika iránt, azonban kiterjedten foglalkozik az optikai eszközök és az általuk létrehozott képek 19. századi történetével is. Festészet és optikai médiumok technikátörténete azért kapcsolódhat össze, mert a kötet témája, ahogyan az elegánsan (óvatosan?) mértéktartó alcím jelzi, *Adalékok a látás újkori történetéhez*. Ám nemcsak a borítók tipográfiája jelzi a két kötet szoros összetartozását: a 2004-es könyvben az eredetileg 1985-ben írt szöveget kiegészíti egy hétoldalas függelék, amelyet talán a régi szöveg friss összefoglalásának szánt a szerző. Ám több lett belőle, a *Képek* kötet megelőlegzése, hiszen minden mondata átkerült az új könyvbe. Nem önálló fejezetként, esetleg bevezetőként, hanem szétszórta; e korábbi szöveg bővül új kontextusokkal és tágul az új, közel kétszáz oldalas köteté.

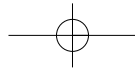
Földényi vállalkozása jól illeszkedik a vizualitással foglalkozó jelenkori tudományok azon áramába, amely művészettörténetnek és esztétikának a műalkotások értelmezése terén korábban jól bejáratott párosát a nem művészi képkalkotásokra is kiterjeszti, s ezáltal új problémák felé nyitja meg a két diszciplínát. Nevezzük vizuális kultúrának vagy vizuális elméletnek a kutatások ezen új irányát, mindenképpen egyik jellegzetessége a *festészet*ről a *képekre* való hangsúlyeltolódás. Földényi nem teszi problémává képtörténet és művészettörténet viszonyát, hanem könyvében természetes módon egybeszövődve jelenik meg tér, látvány, látványosság, művészeti és szórakoztatóipari kép, valamint világgép, így ezek összetett kölcsönhatásának megvilágítását remélhetjük. A látás, mint tudjuk, történeti konstrukció is, így megvan a maga története, sajátos viszonya a mindig változó művészethez, technikához, médiához, a nézői szerepekhez, s ezek társadalmi gyakorlatához. Földényi írása „adalékokkal” szolgál e roppant háló kibogozásához, azt a történeti folyamatot kívánja

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2010
202 oldal, 2900 Ft

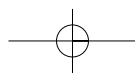
rekonstruálni, amelyben megtörténik a szakítás a látás és ábrázolás reneszánsz, addig normatív modelljeivel, és megteremtődik a modern észlelés s vele a modern szubjektum. Ennyiben írását, Foucault-t követve, lehetne genealógiának hívni, hiszen történelmi keretben ad magyarázatot a szubjektum megalkotásának bizonyos aspektusaira. Jonathan Crary *A megfigyelő módszerei* (Osiris, 1999) című munkájának mintegy párdarabjaként foghatjuk fel Földényi írását, s valószínűleg az amerikai szerző nagy hatású műve mintaként szolgálhatott vállalkozásához. Közös a két munkában, hogy a 19. század elejére teszik az észlelés új modelljének megjelenését, egy olyan tér megszületését, ahol maga a látás válik láthatóvá. De míg Crary könyvében az optikai eszközök jelentenek olyan metszéspontot, ahol tudományos, filozófiai, esztétikai diskurzusok kerülnek átfedésbe, rávilágítva ezzel, hogy az új optikai élmény hogyan felel meg a tudás új formáinak, addig Földényi könyve műalkotásokból olvassa ki a vizuális kultúrán belüli váltást, amelynek csak egyik vetületét adják a kor optikára irányuló technikai újításai. A festészet történetileg változó formái szolgáltatják az anyagot, s azáltal lesz más ez az írás, mint a wölfflini „nem minden lehetséges minden korban” tétel demonstrációja a romantikus festészet esetében, hogy nem elsősorban a reprezentációs és ábrázolási formák változására figyel – bár természetesen ezek sem megkerülhetők –, hanem a látás azon új igényeire, melyek a tárgyalt művekben tetten érhetők. Látás és nézőiség historizálásában Földényi főhőse Caspar David Friedrich *Vándor a ködtenger felett* (1818) című festménye, pontosabban maga a vándor az, aki valóban már-már reprezentatív hősévé válik ennek a narratívának, az ő látása a modernitás beköszöntének példaértékű eseteként bomlik ki az elemzésekből. S itt rögtön bele is ütközünk abba, ahogyan Földényi a történelmet látja: annak a német idealista történelemszemléletnek örököse ő, amely nem mentes a merész általánosításoktól, sőt a kategorikus igazságoktól sem, amely nem áll meg a specializált kutatásnál, hanem a legkülönbözőbb kulturális képződmények homológ vonásainak megragadásával törekszik a nagy szintézisre. Földényi írása javarészt a tér, a perspektíva, a látás értelmezését elemzi, így meglepő, hogy Panofskynak a perspektívával foglalkozó, máig megkerülhetetlen előadására talán csak egyetlen, marginális helyen hivatkozik a szerző. De bárhogyan is van, Földényi sokkal tartozik Panofskynak, amennyiben saját tárgyát a kultúra, a világnézet totalitásába transzcendálja, a „szintetikus intuíció” segítségével képes mindent szerves egészbe rendezni, ahol aztán az emberi értelem alapvető tendenciái számára világosan kirajzolódnak. S arra Mannheim (akitől Panofsky a „dokumentumértelem” kifejezést kölcsönözött) már 1921-ben figyelmeztetett, hogy mindez nagyon közel áll az irracionálishoz. Ezzel persze távolról sem azt szeretném állítani, hogy ne lehetne nagyon is fontos hozadéka az általánosításoknak, absztrakcióknak, elengedhetetlen működései ezek gondolkodásunknak, csupán a történelem ilyen átfogó narratíváinak veszélyére szeretnék figyelmeztetni. (Mint ahogyan lényegében ezt teszik a 80-as évektől kezdve a legkülönbözőbb diszciplínákból kinőtt mindenféle új „kritikai” hajtások, élükön a cultural studies, a kritikai kultúrákutató tudományterületével.)

Hogyan is rajzolódik ki a látás újkori története Földényi könyvében? A tíz fő fejezetre tagolódo szöveget mintegy előszóként vezeti be az *Egy fekete négyzet* című írás, amely valójában nem is egy, hanem három fekete négyzetről szól: 1771-ből való az a karikatúra – ez a kép látható a könyv borítóján is –, amelyen egy úr, a műértő, kezében nagyítóval egy teljesen fekete képet vizsgál. Ennek párja a *Tristram Shandy* híres fekete oldala 1759-ből. S ami a 18. század közepén még csak parodisztikus ötletként merülhetett fel, azt 1915-ben átgondolt festői program részeként állították ki, ez Malevics *Fekete négyzete*. E három, a színük ellenére nagyon is különböző fekete négyzetben talál Földényi közös pontot. „Behatolni a képek világába, a 'tárgyak' közé, sőt, maguknak a tárgyaknak a közepébe, oda, ahol az embert a teljes sűrűség veszi körül és ahol valójában már semmit nem látni: ez az igazi feketeség” (18.) – s ebben osztozik a három munka. A látvány végtelen közelségére irányuló vágy vallásos színezetű, olyan természetű, mint a misztikus egyesülés vágya.

Ezzel már a történet lényegénél is vagyunk, Földényi számára a látás történetének ez a másfél évszázada arról szól, hogy miközben a világ egyre átláthatatlanabbá és szekularizáltabbá válik, hogyan próbálja az ember az „Isten szeme” mindent látó pozícióját maga elfoglalni.

A történet által lefedett időintervallum ennél is tágabb: Cusanus 1453-ban *Isten látásáról* írott traktátusa jelenti azt a kezdőpontot, ahol Földényi szerint a címtől eltérően valójában az emberi látás foglalkoztatja a szerzőt, valamint az a vágy, hogy saját látását láthatóvá tegye, hiszen ez a korlátozott életén való túllépést jelentené. Ezután egy csapásra a német koraromantikába érkezünk, ahol Friedrich festészete elsősorban azért lesz példaeértékű, mert ő nézőket festett, az ő pozíciójuk és a számukra feltáruló látvány elemzése segíthet megérteni a látást, hiszen a néző az a mező, ahol a látás „materializálódik”. A látás szubjektivizálásáról a 19. század kapcsán elég régóta beszélnek már, az érdekes az, hogy Földényi hőse hogyan példázza ezt. A cselekmény több szálon fut: egyrészt a romantikus természetkultusz és a fenséges iránti szenvedélyes vonzalom táplálja azt a késztetést, hogy a vándor soha nem látott látványok felé törjön, ahol a megfoghatatlan látványban való elmerülés, belefeledkezés érdekében fel kell függesztenie addigi tudását, s ahol lényének az Univerzummal való összefüggését úgy értheti meg, ha pillantása mindent egyszerre képes átfogni. Ez pedig nem más, mint az összehatás, vagyis úgy kell a teljességet megragadnia, hogy az egyedi látványokat felülmúlja, szintetizálja. Ennek festészeti megjelenítése a felhők képein át egészen Malevics tárgynélküliségéig vezet. A másik szál, persze összefonódva az elsővel, azokat az eszközöket veszi sorra, amelyeket az omnivízió igénye hívott életre: a léghajóút során megszakítás nélkül lehetett élvezni az egymásba mosódó horizontok látványát, a transzparencia csábítása a diorámákban nyert fényalakot, a látvány határolhatatlanságát a Claude-tükör érzékeltette, a képbe mint egy gömb középpontjába való belehelyezkedést a panoráma igyekezett imitálni. Végül nem egy optikai eszköz, hanem a vasút – ahogy azt már Schivelbusch megírta – dinamizálta végképp a látást, a távolságok és a köztük lévő átmenetek összekötésével létrehozta a nagy egységesítést, amely aztán már nemcsak képsorozatokért, hanem mozgóképekért kiált. A történet vége érdekes történelmi ugrással zárul (felborítja a lineáris időszerkezetet, írnám, ha fikcióról lenne szó). A fenti két szál, úgy tűnt, egymásba fonódva fut a 19. század második felének nagyvárosi élete felé, ahol immár nem a vándornak, hanem a dinamikus, ugyanakkor destabilizálódott látással rendelkező flâneurnak kellett megküzdenie a képek szüntelen egymásra következésével és a vizuális információ perceptuális és időbeli elcsúszásával. A kószáló alakjával – akit Walter Benjamin festett le legjobban – világitja meg Földényi e század megfigyelőjének helyzetét: „A kószáló kaleidoszkópként érzékeli a környezetét (...) Mindennek csak egy-egy szelete látszik, és az is csupán egy pillanatra (...) A modern élet kínálta látványok eleve a montázs alapján szerveződnek meg.” (176.) Ám nem itt ér véget a történet, hanem visszakanyarodunk száz évet, s láthatjuk, hogy „úgy járkál Diderot a Szalon termeiben (...) nem is járkál, hanem kószál, akárcsak Baudelaire...” (184.) Az ízlés és a kritika nagy 18. századi kérdései hirtelen betolakodnak Cézanne elé, s úgy tűnik, minden, amit Földényi a látás szubjektivizálásáról, s vele az új szubjektivitás-modellről eddig elmondott, már ekkor készen áll, hiszen a táblakép, amelyet Diderot néz, az őt figyelő néző önarcképe lesz, „az újkori szubjektum belsőjének a végtelenségét engedi megpillantani.” (189.) Arról, hogy táblakép és városi montázs elvontabb képe hogyan viszonyul egymáshoz, nem ír a szerző, ez már nem tartozik az általa tárgyalt problémák közé. Pedig fontos, hogy a nagy fordulatokat, váltásokat tételező és leíró munkák ne csak azt mutassák meg, mivel is történik a szakítás, hanem azt is, milyen elemek hordozzák a folytonosságot. Amit maga mögött hagy ez a fordulat, ezt világosan bemutatja Földényi, az a perspektíva. Friedrich képe a vándorról „megbízhatatlanná teszi” (36.), „elbizonytalanítja” (46.) a perspektívát, így az „hittelét

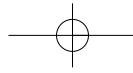
veszti" (73.). De még több is ennél, „a látás kritikájának megtestesítője" (uo.), amennyiben a kép nézőjének látópontjától eltérő nézőpontot (a vándorét) is megmutatva a képen, a nézőpont változtatható, esetleges voltát, és így az „objektivitás" megkérdőjelezését teszi szemlélhetővé. Több ponton úgy tűnik, mintha Földényi egy Panofsky előtti állásponthez kapcsolódna a perspektíva értelmezésével kapcsolatban, hiszen Panofsky írásának fő problémája pontosan a perspektívában lévő kettősség, hogy míg egyfelől a tárgyat pontos szabályokba foglaló objektivizmus, addig másfelől a festő/néző mindenkori választott helyére vonatkozik, ezáltal a szubjektumtól teszi azt függővé. A neokantiánus Panofsky tanulmánya a látás egyik a priori-jának, mintegy üres térnek a bemutatására vállalkozik, egyébként ellentmondásosan, amelyen keresztül a térszemlélet kifejeződése egyáltalán lehetséges. A perspektíva történeti elemzése alapján mutatja meg, hogy a tárgy nem független a megismeréstől, objektivitás és szubjektivitás közösen jelentik a tapasztalat feltételét. Tehát, amit Földényi a perspektivikus ábrázolás megingatásához köt, azt Panofsky a perspektíva lényegi ambivalenciájában már benne látja.

Elismerem, Földényi „történetének" ilyen rövid parafrázisa torzít. És itt érkezünk el egy, a könyv kapcsán meg nem kerülhető kérdéshez: történetet akar-e a szerző elmondani? Mert lehet, hogy tévedek, s a szerző nem is egy koherens történetet kíván előadni. Vannak erre utaló jelek. Nem tudományos megfigyelések, érvek, amelyek egy ilyen történet lehetőségét problémává tennék, hanem a szöveg bizonyos formai elemei engednek erre következtetni: azzal kezdtem, hogy az előző könyv záró része itt megismétlődik. És ismétlésekkel átszótt ez a könyv is. Számos helyen egész mondatok, mondatcsoportok szó szerint megismétlődnek. A 84. oldalon kell először visszalapozni a 44. oldalra, aztán a 96-on a 19-re, majd a 97-en a 36-ra, nem részletezem, én kilenc ilyen párt találtam, ami több annál, hogy véletlen legyen. Valamint a korábbi, Friedrichről szóló írás forrásidézteinek *nagy része* is megismétlődik a szövegben, hogy végül három ponttal (nem) lezárva visszakanyarodjon ismétlés formájában a vándor képéhez. Szándékolt körkörös szerkezettel van tehát dolgunk, amely kétségtelenül a lezáratlanság érzetét kelti, így elbizonytalanító. Tekintsük ezt rendkívül szellemes megoldásnak, amely a narratíva szintjén azt állítja, hogy lehetséges a modern ember látásának feltételezettségét és „felszabadítását" (34.), s vele a szubjektivitás új modelljét egyetlen történetben elmondani, ugyanakkor a forma azt sugallja, hogy nem lehet lezárást találni, így e folyamat történetét sem kerekíthető. Ha ez így van, szép és jó, ebben az esetben, úgy vélem, a szöveg irodalomként kivonja magát a tudományos megítélhetőség alól. Azt gondolom, azok között találja meg ideális olvasóit a könyv, akiktől nem áll távol a műfajok ilyen egybeolvadása. A másik típusú olvasó pedig azt feltételezheti a könyv szerkezetéről, hogy lazán kapcsolódó szövegrészekről van szó, ahol az ismétléseknek nincs formai jelentése, s e laza szövésű textúrából bontakozik ki egy többé-kevésbé összefüggő történeti értelmezés. Azok számára, akik így olvassák e könyvet, kellene a recenzensnek szakmai, kritikai észrevételeit összegyűjtenie. De mivel ily hosszán csupán az „összhatással" foglalkoztam, így a részletek felhőbe burkolóztak. Hogy ne maradjak mégis teljesen adós ezzel, a legrövidebb, egyoldalas alfejezethez szeretnék néhány megjegyzést fűzni. A fejezet címe *Kant tanítványa* (mármint a vándor), ami e ponton kanti kérdések formájában hivatott előkészíteni azt a később levonandó következtetést, hogy Friedrich a festészet kopernikuszi fordulatát hajtja végre, mikor festményén a saját látása feltételezettségének reflexióját viszi végbe. A vándort foglalkoztató első kérdés: „Honnan tudom biztosan eldönteni, hogy amit látok, az valóban az, aminek látszik? Tényleg azt látom, amire tekintetem irányul, vagy mindaz, ami elterül előttem, már az én gondolataimnak, vágyaimnak, elképzeléseimnek kivetülése?" (38.) Ez Descartes kérdése (lásd *Elmélkedések az első filozófiáról* – első elmélkedés), s ugyan a filozófiatörténet itt tett döntő fordulatot a szubjektum felé, így kétségtelenül helye van Földényi történetében, ám a gondolkodó én minden kapcsolatát fel is szá-

molta a testi világgal, ezért (is) kell Kantnak új formában feltennie kérdéseit csaknem 150 évvel később. „Mi az, ami előttem közvetlenül adott a maga érzékiségében, közvetlenségében, és mi az, amit én adok hozzá, az ítéletemmel, az értésemmel, az értelmezésemmel?” (uo.) A kérdés ebben a formában már közelebb van Kanthoz, de Kant kérdése még egy lépést visszalép, még alapvetőbb, hiszen azt kérdezi, hogy mik a feltételei a megismerésben a tárgyak empirikus adottságának. Tehát nem egyszerűen ítéletekkel, értelmezésekkel szubjektívizálom a „közvetlenül adottat”, hanem egyáltalán csak azért adódhat valami a szemléletben, mert az elme a priori formái már rendezik azt. Lambert hivatkozott művében (*La perspective affranchie de l'embaras du plan géométral*, 1759) a perspektívaszerkesztés egy, az addiginál sokkal hatékonyabb módjára tett javaslatot, melyben a képtérben elhelyezni kívánt tárgy alaprajza elkészítésének „akadályától szabadította meg” a szerkesztést. Talán túlzás ebben a geometriai munkában annak példáját látni, mint ami a „geometria igazságánál” már fontosabbnak véli az akár „szubjektív” és „önkéntes” „tapsztatlat igazságát”. (uo.)

De a részletek kevésbé érdekesek. A lényegesebb kérdés az, hogyan tudja egy elmélet azt az ellentmondást tudatosítani, hogy bár a történeti elemzés képes megmutatni a perspektíva kulturális alakzat voltát, ugyanakkor a történelmi szemlélet alapstruktúrája szintén perspektívikus, amennyiben a nézőpont és a tárgy, vagyis jelen és múlt közti távolság racionalizáló figyelembevételén alapul. Megkísérelhető-e a „látás felszabadulásának” olyan története, amely maga már „kiszabadult” ebből a történelemből? Vagy azt kell gondolnunk, hogy mégiscsak olyan a priorival van dolgunk, ami mind tényleges, mind történelmi látásunkat lehetővé teszi? Ám ezzel nem újra homogenizáljuk és végtelenítjük-e azt, aminek alakzat voltát egyszer már beláttuk? Vagy talán csak a kanti episztemológia nyelve az, ami fogva tart minket? Úgy vélem, e kérdések látenszen ott feszülnek ennek az írásnak az alapjainál.

Talán nem járok nagyon messze az igazságtól, ha a fent leírt ismétlések miatt úgy vélem, hogy Földényi újabb Friedrich-könyvének is tekinthető ez az írás. A téma kiterjesztésén túl, az előzőhöz képest itt változott a hangvétel is. Míg ott folyton csak veszedelmes magaslatozások között, a ritka légben jártunk, e mostani vándor ugyan még a csúcsra kívánczik, de lábát már a földön vetette meg. Színnel és erővel megírt szöveg ez is, amelynek nagy erénye, hogy már nem akar mindenáron mély lenni, talán már nem taglózza le, ha néha úgy érzi, „kihagyták az igazságból” (38.). A földön járunk, s ez nekem tetszik. Ahogy már írtam, a festészet-könyv vége megismétlődik ebben a könyvben, s itt is a szöveg záradéka visszakanyarodik a kezdethez. E visszatérések, ismétlések logikáját követve arra következtethetünk, hogy lesz majd e témában egy harmadik könyv is. Reménnyel tekintek e lehetőség elé, mert e két kötetből kirajzolódó tendencia alapján a recenzens annak ideális olvasója lesz.

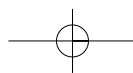
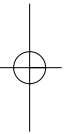

Tisztelt Olvasónk,

szomorú szívvel tudatjuk, hogy folyóiratunk ára az új évtől számonként 760 forintra nő. Csupán remélni tudjuk, hogy a lap iránti érdeklődését, elkötelezettségét ez a tény nem befolyásolja. Olvasóink támogatása nélkül nemhogy jövünk, de jelenkorunk sincsen. Minden kedves olvasónkat arra kérjük tehát, hogy előfizetésével, lapvásárlással, személyi jövedelemadója egy százalékának felajánlásával segítse elő a folyóirat fennmaradását.

Köszönettel:

a szerkesztőség

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SCHEIN GÁBOR verse 105
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei 107
KONRÁD GYÖRGY: Vendégkönyv (*Tűnődések a szabadságról*) [részletek]
110
MIRCEA CĂRTĂRESCU: A Silistra-korszak (*Részlet a Káprázat című
regényből*) 125
SÁNDOR IVÁN: Az éjszaka mélyén – 1914 (*regényrészlet*) 135
OSGYÁN EDINA: Oszlik (*novella*) 147
KERBER BALÁZS versei 152
MESTYÁN ÁDÁM verse 154
NYIZSNYÁNSZKI ANNA ESZTER verse 155
P. MÜLLER PÉTER: Kerengők a történelem színterén és színtere alatt
(*Weöres Sándor: A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban. Történelmi
panoptikum. Pécsi Nemzeti Színház*) 156
MARAFKÓ LÁSZLÓ: A szerkesztő és az élő „páncéling” (*Műhelyviták a
Jelenkornál – negyven év távlatából*) 165
MAKOVITZKY JÓZSEF: A tudomány megszabja a határokat (*Sz. Koncz
István beszélgetése*) 170

Czesław Miłosz (1911–2004)

- ANDRZEJ FRANASZEK: Visszatérés a Családias Európába, oly sok év
után 177
ANNA NASIŁOWSKA: Czesław Miłosz nehéz lengyelsége 182
JAROSŁAW KLEJNOCKI: Az Elkerülhetetlenről (*Néhány közép-európai
reflexió Czesław Miłosz három versével kapcsolatban*) 187
PIOTR ŚLIWIŃSKI: Le (nem) írt városok 192
ANDRZEJ STANISŁAW KOWALCZYK: Miłosz, Giedroyc, Mieroszewski
és az 1956-os magyar forradalom 199
TAKÁTS JÓZSEF: Czesław Miłosz tanuló- és vándorévei (*Czesław Miłosz:
Családias Európa*) 202

2012

FEBRUÁR

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

EKF-ÉRTÉKELÉS. Január 18-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában beszélgetést rendeztek arról a kiadványról, amelyben nyolc civil szakember nyújtott értékelést a Pécs – 2010 Európa Kulturális Fővárosa program tapasztalatairól. A beszélgetés résztvevői *Páva Zsolt* polgármester, *Ágoston Zoltán* és *Takáts József* voltak. Moderátorként *Patartics Zorán* működött közre, opponensként *Kákai László* vett részt a fórumon.

*

A PÉCSI CAFLISCH CUKRÁSZDA január 21-én Örkény-estet tartott az idén száz éve született íróra emlékezve. A rendezvényen a Pécsi Harmadik Színház színészei működtek közre, az est házigazdája *Horváth István* színművész volt.

MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAP. Idén is megtartották a Mészöly Miklós Emléknapot Szekszárdon január 19-én. A programsorozat keretében beszélgetéseket és könyvbemutatókat rendeztek, valamint bemutatták *Dér Asia* és *Gerőcs Péter Privát Mészöly* című dokumentumfilmjét. Immár nyolcadik alkalommal ítelték oda a Mészöly Miklós-díjat, amelyet *Szörényi László*, a Mészöly Miklós Egyesület elnöke adott át az ez évi díjazottnak, *Szkárosi Endrének*.

*

A MAGYAR KULTÚRA NAPJA alkalmából átadták az ez évi Márai Sándor-díjat. Az idei kitüntetettek *Hász Róbert*, *Mózes Attila* és *Oláh János*.

Szerzőink

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.

Konrád György (1933) – író, esszéista, szociológus, Budapesten él.

Mircea Cărtărescu (1956) – román író, költő, irodalomtörténész, Bukarestben él.

Kosztai Gabriella (1948) – színész, műfordító, Pécsen él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Osgyán Edina (1977) – szerkesztő, Érden él.

Kerber Balázs (1990) – költő, az ELTE BTK és az Eötvös Collegium klasszika-filológia szakos hallgatója, Budapesten él.

Mestyán Ádám (1979) – költő, Budapesten él.

Nyiznyánszki Anna Eszter (1975) – költő, Dunakeszin él.

P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Marafkó László (1944) – író, újságíró, Budapesten él.

Makovitzky József (1942) – akadémikus, patológus, Heidelbergben él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Andrzej Franaszek (1971) – lengyel irodalomkritikus, szerkesztő.

Karaba Márta Alexandra (1991) – a PPKE BTK szlavisztika szakos hallgatója, Visegrádon él.

Anna Nasiłowska (1958) – lengyel író, irodalomkritikus, publicista.

Jarosław Klejnocki (1963) – lengyel író, költő, esszéista, irodalomkritikus.

Tempfli Péter (1984) – az MTA Irodalomtudományi Intézet Közép- és kelet-európai Osztályának kutatója, Budapesten él.

Piotr Śliwiński (1962) – lengyel irodalomkritikus.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.

Andrzej Stanisław Kowalczyk (1957) – lengyel irodalomtörténész, esszéista.

Takáts József (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécsen él.

László Emese (1978) – kritikus, Budapesten él.

Balázs Imre József (1976) – kritikus, szerkesztő, Kolozsvárott él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Medve A. Zoltán (1961) – kritikus, műfordító, Pécsen él.

- LÁSZLÓ EMESE: „Lassan múltó bánatos napokra” (Bodor Ádám:
Verhovina madarai) 207
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Jéggel borított hát a tenger mélyén (Jász Attila:
Isten bőre. Nádor Tibor festményével és grafikáival) 211
GYÜRKY KATALIN: A kimondhatatlan dolgok regénye (Ljudmila
Ullickaja: Imágó) 215
MEDVE A. ZOLTÁN: Halmozottan hátrányos helyzet (Olja Savičević
Ivančević: Lehet, hogy novella) 220

KÉPEK

KÖRTVÉLYESI LÁSZLÓ fotói 160

---

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.*

E lapszámunk megjelenését a budapesti Lengyel Intézet támogatta.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

SCHEIN GÁBOR

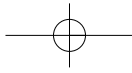
Karácsony másnapján, 2011

Kísértethazám, ha rólad gondolkodom, honnan vegyek annyi szeretetet, hogy visszanyeljem a gyomorból felöklendett irtózatot, a savas, keserű ízt? Sosem volt erkölcsöd, és míg panaszaid kivetnek a világból, gyilkol a politikád. A szívben itt, mint karácsonyi fényfüzér, mákonyos hazugságok ragyognak, és ha besötétedik fölötted az ég, reggelre még többen lesznek a megátalkodott hülyék, a sunyi törekvők, az atyáskodó gonoszok.

De látod, én most is ébren vagyok. Mögöttem rakva a könyvespolc. Mit ér? Könyvekkel már nem tévesztelek össze. Szemben az ablakon túl a háztetők távolabbra húzódnak, nem látszik az utca. Gyűlöltem itt iskolába járni. Korán megtanítottál igazságtalanságaidra, hogy alig lobban a láng, rácsap a koppintó, hogy kevés levegőből kell majd élni, hogy nem jut előre, aki érdemes, hogy behúzott nyakkal jár a remény.

A homlokzatokról itt minden lépést hüllőszemű istenek ügyelnek. Néma helyekre tér vissza, aki hazavágyik. Hirtelen öreg lesz, naphosszat ül az olvataq képernyő előtt, és elfelejt mindent. Mire neveltél, kísértethazám? Városaidat szürke felhő üli, a térképek szélén szenet vakarnak éhező gyerekeid a salak alól, és te egy múlt századi rossz finálé kopott jelmezei közt válogatsz? A színlapról kedvenced még mindig az öreg szeparépincér?

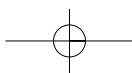
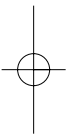
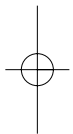
A hüllőszemek holnapra talán háborút ígérnek. Ha nincs remény, nincs félelem, és mi egy nyakcsigolya az éjszaka sötétjéhez képest? A terror, igaz, nem segít a hiányon, amelyből annyi unalom és kegyetlenség fakadt, de ha látod majd a menekülőket, megint választasz nekik lámpavasat vagy hidat? A gipszből öntött istenek soha sem gondoltak az örökkévalóságra. Elvégre a terror parancsa ez: a gondolat legyen konkrét, mint egy kivet fog!

Most az álom idején, amikor az ösztönök megadják magukat az esztétikának, azon sem csodálkoznék, ha a párkányomra tenné fejét egy szomorú dromedár, és megkérdezné, igaz-e, amit róla meg a tű fokáról beszélnek. De a most nem tart tovább hat másodpercnél. Az idő akárhányszor átbújik saját hurkán, amíg történelmet mesél, és így nyers emberi húst ehét. Ezért foglyodnak, aki nem akar ölni, és látja, miként gyűlik fejedre a gyalázat, utolsó eszköze a hús önkéntes megsemmisítése.

És te kordonnal zárod körül, reflektorokkal, bömbölő zenével kínzod őt, kísértethazám? Mért, hogy ép ésszel téged csak elárulni lehet? A jól fésült kifutófiú vigyorogva száll ki a szolgálati Audiból, mert tudja, hogy akit besúgással, följelentéssel programoztak, amikor mozdulnia kéne, befogja a fülét, és inkább ül az olajos hagymaszagban, csak ne kelljen ablakot nyitnia. Nehogy kiderüljön, hogy odakint tavasz van. Vagy tél, amely nem látott még havat. Nehogy meg kelljen fognia valakinek a kezét.

A homlokzatokon még látszanak a régi lövésnyomok. Itt a háborúk csak elkezdődnek, és bár a vonatok menetrend szerint közlekednek, soha sem érnek véget. A peronon minden férfi tudja, ki az ellensége, és hogy legszívesebben mit tenne vele. Aki az egyik városból el akar jutni a másikba, az utolsó töltényig kitart az őrületben. Szégyenedet ismered-e, kísértethazám? Tudod-e, mért marad minden az elrontott helyén? Most az éjszaka csendes és tiszta, alszanak benne, akik délre összezavarják dobbanásait.

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Szimpla futamlás

*Mint a gyerek
Játszani a gangra –
Úgy vágyódom
Belülről a hangra.*

*Mint a szelek
Fagyokból tavaszba –
Elvágódom
Hangokból szavakba.*

*Mint kikelet
Új telekbe térve –
Úgy vágyódom
Szavakból a térbe.*

*Tűnt egekből
Vágyódom a hangra –
Mint a gyerek
Játszani a gangra.*

Csíkszereda, 1911. október 16.

Lázáry René Sándor 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. 1890-től már főleg Marosvásárhelyen élt – Marosárpatakon hunyt el 1929 októberében. Költői műveinek és írott hagyatékának méltó felfedezése még hosszú ideig váratott magára. Verseinek legelső, bár elenyésző része csak 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékból, aztán később mind nagyobb és nagyobb adagokban, de szinte véletlenszerűen, a Teleki Téka titkosított állományából, illetőleg a költő özvegyének, Vajdaréthy Júliának hosszan lappangó hagyatékából, továbbá más, korabeli (részben családi, részben baráti) hagyatékokból is. Igen terjedelmes, bár eléggé szétszórt lírai életműről lévén szó, még a Lázáry-versek és verstördékek számát tekintve sem bocsátkozhatunk számításokba, sem előzetes mérlegelésekbe, mert a már-már egésznek mutakozó szövegkorpusz még újabb meglepetéseket is tartogathat – földolgozása roppant időigényes, hosszú évekre rúghat, ám kétségtelenül folyamatban van. (Közléteszi: Kovács András Ferenc.)

(Mint norvég sarki fény...)

*Mint norvég sarki fény a higgadt svéd sörön,
Lelkem fagyos sugár, s nem pirkad vélt öröm,
Nem habzik új remény rég megtörött, jeges
Lét felszínén – a szó, a vers fölösleges.*

Csíkszereda, 1911. október 25.

Apotheosis

*Ha majd alászáll Azrael
Rádtör dübörgőn áthat Ő
A láthatatlan látható
Kit áld Egyiptom Izrael*

*A semmi siratófalán
A hallgatáson át fakad
A fény az árnyak sorsa tán
Suhogni álmodsz szárnyakat*

*A titkos kamrák kincseit
Kutatná lelked dolgait
Az angyal hogyha volna hit
De nincs sehol már nincsen itt*

*Ha nem maradt már rá szavad
Az Úr is megjön majd talán
A tenger csendje átszakad
Szaggatja szét a zárat
Szívednek pántos ajtaján*

Marosvásárhely, 1911. november 8.

Folio verso

(Öt tétel múlt évi naplóból)

I.

*„Ha még írhattam,
Mindig boldog és szabad
Szerettem volna
Lenni – ameddig írtam
Olykor boldog és szabad
Is voltam, bizonyára.”*

II.

*„Illúziótlan
Néha tán vagyok – inkább
Depressziótlan
Kellene élni derűs
Ég deresült mosolyát,
Amíg a kedv alászáll.”*

III.

*„Mit is írhatnék?
Tán már nem is írhatnék
Semmit. Fölöttem
Vak alkonyég lobog, leng –
Agg, szótlán isten arca –
Gyűrött, üres papírlap.”*

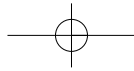
IV.

*„Csak hátlapjára
Íródtam a bölcsebben,
Szebben teleírt
Világnak – fordíthatnak
Rajtam az értők – fordíts
Értem a folytatáshoz!”*

V.

*„A túloldalról,
Mint íráskép fonákja,
Átütök olykor –
Szétfolyó tintanyomok,
Karcos ceruzahegyek
Tört hieroglifái...”*

Marosvásárhely, 1929. január 5-én

KONRÁD GYÖRGY

Vendégkönyv

Tűnődések a szabadságról (részletek)

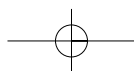
Tegnap klinikai felülvizsgálaton voltam. Mennyi van még hátra? Legjózanabb, ha arra készülök, hogy kevés. Két barátomnak prosztatatarákja van, tanakodnak, hogy sugárral pusztítsák-e a daganatot, vagy kemoterápiával. Szeretnének még egy darabig életben maradni.

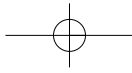
Azt a gondolatot is megszokhatnám, hogy utoljára oltom el az ágylámpát, de talán adódik még egy kis haladék. A könyveimben lehet körülszaglászni, bá-mészzkodni, és körülolvasni néhány összetartozó személyes rögeszmét.

Karrier nem érdekelt, akadémiai környezetre sem vágytam. A város és a halottak visszahúznak, de itt is, ott is vannak gyerekeim, unokáim, néha összejövünk. A sárga villamost néztem: egy lány állt a lépcsőn, fenekéig ért a copfja. Az elemi iskolapadban két marokkal megfogtam Baba fényes-fekete, kövér copfját, Baba hátrahajtotta a fejét, belecsókoltam a jó szagú választékába. Babának a koponyája is husoskás volt. Nem tudtam eldönteni, hogy kinek a combja tetszik nekem jobban, Babáé vagy Icaé, az egyik vastkos, a másik nyúlánk. Három nővel éltem egy évnél tovább házasságban, ágyban, asztalnál; három feleség nem túl sok. Meg még, akikkel nem voltunk összeházasodva. A szerelemről biztonságosan csak annyit tudhatok, amennyit ebben a három házasságban, meg még néhány hosszabb viszonyban megtudtam. Velük mutatkoztam, mint párommal, velük együtt néztek a többiek is egy párnak, velük voltam szövetségben. Két asszony elvált tőlem, a harmadik mellett már mióta elvagyok.

Én és nem-én feloldódásának sejtelve vallásos vagy szerelmi misztika. Különállásunk azonban áthidalhatatlan tény, közeledünk, távolodunk; a szerelmestől nem igazán kedves, ha tisztánlátásra törekszik. Egy házasság döntések hosszú sora, naponta úgy döntök, hogy mindenki másnál ő a fontosabb, és hogy megteszek érte mindent. Házasságban az ember azzal marad, aki neki a legjobb.

Nem az lesz féltékeny, akit megcsalnak, hanem azt csalják meg, aki féltékeny. Végül is mindig az ízlés dönt, ami több is, kevesebb is az erkölcsnél, kiszámíthatatlan, és nem vonható felelősségre, de rábízta magát az improvizációra. Nem azért vagy féltékeny, mert a másik csapongása felháborít, hanem mert a szerelemben is magadat akarod igazolni, önérzetedet felmagasztosítani. Ahogy az isteneket undorítja az idegen bálvány előtt bemutatott áldozat, bennünket is. De miért akar az ember bálvány lenni? Valójában sehol nem vagy egyetlen és pótolhatatlan, te meg makacsul ragaszkodsz ahhoz az illúzióhoz, hogy kedvesed számára egyedülvaló vagy. Néha ez igaz is, ideig-óráig, halálotok órájáig netán.

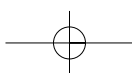
Magadban hordod egykori szerelmes énjedet, nem tudod és nem is igazán akarsz kitakarítani őket magadból. A háború és a forradalom utáni újrendeződések mutatták, hogy a gyász összefér a megismétlődő házassággal. A szerelemben mindenki szerencsétlen, aki tőle vár mindent, szándékosan idézzük elő tudatunk elködösülését, rajtunk áll, hogy alámerülünk-e a rajongásba, vagy sem. Kis állomásokon átsuhan, fehér sírkövek és fehérre mázolt kerítések, zöld falak között megy a vonat. Tanulok a falvaktól, városoktól, a horizontális látásmódtól. A fontos dolgok egymás mellett vannak, magamévá tettem a települések filozófiáját, beszövik magukat a tájba. Nemsokára megérkezem az állomásra, ahol a feleségem és egyik gyerekünk várni fog.

*

A nappaliban, a verandán és a kerti padon hellyel kínálok a vendégeket. Az elmúlt évtizedekben segítettem mozgásban tartani néhány eszmét. Érdekesnek láttam a kavarodást, és szemmel tartottam a legújabb évjáratú giccset. Döntéseimben az írómesterség erkölcsége vezetett, legalábbis ezt szerettem volna hinni. És mi lenne az? – kérdezte a démon. A szellem önállóságának az akarata, dadogom. Egyébként, minden tudásunk csálé, félreértésről-félreértésre baktatunk, illúzióink bárkájában vitorlázunk, ami ma szép, az holnap nevenséges lesz. Van félreértés, amely kiválóan működik, a gyűlölet beszéde ezen a tájon, mint kés a vajban. Ahogy a paranoia, úgy az ellentéte, a giccs is remekül működik. Tágulás-szűkülés, sok emberben megfordultam, önéletrajzi valóságom elvalótlanodott. Tépd szét magad, aztán rakd össze, és tépd szét megint. Nem bánám, ha betűrajzolgatás közben jönnének értem. Bolygó lélek, átváltozó első személy, félig-meddig önéletrajz, mindazokkal együtt, akikbe a hintázó ének kedve van átlengeni. Baktatok az utcán, látok egy öregasszonyt, és már én vagyok az öregasszony. Mondataimnak a valóság nem a tárgya, hanem csak az eszköze. Akarom az agyrobbanást, meg a hosszan telő, édes órákat is számolatlanul. Berendezem a színpadot, és felizzanak a látvány körvonalai.

*

Önkényuralomban ellenzékbe húzódtam, ott legalább történik valami. Az egyik gépiratpéldányt plasztiksákban egy szénhalom alá dugtam. Néztam a pártvezetők csókját, a virágcsokros úttörők karra emelését, a népviseletbe öltözött kenyérkínáló asszonyokat és a katonai parádék tank- és rakétaoszlopait. Nem tápláltam mogorva sértettséget, bosszúvágyó keserűséget országom vagy a keleti tömb hatalmasságai ellen. Ha módomban is állt volna öklömet rázva heves tüntetéseken ordítani ellenük, akkor sem tettem volna. De ha kérdik, hogy menjenek-e, egy súlyos bólintás lett volna a válaszom. Diákkoromban sem féltem, ha kihívtak a táblához, most se félek, ha fölmegek a katedrára. Elutaztam a kontinens túlsó végébe, előadást tartottam a kért nyelven, előtte igyekeztem semmire sem gondolni, de megittam két konyakot, füstfelhőbe burkolóztam, és elcsíptem a szövegforgatagból az első mondatot, ha abba jól belekapaszodom, majd húz tovább. Gondolatmenetemben nem sietek, nagy vargabetűket rajzolok, már

majdnem belépek a temetőbe, de az utolsó pillanatban elkanyarodom. Nem szerettem iskolába járni, kerültem a szervezett közösségeket, a tumultusokat, házi mulatságokból hamar eltűntem. A lelki kényelmetlenség testi fáradtságot okoz, de a vérrokonokkal más a helyzet. Anyámat és a gyerekeimet a közelemben akartam tudni, ha nem is szántam rájuk sok időt. Lássam őket, tudjam, hogy jól vannak.

Fiatalkoromban úgy gondoltam, hogy ez a feladat: magyar írónak lenni, életre szóló megfigyelőposzt. Továbbá: hiába vagyok zsidó, természetesen beszélni, írni magyarul tudok csak, és éntőlem már minden más csak erőltetés volna. Ennélfogva be kellett rendezkednem egy saját fatalizmusra.

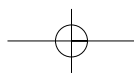
*

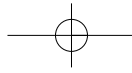
1945 februárjában, Berettyóújfaluban, amikor megtudtam, hogy csak mi élünk, és hogy a többi gyereket, iskolatársaimat megölték, elővett, jobban mondva folytatódott a bűntudat, amelyet már kisgyerekkoromban is éreztem, hogy itt valami nincsen rendben, és talán szégyenkezni kellene azért, mert a többieknél módosabban élünk. A környezetem általában irigyelt, és szinte sohasem sajnált. Szerettem egyedül játszani, órákig el tudtam ülni egy lábosfedővel, amelyet ferdén az ebédlőasztalunk pereméhez támasztottam, és úgy képzeltem, hogy egy száguldó autóban ülök. Aztán eltelt fél évszázad, vagy több, lett öt gyerek, jöttek az unokák, gondoskodtam a család megélhetéséről, és igyekeztem az otthoniaknak nem alkalmatlankodni. Az a dolgom, hogy meleg biztatást nyújtsak nekik, így is lesz bajuk elég, lesz mindenféle szorongás, életkudarc, magány, bánat, veszteség, amelyekről a szülő nem is tud. Apám hetvenhárom, anyám kilencvenkilenc éves volt, amikor meghalt. Az első meghajlás a nőké, de talán a férfiaknak is jusson valami. Szegény apák: nők hosszú élete és férfiak korai halála. Megrokkant, munkaszolgálatból, hadifogságból hazajött apák, felkötött, háborús bűnös apák, börtönben összetört, félelemtől elbutult apák. Kórházi rémkép: csupa nyitott, üres száj. Vén roncsok közössége a kórteremben. Apám öreg unokafivére megvakult, kivágták a szemét, hallgatta a metszést, a másik szemével szépnak tartja az üvegszemét, hálás érte, dicséri az orvost. Apám csendesen eltűnt anyám mellől, azután anyám barátnői is elhaltak.

*

Leteszik Marci bácsit a folyosón a földre, két napig ott van, anyámat hívja eszméletlen, közben egy unokaöcs, az örököse, egyébként gazdag ember, felmegy a lakására, és feltúrja a szekrényeket. Kell, hogy legyen pénze a bácsinak, nyugtalanodik, hogy nem kapja meg. Főorvos ugyanabban a kórházban, de nem ér rá az öreg rokonnal törődni.

Itt volt Jutka párizsi nagybátyja, gyáros, értelmes, szivarozgató, hallókészülékes ember, akinek a négy gyereke már mind házas. Az unokák közül egyikre azt mondja, hogy csinos, de nem ér semmit, mert nincs benne ambíció. Egy másikra ugyanezt. Van két kicsi, azok erősek, nézi őket, mint az istállóban a csikókat. Ha nincs *cadre de vie*, akkor nem ér semmit.

Idős korokban az emberek gyakran beszélgetnek az eltávozottakkal, mert ökörlöttük már mindenki elment, és ha csak távolra költözött is, mi különbség van aközött, aki halott, vagy aki bár még él, de sohasem jön?

Anyám mondta, hogy legkedvesebb nővére nemrég itt járt, noha hatvan éve Auschwitzban ölték meg, de ha ezt mondtam kilencvenhét éves anyámnak, nem igazán akarta tudomásul venni, ő inkább úgy emlékezett, hogy a nővére itt járt.

*

Hogy az embernek kell-e az emlékezés? Úgy, ahogy a járás kell a lábnak. Anélkül elsorvad. Aki nem emlékezik, az tudatsorvadásban szenved, valamilyen szervét nem használja, ami a többire is bénítóan hat. Kell az emlékezés, bárhol van az ember, bármilyen álmosító környezetben, mindig kiszökhet, elszórakoztathatja magát. Az emlékezés maga a humánium. A természet közömbös a történettel szemben. A tömegsír helyén a fű nem kevésbé zöld, mint máshol. A természet nem gyászol és nem is tanúskodik. Emlékezni természet- és halállelles akció. Az emlékezés az embertől ugyanolyan vakmerőség, mint a tűzgyújtás.

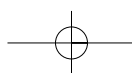
*

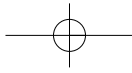
A hét elején meghívtak egy Zalabaksa nevű faluba, hogy beszéljek Danilo Kišről, aki a helyi elemi iskola tanulója volt. A gyerekeket felsorakoztatták az iskola előtt, néhány felnőtt is ott állt, szélén. A tanuló ifjúság szerette hallani, hogy Danilo nagy csibész volt, lökdösték egymást a nagy csibészek, hogy még őbelőlük is lehet híres író. Aztán leleplezték a róla szóló emléktáblát. A polgármester megajándékozott hidegen sajtolt tökmagolajjal, prosztatabántalmak ellen állítólag jó, tette hozzá.

Ha, mondjuk, Ann Arborban vagy Lisszabonban a repülőtérről jövet a szállodaszobában kicsomagoltam, lementem a bárba, és tartottam egyenesen a helyiség súlypontja, vagyis Danilo felé. Ott voltak az elmaradhatatlan kellékek, whisky és Gauloise, és ott volt a közelben valami nézhető nő, akit Danilo mintegy fedezékből szemmel tartott. Hajnali zárórákor még mindig Danilo volt a helyiség súlypontja. Valamiről azt mondta, hogy *marhaság*, ez ismerős, ennek örültem, ezt nagyon jól tudta mondani, hosszú ujjával a levegőbe csapva, mintha teniszlabdát pattogatna. A bárzongorista csupa jó számot játszott, *Csillagok hulltak Alabamára*. A nappal esti mulatság nélkül az ördögé, ebben megállapodtunk. Danilónak is tetszett Gogol nézete, hogy az ördög sekélyes, nem romantikus.

*

Most pedig ürítem a poharamat mindazoknak a nőknek és férfiaknak a tiszteletére, akiknek jóvoltából közénk bocsátkozik a szabadság rendje. Lengeti a szél a függönyt, nyitva van az ablak, hancúrozik a nyár. A megoldási ajánlatokra Danilo válasza a hitetlenség volt, mert azt sem gondolta, hogy az emberi problémákat meg lehetne, vagy meg kellene oldani. Elviseljük őket, szórakozunk rajtuk, és szomorkodunk miattuk. Barátságos önzés, a bajok tartósak, és megvár-

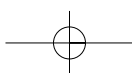
nak. Danilónak tetszettek a gyerekek, de ő volt a gyerek, róla gondoskodjanak. Fiú volt, nem apa, én meg inkább az utóbbi. Jeruzsálemben egymás mellett laktunk a Mishkenot Sha'ananim nevű vendégházban, már nem emlékszem, hogy ki intézte el a meghívásunkat, talán Herbert Pundik, a dán *Politiken* szerkesztője? Vagy Amerikában valaki más? Látom, hogy ülök egy New York-i hivatali íróasztalnál, azt hiszem, a Jerusalem Fund helyiségében, már elég neves voltam ahhoz, és politikailag eléggé kívánatos, hogy Danilót is meghívják velem együtt. Kicsit fáradt volt és kicsit óvatos, valami orroperáció után, gyengébben csillogott a szeme, és talán kissé meg is volt bántva, mert én jártam a magányos sétáimat, és leültem jegyezgetni délelőttönként. Ő inkább hevert, olvasott, de aztán elkapták a jugoszláv zsidók, és vitték kibucokba, öregasszonyokhoz, akik a csupakő Kopasz Szigeten voltak internáló táborban, és aztán valahogy kijutottak ide. Mindenki elő akarta adni az ő szenvedéstörténetét, Danilo pedig a régi Dubrovnikba képzelte magát vissza, mert a mai emberekhez nem akart túlságosan közel kerülni. Sétáltunk az óvárosban, nem nagyon hosszan, hogy ne fáradjon el, ő hűvösebb volt, a szeme nem járt úgy körül, mint az enyém. A muzulmán látványok, boltosok, kávéosok neki kevésbé voltak újszerűek, megszokta ezt Boszniából. Az iszlám a Balkánon banálisabb, mint Budapesten.

Ahogy az otthoni délszlávoknak az agyukra ment a nacionalizmus, úgy őt egyre inkább zsidónak látták. *Nem lehet velük beszélni, félóra múlva és két pohár után elveszik ezt a lemezt. Akkor inkább hazamegyek olvasni. Mind megbolondultak, mind ugyanazt mondja. Egyik se különösebben rossz, nem is nagyon jók, elfoglalják magukat azzal, hogy gyűlölik egymást. Gyűlölet nélkül nem tudnak mihez kezdeni. Nálatok is van sok marha, de azok nem fogják ölni egymást. Ezek az itteni marhák vadabbak, gátlástalanabbak, előbb-utóbb szétlövik egymást, és addig nem nyugszanak, amíg a temetőket föl nem töltik.*

1989 őszén letette a tollat, félt. Hogy ez most igazi. Noha készült rá, meg volt lepve. És akkor már nem számítanak a könyvek. De a híradót megnézte, az ügyekről beszélt. Kellenek az ügyek, kell a beszédtema, a teniszbajnokság is megteszi. Aki a halandóságát észben tartja, azt kevés dolog hozza ki a sodrából, a testi gyötrődést leszámítva.

*

Ezt a könyvet azért is ajánlom velem egykorú unokatestvérem, Zádor István és Danilo Kiš emlékének, mert egy napon véletlenül, egymás után magnetofonkazetták között böngészve, az ő hangjukat vettem elő. Zene helyett megszólalt egy rekedtes, robusztus férfihang, és indulatosan azt mondta: marhaság. Hát igen: Danilo! Majd mintha a saját hangomat hallanám, de jóval fiatalabban, az 1956-os forradalom előzményeiről, én nem tudtam volna erről ilyen értelmesen beszélni. Velem egykorú unokafivérem, Zádor István volt az: egy évvel a halála előtt, 1959-ben Londonban tartott egy előadást, azt vették föl magnetofonszalagra a barátai. Fél évvel később István öngyilkos lett. Kelet-európai sorsok, magyar falvakból indulnak el, mindkettejüknek megölték az apját, csak mert zsidó. István Oxfordban, Danilo Párizsban halt meg. Cipelték magukkal ezt a régiót, ahonnan származtak.

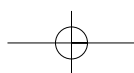
*

Bolyongásaimba bevillantak a negyvenötös képek: budapesti romok, kiégett, földig omlott, félig lebombázott, vagy csak ágyúgolyóval kilyukasztott házak, vak ablakok. A parkokban, a tereken, mindenütt, ahol ásható, csákányozható föld volt az aszfalt mellett, ott voltak a nemrég eltemetett hullák. Az első napokban, mindenütt ment a holttestek kiásása, kétkerekű taligákon vitték halottaikat az emberek az egyik friss temetőbe. Munkahelyem közelében is volt egy ilyen temető, amely egy szelvényt őrzött az utolsó háborús év történéseiből. A hetvenes években gyakran kijártam oda az irodámból, eltanyáztam a széles köveken, olvastam, és néztem az öregasszonyokat földalatti drágáik fölött.

*

Laktam egy munkahelynek bérelt, falusi parasztházban, amelynek a szobáiba be lehetett nézni; többször képzeltem, hogy kívülről valaki célba vesz. Hogy ne érjen váratlanul, ha rámtörnek, a baltát odakészítettem az ágy lábához. Belülről csukóztam, s ha kopogtak, gyorsan elsüllyesztettem az épp előttem levő papírokat egy nem túl fortélyos rejtekhelyre. Szétnyitható munkaasztalom alatt volt egy rekesz, amelynek nem volt oldalról fogantyús fiókja, és csak akkor látszott, ha fölemeltem az asztallapot. Miért ne emelnék? Valóban. De mivel a házkutatók nem fedezték fel, azt kell mondanom, hogy jó hely volt, csakúgy, mint a szén alá kapart plasztikzsák. Új szobában mindig azt néztem, hogy lehet kiszökni innen, s hogy adódik-e benne valami dughely. Mikor a vizsgálati fogságból elengedtek, próbáltam újra összebarátkozni Budapesttel, álltam a metróállomások alásüllyedő mozgólépcsőjén, néztem a szemben fölemelkedőket: ki az, aki nem adna fel?

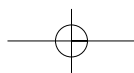
A hatvanas években mint a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet szociológusa hetente röpködtem Pécsre. Nyolc órakor léptem ki budapesti házunk kapuján, és tíz órakor elfoglaltam szokásos ülőhelyemet a pécsi Nádor kávéházban, ott írtam *A látogató* című regényemnek jó néhány oldalát. Sokat kószáltam ebben a városban barátommal és munkatársammal, Szelényi Ivánnal. Jól éreztem magam Pécsen, olvastam a múltjáról, régi újságait lapozgattam, több helybeli nővel és férfivel vacsoráztam, és mitológiával kecsgetetőnek éreztem a balkánias, kis utcákat a budai városrészben, Zidinában és Puturlukon. Szerettem az áttekinthetőségét; fentről, a Tettyéről az egészet átláthattam. A Magaslati út környéke olyan volt, mint Budapesten a Rózsadomb, az Uránváros volt a klasszikus lakótelep, a Király (akkor Kossuth) utca volt a magyar városok, tulajdonképpen kis-nagyvárosok egyik igazi sétálóutcája, ahogy a Széchenyi tér is páratlan, akkor is varázsos volt, és ma is az. Van a pécsi életnek valami állandó, szerény élvezetessége. Színházi fesztivál idején lacikonyhák és borozók tömkelege ülteti le a diáktifaltságot és a vendégeket padok mellé megejtő tereken. A tervezett könyv nem született meg. Miért? Az olyan kérdésre, amelyre több válasz adódik, okosabb egyáltalán nem válaszolni, és valami olyasmit motyogni, hogy nem ment. A hajdani szerelem nem volt feléleszthető.

Az első sík tehát a látványoké, a leírásé, amelynek keverednie kell az időbeli kiterjedéssel, a város történelmével, a civilizáció lerakódásának a rétegeivel, az emberi múlt zárt fejezeteivel, ahogy mégis ezt a mozgó, formált és kerekded, egybelátható és mégis áthatolhatatlan egységet létrehozták. A transzindividuális regényírásnak azt a szintjét szeretném megtalálni ebben a könyvben, a történelmi-térbeli képződést, ezt a lassú, csöndes munkát, ahogy a civilizáció elnyeli a történelmi kataklizmákat, az egyéni tragédiákat, örültségeket, a kis, dolgos sorokat, a fészekrakó mozdulatokat, elhelyezi őket a történelem sötétben világító névtelenségében, és mindegyre újratelemi önmagát. Idetenném a jelenkor lenyomatait is, az újságokat, a sírfeliratokat, a díszokleveleket és az emléktáblákat, a huszadik század botránykrónikájából összeillesztett szemelvényeket. Hetente utazom Pécsre olykor Ivánnal, máskor egyedül, interjúk, mélyinterjúk, újság, rádió, beosztott idő, most ezzel beszélek, egy óra múlva azzal, délután megint másval, közben a felvétel szervezése. Helyi szervező munkatársnőnk, Klára többnyire elkísér, örülne, ha szeretném a városát, behív kis udvarokba, sikátorokba, bicskás kocsmákba és az aranyifjúság bárjába, mindenkit ismer, kommentál, elmesél. Körülvesz az óvatos, a meghunyászkodó, a történelem vasszekere alá fekvő, vidéki kisváros. Szabadságodban áll túlnézni a tanácselnökön, ha nagy színpadot akarsz látni, ahol hitek csapnak össze és világfilozófiák mérkőznek. Készíthetsz interjúkat ebben a városban régi és új hősökkel, megkérdezheted a történelem bármelyik szereplőjét. A kutatói jelentés Pécsről várostervező intézetnek lehetne a trambulín, a regény kiindulópontja. Így az eshetőségek, a lehetőségek, a kísérleti elgondolások világába jutottunk, mert nincs város célok, fantáziák, vad és káprázatos elképzelések nélkül. Filmet készítek magamnak, képeket és gondolatokat fabrikálok össze, próbát teszek, elvetem, játszom, abba hagyom, megunom. Könyvemnek tehát a magányos mesterkedés az alapszöveve.

Mi a filozófiai kérdése ennek a nagy processziónak? Egy komédiázó Pantheon. A Rousseau úr ódon, preromantikus kérdése: *Ment-e elébb az emberiség?* Majd egy romantikus képeslap: *Lélek a halál és a csakazértis között.* Inga a születés és a megsemmisülés gondolata, a kétségbeesés és a megváltó fénybeszállás vagy a hazatalálás eszméje között. Sétálunk a Széchenyi téren, a török szultán helyet foglal a dzsámiban, megint van egy hitvita fenn a kis havihegyi kápolnában, amelyben újabban esküvőket rendeznek, és halottakért mondanak imát. Az évek múlásával kidobják a csontokat a földből, és eladják újra a sírokat. A városban színházi fesztivál van, és Pécsset elképzelhetjük úgy is, mint egy nagy színpadot, lehetne a Dóm előtt misztériumjátékot játszani. Kerthelyiség is van a Modern képtár kőszobrai között, a padokon ülnek az egykori mesterek, Gulácsyval a kis szobácskákban beszélgetünk az ópiumszívó képe előtt. Íme a dóm, az egyetem, vendéglők, egy keskeny utcácska, az egykori gettó és a hajdani kupleráj, a futballpálya, a vasútállomás, a bevásárlóközpont, a cigánynegyed, a börtön, a kis utcából fel lehet nézni a rácsos ablakra, a bíróság, a rendőrkapitányság és a Légszeszgyár utcában az állambiztonság hivatala. Jöjjön hát egy könyv egy városról, amely már kétezer évvel ezelőtt is létezett. Megrázom a fejemet, akár egy kaleidoszkópot, és a kis üvegtörmelékek, fémdarabocskák és papírfafatok, melyeket a szemem előtt hengerükben forgatok, egyszer csak valamilyen rejtély folytán összeállnak egy új,

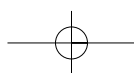

addig nem volt képzeleti valósággá. Nincs semmiféle céloom, ahogy felbukkan egy cél, lelövöm, mint a céllövöldében. Lassan járok, nem az előrehaladás érdekel, az a hivatásom, hogy járókelő legyek, a városnak a járókelő az emblémája. Már felnőtt voltam, mikor először jöttem ide, itt engem semmilyen fájdalmas emlék nem karmolt. A tiszántúlinak új volt a Dunántúl, meseszerű, mintha olvasta volna.

1966. július. Két napig Pécsen voltam. Fényes napsütésben, déli szél ellen repülünk. Függőlegesen dobálta a gépet, olyan volt, mint egy gyorsliftben állni, ellentétes irányokba süllyedt és emelkedett a gyomrom. Megbillent szárnyak mellett futottak oldalvást a gyalogutak, gondos négyzetekre szabdalt mezők, hozzáértő földmérők grafikái, csupa síkidom, szögletesek jobbára, értelmes, domborzat-követő kanyarulatok, kőbányák, homokfejtők, erdészházak, alumínium ciszternák, okosan tagozott dunántúli települések, bondorodó erdőségek, csillámló belvizek, metszett csatornák, árnyékfoltos kacsausztatók, vidám egyformaság. Már bóbiskolok, az újságot átfutottam, utastársaimat is megnéztem, a repülés alig különbözik egy villamosutazástól. Egy hátsó, jó lelátású helyet szoktam elfoglalni, és a repülőtéren nevezett pécsi lúd- és birkalegelőn már köszönő viszonyban vagyok a napégette, félkarú repülőtéri mindenessel, vezető is, besoztott is, és teljes személyzet egymagában, libanyáj gágog körülötte. Aztán az autóbuszút látványai, a temető, a bőrgyár, az üvegházi kertészet, mind ott várakozik a maga emlékpáholyában. Írni akarok erről a városról hivatalos feladatomon túlmenően is, a lakótelep-szociológia jó alkalom és ürügy az ismerkedésre. Keverni fogom más városok képével, képzelt várost teremtök, térképpel és intézményekkel, műemlékekkel, hegy- és vízrajzzal, rétegezett, oldalról meglátott társadalommal. Nem szociográfiát tervezek, nem is riportregényt, nem is balzaci *jeleneteket a vidéki életből*. Mégis, valami egészet, kettős, tágított perspektívába téve. Az egyik térbeli: a székesegyháztól a dögtemetőig, a bányásztelepektől és a hegyi kápolnáktól a főtérig, a nyüzsgő, belvárosi utcákig, a szálló előtt tollászkodó galambokig, a kávéházban sörözgető költőig.

Pécs kisváros, és ugyanakkor nagy, minden város egyszerre kicsi és nagy, ha például idős korban akarod bejárni. Keveset használtam az adottságaimból, keveset olvastam el a könyveimből, az öltönyeimet sem viseltem el. Mindinkább óvakodom közel menni vagy közel engedni. A szomszéd asztalnál egy kopasz tőzsdecápa keresztrejtvényt fejt. Titanilla, a világhírű helyi énekesnő végigfuttatja a tekintetét a hosszú lábán, amelyet a székesemen nyugtat. Gőgös pillantást vet egy mamára, aki a két gyerekével és a csomagjaival húzza magát a házi kötelességek következő csomópontja felé. A lányok szeretnének sztárok lenni, ő már sztár, természetesen tartja, hogy mindenki őt nézze és őt imádja. Piros autó, rejtelmes fekete lány vezet, összeköttetésben van a túlsó parttal. Álomsziget a határfolyó túlsó partján. Kivágatok, egymásba ékelem a történelmi időket és szinte mindent, amit az elülső és a hátsó ablakból látok. A város a színpad, a történetnek nem én vagyok a hőse, én csak egy tudósító vagyok. Nem kell a világban futkosnom, ami kell, az idejön. De mondjátok, miért akarjátok megmutatni magatokat, hogy gyönyörködjön a sok nép bennetek? Lehet a csendes ritkaságra is büszkének lenni.

Törékeny önérzetek keresik a megtámogatást, a biztatást, a simogatást. Ebben az árnyas, szellős kisvendéglőben, derűs párok esznek, jól vannak.

*

Divatba jött az identitás szó gyakori emlegetése. Az azonosság lényege, azt hiszem, a másokkal való nem-azonosság. Mivelhogymind a jog, mind isten előtt egyenlők vagyunk, kár az önmegkülönböztetésben keresnünk a lényegünket. Az olyan ember, aki önmagával az illő határon túl elégedett, esztétikailag szerencsétlen jelenség. Ha nem erőltetik semerre sem, akkor az embernek sokféle hovatarozása van. A nemzet akkor lesz valóság, ha nem vallás, hanem a személy, az életrajz része, egyik jellemzőnk a többi között. Mellette ott van a családi és társadalmi állásom, a mesterségem, többféle meggyőződéseim, ott vannak a szenvedélyeim, az emlékeim; tévedés lenne közöttük rangsort felállítani. Nem szabad semmit sem lemetszeni, lecsonkolni az emberről az identitás nevében. Elégedjünk meg vele, hogy mindenki szereti a magáét, hogy mindannyian lokalisták vagyunk, és előnyben részesítjük a szívünk mélyén a saját közösségünket a többiekkel szemben. Ellenben a mohó, a kíváncsi, a tudni vágyó, hedonista embernek adva van a Föld.

*

1956 októberében Kalligaro, a friss diplomás tanár ott feküdt a parlament előtti téren a szobor mögött, a bronzló és a talapzata felfogta a rájuk célzott gépfegyvergolyókat. A budai Duna-parton egy barátjával bebújtak a homokládákba. Abba a ládába, amelyben a barátja volt, belenéztek. Felemelték a fedelét, és belelőttek. A barát meghalt. Az orosz katonának nem volt kedve még egy diákot lelőni. A kezdő tanár otthon is maradhatott volna a könyvei között. Mi keresnivalója van épp egy olyan lovasszobor mögött, amelyre lőnek? Kalligaro a művészklubban találkozott egy volt iskolatársával, aki 1944 decemberében össze volt kötözve az apjával a Duna-parton. A nyilasok sortüze mindkettejüket eltalálta, de az apának a mellét, a fiúnak csak a karját. A vízben megpróbáltak mind a ketten fennmaradni, de az apa elgyengült, hátradőlt, a fiúnak pedig sikerült eloldoznia magát az apjától. Elengedte, de még követte a szemével. A zajlás a folyó közepe felé sodorta hanyatt fekvő apját, aki úgy mosolygott rá, mint aki a vonatablakból visszanéz.

*

Az 1989-es fordulat Prágában meseszerű volt. A nemszeretett Gustav Hušák elnök után jött a szeretett Vaclav Havel elnök. Hetven évvel korábban egy másik cseh gondolkodó, Thomas Masaryk alapította meg a liberális-demokrata köztársaságot. Ebben a csodaszerű, 1989-es évben egy másik világszerte nagyra becsült cseh auktor állította helyre barátaival együtt a demokráciát, és újította meg a köztársaságot. A filozófuskirály metaforája ismét divatba jött. A Károly hídon széplányok mellén a trikóra festve ott láthattuk ezt a csendes, mosolygós

férfiarcot, akit az igazságtevő sors emelt ki a börtönzárkából, hogy a Hradzsinban, az államfő várában megszemélyesítse a csehek szabadságát. *Havelt a Várba!*, ezt a jelszót olvashattuk mindenütt. Ősz elején még az ellenzéki írók sem hitték, hogy ez megtörténhet, újév után ez volt a legtermészetesebb, és ha az elnök Pozsonyba látogatott, ment vele a zászló is, hogy ott lobogjon, ahol ő van. Gondolatainak tiszta erejével kimagaslott az államfők közül, mindenféle hívták, s az eseménynek, amelyen megjelent, tiszteletreméltóságot kölcsönzött. Negyven éve találkoztunk először, feltűnt a szívélyes mosolya, a maga elé dűnyögő mély hangja és a meditatív humora. Kilencven januárjában a feleséggel Adam Michnik társaságában meglátogattuk Havel elnököt. Láthattuk munka közben, a várbeli sörözőben; hosszú hajú, vidám művészek, újdonsült miniszterek társaságában csevegett velünk. Csibészes hangulatban dicsekedett: *Látjátok? Az elnök söröskorsója két ujnyival magasabb a többiekénél.* A korsó csakugyan magasabb volt, de Havel ritkábban nyúlt hozzá. Iratokat tettek elé: „Vasek, ez jó, aláírhatnád.” Figyelmesen elolvasta, szerény megjegyzéseket fűzött hozzájuk. Illett hozzá a szerepe, derűs-komoly alázattal töltötte be. Kicsit szédült a forgatagban, de bírta, odaadással és reflexív méltósággal. Sorsa tanult az írótól, az abszurd dráma mesterétől, mert valóban meglepő, hogy kevéssel azelőtt, még a magánzárka volt az otthona, és hogy az új testőrök között korábbi őreit is felfedezhette.

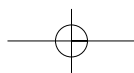
Mikor Szlovákia elvált Csehországtól, aminek Havel nem örült, letette a cseh-szlovák elnök tisztét, és az interregnumban Budapestre látogatott. A baráti protokoll lehetővé tette, hogy a kormány vendégházában kettesben reggelizzünk, szerettem volna rábeszélni, hogy térjen vissza az irodalomhoz. A közélet porondján megtette, ami tőle tellett, most már kerekedjen felül a művész, a politika pedig maradjon a politikusoké. Kötelesség is van, nemcsak az író önzése, mondta a vendég elnéző mosollyal, sokan várják el tőle, hogy maradjon elnök, már csak a cseheké. A napfény betöltötte a szobát, mindenkinek megvan a maga útja, én mentem vissza a dolgozószobámba, ő pedig ment tiszteletét tenni kollégájához, Göncz Árpádhoz, a magyar elnökhöz. Zsúfolt, érdekes élete volt, lehet, hogy egy percre, de nem sokkal hosszabb időre, mind a ketten irigyeltük egymást. Az én szememben ő volt a tisztánlátó és felelős európai politika egyik megtestesülése. Nem egyszer előfordult, hogy közös nyilatkozatot írtunk alá, ha ő így gondolja, akkor így helyes, mondta bennem egy belső hang. Budapest főpolgármesterének, a hajdani földalatti kiadónak, Demszky Gábornak a társaságában látogattam meg Vaclav Havel nyugalomba vonult és megvékonyodott cseh köztársasági elnököt egy prágai utcácska régi házában, barátságos munkatársnők körében. Havel örült a hajdani, magyar nyelvű szamizdat könyveinek, sok bátor és szorgos munka gyümölcseinek. Lehajtott fejjel, maga elé beszélt, most is, mint egykor, az volt, aki, derűs, finom és egy kissé mélabús. Eljövét észrevettem, hogy a kapualjban a nevét viselő réztáblára női ajakrúzzsal egy szívecske van rajzolva. *Helyes,* mondtam magamban.

*

Az asztal másik oldalára Adam Michniket hívom. Miért őt? Mert eszembe jutott, és ezt a flaska vodkát jó lenne vele megosztani. Mert kikerülhetetlen és a környezetét meghatározó természeti jelenség. Egy ember, aki dévaj ifjúságától fogva meggondoltan és hevesen úgy válaszolt kora kérdéseire, hogy az ő válaszainak konzisztenciája, súlya és hatása volt, hogy viselkedése mértékadó támpont lett sok lengyel honfitársa és külföldi barátai szemében, akik közé van szerencsém magamat is besorolni. Minél mulatságosabban mondja, annál komolyabban gondolja. Hatalmas hang, átható mosoly és nagy ölelések, kíváncsian vándorol át a világon, elmondja, megissza, továbbmegy. Mindenki hívja az asztalához, nem baj, hogy anyanyelvén kívül leginkább csak franciául beszél. A dadogás mellé, ha töredezetten is, de mindent el tud mondani vele, még hozzá árnyaltan. Ahol ő van, ott van az esemény, ha ő megjelenik, mindenki rászáll, mint pille a lámpára vagy mint a méhek a baracklekvárra. Ő volt az, aki társaival a politikai esszé ifjú mestereként kidolgozta a hetvenes évek végén a közép-európai demokratikus mozgalom legeredményesebb stratégiáját, amely a cseh hatvannyolctól eltérően már nem az államdoktrínán belüli revíziót igényelt, hanem a rendszer elfogulatlan-kritikai szemléletét, lehetőség szerint autonóm nézőpontból. Más szavakkal nem párton belüli csoportosulást, hanem kívülálló, civil társaságot, és ha lehet, nyíltan, ha nem lehet, akkor a föld alatt; de eltérően a világ sok más ellenzéki mozgalmától, *ennek* egy revolvere sem volt. Csak szó, szó, szó, amelynek patakzása szívós fokozatossággal leomlasztotta a falakat.

Egyik illegális találkozásunkon, a Krokodil nevű varsói kávéházban, talán a tizedik vendég voltam, akit – a bejárattól befelé haladva – Adam megölelt, mindenünnen őt szólongatták, ilyen volt a nagy konspiráció. Azt tapasztaltam, hogy sok embernek jólesett Pan Michnikkel egyetérteni. Ha a varsói Novy Sviaton mentem reggeli sétámra, minden értelmesebb arcú szembejövő kezében ott láttam az újságot, amelynek ő a főszerkesztője, és amely hazájának legigényesebb és legnagyobb példányszámú lapja. Adam útja egyenes volt, azt tette, amit a lelkiismerete sugallt, nagy kényelmesen az eszére és a megérzéseire hagyatkozott. Zavaró körülmények nem tudták hátráltatni. Említett találkozásunk alkalmával éppen a rendőrségi fogdából engedték ki. *Hányadszor voltál letartóztatva?* – kérdeztem. *Negyvenötödször*, mondta Adam gézengúz derűvel, és nagyszerűnek találta a helyzetet, amelyben szépen zöldellnek a szabadság palántái. Esze ágában sem volt Varsóból elmenni. Évek múlva sem volt hajlandó a börtön helyett az emigrációt választani. Van mit tennie otthon. Véghezvinni barátaival együtt elegánsan, vér nélkül a rendszerváltást. Nemrég meghívta ebédre egy futballstadionba, amely tele volt rakva asztalokkal, az újság munkatársait, mindet. Volt vagy kétezer vendége, mindenkihez odament, figyelmes és vidám házigazdaként örvendezett a jó hangulatnak. Rajk László elbeszélése szerint még nyakkenődő is volt rajta. Sok évvel ezelőtt egy PEN-világkongresszuson Adam javaslatára elterveztük, hogy csinálunk egy szimpóziumot *Des esprits maudits d'Europe Central* címmel, térségünk elátkozott szellemeiről, nagy művészekről, költőkről, gondolkodókról, akiket meggyötört a koruk. Ami azt illeti, Adamot is szorgal-

masan gyötörte az ő kora, de meggyötörni nem tudta, robusztus életkedvének a pokol hatvanhat ördöge sem tudna ártani, szépen meghallgatnák, innának az egészségére, aztán a helyükre kotródnának.

Megadatott nekem tisztelhetni az életkedvnek egy másik lengyel rekorderét is, akinek a nagyszerű hahotáit és elmés monológjait, koncert gyanánt, egy akadémiai éven át élvezhettem a plafonon át (mert feleségével együtt fölöttünk lakott), majd a közös étkezések alkalmával asztalunknál, húsz évvel ezelőtt, a berlini Wissenschaftskollegban, ahova Władysław Bartoszewski egyenest az internálótáborból érkezett 1982 őszén. Neki sem lehetett újdonság a bezáratás. A háború alatt, fiatalon, a lengyel nemzeti ellenállás aktivistájaként megjárta Auschwitzot, onnan kiszabadulva összekötő volt a Honi Hadsereg és a gettó ellenállói között. A sztálini korszakban hosszú börtönbüntetést szenvedett, majd egyetemi tanár volt a lublini katolikus egyetemen, de a szükségállapot bevezetése után ismét becsapódott mögötte a zárkaajtó. Alapvető munkái a lengyel ellenállásról és a varsói gettóról a történeti irodalom klasszikus alapművei, amelyekben a gazdag tényanyagot a személyes tapasztalat hitelesíti. Humor és játékoság tette megejtővé a szememben ennek a szenvedélyes férfinak a monológjait. Felugrott egy székre, leugrott a székről, mikor a mondanivalója az egész hosszú testét mozgásba hozta, olykor szundikálásra is hajló kedves feleségét pedig luciferi kacajokkal ébresztette föl. Elégedetten szemléltem Bartoszewski professzort a bécsi diplomáciai kar doyenjeként, aki körül a legtöbb multság adódott, és mikor később hazája külügyminisztereként volt alkalmam futó beszélgetéseket folytatni vele, azt éreztem, hogy ez az ember ronthatatlanul ugyanaz, remek példány, mindig en garde, és mindig készen arra, hogy elgondolkoztasson és megnevettessen. Ha magam elé képzelem vidám erupcióit, izmos állkapoccsal ropogtatott mássalhangzóit, szívélyes-lovagias magaviseletét a nők irányában, örömmel tölt el a bizonyosság, hogy valahol, valamikor találkozunk.

*

Különböző nyelveket török, csak a magyart beszélem tisztességesen. Azon, hogy magyar író vagyok, semmilyen hatósági döntés, semmilyen életrajzi fordulat nem képes változtatni. Halott látogatóim eltanácsolnak az utazástól. A temetőbe ásott elődök kinyúlnak a föld alól, és elkapják a bokámat. Maradj, mondta apám. Teljesítsd a hagyományt. Az a feladat, ami vagy. A családapa legyen családapa. Apám fekete kalapban, sétabottal szokott meglátogatni. Azzal becsüli meg a szavakat, hogy ritkán mondja ki őket. Meghívott vacsorára, ami ahhoz képest, hogy már régen meghalt, legalábbis szokatlan. Legegyszerűbb az adott családot választott családdá tenni. Végtére is nem meglepő, hogy egy apa azt tanácsolja a fiának, hogy legyen apa. Mindenfajta templomot szeretek, de egyikre sincsen szükségem. A kávéházban rózsaszínű márvány, velencei csillár, szükségtelenül sok üvegfityegővel. Nemzetközi konferenciáról jövök, különböző nyelveken hibásan, de lendületesen beszéltem, aztán egy kreol vendéglő sarokasztalánál evés-ivásban nem tartottam mértéket. Az imént még csupasz fehér falak, minden úr sötétben, felolvasásom után átmennek egy nagy fogadóterembe, ahol a falon rettentő karddal és bajusszal állnak az egymást követő uralkodók. A kecs-

kelábú asztalokon, nagy tálakon rengeteg hús van. Tegnap az író megváltozott szerepéről faggatott egy élénk riporternő, és gunyorosan kezelte naiv válaszeit. Kerültem az általánosításokat, ami a kisasszonyt bosszantotta. Hogy mi az, ami bennünket egy PEN-világkongresszuson összeköt? Jövünk a világ százánál több országából és talán még több kultúrájából, ahányan vagyunk, megannyi lehetőség az elkülönülésre, és mégis tudunk egyetérteni. Mikor beköltöztünk a szállodába, akkor még a nemzeti irodalom volt a poggyásunk. Most, hogy együtt ülünk, mi vagyunk a világirodalom.

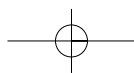
A sajtóértekezleten túrhetően elmés válaszokat adtam manapság szokásos kérdésekre, most csoszogó, idős férfi vagyok, náthás magánember, hazamegyek. A vonatablakon át az arcomba süt a nap, begördülünk a határállomásra. Csendes tényérsapkások ellenőrzik az útlevelemet, az őrókról pisztoly lóg, de nem trappolnak, már nem hadizöldben vannak, hanem európai sötétkében. Süt a nap, hangtalan surran a vonat, óránként lelkendezhetnék, hogy még élek. Az ember néhány betűre és számra csökken, temetői sírfeliratokra, légerek téglafalába karcolt monogramokra, amelyet régen még a fehérnemű-varrónő hímzett az ingeimre. Az embernek volt neve, nincs neve, egy nagy vizes szivacs lemosta a tábláról. Minden, amit mond, sejtés, derengés, emlékrög, papírrepülőgépek. Szék-re áll, és elengedi.

*

Polgár vagyok, és az is akarok maradni. A magam valóságos közegében mindenkivel szemben függetlenséget akarok, amelynek egy-egy darabjáról lemondok a legkisebb gyerek javára. Egyenrangúként tárgyalok mindenkivel, nem arisztokrataként felülről, és nem jobbágyként alulról. A munkásradikalizmus nagyotmondás volt: semmik vagyunk, minden leszünk. Nem lesznek minden, nem lesznek vezetőosztály, lehetnek kisközéposztály. A munkás tekinthető polgárnak is, ez normális és jó. Mindent akarni körülbelül annyi, mint lemondani az elérhetőről. Alulról tömegesen nem lehet felülre kerülni, legföljebb középre. Lehetőséges célunk polgári viszonyokat teremteni, jogszerű csereviszonyokat a politikai egyenlőség alapján. Amíg egy pártnak vezető szerepe van, s tagjainak vezetői kiváltsága, addig nincsen politikai egyenlőség. A polgári viszonyok liberális demokráciát jelentenek. Nem igényelek teljes megértést senkitől. Valószínűtlen, hogy az olvasó az én szövegeimet ugyanannyira értse, mint én. Antipolitikai eszszéim önmegszabadító exorcizálásnak tekinthetők. Egy kelet-európai, államkóriban szenvedő páciens házi patikája.

*

Felelj az eszméidért, mint egy tisztességes kisiparos a munkáiért. Értelmes emberek között nem terpeszkedhetnek zsurnalisztikus félreértések. Az érdek nem minden, láttuk a vallások hatalmas erejét, az ember képes elvonatkoztatni sokféle érdekétől. Van-e autonómia áldozat nélkül? Ki-ki megkeresi a maga áldozati helyét. Európának tekintem azt a szemtelen bölcsességet, antinómiák benső-

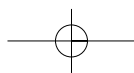
séges ismeretét, amely nem hódol semmilyen emberi intézménynek, noha tiszteli a bennük felgyűlt tudást. Az európai szemtelenség összeesküvése inkább diákos, mint tanáros, amolyan szeminárium. Ez a szemtelenség bölcsesség mindig pluralista, sohasem dualista. Nem akarja fehérre és feketére felosztani a világot. A dualizmus kedvez a bíraskodóknak, a politikusoknak, de nem kenyere az íróknak. Mindig is az ellen lázadtunk, hogy mindent helyesnek vagy helytelennek, erényesnek vagy bűnösnek kelljen látnunk. Korlátolt elmék erőszakossága ellen lázadtunk eleitől fogva. Tudjuk, hogy nem úgy áll a bál, hogy egyik oldalon a szépek, másik oldalon a csúnyák. Nem aszerint válogatjuk a barátainkat, hogy kinek milyen a pártállása. Aki csak olyanokkal bír barátkozni, akik vele egy véleményen vannak, az jobb, ha pszichiáterhez fordul. Meglévő, koros ideológiáink közzvényesek és érzelmeszedéstől ropognak. Még nem igazán látjuk, hogy ki áll elő valami csakugyan új javaslattal. Ha az európai kultúra térképére nézünk, valami vákuumsejtellem fog el. Valamiért mégis úgy sejtem, hogy a századvégnek az lesz az eseménye, ennek az europlanetáris konverzációnak a létrejötte. Mivel járulhatunk hozzá ehhez az európai társalgáshoz mi, kelet-közép-európaiak? Azzal, hogy nyugatiak is vagyunk, meg keletiek is, egy kicsit barbárok.

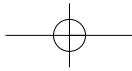
*

Külföldön élvezem, hogy nem vagyok egzisztenciálisan belebonyolódva a helyi viszonyokba, kevésbé vagyok elfogult, mosolyogva érvelgetek, éppen csak a játék kedvéért, ha valaki épp az ellenkezőjét mondja annak, amit gondolok, érdekel a gondolat regisztere. Itthon könnyebben leszek mérges vagy kedvetlen. Otthonában az embert megkíséríti a hitközség előénekesének a szerepe. A pásztor és a nyáj metaforája. Sarkantyú az állam vékonyában. Avantgárd, élsportoló, vezérürü, mester a tanítványok karéjában, karizmatikus nagyképű. Hányan vannak ilyenek! Aztán meghalnak, eltemetjük őket, és fáj utánuk a szívünk. Külföldön csak kétszer voltam temetésen, Heiner Müller német íróén és Robb van Gennep holland nyelvkiadóén. Mind a ketten barátaim voltak. Itthon minden héten mehetnék.

*

Azokra az ügyekre, amelyek a közfigyelmet lekötik, nem élvezet hosszasan odafigyelni. Kaligaro 1995-ben is marginális, mert egy gombát néz déli féltizenkettőkor a kertben, igaz egy nagyon furcsán testszínű gombát. Aranyfénybe mártóznak az üres hinták. Még viszi a lába, ez a valóság, nincs szenvedés. Mi ennek a falusi életnek a titka? A viszonylagos igénytelensége. Nem akarnak olyasmit, ami nekik nem elérhető. Megbecsülik hosszú időn át ugyanazokat a tárgyakat. Itt Kaligaro is az igénytelenséget gyakorolja, régi nadrágjába, cipőjébe búvik, nem vasalja, csak a testén a mindennap tiszta inget, hozzá sem nyúl a nyakkendőkhöz, húsigénye is alábbhagy. Nem kell több, mondja a helybeli öregek viselkedése. Jó, hogy itt még van föld, amelyen az ember ruganyosan lépkedhet, jó, hogy ezek a mezei és erdei utak még nincsenek aszfalttal beborítva. Húzódjunk egy kicsit széjjelebb. Sok hely van még ebben az országban. Kereshet

az ember magának egy olyan házat, amely közel van erdőhöz-mezőhöz, folyóhoz, tóhoz, vagy csak egy kis libaúsztatóhoz. Ez még nem tönkretett, beépített táj. Ez a visszamaradottság a kincsünk, nem muszáj a nyugati tévedéseket sorban megismételni. Titkon-bizton, anarchistamód szemlélem ama dolgok leg-többjét, amelyeket nyugati barátaim fontosnak tartanak. Nagy luxust nem engedtem meg magamnak, nincs mondhatni semmim se. Szeretném feltartóztatni a pillanatot. Élni jó, különösen, ha zavartalanul létezhetünk, és nem kell attól tartani, hogy felfalnak. A szomszédaim szegények és igénytelenek. Bejön a házba, amely egyébként nyitva van, Vera néni, almás-mákos rétest hozott, nehéz göngyölegeket. Bejön Teri néni, telefonozni szeretne a lányának szüreti munkálatokról. Bejönnek, elmennek, tapintatosak. Tanulom a réten, a hegyen a napfényes délután nyugalma. A boldogságról van egy gyermekkori képem, tisztás, vízpart, lombok, ég, vadvirágok. Aprócska, semmiképp sem nagyszabású változásokat el tudnék fogadni a tájon, többre nincs szükség, így szép, ahogy van.

*

Ezt az unatkozó kiszorulást abbahagyhatnám, ha még van valamennyi időm, azt miért is vesztegetném a hanyatlás részletezésére. Jellemzőbb rám a visszatérő, peripatetikus, sétálva-vándorolva megújulás. Körüljárjuk a vizsgált tárgyat, akár egy várost, s a visszaemlékezésnek a továbbhaladás a feltétele. Az ágyam és az asztalom néhány lépésnyire van egymástól, ide-oda bolyongok közöttük, szaporábbra vált a felvillanások és az elhomályosulások ritmusa. A lekonyuló ballisztikus ív nem program. Egyszer csak lebénel a vezeték, és kiég az agyvelő. A halál legyen baleset, és nem az előkészületek koronája. Ha magasztosnak is látszik a nagy sötétség és a végső ítélet, az öregség miatti panaszt gyerekes hálátlanságnak érzem olyan emberek részéről, akik szép kort megélték, akárha komisz tapasztalások árán is. Az elvetemült túlélők jóleső biztonságérzéssel kezdenek hozzá a reggelijükhöz, tudva, hogy aki csak egyetlen napot él, az sem fizet rá, annak is megéri végigjárni a kalandot, amely egy ordítással kezdődik és egy mély, hörgő lélegzettel végződik. Mivel az élet véges, minden okom meg lehetne a sietségre, de mert az élet véges, semmi okom sincs a sietségre. Tünékeny az ember.

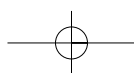

MIRCEA CĂRTĂRESCU

A Silistra-korszak

Részlet a Vakvilág című regénytrilógia II. kötetéből (A test)

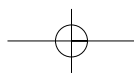
Úgyhogy a város és a körülötte lévő világ újra összegyűlt az ablak előtti íróasztal és a radiátor között a pizsamámba törült bélyeggyújtó nagyító forró fókuszában, ahogy a jobb szemem elé tartottam. A szobában az asztalon és az ablakpárkányon illatoztak anyám virágai és szobanövényei, olyan volt tőlük a szoba, mint valami akvárium. Sokszor, amíg ebben a dzsungelben tébláboltam, leszakítottam egy friss begóniát, koszos körmömet belenyomtam a zsenge ciklámenszínű kehelybe, felnyitottam, mint egy apró gyümölcsöt, és ujjaim között nedvesen illatozó nyers húsában gyengéden eldörzsöltem a finoman pépes magházat. Vagy összehajtottam az aloé nagy, kövér levelét, nyersen reccsent, és a kezemben maradt gyíkszerű ága, recés volt, gennyedző sebét a nyelvemmel megérintettem, hogy érezzem keserű epe ízét. Bedugtam fejemet a muskátli egzotikus virágai és pihés levelei közé, lebegő hajjal úsztam a fuksziák között, aztán az ablaknál megint dermedten figyeltem, mint azóta annyiszor, újra meg újra, álmomban és emlékeimben, a dombokon és a lankákon elterülő Bukarest panorámáját és fölötté a holland festményekhez illő égboltot. Érdekes, hogy azoknak a perceknek a valósága, amikor a magányos, lefeküdni küldött kisfiú (miközben a nappaliból besűrűdő televízió hangja és apám elfojtott nevetése jelezte, hogy „A képernyő híres komikusai” című adás van műsoron) kísértetként bolyongott a szobában, a növények zöldjétől és a délután szomorúságától csüggedten az ablakhoz ment, és az üveghez nyomta homlokát, tehát épp abban a múlt és jövő nélküli pillanatban látott valóság: a kígyózó Ștefan cel Mare út, a megfeszített Krisztusok a villamosvezetéket tartó fémoszlopokon, Kutyus bácsi fekete, sáros udvara, a kenyérbolt, a szemközti udvaron cseresznyeszilvát lopkodó Paul és Vova, egy minden porcikájában zötyögő, körös-körül nagy port felkavaró villamos – ez a szilárd, rideg, durva, nagyon tisztán látott-hallott valóság idővel elmosódik, már-már felidézhetlenné válik, és lassan-lassan az álmok, a lefényképezhetetlen, azonosíthatatlan és hűtlen emlékek, amelyeket kellemes érzések hatására utólag kiszínezünk, főleg amikor felidézzük vagy rekonstruáljuk őket, a szélben és boldogtalanságban, egymásra rakódnak, megmártóznak a valóságban, megfertőződnek tőle, tükröződnek benne, és a valóságot tükrözik, amíg egy különös lelkiállapot, a sóvárgás, amely nem tesz különbséget álom és valóság között, el nem hatalmasodik életünk minden kedves és varázslatos képén. Amikor anyám gyurmát vásárolt, nagyon ritkán, mert később eltaposva, rátapadt hajszálakkal neki kellett az egész lakásban felszedegietnie, kivettem a celofánból a hat darab lenmag szagú rudat, szétválasztottam őket, és boldogan nézegettem: a sima, puha, mégis szilárd, barna, lila, fehér, piros, zöld és sárga hengerek mintha megele-

venedtek volna, egy ideig úgy játszottam velük, anélkül, hogy átgyúrtam volna őket, csak az ujjlenyomatom maradt rajta olajos bőrükön. A lila gazfickó volt, a barnával és a fehérrel szövetkezve el akarta rabolni a piros hercegnőt. A sárga volt az én hősöm. Kicsit megsodortam a tenyeremben, hogy magasabb legyen, aztán berontottam vele a felsorakozó gonoszok közé, lelöktem őket, és megdöntöttem hatalmukat. Kiszabadítottam a hercegnőt, elismerése jeléül begörbítettem, és mint egy gyűrűt, a sárga hős köré tekertem. És csak azután láttam hozzá, hogy barna, zöld koronás, piros gyümölcsű fákat, lila szemű, piros hernyószájú embereket, barna ajtós-ablakos, sárga házakat formázzak belőlük... Az emberkék lába közé perverz módon kis fehér kukacot tettem, és figyeltem az ajtót, nehogy valaki bejöjjön, és rajtakapjon. A legkisebb zajra felkaptam és összegyúrtam őket, az ujjam között kibuggyantak összepréselt zsigereik. Ha unatkoztam, nem törődtem a színekkel. Mindenesül összegyúrtam a fát a levelekkel, a gyümölcsökkel együtt, hozzátapasztottam a házhoz és az emberkékhöz, míg az egész gyurma foltos, zsíros masszává nem változott, még feltűnt benne egy-egy eltorzult arc, ablakon szétfolyó alma, sárga kilincs. Később, újabb formák és gyúrások után a valamikor oly tiszta, fényes henger alakú gyurmából sűrű, ráncos massa lett, mint valami állat agya, és beledobtam egy régi kartondobozba. Tele szöszmösszel és morzsával, a Hófehérke játékról lemállott papírdarabkákkal – egy sapka széle alatt a törpe arca, cipőrészlet egy gomba mellett, felhő a kék égen –, a húsvéti nagytakarításkor találta meg anyám, a személtlapátra tette, és kidobta a kukába.

Az álmodott, a felépített és átélt színes képeken, amelyeket az agyam gyűröten, darabokban leszedve belső faláról, ahol tízesével rétegesen egymásra rakódnak, mint a plakátok, ugyanúgy egymásra kerülnek a betűk, összetapadnak a szövegek, a bűzös csiriz feltáskásodik és lepattog, mint a rockzenész gitárján a dizőz melle alól elővillanó, az indián jósnő szája elé fekete markerral rajzolt pénisz? Nem tudhatom, mert egyrészt amit láttam, a szemem már meghamisította, és régen beleolvadt a titokzatos álmokképekbe, másrészt maga a válogatás is úgy működik, hogy egyszer hártavékony, áttetsző ujjak húzzák elő az álmokképet, míg a valóságos emlékekét elefántcsontkemény ujjak, és nem is az illatuk (hiszen az első emlékeim is csak később egészültek ki a felkavaró parfümökkel), inkább a felidézés módja szerint különböznek egymástól, és hasonlóan a szobám zöld szobanövényeihez, egy szerteindázó ágban összepréselődnek. Milyen könnyen osztályoztam régebben az emlékeimet, micsoda hibátlan rendszert dolgoztam ki! Nemek, fajok, ágazatok, rokonsági fok szerint ősi kimérából kiinduló közös törzset rajzoltam nekik, amely különös jelenségminták, hallucinációk és látomások szerint rugalmasan szerteágazott illúziókká és jelenésekké, izmaim és nyelvem emlékeivé, a hallóidegeim felfogható hangjaivá és csakráim lángjává. Akkor (amikor kamaszkoromban szakadt pizsamámban éjszakákon át ültem az íróasztalomon, lábamat a radiátoron melengetve, a csillagok fényében dermedten figyelve az utat) azt hittem, szigorúan tudományos alapon megérthetem, görcsösen az elmém fölél kerekedhetem, a fogammal elérem a sarkon a rózsát, és büszkén kihúzhatom magam a mennyei karzat tapsvihara közepette. Akkor még nem tudtam, hogy én magam vagyok az a rózsza, és hogy a gerincoszlopom, a lobogó hajam, a fogam és a mennyei karzat ellenére – mert a rózsán kívül

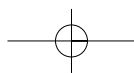

semmi más nem létezik – mégiscsak meg kell kapaszkodnom, és magamat kell felemelnem, meg kell nézmem magam, arcomat bele kell fúrnom az elmém bíborosan bársonyos szirmaiba, tudómet megtöltenem átható, ólomnehéz illatával, és ezt a valóságos és a virtuális életem minden pillanatában meg kell tennem, mert a megfogalmazás maga a mentális rózsa létezése, a rózsa és az összes képzeletbeli képe éppen az a látás, amellyel önmagát látja, az orrlyukba hatoló illat, ahogy szagolja, és a kard, amely a végtelenségig önmagát szabdalja. Csak később jöttem rá, hogy itt nincs szigorú hierarchia, itt a fajok nem egymásból fejlődnek ki, mert itt a darázsészekből gyíkok is kibújhatnak, és a lepkék párzásából medúzák születnek, a porból bolhák lesznek, az állatok egy nagy fán nőnek, a planétáknak külön életük van, és zafír pályáikon csillagot legelnek. Most másképpen osztályozok és másképpen értelmezek, tudománytalanul és kezdetlegesen, a lepkéket a színük szerint, az állatokat a farkuk hossza szerint, a nőket a szemükből áradó melegség szerint és a férfiakat az arcukon lévő anyajegy szerint. A valóságos Silviát a több szinttel a föld alá, a fekete ágyon meztelenül alvó Silvia rekeszébe helyezem, és élesen elválasztom a Bolond Dan borzalmas elméjének Silviájától vagy akár félig gyengeelméjű, félig tündéri önmagától.

Mert az elme törvényei túl bonyolultak ahhoz, hogy az elme megértse őket. Tudja, hogy ott vannak, ahogy a csontvázunkról is tudunk, anélkül, hogy valaha látnánk. Csak ha ő is *akarná* a csontvázat látni, mert *csakis* ezért létezik, hiszen az egész életünk nem más, mint saját elménk félelmetes önmagán végzett élvezetboncolása, azzal az örült reménnyel, hogy a maga teljességében megértjük, és nemcsak a maga teljessége miatt, hanem inkább azért, mert a teljesség felismerése nem egy pillanat, hanem örökkévalóság, tehát a megértés sem lehet más, mint az egész tér felismerése *minden* időben. Tehát ha a rózsa önmagába néz, éppen attól nőnek új szirmai, amelyekre szintén új pillantással kell néznie, mintha a csodálatos virág látóideget növesztene, amellyel a láthatatlan látható.

*

Nem tudom, tényleg nem tudom, honnan erednek a „legrégebbi emlékeim”. De azt sem tudom, miért tartom őket olyan régieknek, sem azt, hogy mikor jutottak először eszembe. Kétségtelenül mindig megvoltak, de csak fiatalkoromban engedtem ki őket a burokból, és helyeztem a „legrégebbi emlékeim” címke alá. Sohasem értettem, hogyan parancsolok az emlékezetemnek, mit csinálok, amikor utasítom, hogy jó mélyen kutasson a múltban. *Hogyan* utasítom? Milyen kódot használok? És honnan tudom, hogy oda, és nem amoda kell küldenem? A szédületes ideghálózat hogyan alakítja át ezt a kódot a mentális térben? Hányszor meredtem az ujjamra, minden erőmet összeszedve megparancsoltam az elmémnek, hogy mozgassa! Természetesen semmi sem történt. Mintha egy ceruzát vagy levágott, testemtől független ujjamat akarnám mozgatni. Hogy az ujjam megmozduljon, „valóban” akarnom kellett, hogy mozogjon, de mit jelent az, hogy „valóban”? Mit jelent nem kételkedni önmagadban? Mit jelent a hit? Hirtelen *akartam*, hogy mozogjon az ujjam, és az ujjam megmozdult, és ez nekem akkora csodának tűnt, mint a vakok és a sánták gyógyítása, mert mi mind, életünk minden pillanatában méltóságteljesen parancsolunk a lábunknak, karunknak, szánkunk és uj-

junknak: „Kelj fel, szedd össze a fekhelyed, és járj!” És testrészeink meglevenednek, ugrálnak örömben, és hálát adnak a Jóistennek ezért a csodáért. Minden reggel alvó testünk fülébe súgjuk: „Talita, kumi!”, és a tizenkét éves kislány kinyitja szemét, fölkel, és járkálni kezd a szobában. Az anatómusok hálózatos képződményekről beszélnek, és a *locus coeruleus*-ról, az ábrákon az agytörzs metszete látható, fekete és vörös vékony rostok, szőlővenyigeként lemetszett idegek, nyúlványok és dúcok, a bolygó és járulékos idegpályák, de ez az egész élettelen, rideg és közömbös a hit teste nélkül, amely testünk birodalmában fellobbantja a csodák tűzijátékát. Ugyanúgy beszélünk a valóságos képekről, amelyeket akkor elevenít fel emlékezetünk (ki által?), amikor fel akarjuk eleveníteni (és ezáltal vajon nem mi magunk vagyunk-e alkotóik, különben honnan tudnánk, mit akarunk, miután a kérdésben van a válasz?), és az álom vagy a képzelet képei, ha sor kerül rá, emlékké válnak, és ezeket az emlékképeket is ugyanazzal a kiismerhetetlen rendszerrel hozzuk létre, mint a valóságos életből kiragadottakat. És ha a friss emlékeinkben különös ismertetőjelek szerint szétválnak a valódi és a képzeletbeli képek, ha azt parancsoljuk a gépkezelő karnak, hogy minél mélyebbre nyúljon vissza a múltba, annál jobban elmosódik a valóság határa, és nyilvánvalóan összekeveredik az álommal. A két eddig sterilen elválasztott ismertetőjel most már közös: az érzelem erőssége, a múlt bűvölete, a távolság varázsa, a szokatlan nyugtalanság, nyomasztó, elviselhetetlen vegyületek szivárognak a belekbe, a nap-kötegekbe, elfekélyesítik, cseppfolyósítják, összeszorítják őket, forró a lehelet, elhomályosodik a szem, kiszárad a száj, és agyféltekénk tágra nyílt szeme elé zavaros képek tódulnak, amelyeket azért ismerünk fel, mert ott vannak agyunk kambrium-, devon- és szilurkorszaka óta, amikor még az álom és a valóság együtt volt azon a káprázatos vidéken, amelynek csak a maradék szikrái jutnak el a „legrégebbi emlékek” közé az álmokba.

Az első emlékek éppen azok az első megmagyarázhatatlan villanások, felismerhetetlen és mégis ismerős részletek, mintha a szüleim és az ő szüleik által fogott képek öröklődnének, és olykor bennem, az én emlékeimben is felvillannának. Honnan kerülnek elő a hatalmas paloták, sárgás kövezetű oszlopcsarnokok, hatalmas márvány mozaikpadlók, amelyeken az álmaimban érzékszálódással magamat látom áthaladni, de valamiért a valóságból fakadó látomásaimban is, amikor várok a trolibuszon, vagy ha kinézek az ablakon? Honnan kerülnek elő a teljesen ismeretlen városnegyedek, amelyek olyan tisztán rajzolódnak ki előttem, hogy le tudnám írni a háromszögű, egy-egy magányos sín párral kettészelt tereket körülvevő épületeket? Honnan a szobrok? A kőasszony a tágas, üres tér közepén, ahogy hanyatt fekvé lebeg egy méter magasán impozáns porfír talapzata fölött. A csípőjüknél összenőtt, vízfejű sziámi ikernők. A pattogzó vakolatú ház, bejárata fölött két bámulatos atlasz tartja az áttetsző, gyerek tejfogakat idéző kőbalkont. És megint a küklopszszerű építmények, és megint a csodálatos napfelkelték ragyogása a tengeren, a parton márvány erődök... Ezek volnának az első emlékeim? Akárhogyan is, ez az első és legértékesebb szintje annak a vágnak, hogy visszahulljak a múltba, és a múltat összezúzva tovább zuhanjak az ősmúltba. Talán ezek közül az áttetsző, a lélek legmélyéről derengő képek közül a legrégebbiek szinte összeolvadnak azzal a fénnel, azzal a ríktó sárgával, a könyvem és az életem néma különösségének magjával.

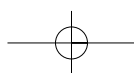
Közvetlenül utánuk és valahogy belőlük fakadnak a gyermekkor első, valóságos emlécserepei. Ezeket jól ismerem, a sok beavatkozástól lekerekedtek, a gyakori fénytől elsárgultak, a szaguk olyan, mint az anyám táskája mélyén lapuló kacatoké: biztosítótűk, forgalomból kivont aprópénz, szakadt szélű fekete-fehér fényképek, rozsdás karóra, papírba csomagolt műfogsor... Nem tudom, hová sorolhatnám ezeket, közülük talán kettő átmenetet képez a korábbi ős-emlékek és a kicsi, elképzeltetlen Mircișor kalandjai között, akinek szőke, puha hajfürtjét szintén anyám táskája őrizi egyetlen bizonyítékként, hogy valaha tényleg létezett. Ezek közül is az első emlék, de ezt inkább érzem, mint látom, hogy valahol nagyon magasan, talán egy magas épület legfelső emeletén vagyok. Ki tudja, milyen belső műszerrel érzem, hogy a város középpontja lehetnék. Miért vagyok ilyen magasan, és az előttem lévő üvegen – mint tágas kirakatban – miért tárul elém ez a széles és felfoghatatlan panoráma? Talán egy nagy üzletház, talán a Victoria legfelső emeletén vagyok. Igen, egy nagy üzletház, de valami, a tájékozódási képességem azt súgja belülről, *nem* a Victoria. De nem tudom megfejtetni a képet, mert közben összeszorul a szívem. A széles üveg mögött, mélyen a lábam alatt, görbe, lila fal körvonalazódik a sűrű, az izgalmammal azonos színű alkony előtt. És ez volna minden, ha nem kísérné azonos színű érzés *is*, amely az alkonyal és a vággyal együtt arra utal, hogy itt valami nagyon régi, nagyon értékes, nagyon szubsztanciális látható a szigorúan absztrakt kép ellenére. Innen, erről a titokzatos törzsről válnak le az álmaim: a bensőm üres telkeire épült óriási, zsúfolt, többemeletes üzletházak, eltévedek a vállfákkal teli állványok, ruhák, öltönyök között, megtorpanok a játékosztály kacskaringós folyosóin. És leginkább a liftes álmok, mert ott, a Victoria, a Bukarest és a Tengeri Sas üzletekben, amikor még kétéves sem voltam, és felváltva ölben vittek a szüleim, éreztem először a magasba siklás fenségét és iszonyatát, amikor az üvegajtós fülke átsuhant az otromba liftaknán, a vastag mennyezeteken, és mindig újabb, fényesen kivilágított, vásárlókkal és ruhákkal zsúfolt szintek részleteit villantotta fel előttem, mint a levegő megannyi állomását. Az a finom, könnyű siklás később lift-iszonyt váltott ki belőlem, rémlátomásokat rossz liftekről, ahogy az akna falához csapódva elakadnak két emelet között, vagy a legfelső emeleten akkorára nő a távolság a lift és az ajtónyílás között, hogy az úr fölött kell átugranom, azzal a kockázattal, hogy nem sikerül, és belezuhanok a hatalmas, ismeretlen mélységbe. Később, amikor a lakótelepre költöztünk, a Ștefan cel Mare útra, legalább egy évig a malteros lépcsőn jártam fel az ötödik emeletre, minden emeleten elhaladtam a tátongó nyílás előtt, amelyre később liftajtót szereltek, és megkértem anyámat, engedje, hogy lenézzek abba a kútba, rettenetesen félttem, ahogy közeledtem a szakadék széléhez, szorítottam anyám kezét, és egyetlen pillantás után durva szoknyáján keresztül a lábába kapaszkodtam. Az első nyár után apám az ölébe vett (hatéves múltam), tárva-nyitva hagytuk az ajtót, és elindultunk. „Lifttel megyünk”, mondta apám. Olyan jól emlékszem a hónaljban átizzadt atlétatrikójára, hollófekete, hátrafésült hajára, borostás arcára, dióolaj illatára. Én is csak gatyában és trikóban voltam. Mióta beszerelték a liftajtókat, egyedül is kijöhettem a folyosóra, hogy játszani hívjam Sandut, de nem mertem le- vagy felmenni a többi szintre. Az alattunk és a fölöttünk lévő tér egész egyszerűen félelmetes és kiismerhetetlen volt. Aznap indított-

ták be a liftet, és elég sokáig kellett várni, hogy mi is bezállhassunk, mert a lakók izgatottan jöttek-mentek velem. Apám megengedte, hogy én nyomjam meg a bakelitgombot, habár engem a zöld meg a piros kis égők jobban érdekelték, ahogy a vasajtó dübörgő csapódására varázslatosan életre keltek. Végre a lift előttünk is megállt, beléptünk a szűk fülkébe, ragyogott az új tükör, beszívtam a festék meg a terpentin illatát, és a lift elindult. Előbb felmentünk a tágas és ismeretlen hetedik emeletre. Apám nélkül meghaltam volna a kétségbeeséstől. De ő még feljebb ment a lépcsőn, a titokzatos, varázslatos nyolcadikra, a fonnyadt virágú leanderekkel teli teraszra nyíló zárt ajtóig, a gépház és Herman ajtajáig, aki évekké később megmentette az életemet, és akivel a nyolcadik emelet lépcsőjén üldögélve a végeérhetetlen délutánokon később is sokszor beszélgettünk a fraktálokról (a tér alakzatairól), a sugarakról és Istenről, miközben a világ színes köntösét figyeltük. De főként azt a fényt nem felejttem el (nemrég újra láttam), amelyben fürdött az a tér. Aztán megint lementünk a hetedikre, bezálltunk a liftbe, leértünk a földszintre, majd a tömbház belső részében tett sámáni utazástól kimerülve visszamentünk a földkerekség egyetlen barátságos és *valóságos* helyére, a csendes és meghitt lakásba.

Egy másik kép, amelyet első emlékeim között őrzök – és olyan gyakran megjelenik utólag felidézett, összekeveredő, ismétlődő és egymással kiegészülő álmaimban, hogy együttesen képezik azt a vájatot, amely annyira mélyre hatol belém, mint egy libériai hajó, felsértve az *én*-nek nevezett építmény burkát, és behatol a személytelen zóna kiismerhetetlen, holdfényes márványpalotái közé, aztán tovább süllyed, a pincékbe, az odúkba, a kínzókamrákba, majd átvág ezen a burkon is, be a forró mellkasom zsigerei közé –, látom magamat, ahogy megyek a fényes, kemény, vörös és fehér mértani ábrákkal telerajzolt kőlapokon egy nagyon magas kupola alatt, a pillérek között látszik a viharos ég. A kupola olajosan sötét, elveszettnek érzem magam, mint egy ismeretlen isten templomában. Oszlopokkal övezett folyosóra érek, végigmegyek rajta, a falakon fáklyák lobognak... Az oszlopok csúcsívei között gomolyogva örvénylik az ég, mint a zavaros víz... Tudom, hogy jártam ott, nem csak álomban, annak ellenére, hogy most az egészemet mintha az álom távcsövén nézném, pedig egyszer valóban jártam abban a néma és kopár és nem csak az én arányaimhoz, hanem a felnőtt emberhez képest is hatalmas palotában (meztelen kisfiú csoszog a meleg, távolba vesző kőlapokon, nagy-puha-fejű teremtés, csillogó szemű, végtagjai édesek, hasa domború, hihetetlenül finom bőrű, áttetsző, mint a medúza teste, a csarnok pillérei között rézsútosan beáradó erőteljes fényben), de még egy istenhez képest is, hiszen egy kétéves gyermek számára minden felnőtt isten, és az útjai kifürkészhetetlenek. Amikor először láttam a Monsú Desiderio félelmetesen gyönyörű, rettenetesen romos palotáit, tudtam, hogy ő is járt ott. És Jean Lorraine is járt ott, és még sokan mások, talán mind járunk ott, az első emlékek ködös földjén, amely aztán az álmaimban, majd a képekben, a könyvekben és a költeményekben tárul fel újra, és minden részecskéjéből a vágyakozás fahéjillata árad.

És vannak kétségbevonhatatlan emlékeim, amelyek szintén belekeveredtek az álmokba, de őrzik növekedésem helyel-közzel azonosítható tárgyait és helyszíneit. Ezek akkor kezdődtek, amikor átjutottam a szülőcsatornán, és mint valami kételtű, a magzatvizet földi létre cseréltem, amelynek ereje (hatásfoka) csak

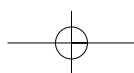

tizedrésze az életének. Ha az anyaméhben gyakorlatilag folyamatosan álmodtam, az eredeti fény egyre távolodott, aztán teljesen eltűnt, amikor ő helyett – ő, Isa – azt kezdtem mondani, én, és amikor a belső szerveimről kapott képeket elválasztottam a teáskanna, a kanál, anyám, a párna, az ablakra hulló hó látványától. Vannak emlékeim Silistráról, tisztán vizuálisak, képtelenség nélkül megragadni őket, hogy teljesen össze ne törjenek, ahogy a lepkét sem lehet a szárnyánál úgy megfogni, hogy ne nyomorítanánk meg a repüléshez. Nem emlékszem az U alakú ház minden részletére, a nyomorúságosan festői, recsegő-ropogó telekspekulációs házra, és amikor néhány évvel ezelőtt, hosszas bolyongás után egyszer csak előtte találtam magamat, alig ismertem rá. Mégis tudtam, hogy az az a ház, az én első házam, mert olyan illata volt, mint a bőrömnek, és ugyanolyan érzékeny volt a kocogtatásra, mint az ínyemben az egyik fogam. Úgy volt *betájolva*, ahogy kell, mintha az agyam abból az időből, amikor a világ még tele volt fehér folttal, őrzött volna egy térképet, amelyet addig lehet forgatni, amíg a silistrai ház inkább az inaimban és ízületeimben, mint az emlékezetemben őrzött belső térképpel teljesen egybeesik. Úgyhogy egész testemmel látom az ajtót, az apró téglavörös virágokat a kövezet hézagjaiban. Egy óriási, tyúkszaros pulykát, lila gyöngye fityeg a csőrén. Csőrét időnként a drótkerítéshez dörzsöli. Látok egy fiatal férfit, trikóban, bő melegítőnadrágban az udvaron borotválkozik, a drótkerítésre akasztott kerek tükör előtt. Apám. Haja fekete, csillog, mint a tükör, fejére tapad (éjszakánként hátul összebogozott női harisnyával lekötötte). Lemossa arcáról a borotvahabot, állán, szája körül a bőre kékszürke. Látom anyámat, fehér és meztelen, hasra fekve elnyúlik az ágyon, csípőjén a rákvörös, hatalmas lepke. Mint koncert előtti hangoláson, halkan bújja: „Apuka mindjárt megdögönyöz.” De ez egy gondolati képsor, leírt hangjegyek, nyoma sincs benne az élő hang emlékének... Látom magam párnák között a keskeny ágyon. Úgy ülök, „mint az urak”. Nem tudom, miért van mellettem az ágyon a nagy tükör, életnagyságban látom benne magamat. A velem azonos kisfiút, ő is párnák között ül. Mircișor. A szoba is szűk, mint az az olcsó, nevetséges gyerekruha, amit állandóan viselek. Természetesen kék ingecske. Az állam alatt kék szalaggal megkötött sapka. Az asztal mintha lábak nélkül a levegőben lebegne – rajta szenes vasaló. Van valahol egy lavór is. Az izzó vasaló forró illata. Egy néhány évvel korábbi álom elég jól kiegészíti a képet. Akkor még nem tudtam, hogy életem első két évében tulajdonképpen nem is a földszinten laktunk, hanem a ház emeletén, az egyik erkélyes szobában. Csak az álom után kérdeztem meg anyámtól, ő rémülten és zavartan, mint mindig, ha a múlttól faggatom, azt mondta, hogy valóban. A kékre meszelt, fakó, feltáskásodott és repedezett fal melletti falépcsőn jártunk föl. Beléptünk a kis papírtapétás előtérbe. Tisztán láttam a tapéta minden kis virágát, minden éles, pontos és sűrű volt, mint a valóság szövedéke. Valóságos volt, az izgalomtól alig kaptam levegőt. Egy nagy rákvörös ajtó előtt álltam. Ő, és valahol a párkányon volt még egy muskátli is. Hogy láthattam minden szirmát, ahogy vörösre festette a levegőt és a levelén külön minden pihét? Hogy érezhettem az ujjam között eldörzsölt muskátlilevél illatát? A nehéz ajtón se zár, se kulcslyuk, a furnér leválik a korhadt, megvetemedett lemezről. Itt minden régi, ócska és romos. A megsárgult tapéta szakadozik a falon. Habozok, mint minden álomban, de a kísértés erősebb a szégyennél, és benyo-

mom az ajtót. Vályogépület, a szoba falán az agyagból helyenként kilátszik a szalmatörök. Az egyik falon foszladozó, kék faliszőnyeg, nagy gőzölgő kannát ábrázol. Az egyik sarokban fapad, lehet, hogy egyébként a szoba teljesen üres. Középen ül anyám, haja lángol a repedéseken csóvákban beáradó vakító fényben, anyám nagy farkaskutyát tart a vállán, csillogó agyari között kilógó nyelvével olyan, mintha nevetne... Mindketten engem néznek, rangsor szerint, az elmém mélyéről irgalmatlanul kiásott zárka közepéből.

Ehhez hozzáillesztenék még egy fényképet is, egyet a kevés, másfél éves testem ezüstnitráttal rögzített lenyomatai közül, amelyet anyám a lánykori táskájában őrzött. Mindig riasztottak a fényképek, mert a száraz kövek fosszilis rovátkás lemezeire hasonlítanak, amelyben az állat elviselhetetlen fájdalmak közepette széttiporva, megkövesedve, reménytelenül szétvetett lábbal örökre úgy marad összenyomva, egy borda, egy koponya, egy combcsont, szétszórt, valószínűtlenül kificamodott ujjpercek... Milyen nyomorúságos múzeum, micsonda csonttár anyám ócska táskája! A hároméves kori hajfürtömmel, az ősrégi iratokkal! A fényképekkel, amelyek arról árulkodnak, hogy valaha más testben, másképpen, másvalaki voltál, a korai napsugarak fényelektronjai visszapattantak vállig csupasz kis karodról, az elől sündisznómintás ingecskédre és piros cipődről, behatoltak a fényképezőgép szerkezetébe, összegyűltek a fényérzékeny lemezen, a szűz filmet az idő töredéke alatt borzalmasan és varázslatosan bemocskolták. Az udvaron állok. A virágágyás előtt. Egy darabka ösvény. Málló faldarab, alacsony ablak. Szememre nyomott ököllel sírok. A hasamat kidülleszttem, a lábam meztelen, kövérkés, a térdemen gödröcskék. Az arcomon lecsurgó könnyek még ezen az időtől megsötétült fényképen is csillognak. Próbálom felfedezni az akkori vonásaimat, de olyan, mint amikor egy álomban, minden különbözőség dacára *tudod*, hogy az a (sápadt, lenfehér hajú és barna üvegszemű) ismeretlen tulajdonképpen a régi barátod, mintha alapvető, kitapinthatatlan és fizikai megjelenésétől teljesen független azonossága volna, ami nem benne, hanem benned van, és nem más, mint a felismerés kétségbevonhatatlan bizonyossága. Emlékezetem egyetlen szála sem köt ahhoz a Mircișorhoz. Csak azt mondták egyszer, amikor megmutatták a fényképet: „Nézd, ilyen voltál másfél éves korodban. Sírtál, mert a fényképésznek is fehér köpenye volt, mint az orvosnak, aki injekciózott. Nézd, ez annak a tolvaj Victorițának az ablaka – vajon merre van, ha még él egyáltalán –, nem létezik, hogy nem emlékszel rá. A bölcsődében dolgozott, és mindig rahátot és kekszet hozott neked. Jaj, hogy szeretett, mint mindenki azon az udvaron! Mert te voltál ott az egyetlen gyerek, Catana néniéknél...” Nem emlékeztem Victorițára, mint olyan személyre, aki körül keringeni tudnék, sem a háttérből felderengő vonásaira. Minden és mindenki a hajdani Silistra U alakú házának udvarán olyan, mint valami sűrű massa – mint a keksszel kevert reszelt alma, amit ettem –, összekeverednek benne az arcok, az árnyak és a fények: az udvar kövezete, az olyan magas virágok, mint én, az emeleti erkély, a nyüzsgő emberek, Nicu Bá zöld, egy méter hosszú oldalkocsija a motorbiciklijén és szenzációs mutatványa, amikor hazahozott velem egy részeg szomszédot, aki velem együtt elesett, és kész csoda volt, hogy nem törte össze a csontomat, aztán az ételmisszerbolthoz vezető út *ösztönös felismerése* (egyfajta belső irány, egyfajta eleve „tudom”). Néhány szomszéd gyerek: Tányérnyalogató-

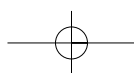

Mia és a testvére. A szemközti ház, a furcsa tornyával. Fönt a nyári felhők, az úton a tócsákban tükröződő nap. Egyszer egy rézcsengőt fogtam a kezemben, amit az öreg Catana bácsitól kaptam. Fehér ruhában voltam, és egy tócsa mellett guggolva finoman sétáltattam a csengettyűmet a vízen, egyik szélétől a másikig a kövér, fényes napsugáron. Hirtelen kicsúszott a kezemből, és hiába kavartam fel ujjammal a vizet, nem találtam. Emlékszem, nem sírtam, mert valahogy tudtam, hogy így kellett történnie. De a bánat, hogy elvesztettem, minden életkoromon végigkísért, mint vékony aranyszál, mint puha, százlábú életem idegvégződése, amit ha meghúznék, biztosan most is hallanám a mélyből a csilingelését.

Aztán anyám olvas nekem. De nem látszik se anyám, se a könyv, csak az érzés van, ahogy testemmel elhelyezkedem, és az anyának nevezett *funkció*, az előzetes tudás arról, hogy bizonyos időpontokban olvasott nekem. Nagyon homályosan érzékelhetőek a színek, a szoba ködös kékje, akkoriban az egyetlen, betonpadlós szobánké, a rezsón állandóan fortyogtak a fazekak, de ezek a felvilanó részletek nehezen rögzíthetők. Inkább csak amolyan találgatás, hogy az ágyon tapinthatóan és érezhetően talán volt egy csíkos takaró. És édes, enyhe fájdalmat érzek a gyomromban, ha arra gondolok, hogy ez „annak az emléke, hogy anyám olvasott nekem”, ez az az emlék. Anyám ezerszer is olvasott nekem a keskeny fapriccsen, amelyet ágyának használtunk, mégis csak egyetlen pillanat váltotta ki (sosem fogom megtudni, miért) puha kobakom apró idegsejtjei kis csoportjának sarjadását és az idegsejtnyúlványok összefonódását, gyöngéd érintkezését a szomszéd idegsejtekkel vagy axonokkal, a közeli idegpályák áttetsző hártájához csatolt pályákkal, a távolabbi rostokkal, billió alakzatát az agy többi billió alakzatával, beindítva a keresést, kijelölve és irányítva a többrétegű ellenőrzést, amelyet a felismerés enyhe fájdalma igazol, hirtelen rezonálni kezd, és a többi néma és sötét pálya mélyén is vibrálva és villanva hirtelen kigyullad, majd az elmében is megjelenik „pontosan annak a pillanatnak az emléke, amikor kiskoromban egyszer a silistra lakásban anyám melletttem ült, és egy könyvből olvasott”.

Milyen hatalmasoknak kellett lenniük azoknak a nappaloknak! Micsoda tornyok, micsoda harangláb, nálamnál négyszer magasabb emberek, ha felnéztem rájuk, teljesen hátra kellett hajtanom a fejem! És milyen tisztán kellett látnom a szememmel, amelynek retinája még olyan üde volt, mint az alig kibomlott levél átlátszó hártája, mint a harmatcsepp. És micsoda érthetetlen és tiszta hangok, mint a bálnák éneke, hatoltak a hallócsatornámba. Ha ölbe vettek, ami gyakran megesett (még most is itt kavargó a fejemben: a hatalmas város egyik ismeretlen utcáján az apokaliptikusan szakadó hó alatt anyám ölében vagyok, szalad velem, a hó fénye bántja a szememet, anyám sír; kórházba megyünk), a repülés vagy a lebegés érzetét keltette bennem, ami későbbi álmaimban is sokszor előfordult. Bukarest fölött lebegek az alkonyatban. Kikerülöm a kupolákat, nagyon közelről nézem az oromzatokon elhelyezett allegorikus szobrokat. Minden dísz, minden bordázat, a tetőszerkezetek minden hajlata, a városközpont régi épületeinek időtől porladozó homlokzata még a helyén van, elrepülök mellettük lassan, és úgy látom őket, ahogy soha senki sem látta. A narancssárga alkonyi fényben a Egyetem épületéhez közeledem, a tető alatti kerek ablakok, mint a fáklyák, vörösén lobognak. Elhaladok mellettük, látom mögöttük az üres, szomorú tan-

termeket (egyedül egy lány ül a padban a késői órán; kristályüveg fülbevalójának fénye játszadozik a falon), elolvasom a régi épület minden kerek ablaka fölött a feliratot: QUILIBREX... Valójában tényleg valamennyien hatalmas istenek és óriások ölében repültünk, fölemeltek a mennyezetig, a levegőbe, egymásnak dobáltak, miközben gurgulázva, eltorzult arccal nevtünk, idegeink és izmaink emlékezetében valamennyien megőriztük kisgyermekkorunk lebegését. De én még a város pontos alakját is őrzöm az emlékezetemben, anélkül, hogy tudnám, miért és hogyan, mert amikor gyakran ismétlődő álmomban fölöttem röptem, sohasem csalódtam, minden részlete, a gipszszobrok peplumján az összes redő, az összes sarok összes stukkógyümölcse, a ház összes kidudorodó vakolatának vaskampója álmomban is ugyanott volt, ahol valóban van, a valóságnak ebben a nagy, mély és még érthetlenebb látomásában. Egyszer azt hittem, hogy az egyik toronyház tetejére a képzeletem építette a körerkélyt és a ruhaszárító kötél csüngő rongyot. Évekkel azután, hogy ott laktam, a rákvörös Uranus tömbháznak abban a tetőtéri kis házikójában.

Egyáltalán nem emlékszem azokra a fontos eseményekre, amelyeket anyám emleget, amikor kissé tartózkodóan felidézi a Silistra-korszakot. Egyszer beomlott a szoba mennyezete, összelapította a hátitáskámat, amivel pár perccel azelőtt játszottam. „Az udvaron voltam, ruhát teregettem, amikor észrevettem, hogy kijöttél az erkélyre, és az erkély korlátjába kapaszkodva kiabáltál, «Igen, mami, igen!» Csakhogy én nem hívtalak... És egyszer csak zsupsz! Leszakadt a mennyezet! Jól megjártuk akkor!” És aztán egy éjjel, amikor hárman aludtunk egy ágyban, leszakadt az ágy is, és mindhárman a földön ébredtünk. Most már tudom, miért szakadt le, mert anyám nevet és elpirul, valahányszor eszébe jut. Még emlékszem annak a telekspekulációs háznak a zshivájára és szertelen bőbeszédűségére, a környék proletárjainak határtalan jókedvére, a mosogatólé és a dióolaj szagára, Catana néni szitkozódásaira és Catana bácsi mártírcára, ők voltak a háztulajdonosok. Coca néni, a prostituált málnaszínű tányérsapkájára. Az őrült emlékezet: sohasem látom anyám arcát, mintha anyám akkor nem lett volna több, mint a leandereket ringató és illatukkal az egész lakást betöltő fuvallat, viszont teljesen tisztán látom azt a málnaszínű nemezt, az összes pihéje minden szálát, mintha fényes gesztenyebarna fürtjei fölött Coca a szentek glóriáját viselné.

KOSZTA GABRIELLA fordítása

S Á N D O R I V Á N

Az éjszaka mélyén – 1914

Lembergben fertőtlenítették, átkötözték a sebét, kenőcsöt kapott a fagyott lábára, három napig feküdt a tábori kórházban, a negyedik napon a város szélén álló laktanyába irányították.

Hajdú átölelte.

Azt hittem, ottmaradtál Kamionka Strumilovónál, láttam, amikor lefordultál a lovadról.

Te meg, látom, hadnagy lettél.

Az érettségizetteket, ha kiérdemelték, tisztí állományba veszik. Böhm-Email tábornok úr vette át a parancsnokságot. Az első ezred második százada az enyém. Kapsz három nap szabadságot, rád fér a pihenés.

Kenyeret, szalonnát, csokoládét vételezett. Kulacsot kapott két deci rummal. Aludt néhány órát a laktanyakörletben, aztán sétálni indult a városban. Csúcsos sisakos német csapatok meneteltek a Piac tér felé. Hallotta, hogy tíz nappal előbb még kozák lovasok ügettek az utcákon. A lakosság két német, két orosz támadást élt át. Gyors léptek, óvatos pillantások. Félelmet nem látott az arcokon. Nem német, nem is orosz vagyok számukra. A főutcán villamos is járt. A városháza előtt konflisok várakoztak.

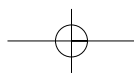
Elhagyta a Piac teret, a főpályaudvart. Sikátorokba ért. A halk beszéd a szűk utcában morajjá erősödött. Elolvasta az utcák neveit, a konfekció, a porcelánüzletek, a drogériák cégtábláit. Mintha színpadon bolyongott volna, ősi játékok jeleneteiben, szomorú arcú, álombéli alakok között.

Kendőbe burkolódzott lány haladt el mellette. Rámosolygott. Antikváriusok boltjai következtek. A kirakatokban régi könyvek szakadozott borítólappal. A múlt mintha kísétált volna, át a kirakatüvegen, és rátelepedve az utcákra hozta szárnyain azt is, amire talán már a vének sem emlékezhetek, holott ők esténként elmondták a gyerekeiknek, unokáiknak mindazt, amit áléltek, miképpen irtották egymást az oroszok, ukránok, lengyelek, németek, de leginkább mindannyian a zsidókat, akiknek az ivadékaik az antikváriumokban árulták a régi könyveket. Kiss Ádám bolyongott a sikátorokban a városra telepedő felhők alatt, húzta magával a homály, szikár, fekete kendős asszonyok, kaftános férfiak, soványka gyerkőcök, a bódékban régi képeslapokat, zsebkendőket, gombokat, keféket, gyufacsomagokat árultak.

Blachavska utca 26.

Az öreg zsinagóga előtt állt. Péntek este volt. Sokan érkeztek. Sodorták magukkal. A sokféle öltözék között nem keltett feltűnést az egyenruhája, kardját hosszú köpenye alá rejtette.

Bent felerősödött a zsongás. Mindenki beszélt, noha nem értette a szavakat, de a dallamukból valószínűsíthető volt, hogy mindennapi dolgaikról fecsegnek.

Semmi nem kapcsolta őt ezekhez az emberekhez, de maga is meglepődött azon, hogy nem érezte idegennek magát közöttük.

Az asszonyok, a lányok a karzaton.

Rabbi lépett a frigyszekrényhez. Imába kezdett. A zúgás nem csillapodott, mintha az is az ima része lett volna. Úgy érezte, hogy amiként odakint a múltból érkező üzenetek telepedtek rá a lucskos utcákra, a javításra szoruló háztetőkre, a szegényes boltokat záró lakatokra, idebent a szűnni nem akaró közlések, történetek formálódtak a rabbi imájával közös nyelvvé, s amikor befejezte, egy pillanatra mindenki elhallgatott, aztán a férfiak együtt zúgták rá az omént.

Valaki figyelte a karzatról. A lányok tülekedtek fent, többen az első sorba akartak kerülni, néhányan óvatosan integettek. Próbálta közöttük felfedezni azt, akiről az imént úgy érezte, hogy figyelni őt. A rabbi énekbe kezdett, az otthoni templomban a Megváltóhoz intézett kegyelmi könyörgésre emlékeztette.

Végre rátalált a szempárra. Lassan emelte intésre a kezét, de a karzat nyüzsgése eltakarta az arcot.

Elindult a kifelé tolongók között. A lépcsőnél felfedezte a lányt. Intett, a lány visszaintett, kifutott, a meginduló hóesésben eltűnt, próbálta követni, utcake-reszteződés következett, előbb jobbra ment, visszafordult, balra indult, a lány tekintetét nem találta kihívónak, magabiztos volt, a házából nem szűrődött ki fény, az itt lakók megszokták, hogy köveket többnyire a szombat beköszöntekor hajigálnak az ablakokba, zeneszót hallott, kisebb térre ért, kávéház előtt gázlámpa égett, belépett.

Halvány fényben, fehér terítővel takart asztalok körül férfiak ülnek. Az egyik felpattan, eléje siet, üres asztalhoz vezet, meghajol, ide parancsoljon, mondja németül, a legtisztább asztal, éppen az uraságnak való. Kiss Ádám az előzékeny mozdulatait érti.

A dobogón zenekar mazurkát játszik, az egyik hegedűs néha vezényel. Hat fehérblúzos hölgy, a szélen játszó nem lehet több tizenöt évesnél.

Teát rendel.

Legfinomabbat az uraságnak, rendelkezik az elősiető pincérnek a tulajdonos. Singer a nevem, uram. Nem alázatos, nem tolakodó. Kiss Ádám az asztalnál ülők tekintetében sem lát aggodalmat az egyenruhája miatt, a zenekar ősi dallamba kezd, a zenében fájdalom van, a hölgyek arcán mosoly, újra mazurkát húznak, záróra, a tulajdonos mindenkitől elbúcsúzik.

A gázlámpa alatt a hegedűs leányka várakozik. Megszólítja, akaratlanul franciául. Franciául kap választ. A lányka azt mondja, a nővérét várja, esténként érte jön, az apja nem engedi, hogy egyedül menjen haza, de hiába várakozik.

Hol tanult franciául?

Oh, apától, ő több nyelven beszél. Maga francia?

Nem.

És hol tanult?

Gimnáziumban.

Német gimnáziumban?

Nem, magyarban.

De hol?

Szegeden.

Az hol van?
 Messze...
 Nevetnek.
 A kisasszony azt mondja, Sára a neve, az enyém Ádám, ezen megint nevetnek.
 Elkísérhetem?
 Az jó lesz, apám megnyugszik.
 Vihetem a hegedűt?
 Az is jó lesz...
 Nagyon szépen játszott.
 Köszönöm. Szép a csákója. A kardja is szép. Szereti?
 Mit?
 Azt, hogy katona?
 Nem... Messzire megyünk?
 Már közeledünk.
 Jól beszél franciául.
 Nem hiszem, de maga jól...
 Nem hiszem...
 Nevetnek.
 Minden este játszik a zenekar?
 Minden este, még péntek este is. Azok járnak Singer úrhoz, akik tartják a szombatot, de nem szigorúan. Apa csak akkor enged, ha nincs veszély, ha nem jönnek a katonák.
 Én is katona vagyok.
 Nem hiszem, hogy maga veszély. Szagad nagyon messze van?
 Szeged... Mindig ilyen üresek az utcák este?
 Mióta a katonák jönnek. Apa azt mondja, vigyázni kell az ellenség miatt.
 Most ki az ellenség?
 Mindenki.
 Én is ellenség vagyok?
 Nem tudom... nem...
 A németek?
 Azok is.
 A kozákok?
 Azok is.
 A magyarok?
 Róluk nem hallottam. Mindjárt megérkezünk. Apa hálás lesz.
 Mivel foglalkozik az apja?
 Újságot szerkeszt. Tanít az egyetemen is. Mi zsidók vagyunk.
 Tudom. Nagyon szép volt a zene.
 Lengyel zenét is játszottok, orosz, jiddist is.
 Ez milyen utca?
 Ez az Ulica Karola Ludwiga. A főpályaudvarra vezet. Villamos is van, de mióta harcok vannak, nem jár.
 Elmentek a főpályaudvar előtt. Nagyobb, szebb, mint a szegedi pályaudvar, gondolta. A sötétben néhány hordár várakozott kézikocsival. Néhány utast megvilágított a holdfény a peronon.

Járnak a vonatok?
 Nem járnak, de van, aki reménykedik.
 Emeletes ház elé értek. A kisasszony kézen fogta, maga után húzta.
 Megmutatom magát apának, ő szeret érdeklődni.
 Csengetett. Nyílt az ajtó, kiáradt a meleg. A megjelenő alak pillantása mintha a folytatása lett volna annak, ami a zsinagóga erkélyéről feléje irányult.
 Ádám beszél franciául, mondta Sárka, elkísért a sötétben, ő a nővérem.
 Jól tette, én nem tudtam menni ma este, nyújtotta a kezét, Anna vagyok.
 Ti talán ismeritek egymást? kérdezte Sárka.
 Kiss Ádám nem tudta, mit válaszoljon.
 A lány lassan, határozottan azt mondta, nekem úgy tűnik, hogy ismerjük egymást.
 Sárka nevetett. Arcon csókolta a nővérét, beszaladt a szobába.
 Késő van, most nem hívhatom be.
 Talán láthatom még?
 Talán holnap tíz órakor. Az jó magának?
 Nem vagyok ismerős a városban, a zsinagógához, ahol láttam, talán eltalálok.
 Ott jó lesz. Holnap tíz órakor.
 Az emeleti körletben mindegyik helyiségben tíz-tíz vaságy. Álmában a kézilabdapályán Hajdú hadnagyi egyenruhában irányította a csapatot.
 Reggel sorban álltak a mosdóban. Törülköző nem volt. Várt ő is a többiekkel, amíg megszáradtak. Amikor kiment a laktanyaépületből, a kapuban az őrpáncsnok figyelmeztette, hogy két napig érvényes még a szabadságos cédulája.
 A hóesés hajnalban elállt. Újabb német századok vonultak a Főutcán. Jól öltözött hölgyek, bundában, csinos kucsmákban, férfiak elegáns hosszú fekete kabátokban.
 Hindenburg vezérkari tábornok parancsára ebben az órában állította hadrendbe August von Machensen tábornok a 9. német hadsereget, az elsőnek támadó hadosztály törzskarának Dankl lovassági tábornok utasítást adott az indulásra, a 3. orosz hadsereg Bruszilov tábornok parancsára védőállást foglalt, a vezérkari harcálláspontokon írnokok összesítették a jelentések alapján a halottak, a fogságba esettek számát. Kiss Ádám elérkezett a zsinagógához, Anna már ott volt, nehezen találtam ide, elnézést, mondta Kiss Ádám, nem késett, én értem ide előbb, ugyanolyan nyílt volt a tekintete, határozott a hangja, mint előző este. Amióta az anyja meghalt, ő irányította a háztartást, gondoskodott róla, hogy apja zavartalanul dolgozhasson a könyvtárszobájában, ügyelt arra is, hogy a húga szorgalmasan tanuljon, Sárka otthon is hegedült, apjuk a régi jiddis dallamokat kedvelte, ő inkább Mendelssohnt. Apja elmondta, hogy még kisfiú volt, amikor a szüleit egy pogromban elveszítette, nagybátyja vitte át Brodiba, onnan jöttek tovább Lembergbe. Hát akkor induljunk, mondta Anna a zsinagóga előtt, beleszólt Kiss Ádámba, magyar huszárral még soha nem sétáltam.
 Mehetünk a Stoschek cukrászdába vagy a Café Avenue-be.
 Egy fillérem sincs, gondolta Kiss Ádám.
 Az Avenue-ben finomabb a sütemény.
 Kézen fogva húzta magával.
 A cukrászda bejáratánál vak muzsikus jiddis dallamokat harmonikázott.

A belső helyiségben ültek le, Anna süteményeket rendelt. Kell már valamit mondanom, gondolta Kiss Ádám. Sárrika után érdeklődött.

Oh, ő nagyon jól van, a naplóját írja, mindent feljegyez, azt is, hogy tegnap magával találkozott, megkérdezte, feljegyezheti-e, hogy maga nekem nagyon rokonszenves, ma találkozunk, és mit válaszolt, kérdezte Kiss Ádám, Anna a kezére helyezte a kezét, azt jegyez fel, amit akar, azt mondtam neki.

Hozták a süteményeket. Tejszínhab is volt a tortaszeleteken. Anna elhúzta a kezét. Elmosolyodott, azért együk meg, mondta, tejszínes lett a szája széle, Kiss Ádám habozott, hogy letörölheti-e, végül odanyúlt, felmutatta a habos ujját, az a magáé, nevetett a lány, fizetett.

Elsétáltak a Miczkiewicz-szoborig. Kiss Ádám szalutált a szemből jövő német tiszteknek. Anna megkérdezte, miért kell ilyenkor neki kikarolnia, a szabályzat miatt, felelte.

Jöjjön, apám szeretné megismerni.

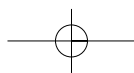
Kiss Ádám arra gondolt, hogy másnap továbbvezénylik, tisztességes volna ezt megmondani, de Anna folyamatosan beszélt, mióta az anyja meghalt, hárman élnek, nem tudom, gondolta-e az apja, hogy én nagyon rövid ideig maradtam itt, szánta rá magát Kiss Ádám, hogy közbevágjon, Anna megállt, végigsimította az arcát, mint egy gyereket, apám nem miattam akar magával beszélgetni, mondta, s valóban, miután helyet kínáltak a könyvtárszobában, és elhelyezkedett az egyik karosszékben, a szerkesztő máris kérdést intézett hozzá, mi a vélemény a maga országában a háborúról, vannak ismeretei a frontok helyzetéről, de érdeklí minden hír a lakosok hangulatáról.

Nem tudok erről semmit mondani, uram, régen jöttem el hazulról.

Sokkal több a könyv még annál is, amit Monsieur Csokornál láttam, gondolta, hatalmas íróasztal, heverő, két karosszék, állólámpa.

A szerkesztő újabb kérdésére elmondta, hogy a háború Párizs közelében érte, mintha az, amiről beszámolt, nem is vele történt volna meg azóta, olyan hihetetlennek tűnt számára, a férfi arcáról, miközben hallgatta, nem tűnt el a mosoly, úgy érezte, ez biztatás, folytatta, valóban, fiatalember, mondta a szerkesztő, a másik ember iránti gyűlölet felkelti az öldöklés szenvedélyét, van ebből nekem is tapasztalatom, annyi halottat biztosan nem látott, uram, mint én, és minden nációból, másodszer is közbevágott a szerkesztő, előbb Zsitomirban, aztán Brodiban jó néhány inzultust élt át, a szüleit ukránok gyilkolták meg, Lembergben a szeme előtt ölt meg két lengyel csendőr egy ukrán parasztot, egy ukrán egyetemista agyonlőtte Potocki grófot, Galícia helytartóját, erre az ukrán és lengyel egyetemisták öldökölni kezdték egymást, mindenki a zsidókat hibáztatta, lehet, hogy maga több halottat látott, barátom, ebben ne versenyezzünk, Európának ezen a tájékán, ha ugyan ezt a tájéket Európának lehet nevezni, az ember hozzászokik a kölcsönös gyűlölködéshez, írtam erről jó néhány újságcikket, tartottam beszámolókat különböző gyülekezetekben, azért faggatom magát, hogy újabb híreket gyűjtsen, a szemüvegét lejjebb tolt, előrehajolt, ötven év körüli lehet, gondolta Kiss Ádám, de olyan a tekintete, mint egy kíváncsi kölyöké, és milyen érzés embert ölni, a sorsom megkímélt az ilyen tapasztalatoktól, magát, barátom, biztosan nem.

Pattant a csillár egyik égője. Skandalum, kiáltott fel a szerkesztő, mindig jön valami cőresz, Kiss Ádám elmosolyodott azon, hogy a franciába keveri a jiddist,

hát, mondta, amikor lőni kénytelen, vagy vágni, akkor nem érez semmit, vagy ő, vagy én.

Bejártam Galíciát, mondta a szerkesztő, eljutottam a Monarchia távolabbi városaiba is, Lembergben sokféle náció él, ez a város maga a történelem, naponta vár az emberre valami córesh, az mi, kérdezte Kiss Ádám, baj, mondta a szerkesztő, jól beszél, barátom, franciául, szerencséje volt a tanítójával, igen, sokat köszönhetek neki, párizsi irodalmi lappal is megismertetett, a Cahiers-rel, néhány példányát őrzöm, vetette közbe a férfi, kiváló szerkesztője van, volt, mondta Kiss Ádám, önként jelentkezett a francia hadseregbe, és a háború első napján elesett.

Hallgattak.

Hát Peguyra akkor nem vonatkozott az, ami Lemberg lakóira.

Mit ért ezen, uram?

Ennek a városnak a lakói megtanulták, mi az ára annak, hogy próbáljanak mindent túlélni.

És mi, még senki nem világosított fel erről.

Az, hogy szolgáljanak ki mindenféle hatalmat.

Az egyik polcon a könyveknek támasztva bekeretezett fénykép volt látható. Magas férfi, cilinder, bokáig érő kabát, karján határozott tekintetű hölgy, hímzett blúz, bársony köpenyke, kezében virágcsokor, a csipkés kalap nem takarta annyira el az arcát, hogy ne ismerhette volna fel az Annáéhoz hasonló magabiztos tekintetet.

Az esküvői képünk, mondta a szerkesztő. Azt mondják, apámra hasonlítok, róla meg azt hallottam, hogy ő a nagyapámra. A történeteket mindig továbbadták az elsőszülött fiuknak. Nincs fiam, úgy látom, a lányom megkedvelte magát, szívesen továbbadok egy történetet, hogy majd egyszer elmondhassa a fiának.

De én nem vagyok zsidó.

És az baj volna? Ugyan, külön futnak a sorsok, nem is tudnak egymásról, aztán egyszer csak összetalálkoznak.

Belekezdett.

Egyszer, nem tudni, hol és mikor, egy vándor megérkezett a Törvény kapujába, talán a dédapám dédapja mesélt erről a vándorról először valamikor az Időben. A vándor mérhetetlenül hosszú utat tett meg azért, mert azt hallotta, hogy annál a kapunál rátalálhat a Törvényre. A kapuőr biztatta, hogy várjon. Nagyon sokáig várt. Láta, hogy senki más nem érkezik a kapuhoz, megkérdezte az őrt, hogyan lehetséges, hogy ennyi idő alatt senki más nem kért bebocsátást. Azért, mert rajtad kívül itt senki nem léphet be, mondta az őr, és ezzel becsukta a kaput.

Nem értem, mondta hosszú hallgatás után Kiss Ádám.

Én is ezt mondtam apámnak, mondta a férfi.

És mit felelt?

Azt felelte, hogy ő is ezt mondta az apjának, a nagyapám is a dédapámnak, és ezt felelte évszázadokon át mindenki, aki a történetet hallotta, az apjának.

És senki nem kapott választ?

Csak annyit, hogy az ősi könyvek szerint mindenkinek csak a szégyen jutott. Miféle szégyen?

Az, ami a várakozóra is maradt, annak a szégyene, hogy azt hitte, megpillantható a Törvény, hogy létezik. Búcsúzzunk, barátom, későre jár, meg kell még írnom a reggeli előadásomat.

Kopogtak. Sáríka dugta be a fejét az ajtón. Csókot nyomott az apja homlokára. Kiszaladt. Fényképezőgépet hozott, állványt. Megmutatta Kiss Ádámnak. A legmodernebb, Voigtländer, apától kaptam a születésnapomra. Behívta a nővérét. Egymás mellé állította mindhármukat, utasítást adott, hogy hová nézzenek, többször exponált, beigazította az önkioldót, melléjük állt, nagyszerű, nevelt, amikor a gép így is exponált, összepakolt, kisetett.

Anna mondott valamit oroszul az apjának. A szerkesztő bólintott, homlokon csókolta.

Ültek a lányok szobájában az egymás mellé húzott két karosszékben szótlanul.

Minden olyan régi, akárha Zsitomirból Brodiba, Brodiból Lembergbe vándorolt volna, hozta a szerkesztő nagybátyja, később maga a szerkesztő a szülei, talán a nagyszülei holmijait, azzal a szándékkal rendezte be a lányai szobáját, hogy megőrizze a múltat. Két faragott cseresznyefaágy, intarziás szekrény, a komód feletti tükrön repedés, díszesen mintás, de kopott, dohányszínű függöny, a sokágú bronzcsillár nem világított, csak egy kislámpa az ágy melletti éjjeliszekrényen.

Apa mindenkit kifaggat, mondta a lány, azt mondja, meg akarná érteni, maga se tudja, hogy tulajdonképpen mit, néha elneveti magát, és azt mondja, a megérthetlent akarja megérteni, hogy miért megérthetetlen az, ami történik, most is nevetett, amikor beszélgettek?

Néha elmosolyodott.

Nem magán, higgye el, önmagán.

Kis idő után felállt, behúzta a függönyt. Négyrét hajtotta a hímzett ágytakarót. Felrázta a nagypárnát, a két kispárnát. Felhajtotta a selyem huzatú paplant. Elsimította a lepedőt. Kiment. Két pohár vizet hozott, az éjjeliszekrényre helyezte.

Háttal fordult Kiss Ádámnak. Kibújt a fehér blúzból. Lehajolt, levette a cipőit. A szoknyájából is kibújt. Alsóingét az egyik székre dobta, utána a bugyiját.

Óvatosan megfordult.

Eltelt egy perc is.

A tekintetében a magabiztosságot gyengédség váltotta fel.

Ilyent még nem láttál?

Kiss Ádám nem tudott megszólalni. Nem látott még mezítelen női testet, a tápéi udvarház cselédszobájában, az egyik szolgálólány ágyában sötétben töltött el félórát, a Madame házában Szegeden csak a szoknyáját rántotta fel és a bugyiját dobta a székre a lány, akinek a szobájából kirohant.

Anna két kezével a két keze után nyúlt, és a tenyerét a mellére húzta. Lassan lefelé vezette. Átkarolta. Kigombolta a huszárnadrágot. Elnevette magát, hát ebből nem könnyű kibújni, intett, hogy üljön az ágyra, húzta volna le a csizmáját, Kiss Ádám nem hagyta, maga helyezte az ágy lábához.

Feküdj mellém.

Te még soha, kérdezte egy idő után.

Kiss Ádám nem mert válaszolni.

Anna magára húzta.

Maradj bennem, maradj még így...

Később magukra húzta a paplant.

Nyitott szemmel feküdtek, fogták egymás kezét.

Kiss Ádám úgy érezte, semmi nem tartozik itt hozzá, mégis minden otthonos. A lány úgy érezte, hogy még mindig zuhan, ismeretlen sötétségbe, amikor esténként apja történeteit hallgatta, akkor érezte a zuhanást, jó volt megkapaszkodni a másik testbe.

Amikor a két függönyszárny közötti résen bekúszott a hajnal, Kiss Ádám felriadt. Óvatosan felöltözött. Anna felnyitotta a szemét. Főlé hajolt, megcsókolták egymás arcát. Nem intettek egymásnak, amikor kilépett a szobából. Üresek voltak az utcák. Meghallotta a trombitaszót. Arra van a laktanya, ahonnan a hang jön. Amikor odaért, már két trombita szólt. Keletről ágyúdörgés. A szolgálatvezetőtől átvette a kiosztott karabélyt, kardot kötött. Az istállókból elővezették a lovakat, Hajdú két lovat vezetett ki, az egyiket tartalékszáron, ez lesz a tiéd, vette oda a gyeplőjét, maradj mellettem. Az udvaron a század négyes sorokban. Hajdú ügetésre adott parancsot. Kanyarodás balra! Vágta! Vezesd fel a szakaszparancsnokokat, ordította. Kiss Ádám sarkantyúba kapta a lovát.

X.

Apuska reggel átment a szerkesztőségbe. Söprök. Port törülgetek. A szobánkban az egyik ágy vetetlen. Felrakom a párnát, kisimítom a lepedőt. Az ágyterítőt anyuska hímezte.

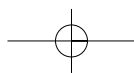
Sáríka az elsötétített kamrában előhívta a fényképet, amit négyünkről az önkiodóval készített, a kristályvázának támasztom. A hátára ráírtam: a család és Kiss Ádám, 1915.

Azon az éjszakán elmondta, amióta eljött az otthonából, úgy számolja az éveket, hogy felírja valahová a dátumot. Nem értettem. Elmondta, hogy a múlt esztendőben nagyon messze eltemetett egy francia és egy német katonát, és a sírjukon egy kőbe bevészte: 1914. Mire Sáríka előhívta a fényképeket, Ádám már nem volt itt, felírtam az évszámot helyette is a nevek mellé.

Apuska tegnap este arról beszélt, hogy miért nevezi a múltó napokat szokásos időnek. Arra gondoltam, hogy a különböző évszámok is a szokásos időt jelentik.

Áthoztam a szobájából az esküvői fényképeket. Amikor anyuska meghalt, apuska átköltözött a dolgozószobájába, azt mondta, a miénk Sáríkával a régi hálószobájuk, Ádámmal tulajdonképpen az ő ágyukban aludtunk. Hosszú az út az emlékezéstől a felejtésig, még hosszabb a felejtéstől az emlékezésig, ezt is apuskától hallottam, legyenek a kezed ügyében a régi holmik, mondta, ne kelljen többet a múlttól beszélnem, hallgasd a tárgyak üzeneteit. Miért nem akarsz már a múlttól beszélni? Homlokon csókolt, abból elég annyi, ami úgyis mindig itt van velünk.

Azért a szombat bejövetelek, amikor hazajöttünk az imáról, mesélt. Mióta anyuska meghalt, nem gyűjtöttünk gyertyát, én akartam, de apuska leintett, az

már úgysem lenne ugyanaz. Mégis beszélj a múltból, mondtam. Nevetett. Nem beszélek, mesélek, a mesében ami sötét volt, kivilágosodik, úgy mesélt, mintha tollal a kezében a nagy íróasztalnál az emlékeit írná, nagyapád a szakállát simogatta a könyvei fölött, nagyanyád a csomós ujjával rakosgatta a terítőket, a meséjében én is ott bolyongtam vele a zsitomiri utcákon, folytatta apuska, az ősi zsinagóga omladozó falainál öregemberek meszet, kékítőt, lámpabelet árultak, az idős Jonasz a boltja előtt állt, aranyozott papucsot, régi iránytűket, kitömött sást, hajókötelet árult, tizenkét éves voltam, amikor a szüleimet megölték, a nagybácsikám vitt magával, Brodiban üzletet nyitott, gimnáziumba járatott, németül, franciául tanultam, anyuskád is felvilágosult zsidó családból való volt, újságcikket írtam, így kerültem Lembergbe, a bácsikát a sorsa Kisinyovba vitte, ez lett a veszte.

Anyuska halála után apuska elvitt minket az egyetemre meg a gyülekezetekbe, ahol előadásokat tartott. Sáríka hegedült. Néha viták voltak. Egyszer egy fiatalember megkérdezte, meddig kell még várni, amíg a zsidók eljuthatnak az Ígéret földjére. Apuska azt válaszolta, hogy az idő rejtélyes és szakadatlan, a fiatalember azt mondta, ezt nem érti, az öregek is morogtak, gondoljátok meg, mondta apuska, Mózes nem mérte a sivatagi vándorlásban az időt, csak az utódok írták később, hogy negyven évig tartott, de hát ugyan ki ellenőrizhette már azt, bizony az idő rejtélyes és szakadatlan, nem könnyű tetten érni.

Egy sárga szakállas öregember felállt, mondd meg, szerkesztő, ha már olyan sokat tudsz, hogy ha Mózes jó vezér volt, miért nem jutott el ő is az Ígéret földjére.

Nagy csend volt. Apuska is sokáig hallgatott. Amikor már olyan hosszú volt a csend, hogy arra gondoltam, a csend ideje is rejtélyes és szakadatlan, apuska elmosolyodott, és azt mondta, Mózes minden bizonnyal azért nem jutott el az Ígéret földjére, mert az élete emberi élet volt.

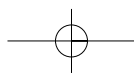
Nem értem, mondta az öregember.

Érted bizony, felelte apuska, csak nem akarsz belenyugodni, nem is könnyű. Felugráltak, zúgolódtak.

Amikor hazajöttünk, apuska megállt itt a szobaajtóban, és azt mondta nekem, figyelj az elégedetlenségüket, a tiltakozásukat, ugye te értetted, amit mondtam nekik, azt hiszem, értettem, mondtam, Sáríka nevetett, nagyon érdekes volt, te meg nagyon szépen hegedültél, mondta apuska.

Nem sokkal azután, hogy Ádám a magyar huszárokkal elment, jöttek a kozákok. Aztán újra a németek és a magyarok, de Ádám már nem volt közöttük. Éppen csak kivonult az egyik, bevonult a másik. A harcok idején mindenki a házakba húzódott. Benépesültek a templomok. A harci szünetekben apuska előadásokat tartott a gyülekezetben, az oroszok szerint a zsidók a németeknek, a németek szerint a zsidók az oroszoknak kémkednek, nos hát ti volnátok a kémek, barátaim, mindenki nevetett, a szakállas öregek, a gimnazistasapkás diákok, a nagy nevetésben a terem ajtajában elkiáltotta magát egy fekete kendős asszony: jönnek, itt vannak!

Mindenki menekült. A kozák lovasok taposták az embereket. Apuska kézen fogva hurcolt bennünket. Két lovas a nyomunkban. A templom égett. Hazajutottunk. Magunkra zártuk az ajtót. Betörték. Hatalmas tarkoponyájú kozák rontott

be. Csimbókos, zsíros hajtincs kétoldalt. Ledobta a zubbonyát, letépte a blúzomat, az ágyra lökött, ordítani akartam, de megláttam apuskát és Sárikát a falhoz lapulva, kitátották a szájukat, de hang nem jött ki, legalább takarná le Sárika szemét, a tarfejű a szoknyámat tépte, apuska rárohant, Sárika is ráncigálta, lerázta őket magáról, a félretolt kardja után kapott, apuskát is, Sárikát is alulról érte a kardcsapás, újra nekem rontott, ökölrel ütöttem, két lövés, a harmadikra felugrott, az ajtóban három kozák állt, az egyik tiszt ráordított a tarkoponyájúra, az köpött egyet, emelte a kardját, indult neki a tisztnek, a tiszt homlokra lőtte, hozzárohantam, próbált nyugtatni, apuska és Sárika vérben feküdt a padlón, a tiszt parancsára a két katona kihurcolta a tarkoponyájú holttestét.

A tiszt kivezet. Két katona sírt ás az udvaron. A gödörbe fektetik apuskát és Sárikát. Lapátolják rájuk a földet, beszaladok, kihozom az ágytakarót, rájuk terítem, átvesszem az egyik lapátot, magam formálom meg a hantot, a katonák az akácjáról vágott két erős ágat kereszt alakúra kötözik, nem szólok, hogy hagyják a keresztet, nem keresek fejkendőt, nem mondok imát, a hadnagy átkarol, Szokolov a neve, elvezet.

Az üres utcákon kozákok nyargalnak. Temetetlen német katonák. A templom közelében még égnék a házak.

Elérjük a laktanyát. A melléképületben tiszt szállítás. Az udvaron szekerek, üstök. Két ágyú. A tiszt bevezet egy szobába. Borostás az arca. Megcsókolja a nyakamat.

Köszönöm, hogy elhoztál, megvédtél, kérlek, adj egy kis időt, megöltétek az apámat, a hűgomat.

Szomorú. Azt mondja, érti, az ő apját is megölték. Kimegy, káposztalevest, kenyeret, vizet hoz. Rám zárja az ajtót.

Lövéseket már nem hallani.

Este megjön. Ágyaz. Feküdjek le, ő maga a karosszékekben alszik. Bort hozott, az üvegből issza.

Elalszom. Felriadok. A borosüveg már üres. Az életéről motyog, valami szörnyűségről, nem értem, a szájához tartja az üveget, nem veszi észre, hogy már üres. Mít kiabálsz?, kérdezi. Kiabáltam álomban? Levetkőzik, mellém fekszik, elalszik.

Reggel üres a helye. Odakint lövések. Orosz parancskiáltások, később német parancsok. Kenyér maradt, víz is van a kancsóban.

Ha vége lesz a harcnak, fel kell nyitni a sírt. Anyuska mellé kell temetni apuskát és Sárikát.

Belökik az ajtót. Német katonák kozákokat keresnek. Bejön egy tiszt. Magas. Elegáns. Fehér kesztyű. Sugárzó kék szempár. Parancsokat osztogat.

Várok.

Kiosonok. A laktanyakapuban nincs őrség. Az utcán német katonák foglyokat terelnek. Asszonyokat, férfiakat is belöknek a sorba. Valaki visszaránt, viházz, súgja, téged is közéjük rángathatnak.

Mellettem altiszt jelent az alezredesnek, akit már láttam, annyit értek belőle, hogy azt mondja, több a fogoly, mint ahányan az állomáson várakozó vagonokba elférnek. A kozák katonákat sorakoztatják. A hadnagy is közöttük van. A tér mögötti sikátorba vezetik őket. Sortüzek.

Sokáig állt az ajtóban. Minden olyan volt a szobában, mint régen, mégis minden más. Az emlékezetében élt a régi szoba, amit látott, idegen volt.

Kihúzta az alsó komódfiókat. Előkotorta anyja fekete kendőjét. Kiment az udvarra. Kihúzta a hantból a két keresztformára kötözött faágot, elhajította. Imát mondott. Bement. Mécseset keresett, meggyújtotta. Leült. Várt. Egész éjszaka ült a sámlin, anyját látta így ülni, amikor a nagymama meghalt, ült már akkor is így, amikor az anyja meghalt.

Még nem világosodott ki, amikor vödröt, seprűt hozott. Először a vért mosta fel a padlóról. Kivitte a szennyes ágyneműt az udvarra, talált petróleumot, ráöntötte, meggyújtotta. Állt ott, amíg minden hamuvá nem égett.

Apja szobájában aludt. Várt egy napot. Elment a házba, ahol a szerkesztőség volt. Apja barátai kétkerekű targoncán koporsókat hoztak. Felbontották a sírt. Nem fordult el, amikor a két holttestet kiemelték.

A temetőhöz vezető úton többen csatlakoztak, akik ismerték a családot.

Egyedül haladt a menet előtt. Permetezett az eső. Hátrapillantva elmosolyodott, mert már tömeget látott.

Az anyja sírkövére az anyja apjának és anyjának a neve is rá volt vésve. A rabbi azt mondta, annyian vannak a sírban, hogy a törvény szerint már nem szabad rájuk temetni, de a körülményekre való tekintettel megszegik a törvényt, kivételt tesznek.

A tíz férfi a kiásott sír mellé állt. Elmondták a minjét. Csendben mondták. Nem egy temetésen volt, mindig jajongva imádkoztak, most szinte hang nélkül.

Elkérte az egyik férfitől az ásót. Ő is lapátolta a másikkal a földet a koporsókra.

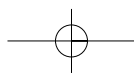
A hantot formálták, amikor a német járőr megjelent. A férfiakat sorba állították. Munkás kezekre van szükség a sáncásáshoz a város védelmére. Az egyik asszony jól beszélt németül, hová viszik őket, csak annyit mondtak, közös érdek, hogy gyorsan befejezzék a háborút.

A házban takarított. Esténként mécses gyújtott, imádkozott. A tükör elé állt. A szemgödörök mintha üresek lettek volna. A bőre szürke. A haja is szürkült. Minden nap másik tárgyat vett elő. Apja tollaival jegyezte fel, hogy mit költött a boltban. Sáríka régi babáját az éjjeliszekrényére tette. A hegedűjét az állá alá helyezte, a vonót a húrokra, de nem húzta meg. A komódból elővette a régi fényképeket, kirakta az asztalra. Kiacasztotta a szekrényekből a férfiruhákat, a kislányruhákat. Becipelt a kamrából két ládát, berakta a ládába a holmikat. Azt gondolta, hogy ezzel kitörli őket az emlékezetéből, de nem sikerült. Másnap mindent visszarakott a ládákból a helyükre. Teltek a napok, belenyugodott, hogy az emlékektől nem tud megszabadulni sem a holmik őrzésével, sem az el-tüntetésükkel.

Apja könyvespolcán talált egy vászonba kötött példányt. Minden lapja üres volt, csak az első oldalra volt felírva: Napló.

Minden napját azzal kezdte, hogy beírta az emlékeit. Először a nagyszülők zsitomiri életét jegyezte fel úgy, ahogy az apjától hallotta, feljegyezte, hogy menekült apja a nagybátyjával Brodiba. Leírta gyerekkora emlékeit. Sáríka hegedűjéről is írt. A kozákokat, a németeket nem írta le. Apja és Sáríka temetését leírta.

Néha átjött a barátnője. Feljegyezte, átjött a barátnője, és arról beszélgettek, hogy kislánykorukban együtt játszottak. Feljegyezte, apuskának igaza volt, az

idő rejtélyes és szakadatlan, minden ismétlődik. A barátnőjével mosolyogtak azon, hogy jobb emlékezni, mint az, amire emlékeznek.

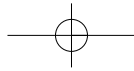
Előkeresték együtt a fellelhető fényképeket. Voltak a fiókok mélyén olyanok is, amelyeket még sohasem látott. A kiválasztott képeket beragasztották a Naplóba. Volt kettőjükéről is közös fénykép. Utolsónak azt ragasztották be, amelyen apjával, Sárrikával és a magyar huszárral egymás mellett állnak a könyvtárszobában. Mindegyik kép alá odaírták, hogy mi látható rajta, ahol tudták, az évszámot is.

A barátnője azt mondta, szép fiú a magyar huszár, megkérdezte, mi történt vele.

Annát magát is meglepte, hogy részletesen elmond mindent a találkozásukról, az együtt töltött éjszakáról is. Volt már férfi, mondta, akit az ágyába fogadott, de a magyar huszár más volt. Ahhoz a kettőhöz, akivel még az elmúlt évben megtörtént, csak a kíváncsiság vezette, Ádám más volt, nem tudja, hol lehet.

A barátnője tekintete megértő volt.

Régen történt, mondta Anna, pedig még egy hónapja sincs, gondolta.

OSGYÁN EDINA

Oszlik

Hetek óta éreztem. Szerintem keresztanyám is, bár nem mutatta. Aznap szokása szerint kiment a közértbe, és csak ebédre jött haza. Akkor befejezte a trapéz-nadrág fércelését, és átment a péklányhoz egy kávéra. Tudtam, hogy uzsonnáig elmarad, így legalább végigjárhattam a házat. Felnyitottam a háztartási könyvét, átpörgettem a lapokat. Megvizsgáltam ágykerete rácsozatát és a csúszáságlót a padlón. Arcomhoz emeltem a távirányítót és az antikolt kislámpát a kapcsolóval. Jó volt megérinteni a holmiját.

Négy éve éltem a húsz négyzetméteres szuterénban keresztanyáméknál. A szuterén a ház legeldugottabb helyisége volt, egy tölgyfa ajtó választotta le ezt a részt az elülső szárnytól, ahonnan a konyha, a spájz és keresztanyámék szobája nyílt. A spájzból egy linóleumos lépcsőn fel lehetett menni a tetőtérbe. Volt egy cserép a padláson, ha elhúztam, tisztán láttam a fagyalbokrokat az út szélén. A szuterénból csak az egymásba gabalyodó sűrű száraz mutatták meg magukat, de innen fentről teljes volt a kilátás, azt is észrevettem, ha valaki piszkálta a bokrok ágai között a rigófészkeket. Olyankor hangosan rikoltoztam a résen keresztül, és teljes erőmmel kihajítottam egy mosószappant, egy üres flakont, egy darab valamit, ami a kezem közé akadt, az utcára. A padláson volt a mosókonyha vagy inkább mosófülke. Meleg volt ott egész nap a fűtött szobákból felszálló levegő miatt. Szerettem ott lenni, jó volt.

Összeszedtem keresztanyám fehérneműit az ágy mellől, hogy kimossam, mire hazaér. Reméltem, hogy akkor majd helyreáll minden. Megtöltöttem a kádat forró vízzel, és elővettem a mandulaillatú mosószappanokat. Mentalevél volt közöttük, magas oszlopokba rakva álltak, mint egy illatszer-kereskedésben; nem volt bátorságom megkérdezni keresztanyámtól, hogy mi a szándéka velük, pedig jóformán csak kéthetente mostunk, akkor is leginkább függönyöket, mert a nagy utcai forgalom miatt hihetetlenül sok por gyűlt össze a szádákon. Eszembe jutott, hogy megnézem a rigófészkeket, amíg felbukkannak a mosószappanok a víz felszínén. Óvatosan megpróbáltam feltolni a cserepet, hogy a teljes utcakép a látóterembe kerüljön. Ahogy előrehajolva figyeltem, megláttam anyámat közeledni kétutcányira, kicsi húgommal jött a nagyáruház felől, és éppen összetalálkozott a negyedik keresztutcából fekete nejlonszatyrtóló lóballó keresztanyámmal a sarkon. Lassan haladtak otthonunk felé; pár perccel később, a házban hallatszó zajokból úgy ítélt meg, hogy a konyhában telepedtek le. Akkor elhúztam a cserepet, végigmentem a folyosón, egészen a félig nyitott tölgyfa ajtóig, ott befordultam a konyhához vezető kanyarba. Közelebb érve jól kivehetően hallatszott anyám hangja, amint azt mondja: hát ez sajnálatos.

Megcsókoltam anyám arcát, és helyet foglaltam az ablak mellett. Kicsi húgom a széken mocorgott, mint egy sajtkukac. Húgom hatéves, csípőficammal született,

amikor lép, olyan, mintha magának rugdosná a focilabdát. Keresztanyám kávélikört ivott, amin bójaként lebegett egy kis piros cseresznye. A konyhapulttal szemben állt, szeletelt kenyerekre kengetett különböző színű kencéket, és szépen sorban elhelyezte őket egy oválisra vágott alpakkatálcán. Gyanakodva figyeltem a viselkedése miatt. Mintha nem venne tudomást róla. Úgy tett.

Arra gondoltam, hogy meghámozok egy almát, el is vettem egyet a gyümölcskosárból, és letisztítottam egy ronggyal. Óvatosan megpróbáltam odébb tolni a kosarat, hogy az asztal felém eső oldala megüresedjen a héjaknak. Csak az volt a baj, hogy anyámnak pont oda kellett ülnie, ahova én az almáskosarat pucolás közben tenni szoktam. Úgyhogy kénytelen voltam odébb tolni mindent, ami az asztalon volt: így dőlt fel és hullott finoman, mint az ezüstös csillámpor, a kávénak kikészített fényes kristálycukor anyám retiküljébe. Anyám beszívta az arcát, és homorú tenyerével tarkón vágott. Szerencsére még a mozdulat előtt behúztam a nyakamat, hogy a fejem alját érje az ütés, így a haj némileg felfogja a kezét, és a nyak nem pirosodik meg másnapra. Fájt így is, de legalább látható nyoma nem maradt.

Keresztanyám mellé ugrottam, aki színezett tejszínt öntött a habszifonba, és formás kis fahéjillatú bonbonokat vett elő a konyhakredencből. Segítettem neki szép sorban elrendezni a bonbonokat két másik tálcán, hogy aztán a szifonból habcsókokat fújhassunk a tetejükre. Azt terveztem, hogy felviszem kicsi húgomat a mosókonyhába, már kézen is ragadtam, mentünk végig a folyosót lezáró lépcsőfeljáróig. A második vagy harmadik lépcsőfokon tartottunk, amikor hátrafordultam, és láttam, hogy anyám a feljáró mögül figyel bennünket. Sietve betoltam húgomat a mosófülkébe, és meztelenre vetkőztettem. Rózsaszínű volt a bőre, kis pelyhek feketélltek egy csíkban a hátán. Húgom lelkesen mászkált a lába alatt süppedező szőnyegen; a sűrű szálak néhány pillanatig tartották a matt nyomokat, azután felegyenesedtek, és feltöltődtek a talplenyomatok. Összeszedtem a ruháit, és elsüllyesztettem a keresztanyám holmiját is tartalmazó kádnyi vízben. Valamiért azt gondoltam, hogy így könnyebben viselem majd. Ezt hittem.

Igazság szerint nem szívesen töltöttem kicsi húgommal az időt, amióta az a szörnyű dolog történt a redőnnyel. Anyámék ma sem akarnak hinni nekem, hogy magától ment oda az ablakhoz, és nyitotta ki, és ő lazította meg a redőnyhúzó zsinet is, mielőtt a nyitott ablakon át kinézett volna a kertbe. Nem hitt nekem a hivataltól kiérkező hölgy sem, aki kék kartonszoknyájában feszengve jegyzőkönyvbe vette a történeteket, majd megitta a kávé, amit anyám sírva az asztalra készített neki. Még szerencse, hogy a tetőtérben csak egy kis billenőablak volt. Úgy vettem észre, mintha abban sántikálna, hogy kinyissa, úgyhogy átnyúltam a válla fölött, és belekapaszkodtam az ablakpárkányba. Kértem, hogy menjen vissza a konyhába, de az ölemben akarta megvárni, amíg a szappanok felbukkannak a mosóvíz felszínén. A térdemen üldögélt, forró lábát a szalagcsontomhoz simította, amikor csengetett valaki a kertkapuban. Leraktam a földre, és elhúztam a cserepet a fejem felett. Valter, anyám szerelme állt a fagyalbokrok mellett. Újságot lóbált a kezében, a könyöke alá dugta, amikor anyám lihegve megállt előtte, és a nyakába vetette magát. Anyám fejtetőjén kócos hajkupacot lengetett a szél. Mindig elalussza hátul a haját, egyre nagyobb a kóc, majdnem, mint egy gyerekfej. Valter átfogta anyám derekát, vállán anyám kócos

haja. Húgom izgatottan kapkodott a kilincs után, miután megtudta, hogy az apja érkezett hozzánk. A feljáróban megállt egy pillanatra, majd mintha minden második lépésnél összecsukszni készült volna, lebillegett a konyhába vezető lépcsőn. Akkor feljöttek végre a szappanok a vízfelszínre, habzottak és úsztak a ruhák felett. Keresztanyám holmiját kicsavartam, és átpakoltam a centrifugába. Megleپődtem, mert máskor erős mandulaszappan-illatuk most alig-alig érzett.

Magamra vettem még egy réteg ruhát a teregetőről, de a konyhaajtóban rájöttem, hogy így is alulöltöztem. Hideg volt, főleg a mellkasom fázott nagyon. Keresztanyám teát főzött, és felbontott egy üveg portóit Valternak. Valter nem ivott a kávélikőről. Ő volt az egyetlen közöttünk. Keresztanyám lehajolt, hogy újabb poharakat vegyen elő a szekrényből. Lassú mozdulatait néma sóhajtások kísérték. Mindig halkan neszezett, olykor csak a kanalak csattogásaiból és a lábosok zománcos verődéseiből tudtam, hogy a házban van. Aznap valahogy még a neszezés is elmaradt. Mintha a hangok kint rekedtek volna. Keresztanyám behúzza a térdét, a fejét a mellkasába tolta, és a likőrös poharak fölé hajolt. Rajtam kívül senki nem látta, ahogy a könnyei a kávélikőrökbe és a süteményekre potyognak. Beálltam elé, nehogy anyámék mégis észrevegyék. Akkor az én fejemre is jutott néhány könnycsepp, az archörömön is folyt, a számban is éreztem az ízt. Leginkább a füstölt apróhalra emlékeztetett.

Keresztanyám halkán megkért, hogy teregessek ki, mert szükség lesz a ruhákra. Amíg odafent voltam, újabb vendégek érkeztek a házba. Valaki kést fent, dugó durrant, valaki zsebkendőbe fújta az orrát. Tömve volt a ház, mindenki beszélt, ugyanazt mondták, csak másképpen. A mosókádnak dőltem, hogy lehunyjam a szemem, hátha egy kicsit megszabadulok az egészszől, de semmit nem értem vele, mert abban a pillanatban valaki birizgálni kezdte a fészkeket odalent. Imbolyogva felkapaszkodtam, és a ruhákkal teli kád szélére álltam. Egyszerre csak összeszorult a torkom, és nem is tudom, hogy jöttek ki belőlem azok a rettenetes szavak, nem is azokat a dolgokat akartam mondani, amiket a tetőrezen át az utca irányába ordítottam, vagy lehet, hogy mégis, csak éppen másképpen. Akárki is volt ott, szó nélkül eliszkolt a házunk elől. Hirtelen könnyebb lett a járás, és kedvem lett volna kimenni az udvarra, ehelyett beléptem a vendégek közé a jégverem hidegségű konyhába. Milyen nagy már, csókolt homlokon Kisjani, keresztanyám öccse. Kisjani és a felesége, Annus egész nap a várost járja, és fényes papírlapokat osztogat az embereknek. Keziticsókolommal köszöntem nekik, majd továbbmentem az ablak irányába. Keresztanyám hangtalan járt a konyhában, pedig tele volt mondanivalóval, látni lehetett a vállán, ami néha egy ideges kis rándulásban végződött. Anyám öccse belém csípett, ezen anyám és Valter jót nevetett. Most vettem csak észre, hogy milyen fakó szürke az arcuk. Annus intett, és magához hívott. A kezembe nyomott egy arannyal futtatott fényes papírképet, tegyem el, és bármikor keressem fel, tudom, hol találok, ha úgy érzem. Férje vékonyan köhintett és helyeselt. Elvettem a képet, és biztosítottam róla, hogy nem keresem fel, ne várjanak; Annussal szokásomtól eltérően nem motyogva beszéltem, jól érthető artikulált hangok jöttek ki a torkomon. Annus bólintott, én kerestem egy szabad helyet, mert a nagy jövés-menéstől kicsit elfáradtam addigra. Keresztanyám azt mondta, egyek valamit, de olyan érzés volt a nyelöcsövemben és a gyomromban is, mintha héjastul nyeltem volna le a

vadgesztenyét. Langyos és folyékony dolgok sem mentek volna le a torkomon. Eszembe jutott, hogy beviszem az Annustól kapott képet a szuterénomba, elteszem az ágyam alá, és szóltam keresztanyámnak, hogy kimegyek egy percre. A párnám alatt matattam éppen, amikor egy fekete alváz állt meg az utcán Valtér kocsija mögött. Keresztanyám cipője jelent meg a teraszon, az egyik és a másik láb egymást sűrűn váltva egy helyben topogott. Girnyaú, a macskánk tekergőzött a két vékony boka körül, majd tovább lépegetett az udvaron át a fekete alváz autóból kiszálló férfiak irányába. A férfiak határozottan jöttek a ház felé, a hátul vonuló cipőjének orra mindig súrolta az elől vonuló cipőjének sarkát. Mielőtt beléptek a házba, keresztanyám egy borítékot csúsztatott az első férfi öltönyzesebébe. A nevemet hallottam, és visszabillegtem a konyhába. Anyám felállította Valtert, és a helyére ültette a vendégeket. A férfiak nem fogadtak el alkoholt, az egyik azt mondta, felváltva vezetnek. Szalvétával a kezükben bonbonokat és szendvicseket ettek.

Akkorra már olyan volt bennem, akár egy nehezék, amitől ingatag a járás és bizonytalan a talpon maradás. Irigykedve néztem azokra, akik sírnak. Az arcbőrük rózsaszínű volt, és mintha magasabbak lettek volna a többiekénél. Anyám azt mondta, adjam rá a gyerekekre a ruhát, mert indulnak. Felmentünk a padlásra, kicsi húgom egy fahéjas bonbont szorongatott az ujjai között, olyan volt a keze, mint egy aprócska élőlény. Eszembe jutott, ahogy néha, amikor örül valaminek, kiadja azt a vijjogáshoz hasonló hangot, mely a torka mélyéről jön, és láttam magam előtt, miközben álmában egyik lábával nagyokat rúg, amitől néha lerepül róla a takaró. Úgy megsajnáltam kicsi húgomat, hogy hirtelen kinyitottam a mosókonyha kis billenő ablakát, talán oda is hívtam, hogy kinézessen rajta. Már lendítette is a lábát az ablak irányába, amikor anyám megjelent az ajtóban, gyors mozdulatokkal felöltöztette, és magával vitte a földszintre. Mire leértem, már a kabátkáját is ráadta. Akkor, mint egy láthatatlan jelre, mindenki megmozdult, és kifele csörtetett a házból. Velel mi lesz, kérdezte anyám, de mielőtt válaszolhattam volna, hogy máris megyek a szobámba, keresztanyám rám terítette a fekete felöltőt, jobb karjával belém, a másikkal a hátul vonuló férfiba kapaszkodott. Kagylóhéjszerűen barázdált volt arcán a bőr, és csak most tűnt fel, mennyit fogott az utóbbi időben. Szívesebben mentem volna vissza a szuterénba, ott és a mosókonyhában mindig jó meleg volt. Ehelyett keresztanyámmal kellett tartanom a lefüggönyözött limuzin hosszúságú autóra, és el kellett fogadnom keresztanyám ridiküljéből egy zsebkendőt. Tele volt arany keresztdíszes szalagokkal és fehér rózsakoszorúkkal a limuzin hátulja, ettől elvileg könnyebbnek, elviselhetőbbnek kellett volna lennie. De nem. Nem ez történt. Egyre rosszabbul éreztem magam, és egyszerre csak félni kezdtem; olyan volt, mintha hányni is kellett volna. Anyámék mögöttünk jöttek, a visszapillantóból láttam, hogy Valtér kocsijában is vannak csokrok és koszorúk. Kicsi húgom egy fehér szegfűt himbált a szélvédőablakban. Az öklendezést visszafojtva előredőltem, keresztanyám gyenge hangján megkérdezte, nem akarok-e kihajolni az ablakon, de inkább nagy levegőket vettem. Akkor váratlanul megeredtek a könnyeim. Először egyenként kopogtak a műbőr üléshezaton, aztán úgy peregtek, mint keresztanyám opálgyöngyei a padlón, mindenfele. A sírás a kocsiban valami ostoba anyaggal töltötte meg, sűrű volt a levegő, mint egy üvegházban. Mégis, minden

olyan csendes és könnyű lett hirtelen. Jó volt ilyen nyugodtan lélegezni. Mire ha-
zaértünk, tovább enyhült, és ha nem is órák, de hetek alatt oszladozni kezdett.

Néha még ma is felriadok rá álmomból, akkor kimegyek a konyhába, töltök
egy kevés kávélikőrt, de nem iszom meg, csak leteszem magam elé, és hallgatom
a rigókat, ahogy énekelnek az ágak között.

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja a Bródy Sándor-díjat.

A díjat azon **első kötetes** magyar nyelvű prózaírók egyike kapja meg,
akinek könyve (novelláskötet vagy regény) **2011**-ben jelent meg.

A díj összege 350.000 Ft.

A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző,
és jelölhet könyvet ugyanilyen módon a kiadó is.

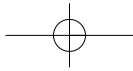
A beküldött példányokat kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:

2000 Szentendre, Szajkó u. 4.

További információk: +36302972806 vagy brodyalapitvany@yahoo.com

A postára adás határideje: 2012. március 31.

KERBER BALÁZS

Mielőtt hátranézel

*Bízd őt a szürkületre,
mártózzon meg benne,
teste a fakó, késő délutáni
vízben, vájatos zátonyok
alatt. Vársz rá a parton,
hozod gyámoltalan
matracodat, világló kék
pléded érik az utolsó
napsugarak. Arcod riadt,
mintha vízbe veszett volna.
Most a homokra lép, s bár
már elengedted, szeretnéd,
ha ráfeküdne takaródra
egyszer s utoljára. Feléd
sétál, szemében nézheted,
hogymennyi idegesség volt,
és mennyi rémület járt
tagjaidban, fehér köntösében
ismét megsebesített. Napozás
utánit kensz a karodra,
s miért nézel odébb, a tátongó
sziklatorokra?*

Fényszelő

*Kilépek az ajtón,
s belém tép a hideg:
lendülete torkomban,
nyúlánk hajszálaimban
zizeg. S ha visszanezlek,
az épületből sanda fény
szivároog, szinte mozog
a tégl a sugárfalon,
mely végigszeli lábamat,*

idegként tekereg a bőrben.
Szorongatnak a szobák,
az este formáját viharvert
átjárókban csapják hozzám
a szelek. Rekednék
az ajtóban, hol még bármi
lehet: a körúton a forgalom
megdermed, szilveszteri
trombita akad a légben: autók
sora, elmosódott kapuk
alakja, akár a szürkülő hegy.
Zöld csempefalnál alszom
el, két fogas között, mint
aki sietve törölközött a huzatos
öltözőben: halódó lámpa
világa matt szekrényeken,
sugara kék úszósapkamon
remeg. Érte nyúlok,
s érintésem meddig terjed,
ha a mosdóban elforgatom
a csapot, meddig látom
a fényt a fémen, vagy mi a
titok egy mozdulatban, akár
mélységben, vagy harminc
emelet felett? Mit látnak
a szemek, felbomló üreg
a pilla alatt, ködfehér
utakon spirálsor pereg, vagy
párhuzamos zöld vonalak,
hosszú karok íve mindennél
messzebb? Tükörsima, szürke
asztalon, gondolattal arrébb
sárga formanyomtatvány, s a
váróteremben megvilágítanak
majd a fényszeledek. Látásom
evéskor, egy falatnál folyik szét:
de még érzem az asztalt,
ráborul árnyékom,
tapintása jég.

MESTYÁN ÁDÁM

Ablakaid

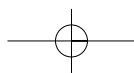
*Most beszéljünk egy kicsit a házról,
boltozatok, stukkók, sárga vakolat,
tetőfelújítás és a nagypapa szaga.
Hiszel még benne, ahogy másban nem hiszel?
Az udvari lakásokban a cigányok
megint kitergették a vakító fehér
paplanhuzataikat. Hiszel még benne?
Hárfán játszik délután négykor
a felső szomszéd, az albérlő felsikolt,
angyalkép lóg az íróasztal felett,
a fal itt a legvastagabb, rácsok is óvnak,
vajon látják-e, ha meztelen az esti nő.
A közös képviselő betonszürke arca,
az első emeleti kislány, aki nem köszön.
Tompá zengések a lépcsőfordulóban,
égett nyomok a padlón, átrendezett konyha,
tetőbeépítés, perek, az új lift beragad,
most beszéljünk a pincéről, az is tele van
fekete szagokkal, hiszel még benne?*

NYIZSNYÁNSZKI ANNA ESZTER

Menedék

*Pont így akartam, nyomok nélkül. Elmúlóban a tavasz.
 Nem gondolok. Csak úgy jönnek, baktatok hazafelé,
 Az esték jutnak eszembe, ahogy sétáltunk, nem fogtad
 A kezem, derekam ölelted, vagy belecsimpaszkodtál
 A cigarettádba, a házatok előtt beütötte a kódot, az
 Évszázados vakolat mállott, koppant a kövön a lehulló
 Kövek összetört moraja. A házról is fogok még írni,
 A zsidó családról, a süket néniről, az udvari épületről, ami
 Istálló volt úgy hiszem, és nézd ezt a kovácsoltvas lámpát,
 Alatta pont elférne egy hintó, de csak egy kisebb fajta, mert
 Látod, szűkre szabott a beálló. És lakott itt egy gyáros is,
 Ha jól tudom, kilakoltatták, lámpagyára volt. Vajon eredeti-e
 Ez a belógó pókhálós vasdarab, talán saját maga készítette,
 Meglehet ez is, a néni családja meg elveszett a háborúban,
 És akkoriban még nem volt erre semmi, itt végződött a város.
 Nem gondolok. Előbukkannak a poros emlékképek, ahogy
 A divattervezőn sokat neveltünk, mert szerelmes volt beléd és
 Félt nálad, rettegett, riasztották az álmai, a sok hajléktalan.
 Itt éltek igazi úriemberek, magyaráztad, a karodat lóbálva
 Imitáltad a sétapálcát, forgott az éjszakában, hangja is volt,
 Suhogó. A taxissal hoztál bort és cigit a sarki boltból,
 Fogtad a kezem a paplan alatt, de nem nyúltál hozzám,
 Ehhez kellett még öt év, legalább. Megbolondultam kicsit,
 Te is megborultál, és akkor volt három boldog hónapunk.
 Az Oktogonon vetted meg az irodalmi lapot, lehozták a
 Versem, ordítottad a tér közepén, kilencszázkilencvenhétben,
 Vagy nyolcban, amikor csak részeg estéink voltak, hajnalonként
 Órákat beszélünk telefonon, vagy mozdulatlan merevségben
 Feküdtél a padlón. Olykor eszméletvesztésig ittad magad.
 Nem gondolok. Magunkra még úgy sem, ahogy voltunk, vagy
 Lehettünk volna. Kelletlenül fordulnak egymásba a napok,
 Meleg, nyári délutánok olvadnak az utcán. Kicsordulnak belőled
 A szavak. Szerettelek, mondod, lám közénk furakszik a múlt.
 Megkésett mondatok ölelnek. Hozzád bújok a sötétben, bevillan
 Az ablakon egy autó fénye. Puhán nyúlsz felém. Nem kérdem
 Mi végre, hisz hűvös őszi esték és ködpárás hajnalok józansága ez:
 Kitérőlheteretlen, és még kapaszkodunk a mögöttünk múló időbe,
 De a sorok között elmosódik és lassan elvész a mondanivaló.*

P. MÜLLER PÉTER

KERENGŐK A TÖRTÉNELEM SZÍNTERÉN ÉS SZÍNTERE ALATT

*Weöres Sándor: A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban. Történelmi panoptikum
Pécsi Nemzeti Színház, 2011. december 4., esti előadás (19:00 óra)*

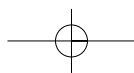
Harmadszor került színre Pécssett Weöres Sándor az itteni színháznak, a színház felkérésére 1972-ben írott drámája.¹ Először – másfél évtizednyi betiltás után, az országban negyedikként – 1985-ben játszották itt a Nemzeti, majd 2003-ban a Janus Egyetemi Színház tűzte műsorra, s az idei évadban ismét a Pécsi Nemzeti Színház adja a darabot.

A mű keletkezés- és egyben hanyattatástörténetét részletesen tárgyalja Tüskés Tibor a *Jelenkor* 2003 júniusi számában. Az esszéjében leírtakat nem kívánom elismételni, csupán egy,

¹ Weöres Sándor *Színjátékok* című gyűjteményes drámakötetében (Bp., Magvető, 1983) a tartalomjegyzékben keletkezési évszámként 1968 szerepel. Ugyanez az évszám olvasható a *Holdbeli csónakos* 1991-es kiadásának (Bp., Prológus) hátsó borítóján, valamint a *Színjátékok* 2005-ös kiadásában is (Bp., Argumentum). A 2011-ben megjelent *Egybegyűjtött színjátékok* (Bp., Helikon) tartalomjegyzéke viszont 1972-t adja meg a keletkezés éveként, s a kötethez fűzött utószavának *A kétfejű fenevaddal* foglalkozó részében (483-484. old.) a sajtó alá rendező Steinert Ágota a mű dramaturgjának, Czímer Józsefnek a visszaemlékezésére hivatkozik (*Életünk* 1983/6.).

Czímer több helyütt is 1968-nál későbbi időpontot jelöl meg *A kétfejű fenevad* keletkezési idejeként. Az említett *Életünk*-beli közlés mellett például a *Függöny nélkül* (Bp., Magvető, 1985) című kötetében két helyen is (193-194. old., illetve 210. old.). És bár az idézett helyeken évszámot nem említ, a korabeli bemutatók alapján tudható, hogy az 1972-es évről van szó. Ezt írja: „Ugyanabban az évadban Weöres Sándor, miután sok éve felhagyott már a drámaírással, vállalkozott rá, hogy ír nekünk darabot. Ezután a vele való munka *A kétfejű fenevaddal* dramaturgiai pályám legélvezetesebb periódusai közé tartozik. Weöres minden elkészült részletet megmutatott, ilyenkor én olvastam fel a kézírásból. Weöres is nagyon élvezte a munkát, és még be sem fejeztük, máris több témát ajánlott a következő darab megírására. Ekkor – ugyanabban az évadban, amelyben a *Deficitről* – kiderült, hogy *A kétfejű fenevad* sem bemutatható. A színház segített magán, mert, mint említettem, én előre dolgoztam. Elővettük Hernádi nekünk írt első darabját, a *Falansztert*, és annak nagy sikere kárpótolta a színházat és az évadot. De semmi sem kárpótolta a magyar drámairodalmat. Weöres ugyanis nagyon elkeseredett, és minden kérés hiábavaló volt, nem volt hajlandó többé darabot írni. Néhány év múlva sikerült a darabot újra műsorra tűzni, de ismét csak az első próbáig juthattunk. Weöres pedig végleg letett a drámaírásról, ami most már nem a pécsi színház, de a magyar drámairodalom nagy-nagy vesztesége lett” (i. m. 193-194. old.).

E dramaturgi beszámoló és az 1983-as drámakötetben szereplő 1968-as évszám közötti ellentmondás készítetett arra 1985-ben, amikor a végre sorra kerülő pécsi bemutatóról kritikát írtam a *Jelenkor*-ba (1985/7-8.), hogy úgy fogalmazzak, a darab 1968 és 1972 között keletkezett. Felvetődik azonban a kérdés, hogy a *Színjátékok* 1983-as kiadása, amelyet Weöres Sándor is jóváhagyott, miért az 1968-as évszámot szerepelteti. Nem ez az a hely, ahol erre a kérdésre érdemi választ lehetne adni, de a mű alcímében szereplő 1686 és a dátumként megjelölt 1968 számalakok hasonlósága, alkotóelemeik átfordítása (6 és 9) és helycseréje (6 és 8) magyarázatot nyújthat erre. Emellett a keletkezési dátum iránti illetlen szerzői viszony összefüggésbe hozható Weöres világszemléletével is.

Tüskés által nem használt forrással egészítem ki az ott elmondottakat. Bogácsi Erzsébet a *Rivalda-zárlat* (Bp., Dóvin, 1991.) című interjúkötete vége felé közöl egy közel tíz oldalas listát azokról a szerzőkről és darabokról, amelyeket 1978-tól az MSZMP KB mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság betiltott, vagy amelyekkel kapcsolatban különféle korlátozásokkal élt (például nagyszínpad helyett stúdióba utalás, felügyelet, a rendezői koncepció előzetes bekérése stb.).

Weöres Sándorról és műveiről ezeket olvashatjuk ebben a listában (a * utáni megjegyzések Bogácsi Erzsébettől, a szögletes zárójelben levők tőlem származnak):

1979: utólagos helytelenítés [*A holdbeli csónakos* győri és pécsi, illetve a *Szent György és a sárkány* budapesti nemzetibeli bemutatóiról lehet szó]

1980: *A kétfejű fenevad*, latolgatás *nincs bemutató

1981: *A kétfejű fenevad*, tiltás

1983: *A kétfejű fenevad*, három bemutatóról kettőre redukált *az 1983–84. évadban egy bemutató valósult meg [azaz három színház tervezte bemutatni, kettő kapott engedélyt, de végül csak egy jött létre: a vígszínházi]

1984: *A kétfejű fenevad*, négy bemutatóról kettőre redukált, engedélyezés felügyelettel [ekkor, az 1984–85. évadban mutatták be Kaposvárott és Pécsen]

1986: *Octopus*, engedélyezés felügyelettel *nincs bemutató

(A fenti adatok a Bogácsi-kötet 173. oldaláról valók, és a listában nemcsak magyar szerzők szerepelnek, hanem például Shakespeare is, akitől a *Titus Andronicus* és *A velencei kalmár* volt tiltólistán!)

Az 1983-ban az újpesti Térszínház Bucz Hunor rendezte előadását és a Janus Egyetemi Színház 2003-as, Mikuli János rendezte bemutatóját is ideszámítva, *A kétfejű fenevad*-nak e mostani pécsi a tizenkettedik magyarországi színrevitele. *A kétfejű fenevad* eddigi kőszínházi bemutatói ezek voltak:

Vígszínház, 1984. január 27. (rendező: Valló Péter),

Kaposvári Csiky Gergely Színház, 1985. január 25. (rendező: Babarczy László),

Pécsi Nemzeti Színház, 1985. április 13. (rendező: Szőke István),

Kőszegi Várszínház, 1987. június 10. (rendező: Romhányi László),

Jurta Színház, 1987. szeptember 19. (rendező: Romhányi László) – az előző bemutató repríze,

Madách Színház a Petőfi Csarnokban, 1989. november 26. (rendező: Kerényi Imre),

Szolnoki Szigligeti Színház, 1994. január 21. (rendező: Csiszár Imre),

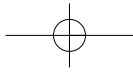
Nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház, 2007. február 17. (rendező: Koltai M. Gábor),

Budapesti Katona József Színház, 2010. február 21. (rendező: Máté Gábor).

Míg a darab megírása óta eltelt négy évtizedből az első másfél a tiltás, korlátozás, mellőzés időszaka volt, a rákövetkező negyedszázad azt mutatja, hogy Weöres drámájával megtörtént az, ami a mindenkori kortárs magyar drámákkal nagyon ritkán fordul elő: *A kétfejű fenevad* felkerült a színházak repertoárjára. Feltétlenül üdvözlendő, hogy a Pécsi Nemzeti Színház ismét a műsorára tűzte a darabot, amely tematikájánál, szellemiségénél és poézisénel fogva rendszeresen visszatérő műve kellene, hogy legyen a pécsi színházi életnek.

Ha Weöres drámája kapcsán visszatérésről beszélhetünk, épp így tekinthető visszatérésnek Szikora János rendező mostani felkérése is, aki Pécsen kezdte rendezői pályáját. Főiskolai vizsgarendezéseként itt vitte először színre (kőszínházi ősbemutatóként) Déry Tibor *Az óriáscsecsemő* című avantgárd drámáját 1978 márciusában,² majd az év novemberében a Kafka regényéből készült *A per* című előadást. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik Beckett *Az utolsó tekerics* című monodrámájának magyarországi kőszínházi bemutatója

² Egyik első színikritikámat erről a bemutatóról írtam a pécsi egyetemi lap, az *Universitas* 1978. március 31-i számában.

1979 májusában. Pályakezdésének rövid pécsi időszakában még két darabot rendezett, Ibsentől *A tenger asszonyát* 1979 novemberében, s végül Boris Viantól a *Birodalomépítők avagy a Smürc* című előadást 1980 februárjában.

Az 1990-es évek első felében négy pécsi rendezése volt, Karol Wojtyła *A Mi Urunk festője* (1991. május), Labiche *A Florentine kalap* (1992. március), Romain Weingarten *Nyár* (1993. április), Valerij Brjusov – Bódy Gábor *A tízes angyal* (1994. április). A 2000-es években pedig ugyancsak négy előadást rendezett Pécsen, Arthur Miller *Pillantás a hídról* (2000. november), Marin Držić *Dundo Maroje* (2004. július – Tettyei Szabadtéri Színpad), Verdi *Traviata* (2007. február) és Sárosi István *Gyilkos etűdök* (2008. július – Anna udvar) című művét.

Szikora Jánosnak már rendezői pályakezdésekor meghatározó védjegye volt az erős látványelemek alkalmazása, a színház képi dimenzióinak előtérbe állítása, az irodalmi mű „tolmácsolásával” szemben egy-egy, produkcióként eredeti színpadi nyelv megteremtése. *A kétféjű fenevad* mostani színrevitelében is ennek lehetünk tanúi.

Weöres drámájának első bemutatói idején a cenzorok és a kritikusok is árgus szemmel figyeltek arra, hogy mi hangzik el és mi marad ki az előadásokban az eredeti szövegből, ma azonban már nem releváns szempont, változik-e az előadásszöveg a drámaszöveghez képest. Az 1984-es, 85-ös bemutatók esetében a kultúrpolitika (a cenzúra) azt engedélyezte, hogy az adott színház a művet „különféle kihagyásokkal bemutassa”.³ S a kritikák nem hagyták említetlenül, hogy az előadások Weöres művét „megcsonkították”.⁴

Az autonóm színházművészet szellemisége alapján létrehozott előadás kapcsán azonban, amely a színrevitelt nem az irodalomnak alárendelt, azt kiszolgáló „alkalmazott művészetnek”, hanem önálló és öntörvényű alkotásnak tekintik, értelmetlen dolog belemenni abba a méricskélésbe, hogy a dráma eredeti szövegéhez képest milyen és mennyi szöveg szerepel az előadásban. Különösen akkor, ha az adott színpadi műnek saját filozófiája, kompozíciója van, mint Szikora János rendezésének esetében.

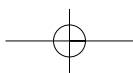
A kétféjű fenevad shakespeare-i dramaturgiát követő, hús – Weöres által „jelenés”-nek nevezett – jelenetből álló szerkezete, gyakori helyszínváltásai általában nehézséget okoznak a klasszicista dramaturgiát és az illúziószínházi színrevitelt képviselő rendezéseknek. Szikora János azonban – aki az előadás díszletét is tervezte – egyetlen színpadképben játszattja a darabot, melyben folyamatosan, zökkenőmentesen kapcsolódnak egymásba a jelenetek.

A színpad mélyén félkörívű függöny alkotja az állandó hátteret, melyen az okkersárgás-barnás alapszínű horizontot sűrű fellegek borítják. A díszlet fő alkotóeleme egy olyan építmény, amelyből a magyar „színház” szó ered. Azaz ezúttal a szín: egy szín. Mint a

³ Tüskés Tibor: Weöres Sándor történelmi panoptikuma. *A kétféjű fenevad*. *Jelenkor* 46. 6 (2003. június), 609. old.

⁴ Szederkényi Ervin – a *Jelenkor* akkori főszerkesztője –, aki lelkesen üdvözölte a pécsi bemutató létrejöttét, az előadásról írott kritikájában nem hagyja említetlenül, hogy a dráma szövege csonkítva került színre. Előbb így fogalmaz: „örömmel láttuk volna Pécsen a teljes dráma előadását”, majd a Szőke István rendezését méltató sorokba csempészi be a cenzúrázás bírálatát, ekképpen: „a csonkolt szövegű változat rendezői erényeiből arra lehet következtetni, hogy az épségesebbre is futotta volna erejéből”. (Szederkényi Ervin: „A kétféjű fenevad, avagy Pécs 1686-ban”. Weöres Sándor drámája a Pécsi Nemzeti Színházban”. *Dunántúli Napló*, 1985. április 20., 8. old.) Számára azért is lehetett fájó a dráma csonkított előadása, mert az 1972/73-as évadban meghíúsult pécsi bemutató időszakában a *Jelenkor* is csak az első részét közönlhette a kétrészes drámának: az 1973. évfolyam 4. számában.

Jómagam a – főként a dráma második részét érintő – megkurtítás tényére csak közvetetten utaltam, amikor így fogalmaztam: „A darabon végrehajtott dramaturgiai beavatkozások főként a második részt érintik, de az egész mű szemléletmódjára kihatással vannak”. P. Müller Péter: Pécsi színházi esték. *Jelenkor*, 1985. 7-8. sz. 674. old.

Magyar értelmező kéziszótár (Bp., Akadémiai, 1982.) írja: „Szín: főnév 1. (Részben) nyitott oldalú gazdasági épület. 2. Kocsiszín.” Mindez mélyen rokon Weöres színházi ihletettsé-
gével, aki egyik versében ezt írja: „Egy lakatlan istálló volt a színház / gyerekkoromban
a kis faluban. / Ott éltem át először, mily heves láz / ha kulisszák közt jelenés suhan.”

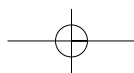
A színen (a színpadon) egy ilyen szín, azaz egy „részben nyitott oldalú gazdasági
épület” foglalja el a játéktér bal felét. A faépületet baloldaltól magas deszkafal határolja.
Ezen nyílik majd a pécsi városkapu a 3. jelenetben. A színpad közepéig benyúló, enyhén
jobbra lejtő tető tartógerendái alatt két intimebb teret különít el egy-egy kerítésmagassá-
gú mozgatható deszkafal. Ezek a színpadnyílással párhuzamos deszkafalak a játéktérből
ki- és oda betolhatóak, s így gördülékenyen rendezhetők át a helyszínek. A színpad jobb
oldalán egy kisebb szalmahalom (nincs kazalba rendezve). Ebben a szalmahalomban
időnként meghempergőzik néhány szereplő, s ebből bukkannak elő szalmaruhába öltöz-
tetett alakok (például I. Lipót és IV. Mehmed az 5. jelenetben).

A színpad előterében téglalap alakú agyagos terület található. Van jelenet, amikor eb-
be nyomják egymás arcát a veszekedő török hadvezérek, és az előadás végén innen vesz
a fazekaskorongon edényt formáló Evelin egy maréknyit a készülő munkához. Az elő-
adás plakátja is ezt a képet emeli ki a darabból: a korongon formálódó agyaghengert,
melynek tetején egy kerengő alak látható.

A kerengés az előadás meghatározó képi eleme. Szerkezetileg összefügg a darab dra-
maturgiájával, tartalmilag annak világszemléletével. A gyorsan váltakozó jelenetek tech-
nikai színrevitelét elvileg jól szolgálhatná a forgószínpad alkalmazása, de Szikora János
ennél sokkal dinamikusabb és képileg erősebb eszközzel él, amikor kerengő táncosokkal
köti át és egészíti ki a drámai jelenéseket. A hattagú táncsoport (Gyenis Boglárka és
az Oriental Fusionett) hol kerengő dervisnek öltözve, hol hastáncosnőként, hol katoná-
ként pörög-forog a színen. Vagy átvezetve egyik jelenetből a másikba, vagy egy jelenet
betétszámaként, vagy lezárva a dramaturgiai hangsúlyos pontokat. Ez utóbbira pél-
da a kétrészes darab szünet előtti jelenése, amikor megérkezik a hír Pécsre Buda elesté-
ről, s ekkor a prózai szereplők a színpad mélye felé távoznak, a táncosok pedig fehér öltö-
zetben, karddal a kezükben keringenek körbe-körbe a színpadon, míg csak le nem
hull a függöny.

A Weöres által bemutatott történet látszólag pikareszk. Mintha a főhős, Bornemissza
Ambrus deák, református lelképásztor a 17. század három részre szakadt Magyarorszá-
gán a törökök, a németek, a katolikusok, a mohamedánok stb. elől menekülve és a nők
ölné menedéket találva egy lineáris történet epizódjain haladna végig. Az epizódokban
azonban azt látjuk, hogy a helyzetek újra meg újra ismétlődnek, az alakok visszatérnek,
más-más ruhában, más-más szerepben, de valójában nem jutnak tovább, hanem ugyan-
azon szituációk láncolatában forognak körbe. Negyedszázada az akkori pécsi bemutató
kapcsán még identitásvesztésről beszéltem, ma inkább azt mondom, hogy az identitás a
modernitás ábrándja. Sem a darab által megidézett korban, sem a miénkben nem olyan
mértékben rögzítettek és (látszólag) stabilak az énhatárok, mint amilyenek a modernség
időszakában tűntek. Weöres folytonos átváltozásban lévő alakjai a mai léttapasztalathoz
közelítenek.

A kétfejű fenevadban senki sem az, aminek elsőre látszik. Nyilván e mimikri játékba ho-
zása is készletti Weörest arra, hogy több jelenetben éljen a színház a színházban toposzá-
val, mellyel így a drámának egyúttal metaszházi dimenziót is ad. Az 1., 5., 7. és 12. je-
lenésben a szereplők (Ambrus és nő társai, az 1. jelenésben Evelin, a többiben Lea és
Susánna) színházat játszanak. Előbb egy arab komédiát, utóbb egy – Ambrus által írott –
szicíliai versengést. E kulturális jelentésszóródást tovább fokozza, hogy e darabbeli szín-
játékpróbák során Szikora rendezésében a soproni jezsuita díszletkönyv egyik képe (a
győzelmi szekereket ábrázoló festmény) függ zsinóron egy oszlopról. A százegynéhány

darabból álló jezsuita díszletrajzokat valamikor 1676 és 1728 között foglalták gyűjteménybe.⁵ A Sárváron kezdődő és Kőszegen végződő „Pécs-dráma” színrevitelébe tehát (lám, ebben is ott van a darab képlékeny volta – ezúttal a helyszínekben) a rendező hitelesen építi be e színháztörténeti utalást. Az pedig az előadás jellemző metaszínházi mozzanata, hogy a vándorló-menekülő Ambrus e feltekert képet kicsiny útipoggyászában mindenhová magával viszi.

A darab figurái keringenek a szerepek között. A négy török hadvezér között nincsen török: tatár, kaukázusi, bolgár származásúak, Dzserdzsics janicsár agáról pedig kiderül (a 15. jelenésben), hogy valójában Bonyhádi Györgynek hívják és katolikus magyar. Az Ibrahim kádi egyik pécsi házában menedékre lelt agg magyar urak viszont azon marakodnak, hogy nincsen közöttük igazi magyar: „osztrák lakáj”, „török zsódos”, „párászt kon-spirátor”, „klerikális vén gügye” – szidalmazzák egymást. A pécsi kádi is valójában egy pozsonyi zsidó, Avram Mandelli. A nyitó jelenésben szereplő Windeck császári komisz-szárius a darabban előbb „törökké lesz” (10. jelenés), aztán a horvátokat élteti (16. jelenés), végül azért ítéli halálra Pécs felszabadítója, Badeni Lajos, mert I. Lipót császár funkcionáriusának mondja magát (17. jelenés).

Az átváltozás, áttűnés, a létformák és szerepek közötti átmenet a weöresi életmű egyik alapképlete, mely számos versében jelen van. A színháziakban (ahol a szereplőket „tüneményeknek” nevezi) éppúgy, mint a gyerekversekben (például *A tündér szárnyassá igézett malacában*), és olyan költeményeiben, mint *A kettős én*, *Barátom, ki azt...*, *De profundis* stb. *A kétfejű fenevad* is ebben a szemléletben fogant. Noha Weöres ezt a színjátékát panoptikumnak nevezi (ami inkább statikus képzetet kelt a kiállított viaszbábokkal), valójában úgy folynak és olvadnak át egymásba az elemek, az alakok, mint egy zeneműben a hangok. Ami ismét a darabjainak a verseivel való rokonságát erősíti. Mint Tüskés Tibor említett tanulmányában szerepel: „Weöres egy beszélgetés alkalmával, amikor a műveiben föllelhető szüntelen alakváltoztatásairól kérdezték, azt mondta: 'Talán arról van szó, hogy lényegében inkább drámaíró alkat vagyok, mint lírikus.' Valószínűleg fordítva is igaz: Weöres drámáiban mindig költőként, lírikusként nyilatkozik meg”.⁶ *A kétfejű fenevad* dramaturgiáját is költői motívumok szervezik.

A darab egyszerre jeleníti meg a világtörténelem színpadának alakjait (a császárt és a szultánt), a nemzeti történelem szereplőit és a helyi történelem figuráit. Ez utóbbiak azok, akik nem jutnak el a nagytörténelem színteréig, létük e színtér alatt zajlik, és Weöres darabjának ők a valódi hősei. Noha a színjáték egy konkrét történelmi helyzetet és időszakot mutat be, már említett szemlélete révén a mű egyben metatörténelmi dráma is. Általában is van mondanivalója a történelemről, nem csupán az 1686-os pécsi éráról. Ez teljesen nyilvánvalóvá válik a záróképben, amikor a kantinos Franciskától agylotyogást szerzett Badeni Lajos örgróf ezeket mondja: „A história oly kétfejű fenevad, mely ha tojásokat rak, egyik csőrével anyai hevet lehell reájok, másik csőrével mind megvagdalja, öszszetöri.” S rögtön ezután kijelenti: „Tehát: le a világtörténelemmel!”

Szikora János az előadáshoz írott előzetesében még azt a tervét említi, hogy „az előadásban különleges szerephez jutnak majd a speciális bábuk és az orientális tánc”. Mint az eddigiekből már kiderült, a tánc valóban fontos képi és dramaturgiai szerepet kap a

⁵ Staud Géza megállapítására Knapp Éva hivatkozik: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*. Bp., Enciklopédia, 1999, 26. old. A kötet borítóján a pécsi előadásban használt kép részlete látható. A teljes kép és leírása a 214-215. oldalon szerepel. A gyűjteményt igazgatásom alatt a színházi intézet CD-ROM formában, a képekhez fűzött magyarázatokkal megjelentette: Bardi Terézia: *Soproni jezsuita díszletkönyv*. Bp., OSZMI, 2001. (OSZMI-JE-001) Az eredeti képanyagot az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet őrzi.

⁶ Tüskés Tibor: i. m. 602. o.

produkcióban, bábokkal azonban nem találkozunk. De ez nem is baj. Ezúttal az eleven emberi testek kellő erővel érzékeltetik az átváltozások, átalakulások, átfordulások és pátfordulások örökkön visszatérő gyakorlatát és tapasztalatát.

Az előadás alaptónusa groteszk-komikus. A rendező nemcsak a darab nyelvi és szituációs humorát juttatja érvényre, hanem olyan helyzeteket, utalásokat, módosításokat épít bele az előadásba, amelyek ezt a szemléletet képviselik, és időnként tovább erősítik. Nála például a darab „eszmei mondanivalóját” összegző monológot nem Bádeni örgróf mondja végig (aki a szifiliszttől agylágyulást kapott, s így imént citált szavai mindjárt idézőjelbe is kerülnek), hanem a szót átveszi tőle Hercsula, a pécsi cigány bakó, akinek szájából a világtörténelemre vonatkozó szavak meglehetősen ironikusan hangzanak.

A négy török hadvezér és Ibrahim tárgyalása során (4. jelenés) az asztalon a manapság használatos technikai eszközbe, a felszólaló által be- és kikapcsolható asztali mikrofonba beszélnek (enyelegnek) a tárgyaló felek. (A jegyzőkönyvön kívüli veszekedés-gyalázkodás már mikrofonon kívül zajlik.) A darab vége felé (16. jelenés) a felbolydult pécsi polgárok és asszonyok között megjelennek az agg magyar urak (kik korábban a kádi házában nyertek menedéket), akik tüntetőkként lépnek fel, a tüntetés elmaradhatatlan kellekével, egy-egy transzparenszel, amelyen ezúttal kinek-kinek a saját arcképe látható.

A főbb szerepek közül Tordy Géza alakítja a pécsi kádit, Ibrahimot, Köles Ferenc játszsa Ambrus deákot, Báthory hercegnőt Györfi Anna formálja meg, Lea szerepében Boross Anna látható. Ők a húsz jelenés legtöbbször szerepelnek, és a helyzeteik változnak ugyan, de a karakterük nem. Tordy többféle érzelm és magatartás eleméből ötvözi egybe a „bölc kádi” és a „ravasz zsidó” alakját. Rafinéria és rezignáció, diplomatikusság és szeretetvág, haszonelvű pragmatizmus és távlatos előrelátás jellemzi az általa megformált karaktert. Amikor utolsó jelenetében Pécestől búcsúzva két bőröndjével útra kel, alakja Tímár József Willy Lomanjé idézi. Köles Ferenc Ambrus deákja a mindenütt színházat csináló művész-értelmiségi, aki az alkalmazkodásban nem személyes sorsának biztosítékát, hanem az általa képviselt ügyek és eszmék továbbélésének, megvalósulásának lehetőségét látja. A húsz jelenésből tizenhatban van színen, mindvégig erős jelenléttel, de olyan csapatjátékosként, aki – a szerepéhez hasonlóan – nem az egyéni sikert, hanem az előadás egészének érdekét szolgálja. Györfi Anna az erotikusan túlfűtött, mindig csábításra kész, vágynak férfiban nőben egyaránt tárgyat találó Báthory Susánna alakítója. Pár meghatározó gesztussal, hangsúllyal képes megteremtteni a még a vén Ibrahimban is szerelmet ébresztő asszonyalakot. Boross Anna – Lea szerepében – az ártatlanságból, naivitásból jut el annak az elcsábított leányalagnak a megformálásáig, aki – Ambrus révén – nemcsak a deák irányába, hanem a színházéba is elcsábul. S ő az, aki előbb saját zsidóságát hangoztatja Ambrusnak, majd szerepe végén kijelenti: „Én nem vagyok sidó (...) Minden lélegzetemmel, szívemnek minden verésivel én magyar vagyok”. Izzanak a színen Boross Anna szavai.

Az előadás színlapján 21 szereplő neve szerepel (akiket a hat táncos és további csoportos szereplők egészítenek ki). Nem szükséges és nem is indokolt minden egyes közreműködőről külön-külön megemlékezni. De említést érdemel Újvári Zoltán, Ottlik Ádám, Vidákovics Szláven és Széll Horváth Lajos négyes fogata, akik valamennyien két vagy három szerepet is játszanak, meggyőzően és sok humorral. Egy másik négyes fogatban – a magyar vénnek szerepében – Kézdy György, Ujlaky László, Németh János és Bánky Gábor komédiáznak. Ugyancsak az alak komikus jegyeit domborítja ki Lipics Zsolt a mindig másnak behódoló komisszár, Windeck szerepében.

A rendezés beleszó-belecsempész helyi utalásokat is az előadásba. Ezek egy része a mai pécsi néző számára könnyen felismerhető. Ilyen a pécsi városkapu tövében játszódó 3. jelenés, amelyben a kapu kinyílásakor a városközi toronyóra mai zenéje (Kircsi László kompozíciója) szól. De épp így helyi utalásnak tekinthetjük azt is, hogy az 1985-ös pécsi bemutató szereplői közül a mostani előadásban is részt vesznek néhányan (Bánky Gábor,

Németh János, Ujlaky László, valamint Bódis Irén, akinek még a szerepe is azonos az egykorival). Továbbá azt, hogy Szikora korábbi pécsi éveinek itteni színészei közül is szerepelnek páran a produkcióban, a rendező pályakezdő időszakából Kézdy György és Fekete András, a 90-es évek elejéről Stenczer Béla és Pilinczes József. No meg az is lokális allúzió, hogy – a darabban játszott három másik szerepe mellett – a 16. jelenésben felbukkanó horvát katonát a Pécsi Horvát Színház igazgatója, Vidákovics Szláven alakítja.

Szikora János korai pécsi éveinek védjegye volt az előadásai egészét átértelmező zárókép, amely új megvilágításba, új dimenzióba helyezte az addigi színpadi történeteket. Ilyen volt *Az óriáscsecsemő* kamaraszínházi színpadán a lakótelepi panellakások dobozait idéző szerkezetben a zárókép groteszk kispolgári (kisproletári) „idillje”, az egyetlen még be nem falazott keretben megjelenő emberpár, a nő karján az újszülötten. Vagy *A per* fű borította üde zöld színpadán a két öre által leszúrt Josef K. összeroskadása után a színpad közepéről feltörő hatalmas vízsugár. *A kétfejű fenevad* végén a szín egy olyan jelenetbe rendeződik, amelyik nem szerepel Weöres darabjában. Az Ambrustól pár hónapja kisfiút szült Susánna csecsemőjét Ambrus a színpad jobb oldalán lévő szalmába fekteti. Gyöngyöző csecsemőnevetés hangzik fel, s míg a kisdéd kacagását halljuk, a szalmában fekvő pólyásgyermek köré odagyűlnek a színen lévő alakok. Sötétbe borul a kép, és csak a kisdéd felé hajoló-forduló emberek sziluettjét látjuk. A színre vitt hányattatástörténet, a háborúskodás, túléléspróba nyomán kiadott weöresi „jelszó”, hogy „Le a világtörténelemmel!”, e zárókép révén kívül helyez bennünket a nagytörténelmen. Teszi ezt a bibliai jelenetre való utalással, a párkapcsolati, családi mikrotörténelem kiemelésével és a gyermekben lehetőségként meglévő másfajta jövőnek és életútnak az ígéretével. Vagy legalábbis ennek a jövőnek a reményével. Az előadás végén a történelem színteréről, a politika, a hatalom, a közélet közegeből a történelem színtere alá, a történelem előtti vagy utáni idők magántörténeti horizontjára pillantunk.

Weöres Sándor: *A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban. Történelmi panoptikum.*
Pécsi Nemzeti Színház

A bemutató időpontja: 2011. november 11.

Szereplők: Tordy Géza, Köles Ferenc, Újvári Zoltán, Ottlik Ádám, Vidákovics Szláven, Széll Horváth Lajos, Bánky Gábor, Kézdy György, Ujlaky László, Németh János, Lipics Zsolt, Györfi Anna, Boros Anna, Vlasits Barbara, Krum Ádám, Háber László, Tóth András Ernő, Stenczer Béla, Pilinczes József, Fekete András, Bódis Irén.

Az előadásban közreműködik: Gyenis Boglárka és az Oriental Fusionett. Tagjai: Gyenis Boglárka, Banó Brigitta, Brázay Éva, Gaál Mónika, Nagy Szilvia, Jáger Eszter.

Jelmeztervező: Tresz Zsuzsa. Koreográfus: Györffy Katalin. Díslettervező, rendező: Szikora János.

M A R A F K Ó L Á S Z L Ó

A SZERKESZTŐ ÉS AZ ÉLŐ „PÁNCÉLING”

Műhelyviták a Jelenkornál – negyven év távlatából

Életrajzi interjúkötetében (a beszélgetőtárs Nagy Imre) Bertók László joggal állapítja meg Szederkényi Ervintől, a *Jelenkor* főszerkesztőjéről: „...nemigen ‘adta ki’ magát, nemcsak nekem nem, másoknak sem...” Mi tagadás, nekem sem, ám vannak emlékeim e zárkózottság megnyíló pillanatairól.

1968-ban kerültem Pécsre, előző évben végeztem az ELTE-n. Személyes ismeretség révén kerültem a városba, igaz, már egyetemistaként írtam könyvrecenziót a *Jelenkornak*, a *Dunántúli Naplóban* pedig néha megjelentek francia műfordításaim.

Érkezésem évében Szederkényi Ervin főállásban a Tanárképző Főiskola irodalmi tan-székének adjunktusa volt, mellette látta el a főszerkesztői teendőket. Pontosabban abban az évben kezdte meg az akkori tudományos minősítési rendszer szerinti első, a kandidátusi fokozat megszerzéséhez szükséges hároméves aspirantúráját. Szerződéses tanársegédi beosztásban (írásban rögzítették, hogy megbízásom gyakorlatilag az ő visszatértéig szól) szemináriumi óráinak egy részét vettem át, magyarul helyettesítettem.

Szederkényi akkor már négy éve szerkesztette a *Jelenkort*, miután Tüskés Tibort, a korábbi főszerkesztőt irodalompolitikai megorrolások után 1964-ben leváltották. Az irodalmi közvéleményben tehát a harmincévesen kinevezett Szederkényi érthetően a hatalom delegáltja volt. A leváltással kialakult, cseppet sem kellemes helyzetet tehát oldania kellett, elriasztott írókat visszacsalogatni, újakat becserkészni.

Szederkényi éppen a bátyámmal volt egykorú, viszonyunkba a korkülönbség némileg belejátszott, de az ő tartózkodó egyénisége ellenére valamiféle bizalom is átvihar, amely idővel mindkettőnk első generációs mivoltával is magyarul. Oldottabb hangulatában Ervin néha „László vitéz”-nek szólított.

1968 nyarán jelezte, hogy a fiatalítás jegyében bevonna a *Jelenkor* munkájába. Tudván a hatvanas évek eleje óta folyóiratokban, antológiákban publikált különböző műfajú írásaimról, négy szemközti beszélgetésen egyértelműsítette: elsősorban kritikusként számít rám.

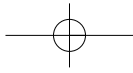
A „nemzedékesdi”, hogy úgy mondjam, a levegőben volt. A késleltettség miatt egyre nagyobb számban jelentkező fiatal írók a szűkös és adminisztratív agyonbiztosított megjelenési viszonyok közt országosan különböző fórumokon (például a fiatal írók lillafüredi konferenciáján) kezdték megfogalmazni érdekeiket. Pécsen abban az évben állt össze „MI 68” néven egy alkalmi csoportosulás fiatal és kevésbé fiatal, néha kényszerűségből kötet nélküli írókból, amelynek jómagam is tagja voltam (később megjelent *Útközben* című antológiánk elé Weöres Sándor írt ajánlást). A szerkesztőségi kapuk előtt toporgók nemegyszer a *Jelenkort* is nehézkességgel vádolták.

A *Jelenkor* repertóriumai ez évtől kezdve szerkesztőbizottsági tagként tüntettek fel, de az inkább „szerkesztőtanoncság”-nak nevezhető, havi pár száz forintos honoráriummal járó másodállás jószerevével kézirat-lektorálást jelentett. S válaszleveleket írhattam jobbára ismeretlen, közlésre nem érdemesített szerzőknek. Az is igaz, hogy a keddi, oldott hangulatú szerkesztőségi értekezleteken mindig részt vettem, és elmondtam a véleményemet a terítékre kerülő ügyekről.

Az azonosnak vélt világnézeti alapelvek valószínűleg motiválták kapcsolatunkat, még ha Ervin korábbi, megyei KISZ-bizottsági „bedolgozása” számomra eléggé hihetetlennek is tűnt. Jómagam a hatvanas évek pesti bölcsészkarán, egy korábbihoz képest kinyíló világban az eredeti marxizmus, tehát a „minden létező kritikája”-ként felfogott elmélet jegyében ítélt meg a társadalmi kérdéseket, így a szocializmus kialakult gyakorlatát, amelyet gyakran neveztek „létező szocializmusnak”, s ezt – munkáskörnyezetből is hozott negatív tapasztalataim alapján – eléggé dezilluzionáltan figyeltem. Hogy ez mennyire így volt, azt az egyetem végén, az egyébként sikertelen álláspályázati anyagom mellékleteként kezembe nyomott jellemzésem egy mondata igazolta vissza, amely kritikai (tehát nem kritikusi) szellemiségemet tette szóvá. Ez az előzmény is magyarázhatja, hogy 1968 augusztusában, a szovjetek kieroszakolta csehszlovákiai bevonulás sokkoló napjaiban, más, számomra biztonságos pécsi szellemi kör híján Szederkényihez mentem fel Széchenyi téri szerkesztőségi szobájába, hogy végtelen hangulatomat oldandó, kibeszéljem magam. Azt bizonygattam, hogy ez a drasztikus lépés a mi nemzedékünknek kimért idő alatt már reménytelenné teszi a megújulás lehetőségét, hiszen bármilyen átalakulás a Szovjetunió politikájában ki tudja mikor bekövetkező változástól függ majd. Ervin kijózanító egyhangúsággal ismételte a hivatalos magyarázatot, egy bennem nagyon megrögzült mondattal kiegészítve: „Ez a bevonulás is jobb, mintha barikádokon kellene harcolni Prágában.” Rámeredtem, hogy miről beszél. S kibukott belőlem egy korábbi nyomasztó élményem. Még egyetemistaként, 1967 legelején, a görög fasiszta katonai puccs elleni tiltakozásként, az egyébként a rendőrség által 1956 óta talán először engedélyezett utcai demonstráción, a görög nagykövetség kis utcájában én is ott voltam. Másnap újabb bölcsészkarai csoportok is meg akarták ismételni a tüntetést, ám a rendőrség – nehogy a diákok kedvet kapjanak netán másnak is hangot adni? – nagyon kíméletlenül szétoszlatta az egyetemistákat. Ismerőseim közül többen megsérültek – jó szándékukban is megalázva –, pszichésen is. Ervin szótlanul hallgatta végig beszámolómat, de nem lazított a fegyelem egyenruháján. Csalódottnak éreztem magam, bár sem akkor, sem azóta abban semmi kétségem nem volt, hogy őszinte kitarulkozásomat nem mondta el senkinek, hogy az netán megint különböző jellemzések része legyen.

Szederkényi nemcsak kinevezésének visszhangja miatt nem volt könnyű helyzetben. Túl azon ugyanis el kellett kerülnie a bármelyik vidéki irodalmi centrumban fellelhető, a „helyiérdekű” tollforgatók nyomásával jelentkező provincializmust. És kivédenie sok egyéb, a folyóiratot a periféria felé sodró hatást, köztük a politikait is.

Az általa kialakított gyakorlat szerint az állandó és legfontosabb szerzőkkel közvetlenül ő állt kapcsolatban, levélben, avagy hosszú, akár órákig tartó telefonbeszélgetésekkel. Elfogadott kéziratokról a következő lapszámokat összeállító összejöveteleken kész tényekként értesültünk. A kevésbé ismert, avagy éppen új jelentkezők írásairól minden szerkesztőségi munkatárs véleményt nyilvánított (bevett szokás volt a postai boríték külsejére írott pár sor). Szederkényi a maga elveinek kialakítása során egyfajta statisztikai megfontolásból indult ki: áttekintve a folyóirat terjedelmét, évi megjelenési alkalmát, összevetette az ő kifejezésével „bázishoz” tartozó költők számával. Mindehhez hozzászámította, hogy Magyarországon a közölhető versre képes szerzők nagyobb számban vannak, mint a prózát művelők, s hogy úgy mondjam „szőrös szívű” döntést hozott: új, avagy másutt is publikáló, de a *Jelenkor* szellemiségéhez különösebben nem kötődő szerzők közlésére nem kívánt vállalkozni. Javasolhattunk esztétikai értékei, új tehetséget ígérő jelek alapján valakit közlésre, akár többen is, Szederkényi az esetek túlnyomó többségében főszerkesztői jogával élve azzal utasította el: „Túl sok elfogadott vers vár a sorára.” Ezt érezhették indokolatlannak egyes szerzők, nehézkességnek a pályakezdők. Más alkalommal megírtam már (*Jelenkor*, 2007/3), hogy olyan vitathatatlanul tehetséges, később jelentős életművet létrehozó költő, mint Nagy Gáspár esetében, jelentkezése után, közlése ellenére is milyen lassan örültek a szerkesztőség malmái.

A visszautasított, kevéssé ismert, avagy ismeretlen jelentkezőknek mi, beosztott szerkesztők voltunk kénytelenek megírni a nemleges választ – ami különösen akkor volt kínos ügy számomra, ha előtte történetesen közlésre ajánlottam a címzett írását. Szederkényi megfogalmazott egy, a szerkesztőség kollektív döntésére utaló udvarias típuslevelet (arra kínosan ügyelt, s ki is fejtette, hogy íróembert sose bántsunk meg), amelyet több példányban sokszorosítottunk, ezt írta alá az „ítéletvégrehajtó” munkatárs. Jómagam, áthágva a személytelenséget, nemegyszer fogalmaztam konkrétumokat tartalmazó (de sosem a szerkesztőség belső döntési mechanizmusait feltáró) választlevelet. Egyik sem volt szívderítő feladat.

1969-ben, a bizonytalan jövőjű főiskolai állásból a korábban is publikálási fórumnak számító *Dunántúli Napló* hívására átmentem a lap kulturális rovatába munkatársként. Mellette a *Jelenkor* említett „negyedállását” továbbra is betöltöttem.

A *kritika felelőssége* címmel a napilap 1971. január 10-i számában cikket írtam a vidéken születő művészet és az ugyanitt „honos” kritika viszonyáról, a kritikus dilemmáiról, a kritikus-utánpótlás hiányáról (Pécsett akkor még nem volt bölcsészkar, csak az általános iskolai tanárképzésre hivatott Tanárképző Főiskola). A túldicsérő kritika magyarázatul azt is megemlítettem, hogy a helyben élő kritikus attól tart, megromlik a személyes viszonya a művésszel. Ugyanakkor a vidéken élő kritikus előnyének tartottam, hogy bizonyos érdekszférákon (itt elsősorban a túlsúlyos kulturális centrum, a főváros érdekszféréire gondoltam) kívül esik, s így elfogulatlanabb.

Noha meg sem fordult a fejemben, hogy akár közvetetten is rá utaljak a cikkben, legnagyobb meglepetésemre legközelebbi találkozásunkkor Szederkényi – meglehetősen feszült arckifejezéssel – nekem szegezte, hogy egyáltalán nem ért egyet a cikkemmel. Tudni kell, hogy több-kevesebb rendszerességgel írt könyv- és színikritikát a megyei lapban, ahol állandó tévéjegyzet rovata is volt. Soha nem vezettem szisztematikusan naplót, de fontosnak tartott eseményekről időnként emlékeztető mondatokat jegyeztem fel. Egy régi, keményborítójú füzetben 1971. január 13-i dátummal a következőket találtam:

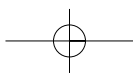
„A provincializmus elleni cikkem azokból váltott ki reakciót, akiknél erre nem is számítottam: Szederkényi ‘konceptcionális hibákkal’ vádol. Hogy mivel? Nem tudom. Ő maga bevallja: ‘A megalkuvásaimat nem mások kényszerítették rám. Belülről fakadtak.’ No csak, akkor az még rosszabb. Másrészt ez látszat. Az a ‘belülről’ valahonnan ‘kívülről’ jött. Úgy látszik, a magyar provincializmus örök, miként az anyag. Hiába a rádöbbenés.”

A sommás utolsó mondatokhoz annyi hozzátartozik, hogy az nem személyére, hanem a „környülállásokra” vonatkozott.

Szederkényi, bár maga volt a visszafogottság és mértéktartás, az elvi vitákban tárgyilagossággal fogalmazott, nem köntörfalazott, a személyét vagy a *Jelenkort* érő támadásra mindig élesen válaszolt. A páncélingbe rejtett egyéniség debattórként megvillantotta párbajtőrét. Az indulat percekre kiszabadult, majd a fegyelem vértjébe préselődött. Csak találgatni tudom, hogy a „fentről” eredő kinevezésével ráterhelődő „eredeti bűnt” kezdetben a kötelességtudat és szerénység fedőrétegével próbálta eltüntetni, ám ez a burok később valószínűleg vastagabb és sűrűbb szövetű lett. Miközben egy racionális, intellektuálisan felkészült egyéniség szuverén módon és egyre magabiztosabban alakította kapcsolatait a kor íróival, köztük a legjelentősebbekkel is. A rejtőzködés talán a kiinduló helyzetet próbálta feledtetni.

A rá többnyire jellemző „magasles” álláspontja mögött egyébiránt szegedi professzora, Halász Előd szellemi mintáját gyanítottam, akit nagy elismeréssel emlegetett, s akit – kimondatlanul – valószínűleg eleganciájában, elkülönültségében példának tekintett.

A pécsi irodalmat időnként – helyi nézőpontból – érzékeny „vérvesszeségek” érték: a hatvanas években Budapestre költözött Lázár Ervin, aztán Bertha Bulcsu, majd a hetvenes évek közepén Thiery Árpád. Ha szellemi emberek esetében nehéz is pótlásról beszél-

ni, a megcsappant írói bázis – nevezzük jobb híján így – kiegészítése a megyei-városi kulturális irányításnak is célja volt.

Az 1969-ban kiadott *Elérhetetlen föld* című antológiájukkal országos figyelmet keltett Kilencek költőcsoport tagjai korábban egyetemi társaim voltak, egyikük, Kovács István, valamint a szerkesztő, Angyal János más-más évben Eötvös-kollégiumi szobatársam is. A csoportból Péntek (eredetileg Molnár) Imre jelezte, hogy zalai származásúként szívesen jöjjön a kulturális centrumnak számító Pécsre. Szederkényi Ervint gondoltam felkérni, hogy útját egyengessük. A Széchenyi téri főszerkesztői szobájába ültem be beszélgetni vele. Természetesen ismerte őket – Rózsa Endre pécsi születésűként rendszeresen szerepelt is a *Jelenkorban*, *Kavicsszüret* című kötetéről később én írtam recenziót –, de az rögtön kiderült, hogy az irodalmi status quót már az antológia kiadásának módjával is felrúgó csoportot Szederkényi nem tekinti olyan jelentőségűnek, mint én, akiben a nemzedéki szinkronitás is működött, s aki személyes szálakkal is kötődtem hozzájuk.

Szederkényi jobbára műfaji és egzisztenciális érveket hozott aggályainak érzékeltetésére. A „költői bázis” helyett prózaíróinak erősítését érezte volna fontosabbnak, akár kapcsolatai latba vetésével is, emellett ott volt egy nagyon gyakorlati kérdés is, a megoldhatatlannak tűnő lakásügy. Az eszmecsere során viszont olthatatlan volt a gyanúm, hogy nálam többet tud Péntek Imre különböző városokban „összegyűjtött”, ideológiailag érzékeny munkahelyi-szerkesztőségi konfliktusairól. Végül is Péntek Imrét nem sikerült Pécsre hozni. Később egyedül Meliorisz Bélának a városba költöztetéséhez tudtam valamelyest hozzájárulni.

Fenntartásairól kialakult benyomásomat az is erősítette, hogy a Kilencek közvetlenül hozzám forduló tagjainak kéziratügyeiben nemigen sikerült pozitív döntést kitalikáznom. Ráadásul azt vettem ki magatartásából, hogy az általam a folyóiratban markánsabban megjeleníteni kívánt, jobb szó híján, valóságközelibb irodalommal (ami nem szociográfiát, hanem problémaérzékenységet jelentett) kapcsolatban fenntartásai vannak. Úgy érveltem: az ilyen közlések révén izgalmasabbá válhatna a gyakran hosszasan folytatásokat, memoárokat vállaló, sorozatokban elköteleződő folyóirat. Az egyik belső munkatárs költő „életes irodalomnak” nevezte az ilyen, általa is támogatandónak gondolt munkákat. Bár Szederkényi konkrét kéziratügyeiben mindig esztétikai érvrendszerrel élt, megérzésem azt súgta: az általam javasolt művektől, szerzőktől inkább azért óvakodik, mert aktuálpolitikai reflexek mezőjébe vonnák be a *Jelenkort*. S ettől, a kinevezését megelőző beavatkozásból okulva, meg kívánta óvni a lapját. Magyarán: taktikai megfontolásokat csomagolt esztétikai okfejtésbe, az ódzkodása mögött preventív politikai aggodalom rejtőzhetett.

Bár nem intett le, nemigen lelkesedett, amikor – személyes kontaktusra is hivatkozva – megpróbáltam írást szerezni Örkény Istvántól és Ladányi Mihálytól.

Ladányi Mihály 1969. (tollal 8-asra javítva) október 21-én kelt sorai: „Kedves László, köszönöm küldeményedet, egyelőre még csak a Te esszédet olvastam el belőle, az viszont tetszett. Véleményem szerint nemcsak egy nagyobb lélegzetű tanulmányt, hanem tanulmánykötetet is megér a téma. Pécsi kirándulásom nem marad el, csak novemberre kell halasztanom. Lakásproblémám nem lesz. Verseket is küldök hamarosan (vagy viszek) – ezt már a nyáron megígértem Ervinnek. Addig is sokszor üdvözöllek: Ladányi Mihály”.

A bevezetőben is említett fenti esszém az *Életünk* az évi egyik számában jelent meg.

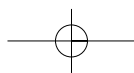
Örkény Istvánnak a felkérő levelemre írott válasza 1971. február 1-jén: „Kedves Barátom! Nincs énnekem egy nyúlfarknyi írásom sem, nem is közlök sehol semmit, mert jó egy éve fuldoklom a regényemben, és még csak félúton vagyok.

Legalább imádkozzon értem.

Barátsággal üdvözl:

Örkény István”

Kísérleteim nemigen zárultak sikerrel.

Azt joggal tartják számon, hogy élő klasszikusoknak, nemegyszer háttérbe szorított szerzőknek a *Jelenkor*hoz kötése (Bertha Bulcsu műfajteremtő interjúinak több évig tartó sorozata félig-meddig ezt is szolgálta) Szederkényi ekkori szívós, távlatos szerkesztői munkájának köszönhető.

A lektorálás mellett próbáltam hasznossá tenni magam. Javasoltam: a hozzánk kötődő, kötet előtti szerzők megjelentetését úgy lehetne felgyorsítani, hogy a *Jelenkor* a közölt verseik, írásaik szedését a nyomdával félretetné (még a régi ólomszedés dívott), ezzel nyomdai költséget lehetne megtakarítani (a kiadás egyik legnagyobb költségtetele ez volt). Szederkényi nem lelkesedett az ötletért. Egy későbbi pécsi irodalmi múzeum megalapozására elkezdtem gyűjteni kortárs írók eredeti kézíratait, tehát nem csupán azokat, amelyeket a *Jelenkornak* küldtek, bár ezek közül is kaptam. (A folyóirat irattárában valahol ott lapulhat az a nagy formátumú füzet, melybe – mintegy iktatókönyvként – bevezettem az eredeti kézirat átvételének dátumát és más adatait. Több élő klasszikus, helyi és más szerző értékes dokumentuma kezdett gyűlni a polcon.)

Közlésre javasolt szerzők főszerkesztő általi megvétőzésának erkölcsi terhével küszködve viszont a „szerkesztőinas”-nál, azaz nálam időnként beállt a csömör. A pontos dátumra nem emlékszem, de pár évnyi különbséggel kétszer jelentettem be Szederkényinek, hogy kiválok a szerkesztőségi munkából, mert nem látom az értelmét. Ezekre a beszélgetésekre nem a szokásos keddi napokon, hanem a válságpillanatokban került sor, négyszemközt. Tény, hogy mindkétszer megadtam magam, s maradtam. Megalkuvásból, meg az ő érveinek a hatására: gyengítette volna akkori, a már említett, kapu előtt toporgó nemzedék által bírált helyzetét, ha egyik – mégoly szerény pozíciójú, de fiatalnak tekinthető – munkatársa kiválik. Az már a dolgok összetett voltát és a helyzet ironiáját jelzi, hogy a kívülálló szemében jómagam – ezt a velük folytatott beszélgetésekből kivetem – érthetően a belülről „reteszelő” táborába tartoztam...

A második esetben a hiúságomat legyező érve az volt: „Tudom, hogy több rejlik benned, mint amennyit kiaknázunk, de ne feledd, itt te vagy a jövő embere...” A *Jelenkorra* értette. (Megjegyzendő: ekkor, miután 1972-ben áthelyeztek oda a *Dunántúli Naplótól*, a frissen létrehozott, kéthetente megjelenő pécsi összegyűjtési lap, az *Universitas* felelős szerkesztője voltam.)

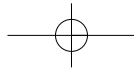
A fiatal baranyai írójelölteket még én gyűjtöttem össze egy antológiában (*Készülődés ideje*, 1975). Népes szerzőgárdájában ott voltak a pár évvel később *Félkorsó hiány* címmel jelentkező csoport tagjai is (Csordás Gábor, Meliorisz Béla, Pálinkás György, Parti Nagy Lajos). Utóbb, a nemzedéki tudat jegyében, önszerveződéssel színre lépniük érthetően más volt, mint egy kívülről megbízott szerkesztővel.

Az vitathatatlan, s többször megírták, hogy Szederkényi fokozatosan – s akkor még sokak előtt nem kitetszőn – a *Jelenkort* a majdani irányzatosodás egyik fórumává tette, és ennyiben a magyar irodalmi paradigmaváltást is szolgálta. (Csak jelzésként: a hatvanas évek eleji adminisztratív beavatkozások az ilyen „profilalakítást” is büntették, amikor a népiek fórumának tekintett *Alföldet* és az úgymond „moderneket” felkaroló *Jelenkort* is személycserével sújtották.)

Ami a „jövő embere” kitéltet illeti, jóslata nem vált be. Három év alatt némileg belefáradtam az új egyetemi lap szellemi elismertetésével összefüggő, nem mindig értelmes hadakozásba. Az adott időben éppen beszűkült pécsi választási lehetőségeim számbavétele után, s mi tagadás: korábbi érzelmi kötődéseim alapján is 1975 közepén úgy döntöttem, elhagyom Pécsét. Budapestre költöztem.

Szederkényi Ervin által kezdeményezve a *Jelenkor*hoz rögtön, majd néhány év alatt belső munkatársnak (jómagam szerződéses státusú külső szerkesztő voltam) új nevek kerültek. Így a fiatalítás is bekövetkezett.

Teljes békességben köszöntem el tőle, ám évek múltán, egy futó pécsi látogatásomkor elejtett megjegyzéséből éreztem: sajnos maradt kibeszéletlen témánk.

MAKOVITZKY JÓZSEF

A TUDOMÁNY MEGSZABJA A HATÁROKAT

Sz. Koncz István beszélgetése

– Nála nyughatatlanabb embert még életemben nem láttam – mondja vele egykorú kollégája, Makovitzky József nevének hallatán. – Épp olyan vénnek kellene lennie már, mint amilyen magam is vagyok, de Jóska nem öregszik. Egész egyszerűen nem hajlandó megöregedni. Cikázik Magyarország és Németország között, beiktat egy-két svájci megállót, és amikor végre azt hiszed, hogy otthon csücsül, kiderül, hogy Ausztriából vagy Franciaországból telefonál.

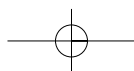
Makovitzky József akadémikus Nagykanizsán született, 1942. december 15-én. Általános iskoláit részben a svájci Bernben, részben pedig Pécsen végezte. Itt is érettségizett, a Nagy Lajos Gimnáziumban, 1961-ben, majd egy évvel később itt nyert fölvételt az Orvostudományi Egyetemre. Már a tanulmányai idején rengeteget utazott külföldre: három nyáron át a lipcsei, majd egy ízben a mainzi orvostudományi egyetem patológiai intézetében volt úgynevezett önkéntes famulatúrán. A végzés után szinte természetes volt, hogy a Romhányi György vezette, pécsi patológiai intézetbe került. Előbb demonstrátorként dolgozott, majd tanársegéd lett, szakvizsgázott, oktatóvá emelték. 1973-tól Budapesten folytatta munkáját, jelesül a Semmelweis Orvostudományi Egyetem 1. sz. patológiai intézetében, ahol bonctermi felelős volt és oktató. Három év elteltével az ORFI Morfológiai Osztályára távozott, de tovább vitte az oktatást az egyetemen.

Attól kezdve, hogy Budapestre költözött, évente utazott Jénába, a Friedrich Schiller Egyetem anatómiai intézetébe. Furcsa, kettős szakmai pályafutása 1980-ig tartott: ekkor védte meg kandidatúráját Budapesten, illetve, habilitációját Jénában. Ettől az időszaktól fogva inkább a német nyelv- és munkaterületre koncentrált. Letette a német szakvizsgát, majd 1984-ben újra habilitált.

1983-tól él és dolgozik a Német Szövetségi Köztársaságban. Pályájának főbb állomásai: Erlangen (1988-ig főmunkatárs és oktató a patológiai intézetben), Hamburg (1992-ig főorvos az egyetem oktató kórházában), Halle-Wittenberg (1994-ig vendégprofesszor), Aachen (1997-ig laborvezető két privát intézetben, és folytatja előadói munkásságát az egyetemen), Rostock (az egyetemen a nőgyógyászati patológia laboratóriumának vezetője, 2007-ig).

Eddigi utolsó állomása Heidelberg-Freiburg, ahol vendégoktatóként dolgozik. A hosszú fölsorolás ellenére kimaradt néhány helyszín, ahol az utóbbi évtizedekben megkerülhetetlen volt a személye, ha patológiáról esett szó. Ezek: Zürich, Berlin, Debrecen, Budapest, Bern, Freiburg, Basel és Bécs. De szervezett Fischer János-emlékülést Szegeden, illetve két, nemzetközi visszhangot kiváltó Romhányi-emlékülést Pécsen. Egy, a membrán felépítéséről szóló monográfia szerzője, közel kétszáz publikációt jegyez, és több mint húsz könyv társszerzője vagy szerkesztője.

2007-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, 2009 óta pedig a párizsi European Academy of Arts, Sciences and Humanities levelező tagjának is mondhatja magát. A zenében majdnem mindenevő, de a komoly- és a népzene mellett mégis a jazz a kedvence. Tíz esztendőn át rendes tagként járt el egy meditatív táncklubba. Tájékozott a

történelemben, és a művészettörténetben sem könnyű őt megfogni. Azt mondja, hogy a szülői ház mellett sokat köszönhet a másfél évtizede súlyos beteg feleségének és a pécsi gimnáziumi indíttatásának, személy szerint Lovász Györgynének.

Makovitzky József, nem mellesleg két felnőtt gyermek, Nóra és Péter édesapja, itt ül most velem szemben a pécsi Orvoskar aulájában, és a híre ellenére meglehetősen nyugodt. Gyerekkoráról halkán szól, nagyszülők, szülők, gördül előre a történet, iskolák. Aztán amikor először kerül szóba az egykori legendás hírű professzor, Romhányi György neve, az akadémikus váratlanul izgalomba jön. Mondatait egyre szélesebb gesztusokkal kíséri, szakmai munkásságának egy részéről már állva magyaráz. Az utolsó pillanatig érdekfeszítő, amit mesél. Kell-e mondanom? Az épület előtt fejezzük be a beszélgetést. Vagy be sem fejezzük? Hát be lehet fejezni egy beszélgetést Makovitzky Józseffel?

Makovitzky József: – Anyai részről osztrák vagyok, ötven százalékban pedig cseh, morva, lengyel ősökkel is rendelkező európainak vallom magam. Édesanyám Ausztriában, Gloggnitzban született, bányászcsaládból származott. Rokonságom egy része Brennbérgbányán, más része Ausztriában él. A Semmering számomra olyan, mintha a második hazám lenne. Ha csak tehetem, arrafelé autózom, amikor jövök haza Magyarországra. Megértem, hogy a burgenlandi táj Liszt Ferencet is megfogta.

Édesanyám 1934-ben jött Magyarországra. Azelőtt a keresztanyja nevelte, és a linzi háztartási iskolában szerzett úgynevezett knédli-diplomát. Végzés után két lehetőség nyílt előtte: vagy Angliába, vagy Magyarországra mehetett dolgozni. Végül Magyarország mellett döntött, Kaposváron és Budapesten gazdag zsidó családoknál dolgozott, mint némettanárnő. Ezekkel a famíliákkal a mai napig nagyon jó kapcsolatot tartunk. Amikor édesanyám meghalt, külön kondoleáltak Izraelből, Amerikából és Kanadából.

Sz. Koncz István: – *Ne szaladjunk ennyire előre, professzor úr! Hol jár 1934-ben az édesapja?*

– Igaza van, vissza kell lépniünk ebben az időutazásban! Egészen atyai nagyapámig, aki a selmeci evangélikus gimnáziumban végzett, és olyan terveket dédelgetett, hogy majd csokoládégyárat alapít. Ebből csak egy kis szelet valósult meg, mondhatnánk stilszerűen; kitanulta a cukrászmesterséget. Idővel az egyik legkiválóbb mesterré nőtte ki magát. Végigjárta a Monarchiát, több helyen volt szakmai gyakorlaton. Öntudatos ember lehetett, a bécsi udvari cukrászatban is dolgozott. Végül Nagykanizsára sodródott, előbb bérelt egy üzletet, majd birtokon belülre került. Nagyon jó kuncaftjai voltak.

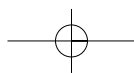
– *Például?*

– A Muraköz, a bécsi bankárok többsége nála vásárolt. Többször előfordult, hogy tait küldettek az édességekért. Ilyenkor jég közé téve kis fadobozokba csomagolta a tortákat, hogy kibírják az utat. Híres volt remek dobostortája, puncstortája, kedveltek voltak a linzerei, mignonjai. A Karinthy család a harmincas években általában Siófokon nyaralt. Szombaton vagy vasárnap, mikor, hogyan, megjelentek Nagykanizsán, és fölvásárolták az egész flódnit készletet. Meg persze más süteményeket is választottak. Fölpakoltak, és már utaztak is vissza.

Három esztendővel ezelőtt voltam Bécsben, a Zsidó Múzeumban. Szerettem volna flódnit enni. Az idős pincér, aki kiszolgált, fölemlgette, hogy ez már nem az a minőség, ami a második világháború előtt volt. Tudniillik a háború alatt és után megszakadt a kapcsolat az egykori szállítóval, Gyula bácsival. Így mondta, magyarul. És akkor fölfedtem, hogy az a bizonyos Gyula bácsi a nagyapám volt.

– *Édesapja is Nagykanizsához kötődött?*

– Igen is, meg nem is. Budapesten érettségizett, egy év katonaságot követően jött Pécsre, egyetemre, majd visszatért a fővárosba, és ott kapott történelem-földrajz-geológia tanári diplomát. Csak érdekességképpen említem meg, hogy ragyogó sportoló hírében állott, 1934-ben például 10,9 másodperc alatt futotta a száz métert. Miután befejezte a tanul-

mányait, Teleki Pál intézetében kapott munkát. A pályája azonban a második világháború alatt és azt követően, oly sok társával együtt, megtört. 1942-ben behívták katonának, majd fogságba esett, a háború után pedig még négy és fél évet, hogy úgy mondjam, a leteli továbbképző akadémián töltött. Amikor hazajött, B-listára tették.

– *Időközben ön is meglátta a napvilágot.*

– Igen, a bátyám a háború kitörésekor jött, én meg nem sokkal azután, hogy édesapámat behívták.

– *Hogyhogy Nagykanizsán született?*

– Nagymama rábeszélte édesanyámat, hogy ne karácsonyozzon a fiával kettesben, hanem töltsen az ünnepet a nagycsaláddal. Egy hónappal később kellett volna érkezennem, de a dőcögő vonat megtette a hatását, és így születünk a nővéremmel december 15-én. A nővérem 4500 grammal érkezett, én 2250-nel. Komoly meglepetést okoztunk mi ketten, ugyanis édesanyám ikerterhessége nem volt ismert.

– *Miként kerültek Pécsre?*

– A Mecsek alja számunkra Isten ajándéka volt, maga az Éden. Apám, miután végre hazatért az orosz fogságból, 1949 októberében Pécsre utazott, hogy állást keressen magának.

– *Miért éppen ide?*

– Valószínűleg egy ötlet lehetett csupán. Nyilván arra számított, hogy mint B-listás, megbízhatatlan illetőt a családjával együtt előbb-utóbb úgymint kitelepítik Budapestről. Jelentkezett Mátyus Lászlónál, a kereskedelmi szakközépiskola akkori igazgatójánál. Kifejezetten a direktor jóindulatán múlt, hogy egyáltalán kenyérhez juthatott. Később, a városzerte ismertté vált Mátyus, Kövesi, Makoviczky tanárok alkotta triót a diákok nagy szeretete övezte.

– *Milyen körülmények közé kerültek, professzor úr?*

– A József utca 23-ban kötöttünk ki. Édesapám, mint a Lutheránus Ifjúsági Szövetség egykori titkára, jól ismerte Szentágothai Jánost. De nem csak a professzor segített, hanem az evangélikus gyülekezet is. Egyébként én akkor érkeztem vissza Svájcból, tehát teljesen új élethelyzet fogadott. Meg kellett tanulnom magyarul!

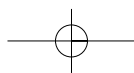
– *Ez a svájci föld az az időszak, amit az egyik életrajza úgy tüntet föl, hogy általános iskoláit részben Bern mellett végezte?*

– Igen, a nemzetközi Vöröskereszt segítségével kerültem ki, és éltem háromnegyed évet Bern mellett, az Eiger, a Mönch, illetve a Jungfrau díszletei között. Az történt ugyanis, hogy Scholz László, zuglói evangélikus lelkész, látva, hogy édesanyám egymaga kínlódik ott a három gyerekkel, közbenjárt értünk. A bátyám így rövidebb, én hosszabb időre maradhattam Svájcban. Valószínűleg az alacsony születési súly szövődményeinek volt tulajdonítható, hogy előzőleg nagyon beteg lettem, komoly műtéttel tudtak csak megmenteni, és talán az elsők között lehettem, akik Magyarországon penicillint kaptak. Mindenesetre ott volt ez a csenevész gyerek, mármint én, akin egy jó szándékú lelkésznek megesett a szíve. Nagyon kedves családhoz kerültem. Egy igazgató-tanítóhoz és igencsak komoly családjához. Ahogy akkoriban neveztem őket: svájci mamámnak és svájci papámnak tizenegy gyermeke volt.

– *Úgy látszik, egy tizenkettedik elfért mellettük még...*

– Igen, talán nem okoztam túl nagy problémát. Még húsz év múlva is a Josefliről beszéltek. A gyerekek, sajnos, nem mind élnek már, de azokkal, akik még közöttünk vannak, és az unokák, illetve, a dédunokák közül jó néhányal, a mai napig intenzív barátságot ápolunk. És ha tehetem, legalább évente elmegyek a niederwichtach-i temetőbe, ahol az én kis svájci földmenőim nyugszanak. Csodálatos emlékeket őrzök azokról a hónapokról!

Hanem, amikor hazakerültem, csalódás ért, mert közölték, hogy az első osztályt meg kell ismételnem. Amúgy nem voltak különösebben izgalmasak az iskolás évek, legfőképpen az maradt meg bennem meghatározó élményként, hogy a szüleim rengeteget dolgoz-

tak. Édesanyámat lekötötték a gyerekeknevelés, a háztartás gondjai, édesapámat meg alig láttuk. Amikor elvégezte a kötelező iskolai feladatait, különórákat vállalt, rendszerint este kilenc, tíz óra felé ért haza. A gimnázium mellett aztán már magam is borzasztó sok mindennel foglalkoztam. Vívтам, leveleztem osztrák és német diáktársakkal, hogy tovább éljen bennem a nyelv, látszólag fölösleges dolgok iránt is érdekklődtem, és igyekeztem olvasott emberré válni.

– *Mi vitte az orvosegyetem felé?*

– Miután leérettségiztem, 1961 szeptemberétől egy évet dolgoztam a Dischka Győző utcában, Romhányi György professzornál. Egy, még a vívóteremből ismert, nagyon kedves sportbarátom, Méhes Károly tanársegédként dolgozott ott. Miután az egyetemre nem vettek föl, segített elhelyezkednem a patológiai intézetben. Többféle tervem volt, például szerettem volna művészettörténettel foglalkozni. Olyannyira, hogy ez még az egyetem alatt is kísértett. Amikor hat orvostudományi szemeszteren túl voltam már, átmehettem volna művészettörténetre. Persze, fölkerestem Romhányit, hogy mit szólna hozzá. Lebeszélte. Meggyőződött, hogy kár lenne kidobni az ablakon a magam mögött hagyott három évet, és fölhívta a figyelmemet a megélhetés nehézségeire. Azért tudtam elfogadni, amit mondott, mert láttam, hogy a patológia mellett mennyi mindennel foglalkozik. „Neked is lesz még időd a szobrokra, festményekre” – biztatott.

– *Mit tudna hozzátenni a professzor legendájához, a róla kialakult képhez?*

– Zseniális memóriája volt. A hallgatókat mind ismerte, és nevéen szólította valamenyit. Ha valakit nem szeretett, nem rejtette véka alá. A tehetségtelen kollégákat gyakran keskeny vágányúaknak hívta, mert úgy látta, hogy csak szűk mezsgyén tudnak gondolkodni. Megkövetelte, őt idézem, hogy az ember állandó szellemi haptákban álljon! Minden szép vagy megszépülő emlék mellett el kell mondanom, hogy Romhányi nagyon határozott körletparancsnok volt. A hallgatók előtt is letolta a gyakorlatvezetőt. Amikor viszont a lipcsei és a mainzi egyetemek patológiai intézetében végeztem famulaturát, megleghangú ajánló leveleket írt. Első tudományos előadásom egyébként egy német preparátor-konferencián hangzott el, az ő visszaszínező módszeréről. Az elutazás előtt kikérdezett változások polarizációs mikroszkópos és enzimhisztokémiai vizsgálata” című előadásommal 1968-ban, egy Pécssett megrendezett tudományos konferencián első díjat nyertem. Romhányi elsőként gratulált. Különös, csodálatos ember volt. Végzés után nem is volt kérdéses, hogy mellette akarok dolgozni. Esetleg anatómus lehettem volna még.

– *Később mégis Budapestet választotta.*

– A SOTE 1-es számú kórbonctani intézete olyan embert keresett, aki át tudja venni a bonctermi teendőket. 1973 júniusában így kerültem oda. A döntésben komoly szerepet játszott, hogy Romhányinak már csak három éve volt a nyugdíjig. Az ember előbb-utóbb arra kényszerül, hogy elhagyja a mesterét. Kezdi magát önállóan érezni, és a kutatásban is szeretne önálló munkát végezni. Szeretett professzorommal elsősorban az amyloidokkal, vagyis a szervezetben lévő kóros fehérje lerakódással foglalkoztunk, de akkor már motoszkált bennem, hogy polarizációs optikai módszerekkel szeretnék membránkutatást folytatni. Ezzel együtt, a mai napig, anélkül, hogy gondolnék rá, gyakran utánzom Romhányi Györgyöt. Például, amikor a jénai egyetemen két kézzel rajzoltam, megkérdezte az egyik diák, hogy miért csinálom? Mert a mesterem és Szentágothai professzor is azon a véleményen voltak, hogy aki nem tud egyszerre két kézzel rajzolni és magyarázni, az nem való egyetemi oktatónak – válaszoltam. A polarizációs optikáról vallott nézeteim is jelentős átfedésben vannak Romhányi egykori tanításával. Ez a módszer ugyanis még a hadszíntéren is használható, ahová, ugye, nem lehet elektronmikroszkópot vinni.

– *Jénát említette, professzor úr. Hogy került sor az ön ottani habilitációjára?*

– A hetvenes évek közepétől folyamatosan jártam oda, évente négy-hat-nyolc hétig folytattam kutatásokat, írtam publikációkat, amelyeket aztán itthon igyekeztem kiteljesíteni. Megírtam a kandidátusi értekezésemet, és szinte természetesnek tűnt, hogy, ha szabad így mondanom, második bázisomon habilitáljak. Megtörtént, és akkor jött a lehetőség, hogy elmehetek Kielbe dolgozni. Rengeteget gyötrődtünk, hogy mi lenne a helyes lépés? Feleségem szinkrontolmácsként dolgozott, át kellett gondolnunk azt is, hogy az ő sorsa hogy alakul majd. Számomra egyszerűbb volt a döntés, bár nyilvánvaló volt, hogy például a szaknyelvben mutatkozhatnak hiányosságaim. Három évre hívtak, végül persze úgy határoztunk, hogy legalább ezt az időszakot megpróbáljuk. Igen ám, de utána újabb három évre Erlangenben kaptam állást, és ez így ment tovább. Egyre távolabbra került tehát az az eredeti gondolat, hogy esetleg majd visszatérünk Magyarországra. Most már elég régóta kettős állampolgár vagyok. Később jöttek az út további állomásai: Hamburg, Halle és Rostock, ahol tíz évet töltöttem.

– *Mi volt a kutatási területe, professzor úr?*

– Erlangenben a hasnyálmirigy rákos megbetegedéseivel foglalkoztam, az akkori legmodernebb, úgynevezett immun-hisztokémiai technika módszereivel. Korábban a cukrokat tanulmányoztam, és ez abban a témában nagyon hasznos volt. De később dolgoztam gastroenterológus-patológusként is, tehát a gyomor-bél traktussal foglalkoztam, amibe nagyon sok minden beletartozott. Hasonlóan sokat működtem a nőgyógyászati, a bőrgyógyászati patológiában is. Előfordultak érdekes esetek. Egyszer például privát praxisban helyettesítettem. Megérkezett az emlőpreparátum, a kolléga olyan megjegyzésével, hogy a negyvenhét éves nőbetegnél három jóindulatú daganatot talált. A metszlap alapján meggyőződésemm volt, hogy mindhárom daganat rosszindulatú. Utóbb ez szövettanilag igazolódott is. Hanem, nagyon érdekes volt a kolléga hozzáállása. Telefonon beszélünk egymással. Mióta van ott, abban a praxisban? – kérdezte. Kérem, csak helyettesíték. Amúgy hol dolgozik? Rostockban vagyok egyetemi tanár. Nem baj, adja csak a praxis főnökét! Odajött a főnök, és egyszerűen leszerelte a kollégát, mondván, ha nem lennék biztos a diagnózisban, szóba sem hoztam volna. Ezzel el is intézett mindent.

– *Vajon mit fejezett ki a kolléga magatartása? Úgy gondolta, hogy a szakvéleménye megfellebbezhetetlen?*

– Azt hiszem, a hivatásunk egyik legfontosabb munkaeszköze az alázat. A szent alázat, ha ennyire eltúlozhatom. A patológus szerepe sokszor a segítő szerepére korlátozódik, de ebbe nem szabad teljesen belenyugodni. Ugyanúgy figyelemmel kell lennünk a betegség lefolyására, és néha a gyógyítás rendjébe is bele kell szólnunk.

– *Mondana példát, professzor úr?*

– Talán kettőt említenék. Egyet a régmúltból, egyet a közelmúltból. A korábbi történet tragikus végű volt, mégis, akkor tapasztaltam meg sokadszor, hogy Romhányi György micsoda kitűnő patológus! Tanítjuk, hogy a tüdőgyulladás nyolc nap alatt zajlik le. 1969-ben egy Pécssett élő, jól menő ügyvéd fiát leszerelték a katonaságtól. Mégpedig tüdőgyulladást követő komplikáció miatt. Ellenőrzésre fölsétált a Tüdőszanatóriumba. Manapság már meg kell magyarázni, mert többen lehetnek, akik nem tudják: a népszerű mecseki kirándulóhely, a Mandulás mellett volt. A saját lábán ballagott föl. Mikor odaért, zavart lett, és rá két napra meghalt. Mi történt? A fiúnak volt egy tüdőgyulladás, ami nem szivódott föl. Ilyenkor a gyulladás beolvadhat, tályogosodhat, majd haematogén úton, úgynevezett néma agytályogot okozhat. Márpedig, ha a nyolc nap elteltével a láz nem múlik el, vagy visszatér, tudhatjuk, hogy a tüdőgyulladás még jelen van. Romhányi professzor ezt azonnal mondta, anélkül, hogy látta volna a fiatalembert, vagy pontosan ismerhette volna a kórelőzményt. A fiúnak tehát nemhogy a hegyoldalra nem lett volna szabad elsétálnia, hanem a kiújuló tünetek jelentkezésekor gondos kezelésre lett volna szüksége, de azonnal. Ez a példa is azt igazolja, hogy a kliniko-patológia ismerete nélkül az orvos könnyen hozhat rossz döntéseket.

– És a másik eset?

– 2002-ben vettek föl nálunk egy huszonkét éves nőt, alhasi fájdalmakkal. A laboradatok és a tünetek alapján fölmerült, hogy petefészkek karcinómája lehet. Tudtam, hogy egy egész kicsi, akár fél centi átmérőjű ováriumból is kialakulhat a rák. Mégis, voltak fenntartásaim. Kértem a beteget műtő professzort, hogy a tervezett operáció előtt végezzen még el egy diagnosztikus hasi feltárást. Elfogadta tanácsomat. A műtét alatt a hashártyán színes, gombostűfejnyi, apró gócot láttam. Kértem az operatórt, hogy metsszen ki egy kis darabot a furcsa hashártyából, gyorsfagyasztásos vizsgálat céljára. Megtörtént. Lementem a mintával a laboratóriumba, és hamarosan jelenthettem a tanártársamnak, hogy a betegnek tuberkulózisa van! Biztos vagyok benne? – kérdezte. Egész biztos, válaszoltam, egyik kollégám is megerősítette!

Nem mindegy, hogy a feltételezett rák miatt megcsonkítunk egy fiatal nőt – ilyenkor a méhet és mindkét petefészket is eltávolítják – vagy meggyógyítjuk a tuberkulózisát. Tehát alázat! Mindenekelőtt és mindenekfölött, a beteg, az élet tisztelete a legfontosabb! Viszont ezen a pályán a tudományos és emberi kudarcokat sem szabad elfeledni! Azokból is tanulhatunk.

– Manapság mivel foglalkozik, mit kutat?

– Az oktatás és különböző témájú előadások mellett, amelyek között olyan is akad, mint a Bauhaus és annak pécsi gyökerei, vagy a Gróf Leiningen-Westerburg Károlyról szóló, Romhányi fiatal koromban tett jóslatát váltom be, akaratlanul is, tudniillik visszatérem az amyloidhoz. A kétezres évek első esztendeiben két kollégámmal, közülük az egyikük a doktoranduszom volt, sikerült kimutatnunk, hogy a kóros fehérjék, az addigi feltételezéssel szemben, nem homogének, hanem heterogének. Amikor amyloid masszából preparáltunk rostokat, azok helikális, vagyis csavart szerkezetre utaló fölépítést mutattak. Megláttam, és nem akartam hinni a szememnek! Még aznap éjjel háromszor újra elvégeztem a preparálást, és megerősítettem a magam számára az eredményt. Nagyon remélem, hogy e kutatás gyümölcse hamarosan beérik, és a későbbiekben új megközelítésekhez, egészen a gyógyításhoz vezethet el.

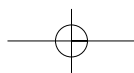
A másik témához a német Alzheimer Társaság teremtette meg az anyagi alapot. Nagyon összeget kaptam tőlük ahhoz, hogy a még Jénában megkezdett kutatásaimat folytatni tudjam. Az Alzheimer kórról annyit már tudunk, hogy ez a gonosz fehérje is heterogén, az agyban rakódik le, illetve az agyalapi erekben. Klinikailag demenciával és feledékenységgel jár. Súlyos társadalmi problémát okoz.

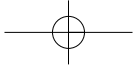
– Látszik-e már a terápia formája, módja, lehetősége?

– Nem tudom. Nagyon durva emésztési kísérleteim alapján azt kell mondanom, hogy ezek a lerakódások az agyban jószérével kiemészthetetlenek. A probléma csak komplex kutatási módszerekkel oldható meg, ha egyáltalán megoldható.

– Bár az ilyen döntéseknek nincs igazi ellenőrzési lehetőségük, mégis játszottunk el a gondolat: ha annak idején nem fogadja el a kielői meghívást, akkor is a Magyar Tudományos Akadémia tagja volna, és a jövő kutatásairól beszélgetnénk?

– Valószínű, hogy nem. De az eredmények nem csak a lehetőségek tükröi, hanem a fáradozásoké, illetve a kudarcoké is. Rengeteget dolgoztam és küzdöttem a mögöttünk hagyott évtizedekben. És nem gazdagodtam meg. A patológusnak nem hálálkodnak a betegek, csak a tanítványok, jobb esetben. Hadd mondok el erről egy rövid történetet! Makroszkópos anatómiát tanítottam, két szemeszteren keresztül, jénai hallgatóknak. A végén szóltak, hogy szeretnének elbúcsúzni tőlem. Meghívtam hát őket egy kellemes kisvendéglőbe, vacsorára. Mind a tizennyolcan eljöttek. Aztán, amikor a desszert és a kávé után elköszöntek, előkerült az ajándékom: két nagy műanyag szatyor, hajléktalan szatyor, ha szabad így mondanom. Mindkettő telis-tele volt üvegekkel. Mint elmondták, azért, mert észrevették, hogy harcos környezetvédőként gyűjtöm a betétes üvegeket. Persze, azzal

adták oda, hogy legyen pénzem hazautazni. Kicsit csalódtak, amikor elmondtam nekik, hogy a péterfillérekből általában újságot szoktam venni a munkanélküliektől.

Nem kell, hogy minden orvos magánhelikopterrel járjon, vagy villát építsen Mallorcán. Van egy lakásunk, igaz, hogy szépen berendezett, van rengeteg könyvünk, és van egy-két nagyon jó barátunk. Ismerjük, ugye, azt a fontos tézist, hogy a tudomány megszabja számunkra a határokat. Nyilván arról szól, hogy az elért eredményeket ne tévesszük össze a kívánt vagy remélt eredményekkel. De úgy látszik, ez a tantétel néha egzisztenciális kérdésekben is érvényre jut.

ANDRZEJ FRANASZEK

VISSZATÉRÉS A CSALÁDIAS EURÓPÁBA, OLY SOK ÉV UTÁN

1958-ban adta ki Franciaországban a *Kultura* című emigráns folyóirat a *Családias Európát*. Maria Dąbrowska, a neves lengyel író három évvel később a következőket jegyezte fel a naplójába: „*A Családias Európát* olvasom éjszaka, (...) nem tudom letenni. (...) Ma bűvölt el életemben először Miłosz. Ez önéletrajz, ugyanakkor történetfilozófiai és kicsit apologetikus is. De nehéz messzebbre »ugrani önmagunktól« (...), hogy megtaláljuk önmagunkat, és megmagyarázzuk minden komplexusunkat. Mert azért írta a művet, hogy megszabaduljon a komplexusoktól, pedig azokból rengeteg van. De hogyan írta! El sem tudom mondani, mennyire nekem való ez a könyv. Azt sem tudom megfogalmazni, hogy mitől ilyen egyedülálló, sőt, miben rejlik különleges nagysága. (...) Ez Miłosz főműve”.

Vajon ma, pontosan fél évszázaddal később elfogadnánk-e Dąbrowska értékelését? Természetesen még viszonylag csekély esztétikai érzék is elég ahhoz, hogy értékeljük Miłosz írói zsenialitását, melynek köszönhetően látszólag csak könnyed egyszerűséget ér el, de közben olyan szöveget alkot, amely egyértelműen felülmúlja az emlékeket megőrkítő feljegyzéseket, és valahol az önéletrajzi reflexió, az elbeszélő próza és az esszégyűjtemény határán helyezkedik el. De hogyan kapcsolódik mindez a lengyel ember komplexusainak feloldásához? Aktuálisak-e a költő politikai, történelmi és társadalmi diagnózisai? Milyen a mi mai világunk ahhoz a világhoz képest, melyben a *Családias Európa* született?

Mint maga a szerző írja évtizedekkel későbbi előszavában, ez a könyv az ötvenes évek Franciaországával szembesülve született, jobban mondva az ország félelmetesen naiv ballossága, de mindenekelőtt a földrész keleti peremterületeivel szemben érzett makacs és öntudatlan megvetése, valamint azok lakóit barbároknak, legjobb esetben is csak „szegény rokonoknak” tekintő szellemisége ellen íródott. A mélyen gyökerező gondolati automatizmus ellen, amelyet Lengyelország esetében bizonyára csak Karol Wojtyła pápává választása, majd a Szolidaritás megalakulása, aztán a kommunizmus bukása után, végül pedig akkor voltak kétségbe, amikor országunk csatlakozott az Európai Unióhoz. Vajon az elmúlt három évtizedben – bár minden bizonnyal változott – átesett-e valamiféle forradalmi átalakuláson a nyugat-európai átlagember keleti társairól alkotott képe?

Jelen összeállítás a 2011. október 11-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett „Czesław Miłosz közép-európai identitása és az európai kultúrában elfoglalt helye” című nemzetközi konferencia előadásából nyújt válogatást. (A szerk.)

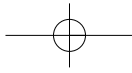
Andrzej Franaszek irodalomkritikus, a *Tygodnik Powszechny* folyóirat kultúra rovatának szerkesztője. A XX. századi lengyel írók, többek között Zbigniew Herbert, valamint Czesław Miłosz munkásságával foglalkozik. Legújabb és egyben eddigi legfontosabb munkája, a *Miłosz. Biografia* című, Czesław Miłoszról szóló monumentális életrajzi mű 2011-ben jelent meg.

Lehet, hogy mindennek ellenére nem. Én, személy szerint, mégis kevésbé tartom fontosnak azt – és már magában ebben a döntésben is benne van a változás egy bizonyos előfeltétele –, hogy milyennek lát engem mint sztereotip lengyelt a sztereotip francia, német vagy angol, mint azt, hogy én magam mint lengyel – avagy kelet-európai – hogyan találok meg magam ahhoz a bizonyos franciához, némethez vagy angolhoz fűződő kapcsolatomban. Jobban mondva: egyáltalán ilyen reláción keresztül kell-e meghatároznom önmagamat? Más szóval mint a Visztula menti ország lakója vajon még mindig magammal hordozom a komplexusok és a neheztelés batyuját, amelyet oly sokszor írtak le irodalmunkban, vajon a kisebbségi érzés és az azt ellensúlyozó kevélység soha meg nem haladható dialektikájára vagyok-e ítélve? Vagy talán már legalább többé-kevésbé önálló egyéniséggé váltam? Olyanná, amilyenné Witold Gombrowicz akarta formálni a korabeli lengyeleket, egyszersmind a *Családias Európa* szerzőjét is kritizálva és rosszmájúan rámutatva arra, hogy néha „nem a lengyel ír Lengyelországról és a Keletről, hanem az ember a benne lévő lengyelről és a »saját« Európájáról”. Gombrowicz szerint hasonló gyakorisággal fordul elő Miłosznál a precíz mérlegelés: „»Nem alacsonyítottam-e le magamat túlságosan?« »Nem magasztaltam-e fel magamat túlságosan?« »Nem alacsonyítottam-e le őket túlságosan?« »Nem magasztaltam-e fel őket túlságosan?«”...

Magam Miłosz így fogalmazott: „Bizonyos értelemben tipikus kelet-európainak tekinthetem magamat. Azt hiszem, igaz, hogy e típus *differentia specificája* a forma – a külső és belső forma – hiányára vezethető vissza. Erényei: szellemi mohóság, szenvedélyes vitakészség, érzék az irónia iránt, érzelmi frissesség, térbeli, azaz geográfiai gondolkodás; mindez alapvető hibájából fakad: mindvégig kamaszosan éretlen marad, a belső káosz hirtelen dagálya vagy apálya irányítja. De forma csak stabil társadalomban alakulhat ki. Elegendő az én példám, hogy megállapítsam, mekkora erőfeszítést kíván az ellentétes hagyományok, normák és túl bőven áramló benyomások befogadása, azaz valamiféle rendszerezése. Azok a dolgok, amelyek gyermekkorunkban körülvesznek bennünket, maguktól értetődőek, de ha úgy örvénylenek, mint a kaleidoszkóp üvegcserépei, szüntelenül más és más alakzatba rendeződve, akkor valószínűleg ahhoz is sok energiára van szükség, hogy az ember megállhasson a talpán, és orra ne bukjon. Mi az, hogy szokásos? A film és a könyv vagy a tőlük teljesen különböző valóság, a háború vagy a béke, a múlt vagy a jelen, a régi szokások vagy a felvonulás vörös zászlók alatt, az egyik sovinszta csoport nézőpontja vagy a másiké. A formához alighanem általánosan elfogadott támpontokra van szükség, bizonyos konformizmus-háttérre, ami ellen ugyan lehet lázadni, ám ami mégis a tudatnál erősebb kereteket rajzol fel. Környezetemben még az egységes gesztus, a társasági szabályok, az asztalnál kötelező viselkedés világos megfogalmazása sem volt meg. Szinte minden ember, akivel csak találkoztam, más volt, nemcsak a rá jellemző tulajdonságok miatt, hanem mint egy közösség, osztály vagy nép képviselője. Az egyik a huszadik században élt, a másik a tizenkilencedikben, a harmadik a tizennegyedikben.”¹

Ha volt is némi túlzás és szerepjátszás ebben a leírásban, Miłosz gyermek- és fiatalkorát ismerve tudjuk, hogy nem lehetett sok. De hol található meg a mai lengyel életében ez a változékonyság, sokszínűség, sokoldalúság, kulturális ambivalencia? Miben különbözik a kontinens nyugati részén élő vele egykorú emberektől? Mindenekelőtt mint fiatal lengyel, mert még a jelen szöveget író középkorú egyén is hivatkozhat, ha muszáj, a Lengyel Népköztársaságról maradt emlékeire. De egy kilencvenes években született huszonéves, akinek teljesen természetes a mai homogén társadalmi valóság, akinek egyáltalán nincsenek emlékei kitelepített vagy a gyökereitől elszakított felmenőiről, akinek magától értetődő az angol nyelv ismerete, a szabad helyváltoztatás és a külföldi vakáció, a

¹ Czesław Miłosz: *Családias Európa*. Ford. Bojtár Endre et al. Kalligram, Pozsony 2011. 69-70. o.

diákcseré, és végül a mi fogyasztói civilizációnk javainak viszonylagos elérhetősége, a Facebookon pedig nemritkán ugyanannyi a külföldi ismerőse, mint a lengyel? Aki persze részt vesz a kulturális konfliktusokban, de ezek – ha van is némi helyi színezetük, ilyen például a katolikus egyház erős pozíciója – inkább globális jellegűek, nem pedig csak lengyelországiak: lásd a nemi egyenjogúságról, a szexuális kisebbségek jogairól, a párkapcsolatokról vagy az abortusz betiltásáról folytatott vitákat.

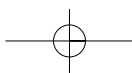
A *Családias Európa* főszereplője egyrészt az ellenséges és tapintható közelségben lévő őselem, Oroszország, másrészt pedig a Nyugat között fejlődött, ahova egy Bázeltől hídron át vezetett az út, amelyen volt egy tábla, rajta egy felirattal. „Szellemi testvérünk, Franciaország fogadott minket. A felirat azt adta tudtunkra, hogy cigányoknak, lengyeleknek, románoknak és bolgároknak tilos a belépés”.² A mai lengyel fiatalok többségét nem érdekli Oroszország (más kérdés, hogy ez helyes-e), a világméretű infosztrádák áramlataiban elmerülve minden bizonnyal nincs meg bennük az Oderán és az Elbán túli boldogabb országoktól elválasztó radikális elszigeteltség érzése sem. Még ha némiképp leegyszerűsített is ez a diagnózis, és elsősorban a minimum általános műveltséggel rendelkező nagyvárosiakat érinti, számos jel mutat arra, hogy az elmúlt években Európa e felében végbement hatalmas civilizációs előrelépés végre komolyan enyhítheti a mi örök nemzeti fájdalmainkat. Ebből következően pedig a szinte mitikus Franciaországgal, Angliával vagy Germániával szembeni önmeghatározás szükségletét is...

Természetesen nem tagadhatók korunk egyre kínzóbb problémái. A kockázat, a veszély és a bizonytalanság Európájában élünk. A pénzügyi válság meglepően mélyen érinti azokat az országokat is, amelyek – mint Olaszország – Nyugat-Európa központi magjához tartoznak. Egyre nagyobb az emberek, főleg a fiatalok felháborodása (egyesek kilátástalannak érzik az életüket, mint a Los Indignados Spanyolországban, mások úgy érzik, kirekesztették őket a társadalomból, ilyenek a nemrég kitört zavargások résztvevői Nagy-Britanniában), a lázadás megmutatja a jólét és a stabilitás árnyoldalait. Egyre többen kételkednek az egyesült Európa eszméjében, fal választja el a gazdagokat a szegényektől, vannak helyi feszültségek, feladják a nyitottság és a tolerancia politikáját, meghiúsulnak a multikulturális társadalommal kapcsolatos elképzelések, kísértést éreznek arra, hogy lezárják a határokat, védekezzenek a Mások ellen, politikai vagy vallási fanatizmusok születnek újjá... Íme korunk kihívásai, melyek Czesław Miłosz könyvének újraolvasására készíthetnek? Ám legyen. Ugyanakkor egy másik, aggasztóan stabil és aggasztóan globális világban is élünk.

Nem kizárt, hogy itt részben saját hiányosságaimat, talán a hetvenes évek elején született nemzedék képviselőjének szerény tapasztalatait vetítem ki, ez a generáció (legalábbis a nagy része) tulajdonképpen nem vállalt kollektív elkötelezettséget, mert a kommunista kormány a mi időnkben már száználmas haláltusáját vívta, az ellenzéki tevékenységben pedig a valamivel idősebb korosztály vett részt. Annak a nemzedéknek a hiányosságait, amely már a szabad Lengyelországban olvasta a *Családias Európát* – a beavatottság izgalmi és a tiltott gyümölcs édes íze nélkül. Akárhogy is van, bizonyos témákat meglehetősen kiszámíthatónak látok ebben a könyvben.

A soknemzetiségű Köztársaság legendája vagy a közép-európai lakosok identitáskezelése elég nehezen hozható össze manapság a magánélet, a szakmai vagy a szellemi élet hétköznapijaival. A szűkebb hazák, az egymást kiegészítő nemzetek és kultúrák közti párbeszéd gyönyörű kihívás a határvidék emberei számára (a határvidéket érthetjük szó szerint és szimbolikusan is), de nem hiszem, hogy nagyobb figyelmet szentelnének neki a metropoliszok – Varsó, Poznań, sőt Wrocław – fiatal lakói, akiket alighanem jobban érdekelt az, hogy milyen a helyzetük a nemzetközi munkaerőpiacon. Nem hordoz már magá-

² Czesław Miłosz: *Családias Európa*. Ford. Bojtár Endre et al. Kalligram, Pozsony 2011. 158. o.

ban forradalmi lehetőségeket a lengyel szélsőjobbaldaliság és antiszemitizmus elemzése sem, különösen az olyan megrázó felfedezések óta, melyek jelképe Jan Tomasz Gross *Szomszédok* című könyve.³ Tehát ezek szerint visszatehetem a polcra a *Családias Európát*? Nem feltétlenül.

Mint szerény versolvasó, bátorkodom megkerülni a marxizmus iránti újjáéledő érdeklődés, a mai baloldali vagy alternatív körök és a nemzetek feletti tőkemozgások által irányított multinacionális cégek világa közötti feszültség kérdését, vagyis azokat a konfliktusokat, melyekben remekül feltalálna magát Miłosz a burzsoázia, jobban mondva az általa megtestesített darwinista emberközi dzsungelvilág iránti erős ellenszenvével. Hiszen baloldali meggyőződésű ember volt, aki egy másképp berendezett világba vágyott, amelyet nem a kereslet, az eladás és a fizetés törvényei szabályoznak. Akkor is, amikor fiatalos hévvel publikált anarchista szenvedéllyel áthatott cikkeket, és a háború után is, amikor nem utasította el elvi okokból a magántulajdon szétzúzását, és akkor is, amikor a szovjet totalitarizmustól elszörnyedve, de az amerikai szabad piactól is undorodva azt tervezte, hogy egy paraguayi keresztény kommunába menekül. És még a hatvanas évek végén is, amikor Zbigniew Herberttel vitatkozva bevallotta, hogy még mindig az utópisztikus köztársaságról álmodozik, melynek lakói elmélkedéssel múlatnák az időt. De talán a kilencvenes évek elején is, amikor amiatt aggódott, hogy a szabad Lengyelország pillanatok alatt átadja magát a nyugati tömegkultúrának, és azon tűnődött, hogy nem lenne célszerű megtartani országunkban az erkölcsi cenzúrát.

Engem leginkább valami más érdekel, ami egyébként közel áll Miłosz legutóbb említett aggodalmához. A kérdés, amelyet – hatalmas adag párosszal – az emberség megalapozásának nevezhetünk. Mert hogyan is definiálta Czesław Miłosz az emberi léte? Szerinte mikor haladjuk meg a vegetatív létezés szintjét, fellázadva genetikailag determinált természetünk ellen, amely a közmegegyezés szerint az állatvilággal kapcsol össze bennünket? Azzal a világgal, amely a kapitalista kegyetlenségben folytatódik?

Könnyen válaszolhatunk erre a kérdésre. Miłosz szerint, aki még egészen fiatalon jutott erre a következtetésre, az intellektuális szenvedélynek köszönhetően, a valóban megélt művészet és a valóban megélt vallásosság során válunk teljesen önmagunk uraivá. A ragadozó elmének köszönhetően, amit olyan nagyra tartott a barátjában, Tadeusz Juliusz Kroński-ban, Tigrisben, aki terveket szőtt – mint tudjuk: rendkívül veszélyeseket – a lengyel társadalom filozófiai „átszellemítésére”. Bár idővel, többek között éppen a *Családias Európá*-ban, Miłosz az együttérzést és a felebaráti szeretetet állítja szembe az ideológiai örülettel, a passzív, mechanikus létezéssel szembeni elvi alapú ellenállás élete végéig elkíséri. Nem hajlandó beletörődni a rutinba és a közönybe, a „szellemi vadászat” sajátos gyerekeségében keresi a szabadulást öregedő testének rabságából.

Nem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy mit tud kezdeni Miłosz meggyőződéseivel, szenvedélyeivel és aggodalmaival a rendkívül pragmatikus jelenkor, amely – mondhatni – lemondott a másik, jobb világ álmáról. Amikor – nyilvánvalóan magunkban hordozva a csalódások és a mélységes tragédiák emlékét – lényegében véve a mai politikai vagy kulturális status quót tekintjük egyedül lehetségesnek.

„Azt mondják, hogy a modern civilizáció uniformizált unalmat szül, és tönkreteszi az egyéniséget. Ha ez igaz, erre az ártalmára nekem nem volt okom panaszkodni”⁴ – írta Czesław Miłosz. Mi viszont nagyrészt ebben az uniformizált unalomban élünk, ahonnan már az utazás sem kínál kiutat, mivel mindig csak a világunk egymástól alig különböző

³ Jan Tomasz Gross: *Sąsiedzi: Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny, Fundacja Pogranicze, 2000. [A könyv az 1941. július 10-én, Jedwabny városban a lengyelek által az ottani zsidók ellen elkövetett pogromról szól. (A ford.)]

⁴ Czesław Miłosz: *Családias Európa*. Ford. Bojtár Endre et al. Kalligram, Pozsony 2011. 70. o.

újabb változataiba léphetünk át, a kultúra lényegében tömegkultúrává vált, ugyanazokat a filmeket nézzük, ugyanazt a zenét hallgatjuk, ugyanolyan ruhákban járunk. Természetesen többféle tendencia határozza meg a jelenkort, ezek közül az uniformizálódás az egyik legfontosabb. Hanyatlásnak indult ez a civilizáció, amelyet joggal nevezhetünk bizáncinak, hisz tele van templomokkal, a fogyasztás katedrálisaként működő plázákkal, mert ez a civilizáció a szórakoztatást, tulajdonképpen a pascali *divertissement*-t tekinti a legfőbb feladatának, amely menedéket kínál a félelem és a gondol-kodás elől. A *Családias Európa* egyik legfőbb jellegzetessége az, hogy beágyazódik a történelembe, őrzi az ősök emlékezetét. Követjük ebben, vagy inkább valamiféle soha véget nem érő, történelmen kívüli, amnéziás „mostban” helyezkedünk el, és csak nagy ritkán áll bosszút rajtunk a történelem valamelyik varsói főutcán?

És a vallás, Miłosz személyiségének abszolút tengelye? Fel tudjuk-e fogni, milyen mélyen élte át a romlottságot, mennyire nyomasztotta a leküzdhetetlen bűntudat, hisz már akkor is ezt a kénköves bűzt érezte, amikor a hitoktató atyával vitatkozott a gimnáziumban. Bár Miłosz e szenvedélye miatt inkább a kivételek közé sorolta magát, mert a társak többsége már akkor is konvenciónak tekintette a vallást (tegyük hozzá, hogy nem minden barátja osztaná ezt a véleményét), nehéz lenne nem észrevenni, milyen változások történtek az elmúlt közel száz évben, nem lehet figyelmen kívül hagyni szekularizált korunk legjellemzőbb vonásait, hisz ma már gyakran csak megszokásból vagy turistaként „járunk templomba”, mint Philip Larkin írta egyik versében. Nézzük meg például a *Családias Európa* egyik legnagyobb szenvedéllyel megírt fejezetét, a *Katolikus nevelést*, és hasonlítsuk össze az ugyanerre a témára készült másik variációval, egy fiatal lengyel költőnő, Marta Podgórnik írásával, amely a Ha-art kiadónál nemrég megjelent *Családias Európa. Öt perccel később* című antológiában olvasható. A nagyon hasonló katolikus nevelést itt teljesen meghatározza a konvenció, a fiataloktól elválasztott, művi világban folyik, így semmiképpen sem hatolhat le a tudat lényegi, mélyebb rétegeiig. Maga Miłosz ezt az állapotot természetesen a vallási képzelet eltűnésének nevezhetné.

Spiró György magyar író nemrég interjút adott a *Tygodnik Powszechny*nek, ebben egyértelműen ateistának vallotta magát, ugyanakkor azt is hangsúlyozta, milyen fontos szerepet játszik a vallásosság minden civilizáció működésében, kiegészíti a racionalitást és – mint megfogalmazta – a misztikát. A jelek szerint a hit szenvedélyéből táplálkozó valódi vallásosság irányzata, amely nem tévesztendő össze a fanatizmussal, a fundamentalizmussal vagy a felekezeti állammal, manapság visszaszorulóban van, „a kortárs Európából” hiányzik a „misztikus megújulás”, ehelyett csak „a teológia és a politika primitív összejátéka” figyelhető meg. Ez persze nyilván leegyszerűsített vízió, de nehéz lenne tagadni, hogy a kihunyó, eltűnő szenvedély világában élünk, a hétköznapijainkban nem érzünk hatalmas lelki éhséget, nem kísért a lázadás. Egy másik lengyel író, Stefan Chwin írta az egyik legérdekesebb kommentárt Miłoszról a költő halála után, ebben rámutat arra, hogy Miłosz „nem tudott, nem akart megbarátkozni a kétségbeeséssel. Számunkra olyan megszokott dolog a domesztikált kétségbeesés, mint a csipsz és a rágógumi. [...] Őt állandóan frusztrálta a világ szépségének és kegyetlenségének ellentéte. Mi megtanultunk együtt élni ezzel a frusztrációval. Virtuális és narkotikus világba menekülünk a világ borzalmaitól, tudjuk, hogy nem lehet megváltoztatni a világot. Ő az utópiák és a remények korához tartozott. Mi már utópiák nélküli világban élünk. [...] Beforrtatlan sebet hordozott magában, és nem akármilyen nyoma maradt ennek a költő verseiben”.

Tehát akár azt is mondhatjuk: legyen hát a *Családias Európa* öröksége, Czesław Miłosz végakarata az, hogy mindig feltépjük ezt a sebet. A gondolkodás és az ellenszegülés beforrtatlan sebet.

KARABA MÁRTA ALEXANDRA fordítása

ANNA NASIŁOWSKA

CZESŁAW MIŁOSZ NEHÉZ LENGYELSÉGE

Bevallom, nem tudom, hogy ha nem külföldiekhez fordulnék, akik a lengyeltől eltérő nyelvet használnak mindennapjaikban, akkor is lenne-e bátorságom ilyen témát választani: Czesław Miłosz viszonya a nemzeti identitáshoz. Túl erős érzelmeket kelt. Talán nem is a bátorságom hiányozna hozzá, hanem az intellektuális fesztelenség és az a bizonyosság, hogy nyugodtan foglalkozhatunk ezekkel a témákkal, az elemzés a különbségek jobb megértését segíti. Természetesen egy hasonló témájú Miłosz-konferencián lenne alkalom nyugodt vitára, és nem kellene tartani kontrollálatlan bekiabálásoktól és indulatkitörésektől. Azok körében, akik nagy figyelemmel olvasták Miłoszt, nincs vita a költő nemzeti hovatartozásáról, mivel sokszor nyilatkozott erről a témáról, kimerítően kommentálva a történelemhez és az identitáshoz fűződő viszonyát.

A vita a politikusok között, a médiában és az interneten folyik, nagyrészt ez határozza meg a jellegét. Az internet remek kommunikációs eszköz, megkönnyíti a hozzáférést a kultúra és tudomány hatalmas tárházaihoz, de egyben a frusztrált emberek panaszáradatainak is helyet ad. A politika és a média viszont szétválaszthatatlan párost alkot, a médiának szenzációra és egyértelmű álláspontokra van szüksége, hogy felkeltse a figyelmet, a politikusok pedig nem lehetnek meg a média és érzelmek nélkül. Ennek következtében a mai demokrácia formája meglehetősen távol áll a szabad véleménynyilvánítás és a tárgyilagos vita magasztos ideáitól, amely a vélemények ütköztetésével segít kompromisszumra jutni vagy megtalálni a legjobb megoldást. A véleménycsere érzelmekkel jár, olyan álláspontokat jelenít meg, amelyek másképp ágyazódnak be a társadalmi szférába, mint az értelmiségi viták és irodalmi elméletek.

Sokszor megbizonyosodhattunk arról, hogy Miłosz lengyelségének témája indulatokat szít. Többek között akkor, amikor meghirdették, hogy 2011 Miłosz-év lesz. Anna Sobecka a következőket mondta 2010. szeptember 23-án, a projekt elvetése melletti indítvány képviselőjeként: „Czesław Miłosz sértegette a lengyeleket. Czesław Miłosz könyveiben többféle formában is kifejezi a lengyelek iránti megvetését. A társadalom minden rétegét kigúnyolja. Rendkívül sértők Miłosz bizonyos célzásai, melyek szerint Lengyelországban általánosan elterjedt volt az írástudatlanság, a parasztokat pedig, akik undorítóak, bűdösek és ostobák, meg kell tanítani gondolkodni. Ezt írja *A rabul ejtett értelemben*.¹ Mint tudjuk, a szejmennek ellenére elfogadta a javaslatot. Miłosz 1951-ben, nem sokkal emigrációja után írta az említett könyvet a kommunizmussal megalkuvó értelmiségiek-ről, az erre való hivatkozás csak olyan embereket győzhet meg, akik nem ismerik vagy megértés nélkül, rossz szándékkal olvasták a művet.

Anna Nasiłowska író, irodalomkritikus, publicista. A Lengyel Tudományos Akadémia (PAN) Irodalmi Kutatóintézetében dolgozik, 1990-től a *Teksty Drugie* irodalomelméleti folyóirat szerkesztője. Doktorátust a PAN Irodalmi Kutatóintézeténél szerzett, melynek 1987-től tudományos munkatársa, 2010-től professzorként dolgozik.

¹ A kijelentés a Kulturális és Médiabizottság ülésén hangzott el.

Az indítvány képviselőjének nagyhangú kijelentése csupán a valódi konfliktus távoli visszhangja volt, amely közvetlenül Miłosz halála után alakult ki, amikor nehezen tudtak megegyezni abban, hogy hová temessék. Ezt a konfliktust pedig sok korábbi, hasonló incidens előzte meg. Meglehetősen könnyen meghatározhatjuk ellenfeleinek álláspontját: kizárólag a teljes nemzeti és katolikus identitást ismerik el helyesnek, amelyben a két tényező elválaszthatatlan egymástól. Árulásnak tekintik a nemzettel és a patriotizmussal kapcsolatos bármiféle kritikai megközelítést, a közösség tagja köteles kizárólag elfogadó véleményeket hangoztatni a tagokról, és minden megnyilvánulásnak a többiekkel és a nemzetállam által képviselt nemzeti érdekekkel való legteljesebb azonosulásról kell tanúskodnia. Ez nem valamiféle intellektuális vagy politikai álláspont, csak egy jellegzetes elképzelés, melyet előszeretettel vallanak a magukénak konzervatív és tradicionális felfogású, általában alacsony iskolai végzettségű személyek.

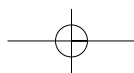
Miłosz kezdettől fogva részt vett a lengyel vitában. Pályakezdése és korai vilnai tevékenysége óta. Radikálisnak tartották, ezért is változtatott munkahelyet, a vilnai helyi rádióból bekerült a varsói központba. Ez tulajdonképpen előrelépés volt, bár Miłosz később ezt nevezte az „első emigrációjának”. A harmincas években készült a *Hazámban* című nosztalgikus vers is, mely a háború utáni *Megmenekülés* című kötetében jelent meg 1945-ben.

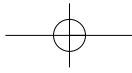
Tehát a költő már akkor is regionálisan értelmezte, a régi Litván Nagyfejedelemségre vonatkoztatva a „haza” fogalmát. 1385-ben a lengyel korona örököse, Nagy Lajos király lánya, Hedvig feleségül ment a litván nagyherceghez, Jagellóhoz, és ezzel létrejött a lengyel–litván unió. Ez a szervezet nem volt politikailag egységes, a Litván Nagyfejedelemség megőrizte saját, különálló intézményeit és autonómiájának java részét is. Kulturális értelemben is hihetetlenül sokszínű volt. A hatalmas fehérorosz területeken, a történelmi Kurföldön vagy Livóniában (a jelenlegi balti államokban) nem a litván nyelv dominált. A Litván Nagyfejedelemség nemessége, amely a magasabb kultúra hordozója volt, és amelyből a Miłosz család is származik, részben a helyi litván és ruthénus nemzetségekből, részben pedig a balti németekből és lengyel családokból állt, amelyek a háborús érdemeikért kapták keleti birtokaikat a királytól. Ehhez a balti-lengyel-ruthénus egyveleghez tartoztak még a tatárok, a városokban pedig népes zsidó közösség élt. A Krími Tatár Kánság foglyul ejtett katonáit a nagy dinasztiaiák (például a Radziwiłłek) hűbértartóikra telepítették le, és a hadsereg tartalék erőiként kezelték őket. A zsidók különböző csoportokba tartoztak. Itt született meg a haszidizmus mozgalma, mások pedig a rabbinikus irányzatot követték. Az etnikai sokszínűség nem akadályozta a lengyel nyelv terjedését és a lengyel kulturális asszimilációt a magasabb társadalmi rétegekben, így az asszimilálódó zsidók körében sem. Ugyanakkor sokáig nem fejlődött ki a helyi nyelveket beszélő alacsonyabb, paraszti rétegek kulturális öntudata. Különbözőképpen alakult a helyzet: a Kijevi Nagyhercegség hagyománya és a tényleges kozák önállóság megteremtette az ukrán autonómia lehetőségét, miközben a mai Fehéroroszország területén élő parasztok még a XX. század elején sem tudták, mit válaszoljanak, ha a nemzetiségükről kérdezték őket, és azt felelték: „idevalósi vagyok”.

A világon egyedülálló berendezkedésű, nemzetiségileg sokszínű nemesi demokrácia, a Lengyel Köztársaság bukása, mely 1795-ben vált véglegessé, még bonyolultabbá tette az identitások fejlődési folyamatait. A történelmi körülményekkel és a lengyel–litván unió hagyományával magyarázható, hogy Adam Mickiewicz műve, a természetesen lengyelül írt, nemzeti eposznak tekintett *Pan Tadeusz* című epikus költemény első sora így hangzik:

„Litvánia! Szép hazám!”

Akkor Mickiewicz litván volt? Nowogródekben (vagy környékén), vagyis a mai Fehéroroszország területén született. „Litvánia” a politikai képződményként már nem létező Litván Nagyfejedelemséget jelenti számára, melynek fővárosa Vilna, ahol egyetemre járt. A II. világháború és a Szovjetunió bukása után kialakult, ma is érvényes határok szerint ezek a területek két különböző országhoz, Litvániához és Fehéroroszországhoz tar-

toznak. A XIX. században a térség az Orosz Birodalom része volt. A cári Oroszország hatóságai különböző korszakokban az oroszosítási politikát erőltették, ki akarták kényszeríteni az orosz nyelv használatát. Ez a politika rendkívül sikertelennek bizonyult a lengyel, litván, lett vagy észt nyelvű lakosság körében.

A nemzetállam fogalma a XIX. században született, azonosítva a nyelvet, a kultúrát, az azonosság érzetét és a politikai önállóságra irányuló törekvéseket. Ebben a térségben, vagyis a Nagyfejedelemség területén a XVII. vagy XVIII. században lehetett lengyelül beszélni, a lengyel kultúrához tartozni „litván” érzülettel, ami nem jelentette sem azt, hogy litván, sem azt, hogy lengyel az illető, csak valamilyen kapcsolatban állt az itt élő számos nemzetiség egyikével. 1904-ben, a japán kormánynak készített memorandumában Józef Piłsudski a következőket írta, amikor azt a lehetőséget elemezte, hogy a cári Oroszország széteshet a különböző nemzetiségek függetlenségi törekvései miatt:

„A lengyelek lélekszámban felülmúlják a többi említett nemzetet. Az oroszországi lengyelek száma eléri a tizenkétfélmilliót, de ha hozzáadjuk a litvánokat, a fehéroroszoikat, a zsidók és a lettek egy részét (...), akkor ez a szám többszörösére emelkedik.”²

Piłsudski mint lengyel kultúrájú „litván” arra számított, hogy az Orosz Birodalom bukásakor a Litván Nagyfejedelemséghez történelmileg kapcsolódó nemzetek természetes szövetségeseikként csatlakoznak a lengyel ügryhöz, és együtt létrehoznak valamiféle föderációt, mely jó kapcsolatot épít ki Litvániával. Azért hiúsultak meg ezek az elképzelések, mert Lengyelországhoz csatolta Vlnát, s így konfliktusba került Litvániával, de volt egy általánosabb ok is: a tízszer akkora lakosságú és kulturálisan erős Lengyelországot veszélyforrásnak tekintette az új litván nemzetállam (a II. világháború előtt Kaunas volt a fővárosa). Ezért tanult Miłosz Vlnában lengyel egyetemen, de mikor a nagyszülei birtokára, a születési helyére utazott, amely a háború előtti Litvániához került, illegálisan kellett átlépnie a határt.

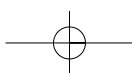
Miłosz sokszor hangsúlyozta a nem nacionalista, föderációs hagyományhoz mint a lengyelség egy másik, jobb változatához való kötődését, ezt a lengyelség más, jobb verziójának tekintette, mert nyitott, nem zár ki senkit, különböző etnikai csoportok együttélésén alapul. Természetesen ennek a változatnak van némi köze a származásához, de itt nem egyszerű ok-okozati összefüggésről van szó.

Az identitás másik változata, amely ugyanehhez a földrajzi-történelmi területhez kötődik, a határvidéki lét. A végek annyit jelent, mint perem, szél (időben vagy térben), végek – ez a régi Nagyfejedelemség területeinek elnevezése, olyan térségé, ahol tudatosan művelték a lengyelséget, és próbára tette a sors, hisz védeni kellett. Tehát a végek hagyományosan hazafiasak, itt ragaszkodnak a régi szokásokhoz és a történelmi emlékezethez. Természetesen csak a központhoz viszonyítva van értelme a végek fogalmának, tehát történelmi szempontból Közép-Lengyelországhoz, a Koronához kell mérni. Amit természetesnek tartottak Közép-Lengyelországban, vagyis a lengyel identitást, azt fenn kellett tartani a végeken. Kialakult az a gyakorlat, hogy a közép-lengyelországi nemesi családok rendszeresen kerestek maguknak helyet a Litván Nagyfejedelemségben, ahol sokkal nagyobb birtokokat lehetett szerezni. Tehát a „végek” fogalma egyfajta álarc, amely a lengyel területi, gazdasági, politikai és kulturális terjeszkedést rejtette, ezért, tekintettel a politikai korrektségre, jobb kerülni a használatát, vagy legalábbis körültekintően kell alkalmazni.

Azok a lengyel írók, akik Czesław Miłosz születési helyéhez hasonló területről származnak, gyakran írják be magukat a „végek” fogalmába, ez főleg a II. világháború utáni emigránsok körében volt népszerű.³ Természetes, hogy a II. világháború után, amikor a

² J. Piłsudski: *Pisma zbiorowe*, Varsó 1937. 2. k. 249. o.

³ A francia történész, Daniel Beauvois kritikus szemmel vizsgálta a lengyelek keleti terjeszkedését. Vö. D. Beauvois: *Mit „kresów wschodnich”* In: *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 1996.

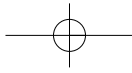

nagyhatalmak önkényes döntése alapján Lengyelország határait nyugat felé tolták, és rengeteg embert telepítettek azokra a területekre, amelyek több száz éven keresztül Poroszországhoz tartoztak, nosztalgikussá vált a régi hazával való kapcsolat. A néha földi paradicsomként leírt végek iránti honvágy a II. világháború utáni hazai irodalomban is fontos motívum lett, különösen a cenzurális tilalmak enyhülése után. Rendszerint politikai követelések nélküli gyengéd nosztalgiáról és a történelmi emlékezet fenntartásáról van szó. A végek, melyekhez annyi érzelem és emlék fűződik, jelenleg más országok területének szerves részei képezik.

Kivételt jelentett a Jerzy Giedroyc által Párizs környékén szerkesztett *Kultura* című folyóirat köre, amely a II. világháború után is tartotta magát a föderáció eszményéhez, híven Józef Piłsudskihoz, aki 1918-ban, a második függetlenség hajnalán e gondolat szószólója volt. Pontosan ehhez a kicsi, de egyre befolyásosabb körhöz csatlakozott Miłosz, miután 1951-ben az emigráció mellett döntött. A régi litván családból származó Jerzy Giedroyc nosztalgiázás helyett a politikai gondolkodást szorgalmazta. A jaltainál jobb európai rendet keresett. Több évtizeden át győzködte a lengyel elitet arról, hogy a jobb rend először is a II. világháború után kijelölt lengyel határok elfogadását jelenti, mert bármilyen változás helyi konfliktusok kitöréséhez vezethet, az pedig végzetes következményekkel járhat. Másodsor, bár évtizedekig úgy nézett ki, hogy ezek az eszmék kudarcra vannak ítélve, szorgalmazta, hogy a lengyelek nyújtsanak aktív támogatást az emigráns ukrán és litván szabadságmozgalmaknak, valamint támogassák ezekben az országokban az ellenzékét és a kulturális öntudatra ébredést.

A szegény lengyel diák, akinek érzékelnie kellene ezeket az árnyalatnyi eltéréseket, de nem feltétlenül van fogalma róluk, könnyen eshet abba a hibába, hogy azt mondja: „Czesław Miłosz és Jerzy Giedroyc is a végekről származik”. Földrajzilag helyes a megállapítás, politikailag viszont súlyos hiba. A mai diák természetesen a mai Lengyelországban született, ahol alig van kisebbség. A háború utáni kényszerű migrációk, a falu gyengülése és a modernizáció szétbomlasztotta a hagyományos közösségeket, és a népesség keveredéséhez vezetett. Lengyelországban általában gyenge a lokális hovatartozás érzete, és nem olyan jelentősek a regionális különbségek, mint azokban az országokban, ahol évszázadok alatt, fokozatosan alakultak ki a hagyományok. Már nem léteznek a végek, csak a végek mítosza él tovább, néha még egy olyan furcsa képződményről is beszélnek, mint a „nyugati végek”, vagyis az új területek, amelyek periferiálisak az olyan hagyományos központokhoz képest, mint Krakkó vagy Varsó. A német kultúra jelei határozzák meg, amelyek jelen vannak a térségben, és az a tény, hogy senki sem érezheti úgy, hogy ott vannak a gyökerei.

A rendszerváltás idején a párizsi *Kultura* köre megnyerte a lengyel politikusok többségét ennek az eszmének, a szabad Ukrajna, Fehéroroszország és Litvánia támogatásának, noha ez azt jelentette, hogy örökre elbúcsúznak a végektől, és elfogadjuk azt is, hogy a lengyel kultúra számára nagyon fontos két város, Vilna és Lwów Litvániához és Ukrajnához tartozik. Czesław Miłosz elfogadta ezt az álláspontot. A *Kultura* köre arról próbálta meggyőzni a lengyeleket, hogy a régi Lengyelország etnikai sokszínűsége kulturális gazdagság volt, a különféle etnikumok együtt tudnak élni egy államon belül, ez pedig a patriotizmus egy másokra nyitott formáját alakítja ki. A jugoszláv háború, majd az állam szétesése gyorsan megmutatta azt, hogy kudarcot vallott a mai Európán belüli békés együttműködés eszméje. De a mai lengyel irodalomban megmaradt a soknemzetiségű Köztársaság mítosza, ehhez járul még a közép-európai regionális sajátosságok érzete, emellett kétségkívül nyitottak vagyunk például a zsidó kultúrára, manapság gyakran idézik fel emlékeit, sőt, divatossá válik. A Krakkó régi zsidónegyedében, Kazimierzben tartott fesztiválokon például olyan klezmerzenekarok játszanak, amelyekben egy zsidó sincs, mégis borzasztó fontos számukra az, hogy fenntartsák e régió zenei hagyományát.

A két világháború közötti időszakban alakultak ki azok az eszmék, amelyekhez Czesław Miłosz kötődött. Akkor már tisztában volt azzal, hogy milyen reális konfliktusok alakultak ki az egykori Nagyfejedelemség területein, erről tanúskodik az 1999-ben megjelent *Felfedezőút a két világháború közti évtizedekbe* című könyve, melyben nem hajlandó eszményíteni a két világháború közötti Lengyelországot, ehelyett a saját regionális nézőpontjából idézi fel a nemzetiségi konfliktusokat és a gazdasági elmaradottságot. Elítélte a „helybéli” parasztok ellengyelesítését szolgáló politikát, amelyet például Poléziában, a mai Fehéroroszország területén folytattak, úgy gondolta, ez nem egyeztethető össze a hozzá is közel álló föderációs eszménnyel. Bár Miłosz hosszú ideig élt Amerikában, a kötődés nem változott, megmaradt európai embernek, aki az északkeleti régióból, a kultúrák határvidékéről származik.

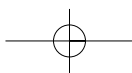
A mai Lengyelországban mind a „végek” gondolata, mind a többnemzetiségű állam ideája elsősorban történelmi vonatkozású, a hagyomány alakulását és a különféle múltbéli események elbeszélését érinti. A valódi konfliktus inkább a modernizációval kapcsolatos attitűdök között alakul ki, ez főleg a kevésbé művelt embereket érinti, akik a katolikus felekezeti hovatartozástól elválaszthatatlan nemzetiséget tekintik a lengyel identitás alapjának. Miłosz az élő hit embere, a metafizika szükségességét hangsúlyozó költő volt. Sokak számára túl bonyolultak komoly történelmi tudást és intellektuális felkészültséget igénylő vallási és kultúrpolitikai koncepciói, valami egyszerűbbre lenne szükségük, ami olyan, mint egy reklámszlogen.

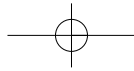
Meg kell jegyezni, hogy 2011-ben a lengyel sajtóban már nyíltan „katasztrofálisnak” nevezték a lengyel–litván kapcsolatokat. Az elhúzódó konfliktus főként a litvániai lengyel kisebbséget érinti, amely lengyel nyelvű oktatást szeretne, lengyelül akarja írni a személy- és a helységneveket. A független Litvánia, miután hosszú éveken át szovjet tagköztársaságként létezett, erős identitásra törekvő politikát folytat. A föderációs eszme lengyel örökösének rendkívül nyitott, engedékeny álláspontja szerint lehet egyszerre lengyelnek lenni és valamiféle litván patriotizmust vallani, ami mintha távol állna a jelenlegi helyzet-től. Miłosz pontosan így határozta meg magát egész életében. Ezzel utal a közös állam történelmére és a két világháború közötti Lengyelországra. Az emigrációban töltött évek nem változtatták modern amerikaiává, bár úgy alakult a pályája, hogy erre is volt lehetősége. Megmaradt a történelmi Litvániából származó európainak, aki mindvégig a következőket hangoztatta: nyitottnak kell lennünk, a kulturális és politikai identitás etnikai alapú meghatározása erőszakhoz vezet, a több kultúrához való tartozás bonyolult öntudata nem feltétlenül jár belső konfliktussal, ezt a gazdagságot őrizni és ápolni kell.

Miłosz csatlakozott ahhoz a vitához, amely a XX. század elején, még 1918, a függetlenség kivívása előtt bontakozott ki a lengyel kultúrában. Akkoriban a nemzeti demokrácia (Roman Dmowski által képviselt) irányzata versengett a Józef Piłsudski körüli csoportosulással. A II. világháború után, még a kommunista Lengyelországban is kirajzolódott ez a felosztás, bár nem volt lehetőség nyílt politikai vitára. Az ellenzéki Jan Józef Lipski 1981-ben a következőképpen fogalmazta meg ezt az ellentétet: „két haza, két patriotizmus”. Ma, 2011-ben a lengyeliség felfogásáról folytatott vita jelöli ki az egyik legfőbb határvonalat, amely elválasztja egymástól a legnagyobb pártokat.

A nehezen elsajátítható „nyitott patriotizmus” Miłosz alkotói jelentősége miatt igen erős szólam a kortárs lengyel kultúrában. A múltból ered, de a jövőre nézve is hordoz magában lehetőségeket, mivel mindannyian a globális jelenségek és a lokális valóság határán élünk.

KARABA MÁRTA ALEXANDRA fordítása

JAROSŁAW KLEJNOCKI

AZ ELKERÜLHETETLENRŐL

Néhány közép-európai reflexió Czesław Miłosz három versével kapcsolatban

A következőket írja Andrzej Franaszek a híres körhintáról, amelyet a *Campo di Fiori* című versében örökített meg Miłosz: „Sok-sok oldalon keresztül vitáztak már arról, hogy valóban ott állt-e a körhinta [1943 áprilisában, a varsói gettófelkelés idején – J. K.], vajon forgott-e, miért éppen ott építették fel a németek a vidámparkot, és főként arról, hogy valóban nevetett-e a varsói tömeg, miközben végignézte a zsidók legyilkolását. Bár az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy csak néhányan mulattak, a tömeg pedig kényszerűségből közömbösen, esetleg sokkolva állt mellettük. Mégis voltak, akik a szálló korom, a megégett ruhadarabok és a haldoklók kiáltószava közepette forogtak a körhintán.”¹ A továbbiakban Franaszek idézi Miłosz önkritikus kommentárját, amelyet ehhez a vershez írt (később a Renata Gorczyńskával folytatott beszélgetéseiben is kitért erre), és többé-kevésbé egyet is ért a szerzővel.

Itt utalnék arra, hogy a *Poétikai traktátus* szerzője 1978 őszén New Yorkban erkölcstelen versnek nevezte a *Campo di Fiorit*, amikor találkozott a diákokkal, aztán *A tudományok kertje* című kötetében olvasható, *A művészet erkölcstelensége* című írásában is kifejti ezt a tézist:

„...az irodalom erkölcstelenségét valójában az élet szörnyűségével állítom szembe [mondja Miłosz a Gorczyńskával folytatott beszélgetésben], az élet és a művészet konfliktusáról írok. Thomas Mannt idézem, akit mindig is nyugtalanított az élet és a művészet szétválása. Ez az írás a Michigani Egyetemen elhangzott előadásom átdolgozott változata, amely angolul a *Michigan Review*-ben jelent meg.

Renata Gorczyńska: Erkölcsi publicisztikának nevezi a *Campo di Fiori*-hoz hasonló verseket, hiszen ez a vers arról szól, hogy az emberek közönyösen fogadják mások halálát.

Czesław Miłosz: Igen, ez erkölcsi reakció.

Renata Gorczyńska: Akkor hol ragadható meg ebben a műben a publicisztikai elem?

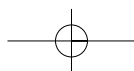
Czesław Miłosz: Hát, vegyük figyelembe, hogy nagyon sok publicisztikai írás erkölcsi reakció is egyben. A publicisztika ilyenkor tiltakozás, az úgynevezett *moral indignation*-ból fakad. Nem feltétlenül lehet tanulságokat levonni belőle. Mert mit is lehetne? (...) Persze, a nácizmus rettenete, aztán a varsói utca közönye. Azt kérdi, valóban ilyen volt-e akkor a varsói utca. Igen is meg nem is. Ilyen volt, mert a gettó környékén forogtak a körhinták; és nem volt ilyen, mert más helyeken, más pillanatokban más volt a város, tehát nem valamiféle szemrehányásról van itt szó. Ez a vers egyszerű emberi reakció az 1943 tavaszán történetekre.”²

Jarosław Klejnocki az Adam Mickiewicz Irodalmi Múzeum igazgatója, író, költő, esszéista és irodalomkritikus. A Varsói Egyetem Alkalmazott Lengyel Filológiai Intézetének adjunktusa. Verseit, esszéit és egyéb írásait lefordították már angol, német, svéd, szlovén, bolgár, magyar és orosz nyelvekre. A lengyel sajtóban rendszeresen jelennek meg publikációi.

¹ Andrzej Franaszek: *Miłosz. Biografia*, Znak, Krakó 2011. 354. o.

² Renata Gorczyńska: *Podróżny świata. Rozmowy z Czesławem Miłoszem*, Wydawnictwo Literackie, Krakó 2002, 66–68. o.

Franaszek is Miłosznak arra az önkritikus megjegyzésére reagál, hogy „A *Campo di Fiori* azért is erkölcsstelen vers, mert »a megfigyelő nézőpontjából ír a szerző« a halálról.” „És tényleg, van valami óriási hiba e lenyűgöző költői képben, főként a befejezésben – amely valahogy túl szép, valahogy túl messze kerül a szörnyűségek: *Míg mindebből legenda / nem lesz és évek múltán / egy új Campo di Fiori / egy költő újra lázad.*³ Odajön valaki, figyel, átérzi a fájdalmat és a magányt, mégsem vesz részt benne, különálló, tisztá.”⁴

Itt viszont szeretném megvédeni a *Campo di Fiori* lírai hőseit, anélkül, hogy magát a verset védeném. Hiszen a hős tipikus határhelyzetbe került (a kifejezés jaspersi értelmében véve), amelyet maga a filozófus is úgy ír le, mint a metafizikai bűn megtapasztalását. Miłosznál ez úgy jelenik meg, mint az Elkerülhetetlennel való szembenézés – mely egyszerre abszolút és nem az –, nem pedig mint a tanácsstalanság felülkerekedése (a továbbiakban is erről fogok beszélni). Hiszen hogyan tudna beavatkozni a villamoson utazó hős, miközben a fal egyik oldalán az égő gettót, a másikon pedig a mulató embereket látja (nem számít, milyen népes ez a csoport)? Hogyan tudna változtatni azon, ami a szeme előtt folyik? Ezért csak megörökíti a saját tanácsstalanságát, ami azonban nem tünteti el azt az érzést, hogy ő is felelős felebarátai gyötrelmeiért és azért a világerő, ahol ártatlanok szenvednek kínhalált. De Giordano Bruno máglyájára hivatkozik a maga védelmében, amelyet több száz évvel korábban szintén közömbösen szemléltek a mártír honfitársai.

Ehelyt nem foglalkozom az antiszemitizmus kérdésével, amely természetesen rendkívül fontos, de Miłosz versének lírai hőseit nem érinti (szerencsére!) – a körhintán szórakozókról ezt már nem feltétlenül mondhatjuk el. Ott és akkor, a varsói Krasiński téren nem a holokausztról volt szó, hanem arról, hogy mit lehet kezdeni az emberi szenvedéssel és a halállal, amely egyszerre elképzelhetetlen és nagyon is valóságos. A fal mögött tömegesen pusztulnak az emberek, a lírai hős pedig szembesül ezzel a transzgresszióval. Megkockáztatom azt a véleményt, hogy a szerző álláspontját képviseli.

Egyeseket sért, másokat meghat a verset záró nemes vízió, mely szerint az irodalomnak megadatott az a képesség, hogy felrálja az ember lelkiismeretét. Eretnek módon megkockáztatom (hisz a szövegek átértelmezése főbenjáró bűn), hogy Miłosz könnyörtelenül és következetesen végigviszi a határhelyzetben szerzett tapasztalatok leírását, amikor azzal fejezi be a *Campo di Fiori*-t, hogy még az irodalom sem képes megváltoztatni a világot, hogy az igazságtalanság és a szenvedés miatt valójában nem tör ki lázadás sem ma, sem máskor...

De tegyük fel egy pillanatra, hogy egy intuitív, felsőbb hang szólalt meg akkor a költőn keresztül, nem csupán a kifinomultság vagy a publicisztikai-erkölcsi érzés.

*

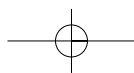
Joggal mutatnak rá arra, hogy Miłosz érett költészete, amely leveti a katasztrófizmus jelmezét, két pólus közt feszül: az egyik a világ elfogadása, a másik a földi létezés hitványságának szinte gnosztikus felismerése. Egyrészt tehát találkozunk jóindulatú optimizmussal teli valóságokkal, humánus elfogadással: „egy ilyen boldog nap. [...] Nem akartam birtokolni a világon semmit. / Tudtam, irigyelnem senkit sem érdemes. / Ördögi bármi is történt, elfeledtem. / A gondolat, hogy ugyanaz voltam, ki ma, / nem szégyenített meg. / Testem fájdalmat nem érzett. [...]”⁵. Másrészt azonban találunk komor kijelentéseket, melyek tagadják bármiféle remény tartósságát: „A fájdalom bármilyen – lesz nagyobb is még. / Bármily sötét az éjszaka, lesz sötétebb. [...] Ami ledől, már rom marad. / És keserű lesz a földi szépség.”⁶

³ Gömöri György fordítása

⁴ Andrzej Franaszek: i. m. 354–355. o.

⁵ Adomány (Zsille Gábor fordítása)

⁶ Dal (Vörös István fordítása)

Ha tehát ilyen rendbe illesztve olvassuk az AZ című verset, akkor a pesszimizmus és a gnosztikus világnézet valamiféle végleges elfogadásának tűnik, amelyeket Miłosz leg-
alább a *Gyöngyhimmusz* (1980) című kötet megjelenése óta nyíltan vall. Sokféle érv szólhat
emellett: ez a kötet első és címadó verse, amelyben magával ragadóan és kifejezően be-
széli el a történetét a lírai én.

És ami talán a legfontosabb: a szöveg minden tekintetben gyónásra emlékeztet. Ez a
gyónás ugyanis még a vallomás számára fenntartott poétika határain is túllép. Inkább a
felfedéssel, a *titok lemeztelenítésével* – tehát az önváddal is – rokon, amennyiben arról a csa-
lásról van szó, amelyet az olvasókkal szemben követett el a költő, amikor a világ pozitív
oldaláról beszélt nekik („...emberek, hazudtam nektek / Amikor azt mondtam, énben-
nem nincs meg az, / Pedig AZ folyton ott van, éjjel és nappal is...”⁷).

Itt a költő, földi vándorútja végén, úgy dönt, megszabadul az álcától (maga előtt is,
ami roppant fontos!), leveszi az álszentség jelmezét (amellyel magát is ámitotta valami-
képpen éveken át).

Az egész szöveg szempontjából kulcsfontosságú az az öt portré, amely öt, végső ta-
pasztalatot, vagyis megint határhelyzeteket átélő embert ábrázol. Ezek olyan kilátástalan
helyzetek, amelyekben az ember ismét az Elkerülhetetlennel néz szembe. Az Elkerülhe-
tetlenség most azonban azt (AZT?) értem, amin nem lehet túllépni.

Ma ugyanis abban az illúzióban élünk – a Nyugat mai gondoskodó civilizációja csak
megerősíti ezt a felismerést –, hogy a valóság formálható, lehet vele alkudozni. Soha sem-
mi nem végleges, minden átalakítható (talán éppen ezért száműzték a halált mint jelen-
séget a kultúra fő áramlatából?). Köznyelvi értelemben ez olyan kifejezésekben jelenik
meg (amelyek természetesen a megfelelő hozzáállást is implikálják), mint a „nincs re-
ménytelen helyzet”, „minden megoldható”, „holnap is van nap”, „reménykedjünk,
hog...” stb.

Ezt a valóság alakíthatóságába és az ember mindenhatóságába vetett hitet tagadja
brutálisan Miłosz. A költő a kihirdetett ítélethez hasonló helyzetekre hívja fel a figyelmet,
amikor már nincs helye fellebbezésnek. A gyógyíthatatlan betegség híre, a teljes elhagya-
tottság, a magány, amelyből nem szakít ki egyetlen rokon lélek sem, a közelgő vég – ezek
mind a határhelyzet szinonimái, amellyel mindenkinek találkozni kell majd élete egy
pontján: akkor is, ha éppenséggel nem zsidó, akit a német csendőrök kínoznak, nem haj-
léktalan, aki reménytelenül vár a segítségre, és nem is szenved gyógyíthatatlan betegség-
ben. Az Elkerülhetetlennek effajta megtapasztalása próbának veti alá az egész érzékelé-
sünket és minden bölcsességünket (csakúgy, mint a reményeinket és a képzeletünket), és
ez csakis vereséggel végződhet. A legszörnyűbb tapasztalat ugyanis az Elkerülhetetlen
megtapasztalása. A természetünk végességéről szól, ráébreszt arra, hogy mivel az Időben
létezőnk, egyszer el kell mennünk, el kell tűnnünk. Vagyis ki vagyunk szolgáltatva a mu-
landóságunknak, amelyet a hétköznapijainkban – amíg csak fel nem tárja ezt előttünk va-
lami döbbenetes tapasztalat – ezernyi apró elfoglaltsággal, tervezgetéssel, jámbor óhajjal
vagy szokványos vigaszokkal hessegetünk el.

Ha elfogadjuk a fenti interpretációt, Miłosz AZ című verse kegyetlen tanúságot tesz a
végső bölcsességről, amely az értelem szinonimájává válik. Ez az értelem azonban nem
mérhető emberi mértékkel, mert a létezés abszurditására és a felsőbb rend hiányára mu-
tat, amely legitimálhatná az Elkerülhetetlent (vagyis azt, amivel az ember képtelen meg-
küzdeni). Vélhetjük úgy, hogy az Elkerülhetetlen legteljesebb megtestesülése maga a ha-
lál, amellyel szemben minden, ami valaha drága volt nekünk (látványok, élmények,
érzések, lelkiállapotok) elveszti az értelmét, hiszen pusztulásra van ítélve.

⁷ Gömöri György fordítása

Az embert az Elkerülhetetlennel szembesítő öt kép közül azonban közelebről is szemügyre kell venni a középsőt, mivel a központban helyezkedik el, ez az egész vers szerkezeti tengelye. A királyfi, akit az apja üvegbura alatt és elszigeteltségben nevel, ki-megy a városba a földi paradicsomból, hogy meglássa azt (AZT?), amiről addig nem tudott. „És látja a való világot: a nyomort, betegséget, az öregedést s a halált.” Miłosz itt Sziddhárta herceg történetére és a megvilágosodásáról szóló példabeszédre utal (az illúzióban töltött évek után a herceg megpillantja a valódi világot), ami itt fontos jelentéssel bír. A fiatal herceg megismeri az igazságot, ami véglegesen átforgalmaz – vagyis soha többet nem térhet vissza a gyermekkor és a fiatalság gondtalanságához. A történet a sokkoló tudásról és a tudás megszerzésével járó traumáról szól. Egy másik vallási rend, nem az, amely a Sziddhárta hercegről szóló történetet szülte, valamivel kiegyensúlyozottabban kommentálja ezt a tapasztalatot, ez nyilvánvalóan a görög életfilozófia örökségével függ össze: „és valaki öregbíti a tudományt, öregbíti a gyötrelmet” (Préd. 2, 1).

De Miłosz példájának – fogalmazzunk úgy – más a kontextusa, mint a másik négynek. Először is, nem az európai kultúrkörből ered, és ez rendkívül lényeges. Másodszor, e példának alapvetően pozitív folytatása van. Hiszen Sziddhárta herceg, miután szembesül az Elkerülhetetlennel, megváltoztatja az életét: elhagyja az apai házat, elindul megkeresni az igazi bölcsességet, amely ellensúlyozhatná (vagy csak enyhítené?) az igazság megismerésének élményét. Sok évig tartó lelki gyakorlat, keresés és próbatétel után végül eléri a Megvilágosodást, és Buddhává válik.

A fentieknek van másik értelmezése, amely szerint a költő által idézett példabeszédet a gnosztikus legenda kontextusában kell értelmezni, amelyben a fiatalember (szintén királyfi) elindul megkeresni az igazgyöngyöt (lásd a *Gyöngyhimmuszt*). Miután elbukik, és megtapasztalja az emberi létezés világának végességét, a fiatalember végül megszerzi az igazgyöngyöt a sárkánytól (különböző szimbolikus értelmezések szerint: a gonosztól), és megtalálja valódi énjét, a maga és a tudatos örökösre váró királyság dicsőségére.

A mítosz értelme mindkét értelmezés szerint hasonló: az Elkerülhetetlennel való találkozás nem annyira a Végességről, a Leküzdhetetlenségről és az Abszurdról szóló keserű tudásba való beavatásról szól, hanem inkább az átalakuláshoz és az Igazsághoz vezető út első lépése.

Érdeemes itt felidézni Miłosz egy másik versét, amely ugyanabban a kötetben található, mint az AZ: *Önmagam szemléletes leírása egy pohár whisky fölött, teszem azt a minneapolis-i reptéren* (figyeljünk a cím gunyoros hangnemére!). Itt ismét az igazságot lemez-telenítő hangot üt meg a költő (amelyet azonban enyhít az a bizonyos gúny): „Az meg nem az én bűnöm, hogy így vagyunk összerakva, fele rész érdek nélküli kontemplációból, és fele rész vágyból. / Ha halálom után a Mennybe jutok, ott is ugyanolyan lesz minden, mint itt, csak megszabadulok az érzékek durvaságától és a csontok nehezétől. / Puszta látássá változva, tovább szívom magamba az emberi test harmóniáját, az íriszek színét, a párizsi utcát egy júniusi hajnalon, a látottak kimeríthetetlen, kimeríthetetlen sokaságát.”⁸

Ez a mű himnusz, az emberi természet kettősségét dicséri, melynek lényegét egyáltalán nem viseli el, mint elhamarkodottan vélné az ember, ANNAK (bármilyen néven vagy alakban is jelenjék meg) megtapasztalása, még ha lehántunk is róla minden együttérzést. Ez történt Sziddhártával vagy az igazgyöngy keresésére induló királyfival. Az Elkerülhetetlen ott van bennünk, valahol a tudatunk mélyén, a körülmények és a kontextus, amelyet gyakran történelemnek hívunk, még nyomatékossabbá teszi a létezését. Bizonyos mértékben a történelem alakít minket, ez formálja a személyiségünket. De Klió, mint Zbigniew Herbert

⁸ Vörös István fordítása

mondja, „e szép szál leányzó, nyers, erős, mint a bivaly és módfelett közönséges – a hatalombitorlók istennője, aki elnyűtt szólamaival az unalomig képes ismételtetni”⁹.

Az Elkerülhetetlen viszont bennünk van, a tudatunk rejtett zugaiban, az emlékeztünk hordozta örökségben, csakúgy, mint a közvetlen tapasztalatainkban – akár kinyilatkoztatásként ismerjük meg, akár magunktól ébredünk rá, nem feltétlenül mond ellent annak, ami természetes számunkra. Sőt, megnyithatja számunkra az ismeretlen és az elmondhatatlan mélyére vezető utat.

Felerészt vágyból, felerészt kontemplációból vagyunk összerakva. Az egyik dimenzióban végesek, a másokban végtelenek vagyunk (egy „másik térben”?) és a végelszámolásnál ott állunk a falnál, amelyet sem szétverni, sem kikerülni nem lehet. De ez azt jelentené, hogy nem léteztek az elragadtatások, ekstázisok és örömök, amelyeket átéltünk? És vajon az Elkerülhetetlen megtapasztalása mindig véges? Nem lehet, hogy mint a keleti történetekben szereplő hercegek esetében, egy új út kezdetét jelentik?

Arról szerettem volna beszélni, közeledve a talán kissé túlpontírozott befejezéshez, hogy Czesław Miłosz mintha művei nagy részében – az intuíció legalábbis azt súgja nekem – megidézné a közép-európai ember tapasztalait, amelyeket bemocskolt a történelem, és amelyek közvetlenül a rettenetes, ugyanakkor mégis szép XX. század mélyén gyökereznek. Mi itt, Közép-Európában nem voltunk túlságosan elkényeztetve, nem töltöttünk túl sok időt a varázslatos ligetekben, amelyekbe Shakespeare kalauzolt minket (hogy magát az *Értekezés a morálról* szerzőjét parafrázeáljuk). A politikában és a történelemben testet öltő Elkerülhetetlen igen gyakran állította szembe elődeinket, akárcsak minket a meghaladhatatlan körülmények és helyzetek falával. Miłosz erről tett tanúságot (egyébként nem csak a verseiben, hanem az esszéiben is). Az író zsenialitásának köszönhetően remekművek születtek ezekből a találkozásokból. Sőt, ami még ennél is fontosabb, képes kiutat mutatni ebből a csapdahelyzetből, az Elkerülhetetlennel való szembeütközésből, amelyben látszólag bukásra vagyunk ítélve. És pontosan ezzel haladja meg a közép-európai fatalizmust és depressziót, amelyre a történelmünk kárhóztatott bennünket, és amelyet annyira nem értenek azok, akik nem itt születtek, akiken nem hagyott nyomot ez a táj.

TEMPFLI PÉTER fordítása

⁹ Zbigniew Herbert: A hangyák királya. In: *Barbár a kertben és más esszék*, Kalligram, Pozsony 2010. 216. o. Pályi Sándor Márk fordítása

PIOTR ŚLIWIŃSKI

LE (NEM) ÍRT VÁROSOK

Már csak azért sincs túl sok értelme leírni azt, amit Miłosz már leírt, mert azt tartják, hogy látás és leírás tekintetében nem akad párja a tágabb értelemben vett kortárs lengyel irodalomban. Ő maga többször hangsúlyozta a valóság érzéki befogadásának jelentőségét, és ugyanezt állították róla jeles kutatói. Zdzisław Łapiński a dolgok, különösen a növények és állatok látványának gyűjtéséről beszélt. Jan Błoński rendkívül szuggesztíven hangsúlyozta annak jelentőségét, hogy Miłosz alárendeli magát a létnek, illetve a gazdagítását célzó munkálkodás eszméjének, mert ez az elv egyesíti a szerénységet a maximalizmussal, a lemondást a saját nyelvről az összes kód elsajátításával. Ezt írta:

„Mi az tehát, amit Miłosz elbeszél, megjelenít és utánoz? Óvatosan azt mondanám: minden, ami szerinte megérdemli, hogy megfigyeljük, megjegyezzük és megőrizzük emlékezetünkben. De hogyan oldja meg akkor az utánzás, a számára oly fontos mimézis problémáját? Hát úgy, hogy megújítja és gazdagítja azt a sokféle formát, amelyekkel az ellenálló valóságot megragadni igyekszünk. Egy tájnak, tájnak, személynek nem létezik és nem létezhet egyetlen, mintaszerű, végleges megjelenítése: töredékesen és közvetve ismerjük meg a dolgokat, arra számítva, hogy az ismétlés révén sikerül megragadni az emlékezet által kaotikusan megőrzött valóság legszembevetőbb? legtalálób? leglényegesebb vonásait. Avagy másképpen: összegyűjteni és elrendezni ennek a valóságnak (embernek, tájnak stb.) azokat a nézeteit, amelyek egymással összekapcsolódva valamennyire lehetővé teszi a tárgy (ember, táj) leképezését. Az ilyen nézetek bőségét és változatosságát leginkább a művészet biztosítja számunkra. Ahogy a festő képes tárgyának lényeges (új, addig észre nem vett...) vonásait vagy tulajdonságait feltárni azáltal, hogy megváltoztatja színvilágát vagy a motívumok elrendezését a vásznon ... ugyanúgy folyamodik az író a legkülönfélébb irodalmi eszközökhöz, hogy szavakkal ébresszen rá a megjelenített valóság gazdagságára és változatosságára.”

Aleksander Fiut inkább az utánzás problematikus mozzanatait – az érzékek, a nyelv, az emlékezet fátylait – hangsúlyozza, és néhány alapvető kérdést vet föl azzal, hogy rákérdez, miben különbözik az ábrázolás technikája Miłosz költészetében a döntő fordulat évének tekintett 1934 előtt és után. Határozottan más Marek Zaleski nézőpontja, számára fontosabb a megjelenítés – és távlatosan egyúttal az apória – modern (és modernség utáni) problematikája, de a megjelenítés jelentőségét lényegében ő is az egyik legfontosabb kérdésnek tekinti, épp csak bizonyos mértékig megkérdőjelezi azt az állítólagos természetességet és könnyűséget, amelyet a mimézis klasszikus elmélete tulajdonít neki.

Azonban ha nem férhet kétség a valóság igazához, amely a képzelet fölé helyezi, akkor Miłosz problémája a várossal, vagy Miłosz városával az, hogy voltaképpen nem látja

---

Piotr Śliwiński irodalomkritikus, kutatási területe a kortárs lengyel költészet. A Poznańi Adam Mickiewicz Egyetem Filológia Intézetének professzora. Számos irodalomkritikai értekezés és könyv szerzője, illetve társszerzője. 2006-tól az egyik legrangosabb lengyel irodalmi elismerés, a *Gdynia Irodalmi-díj* zsűribizottságának elnöke.

és nem jeleníti meg. Számára a város vagy az önéletrajzi emlékezés tartalma, és akkor különféle részletekkel bőségesen jellemzett fantazmaként jelenik meg, vagy a szimbolikus képzelet körébe tartozik, amely Gilbert Durand ismert könyve szerint „az újramitizálás gigantikus eljárásának” tekinthető. Ennélfogva fel kell tételeznünk, hogy Miłosz városai kísértetszerűek, ezt a szálát azonban nem feltétlenül minden nyelvi aktus kísérteties természeté miatt szeretném mellőzni, hanem egy másik okból, amelyet egyelőre nem tudok megnevezni: a jelentés türelmetlensége miatt, amelyet mélyen átértzett hiánya vagy ép-penséggel hirtelen megmutatkozó monstruozitása idéz elő, a modernitás totális allegorikus értelmezésének igénye miatt, amelyet a város hív elő, vagy éppen a költő gondolkodásába mélyen belevésődött idillikusság miatt.

Íme néhány, kényszerűen rövidre fogott bevezető feltevés.

Először, érdemes föltenni a kérdést, hogyan tárgyalta és jelenítette meg a várost a második avantgárd, vagy szűkebben a katasztrófizmus poétikája. A huszadik századi irodalom városának kutatója szerint:

„A város avantgárd mítosza, mint a kultúra teréé, a racionálisan szervezett haladás teréé, előjelet vált. A következő nemzedék költői már tudják, hogy ez mítosz. Bomlás, áporodottság, éhség, halál, káosz, bezártság, remekművek a szemétkosárban – ez a Żagary költőinek képe a városról.”

A természet, a természetbe beleolvadó falu szembeállítását a szürke, piszkos, a nyomor és szenvedés képeivel jellemzett várossal a Żagary sok vilnai költőjénél jelen van.

Másodszor, érdemes emlékeztetünkbe idéznünk *A világ című Nairo poémát*, a kert, a ház, a könyvtár, a belső terek, az épületek leírását, a különféle részleteket, amelyekben ez a versciklus nem szűkülöködik. A kompozíció Aleksander Fiut szerint a realizmus hatalmas potenciáljával rendelkezik, Jacek Łukasiewicz viszont észreveszi, hogy alapzatát ironikus, kifordított, mindazonáltal létező idill alkotja.

Harmadszor, érdemes szólni arról, hogy a várost Miłosz műve és képzelete a Nagy Vesztesség képzetkörével, a beteljesült katasztrófa nyelvvel társítja. Előadásom tézise szerint a város a folytonosság tere, a háború előtti alkotásokat meghatározó poétika és képzelet folytatása, és egyben – ami már nehezebben megragadható – érett művészete kenotikus jellegének tagadása.

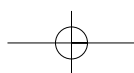
Negyedszer, érdemes eltűnődni azon, miben áll ez a sajátos regresszivitás, és melyek a következményei.

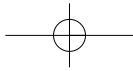
Vilnával kellene kezdenem, de az okfejtés világossága kedvéért álljon az első helyen Varsó.

Varsó, avagy a felindulás

A második város, az élet következő tere, amelyet az első tér elvesztése jelöl meg, az érettség, vagyis a tudatosult tehetetlenség helye, idegen város, a költő saját idegenségének forrása. „Porlékony síkságon idegen város / Feje fölött pravoszláv kupolával” – így kezdődik a *Poétikai értekezés* (1957) „Főváros” című részlete. Túl kicsi ahhoz, hogy a vidékről érkezőt erőfeszítésre sarkallja, és túl nagy ahhoz, hogy otthon érezhesse benne magát.

Amikor a halál, az áldozat, a romok városává válik, mindezek az attribútumai csak elmélyülnek. A gyökértelenség érzését megtetézi a bűnösség és küldetés komplexusa. Az előbbi a meggyilkolt embertömegek árnyékában élt élet szorongásában gyökerezhet, az utóbbi pedig bizonyára abból a tradícióból következik, amely a nagy kudarcok terhére a költőkre rója – hogy kibeszéljék, megszenteljék, tartós értelemmel ruházzák fel.

*E langyos tavaszi napon
Mit teszel, a Szent János-templom
Romjain járkálva, költő?*

*Mit tűnődsz itt, hol a folyó
Felől a szél fölkarvarja
Romházak vörös porát?*

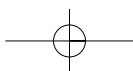
*Megesküdtél, hogy sohasem leszel
Siratóasszony.
Meg, hogy soha nem érinted
Nemzeted roppant sebeit,
Nehogy megszenteljed őket,
S legyenek átkosan-szentté, úzve
Minden utódot hetedíziglen.*

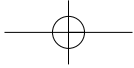
*De Antigoné zokogása,
Ahogy testvérét keresi, ez már
Valóban túlmegy minden
Kibirhatón. A szív pedig
Olyan kő, melybe bogárként
Benne szorult e legszerencsétlenebb
Ország sötét szerelme.*

*Nem akartam én így szeretni,
Nem ez volt a célom.
Nem akartam így szánakozni,
Nem ez volt a célom.
Tollam könnyebb, mint a
Kolibri tolla. Ez a teher most
Meghaladja erőmet.*

*Hát hogyan éljek e földön,
Hol a láb kedveseink
Temetetlen csontjába ütközik?
Hangokat hallok, s látok nevetést. Mégsem
Írhatok semmit – egyszerre öt kéz
Ragadja meg a tollam,
S rendeli: sorsukat írjam,
Életük s haláluk sorját.
Hát mégis siratóasszony
Kell, hogy legyen belőlem?
Hisz dalolnék ünnepekről
S víg ligetekről – Shakespeare
Vezetett oda engem. A költőknek
Hagyjatok meg egy perc örömet,
Mert másképp elvész a világ.*

*Óriület így mosolytalan élni,
Mindegyre két szót, nem többet,*

*Ismételve, halottak, arccal
 Tifelétek, akikkel együtt
 Lett volna meg a menyező:
 A szellem s a test tetteié, dallal s lakomával.
 Csak két megszentelt szavam van:
 Igazság, igazságosság.*

(„Varsóban”, az *Ocalenie* című kötetből, 1945 [Gömöri György fordítása.]

A vers a palinódia alakzatát alkalmazza: lám, a költő, aki azt ígére, hogy nem fog sírni és nem fog szolgálni, a mérhetetlen tragédia hatására visszavonja hajdani bizonykodását. A történelem túlságosan szó szerint ismétlődik ahhoz, hogy a nagy metaforákat és a nagy elrendelések eszméjét elvethessük. A kényszerhelyzet hatására az említett palinodikus-ság az egész versre kiterjed: a költő lemond arról a hajdani bizonyosságról, hogy nem óhajtja az emlékezetet szolgálni, hogy nem óhajt elmerülni a lidércnyomásban, amelyben lehetetlen megkülönböztetni élő és holtat, hogy nem szeretne a romantika kísértete vagy réme gyanánt létezni.

A lengyel szentség tehát az erőszak egy neme, sőt a halállal való beoltottság, mert elkerülhetetlen, mert megszentelődik, hiába próbáljuk feltartóztatni a folyamatot, mert egyesít magában mindent és mindenkit, de különösen a költőt, magába merül, perszeverál, valósággal gyógyíthatatlan betegséggé válik.

Ráadásul félreértésen alapul, mert a megmentő nem ez, hanem valami egészen más – a dal, az igenlés, az érzékek, a más életre nyitott, sokasodó és növekvő élet: „A költőknek / Hagyjatok meg egy perc örömet, / Mert másképp elvész a világ. // Őrület így mosolytalan élni”. A kétségbeesés mint válasz a kétségbeesésre, a sötétség tautológiái – ezekből származik az a nagy veszedelem, amelytől megválthatna a költő, ha szabad volna szabadnak lennie.

Mellesleg: a mosoly, a tánc, a könnyedség, amelyeket a költő itt úgy említ, mint amiben nem hisz, visszatérnek egy tíz évvel későbbi másik versben, a *Różewicz* címűben:

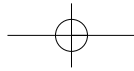
*ő ezt komolyan vette
 komoly halandó
 nem táncol [...]
 a formák frivolsága
 az emberi hitek mulatságos
 sokfélesége iránt nem megbocsátó
 ő biztosat akar tudni [...]*

(A *To* című kötetből, 2000)

Mint látható, a költészet szerepéről folyó nagy vita kellős közepén vagyunk. Hozzon akár csak viszonylagos megváltást a borzalmaktól, vagy szüntelenül emlékeztessen rájuk, hogy el ne felejthessük, mennyire önvészélyesek vagyunk?

Vilna, avagy a halál érzékisége

De lehet, hogy a szabadulás csak az álmodozásban, az álomban, az emlékezetben létezik? Ahogy *A világ. Naiv költemény* az idill, az utópia és az elégia kombinációja, a múlt előrevetítése a jövőbe, úgy próbálják a távoli múltból felidézett városok is kiszorítani a sze-

münk előtt elterülőt. Miłosz kései műveiben elhomályosul az *Ocalenie* városának képe. Paradox módon a később megtapasztalt város ölt irreális jelleget, a gyermekkor városa ellenben érzékileg létezni akar:

*Szerették és boldog volt a város,
Vörös bazsarózsával, kései orgonával tele örökkön,
Barokk ösvényeken kapaszkodott az ég felé.
Hazatérni a majálisról és virágot tenni a vázákba,
Az ablakból az utcára látni, ahol valaha iskolába mentem
(Napfény és árnyék éles határa a falon).
Közös kajakozás a tavakon.
Szerelmi kirándulások a fűzfákkal benőtt szigeten.
Eljegyzés és esküvő Szent György templomában.
Később a keresztelőt ünnepli nálam a baráti kör.
Turnézó zenészeknek, szónokoknak, költőknek örvendezek,
Az ujjongó tömegnek, mikor a Sárkánnyal felvonul az utcán.
A templomban vasárnap saját padomban ültem.
Tőgát és aranyláncot viseltem, polgártársaim ajándékát.
Megöregedtem, tudván, hogy unokáim a városhoz hűek maradnak.*

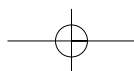
A költő a boldog élet látomását szövegeti, egy olyan városban, amelyet nem tépáztak meg a történelem viharai, valamiféle alternatív életrajzot álmodik magának, amelynek ez a város adott volna helyet, holott csak az álmodozáshoz szolgál alapul. Az érzékiség a veszteség sajátja, és az ettől még fájdalmasabb. A vers a látható búcsúztatásáról, a belső világgal kialakulásáról, a szem elhomályosulásáról, a bezáródásról szól:

*Ha tényleg így lett volna. De engem elfújta a szél
tengeren és óceánon túlra. Ég veled, elveszett sors.
Ég veled, fájdalmam városa. Ég veletek, ég veletek.*

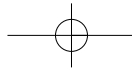
(A To című kötetben, 2000)

A fenti verset mintegy kiegészítő darabban az elégikus motívum dominál. A szél, amely elfújta a városból a költőt, a sóvárgásig lerabolta az életét, örökre megzavarta a világ harmóniáját, egyúttal meg is mentette. Megmentette?

*Az ifjúkor városa.
Nem élni illene inkább. Élni meg nem illik,
Mondja az, aki nagyon sok év múltán visszatért
Ifjúkora városába. Senki sem élt azok közül,
Akik valaha ezeken az utcákon jártak,
És most semmijük sem volt az ő szemein kívül.
Botladozva járt, és helyettük nézte
A fényt, amit szerettek, az orgonát, mely újra virágzott.
Lábai mégis tökéletesebbek voltak
A léttelen lábaknál. Tüdeje beszívta
A levegőt, ahogy az élőknél szokás, szíve
Meglépetten vert. Testében most az ő
véruik keringett, artériái őket látták el oxigénnel.
Érezte magában májukat, hasnyálmirigyüket és beleiket.*

*Benne talált egymásra a hajdani férfiaság és nőiség,
És minden szégyen, minden bánat, minden szerelem.
[...]*

(A *Na brzegu rzeki* című kötetből, 1994)

Visszatér a bűnösségnek a *Varsóban* című versből ismerős érzése, és a benyomás, hogy mindent elnyel a halál. Az idézett két vers érzékisége tehát nem tekinthető az élet visszahódítására irányuló kísérletnek, hanem a halálra vonatkozik. Minél több az érzéki erő, annál több a hiány. Miłosz kései városai látszólag szelídülnek, *A világ* című poémából ismert idlii tájakhoz hasonlítanak, valójában azonban a melankólia törvényeinek engedelmessé válnak. Kirobanások helyett gyötrő gondolatok, katasztrofikus harag helyett a bánat állandósága. A természet működése, legfőbb és végső aktusa, amely ellen nincs apelláta, egyiket is, másikat is semmissé teszi – mint a „Vilnában virágozik az orgona” kezdetű, keserűen szarkasztikus versben. A mintegy különálló darabkákból összeragasztott vers ezzel a kapitális intellemmel végződik: „Vigyázz, Miłosz, Aquinói Tamás szerint mindazt, amit írsz, / *integritas, consonantia, claritas* jellemezze”. (A *Wiersze ostatnie* című kötetből, 2006).

Krakkó, avagy Isten valószínűsége

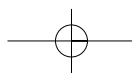
Isten közelsége azonos az emberi közelséggel, és abban mutatkozik meg:

*Világ és túlvilág határán, Krakkóban.
Kopp-kopp a templomok kopott kőlapjain,
Nemzedék nemzedék után. Itt megértettem valamit
Nővéreim és fivéreim szokásaiból.
A nő meztelensége a férfi meztelenségével találkozáskor
Kiegészül saját másik felével,
Testi vagy isteni felével,
Bizonyára ugyanaz e kettő,
Ahogy az Énekek éneke tanúsítja.
És nem kell-e mindkettőnek az Örökkön Élőben elmerülnie,
Az ő alma-, sáfrány-, fahéj-, szegfűszeg- és tömjénillatában,
Őbenne, aki van és aki csillogó
Viaszgyergyák fényességével eljön?
És Ő, az osztható, a mindenkinek személyes
A férfit és a nőt az ostyával magába, saját tüzükebe fogadja.
Mohos-ködös ruháik szövetével takarják el a ragyogást,
Selyem, porcelán, réz és ezüst álarcot viselnek,
Hogy el ne tévesszék közös arcukat.
Sírjaikat majd márványba vésett keresztetek díszítik.*

(*Krakkóban, a Druga przestrzeń* című kötetből, 2002)

Elgondolkodtató a meztelenség, az erotikus mozzanat visszatérése. Igaz, hogy felbukkanása Miłosz kései műveiben nem ritka, ebben a vallásos kontextusban némileg mégis meglepő.

Rövidre fogva, visszatérő motívum ez is, a Miłosz életművét átfogó keret része. Valóságosságának, amelyen tartós nyomot hagyott a manicheizmus, jellegzetes alapjait esszé- és irodalomkritikai visszaemlékezéseiben, különösen a *Családias Európában* találhatjuk meg.

Miłosz szerint a katolicizmus rituálé, amelynek túlnyomó részét elutasítja, a maradék azonban ozmotikusan, észrevétlenül felszívódik vérkeringésébe, és mindvégig benne marad. Ugyanez érvényes azokra a személyekre, akikkel neveltetése folytán komoly elméleti és teológiai nézeteltérései voltak.

A katolicizmus mint látványosság avagy misztérium alapvető vonása az a sajátos benyomás, amelyet szokatlanságával a gyermekben hagyott. A *Családias Európában* ezt olvassuk: „A viaszgyertyák és a fehér ruha elsőáldozáskor, a tömjén illata és mennyei volta, az ornátus és a szentségtartó ragyogása, az üresség a gyomorban a templomból éhesen hazatérve, a visszanyert tisztaság meghatottsága”. A legérdekesebb azonban az, hogy ez a szokatlan tökéletesen összefonódik a szokattal: „...a kötelességeknek és szertartásoknak ezen az egész körén nem volt mit töprengeni, a saját erejéből állt fenn, mintegy a természethez tartozott. Egyébként így hat a legerősebben és hagyja a legtartósabb nyomot”. A katolicizmus alapjában véve valami szemmel látható, ami észrevétlenül és ellenállhatatlanul oltódik rá a lelkeségre.

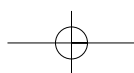
Miłosz emlékezete szerint minden egyéb már kisebb-nagyobb ellenállást váltott ki belőle. Ez nem csupán a doktrinára, hanem megjelenése módjára is érvényes volt. A gyónatópap a bűnösség eredeti elvét magasabb szintre emelte: „A bűn az ő számára nem csak a parancsolatok megszegését jelentette: szétágazott és csápokat növesztett, ártatlan szórakozások képét öltötte magára.” Chomik nem lankadó morális éberséget tanúsított, következőképpen hajlamos volt megbélyegezni minden, a *profanum* körébe tartozó cselekedetet: „[Chomiknak] köszönhetem érzékenységemet a pokol kénköszagára, az elvi dualizmust, azt, hogy nehezen barátkozom meg a bennünk lévő másikkal, akit nem uralhatunk, de a szégyent viselnünk kell miatta”.

A katolicizmus viszályt szít test és lélek között, ránk erőszakolja a szégyent, a vétket és a bűnt, de mindenekelőtt a külsődlegességével hat. Forma, amely rákényszeríti magát az életre, profilt és kifejezést ad neki. De ami a legfontosabb – olyan tartalommal tölti meg, amely eltávolíthatatlannak bizonyul. A kilencvenes években papírra vetett „Lesz-e regény?” című karcolatban a költő helyeslően idézi a mondást, mely szerint „aki egyszer katolikus lett, mindig katolikus marad, ha nem gyakorolja a vallását, vagy elhagyja az egyházat, akkor is”. Itt is hangsúlyos a rituálék befolyása.

Az idézett versben ismét a vallás formája és tartalma, test és lélek talányain elmélkedik a költő, ismét megpróbálja egyeztetni a két oldalt. A város – költészetében kivételesen – nem testet öltött pokol, vagy sivatag, amelyben holt lelkek bolyonganak. Az idők – köztük az emberi és az isteni idő – találkozásának helye. Tradíció. Mítosz, vagyis bizonyos alapvető értékek élete.

De nem város irodalmi értelemben, nem egyszerűen csak ábrázolt, önmagában érdekes valami, nem egyszerűen csak bizonyíték a Világ, sőt Isten létezésére. „Hit akkor van, amikor valaki észreveszi” – olvassuk *A világ. Naiv költemény* híres versének kezdetén. Miłosz városa nem látott és leírt tárgy, hanem látomások, jelenések, a történelem vagy Isten lényegébe való behatolások indítéka.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

ANDRZEJ STANISŁAW KOWALCZYK

MIŁOSZ, GIEDROYC, MIEROSZEWSKI ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM

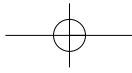
A magyar forradalom témája szorosan összefügg a lengyelországi helyzettel Jerzy Giedroyc¹ és Juliusz Mieroszewski² levelezésében. Október 26-án, amikor az egész országra kiterjedt a felkelés, a publicista Lengyelország szovjet megszállásának veszélyéről ír, és utal John Dulles október 23-án elhangzott szavaira, melyek szerint a Vörös Hadseregnek joga van a Varsói Szerződéshez tartozó államokban állomásozni. A *Kultura* illúziók nélkül ír a tragikus magyar eseményekről, Mieroszewski pedig ezt írja a szerkesztőnek november 4-én, amikor a szovjet tankok Budapestet ostromolják: „Hatalmas szerencsénk, hogy jelenleg Gomulka van hatalmon, nem pedig egy »forradalmi vezér«”. Rögtön ezután Nagy Imrét bírálja: „Magyarország hihetetlen politikai naivitásról tett tanúságot. Kényszerű választás elé állították a szovjeteket: Moszkva vagy elveszti egész Kelet-Európát, vagy vérbe fojtja a magyarországi felkelést”.

Mieroszewski *A magyar lecke* című cikket szenteli a forradalmi eseményeknek a decemberi *Kulturában*. A publicista csaknem kizárólag lengyel nézőpontból értékeli a katasztrófát, Gomulka támogatása mellett érvel, mivel a Moszkvától függő nemzeti kommunizmus, amely Varsó függetlenségét is garantálja, sok hasznot hozhat Lengyelországnak. „A magyar epopeia – írja Mieroszewski – a hősiesség és a példátlan, önfeláldozó vitézség példája. Sajnos ezek az erények nem helyettesíthetik a politikai tervezést és a józan értékelést. Magyarország néhány nap alatt kommunista államból demokratikus, semleges és koalíciós vezetésű országgá vált. Ha két év alatt valósítják meg ezt a programot, talán sikerrel járhattak volna. Az oroszok talán belementek volna a komolyabb engedményekbe is, de minden elfogulatlan megfigyelő számára világos, hogy sosem fogadják el a demokratikus kormányt és a szabad választásokat. Hiszen ha elfogadják a szabad választásokat Magyarországon – el kellene fogadniuk Lengyelországban is. Az Oroszországtól való elszakadás politikáját csak fokozatosan lehet megvalósítani, és az első lépés nem a szabad választás, hanem a hadsereg kivonulása. Nagy Imre engedett a tömeg nyomásának, és belevágott a szabadságjogokkal való drámai licitálásba, miközben a szovjet hadsereg lassan és szisztematikusan előzönlötte az országot.”³

Andrzej Stanisław Kowalczyk irodalomtörténész, esszéista, a XX. századi lengyel episztola- és esszéirodalom kutatója és szerkesztője. A Varsói Egyetem Lengyel Irodalom Intézetének munkatársa. Számos irodalomtörténeti monográfia szerzője, legutóbb Maria Dąbrowska és Jerzy Stempowski levelezését adta ki 2010-ben.

- ¹ Jerzy Giedroyc (1906–2000) lengyel emigráns publicista, politikus és emlékirat-szerző. A két világháború között a lengyel ifjúkonzervatív mozgalom résztvevője. A *Kultura* folyóirat és az Instytut Literacki kiadó alapítója. (A ford.)
- ² Juliusz Mieroszewski (1906–1976) lengyel újságíró és politikai publicista. A második világháború alatt Nagy-Britanniába emigrál. Innen ír a párizsi *Kultura* folyóiratba, elsősorban a kommunizmus és a lengyel politika témakörében. A *Kultura* hasábjain Jerzy Giedroyc-cal együtt kidolgozzák a lengyel politikai gondolkodásban korszakalkotó koncepciót, miszerint Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna függetlensége a lengyel függetlenség garanciája is egyben. (A ford.)
- ³ Mieroszewski: *Lekcja węgierska*. *Kultura* 1956, nr. 12/110. Mieroszewskinek nem voltak illúziói: „Kádár József (sic!) áruló, aki az agresszortól kapta a miniszterelnöki kinevezését. Ha a nyugati államok törvényesnek ismerik el a kormányát – akkor minden megkérdőjeleződik”.

Az emigráció legfontosabb célja ne a kommunizmus elleni harc legyen, hanem Lengyelország függetlensége. Fokozatosan kell közelíteni ehhez, mivel a forradalmi megoldás, mint azt a magyar példa mutatja, katasztrófával végződhet. Hamarosan még tovább megy Mieroszewski és Giedroyc, szövetséget kötnek a párt revizionistáival, és támogatják a lengyel demokratikus szocializmus építését. Így a budapesti október legalább olyan fontos szerepet játszott a *Kultura* híres evolucionista programjának a megalkotásában, mint a lengyelországi.

Novemberben Giedroyc Mieroszewskinek írt levelében megemlíti, hogy ki kellene adni egy dokumentumkötetet, „valamiféle magyar Fehér Könyvet, amely a maguk teljességében mutatja be az eseményeket”. A kiadvány *A magyar forradalom okai* címmel jelent meg Fejtő Ferenc szerkesztésében (ő szintén a *Kultura* munkatársa).⁴

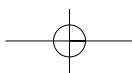
Még néhány évet kellett várni a *Magyarország* című antológia megjelenésére. 1959-ben Miłosz felvette a kapcsolatot a brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézetrel, részt vett a magyar forradalom harmadik évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi kollokviumon, és hozzájutott az intézet által kiadott *Études* című folyóirathoz. Javasolta a szerkesztőnek, hogy adjanak ki egy tematikus *Kultura*-számot, vagy akár egy teljes kötetet a magyar forradalommal kapcsolatos szövegekből. Kiemelt egy szerzőt, Kende Pétert, akinek az *Études*-ben megjelent, magyar történelemről szóló tanulmányát lebilincselőnek nevezte, mivel az „különösen fontos a lengyeleknek, akik szinte semmit sem tudnak Magyarország történelméről, pedig néha igazán meglepőek a párhuzamok (és az eltérések is)”. A posztkommunista Kende Péter „képes összekötni a szociológiát a történelemmel” (Miłosz levele 1959-ből). Miłosz a lengyeleknél is nagyobb revizionistáknak látja a magyarokat, mivel náluk ez nem érzelmi alapú. Giedroyc örömmel fogadta a tervet, a kötetbe Kende *Elmélkedések a magyar történelemről* című cikkét és Fekete Sándor Hungaricus álnéven közreadott *A magyar demokratikus népi forradalom néhány tanulsága* című írását⁵ is beválogatták.

Leginkább Miłosz szorgalmazta az antológia megjelenését, ezt a költő előszava is alátámasztja: „Különös helyzet készítetett arra, hogy összeállítsam ezt a kis kötetet. A lengyelek, bárhol is éljenek, bármilyen nézeteket is valljanak, hagyományosan szeretik a magyarokat, bár szinte semmit sem tudnak Magyarországról”. A tudatlanság részben a két társadalom kölcsönös elszigeteltségével magyarázható, amelyet a XIX. századi függő helyzet és a XX. század drámai eseményei okoztak. Ennek ellenére, írja Miłosz, „a magyar tragédia megrázta a lengyeleket, saját tragédiájukként élték meg”, „alig volt olyan lengyel költő, aki ne szentelt volna legalább egy többé-kevésbé átlátszó utalásokkal teli verset a forradalomnak”. Fontos motívum itt a vasfüggöny mögül érkező emigránsok szolidaritása, főként a volt kommunisták között, mert ők rendelkeznek a valóság politikai és társadalmi elemzésének képességével. Ebben nagyon mások, mint a nyugati emberek, akik általában semmit sem tudnak Kelet-Európáról. Ők unalmasnak találhatták a „Magyarország bonyolult történelméről, a társadalom rétegződéséről vagy a parasztok bevételeiről szóló aprólékos tanulmányokat. Minket viszont lenyűgöznek, mert állandóan lengyel párhuzamokra bukkanunk – és persze nem kevésbé érdekes különbségekre is”.

Mindkét ország orosz uralom alá került, ez csak fokozta az elszigeteltségüket, ugyanakkor – mondja Miłosz – az új rendszerben „kialakult a történelem iránti érzékenység”, amely különösen fontos a nehéz vagy vesztes időszakokban. „Bizonyos értelemben – írja

⁴ A Magyar írók „független köztársasága” (*Kultura* 1956, nr. 11/109) című cikkét az első oldalon közölte a krakkói *Życie Literackie* című lap 1956 novemberének végén. (A publicista és történész Fejtő 1938-ban emigrált Franciaországba; 1947-től 49-ig a párizsi magyar nagykövetség sajtóattaséja volt.)

⁵ 1959. november 8-án kelt a levél.

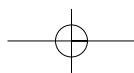
a költő – kölcsönösen egymásra vagyunk utalva, amennyiben rendbe akarjuk tenni a legfontosabb problémáinkat; összekötnek minket a közös hagyományok és a múltból örökölt hasonló társadalmi struktúrák. Ugyanolyan magányosak vagyunk a Nyugat és Oroszország között. Jugoszlávián kívül sehol sem próbálták ilyen erővel kibogozni vagy kettévágni a kommunizmus és nemzeti függetlenség gordiuszi csomóját. [...] A múlt fájdalmas emlékeivel való szembenézés nem lengyel sajátosság. A »Miért?« a magyar irodalomnak is az egyik meghatározó témája, már nagyon régóta”.

Végül az antológia harmadik, emigráns verseket tartalmazó részét kommentálva Miłosz arról beszél, hogy a magyar költészet „a néma bánatát jegyzi fel, sőt, a kétszeresen némakét, mivel sem a nyelvüket, sem az élményeiket nem érti meg a környezetük”. „Ennek ellenére ez a költészet mégis nekünk szól, sajnos nagyon is közel áll hozzánk. Mickiewicz sorait, a *Pan Tadeusz* epilógusát ismétli különböző változatokban: »Jaj nekünk, akik dögvész dúlta földünk / kínjától gyáván idegenbe szöktünk« (Rónay György fordítása). [...] A költészet tömören fogalmazza meg azt, amihez a prózának gyakran több kötetre van szüksége. Például ilyen mondatokban: »Mit szerettem ebben az országban? Talán a büszke embereket. Nevetve viselték el a szenvedést, de egy túsúrás is végezhető velük«. Minden olyan vezetőnek el kellene gondolkodnia a magyar nemzeti érzelmek kitörésén, aki félvállról veszi a megfoghatatlan tényezőket, amelyek nem szerepelnek a beszámolóiban és a grafikonokon.”

1957-ben gyakorlatilag megszűnt Giedroyc Magyarország iránti érdeklődése. A továbbiakban már nem is működött együtt a magyar emigráns körökkel. A szerkesztőnek fontosabb lett Közép-Európánál a Kelet: Ukrajna, Litvánia és Fehéroroszország. 1957-től Giedroyc olyan antológián dolgozott, amely az ukrán irodalmat és publicisztikát mutatta be 1917-től 1930-ig, vagyis azzal a korszakkal foglalkozott, amelyben az ukrán kommunisták az „ukrán szocialista út” tervén, a művészek pedig a szovjetizálástól és oroszosítástól mentes ukrán kultúrán dolgoztak. Az lett volna az antológia szerepe, hogy a Moszkva elleni harc újrakezdésére buzdítsa a kijevi és lvivi ukránokat a nemzeti identitás nevében. 1959 szeptemberében jelent meg a terjedelmes, több száz oldalas, *Szétlőtt reneszánsz* című kötet. Tehát ha Miłosz maga nem szorgalmazza, sosem jelenik meg a *Magyarország* című kötet. Miközben Giedroycot lefoglalta a keleti terv, és a maga romantikus ukrán narratíváját építette, elhanyagolta azokat a népeket, amelyekkel sokkal több történelmi szál köti össze Lengyelországot, mint az ukránokkal, a fehéroroszekkel vagy a litvánokkal. Miłosz nem igazán értette Giedroyc keleti vonzalmait, és elhibázottnak tartotta sok politikai tervezetét. Leginkább a Szovjetunió összeomlásában kételkedett, pedig Giedroyc ebben mindig bízott. Miłosz amúgy is óvakodott a politikai publicisztikától és az úgynevezett politikacsinálástól. Az irodalmat és a filozófiát állította szembe a politikával és az emigráns politikálással, abban a meggyőződésben, hogy ezek jelölik ki a jövő szempontjából meghatározó területeket.⁶ Ez a *Magyarország* című antológiában is érzékelhető. Lemondott a publicisztikai, polemikus és az aktualitásokhoz kötődő szövegekről. Ehelyett olyanokat válogatott össze, amelyek kritikusan mutatják be az ország XX. századi helyzetét; olyan szenvedélyes, ihletett és ragyogó szövegeket, amelyekkel számos ponton vitába is lehet szállni. Azt is meg kell mondanom, hogy ezek az írások kiállták az idő próbáját, a remek lengyel fordításoknak köszönhetően máig érdeklődéssel és nagy élvezettel olvassák őket. Ugyanezt mondhatjuk el az antológiában szereplő versekről is, amelyek egyéni sorsokon keresztül mutatják be a nemzet történetét.

TEMPFLI PÉTER fordítása

⁶ Lásd Miłosz Giedroycnak írt 1962. július 30-i levelét.

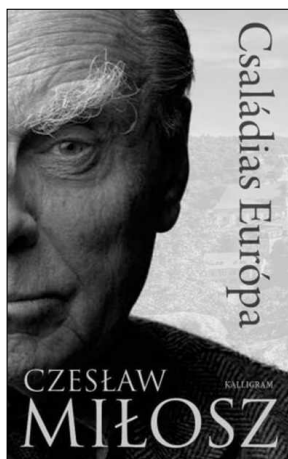
TAKÁTS JÓZSEF

CZESŁAW MIŁOSZ TANULÓ- ÉS VÁNDORÉVEI

Czesław Miłosz: Családias Európa

Franciaországi emigrációja idején, az 1950-es években, nem sokkal világhírű *A rabul ejtett értelem* című esszékötete megjelenése után, nem sokkal Amerikába költözése előtt írta Czesław Miłosz teljes terjedelmében magyarul most, Pálfalvi Lajos szerkesztésében megjelent *Családias Európa* című szellemi önéletrajzát. 2011-ben, születésének századik évfordulójára három új könyve is megjelent a szerzőnek magyarul: vallási témájú esszéi a *Metafizikai pauza* című kötetben, *A lengyel irodalom története* című terjedelmes, eredetileg angol nyelvű közönség számára írt műve két kötetben, s végül a *Családias Európa*, amelynek egyes fejezetei már olvashatók voltak magyarul Miłosz első válogatott esszékönyvében, az 1988-ban Bojtár Endre által összeállított, 1993-ban kiadott *Szülföldem, Európa* címet viselő gyűjteményben. Ahogyan annak idején, most is a Kalligram volt a szellemi önéletrajz kiadója. A magyar Miłosz-centenáriumról csak egy új válogatott verseskötet kiadása hiányzott: a Nobel-díj hatására a nyolcvanas években megjelent vékonyka könyvet ki lehetett volna egészíteni későbbi művekkel, új fordításokkal, s bele lehetett volna illeszteni például – maradványként a Kalligramnál – abba a remek, költői életművet bemutató, jelöletlen sorozatba, amelyben az elmúlt években Herbert, Holan, Kavafisz, Pessoa gyűjteményei is megjelentek.

Ezekkel a most megjelent kötetekkel a közelmúlt világirodalmából Czesław Miłosz lett a legtöbb magyarra fordított esszével rendelkező szerző (amiért le a kalappal fordítói, szerkesztői, kiadói előtt!), hiszen az eddig említettek túl két további kötete (*A kétségbeesés méltósága, Az Ulro országa*), s több, folyóiratban és antológiában megjelent tanulmánya is olvasható a nyelvünkön. A nyolckötetnyi lefordított esszé azt sugallhatja a magyar olvasónak, hogy Miłoszt az értekező próza mesterének kell tekinteni, holott mindenek előtt költő volt, emigráns litván kollégája, barátja, Tomas Venclova szerint a 20. század legnagyobb költőinek egyike, csak Kavafiszhoz, Eliothoz, Audenhez mérhető nagyság. Pálfalvi Lajos így írt 1990-ben kiadott (magyarul nem olvasható) *Rok myśliwego* című naplójáról: „a nyolcvanas években – mint Gombrowicz húsz évvel azelőtt – Miłosz is létrehozta életművének sajátos rendszerét: ennek középpontjában a költészete áll (mint Gombrowicznál a regények és a drámák), ezzel bensőséges kapcsolatban állnak a Swedenborgon, Blake-en át Oskar Miłoszig folytatódó hermetikus ha-

Kalligram Kiadó
Fordította Bojtár Endre és Cservenits Jolán
Pozsony, 2011
288 oldal, 2990 Ft

gyományról szóló esszék”. A lengyel írónak ez az életműépítő stratégiája talán már 1980 előtt is működött, s értekező prózai életműve részben költői munkássága magyarázatául íródott.

A *Családias Európa* elsőként 1958-ban jelent meg folytatásokban, Párizsban, a lengyel emigráció legtekintélyesebb politikai-irodalmi havi folyóiratában, a *Kulturában*, majd 1959-ben kötetben is. A mű címe nemcsak magyarul bizonyult változékonyak: noha lengyelül maradt a *Rodzinna Europa* cím (ebből lett magyarul előbb a *Szülföldem, Európa*, majd a *Családias Európa*, de lehetett volna „Családi Európa” is), franciául már *Une autre Europe* (A másik Európa) címmel jelent meg. A francia címadás többet elárul a mű tartalmáról, mint a lengyel vagy a magyar, hiszen a könyv egy kelet-európai ember élettörténetén keresztül a „másik Európa”, azaz Európa keleti felének sajátos világáról, Nyugat-és Kelet-Európa különbségéről szól. A *Rodzinna Europa* példányai átjutottak a vasfüggönyön. Mint nemrégiben hallottam Andrzej Franaszek – Miłosz életrajzírója – előadásában Budapesten, az életműről rendezett konferencián,¹ például Maria Dąbrowska, a nagy lengyel írónő 1961-ben lenyűgözve olvasta a könyvet, s szerzője legkiemelkedőbb művének nevezte naplójában. Magyarországra az első részlete 1985-ben érkezett el: a *Máshonnan Beszélő* szamizdat kiadványa közölte egyik legjobb, „Oroszország” című fejezetét; én is ott találkoztam vele először.

Czesław Miłosz valószínűleg már az ötvenes évek végén is az első számú lengyel költőnek számított – vagy legalábbis az első egyikének. Bojtár Endre meséli a költő művei magyarországi publikálásának történetében, hogy amikor 1964-ben első tanulmányútján járt Varsóban, s a felől kérdezte a megismert lengyel irodalmárokat, hogy ki a legjobb élő költő, illetve prózaíró, akkor Miłoszt, illetve Jerzy Andrzejewskit nevezték meg a legtöbben. Ám míg a *Hamu és gyémánt* szerzője műveinek fénye, azt hiszem, megkopott az elmúlt évtizedek alatt, Miłosz alkotásainak híre, különösen 1980-as Nobel-díja után, növekedett. Ismerői szerint időskori, részben már újra Lengyelországban, Krakóban írt költészete éppoly magas rendű, mint a korábbiak, s néhány általam is ismert kései költeménye, az *Orpheusz és Euriüdiké* vagy a *Teológiai traktátus*, az öregkori költészetnek a magyar irodalomban nem ismeretes modelljét mutatja fel.

A mostani magyar kiadást a szerző 2001-ben írt előszava vezeti be, felidézve a mű megírásának idejét, az ötvenes évek francia szellemi közegét, amely alig valamit tudott Európa keleti feléről, s nem is igen érdeklődött iránta. A *Családias Európa* nyugat-európai közönség számára, ám dacból írt könyv, emeli ki Miłosz az előszóban: „nem akartam tetszeni nekik [a párizsiaknak], ellenkezőleg, azt akartam kinyilvánítani, hogy keleti vagyok és idegen”. „Amikor belekezdtem a *Családias Európába*, jobban akartam hangsúlyozni, hogy szemben állok az ő kulturális köreikkel.” Milyen kulturális körökre céloz? Elsősorban, azt hiszem, baloldaliakra, amelyek, mint írja, a Szovjetuniót a „világ leghaladóbb államának” látták, s hidegháborús propagandaműnek ítélték *A rabul ejtett értelem* című könyvét (1953), emigrációja után írt első nagyobb művét, amely négy lengyel író portréján keresztül igyekszik megválaszolni a kérdést, miért csatlakoztak a kommunista párt-hoz a szovjet uralom alá eső országokban egyes értelmiségiek.

A *Családias Európa* cím (magyarul legalábbis) félrevezető; a „családias” jelző nem „meghittet”, „otthonosat” jelent, hanem egyszerre foglal magában odatartozást és idegenséget. A kötet bevezetése oldja fel a cím jelentését: Európa eszerint olyan család, amelynek a nyugati tagjai számon tartják egymást, még ha veszekednek is néha, ám messzi keleti szegény rokonságukat alig ismerik, s lenézik őket. A könyv fő témája egy kelet-európai ember viszonya a Nyugathoz, amelyet egyszerre tekint sajátjának és idegennek; olyan emberé, aki kelet-európai akar maradni Nyugaton befogadva is. „Ebben a könyvben magam-

¹ Az előadás írásos változata e számunkban olvasható. (a szerk.)

ról mesélek, írásaim mégsem vallomások” – olvashatjuk a kötet előszavában. Az előszóban Miłosz el is határolja könyvét a vallomás műfajától, az őszinteség színrevitelétől: „igyekszem távolságot tartani magammal szemben, példaként hozom föl, történelmi vagy nemzedéki objektumnak tekintem magam”. Olyan memoár tehát a *Családias Európa*, amelynek csak nagyon ritkán tárgya elbeszélőjének magánélete, magánérzelmei: például szinte csak véletlenül értesülünk a feleségével való megismerkedéséről. Ennek részben az az oka, hogy szellemi önéletrajzról van szó, elbeszélőjének gondolati tájékozódását előtérbe állító alkotásról, részben pedig az, hogy objektív emlékiratról: olyan tapasztalatok megformálásáról, amely sokaké volt, nemcsak a szerzőé: a harmincas évek vilnai egyetemistáié, fiatal baloldali értelmiségieie, a második világháborút átélő varsói lengyeleké.

Am a *Családias Európát* akár nevelődési regény-változatként is olvashatjuk, hiszen az önnön életét vizsgáló elbeszélő arra kíváncsi elsősorban (különösen a könyv első felében), hogy mi alakítja ilyenre vagy olyanná az emberi jellemet, s erre általános válasza úgy hangzik, hogy a táj, ahol gyerek volt, a család története, osztályának mentalitása, gyerekkorának eseményei, iskolai tapasztalatai, ifjúságának politikai közege stb. A mű egymásra következő fejezetei ezeket a jellemalakító tényezőket veszik sorra. Ahogyan a nevelődési regényekben nem egyenes vonalú a hős fejlődése, s egyidejűleg nem, csak utólag látható be, hogy az egyes eseményeknek, tapasztalatoknak mi az értelme az ember életében, ugyanígy a *Családias Európában* is csak utólag, a nevelődési folyamat végpontjáról, azaz a szellemi önéletrajz írásának helyzetéből látható, mi mit eredményezett. Íme egy példa: mivel Miłosz apja mérnökként a cári birodalomnak hol egyik, hol másik végében dolgozott, a család gyakran költözködött. „Sokszor egy furgon volt az otthonunk, máskor egy katonai szerelvény, számovárral a padlón, amely fölborult, amikor váratlanul elindult a vonat. A letelepedettségnek ez a hiánya, hogy minden ideiglenes”, a felnőttkori alkotót ekként befolyásolhatta a szerző szerint: „talán ez az oka annak, hogy semmibe veszem az államokat és rendszereket.”

S e „nevelődési regény” egyben „utaztató regény” is: a hős gyermekkorában családjával bejárja a cári birodalmat, egyetemistaként nyugati utazásra indul, a második világháború idején Vlnából Varsóba szökik, a háború után diplomataként Amerikába kerül, majd 1950-ben Lengyelországból Nyugatra emigrál. A tér gyakran többet megmagyaráz az ott élő emberből, közösségből, mint az időszak, amelyben élnek, mondja az elbeszélő. A *Családias Európa* kiinduló helyszíne Litvánia, amely a könyvben egyrészt a kereszténység számára utolsóként meghódított európai terület, kiismerhetetlenségét máig őrző legendás föld, másrészt kevert, soknyelvű, sokkultúrájú, a külső hódításoknak mindig kitett világ, harmadrészt pedig a katolikus és a pravoszláv kereszténység civilizációs határvidéke. Innen teszi utazásait a hős előbb keletre, mélyen be az Orosz Birodalomba, és nyugatra, a számára elsősorban Párizst, Franciaországot jelentő Nyugat-Európába, később tovább, Amerikába, s ezzel nem egyszerűen városokat, tájakat ismer meg, hanem egymástól eltérő, s egymás számára nagy részben érthetetlen civilizációkat.

Bár a hős utazásai idején telik a történelmi idő is, például a cári birodalom helyére szovjet birodalom kerül, Miłosz mégis jelentős állandóságot, folytonosságot tulajdonít „kulturális földrajza” nagy tömbjeinek: Oroszországnak, a Nyugatnak, Amerikának. Különösen az orosz és a lengyel kultúra lényegének megragadására törekvő részek (a „Katolikus nevelés”, illetve az „Oroszország” című fejezetekben) hasonlítanak a 20. század húszas-harmincas éveiben divatos, Ortega y Gassetől Prohászka Lajosig sokak által művelt nemzetkarakterológia alkotásaira. Miłosz tudatosan választott olyan szélességű szemszöveget, amelyet már régóta nem tanácsos alkalmazni a differenciálódott humán tudományokban: „Amikor még nem akadályozták az országok és civilizációk leírását az apró területekre fölparcellázott tudomány tilalmai, a szerzők, rendszerint utazók, nem becsülték le a háztető hajlásszögében, az ekeszarv ívében, a gesztusokban és a szólásokban megalvadó

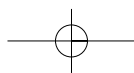
időt.” A tudományok fejlődési logikája és a nemzetkarakterológiák gonosz politikai felhasználása vezetett oda, hogy a „civilizációk értékelése” kiszorult az elfogadott szellemi törekvések közül, írja Miłosz, abban bízva, hogy egykor újra vissza fog oda térni.

A *Családias Európa* hőse számára Oroszország mindenestül idegen és fenyegető világ, és nem csak az állama, hanem még a költészete is. A nyelvéből is egy „önmagába zárt civilizáció különleges idegensége” érződik, írja. Rendkívül érdekes passzusokat olvashatunk az Oroszország-fejezetben Puskin költői nyelvéről, a lengyel és orosz nyelv emberképének különbségéről stb. – a végső tanulság azonban nem változik. Az orosz–lengyel határ nem két nemzeti kultúrának, hanem két, egymástól alapvetően idegen civilizációnak a határa. Akik a határ innenső, nyugati keresztény felén élnek, mégiscsak azonos civilizációs családhoz tartoznak, még ha szegény rokonok is. A lengyel kultúra sajátosságát az adja, hogy máig megőrizte élő kapcsolatát civilizációjának déli központjával, Rómával (ellentétben az északi protestáns államok kultúráival). „Az egész lengyel kultúra a Vatikán vonzáskörében fejlődött”, s katolicizmus és nemzeti történelem szimbiózisából sajátos kulturális következmények adódtak: például a közösségi felelősség gondolatának erőssége az egyén iránti felelősség rovására.

A könyv hőse azonban nemcsak az oroszokkal találkozva került idegen világba, hanem a Nyugattal találkozással is. Itt persze nem vallási-civilizációs határt lépett át, csak a keleti, „silányabb Európa” határát, amelynek a túloldalán minden ismerős volt, csak rendezettebb, szebb, tisztább, gazdagabb, mint odahaza. Érdekes, hogy a Nyugattal való találkozás a fiatal Miłosz számára egy csehországi kisvárosban kezdődött. A civilizált világba tévedt csodálkozó „vadembernek” nevezi huszoneves önmagát, aki természetesen Párizsba igyekezett és frankomán volt (mint maga a lengyel kultúra is). Magyar olvasónak Szűcs Jenő történeti esszéje, a *Vázlat Európa három történeti régiójáról* juthat az eszébe a fiatal Miłosz keleti és nyugati határátlépéséről olvasva, bár a lengyel esszéíró erősebb kontúrokkal rajzolta meg a maga térképét, mint a fokozatokat feltételező történész. Sok évvel később Nobel-díj beszédében Miłosz hangsúlyozta, hogy közép-európaiként veszi át a díjat; későbbi előadásaival egyik elindítója lett a nyolcvanas években kialakult nevezetes nemzetközi írói Közép-Európa-vitának. A *Családias Európát* e vita összövegeként is olvashatjuk, noha még nem használta a Közép-Európa kifejezést.

Az előző bekezdésekben túlzottan a mű által színre vitt nagy civilizációs tömbökre irányítottam a figyelmet, holott a könyv ismertetett fejezeteiben nemcsak a földrajzi és kulturális tér változik, hanem a hős is. A *Családias Európa* „nevelődési regényének” kulcsfejezete e szempontból a „Katolikus nevelés” című, amely a vilnai egyházi iskolában töltött évekről szól. E fejezet meglepetéssel szolgálhat Miłosz azon magyar olvasóinak, akik ismerik esszéit, különösen *Az Ulro országa* racionalizmusbírálatát, tudománykritikáját és a vallási képzelet modern kori hanyatlásáról szóló megállapításait. A „Katolikus nevelés” című fejezetből ugyanis kiderül, hogy mindazok a dilemmák, amelyek felnőttkori gondolkodásának (s részben költészetének) középpontjában állnak, ide, a vilnai iskolába nyúlnak vissza, a kisdíák belső vívódásaiba, s két meghatározó tanárának szellemi küzdelmébe. A világ magyarázatára alkalmas két zárt, egymással szemben álló rendszert, a vallását és a természettudományt jelentette meg a diákok számára e két nevelő, az emberben lévő gonoszra, a világban működő ördögre figyelő hittantanár, s a humanista, a tudomány iránt elkötelezett latintanár. Vitájuk, amely az akkor természettudósoknak készülő, vallása ellen lázadó, de a világra állandó (vallásos) csodálattal néző kisdíák belső vitája is volt, jelenvaló maradt Miłosz számára egész életében.

A „vallás vagy természettudomány” vita sok 19–20. századi tanult nemzedék számára volt megrázó erejű; de talán már csak volt, s nem jelenlévő vita. Nagyon is aktuális olvasmányá válhatnak viszont a mai magyar olvasó számára a *Családias Európában* a harmincas évek lengyel nemzeti jobboldaláról szóló részek. Miłosz antinacionalista szerző

(„allergiás lettem mindarra, aminek »nemzeti« szaga van”, írja), aki számára a nacionalizmus egyneműsítő kultúrája előtti soknyelvű, sokkultúrájú, kevert világ a rokonszenves, amelyben gyermekkorában Litvániában felnőtt. Olyan fiatal entellektüelként jeleníti meg magát könyvében, aki a harmincas években mindvégig baloldali közegben élt, ám mindvégig a kommunizmus csábításának ellenállva. Túlzottan leegyszerűsítettnek tűnt számára a haladó-ateista világnézet: mint a „csapd le csacsi” egy sakkozó számára, írja. S miközben egyetemista társaival nagy kirándulásokon a marxizmus klasszikusait olvasta, mindvégig vallásos maradt, „a lelkem mélyéig katolikus”, aki bensőjében „őrizte az egyház egész történetét”. Ellentétes érzelmek, érvek, elkötelezettségek sűrűjében élt, „és a szenvedélyek úgy rángattak, hogy majd kibújtam a bőrből”, írja akkori önmagáról.

A harmincas évek Párizsába már baloldali, modernista költőként érkezett az ifjú. Az ott töltött idő legfontosabb találkozása számára idősebb rokonával, Litvánia párizsi nagykövetségével, a francia nyelvű költővel, Oscar Miłosz-sal kialakult kapcsolata lett. Oscar Miłosz rendkívül fontos szerepet tölt be a lengyel költő önértelmezésében; sokat mondó, hogy még Nobel-díj beszédének jelentős részét is az ő hatásának és méltatásának szentelte. Eszerint Oscar Miłosz vezette el antimodernista költészetfelfogásához, a vallási képzelet hanyatlásának nagy témájához, a természettudományos világmagyarázattal versengő svéd gondolkodóhoz, Swedenborghoz, ahhoz a gondolatvilághoz tehát, amellyel *Az Ulro országában* találkozhatunk. Czesław Miłosz emlékezés- és reményközpontú költészete és költészeteóriája persze sokkal inkább egy másik „találkozás”, a második világháború szovjet és náci megszállás alatti városaiban, különösen a háború végére földig rombolt Varsóban átéltek hatására alakulhatott ki.

Miłosz nem folyamatosan, hanem nagy kihagyásokkal beszél el az életét a *Családias Európában*: nincs szó a könyvben (vagy csak nagyon áttételesen) például az emigrálás okozta megrendüléséről; erről csak Andrzej Franaszek életrajzában olvashatunk: két ropant érdekes fejezetét a Nagyvilág 2011/9–10-es Miłosz-száma közölte. Az emigrálás élménye helyén a kötetben „A Tigris” című zárófejezet áll: portré egy lengyel kommunista filozófusról, akit ismerősei Tigrisnek neveztek, s aki valamivel azelőtt, hogy Miłosz emigrált és Franciaországban rekedt, visszatért Párizsból Varsóba. E zárófejezetet szerkezeti hibának látom: „A Tigris” inkább illett volna *A rabul ejtett értelem* négy portréja mellé, mint ide. S nemcsak ide nem illő, egy szellemi önéletrajz végére, ez a másvalakiről írt fejezet, hanem hamisnak, sikerületlennek is tűnik. Nemigen lehet elhinni a bemutatott férfiről, hogy briliáns elme, ha egyszer lapos ideológiákat hangoztat, hogy nagyszabású alak, ha a formátumát a varsói pártiskolán véli kiteljesíthetni.

A zárófejezet részben mégis be tudja tölteni lezáró funkcióját, mert egy hosszabb bekezdésében újra felidézi a *Családias Európa* cím bevezetésbeli értelmezését, s e bekezdésben önnön céljához, értelméhez vezeti el elbeszélő-hősének nevelődéstörténetét. Az Amerikából visszatérő elbeszélő-hős, aki idegennek, mert emlékezetmentesnek és ridegen pénzközpontúnak találta az Egyesült Államokat, Nyugat-Európában mégiscsak saját világra ismer: „Ölelő karjaiba vett, magához szorított Európa, enyhülést adtak a régi nemzedékek kezéből kikerült faragott kövek...”, bekapcsolták a hangomat régi felhívásai és fogadalmi közé, bár lázadtam kettészakadása és betegsége ellen. Ez azért mindennek ellenére családias Európa.” A francia dombokba immár bele tudta látni a litván tájakat, a Quartier Latin utcáiba Vilna utcáit: ha a politikai valóságban nem is, benne egészzé nőtt össze a kettéosztott földrés, leszoktatva lassanként a száműzetés kínjairól.

L Á S Z L Ó E M E S E

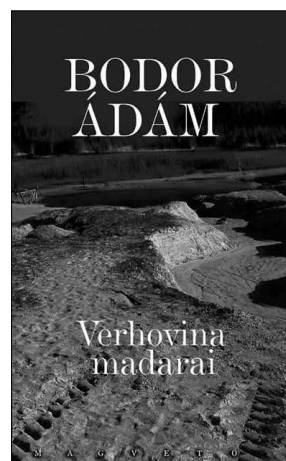
„LASSAN MÚLÓ BÁNATOS NAPOKRA”

Bodor Ádám: Verhovina madarai

Bodor Ádám tizenkét évvel második, a kritika által nem túl nagy lelkesedéssel fogadott regénye, *Az érsek látogatása* után új prózakötetet tett közzé, a *Verhovina madarait*, melynek megjelenése a tavalyi év egyik fontos irodalmi eseménye volt. Azt már a könyv egyes részleteinek folyóiratbeli közléseiből is világosan lehetett látni, hogy az újonnan született elbeszélések nyomasztó atmoszférája, a különös-irracionális gondolkodásmódú, jellegzetesen Bodor Ádám-i hősök és a kiszámíthatatlan, olykor egészen abszurd cselekményszövevényes a szerző korábbi műveinek világát idézi föl. Az új könyvben az eddig különálló elbeszélések összefüggéseit és egymáshoz való kapcsolódásuk módját látva még inkább egyértelművé vált, hogy a *Verhovina madarai* a jól látható tematikai egyezéseken túl nagyon karakteres poétikai, elbeszéléstechnikai és strukturális hasonlóságokat mutat a két megelőző regénnyel, a szerző igazi magyarországi népszerűségét meghozó *Sinistra körzettel* (1992) és *Az érsek látogatásával* (1999). Kikerülve azokat a könyv műfajára vonatkozó kérdéseket, amelyek mindig is a Bodor-életmű recepciójának egyik kényes pontját alkották (eleinte azért, mert a rendkívül tömör, szűkszavú, mégis egyedülállóan komplex novellák és novelláskötetek betetőzéseként a kritika implicit módon a regényműfajt kérte számon a szerző életművén, később pedig éppen a regények regényszerűtlenségét tette szóvá), először néhány szembeszökően rokon vonásra hívnám fel a figyelmet az előző két regény és a *Verhovina madarai* között.

Mindhárom könyvben egy olyan (ál)hierarchikus, militáns jellegű társadalom képe rajzolódik ki, amelyet kívülről nézve ésszerűtlen mechanizmusok működtetnek, viszont a szereplők magától értődő természetességgel találják meg benne a helyüket. Szinte közhelynek számít, hogy Bodor műveiben diktatúrák társadalomrajza körvonalazódik, amelynek elutasítása és kemény kritikája éppen elviselhetetlenségig szenttelen ábrázolásában válik nyilvánvalóvá. Azért is hathatnak Bodor írásai olyan elementáris erővel, mert hősei a valós vagy a valósként vizionált zsarnoki önkény szükségszerűségét, megkérdőjelezhetetlen örökérvényűségét annak abszurditása, defektjei, sőt még önfelszámolása ellenére is axiómaként fogadják el. *Sinistra*, Bogdanski Dolina (*Az érsek látogatása*) vagy Jablonska Poljana (*Verhovina*) hermetikusan zárt, legalábbis zártnak tűnő terek, ahova külső eseményeknek még a híre sem igen jut el, ezért is maradhatnak meg az itt lakók mozdulatlanra merevedett struktúráik között. Ezekben a nehezen megközelíthető, mitikus idegenséget sugárzó terekben egészen archaikusnak tűnő, olykor primitív-állatias életformák között ragadtak meg az

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2011
256 oldal, 2990 Ft

emberek, miközben például a *Verhovina madarainak* eseményei egyértelműen a huszonegyedik században zajlanak.

A diktatúra ábrázolásához kapcsolódóan rokon vonásnak tekinthető a történetekben az is, hogy a helyszínek mindegyike valamifajta büntetőtelepként működik, ahova meghatározatlan bűnök elkövetése miatt kerülnek a szereplők. Érdekes, hogy börtön sem Sinistrán, sem Jablonska Poljanán nem található (az egyik helyen folyamatosan épül, a másikon pedig leégett), ehhez képest viszont a telep egészében képes betölteni egy nagy kiterjedésű börtönbarakk funkcióját. Jablonska Poljana lakosai közül például többen, így az Adam nevű én-elbeszélő is, a Monor Gledin-i javítóintézetből lettek kiválogatva, hogy a telepen Anatol Korkodus brigadéros felügyelete alatt valamifajta átnevelésben részesüljenek. Más kérdés, hogy az átnevelés igencsak kétséges, mert gyakran a gyerekeket, ahogy megérkeznek, szélnek is eresztik. Viszont érdekes módon ez a céltalan gyerekinvázió azután is folytatódik, hogy a brigadéros már rég halott. Büntetőtábor működik a Jablonska Poljanával szomszédos Nikolina/Kolina telepen is, ahol a kicsapongó életmódjuk miatt száműzetésre ítélt asszonyokat tartják fogva. Őrzésükkel az a Madám Karabiberi körzeti komisszár és apácai vannak megbízva, akik kísértetiesen hasonlítanak a Sinistrán tevékenykedő Coca Mavrodin ezredesre és annak sűrű gúnárjaira. De párhuzam vonható aközött is, ahogyan Jablonska Poljanán a gyilkossággal vádolt lakatos Augustinékát, Sinistrán pedig a rejtélyes tunguz náthában megbetegedőket házi őrizetben, illetve vesztőház alatt tartják. Egyáltalán a betegség megtorlandó bűnként való ábrázolása nagyon is fontos szerepet játszik Bodor Ádám történeteiben. A különös elnevezésű járványok azonban nemcsak egy, a közösségből eltávolítandó és kiirtandó állapotként jelennek meg, hanem egyszersmind cselként bevethető eszközt is jelentenek a hatalom demonstrálásához: Anatol Korkodust az állítólagos októberi nyálkór miatt zárják karanténba Nikolinán, hogy időt nyerve közben Jablonska Poljanán meg lehessen semmisíteni naplófeljegyzéseit és iratait; Sinistrán pedig Coca Mavrodin hatalomátvételekor egyszerűen kihirdetik, hogy elmarad a járvány, és megsemmisítik az oltóanyagot.

Nyilvánvaló azonban, hogy alapvető különbségek vannak az előző két könyv és a *Verhovina madaraiban* ábrázolt diktatórikus társadalmi rend között. Az új kötetben egy kifáradt, már alig vegetáló rendszer lassú önfelszámolását kísérhetjük nyomon, ahol elmosódnak a határok irányítók és irányítottak között, kiszámíthatatlanná válnak az érdekek és a célok. „Anatol Korkodus egy ideje sejtette, hogy valaki szemet vetett a Jablonka forrásvidékére, és itt ér véget majd az ő pályafutása is, hamarosan vége lesz itt mindennek, ami ide kötötte, mégis úgy végezte a dolgát, mintha nem az enyészetnek, hanem az örökévalóságunknak dolgozna.” (40.) Észrevétlenül megszaporodnak a szövegben az elbizonytalanító határozatlan névmásokkal (valaki, valamiért, valahogyan) teli mondatok is, hiszen a szereplők alapélménye, hogy ismeretlen erők rendelkeznek a sorsuk fölött, és irányítják az életüket. A beszédmód azonban nemcsak a mitikus milió megteremtése miatt válik sejtelmesen lebegővé, ahogy az például az Anatol Korkodus halálát követő nap reggelén Balwinder és Adam beszélgetésében feltűnik, hanem olyan önreflexív közlések alkalmával is, amelyek a szereplők konkrét élethelyzetére vonatkoznak: „Valaki gondoskodik rólunk azzal, hogy tőlünk ezt a sok hasznavehetetlen dolgot megveszi. De egy napon, ha már nem kellünk neki, abba fogja hagyni. Soha nem fogjuk megtudni, ki volt, és mit akart.” (228.) Vagy egy másik alkalommal: „Várjuk, hátha jön valaki. (...) Hátha jön valaki, és megmondja, mi végre vagyunk itt. Vagy nem jön ide többet senki. Igazából csak az idő múlását várjuk.” (215.) Jablonska Poljanán ritkábban találkozunk olyan hátborzongató, direkt kegyetlenkedésekkel, mint Sinistrán vagy Bogdanski Dolinán, hiszen nincs, aki intézkedjen: a telep látszólagos vezetője, Anatol Korkodus állandóan gyengélkedik, leginkább ruhástól az ágyat nyomja, vagy élő hajas babáját, Roswithát fésülgeti, míg az meg nem szökik tőle. Kiderül azonban, hogy nincs is szükség marcona irányítók ember-

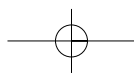

telen intézkedéseire, hiszen a szereplők önmaguk hóhéreként végzik el helyettük is a piszkos munkát: Augustinék felakasztják magukat, mielőtt a vizsgálóbíró elé állítanák őket, Edmund Pochoriles pedig, akárcsak Béla Bundasian a *Sinistra körzetben*, felgújíttja magát, amikor elérkezik az ideje, vagyis meglátja a legendás N betűt, amely Jablonska Poljanán a halál jele.

Hogy kinek a kezében is összpontosul tehát a hatalom, nem lehet tudni. Látható azonban, hogy az önkényeskedés, amely ebben a könyvben is mint zsigerekbe ivódott alapvető emberi magatartásforma mutatkozik meg, újból és újból érezteti jelenlétét. Jablonska Poljanán rettegnék az idegenektől, mert ismeretlennek és félelmetesnek hitt változásokkal hozzák összefüggésbe a megjelenésüket. Amikor Damasskin Nikolsky prokurátor először tűnik föl a telepen, ijedtében mindenki az árnyékszékre menekül. Ugyanilyen félelmet vált ki a névtelen lóarcú idegen megjelenése is, akitől Anatol Korkodus hiába kéri jól beidegződött mozdulattal a papírjait, az nem egyszerűen megtagadja az engedelmességet, hanem magát a kérést is inadekvátnak tekinti. „Amikor Anatol Korkodus a papírjait kérve megállt előtte, éppen csak megemelte fejét, csodálkozó fintorral bámult rá: Ugye viccelsz! Én sem kértem a tiedet, nem igaz? Hagyj békén, ha nem látnád, éppen elmélkedem.” (79.) Korkodus azzal sem ér el nagyobb eredményt, amikor Klara Burszent az idegenek utáni kémkedésre szólítja föl, aki gondolkodás nélkül nemet mond neki, sőt utalást tesz a brigadéros félelmeinek állandó tárgyára is. „Nem árt, ha a brigadérosnak is megfordul a fejében, hogy bizony, nem kizárt, valakik megalkudtak a fejünk fölött. Itt lakunk ugyan, de a föld alattunk már rég nem a miénk.” (81.) Mindenesetre tehát Jablonska Poljanán is ismertek azok a tekintélyelvű, erőszakos rendszabályozási formák, amelyek Sinistrán és Bogdanski Dolinán használatosak, de az új regény hősei ezeket már nem képesek alkalmazni. Ezt mutatja az is, ahogyan Daniel Vangyeluk az Augustin-házaspár fogva tartásának módjára reflektál, amikor Adam elvezeti őt a bedeszakázott ház előtt: „Csináltak valamit, vagy néha csak úgy bezárjátok őket?” (12.)

Egy olyan fantomoktól tartó közösség végnapjainak lehetünk tanúi, amely lassan saját magát pusztítja el. Anatol Korkodus halála után minden Jablonska Poljanára vetődő idegent valamiképpen eltávolítanak: Balwinder „gyilkosából”, a fiatal pópából csak egy megpörkölődött csizmatalp és egy akatáska marad; a magyar katonatiszt – akit Klara Burszen évtizedekig várt – megérkezése után a kisasszony a sírban végzi; míg a reniten-sen viselkedő Steliannak láncfűrésszel mennek neki a Jablonkát körbevevő Néma erdőben. A vérfagyasztó események érdekessége, hogy az olvasó egy csepp vért sem lát közvetlenül Jablonska Poljana hőseinek kezéhez tapadni: az eseményekről való utólagos beszámolók ugyanis mindig homályos mesékkel fedik el a részleteket. Sőt néha mintha a brutális halálesetek gondolatával csak eljátszanának a szereplők – megtörténésüket senki nem látja, ebből is következik, hogy mitikus narratíva alakulhat ki körülöttük, mint Anatol Korkodus vagy Edmund Pochoriles eltűnése körül. Egyetlen halálesetnek (a Jablonska Poljanát felmérő, idegen fényképészének) lehet csak közvetlen szemtanúja az olvasó, de még abban az esetben is hangsúlyozzák, hogy az áldozathoz, aki a telep kettes számú termálforrásába fulladt bele, egy ujjal sem nyúlt hozzá a „tettes”.

A telepen történő szörnyűségek ellenére a Jablonska Poljanára érkező idegenek, akárcsak az itt lakók, megszállott mazochizmussal ragaszkodnak a maradáshoz, ha el akarják küldeni őket. Egyedül a javítóból érkező gyerekek tűnnek el egytől egyig, ha kiadják az útjukat, viszont majdnem minden fejezetben új szereplő érkezik a helyükre: Daniel Vangyeluk, Hanku, Januszky vagy Stelian ugyanannak a figurának a különböző arcait jelenítik meg. Ha úgy tetszik, egymás doppelgängerai. Ugyanilyen hasonlóság figyelhető meg a két hivatali mindenes, Balwinder és Duhovnik között, akik attól függően kerülnek a gáthoz, illetve Anatol Korkodushoz szolgálatra, hogy melyikük van éppen büntetésben. Igazi hasonmás szereplők, akik mind a *Sinistra körzetben* (a két Hamza Petrika), mind

Az *éresek látogatásában* (a Senkowitz nővérek) fontos narratív funkciót töltenek be, a *Verhovina madarai*ban is többször előfordulnak: Vaneliza Nikonuk alprefektusnőt és a lányát például nem lehet megkülönböztetni egymástól, ahogy Damasskin Nikolsky prokurátornak is feltűnik az alteregója.

A narrációs elbizonytalanítást okozó megsokszorozódás nemcsak a szereplők esetében, hanem a szövegalakítás más szintjein is fontos eljárásnak tekinthető. A *Verhovina madarai*ban számtalanszor fordul ugyanis elő, hogy bizonyos történetelemek többször is újra felbukkannak. Ez egyrészt azt a benyomást erősíti, hogy a könyvben olvasható tizenhárom elbeszélés különálló szöveggként is megállja a helyét, ami annál is inkább igaz, mivel a cselekményből hiányzó részeket az érthetőség kedvéért az elbeszélő minden fejezetben újrameséli. Másrészt sohasem egyszerűen megismétlésről van szó, hanem olyan variációkról, amelyek gyakran ütköznek egymással. Több változata van például annak a történetnek, ahogyan Nika Karanika gondozónő gerincébe beletörik egy késhegy, vagy annak, ahogy Anatol Korkodus meghal. A Jablonska Poljanával szomszédos telepnek, ahol női büntetőtábor működik, még a neve is bizonytalan (Nikolina vagy Kolina), ahogy az ott dolgozó állatorvosról sem tudni biztosan, hogy Krantz vagy Svantz dokinak hívják. Ezek a következetlenségek, amelyek a motívumok és figurák állandó visszahívásából erednek, a kompozíció nyitottságát sugallják, nem lehet megállapítani a szövegeknek és a történeteknek egyetlen kizárólagos és hiteles változatát. Ez a fajta poétikai rendezetlenség pontosan illeszkedik a könyv által megteremtett fiktív világrend kaotikus bizonytalanságához. Ráadásul nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a poétikai lezáratlanság és elbizonytalanítás Bodor Ádám műveinek olyan alapvető vonása, amely a novellákban éppúgy kimutatható, mint a nagyobb kompozíciók esetében. Emiatt tehát valóban természetlennek tűnik műfaji kérdésfeltevésekbe bonyolódni, hiszen a *Verhovina madarai*ban az egyértelműség kiküszöbölése a kötet minden rétegében működik: a novella és az elbeszélés műfajára jellemző vonások egyrészt szervesen beleolvadnak a nagyobb ívű, regényszerű narratívába, másrészt mindkét műfaji réteg jellemzői – legalábbis részlegesen – ki is oltják egymást. Így jön létre egy egészen egyedi szövegstruktúra, amely éppannyira izgalmas, mint amennyire nehezen behatárolható. Látható tehát, hogy a *Verhovina madarai*nak, hasonlóan Bodor Ádám korábbi műveihez, egyedülállóan komplex világa van. És ha az új könyv más jellegű katarzist tartogat is az olvasó számára, mint az 1992-es regény, biztos, hogy ezt is Bodor Ádám legkiválóbb művei között fogjuk majd számon tartani.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

JÉGGEL BORÍTOTT HÁT A TENGER MÉLYÉN

Jász Attila: Isten bőre. Nádor Tibor festményével és grafikáival.

Elidőzés, felejtés, eltévedés, álom, hiány(zó részlet) – csak néhány azokból a fogalmakból, amelyekkel Jász Attila könyve rendezni próbálja a kötet verseit, és cikluscímekbe emeli őket (persze csavarva rajtuk egyet: „felejtőfüvek illata”, „álomszellőztetés”). Nem félrevezető a fogalmak absztrakciós szintje: a könyv olvasása után valószínűleg az elmélyedős alaphang, a részletekre, az árnyalatokra irányuló figyelem marad meg leginkább emlékként.

Ez az elvonatkoztatás ugyanakkor keresi az egyensúlyt. Ha valami miatt nem vettük volna észre a kötet 148. oldaláig, a *Jegyzetekig*, akkor onnantól nyilvánvaló: a meditáció legtöbbször konkrét tárgyaktól, hangoktól, képektől, olvasmányoktól indul. Képektől feltűnően gyakran: kortárs szerzők festményei és szobrai, illetve tizenötödik-tizenhetedik századi itáliai képek egyaránt elindíthatják a versszöveget. Általánosítsunk gyorsan vissza: szinte bármi elindíthatja a verset, ebből a szempontból az talán a leglényegesebb, hogy Jász Attila nem rejti el az inspiráció útvonalát, vállalja annak esetleges, ha úgy tesszük, „alkalmi” jellegét. Egy másik lehetséges megközelítésben azt mondhatjuk erről: a költészet jelenlétét potenciálisan bárhol érzékeli, nem tételez a vers számára kitüntetett helyeket. A könyvben több ciklusban elosztott *Basónapló* alcímű sorozat „többszakaszos” haikukból tevődik össze – talán ez a leginkább jellemző megszólalásmód ezúttal a könyvben, hiszen összekapcsolódik benne a naplószerűség (rögzíteni a nagyon is konkrét, pillanatnyi benyomásokat) és egy természetes lételemnek bizonyuló műfaj, a haiku. Vagyis arról van szó, hogy a költészet ebben az esetben figyelemgyakorlat, amely áthelyez ugyan dolgokat egy másik közegbe, de csak annyiban, amennyiben maga a figyelem helyezi őket át: a „poétika” nem tolakodik.

Nézzünk egy konkrét példát, a ciklusok elé kiemelt versből, *A lélek bőréből*, amelyet a jegyzetek tanúsága szerint Szabó Tamás szobrászművész módszere inspirált: „szögekkel kivert / mozdulatban nem mozdul / a mozdulatlan // szögekkel kivert / mozdulatban megmozdul / a mozdulatlan // szögekkel kivert / mozdulatban mozdul meg / a mozdulatlan”. Meg is mutatja a szöveg, amiről beszél: a haikuk első és utolsó sorai nem változnak, „mozdulatlanok”, középen történik valami a szavakkal, jelentésekkel, mint amikor ízlelgeti valaki a mondatok, megfogalmazások igazságát és érvényességét. A kimozdulás nem látványosak, de megvannak a tétjeik, a három kimozdulás együtt pedig éppen arról szól, hogy mindegyik

Napkút Kiadó
Budapest, 2011
156 oldal, 1490 Ft

mondatnak meglehet a maga igazsága és vonatkozási köre. Az árnyalatok igazsága az, ami itt különösen fontos.

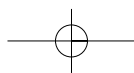
Az én elvesztésével (szétbontásával) indít a könyv, fiktív önéletrajzokat mesél a cikluscím szerint, ami ezúttal azt jelenti leginkább, hogy *ez meg ez meg ez meg ez lehetnék én is*. Szemünk előtt lezáruló élettörténetek ezek általában, talán ezért is érezzük radikálisnak itt a szerepjátékot. Minden versben meghal valaki (vagy majdnem mindegyik versben), konkrétan is, így minden egyes vers valamelyest megismétli azt, amit maga a ciklus tesz, és ami a szerepjáték nagy lehetősége: megszüntetni az ént, azt, ami esetlegesként tapad hozzá. Az analógia érzékelhetően az alábbi logika szerint alakul a ciklusban, miközben folyamatosan lefelé stilizáló és depoetizáló elemekkel találkozunk: „Nem örökre / tűnök el, csak egy kicsit.” – ahogy az *Időtlen* című vers mondja.

A *Basónapló* első része, a *Felejtőfüvek illata* folytatja a gondolatsort, úgynevezett természeti képeket látunk, ilyeneket sorakoztatnak a haikuk, de nem mellőzik az emberit, illetve a civilizációs termékeket sem. Nincs semmi a természetén kívül – mintha ezt mondanák a versek a fák, könnyek, szürkegémek, sírdombok és szaxofonszólók, angyalok és laptopok és tócsák egymásmellettségével. Azt a fajta kimozdulást, ami az előző ciklusban az én szétbontásához kapcsolódott, itt ebben az említett tágabb kontextusban figyelhetjük meg: „rozsdaszín levél / kapaszkodna vissza / pillanatfelvétel // lehullott levél / test az én hever a fák / alatt a sárban”. (*Napló1*)

Jól látható, hogy a cikluscímekben kiemelt, elvontságot sugalló fogalmak már itt összekapcsolódnak, létezésük nem különül el, szükségszerűen tartanak egymás felé, mint a következő emlékezetes képekben: „két egymás mellé / rakott fél kenyéren a / méz összefolyik” (*Bellapistára emlékezik homályosan*); „fák találkoznak / a föld alatt és fölött / kollektív álom”. (*Napló2*) Ezek a találkozások, összetartozások is megerősíthetik azt a tézist, hogy a természet képzeteit nem feltétlenül kell külön elgondolnunk az emberitől vagy az ember tevékenységeitől: a két egymás mellé rakott fél mézeskenyér viselkedése ugyanúgy determinált, mint a fáké, amelyek összekapcsolják gyökereiket a föld alatt.

A következő ciklushoz közeledve, az utolsó két versben egyaránt feltűnnek olyan utalások, amelyek a mögöttségére, a jelek értelmezhetőségére irányítják a figyelmet. Előbb egy látszólag „üres jel” jelentéssé válását figyelhetjük meg: „üres palackkal / elindított folyamat / nincs mit üzennem” (*Napló4*), aztán pedig egy átlépés-helyet láthatunk, ahol a „kép” mint fiktív keret és az ajtó mint nemfiktív keret mutatkozik egyenértékűnek: „a kép mögött / ajtó újabb ajtót rejt / mi van mögötte?” (*Napló5*). Jász Attila könyvében ez olyan ajtó, amely az angyalok felé, a róluk szóló versekhez vezet, az *Eltévedt. Angyal a részletekben* ciklushoz.

Ezek természetesen nem „levegőből leereszkedő láthatatlan szárnyasok”. Weöres Sándor egy helyen az időtől és az éntől való eltávolodás helyét tekinti az angyalok helyének: „ha különválasztod magadban személyed változó, múló elemeit és lényed változatlan, örök világát: a múló elemek úgyszólván tárgyakként, növényekként, állatokként mutatkoznak előtted, s az örök világ tényezőivel érintkezni tudsz. [...] A személyiség-mögötti végtelen áramokat a keresztények angyaloknak, az ógörögök isteneknek, az indek dévák-nak nevezik. Kifélék ezek az angyalok, istenek, dévák? Nem személyek; a mindenséget átható lélek-erők; nem a saját lényünkön kívül levő és hozzánk leereszkedő szellemek, de nem is saját lényünk alkatrészei, hanem a személyiség burka alól feltáruló meztelen lélek erői; a léleké, mely nem »az én lelkem« s nem »külön lélek« [...] . Az angyal, vagy ördög nem személy, de nem is jelkép. Ha bármely megnyilvánulásodban észreveszed azt, ami benne nem időbeli, nem zárt, nem saját: ez az angyal, vagy az ördög.” (Weöres Sándor: *A teljesség felé*. Tericum, Budapest, 1995, 109–110.) Ezt a szöveghelyet azért tartom fontosnak felidézni Jász Attila könyve kapcsán, mert itt is ugyanazok a képzetek kapcsolódnak össze, és nagyjából hasonló sorrendben, mint az *Isten bőre* című kötetben. A személyiség fel-

bontása után az elővilág elemei közé iktatódás következik, az angyalok pedig itt, Jász Attilánál sem „kívüliek”, és itt sem „jelképei” valaminek, hanem valamiféle személyiségmögötti létezők.

A ciklus egyik verse például újraidézi ebben a kontextusban a palackba zárt üzenet (nem-üzenet) és az én azonosságának intuícióját: „Olyan tökéletesen / védekezem, és álcázom magam, / akár az eldobott kólásüveg a fűben. / Az idő ellen és a térben. Eső mos, haldokló / patak visz tovább víz lágyságában, gyenge- / ségében rejlő, nem bomló üdvözléteként.” (*Üdvözllet*) Az „eldobott kólásüveg a fűben” banális volta miatt „nem-üzenet”, de a rá irányuló figyelemben és a hozzá kapcsolódó (váratlan) asszociációkban jelentéssé válik. Az üresség, kiüresítettség releváns összetevő ebben a képben, de nem „tragikus” és nem „értékvesztett” értelemben.

A „mögöttesség” fogalmát is sajátos áttétellel tereli a weöresi irányba Jász Attila. Bruegel ismert Ikarosz-festményét felidézve azt a gondolatjátékot játssza el, hogy mi lenne, ha a Bruegel-képen az ikaroszi zuhanásnak háttal álló embert behelyettesítenénk istennel. A vers opciója szerint ebben az esetben éppen a személyes, a múltó vonatkozások kerülnek ki a helyzet értelmezéséből, következésképpen egyfajta nyugodt egykedvűség válik meghatározóvá, eltűnik a Bruegel-kép éles kontrasztja az emberi közöny és a (mitológiai) kivételességek elgondolt esemény között. Egyfajta hideg, télies fény vonja be így a tájat, ez a versben a meghatározó: „Minden békés, / a természet megnyugodott, / eltüntetett minden emberi létre / utaló nyomot. Isten jéggel borított / háta szikrázik a gyenge napfényben / a tenger helyén.” (*Mögött*)

Az angyal-kérdés így perspektívakérdéssé válik a ciklusban, a jelek azonossága nem szükségszerűen jelenti érzékelésük és értelmezésük azonosságát. A versek festményértelmezései mintha „az angyal a részletekben van” metaforával helyettesítenék be „az ördög a részletekben van” megkövült szókapcsolatot (Weöresnél láttuk, az ördög-angyal viszonyt sem szükségszerűen oppozícióként kell elgondolnunk). Vagyis a figyelemben van, fordíthatnánk le egyféleképpen a mondatot.

A jelek tehát hiába ismétlődnek, jelentésük kimozdul. A demonstrációk sora a könyvben leggyakrabban azonos bibliai szöveghelyeket ábrázoló festményeket, illetve egyéb kulturális emblémákat használ ennek a gondolatnak az alátámasztására – a *Bárány* című versben például egy olyan bárányt látunk a vágóhídi mészároslegény kése előtt, aki „képtelen a megváltó személyére utalni”. „Elveszített” jelentés egyfelől, másfelől viszont a jel materialitásának erősebb érvényesülése: „egy megkötözött bárány / marad sötét tónusú háttér előtt”. A gondolatmenet kiindulópontja, a visszaút nullpontja egyébként itt is egy festmény, Francisco de Zurbarán *Agnus Dei* című képe. Ha „elveszítődik” valami, ez az elvesztés sem feltétlenül tragikus árnyalatú. Ez az angyalok perspektívájának meghatározója a kötet világának megfelelően. Az a perspektíva, amely az egyébként „emberi perspektívából” lefényképezhetetlen, átfoghatatlan firenzei dóm teljességben látását lehetővé teszi. (Lásd ehhez a kötet *Kupolahéj* című versét is.)

A kötet közepénél, a *Szívskarabeusz. Visszapillantott tükkör* című ciklusnál mintha megfordulna az irány, és újra közeledni kezdenénk az én eseti, egyedi dolgaihoz. Gyarapodnak a saját arccal, az emberi arccal kapcsolatos asszociációk, visszatérnek új változatban a kötet első felében felvillantott képek, fogalmak, újra felbukkannak a táj elemeivel, konkrétumokkal való azonosság tételezései, az azonosság vágya: „Kő szeretnék lenni. Útszéli, / rúgható és kemény.” (*xvi, lassú kavics*) Újabb és újabb helyeken, ciklusokban bukkannak fel az ajtók képei, amelyeken tovább lehet haladni, az *Álomszellőztetés. Az otthonosság hangja* című ciklus pedig az „Ablaknyílás a mellemen” kijelentéssel indít. Befelé nézésről van szó ezekben a versekben is, valamiféle visszakapaszkodásról a személyesbe.

Ezekben a ciklusokban, ha az első versek világát nem olvasnánk hozzájuk, mintha vallomásos lírával volna dolgunk, énlírá, szerelmes vers-helyzeteket emlegethetnénk.

Úgy érzékelem, ez a kísérlet sajátos modalitást nyer azáltal, hogy a könyv megmutatja az énből kivezető utat és a visszautat is: nem tiltja le, csupán viszonylagosítja az énperspektíva érvényét és érvényesülését. Nem az „angyalnyelvet” tartja az egyetlen lehetséges beszédmódnak, még akkor sem, ha kísérletet tett annak elsajátítására. Az ajtók oda-vissza nyílnak, és a „másik” tekintete is bekapcsolható az ajtók figyelésébe: „a költő ajtót / nyit másoknak hogy rá is / nyissa valaki // egyetlen módszer / hogy nincsen semmiféle / te magad vagy az” (*Képlap Észtországba*).

A kötetzáró *Dolgok* című versnek valószínűleg létezik személyközelibb olvasata is, erre utal a zárlat („Egyre inkább a tiéd vagyok.”), de úgy gondolom, utal arra a mozgásra is, amelyet a kötet verseinek útvonala alapján kirajzolhatunk, és amely bármikor újabb elágazásokhoz, hurkokhoz, spirálokhoz vezethet: „A szenvedély természetét figyelem, / ahogy mozog bennem. Föl, le. / Fölül értem, alul csak tétlenül nézem.”

GYÜRKY KATALIN

A KIMONDHATATLAN DOLGOK REGÉNYE

Ljudmila Ulickaja: Imágó

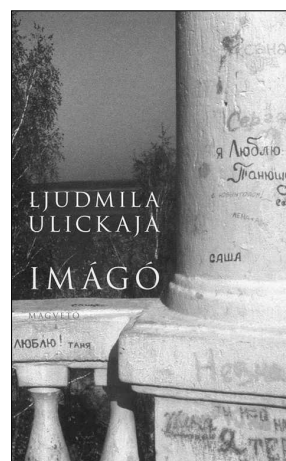
„A háromtagú barátság, mint bármely háromszög, nem egyszerű dolog. Mindenféle akadályok és csábítások merülnek fel: féltékenység, irigykedés, amelyek időnként apró, sőt megbocsátható aljasságokká, de mégiscsak aljasságokká fajulnak. Igazolható-e az aljasság az elviselhetetlenül nagy szeretettel vagy fájdalommal? Hogy ennek utánajárjanak, mindhárunk számára egy ritka kivételes korszak, meg egy egész élet – kinek hosszabb, kinek rövidebb – adatott meg...” (24) – ezekkel a mondatokkal meríti bele Ljudmila Ulickaja az olvasóját legújabb, *Imágó* című regénye világába, s teszi egyben rendkívül kíváncsivá három főhőse – Ilja, Miha és Szanya – sorsa, élete iránt.

A fiúk gyermekkoruk óta barátok, s a szovjet éra kiábrándító, szabadságjogoktól megfosztó mindennapjait – már diákként is – egy egészen másfajta étellel, a művészet és az irodalom szeretetével próbálják meg nemcsak elviselhetővé tenni, de bizonyos mértékig helyettesíteni is. Ezirányú törekvésük azonban nem önmaguktól alakul ki bennük. Döntő szerepet játszik benne irodalomtanáruk, Viktor Juljevics Sengeli, aki rendhagyó irodalomórái keretében csöpögteti beléjük az orosz irodalom és művészet iránti – életük végéig tartó – rajongást, s tanítja meg őket egy, az átlagostól teljesen eltérő világlátásra, amely menekülő utat jelent a szürke, s egyben kétségbeejtő szovjet valóságból.

Sengeli világlátásának lényege az irodalom és a valóság, azaz az irodalmi műben foglaltak és a történelmi tények fontossági sorrendjének felcserélése, az irodalmi alkotások által felvázolt világ reáliákkal szembeni elsődlegességének hirdetése. Sengeli az orosz klasszikusok életét, s műveik tartalmát tanulmányozva jut arra a következtetésre, hogy „a történettudomány nem algebra. Bizonyos értelemben az irodalom egzaktabb tudomány. Amit egy nagy író mond, az történelmi igazsággá válik. A hadtörténeteszek találtak Tolsztojnál egy csomó hibát a borogyinói csata leírásában, ennek ellenére az egész világ olyannak látja ezt a csatát, amilyennek Tolsztoj a *Háború és béke*-ben ábrázolta.” (45)

Az irodalomban foglaltak elsődlegességének tudata ráadásul Sengelinél rányomja a bélyegét az időről, az idő múlásának jellegéről szóló elképzelésére is. Tisztában van vele, hogy az irodalom által háttérbe szorított történelmi események lineárisan haladnak előre, s épp ezért azt is érzékeli, hogy az irodalomban, a művészetekben viszont minden ismétlődik, a rájuk jellemző mitikus időszemléletnek köszönhetően bennük minden visszatér. Ezért gyakran mesésik,

*Magvető Kiadó
Budapest, 2011
Fordította: Goretity József
624 oldal, 3990 Ft*

hogy Sengeli – a körkörösség híveként – tanítványai viselkedésében is valamely orosz klasszikus által megírt eseményt vél viszontlátni, például „Gogolhoz méltó jelenetet” vél felfedezni közöttük.

A tanár ezeket az irodalmi megfigyeléseit próbálja hasznosítani akkor is, amikor meg szeretné fejteni a tanítványaiban végbemenő biológiai-hormonális változások okait. Vizsgálódásai során azonban beleütközik abba a fontos problémába, hogy vajon ezek az átmeneti, kamaszkorukat élő gyerekek felnőtté tudnak-e egyáltalán válni – elsősorban morális értelemben –, vagy pedig megmaradnak ingadozó hangulatú, túlbujánzó szexuális vágyakkal „terhelt”, egoista kamaszoknak.

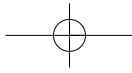
Mindezeket a változásokat először az egzakt tudomány tételei alapján, sőt, a zoológiából ismert, a rovarok életében bekövetkező metamorfózis felől kezdi el vizsgálni. S annyit ezek közül el is fogad, hogy ugyanúgy, mint a rovarok esetében, bizony a kamaszoknál is előfordul, hogy egyesek csak a „lárvaállapotig” jutnak el, azaz a szaporodóképességig, de innen nem fejlődnek tovább. Ez a biológiában az úgynevezett neoténia jelensége, a fejlődésben megrekedt egyedek állapota. Ezzel szemben csak néhány „példány” képes teljesen kifejlődni, ami a zoológiában az imágó-állapotnak felel meg (innen a regény címe), az emberek esetében pedig a valódi felnőttkornak: a kamaszkorra még nem jellemző, azt túlhaladó erkölcsi felelősségvállalás korszakának.

Annak ellenére, hogy Sengeli egyetért a metamorfózisról szóló tudományos állásponttal, a tanulók viselkedéséhez közelebb vivő leírásokat, megállapításokat mégis az irodalomban kezd keresni, s bizonyos mértékig rájuk is bukkan Tolsztoj, Herzen, Akszakov, illetve a lányok esetében Paszternak műveiben. Csakhogy épp e műveket olvasva fognak világlátásában bizonyos törésvonalak mutatkozni: a regények egyoldalúan csak a kamaszok jó tulajdonságait domborítják ki, ami rádöbbeneti Sengelit arra, hogy az irodalomban sem található meg mindent, ami a vizsgálódásai szempontjából fontos lenne.

Az irodalmi műveket olvasva tehát a tanár egy, a regény további menete szempontjából is igen fontos jelenséget tapasztal meg: azt, hogy a végső igazságot senki, még a legnagyobb írók sem mondhatják ki. Mindössze megközelíthetik az adott kérdést, vagy megvilágíthatják egy-egy oldalát. Ez a felismerés azonban nemhogy eltértené Sengelit világnézetétől, hanem sokkal inkább arra készíti, hogy tanítványai, az orosz irodalom kedvelői, azaz az „orlikok” köre számára ezt a felismerését is átadja. S az „orlikok” körébe tartozó három legtehetségesebb tanuló – Miha, Szanya és Ilja – gondolkodásmódjába oly mértékben beleplántálja mindezt, hogy a három fiú az irodalom és a művészet imádata mellett (Mihából költő lesz, Szanyából zenész, Iljából fotográfus) egész életét ismétlődő, körkörösen vissza-visszatérő események láncolatának érzi, miközben ódzkodik attól, hogy a vele kapcsolatos eseményekről vagy az őt körülvevő történésekről egyoldalúan nyilatkozzék, mintegy végső ítéletet mondjon.

Az élet ciklikusságáról – miközben gyermekkori barátjával, Lizával idősebb korukban is ugyanazokat a gesztusokat teszik egymás felé – a zenész Szanya így fogalmaz: „Ez a kultúra foszlányokból, idézettöredékekből áll. Véget ért a régi időszámítás, az egész kultúra olyan, mint egy kész gömb (...) Az idő rétegződik, nem pedig A pontból B pont felé halad... Olyan hagyma, amelyben minden egyszerre zajlik.” (616, 618) A végső igazság kimondhatatlanságáról, a több szempontú megközelítés fontosságáról pedig Ilja fog élete nagy szerelmének, Oljának így nyilatkozni: „Tudod, Oljusa, bármelyik álláspont elbutít. Nem lehet csak egyetlen lábon állni. Az ott csak egy hokedli, de még annak is négy lába van.” (290)

A hatalom által betiltott alkotások kiadásával, sokszorosításával foglalkozó három barát mindennapjait ráadásul ez a két Sengeli-féle tanítás, a ciklikusság és a végső igazság kimondhatatlansága egymást feltételezve fogja meghatározni. S mindez a regény szerkezetét is befolyásolja: Ilja, Szanya és Miha életének történéseit vissza-visszatérő elbeszélés-

formában, koncentrikus körök formájában mutatja be a mű. Mégpedig úgy, hogy az egyes, s az előzőhöz képest már szélesebb körben láttatott életrészeket mindig más-más megvilágításból, életük más-más szereplőitől, az ő szemszögükből kísérhetjük figyelemmel.¹

Így például a fotográfus Ilja életének eseményeit – szamizdatos tevékenységét, az általa fontosnak vélt, de az államapparátusnak nyilván nem tetsző megmozdulások fotózását, a hatalommal való huzavonáját, majd kényszerű besúgóvá válását, végül pedig emigrálását – számtalan, Iljával különböző viszonyban álló, ezért őt különböző szempontból megítélő szereplő fogja elmesélni. Hol a hatalmi ideológiát képviselő „ezredes”, Csibikov szemszögén keresztül látjuk ténykedését, hol a felesége, Olja kétségbeesésén és szenvedésén keresztül, aki nem bírja elviselni, hogy Ilja nélküle emigrált, hol a mostohafia, Kosztya szemszögéből, aki isteníti őt, hol pedig Miha nézőpontjából, akit gyakorlatilag Ilja vont be a földalatti szervezkedésbe...

S a vissza-visszatérő, koncentrikus körökben láttatott életúttal kapcsolatban amint valaki kimondja a véleményét, az adott pillanatban, a maga szemszögéből mindig igazas lesz. Vagyis Ilja tetteiről semmiféle végső igazság és semmiféle ítélet nem mondható ki. Tekinthejük hősnak is, de tekinthejük a hatalommal lepaktáló, gyáva alaknak. Mindez csak nézőpont kérdése. Ami korántsem véletlen, ha ismerjük Ulickaja véleményét: „Ebben a korszakban nem volt sok hős, viszont annál több volt az elbukott hős. Az igazság minden egyes szaváért, minden lázadó gondolatért óriási árat kellett fizetni. És ezt nem mindenki bírta elviselni.”²

S a mű egyik központi szimbóluma, a zöld sátor éppen erre a sokféle nézőpontra reflektál, amikor azt sejteti, hogy az, hogy valaki hős, vagy épp bukott hős, az események végső kimenetele szempontjából teljesen lényegtelen. „Mert a zöld sátor mindenkit összebékít – véli az író –, azokat is, akik elárulták a barátjukat, amikor nem tudtak ellenállni a hatalom rájuk nehezedő nyomásának, és azokat is, akik ellen tudtak neki állni. Az Isten előtt mindenki egyenlő, és remélem, az Isten mindenkinek meg fog bocsátani.”³

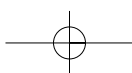
A zöld sátorban tehát – amely egyébként nemcsak a mű egyik önálló fejezetének, hanem az orosz kiadásnak is a címe⁴ – elvileg minden elrendeződik. Bárki volt is az adott illető az életében, bárkinek is látták a különböző „szemszögek”, ide kerülve megbocsátásban lehet része. A zöld sátor ebbéli jelentését támasztja alá az, hogy épp a haldokló Olja látja meg álmában ezt a zöld sátort és a sátornál a már halott Ilját, aki neki integet, hívja

¹ A különböző és igen sokféle nézőpont említésekor mindenképpen szólni kívánok pár szót a regény fordítója, Goretity József teljesítményéről. Goretity – immár a sokadik Ulickaja-regényt magyar nyelvre átültetve – ebben az esetben is pontos, gördülékeny szöveget ad a magyar olvasó kezébe, ami épp a számtalan nézőpontváltás, a rengeteg elbeszélői szólam miatt nem lehetett könnyű. Főleg akkor, ha tudjuk, hogy egy-egy nézőpontváltás a regényben gyakran egyetlen mondaton belül történik meg.

² Lásd: Szvetlana Vovk: Zeljonij satyor mozset sztaty noclednyim romanom Ulickoj, in: <http://ria.ru/culture/20110209/332134299.html>

³ Uo.

⁴ A címéleti különbségről, azaz arról, hogy a könyv orosz címe, a *Zöld sátor* ellenére más európai országokban kizárólag *Imágó* címen jelenhet meg a regény, Ulickaja az egyik vele készített interjúban így fogalmazott: „Az *Imágó* címet az ügynökségem rendkívül jónak találta. Azonban az *Ekszmo Kiadó*, amellyel Oroszországban dolgozom, ezt a címet kategorikusan elutasította. Mert úgy tűnt, hogy nálunk senki nem tudja, mit is jelent az »imágó«. Ez egy biológiai terminus, és a felnőtt egyedet jelenti. Ezért döntöttek a *Zöld sátor* mellett. Feltételezem, hogy Nyugaton az »imágó« szó (a latin »kép«) sokkal érthetőbb, de a mi tudatunkban nem rögzült ennek a szónak ez a másodlagos jelentése. Sajnos, nem ez lesz az első eset, amikor a könyv oroszul és külföldön különböző címeken fog szerepelni.” (In: http://www.gazeta.ru/culture/2010/12/21/a_3472805.shtml)

és várja. Azaz, ha Olja nem ébredne fel álmából, s bejutna a zöld sátorba, végleg kibékülhetne Iljával. Erre azonban a történet szerint még negyven napot várnia kell. Olja álmának megszakadása itt azt példázza, hogy addig, amíg valaki eljut a zöld sátorig, még rengeteg, sok szenvedéssel és megpróbáltatással teli életszakaszon kell keresztül mennie. Már ha egyáltalán eljut odáig. Mert nem mindegy, hogy ki hogyan viszonyul a sorsához: ha aláveti magát a sorsa akaratának, s eszerint járja végig az útját, a zöld sátor Ulickaja regénye szerint valóban az élete megnyugtató végpontjává válhat. Ha viszont dacol a sorsával, s inkább meg akarja változtatni az életét, már nem biztos, hogy osztályrésze lesz ez a végső szakasz, a mindent megbocsátás fázisa. És a regényben érdekes módon épp a sorssal való szembeszegülés vezet el az egyént a felnőtt állapotig, a zoológiából kölcsönvett imágó-állapotig.

A műben ezt a szintet a három barát közül Miha fogja elérni. Ő lesz az, aki illegális tevékenységéért három év lágerbüntetést kap. Amikor innen kiszabadul, úgy érzi, légüres térbe került. Nem találja a helyét. Ő nem hajlandó emigrálni. Ugyanakkor tisztában van vele, hogy a hatalom bármelyik pillanatban újra lecsaphat rá. És azt is tudja, hogy még egy lágert nem élne túl. Ezért úgy érzi, egyetlen útja maradt: az öngyilkosság. Ez a felnőtté válás egyetlen útja. Utolsó gondolatairól és tetteiről így ír a regény: „Milyen egyszerű és megbízható kiút. Miért nem jutott ez korábban az eszembe? (...) Rendelkezni magammal – ez jelenti azt, hogy felnőttnek lenni. Az egoizmus pedig kamaszos tulajdonság. Nem, nem akarok tovább kamasz lenni...

Bement a fürdőszobába, lezuhanyozott. Tiszta inget vett fel. Odament az ablakhoz. (...) Levette a cipőjét, hogy ne maradjon ott a piszkos talpnyoma, és alig támaszkodva rá, felugrott az ablakpárkányra. Elmotyogta: „Imágó, imágó», és könnyeden leugrott.” (570-571)

Azoknak a szereplőknek viszont, akik Mihával ellentétben nem dacolnak a sorsukkal, Ulickaja regényében első látásra mintha könnyebb lenne a dolguk. Hisz az ő életüket valami felettük álló, számukra elérhetetlen és ismeretlen létező szervezi. Dolguk azonban csak első látásra könnyebb. Mert a sorssal való megbékélés sem egyszerű abban az esetben, ha annak fordulatai az ember életét negatív irányba terelik. S ilyenkor az illető nyilván meg szeretné érteni, hogy miért történik vele az, ami, például miért törik össze egyetlen perc alatt az addig jól felépítettnek látszó életpálya.

Ezt a megérteni vágyást ismét a regény szerkezetének egyik szegmense tükrözi, amely megint csak a ciklikussággal lesz összefüggésben. De ez a probléma már nemcsak az eddig tapasztalt tartalmi ismétlődés szintjén, hanem a szövegstruktúrában, a regény nyelvezetének szintjén is előtérbe kerül. Ulickaja művében ugyanis többször, vissza-visszatérően olvashatók a következő, a sors szerepére, az emberi kapcsolatok sorsszerűségére vonatkozó, szinte szóról szóra ismétlődő mondatok: „Érdemes nyomon követni az egymásnak rendelt emberek elkerülhetetlen találkozásához vezető utat” (10) – olvashatjuk a regény elején, hogy egy másik helyen ezt így lássuk viszont: „Nagyon érdekes dolog nyomon követni két ember elkerülhetetlen találkozásának útvonalt.” (268)

Ha azonban ezeket a mondatokat nem kiragadva, hanem szövegkörnyezetükben vesszük szemügyre, rájövünk, hogy majdnem teljes azonosságuk ellenére óriási közöttük a különbség: az első esetben e mondat után az emberek további életútját pozitív irányban befolyásoló találkozások következnek, például a három barát találkozási vagy a valóban egymásnak rendelt párok egymásra találása. Olyannyira, hogy az összeillő, tényleg egymásnak rendelt párok tagjainak még a neve is összecseng. Ilyen összecsengő nevű párost alkot Ilja és Olja, Tamara és Marlen, Afanaszj és Szofocska, és bizonyos értelemben Galja és Gena.

De csak bizonyos értelemben. Mert az ő találkozásuk már a mantraszerűen ismételt mondat második verziója után következik be, ahol már nem szerepel az „egymásnak

rendelt” kitétel, csak az „elkerülhetetlen találkozás”, s ez bizony már a sorsukban bekövetkezett negatív fordulatra is utalni fog. Galja ugyanis, aki Olja barátnője, azzal az Iljác által csak „Rágcsálóként” emlegetett KGB-ügynökkel, Genával jön össze, aki Ilját már régóta szemmel tartja az illegális tevékenysége miatt. A sors tehát úgy akarja, hogy Galja a barátai egyik legnagyobb ellenségével találkozzék. S nyilván minden érintett felteszi magában a kérdést, hogy vajon miért történik mindez? De nem Galja esete az egyetlen elgondolkodtató életút a műben. Kérdés, hogy miért kell például már a történet elején a zenészek készülő Szanya ujjának úgy megsérülnie, hogy soha többé ne válhasson belőle igazán sikeres művész? Azért, hogy a vele egykorú, és azonos esélyekkel induló zenész kislány, Liza érjen el valódi sikereket? S Szanya mindig csak a második maradjon, nemcsak a zenében, hanem Liza életében is, aki egy visszataszító, kövér férfit szeret, tulajdonképp Szanya helyett?⁵

Az ilyen és ehhez hasonló, a sors kezéhez intézett kérdések, kimondva vagy kimondatlanul, de végtelen számban jelen vannak, s feltehetőek Ulickaja *Imágójában*. S a legtöbb kérdés az emberi kapcsolatok tűrőképességére vonatkozik, arra, hogy vajon mennyi aljasságot, irigységet visel el egy szerelem vagy barátság.

A kérdésekre azonban nincsenek válaszok. Aki a sors kezét hagyja maga fölött uralkodni, azaz aki – az egy Mihán kívül – nem veszi a kezébe az élete irányítását, s ilyen értelemben megmarad kamaszoknak, ezekre a kérdésekre nem kaphat választ. És nemcsak azért, mert – közhelyszerűen – a sors útjai kifürkészhetetlenek, hanem azért sem, mert Ulickaja művészi koncepciójában ezek a válaszok is kimondhatatlanok. Nincsen rájuk szó.⁶ Ahogyan nem lehet valakiről vagy valamiről végső ítéletet mondani, úgy a sorsnak feltett kérdésekre sem lehet emberi nyelven válaszolni. A válasz ott lehet a zöld sátorban vagy – Szanya véleménye szerint – ott lehet a zenében, amihez már nem kellenek szavak, ami már túl van a szavakon. Vagyis csak egy másik dimenzióban. Ami vagy megadatik az embernek, vagy nem.

S paradox módon – a feltett vagy fel sem tett kérdések, valamint a mantraszerűen ismételtetett, a sors akaratát feszegető mondatok révén – mégiscsak ezekről a kimondhatatlan, szavak által megfogalmazhatatlan dolgokról szól igazából Ulickaja regénye.

⁵ Ulickaja regényének sokszínűségét és tökéletes szerkesztését mutatja, hogy azoknak a pároknak, akik sorsszerűen nem illenek egymáshoz, a neve sem csenghet össze. Nincs hangtani kapcsolat Szanya és Liza neve között, ahogy a sorssal ellenkező Miha és az övele dacoló feleség, Aljona neve között sem. A nevek ilyen szintű „széttartása” is jelzi, hogy ezek a kapcsolatok nem lehetnek sikeresek. Aljona például – ellentmondásos magatartásával – végig kétségek között hagyja férjét azt illetően, hogy szereti-e őt egyáltalán.

⁶ Nyilvánvalóan a sors hatalmára rákérdező, mantraszerűen ismételtetett mondatok is ezt a kimondhatatlanságot támasztják alá. A sors firtatásába ugyanis bár belekezdnek ezek a mondatok, de válasz nem érkezik rájuk.

MEDVE A. ZOLTÁN

HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZET

Olja Savičević Ivančević: Lehet, hogy novella

Olja Savičević Ivančević a kortárs horvát irodalom egyik legfiatalabb szerzője, a *Lehet, hogy novella* az első magyarra fordított könyve: a novelláskötet magyarországi recepciója eleve halmozottan hátrányos helyzetből indul. A hazai befogadást még tovább bonyolítja, hogy Olja Savičević Ivančević erősen kötődik a közelmúlt horvát irodalmi hagyományaihoz – továbbgondolva, írásaiba beépítve és/vagy kiforgatva azokat. Az sem segíti a *Lehet, hogy novella* műfaji szempontból nehezen meghatározható szövegeinek (novelláinak és/vagy rövidtörténeteinek) teljesebb megértését, hogy az írások eleven vagy legalábbis még jelenlévő és ható irodalmi és irodalmon kívüli műfajokat, sztereotípiákat, kliséket és toposzokat használnak fel. Bár a szomszédos horvát kultúra tradíciói a magyar olvasók számára nem teljesen idegenek, valamennyire mégis eltérőek a hazaiaktól: a novellák-rövidtörténetek irodalmi allúziói sejtethők ugyan, de nem egyértelműek, s a szövegek így sokszor elbizonytalanítják az olvasót. A könyv magyar olvasata egyetlen pontot rögzít viszonylag egyértelműen: a szerző és a szövegek szabadságát, ám a „mihez képest” nélkül ennek lényege is javarészt homályos és megfoghatatlan marad. A Nyitott Könyvműhely délszláv női írókat bemutató Bóra-sorozatának jelen, ötödik kötete kapcsán – az ötből négy horvát szerző könyve – tehát mindenekelőtt a novellák kontextualitása az alapvető kérdés;¹ a kötet írásainak irodalomesztétikai megítélését a recenzens az olvasóra bízna.

A kortárs horvát irodalom egyik legkedveltebb fiatal szerzője, a *Slobodna Dalmacija* című spliti napilap kolumnistája, Olja Savičević Ivančević (1974) eddig négy verseskötetet (*Bit će strašno kada ja porastem* [Borzasztó lesz, ha felnövök]; *Vječna djeca* [Örök gyerekek]; *Žensko pismo* [Női irodalom]; *Kućna pravila* [Házirend]), egy regényt (*Adio kauboju* [Agyó, kovboj]) és egy több díjat is elnyert novelláskötetet – magyarul *Lehet, hogy novella* (eredeti címén *Nasmijati psa* – Megnevettetni a kutyát) – jelentetett meg.² „Kifárasztottak a cinikus hősök. Arturo Bandinihoz, Salinger könyveinek szereplőihez, esetleg Melkior Trešićhez³ hasonló alakokat szerettem volna megal-

¹ Ehhez kapcsolódóan lásd még Robert Perišić *Köpd le, aki rólunk kérdez* című novelláskötetéről szóló írásom többé-kevésbé még ma is érvényes általános részeit (*Jelenkor*, 2005/1.)

² A magyar és a horvát címválasztás egyúttal a kétféle olvasói elvárásra is utal: hagyományba illeszkedő „történetközpontúság” a horvát, illetve „szövegközpontúság” a magyar részről.

³ Arturo Bandini az olasz-amerikai John Fante *Kérdezd az út porát* című „roman à clef”-jének; Melkior Trešić a horvát Ranko Marinković kultikus regényének, a *Küklopsznak* a főszereplője.

Nyitott Könyvműhely
Fordította Kollár Árpád
Budapest, 2010
130 oldal, 1990 Ft

kotni; azokhoz hasonlókat, akiket szeretek. Csak lányban. Olyan lányban, aki alig-alig bukkan fel az irodalomban, de akiből rengeteg jár-kel az utcán nap mint nap” – válaszolta regénye megjelenésének alkalmából a *Lehet, hogy novella* írásaira is érvényesen a *Vjesnik* című napilap kérdésére.⁴ A *Lehet, hogy novella* horvátországi kritikái (*Jutarnji list*, *Metafora*, *Nacional*, *Vijenac*, *Zarez*) mindenekelőtt az egyszerű, könnyen követhető rövidtörténetek életközelségét, a történetekből áradó életszeretetet („Az élet: hogy kővé válsz a félelemtől – és a szépségtől” – mondja a szerző egy másik beszélgetésben),⁵ illetve az írások hangulati elemeit emelik ki: az élményszerű, kellemes, finom-elegáns, ugyanakkor határozott, néhol fekete humorral fűszerezett iróniát-öniróniát, a meleg hangszínt, megértő nézőpontot stb.

Savičević Ivančević sokszor lírai felhangú kötete a klasszikus amerikai és kelet-(közép-)európai novellák és rövidtörténetek poétikai világát egyaránt felidézi. Szorosan kapcsolódik ugyanakkor a múlt századi, a horvát irodalom további alakulása szempontjából igen jelentős prózapoétikai újításokhoz is, az úgynevezett *Quorum*-generáció rövidtörténeteinek írás-, látás- és elbeszélésmódjához. Az ismertebb amerikai rövidtörténet-írók közül elsősorban talán Raymond Carvert, J. D. Salinger (mindenekelőtt a *Kilenc történetet*), s rajtuk keresztül az amerikai novellaírás megkerülhetetlen klasszikusait, mint például Faulkner, Hemingwayt és F. Scott Fitzgeraldot kell megemlítenünk. Az európai (és Európán kívüli) írók közül többek közt a szkázok mestere, Gogol – akit egy K. nevű dalmát kisvárosba Oroszországból érkezett „19. századi bürokratikus fantom” kapcsán Savičević Ivančević név szerint is megemlíti a *Z-anya akcióban: Valagi asszonyosság, a fantom* című novellájában –, az abszurdot és groteszket egyesítő „képtelen meséket” író Harmsz, a „konfliktus nélküli” Csehov, az abszurd Kafka, a mindent a fonákjáról is láttató és nagyvonalú Hrabal – de még a valóst és valószínűtlent egymásba mosó latin-amerikai Cortazar is meghatározó „elődök” a *Lehet, hogy novella* esetében.

A viszonylag erős horvát irodalmi beágyazottsága – valamint a fordításirodalom általánosságban érvényes következményei – miatt a kötet narratívája és beszédmódja nálunk kissé szokatlan:⁶ irodalomtörténeti és -elméleti szempontból legalább kettős vagy hármas horvát kötődést mutat. Részben folytatja a már említett quorumosok poétikáját, ugyanakkor lényeges kapcsolódási pontja a magyarországinál jóval kanonizáltabb horvát „női” irodalom is, de a horvát irodalomban komoly hagyományokkal rendelkező és mostanában ismét meglehetősen népszerű autobiografikus írásokkal is szoros tematikai rokonságot mutat (*Egy délután Lucija Barbarić társaságában*, *Forró augusztusi havazás*, *Az éhség gyönyöre*, *Rab*).⁷

A *Lehet, hogy novella* írásaitól nem idegen a „nincsen semmi új, ami megírásra várna” immár történelemmé vált világirodalmi jelensége, ami a horvát prózairodalomban a múlt század második harmadától kezdődően nyert teret, s amelynek egyik ismertetőjele a populáris és a „magas” irodalom összemosódása volt, különösen két műfajban: a hetvenes években fénykorát élő borgei-fantasztikus irodalomban, valamint a bűnügyi elbeszélésekben és regényekben. Az addigi főként társadalmi és pszichológiai orientáltság (a kötetben elsősorban a *Sárga konzervdoboz*, az *Amerikandrim* és a *Kanári-szigetek* című történetekben villan fel) helyett a fantasztikus, a misztikus, valamint a fikciót a „fakcióval” ötvöző irodalomra

⁴ *Vjesnik*, 4. 8. 2010.

⁵ <http://www.meta-fora.com/2008/05/razgovor-sa-oljom-savicevic-ivancevic/> (2011. 08. 15.)

⁶ Esetleg Garaczi László prózáival állítható párhuzamba: „a valóságról szóló történetek Olja Savičević Ivančević számára soha nem a valóság másolását jelenti, hanem annak koncentrált, lehatárolt irodalmi világokba való transzformációját.” (Jagna Pogačnik – <http://www.mvinfo.hr/izdvojeno-kritike-opsirnije.php?ppar=816> [2011. 08. 15.]

⁷ Ezeket a kérdéseket Savičević kötetének két magyar szemléje is körüljárja: Kálec-Simon Orsolya *Literán* olvasható *Naná, hogy novella!*, (http://www.litera.hu/hirek/nana_hogy_novella [2011.08.15.]) és Lénárt Ádám *Irodalmi Jelenben* publikált *Lehet, hogy 69?* (<http://www.irodalmi-jelen.hu/node/9284> [2011.08.15.]) című írása.

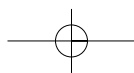
került a hangsúly (például *A szenvedélytől gyötört Vilma Gjerek szerelmet idéz és halált vár*, *A road-movie rendező gyerekkora*, *Matiné*, *Z-anya akcióban: Valagi asszonyosság, a fantom*). Az ekkor keletkezett írások közös vonásai leginkább az addig tradicionálisnak tartott értékektől elszakadó vagy azokat átformáló⁸ triviális prózának nevezett individuális eklekticizmusban kereshetők. Ezeknek a műveknek a főbb ismertetőjegyei a pastiche-kompozíció, a műfaji kísérletezések, s kisebb mértékben a nyelv és/vagy az elbeszélés témává alakítása. A quorumosok poétikája az angolszász irodalomra mindig is figyelő horvát irodalmi előzmények közül részben az említett triviális prózához, részben a „farmernadrágos próza” örökségéhez kapcsolódik.⁹ Az írásokban hangsúlyos szerepet kapnak különféle, a szigorú értelemben vett irodalmon kívüli művészeti ágak és irányzatok: a média, a volt jugoszláv tagállamokban a mai napig népszerű és majdhogynem kánonformáló erővel rendelkező képregény, rock és underground zene (vö.: *A road-movie rendező gyerekkora*, *A szenvedélytől gyötört Vilma Gjerek szerelmet idéz és halált vár* [noir történet], *Z-anya akcióban: Valagi asszonyosság, a fantom* [képregénynovella]; *Megdöböntő Krisztina*, *A légy*); gyakori az (ön)íronia, a valóság sokszor morbid megközelítése, a fekete humor. A quorumosok poétikája a közös jellemzők mellett három főbb, egymást átszövő vonulatra osztható Krešimir Bagić szerint: minimalista, konceptuális és urbánus próza; ezek az előzmények a szigorú értelemben vett formai minimalizmuson kívül – amely tematikai szempontból a *Lehet, hogy novella* darabjainak legfontosabb szervezőelveként mindvégig jelen van – Savičević Ivančević kötetében is jól felismerhetők (*Lehet, hogy novella*, *Unatkozó lányok mulatsága*; *Rab*, *Az éhség gyönyöre*, *Megnevettetni a kutyát*). A „szöveg mint az elbeszélés témája”¹⁰ szinte mindegyik quorumos szerzőnél kisebb-nagyobb mértékben szövegalkotó princípium: a transztextualitás, autoreferencialitás, az idézetesség, az intermedialitás jelenlétével kapcsolódnak be majd a quorumosok, illetve az őket követő – és Savičević generációját megelőző – nemzedék szerzőinek szövegei a „posztmodern állapot” világirodalmi áramlatába.

A *Lehet, hogy novella* egyes írásai – különösen az *Adio kauboju* című regény ismeretében, amelyben a szerző beismerten önéletrajzi elemeket is felhasznált – szintén autobiográfia-

⁸ Az *Adio kauboju*ban például még a modern irodalom egyik legelismertebb szerzőjét, Danilo Kišt sem kíméli: „Bizonyos csak a halál, mindössze a pillanata bizonytalan”. Hogy viszonya Kišhez mégis egyértelműen afirmatív, azt többek közt a *Korai bánat* és a *Fövenyóra* motívumaira írt mese-novellái és esszéi is mutatják. (Dnevnik putovanja i čitanja: Dalino Kiš [Olvasó- és útinapló: Dalino Kiš – <http://www.knjizevnost.org/kolumna/2398-dnevnik-putovanja-i-itanja-danilo-ki> – 2011. 08. 15.]

⁹ A „farmernadrágosok” Salinger megteremtette poétikáját – ami a *Lehet, hogy novella* minden egyes darabjában jól megfigyelhető – Aleksandar Flaker szerint a következők jellemzik: részleges infantilitás; intelligens-„kegyetlen” elbeszélő; a horvát kulturális tradícióhoz való ambivalens viszony; a spontán, beszélt nyelv stilizációja; a városi szleng irodalmiasítása, anglicizmusok használata; irónia. Főbb tematikus ismertetőjegyei a tömegben kívül álló egyén megjelenése, a város és az urbánus lét mint az írások témája és mint az írás alapvető közege, az intermedialitás, a kanonizálttól eltérő nyelvhasználat, valamint a nyelvvel való játék.

¹⁰ Amit a kötet szerkesztői – minden bizonnyal érezvén a könyv gyenge itthoni kontextusát – a magyar olvasóközönség valószínűsíthető „elváráshorizontjához” alkalmazkodva ki is emeltek: az eredeti *Megnevettetni a kutyát* (Nasmijati psa) cím helyett valószínűleg ezért lett a rövidtörténetgyűjtemény magyar címe a *Lehet, hogy novella*. Ugyanakkor a könyv szerkezetével maga a szerző is utal a textuális jelentőségére: az írás folyamatát tematizáló *Lehet, hogy novella* nyitja („Napok óta egy novella jár a fejemben... az a baj, hogy belefér egyetlen mondatba.” [5] – „Mi történt meg valójában és mit találtam ki? Hogyan írhatnám meg a novellát úgy, ahogy az megtörtént, anélkül, hogy újratemetném?” [11]), s a transztextualításra (Ana Ristović versére) építő *Unatkozó lányok mulatsága* („...kezdetté veszi a történet. Azt sem tudom, hogyan kezdődik, nemhogy hogyan végződik... Még nem tudom, melyik történet szemel ki magának.” [130]) zárja az eredeti kötetet is.

gyanúsak.¹¹ Az autobiografikus prózát a horvát elméletírók szinte kivétel nélkül a női irodalom területéhez tartozónak tekintik, s irodalomképükben mintha nyomaiban fellelhető lenne az a nézet is, amely szerint – hivatkozik rá Anna Mitgutsch¹² – a férfiak a kreatívabbak, a nők a világot csak lemásolják, elmesélik, gyakorlatilag mindig önéletrajzi értelemben írnak. A férfi írásmód lényege inkább a formában, a létrehozásban, a nőié a tematikában (klasszikusan: a női test, a társadalomban betöltött szerep, a házasság, a család stb.) kereshető. Részben ennek következményeképpen sokáig tartotta magát az a feminizmus nyomán kialakult nézet, amely szerint a női irodalom műfaja az érzelemmentes líra és a világ dolgaira fogékony epika. A női beszédmód „meghagyja más-voltában a másikat, és a maga idegenségében szólaltatja meg, míg a patriarchális diskurzusban a másik bekebelezése egyszersmind annak megsemmisítését jelentené” – idézi később Hélène Cixous-t. A férfi szubjektivitás az – folytatja Mitgutsch –, amely nemi szempontból semlegesnek, azaz általános érvényűnek tekinti magát. A „nemi szempont” itt minden bizonnyal a természetes nemet jelenti, ám a mondat hím- (és semleges-) vs. nőneme egyértelműen utal a grammatikai nemekre is. Savičević Ivančević prózáinak „témaválasztásai” és írásmódja – természetesen női létét nem megtagadva, de túlságosan ki sem emelve – meghagyja a Másikat olyannak, amilyen. Nem a „maga idegenségében szólítja meg”, hanem megérteni próbálja, elfogadóan, „semlegesén” viszonyul az őt körülvevő világhoz. S ezt – még egy teljesen más struktúrájú és alapjaiban másfajta világszegmentációt alkalmazó nyelvre történt fordításban is jól érezhetően – természetes módon tudja megtenni. Mivel a horvát természetes és grammatikai nemeket egyaránt használ, az uralkodó „férfi” írásmód mellett nyelvi szempontból nem kirívó a „női” írásmód: a grammatikai nemekkel rendelkező nyelveken a világ nemek szerinti szegmentálása és a nemeknek tulajdonított attribútumok – a magyartól eltérően – természetes módon, a nyelvtani eszközökhöz illeszkedve (vagy vice versa) jelennek meg. Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy könnyebben és magától értetődőbben lehet beszélni ezeken a nyelveken a gender irodalmi kategóriájáról is. Az úgynevezett női irodalom tehát a horvát irodalom esetében szervezesebben illeszkedik az irodalom egészének folyamatába. Hagyományai is jóval erősebbek, kontinuosabbak, és nagyobb múltra tekintenek vissza, mint a grammatikai nemek nélküli magyar irodalomban.¹³ Egy teljes terjedelmében csak 2000-ben kiadott napló (Dragolja Jarnević [1812–1875]) átrendezte a klasszikus történeti áttekintések szemléletmódját; kortárs olvasatát a szakma paradigmaticusnak tartja. Ezek a naplófeljegyzések a lehető

¹¹ Az önéletírás bizonyos fokig minden szövegben megjelenik, s minél erősebb a szöveg autobiografizmusa, a lételmélet annál egyértelműbben a megismerésre vonatkozóvá válik – írja Paul de Man. Lényegében ez történik Savičević Ivančević történeteinek legnagyobb részében is: a történetek hangsúlyos és karakterisztikus nyelvi megformálása, valamint a történetek erős „történetnélkülisége” és önéletírás-jellege az episztemológia irányába mozdítja az írásokat.

¹² Anna Mitgutsch: Mi az, hogy „női irodalom”? (*Magyar Lettre Internationale*, 1997. tavasz [http://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/24mitg.htm – 2011. 08. 15.]

¹³ Így a természetes nemek eltérő jellemzői és az ebből (is) adódó szociális-kulturális különbségek, valamint az ennek következtében megjelenő sztereotípiák és sablonok egyrészt artikuláltabbak, másrészt természetesebb beszédmódon keresztül érzékeltethetők. A fivére öngyilkosságának okait (is) kereső *Adio kauboju* című regényével kapcsolatban a szerző a női-férfi kettősségére a formán keresztül hívja fel a figyelmet: „A Férfi univerzális, a Női csak »női«, s ez annak ellenére tényként kezelt, hogy nem felel meg az igazságnak. [Az *Adio kauboju*ban] bizonyos [többek közt a fentebb említett] sztereotípiákat – s ez teljes mértékben igaz a *Lehet, hogy novella* írásaira is – megpróbáltam a fonákjukra fordítani. Minden esetben, amikor szétrobbantasz egy sztereotípiát, az emberek egy részét felidegesíted, ugyanakkor tétlél valamit a szabadság érdekében, teret nyersz a szabadságnak, és ezt az olvasókkal is megosztod.” (Olja Savičević Ivančević: *Kaubojce volim jer pričaju o pravdi koje inače nema. Jutarnji list*, 22. 06. 2010. – www.jutarnji.hr/olja-savicevic-ivancevic.../841151/ [2011. 08. 15.]

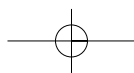
legexplicitebben jelenítik meg a női narráció szinte összes kánonját: a mű és a szerző, a test és a szöveg viszonyát; a tudattalan megtapasztalását, az önmegértést, az önértelmezést és az önmaga identitásának felismerését az életről szóló történetekben; az önmaga szövegbe való beírásának elkerülhetetlen szükségességét. (Ennek egyfajta inverze *Az éhség gyönyöre a Lehet, hogy novellából*). Olyan irodalomelméleti kérdésekre kaphatunk belőle válaszokat, mint a ki beszél, kinek a szemével lát, kik vagyunk és hol vagyunk, testiségünkben létezőnk vagy virtuálisan stb.? Jarnević naplóját – akárcsak Savičević Ivančević kötetének történeteit – „a szívszűz és a értelem tereként is olvassuk” (Helena Sablić Tomić).

A huszadik század végén – elsősorban a háborút, a traumákat és a retteneteket megjelenítő vallomásokban (a háborús női irodalom kiszélesíti a recepción alapuló, a valóság legkülönfélébb prezentációs-modelljei iránti érzékenységet) és azok nyomán – az elbeszélésmódoknak a korábbiaktól eltérő perspektívái jelennek meg a horvát prózában. A társadalom és kultúra területén végbement változások, majd a szociális tér viszonyrendszerének demokratizálódása, a család „detradicionalizálódása” Andrea Zlatar szerint az együttélés többek között olyan új formáinak narrativizálása előtt nyit teret, mint a leszbikus és homoszexuális családok vagy élettársi viszonyok (vö.: Savičević Ivančević *Buzik* és *Rab* című novellái). Ebből a prózatípusból Zlatar a mindennapokról szóló beszámolókat, a szerelmes regényeket, a szerelem gyakorlásának különféle területeit bemutató női prózát emeli ki mint újfajta paradigmát. Poétikájukat tekintve – intimitás, feminizmus, autobiografizmus, ironia, dokumentarizmus és groteszk – a mai női irodalom esetében hagyományosan Irena Vrkljant, Slavenka Drakulićot, Dubravka Ugrešićet és Daša Drndićet tartják az újabb horvát női próza paradigmaticus alkotóinak.¹⁴ A kortársak közül az előbbieket, illetve a „konvencionálisabb” női irodalomhoz valamivel erősebben kötődő szerzők mellett (Julijana Matanović, Ivana Šojat-Kučić, részben Milana Vuković Runjić és Sibila Petlevski) a műfajpoétikai szempontból kissé más utakat járó, „férfiasan” szikár Marinela, az esetek többségében a szintén „férfiasan kemény”, és sokszor tabu-döntő Ivana Sajko és a hagyományosan nőinek nevezett írásmódot egy semleges (férfi?) írásmód felé közelítő és azzal elegyítő Olja Savičević Ivančević tekinthetők jelenleg a női irodalom reprezentáns alkotóinak. Hármójuk közös jellemzője, hogy mindannyian a „konvencionális” női irodalomtól eltérő módon írnak: vagy felnagyítják és esetenként ellentmondást nem tűrően dominánsá teszik annak hagyományos jellemzőit (Sajko), vagy iróniával és reflexiókkal a minimálisra redukálják (Marinela), illetve – mint Savičević Ivančević esetében – szintén ironikusan és nagyon erős reflektáltsággal-önreflektáltsággal „megpiszkálják” és esetenként kiforgatják azokat, illetve azok sztereotípiáit, sablonjait, toposzait és kliséit éppúgy, mint a különféle, a horvát irodalomban hangsúlyos szerepet játszó műfaji jellemzőket.¹⁵

Olja Savičević Ivančević kötete nem sorolható a „progresszív” irodalom alkotásai közé; sokkal inkább a horvát kulturális hagyományok és szépírói tradíciók eleven, szellemes, szeretetteljes és – bármennyire ellentmondásosan is hangzik – időnként affirmatív fricskája, amely a horvát irodalom alaposabb ismerete nélkül, önmagában, s kissé egyenetlen színvonalára ellenére is, kedvelhető olvasmány.

¹⁴ *Arheologija svakodnevice*. In Andrea Zlatar: *Tekst, tijelo, trauma*, Naklada Ljevak, 2004., 185-202. – Az említett szerzők – jórészt a Bóra-sorozatnak köszönhetően – magyarul is olvashatók.

¹⁵ A kötet szerkesztési munkáinak apróbb pontatlanságaira felfigyelünk ugyan, de ezek legnagyobb részét – mivel a fordított szövegben nem nagyon tudunk mihez viszonyítva beszélni kiforgatásról, illetve annak mértékéről – könnyen a szerzői intenciónak megfelelőként is olvashatjuk; csak kisebb megtorpanásokat okoznak a befogadásban. (Ilyen például a kurzív „bennfejtése” a 26. és a 43. oldalon; az 59. oldal „Halott vagyok”-ja utáni pont a kérdőjel helyett; az *Unatkozó lányok mulatsága* esetében pedig annak – szándékos vagy nem szándékos – figyelmen kívül hagyása, hogy a Ristović-vers Orcsik Roland fordításában *Délutáni szórakozás ráérés lányok számára* címmel olvasható magyarul [*Élet és Irodalom*, 2010. augusztus 27.].)

Hibaigazítás

Kedves Olvasó,
a *Jelenkor* ez év januári száma kapitális hibával, a tavalyi évfolyam oldalszámozását folytatva jelent meg, amiért elnézését kérjük. Mondhatnánk ugyan, hogy a szerkesztőség rendkívül fontosnak tartja a folyamatosságot a lap működésében vagy akár azt is, hogy szegény embert még az ág is húzza. Sajnos egyik sem magyarázná a baklövésünket. A publikációk helyes oldalszámait e helyt, illetve később internetes archívumunkban (www.jelenkor.net) korrigáljuk. Egyúttal kérjük a szerzőket, kritikusokat, hogy a januári szám írásaira ez utóbbiak alapján hivatkozzanak.

A szerkesztőség

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ESTERHÁZY PÉTER: Literátor versus <meglepetés> (*Danilo Kiš pillantása*) 1
 KASZÁS MÁTÉ: A temetés, amelyen Esti Kornél letépi ingét (*novella*) 13
 ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fürj (45) 16
 VILLÁNYI LÁSZLÓ versei 29
 KÓRIZS IMRE versei 31
 ZALÁN TIBOR versei 33
 G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 34
 SZABÓ ÁDÁM versei 36
 MOHÁCSI BALÁZS versei 38
 FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A Halál és az Über-Marionett (*Edward Gordon Craig Über-Marionett-elmélete*) 41
 BERTÓK LÁSZLÓ: Csorba Győző 95 49
- *
- DUNAJCSIK MÁTYÁS – KERESZTESI JÓZSEF: Van-e jéghegy a csúcs alatt? (*Szolláth Dávid beszélgetése*) 53
 RUBIN SZILÁRD: Aprószenetek (*regényrészletek*) 67
- *
- P. MÜLLER PÉTER: Lázadások, megalkuvások, kényszerek: színházi alkotók és intézmények parancsuralmi rendszerekben (*Lengyel György [szerk.]: Színház és diktatúra a 20. században*) 84
 TURI TÍMEA: Vulkan vagy bánya (*Lanczkor Gábor és a [nem] személyes vers*) 93
 GÁLOS ADRIENNE: Kimaradni az igazságból (*Földényi F. László: Képek előtt állni*) 99

2012

JANUÁR

Kérjük a könyvtárosokat, hogy e lapot a januári számunkba illesztve segítsék az olvasók tájékoztatását.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- VISKY ANDRÁS versei 225
TANDORI DEZSŐ verse 228
GÖMÖRI GYÖRGY verse 232
TURI TÍMEA versei 233
SLAVENKA DRAKULIĆ: Frida, avagy a fájdalom *(részlet)* 236
MEKIS D. JÁNOS: Ellenírás *(Benda Balázs: Kalandos történet)* 242
BENDA BALÁZS: Franciaországi útinapló, 1992 245
BECK ZOLTÁN: london *(próza)* 262
BECK TAMÁS: A nők városában *(novella)* 266
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Széder *(regényrészlet)* 268
JENEI GYULA verse 286
KOLLÁR ÁRPÁD versei 288
PARTI NAGY LAJOS: Utálok történeteket kitalálni *(Ágoston Zoltán beszélgetése)* 290

Nemes Nagy Ágnes (1922–1991)

- TÉREY JÁNOS: A nagyasszony *(Nemes Nagy Ágnesről)* 299
SCHEIN GÁBOR: Hozzászólás Térey János *A nagyasszony* című esszéjéhez 303
BÁN ZSÓFIA: Skatulya, fűző, olló *(Kommentár Nemes Nagy Ágneshez)* 304
MOLNÁR KRISZTINA RITA: A kutyasétáltatásról 307
MESTERHÁZI MÓNIKA: Finoman szólva *(Hozzászólás Térey János írásához)* 308
SZABÓ T. ANNA: A figyelem hasznáról 309

*

- NEICHL NÓRA: A grafitnesztől a wellnessig *(Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról)* 317
NAGY IMRE: „Provinciátus” kötődés félmúltban és jelenben *(Csűrös Miklós: „A teljes részei”. Írások Takáts Gyuláról; Félmúlt és jelen. Irodalmi tanulmányok)* 323

2012

MÁRCIUS

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JELENKOR folyóirat irodalmi estet tartott február 9-én a pécsi Cafilisch cukrászdában. A rendezvény résztvevői elsősorban két Weöres Sándor-darab pécsi színházi bemutatóiról folytattak párbeszédet: *A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban* című művet a Pécsi Nemzeti Színház, *A holdbeli csónakost* a Janus Egyetemi Színház tűzte műsorra. Az esten P. Müller Péter kritikus, Mikuli János rendező és Tordy Géza színművész működött közre, a beszélgetést vezette és a *Jelenkor* februári számát bemutatta Ágoston Zoltán, a lap főszerkesztője.

*

MARIBORBAN, az ez évi Európa Kulturális Fővárosa címet viselő szlovén városban került sor a *Jelenkor* folyóirat estjére február 17-én. Közreműködött Horváth Viktor író, Rozs Tamás zenész, Szalay Tamás, a Zsolnay Örökségkezelő Kft. nemzetközi igazgatója,

valamint Ágoston Zoltán. A beszélgetést Mitja Čander irodalmár, a maribori EKF programigazgatója moderálta.

*

ZÁVADA PÁL irodalmi estjének adott otthont a Cafilisch cukrászda február 24-én. A szerző készülő regényéből olvasott fel archív képek vetítésével egybekötve, Nádori Lídia zongorán játszott.

*

A PÉCSI KODÁLY KÖZPONTBAN a Savaria Szimfonikus Zenekar adott koncertet Richard Strauss műveiből február 23-án. A koncerten Vásáry Tamás vezényelt, közreműködött Bazsinka Zsuzsa énekes.

*

KOMLÓS ALADÁR-DÍJ. A kritikusok és irodalomtörténészek munkásságát jutalmazó díjat idén Dérczy Péter nyerte el. Gratulálunk munkatársunknak!

Szerzőink

Visky András (1957) – költő, író, drámaíró, Kolozsvárott él.
 Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
 Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Londonban él.
 Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.
 Slavenka Drakulić (1949) – horvát író, Stockholmban és Zágrábban él.
 Gállos Orsolya (1946) – műfordító, Pécsváradon él.
 Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécssett él.
 Benda Balázs (1965–1992) – író, képzőművész.
 Beck Zoltán (1971) – zenész, egyetemi tanársegéd, Pécssett él.
 Beck Tamás (1976) – költő, író, Zalaegerszegen él.
 Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.
 Jenei Gyula (1962) – költő, az *Eső* főszerkesztője, Szolnokon él.
 Kollár Árpád (1980) – költő, műfordító, Szegeden él.
 Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
 Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécssett él.
 Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
 Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
 Bán Zsófia (1957) – irodalomtörténész, irodalomkritikus, író, Budapesten él.
 Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, gimnáziumi tanár, Telkiben él.
 Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
 Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budaörsön él.
 Neichl Nóra (1983) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Pécssett él.
 Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.
 Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.
 Joós Katalin (1977) – a PTE doktorandusza, magyar nyelvi lektor, Varsóban él.
 Mátyási Róbert (1989) – a PTE BTK filozófushallgatója, a Kerényi Károly Szakkollégium és az Erasmus Kollégium tagja, Pécssett él.

DECZKI SAROLTA: Belépőjegy a történelemfilozófia csapdjába
(Miklós Tamás: *Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására*) 330
JOÓS KATALIN: Számunkra készített útvesztők (W. G. Sebald:
A Szaturnusz gyűréi. Angliai zarándokút) 335
MÁTYÁSI RÓBERT: Pesszimizmust kovácsolni a nihilizmusból
(Paul Verhaeghen: *Omega minor*) 340

Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

VISKY ANDRÁS

Neved, szabad pixelek

„egy nálunk teljesebb ismeretlen felé“
Kovács András Ferenc

Zöld fénnel izzik fel neved a foltos képernyőn, a semmiből rakják össze a betűket szabad pixelek, és máris fölrémlik soha meg nem érintett arcod és tökéletes alakod, amelyet mintha régen faragott görög kövekről mintáztak volna, mielőtt egy halálra szánt delfin testébe helyezték.

És hallom a hangot is, a semmihez nem hasonlított, hacsak a fiatal birséhez nem, amikor a késő őszi, eső illatú szelet maga is fölkarvarja a kertben erős karjaival.

Istennel is így vagyunk?, írom az üzenőfalra neved mellé, így vagyunk Istennel is?

Öreg és beteg, válaszolod, kitétette sókristályos nyugágját a hívőkés partra, be-beint a tengernek, amely kotta nélkül is tudja végtelen szólamát.

Olykor meg, kezében törött tóraolvasóval, a nyugágj koszlott mintázatát silabizálja, és vékony hangon énekelget hozzá.

Amikor a homlokára teszem kezem, megnyugszik, írod tovább, elszenderedik ismét, és nem tudni, fölébred-e még.

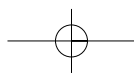
Bizony látom kezed, amint elfedi a homlok redőit, látom azt is, ahogyan önkéntelenül száraz szemhéjára csúszik le a tenyér, és lefogja öreg szemét, elidőz a gondterhelt koponyán.

Hogyan kerülhetném el a látványt, amely majd a fölemelt tenyér után fogad, kérdezem, de már kiléptél egy másik időbe, másik beszélgetésbe.

Ott marad a kérdés a digitális rengetegben, folyékony fények gyúlnak fel és alusznak ki körülötte, amíg el nem tűnik ő is a gomolygó ködben.

Isten? Hol vagy nagy és öreg Barátom?

Tengermélyi felhők jönnek, szél fodrozza a hánykolódó hullámokat, hideg veríték hull a néma mennyből.

Fölmerül még az arc

*Fölmerül még az arc, az a finomra
metszett, fénnel telített zafír,
fölmerül álomban, vagy mikor hidegláz*

*gyötör, fölbukik az idő sötét vizéből,
előtte emésztő tűz, körülötte szélvihar,
mélyvörös lángok és szikrák hirdetik*

*születését, megnyílik a búntudat
feneketlen méhe, utolsó ítélet, a
legutolsó mindig, amikor rád esik*

*az ismerős tekintet, ugyanaz a halál
előtti, gyermekien tiszta nézés, az
egyetlen, amit magából odaátról ide*

*visszatérni enged, hadd szülessen meg
előtted újra, amikor fölkél rajtad arca
hideg napja, álomban, hideglázban, süket*

*szerelmi szédületben, úgy állsz előtte
akkor, mint a gyilkos, aki menekülés
helyett ráborult áldozatára, és nem*

*mozdult, amíg át nem járta az ő testét is
a halál hidege, hogy áldozatként ragyogjon
maga is, amikor feljön rá a mélyből az arc,*

a finomra metszett, fénnel telített.

Ne adj vissza

*Első látásra mindig, sohasem
másként, mint a testük ketrecében
reménytelenül sóvárgók. Nem üzemi*

*baleset vagy véletlen, dehogy,
az Arc Angyala, a mindig meztelen
és a legkövetelőzőbb mind közül, ő az,
aki rászed ezredszer is, kímélet és
kegyelem nélkül tekint rád, kihívóan,
mint az önmagukat kitárni kész, vakmerő*

*érintetlenek. Te meg újra meg újra,
habozás nélkül átnyújtod neki létezésedet,
hiánytalanul, semmit sem tartva vissza.*

*Első látásra esel sötét szerelembe
mindig, sohasem másként, tessék, tied
vagyok, mondod, tarts meg, veszíts el,*

*ne adj vissza belőlem semmit. De már
tovább is megy az arc mindenható
angyala, hogy a következő fordulónál*

*valaki más testében térjen vissza hozzád,
akinek majd odaadod magad habozás nélkül
ismét, hiánytalanul, tessék, készen*

állok, tied vagyok, senkié sohasem.

TANDORI DEZSŐ

Wittgenstein–Hamletc.

(Roger Hilton félfigurális absztrakt festő emlékére)

Annyi mindent lehetne/kellene még mondanom.

Nem is, hogy nem lehet/nem kell.

De hogy

annyi mindent/és hogy mondanom.

És hogy

mondanom/és hogy annyi mindent.

Csak: „TESSÉK, ITT VOLT ENNYI HELY, S BETÖLTÖM: CSAK GÉPIESEN!”

És ezt faragni lehetne.

És ez rokona annak, hogy

amiről hall lehet gatni, arról hall kell

gatni,

amiről be lehet szélni, arról be kell

szélni.

Hogy annyi minden és hogy mondani:

a legnehezebben hozza össze, hogy

annyi mindent,

és a „mond” ragozva.

És így se jó. Jó volt, de az már rögtön nem volt jó sehogy.

Olyan jó volt, hogy nem volt meg rá a „hogyan”.

Csak hiányolja-e egyik a másikat! És egyike/másika ugyan ennek az?

XXX

Annyi mindent

még

mondanom.

De mondani?

És annyi minden?

XXX

Reggeliznek a még nem ismert szigeten.
„Egy kis...mit is...hogyan mondanom”. Rendel.
Egyikük: „Hogy hogy mondanom?”
De ott jön Forty (Fortinbras).
Ha jól írom.
Én egy kis, mondom, ahogy a főúr visszajön
(mert főúri a kiszolgálás a szigeten, nem egy kis Zolgálót
küldenek, egy kis Zolgálólányt, bár ki tudja, hátha
volna jobb?!), mondom,
„én egy kis mindent kérnék”.

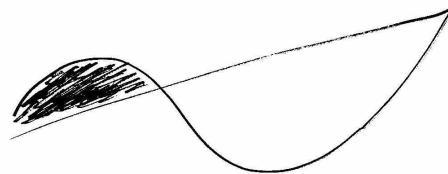
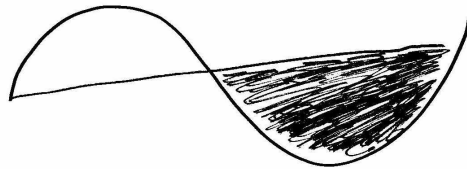
Hát nem egy kis Zolgálót küld??

„Főúri”, mondom, „az annyi mindent nem is kell már mondani.”
De, de, így útitársam, épp hogy mondani lehet.

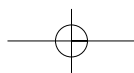
Jó, mondom. Mondjuk.

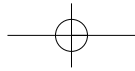
Így áll be a némaság, jön föl s hanyatlik a Nap.

jön föl s hanyatlik
a Nap

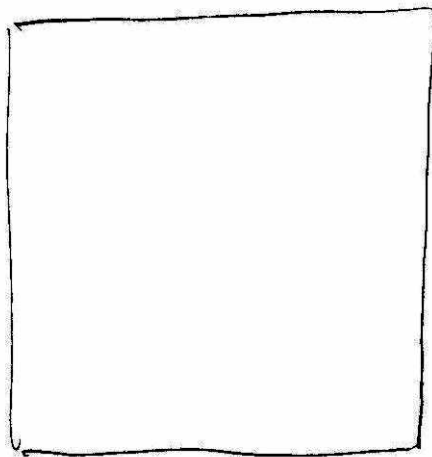
s még hány mondhatatlan
Változat

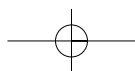
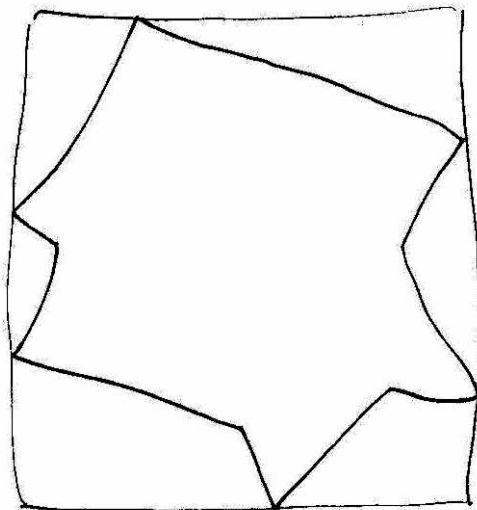

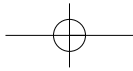
*Jaj, annyi mindent fent vagyok, s jaj, lent vagyok.
Jaj, annyi mindent lent vagyok, s jaj, fent vagyok.
Jaj, annyi mindent fent vagyok, s majd lent leszek.
Jaj, annyi mindent lent vagyok, s majd lent leszek.
Jaj, annyi mindent fent vagyok, s majd lent leszek.
Jaj, folyton összekeverem, ismétlem.*

*De ezt mind össze lehet rendezni is valahogy:
az alábbi ábra szerint:*

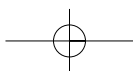
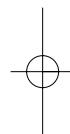
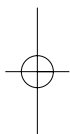
Vagy: ahol Nap nem jár ugyan, de mindenki sziget

*E világban itt nem a Nap jár, csak mindenki sziget,
és hiheti, a Nap járása négyszögesült.*

*Vagy mondjuk bármi egyebet.
(S csak stb. a „sziget” is.)*

GÖMÖRI GYÖRGY

Orbánottós vers a világ állapotáról

*A nemlét tornácán üldögélve Thinsz lelki
szemeivel a reggeli lapot olvassa, képzelt
kávéjába képzelt madelaine-t mártogat,
majd fölkiált: „Nahát! A Tomas* végre
megkapta a Nóbelt!” – ez jó hír, nem vitás,
ebben az egyébként elmisztrált arab
és elfuserált összeurópai valóságban, ahol
metántavak bukkannak fel az olvadó tundra alól
és nincs nap egy kiadós tömegmészárlás
vagy földrengés nélkül, ahol lassan
mindennapos a középkori kínzókamrák
gyakorlata egyes országokban, megtoldva
a modern technika áldásaival, ahol pompás
ipart teremt Kína a környezet bemocskolása árán
(már nincs ivóvize), miközben az Óceánban
csapatostul fordítják hasukat fölfelé a halak,
belefulladunk hamarosan saját szemetünkbe-szarunkba
– addig is Géza öröme a miénk, hisz
egy tiszta ember és jó költő kapta meg végre a Nóbelt.*

---

* Tomas Tranströmer tavalyi irodalmi Nobel-díjas.

TURI TÍMEA

Feltartott kéz

*Kávéház és villamos: hogy minden ott történne,
tévedés. Unom a köztes lírát, hiába otthonos:
a megoldások költészete lettünk, és a megoldások
egyre távolabbak. Fitogtatott szemérem:
az ember kétévente megtagad barátot, régi mondatot.
Lassabban változunk, mint a szégyen.
Aki nem akar hazudni, legyen néma.
Hát ezért vannak költők annyian! Mondd: kitaláltad,
és megmenekülsz. Aki beszél: az mind színész,
csak csúnya. Aki szép: színész, és mégsem ír.
Szép az, aki idegenek közt közvetlen látszat:
ezért vonz a ripacs, vigasztalan a civil.
Az ismeretlen rajongás sem torzkép, ha minden
szerelem az indiszkrétet hazudja titoknak.*

*Szégyen, hogy így beszélek.
Mint akinek eszköz a szó, nem fal üvegből,
feltartott kéz zsúfolt átkelőn.*

Akiket megsértettem

*Nem is az, hogy elhagytam, de kopaszodik!
Elhagytam, és velem együtt nem hagyta el az idő.
Nála maradt, kényeztette, jól tartotta,
és meghizlalta azokat, akiket hátrahagytam.
És közben mégis itt maradt velem.
A szemem alatt betűk nélküli sorok nyoma,
senki se olvassa el.
Férfiak, akiket megsértettem.
Összeköt minket és hizlal a naptár,
fogyunk.*

A másik oldal

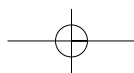
*A férfiak igenis különbözök.
Mindig elvesznek a részletekben,
és képtelenek általánosítani.
Minden nő egyforma, mondják a férfiak,
akiknek érzelem nélkül sohasem áll föl.
Hisztiznek és alakoskodnak,
eltitkolják azt, hogy milyenek,
csak egymás között – együtt is pisilnek! –
mernek néha őszinték lenni.
Új képet remélnek a tükörtől,
és meglepődnek az elkerülhetetlen.
Csak arra várnak, hogy egy nő majd
másmilyennek lássa őket végül.
Addig mindent mindennel összecszerélnék.*

Minden mondat

*Bizonyos szavak csak utólag sértenek, mint
a nem várt udvarlás. Olyan megszokhatatlan
a másnemű figyelme: zavaró a bók, a társasági,
a formáság mindig olyan hazug, és zavaró a bók,
ha elmarad. Az őszinteség pedig megsebez.
Minden, amit kimondok, másik ajtó.
Mindent megkésve rontok el, mintha minden
mondat csak az én hibáimról beszélne,
és árulás volna, ha mégsem így.*

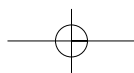
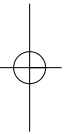
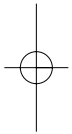
T9

*mint ismeretlen vászonférfiak,
olyan lettél, egy zsánerkép csupán,
közönyös fény, mit úgyis megtagad
az elfeledett szombat délután –
tudsz énekelni, de mit érsz vele,*

*ha nem tudod, hány képen él tovább
a régi, a te régi életed,
ami megannyi másnak folytatás –
megöregszel, és jól áll majd neked,
ahogy jól állt neked a csupasz áll,
minek szaporítsam a szót tovább,
hogya a távolságod szaporább –
mint elküldetlen üzenet, heversz
a zsebben, nincs semmi érzékiség,
csak semmi dallam, nem vagy már barát,
hogy pár karakterből megértenéd –
vagy többől –, mint goromba buszsofőr,
idegen lettél, mint a külvilág,
hogyan kerülhetnél még távolabb*

SLAVENKA DRAKULIĆ

Frida, avagy a fájdalom

részlet

„Physical pain does not simply resist language but actively destroys it, bringing about an immediate reversion to a state anterior to language, to sounds and cries a human being makes before language is learned.”¹

Elaine Scary: *The Body in Pain*

„Mi pintura lleva el mensaje del dolor.”²

Frida Kahlo

Férjhezmenetele után egy ideig nem festett komolyan. A házasság első éveiben hűtlen lett önmagához, és elhanyagolta a tehetségét, pedig éppen ebben volt kivételes. A Maestro fontosabb lett számára a festészetnél. Frida hitte, hogy férje megtalálta az utat a benne lakozó másikhöz, a börtön sarkában kuporgó személyhez. Időnként festett portrékat, de semmi dramatikusát, semmi betegeset, semmi véreset. Pénze volt, anyagi gondjai megszűntek.

Össze kellett szednie minden erejét, és tovább festeni az egyik legnagyobb festő mellett. Az ő dicsőségétől körülvéve élt, és ez kezdetben még jobban elbizonytalanította. Az újságok nem festőművészként, hanem a Maestro bájos feleségeként emlegették. A tehetséges fiatal nő, aki nem végzett akadémiát, nem ad el képeket, nincsenek kiállításai, férjhezmenetele után kezdett ráébredni arra, hogy ő a Maestro felesége. Akkor kétségkívül elszállt minden önbizalma.

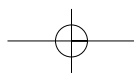
Ezért az lett az új ideálja, hogy legalább jó feleség legyen, megtanulja elkészíteni a Maestro kedvenc ételeit, hogy virággal díszített kosárkában felvigye neki az állványra. A férje kedvéért teljesen megváltoztatta a külsejét, kardinális kérdés volt számára az öltözködés, része a „mexikanizmus” népszerű nemzeti ideológiájának. Frida elsősorban a férje figyelmét akarta felhívni, őt akarta elbűvölni. Ismerte és különösen kedvelte a mexikói Tehuanában élő parasztnők viseletét. Egyszerre hosszú szoknyát és élénk színű sálakat kezdett hordani, haját virággal és szalagokkal díszítette, hogy az emberek ámuldozva fordultak utána az utcán.

Slavenka Drakulić (1949) a legtöbb nyelvre lefordított kortárs horvát író, publicista. Kötetei mintegy száz kiadásban jelentek meg szerte a világon. Svédországban él. Magyarul két riport-, illetve dokumentumkötete olvasható: a *Balkán expressz. Képek a délszláv háborúból* Gállos Orsolya, valamint *A légynek sem ártanak* Csordás Gábor fordításában. Frida Kahlóról írott könyve szeptemberben jelenik meg a BORA sorozatban, a Librinél.

¹ A fizikai fájdalom nemcsak hogy ellenáll a nyelvnek, hanem meg is semmisíti, a hangok és üvöltések elemi állapotába veti vissza, amelyeket az emberi lény akkor ad ki, amikor még nem tud beszélni.

² Festészetem a fájdalom üzenete.

A tegnap még városi lány, a modern fiatal nő, aki főként nadrágban, bőrkabátban és férficsizmában járt, tudatosan átalakult tehuanai parasztasszonnyá. Az egzotikus öltözék kezdetben azt szolgálta, hogy elnyerje a férje tetszését, és csak később vált egyéni esztétikájának elemévé, Frida stílusává. Minden ismerőse elképedt ettől az átalakulástól. Ő azonban a Maestro számára öltözködött, a Maestro számára főzött, a Maestrónak élt.

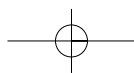
Az ideológia is a Maestróhoz való közeledését szolgálta. Szegénységtől kerülve és az igazságtalanságra érzékenyen osztotta a kommunista ideológiába és az igazság eszméjébe vetett hitét. A kommunizmust azonban egyre inkább a Maestro testesítette meg számára, a személy, aki az ő univerzumában mindenki felett állt.

Két évvel az esküvőjük után festette meg közös portréjukat. Zöld ruhában, vörös stólába burkolva áll, és a Maestro kezét fogja. Fejét kacéran feléje dönti, mint ha mindjárt a vállára akarná hajtani. A Maestro palettát és ecseteket tart a jobb-jában. Ő a festőművész. Frida keze üres. Ő csak a festő felesége, olyan, mint egy mexikói parasztasszony. Ezen a képen nincs semmi az első önarckép erotikus kisugárzásából, sem a későbbiek komolyságából. Önmagát festette meg, de mint ha nem ő volna. Szelíd és alázatos, valahogy arctalan. Semmi nyoma az izgalmas lánynak, a festőnőnek, akibe a Maestro beleszeretett, a majdani elbűvölő asszonynak. A középpontban a férfi áll, a nő csak kiegészítés, visszhang, árnyék.

Új énjének megalkotása, teljes átalakulása után a nagy művész egzotikus felesége volt Frida első nagy nyilvános szerepe. Nem is a képeivel, hanem ezzel a szereppel hódította meg a közönséget. Minden reggel úgy öltözködött, mint aki színpadi fellépésre készül. Hivatásos színésznőhöz méltó figyelemmel választotta ki az öltözékét minden reggel, amely a leginkább illik a szerephez, amelybe készségesen beleerőszakolta saját személyiségét. Minden egyes részlet összhangban volt szerepfelfogásával. Fellépésében többé nem volt spontaneitás, mindig gonddal eltervezett önreprezentációról volt szó. Azért öltözködött, hogy beletaláljon a szerepébe, és elkezdett játszani.

Rég elsajátította már a disszociáció, a tulajdon testétől való eltávolodás technikáját. Már akkor, amikor a nem létező kapun átszaladt álmainak kis barátnőjéhez. Vagy amikor hónapokon keresztül feküdt a gipszágyban, és tágra nyílt szemmel bámulta tulajdon képét a tükörben. Bizonyos idő után többé nem látta önmagát. Egy maszkot látott. Majdnem minden portréja egy álarc merev képét mutatta. A maszkok fontosak voltak számára, mert eltakarták a valóságot. És mint minden színész számára, a maszk és a kosztüm lehetővé tette, hogy az lehessen, aki akar. Élete a Maestróval hamarosan színház lett, amelyben maga kreálta a kosztümöket, rajzolta a díszleteket, találta ki a cselekményt, dramatizálta, rendezte és eljátszotta azt. Majd az egészet meg is festette.

Órák hosszat fésülködött és öltözködött, rítussá változtatta a rutint. Úgy érezte, a kosztüm, a smink és a frizura által egyben tartja önmagát. Továbbá humorérzéke is volt. Mulattatta ez a Maestro mellett való parádézás, élvezte az alakításokat, a trükköket. Ha reggelente a tükör elé állt, és avatott mozdulattal felvitte ajkára az élénkpiros rúzszt, abban a pillanatban másnak érezte magát,

mintha más nővé vált volna. Mintha vidám, tarka rongyok lobogtak volna egy csontvázon.

Az a kérdés gyötörte, ha a betegség miatt nem szereti a tulajdon testét, hogyan szerethetné azt valaki más? Hitte, hogy a Maestróban megtalálta ezt a személyt, és nem kockáztathatta, hogy elveszíti. Nemcsak a hiúságáról volt szó. Legkorábbi gyermekkorát kivéve a testéhez való viszonya sohasem volt egyszerű. Teste fájdalmas teher volt és orvosi beavatkozások tárgya. Továbbá festészetének tárgya. A hiúság eszköze. A gyönyör eszköze is, de elsősorban *tárgy és eszköz*.

Megint abban a helyzetben találta magát, mint amikor kiskorában a gyermekbénulásból felépülőben teljesen magába húzódkatott, és fogyatékságai eltitkolásával eltitkolta önmagát. Így vonhatta magára a figyelmet, és tudatosan kreált egzotikumával elérte, hogy kedveljék és szeressék. Azon fáradozott, hogy kedveljék és szeressék. Szövetségeket kötött, a gyengék mindig szövetségeket kötnek. Így lett Lupe, tegnapi ellensége a legjobb barátnője. A Maestro közelében megjelenő minden új nőt fenyegetésként fogadott, és arra törekedett, hogy behálózza barátságával. Akár a kígyó, előbb hipnotizálta, aztán bűbájával ártalmatlannította, mérgével elkábította őket. Attól félt, hogy a Maestro elhagyja. Úgy védekezett, ahogy tudott.

Ebben az időben úgy beszélt a képeiről, mint *értéktelen és lényegtelen* alkotásokról, mintha ez afféle kedvtelés volna, akár a kertészkedés vagy a gobelin. Így semmit sem kockáztatott. A művészet és a túlélés közül az utóbbit választotta. Mint minden beteg embernek, neki is erősek voltak az ösztönei, állandóan résen állt, ha erre nem is volt oka. Annak az asszonnak az ösztöne volt ez, aki tudja, hogy nem válhatja ki a Maestróból a fenyegetettség érzését. Ne üss a téged tápláló kézre! Sokáig elbújt szerénysége meg állítólagos hobbija mögé, mert addig érezte magát a legnagyobb biztonságban, amíg a Maestro szemében csak egy mellékesen, unalmában, szórakozásból festegető nő volt. Pontosan úgy, ahogyan Doña Matilde elképzelte az ő festegetését, amikor az első ecseteket és festékeket ajándékozta neki. Neki megfelelt e látszat fenntartása.

A Maestro barátian, pártfogólag támogatta a festészetét, akár a többi tanítványaét. Azt mondta, jobban fest portrét sok befutott festőnél, jobban, mint ő, jobban, mint Picasso. Arra tanította, ne utánozzon senkit a festészetében, legyen önálló. Bevezette a templomi fogadalmi képek, a *retablók* hagyományába, a formába, amit ő lelkesen befogadott. Felismerte Frida tehetségét, képeinek személyes, fájdalmas és teljesen egyéni jellegét. Ideológiától, történelemtől és politikától mentes képei rendkívül érthetőek voltak egy más módon. Eszébe sem jutott, hogy Frida konkurenciát jelenthetne számára. A Maestro különben is világhírű festőművész volt, őt pedig elsősorban mint a feleségét ismerték.

Amikor a Maestro felépítettett kettejük számára két házat, amelyeket híd kötött össze, Frida is műtermet kapott, az ő törekeny asszonykája, aki pusztán önvédelemből azt állította, hogy csak mulatságból festeget, és ez egyáltalán nem komoly dolog.

Tétovázásának és engedékenységének azonban volt még egy oka. Fel kellett dolgoznia aényt, hogy a fájdalom démona nem időlegesen ütött benne tanyát, hanem az időlegesség csak köztes állapot, amikor a fájdalom és a betegség lecsillapodott és elszunnyadt. Erőre volt szüksége, hogy elfogadja a reá mért ítéletet,

és folytassa a festészetet, hogy ne temetkezzen el, és ne hagyja, hogy a betegség elpusztítsa mindenestül.

A Maestro fontos, nagyszabású megrendeléseket kapott nemcsak Mexikóban, hanem Amerikában is, Detroitban, New Yorkban, San Franciscóban.

Frida először jutott el Amerikába. Fázott. Fájt a gerince. A Maestro a szabadban, állványon dolgozott. Frida nem nagyon tudta, mihez kezdjen magával az idegen országban. Nem volt hozzászokva a magányhoz, és félt, különösen éjszakánként. A félelem megbetegítette. Odahaza, Mexikóban sohasem volt egyedül, ott volt neki Kitty, a szülei, a nővérei és a barátai. Egyáltalán, miért kellett idejönnie?

A Maestro talán nem látta, hogy ő képtelen Amerikában élni? Nem látta, mennyire kínozza a távolság (önmagától, Mexikótól), és hogy nem érzi jól magát Amerikában? Vagy ő jól érezte magát, mintha semmit sem látott volna saját magán és a fontosságán kívül? Kommunista létére neki udvarolt az egész New York-i elit, még a gazdag gyárosok is. A Maestro hiú volt és pragmatikus, és nem látott ebben semmi ellentmondást, nem is ellenkezett mindez a meggyőződésével. Amerikai megrendelései pénzt hoztak, és a pénzből sohasem volt elég.

Ez alatt az ő egzotikus felesége – az ő ékessége, a virág a gomblyukában, ahogy mondogatta – melankolikus, sőt depressziós lett. Mindennél jobban gyötörte a honvágy. Időnként azt kérdezte magától, mit keres itt, mivel tölti az idejét. A Maestroval, a barátokkal... Pusztán időtöltés lett volna? Nem talált választ erre. Még mindig nem volt vele tisztában, vajon festő-e egyáltalán. Tudta, hogy csak festeni akart, és eladni a képeit, hogy keressen, és önálló lehessen.

De hogyan vált ezek után a zseni feleségévé?

Miközben az a maga hatalmas méretű, felkavaró és ellentétektől feszülő freskóit festette, Frida otthon ült magányosan, és mintha a belső démoni erő kényszerítette volna, az ecset után nyúlt.

Ekkor készült kis méretű képei fájdalmasak és szokatlanok. Noha tulajdonképpen vallomásos képek voltak, egyúttal mélyen provokatívak is, mivel úgy hatoltak a másik teremtménybe, akár a tűr. Ha a jelentésük nem is vált rögtön nyilvánvalóvá, a nézőnek belesajdult a gyomra, és rosszul lett tőlük.

Amerikából hozta Kiakasztott ruhám című képét. Azon a télen New Yorkban nagy hó esett, és a magas, keskeny ablakokon át beszűrődő halvány fényben készítette a képet, hozzátéve a wc-kagyló és az urna között kifeszített kötélen függő zöld szoknya színét, háttérben a tenger jegesen sziürke tónusával és a távolban a várossal. A szemét és a kémények között függő mexikói ruha bánata, a felhőkarcólók felett, a tőzsde, a dollár jelével ékesített templomtorony felett, az új istennel, akihez az amerikaiak imádkoznak, és a Szabadság-szoborral a háttérben. Test nélkül, kiüresedve, magányosan, elveszetten ebben az idegen környezetben. A háttérben a hatalmas plakát egy filmcsillag képével a nőt ábrázolja, illetve azt, amivé Hollywood tette. Ezen a képen nincs egy teremtettség sem, nincs semmi élő. Nem csoda. A csoda az, hogy Frida nincs rajta. Aki ismeri őt, annak ez a távollét, önmagának ez a hiánya teszi különössé a képet. Ahelyett, hogy szokásához híven önmagát festené le, mintha ezzel akarná bizonyítani önnön létezését, egyszerűen nem létezik többé.

Jött az első vetélés, majd hamarosan a második. Az emléke még mindig eleven volt, akár az éjszakai lidércnyomás: vérben ébred, a lepedő csupa lucskok. Egyedül van, sír. Aztán segítséget hív. Gyorsan kórházba viszik. Teste a műtőasztalon fekszik a detroiti Henry Ford Kórházban. Ragyognak a lámpák, és megvilágítják lehunytt szemű sápadt arcát, a homlokán csillogó verejtékcseppeket. Lába szét-tárva, kétoldalt rudakra emelve. És egyre csak vérzik, alatta a lepedő csatagos a vértől, mintha rózsaszín, vérvörös és bíbor rózsák fakadnának a teste alatt. A nővérek előkészítik a félelmetes fémeszközöket: tűket, késeket, horgokat, kanalakat. A teste nyugodt, álmos. Ezúttal megmenekül a fájdalomtól. Az orvos szétterpesztett lába közé ül, és hozzálát hentesmunkájához. Behelyezi az eszközt. Amikor a nővér felé nyújtja a karját, aki újabb eszközt ad a kezébe, a kesztyűje csupa vér. Mélyről, az alvó fiatal nő testéből kikotorja a magzat maradványait, megtisztítja a méhét a holt szövetek foszlányaitól. Frida úgy érzi, értelmetlen dolog gyermeknek nevezni ezt a véres masszát. Ez az első vetélése. Nemsokára gyötrelmes, hideg verítékben fog felébredni. Hányini fog. Szétszabdalt belseje még vérezni fog egy darabig. Úgy fogja érezni, mintha egész belsejét kifordították volna.

Henry Ford Kórház című képét még ott kezdte festeni. A Maestro anatómia-könyveket vitt be neki, az orvos pedig egy formalinba tett magzatot. Később a Maestro azt mondta, remekművet alkotott. Ráadásul egy nő még sohasem festett ehhez hasonlót. Ha ez igaz volt, akkor drágán megfizetett ezért a képért.

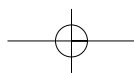
Gyereket akart szülni a Maestrónak, aki pedig teljesen közömbösen fogadta az ötletet. Volt már két gyereke, és nem különösebben akart volna újabbat. Frida elég tapasztalatlan volt, hogy azt higgye, a gyerekekkel még inkább magához köti a férjét. Később rájött, hogy nem ez volt az egyedüli indok. Leginkább maga miatt akart gyereket. Tudta, hogy azok a nők, akiknek gyerekek van, sohasem olyan kétségbeesetten magányosak, és ő is kevésbé érezné magát magányosnak, ha gyereke volna. A szerelem nem volt elég erős orvosság a fájdalmára, teljes elszigeteltségére.

Maradtak a babák. Babákat vásárolt, de álmaiban elvetélt magzatát kellett látnia, ahogy ott úszik a formalinban. Vajon egészben szedték ki? Mekkora volt? Milyen nemű? Egy másik álmában meg nem született gyermeke élt, úszkált és mozgatta az ujjacskáit. Mosolygott. De ez nem gyermek volt, hanem a kedvenc babája. A baba halott volt. A gyermek halott volt.

Lefestette magát egy babával, a gyászt a gyermek miatt, akit sohasem fog világra hozni. A képen nem az ölében tartja a babát, nem játszik vele, nem ér hozzá, rá se néz. A baba nem helyettesíti a gyermeket, csak emlékeztet rá, holt tárgy.

És így ül Frida a kísértetiesen üres szobában, az ágyon, a baba mellett. Ül, néz, cigarettázik. Semmi más nem maradt számára. Magányos, mint azelőtt. Többé nem vár semmit. Bánat, üresség.

Detroitban, nem sokkal a vetélés után, a halált látta, bárhová nézett. Van ebből kiút, kérdezte magában. Már akkor gondolt az öngyilkosságra. Tudta, hogy lehetőségként mindig ott a halál. Meg kellett feszülnie a túlélésért, a halál ott vigyorgott rá minden injekcióban, minden műtét előtt. Mindig ott volt kéznyújtás-

nyira. Az élet, és nem a halál volt számára mindig a nagyobb kihívás. Meg kellett szülnie saját magát. Életre keltenie saját magát. A megbánás lehetősége nélkül elviselni végzetét. Élni. Ha el tudta volna magyarázni, mennyire mély és pusztító a *kiközösítettség* és a *némaság* érzése. Megérti-e őt a Maestro, kérdezte magában, megértette valaha is? Időnként mintha megértette volna, még ha csak részben, bizonyos mértékben is. Utána azonban rá kellett jönnie, hogy mégis különböző nyelvet beszélnek. Férje a politika és az ideológia nyelvét, mert ezeket a maga valóságaként élte meg. Frida az érzések nyelvét, a fájdalom és a magány nyelvét. Férfi és női festészet? Nem ilyen módon gondolkodott. Tudatában volt a világ férfi és női megtapasztalásának, akárcsak a beteg és az egészséges ember tapasztalása közti különbségnek.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

MEKIS D. JÁNOS

ELLENÍRÁS

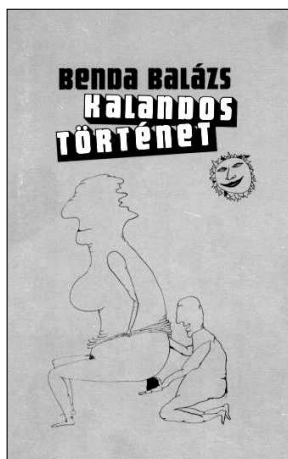
Benda Balázs: Kalandos történet

Sokan munkálkodtak rajta, hogy ez a könyv megjelenhessen. Szerkesztők, segítők, támogatók, kurátorok, barátok és örökösök, valamint előfizetők és szimpatizánsok, akik mind fontosnak és érdemesnek tartották, hogy Benda Balázs művei hozzáférhetővé váljanak a reménybeli olvasók számára. Magam is vártam a könyv megjelenését. S most, hogy végre megvan, reménykedve, bár kissé szorongva nézek bele: mit ér, vagy pontosabban, mit jelent mindez ma, 2011-ben?

Nemzedéki ügyről van szó, persze. Benda Balázs (1965–1992) a rendszerváltás körüli évek jellegzetes figurája volt. Szegeden élt, ahol néhány évig egyetemre járt, aztán inkább csak a városban lézengett; író volt, de alig-alig publikált, ám azt nem lehet mondani, hogy tétlen lett volna, hiszen ontotta az ötleteket (melyekből csak keveset dolgozott ki). Műveiben és személyében egyaránt volt valami egyszerre vonzó és taszító nonkonformizmus. Benda dühödten szabad volt, a zaklatott, veszélyes szelídek módján.

Ez egyébként nagyon jól megmutatkozik a könyvben is. Sőt. Rajzai rémítőek: torz testek, tagok és szervek, kéjgyilkosságok, fekália, sérülések, kampók. Vannak ugyan olyan képzelet lényei és szociofigurái is, akik nem üritkeznek, nem sérülnek, nem roncsolnak, de ezekből a képekből is valami groteszk erő árad. Az ősbizalom elvesztésének és vissza nem nyérésének színházias látványvilága ez. Skicc-torturológiájával, mely Georg Groszt és a pszichiáterek által elemzett képi dokumentumokat egyaránt felidézi, összhangban vannak írásai. Baleseteket, élet elleni cselekményeket, testi sérüléseket bőséggel sorakoztató szövegek ezek. Mint ha minden leírt, lerajzolt testi sérülés a belső, lelki pendantjáról tanúskodna. Van ugyanakkor egy olyan aspektusa is mindennek, amely kifejezetten korhoz kötött: a húsz év előtti magyar kultúrszcénán más ismeretek és reflexek érvényesültek, és nyilvánvalóan nagyobbat szólt egy-egy ilyen normaszegés, mint ma. Másként működött jelszerűségében is. És nem is biztos, hogy mindent komolyan kell venni: vagyis másként kell komolyan venni.

Benda szövegeinek jelentős része parodikus: a tömegkultúrából merítve, annak kliséit kiforgatva írja meg például „Az Aleut-szigetek gyomrának titka” című folytatásos sorozatát, melynek darabjai egyenként is és összefűzve is aláássák a kalandregény (és tévésorozat) műfaji követelményeit. Ugyanez a helyzet a szociografikus elemeket halmozó írásaival. A morbid burjánzás nem (vagy nemcsak) személyes, hanem közösségi-kulturális kényszerképzeteket is színre visz, ebből nyerve irodalmi lehetőségeket. Vagy csak utólag, épp az elmúlt két évtized fejleményeinek ismeretében tűnik így? Időn kívüli olvasás persze nem létezik, hiába

Podmaniczky Művészeti Alapítvány, PRAE.HU,
Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, Budapest, 2011
Szerkesztette Keresztesi József, Müllner András és Szegi Amondó
264 oldal, 2500 Ft

is vágyának rá. Az időn kívüli írás vágyát azonban mégis színre viszi számunkra a Benda-könyv. Ahol a szavakat összefűző, mondatokat egymáshoz illesztő szerző függetlenné válna minden kötöttségtől. Vajon mégis intézmények kérdése ez? Vagy formáké?

Bendát utolsó életében befogadta a *Pompeji* és a *Magyar Napló*, s felvették a JAK-ba és a Fiatal Művészek Klubjába. Csak néhány műve látott napvilágot. Ez akkor alig számított, dühödten írt és rajzolt. Figyelmet keltett. Ma már talán nincsen is olyan, hogy valaki nem publikál, a neten egyszerűen átcúsúzik a lejegyzett beszéd a nyilvánosság egyik formájából a másikba, és ehhez képest többé-kevésbé másodlagos, hogy a megnyilatkozások milyen intézménye ad erre lehetőséget. (Na jó, ez azért csúsztatás.) Ezzel szemben Benda Balázs olyan korban élt, amikor a közlés közegei zártak és formálisak voltak, éppen csak eltörölték a tévében a hétfői műsorszünetet, hogy majd földcsuszamlást idézzen elő a lelkében az első kereskedelmi csatorna megjelenése. Amikor a rózsaszín füzetek, a véres kalandtörténetek és a pornómagazinok felszabadították az érzékeket és becsatornázták az elméket. A friss szabadság világában akarva-akaratlanul a hosszú, makacs közelmúltnak rugaszkodó ellenállás eszköze volt a közlés. Még a dadaista hévben is volt egy adag önkéntelen társadalomkritika, ugyanakkor megdöbbenően érdekesnek bizonyultak a legdebilebb mosószerreklámok is. A cenzúra eltörlése és az öncenzúra akkori formáinak összeomlása pedig írásforradalmat hozott. Ki emlékszik már erre? (Mi is alig.) Ezért ajánlott olvasmány a mai nyafogók számára (számunkra is) a Benda-könyv. A komolytalan magánszamizdatok, a médiumparódiák és íráspróbák a véres-kalandos történetektől az üzemi újságig sok mindent kipróbálnak. Kedvencem a Deák Botonddal készült interjú, amelyben riporter és riportalany többször is szerepet cserélnek. De főleg Balázs beszél.

„R: Neked miben rejlik a művészet, Balázs?

B: A művészet egyfajta valahol. (...)

Csak a jóra emlékezem,
kezem lágyan a szívemre teszem?

Ez a versem 1963 óta jelenik meg a *Kortárs*, a *Tiszatáj*, a *Szép versek*, az *Élet és Irodalom* című kiadványokban, mintegy évente. De én unom már. (...)

R: Szereted a muzsikát?

B: Igen, órákig elülök a zenélő szökökútnál, és sokat fütyülök néha. Így vidámak tőlem az emberek, a múltkor is megállított egy ember a nyílt utcán, és azt kérte tőlem, hogy fütyüljek tovább neki, mert meghalt a felesége, mind a négy gyereke, a kutyái, a szülei, a testvérei, a háza leégett, az autóját ellopták, állását elvesztette, a villamos elvitte egy lábát, gyomorrákos, s mégis örült a fütyömnek.”

Majdnem reménytelen az ilyesmit lekottázni, ezúttal mégis sikerült. A (leírt) beszéd itt az íráshoz való viszonyt is reprezentálja. Az ötletért feláldozott, kiforgatott és szerteszagga-tott forma, a performatívumokkal való állandó visszaélés, az ellenbeszéd és ellenírás folytonos gyakorlata. Garaczi László – például – valami hasonlóból indult ki korábban, és csakhamar nagyszerű íróvá, kanonizált szerzővé vált. Nem tudhatjuk: Bendának sikerült volna-e? Nem dolgozott túl intenzíven az írószerepen.

Akárhogy is, az írással kezdődött, és azzal is végződött a történet.

Egy másik, ezúttal hagyományos interjúból – Solymosi Bálint beszélgetése – kiderül, hogy Balázs komoly bajba került 1983. március 15-én. A spontán megemlékezés tilos volt, a negyedik gimnazista főiskolás ismerőseivel közösen mégis gyertyákat helyezett el a szegedi Petőfi-szobornál és az Aradi vértanúk terén – a Kossuth-szobornál már nem sikerült az akció, a rendőrök megakadályozták. Nem lehetett gyertyát gyújtani. De nem ez volt a legnagyobb baj, hanem a 12 pont Balázs által korszerűsített változata, melyet több helyütt kifüggesztett a belvárosban, olyan követelésekkel, mint „sajtószabadság, a cenzúra eltörlése”, „demokratikus

többpártrendszer”, „alkotószabadság” és „nemzeti ünnepeink méltó megünneplése”. A következmény: letartóztatás, két évre felfüggesztett hat havi börtönbüntetés, valamint kizáratás Csongrád megye összes középiskolájából. További részletekről lásd Szijj Ferenc emlékbeszédét az *ÉS* 2001. július 6-i, valamint Soós Mihály tanulmányát a *Tiszatáj* 2008/2. számában (innen egyébként azt is megtudhatjuk, hogy az egyik főiskolás ismerős Darvasi László volt).

A 12 pont ott látható a *Kalandos történet* 177. oldalán: bumfordi kézírás egy papírlapon, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának hitelesítő pecsétjével. A jobb felső sarkában a 13-as szám olvasható. Vajon hány példány készülhetett ebből a félelmetes, rendszerbomlasztó dokumentumból?

Alkotószabadság. Ez is teljesült a követelésekből. De ez a szamizdatszerű műhelymunkán keveset változtatott. Írni hajnalban, cetlire, kölcsönírógépen, ülni a gép fölött, figyelni, ahogyan szöveg kerekedik a megivott és elfüstölt életből, idegen lakásban; hajnalban érkezni, reggel távozni, otffelejtvé a kéziratot, szétszórva mindenütt egy lehetséges életmű szilánkjait. Ezt csinálta, ezt tudta. (Nem félek. Most már nem félek töletek, mondta nekünk Botondéknál, s otffelejtette a kéziratot.)

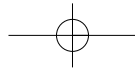
És egyszer, dühében, az ablakon át távozott a panel-akárhányadikról. Váratlanul. Csak hát az a bizonyos Pán Péteres szöveg... Ide másolom az elejét:

Itt ülök a gép fölött és mellett, és mindezt neked szánom. Hosszú-hosszú éjszaka ez most itt, de tudok veled mit kezdeni. Jó, ahogy a betűk ott maradnak, ahova leteszem őket, és jó kézbe fogni a papírt és érezni, hogy friss a festék és tiszta az egész levél, tiszta és takaros, legalábbis ilyennek szánom, hogy legyen sok és színes, olyan, ami erre is tart, arra is tart, nevéssel is rajta talán, ne légy szomorú, hogy hamar véget ér, mert nem ér véget, ha elfogy az alóla a papír, és ha nem tudom is a borítékba gyömöszölni.

*Most majd elkezdődik,
becsukódik az egyik
és kinyílik egy másik
és elindulunk, ahogy mások és máshol, a nyitott ablakon át,
egy falevélen, egy papírrepülőn
vagy egy dongó hátán, ahogy már mások is
elindultak és elindulnak az ablakpárkányról a sötétbe, ami
fénylik, és most szállnak az utcák és házak felett, és lenéznek
a szobrokra és a hidakra, az alvó szökőkutakra, köröznek
a város felett, ezen az éjszakán,
amikor könnyű minden
és sokáig tart
és messzire visz.*

Itt lehet látni, hogy Benda végül mégis elfogadta a művészserepet, és azt is, hogy jól tudott írni. Már nem ijedt meg az elsőre sziruposnak tűnő mondatoktól sem, mert beletörődött abba, amit például Kosztolányi is tudott, hogy az írás: kommunikáció, és lehet fogadni rá, vagy mondjuk bízni benne, hogy célba ér. És felfüggesztette az ellenírást. (Felfüggesztette, mint állampárti bíróság a börtönbüntetést. Függeszben hagyta, mint telefonfülkén a 12 pontot. A Hősök Kapuja mellett. Meg a nyilvános vécé csempéjén, az Aradi Vértanúk terén.) És sajnos ezzel véget is ér a kalandos történet.

Legenda lett, életmű nem, csak rajzok és szövegek. Hagyaték. Hozzá kell olvasni a Keresztesi Józseffel készült interjút a *Literán* (2008. április 4.), és hozzá kellene olvasni még más emlékezéseket és magyarázatokat – amelyeket előbb meg kellene írniuk valakiknek, persze. De ez már egy másik projekt.

B E N D A B A L Á Z S

Franciaországi útinapló, 1992

A közreadó előszava

Amikor Müllner Andrással és Szegi Amondóval közösen nekiláttunk, hogy kötetbe gyűjtsük Benda Balázs hagyatékát, az volt a célunk, hogy minden fellelhető szöveg és kép helyet kapjon benne. Az alábbi írásról tudomásom volt ugyan, ám már csak akkor jutott el hozzám, amikor a könyv közvetlenül nyomdába adás előtt állt. Az anyagot a kézirat tulajdonosa és az írás címzettje, S. Tóth Anikó bocsátotta a rendelkezésemre.

A kézírásos szöveg tizenkét A4-es lapon, huszonnégy oldalon áll, római számokkal számozva. A tizenegyedik lap negyedét kivágták, de maga a szöveg nem hiányos. Mivel Benda kapcsos zárójelezést is használ, így a szerkesztői megjegyzéseket a kapcsos zárójelezés mellett kurziváltam is. A központozási hibákat és a tollhibákat javítottuk, a címet pedig utólagosan adtam az írásnak. Legyen ez az útinapló afféle kiegészítés a Kalandos történet című kötethez.

Keresztesi József

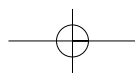
Hétfő, augusztus 3.

Harmadik levél, az első kettőt ellopták a hátizsákkal együtt. Megpróbálom újraírni, de ne sajnáld nagyon, nem volt az igazi. Tele van az orrom, és itt nincs papírzsebkendő, mert benne volt az is a zsákban. Leszaladok borért, aztán folytatom. Itt vagyok Márk lakásában, és nemsokára megyek árulni, már fogytán van a pénzem, és még nem túl sokat láttam itten. Meg belépőkre kell is a pénz. Meg halra. Meg borra. Meg egy új zsákra, de arra nem költök. És kezdem az elején.

Hétfő reggel, egy hete. (VIII. 27.) [Sic!]

Ötös út, Szikkatt tanyája előtt, már egy órája állok és szopok, hátizsák meg bevásárlószatyor, abban a cserepek. Nincs cigim se, és hogy jutok én így kedd 4-ig a Notre Dame-hoz? A vodkát, amit az útra hoztam, megitták tegnap a sihederek, mert szombaton itt buli volt, és vasárnap is tartott még, és megtalálták a hátizsákomban. Tegnap délután kiálltam én ugyan, de kurvára nem vettek fel, és vízszamentem, és tévét néztem. Csupa rossz jel. És nagy főzések voltak itt a bulin.

Végre megáll egy faszi, elvisz engem, aztán még egy kövér lányt, aki Budán megkínál cigarettával, és Amszterdamba megy valami tulipántalálkozóra. Oda való, a többi virágszál közé. Budán vagy tízen előttem, akár aludhatnék is egyet, de úgy járnék, mint a nyúl, mikor versenyt futott a teknősbékával, amilyen nagy eddig az én szerencsém. Vettem egy üveg gint. És nehéz a cuccom. Egy wart-

burgos elvisz vagy húsz kilométert, és kirak egy mellékúton az autópálya mellett. „Bécs felé, igen, egy darabig elviszlek.” Na, halálos kutya. Nyílt autópálya, meleg, a fejemet veri a nap a kezével. Így:

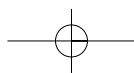

No, aztán jó dolog történt, mert úgy néz ki, Münchenig visz ez az ember. Neki is copfja van, és napszemüvege is. Brassói szász, kint él Németországban stb. Jól beszél magyarul, és talán, ha éjszaka is stoppolok, odaérek időben. Szerencsére lehet az autóban dohányozni, aztán hozat velem rendes, rasszista kólát, így nagyon jól érzem magam. Persze nem jut eszembe egyszer sem a tavalyi holland utunk; amikor Budán kiálltam az útra; amikor elmentünk jövőd lakásotok közelében; a templomtorony; amikor utaztam Tatára; amikor Bécsen keresztülmentünk. Még lestelek is az út szélén, hátha te is mész ki valakivel árulni. Aztán már Ausztria, és jönnek a tájak; mint tavaly, a kamion biztonsága és S. T. A. nélkül. Most nagyon rossz egy ideig; arra gondolok, ezt veled kellene átélnem, és az elkövetkezendőket főleg, ezek a csodák nem csak rám tartoznak. Együtt kellett volna őket fölfedezni. (Talán azért, hogy egyedül kelljen. Azért van így. Oka vagy célja van.) Egy tó, baloldalt, nagyon sima a vize, és jószíniú kék; hegyek az egyik oldalon, föléje nyújtják a hosszú orrukat, nagy és éles és fehér sziklák, ráhajolnak, de nem esnek bele, mert annál sokkal nyugodtabbak, krétából vannak, és a fejükön rövid a haj, nézik a vitorlánhajókat és a csónakokat, és alkonyodik. Mindemmellett egy zene, valóságos, innen az autórádióból, takarodószerű zene, pont ide teremtődött; nagy most a gyönyör, fizikailag is érzem. Biztonságban vagyok, és nagyon lassú. Egy völgy, hosszú, zöld, végig ritkásan házakkal, sárga a faluk és fehér és barna, és gyulladnak a fények az ablakaikban, tökéletes zöld, és mintha az egész völgyben nyírnák a füvet, szeretnék itt lakni. Nagy béke és tisztaság és még más. Vagy sokáig itt élni, és mindennap beszélgetni az alkonyattal. *[Fölötte, a két sor között apró betűs beszúrás:]* JÓ GICCSSES, UGYE? Még egy tó. Föntről látom. Eljövök biztosan és. (Maradok sokáig?)

Látod, szép új és fehér és tiszta lap meg papír. Kint ordítanak az arab nők és a finom zenéjük átjön a falon; hogy bosszantson minket. Iszlám 3+2. Márk becsukta az ablakokat, és káromkodott is. Mint egy otthoni bérház péntek délután. Vissza. Már egészen besötétedett, és átmegyünk a határon. Vízet iszom, sűrűn, dohányzom, kicsit unom már ezt az autót, és izgulok a következő stopp miatt. München előtt egy benzinkút, kb. este 10 óra, eddig elég jó, csak itt is alig van autó. Sejttem, hogy

fogok. Van itt egy kanadai gyerek, kínalom dzsinnel, de nem kér, mert másnapos. Jó forró a gin, nem is kívánok többet egy kortynál. Mesélek neki K.-Európa mocskáról, nézze meg, javaslom, a teliszart vécéket és az orosz állomásokat. Bekéredzkedünk egy kamionba. M.-ig megy, én kiszálllok egy forgalmasabbnak tűnő parkolóban. Allok, álldogálok, becsomagolom a ruhá-

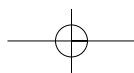
im(-id)ba a cserepeket, a szatyorba az elemózsiát teszem. Már 7 csicsergőnek le-tört a sípja (egyet meg odaadtam a szász sofőrnek. Vett nekem még útközben is kólát. Szegény, a határoknál nagyon aggódott → kis, rabságban tartott ember; még nem sokat vetkőzött le Romániából.) (Vidám volt, de keserű is. Nem lelé honját a hazában.) A csicsergők miatti mérgemben megettem egy konzervet, camping vagdalthús. És állok, Stuttgart táblával. Odajön egy faszi, elvisz, előtte bemegyünk az étterembe, és kávé iszunk, Anik, tejeskávé, kiderül, hogy horvát, én poénkodom bunyevác véremmel, de ő nagyon öntudatos, ich bin croatisch. Bazmeg, megint autót kell tolni, ez az ember elég furcsa, részeg, buzi vagy fáradt. Jön egy házaspár segíteni tolni; csak így tudunk elindulni, és közben megnézem a rendszámát, ha elmenne a csomagommal.

Csak fáradt a sofőröm, és kiderül, hogy horvát gárdista, éppen a frontról jön haza szabadságra, mert itt él Düsseldorfban. Na, tudd meg. Hát, mesél, lelkébe be nem avatkozom, hiába tenném. – Most egy korty bor, hogy jobban fogjon a tollam, és sodorok egy cigarettát, hogy a füst elhomályosítsa a betűket és a világot. – Ötven embert ölt meg, de távolról, és a szerbeknek semmi esélye nincsen, elindulnak majd Belgrádba [beszúrás a két sor közé:] → horvátok, és vértől piroslik akkor a Duna. Meg, láttam-e én már, tudom-e, milyen kicsi sebből mekkorára szökik fel a vér, gránátütötte egycentis sebből négy méterre, komám, sprickolt, mint a Dugonics téren a földieső; saját kezével bevégezte barátja életét, mert két lába és 1 keze odalett, s kérésére euthanálta.

Terhes asszon gyermeke hasából kivágva – csetnyikek által –, s haragos macska helyére téve, a vágás aztán összevarrva. A macska benn csintalankodik, izeg-mozog, kaparász, a párkák elvágják e hölgy élete fonalát. E faszi látta a tetemét. 6 hónap háború, 2 hét szabadság. Meg majd szóban. Szikár, 40-es ember, itt (Düssl.) él feleség, gyerek, 21 éve részegen belépett az Idegen Légióba. „Ha egy golyóra rá van írva a neved, akkor kész, annyi, de talán nincs.” Neki is akartam okarinát adni, de aztán még kétszer kellett autót tolni (Mohács!), és végül elaludtam. Kiszálltam, tovább. Szopás :ll. Végül, kérésre, egy kamion egy Saarbrücken előtti parkolóba visz, ott tovább szopok. Végül Sbr., onnan már Franciaország. Semmi élmény, alszom, éjjel 2-3 órát sikerült. Most szomjas vagyok, vizet iszom, konzervet eszem és gint iszom. Az utóbbi feldob, tán időre is odaérek, tán még várnak Feriék. Cipőm levetem, s megáll egy autó.

Idősb faszi, aranykeretes szemüveg, ősz bajusz, és kövér, mint más kövér ember. Most, most éreztem meg az országot. Tudom, hol vagyok, ahová vágytam tíz éve, és hallom a szót azon a nyelven, melyet csak kevésszer beszélhettem, és vé-lük még kevésbé. Nagy-nagy dolog ez, tán érted egy kicsit, inkább érzed, remé-lem, Anik. Kedves néném. Ez az ember fölvette a telefont az autóban – ilyet még nem láttam én a való világban –, és beszélt, szépen, ízesen, nagy csönd, autója hangtalanul megy és siet gyorsan, Robert, mit csinált már megint, a német konkur-rencia, és még, még, 2. ejakuláció. Patinás hely. Németország nem az. Túl új.

És újabb szopi, egy mellékúton, fizetőhely mellett. De aztán már Párizs, jó zenéssel útközben, hátul kanári és egy kis uszkár, akire aztán tévedésből reácsuktam az ajtót, Verdi meg fáintos jazzek, és megérkeztem, és az öröm mondhatatlan, igen, ezt egyedül kellett talán látnom, ez most B. Balira tartozik csak; N. Dame: Feriék nincsenek, és megiszom a maradék gint, jé, hát ez a Szajna, és a könyvtárosok ládája a mellvéden, és és minden, és a nyüzsgés, amelyet kívánsz, és itt minden, amit vágytál, amiről oly sokat tudol, és mostan látod is, piszkos tornacipő, és a zoknim бүдös.

– És mindez nélküled, de most nem baj; sőt. Vagy nem. Nem tudom. És most nagy étkezés következik, ám én már a testembe helyeztem rágással és ízeleléssel egybekötve 4 db pácolt heringet és valamiféle kagylót paradicsommártásban, és a kínai boltból rákollót rejtettem a zsebembe, s az most ott fő kiváló levesünkben. Bort fogol inni, Balázs, de egészségemre kívánd, Anikó, azután étkezünk, és már megint későn megyek árulni. 20⁰⁰-kor.

– Nem is mentem. –

Hát itt vagyok, kilenc óra, késtem öt órát. Pénzt akarok váltani, hogy telefonáljak, de mindegyik telefon kártyával működik, és vennem kell egy ilyen, 40 fr., és veszek Samson dohányt is, pénzem negyede már nem létezik. De nagyon jó, hogy folyékonyan beszélek, meg tudom értetni magam, s megérteni, amit mondanak, és mindenki olyan kedves; bénáskodom a telefonnal, szegény vidéki fiú nem ért ehhez a civilizált kártyához, megmutatják, hívom Feriék szállását, már vasárnap elmentek, akkor nem is baj, hogy késtem. Márknál üzenetrögzítő veszi fel a kagylót, és, öröm, először magyarul szólal meg, és hagyok neki olyasmit, amit rögzíthet. Egy óra múlva kell a másik helyet visszahívni, tán aludhatok ott. Addig, addig pedig úszom egy kicsit az utcákon és a teraszok és éttermek és kávéházak között, lassan ismét sötét, hoppá, egy bolt olcsó borokkal, leülök egy órára, és szemléldöm; kiderül, hogy ebben a kerületben 21⁰⁰ után nem árusítanak szeszitalt, csak kocsmában és hasonló helyeken, sebj, csak ez a szemét zsák lenne könnyebb. Eltévedek, kérdezősködöm, merre van a Szajna. Leülök a rakpartra, hosszú, jó hosszú sétahajók húznak el előttem, a reflektoraik a szemembe világítanak, így megsértik személyes szabadságomat, (persze) nem engem világítanak, hanem a parton az épületeket, miket a sétahajóznak látni kell, és megeszlek egy konzervet, immár a harmadikat készletemből. Följebb sétálok, egy híd alatt szálláshelyet látok szállóvendégekkel, visszafelé megkérdezem, akad-e hely számomra, és persze. Van itt még egy nagy kutya, egy fekete macska pórázon, és egy fehér kölökkutya. Úgy nézem, ezek állandóbb lakosok itt, mint én leszek, elmegyek telefonálni, a zsákom otthagynom, és ezért végig aggódom. A hívott számon nincs már hely, visszamegyek, és beackolom magam a hálózásomba. Magamhoz ölelem a Jeszenyin-kötetemet, benne a fényképpel (bizony, elhoztam), majd vigyáz rám az éjjel. Nézem a folyót, hát itt vagyok. Szervusz, Párizs.

Szerda, július 29.

Reggel, ó milyen friss egy reggel, mint a rendőrök, akik keltenek, egy szó sem jön a számra, útlevel, és baj nincs, hálótársaimmal elviccelnek, aztán ennyiben maradunk.

Megköszönöm a szállást, és elindulok, a járdaszegélyek mellett víz folyik erős sodrással, lemossa a szemetet, fényes és inkább világos minden, a reggel zajai és a nyelv, mely befurakszik e zajok közé, mintha mindegyikük egy madárka lenne, a csivitelésük minden, a zajok és zörejek által üresen hagyott helyet betölt. Telefonálok, szorgalmam nem marad jutalom és eredmény nélkül, pedig erősen sejtém, hogy nem lesz a vonal másik végén senki, de M. otthon van, és indulok hozzá, ez megoldja mindenféle problémámat; megvan az első metrójegyem, tudod, ez olyan sznob buli, megőrizni a párisi metrójegyet, én egyébként is megtenném. Jó ez a metró, de mitől jó, ugyanolyan, mint a többi, csak reggel van, és valahová megyek vele, nagyon ügyesen nyitom ki az ajtót, mintha gyakorlott itteni metrózó lennék, és az utcában, ahová megyek, megkérdezem, hol [*van*] ez és ez az utca, hát itten, benne vagy, öcsém. Egy fáradt, most ébredt Márk, épp a boltból jön, meg K. László barátom, tudod, ő játszott az Óriáscsecsemőben, és vele laktam Vácott a kollégiumban. Sajna máma már megy haza, de hát most itt Éden van egy ideig. És dohányzunk, és beszélök, jönnek ki a fejemből, meg lentebbről, az élmények, persze csak nekem olyan fontos ez az egész, ők tán unják, de most lemegyünk egy – beülősbe és söröket iszunk, jó drága, de ez a végén derül csak ki, és megint érzem, hogy itt vagyok, otthon vagyok, így tán még sehol nem éreztem ezt, ilyen helyen persze. Arab-néger-fr. koktélnegyed, meg kínai meg vietnámi, sejteted, jó színes és mozgó meg kiabálás, meg négerkisgyerekek az utcán fűrtökben, megiszunk sok sert, és mesélünk, réglátott emberek vagyunk egymásnak, már csak 100 fr.-om van, de hazafelé veszünk rajta bort, és lassan indulok, mert ők még beszélni akarnak egymással. De az a terasz! Laci augusztustól a szegedi színházban dolgozik, na, egy ember, amilyen még Szegeden nem volt a környezetemben. Hagyott itt nekem arcfrissítő keszkenőt és napszemüveget és körömvágószerszámot. Aztán kakálok és megjönnek Feriék, mert csak arról a helyről mentek el (Juditra fenték a fogukat az ottani legények), s most szállodában laknak, innen kétszáz méterre. Fürdőzöm, s frissen elbúcsúzom komámtól, és megyünk árulni, hát, a Montmartre-ra. Be vagyok egy kissé csípve.

Beülünk egy beülősbe, mert hát van beszélőnivalónk, és meg is szomjaztunk, és veszünk egy liter bort, aminek csak a felét tudjuk meginni, mert mehetnéünk van, és a maradékot elvisszük a dzsinnesüvegemben.

Ó, kellemes helyek, jó beszélni velük – bennszülöttekkel –, mindent megérttek és viszont; éhesek lettünk, sajtot, parizert (mert hát; stílesen. sic!) és kagylót veszünk, s piknikelünk a Sacré Coeur tövében, és persze el is álmosodunk, de munka van, s a pénzkeresés délutánja. – Ezt fölolvadni volna jó neked, meggazdagítani a szavaimmal, hallgatod, bort iszunk közben, azután kimerülten reájönni, nem is olyan nagy dolog ez az én utam. Ha akarja, megtesszük, s ha én is akarom. „Majd.” –

Egy szökőkút, a kétes szépségű templom előtt, sok boxos árulja itt a cuccait + 3 kelet-európai. Basznak tőlünk venni. Merítgetem a csicsergőket a szökőkút vizébe, mindhiába, okarinán fúvok csodás, ősi, fájdalmas dallamokat (azon az elbaszott öt hangon), sebaj, legalább látványosság vagyunk, ahogyan a néger-arab ellentét is, az előbbieket korbácshoz nyúlnak (lásd: Indiana Jones), a lényegét ám nem látjuk, mert másutt történik. Aztán békülés és békítés, hisz mindkettőjüknek el kell férnie e szűkre szabott piacon. Fölmegyünk a templomhoz, s lám,

4 okarina gazdára lel. Mindjárt javul kedvünk, s Ferenc 2 üveg borral ezt állandósítja. Kurva japán kövér kölök! Befogja a fülét, amikor beléfúvok valamelyik szerszámba! Aztán beléme gyünk a tömegbe Ferencsel, tán ott jobb, persze, orunkba csap egy darab könnygáz, egy arabot rugdal s bilincsel meg egy szivil ruhás fiatalember, s aztán elviszi. (Tóvajkodhatott a szerencsétlen, nem igazán sikerrel.) Különben nagyon barátságos a többi árus, együtt nevetünk sikertelenségünkön. Van, ki papírgalambot röptet (eladásra), s én fúvom hozzá a madár hangját. Aztán tízpercenként rendőrautók, a négerek spriccelnek szét, mintha zápor jönne; mi nyugodtan elpakolunk, egyet-egyét továbbra is fúvunk, Judit elmegy a zsákkal, ha baj van. És így be is sötétedett. Kontaktlehetőség brit leánnyal, de túl buta. Kontakt Murád nevű berber fiúval, másféle. Barátságos szeme van, elhívjuk inni. Jó, mert nem iszik alkoholt.

Aztán beszél nekünk a berberekről, hallgatjuk, egy kávéház valahol, csomagjainkban palackos borok. Kimegyünk az utcára (St. Denis), inkább sugárútra, s jönnek hozzánk arabok. A berber nem szereti őket, s odébbáll. Ellenség vannak ők egymással. Persze, minden följön, az egyik algériai meghív Algériába, barátját Mo.-n megverték a szkinek, magyarázom, nincs fajgyűlölet, kevesen vannak, s kevesek. [a lap szélén, függőlegesen:] (Spandau) Aztán elindulunk haza, úgy három óra lehet, Ferencsel végigdaloljuk a Bld. Magentát, Addobták a szart a kerítésen, Jó' bebaszott nekünk a szentkuthy búcsú, Lészarom a lovam, egyebek, zengj tőlük, Páris, vad pusztai népektől, igen jól érezzük magunkat, ejaculatio 4. (vagy inkább 5.) → Nem, 4. Szállodához érve Feri fölmászik az emeletre kívülről, mert zárják azt 3-kor, nagy nehezen bejutunk, á, majdnem elfeledtem, megettem a 299.-ik fasírtomat, itten! (10 fr. volt, bazmeg. Még mindig több pénzem van, mint délben.) És hosszú, mély, italos alvás következik mostan. – Be nagyok ezek a gyufák, miket az imént vettem, nagy dobozba be se férnek. Percek múlva megyek árulni s pénzt szerezni létemhez. Ma megint álmodtam veled. Íme, elmesélem. Jössz, találkozunk, együtt kell valahová mennünk. Másfelé indulok, te szaladni kezdesz, versenyt futunk, ki ér oda előbb. Rajtad rövid szoknya van, a hajad kiengedve. Buszra szállok, – kereslek; nem találkozunk. Tán hazamentél. Meguntad a játékot. –

Csütörtök, július 30.

[Középen női fej sziluettje, körbeírva a szöveggel, illetve a rajzon belül is szöveg. Szöveg a rajzban:]

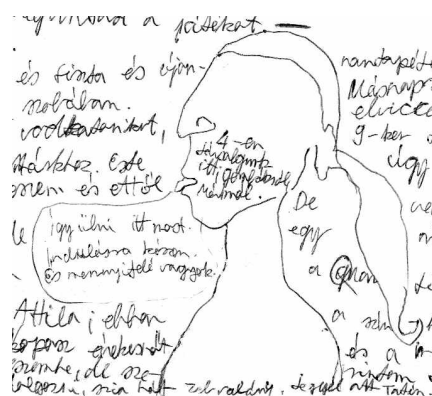
4-en társalgunk itt; gombákról, Márknál.

[Szövbuborék a rajz szájából, benne szöveg:]

Így ülni itt most.

Indulásra készen.

És mennyifelé megyek.

[A főszöveg végigfut a rajz két oldalán, a bekezdés a lap aljáig tart:]

Ébredni lepusztult és tiszta és újonnapetázott, csótányfutottafalú szállodai szobában. Másnapra sört inni, gintonikot, a faszt, vodkatonikot, elviccelni a tegnapot. Aztán haza Márkhoz. Este 9-kor találka a N. D. előtt, addig eszem, és ettől úgy elálmosodom, hogy el is alszom. De végre elindulunk, én aztán egyedül, de egy magyar fiú megmutogatja nekem a Quartier Latin-t. Hol lakott József Attila; ebben a színházban 38. éve játsszák a Kopasz énekesnőt és a másikat, aminek a címe nem jut eszembe, de szerintem te sem ismered. – Slussz, most indulok dolgozni, szia hát, zebra lány. Legyél itt Tatán. Úgysem.

Ez már jó sok, nem? Cigim elszívom, mert annak módja s rendje van, aztán tényleg. Fogmosás és indulás. Kívánj jó szerencsét és sikert. Szia, Anik, búcsúzom egy időre. –

Ez a napom nem sikerült túl jól, a kézírásból is láthatod. És nagyot bukok ezen az áruláson; már a fele cucc összetört vagy ellopták. Szikkadtnak 43 fr-nal tartozom, de csak az eladottak után, ebből is csak 21 fr. van meg. Azt hiszem, ki kell mennem Bécsbe árulni, hogy meg tudjam adni neki a pénzét.

[Baloldalt, bekeretezve rajz, fölöt-
te szöveg:]

Szaró halad alszik. Bizony.

[Szöveg a rajzban, a kövön:]

KŐ, MIN TÁMASZTJA A CSÖRÉT.

[Lejjebb, a lap közepén:]

„Hát, csak azért.

Nem én tudom az okát.”

/Farkas Bálint

költő, XIX. szd./

[Vízszintes vonal, alatta ismét folyó szöveg:]

Szóval még csütörtök és este, amit a múltkor félbehagytam. Elindulunk este 9-kor megnézni a Diadalívet, szép lassan megyünk, piknikelők a Szajna-parton, pokróc, ételek és veresbor, egyszer ilyet is tenni kell majd. Leülünk a Louvre udvarán, az üvegpiramis, a franciao. ép. stílusok kibogozhatatlanságáról beszélünk – bár nem értünk hozzá. Bort iszunk, igen kellemes hangulatban járjuk a helyet; a Tuileriák kertjében pedig fölülünk az óriáskerékre, nagyon gyors és magas, kiáltozunk, és a fények a magasból (ejac. 5.), félelmetes és izgató a mozgás, a sötét, a magas, a fények, az emelkedés és zuhanás. Pl. de la Concorde, fordítgatom a feliratokat, Champs-Élysées, a végén a Diadalív. Nem nagy szám, nem annyira, mint várnád; csak egy jámbor turistaséta az egész este.

Sietni kell vissza, a hotelzárás miatt, ez kicsit elrontja a végét. A hotel zárva, én telefonálok, hogy nyissák ki. Az első éjszakám Márknál, és másnap, péntek, [át-húzza: augl július, mindig eltévesztem, 31., már egyedül indulok útnak. Levelet írnék neked, de akarok egy üveg bort venni hozzá, hogy leüljek vhová, s bolt után járva eljutok a kurvanegyedbe, hát, más, mint az A.-i. Nem oly kedélyes, de nem is nagyipari (kis-nagyipari), mint ott. Öreg és csúnya, szőke nők mosolygatnak rám, sovány, paszuly kurvák villanyoszlopnak támaszkodva, oldalukon horpadtarcú stricijük, az arc még jobban behorpad, ha cigarettájukba szívnak. Közel a Montmartre-hoz, fehér ember alig, néger, arabok, az egyik lelejmol 1 fr-ra, látod, kár, hogy nem koldusnak adtam inkább, egy másik cigipapírt kér, és elvesz vagy huszat. Moulin Rouge, Pigalle, ez már olyan, mint A, turistabuszok, élő sóra invitáló emberek, nincs pénzem, de, olcsó, 5 fr.-om van, ahá, lengyel, nem, magyar, de, ugyanaz. Végre találok egy boltot, veszek egy üveg bort, és leülök egy parkba egy templom elé, La Trinité, és ott kezdek neki a füzetnek, ami már nincsen. Barokk templom, előtte, a talpából szökőkút, előtte félkörkert, abban én. Jön egy arab, ça va?, oui, néz, elmegy, a faszt, bemászik a parkba (ezeket a kisebbeket este bezárják. 01 óra lehet). Mellém ül, q'est-ce que tu fais, levelet írok, akarsz faire la sex; non, non. Elmegy hálistennek; jön a következő, marokkói ügyvédhallgató (?), panaszkodik, nincs pénze, van-e kajám, nincs, igyál bort, nem talál munkát, holnap hazamegy. Jön egy srác, piztolyt kínál megvételre, igazán szükségem van rá, főleg pénzem. Szid nagyon valakit a marokkóinak, aztán a nagyapjáról mesél, aki szicíliai volt, és fültől fülig vágták el a torkát. Kutyasétáltató fiú, kis, fehér kölökkutya, gurul a fűvön. – Örömnegyed: több bája van – jó-rossz bája, mint az A-inak. Sötét utcák, rossz arcok, kemény fiúk. Itt a piros és más játékok. Kapualjakban és sarkokon a nők. – Végül haza, nagy kerülővel. Szt. Lajos sziget – és igen, érzem ezt a várost, és befogad, ha gondolkodom és messze járok, békén hagy – hogy mire elszomorodom, megvigasztalhasson. Csönd, ülök a járdaszegélyen, épp rád gondolok, cigarettát sodrok, és hallom a zajtalan zajokat, az utcai lámpák fényudvarai, dobosok az egyik híd alatt, az előbb találtam egy sört, próba-szerencse – tudod, biztos belehugyoztak – de nem, igen finom belga sör, ez a város is fönnmarad hajnalig, mint A., de nem oly harsányan. Csöndben, látod, itt is egy csoportka, és odébb néhány ember, ülnek a rakparton, karjuk a térdükön, beszélnek egymáshoz, fontosat, a testtartásból így látom, és megvilágítja egyikük zöld trikóját a gömbfényudvar – hát így mentem én haza, sűrűn megállva, hogy minél több jusson belém az estéből, a melegből, mindenből itt. [Ma egy éve + 1 hete indultunk Hollandiába. Itt van egy szökőkút az üvegpiramisnál, nem túl mély, de bele lehet varacskolni. Meg akkor arra gondoltam, minek írsz neki? Mindened oda akarod adni, szegény ember, a gazdagnak, az utolsó könyvecskédet vagy teáscsészédet is? Vagy szegény lesz nemsokára? Tudod előre? Sajnálod hát?]

És most aug. 1. szombat; szokásos késői kelés, borok, étkezés, oly bő, rákpüré, Mo-i konzerv, jó, porózus, zsíros itteni sajt, szardellapaszta, paradicsom, valami fűszeres vaj, chilli, ez egy fölívágot baguette-ben, oly jóllaktam, hogy eltikkadtam, de nem hagyom magam, 7 óra felé elindulok a Ctr. P.-felé, és útközben mindenkitől megkérdem, merre kell menni, azért csak, hogy a mosolyomért

ugyanazt kapjam, milyen jó, mindig így történik! [A jobb margón függőlegesen:] Ma egy éve indultunk vissza! Egy köszönés egy szomorú arab kocsmárosnak, ki vendéglője ajtajában horgasztja a fejét, és olyan kedves bonjourt kapsz vissza, hogy → (Ejac. 6.) → (nem olyan nagy azért.) Megszólítottok rabbit, beszélgetek vele, betérek egy képtárba, kérdezem, szerb? vagy tán bolgár? Rideg válasz, zsidó képtár. Sok Chagall-utánérzés és pár jó kép. Hát persze, hogy zsidó. Láthattam volna, de csak az ortodoxiát láttam. Hülye spicces Balázs. Odaérek, két néger lány mellé lepakolok, és igen jó kedvem van, mindenki barátságos, a sok árus egyből megkedvelt, az egyik ad egy napszemüveget, vagyis azt árul, és választhatok; adok neki ajándékba egy okarinát, mert azt kér. Fütttyögök, mint a bolond, egész este 1 csicsergőt vesznek, azt is áron alul, de olyan hangulat itten, hogy nem is érdekel. Valaki zenél, kiugrom áruim mögül, s táncra perdülök, hamarost csatlakoznak hozzám a környékbeli árusok és mások, előkerül egy furulya, s magyar népdalokat játszom rajta, bele kicsi jazz, ó, hogy tetszik nekik, taps, pedig hát nem tudok én ezen a hangszeren játszani. És gyűlnek a népek, hollandok, németek, osztrákok, olaszok, arabok, boxosok [Ejac. 7!] És kontakt egy német lánnyal, elmegyünk bort venni, mesélek neki a horvát gárdistáról, persze bort nem találunk, de hoz más, két kedves vorarlbergi, párocska, közben ellopják a hátizsákomat, s én sírva fakadok [hittem, benne a Jeszenyin-kötet a fényképeddel, az erszény; de nem, hálstennek]. De nagy a gyász a zsák miatt. Hát tudod, tudhatod. Vigasztalnak, nagyon kedvesek; arrébb megyek, és elalszom valahol. Hajnalban pedig haza, és fáj most a zsák – de ilyen estém azért régen volt. És másnap, vasárnap, aug. 2., sok pénzt költök: sajtra és dohányra, mert az sincs meg. Á, a papír drága itt nagyon! Aztán este ismét ugyanoda, s most két csicsergő, ismét áron alul: 30 helyett 20 fr-ért. És hasonló, mint tegnap, új emberek, csak megismerjem őket; mert a setétben egy arab/néger mint a másik. Éjjel hazafelé eszem egy jó arab-török kajaszt, meg belevaracskolok a számmal a sajtomba is. No, Anik, tanulmányid szakítsad meg, s figyelj a hétfőre, mely kevésbé mozgalmas, mint az előző két nap, földi javakban viszont annál jobban dúsolkodik.

hétfő, aug. 3.

Már közelítek a mai naphoz – ez már augusztus 6., amikor ezt írom, kora délután, s indulok, ismét megpróbálkozom a jólét közelébe jutni. – És ami e napon történt, hát hallgasd meg. Tán érdeklí szömüveges leánt. ♡. Semmi igazán, végig otthon, írok neked, beszélgetek Márkkal, bort iszunk, aztán lemegyünk egy kínai boltba, te, hogy ott mi minden! Kalmár, polip, tintahal, hatalmas rákok, kagylók, ezerféle hal – képzelheti Anikó. Aztán főztünk levest, benne minden, csak azt nem tudom, mi, tészta, rákolló, babrizsgombóc, hússal töltött, vagy káposzta, vagy valami más, tán tészta ez is; erősen jóllakunk, + az én pácolt halam meg valami feketekagyló, aztán elalszom, és vége is így a napnak.

kedd, aug. 4.

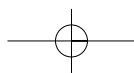
Na, ezen a napon aztán piszkos módon berúgok, úgyhogy megvethetsz erősen, bár nem kell. Tegnapról maradt egy csomó bor, nekiállok írni és a bornak. (Az a lap, a rajzokkal.) Hosszú beszélgetés Márkkal, aztán megjön egy erdélyi magyar lány, aztán a barátja, vidám társalgás, s a végén nem emlékszem rá, hogy men-

tem ki árulni. Meg hát nem is nagyon ettem én még máma, akkor. Persze nem adtam el semmit, széttapostam véletlenül egy okarinát, vidám társaság, eléneklem és lefordítom nekik a Jó' bebaszott nekünk, siker, és buli, borok, kis haska, hangulatunk a magasba hág. Megint hollandok, olaszok, egy lengyel lány, vele sok beszéd, megbeszélni mindent, ami lengyel és lengyel-magyar, elpanaszolja, hogy szerelmes ebbe a fekete fiúba, de az nem szereti őt, igen, látom, egy holland lányt fabrikál saját maga felé. Aztán – úgy három körül – buszra szállunk, a sofőr bérleteket kér, micsoda képtelen dolog, elmegyünk egy térre, nagy szoborcsoport, nagytestű, nagykeblű, háromméteres nőekkel, Place de la Nation, inkább elfordulok. Aztán gyalog arra, merre lakunk; útközben piknikelünk, és ez abból áll, hogy leülünk – már csak 2 holland lány – megkaphatóak lennének, de fáradt vagyok és olyan szép ez így, békében – 2 fiú ugyanonnan, a lengyel leán meg én – egy metrószellőzőre az utcán, mert onnan meleg jön föl, gyertyát gyújtunk és kekszet – a hollandokét – eszünk meg dohányzunk. Útközben hasznos tartozékokat: két papírhengert, 2 m-esek → ez a teleszkóp, dobozokat, fakosarat szedek össze, s a társaságnak kell most cipelnie. Én magamra húzok vmi útépítőruhát, erősen mocskos, a szemétből szedtem ki, egy övvel körbetekerem magam, és hivatalos személy vagyok. Mindenféle emberek odajönnek, egy időre csatlakoznak a piknikhez, aztán lemegyünk a metróba; nagyon kedves a személyzetember, ülünk oda be, a székekre, ne a lépcsőre, hideg az, még húsz perc múlva jön csak az első metró, jegyünk persze nincs; aztán hosszú metrórutak, én a lengyel lánnyal az Eiffel-toronynál kötök ki; kiderül, ott alszanak a barátai, és tényleg, egy kupac ember a torony alatt – ami nem is olyan nagy –, a rendőrök költögtetik őket, de nagyon kedvesen. Még Szegedről is láttam egy bölcsész faszit, de nem volt kedvem odamenni hozzá. És most egy új nap:

mert ez már szerda, augusztus 5., és én keresek valami padot, ahol kialszom magam, mert igen messze vagyok most Márkéktől. 2-szer ébreszt föl különböző padokon a locsoló, amivel a fűvet égetik ki délelőtt, aztán egy harmadikon alszom délig v. egyig. Ez a Mars-mező. Reggel – reggel! Ébredés után fáj a torkom, köhögök, és kurva meleg van. Csinálok egy szép túrát az árushelyemig. Az ez vót: hidakon által s vissza, körbenéztem az Eiffel-torony alját előbb. Hotel des Invalides, régi, böhöm ágyúk, hidegek és kemények. Napóleon sírja, de belépős, passz. Kiteszem a napra, az éri a testemet, ingem levetem. Állandóan szomjas vagyok, és a hidakról eszembe jut Amszterdam. Néha találok egy cigarettát, épet; Sz.-part, a könyvtárosok. De jó lenne képeslapot lopni – egyedül vagyok. Most rossz így. P. de R. Ó, ide el kell jönnöm még, itt fogok neked írni. Lábamat megáztatom a szökőkútban, aztán a nap elé bocsátom. Mezítláb megyek tovább. Arrébb, egy idős ember füttyög, és feltartott kezére, kinyújtott ujjaira verebek szállnak, három, nyolc, egy, kettő, eteti őket. Jó nézni az emberek arcát itt körben: szép és tiszta mosoly van rajta. Munka: 1 okarina és unalom; hamar hazamegyek aludni.

És a tegnapi nap, csütörtök, hatodika. A kezdés a szokásos, hamar talpon, de az írás lassan megy, épp 5 óra, mire kiérek. 1 okarina, húszért, Márknak tartozom már 17 fr.-nal; ismét kedély, ugyanazon emberek, két civil rendőrrel, basszák szájba az anyjukat, elpakoltatnak, de előtte: összetörjük [a cserepeket]? Á, hagyjuk. Egy darabig nem árulok, aztán csak fúvok, fúvok, de hiába, erős razzia

van, végignézik a lefolyókat, kukákat, embereket visznek el – haska –, és egy félvietnámi-félfrancia fiú örömmel újságolja, honfitársaimat talált – persze lengyelek, kis korcs kutyával – Perla a neve –, jó faszik, egy lány, nagy B. Sr. orrú, igazán kedves és nekem való társaság. Ismét rendőrök, ez a kicsi kutya úgy ugatja a rendőrkutyaást /ném. juhász/, hogy becsületére válik, és közszimpátiát vált ki. Rendőrök megszegyenülten távoznak, majd nagy erővel térnek vissza, és kiürítik a C. P. előtti teret. A népek erősen utálják és erősen nevetik őket; ők tehetetlenek. Szabad emberek vagyunk, érzik ők is, nem tesznek semmit, néhányuk még wiccell is. Hiába, antipátia. Mondják barátink, fasiszták, áhá, nem ismeritek ti még a rendőröket K.-Európából! Távozzunk, s utcán muzsikáláshoz fogunk: furugya, harmonika, okarina. Legtöbbször a kutyát simogatják, s a kávéházakban inkább pénzt adnak, távozzunk, azért. Pl. de la St. Michelle: itt hatásosabb, zavarják a rendőrök a népet /zenész népet/ itt is, beljebb megyünk, s a kakofóniáért még 8 fr.-t is kapunk. Na, utcai zenész lett vót vőlegényedből.

Hazamegyek, hát ismét, jó este után, s kukából félpizzákat eszem. Á, meg be is szittam, három slukkból ám! Volt nevetés és mosoly, mind az én, mind a mások arcán. És nem találtam kövér tárcát.

Péntek, augusztus 7.

Egy kis park, az árnyékban. Az előbb ideült egy öreg hölgy, eltársalogtunk kedvesen, panaszkodott a melegre, és amikor beszédemből rájött, hogy nem vagyok francia, nagyon örült a ténynek, hogy magyar vagyok; az első, akivel eddig beszélt. Láttam egy piacot, gyümölcsök és halak és nagy, élő rákok, osztrigák, csigák, ismert képek, és el is jövök, nem fájdtom a szívem; nem jó ezt egyedül járni most. Visszaült a hölgy, keresztretjvényt fejt, néha váltunk néhány szót. 86 éves, szeret az óceánhoz járni, Bretagne-ba, fiatalkorában sokat kerekezett is ott. A nővére 92 éves. Bosszankodik, hogy elfoglalták a törzspadját. Kaptam tőle egy finom csomag cukrot. Most elmesélem az álmaimat. Egy csomó rólad szól. Rövid leszek, biztos unod már. Mint az egész. Bár nem tudom; hiányzol nagyon. Nem tudom, mennyire én neked. Még szörnyű ez a betegség – vagy öröm? –, gyógyítja az ittlét, a bor, a vág: félek hazamenni Szegedre. Találkozom veled úgyis – hidegség vagy gyengeség, hiába úgyis; vége, az egész reményes világnak és a fényeknek, miknek értelmük van. És lám, akkor az álmokat, melyek jelenléted s nélküle által mindig fölköltenek.

Egy álom arról, hogy épp csak ott vagy, valahová tán hívtalak, megmutatni valamit, tán más; a hajad a füled előtt és copfban, nagyon türelmetlen vagy, arcodon unottság, rosszkedv. Sietsz, el is mész, ott is hagysz. A másik arról, hogy egy gyűrűt adsz nekem, szépet, vékony, kétféle fémből van, és te húzod az ujjamra. Egy másik, hogy süteményt veszek neked, örülsz, kicsi gyerek, a villa élével vágod, és eszed. Egy cukrászdában mindez. A következő szerelmi; szeretkezünk, de másképp, te teszed, tudod, és csodálkozom és szólok is neked, ne oly gyorsan, hát nem így szoktad, lelassulsz. Aztán nem tudom mi, mintha egy hegyoldalba, közelbe vágytam volna ezt, de te már villamosra szálltál, velem együtt, hogy hazamész, akarom, hogy velem gyere, aztán eszembe jut, egyedül vagy a szobádban. Találkozol M. K.-val, de ő nem jön velünk. Aztán MK-vá változol.

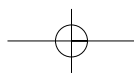

Este árulok ismét, eladok egy okarinát, örömben a tegnapi lengyel fiúval elmegyek bort venni. Mire visszaérek, a barátnője eladott még 3 okarinát. Öröm, eső, magyarok, New York-i fiú, zsidó vagy? Nem, ír. Ó, ír! Erre is üveg bontódik, az övé. Egy magyarral elmegyek bort venni, a város másik végébe, ugrálunk a metróba be s ki, míg egy sem marad belőle. Vissza gyalog, útközben – bor mellé – végiglejmoljuk az utat cigarettáért. Készségesek. Részeg néger nyomozó, igen barátságos. Mire visszaérünk, senki, cuccunk sehol. + 5 csicsergő –. És találtam valamit az éjjel. Csak elveszett.

Vasárnap, aug. 9.

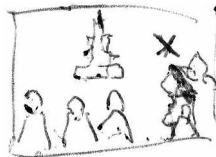
Le Havre, egy bérház negyedik emeletén, valamikor délelőtt. Erősen lepusztult lakás, leszaggatott tapéta, deszkapadló, matrac, tévé, létra, alvó kopasz néger srác, ő hozott stoppal idáig Rouentől. Indulni kéne a tengerpartra, de hát alszik, nekem meg már mehetnékem van, a wc el van dugulva, teli valamivel, nem nézem közelebből meg. Valamikor jobb napokat látott ez a lakás; mint ahogyan én is.

Nagyon jó utam volt, elég simán jöttem, bár már éjszaka volt. Úgy kezdődött, hogy tegnap, szombaton Márk vhová indult, én meg akkor, gondoltam, megnézem az óceánt. Elmentünk egy lányhoz, jött még kettő, sört ittunk és szívtunk, közben kitalálták, hogyan jutok ki stoppolni; egyiküknek születésnapja volt – a néger gyereknek ma van –, még Dieppe táblát is írtak nekem. 8 felé állhattam ki, ha látnád azt a szar helyet, értenéd, Anik, miért gondoltam, hogy én ma már Párisban maradok. Még jó, hogy volt nálam bor, így a reménytelenség (1 óra) várakozássá csitult, az pedig eredménnyé: fiatal, csinos lány (a vállán tetoválás), Versailles-ig elvitt, ahol azonban én balfaszzkodtam, és így egészen rám sötétedett, mire a jó útra kiálltam. Lehetett vagy fél 11. Már úgy volt, ott alszom, de végül megállt egy kék Citroën – tudod, a kacsa, amilyen neked is lesz –, és föl vitt egy fizetőhelyig, és nagyon jó út volt, ismét, hogy tudtam beszélni, megértettük egymást, és nagyon vegyes dolgokról, és magas szinten beszélünk. Persze, déli háború, Mo., meg a cigányokról, ott és itthon stb. Kezdett már a bor is hatni, és lelkesített, hogy haladok. Eztán egy öt perc várakozás, és máris Rouenig utazom egy vietnámi fickóval, és itt megint lehet dohányozni. Nem szeretek, tudod, túlságosan beszélgetni stopp közben, de ez most nagyon jólesik. Emlékszel még a horvát gárdistára? Na, ő meg a dél-vietnami hadseregben volt kommandós, a vietkongok ellen harcolt. Pedig sokkal fiatalabbnak néz ki, tegezem is. R.-ban van egy étterme, mondom neki, majd benézek egyszer. Beszélgetünk a háborúról, kommunizmusról /erősen gyűlöli/, mondja, hogy szegényli, de sokszor élvezte, mikor ölt. Macskás eset itt is, úgy látszik, kedvelt figura az ilyen multságokon. Elég szimpatikus ember, olyan, aki szó nélkül hordja a terheit, teljesen európai, csak a szomorúsága lehet otthon. Beugrik a feleségéért – nála fiatalabb fr. nő –, Kimroi az étterem neve. Kivittek az útig, ott elszívtam egy cigit, gondoltam egyet rád, mennyi mindent viszek haza a fejemben, de sokat, hangulatokat és gondolatokat, abban a pillanatban fontosakat, elfelejtem – vagy mélyre kerülnek. Megint szabad vagyok, és kíváncsi, mi történik velem. Talán egy kis boldogság, [Ej. 7.]. Lehet, nem is megyek Olaszországba, hanem maradok, míg kedvem van; nagy köröket teszek ez országban.

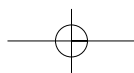

És még el sem tudtam szívni, máris megáll egy autó, a fent említett fekete gyerek, Le Havre-ba megy, hív, aludjak nála, reggel onnan megyek tovább, elvisz az útig, rövid idő alatt beleegyezem, aggályaim most kikapcsolva. Mennyire rosszabbodik észak felé az emberek kiejtése! Vagy inkább: egy francia tán jobban, mint egy vietnámi, és ő szebben, mint egy fekete. Alig értem, mit mond, azért elbeszélgetünk mindenféléről, akar nekem kaját venni, de már zárva minden. Mint a bolond, úgy vezet, nagyon csúnyán, de ügyesen, és megy, mint babvásárló a piacra. Isszuk a bort, kívül kibaszott [Ej 7.] *[sic!]* nagy vihar, jól megvilágítják az utat a villámok; majdnem folyamatosan. Nem tudom hova tenni a srácot, de hát majd látjuk. Először valami haverjához megyünk föl, az kihoz nekem egy fél baguettet valami pástétómmal (májkrém), bent kiabál az anyja, továbbindulunk, de először ledúrja a járdaszegélyen a kipufogót, úgy hajlítjuk vissza dupla erővel. Újabb vizit, végre megérkezünk az előbb leírt lakásba, ahol már ketten vannak; fiú és lány, ők távoznak. Tévét nézünk, de az rossz, így végül hajnal felé elnyom az álom. – Megint egy álom: egy fényképet nézegetek:

Prága, Óváros tér. Tavalyi utatok, rajta az egész slepped, NA. és Z. kivételével (Béres, Józsika, Narancs stb.), Filosz a földön fekszik, feje alatt hálósák, te X-el jelölve, a hajad ismét kibontva, narancssárga ing rajtad, ahogy előredőlsz, két gomb között kilátszik a melled, nézném, de mozogsz, s el-eltakarják előlem mások; mozgókép egy képernyőn. Aztán reggel kiflivel és forró cukros tejjel (ajjé) ébreszt, hát nem kedves, a házigazdám, ja, este még ittunk sört. Aztán várom, hogy fölébredjen, mit csinálok ilyenkor, hogy jó kedvem legyen; rád gondolok és öklendezek. Kint sirályok visonganak, borult az ég. Kicsit kedvetlen minden, megiszom egy sört, és közben Fécamp-táblát rajzolok a stopphoz. Fölébred végre, azt mondja, elvezet az útra. Na, legalább jó hír, meg egy sör, amit fölbont nekem. Aztán pakolászik, mutat valamit, ismerem-e. Hasis, mondom, de ilyen fehérét még nem láttam. Mert nem is az, látom már, amikor késpengéről szippant belőle, meg érzem is, amikor én is ugyanezt teszem. Kokain, Anikó, életem első keménydrogos élménye. De jó is ez, ahogy a filmekben: az egyik orrlukad befogod, a másikon fölszippantod. Kissé savanykás, de nem nagyon érzed. Cigit sodrok, abba is szór, na, Balázs, ez jókora adag neked! Aztán szép lassan jönnek a dolgok. Izzadni kezdek, remeg a kezem, majd eláll. Még jobban izzadok, és most a testemen, az egészen átfut egy láthatatlan remegés, csak én érzem, de tudom, hogy mindenem remeg, rezonál, nagyon kellemes különben, és már szédülök is, folyik rólam a víz, hátradőlök egy fotelban, csodálkozom és figyelem és élvezem a történéseket. Említettem, kedvem nem volt oly tökéletes, milyenre vágytam volna, ám ez meghozta az esőt. Kapuk, nagy kapuk nyíltak, áradtak bennem a mondatok és a szövegek, nem volt, akinek elmondjam őket. Ha behunyam a szemem, jönnek képek, egész filmek, mégsem hallucinálok. Földob, de magamban élvezem az új ablakon keresztül látott világot. Egészen új és más dol-

gok jutnak eszembe, mindenről, mint eddig. Egy apró baj van csak, hogy néha hányingerem van, kétszer hányok is, de kedvemem nem befolyásolja; gondolom, az első élménytől van. Lelassult minden, újra szippantunk, és tejet iszunk. Jean-Marc fecskendővel vesz elő, mondom, én nem, de nem is nekem szánja. Elszorítom a karját, belövi magának, heroin, előtte a szertartásszerű előkészületek, oldás, korábban melegítés; a fecsiben maradt H-s vért a szájába spricceli. Bágyadok, a szemem csukva, és nézem a filmet. Elindulunk a partra; na, ez igazán már. Óceán, zöld, szürke, színes kövek, ki mitől, moszatszín- és algától függően. Kavicsokat és kagylókat gyűjtök, üldögélek, képek, kövek, tenger. Banánt eszem, és sört iszom, gyorsan ki is hányom. Nem tudom, egy, két vagy három óra lehet, mire hazaérünk, még mindig dülöngélek, állandóan viszket az orrom, jó vakargatni, és leülök, ismét a mozi. A végén el is szundítok, mert mire fölébredek – persze fölébredek öt-tíz percenként kb. –, hogy most már tudok valamit kezdeni, írni vagy elmenni valahová, már 8 óra. J.-M. keresi a hitelkártyáját, lehet, hogy egy cigisdobozzal együtt kidobta; megyek, megnézem a szemetest, ez a mellettünk levő üres lakás kandallóját jelenti, turkállok, bazmeg, ebben a dobozban szar van, meg vécépapír, bele is nyúltam, ez a fiú dobozba szarik, aztán ide áthordja. Olyan literes üdítődobozok. De mindegy, most más az állapot. Különben nagyon rendes emberke, vett egy doboz cigit – nekem külön, ajándékozott egy öngyújtót, és még halld. Jön két barátja, elmennek; na, most kezd szarabb lenni, a gondolatok megint. Tévét nézek, jó, mert sokat értek, és sokat kell bajlódni az antennával. Így nem nehezedik rám a sötétülő lakás. Később hányok még egyet, aztán megint kellemes szédülés, szemleragadás. Csak dohányozni és narancslevet inni nem kell, attól hánytam. Megjön J.-M., egy óra lehet – persze, hát írtam közben neked is –, hoz kaját, de jó faszi, barackot, pogácsát, sültkrumplit és vmi portugál kolbászt. Romy Sn.-film van a tévében, berak valami zenét, és nézzük a mozgóképet. Aztán megint szippantunk, kisebb dózis, mint délelőtt, de jó helye van. És rosszul se vagyok már tőle, és enni is tudok. Ad egy darab haskát; aztán egy kevés K-t; /ezeket tán hazaviszem. És rád gondoltam/; meg 100 fr.-t, na, hát elfogadtam nagy nehezen; aztán beszéltem neki a mákteáról, hogyan készül az ópium /mintha tudnám/, kíváncsi volt erősen; aztán ő beszélt valamit, azt nem értettem. Meg adott egy öltönyt is. Most 4 óra lehet; mellettem bohócforma lámpa, a gyertyaéggője mintha a fasza lenne, az öléből áll ki (nem szándékosan). Egy matrac, hálózsák, lámpa. Zsalugáter az ablakon, kint a sirályrikácsolás. Elöttem áll a hat harcos emberkém; ma találtam őket a szomszédban. Majd megmutatom őket; kicsik, szomorúak, magányosak és bátrak. Még egy cigaretta. Jóéjszakát, Anik. Otthon lehetsz? Vagy nagyon messze? Bécsben árulsz? Mulatsz valahol embereiddel? Leoltom a lámpát.

Aug. 10., hétfő

2 hete indultam el. Most tenger. Fécamp. Fakorlát, mellettem madarak, nem sirályok, tán albatroszok, akkorák, mint egy sovány kacska, vagy inkább mint egy holló. Tátognak a hosszú, karmos, sárga csőrükkel, beszélnek nekik. Elmennek, biztosan kagylót esznek a kövek közül. Hát, a tenger.

Mintha most láttam volna először, és igazán biztosan most találkoztam vele. Vagy legjobban. Elindultam felé, kavicsos tengerpart, semmi homok, az ég bo-

rult, néha egy napfény. Nagy hangja van a nagy széltől, fürdőzőt se látok. Elöl zöldes egy darabig, aztán sötétkék, élesen látod, ahogyan elválik a kettő. A lábam alatt egyre nedvesebbek a kövek, rajtuk a sok virág a tengerből, hínárok és moszatok, zöld, sárga, vörös és barna, szedek, hogy legyen belőlük csokor, virágoskert, neked is. Leteszem a táskám, lehúzom a cipőm – már hiába, ellepte a tajték, olyan váratlanul jött. Hátradobom, közelebb megyek, a talpamat nyomják a kavicsok. Várom a következő hullámot. Jön, de az ő tajtéka nem éri el a lábamat. És most, kitárul a harmadiknak zöld szája, hogy megjíjdek tőle, rám ront, térdig körülnyal, majd nem fölborít, elég; most félek tőle, továbbmegyek vizes cipőmben, de még egyszer érintkezek vele. Fázom, szél, hideg, Párizsban két hétig a hőség, jövök az óceánhoz, erre vihar és rossz idő. Megint leveszem a cipőm, bátran előremegyek, és a lábamra szalad, mint egy kiskutya. Megmosakszom benne, iszom a vízből, állok benne, már a faszomig vizesen, nézem, a távolát ahogy jön, tényleg élőlény; mint a János vitézben, a rajzfilmben.

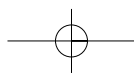
Fölköltözöm, följövök a fövenyről. Kezd kisütni a nap, már tiszta az ég is, egészen a távolba látni, azon a zöldön kis fehérek, mozognak, jönnek erre, a tajtékok, elnézek Anglia és Le Havre között /egyik se látszik/, el, egészen Amerikáig. Félek ettől az óceántól, de szeretnék tengerész lenni, fából épült vitorlánhajón, ami nekiindul a nagy-nagy víznek, szélnek, zajnak, több hónapra, Amerikába – vagy csak felé. Félni és legyőzni azt; majd megszokni; esetleg élvezni. Biztosan szeretni, azt igen.

A parton a villák – vagy lakóházak, de mindegyik olyan villa, lehúzott függönyökkel, benne lenni volna jó, az ablakból a tenger látszik, viharban biztos elcsap idáig a víz, csak kiszaladni, és ott a part, a másik ablakból a kis házak tetői és vörös falai; az utcák, amiket csinálnak ők. Világítótornyok. Kettő egymás mellett, a yachtkikötő bejáratát jelzik. Ahogy nekiütődik a víz a falaknak, főspriccel a mellvéden át. /Itt se írok most levelet-naplót neked./ A kikötő, kis, tarka motor-vitorlás. Mindkettő hajócsónak-kikötő /nem a vágyott tengerhajós kikötőd, de:/, lent, a kabinban, vihar idején, mikor valaki biztosan vezeti közben a hajót, kicsi, szép és kevésbé szép hajók. A város – kicsike, halászfalu, ez biztosan az volt, természetkőházaival, a szegélyek vörös téglából, besüt a nap az egyik oldalára az utcának. Sokáig keringek köztük. Aztán bemegyek egy templomba – próbálom megfejteni, melyik része mikorból. Aztán – talán sikerült – egy kapcsolatot, egy kicsi; mint ha belém áradt volna, szétnyíltam, ketté, mikor az ágot hasítják, két felem kissé fölemelkedett, és kitérta a kezét. Másik templom. Itt fordítom a szöveget, és nyomom követem a változást rajta. De majd elmondom. Hazafelé érdektelen a stopp. Kis szopások. [Ma van a születésnapja; jutott eszembe holnap.] Van két szál szivarom, és erősen fáradt vagyok, de M. nincs otthon. Lemegyek az utcára, és utazom ide-oda a fejemben; ha meg nem szólít valaki, és ez gyakori.

Ahogy ezt írom, éjjel, itt a parkban, behoz a vállán egy fiatal egy középkorú kalapos embert, annak kezében a múltába. Leteszi egy padra, az leveti a múltábról a cipőt. Ennek a cipőnek sincs lábszága; gondolom akkor.

Esti csendek, sötétbőrű arcok, a születésnapodon gondolkodom. Meg azon, hogy ha itt lennél, hogy tetszene. És beülnénk egy kávéházba. A múltabas fászliza meg ragasztószalagozza a múltábát.

Otthon almabort iszunk, és fehér sört, amelyet még nem ittam.

És jóéjszakát. Ma is leszen álom?

[*A lapszálen, függőlegesen:*] Megint volt álom, csak nem tudom már, mi. → mindennapos lesz ez?

Kedd, augusztus 11.

Jó és igazi születésnapot, kedves. Ma jutott eszembe, hogy tegnap volt, de csak azért, mert nem tudtam, mikor van tizedike. Este végig az ajándékon gondolkodtam. [*Nyíl függőlegesen lefelé, a következő bekezdés alá:*] → [látod, hogy éreztem.] De inkább majd ha hazamegyek.

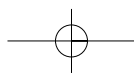
Szivarra gyújtottam, és pohárból iszom a vörösbort, huszonegyéves leány, [*kihúzza: „a kedves lényére”*] egészség. (Ez egy hülye mondat volt, ki is húzom az elejét.)

Vajon hol tölti? Hol van? Kérem, hol lehet, kérdeztem már az előbb is.

Ma ezt álmodtam: hol van Anikó?, kérdezem Márktól. Elment valahová, majd jön. Persze, én is elmentem északra, külön mentünk. De hol a cucca? Itt kéne lenni, és nem látom. Végleg elment? De hát a kettőnk pénze is nálad van? Hol van? Ébredés közben, nem is volt itt, nem, nem, Balázs. A szivar lassan végigég, a bor elfogy. Valamilyik nap találtam az utcán, egy bolt előtt, egy 1 fr.-ost meg egy 20 cm-ost. Fölvettem volna, ám kiderült, odaragasztva vannak. Hát, bla-mázs, Anik, de azért nevettem magamon, az jó ám. Képzeld el, kaparászom föl, s nem jön. Mások inkább nevettek, mint én. (Én csak utóbb tettem ezt.)

A Szent Lajos-sziget partján, már alkonyodik; etetem a vadkacsákat kenyérral – rosszul vagyok, annyit ettem – vásároltam és loptam több napi élelmiszert, minek felét elfogyasztottam – s ez megfeküdte ételhez nem szokott gyomromat. Ülök, várom, hogy idejőjj, hátulról befogd a szememet, s érezzem a gyűrűid hidegét, hogy nem vagyok egyedül, se itt, se otthon, sehol a világon. Sétahajók húznak el előttem, lehajtom a fejem. Szégyenlem a könnyeimet. Cigaretta sodrok álcaként. Sétálok, egy vonószeneke egy hídon, a túlparton szoborpark, modern s elég gyenge, a rakparton zene, vagy százan táncolnak rá, a N. D. mögött bábszínház, adok nekik 60 c-mot. A templom előtt leülök, bort iszom, már késő este van. Leül egy algériai, beszélgetünk, valami labdarúgóedző és sport-szociopszichológus. Beülünk egy kocsmába, meghív borra, mesélek a k.-európai sp.szpsz.-ról neki, új kör, bazmeg, ezt már nekem kell fizetnem. Egy tablón, a falon, idegen papírpénzek, ujjongva veszek észre rajta egy huszast, egy másikat; meg csomó lengyel pénzt. És kár, hogy nem láttam az olimpiát; nagy kár. Magyar fiú és lány, akikkel később megiszom egy sört, mondják, hogy már a 10. aranyánál tartottunk, mikor eljöttek, és még tán várható volt valami. Keserű [*a lap alja beszakadva, a szó első két betűje hiányzik, de kitalálható:*] ország nagyot tesz, mint Berlinben.

Hazafelé találok egy kosár gombát – csiperke –, elviszem Márknak, azután étkezünk belőle. Ám. Márk üzenete, az ajtón egy papír, kizárta magát és. Na, problémamegoldóképeség, okés, fölmászom a csatornán, közben gyakorlom a szenvedő hangsúllyal ejtendő 'segítség' szót, ha leesnék. Jó kommandós válna belőlem, máris gombalevest és g.paprikást csinálok, de az előbbiből torta, az utóbbiból leves lett. Meg se tisztítottam, annyi gomba volt. Reggel M. is az abla-

kon jött be, ám ő létrán. Nem volt spickós. Most dolgozik nagyon, s nem szeretném zavarni. Oly kedves és és. Mit mondjak erről. Inkább majd mesélek.

Mikor elutaztam, megkérdezte, van-e pénzem, amikor később jöttem, aggódik; pedig a terhére lehetek, s unhat is már. S elbírja engemet. És egyebek. Jó, hogy itten van ez.

Hát, így megy ez, a gyomrom nem a legtisztább, s a fejem sem, kivált, ha borul az ég. És most ezt teszi. Kezdek rosszul lenni, de sebj. Szivarra gyújtok, s az eltereli minden problémámat. Aztán eszem a szép gombás ételből. Aztán mindketten eszünk, ízlik neki, pedig úgy csináltam, ahogyan szoktam az ételeimet.

Beszélgünk, közben elszívunk egy füvet, aztán ettől mindketten jól beálunk. Írni akarok, de nem sikerül, M. szakdolgozatáról beszélünk, de az én szellemem most ide meg amoda repül és hajlik meg imbolyog. Mindenem nevetünk stb. Elég erős volt ez, úgyhogy este 11, mire fölébredek; na, ma már nem árulok, de legalább korán fölkelek, így hasznosan töltöm a napot. Reggelig meg eszem, olvasok, írok, és van egy nagy tervem, ami titok, és amit nem szedel ki belőlem. Tegnap – vagyis ma – hajnalban lementem egy földalatti parkolóba, ott lifteztem és jártam a labirintot, míg a metró el nem indult.

Csütörtök, aug. 13.

Hosszú, sűrű álmok az éjjel, telefonbeszélgetés veled, kedves vagy, jókat mondasz. Aztán várunk többen valahol, indulunk túrázni. Romy Schneiderrel csókolózom, de te vagy az egy kicsit, szép, kemény mellei vannak, kék ruha rajta, és fekete kabátka. Mosolyog, nagyon szépen, és a szemei, egy ablak van mögötte, és az egész vagy háromszáz éve történik. Rossz idő van, esik néha. Meg csöng a telefon. Tegnap éjjel elolvastam Rejtő Csontribrigádját. *[ugyancsak hiányzik a „Csontribrigád” első két betűje a szakadás miatt]*

BECK ZOLTÁN

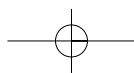
london

A londoni kocsmákat nem szeretem. És az már majdnem egybeesik egy város nem-szeretetével. Ha London ennek ellenére volt szerethető, akkor London sokkal szerethetőbb, mint azok a városok, ahol eddig életemben jártam. Vannak városok, ahol szeretem a kocsmákat. De nem ölelem magamhoz a várost. Annak ellenére nem rajongok a városért, hogy szeretem a kocsmáit.

jó, most megtudtam önről, hogy járt Angliában, és a kontinensen is sokfelé. nem azért, mert számos példát hozott volna, az a dicsekvésnek még az arckifejezésénél is visszatetszőbb változata lett volna, inkább az történt, hogy annyi pluralist használ, és oly kevés szinonímát: ismételtet folyton, hogy azzal valami mennyiségi hatást érjen el. na, idefigyeljen, mondok én önnek. magának akkor, ha úgy szereti. valamit. ebből az írásrészletből nem az derült ki, hogy alkalmas-e bármilyen munkára, pláne erre nem, amiért most itt van, hanem az, hogy alkoholist, néhanap külföldre dobja a szerencséje és borzasztó a jelleme. ezért olvastam föl magának, hogy tanuljon magáról valamit.

hogyan ide felvesznek-e, az már nem volt kérdés. mert nem vesznek fel. de erre nyilván rájöttél. nem nagyon szeretem a likőröket, az a helyzet. de a csinált pálinkákat se, azokat a szeszes italokat, amik mostanában a kocsmapultok mögött sorakoznak tükröhátú polcokon. és rettegek a kocsmák boraitól – már ha nem ismerem a helyet. ha ismerem, akkor általában nem kérek. mert akkor úgyis tudom, hogy szar. akkor meg mit. a sört mondanád, az a legmegbízhatóbb ital, ha kocsmában vagy. csapoltat kérsz elsőre, ha mersz kicsit kockáztatni, de a menekülő kacsintás ott van a hűtőpultban, zöld üvegekben. nem szeretem a sört. nem az ízét, hanem sört inni nem szeretek valahogy.

hát mi a szart csináljak most már. ez volt az utolsó álláslehetőség a tarsolyomban. az utolsó interjú. mit gondoltál, mi, hogy újságírónak vagy valami kiadó segédszerkesztőjének, korrektornak, vagy minek jelentkeztem? nincs is olyan már. annyi van, hogy vagy belekötött valaki abba a melóba, mint a beton, aztán azt csinálja, vagy dehogy, hanem beszámol, ismerős, nyomorult szabadúszó, de azért kapcsolatai vannak, arra elegendő, hogy megéljen hónapról hónapra. filmbe laksz vagy regénybe, ha azt hiszed, a kattogó nyomdagépek között sétáltam be a szivarfüstös szobába, üvegtáblás ajtón, nagy szerkesztői asztal mögött ült a koma, eszterházi-kockás pantallóban, bőrcipőben, de műanyagtalppal, onnan tudom, hogy fönny a lába az asztalon, aztán dűnnyög vagy nagy hangon beszél, gyomros, öblös hangon, nagyokat szuszog, és ha felröhög valamin, az egész teste rázkódik bele. hát ilyen világba akarsz te lakni. és látni engem. és rakni bele

ezt a történetet. és erről én is írnék hosszasan. hogy a thompsonnak mekkora egy rohadt szerencséje volt. í'm from connecticut, még a sellők is amerikaiak. hát nem ez volt a helyzet, haver. egy biztosítónak írt motivációs levelet cizelláltam túl, mert annyira volt kedvem írni, a betűkhöz volt kedvem, és abban reménykedtem, hogy a nyelvtudásomra is rákérdeznek azután – volt tehát londonban, nagyszerű, az angolja rendben? – így képzeltem, és hogy az előnyt jelent, ha már a mérlegelésnél tartunk. de el se jutottam a kurva mérlegig. vigyázz a metaforákkal, nem fegyverek, amiket az ellenségeidre szegezel, hanem kis balfasz izék, amik összevissza csapódnak a szoba falaihoz, röpdősnek, aztán vagy elkapnak, vagy nem, vagy a fickót kapják el, vagy téged. de ez az ő szobája volt, úgy rakva benne a polcok, falak, nyílászárók és drapériák, hogy minden azt a kényelmetlen székbe ültetett majmot találja el. engem.

jól kiszúrta a fazon. lövésem nincs a számokhoz. se a százalékokhoz. és nem szeretem az öltönyt. a nyakkendőt még csak-csak. mert az olyan a ruhadarabok közt, mint én embernek. felesleges holmi. semmire se jó, ha praktikus szemléled. nem melegít, csak körbe van tekerve a nyakadon, van a gigádnál a trükkös csomója, aztán lóg lefele, és csak elbaszni tudod vele azt, ahogyan kinézel: félrecsúszott a csomó, haver, vagy nincs az ingnyak begombolva, vagy nem illik a színe, a mintája, az anyaga, a szélessége a holmihoz, ami körülötte van: ing, zakó, cipő, zokni.

így nem illek én semmihez se. de vigyél csak el engem valahová, máris emelem a fényed. az a te haverod, együtt jöttetek, ilyeneket kérdeznek majd tőled, beszélgetni akarnak veled, és én jó leszek témának, igazi nyitótema vagyok, kapudrog a társaságban, rajtam át jutsz szavakhoz, italhoz, állófogadáson szalvétához. neked tartogatják az utolsó somlóit, maradt még a pörköltből, uram, és már húzatsz is hátra a konyhába, és kapod nagytányéron, pedig kinn csak süteményesek vannak, hogy ne egyenek annyit ingyen. ha felismernek, akkor azért vagyok jó neked, ha nem, akkor azért. hogy ki ez a fickó, ismerős valahonnan. ilyen, valahogy ilyen ismerős ábrázatom van. amire ha ránézel, nem azt érzed, hogy sose láttam, hanem azt, hogy láttam már, hogyan is felejthettem el. és persze, hogy nem láttak, hol a faszba láthattak volna, nem utaznak ezek tömegközlekedésen, nem járkálnak céltalanul az utcákon, nem ülnek városi padokon a májusi napfényben. persze, hogy nem láttak, de van valami olyan bennem, hogy azt hiszik, találkoztak már velem. és jó emléket kötnek valahogy hozzám. a nemlátásom emléke valami jót buzogtat fel bennük. ez a buzgó forrás vagyok a múltjuk bidéjében, ami langyos vízzel körbenyalja a seggüket, nekik meg az az érzésük, hogy engem megszólítani nem nagyon lehet, mert az azt is jelentené, hogy onnan kell kezdeni a beszélgetést, ahol abbahagytuk, de ők nem emlékeznek, csak a kellemes bizsergésre, arra, amikor velem találkoztak, azaz, amikor nem, de úgy rémlik nekik, vagy új témát kell nyitniuk, az meg nehogy elbassza már a hangulatot, mert olyan kiszámíthatatlanná válik a helyzet. hogy ki tudja, mit mondanék arra, amit ők mondanak. lehet, hogy olyat, mondjuk, hogy miért említi ezt fel nekem, uram, múltkor már megegyeztünk abban, hogy - - -. és ha így kezdődne a mondatom, az mégis azt jelentené, hogy nem emlékeznek. vagy azt, hogy emlékeznek, és nem hallgattak rám. hát erre meg nekik igazán nincs szükségük. a kellemes emléket kellemetlenre cserélni. na, ezért barátkoznak veled.

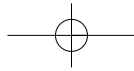

ezért lógatod bele minden nő picsájába a farkad, ezért mosolyognak a komoly emberek, és ezért kapod nagytányéron a pörköltet.

most mondd meg nekem, ki választott akkor jól barátot. hát, tutira nem én. jó, bejáratos vagy ilyen-olyan helyekre, intézel nekem állást, azt hajtogatod. de azok, akik ott vannak az ilyen-olyan helyeken, sosem azok, akik aztán olvassák a cv-met, és nem is azok, akikkel aztán beszélgetek. nem ezek fogadnak interjúra. és még csak nem is kérdeznak utánam. én nekik nem vagyok, a kellemes emléküket meg nem fogják elcseszni azzal, hogy intézkednek. utánamnyúlnak. inkább megteszik azokat az óvintézkedéseket, amiket ilyenkor szokás: nem arra a részlegre javasolják a felvételt neked, amelyik az ő irodájukkal bármilyen kapcsolatban volna. hogy miért jó ez, hát azért, ha már így megkérdezted, mert akkor a fogadásokon találkozunk ugyan, de nincs munkaügyben fennforgás, nincs semmi, ami közös volna. ha én, felteszem, egy szaros üzletkötő vagyok – és messziről lerí, hogy én sosem leszek a legjobb. nem az én ügyfeleimből épít székházat a cég, nem engem utaztatnak másodmagammal párizsi jutalomútra, nem lesz kinn a nevem bronz táblán a központi irodaházban. – na, ha én üzletkötő vagyok, rohadványügynök szar zakóban, szar verdával, vagy annak ott, látod, a cégénél csinállok valamit: területi képviselő vagyok, töltöm fel a kurva kávéautomatákat a benzinkutakon, mondjuk, és akkor felejtse el az öltönyt, a nyakkendőt, akkor tweed pulcsit képzelj, sosem divatbavágó és sosem divatjamúlt nadrágot, sportos utcai cipőt, mindig sportzoknival, kérsz friss kávé? kérdezi a csaj a kúton, én meg, jóhogy, hülye lennék ezt a szart inni, és összemosolygunk, most szedi le magáról az ügyfélmosolyt, akkor figyelem, merre indul a szája szeglete. mert abból már lehet tudni, hogy visszapattan, amit tolok, vagy célba érek valahogy. nem az, hogy megdugom, mondjuk, hanem annak a lehetősége, hogy bármi legyen. odáig eljutni a valami, és az is a kalandja az egésznek. utána már engem hidegen hagy, mi van. hogy most az olajraktárban lesz valami, vagy a kutas – a férfi, aki kinn reszket a kurvahidegben, és szélvédőt mos meg tankol, na hogy azelől hová rejtőzünk néhány percre. vagy milyen dumát löksz ki neki a hidegbe. hogy elugrunk, tartsd a frontot, vagy mit mond a nő, a kérdésed nélkül: a főnök bármelyik percben itt lehet, én meg hogy fordulok még kettőt, de innen megyek a pályára. érted, ezek már nem lényegesek, a legtöbbször nem kell megtörténniük. megtörténni nem ennek kell, hanem annak, ami idáig elvisz. látod, mint a nyakkendő, olyan vagyok, szerinted ez a rész a tök fölösleges, legszívesebben átugranád, hagynád ki az egészet, csak már odajuss. de aztán mi van. a nagy semmi van, a nihil faszán ülsz, fogod a fejed, rágyújtasz. megvolt. nekem meg a dédelgetése a meglehetnek, a végeláthatatlan variációja a valaminek. neked meg a pont a végén. kezdhetsz új mondatot.

hát ez ül az ábrázatomra, azt hiszem, és ezért hisz mindenki ismerősnek. jó emlékeknek. mert nem kell a falnak támaszkodniuk, ha rámnéznek, ha elmegyek mellettük, nem fordulnak szembe, nehogy seggbe basszam őket. észrevetted, hogy mindenkivel szembenállsz? a térben, úgy értem. szembefordulnak veled, úgy beszélnek. hátrálva köszönnek el. és az emberek általában is így csinálnak. szembe. vagy leülnek, egymással szembe: dupla picsavédő taktika.

na, haver, ezért van, hogy ma nem vettek fel megint. mert tudta a fickó, hogy ahhoz a melóhoz, amit ő csinál, kell ez a seggnéző ösztön, kell ez a kínálkozó lehetőségekre való ráugrás, kell szeretni, szeretni kell, nem is, hinni kell egy ilyen világban, azt kell továbbépíteni. és az látszott, hogy nekem ez sehogy se fog menni. úgyhogy foghattam az ismerős ábrázatomat, és vihettem kifelé, a vendégkártyát meg leadtam a portán. na, amilyenek itt a portán, a faszom se akar ná ezeket látni nap mint nap. vagy hetente, vagy ahogyan ide be kell járni a papírmunkát intézni, új úrlapokat felvenni, az új táblázatokat. meg a béna fantázianevű új termékek leírásait. hogy aztán laptopot nyitogassak, vagy táblagépet – nem, azt nem, mondom, az a legmenőbbeknek van, azt meg tisztáztuk, ha fel is vettek volna, a menőség az ügyis bukta – hogy mutatni tudjam a grafikonokat, nézze, a befektetése így alakul, és majd évfordulónál átgondoljuk a részvénycsomagjait. aztán beszélek a távolkeletről, kínáról, indiáról, meg a középafrikai zsongázásról, úgy, hogy, persze, jártam már londonban, de inkább a candemi kocsmákban, és kurvára nem a cityben, pláne nem a tőzsdén, azt se tudom, hogyan ejtik az elemző cégek neveit, milyen számokkal operálnak, hogy mi a fasz van a richmondi fickók fejében. de ez, hidd el, ha tudnám, se változtatna a dolgon. azon legalábbis, hogy ülök az ember nappalijában, aztán mondom, hogy milyen jó kis konstrukciót raktam össze neki, csak neki, hogy az algoritmust rájuk szabtam. persze, kitöltöttem a helyeket a kurva felületen, ahol a kurzor villog, mert az ugrik tovább automatikusan, apám, semmit se kell csinálnod vele, aztán már köpi is az univerzális megoldást. egy-két flikk-flakk még az a4-es lapon. a koordinátatengelyek mindig elvarázsolják az embereket, olyankor még a matektanárok is kisgyerekké válnak, vagy jobb esetben azt érzik, hogy végre valaki megérti őket, valaki, itt a saját nappalijukban, aki a koordinátarendszerben szívesen tanyát ver, na, az ilyen pillanatokban kurva gyorsan kell kimondani a számot és intézni az első befizetést, vagy beállítani a törlesztéshez a kényes opciót. mert ebben a szent pillanatban eltűnik a pénz az emberek szeme elől. ők olyankor az univerzum közepe, te vagy a tanácsadója az univerzum urának, ő meg hagyja, hogy mondjad. ezt kell az ügynöknek elérni. ezt a szent pillanatot. és ez marha rövid pillanat, úgyhogy ésszerűen kell lenni ilyenkor. ha nem fog a tollad, baszhatod, ha nem tudsz váltani, baszhatod, ha elcseszted a születési dátumot és azt monddod, itt csak írja alá biankó az újat, én majd a helyes adatokkal újratöltöm, baszhatod, ha akkor lép be az unokabáty, na, akkor tényleg baszhatod. csak, tudod, mondtam az előbb, úgy vagyok ezzel, ezzel a szent pillanattal, mint a benzinkutas lány szája szegletével. ha megmozdul, akkor megcsináltam. hát én ilyenkor felállnék, és elbúcsúznék, megköszönném a háziaszszonynak a teát, a nagyszerű nappalit még egyszer megdicséreném, a kényelmes garnitúrára vetnék elismerő pillantást, és bele a cügos cipőbe a küszöbnél, amibe oly könnyedén csúszna az ezüstszálas zoknim, és a viszontlátás. na, ezt látta az a manuskám, ott, a felvételi asztala mögött. tudta, hogy nem fogok egyetlen aláírást se produkálni, nem lesznek ügyfeleim, mert nekem nem arra van szimat. nem a szerzésre, hanem csak a lehetőségére, az érdekel. de ezt meg már mondtam. tudok egy helyet, túrhető a bor. itt van nem messze.

BECK TAMÁS

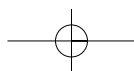
A nők városában

Claretta estéenként a filmnovellájával foglalkozik. A darab cselekménye a német blokádnál alá vont Leningrádban játszódik, ahol az ostrom ideje alatt mintegy egymillióan haltak éhen. Különlegesen jó estéken tíz-tizenöt bekezdést is előrehalad, pedig nem híve a penzum szerinti írásnak. Most is eszébe jutott egy hatásos jelenet. Az ostromlott városban egy család rákényszerül arra, hogy elfogyassza kedvencét, egy gyönyörű tengerimalacot. Claretta hallja a gyerekek sírását, miközben szépen sorban megcsókolják az állatot. Aztán a családfő elvonul a konyhába a házi kedvencel. Remeg a keze, miközben megmarkolja a konyhakés nyelét, felöltik benne, hogy ez szinte kannibalizmus. Aztán mégis határozottan cselekszik. Snitt.

A Szkóción él, a szüleitől örökölt családi házban. Itt kapaszkodik fel a város a Mecsekre. Clarettának két utcányit kell lefelé sétálnia az első vegyesboltig. Szakmai ártalom nála, hogy a periférikus látásával észrevétlenül és gondosan megfigyeli, ki mit vásárol. Közben pakol a maga kosarába, és kiértékeli megfigyeléseit. A kasszánál a pultra helyezi a kiválasztott árukat. Várja, hogy lehúzzák a kódokat és nyújtja az olvasójegyt. Csak az eladó döbbsétek hatására tudatosodik benne, hogy ezúttal nem könyvtárban van. Fél kiló kenyeret, három tejfölt és egy doboz narancslevet nem szokás kölcsönözni.

Már előző lakhelyén, egy uránvárosi panelházban is a lehető legvalószínűtlenebb – ám tagadhatatlanul létező – veszélyektől rettegett. Mint az úgynevezett spontán égés, amikor feltehetőleg az emberi testben keletkezik egy gömbvillám. Estéenként nem mert elaludni, félt, hogy álmában égeti el a jelenség. Ha felébresztette férjét nyugtalan forgolódásával, az durván, megértés nélkül dörrent rá, Claretta édesapjának holdkóros faszát emlegette, mielőtt ismét álomba merült. A nő ilyenkor kióvakodott a konyhába, megnyugtatta ott a burátlan villanykörte vakító fénye és a cigarettafüst. Olykor a fia is utánaosont és átölelte vállát, bár ő sem tudott hozzászólni anyja félelmeihez. Kettejük különleges kapcsolata akkoriban kezdődött.

Tizenkét év is eltelt a válás és költözés óta, számtalanszor elbuszozott abba a városrészbe, ahol egykori házuk áll, mégis csak pár hónapja mert bekéretőzni régi lakásába. A házmaster respektálja a nosztalgiazókat, azonkívül Claretta kannás bort is vitt neki, a világoskék szakiköpenyt viselő férfi bejuttatta hát elhagyott otthonába. A háziak éppen nyaralni voltak, ha úgy tartja kedve, Claretta könyékig turkálhatott volna az életükben. De ő azonnal az idegen szagokkal betöltött ismerős konyhába sietett; az ablakhoz, amelyen éjjelente annyiszor kinézett annak idején. A Magasház változatlanul várta a messzeségben halálos ítéletének végrehajtását. Kellett a visszaemlékezéshez az állandóságnak ez a szimbóluma. Mintha most is együtt révednének a fiával kifelé, miközben fejük búbjára ömlik a lámpafény. Claretta tudta: ha egyszer, a nem túl távoli jövőben eltűnik a lakhatatlan épület, ő ugyanúgy hiányolni fogja, mint a New York-iak a WTC ikertornyait.

– Szent Mihály! – vágta rá a fia, amikor a Dzsámi egyik káplánja hittanórán megkérdezte tőle, melyik a kedvenc szentje. – Ő az arkangyalok között a domináns hím... – fűzte hozzá ártatlan arccal. Ötévesen már koravén volt. Különleges kapcsolatuk Clarettával akkor változott meg, amikor a fiú Norvégiába ment szerencsét próbálni. Anyja megpróbálta tartóztatni, de ő hajthatatlan volt. – Megfuladok ebben a városban, értsd meg! – hajtogatta. Tengeri olajfúrótorony mellett akart dolgozni, de hiányzott hozzá a nyelvtudása. Most mérnöki diplomával a zsebében portás egy bányatelepen a Spitzbergákon, ahol októbertől márciusig nem jön fel a Nap. Küldött haza két fényképet; egyiket a szigetek kormányzója, a Sysseman ráz vele kezét, a másikon ebéd utáni sétát tesz a holdfényben. Amióta a nappalok és az éjszakák közötti különbségek eltűntek, arról panaszkodik anyjának, hogy egyre életszerűbbek az álmai és értelemszerűen egyre álomszerűbb az élete. Már bele sem mer csípni a karjába, mert fél, hogy ébren sem fog fájni.

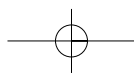
Claretta viszont éppen onnan tudja, hogy tegnapelőtt néhány másodpercig hálós veszedelemben forgott az élete, mert élesen emlékezik egy álmára. A volán mögött aludt el Kozármisleny határában és a nagyapja mosolyát látta. Annyit tud nagyapjáról, hogy feketeinges volt a harmincas években Olaszországban, és tőle kapta a becenevét, ami aztán rajta ragadt. Hogy ennek az elnevezésnek alighanem története van, azt csak mostanában kezdte el megsejteni, a végső bizonyosságot pedig egy férfi szolgáltatotta rá. Pécsét némelyek „a nők városának” nevezik, nem teljesen alaptalanul. Ez a titulus még abból az időből származik, amikor a lakosság jó része a bányászattól élt. A férfiak egész nap a tárnákban melóztak, az unatkozó feleségek pedig vadászukörútra indultak. Kifinomult csábítási technikák születtek ebben a miliőben, amelyeket természetesen Claretta is ismert. De csupán magányának mélypontján ült ki a Pannónia teraszára felsliccelt miniszoknyában, bugyi nélkül. A kedvező alkalom nem is váratott sokáig magára, egy szemüveges szakállas egyetemi docens képében érkezett. Rengeteg fölösleges dologról tudomása volt. Claretta hálószobájában, a sokadik orgazmust követően a férfi elmesélte, hogy Mussolini becézte Clarettának a szeretőjét, és kivégzésük után a milánói Piazza Lorettón mindkettejük tetemét közszemlére tették. A nő megborzongott. Ettől a pillanattól kezdve úgy tekintett önnön nevére, mint súlyos örökségre, mint egy rá hagyományozódott óriási bűnre, melyet neki kell jóvá tennie.

Ezt a telefonban elmondja a fiának is. Nem szaporíthatja a világban a szenvedést, át fogja írni a filmnovelláját. Mielőtt a leningrádi család rászánja magát szörnyű tetteire, az utolsó pillanatban híre jön, hogy a befagyott Ladoga-tavon keresztül a Vörös Hadsereg élelmiszer-utánpótlást juttatott el a lakossághoz.

A fiú talányosan hallgat. Aztán ki tudja, miért, elmeséli anyjának, hogy egy rendelkezés értelmében a Spitzbergákon nem szabad meghalni. A gyógyíthatatlan betegeket, öregeket, haldoklókat elszállítják a szigetekről.

Miután Claretta letette a telefont, hosszú percekig mered maga elé. Aztán behúzza a függönyöket, kikapcsolja az ajtócsengőt és ruhástól leheveredik a nappaliban a rekaméra. Nem megy le a vegyesboltba vásárolni, nem buszozik el az Uránvárosba, nem ül ki a Pannónia teraszára újabb áldozatra várva. Erősen gondolkodik rajta, hogy itthagya a nők városát és a fia után megy.

Elvégre Claretta köztudottan törvénytisztelő állampolgár. Ahol tilos meghalni, ott ő engedelmesen örökké élni fog.

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Széder

Azokban a napokban úgy éreztem, megbolondulok. Mintha egyedül maradtam volna a világon.

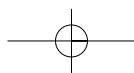
Sötét szakadék peremén jártam, egyre csak vonzott. Féltem, előbb-utóbb belezuhanok, ezért minden pillanatban egyensúlyoznom kellett. Hullámokban tört rám a rettegés. Az erkélyre se mertem kimenni. Összegömbölyödve feküdtem az ágyon, éreztem, felzabál a kétségbeesés, és egyetlen választásom: hagyni, hogy az örület falja fel maradék életerőm és öntudatom, vagy elébe menni a pusztulásnak. A nyugtatók és az altató ellenére esténként nem mertem lefeküdni: féltem az elalvástól és az álmaimtól is. Az ébrenlét és az öntudatlanság határán megint zuhanni kezdtem, és mindig felriadtam. Ha ébren voltam és egyedül, Sárral beszéltem képzeletben. Mindez teljesen kimerített.

Kezdetben telefonáltam neki, de beszélgetéseink során egy ponton falakba ütköztem: túlságosan friss volt az új kapcsolata. Leveleket fogalmaztam és téptem szét. Barátaink türelemre intettek. Azt mondták, hogy a fiú, akivel Sári összejejt, nem az a típus, akivel egy életet le lehet élni, szükségmegoldás csupán, menekülési kísérlet, adjak neki időt. Sári nem tudott semmi egyebet mondani, mint azt, fogalma sincs, mi a jövő, egyelőre jól érzi vele magát, könnyebb és szórakoztatóbb az élete, és ami a legfontosabb: nincsenek viták, amelyek annyira megviselték korábban. Most nem tudja elképzelni, hogy visszajöjjön hozzám, bár úgy érzi, engem is szeret. Igyekeztem türelmesnek mutatkozni, de beszélgetéseink végén mégis mindig oda lyukadtam ki: mondja meg, mikorra dől el végre, hogy mit akar. Nem tudja, mondta, értsem meg.

Olykor csak álltam az utcán egy kereszteződésben vagy a villamosmegállóban, és nem tudtam, merre tovább és miért. Délelőtt elindultam az uszodába, de félútig se jutottam. A Körútról kétségbeesetten hívtam fel Sárit, akit érezhetően megviselt az állapotom. Végighallgatott és rávett, hogy mégis menjek ki úszni. Gépiesen szót fogadtam neki, hátha a mozgás tényleg segít, de hiába jutottam el a Sportuszodába, levetközni már nem tudtam. Ültem egy darabig az öltözőben, magam elé meredve, azután elindultam hazafelé, de már az uszoda kijáratánál rám tört a pánik, mihez kezdek otthon. Értelmetlennek láttam, hogy bármit tegyek. Üres voltam, az életem céltalan.

A megbolondulástól való félelem és reb Slojme intelme vett rá, hogy szakemberhez forduljak. Gyógyszert adott, hetente egyszer végighallgatott, és türelemre intett. Akár várok Sárra, mondta, akár megpróbálok elszakadni tőle, időbe telik. Kémiai folyamatok játszódnak le szervezetünkben az elválás során, és időt kell adni a gyásznak is.

Részlet az *Édeshármas* című regényből, mely az Ünnepi Könyvhétre jelenik meg a L'Harmattan Kiadó gondozásában.

- De mit tegyek, ha gyötör a vágy, hogy legalább a hangját halljam?
- Tegye azt, amire vágyik – mondta a doktor.
- És mi van, ha a pasija veszi fel a telefont? Vagy ha nem akar velem beszélni? Nem felelt.
- Akkor leteszem – válaszoltam magamnak.

Képtelen voltam rászánni magam, hogy elszakadjak, noha elmagyarázta, ha megérlelődik bennem a döntés, van olyan módszer, amellyel megindítható, illetve gyorsítható a leválás.

– Akár egy műtét? – kérdeztem, s ő bólogatott, ám amikor elkezdtek volna a dolgot, meghátráltam.

Ki akarja purgálni belőlem Sárít. De mi lesz, ha Sári épp akkor jönne vissza hozzám, mikor már kigyógyított a hozzá fűződő érzésekből? Amikor ezt kérdeztem, a doktor csak hallgatott.

Visszarettentem.

Hetek teltek el. Nem akartam látni Sárít, se beszélni vele. Sértett voltam, méltóságot akartam volna tettetni, hagyni, hadd menjen, miközben sóvárogtam utána, és nem tudtam mit kezdeni az ellentmondással. Szedtem a felírt gyógyszereket, próbáltam végezni a munkám, és mindenkinek állandóan róla beszéltem.

– Ne lássák a gyengeséged, mert visszaélnék vele! – mondta anyám és apám, akikkel nem szívesen társalogtam állapotomról. Férfiatlannak mondták a szenvedésem, én pedig úgy láttam, azért, mert rettegnek bármiféle érzelemtől. Apám szidta Sárít, aki ellenséggé változott a szemében. Nyughatatlannak, labilisnak nevezte, bár korábban, tudtam, imponált neki rátermettsége, önállósága – mindaz, ami szerintük belőlem hiányzott. Családi ebédeken legalább volt kivel és miről beszélgetniük, mert Sári szívesen mesélt a munkájáról is, barátairól is. Ha együtt voltunk, általában köztük folyt a szó, mintha ott se lettem volna. Néha valóban úgy éreztem magam, mintha ott se lennék.

– Nem volt a dologban perspektíva – mondta most apám. – Úgyis külföldre akart menni.

Apám nem tudta közvetlenül kifejezni együttérzését, csak úgy, hogy bántotta azt, aki megbántott. Féltettek, de úgy éreztem, semmit nem értenek az érzéseimből. Több mint harminc éve éltek házasságban. Ha voltak is valaha az életükben szerelmi drámák azelőtt, igyekeztek elfelejteni őket.

– Fialat vagy – mondták –, van szép lakásod, jó állásod. Értelmes vagy, jó külsejű. Ne fuss olyan szekér után, ami nem vesz fel! És ne mutasd ki az érzéseidet! Jön majd másik lány, akár minden ujjadra akad egy – ismételtgették, mintha egy lestrapált cipőt kellett volna eldobnom, és nem a nőt akartam volna visszaszerezni, akit szerettem.

Reb Slojme megdöbönt, amikor meglátta, milyen állapotban vagyok.

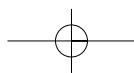
– Nem is gondoltam, hogy maga képes ilyen érzelmekre – nézett rám orrára csúszott szemüvege mögül, szomorúan.

– Miért, mit gondolt?

– Sose mutatta, hogy így szereti azt a lányt.

– Nem mondtam magának épp elégszer?

– De sose beszélt a problémáikról. Sose panaszkodott. Sose aggódott, vagy

féltékenykedett. Legalábbis nem mondta. És soha nem utazott el vele. Amióta ismerem, az a lány vagy fél tucatszor utazott külföldre, hol ösztöndíjakkal, hol csak úgy, hobbiból. Maga egyszer se ment vele.

– Kétszer utaztam vele. Nem szeretem az utazással járó macerát. A hátizsákos életet, a diákszállókat, hogy estéről-estére máshol kell aludni. Csak vitatkoztunk volna. Ha elmegyek, olyan furcsa érzésem van, mintha mindaz, amit itthon hagyok, megszűnne létezni.

– Hát akkor lehet, hogy egyszerűen nem illettek össze. Más a hobbijuk.

– Ilyen egyszerű az egész? Nem egyforma a hobbink, akkor kész, vége?

– Ezért vitatkoztak állandóan. Más volt fontos maguknak. Maga író, nyugalomra van szüksége a munkájához. Sárinak talán ugyanazt jelenti az utazás, amit magának az írás. Kaland, szenvedély. Megjegyzem, magának se ártana, ha világot látna. Íróasztal mellett nem lehet élményeket gyűjteni. Maga túl fiatal még, hogy csak írjon. A Thomas Mann megtehetette. Reggeltől délutánig csak ült az íróasztalánál, de utána ő is elment otthonról kávéházba, vagy este jöttek a barátok, vendégek. Magának is ez kéne. És utazni. Ahogy a Mann is utazott. Olvasta a *Halál Velencében*t, nem?

– Persze, hogy olvastam. Azt viszont nem értem, miért mondta, hogy nem mutattam eléggé, hogy szeretem. Nekem ez a lány nagyon fontos volt.

– Volt? – kérdezte, miközben elindult a konyhába. Gépiesen mentem utána.

– Ma is az.

– Neki is megmondta? – kérdezte. Közben már egy szardíniakonzervvel küzdött. Nem nyílt ki.

– Számtalanszor.

Éppen hogy ő nem tudta kifejezni az érzéseit, pedig szenvedélyes volt, mindenben. Mindenkit szeretett, csak egyetlen emberhez nem tudott tartozni. Azért kellett annyi barát és barátnő, vagy akár kóbor kutya. Nem mertte egy emberre rábízni magát, mert az anyja egyszer csak eltűnt. Levegővé vált. Amikor veszekedtünk, egy ponton mindig azt kiabálta, hagyj el, keress valaki mást! Lehet, hogy azért ment el, mert félt, hogy én hagyom el.

– Szörnyű ez az egész! – vettem ki a kezéből a szardíniát. Jólesett belevájni a konzervnyitót, és dühös mozdulatokkal felhasítani a fémdoboz tetejét.

– És most mihez kezd? – kérdezte az öreg, miközben kettévágott egy zsemlet, és kiskanállal kezdte enni a halat.

– Hogy érti?

– Úgy értem, van már valakije?

– Volt valaki, de utána még rosszabb lett. Üres vagyok Sári nélkül. Nincs értelme felkelni. Csak aludni lenne jó. Aludni viszont nem tudok. Csak altatóval.

– Mikor költözött el magától a Sári?

– Két és fél hónapja.

– Mondja, Miklós, nem kéne magának egy pszichiáter?

– Már van.

– Akkor járjon szorgalmasan és várjon. Az idő begyógyítja a sebeket.

– Maga mennyi ideje is jár?

– Úgy negyven éve. De az én esetem kicsit más. Higgye el, lesz még maga szerelmes.

- Így senkit nem fogok tudni szeretni.
- Hát akkor máshogy szeret majd. Nem kér egy kis szardíniát? Van paradicsom és paprika is a hűtőben.
- Köszönöm, nem. Nem vagyok éhes.
- Ennie kell. Maga egészen le van fogyva. Ne krenkolja magát. Egyen velem. Van joghurt is.
- Nem kérek.
- Mit tud arról a másik fiúról?
- Akivel a Sári...
- Arról.
- Annyit mondott róla, hogy könnyed, praktikus ember.
- Az mit jelent?
- Jól lehet vele utazni. Megveszi a repülőjegyet, lefoglalja a szállást, és nem aggódik semmin.
- Nem lehet egy életen át utazni, Miklós. Rá fog unni a maga Sárija arra a fiúra, nyugodjon meg.
- Ezt ő is tudja, de most még kitart mellette.
- Nőzzön addig kicsit maga is. Szoktak beszélni egymással?
- Ritkán. Ha nem bírom ki, felhívom. Eléggé felzaklat. Ő nem mer hívni, épp emiatt. Utána mindig rosszabbul vagyok. Ha meg nem hívom, úgy érzem, elveszítem.
- Tudja, én is nagyon szerettem a feleségem.
- Miért vált el magától, reb Slojme?
- Egy fiatal nő élni akar, szórakozni, táncolni járni, flörtölni. Szereti, ha teszük neki a szépet, még ha nem is akarja megcsalni magát. Jólesik, ha udvarolnak neki. Engem meg csak a könyvek érdekelték.
- Sári egyedül akart járni szórakozni. A barátnőivel.
- Maga jól megvolt azokkal a lányokkal?
- Hát, változóan.
- Mert úgy érezte, hogy többet van velük, mint magával, és féltékeny volt rájuk.
- Honnan tudja?
- Nem annyira bonyolult az élet, Miklós, mint azt most maga látja. Nézze egy kicsit derűsebben. A nők kéretik, kelletik magukat, és szeretik, ha kiismerhetetlenek látszanak. Mert olyan egyforma minden. Megszületünk, megházasodunk, gyerekeink lesznek, aztán meghalunk. Lehet, hogy a maga Sárija is csak azt akarja, hogy egy kicsit jobban figyeljen rá. Egy kicsit fontosabbnak tartsa őt, mint a munkáját, vagy a zsidóságot. Ne legyen annyira komoly.
- De miért állít választás elé?
- Biztos, hogy választania kell? Nem lenne elég egy kicsit könnyebben venni a dolgokat? Néha elvinni táncolni azt a lányt. Udvarolni neki. Kedveskedni a barátnőinek. Utazni vele ide-oda. Aztán pedig megkérni a kezét, és gyereket csinálni neki.
- Nem akar férjhez menni, mondta.
- Megkérte a kezét?
- Nem, csak beszélgettünk a házasságról.
- És mit vár, hogy ő kérje meg a maga kezét?

- Ugyan dehogyan, csak tudom, hogy nem akar se házasságot, se gyereket.
- Honnan veszi?
- Tőle. Mondta.
- És maga mondta, hogy akar tőle gyereket?
- Amikor elkezdődött a kapcsolatunk, tisztáztuk, hogy nem akarunk. Ő a karrierje miatt. Lehet, hogy máshol akar majd élni.
- De előbb maga mondta, nem?
- Igen.
- És csodálkozik, hogy a Sári nem akar? Csak azt mondta, amit maga szeretett volna hallani. Nem gondolt arra, hogy szereti magát? Hogy nem merete mondani, mert nem akarta magát elveszíteni?
- Nem olyan lány az.
- Maga tudja – kapargatta ki a szardíniásdoboz aljáról a maradékot, és felfordítva lenyalta a kanalat.

Hazamentem, de ahogy magamra maradtam, újra rámtört a félelem. Nem tudtam egy helyben ülni, olvasni, kezdődött a szorongás. Az esti gyógyszert, ami után valamivel mindig jobban lettem, még nem vehettem be. Úgy számoltam, minél később kezd hatni, annál tovább tudok majd hajnalban aludni, ezért húztam az időt. Ilyenkor általában telefonálgattam a barátoknak, hogy újra és újra elmondhassam, mi mindenre jöttem rá Sári kapcsán, s ők megértően hallgattak, végül már én fáradtam bele a tucatszor elismételt mondatokba. Járkáltam a lakásban, kapcsolgattam a tévéállomások között, de még a pornósatorna se kötötte le a figyelmem. Vágyat se éreztem.

Késő este megcsörrent a telefon. Mióta Sári elment, minden zajra összerendeztem: az emeleten megálló lift nyikorgására, behallatszó kulcscsörgésre és minden telefonra, mert azt hittem, ő az. De nem ő volt. Reb Slojme hívott.

– Miklós, el kell mondjak magának valamit. Én beszéltem a maga Sárijával.

Megdöböntem. Mit gondolt? Hogy közbenjárására Sári kidobja a pasiját, és visszaköltözik? Különben is, ki kérte, hogy tegyen bármit?

– Nem maga miatt hívtam, csak azért, mert régen nem hallottam róla. Elvégre ő is járt hozzám tanulni, magától függetlenül. Se azt nem akarom, hogy úgy érezze, neheztelek rá, mert ez a dolog a kettejük ügye, se azt nem szeretném, ha ő haragudna rám. Ért engem, ugye? Megkérdeztem, hogy sikerült az utazása, satöbbi.

– És beszélt rólam?

– Elmondta, hogy elköltözött.

– Említette a pasiját is?

– Nem. Arról nem beszélt.

– Nyilván kínos neki maga előtt.

– Vagy lehetséges, hogy nem tartja olyan fontosnak. Nem tudom. Mindenesetre meghívtam Sárit is szédere. Nem tudom, maga hol széderezik, de ha van kedve... A Hannában* foglalok egy asztalt.

– A Sárival?

---

* Kóser étterem

- Többen leszünk, és ő csak feltételesen fogadta el a meghívást. Azzal, hogyha magának nincs ellenére. Ha maga nem szeretné, nem jön el.
- Kedves tőle.
- Komolyan mondta. Gondolkodjon. Van még ideje, hogy eldöntse, akar-e vele találkozni. Két hét múlva lesz pészach.
- Kicsit perverz dolog együtt széderezni, majd ő hazamegy, és...
- Ugyan már. Örül, hogy láthatja magát. Azt mondta, maga nem akar találkozni vele.
- Hát hogy a fenébe akarnék találkozni vele, ha már mással kavar?
- Miért kell feltétlenül gyűlölni a másikat, csak azért, mert éppen kissé meg van zavarodva? Bárkivel megeshet az ilyesmi. Elutazott, összejött valakivel, aki éppen ott volt, de nem eszik olyan forrón a kását. Tudja, aki elutazik, az kicsit az egójából is kilép.
- ...
- Mondja Miklós, milyen volt maguk között a szex? Már ha nem tartja tapintatlankodásnak.
- Hogy jön ez ide? De elég jó.
- Elég jó? Mi az, hogy elég jó? Jó, rossz, közepes, vagy nagyon jó? Egy író fogalmazzon precízen. Hát csak van összehasonlítási alapja?
- Mit akar hallani?
- Az igazat.
- Nekem nagyon jó volt, na. És azt hiszem, egy jó ideig neki is.
- Csak azért, mert az sokat számít. Többször bújik az ember ágyba, mint amennyit utazik. És merje kimondani azt is, ha valami jó volt. Azt nem veheti el magától senki. Du blájbt men! Maradjunk ennyiben. Reb Eizik az újhelyi jesivában mindig ezt mondta a tanulás végén. Gondolkodjon a széderen, és ne krenkolja magát! Nem érdemes.

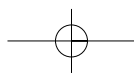
Másnap Hédi hívott fel, az öreg egyik munkatársa és lelki mindenese, aki a széderjegyeket intézte. Nagyon reméltem, nem kérdezi meg, hogy vagyok, mert nemigen tudtam tartani a szám. Egy váratlan ötlettől vezérelve én kezdtem kérdezgetni, tud-e valamit az öreg válásáról. Fanyar, mindig ironikus hangján csak annyit mondott:

– Ez gyenge pontja. Talán az mond valamit, hogy a későbbi nőket az életében mind Editnek szólította.

Sejtettem, hogy többet tud, mint amennyit elmond. Nem akartam faggatni, pedig talán éppen erre várt. Különös, gondoltam, ismerjük egymást évek óta, de ha nem az öregnél találkozunk, nemigen beszélünk egymással. S ott is inkább csak akkor, ha másokkal együtt körbeüljük az asztalt, és reb Slojme beszéltet bennünket.

Eltelt egy hét, és én még mindig nem tudtam válaszolni, akarok-e együtt széderezni Sárival. Megüzentem Hédin keresztül, hogy ő csak nyugodtan ünnepeljen reb Slojméval, nekem van más lehetőségem is, de ha tudok és lesz erőm, odamegyek. Csak azon múltott, legyőzöm-e zűrzavaros érzéseimet.

– Ugyan mit kell legyőznie és miért? – kérdezte tőlem a doktor a következő terápián.

– A zavaromat.
 – Mi ez a zavar?
 – Vágy, hogy lássam, és félelem ugyanettől. Harag, hogy elhagyott és düh, hogy még mindig szeretem és vágyom rá, annak ellenére, hogy összeállt valakivel.
 – És miért baj, ha zavarban van? Nem szabad zavarban lennie?
 Ezen gondolkodnom kellett.
 – Kérdezze meg azt is magától – tette hozzá –, ki szerint és miért is kell haragudnia saját magára?

Elnevettem magam, pedig egyáltalán nem voltam vicces kedvemben. Értetem, amit mond.

Mindig mindent azonnal tudni, és dönten. Száműzni a kétségeket, résen lenni, mert a másik bizonyára rosszindulatú, és átver. Legyőzni mindent és mindenkit, beleértve saját, bizonytalan érzéseimet is, végső fokon azt, aki volnék. Ezért mindig hűvösen, racionálisan cselekedni, és nem kérdezni, ki vagyok, mire vágyom valójában, s mi végre ez a rohanás. Nem mutatni persze érzéseket senkinek, mert visszaélnék vele. Feltűnés nélkül élni, mert élni életveszélyes – ezt ismertem otthonról.

Sírnom kellett volna, csakhogy épp sírni nem tudtam, mert azt sem lehetett. Nincs hiszti, tessék abbahagyni a hüppögést! – derengett fel valahonnan mélyről, távolról.

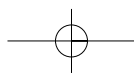
Egy pillanatra megértettem, vesztesként is győzhetek, ha legalább megengedem magamnak, hogy érezzem a veszteséget, s hogy az esélytelenek nyugalmaival küzdjek, hátha mégis visszaszerezhetem, amit elvesztettem. Hogy az úgynevezett méltóságnál is fontosabb, hogy azt tegyem, amire vágyom. Hogy egyáltalán vágyjak valamire. S akkor elhatároztam, hogy együtt töltöm a szédert Sárival.

Egyedül felkészülni az ünnepre, kitakarítani a lakást, felkutatni az utolsó morzsákat is, kicsomagolni a pészachi edényeket és kikószerezni azt, ami tavaly óta tréflivé válhatott – lehangoló és nyomasztó volt. Értelmetlennek tűnt mindaz, ami máskor feszült szellemi és fizikai munkát jelentett, de önmagában hordozta jutalmát. Az előkészületek nyomán úgy érezhettük, mi magunk is készen állunk a kivonulásra, akárcsak őseink, évszázadokon át. Ha a rendnek bármi értelme volt számomra, ez volt az.

Máskor, széder reggelén, első utam a zsinagógába vezetett. Az elsősülöttek ilyenkor szokásos böjtjét megváltandó, talesz-tfilinben* nemcsak imádkoztam, de együtt is tanultam másokkal egy szakaszt a talmudból. Utána a mikvébe mentem, az udvaron elégetni a lakásban összegyűjtött homecot,** majd megmerültem a fürdőben, hogy a kivonulás éjszakája előtt testben-lélekben egyaránt megtisztulva készüljek a nagy útra. Onnan a kóser tejért mentem, s hazavittem egyúttal a nyolc napra összevásárolt pészachi élelmiszert. Ironizáló barátainknak minden évben el kellett magyaráznom, hogy ez is egyfajta kivonulás. Éppen arra szolgál, hogy hétköznapi életünktől eltávolodva jelezzük: készen állunk a

* imasállal, imaszíjjal

** a lakásban összegyűjtött kovászos maradékát (szimbolikusan összegyűjtött morzsákat) az ünnep előtt elégetik (héber-jiddis)

kivonulásra, mintha mi magunk is ott lettünk volna őseinkkel Egyiptomban. Legyintettek, és kinevettek, olyan is akadt, aki emiatt eltávolodott tőlünk. Sárít megviselte a veszteség, én pedig arra gondoltam, kevés kívülálló barátom inkább némi tisztelettel néz arra, amire zsidó ismerőseink iróniával legyintenek. Gyanítottam, a lenézés és a lekezelés mögött némi lelkiismeret-furdalás is lapul.

Korábban még arra is jutott időm az ünnepet megelőző reggeleken, hogy amíg kovászosat lehet fogyasztani, beüljek az Eckermann kávéházba, s magánrítusként elfogyasszak egy túrós batyut és egy tejeskávét. Ezen a reggelen azonban nem mentem imádkozni, nem mentem mikvébe és nem mentem az Eckermannba se túrósbatyut enni és kávézni, csak bénultan végeztem a legszükségesebb teendőket, míg a takarítónő helyettem is dolgozott. Semmi másra nem voltam képes ezen a reggelen, mint várni, hogy múljék a kínosan lassú idő.

Az ünnep előtt, délután még át kellett mennem az öreghez az általa kiadott hagdada* példányaiért. Szerette volna, ha este abból olvassuk fel az egyiptomi kivonulás történetét, és szerette volna biztonságban tudni a könyvecskéket, nehogy elfelejtse magával hozni őket.

Ideges voltam az esti találkozás miatt. Nem érdekelt a taktika. Órák választottak el attól, hogy Sárít hetek múltán újra lássam, és félttem. Nem tudtam, mit akarok, mitől tartok és miben reménykedem, csak érezni akartam, hogy Sárinak elmondhatom, bármi kavargó is bennem. Tudtam, hogy nem tesz rá jó benyomást, ha érzi gyengeségem, de nem érdekelt a szülői jó tanács.

– Szeretnék egyet telefonálni, reb Slojme – mondtam. – Sárinak.

– Csak tessék! – mutatott a készülékre. – Nekem úgyis dolgom van a konyhában.

– Nem abszurd ez az egész? – kérdeztem remegve az izgalomtól.

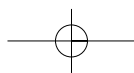
– Miklós, nyugodjon meg, és vegye komolyan magát. A saját érzéseiről beszél. Tegye azt, amit a szíve diktál. Okosabbat nem tehet – mondta, és udvariasan magamra hagyott.

Tárcsáztam Sári számát, és beledadogtam a telefonba. Hallottam a saját hangom, a saját szavaim, tudtam, hogy hülyeségeket beszélek – azt kérdeztem, vajon este mellettem ül-e majd –, de ez jött belőlem.

– Persze – mondta. – Ki mellé ülnék, ha nem melléd, Miki?

Őrület, gondoltam, pasija van, és így beszél velem. Mint ahogy az is örület, amit dadogok. Olyan vagyok, akár egy gyerek, akit megbüntettek, mert rossz fát tett a tűzre, és megpróbálja kiengesztelni anyukát. Miközben ő csalt meg, ő hagyott el, és nem fordítva. Ráadásul úgy próbálom visszahódítani, hogy elesettnek mutatom magam, amire apám csak fintorogna, és a fejét rázná. De hát nem mutatom én sehogy magam, ez vagyok, ilyen vagyok, még ha rémes is hallani, amiket mondok. Még jó, hogy nem azt éneklek neki: „Ha megversz is, imádlak én”. Apám és anyám persze azt mondaná: viselkedj közönyösen, ne keresd, ne mutasd ki, mennyire fontos, akkor majd ő jelentkezik. Én pedig nem tudok tak-

* Az egyiptomi kivonulást elbeszélő történet s egyben az ünnep forgatókönyve, melyet az ünnep előestéjén, a széder vacsorán olvasnak.

tikázni, nem tudom letenni a kagylót, vagy nem akarom, noha nincs nagyon miről beszélni, csak érezni akarom a jelenlétét, hallani, ahogy lélegzik, miközben attól sem csillapul a hiányérzetem.

Dél elmúlt már, de az este még mindig végtelenül távolinak tűnt. Nem tudtam elképzelni, hogy békésen ülünk egymás mellett a széderasztalnál, mint éveken át. Csak tartottam a kezemben a telefont, és nem tudtam mit mondani. Néha megkérdeztem, vagy inkább kijelentettem:

– Biztos hülyének nézel.

Ő pedig azt mondta: – Szó sincs róla.

– Tudunk találkozni egy kicsit korábban? – kérdeztem.

– Nekem bármi jó. Nincs már dolgom estig, kitakarítottam.

– Nyolckor van a széder, találkozunk egy órával korábban.

– Rendben.

Küzdött bennem a megsértett méltóság és a szenvedély. Sári-függő voltam, be kellett látnom két hónap különélés és egy futó viszony után. Egyelőre nem tudtam, illetve – ahogy a doktor felhívta rá a figyelmem – valószínűleg nem akartam lemondani róla. Ha visszagondoltam együtt töltött éveinkre, nem hiszem benne, hogy kapcsolatunk vidám volt és könnyed, azt sem, hogy mindenben összeillettünk volna, de reméltem, hogyha folytatódik, okulunk a törtétekből, és másként lesz. Szervedély fűzött Sárihoz, ami erősebb volt sértettségnél és méltóságnál, elmosta a józan mérlegelés szempontjait.

Reb Slojméval megbeszéltem, hogy a Hannában találkozunk.

– Maga nem jön előtte imádkozni? – kérdezte. – Megmutatnám magának a Kazinczy* közönségét. Ilyenkor, pészachkor sok a külföldi. Ki milyen ruhát visel, hogy beszél, mikor ment el Magyarországról, ez mind fontos adalék. Vannak strájmilis** haszidok, vannak, akik felperdülő bársonykalapot viselnek, és vannak olyanok, mint én, egyszerű sötét öltönyben, szürke kalapban. És a történeteik! Magának ott kellene forgolódnia közöttük. Hihetetlen irodalmi alapanyag – lelkesedett, és próbált engem is lelkesíteni.

– Nincs türelmem az imához. Képtelen volnék koncentrálni.

– Isten egyik attribútuma, hogy ismeri a lelkek útját. Ha maga megérti magát, Miklós, hogy átmenetileg nem imádkozik, odafent is tudomásul veszik. Én se mindig imádkoztam. Előttem nem kell szégyellnie. Habár lehet, hogy éppen segít...

– De maga legalább megért, nem?

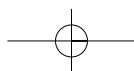
Kitartóan figyelt bifokális szemüvege mögül, ami abból a szögből, ahonnan én láttam, hatalmasnak mutatta a szemét. Néztem a tágra nyílt, nedvesen csillogó és aprókat rezdülő szempárba, s úgy éreztem, koncentrálnom kell minden pillanatban, hogy ne veszítsem el a józan eszem. Nemigen segített a Xanax. Nyugodtan szólalt meg, mint aki figyel rá, hogy ne tetézzé idegességem.

– Egy Hanina ben Dosza nevű rabbi azt mondja a Misna*** szerint... Vagy mondtam már ezt magának? Szenilis vagyok, csak arra emlékszem, mi volt a háború előtt, de arra, hogy mi volt tegnap, arra már nem.

* Ortodox zsinagóga Budapesten, a Kazinczy utcában.

** Medveprém kucsma – lengyel nemesi viselet nyomán átvett haszid fejfedő (jiddis)

*** A polgári időszámítás előtti első században lezárt törvénygyűjtemény. (héber)

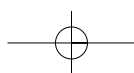
- Szóval, mit mondott Hanina ben Dosza?
- Ha a súlyos betegért mondott ima könnyen jött az ajkára, onnan tudta, hogy az imája meghallgatásra talált. Ha nem ment az ima, akkor nem.
- Finom pszichológia. De nem istentagadás ez? A tudattalan általi összekötés a mindenséggel. Ha jól megy az ima, jól megy minden. Épp akkor nem működik az ima, amikor leginkább kéne! – dühöngtem.
- Isten nem önkiszolgálóbolt, Miklós. És ne felejtse itt a haggadákat! – figyelmeztetett. Bólintottam.
- Miklós – szólt utánam, ahogy lehajtott fejjel indultam kifelé a lakásból. – Tudja, hogy mit jelent a széder kifejezés?
- Ne froclizzon! Nem vagyok túl jó kedvemben.
- De tudja, mit jelent? – tartotta erősen az ajtót, amit behúztam volna magam után.
- Igen. Azt jelenti: *rend*.
- Nahát! Azért van, hogy betartsuk. És épp azért kell, mert egyébként nincs más a világban, mint rendetlenség és káosz. Amivel szintén nincs semmi baj, az is a teremtés része, csak tudni kell, hogy mi mire szolgál.
- Jó.
- Mindennek megvan a maga rendje. Ismeri a mondást?
- Ideje.
- Micsoda?
- Mindennek megvan a maga ideje. Így szól a mondás.
- Akkor este. Du blájbt men. Maradjunk ennyiben. Tudja...
- ...így köszönt el mindig reb Eizik az újhelyi jesivában... – ismételtam gúnyosan az ezerszer hallott történetet.
- Na, ne szemtelenkedjen! Este találkozunk.

Korábban érkeztem, mint minden találkozóra, hogy aztán idegesen járkáljak fel és alá, türelmetlenkedve és dühöngve, hogy a másik késik, mert ha én előbb jövök, akkor a másik nyilvánvalóan később érkezik, akár időben jön, akár nem. Ez persze elég ahhoz, hogy átmenetileg úgy érezzem, nem is jön el, hogy megalázzon, hogy ezzel is kifejezze, mennyire nem érdekli, mit érzek, az sem, hogy egyáltalán létezem.

Míg ott sétáltam a Kazinczy és a Dob utca sarkán, ezerszer megbántam, hogy ide beszélünk meg randevút. Mondhattam volna neki a Klauzál teret is, vagy bármi mást, hogy ne itt kelljen szobroznom, fekete öltönyben, fehér ingben, fekete sapkában. Úgy néztem ki, mint Percsik, a kiugrott jesivabócher és forradalmár a *Hegedűs a háztetőn* filmváltozatában. Sári késett, de csak néhány percet. Lendületes léptekkel tűnt fel az utca túloldalán, magas sarkú cipőben, fekete harisnyában, oldalt felsliccelt szoknyában végződő fekete ruhában, amit a nyaka körül megkötött, színes selyemsál egészített ki.

Frissen mosott, hullámos haja nagyokat libbent, ahogy közeledett, ajkát dacosan összenyomta, az orrát beszippantva felfelé tartotta. Túsarkúban majdnem olyan magas volt, mint én, kecsesen telt és robbanékony. Amikor megpillantott, elmosolyodott.

- Szia, Miki! – érintette meg a sapkám sildjét. Nem tudtam, megjåtssza-e ma-

gát, vagy tényleg ilyen könnyed és vidám. Adott két puszit, én meg azt figyeltem a vállá fölött, nem lát-e bennünket valaki.

– Menjünk innen! – mondtam.

– Jó, de hová? – kérdezte.

– A Klauzál térre. Ott legalább le tudunk ülni egy padra.

Elindultunk, én pedig nem tudtam, mivel kezdjem, annyi minden kavargott a fejemben. Idestova két hónapja nem találkoztunk. Néhány percig tartottam magam, semleges dolgokról fecsegtünk, ki kivel találkozott, hogy vannak a másik által nem látott ismerősök, utána viszont elkezdett ömleni belőlem a szó az élet értelmetlenségéről, amivel szemben számomra csak az írás és a szerelem adhat vigaszt. Míg beszéltem, Sári pillanatonként finoman elhelyezett vallomásokat hallhatott, amit finom szempillarezdülésekkel és mosolyra rebbenő ajakkal nyugtázott, de nem reagált rá.

– És a vallás, a zsidóság? – vetette közbe.

– Mi van vele?

– Nem a teremtés és általa maga az élet ad értelmet a létezésnek?

– Hogy érted ezt? – kérdeztem megütközve, elsősorban azon, hogy ő mondta ki, s nem nekem jutott az eszembe.

– A vallás szerint a lét minden átélt perce isteni csoda, amiért hálát kell adnunk. Vagyis minden ajándékba kapott percet élveznünk kell.

– Ezt mondd majd a végén is?

– Igyekszem tartalmasan élni.

– Folyamatosan a halál tudatával élni nem ajándék, hanem filozófiai probléma. Még akkor is, ha hiszünk a teremtésben. Az öntudat, ha eltekintենék isteni eredetétől, inkább olyasminnek tűnik, mint egy genetikai meghibásodás. Gonosz vicc.

– Vallásos ember ilyet nem mondhat! – ironizált.

– Hát akkor nem vagyok elég vallásos! – vettem oda. – Neked különben még ez is sok volt.

– Látod, már megint veszekszünk – mondta sokatmondó arccal.

– Ugyan, csak vitatkozunk az élet értelméről. Ne mondd, hogy ezt nem szeretted bennem! – mosolyogtam kényszeredetten, miközben én is ugyanazt gondoltam, mint ő. Fájt a halántékom az erőltetett vidámságtól és az erőfeszítéstől, hogy résen legyek, mit beszélek. Miközben vissza akartam szerezni őt, tudtam, hogy a lét értelme vagy értelmetlensége nem a legszerencsésebb téma, amivel visszahódíthatom. Nem is értettem, hogy keveredhettünk ide, de ha szóba hozta, nem tudtam mást mondani, mint amit gondolok.

Fintort vágva ő is elmosolyodott. – Tudod, hogy mennyire szeretem az agyadat.

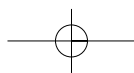
– Csak az agyamat, vagy az ágyamat is? – szellemeskedtem. Nem szólt, csak felhúzta az orrát.

Nem jutott eszembe semmi, amivel folytathattam volna a beszélgetést. Nézettem őt, úgy, hogy észrevegye, szerelmesen nézem. Bizonyára látta, de nem reagált rá.

– Nem jut eszembe semmi – mondtam. – Egyszerűen jó veled együtt lenni.

– Nem kell mindig mondani valamit. Én is jól érzem magam veled.

– De akkor miért nem vagyunk együtt?

- Muszáj ezt?
- Szerinted nem kéne legalább megérteni? – pattantam fel a padról, és lekap-
tam a sapkám. Nem bírtam tovább ülve maradni.
- Sétáljunk? – kérdezte együtt érzően, de láttam, ő is ideges.
- Nem kell – ráztam a fejem. Hol őt néztem, hol a teret fürkésztem. Mostaná-
ig Sárin kívül semmi mást nem láttam. Néhány kutyasétáltató és kergetőző gye-
rek volt rajunk kívül a parkban. Eszembe jutott a novella egy kutyáról: az ötve-
nes években mindig ide vonszolta a gazdáját. Kapart és nyüszített. Évekkel
később kiderült, tömegsír fölé épült a játszótér: a gettó idején temettek itt.
- Azért nem vagyunk együtt, mert nekem van valakim – mondta Sári.
- Hát ez kurva jó válasz! – fakadt ki belőlem.
- Nem tudnám megbántani. Néha úgy gondolom, az volna az egyetlen meg-
oldás, ha hirtelen eltűnne.
- Micsoda? – öntött el a forróság. Visszaültem.
- Ha most visszamennék hozzád, az egy életre szólna – nézett rám kétség-
beesetten.
- És?
- Nem biztos, hogy képes vagyok rá.
- Össze vagy zavarodva – fogtam meg a kezét, de ő nem szorította meg az
enyémét. Hidegek voltak az ujjai.
- Mással is lehet élni, Miki, hidd el.

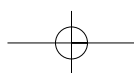
El kellett indulnunk, s mire beléptünk az ortodox hitközség udvarára, a zsinagógá-
ból már jöttek ki az emberek. Akik otthon ülték meg a szédert, jó ünnepet kívánva
búcsúzkodtak, akik maradtak, lassan beszivárogtak a Hannába, a hitközség étter-
mébe. Jiddisül beszélő haszidok selyemkaftánban, bíberkalapban, terebélyes, sá-
padt asszonyaik, merev szabású kosztümben, fejükön feltűnő parókával. Horgolt
kipás, izraeli modern ortodoxok, kigombolt nyakú, fehér ingeikben és szandáljaik-
ban, és elegáns amerikaiak öltönyben, jól karbantartott, kortalanná varázsolt fele-
ségekkel. Ahogy egymás mellett lépkedtünk Sárival, többen végigmérték. Sehová
sem sorolható sapkám, vagy talán Sári szépsége tűnhetett fel nekik.

Reb Slojme már odabent sertepertélt egy hosszú asztal mellett. Fel-alá járkált,
izgatottan mutogatta, kinek hová kell ülnie. Amikor meglátott bennünket, elmo-
solyodott.

– Örülök, hogy eljött, Sári. Itt van a maga Miklósa is – mondta nyomatéko-
san, mint aki nem tudja, hogy együtt érkeztünk. – Üljenek le, én most nem érek
rá magukkal foglalkozni – integetett, és tovább sürgölődött, túlnyomórészt idős
vendégei körül.

Jó félórás késéssel kezdtük a szédert. Boldogan ültem Sári mellett, mintha az
este örökké tarthatna. Olyan vidáman hallgattuk reb Slojme kommentárjait, ol-
vastuk a haggadát, fokozódó hangulatban úgy énekeltük a jól ismert dalokat,
mintha minden a legnagyobb rendben volna.

Xanaxra nem akartam inni. Az én boromat is Sári itta meg, bár menet közben
elmondta, ő is szed valami nyugtatót. A vacsora végére, jó fél liter bor után, ön-
feledten vidámnak tűnt. Odaült reb Slojméhez, mosolyogva beszélgettek, majd
visszajött. Először csak a kezét érintettem meg, majd amikor megszimogattam, ő

is megsimogatott. Később az sem zavarta, hogy az asztal alatt megfogom a lábát. A felsliccelt szoknya hasítékában először csak óvatosan megérintettem, majd amikor kitapintottam, hogy csipkés szegélyű combfix van rajta, feljebb csúsztattam a kezem. Szemrehányóan és vágyakozón néztem rá.

– Hányszor kértem, hogy hordj ilyen harisnyát, de te sosem vettél fel, csak szexhez.

– Nem igaz! – húzta fel megint az orrát, és csillogott a szeme. – Csak mindig lecsúszik, azért hordom ritkán.

Az asztalterítő jótékony rejtekében beférkőztem ujjaimmal a feszes harisnya és ruganyos, ám belső combfalán selymesen besüppedő húsa közé, és a helyzethez nem illő ajzottsággal, egyre nagyobbakat markoltam belé, hogy össze kellett szorítania a lábát. Ujjaim ottrekedtek, a közelben éreztem öle forróságát.

– Meddig érsz rá? – kérdeztem. Hülye kérdés volt. Mászt jelentett, mint a benne foglalt szavak, s még csak nem is azt, ahogy félreérthette.

– Bármédig – vont a vállát. Ezek szerint nem alszik nála a pasas – reménykedtem.

Az Echád, mi jodéa-t* tele szájjal, egyre gyorsabban, egyre hangosabban, egymást túlkiabálva, versengve énekeltük, a Chad gadjá-nak** a dallamát nem tudtuk, inkább csendben hallgattuk az öreget, amint egyedül mondja, dúdolja a keleties melódiát, de ő sem énekelt végig. Csendben elbúcsúztunk tőle, s igyekeztünk minél kisebb feltűnéssel távozni.

Úgy indultunk el, mintha hazamennénk, hozzám, habár ő másfelé lakott. Egy darabig kart karba öltve sétáltunk tempós léptekkel, aztán hirtelen megállt a Király utca és a Kazinczy utca sarkán lévő játszótér mellett.

– Hová megyünk tulajdonképpen?

Bíztam benne, hogy nem teszi fel a kérdést, olyan magától értetődő volt, hogy kimegyünk a körútra, és balra fordulunk.

– Haza – mondtam, és igyekeztem a legsármosabb, kisfiúsan vágyakozó mosolyomat elővenni.

– Ne, az nem lesz jó – mondta.

Megsértődtem. Nem értettem semmit.

– Akkor miért indultál el velem? Minek ez az egész színjáték?

– Miféle színjáték? Miről beszélsz?

– Ez az egész! – léptem hátrébb, karom kitérve.

– Gyere, üljünk le ide egy kicsit – mutatott egy padra.

– Nem akarok leülni! Nem akarok hosszasan és fájdalmasan búcsúzkodni!

Akkor inkább hagyjuk a fenébe az egészet! – gesztikuláltam.

– Ül már le egy kicsit! – húzott vissza a kezemnél fogva.

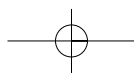
– Tudod milyen szar ez így nekem?

– Azt hiszem, tudom.

– Morzsákért könyörögni abból, ami nemrég még... – Félbehagytam a mondatot. Nem akartam kockáztatni, hogy visszautasítsa a birtokviszonyt.

* „Ki tudja mi az egy?” kezdetű dal (héber)

** Egy gödölye című dal (arámi)

Nem válaszolt, csak nézett, kíváncsian, vágyakozóan, amitől zavarba jöttem, és elnevettem magam. – Mit bámulsz?

– Téged.

– Na, és mi jár a fejedben? Hogy mi vonzott régebben ehhez a pasashoz?

– Tudom, hogy mi vonzott „ehhez a pasashoz”.

– Na, és mi vonzott?

– Ugyanaz, ami most is vonz – suttogta, megfogta a zakóm hajtókáját, magához húzott és csókolni kezdett. Csókol, szenvedélyesen, és rövid idő múlva már engem sem érdekelt, hogy láthatnak. Őletem, szorítottam, belemarkoltam.

Amikor lihegve kibontakoztunk, én éreztem úgy, hogy nem értek semmit.

– Van valakid, s közben itt csókolózol velem egy padon. Akkor miért nem megyünk haza, és folytatjuk ott, ahol abbamaradt?

– Éppen azért, mert van valakim.

– Akkor miért csinálod ezt?

– Mit miért csinálod?

– Egyáltalán, ki az az ember? És miben jobb, amire én alkalmatlan vagyok? Utazásban, sielésben, ejtőernyőzésben? – gúnyolódtam.

– Nem jobb, csak más – mondta.

– És az ágyban?

– Ne kérdezz ilyeneket! – fordult el.

– Mert ott is?

– Ilyesmiről nem lehet beszélni.

– Miért nem? Mert kínos megmondani?

Hallgatott.

– Most jobb, vagy nem jobb? – faggattam.

– Hagyjál már... Ha tudni akarod, hiányzik a tested. És hiányzik, hogy beszélgessek veled, és hiányzik, hogy megérints. Nem erről van szó.

– Hanem miről?

– Mondtam már a telefonban is. Ő más. Könnyed, praktikus ember. Nyugalmasabb vele az élet. Tud segíteni a gondjaimban, nem kell mellette szorongani.

– De te magad mellett is szorongsz, nemcsak mellettem.

Ezt nem kellett volna, éreztem. Még ha igaz is, nem taktikus. De mintha nem is hallotta volna, amit mondtam, Sári folytatta:

– Nem akarok állandóan harcolni, és nem akarom állandóan azt érezni, hogy nem felelek meg.

– Én sem – replikáztam önkéntelenül.

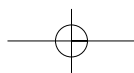
– Miért olyan fontos neked a vallás? – kérdezte. – Miért kell ennyire szigorúan vened?

– Nem tudom. Kapaszkodó. Az egyetlen biztos pont az életemben.

– És még? Más nincs az életedben?

– Mit akarsz? Mit gondolsz, milyen az, amikor választanom kell a hitem és a szerelmem között? – csattantam fel. – Téged is akarok, és a vallás is fontos. Hogy kényszeríthetsz választásra? Nem tudom megtagadni önmagam egy darabját.

– Megváltoztál. Mintha nem is te lennél. Én ezt nem tudom követni, pedig nekem is fontos a zsidóság, hidd el. És most is szeretlek, de a Tomit is. Nem tudok mit tenni, ezt érzem.

– Csak azért másztál bele, hogy te is azt mondhasd: nem tudok választani – mondtam gúnyosan, de mire a mondat végére értem, éreztem, hogy marhaság. A dolgok ennél egyszerűbbek. Legyintettem, ő meg csak a fejét rázva jelezte, hogy nem értek semmit.

Izgatta, hogy küzdök érte, és kezében a döntés. Nem ellenkezett, amikor az arcához hajoltam.

Úgy csókolóztunk a padon, mint szerelmünk hajnalán a Volkswagenben, félúton hazafelé a Balatonról. Nem érdekelt bennünket senki és semmi. Úgy nyúltam szoknyája alá, félrehúzva az átnedvesedett bugyit, s értem síkos öléhez, hogy tudtam, valóban örület, amit teszünk, de nagyobb erő vezérelt, hogysem képes lettem volna ellenállni neki. Ritkán adódott olyan pillanat az életemben, amikor tudtam, nem ésszerű, amit teszek, ennek ellenére mégis megtettem. Most viszont, gondoltam, épp azért történt minden, hogy ez bekövetkezessen, akár ésszerű, akár nem. Ezért hívott el az öreg, ezért jött el Sári, s én magam is ezért vállaltam félelmem ellenére, hogy együtt töltsük az ünnepet.

Sári keze lábam közé siklott.

– Menjünk fel hozzám – suttogtam. Úgy éreztem, felrobban az ágyékom. Körbefont, finoman megszorított, egy pillanatra sem engedett el. Mint aki játszik. Lefogtam a kezét.

– Te csak szórakozol velem – mondtam keserűen.

– Nem – rázta a fejét. Könnyes volt a szeme. – Hidd el, hogy nem.

– Nagyon kívánlak.

– Én is.

– Hát akkor?

Egy pillanatra tétovázott. A lelkiismeret, gondoltam. Most bezzeg húséges. Máshoz. A rohadt kurva.

– Farewell fucking – mondta, vagy inkább kérdezte halvány mosollyal a szája sarkában. Nem volt egyértelmű a hangsúlyából.

– Azt már nem! Nem kell a száználmad! – húzódtam volna tőle távolabb, de elgyengültem a mozdulataitól. – Nem akarok kegyelem-szexet. És nem akarok búcsúzni, mert tudom, hogy hülyeséget csinálsz! – fejeztem be halkabban és szelídebben a mondatot, mert Sári részeg volt és ellenállhatatlan. Dolgozott benne a nyugtató és a bor.

– Na, gyere, menjünk! – lihegtem a fülébe. Elöntött a vágy. Felálltam lassan, és magamhoz húztam. – Még menet közben is meggondolhatod magad – mondtam taktikusan, de nem gondoltam komolyan.

Egy darabig féltem, hogy ismét megáll és visszafordul, azután elkezdtem hinni benne, hogy meggyőztem. Mentem mellette megkönnyebbülten, olykor kezét szorongattam, olykor átöleltem, de ahogy oldódott az előző feszültség, eszembe jutott, hogy ha levetkőzöm előtte, észre fogja venni a ciceszt*, amit akkor kezdtem el hordani, amikor elhagyott.

Úgy éreztem, szükségem van valamire, ami által több vagyok, mint azelőtt. Mi sem volt egyszerűbb, mint olyasvalamit tenni, amit addig nem tehettem,

* Ing alatt hordott, poncsószerű trikó, négy sarkán rojtokkal és csomókkal, melyek a bibliai parancsolatokra emlékeztetnek (héber-jiddis)

mert féltem, hogy elveszítem. A kóseriságot az én elhatározásom nyomán kezdtük el, miután az ő biztatására lemondtam a disznóhúsról, de nem láttam értelmét félig-meddig tartani magam a szokásokhoz. Szombaton ő nem utazott először, én követtem, majd kifarolt. A sapkánál, kipánál már ódzkodott, de én kitarottam, ám ahogy a ciceszt reggelente felöltve belenéztem a tükörbe, nem voltam elégedett: úgy éreztem, nem az „ég nevének kedvéért”, hanem dacból viselem, mintha önmagam egy darabjától akartak volna megfosztani, s ez ellen védekeznék. Mert ha nem imádkozom naponta, hogy „legyen nektek szemléltőrojtul és nézzétek azt, és emlékezzetek az Örökkévaló parancsolataira és tegyétek meg azokat”, akkor talán nem is érdemes minden nap hordanom, még ha az egyik parancsolat megszegése nem érvényteleníti is a másik megtartását.

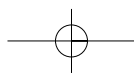
Mióta elment, a gyakran egyedül töltött péntek esték miatt magányosan cipelt teherré váltak a szombatok. Nincs nagyobb magány, mint vallástalan zsidók között vallásosnak lenni, írják a bölcsek. Nincs fájóbb gúny, mint az ő élcelődésük. Barátaim többsége vallástalan volt, mint ahogy a zsidók többsége, így a bőromön tapasztaltam meg, mit jelent mindez – egyedül. Néhány hét múltán már csak ünnepkor hordtam a szemléltőrojtot, és amikor imádkozni mentem. Most azonban éppen ingem alatt viseltem, és átsuhant rajtam, mit fog szólni, ha meglátja. Perceken át nem tudtam másra gondolni, miközben persze fecsegtem tovább, szellemesen és lelkesen, mert láttam rajta, hogy ez hat rá. Közben azonban elkeseredtem. Érdemes próbálkozni, ha nem támogat abban, amivé lenni vágyom, hanem éppen akadályoz és megaláz? És ha nem is ez az oka konfliktusainknak, csak éppen nem visel el olyanak, amilyen vagyok, és ebben keres kifogást? Egyre megy.

Ha nem kellek neki így, úgy is jó, gondoltam dacosan. Pillanatonként változtak vele kapcsolatos érzéseim, ezt korábban is észleltem magamon, mióta elhagyott, de tudtam, ezt is el kell fogadnom. Beléptünk a lakásba, s míg én az ajtóval babráltam, ő úgy álldogált az előszobában, mintha először járna nálam, s nem lakott volna itt, apró tárgyaival, ötleteivel formálva közös otthonunkat, melyben így is szüntelen felfedezte az előző nő nyomait. Ám ahogy odaléptem hozzá, és átöleltem, ajka egyszerre feszesen és puhán tapadt az enyémre, karja a nyakamba fonódott, ölet az enyémnek nyomta. Csókra nyíló szája sarkában mindig felsejlett egy különösen izgató vonás, ám csak most ismertem fel, immár a magam érzéseinek keveredése nyomán, az egymásba hajló szenvedélyt és a szenvedést.

Ingem rángatta a nadrágomból, s miközben egymás ajkát harapdálva bevonszoltuk, lökdöstük egymást a hálószobába, pillanatokon belül a cicesz rojtjai is előtűntek. Egy meglepett és kíváncsi mosolyon túl, mintha nem is érdekelte volna.

Képmutató, gondoltam. Úgy tesz, mintha mindez mit se számítana.

Hirtelen megfordítottam, felsőtestét magamhoz szorítottam, és az ölemet a fenekéhez nyomtam. Attól, hogy két hónap után először voltam vele, vagy hogy bosszút állhatok azon, aki elhódította tőlem, és naponta részesülhet testéből, netán attól, hogy úgy éreztem, vadsággal őt is megbüntethetem, szándékosan durva mozdulattal gyúrtem fel a szoknyáját. Másik kezemmel már a bugyit téptem, sodortam le széles csípőjéről, majd végül türelmetlenül csak a fenekébe sikló vékony pántot rántottam félre, úgy hatoltam hátulról belé. Forró és síkos volt

az öle, izgatón selymes, pedig kézzel nem is nyúltam hozzá. Mintha őt is a helyzet izgatta volna fel, nem a közvetlen érintés. Ahogy benne voltam, elengedtem a szoknyát, és mindkét kezemmel hullámos hajába kapaszkodtam. Haja érintése azonban amellett, hogy simogatott, és altestem egyre gyorsabb mozgásra készítette, légységével és simaságával el is andalított. A testem emlékezett mindarra, amiben mellette valaha részem volt. Tehetetlenül magamhoz húztam a hajánál fogva, és a hajzuhatagba fúrtam arcomat. Lehúztam hátán a cipzárt, jobбомmal hátulról átöleltem, a válláról lerántott ruhából és a párnás melltartóból kibúvó mellét a tenyerembe fogtam, s miközben így mozogtam benne, és csiklandó érzéseket csalt elő belőlem ölnök minden apró dörzsölődése és csuszatólódása, hallottam jól ismert, izgató nyögéseit. Valami hiányzott azonban, jöttem rá, és döbbenet fékeztem le mozdulataimat.

Nem mondta, hogy vegyek fel gumit. Nem aggódott, mint régebben. Meghőköltem, mintha csapdába léptem volna. Vajon miért hagyná most, hogy akár bele is élvezek? Mert részeg, és megfélemezett magáról? Vagy csak egyszerűen a véletlenre bízna a sorsát? Mi lesz, ha nem tudja, melyiküinktől van a gyerek? Mi lesz egyáltalán, ha teherbe esik?

Kicsusszantam belőle, és az ágyra dőltünk.

– Ne vegyek gumit?

– Nem kell – fordult meg. Tágra nyílt a szeme.

– Gyógyszert szedsz? – kérdeztem dühösen. Régebben nem szedett.

– Nem.

Talán állapotos, és rám akarja kenni az apaságot. Nyilván ezért volt hajlandó egyáltalán találkozni velem.

– Terhes vagy? – kérdeztem kétségbeesetten.

– Dehogy!

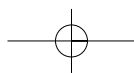
– Ne vegyek gumit? – kérdeztem újra, és megfogtam az arcát. Forró volt, szinte égetett.

– Ahogy akarod – suttozta.

Nem értettem semmit. Némán néztük és simogattuk egymást a félhomályban, majd lassan, bizonytalanul megmozdultam, és az éjjeliszekrény fiókjában tapogatóztam óvszer után.

Régen ő húzta fel, gyengéden, közben is izgatva, a játék részévé téve e mozdulatokat. Nem engedett el egy pillanatra sem, úgy vont magába. Most nekem kellett cselekednem.

Amikor ismét beléhatoltam, úgy éreztem, a vékony óvszeren át is felismerem öle finom bőrredőit. Felzaklatott az ismerős érzés. Nem akartam hamar elélezni. Ahogy a falnak támaszkodva térdelt előttem, s minden lökésekre megadóan nyomta ölemhez fenekét, hogy amennyire fizikailag lehetséges, teste mélyéig hatoljak, az összeszokott mozdulatok a kéz mellett végtelen keserűséget facsartak belőlem, mintha csak azért lehetne minden mozdulat olyan tökéletes, mert immár semmiféle felelősség nem terheli, ám egyszersmind semmiféle remény sem tapad hozzá. Farewell fucking – jutott eszembe ebben a pillanatban, és bármennyire banálisnak éreztem, amikor az orgazmustól még remegő testében magam is eléleztem, hangtalan, könnytelen sírás tört fel belőlem, amit ő csak szaggatott légzésnek hallhatott. Mire visszafordult, elmúlt. A sötétben nem is láthatott semmit.

Korábban nem volt türelmem hosszan heverni mellette, simogatni, és fogadni a simogatását, vagy élvezni a mozdulatlan ölekezés oly ritka perceit, az ejtőzést félálomban, a semmittevést, a pusztá vegetatív létezést. Mindig én moccantam meg előbb, forró lélegzetünk és testünk összekeveredő páráiból én kerestem szabadulást. Elvontam magam teste közelségéből, s miután betakartam, az íróasztalomhoz mentem. Most azonban én nyújtottam volna az időt, s ő viselkedett úgy, mintha vészcsengő szólalt volna meg benne. Felült, és szedelőzködni kezdett.

– Hová sietsz? – kérdeztem.

– Mennem kell – mondta, mint aki kijózanodott, és a hangja engem is kijózanított. Megtette, amire vágyott, vagy amit én akartam, de most büntudata volt.

– Akkor mire volt jó ez az egész? – kérdeztem.

– Nem tudom – rázta a fejét. Végtelenül zavarodottnak láttam, mint magamat, alig egy nappal korábban. Ahogy a fürdőszoba felé indult, úgy húzta maga után a földön ruháját, akár egy döglött állat tetemét.

Nem értettem semmit. Csak a testem kellett? Mert a másikkal nem olyan jó? Sértve éreztem magam, akár egy szűzlány, akit meghágnak és otthagynak, de tiszta volt a fejem. Elégtételt éreztem, hogy megcsalta velem a másikat, s hogy láthatóan kívánta és élvezte velem a szexet, miközben megalázó volt, hogy szeretője lettem a nőnek, akivel éveket éltem, s akit, hiába is próbáltam volna tagadni, még mindig szerettem.

Nem értettem semmit. Bénultan vártam, míg felöltözik, kijön a fürdőszobából, és némán kísérem az ajtóhoz.

– Mondja, maga milyen viszonyban volt a válásuk után a feleségével? – kérdeztem másnap délelőtt suttogva reb Slojmét, az ima alatt. Ő nem kérdezett az estéről. Intett, hogy várjak, míg a főimát mondja, azután közelebb hajolt, úgy válaszolt. Néhány padsor választott el bennünket a többiektől, idősebbektől és koravén fiataloktól, akik hozzám hasonlóan, felnőtt fejjel tértek vissza a valláshoz. Akadt, aki családot alapított, és otthonra lelt, de akadtak olyanok is, akik nem találták sem önmagukat, sem a kapcsolatot másokkal, s ahogy vallásosak lettek, noha egymás társaságában közösségre leltek, egyben el is szigetelődtek a külvilágtól. Suttogásunkra rosszállóan hátrafordultak, maguk is pisszegtek, és a fejüket ingatták.

– Örültem féltékeny voltam – mondta az öreg. – Különösen, amikor megtudtam, hogy már tart egy ideje a viszonya. Gyönyörű nő volt a feleségem. Meg tudtam volna ölni azt a pasast, akivel összeszűrte a levet.

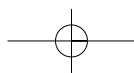
– És próbálkozott, hogy visszahódítsa?

– Egy darabig próbálkozik az ember, de van méltósága is. Nem beszéltem vele jó ideig, de szerettem őt.

Elfordult, lapozgatni kezdte az imakönyvét. Amikor én is imádkozni kezdtem volna, újra megszólalt.

– Még kétszer ment férjhez. De kétszer el is vált.

Hangsúlyára felkaptam a fejem. Elégtételt láttam a szemében.

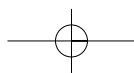

JENEI GYULA

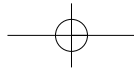
Az igazgatónő

az igazgató néni csak egyszer jön be majd
 az osztályba. alacsony lesz, kövér, öreg, csúnya
 és ráncos, nagy fülbevaló lóg a nagy fülében,
 nyakán vastag bizsu, és vörös lesz a szája. moso-
 lyog, mézesmázosan beszél, sárga kapafogain
 szétkenődik a rúzs, s ettől még hülyébben
 néz ki. azt mondja majd, gyerekek, kérdezek
 valamit, és ti válaszoljatok. hány lába van
 a kecskének? négy, zengi a gyerekkórus, mire ő
 csodálkozva: a fecskének? kettő. a kecskének?
 négy. és ez így megy jó darabig, ő álmélkodik:
 milyen kis buták vagytok! hát azt se tudjátok,
 hány lába van a fecskének?! a tanító néni
 mosolyog, s mi is mosolygunk majd, milyen
 vicces az igazgató néni. de lehet, hogy csak
 azért, mert a tanító néni is mosolyog. vagy
 egyszerűen megkönnyebbülünk, mert az igazgató
 nénitől azért kicsit majd féliünk. vagy valami
 ilyesmi. a végén kacagni fog az osztály,
 a tanító néni meg az igazgató néni is – lám,
 milyen boldogan múlik a hatvanas évek!
 de azért a nagy vidámságban fészket rak
 a nyugtalanság. csak egy kicsit, épp egy fecske-
 fészeknyit, s abba beleköltözik egy kis sárga-
 torkú szorongás, hogy az igazgató néninek
 mindent szabad: szigorúnak lenni és tréfásnak,
 kiabálhat, amikor a kedve tartja, s ha neki
 úgy lesz jó, hát mosolyoghat is, és fölényeskedhet
 velünk a kecskéivel és a fecskéivel, és nekiünk
 mindig alkalmazkodnunk kell a tanító nénihez,
 az igazgató nénihez, a felnőttekhez. aztán, amikor
 felnövök, és épp ezt a verset írom, rádöbbenek,
 hogy az igazgatónő bugyuta játékát én is
 eljátszom a fiaimmal, amikor majd kicsik lesznek,
 s akik akkor egyszerre nevetnek és bosszankodnak,
 én pedig fölényesen cserélgetem a két mással-
 hangzót, amíg bele nem fáradunk. amikor majd
 ezt a verset írom, elgondolkodom a helyzetek

és nézőpontok viszonylagosságán, és zavarni fog
a felismerés, hogy hasonlóan cselekszem, mint
az igazgatónő. aztán azon töprengek majd, vajon
a gyerekeim ugyanolyan szeszélyes felnőttek
látnak akkor, mint ahogyan én fogom látni
az igazgató nénit a versidőnél negyven évvel
mélyebben, egy kora őszi délután. aztán arra is
gondolok, vajon a családban több dolgot
megbocsátunk-e egymásnak, mint iskolai,
munkahelyi, életbeli főnökeinknek, akik
mégiscsak a hatalmat jelentik – márpedig
a hatalmat utálni fogom, talán éppen az olyan
pillanatoktól, mint amikor az igazgató néni
két hangzó fölcserélésével úgy szórakozik
velünk, hogy azon nevetniünk illik. aztán ha majd
ezt a verset írom, az is eszembe jut, hogy egyszer
az igazgatónő is volt gyerek. végezetül pedig
arra fogok gondolni: hiába lesz az igazgatónő
olyan öreg, valakik biztosan vele is
szórakoznak.

KOLLÁR ÁRPÁD

Testmeleg

Zsebedben urálibagolytojással, kapaszkodsz. Kapaszkodsz a tompa sziklaperemen, a gyantás törzsön, kapaszkodsz a tájnak nevezett dolgok érdes felületén.

Négy flekkes tojás lehetetlen lehetősége. Amire sohasem gondoltál, amit nem ismerhettél, amitől valami óvatos félelem távol tartott eddig. Össze-összekoccannak, mint az erőshéjú férfibarátságok.

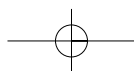
Összekoccannak az unalom délutánjai, hogy nem vártál lüktetést a szemüreg falára, hogy mindaz, amit hazádnak mondanál, hamar keményre fő zsebben a testmelegtől.

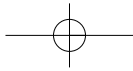
Aki rád gondol, ereszkedni lát, szádban fehér, szádban sárga, sótlan falatokkal, közel hajolni egy elképzelt helyhez. Hosszan tapogatódsz, mint a csillagmoha nyirkos felületét.

Aki rád gondol, erős karmával könnyen megvakítja a könnyelmű fosztogatót.

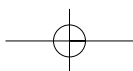
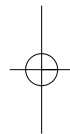
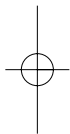
Behatolás egy Balaton-felvidéki homokbányába

Mint aki egész nap pizsamában mászkál otthon, csak félig húzza föl a redőnyöket. Talpad alig hagy jelet a homokbánya keményre duzzadt felszínén, alig érinti az esőzés után megindult átfolyásokat. Domború homoktükrökben lépkedsz, vállra vetett cipőkkel, nyakba tett, kétéves gyerekekkel kerülgeted a megfolyt rozsdacsíkokat. Mintha elharaptad volna nyelved, kékszőggé válik a hideg karsztvíz a szádban, ezt a fémes ízt szerette benne az a kis cirkuszos kurva, Theodora is, aki férje, a császár helyett gyilkoltatott. Alföldi szemed közelebb hajol a gőzölgő, sűrke mélyföldhöz, felnagyítja gyűrődéseit, kiégett szemed fennakad mindenben. Nem ismeri meg az átizzadt, feszes homokot, a házak is másképp romlanak

*erre, kővé meredten állnak, fedetlen tisztaságban. Mint aki egész
nap pizsamában, és a kávéja is rég kihűlt a tűzhelyen.
Homokházád síksági vályogtanyái, akár a felmutatott test előtt,
most sorra térdre rognak.*

PARTI NAGY LAJOS

UTÁLOK TÖRTÉNETEKET KITALÁLNI

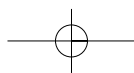
Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: A bemutatandó könyv, Az étkezés ártalmasságáról a Magvetőnél jelent meg az Ünnepi Könyvhétre, a közönség nagy része biztosan olvasta már. A szöveg egyetlen monológ, amely szokatlan módon „mérőpoharakkal” tagolódik. A poharakat egy fitness-csodaszert propagáló Fibinger nevű egyén emelgeti, elég sűrűn. Vajon van-e, kinek ez a név nem ismerős? Gondoljunk csak a Csehszlovák Népköztársaság iszonyatos termetű súlylökőasszonyára, Fibingerovára...

De mielőtt belemennénk a részletekbe, beszéljünk egy kicsit ennek a műnek a geneziséről. Aki kézbe vette a Jelenkor alapításának ötvenedik évfordulójára emlékező számát, a 2008. októberit, az olvashatott ebből a műből részleteket. Ezek sejtettek már valamit, de még csupán „cédulái” voltak egy előadásnak, a véglegeshez képest eltérő sorrendben. Lábjegyzetet is csatoltál ehhez a közléshez, íme: „Hogy pontosan mi ez az írás, alighanem akkor derül ki majd, ha kész lesz. Mondhatnám, ezért írom, ezért dolgozom vele. Könyv lesz, ha el nem faragom.” (A másik részét majd később idézem.) Egy interjúdban beszéltél arról, hogy e Jelenkor-beli közlésnél is sokkal régebbi a mű magva. A kérdés adódik: miért tartott ilyen sokáig, amíg kiderült, mit is írsz voltaképpen.

Parti Nagy Lajos: Mindig sokáig tart, ha nem is ennyire. Ahogy idézted, voltaképpen addig, amíg kész nem lesz. 2000 őszén egyszerre jutott eszembe a könyv címe és a figura. Hogy meg kellene írni. Láttam az erős képet, ahogy egy morbidoboz, vagyis halálosan kövér ember egy pulpitusba szorulva beszél valami lepukkant kultúrházi színpadon. Adta magát, hogy színpadi mű legyen, konkrétan monodráma, hisz egy közönség előtti előadás a tárgya – mi más lenne a végső formája, mint színházi előadás? Az én hősömnek be nem áll a szája, orvosilag regisztrált beszédképesszere van, s miközben pro forma a magyarság táplálkozásáról, illetve, Az étkezés ártalmasságáról ad elő – a fikció szerint ezek volnának a kigyakorolt előadásai – kifecseg sok mindent a saját nyomorúságáról, testi-lelki terheiről, a 300 kiló fölötti létezéséről. Ebből indultam, tudtam, hogy minden más számomra is munka közben derül majd ki. 2001 tavaszán egyszer végigírtam, tulajdonképpen addig a végkifejletig, ami a könyvben is olvasható. Nem voltam elégedett, semennyire se, hol kevésnek tűnt, hol soknak. De legalább láttam már, hogy mi az, amivel ezer bajom van. Ha akkor tovább dolgozom vele, ha megmarad harmadennyi terjedelemben monodrámának, és bemutatják, játsszák egy darabig, rég túlkerültem volna rajta. De én inkább hagytam pihenni, jöttek egyéb munkák, s mikor, évek múlva, hozzányúltam, elkezdett prózásodni. Miközben a színpadon történt, elkezdett távolodni a színpadtól, noha föléptettem más szereplőket, próbálkoztam, szétírtam és össze, mindenféle dolgokat műveltem vele. És a szöveg is velem. Olyan variánsa is készült, amikor valaki leírja harmadik személyben, mint általa látott-hallott esetet. Egyszóval: nagy csúszkálás volt. Végül arra jutottam, egy dolog érdekel, az, ami mindig: mennyi beszédet, mennyi nyelvet bír el ez a fikció, ha színpadi, ha nem. Ki tudom-e tartani ezt a hangot, ezt a tébolyba hajló zakatolást ekkora terjedelemben. A terjedelem adott volt, az a reális idő, amit, a botrány reményében, még kibír a tömpemizséri kultúrház közönsége, anélkül, hogy csapa-

A 2011. október 5-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában lezajlott beszélgetés szerkesztett változata

tosan hagyná el a termet. Ez erős három óra, nem több. Ezért lett pont ekkora ez a könyv. Volt ennél hosszabb és volt rövidebb is. A lábjegyzetre visszatérve: nem tudom, mikor van kész. Hogy kész van-e, amikor kiadom a kezemből. Egyszer csak úgy döntöttem, nyilván a hősöm unszolására, hogy befejezem. Számomra ez most kész van, nem gondolom, hogy még egyszer hozzányúlok, nem mintha nem lehetne nyomatni tovább, hisz a halálos frusztráltsággal és nárcizmussal érezett beszédkényszer nagyobb betegsége hősömnek a kövérségnél.

– *Sajátos eset lehetett, mert nem hiszem, hogy mindegyik műveddel kapcsolatban ekkora volt a „hezit”, hogy partinagyul szóljak...*

– ...mert itt volt időm hezitálni, nem volt külső kényszer, határidő. Magamnak rontotam el és javítottam ki – szóval volt módom kivárni, mi is akarna lenni.

– *A monológ a próza és a színház határvidékén mozog. Meglepő, amit az előbb mondtál, hogy ehhez már nem akarsz hozzányúlni, mert korábban egy interjúban azt nyilatkoztad, hogy ebből a szövegből színházi előadás készül. Ez azt jelenti, hogy azt más fogja csinálni?*

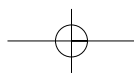
– Nem. Pontatlanul fogalmaztam. Tovább ragozni, dúsítani nem fogom, így értettem. A színházi átírat más. Ott húznom, zsugorítanom kell a szöveget olyan terjedelműre, amit egy valódi színházi helyzet, valódi színházi este és színész elbír. Azaz körülbelül a felére. És ezt nekem kell megtennem. Egyébként már körvonalazódik az előadás, Csuja Imre lesz Fibinger, Máthé Zsolt rendezzi, a jövő évadban lesz a bemutató. Szóval elkezdtem kihúzgálni a díszeket, Fibinger ismétléseit, melizmáit, ezek helyére Csuja arca, hangja, játéka lép. Hagyok helyet a színésznek, így is mondhatnám. Volt már monodráma-terjedelmű, mért épp az ne lett volna. Közben eltelt egy évtized. Gondolnád, hogy a „szakirodalmat” 2001-ben még egyáltalán nem az internetről vettem, hanem különféle könyvekből jegyzeteltem ki, és írtam be utóbb a gépbe? Volt tehát egy jó erős fél év *resersírozás*, ahogy a francia-német mondja. Imádtam ezzel mancsolni...

– *...látszik, hogy nagyon alaposan megoan a téma...*

– Nekem elég volt. Később persze ellenőrzésképpen begugliztam az adataimat, miközben a hálón töménytelen anyag, jó és rossz bukkant fel. Ez a hatalmas, sokágú fitnesszipar a tíz év alatt nagyon átalakult. Ahogy a közfogyasztónak az étkezéshez való viszonya is. Még több habzsolás, még több öröm és még több büntudat. Még krémesebb halálfélelem. Persze bennem is sok minden változott közben. Ahányszor hozzányúltam, mindig az volt az érzésem, hogy kezddetem előlről. Csak a szöveg tere volt állandó: az a pulpitus, amit – a szó minden értelmében – ki kellett tölteni.

– *Millenniumi közegben indult útjára ez a munka, ez konkrét szöveghelyeken meg is jelenik benne. Aztán kapott egy „fitnesskritikai” karaktert, hogy téged idézzelek. Érdekes, hogy ez kerül az előtérbe, ez lesz a Vorgrund, erről beszél egyfolytában a figura, miközben a műnek ez a mellék-témája, ahogy azt mondtad is egy helyütt. Am emögött igen sok mögöttes tartomány van, annak ellenére, hogy sokan bizonyára csak ezt az előtérbe hozott, mulatságos vonásokkal is bíró témát érzékelik. Mennyire jutnak el hozzád olyan vélemények, amelyek visszaigazolják az eredeti fő csapás-irányodat? Azaz hogy ez az ember mennyire kiszolgáltatott. Vagy amit máshol mondtál, hogy a szenvedély miként deformálja a személyiséget. Vagy hogy állandó halálfélelem bujkál amögött a vicces nyelvi horror mögött, amit Fibingertől hallunk.*

– Van, akinek átjön, van, akinek nem. Mikor, a második vagy harmadik végigíráskor rájöttem, hogy a hősöm és a hősném tulajdonképpen a termékbemutatót álcázza az ismeretterjesztéssel, tehát amikor színre lépett az Emese Acapulco Gyógyíró, akkor erősödött fel ez a fitnesszezés. Úgy is fogalmazhatnék, egyre jobban megismertem őket, Ilikét, az élettársat is. Lehet, hogy a „fitnesskritika” túlságosan ránő, legalábbis könnyen ráértődik a könyvre, azért is, mert nagyon benne van a levegőben. Ez a fogadtatás karakterét is meghatározta. Több nem éppen irodalmi, illetve közéleti laptól, kerestek, hogy adjak interjút, olyan lapoktól, akik más könyveimnél nem. Én már a telefonban próbáltam tisz-

tázní, hogy persze, lehet róla szó, csak hát tetszett-e olvasni a könyvet, nemcsak a címet, mert nem biztos, hogy a profiljukba fogna vágni. Olvasták, hangzott a válasz, ami hol igaz volt, hol nem. Az más kérdés, hogy ebből a nézőpontból ki mire ment vele.

– *Életmódmagazinokról beszélés?*

– Igen. És persze mindenki megkérdezte, hogy hát akkor miről szól a könyv, ha nem az étkezés ártalmasságáról. Na, erre nagyon nehéz válaszolni egy mondatban. Mert nyilván nem, de akkor miről. Illetve voltaképpen igen, de mégsem. S itt jön a képbe Csehov, a címadó. Már az első pillanatban világos volt, ha akarnék se tehetek úgy, mintha ennek a dolognak nem lenne köze *A dohányzás ártalmasságáról* című Csehov-egyfelvonásoshoz. És ezt a „közt”, viszonyrendszert, allúziós mezőt létre kellett hozni. Hogy miben hasonlít a hősöm ehhez a Nyuhinhoz, aki a dohányzásról gyakorlatilag egy árva szót sem ejt azon kívül, hogy dohányozni nem szép dolog. Adta volna magát, hogy Fibinger se beszél a tárgyáról, de ez kivitelezhetetlen volt, viszont ő az előadást magát, az adatokkal teli „szakszerűséget” tartja maga előtt, mint valami pajzsot, legalábbis transzparenst, ami mögül aztán – előbb szemérmesebben, aztán egyre nyíltabban – beszélni tud a saját végtelenül elrontott életéről.

– *És ő is a távol lévő feleségének beszél, ahogy valamiképp a Csehov-hős.*

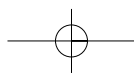
– Azzal a különbséggel, hogy Nyuhin beszél a feleségéről, de nem szólítja meg, Fibinger viszont – abból a fikcióból kiindulva, hogy a nő kint van valahol, a büfében, és a mikroport révén úgyis hallja, amit ő mond – közvetlenül hozzá szól. De ez technikai kérdés, nekem szükségem volt a közvetlen megszólíthatásra, kellett a közönségen, a névtelen „önök”-ön kívül még valaki, akinek Fibinger beszél, mégpedig azért, mert ettől jobban mozog, hullámszik a szöveg. És tagolódik is a más-más megszólítottak szerint, hiszen a mérőpohárról nagyon sokáig szó sem volt. A legvégén éreztem csak, hogy hullámszik ide vagy oda, fel kell darabolnom ezt a nagy szövegtestet, még hozzá az ivás ritmusát figyelembe véve. Erre akkor már módomban volt, hisz ahogy fejlődött, bomlott ki és szét a monológ, úgy lett egyre fontosabb szereplő a borzalmas életelixír. Ezek a gondok mind nem jelentkeztek volna, ha egy lendületből, tíz éve megírom, illetve egyszerre jelentkeztek volna, nem újra és újra kihűlő anyaggal, időben ennyire szétterítve. Viszont akkor ezzel a kínzó *hassli*be, gyűlölvé-szeretni érzéssel nem találkoztam volna. Azzal, hogy halálosan elegendem van a könyvemből, szeretnék rajta túl lenni, de kihordani immár csak természetesen tudom. Végül is örülök, hogy megírtam, de fura sorsú könyv, az biztos.

– *Említetted az imént, hogy gondban voltál, amikor meg kellett volna mondanod röviden, hogy miről is szól a könyv. Ezzel én is így voltam, amikor a beszélgetésre készülve megpróbáltam néhány slágortban felvázolni. Nagyon koncentráltam például, amikor – valahol a 11. mérőpohár környékén – Fibinger azzal áll elő, hogy most aztán in medias res, belevág a témába. Nem lettem okosabb. („Nevem Fibinger, a többit látják.” – mondja ekkor.) Állandóan váltogatja a témáit, és bár vannak ugyan visszatérő pontok, mint az étkezés ártalmassága vagy „a magyarság táplálkozása”, de valójában nem más ez, mint egyetlen nagy kitarított ária, és ez a lényeg.*

– Igen, ez a lényeg. Ha nem adja magát a szürke, tárgyilagos és kellően kétértelmű „előadás”, biztosan ez lett volna az alcím, hogy „nagyária”. Utólag azt gondolom – persze hol igen, hol nem –, hogy még örültebbre, még rapszodikusabbra kellett volna zsilálnom az anyagot, de tekintettel kellett lennem hősöm közönségére is, nem hagyhatták ott korábban, mint amikor arcra bukik a szószékével együtt.

– *Fibinger tébolyult beszédének egyik fontos jellemzője a millennium, a magyarság stb. szavak gyakori és indokolatlan emlegetése, amiből éles elmével arra következtethetünk, hogy az írónak elege volt az efféléből, amikor írta.*

– Persze, ez is benne van. A látványmagyarkodás a sírvigánd öblögetés kulisszáriuma az ezredfordulón, az, amiről az ember szeretne volna hinni, hogy kevesbedni fog, és nem növekedni, mint ahogy most látjuk. Ha innen nézem kétezer óta millennium van. Persze

ez az én hőszám legfőképpen marketing-magyar, részéről a magyarkodás üzleti fogás. Jó érzékkel kapcsolja össze a fitnessséget meg az ősmagyarságot, vagy a, tudom is én, pártus-kínai-hun rokonságot – a „legújabb” genetikai kutatások tükrében. Ha ebben látja az üzletet, akkor erre teszi a hangsúlyt a tömpemiszéri kultúrházban. De ez ennyi, mert a könyv semennyire nem szól a magyarság táplálkozásáról. Mert hát mi is az? Fibinger maga is becsületesen bevallja, hogy lényegében nem nagyon különbözik a nemmagyarság táplálkozásától. Az eredményét tekintve semmiképpen nem.

– *Fantasztikus megállapításokat hallhatunk a hőszámól, gyönyörű abszurd mondatokat. Például: „a magyarság táplálkozása egyidős a magyarsággal, sőt”. Ez egyfajta „nem-euklidészi” logika...*

– Az én hőszám, ugye, „szaknévsorképes természetgyógyász”, jártasnak véli magát ilyen ügyekben, ezért okoskodik annyit. Minél előrébb haladtam a szövegben, annál idegesítőbb lett számomra ez a Fibinger. Kezdetben inkább szánandó volt, részvétet, együttérzést éreztem, ha a szerző mondhat ilyeneket, aztán ez elmúlt, s nemcsak azért, mert a könyv iránti ingerültségemet vetítettem ki rá. Egyre inkább megvolt a saját nehézkedése, inkább figyeltem, mintsem irányítottam. Viszolyogtam a pöffeszkedő rinyájától – noha természetesen én tettem ilyenné. Persze ez nem baj, amúgy sincs teli rokonszenves, pláne pozitív hőszámokkal az irodalom. De legyenek pontosabb, engem íróilag kevésbé érdekelnek az eszményi, példakép-szerű alakok.

– *Ahogy halad előre a szöveg, egyre gátlástalanabb a beszélő, ami valószínűleg összefüggésben lehet azzal, hogy az életelixír, amit töltöget magának előadás közben, nos ez gyaníthatóan kannás unikum...*

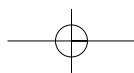
– ...az, mégpedig ukrán...

– *...Hogy tehát az amerikai és magyar tudósok több évtizedes együttműködésének gyümölcseként reklámozott csodaelixír valójában a magyar-ukrán határ csempészeinek csodálatos együttműködéséből született kannás unikum.*

– Igen. Fibinger egyszerre szolidáris a „tartós kapcsolatával”, aki a menedzsere, és egyszerre dühös rá. A kiváltó ok, hogy, mint általában, összevesztek az öltözőben fellépés előtt, csak utolsó csepp a mérőpohárban. Nyilvánosan akarja a porba alázni ezt a nézők számára nem létező nőt, aki, minden emberi számítás szerint, hasonlóképp alázta le évtizedeken át, tán nem ennyire élesen és nem közönség előtt, de hát az arányosság az ilyen viszonyokban eléggé fehér holló.

– *Érdekes, hogy az általam elolvasott – valóban irodalmi, tehát nem magazinokban megjelent – kritikák némelyikében fölbukkan ugyan, de véleményem szerint nem kap elég nagy hangsúlyt a mű sötét antropológiája. Úgy gondolom, nem szabad szem elől téveszteni, hogy miközben sok vicces, abszurd és tragikomikus elemmel találkozunk az olvasás során, amin mulatni tudunk, a mű felületi síkja mögött a testi létezését illetően roppant komor szerzői antropológia bontakozik ki. A testi létezés totális szörnyűsége. Én legalábbis így olvastam. Az elején sokkal többet nevettem, ahogy haladtam előre a szövegben, úgy egyre kevesebbet. (A kritikák közül egyébként Angyalosi Gergelyé volt az, amely bátran filozófiai perspektívában elemezte a művet.) Egészében azért meglepett engem ez a szerzői világkép a mostani könyvedben... Hogy is mondjam: Nádas Péter Párhuzamos történetekje esetében nem voltam meglepődve...*

– Nádas zseniális monstruma ott tornyosul immár minden test-könyv, test-leírás fölé, viszont az *Étkezés* máshogyan sötét, tragikomikusan, már-már abszurd módon. Hőse tipikus antihős, nagypofájú, de halálosan reménytelen alak. Az öngyűlölés ilyen spiráljából aligha létezik emberi kiút. És minél csilivilibb, elérhetőbb a szájon áti megváltás 0-24 órán át, interneten, utánvétellel, annál reménytelenebb. Aki ilyen végletesen elveszik a – hogy Nádasnál maradjak – teste diplomában, az elveszik a társas életében is. Hogy a teste romlik hozzá, vagy ő a testéhez, olykor alig kibogozható. Persze ez óriási közhely, semmi újdonság nincs benne, magát a jelenséget, a spirált rengetegen leírták a freudizmus előtt is, utána is, magában a fitnessiparban, illetve fitnessirodalomban is. Valóban le-

het onnan is olvasni, ahonnan Angyalosi olvassa, örülök is ennek, és nyilván lehet egész máshonnan, könnyedén, tükör nélkül, homályosan. Volt olvasó, aki mesélte, akármennyire is nem akart törődni Fibinger adataival, a tényekkel, amikkel villog az előadásaiban, folyton utána nézett, utánaszámolt, hogy stimmel-e vagy csupán az előadó újabb örültsége. Nagyjából stimmel, annyira, amennyire egy ilyen szaknévsorképes természetgyógyász össze tudja a tényeket gereblyézni – persze attól, hogy rendszer, attól még egészében örület marad. Az előadását hajdan összeállító Fibinger nem fikcionált, nem próbált konfabulálni, tehát nem nagyon van olyan, amit ő tényként állít, és teljes egészében én találtam volna ki. Van egyfajta kényszerítő ereje az ellenőrizhetőségnek, attól kezdve, hogy hány méter hosszú a vékonybél, egész addig, hogy Amerikában, a legutóbbi adatok alapján, hány százalék az obezek aránya. Egy idő után a teljesen kamu adatokat kivetí magából a szöveg. Ezt csak azért mondom, hogy lehet efelől is közelíteni, ez is a „Vorgrund” része. Persze lehet kabaréként, a furcsát, az ismeretlent, a bizarrt kinevetve is olvasni. Az viszont meglepett, hogy volt olyan kritika, amelyik egy az egyben azonosította az író és a beszélőt, vagyis az én számlámra írta, hogy milyen rossz poénokat mond a hősöm. Azokról a borzalmas poénokról, ócska szellemeskedésekről beszélek, amiket az előadó a közönség aktivizálására, merő „parasztvakításból” használ. Olcsó dolog lenne a Gombrowicz-i „nem én, nem én, nem én”-re hivatkozni, mert tetszik, nem tetszik, én vagyok Fibinger, ahogy, teszem azt, Sárbogárdi Jolán is, mégse életszerű az ő stíléit, helyesírási hibáit, rossz rímeit a nyakamba varrni.

– *Én is olvastam ezt a kritikát, akartalak is kérdezni vele kapcsolatban. Arról, amikor azt írja, hogy az író nem tudja, mit akar. Ezzel az állítással párhuzamos az, hogy ez a tévelygő, téveterg, tárgyat pontosan meg nem lelő beszély, ez a hatalmas retorikus folyam, ami rengeteg törmelék, salakot görget – hogy ez tehát azt jelentené, hogy az író nem tudja, mit akar. Ahogy az előbb nem tudtuk meghatározni, hogy mi a központi témája a műnek, akkor ez is azt jelentené, hogy az író nem tudja, mit akar.*

– Attól függ, mi ez a *mit*. Ha egy megírt képlet, egy egyenlet, aminek az egyetlen helyes megoldása a mű, akkor tényleg nem tudja előre az író, hogy mit akar, legalábbis szerintem. Amit akar: körbeírni, letapogatni azt a valamit, a lehető legpontosabban vagy árnyaltabban, ami foglalkoztatja. Nevet, neveket akar neki adni. Az persze kérdés, ergo föl lehet vetni, hogy tart-e valahova ez a beszéd, ez a figura a könyv idejében és terében. Erre meg nem tudok mást mondani, mint hogy én úgy éreztem, tart. A saját bukása felé. Vélemelmezhetően ott hal meg a színpadon. Inkább igen, mint nem, ezt nyitva kellett hagynom, mert nem tudom. De az az este, amikor Fibingerrel találkozok az olvasó, már a végjáték. Persze lehet, hogy ez a mánia- és áriabeszéd, ez a retorikai öntorlasz nem visz semmiféle katarzis irányába. Ezt nem nekem kell megítélni. Ahány olvasó, annyi olvasat. Sőt. Én ahányszor végigolvastam a tíz év alatt, annyiszor gondoltam róla jót és rosszat. Hogy sajátossága vagy hibája a görgetett salak és törmelék? Hrabalnál micsoda a *Táncórák idősebbeknek és haladóknak* című monológ roppant vehiculuma? Vagy Pepin bácsi áriáinak anyaga. Sajátosság vagy hiba? De ezt abba is hagyom, mielőtt védekezésnek, magyarázatnak álcázott magyarázkodásnak hat.

– *Akkor már a Thomas Bernhard-féle kényszeres beszéd motívumát is megemlíthetjük Fibingerrel kapcsolatban...*

– De meg ám! Annyira ott van, hogy a munka kezdetén *A színházcsináló* tán méginkább kiindulópont, inspirációs bázis volt, mint *A dohányzás ártalmasságáról*. Utána aztán leülepedett a szöveg mélyére, beleülepedett a hanghordozásba, a modorba, legalábbis remélem, de Bernhard hősének áriás, sértett világundora az én hősömnek is meghatározó vonása. Azt nem merném állítani, hogy nincs a szövegben mondat, ami nagyon hasonlít *A színházcsináló* egy-egy mondatára, mert eleinte terveztem, hogy félreérthetetlenül rájátszom, hogy beépítem, idézem, de erre nem volt szükség. Egyetlenegy ponton ta-

lálható egy kétsoros, azt hiszem, szó szerinti passzus a Csehov-szövegből. Azt benne hagytam hommage-ként, ha már a címet tőle vettem. Több ilyenre nem emlékszem, a kölcsönzött mondatok kikoptak vagy megváltoztak. Persze precízebb könyveléssel, ha az ember minden egyes félmondat első változatánál dokumentálná, hogy honnan vette, akkor itt is meg tudnám mondani, melyik mondat honnan hová lett. Azt hiszem, mindegy.

– *A beszélő és a közönsége közti szituációt meghatározó viszonylat pedig Gogol „Magatokon röhögtek” helyzetét idézi, el is hangzik erre a konkrét utalás.*

– Hát persze. Nem valami különleges alaphelyzet hogy valaki összevész a színpadról a közönségével. Nemigen lehet radikálisan új helyzeteket kitalálni.

– *Ha már a félreértések is megjelentek itt a beszélgetésben, akkor azt kérdezem, attól nem tartottál-e – említetted, hogy életmódmagazinok is megkerestek –, hogy a kövérség ilyen megjelenítése a politikai korrektség oldaláról támadásokat vált ki. Hogy úgy olvassák majd, hogy te a kövérséget itt pellengérré állítod.*

– Nem a morbidobezeket állítom pellengérré, noha, persze, ilyen olvasat is lehetséges. De látod, ez a szempont eszembe sem jutott. Ha végiggondoljuk, a könyv nem inkább védőbeszéd vagy legalábbis panaszbeszéd a morbidobezek kirekesztése, hátrányos helyzete kapcsán? Nagyon nehezen tudom elképzelni, hogy valaki azt mondja, ez a szöveg nem *píszí*.

– *Azt mondhatják, hogy nevetségessé teszed...*

– Akkor az író egy sort sem írhatna le, mert az irodalom olykor nevetségessé, kritika tárgyává tesz sok embert, mármint típust, magatartást, stb. Sok orrot, hogy Gogolnál maradjunk, nemcsak obezekét vagy dilettánsokét. Ezen az alapon, ezzel az ad absurdum vitt *píszí*vel én a tizenvalahány könyvem alapján életem végéig börtönben ülhetnék. Gondolod, mondjuk Amerikában, lenne, aki egy ilyen könyvet beperelne? Nem hiszem. De jó, hogy szólsz.

– *Hát igen, a gyanú hermeneutikája. Igyekszem újabb szempontokat adni a további alkotáshoz... De térjünk vissza egy kicsit oda, amikor arról beszélünk, hogy az egyéni lét, a testi lét elviselhetetlensége milyen hangsúlyos a hősi előadásában. A Fibinger által festett kép azonban nem csak ezen a szinten, hanem társadalmi síkon is nagyon „noáros”. Az egész Magyarország-képe nagyon sötét. Ahhoz hasonlóan, amit árul, a nyelvi produkciója is elfuserált, buherált, nem más, mint átverés, csalás, hazugság. Ugyanígy a közönségreflexek. Minden, a mai magyar társadalmi életre tett utalás nagyon súlyos állapotot tükröz.*

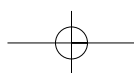
– Egyrészt, mert magam sem látom súlytalannak az állapotot. Másrészt, ne felejtse el, ez is a végtelenül frusztrált hősi véleménye. Nincs nézőpont az övéen kívül. Tehát ő értékeli ilyennek, ő látja bele a közönségbe, amit belelát. Az persze kétségtelen, hogy mindezt én hagyom így, tehát ez nem a „ki mondja a poénokat” esete, a felelősség az enyém. Ebben a könyvben minden túlhúzott, túl- és elrajzolt, egészen az abszurd határáig. Bár ezen a határon, azt hiszem, nem megy túl. Ilyen értelemben karikatúrisztikus, ahogy sok más írásom is. Vagy nevezhetjük paródiának. Tehát nem arra törekszem, hogy a „valóság-nak megfelelően” ábrázoljam ezt a közeget. Akkor tompább lenne és unalmasabb. Valószínűleg, de, remélem, nem igazabb. Mindegy. Ez ilyen. Alul a víznek noárja...

– *Az mindenképpen rokonítja Fibingert Sárbogárdi Jolánnal, hogy mindegyikük megpróbál olyan nyelvi és kulturális szintet megcélozni, amelyet nem tud teljesíteni, amellyel szemben nagyon mulatságos módon marad alul. Bár, ahogy mondtam már, ez esetben sokkal sötétebb a könyv humora. Aztán újabb hasonlóság a két figura közt, hogy a fejükben ott harangozik egy csomó „gesunkenes Kulturgut”, azaz a „lesüllyedt kultúrjavak”, jól összerázva, akár csak egy koktéjban...*

– ...Csak az ő fejükben? Hát kiében nem?

– *Persze, nyilvánvalóan... Am azért az ember mégiscsak igyekszik nem olyan latin közmondást elkezdni, aminek nem tudja a végét. Én legalábbis így vagyok ezzel.*

– *Én is. De mi van, ha az ember rosszul tudja a végét? Ha rosszul vésődött, ágyazódott be hajdan a memoriter, mint egy mitesszer vagy egy hibásan összeforrt csont... Mi*

van, ha makacsul, évtizedeken át rosszul emlékszünk valamire? Ezek a kis rontások, kopások nem fontos részei a tudatunknak, az emlékezetünknek?

– És az olyan típusú megoldások, például, amikor Fibinger a maga által feltett kérdésre, hogy mire szomjaznak az emberek, azt válaszolja: „vére és circenses”?

– Tán mert a panemmel nehezebb mit kezdeni, különben is hizlal. És ne felejtjük el, hogy Sárbogárdi Jolánhoz hasonlóan, ez a figura is súlyosan közléskényszeres. Éjjel-nappal beszélni, közölni akar, többet, mint ami a fizikai és szellemi keresztmetszetén kifér. Csak míg Jolán művészetben utazik, a „szépben”, hogy úgy mondjam, addig Fibinger a maga módján tudományban, legalábbis ismeretterjesztésben. Amiben „eredményesebb”, mint Jolán az irodalomban. Jolán viszont szerethető. És ha már a regényhőseimet méricskélem össze, akkor Fibinger műveltebb is, illetve több műveltséganyagot vellázik ide-oda a produkció érdekében, mint Jolán, aki „csak” a szívét meg a lelkét. De hát hatalmas van neki.

– Ezek szerint, ahogy említetted is, itt már tudatosan kerülted – miután kiképezted magad az obezitás témakörében és a fitneszkultúrában – a hőköd szövegében a hamis információkat. Mert Sárbogárdi Jolánnál még előfordult olyan, hogy amikor a lány kinéz az ablakon, szemben látja a Hiltont, mellette pedig a tihanyi apátság kettős tornyát... Jolán elbeszélése tehát megenged ilyen apróbb tárgyi tévedéseket.

– A test angyalát épp az ilyenfajta tévedések generálják. Itt meg a tények teljesen indifferens használatáról van szó. Talán ez a különbség tehető köztük... Annyit még a tényekről, hogy ha valaki az interneten eltölt pár órát ebben a végtelenül szomorú, és mégis exhibicionista nyilvánosságra és ismertségre áhító szcénában, rájön, hogy nincsenek tények. Hogy ugyanarról a dolgról minden és mindennek az ellenkezője igaz. Eleinte meglepett, hogy a nyolc-tíz évvel ezelőtt innen-onnan összeolvasott példaim fönt vannak ugyan a hálón, de ezerféleképpen. Szóval fikcionálhattam volna bátran adatokat, a szcénára eléggé süppedékeny igazságtartalmú, hogy Jolánozzák egy lehetőséget. Persze ez a hálóra általában is érvényes.

– A saját életműved felől igen sok nyomot találhatunk, hogy ez a könyv hogyan, milyen elemekből épült föl. Ilyenek például a monológok, melyek a korábbi prózaköteteidben olvashatók. Csak zárójelben jegyzem meg, amikor az egyik legemlékezetesebb, a Vadhuss a Magyar Naplóban megjelent a kilencvenes évek elején, akkor az előző héten a fiatal írók József Attila Körének tatai táborra zajlott, és azt hiszem ott voltam, amikor a mintát az életből vetted...

– Ha nem is az előző héten, de igen, volt egy konkrét figura, akinek – nem mondom, hogy a valóban elhangzott monológjából, mert abból egy foszlány se maradt, de – az érzetből indultam ki. Éjszakai pincér volt, elkezdett dumálni, és nem tudta abbahagyni a panaszkodást. Egy idő után már senki nem emlékezett arra, hogy mit mondott, csak arra, ahogyan mondta. Csapongott ez a monológ, mint valami seregélyhad, nem a tömegét, csupán a formáját, a kontúrajait váltogatta. Felcsapódott, aztán odább lebbent, kihámozhatatlan volt, hogy – a létezés panaszán túl – miről is szól, hogy is csinálja, de szóló egy szem nem maradt a végére. Tulajdonképpen engem azóta izgat, íróilag talán mindennél jobban, hogy miképpen lehet egy embert úgy beszéltetni, tehát nyelvet adni a szájába, hogy elárulja magáról azt, amit még se ő, se én sem tudok róla. Ezt sokkal izgalmasabbnak tartom, mint események korrekt elbeszélését. Nyilván azért, mert ezt tudom, kiindulni a nyelvből. Ezzel együtt, így vagy úgy, történeteket írok, noha utálok történeteket kitalálni.

– Visszatérve a már emlegetett rontott idézetekhez, a Diletták egész sorozata volt olvasható a második kötetedben, a Csuklógyakorlatban. Az egyes darabok címeként, illetve zárósorként olyan mondatok álltak ott, mint „sic itur Adacsra”, „navigare neszesszer est”, valamint „nem varietas, de laktat”. Hogyan alakultak ezek ilyen programszerűen egész ciklussá a fejedben? Egyszerűen ilyen srófra jár az agyad, hogy a meglévő nyelvi paneleket kiforgatod és azokból építkezel? Ez már akkor is fontos poétikai eszközöd volt költőként...

– Szerintem akkor volt igazán fontos. A nyolcvanas évek elején-közepén a nyelvjáték, a rontás, kifacsarás, stb. még nem számított, például, a sajtóban bevett címadási módszernek, se a bulvár-, se a nem bulvár lapok esetében. A *Magyar Narancs*nak vagy a „naran-csoid” újságírásnak híre-hamva sem volt még, tehát az ilyen módon rontott beszédnek nagyobb volt a retorikai súlya, az újdonságértéke. Aztán erre a módszerre, attitűdre nagyon sokféle alkalmazott irodalom épült rá. De ez így van rendjén. Én, legalábbis remélem, sose gyártottam efféléket szakmányban, használtam, de eszköz volt, nem cél, hogy ilyen vulgárisan fogalmazzak. Így alkalmaztam a közhelyet a Lautréamont-féle esernyő és a varrógép találkozásáról a boncasztalon. A művészetben semmi különös újdonságot nem jelent, ha két egymástól távol álló dolgot összetorlaszt az ember. Hogy ezt klasszikus idézetekkel teszi, azt sem mondanám nagy nívóumnak, hiszen a deákos iskolákban, gimnáziumokban ha nem is a stúdiumokon, de mellettük és alattuk mindig volt *tónaludátusz*, áldeákos verses játék – a nyelvvel, a kultúrgúttal. Én egy olyan összecsúsztatást, hogy „sic itur Adacsra”, erősnek, pontosnak gondoltam. Jellemzőnek arra a korra. Mondjuk, erre is az.

– *Eltávolodnék a mostani kötetedtől, bár épp ez juttatta eszembe a következő kérdést azzal, hogy ilyen sokára látott napvilágot. Nyilatkoztál már úgy, hogy három városod van: Pécs, Budapest és Berlin. Tudható, hogy a számítógépedben egy terjedelmes szöveg lapul, ami Berlinről szól. Miért és mennyi ideig érlelődik ez a műved, és mikor olvasható kötetként?*

– Azt hiszem, hogy soha. Ez egy hatalmas jegyzetanyag. Éveken át győzködtem magam, hogy „meg lehet írni, meg lehet írni”. Pillanatnyilag nem tudom, hogyan. Olyan könyvnek szántam, ami a maga, a magam módján bédekker is. Akkoriban ebből még hiány volt. Mára Berlin fel lett fedezve. Mondhatnám, elérták előlem, de ez nem igaz. Az én Berlinem túlságosan leülepedett bennem. Azt az élményt és hosszú tapasztalatot, hogy milyen az ember idegensége, az idegenség ott, ahol otthon van, illetve otthon érzi magát, nos, azt, úgy tűnik, az én „berlintárgyam” már nem nagyon hordozza. Már nem az hordozza, noha rengeteg jegyzetem van, napló és nemnapló. Nyersanyagom, a szó legszorosabb értelmében. Tények, sétalejegyzések, egy részük még diktafonon. Egyszerűen nincs hozzá formám, és ami még rosszabb, nincs olyan transzparens formátlanságom sem, amelyikbe ezt bele lehetne önteni, és azt lehetne mondani, hogy íme, egy „halmazat”, egy „cédulázmány”. Ott van a gépemben, de még olyan állapotban sincs, hogy érjen, dolgozzon magán, vagyishogy a múltó idő dolgozzon vele. Vannak olyan szövegeim, elég sok, amiket évek óta tárolok a gépben, ezek egyszer megjelentek folyóiratban, most várakoznak. Ezekről azt hiszem, szeretem azt hinni, hogy érlelődnek, előbb-utóbb megtalálják egymást, és könyv lesz belőlük. Hogy a Berlin-anyagból könyv legyen, ahhoz két-három évet kellene dolgoznom rajta, de annál fontosabb megírnivalóim vannak. Így ebből, emberi számítás szerint, nem lesz semmi.

– *És ez nem rossz érzés? Hogy tudod magadnak megmagyarázni?*

– Nem olyan jó... Végző soron a mindenképpen rövid élettel kéne magyaráznom. Ez nem *Az étkezés értelmességéről* esete, ahol már az elején megvolt a mű, csak nem készült el. Itt volt egy nagy, boldog resersírolás, a kerete, a munka-programja a Berlinben töltött egy évemnek, amivel a magam számára is igazoltam, hogy miért vagyok ott egyáltalán. Utána viszont, ezer okból, nem kezdtem el úgy dolgozni vele, hogy könyv lehessen belőle. Ki volt találva de nem tartott még sehoh. Ami fontos belőle, biztos, hogy valahova, majd egyszer beépül. Legalábbis ott van, hatodik háttérként. Ez nem olyan kudarc, mintha az *Étkezést* nem csináltam volna meg. Az *Étkezés* épp fordított eset, régen megvan, csak épp nem volt kitalálva.

– *Sohasem volt olyan állapota a Berlin-szövegnek, amikor tudta volna, hogy ebből esszé lesz-e vagy esszépróza vagy fikciós mű?*

– Dehogynem. Van egy félkötetnyi írás, ami itt-ott darabokban már megjelent. Lehetsz az azt mondani egyszer, hogy akkor ez egy Berlin-könyv, csak nem az lenne, amit akar-

tam. Azt se mondom, hogy soha nem lesz könyv. Nem tudom. De az, amit akkoriban szerettem volna írni, ez a belső bédekker, hogy hogyan járom be magamnak a várost, amit kiderül, hogy mindig is idegen maradok benne, de nemcsak ott, hanem mindenhol – az már egy másik történet. Ezt már ezen a tárgyon nem fogom megírni. Tehát könyv lehet belőle, de hogy mű, azt nem hiszem.

– *Időközben hatalmas irodalma lett annak, hogy a várost hogyan lehet jelként olvasni. Mind az irodalom felől, mind az építészet, az urbanisztika felől számos szöveg jelent meg ilyen felfogásban Magyarországon és külföldön is.*

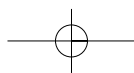
– Igen, ha valahogyan, akkor talán ennek mentén lehetne megírni, hogy is van az ember a terekkel, a városokkal. De erről én szívesebben olvasok. Ahhoz meg kellene találni valami nagyon szubjektív, nagyon kézreálló, nyelvi formát. Az, hogy az ember okoskodjon, hogy létező tényeket picit elmozdítson, nekem kevésnek tűnik akkor, amikor ezeket a tudásokat elég régóta görgeti maga előtt a városirodalom.

– *Akkor mit csinálsz, ha nem ezt? Tudom, hogy írtál egy darabot Udvaros Dorottyának...*

– Igen, ez a *Bandy lányok* című, Hernádinak és Udvarosnak írott, mondjuk úgy, dalfűzér az Andrew Sisters hajdani világlágereire írott teljesen új szövegekkel, amit Ascher rendezett. Télre elkészül egy lemez, Presser Gábor készít vadonatúj CD-t, harmincnyolc versszövegeből. Ő válogatta ki őket, és írt hozzájuk zenét. Már nagyon jól állt vele, amikor megmutatta. Akkor egy kicsit beledolgoztam én is, beleírtam itt-ott. Jövőre pedig, Ascher Tamás kérésére, írok – kicsit az Örkényben játszott *Jó gyerekek képeskönyve* előadásán felbuzdulva – egy felnőtt „Pinocchiót”, valamiféle fejlődési thrillert. Ezután Dés Lászlóval lesz egy egész esténk az Örkényben, szöveget írok a dalaihoz, hogy mi lesz belőle, meglátjuk. Íródnak a Magyar mesék az *ÉS*-ben. És van sok tervem, persze. A Dumpf Endre-versek például lassan csinálódna megebb és megebb, ezek mindig ott vannak a kezem ügyében. Meg van egy csomó novella vagy félnovella a gépben, amiket össze kell állítani egyszer. Legalább három könyvnyi „kész” szöveg van, csak ki kellene őket szabadítani, könyvekké kellene formálni. Ez nem olyan egyszerű, mint ahogy, néha nekem is, tűnik. Egyébként meg nem kell állandóan könyveket írni. Előbb-utóbb úgy is megjelennek. Hogy nyomtatott könyvben vagy egy virtuális térben, azt nem tudom.

– *Ha azzal indult a beszélgetés, hogy felolvastam az első részét annak a lábjegyzetnek, amit a kötetnek a Jelenkorban megjelent részleteihez írtál, akkor most bezárom a keretet a jegyzet második felével. Tehát ott tartunk, hogy az ötvenedik évforduló alkalmával a Jelenkorról kellene írnod, de most az Étkezés cetlijeit adod. „Ötven év elég sok idő, bizonyos fokig az én időm is: nem volt még 13 éves a folyóirat, mikor először megjelentek itt a verseim, 21 éves volt, mikor odakerültem szerkesztőnek, 28, mikor elhagytam. Sok időm van benne, és sok ideje bennem. Túl sok ahhoz, hogy most belefogjak. Inkább felteszem, hogy lesz időm megírni egyszer, hisz csak öt rövidke évvel vagyok idősebb a Jelenkornál, akit – amit? amelyet? – éltesen nagyon soká a folyóiratok szűkmarkú, szerencsefüggő, elbizonytalanodott istene.” Akarsz-e ehhez hozzátenni valamit?*

– Azt, hogy ez az isten most visszavonulni látszik a sötét egekbe, és nemcsak a folyóiratokat, hanem az egész magyar kultúra intézményrendszerét magára hagyja. A gondolkodókat, írókat, fiatalokat meg idősebbeket kevésbé, hisz ettől még írni és gondolkodni fognak, legföljebb folyóiratpapír nem lesz vagy kevesebb lesz, amelyen megjelenének a műveik. Amíg létezik az internet, léteznek világos egek, oda fel lehet költözni. Nagyon rossz a kultúra helyzete, de talán volt rosszabb is, noha ez nem vigasz. S mért ne legyek naiv, tán egyszer rájönnek a döntéshozók, hogy minőségi kultúra, minőségi oktatás nélkül végképp rémesen sivár ez az ország.

TÉREY JÁNOS

A NAGYASSZONY

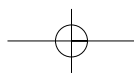
Nemes Nagy Ágnesről*

Nagyasszony. Ízlelgetem ezt a kemény szót, mert van benne valami viszolyogtató is. Például hatalom. Hatalma, öneki? Igen. Fölkészült, kimért, feszes és feszült ember – ilyen értelemben Babits Mihály főbiás-szorongásos pedantériájának örököse –, írásai tömörek és szárazak. Nyugtalanságát fegyelmező nagyasszony, aki elfojt, mondatokat és gesztusokat takarít meg. „Be jó is annak, aki spontán”, mondja irigyen, ő, a méltóságteljes és görcsös nő (Őszinteség). Öncenzúrárt gyakorolt akkor is, amikor műve nem csekély részét – versei mintegy felét, *Az öt fenyő* című művészregényt, erdélyi és amerikai útjegyzeteket stb. – árnyékban hagyta, azaz fiókban tartotta életében. Önkritikából? Hiszen akadnak e vers-folyamban nem osztó-szorzó zsengek is, mint a „kézzel írt füzet” java része; habár meglepő villanásokkal itt is, mint például a *Lovamhoz*. Külső nyomás, kiadói lektorok és férfi költőtársak óvatoskodó intelmei győzték volna meg? Legjobb verseinek nivóján mozog például a szép című *Fiskalitáshuta* (alias Mátraszentlászló, véletlenül bukkantam rá a régi falunévre a térképen), sőt, akár a *Ha láttad volna, hogy rohantak!* kezdetű töredék is, s ezeknek még csak a témája se kényes. Bár vitatható álláspont, elképzelhető az is, hogy nem óhajtotta tönkretenni a róla kialakult képet, mint például a negyvenes évekbeli *Szerelem* vadóc strófiaival („Én nem fogok rohadni! / Ágyakba vért fakadni, / s amíg vihog a hadfi, / új katonákat adni!”), melyben nemcsak világa korlátait fogalmazta meg – mint amúgy publikált verseiben is –, de általában a „klasszikus” anyaszerepnek is hadat üzent. Objektív líraeszménye kivetette anyagából a túlon túl személyes vonatkozásokat. Bár ezeket a kihagyott verseket sem jellemzi a Sylvia Plath élveboncoló módszerére emlékeztető radikalizmus, életében mégsem tette közzé őket, talán mert nem szándékozott kibújni kényelmetlen-utált, de mégiscsak holtbiztos skatulyájából.

Nemes Nagy Ágnes felnőttkorától fogva, a politika szorongatása idején, saját ügynevezett „hallgatása” alatt is rendszeres szereplője volt az irodalmi életnek. Mivel ez a nő – nagyon helyesen – sohasem hallgatott, pörös száját nem fogta be. Finoman szólva sem az a kimondott „írófeleség” a konyhából vagy a kandalló mellől, hanem jóval híresebb és főként tehetségesebb, mint esztéta és irodalomszervező férje, Lengyel Balázs, akivel 1946-ban megalapították az *Újhold* folyóiratot. „A Baktérítő homloka világol / faragva hitből és politikából” (*Tavas felé*). Irodalmi társasjátékot játszottak a szétlőtt Budapest romjain, a csodaváró koalíciós időkben, majd a diktatúra prése alatt is. Ha a nyolcvanas évek testes, vi-

* A *Jelenkor* szerkesztősége úgy találta, hogy – mint korábban Beck András Karinthy-tanulmánya – Térey János Nemes Nagy Ágnesről szóló írása is érdemes arra, hogy beszélgetést, esetleg vitát indítson. Schein Gábor, Bán Zsófia, Molnár Krisztina Rita, Mesterházi Mónika és Szabó T. Anna hozzászólásait az áprilisi számban mások írásai követik majd.

Ez a beszélgetés ugyanakkor nem előzmény nélküli. A „férfias” Nemes Nagy volt a témája a *Rózsaszín szemüveg* című irodalmi sorozat keretében, a Nyitott Műhelyben 2009. március 24-én megtartott irodalmi estnek is, amelyen Kiss Noémi, Menyhért Anna és Radics Viktória voltak Térey János házigazdái. E beszélgetés írott változata megtalálható a Prae.hu-n. Menyhért Anna pedig *Titok és kánon* között. *Nemes Nagy Ágnes és a női irodalmi hagyomány* című tanulmányában szólott hozzá a kérdéshez, mely a *Debreceni Disputa* 2010/7–8. és 2010/9. (a www.deol.hu-n is feltehető) számaiban olvasható két részletben.

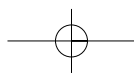

lágító színű Újhold Évkönyveire gondolok, látnivaló, hogy azok szerkesztésekor is valami-féle *networking* érvényesült. „Ágnes” mint a magyar irodalom akkor élő hatásközpontja, ténylegesen egy szakmai és kapcsolati hálózatot működtetett. Pók a hálója közepén; Vas István egyenesen „pártvezérnek” mondja egy neki címzett magánlevelében: „a divat irányítói közé tartoztok, legalábbis ebben a provinciában”. Alkalom volt ez a szalonélet nem csupán az asztalhoz hívásra, de a kicsinylő vagy bosszús kirekesztésre is. S aki a szalonbeli kánonból – a nagybetűs Ízlés okán – kiszorult, az nem került be a nagybetűs Évkönyvbe. Mert a testes kötetek sorozata igenis formálta a magyar irodalom 1990 körüli önképét, sőt, némiképpen a jelenlegi irodalmat is. De hogy az évkönyv lázas munkálatait milyen szellemi és emberi nélkülözések előzték meg, az köztudott: a Rákosi-korszak szakadéka táton-gott Nemes Nagyék ifjúságának háttereként. „Idővel játszol, s a közjő nem ad / védőlevelet magánbűneidnek” (*Bűn*). Aztán a késő Kádár-kor tisztelete ugyan elérkezett hozzá, díjak és elismerések formájában (szerepelt továbbá a rádióban, bár érzése szerint nem elégszer), ami persze nem kárpótolhatta azért az aszályért, amelyet fiatalkorában el kellett szenvednie – teljes szerencsétlen-kivételes nemzedékével egyetemben. Valóságos élet-aszály volt az, amikor „Nincs mód a tetre” (*Eszmélet*). Eljött az utazások és állami elismerések ideje is – soká, megkésve, túl majdnem mindenem, mégsem kívül az életidőn.

Életében – érettségim évében, 1989-ben – gimnáziumi tananyag volt. Szerepelt a fotója a tankönyvben, micsoda szó. *Noch dazu*, dohányzott a képen. Hagyománya azóta is töretlen, élő. Nem tételezem föl, hogy a Nemes Nagy Ágnes név iskolázott ember fülében ismeretlenül hangzana, s ha tudnak róla, nem csupán az óvodában megismert *Bors néni* kapcsán. Hanem például fölemlegetik az ő bosszantóan katonás téli fáit. Továbbélő költészetről van tehát szó. Sok költő, aki számomra evidenciákat adott – Szép, Dsida, Jékely, Áprily – egyáltalán nem örvend közismertségnek, az utca embere nem szajkózza a verseiket, de még csak nem is hallott róluk soha.

Szokás pedzegetni Nemes Nagy hívő alapállásának ambivalenciáját, ami őszigalmával engem is megragad. Bár hitünk nem külsődleges ismérv, hiszen áthatja cselekedeteinket is, a művészet világában nincs önérteke. Nemes Nagy Ágnes református. Címkéje és lelke legmélye egyszersmind a reformátusság? Mert ugyanakkor Nemes Nagy költészete hideglelős és steril költészet. És a reformáció díszlete hűvös ugyan, de bárhogyan is: nem steril. Se nem meddő, se nem elfojtó a kálvinizmus. Éppenséggel szokimondó. A legszínesebb és legmerészebb, határokat feszegető ígéhirdetéseket mindig kálvinista templomban hallottam. A református ugyan puritán felekezet, a templomok falát sima fehérre meszelték, de... Kérdezhetné valaki – mint ahogy Vári György tette –, hogy az elfojtásban az „Ernesztinák, tisztes Zsuzsannák” (*Őseimhez*) hagyományának, a protestáns családi hagyomány puritanizmusának is komoly szerepe volna? Én azt alig hiszem. Amikor a vallás támaszt adó egyházszervezetet épít, akkor valamilyen kezdetben családias, baráti rendet intézményessé emel; ámde a hagyomány – ha jó hagyomány – módosítható, gyarapítható, egyénre alkalmazható. Ebben pedig nem mutat túl nagy rugalmasságot Nemes Nagy Ágnes. Pusztán a „vallásával”, pláne felekezetével nem magyarázható a gát-lásossága. Hiszen a szó hagyományos értelmében nem is mondható vallásosnak: „Irgalmazz, Istenem! Én nem hiszek Tebened, / csak nincs kivel szót váltanom” (*Kiáltva*). Em-lékezete kincstárában, öntudatában fősorakoznak ugyan a hősiek prédikátor, gályarab ősök, de nemzedéke már túl van a huszadik század traumáin, a megtöretés szépségén és mocskán. Maradt a tartás mindenekfölött, megélt hittel, de végső bizonyosság híján.

Nemes Nagy rendkívül szemérmes a szexualitásról szóló beszéd tekintetében. Kihal-lani fiatalkori verséből, hogy szinte visszahőköl egy fölfokozott, tüzes töltetű szókapcsolattól, rá is kérdez „az ifjú szív”-re (*A reményhez*). „A réműlettől görcsösen szeretlek” (*Fé-lelem*). Igencsak visszafogottan, növényi metaforákkal beszél mintegy a közös vegetációról, avagy a szaporodásról. Milyen borzongó, ideges és aszexuális még *A szomj*

című híres, párzó gerjedelemtől lüktető szerelmes verse is! Pedig ebben a versben azért egy húsevő növény lakmározik...

*Magamba innám olvadó husod,
mely sűrű, s édes, mint a trópusok,
és illatod borzongató varázsát,
mely mint a zsurlók, s ősvilági zsályák.*

Vagy éppenséggel az együttlét súlyos problematikusságáról szól: a konkrét együttlétekről szóló versek beszélője sorban megemlékezik a kudarcairól („az impotencia / a félelem fia”, „már nem kellek? Felelj, mi baj?”, *Sorok*). „Nyomorékot szerettem”, vallja máshol. Biológiai-ából vett képei élesek és pontosak, de aztán megijed a túl égető témától, visszakozik. Jelentékeny félsz érhető itt tetten. Komoly kozmetikázással van dolgunk. Egyfajta lelki meddség ez. A tartózkodó emberi pozíciót mi sem világítja meg erősebben, mint az a tény, hogy összegyűjtött (nota bene, valójában Lengyel Balázs által válogatott!) verseinek gyűjteménye két nagy – könyvészeti, szerkesztési, tartalmi, fölfogásbeli stb. értelemben határozottan elkülönülő – egységből áll. Tehát nem csupán lemaradó, vonal alattinak bizonyuló bökkversek, zsengek, vázlatok stb. kerülnek „hátra”, hanem részben első osztályú anyag is.

A hátrahagyott versek fejezete sokkal sebezhetőbb és sebzettebb, s főleg sértettebb embert mutat. Létezik egy kimunkált, kemény, komolykodó figura a nagynak mondott, „emblematikus” költeményekben: ez a nemes nagyasszony patetikusan szól hozzánk, folytonosan védekező állásban van, szembenállás-pszichózis sújtja... (Vegyük észre, a stilizáció, a fölfokozottság, az ellenségkép stb. értelmében ez a beszélő mégiscsak rokona a költőnk által meghaladni kívánt romantikus vers-Énnek!) Ám ez a folytonos harci helyzet gyönyörűen artikulálódik, nagyon pontosan kiépített képekben. Ugyanakkor látható, hogy ideges rejtekezés zajlik, s a második rész tökéletesen megvilágítja, a szerző mit rejtett el és hová. Nem égette el, nem dobta ki a „szabálytalan” darabokat. Nem illeszkedtek az akkori kánonkovácsolók ízléséhez? Oké. De a sajátjához sem? És kidobni azért mégse?...

A hátrahagyott versek egy része *par excellence* alanyi költészetet képvisel, ahogy Lengyel Balázs is rögzíti utószavában. Alanyi, vagyis inkább „alanyibb”, minél is? Hát az „imágójánál”. Szemben az általa mutatni kívánt arcéllal, amelyik kiváltképpen nem alanyi: a szobrokat hajón hordozó alkotó apoteózisával (*Szobrokat vittem*). Szemben az embert alig, csak mutatóba szerepeltető verstájaival (a nagyszerű *Októberben* legalább egy makk-ász-ként guggoló munkást helyez az útjavító gép mellé...). Nem képmutatás ez a túlzott kamuflázs? Ez a saját szobor? Ez a húséges és merev ragaszkodás jól fölépített szerepéhez?

A fennköltén sprőd babitsi magatartásminta egyértelműen tetten érhető verselemzéseiben, így a Rilke alakját körbejáró alapvető írásokban és Babits-émlékművében is, *A hegyi költőben*. Nemes Nagyról igazán elmondható, hogy minden csínját-bínját tudja, minden atomját felgöngyölti a Versnek, sugalmazó és ösztönző erővel. A mostani folyóiratokban csak nyomokban létezik ez az útmutató tradíció. A magyar esszé hagyomány sűrítő képessége, arányérzéke, igényessége, amely Nemes Nagy sajátja volt, komoly érvénnyel nincs jelen.

Nagyon fontos vonatkozás Nemes Nagy Ágnessel és íróbarátnőjével, Szabó Magdával kapcsolatban egy párhuzam: egyikőjük sem vállalt gyermeket. Egyikőjük sem adott úgymond „zsarolási potenciált” a hatalom kezébe, ez legalábbis Szabó Magda magyarázata, pódiumbeszélgetésen hangzott el. Nem tették ki erkölcsi megsarcolásnak sem a gyermekük, sem a maguk életét. Ugyanakkor kíváncsi vagyok, szültek volna-e ezek a nők egy számukra optimális korban?

Mindkettőjük élete a protestáns munkaetika jegyében központosodott és bonyolódott; mindehhez hihetetlen munkabírásuk volt. Szabó Magda életműve mennyiségre is rend-

kívül tekintélyes, sőt, bizonyos munkáira egyenesen azt kell mondanom, hogy leginkább mennyiségre tekintélyesek (és bár az aranyfedezetük ezeknek a regényeknek megvan ugyan, de sok a sallang, a gőgös kinövés, s ott a nyelvünk hegyén a „nemes lektúr” édeskés íze). Nemes Nagy opusa sokkal elegánsabb. Tehát ilyen értelemben takarékos: a lírai anyag, amit életében közrebocsátott, mindössze százhatvan oldal; és ennek alig kétszerese, amit azóta publikáltak tőle. Esszéi csatlakoznak még két vaskos kötetbe rendezve, pompás gyermekversek, fordítások, ezekkel együtt is az egész nagyon elegáns és udvarias életmű. Kevés ilyenünk van, Füst Milán költői korpusza, Berzsenyié, a nyugatos Nagy Zoltáné, Pilinszkyé, Székely Magdáé, s a két István, Baka és Kormos műve is.

És a család? Túl az összeköltözésen és esküvő napján... Az, hogy egyáltalán miféle („igazi?”) család bontakozott volna Nemes Nagy körül, egyáltalán kibontakozhatott volna-e: nagy kérdés. Mindig élet volt körülötte, ha játszottak társasjátékot, ha nem: az *Újhold* egykori köréhez a nyolcvanas években fiatalok csatlakoztak. De a hagyományos női szerep, illetve annak pozitív elgondolása, az erről való beszéd szembetűnően hiányzik. „...e női tájban mit tegyek”, kérdezi huszonévesen önmaga viruló nőiességére csodálkozva, igencsak tanácstalanul.

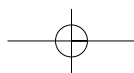
A *Reggeli egy dán kocsmában* tárgyias tündöklete Dánia tényleges megtapasztalása nélkül született, csoda. Tökéletes az *Állatok* is. A csúcsművek közül több – férfielőítélet nélkül rögzítem ezt – bizonyosan teljesen mentes a női, avagy „nőies” szereptől. Mindenekelőtt a méltóságos *Ekhnáton*-ciklus férfiverseire gondolok, amelyekben az egyistenhívő fáraó beszél. A *Villamos-végállomás* című vers, mondhatni, „semlegesnemű”. A halottnak tűnő, lyukas falú, „viktoriánus” állomást kihagyásos-szaggyatott prózasorok jelenítik meg. Egy pár beszélget, de igazából az objektumról van szó végig, a működésről, a működés megszűntéről. „Vidéki veranda őszi napban.” Amely vagy van, vagy nincs. Talán egy imaginárius Zugligetben járunk. A sziklát a bizonytalan ösvénnyel, amely alatt bonyolódik a jelenet, végül nem másszák meg. A vers közeli rokona az *Amerikai állomás*. Nem csupán a rozsdás vaspálya, hanem a lét utolsó pontja ez a hely. Az állomás elhagyott épülete, mely ugyan csak nem kell senkinek, személyhez szóló üzenet, mégpedig a Grand Canyonban. De lehetne bárhol. Talált tárgy, József Attila után – és a Nemes Nagy-tanítvány Tandori Dezső 1973-as kötetével körülbelül egy időben, mondanám; de rájövök, hogy szintén *után*: Nemes Nagyék 1979-ben jártak az USA-ban. A kihalt állomásépületnek életre szóló üzenete van, s az a jó, hogy nem tudni, *praktikusan* mi volna az. Csomag, amit nem lehet fölbontani.

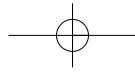
Nemes Nagy „érdeklődése magához a peremhez kötődik, macskákhoz, a gyakorlott sebesült budai Várhoz, elhagyott állomásokhoz”, írta róla a fiatal Schein Gábor. (A macskákat végletesen szeretni különben is jellegzetes mizantróp-tulajdonság, teszem hozzá.)

A másik vers a publikálatlan részleghez tartozik, *Istenről (Hiánybetegségeink legnagyobbika)* a címe. Kötetbeli, „bújtatott” elhelyezkedéséből világosan látszik, milyen elképesztő volt az az önfegyelem, az az éthosz, amellyel ezt a művet létrehozta. Ugyanis ezt is kihagyta a törzsanyagból. Látható, túl tökéletesen járt el, ha ezt az utóbbi nagy költeményt saját életében nem tette közzé. Halála után jelent meg a *Holmiban*. A női (vagy *nem* női) pozíció szerepe közömbös e versben. Bár az indulatos beszélő, aki a teremtés tökéletlenségét kéri számon Istentől, kicsit kiszámíthatóvá válik a vers végén bocsánatkérő, álszerény vagy éppen jegesen udvarias visszakozásával („Egy szót se szóltam”), ám legyen. Az egyik legfontosabb Nemes Nagy-költemény. Definitív értékű női verse több is létezik ugyan, de világában mégsem ezek a darabok a legerősebbek: mindig láthatóvá válik bennük valami zavaró hártó, védekező mechanizmus. És érezhető a sértettség pátosza.

Valami takarás („pedig hát úrilány vagyok”).

Takarítás után léphetünk be a lakásba.

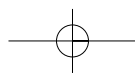
SCHEIN G Á B O R

HOZZÁSZÓLÁS TÉREY JÁNOS A NAGYASSZONY CÍMŰ ESSZÉJÉHEZ

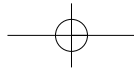
A társadalmi nem nyelvi megjelenésére és az értelmiségi magatartásválasztásra vonatkozó kérdésekkel közelíteni Nemes Nagy Ágnes költészetéhez nemcsak indokolt, de szükséges is. Nálunk, késve ugyan, a társadalmi nemmel való hangsúlyos foglalkozás tette nyilvánvalóvá a zárt esztétikai elveket követő kánon tarthatatlanságát. Emellett újra közvetlenül átélhetővé, és ami a választás kényszerét illeti, újra aktuálissá vált annak a szerepkészletnek a felülvizsgálata, kritikus újragondolása, amelyet a Kádár-rendszer szellemi elitje hagyott ránk. A szexualitás, a hatalommal fenntartott kapcsolat és az írói identifikáció kérdései sokszorosan egymásba fonódnak.

Térey János Nemes Nagyról szóló esszéje azonban, jóllehet egyetérték a főbb megállapításaival, nem viszi előrébb az erről szóló gondolkodást. Ennek két oka van. Az egyik az, hogy esszéjének kérdéseit és válaszait mások már évekkorábban megfogalmazták. A kérdések és a válaszok megisméltése persze időnként nem árt. Ha jól értem azokat az árnyalásbeli finomságokat, amelyekre Térey János javaslatot tesz, azok számomra nem meggyőzőek. Nem érzékelem Nemes Nagy „hívó alapállásának” nyomait. Az elfojtások okai közül nem zárnám ki a protestáns etika pszichológiai hatását, igaz nem is vélem meghatározó jelentőségűnek. Az okok keresése során viszont nem tekintenek el a kartézianus univerzalizmus szerepétől. Ezek azonban részletkérdések. Ha a társadalmi nem alakulástörténetét vizsgáljuk, alaposan szemügyre kellene vennünk, mennyiben voltak adottak a feltételek a hatvanas, hetvenes években másfajta női szerepek kialakításához, ráadásul egy olyan költő esetében, aki nő léte elsőként vált a háború utáni magyar irodalom befolyásos alakítójává. Az elsőség azt is jelenti, hogy nem álltak rendelkezésére olyan szerepminták, amelyekhez képest kialakíthatta volna a magáét.

A másik és fontosabb ok, amiért egyetértésembe hiányérzet vegyül, hogy az esszé véleményem szerint elnagyolt képet fest Nemes Nagy értelmiségi magatartásának történetéről. Az egész pályára kivetíti a félreállítottságnak azt az öntudatát, amely Nemes Nagyra az 50-es években volt jellemző. Igaz, maga a költőnő sem reflektált kellőképpen arra a tényre, hogy a hatalomhoz fűződő viszonya nyilvánvalóan megváltozott. Attól kezdve, hogy fiatal pályatársak (Székely Magda, Gergely Ágnes, Tóth Judit stb.) jelentek meg a környezetében, hűséges ragaszkodást várt el tőlük, és immár nem csak nemzedéktársaival szemben vett fel időnként ítélkező pozíciót, ami lerombolta kapcsolatait, hanem a fiatalabbakkal szemben is. Még lényegesebb, hogy a 60-as évek elejétől kezdve semmi jele annak, hogy Nemes Nagy szemben állt volna a Kádár-rendszer alapelveivel. 1957-ben nem csatlakozott ahhoz a 251 íróhoz, akik tiltakoztak az ENSZ ötös-bizottságának felállítása ellen. Később sem lépett be a pártba, és nem enyhültek korábbi ellenszenvai a rendszer egyes prominensei iránt (Király István, Pándi Pál, Lukács György stb.). De a 60-as évek elejétől a rendszer egészét ő sem utasította el. Olyannyira nem, hogy amikor a Charta 77 melletti szolidaritási nyilatkozat megszövegezői felkeresték, a Kádár-rendszer komparatív előnyeit esetleg utasította el őket. Tudomásom szerint később sem vett részt semmilyen ellenzéki megmozdulásban. (Ezt tényként említem, nem kívánom mérceként alkalmazni, hogy valaki aláírta-e a tiltakozó ívet. Mellesleg Nemes Nagyhoz hasonlóan viselkedett például Vas István is.) Eközben nehezményezte, hogy bár korábban megérdemelte volna, csak 1983-ban kapott Kossuth-díjat.

Amint fentebb utaltam rá, mind sürgetőbbnek érzem, hogy alapos, levéltári adatokkal igazolt, és az oral history tudásanyagát is kritikusan bevonó képünk alakuljon ki a 60-as, 70-es, 80-as évek szellemi elitjének identitásalakításáról, személyes politikájáról. A témával kapcsolatban sok kutatási eredmény áll már most is a rendelkezésünkre, de nagyon sok, az értelmiségi elit mai helyzetének megértése szempontjából túl sok munkát nem végeztünk el. A hiánnyal nem Térey János esszéje szembesített, de újólág emlékeztet rá.

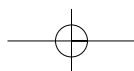
B Á N Z S Ó F I A

SKATULYA, FÚZÓ, OLLÓ

Kommentár Nemes Nagy Ágneshez

Hadd kezdjem a személyessel. Éppen avval, amittől ő, legalábbis a költészetében, annyira ódzkodott. A hetvenes évek végén, még angol-francia szakos egyetemistaként találkoztam vele először. A francia tanszéken tartott verstani szemináriumot, magyarul. Játékos volt, odaadó és kíváncsi, ránk, huszonévesekre. Hogy mit tudunk kezdeni egy verssel. Egy akármilyen verssel. Például, tőle hallottam először Walt Whitmanról (az angol szakon még csak valahol az Erzsébet-kori drámáknál kullogtunk, kronológia, drágáim, kronológia!), arról, hogy ő használt először Amerikában szabadverset, meg egyáltalán, hogy mitől vers a szabadvers. Nem hinném, hogy a hatalmas óradíj miatt vállalta volna. Érződött egyfajta hamisítatlan tanári lelkesedés, kíváncsiság és nyitottság, amit láthatóan frissen őrzött meg a Petőfi Gimnáziumban töltött éveiből. A kívülről jövők friss levegője, szabadsága, pezsgése érződött rajta. Az, hogy itt ő azt mond, amit akar, hiszen nyilvánvalóan kegyet gyakorolt, hogy elvállalta ezt a feladatot, amit viszont láthatóan élvezett. Nekünk meg olyan volt, mintha hirtelen felrántották volna az összes ablakot abban a fülledt, áporodott teremben. Zúdult be a friss levegő, mi meg csak kapkodtuk a fejünket, hogy így is lehet. Később, többször is volt alkalmam beszélgetni vele Királyhágó utcai lakásában, miután 1989-ben megjelent egy esszém az Újhold Évkönyvben. Akkor is ugyanazt éreztem benne, amit korábban, abban a sötét, alagsori, francia tanszéki tanteremben: a kíváncsiságot, az odafordulást. Nem fölülről beszélt, nem a Nagyasszony ült ott, abban a karosszékben (persze ő, de nem *úgy*), hanem valaki, akiről úgy tűnt, tényleg érdeklő az, aki vele szemben ül. Amittől az embernek végül mégiscsak megoldódott a nyelve. Amittől lehetett vele, számomra máig maradandó élményként, beszélgetni.

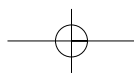
Róla szóló esszéjében Térey János több, fontos témakört érint. Ilyen, egyebek között, az öncenzúra, az irodalmi (illetve életbeli) női szerep, a műfajproblematika, a líraeszmény, illetve az imázsépítés kérdése. Nemes Nagy Ágnest mindig ellenpéldaként szokták felhozni azokban a vitákban, amelyekben arról esik szó, hogy miért van olyan látványosan kevés nő – még mindig, a mai napig – a magyar irodalomban, s még kevesebb az úgynevezett irodalmi kánonban (noha, egyesek szerint, már nem egy kánon van, hanem több – ám a több-ben sem fordul elő több nő, mint az egyben). Persze, erős ellenpélda, mert irodalmi nagyságához nem férhet kétség – ám épp e nagyság milyensége, természetesen biztosította számára megkérdőjelezhetetlen helyét, s hogy ő ennek mennyire tudatában volt, az épp abból látszik, ahogyan publikálásra szánt korpuszát alakította, illetve másfe-

lől nézve – különösen a halála után kiadott, összegyűjtött (ám ahogy Térey helyesen megjegyzi, Lengyel Balázs által *válogatott*) műveit tekintve –, ahogyan az öncenzúra gyakorlatát alkalmazta. Láthatóvá, tapinthatóvá válik az a Térey által is érzékelt állandó kozmetikázás, harc, védekezés, elhallgatás és igen, a sértettség is – ami alighanem abból táplálkozott, hogy erre kényszerült. „Nem képmutatás ez a túlzott kamuflázs? Ez a saját szobor? Ez a hűséges és merev ragaszkodás jól fölépített szerepéhez?“, teszi fel a kérdést Térey. S nem, nem gondolom, hogy képmutatás lett volna a részéről. Mert a szocializáció – s ez alól nem kivétel az irodalmi szocializáció sem – nagyon erős mintákat ad, amelyeket épp olyan könnyen és öntudatlanul (tehát bizonyos fénytörésben: őszintén) lehet interiorizálni, mint azt, hogy késsel-villával eszünk, nem beszélünk tele szájjal, illetve hiszünk-e istenben, és ha igen, hányban. (S persze éppolyan természetességgel lehet lázadni is ellene – de akkor számolni kell a következményekkel, s bizonyos áldozatokkal.) A babitsi líraeszmény, amelyen Nemes Nagy nevelkedett, ugyanilyen erős, kizárólagos erejű minta volt, s hasonló erejű – s főleg hatalmú – női minta nemigen adódott a magyar irodalomban. Mert igen, a hatalom kérdése persze elkerülhetetlen, s e témát általában épp azok szeretik kerülgetni, bagatellizálni, akik hatalmi pozícióban, vagy annak közelében vannak. Azok, akik a feminista szempontú irodalom-, illetve művészetkritikát ún. „művészetén kívüli szempontokat“ dédelgető irányzatnak tekintik, rendre figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy az állítólagos „tisztán“ esztétikai produktumot milyen körülmények befolyásolhatják. Mintha egy gyerekre, s aztán az abból felcseperedő felnőttre azt mondanák, hogy az, amilyenné lett, pusztán az árapály váltakozásából, meg az északi szélből adódik. S minden, ami ezen túl van, az „individuumon kívüli“ szempontnak tekintendő.

„... mégsem tette közzé őket, talán mert nem szándékozott kibújni kényelmetlen-utált, de mégiscsak holtbiztos skatulyájából“, írja Térey Nemes Nagy publikálatlan műveivel kapcsolatban. A kívülről, szocializáció útján ráncosított, ám *elfogadott* szerep, skatulya, szabályrendszer könnyen lehet (akár tudatosan, akár öntudatlanul) egyszersmind kényelmetlen-utált. A holtbiztos skatulyát azonban az adott irodalmi közeggel kart karba öltve építette ki magának, s éppen *ezért* volt holtbiztos, mert *közös* erőfeszítés eredménye volt. És ez nem feltétlenül szándék kérdése, hanem az adott mátrix kínálta lehetőségeké. (Illetve persze, ha ezzel szembemenő szándéké, akkor viselni kell az esetleges következményeket: azaz a pozícióvesztést.) S Nemes Nagy, úgy tűnik, elég pontosan felmérte a számára adott lehetőségeket a magyar irodalom hierarchikus, férfiközegén belül. A hierarchizáltság egyébként a műfajokra nézve legalább annyira érvényes volt – s ma is az –, mint az egyéni pozíciókra nézve (lásd például, Nemes Nagynál az útikönyvek fiókban tartását, ami nálunk sohasem volt elismert, szépirodalmi műfaj – szemben például az angolszász irodalommal. De említhetném az életművében másik csúcspontként elismert esszéket is – azonban ha „csak“ esszéket írt volna, soha nem lehetett volna az, aki, a *magyar* irodalomban). Sőt, alighanem még saját, kivételes fizikai adottságai – azaz megdöbbentő szépsége – ellenében is kellett munkálkodnia, s puritánabbnak, keményebbnek lennie a keménynél. Nehogy a női szépség árnyéka rávetüljön a művére. S ebből következően a másfajta női szerepek távoltartása is kívánatos volt – például, az anyaszerepé. Mindig gyanús az olyasfajta „magyarázat“, mint amelyet Térey Szabó Magdától idéz: „Egyikőjük sem adott úgymond »zsarolási potenciált« a hatalom kezébe, ez legalábbis Szabó Magda magyarázata, pódiumbeszélgetésen hangzott el. Nem tették ki erkölcsi megsarcolásnak sem a gyermekük, sem a maguk életét.“ Nők nemigen szoktak ilyen okokból tartózkodni a szüléstől. Ennyi erővel a fenyegető atomtámadásra vagy a világvégére is lehetne hivatkozni. Legtöbbször más okok állnak a háttérben, amelyek elhallgatása vagy azért indokolt mert nagyon magántermészetű és többnyire tabu alá eső (lásd pl. a női, s még inkább a férfi meddőség kérdését), vagy azért, mert szembemegy a társadal-

milag elfogadott női szereppel. S Térey utóbb jogosan teszi fel a kérdést, hogy vajon szültek volna-e egy számukra optimális korban. A válasz, gyanítom, az, hogy nem. Akár azért, hogy az adott, *irodalmi* közegben nemkívánatos, sztereotip női szerepek egyikét távollartsák maguktól, akár egyszerűen azért, mert egy gyerek idő, sok írással nem töltött idő.

S ha már Szabó Magda, a másik Nagyasszony neve is – óhatatlanul – belekerült a történetbe, s ha már arról esik szó, ki mennyire „látott a pályán”, hadd idézzem azt az ebből a szempontból hihetetlenül tanulságos levélrészletet, amelyet Réz Pál jóvoltából olvashattunk a *Holmiban*, s amelyet, más levélrészletekkel együtt, Szabó Magda halálakor tett közzé, mintegy nekrológ helyett:

1994. július 2. – „...Mindketten jót akarunk, akkor úgy járjon el: adja férfinak bírálatra ennek a nagyon tehetséges lánynak a verseit. Maga nem tudja, milyen úgy alkotónak lenni a szakmában, hogy az ember neme miatt kikerülhetetlenül felelőssé válik részint elődei, részint kortársai bűnéért. Zsuzsa vidéki, mint én, minden irrealitása tömény és igazolhatóan reális, csak dicsérni tudnám, épp csak ez hiányoznék lehetetlenné tételéhez: ecce, működésbe lépett a női szabadkőműveség, amelyet még az élet vicceként az éltes kritikus ifjú kollegája olvastán aktivizálódó emlékképei is tarkítanak. Nem, Pali, ne ártsunk neki, 1945 óta, mióta az Újhold működni kezdett, tudtuk és felismertük Ágnessel, sose próbáljuk egymást hivatalosan elemezni. Az értékelést mondja ki csak a kollega, aki eleve gyanakodva néz bennünket, mióta szegény jó Boriskánk meghonosította prózáinkban a bugyi szót, ami csak Emicinek járt, vagy ha másnak, hát mindenképpen férfinak. Ez a költő vállalja önmaga nemét, anyagából nem számúzta mindazt, ami távollartására az előtte jártak gondosan ügyeltek. Hallgasson rám, elég régen vagyok nőként a szakmában, hogy büntetőjogi felelősségem tudatában figyelmeztessen: hagyja, hogy ezt a lányt férfi dicsérje meg.

A régi ezzel-azzal, de mindenképpen szeretettel

Kisszabó, aki sok minden, de nem buta”¹

S hiába telt el csaknem két évtized Szabó Magda levele óta, a tanácsa többnyire még mindig érvényes. Kivételek persze szerencsére akadnak, de az általános trendet nézve, nem sokat változott a képlet. S ezt támasztja alá a kortárs irodalmi életet működtető intézményrendszerek (folyóiratok, lapok szerkesztősége, bizottságok, kuratóriumok, társaságok, szövetségek, díjak) makacsul kitaró nemi összetétele is. Ami persze, mind „művészetén kívüli” szempont. A művészet meg csak ballag, magától, mint az ökrösszekér, és választ magának csillagot.

¹ Réz Pálnak a levélhez fűzött jegyzetei: „A nagyon tehetséges lány versei” – arra kértem, írjon bírálatot Rakovszky Zsuzsa új könyvéről. Ágnes – Nemes Nagy Ágnes. *Boriskánk* – valószínűleg Pálotai Boris. *Emici* – Kolozsvári Grandpierre Emil.” In: „Nekrológ helyett néhány szó, az ő szavai”, *Holmi*, 2007 december.

MOLNÁR KRISZTINA RITA

A KUTYASÉTÁLTATÁSRÓL

Arany János szobra hazug-e attól, hogy nem látható a költő köldöke? Kérdés. Egy Buddha-szobor esetében nem lenne az. Vannak ilyen és olyan szobrok, vannak ilyen és olyan költők. Köldökkel vagy köldök nélkül hitelesek. Kérdés, hogy lényegük a kitakartság, vagy éppen lepleik. Lepleik, melyek ezer okból takarhatják, amit takarnak. Tapintatból, félelemből, ünnepélyesség okán, akár hiúságból is.

Térey János Nemes Nagy Ágnes szobra körül sétál.

És számon kéri a szobron a póreség hiányát. Alaposan körbejárja – művészettörténeti alapvetés, hogy térbeli művet minden perspektívából meg kell szemlélni –, mégsem érti, hová kerültek a szobor faragása közben lehulló forgácsok, és még inkább hová a mívés részletek, amiket a szobrász a kompozíció szerkezetének teljessége miatt végül oda nem illőnek vélt. A szobrász, jelen esetben maga Nemes Nagy Ágnes.

Számonkérés akad még több is. Miért faragott eleven szobrot életművéből a költő? Miért van „komoly kozmetikázással” dolgunk az életmű, vagyis a szobor esetében? Miért nem azonos életrajzi önmagával Nemes Nagy Ágnes szoborköltészete? Miért nem áll elő őszintén, miért nem képes szembesülni saját női mivoltából eredő kérdéseivel? „Nem képmutatás ez a túlzott kamuflázs? Ez a saját szobor?” – kérdezi Térey.

Nem – felelem én. Több okból sem az. Egyfelől épp az lenne képmutatás, „kozmetikázás”, ha az a bizonyos hátrahagyott fiók, benne a hátrahagyott versekkel, üresen tátongott volna.

Nem feltétlenül költészeti kérdés, hogy Nemes Nagy Ágnes miért tétovázott életében meg nem jelentetett versei kiadásával kapcsolatban. A gyengébb versek esetében persze nem okoz problémát a válasz. De a többi, a néhány Térey által is erősnek tartott fiókvers esetében, azt hiszem, azt kell belátnunk, hogy a költő (aki sose lódít), görerse, szemérme, gátlásossága, neveltetése ellenére, nem dobta ki, amit nem dobott ki. Meghagyta nekünk. Tudva, hogy a velük megajándékozott utókor boncasztalán már nem okoznak neki újabb fájdalmat. Mert fájdalom nem csupán az élveboncolással jár – ahogy ezt a Sylvia Plath-ra jellemző módszert a hátrahagyott verseken Térey János számon kéri –, hanem az élvefaragással is. Aminek sokkal több köze van ahhoz a holtig tartó öncsiszolást megkívánó protestáns etikához, ami Nemes Nagy Ágnes tartását adta. Amiből egyébként az is következik, hogy vendéget, már csak az iránta való tiszteletből és szeretetből is, pironkodás nélkül, csak takarítás után fogadunk a lakásba.

„Objektív líraeszménye kivetette anyagából a túlon túl személyes vonatkozásokat.” – olvashatjuk a pontos megállapítást Térey esszéjében. Kivetette bizony. De az elhallgatott, a kihagyott sorok is beszélnek, a hallgatás jel-értéke sokszor erősebb a kimondott, a leírt szavakénál.

A legmeghökentőbb kérdés azonban talán mégis ez: „...szültek volna-e ezek a nők egy számukra optimálisabb korban?” „Ezek a nők” alatt Nemes Nagy Ágnes mellett Szabó Magdát érti Térey János. Tudjuk, hogy a „Mi lett volna ha...”-féle kérdésfelvetés eleve értelmetlen, de tekintsünk el ettől. Kíváncsinak még lehet lenni, és Térey János kíváncsi erre. De miért? Mi lett volna, ha Nemes Nagy Ágnes nem szobrot farag önnön költői életművéből, ami egy optimálisnak valóban nem nevezhető korban született, hanem felhőt-

len kedvvel pelenkáz és gügyög a bölcső fölé hajolva a boldog békeidőkben? Vajon akkor nem írt volna verseket? Valószínűleg akkor is írt volna. Lehet, hogy másmilyen verseket? Valószínűleg. Nem tudom. De azt hiszem, ennek a kérdésnek a megválaszolása teljesen lényegtelen a Nemes Nagy-életmű megítélése szempontjából. A többihez pedig, hogy is mondjam csak, egyszerűen nincs közünk.

A szobrok sorsa, hogy fejüket idővel bepiszkítják a madarak. Rendjén is van ez így. De azért, ha a parkban sétálunk, ügyelünk arra, hogy amikor kutyánk a dolgát végzi, ne egy szobor tövében tegye.

M E S T E R H Á Z I M Ó N I K A

FINOMAN SZÓLVA

Hozzászólás Térey János írásához

Anélkül, hogy Térey János egyes állításaival vitába szállnék, és mivel egyik foglalkozásom a műfordító, hadd közöljem néhány Térey-mondat fordítását, egyszerűen áttéve a nőt, női(es)t férfira, férfiasra. (Ahol a megfeleltetés nem egyértelmű, szögletes zárójeles formát közlök.) Arra vagyok ugyanis kíváncsi, működik-e a szöveg így is.

„A nagyúr”

„Nagyúr. Ízlelgetem ezt a kemény szót, mert van benne valami viszolyogtató is. Például hatalom.”

„[...] mondja irigyen, ő, a méltóságteljes és görcsös férfi.”

„Mivel ez a férfi – nagyon helyesen – sohasem hallgatott, pörös száját nem fogta be. Finoman szólva sem az a kimondott »íróférfj« a [fotelből] vagy a kandalló mellől.

Nagyon fontos vonatkozás [...-val] és íróbarátjával, [...-val] kapcsolatban egy párhuzam: egyikőjük sem vállalt gyermeket. [...] kíváncsi vagyok, [nemzetek] volna-e ezek a férfiak egy számukra optimális korban?”

„De a hagyományos férfiszerep, illetve annak pozitív elgondolása, az erről való beszéd szembetűnően hiányzik”

„A csúcsművek közül több – női előítélet nélkül rögzítem ezt – bizonyosan teljesen mentes a férfi, avagy „férfias” szereptől.”

„A férfi (vagy nem férfi) pozíció szerepe közömbös e versben.”

„Definitív értékű férfi verse több is létezik ugyan, de világában mégsem ezek a darabok a legerősebbek.”

SZABÓ T. ANNA

A FIGYELEM HASZNÁRÓL

Én megpróbáltam. Megpróbáltam jóindulatúan olvasni, problémafelvetésnek, személyes megközelítésnek tekinteni, kiindulásul egy tisztességes párbeszédhez – de nem látok mást, csak elfogult ingerültséget, gúnyt, már a címmel is hangsúlyozott önös provokációt. Természetes arroganciát. Minél többször olvasom, annál inkább szembetűnőek a tendenciózus csúsztatások (erről később) és a lekezelő, értetlen, jó esetben is csak vállveregető szófordulatok – nem sarkítok, csak kiemelek: ha férfias, akkor a kezében a „hatalom”, akkor ő a „pók”, a „pártvezér”, a verse „bosszantóan katonás”, pozíciója „holtbiztos skatulya”; ha nőies, akkor viszont „irigy”, felismeri „világa korlátait”, meggyőzőik a férfi költőtársak „intelmei”, „aszexuális”, „meddő”, „komolykodó”; élete merő „kozmetikázás”, „ideges rejtekezés”, sőt, „takarítás”. (*Nyuszika, van rajtad sapka?*) A futólag emlegetett esszéken kívül semmi sem állja ki a próbát: egész költészete „hideglelés és steril”, „nagynak mondott” versei patetikusak, az „imágó” „képmutatás”, személyének állandóan „szembenállás-pszichózis” van, az egyenes beszédétől „visszahőköl”, „megijed”, „visszakozik” (vagyis: gyáva – roppant bátorság ezt ma kimondani). Na persze vannak azért – hisz Térey nem süket, csak tetteti – dicséretes darabjai „ennek a nőnek” (talán nem véletlen, hogy a kevésbé rétegzett, a szerző elmélyült ismeretét nem feltételező, első olvasásra is könnyen értelmezhető prózaversek között). Térey a biztonság kedvéért lazán lefut néhány tiszteletkört, mert látszólag nem harcol, csak problémákat vet fel. Méghozzá tényleg fontos problémákat – ha nem csak durván végigtaposna rajtuk, az írása maradandó is lehetne. Valójában azonban nem rákérdez, hanem megkérdőjelez.

Nem mindegy, hogy egy életműhöz – bármilyen ízlés- vagy felfogásbeli különbség akadályozzon minket – érteni vágyó figyelemmel vagy berzenkedve, előítéletekkel közelítünk: odaadás és erőfeszítés híján csak az éppen divatos frázisokat sorolhatjuk fel, a kánonteremtés vagy kánonrombolás boldog illúziójával. Amit Térey mond, az benne van a levegőben, sokaknál és sok helyen felmerül ma – tehát nyugodtan beszélhet, nincs egyedül azzal az ítéletével vagy sugallatával, miszerint (és most tényleg sarkítok, de néha nem árt) a tárgyias líra hideg és követhetetlen – mi több, szörnyű pátosztól zengő klasszikus verseszménye teljes nemzedékeket fertőzött meg és tett vak követővé; hogy Babits idegbaja („fóbiás-szorongásos pedantériája”) fontosabb, mint az életműve; és hogy Nemes Nagy szűkszavúsága valami szörnyű titkot, sőt élethazugságot hivatott leplezni. Persze megspórolható némi erőfeszítés, ha a figyelmes és érdeklődő újraolvasás, ismételt újraértelmezés helyett nagyjából ugyanazt mondja el az ember (néha szó szerint), amit a női írás hagyományáról szóló *Rózsaszín szemüveg* című beszélgetés-sorozat Nemes Nagy estjén elmondott, át-áttemelve és továbbfejlesztve pár szemléletes szófordulatot – nyilván így lesz az egészséges irodalmi életből és a folyóirat-szerkesztésből „networking”, amely háliban kizárólag Nemes Nagy Ágnes les prédára, mint a mások életét és vérért elszívó pók.

Igen, nagyon sok múlik a megközelítésen. A megértés szándékának hasznát éppen Téreynek a Literán megjelent remek Vas István-esszéje (*Utolsó sorok bölcselete*) bizonyítja szemléletesen: itt is megpróbálja néhány oldalba belezsúfolni, egy szuszra letudni az egész életművet, de szembetűnő a stílusbeli különbség, és ennek egyik oka láthatóan Térey rokonszenve (mint elmondja, személyesen ismerte és tisztelte Vas Istvánt – a Nemes Nagyhoz való személyes viszonyáról azonban nem tudunk meg semmit). A szöveg egységes, nyugodt és logikus, ellentétben a Nemes Nagyról szóló írás zaklatott, ide-oda

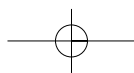

ugráló, indulatos fésületlenségével, kimondatlan elvárásaival. A Vas-esszéből legalább végre kiderül, hogy mi az, amit dicsérni lehet az életműben: „a fölforrósodó személyesség, a közvetlen megszólalás élvez előnyt mindenekelőtt”; „erotizmusa is nagyon eleven”. Igen, de Vas számára ez természetes nézőpont, életének, és persze verseinek-prózájának is egyik tartóeleme (olyan szeme van rá, hogy még a *Toldi*ből is képes kiszűrni a közvetlenül megnyilvánuló szenvedélyt az *Arany erotikájáról* szóló kajánul izgalmas esszéjében). Ez tehát önmagában nem erény, csak tulajdonság (az erény az, hogy ennyire saját hangon tud írni róla). Megfordítva a dolgot: bűnös elfojtás vagy gyávaság-e, ha valakinél ez az erotika-központú személyesség nem, vagy csak áttételesen jelenik meg? És hazugság-e, ha kiderül, hogy a hagyatékában mégis felfedezhető? Meghamisítja-e az alkotó önmagát? Vagyis: képmutató-e? Térey szerint igen.

„Üres álca ő, a »reprezentáció« maszkja, maga a hamis szerep, akiben nincs egy csipetnyi emberi érzés: szeretet, szerelem, részvét, düh, szenvedés, szenvedély.” De erről már Nadas Péter ír Thomas Mannról a naplók kapcsán, pontosabban Nemes Nagy Ágnes foglalja össze ekképpen válasz-esszéjében (*Thomas Mann mint álarc*). Nemes Nagy viszont önmagának tartja Thomas Mannt, „korántsem személye, hanem művei alapján”. Nagyon is tisztában volt tehát a problémával, de éppen azért nem tartotta problematikusnak, mert az állítólagos elfojtások Thomas Mann publikált műveiben is szóba kerülnek. (Érdeemes újraolvasni ebből a szempontból a Nemes Nagy életművet is.) „Ami pedig az »elfojtás« fogalmát illeti, nagy kár, hogy már kitalálójától, Freudtól kezdve elsősorban pejoratív, nem helyeslendő érzelmi udvarral került bele a 20. századi kultúrába. Kultúránknak ugyanis, sőt egész társadalmunknak nemcsak fennállása, de létrejötte sem képzelhető el az »elfojtás« – magyarul: önfegyelem, önkorlátozás – léte és gyakorlata nélkül” – írja ugyanitt. Persze az elméletet Nemes Nagy önmagához, saját fegyelméhez igazítja – nála az elfojtás is tudatos, sőt, nagyon is reflektált (negatívan is: „minek ez a görcsös takarózás?” – írja egy naplójegyzetében.) A változtathatatlan költői alaptermészetéről mondja az *Írószobám* című interjúban (Mezei Andrásnak) hogy „azonos vagyok”, vagyis, hogy életében (amióta a költői esztét tudta) mindig az volt, aki, vagyis a látása és a hangja alapjaiban nem változott. „Nem fosztom én meg magam az égegyvilágon semmitől, amikor szikárra próbálok faragni a verseimet, mert én arra vágyom, nekem az az örömöm, én azzal fejezem ki magamat. Hogyha én a maga mintája szerint engedném szabadon, a világba hömpölyögni a belső monológomat, az nekem nem volna kielégítő. Úgy érezném, hogy ez nem én vagyok.”

Az elfojtás gondolata nem hagyja nyugodni Téreyt – egyszerűen mindenről az jut eszébe. Még a hit kérdéséről is. Továbbra sem Téreyt idézem, hanem ismét a Nádasra reflektáló Nemes Nagyot: ha azt hinnénk, hogy „csupán a szexusát elfojtó, képmutató alnagymember jelenik meg, az tévedne. Nemcsak a szexusról van itt szó, bár az »szenzációs« mívoltában erősen felhívja magára a figyelmet. A kritika oly alaposan elveri a port [a szerzőn], hogy ép folt nem marad rajta. Nem elégíti ki például [a szerző] vallásos érdeklődése sem”. Már hogyan is elégíthetné ki?

Térey a saját tapasztalataiból kiindulva azt állítja, hogy Nemes Nagy bűnös képmutatásával szemben a kálvinizmus „nem elfojtó”, hanem „éppenséggel szókimondó”. Anélkül, hogy megkérdőjelezném Térey templomi tapasztalatainak hitelességét (magam is olvastam-hallottam remek prédikációkat), szeretném felhívni a figyelmét a „felszabadító” kálvinizmus abszolút hittételére: „nyomorúságunkból minden érdem nélkül, egyedül kegyelemből” szabadulunk meg. Személyes szabadság helyett predesztináció – nem mindenkinek segít. Ha valaki másképp gondolja el az Istenhez való viszonyt, vagy rákérdez saját hitére, kizáratik mind a közösségből, mind pedig az üdvösségből. Idézem a heidelbergi kátét:

10. K.: *Büntetlenül hagyja-e Isten az ilyen engedetlenséget és elszakadást?*

F.: Bizony semmiképpen nem. Sőt inkább rettenetes az Ő haragja úgy a velünk született, mint az elkövetett bűnökért. És azokat igazságos ítélet által ideig- és örökké tartó büntetéssel sújtja, amint maga is megmondotta: *Átkozott minden, aki meg nem marad mindazokban, amik megírattak a törvény könyvében, hogy azokat cselekedje.*

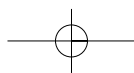
Figyeljünk jól: „átkozott minden”. Hadd legyek most én is személyes: gyerekkoromban ki nem állhattam a heidelbergi káté dogmatikusan kérlelhetetlen szigorát, és különös kegyelemnek tartom, hogy – abszolút szabálytalanul – Szent Pál szeretethimnuszát mondhattam el a konfirmációmon. Pedig én nem voltam kiszolgáltatva a vallásomnak, ellentétben mondjuk a (bármennyire is felvilágosult) protestáns leányiskolába járó, első verseit egy református diáklapban publikáló Nemes Nagy Ágnessel (megtetézve egy presbiter apával, egy bigott anyával és egy családi könyvtárral, amely tele volt az inkvizíció kínzásairól szóló könyvekkel). Minden adott volt hát, hogy „jól nevelt, s minden kellemeikkel bíró leányka” váljék belőle (ahogy Dukay Takách Juditról írták volt). Nem ő akart elfojtani: belé akarták fojtani a szót:

*De nem fakad a szó, csak bent szivárog,
az illedelmes élet megtorol,
s én nem tudom kilökní, mit kívánok.
(Keress hazát)*

Ki ismerhetné egy úrilány indokait, aki elszakad belső magatartásban családjától, aki a másik oldalt választja – ha nem az, aki választotta. [...] De hogy akkor, ott, az én körülményeim között, miért, hogyan lettem önmagammá – azt nem tudom. Az irodalom segített, az biztos.
(Család)

Ha valaki nem a szabott úton kívánja megtalálni a szabadságot, az többfelé próbálkozhat: például „a nemiség felé kitörni: ez nőnek eléggé adott, leplezetten helyesebb magatartás. A kurva mint szabadságészme” (szintén a *Család* című írásból) – de Nemes Nagy ettől berzenkedett. (Ez az értelmezés is benne lehet a Térey-emlegette másik, publikálatlan *Nem akarok* című versben: ha egy úrilányt egy rendőr is összetéveszthet egy utcalánnyal, akkor az nemcsak szégyen, hanem egy abszolút új korszak kezdete.) Ha viszont bámulatos bátorsággal a szabadság belső útját választja, vagyis lemond a katekizmus által megkívánt „igaz hithöz” szükséges „biztos ismeretről” („Az igaz hit nemcsak biztos ismeret, amelynél fogva igaznak tartom mindazt, amit Isten az ő Igéjében nekünk kijelentett, hanem egyszersmind szívbeli bizodalom is, melyet a Szentlélek az evangélium által gerjeszt bennem”), ha tehát lemond róla a személyes megismerés jegyében – az bizodalom híján csak retteghet, hisz elveszített mindent – nemcsak a közösségből vették ki, hanem az örök életből is:

*nem véd a fal, nem véd az osztály,
nem véd a szó, a kéz, a bőr
(...) nem érdekel a rettegés már,
se kín se kép se fájdalom
(Nem akarok)*

*A rettegés s az ismeret közt
mint hídolt görnyedek
(...) fut rajtam nemzet, álom, élő,
de mind hová, hová?
(Az ismeret)*

*De meg nem óv az ismeret sem,
a magyarázó eredet
(Harangszó)*

Hogy a jó hagyomány módosítható volna, ahogy Térey írja? Vagy akár csak: módosítható volt-e akkor, a húszas-harmincas években, különösképpen egy nőnek? Szabó Magda így ír a korabeli lányok iskolai neveltetéséről az *Abigél*-ben: „Alkalmazkodni kell, mert ez a rend. [...] Az ember nem kérdez, anélkül engedelmeskedik.” És: „az ügyeletes minden étkezés közben felolvas valami irtózatot svájci pap könyvéből olyan történeteket, amelyekből kiderül, hogy kell élni, hogy az ember igazi keresztyén lány legyen.”

Persze Térey szerint (és sajna ebben sem egyedül ő diktálja a divatot) Szabó Magda „édeskés nemes lektúr”. (Hm. Talán elkél még egy kis református tanítás: „Senkit könnyen és meghallgatás nélkül meg ne ítéljek, se ne segítsek elítélni.”) Nem is beszélve arról, hogy nyilván azóta minden megváltozott, különösen a nők és az egyház viszonya. Nem akarom – akár a költészet terepéhez hasonlítva sem – szimbolikussá emelni, mégis hozok egy példát. Egy cikk a *Transindex*-en, 2005, Kolozsvár: az egyház „összesen 19 férfi és 3 női helyet írt ki a Teológiai Intézetbe. A női és a férfi helyek előre meghatározottak: a felvételin a nők csak nőkkel, a férfiak csak férfiakkal vannak versenyben. Minthogy a nők számára kijelölt helyek száma jelentősen kevesebb, olyan nő jelentkezők esnek ki a vizsgán, akik jobb, vagy jelentősen magasabb jegyátlagot érnek el a felvételin, mint az utolsónak felvett férfi jelentkezők.” Egyházi reagálás: a „protestáns egyház a legliberálisabb Európában”, az egész csak „ünneprontó egyházellenes támadás” és „provokáció”. (Hozzá tartozik, hogy mégis volt olyan fiatal pap, történetesen éppen egy barátom, aki kiállt az igazság és a jog mellett.)

Nagyon nem mindegy, hogy ki az, aki diktál és ki az, akinek diktálnak. („Hatalma van”. „Viszolyogtató”). Ebből a szempontból minden csak pozícióharc. Úgy látszik, ha Térey nálna, akkor Szép Ernő, Dsida, Jékely és Áprily nem a tankönyvben (férfiasan dohányozva) diadalmaskodó Nemes Nagy Ágnes mellett, hanem inkább helyette szerepelne a köztudatban. Ez mélységesen igazságtalan. (Bár csak tévednék Térey hozzáállását illetően.) Nemes Nagyon és Lengyel Balázson (és Latoron és az *Újholdon*) biztosan nem múlik az ő ismertségük: írtak róluk, alaposan, szeretettel és sokat. Tapasztalatból tudom, hogy ha nyilván nem is eléggé, de az olvasók ismerik a felsorolt szerzőket – Erdélyben, ha Jékelynek talán (még) kevésbé, de Dsidának és Áprilynak biztosan kultusza van, evidenciák. A figyelmet azért nem árt felhívni rájuk újra és újra – ez Térey felelőssége is, örvendetes, hogy odafigyel. Hátha eljön az idő, amikor nem lesz aktuális Lator László kérdése, hogy vajon „mostanában illik-e hivatkozni” Jékelyre, és Dsidát is ismét „kitünteti figyelmével a finnyás tudomány” (*Pókháló-esztétika*). (Amikor annak idején az egyetemen Áprilyról írtam dolgozatot, még fanyalgás fogadta a témát.) Igen, sokan vannak, akiket érdemes lenne újra felfedezni. Itt van mindjárt a Nemes Nagy által is (szövegpárhuzamokkal igazolhatóan) példának tekintett Hajnal Anna – de ő nyilván nem illik a bele a férfias kánonba, mert sokkal hajlékonyabb annál, és túl könnyű a gyöngédséget összetéveszteni a gyöngeséggel. (Azt írja például Füst Milánnak árulkodó című versében, *A költő nő szöveg*: „Biztonság, mester? Akarat? / Hogy tudjam én hogy mit akarjak? / Hogy mit titkoljak, mit takarjak?” Vagy tán mégis ez az a női hang, amit Térey hallani kíván?)

Felesleges megbotránkozni „a férfiak konzervativizmusán, mert [...] soha nem volt még a földön hatalmi csoport, amelyik szívesen osztotta volna meg a jogait. [...] Bevallottan vagy tudat alatt – idegenkednek, félnek a konkurenciától.” Nem én mondom, Nemes Nagy mondja (Földes Anna interjújában). Nem is nemi, inkább hatalmi szerepek ezek: „az embernek cseléd kell és nem parancsnok” (Ottlik: *Buda*). Arra, aki, Térey szavával, kizárólag a „konyhában vagy a kandalló mellett” töltheti az időt, arra ebben a rendszerben csak felülről lehet nézni, Gyulai Páltól Arany Jánoson át Füst Milánig szép hagyománya van ennek. (Ottlik: „A megoldás, hogy mindenki legyen cseléd. Senki parancsnok.”)

„Megvallom” folytatja Nemes Nagy, „ezen a téren még a képmutatást is eredménynek érzem. Ha valaki nem meri bevallani, hogy alacsonyabb rendűnek tartja a nőket. Azt jelenti, hogy a társadalomban már megérett az ellenkező felfogás kimondásának, vállalásának feltétele. És hogy az illető felismeri, vagy legalább sejtje ezt.” Vajon miért hangsúlyozza külön Térey, hogy „férfielőítélet nélkül” dicséri a férfiasnak vagy éppen nemtelennek tekintett verseket? De ha ez az ideálja, akkor miért ragaszkodik az elfojtás-elmélet igazához, és mit ért az alatt, hogy „a hagyományos női szerep, illetve annak pozitív elgondolása, az erről való beszéd”?

Mit vár? Gyengeséget? „Erő nélkül egy hullatag-rózsaszírom-verssort sem lehet leírni” írja jegyzetében Nemes Nagy (*Száraz Györgyhöz, Holmi, 2008/április*). Alázatot? Nemes Nagy csak Istennel szemben alázatos, ha muszáj. Nyílt beszédet a testről? Az is akad, a korai publikált versekben is (Térey még idéz is a *Szomj*ból). Mindenesetre a testiség témája talán a legproblematisabb része Térey esszéjének, mert itt határozottan (szándékosan?) csúsztat: sorra-rendre félreidézi a verseket, a maga koncepciója szerint használja fel őket. Először is *A reményhez*. Miért lenne „az ifjú szív” „fölfokozott, tüzes töltetű szókapcsolat”, amelytől a költő „visszahőköl”? Hiszen a mondat nem a szexualitásról szól. Ha Nemes Nagy Ágnes érzéken akar beszélni, akkor nem riad vissza, megteszi – az elvontságon is átsugárzik a test. Ugyanebben a kötetben olvasható:

*Szakadj fel vágy! Mutasd nővő sebed!
Mit a világ nem tőm be, egyre tágít,
hiába szívsz be tájat, testeket,
hiába gázolsz elmékben bokáig.
(Keress hazát)*

(Kevesebb-e ez, rejtőzködőbb-e, mint bármelyik Plath?) Ha testet akar leírni, megteszi – kicsit sem igazságosan éppen férfitestet adva az igazságnak:

*Mert a való bő gazt terem,
de az igazság meztelen? –
s oly iszonyú és céljavesztett,
mint öregedő férfitestek?*

Azt mondtam, nem igazságosan – de a tapasztalatát tekintve érthetően. A magyarázat ott van a címben: *A halottak*. A *Nem akarok* című versben (amely érdekes párja a hagyomány-nal szembeszegülő, azonos című, de voltaképpen hasonló irányultságú, életében publikálatlan szövegnek) pontosan benne van ez a kép, a középkorú meztelen katonahalottak az utcán: „temettem pucér németet”. A test igazsága: a halál. „Nem akarok meghalni, nem.”

Egy pillanatra nem árt visszatérni a vallási hagyománytól való elszakadás kérdésére: nagyon fontos, hogy a feltámadás reménye nélkül a test csak potenciális hullá, „mosogatólé-ízű, zsíros, emberszagú tó”. A vers címe nem véletlenül *Bűn*. Aki a háború valóságát látta, és ezután már nem mondja a *Hiszekeggyel*, hogy hiszi „testünknek feltámadását és

az örök életet”, az valóban elmondhatja magáról, hogy a vallási felfogás szerint bűnös: „mind megölted a halottakat” – vagyis elvette tőlük az örök élet lehetőségét is. Sőt, a költészet is bűn, mert „szótagokkal” méri az időt, „órájaként a folyton-pusztulásnak”.

Az örök kárhozat és örök halál előterében a test öröme is félelmetes – ez a magyarázata annak, hogy az ismét egyirányban gondolkodó Téreyvel ellentétben én nem szexuális gátlást látok amögött, hogy „A réműlettől görcsösen szeretlek” (*Félelem*) – én inkább egzisztenciális gátlásnak mondanám, ha volna ilyen szókapcsolat. Amikor az eleven testre állandóan csontváz fényképeződik (mint Szántó Piroska képein), akkor nehéz öntudatlan boldogsággal szemlélni: nehéz belefeledkezni a (nemcsak szexuális, hanem esztétikai, sőt metafizikai) gyönyörűségbe. Ez a vers az 1957-ben megjelent *Százavillám* kötetben található, a „Hét esztendeje szeretlek, szerelmem” sorból kiszámítható, hogy 1949-ben íródhatott, az ötvenes évek előszobájában: „készülődöm még iszonyúbb koromra”. Nemes Nagy nemcsak a gyerekkora inkvizíciós képeskönyveiben látta a testi kín ábrázolását: a történelem megtanította, mi várhat az emberre. Legjobb barátnőjét megverték, elhurcolták, bele is halt; látta Szerb Antalt halála előtt, munkaszolgálatosként; a háború alatti konspirációkban, az ostromélet idején mindennap kockára tette az életét; tudta, hogy mi jön egy újabb rendőrállamban. Ilyen körülmények között a test – azt akartam mondani: leértékelődik, pedig dehogyan. Még fontosabb lesz, mint valaha: „simogatom sovány, meleg karod”.

Úgy érzem, közel vagyunk ahhoz, ami az egyik oka lehet Nemes Nagy Ágnes Lengyel Balázs által is emlegetett „sebzettségének”: ő éppen a test miatt vesztette el a hitét a lélekben. De a rettegését nem fojtja el, hanem éppenséggel kimondja.

Ezért nem tekinthető az *Istenről* című vers vége sem megalkuvásnak, vagy ahogy Térey mondja „bocsánatkérő vagy udvarias visszakozásnak”. Mivel a vers (és ez nyilván nem véletlen) szövegszerű és indulati párhuzamokat mutat Jób könyvével, érdemes innen is értelmezni ezt a végső – nem, nem elfogadást, nem meghátrálást: – kétségbeesést. Jób azt mondja a felfoghatatlan és emberi ésszel megérthetetlen Istennek: „Ímé, én parányi vagyok, mit feleljek néked? Kezemet a szájamra teszem. Egyszer szóltam, de már nem szólok, avagy kétszer, de nem teszem többé!” (Jób 39. 35, 37-37) Én ezt nem tudom visszavonásnak értelmezni, ugyanúgy, ahogy az *Istenről* végén sem azt, hogy „Egy szót se szóltam.”

Ehhez a tragikus léttapasztalathoz nyilván hozzá kell számítanunk a korábban már felidézett körülményeket: az „igazi keresztyén leányok” döbbenetét, amikor az élet valóságával szembesültek. Nem hagyhatjuk ki egy másik református növendék, Rab Zsuzsa pontos leírását a testtel való találkozásról a megtévesztő című *Meztelen férfi* versben:

*Milyen a férfi igazából?
Pusmogtunk róla, leveleztünk
órák alatt. [...]
Viháncolás, megilletődés
dongta körül a nagy tilalmast:
milyen a férfi? és milyen lesz?
Vártuk, bizsergő rettenettel,
vártuk, csiklandó áhitattal:
milyen? milyen? - -
Évek se teltek -
a vihogásba bomba vágott,
golyó tépázta álmainkat.
Aztán egy fáskamra zugában
megláttam a Meztelen Férfit.
Zománcos légyraj dongta. Búzlótt.
Letépett lábú hullá volt.*

Nemes Nagy Ágnes 1945-ben, egy cím nélküli, publikálatlan versben írja:

*Lehet az is, hogy lefagy majd a lábad,
és fiú-tested vajjon hova rokkan?
amelyet látva, a gyönyörűségtől,
emlékszem, hogy gyakran sírva fakadtam.*

Azt viszont egyszerűen nem értem, hogyan (de persze értem, hogy miért) olvassa Térey szexuális félelmeket megszólaltató versnek a *Sorok* szakaszait, hiszen a vers már első olvasásra is az írás aszályáról, ember és Isten viszonyáról szól (az „impotencia” szó etimológiája szerint gyengeség, kontrollvesztés – a legrosszabb, ami egy fegyelmezett és szenvedélyes elmével történhet.) Az igazság kedvéért azért olvassuk végig a maguk teljességében az idézett versrészleteket:

*Az impotencia
a félelem fia,
nem használ ellene
se kényszer, se ima.
Miért sújtasz így, Atyám?
Aszályt borítva rám,
egy csepp vigasszal édesítsed
szikkadt, keserű szám. [...]*

*Ezt mégse kellett volna tenned,
amit adtál is, visszavenned,
hisz felcifráztál, ne tagadd,
mint egy lakodalmas lovat,
adtál izmot, csengőt nyakamba,
mulattatott, ha szólt a hangja,
már nem kellek? Felelj, mi baj?
Miért? Hiába? – Zaj –*

Ha az ember mindenképpen a szexualitásról való beszédet keresné a „női” írásban, megtalálhatja a kortársak szövegeiben – és nemcsak Erdős Renéeben, hanem Szabó Magdában (az *Ókút* és a *Régimódi történet* a közösüléstől kezdve a frigiditásig alaposan körüljárja a témát), Szántó Piroskában (felejthetetlen például az *Akt* férfitest-leírása), és persze Polcz Alaine fájdalmasan tárgyyszerű háborús trauma-ábrázolásában (*Asszony a fronton*). Hajnal Anna is sokat ír a testről, a saját testéről és a férfieről is. És ha figyelmesen végigolvassa a Nemes Nagy-kötetet, akkor nemcsak a hagyatékban maradt versekben fog szenvedélyesen gyöngéd test-leírásokat találni:

*Jó a fiú. Gázol, kutat.
Két barna combján szőke, göndör
pihék remegnek, hajlanak
a szembevágó vízözöntől.
(Balaton)*

*Először fölkelte Ariel,
aki a karban énekel.
Azután fölkelte Rafael.*

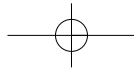
– Ne menj még, kérlek. – Menni kell.
 Az ifjúságtól, lustaságtól
 hullámos-léptű lassú Gábor
 indult aztán. – Ne menj. – Az arca
 pelyhes volt, mint a fűzfabarka.
 (A lovak és az angyalok)

Mégsem csak a halálé a test, de a szerelemé is – ezt Nemes Nagy soha nem tagadta, nem fojtotta el, csak nem a szexualitás érdekelte a legjobban a szerelemből: „Nem születtem arra, hogy a világ szerelmi ügyeivel foglalkozzam. Ép vagyok, egészséges vagyok, mindig hittem, hogy a szerelem egyike a három-négy legfontosabb dolognak a világon, de sohasem tudtam célnak tartani. Ki nem állhatom az úgynevezett szerelmi bonyodalmakat. Ki nem állhatom azokat a lelki finomságokat, hogy az egyik szereti a másikat, de mégsem szereti; hogy a másik nem szereti; hogy nem szereti, de mégis; és így tovább. Ennél én sokkal egyszerűbb vagyok. Én a tökéletes, a sírig tartó szerelemről hiszem azt, hogy reménytelen – ennél alább nem adhatom” írja a hagyatékából a *Holmiban* publikált *Szerelem, nemiség* című esszéjében. Reménytelen, mert – az öröklét viszonylagosságának a szellemében – nem lehet örök. Pedig „az örök üdvösséget én / nem unnám” (*A csak-jó*).

Külön tanulmányt érdemelne Nemes Nagy generációjának szerelem-képe, női és férfi oldalról egyaránt. A *Nyugat* írópárjai után ez volt a második majdnem egészséges öntudatú és önérzetű nő-generáció, mert nemcsak az egyenlőséget vette komolyan, de a választást és az értelmes szerelmet is: a fájdalmak és csalódások ellenére is kitartottak íróilag és emberileg is életük párja mellett. Többen ezt témává is emelték: Nemes Nagy mellett Polcz Alaine, Károlyi Amy, Szántó Piroska, Hajnal Anna például – és párkapcsolataik erőteljesen befolyásolták és gazdagították mindkét (házas)fél életművét.

A tiszteletemből fakadó túlzás talán, de megkockázatom: lehet, hogy az Újholdat részben ezért a nehezen megközelíthető-megismételhető emberi, politikai és művészi tartásért, kitartásért és a versben való konok hitért (ahogy *A hitetlenben* írja Nemes Nagy: „Miben bízik hát a hitetlen? / A versben és a szerelemben”), a ma már sokak szemében pátosznak érzékelt szenvedély izzásáért tartják követhetetlen hagyománynak; talán ez is „irritálhatja” (Krusovszky Dénes szava) a kevesebbet tapasztalt, a megfogalmazás megváltó erejében már alig-alig bízó újabb nemzedékeket. (Nyilván annak idején épp ez a kértely lendítette túl az *Újholdat* a *Nyugat* utánzásán).

Azt viszont a magam részéről (persze húsz évi intenzív Nemes Nagy-szövegolvasás után) nehéz megértenem, hogy miért tartják éppen Nemes Nagy költészetét nyomasztóan hidegnek, ember nélkülinek és megközelíthetetlennek – mintha nem ugyanazt a szöveget olvasnánk. Én metafizikusan telített, de mégis tárgyiasan érzéki (sőt, sokszor gyöngéd) verseket látok – nem ismerek szenvedélyesebben kétségbeesett, következetesebben szabad, forróbban aktuális lírát – de ez nyilván alkati vonzódás, választás és jórészt nem objektív szem, hanem személyes ízlés kérdése. A Nemes Nagyra reflektáló idegenkedés vagy tartózkodás ugyanakkor megismétli a Babits költészete (és részben személye) körüli ellentéteket. Ennek tudatában mégis azt mondom, hogy Nemes Nagy sokrétű és valóban nehéz, ám világszínvonalon is maradandó líráját oda nem figyelésből, pusztá ellen-szenvből nem érteni, vagy legalább nem tenni szenvedélyes és ismételt kísérleteket a megértésére: az nemcsak méltánytalanság, de egyszerű lustaság is. Különösen, ha sarkos ítéletekkel párosul és hatalmi harc eszköze lesz. Szeretni nem muszáj, de olvasni igen. Méghozzá azt olvasni, ami oda van írva.

NEICHL NÓRA

A GRAFITNESZTŐL A WELLNESSIG

Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról

Radnóti Sándor 2006-ban *A fagyott kutya lába* megjelenése kapcsán az *ÉS* hasábjain azt la-
tolgatta, Parti Nagy vajon megírja-e az elkövetkező évtizedben azokat a nagy műveket,
amelyekre életkora, szerzői életműve és tehetsége jogosítja – ha nem egyenesen kötelezi
–, vagy csupán a korábbi bravúrok ügyes variációjával, ismétlésével és újabb művekbe
történő átmentésével kell megelégednünk.¹

A Radnóti által említett évtizednek épp a felénél járunk, és 2011-ben új kötettel (*Az ét-
kezés ártalmasságáról*) jelentkezett a szerző. Vajon merre tart, milyen irányt vett Parti Nagy
írásművészete, milyen elmozdulások, váltások figyelhetők meg az életművön belül az
utóbbi években?

Parti Nagy műveiről általában meleg hangú ismertetéseket, komolyabb elmarasztalások-
tól mentes értékeléseket olvashatunk az irodalmi sajtóban. A legnagyobb megbecsülés
költészetét illeti, melyet 2003-ban legutolsó verseskötete, a *grafitnesz* kapcsán épp e folyó-
iratban nevezett Keresztesi József „a kortárs magyar líra egyik legkarakteresebb és legna-
gyobb elismerés övezte teljesítményé”-nek.² E kötetet a kritika szinte egyöntetűen a Parti
Nagy-oeuvre egyik legjelentősebb darabjaként, az elmúlt és az elkövetkező évek
magyar lírájának meghatározó alkotásaként tartja számon.³

Prózájának megítélése már nem ennyire egységes. Rövidprózáját – mely jobbára tár-
caírói munkásságából nőtt ki – magas színvonalúnak tartják, *A fagyott kutya lába* bizonyos
novellái – mint a címadó írás vagy a *Van baj mindenhol* – még a szigorúbb értékelőket is
meggyőzték. A novellával szemben azonban a magyar irodalmi gondolkodásban a pró-
zafordulat óta mindenképp, de korábban is a regény tett szert különös jelentőségre, hi-
szen a regény jelenti a nagy művet, a regény rendelkezik a legerősebb kánonfenntartó
erővel, miként arra többek között Dérczy Péter is figyelmeztet *A novella esete a regénnyel*
és más csábítókkal című írásában.⁴ Azonban Parti Nagy regé-
nye, a *Hősöm tere* – melyet az életművön belül a legtöbb bí-
rálat ért – nem volt képes betölteni ezt a szerepet.

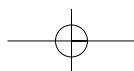
¹ Vö. Radnóti Sándor: Szép Róza a válaszüton. *Élet és Irodalom*,
2006. december 15.

² Keresztesi József: Precíz tükördara. Parti Nagy Lajos: *grafitnesz*.
Jelenkor, 2003/10. 990.

³ Vö. Borbély Szilárd: Kádáriában éltem én is! (Parti Nagy Lajos:
grafitnesz). *Élet és Irodalom*, 2003. június 20.

⁴ Dérczy Péter: A novella esete a regénnyel és más csábítókkal.
Élet és Irodalom, 2010. június 18.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2011
156 oldal, 2490 Ft

A recenzensek véleménye szerint a szerző az elmúlt néhány évben csupa „kisművet” adott ki. 2007-ben jelent meg *A vak mormutér* kötet, amely korábban már megjelent írásokat tartalmaz. A *Café Babel* folyóirat négy elemről szóló tematikus lapszámainak bevezető szócikkei ezek. Szellemes és szórakoztató írások, de nem többek nyelvi erőpróbánál, ujjgyakorlatként, közönség jelenlétében zajló, nyilvános hangolásként értelmezhetők. Kálmán C. György az *Egy földikutya nézetei a világról* című bírálatában összességében igen elismerően nyilatkozik, de seregszemléként, írói szempontból fontos nyersanyaggyűjteményként értékeli a kötetet: „a Nagy Esemény megtörténte előtt körbetekintünk azon: mink van, hogyan is állunk, mit tudnánk mozgósítani.”⁵ Végül felteszi a kérdést: hol helyezhető el a szöveg Parti Nagy életművében? Feltételezi, hogy jelentősége a jövőbeli, remélt nagy műhöz viszonyítva határozható meg: „megkockáztathatjuk (mibe kerül?), hogy valamit megelőlegez; a líra, a lírai ciklus, a kispróza, a regény, a dráma és drámafordítások-átírások után mintha Parti Nagy keresné, hogy merre fordulhatna, s ezért a műfajnélküliség és nyelvi burjánzás területén pihen meg.”⁶ Hasonlóképp a maga nemében remek írás a 2008-as *Pecsenyehattyúk és más mesék* tizenhárom mulatságos meseátírata is.

Az, hogy az értékelők *Az étkezés ártalmasságáról* címet viselő szöveggel sem lesznek maradéktalanul elégedettek, már a *Jelenkor* 50 éves jubileumi lapszámban megjelent ízlétebből is sejthető volt. Parti Nagy a közlés végjegyzetében maga is bizonytalanodik: „Hogy pontosan mi ez az írás, alighanem akkor derül ki majd, ha kész lesz. Mondhatnám, ezért írom, ezért dolgozom vele. Könyv lesz, ha el nem faragom.”⁷

Egyik első recenzense, Sántha József kritikájában valóban elhibázott alkotásnak tartja, és egyenesen „egy írói látásmód csődje”-nek nevezi⁸ – későbbi értelmezői azonban nem voltak ennyire szigorúak. Sántha olvasatában a mű „merő aktualitás”, miszerint korunk testkultuszának, illetve a tudomány mindenhatóságába vetett hitnek állít torztükröt. A főszereplő hangjának primitívségét, humorának egyszerűségét bírálja, poénjait kimódoltnak és sikerületlennek érzi, s mindebből arra következtet, hogy „a szerző elveszítette az arányérzékét”, illetve, hogy „nyelvi kecsességét”, „eredetiségét” az „ócskapiacón” értékesíti, vesztegeti el. Sántha interpretációja némiképp félrevezető, hiszen azonosítja a szerzőt a hőssel, Fibingert Parti Nagy szócsöveként kezeli, és bár előbbi cseppet sem szimpatikus, madoros, keserű és szellemtelen figura, mindezért nem érdemes a szerzőt hibáztatni. Fibinger beszédaradata sokkal összetettebb annál, mintsem primitívként jellemezhető lenne, az alacsonyrendű mellett egyéb regiszterekben is képes megszólalni. Mondandóját latin kifejezésekkel, orvosi és táplálkozástudományos terminusokkal teszi hitelesebbé. Naprakész abból a szempontból, hogy képes a wellness-ipar nyelvén is szólani, emellett a reklámokra vagy marketingelőadásokra jellemző fordulatokat alkalmaz, és hogy ráadás-ként még iskolázottságát is fitogtassa, az átlag magyar olvasó műveltségének legfontosabb (vers)idézeteivel fűszerezi mindezt. Így válhat szlogenné például József Attila egy sora is: „A szenvedés itt van belül, de kívül van a magyarázat a ruhatár mellett, az én kis Ilikémnél.” (115.) A számos szólamot egyesítő nyelv idomtalanúsága és esetlensége megfelel tehát a karakternek, továbbá az interpretáció sem szorítkozhat csupán aktualizáló olvasatra.

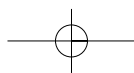
Az étkezés ártalmasságáról egyrészt különböző színházi szövegek felől, másrészt színházi szövegeként válik értelmezhetővé. Ha Radnóti Sándor meglátása szerint *A fagyott kutya lá-*

⁵ Kálmán C. György: *Egy földikutya nézetei a világról*. *Jelenkor*, 2008/7-8., 882.

⁶ Uo.

⁷ Parti Nagy Lajos: *Az étkezés ártalmasságáról* (Cédulák egy előadásból.-hoz). *Jelenkor*, 2008/10., 1056.

⁸ Sántha József: *Kényszersült*. <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/3355/parti-nagy-lajos-az-etkezes-artalmassagarol/> [utolsó letöltés: 2011. december 10.]

ba nem más, mint a „költészet együttállása az epikával”,⁹ úgy *Az étkezés ártalmasságáról* esetében a színházi szöveg és az epika kerül szoros viszonyba egymással. Alcíme szerint műfaja előadás, ennek következtében szövege egy jövőbeli színpadra állítás – monodrámáma vagy kamaradarab – alapját is képezheti.

Parti Nagy Lajos drámafordító, drámaátíró munkássága saját drámáinak megjelenésével egy időben, 1996-ban egy osztrák darab, az *Elnöknők* magyarításával indult. Műfordítás helyett helyénvalóbb lenne átiratokról, adaptációkról, bizonyos esetekben pedig adoptációkról beszélni, hiszen a forrásmű csupán mintaként vagy nyersanyagként szolgál, melynek „nyomán”, „alapján”, „felhasználásával”, „mentén” készül az új változat. Parti Nagy életművének kevésbé feltűnő, láthatatlan egységét alkotja ez a szövegkorpusz annak ellenére, hogy mára csaknem harminc írást foglal magába. A kínálat igen bőséges és változatos – a klasszikustól a bulvárdarabig, a zenéstől a monodrámáig terjed –, jóllehet nem mindegyikük egyformán jelentős alkotás. Az életmű-kánon műfaji értékhierarchiájában munkásságának ez a része tűnik a legalacsonyabb presztízssűnek.

Való igaz – és ezt már korábbi recenziók is megjegyezték a kötettel kapcsolatban –, hogy Parti Nagy olyan megszállott, rögeszmés figurát állít elénk, mint Thomas Bernhard monomániás alakjai (többek között *A színházcsináló* vagy *A szokás hatalma* című drámákban), illetve, hogy a cím és az ötlet – valamint a szöveg néhány mondata – Csehovtól származik. Az elődszövegnek tekinthető *A dohányzás ártalmasságáról* is egyetlen monológ, melyben a felesleges ember, Nyuhin egy jótékony célú szabadelőadás ürügyén végre elpanaszolhatja élete sivárságát, és azt, hogy mennyire fél a feleségétől, aki a színpalak mögött vár rá. Az alapszituáció Parti Nagynál is hasonló: a Figaszter Bt. képviselőjében a kórosan elhízott Fibinger ahelyett, hogy a magyarság táplálkozásáról tartana előadást, illetve a saját fejlesztésű méregtelenítő csodaszerüket népszerűsítsen, sorsáról és Ilikével való kapcsolatáról siránkozik, kitergeti a családi szennyest, miközben élettársa a büfében mindezt végighallgatja. A helyszín is majdnem azonos: Csehov egy „vidéki társaskör színpada”-ként jelöli meg, Parti Nagy pedig egy szovjet laktanyából átalakított vidéki kultúrházként. Nyuhin úgyszintén műkedvelő előadó: „Professzor ugyan nem vagyok, tudósként sem tartanak nyilván” – állítja magáról. Fibinger sem doktor („Úgyhogy ne tessék doktorurazni itten”) [13.], csak „szaknévsorképes természetgyógyász”, akinek viszont „szabályos neve van a bariátriában” (14.), vagyis az elhízottakat kezelő orvosszakmában. Csehov figurája is, akárcsak Parti Nagyé, hiteltelenné teszi mondandóját: Nyuhin dohányzik, és így (nem) érvel ellene, míg Fibinger *morbid obezként*, vagyis kórosan elhízottként beszél a túlsúlyosság ellen.

Mindezek mellett Parti Nagy korábbi műveivel is vonhatók párhuzamok. A kötet témája ugyanúgy a kövérség, mint a *Zsírvasárnap* vagy *A hullámzó Balaton* című novelláknak. Az előbbiben egy házaspár, Jocira és Ilire, a „két túlsúlyos, koraöreg galamb”-ra ijeszt rá a halál egy „ólomboldog” vasárnap délelőtt, míg az utóbbiban egy versenyevő mesél életéről és különös sportkarrierjéről. Az egyes szám első személyű elbeszélő alkalmazása pedig többek között a *Mint az eszkimók*, a *Vadhuss* vagy a *Kis brutáliák* című írásokat hívhatja elő.

Parti Nagy legújabb művét egyes korábbi színházi átirataihoz is szoros kapcsolat fűzi. A monologizálás, a minden mást elnyomó egyetlen hang a két osztrák kabarettista, Carl Merz és Helmut Qualtinger *Der Herr Karl*-ját idézik. Az ügyeskedő bécsi kisember, az anti-patikus Karl úr monológját Parti Nagy 2005-ben fordította le.¹⁰ A színpadi helyzet megformálásához, valamint a szöveg *in medias res* felütéséhez talán Eberhard Streul *A kellékes* című egyszemélyes darabja adhatott ötletet. Az alaphelyzet szerint az elmaradt előadás

⁹ Radnóti, i. m.

¹⁰ Carl Merz – Helmut Qualtinger: *Karl úr. Fordította: Parti Nagy Lajos*. Budapest, Kortina Kiadó, 2005.

helyett a kellékeket begyűjteni érkező Binder József igyekszik szórakoztatni a közönséget, hisz eljött az ő nagy pillanata, kiléphet a kulisszák világából, és szóhoz juthat végre.

A drámai feszültség Fibinger fizikai és lelki életének konfliktusából származik. Élete hazugságra épül, folyton alakoskodni, leplezni, színészkedni kényszerül. Fibinger tipikus Parti Nagy-figura. Az *Ibusárbeli Sárbogárdi Jolán* vagy Morosgoványi (*A fagyott kutya lába*) rokona, valamennyien más sorsot, életkörülményeket álmodtak maguknak, helyzetük és vágyaik között azonban kibékíthetetlen az ellentét. S míg Jolán vágyai egy operett librettójában teljesednek be, addig Morosgoványi nyomorúsága „baszdühhé” torzul, Fibingeré pedig „eszdühhé vastagodik.” (73.) E hosszúra nyúlt monológban Fibinger tulajdonképpen önnön „jonhóját” tárja fel, melyet a formátlanná hízott test eddig kitakart. Nem csupán gyomrát, beleit teszi közszemlére, hanem legbelsőbb lényét: vágyait, csalódásait, félelmeit. Monológjában a lélek kér szót, mely „nem kövér, csak nagyon szomorú.” (43.) „Nekem az anyám kebele óta nem volt egy perc jókedvem” – vallja meg mindjárt a legelején. (6.) „Ami azt illeti, én kizárólag magamtól vagyok megsértve” – teszi hozzá. „Meg vagyok sértve a körülményeimtől. Az életpályámtól. [...] A tisztelt hovajutottságomtól.” (6.) De folytathatnánk is a sort: amorffá kövéredett testétől, attól, hogy ez a test nap mint nap megalázó helyzetekbe kényszeríti, hogy az emberek látványosságként bámulják meg. „Mintha én lennék a háromfejű borjú. A fitnesszi szörny. Rám lehet nézni, én már tudom, hogy bámulnak.” (18.) Majd így szólítja meg Tömpemizsér közönségét, egy csapatra való „homó kukkolensist”: „Lehet bámulni nyugodtan. Van rutinom, hajaj, mekkora van az ilyesmiben!” (23.) Továbbá meg van sértve attól is, hogy „tartós kapcsolata” zátonyra futott, hogy elhidegültek egymástól még a táplálkozás területén is, hiszen Ilike boldog kéjevöből idővel büntudatos bulimiássá vált. De amiatt is sértett, hogy saját szakmai felkészültségét kell egy vidéki kultúrházban, méltatlan körülmények között bizonygatnia.

A főhős nem nevetetni akar, hanem az étkezés hasznáról és káráról kíván értekezni, érvekké akar a közönségre hatni. Célját azonban elvételi, s helyette a résztvevők érzelmeire hat, neveltség tárgyává válik. Rajta nevetnek: buborékként szétpukkanó lózungjain, vagy azon a kabaréba illő szituáción, hogy az előadói pulpitusba szorulva lassan teljesen elázik a méregtelenítő csodaszereként árult ukrán kannás unikumtól, és hogy magánéletének minden, inkább elhallgatnivaló részletét kifecsegi.

Fibinger olyan, amilyen általában az emberek, „az összes többi rohadék” (57.) nem akarnak lenni. Tragikomikus figura, hiszen nyomorúságos helyzete ironikus módon nem szánakozást, hanem megkönnyebbülést vált ki belőlünk. A közönség fellélegzik, „mintha mentőt látna elhúzni, hogy átmenetileg megúszta.” (57.) Fibinger tragédiája a saját identitása, hiszen kénytelen beletörődni helyzetébe: „vagyok, amennyi vagyok.” (61.) Életének egyetlen eredménye, ha nem is sikere, saját bevallása szerint ez az élhetetlen test. Már nem menekül, nem hárit. „Nekem már semmi sem sikerül, megöregedtem, elbutultam”¹¹ – jelenti ki Nyuhin szikáran, prózában. „Én, kérem, egész életemben túl akartam lenni rajtam” (7.) – emeli e torz mondatban költészetté a csendes, rezignált önmegvetést Fibinger.

Körülményeiből, fizikai létéből nem menekülhet, hiszen ez egyet jelentene énjének felszámolásával, a halállal, melybe a test magával rántja a lelket is, és nincs sem megváltás, sem túlvilági élet. Hiszen „az ember, akit magunkban tisztelhetünk, egy szomorú, rossz kipárolgású köz.” (61.) Az élet pedig „a teremtés legmeddőbb anyagmozgatása” az „inkubátortól a kolumbáriumig és vissza.” (85.) Életének kereteit a sötétség jelenti: előadásának elején mintha csak a szülőcsatornában vagy a vastagbél kanyarulataiban bolyongana, úgy botorkál a kultúrház színpadára vezető folyósón, hogy szereplése végén,

¹¹ Anton Csehov: A dohányzás ártalmasságáról. Fordította Sík Endre. Anton Csehov: *Drámák*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978. 545.

a szóközi pulpitusba szorulva maga könyörögjön a teljes elsötétítésért. „Vagy legalább csináljanak sötétet! Legalább sötétet kérek!” (150.) – rimánkodása még akár ironikus módon Goethe állítólagos utolsó mondatát is felidézheti. Önmagát, testi valóját azonban természetesen legfeljebb csak képzeletben vetheti le – mint egy búvárruhát. E „nagy, szomorú ballon”, „zsírkonténer”, „lipidbuborék” vagy „hájbólya” úgy takarja ki a lelket, Fibinger valóját, ahogy oratori szólama nyom el másokat. Nem engedi látni a lényegét: „egyesek kizárólag a külsőséget bámulják, a bőr alatt rengő, fortyogó látvány-háját, a kinézeti testet, az emberi szubsztancia egyik felét [...], mert a lélek az le van ejtve.” (38.)

Fibinger monológja írássá merevített vagy írásként rögzített beszéd. Mint minden előadás vagy szóoklat esetében, a nyelv egyszerre az érvelés eszköze, és ugyanakkor nyersanyag, megformált, „ékesített nyelv” (lingua figurata) is.¹² A beszélő igyekszik „szépen beszélni”, tudatosan kerül a trágár kifejezéseket: „És igenis nem fogok trágárkodni az elveim ellenére” (8.), gyűlölöm „a mosdatlan beszédet kívül-belül” (118.) – hangsúlyozza. Ha mégis szükségét érzi, az obszcén szavak hangalakját (baszmati, hogy a micsurinba’), más esetben viszont szerkezetét (az anyám vargányás könyökébe) idéző fordulatokat használ.

Fibinger oratori szólama más szólamot már nem enged érvényesülni. Ennek ellenére mégis kapcsolatot próbál kiépíteni hallgatóságával: kiszól, reakciókat vár („Nos?”), költői kérdéseket tesz fel („Netán tévedek?”), szeretné tudni, hogy követik-e gondolatmenetét („Nem értik, ugye?”), vagy hogy pontosan értik-e szavait („ha mond ez még valamit”). A válasz azonban (kínos) csend és hallgatás.

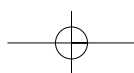
Az előadás nagy részét közhelyek, semmitmondó, tautologikus állítások teszik ki. Vannak köztük kevésbé szellemesek, mint „[a]z életet úgy tudjuk meghosszabbítani, ha nem rövidítjük meg” (28.), de akad néhány emlékezetes lelemény is, mint „[a]z igazság olyan, mint a meggy, vagy van a befőttben, vagy nincs.” (53.)

Az *étkezés ártalmasságáról* esetében is igaz Radnóti Sándor állítása, mely szerint Parti Nagy prózájának „költői magjai” vannak. Továbbra is költőnek tartja Parti Nagyot, és idézett kritikájában arra tesz javaslatot, hogy olvassuk költészetként *A fagyott kutya lába* szövegeit, tartalomjegyzékét pedig szabadversek gyűjteményének tekintni, mivel „kirostatlják a prózát, kivonják az epikai összefüggéseket, s a szöveg mondataiból, mondatrészeiből, nyelvjátékaiból, neveiből kihagyásos költői sűrítményt készítenek.”¹³ Az *étkezés ártalmasságáról* nyelvébe is költői, képszerű szakaszok vegyülnek, gyakran alkalmaz metaforákat, hasonlatokat, akár a képzavarig menően. A közönség bámulása nem más, mint „az orvosi tartósítás after shave-je, a metsző formalinszag” (18.), az ember utolsó „zsírkönnye” „patakozó halotti gyertya” (40.), míg szemfedője a „fült hájfodormány” (91.), vére pedig „folyékony, büszke lobogó.” (116.) A színpadias, hatásvadász nyelvi ripacskodás remek példái a gyomorról szóló részek, melyben e „Tiborcne” áldozatos munkájáról emlékezik meg: „egy kupleráj, [...] egy műsoros klozet szomorú takarítónője a gyomor, aki nyel és tűr, kinek sósav az éjjele, domesztosz a nappala”, akinek „eres és agyonmarta kezét” Fibinger szeretné megcsókolni, ha lenne rá módja. (117.)

Mind stilisztikailag, mind grammatikailag meglehetősen terheltek Fibinger mondatai – mintha a szerző a Sárbovárdi-féle nyelvhez hasonlóan ismét azt próbálgatná, mennyit bír el egy-egy megszólalás, mennyit lehet még egy szuszra elmondani. A következő idézetben azon siránkozik, hogy a falat mily kevés időt is tölt a szájban. „[A] vérrel megszentelt falat elhanyagoltan és kielégületlenül lépi át a Rubicont, még föl se serdült, de már bájtalan, hűtlen és kedvtelen kéjnévé lesz, [...] s oly hálátlan gyorsasággal hussan alá leg-

¹² Vö. Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika (Bevezetés az irodalmi retorikába)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. 8.

¹³ Radnóti, i. m.

főbb oralitási szentélyünkéből, a szánkából, mint a tavasz, mint az első szerelem. Hát ne még, várj még, te, mondanánk nyeltünkben, felakadt lélegzettel, teli szájjal, [...] hát hová sietsz, mondanánk kárvallottjai és kiszolgáltatottjai az ideges perisztaltikának, de nem vár, egy mozdulat vagy kettő, maximum három, és lenn van. [...] El se akarjuk hinni, hát mindösszesen ennyi voltál, egy meleg sikoly és egy lehengeredés, egy reggeli libamájas pirosa, semmi több?" (103-104.)

A szövegben számos poétikus giccsre lelhetünk: például miszerint „elomló ágyasa vagyunk önnön mohó érzékeinknek.” (105.) De remek a következő is: „Az obez embertárs űzött és harapós. [...] Az obez embertárs bő izzadása folytonos bőrzokogás, verítéke csörgő koporsószeg, kéjalapú, végtelen étvágya merő kétségbeesés.” (64.) Az olyan szólelemény, mint a „bőrzokogás” a *Szódalovaglás* című kötet kontextusában elismerésre méltónak hatna, ebben a szövegkörnyezetben inkább önparódia.

Fibinger monológjának lendülete talán nem tart ki a szöveg végéig, talán kifulladás, talán elunja az olvasó, mert *Az étkezés ártalmasságáról* nem annyira olvasására szánt alkotás. Inkább tűnik szöveggönyvnek, ennek következtében felolvasva már inkább képes hatni, s feltételezhető, hogy végső formáját majd a színpadon éri el. A jól ismert Parti Nagy-féle nyelv újabb mesteri változata szólal meg, továbbá bumfordi humora, esetlen líraisága miatt még akkor is figyelemre méltó alkotás, ha a nagy mű kívánalmainak nem tesz eleget. Jól jelzi Parti Nagy munkásságának irányváltását.

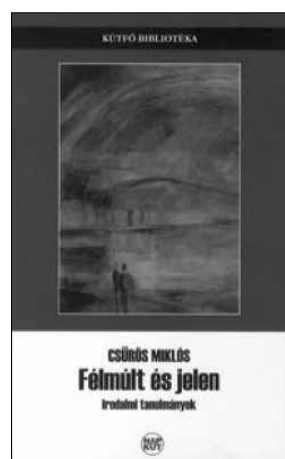
N A G Y I M R E

„PROVINCIÁTUS” KÖTŐDÉS FÉLMÚLTBAN ÉS JELENBEN

Csűrös Miklós: „A teljes részei”. Írások Takáts Gyuláról; Félmúlt és jelen.
Irodalmi tanulmányok

„Csűrös Miklós dolgozata majdnem egy ív terjedelemben elkészült, s a Somogy következő számának fénypontja lesz. Azt hiszem, kevesen írtak Rólad ilyen alaposan, ilyen átléssel és hozzáértéssel. Tele van az írás fölfedező újdonságokkal. Hol olvashattunk például arról az igazságról, hogy T. Gy. a magyar szintaxis mestere?”¹ Ezeket az elismerő szavakat harminchét évvel ezelőtt, 1975-ben vetette papírra Fodor András egyik Takáts Gyulához írt levelében az akkor fiatal kritikusról, irodalomtörténészről. Csűrös Miklós azóta több mint tíz könyvvel igazolta a költő egykori megállapításának hitelét. Nemrég megjelent két újabb kötete, amelyek jelen írásunk tárgyát képezik, változatlanul érvényesnek látatják velünk Fodor András minősítő szavait: a bennük foglalt tanulmányok „alaposan” kimunkáltak, „hozzaértéssel”, egyszersmind „átéléssel” készültek, és „fölfedező újdonságokkal” gazdagítják olvasóikat.

Mielőtt a két könyv tüzetesebb bírálatába fognánk, meg kell vizsgálnunk, mi jellemzi a szerző irodalomszemléletét, a most kötetekben publikált szövegekből miféle elemzői karakter tűnik elének. Sűrítve így előlegezhetjük a választ: filológiai megalapozottság, értékközpontú felfogás és a mű mögött az író alakját kutató pillantás, a szöveg és annak szerzője között szoros összefüggést, korrelatív viszonyt feltételező elképzelés. Csűrös tiszteletre méltó következetességgel kitar elemzői horizontjának e támpontjai mellett,

¹ Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997. Szerk. Pintér László. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2007. 241.

„A teljes részei”. Írások Takáts Gyuláról
Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2009
160 oldal, 1890 Ft

Félmúlt és jelen. Irodalmi tanulmányok
Napkút Kiadó
Budapest, 2010
256 oldal, 2490 Ft

amelyeket korábbi munkáiban is képviselt, bár nyilván jól tudja, hogy az újabb elméleti kutatások e posztulátumokat eléggé aláaknázták. Ám a módszert végső soron nem az minősíti, hogy mennyire felel meg az aktuális vélekedéseknek, vagy hogyan simul az alakulóban lévő diskurzushoz, hanem az, hogy általa megláthatók-e a vizsgálat alá vont művekben „fölfedező újdonságok”. (Ha szabad példálózunk: Csehov egyik novellájában egy tudós a legkorszerűbb tudományos módszerekkel arra a következtetésre jut, hogy a Holdon emberek élnek. Ellenfele viszont a maga hagyományos észjárásával azt állítja, hogy ez nem lehetséges, mert azok a holdbeli emberek, ha lennének, onnan fönről okvetlenül lepotyognának. És neki volt [van!] igaza.) Csűrös Miklós mellett szól módszerének a hagyomány által kölcsönzött tekintélye és vizsgálatának bőséges hozadéka.

A szerző filológiai alaposágára nézve csupán két elemzésére hivatkozunk, de példáink sorát folytathatnánk. *Szanatóriumi elégiák* című elemzését, amely Kálnoky László (róla a tanulmányíró már publikált egy könyvet) Tandori Dezsőre gyakorolt hatását vizsgálja, így kezdi: „Kíváncsiságból föllapoztam a Petőfi Irodalmi Múzeumban elhelyezett kéziratot Kálnoky-hagyatékot s benne találtam meg a Tandori Dezső föliratú dossziét (2002/52/152.). Leveleket, képeslapokat, mellékleteket tartalmaz 1974. február és 1985. március közötti keltetéssel, csak az egyik oldalról dokumentálja az írásban rögzített kapcsolatot, hiszen Kálnoky küldeményeit nem tartalmazhatja, rájuk legföljebb Tandori válaszaiból következtethetünk.”² Hát, igen. Akár régi szövegekről van szó, akár újabbakról, vissza kell menni az eredeti forrásokhoz. Szerzőnk ezt teszi, s ezért mi rögtön tudjuk, hogy hihetünk neki. Tüskés Tibor Kodolányi-monográfiájának második kiadásáról szólva pedig, amely 1999-ben változatlan formában közölte az első kiadás (1974) szövegét, Csűrös azért fogalmaz meg kifogásokat (noha a korábbi megjelenéskor elismeréssel mutatott rá Tüskés művének értékeire), mert a két edíció között eltelt negyedszázadban mind a Kodolányiról szóló szövegek gazdagodása, mind a felgyülemlett olvasói tapasztalat gyarapodása az eredeti monográfia-szöveg átigazítását és a hivatkozási apparátus bővítését tette volna szükségessé. Csűrös itt a vizsgálat időtényezőjét a Kodolányi-életművel kapcsolatos szekunder és peremszövegek kontextusában értelmezi. Más esetben is ezt teszi, s ez ugyancsak a vizsgálódás hitelességét biztosítja. Ez pedig azért fontos, mert ő maga, széleskörű tudásából következően, nemcsak finoman interpretál, hanem ily módon megalapozottan is. Meggyőzően érvel többek között amellel, hogy Kodolányi nőkről alkotott állítólagos rossz véleménye, amely feltételezés eléggé elterjedt az íróval kapcsolatos diskurzusban, életrajzi tényként lehetséges ugyan, de nem érvényes az írói gyakorlatra nézve, legalábbis nem terjeszthető ki a művek egészére. Példaként a *Szép Zsuzska* összetett nőábrázolására és a *Jehuda bar Simon Judithjának* „bájos és tragikus” egyediségére hivatkozik. Kodolányi regionális, Ormánsággal kapcsolatos kötődésének többeknél megfigyelhető túlhangsúlyozásával szemben pedig a Kodolányi-hősök motorikus természetét, folyamatos úton levését, a művek erőteljes vándorlás-motívumát hangsúlyozza. (Ezt azért is említjük, mert a szerző e két könyvében a dunántúli, pécsi témák előtérbe helyezése is a tárgykezelés távolodó mozgásával, az elemzői gondolkodás dinamikájával, általánosító erejével társul. „A vidékiség és az univerzalitás nem zárja ki egymást, hanem korrelációt, összetartozást feltételez” – írja könyvének előszavában.)³ Szerzőnk közül (igen méltánylandóan) akkor is a filológus bújik elő, amikor nem fedezik meg Takáts Gyula buzgólkodásáról Phaedrus-fordító felmenője, Mocsy Antal és a két hajdani somogyi poéta, Kisfaludy Atala és Szalay Fruzsina ügyében.

A filológiai „mélyépítéssel” mellett, mint jeleztük, Csűrös Miklós irodalomlátásának fontos jellemzője az író és a mű közötti szoros kapcsolat feltételezése. A Takáts Gyulával foglalkozó írások legfőbb célja a szerzői portré megrajzolása, Rába Györggyel foglalkoz-

² Csűrös Miklós: *Félmúlt és jelen. Irodalmi tanulmányok*. Napkút Kiadó, Bp. 2010. 53.

³ I. m. 6.

va pedig a költőhöz (és a Babits-monográfia szerzőjéhez) hasonlóan ő maga is problematikusnak tartja az olvasói jelentéstudajdonítás előtérbe kerülését, s egyetért a „tévelygő recepció” kritikájával. Persze, jól tudja, hogy Barthes és Foucault után ez a felfogás legalábbis nem vitathatatlan, s az író szerepével kapcsolatos álláspontját bizonyára ezért tárgítja a szerzői funkció óvatos átértelmezésével. Erről tanúskodik az *Egy vers előtt* című Takáts-költemény remek elemzése, amely szerint a poétával kapcsolatos hagyományos rituális utalások (lant, térdelés, fény, délidő) ezúttal éppen a költő-szerep dekonstrukciójaként értelmezhetők, amely a vers utolsó sorában érhető közvetlenül tetten: „De hát, ki írta azt a költeményt?”⁴ Az elemző, módszerei összetettsége folytán, szükségképpen szembesül szakmája egyik legfontosabb és leggyötrőbb problémájával. A kutatást, ahogyan két szerző párhuzamos vizsgálatával kapcsolatosan, de tágabb összefüggésben is érvényesen írja, „egyszerre kell folytatni az életrajz és a filológia szintjén, meg az intellektuális és lelki rokonság vagy ellentét mélyebb-magasabb rétegeiben. A kétféle összehasonlítás eredménye szinte mindig divergál”.⁵ Az elemzői szempontok divergenciájának tapasztalata, hogy olykor mást tanúsít az életrajz, mást üzen a szöveg, s ezek az üzenetek is elkülönülnek az egyes értelmezői közösségek befogadói közegében, különösen megnehezíti az interpretáló feladatát. E feladat megoldása során segít az értékorientáció.

Csűrös szemléletének legrokonszenvesebb, ám egyszersmind legproblematicusabb eleme az értékközpontság. Amire hivatkozik, a *humánium* vagy a *nemzet*, történetileg alakuló, változó fogalmak (a *valóság* bizonytalan szemantikájáról nem is beszélve), s a velük kapcsolatos, nevükben érvelő képviselési beszédmód is változó artikulációjú. A problémakör árnyalására a szerző kétségkívül tesz figyelemre méltó kísérletet – ezt igazolja, többek között, *A tanulmányíró Szabó Dezső* című dolgozat –, de e téren sok a feladat, a szakma egészét tekintve is. A „Takáts Gyula-i »hasznos szép«” pedig – gyakorlati inspirációjának elismerése mellett – elméleti reflektálásra szorul.

Rátérve most már a két kötet közelebbi vizsgálatára, a pontos, lényegre törő címadás mellett az alcímek megfontolt szótválasztására is felfigyelhetünk, az *írásk* tágabb, lazább és az *irodalmi tanulmányok* szigorúbb, szakmaszerűbb üzenetére. „*A teljes részei*”. *Írásk Takáts Gyuláról* című kötet tizennégy, 1975 és 2009 között keletkezett elemzést tartalmaz. Nemcsak a költő, hanem az elemző szellemi biográfiáját is kiolvashatjuk belőle. E szövegek centrumában, igen következetesen, két problémakör áll: Takáts Gyula sokak által (hol dicséretképpen, hol elmarasztalva) emlegetett regionalizmusának – szerintünk – a költő természetszemléletével összefüggő kérdése és sajátos költői nyelvkezelésének vizsgálata. Ami az előbbit, a „tájbüvöletből fakadó motivikus egyöntetűséget”,⁶ a hegyháti mikrokozmoszt, a becehegyi életesményt illeti (lám, ismét a „provinciátus kötődéshez” jutottunk, ahogy Csűrös Csányi Lászlót idézve nevezi), a tanulmányíró mindig figyelmeztet az idillre árnyékot vető baljós perspektíva jelenlétére, s arra, hogy a táj e versekben mindig áttetszővé válik. A látvány mintegy belső káprázat által vízióvá alakul, s ebben a mitikus utalások (forrás, oszlop, kultikus fa) kétségkívül fontos szerepet játszanak. „A reflexióból indul ki, és a konkrét, ellenőrizhető látványból, de két-három sor után már átsuhan a látomásos képzelet világába, egyszerűbben szólva, legtermészetesebb képei válnak vízióvá. [...] A megfigyelésnek, a látvány metafizikai tartalmának, a kicsiben a nagyot észlelő érzékelésnek, a reálisban a mitikus észrevezésnek a sok évezredes emberi kultúrából táplálkozó sajátossága mutatkozik meg” Takáts verseiben, állítja az elemző.⁷ Takáts Gyula

⁴ Csűrös Miklós: „*A teljes részei*”. *Írásk Takáts Gyuláról*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2009. 66-67.

⁵ *Félmúlt és jelen* 32.

⁶ „*A teljes részei*” 12.

⁷ I. m. 126-127.

maga is mindig tiltakozott a regionalizmus, a tájköltészet címkéje (szerinte bélyege) ellen. Így írt erről Fodor Andrásnak már 1955-ben: „nem vagyok tájköltő [...], nem vagyok vidéki költő. [...] Az én tájaim azok magá a költészet. Egy életstílusból indul ki a költészetem, melynek alapja a föld, az a föld, amelyről a lábamat nem akarom levenni, és az aszfaltra tenni. [...] Verseik ezek és nem horgászás, és a víz sem víz, hanem költemény-elem, habár a négy elem közé tartozik.”⁸ Később, egy 1981-ben papírra vetett naplójegyzetében pedig így summázza álláspontját: „nincs tájlíra. A táj bár fizikai, de lényege a teremtetett táj, a szellemi.”⁹

A látvány metafizikája, ezt Csűrös pontosan érzékeli, egy transzcendens kommunikáció jegyében bontakozik ki. Eszerint a természet szöveggént fogható fel, vagyis a jelenségek jelekként értelmeződnek. E gondolat, persze, nem új, de interpretációja nagyon is új lehet. Rokon azzal, amit Alfred North Whitehead „érzéki felismerésnek” nevez. Felvetnénk és megfontolásra ajánlanánk azt az állításunkat, hogy Takáts természetélményének, tágabban: a huszadik századi lírai természetábrázolás egy típusának megértéséhez szemnyitó segítséggel szolgálhat Whitehead *A természet fogalma* című könyvének gondolatmenete. Ebben, egy fejtegetés záró szakaszaként, ezt olvassuk: „E hosszas fejtegetés elvezet minket a végső következtetéshez, amely szerint a természet konkrét tényei olyan események, melyek egy bizonyos szerkezetet mutatnak fel kölcsönös kapcsolataikban.”¹⁰ És most lapozzuk fel Takáts Gyula *Egy gondolat sejtrendszere* című versét, amelyben ezt olvassuk: „És mint az üzenet – egy magasabb / és messzi képlet lényege, / ahogy érinti –, ki-repül / az anyagból a szerkezet ege. // Együtt ragyog a sok külön, / de oly rövid...”¹¹ A fogalmi nyelv rokonságán és a tájelemek eseményként való felfogásán túl a szerkezet egének felismerése az a közös pont, amelynek alapján feltételezhetjük, hogy Takáts tájlírájának interpretációjában segíthetnek bennünket Whitehead gondolatai, nyilvánvalóan anélkül, hogy (jelenlegi tudásunk szerint) szó lehetne e természetfilozófia ismeretéről a költőnél. E bölcelet mentén véljük értelmezhetőnek, más Takáts-szövegek mellett, *A rendről ejtve néha szót* és a pécsi vonatkozású, Várkonyi Nándor emlékének ajánlott *Az erdei Apollinaire* című költeményeket. E képzetkör a kései Drangalag-versekben teljesedik ki, az ironikus Csú Fu alakmással mint költőszereppel együtt. Ezeket olvasva nem tartjuk eléggé pontosnak és találónak a Takáts-lírának „avantgárd utáni” jelenségként történő megjelölését,¹² amelyet legfeljebb kronológiai tényként tudunk elfogadni, semmint tipológiai értelemben. Annak ellenére így vélekedünk, hogy Takáts, mint több kortársa a *Nyugat* harmadik nemzedékéből, lírájába vonta a szürrealizmus jó néhány elemét. Az avantgárd szellemiségéhez és radikális poétikájához azonban ennek kevés köze van. Nem könnyű feladat ezt az egyéni hangú, gazdag, sokszínű lírát az irányzatok és iskolák hálózatában elhelyezni.

A Drangalag-versek felől visszanézve mégiscsak összeállhat a kép. A természet konkrét tényeit eseményhálózatba rendező szemlélet, a látványt vízióvá átváltoztató formaképzés szülte meg, hozta működésbe azt a nyelvi ösztönt, amely a modern magyar poézis sajátos, egyéni lektusát, nyelvi világát teremtette meg. Ennek a lingvisztikai aktusnak fontos jellemzője az a formai darabosság és hiányos szemantika, amelyet Csűrös igen érzékenyen eleméz. Ez a verbális közeg – a széttört szintagmákkal, éles kompozíciós vágásokkal, melérendelő szintaxissal és kihagyásos formaépítő logikával – a vers jelentését az élményt idé-

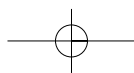
⁸ Fodor András és Takáts Gyula levelezése 41.

⁹ Takáts Gyula: *Öt esztendő Drangalagban. Naplójegyzetek*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005. 14.

¹⁰ Alfred North Whitehead: *A természet fogalma*. Ford. Szabados Levente. Typotex, Bp. 2007. 172.

¹¹ Takáts Gyula: *Más távlat. Összegyűjtött versek 1967–1983*. 264.

¹² „A teljes részei” 34.

ző konkrétumoktól egyre határozottabban a jelszerűség felé mozdította el. Ehhez képest jelentenek további előrelépést a „drangalagi versek”, amelyekben Takáts Gyula a késő modern poézis jegyében a szerzői éntől elválasztott maszk beszédét avatta költészetté.

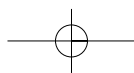
A *Félmúlt és jelen. Irodalmi tanulmányok* című kötet tizennyolc szöveget tartalmaz egy-egy témakör szerint két ciklusba rendezve. (A kötet tartalomjegyzéke hiányos, nem tartalmazza az alcímeket, és nem jelöli a több részből álló tanulmányok belső tagolódását.) Az *Idős arcok* című rész a kései líra és az öregség élményvilágával foglalkozik, a *Dokumentumok és esszék* címen összefoglalt tanulmányfüzér pedig az írói kapcsolatok kérdéskörét tárgyalja. Csűrös a rá jellemző érzékenységgel és rétegzettséggel elemzi Arany János és Illyés Gyula kései szövegeinek hasonló és eltérő (szerintünk inkább eltérő) jegyeit, és irodalomtörténeti műgonddal tárja fel annak a feszültségektől nem mentes írói viszonyhálózatnak a tényeit, amely kapcsolatrendszer a maga részéről a Pécshez köthető huszadik századi irodalmi műveltség két jelentős alakja, Kodolányi János és Fülep Lajos felől közelít meg.

Az öregség problémáját irodalmi témaként történeti, metafizikai és lélektani kontextusba helyezi. Elemzései az összetett látópontból adódóan gazdagok és árnyaltak, teljesíti azt, amit vállalt. Megjegyeznénk azonban, hogy az életkorok hagyományos, még az antikvitásban gyökerező struktúrájának módosulása kivált a senex-szerepre vonatkozóan, továbbá az életviszonyok átalakulása és nem utolsósorban a kimondhatóság határainak tágulása több reflexiót igényel. A senex-szerep módosulása újabban olyan szövegeket eredményezett (hirtelen Gabriel García Márquez *Szerellem a kolera idején* és Martin Walser *Egy szerelmes férfi* című könyve jut eszünkbe, és természetesen Örkény *Macskajátéka*), amelyek módosítják az öregkor hagyományos megítélését, például abban, hogy az öregség problémája sokszor nem az, hogy valaki öreg, hanem hogy fiatal (vagy úgy véli, hogy az).

A Kodolányiról szóló elemzések háttérben olyan bőszéges tudást látunk körvonalazódni, amelynek alapján feltételezhetjük, hogy Rajnai László és Tüskés Tibor után Csűrös Miklós lehetne hivatott egy új Kodolányi-monográfia megírására. A Fülep Lajost tárgyul választó írások más szempontból tanulságosak. A „komor génius” robusztus egyénisége nem csupán környezetére hatott elemi erővel (erről tanúskodik Fodor András kétkötetes naplója, az *Ezer este Fülep Lajossal*, és *Kettős rekvium* című versciklusa), hanem utóélete is vitákkal, olykor indulatokkal telített. Ennek legkritikusabb tényezője, pro és kontra, az F. Csanak Dóra által hét kötetben publikált levelezés. Csűrös könyvének erről szóló lapjain kettős fénytörésben vethetünk pillantást e hatalmas korpuszra, kivált akkor, amikor Vekerdi László tanulmányát elemzi (*Értelem, szolidaritás, barátság*). E dolgozat szövegének palimpszeszt jellege azért kitűnő megoldás, mert ez az áttetszőség az életművel kapcsolatos fő kérdést (elkészült-e a legendás „Művészetfilozófia”?), s annak lehetséges megválaszolását modellezi. „Vekerdi tételes kinyilatkoztatástól tartózkodva azt sugallja – írja Csűrös –, hogy a nagy szellemi teljesítmény létrejött, megvan, ha nem is a szó akadémiai-tudományos létmódja és értelmezése szerint, hanem eleven tanításként, a példakövetésre sarkalló attitűdben, érett művek és szóbeli tanítás egységében, gondolatokkal körülbástyázott és gyakorlatban igazolt egzisztenciális hitelességben.”¹³ Ami a textológia nyelvén azt jelenti, hogy befejezett műként, zárt szöveggént nincs meg a „Művészetfilozófia”, de a levelezés és más szövegek kéziratanyaga (Pierre-Marc de Biasitól véve a terminust) vertikálisan bejárható, genetikusan feltárható, azaz a mű nyitott, a befogadó által összerakható szöveggént mégiscsak létezik, pontosabban szólva létezik.¹⁴ Ez esetben a „leletmentés” a mindenkori olvasó feladata.

¹³ *Félmúlt és jelen* 239.

¹⁴ Pierre-Marc de Biasi: Horizontális kiadás, vertikális kiadás. A genetikus kiadások tipológiájának vázlatja (A francia terület, 1980–1995). *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 1998. 4. 414–441.

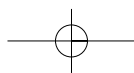
Csűrös Miklósnak kétségkívül igaza van, amikor irodalmi életünk „felejtési mechanizmusát” emlegeti, s a forrásokkal kapcsolatos feltáró munka fontosságáról beszél. Itt elsősorban a levelezési hagyatékok jöhetnek szóba. A kérdés: teljes vagy részleges publikáció jöjjön-e létre? A választ a sajtó alá rendezőnek, illetve a kiadónak kell megadnia, s ez nyilvánvalóan komoly felelősséget jelent. Nem kétséges, hogy Fülep Lajos esetében teljes publikáció szükséges. Hasonló a helyzet Mészöly Miklós levélhagyatéka ügyében, ez valóban rászolgál „a hézagmentes kiadásra és a filológiai lelkiismeretességre”, ahogy Csűrös fogalmazott a *Volt idő. Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése* (Pécs, Pro Pannonia, 2005) című kötetről szólva.¹⁵ Am létezik pozitív szelekció is, ami a hagyomány tehermentesítését szolgálja. A „...hűségese baráti ölelésemet küldöm...” *Csorba Győző és Fodor András levelezése 1947–1994* (Pécs, Pro Pannonia, 2005) című összeállítással foglalkozva Csűrös felveti „a teljességigény túlzásából” fakadó aggályait, amivel egyet kell értenünk. (Ezzel összefüggésben megnéztük a *Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997* címen publikált kötetet [ezt is a Pro Pannonia adta ki 2007-ben, Pintér László szerkesztésében és Tüskés Tibor előszavával], amely 535 lapon 501 levelet foglal magában. Tájékoztatónkat segítő, ismereteinket bővítő információkhoz jutottunk általa, s ezekből a tárgyunkhoz tartozókat fel is használtuk ebben az írásban. Mégis úgy véljük, hogy ennek a hatalmas anyagnak csak egy része látszik irodalomtörténeti szempontból hasznosíthatónak. Egy tapintatos szelekció a könyv javára vált volna.¹⁶ Persze, nem lehet teljes bizonyossággal tudni, hogy egykor majd melyik információnak milyen értéke lesz. Ezért természetesen a kihagyásra ítélt leveleket is meg kell őrizni valamelyik levéltárban vagy közgyűjteményben, biztosítva a hozzáférés lehetőségét.)

Az eddigiekből talán kitűnt, hogy Csűrös Miklós könyveit érdeklődéssel és elismeréssel olvastunk, sokat tanultunk belőlük. Súlyos kifogásunk nincs, de véleményünk néhány kérdésben eltér a szerzőétől, mivel azonban a tévedés kockázata kölcsönös, ez nem valamiféle szembenállás, inkább csak az övével párhuzamos töprengés. Ezek közül kettőről szólnánk befejezésül. Az egyik kérdés a Lovász Pál-hagyatékok bővülésének, nevezetesen a Tisza Pál néven írt versek előkerülésének megítélése. Csűrös erről a *Lovász Pál pályaképe* című dolgozatában ír Szirtes Gábor *Két szólamban* című, 2008-ban megjelent monográfiáját értékelve. Le kell szögezni, hogy két dologban egyetértünk: Lovász Pál általunk is becsült költő és irodalomszervező, Szirtes Gábor könyve pedig intenzív szövegfeltáró kutatómunkán alapuló értékes mű. A Janus Pannonius Társaság létrejötté 1931-ben, amelynek Lovász a titkára és mindenese volt, új fejezetet jelentett a pécsi irodalmi műveltség történetében, ha nem is korszakhatár, mint Csűrös véli, mert az inkább 1923 volt, amikor a pozsonyi egyetemet befogadta Pécs városa, de ez most mellékes. Viszont vitatkozunk Csűrös azon megállapításával, miszerint Lovász Pál és Tisza Pál „ugyanaz a személy, ugyanaz a szerző”.¹⁷ (A szerzőséggel kapcsolatos problémákat most félretesszük, Szirtes Gábor érvei szilárdnak látszanak.) Pszichológiai szempontból ellenben a két személy azonosítása sem egyértelmű, a két szerző pedig (a biográfiai éntől elválasztva) mint a szövegekben megképződő persona és mint működő funkció bizonyosan nem ugyanaz. És nem értünk egyet a Lovász Pál-kép gazdagodásának tézisével sem (még ha a bővülés tényét nem vitatjuk is), mert a Tisza Pál-versek poétikai színvonala messze elmarad a Lovász-versekként ismert szövegek nivójától. Sőt, ezek a versek a Kosztolányi által egykor „rezzenékeny léleknek” nevezett választékos, „debussy” hangú poéta arc-

¹⁵ *Félmúlt és jelen* 209.

¹⁶ Ezzel a szelektáló módszerrel szerkesztettük meg a „Bizakodásra vagyunk ítélve”. *Pákolitz István levelesládájából 1947–1994* című kötetet (Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2006), amely a hagyatékból hozzánk került levelezési anyagnak csak mintegy harmadát tartalmazza.

¹⁷ *Félmúlt és jelen* 187.

képének rongálását eredményezik. Ezek a versek, mint a korabeli mozgalmi szövegek negatív lenyomatai, a kommunista diktatúra elleni titkos, orális diskurzust képviselik, a suttozó véleményeknek adnak hangot, ami kétségkívül becses kölcsönöz e szövegeknek, ez azonban nem poétikai, hanem szociológiai természetű, érülettörténeti jellegű.¹⁸

Szintén másként látjuk Bertók László kései lírájának helyzetét az életműben és a mai magyar költészet kontextusában. Ezek a versek az öregség-toposz hagyományos tematikájához kötődnek („a romlás konstatálása”), hogy annál élesebben érvényesüljön bennük, mint Csűrös írja, „az intellektuális felajzottság ihlete”.¹⁹ Ebben egyetértünk. A kései kötetek s a kiemelt versek elemzése árnyalt, érzékeny, „fölfedező újdonságokkal” teli. De a szövegek mélyén (vagy mögött?) mi mást is sejtünk. Szerintünk a Bertók-vers a nyelvkritikai attitűddel kapcsolatos, olyan kommunikatív aktus, amely (néhány posztmodern jelenségtől eltérően) nem jelent radikális bizalmatlanságot a szavakkal szemben (még ha „a szavak alatti való” sejtelve egyre inkább erősödik is), de határozott belátását tükrözi a nyelvi determinációnak („a nyelv van benne legalul”), és a közlési lehetőségek következetes vizsgálatával, a beszélő töprengésével, a hang örökös vallatásával jár. A hagyományos én-arculat szétbontása, a médium-szerep vállalása után (ez a korai versek egyik vívmánya volt), és egy polifon, elliptikus versszerkezet kialakítását követően (ez a szonettekben teljesedett ki) a kései versek újabb poétikai fejleményt jelentenek. Az önmegszólító diskurzussal és a szöveg zártságának felbontásával, alakulóban lévő természetének, befejezés előtti állapotának dinamikájával ezek a szövegek immár a befogadó, az olvasó szerepét értelmezik át, bevonva őt az alkotási folyamatba (a befejezés esélyével vagy a befejezhetetlenség beláttatásával). Az eredmény: az irodalmi alapviszony mindhárom elemének, a beszélőnek, a szövegnek és a megszólítottnak folyamatos átértelmezése. Így jött létre a bertóki nyelv kimunkált alakzata a lírai kommunikációs viszony egészében. A magunk részéről ebben az összefüggésben értelmeznénk mindazt, amit Csűrös Miklós is észrevesz: a „kifogyhatatlan kérdés” technikáját, a zárójelek, kérdőjelek és szinonimák halmozását és a „nem véglegesség”, a „behelyettesíthetőség” alakzatait. És ez már nem is vita, inkább a gondolatok izgalmas csereberéje.

A *kései Bertók László* című tanulmány, mint a vizsgált két kötet minden írása, meggyőzően igazolja, hogy a témaválasztást inspiráló speciális érdeklődés, a „provinciátus” költődés félműltban és jelenben alkalmasint a jövőnek is szól. Általa a magyar irodalom egészére vonatkozó fontos információk birtokosai lettünk.

¹⁸ E problémáról bővebben írtunk: Nagy Imre: Az ismert és az ismeretlen Lovász Pál. *Jelenkor*, 2009. 4. 469-474.

¹⁹ *Félműlt és jelen* 129.

DECZKI SAROLTA

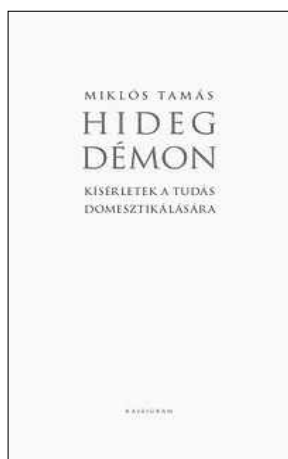
BELÉPŐJEGY A TÖRTÉNELEMFILOZÓFIA CSAPDÁJÁBA

Miklós Tamás: Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására

Nem csupán szellemes a szóban forgó könyv címe, de jó marketingfogás is lehet. *Hideg démon*: akár egy kísértethistóriára is gondolhatunk elsőre (s nem is biztos, hogy nagyon tévednénk), vagy egy fordulatos kalandregényre (és ezzel sem lőnénk nagyon mellé). Az alcím azonban más irányba tereli az asszociációkat – de korántsem biztos, hogy ezzel a leendő olvasó értelmezési nehézségei megoldódnak. *Kísérletek a tudás domesztikálására*: adódik a kérdés, hogyan kell a tudást domesztikálni? Lehet-e? Vagy miért kéne? Vagy nem úgy van az, hogy a tudás már eleve domesztikált? Domesztikálni a Bakos-szótár szerint annyit tesz, mint vadon élő állatokat háziasítani. Ezek szerint a tudás egy vadállat, amit meg kell szelídíteni.

Első pillantásra talán meghökkentő gondolat ez, de megéri kicsit töprengeni rajta. Gondoljunk csak néhány, Merleau-Ponty által bevezetett terminusra: vad értelem, vad észlelés. A „vad” jelző ezen esetekben egy olyasfajta létmódra vonatkozik, melyet nem a megismerés megszokott sémái közvetítenek, melyben nem működik a tudat spontán szintetizáló és értelemadó tevékenysége, hanem szó szerint „megáll a tudomány”. Ez az új értelmek és jelentések keletkezésének vagy éppen burjánzásának a pillanata, melyek (még) nem alkotják semmiféle diszciplína gondosan megrostált anyagát. Az alcím szerint tehát „természeti állapotában” a tudás is ilyen vad képződmény, melyet domesztikálni kell. Vagy legalábbis kísérletet kell vagy lehet rá tenni. Nem csak nemes feladat ez, hanem izgalmas kihívás is, és nem kínos kudarc, ha nem járunk sikerrel. A könyvet végigolvasva legalábbis kiderül, hogy valóban nincs sok esélyünk arra, hogy ezt a vadállatot megszelídítsük, sőt, olykor annak is örülhetünk, ha az irhánkat menthetjük. Hiszen a tudás kiszámíthatatlan és megzabolázhatatlan démon – hol segítségére van a halandóknak, hol pedig ellenük.

Miklós Tamás könyve olyan esszék, tanulmányok gyűjteménye, melyek éppen azt latolgatják, hol húzódnak az emberi ész illetékességének a határai, és mi történhet velünk azokon túl. A kiindulópontot a felvilágosodás alapvető paradoxonjai jelentik, melyektől aztán (elemzéseiből legalábbis úgy tűnik) azóta sem tudunk szabadulni. A felvilágosodás démonjának, a történelemnek, illetve a róla való gondolkodásnak a csapdájába invitálja a nyájas olvasót – aki a könyv felütésével automatikusan meg is váltotta a belépőjegyet oda. Nehéz ellenállni ennek a szívélyes hívogatásnak, pedig

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2011
464 oldal, 2990 Ft

nem mindennapi kalandtúra vár ránk. S még csak ki sem kell mozdulni otthonról. „Az itt következő jegyzetek arra próbálnak emlékeztetni, hogy az újraolvasott történelemfilozófiai írások szerzői – egy kezdettől súlyosan problematikusnak tudott feladat megkísérői – éppen nem naiv, hanem a jelent rég túlélt beszélgetőtársaink. Meglepően ismerős tájak bejárói. Otthonülő katasztrófaturisták idegenvezetői ők, megmutatják a szakadékok, amely íróasztalunk alatt nyílt, beomlott világunkat, amelynek idegenjei lettünk” (10).

Az *Előszó* frappánsan vázolja azt a csapdahelyzetet, melyben egyszer csak a felvilágosodás gondolkodói találták magukat. Azért nem nyílt meg korábbi korok gyermekei előtt ez a csapda, mert a hit elég védelmet biztosított az efféle fenyegetésekkel szemben. Enélkül a védőháló nélkül azonban máig gyötrő kérdésekkel kénytelen szembesülni az, akit egy kicsit is érdekelnek olyan problémák, mint a szabadság és a szükségszerűség, a rossz, az értelmetlen, a véletlen, vagy a teodicea és a gondviselés jelenléte és hatása a történelemben. A kérdések tétje világos: mit tudunk kezdeni azzal a vigasztalan sötétséggel, mely körülvesz minket, ha Isten ránk vágja az ajtót? Ha a történelem egymást követő során immár nem egy nagy ívű, megkérdőjelezhetetlen fennhatóság által uralt, teleologikus folyamatról van szó, hanem – voltaképpen fogalmunk sincs, hogyan kéne értelmezni a nem tudjuk, mit. Miklós Tamás könyve afféle szimpózium, melyre meginvitálta mindazon gondolkodókat, akik valami lényegeset mondtak a fenti kérdésekről. A szerzők vitatkoznak egymással, lehetőségeket latolgatnak, s így – ha a megoldáshoz nem is jutunk sokkal közelebb – legalább felméri az emberi ész határait, valamint kísérletet tesznek a tudás domesztikálására. A felvilágosodás és örökösének jeles alakjai közül Kant, Herder, Hegel, Schiller, Schelling vesznek részt eme óriási téttel bíró, ám reménytelenül megoldhatatlan vitában. Egy figura volt csupán, aki „lenézett az emberek zavaros történeteire, megcsóválta fejét és megtehetette, hogy félrefordítja. De ő Goethe volt” (45) – ami pedig már (majdnem) egyenlő az isteni bölcsességgel.

Kantot „az emberi lét látható értelmetlensége” (35) tette rosszkedvűvé, hogy lehetetlen elfogadnia azt, amit lát. A kötetben hosszúságos és részletes elemzés foglalkozik a königsbergi bölcselel világpolgár-esszéjével, mely az életmű igen kérdéses darabja; az egész kritikai rendszert destabilitással fenyegeti a történelemfilozófiai kérdések felbukkanása és megoldhatatlansága a rendszeren belül. Pontosan ott fenyeget a káosz és a zűrzavar, ahol az egész sarokköve van, ez pedig a szabadság. A szabadság által való okság ugyanis kiszakít a természeti törvények összefüggéséből. Márpedig ha az emberi nem történelmében nem tudunk olyasfajta ésszerű célszerűséget felfedezni, mint a természetben, akkor káosz és zűrzavar az egész (mint ahogyan az is). Ahogyan a szerző észrevételezi: „úgy látszik, mintha az ember minden további nélkül elgondolhatná a természet szabályszerű rendjét – önmaga, vagyis az ember nélkül. Minthogy azonban mégiscsak ő gondolja mindezt, kénytelen magamagát is belegondolni, amivel rögtön szétrobbantja azt” (90). Az ember ugyanis szabadsága révén felrúgja a természeti szükségszerűségeket, s innentől kezdve semmi garancia arra, hogy bármifajta szükségszerűség, célszerűség érvényesülhet az emberi történelemben. Továbbá az ember nyomorúságra is kárhoztatja magát, hiszen hiába tudja esetleg a jót, ha nem teszi. Kant rosszkedvét az okozza, hogy kénytelen rádőlni: az emberi nem ideális céljai pont az emberi természet miatt nem tudnak megvalósulni. A történelem nem alapozható meg racionálisan, és „kultúránk, identitásunk alapelemeinek feloldhatatlan – és potenciálisan romboló – belső feszültségeivel együtt kell élnünk” (134). Erre a konklúzióra jut Kant másik rövidebb írása is, a nevezetes *Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?*, mellyel szintén egy tanulmány foglalkozik a kötetben, Moses Mendelssohn hasonló című cikkével együtt tárgyalva. Miklós Tamás rámutat a két felvilágosodás-konceptió közötti szoros kapcsolatra az ész magán- és nyilvános használatának tekintetében, valamint arra is, hogy „az árnyakról, a felvilágosodás nyugtalanító, sötét oldaláról való közös tudásuk” (146) még ennél is mélyebb rokonságot te-

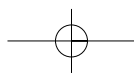

remt köztük. S hogy valóban mennyire nyugtalanítóak, baljósak ezek az árnyak, azt nem csupán a Kantot követő gondolkodók, hanem maga a filozófiai töprengések tárgya: a történelem is igazolta.

Fontos állomást jelentenek e tárgyban Schelling töprengései *A transzcendentális idealizmus rendszerében*. Nem mintha megoldotta volna a problémát, dehogyan. Hanem mert pontosan és világosan megfogalmazta azt az ellentmondást, amit végül ő sem bírt feloldani. Van abban valami nagyon ironikus, vagy ha más oldalról nézzük: végzetes, hogy éppen a szabadság kérdésén megy tönkre a történelemfilozófia. Hiszen éppen a szabadság az, ami az ember kitüntettségét biztosítja a létezők között, ami kiemel a természeti meghatározottságok közül – de pontosan ezért nem lehet kiszolgáltatva az események véletlenszerű sorának. „Az ember kitüntetett volta – ember volta – szabadságával azonos, e szabadság azonban csak akkor gondolható el egyáltalán, ha a szabadságnak helye van világunkban, ha a világba bele van építve a szabadságnak s a szabadon cselekvő embernek legalább a lehetősége” (164). Ekkor ugyanis a történelem nem más, mint a szabadság kibontakozásának története, vagyis szükségszerűséggel kéne bírnia. Ha azonban szükségszerűségek érvényesülnek a történelem során, akkor kérdésessé válik a történelem alanyának, az embernek a szabadsága, s ezzel kitüntetettsége is. *Tertium non datur*. Schelling a művészetfilozófia felé próbált tapogatózni a paradoxont feloldandó: a zseni lenne az, aki képes lenne szabadság és szükségszerűség feszültségét feloldani – ekkor azonban fel kéne adnunk a racionalitást, és a művészet mitikus vidékein kellene feloldozást keresni. Úgy tűnik tehát, a történelemfilozófus olyan, mint az egyszeri magyar értelmiségi, aki előtt a vicc szerint két út áll: az egyik az alkoholizmus (vagy egyéb delíriumok, pótszerek), a másik járhatatlan.

Schiller patetikus jénai előadása, mellyel kora nagyszerűségét ecseteli, egyszerre csak hangnemet vált. Minden szép és jó, csak... Csak történelem ne lenne. Vagyis van, más-hogy nem lehet, csak a gond ne lenne vele. Vagyis nem is vele van a gond, hanem velünk, véges emberi lényekkel, akik képtelenek vagyunk nagylátószögű objektívvel nézni az események folyamatát, ehelyett jobb esetben is csak kis lyukkamerákon pislogunk kifelé. Képtelenek vagyunk átlátni a történelmet mint egészet, ezért az ész jobb híján úgy tesz, mintha az álom valóság lenne, mintha fel tudna emelkedni a nagytotál nézőpontjához, s a történelem végítélő szubjektumává válhatna. De nem lehet az; ez az egész álmodozás csupán optikai csalódás, s rajtunk múlik, hogy festett égboltokat nézegetünk szívesebben, avagy beérjük azzal a szűkös perspektívával, mely osztályrészünkül jutott. Arról nem is beszélve, hogy a kényelmesebb, „nagybani” látószög, mely minden emberi nyomorúságot egy magasabb rendező elvhez szeretne kötni, s ezáltal értelmet tulajdonítani neki, morális szempontból is igen kétes, hiszen ha hallgatólagosan is, de igazolja a rosszat, és elfogadja az elfogadhatatlant.

Ahelyett, hogy szép sorban végignéznénk, hogy a történelemről való gondolkodás kényszere és lehetetlensége a többi, a kötetben megidézett filozófust milyen spekulatív bűvészműtávkönyvek elkövetésére sarkallta, ugorjunk inkább a közepébe. Hegel, Burckhardt, Nietzsche, Benjamin, Marquard, Löwith neve szerepelnek még azon fejezetek címeiben, melyeket a szigorúan vett történelemfilozófiai gondolkodásnak szentelt a szerző. Az alapvető paradoxon azonban vírusként másolódik, s minden egyes szerzőnél visszatér. Az olvasót pedig egy idő után már nem is izgatja annyira, hogy legalább hozzávetőleges választ kapjon a történelem nagy kérdésére. Sőt, mintha lassan az, ami kezdetben jóvátehetetlen tragédiával fenyegetett, a könyv végére már inkább komikus színben tűnne föl. Hozzáedződünk a veszély állandó jelenlétéhez, s egy ponton túl inkább az egyetlen adekvát fegyverhez folyamodunk, mellyel a történelmet, s egyáltalán a véges emberi létezés el lehet viselni: a humorhoz. Nem mondhatjuk éppen, hogy a klasszikus német filozófusok stílusát a humor vagy az ironia fűszerezné, de ezt talán betudhatjuk annak is, hogy a

problémára való ráeszmélés még sokszerűen érte őket, akik szinte vakon bíztak az emberi ész és a szabadság erejében és fensőbbiségében.

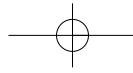
Az utánuk következő gondolkodók azonban sokkal szkeptikusabbak voltak elődeiknél, s ennek következményeképpen a tudományos szigor is oldódott valamelyest a történelemről és a tudásról szóló írásokban. Elvégre mégsem muszáj teljesen komolyan venni azt, amivel úgysem tudunk mit kezdeni. Vagy más oldalról megközelítve, a humor nem csupán a fenti, sorsokat és életstratégiákat eldöntő kérdések frivolabb kezelésére szolgál, hanem egyszerűs mind túlélési stratégia is. Ha már minden recseg-ropog körülöttünk, és a végtelen terrek némasága jeges lehelettel dermedt, akkor már csak az maradt, hogy miközben eltűzeljük a Nagy Történelemtkönyv lapjait, mesékkel, viccekkel szórakoztatjuk egymást.

Azt ugyan túlzás lenne állítani, hogy innentől kezdve tényleg „anything goes” (ahogy Feyerabend mondta), mindenestre megindul az eljárás az abszolútnak mondott pozíciók és álláspontok felülvizsgálatára. A folyamat lebonyolítói között találjuk például Odo Marquardot, aki szintén ott ücsörög a tábornóz körül, és hogy ne unatkozzunk, történeteket mesél. Vagy inkább arról mesél, hogyan is lehetséges egyáltalán mesélni. Az egyetemes történelem álma már a múlté, s vele a végső igazság illúziója is. Voltaképpen azokba a paradoxonokba sem érdemes már belebonyolódunk, melyek a szabadság fogalma körül burjánzanak; elégedjünk meg azzal a szabadsággal, mely a történetek elbeszélésére korlátozódik. Immár Isten is fel van mentve az alól, hogy az emberi történelem védnöke legyen, ám „ha az ember a történelem tette, akkor előbb-utóbb mindenki gyanús” (344). A kaján német bölcselel ugyanakkor elismeri, hogy gyanúsnak lenni szerfölött kellemetlen érzés, és nagyon is megérti az embert, ha kapkod fűhöz-fához, hogy egérutat találjon ebből az elviselhetetlen állapotból. Effajta menedéket nyújt minden, ami nem történelemfilozófia: az egzisztencializmus, a pozitívizmus, a historizmus, a hermeneutika stb. Vagyis végső soron arra jutottunk, hogy mégsem tudunk mindig együtt élni a szabadságból adódó paradoxonokkal, és olykor szívesen húzódunk fedezékbe a megszelídíthetetlen tudás elől. S talán néha mégis arra vágyunk, hogy végre megmentsen minket egy isten.

A kötet utolsó két szereplője Duerr és Feyerabend – a modern német filozófia fenegyerekei, akikkel még az ördög sem bír. Akik már kísérletet sem tesznek arra, hogy a tudományos ügymenetek bevett keretei között próbáljanak zöld ágra vergődni a tudásra vonatkozó szokásos kérdésekkel. Nem bíznak ők már semmiféle nagy igazságban, és nem keresgélnek kétségbeesetten magyarázatot és bizonyosságot. Vállat vonva adottnak veszik az életmódok, kultúrák és igazságok sokféleségét, valamint azt a szabadságot is, hogy választhatunk ezek között. Ha ez kívülről nézve anarchizmushoz vezet, akkor erről éppen nem a tudás vagy a hozzá kapcsolódó narratíva tehet, hanem azok, akik aggályosan ki akarják jelölni a lehetséges tudás területét, és elképedve figyelik, hogy az az egyre kuszábbá váló világban elveszíti lassan arisztokratikus fensőbbiségét és kiváltságait. A két jeles úr ezért is ad oly sokat arra, hogy már külső megjelenésében, retorikájában és előadásaik performansz-jellegében is kifejezzék elfordulásukat az akadémiai hagyományoktól. Vagyis mindközönségesen polgárt pukkasszanak. Dolguk pedig van bőven, nekik és követőiknek is, hiszen a filiszter-gondolkodás, a nagy igazsághoz való görcsös ragaszkodás és az egy igaz narratíva vakhite éppenséggel nem egy letűnt kor kopott tartozékai, hanem a napjainkban is itt kísértének, mintha nem is lett volna soha a felvilágosodás. Mintha dehogya is akarna az ember kilábalni a maga okozta kiskorúságból. Mintha dehogya is kellene nekünk a szabadság, minden terhével és paradoxonjával együtt.

Többé-kevésbé szót ejtettem valamennyi filozófusról, akiket a szerző felkért arra, hogy legyenek kedvesek szerepelni az általa rendezett drámában, melynek színpada nem más, mint a saját kultúránk, vagy némi pátosszal: a saját életünk, s tétje csakis itt van. Feltevére, ha az intéseket komolyan vesszük, és a kérdéseket nem söpörjük türelmetlenül félre. Ha nem megoldani akarjuk a paradoxonokat, hanem elbírjuk az általuk keltett feszül-

séget, és ahelyett, hogy menekülési útvonalakat keresgéljünk, inkább tréfálkozunk és jót kacagunk rajta. Hiszen az, hogy a dráma tragédia vagy komédia, rajtunk is áll. Márpedig „a tréfák, a szórakozás, az illúzió szabadítanak fel bennünket – s nem az igazság” (410). S Miklós Tamás szemlátomást nagyon komolyan vette a tréfát, hiszen meglehetősen ritkán lehet magyar nyelven olyan filozófiai tárgyú könyvet olvasni, melynek a stílusa sem nem a hagyományos, száraz akadémiai értekezőké, sem pedig a szintén hagyományos delíriumos futóbolondoké, hanem szellemes, finoman vitriolos és elegáns. Kifejezetten üdítő olvasmány, s nem csupán a stílust élvezheti a kedves olvasó, hanem a kérdések és válaszkísérletek is igazi bölcséleti kalandtúra izgalmait tartogatják.

JOÓS KATALIN

SZÁMUNKRA KÉSZÍTETT ÚTVESZTŐK

W. G. Sebald: *A Szaturnusz gyűrűi. Angliai zarándokút*

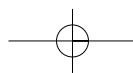
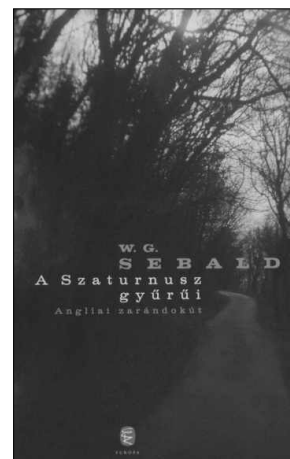
„... mert sokféle idő rakódott egymásra és létezik egymás mellett itt.”¹

A Szaturnusz gyűrűi az alcím ellenére nem annyira a tér, mint inkább az idő regénye. Nem a lineáris idő, sokkal inkább a dolgokat egymás mellé helyező, mindig jelenlévő, a dolgokat folyamatos létezésükben szemlélő instanciáé. Sebald egy másik művében így ír az idő ilyesfajta felfogásáról: „Ha ma visszagondolok [...], akkor úgy tűnik, mintha az idő minden irányba korlátlanul kiterjedt volna, sőt mintha még ma is, ezekben a sorokban is tartana.”² Bár a cím útikönyvet ígér, a szöveg erőteljesen újraértelmezi az útleírás műfaját. A vándorlás során előhívott topografikus emlékezet időben és térben igencsak távoli szereplőket és eseményeket helyez egymás mellé. A mű alcíme, amellet, hogy bizonyos szempontból valóban megtévesztően hathat, több lényegi vonást megelőlegez: a zarándoklat szó egyszerre tartalmazza a térbeli mozgást, a találkozások fontosságát, melyeket a zarándoklat lehetővé tesz, a felsőbb erők hatalmának a megtapasztalását, és utal egyúttal valamiféle morális jelentőségre.

A kerettörténet cselekménye viszonylag röviden összefoglalható: a szöveg én-elbeszélője elindul az isten háta mögötti Suffolk grófságon át, hogy meneküljön „az üresség elől”, s sétái, vándorlásai során szembesüljön a „messzi múltba visszanyúló pusztulás nyomai”-val. Az így előtalált történetek viszont már szinte észrevétlenül folynak át egymásba, messzire távolodva a kiindulóponttól. Elkalandozó, néha szürreálisnak tűnő történetek sorát olvashatjuk a közeli vagy a messzi múltból – távoli asszociációk láncolataként formált szöveget, és megtörténik, hogy az olvasó figyelmét az elbeszélés egy ponton váratlanul visszarántja egy olyan történet továbbmesélésével, amelytől az olvasás közben már alig felmérhető messzeségbe került. Néhol váratlan hirtelenséggel zökken vissza a regény korábbi valóságába, és ezzel kijózanít, megdöbbsent vagy épp időt ad a fellelegzésre, kiszabadítva bennünket valamelyik nyomasztó, mégis lebilincselő történetből, esetleg egy érdekes, tudományos hangú okfejtésből. Ez az elő- és feltűnés azonban nem a rendetlenség, inkább az összefüggések rejtett rendszerének képzetét hivatott kelteni a szöveg számos pontján elhelyezett utalásokkal.

-
- ¹ W. G. Sebald: *A Szaturnusz gyűrűi*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. 47. o.
² W. G. Sebald: *Kivándoroltak*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. 230. o.

Európa Könyvkiadó
 Fordította Blaschik Éva
 Budapest, 2011
 348 oldal, 3500 Ft

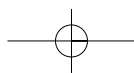

Thomas Brown, a XVII. században Norwichban praktizáló orvos és – később ez fontos lesz – egy selyemkereskedő fia, akinek az elbeszélő elsőként ered a nyomába utazása során, még a következőképpen vélekedik a világban rejlő rendről: „Tanulmányozhatjuk ugyan a dolgok rendjét, ám a benne rejlő tervet [...] nem tudjuk megragadni.” (27.) A kapcsolódások, rendszerek, a hálózatosság képeivel gyakran találkozunk a szövegben. Ezek néhol konkrét formában kerülnek elő, mint például az elbeszélő kórtermének ablakát fedő, képpel is illusztrált rácsok, az országokat átszelő vasúthálózat, avagy a Brown nevéhez fűződő, szabályos négyszögek alkotta rendszer, „melynek segítségével a formák látszólag végtelen sokféleségében visszatérő mintákat mutat ki.” (uo.) Más helyütt mindennapi életünkéből hozva példát, az információs hálózatok láthatatlan rendszerét említi: a radarsugarakat, a földfelszín geometrikus felszabdaltságát, megint máshol egzotikus példákat említ. Ilyen az egykori dél-afrikai gyémántbányák áttekinthetetlenül bonyolult kötéltrendszer, Robert Watson Watts radarkereső-rendszere, vagy a heringhalászok selyemből font hálója. De van példa arra is, hogy kifejezetten szürreális képeket fest az olvasó elé: „a tenger fölött odakinn fecskéket láttam cikázni [...] úgy képzeltem, hogy a világot csakis az ő légtéren keresztül húzott pályáik tartják össze.” (84.) Sebald egy másik regényében is találkozhatunk ezekkel az összekötő fonalakkal: „ültem magam körül kite-regetett papírjaim és jegyzeteim között, és összekötő vonalakat húzgáltam olyan egymástól távol eső események közé, amelyek a szememben egyazon rendbe tartoznak.”³ Hasonlóan jár el az elbeszélő ebben a regényben, és ehhez a módszerhez folyamodik az olvasó is, ugyanis erre a szövegre sem jellemző a központi történetvonal, sem pedig a lineáris történetvezetés. Sebald prózai művei közül ebben a tekintetben talán egyedül az *Austerlitz* a kivételes, amelyben fellelhető az egyenes vonalú narratív tendencia.

Azért is célszerű a regénnyel kapcsolatban a korábbiakban is alkalmazott topográfia kifejezést használni, mivel egyszerre idézi fel a térképen ábrázolt területet, valamint az emberi test tájait, és ez utóbbi szintén fontos szerepet játszik a szövegben. A könyv címében megidézett római isten, Saturnus egyrészt a magvetés, a könyörtelen idő és a végzet jelképe, aki egykor apja trónját megdöntve lett a legelső római istenek egyike, s akinek hatalmára, az aranykor időszakára nosztalgiával gondoltak az antik Róma lakói, és maga is a múltba, az emlékezet távolába süllyedt, míg aztán később őt is más istenek váltották fel, de pusztulásában is megmaradt jelenlévőnek. Ennyiben a cím reflektál a szövegben előhívott, időben távoli eseményekre. Ez a címben áttételesen szereplő Saturnus azonban, akit a hagyomány a görög mitológia Kronoszával azonosít, az idő kérdésén túl felidézi az olvasóban a test megcsonkításáról szóló mitikus történeteket is. Ez a téma kerül elő a könyv elején Rembrandt híres festményének, a *Dr. Nicolaes Tulp anatómiai előadásának* érdekes interpretációjában is, miszerint az itt ábrázolt nyilvános boncolás tulajdonképpen nem más, mint annak a korábban bevett szokásnak a festészeti megjelenítése, melynek keretében a bűnös testet megfosztják a végtagoktól. A test és a test halál utáni sorsának kiszámíthatatlansága, illetve az, hogy semmiféle befolyással sem vagyunk arra, hogy mi történik utólag a csontjainkkal, hamvainkkal, szintén fontos motívuma a szövegvezetésnek. Vissza-visszatér a könyvben a bűnös ember testének büntetése, megcsonkítása, meggyalázása. A regényt egymással bizonyos pontokon érintkező – jobbára motivikus – hálók szövik át, és mintha mindegyik azt lenne hivatott bizonyítani, hogy bármerre is indulunk el, bárhova nézünk, bármely tetszőlegesen kiválasztott jelenség alkalmas arra, hogy rajta keresztül vezessük le a gonoszság, a pusztulás, a véres felemelkedések és a legalább ilyen véres történelmi bukások állandó körforgásban lévő szövevényét. Mindegy, hogy a kiindulópont a selyemhernyó-tenyésztés vagy valami más, az olvasó elindul a

³ W. G. Sebald: *Szédület. Érzés*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010. 88. o.

szöveggel az úton, és anélkül, hogy észrevette volna, milyen messzire is kalandozott, menthetetlenül eltéved. Ahova azonban a történetek kifutnak, illetve még pontosabban: ahova újra meg újra visszatérnek, az a pusztulás és a – többnyire értelmetlen és tömeges – gyilkosság, a halál. Az emberi erőfeszítés arra, hogy valami nagyszerűt, utolérhetetlenül alkosson, majd a mindezek megsemmisítésére irányuló törekvés. Ezzel pedig elválaszthatatlan egységet alkot az emberi munkaerő kizsákmányolása, a felkelések véres leverése, a háborúk méészárlásai, a kolóniákon történt esztelen öldöklések. A történetvezetés mintha csak azt a tételt kívánná igazolni, hogy „minden egyes ember, minden közösség és az egész világ története nem egy folyamatosan és szépen fellendülő ívet jár be, hanem egy olyan pályát, amely a delelőt elérvén a sötétbe vezet le.” (32.) Ha a történelemről van szó, különösen, ha az angol kolonializmus idejébe tévedünk, vagy abba a nagystílusú életformába pillanthatunk be, amit az iparosodás korának pénzarisztokráciája folytatott, gyakran nehéz ellenállni a nosztalgianak, a *Kivándoroltak* című mű elbeszélője például nem is tud lemondani a nosztalgikus megnyilvánulásokról. A tárgyalt könyv azonban ritkán nosztalgikus, a visszatekintés sokkal gyakrabban kegyetlen, kiábrándult, keserű alaphangulatú. A visszatekintés sebészi – vagy kórboncnoki – pontosságú, az aprólékosan összegyűjtött adatok, tények mesévé szövéseivel. A kényszeresen végzett dokumentálásban a rendszeresség, a totalitásra irányuló – bevallottan hiábavaló – törekvés mutatkozik meg. Az eltévedés a történelmi események kibogozhatatlan végtelenjében, a tényanyagok végtelen tárházában – minthogy a szöveg hemzseg a változatos műfajú vendégszövegektől – mégis garantált. A szöveg sokféle, nagyon eltérő műfajú anyagból építkezik: tévéműsorok, olvasmányok, mintakönyvek, múzeumi tárlók információs anyaga, festmények, történelmi szakmunkák, személyes megfigyelések, ismerősök és ismeretlenek beszámolóí, illetve történetei, legendák, újságcikkek stb. – ezeket a látszólag összefüggéstelen, távoli szövegegyeségeket úgy fűzi egybe az elbeszélő egyetlen egységgé, ahogyan a fecskék tartják össze a körszínházat egy, az elbeszélő által olvasott könyvben. A jobb híján regénynek nevezett szöveg inkább amolyan irodalmi *Flickwerk*, azaz foltmunka. A szövegnek az a tulajdonsága, hogy vegyíti a legendákat, a tényeket a személyes élményekkel, hogy számos idegen nyelvű (angol és francia) betoldást tartalmaz, illetve hogy stilisztikailag nagyon változatosak a felhasznált, esetenként nagyon eltérő műfajú (riport, társalgási kézikönyv, brosúraszöveg, történelemkönyv, tudományos ismeretterjesztő művek, bibliai szövegek, zoológiai szakmunkák stb.) szövegek, egyáltalán nem könnyíti meg a fordító, Blaschik Éva dolgát, aki egyébként az *Austerlitz*, illetve a *Szédiület. Érzés.* című Sebald-regények magyar fordítója is. A hatalmas feladat, amit egy ilyen változatos regényszöveg és a beemelésekkel dolgozó szövegépítési stratégia jelent, nem fogott ki a fordítón, a regény magyarul is megőrizte sokszínűségét, visszaadja az eredeti szöveg hol melankolikus, hol kíméletlenül tárgyilagos alaphangulatát, poétikusságát, és a megfelelő helyeken nyelvi humorát is, élvezetes olvasmánnyá téve a magyar szöveget. Személyes kedvencem egy állítólagos, 1844-ben íródott kézikönyv selyemhernyó-tenyésztésről szóló része, amit kifejezetten élmény olvasni sajátosságos, archaikus szókincse, stílusa, régies nyelvhasználata miatt. Ennek magyar nyelvre ültetését a fordító sebaldi módszerrel oldotta meg, remekül felhasználva és a regénybe illesztve egy korban ide illő lexikonszöveget, illetve a témával foglalkozó újságcikkeket.

Az egymásra rakódó történetek sajátosságosan írják újra a mitológiát, a hétköznapi alakból metaforikus figurák lesznek, ahogyan az Ashbury család három lánytestvére, akik „akár valami gonosz átokkal sújtott óriásgyerekek” ültek a családi kastély egyik szobájában, és selyemdarabokból készítettek művészi szépségű alkotásokat, pókhálószerűen körbefont menyasszonyi ruhát, de „amit egyik nap megvarrtak, azt másnap vagy harmadnap rendszerint szétbontották.” (247.) A történet egyszerre idézi fel Pénélopé és a párkák, avagy a moirák történetét, és illeszkedik bele a regényen végigvonuló motívumhálózatba, amely a selyem történetét dolgozza fel. Alec Garrard, a regény egyik különös

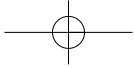
figurájának munkamódszere a regényíróéra is alkalmazható: „mert az egész munka vég-ső soron nem másan alapul, mint gondolatokon, olyan gondolatokon, amelyek az idők során folyton változnak, és ezért nemegyszer arra kényszerítik az embert, hogy amit korábban befejezettek vélt, lebontsa, és ismét újrakezdje”. Az idősíkokat egyesítő történet egyébként is gyakran eltávolodik a profán világtól, de legalábbis sejtet egy, a valóság fölött húzódo, a behatárolt emberi érzékelésen túl fellelhető struktúrát. Egy elhagyott katonai létesítményben sétálva a zárándok a következőképp elmélkedik: „Mennél közelebb jutottam a romokhoz, annál inkább szűnt az a benyomásom, hogy valami rejtélyes holtak szigetén járok, és inkább saját, valami eljövendő katasztrófában elpusztult civilizáció maradványai között éreztem magam.” (275.)

Az egész regény az emlékezés aktusára épül – hiszen „mégis mik lennének emlékek nélkül? A legegyszerűbb gondolatainkat sem lennének képesek rendezni [...] és nyoma sem volna többé a múltnak” (218.) –, a textuális, a történelmi, a kollektív és az egyéni, a személyes emlékezésre. Mr. Squirrel, akinek hiányzik az emlékezőtehetsége, és aki koporsóvivőként a halottak világához tartozik, a regény egyik csodabogara. A regény szereplőinek többsége azonban rendelkezik emlékezettel, és Suffolk grófságban zárándokolva az elbeszélő megidézi a hivatásos emlékező, Chateaubriand ezen a tájon töltött éveit is. Az irodalom több helyütt is vissza-visszaköszön a regényben, hol említés szintjén – Kafka, Diderot, Stendhal, Ovidius *Átváltozásai* –, hol kidolgozott történetek formájában: Swinburne, Joseph Conrad.

Utóbbi története, amire egy átaludt BBC-adást követő nyomozás ad okot, elmeséli a lengyel felkelést, a korabeli Európa viszonyait, az operák világát, majd Conrad utazásai nyomán – a regényben nem először – eljutunk Kongóba, ahol a gyarmati világ egyik legszégyenletesebb népiirtásának érzékletes leírását kapjuk. A regényen fontos cselekményszálként húzódnak végig a különféle, a világ más-más tájain, időben egymástól távoli, de mindenhol és minden korban jelen lévő kivégzések, a mézszálások, tömeggyilkosságok, csonkítások, az etnikai tisztogatások, az elnyomás és rabszolgaság gyalázatos történetei. Az elbeszélő hol a történész érdeklődésével, hol dühvel, hol döbbséggel értetlenséggel, hol részvétellel fordul a leírt események felé, melyek egy részéhez képi dokumentációt is csatol, például Bergen Belsenről vagy a jasenovaci táborban történt kivégzésekről, ahol „az összeteretelt, népidéken szerbeket, zsidókat és bosnyákokat akasztották föl sorban, mint a varjakat.” (117.) De nem maradhatnak ki – hogy mást ne is említsünk – az első világháború, a napóleoni csaták, a kínai háborúk, az írországi vallásüldözések sem, melyek „az erőszakos halálnak minden elképzelhető formáját bemutatták.” (113.)

Ebben a kontextusban az egyik legnagyobb bűn az emlékezés mellőzése, a felejtés, ha nem veszünk tudomást mindarról, ami megtörtént, ha a múltat lezártak tekintjük. Ahogy az elbeszélő fogalmaz: „A múltó idő ópiumára nincsen gyógyír.” (32.) Ahogy más műveiben – *Austerlitz*, *Kivándoroltak*, *Szédület*. *Érzés* – a német identitással vet számot az elbeszélő,⁴ itt a brittel teszi ugyanezt. Nagyszerű írói stílusa mellett ez a műveiben megjelenő morális érzékenység az egyik oka, hogy Sebaldot időnként az irodalmi Nobel-díj esélyesei közt is emlegették, a díjat azonban soha nem ítélték oda neki, talán váratlanul és túl korán bekövetkező halála is szerepet játszott ebben. Ezeknél a spekulációknál azonban jóval érdekesebb az a tény, hogy bár az Angliában élő és oktató Sebald regényeit németül írta, a német irodalmi közvélemény csak jóval később, a már ignorálhatatlan mére-

⁴ A német légitámadások kapcsán ebben a regényben is megjelenik a felejtés motívuma: „Legnagyobb csodálkozásomra persze hamarosan meg kellett állapítanom, hogy mindhiába keresem az efféle beszámolókat. Úgy látszik, senki nem írt le semmit, senki nem emlékezett vissza semmire. Ha pedig az ember személyesen is megkérdezte az ottaniakat, úgy tűnt, mintha a fejekből is mindent kiradíroztak volna.” (51.)

teket öltő angliai sikert követően volt hajlandó tudomást venni róla. Ám akkor sem tudott mit kezdeni vele, csak mostanában, jóval a halála után került az irodalmi érdeklődés középpontjába, és jelennek meg róla monográfiák német nyelven. Kétségtelen, hogy ez az írásmód, amely a tényeket legendákkal és szürreális történetekkel kombinálja, nem áll közel a kortárs német irodalom fősodrát jellemző elbeszélői stílushoz – leginkább talán az (Írországból élő) osztrák Christoph Ransmayr írásaival rokonítható –, ám az emlékezés tematikája mégis szorosan köti hozzá. És végső soron „nem az-e a lényeg, hogy a tiszta irrealitáson keresztül idővel valamilyen új valósághoz jussunk?”

M Á T Y Á S I R Ó B E R T

PESSZIMIZMUST KOVÁCSOLNI A NIHILIZMUSBÓL

Paul Verhaeghen: Omega minor

Einstein tévedett: az Ω – a kozmológiai paraméter, amely képes meghatározni az univerzum jövőjét – létezik. Az univerzum sorsa a születésének első pillanatában eldőlt. Az Omega a világegyetem tágulásának és zsugorodásának állandója. Ha az Omega kisebb, mint egy, akkor a világegyetem nyitott lenne, és megállás nélkül növekedne; ha nagyobb, a világegyetem zárt lenne, és egyszer csak megállna a tágulása, aminek következtében a világegyetem rohamosan összeroskadna egyetlen ponttá, amely a zsugorodással párhuzamosan növekvő nyomásnak köszönhetően feltehetően újabb ősrobbanásban törne ki. Milyen hatással van a kozmológiai paraméter közvetlenül az emberiségre? Az első eset szerint semmi esély az élet kialakulására: ilyen sebességű tágulás mellett sosem állhattak volna össze a szétszéledő csillagporból lakható bolygók. Viszont a második esetben is kizárt a létezésünk, mivel az univerzum egyik életciklusában sem lenne idő a kialakulásunkra.

Ha *a posteriori* elfogadjuk azt, hogy létezőnk (minthogy ezt a tapasztalatot nehéz lenne cáfolni), akkor azt is el kell fogadnunk: a világegyetem se nem nyitott, se nem zárt, tehát tökéletes egyensúlynak kell lennie a tágulás és zsugorodás között, aminek következtében az Omega értéke egyenlő kell, hogy legyen eggyel. Ebben az esetben viszont a folyamatos tágulás befejeztével beáll egy statikus állapot: a csillagok fűtőanyaga elfogy, és „meghal” az univerzum. Sajnos ez sem kecsegtet sok jóval az emberiség jövőjére nézve, és egyedül az enyhítheti az energia elmulásának szörnyű gondolatát, hogy mire bekövetkezik, addigra az emberiség már nagy valószínűséggel rég ki fog halni.

A fizikusok eddigi mérései szerint a kozmológiai paraméter valóban *közelít* egyhez, viszont valami hiányzik ahhoz, hogy pontos eredményt kapjanak, mégpedig abból fakadóan, hogy a világegyetem hetven százaléka az emberiség számára megfigyelhetetlen. Az Omega értéke kiszámítható, de csak annak, aki ismeri a világmindenség tömegét. Viszont az univerzum tömegét csak akkor lehet megbecsülni, ha az univerzum egésze megfigyelhető: a megfigyelhetetlen sötét anyag tömegének ismerete nélkül érthetetlen az univerzum.

A regényben központi szerepet játszik a fenti (részben fikatív) kozmológiai elmélet: Paul Verhaeghen eme végső paraméter megmérését használja allegóriként, mégpedig úgy, hogy megkísérli a huszadik század összes változóját az Omegára redukálni, és ennek a műveletnek a segítségével megírni a század „Nagy Egységesített Elméletét”. A regény

Gondolat Kiadó
Fordította Fenyves Miklós
Budapest, 2011
644 oldal, 3990 Ft

történeti szimbólumok rendkívül gazdag táráat hívja segítségül, hogy a század változóit (a század sötét anyagát) reprezentálják. A sok esetben feltűnően sok forrásból merítkező keresztény, zsidó, védikus, buddhista, görög mitológikus szimbólumokat a regény egymásból következő lépésekben fejt ki és érvényteleníti, mintha a század többszörösen egyenletét oldaná meg, amíg el nem jut a végső állandóhoz, az Omegához.

Érdeemes tisztáznunk az elméleti összefüggéseket. Egyrészt Verhaeghen szerint nincs lényegi különbség az emberi emlékezet és a történelmi emlékezet között: hasonlóan a világegyetemhez, a múlt eseményeinek legnagyobb százaléka számunkra hozzáférhetetlen. Viszont – a fizikusokkal egyetemben – a történetmesélő és az emlékező elme is mindig teljességre törekszik, ezért a hiányzó részeket helyét hamis párhuzamokkal, történelmi szimbólumokkal és becslésekkel töltik fel. Másrészt az író hangsúlyt fektet a racionalitás – lényegileg – bizonytalan voltára. Heisenberg óta a természettudósok számára is egyértelmű, hogy a biztos és tökéletes tudás az emberi megismerés számára megkérdőjelezhető: legjobb esetben is minden csak valószínű számunkra, még abban az esetben is, ha a tapasztalaton túli világ törvényei állandóak.

A regényben többször találkozhatunk több nézőpontból, egészen máshogy elmesélt, és meghamisított eseményekkel. Az egyik legszembeötlőbb dolog Verhaeghen történetmesélésében a megbízhatatlan narrátorok iránti rajongása: mihez képest torzít az, aki hamis történetet mond el? Közhely, hogy ha a racionalitás lényegi tulajdonsága a bizonytalanság, akkor a fikciótól való éles elkülönítése sem igazolt: sokszor a legjobb igazság csak egy köteg hazugság. Ki tudja, hogy milyen „sötét anyagokat” rejt a történelem sok hamis párhuzama és olcsó szimbóluma, de egyáltalán miért érdekelnek minket ezek, ha a csalások felfedése (a bizonyosság szükségszerű hiánya miatt) lehetetlen?

A további általánosságok helyett tekintsük át a szereplőket is (és a közöttük rejlő összefüggések egy részét): Paul Andermans (az író alteregója ez a „*valaki más*”), a flamand kognitív-pszichológus posztdok, aki „emlékezetben utazik” (értsd: egyrészt az emlékezet a kutatási területe, másrészt ez többet is jelent, lásd alább) az emlékezet városában, Berlinben és Potsdamban, közvetlenül a német újraegyesítés után. Andermans egy kellemetlen élmény (csúnyán elveri egy neonáci banda a villamoson) következtében a kórházban találkozik Joseph De Heerrel, az állandó hamiskártyás-bűvésszel, aki idős fejlettségű látogassát kísérte meg. De Heer szívességet kér a fiatal pszichológustól: ha felépült, látogassa meg az otthonában, és jegyezze le az élettörténetét. Andermans (mivel pszichológiai kutatásában zsákutcába került) elvállalja, és hetente többször is meglátogatja. De Heer életrajzában főhőse, a „túlélő”, az Auschwitzot megjárt, majd az NDK-ban tevékenykedő „univerzális zsidó fiú”: ugyanis a bűvész élettörténete nem más, mint vendégszövegek (például Levi, Frankl, Semprun, Gay, Durlacher, Spiegelman és Wiesel) betanult, szerkesztett összessége (514.).

Az Andermans-szal egy munkahelyen dolgozó, szintén posztdok olasz fizikusnő, Donatella magát az Omegát keresi, miközben összeszűri a levél főnökével, a Manhattantervben résztvevő, Nobel-díjas *certified genius* Goldfarbbal, akit talán a huszadik századi zsidó fiúk másik univerzális szimbólumaként értelmezhetünk: ő az „elsőgenerációs amerikai zsidó tudós”. Goldfarb anyja sikeresen kimenekül a náci hatalom elől az Egyesült Államokba, aminek köszönhetően az ifjú Goldfarb nem lesz a holokauszt áldozata, hanem neves fizikussá cseperedik, akinek fiatalon sikerül részt vennie az atombomba (amelyet robbanásakor a jellegzetes Ω formájú gombafelhő kísér) kifejlesztésében, majd egy hatalmas nemzetközi összeesküvés összetartójaként segít Donatellának felfejteni az egyetlen valódi szimbólum, az Omega értékét. Természetesen kiderül, hogy a legtöbb szereplővel egyetemben Goldfarb is nagy történelemhamisító: egy kommunista összeesküvés részeként segít kiszolgáltatni az atombomba „receptjét”, emellett a Nobel-díjas kutatását ellopta egy doktoranduszától, ráadásul évtizedek óta képtelen valódi progresszív tudományos

kutatást végezni. Goldfarb élete egy ideje (voltaképpen első szerelme, a szintén kommunista-amerikai-zsidó-fizikus Hannah halála óta) tudatos önbecsapások sorozata.

Érdekes mellékszál Hugo, a keletnémet származású neonáci bandavezér (ki lehet találni, melyik bandával került Andermans összetűzésbe) fiú története, aki egy rejtélyes keletnémet nyugdíjas, szintén történelemhamisító Liebenfels bábjaként tevékenykedik. Hugo szerelme, a neonáci fiatalokhoz csapódó, őket pornóvideók rendezéséből eltartó, gyönyörű Nebula, aki első filmjén dogozik, mellesleg a „bosszú angyala”: a lány „szabadidejében” rejtőzködő történelemhamisítókat, náci tiszteket kutat fel és végez ki, mivel édesanyja az Auschwitz-Birkenau koncentrációs táborban egy volt a Mengele által kísérleti alanyként fogva tartott gyermekek közül.

Megismerhetjük még a színésznő Helena Gunának, a náci Németország lecsúszott szexszimbólumának történetét, illetve fontos karakter még a Guna kosztümét viselő Wladimir, a zseniális bűvész (aki mellesleg De Heer mestere). Feltűnik még egy rejtélyes flamand SS-tiszt, egy még rejtélyesebb *enviromental artist*, illetve a huszadik század politikai és tudományos életének híres és hírhedt szereplői (a teljesség igénye nélkül): Heisenberg, Oppenheimer, Neumann, Teller, Szilárd, Feynman, Einstein, Speer, Himmler, Mengele, Hitler, Churchill, Honecker, *and the list goes on*. A szereplők mind egy rejtélyes „Terv”-hez kapcsolódnak, mindegyikük élete a végső paraméter felfedezésében működik közre a regény kusza, több szálon futó cselekményében.

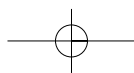
A könyv legnagyobb részét De Heer története teszi ki. Elképesztő plaszticitással szembeüthetünk a német zsidóság világának harmincas évekbeli entrópiájával, azzal hogyan nemulnak el folyamatosan a zenész szülők, hogyan égetik el önszántukból a könyveiket, és ezzel együtt az egész kultúrájukat. A szülők elfogása után a fiú alámerül a háborús Berlin alvilágában, és a nagy bűvész Wladimir szárnysegédjeként tanulja meg a bűvészmesterség lényegét: a nyílt színen rejtőzködés alapelveit. Természetesen a fiú sem kerülheti el Auschwitz-Birkenaut, a Harmadik Birodalom Omegáját és De Heer szerinti egyetlen konklúzióját.

A náci „Reich” mindent átható magabiztossága és bizonyossága tökéletes ellentéte a tudomány és a racionalitás szükségszerű heisenbergi bizonytalanságának, tehát – De Heer tanulsága szerint – a birodalom végső célja sem lehetett más, mint a Holokauszt öncélú és minden moralitást érvénytelenítő erőszaka.

„Auschwitz után nincs költészet? Sokszor azt gondolom: Auschwitz után csak költészet van. Minden elmélet, minden fikció, minden emberi dráma erejét veszítette a gázkamra kicsempézett padlóján. Az egyetlen, amit még tehetünk, hogy bárha hiábavaló, megpróbáljuk hamisan kimódolt szavakba önteni, ami hétköznapi és megbocsáthatatlan örömeinkből még megmaradt.” (442.)

Az „univerzális európai zsidó fiú” történetén keresztül jutunk a történelemhamisítás már említett lényegéhez: a történelmi magyarázat mindig teljes narratívát akar adni, úgy, hogy a hiányzó részleteket üres párhuzamokkal és szimbólumokkal helyettesíti. Itt érhető tetten a nyilvánvaló párhuzam az emberi emlékezet kognitív működésével, amely szintén önkényes párhuzamokkal tölti fel a maga „sötét anyagát”, hogy teljes magyarázatot tudjon adni: az emlékezet Omegája a különböző réseket feltöltő önbecsapások mögötti igazságok alapján becsülhető, melyek megragadása éppolyan bizonytalansággal hajtható végre, mint amely a racionális magyarázatokat teszi egészszé.

Berlin ebből a szempontból az egyik legfontosabb szereplő. Az emlékezet városaként éppolyan örök bizonytalansággal áll fenn homoktalpazatán. Amint bizonyosságokhoz jut el a történelem (legyen az az Omega értéke vagy a Harmadik Birodalom képtelen konklúziója), a városnak össze kell omolnia, és ezek után csak az embereken múlik, hogy újjáépítik-e ezt a hatalmas szimbólumot (mint ahogy azt lehetővé tette De Heer a legnagyobb bűvésztrükkjével, a Fal felépítésével), vagy sem.

A szöveg – és a szöveg szerint az egész huszadik század – szimbólumai éppolyan nyílt színen elrejtett apró csalások, mint De Heer életrajza, vagy Goldfarb titkai: valami, amit ki kell fejteni, fel kell törni, amit meg kell oldani. Az Omega csehovi pisztolyként lebeg a regény fölött egészen a katartikus végső mutatójáig, amikor minden apró részlet és összeesküvés feltárásának túlzott nyomása miatt elsül, és ezzel felszínre kerül mint az emberi tudomány végső bizonyossága, mely esemény paradox módon felülírja a racionalitás heisenbergi bizonytalanságát.

Végül nem maradhat más, csak az univerzum halálához való állandó közelítés, és a *kaddis*, amelyet inkább az élők javára mond az emberiség. Talán jobb az emberiségnek nem megszületni, de ha már létezik, érdemes kinyitnia a szemét. Ahogy az auschwitzzi Katz rabbi egyszerű tanulsága is szól:

„[M]inden elrendeltetett, és az ember ajándékba kapta a szabadságot, ez nem paradoxon (...) íme, hogyan lehet pesszimizmust kovácsolni a nihilizmusból. Muszáj abban a világban élnünk, ahol életünk adatott, abban kell örömet találnunk, mert – bármennyire is fáj – ez mindenünk.” (426.)

Ha az *Omega minor* szöveget is olyan európai nagymesterek műveivel hasonlítani, mint Günter Grass vagy W. G. Sebald, az elmondottak, illetve a szöveget szinte az összeesküvés-elmélet erejével szervező természettudományos tézis szerepe miatt talán közelebbi a rokonság az amerikai posztmodern nagyágyújával, Tomas Pynchonnal (és ugyanígy találhatunk kapcsolódási pontokat Richard Powers és Don DeLillo műveivel).

A *Súlyszivárvánnyal* való párhuzam több mint nyilvánvaló. Erről tanúskodnak a hatalmas nemzetközi összeesküvések; az eleinte teljesen széttartónak tűnő részletek finoman adagolt összekapcsolása addig a pontig, ameddig a paranoia át nem itatja a cselekmény minden apró részletét; a tudatmódosítókon átszűrt örült tudománytörténet; a második világháború Németországa; az öncélú pornográfia; nem beszélve Pynchon állandóan visszatérő karakterének, Pig Bodine-nak a feltűnéséről (240.). Emellett tovább erősíti a párhuzamot a hihetetlenül energikus nyelvezet, amiről Verhaeghen Pynchon kapcsán egy interjúban úgy nyilatkozik, hogy „dübörög a lapokról, mint Hendrix a Marshalljából”.¹

Az *Omega minor* optimistábbnak tűnik a *Súlyszivárvánnyal*. Míg Pynchon remekműve végén is elvesztik a jelentőségüket az egyes emberek, a hősök, a küldetések, a feladatok, a kapcsolatok, a politika, hasonlóan De Heer vagy Goldfarb történetéhez, az *Omega minor* legalább sugallja az örömkeresést: elveti a nihilizmust, hogy pesszimizmust kovácsoljon belőle. Ennyiben az *Omega minor* hasonlít DeLillo *White Noise*-ára, amelynek végkövetkeztetése a természettudományos, darwinista beállítottsága ellenére nem az – ezekkel a nézetekkel gyakran összekapcsolt – nihilista értékszemléletet képviseli: minden új generáció számára lesznek értékek, mert ezek tényleg léteznek, legalább mint instrumentális javak, amelyek segítik a túlélést.²

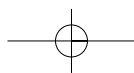
A mű nyelvi eszköztára rendkívül energikus, amelyet Fenyves Miklós magyar fordítása remekül őriz meg. Némely szójáték okozhat fennakadást, például mindjárt az első pár oldalon találkozunk egy önreferenciális haikuval, ami a magyar fordításban így szól:

Ez négy szótag.
Ez meg öt szótag.
Ez négy szótag.

A fennakadást az okozhatja, hogy aki ismeri a tradicionális haikuszerkezetet, az tudja, hogy azt 5-7-5 szótagos sorokba szokták rendezni – és az eredeti műben és az angol for-

¹ http://www.bookslut.com/features/2007_11_011930.php

² Ezért a megfigyelésért köszönöttem tartozom Zárdai István Zoltánnak.

dításban ezt Verhaeghen be is tartja –, tehát voltaképpen ez nem haiku, de a poén azért működik. Az persze más kérdés, hogy vissza lehetne-e ezt adni magyarul a tradicionális haikuszerkezettel. Kevés fejtörés után könnyű a haikuszerkezetnek megfelelő alternatívákat találni. Például: *ez itt öt szótag; ez pedig már hét szótag*. Viszont ehhez hasonló fennakadás ezen kívül alig található, a nyelvezet magyarul is gördülékeny, és viszonylag könnyedén vezeti át az olvasót az – egyébként nem könnyen követhető – elméleti háttéren és cselekményszálon.

Nehézséget okoz, hogy a regény kuszaságának következtében nem mindig követhető, ki éppen a narrátor, illetve néhány epizód leválik a történet egészéről, olykor pedig elvarratlanul marad, viszont a regény méretét tekintve (640 oldal kis betűmérettel szedve) ezek szinte kikerülhetetlen hibák. Mindamellettt szerintem talán fele ennyi részletezett ejakulációval is működne a szöveg, de ez ízlés kérdése.

Habár az *Omega minor* közel sem hibátlan, a zsenialitása szerintem vitathatatlan. Létrehozni a huszadik század ilyen elképesztő sűrűségű szintézisét, mindezt egy ilyen borzasztóan szép és csavaros történetbe ágyazni, még a kitűzött célt bizonytalanul teljesítő végeredmény tekintetében is rendkívüli teljesítmény.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KARÁTSON ENDRE: Fiam (*elbeszélés*) 345
CRISTIAN TEODORESCU: Medgidia, a hajdani város (*regényrészletek*) 358
ACZÉL GÉZA versei 370
BALLA ZSÓFIA verse 372
LACKFI JÁNOS versei 373
TATÁR SÁNDOR verse 376
KISS TIBOR NOÉ: Varjak (*részletek*) 378
PATAK MÁRTA: Tintakék, lapos üvegkő; Anyám; Nikkelezett köves
gyűrű (*kisprózák*) 388
DOMJÁN GÁBOR versei 394
KÜRTI LÁSZLÓ versei 396
PETRENCE SÁNDOR versei 398

*

- TAKÁCS ZSUZSA: Nemes Nagy Ágnesről 400
TANDORI DEZSŐ: N. N. Á. – Szemelvények? 404
TURI TÍMEA: A semleges nem kísértete (*A Nemes Nagy-vita kapcsán*) 408
HALMAI TAMÁS: A fény futó kegyelme (*Megjegyzések Petri György
költészetéhez*) 409
GALSAI PONGRÁC és CSORBA GYŐZŐ levelei Rubin Szilárdhoz 413
ÁGOSTON ZOLTÁN: Holdfény és palacsintasütő (*Weöres Sándor:
A holdbeli csónakos – Janus Egyetemi Színház, Pécs*) 421

*

- TÓTH KRISZTINA: Anyagismeret (*Lackfi János: Élő hal. Versek 2004–2010;
A legnehezebb kabát. Történetek*) 427
LENGYEL IMRE ZSOLT: Egy szerény monográfia (*Hites Sándor: Karátson
Endre*) 431
KISANTAL TAMÁS: Mi a magyar most? (*Kertész Imre: Mentés másként.
Feljegyzések 2001–2003*) 436
MÁRTONFFY MARCELL: Analogikus képzelet és lezáruló kánon (*Szénási
Zoltán: A szavak sokféleségétől a Szó egységéig*) 442

2012

ÁPRILIS

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

POPZENE, DALSZÖVEG, IRODALOM. A *Jelenkor* folyóirat és a pécsi Trafik étterem közös rendezvénysorozatának nyitányaként *Beck Zoltán* énekes, zenész irodalmi és zenei estjére került sor március 8-án. Közreműködött *Keresztesi József* kritikus, dalszövegíró, költő és *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője.

*

BEREMÉNYI GÉZA irodalmi estjét március 21-én tartották meg a pécsi Tudásközpontban. Az íróval zenéről és dalszövegről *Havasréti József* kritikus és *Beck Zoltán* beszélgetett.

*

25 ÉVES A SZÍNHÁZTUDOMÁNYI KÉPZÉS a Pécsi Tudományegyetemen. A jubileum alkalmából kétnapos országos konferenciát tartottak a magyar színházstudomány kortárs irányairól a pécsi Művészetek és Irodalom Házában március 23-án és 24-én.

*

JUHÁSZ GÁBOR gitárművész a „Hang és Szó” programsorozat keretében *Dragomán György* író és *Szabó T. Anna* költőt látta vendégül március 28-án a Tudásközpontban.

BENDA BALÁZS. A fiatalon elhunyt szegedi író, képzőművész *Kalandos történet* című könyvéről és a szerzőnek a *Jelenkor* márciusi számában megjelent franciaországi útinaplójáról *Havasréti József*, *Keresztesi József*, *Mekis D. János* irodalomtörténész és *Müllner András* művészetteoretikus beszélgetett március 29-én a pécsi Kanta Bár kávézóban. A beszélgetést követően *Keresztesi József*, *Kiss Tibor Noé* író és *Szolláth Dávid*, a *Jelenkor* szerkesztője olvastak fel írásaikból.

*

MÁRCIUS 15. alkalmából állami kitüntetések adtak át. *Csoóri Sándor* Kossuth-nagydíjat, *Vasadi Péter* Kossuth-díjat vehetett át. A Magyarország Babérkoszorúja-díjat *Borbély Szilárd*, *Kárpáti Kamil* és *Ladik Katalin* nyerte el. József Attila-díjban *Báger Gusztáv*, *Bálint Péter*, *Böszörményi Zoltán*, *Iancu Laura*, *Kenéz Ferenc*, *Kabdebó Lóránt*, *Kiss Judit Ágnes*, *Krusovszky Dénes*, *Németh Zoltán*, *Payer Imre*, *Széky János*, *Szilasi László* és *Végh Attila* részesült. A Balassa Péter-díjat *Keresztesi József*nek ítélték oda.

Szerzőink

- Karátson Endre** (1933) – író, irodalomtörténész, esszéista, Párizsban él.
Cristian Teodorescu (1954) – román író, esszéista, Bukarestben él.
Kosztai Gabriella (1948) – színész, műfordító, Pécsen él.
Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.
Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.
Lackfi János (1971) – költő, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.
Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.
Kiss Tibor Noé (1976) – író, Pécsen él.
Patak Márta (1960) – prózaíró, műfordító, Leányfalun él.
Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.
Kürti László (1976) – költő, tanár, Mátészalkán él.
Petrence Sándor – irgalmatlan nagy nípi író, költő, mezőgazd. egyíni vállalkozó, Kispocsolyságon él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.
Halmi Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
Galsai Pongrác (1927–1988) – író, kritikus, szerkesztő.
Csorba Győző (1916–1995) – költő, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Lengyel Imre Zoltán (1986) – kritikus, az ELTE BTK PhD-hallgatója, Budapesten él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.
Mártonffy Marcell (1955) – irodalomtörténész, teológus, az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvi Egyetem oktatója, a győri *Műhely* szerkesztője, Budapesten él.

KÉPEK

Fotók Galsai Pongrácról és Rubin Szilárdról 419, 420
SIMARA LÁSZLÓ fotói 425, 426

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

KARÁTSZON ENDRE

Fiam

Szinte olyan, mintha álmában hallaná a test puffanását. Egy özvegyasszonyt üt el, ki gyerekeiért megy az elemibe az iskolai nap végén. Ő, a gázoló hajt el végül a lányért meg a fiúért. Az asszony csak kisebb zúzódást szenved, beéri F kárpótlási felajánlásával, mely duplája annak, amit a biztosító fizetne. Nem is szólva arról, hogy az asszony a pirosban ment át, s a végén még ő húzhatná a rövidebbet, hiszen a baleset az ő kihágása miatt történt. Így viszont büntetést is megtakaríthat, pénz is állna a házhoz. Esetleg még férfi is, hiszen érzi, hogy föltámogatás közben F tenyere hosszabban időzik el a bal mellén, mint amennyi fogdosásra a segélynyújtás ürügyet szolgáltathat. S a férfi szeme sem a szatíré, mosolya pedig az érdek nélkül tevő-vevő, jótékony szamaritánusé. A bal mell mögött dobogó női szív bizsergő bizalmat érez. És más a gyerekekért sofőrrel menni tágas Peugeot kocsiban, mint gyalog kutyagolni, krumplival, karfiollal tömött szatyorrall. Vasárnap F már ebből a prézlis, tejfölös karfiolból pakol a tányérjára a fűszerezett karaj mellé.

Ő, a vendég vehet először, és meglepődik, hogy a lány, szemtelen, alig melle-sedő fruska közbenyúl, majdnem kikapja kezéből a nagykanalat. – Jut neked is bőven – nyugtatja az anyja, és anygalkámnak nevezve őt megsimogatja kezét, amelyre F legszívesebben rácsapna. Annál is inkább, mert az anygalka, aki Dolly névre hallgat, bosszús ördögpopfát vág neki. – Te pedig várj a sorodra – rivall az anyja a szőke kisfiúra, holott az békésen várakozik, tudván, hogy madárfejű Lajcsiként mi a dolga. F-et, a gyerekek számára F bácsit voltaképpen a villongás kevéssé érdekli, mert leköti a sertéshús megízlelt öröme mellett a háziasszony húsának feltételezhető zamata. Ezeket a húsokat rétegesen egymásra szeletelve képzeli maga elé, ahogy a McDonald's falatozóban szolgálják fel.

A sertésé után a háziasszonyéhoz is hozzájut, miközben a gyerekeket leköti a brontosaurusok képernyőn zajló élete és halála. Ez utóbbiakat felfalja néhány jó erőben előrontó türannoszaurusz, s a rémületes sárkánypofákból hangzó visítás minden további nélkül elfojtja az asszony sikkantásait és F kurrogását. Friss tegező viszonyukat változatlan magázással leplezve hagyják el a hálószobát, s a kisfiúnak az sem tűnik fel, hogy anyukáját F csak úgy B-nek szólítja. Dollyt bezeg nem olyan könnyű átejtetni. Tekintetét a filmben galoppozó velociraptorról

gúnyosan átirányítja F bácsi sliccére, melynek cipzárja csak félig van felhúzva. Látva, hogy lelepleződhet, F igazítással próbálkozik többször is, mind reménytelenebbül. Mert kapkodva az imént ferdén rántotta, s az egész, úgy ahogy van, elakadt. Ezt veszi észre az anyából lett kedves, ki elvörösödve súgja vendégének, hogy vonuljon vissza a vécére, ott veselkedjék. F még sosem érezte ilyen helyénvalónak az illemhely elnevezést, csak azt sajnálja, hogy bezárkózását megfutamodásnak is felfoghatja az idegtépő Dolly, akit anyja őhozzá, a kagyló mellett is jól behallatszóan agyba-főbe ajnároz. Kicsit lefokozva lép ki ebbe a nehezen magyarázható erőviszonyba.

És közben miért tépi meg a csak úgy „pimaszkodó R”-nek nevezett fiúcska fülét? F elmenőben szeretné feltenni a kérdést, de az előszobában négy szemközt maradván B olyan turbékoló ajnározással búcsúztatja, hogy a férfiszív görcei sora feloldódnak. A pozitív mérleg folyamatosan vonzza az asszonyszívhez, melynek kilengései felett elnézően huny szemet, legalábbis ami Dolly köszöndéseit már-már bátorítónak rémlő anyai rajongást illeti. Ha egyáltalán valami, akkor inkább a nyámnyila kis R-re záporozó igazságtalanság, a minden megnyilvánulásába szurkáló rosszmájúság esik F-nek rosszul, akár elbőgi magát a gyerek, akár rá se hederít. Mindenesetre józan eszével úgy ítéli, hogy közömbösséggel kevésbé sínyli meg a mostoha bánásmódot, s olykor, ha a két nő magára hagyja őt R-rel, olyan szavakra és kifejezésekre oktatja kis barátját, hogy katonadolog, meg hogy rá se ránts. R büszkén ismétli, rá se ránts, anyu, mikor ez amiatt hisztizik, hogy a másnapi rákszűrősen kirámolást rendelhetnek el neki, és ismétli nővérének is, hogy katonadolog, mikor Dollyt egy alujáróban félig-meddig megerőszakolják. A kis R-t ez alkalommal Dolly légycsapóval hurkásra veri, B pedig pusztá kézzel csépli magából kikelve. F védelmező közbelépései lehetővé teszik, hogy a kiskorúakkal kegyetlenkedők ne tegyék ki magukat a törvény szigorának, ezek pedig kimondatlanul is tudják, F-re a családi béke folyamatos helyreállításához szükségük van, szükségük lesz.

Legalább is B így gondolja, és kettőzött erővel hajt az agglegénynek látszó F-re. Traktálja mindennel, amit édességnek tart, F pedig egyre több kedvét lelve a változatos nyalakodásban egyszer csak azon veszi észre magát, B már meg is rendeli az értesítést a házasságkötésről. Az asszony özvegy, a férfi végül is elvált, cécóra már semmi szükségük, a legszűkebb családi körben bonyolítják le. Vagyis éppen csak a gyerekek részvételével. A kis R, aki négy éves múlt, annak örül, hogy lesz szép nagy torta, Dolly pedig azon dühöng, hogy F bácsi oda fog költözni hozzájuk. Csak anyura van szeme, sziszegi a tükrének, s azon is dühöng, hogy amire F bácsinak rajta is szeme lehetne, az neki csigalassan nő. Mérgét szokás szerint öccsén tölti ki. Ne az előljárásságra jöjjen, menjen dedós táborba – ezen mesterkedik, de számítását F bácsi durván keresztülhúzza. „R velünk jön, és punktum.” Igen ám, de a kislány éppen kinőtte ruháját, cipőjét, s ezt a felnőttek úgy pótolják, hogy Dolly csak új cipőt kap, hozzá való táskával. Ez is „punktum”. A frigy előestéjén kiderül, hogy a kis R-nek hosszú és fekete mind a tíz körme. B manikűrözésre Dollyt rendeli maga helyett, és már késő meggondolnia magát. Cérnahangú jajveszékelés hallatszik a fürdőszobából, ahol az éles kisolló R kicsiny kezébe kíméletlenül beleenyisszant. A szőke fiúcska sikoltozva szalad ki, és belefeni ujját B menyasszonyi szoknyájába, néhány díszpárnába, a másnapi lakomára előkészített damaszt ab-

roszba. Láthatólag a vérzést akarja csillapítani, nehogy Dollytól megint kikapjon. Dolly nyomában is van és szidja: miért rángatja a kezét, megérdemelné, hogy mind az öt ujját levágják. Rémületében R a szájába rejti mind az ötöt, véres nyálát két oldalt csorgatva. F úgy ítéli meg, hogy neki most itt szerepe van. Dollyhoz lép. Elég! Hagyja abba! Neki ne csináljon cirkuszt a házassága előestéjén. A házasságunkén, mondja nyomatékosan, s előrántja a cérnával egybekötött jegygyűrűket. Dolly magánkívül B-re néz, s ez egyszer B magánkívül hagyja. Semmi ajnározás.

Valakinek ezért hamarosan meg kell fizetnie. R, mikor a család belép a házasságkötő terembe, hasra esik. Vadonatúj fehér zakócskája csupa kosz. Ezért otthon prédikációt kap. Nem tudja megmondani, hogyan történt. Biztos elbáméskodtál, vádolja Dolly. Te bambaság. R most hallja először ezt a szót, nem tud válaszolni. A felnőttek egymással vannak elfoglalva, nászéjszakájukra bezárkóznak B szobájába, melyből megint közös háló lesz. És lehetne további örömök színhelye, ha az új házaspár rivallása helyett a lakást nem kétségbeesett sírás hangja verné fel. Úgy ahogy van, még öröme ajzottan, de gondterhelt ábrázattal F feltépi a fürdőszoba ajtaját, és kiragadja a kis R-t Dolly körmei közül. „Nem akar fület mosni”, – így háborog a nővér, akire csakugyan rábízta a fiúcska esti tisztálkodását. F azt látja, hogy abba a rózsaszínű fülecskébe nem vattás pálcikát, hanem a fogkefét akarja bedugni. És hogy e miatt az embertelenség miatt ő, F nem tudja a maga eszközét az élvezet helyébe tolni. Észlelés meg eszmélés együttes hatására F kipenderíti Dollyt a fürdőszobából, s olyat nyom a karján, hogy a hálószobába menekülő lánynak van mit mutatnia anyjának. B egyből összecuska két combját, és nászéjszaka ide, nászéjszaka oda, reggelig már szó sem lehet ugyanakkora tárulkozásról.

Serkenés helyett zápalás ideje következik – hogy kinek leginkább, nehéz megmondani. Dolly szemére nem száll álom: egyik bosszútervet a másik után forralja. Valamennyire azért nyugtatja, hogy nem hall diadalmas nyögéseket a hálóból, sőt semmilyen nyögés sem szűrődik ki az ajtó mögül. Hamarosan meg is fogan a lány agyában a terv: azon kell lennie, hogy olyan csend legyen ott úrrá, mint egy sírban. Maga is megdermed egy percre, mikor az apjái jut az eszébe. Ha most az anyját elveszi az ármányos F, akkor ő az apjával fog szövetkezni, az apja csontkezelével fagyasztja meg a méltatlan frigyét. Legyen ravatal az ágyukból – csak hogyan legyen? A felnőttekkel nem jó kikezdeni. Büntetnek, bosszút állnak. És mi lenne, ha... nem őt vonnák felelősségre? Ha őneki semmi köze nem lenne a történésekhez.

F jószívű, segítőkész férj, ő viszi reggel R-t az óvodába, ő is megy kocsin érte. R szeret autókázni, B szeret munkába menet előtt kényelmesen piperézkedni, F pedig akkor néz be az irodájába, amikor neki tetszik: reklám rajzfilmekhez akkor dolgoz ki ötleteket, amikor ötletei vannak. Nincs kötött munkaideje. Dolly ötlete először az, hogy szöveget szúr a Peugeot gumikerekébe, de nincs elég erő a kezében, és a hosszú vacakolás közben még gyanút fognak a járókelők. Megoldásként kocsikenőcshöz folyamodik, azt gyorsan sikerül rákennie majdnem három abroncsra, és bár félbeszakítják, a következményektől így is sokat vár. Komoly kárt okoz a Peugeot annak a Volkswagennek, amelynek bogárhátába egy vörös lámpánál belecsúszik. F-nek sok pénzébe kerül, mert a KRESZ szerint ő a hibás, viszont elég sok pénzt keres majd azzal, hogy egy alkatrészgyártó cég rek-

lámjába belerajzolja a balesetet, ösztökélésként biztonságos fékek vásárlására. R nincs bekötve: a biztosító előtt a mulasztást titkolni kell, B előtt meg különösen, elvégre mégis anyja a gyerekeknek. Úgyis csak balkezének mutatóját rándította meg, azt se nagyon. F gézt köt rá, katonadolognak nevezi, s lelkére köti a kicsinek, senkinek se szóljon róla, mert akkor nem tudnak majd együtt árnyékból török basát varázsolni a falra. A muzulmán főember tánca a tapétán az ő első közös titkuk.

Dolly persze meglesi őket, és levonja a tanulságot, hogy e kettőnek a kicsinálásához neki még fejlődnie kell. Egyelőre beéri konkolyhintéssel. F általában a bejárat melletti asztalkán hagyja a levéltárcáját, hogy ne felejtse a másik zakóban, amikor elmegy hazulról. B egy nap azt veszi észre, hogy aranybarna női végtag fényképe lóg ki a választékos fekete bőrtokból. Közelebbről szemügyre véve egy nudista kacér rázza magát a fényképezőgép előtt, selymesen kék tengerrel a háttérben. És micsoda kisportolt, karcsú gömbölyűség a csípője! B szinte megtántorodik a féltékenységtől, amelyet saját csípőjének örömtelen ismerete ihlet. Egy szót sem szól, de megfigyelés alá veszi F-et, beleturkál zsebeibe, táskájába, azokba a dossziékba, amelyeket néhanapján hazahoz. Talál más újságkivágást és rajta ugyanazt a nőt, kihívót, erotikusat. Csodálkozik is, hiszen az elé nyiszlett F legénykedik ugyan a gáton, de szívkirálynak aligha nevezhető, egy ilyen aranybarna bombának nemigen szúrhat szemet. Éppen ezért magándetektívhez nem folyamodik, inkább megpróbál versenyre kelni az újságkivágással, szétnyitja megint a két combját, s liheg, olyannyira, hogy az ajtó mögött hallgatózó Dolly véresre harapja az ajkát tehetetlenségében. Merthogy ilyen odaadás mellett aligha kerül sor kíméletlen leszámolásra. Nosza, átcsap az ellenkezőbe. A családi fényképalbumból kiemeli B halott férjének utolsó felvételét, mely a felravatalozotról készült. Sajnos mozdulatlan kép, holott az lenne jó, ha mosolyogna, karját nyújtaná, mutatná, hogy mit nem tud már nyújtani. Hatása azért talán úgy is lesz, ha csak simán odacsúsztatja B oldalához az ágy melletti szőnyegre. Odaszorítja fülét az ajtóhoz, mikor a pár hálni tér, elképzeli, B-t hogyan bénítja meg a jeges emlékezet, és nem érti, hogy egy mély sóhajtásra miért következnek gyorsuló apróbbak, zihálóbbak. Határozottan nyihogóak.

Másnap, mikor végre be tud lopózni az üres szobába, a feldöcölt ágy mellett a szívet tépő képen ott találja F papucsát. Eltakarja. Hever rajta hivalkodva. Dolly belezokog az installációba olyan keservesen, hogy anyja félmeztelenül visszazalad a fürdőszobából, babusgatja, vigasztalja, apukát nem kell már gyászolni, a halottaknak nem fáj semmi, szegény kis árvám, örüljünk, hogy F bácsi velünk van. Dolly könnyei kettőzött erővel spriccelnek B-re, alig fejlett nőiessége úgy vonaglik, mintha dühöngene. Megtölti a lakást feszültségével: R megérzi, kimenekül a lépcsőházba, hogy F vigye már el az óvodába. Nem úgy kéri, hogy F bácsi, hanem csak úgy, hogy F, és F szívébe ez az F melegséget áraszt. Adakozót.

– Nem megyünk ma, fiacskám, az óvodába, elviszlek egy jobb helyre.

Autójuk az Állatkert elé gördül. R először sok iskolás gyereket lát. Megkérdi, hogy azok mind állatok-e. F felnevet.

– Ne legyél már csacsi, az állatok ketrecben vannak.

– A gyerekek miért nincsenek ketrecben?

– Mert rájuk a tanító bácsi vigyáz.

– Én rám most te vigyázol, F. Ki vagy te nekem?

F zavartan: – Papaféléd.

– A papám meghalt.

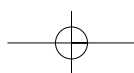
– Azért vagyok papaféléd. – Hozzáteszi ravaszul: – Azért vagy most az állatkertben, és nem az óvodában. Gyere, nézzük a ketreceket.

Ahogy vonulnak egy koszban szunyókáló sakál, egy legallyazott páva, egy foghíjas csimpánz előtt, R először nem mutat heves érdeklődést. A madárházban befogja az orrát, és igyekszik kifelé. Bezzeg az elefántoknál felélénkül. Rácsodálkozik a ráncos, szürke méretekre. A kézpótló ormány hernyózására. Az oszlop-lábak ruganyos lépkedésére. A tátott ajkak hegyes fityegésére. Ketten himbálóz-
nak a farudakból eszkábált kerítés mögött, a nagyobb tömegnek kisebb a szeme, a kisebb tömegnek nagyobb a szeme. F vesz R-nek egy kiflit. R gépiesen leharapja a végét, miközben részletesen szemügyre veszi a vastagbőrűek természetrajzát. F kikapja kezéből a kiflit azzal, hogy nekik vette. Dobjon darabkákat a kerítés mögé. A két állat, a nagy meg a kicsi eddig maga elé nézett, most hirtelen rájuk szögezi tekintetét. R ügyetlenül dob, a kifli másik vége a kerítés elé poty-
tyan. A kis elefánt nem éri el, a nagy kinyúl érte és bekapja. R beletanul, sikerül egy másik darabot a kicsi elé juttatnia. A kicsi azonban suta, a nagy megint elkapja előle a falatot. Végül az egész kiflit elnyeli.

– Ez egy elefántgyerek? – érdeklődik R.

– Elefántborjú – igazítja ki F, akinek furdalja a lelkiismeretét, hogy az óvodából állatkert lett, és most örül, hogy legalább R szókinszét gyarapítja. R-t azonban inkább az erőviszony foglalkoztatja, az egyenlőtlenség, amelyet eddig csupán a maga bőrén tapasztalt. Szeretne még egy próbát tenni, de F nem vesz másik kiflit, hanem viszi a kicsit tovább a jó lelkiismeretet biztosító tanulmányúton.

Egy sötét és bűdös barlangba lépnek, ahol néhány ellenséges morduláson kívül semmi különös nem ígérkezik. Zsemleszínű, sörényes állatok nyújtózkodnak ásítózva, egymástól különválasztva. Az általános böffentő fetrengés közepette egyszer csak szédületesen előterem bizonyos vérfagyasztó jövés-menés. Ketrecét hosszában ide-oda rója egy tarka, ruganyos, rögeszmés fenevad, fehér, fekete és lángoló narancsszín csíkokat mozgatva bőre szabott bundáján, amely inkább sejteti, mint kidomborítja az alatta dolgozó, lebírhatatlan izomzatot. Pofaszakállat visel leszegett fején – valami nyomot követ. Utol fogja érni, nem menekülhet, akinek ez utánaered – figyelmezteti F a kisfiút, aki gondolatban még nem hagyta el az egyenlőtlen méretű, két szürke tömeget. S ezek az egyébként magabiztos nehézsúlyúak akár a szellemek, úgy rebbennek széjjel gondolatai mélyén, mikor szembe találja magát két hatalmasra tágult pupillával. A semmiből merednek ezek rá: R most ismerkedik a semmivel, mely nézi az életet, és elemészt, mert semmi nincsen benne, amiben az élet megfogódzkodhatna. Olyan szem ez a kíméletlen ördög-pofában, mely el akar csak venni, adni semmit sem akar. Élvezetre nem vágyik, csupán végrehajtásra. Felméri, hogy mit kell tenni a megszerzéshez, a többi a készenlét, a rárohanás, a megragadás dolga. A marcangolás szakértelme. A túlsúly diadalma. R-nek önkéntelenül megint az előző jelenet jut az eszébe – ismerkedik az elvonatkoztatás tapasztalatával. De azt is észleli, hogy itt már nem kifliről van szó. Érzése szerint valami iszonyatosról, de pontosan nem tudja, hogy miről. Játékosan próbál a válaszhoz jutni. Elszánt képet vág, el-

kezd F körül ide-oda szaladgálni, mutatja, hogy kiszemelte őt. Ráveti magát. F magasba kapja, mint Szent Kristóf a dedet, és hatalmasat kacag rá. A levegőben rúgkapáló kisfiúnak olyan érzése támad, hogy valamiben megakadályozzák.

Ahogy R növekedik, Dolly pizskatúrái civódásba torkollnak, mert öccse visszacsáp, visszarúg, visszavádaskodik. B pedig időnként meghasonlik lánya kényeztetésében, mert akár tetszik, akár nem, igazat kellene adnia a fiúnak is. R ennek okáért egy távoli nevelőintézetbe kerül, B így véli a házi békét megteremteni. F nem tartja igazságosnak ezt a békét, de ellene sem akar tenni. Nem látogatja meg a fiút, tartva felesége elfogultságától. Inkább őrzi emlékezetében az állatker-ti kalandot, s álmában a tigris elől a magasba emeli R-t, együtt kacagva vele a hoppon maradt ragadozón. Ahányszor B ajándékot vesz Dollynak, F zsebpénzt küld az öcsinek, nem a saját nevéen persze, hanem egy nem létező gyámhivatal nevét adva meg feladónak. R hallgat a rendszeresen befutó utalványokról, viszont kevesebb levelet ír haza, azokban is arról tudósítja a családot, hogy jól megy a sora. Egyensúlyhelyzet alakulna ki így, ha Dolly megbékélne F hálószo-bai lihegésével. Az idő múlásával kinő mindene, ami B-nek van, de F nem hederít a gömbölyűsegeire sem elől, sem hátul. Szívesen eltenné láb alól, ha nem szeretné közben megkapni. Megkapni pedig, ha amúgy natúr nem sikerül, korához illő bájszereléssel majd csak lehet. Ezt hallja bakfis barátjától, s ahhoz, hogy két legyet üssön egy csapásra, elkezd anyját főzni, hogy ránduljanak ki Firenzébe: neki kellene egy Gucci táska, meg egy Elisa Morelli napszemüveg, érettségire ezt kér, és F különben is szereti az olasz festészetet. „Dollynak mindent” felkiáltással B megszervezi az utat, s egy hét sem telik bele, ott sétálnak a Duomo és a Piazza della Signoria között.

Persze Dávid alulnézetben rögtön szemet szúr Dollynak. Kívül jelenik meg ott, ami egy idő óta gondolatait egyre követelőbben bökdösi, és mivel a képzet családi okok miatt F-el kapcsolatos, odasandít nevelőapjára, hogy vajon neki is olyan enivaló-e a berendezése, mint ezé a remekbe szabott kőóriásé. Meztele-nül ugyanis F sosem volt számára látható, s ami fedve van, az a valóságnál min-dig izgatóbb. F is nézi a szobrot, de tudván, hogy másolatot lát, szeretné miha-marabb az Uffiziban kiállított eredetét látni. B. arra emlékezteti, hogy Dollynak körül kell néznie a boltokban zárás előtt. F a térképet tanulmányozva a Via dei Calzaiolit ajánlja, azzal a hátsó gondolattal, hogy a térről nyíló utcában nem na-gyon távolodhatnak el az áhított kultúrkinces bányától, B azonban a Via de Tornabuoni felé adja ki a menetparancsot, mert az a leghíresebb. Megcélozzák a divatlapban gyakran hirdető Guccit, ahol őrjítően szép táskák kínálóznak. B szerint azonban először ruhát vagy szoknyát kell választani, aztán jöhet a táska, de azelőtt még ajánlatos cipőt nézni. Prada pár lépésre Guccitól csupán férfidi-vatot kínál, úgyhogy Max Marát keresik fel, ahol az árakat nem írják ki. F dolga érdeklődni felőlük, a hölgyek próbálnak. Masnis, csipkés melltartót s ugyan-olyan kacér, áttetsző bugyit, mértanian sportos, erősen dekoltált, nagygombos ruhát, pirosat, amelynek rövid szoknyája le- s felcsúszik járás közben. F hallja az árakat, tudja, hogy nem tudnák megfizetni, viszont a szorult helyzet leplezésére teszi a szépet egy vadmacskásan mozgó, tüzes ajkú elárusítónőnek. Hamarosan azt veszi észre, hogy bókjai hatékonyak, s az eleven, beszédes szem viszonzza az ő kihívó tekintetét. Egy pillanat alatt minden elrendeződik. Dollyék a fülké-

ben hagyják a sok női holmit, amiről le kell mondaniuk, F pedig megkérdi, hogy a maxmarás nő másnap délután szabad-e. Mert akkor ő a szállodájában várja.

Hirtelen elege van B-ből és Dollyból, a divatéhségükből, a kultúrközönyükből, az önzésükből, ami kizárja a lehetőségét is annak, hogy a kis R-t bevezesse a firenzei műkincsek rengetegébe. E sok rossz ellen nemileg lázad. Megérdemlik, hogy megdugja ezt a baromi jó nőt, s ezt úgy teszi magának lehetővé, hogy az anyagiasság kelepccéjébe csalja a lányt meg az őt szolgáló anyát. Ne a márkás boltokban turkáljanak, menjenek a Rinascete nagyáruházba, ahol tetőtől talpig mindent megkapnak potom áron, bőr holmiért pedig menjenek alkudozni a Mercato di San Lorenzóra, őt meg majd megtalálják az Uffiziban. Érdeklődjenek a teremőröknél, teszi hozzá gondoskodóan. Másnap délelőtt betelefonál Max Marához, megbeszéli a találka részleteit, s a megadott délutáni időpontban a portás jelzi, hogy Signorina C keresi Signor F-et. Várom, feleli Signor F, és pár perc múltán egymás nyakába ugranak. Signor F leleszi a rúzszt Signorina C tüzes ajkáról, közben pedig megszabadítja mértanian sportos, erősen dekoltált, nagygombos ruhájától, előzetesen persze felhúzza ennek rövid szoknyáját és hosszú, lélegző, valójában szaglászó csókot nyom a kacér, áttetsző bugyi kellős közepébe, megkülönböztetve a Max Mara parfümöt, a punciparázást és a forró, firenzei utcák enyhe kátrányillatát. A masnis, csipkés melltartót viszont izgató kellékként a helyén hagyja, noha izgalmat bőven nyújt a signorina natúr bujasága, amely rohamosan ajzza F-et a fergeteges porcikák tüzetes kiélvezésére. Lassan, de biztosan haladna hát az örömei kapaszkodóján, ha nem nyílna az ajtó, s nem hangzana fel egy leányhangon elkiáltott férfikáromkodás, mely szól az ágyon látható rúgkapálásnak, de legalább annyira az ágy körül heverő mértanian sportos, erősen dekoltált, nagygombos, piros ruhának és a kacér, áttetsző bugyinak, mely Signorina C bal lábfejen akadt fenn. Az anyagiakban és érzékiekben lekörözött Dolly tombol, erényesen követeli mögötte álló anyjától, hogy váljon el, és B, aki most még védtelenebb lányával szemben – elválk.

F aránylag közönyösen levonja a tanulságot, hogy nem igazán házasságnak jött a világra, lemondani viszont semmiképpen nem akar a kiváltságos kapcsolatról, amelyet a kis R vele kialakított. Mert ugye a kis R szólította őt F-nek, ő jelentette ki, hogy F vigyáz reá. Úgy is, mint egy papaféle. Ezen az alapon igyekszik felvenni vele az érintkezést. Elég félszre sikerül, mert a kis R-ből nagydaráb R lett, egyetemi szálláson lakik, szorgalmas mérnökhallgató, bár megállás nélkül csajozik, bulizik. Vajon ilyenkor mi az apaféle feladata? F visszagondol a maga neveltetésére, s oktatja a fiatalembert, hogy életereje ne menjen a tanulmányok rovására. – Dugjál fiam, de mértékletesen. Az arany szabályhoz F több doboz óvszert mellékel. R, akinek Dolly, épp azért, hogy elundorítsa R-t a házasságot vadállatian törő F-től, a realista részleteket kiemelve beszámolt a firenzei paráználkodásról, szóval R megkérdi, hogy F mindig húz-e kotont. F nem akarván, hogy a tények a pedagógiai szempontok rovására érvényesüljenek, azt hazudja, hogy mindig húz. Hát ennyi elég, hogy papaféleként R kicsit dülledt szemében tartósan lebegjön.

Ugyanez alkalommal a kicsit dülledt szem rányílik F pénztárcájára. Anyjától R filléreket kap: azokkal is el kell számolnia. Stafírozása F-re hárul, ő bűjtatja bődorzekibe, korddzsekibe, cselesen megrongyolt farmerbe, tőle kap örökmozgó

karórát, internetes zsebtelefont, s egyelőre Honda motorbiciklit. Kapna repülőjegyet Firenzébe, mert F szeretné bepótolni a szállodai botrány miatt elmaradt múzeumlátogatást és megvalósítani azt a régi álmát, hogy R-rel együtt gyönyörködjön újra azokban a mesterművekben, amelyeket első, fiatalkori látogatásakor maradandó emlékül hozott magával. R egy ideig kéreti magát, aztán bemondja az unalmast vizsgáira hivatkozva. F egyedül repül. Megy mégis, mert bosszantja az előző kirándulás befejezetlensége, meg reklámötleteket is próbál beszerezni a cinquecento festőitől. Épp ezért úgy dönt, hogy az Uffiziban előbb végigsétál a termeken, csak úgy impresszionistán, aztán visszatér azokhoz a képekhez, amelyek felkeltik figyelmét. Gondolataiból azonban R-t nem tudja, nem is akarja kizárni. Nem esik jól, persze, a visszautasítás, de valami megkönnyebbülést is hoz: az önállósít játszó nagyfiú most nem zavarja az emlékkép életét. Könnyebb egy aranyos kisgyerek apaféléjének lenni. F felszabadultan, örömmel átengedi magát a vezetésének. Szereti a kis R akaratát. Teljesen súlytalan, magasba lehet emelni, szórakozni a szeszélyein, lehajolni hozzá, s úgy tenni, mintha ő mutatná, hogy a világban, az életben mi a fontos. F csupa hála: R eligazítja a képek rengetegében, apró kezével rábök arra, ami neki, a felnőttnek is hasznos lehet. A fekete emberre például, aki manapság divatossá eleveníthet egy videoklipet, különösen aranyba, bársonyba bujtatva a burnusz fehér csuklyája alatt. A három mágus egyike Mantegna képén, akik tevekaraván élén a Kisjézust térdén lovagoltató, narancsszínű és fehér angyalkák koszorújában trónoló Szűzanya elé járulnak. Ezek az angyalkák szentté avatott szárnyas babák, kisebbek, mint a Jézuska, lábuk sincsen. Méretbeli különbségük hangsúlyozza, hogy az újszülött kisdéd az anyja ölén, ott a barlang bejáratában voltaképpen nagyded. Így magyarázná el a kis R-nek, aki bizonyára megkérdezné, ha mind a hárman járulnak, akkor a harmadik miért térdel, és miért éppen a fekete. S e fogas kérdéstől megmámorosodva, bár a hiteles választ rá nem tudja, és nem is biztos abban, hogy létezik ilyen, F a képzeletére hagyatkozik, és élvezzi, hogy kitalálhatja a fekete ember szerepét. Mirhát hoz, gyógyhatású olajat, gyulladást gátló, vírust ölő, hasmenést és kängöröcsöt csillapító szert, hogy a Megváltó jó egészségben élje le életét. S azért térdel, mert nem csupán tiszteleg, mint a másik kettő, hanem imádja a farkaskölyök köszöntéssel rájuk figyelmező újszülöttet. Mesésen imádja, mert fekete, valósággal bálványozza, mert pogány, arra vár, hogy mindennek fejében a Jézuska megkeresztelje, beeressze a koromsötét barlangba és kiválasztottként rendelkezék vele. „Kis kóbász”, üzeni neki a maga trópusi kiejtésével, és gyengéden vérben forgó tekintete glóriát idéz a fiúcska feje fölé, mielőtt ennek ideje hivatalosan is betelne. A fekete mágus nézésétől a kis test átszellemül, dicsfényben felmagasztosul, jelzi egyben, hogy a szolgálatot elfogadja. Hiszen gyors előmenetelét neki köszönheti majd.

A továbbiakban F a látomásos szerződést szentírásként tartja számon. Firenzéből visszatérve bekopogtat R-hez a diákszállásra, és körültekintő beszélgetésbe kezd ügyes-bajos dolgairól. Hogyan áll a tanulmányaival, hogyan áll a nőkkel, mik a tervei? R nem érti, mi ez a hirtelen faggatás. Egyre kitérőbbben válaszol. F nem sokat teketóriázik. Elmenőben leáll beszélgetni a telep mulya portásával, és kiszedi belőle, hogy R kéthavi lakbérrel tartozik. Másnap kiegyenlíti a számlát. Utánanézi az egyetemen R jegyeinek. Mervev elutasításba ütközne, ha

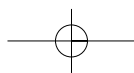
más téren nem lenne sikere a tanulmányi osztály titkárnőjénél. Így derül ki, hogy alkalmazott matematikából R kettő helyett csak egy zárthelyin vett részt, azon pedig a nem megfelelték listájára került. A dugás hatására a titkárnő hajlandó felemelni közepesre a jegyet, s a következő rundnak köszönhetően a második zárthelyi kockájába ugyanezt a jegyet tanárosan odafirkantja. R át fog menni. De miért nem készült, miért bliccelte el a vizsgát? A titkárnő nem tudja, R pedig nem fogja megmondani. F magándetektívet fogad, számoljon be R magánéletéről. Kiderül, hogy R feléje se néz családjának, nem találkozik se anyjával, se nővérével, viszont találkozik Z-vel, egy kacér ügyvédbojtár lánnyal, csak éppen sosem négy szemközt. Z-t árnyékként kíséri X, egy lapos lány, vizslatekintetű bizalmas, akit R sehogy sem képes lerázni, s akit Z láthatólag azért tart, hogy a belebolondult fiatalembert örületbemenően felizgassa. R-nek nincs más lehetősége, mint Z-t és árnyékát másodrendű árnyékként kíséreni, s ahová a két nőnek kedve szotytyan elmenni, ott neki három személyre belépőt kell venni, taxinak füttyenteni, számlát elintézni. Két nőnek kell luxustárgyakat venni, Gucci, Prada, Max Mara termékeket, ezekre megy el az ösztöndíja, meg amit F-től kap, no meg amit házárdjátékon nyer, mert pókerezik kaszinóban, és ha a nyomozó jól látta, licitálás közben kipakolja a játékos férfiak zsebét, a hölgyek retiküljét. F látja, hogy R az erejét meghaladó tüzzel játszik, azonnal intézkedni kell. Ha már az olasz divatkirályokhoz társuló két nő esete ismerős, be akarja dobni a saját trükkjét, de hiába hozhatja el a maxmarás bombát, R szeme csak Z halmain függ, a nyomozó hallotta, hogy bombáknak ezeket minősíti. A maxmarás sértett vadmacskaként fújva visszahúz Firenzébe, F pedig mit tehet, saját bőrét viheti vásárra. Belenéz a tükörbe, látni véli Mantegna fekete mágusát átszellemülten, készen a legijesztőbb áldozatra is. Legyeskedni kezd X körül, behunyt szemmel megteszi, amit nyitottal nem bírna, és tessék, R-nek szabad az út Z-hez, X-et ugyanis más foglalkoztatja. Bizalmasa híján Z az illemszokások sáncai mögé húzódik. R annyira odavan érte, hogy megkéri a kezét. Amit persze megkap, annál is inkább, mert F biztatására Gucci, Prada és Max Mara termékekkel állít be hozzá. F úgy ítéli meg a helyzetet, hogy R az imádott nő ígéretes birtokában kitartóbban készül majd vizsgáira. Ha sikeres vizsgája utánra tűzik ki a lagzit, akkor ő tetemesen beszáll a költségekbe. Csupán annyit kér, kerthelyiségben vagy nagyméretű ablakok mögött gyűljön össze a násznép, hogy ő, F, akit B és Dolly nem fognak meghívni, messzelátóval szemlélhesse boldogságukat.

Minden a tervek szerint alakul. A diplomás ifjú pár nyolc méter hosszú, hófehér díszautóban érkezik, amilyent ázsiai, mesés lagzikra szoktak bérelni rátartó nagykereskedők. Mögöttük iszonyú túlköléssel felvirágozott kocsik serege. Fényképezés a kerthelyiségben, ahová F egy múpálmafát állított az amúgy is mutatós futórózsák közé, a bankett pedig belső helyiségben kirakatba terített díszasztalnál zajlik palackot hűtő ezüst vödörrel a terítékek mellett. Gyakorlatilag F fedezi az ünnepséget, beleértve a felköszöntőhöz bérelt jó nevű színészt. Amit ez felolvas, annak a szövegét is ő írta. Az eredeti kézírásosat ő tartja kezében a szemközti nagyszálló negyedik emeleti szobájában, az ablakhoz húzott karosszékekben, s amikor a színész szóra emelkedik, ő is feláll, s a szónokkal egy időben lelkesedik, meghatódik, ontja a jókívánságokat az alkalomra brokátba ki-preparált arának és szépreményű urának, pezsgős poharat emel a hitves pár

egészségére, szaporodására e földön és anyagi gyarapodására ugyanitt. Az epithalamostól kivörösödve, az italtól átszellemülve legelteti messzelátóját R fesztelen örömén, ahogy a drága fiú a társadalmi töltekezéstől magát mit sem zavarlatva szemét egy kicsit mindig Z dekoltazásába dülleszt. Lélekben már habzsolja az ott láthatókat, s F mámorosan taksálja saját szerepét ebben a beérkezésben. Eszébe jut, ahogy a tigrisbarlangban a magasba kapja a kisgyereket, s a nyakába ültetve nekivág vele kettejük külön útjának, s eszébe jut az is, ahogyan megérkezik vele a Mantegna által festett barlang setét bejáratához, s imádja, mint a szerecsen mágus, s olyan az egész, akárha a tenger túlsó partjára gázolna vele. Felizgatott állapotában egyáltalán nem zavarja, hogy összekever két bibliai személyt. Nem azt érzi, hogy berúg, hanem azt, hogy egymásba oltásuk megkettőzi erejét. Sikerül, amihez csak fog, ő juttatja révbe a tanulmányok buktatóin botladozó, a tehetetlen szerelem csapdájában vergődő R-t, s a fekete ábrázatú óriás figurájával, aki hátán cipeli át a kisdedet a nagy vízen, egy jövedelmező reklámklip ötletét tartja markában a fehér gyerekek afrikai nyaraltatásának előmozdításához. És kinek köszönheti káprázatos sikerélményét? Szeme a hálától könnybe lábad. F a süppedő szőnyegen térdre borulva mondja el sokszor egymás után R szent nevét.

Ilyesfajta vallásosan adakozó ámulatban telnek az évek a pompázatos menyegző után. Mert hogy F életfogytiglan adós R-nek, és mert a nász előkelőségéből engedni később sem lehet. A jól kereső fiatal pár polgári színvonalát F egészíti ki nagypolgárirra. Hatvanegy centis átmérőjű televíziós készüléküket házimozira cseréli, háromestés, karzati operabérletüket tizenegy estésre, harmadik soros zsöllére szólóra, másodkézből vett, bűzös Fiatjukat négykerék meghajtású, légtisztító Mercedesre, és lehetővé teszi, hogy szűk, homályos és ricsajos lakhelyükről a leggondozottabb villanegyedbe költözhesse, ahol is a jómódú tulajok korszerű bio-örömeinek áldozhatnak. Rendszeresen meglátogatja őket, s miközben kicsit feszélyezetten ugyan, de beszélgetnek csip-csup dolgokról, lesi, hogy a továbbiakban milyen újabb luxusra lenne kedvük, ha már szükségük immár alig van valamire. A társalgások azért is akadoznak, mert F igazából nem tud kettőjükhez szólni, és külön sem nagyon sikerül ez neki. Azt meg nem lehet velük megbeszélni, hogy ő voltaképpen a hajdani kisfiúhoz intézi szavait, akinek ő valami apaféléje. Anélkül, hogy azonosítaná, az asszony olyasmit érez, amit a tolakodó apóssal szemben szoktak, és nekifog a váratlan betoppanások nyirbálásának. R szintén szeretné, ha F kevesebbet lógna náluk, mert az a benyomása, hogy az anyja emiatt néz be hozzájuk ritkán. A kedvetlenedő fogadtatás hatására F belemenne, hogy inkább R jönne el hozzá egymaga, ám röstelli tudatni átköltözését egy szűkebb, ráadásul homályos és ricsajos legénylakásba. A szükség hajtotta el összkomfortos, igazgatói lakosztályából. És bizony a szorongás, amit anyagi helyzetének romlása okoz, megteretzi az érintkezését bénító sutaságot. Sajnos, bevallani, hogy a csőd szélére kerül, egyszerűen lehetetlen, és nem kevésbé lehetetlen levetkőzni a gondviselő papaféle szerepét. Képtelenség már az is, hogy a mérhetetlen költsége nem tud lépést tartani a rajongásával, elfogadhatatlan, hogy a pálmafával botozó fekete óriás csak úgy levesse válláról a picinyke megváltót, mert a fehér csöppségek afrikai nyaraltatása nem bizonyul időszerűnek. Érzelmek és tények, érvek, ellenérvek, könnyelműség és felelősség

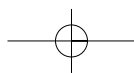

zilált helycseréi miatt hovatovább semmi sincs a helyén. F-nek lelkipurdalása támad a szerepével kapcsolatban.

– Ha igazi apja volnék, nem krajcároskodnék – vádolja magát elesettségéért. Úgy próbál a kutyaszorítóból kilábalni, hogy hitelt vesz fel a reklámcége számlájára, bízva a rendkívüli találményságban, melyet R iránti imádatából továbbra is meríthet. A pénz csakugyan megérkezik, újabb blikkfangos ötlet viszont sehol. F ül magában a tükör előtt, szemtől szembe önmaga tehetetlenségével. Nem elég jó, nem elég erős, nem elég gazdag, összeomlik minden szivárványos képzelete R-el kapcsolatban – egyszerűen nem méltó hozzá. Hirtelen elhatározással felszámolja üzletét, amelyet felvirágoztatni többé nem remél. Terve szerint az utolsó fillérig majd mindent R-nek adományoz, most már utolsó csepp vérével fogja táplálni fiókáját – így talán a szerepből átvergődik a hiteles apaságba. De mi lesz az utolsó fillér után?

Tépelődik hazafelé az utcán is. Ahhoz hogy ő nagy legyen, nekem el kell törpülnöm. De hogyan fogja a szegény törpe tejbe-vajba fürösztetni az óriást? Futja-e ilyesmire az erejéből? Az jár a fejében, hogy eddig mindig az volt a jó, hogy R a kicsike, s ő, F, a hatalmas gondviselő. Elérzékenyülve emlékszik a boldogságos kezdetekre, amikor kisujját kellett csupán mozdítania, hogy R-t kiszabadítsa Dolly karmából. Gondolatai kuszán összeviszsa tekeregnek, s annyira lefoglalják, hogy pirosban lép le az úttestre. Egy tompa csattanás, és ott fekszik F a zeb-rán kiterítve, véresen, fél testével egy Dacia Logan alatt, melynek kormányát Dolly fogja. F erről egyelőre nem tud, mert felső teste és feje a Logan alá szorult, alteste és lába látható mindössze a kábultan előkecmergő sofőrnök számára. Ez lélekjelenlétének nem lebecsülendő maradékával arról akar meggyőződni, hogy él-e még és mennyire ez a szégyentelen szarházi, aki valósággal odarohant a kocsira, bizonyára öngyilkossági szándékkal. Ilyen helyzetben azt kellene kívánnia, hogy dögöljön meg az ilyen bajt hozó, de a vádaskodó kiáltásokkal elősereg-lő bámészkodók miatt kénytelen azt kívánni, bárcsak ne döglene meg. El akarja dönteni, hogy a két változat között melyikről van szó, és ránt egyet az egyik petyhüdt lábszáron, ahogyan hajdan a kis R-ét cibálta ébresztés céljából. F iszonyú fájdalomra ocsúdik, emlékezetéből pedig előugrik a kisfiú hajdani megkín-zatása. Ilyenformán ő már azonosítja gázolóját, míg emez csak akkor ismer F-re, amikor a megbénult szerencsétlent a mentők teljes egészében előhuzigálják.

Dolly nagyjából az úgy kellett neki álláspontjára helyezkedik, de azért, miután néhány tanú segítségével tisztázza a rendőrökkel, hogy a balesetért az áldozat a felelős, úgy dönt, ő tartja kezében további sorsát, a pöffeszkedő R-nek nem is szól az egészről. F viszont, akinek tudomására hozzák, hogy magatehetetlen marad, éppen azt szeretné, hogy R gondoskodjon róla. Nem annyira hálából, mint inkább azért, hogy F hátralevő idejében, amennyire csak bírja, kifejezhesse imádatát. Addig nyafog az ápolónőknek, hogy a fiát szeretné viszontlátni, míg az egyik meg-telefonálja az üzenetet. R éppen nyaral az Adriai-tenger partján, végül mégis megjelenik a maga napsütötte sugárzásában. F összeroncsolt arcából mereszti rá révü-letes szemét. Lemerevedett, felhasadozott ajkával tudatja, hogy amije még marad e földön, azt ráhagyja, s amire még utolsó órája előtt szüksége lehet, azt fedezze az ő részére hozzáférhetővé tett bankszámlájáról. R nemigen tudja, mit kell ilyen esetben mondania. Megkérdi udvariasan, van-e F-nek szüksége arra, hogy ő hoz-

zon vagy elintézzon neki valamit. F teljesen kimerült, mondani egyebet nem tud, csak nézi R rádülledő szemét, mint aki valamilyen helyeslést vár, megerősítést, egy meghitt szövetség elfogadását. Érzzi, hogy a fia milyen erős, és tudja, hogy ő maga milyen elesett. Szeretne hozzá kiáltani a mélységből, ahová leépuult. Ha másért nem, hát egy kis bátorításért. Egy efféle kiáltás tisztázhatná a változást kapcsolatukban, válaszra bírhatná szenvedélyének tárgyát. De ereje már nincsen hozzá. Annyit motyog, hogy R óvakodjék Dollytól, R pedig kifelé menőben gépiesen bólint, ráhagyja. Ahogy voltaképpen mindig tette, hiszen különben sosem értette, mit legyeskedik körülötte F. Eleitől fogva, mert apja egészen kicsi korában eltűnt az életéből, úgy érezte, megilleti őt egy akármilyen apa, elvégre a többi gyereknek is van ilyen. Nem bánta persze F odaadását, de ebből nem vont le olyasféle tanulságot, hogy mivel ő hagyja magát imádni, azért ő bármiféleképpen tartozna ezzel vagy azzal. Sosem érezte igazán, hogy köze van F-hez.

F-ben pedig az tudatosodik, hogy ő csakugyan egészen kicsike, és hogy ne zuhanjon még mélyebbre, anyja ölére volna szüksége. Az ő gyengéd, puha keze tartsa meg őt térdmagasságban, ahol annyit gögicsélhet, amennyire erejéből futja. Sokra ebből sem futja, hangja kihagy, szörcsögés vegyül bele, vizenyőbe merülő szemével esdve bámul az épp jókor talpra álló fekete emberre, akin csak most látszik, milyen óriás. Mirhatartóját, melybe csecsemőfej is beleférne, a Szűzre bízza, miközben a kapálózó kicsikét megőrzésre átveszi. És viszi be a barlangba, hogy biztonságba helyezze – feltehetőleg azért. A Szűz feje körül a szárnyas babák irigykedve berregnek. F épp olyan védelemben részesül, amilyenre R részéről vágyik a baleset óta, csak kérni nem meri, hogy ne ijesszen rá túlságosan az örökösére. Még azt hinné, hogy valamennyit le akar faragni a végrendeletéből. Itt a barlangban R bizalomra gerjed a vele mindig kivételezőn bánó F-fel, nyakába ülteti, és indul vele utazásra, akárha szellemvasúton. Kívülről a sziklanylásból nem látszott semmi egyéb, mint a koromsötét, de mostantól kezdve, miközben lepleket rebbentenek széjjel, úgy tolatnak, mint két szürkén derengő árnyék, befelé, lefelé. Rá egy széles víztükörré, mely hallgatag, csak a hatalmas R botja körül tocsog. Gyerekjáték lehetne az átkelés, ha a túloldali láthatatlanból nem hallatszana követelődő mordulás. Egyébként ellenséges csend, átítatva orrfacsaró büzzel. Mintha valami ágas-bogas cserjés mögül egy lángoló narancsszín csíkos tigrisfej rajzolódna ki. F szeretné rábírn R-t, hogy vigye el innen, vagy legalábbis hagyja őt leszállni. Nem tud szólni, csak kalimpálni rövid lábával. Az óriás pedig váltig nyomul a két hatalmasra tágult pupilla irányába, melynek mélyén a reá váró semmivel ismerkedik F. El akarja venni az életét, és F-nek nincs már mit adnia. R lekapja hátáról a rémülettől még bénább F-et, és nyújtja át könnyösen a nekilendülő dúvadnak, mint kézbesítő a csomagot. Aztán mégsem. Visszarántja, és bedugja a cserjés másik oldalán nyitva álló páncélszekrénybe. F tompítva hallja a tigriskörmök kaparását a vastag acélajtón.

Keresnie kell a kilincset. Úgy nyomja le, hogy az ápolók ne hallják. Úgy nyomják, mert a mécszlámpa derengésében két szürke alak surran be. A rémálomból felriadó F visszafojtott lélegzettel lesi őket, és rémálomban érzi magát, amikor a kisebbik árny szeme rászögeződik. Régi ismerős ez a tekintet, mely el akar csak venni, adni semmit sem akar. Dollyé a föléje hajló fej: felméri, hogy mit kell tennie a megszerzéshez, a többi a készenlét, a rárohanás dolga. F sejti, hogy

mit fog megragadni, de bénulása sem kiáltani, sem közbenyúlani nem hagyja. Átkozza tehetetlenségét, mert Dolly az éjjeliszekrényben vécépapírok közé rejtett csekkfüzetét rántja ki s adja át a mellette törtető árnyéknak, melyben F elszoruló szívvel R-t ismeri fel. Villámcsapás F számára a felismerés: ezek összeszűrik a levelet. Az ő kis R-je a végzetes nővérrel. Az ő hatalmas R-je az ördögi cselszövővel, aki látva, hogy F képtelen bármilyen tiltakozásra, hangosan utasítja a dülledt szemű mamlaszt, hogy ürítse ki a számlát az utolsó garasig.

– Ennek már többé semmire se lesz szüksége.

– A szemét még forgatja. Látod, valamit akar.

– Biztos mondani valamit. Valami apáskodót.

R türelmetlenül dülleszt a roncsra.

– Torkig vagyok veled! Kár, hogy nem hallod

F behunyja a szemét. Nem akarja hallani. Oda akar térdelni a fiúcska elé és biztosítani őt hűségéről. Magyarázkodni akar. Hogy álom volt. Legalább egy fátyol maradjon belőle, s rajta egy lenyomat. R kimegy a csekkfüzettel. Arra gondol, hogy nekik éppen egy tengeri luxushajózásra van szükségük. Sajnos Dollyval osztozkodni kell majd. Dolly követi, csak előbb még a paplant F fejére dobja.

CRISTIAN TEODORESCU

Medgidia, a hajdani város

regényrészletek

Feleségemnek, Danielának,
nagyszüleim,
Ştefan és Virginia Theodorescu
emlékére

Félbehagyott történet

A két világháború közötti Slobozia* község illusztrációkkal ellátott történetének nagyszabású tervéből csak néhány fénykép maradt fenn, és talán még P. tanító úr bevezetőjéből pár oldal. A polgármesternek támadt ez az ötlete a tanítóval játszott ostáblaparti közben, P. házának udvarán, a lombsátor alatt, és a nagyapám, aki akkor kezdett fényképezni, készített róluk egy képet. A lokálpatrióta tanító felajánlotta, hogy megírja a szöveget, míg a nagyapám, hogy lefényképezi a község épületeit és személyiségeit. Az ő közreműködése nem volt teljesen érdekmentes: kellett neki egy papír a városházától, hogy pillanatfelvételeket készíthet a vásárokon és a búcsúban. A tanító rábukkant a község eredetére. Senki sem tudta, hogy mennyire régi. A szájhagyomány szerinti történetben voltak kellemtelen állítások, amelyeket P. tulajdonképpen nem akart megemlíteni. Később meggondolta magát, kutatta a község régi nevét, amelyet sehol sem talált, vagy legalább valamilyen magyarázatot a nevére, amit a polgármester kérdése vetett fel: „Ilie úr, hogyhogy a mi településünk felszabadított cigány falu?”; „Hát, ha az volt...”; „És Ilie uram, hol vannak azok a felszabadított cigányok?” A tanító felsorolt néhány nevet. Nem voltak sokan: „Összekeveredhettek a románokkal, vagy elmehettek másfelé is”, „És minket, idevalósiakat is felszabadítottak?” A sötétbőrű nagyapámé volt a község péksége, de már elege lett belőle. Ezért kezdett el fényképezni. Ő már hallott róla, hogy „azelőtt” falun a kovácsok, a pékek, a muzsikusokról nem is beszélve, cigányok voltak. Ha nem volt földjük, valamiből meg kellett élniük. „Hallja, Fănică bá, maga túl kevéssel beéri. Azt mondom, csináljuk meg a község történetét, és nyomtassuk ki Bukarestben! Egy fényképalbummal együtt!” A község házával, a templommal, az iskolával, az emlékművel és a fontos emberekkel.

Egy hét alatt Ştefan Theodorescu úr, a sloboziai fotóművész mindent lefényképezett, még az őrsparancsnokot is, pedig az nem is volt odavalósi. A képek nem sikerültek valami jól – a fotóművész egyelőre a búcsúban készült pillanatfelvételekkel elsajátított kezűgyességével még nem volt az előhívás minden titkának birtokában. Az egész település a község házához vonult, hogy megtekint-

* magyarul: szabad/felszabadított föld

se a képeket. Fănică úr a községháza lépcsőjén mindenkit lefényképezett. A pápa állt középen, de a polgármester azért jobban látszott. Ott volt még a jegyző, a bábaasszony, a tanító fiatal felesége, és fent balra, vasárnapi öltözetben és kinyújtott nyakkal, az a nyomorult Papurică, a hal- és rákkereskedő. Ez házról házra járt a gyékénykosarával, reggelente halat, délután rákot árult.

Ilie úr, a tanító meglátogatta otthon az öregeket, és kikérdezte őket, hogy mire emlékeznek. Különösebb erőfeszítés nélkül végigböngészte az egyházi lajstromokat és vette a bátorságot, hogy írjon Nicolae Iorgának. Rábukkant néhány szádra, miszerint a falut vagy Kiszzelev oroszai nevezték el így, vagy az innen eltávozott cigányok mondták, hogy őket szabadon bocsátották, de egyik se biztos. Dolga végeztével Fănică bá eladta a pékséget, és a fényképezésből összegyűjtött pénzzel liciten megvásárolta a medgidiai állomás restijét. A tanítót tévedésből az arcvonalba küldték az orosz frontra, mert összetévesztették egy legionáriussal, mivel ugyanúgy hívták őket. Ennek a lokálpatriótának a neve nem került fel a sloboziai hősök emlékoszlopára, csak abban a levélben szerepelt, amelyben az ifjú P. asszonyt értesítették, hogy a férje elesett a harcmezőn.

A bőség jele

Míntha azelőtt is mindig kocsmáros lett volna, úgy ugráltatta Fănică a pincéreit és rendelte el, hogy mit főzzenek a szakácsnék! Virginica nagysád csak ámuldozott. Még mindig nem tudta elhinni, hogy a medgidiai állomás restije az övék. Olyan viharosan történt. Aznap, amikor megnyerte a licitet, Fănică pezsgős bankettet rendezett, a dús fröccsöket és a „tulajdonképpen” licitálást nem számítva. Stelian úr, aki addig vezette a vendéglőt, nagyon iparkodott, amíg Fănică rá nem nevetett, ahogy a pókernél szokott. Ráment a lép melletti földje, a háza, a *fele* péksége, pedig a vendéglőbe még egy kanalat se vettek. A bankett előtt Fănică táviratozott Pascunak, a fetești boltos barátjának, és elkezdett italozni. Stelian úr koccintott vele, és szedelőzködött: „Azért csináltuk meg Nagy-Romániát, hogy ti kaparintsátok meg, te paraszt!” Fănică megragadta a karját. Mégis mennyiért adná el neki a vendéglő berendezését? Inkább elégeti, akkor se adja el neki, véssze az eszébe!, felelte Stelian úr. „Megveszem, Stelian bátyám, és együtt égetjük el! Én asztalt, széket Bukarestből hozatok!” Ezzel sikerült annyira megpuhítani, hogy eladta neki a szódásüvegeket és a rendelésre készült, sörcsappal ellátott bádoggpultot. Amikor három nap múlva megérkeztek Medgidiaira a Pascu által felfogadott mesteremberek kicsinosítani a vendéglőt, hogy minél bukarestiesebb legyen, és az első meg a másodosztálya között ne csak árban legyen különbség, hanem az első osztályon legyenek olyan cífraságok, hogy még a tehetősebb városi népek is betérjenek oda egy-egy pohár mellett elbeszélgetni. És a peronon, amíg a vonatok megállnak, hogy a mozdonyt feltöltsék vízzel, legyenek kint az inasok a pereccel, süteménnyel és limonádéval. A legjobban fizetett ember semmit se csinált, csak lábatlankodott a mesteremberek között. Hagyd békén, Virginia, mert az Seruzi úr, az építész, és azért szedeti ki az ablakokat, hogy megnagyobbítsa őket. Fănică nem avatkozott a dolgába, csak egyetlenegyszer mondta neki, hogy azért ő mégse kimondottan luxusvendéglőre gondolt. Az olasz meg-

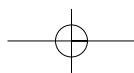
fenyegette, hogy otthagyja a francba, úgyhogy Fănică engesztelésképpen őt is megtanította néhány titkos pókerfogásra. Seruzi úr, a balszerencsés kártyajátékos, el volt ragadtatva, és hátra vágta a munkásait, hogy ugyanazért a pénzért bekeretezett tükröket is szereljének a falakra, amitől aztán az állomás restije Medgidia legnagyobb vendéglőjének látszott. Egy héttel a nyitás előtt Fănică Konstancára ment pincérekért és egy szakácsnőért. Az egyik kikötői kocsmában rátalált Ionicára, aki annak idején még Jaques néven az Orient Expressz utasainak szolgált fel, amíg egy francia nő be nem panaszolta, hogy minősíthetetlenül pimasz ajánlatot tett neki. Ionică vállalta, hogy pár hónapig Fănică vendéglőjében dolgozik, azzal a feltétellel, hogy a többi pincért ő választhatja meg. Az ünnepélyes megnyitás előtti napon a tulajnak is elmondta, milyen szabályok voltak az Orient Expresszen, hogy ő is tudja, mit kell elvárni a személyzettől. A szakácsné, egy gömbölyded erdélyi asszony istenien főzött, ha éppen nem itta le magát. Az ünnepélyes megnyitást november 9-ére tűzték ki, de Florica asszony ezzel nem értett egyet. Fănică, a kilences szerencsétlen szám. Megterítették az asztalokat, kirakták a pezsgős- és borosüvegeket a sötét mögötti polcokra, és lefeküdtek a hátsó szobában a matracokra, a pincérekkel és a szakácsnéval együtt. Éjjel három órakor a szakácsné sikoltozni kezdett, hogy mozog a föld. A vendéglőben pedig szétrobbantak a pezsgősüvegek. Fănică felriadt álmából, szó nélkül megragadta Virginicát, és átvonszolta a vendéglőbe. A polcokról lezúdultak az üvegek, az egyik falitükör ripityára tört. „Ember, ez Isten csapása, amiért kocsmát nyitunk!” „Menj már, asszony. Ez bőséget jelent!” Reggel az állomás távirásza bejelentette, hogy Bukarestben összedőlt a Carlton szálloda.

Raul, a jótevő

Az istentiszteletet nem lehetett elkezdni. A templom udvaráról egyre durvább lárma hallatszott. Akik nem értek be, és sokan jártak így, tiltakoztak, és követelték, hogy a megboldogultat vigyék ki az udvarra. Akik már reggel helyet foglaltak maguknak a templomban, méltatlankodtak. Az istentiszteletet a templomban, nem az udvaron kell megtartani. A három pap, akik azért jöttek, hogy megadják a végtisztességet Raul Barbălatának, egyik sarokból a másikba somfordáltak. Az istentisztelet után következtek a beszédek, majd a legionáriusok ájtatos menete, egészen a temetőig. Caludi uraságot nézték, a gondnokot, aki a karzaton a felesége mellett várakozott. A gondnok üres szemmel bámult. Stelian úr, a legionáriusok vezetője a felesége nélkül jött, odaintett a papoknak, hogy az udvaron tartsák meg az istentiszteletet. Aztán érces hangon kiadta a parancsot: „Tíz bajtársat a ravatalhoz!” A zöld inges bajtársak helyet csináltak maguknak a tömegben. Négyen vállukra emelték a koporsót, a többiek, hatan elindultak a ravattal a kijárat felé. Elöl Stelian egyetlen pillantására utat nyitottak nekik, bár a tiltakozó zúgolódás még mindig nem csitult.

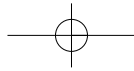
Ahogy megjelent a templomajtóban, mögötte a vállukon koporsót tartó bajtársakkal és a ravatalt hozókkal, az udvaron felzúgott az elégedett moraj.

Raul Barbălată tanár hosszú évek óta a város szellemi és kulturális vezetője volt. Széleskörű műveltségét csak az ortodox egyház papja, az imám és Tase köny-

vesboltos tudta értékelni. A Sorbonne-on szerzett *summa cum laude* doktorátus után, ahelyett, hogy Bukarestben telepedett volna le, mint Medgidia több kiváló elméje, Raul visszatért a városba. Cikkeket és verseket írt Nichifor Crainic úr *Gândirea* című lapjába, felolvasott Lovinescu úr irodalmi körében, és ezzel elismerésre is szert tett, de ő fiatalos lendülettel úgy gondolta, az ő küldetése szülővárosának kivívni a Dobrudza szellemi fővárosa rangot. Előadásokat tartott Konstancán és Tulceán, és elment Cadrilaterbe is, hogy felélessze a románosítás pislákoló lángját. Kulturális egyesületének, a Dobrudza Hangjának még Cernavodán és Babadagban is volt kirendeltsége, ezeken a kis helyeken, ahová csak évente egyszer járt el ülésezni a helyi értelmiséggel. Megtagadta, hogy bármely pártba belépjen, és amikor Nicolae Iorga meghívta Bukarestbe, mert meg akarta ismerni, és megyei prefektusi állást ajánlott fel neki, tisztelettel megköszönte, de nem hitte, hogy a miniszterelnök úr megszünteti a hivatalok korrupcióját, és nem volt hajlandó beállni a korrupctak közé. Ez volt az ő nagy pillanata. Két évvel később kulturális egyesülete kirendeltségeinek tagjai beöltöztek a legionáriusok zöld ingébe, és minden szellemi energiájukat menetelésre és munkatáborokra fordították a közösségük és a Kapitány népszerűsítése érdekében. Barbălată nem fogadta el a Kapitány ajánlatát, hogy csatlakozzon hozzájuk, pedig a barátja, Caraeni közvetített. Raul megértette a fiatalok türelmetlenségét és elégedetlenségét az egyesületében, ők a politikában látták saját érvényesülésük és a megye felemelkedésének legrövidebb útját. De ha neki nem volt bizalma a politikai állásfoglalásban, mit tehetett? Azért alapította meg a Dobrudza Hangját, hogy az alakuló értelmiség és a tanulni vágyó fiatalok, akik ahhoz a párthoz csatlakozhattak, amelyikhez akartak, dugják már össze a fejüket és lendítsék fel a megyét. Barbălată nem volt szabadkőműves, ahogy sokan hitték róla a városban. Rejtőzködő szocialista sem volt, ahogy a legionáriusok híresztelték, hogy végleg kivonják a befolyása alól az egyesület tagjait. Ellenben meg volt győződve, hogy Dobrudzsának és az országnak szüksége van arra, hogy az embereknek eszményeik legyenek, vitatkozzanak és egyezzenek meg a követendő politikáról és a jövőről. Raul véleménye szerint nem volt sok vesztegetni való idő. Egy héttel azelőtt bérelt autóval körútra indult az egyesülete részlegeihez. Tulceán a maradék hívei megkérdezték tőle, hogy nem volna jobb, ha ő is a legionáriusokkal tartana. Barbălată ezt meg sem hallotta: a fiatalok nem tettek rá jó benyomást! Bár már esteledett, beszállt az autóba, és elindult Medgidia felé. A sorsa vagy két kilométerre a várostól érte utol. Az autó az árokba fordult és felborult. A sofőr elismerte, hogy elaludt a volánnál, de ő néhány karcolással megúsza, a szélvédő megsebezte az arcát. Barbălatának kicsavarodott a nyaka, különben semmi sem látszott rajta, mert hátul ült.

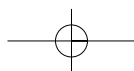
Az istentisztelet végén Stelian úr beszédet mondott a város szellemi jótevőjéről. Ha nem történik ez a szerencsétlen baleset, akkor polgártársunk elfogadta volna, hogy szellemi irányítója legyen az egyetlen mozgalomnak, amely olyan Romániát teremt, mint az égen a szent Nap! Miközben hallgatta, a vizsgálóbíró suttogva megkérdezte Pomenea őrsparancsnoktól, hogy a sofőr véletlenül nem volt-e szintén legionárius. A rendőr bólintott, hogy de igen. Amikor a beszédet véget értek, és a városi halottaskocsit behúzták az udvarra, a bajtársak kifogták a lovakat, és ők léptek a helyükre, a többiek hátulról segítettek a halottaskocsit a temető felé tolni. És a „Szent legionárius ifjúság”-ot énekelték.

A szerződés záradéka

Két napra rá, hogy Fănică megnyitotta a vendéglőjét, elindult sétálni a városban. Hűvös, esős délután volt. A főutca elég kihalt. Pomenea, a rendőr járta a körútját, néhány kóbor kutya, egy fát szállító fuvaros, iskolából hazatérő gyerekek és egy vadásruhás férfi fiákerben. A Traian szálló, apró üzletek, egy patika, pár száz méterre egymástól két pékség, a városháza, a közösségi ház és városi bálterem, két kocsmá, a bíróság, egy fényképészszaalon, még egy szálloda, a dzsámi, közöttük itt is, ott is házak. A domboldalon a török negyed, ott az utcák mentén ablaktalan házak. Szintén a dombon állt magányosan egy hosszú ingatlan, a Kopasz, míg lent a völgyben a gyalogezred hadtestjének barakkjai. A Kopaszban két részleges bordélyház működött. Egyik a tisztéknek, hátsó bejárattal, a másik a közlegényeknek, amely előlről nyílt. Ezen az első medgidiai körútján Fănică olcsón bérelhető házat keresett a családjának és az övéinek, vagyis a pincéreknek és a szakácsnéknak. Az állomás mellett ki is nézett egyet, de Tudorică, az állomásfőnök azt tanácsolta, tegyen le róla. A tulajdonosnő tiszta bolond. A ház több éve lakatlan, mégse törték be az ablakait és nem feszítették fel az ajtóit. A függetlenségi háború után ebben a házban vert tanyát a nyomorúságos, török mezővárosba száműzött hadtest és tisztikar parancsnoksága. Már senki sem emlékezett, ki és hogyan építette ezt a házat, de az örökösőnek majdnem ugyanaz volt a neve, mint Scipion őrnagyé, a sereg mostani parancsnokáé, csak őt Scipionénak hívták. A tulajdonosnő mindenkit elutasított, aki addig ki akarta bérelni a házat, nem akarta akárkinek kiadni.

Amikor Fănică visszatért a sétából, azonnal táviratozott Scipione nagysádnak, és a választ is kifizette. Válasz helyett három nap múlva a délben érkező bukaresti vonattal maga Scipione nagysád jött, mély gyászban. Az inasa hozta utána a bőröndjét, az inas is feketében, és vékony, kasztrált hangon ő szólt az asszonya helyett: „Ki az a Ștefan Theodorescu úr, aki Maria Scipione nagysáddal akar beszélni?” Fănică éppen a vendéglőben tartózkodott, amikor az inas feltette a kérdést, de úgy tett, mintha nem hallaná. A hátsó ajtón gyorsan kisietett a peronra, hogy fogadja Scipione nagysádot: „Drága asszonyom, micsoda megtiszteltetés, nem vártam volna, hogy személyesen idefárad!” Az özvegy arra kérte, hívjon fiáker, amivel megteszi azt a kétszáz métert az állomás peronja és a Traian szálloda között, és kerítse elő az emberét, hogy a bőröndjét a szállására vigye. Fănică bement a vendéglőbe, és szólt az inasnak, hogy mi a dolga. Aztán visszatért az özvegy Scipione nagysáddhoz, és meghívta a vendéglőjébe egy kis kóstolóra. Az asszony úgy negyven körül lehetett, a maga harmincöt évével Fănică, ez a gáláns, kék szemű, sokat ígérőnek látszó úr asztalhoz ültette – tyúkhúsleves, sültet hozatott a hosszú útról jött hölgynek, a fagyaltot nem ajánlanám, helyette talán egy flambírozott palacsintát, tisztelt asszonyom? A bérleti szerződést este írták alá, kettesben, a hölgy hotelszobájában, több mint három óras tárgyalás után. Később, amikor már hűséges és megbízható barátai voltak a városban, Fănică erről nem mondott egyebet, csak annyit, hogy egy valamirevaló özvegyasszony nem adja meg magát egykönnyen. Fănică még vagy két évig folyton Bukarestbe utazgatott, hogy megbeszéljék a szerződés némelyik vitatott részletét. Ha késett, érte jött az özvegy szomorú és hajthatatlan inasa: „Scipione

nagysád fel akarja bontani az önnel kötött bérleti szerződést, Theodorescu úr.” Ahogy meglátta a vendéglőben a tulajdonosnő komiszárját, Virginica asszonynak sem volt már nyugta: „Menj, nézd meg, Fănică, mit akar az a bolond nő!”

A zsebóra

Zsebes, akit Könnyű Kezűnek is neveztek, minden szempontból úriember volt. Micsoda öltönyök és micsoda kalapok! Szürke kamáslis cipő, finom bőrkesztyű, elegáns fekete sétapálcával számolta a lépteit. Ionică pincér még az Orient Expresszről ismerte, ahol megmotozták, amikor zsebtolvajlással gyanúsították. Mivel úriember volt, nem csinált belőle botrányt. Közömbösen, hidegvérrel hagyta, hogy megmotozzák és átkutassák. Táviratban tett panaszt a vasúttársaság ellen. Bocsánatkérő levelet és tetemes kártérítést kapott. Ez után a sértő bánásmód után Zsebes többé nem szállt fel az Orient Expresszre. A vonatokon, amelyeken utazott, mindig kizárólag első osztályon, mégis eltűnedeztek a pénztárcák és a zsebórák. Követni kezdte a rendőrség. Hetente egyszer, különböző időpontokban leszállt Medgidia-n a vonatról. Csomagja nem volt. Ionică azonnal megterített neki egy asztalt, külön neki, a pezsgősvödörben Mott pezsgővel. Először hozott egy kis étvágygerjesztőt olajbogyóval és egy kupica cujkát. Ezután jött a csorba, amit Zsebes egy fél citrommal még megsavanyított. A sültet véresen fogyasztotta, a hús sütését maga Ionică ellenőrizte és az óráját figyelve fordította meg a rostélyon, a szelet két ujjnyi vastag volt és akkora, mint a tányér. Zsebes gondosan megborsozta, késhegynyi vajat tett a közepére, és kicsavarta rá a citrom másik felét, amit szalvétába fogott, nehogy összepiszkolja a kesztyűjét. Ráérősen, kenyér nélkül evett. A sülthez megivott két pohár pezsgőt. Rágyújtott egy görög cigarettára, és a semmibe bámulva diszkréten a fogát piszkálta. A többi vendég közül sokan ismerték látásból. Odaköszöntek neki; tartózkodóan fogadta, nehogy véletlenül valamelyikük közelebb húzza a székét. Néha a városban maradt, az állomás melletti Traian szállodában, de aztán hirtelen megint felszállt valamelyik bukaresti vonatra, mintha az utazásának egyetlen célja az lett volna, hogy ebben a vendéglőben megvacsorázzon és Ionică szolgálja ki.

Az utóbbi időben a városban az emberek a háborúról és a zöld inges hazafiak új államáról beszéltek, és azt kérdezték, mit csinál majd a Tábornok, miután Károly király az ő Lupescunéjával elmenekült az országból. Scipion őrnagy szerint a Saint-Cyrban abszolválta Tábornok a kezében tartja az adu ászt. Zsebes felbukkanásai a vendéglőben csaknem észrevétlenek maradtak. Vonatszámra jöttek az erdélyi és besszarábiai menekültek, akik azt se tudták, hová, merre menjenek. Sokan fejvesztve szálltak le a vonatról, és a következő konstancai vonat érkezéséig a váróteremben vagy a peronon tolongtak.

Zsebes mind szomorúbban ült be a vendéglőbe a törzsasztalához. A rendőrség razziázott a vonaton, de amit tényleg elfogadhatatlannak tartott, az az volt, hogy akkor is fogva tarthatták, ha nem találtak nála semmi bizonyítékot. Elhagyta volna az országot, de hová menjen? Mindenhol háború dúlt vagy már a küszöbön állt. Amerika nem vonzotta. Ionică éppen az asztalra tette az étvágyger-

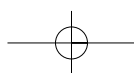

jesztőjét. Belépett a vendéglőbe három férfi, két rendőr meg egy civil, utóbbi ki-nyújtotta karját Zsebes felé. A vendéget nyugodtan, sietség nélkül vállon veregette, maradjon nyugton, azzal beleszúrta a fogpiszkálóját egy szelet téliszalámiba. A rendőrök az asztaltól vitték el. Mielőtt kiment velük, Zsebes kérte a számlát, és fizetett. Éjjel, amikor levetette a fekete pincéröltönyét, Ionică érezte, hogy van valami a felső zsebében. Egy zsebóra, leszakadt láncsal. Svájci aranyóra. Zsebest másnap reggel kiengedték. Betért a vendéglőbe, hogy megigya a kávéját, amíg jön a bukaresti vonat. Ionică remegve nyújtotta neki az órát. Nem fogadta el: nem az övé, és miért ne lehetne Ionicáé?

A város illata

Marcel úr eladta a boltját! A házát és a földjét is eladta. Nem akart többé Medgidia-ban élni, és sehol ebben az országban. A város egyetlen ékszerésze Palesztinába készült, vagy Amerikába – nem lehetett tudni. A város hölgyei, még azok is, akik rokonszenveztek Stelian úr hazafiaival, duzzogni kezdtek. Marcel készítette a jegygyűrűiket, nála vásárolták a fülbevalóikat, gyöngyeiket, nyakláncukat és medáljaikat. Drágán dolgozott: konstancai és bukaresti megrendelése is voltak. Párizsban tanulta ki a mesterséget. Az ékszerekről rajzokat cserélt még három főváros – London, Párizs és Bécs – ékszerészeivel, ugyanolyan zsidókkal, mint ő, akik hallani sem akartak a cionizmusról. Marcel apja, a tekintélyes medgidiai polgár a Ben Iatan nevet Dobrogeanura románosította. Egy ideig, hogy zavart keltsen, mind a kettőt használta. Marcellt, egyetlen fiát, második gyereket a három lány között, tizenkilenc éves korában kiküldték a frontra. Egyik fülére süketen, kitüntetéssel tért haza. Ben Iatan-Dobrogeanu Párizsba küldte, hogy megszabadítsa a süketek mogorva szomorúságától, és a családi vállalkozás se menjen tönkre. Marcel párizsi mestereinek ajánlásaival és egyik mestere unokahúgával tért haza, akivel indulás előtt összeházasodtak. Ben Iatannak semmi kifogása nem volt Marguerite ellen, de Marcel legalább értesíthette volna, hogy menyét hoz a házhoz. Boldog volt, hogy a fia egy ilyen büszke nőt hozott a családba, de szenvedett attól, hogy semmi beleszólása nem lehetett ebbe a *mariage*-ba. Nem lehetett tudni, hogy a rossz szíve vitte el, vagy a boldogság, hogy Marcel rokonságba került a legnevesebb ékszerésszel. A vörös hajú, energikus Marguerite magániskolát nyitott Konstancán, francia tanítónőkkel. Marcel párizsi légkört vitt a medgidiai üzletbe, amikor Ben Iatannak már alig voltak kuncsaftjai, annyira lefoglalta a föld és a városi hivatalos teendők – volt köztük fizetett és volt köztük tiszteletbeli is –, úgyhogy egy hónap múlva Marcel már alig tudott eleget tenni a megrendeléseknek, és várólistát vezetett be. Marcel felvett volna inasokat, de honnan? Egyedül dolgozott, reggeltől késő éjszakáig. Az első gyereke, akit Marguerite szült neki, lány volt. Judithnak hívták, Marguerite anyja után. Két évenként egymás után megszületett a fiú, Beniatan, a lány, Rachelle, az ő neve kompromisszum eredménye volt, viselje Marcel anyja nevét, de Marguerite kívánsága szerint mégse hangozzék románosan. Amikor iskolába kellett járniuk, Marguerite-nak eszébe sem jutott, hogy máshol is tanulhatnak, mint Párizsban. Miután a németek elfoglalták Párizst, mind a három gyereket hazahozta. De ép-

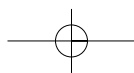
pen akkoriban firkálták Marcel kirakatára, hogy „Le a zsidókkal!”, vagy „Ne vásároljatok tőle!”, vagy „Kiszívtad a vérünket!” A városi hölgyeknek semmi kifogásuk nem lett volna a firkák ellen, de amikor meghallották, hogy Marcel el akar menni, felháborodtak. Mégis kinek képzelik magukat ezek a legionáriusok? Még Stelian felesége is fellázadt. Ha a férje elfelejtette is, hogy Marcel készítette a jegygyűrűjüket, amit a kisujján visel, meg a nyakkendőjét, ő azért még nagyon is jól emlékszik. Stelian úr szájon vágta, pont azzal a kezével, amelyen a jegygyűrűjét hordta, az egyik legénye is jelen volt azok közül, akik körülötte örködtek, amióta Caraenit megölték.

És ha tetőtől talpig aranyba öltöztette volna az a zsidó, neki akkor is kötelessége kivonni őt a forgalomból.

Egy hét múlva Marcel, Marguerite és a gyerekek felszálltak a kora reggeli konstancai vonatra. Onnan hajóval akartak továbbmenni Isztambulba. Ahogy a vonat elindult, Marcel kidugta a fejét az ablakon, és még egyszer utoljára beszippantotta a város illatát, amelyet örökre elhagyott, ottmaradt a háza, a szülei a török temető melletti apró temetőben, a katonai kitüntetését, útban az állomás felé, a városháza portásánál hagyta, hogy feltétlenül adja át a polgármesternek.

A vizsgálóbíró farkaskutyái

Stelian úr megtudta, hogy a bíró vizsgálatot akar lefolytatni ellene. Egyik nap meglátogatta a bírót, a látogatás nem tartott sokáig. A vizsgálóbíró különben jámbor kutyái a kapuig kergették. Nem voltak harapósak, de ha a vizsgálóbíró nem szólt rájuk, ráugrottak az emberre, és földre teperték. Stelian nem szólt semmit. A korához képest fürge lábú volt. Pár nap múlva egy éjjel a két farkaskutyát vadászpuskával lelőtték, miután valakire rátámadtak a kerítés mögül. „Mekkora veszteség ez a bírónak!”, mondta Stelian: neki pisztolya van, és rendben vannak a papírjai. A lakásában nem tartott vadászpuskát. A vizsgálóbíró saját kezével temette el a kutyáit az udvar végében. Kölyökkoruk óta nála voltak, és ha kiment sétálni a főutcára, pórázon vezette őket. Amikor a városban megtudták, hogy Jacot és Rexet megölték, még Stelian barátai közül is sokan felháborodtak. „Máma megnyúzzuk a kutyákat, holnap majd a gazdájukat nyúzzuk meg!”, mondta Mardare, a szűcs. Nem akarta elhinni, hogy Steliannak bármi köze volna ehhez a sötét ügühöz. Feltételezése szerint az a paraszt, aki most az állomásnál kocsmáros, lefizetett valakit, hogy kompromittálja a város tekintélyes emberét. Azzal érvelt, hogy amíg az új kocsmáros nem jött a városba, Medgidián olyasmi nem fordulhatott elő, hogy kutyákat lőjenek agyon a kerítés mögött. Két nap múlva váratlanul lángra lobbant a szűcsműhelye. Szintén éjjel. Pomenea, a rendőr éppen arra tartott éjjeli őrzéskorot, de mielőtt kinyithatta volna a száját, hogy elmondja, mi történt, Mardare már kiabált, hogy Fănică Theodorescu felgyújtotta az üzletét! A szűcsműhely nem volt messze az állomástól. Fănică odament megnézni, mi történt. Mardare, amikor meglátta, nekiugrott: „Örvendezni jöttél! A saját kezemmel öllek meg!” Akadtak támogatói is, akik már rázták az öklüket Fănică felé, és közben körülfogták. Pomenea a pisztolyával a levegőbe lőtt, hogy szétrebbentse őket, de ezzel még jobban felhergelte a bandát: „Le is akarsz lőni, te!” – böszült fel Mardare

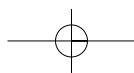

–, és szorongatni kezdte Fănică torkát. A rendőr, az Atyaúristen embere, a botjával közéjük állt. Nyugodtan tarkón vágta őket, hogy megszedüljenek, a szűcsnek még be is húzott egyet, amitől az elájult. Mardare boltja úgy égett, mintha a tűzoltókocsikból pumpált vízzel szítanák a tüzet. Fănică az ütésektől kótyagosan lehajolt, hogy felemelje a szűcsöt, de Ionică, a pincér, aki Virginica nagysád furcsa előérzetétől vezérelve („Menjen, Ionică, nézze már meg, mit művel az az ember!”) utánajött, még idejében lefogta a kezét, miközben ordított, hogy „Vizet hozzanak!”, és kivonszolta azok közül, akik eldöngették. Azon az éjszakán a vendéglő ablakait kövekkel mind betörték. Virginica nagysád sírva és felháborodva rohant az állomásfőnöknéhez, hogy azonnal értesítse, ahogy tudja, Konstancán a csendőröket! Fănică ivott egy korty kávé és egy kancsó bort, hogy helyrejöjjön a veréstől, és fiákert rendelt a peronra. Elment Vasileért, az üvegesért, aki a városszéli kovácsműhely mellett lakott. Amikor meghallotta, mennyi pénzt kap hat ablakért, Vasile álmosan a hálóingére rögtön fölkapta nadrágját. A fiáker felhúzott ernyővel várakozott az üzlet előtt, amíg Vasile összeszedte az üveglapokat, a szögeket és a gittet. Korán reggel, mire az első vonat befutott, a vendéglő ablakai a helyükön voltak, Fănică meg a pincérei botokkal felszerelve álmatlanul őrködtek a peronon. A szél odahozta Mardare leégett szűcsműhelyének perzselt szőr szagát. Az Atyaúristen emberének, Pomeneának csak reggel felé sikerült felvilágosítania a károsultat, hogy akik betörték a kirakatot és petróleumos üveggel felgyújtották az üzletét, mind a négyen Stelian, a barátja boltossegédei voltak.

A pisztoly

Egyik éjjel, ahelyett, hogy ágyba bújt volna, Fănică elővette a sifonérból a legkisebb fényképezőgépét. Annyiba került, mint egy tenyészló, de tízszeresen visszahozta az árát. Ez a kis fekete játékszer eszébe juttatta, hogy még egy évvel azelőtt gondtalanul járt a búcsúba és vásárokbába, ahonnan egy csomó pénzt hozott haza, miközben otthon a pékség is biztosan jövedelmezett. A vendéglős üzlet is beindult. Még ha nem is a reményei szerint, ahogy Slobozsián tervezte, de nyereséggel. Vasile, az üveges neki köszönhetően szép pénzhez jutott. Hetente háromszor kellett üvegeznie a vendéglőben és a lakásán, annak ellenére, hogy Pomenea és a csendőrei meghosszabbították az őrjáratot az állomás peronján. Azért jött ebbe a városba, hogy itt maradjon, de kezdett rájönni, hogy nem tud már sokáig kitartani. Miután Caraeni tanárt megölték, meglátogatta a vizsgálóbíró, aki azt tanácsolta, legyen óvatos és vásároljon magának pisztolyt. Pár hónapja a vizsgálóbíró is felfegyverkezve járt. Bukarestben, Antonescu szeme előtt, sokkal rosszabb volt a helyzet. A legionáriusok mindenhová bejuttatták az embereiket. A vizsgálóbíró azt gyanította, hogy a Tábornok tudtával mehetnek a saját fejük után. Végleg megszabadultak a királyhoz és a kamarillához hű emberektől, ő meg úgy tesz, mintha nem tudná elkapni a tetteseket. Talán fél tőlük, vetette fel Fănică. Hogy Antonescu félne? Nem, Theodorescu úr, ez nem fél senkitől. És annak, hogy ő tisztességes törvénytisztelő ember hírében áll, még nagyon megiszszuk a levét. Hacsak meg nem buktatják a legionáriusok, de annak majd még jobban megiszszuk a levét.

A kocsmáros megvette a pisztolyt, de nem mutatta meg a feleségének, nehogy megjessze. A vendéglőben tartotta, az egyik szekrényben, amihez csak neki volt kulcsa, így olyan volt, mintha nem is lenne. Scipion őrnagy, aki kezdett a vendéglőjébe járni vacsorázni, meghívta a laktanyába egy ostáblapartira. A parancsnok nem avatkozott bele a városi acsarkodásokba, de azt sem akarta látni, hogy valaki hagyja magát megfélemlíteni a legionáriusok erődemonstrációitól. Megüzente Steliannak, éppen az egyik csapatbeli szimpatizánsával, nehogy még egyszer be merjen törni akár egyetlen ablakot, amikor ő ott tartózkodik. Stelian visszaüzent, csodálkozik, hogy tiszteletreméltó román létére, Antonescu tábornok hadseregének tisztjeként Haikishoz hasonló zsidókkal és a legionáriusok ellenségeivel kocsmázik. Az őrnagy nem a közvetítőn keresztül válaszolt neki. Másnap, amikor a főutcán sétált, és találkozott Steliannal, tanúk jelenlétében a szemébe mondta, hogy vén szarháziakra nem használ ostort, csak pórázt, mivel kutyája már úgyszincsen. Egy hét múlva Scipion lova lesántult. Az őrnagy megvizsgálta a lábát. Nem látott rajta semmit. Aztán felemelte a patkót a beteg lábán. És meglátta benne a kampósszeget. Ő maga húzta ki a kovácműhely fogójával. A ló, amit ő tört be lovagláshoz, nem vetette le a nyeregből, pedig a hüvelyknyi kampósszeget pont azért verték a patkójába.

Scipion titokban faggatózott a seregben, amit megtudott, csak ő tudta, de ha még ő is megjárhatja, akkor Fănică hogy védekezhetne?

Fél évig nem merete hazahozni a gyerekeit. Slobozián bekvártélyozta őket egyik barátjához. Szívesen elment volna ő is, bárhová, de a kocsma nem az övé volt, úgyhogy nem adhatta el. Majdnem mindenét elvesztette volna.

Minden reménysege a kicsi fényképezőgépében volt. Ha senki sem tudja elfogni azokat, akik betörnek a vendéglő ablakait és őt megverik, majd ő megpróbálja elkapni őket a fényképükkel, ahogy éppen kifutnak a peronról. Az ő Virginicája hanyatt fekvé aludt és halkán horkolt. Már egy hónapja hozzá se ért. A feleségét szinte sohase hevítette a vágy, és most már őt se nagyon.

Amikor Párizs elesett

Éjszaka kurjongatás hallatszott a városban. Ezek a szaros franciák elvesztették Párizst! A *Führer* bosszút állt Németorszáért. És a fiatal legionárius ország vele van! Mivel a gárdisták közül egyedül Stelian úrnak volt rádiója, egy Telefunken, a város polgárainak nemigen volt bizalmuk a boltossegédei által terjesztett hírekben, annak ellenére, hogy az utóbbi két hónapban sorra beigazolódtak. De reggel, amikor az újságok is megjöttek, már nem volt mit mondani. Párizs elesett. Scipion őrnagy felkészült a hírre. Nem ő volt az egyetlen. Az állomásfőnök valami csodára várt. A vizsgálóbíró attól félt, hogy Párizs után a németek Londonba is bevonulnak. Az imám, neki is volt rádiója, a dzsámiban azt mondta a híveinek, hogy tartásuk távol magukat az eseményektől, de magánemberként nem titkolta csodálatát a nagy hódító iránt. Ám amikor meghallotta, hogy a németek elfoglalták Párizst, mégiscsak kételkedni kezdett abban, hogy a nagy hódítót Allah vezérli.

Fănică kocsmáros nem tudta, mit gondoljon. Ha háború, valakinek győznie kell. És ha nem lett volna az az összetűzése Stelian úrral, elismeri, hogy ő is cso-

dálja azt az embert, aki egész Európa ura akar lenni. Fănică a gárdisták kurjongatására riadt álmából, kikelt az ágyból, fogta a fényképezőgépét, és kiment az állomásra. A peron jól ki volt világítva, de ahhoz nem eléggé, hogy fényképeket készíthessen, amelyeket később felhasználhat. A nyugtalanságát fokozta, hogy azon az éjszakán senki sem próbálta betörni az ablakait. Amikor befutott az első bukaresti vonat, és a legények rohantak az újságokért a postavagonhoz, ha már úgyis kiment az álom a szeméből, ő is hamarabb ment átvenni az *Universul*. „Igen, uram, Párizs elesett!”, arra eszmélt, hogy magában beszél az újsággal a kezében. Gondolta, megbeszéli az állomásfőnökkel, de Tudorică úr ablakai sötétek voltak. Bement a vendéglőbe. Ionică volt a soros, hogy reggelig nyitva tartson. A pincér már megkapta az újságot a gyerektől, aki a vendéglőnek szállította, hogy legyen mit olvasniuk a vendégeknek. Ionică az első osztályú terem középső asztalánál üldögélt. Egy bögre kávéval és egy üveg borral vigasztalódott. Fănică leült melléje. Kitöltött egy pohár bort, és maga mögé öntötte. Aztán rágyújtott egy cigarettára. Ionică hallgatott, neki meg nem volt kedve kérdezősködni. A pincér letette az újságot, és belekortyolt a kávéjába: „Fănică úr, itt valami bűzlik. Ha Hitler bevette Párizst, Stelică elveszi magától a vendéglőt!”

„És akkor te mihez kezdsz?” Ionică belekortyolt a borba: „Én elmegyek, de maga mihez kezd?” Fănică vállat vont. Ő nem mehet el. Minden vagyonát ebbe a vendéglőbe ölte. „Fănică úr, ezeknek nem számít a maga vagyona!”

Azon a reggelen Sarkis, az örmény szatócs, akinek volt egy Európa-térképe a boltja mögötti kamrájában, és azon követte a háborús eseményeket, arra a konklúzióra jutott, hogy a háború a kávé útját is elvágja. Beszerzett néhány tucat zsák zöld babkávét, és azt mondta a belvárosi kocsmában, hogy ha Párizs elesik, az amerikaiak, akik a franciáktól kapták a Szabadság-szobrot, szintén belépnek a háborúba. És ez blokkolni fogja a kávé nemzetközi útvonalát.

Tase, a franciatanár, akit még Bukarestbe is meghívtak Franciaország ünnepe, elővigyázatosságból Fănică vendéglőjében ebédelt, üsse kő, csak hogy megmutassa, nem fél azoktól, akik Párizs elestén örvendeznek. Ebéd után azért mégis aggódni kezdett. Miután a vendéglőben elszívta a cigarettáját, Stelian úr lakására sietett, hogy bevallja neki, a Jóisten teljesen elvette az eszét.

A sária és az imám

Hassan imám olyan bölcs volt, hogy a müezzin azt mondta, még ő is sokkal okosabbnak érzi magát, ha mellette áll a mecsetben. Naponta érkeztek hozzá levelek egész Törökországból. Imámok és muftik kérték ki a véleményét az Igaz Útban felvetett kérdésekről, az igazhitűek bűneinek számbavételéről vagy az 1924-es kiadású Korán bizonyos passzusainak értelmezéséről. Hassan a nap jórészét és az éjszakát is a levelek megválaszolásával töltötte, és legtöbbször az ő véleménye zárta le a disputát. Az imám felszólította a törököket, hogy menjenek Isztambulba, ő is bármikor elmehetett volna, de nem volt se gyereke, se vagyona, és nem készült elhagyni a híveit ebben a városban. A lakosságcsere után nem sok török maradt, de ott voltak a tatárok, ők is igazhitű muzulmánok, még ha szegények és általában írástudatlanok is. Az imám nem volt vakbuzgó szeptember. El-

járt a multságokba, és úgy tett, mintha nem venné észre azokat, akik berúgnak, nem tett megjegyzéseket a nőkre, ha festették a szájukat, levágatták és ondoláltatták a hajukat.

A városban nem volt kivel sakkoznia. Egyetlen méltó ellenfélként Scipion, a laktanya parancsnoka jöhetett szóba, őt azonban a katonás, minden nyájasságot nélkülöző modora miatt mellőzte. Az a világ, amelyben Scipion jól érezte magát, túlságosan leegyszerűsített volt az imám ízléséhez képest. A kettejük közötti különbség gátolta, hogy megértsék egymást, mert az őrnagy azonnal lezárta a vitát, ha látta, hogy újabb fordulatot vesz, még ha Hassan belátta is, hogy a fegyverek és a vallás stratégiájában sokkal több a közös vonás, mint amennyit ő szeretne. Az imám az állomásfőnöktől értesült arról, hogy a városban felbukkant az ostáblajátéknak egy valóságos *bajnoka*.

Egy kerek hétig tartó tárgyalás után az állomásfőnök közbenjárásával és lakásán létrejött a találkozó, közönséggel. Az imám tudta, hogy a város jobb emberei nem akarnak szóba állni a jövevényel, de ez a tilalom rá nem vonatkozott. Megegyeztek, hogy öt partit játszanak, az állomásfőnök tábláján és korongjaival. Jelen volt a vizsgálóbíró, Haikis nagykereskedő, Sarkis, a szatócs és Mangiurea, a piaci kocsmáros, Stelian spionja. Hassan azonnal látta, hogy az ellenfele nem valami kifinomult ember, de merész és fürge észjárású. Nyíltan játszott, és olyan gyorsan mozgatta a korongokat, hogy az imám arra gyanakodott, még csalni is képes. Hassan is gyorsan játszott, de mégis megfontoltan lépett. Az első játszmat ő nyerte, és úgy tűnt, uralja ellenfelét. A másodiknál belátta, hogy ezt a Fănică Theodorescut nem lehet legyőzni. Ösztönösen ráérezett a valószínűségre, és alighanem a mosolyával készítette arra ellenfelét, hogy hibázzon. A jövevény egymás után a következő két partit is megnyerte, ilyesmi Hassannal még sohasem fordult elő. A negyedik játszmatban előbb tönkrement, aztán szépen játszott, mintha csak azért hívta volna ki, hogy nyerni engedje. Lehet, gondolta Hassan, hogy csak a nyerő vonalra várt. De az utolsó partiban Fănică csaknem egy pillanat alatt megszerezte két vonalát, aztán megint visszatért az óvatos játékhoz. Az utolsó parti után az imám biztos volt benne, hogy a jövevény csak azért engedte őt nyerni, mert neki most egy ennél sokkal fontosabb játszma a tét. A legyőzött kocsmáros kézszerítéséből kiérezte az elégedettséggel rokon huncut cinkoságot. Miközben a tanúk örültek, hogy ő nyert, csodálattal néztek az ifjú kocsmárosra is, mert csak egy vonala hiányzott a győzelemhez. Az imám éjfél után bosszúsan ment haza. Talán ez a jövevény az eldobott kockákkal jelet kapott, még akkor is, ha ő nyert. A felesége kibontott hajjal várta, és jobban bízott benne, mint valaha.

KOSZTA GABRIELLA fordítása

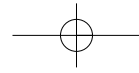
A C Z É L G É Z A

(szino)lira**torzósótár****agglegény**

egyszer csak eljön az idő mikor félszegen az ember társas életét megtervezi ha kilát a kamasz korból a kerti padokon elmereng milyen menyecske kell neki ahogy a lányok apró népe már hívná is ebédre szíve választottját illatos sárga húslevesek mögött jelölve ki posztját álmodozó tekintetében míg oldott kéveként szét nem bomlik a millió érdek vagy az érzelem kövesedik meg a lélekben időtlenül miként anyám csipkébe bújt öreg barátnői őrizték az első csókokat legbelül a háborúból soha haza nem térők emlékére melynek néma gyásza nem lehetett más csak a belső béke és az érinthetlenség máshol a mamával lakozó áporodott restség bukkant rá egy-egy agglegényre s mivel a népi demokrácia még frontálisan sem ismerte mi a meleg ki lesbikus vagy mindenfélével kombinálva efféle ki isten tudja milyen variációban de kefél-e netán perverz úr vagy pedofil kiknek rangjáról a szabadossá vált világ ír méltató fejezeteket én ezen a szinten megmaradok az az ártatlan kisgyerek ki sóvárogva leselkedett tanszobákon a libbenő szoknyák alá s öreges veszekedésre azt nyögi pardon neki már jobb volna a garzon

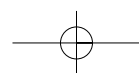
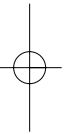
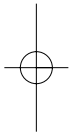
aggodalmaskodik

majdnem negyven éve a kor delegációjának méltóságával utaztam egy luxus buszon rila felé anélkül hogy a komor hegyek mögé bújt nagyhírű kolostor élményét a pályakezdő morzsányit is csökkentené hiszen az út szélén fölfűzött sárguló dohányok a tájba vésett egzotikus házak s a mélyből dübörgő egyházi kórusból áramló alázat feledhetetlen múlt az ismeretlennel való találkozás ajzottságából az ifjú egy életre tanult s ezt a másságot mindig is kereste ahogy szűk életterébe vésvé az a másik a jámbor turista és a kalandor határvonalain tekintetét vezette kis rózsajajjal rácson süített kebabbal élénk színekből szótt tarisznyával máskor apró konyakos üvegek mellett érdek nélkül csak úgy míg a folklór szövete bodorított hisztériákkal föl nem lazult mivel szorgos kulturális jövés-menés lévén néhány írogató a nagy operatársulathoz oda lettiünk csapva híres tenorok és szopránok között futkároztunk mint a hangya kik akár cirillbe is belekötöttek ha affektáló formába jöttek s szakadozó emlékekben rémlik ahogy valamennyi magáért aggodalmaskodik baj nélkül ér-e haza azóta kissé oda bennem az intézmény pátosza

aggodalom

Őszinte tiszteletem a nagyléptékű embereké ahogy sodorják földuzzadt énjükkel maguk előtt a múltat ráadásul ők már többnyire kitanultak mivel a világunk igen csak bonyolult lett egyre kevésbé engedi a centrum felé a kéveszedőket váltóigazítókat fél szatyorral bevásárló nőket inkább a nagyképu löre jön előre pszeudo vizsgákat lobogtatva most ő az úr némelyikük lazán nyelveket tanul ezen a ponton azért magam is szerényebbre fogom a figurát kamasz koromban e téren nekem is kívánatosabb volt a táguló világ tucatnyi nyelvbe belekapva végül egyiknek sem lettem anyanyelvi atyja szóval a politikai kurzusok apró tengeri halakat terelgető árama monoton zuhog előre s ha föntebb már nem írtam volna e helyen megint adekvát lebbenhetne meg a löre képzete az érdekből szótt nyálás forradalmak vagy a pikszisükből épp kiesettek kik egy önös álarc mögött ugyancsak tekernek a szép új világ felé aztán egyszer csak azon kapod magad az apokalipsziseket feledve a touló aggodalom mára marad a gyereké ki idén először indult nyári ellenőrizhetetlen túrákra s apja anyjával együtt hazavárja sértetlenül és bizakodva

BALLA ZSÓFIA

Metró, aluljáró

*Az alsó lejtős világba folyik a víz.
Patakzó esőben, szélről megyek.
Lent kavarogva metró érkezik.
Kerülgetem az áram tömeget.*

*Oldalvást pillantok: ott áll-e még.
Igen, ott. Szürkében, bajuszban, flanell ingben.
A cigaretta meggyújtja kezét.
Nem kéreget, de nem is mozdul innen.*

*Fémet nyújtok át, mélán elveszi.
Furcsa, ahogy alulról szembenéz.
Néha osonok, meg ne lásson, kétkezi
utast. Ó, könnyű privát részvétlenkedés!*

*Mankót kapott – tán elesett? A vitaminokat
elcserélte cigire, korty italra.
Az esős-havas téli délutánokat
még vigyázta, az újságostól balra.*

*Ott magaslott, ismétlő nappalokban.
Áradtunk kíméletlen – a hely most üres –
látatlan irányokba, mint kutyák a nyomba.
Aztán lerogyott. A lépcsőn fólia-hosszú test.*

*– Hogy hívták ezt a..., azt... aki itt álldogált?
– Kornél... Konrád? Mi tudom én már, asszonyom!
Most mit keressek itt? Mentségemnek szobát?
Tudni is akarom, hogy hívták, nem is akarom.*

*Cement búzlik, pléd senyved. A szél sietős.
Itt mécses pislogott a lépcsőn négy napig.
Hátha ott áll. Nem áll ott. A gyász nem ismerős.
Hogy eltűnt, most szégyeniünk jóllakik.*

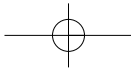
*Most is engem kísért. Nem élt, azt képzelem.
Fegyver a csönd, ha az égre fogom.
Egymást törik összezárt életek:
szűk forgódobban csattogó golyók.*

LACKFI JÁNOS

Emberszabás

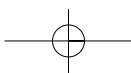
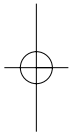
Felvásárló

Felvásárolnám vas- és színesfémhulladékukat, például autókarosszériát, hűtőt, mosógépet, akkumulátort, kerítéselemeket, hordókat, kályhákat, gáztűzhelyeket, fémszerkezetű házak maradványait, különösen érdekel, ha az autó plafonjának kárpitja még egy beakadt kapanyél szakította lyukat őriz, vagy ha esetleg túsarok lyuggatta, cigaretta égette ki az üléshezátot egy forró ölekezés közben vagy után, roppant módon izgat a levitézlett úszógumikon támadt hasadások eredete, zokogott-e az éles sással rovátkolt bőrű, napon lepirult kisgyerek a fonnyadt sárga gumiliba miatt, és vajon nyolc év múlva, amikor megcsókolta, igen, meg-csó-kol-ta a vízparton azt a lányt, ugyanezen a kempingbiciklin tekert-e haza veszettül, lángoló fülekkel, amelyeknek kihaladt kócbelű nyergét most kezemben tarthatom. Hívjon nyugodtan, ha eladóak szederjeslila cigarettafüsttel érzett álmatlan éjszakái, miközben férje veszettül hortyog az ágyon vagy már koporsóban fekszik, könnyű neki a föld. Mindenképpen megegyezünk, ha vannak ecetes cefreszagú őszei, fancsali pofává bibircsókosodó birsekkel, szívesen alkuszom félfülű szódásüveg-szemüveg tükrébe fagyasztott bérszámfejtési határidőkre, és higgye el, senki sem veszi ennyire jó áron a szétfűjt pitypangpelyheknek a földgolyó forgástengelyére gyakorolt, alig érzékelhető, ezért igencsak becses hatását.

Dühögő

*Beccapja az ajtót, duzzog mögötte hosszan,
tudja, hogy nem látom, mégis nagyon jól látom,
mintha üvegből lenne az a rozszant ajtó, előttem
van testtartása, az ágyon punnyad összeroskadva,
gúllát rakott kamasz-csontjaiból, már csak alá kell gyújtani,
párnát szorít a hasához, mintha terhes lenne, tudom,
hogy velem terhes, engem kell most megszülnie,
aki szültem, hát majd kivárom a vajúdást, van a
konyhában-fürdőszobában dolgom bőven, részben őmiatta,
aki tizenéve minden áldott nap meg kell szüljön engem,
akit tizenéve minden áldott nap meg kell szülnöm újra.
Mikor az az átkozott ajtó nagy nehezen megnyílik végre,
nála a lemez még mindig ugyanott van elakadva,
pedig a téma már akkor is csak ürügy volt, amikor bement,
belékapaszkodik, mint nadrágszárba tacsó, próbálgatja
az ellenállást, pedig csak tessék-lássék szölok közbe-közbe,
legyen valami, dühögje ki magát, jót tesz az egészségnek,
ez is ugyanúgy hozzátartozik, mint a második ajtócsapódás.
Torkig vagyok már, nem elég, hogy főzök, mosok, vasalok
a nagyságos asszonyra, nem elég, hogy viselem rigolyáit,
még ezek az ajtócsapdosások is, egy szép napon arra jön majd
haza, hogy leszerelttem az egészet, nagy önállósága jelképét,
letesszük a konténer mellé, vigye, aki erre vágyik, kíváncsi
vagyok, attól fogva mit vagdosna vajon, labdát a falhoz,
könyvet a földhöz? Persze, hogy megbocsátok, ölelem át,
ne lássa, hogy a szemem telefutott könnyel, érzelmes öreglány,
tényleg miféle jelentősége van ilyenkor vitának, ajtónak,
csapkodásnak, hiszen a testiünk éppoly szorosan tapad
egymáshoz, mint mikor ringattam, mint mikor őt vártam,
leválhat végre rólam, megszültük egymást, csak az a
kajla kilincső, zsanérjain elferdült ajtó néz ki egyre
gyalázatosabban.*

Gyűjtőgető

Most kiöntöm a gabonapelyhet a bádóg kekszesdobozba, olyan hangja van, mint a kutyakajának, a bátyám tegnap tizenegykor kikászálódott az ágyból, és mire hazaértünk a boltból, az összeset megette, és amikor dühösködtem, rám förmedt, hogy könnyen lekeverhet egyet, és bejött apa, hogy mi a frászt problémázok, talán nem nyammogok eleget az étkezések között, mire mondtam, még nem is reggeliztem, és úgy elképzeltem már magamnak a gabonapelyhet, ekkor apa zavarba jött, azt mondta, tényleg nem szép elenni más elől a reggelit, de azért a világ nem dőlt össze, ehetek mást is, mint amit elképzeltem, igaz-e, bakfitty, azzal belecsípett a hasamba, utálom, ha csipdesik a hasamat, de hiába mondom neki, századszor is megcsinálja, neki ez jópofa, ahogy a bátyám is jópofának tartja, hogy felzabálja a gabonapelyhemet, mindenki olyan rohadt jópofa ebben a családban, de csak addig, ameddig az én reggelimről meg a hasamba csípésről van szó, próbálnék csak a bátyám drótgubancos számítógépéhez nyúlni, leüvöltené a fejemről a haját, és ha belepiskálnék apa összevissza papírjaiba, abból is ideges kiabálás lenne, torkig vagyok vele, megeszik a kedvenc reggeli kajámat, és hosszan kell pénzt kunyerálnom apától, cserébe belecsíp a hasamba, mintha még óvodás volnék, mintha nem sminkelnék, és nem kellene szórteleníteni a lábamat, pedig kell, mindenki ideges, hogy a letörült szemceruzás zsepiket meg a legyantázott szórt szertehagyom, mintha nem is az ő alsógatyáikkal lenne tele az egész fürdőszoba, mehettem egyedül a kunyerált pénzzel a boltba, de cserébe miközben jól hallhatóan zörgök a bádóg kekszesdobozzal, úgy rejtem el a vásárolt gabonapelyhet egyharmadát a lekvárok mögé, ahogy egy mókus vagy egy hangya készül télire.

TATÁR SÁNDOR

Egy 50-re

magam* / magam**

*Jaj, itt az 50 – mit vétettem?!
mondják, csak sors van, nincs véletlen:
kemény
e tény.*

*A szű az életfámban perceg;
elkoptam, mint Wilde-nál a herceg –
terror
e kor(...?)*

*Pengetni még, az ám, de mely hírt?!
Fogadkozom, hogy ami elmúlt,
elen-
gedem.*

*Az ötvenet tán nem is bánnáam,
ha megmaradtam voln' a pályán –
de nem;
nekem*

*bűnhődni kell aránytalannul,
kihunyt már a parázs szavambul –
dadog-
hatok*

*(unalmas) en-kinomról;
mit látsz föltről e lenti romból
ugyan,
Uram?*

*Szenderben éltem – nos, tudom már;
éltem így lett rossz szagu lomtár;
vacak
kacat*

---

*=**?

szorít ki örömet, a tervek lázát
(pedig nem kajtatom gróf, herceg lányát
– szerény
erény,

mert gyakran örülök, ha levegőm van;
szunnyad akkor a tetterős kan:
ippeg
piheg).

Már harminckettő nem vár énrám;
jó, ha sámlin, már rég nem létrán
időz
ez ősz' –

de sok bakot már – hurrá! – nem lőhet,
szűkében immár az időnek;
előny:
redőny

dübörog maholnap le, zárva boltot,
s megváltván, aki árva volt ott:
lapult
a pult**

Akár rettegem, akár várom,
nemsokára mindenképp Kháron
viszen
vizen,

vagy elszállok, hagyván e hont itt,
könnyen, mint aki végre csontig
levet-
kezett.

** megett.

KISS TIBOR NOÉ

Varjak

részletek

Csak ez a mucca

Nyílegyenes bekötőút vezetett a telepre. Az út szélén valamikor jegenyefák álltak, most már csak a kukoricatáblák látszanak, és egy ottfelejtett olajtároló. Amikor Rácz Béla megszerezte a telepet, azonnal kivágatta az összes fát, a bekötőutat azóta szemét szegélyezi. Műanyag flakonok, csipszes zacskók, cigarettacsikkek, a gyerekek reggelente, iskolába menet mindent eldobáltak. A műanyag úgy csillogott, mint a víztükör, éjszaka szinte foszforeszkált. Aztán a nap mindent kiégetett, és a végén nem maradt más, csak a gyűrött, megolvadt szemét. A nap kiszárította a bokrokat és a fűszálakat, még az emberi testeket is, a bőr pergamenszerűvé vált, egy érintéstől felszakadt. Valahol a fűszálak között ott lapult Gulyás Feri műfogsora is. A buszon kivette a szájából, zsebkendőbe csomagolta, és becsúsztatta a kabátzsebébe. Gulyás Ferit nagyon zavarta a műfogsor, nyomta az ínyét, amikor az ablaknak dőlve aludni próbált. Ahogy a busz rázkódott, úgy zörgött a szájában, később pedig, amikor már a bekötőúton bandukolt hazafelé, a zsebéből is kiesett, a zsebkendővel együtt kirántotta belőle. Csak a konyhában vette észre, hogy hiányzik, nem tudta megrágni a parizeres zsömlét. Azonnal biciklire ült, de hiába tekert el többször a kereszteződésig, nem találta meg. Pedig még sötétedés után is tett egy fordulót, zseblámpával kutatta át az út menti árkot. Egy állat vihette el, róka vagy varjú, mondta másnap Pók Lacinak, amikor összetalálkoztak az intézet bejárata előtt.

A házsoron csak Gulyás Feri tartotta rendben az udvarát. A szomszédokat semmire sem becsülte, a drótkerítésre hullámpalát erősített, hogy ne lássa az elhagyott kólásüvegeket és a darabokra szedett, rozsdásodó mosógépet Tukora Bandi udvarán. A fészerben mindennek megvolt a helye, egy fémszekrény rekeszeiben külön-külön tárolta a szögeket, csavarokat, alátéteket. Egyetlen helyiséget tartott zárva, de már azon is berozsdásodott a lakat, olyan rég nem használta a láncfűrész, a fűrőgépet és a kukoricadarálót. Egyedül a láncfűrészre lett volna szüksége, hogy szétvágja vele az erdőről hazahozott tűzifát. Kéthetente ment ki fáért az erdőbe, mindig sötétedés után indult útnak. De hiába, ahogy elindult a kézikocsival, mindig úgy érezte, hogy valaki a sötétben is figyeli. Összetörte a lehullott gallyakat, a nagyobbakat kötéllel húzta fel a kézikocsira, aztán a fákamrában vágta darabokra az ágakat egy kézi fűrészsel. Évekkel ezelőtt még metszett, kapált, vetett, permetezett. A fóliasátorban zöldségeket termesztett, paprikát, paradicsomot. Mostanában már csak az almafát verte le egy seprűnyéllel, összeszed-

te a krumplit. Kukoricát nem ültetett, úgyis csak ellopták volna a termést. Tartott néhány állatot, akadtak az udvarban csirkék, néhány tyúk és egy öreg kakas. Napi két-három tojás, rántottához, bundás kenyérhez elég volt. A disznótartást feladta, amikor a koca csak kettőt ellett, majd reggelre mindkét kismalacot félig felfalta. Gulyás Feri dühében egy hétig nem adott enni a disznónak, de az éhségében akkora lyukat rágott az ólajtóba, hogy ki tudta rajta dugni a fejét. Onnan visített órák hosszat, amíg be nem rekedt.

Felhúzta a pufajkát és a gumicsizmát. Odakint még csillogott a harmat a fűszálak hegyén, a napfény a szúnyoghálón keresztül is beszűrődött a verandára. Cigaretára gyújtott, és kilökte az ajtót. Hallotta, ahogy Irénke utána szólt a konyhából, de nem értette pontosan, mit mondott. Ráér, gondolta, majd leverte az eresz alól a fecskéfészkeket, a madarak közben vijjogva köröztek az udvaron. Összesöpörte a fészkek maradványait, aztán kiöblítette a macska bádogedényét. A bádogedényt és a pufajkát is a gyárból szerezte. Privatizálok, mondogatta otthon, a sufniban pedig gyűltek a vasszekrények, a vasszekrényekben gyűltek a munkáskesztyűk és a szerszámok készletek, gyűlt a gépolaj, a növényvédőszer, a vetőmag, a patkányméreg. Gulyás Feri még egy olajkályhát is hazacsempészett a munkahelyéről. Csak a gondnoknak kellett időnként adni valamit, néhány facsemetét, tíz kiló paradicsomot. A macska felborzolt szőrrel bújt át Gulyás Feri lábai között, miközben tejet töltött neki. Privatizált itt a Rácz Béla is, bagóért megvett mindent, a nagyját pedig azonnal továbbadta, ahogy a jegenyefákat is. Aztán a többit is, a gépeket, az állatokat, az építőanyagot. A földet megtartotta, de minek, azon is csak a gaz nő. Gulyás Feri leült a cseresznyefa tönkjére. Nézte a kiserdőt, a kilátásban már nem zavarta az a két fenyőfa, amelyet előző télen tüzelt el. Elnyomta a cigaretta, leverte a sarat a gumicsizma sarkáról. A gumicsizmaához már itt jutott hozzá, az intézetből szerezte, két liter bort adott érte. Tiszta haszon, mondta neki röhögve a féllábú, miután cseréltek egymással.

Irénke egész este a verandán cigarettázott, a tévét onnan is hallotta. Nyitva hagyta a szobaajtót, és hallgatta az adást. Hatlábú kecske született Minszk mellett, Indiában elsüllyedt egy komp, legalább kétszáz halott, reklámszignál. A kedvenc sorozata következett, a szereplők hangját a verandáról is felismerte. A képernyő vibrált, tükröződött a falon. Fél tíz, fél tizenegy, Irénke elnyomta az utolsó cigaretta, és besántikált a szobába. Az ördög vigye, gondolta, majd magára húzta a takarót. Gulyás Feri ekkor már közeledett a telep felé. Kora este rossz autóbusszra szállt, a sofőr a végállomáson ébresztette fel. Huszonöt kilométert gyalogolt a sötétben. Zavarta a szemből jövő autók reflektorfénye, ezért többször is átvágott a földeken, az erdőket elkerülve. A bakancs feltörte a sarkát, aztán teljesen átázott. Elesett, feltápászkodott, három-négy óra is eltelt. A dombról már látta a telep körvonalait, és lassan meghallotta a kutya ugatását is. Hátulról, a kert felől ment be az udvarba, nem szerette volna felébreszteni Irénkét. A fészerben leterített egy pokrócot a földre, a kabátját a feje alá hajtogatta. Arra már nem emlékezett, hogy miért ment be a városba. Hiába szórt ki mindent a nejlonzacs-kóbból, ez sem segített. Csak hajnalban tudott elaludni. A konyhaablakon keresztül még látta a vibráló fényeket, aztán lehunyta a szemét.

Se család, se munka, se pénz, csak ez a mucca. Gulyás Feri lapozgatta a kockás füzetet. Oda jegyezte fel az sms-eket, egy kocka, egy betű, százhatvan kocka, egy sms, így számolt. Azokat az üzeneteket, amiket kapott, kimásolta a telefonjából a füzetbe, a sajátjait előre megírta. Ha kellett, radírral törölt. Az ágyon egy zsebnaptár is hevert. A borítólapon az első két számjegy, a kettes és a nulla változatlan maradt, a második két számjegyet minden évben leragasztotta egy matricával, amire aztán újra ráírta az aktuális évszámot. Gulyás Feri a feleségére gondolt, aki ezt az üzenetet akkor küldte neki, mielőtt végleg elszökött tőle. Későn ébredt azon a reggelen, kótyagos fejjel, Pók Laci szerint az asszony keverhetett valamit az italába. Az asszony csak egy sporttáskányi holmit vitt magával, ami maradt utána, azt Gulyás Feri néhány nappal később elégette az udvaron, a fekete füst még éjszaka is ott örvénylett a házak között. Maga sem tudta, miért, de csak a jegygyűrűjét tartotta meg, amit az asszony a konyhaasztalon hagyott. Gulyás Feri nem bocsátott meg a feleségének, de Irénkével már elővigyázatosabb volt. Ha rájött az örület, bezárta a kamrába, és csak másnap adott neki enni, addigra meghunyászkodott. Miért nem csapsz inkább fejbe azzal a Lenin-szoborral, visszhangzott Irénke kiabálása a telepen, aztán lassan minden elcsöndesedett. Másnap már úgy vette el az ételt, mint egy riadt kis állat. Gulyás Feri keresett egy üres oldalt a naptárban. A ceruzát olyan erősen nyomta oda a papírhoz, hogy a hegye is kitört. De annyi még maradt a grafitcsonkból, hogy kitölthesse vele az üres kockákat, Szandra. Ez a név majdnem minden oldalon szerepelt a jegyzetfüzetben is.

Egész éjszaka ébren volt. A tévéműsor éjfél körül ért véget. A parabolaantenna már rég nem működött, csak ott rozsdásodott az udvaron, a fészker mellett. Egy zsineggel kötötte össze az antennaállványt a csirkeólakkal, ott szárította a ruháit. Egy ideig még a vevőfejet is lehetett forgatni, de aztán elromlott, a csavarok beragadtak, nem mozdult többé. Nem volt más adás, csak az, amit a szobaantennával be lehetett fogni. A lányától kapott egy dvd-lejátszót, azon nézte a régi filmeket, sorozatokat, a Sztálingrádot és a Vörös földet már tízszer látta, a Régi idők fociját unta. Nehezen kezelte a készüléket, folyton félrenyomta a távirányítót, olyan apró gombok voltak rajta. A menürendszert kezdettől fogva nem értette, egyedül a lejátszás és a megállítás gombot ismerte fel, a háromszögre és a négyzetre emlékezett a kazettás magnó előlapjáról. A filmeket Edit küldte neki, minden karácsonykor kapott tőle egy csomagot, a lánya filctollal írta fel a filmcímeket a lemezekre. Gyöngybetűkkel, ahogy valamikor még Gulyás Feri megkövetelte tőle, de azok az idők elmúltak, nem álltak szóba egymással. Csak annyit tudott Editről, hogy a városban dolgozik, és nemrég megszületett a kislánya, az ő unokája. Gulyás Feri az utolsó kortyot is felhajtotta, a poharat visszatette az éjjeliszekrényre, és rágyújtott egy cigarettára. Arról álmodott, hogy végre elalszik.

A telepen megállt a levegő, a hőmérő harmincöt fokot mutatott. Gőzölgött a föld, a fák mozdulatlanul álltak, a domb felől sem fújt a szél. Csak Gulyás Feri kutyája vonyított keservesen, napok óta, véresre harapdált sebbel. Gulyás Feri a hátsó udvarban gyomlált, meztelen hátáról csurgott a verejték, még a nadrágját is átizzadta. Néha megállt, a kapára támaszkodva nézte a pusztaságot. Eszébe jutot-

tak azok a nyarak, amikor még mindenki az állami földeken dolgozott. Vladák Janiékkal sötétedés után ráijesztettek a lányokra, megkergették őket, aztán csak feküdtek a réten, és kártyáztak vagy bámulták a csillagokat. Mindenki elment innen, ki hamarabb, ki később. A termelészövetkezet megszűnt, és már az iskolabusz sem jött be a telepre, csak megállt a kereszteződésnél. A legtovább Vladák Janiék maradtak, aztán egyik napról a másikra ők is eltűntek. Mondogatják, hogy az asszony egyetlen éjszaka alatt megőrült, amikor a kis Katinkát darabokra szaggatta egy kombájn. A kislány elaludt a búzaföldön, a vágókések úgy hasították fel a bőrét, mintha elevenen megnyúzták volna. Gulyás Feri a hátára vette a kapát, és elindult a ház felé. A palatető alatt kuporgó kutya keservesen vonyított. Gulyás Feri elhúzta a reteszt, és belépett az ajtón. Elég éles a pengéje, állapította meg, miközben leemelte a kapát a válláról.

Szervusztok, gyerekek

Pók Laci az árokparton ült, megpróbálta ledörzsölni a kezéről a gépolajat. A szerszámok szanaszét heverték körülötte, összekeveredve a kismotor alkatrészeivel. Csapágyak, tömítések, fűvókák, minden úszott az olajban. Még a pedálok is lecsavarozta a motorról. Kikanyarodott a telepről, megkerülte a sorompót, de a kereszteződésig már nem jutott el, a motor köhögni, pöfögni kezdett, majd leállt. Pók Laci egy órán keresztül bütykölte a kismotort, mire észrevette a halványuló csíkot a betonon, a nap még nem szárította fel teljesen a nyomokat. A hajszálvékony repedést ezután már könnyen megtalálta a benzintank fenekén. Egy tűhegyet sem tudott volna bedugni a résen, de a benzin azon keresztül is elszivárgott a tartályból. Nem maradt más, csak az olaj, a tikkasztó forróság és valami rothadó bűz. Az aszfalt gőzölgött, a távolban egygyé olvadtak a bokrok és a kukoricatáblák, az erdősáv vizenyősen reszketett, a vadles fejjel lefelé fordult. Csak az árokparton, a kereszteződéshez közel csillant meg valami az elsárgult fűben, lehetett nejlonszák vagy karóra számlapja is, lehetett délibáb. A vibráló fényességből aztán előbukkant egy alak, valaki biciklivel közeledett a kereszteződés felől. Dülöngélt, nyolcasokat írt le az úton. Tukora Bandi volt az, Pók Laci felismerte a piros baseballsapkájáról.

A telepen tíz ugyanolyan ház állt egymás mellett. A termelészövetkezet a hatvanas években építette fel őket. Két szoba, fürdő, kamra, konyha, tornác, padlás, teljes egyformaság, összkomfort. A házsorral szemben kiserdő, a közepén egy réttel, amit egykor futballpályának használtak. Pók Laci szívesen emlékezett vissza a termelészövetkezet csapatainak bajnokságára. A tehenészek az éjjeliőrök ellen, a traktorosok az otthon dolgozói ellen, a pálya szélén nyolcvan-száz ember. Pók Laci rengeteg gólt rúgott, nagyon jól tudta, hol vannak a legnagyobb gödrök a pályán. Ma már nincs pálya, csak méteres gaz és két rozsdásodó vaskeret. Üresen állt a mázsáló bódéja, kitört ablakkal, neoncsövek csonkjaival. Üresen álltak a silók, az istállók és a víztorony udvara is. A bolt még működött, Rácz Béla reggel és este félórára kinyitotta. A pálya mögötti kétszintes épület kezdetben öregek otthona, majd Munkásörképző volt, később KISZ-tábor, újab-

ban szenvedélybetegek intézete. Az intézet lakói pizsamában, papucsban jártak körbe-körbe az udvaron. Pergamenbőrük szürke, szemük színtelen. A cigarettát kézzel sodorták, a bort korán reggel kapták meg a kerítésen túlról. Műanyag pohárral a kezükben álltak sorba a gázpalacktároló takarásában. A bort Pók Laci hozta nekik a faluból. Száz forintért két decit adott nekik, így mindenki jól járt.

Pók Laci a negyedik házban lakott, egyedül. Nyolcéves volt, amikor az anyja elhagyta a telepet, tizenkilenc, amikor rátalált az apjára a sufnyiban. Az apja éjszaka odafagyott a vasszekrényhez. Pók Laci a faluban végezte el az általános iskolát, azután a telepen dolgozott. A szomszédoktól bérbe vett földeken fóliasátrakat állított fel, paprikát termesztett. A munkát a telepen lakó lányok végezték napszámban. Pók Lacit ezért sokan nem szerették, kiskorúakat dolgoztat, mondogatták egymásnak. Aztán elfogadták a pénzt, amit a lányoknak adott. A fóliasátrakat habzó szájú, korcs kutyák őrizték, a házak mögötti földekre éjszaka nem volt tanácsos kimenni, mindenkit megtámadtak. Reggelente Pók Laci megetette, majd láncre verte őket, azután szemlét tartott a birtokán. Hosszasan elidőzött a fóliasátrak környékén. A serdülőlányok mellét és combját bámulta, miközben azok locsolták és kötözték a paprikát. A lányok nemegyszer rajtakapták Pók Lacit, ahogy leskelődött utánuk, de nem szóltak senkinek, volt, akinek még tetszett is a dolog. Pók Laci egészen odavolt Szandráért. Órákig nézegette volna az izmos vádliját és a kis dudorokat, amiket a mellbimbója ütött a pólóján. Sokszor álmodozott arról, hogy egy éjszaka Szandra kopogtat be az ablakán, kibújik előtte a ruhájából, ő pedig végre magáévá teheti a lányt. Néha, éjnek idején mintha hallotta volna a lépteit a házak között, de hiába szaladt ki az udvarra, nem látott senkit.

Az udvaron sokáig egy nagy gödör tátongott. A medence építésének ötlete Mucsi Pistától származott, a strand túl messze volt, a belépő árát pedig senki sem tudta volna kifizetni. A lányoknak különben sem volt fürdőruhájuk. A fiúk kiástak egy másfél méter mély gödröt, a lányok közben a tornácon sustorogtak. A gödör oldalát és alját nejlonfóliával bélelték ki, nehezeknek téglákat használtak. Slagot húztak a medencéhez, feltöltötték vízzel. A gyerekek atlétában, gatyában, bugyiban másztak be a gödörbe. A derékig érő víz jéghideg volt, de senki sem kényeskedett. Bakó Józsi még a magnóját is elhozta, kitették a tornágra, abból szólt a Kör közepén állók és a Lesben áll egy cápa. Csodálatos nap volt, Pók Laci beengedte a kutyáját a medencébe, Mucsi Pista pedig később azt híresztelte, hogy a víz alatt megbögyöröszte Gulyás Editet. Aztán a nejlonfólia lemerült a gödör aljára, onnan kellett kihalászni. A nagy izgalomban ezt csak azért vették észre, mert a víz egyre zavarosabbá vált, habzott. Amikor pedig már öklömnyi földkupacok lebegtek a víz felszínén, a sáros, koszos gyerekek kiszálltak a medencéből, és hazamentek. A gödörben még hetekig poshadt a zavaros lé, a fertőzés miatt a telepen mindenki megbetegedett.

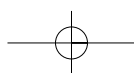
Tukora Bandi osztott, kétszer három lapot, aztán felütötte az adut, makk. Pók Laci alatt megnyikordult a szék, a konyhában cigarettafüst kavargott, próbált félrehúzódni előle. Néha Gulyás Feri is ájtött kártyázni, de esténként inkább videózott. Pók Laci gyűrögette a kezében a zsíros kártyalapokat, egyetlen makkja

sem volt. Te aztán tudsz osztani, bökte oda Tukora Bandinak, aki éppen elnyomott egy cigarettát. Remegett a keze, miközben összesöpörte az asztalra hullajtott hamut, aztán sodorni kezdte a következőt. A makk felső és a zöld király biztos nála van, állapította meg Pók Laci. Bizonyos lapokat hátulról is felismert a pakliból, a tök alsót például sötétbarna kávéfoltok borították. De többnyire így is Tukora Bandi nyert, pedig a jobb szemére nem is látott. Pók Laci felállt, és kinyitotta a konyhaablakot. Az erdő felől halk nyikorgást hallott, ez csak Gulyás Feri kézikocsija lehetett. Pók Laci beleszagolt a levegőbe. Trágyaszagot érzett, de ezt már megszokta. A tehenészetet évekkkel ezelőtt bezárták, levágták az utolsó marhát, a rácsokra lakatokat szereltek, de az állatok bűze még most is ott járt a telepen. Előfordult, hogy Pók Laci tehenekkel álmodott, száz meg száz marha bőgött az udvaron. Valahol ott volt közöttük Szandra is, de sosem találta meg, hiába kiáltozta a nevét, a marhák hangosabbak voltak, és halálra tapostak mindenkit, aki közéjük merészkedett. Lassan megszokta ezeket a rémálmokat, mint ahogy mindent megszokott a telepen. Becsukta az ablakot, de mielőtt elhúzta volna a függőnyt, meglátott egy alakot a nyúlketrecek mögött. Mintha átmászott volna a kerítésen, éppen Gulyás Feri udvarába. Menjen csak, gondolta Pók Laci, és visszaült az asztalhoz.

Volt egyszer egy disznója, Döncinek hívta, olyan kövér volt. Nagyon szerette a malacot, együtt sétáltak végig a házsor előtt, a disznó meg-megállt a kerítések tövében, felfalta még a szemetet is. Pók Laci néha a tornácra is felengedte, a malac a kezéből ette a töpörtyús pogácsát. Amikor eljött a vágás ideje, Pók Laci kivette az ólból. Az egyik kezében a kést tartotta, a másikkal simogatta az állatot, de hiába, Dönci érezte a veszét. Kitépte magát a kezei közül, és menekülni kezdett. Pók Laci utána futott, kergetőzni kezdtek a fagyott udvaron. Kétszer megkerülték a házat, végül Dönci megbotlott a hólapátban. Pók Laci rávetette magát, és azonnal nyakon szúrta. A malac sivított és rúgkapált, vére a házfalra spriccelt. Aztán már csak hörgött, vöröslő habot bőfögött fel a szájából. A szíve lassan az utolsó csepp vért is kipumpálta a késsel vágott lyukon. Pók Laci könnyezve engedte el a testet. Együtt feküdtek egy jeges, sáros tócsában. A vérnek előkészített lábas az üldözés közben felborult, a hóban látszottak az egymást érő lábnyomok, a malac csülkeinek lenyomatai, a gumicsizma bordázata. A kerítésen túl Tukora Juliska állt, a nővére kezét szorongatta. Szervusztok, gyerekek, mondta nekik Pók Laci, de azok válasz helyett elszaladtak.

Gyerekkorában szívesen kószált a kastély környékén. Az épületbe a hetvenes években irodákat költöztettek, Pók Laci a fűben fekvé hallgatta az írógépek kopogását és a rádióslágereket. El sem tudta képzelni, hogy a kastélynak tizenkét szobája lehet. Még most is ez volt a telep legszebb épülete. A kastély mögötti házban Rácz Béla lakott. A felesége teljesen belebolondult a vetélésbe, azóta Rácz Béla egyedül élt a hatalmas épületben. Senki sem sajnálta az esetet, Ráczból itt egy is elég, ebben mindenki egyetértett a telepen, kivéve Pók Lacit, aki ilyenkor inkább hallgatott. Gyakran sétált el a kastélyhoz, és nézte, ahogy az a lemenő nap sugaraiban fürdik. Aztán a nap vöröslő gömbbé változott, a képe darabokra szabdalva tükröződött vissza a kitört ablakokon. Narancssárgán izzottak a fe-

nyőfák, visszanyerte vörös színét a kifakult stoptábla, amely előtt évek óta nem állt meg egyetlen autó sem. A perzselő fényben szinte kigyulladtak a kartoték-dobozok. Az ábécérendet és a filctollfeliratokat már lemosta róluk az eső, a penészes lapok között egerek rágtak ki maguknak folyosókat. Lassan lebukott a nap, de még egy utolsó csíkot húzott a kastély elhagyott folyosójára. Ezután már csak az ajtóra szerelt lakat csillogott egy darabig a szürkületben.

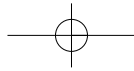
Pók Laci kikapcsolta a tévét, aztán az udvarra botorkált, és bezárta a kaput. A kulcsot a kerítésre akasztotta. Tukora Bandi kutyája felmordult, különben élettelen csend honolt a szomszédban. Pedig ott volt a házban három gyerek is, de amióta az apjukra maradtak, alig lehetett hallani a hangjukat. Ha játszani akartak, inkább kimentek az erdőbe, ahol senki sem látta őket. A telepre teljes sötétség borult. Olyan sötétség, ami összeszorította az ember szívét, ha kimerészkedett a falak közül. A sötétségnél csak a csend volt mélyebb. A telepet még a szél is elkerülte, a kiserdő némán tornyosult a házak fölé. A házsor előtt valamikor még lámpák pislákoltak. Aztán a lámpák egyenként kialudtak, végül egy sem világított közülük. Ma már a villanypóznák sincsenek a helyükön. Gulyás Feri egymás után kidöntötte a facölöpöket, egy Ladával végigvonszolta őket a latyakos földúton, és kerítést épített belőlük. Pók Laci visszament a házba, a szobában már csak az éjjeli lámpa égett. A falat naptárak és poszterek díszítették, rajzszögekkel feltűzve. Samantha Fox selyemtangában, Zoltán Erika fényes tornadresszben, feszület az ajtó fölött. Pók Laci szentet rakott a cserépkályhába, a parázs reggelre elszunnyad, a hamu a gyűjtőrekeszbe pereg. Magára húzta a pokrócot, kezét a takaró alá csúsztatta, és a fal felé fordult. Figyelte az éjszaka hangjait, hallgatta a neszeket. Türelmesen várt tovább, várta a megfelelő pillanatot.

Ne csináld ezt

Mucsi Pista ásítózva emelte fel a sorompót. Rácz Béla intett neki, aztán elindult. Az éjjeliőr megláncolt kutyája acsargott, ahogy elhaladt mellette a terepjáróval. Mucsi Pista a botjához nyúlt, a kutya pedig a farkát behúzva rohant az ólba. Rácz Béla elhajtott a mázsáló mellett, a motor szinte hangtalanul suhant a betonon, csak a gödröknél huppant egyet. A reggeli nap átsütött az üres hangárokon, az útra rajzolva az építmények vasszerkezetének árnyékát. Nem is olyan régen még jegenyefák vetettek árnyékot a bekötőútra, amíg Rácz Béla ki nem vágatta és el nem adta az összes fát egy bútorgyárnak. A vastag fatönkők még ott állnak az út szélén, de hamarosan azok is besüppednek a földbe, nyomuk sem marad. A kör alakú tönkők olyanok, mintha lapos, földbe süllyesztett betonbunkerek volnának. A hangárok után Rácz Béla gyorsított, gyűlölte a sivár bekötőutat, rá sem bírt nézni a jegenyefák maradványaira. Nem látta a csillogó harmatcseppeket a bokrokon, a korhadó fakérget, az elmaszatolódó évgyűrűket. Csak egy homályos foltot látott az árokparton, hússzínű, hosszan elnyúló, mozdulatlan alakzatot, felrebbenő varjakat. Tovább gyorsított volna, de közeledett a kereszteződés. A stoptáblánál megállt, majd a falu felé vezető útra fordult. A bekötőútra pillantva látta, hogy a varjak visszarepültek az árokpartra.

Rácz Béla a kastély mögött lakott, a kiserdő legszélén. Ha kiült a verandára, nem látta a telepet, csak a fákat. Nem bánta, elég volt neki, hogy érzi a telep szagát, azt az átható bűzt, ami elől már gyerekkorában menekülni akart. Gyűlölte a hajnali ébredést, a favágást, a moslék keverését, a trágyaszagot. Amikor ő lett az állami gazdaság alelnöke, akkor is gyűlölte a telepet, még annál is jobban, amennyire őt gyűlölték az egykori iskolatársai. Pedig Gulyás Ferivel együtt jártak horgászni a Kéneshhez, bedobálták a vízbe a kukoricadarát, feltűzték a csalit, majd órákon át üldögéltek a sötétbarnán kavargó, hínáros patak partján. Vagy ott volt Pók Laci, akit gyakran elverték, de amikor az apja halálra fagyott, hónapokig ők viselték a gondját. Vele látott először női mellet. Bakó Zsuzsit lesték meg fürdés közben a kisablakon keresztül. Felálltak egy rossz székre, de az összetört alattuk, az öreg Bakó vasvillával kergette őket a silókig, aztán térdre ereszkedett, és csak lihegett, kipirosodott arccal. Akkor változott meg minden, amikor Rácz Béla visszatért a telepre a technikumból, mintha idegenek közé küldték volna. Az állami gazdaság felbomlása után megszerezte a boltot, de reggelente alig várta, hogy bezárhasson, este pedig, amikor visszatért a faluból, gyakran ki sem nyitott. Elszorult a szíve, ahogy a keresztelkedésnél a bekötőútra kanyarodott, émelygett a gyomra attól az elviselhetetlen szagtól, ami lassan a bőrébe ivódott. Akárhová ment, nem tudott szabadulni tőle. Nem tudott megszabadulni a hangoktól sem, amelyek a fejében visszhangoztak, ne csináld ezt, ne csináld. Női hang volt, suttogó, elfúló hang, amely mindenhová követte. Hol az anyósülés felől, hol a fürdőszobából, hol az istálló irányából hallotta ugyanazokat a szavakat. És aztán, amikor végre csend lett, Rácz Béla biztos volt benne, hogy egyszer megtébolyodik.

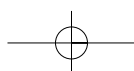
Pók Laci az aszfalton térdelt, franciakuccsal a kezében. A kerítésnek dőlve többen is figyelték, ahogy a motorját javítja. A féllábú mutogatott, a pizsamás felvett valamit a földről, Pók Laci az öklét rázta feléjük. Rácz Béla az üvegen keresztül nézte a jelenetet. A pult mögött ült, várta a pékes kocsi, ami háromnaponta hozott friss kenyeret a telepre. Mostanában már csak az otthonlakók vásároltak nála, ásványvizet vettek, a piros kupakosat, mindenki tudta, hogy azokban víz helyett vodka van. Rácz Béla szó nélkül kiszolgáltatta őket, aztán felsöpörte a helyiséget, letörölgette a hűtőpult ablakát és a polcokat. Egy ideje már csak alkoholra, kenyérre, tejre és felvágottra volt kereslet. Üresen állt a fagyaltos láda, a telepről elfogytak a gyerekek. A kávédarálót sem használták már évek óta, csak a Karaván feliratú matricát kaparta le valaki az oldaláról. Neszkávé, zacskós leves, konzervbab, az alkohol mellé ez elég volt mindenkinek. Rácz Béla meghallotta a pékes kocsi hangját, éppen átugrott a sorompó utáni bukkanón. A bolt előtt egyre többen álltak, de senki sem lépett be az ajtón, az emberek csendben várakoztak az intézet bejárata előtt. Tukora Bandi egy fához támasztotta a biciklijét, Pók Laci feltápáskodott a földről, és utánozni kezdte a féllábút, egy lábra állva szökdecselt előtte. A mosogatóban csöpögött a csap, az ablak bepárasodott, Rácz Béla az ajtóhoz lépett. Megfordította a műanyagablát, most már a lapocskára piros oldala nézett vele szembe, zárva. Arra gondolt, hogy végleg be kellene zárnia a boltot. Aztán arra, hogy a kintiek közül valaki egyszer elvágja a torkát.

Margit nélkül üresen kongott a ház, még a kastély falai is visszhangoztak, ha végigment az előszobán. Felakasztotta a kabátját, Margit kabátja mellé, kivett egy poharat a konyhaszekrényből, Margit pohara mellől, évek teltek el így. Az emlékek váratlanul törtek rá, előzmény nélkül. Egyszer a ló csutakolása közben jutott eszébe az az éjszaka, amikor Margit megkérte, hogy szorítsa meg a nyakát, miközben belé hatol, szorítsa meg, egyre erősebben. Vagy az a nyári nap, amikor kijöttek a kórházból. Mintha izzó parázson lépkedtek volna, pedig csak a kavicságyon jártak. A napsugarak szinte felnyársalták őket, Margit alig tudott menni a fájdalomtól. A kocsiban sem sírt, csak annyit mondott, hogy erről soha többé nem akar beszélni. Nem telt el sok idő, és már nem beszéltek sem erről, sem másról, ahhoz pedig néhány hét is elég volt, hogy mindezt megszokják. Mondják, hogy a csend két ember között mély csak igazán, de RácZ Béla nem hitt ebben. Amióta egyedül volt, tudta mi a különbség a hallgatás és a csend között. Margitnak legalább elmondhatta, hogy a faluban a rendőrök minden biciklistát megszondáztattak, meg azt is, hogy Rezes Mariska el akart lopni egy zacskó cukorkát a boltból, de kiesett a zsebéből. Margit nem válaszolt, talán nem is figyelt, de ott volt, köhécselt, sóhajtozott, lélegzett. Vizet eresztett a kádba, órákat is eltöltött a fürdőben. A konyhaasztalon felejtette a kenyérvágó kést, a tejesdoboz levágott sarkát, a gyógyszeres üvegcsékbe tömködött vattapamacsot. Ha Margit nem felelt, a tárgyak beszéltek helyette, aztán azok is elhallgattak. RácZ Bélát hosszú ideje csak a csend vette körül, síri csend. Nem volt kihez beszélnie.

Nappali fényesség támadt a telepen, pedig éjszaka volt, annak is a legközepe. RácZ Béla az ablakon keresztül bámulta a villámokat, aztán számolni kezdett, egészen a következő mennydörgésig. A villámok felparcellázták a csillagtalan égboltot, balra az intézet, szemben a kastély, jobbra az istállók sora. A szél fákat csavart ki a földből, bokrokat szaggatott darabokra, betörte az autó szélvédőjét. RácZ Béla egészen addig azt gondolta, hogy ez is a vihar műve, amíg ki nem nyitotta az ajtót. Műanyagcsilánkok tapadtak az ujjába, miközben kiemelte a téglát a műbőr ülésről. Akkor nem keresem tovább a kutyát, gondolta a következő pillanatban, és ettől megkönnyebbült. Pók Laci udvarán látott ilyen téglákat, ott álltak sorban, a drótkerítés mellé támasztva, bárki átnyúlhatott a kerítésen, és elvehetett belőlük egyet. Eszébe jutottak a régi szép idők, amikor addig verte Tukora Bandit az istállók mögött, amíg az végül be nem vallotta, ki lopja a raktárból a benzint kannaszámra. A tehenek elkeseredetten bőgtek, talán azt hitték, ők következnek a sorban, senki sem hallotta meg Tukora Bandi könnyörgését. Elestél, megütötte magad, taszigálta ki az istálló elé RácZ Béla a félájult férfit. Hosszú évek teltek el azóta, RácZ Béla elfáradt. A telepen senkivel sem állt szóba, és Pók Lacin kívül nem is köszönt neki senki, a többiek legfeljebb a boltban mordultak rá, ha éppen olyan kedvük volt. RácZ Béla a kert végébe hajította a téglát, aztán leöblítette a vért a kezéről.

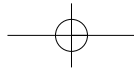
Szívesen járt egyet éjszaka a telepen, csak a fóliasátrak környékét kerülte el, előfordult, hogy Pók Laci kutyái rátámadtak. A jelenlétét így is érezték, a távolból ugattak utána, a fóliasátraktól túl messzire azonban nem merészkedtek. Magányos séták voltak ezek, de időről-időre összetalálkozott valakivel a kiserdőben

vagy az istállók környékén. Egyszer a kastély mögötti bódékból riasztott fel két alakot, akik elrohantak előle a házak irányába, a gallyak csak úgy ropogtak a talpuk alatt. Tukora Szandrát még a sötétben is könnyen felismerte, a másik sántított. A boltban hallott ezt-azt Tukora Szandráról, nem kell sokáig nógatni, könnyen beadja a derekát, mondták róla a férfiak a telepen. Pedig ápolatlan lány volt, Rácz Bélának akkor sem kellett volna, ha önként ajánlkozik fel neki. Alkalmanként a telep bejáratáig is elgyalogolt, Mucsi Pistával ilyenkor leültek az őr-bódé előtti lépcsőre, de többnyire csak néztek maguk elé, szótlantul. Gyakran hallották az üvöltéseket az intézet felől, valaki cirkuszolhatott. Sokáig eltartott, mire megzabolázták. Vagy bement a lovak közé, az állatok állva aludtak, csak néha horkantott fel egyik-másik ijedtében. Rácz Béla ilyenkor suttozni kezdett hozzájuk, becézgette, simogatta őket. Végül is a testében nincs hiba, gondolta magában Rácz Béla, amikor megint eszébe jutott a lány, Tukora Szandra.

A falakat átjárta a nedvesség, a vakolatdarabok tenyérnyi foltokban hullottak a földre, és lassan elporladtak, végül a huzat hordta ki őket az épületből. Az istállót átjárta a metsző szél, ami szüntelenül ott füttyült az ólak, az oszlopok és a tetőszerkezet gerendái között. Hiába fújta ki a trágyaszagot a telepre, a csípős bűz ugyanúgy az istálló része maradt, mint a tetőcserepek vagy a betonra csavarozott etetőtálak. Az egyik etetőbe vércseppek csöpögtek, apró, piros pöttyöcskék, amiket a lecsorgó vizelet sem színezett át aranyszínűre. Pedig volt rajta ruha is, a vizelet a combján csorgott végig, egészen a lábfejéig. Meztelen lábujjairól már lekopott a piros körömlakk, sarkának láthatatlan repedéseibe pamutszálak kapaszkodtak. A szoknya feszült a fenekén, a hátsó zsebeket csillogó gyöngyszemek díszítették. Görcsbe rándultak az ujjai, a jegygyűrűje körül felduzzadt a bőr. Vágtató lovak, lobogó sörénnyel, a háttérben jegenyefák és a naplemente, ez volt a pulóverén. Az arcát éppen Rácz Béla felé fordította, amikor az nekitámaszkodott az istálló ajtajának. A nő arcán különös grimasz ült, s ezt a hatást csak fokozta, hogy a nyelve kilógott a szájából. A lábujjait kinyújtotta, mint egy balerina, de az etetőtál így is túl messze volt tőle. A nyaka körül szürkés-vöröses csík, a vér már megalvadott, a gerendára kötözött drót megfeszült. A szél felerősödött, és himbálni kezdte a testet. Margit nyikorogva fordított hátat Rácz Bélának.

PATAK MÁRTA

Tintakék, lapos üvegkő

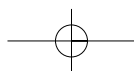
Egy követ pöckölgetett, végig, amíg a szertartás zajlott a ravatalozóban. Ijedtében akkor ejtette el, amikor megszólalt mellette a pap, mondott valamit, amit nem értett, aztán rázendítettek a XC. zsoltárra, és a gyásznép egy része is csatlakozott bátortalan hangon az énekléshez. Olyan erősen szorította kezét az anyja, hogy nem tudott lehajolni a kövéért. Az elején még próbálta kiszabadítani magát, rántott egyet, kettőt, hármat, aztán nem erőlködött tovább, belenyugodott. Talán hozzá is szokott az egyenletes erejű fájdalomhoz, vagy talán biztonságot adott neki az a szorítás, különben még elveszettebbnek érezte volna magát a sok fekete ruhás felnőtt között.

Maga elé nézett, a cipője orra előtt heverő kőre, melynek pontosan olyan színe volt, mint amikor felrázta a félig teli tintásüveget, és az üveg fehér falán át hosszú percekben keresztül csodálta benne a kék tintát. Egyszerre volt fehér és tintakék. Meg lapos is, mint amilyenek régen, a reneszánsz idején a Földet ábrázolták, amilyen a természetismeret könyvükben volt. A cipője orrával rugdalta, vagy inkább csak finoman pöckölgette, mint mikor edzőmérkőzésen körömpasszal készült szöktetni az előtte álló játékost, aki jobb helyzetben van, egy ütemmel előbb ér kapura, biztosabban be tudja fejezni az akciót. Vagy amikor ugyanilyen mozdulattal kicselezi a hátvédet, átteszi a másik lábára a labdát, és az ellenkező oldalról indul kapura. Erre gondolt közben.

Félbemaradtak a mozdulatai, épphogy megpöckölte egy kicsit a követ, utána rögtön vissza is húzta a lábát, nehogy véletlenül még messzebbre kerüljön, vagy esetleg valaki észrevegye, miben mesterkedik. Az anyja most nem figyelt rá, pontosabban figyelme mindössze arra összpontosult, hogy egy pillanatra se engedjen a szorításból, egyenletes erővel tartsa a kislány kezét, vagy talán már nem is érezte, mert elzsibbadt ebben a mozdulatlanságban.

Az lenne az igazi, ha fel tudnám pörgetni, mint a labdát, és csak el kéne kapnom a levegőben, morfondírozott magában a kislány. Nem is, talán így még jobb, lehet pöckölgetni. Most indulnak a jobb szélén, kiadom ballal, egy testcsel, még egy, és már indul is a jobb szél, egy testcsel, még egy, és gól! Kis híján felragyogott az arca, ahogy maga elé képzelte a tizenhatos előtt zajló jelenetet, aztán még mielőtt megjelent volna a mosoly az arcán, még mélyebbre lesütötte a szemét, mint aki érzi, itt most nincs helye mosolygásnak.

Legtöbbit az apjával gyakorolt. Ő ragaszkodott hozzá, hogy járassák az iskolai sporton kívül edzésre is. Szenvedélye volt a futball, minden tétmérkőzést végignézett, ha a kedvenc csapata játszott, és ha nem ért haza a kezdésre, akkor felvetette, azt mondta, nem jó, a tévé két órával később ismétli, neki meg azonnal látnia kell, mielőtt hazaér, nincs türelme kivárni, amíg a számára érdektelen meccseket végigkövetítik. Edzésekre is általában ő vitte, nagy ritkán csak az

anyja. A pálya szélén állt, látszott rajta, milyen nehezen türtőzteti magát, hogy ne szóljon bele abba, amit az edző mond, időnként nem is tudott uralkodni magán, főleg amikor róla volt szó, vagy nála volt a labda, hangosan magyarázott, hogy mit hogyan csináljon, az edző meg, miközben sípjával fújkálta az ütemet a szlalomhoz, rosszálló pillantásokat vetett az oldalvonalt szegélyező zöld korlát felé, ahol támaszkodott.

A kisfiú most egész a szélén próbálkozott. Cipőtalpának peremét rászorította a kő szélére, próbálta kiszámítani, merre perdülne, perdülne-e egyáltalán akkorát, hogy utánakaphasson a levegőben. Éppen egy kicsit kellene felpörgetni, biztos el tudnám kapni, tűnődött. Aztán mégse mert megkockáztatni. Félt, hát ha elvétí az ívet, és véletlenül nekিপattan a koporsónak, a papnak, a gyertyatartónak, a falnak, vagy, ami még rosszabb, gellert kap a falon, és úgy elgurul, hogy nem is látja, hová esik. Azzal tisztában volt, hogy nem állhat neki keresni, ha egyszer szem elől téveszti.

Amolyan varázskő volt, abban tartotta az erejét, mint a mesebeli királyfi. Elég volt benyúlni érte a zsebébe, kicsit marokra fogni, és már érezte is, hogy átköltözött belé a varázserő. Csak olyankor vette elő, ha senki se látta, nem akarta, hogy faggatni kezdjék, mi ez, mire jó, vagy valaki netán elkunyerálja tőle. Szerette a fénybe tartani, félszemét behunyva nézni rajta keresztül a napot vagy az izzólámpa sárgásfehér pontját. Nagyon megrémült egy pillanatra, de csak egy pillanatra, amikor kiejtette a kezéből. Rajta tartotta a kezét a zsebében, mióta otthonról elindultak, végig, út közben is, amikor kiszálltak, akkor se vette ki a kezét a zsebéből. A temető bejáratánál aztán ráfordult az anyja, hogy adja oda neki a kezét, de már nyúlt is érte, ő meg a másikat kövestül kirántotta, különben elvesztette volna az egyensúlyát a hirtelen mozdulattól, ahogy meglódult vele az anyja. Azzal a kezével akarta megigazítani a nadrágját, amelyiket megfogta az anyja, de olyan erővel húzta maga után, hogy alig tudott lépést tartani vele. Mivel a bal kezén nem engedett a szorítás, a jobbal kapott lecsúszni készülő nadrágja után hirtelen, mert félt, hogy a végén még térdig lecsúszik, mert két számmal nagyobbat vettek, nehogy hamar kinője. Amíg beértek a ravatalozóba, kövestül szorította magához a nadrágját a jobb kezével, végig rajta tartotta, egészen addig, amíg meg nem szólalt mellette a pap, és fel nem hangzott a zsoldár, melyhez a gyásznép egy része is csatlakozott bátortalan hangon. Ijedtében akkor ejtette el a követ, de szerencsére nem gurult messzire, csak először kellett nyújtózkodnia egy kicsit, hogy jobb lábbal óvatosan maga elé húzza.

Nem bánta volna, ha hamar abbahagyja a pap a beszédet, unta már nagyon, szerette volna, ha földbe kerül a koporsó, rálapátolják a földet, és sírt csinálnak a gödör helyén. Nem tudta elképzelni, hogy lehet leengedni vastag kötéllel azt a szép koporsót. Csillog-villog, gondolta, kár érte, és ami a legnagyobb kár, hogy apa is benne van. Látni ugyan nem látta, de mondták. Mindenki mondta, hogy el fogják temetni. Más is ismer az iskolában, akinek meghalt valakije, és azt is eltemették.

Csak egy kicsit engedné, nézett a kezére. Anyja ujaiból teljesen kiment már a vér. Úgy szorította, hogy nem is érezte a sajátját. Nem tudta megállapítani, meddig tart a sajátja, mettől már az anyja keze. Kezdett zsibbadni a karja. Óvatosan megmozdította, de semmi. Nem engedett a szorítás. Egykedvűen bámulta a kö-

vet, és arra gondolt, milyen furcsa lett ezen a sötét lapon. Alig lehet megállapítani a színét. Mintha nem is tintakék lenne. Arra gondolt, bárcsak tudná meghosszabbítani a kezét, akkor le se kellene hajolnia, csak lenyúlna érte, így, ahogy van, álltában.

Mikor a pap meg a kántor ismét rákezdedt, *Menj el a te nyugalmadba, boldog lélek*, megint összerezzen, de már nem rántotta meg a kezét, ernyedten tartotta maga mellett, a másikat meg szinte nem is érezte. Szeretett volna rákiáltani az anyjára, annyira fájt már a szorítás, de nem mert, szeretett volna lehajolni a kövéért, de nem tudott, szeretett volna edzésre menni az apjával, mert edzésnap volt, de az apja ott feküdt a koporsóban, és neki is itt kellett állnia, mert az anyja idehozta. Aztán nem gondolt semmire, csak a követ akarta, semmi mást, elszaladni vele, messze, talán a világ végére, és ott leülni egy fa tövébe, és onnan nézni, hogy milyen lehet abban a koporsóban, mikor majd rálapátolják a földet, és többé nem lehet kijönni belőle.

Mintha többől szakították volna ki a jobb kezét, akkorát rántott rajta az anyja hirtelen, mikor meglódult a koporsó után. Kibuggyant a könny a szeméből, annyira fájt a szorítás, a rántás egyszerre. Nem mert kiáltani, hogy álljon meg, hadd vegye föl a követ, hadd menjen vissza érte, mert mire észbe kapott, már megindult utánuk az egész terem, csak azt érezte, hogy húzza az anyja előre, nem tehet semmit, mennie kell utána, nem tud visszafordulni, mert döngnek utánuk a léptek, mintha az a sok fekete ruhás ember mind hajtaná őt az anyjával a koporsó után.

Arra gondolt, ha az anyja egyszer elengedi a kezét, visszaszalad a kövéért a ravatalozóba. Ahogy megindultak felfelé, a koszorúktól roskadozó sűrke autó után, útközben végig erősen figyelt, hogy megjegyyezze, merre mentek, nehogy eltévedjen, ha esetleg éjjel kellene visszaszöknie érte.

Anyám

Látlak magam előtt, ahogy fekszel a kórházi ágyadon, csapzott őszesfekete hajad a párnán, homlokodat ráncolva a mennyezetre szegezed a tekintetedet, kissé távolabb, mint ahová természetes fekvő helyzetbe néznél, ezért talán a homlokráncolás. De nem idegen tőled ez a gesztus. Arcod is kisimult, állad föl-szegve, nem lóg le kétoldalt az arcod az állkapocscsontról, nyakad megfeszül, füled a hangokat pásztázza. Följebb szeretnél csúszni az ágyon, de nem megy. Ápolónőt felzavarni (ezért?) nem akarsz, inkább próbálkozol egyedül. Most gyűjtesz erőt hozzá. Kinéztél magadnak egy pontot a mennyezeten, abba kapaszkodsz a tekintetteddel, vasakarattal. Mintha a gerincednél fogva szeretnél hozzászegeződni ahhoz a ponthoz, valahol a hetedik nyakcsigolya környékén, csak ahhoz meg is kéne fordulnod. Egyelőre feljebb se tudsz csúszni. Megpihensz. De nem engeded szabadjára a gondolataidat.

Nem gondolsz vissza, milyen voltál, amikor még szaladtál, hatvanöt évesen fürgébb voltál, mint a legtöbb tinédzser, nem kellett neked átadni a helyet a bu-

szon, tudtál te állni, jó lábad volt mindig, nem restellted a gyaloglást, ha elment az orrod előtt a busz, elérted a következő megállóban, mert mire az megkerülte a fél várost, te bőven elébe vágta egy rövidebb úton, veled nem lehetett kitolni, mert nem sajnáltad az erődöt, azért is megmutattad annak a szemtelen sofőrnek, aki becsukta az orrod előtt az ajtót, hogy kénytelen lesz fölvenni a következő megállóban, és azt nem teszi zsebre, amit tőled kap, mert nem igaz, hogy nem látta, hogy ott állsz, szándékosan csukta be az ajtót, csak hogy kitoljon veled.

Nem jutott eszedbe az sem, amikor két férfi helyett is hordtad a betont az építkezésen, hiába kiabáltak le a kőművesek az állásról, hogy ne merjék neki te-le, félig is elég lesz, sokkal nehezebb felhúzni, és a csigán leereszkedő kötél mellett álló apám csak rázta tehetetlenül a fejét, széttárt karral nézett föl rájuk, mint-ha azt mondaná, ennek úgylis hiába beszéltek, önfejjű, csináljon amit akar, te meg visszaszóltál nekik, hogy majd te megmondod, mennyit merjenek bele, nekik az a dolguk, hogy kapkodják el szaporábban azokat a vödöröket, a kezük járjon inkább, ne a szájuk. És apám egész testsúlyával nekifeszült a kötélnak, mikor zihálva odaértél mellé a két vödörrel, nem győzött egyensúlyozni, nehogy félrebil-lenjen a vödör, és a fele beton kiloccsanjon, ahogy táncol a vödör a levegőben. Aztán egyszer csak feladta, el akart zavarni, hogy menjél inkább hátra, keresd meg a másik lapátod, és állj be sódert lapátolni, ő majd hordja, te meg a szomszédal lapátolod, de nem voltál hajlandó, ráfogtad, hogy csak azért akarja, mert nyámnyila, nem bírja, és veled akar takarózni, mint mindig, hogyha különben elárulta volna a tulajdon gyengeségét. Beszélhet ennek a Jóisten is, arra se hallgat!, mondta félre apám, és húzta, húzta rendületlenül a híg betonnal megtöltött vödöröket.

Nem gondolsz vissza rá, amikor otthagytál az óvoda ajtajában, hiába könyörögtem sírva, hogy ne hagyj itt, nem akarok itt maradni, vigyél haza, haza akarok menni, én is haza akarok menni veled, mert tudtam, hogy hazamész, tudtam, hogy a húgom miatt úgylis otthon leszel egész nap, csak engem akarsz itthagyni, hogy a húgommal törődhess, ne legyek útban, kedvedre szoptathasd, pólyálhasd, ringathasd, ne legyek ott akadálnak, ne nézzem feszülő bimbójú, barnás mellsugaradat, ne kérdezzem, hogy fáj-e, ahogy szopik, és ne kelljen lát-nod újra meg újra sóvárgó tekintetemet, amint alamizsnáért könyörgő koldus módjára esedezek előtted, hogy engedj egy kicsit oda engem is, inkább beíratnál az óvodába, valahogy azt is elintézted, addig nem nyugodtál, kijártad, pedig nem volt szabályos, de te nem törődtél semmivel, ha egyszer valamit elhatároztál, akkor annak ha törik, ha szakad, úgy kellett lenni, azt mondtad mindig, ha kell, a római pápához is elmész, mert te soha nem ismertél lehetetlent.

És most fekszel abban a piros körpecsés huzatú kórházi ágyban, kapaszkodót keresel a mennyezetnek abban a pontjában, amelyre néhány perccel ezelőtt ráfűggesztetted a szemedet. Tizedmilliméterről tizedmilliméterre húznád magad összebb. Akaratod nem enged, hiába érzed, hogy izmaid nem engedelmesskednek, nem vagy hajlandó tudomásul venni, kényszerítéd minden idegszáladdal, egyenként az összes harántcsikolt izmodat, hogy mozduljanak, húzódnak össze az inak mentén, hogy végre a másik oldaladra fordulhass. De a bal kezéd nem segít, csak fekszik melletted, mint egy darab fa, vagy mintha tőled független életet élne, külön a bal lábadtól is. Mert az se mozdul. Érzéketlen az egész bal feled.

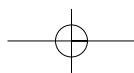
De átkozottul erős vagy. Konokul eltökélted, hogy átfordulsz a másik oldaladra. Ha török, ha szakad, megcsinárod. Elvégre az elméd még ép, akaratodat még te irányítod, nem ismeresz lehetetlent. Mindenre azt mondtad, olyan nincs, hogy nem lehet megcsinálni. Csak akarni kell. Ki akarhatott jobban? Náladnál jobban senki. Nem ismertem senkit eddig az életben.

Át kell fordulnod a másik oldaladra, mert millió teendőt számba kell még venedd, mielőtt elalszol ma éjjel, végig kell gondolni, hogy lesz majd, ha hazamész. Már neki lehetne állni fákat metszeni, lassan ki lehet takarni a rózsákat, kezdenek hajtani, húsvétra ki kell meszelni a házat, ablakot, ajtót is lehet mázolni, nem nehéz, játszva megcsinárod, mi az neked, sokkal keményebb munka volt a cséplőgépen állni az etetőkkal vagy a szedőkkel, ennyi kis munka meg se kottyán neked, nem nagy dolog, minden csak elhatározás kérdése.

Még egy percnyi pihenőt adsz magadnak, aztán kezded előlről, erősen koncentrálsz, minden idegszáladat megfeszítve próbálsz magad alá gyúrni ép jobb feledet. Hátranyúlsz, jobb kezdeddel megkapaszkodsz az ágytámlában, és izomkötegről izomkötegre haladva irányítod a mozdulataidat. Hiszen még ura vagy a cselekedeteidnek, még tiszta fejjel tudsz gondolkodni, nem bomlott meg az elméd, nem zavarodtál meg. Ha felhúztad magad, kiteszed a jobb kezdeddel a jobb lábadat az ágy mellé, megkeresed vele a papucsodat, és lesz, ami lesz, elindulsz a mosdó felé.

Nikkelezett köves gyűrű

Azért azt a gyűrűt lehúzhattad volna az ujjáról – jegyezte meg csendben az idősebb kollégához fordulva a fiatalabb gondozónő. Igyekezett minél kevésbé bántó hangsúllyal mondani, nehogy véletlenül zokon vegye a másik, azt gondolja magában, mit képzelsz ez a kis fiatal csitri, nehogy már ő akarjon dirigálni neki, ő már itt van tizenöt éve, mióta létezik ez az intézmény, tudja, mit kell csinálni, ha annyira fontos neki az az átkozott gyűrű, miért nem ment be a szobába, húzta volna le az ujjáról, elvégre ő is tudta, hogy Kocsis néni meghalt, ugyanúgy bemehetett volna, na, istenem, neki nem az volt a legnagyobb gondja, hogy lehúzza a gyűrűt a Kocsis néni ujjáról. A szeme közben nyugtalanul cikázott a kolléganő arcán, leste, mit olvashat le róla, zavarában rándul-e egyáltalán a szája széle, szemhéja, vagy már mindegy neki, teljesen mindegy, az is, hogy itt most meghalt egy ember, eggyel kevesebb, felszabadult egy ágy, holnap jöhet az új lakó, vannak elegendő várólistán, úgyse lehet lépést tartani vele, akkora az igény, a kórházak nem győzik az elfekvőben tárolni a betegeket, akiket nincs hova hazavinni, mert a gyerekei már a kutyáját is elvitték a menhelyre, ha volt bennük egy cseppnyi jóérzés, és nem akasztatták föl a szomszédokkal az öreg körtefára, mondván, hogy a mama ide már többet úgyse jön haza. Várta, hogy talán meg rándul az idősebb kolléganő arcizma, elárul valami megrendülésfélét, olyasmit, mint amikor a nagymamája temetésén az első sorból nézte, ahogy leengedik a

koporsót, majd miután a pap beszenteli, és a sírásók lapátolni kezdik rá a földet, a rokonok, falubeli ismerősök közül mindenki utána dob egy marékkal abból a sárga, homokos földből, amelyikben a krumpli, a dohány, az eper, de általában minden zöldségféle jól megterem. Tekintete végül megállapodott a kolléganő arcán egy sebhelyen, közvetlenül a járomcsont alatt, baloldalt, oldalról nézve árnyéknak is vélhette a felületes szemlélő, jól takarta-leplezte a téli-nyári egyenletes barnaság, a szolárium barnája, amitől erősen viszolygott, és arra gondolt, a nyolcvankét éves Kocsis néni arcbőre ennél százszorta szebb volt. Aztán vizsgáلتa tovább, miközben gondolata már másfelé járt, azon tűnődött, immár nem először, hogy vajon mennyire etikus üresen eltemetni azt a koporsót, eljátszani a temetést a többi lakó megnyugtatása érdekében, kegyes csalásképpen, legalább ennyi jár az emberi méltóságnak, hiszen a többi már úgymint elveszett, nincs semmije annak, aki ide bekerül, csak az a szegényes ágy, a vásott ágynemű, rajta a szociális otthon megfakult körpecsétje mindenben, a párna, a lepedő, a paplanhuzat csücskén, meg az a kopott fehér éjjeliszekrény az ágy mellett, melynek ajtaja szorul, ha becsukják, nyikorog, ha kinyitják, a fiókját alig lehet kihúzni, nem öreg kéznek való szerkezet. És saját ruhájuk sincsen. Bejönnek, behozzák őket, kit hogyan, van, akit eleve kórházi hálóingben. A legtöbbször nincs is másra szüksége, egy-két napig elvan, olykor-másik még reménykedik, tusakodik a hallal, nehezen akar elmenni, mert biztos benne, hogy még jönnek érte, még nem mehet, nem hagyják itt a gyerekei, az ő gyerekei, akik mindig olyan szófogadó jó gyerekek voltak, a lány is, a fiú is, csak hát, az élet, sosem tudhatja az ember, mit kell megélnie. A legtöbbször személyes tárgya sincs már, apránként minden elmaradt valahol útközben, de talán nem is bánja, mosolyogva legyintene, ha kérdeznék, angyalom, nem bánom én azt a karórát, ahová én megyek, oda úgyse vihetek magammal semmit, minek nekem már az a karóra, az a nyaklánc, az az olvasószemüveg.

Tekintete megint megállt a kolléganő arcán a járomcsont alatti sebhelyen, de most nem időzött el rajta sokáig, mert mozdult a forradás körül az arcizom, felszaladt az orr vonalában, egész a szemgödör aljáig, össze is szűkülte a szeme, felszaladt a felsőajka is, miközben a kolléganő felhúzta a vállát, széttárta a karját, mintha azt akarná mondani, ez van, és már ment is a dolgára, ő meg csak állt a szociális otthon lépcsőjének tövében, felnézett a szoba ablakára, ahol Kocsis néni feküdt, szinte látta maga előtt, amikor bemegy a reggelivel, és párás szemmel bólint felé, mintha előre köszönné, mintha megköszönné, és némán morzsolgatta tovább a rózsafüzért bütykös ujjjaival. Azon tűnődött, hogy azt a nikkelezett gyűrűt, amelynek türkizkék köve pontosan akkora volt, mint a rózsafüzér szeme, vajon leveszi-e majd valaki az ujjáról, mielőtt Kocsis néni az anatómia tan-szék boncasztalára kerül.

DOMJÁN GÁBOR

Nehogy elrontsa

*Lenke néni a halálra készül
nem tudja mit kell ilyenkor csinálni
kell-e valamit
sikerül-e majd
Olyan ideges vagyok – mondja
könnyei potyognak
nehogy elrontsa
ezt is*

Fogócska

*Kergeti anyámat a kopasz asztalos.
Előleget szeretne,
természetben.
Egy-két puszi igazán nem sok,
ha már nyugdíjkor tud csak fizetni
Hanna néni.
Anyámnak nem tetszik
a kopasz asztalos,
pedig rosszak az ablakok,
a bejárati dupla ajtók elszuvasodtak,
és megsüllyedt a küszöb is:
kétujjnyi résen dől be a hideg.*

*Lehetetlen nő az anyám.
Megmondta a nagymama is,
megengedte magának mindig,
hogy azt tegye, amit akar.*

Fontos dolgokról

*A fontos dolgokról nem beszélünk.
Ez – úgy tűnik –
együtt maradásunk záloga.
Romlik állaguk,
mint az elhagyott ház.*

*Mért is kérdezném, szeret-e?
Főz, varr, vasal,
átnézi egyenként ruháinkat.
Végigdolgozza a szünetidőt.
Kötelességtudata mindent
belelep, akár a hó.*

*Mi lesz velünk?
Kanalazzuk levesünk.
Tányérmély távlatok.*

*Pedig az ég semmit se vesztett kékjéből,
s a nap
egy középkorú férfi
könnyedségével jön fel
a kórház lépcsőzetes tömbjén
hajnalonta.*

KÜRTI LÁSZLÓ

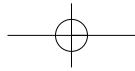
belátás

*nem feltűnő, ügyesen intézi, hátha nem kell ma felismernie.
 most szívesen lennék az idegene, a soha még nem látottja,
 a keresztülnézhetője, valami jó kis balek a sok rajongó közül.
 úgy guggol az újságosstand előtt, belemerülve a feszes taktikába,
 mint megannyi harsány hetilap a polcokon, kisiklott szerelmi pletyka.
 kár a sajátos zöld blúzáért, egyedi vörös hajviseletéért.
 de nem olvadhat az ember mindig bele a csalásaiba, gyengeségeibe.
 nem matathat órákon keresztül aprópénz után, nézegethet telefont,
 hátha felhívja valami olcsó kis megmentő. ő mentálisan nagyon készül.
 bonyolult lélek. rémülten igyekszik, de nem megérteni saját magát,
 ezért nem rám, hanem ellenem készül, már évek óta. új maszkokkal,
 új farsangi konfettikkel, elterelésekkel, furcsa szerepjátékokkal.
 úgy lepődik meg, ejti le a szemüveget, mikor megszólítom,
 majdnem elhiszem: tényleg nem vett észre. azt mondja: szigorú vagyok.
 de mit is tehetnék a kínos, piti trükkökért, hogy működni tudjanak?
 lehetnék elnézőbb, lehetnék korrumpálhatóbb, hazudhatnék valamit
 én is magamnak, bocsánatos dolog, mert ebben van a kollektív méltóság.
 továbbléphetnék, át a helyzetem, át a félelmeim, át az életünkön.
 nem teszem. figyelem a hangsúlyait, a szája mozgását, arcjátékát,
 orrcimpája, szemöldöke vonalát. magyarázkodásokat, a rövid sztorik íveit,
 gesztusait, a megnyugvását, hogy végül is minden rendben van, elintézte.
 semmit nem vettem észre az egészből. ígéri keres hamar, csak legyek
 elérhető. sokat jelentek. mindent. mindent el kell intéznie, legyek
 belátással. állat. állok. már csakis a belátásommal.*

kapaszzkodó

*semmin nem gondolkodom. ösztönös mozdulatokkal,
 tiszta gesztusokkal próbállak tanítani a szeretetre.
 nem akarok okos lenni, elragadó szónok, gyakorlott
 szerető. a tapasztalatokat, mint bármely fortélyt,
 lélegzetelállító varázslatot, mind levettem.
 úgy vagyok itt, ahogyan megszülettem: csatakosan
 és meztelenül. nincs bennem szégyen,*

*de félek, talán megrémít ez az őszinteség.
a testem túl sokat vall, túl sokat igényel belőled.
indulatosnak hat a kreol ragyogás, mintha csak
káromkodás lenne. csitítom a rémületedet: eltakarom
a szemem. azt mondják, nincs jogom bárkit
és bárhogyan szeretni. szabályok vannak arra is.
nem értem a szabályok nyelvét.
minden törvény belőlem nő ki, végig tapogatom veled
a szájpaddat, fogaid fehér zománcát. mint vak ember
botjával a járdaszegélyt, lépcsőket, utcabútorokat.
ízeit remegésednek, hűvös kezeidet a vágtyakozásban.
ne aggódj, tévhit, hogy melegek a vágtyakozók kezei.
oltsd le a villanyt, botorkálj felém. segíts, beléd estem.*

PETRENCE SÁNDOR

Vágó kíp

*Levágтам a kakast,
levágтам a tyukot,
levágтам a disznyót,
azír ijen nyugott*

*levágтам a lót is,
de aszt véletlenül,
na edd a lólevest,
mielőtt még kihül.*

Árnyík

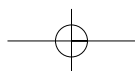
– vársz, poítika... –

*Várnák ín a csúrbe,
Várnák ín a bótban,
De há most ment csúdbе,
Csúrbe meg má vóttam.*

*Várnák ín a ríten,
Várnák ín a házban,
De má a mút híten,
Elíggí meg fáztam.*

*Várnák egír-likban,
Várnák ín a parton,
De patak alíg van,
Mínt szífonba patron'.*

*Várnák ín a kertbe,
Várnák ín a árnyík-,
Szíken is ha közbe,
Bármít kitalánnyík.*

Fűleg eggy

Axell-Spígerman Laurának

*Há ín drága Laurám,
nincs most ralytam a ruhám,
míg regínyed' óvasom,
s egész izgalomba' gyüttem
szinte Rózsikámhoz hűttlen
leszek mingyá úgy hason
fekvíst, így ahogy vagyok.*

*S emlékszek, mikor nálunk,
óvastá', fojt a nyálunk,
szerte a Kútturházba,
má akkor es szinte nászra
kelltem ott a karfával,
mit azóta es fájlal*

*minden tagom, s fűleg eggy,
montam is, ne illekeggy
erotikmód' elútttem,
sajnos nem vagyok má nűttlen –
s azóta is rejtűzköcc,
titokban ílsz, így küszköcc.*

*De most mesíllek neked,
hogy máskíp nem leltelek,
csak így nyílvánostt, versben,
majd ojan disznyó dógokat,
hogy míg szexuáll dógozat-
ban se mongyák ijen nyersen,
tehát jobb es, ha ki hagyod.*

*

De leirom, csak finom leány lelkedet
e malacság fel ne dűlja

...

Le se irom, ojan durva!

TAKÁCS ZSUZSA

NEMES NAGY ÁGNESRŐL

Három évvel ezelőtt Szigligeten jártam a JAK meghívottjaként. A beszélgetés előtt kimentem a teraszra. Összeismerkedtem néhány fiatal íróval, kölcsönösen bemutatkoztunk egymásnak. Egyikük neve ismerősen csengett, néhány héttel azelőtt hallottam már a rádióban véleményét, mely szerint a magyar irodalom másodlagos, epigon irodalom, ez alól a vezető műfaj, a költészet sem kivétel. Úgy emlékszem, szigorú ítéletét csak József Attilára és Pilinszkyre nem terjesztette ki, de Petőfit az epigonok közé sorolta. Megkérdeztem tőle, ő nyilatkozott-e, s ha igen, valóban ezt gondolja-e. *Pontosan ezt, válaszolta, miért, Maga mást gondol?* Ha így gondolnám, válaszoltam, nem írnék. Pusztán a dramaturgia kedvéért elmondom, hogy beszélgetésünk alatt ő egy kerti karosszékben ült, én meg álltam előtte. Végül egy lány, kissé távolabbról, felállt és odahozta a székét, hogy üljek le. Kijött azonban valaki értem, hogy menjek be a terembe, mert kezdünk. A teraszon maradók nélkül is elegendő voltak a teremben, és legnagyobb meglepetésemre, odaadó csöndben hallgattak végig. Magányosnak éreztem azonban magamat, úgy gondoltam, figyelmük nem szólhat nekem. Az est második felében felolvastam még új kötetem *Nyelvtan, haladóknak* című ciklusából a rákbeteg versalany vallomásait. Annyira hatalmába kerített azonban a ciklus életrajzi háttére, a hozzám évtizedek óta legközelebb álló barátom kiszolgáltatottsága és szenvedése, hogy megbicsaklott a hangom. A „Gyakorolhatja rajtam bárki / az irgalmasság cselekedeteit. / Vállamra teheti kezét. / Vagy köhögésbe fojtva könnyeit föl- / dönthet egy poharat az asztaltól / menekülve, ha körmeim / kisebesedett félholdjaira néz” utolsó soránál csaknem elsírtam magamat. Felolvasásom után búcsúestet tartottak a fiatal írók a terasszal egybenyitott teremben. Kurjongatásuk és a harsogó zene miatt hajnali fél négyig nem tudtam aludni. Kétségbeesésemben írtam egy alkalmi verset: az új nemzedéknek szóló leszámolást. *Dajdajoznak a holnapi vénék, így kezdődik alkalmi versem, és visszafelé haladva a huszadik század irodalmi nemzedékei megaláztatásának történetében a Nyugatnál fejeződik be, nevezetesen Füst Milán Osvát Ernő rokonszenvének elnyerésére tett száználmas és hiábavaló kísérleteinél. Eszemben jártak persze saját történeteim, a generációk közötti féltékenység, pozícióharc, kiszorítósi mindkét felet terhelő siralmas megnyilvánulásai. Hétvégén megjelent az ÉS-ben egy fiatal író szívmengető írása szigligeti látogatásomról, egy napra rá viszont alkalmi versem ott szerepelt a Népszabadság kulturális mellékletében. Mondanom sem kell, ha tudom, hogy látogatásomnak ilyen visszhangja támad, nem küldöm el versemet az újságnak. Mindezt nem mondtam volna el, ha az esetből nem szűrnék le általánosságban is hasznosítható tapasztalatot.*

Nemes Nagy Ágnes pályáját, írói szenvedéstörténetét érdemes egy el nem küldött levél felől közelíteni. A Babits Mihályhoz írott fiktív levél, a Babitscsal és önmagával való kemény szembenézés kísérőszövege 1957-ben keletkezett, de nyomtatásban először csaknem harminc évvel később, az *Erkölc és rémület közt* című, halála után megjelent gyűjteményben szerepel. Babitsról, akiről 1984-es kötetében, *A hegyi költőben* így ír: „...a nagy Nyugat-hegylánc egyik főorma, a vízvázasztó hegysoré, amely a századelőn gyűrődött fel a magyar irodalomban, amelytől számítva másfelé folynak a folyók” – még vagy már, '57-

---

Térey János vitaindító írását és a korábbi hozzászólásokat lásd a Jelenkor márciusi számában.

ben, élete egyik legnehezebb történelmi és magánéleti pillanatában –, a következőket mondja: „Miért szerettem magát jobban, mint Kosztolányit? A tartózkodása miatt... A feyelmezett szenvedélyt szerettem... Mert mit ér a szenvedély, ha formátlan... Néha arra gondolok, sosem láttam impotensebben nagy költőt, mint Maga...Az a sok agyalás, fúrás-faragás, az a Mache... Maga voltaképpen hideg tenger. Egyszerűbb szeretnék lenni. Csak azt írni, ami legbelül van, amit ezerszer megvizsgáltam, hogy igaz-e... Maga tetemre hívja az antiintellektualizmust, mint a háború és minden emberi iszonyat szülőjét, illetve eltűnjét. Hogy is írta másutt: »Hiszek az észben, hogy ameddig ér, hűségese szolgálja annak a valaminek, amit el nem ér«... Rémulten jöttem rá, hogy én már nem hiszek. Nem hiszek az észben. Vagy nem úgy hiszek.”

Kemény és szigorú tanár, sugárzóan okos, minden lazasággal szemben türelmetlen költő volt Nemes Nagy Ágnes. Sebeket osztott, és még súlyosabb sebeket kapott. Tizenkilenc éves voltam, amikor egy eszpresszóban találkoztunk a Bölcsészkarral szemben. Ő harminchat éves volt, hosszú szőke hajú, szép és magas nő, szűk magasnyakú pulóverben, széles övvel. Vizsgát kellett (volna) tennem, hogy elnyerjem rokonszenvét, kérdezgetett, és én igyekeztem megfelelni. Második találkozásunkkor nekem szögezte a kérdést, a kortársak közül kit olvasok leginkább, *Pilinszkyt* – válaszoltam; nem daczból, érzéketlenségből, az igazságnak megfelelően. A *Pipit?* – kérdezte csodálkozva. A *Némajáték*, első kötetem kéziratát elvittem még neki, de a versek mellé tett ceruzabejegyzései, különösen az *ez jól* vagy: *ez nagyon jól* miatt úgy láttam, azt dicséri, amiben a saját hangjára ismer. Kötetem címe Pilinszky-hatást tükrözött, de belesimult az *Újhold* és a *Még Újabb Hold* szerzőinek egyetlen összetett szóból álló kötetcímei közé. Pilinszky *Harmadnapon*, Nemes Nagy *Szárzavillám*, *Napforduló*, *Vándorévek*, Rába György *Nyílttenger*, Lator László *Sárangyal* és Székely Magda *Kötőasztal* című könyve jut hirtelen az eszembe. Azontúl nem kértem, hogy olvassa el kéziratomat, holott lett volna mit tanulnom, és tanítványának lenni nagy kitüntetés lett volna. Tandori Dezső csak középiskolás fokon, de Székely Magda és Tóth Judit élete végéig tanítványának mondta magát. Tandori költészete iskolát teremtett, Székely Magda megtalálta összetéveszthetetlen költői hangját, Tóth Judit azonban a normakövetés csapdájába esett. Nemes Nagy az övéit mindig megvalló kiállása védőháló volt egyébként tanítványai fölé. Tandorit a szülei a Műszakira akarták irányítani, Nemes Nagy rábeszélte őket, hogy engedjék a Bölcsészkarra, és másodsor, amikor *Tördék Hamletnek* című, a magyar költészetben új korszakot nyitó kötetét megjelent, s erre Vas István megírta haragos *Vojtina legújabb levele egy ifjú költőhöz* című versét, egy életre összeveszett vele. Idézek Vas irodalomtörténeti érdekességű szövegéből: „Formát, matériát... / ...biztos mederben tartasz – szűk meder, igaz, / És nem te magad vájtad verseidnek: / Húsz évvel ezelőtt előkelő elődeid, Pilinszky és Nemes Nagy / Ágnes ... / vezették át költészetünk honi / Beltengerébe Rilke mágiáját / Meg Trakl hervadó idegbaját... / De te már ne ácsingózz új elemre, / Jobb ha beéred / A jó öreg jambussal...” Nem akarok lecövekelni a *Vojtina-levélnél* csak még egy konklúzió-félét hadd idézzek: „Te elvont vagy és / áthatolhatatlan, / Mint hőségben hófehér nylon ing / Dogmáknak bedűlő, becsületes / Balek, ki megtalálja számítását...” És végül, illusztrációképpen, a vers záró sorait: „Hogy ezen- / kívül mit kellene még megtanulnod? / Semmit, fiam. Részint reménytelen. / Részint fölösleges. Ne bonyolítsd. Pótol tartalmat, nyelvet, leleményt / A következőket, a tiszta semmi.” Először azt hittem, Vas levele nekem szól, ugyanis olvasta kötetem kéziratát. Amikor bementem hozzá a kiadóba, csaknem szó szerint úgy fogalmazott, ahogy a *Vojtina-levél* kezdő- és záró sorában teszi: „Hibátlanok a versek, még a központozás is rendben, csak éppen semmiről se szólnak.” Annyit még – új elemként – hozzátett, hogy „szép nő, minek ír verset, szüljön inkább gyerekeket!”. De visszatérve kettőjük konfliktusára: Ágnes tehát kimutatkozott Vasnak. A szakítás szándéka régóta érlelődhetett benne, az '58 és '60 között keletkezett *Barna notesz* egyik bejegyzése erről árulkodik: „Én végülis megértem Pistát / hogy a verse csapnivaló. / Ki fenének is volna kedve / leszállni oly pokolkörökbe, / ahol jó vers bányászható.”

Az *Újhold* megvesztegethetetlen tartása, politikai tisztessége egyébként közismert. A történet a nyilas időkre megy vissza, amikor Lengyel Balázs és Nemes Nagy hamis iratokot gyártott, és szervezte Szerb Antal, Sárközy György és Halász Gábor megszőktetését, Ottlikék pedig lakásukban bújtatták Vasékat. A koalíciós évek fellélegzése után, a Rákosi-éra idején elkeződött Nemes Nagy, Ottlik, Pilinszky, Mándy, Mészöly, Kálnoky, Jékely, Lator és a többiek kizorításának újabb időszaka. A fenti írók, ki-ki a maga módján, különböző kifogásokat kerestek arra, miért nem írnak születésnapra köszöntőt Rákosinak. Nemes Nagy azzal mentegette magát, hogy *elvesztette írói tehetségét*. Borzalmas állítás, nem kell babonásnak lennünk ahhoz, hogy ki ne ejtsünk szánon egy ilyen, esetleg önmagát beváltó jóslatot, ő azonban racionális volt, és nem kételkedett írói képességében. A bedarálásukra indított, Lukács- és Keszi Imre-féle pártakcióról a korszak jellemzésére Nemes Nagy egy interjúban így fogalmaz: „Nem az volt a nehéz, karriert csinálni, a főírók közé kerülni, nem csinálni karriert, lefogni természetes ambíciókat, odadobni alig megkezdett írói pályánkat, ez volt a nehéz.” Az *Újholdat* azonban mégsem lehetett földbe döngölni; minden veszélyeztetettsége, személyes ellentétek ellenére ott világított az irodalom baljós égboltján. A lemorzsolódók, a Nemes Nagy dominanciáját, sugárzó okosságát nehezen viselő ritkuló látogatásai ellenére is folytatódnak az összejövetelek, a mulattató irodalmi társasjátékok a Királyhágó utca 5/b harmadik emeletén. Ahányszor Nagyzezsda Mandelstam sztálini időkről szóló naplóját olvasom, olyan érzésem támad, hogy szelídebb változatban ugyan, de olyanok voltak összejöveteleik, mint a húszas-harmincas évek leningrádi estői Ahmatováék lakásán.

1957-ben válságos perióduson ment át, végképp megromlott Nemes Nagy és Lengyel Balázs házassága. Az ávósok '57-ben a házkutatás és motozás során megtalálták Lengyel Balázs zakójába varrva a szép, fiatal erdélyi színésznő, L. Kata szerelmes levelét. Ez a megtorlás reménytelenségével súlyosbított magán-tragédia Nemes Nagyt még keményebbé tette. *Térden* című verse létező vagy nem létező istenének szóló négysoros fohása, a „Ne ítélj meg engemet, / szívemben mindig térdelek. / De nem letérdelek, ne hidd, / föl-föl föl-térdelek” pontosan rögzíti helyzetét. A halála után, Lengyel Balázs gondozásában megjelent összegyűjtött kötetben szereplő addig publikálatlan *barna, szürke és fehér notesz* versei, töredékei bátor, önleplező írói vallomások. Képtelenség lett volna, hogy ne írja le, amit gondol, ahogyan büszkesége, ha tetszik, *gőgje* miatt képtelenség volt a versek publikálása is. A vád és önvád töredékei között nem egy József Attilát idéző sor szerepel. A „magam után húzom magam, mint egy csapzott esőköpenyt a földön” utolsó szavát nyugodtan írhatta volna nagy betűvel, ha hinni tud bármilyen égi kompenzációban, de számára képtelen gondolatnak tetszett a hit, s ebben még mestere, a hívő katolikus Babits példája sem vigasztalta. A hitről szóló *Hiánybetegségeink legnagyobbika* alcímű, ez a nagy versei között is a legnagyobbak közé sorolható vers a kéziratok között, könyvben kiadatlanul hevert '95-ig.

A kötelességteljesítésen nyugvó protestáns etika magatartásának fontos, de mégsem kizárólagos jellemzője. A *Tanulni kell a téli fákat* kezdetű vers ma sok fiatal (és középkorú) író számára elfogadhatatlan. Mégis biztos vagyok abban, hogy az amerikai magyar iskola virtuális homlokzatára írott, tanulásra ösztönző felszólítás a helyén van. A *fa teteteinek* megtanulása engem Flaubert híres tanácsára emlékeztet. Tanítványának, Maupassant-nak azt javasolja, hogy addig nézze az ablaka előtt álló fát, amíg a világ összes fájától nem különbözik. *A ködbe úszik át a fa / akár a test emlékezetbe* egyedi példányként áll Nemes Nagy Ágnes fái között. Nemes Nagy szobrai, székesegyházai, kövei és hajói lélegeznek, hát még a fák, a lovak és angyalok. Tölgyfája útra kel, mint idomtalan sellő, széthárított haja mögül mohos arccal bámul a szokatlan zajra visszaforduló járókelő képébe. Ettől a megváltó gesztustól ébredve nyeri el emberi körvonalait olvasója.

*Éjszaka történt, hogy a járókelő
valami zajt hallott és visszafordult:
egy tölgyfa jött mögötte.*

*Megállt, bevárta. Úgy jött ez a tölgy
ahogy gyökereit frissen kihúzza
s még földes, hosszú kígyólábakon
hullámzott az aszfaltos útra,
mint egy idomtalan sellő, igyekezett,
túlságosan széles feje surolta
a néma boltredőnyöket,
mikor elérte a járókelőt,
a lámpaszlopnak mindjárt nekidőlt,
aztán haját szétháritotta.
A haj mögül egy tölgyfa arca nézett.*

*Nagy, mohos arc. Talán. Vagy másmilyen.
Érezte akkor a járókelő
saját körvonalait lazulni,
köd úszta be folyékony partjait,
mint aki hirtelen erdei
tóvá sötétül,
mert egy ilyen arcot tükrözhetett.*

És lélegeztek mindaketten.

*Néhány madárfészek a tölgy hajában,
bennük alvó madár, mintegy gondatlanul,
ott-feledetten.*

*Mert sürgető volt.
Oly sürgetően állt ott mozdulatlan,
mint egy hír, tölgy-alakban,
amely elfárad megfajtetlenül.*

*Hajfüggönyét visszaengedte már.
Megfordult. Indult. Furcsa lába.
Vitte fészkeit, madarait,
s a járókelő
szilárduló szeme előtt
fényvel szórta a neonlámpa-sor.
Már várta az elhagyott gödör,
amelybe visszaforr.*

Ki ne ismerne a versben a Rilke és Babits-jelenésre? A hirtelen erdei tóvá sötétülő, körvonalait vesztő, a másik arcot tükröző járókelő megindultsága, a tölgyfa képében, megfajtetlenül, reményét vesztetten előttünk álló különös hírhozó mégis összetéveszthetetlenül Nemes Nagy versszereplője.

Nemes Nagy látomásos költő. Menekül a zene felforgató hatásától, kerüli a zene szirénénektől hangos partszakaszait. Versszobrai, épületei, szikláit, kövei, vitorlavásznai, a gigantikus építkezés föld-kráterei, mint gyakorlott sebesültek viszont éberem figyelnek. Furcsálkod-

va néznek ránk lovai, angyalai, macskái, a szoborrá meredő jelenések. Apollói alkat volt, vagy dionüszoszi inkább? Bátran és egyedül viselte egyénisége súlyos terhét. Ez volt a tőkéje, amelyből gazdálkodhatott. Mái is emlékszem a Kossuth Rádióban a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján elhangzott beszélgetésre, melyben az újságíró arról faggatta az azóta világhírű író, hogy feldolgozandó gyerekkori traumája miatt vajon nem kellene-e analizáltatnia magát? Asszonyom – tiltakozott az író, miért kívánja, hogy ne tudjak írni többé?

Nem tudom, sírt-e valaha Nemes Nagy Ágnes (Pilinszkyről tudhatjuk, hogy igen). Valahányszor elolvasom *Tölgyfa*-versét, elfutja a könny a szememet. Ha zavar is *föl-föl földterdek* attitűdje, ha számomra meggyőzőbb a szabadelvű katolikus- és zsidó írói magatartás, a gyöngesség bevallása például, Nemes Nagy életműve megrendít, mert szakadékszerű lényébe enged bepillantást. A Szophoklész *Antigoné*jában elhangzó jelző: a *deimon* az emberi karakter egyszerre *szakadékszerű és csodálatra méltó* természetére vonatkozik. Férfias volt vagy nőies? Mi közünk van hozzá? Férfias vagy nőies költő volt? A megfogalmazásban rejlő ellentmondás.

TANDORI DEZSŐ

N. N. Á. – SZEMELVÉNYEK?

Betegségem (és a műtét, vele) eddig nem sejtett bonyodalmakba kevert: nem hittem, hogy a „csak az egészség!” jeligém reménytelen frázis – de „mit mondjak el? Hogy reménytelen? REMÉNYTELEN?” –, az élet meghaladja a hiedelmeket, alapkérdések elé kerülünk... rák? nem? elvérezhetünk? (Jékely *elvérezett!*), trombórist kaphatunk a beavatkozás során? mi van pajzsmirigyünkkel? alhasi sérültségünkkel? vérnyomásunk fenyegeti-e agyunkat? hát a többi? (7 fog pusztulása 3 módon; góccok?)

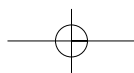
Realistának csúfolható látásra kényszerít minket az ilyen. De...

Igaz, hajlok az *állócsillagosdira* (szeretteim: medvék, madarak, otthonom, festészet, kicsit Buda-Pest, városok már csak emlékekben... emlékek meg? csak *idéző-jelekben?*), az irodalmi „preferenciák” nem innen, hanem önmaguk mibenlétéből eredően örökek. A magyar költészet, a világirodalom... sorolhatatlan VAN. Személyes alapélményeim fűződhetnek Ottlikhoz, Jékelyhez, Kormoshoz, Mészöly Miklóshoz, Kálnokyhoz (néhol „atyai-öregtestvéri” jegyben is), Weöreshöz... És kicsit mindnek kiindulásánál ott volt tanárom, Nemes Nagy Ágnes (1956-tól).

Térey dolgozatát korrekt, tárgyi részletekre figyelő műnek tartom. Sem vele, sem N.N.Á.-val „nincs itt vitám”. Örülök, ha tiszteletadásaim személyiségeiről olvashatok; félve már kissé, ha írnom is kell róluk.

Térey munkája laza ürügy lehetne nekem, hogy (32+ évemnél fogva) bővebb választékomat előpakoljam; de ilyen most eszembe se jut.

N.N.Á. életművéről 2011-ben (Babitsé mellett) alkalmam volt írhatni. Nem szeretném ismételni magam. Ellenben gondolkoztam így-úgy ennek az elemien kamarajelleggel-óriás költőnek némely szakmai jellemzőjéről. Hogyan írt verset? Mi jellemzi ezt a műveletet *végelemzésben?* (S nem azt nézem, hogyan és mikortól *nem* tartoztam az *Újhold* köréhez. S maradt jó-tanító-barátom Ottlik és sokáig még, távolabbról, Mészöly Miklós, az esszéista is. S nem... és nem. Az érdekességek a legmúlándóbbak.)

A hasi műtét seb lézernyoma elijeszt még bármi gépeléstől. Innen (is) a rövidség. N.N.Á. csak végeredményt ismert. *Nála az út is az. Cél, de nem hasonlatként.*

Állandóként, képként. Ő csak a kalapács „harmadszor!” semmi-többet-lecsapását fogadta el magától. Ez meghatározhatta magánemberi személyét is.

Legjobb versei a maguk jegyében *maximalizáltan tökéletesek*. A legnemesebb engedményről sem lehetett szó. Nem volt szó arra.

Tételek? Kor? Politika? Történelem? Térey János sokat szálaz ilyen kérdéseket. Esztétikai megközelítések és irodalmi csoporttörténetek lennének tőlem várhatóak. De ezeket megírtam többször; lelhetőek. Összefoglalva, fájós kézzel: irodalmunk egyik alap-köve N.N.Á., de nem kell *alapkőnek* tekinteni. Örökérvényű létező; nem osztandó.

Ám ez erőszakos „kérés”. N.N.Á.? Inkább: prím szám. Nem is osztható.

Vagy: nem (hiábavaló-féle) szételemzésre jó/való.

Egység, mint Pilinszky. Csak zártabb. Végszavas, mint Jékely. Csak kopárabb. Felengedni alig tudó. Hanem hát Szép Ernő mindegyre felenged, aztán mégis mindenkinél *egzisztenciálisabban* jaj-ugyanaz.

Toldalékok; másodlagosak (Az egzisztencialista kérdés felé)

Történt-e újabbban változás a mai itteni lírafelfogást „illetően”? Ahhoz képest, hogy (Rilke; Duinói; Rónay György fordítását idézve lazán) ellentét-alap készül (minden érdemleges esetben) „a perc rajzához... fáradtságosan”? Ha van főbb vonala, terjedésfoltja a mai itteni (főleg tökélyproduktív) líra honosulásnak, oly messzi-e ez a centralista N.N.Á.-esztétikától?

Divattal szólást: csak kérdezem. (A reménytelent reménytelen mondani?)

Valamint hová tegyem azt a perszonálcentralizációs tényt, hogy Rónay, N.N.Á., Lengyel B., Ottlik, Mátyás, Vargha Kálmán stabil társasága épp így állt össze? (Rónay vezető szerepben volt; s Ottlik és Mátyás a maguk natúrabb jegyeivel hol? Mészöly Miklós *evidensen* nem tartozhatott oda? Nem.

Weörest N.N.Á. *érdemben* hogyan vette? Szentkuthyt?

Érzett-e N.N.Á. olyat, hogy a (tévesen) meghaladottnak vélt Jékely *egy másik változat* az ő későbbi maximumára, lazán? (Nagy korszakában J.Z. feltétlenül; kb. 1945–47-ig.) S így tovább – – –

„Vers (N.N.Á.)”

S ha mondható a mondhatatlan?

Mi csak nehezen-mondható?

Lakik való a címszavakban?

S honnét az érdemleg-való?

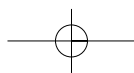
„Vers”, jer, Rilken át vissza Goethe,

lehes jelenszerű-alig.

A tényszerűvel összeszöve

érd el, ahol Zénón lakik:

se a faltól, se a falig.

A zénóni végzetlen vonal...

1/2 1/4 1/8 1/16... etc.

...ha körré igazoljuk
kezdet?
vég?

A rajzolás esetlegessége az eset!
(Wittgenstein: der Fall!)

Bár a poszt-és-posztra-poszt-modernség lehetővé akarta tenni (nyíltságokkal) a zártságba-lehetetlenülteket: kételyek ébredhetnek. S nem az N.N.Á.-féle „ne mondd nekem a mondhatatlant” jegyében. Hátha nem releváns ma a reflektív nehezen-mondható? (Brr, ez az idegenszó-halmaz a posztokban is.) Hátha, mint N.N.Á- tól hallhattam, igen, hogy bizonyos művészetfélések az évszázadokkal el-eltűnedezték (főleg kézművi dolgok?!), hátha, tehát, ma az élet-írás-jegyű, ki-is-hogyan-is-volt-központú elemzés nem igazán aktuális? (Reflektivitás és relevációja, ismétlem.) Hátha a kezdet ősrobbanása (ah!) és a vég ugyanily ködössége *túlnyomó lett* „az érdekében” (régies kifejezés!), és a tényleges zénóni út (s nem az érdemi micsoda-is) csak kételyekkel értékelhető? *Kényszerkedvet kapott kételyhajlamunk...?* (Mondaná Mészöly?)

S akkor az ily motoszólás (újra M.M.!), a magaméira is mondom, nem okvetlenül üd-
vözítő, sőt, kicsit...

Nem mondom ki. Fura, Ecónál, más nagy posztmodern elméletíróknál is érzem ezt. Önmagukba fásan fordulnak, letagadva a zárulást nem engedő kör-pontokat. Nekem igazi hasznomra ma épp nincsenek. De bulvárt se! Inkább akkor Kellér Andort, krétarajzos Illés Endrét? Szintén-jaj!-kétes.

Esszét senkiről inkább sehogy! Tanulmányfélélt, vélekedést, értékelést: ne! Ismét ma-
gam ellen szólok? *Rólam se? Szépről se?*

Nem érezzük: ahol a térben „írói szanatórium” alakul...? *Legvégső soron ne.* Ám M.M. is előhozta mindig a „vadabb” Faulknert; a Robinson Jeffers-féle Szikla-lakókat én... Mit tudhatunk (írói vallomásán túl) íróról? *Egy* gyanús: N.N.Á. törzsanyagának bővítése így-
úgy szerencsétlen vállalkozás lett.

In mem. Beckett-Krapp

Átolvasom ezt a... ezt itt. A „Toldalékok”-ig (magasztalódjak?) maga volt a visszafogott,
desztillált elegancia.

Onnét? Szénakazal.

Hittel mondom magamról bármit így? Hittel is, szénakazal-érdemesen is: csak ma-
gunkról kezdet-se-vég-se vallhatunk. Ha másról szólunk: a max. eredmény (ism.) a tö-
kélyprodukción. Amire elsősorban ott a líra.

Tanuzza pedig (sic!) a kettősség Rilketől ezt: „Wir sind nicht einig.” Magunkban sem. Ám: „Az egyfésülés hazárd, a több: család.”

Mai véleményem szerint: az *így-innentől-tehát-pusztulok?* egzisztenc. kérdése nem Real-Barcelona, nem lófogadás...

...de esztétika sem.

Az esztétikum a művekkel (részeikkel) suhint meg minket. Ld. Weöres (*Ars poetica*), kb. mint fürdőző lábát ha hal... Az esztétikum+élet elemzés kétfelé kétséssé válhat. (Nekem eleve kétes, ám a más dolga a más dolga.) Egzisztenciális reflexió pedig (a tudósi serialitáson túl) csak megrendültségből keresheti érvényét.

És kezdődhetnének itt a megszorítások. Hogy... persze, érdemes és kell kis íróportrékat készíteni. De a műfajnak még Kosztolányinál is „kiszúrják” buktatóit: az immanens retorika csak enyhe változat ezek közül. Helyben vagyunk. A szociális elemzés, a (vélt) személyiség *saccoló előtárása*: keservesen csikordulhat össze az esztétika kérdéseivel. Rilke: inkább elviselem az *irhát*, a *bábu-teltség* mivoltát, a félig teli maszkok nem kellene okvetlenül (egy elégia, említettük). Félig teli maszkká válhat az olyan portré, amelyik csak *eminentens* tökélyes. (A megírásban.) Ráadásul: összeilleszthetetlen *minőségek* adódnak a költői megformálás és a családi örökség közös nevezőjén. Ha a kétes közös nevezőt (s a tökélyben is némi széthullást) kerülnénk, ezt is újrázom: vagy a tiszta művészet jegyénél kell kitartanunk, vagy a „szociológiás-adódó” vonatkozásrendszer (brr!) elemei helyett a belőlünk magunkból fakadó „egzisztencialista” áramot kell (eszközeink szerint!) vezetnünk.

Visszakanyarodva a simább felületű íráshoz: csekély tünődéseim *egy feldolgozási jellegre* irányulnának, ha egyáltalán. Inkább az *egzisztencia-áram* indukálódott azonban; hála Téreynek, meg *óriás-témahősnőjének*.

T U R I T Í M E A

A SEMLEGES NEM KÍSÉRTETE

A Nemes Nagy-vita kapcsán

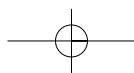
Amikor egy tökéletesen ismeretlen városban sétálva az eredeti mintát még nem ismerve újra lejátszottam egy férfivel Nemes Nagy Ágnes és Nádas Péter Thomas Mannról szóló vitáját, nem tudtam figyelni a városra, noha utólag épp a vita emlékeztet a bejárt utcákra. A valójában nem eléggé argumentált, de szenvedélyesen képviselt álláspontom lényege az volt, hogy az elfojtás egy csomó szempontból jó dolog, ám a vitának részemről nem volt önmagában intellektuális tétje. Egész egyszerűen meg akartam győzni a férfit, hogy ne csaljon meg. A férfi egyébként nem akart megcsalni, én mégis úgy gondoltam, nem elég, ha pusztán az érzelmei miatt tesz így – az változik, a férfi ingatag –, a szellem erejével kell képviselnem egy olyan világ következetességét, ahol nincs helye a sérülésnek.

Ez egy szélsőséges helyzet, az esetek többségében nem vagyunk szerelmi kapcsolatban a vitapartnerünkkel. De mégis annyi csomagot cipelünk egy-egy vitába, és ezeket a csomagokat a ruhatárban hagyni képtelenség. Ezért vallom be én is: ha bármikor Nemes Nagy úgynevezett „elfojtásairól” hallok, elkap valami könnyű idegesség. Attól függetlenül, hogy amikor először tüntettem fel magam előtt is az elfojtást pozitívnak, vitán kívüli tétje volt, nem gondolom, hogy teljesen tévedtem volna.

Térey János esszéit olvasni mindig örömteli, mert örömteli, hogyha valaki költőként ír költőkről: a figyelemnek olyan megnyilvánulása ez, amely más megszólalásokhoz nem hasonlítható, és Térey tudja, hogyan kell úgy elemző módon megszólalni, hogy közben költő maradjon. Nemes Nagy Ágnes analízisében azonban mintha két tétel feszülne egymásnak. Egyrészt Térey szerint ez a költészet „hideglelős és steril” (vagyis azt sejteti, hogy az életmű nagy hiányossága vagy – a hagyatékban feltűnő versek alapján – eltitkolt oldala a nemiséget hangsúlyosabban megmutató vonulat), másrészt viszont a „csúcsművek közül több – férfielőítélet nélkül rögzítem ezt – bizonyosan mentes a női [...] szereptől”. Női előítélet nélkül mondom, olyan ez a szöveg, mintha nem tudná eldönteni – vagy nem szeretné, ha el tudnánk dönteni –, mi a jobb: ha a verseknek van vagy nincs neme. Mert ha lehet semleges nemben remekművet írni, miért lenne önmagában baj, ha valaki menekül az objektivitásba?

Mert legyünk megértők, nem véletlen, ha valaki menekül, és senki se menekül „magától”. Csak a mostani helyzetről beszélek. Ha ma valaki történetesen nő, és történetesen ír, attól a pillanattól kezdve, hogy írásait a nyilvánosságnak szánja, kezdenie kell valamit a saját helyzetével. Valószínűleg a férfiakkal is így van ez, de ők sokkal kevésbé egyértelmű módon vannak kitéve a szerepválasztás kényszerének. Erre a helyzetre sokféleképpen lehet reagálni, mégis jól látható a két nagy tendencia: a női tapasztalat érvényességének totalizálása – és a semleges nemű univerzalizmus. Az utóbbinak tagadhatatlanul látványosabb a hagyománya, mert ez az értékválasztás oly sok férfinak is kínált kellemes menekülési útvonalat.

Nemes Nagy Ágnes költészetének közismertebb része számomra ebből a szempontból megrázó és átélhető: a fák nemtelen világa, az istengyűrás a gyötrelem ellen mind kísérlet egy olyan világ megteremtésére, ahol nincs helye a sérülésnek. Viszont egy harmadik út lehetőségére is kíváncsi volnék, túl a nemi tapasztalat és a semleges nem univerzalizmusán, és ebben épphogy segíteni tudna az ő rejtettebb arca, segíteni tudnának az ő kérdései.

HALMAI TAMÁS

A FÉNY FUTÓ KEGYELME

Megjegyzések Petri György költészetéhez

„Ha képesek lennénk messzebbre látni, mint ameddig tudásunk ér,
és még egy kissé sejtelmünk előbástyáin is túl –
talán nagyobb bizalommal viselnénk el bánatainkat, mint örömeinket.”
Rainer Maria Rilke

„Mindezek után szakadt az eső, Smiley bőrig ázott,
és Isten büntető keze minden taxit eltüntetett London városából.”
John le Carré

(*Forrásvidék*) Petri György a Pilinszky utáni magyar költészetnek talán az egyetlen olyan alkotója, aki iránt a kánoni figyelem és a kultikus érdeklődés egyaránt és folyamatosan megnyilvánul. Ez egyszerre következhet az életmű korszakos nagyságából (nem utolsósorban számtalan verssor szállóigévé nemesedéséből), valamint a szerző civil jelenlétének legendáriumból (amelyben az önsorsrontásig esendő értelmiségi és a hajlíthatatlan közéleti szereplő arcvonásai keverednek).

Petri múlhatatlan érdeme, hogy új érvényt szerzett a közéleti-politikai irodalomnak, miközben a költészeti toposzokhoz (szerelem, halál, Isten, én) is korszakfordító eleganciával nyúlt. Alulretorizált, nyelvkritikusan lírátlanított, metapoétikusan komponált műveiben a köznyelvi fordulatok, az epikus-dramatikus elemek s a költői önreflexiók mutatkoznak elsőrendű szövegszervező erőnek. (Néhány jól ismert példa, kedvverítő illusztráció gyanánt: „A nyelv hatalmasabb használnál. És itt elenyé- // szik a fölény. A költészet: anómia. / Zsirkrétával vak tükörrre krikszkrakszol / időtöltés végett az emberfia” – *Megint megyünk*; „Amit írtam: / körülírásai a semminek” – *A delphoi jós hamiscsődöt jelent*; „Mikor nem írok verset: nem vagyok. [...] A versen kívül nincsen életem: / a vers vagyok” – *Vagyok, mit érdekelne.*)

Költészete forrásvidékét mindenekelőtt a német romantika tragikumközpontú filozófiájában, későbbbről pedig Rilke és József Attila gondolati lírájában lelhetjük föl. A kor nagy költői között Eliot, Kavafisz, Szabó Lőrinc és Vas István patinás modernsége, pályatársai közül Tandori Dezső és Várady Szabolcs kísérletező klasszicizmusa hatott rá legerősebben. Költői pályáivét – a *Magyarzatok M. számára* (1971) című bemutatkozó anyagtól az *Amíg lehet* (1999) búcsúverseiig – joggal szokás két-három nagyobb szakaszra tagolni; monográfusai, Fodor Géza (*Petri György költészete*, 1991) és Keresztury Tibor (*Petri György*, 1998) is így tesznek. A tematikus és modális hangsúlyok átrendeződése azonban olvasatunkban nem érintette Petri lírájának mélyrétegeit. Azt a lényegi karaktert, amelynek hatása a fiatalabb irodalomra fölbecsülhetetlennek tűnik.

(*Kérdéses válaszok*) Az emberi nem alacsonyúsága iránti undornak s a történelmi távlatokat illető illúziótlanságnak, e fokon és minőségben legalábbis, nincs élő hagyománya irodalmunkban; a legközelebbi párhuzamot is jószerével csak Thomas Bernhard prózaművésze jelenthetné. (A reményvesztettség szenvtelen elfogadása ugyancsak a Petri-líra leleménye kortárs irodalmunkban: „Csak egy dologhoz van érzékem, ahhoz, / hogy föllejtem

az életben mindazt, ami rossz. / Talán érzésem sincsen, csak eszem, / hogy tudjam: bármit teszek, rosszul teszem. / A labirintusból kiút nincs: csupán céltalan tovább. / Elvágom Ariadné fonálát” – *Labirintus*.) Nem is meglepő, hogy a kérdésekre, amelyeket Petri költészete föltesz, gyakran az ideológiai ellenszenv, a gyanú hermeneutikája, a bizalmatlan félreolvasás ad választ. Jobb esetben idegenkedve elutasító, csüggesztőbb változatokban megvetően kirekesztő választ.

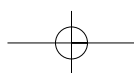
Hogy Petri a kellemetlenül öncélú költőietlenség, a vallásellenes és blaszfém indulatok, a vulgárisan antihumánus magatartás költője volna: elterjedt nézet, még ha az irodalmi közmegegyezés rendre ennek ellenkezőjéről biztosítja is az olvasót. Jelen írás ezt a képet kívánja tovább árnyalni. Azt tételezve, hogy Petri költészetében az őszintévé stilizált versbeszéd, a reménytelenség mulattató alakzatai („Hagyjunk már végre föl a reménnyel. / Lehet élni hit és perspektíva nélkül” – *A Dunánál*), a hitetlenségig fokozott kétely („Aki bármiben is hisz: az hülye” – *Októberi capriccio*) nemhogy nem a nihilt propagáló igyekezet terméke, de a formális mizantrópia nála mély humanizmust takar, s a legnyersebb istentagadás is („énnekem mínusz 273°C a menny” – „*Eszmék és tánclemezek*”) gyöngéd metafizikát hordoz. Akárha ama jellegzetesen gyúrótt, törődött létélmény vallana – szinte a versek szándéka ellenére – hitről is, reményről is, szeretetről is. (*A Felirat* című versben a negativitás árulkodó pátoszával: „A kaktusz és homok kora elközeleg – / a barátságunk: vége. / Vége, ti kedvesek, a szerelemnek. / A szeretet / betokozódik, / szél hordja, / és kemény lesz, mint a kvarc. / Jelen van – jelt nem ad”.)

(*A dohogó humanista*) Kétségtelen a Petri-szövegek vonzalma a hiány rekvizitumai, a pusztulás tényei, a töredékes és törmelékes valóság iránt. („Ez nem ideje semminek” – *Zátony*; „Szétesése az épített világnak” – *Összeomlás*; „Nincsenek szokásaink. Se formák. / Semmi tartós, amit derűsen fölajánljunk a mulandóságnak” – *A felismerés fokozatai*; „Mint lépcsőzugban a pormacska: / gyúlik puhán a korszak mocska” – *Hírösszefoglaló*; „A világ: működőképes rendtelenség” – *Utóhangok*; „A dolgoknak az a dolguk, / hogy tönkremenjenek” – *Helyett*). Ámde *hedonista* nihilizmus és *etikus* cinizmus származik ebből (ha egyáltalában). Olyan, amely az érzéki élményekben maradéktalan örömet talál, s az alpárinak rémlő tréfát az erkölcsi kiállás alkalmává teszi.

Innen tekintve dohogó humanistának, zsörtölődő moralistának láthatnánk a költőt, s nem is tévednénk nagyot. A Petri-féle magatartás azonban nem merül ki a pusztá panasz, a meddő elégedetlenkedés, a rossz kedélyű tagadás verskultúrájában; ettől – mert káprázatos arányérzék formálta a teljes oeuvre-t – a bölcséleti árnyaltság („Mit tudhatunk, tudva, hogy a világ / nem a tudásban végződik?” – *A felismerés fokozatai*) és a szociális empátia („Tízemeletes kilövősilók: / a munkaerő sorozatvetői” – *Lakótelep*) egyként megővja.

(*Írónia és irgalom között*) E költészet – gondoljunk csak Vallai Péter revelatív Petri-estjeire! – a humor számos emlékezetes változatát művelte ki. Emlékezetes és maradandó változatát: a groteszk asszociációk, a satirikus szójátékok, a sötét önírónia – a filozófiai igényességnek és a poétikai műgondnak köszönhetően – létértelmező, világkép-alkotó eréllyel, sőt felelősséggel bírnak. (Csak találomra három szöveghely: „A Vereség Napján / kardélre hánytam” – *Katonai tiszteletadás*; „a tényérnyalók, a tényárnyalók [...] Pitvaronca ennek a Pitvarnak sem leszek” – *Kívül*; „Szeretném, / ha életemet és művemet úgy értékelnétek, / mint egy igazán jól kiöltött bohóctréfát” – *Éldeklek*.)

Az önreflexiókat is átszínező írónia ekképpen – érdes dikció ide, megkeseredett szólások oda – túlmutat az önérdekű pesszimizmus körein. Olyannyira, hogy a reménynélküliség vállalt és hirdetett költői programja, ez a hűvösen kegyetlen intellektualizmus végül saját magát kényszerül meghaladni. A következetes ragaszkodás némely alapvető értékhez ugyanis szakadatlanul ellene mond a kilátástalanság tézisének, amit a jellegetadó nyelvi-po-

étikai megoldások aprólékos esztétizmusa nyomatékosit versről versre, kötetről kötetre. (A *részvételi műgond* egyik legösszetettebb s legmegrendítőbb esetét érdemes idéznünk itt: „Zörögve, veckelődve / honnan hová törekszel – / mintha egy üvegpatkány / vonná vemhes, törekeny / hasát az úton át, te, / kallódó levélasszony?” – *Egy őszi levélre*.)

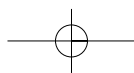
(*Szabadság, szerelem*) Mindenekelőtt két, a költői életmű egészének témavilágát is meghatározó értékre kell utalnunk: a szabadságra és a szerelemre. („Kihasadtt, mézbelű / szilván halódó méh. / Együtt / pörkölődnek, rohadnak, / arannyá, feketévé / az elhagyatott kertben” – *Szeretők*; „Háljunk egymásba járni, mint a lélek” – *Az vagy nekem*; „Már csak a már csak van: / a feleségem, a gondolkodás meg az írás. / S ha meggondoljuk, ez nem is kevés” – *Szerelmeink*.) Előbbi az egyén és a közösség viszonyában, utóbbi az intim jelenlét ontológiájában válik nélkülözhetetlenné s megkérdőjelezhetetlenné. Jóllehet a versek mindkettőt a halál távlatában veszik szemügyre – és tekintik sérthetetlennek. („Mindez olyan keveset számít, / ha azt vesszük, hogy meghalsz, meghalok” – *Veszekedés után*; „Nehéz nélkülem / elképzelni a világot. / De ki mondta, / hogy muszáj elképzelnem? // [Mellesleg, el tudom képzelni: / egy tányér tejszín / macska nélkül.]” – *Nélkül*; „S mint a kérdezetlen homok / pereg életem el a semmibe” – *Gyufa*; „a »halál árnyékában«, de önsajnálattal nélkül” – *Schubertől*.)

Sérthetetlennek, az ideák vágyott – és vágyottként valóságos! – világában legalábbis. Mert ahogy a filozofikusan cizellált versbeszédet a profán kitérők retorikája, úgy a szabadság és a szerelem fenségét az iróniában testet öltő bizonytalanság, avagy a szkepszis derűvel viselt kínja ellenpontozza. („Amiben hittem, / többé nem hiszek. / De hogy hittem volt, / arra naponta emlékeztetem magam” – *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből*; „Ennyi mitológiával a háta mögött, / csalthatósága tudatában / az ember otthon ül s röhög // ostoba, régi könyveken” – *Hatvannyolc tele*; „Mindig és minden valami helyett volt. / Sohasem fogom tudni, mi helyett” – *Sár*; „Nincs filozófiám, semmi / határozott képzetem az emberről. / Vannak emberek” – *Antropozófia*.)

Helyesebben: egyensúlyozza ki. Más magyarázatunk aligha lehet arra, hogy Petri versei mint művészi alkotások egyáltalán megszülethettek; amint különben azon is csodálkozunk kellene, hogy Petri olvasóin ez ideig nem lett úrrá, tömeges méreteken, a halálos csüggettség.

(*A fény metafizikája*) Petri verseinek megkülönböztető vonása a szem, a látás, a szemügyre vétel motívuma s ezzel összefüggésben az értelmezés, a megismerni és megérteni akarás hallatlan ambíciója. („Nem érdekelnek / a hóhérsegedek megkésett könnyei. / Az én szemem száraz. Nézni akarok veled. // Nem túl sok ugyan / a látnivaló, de a szürkületben / kiélesedik minden: / egy női test, egy faág, / arcod pihéi. Nem akarok / semmit. Csak nézelődni” – *A 301-es parcellából*.) Jóformán szükségszerű, hogy a fény képzete – amely itt jobbadán a létezés alsóbb régióiból fölfakadó, sárral teljes világosság – középponti trópusa emelkedjék. (Már a jelenetelés irányaira utaló verscímek is tanulságosak ebből a szempontból: *Reggel; Reggel szoktál jönni; Délelőtt; Néha kisiüt a nap; Reggeli kávézás; Hogy elérjek a napsütötte sávig; Már reggel van stb.* – Vö.: „Tényleg, miért a reggel / a verseidben a – / szóval olyan gyakori? / Miért? – kérdezte volt egy illető” – *Tényleg, miért a reggel*.)

Az már kevésbé szükségszerű, sokkal inkább kegyelmi jelenség (értsünk bármit e jelzón), hogy művészi erejét – az emelkedett beszédforma klasszicitása mellett – számos költemény kifejezetten képi anyaga hirtelen szépségéből, például a verszárlatokban szembetűnő gyakorisággal elhelyezett, szentenciózus hasonlatok és metaforák finomságából nyeri. (Csak példaképpen: „Sok / sár távozik, mielőtt olaj fakad vagy forrás” – *Kedvelem...*; „Az ősz könnyörületes. / Az ecetta / lazán nyugtatja kecses, / zöld ujjait / a szél billentyűin” – *A zenekar még csak hangol*; „Fejünk fölött / mint izzó jégdarab / delel a téli Nap” – *Már reggel van*.)

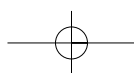

Most pedig lássuk immár zárójelek nélkül azokat a fölfénylő szöveghelyeket, amelyek, alkalmasint önmagukban állva is tanúskodni fognak arról, hogy a szellem méltósága, a gondolat épsége fölött hány és hány módon lehet őrködni – ha eszköztárunk a roncsok ragyogását konstatáló beletörődéstől a himnikus elragadtatás apokrif élményéig terjed. A nézésnek kedves jelenések óhatatlan transzcendenciájáról beszélünk. Íme:

„Keskeny derengés ujnnyi bor felett” (*Reggel szoktál jönni*). „A szerelmesek is / áthasolnának. Egyanyaguvá / lesznek e fénybeszött / porral. A világ fénybeszött porával” (*A szerelmi költészet nehézségeiről*). „Mint árnyékfedte lépcső tetején / egyetlen villogó él” (*Csak egy személy*). „...holdsütötte geometria” (*Séta egy ház körül*). „...a világ fénylik / mint kép fölött / az üveg” (*Air*). „Aranyörvények a szélben” (*Történet és elmélkedés*). „Rizsszem fátyolos derengése” (*Levegő I*). „Fekete kombinéd / egyik pántja lecsúszott. / És szelíd világosság tétovázott / a nyakad pihén, a kulcsontodon, / míg egyre ágyúztak, // s egy kiböködött / fotelrugón / reszketett a finom por” (*Hála*). „...oly napsütötte minden másik élet” (*Jó volna Mallarmét fordítani*). „Reggeledik: átpillantok a szemközt omló / szecessziós kastélyra / (most számítógép-istálló). / Legyen csend: / a fény futó kegyelme most váltja meg / a madármocskos gipszcsirádák bűnét. // Hogy aztán minden újra” (*Ez a hang is megy még*). „Szeretem az őszi hideg szobákat, / ülni kora reggel összehúzott köntösben / a kitért ablaknál, vagy a tetőn, / párolog a völgy meg a csésze kávé / – ez hús, amaz melegszik. // Sokasodik a piros meg a sárga, / fogyatkozik a zöld, pereg a sárba / a sok levél – halomban / a nyár devalvált pénze: // oly sok! oly semmitérő! / Lassúdan kékbe vált / az ég hamvasszürkéje, enyészőben / az enyhe borzongás. Közelednek / a nappal-dagály / türelmes, óriás tolóhullámai. // Kezdhettek folytatódni. Megadom magam / egy személytelen felszólító módnak” (*Reggeli kávézás*). „...és botorkáltam fel a lépcsőn. / Hogy elérjek a napsütötte sávig, / hol drapp ruhám, fehér ingem világít, / csorba lépcsőkön föl a tisztaságig, / oda, hol szél zúg, fehér tajték sistereg, / komoran feloldoz, közömbösen fenyeget, / émelygés lépcsői, fogni nem akaró mínusz-emeletek, / nyári hajnal, kilencszázhatvanegy” (*Hogy elérjek a napsütötte sávig*). „Most éppen itten nem vagyok sehol, / pedig szeretnék lenni valahol, / szerettem volna lenni, de soha / nem lehettem, és időknek soka / pereghet el, foglyul ejtett homok, / önforgató clepsydra, senkiséim / voltam, leszek, bár néhanap vagyok, / vagy lenni vélek, mint a jégcsapok, / ahogy csöpögve hútik a Napot” (*Most éppen itten*). „De a temető szép lesz. / A pázsitföde sír a napsütésben” (*Sírig tartó szerelem*).

(*A szép helyetti szép*) Az elmondottakból és idézetekből nyilvánvaló lehet: Petri György nem a szépnek, nem is a humánusnak vagy metafizikainak fordított hátat. Csupán a szép, a humánus és a metafizikai azon hagyományainak, amelyeket – mint elhíresült vallomása szerint József Attila művészetét – folytathatlannak gyanított. S mert folytatni azokat nem kívánta, új alapok kidolgozásába fogott. (Úgy lehet, egy, a kiváltságos szerelmi tapasztaláshoz hasonló lírai/líratörténeti varázslat reményében: „Oly ritka az a szép, / ki képes összezilálni alakját, / majd visszanyerni, / mint víztükör, újból. / Ki illet talál: boldog” – *Oly ritka*.) Az így létrehozott gondolati költészeti fundamentumon a huszadik század második felének különösen jelentékeny életműve épült föl; s általa az esztétikai eszmélkedés megragadóan új és hiteles minősége. Az elvetett szépség helyébe a szépség radikálisan más, gúny, kétely és keserűség mögé rejtett variánsa került. Úgy is, mint afféle szemérmesen palástolt, *kései, tékozló* derű. Hajoljunk csak közelebb a verstan, a líra nyelv, a gondolkodásmód cirádáihoz... „Mert az angyal a részletekben lakik” (*Mosoly*).

GALSAI PONGRÁC ÉS CSORBA GYŐZŐ LEVELEI RUBIN SZILÁRDHOZ

A közreadó jegyzete

Az alábbi levelek Rubin Szilárd hagyatékából kerültek elő: a hagyaték örököse, Siklós Péter bocsátotta őket a *Jelenkor* rendelkezésére a fotókkal együtt.

Csorba Győző levelei fontos adalékot jelentenek Rubin *Csirkejáték*ának korai, nem túlzottan bőséges recepciótörténetéhez. Az első három levél a *Jelenkor* kis méretű, fejléces levélpapírján, a negyedik hétköznapi, nagyobb méretű levélpapíron áll. A regény első fejezetét a *Jelenkor* 1962/6., decemberi száma közölte *Pécsi éjszaka* címmel. A Csajthay név a negyedik levélben hibásan áll, a kötetben Csajtay szerepel. Turán Istvánt nem tudtam azonosítani.

Galsai Pongrác levelei közül az első és az utolsó levél sima levélpapíron áll, az 1956-57-es levelek a *Dunántúl* fejléces papírján. Az 1986-os levél borítékján Galsai áthúzta a *Négy Évszak* rányomtatott szerkesztőségi címét, és a sajátját írta alá.

Keresztesi József

Galsai Pongrác levelei

1.

Egyetlen Unatkozó Ember Közép-Európában!

Második lapodat ma délben kaptam meg, így össze kellett tépnem azt a levelet, amelyet első értesítésedre válaszul írtam, s persze elfelejtettem feladni. Őszintén szólva, igen felbuzdultam a balatoni találkozás reményében. Akkor véletlenül négy nap szabadságom volt, viszont egy vasam sem. Ebben a hónapban talán még sikerül néhány óra-mentes napot kicsikarnom a magas parancsnokságtól, bár nem tudom, ilyen rövid időre érdemes-e elutazni. Márti nincs Baján, pécsi klinikára osztották be. Úgy tervezzük, hogy augusztus második felében nyaralunk a Balaton mellett, talán Siófokon vagy Győrökön. Néhány hétre mindenesetre szabadulni akarunk Pécsről. De ettől függetlenül, előnyös feltételek mellett, esetleg még júliusban is találkozhatnánk. Egyedül azonban nem mehetek. Mártit hosszas huzavona után sikerült visszatartanom egy nyaralásszámba-menő mohácsi „cselédkönyvezéstől”, és furcsa lenne, ha most egyedül weekendeznék. Régi ábrándod, a Faller-Decsi-Galsai-együttes összeverbuválására sem vállalkozhatom. Azt sem tudom, hogy Faller hol lakik. Hát Decsinek mi a keresztnéve? Óraközi szünetben nem szólhatok neki. Írjad meg, hogyan képzeled a balatoni együttléteket! Hányan férünk el Herciék villájában? Milyenek a kirúgási veszélyek? Hány lapszerkesztőt, lektort és családját hívtál meg eddig? stb. Úgy sejtem, 1-2 napra Márti is, én is elutazhatnánk, 21-e és 30-a között. Megfelel-e ez az időpont? – Lapodból megdöbbenéssel értesültem, hogy unatkozol. Szegény, szegény Barátom. Én nem panaszkodhatom. Már hónapokkal ezelőtt elhatároztam, hogy végre *saját* művet írok, de inkább csak jegyzetek születtek eddig. A formába-öntéshez nincs időm. Minduntalan idegen feladatokkal bíznak meg; most éppen egy irodalomtörténetet (!) írok a honvédség számára. Terjedelme: 200-250 lap. Határidő: 1 hónap. Kedvesek. Augusztus elején, ha igaz, többször is fel kell utaznom Pestre ebben az ügyben – ha

másutt nem, ott biztosan összeakadunk. Az évek óta tervezett balatoni együttlét gondolata azonban erősen foglalkoztat, s igen örülnék, ha sikerülne. Nemcsak tőlem, Tőled is függ.

Szeretettel öllelek: Gráci¹

Pécs, 1953. júl. 10.

2.

Szilárdkám,

bajok, nagy bajok vannak a dunántúli könyvkiadással. Minden reményünket Tebeléd fektettük, mert állítólag jóban vagy Simóval. Itt már csak Ő tehet valamit. Nagyon kérek, *haladéktalanul* (tehát még ma!!) érdeklődd meg, mikor fogadna engem, kb. fél órára, hivatalos minőségemben! Jó lenne, persze, ha Te is velem jönnél. Kérek, válaszolj mielőbb, s én a jelzett időben Pesten vagyok.

Ha most az egyszer lelkesen közreműködsz ügyünkben, az egész pécsi írócsoport (31 fő) hálája és köszönete üldöz sírodig. A Dunántúl külön Rubin-számot ad ki.

De itt minden nap késedelem végzetes lehet!

Miért szöktél meg előlem a múltkor? Kettőig vártalak a Nádorban, Mágori Erzsi igen kellemes társaságában.

Ölel: Gráci²

Pécs, 1956. ápr. 19.

3.

Szilárdkám,

másnap – mint ígértem – kétszer is hívtalak telefonon, de a gép nem kapcsolt, szidtam, átkozódtam... Aztán haza kellett utaznom. Nagyon bosszant, hogy olyan keveset beszélgethettünk.

Nos, a lényeg: a Magvető Könyvkiadónál *Szombathelyi* Ervinnek, a fő-illetékesnek említettem köteted ügyét! Menj el hozzá, és hivatkozz rám. A dolog nem reménytelen – sőt! Igaz, hogy valószínűleg Pilinszkyhez fognak küldeni, aki már keményebb dió, de régi, illegális barátságotok szellemében azért talán segítségedre lesz. Üsd a vasat, az a fő, légy erőszakos, akkor biztos a siker!

Egyébként mi van a pulóveres-kardigános Váci utcai nővel és bájos csemetéjével?

Április elején újra Pestre jövök. Akkor, ha nem dobsz ki, Nálad aludnék.

Ölel: Gráci³

Dátum nélkül, valószínűleg 1956 elejéről

¹ Márta: feltehetőleg Galsai első felesége
Decsi: Decsi László (1927–1986), orvos, az orvostudományok doktora, Galsai és Rubin gimnáziumi osztálytársa.

Herci: Schweissguth Emma, Rubin Szilárd első felesége.

² Simó Jenő (1925–1994) kritikus, irodalompolitikus, 1954-től 1958-ig az Európa Kiadó igazgatója. Mágori Erzsébet (sz. 1911) író, kritikus, műfordító, 1954-től 1957-ig színházi dramaturg Egerben és Kaposvárott.

³ Szombathelyi Ervin (1925–1989) szerkesztő, újságíró, 1954-59-ben a Magvető Könyvkiadó irodalmi szerkesztője.

4.

Szilárdkám,

verseidet megkaptam. Mindhárom jön. Csak egyre kérek: a 2. vers első szakaszát, ott, ahol könnyeid a plüssdíványra peregnek, ha lehet változtasd meg. Ennyi érzelmesség még Tőled is sok, még Faludytól is – vagy nem?

S képzeld: a jövő hónapban kéthetenként megjelenő, Irodalmi Újság-szerű lapot is indítunk, 10 000 példányban, jórészt neves, „befutott” írókkal. Kérlek, fuss be hozzánk Te is. Gépeld le – tudom, csak emlékezetből – egy-két régebbi versedet, s küldd el. Meg aztán apró elmefuttatások, cikkek, glosszák is kellenének, nagy számban. Te, aki olyan jó kis dolgot írtál az Igenbe, miért ne gyakorolnád ezt a műfajt is?

De tényleg: most igazán nagy szükség van rád. Két cápa is ránk nyitotta a torkát, egyszerre, s alig győzzük jóllakatni őket.

Mint szoktam, most is gonosz leszek: előlegedet csak akkor sírom ki Vörös Mártonnál, ha a 2. vers javított szakaszát megküldöd. De azért ne legyél nagyigényű: összesen kb. 250-300 Ft-ot fogsz kapni.

Ha Pesten járok, felkereslek.

Addig is: írjunk, levelezzünk gyakrabban – üzleti ügyekben legalább.

Ölel: Gráci⁴

Pécs, 1956. okt. 17.

NB: A legközelebbi Dunántúlban T. Polgár István ír a könyvedről.

5.

Szilárdkám,

olyan szörnyű lelkiállapotban vagyok, hogy igazán nem tudok hosszú levelet írni.

Képzeld: Mirát több, mint egy hónappal túlhordatták, s a gyerek – 4 kilós, egészséges fiú – szülés közben meghalt. Az orvos, aki egyébként jó barátom, maga is beismerte, hogy „tévedett”, s „majd legközelebb jobban vigyázok” – mondta. Így! Nejemnek szerencsére nem történt semmi baja, már otthon van, s készül a következőre...

Vannak ezen kívül még más bajok is, de róluk majd személyesen. A hó közepén, 15-e táján akarok Pestre utazni. Akkor, ha megengeded, Nálad is aludnék.

Verseket mindig küldhetsz, szívesen közöljük. A pénzt még ezen a héten okvetlenül elküldöm.

Min dolgozol? Én most ütöttem egybe egy Pap Károly-novelláskötetet, bevezetővel, s – képzeld! – Thurzó biztatására forgatókönyv írásába fogtam. Vándorszínész-téma, a 20-as évekből. Szántó már bőven aratott a Filmgyárban, ez biztatott fel engem is.

⁴ A *Dunántúl* 1956/19-20., utolsó, betiltott számának az előkészületeiről van szó. A három itt megjelent Rubin-vers: *Mit üzentek...?*; *Teniszpálya Visegrádon*; *Lovasiskola Bécsben*. Telegdi Polgár István (1918–1987), aki 1954-től a *Dunántúl* munkatársa volt, ugyanebben a lapszámban *Rubin Szilárd: Szélvert porták* címmel közöl recenziót. Vörös Márton (1900–1993) történész, pécsi főlevéltáros.

Érkezésemet előre jelzem.

Öllelek: Gráci⁵

Pécs, 1957. febr. 5.

A kritika írója, Polgár Pista itt ül mellettem, s mivel a leveledet elolvasta, válaszolni akar neked.

A választ ide mellékeltem.

6.

Dunántúl szerkesztőbizottságától

Szilárdkám,

Szerdán, 12-én Pesten leszek.

Nem akarok Nálad aludni! De okvetlenül beszélni szeretnék Veled – sok-sok érdekes újságom van.

Légy szerda d. u. 2 órakor a Hungáriában!

Valószínűleg szombat estig maradok. Jó lenne, ha csütörtökre, vagy péntekre összehívnaál egy kis társaságot.

Várlak és öllelek: Gráci

Pécs, 957. VI. 10.

7.

Kedves Szilárd,

mi most, ugyebár „rosszban vagyunk“ egymással.(?) Részéről a Till Eugén anekdota- és viccegyvelege, részéről a „Római I-es“ némely passzusa meg bizonyos előleg-reklamációid miatt... De a magyar irodalom fejlődésében emiatt nem lehet fennakadás. A Rakéta Irodalmi Kávéházat t.képpen kontroll nélkül szerkesztem, az anyagot mindig nehéz összeszedni, s örülnék, ha küldenél valami szöveget. (Például a készülő Pilinszky-regényből, föltéve, hogy egyes szám első személyben írod...) Egy satírikus irodalmi folyóirat is készül, de honoráriumkeretet még nem kaptam, így erről korai beszélni...

Nyilván Te is tudod, hogy nyár óta Érden lakom, s még eltelik egy-két hónap, mire az Eszék utcába költözhetem. Jelenlegi címem: Érd, 2030, Fürdő u. 3. Új Tükör vendégház. T: 06-26-45313.

Üdv, a régi barátsággal: Gráci⁶

Érd, 986. márc. 23.

⁵ Míra: Polgár Mária, Galsai második felesége.

Thurzó Gábor (1912–1979) író, az ötvenes években filmgyári dramaturg.

Szántó: minden bizonnyal Szántó Armand (1889–1964) dramaturg, operett- és forgatókönyvíró.

Polgár Pista: Telegdi Polgár István.

⁶ „Till Eugén anekdota- és viccegyvelege“: Galsai a *Záróra a Darlingban* című kötetében (Magvető, Bp., 1986, Rakéta Regénytár) közöl két írást *Amikor még nevetünk...*, illetve *Till Eugén szerelmei* címmel, melyek hőstét Rubinról mintázta.

Csorba Győző levelei

1.

Kedves Szilárd,

regényrészleted közöljük, mégpedig a jelek szerint decemberi számunkban. Különösen sokat nem mond, de hát ez természetes is egy I. fejezetnél. Atmoszférája mindenesetre van.

Turán István valóban szimpatikus ember lehet, de ezek a versei gyengék. Talán majd később ír közölhetőket.

Szeretettel üdvözöllek:
Cs. Győző

Pécs, 62. okt. 31-én.

2.

Pécs, 63. május 4.

Kedves Szilárd,

kérésedre, sajnos, semmi vigasztalót nem írhatok. A dolog ugyanis a következőképpen áll:

A Kiadói Főigazgatóság ideküldött tájékoztatója szerint a könyvhéten megjelenő írókat a Főigazgatóság, ill. az Írószövetség jelöli ki. Az itteni könyvheti bizottság ebbe nem nyugodva bele névszerint kért 4 db. író, már leveled megérkezése előtt. Most már lehetetlen a névsort megváltoztatni, legalábbis itteni kezdeményezéssel. Ha Te ott Pesten el tudod intézni, hogy sorozzanak be a pécsi különítménybe, örömmel várunk.

Ne haragudjál, hogy így történt, de most már nem tehetünk semmit. Egyébként sem lett volna egészen sima az ügy, mert a meghívásokról egy népes bizottság dönt s ezek véleménye esetleg más lett volna mint a bizottságban ülő mieinké. – Majd egyszer máskor!

Hogy vagy különben? Dolgozol?

Meleg barátsággal öllelek:
Csorba Győző

3.

Pécs, 63. VI. 9.

Kedves Szilárd,

késve köszönöm meg a „Csirkejáték”-ot. Vártam, mert szerettem volna előbb elolvasni. Sajnos, a sok rámozduló elfoglaltság miatt nem sikerült. Így aztán – sajnálom – anélkül kell köszönetet mondanom, hogy a könyvről legalább néhány mondatot írhatnék. Pedig írásod izgat, az a részlet, amit közöltünk, félreérthetetlen ízű és levegőjű volt, nyilván ilyen a folytatás is.

Mire legközelebb személyesen találkozunk, bizonyára elolvasom már, s akkor beszélünk róla.

Könyved még egyszer hálásan köszönöm, további jó munkát kívánok s

Meleg barátsággal öllelek:
Csorba Győző

4.

Pécs, 63. júl. 8.

Kedves Szilárd,

Örsi Feritől értesültem, hogy itt jártál s kerestél. Sajnálom, hogy nem találkozhattunk, akkor éppen a Balaton mellett lestem a napot.

Jó lett volna személyesen beszélgetnünk, mert akkor még bővebben s talán értelme-
sebben elmondhattam volna véleményemet új könyvedről.

Így elégedjél meg azzal a suta fogalmazással, melyre ebben a hülyítő melegben képes
vagyok.

Tehát: könyved nagyon tetszett. Meggyőződésem, hogy nemcsak a legjobb eddigi írá-
sod, hanem minden reláció nélkül is jó könyv. Azt hiszem, ezt írtad végre először úgy,
hogy nem kacsintgattál semerre, csak magadba s azt írtad, ami belülről jött. Ez a Te igazi
hangod, s most bizonyítottad, hogy mire vagy képes.

Engem leginkább könyved igen erős atmoszférája, roppant belső lendülete, intenzitá-
sa fogott meg. A Werther-ben, Flaubert November-ében s itt-ott éreztem még csak a sze-
relem lélektanának ezt az izzását.

S különös, hogy ebben a lávaömlésben figuráid mégis igen élesek, kontúrjaik kristályo-
san tiszták. Ábrázolásod – könnyen ellenőrizhettem, hiszen a modelket majd mind ismer-
em – bravúros írói tett. Még az olyan alakoké is, mint Csajthayné, aki csak alig jelenik meg.

Igen jó a könyv konstrukciója is. Kevés terjedelemben sokat adsz s noha magánügyek-
ről beszélsz, igen sok ablakot nyitsz a világra is.

Egy-egy helyzeted (mint a hálókocsiban Csajthayval vagy a szilveszteri bál) megírása
olyan, hogy bizonyára halálomig nem felejttem el.

Kitűnően ábrázolsz hangulatokat, lelkiállapotokat s nemcsak a lírikus, hanem a lélek-
ismerő is jól vizsgálzik könyvedben.

Hibák? Engedd meg, hogy ezekről ne írjak. Hirtelenében nem is tudnék. Nem lektor-
ként s nem szerkesztőként olvastam a regényt s átadhattam magam – ritka eset nálam az
ilyesmi – teljesen a műnek. A hatás lenyűgözően pozitív volt.

Kedves Szilárd, igen melegen gratulálok könyvedhez, mely az élményen kívül, azt
hiszem, közelebb is vitt Hozzád, mert a bizony sokszor vitatható viselkedéseden túl
megismertetett igazi lényeddel. Ebben pedig egészen más az értékrend, mint ahogy én
vélttem.

Szeretnék biztatni, hogy írd, írd, írd, úgy, ahogyan ezt a könyvedet írtad.

Meleg barátsággal öllelek:

Csorba Győző

[Függőleges széljegyzet a margón:]

Könyved Nejemnek is nagyon tetszett. Ő ugyan nem kritikus, de mindenesetre jó olvasó.

Galsai Pongrác és Rubin Szilárd Szigligeten, ismeretlen nő társaságában

Galsai Pongrác és Rubin Szilárd

A Széchenyi István Gimnázium egyik 1945-ös érettségi tablóképe, az alsó sorban Rubin Szilárd mellett Galsai Pongrác és Tillai Ernő építész fényképével

ÁGOSTON ZOLTÁN

HOLDFÉNY ÉS PALACSINTASÜTŐ

Weöres Sándor: *A holdbeli csónakos* – Janus Egyetemi Színház, Pécs

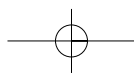
A hazai kulturális intézményrendszer súlyosbodó állapotát figyelemmel kísérő néző örömteli kivételnek lehet tanúja a mostani előadás kapcsán, ráadásul több okból is örülhet. Az egyik ok, hogy a Janus Egyetemi Színház új játszóhelyet kapott az Európa Kulturális Fővárosa projekt keretében indított fejlesztések eredményeképpen. A Zsolnay Negyed – túlzás nélkül állítható – valóban európai színvonalú tereket biztosít az egyetem művészeti képzése számára, ahogy a festő és szobrász műtermek épületei közé ékelődő egyetemi színház számára is. Joggal remélhetjük, hogy az épített környezet minősége és a különböző művészeti ágak egymás mellett végzett tevékenysége inspiráló hatással lesz a művésznövendékek munkájára. A JESZ játszóterére fókuszálva azt mondhatjuk, talán nem nagyobb a korábinál, de adottságai sokkal jobbak, mind a térképzést, mind a technikai felszereltséget illetően. Ami azt jelenti, hogy az előrelépés nem számolta föl egyszerűen azt a testközelséget, az intimitásnak azt az atmoszféráját, feszültségét, mely az efféle színháznak lételeme.

A másik ok az öröme az, hogy ismét látható pécsi színpadon Weöres Sándor-mű, ráadásul egyszerre kettő is.¹ Bár darabjai meg-megjelennek a magyar színházi repertoárban, véleményem szerint messze nem a jelentőségükhöz mérhető gyakorisággal. E jelenség nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a magyar színházi gondolkodást máig meghatározó pszichológiai realista ábrázolásmód nehezen tud közel férkőzni Weöres gazdagon rétegzett színpadi szövegeihez, amelyek egészen más értelmezési kódokkal állíthatók csak színpadra. Ez a kritikainak szánt megállapítás azonban éppen – az ezzel a bemutatóval egyben tizenötödik jubileumát is ünneplő – JESZ-re nem áll, hiszen 2003-ban már látható tőlük a közönség *A kétfejű fenevad* című darabot. Az akkori előadás sikerességének egyik oka épp az volt, hogy az együttes képes volt megszólaltatni Weöres költői szövegét.

Hosszú és kalandos történet vezetett addig, amíg a negyvenes évek elején írt, eredetileg bábszínházi előadásra szánt szöveg színpadra került. A meghíúsult bábszínházi előadás után a budapesti Nemzeti Színház sem vállalta a darab bemutatását. *A holdbeli csónakos* formálódásának meghatározó helyszíne Pécs, ugyanis Weöres az egyetemi évek után épp akkoriban tért vissza újból a városba, s Takács Jenő zeneszerzővel és Martyn Ferenc festőművésszel együtt alakították a reménybeli előadás számára a művet. Erre itt sem került sor,² az ősbemutatóra 1970-ig kellett várni, ezt a Thália jegyezte Kazimir Kár-

¹ A Pécsi Nemzeti Színház előadásáról, *A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban* Szikora János által rendezett produkciójáról P. Müller Péter írt kritikát a *Jelenkor* ez év februári számában (156–164.).

² A pécsi *Sorsunk* folyóirat 1943. novemberi számában azonban legalább már olvasható volt a mű egy része (*Dalok „A holdbeli csónakos” című bábjátékából*, 820–822.). A darab zenéjének kottája megsemmisült a háború alatt, bár Takács Jenő ennek a zenei anyagnak jelentős részét egy zenekari szvitbe mentette át. A mű születését részletesen bemutatja Tüskés Tibor *Weöres Sándor színháza* című, a *Kortárs* 2003. augusztusi számában megjelent írása (<http://home.hu.inter.net/kortars/0308/tuskes.htm>).

oly rendezésében. Aztán a győri színház játszotta opera formában, Ránki György zenéjével (rendező: Bor József), s csak 1979-ben vitték színre Pécsen, a PNSZ Kamaraszínházában, Sík Ferenc rendezésében. Majd negyven év után jutott vissza tehát a darab oda, ahol közel végső állapotát elnyerte.

A JESZ előadásában nem hangzik el az 1979-es pécsi bemutatóhoz a szerző által írt verses prológos – mely főként a költő színház-élményének ad hangot –, s olyan dramaturgiai beavatkozások sem szerepelnek benne, mint a Nemzeti Színház Valló Péter által rendezett előadásában, ahol A Felnőtt és A Gyerek figuráinak betoldása és a színen megjelenő bábjátékosok is a mű születését idéző bábszínházi interpretációt erősítették.³ A dramaturgi és rendezői munkát végző Mikuli János sokkal inkább hű maradt a Weöres színi alkotásait magába foglaló kötet végérvényesített szövegváltozatához.⁴ A színlapon álló „kalandos játék” a szerzői műfajmegjelöléssel azonos, csupán a „hús képben” meghatározás marad el, mivel a képek száma ritkult. A rendező – nem először – jól és a mű egészének szellemét megőrizve húzta meg a szöveget. A legfontosabb beavatkozásának azt tartom, amikor a textus utolsó néhány sorát elhagyja, s az előadás így a lakodalmi összétáncsal, fortissimóban ér véget – azaz elmarad Pávaszem királylány váratlan eltűnése, s a helyzet megoldása („Nem vett el, csak a bábjátékos már visszatette a dobozba.”).⁵ Ahogy a szerző legvégső, a mesét mintegy zárójelbe tevő, avagy dekonstruáló gesztusa is, a „fababák” dala („Nem hal bele semmibe, / aki úgysem él. / Jó, hogy mink babák vagyunk, / szívünk bodzabél”⁶). E dramaturgiai mozzanatok elhagyása eltávolítja a JESZ interpretációját a bábszínházi eredet allúzióitól.

Mikuli János a darabválasztás indoklásaképpen arról nyilatkozott, hogy az egyetemi színház társulatának régebbi és új tagjai számára is lehetőséget adó művet kívánt színpadra állítani, s ezt a szándékot az előadás szépen igazolja. A nagyszámú szereplőt felvonultató darab – embereken túl állatok, elvont természeti jelenségek is megismerésülnek a színpadon – kiváló lehetőséget teremt a kezdő társulati tagok bemutatkozására, ugyanakkor a nagyobb szerepekben javarészt már tapasztalt színészek játszanak, egészen a JESZ indulását reprezentáló Tóth András Ernőig (Jégapó), Inhof Lászlóig (Idomeneus, krétai király), Pásztó Renátiig (Temora, kelta királynő). Régiek és újak harmonikus együttműködésének eredményeképpen ritmikus, mozgalmas, élvezetes előadást láthattott a közönség.

Már a '79-es pécsi előadás kapcsán is azt konstataálta a kritikus, Hallama Erzsébet, hogy „az est fénypontja mindenképpen a három népmesehős, a három bábszínházi kedvenc: Vitéz László, Paprika Jancsi és Bolond Istók.”⁷ Most sem volt ez másképp, Czéh Dániel (Vitéz László), Kuti Gergely (Bolond Istók) és Cseporán Zsolt (Paprika Jancsi) alakításai élményszámba mennek. Igaz, ezt a szöveg alaposan megtámogatja, hiszen a szerző főképp ezekben a figurákban engedi szabadon humorát. Mint egész színműíró jelensége, Weöres humora is kilóg valamiképp a bejáratott színházi mechanizmusokból. Távol áll kora polgári színházának szellemességétől, szokásos helyzetkomikumaitól vagy verbális

³ Az előadás alapját képező szövegváltozat is „mese bábokkal két részben” alcímmel jelent meg a Nemzeti Színház Színműtár sorozatában 2003-ban, a Palatinus Kiadóval együttműködésben (szerk. Dobák Lívia).

⁴ Weöres Sándor: *Színjátékok*, Magvető, Budapest, 1983, 41–133.

⁵ i. m., 133.

⁶ uo.

⁷ Hallama Erzsébet: *A holdbeli csónakos*. Weöres Sándor kalandos játéka a Kamaraszínházban. *Dunántúli Napló*, 1979. márc. 25., újraközölve: *Weöres és Pécs. Vallomások, dokumentumok, emlékek*. (szerk.: Tüskés Tibor), Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs, 2003, 96. (A három szerepben Szegváry Menyhért, Katona János és Vallai Péter volt látható.)

poénjaitól. (Nem is csodálkozhatunk azon, hogy a negyvenes évek bornírt világában nem talált színházra a darab, és persze ugyanígy a – másképpen bornírt és a humorban rejlő szabadságtól rettegő – következő évtizedekben sem.) Weöres humora hol gyermeki, kamaszos, hol abszurd, de javarészt olyan populáris regiszterben szól, amihez nem kell iskolázottság, nem kell magyarázat. Mindezt jól értik és közvetítik a JESZ színészei. Czéh Dániel Vitéz László szerepében – aki a szerzőtől afféle narrátori funkciót is kap a történet fontos pontjain – még a triumvirátusból is kiemelkedik lendületével, Cseporán Zsolt pedig marionettbábos testjátékával nyújt emlékezetes produkciót.

Eredeti megoldás, hogy a Holdbeli Csónakos szerepét Rozs Tamás, a darab zenéjét komponáló zenész játssza, azaz éneklí. Énekét felvételtől halljuk, arcképe is csupán projektor által egy telihold formába vetített képként látható. Azáltal, hogy a Csónakost játszó színész testi valójában nincs jelen a színpadon, sikerül érzéki tapasztalattá formálni a néző számára azt a helyzetet, hogy Pávaszem csak vágyakozik utána, de soha nem kerül vele azonos világba. Mindez azért fontos, mert bár a darab egyébként számos csodás elemet, helyszínváltást, átváltozást tartalmaz, azaz szinte bármi lehetségesnek tűnik benne, a Holdbeli Csónakos és a királylány viszonylata megmarad a beteljesületlen szerelem, a hiábavaló vágyakozás példázatának.

Az autopoieízis gondolatának hívei a tíz ujjukat megnyalják Weöres dokumentált alkotói szándéka és a létrejött mű közti távolságot érzékelve, hiszen egy Várkonyi Nándornak írt „beszélgetőcsetlin” – Várkonyi süketsége miatt így társalogtak – a következőt írta: „Kár, hogy nem jön ki kellőképpen, hogy a két főszemély, Pávaszem és Medvefia, kissé lenézéssel rajzolt figurák; az átlag győzelme az érték fölött; ez akart lenni. Tulajdonképpen a 4 király s a többi intrikus mind talpig ember; Vitéz László és Paprika Jancsi, ezekben megint valami kicsit, jelentéktelent akartam.”⁸ Ebben az előadásban Pávaszem a fiatal Viktor Réka megformálásában igazi naiva, álmodozó fruska, Nagy Péter Medvefia, a lapp trónörökös szerepében hasonlóan lírai karaktert mutat, némi humorral vegyítve. Úgy gondolom, jól van ez így, hiszen ki tehetne szemrehányást amiatt, hogy a bujdoklás-menekülés közben egymásra találnak s Pávaszem a földi szerelmet választja az égi, azaz a Holdbeli Csónakos helyett. Pásztó Renáta Temoraként – az alkotói szándékhoz híven – formátumosan hozza a királylányt kelepcebe csaló kelta királynőt. A négy királyt humorral alakítja Kiss László, Szabó Márk és Óvári Károly, valamint Inhof László. Utóbbi különösen jó az ostoba, erőszakos Idomeneus király szerepében. „Szerelmi” kettősük frenetikus játék Czéh Dániellel, aki Vitéz Lászlóként titokban Pávaszem helyébe lép, s egy lepel takarásából kellelti magát. A homoerotikus duettben ellenállhatatlanok Weöres törvénytelen, nonchalance viccei.

Az előadás számos ponton felmutatja a mitikus magyar őshaza motívumait, ilyenek például: Jégapó fejedelem jelmeze, a több ízben – így a nyitó jelenetben is meghatározó – sejtelmes-garabonciás hangulatú zenei effektus, amit a doromb, illetve Rozs Tamás mongol énektechnikával szóló torokhangjának együttese jelent. (Mondani sem kell talán, hogy sem a szerző, sem az előadás nem a negyvenes évekbeli vagy a mai politikai retorika felől közelít ehhez, hanem a mesék, mítoszok ahistorikus korszakaként szerepelteti.) Ha Rozs egyik minőségében, Holdbeli Csónakosként nem is jelenik meg a színen, zenei értelemben nagyon is jelen van: mind előadóként, mind fantáziadús komponistaként. Erős vizuális jelként működik a színpad közepén elhelyezett nagyméretű, domború, színes díszletelem, ami egyrészt a különböző eredetű mítoszok szerint a világot tartó teknős páncélját és vele a mitológiai ősidőket idézi, ugyanakkor meghatározó funkciókkal is bír: hol domború felületén mozognak a szereplők, hol megfordítva, üres belsejét használják

⁸ Idézi Tüskés Tibor *Weöres Sándor színháza* című írásában, *Kortárs* 2003/8.

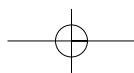
térképző célra (pl. a barlang-jelenetben).. Mikuli Dorka díszlete ötletesen használja ki a technikai lehetőségeket, a „zsinórpadlásról” mozgató térhatároló elemek gördülékenyen képesek új helyszínt teremteni, ami segít fenntartani az előadás ritmusát. Mind a díszlet, mind a jelmezek (utóbbi Szabó Zsuzsa munkája) olyanképpen stilizáltak, hogy nem tévesztik szem elől a mese által megkívánt színességet, a gyerekek számára nélkülözhetetlen érzéki hatást. Eközben a felnőtt közönségnek szóló finom utalásokat is regisztrálhatunk: Bolond Istók sokáig egy üres keretet szorongat a kezében, ám amikor sok szerencsétlenkedés után végre valóban megmenti garabonciás tudományával Pávaszemmet, akkor a kereten már bőr feszül, révületében a sámándob segíti. És persze nem maradhatott el Vitéz László oldaláról – a Kemény Henrik bábszínházából mindenki által ismert – félelmetes fegyver, a palacsintasütő. Nem hagyhatjuk szó nélkül az előadás képszerúségre törekvő hatását, a megkomponált mozgást (Hágen Zsuzsa munkája) a tömegjelenetekben.

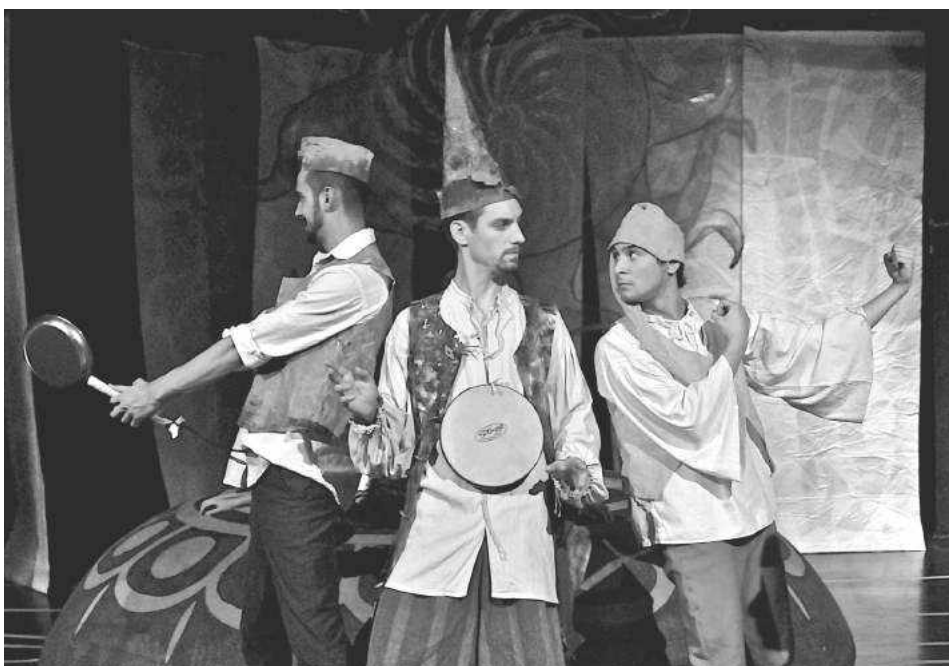
Összegzőként a JESZ előadására is érvényesek Hallama Erzsébet harminc év előtti szavai: „S Weöres Sándor, »a valóság fölött lebegő játék és varázslat költője, a csodás tündérálom és irracionális mítoszteremtő képzelet tulajdonosa« ezzel a darabjával is kiérdemli e jelzőket. Nemcsak a mesének, legendának, történelemnek, nosztalgiáknak, filozófiának, fantáziának, népköltészetnek, humornak gazdagon vegyített szöttezésével, hanem azzal is, hogy a mesejáték – álom az álomról, benne úgy győz a józanság, hogy a költészet is trónján marad, a valóság a mesének, a képzeletnek irizáló fényeitől nyeri el igazi, hiteles értelmét.”⁹

Weöres Sándor a szó valódi értelmében *drámaköltő*, s ez olyan sajátossága, ami különösen a huszadik század második felére, már szinte társtalanná teszi. Az évtizedek óta széles körben rögzült vélekedés arról, hogy művei nem színpadszerűek, úgy gondolom, felülvizsgálatra szorul. E revízió könnyen kideríthetné, hogy főképp a kényelemszeretet, a rizikó kerülése állt megszületése hátterében. Vigyázni kell tehát, nehogy a huszonegyedik századi magyar kultúra e nehézségekre hivatkozva szem elől veszítse az egyik legeredetibb és leguniverzálisabb drámaírói életművet. Mindazon színházcsinálók és nézők felelőssége ez, akik a teátrumra nem *kizárólag* a polgári közönség szórakoztatását szolgáló intézményként tekintenek. A feladat rá eső részét a JESZ Mikuli János és Tóth András Ernő vezetésével példásan teljesíti.

Weöres Sándor: A holdbeli csónakos (kalandos játék). Szereplők: A holdbeli csónakos: Rozs Tamás, Vitéz László: Czéh Dániel, Bolond Istók: Kuti Gergely, Paprika Jancsi: Cseporán Zsolt, Jégapó, Magyar fejedelem: Tóth András Ernő, Pávaszem, leánya: Viktor Réka, Medvefia, lapp trónörökös: Nagy Péter, Huang-ti, kínai császár: Kiss László, Dumuzi, sumir főpap: Szabó Márk, Memmon, szerencsen fejedelem: Óvári Károly, Idomeneus, krétai király: Inhof László, Temora, kelta királynő: Pásztor Renáta, Sólomárus lány, később Sólomistennő: Pandur Petra, Hirdető dobos, Lapátos hindu, Kínai börtönőr, Visszhang, Magashangú, Mélyhangú kórus, Énekhang, Palota-személyzet, különféle állatok-alakok, Felhők, Zivatar, Mennydörgés, Magyarok, Görögök, Kelták, Szerencsenek: Al-Mulla Amel, Frank Fruzsina, Huszár Gergő, Kovács Éva, Krassói Boróka, Petrinovics Kristóf, Sári Szilveszter, Vilmos Eszter, Mangold Roland, Agócs Réka, Ahmann Tímea, Csernák Enikő. Díszlet: Mikuli Dorka, jelmez: Szabó Zsuzsa, zene: Rozs Tamás, mozgás: Hágen Zsuzsa, asszisztens: Tulik Tímea, Árvay Dorottya, műszak: Regényi Gábor, Tolnay Donát, dramaturg, rendező: Mikuli János.

⁹ Hallama, i. m., 95.

TÓTH KRISZTINA

ANYAGISMERET

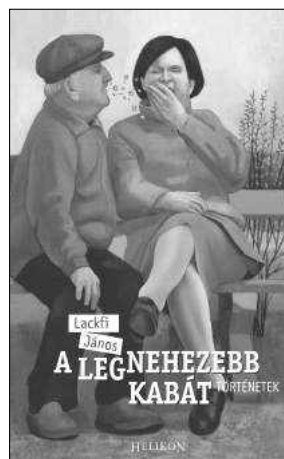
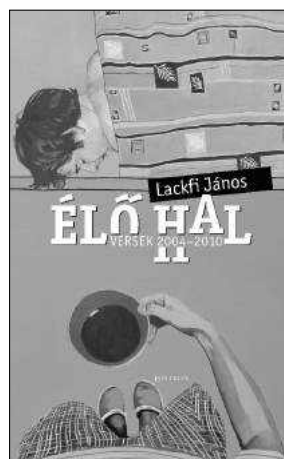
Lackfi János: *Élő hal. Versek 2004–2010*; *A legnehezebb kabát. Történetek*

Harminc éve találkoztam először Lackfi Jánossal, aki akkor még alig múlt tíz. Szőke kisfiú volt, akit nemigen vettünk komolyan. Beszélgettünk, kamasz költők, ő pedig a háttérben egy furulyát farigcsált. Tudta, hogy milyen ágat kell választani, hogy kell a bicskával hasítani a fa húsát anélkül, hogy megrepedne. Az édesanyja, aki maga is költő, a konyhájukban ültetett le bennünket, a gyerekei pedig ki-be járkáltak a házban, ahogy a gyöngytyúkok is, akik lám, itt a szobában laktak. Nem mondom, hogy nem irigyeltem Mezey Katalin gyerekeit ezért a kaotikus, jókedvű konyháért a hímzett szőttesekkel, az ablakon időnként bebámuló szőrös pofájú Fickó kutyával. Ha ma mind a három akkori gyerek alkotó ember, abban nem kis része lehet ennek az egykori környezetnek. Ezek az emberek ismerték és szerették az anyagot: a költői materiát éppúgy, mint a környező világot. A vásznat, a lisztet, a fát, az agyagot, a meszet, a növényt, a földet, amit éppoly természetességgel érintettek és használtak, mint a szavakat. Semmiféle póz, művészkedés nem volt abban, ahogyan alakították, formálták, munkálták a deszkát, vagy a mondatot. Ha az ember ezt látta, akkor költő akart lenni.

Csakhogynem mindenkiből lesz ám költő, aki az akar lenni. Lackfi János az lett, miközben megőrizte mindazt a természetességet, vitalitást és játékos kedvet, ami engem annak idején annyira megérintett abban az egykori máriaremete házában. *Élő hal* című kötete, amely 2004 és 2010 között született verseit tartalmazza, egyfajta leltár és visszatekintés is az időben a kerek évforduló tájékán. A kötet cím – *Élő hal* – egyszerre juttatja eszünkbe a vásárcsarnok zavaros vizű akváriumában föl-le úszkáló síkos, nyákos, tátogó eleven halat, és azt, hogy minden élő meghal, ige, él, aztán hal, így, egész röviden, vagyis az érzékeny konkrét jelentés mögül egy másik, az egész kötetnek távlatot nyitó másik jelentéssík bukkan elő.

Élő hal. Versek 2004–2010
Helikon Kiadó
Budapest, 2011
278 oldal, 2990 Ft

A legnehezebb kabát. Történetek
Helikon Kiadó
Budapest, 2011
174 oldal, 2990 Ft

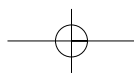

Az első ciklus, a *Mária-téri blues* leltárversei hasonló módon működnek. A leghétköznapibb alapanyagot gyúrnak a versanyagba, nem kevesebbet célozva meg, mint az idő rögzítését és visszapörgetését, a létezés visszajátszását a halál, a mulandóság ellenében. Lackfinak nagy erénye a figyelem, a részletek iránti fogékonyság. Nem akar nagyot mondani, a vers sohasem egy alap gondolat, egy teória kibontása, hanem a talált vizuális vagy nyelvi anyaggal való bíbelődés, aminek során egyszer csak észrevétlenül költői alapanyaggá lényegül a hulladék. A kontextusban szerencsésen kissé ironikus súrlófényt kapó én-versek (*Babzsák, Katasztrófa, Narcissus nyáron*) és maga a cikluscím-adó vers, a *Mária-téri blues* teszi egyértelművé, hogy itt a „múlt igazoltatása” folyik. Az utazás-metaphora, amely egyébként végigvonul az egész kötetben, az *Időeltolódás* és a *Légifolyosó* című versben kibomolva egyértelműsíti, hogy bár a két szöveg térben megtett utat idéz meg, valójában az időben visszafelé kelünk útra. A *Házas és meztelen* című ciklus *Május 18.* című verse mindjárt a születésig megy vissza. A történelmi eseményeket a születéssel ironikusan egybevilantó képek deheroizálják a történelmi alakokat, és a nagy események hétköznapi, apró mozzanatait nagyítják fel, utalva rá, hogy a világ és a történelem a kisemberek zárt pályán futó életének apró mozaikjaiból épül hatalmas tablóvá, ám megértéséhez mindig a jelentéktelennek tűnő mozzanatok kinagyítása segíthet hozzá.

Lackfi János, ahogy ezt már az elején hangsúlyoztam, nagyon fogékony a vizuális részletekre, a mozzanatokra, rezdülésekre, és szívesen építkezik ezekből. De nemcsak ráközelít a látványra, hanem megpróbálja a kiválasztott részletet szokatlan szögéből is bemutatni, rácsodálkozni és meglepni az olvasót. A *Lyuk a fogamon* a létezés túloldaláról, negatívjáról szemléli a versbeli létezőt, az *Elsőségélyben* pedig csak a verszárlatban teszi nyilvánvalóvá, hogy amit eddig láttunk, az játék, halál-próba. A vers alapötlete gegnek tűnik, ügyesen kibontható ötletnek, de ha figyelembe vesszük, hogy a kötet címe *Élő hal*, és hogy a teljes anyag valamiféle leltár kíván lenni, akkor az is világossá válik, hogy a leltár mágikus biztosíték is: a megörökített helyszínek, szereplők nem tűnnek el, aki a versben meghal, az él.

A kötetben egyik kedvencem az *Ukrán csap*: szokványos, piacon vett használati tárgy leírásából bomlik ki a vers. Kicsit idélen, kicsit rosszul működik, mint az értelmiségi lakásokban szinte minden, és a tetejébe még egy szójáték is eszébe jut róla a szerzőnek. És itt történik valami, ami szerintem nagyon jellemző Lackfi Jánosra: gátlástalanul beleírja a szójátékot is a következő sorba, és a vers hirtelen elemelkedik a hétköznapi témától. Nagyképpen azt mondhatnánk, a létezésről kezd beszélni, de a szerző kerül minden effajta látványos gesztust. Olyan, mintha mindez véletlenül történne, a nyelvi és képi asszociációk örvényléséből hirtelen a felszínre lökődik valami előre nem látott, metafizikus mélységből hírt hozó versmag. Az érdekes az, hogy – a legtöbb általam ismert kortárs alkotó egyébként igen különböző, de ebben az egyben azért hasonló építkezésével ellentétben – nála a vers nem ebből a magból sarjad. A vers mintegy rátalál saját centrumára, és a keresés leírása maga a spontánnak ható szöveg. Az *Origó* például egy egykori kertben növő olajfát idéz meg, így jutva ismét a halál gondolatához: „Később, mint minden fa, belülről / Kezdett korhadni, ahogy kezdetben / Az ember is szívében rohad, / S bár lábon áll még, látszik, rég nem él.” De ugyanezzel a poétikai módszerrel él a bravúros *Örök* is, amelyben Lázár Ervin haláláról, az író haláláról, még általánosabban magáról a halálról, az írás metafizikus üzenetéről van szó. A versbeli beszélő egy gyerekkel folytat párbeszédet, aki a halott szerzővel akarna beszélgetni: „Valamit meg kell beszélnem veled. / Hát nem tudom... / Tegyéél még valamit a gyümölcslépésembe, akkor sikerülni fog. / És mit tegyek bele? / Öröklét.”

Az *Origó* ciklus egyes darabjai a kezdetekig, a gyerekkor helyszínéig mennek vissza, érzékeny pontos pillanatfelvételekben megörökítve a házat, melynek „ferde padlóján / Középre gurult a tekintet, ahol gázlángok / Tépkedték fontoskodva kékes szakállukat / Ahol kaucsukemberként bogozta csomóra / Polipkarjait a gázvezeték, ahol a padló súly-

lyedt- / Alámoshatta föld alá száműzött Ördögárok / Egyik vízére / Ahol a repedések-
ből szárnyas hangyák, / Ászkák, rovarok másztak elő.” Csak azért idéztem hosszabban a
ciklus egyik darabját, hogy megmutassam, micsoda atmoszférateremtő erővel sorakoz-
tatja egymás mellé az emléktöredékeket a szerző. Itt, ebben a versben olvasható a kötet
egyik kulcsmetaforája is, amire a cím rímel, s ami a gondos szerkesztésnek köszönhetően
többször is visszatér a könyvben, mintegy összeölte a megfordítható időrendben egy-
máson elcsúszó rétegeket. A versbeli beszélő egy vízzel telt betonteknő fölé hajol: „oda-
lenn / bozsogtak a ki tudja, honnan épp ide került / Ebihalak, tudtuk, kiszáritja őket egy
kiadósabb / Napsütés, vagy ami valószínűbb, mirelitté / Fagylalja mindet az első fagy /
Velünk is így bánik el a hőség, hideg az első / Adandó alkalommal, hajoltunk föléjük, ha-
joltunk / Önmagunk fölé.” A kép világossá teszi, hogy a rögzítés-emlékezés során emle-
getett Hal az idő végpontjának, az elmúlásnak a szimbóluma, és a kissé elkoptatott
homonimikus azonosságon túllépve a szerző többszörösen kiaknázza és továbbépíti a
kezdeti metaforát. A filozófiatanár ebihal-kölykei ficánkolnak, az egykori férfi elcsábítja
az egykori franciatanárnőt, a Halszemű Johannát, a lakásban pedig az üres halkonzervek
dobozai bukkannak fel mindenütt a halott nagymama életének mementóiként. A *bozsog*
igére csak azért térnek ki külön, mert ez a telített versnyelv tele van hasonló nyelvi szép-
ségekkel. Lackfi tobzódik a hangzásban, játszik, és a nyelvhez írott szerelmes ciklus mel-
lett (*Variációk anyanyelvre századok hangján*) ír ritmusgyakorlatot, rapped, ökörködő ál-bal-
ladát is. Ha pedig az anyag nem idomul az ötlethez, mert például Batthyány sajnos nem
i-vel írja a nevét, hát *anniy* baj legyen, az anyag hajlékonysága elbírja még ezt is, bízik a
már emlegetett anyagismeretben: joggal (*Batthyányi-rap*). Balassi, Csokonai. Vörösmarty,
Kölcsey, Petőfi, Babits, Kosztolányi, Weöres, Illyés és a számtalan kortársi hang mellett
megidéződik nála parafrázissal, allúzióval számtalan külföldi szerző is. Az átiratok,
palimpszesztek egy részét maguknak a szerzőknek ajánlja (*Kortárs remix*), máskor csak a
szöveg hangulata jelzi, hogy a költőn erős nyomot hagyott egy-egy mű hangja, atmoszfé-
rája. A Julio Cortáznak ajánlott *Utcazene* fölött például *A kéz öt ujja* című vers kapott he-
lyett, ami Craig Rain marslakójának bizarr látásmódját idézi az olvasóban. Minden elfér
itt egymás mellett, hála a kompozíciónak és az alkalmibb darabokat (*Szösz-szonett*, *Négy*
mobiletűd) a kontextusban megemelő nagy verseknek, mint amilyen a kötet utolsó előtti
verse, *A költészet ideje*. Mert „Hol irodalom van, ott irodalom van”, ahogy az *Egy mondat*
című Illyés-parafrázis felütésében mondja. És tényleg: minden talált alapanyag irodalom-
má lényegül ebben a jól egymásra épülő, saját alkotóelemeivel és a hagyománnyal is fo-
lyamatos párbeszédet folytató, hét ciklusból álló kompozícióban.

Az *Élő hal* verseivel nagyjából egy időben jelentette meg a Helikon Lackfi negyvenhá-
rom történetből álló novelláskötetét, amely külsejében is jelzi, hogy az évfordulós verses-
kötet prózai párdarabja kíván lenni. A verseskötet Sipos Eszter *Kész a kávé!* című festmé-
nyének felhasználásával készült, és a címlapon álmodó figura, valamint a másik, csak
részleteiben látható éber test érzékenyen rímel a kötetcímre és a versek már idézett bipo-
laritására. (Álom, halál-élet, ébrenlét, érzéki valóság- belső tájak, emlékezet.) A *Legnehe-
zebb kabát* borítóján Kiss Márta *Tavaszi* című, kedvesen ironikus festménye szerepel.

A fáradt, középkorú, ásító asszonyt a szintén középkorú férfi konkrét, megfestett szó-
virágokkal ostromolja, láthatóan eredménytelenül. Egyszerre bumfordiak és lebegően va-
lószerűtlenek a telített színű parkban, ahogy a könyv hősei is sokszor lépnek át a szürrea-
litásba a kezdeti konkrét helyszínről. A *Drót* Palibátyja eleinte demizsonokat teker körbe,
majd egy gigantikus múlábat fon magának, ami az égbe repíti. Az alapötlet giccses lehet-
ne, ha a szerző a borszagú, borostás Palibátyát nem festené kissé taszítóra, és nem tűzdel-
né tele a szöveget olyan szavakkal, mint *művház* meg „rokkant”, ami itt a rokkantnyugdij
rövidítése: „neki meg ez a nyomorult asszony erre is sokallja a pénzt, pedig összegyűjt-
hetné a rokkantjából, maga kipótolná a demizsonfonásból”.

Majdnem giccset írni nagyon nehéz, iszonyúan kell érezni, hogy mit bír még el a szöveg, mivel lehet ellensúlyozni az érzelmességet ahhoz, hogy ne érezzük szenvelgőnek. Újra az anyagismeretre hivatkoznék: ha Lackfi nem ismerné pontosan a munkamenet és a látvány minden részletét, ha nem hinnék el neki, hogy tapintotta azt a drótot, amiről ír, akkor a szöveget semmi nem mentené meg attól, hogy szentimentális tündérmesévé váljék. De megmenti, ahogy a kötet többi írását is. A *Busz* mélynyomorban élő kamaszlánynak lefestése igazi bravúr, mindössze három oldalban egy teljes sorstragédia megíródik, miközben megismerjük a lány szociokulturális környezetét is. Ugyanez igaz a *Telefonra*, ahol az öregasszony tevése-vevése a szóhasználatától válik érzékeny pontossá: „Felvett egy száraz levelet a földről, egy szirmot az asztalról. A kesztnibe dobta, a sparherd mellett. Majd bekotorja a tűzbe, nem vész kárba”.

A vidéki környezet tárgyai, atmoszférája mellett tökéletesen jeleníti meg az urbánus közeget is, mint például az *Autó*, a *Zongora*, a *Rovar* vagy a *Kutya*. Félelmetesen jó megfigyelő, nem véletlen, hogy egyik hobbija a fotózás. A rövid alapsztoriból, mint az előbb emlegetett *Kutya* című írásban, pár rövid, nyomasztó bekezdés után a lélek kiismerhetetlen vidékeire jutunk, és hosszan, heteken át érezzük utána a szöveg hatását, mint a *Kutya* főhőse az elgázolt állat után maradó égett vér és szőr szagát. És noha nincs kimondva, pontosan érezzük, hogy itt a férfi gyerekekkel való kapcsolatáról van szó, hogy valami homályos módon a kutya a tudatalattijában a saját gyereke. Lackfi itt az általa annyiszor megidézett és átírt nagy előd, Kosztolányi nyomdokaiba lép, miközben itt is folyamatos párbeszédet folytat a hagyománnyal. Mikszáth anekdotázó, mesélő hangja (*Drót*), Örkény abszurd látásmódja (*Rovar*, *Kispöcök*), a mórliczi novella göcsörtös, engesztelhetetlen keménysége (*A deszka*) és Tar Sándor szikkadt reménytelensége (*Furcsa, veres virág*, *Smirgli*), Csalog Zsolt szociografikus pontossága (*Otthagytá a lecseppent mézet*) mind érezhetően nyomot hagytak ezen a prózanyelven, ami a maga sajátos módján még lirizált is. Lírán itt nem valamiféle díszítettséget, vagy akár a dikcióban fellelhető ritmust kell érteni, hanem azt a látásmódot, amivel a szerző egy-egy központi tárgyat metaforikussá növeszt, ahogyan egy-egy mozzanattal magát a jelenséget, egy-egy pillanattal magát az ábrázolni kívánt sorsot mutatja meg. Nem bontja ki a sztorit, ritkán beszél előzményekről. Rögtön a történet, a helyszín közepén találjuk magunkat, az egy-két pontos mondattal megteremtett atmoszféra burkában. És ha ez megvan, onnantól nem enged: a leghelyetlenebb helyekre is elvonszolja az olvasót. A könyv második ciklusa, a *Bestiárium*, önálló, zárt egységet alkot a novellásköteten belül. Noha a tizenhat címadó állat inkább csak ürügyül szolgál a történetek egybeszerkesztéséhez, akárcsak az ezzel majdnem egy időben publikált kitűnő Márton László könyvben (*Te egy állat vagy*), itt is sikerül a vélhetően sokszor utólag felvarrt címet visszaolteni a szövegbe. Egyetlen kivétel itt talán pont a nyitódarab, a *Zsiráf*, hol viszont a figura olyan erős és hiteles, hogy elfelejtjük számon kérni a címet. Vagyis ha ezúttal nem a lótetem, hanem a zsiráf lett áthúzva a Hajós utcába, hát legyen, nem bánjuk.

A kötet egyik csúcspontja az *Egy kalauz szerelmei*. Az ötlet kézenfekvő, mondhatni zseniális, és az sem véletlen, hogy tudtommal mégiscsak neki jutott először eszébe megvalósítani. Lackfi megírja Kosztolányi bolgár kalauzának a történetét a kalauz szemszögéből. A Kosztolányinál a történetben felbukkanó különös tárgyakat egy logikus múltbeli történet relikviáivá rendezi. A történetészövés bravúros: egy pillanatig sem érezzük, hogy a kabáton földre fekvő főhősnek azért kell rendszeresen ezen a szomorú fekhelyen éjszakázni, hogy a végén a két csontgomb felbukkanhasson. Mert Lackfi János úgy ír, hogy még a tapasztalt, profi olvasót is megvezeti. Olyan áradó kedvvel és nyelvi leleménnyel dumál, hogy elfelejtjük vizsgálgatni, hogy is csinálja. Tanítani lehetne ezeken a novellákon a szerkezeti pontosságot, a különféle nyelvi regiszterek váltogatásának arányát, a feszültség megteremtésének mikéntjét. És azt is, hogy hogyan lehet élő, fesztelen mondatokban pár-

beszédet folytatni nyelvi örökségünkkel. A *Bika* főhőse azt mondja, „mi köze ezeknek az ócska régi szövegeknek az életünkhöz.” Szinte minden történetből az derül ki, hogy nemcsak ezek a régi szövegek élnek bennünk, hanem mi is bennük élünk.

Lackfi János tanít is. Hallottam előadni, és állíthatom, hogy jól tanít. Körülbelül annyi idős lehet most, mint az ő szülei voltak, amikor megismertem őket. Most is jönnek a kamasz gyerekek, fiatal felnőttek, akik a mesterséget szeretnék elsajátítani. Anyagismeretből biztosan hozzá küldeném őket tanulni.

LENGYEL IMRE ZSOLT

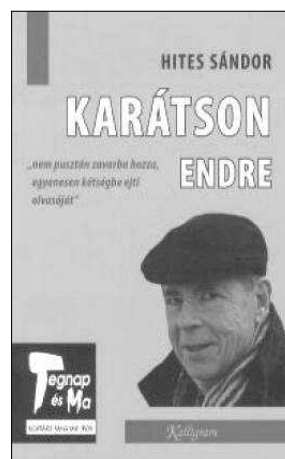
EGY SZERÉNY MONOGRÁFIA

Hites Sándor: Karátson Endre

„Ma viszont maga az irodalomtörténeti portré számíthat időszerűtlennek, még ha az utóbbi másfél évtizedben indultak is efféle könyvsorozatok. Ezekben olyan értekezők is jelentettek meg köteteket, akik egyébként kételkedtek a monográfia (mint egyetlen szerzőről és annak minden szövegéről szóló műfaj) lehetőségességében.” – Az ilyen mondatok nyilvánvalóan a szerző ajándékai a kritikusnak, aki egy szerzői monográfiáról írva már jó néhány éve nem tehet mást, mint hogy írása elején elcsodálkozzon azon, hogy bár az irodalomtudományi érdeklődésű közönség álmából felkeltve elsorol egy halom érvet a műfaj ellenében (hogy hatalmas pozícióból beszél, hogy egyszólamúsítja a széttartó recepciót, hogy kétséges módon von határvonalat élet és életmű, releváns és irreleváns események és szövegek közé, hogy a narratívaképzés kényszere illuzórikus összefüggéseket teremt, hogy egységes nézőpont nem feltétlenül szolgált minden műnek egyformán igazságot, hogy a szerző neve alatt operálva a barthes-i Szerző foglya marad, hogy kiküszöbölhetetlenül kultikus módon működik, és így tovább), monográfiák mégis megjelennek, alig csökkenő lendülettel – például a Kalligram (most már: bő) másfél évtizede indult könyvsorozataiban.

A fenti mondatok Hites Sándor előző, 2007-es könyvéből (*Még dadogtak, amikor ő megszólalt. Jósika Miklós és a történelmi regény*) valók, és annak indoklásául szolgáltak, miért választotta a cikkgyűjteményszerű formát egy „kimerítő pályakép” megalkotásának kísérlete helyett, minek nyomán akkor a kételkedők közé látszott tartozni – most pedig már azok közé is, akik ennek ellenére monográfiát írnak. Bár ez valószínűleg meggyőző látszat csupán, hiszen a Karátson Endréről

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2011
308 oldal, 2600 Ft

szóló könyv olyannyira *hagyományos* monográfia, hogy nem csak módszertani bevezetője nincsen, de egyáltalán nem is találunk önreflexív megjegyzéseket.

A kötet tehát hallgatólagosan úgy tesz, mintha a műfaj problémátlan módon folytatható, létjogosultsága magától értetődő lenne – és pragmatikusan tekintve ezúttal mintha nem is tévedne nagyot. *A ki az a Karátson Endre?* kérdés ugyanis plauzibilisebbnek hat, mint a sorozat jóformán bármely másik kötete esetében. A kötet végén olvasható bibliográfiából kiderül, hogy Magyarországon összesen nagyjából húsz írás jelent meg Karátson szépirodalmi munkásságáról, ami megerősítheti azt a formálisan amúgy bizonyíthatatlan benyomást, hogy kevésbé közismert szerzőről van szó – Hites Sándor könyvének feladata tehát kevésbé a recepció által gazdagon belakott terepen történő manőverezés, sokkal inkább a fenti kérdés megválaszolása. A kérdés persze máshogyan is feltehető, hiszen nyilvánvaló, hogy a monográfia műfaja minden újabb fejlemény dacára is irodalomtörténeti rangot fejez ki, az olyan jól beágyazódott sorozatok pedig, mint a Kalligramé, szándékuktól függetlenül is afféle panteonként működnek – amit amúgy Hites szövegének szinte végig afirmatív, helyenként pedig egyenesen laudatív tónusa is megerősít: hogyan kerül hát ide az amúgy kevés figyelemre méltott Karátson?

Hitest könyve elején e kérdés pandanja érdekli: miért méltatták a szerzőt ilyen kevés figyelemre. Hites álláspontja szerint – aki amúgy az első Karátsonról szóló írása megjelenése óta eltelt bő évtizedben, ahogy azt például *A magyar irodalom története*-be írott két ilyen témájú tanulmánya is világosan mutatja, a nyugati magyar irodalom elsőrangú szakértőjévé képezte ki magát – a probléma Karátson emigráns voltaival áll összefüggésben. Könyve bevezetésében elismeri Bengi László korábbi megállapítását, mely szerint „a legnyomorúságosabban talán a nyugati emigráció írói jártak, akik a kommunista diktatúra összeomlása előtt érthető módon a környező országokban élő magyar íróknál is kevésbé válhattak a honi kánon részévé.” – ami amúgy természetesen a nyugati magyar írók önképével is egybeesik (Karátson például a közelmúltban is összefoglalta kitaszítotttsága történetét, nem nélkülözve a magyar irodalmi nyilvánosság résztvevőire tett inszINUÁLÓ utalásokat sem: Karátson Endre: Villányi László (esszé), *Új Forrás*, 2011/8, 45-54.) Míg azonban a rendszerváltás előtti időkről beszélve ez a magyarázat tökéletesen konzisztens, hiszen az emigráns szerzők írásai világos cenzurális okokból egyszerűen hozzáférhetetlenek voltak, jóval problematikusabbá válik az azóta eltelt évtizedekre vonatkoztatva. 1992-ben és 1994-ben megjelent „felzárkóztató” kötetei (a novelláit tartalmazó *Átvitt értelem*-ben és az esszékből válogató *Baudelaire ajándéka*) után már újonnan született művei jelentek meg a Jelenkor Kiadónál, tehát voltaképpen a magyarországi irodalmi termelés szabályos menetének volt részese. Annak megítélése, hogy van-e valós összefüggés a korábbi emigráns státusz és a jelenkori külföldi tartózkodás, illetve a viszonylag lanyha kritikai érdeklődés között, a kanonizáció ellenőrizhetetlen irodalomszociológiai oldalának dzsungelébe vezet – így a külső körülmények akadályozó tényezőként való feltüntetése vagy az abban való kételkedés egyaránt pusztán retorikai műveletnek tűnik. Mindez kérdések sorát veti fel: lehet-e egyáltalán igazságtalan egy befogadástörténet, létezhet-e azon kívüli értékállító instancia? biztosan különleges-e az emigránsok helyzete a Magyarországon élt és élő, ám különböző okokból ugyancsak elfeledett vagy sosem érvényesülő szerzőkéhez képest? lehet-e egy monográfia feladata a kánon korrekciója, vagy konstatálhat csupán? elfogadható-e az irodalomban a pozitív diszkrimináció logikája?

Az „igazságos kánon” persze elég nyilvánvalóan illúzió csupán, melynek leghasznosabb funkciója, hogy érzékelt hiányával folyamatosan üzemanyagot biztosít az újabb és újabb irodalomtörténeti munkák számára. A fenti kérdések legtöbbje azonban, ha meg nem is oldódna, fontosságát veszítené, ha a tárgyalt szerző jelentőségét és kiválóságát a róla szóló szöveg kellő elhithető erővel bizonyítani tudná. Ezzel érkezünk el Hites Sándor könyvének egyszerre legtermékenyebb és legproblematisabb pontjához. Hites fentebb idézett

Jósika-könyvének egyik meghatározó tapasztalata, melyről a bevezetésben is számot adott, az volt, hogyan változik meg az évek során az irodalmi élet összefüggérendszer, és ez hogyan hat vissza egy hosszú ideig formálódó irodalomtudományi munkára: ott a metafiktív történelmi regény kilencvenes évek végi tündöklése jelentett inspirációt és igazodási pontot a rekanonizációs műveletek számára, hogy azután mire a kötet elkészült, rég megszűnjön annak „felhajtóereje”. Jóval kevésbé reflektált módon ugyan, de valami ilyesmi figyelhető meg a Karátson-könyv esetében is: az elmúlt évtizedben ugyanis az az irodalomtörténeti konstrukció is vesztett erejéből, amely pedig kézreálló retorikai receptúrával szolgálhatott volna Karátson újrapozicionálásához. A prózafordulat kánona ez, melyet Hites Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter összefoglalásaihoz kapcsol, és amelyet a közelmúltban egyre gyakrabban és egyre vehemensebben kérdőjeleztek meg – Hites a maga részéről már lejátszottnak tekinti a meccset, hiszen a prózafordulatot konzekvensen idézőjelek között és múlt időben emlegeti csupán. Így azután meggyőző megállapításainak (hogy Karátson életműve a prózafordulat vakfoltján helyezkedett el, és annak ellenére nem kapott figyelmet, hogy szoros szálak fűzték az akkor divatos szövegirodalom címkéjű konglomerátumhoz, kihagyásának oka pedig a „meghonosítás”-narratíva alkalmazhatatlansága lehetett) teoretikus jelentősége lehet mindössze, hiszen egy részben elsüllyedt, és sokszor inkább már csak elhatárolódási alapként emlegetett szövegcsoporthoz való utólagos hozzáköötése aligha emeli meg az életművet. Ennek az elszalasztott lehetőségnek a konstatálása után Hites mintha tétován félbe is hagyná a kánonkorrekciós mozdulatsort – mintegy tükrözve azt az elmúlt években kikristályosodó véleményt, mely szerint a Kulcsár Szabó-féle narratíva volt a magyar irodalomtudomány utolsó (paradox, önellentmondó, megszüntetve-megőrzött, de mégiscsak:) nagy elbeszélése, amely, éppen ennek felismeréséből adódóan, nem lecserélhető, csupán szétbomlasztható, egyértelmű értékvektorai helyére pedig nem érkehetnek hasonlóan egyértelműek. Hites mintha leginkább innen, a kanonizációs varázsszavak hiánytapasztalatának pozíciójából beszélne.

Ezt a rövid kitérőt – és a világirodalmi (E. T. A. Hoffmann, Kafka, Poe, Beckett, Borges, Gombrowicz, Nabokov, Robbe-Grillet) és magyar (Kosztolányi) előképek időnkénti elősorolását – leszámítva ugyanis a monográfia feltűnően tartózkodik bármiféle kontextus kijelölésétől – így, talán legfeltűnőbb példaként, a testiség fontosságáról vagy az abjekcióról beszélve nem is próbálja meghatározni az életmű viszonyát azokhoz a közelmúltbeli művekhez, amelyek nyomán az ezekről szóló beszéd megkerülhetetlenül fontos kritikai szöveggé vált. Ehelyett a monográfia Karátson egy-egy kötetével foglalkozó fejezetei az elszigetelt életműnek adják szöveggközeli elemzését, melynek deskriptív alaptónusát az időről időre felbukkanó pozitív jelzők („agyafúrt”, „szórakoztató”, „páratlan rafinériával és tudatossággal szerkesztett” stb.) színezik affirmatívvá – ezek a jelzők azonban a fentiek értelmében nem kapcsolódnak olyan kontextusokhoz, amelyek irodalomtörténeti (vagy akár társadalmi, filozófiai stb.) értéküket megalapozná és biztosítaná; és igen jellemző módon az irodalomtudós Karátsonról szóló fejezet sem a tudományos irányzatok és trendek között helyezi el munkásságát, hanem főleg a saját poétikáját értelmező-alátámasztó témákat veszi sorra. A magától értetődő módon értékes műalkotás felmutatása kánonkorrekciós stratégiának természetesen jócskán paradox, ebből következően pedig a kötet retorikai potenciálja igencsak alacsony: azok az olvasók, akik (irodalmi) szocializációjuk mikéntjéből adódóan szimpatizálnak Karátson életművével, egyetértéssel olvashatják, azokat azonban, akik fenntartásokkal bírnak vele szemben, a kötet minimális mértékben tudja, vagy akár csak próbálja jobb belátásra bírni. A szakadékot, a követetlenséget vagy bestialitást (reflektálatlanul vagy egy alternatív irodalomfelfogás alapján) negatív tulajdonságnak tekintő olvasó és az azt pozitív jelzőként használó monográfia között nyilvánvalóan csak az utóbbi hidalhatná át, ha megmutatná, milyen esztétikai rendszerben, irodalomtörténeti áramlatban, társadalmi szituációban látja azok érté-

kességének alapját. Ennek elmulasztása értelmezhető úgy, hogy a szerző saját ízlésének foglyává válva nem is számolt ellenvéleményekkel, de radikálisabb interpretációban akár azt is sugallhatja, mintha az átfogó igényű kánonok összeomlásából az irodalmi tér atomizálódására következtetve a kommunikációs székszis álláspontjára helyezkedett volna, és nem hinne az ízlések közötti közvetítésben. Így azután a tárgyával kapcsolatos attitűd alapvetően határozhatja meg a magához a monográfiához való viszonyulást is: aki nem kedveli a Karátson-életművet, annak számára a kötet frusztrálóan kommunikációképtelennek bizonyulhat, aki azonban igen, vagy most hall róla először, és ízlése történetesen egybevág a monográfuséval, az talán nem is érzelmi problémát.

Hiszen Hites könyve amúgy teljesen lelkiismeretes irodalmári munka. Amihez rögtön hozzá kell tenni, hogy Karátson Endre életműve a monografikusan legnehezebben feldolgozható struktúrát mutatja: az elmúlt évtizedben megjelenő memoárt leszámítva (*Ottthonok I-II*; a harmadik kötet, ahogy ez a kötetben is olvasható, megjelenés előtt áll, ami miatt a monográfia időzítése kissé furcsának hat) bő félszáz novellából áll, nincsenek nagy terjedelmű, komplex művek, ráadásul, ahogy Hites írja, „novellisztikája lényegi tekintetben homogénnek tekinthető” – nincsen tehát szembeötlő hierarchia, a monográfus pedig ezt megállapítván maga sem hierarchizál, nem válogat ki kiemelkedő fontosságú vagy csomóponti helyzetű szövegeket, hanem ehelyett minden egyes novellára szánva néhány oldalt végigzongorázik a teljes életművön.

Ugyanebben a bekezdésben azonban Hites tovább is megy: „mintha minden novellája ugyanannak a szövegnek az újraírása volna, jószereivel bármelyikből kiindulva jellemezhető”. E két megállapítás együttállásának pedig – még ha kissé árnyalja is később az első két és a későbbi kötetek közötti fókuszváltás megállapítása – elkerülhetetlennek tetsző következménye a monotonia, hiszen ennek értelmében az aktuális megvalósulások felszíni különbségeinek leírásán túl ugyanazon tételek újra és újra történő elisméltése lehet csak a feladat. A valóságban a kép annyival színesebb, amilyen mértékben az idézett mondatok túlzóak: kevésbé. Az elemző fejezetek rendíthetetlen egymásutánban foglalják össze a novellák történéseit, és fűznek a lényegesnek tűnő momentumokhoz megjegyzéseket, melyek hol valóban azt mutatják meg, hogyan viszi aktuálisan színre az adott szöveg a Karátson-életmű korábban azonosított problémáit, néha pedig közelebbi-távolabbi asszociációk mentén kalandoznak el – ezek, ahogy az már lenni szokott, hol hasznos adalékok, hol egészen feleslegesnek vagy félrevezetőnek tűnő gondolatfutamok. Utóbbiak tipikus példái, amikor a *Télemakhosz utazása* című novella kapcsán Hites megemlékezik Fénelon abbé Haller László által magyarra fordított *Telemakusáról*, ami fontos kapcsolat lehetne, hiszen a francia irodalomnak a magyarra gyakorolt hatása igencsak releváns kérdés Karátsonnal kapcsolatban, irodalmárként és szépíróként egyaránt – ám a konkrét novellához, mint maga is beismeri, ezeknek sajnos nincs közük; vagy mikor máshol mindössze abból a tényből, hogy a *De profundis* bebörtönzött szereplője az Elnökhöz igyekszik kegyelemért fordulni, egy „totális állam elnyomó apparátusának” kulisszáit látja kibontakozni, pedig a *grâce présidentielle* a francia demokráciában is létező intézmény.

Ezek a ballépések, és egyáltalán, az életművön kívülre mutató utalások ritkák, egy furcsa kettősség viszont – amely persze a legkevésbé sem független a karátsoni poétika sajátosságaitól – végig jellemző marad: számtalan alkalommal történik az, hogy az egyes mozzanatokot olyan magabiztossággal tekinti a szöveg a korábban izolált elméleti problémák megvalósulásának, hogy az olvasónak az az érzése támad, ezek az írások valóban nem mások, mint allegóriák, teoretikus kérdések megzenésítései: ez a lineáris értelmezésfolyamat azonban sokszor nem torkollik globális jelentéstulajdonításba, a novellák leghomályosabb pontjait pedig csak rekapitulálja, vagy maga is tanácstalanságának ad hangot. Minden eddig kifogásolt problémának itt van a forrása: igen szerény monográfia ez, mely mintha inkább csak együtt akarna végigsétálni az olvasóval az életművön, nem pedig ve-

zetni őt, és végképp nem madártávlatból tekinteni azon végig. Az ilyen belső nézőpontú monográfiák manapság egyre inkább ritkaságnak számítanak, és sajnos ezúttal is jól látszik, hogy miért. Módszertani okokból – vagy egyszerűen a gondolati rokonság okán – ugyanis Hites problémátlan egyetértéssel idézi azokat a tételeket, amelyeket az életmű sokat emlegetett, axiomatikus sarokpontjainak tekint, és amelyeken így az egész elemzés-sorozatnak és végső soron az életmű általa tételezett értékének súlya nyugszik. A probléma az, hogy ennek a gondolati rendszernek számos eleme tűnik fantazmagórikusnak vagy leegyszerűsítőnek, vagy legalábbis távoli nyomvonalnak azokhoz képest, amelyeken manapság járni szokás. Az olvasónak el kell fogadnia például, hogy egy szöveg önkényesen és akár motiválatlanul kiválasztott motívumok végtelen kombinatorikus játékból építkezzen. Komolyan kell gondolnia, hogy szöveg és valóság között a határ szó szerint átjárható, és hogy talán ő maga is csak karakter egy irodalmi műben, meg azt, hogy az emberi sors alakíthatósága és a teremtés a történetmondás jogának függvénye. Hinnie kell benne továbbá, hogy „a társas lét testek és pszichék agresszív interakciója”, hogy „a nemiség szintén erőszakos vagy beteges, mint minden testi-lelki kontaktus”, hogy „a neurózis az emberi fogalmával egyenértékű”. A monográfia nem minősíti ezeket, így azután nem reflektál az újabb magyar próza egyre gyakrabban észlelt realista (fél)fordulatára, és fel sem teszi azt a – véleményem szerint jogos – kérdést, hogy e művészeti pszeudoteológiának és hatásvadász antropológiának az erőterében maradvá nem válnak-e ezek a művek életidegen és kevés tétellel bíró játékká. Ám amit egy részproblémával kapcsolatban mond, akár elszólásként is érthető: „A novella és a memoár viszonyában mintegy valóságos tétekekkel [!] ruházódnak föl az emberi testre vetett anatómiai vagy medikális tekintetnek már e tragikus élményt megelőzően is meghatározó tendenciái”. Úgy is tűnhet tehát akár, hogy a végeredmény, mely szerint a kötet kanonizációs potenciálja nagyjából a nagy presztízsű monográfiásorozatban való megjelenés tényére szorítkozik, egyáltalán nincsen a szerző szándékai ellenére. Hites Sándor a műfajt övező bizonytalanságot ezúttal mintha az életmű felmutatásának és jól beláthatóvá tételének minimálprogramjára szorítkozva próbálta volna áthidalni – vagy inkább megkerülni. Ezt a programot a kötet mindenestre kiválóan teljesíti – az olvasó pedig, immár megtudva, *ki az a Karátson Endre*, maga megpróbálhat választ találni a *mit kezdjünk vele* kérdésére is.

KISANTAL TAMÁS

MI A MAGYAR MOST?

Kertész Imre: Mentés másként. Feljegyzések 2001–2003

Nehéz mostanában Kertész Imréről írni. Nem mintha „már mindent tudnánk róla”, vagy többé ne lenne érdekes a világszerte talán legismertebb magyar író. Inkább azért nem könnyű, mert egyre több olyan politikai, kulturális előfeltevés kapcsolódott a szerzői névhez, melyeket egyre nehezebb zárójelbe tenni, ha a műveivel foglalkozunk. A jelenség minimum kétoldalú, hiszen a 2000-es évek elején, a Nobel-díj odaítélése után hatványozottan felgyorsult Kertész kanonizációja: sorra jelentek meg a róla szóló tanulmánykötetek, monográfiák, folyóirat-különszámok – azaz a magyar irodalomtörténet-írás hirtelen megpróbálta „törleszteni az adósságát”, az egyáltalán nem mellőzött, de itthon kétségkívül kissé periférikus helyzetű írónak igyekezett a rangjához méltó helyet adni a hazai kánonban. Kertész pár évig sikerszerzőnek, valódi piaci tényezőnek számított, műveit egy ideje már sok középiskolában is tanítják, és elkészült a *Sorstalanság* film is – bár ez utóbbi talán többet ártott a regény és a szerző hírének, mint amennyit használt. Eközben azonban gyorsan megindult egy ellentétes folyamat is a magyar közéletben: a Nobel-díjat követően Kertész bizonyos körökben mintegy automatikusan vált ellenséggé, aki sem műveivel, sem személyiségével nem felel meg azoknak az értékeknek, amelyek egy bizonyos, nyíltan átpolitizált irodalomszemlélet tükröz. Ezzel kibontakozott az utóbbi idők egyik legszégyenteljesebb kvázi-irodalmi jelensége: egy hazai író megkapta a legrangosabb nemzetközi elismerést, majd a közélet egyik (merem remélni, hogy még mindig viszonylag szűk, ám igencsak hangos) irányzata mintegy automatikusan számúzta a „nemzeti” kánonból, még a szerző magyarságát is tagadva.

A legfurcsább az, hogy mintha Kertész magatartása is elismerné e kirekesztő attitűdöt, pontosabban úgy tűnik, egy idő után egyre erőteljesebben kezdte elhinni, hogy *alapvetően ilyen* a róla, műveiről, világszemléletéről és a holokausztról szóló magyarországi diskurzus. Az utóbbi években tulajdonképpen Kertész akarva-akaratlanul, de szinte mindent megtett azért, hogy a Nobel-díj utáni potenciális irodalmi kultusz ne működhessen, hogy megkérdőjelezze, sőt, ellehetetlenítse saját személyes és írói kultikus státuszát. Ha például másra nem is, de azokra az erős és kissé groteszk képekre, mondatokra szinte mindenki biztosan emlékszik a *Die Welt* híres-hírhedt interjújából, miszerint a szerző egyetlen államilag engedélyezett könyvet sem olvasott a szocializmus alatt, vagy kis tranzistoros rádiójával a fürdőszobába kellett húzódnia, ha zenét akart hallgatni, mert az egész országban nem volt egyetlen normális operaház sem.¹ Nem véletlenül lett az ominózus riportból botrány, mely nem csak, sőt

¹ A riport a német lap 2009. november 7-i számában jelent meg.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2011
236 oldal, 2990 Ft

már nem is elsősorban a szélsőjobboldali Kertész-ellenes hangokat hívta elő (hiszen ők már lassan tudomást sem vesznek az író létezéséről), hanem a magyar értelmiségi és irodalmárszcénát is reakcióra, állásfoglalásra készítette.² Talán ez az interjú volt a leglátványosabb, de semmiképp sem az egyetlen olyan megnyilatkozása Kertésznek, amely sokakban ellenérzést, vagy legalábbis ambivalens viszonyulást szülhetett, hiszen az irodalomkritikától a kortárs kultúráig szinte minden közeget szembesített már az író az inkompetencia, a provincializmus és a parlagiság vádjával.

A legújabb, *Mentés másként* című, naplóbejegyzéseket tartalmazó könyv mintha ehhez a furcsa diskurzushoz kapcsolódna, annak a folytatása lenne, hisz számos olyan rendkívül erőteljes mondatot, véleményt, történetet olvashatunk benne, melyek az utóbbi években Kertész nyilatkozataiban már előkerültek. Kissé meglepő azonban, hogy tulajdonképpen inkább egyfajta „utólagos előzmény” a kötet, ugyanis Kertész 2001 és 2003 között írt naplófeljegyzéseit tartalmazza. Ebből a szempontból leginkább a *Valaki máshoz* és a *Gályanapló*hoz hasonlítható – főként az utóbbihoz, hisz amíg a *Gályanapló* a *Sorstalanság* szellemi műhelynaplója volt, addig az új könyv a *Felszámolás* regénye. A napló konkrét apropója egy életrajzi momentum: a szerző előrehaladott Parkinson-kórja miatt képtelen kézzel írni, így számítógépen folytatja munkáját. A *Felszámolás* készülő szövege mellett nyit egy „titokfile”-t, amelybe lejegyezheti személyes reflexióit, napi gondjait-problémáit, a komputerhasználat nehézségeitől a családi ügyeken át a kortárs kulturális élet problémáig. Külön érdeklődésre tarthat számot az időintervallum, hiszen éppen a Nobel-díj odaítélésének időszaka ez, s számos olvasó bizonyára éppen amiatt veszi kézbe a kötetet, mert kíváncsi rá, Kertész hogyan élte meg e hihetetlen sikert, milyen érzéseket váltott ki belőle a megtiszteltetés és az azt követő meglehetősen ambivalens itthoni reakció.

Ám, ha valaki emiatt kezdi olvasni a szöveget, bizonyára csalódni fog, hiszen finoman fogalmazva nem éppen központi szerepű a Nobel-díj a könyvben. Előkerül ugyan, hiszen 2002 őszétől teljesen megváltoztatta a szerző életét, ám ez egyáltalán nem valamiféle csúc- vagy katartikus pont a szövegben, inkább csak mellékes esemény, melynél még az sem egyértelmű, hogy a hatása kedvező lett volna. A napló elbeszélésében a díj még csak nem is fordulópont, Kertész nem alakul át „Nobel-díjas íróvá”: kezdetben megilletődötten és kissé értetlenül, később pedig növekvő undorral figyeli az elismerés körüli hercehurcát, saját nevének hirtelen megnövekedett társadalmi ázsíóját. „Egyáltalán, el kell különülni a világban forgó Kertész-képtől” – írja nem sokkal a díj odaítélése után (186.), s ez az elhatárolódás nem okoz különösebb nehézséget számára, hiszen alkatilag képtelen megfelelni a „Nobel-szerepnek”, kívülállását, ironikus távolságtartását végig megőrzi.

Ha egyetlen szóval kellene jellemezni Kertész naplóját, leginkább szolipszisztikusnak mondanám. Persze a napló alapvetően ilyen műfaj, hiszen hol lehetne valaki egocentrikus és szolipszista, ha nem a naplójában, mely elvileg a szerzőjén átszűrt valóságot reprezentálja. Ám Kertésznél ez már szinte a végletekig megy, a szerző számára mintha a külső történések (legyen az egy olvasmányélmény, egy betegség vagy éppen egy közéleti esemény) csak afféle katalizátorokként funkcionálnának, hogy a reflexív folyamatot beindítsák. Például unokája születése (természetesen nem vérrokonáról, hanem második feleségének, Márta asszonynak az unokájáról van szó) alkalmat ad arra – legalábbis a szöveg-

Online változata: <http://www.welt.de/die-welt/kultur/literatur/article5116030/Ich-schreibe-keine-Holocaust-Literatur-ich-schreibe-Romane.html> (letöltve: 2012. február 29.)

² A vitát Radnóti Sándor *Kertész Imre, a sértett* című publicisztikája indította el, mely az interjú után két nappal jelent meg a *Népszabadság*ban. Online változata: http://nol.hu/belfold/kertesz_imre_a_sertett (letöltve: 2012. február 29.) Ezután a *Litera* portálon több neves értelmiségi reagált (hol megértően, hol kritikusan, hol elutasítón) Kertész szavaira.

ben –, hogy fájdalmasan vizionáljon a jövőről, és rezignáltan megállapíthassa: milyen kár, hogy a felnövő fiúval nem fogják majd igazán ismerni egymást (55.). A 2001. szeptember 11-i eseményeket lényegében egy mondattal elintézi: „Összeomlott New York, és az eddigi világrénd” (79.), később, ha visszatér rá, általában azzal a kissé egyéni és apokaliptikus véleményének apropójából teszi, hogy mivel az egész világ Izraelt vádolja az események miatt (?), az USA elleni terrortámadások is ürügyet adhatnak egy új holokauszt bekövetkeztének. Az említésre kerülő figurák jórészt nem a teljes nevükön szerepelnek, hanem csak kezdőbetűvel, mintegy ezzel is kiemelve, hogy ha nem is lényegtelen a személyük, de funkciójuk az elbeszélői tudatra korlátozódik. Ez alól általában akkor tesz kivételt a szöveg, ha megnevezésük külön tétellel bír, vagyis ha a konkrét történelmi-társadalmi szituációban képviselnek valamilyen szerepet. A leggyakrabban akkor, ha Kertész kritizál valakit, ami egyáltalán nem ritka – a hazai filozófiai élet képviselőitől, neves irodalmárokon át politikusokig sokan szóba kerülnek a könyvben. A szerző nem finomkodik: hol metszően, már-már személyeskedően gúnyos (egy kortárs filozófusnő külsejével kapcsolatban például „[B]arna fafaragássá aszalódott indiánarcát, horgas orrát” említi – 62.), máskor bírálatát kategorikus ítélet formájában fogalmazza meg (egy ismert hazai irodalmárnak a fordításról szóló tanulmányát például sommásan „roppant művelt és roppant ostoba” cikknek nevezi [166.]).

Ebből a szolipszizmusból adódik a szöveg azon sajátossága is, amely olvasóját talán a legnagyobb próba elé állítja: a napló erőteljes monologikussága, a (bahtyini értelemben vett) dialógus hiánya. Az elbeszélő saját szellemi fölénye teljes tudatában reflektál mindenre, ha valamivel vagy valakivel nem ért egyet, legtöbbször nem vitatkozik, hanem kijelenti az ellenvélemény hamisságát, sőt, olykor a szentenciózus, aforizmaszerű „kinyilatkoztatások” sem állnak távol tőle. Ez a „felülről tekintő” attitűd hatja át a szöveget, ám szerencsére olykor-olykor még önmagát is képes megkérdőjelezni az elbeszélő, saját személyét is tudja ironikusan látni és láttatni – szükség is van erre, mert a napló túlnyomó részét erőteljesen uraló „mindentudó” én egy idő után a mégoly jóindulatú és rajongó olvasóban is óhatatlan ellenérzést szül.

A könyv, ha a szöveget összetartó történetzalakat keresünk, alapvetően két fő problémára koncentrálódik: a *Felszámolás* írására, az (eddig) utolsó regény körüli munkálatok, problémák és kínládások aprólékos bemutatására, valamint a Magyarországgal való teljes szakítás, a Berlinbe költözés megindokolására. E költözés Kertész számára emigráció, hiszen végleg elhagyja hazáját, ám egyszerre több és kevesebb is ennél: míg idehaza afféle „belső emigrációban” élt, Berlinben végre „hazatalál”, fellelni véli azt a földrajzi, kulturális és szellemi közeget, ahová mindig is tartozni szeretett volna. Ez egyenes következménye a magyarsághoz való viszonyának, amely egyáltalán nem „szokásos”, pontosabban nehezen illeszthető be a manapság egyre divatosabb „nemzeti” szemléletmódba, de voltaképpen egy kozmopolita vagy multikulturalista identitásnak is ellentmond. A naplóíró ugyanis többször kijelenti, hogy semmilyen magyar identitással nem rendelkezik, tulajdonképpen semmi köze ehhez az országhoz, nyelvhez, földrajzi és kulturális egységhez – magyarsága legfeljebb afféle, az egész életét determináló „balszerencseként” funkcionál, hiszen ez akadályozta meg, hogy a „világ boldogabbik felén” élhessen, s sikeresebb és ismertebb író lehessen. Ahogy egy 2001 őszi naplóbejegyzésben olvashatjuk: „[E]lfog az önsajnálát, ha arra gondolok, hogy életem nagyobbik részét egy rossz jellemű vidéki ország rossz jellemű diktatúrájában töltöttem, mialatt Európa jobbik felén az édes élet virult, negyven boldog, felelőtlen esztendő jóléte, ragyogása, egyszeri lehetőségeivel” (76.). Talán felesleges hangsúlyozni, hogy bár sokan éreznek, érzünk olykor hasonlóan, a kép mégis meglehetősen egyoldalú. Mintha éppen a tipikus kelet-európai „elvágyódás” sarkossága fogalmazódna meg a csodálatos nyugatról, a gondtalan boldogság és a kultúra földjéről, Örkény pincében élő állapotának ábrándjai arról, hogy milyen jó lehet falábú házmesterkis-

lánynak lenni. A magyarság tehát csupán valamilyen „szerencsétlen járulékos elem” számára, amely azonban semmiképp sem determinálhatta attitűdjét, szellemi magatartását. Hogy a nagy művet parafrázáljam: ha az ember szabad, nincs sors, illetve akkor ön maga sorsává válik – azaz többé nem határozza meg sem a nyelvi, sem a kulturális identitás, melyet ráerőltettek vagy ráerőszakolni próbáltak. „A magyar nyelvvel való viszonyom ugyanolyan, mint a számítógéppel való” – írja egy helyütt. „Eszközként használom, szeretem készségességét, hajlékonyságát, leleményességét, kezelhetőségét etc., mindezért még hálás is vagyok. De metafizikáját nem kutatom, és pusztán azért, mert használom, s mert rajtam kívül még sokan használják, nem érzem úgy, hogy egy számítógép-országhoz tartozom, amely egyúttal az úgynevezett hazám is lenne. El tudom képzelni, hogy egy másik számítógépen dolgozom, mint ahogy el tudom képzelni, hogy egy másik nyelven írok; sajnos, ezt én már nem tehetem, ám korántsem érzelmi okokból, hanem azért, mert öreg vagyok, s nincs már időm megtanulni egy másik nyelvet” (43-44.).

Furcsa analógia ez, nem csak azért, mert a komputert egyszerű közvetítőnek, a gondolatok pusztá eszközünek tekinti, holott néhány hónappal korábban, a laptoptal éppen csak ismerkedve, még ő maga is azon töprengett, hogy vajon megváltoztatja-e az író szövegét, ha számítógéppel ír, ugyanazok a hasonlatok, metaforák jutnak-e eszébe a számítógép előtt ülve, mint ha tollal írna (7-8.). Ha ironikusak akarnánk lenni, és tovább szövenék az analógiát, azt mondhatnánk: például biztosan nem jutna eszébe a számítógép nélkül a magyar nyelvet a számítógéphez hasonlítani: más eszközökkel is meg lehet tanulni írni, de a témák, kifejezésmódok mindenképp változnak, ahogy óhatatlanul a „magyar komputer” hozta létre a *Sorstalanságot* – amint ezt többek között a *Gályanapló* oly szépen tanúsítja. Nem is a hasonlat pontossága a kérdés, inkább a tétje: Kertész szerint a nyelv, a kultúra lecserélhető, pontosabban a könyvben tanúi lehetünk annak a kétségbeesett, már-már sziszüphoszi erőfeszítésnek, mellyel megpróbál megszabadulni magyar identitásától, ahogy az országtól is. Mindez pedig nem valamiféle identitás nélküli létben nyilvánulna meg, hanem egy „alternatív identitást” kreál magának: ez a kelet-európai asszimilált zsidó, akit lényegében a holokauszt tett zsidóvá, és azóta sem korábbi országhoz, sem a zsidósághoz nem képes tartozni. Sajátos helyzete azonban mégis köti egy elképzelt közösséghez: a szöveg kreál valamiféle alternatív irodalomtörténeti irányzatot is, melyhez önnön személyét is kapcsolni tudja. „A magyar irodalomhoz nem tartozom, és soha nem is tartoztam oda. Én valójában ahhoz a Kelet-Európában létrejött zsidó irodalomhoz tartozom, amely a Monarchiában, majd az utódállamokban, főként németül, de sohasem a nemzeti környezet nyelvén íródott, és sohasem része a nemzeti irodalomnak. Kafkától Celanig húzható meg ez a vonal, és ha folytatni lehet, velem kell folytatni” (46.). Talán még Jean Améry sorolódhatna ide, bár valószínűleg nem véletlenül nem teszi ebbe a sorba Kertész. Améry szellemi útja ugyanis sok tekintetben rokon az övével: mindketten kétségbeesetten próbáltak elszakadni egy kultúrától, mely annak idején halálra ítélte őket. Nevének megváltoztatásával (Hanns Mayerről váltott a franciás hangzású új névre) hangsúlyozta a német kultúrától való elkülönülését, ám esszéi, ahogy *A holocaust mint kultúrában* maga Kertész is pontosan megfigyeli, a legszebb német irodalmi nyelven szólnak e nyelv és kultúra illegitimitásáról.³ Kertész rokona is e mentalitásnak, meg nem is: a magyar kultúrától elszakadva a német, pontosabban a közép-európai német-zsidó hagyomány és kultúra folytatójának, továbbvivőjének tartja magát. Olyannak, aki bár magyarnak született, de e tradícióban, az idegenség hagyományában otthonos, amint azt az előbbi naplóbejegyzés folytatása nyíltan ki is jelenti: „[A]z én szerencsétlenségem, hogy magyarul írok, szerencsém azonban, hogy munkáimat németre fordították – még ha a fordítás csak az árnyképe is az eredetinek” (46.).

³ Kertész Imre: *A holocaust mint kultúra*. In: *A száműzött nyelv*. Magvető, Budapest, 2001. 79.

Ám az idegenség, akárcsak Améry esetében, Kertésznél is relatív és illuzórikus marad, hiszen az író szellemi elődei, hatásai közt az előbbieken kívül (és ha még néhány német nyelvű gondolkodót ki kellene emelni, Nietzsche, Thomas Mannt és Bernhardot mindenképp érdemes megemlíteni), erőteljesen ott van Márai, Krúdy, de még Berzsenyi is – és természetesen Ady, aki egyfajta szerepmintaként is szolgál. „Berlin az én Párizsom” – jegyzi meg egy helyütt (103.), s a naplóból szinte süt a „Tisza parton mit keresek?”-gondolkodásmód, a „magyar ugar” erőteljes bírálata.

A Magyarországot érintő megjegyzések hol éles megfigyelésekből állnak, az akkori politikai, kulturális élet bizonyos jelenségeinek kíméletlen, olykor igen erőteljes kritikáit tartalmazzák, melyek némelyike mintha nem is a tíz évvel ezelőtti állapotra vonatkozott volna, hiszen sajnos napjainkban a Kertész által elítélt bizonyos tendenciák (a szélsőjobboldal térnyerése, a kisszerű, csak a napi érdekekre, hatalmi harcokra koncentrááló szemlélet, a kultúra elszigetelődése, provincializmusa stb.) egyre erősebbek. Másfelől azonban, Kertész igen sokszor hajlamos a túlzásokra, bizonyos képei, analógiái olykor már nehezen tolerálhatóak. Persze a szerző nyilván szándékosan provokatív, ám ez, úgy érzem, az esetek jelentős hányadában olyan egyoldalúsághoz vezet, amely éppen a kritika élet csorbítja. Minden erőteljessége mellett is nehéz például komolyan venni az olyan részeket, mint amikor az elbeszélő egy, a Galápagos-szigeteken élő vérszopó pinty életmódjáról szóló természetfilmet nézve a más állatok sebein élősködő madár ábrázatáról a hazai szélsőjobboldal egyik vezetőjének arcára asszociál (82.). Vagy kissé értetlenül áll az olvasó az olyan erőteljes kontrasztok előtt, mint például az alábbi: „Tegnap elhagytam Berlint. Reggel, Tegel felé menet, a taxiból elnéztem a Kurfürstendamm szelíd fényben álló plátánsorát. Budapesten rossz hangulat, morózus arcok, durcás rosszkedv várt: mint kiderült, az árvíz miatt elhalasztották az augusztus huszadikai tűzijátékot. Az ország gonosz gyermektársadalma nem kapta meg az esti csokoládét. Most meg vannak sértve, és az amerikaiakat szidják” (164.). Az ilyen szakaszokat olvasva óhatatlanul felmerül a kérdés, vajon lehetséges volna, hogy a naplóíró tényleg csak ennyit látott az egészből, hogy máskor oly lényeglátó, a dolgok rejtett összefüggéseit biztos intelligenciával analizáló szelleme időnként valóban csak ennyit vesz észre Magyarországból? Hiszen legyen bármily kedvezőtlen a véleményünk saját országunk állapotáról, az ilyen sarkos és leegyszerűsítő ítéletek nem a szembenézést szorgalmazzák, ilyen szintű megvetéssel és indulattal nehéz mit kezdeni. Persze tekinthetőek ironikusnak, szándékosan „polgárpukkasztónak” is az efféle szöveghelyek (volt olyan irodalmár, aki a *Die Welt*-interjú kijelentéseit is szellemes iróniaként értelmezte), ám ezzel éppen az a szerkezeti probléma merül fel, amelyet maga Kertész említ a *Felszámolás* kapcsolatban, azon töprengve, hogy én-elbeszélést, vagy személytelen narrációt alkalmazzon. A személyes narrációnak az a legfőbb veszélye, hogy „a szöveg veszítene az iróniájából, hiszen az én-elbeszélőt komolyan kell venni” (123.). Legalábbis, tehetnénk hozzá, egy olyan határozott, a napló világát uraló narrátor esetében, mint amilyen a *Mentés másként* elbeszélője, az ironikus olvasat lehetősége inkább csak elvben adott, legtöbbször a szövegkontextus nem segíti elő egy ilyen olvasói attitűd kialakítását.

A naplót olvasva egyre erőteljesebb a benyomás, hogy az itteni Magyarország és Budapest alig azonos a valódival (legalábbis a 2001 és 2003 közöttivel), inkább valamiféle Magyarország-fikció, egy kisszerű haláltáncát járó vidék, valahol Európa peremén. A Budapest-képek olykor egyenesen apokaliptikusak, melyekben általában egy konkrét jelenség az elbeszélői tudaton átszűrve metaforizálódik, s valamilyen globálisabb állapot jelölőjévé válik. Ám a mű fő problémáját legtöbbször éppen az adja, hogy a szöveg valahogy egyszerre akar konkrét és metaforikus, aktuális és világállapotszerű lenni, s e kettősség erőteljesen csorbítja hatását (magyarul, olykor az olvasó nem képes bizonyos szakaszokat metaforikusan igaznak tekinteni, mivel úgy érzi, hogy konkrétan sarkítanak, egyoldalú-

ak). Egy helyütt például, a háza előtt ücsörgő berlini koldust nézegetve, az elbeszélő azon elmélkedik, hogy „amíg Budapest város volt, ott is léteztek ezek a sajátságos figurák: az utcai árus, a koldus, aki az Oktogonon az ember háta mögé lopakodott, és hirtelen elordította magát (...); a férfi, aki a Körúton egyetlen, szerteágazó szíjon öt-hat buldogot sétáltatott (...). Ma egyetlen ilyen állandó figura bukkan fel naponta, a foghíjas, toprongyos ember a szomszéd házból, egy kordéforma kocsit gurítva maga előtt, a kordé oldala pornográf képekkel van kitapétázva, hatalmas emlők, vérvörös szopó szájak, rózsálló pinák” (108.). A berlini, kissé idilli látvány és a nosztalgikus budapesti koldusfigurák felvonultatása után erős ellentétet képez az új világ jellegzetes alakjaként feltüntetett kordétulajdonos. Ám a töprengés folytatódik, s a metaforizált képekből kissé szentenciózus Budapest-állapotleírás válik: „Budapest újabban, hitetlen, kapzsi fiatal politikusok keze alatt, erkölcsös város lett; ebben a városban, ahol a hajléktalanok az utcán fagynak meg, és a korrupció újgazdagok házait emeli a tiltott természeti övezetekben, úgyhogy az emberek fuldokolnak a mérgezett, gonosz levegőben, nos, Budapesten keresztény szellem uralkodik; miközben a legocsmányabb angol és német hardpornó filmekben magyarul beszélnek a kurvák, rendelet tiltja a szexuális tartalmú hirdetéseket, és az utcán nem tűrik az idegen nyelvű feliratokat” (108-109.). Nem az a baj ezzel a szakasszal, hogy ne lenne sok tekintetben igaz, inkább az, hogy a két-három skiccel, kissé hatásvadász módon odavetett országállapot-leírás túl erőteljes, s éppen kritikai funkciója vesz el e harsányság következtében.

Idén év elején a *Le Monde* interjút közölt Kertésszel, melyben az aktuális magyarországi állapotról nyilatkozva a szerző igen hasonló kijelentéseket tett, mint a naplóban (sőt, az egyik elmesélt kis történet már ott is megjelent). A riport végén az idős író megemlítette, hogy írásai révén keveset tud tenni Magyarorszáért, mert vagy semmilyen hatása sincs szövegeinek, vagy csak elítélik miattuk. Ám új könyve, jegyezte meg némi optimizmussal, „most először” kedvező fogadtatást váltott ki hazánkban.⁴ Talán a szerző sokszor sarkít, s a „Nobel-díjas író” figurájánál otthonosabban érzi magát a „magyar ugart”, a „rút szibarita vázat” kritizáló próféta-művész szerepében. Talán az új könyve nem állítható az életmű legfontosabb darabjai közé. Mindenesetre még mindig öröm Kertész gúnyos, acsarkodó kritikáit olvasni, még akkor is, ha nem mindenben adunk neki igazat. Mert legalább egyetérthetünk vagy vitatkozhatunk vele, rezignáltan bólinthatunk rá, vagy megsértődhetünk. Mert még olvashatjuk, még olvashatunk, még van mit olvasnunk.

⁴ *Le Monde*, 2012. február 9. Online változata: http://www.lemonde.fr/livres/article/2012/02/09/imre-kerteszl-a-hongrie-est-une-fatalite_1640790_3260.html (letöltve: 2012. március 2.)

M Á R T O N F F Y M A R C E L L

ANALOGIKUS KÉPZELET ÉS LEZÁRULÓ KÁNON

Szénási Zoltán: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig*

A magyar katolikus irodalom irányzattörténeti feldolgozása a hiánypótlás szükségességéből indulhat ki, annyiban pedig teljességre törekedhet, amennyiben megkísérel számot adni a vitatott szókapcsolat definíciós nehézségeiről, értelmezésének változásairól, a jelentőségét érintő dilemmákról, és egy lehetséges – szükségképpen szelektív – kánont is felkínál. Szénási Zoltán ezt a feladatot végzi el *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig* című könyvében. Vállalkozásának tétjét félreérthetetlenül jelzi a fogalmi tisztázás igénye, az alakulástörténet kezdőpontjának határozott kijelölése, szakaszainak elkülönítése, választásainak és jelenkorának problematizálása. „[A] katolikus irodalom értelmezési kísérleteinek mérlegeléséből” (15.) nyert belátásai irodalomelméleti és hittudományi felvetésekre alapozott, egységes rendszert alkotnak, s konstrukcióját a vizsgált szerzők egy-egy reprezentatív műalkotásának átfogó értelmezésével is alátámasztja. Szerénynek tűnik tehát a kötet alcíme: *Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*. Ennél ugyanis többről van szó, annak ellenére, hogy a katolikus irodalom fogalmát mindenekelőtt esszék és lírai szövegek alapján közelíti meg.

A monográfus munkáját nem könnyítette meg, hogy az irányzat, amely előbb a modernséggel szembefordulva, majd fokozatosan párbeszédre lépve bontakozott ki, kezelhető mennyiségben hozott létre valóban emlékezetes életműveket. Kétségtelen, hogy utóbbiak keletkezésének eredeti horizontja, társadalom- és művelődéstörténeti szituációja jól meghatározható, s a vallásos művészetről maguk az alkotók is mélyrehatóan értekeztek. Az összegzés szerzője többek közt Sík Sándor, Rónay György és Pilinszky János írásaihoz kapcsolódva közelíti meg a katolikus irodalom alapkérdését: azt, hogy miben áll sajátos karaktere, illetve – a kérdés irányát az enyészpontig követve – hogy létezik-e (még) egyáltalán. Ugyanakkor a fogalom történeti magyarázatát indokoltan vezeti be „egy keresztény poétika lehetőségeit felvázoló nagyfejezet” (uo.). Fontos felismerés, hogy az istenhit kifejezhetőségének, s még inkább Isten jelenkori jelölhetőségének nyelvelméleti, poétikai és teológiai megfontolása építheti fel a történeti értékelés előfeltevésrendszerét. Ez az előkészítő művelet azonban rögtön meg is kettőzi az értelmezés rendezőelvét és így a legitimáció feladatát is. A vizsgálódásnak egyrészt igazolnia kell irodalomtudomány és teológia (s nem csak a teológiatörténeti „ismeretanyag”!) interdiszciplináris együttműködésének lehetőségét – ehhez a kutatástörténeti előzmények különféle dialogikus model-

Argumentum Tudományos Kiadó
Budapest, 2011
336 oldal, 2210 Ft

leket kínálnak, de ugyanígy a semleges vagy az autonómia kölcsönös elismerésén alapuló viszony mellett is konzisztens teológiai érvek szólnak –, másrészt meg kell győznie a kérdésfeltevést vezérlő teológiai opció poétikai termékenységéről, az egymással sok tekintetben összeegyeztethetetlen hitértelmező irányzatok közti döntés helyességéről.

Szénási Zoltán szerint a hitrendszerben ősidóktól adott gondolatformák integrálása, időszerű sugallataik hasznosítása és a modernség nyelvi tapasztalatával való szembesítése szilárdíthatja meg a keresztény irodalomértés előzőleg felvázolt szerkezetének teopoétikai alapzatát. A gondolatmenetének első „tartópillérét” (15.) alkotó okfejtésben – a második pillér a verselemzések együttese – amellet érvel, hogy a hagyomány folytonosságában megőrződött klasszikus teológiai gondolatkinccs az Istenről való beszéd feltételeinek gyökeres megváltozása és az egyházi intézmény történelmi viszontagságai ellenére szóra bírható. „A kereszténység évezredeken át közvetített hagyománya, vagy más szóval az ún. »keresztény kultúra« az, ami tartalmas jelentéssel képes megtölteni az »Isten« szót azok számára is, akik önmagukat nem hívőként definiálják, s ennek révén válik értelmezhetővé a nyugati civilizáció emberének számára az Isten létezésére vonatkozó kérdés is” (24.). Kikövetkeztethető tézise értelmében erre a modernségben is elevenen ható kérdésre egy katolikus mintázatú keresztény irodalomfelfogás „a nyelv poétikus működés módját” (52.) érintő közelmúltbeli, főként metaforológiai belátásokkal együttműködve adhat választ. Egészen pontosan az Ige (a János-evangéliumbeli Logosz) megtestesülésének kijelentése alapozza meg a közvetítést az óegyházi, illetve a középkori tanítás és a nyelvi jel újabb elméletei között. Az értekezés egyik meghatározó tézise szerint az irodalom autonómiája, visszatérése (Foucault-val szólva) „a nyelv reprezentáló vagy jelölő funkciójától a XVI. század óta elfeledett nyers létéig” (25.) a vallásos beszéd megújításának lehetőségét is hordozza. A hit irodalmi diskurzusa ugyanis már nem az előzetesen adott reprezentációs formákból indul ki, hanem az önmagára reflektáló ember egzisztenciális tapasztalatából, s így teszi fel az Istenre, a transzcendenciára vonatkozó kérdést (vö. 25–26.) A „diskurzív tér” (15.) kitágítása és egyidejű körülhatárolása megemeli a tétet, s mind a választott alkotók, mind értelmezőjük elé szigorú mércét állít. Az a posztulátum, hogy a katolikus irodalom korszerű meghatározása lehetséges ugyan, de nem másként, mint egy feltételezett keresztény poétika általánosabb távlatában, a hiteleség ismerveit illetően óvatosságra int. A szerző ezt pontosan látja: a fogalom többet jelent, mint „hívő katolikusok által alkotott művek sajátos csoportját”, s kézenfekvő, hogy definíciójának az egyházi tematika vagy a hitvalló hangütés sem szükséges eleme. A katolicitás hozzárendelése a „felekezeti kötöttségek” nélkül értett „keresztény ihletettségű” (318.) írásművészethez egyszerre kell, hogy igazságot szolgáltatson az összetéveszthetetlen hagyományvonatkozásoknak és az elkülönülés eshetőségét is magában rejtő időnek. Az érvényesnek gondolt nyelvteológiai kijelentések megszabadítása a történelmi terhektől, és segítségükkel egy – nem épületes vagy hitvédelmi – irodalomeszmény kirajzolása a mindezt keretbe foglaló összefüggés, a szerző által elfogadott katolicizmus-narratíva szerkezetét is láthatóvá teszi. Milyen elbeszélés tarthatja együtt a *résztevő* számára a ki nyilatkoztatás tekintélyével szavatolt univerzális igazságigényt mindenfajta vallási meggyőződés részlegességének tényével, amelyet a modernség önreflexivitásának jegyében ugyanő *megfigyelőként* észlel? E külső nézőpontból, amely – miként Szénási Zoltán körültekintő közelítésmódja is tanúsítja – beépült a keresztény teológia hermeneutikai gyakorlatába, a múlt századi katolicizmus távolról sem egységes arculatára nyílik rálátás.

A vallás már a 19. század végétől kezdve különböző érdekeltségű leíró megközelítések „nagyobjektumává”, a társadalomtudományi diskurzusok egyik kiapadhatatlan forrásává lett, újabban pedig az ezredvégen diagnosztizált „visszatérése” kelti fel a szociológia és a kultúratudomány érdeklődését. Jelenlegi formájában a *római katolicizmus* maga is modern képződmény: a nyugati eszmék és társadalmak pluralizálódásának szülötte. Úgyszólván

az izmusok egyikévé lett a hajdani „keresztény korszak” jóval bonyolultabb és szerteágazóbb, egyházak, teológiai, filozófiai és spirituális irányzatok, továbbá szekularizált tradícióelemek heterogén sokaságában fennálló örökségén belül. Áthagyományozódott nyelvi készlete és gondolatkinccse egymással nehezen összehangolható teológiai kezdeményezésekben konfigurálódott újjá, s történetileg kialakult kulturális viszonylataiban csak többirányú társadalom- és szellemtudományi vizsgálódással bizonyul feltárhatónak.

Aki a katolicizmus mibenlétére kérdez rá, annak a keresztény modernség-recepció számtalan kérdésével kell megbirkóznia. Az 1870–71-es I. Vatikáni Zsinaton megerősített katolicizmus-interpretáció, amelyet az egyházzervezeti központosítás és a végsőig vitt doktrinális egységesítés hívott létre, egyrészt a modern tömegművelés közvetítésével vált a pápa személyében, spirituális és erkölcsi hatalmában és „csalatközhatatlan” döntéseiben napjainkig hatékonyan reprezentált identitásképző erővé. A katolicizmus egyfelől premodern intézményi és gondolati struktúrákkal próbálta ellentételezni az evilágiság tapasztalatának episztemológiai előjogára épülő öntörvényűség (a „modern ember”) térnyerésének következményeit. E szembenállás jó ideig mindkét részből – az újkori racionalitás és az „isteni jogú” tekintély oldaláról is – a sötétség és világosság küzdelmének elementáris mitológiai sémájával tűnt megmagyarázhatónak. Másfelől viszont az így újjászerveződő egyházi önreprezentáció csak verbálisan utasította el, a politikai racionalitás terén habozás nélkül befogadta a szekularizált világ hatásait (amint Szénási könyve is többször utal rá: elsősorban a nemzeti konzervativizmusokkal való összefogás színterein), és ezzel párhuzamosan, de ellentétes irányban saját jelképrendszerét átengedte a szekularizált világnak. Az egyház üzenetének közéleti megtestesülése a két világháború között korántsem „összekeveredés nélkül, de szétválaszthatatlanul” vált valóra – mintegy a krisztológiai formula értelmében –, hanem diszkurzív környezetétől elválaszthatatlanul ugyan, de éppenséggel nem keveredés nélkül, hanem alávétve a jelek szóródásának. A modernségben a vallási nyelvhasználat kontextusainak gyarapodása a jelölők ellenőrizetlen mozgását indította el, nem utolsósorban tragikus következményekkel: a bibliai eredetű szimbolika és a teológiai fogalmiság lényegi összetevői oldódtak fel a politikai katolicizmus és a nemzetvallás közhelyeiben.

Az „Auschwitz megmagyarázhatatlan botránya”, egyúttal „meghatározó teológiai és irodalmi tapasztalata” (41.) után Pilinszkyvel újrakezdődő vallásos líra sugallata értelmében a könyv gondolatívét felépítő művelet nem lehet más, mint a „katolikum” esszenciális jelentéstartalmainak elkülönítése és megtisztítása. Olyan lényegsűrítő redukció tehát, amely a megértést a keresztény gondolkodás meghatározó trópusaira, a katolicizmus nem másfél évszázados, hanem örök fundamentumára vezeti vissza úgy, hogy a hagyomány szövedékéből finom megkülönböztetésekkel kiválasztja a maradandó eszmény aktualizálására alkalmas szemléleti elemeket. Nem egyértelmű, hogy Szénási a premodern paradigma újjáértésétől reméli-e a tágasság garanciáját, vagy a megtestesülés-krisztológiát a (csak látszólag megkerülhetetlen? vö. 41.) logocentrizmus ellentettjeként fogja-e fel. Mindenesetre fejtegetéseiben az inkarnáció magyarázóelve – a János-evangélium Logoszáról és Ágostontól Tamáson át napjaink katolikus teológiájának legalábbis egyik fő irányzatáig, de a könyvben idézett Michael Edwards (vö. 42.) és más protestáns szerzők irodalomfelfogásáig is nyomon követhetően – egybefoglalni látszik a válaszra hívott teremtmény beszédének elvben valamennyi poétikai és teológiai aspektusát.

A könyv Heidegger logosz-értelmezésétől elrugaszkodva dinamikus, az ember történetiségével és szabadságával számot vető logosz-fogalmat kínál fel. A megtestesülés-tanból nyert belátás szerint az emberi szó önértékét őrizve nyílik meg saját transzcendens forrása előtt. A vallomásait író Ágoston kései utóda, a modern istenkereső költő „a kettős végtelen vonzásába kerül, mely egyszerre emeli az isteni Szó végtelen, tehát elérhetetlen magasságába, s fordítja lelkének belső hangja felé” (40.). A krisztológiai koncentráció más

tekintetben is helytállónak ígérkezik. A századfordulós hitvédelem harciasságával, az istentelen modernség ostromozásával szemben felmutathatja a dekadencia-elbeszélés fordítottját, lappangó ellentörténetét: a modern nyelviség eszkatologikus várakozását a szóban rejlő ígéret beteljesedésére. E várakozás minőségi összetevője a kereszténység lényegi szimbolikájához és az üdvtörténet hagyományos szemantikájához való hűség. A szerző nem hangsúlyozza túl, noha nem is zárja ki annak (kifejtetlenségében akár kétes történelmi és politikai képződményeket is felidéző) eshetőségét, hogy a sarkalatos jelentésegységek egyfajta katolikus „ellenkultúra” összetevőiként is szolgálhatnak. Fontosabbnak tartja azonban „az Istenről való beszéd koronként változó nyelvi előfeltételeinek” (27.) számbavételét. Vagyis a „katolikus” jelző kétértelműségének már Babitsnál hangsúlyos, Sík Sándor eszmélődésében központi jelentőségű, s később Rónay és Pilinszky számos megnyilatkozásában is felbukkanó alakzatát munkába állítja a nyelvi esemény észlelését tartja elsődlegesnek. Sík nyomán irányzatosság és egyetemesség feloldhatatlan ellentétéről szólva pedig az utóbbi mellett foglal állást, arra a konvergenciapontra előretekintve, ahol a *kat'holon* mint az egészre irányuló tágasság összeér az irodalom egyetemességével, s ahonnan a felekezeti realitáshoz kötődő művek is megítélhetők.

Mindazonáltal ezt az elgondolást a katolikus irodalom teoretikusa nem csupán a fogalomtörténeti fejlődés döntő szakaszaként idézheti fel. Az *eljövendő* katolikus irodalom kategóriájához ragaszkodva saját magának is vállalnia kellene a művészi és vallási egyetemesség-tapasztalat közti feszültséget, amelyet Bodnár György kifejezésével Sík modernség-paradoxonának nevez. Ha ugyanis „a katolikus művész számára nincs külön vallásos művészet, hisz minden, amit tesz, az szükségszerűen vallásos lesz” – ugyanezt hasonló szavakkal ismétli majd meg Pilinszky –, de *valamiképpen* mégis lennie kell katolikus irodalomnak, akkor valószínűleg nem is haladható meg a felekezeti determináció és az egyidejű határtalanság dialektikus gondolatalakzata. A művészi nyelv teljesítményére fogékony katolicitás előbb-utóbb vagy valóban végtelenné tágtja hitelvi kritériumait, vagy üresen, afféle kivitelezhetetlen előírásaként jelöli ki a katolikus irodalmi alkotás közelebről meg nem határozott helyét. A paradoxonból – vagy inkább apóriából – nem látszik kiút. „A katolikus irodalom szempontjából a kritikátörténet és az irodalomtörténet-írás tanúsága szerint ugyanis a legnagyobb veszélyt éppen az jelenti, hogy az irodalom autonómiáját tudatosan vagy tudattalanul feladva a műalkotás teológiai szempontoknak rendelődik alá” (52.). Másutt viszont azt olvassuk (ugyancsak Sík *Irodalom és katolicizmus* című tanulmánya kapcsán), hogy mivel „a katolikus irodalom egyetemességénél fogva nem lehet aktuálisan szerveződő irányzat”, s mivel „nyitott minden emberi jelenség felé, minden irányzat képviselői között találunk katolikus írókat. Ennek a gondolatmenetnek a háttérben viszont az egyetemesség fogalmának olyan kiterjesztése húzódik meg, mely végső soron magának a katolikus irodalom fogalmának az adott irodalmi kontextusban történő értelmezhetőségét veszélyezteti” (132.). Az explikáció tehát Szkhüllä és Kharübdisz között halad előre, jóllehet egyetértőleg idézi Szegedy-Maszák Mihály megállapítását: „[N]em azzal kell foglalkoznunk, vallásos volt-e Ady, Babits és Kosztolányi, hanem inkább azt célszerű megfontolnunk: lehet-e olvasni egyes műveiket keresztény hagyományok távlatából” (174.).¹

Valóban veszélyként leselkedik-e a fogalomra, hogy érvényét veszítheti? Nem minden egyébnél hitelesebb eseménye-e a várakozásnak, ha a váratlan érkezik el, az értelmezésnek, ha eredménye megrendíti kiinduló előfeltevését? A kategória rugalmasságába vetett bizalom és a határtalanságához fűződő kétely feszültségét, a katolikus irodalom definíciójára vonatkozó kérdés eldöntetlenségét Szénási végül úgy szünteti meg, hogy azonossá-

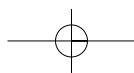
¹ Szegedy-Maszák Mihály: A keresztény hagyomány jelentősége a modern irodalomban. *Protestáns Szemle*, 1996/4, 280.

got tételez fel a teológiai érdekeltségű poétika felekezeti perspektívákon túlmutató (keresztény) látásmódja és a modern katolikus szerzők célulvú elgondolásában szerephez jutó egyetemes forma között. A közös krisztológiai kiindulópontból való visszatalálás így a jelenkor kilátópontján is lehetővé teszi a találkozást, mégpedig egy elvben végtelenül receptív, de az Igére mint centrumra tekintő irodalomteológiai katolicitás-eszme jegyében. Az inkarnáció alapot ad a rejtettebb vagy nyíltabb teremtményi válasz, s ezen keresztül az eredendő szó meghallására. Az *irányzat* irodalomtörténete így anélkül érhet véget, hogy értelmezőjének le kellene mondania az *egyetemesség* keresztény értelméről.

A monográfiában szóra bírt, a katolicizmushoz eltérő módon kapcsolódó lírai művek történeti szituáltsága és nyelvi megalkotottságuk fejlődéslogikája, úgy tűnik, igazolja az interpretáció látószögének ilyen kitérését, de nem oszlatja el a kételyt azzal kapcsolatban, hogy egyes művek tradícióvonatkozásainak regisztrálásán túl valóban marad-e feladata a felvázolt keresztény poétikának, pontosabban: hogy szükséges-e külön kánonba gyűjteni bizonyos, a *katolikus* teológia mércéjével szignifikánsnak minősülő alkotásokat. A verselemzéssel foglalkozó kötet rész két nagyfejezete határozott választóvonalat húz Sík Sándor és Mécs László költészete – melyek a Magyarországon Prohászka Ottokár nevéhez fűződő kultúrakoncepciót tükrözik (Sík tehát ezt főként elméleti írásaiban haladja meg) –, valamint Babits, Rónay György, Pusztai Sándor, Tűz Tamás és Pilinszky poétikája között. Míg Prohászka teológiai-antropológiai víziója, a „Krisztusi szép egyéniség” olyan esztétizáló idealizmus szülötte, amely a kultúra visszahódításának összefüggésében képzelettel a régi-új emberben testet öltő spirituális értékek diadalát, addig a korabeli klerikális sajtóban „esztéta katolikusként” aposztrofált Babits, a *Nyugat* verseszményét követő Rónay és a történelem fordulatát teológiailag magányosan reflektáló Pilinszky költészete egyre inkább jelzi az irodalmi katolicizmus-fogalom elhasználdását. A kötet a választott papköltők közül Sík Sándort mint sokáig elsősorban Prohászka szellemi hatása alatt álló alkotót mutatja be, akinek „értékrendje és morális attitűdje a hagyományos népművészeti líráéval rokon” (88.), de misztikája és spirituális mélysége a magyar lelkiségtörténet kétségbevonhatatlan értéke. Vele szemben Mécs László lírájának néhány ígéretesebb mozzanata sem emeli ki meggyőző mértékben a döntően érdektelenné vagy muzeálissá vált korai katolikus poétika képviselői közül. A kései *Emberfia*-ciklusban már „az emberi létezés kérdéseire választ kereső nyelv problémáját” (253.) középpontba állító Pusztai Sándor, valamint a néhány versében vallási és erotikus élményt egyaránt megszólaltató, neoavantgárd hatásokat befogadó Tűz Tamás megküzdött modernsége az alkotók különleges életformájának előterében, de saját jogán, lírai minőségének köszönhetően válik méltányolhatóvá. A vívódó és elkötelezettségük drámai aspektusát megszólaltató papköltőkkel szemben Babits és Rónay munkássága a sokoldalúan reflektált keresztény hagyomány és a messzire tekintő kulturális tájékozódás szintézisének előmozdítójaként lehet – az alkotók eltérő líratörténeti súlya dacára – a humanista katolicitás kiemelkedő példája e kánonban.

Bár a második kötet részben sorakozó, figyelemre méltó verselemzések a magyar líra számos, nagyrészt méltatlanul „elfeledett” momentumára világítanak rá, a művekben felderített biblikus vonatkozások részletes és tanulságos ezegetikai kifejtésében a kritikus kénytelen a válasz elnapolását is érzékeltetni – arra a kérdésre tudniillik, hogy a többnyire konvencionálisan értelmezett szentírási motívumokban megvalósuló intertextualitás mennyiben járul hozzá ténylegesen a szóban forgó szövegek kanonizálásához. Ugyanitt a hagyomány és a posztmodern viszonyának ellentmondásossága is láthatóvá válik: a *cultural turn* erős elméleti alapja – a kontextualitás és a viszonylagosság tézise – rendre a katolikus igazságigény ellenlábásának bizonyul, gyenge konzekvenciája, a sokféleség egyenrangúsítása azonban „egyidejűtlen” jelenségek legitimációjára és nem melleleg anakronisztikus társításokra is alkalmat ad. Ez a kettősség vetül rá néhol az elemzések ér-

tékmentő operációira: így Mécs László avult szónokiassága mintha kulturális különösségére tekintettel válna elhelyezhetővé a prédikáció műfajának Pázmányra visszahajló történetében (vö. 152.), ahogy „a papköltőség fogalmának újraértelmezése (...) a napjainkban egyre népszerűbb kultúratudományi kutatás irányban” mutatkozik végrehajthatónak (150.). Szénási szerint a papi költészet leghitelesebb megnyilvánulásai csak Tűz Tamás verseiben jutnak közel ahhoz, hogy radikalizálják szubjektum és tradíció viszonyának kérdését. A katolicizmus közvetítette hit egyre összetettebb helyzetében, amikor az egyén valóságtapasztalata átszakítja a felekezeti identitás határait, a katolikus irodalom posztulátumához elutasíthatatlan kihívást intéznek azok a történet továbbírására ösztönző alkotók, akik épp az önazonosság vagy a hagyomány allegorikus egyöntetűségének problematizálásával bontják meg a keresztény poétika előzetesen kimunkált keretét. (Csupán kiragadott példaként említhető e helyütt a kortárs irodalomból Varga Mátyás vagy Borbély Szilárd művészete.) Nem véletlen, hogy az összegző áttekintést vélhetően korszakhatárként is zárja Pilinszky „evangéliumi esztétikájának” bemutatása és az *Apokrif* tüzetes újraolvasása; miként az sem, hogy a nagy vers szerzője elutasította a „katolikus költő” címkéjét. A gondolatmenet továbbvezetésének ígéretként is olvasható tehát a kötet végkicsengése: „a felekezeti kötöttségek háttérbe szorulása az értelmezési kísérleteknek” kétségkívül nagyobb „szabadságfokot biztosíthat” (318.).

A katolikus irodalom helyére lépő keresztény poétika azonban maga is a megértés időbeliségének kitett hipotézis. A Szénási Zoltán gondolatmenetére talán nem csak idézettség mértékében, hanem viszonylag élénk magyar recepcióján keresztül is ható német teológusnál, Hans Urs von Balthasarnál az esztétikai perspektíva szélesre tágul. Kitöltése az üdvtörténet „dramaturgiai” mintájával, a dogmatikai kijelentések látványyszerű rávetítése az emberi alkotásokra azonban végső soron nem az olvasás szabadságfokának növelését, hanem a katolikus hagyomány mint látomásteljeség igazságának megértését célozza. Az eközben felhasznált roppant műveltséganyag nem hagy kétséget a kultúra és az irodalom (irányzatos) teológiai hierarchizálásának igénye felől. Balthasar „esztétikai teológiájában”, mely más katolikus irodalmi rendszerezéseket is inspirál,² a „forma (meg)látása” alighanem elválaszthatatlan a forma akarásától. *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig* logoszinterpretációja az isteni és az emberi szó viszonyának kérdésében Balthasarral egybehangozóan vallja a középpontos teológiai struktúra nélkülözhetetlenségét. Az akarva-akaratlanul kitüntetett, meghaladva megőrzött logocentrizmus azonban félreérteni látszik az idegenkedve szemlélt dekonstrukció teljesítményét. S nem csak azért, mert Derrida épp a zsidó-keresztény kinyilatkoztatást szem előtt tartva hívta fel a figyelmet az idegen szavának mint a Biblia *nem metafizikai* logoszának dekonstruálhatatlanságára, hanem azért is, mert a hagyomány átépülése önmagában megy végbe. Az ezt figyelemmel kísérő írás e folyamat része, s nem (destruktív) kiváltója. Maga a Biblia az, amely nem szavatolja saját irodalmi, teológiai és felekezeti értelmezéskanonjainak stabilitását. Például a Dante-kutatás fordulatai nem „külső” nézőpontból, hanem a *Commedia* „saját idegenjének” arcátlanságával kérdőjelezi meg annak az állításának a jelentőségét, hogy a keresztény művészet transzcendens irányát figyelembe véve Dante *Isteni színjátéka* „a mai napig a keresztény irodalom legnagyobb alkotása” lehet (38.).³

A jelzőjétől megfosztott irodalom mint „teológiai hely” az értelemközvetítés válságkorszakában úgy is elgondolható, mint a tételekbe foglalt tanítás eredendő ráutaltsága arra a nyelvre, amely az alapító szöveg létrehozásában és közvetítésében mindig is változó figu-

² Vö. pl. Michael P. Murphy: *A Theology of Criticism. Balthasar, Postmodernism and the Catholic Imagination*. Oxford, Oxford UP, 2008.

³ Vö. Harold Bloom: *The Western Canon*. New York – San Diego – London, Harcourt Brace & Co., 1994, 76–104.

ralításával vett részt. Szénási észrevételi, de mintha vonakodnék átlépni azt a küszöböt, amelyen túl a kultúra jelrendszereinek művészeti transzformációi és a befogadás szituatív döntéseket igénylő valósága közül az utóbbi bizonyul olyan meghatározó instanciának, amely a katolicizmust gyötrő identitáskérdésekre is választ adhat: az áthagyományozott bibliai jelentésszerkezetet a maga fenntartás nélküli tágasságában teheti hatóerővé. Lehetséges, hogy a hitnek nincs is körülhatárolható irodalma, hiszen a megtestesülés hite nem annyira a szavak energetikájára vonatkozó meggyőződést tartalmaz, sokkal inkább a testek sorsát és reményét vallja meg. Velük pusztul el és kel életre a biblikus hagyomány szerint, s így az alászállás blanchot-i törvényét sem kell tagadnia: a mű „annak ad hangot, ami nem beszél, a megnevezhetetlennek, az embertelennek, annak, aminek nincs igazsága, sem igazsága, sem joga; az ember nem ismer benne önmagára, nem érzi igazolva magát, nincs többé jelen, nem ember sem önmaga, sem Isten előtt, és nem is látja magát istennek”.⁴

---

⁴ Maurice Blanchot: *Az irodalmi tér*. Budapest, Kijárat, 2005, 194.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KERESZTESI JÓZSEF: Holszezon, avagy A kis gömböc meséje
(tragikomédia két felvonásban) 449

*

GARACZI LÁSZLÓ versei 516

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 519

MESTERHÁZI MÓNICA „Belém aludni járnak a ráébredések”
(G. István László versnyelvérről) 520

ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fürj (60) 528

KASZÁS MÁTÉ: Teljes kiszolgálás (novella) 537

LÁBASS ENDRE: Helyes írás (Charles Dickens – Robert Seymour
illusztrátora) 541

POÓS ZOLTÁN versei 549

MELIORISZ BÉLA versei 551

ÉHES MIKLÓS versei 552

DARÁNYI SÁNDOR verse 553

HEGEDŰS ATTILA: A veszedelmes oxigén (Sz. Koncz István beszélgetése)
554

*

BORBÉLY SZILÁRD: A poézis prizmája (G. István László: Választóvíz)
561

MÁRJÁNOVICS DIÁNA: „Ma elkezdődik az új életem” (Nagy Ildikó
Noémi: Eggyétörve) 565

GYÜRKY KATALIN: Edicska jajgat (Eduard Limonov: Ez vagyok én,
Edicska) 568

VÁRKONYI GYÖRGY: A művésztől az életig és vissza (Ferkai András:
Molnár Farkas) 572

2012

MÁJUS

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT HAZAI ATTILA. A kortárs magyar irodalom kiemelkedő prózaíróját április 5-én, tragikus hirtelenséggel érte a halál. A *Feri: cukor kékség* (1992), a *Szilvia szüzessége* (1995), a *Budapesti skizo* (1997), a *Szex a nappaliban* (2000) és a *Soros Feri* álnéven írt *A világ legjobb regénye* (2000) című kötetek szerzője 45 éves volt.

A KÖLTÉSZET NAPJÁN, április 11-én irodalmi rendezvényt tartottak a Pécsi Nemzeti Színházban és a Színház téren. A program keretében neves színészek szavaiat hangzottak el felvételtől, valamint a *Jelenkor* folyóirat szerzői és szerkesztői olvastak fel verseikből és a laphoz kötődő alkotók költeményeiből. Közreműködött *Lackfi János*, *Halmi Tamás*, *Méhes Károly*, *Ágoston Zoltán* és *Kiss Tibor Noé*, valamint *Köles Ferenc* színművész.

FEHÉR BÉLA *Kossuthkifli* című regényének beszélgetéssel és felolvasással egybekötött bemutatójára került sor április 12-én a pécsi

Trafik étteremben, a *Jelenkor* folyóirat és a Trafik közös irodalmi est-sorozatának keretében. A szerzőt *Ágoston Zoltán* kérdezte.

A HANG ÉS SZÓ irodalmi és zenei rendezvénysorozat legutóbbi estjén *Juhász Gábor* gitárművész *Lackfi Jánost* látta vendégül a pécsi Tudásközpontban április 11-én.

MŰVÉSZETI DÍJAK. Az AEGON Művészeti Díjat idén *Greccó Krisztián* nyerte el *Mellettem elférsz* című regényéért. Az Artisjus Irodalmi Nagydíjat ez évben *Spiró Györgynek* ítélték oda. Artisjus Irodalmi Díjban *Papp Sándor Zsigmond*, *Varga Mátyás* és *Zalán Tibor* részesült. A Hauser Arnold Díj ez évi kitüntetettje *Szolláth Dávid*. Gratulálunk a díjazottaknak!

SZÍNHÁZI PREMIER. Csehov *Platonov* című drámáját április 2-án mutatták be a pécsi Janus Egyetemi Színházban, a darabot *Rácz Attila* rendezte.

Szerzőink

- Keresztesi József** (1970) – kritikus, költő, Pécssett él.
Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.
G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.
Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.
Kaszás Máté (1953) – író, Pécssett él.
Lábass Endre (1957) – író, festő, fotóművész, Budapesten él.
Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécssett él.
Éhes Miklós (1979) – költő, Budapesten él.
Darányi Sándor (1951) – költő, Budapesten él.
Hegedűs Attila (1972) – genetikus, a Budapesti Corvinus Egyetem docense, Budapesten él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.
Borbély Szilárd (1964) – költő, író, Debrecenben él.
Márjánovics Diána (1988) – a PTE BTK esztétika-magyar szakos hallgatója, Pécssett él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécssett él.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

KERESZTESI JÓZSEF

Holtszezon

avagy
A kis gömböc meséje

– tragikomédia két felvonásban –

Szereplők

ZÁPREL – az élelmiszer-áruház vezetője

VALI, JULI, ILDIKÓ – pénztárosnők és sorsistennők, idősebb asszonyok

IRÉN, SZERÉN, HELÉN, KISGÖMBÖC – eladónők, fiatalabbak

CIGÁNY – takarító

HAUSER – biztonsági őr

HENTESEK – három férfi, khtonikus lények kara

MASAVÁRI – fogyasztóvédelmi megbízott

DR. BERG – az igazgatótanács megbízottja

TOLVAJ

VÁSÁRLÓ

További vásárlók, eladók, biztonsági őrök, anyagmozgatók stb., az áruház szokásos figurái. Pénztárosnő és Hentes nem jelenik meg több a színen, csak a fent említett karok tagjai. A Tolvaj és a Vásárló szerepe kettőzhető, bár az előbbi férfi, az utóbbi női figura.

Játszódik napjainkban egy élelmiszer-áruházban.

(A darabban vendégszövegként szerepel József Attila *Lebukott* című verse, illetve átdolgozott formában Goethe-nek Kleist *Kohlhaas Mihályáról* alkotott véleménye, valamint fordulatok a Kohlhaasnak címzett történeti Luther-levélből. Goethe szövegét lásd Heinrich von Kleist: *Elbeszélések*, Jelenkor, Pécs, 2001, 271-272. oldal, Földényi F. László fordítása; Lutherét ugyanott, 254-255. oldal, Márton László fordítása.)

A darab az Örkény István Színház Örkény születésének 100. évfordulójára kiírt drámapályázatan megosztott harmadik díjat nyert.

ELSŐ FELVONÁS

1.

Kora reggel, nyitás előtt. Cigány egy kis kerek kocsit húz, rajta felmosóvödör, partois, tisztítószerek, a partvisnyélen kisrádió fityeg, épp véget ér az időjárás-jelentés, majd zenét sugároznak. Cigány átveszi a szót a rádiótól. Eközben megjelennek a Pénztárosnők, a magazinok állványjáról levesznek egy-egy lapot, azokat olvasgatják, előbb némán, aztán ki-ki fennhangon. A jelenet vége felé benépesül a színpad, megjelennek (Kisgömböc kivételével) az eladónők, illetve az anyagmozgatók és a biztonsági őrök is.

CIGÁNY: Ma hajnaltól tartós esőre és meg-megújuló északnyugati szélre számíthatunk. A látási viszonyok korlátozottak, ennek megfelelően közlekedjünk. A hőmérséklet nappali csúcstértéke 8 és 12 Celsius-fok között alakul. Az Európa fölött átvonuló nagy kiterjedésű ciklonnak köszönhetően kettős fronthatás érvényesül. A kettős fronthatás az arra érzékenyeknél számos idegrendszeri tünetet előidézhethet, úgy mint alvászavar, ingerlékenység, levertség, fejfájás. A koncentrációképesség csökkenése, a reakcióidő megnövekedése. Migrénes panaszok. Ízületi fájdalmak, a vércukorszint és a vérnyomás ingadozása. A kolerikus nedvek túlsúlya. A lelki béke elvesztése, indokolatlan düh, bosszúvágy és kétségbeesés. Házasságtörések. A tájékozódóképesség enyhe vagy erősebb zavarai. Bizalmatlanság az intézményes garanciákkal szemben. A generációs ellentétek felerősödése, a baráti kapcsolatok vétkes elhanyagolása. Hányinger,

nyugtalanlás, nehéz légzés, epebántalmak, gyomor- és vesegörcsök. Depressziós rohamok. Irracionális félelem az izgató-mozgó, apró lények tömegétől. Pókiszony, szájszárazság, gyulladt, vérző fogíny. Koraszülés.

VALI: Borjúfejet szült a dán anya. Az orvos szakértők figyelmeztetése dacára a negyvenkét éves skandeborgi asszony úgy döntött, hogy császármetszéssel világra hozza „gyermekét”. „Bárki bármit is mond, ő az enyém, és senki nem veheti el tőlem!” – nyilatkozta a komplikációmentes beavatkozást követően. A különös eset kapcsán kialakult vita immár egészen a dán parlamentig gyűrűzik. A skandeborgi kórház előtt folyamatos tüntetést tartó radikális keresztény aktivisták azt állítják, hogy a fej démoni eredetű, és azonnali exorcizációt követelnek.

JULI: Rejtélyes kór támadta meg a pápaszemes medvéket a lipcsei állatkertben. A dél-amerikai medvefaj két példányának egyik napról a másikra kihullott minden szőre. A szakértők értetlenül állnak a jelenség előtt, és valamiféle genetikai rendellenességre gyanakszanak. A kopasz medvék mindenesetre jó reklámnak bizonyulnak: egész Németországból érkeznek Lipcsébe a látogatók, hogy megtekintsék a mulatságos külsejű állatokat.

ILDIKÓ: A Szentatya a Csillagászati Világnap alkalmából kiadott pápai üzenetében azt a reményét fejezte ki, hogy a természet titkainak kutatása nem csupán az emberiség kényelmét és biztonságát szolgálja, hanem a teremtett világ mind mélyebbre ható ismeretéhez is elvezet. A tudomány jó szolgálatot tehet az

egyre nagyobb teret nyerő babonás tévhitek és előítéletek elosztatásában, jelentette ki a katolikus egyházfő. Konkrétan nem tett ugyan utalást rá, ám többek szerint ez a kijelentés a Los Angeles fölött a közelmúltban tapasztalt titokzatos égi jelenségekre is vonatkozhat.

CIGÁNY: Hazánk fölött a hét első napjainban kiterjedt felhőátvonulásra lehet számítani. Nagy sebességű és szokatlan formájú felhőket figyelhetnek meg mindazok, akik érdeklődéssel fordulnak a rendhagyó természeti túnemények felé. Az erős fronthatás és a fantasztikus felhőformák vonulása nyugtalanná és feszültté teheti a térség lakóit. Ez alól négy lábú kedvenceink sem kivételek. Az Országos Tisztifőorvosi Hivatal közleményben hívja föl az ebtulajdonosok figyelmét, hogy ne hanyagolják el a szájkosár használatát.

JULI: A neves német parafenomén a sajton keresztül üzenté az állatkert vezetőségének, hogy képes meggyógyítani a bundájukat vesztett állatokat, ám mind ez idáig nem kapott választ az ajánlatára. Mindközben a kezdeményezés támogatása érdekében civil mozgalom jött létre, melyhez az interneten keresztül lehet csatlakozni. A szokatlan esetet követő divathullám mindamelllett nem mentes a negatív hatásoktól sem. A német állatvédő szervezetek szélsőséges eseteket tártak a nyilvánosság elé, melyek során kutya- és macskatartók szándékosan fosztották meg a szőrzetűktől háziállataikat.

VALI: Dán emberi jogi szervezetek kiállnak a skanderborgi anya önrendelkezési jogának védelmében, mások ugyanakkor a borjúfej elfogulatlan, tudományos vizsgálatát

sürgetik. A tüntető és az ellentüntetők között egyre súlyosabb atrocitásokra kerül sor, s noha a skanderborgi rendőrség ellenőrzése alá vonta a kórház környékét, a város egyéb pontjain föllángoltak az összezsapások. A borjúfej mindközben a napvilágra került hírek szerint szépen gyarapodik. Az anyatejet elfogadja, és születése óta 250 grammot hízott.

ILDIKÓ: Az úgynevezett „Los Angeles-i égi asszony” megjelenését a meteorológus-szakértők a sztratoszféra sajátos mágneses anomáliáival magyarázzák. A szokatlan, valóban asszonyi alakot mintázó jelenséget a NASA is vizsgálat alá vonta, miközben Los Angeles érseke óva intett attól, hogy csodajelként tekintsünk a meghatározhatatlan túneményre. Ezekben a napokban sokan hagyják el a várost, ugyanakkor még nagyobb tömegben érkeznek a ritka természeti képződmény iránt érdeklődők. A kétirányú invázió nehéz feladat elé állítja a biztonságért felelős szerveket: Los Angeles polgármestere konzultációt kezdeményezett Kalifornia állam kormányzójával a kialakult helyzetről.

JULI: A pápaszemes medve Dél-Amerikában, az Andok hegyvidékén él. Mindenevő, tápláléka elsősorban pálma- és kaktuszfélék terméséből, gyümölcsökből, kisebb állatokból, dögökből áll. Erősen veszélyeztetett fajta, az orvvadászok kedvelt célpontja, így szerepel a Természetvédelmi Világszövetség Vörös Listáján is.

CIGÁNY: Elnéztem a felhőket magam is az este, jól meg lehet őket figyelni a kilencedikről. Onnan rálátni az egész környékre. Anyám! Mintha fel akart volna borulni a lakótelep. Ki-

kapcsoltam a tévét, aszt csak álltam az ablakban. Lila és fekete volt minden odafönn, alattuk meg olyan alacsonyán vágott be a nap... Álltak ott a házak, mint egy rakat veres dominó, ahogy éppen ráborulnának egymásra. Végig az egész: dam-dam-dam-dam-dam-dam...!

2.

Fölberreg a csengő. Mindannyian fősorakoznak félkörben egymás mellé. A mennyezet felől, egy deus ex machina-készülék segítségével, zenészóval kísérve alálebeg Záprel.

KÓRUS: Dam-dam-dam-dam, holnaptól
Nem félünk az új naptól!
Dam-dam-dam-dam, évoé!
Dam-dam-dam-dam, évoé!
Nem számít, ha orkán fújja,
Megtart minket egymás súlya –
Dam-dam-dam-dam, évoé!
Dam-dam-dam-dam, évoé!
Árvíz jöhet, vihar várhat,
Vessünk hamar vállat vállnak –
Dam-dam-dam-dam, évoé!
Dam-dam-dam-dam, évoé!

ZÁPREL: Akkor hát... Kezdenénk.
Elkezdenénk.
Szép napot mindenkinek!
Ezek itt a kezemben
az elmúlt havi mutatók,
ezek itt,
és azt kell mondjam,
kemény hónap áll mögöttünk,
kőkemény hónap.
Ugyanakkor örömmel jelenthetem,
hogy a kimutatások szerint
az áruháznak korrekt munkát
végzett.
Anélkül, hogy a részletekbe menő
adatokkal
untatnálak benneteket:

az ünnepi túlkészletet a megadott
irányszámok alatt tartottuk,
az akciós termékek eladási
statisztikái pedig
egész egyszerűen a legjobbak
az elmúlt félév során!

KÓRUS: Dam-dam-dam-dam, évoé!

Dam-dam-dam-dam, évoé!

ZÁPREL: És ennek a kőkemény
hónapnak
a kőkemény munkájáért –
a munkátokért! –

szeretnék is ezúttal
mindenkinek
köszönetet mondani.
Tudom, hogy néha eléggé nehéz volt,
persze,
és hogy megviselt mindannyiunkat.
Nagy volt a hajtás, túlóráztunk,
azt kell mondjam, több mint eleget,
és bizony az ünnepi időszakban
nyilván mindenkinek magának
is...

Magának is megvolt a maga baja.
Otthoni dolgok, meg az itteni
nagyüzem,
egyikünknek sem könnyű ilyenkor.
Nekem sem, persze.

Én is gondolkozom rajta, hogy
hogyan lehetne
gördülékenyebbé tenni
az ügymenetet,
de hát tudjuk jól, mi a helyzet.
Megvetettük a lábunkat, azt kell
mondjam.

Az árukereskedelem verseny, és ha
mi
ebben a versenyben talpon
maradunk,
az, akárki akármit mond is,
eredmény.

Kőkemény eredmény!

KÓRUS: Dam-dam-dam-dam, évoé!

Dam-dam-dam-dam, évoé!

ZÁPREL: Megvetettük a lábunkat tehát
ilyen kőkemény – kőkemény! –

körülmények között is,
amikor világszerte recesszió van,
és a recesszió idején a verseny,
tudjuk jól, még kiélezettebb,
mint egyébként.

Ez nagyon nagy dolog,
és ezt most nagyon-nagyon
komolyan mondom.

Ismertek jól, nem vagyok a nagy
szavak embere,
de most hadd mondjam ki ez
egyszer:

mindaz, amit elértünk,
igenis büszkeséggel tölt el.
Igenis, ez teljesítmény, igenis ez...
ez valami!

ELSŐ FÉLKÓRUS: *(Cigány és a Pénztárosnők)*

Valami, valami, valami!!!
Valami van!
Valami kell!
Valami lesz!
Ez a siker!

MÁSODIK FÉLKÓRUS: *(Biztonsági őrök, eladó-
nők és anyagmozgatók)*

Recesszió –
Kemény dió!
Kemény meló,
hahó, hahó!

TELJES KÓRUS: Hahó, hahó, hahó!!!

ZÁPREL: *(csendre inti őket)*

Igen, igen...
Hátradólni azonban persze
most sem szabad.
Nincs lazítás.
Arra kérnék mindenkit, hogy a
lazítás szót

satírozza ki a szótárából.
Még vívtuk ezt a csatát, de a verseny
folytatódik.

És nemcsak a cégért vívtuk,
hanem persze
önmagunkért is.

A családjáért vívtuk meg,
az ünnepért vívtuk meg.
Hogy mindenki otthon
ünnepelhetett

a családjával,
és hogy kenyeret rakhatott az
asztalra.

Merthogy ebben az áruházban
nem volt elbocsátás,
és ez nem a magam érdemének
tudható be,

hanem a ti munkátoknak.
Mert ennek a munkának *így*
igenis van értelme!

KÓRUS: Dam-dam-dam-dam, évoé!

Dam-dam-dam-dam, évoé!

ZÁPREL: Vessük meg hát a lábunkat
még szilárdabban.

Tudom, hogy nehéz idők járnak.

Tudjuk jól, hogy mi a helyzet.

Tisztában vagyunk.

És persze a főnökség felé
folyamatosan kommunikálom
mindezt.

Közvetítem feléjük,

mert nekik is ismerniük kell,
hogy tisztában lehessenek vele,
hogy mit várhatnak el tőletek.

Azt hiszem, ez így korrekt.

A korrekt, zökkenőmentes

kommunikáció
mindannyiunk közös érdeke.

Mert ha sikerorientált

– sikerorientált! –

csapatként tudunk együtt dolgozni,
ahol mindenki ismeri a helyét
és a feladatát

– és tudom, hogy tudunk,
hiszen az elmúlt időszak fényes

bizonyíték volt rá –,
akkor továbbra is hozni fogjuk tudni
a jó mutatókat.

TELJES KÓRUS: Hahó, hahó!

Jó mutató!

Hahó, hahó, hahó!!!

ZÁPREL: *(ismét csendre inti őket, kikapcsol-
ja a biztosító csatokat, és lekászálódik a
földre)* Rendben, emberek, de ne ün-
nepeljük magunkat, maradjunk két
lábbal a földön. Tegyük azt, ami a

dolgunk: adjuk el az árut. Adjuk el az ünnepek után is, amink van. Ami eddig történt, annak örülünk persze, de tegyük mostantól mindent egy nagy – hatalmas nagy! – zárójelbe. Elmúltak az ünnepek, és elmúlt vele az ünnepi roham. Tegyük fel a kérdést: ez gondot jelent vajon? Látszólag persze igen, de én mégis azt mondom, hogy nem feltétlenül. Kevesebb a vásárló – azon kell elgondolkodni, hogy miképp is tudnánk a magunk hasznára fordítani ezt a helyzetet! Tehát? (Csönd) Senki többet? Na, kérem. Tegyük föl magunknak egy igen egyszerű kérdést: vajon mit is kínálunk eladásra? Nagyon fontos, hogy ezzel tisztában legyünk. Ha ezt tudjuk, mondhatni, nyert ügyünk van. Tehát meg tudná mondani bárki közületek, hogy mivel is kereskedünk egész pontosan? Mit adunk el vajon? Frissárut? Élelmiszert? Vajon?

SZERÉN: Ööö... Élelmiszert...

HELÉN: Főképp. Üdítőitalt, ööö... Háztartási szereket...

ZÁPREL: Jaj, Heléna, Heléna...! Rajta, gondolkodjunk hát még egy csöppet! Na, vajon mit árulunk? Tejet, cukrot netalán?

SZERÉN: Ööö... Hát többek között...

ZÁPREL: Erőltessük meg a kis fejecskéket! Miért jön be hozzánk bárki is, amikor mindent megtalál a kurva multinál? Mi az a plusz, amivel megvethetjük a lábunkat ezen a kurva piacon, ahol napról napra elkeseredettebb a küzdelem?

HELÉN: Fúú... Zakciók?

SZERÉN: Jajaja! Zakciók!

ZÁPREL: Zakciók, zakciók! Ugyan, lányok. Akciók mindig is voltak, jönnek és mennek. Másfél kiló lábszár, hoppsza! – be se kell tenned a szatyorba, hazáig kísér. Akciókkal tele

van a padlás máshol is. Mit csinálunk, ha bejön ide valaki, fel-alá császkal, és forgatja a fejét a polcok között?

HELÉN: Hát... Hát megkérdezzük, hogy mi van. Hogy mit keres.

SZERÉN: Jajaja! Megmutatjuk neki a zakciósat. Kitezzük a táblát. Meg meg is megkérdezzük...

ZÁPREL: Pontosan! Ez az pontosan! Megmutatjuk, megkérdezzük – *kommunikálunk* velük! Ez az, amiért mihozzánk jönnek be, ha jól csináljuk: a kommunikáció. Még csak nem is az áru az első. Az is fontos, persze. Hogy legyen mit eladni. De hát áru mindenhol van, nemde? Áruval tele a padlás.

HELÉN: Áruval tele a raktár.

SZERÉN: Tele az áruraktár.

CIGÁNY: A vámáruraktár.

ZÁPREL: A kereskedelmi siker – kommunikációs siker. Az információ az, ami mozog, és az árut is ez mozgatja. Mit is árulunk tehát?

HELÉN: In... Információt árulunk?

ZÁPREL: Hitet árulunk, lányok!

A jól informáltság hité!

Hogy a vevő jól informáltnak

tudhassa magát!

Hogy észnél volt,

hogy odafigyelt,

és kihasználta

a kedvező alkalmat.

A hosszú távú kapcsolat feltétele

a hosszú távú bizalom.

Kommunikálni, tehát tájékoztatni –

tájékoztatni, tehát beavatni –

beavatni, tehát ajánlatot tenni!

Olyan ajánlatot, amelyet botorság

volna kihagynia.

Ez a mi erősségünk.

A kurva multi

odaömlészi a sok szemetet:

vegye-vigye!

Mit tehet ezzel szemben

egy kisebb
– egy relatíve kis –
áruház?
Olyan szolgáltatást nyújt, amely
a közvetlen kereskedelmi kapcsolat
kötőerején alapszik.
A gyengeségünk az erősségünk:
hogy kicsik vagyunk,
kevesen vagyunk –
erősségünk
az emberi oldalunk!

TELJES KÓRUS: Hahó, hahó, hahó!

Hahó, hahó!!!
Emberi oldal –
oldal-
akcióóó!!!

ZÁPREL: (*tapsol*)

Rendben, mindenki munkára hát!
Fordul a Föld, és vele a világ!

Mindenki szétszéled a dolgára.

3.

A három Pénztárosnő

KÓRUS: (*mindhárman*)

Szokatlan felhők szántják az eget,
Felrajzolván a baljós jeleket.
Bámuljuk őket, s ki megfejtené,
E világra tán még meg sem született.

VALI: Az orkán kiadja rettentő dühét,
Színes zászlóink tépi szertesét,

JULI: Kinn a parkoló tábláit dobálja –
Így lépünk be az Aszpirin Havába.

ILDIKÓ: S e vészes szelek hozzánk terelik
Az új idő kalandorait.

KÓRUS: (*mindhárman*)

Tejnél, cukornál becsesebb a hit.
Üdvözljük a bátor gondolást!
Gördülj be hozzánk, izmos karjaid
Cipeljék haza a boldog tudást!

Nyit az üzlet, megjelennek az első vásárlók.

4.

Irén, Szerén, Helén

SZERÉN: Kommunikálni, tehát tájékoztatni – tájékoztatni, tehát beavatni – beavatni, tehát ajánlatot tenni! Búúú!

HELÉN: Ajánlatot tenni? Fú, kemény volt nagyon a Totya, nem?

SZERÉN: A kurrva multi! Odaömlszti a sok szemetet: boááá! Bezzeg mink tudjuk, mitől indul be a villamos...!

HELÉN: Honnan szedi ezt a sok hülyeséget szerinted?

SZERÉN: Mit tudom én. Biztos volt megint valami fejtágításon. Csapatépítő trréningen! Kurrvamulti, boááá!

HELÉN: Még jó, hogy a Gömböc nem hallotta, mert beszólt volna neki, az hétszentség.

SZERÉN: Hitet árulunk, lányok! Hosszú távú kapcsolat – hosszú távú bizalom! Kurrvamulti, boááá!

HELÉN: Na, pont a Totya beszélhetne a hosszú távú bizalomról. Tudod, nem, hogy visszajött hozzá az Eme-se? Előbb kirúgja a Totyát, aztán meg nem ám, hogy visszakérné magát, hanem visszajön csak úgy... Nagyon kemény.

SZERÉN: Hát velem próbálná meg ezt akármelyik pasi... Sírva szedné össze a golyóit. Mint a nemecekernő.

HELÉN: A nemecekernő?

SZERÉN: Ja. Az.

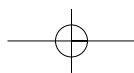
HELÉN: A nemecekernő... Attól inkább elvették a golyóit, nem-e?

SZERÉN: Na, pont ilyesmiről beszélék én is.

IRÉN: Jól van már. Elég lesz, lányok. Mindjárt itt van, szakadjatok le a témáról.

HELÉN: Miért? Nem mondtam én senkire semmi rosszat...

Záprel be.

ZÁPREL: Szétszakad a fejem, ajaj... Nem bírom a hidegfrontot. A melegfrontot jól viselem, de a hidegfront, az teljesen kikészít. A melegfront, az rendben. A hidegfront az, amit nem bírok. Van valakinél egy aszpirin vagy ilyesmi?

SZERÉN Nem is tudom...

HELÉN: Hát ilyen izé van, főnök... Görcsoldó.

ZÁPREL: Görcsoldó?

HELÉN: Görcs. Női görcsoldó. De fájdalomcsillapító azért.

ZÁPREL: Ja. Mindegy, nem érdekes, túl-élem. Lássunk talán dologhoz. *(masszírozza a halántékát)* Nézzük az ügymenetet. Nos – Irén, a készletlista?

SZERÉN: Rajtunk maradt a sok trappis-ta.

IRÉN: Lazítsál már, Szerén. Itt a kimutatás. *(mutatja)*

ZÁPREL: Az árképzés – ó, igen, az árképzés! Felette nagy titok!

IRÉN: A szavatossági idő figyelembevételével több kategóriára bontottam az ünnepi időszakból visszamaradt készletet. Pontos listát készítettem. Ezen visszakövethető egészen a...

ZÁPREL: Igenigenigen. Nagyszerű. Átnézem, még a mai nap folyamán. *(átveszi, belelapoz)* Árleszállítások, akciók...

IRÉN: Más a formátum, mint szokott...

ZÁPREL: Azt látom.

SZERÉN: Beszart a Excel, főnök...

IRÉN: Szerén!

ZÁPREL: Jól van, azt hiszem, így is kiismerem magam rajta.

IRÉN: Majd ha a Kisgömböc visszajön, átteszi olyanba, ahogy ő szokta.

ZÁPREL: A Kisgömböc... *(a halántékát masszírozza)* Szétmegy a fejem. Régebben a hidegfront sem érdekelt, meg a meleg sem. Meg sem éreztem. De mostanában, ha jön a hi-

degfront, már egy nappal előtte... Kisgömböc, ez is milyen név már?

HELÉN: Mindenki így hívja, de hát ha nem ideges érte...

ZÁPREL: Na ja. Ezért nem – csak minden egyéb miatt. Nem? Minden egyéb miatt... Kemény nő, mi? Mi van vele, beteg még?

IRÉN: Most megy vissza kontrollra. Azt mondta, utána benéz.

SZERÉN: Szarul volt nagyon, de már nincs.

ZÁPREL: Na jó, jön, amikor jön. A Kisgömböc nélkül sem állhat meg az élet. Akciózunk, Irén?

IRÉN: Akciózunk, persze. Menjen a régi sajt kifele, de akkor még a héten bele kell olcsítani egyet. Lehet húsz százalék?

ZÁPREL: Te tudod, ezt rád bízom. *(a halántékát masszírozza)*

IRÉN: Köszönöm. Akkor húsz. Aztán a másik ez a tejital. Az a vaníliás.

ZÁPREL: Mi van vele?

IRÉN: Savanyodik. Picikét. De nem is nagyon viszi senki.

ZÁPREL: Fúj. Sztornózzuk le. Lejáratos?

IRÉN: Nem. Nem nagyon.

HELÉN: Írjuk ki, hogy gyümölcskefir.

ZÁPREL: Szerdáig akciózzuk, aztán lesztor-nózzuk. Nem? Annyit kibír, nem?

IRÉN: Kinek ki.

ZÁPREL: Jó. Menjen egy raklapra, feltornyozva szépen. Ízlésesen. Rendben? Akkor majd elviszik. Ha szépen föltornyozzuk nekik, viszik, mint a cukrot. Ha nem akarják, akkor is. Bepakolják vakon. Ugye, mit tesz a lélektan! Otthon is szívesebben veszed, ha szépen van terítve. Ízléssel. Lám, lám. Van-e még valami?

SZERÉN: Izé. Van hát. Jön az egér befele.

HELÉN: Ne má'!

SZERÉN: A Jóska kitette a ragacscsapdát, de akkor meg beleragad, aszt ott nyüszög ezerrel.

ZÁPREL: Nyüszög?
 SZERÉN: Nyüszög.
 HELÉN: Mindjárt hányok.
 ZÁPREL: Hát oldjuk meg valahogy. Ha mérget rakunk ki, elseggel minket a köjáros. Egerestül. Akkor már inkább nyüszögjön.
 SZERÉN: Azért az se olyan frankó.
 HELÉN: Basszus, akkor be nem megyek hátra!
 ZÁPREL: Jól van, hát valamit csak kell csinálnunk vele. Ha nyüszög, akkor nem futkorászik. Valamit valamiért. Majd a fiúk összeszedik. Ugye, Irén, elintézed velük?
 IRÉN: Persze. Majd én szólok nekik.
 ZÁPREL: Remek, köszönöm! A sorvégeken kinn vannak az e heti szállítványok?
 IRÉN: Kinn van az e heti.
 SZERÉN: Viheti, eheti.
 ZÁPREL: Ne fárassz, Szerénke! Még csak te kellesz a hidegfrontra. A sorvégekre figyeljetelek oda, külön szerződésünk van a kiemelt helyekre.

Kintről üvöltés. Föltűnik a Tolvaj – harmincas-negyvenes férfi –, akit Hauser vezet a karjánál fogva.

HAUSER: ...hogya szíveskedjen ránk áldozni ezt a néhány percet. Azt hiszem, mindannyiunk érdekében jobb, ha tisztázzuk ezt a dolgot...
 TOLVAJ: Mít tisztázol te, öreg! Tudod, mit tisztázol? Nem tisztázol te semmit. Vásároltam, fizettem, aszt kész. Most pedig engedjél el! De rögtön!
 SZERÉN: Na, kezdődik a munkahét...
 HAUSER: Csak mozizunk egy kicsit. Nem tart sokáig. Megnéznénk ezt a kis felvételt, aszt jó van.
 TOLVAJ: Mít nézünk? Nincs rajta mit nézni. Ehhez nincs jogod. Fel fog-

lak jelenteni. Eressz már el, baszod!
 HAUSER: Nyugalom már, nyugalom!
 TOLVAJ: Engem te ne nyugtatgassál! Milyen jogon fogod le a kezemet? Rohadék. Milyen jogon nyugtatgatol? Eressz már el, hé! Eressz már el, hé!
 HAUSER: Mitől ideges, ha nincsen semmi baj? He?
 TOLVAJ: Hát fogod a karomat, bazmeg! Attól vagyok ideges, bazmeg!
 ZÁPREL: Khm. Uram, ígérem, hogy a munkatársaink nem fogják a kelle-ténél tovább föltartani. A biztonsági kamera felvétele mindent tisztázhat, és abban az esetben, ha...
 TOLVAJ: Ismerem a jogaimat. Szétszoptalak titeket, bazmeg! Abban az esetben!
 HAUSER: Na, jó lesz már...
 TOLVAJ: Rátok küldöm a rendőrséget, öreg! Én itt egy vásárló vagyok. Jogom van vásárolni, mint bárki másnak. Rohadt fasiszta burzsuj banda. Rátok küldöm a rendőrséget!
 ZÁPREL: Khm. Önnek ezt persze joga van megtenni. Amennyiben alaptalannak bizonyulnak a vádak...
 TOLVAJ: Nem tudod, öreg, ki vagyok! Velem pofára estek, öreg!
 SZERÉN: De nagyon mondja már...!
 HAUSER: Pofára esel még te is, haver. Csak odafigyelj.
 TOLVAJ: Ne lökdöss, tetű! Tudod, ki vagy te? Tudod-e te, hogy kivel kezdesz? He? Nem lesz könnyű menet, dagadt burzsuj!
 ZÁPREL: Ebből elég lesz. Megnézik a felvételt, és...
 TOLVAJ: Tetű vagy te is, bazmeg! Itt tetveskedsz, meg izélgetsz másokat, ahelyett, hogy kezdenél valamit az életeddel! Rohadt csaló rablóbanda! Kilopjátok a pénzt az ember zsebéből. Belőlem éltek, vágod? Én vagyok a vásárlótok, belőlem éltek, baszod!

ZÁPREL: Hagyjuk ezt. A munkatársaim alapos ok nélkül senkit...

TOLVAJ: Baszogatol másokat, ezért fizetnek, he? A baszogatásért? Kezdjél már magaddal valamit! Itt ülsz a trónon, és nézed, ahogy mások bepiszokolják a kezüket? Őket baszogasd, ezeket a kis macákat, öreg, ne engem!

ZÁPREL: Kikérem magamnak ezt a hantgot...

TOLVAJ: Három macád van, ők nem elegke-e baszogatni, he? Őket izélgessd, ne engem! *(Irén felé int)* Ezt a kicsi bögyöset!

Egy ütemnyi csönd, aztán egyszerre.

ZÁPREL: Elég legyen ebből! Ami sok, az sok!

IRÉN: Vigyed már innen! Vigyed a fenébe!

TOLVAJ: Kicsinállak, öreg! Ne tudd meg, hogyan fogsz te sírni... Eressz már el, hé! Nem csináltam semmit. Bejöttem vásárolni, nem csináltam semmi törvénybe ütközőt. Segítség, fasiszták!

Hauser hátracsavarja a karját, a Tolvaj felüvölt. Elcipelik. Zavart csönd.

IRÉN: Mekkora parasztkok vannak!

ZÁPREL: De mekkorák.

HELÉN: Lopott a köcsög. Látszik a fején.

ZÁPREL: *(zavarban)* Na jó. Izé. Irén, kérelek, a sorvégeket majd ellenőrizzétek, jó? A sorvég... ööö... A sorvég nagyon fontos. *(El.)*

IRÉN: *(zavarban)* Rendben, meglesz.

Csőnd.

HELÉN: Lopott a köcsög. Fel lehet ismerni az ilyet.

SZERÉN: Aha. Szerintetek?

HELÉN: Öööö... Dévédét. Melgibsonosot.

SZERÉN: Dévédé. Irén?

IRÉN: Tudom én? Pia. Kis üveg pia.

SZERÉN: Dévédé, pia. Írod?

HELÉN: *(elővesz egy blokkötömböt)* Felírtam. Hozzád mit?

SZERÉN: Ööö. Koton?

IRÉN: Jaj, Szerén!

HELÉN: Bírnád, mi? A Jóska ráhúzná odabenn a fejére...

SZERÉN: Írjad, hogy koton. Az ilyenek azt lopnak. Nincsen hova tenni nekik a tesztoszteronjukat.

IRÉN: *(nevet)* De hülye vagy!

HELÉN: Koton... Dévédé, pia, koton.

SZERÉN: Azért a Jóskával még szerencséje van.

IRÉN: Már miért?

SZERÉN: Hogy nem a Gömböc kapta el.

HELÉN: Fú. Az tényleg. Az aztán leharapta volna a fejit.

IRÉN: Az igaz.

HELÉN: Emlékszetek? Nála a múltkor se volt vámvizsgálat. Kameranézés, meg ilyesmi.

SZERÉN: Leüvöltötte a pasi fejét. Kinn, a vevősor előtt. Meg mindenki előtt. Nem volt semmi tisztelt uram, meg semmi, hogy szíveskedjék így meg úgy. Semmi lacafaca.

IRÉN: Igen, az kemény volt.

SZERÉN: Még a gatyáját is letolatta volna vele. De a szerencsétlen is kikapolt inkább mindent. Gurultak szanaszét a kis konzervek! Szardellakarikák!

HELÉN: Nem szerencsétlen az. Szemét genyók. Azért csórnak, mert rá vannak izgulva. Nem ám kifli kell nekik, meg tejföl, ugye. Nem a vacsorára gyúrnak.

SZERÉN: Hát nem. Szardellakarikák...! Fúj. Azt hittem, ott megyek le hídba mindjárt.

HELÉN: Mert ha azért csinálnák, hogy éhesek, még azt mondanám, hogy okés. De nem ez a szitu.

SZERÉN: Nem éhesek?
 IRÉN: Éhesek ezek, csak nem ételre.
 Nem ételre éhesek.
 HELÉN: Tudod, mik ezek? Perverzek
 szerintem. Kleptomániákusok. A
 lopástól megy föl nekik az adrena-
 linjuk. Erre izgulnak föl. Szerintem.
 SZERÉN: Mire? Szardellára?
 IRÉN: Na jól van, lányok, kezdetek fá-
 rasztóvá válni. Cigiszünet.

5.

*A három Pénztárosnő, ironikus előadás-
 ban.*

VALI: Megvallattak, hogy vérzett a
 husunk.
 Elvtársunk, ki még sétálsz, mint a
 fény,
 gondolj reánk, kik fel-le futkosunk
 és messze nézünk cellánk
 szögletén.
 Lágyult az izmunk, fekhelyünk
 kemény,
 eledelünket kiköpi a szánk,
 gyomor- s tüdőbajt ítétek reánk
 s ha nem pusztulunk,
 elpusztítanak.
 Még harcolunk, de testünk oly
 sovány.
 Testvér, segítsd a lebukottakat.
 JULI: Otthon a tűzhely hűvös és repedt,
 hideg fazékban készül az ebéd:
 a csarnok nyirkos kövéről szedett
 kis káposztalevél és hulladék.
 Az asszony szédül, szidja gyerekét
 s a szomszédné a ganganon kiabál,
 hogy tőlünk sosem kapja vissza
 már
 az ujjnyi kevés lámpaolajat.
 Tél lesz, ragyog a fagy s az éhhalál.
 Testvér, segítsd a lebukottakat.
 ILDIKÓ: Gondoljatok a bűdös kiblire,

mely ködgomolyban küld új
 nyavalyát.
 Adjatok szappant, lóhúst s télire
 apadt testünkre adjatok ruhát.
 Küldjetez könyvet, bármily
 ostobát,
 mert megőrjít a patkánypuha éj,
 az asszony nélkül gyötrő szenvedély.
 Enyhítsd kínunk, ha munkás vagy
 s szabad,
 Elvtárs, hisz te vagy a Vörös Segély!
 Testvér, segítsd a lebukottakat.

MINDHÁRMAN:

Küzdünk híven a forradalomért,
 nem halhatunk meg, élnünk kell
 tovább.
 Zizegve várnak a röpcsik, a hék
 s éhbérrel várnak mind a burzsoák.
 A mozgalom vár, munka és család,
 míg megbukik a kizsákmányolás,
 sarló villan, lesújt a kalapács
 s börtönről, gyárról lehull a lakat.
 Éljen a Szovjet, a munkástanács!
 Testvér, segítsd a lebukottakat.

6.

*Cigaretázásra kijelölt hely hátul, a raktár
 mögött. Irén, Helén, Szerén és Cigány ci-
 garettaznak, Hauser érkezik.*

SZERÉN: Ohohó! Hírnök jó pihegve...
 Na, mi van, Jóska? Bebukott az ür-
 ge?
 HAUSER: Szerinted? Be hát. Meg meg is
 botlott szegény. Mondtam neki,
 hogy nézzen a lába elé, ő meg di-
 rekt nem nézett oda. Beütötte csú-
 nyán a fejét.
 HELÉN: Hehe. És mi volt az? Mi volt nála?
 HAUSER: (rágyújt, elteszi a gyufát, olyan
 mozdulatot tesz, mintha a kezét mos-
 ná) Dévédé. A Passió.
 HELÉN: (tapsikol) Bingó! Melgibson!
 Ugyeugyeugye!

IRÉN: Nálad a pont!

SZERÉN: Nagyon tudsz te valamit, Helén!

HELÉN: *(előveszi a blokkötömböt)* Írom is. Mindjárt írom is felfelé! Vezetek most már rendesen!

SZERÉN: Mert mit tesz az emberismeret!

CIGÁNY: Azon gondolkozom, hogy vajon minek lopta el? Hitbuzgalomból?

HELÉN: Mert perverz. Mert élvezzi a csórást, azért.

CIGÁNY: Úgy értem, arra volnék kíváncsi, hogy miért pont *ezt* lopta el.

SZERÉN: Gyűjtő biztos. Filmrajongó. Vagy csak lopni akart, és mindegy volt neki.

CIGÁNY: Nem tudom, tényleg nem tudom.

HAUSER: Ellopta, hát ellopta. Most egy darabig biztosan elment a kedve tőle.

IRÉN: Hát sok könnyet azért ne ejtsünk érte. Oltári nagy paraszt volt.

SZERÉN: Jajaja. Hogy „kicsinállak, öreg”! Meg hogy „szétszopatlak, baszod”! Osztotta rendesen.

HAUSER: Nem oszt, nem szoroz. Ha ő így, én is úgy. Meg lehet beszélni kulturáltan is a dolgokat. Velem meg. Nézze, uram, ez meg ez van a zsebében, pakolja ki kérem. Jegyzőkönyv, kalap-kabát, jóéjcsakát. De ha valaki emberkedik, akkor ne hogy már neki álljon följobb. Akkor én se úgy állok majd hozzá, nem igaz?

HELÉN: Jajaja. Ezer százalék.

SZERÉN: Aszondja: „engem te ne nyugtatgassál”! Meg hogy „te azt nem tudod, ki vagytok”! Mer már ki lenne ugyan?

HELÉN: Jajaja. Meg hogy „tetű vagy, öreg”, meg hogy „fasiszták”!

CIGÁNY: Ilyeneket mondott?

SZERÉN: Mondott az mindent. Azt kia-

bálta, hogy minket dugogat a Záprel Totya. Fú, nagyon ciki volt.

HELÉN: Jajaja. Hogy „három macád van, öreg, ezeket izélgesd, he”!

CIGÁNY: Nem mondom...

HELÉN: Meg hogy izé... *(Irénre pillant)* Mindegy.

SZERÉN: Izé. Azért a Totya fejét is látni kellett volna! Akkorára dagadt, mint egy dinnye.

HELÉN: Zavarba jött a nagyfiú.

IRÉN: Hagyjad már. Tényleg kínos volt nagyon.

SZERÉN: Szegény főnök. Hát mindenestre húzott is el gyorsan...

HAUSER: Bejött hozzám később. Megkérdezte, hogy mit találtam a fickónál. Mondtam neki, hogy egy dévédét lopott el. Aztán megkérdezte, hogy mi történt. Mondtam, hogy kihívtam a rendőrséget, jegyzőkönyvet vettek fel, feljelentést tettünk, a szokásos. Meg hogy elesett szegény, beütötte a fejét. Tudjátok mit mondott? Megkérdezte, hogy hányszor ütötte be. Most képzeljétek el! Hallani akarta a részleteket!

SZERÉN: Ne már! A főnök?

HAUSER: Eddig sose csinált ilyet. Sőt. Sosem akart tudni semmit, ha volt egy kis baleset. Csak hümmögött meg krákogott összevissza.

HELÉN: Fú, akkor tényleg mélyre mehetett a Totyának. De vajon mi? A dugásos duma? Ööö... izé.

SZERÉN: Hát tudtuk róla, hogy egy kicsit prúd a lelkem. De a részleteket hallani... Mire volt kíváncsi?

HAUSER: Hát mire. Hogy hányszor kapott, meg hogy hogyan. Nem sokszor egyébként. Adtam neki kettőt-hármat, rögtön csöndben lett. A szarházi.

SZERÉN: Na, de azt kérdezte a Záprel Totya, hogy hogyan verted be az orrát?

HAUSER: Hagyjuk már ezt. Megbotlott, elesett. Nem kell mindenből operát írni.

SZERÉN: Nem is az érdekel, hanem a Totya...

IRÉN: Tényleg hagyjuk már, Szerén. Nincs jól a Totya, tudod te is.

SZERÉN: Visszajött hozzá az Emese. Azóta ideges. Fura, nem?

HELÉN: Ja. Furának fura.

SZERÉN: Amikor elment tőle, akkor volt a nagy tragédia, meg minden. Most meg visszajött az Emese. Hogy újakezdik, nulláról. Na persze. De igazából nincsen olyan, hogy nulláról, nem? Mi az, hogy nulla?

Csend.

HAUSER: Az szerintem nem is szám.

HELÉN: Mindegy. Azt hiszi, hogy újjászületett, közben meg nincsen újjászületve, aztán ettől van benne a feszkó. Szerintem. Hogy boldognak kellene éreznie magát. Aztán nem érzi, vagy nem úgy. Nem pont úgy.

IRÉN: Mindegy, hagyjad. Most rendezik a dolgokat, már ha rendezik, aztán nem hiányzik neki, hogy még az ilyen idioták is izélgessék. Nem egyszerű neki se. Ugye.

SZERÉN: Az rendben is van. Meg hogy visszajött neki az Emese, meg minden. Csak azt nem értem, hogy miért lett kíváncsi rá, hogy a Jóska hogy rendezte le a fickót. A Totya nem olyan.

HELÉN: Na ja. Ha olyan lenne, akkor meg bement volna ő is csavarni a tőkén egyet-kettőt, nem?

CIGÁNY: Ez tényleg furcsa.

HAUSER: Hagyjuk már ezt. Figyelj, Irén, kiraknám záráskor a ragacs csapdákat, aztán reggel összeszedjük őket. Jó?

HELÉN: *(megborzong)* Na, ez a másik. Akkor én holnap megvárlak titeket kinn a parkolóban. Be nem megyek addig...

HAUSER: Ugyan már. Összeszedjük őket, aszt jól van. Öt perc az egész.

HELÉN: Nem az öt perc, Jóska. Csak az, hogy én ezt nem bírom.

SZERÉN: Rosszul van a Helén tőlük.

HAUSER: Mitől? De hát még nem is büdösek.

HELÉN: Élnek, Jóska, hát nem érted? Élnek.

HAUSER: Pont ezen próbálunk segíteni.

HELÉN: Bazdmeg. Jaj, bazdmeg, bazdmeg...

Ütemnyi csönd, Hauser értetlenül a többiekre pillant, amikor nyílik az ajtó. Megjelenik Kisgömböc, a retiküljében keresgél.

KISGÖMBÖC: Szevasztok, basszus, ott hagytam a cigim. Anyám, de súlyos nap ez. Szétmegy a fejem. Adjon már valaki egyet!

IRÉN: Á, Gömböc!

SZERÉN: Szia, Gömböc!

HAUSER: *(cigarettával kínálja)* Ez jó lesz?

KISGÖMBÖC: Jó hát. Kösz. *(rágyújt)*

IRÉN: Na mi az? Mit mond az orvos? Rendben vagy?

KISGÖMBÖC: Á, nem tudnak semmit. Azt mondják, nem mutatnak semmit se az eredmények. Hogy csak kimerültség, meg hogy pihenjek. Jó vicc. Most akkor szerinted hogyan pihenjek, ha teljesen ki van a belezetem? Pihenjek, mi? Á, fizeted a ceheet, aztán meg ha baj van, elhajtának frankón. Majd pont pihenni tudok. A Totya benn van?

SZERÉN: Bennek benn.

KISGÖMBÖC: Meg ez az idő is. Kiborít teljesen. Felnézel az égre, és szédülni kezdesz. Hányinger az egész.

CIGÁNY: Van benne valami. Esténként

elnézem őket fentről, a kilencedikről. Onnan nagyon jó a kilátás. Látom az egész lakótelepet, de még a főútig is ellátsz, meg azon túl is. És akkor olyan, mintha egy nagy rakat dominó állna egymáson, és éppen akarnának borulni fölfele! Elszédülök tőle teljesen.

HELÉN: Fú!

KISGÖMBÖC: Mondom én. Nem lehet ép ésszel kibírni.

CIGÁNY: Nem tudom, nekem valahogy mégis tetszik. Jönnek a fények, olyan furcsa, alacsony szögben süt be a nap, és akkor mintha dőlni kezdene minden. Mint a dominók. Meg az a lilás-vöröses szín hozzá...

HELÉN: Tisztára ijesztő. Mint valami filmen.

CIGÁNY: Lehet. Nem tudom.

HAUSER: Az a vicc benne, hogy ami ijesztő... Ami ijesztő, hát azért abban is lehet valami izé. Valami kraft, nem? Abban, ami félelmetes. Nem? *(csönd)* Mint amikor húst klopfolsz. Nem?

HELÉN: Ja. Mint a Passióba. Bár én azt nem annyira szeretem.

SZERÉN: Szerintem az azért súlyos. Nem is ijesztő, inkább gusztustalan. Mi abban a szép?

HAUSER: Hát nem is pont arra mondtam. De végső sorba arra is igaz. A Passióra. Nézd, ha te bejössz velem a kameraszobába, és végignézed, ahogy... Szóval, ahogy egy ilyen szarrágó beüti a fejét, hát az nem fog neked tetszeni. Nem úgy nézed, mint egy filmet, érted? Vagy mint a Helénke a ragacscsapdát...

HELÉN: Jaj, ne már...

SZERÉN: Miért, a Jézuskrisztussal más?

HAUSER: Nem az, hogy más. Vagyis persze, hogy más. Ha a Passiót nézed, akkor egy filmet nézel, nem? Úgy van megcsinálva, hogy szép

legyen. Nem úgy, hogy tetszik, de mégis valahogy... Valahogy muszáj nézni.

IRÉN: De mit? Hogy keresztre feszítik?

CIGÁNY: Én értem, hogy mire gondolsz Jóska.

HELÉN: Én nem is tudom. Ami ijesztő meg ronda, az hogyan lehet szép? Vajon.

CIGÁNY: Hát például ezek a felhők este. Ijesztő is, ha úgy akarom. És mellette szépek is – vagy legalábbis nekem tetszenek.

SZERÉN: A felhők szerintem más, mint egy film. Meg ami a természetben van. Amikor tavalyelőtt Svájcba voltunk a vízesésnél, akkor is majd beszartam, de azt nem mondanám, hogy mert csúnya volt. Ijesztő volt, de... Mondjuk, szépnek se mondanám. De mégsem attól szartam össze magam, mert ijesztő, hanem mert... Jaj, de nehéz elmondani! Szóval nem az volt, hogy félttem volna, pedig amikor ott áll az ember a vízesés mellett, akkor tényleg nem fér egy zabszem se a seggébe. De nem azért, mert fél. Mert hát amitől igazán félsz, arra... Arra nem mondhatod te sem, hogy szép meg izgalmas...

IRÉN: A Passió azért más, mert több minden van benne. A Passióban van szomorúság is. Nem csak az ütlegelés, meg a trancsír. Meg a klopf.

HELÉN: Mondjuk, tanulságosnak tanulságos. Hogy látni, hogy milyen volt a Jézuskrisztusnak. Hogy tényleg milyen kemény volt. De azért nem az esetem...

KISGÖMBÖC: Szívem, neked az is bőven sok, ha randán beszélnek egy moziban. Igaz, te valamiért olyankor is a szemedet takarod el...

HELÉN: Jól van, na! Mert az meg olyan hülye érzés, nem? Hogy veszi ki az

magát. Nem azért nézel filmet, hogy ott bazmegeljenek. Azt hallasz eleget itten is, nem?
SZERÉN: Mert túlérzékeny vagy, Helénke. Eszem a gyöngö szívedet.
IRÉN: Igen, van benne valami szomorúság...

A Szűzmáriában.
Nem?
Addig ijesztő a film, onnan meg tisztára...

Tisztára szomorú.
Hogy ott van a fia a keze között.
Hogy ott hal meg neki, ő meg...
Ő meg végignézi.
Aztán leveszik a keresztfáról, és ott van a keze között.
Azért ez szomorú, nem?
És ettől szép, nem csak a veréstől.
Hogy ott van neki a fia, hogy szerette őt, ő meg...
ő meg elmegy.

Ez azért szép szerintem.

CIGÁNY: Igen, a piétától szép. Piéta nélkül csúf dolog egy kivégzés.

Kisgömböc meglepetten pillant rá. Rövid hallgatás.

HAUSER: Mondjuk ha az anyja ott van, én se ütöm meg egyiket se.

KISGÖMBÖC: *(hangosan fújtat)* Tudod, mit, Jóska? Ha legközelebb elkapsz valakit, tegyél a fejére töviskoszorút, bazmeg. Akkor aztán olyan szép lesz, hogy még belépőt is szedhetsz rá. *(ideges mozdulattal elnyomja a cigarettát)* Na jó. Nekem most a Totya kell. Csak beugrok. Merre van?

IRÉN: Elöl a boltban.

Kisgömböc el.

HAUSER: Húha. Töviskoszorú. Hú, de paprikás ma.

HELÉN: Nincs jó napja, annyi látszik.

SZERÉN: *(cinkosan összenéz Helénnel)* Gurult, gurult a kisgömböc, gurult, gurult...

HELÉN: Gurult, gurult hegyen-völgyön át, egészen addig, amíg...

SZERÉN: Egészen addig gurult, amíg szembe nem találkozott...

HELÉN: ...Záprel Totyával!

MINDKETTEN: Hamm, bekapta!

7.

A három Pénztárosnő, mindegyik pénztár előtt vevősor. Mindenki lassított felvétélként mozog. A Pénztárosnők a szövegük alatt elhúznak egy-egy árut az érzékelő fölött, úgy, hogy a szövegrész végén pittyen a leolvasó.

VALI: Rohanó felhők, hamuszürke ég – leplet borít ránk az égi szürkesség.

JULI: Kinn elrejtőzik minden, ami él – a kirakatokat csapkodja a szél.

ILDIKÓ: Az orkándzseki, a gyapjúkabát behozza a nagy eső szagát.

VALI: Itt benn meleg van, szellős és világos, rajtunk keresztül lélegzik a város.

JULI: Itt benn az ember emberrel rokon, s rendet talál a tömött polcokon.

ILDIKÓ: Ellenszegül az elemek szavának, a nehéz napokra betáraz magának.

8.

Bejön Záprel az anyagmozgatókkal, akik egy targoncán konzerveket hoznak. Ők normális tempóban mozognak, a háttérben lassításban folyik a némajáték, sűrű pittyenésekkel tarkítva. Egy tempóval később Kisgömböc is érkezik.

ZÁPREL: *(a halántékát masszírozza, mindvégig a jelenet során)* ...a hidegfrontot nem. A melegfrontot meg sem érzem, de a hideget nem bírom egy ideje. Régen meg sem éreztem, de újabban sajnos... Újabban nagyon megkínlódok vele. Hát, az idő, ugye. Ez az átkozott hidegfront. Akkor ide. Ide.... Ide... Ide... Ide szépen betoljtok, és aztán innen szórjuk ki oda meg oda, a sorok végébe. Tegyétek ki az egészet, aztán ha kell még, akkor hozzátok ki hátulról. Jó? Hát akkor rajta. Rajta, rajta!

Az anyagmozgatók nekilátnak a pakolásnak.

KISGÖMBÖC: Helló, főnök. Már nem tudtam, hol lehetsz. Kerestelek mindenütt, a végén meg kiderül, hogy dolgozol.

ZÁPREL: Khm... Hát dolgozom: bocsánat. Jobb híján éppen. Te mikor jöttél? Meggyógyultál?

KISGÖMBÖC: Á, lószart. Csak már így is eleget lógtam otthon, nem? Gondoltam, beugrok. *(az anyagmozgatók felé biccent)* Hát ezek meg mi a túrót csinálnak itt?

ZÁPREL: Hogyhogy mit? Pakolnak.

KISGÖMBÖC: Azt látom, hogy mit, de miért *ezt* pakolják?

ZÁPREL: Szerződés van a sorvégekre. Tudod: *kiemelt helyek.*

KISGÖMBÖC: Nem mondd. De miért fullosan? Ki kötött fullos szerződést a sorvégekre?

ZÁPREL: Nem tudom. Biztos az Irén intézte. Amíg nem voltál benn.

KISGÖMBÖC: Na jó, ez hülyeség. Szedjétek le a két felső sort!

ZÁPREL: Szerződés van rá, Kisgömböc.

Az összes sorvégre, fullosan.

KISGÖMBÖC: Az Irén ilyen idióta szerződést kötött? Azért megnézném előtte.

ZÁPREL: Nem tudom. Nézd meg, ha gondolod. Ezért jöttél be? Hogy megnézd a sorvégeket?

KISGÖMBÖC: Hát nem pont ezért. De ha már kérdezed, akkor mutatnék neked valamit. Tegnap kaptam. *(elővesz egy levelet)* A számviteltől.

ZÁPREL: Mi az?

KISGÖMBÖC: Egy frankó kis levél. Magyarázós levél.

ZÁPREL: Micsoda?

KISGÖMBÖC: Hát ilyen megmagyarázós levél. Tudod, megjött az utalás. A programozós melóért. Amit az ünnepek előtt csináltam.

ZÁPREL: Persze, már ideje is volt. És mi a baj?

KISGÖMBÖC: Mi a baj? Az a baj, hogy ez így egy eléggé nagy átbaszás. Dolgozok egy hónapot a cuccon, a rendes napi melóm mellett, és akkor ez van.

ZÁPREL: De mi van? Megegyeztünk a díjazásban, nem?

KISGÖMBÖC: Meg, persze. Meg hogy külön szerződésben fizeted ki.

ZÁPREL: De megjött a pénz, nem?

KISGÖMBÖC: Meg, de mennyi?!

ZÁPREL: Na, mutassad csak. *(átveszi a levelet)* Tisztelt izé satöbbi. Pam-pam-pam – kelt levelére tájékoztatásul közlöm, hogy a megbízási szerződéséhez tartozó nyilatkozatot ugyan még tavaly töltötte ki, de a szerződés idén került az osztályunkra, így adóját az idei jogszabályok alapján kell levonnunk. Ön az általános szabály szerinti adóelőleg-levonást jelölte meg, s ennek értelmében a bruttó összeg 90%-a képezi az adó- és járulékalapot. Az idei évtől azonban érvénybe lép egy adóalap-kiegészítés is, amely az adóalapot további 27%-kal növeli. Tehát a 132.000 forintnak az adóalapja 118.800 forint, plusz ennek a

27%-a, azaz 32.076 forint. Ebből következően az Ön teljes adóalapja 150.876 forint.

KISGÖMBÖC: Százötven az adóalap. Százharmincas kifizetés után. Vágod?

ZÁPREL: Várj egy kicsit. Ööö. Az általános szabály szerinti adólevonás pedig a magasabb adókulcsot jelenti, ami idén 32%. Mindezt figyelembe véve 48.280 forint adólevonásra került sor, amihez hozzájárul még 4 plusz 2% egészségbiztosítási járulék, valamint 9,5% nyugdíjjárulék. Ez utóbbi két tétel – melyek alapja csak az említett 118.800 forint – összesen 14.880 forint, amely a 48.280 forint adólevonással együtt csökkentette a fizetendő összeget. Megértésében bízva, tisztelettel satöbbi.

KISGÖMBÖC: Vágod, basszus? Százharminckettő bruttóból maradt szűk hatvankilenc. Mindezt figyelembe véve.

ZÁPREL: És én most mit csináljak, Kisgömböc?

KISGÖMBÖC: Szerinted normális ez?

ZÁPREL: Nem, szerintem sem normális. Nem normálisak az adószabályok. De én mit tudok ezzel csinálni?

KISGÖMBÖC: Abban egyeztünk meg, hogy száz nettót kapok. Hogy így hozzátok ki.

ZÁPREL: Abban egyeztünk meg, de látod, hogy idén került be a szerződésed a rendszerbe. És az új évtől változott az adózási rend. Erről aztán tényleg nem én tehetek.

KISGÖMBÖC: Nem, erről nem tehet senki sem. Csak én szopok egy nagyot.

ZÁPREL: Ami pénz volt rá, azt kifizettük. Most már csak mondd meg, hogy innentől fogva én mit tudok csinálni. Az adótörvényeket meg nem én hozom. Ha nem tetszenek, menj el szavazni, válassz egy másik

kormányt, az majd másfajta törvényeket hoz.

KISGÖMBÖC: Bazd meg, Totya. Most komolyan beszélsz? Nem hiszem el.

ZÁPREL: De hát mit nem hiszel el, a francba is?

KISGÖMBÖC: Például azt, hogy ennek az egésznek el kellett feküdnie idénig. Hogy ennyit tököltetek vele. Kész voltam a melóval november elején.

ZÁPREL: Igen, aztán elkerült a központba, a gazdasági osztályra, aztán most ért vissza. Mégis, mi a fenét csinálhattam volna?

KISGÖMBÖC: Mozdulhattál volna, Totya. Rámozdulhattál volna november elején. Aznap, amikor leadtam a munkát.

ZÁPREL: Rámozdultam, amikor tudtam. Jöttek az ünnepek. Meghalni se volt időnk.

KISGÖMBÖC: Már bocsánat, de meghalni *nekem* nem volt időm. Végignyomtam a műszakokat, túlóráztam is rendesen, és emellett megcsináltam ezt a kurva programfejlesztést. Amit, megjegyzem, biztosan gyorsabban és profibban megcsinált volna egy külsős cég. Ötször ennyiert, Totya. Hatszor ennyiert.

ZÁPREL: Nézd, szerződést kötöttünk. Megegyeztünk az árban. Te elvezted a melót, én kifizettem a pénzt. Az, hogy a szerződésed az idén került oda a gazdaságisokhoz, az nem az én saram. Vismajor.

KISGÖMBÖC: Vismajor, Totya? Vismajor? Eszem-faszom megáll. És ha már ennyire belefutottunk a jogi szórszálhasogatásba, akkor elmondanám, hogy a szóbeli megállapodás is kötelező érvényű. Ha nem tudnád. Kötelező, érted? Megegyeztünk a nettó összegben. A kezdetet adtad rá, Totya!

ZÁPREL: Hát ezt most már én nem hi-

szem el. Most mi a bűdös francokat akarsz? Harmincat buktál a bolton? (*hallgat*) Tudod mit, odaadom. Gyere, kimegyünk az automatához, most rögtön kiveszek neked a saját számlámról harmincezet! Ha ez megnyugtat. De komolyan mondom. Nem vicc. Odaadom kézbe. Nem viccelek. Gyere.

KISGÖMBÖC: Baszódj meg.

ZÁPREL: (*csöndesebben*) Komolyan beszélek. Gyere, tényleg adok neked harmincezer forintot. Aztán zárjuk le ezt az ügyet. (*hallgatás*) Na, gyere. Ha ez boldoggá tesz, kiveszem, elviszed, felejtjük el. Nem érek rá sokáig. Nekem még ezer dolgom van ma.

KISGÖMBÖC: De nagy egy görény vagy te.

ZÁPREL: Aha. Értem, görény. Legörényezel. Szaros harmincezerért átharapod akárkinek a torkát, Kisgömböc?

KISGÖMBÖC: Neked szaros, bazmeg. Tudod jól, hogy mennyit viszek haza. Nagy egy görény vagy.

ZÁPREL: Jó, ha görény, akkor görény. Túlélem. De azért beszéljük már meg ezt a dolgot. Mert itt nem ám a harmincezerről van szó. Nem bizony.

KISGÖMBÖC: Nem-e?

ZÁPREL: Nem ám. Sőt, mást mondanék! Még az is lehet – még az is meglehet, hogy igazad van. Bizony, igazad. Elvégezted a melót, és kevesebbet kaptál, mint amire számítottál.

KISGÖMBÖC: Mint amit megígértél, Tótya. Nagy kettő.

ZÁPREL: Kevesebbet kaptál, rendben. Szar ügy. De figyelj egy kicsit: nem én tehetek róla, nem is a gazdaságisok tehetnek róla, nem is a Mikulás tehet róla. De nem is erről a nyomorult harmincezerről van itt szó szerintem.

KISGÖMBÖC: Miről van szó szerinted?

ZÁPREL: Arról van szó, hogy elfogadhatatlan, amit csinálsz.

KISGÖMBÖC: Ez kezd érdekes lenni. Mit is csinálok én pontosan?

ZÁPREL: Elharapod a kurva torkát bárkinek. Bármiért. Azt csinálod. Meg se mukkan, te meg már ugrasz is neki. Ezt csinálod folyton.

KISGÖMBÖC: Aha. Értem. Átnyomtak harminc ronggyal, és még én vagyok a hunyó. Érdes a modorom, mi?

ZÁPREL: Ne haragudj, nem vagyok humoromnál ma. Arról van szó, Kisgömböc, hogy nehéz veled együttműködni, épp az ilyen jelenetek miatt.

KISGÖMBÖC: Jelenetet rendeztem volna? Mégis, mit kellett volna csinálnom? Jó pofát vágnom az egészhez? Még meg is köszönöm talán?

ZÁPREL: Figyelj, lehet, hogy ebben a konkrét dologban részben – részben! – igazad van. Valóban: kevesebbet kaptál kézhez, mint amennyire joggal számíhattál. De az összes többiben – az összes többiben nincs igazad.

KISGÖMBÖC: Milyen összes többiben nincs igazam?

ZÁPREL: Elmondom még egyszer, lassan, tagolva. Még egyetlenegyszer. Tehát: nem én tehetek róla, hogy későn ért oda az az istenverte papír. Lehet, hogy a számvitelen fektette el valami maca. Ezt itt és most nem tudjuk megállapítani. Ha akarod, utánakérdezek, hogy mikor ment el tőlünk. De könyörgöm, ne borítsd itt ki rám az egész lavórt!

KISGÖMBÖC: És akkor mi is az az összes többi, amiben nincs igazam? Erre még azért nagyon kíváncsi lennék.

ZÁPREL: Abban nincs igazad, Kisgömböc, hogy mindenkinek leüvöltöd a

fejét az első blikkre! Ez az, ami tényleg egészen elképesztő!

KISGÖMBÖC: Vagyis részben talán igazam van, amblok pedig kurvára nincs igazam. Értem. Szép gondolatmenet volt nagyon, Totya, gratulálok tényleg.

ZÁPREL: Nagyon kérek, hogy ne gúnyolódj. Most ez az, ami nagyon nem hiányzik. Mi idebent éppenséggel kidolgoztuk a belünket az ünnepek alatt. Kőkemény volt. Tartottuk a frontot éppenséggel.

KISGÖMBÖC: Ja, tartottad. Az Irénnel.

A háttérben elhallgat a pittyegés, a háttérfigurák mozdulatlaná válnak.

ZÁPREL: Ha tudni akarod, éppenséggel az Irénnel. Ő vette át a munkádat, és nem volt neki sem egyszerű.

KISGÖMBÖC: Nem volt egyszerű. Jól dolgozott az Irén?

ZÁPREL: Na, *most* hagyjuk ezt abba.

KISGÖMBÖC: Jól dolgozott, Totya?

ZÁPREL: Befognád végre a szád?

KISGÖMBÖC: Most mit vagy úgy oda? Csak megkérdeztem, hogy milyen volt az Irénke. Nem gondoltam semmi rosszra. Totya.

A háttér újra mozogni kezd, pittyegés folytatódik.

ZÁPREL: Irén kőkeményen dolgozott. A te munkádat is ő látta el, úgyhogy most nagyon szépen kérek...

KISGÖMBÖC: Merthogy én meg feküdtem odahaza. Beteg voltam, ha nem tűnt volna fel. Azért nem dolgoztam. Kőkeményen.

ZÁPREL: Beteg voltál.

KISGÖMBÖC: Beteg.

ZÁPREL: Beteg.

KISGÖMBÖC: Bazmeg, beteg voltam. Holnap me-

gyek kontrollra, bazmeg, ide dugom az orrod alá!

ZÁPREL: Azt hiszem, neked nem a belgyógyászatra volna szükséged, Kisgömböc. Az is könnyen lehet, hogy más oka van ezeknek a dolgoknak.

KISGÖMBÖC: Hogy most mi van?

ZÁPREL: Az van, hogy keress egy jó pszichiátert szerintem. Nem bánásból mondom. Ha meg is haragszol érte. Itt neked föl kellene tární egy-két dolgot. Ezt teljesen komolyan gondolom.

KISGÖMBÖC: Na jó, ebből elég. *Most* hagyjuk abba. Szia, Totya. És kösz a megértést. Kösz mindent, nagyon. *(el)*

9.

Záprel benn marad a színen, ahogy az anyagmozgatók is, néma élőképet alkotva.

VALI: Szép vihar jön. Ijesztő vihar.

Gyúlik, gyúlik a város fölött.

Tetőinket permet hinti be.

Villámlik, és mégsem mennydörög.

JULI: Ilyenkor hónap kéne esnie.

Tavaly ilyenkor szakadt épp a hó.

Jégvirágok arabeszkjei.

Puha, fehér, hűvös takaró.

ILDIKÓ: Idén hiába zárjuk ablakunk.

Hiába minden bölcs intézkedés.

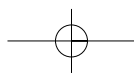
A nedves szél átfúj a réseken.

A zegzugokban gyúlik a penész.

Mind el.

10.

Szerén és Helén árut rendez a polcokon. Cigány be, a takarítószettet húzza maga után.

CIGÁNY: Kapitulált, így mondták. Nem hiszem el. Tél tábornok kapitulált! Hogy miket tanítanak ezeknek mostanság!

HELÉN: Kiknek ezeknek?

CIGÁNY: Hát a rádióban. A médiásoknak. A *médiamunkásoknak*. Azt mondják: Tél tábornok kapitulált. Kezdjük ott, hogy nem is volt tél az idén.

SZERÉN: Pont ettől kapitulált, nem?

CIGÁNY: Ugyan, Szerén. Kapitulálni akkor lehet, ha ott van az ember valahol. Ha harcol valamiért. Kapitulálni – letenni a fegyvert. Megadni magát. Nem?

HELÉN: Ugyan már, Cigány, ki harcol itt? Nem mindegy, hogy mit mondanak? A tél az nem harcol. A tél az van és kész.

SZERÉN: Vagy éppen nincs.

HELÉN: Vagy éppen nincs. Mint most. Mint éppen most. Csak ez a hülye eső. Meg a szél.

SZERÉN: Ja, legalább melegebb volna. De csak fúj, meg zuhog, meg szakad. Tavaly jó nagy hó volt mondjuk. És emlékszel, milyen sokáig megmaradt?

HELÉN: Emlékszek, persze. Szerintem ha már tél, akkor legyen havas. Abban van valami izé... Valami megnyugtató.

SZERÉN: Én azt szeretem benne, hogy olyan, mintha átmennél egy radírral a városon.

HELÉN: Vagy egy festékszóróval.

SZERÉN: Vagy egy festékszóróval.

Zsupsz, jön, aszt eltakarja az egészset!

IRÉN: *(be)* Ez a nap teljesen kész van! Hát ilyen nincs, gyerekek.

HELÉN: Mi történt?

IRÉN: Ilyen nincs. Teljesen kész. És éppen most, amikor már úgylis a nyakunkra jönnek.

HELÉN: Mondjad már, mi az?

CIGÁNY: Megint a panaszkönyv?

IRÉN: Naná. Hát persze. A panaszkönyv. A *Vásárlók Könyve*. Hogy a franc esne belé. Az egyik vevő beletaknyolt megint. Közben meg azt kiabálja, hogy azonnal megy a fogyasztóvédelemhez. Megáll az ész. Ha beleír, akkor minek megy a fogyasztóvédelemhez? Ha meg úgylis odamegy, akkor meg minek ír bele?

SZERÉN: Biztos biztosra akart menni. Hm? Biztos, ami biztos.

HELÉN: Előbb-utóbb már úgylis jönniük kell. Na, legalább egyszerre túl leszünk az összes tételen. Jobb, mint ha minden héten ide járkálnának, és egyenként szednének elő mindent. Elintézzük az egészset egy füst alatt. Olyan ez, mint a nagybevásárlás. Ott is megvan egyszerre minden. Csak most éppen... Most a másik oldalról, merthogy nem vásároltunk, hanem eladtunk... Izé.

SZERÉN: Helén! Hagyd már abba.

CIGÁNY: A Henteseknél történt, ugye?

IRÉN: Hát persze, hogy ott. Hentesáru. Kibontotta a nejlont, és beleszagolt.

CIGÁNY: Boá.

HELÉN: Fúj! Ne már! Mindjárt rosszul vagyok.

SZERÉN: Én azért nem értem az illet. Minek szagolgtatja? Neki sem lesz jobb attól, nem? *(szünet)* Bűdös volt nagyon?

IRÉN: Nagyon? Drágám, mi az, hogy nagyon? Egy hús vagy bűdös, vagy nem bűdös. Ha egy kicsit bűdös, akkor az már épp eléggé bűdös.

HELÉN: Ne már, gyerekek. Nem bírom ezt.

CIGÁNY: A Hentesek, ugye? Megint elfelejtették a lábszárvédőt.

IRÉN: Bingó. El hát.

SZERÉN: Micsodát? A lábszárvédőt?

IRÉN: A lábszárvédőt.

CIGÁNY: Úgy tették ki a hétvégi árut, hogy elfelejtették átmosni. Tudod, ecetes vízzel.

HELÉN: Na, most már tényleg hányok.
SZERÉN: *(énekel)* Dam-dam-dam-dam,
évoé...

A TÖBBIK MIND: Szerén!

ZÁPREL: *(be)* Hol vagy már, Irén, keres-
telek. A Henteseknél már megint
botrány van...

IRÉN: Tudok róla. Épp azt mesélem.

SZERÉN: Lemaradt a lábszárvédő.

HELÉN: Fúj!

ZÁPREL: *(a halántékát masszírozza)* Hát ez
roppant mód hiányzott. Roppant
mód. Most már hétszentség, hogy
ránk húzzák a vizes lepedőt. A бү-
dös életbe!

IRÉN: Beszélni kellene a vásárlóval, hát-
ha meg lehet nyugtatni valaho-
gyan. Ajándécsomag, vagy ilyes-
mi. Bónuszpontok?

ZÁPREL: Próbáltam beszélni vele, de na-
gyon felhúzta magát. Üvöltött egy
sört, és elrohant. Attól tartok, hogy
ez most tényleg elmegy megint a
fogyasztóvédelemig.

SZERÉN: Szólni kellett volna a Hauser
Jóskának. Két nagy pofon időnként
csodákra képes.

ZÁPREL: Ez most nem vicces, Szerén.
Marhára nem vicces! Szerinted az?
Mi? Szerinted az?

SZERÉN: Bocsánat. Ha már viccelni se
lehet. Én kérek elnézést.

Csend.

HELÉN: Mondjuk, hogy előbb-utóbb
már úgyis kijöttek volna. Össze-
gyűltek a dolgok.

ZÁPREL: Hát összegyűlni összegyűltek.
Ez egyszer hétszentség. A бүdös
életbe!

CIGÁNY: Nem-e kéne beszélni a Hente-
sekkal, főnök? Mégiscsak náluk tör-
ténnek folyton ezek a dolgok.

IRÉN: Igaza van a Cigánynak. Most már
kicsit sok volt ezekből.

ZÁPREL: A Hentesekkel? Hát igen.
Majd... Majd beszéllek a fejükkel.

Leülök velük. Ha ugyan lehetséges.

IRÉN: Mondtak egyáltalán valamit?

ZÁPREL: Hát... Nem sokat. De tudod,
milyenek.

IRÉN: Igen. Tudom, milyenek.

SZERÉN: Hát mintha nem ezen a földön
járának. Nem is tudom. Van egy
unokaöcsém, ő egy időben azt hitte
magáról, hogy művész. Hogy festő-
művész. Fölvették a képzőre is, oda
járt pár évig. Az volt ilyen. Nem na-
gyon érdekelte semmi. Úgy értem,
önmagán kívül. Azt se tudta, hogy
mi van. Ott álltál, beszéltél hozzá, ő
meg azt se tudta... A hülyegyerek.
Persze, most már van valami nor-
mális állása. Valami számítógépes,
vagy ilyesmi. Na, nála minden csu-
pa paca meg festékfolt volt, nem
csak a műteremben, de az egész la-
kásban, meg a ruháján is, meg a
körme alatt is. A füle is festékes
volt. Nem foglalkozott vele. A Hen-
teseknél ugyanez megy. Igaz, hogy
ott vérből...

HELÉN: *(halkan)* Fú. Én nem is tudom.
Nem nagyon bírom a Henteseket.

CIGÁNY: Furcsák, az szentigaz. De hát
ők is csak a... Csak a munkájukat...
(elhallgat)

*Megjelenik a Hentesek Kara. Kísérteties fi-
gurák, falfehér arc, véres köpeny stb. A je-
lenlévők némán figyelnek.*

HENTESEK: Tél tábornok
nem adja meg magát
szembefordul
elzuhan
a hóban
hatalmas, véres angyalkát kaszál
rajzol a hóba
Tél tábornok
rózsaszín angyalszárnyakat

A hús dolgozik
a hús nem pihen
a hús nem halott tárgy, nem halott
anyag –

A hús lélegzik, a hús figyel
a hússal vigyázni kell!

Kockás pléd a térdén
Tél tábornok
kezében biblia
a kandallóban tűz lobog
díszkard a falon
a falakon táncol a láng
a tábornokné behozza a délutáni teát

Olvad a hó
és olvad a hóban a hús
nézik az ablakból az esőt
életük tavaszán
nézik az ablakot –

A tavasszal vigyázni kell
mert föltámad a hús
a hús nem halott!

Hentesek Kara el.

11.

Időközben Szerén, Helén és Cigány is kisorsrant. Színen marad Irén és Záprel.

IRÉN: Te jó Isten! Jóságos istenem...

ZÁPREL: Én nem tudom, mi lesz ebben a boltban. Most beszéljek velük? Mi értelme volna.

IRÉN: Te jó Isten... Fú. (*megborzong*) Ne beszélj velük. Nem kell velük beszélni. Jobb, ha nem. Fölösleges. Inkább a vevőt kellett volna utolérni gyorsan. Ilyenkor csak az segít.

ZÁPREL: Most már késő. Újabb akta nyílik. Egy újabb kurva akta!

IRÉN: (*odalép hozzá, megsimogatja a hátát*)

Nem a világ vége azért. Előfordul.
Túléljük valahogy.

ZÁPREL: Túléljük. Mi az, hogy túlélés? De tényleg, mi az? Nekem kell majd odaállnom a szőnyeg szélére a bírságok miatt. Nekem, nem másnak.

IRÉN: Ha oda kell állnod, hát odaállsz. Nem lesz semmi baj. Legföljebb kapsz egy kis fejmosást.

ZÁPREL: (*elhúzódik, Irén követi*) Egy kis fejmosást. Kösz szépen. Tudod, hogy milyen világ ez. Sokan figyelik ezeket a kis fejmosásokat. Hátha legurul vele maga a fej is – grátisz!

IRÉN: Szerintem jól csinálod a dolgot. Jó boltvezető vagy. Ne aggódj.

ZÁPREL: Jó boltvezető vagyok. Na igen. De lehet, hogy az kevés. Hogy az itt nagyon-nagyon kevés.

IRÉN: Nem, egyáltalán nem kevés. Miért mondd ezt? Ugyan miért volna az?

ZÁPREL: Nem elég, ha jól csinálod a dolgot. Ha normálisan csinálod. A hátadat... (*odébbhúzódik*) A hátadat is védened kell. Néha már az az érzésem, hogy egy túlélőshow az egész rohadt életem. Figyelni kell arra is, hogy mi történik a hátad mögött, érted?

IRÉN: (*utánalép*) Nem történik a hátad mögött semmi. A hátad mögött... A hátad mögött itt vagyok én. Kitől tartanál?

ZÁPREL: Nem is az, hogy innen bentről. De odafönn éppenséggel nem mindenki hullatna krokodilkönnyeket, ha beleszaladnék egy korrekt pofonba.

IRÉN: (*mosolyogva*) Nagyobba, mint a Hauser Jóskáé?

ZÁPREL: (*elmosolyodik*) Hát annál egy kicsit nagyobb. Tényleg hülye ez a Hauser. Neki se kéne sportot csinálnia ebből a pofozkodásból. A végén miatta is én ütöm majd meg a bokámat.

IRÉN: Az mondta a Hauser, hogy megkérdezted tőle, hogy mi volt odabenn. Hogy hogyan rendezte le a fickót, aki dévédét lopott. Hogy megkérdezted tőle a részleteket. Mi ez az egész, Totya?

ZÁPREL: Ugyan már. Csak tudnom kellett, hogy pontosan mi folyik. Mert ha a Hauser Jóskával elszalad a ló, végső soron abból is nekem lesz bajom. Én állok az egész sor végén.

Csend.

IRÉN: Fejed?

ZÁPREL: Megvagyok. Ez a kurva hidegfront... A meleget még kibírom, de a hidegfront...

IRÉN: Tudom. *(megmasszírozza Zápriel halántékát)* De téged régen nem érdekelték az efféle részletek. Egyáltalán nem voltál kíváncsi rájuk. Sőt, nem is akartál tudni róluk. *(szünet)* Aggódok érted, Totya.

ZÁPREL: *(odébbhúzódnak)* Kedves, hogy aggódsz, de hidd el, hogy tényleg nincs semmi baj. De tényleg. Egy kicsit fáradt vagyok így, az ünnepek után. Kimerült, mint mindenki. Ennyi az egész.

IRÉN: Emesével... jól vagytok?

ZÁPREL: Kösz, jól. Minden oké.

IRÉN: Nem... Nem azért kérdezem, hogy... Szóval persze semmi közöm hozzá. Sőt, szerintem pont így a jó, hogy megint összejöttetek. Csak ha bármi volna...

ZÁPREL: Nem, kösz. Tényleg nincs semmi gond. Kezdünk belerázódni a dologba. Előbb-utóbb visszatálunk a régi kerékvágásba. Illetve hát az újba...

IRÉN: Az jó.

ZÁPREL: Igen, belerázódunk.

IRÉN: Emese is... jól van?

ZÁPREL: Jól, persze. Minden oké.

IRÉN: Az jó.

ZÁPREL: Csak tudod, most az ünnepi hajtás miatt kicsit nehezebb minden. Most jön ki idebenn mindenkiből a gőz, amit eddig nem tudott kiengedni. Ami persze természetes folyamat, nem? Az lenne pont a furcsa, ha nem így lenne. Tudom magamról, hogy én is fáradtabb meg feszültebb vagyok.

IRÉN: Hallottam, hogy kiakadtál a Gömböcre.

ZÁPREL: Hát mert hülye az a nő! Nem normális szerintem. Nem komlett. Jó szervező, nem mondom, de egész egyszerűen elviselhetetlen. Kibírhatatlan. Annyira, de annyira tudja, és mindenkinél jobban tud mindent. És ezt persze érezteti is mindenkivel.

IRÉN: *(közelebb húzódnak)* De most mi volt? Mit akart tőled pontosan?

ZÁPREL: Valami hülye megbízási szerződés. Kevesebbet kapott, mint amire számított, mert idéntől változtak a szabályzók... Mindegy. Nem is ez az érdekes. Nem lehet vele semmit sem normálisan megbeszélni. A marha nagy öntudata meg az igazságérzete! Egész egyszerűen elviselhetetlen.

IRÉN: De mit csinált? Bekattant?

ZÁPREL: Mi az, hogy! Üvöltözött velem. Kinn a boltban, mindenki előtt. És én ezt nem engedhetem meg magamnak. Végére is én vagyok a főnöke, nem? Ő meg a beosztottam.

IRÉN: Sosem érezte, hogy hol van a helye. Mindig is előbbre tolakszik pár lépéssel a kelleténél.

ZÁPREL: Most gondold bele, hogy milyen barom helyzet! Rettentő kínos. Ott áll, és üvölt veled. Aztán persze én is megmondtam neki a magamét.

IRÉN: Mít mondtál neki?

ZÁPREL: Hogy szerintem kezeltesse ma-

gát. Mert ez már kóros, amit csinál.
Miért, nem az?

IRÉN: Kemény! De, mondjuk, igazad volt.

ZÁPREL: Egyszerűen nem lehet így dolgozni. Emberek között van, az Isten szerelmére! Ha úgy érzi, hogy valami méltánytalanság érte – nem csak őt, bárki mást is, érted?, bárki másért is képes felborítani ezt a polcsort egy másodpercen belül. Ez már kicsit beteges szerintem. Nem is kicsit.

IRÉN: Hát nem is.

ZÁPREL: Úgyhogy megmondtam neki. Végül is én vagyok a főnöke. Nem? Dehogynem. Szóval helyre tettem...

IRÉN: Helyre? És ő mit csinált?

ZÁPREL: Izé... Hát elszaladt. Felfújta magát, és elszaladt. Valahova hátra, basszus.

IRÉN: Tudod, mit, Totya? Ha akarod, én majd beszéllek vele. Benn van még valahol. Hátha lecsillapodik...

ZÁPREL: Köszönöm, de... Nem tudom, hogy jó ötlet-e.

IRÉN: Beszélgetnék vele. Semmi extra.

ZÁPREL: Nem, azt hiszem, inkább nem akarom.

IRÉN: Csak segíteni akarok neked.

ZÁPREL: Tudom. És köszönöm. De inkább ne beszélj vele. Kérlek. Ez az én dolgom, én vagyok a főnöke. És ez a bolt is az enyém még. Én vezetem – legalábbis egyelőre. Majd én rendezem vele ezt a dolgot. Jó? Jó? Jó.

12.

Cigarettazásra kijelölt hely. Cigány és Kisgömböc.

KISGÖMBÖC: Jaj, Cigány, már megint nincs nálam bagó.

CIGÁNY: *(megkínálja)* Tessék.

KISGÖMBÖC: Kösz. *(rágyújt, némán fújja a füstöt)*

CIGÁNY: Történt valami? Hallottam, hogy összebalhéztatok.

KISGÖMBÖC: Hallottad?

CIGÁNY: Hallottam...

KISGÖMBÖC: Össze. Tényleg hihetetlen.

Megáll az ész. Nem fizetnek ki rendesen, kevesebbet kapsz, mint amiről megállapodtatok – én csak ezt akartam megbeszélni a Totyával, mondom neki normálisan, de érted, normális emberi hangon, mint ahogy most veled beszéllek, hogy figyelj már, kedves Totya, mi a faszom van ezzel a kifizetéssel, miért nem kapom meg azt, amiben megállapodtunk, amikor pedig meló mellett meg meló után dolgoztam ezen a munkán, ezen a programozós izén, tudod...

CIGÁNY: Tudom.

KISGÖMBÖC: És akkor az ember kidolgozza a belét, de frankón, még ki is dőltem a végére, és ha engem kérdezel, akkor ez is benne volt a dologban, ebben a kidőlésben, szóval megkérdezem rendes, normális hangon a Totyát, normális emberi hangon, és erre az a vége, hogy én kavarom itten a szart, meg hogy nem lehet velem együtt dolgozni. Ha nem, hát nem, ő tudja. Amúgy meg ha mondjuk itt vagyok, és együtt dolgoztunk volna, akkor nem ülnek azon a szaros papíron ennyit, az hótziher!

CIGÁNY: Ja. Gondolom.

KISGÖMBÖC: Meg hogy nem ő hozza az adótörvényeket. Hogy menjek el, válasszak más kormányt. Hát az eszem megáll! Most ez az én főnököm, érted? Mihez kezdjen az ember az ilyennel? Viszmajor. Azt mondja, viszmajor. Meg hogy majd ad nekem harmincezet – a sajátjából!

CIGÁNY: Ezt mondta tényleg?

KISGÖMBÖC: Ezt bizony. Most mi lehet

szerinted az ilyenek a fejében? Átvág a palánkon, és aztán még fel is mosatná veled a padlót? Én meg elküldtem a jó édes anyjába a harmincezrével. Miért, te mit csináltál volna?

CIGÁNY: Hát ez elég súlyos. Ha tényleg ezt mondta, akkor ez elég súlyos.

KISGÖMBÖC: Na ugye! És a végén még volt pofája azt mondani, hogy menjek el pszichiáterhez! Érted? Elküldene dilidokihoz, de teljesen frankón, csak azért, mert az orra alá dörgölöm, hogy két hónap alatt nem volt képes elintézni azt a rohadék papírmunkát! Pszichiáter! Nem hiszem el, de tényleg. De most őszintén: mit gondolsz erről az egésze, Cigány? Szerinted mit lehet egy ilyen helyzetben csinálni?

CIGÁNY: Nem tudom. De azért... Azért gondolj bele azért az ő fejével is. Nem mentegetni akarom, mert ilyet tényleg nem lett volna szabad mondanania. De ettől eltekintve – végül is ő a főnököd... Ő viszi a boltot.

KISGÖMBÖC: Ő ám! Majdnem mondtam valamit. Tudod te is nagyon jól, hogy mennek itt a dolgok. A Totyától akár össze is dőlhetne ez az egész kupleráj.

CIGÁNY: De hát akkor is ő a főnököd. Jog szerint. Nem nagyon ugrálhatsz, mert előbb-utóbb ráüt a fejedre.

KISGÖMBÖC: A Totya? Próbálja csak meg. Egyébként sunnyogni fog szerintem. Tudja ő is nagyon jól, hogy ebben a dologban nincsen igaza. Amikor gond van, akkor persze ugrik rögtön, hogy jaj, Kisgömböc így, meg jaj, Kisgömböc úgy, oldjuk meg ezt valahogy... Amikor recseg az egész, akkor bezzeg jól jövök neki.

CIGÁNY: Lehet, hogy nem kéne akkora ügyet csinálnod belőle. Buktál rajta persze, és részben a főnök sara per-

sze, de akkor is... Mindenkinek jobb, ha nem durvul be a dolog. Persze, könnyű azt mondani, hiszen nem az én pénzemről van szó. Ha arról volna szó... Hát... Nézd, azt hiszem, akkor is ezt mondanám. Mondjuk én nem te vagyok, meg te se vagy én.

KISGÖMBÖC: Nem érted, Cigány, hogy itt az elvről van szó? Nem a harmincezerről, bár megmondom neked, hogy momentán az sem jönne rosszul... De nem arról van szó, ebben éppenséggel igaza van a Totyának. Csak ő pont azt nem látja, hogy miről van szó. A rohadt vállvonogatásáról van szó. Arról, hogy szalmaszálat nem tesz keresztbe, ha éppen nem ég a feje fölött a ház. Ha túlórázni kell, jó vagyok neki, ha rendbe kell tenni a dolgokat, akkor is jó vagyok neki. Viszem a hátamon a kurva boltot, és akkor ennyire nem képes, hogy elélem álljon, és azt mondja, hogy sajnálom. Egy gesztusról van szó, érted? Arról, hogy annyit lássak, hogy nem csak igavonó baromnak vagyok itt.

CIGÁNY: Ez túlzás azért. Nézd a másik oldalról. Neki sem egyszerű...

KISGÖMBÖC: Tudom, hogy neki sem egyszerű. És tudod, mit mondok én erre? Hogy leszárom. Hogy nem érdekel. Mi közöm hozzá, hogy tavaly szétmentek az Emesével, most meg összejöttek utána. Örülök, gratulálok, sok boldogságot nekik. Mondjuk, az Irén mellette állt a Totyának, ami azt illeti, talán szorosabban is a kellesténél. De persze, oké – oké, ehhez sincs semmi közöm. Magánügy. Viszont ami itt folyik a boltban, az rám is tartozik, nem? Sőt, minél többet viszek a hátamon, annál több tartozik rám. És ez az a része a dolognak, ahol át-

verve érzem magam, és nem a harmincezer forinttal. És hadd mondjam el, hogy én sem hozom be a boltba a magánügyeimet. Kívül hagyom őket az ajtón.

A három Pénztárosnő megjelenik az utolsó mondatok közben.

VALI: Vigyázz, vigyázz! mert ezen az ajtón nem hagyhatsz kívül semmit, jól tudod!

Amid csak van, mind itt van, idebent – ott kinn csupán a szél örvénye zúg.

JULI: Odakünn már készül a vihar. Vigyázz, vigyázz! A hentespultok mélyén

újra dobogni kezd a marhaszív!

ILDIKÓ: Adjatok egy cigit. Elmondjuk cserébe

a kisgömböc tanulságos meséjét.

KISGÖMBÖC: Nekem nincs cigim. Kérjétek Cigánytól. (*el*)

VALI: Nincs cigije és dohányozni jár. Nincs egyebe, csak a büszke öntudat. Nincs hatalma, csak a fene lendület. Nincs senkije – ó, nagyon köszönöm!

Cigány megkínálja őket cigarettával. A Pénztárosnők rágyújtanak.

JULI: Jó cigaretta. Köszönjük, Cigány. Aromás, könnyű, mégse mentolos. Az ízlésed figyelemre méltó.

ILDIKÓ: Elnézünk, ahogy kora reggelente fölmosol a bejárat előtt.

Szorgos kézzel, és mindig gondosan.

VALI: Aprólékosan és nagy türelemmel. Mindig precízen végzed el a munkád.

JULI: Alapos és figyelmes férfi vagy. Annyit mondunk, tartsd nyitva a szemed.

A vihar, mely a kapunkon dörömböl,

nem marad kívül féltett falainkon. Előbb vagy utóbb eljön az idő.

ILDIKÓ: Előbb vagy utóbb meredek utak nyílnak meg, s ami lendületbe jön, bajos lesz ismét megállítani.

A kisgömböc meséjét ismered, nem?

VALI: Feltehetően ismered, Cigány.

És köszönjük a finom cigarettát.

CIGÁNY: Ugyan. Szóra... Szóra sem érdemes.

13.

Záprel egyedül, mobiltelefonon beszél.

ZÁPREL: Halló. Szia, édes.

Igen, én vagyok.

Hát persze, hogy én.

Nem, még bent a boltban.

Igen, idebent.

Ó, nem, nincsen semmi,

semmi különös, csak gondoltam, felhívlak.

Most van egy szusszanás szünetem.

Á, nem egyszerű.

Bolondokháza.

Telefonban hosszú,

este elmesélem.

Rosszkor hívtalak?

Visszahívlak később.

De nem, nem, komolyan.

Amúgy sem akartam

semmi különöset,

csak a hangodat...

Na, igen.

Hát persze.

Jó, akkor siess,

találkozunk este.

Nem, nincs semmi baj.

Fárasztó napom van –

este majd mesélek.

De tényleg nincs semmi,

semmi különös.

Semmi.

Akkor este.
 Én is.
 Semmi baj.
 Szia.
 Tényleg semmi.
 Semmi baj.
 Szia.

14.

Benn az áruházban. Irén polcot rendez, észreveszi a közeledő Kisgömböcöt.

KISGÖMBÖC: Hát szia.

IRÉN: Szia.

KISGÖMBÖC: Szevasz!

IRÉN: Szia. Köszöntem.

KISGÖMBÖC: Süket vagyok, bocs. Megyek el, húzok haza. Holnaptól vagyok.

IRÉN: Jó, pihenj egy kicsit.

KISGÖMBÖC: Pihenjek?

IRÉN: Persze, amíg lehet.

KISGÖMBÖC: Pihenjek, amíg lehet? Húha. Na jó – azon leszek. *(eszébe jut valami)* Ti meg addig pakoljátok át a sorvégeket. Benn hagytam a listát, csináljátok az alapján.

IRÉN: Szerződések vannak a sorvégekre a hónap végéig. Nem pakolhatjuk át.

KISGÖMBÖC: Ti csak pakoljátok át nyugodtan. Majd holnap megnézem azokat a szerződéseket. Te kötötted őket, nem?

IRÉN: Én, amíg te nem voltál benn.

KISGÖMBÖC: Jó. Majdcsak találunk bennük valami izét – felfelő szálát. Hülyeség volt fullosra kötni őket.

IRÉN: Így alakult.

KISGÖMBÖC: Így alakult. Hát majd alakítjuk máshogy. Szerződésalakításban amúgy is elég jók vagyunk idebenn.

IRÉN: Most muszáj ezt, Gömböc? Nem mindegy neked?

KISGÖMBÖC: Már megbocsáss, de miért lenne mindegy? Én vagyok itt a részlegvezető, nem? Van egy bizonyos üzletpolitikánk, azt követjük, és kész. És ha én innen kiteszem a lábam, mert mondjuk lerobbanok egy időre, akkor sem kellene felrúgni azt, és mindent összebarmolni.

IRÉN: Most tényleg ez a legnagyobb bajod, hogy mi van kinn a sorvégeken?

KISGÖMBÖC: *Most* tényleg ez a legnagyobb bajom. Elárulom neked, édesem, hogy persze vannak más bajaim is, ennél amúgy nagyobbak és kisebbek, de itt és most, ebben a pillanatban tényleg ez a legnagyobb. Úgyhogy nagyon szépen kérlek, szedd össze a lányokat, és pakoljátok át a sorvégeket a leírás szerint, amit az irodában hagytam. Most. Én pedig majd holnap bejövök, és megpróbálom helyrehozni azt a káoszt, amit a szerződésekkel csináltatok.

IRÉN: Ó, nem. Tudod, mit fogok csinálni, Gömböc? Most szépen fogom magam, megkeresem az üzletvezetőt...

KISGÖMBÖC: A Totyát.

IRÉN: Megkeresem az üzletvezetőt, és megkérdezem, hogy megfelelőnek találja-e a szerződéseket. És az ő utasítása alapján fogok eljárni. Te pedig mint részlegvezető alkalmazkodni fogsz az ő döntéséhez.

KISGÖMBÖC: Aha. Hát ez aranyos. Persze, még az is lehet, hogy igazad lesz. A Totya életében először dönteni fog valamiről.

IRÉN: Na idefigyelj! Ő a te főnököd, Gömböc. Ez egy eléggé világos viszony, amit tiszteletben kéne tartanod.

KISGÖMBÖC: Aha. Aranyos. Világos viszony. Azért egyet-mást tisztázhatnánk azokról a viszonyokról, amik itt uralkodnak ebben a boltban.

IRÉN: (*hívösen*) Mégpedig?

KISGÖMBÖC: Jól van, drágám, ne szívd mellre. Nem célozgattam én semmire.

IRÉN: Mire nem célozgattál.

KISGÖMBÖC: Hát semmire. De tényleg.

IRÉN: Jó. Hát akkor öntsünk tiszta vizet a pohárba. Nagyon is jól tudom, hogy mi folyik a hátam mögött. Rám és a Totyára nem célozgattál, ugye?

KISGÖMBÖC: Pontosan. Éppen hogy rátok *nem*. És semmi olyasmire sem, amihez nekem amúgy sincs közöm. Hidd el, de most nagyon komolyan kérlek, hidd el nekem, hogy még csak nem is érdekel ez az egész. Hogy mi *nem* volt. Ismerhetsz annyira, hogy ha tényleg érdekelne, megkérdezném nyíltan, nem pedig célozgatnék. De az a helyzet, hogy nem érdekel. Az a helyzet, hogy *ti engem nem érdekelték*, Irén. Engem a viszonyok érdekelnek, itt, ebben a boltban. Hogy mi az én szerepem ebben az egész szarságban, amikor tolom a melót éjjel-nappal, hogy haladjanak a dolgok. Ez az, ami viszont kurvára érdekelne.

IRÉN: Tőlem akard hallani, hogy mi a szereped?

KISGÖMBÖC: Ugyan, Irén. Dehogy tőled. Csak éppen érdekelne, hogy miért van az, hogy amint kiteszem a lábam innen, szétszalad az egész, mint az ökörhugyozás. Én rakom össze itt a boltot, és amikor én kérnék valamit, amikor nekem van szükségem valamire, akkor tojik mindenki a fejemre. Erre gondoltam, amikor a viszonyokról beszéltem. Hogy alkalmazott valaki, vagy munkatárs. Hogy mi a különbség a kettő között. Merthogy baszottul más viszony a kettő.

IRÉN: Kíváncsi vagy a véleményemre?

KISGÖMBÖC: Őszintén? Nem nagyon.

IRÉN: Azért ha van még egy perced, mégis elmondanám. Ugyanis, ha nem vetted volna észre, dolgozik itt még egy pár ember rajtad kívül. Nem te vagy a világ közepe, Gömböc, és lehet, hogy fájdalmas lesz megtudnod, de amikor kiteszed a lábad innen, akkor sem áll meg a világ. Talán nem minden úgy működik, ahogy te azt megálmodtad, és ez az, ami olyan borzasztóan fáj neked. Képtelen vagy elviselni, ha nem úgy mennek a dolgok, ahogy te azt jónak ítéled. Ez a te bajod.

KISGÖMBÖC: Tehát az a bajom, hogy a legtöbbet akarom kihozni? Hogy maximalista vagyok? Hogy nem bírom a trehányyságot? Hát igen, lehetséges, hogy ezt nem mindenkinek könnyű elviselni.

IRÉN: Én ezt nem maximalizmusnak nevezném. Inkább egoizmusnak. Én, én, én, én, én! Beletenyersz mindennek a közepébe, és nem engedsz senkinek sem helyet. Mintha a te játékos volna az egész bolt, azok meg, akik itt dolgoznak, valami játékkfigurák hozzá.

KISGÖMBÖC: Tudod mit, Irén? Elárulok egy nagy titkot. Szarok én a boltra. Nagy tévedésben vagy te. Marha nagy tévedésben.

IRÉN: Mégpedig?

KISGÖMBÖC: Mit tudsz te rólam, Irén? Úgy őszintén, mi a fenét tudsz te rólam? (*hallgat*) Na jó, pakoljátok át a polcokat még ma. Holnap jövök.

IRÉN: Nem, Gömböc. Nem pakolom át, hanem megkérdem előbb az *üzletvezetőt*.

KISGÖMBÖC: Megkeresed a Totyát. Szaladj csak. Nem kell nagyon keresned, menni fog az neked szag után.

IRÉN: Mocskos egy szájad van, mondták már neked?

KISGÖMBÖC: Várjál csak... ööö... Igen,

azt hiszem, valaki már említette
egyszer. Nem emlékszem. Régen
volt. Na szia. (el)

15.

A Pénztárosnők és a Hentesek

PÉNZTÁROSNŐK: Néma villámok
szántják az eget.

Nem érthetjük a vihar szavát.
Suttog és hörög, mint a tébolyult
koldus kinn az áruház előtt,
vadul rángatja a kabátod ujját,
markolja bevásárló-gondoládat.

HENTESEK: Egy ág leszakadt, a
Mitsubishi
fájdalmában keserűen vijjog,
s panaszszavát az egész parkoló
átveszi, akár a rémült kutyák,
kiket kórusba kényszerít a pánik,
mikor mennydörgés rázza a falut.

PÉNZTÁROSNŐK: A csöndes düh, a
hangtalan harag
tépázza a csenevész kis fákat,
a parkolóba tavaly telepített
vesszőcskéket, gyöngé gallyakat –
Vajon miért nem csattog,

mennydörög,
vajon miért nem robajlik az ég?

HENTESEK: Ó, összekarcolt motorháztető!
Ó, a szegény Ford Fiesta Kombi
az ablakához csapódott galambbal!
Ó, Mister Ford, ó, Mitsubishi szan!
Ilyen nyomorult sorsra szántad

volna
csillogó, fényes teremtményeid?

PÉNZTÁROSNŐK: A rémületből nő a
némaság,
vagy a némaság válik rémületté?

HENTESEK: A harsonák szavára nincs
fülünk:
tébolyult hangjuk maga tesz süketté.

16.

*A bolt belseje, vásárlók, anyagmozgatók,
háttérben a némán figyelő Cigány és Irén.
Hatalmas üvöltés. Vásárló – jól szituált
harmincas-negyvenes nő – beront, nyomá-
ban Hauserrel, háttérben a némán figyelő
Cigány és Irén.*

VÁSÁRLÓ: (üvöltve) Ennyi volt! Kész, vé-
ge! Ennyi! Mindenki tűnjön innen!

HAUSER: Asszonyom, kérem, várjon
egy pillanatra...

VÁSÁRLÓ: Tűnjön innen! Hozzám ne ér-
jen! Ha csak egy ujjal hozzám ér,
magát is följelentem! Tűnjön innen!
Mégiscsak mindennek van határa!

HAUSER: Kérem, engedje meg, hogy
megmagyarázzam...

VÁSÁRLÓ: Megmagyarázni? Ugyan mit
akar ezen megmagyarázni? Maguk
most igencsak elvetették a sulykot,
és ezen nincs semmi, de semmi ma-
gyaráznivaló. Nagyon-nagyon csú-
nyán túllőttek a célon!

HAUSER: Engedje meg. Hauser József va-
gyok, a biztonsági szolgálat vezető-
je...

VÁSÁRLÓ: A biztonsági szolgálat? Ugye,
most tréfál? Mégis, árulja már el,
hogy mi volt ez az egész? Legyen
olyan jó, kedves izé... Hauser úr!
Legyen már szíves, és avasson be,
hogy miképpen működik ebben az
áruházban a biztonsági szolgálat?

HAUSER: Nos, ööö...

VÁSÁRLÓ: Várjon csak, kitalálom. Nyer-
tek valami pályázatot. Szociális
foglalkoztatás. Elmebetegeket al-
kalmaznak, nem? Dühöngő örülte-
ket, akik véletlenszerűen kiválasz-
tanak egy-egy vásárlót, és nyílt
színen, mindenki szeme láttára
megalázzák. Üvöltenek vele, és a
pénztár előtt kipakoltatják a táská-
jukat. (sírva fakad) Kipakoltatják

mindenki szeme láttára!
 HAUSER: Kérem, hölgyem... Súlyos félreértés történt...
 VÁSÁRLÓ: *(sírva)* Egy közveszélyes, dühöngő őrült. Nem normális az a nő. Ezt nem hiszem el! Az arcomba üvölt, közvetlen közelről...
 HAUSER: Kérem, hölgyem, csak egy pillanatra! Már jön is az üzletvezető.

Záprel sietősen be.

ZÁPREL: Hölgyem, engedje meg... Bocsánatkéréssel tartozunk.
 VÁSÁRLÓ: *(sírva)* Kipakoltat mindent. A retikülömet is. És mindenki csak bámul és hallgat. Nem hiszem el. És amikor nem talál semmit...
 ZÁPREL: Hölgyem, kérem, engedje meg...
 VÁSÁRLÓ: Mit akar? Mit engedjek meg? Megdobnak egy ajándékosárral, vagy mi? Édes pezsgő, kardvirág, bonbon, meg egy csomag kávé? Fogja be a száját. Hallgasson. Nagyon kérem, ha jót akar, ne mondjon semmit.
 HAUSER: Itt, kérem, félreértés történt...
 VÁSÁRLÓ: Maguknak nem szükséges bocsánatot kérniük. Ő már bocsánatot kért. Amikor látta, hogy nem talál semmit, elhallgatott, és bocsánatot kért. Nagyon... nagyon ijesztő volt. Ijesztőbb, mint amikor az arcomba üvöltött. Néz rám, pislogás nélkül, mintha csak azt játszanánk, hogy farkasszemet nézünk... Hát ezt nem hiszem el. Most mit csináljak? Azt mondják meg, hogy maguk mit csinálnának a helyemben? *(csönd)* Felejtsem el? Nem történt semmi? *(Hauserhez)* Hozzám ne nyúljon!
 HAUSER: Kérem...
 VÁSÁRLÓ: Csak néz, mereven, egyenesen a szemembe, rezzenéstelen arccal... És körös-körül senki nem szól

egy árva hangot sem. Szégyelljék magukat, uraim. És ha elfogadnak tőlem egy tanácsot, figyeljenek oda a kis kolleganőjükre. Én óvatos volnék a maguk helyében. Örültem a szerencsének. *(el)*

IRÉN: Mi a túró folyik itt?

HAUSER: Nem túró ez. Ez lassan már vér. Úgy tűnik, a kis kolléganőnk elveszítette a fonalat.

ZÁPREL: Hazaküldtem. Épp az imént beszéltem vele. Amint meghallottam, hogy mi történt, rohantam ide, és közben pont belefutottam a Kisgömböcbe. Elküldtem haza.

IRÉN: Hogyhogy haza?

ZÁPREL: Annyit közöltem vele, hogy erről az ügyről holnap tárgyalunk. Meg hogy ő ma még betegszabadságon van, úgyszólván nincs semmiféle joga intézkedni. Se a sorvégekkkel, se bármilyen áruházi lopásokkal kapcsolatban. Hogy ő most itt egy vásárló, se több, se kevesebb. Fogjon szépen egy kosarat, vásároljon be estére, aztán menjen haza és pihenje ki magát. Holnap innen folytatjuk.

IRÉN: Nagyon helyes. És ő mit mondott erre?

ZÁPREL: Hát, nem mondott semmit. Sarkon fordult és elment. Én pedig rohantam ide.

HAUSER: Azt hiszem, ebben a dologban igaza volt, főnök. Mindent már mégse lehet megcsinálni...

CIGÁNY: Nem tetszik ez nekem. Nagyon nem tetszik. A Gömböc nem volt mindig ilyen.

IRÉN: Nehogy őt kezdjük már sajnálni! Iszonyú szar kínos helyzetbe hozott minket.

ZÁPREL: És ezt a dolgot nem is fogom annyiban hagyni, de egyelőre talán tényleg az a legjobb, ha hazamegy, és nem feszítjük túl a húrt. Így is elég volt mára a cirkuszból, nem?

IRÉN: Dehogynem. Jó döntés volt.
 HAUSER: Vége a nagy ünnepi hajtásnak, azt hittük, végre szusszanhatunk egyet, és tessék. Nagyobb az örültekháza, mint valaha.
 ZÁPREL: Most jön ki mindenkin a feszültség. A gőz. Az ünnepi gőz.
 IRÉN: Már megbocsáss, de nem pont mindenkin. Elsősorban a Gömböcön. És ő aztán nem panaszkodhat az ünnepi hajtásra, hiszen azért ott-hon van már egy jó ideje.
 HAUSER: Hát, lehet, hogy mégsem pihent eleget.
 ZÁPREL: Most majd fog. Most majd fog, az hétszentség. Én teszek róla!

Helén és Szerén lélekszakadva be. Innentől a párbeszéd hangsúlyozottan és parodisztikusan jambikus.

HELÉN: Főnök! Főnök!
 SZERÉN: Jaj, főnök! Jaj nekünk!
 ZÁPREL: Mi az, mi történt?
 HELÉN: A Kisgömböc... A Gömböc...
 ZÁPREL: Mi az, mi történt már megint?
 SZERÉN: A Kisgömböc és a Hentesek...!
 IRÉN: Na, ez aztán szépen alakul!
 ZÁPREL: Állj! Elmondanátok értelmesen, mi történt?
 HELÉN: Főnök, éktelen ordítózást hallok odaát, a hentespult felől.
 Ott áll a Gömböc, bevásárol éppen, s kezében egy csomag párizsi.
 SZERÉN: Megvolt huszonöt – sőt, harminc deka!
 HELÉN: Harminc deka romlott párizsi.
 Ott áll, lóbálja, szórja átkait, akár a bosszú dühödt istennője!
 SZERÉN: Üvölt, tajtékzik, tombol, tombol egyre!
 A Hentesek meg...
 ZÁPREL: Nos, a Hentesek?
 HELÉN: A Hentesek némák, akár a sziklaszirt.
 Kőből faragott maszkok, és

mögöttük
 vadul villogó, lángoló szemek.
 SZERÉN: Vadul villogó szemekkel figyelnek.
 S ekkor Kisgömböc elhallgat. Néma csönd.
 HELÉN: Ekkor Kisgömböc elhallgat. Előlép a gondola mögül, és a falról...
 IRÉN: Jaj, Istenem!
 HAUSER: Mondd, mi történt aztán?
 HELÉN: ...leemeli a Vásárlók Könyvét.

Csőnd.

ZÁPREL: Azt mondd, a Kisgömböc beírt?
 SZERÉN: Láttuk főnök. A saját szemünkkel.
 IRÉN: Jaj, Istenem! Én el sem hiszem...
 ZÁPREL: Ez több a soknál. Itt betelt a mérték.
 CIGÁNY: Ó, vihar, törj ki! Szakadj le, te zápor!
 Moss el mindent, mert halálra égünk az ünnepi gőz dögletes hevében!

Függöny, vége az első felvonásnak.

MÁSODIK FELVONÁS

1.

Kora reggel, nyitás előtt, mint az első felvonásban, csak az összes fény jóval hidegebb. A Pénztárosnők ülnek a helyükön, a körmüket reszelik, kis tükröt vesznek elő, ellenőrzik a rúzsukat stb. A rádió szól, később elhalkul.

A RÁDIÓ HANGJA: ...immár negyedik hónapja folyamatosan csökken a fogyasztói bizalom: az előre mutatott bizalmi index decemberre 3,2 pont-

ra esett a novemberi felülvizsgált 3,4 pontról. Az elemzők a közzétett mutatónál is alacsonyabbat, 3,1 pontot vártak az idei év első hónapjára. A mutató továbbra is a munkapiac gyengélkedése kapcsán csökken. A decemberi átfogó mutató alindexei közül a jövedelmi várakozások almutatója 12,5 pontra esett 15 pontról, míg a gazdasági várakozásoké 1,5 pontra a novemberi 1,7-ről. Elemzők szerint a belső fogyasztás szempontjából az idei év a tavalyinál is nehezebb lesz...

VALI: Három szavazattal esett ki! Három szavazattal! Hát én ezt nehogy bevegym már. Hát ez most hogy? Van ilyen? Szerintetek van ilyen? De most tényleg. Nagy lószar az egész. Bejön háromszázvalahányezer esemes az egyikre, a másikra meg hárommal kevesebb, és akkor így? Tudjátok, mikor...!

ILDIKÓ: Én mondjuk nem küldtem esemest egyikre sem. Nem érdekelnek már. Foglalkozok én velük. Kiszavazgatnak meg beszavazgatnak.

VALI: De érted, nem? Hogy az egyikre háromszázezer-mit-tudom-én-mennyi, a másikra meg pont hárommal kevesebb. Mert ha még volna köztük, mit tudom én, ötszáz szavazat. Arra azt mondom, hogy szoros a verseny, nem? De ezt ne akarják már bebeszélni nekem!

ILDIKÓ: Mondjuk, ha én is küldtem volna esemest, akkor már csak kettő lenne a különbség.

VALI: Hárman meg felhozhattuk volna döntetlenre, mi? Rajtunk múlt végül is, ha úgy vesszük. *(nevet)* Belenyúlhattunk volna a történelem menetibe, lányok! A sors menetibe! Amúgy meg csak azt csodálom, hogy ez a döntetlen-dolog még nem jutott az eszükbe odafenn. Abból milyen fesz-

tívál lett volna! Ha kihozzák döntetlenre, és indul egy új kör.

JULI: Majd lesz olyan is, csak várd ki a végét. Aztán meg hát így is lehet majd tüntetni, meg újrászámolni az esemeseket. Csinálják a drámát. Így fokozzák a feszítést. A hülye nép meg lesi tátott szájjal. Aztán van miről beszélni heteken át.

ILDIKÓ: Jaja. A hülye nép. Egyébként meg azt ne hidd már, hogy ez fog menni heteken át. Kell mindig az új szenzáció. Mi volt a múltkor, égi asszony vagy mi, nem-e? Las Vegasba', vagy hol.

VALI: Los Angelesbe'.

ILDIKÓ: Na, az is hol van már? A Los Angeles-i égi asszony. Meg hogy vizsgálják a meteorológusok.

JULI: Meg a kopasz medvék, emlékszetek? Csak kinőtt azóta azoknak is...

ILDIKÓ: A kopasz medvék szőre. Meg mi is volt még? Tényleg, mi. Ne mondjátok meg... Borjúfejet szült a dán anya...!

VALI: Az nem volt olyan vicces. Meghalt a kis fej.

JULI: Komoly? Nem is tudtam. Szegény.

ILDIKÓ: Szegényke!

VALI: Ja. Meghalt. Egy hétre rá.

ILDIKÓ: Mielőtt még felgyújtották volna az egész szigetet.

JULI: Dániába' volt.

ILDIKÓ: És? Nem sziget?

VALI: Végül is az. De csak félig.

JULI: Kell a hülye népnek a feszítő. Minden héten más.

VALI: Ez a három szavazat akkor is nagyon súlyos. Már mindennel meg lehet mindenkit hülyíteni, de tényleg. Most ezek után, komolyan, minek szavazzak be? Ha úgyis csak a dráma felé tolják el az izét... A végeredményt. Tiszta hülyeség. Csinálják direkt a feszültséget. Mintha nem lenne így is épp elég belőle.

2.

A Pénztárosnők. Cigány be, a szokásos kiskocsival, rajta a tisztítóeszközök.

CIGÁNY: Látni a napot. Egy hete először, hogy látni lehet. Kikukucskált, elbújt, újra előjött. Ilyenkor kora reggel besüt még az előcsarnokba is. Csak úgy ragyog a domesztoszos víz, ahogy végigöntöm a járólapokat. Mint a szivárvány. Az illatát is szeretem nagyon. Olyan reggel-szaga van, friss, tiszta reggel-szaga. Frissen sült briós-, forró kávé- és domesztoszosz-illat.

Nyikorgás-csikorgás odafönről, a deus ex machina-szerkezeten a mennyezetről – ezúttal zeneszó nélkül – leereszkedik Masavári, a kezében aktatáska.

MASAVÁRI: Hahó! Jónapot! Jónapot kívánok. Segítene, kérem?

Cigány odalép, segít kicsatolni a biztosító szíjakat.

MASAVÁRI: Nagyon köszönöm. (kezet nyújt) Masavári vagyok. Masavári Benedek.

CIGÁNY: (kezet fog Masavárral) Cigány.

MASAVÁRI: (meghökken, de nem kérdez semmit) Ööö... A fogyasztóvédelemtől jöttem. Gondolom, már kézhez kapták az értesítést. A vizsgálatról.

CIGÁNY: Bizonyára.

MASAVÁRI: (a Pénztárosnők felé) Kezít csókolom!

A Pénztárosnők válaszként transzba esnek, a szemük fönnakad, fenyegető, torokhangú, ütemes hörgésbe kezdenek, ami aztán hirtelen abbamarad.

MASAVÁRI: (visszafordul Cigány felé, olyan, mintha nem vett volna észre semmi különöset) Az üzletvezető... Ööö... (a papírjait lapozza a táskában) ...Záprel úr, ugye?

CIGÁNY: Még nem jött be. Ma később érkezik.

MASAVÁRI: Később? Értem. Ez esetben majd később beszélek vele. Elsősorban persze szemügyre kell vennem magát az üzlethelyiséget. Ön itt, ugyebár...

CIGÁNY: Takarítok itt.

MASAVÁRI: Értem. Takarít. Remek, remek.

CIGÁNY: Hát... Ami azt illeti...

MASAVÁRI: Barátom! Barátom, barátom.

Úgy tűnik számomra – és ezt, nagyon kérem, ne vegye a szívére –, mintha némi tartózkodó bizonytalanságot látnék a tekintetében. Ugyan, ugyan, ugyan! Biztosíthatom, hogy semmi oka tartania tőlem. Mi több, senkinek sincs semmi oka tartania. Az ügy, amely engem ideszólított, hogy úgy mondjam, közös ügyünk, közös érdekünk. Köz-érdek, érti. Köz-érdek!

CIGÁNY: Közérdek.

MASAVÁRI: Köz-érdek. A köz érdeke. Ami a mi közös érdekünk, az egész társadalomé, beleértve a szolgáltató szférát és a fogyasztói szférát is. A szolgáltató szférát, amelyet itt és most önök képviselnek, s a hangsúly – ó, a hangsúly, kedves barátom, ez esetben az *itt*-en és a *most*-on van!

CIGÁNY: Aha.

MASAVÁRI: Mert hát ezek a bonyolult viszonyok, nemdebár, mintegy keresztbe metszik társadalmunkat. Mindannyian fogyasztók vagyunk, bizony, még ön is, barátom: amint leveszi csinos munkaköpenyét, és gondolatát ragad, azon nyomban a fogyasztói szférában találja magát. Gondolt már ön erre?

CIGÁNY: Izé. Nos, én még nem nagyon...

MASAVÁRI: Szolgáltunk és fogyasztunk, kedves... ööö... kedves Cigány. Hol szolgáltatást nyújtunk, teszem azt, egy élelmiszer-áruházban, mint ez itt, hol pedig igénybe veszünk bizonyos szolgáltatásokat. S amiért én most itt vagyok, az nem pusztán felügyeleti munka. De nem ám. Azért vagyok itt, akár a mérleg nyelve, ugyebár, hogy egyensúlyt teremtsék e két szféra között. Igazságos, ámde törékeny egyensúly ez, *mon ami*, s meggyőződésem szerint a feladatom jóval kényesebb és összetettebb annál, mintsem hogy pusztán megbizonyosodjak holmi megbüdosödött húsárak fennforgásáról. Különösképp ebben az esetben, ebben a, be kell vallanom önnek, egyszerre fölöttébb nyugtalanító, ámde ugyanakkor rendkívül izgalmasnak és tanulságosnak is ígérkező esetben. Merthogy itt bizony meglehetősen furcsa bejelentések érkeztek hozzánk.

CIGÁNY: Tényleg?

MASAVÁRI: Úgy bizony. Hiszen az egyik bejelentő éppenséggel a bolt alkalmazottja, aki ellen viszont egy másik bejelentés él panasszal. Érti? Mert én nem biztos, hogy értem. Vagyishogy bizonyos cífra ez a helyzet.

CIGÁNY: Hát... Ami azt illeti, valóban eléggé cífra.

MASAVÁRI: Megalázó viselkedés egyfelől, romlott parizer a másik oldalon. Az a gyanúm, hogy itt a szolgáltatói és a fogyasztói szféra eredendő, s minden bizonyos mélyebb értelemben föloldhatatlan ellentéte került napvilágra. Vagy föltehetem a kérdést egyszerűbb, hétköznapibb módon is: kérném szépen, mi az ördög ez az egész?

IRÉN: (*bejön*) Nem olyan egyszerű megmagyarázni. Megpróbálhatom, csak hát egyáltalán nem olyan egyszerű. Üdvözlöm. Szász Irén. (*kezet fognak*)

MASAVÁRI: Masavári. Masavári Benedek.

IRÉN: Cigány, kérlek, nézd meg, hogy a hűtőpultoknál minden rendben van-e. (*Cigány értetlenül néz rá*) Cigány! (*Cigány el*) Nos, gondolom, a bejelentések miatt érkezett. Sajnos nem tudtuk, hogy épp ma látogat meg minket. Záprel úr még nincs itt, ma kivételesen később jön be.

MASAVÁRI: Értem. Ha később, hát később. Addig is roppant mód szeretnék tájékozódni a kérdéses az ügyekben.

IRÉN: Nézze, az az igazság, hogy nálunk valóban sajátos helyzet alakult ki...

MASAVÁRI: Szó, mi szó, az én számomra is úgy tűnik.

IRÉN: És hát – persze, ezt nem a mi dolgunk megítélni, hiszen ön éppen ezért van itt, de... De voltaképpen arról van szó, hogy minden probléma egyetlen személy körül... izé... csúcsosodik ki.

MASAVÁRI: Nos, igen... (*a jegyzeteiben lapoz*)

IRÉN: Vagyis úgy értem, hogy nem annyira magában a bolt működésében mutatkoznak zavarok, hanem... Hát igen. Arra kérném, hogy maradjon köztünk, amit most elmondok. Nem szeretnék indiszkkrét lenni. De nem nagyon lehet megmagyarázni az eseményeket anélkül, hogy ne ejtenénk szót a Kisgömböcről.

MASAVÁRI: A Kisgömböcről?

IRÉN: Ja, igen. Ez a beceneve. Idebent csak így szólítja mindenki. Nem haragszik érte. Sőt.

MASAVÁRI: Aha. Értem.

IRÉN: A kérdéses napon nem állt munkában. Táppénzen volt, és éppen csak bejött egy kis időre megbeszél-
ni valamit. Tehát bármi is történt,
azt nem az áruház alkalmazottja-
ként követte el.

MASAVÁRI: *(jegyzetel)* Értem. De mégis,
mi ebben az indiszkréción?

IRÉN: Az eset után megint kiíratta ma-
gát, és csak tegnap jött vissza dol-
gozni. Nemigen vált szót senkivel,
csak amennyit muszáj. Az a gya-
núm, és nem csak nekem, hanem a
kollégáimnak is, hogy idegössze-
omlást kapott. Szóval hogy inkább
orvosi eset volna ez, nem annyira –
nem annyira kereskedelmi... És hát
– ezért kértem, hogy mindez ma-
radjon köztünk – az az érzésem,
hogy még nem jutott túl a dolgon...

MASAVÁRI: Nézze, kedves Irén, ez az
eset elég komolynak tűnik. Őszinte
leszek. Ha el is fogadhatjuk azt az
érvet, hogy vevő... hogy is mond-
jam?... terrorizálása...? zak-
latása...?, jó, legyen zaklatása. Nos,
ha el is fogadjuk, hogy mindez nem
a bolt hibája, nem a kereskedelmi
szervezeté, hanem személyes, ha
tetszik, polgári jogi ügy, vagy eset-
leg éppenséggel orvosi vonatkozá-
sai vannak – hangsúlyozom, mind-
ez még további alapos vizsgálatok
tárgyát kell, hogy képezze, de te-
gyük föl, hogy elfogadható érvek
bizonyul –, úgy a másik eset még
mindig fönnáll. A romlott áru, az
romlott áru. Ezt ön is nagyon jól
tudja. Persze tájékozódni fogok, és
szeretnék majd beszélni... izé... az
illető hölgygel... *(a jegyzeteiben la-
poz)*

IRÉN: Kisgömböc. Nevezze csak nyu-
godtan így. Szerintem nem is hall-
gat másra.

*A Pénztárosnők ismét torokhangú, feny-
gető kántálásba fognak, néhány ütemen ke-
resztiül. Addig a két szereplő megáll. Ez-
után Masavári természetes hangon fejezi
be a jelenetet.*

MASAVÁRI: Hát legyen. Hát legyen Kis-
gömböc. Beszélni fogok vele, és
szem előtt tartom, amit most el-
mondott. Ennyit tudok ígérni jelen
pillanatban. De ennyit valóban
megígérek. *(el)*

*Irén felsóhajt, cigarettát vesz elő, de rádöb-
ben, hogy idebenn nem gyújthat rá, ideges
mozdulattal visszateszi a dobozt a zsebébe,
aztán kimegy.*

3.

*Diszkófények, zene. Helén, Szerén és a há-
rom Pénztárosnő. Énekelnek: a sort az
adott szereplő, a sorok végén a „Dam-dam-
dam”-ot a három Pénztárosnő.*

HELÉN: A belső piac megroggyan –
Dam-dam-dam-dam, évoé!

Dolgoznunk kell még jobban! –
Dam-dam-dam-dam, évoé!

SZERÉN: Negyedévünk el fog szállni –
Dam-dam-dam-dam, évoé!

Indexálni, indexálni! –
Dam-dam-dam-dam, évoé!

MIND: Dam-dam-dam-dam, évoé!
Dam-dam-dam-dam, évoé!

Dam-dam-dam-dam, évoé!
Dam-dam-dam-dam, évoé!

HELÉN: Kilátási alindex –
Dam-dam-dam-dam, évoé!

Ránézel és legyintesz –
Dam-dam-dam-dam, évoé!

SZERÉN: Dolgoznunk kell, irány, lányok –
Dam-dam-dam-dam, évoé!

Tartani az irányszámot –
Dam-dam-dam-dam, évoé!

MIND: Dam-dam-dam-dam, évoé!
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 HELÉN: Dominóelv, pánikhatás –
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 Nem jött be a ráolvasás –
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 SZERÉN: A statisztikát leginkább –
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 Megszívják a statiszták –
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 MIND: Dam-dam-dam-dam, évoé!
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 Dam-dam-dam-dam, évoé!
 Dam-dam-dam-dam, évoé!

4.

Irén és Zápriel. Zápriel mobiltelefonon hív egy számot, kicsöng, de nem veszi föl senki. Ahogy meglátja Irént, kikapcsolja a telefont.

IRÉN: Itt vagy? Szia. Már kerestelek.
 ZÁPREL: Mi az? Mi az? Mi van? Megjöttetek?
 IRÉN: Egy ember jött. Fogyasztóvédelem. Beszéltem vele.
 ZÁPREL: És?
 IRÉN: Jaj, Totya. El sem hiszem ezt az egészet. Mintha minden egyszerre állt volna a feje tetejére. Az egyik pillanatról a másikra. El sem hiszem. Pedig előtte nyilván voltak jelei, csak...
 ZÁPREL: De mi van a fogyasztóssal, azt mondjad! Beszélte veled.
 IRÉN: Elmondtam neki, hogy idegösszeomlást kapott a Gömböc. Még csak nem is hazudtam. Annyit mondtam, hogy innen nézze a dolgot. Hogy tudjon róla...
 ZÁPREL: Aha. Jó. És ha tud róla, akkor mi van?
 IRÉN: Hogy tudjon róla, hogy ez nem a

bolt sara. Hogy a Gömböc még csak nem is állt munkában. Hogy amit a vevővel csinált, az izé... Egyéni szocprobléma.

ZÁPREL: Tehát vigye el ő a balhét. Na persze. Miután beírt a Vásárlók Könyvébe...

IRÉN: Azt vissza kell vonnia.

ZÁPREL: Visszavonni? Hogy érted ezt?

IRÉN: Rá kell vennünk, hogy vonja vissza a panaszát. Jelentse ki, hogy felindultságból cselekedett. Hogy beszámíthatatlan volt. Akkor leállnak a vizsgálatok, nem tehetnek mást.

ZÁPREL: Várjunk csak egy kicsit. Várjunk egy kicsit. Hogy jól értem-e. Tehát azt akarod, hogy beszéljek a Gömböccel, és vegyem rá, hogy vonja vissza a panaszát?

IRÉN: Pontosan.

ZÁPREL: És emellett ismerje be, hogy nem normális. Persze, sosem volt az.

IRÉN: Figyelj, meg kell próbálnunk kezelni valahogy ezt a helyzetet. Ami történt, azon már nem tudsz változtatni. Most az a feladat, hogy...

ZÁPREL: Feladat. Feladat. Ne osztogass nekem feladatokat, kérlek szépen. Nagyon is jól tudom, mi a helyzet.

IRÉN: Totya... Szedd össze magad.

ZÁPREL: Ne nyugtatgass! Nagyon szépen kérlek, hogy ne nyugtatgass engem!

IRÉN: Itt van a fogyasztóvédelem, Totya. Ha most bepánikolsz, akkor annyi. Most nincs más, csak a tűzoltás. Ennyit tudsz csinálni. De ennyit igenis tudsz. Beszélni a Gömböccel. Csak ahhoz előbb össze kell szedned magad...

ZÁPREL: Összeszedni. Összeszedni. Legalább te ne csináld ezt velem! Legalább te.

IRÉN: Totya, bazmeg, én csak segíteni akarok.

Csönd.

ZÁPREL: Kijön a főnökség. Kijön tőlük valaki. Máma. Pont amikor itt van a fogyasztós fickó is.

IRÉN: Ó, basszus. A legjobbkor.

ZÁPREL: Teljesen kész az egész. Nem hiszem el. Ezt most tényleg nem hiszem el. Olyan gyomoridegem van, érted, hogy reggel majdnem hányanom kellett a kávétól, pedig tejszínnel ittam. Nem is szeretem a tejszínt, mondjuk, nem is utálok, de különösebben nem szeretem, csak azért ittam így, hogy ne égesse a gyomromat, és akkor mégis...

IRÉN: *(közelebb lép)* Figyelj, Totya. Figyelj rám. Nézz ide.

ZÁPREL: Mi van.

IRÉN: Nézz a szemembe. Figyelj. Most össze kell kapnod magad. A Kisgömböc bekattant, hülye volt. Kezelhetetlen. Ez a helyzet. Ezt mindenkinek be kell látnia.

ZÁPREL: Be kell. Hát persze. Aki nagyon be akarja látni, az majd belátja.

IRÉN: Be fogják látni. És neki is be kell látnia. Meg tudod csinálni. De ezt most nem passzolhatod. Ezt most az egyszer végig kell játszaniod.

ZÁPREL: Én nem tudom, mi lesz.

IRÉN: Minden rendbe jön. Itt állok mögötted. Hiszen tudod.

Csend. Záprel nagyot sóhajt, és megcsóválja a fejét.

5.

Dohányzásra kijelölt hely. Helén, Szerén, Hauser, Cigány.

HELÉN: *(zaklatott)* Hallom, ahogy nyüszögnek. Odabentről is, meg idekintről is hallom őket. Ez kibírhatatlan. Hallgassátok csak!

Csend, mind fülelnek.

SZERÉN: Én nem hallok semmit.

HELÉN: Nem hallasz semmit.

SZERÉN: Hát jó. Valamit, talán. Ha nagyon figyelsz rá. Ha direkt odafigyelsz.

HAUSER: Nem olyan zavaró. Olyan kis halkan csinálják. Meg aztán összeszedik őket a fiúk minden nap.

HELÉN: De hát ezt nem lehet kibírni! Így nem lehet dolgozni. Képtelenség.

SZERÉN: Mert direkt odafigyelsz rá, és akkor ezen paráztatod magad. Helénke, vedd már lazábbra. Lécci, lécci. Pakolod a göngyöleget ide meg oda, szóba állsz a vevőkkel, mozogsz erre, mozogsz arra. Érted? Ha mozgásban vagy, nem parázol. Nincs is időd odafigyelni rá, ha nem akarsz direkt odafigyelni.

HELÉN: Azt hiszed, olyan egyszerű az? Látom őket magam előtt. Oda vannak ragadva a ragacshoz, izegnek-mozognak, és vinnyognak közben.

SZERÉN: De most mi van? Sajnálod őket, vagy mi?

HELÉN: Dehogy sajnálom. Csak gusztustalanok. Látom őket magam előtt. Gusztustalanok eleve, és akkor még ott szenvednek. És akkor még gusztustalanabbak. Pfu!

SZERÉN: Te fóbiázol szerintem. Befóbiáztál tökre.

HELÉN: Benek be, de hát mit tudok csinálni? Ez van.

HAUSER: Ijesztő, mi? *(nevet)* Mint a Passió...

HELÉN: Na, nem úgy. Ez kurvára nem úgy. A Melgibson, az végül is egy film, nem? Ez meg itt valóság, nem? Nem?

SZERÉN: Hát nézzed úgy, mintha izé volna... Színdarab.

Masavári belép, de nem veszik észre.

HELÉN: Ne haragudj, Szerén, de te teljesen hülye vagy. Kösz a segítséget.

SZERÉN: Miért, mert most mi van? Próbáld úgy nézni, hogy nem valóság. Csak egy izé. Egy dolog. Nem veled történik meg. Nézel valamit, de csak egy kép. Ha mindenbe tényleg belegondolnál, ami megtörténik odakinn, belepurcannál teljesen.

HELÉN: Nézzem, mint egy képet. Mert hülye vagyok nyilván. Odahúzok egy széket, és nézem őket, ahogy nyüszögnek, mi? Ha már nézni akarok valamit, akkor valami szépet néznék, nem-e? Minek nézném ezt? Minek? A Passiót is minek... Elég volt egyszer, sok is.

HAUSER: Pedig tanulságos! Történelem. Történelmi film.

HELÉN: Tudom, hogy történelem, de akkor is elég volt egyszer. Miért, a történelemből is nem elég volt egyszer? Még sok is.

MASAVÁRI: Khm. Ha megengedik. Ha megengedik, ez roppant érdekes téma. Úgy gondolom, hogy a Passió bizonyos értelemben... Bizonyos értelemben gyerekfilm. De legalábbis ifjúsági. Tudom, meglepő lehet, amit mondok, de mégis, gondoljunk bele. A vad és zabolátlan kamaszfantáziának szolgáltat nyersanyagot. Hiszen kellő érettségre szert téve az ember képtelen élvezettel viszonyulni mindazoknak a motívumoknak az erőszakosságához, amelyeket Mel Gibson alkalmaz. S ilyenformán a Passió, hiába ötletes és ügyes darab, végső soron esetlenné válik. Merthogy létezik a természetben csúfság, amely félelmet kelt, és amelylyel a művészetnek, nyúlják ehhez bármily költői módon is, sem foglalkoznia, sem kibékülnie nem szabad...

Meglepetten nézik.

SZERÉN: Ööö... Ja.

CIGÁNY: *(bemutatja őket egymásnak)* Masavári úr, a fogyasztóvédelemtől. Kollégáim.

MASAVÁRI: Üdvözltem. Ha megengedik. Masavári. Masavári Benedek, a fogyasztóvédelemtől. Nem, nem, jaj, kérem, nem kell megijedni! Hogy úgy mondjam, nem hivatalos minőségben vagyok itt. Idekint. *(elővesz egy cigarettatárcát, abból pedig egy cigarillót, felmutatja)* Időnként bizony magam is... *(rágyújt)* Nem gondolnám, hogy az ördögtől való. Bevallom, vannak vitáim ebben a tárgyban odabenn, a hivatalban. Kényes kérdés ez, fölöttébb kényes. Személy szerint úgy találok, hogy mint annyi mindenben, itt is elvettük az egyensúlyt. Dohányzásra kijelölt helyek – rendben van. Egészségügyi kampányok, a kockázatok tudatosítása – ez is rendben van, sőt, mi több: elengedhetetlen. Aláírom. De hogy aki mértékkel bár, de mégiscsak dohányzik, a magamfajta kocadohányos, aki időnként el-elszív egy szál könnyű cigarettát, megbélyegezve és kirekesztve érezze magát hovatovább minden emberi közösségből... A mértéktartás hiánya – íme, itt is a mértéktartás hiánya köszön vissza! Akár az olyan műalkotások esetén, mint amilyen a Passió, ahol az alkotó a félelem és az undor felkorbácsolása révén igyekszik megrázó hatást kiváltani.

HAUSER: No igen, izé... Masavári úr, de hát mégiscsak milliók nézték meg, nem? Milliók! Ennyi ember nem tévedhet. Mégiscsak kell legyen valamilyen hatása.

MASAVÁRI: Hát persze. Önnek ebben tö-

kéletesen igaza van. Ám attól tartok, hogy ez esetben a hatáskeltés titka a sokkírozásban rejlik. A sokkhatásban. Nem pedig a bibliai történet mélyén meghúzódó dráma kibontásában.

HAUSER: Ne haragudjon, de ezt nem értem. Mégiscsak a Bibliára épült az egész, nem?

CIGÁNY: Én azt hiszem, értem, hogy mit mond a Masavári úr. Hogy a sok vér meg korbács meg mittudoménmi eltakarja vagy... vagy eltereli a figyelmünket az izéről...

MASAVÁRI: Elfedi a történet igazságát. Pontosan erről van szó, köszönöm, barátom. Elfedik a drámát a látványelemek. De hadd említsek egy közelebbi példát. Vegyük szemügyre azt az esetet, amelynek a folytán most itt vagyok... (*tiltakozó mozdulat*) Nem, nem, kérem, most abszolút nem hivatalos minőségben beszélek! Csak éppen érdekelne a véleményük – amúgy nem hivatalosan. Hiszen, ha nem tévedek, ennek az esetnek a hátterében is... Nos, itt is meghúzódhatik valami. Mert hát nézzük csak mit mutatnak a puszta tények? Az önök kolléganője nekitámad az egyik vásárlónak, és itt nem is az a fő kérdés, hogy alaptalanul tette-e – egyébiránt igen –, hanem az, hogy rendkívül agresszív és megalázó módon tette, ráadásul úgy, hogy éppen nem is állt, hogy úgy mondjam, szolgálatban. Munkaidőn kívül. (*csönd, senki nem akar megszólalni*) Éppen ezért én hivatalos minőségben nem is foglalkozhatom az esettel. Nem vizsgálom, hiszen nem is vizsgálhatom. Akkor és ott nem az üzlet valamelyik munkatársa inzultálta a szóban forgó vásárlót, hanem egy civil, hogy úgy

mondjam. És ez az, ami engem ropant mód elgondolkodtat. Ez a botrányos eset mintha valami mélyebb drámát takarna el, ahová nem nyílik bepillantásunk.

SZERÉN: Ez hülyeség. Egyszerűen csak kivolt a Gömböc. Kiakadt. Bárkivel előfordulhat.

MASAVÁRI: Úgy véli?

SZERÉN: Na jó, nem bárkivel. Ő tényleg könnyen fölkapja a vizet. Így van bedrótozva. De akkor sincsen itt semmi titok szerintem. Bárkinél betelhet a pohár, legföljebb nem úgy játssza le, mint a Gömböc.

MASAVÁRI: Értem én – no, de mi az, hogy betelik a pohár? Mivel telik be? És mitől? És mi ez a pohár, úgy egyáltalán?

SZERÉN: A pohár?

MASAVÁRI: A pohár.

HELÉN: Nem is tudom. Énszerintem mindenki kibukhat, nem? Ideges az ember, nagy a stressz, a hajtás...

MASAVÁRI: Pontosan erről beszélek én is. Betelik a pohár, azt mondjuk. Ám ez az eset, ez a szerfözlött különös eset, ez az elképesztően extrém megnyilvánulás mégsem magyarázható ennyivel. Micsoda feszültségnek, micsoda nyomásnak kellett itt fölgyülemlenie, hogy ekkora erővel robbanjon ki! És aztán ezt követi a panaszkönyv. A Vásárlók Könyve. Látják-e önök mindennek a paradoxonát? A kolléganőjük botrányt rendez, mintha éppenséggel az üzlet érdekeit képviselné – holtlott abban az adott pillanatban erről szó sincs –, aztán pedig panaszt emel az üzlet ellen, mégpedig mint egyszerű fogyasztó. Ki ő? Hol áll? És mivégre cselekszik vajon?

HAUSER: Hogy mivégre, azt nem tudom. De hogy hülyeséget csinált, az biztos.

MASAVÁRI: Hogy őszinte legyek, zavarba ejt ez a dolog. Nemigen látom át, hogy mi folyik itt. Meg kell mondjam egyenesen: ahhoz, hogy tiszta képet alkothassak, szükségem lenne a segítségükre.

Kényszeredett csönd.

HELÉN: Nézze, mi nem nagyon tudunk mit segíteni. Kiakadt a Gömböc, ennyi. De hát ennyit maga is tud. Hogy mi van mögötte, hááát...

CIGÁNY: Nem biztos... Azt hiszem, nem biztos, hogy mélyebb indítékokat kell mögötte keresnünk. Ez orvosi ügy – talán.

MASAVÁRI: Vagyis nem fogyasztóvédelmi...

CIGÁNY: Jaj, nem úgy értem. Nyilván az is... Az is, persze, hiszen ha más nem, ott van a Vásárlók Könyve.

MASAVÁRI: Persze, persze, nem is támadólag mondtam. De valahogy az a benyomásom, hogy nem fogok tiszta képet alkotni az esetről, ha nem látom át a mozgatórugóit. Persze, lehetne az is, hogy megvizsgálom a jegyzőkönyveket, áruminta, bírság, aztán kész-passz.

SZERÉN: Na ja. Miért, nem így szok lenni?

MASAVÁRI: Persze, lehetne így is. Mindamellet... Van valami ebben a történetben, ami nem hagy nyugodni. Aminek a végére kell járnom, mert azt gyanítom – vagy legalábbis valami azt súgja nekem –, hogy elárul valamit erről a bonyolult és kényes egyensúlyról, amelyben... amelyben élünk adatik.

HAUSER: Hát... Ja. Az is lehet. Ja.

MASAVÁRI: Persze tájékozódnom kell, most az a legfontosabb. Az üzletvezető úr nyilván megérkezett időközben. Ha így van, vajon merre található?

CIGÁNY: Elkísérem. Mutatom az utat.

MASAVÁRI: Köszönöm. Igazán kedves. Hát akkor – a legjobbakat!

Cigány és Masavári el.

SZERÉN: Fú. Asztakurva.

HAUSER: *(vihog)* Bonyolult és kényes egyensúly... Édesapám, ha tudnád, mit beszélsz...

HELÉN: Na, én azt hiszem, rágyújtának megint. A mértéktartás kedvéért.

6.

A három Pénztárosnő.

KÓRUS: Mondjuk ki nyíltan, ne féljünk
a szótól:

Pitiánerség, faszariság,
Fingfestés, piszlicsáré, tyúkszaros
Békaegérharc, bolhaköhögés,
Fikamikádó, árnyékbokszolás.

VALI: Tetőnk fölül a vihar elvonult hát,
Behintve sűrűn papírhulladékkal
Parkolóinkat, jól ápolt gyepünket,
Szemetet szórva szerte két marékkal.

JULI: Üveggyapot-gubancok
vándorolnak,
Fákon fennakadt molinók rezegnek,
Műanyag zacskók, színes celofánok,
Munkát adva a szorgalmas
kezeknek.

ILDIKÓ: Mondjuk ki nyíltan, ne féljünk
a szótól:

Pitiánerség, faszariság,
Fingfestés, piszlicsáré, tyúkszaros
Békaegérharc, bolhaköhögés,
Fikamikádó, árnyékbokszolás.

VALI: A lomok közt mi kotor?

Szimatoló, fényes orr.

JULI: Egy haragvó hörcsög orra:

Az egeket ostromolja.

VALI: Aki harmincezret bukott,
Milyen tájra nyit ablakot?

JULI: Pulykaméreg hogy vezetne
Világbíró lendületre?
ILDIKÓ: Mondjuk ki nyíltan, ne féljünk
a szótól:
Pitiánerség, faszariság,
Fingfestés, pizslicsáré, tyúkszaros
Békaegérharc, bolhaköhögés,
Fikamikádó, árnyékbokszolás.

Jól van, megbeszéljük.
(észreveszi Kisgömböcöt)
Figyelj, le kell tennem.
Én is téged.
Jól van.
Semmi.
Semmi.
Semmi.

7.

Záprel, telefonál. Kisgömböc nagyjából a szöveg közepénél belép, a továbbiakban fültanúja Záprel monológjának.

ZÁPREL: Halló. Szevasz, édes.
Nem, ma nem lehet.
Későn jövök, tudod.
Szörnyű ez a nap.
Két vizsgálat lesz.
Kettő egy napon.
Az eszem megáll.
Reggel azt hittem, hogy
kidobom a kávé.
Hát, gondolhatod.
Nem tudom, hogyan.
Tényleg nem tudom.
Semmi.
Semmi.
Semmi.
Most legszívesebben
azonnal haza...
Nem, de nem azért.
Tudod, hogy van ez.
Néha úgy érzem,
ahogy megy az idő,
egyre nehezebb.
Nem hülyéskedek.
Semmi.
Semmi.
Semmi.
Arra gondoltam,
hogy ha véget ér
ez az örület,
akkor majd talán...

8.

Záprel, Kisgömböc.

KISGÖMBÖC: Itt vagyok.
ZÁPREL: Remek. Örülök, hogy itt vagy.
KISGÖMBÖC: Örülsz neki.
ZÁPREL: Két vizsgálat lesz ma, Gömböc.
Ezen az egy napon. Már itt van egy
fogyasztóvédelmis, és kiszáll valaki
a főnökségtől is.
KISGÖMBÖC: Ez van.
ZÁPREL: Nézd, meg kell beszélnünk ezt
a dolgot. Tegnap nem volt rá időnk,
és most hirtelen szakadt a nyakunkba minden. Ahogy szokott,
olyan hirtelen. Ahogy szokott.
KISGÖMBÖC: Jól van. Beszéljük meg.
ZÁPREL: Figyelj. Figyelj, Gömböc. Azt
szeretném, ha egy kicsit pozitívabban állnál hozzá ehhez az ügyhöz.
Bármi is történt, most előre kell tekintenünk. Szerintem tegyük az
egész istenverte botrányt egy hatalmas nagy zárójelbe.
KISGÖMBÖC: Milyen zárójelre gondolsz,
Totya? Mégis, hogyan?
ZÁPREL: Arra gondolok, hogy most kö-
zösek az érdekeink. Jó, igen, beis-
merem, hülye voltam, nem figyel-
tem oda eléggé a problémádra.
Jogosan orroltál meg rám. Igen. El-
ismerem, hogy jogos volt, és bocsá-
natot is kérek érte. Fáradt voltam
nagyon, kimerült, kikészültek az
idegeim. Egyszerűen nem tudtam a

- problémádra koncentrálni, pedig ez lett volna a dolgom.
- KISGÖMBÖC: Mielőtt elsírnád magad, Totya, térj a tárgyra, kérlek.
- ZÁPREL: Ne csináld ezt, nagyon szépen kérlek. De nagyon szépen. Most az egyszer fogd vissza magad.
- KISGÖMBÖC: Jó. Visszafogtam.
- ZÁPREL: Mert ami utána történt, az, ugye, a te sarad volt. Azt, ugye, te sem tagadhatod.
- KISGÖMBÖC: Nem is tagadom. Eszem ágában sincs.
- ZÁPREL: Az a te sarad volt, hogy neki mentél a vásárlónak. Hogy a földbe döngölted. Teljesen ártatlanul, minden indok nélkül. Az a te sarad volt.
- KISGÖMBÖC: *(sóhajt)* Igen, Totya, az az én saram volt. Nem a te sarad, Totya.
- ZÁPREL: Szépen kérlek, Kisgömböc, most ne veszekedjünk. Egy percig, egyetlenegy percig figyelj oda rám. Kérlek. Hallgass végig.
- KISGÖMBÖC: Rendben, Totya, monddad. Hallgatom.
- ZÁPREL: Figyelj rám. Most egy cipőben járunk. Vagy egy csónakban evezünk, mindegy...
- KISGÖMBÖC: A csónak jobban tetszik.
- ZÁPREL: Kérlek! Most kértelek nagyon szépen, nem? *(csönd)* Szóval. A helyzet az, hogy amikor te bejöttél, és elintézted azt a szerencsétlen nőt, te aznap *nem álltál munkában*. Táppénzen voltál még. Jogilag az a helyzet, hogy nem az üzlet munkatársa voltál, hanem egy izé... Egy civil, egy valaki az utcáról. Innentől fogva tehát ez nem fogyasztóvédelmi, hanem jogi ügy – lenne. Lenne! Csak hát az a nő nem tett feljelentést. Mindössze bejelentést tett a felügyeleti szervnél, de hát ez így könnyen kivédhető. Okafogyottá válik a vizsgálat.
- KISGÖMBÖC: Értem.
- ZÁPREL: És nem hiszem, hogy most már feljelentést tenne. Elmúlt az első dühe, lecsillapodott. Ilyenkor már nehezebben mozdul meg az ember. Elpárolgott a harag, nem maradt más, csak a rossz emlék...
- KISGÖMBÖC: A szégyen, Totya. A szégyen.
- ZÁPREL: ...a rossz emlék, amit igyekszik minél hamarabb elfelejteni. Mindannyian így teszünk, nem? Így vagyunk bedrótózva.
- KISGÖMBÖC: Nem hinném. Nem hinném, hogy el tudja felejteni. Én sem fogom, azt hiszem.
- ZÁPREL: Ez most mindegy, Gömböc. Nem érted, miről beszélek? Úgy néz ki, hogy ez az ügy nem von magával további következményeket. Ez legalábbis nagyon-nagyon-nagyon valószínű. Ezt most az egyszer megúszod, Gömböc. Érted?
- KISGÖMBÖC: Értem, miről beszélsz. És te érted vajon, hogy én miről beszélek?
- ZÁPREL: Azt ígérted, hogy végighallgatsz. Hogy végig. És még nem fejeztem be. Hallgass végig, kérlek. Mert most jön a lényeg.
- KISGÖMBÖC: A lényeg. Jól van, Totya, monddad a lényegét.
- ZÁPREL: A lényeg az, hogy vissza kell vonnod a bejelentésedet.
- Csönd.*
- KISGÖMBÖC: Ugyan miért?
- ZÁPREL: Azért, mert akkor leállítják a vizsgálatot. Ilyen egyszerű. Leáll a vizsgálat, nem lesz feljelentés, mi pedig spongyát boríthatunk az egészre. Elfelejtjük az egészet, és újrakezdjük a nulláról.
- KISGÖMBÖC: Mít kezdünk újra, Totya? Milyen nulláról? Hol az a nulla?
- ZÁPREL: Hát nem érted, hogy ez egyszer megúszhatjuk? Az egész csak rajtad áll. Csakis rajtad.

KISGÖMBÖC: Nem, ez nem rajtam áll. Amit aznap csináltam, az állt rajtam. De lehet, hogy az se. Mert tudod, Totya, az sem a nulláról indult. Nincs olyan, hogy nulla...

ZÁPREL: Ide figyelj...

KISGÖMBÖC: ..., és ha nincs olyan, hogy nulla – várjál már, Totya!, várjál, hadd mondjam ezt végig –, ha nincs olyan, hogy nulla, akkor nincs is hová visszatérnünk. Vagy újrakezdenünk. Nem kezdhethük újra ártatlanul.

ZÁPREL: Ide figyelj, most ne kezd ez, nagyon szépen kérlek. Egy egyszerű technikai megoldásról beszélek, nem a mit tudom én, az élet értelméről, a pokolba is! Ki tudunk szállni ebből az egészből, mindannyian. De te is kellesz hozzá.

KISGÖMBÖC: Nem értesz semmit, Totya. Én nem tudok miből kiszállni. Nem tudok hova.

ZÁPREL: Én nem értem ezt. Itt dögöljek meg, ha értelek. Jaj, Gömböc. Idefigyelj, ha azt a harmincast... Na. Szóval nem akarom, hogy tüske maradjon benned. Találunk majd rá valami módot, hogy odaadjuk neked azt a harmincast.

KISGÖMBÖC: Figyelj, Totya. Tudod, mire volna most igazán szükségem?

ZÁPREL: Hallgatlak.

KISGÖMBÖC: Nyald ki a seggem, arra. Nyald ki a seggem. Ez most kellőképpen érthető volt, ugye?

Csend.

9.

Ugyanők.

CIGÁNY: *(kintről)* Azt hiszem, itt kell lenniük. Erre, erre, kérem! Itt is vannak!

Belép Masavári és Cigány.

MASAVÁRI: Jó napot kívánok. Üdvözlöm, Záprel úr. Masavári. Masavári Benedek, a fogyasztóvédelemtől.

ZÁPREL: Üdvözlöm. Záprel.

MASAVÁRI: És ön... Ön lenne, ugyebár...

KISGÖMBÖC: Én vagyok az.

ZÁPREL: Ööö... A kolléganóm, aki...

MASAVÁRI: Igen, tudom. Persze.

KISGÖMBÖC: Én vagyok az. Sajnálom, amit tettem, és vállalom a felelősséget. Másfelől pedig fenntartom a panaszomat.

Záprel felnyög.

MASAVÁRI: Nos, ez tiszteletreméltó és világos beszéd. Én, ha megengedi, mégsem zárnám ilyen rövidre ezt az ügyet. Több kérdés is nyitott még a számomra... *(kinyitja az aktatáskáját, az iratai közt lapoz)*

KISGÖMBÖC: Zárjuk le őket akkor. Minél hamarabb.

MASAVÁRI: Remek. Remek, remek, remek. Ami azt az incidenst illeti, nos hát... A véglegesen bizonyító erejű dokumentumok egyelőre ugyan nincsenek még a kezemben – bár ebben a kérdésben bizvást számíthatok, ugyebár *(Záprel felé biccent)*, az üzletvezető úr hathatós segítségével, hiszen, hogy is mondjam, itt bizonyos érdekezésség áll fenn, már ami az ügy mihamarabbi lezárását illeti...

ZÁPREL: Természetesen. Természetesen mindenben a rendelkezésére állunk.

MASAVÁRI: Nos, egyszóval, noha még nem rendelkezem véglegesen bizonyító erejű dokumentumokkal, az eddigi információk alapján joggal feltételezem, hogy ön a kérdéses

napon nem az üzlet alkalmazottjaként járt el, mi több, nem is járhatott el illetén minőségében, hanem, hogy úgy mondjam, magánemberként...

ZÁPREL: Így igaz. Így történt, kérem.

MASAVÁRI: A kérdés tehát az én szempontomból könnyen és hamar lezárható. És mégis, mégis, mégis! Az a gyanúm – és arra kérem, cáfolja ezt, vagy erősítsen meg benne –, hogy mindez mégsem független attól a panasztól, amit ön tett, ama fogyasztóvédelmi bejelentéstől. Hogy a kettő között szoros, noha nem feltétlenül ok-okozati összefüggés rejlik.

KISGÖMBÖC: Nézze, izé... Masavári úr. Felőlem azt gondol, amit csak akar. Ha az első ügyben nem indít vizsgálatot, hát tegye. Ami a másodikat illeti, fenntartom a panaszomat. Ennyi. Hogy a kettő között milyen összefüggést lát vagy nem lát, az nekem teljesen tökmindegy.

ZÁPREL: *(keserűen)* Na jó. Na jó. Azt hiszem, én itt fölösleges vagyok.

KISGÖMBÖC: Nem mondd, Totya.

MASAVÁRI: Záprel úr nyilván úgy értette, hogy nem szeretné, ha a pusztá jelenlétével befolyásolná a beszélgetésünk menetét. Így van?

ZÁPREL: Pontosan így. Köszönöm. Ha végzett, megtalál az irodámban, előkészítettem a szükséges dokumentumokat.

MASAVÁRI: Köszönöm, Záprel úr. *(Záprel fejcsóválva el)* Nos, tehát... Hol is tartottunk?

KISGÖMBÖC: Nem nagyon tartottunk sehohol. A panaszomat fenntartom, és ennyi.

MASAVÁRI: Tudja, min gondolkodom? Azt hiszem, száz esetből kilencvenkilenc alkalommal bárki kapva kapna a lehetőségen, hogy kihátráljon egy ilyen kellemetlen helyzet-

ből. Hiszen ki tudja, hogy mindez hová vezethet... Nagyon kérem, ne értsen félre, nekem roppant módon imponál ez az intranzigencia...

KISGÖMBÖC: Tessék?

MASAVÁRI: Mondom, roppant módon.

KISGÖMBÖC: Roppant módon mi van?

MASAVÁRI: Roppant módon imponál az ön intranzigenciája.

CIGÁNY: Hajlíthatatlanság, szigorú következetesség, engesztelhetlenség. Latin.

KISGÖMBÖC: Ó, bazmeg...

MASAVÁRI: Köszönöm. Egyszóval roppant módon. De mégis van itt valami, ami nem hagy nyugodni. Tudja, az én szakmám, a fogyasztóvédelem egyszersmind hivatás is. Úgy értem, tetten érhető a mélyén valamiféle morális mag, valamiféle törekvés az ellensúly szerepére egy szerfölött egyenlőtlen, noha szimbiotikus viszonyban.

KISGÖMBÖC: Mi van?

MASAVÁRI: Nézze, modern világunkban egyszerre termelünk, szolgáltatunk és fogyasztunk. Ezek a bonyolult piaci viszonyok, hogy úgy mondjam, mintegy keresztbe metszik a társadalmat. És az ön esete, mindaz, ami itt történt, azért roppant figyelemreméltó a számomra, mivel hogy föllibbenti a fátylat a termelői-szolgáltatói és a fogyasztói szféra, úgy gondolom, eredendő ellentmondásáról. Hiszen mindketőnek a tagjai vagyunk, és ez időnként paradox, ha nem éppen skizofrén helyzeteket eredményez.

KISGÖMBÖC: Nézze, izé...

MASAVÁRI: Masavári.

KISGÖMBÖC: Nézze, Masavárikám, nem tudom, hogy mit akar kihozni ebből. Vizsgálja meg, mi történt, szabja ki a büntetést, és alászovalja. Ez a dolga, nem? Ezért fizetik.

MASAVÁRI: De hát nem mindig azt tesz-
szük csupán, amiért fizetnek. Ezt
ha valaki, hát ön is nagyon jól tud-
ja. Éppen ezért érdekel a dolog.

KISGÖMBÖC: Éppen ezért.

MASAVÁRI: Éppen.

KISGÖMBÖC: Na jó. Legyen. Arról van
szó, egyszerűen, hogy torkig va-
gyok az egészszel. Ezzel az egész ro-
hadt csiki-csukival. Hogy amíg jó
vagy, addig, úgymond, emberi a vi-
szony, amikor meg gáz van, akkor
„ne haragudj, de ez jogi helyzet”.
Amíg kiteszed a beled, addig meg-
y a haverság, meg egy csapatot alko-
tunk, meg egyetlen hatalmas család
vagyunk – ez a legjobb, ez az egyet-
len nagy család... Ettől hánynom
kell. Aztán ha gáz van, magadra
maradsz, a kezekben egy halom
papírral. Kisbetűs részek. Legyen
elég ebből. Ha jogi viszony van, ak-
kor legyen jogi viszony, de ne kell-
jen smúzolni, basszus, senkivel.

MASAVÁRI: És nem gondolja, hogy ezzel
mindent fölруг maga körül? Hogy
ezzel a bejelentéssel, amikor föl-
mondja a szolidaritást a munkahe-
lyével...

KISGÖMBÖC: Nem mondok föl semmit,
mert nem volt mit fölmondanom. Ez
elég világossá vált azokban a na-
pokban. Legyen elég ebből. Elvég-
zem a munkámat, és kész. Nincs
többé nagy család, nincs többé a jó
öreg csapat. Ahonnan bármikor ki-
rakhathnak, ha arról van szó.

MASAVÁRI: De hát így működnek a sza-
vak, nem gondolja? Tudjuk jól, hogy
a csapat fogalma, a család fogalma:
mindezek a piaci szférában csak me-
taforák. Hasznos metaforák, de
mégis. A dolgoknak megvan a ma-
guk menete. A maguk logikája. Nem
várhatja el egy vállalati közösségtől,
hogy ténylegesen valódi családként

viselkedjen. Azt hiszem, ezt az ere-
dendő ellentétet, ennek a kettős sze-
repnek vagy kettős kötődésnek az
eleve adott feszültségét más, talán
hatékonyabb módon is megpróbál-
hatta volna föloldani. Hiszen létez-
nek más módszerek, finomabb mód-
szerek is.

KISGÖMBÖC: Nem tudom. Lehet, hogy
igaza van. Lehet, hogy mindenkinek
igaza van. És? Akkor mindenki elme-
het a búsba. Magamat is beleértve,
persze. Ha ennyit tudunk, mindany-
nyian együtt. Sokat beletettem, keve-
set kaptam vissza. Kész-passz. Akkor
most nyissunk új lapot, és inkább jöj-
jenek az egyértelmű viszonyok.

MASAVÁRI: Értem. Illetve nem tudom,
hogy értem-e, de érteni vélem.

KISGÖMBÖC: Oda se neki. Dolgozzon
csak, Masavári úr. Végezze a mun-
káját.

MASAVÁRI: Fenntartja tehát a panaszát.
Akkor nincs más hátra, kivizsgá-
lom az ügyet. A tisztább viszonyok
érdekében.

KISGÖMBÖC: Úgy is van.

MASAVÁRI: Rendben. Nos... Hát legyen.
Izé... Cigány úr... Nekem most fel
kell keresnem a húsáru-osztályt...

CIGÁNY: A húsáru-osztályt. *(összenéznek
Kisgömböccel)* Hát, mindig csak lefe-
lé. Ha keresi, hamar megtalálja. Én
sajnos nem kísérhetem tovább. Na-
gyon sajnálom, Masavári úr. Innen
már egyedül kell mennie.

MASAVÁRI: Értem. Semmi baj. Azt hi-
szem, magam is odatalálok.

CIGÁNY: Mindig csak lefele, egyenesen.
És vigyázzon azért. Furcsa figurák.

MASAVÁRI: Rendben, vigyázok. Akkor
hát: a legjobbakat. *(el)*

10.

Kisgömböc, Cigány.

KISGÖMBÖC: Intranszigencia. Megáll az ész. Honnan tudsz te ilyeneket?

CIGÁNY: Keresztrejtvények. Sokat tanul belőlük az ember. Csinálom már vagy huszonöt éve.

KISGÖMBÖC: Ne már!

CIGÁNY: De bizony. Versenyezni is szoktam, meg minden.

KISGÖMBÖC: Ez igen. És nyersz is?

CIGÁNY: Előfordul. Vannak helyezéseim. Meg hát persze beküldök mindenféle megfejtéseket. Ha összeszámolom, hogy mennyi jött be harminc év alatt – könyvtalványok, kenyérpírtók... Hajsütővas!

KISGÖMBÖC: *(nevet)* Hajsütővas. Beszárás! Van egy cigid?

CIGÁNY: Vanni van. Kimegyünk?

KISGÖMBÖC: Francokat. Elszívjuk itt. Most ez legyen a legnagyobb bajom.

CIGÁNY: Nem lesz ez jó. Beindul a riasztó.

KISGÖMBÖC: Be ám. Nincs is bekötvé. Hausertől tudom. Csak azért van ott, hogy rá ne merjen gyújtani senki.

Cigány vállat von, cigarettával kínálja, rágyújtanak, leülnek.

CIGÁNY: Te, figyelj csak. Tulajdonképpen semmi közöm hozzá, de azért... Szóval jó lesz ez neked így?

KISGÖMBÖC: Hogyan?

CIGÁNY: Úgy értem, nem szívatod meg magad a kelleténél jobban?

KISGÖMBÖC: Nézd, Cigány... Nem. Azt hiszem, nem. Volt időm gondolkodni rajta. Azt hiszem, a kelleténél jobban éppen hogy idáig szívattam magam.

CIGÁNY: De mégis. Nem fizetsz túl nagy árat ezért az egészséért?

KISGÖMBÖC: Figyelj, Cigány, ha kirúgnak, na bumm. Majd lesz valami. Vagy olyan szerencsétlennek nézek én ki, aki nem képes megállni a saját lábán?

CIGÁNY: Félreértesz. Nem erről beszélek. Az egy dolog. Hanem hogy bosszút akarsz állni – talán saját magadon. Hogy haragból csináltad azt a dolgot, és most is haragból csinálsz.

KISGÖMBÖC: Haragból.

CIGÁNY: „Enyém a bosszúállás, én megfizetek, ezt mondja az Úr.” Római levél, tizenkettő.

KISGÖMBÖC: Ne csináld már.

CIGÁNY: Hogy mondjam? Nem, nem, nem... Ne ijedj meg. Nem prédikálni akarok. Csak arról van szó, hogy ez így nem egészséges. Nem jó a lelki háztartásnak. Megterheli a működését. A lelkiismeretet.

KISGÖMBÖC: És ha meg. Akkor mi van. Elbírom.

CIGÁNY: Dehogy bírod. Csak pakolod magadra a súlyokat. Mint valami mutatványos. Erőművész. Ez az egész... Ne haragudj meg érte, ha kimondom nyíltan.

KISGÖMBÖC: Dehogy haragszom. Mondjad csak.

CIGÁNY: Ez az egész félreértés. Önmagadat érted félre. Tudod, amolyan szélmalomharc. Kapsz egy pofont, visszaadod, oké. Csak éppen nem jó helyre. Nem annak, akitől kaptad.

KISGÖMBÖC: Hát ez az. Éppen ez az, Cigány. Hogy nem arról a szerencsétlen Totyáról van szó. Merthogy azt sem tudhatod pontosan, hogy kitől is jött a pofon. A Záprel Totyától-e? Vagy csak rajta keresztül, valahonnan?

CIGÁNY: De ha nem tudhatod, hogy honnan jött a tasli, hogyan tudhatnád, hogy kinek add vissza?

KISGÖMBÖC: Még mindig nem értesz. Ugyanarról beszélünk. Pontosan erről van szó. Ha valakivel bajom van, megmondom neki szemtől szembe. Hiszen ismersz. Tudod, hogy ilyen vagyok. Megmondom szemtől szembe. De itt most nincs kinek megmondani. Most nem a Totyával lett tele a hócipőm. Először én is azt hittem, hogy csak az ő balfaszágáról van szó, de aztán volt időm gondolkodni. Gondolkodtam, és rájöttem, hogy nem vele van bajom. Mondjuk hányni tudnék, ha ránézek, de mégis. Itt és most nem belőle lett elegendő, hanem az egészszéből anblokk. És pontosan ezért nem vonom vissza a panaszsomat. Hogy ami ott van a papíron, leírva feketén-fehéren, azzal ne csak engem lehessen már revolverezni. Ha jogi viszonyok vannak, akkor legyenek is jogi viszonyok. De mindkét irányba!

CIGÁNY: Nem nagyon értem én ezt. Végül is miféle igazságot keresel? Mi az, hogy jogi viszonyok?

KISGÖMBÖC: A jogi viszonyok, az az, hogy neked is igazad lehet. Hogy nem a személyektől függ, nem valakinek a jóindulatától, hogy igazad van-e. Hanem hogy mégiscsak léteznek szabályok.

CIGÁNY: Szabályok. Jó. És ha meg is ítéllek a büntetést, azzal mit billentesz helyre? Csak annyit érsz el, hogy rá fogsz menni erre az egészre. És most nem az állásodra gondolkodok. Hanem rád, ahogy vagy. Hogy belenyomorodsz ebbe.

KISGÖMBÖC: Azon már túl vagyunk, Cigány. Attól tartok.

CIGÁNY: Miért nem próbálsz egy kicsit távolabbról nézni ezt az egészet? Miért kell mindjárt odacsapni? Biztos, hogy minden gubancnak meg-

van az oka, még ha nem is látod át abban a pillanatban. Ha nem hagyod magad, és nem roppansz bele, akkor erősebben fogsz kikerülni az egészszéből. Ha valahogy értelmet tudsz adni neki.

KISGÖMBÖC: Nem tudom. Talán megvan az oka, talán nincs. De én nem hiszem, hogy átláthatjuk az okokat, sem abban a pillanatban, sem később. Igazából soha. És szerintem itt a különbség kettőnk között. Én nem nagyon hiszek az ilyesmiben.

CIGÁNY: A milyenekben?

KISGÖMBÖC: Az utólagos magyarázatokban. Hogy majd minden részlet szépen bekerül a helyére, és összeáll az összkép. Hogy végül kiderül, hogy mit tudom én, minden tasli a javamra vált. Ez csak egy nagy bemagyarázás – szerintem.

CIGÁNY: De hát ez semmi. Nem érted? Ez pity üggy. Mi lesz akkor, ha tényleg bajba kerülsz? És nem efféle munkahelyi csetepatékra gondolkodok. Hanem amikor tényleg jönnek a nagy taslik, és nem tudod, hogy miért. És hogy kitől.

KISGÖMBÖC: Senkitől. Hát ez az, Cigány. Ez az: hogy nem áll senki a taslik mögött, akitől számon lehetne kérni bármit is.

CIGÁNY: Vagy éppen áll. Csak olyasvalaki, akitől nem kérhetsz számon semmit.

KISGÖMBÖC: Hát... Te tudod. Szerintem meg éppen hogy nem személyre szabott taslik ezek. Egyik sem az. Éppen ezért nehéz bármit is kezdeni velük.

CIGÁNY: De hát akkor mégis – mit akarsz elérni? Egy fogyasztóvédelmi bírságot? Ugyan már.

KISGÖMBÖC: Azt akarom elérni, Cigány, hogy legyen egy hely, ahol megvettem a lábam. Hogy ne csak po-

fozgassanak ide-oda. Ebből elegendem van. Kivághatnak, mint a taknyot, jó: állok elébe, de ezt a dolgot akkor is végigviszem. Nem bosszúból, meg nem is haragból. De ha most visszatáncolnék, akkor tényleg leköphetem magam. Ezt most már végig kell csinálnom.

11.

Kuncogás. Megjelenik a Pénztárosnők kara, összehajolnak, vihorásznak. Kisgömböc és Cigány némán dohányozik.

VALI: Gyerünk, csajok! Egy kis komolyságot.

JULI: Okéokéoké. Kezdhethük azonnal.

Moira-maszkokat húznak, átöltöznek.

ILDIKÓ: Attól félttem, bepisilek a röhögéstől... „Enyém a bosszúállás, én megfizetek!” Nagy duma, nem?

JULI: *(újra erőt vesz rajta a vihogás)* Jajaja. Jogi viszonyok. Legyenek tiszta, jogi viszonyok... Merthogy mégiscsak léteznek szabályok...

ILDIKÓ: *(röhögve)* De hülye vagy! Ne csináld már...

JULI: Hogy legyen egy hely, ahol megvetheti a lábát... Hehe. Szegény drágám, ha tudnád...

VALI: *(ő is nevet)* Jól van, csajok, komolyság. Jelenés van.

Komolyságot erőltetnek magukra. Rövid hatásszünet, torokköszörülés. Kisgömböc és Cigány odafordulnak feléjük.

VALI: A Kisgömböc meséje.

JULI: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény ember. Volt annak egy felesége meg egy leánya. Nagy szegénységben éltek ezek, nem volt

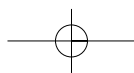
egyebük a kerek világon, mint egy kövér hízójuk. Amikor eljött az ideje, a hízót levágták annak rendje és módja szerint... *(elneveti magát)* Jaj, basszus, bocsi, bocsi... *(nevet)* Ne haragudjatok. *(Vali – maga is a nevetés határán – csitítgatja, közben a fejével odaint Ildikónak)*

ILDIKÓ: *(átveszi a szót)* Levágták tehát a hízót, és azt ették egész télen. Igen ám, de csakhamar elfogyott a hurka-kolbász, elfogyott a sonka, és a zsírosbödön alján sem maradt egy nyalintásra való. Nem maradt egyéb, csak egy kis gömböc, föllógatva a padláson az öreggerendára.

VALI: Így szól egy napon a szegény ember a lányához: eridj lányom, vágd le azt a gömböcöt a gerendáról, oszt hozd ide nekünk, hadd együk meg vacsorára. Föl is ment a lány a padlásra, hogy levágja a gömböcöt a gerendáról. Igen ám, de amint nyúl feléje a nagy késsel, a gömböc hirtelen hamm!, bekapja a lányt. Szegényke annyit se tudott mondani, hogy bikkmack.

JULI: *(megint kitör belőle a nevetés)* De hülye vagy! Ez nincs is benne. Ne csináld már... Így is... *(mindhárman nevetnek, majd erőt vesznek magukon, kis hatásszünet)*

ILDIKÓ: Várják, várják odalent a leányt, hát csak nem jön. Így szól akkor a szegény ember a feleségihez: eridj, asszony, nézd meg, hol késik az a haszontalan leány. *(szünetet tart, elkomolyodik a hangja)* Föl is megy az asszony a padlásra, néz jobbra, néz balra, nem látja sehol a leányát. Hol lehet... az egyetlen leánya? Hogy, hogy nem, megakad a szeme a nagy késen. A kezébe veszi, és közelebb lép a gömböcöz, hogy levágja a gerendáról. Ekkor aztán... *(felüvölt, mindhárman megborzonganak)*

Csend. Juli a földön kuporog, a tenyerét a fölére szorítja, nyöszörög.

VALI: Várja a férje odalent a konyhán, hát csak nem jön az asszony. Így végül ő maga kerekedik föl, hogy megnézzé, mi is történt velük. Fölmegy a padlásfeljárón, nem látja sehol egyiküket sem.

ILDIKÓ: Észreveszi a kést a padlón. Épp lehajol érte, hogy fölvegye, amikor... Amikor hirtelen óriási robajjal leszakad a gömböc...

VALI: Nekivágódik a szegény embernek, és hamm!, bekapja őt is. Gurul, gurul tovább, lefelé a padlásról...

ILDIKÓ: Húzza a föld súlya! Húzza a súly a kiscömböcöt, így gurul ki a házból! Így gurul ki a házból, így gurul végig az utcán!

VALI: Húzza a föld súlya a kiscömböcöt, így gurul tehetetlenül! Így gurul, végig, végig, hosszan a falu főutcáján...

12.

Megjelenik Irén. A Pénztárosnők a háttérbe húzódnak, Cigány továbbra is némán dohányzik.

IRÉN: Szia, Gömböc. *(Kiscömböc nem válaszol, Irén leül mellé)* Bagózol? Végül is... *(elővesz egy doboz cigarettát, odakínálja)* Kérsz?

KISGÖMBÖC: Kösz. *(mindketten rágyújtanak)*

IRÉN: Na?

KISGÖMBÖC: Mit na?

IRÉN: Mi lesz?

KISGÖMBÖC: Mi lenne.

IRÉN: Nézd, Gömböc... Nem akarok veszekedni. Hagyjuk ezt. Gáz van, te is jól tudod.

KISGÖMBÖC: Gáz?

IRÉN: Gáz. Vizsgálat, revízió. Ne csináld már.

KISGÖMBÖC: Gáz. Hát az gáz.

IRÉN: Ezért kérdezem, hogy mi lesz. Ha visszavonod a panaszodat a hülye parizer miatt... Ó, istenem. Édes istenem. Negyed kiló parizer...

KISGÖMBÖC: Lófászt. Harmincegy deka. Előre szeletelve.

Egymásra pillantanak, elnevetik magukat.

IRÉN: Előre szeletelve. Nem mondom...

KISGÖMBÖC: Nézd, Irén...

IRÉN: Igen?

KISGÖMBÖC: Nem vonom vissza. Ez most már fix. Végigcsinálom ezt a dolgot.

IRÉN: *(hidegen)* Értem.

KISGÖMBÖC: Nem a Totya miatt. Nem azért, mert haragszom rá. Haragszom amúgy, de az most nem érdekes. Nem azért döntöttem így.

IRÉN: Mindegy is. Teljesen mindegy.

KISGÖMBÖC: Mindegy. Csak annyit el akarok mondani, hogy ezt most nem haragból csinálom. Nem akarok kibaszni senkivel.

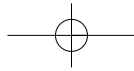
IRÉN: Mégis az lesz a vége. És ezt te is tudod nagyon jól.

KISGÖMBÖC: Én is benne vagyok a pakliban, Irén. Ez most rólam szól, egyes-egyedül.

IRÉN: Hát persze, hogy rólad. *(csönd, tétovázik, hogy folytassa-e)* De az az igazság, hogy sose szólt másról. Én. Én, én, én, én. Szemben az egész világgal. Egyes-egyedül. Na persze.

KISGÖMBÖC: Mi akarsz mégis? Vonjam vissza a panaszt, aztán kérjek bocsánatot? Folytassam onnan, ahol abbahagytuk?

IRÉN: És ha igen? Ha gondolnál egy kicsit a többiekre is? Ránk. Mert akkor nem onnan kellene folytatni, ahol abbamaradt. Benne volna

mindaz, amit történt, de benne volna ez a gesztus is. Máshonnan lehetne újramezteni a dolgot.

KISGÖMBÖC: Másról se szólt az a sok év, amit itt töltöttem, másról se szólt mindvégig, mint hogy mindig gondoltam egy kicsit a többiekre is. A kollégákra. A cég érdekére. És tesék. Mihez voltam lojális? Mi maradt a végén, amikor tényleg éles volt a helyzet? Hát nem érted?

IRÉN: Nem. Nem értem.

KISGÖMBÖC: Nagyon sajnálom.

Csend.

IRÉN: Gondolom, ha megkérnélek, hogy állj el a panasztól, az se számítana. Ha szépen megkérnélek. *(csönd)* Ha könyörögnék neked. Az se érdekelné, gondolom.

KISGÖMBÖC: Te tényleg nem értesz semmit.

IRÉN: Na, ebben az egyben igazad van. Az igazat megvallva: tényleg nem. Meg tudnád mondani, hogy tulajdonképpen kinek akarsz bizonyítani, és mit? Nekem, a Totyának, a többieknek? Hogy milyen kemény csaj vagy?

KISGÖMBÖC: Most mondtam az előbb. Nem nektek. Nem akarok én tőletek semmit. Talán – talán önmaguknak.

IRÉN: Önmagadnak. Nem érted, Gömböc, hogy ez is csak egy szó? Egy szófordulat. Mi az, hogy önmagad? Hol az az önmagad, egyedül, mindentől függetlenül? Hiszen *vagy* valahol, bejössz ide minden reggel, teszed a dolgot, csinálsz ezt, csinálsz azt – nem vagy egyedül, sose vagy önmagadban. Azt mondod, hogy nem akarsz te tőlünk semmit. Hát éppen ez a baj. Te csak játszod a magányos harcost, de nem gon-

dolsz bele, hogy felelősséggel is tartozol másokért.

KISGÖMBÖC: Ne kezd ez, nagyon kérek. Nem egy kibaszott csapatépítő tréningen vagyunk. A közösség. A nagy család. Faszomba.

Csend.

IRÉN: Jó. Én kérek. Nem a többiek. Nem a *csapat*. És nem is a Totya küldött. Azt se tudja, hogy... Mindegy. Én kérek, Gömböc. Sosem kértem tőled semmit.

Csend.

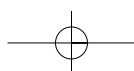
KISGÖMBÖC: *(sóhajt)* Figyelj Irén. Beálltam valamibe, amit végig akarok csinálni. Lesz, ami lesz. Azért, hogy bele tudjak nézni a tükörbe. Hogy vállaljam az egészet, azzal együtt, amit én csesztem el benne. Meghozok egy ilyen döntést, és erre te azt kéred, hogy... Hogy a kedvedért álljak el tőle. Ez így nem fair. Ez nagyon nem fair kérés. Te mit csinálnál az én helyemben? De most őszintén. *(Irén hallgat)* Na? De tényleg. *(Irén a tenyerébe temeti az arcát)*

13.

A Pénztárosnők, egy szál zongora kíséretére, sanzonszerű, lassú dalként. Ez alatt a többi szereplő eltűnik a színről.

VALI: Végtelen ég alatt papírhajó suhan.
Látom, a hullámok hogyan dobálnak.
Semmi sincs legbelül, átázik, elmerül –
Ne kérd az ördögöt keresztkomának!
Ne kérd az ördögöt keresztkomának!

JULI: Gyűlnek a víz fölött, gyűlnek az ég alatt,
A sápadt napkorong felhőbe öltözött.

Papírhajó suhan, ázott papírdarab –
Keresztkomának ne kérd az ördögöt!
Keresztkomának ne kérd az ördögöt!
ILDIKÓ: A jognak asztalán az abroszt
rángatod,
Az írás elfolyik a vízen tintaként:
Végtelen ég alatt sodródó tintafolt –
Keresztkomának az ördögöt ne kérd!
Keresztkomának az ördögöt ne kérd!

14.

A zongora tovább játssza a dallamot, miközben nagy csikorgással aláereszkedik a deus ex machina-szerkezet, rajta Dr. Berg.

DR. BERG: (a közönséghez) Berg vagyok. Dr. Berg Miklós. Közgazdaságtudományi egyetem, aztán jogi diploma. Üzleti jog, nemzetközi fejlesztések. Két gyerek, elvált. Ötéves külföldi gyakorlat. A cégnél éppen hét esztendeje. Igazgatótanácsi, felügyelőbizottsági tagság. Úszás, futás – félmaraton. Isten ha van, odafönről vigyáz ránk. A cégnél kerek hét esztendeje. Hét év alatt kicserélődik az emberi test: a mi dolgunk az, hogy egyre jobbra és jobbra cseréljük.

ZÁPREL: (be, őt követi Cigány, Helén, Szerén és Hauser, illetve további áruházi dolgozók) Dr. Berg! Dr. Berg! Hadd segítsek. (Záprel és Cigány közösen segítenek Dr. Bergnek, hogy kicsatolja magát a szerkezetből)

DR. BERG: Záprel úr. Ezer éve! Ugye? Mikor is? Ezer éve. Köszönöm. Nagyon kedves.

ZÁPREL: Ezer éve. Úgy bizony! Üdvözlöm, Dr. Berg!

SZERÉN: Nézd ezt a pecsétgyűrűt! Nézd a mandzsettáját!

HELÉN: Ne nézd olyan közlő! Nem tesz jót a szemednek.

HAUSER: Dr. Berg! Isten hozta minálunk! Remélem, jól utazott.

DR. BERG: (ügyet sem vet Hauserre) Üdvözlöm, Záprel úr. (kezet fognak) Kár, hogy ilyen körülmények között, de azért mégis...

ZÁPREL: Igen. Persze. Mégis.

DR. BERG: Mégis.

ZÁPREL: Mégis?

DR. BERG: Mégis örülünk egymásnak, nem?

ZÁPREL: Igen. Hát persze. (észreveszi, hogy Cigány még mindig ott áll) Ööö.. Kollégám.

DR. BERG: (kelletlenül) Örülök. Berg.

CIGÁNY: (zavartan) Cigány.

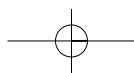
Dr. Berg döbbenten nézi.

ZÁPREL: Ez csak a neve...

DR. BERG: Vagy úgy. Értem. Nos, tehát, Záprel úr... Régi kollégák, régi motorosok. Sajnálom, őszintén sajnálom, hogy ilyen körülmények között. Ha megengedi... Ha megengedi, mielőtt tájékozódnék, szeretnék néhány szót a munkatársakhoz...

ZÁPREL: Persze. Tessék csak.

DR. BERG: Kérem, kérem! Mindenki! Egy perc figyelmet szeretnék. Jöjjenek, kérem, közelebb! (mindenki közelebb lép) Nem fogom sokáig rabolni az idejüket. Bizonyára többen ismernek már. A nevem Berg – Dr. Berg Miklós, az igazgatótanács és a felügyelőbizottság megbízottja. Nyilván mindannyian értesültek a jövetelem céljáról. Itt és most csupán annyit szeretnék közölni önökkel, hogy tekintsek ezt... ööö... ezt az *aktust* olyasvalaminek, mint... – mint mondjuk egy orvosi ellenőrzés. Értik, ugye. Vérnyomás, vérvétel, vér... izé. Egyszóval nem öncélú kellemetlenkedés, hanem mindannyiunk közös érdeke, ha tetszik: cégünk közösségé-

nek a higiéniáját szolgálja. Nna. Nem kell félni. Köszönöm, ennyi. *(félrevonja Záprelt)* Egy szóra még, Záprel úr.

ZÁPREL: Igenis, Dr. Berg, parancsoljon!

DR. BERG: *(félrevonja Záprelt, a többiek tisztas távolságból bámulják őket)* Egyetlen szóra még. Feltett szándékom, hogy alaposan a végére járjak ennek az ügynek, és hát nemcsak feltett szándékom, hanem a kötelességem is. Az igazgatótanács nyomatékosan felhívta rá a figyelmemet, hogy minden vonatkozásában, ha tetszik: minden ízében vizsgáljam ki a konfliktust. Azt szeretném, ha pontosan értené: ami az első pillantásra talán túlzott szigorúságnak tűnhet, az pusztán a kötelességtudat diktátuma, és nincs semmilyen személyes vonatkozása. Az a megbízásom, hogy tegyék félre minden személyes ellen- és rokonszenvet, és a legnagyobb alaposággal járjak az ügy végére, ha tetszik: vágjam ki, távolítsam el a beteg részt.

ZÁPREL: Igenis. Értem. Értem, Dr. Berg.

SZERÉN: Hallottad? A beteg részt... *(Helén csöndre inti)*

DR. BERG: Rendben. Örülök, hogy érti. Akkor ezzel meg is volnánk. Nekem még akad némi elintéznivalóm, de ha önnek is megfelel, egy óra múlva kezdhetünk.

ZÁPREL: Persze. Megfelel, Dr. Berg. Tökéletesen megfelel.

DR. BERG: Az ember változik, barátom. Hétévente kicserélődik minden sejtje. Tudta ezt? Minden egyes sejtje! Vajon hol kezdődik a betegség? Egyetlen sejt-nél, vagy egy sejtcso-mónál? Mikor válik beteggé egy szervezet? És mi a teendő akkor, amikor észleljük a bajt? Vajon mi a teendő, barátom? Ez a kérdés! Ez a nagy kérdés. Akkor hát: egy óra múlva álljanak készen. *(el)*

SZERÉN: Mi lesz, főnök?

HAUSER: Maradjál már, Szerén! Tényleg, főnök: mi lesz?

ZÁPREL: Mi lenne? Dr. Berg kivizsgálja az ügyet. A tőle telhető legnagyobb alaposággal, szigorúan, de pártatlanul.

HELÉN: Vagyis?

Záprel vállat von.

SZERÉN: El leszünk mink piccsázva. Attól tartok.

ZÁPREL: Na jó, dologra. Egy-kettő. Halotta mindenki, van még egy óránk. Talán nincs elég dolgunk?

Záprelt kivéve mindenki elkezd levonulni a színről, innen kifele menet folyik a jelenet. Záprel ezalatt előveszi a mobiltelefont, hív egy számot.

HAUSER: Kivágni a beteg részt. Eltávolítani. Ez igen!

HELÉN: Kicsit olyan gusztustalan, nem?

HAUSER: Gusztustalan, de muszáj. Kéményen, határozottan.

CIGÁNY: Kérdés, hogy mit szól ehhez a beteg rész.

HAUSER: Beteg rész! Ugyan már. Mi köze a beteg résznek az egészséghez. Itt az egész test érdekét kell nézni. Egészség. Egészség. Érted, Cigány?

CIGÁNY: Attól félek, értem. Sajnos.

HELÉN: Egész-ség. Egészség. Tényleg! De baró! Szerén, te tudtad ezt? Azt a mindenit!

SZERÉN: Mit?

HELÉN: Egész-ség. Egészség. Vágod? Egész-ség.

SZERÉN: Na, ezt vegyük csak át még egyszer... *(kimennek)*

15.

Záprel beszélni kezd a mobiltelefonba, a monológ eleje táján, hátulról lép be Irén.

ZÁPREL: Szia. Én voltam.
Csak kerestelek.
Hívjál vissza, hogyha...
Nem, nem,
nem azért.
Tiszta gyomorideg.
Hát persze, hogy szedem.
Semmi.
Semmi.
Semmi.
Itt vannak, igen.
Nem tudom, mi lesz.
Az a helyzet, hogy
egyedül vagyok.
Nem számíthatok
itt benn senkire.
Semmi.
Semmi.
Semmi.
Hiányzol nagyon.
Ha egyszer vége lesz...
Ha túl leszünk rajta,
arra gondoltam,
akkor majd talán...
Talán elmehetnének...
Maradt még tavalyról
vagy másfél hetem.
Jó, majd megdumáljuk.
Semmi.
Semmi.
Semmi.
(észreveszi Irént, összerezzen)
Figyelj, le kell tennem.
Én is téged.
Jól van.
Semmi.
Semmi.
Semmi.

16.

Záprel, Irén.

IRÉN: Itt vagyok.
ZÁPREL: Remek. Örülök, hogy itt vagy.
IRÉN: Örülsz neki.
ZÁPREL: Azt sem tudom, hol áll a fejem. Két vizsgálat. Ma. Ezen az egy napon. Vajon mit vétettem? Tudod, hogy kit küldtek a cégtől? Találd ki.
IRÉN: Mit tudom én.
ZÁPREL: Dr. Berget! (Irén nem felel) Dr. Berget, érted? Vele aztán nem lehet szórakozni. Dr. Berg! Mit vétettem vajon?
IRÉN: Mit vétettél.
ZÁPREL: Most mi az? Mit nézel így? Mi történt már megint?
IRÉN: Nem történt semmi, Totya.
ZÁPREL: Úgy állsz itt, mintha... Történt valami? Valami... rossz fejlemény?
IRÉN: Semmi. Beszéltem a Kisgömböccel. De nincs semmi.
ZÁPREL: Hogyhogy nincs semmi? Mondott valamit?
IRÉN: Csak annyit, hogy végigviszi. Úgyhogy ez ennyi. Nem tudod ki-robbantani belőle.
ZÁPREL: Ez ennyi. Végigviszi. Remek. Tényleg, mi vétettem?
IRÉN: Nem tudom, mit vétettél, Totya. Ezt neked kellene tudnod.
ZÁPREL: Most mi van? Mit kellene tudnom? Most mit nyomasztasz még te is?
IRÉN: Bocsánat. Nem akartalak nyomasztani. Csak annyit akartam mondani, hogy Kisgömböccel nem jutottam semmire. Erre készülj.
ZÁPREL: És akkor... És akkor most mi lesz?
IRÉN: Nem tudom. Az a helyzet, hogy egyedül vagy. Nem számíthatsz itt benn senkire.

ZÁPREL: Jaj, Irén... *(csönd)* Tudod, hogy nem úgy...

IRÉN: Tudom. Na, szia. Én ebből most kiszálltam.

ZÁPREL: Ne csináld most ezt. Nagyon szépen kérlek. Nem kell mindent... mindent mellre szívni. *(csönd)* Félek, Irén. Az a helyzet, hogy be vagyok tojva. Tessék, kimondtam. Most igazán... Tekintettel lehetnél rám. Tiszta egy gyomorideg vagyok. A kávé se ment le ma reggel.

IRÉN: Igyad tejszínnel. Totya.

ZÁPREL: Megpróbáltam tejszínnel is, csak nem nagyon szeretem. Mondjuk, nem is utálok, de különösebben azért...

IRÉN: *(közbevág)* Segítettem neked, Totya, amennyit bírtam. Ott álltam mögötted. Beszéltem a Masavárilval, beszéltem a Gömböccel, mindenkivel. Többet nem tudok tenni. Kész-passz. Nem sokra mentem, az igaz. Úgyhogy ha egyedül érzed magad, bizonyára úgy is van. *(el)*

ZÁPREL: *(hangtalan, kétségbeesett dührohamban)* Nem hiszem el. Jaj, piczába, piczába, piczába!

17.

Dr. Berg és a Pénztárosnők – utóbbiak a helyükön ülnek.

DR. BERG: Áh, áh, áh, ismerős arcok! Komoly arcok, komoly, de jó szándékú, kedves arcocskák. Ezer éve, drága hölgyek, ezer éve! Mióta is, egész pontosan?

VALI: Ezer éve, Dr. Berg. Egész pontosan ezer éve.

JULI: Tudta, hogy ezer év alatt száznegyvenkétszer kicserélődik az egész testünk, mi több...

ILDIKÓ: ...mi több, közel jár a száznegy-

venharmadik átváltozáshoz?

VALI: Lám, ön félig már ki is bújt a régi bábból...

DR. BERG: Ohó! Ám önök, úgy látom, nem változtak semmit, drága hölgyeim!

ILDIKÓ: Nagyon kedves, Dr. Berg. Igazán nagyon kedves.

VALI: Kezeljük a kasszát, jön és megy a pénz. Mi valóban nem változunk.

DR. BERG: Nem fog önökön az infláció! Hehe. Ez jó. Nem fog önökön az infláció...

JULI: Szellemes, Dr. Berg, mint mindig. Szellemes és pontos. És ezt a tulajdonságát mindig is nagyra értékeltük.

DR. BERG: Köszönöm, kedves. Felteszem, ismerik látogatásom célját.

VALI: Tudjuk, miért van itt, ha erre gondol. Hogy mi a célja voltaképpen – nos, azt önnek kell eldöntenie.

ILDIKÓ: Az igazságot keresi talán? Dr. Berg.

DR. BERG: Nos, igen. Azért jöttem, hogy feltárjam az igazságot.

A Pénztárosnők összemosolyognak.

VALI: De Dr. Berg....

JULI: Dr. Berg, Dr. Berg... Csalódtunk magában.

ILDIKÓ: Próbálja meg még egyszer. Próbálja meg pontosabban megfogalmazni, hogy miért is érkezett!

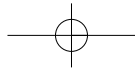
VALI: Legyen szíves.

DR. BERG: Nos, rendben. Tehát... Ha nem azért jöttem, hogy feltárjam az igazságot, akkor... Akkor nyilvánvalóan azért jöttem, hogy... igazságot tegyek!

JULI: Bravó, Dr. Berg! Bravó, bravó!

ILDIKÓ: Szellemes és pontos. Igyekezze hát, barátom. Minden perc drága.

DR. BERG: Igyekeztem? Hová igyekeztem?

VALI: Valaki már megelőzte önt, doktor.
Valaki már itt jár, és az igazságot keresi.

JULI: Valaki már itt jár, egy lépéssel ön előtt.

DR. BERG: Miről beszélnek, hölgyeim? Ki vele!

VALI: Valaki itt jár, és az igazságot keresi, és ez az ön számára – az ön számára, aki igazságot tenni érkezett...

ILDIKÓ: ...nos, Dr. Berg, ez az ön számára sem lehet tanulság nélkül való.

A Pénztárosnők ismét transzba esnek, ijesztő, mély torokhangon hörögnek.

JULI: (torokhangon) Figyeld Masavárit! Jöjj és lásd! Masavári itt van, idelenn!

ILDIKÓ: (torokhangon) Masavári lenn jár, a Henteseknél!

VALI: (torokhangon) Jöjj és lásd! Alászállt... Alá...

18.

Látomásként megjelennek a Hentesek, karjukban az ájult Masavári. Dr. Berg és a Pénztárosnők néma szemlélői a jelenetnek.

HENTESEK: (strófánként más-más Hentes mondja) Aludj, nagyfiú. Átjár a hideg.

Egy kedves arc, egy kellemes mosoly, semmi több. Mindössze ennyi a nagyfiú.
Aludj hát, barátom.

Nem tud a húsról. A hús természetéről mit sem tud. Keres, szaglász, szimatol, kutat, feltár, cáfol, igazol – folytonos lázban ég. Aludj, nagyfiú.

Az igazságot – csakis azt szeretné!

Nem tud semmit a hús természetéről. A húsról mit sem tud. Cáfol, igazol: a húson nincs mit cáfolni, igazolni.

Nincs cáfolat, csak cafatok maradnak, a mélyreható kutatás nyomán. Kiveti, kiköpi, kilöki a hús.

Folytonos lázban ég. A húsnak hideg kell, a hús álma a jégen szökken szádba. Az igazság a lázas agy virága.

Egy kedves arc, egy kellemes mosoly, Átjár a hideg. Aludj, nagyfiú.

Elhelyezik a földön Masavárit, aztán eltűnnek.

19.

Csend, egérnyűszögés. Masavári moco-rog, ébredszik. A háttérben Dr. Berg és a Pénztárosnők. Masavári fölül, a halántékát dörzsöli, feltápázkodik, szédeleg. A jelenet során mindvégig bizonytalanul mozog. Helén, Szerén és Cigány be, észreveszik Masavárit, megtorpannak, Cigány odalép segíteni..

CIGÁNY: Masavári úr! Masavári úr! Rosszul van?

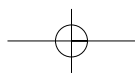
MASAVÁRI: Nem, nem, köszönöm. Nincs semmi baj, csak... Csak egy kicsit megszedültem, azt hiszem.

CIGÁNY: Jöjjön, üljön le...

MASAVÁRI: Nem, nem szükséges. Már jobban vagyok. Nagyon szépen köszönöm. Csak múltó gyöngesség.

SZERÉN: A Hentesektől jött.

MASAVÁRI: Igen, a Hentesektől. Azt kell mondjam, roppant... Roppant érdekes volt. Roppant tanulságos. A

kollégáik megmutattak mindent...
Végigvezettek. Az egész részleg
működését bemutatták.

SZERÉN: És?

MASAVÁRI: És...? Mi és?

ZÁPREL: *(be, a hóna alatt egy dossziéval)*
Á, Masavári úr! Égen-földön keres-
tem.

SZERÉN: Föld alatt kellett volna, főnök.

ZÁPREL: El nem tudtam képzelni, hova
tűnt. Itt a dokumentáció, amit ígér-
tem. Jegyzőkönyvek, hivatalos je-
lentések, mindenféle.

MASAVÁRI: *(átveszi a dossziét)* Köszö-
nöm, Záprel úr. Igazán kedves.

CIGÁNY: Lenn volt a Henteseknél.

ZÁPREL: Ó, értem. Akkor hát ezért nem
találtam... És?

SZERÉN: Mi is pont ezt kérdeztük.

MASAVÁRI: Mi és...?

HELÉN: Ó is pont ezt kérdezte.

ZÁPREL: Hát, ugyebár... A vizsgálat...
Fényt derített valamire valamit? Új
információk, esetleg?

MASAVÁRI: Nem is tudom. Fényt, azt
nem. Azt hiszem.

HELÉN: Nincsen túl jól a Masavári úr.

SZERÉN: Megszédült szegény.

ZÁPREL: Ó, ha gondolja, felajánlhatom
az irodámat. Ott ablakot nyitha-
tunk esetleg...

MASAVÁRI: Köszönöm, nagyon kedves,
de fölösleges. Már sokkal jobban va-
gyok. *(csettint egyet, csikorogva alá-
ereszkedik a deus ex machina-szerkezet)*
Azt hiszem, most ideje indulnom.
Holnap összesítem az anyagot, és el-
készítem a jelentésemet.

ZÁPREL: Kérem, ahogy gondolja,
Masavári úr... *(csönd)* És ha esetleg
egy kávéra még... Hiszen jószerével
nem is nyílt alkalmunk szót váltani...

MASAVÁRI: Köszönöm, de azt hiszem,
jobb, ha most megyek. Ami azt ille-
ti, nem érzem magam valami jól...

ZÁPREL: És ha esetleg holnap fölkeres-
ném? Hátha jól jön ehhez az anyag-
hoz némi szóbeli kiegészítés,
amennyiben... öö... új szempontok
bukkannának föl...

MASAVÁRI: Köszönöm, ez remek volna.
Nagyon kedves magától, Záprel úr.
Akkor hát a legjobbakat...

DR. BERG: *(előlép)* Ohó, barátom! Csak
egy szóra még. Csak egy aprócska
kérdés, mielőtt távozik. Az igaz-
ság... Az igazsággal mi lesz?

MASAVÁRI: Dr. Berg! Ön itt...?

DR. BERG: Szolgálatára, Masavári úr. Én
itt. Hát maga? Maga hol áll?

MASAVÁRI: Nem értem, kérem.

DR. BERG: Nem érti. Sajnálatos, roppant
sajnálatos. Egyszerre termelünk,
szolgáltatunk és fogyasztunk –
ezek az ön szavai, nemdebár? Ez a
piaci viszonyok bonyolult hálója,
nemdebár? Hol van hát az ön flan-
cos, nagy igazsága, barátom?

MASAVÁRI: Már sokszor alkalmunk
nyílt vitázni erről, Dr. Berg. De
most nem hiszem, hogy ez a megfe-
lelő pillanat...

DR. BERG: Nem hiszi. Ugyan, kérem, hát
miért ne volna megfelelő? Magunk
között vagyunk. *(a többiekhez)* Vagy a
tisztelt kollégákat föltartjuk talán?

HELÉN, SZERÉN: Nem, nem, nem...

ZÁPREL: Ó, nem, dehogy, Sőt, épp ellen-
kezőleg...

DR. BERG: Esetleg – amit nem vennék a
lelkemre – untatnánk őket?

HELÉN, SZERÉN: Nem, nem, nem, nem...

ZÁPREL: Ó, dehogy, sőt. Örülünk, ha
valami újat tanulhatunk...

DR. BERG: Szóval, Masavári úr? Hol az
ön igazsága a bonyolult piaci visz-
nyok bonyolult hálójában? Hát
nem tanult semmit odalent, a Hen-
tesektől? Az ön igazsága ebben a
hálóban, *mon ami*, nem több, pusztán
egy ijedt kis legyecské.

MASAVÁRI: Majd a jelentésemben

összegzem a tapasztalataimat, Dr. Berg. Addig is, ha megengedi...

DR. BERG: Megengedi? Nem engedi. A helyzet, barátom – a helyzet nem engedi meg.

MASAVÁRI: Ahogy parancsolja, Dr. Berg. Ennek a pillanatnak el kellett következnie.

DR. BERG: Jól mondja, uram. Védje magát.

Vívna.

DR. BERG: Lassan mozog, barátom. Mint ha átfagytak volna odalenn a tagjai.

MASAVÁRI: Sok a beszéd, doktor. A kardjára figyeljen.

DR. BERG: Bravó, ügyes. Micsoda ríposzt! Most *magát* védje, ne a fogyasztókat!

MASAVÁRI: Most ön mögött sem áll ott, doktor, a nagyhatalmú igazgatótanács!

DR. BERG: Igaz, ami igaz. Bravó, szellemes. De az igazság – az ön igazsága, kedves Masavári uram, ami győzelemre viszi a bátor szívet, nos tehát...

MASAVÁRI: Önt az igazság sosem érdekelte.

DR. BERG: Drága barátom, ön most sem ért semmit. Még most sem, sajnos – a vége felé.

MASAVÁRI: A vége felé? A vége – ugyan, minek?

DR. BERG: A felhőjátéknak, kedves Masavári. A bánatos pofájú igazságkeresésnek.

MASAVÁRI: Amit ön annak tart, doktorom...

DR. BERG: Az igazság, amit ön keres, nézőpont kérdése. Folyton változó.

MASAVÁRI: Új és új arcát mutatja meg mindig.

DR. BERG: És így nem vezethet soha cselekvéshez. Ön az igazságot célozza, és folyton mellétrafál.

MASAVÁRI: Tudja, Dr. Berg, emberek vagyunk. Folyton korrigáljuk a korábbi hibákat. Ez dolgunk – így működik minden. Így tartható működésben a finom gépezet.

DR. BERG: Látja, ez köztünk a különbség, barátom. Ön korrigál, én pedig rendet vágok. Ön az igazságot célozza – én a húst.

Leszúrja Masavárit.

MASAVÁRI: *(haldoklik)* Ó, kárhozat! Leszúrtak – ó, a kurva mindenit...

DR. BERG: Mert, szegény barátom, mit is írhatott volna abba a szerencsétlen jelentésbe? Az igazság úgy folyt volna ki az ujjai közül, akár egy marék homok. Fölveszi, újra és újra, és az ismét csak elpereg. Kellemetlen. Tekintse úgy, Masavári úr, hogy megkíméltem önt egy szerföltött *kellemetlen* délutántól.

MASAVÁRI: Leszúrtál, köcsög! Ó, hogy rohadnál meg. *(meghal)*

Cigány letérdel Masavári mellé, lezárja a szemét.

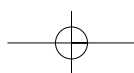
DR. BERG: Ez is milyen végszó volt már? „Leszúrtál, köcsög...” Semmi tartás, semmi szellemesség. Ez az ember nem hitt semmiben.

CIGÁNY: Rendes ember volt.

DR. BERG: De hát mind azok volnánk, nem? Rendes emberek. Hagyjuk már. Záprel úr!

ZÁPREL: Igen?

DR. BERG: Készítsen elő mindent a tárgyalásra. Azonnal hozzáláthatunk. Azt hiszem, egyelőre nincs több... elintéznivalóm. *(Dr. Berg és Záprel el)*

20.

*Cigány, Helén, Szerén és a Pénztárosnők
Masavári holtteste fölött.*

HELÉN: Nézd, hogyan fekszik. Mintha csak aludna. Sírás fojtogat.

SZERÉN: Fogyasztóvédelmis volt, de rendes ember.

HELÉN: Bizalmat ébresztett a tekintete.

SZERÉN: Volt benne valami... valami izé...

HELÉN: Dr. Berg szerint nem hitt semmiben.

SZERÉN: Dr. Berg egy fasz.

HELÉN: Mit képzelsz, Szerén?!

A Pénztárosnők körülállják a holttestet, szemrevételezik.

VALI: Vívni, azt, mondjuk, nem nagyon tudott:

Parádruposztján volna mit csiszolni.

Karórája, okostelefonja

Harmadosztályú, olcsó, ócska holmi.

JULI: Viszont kitartó volt a küzdelemben,

Ismerjük el, bár fel nem támad ettől.

Cipője talpa jócskán megkopott,

Inge nájlón, a távoli Keletről.

ILDIKÓ: Békés az arca, mintha csak aludna,

Álmodva bátor, nagy hőstetteket.

Úgy látom, hogy az utóbbi időben

Egy pár fölös kilót fölszedhetett.

Csend.

CIGÁNY: Vége? Ennyi?

VALI: Ennyi. Úgy gondoltuk, ennyi csak elég lesz.

JULI: Hova sirassuk még, Cigány? Annyira azért nem volt fontos ő.

CIGÁNY: Nem volt... És akkor – most mi lesz?

ILDIKÓ: Most várunk. Figyelünk.

VALI: Megy az idő, megyeget.

Csend.

JULI: El szoktunk nézegetni, ahogy reggelente fölmosol a bejárat előtt. Szorgalmasan, és mindig aprólékos gondossággal.

ILDIKÓ: Türelmes és precíz munkát végzel, Cigány. Emlékszel, mit tanácsoltunk neked?

VALI: Azt tanácsoltuk, hogy tartsd nyitva a szemed. Emlékszel, ugye?

CIGÁNY: Hát persze. Emlékszem, igen.

VALI: No és?

CIGÁNY: No és?

JULI: Mit láttál végül?

CIGÁNY: Mit láttam volna.

JULI: Mit láttál, Cigány?

CIGÁNY: *(vállat von)* Mindent láttam. Végignéztem mindent. És nem tetstett, amit láttam.

ILDIKÓ: Hát igen, történt ez-az. Meg tudnád mondani, hogy mi nem tetstett voltaképpen?

CIGÁNY: Végignéztem, az nem tetszett. És hogy nem tudtam... Nem tudtam segíteni semmit.

VALI: Segíteni. Hát igen. Segíteni, azt nem tudunk. Tanácsot adni: azt talán igen.

JULI: És az, persze, nem kerül semmibe.

VALI: Az nem. De mit *láttál* vajon? Bekukucsáltál-e az események mögé?

ILDIKÓ: Ha bekukucsáltál, láthattad, hogy miért nem tudtál segíteni semmit.

CIGÁNY: Vajon miért? Ez érdekelne.

VALI: Mert hát nem rajtad áll. Soha nem rajtad áll. Azt, ami lendületbe jön, nehéz ismét megállítani. Gravitáció, tudod. Fizika.

JULI: A végzet útja, húúú!

ILDIKÓ: Igen, ez a végzet úgynevezett útja. A kisgömbök meséjét ismered? Leszakadt a gerendáról a kisgömbök, és kigurult a padlásról, ki a házból. Gravitáció. Egyszerű fizika.

Gurult, gurult, és aki szembe jött, bekapta.

VALI: Mert nem tehetett mást. Nem tudott mit tenni. Gravitáció, zsuppsz! – tudod, kezdő sebesség.

JULI: Hiába adtál volna neki *jó tanácsot*. Gurult, mert vitte a lendület.

ILDIKÓ: Érted, ugye? Túl nagy volt a nyomás. Az ünnepi gőz.

VALI: Az induló energia.

JULI: Gurult, gurult a kisgömböc... Hehe. Begurult szegény...

ILDIKÓ: Nem kell mondjal semmit, Cigány. Most már nincs semmi dolgunk.

VALI: Nincs más dolgunk, csak figyelni. Még egy kicsit. Végig kell néznünk... a végjátékot.

21.

Méltóságteljes zeneszó, a deus ex machina-szerkezeten díszes ruhában aláereszkedik Dr. Berg, belép egyfelől Záprel, Irén, Hauser, illetve a mindedig statisztaként felbukkanó áruházi személyzet, túloldalt pedig Kisgömböc, a Hentesek kíséretében. A Pénztárosnők és Cigány félig-meddig a színen kívül maradnak, szemlélőkként.

ZÁPREL: Helyet! Helyet! Helyet Dr. Bergnek! Kérem, mindenki adjon egy kis helyet! Helyet! Helyet Dr. Bergnek! Helyet!

A szerkezet nem ereszkedik teljesen alá, Dr. Berg ott marad lebegve a többiek feje fölött.

DR. BERG: Köszönöm, Záprel úr. Köszönöm, jó lesz nekem itt. Innen, hogy úgy mondjam, mindenkit... hehe... szemmel tarthatok. Na jó. Dologra, kérem. Rövid leszek, nem rabolom sokáig az idejüket, nem kenyerem a formalitás.

KÓRUS: *(zsolnárszerűen, a jelenlévőkből,*

Kisgömböc kivételével) Nem kenyere, Nem kenyere,

Nem kenyere a formalitás!

HELÉN: Nem fogja bő lére eresztetni. Lezavarja pikk-pakk-pukk.

SZERÉN: Lezavarja pikk-pukk-pakk. Közvetlen hangot fog megütni.

HAUSER: Mi az? Kit fognak megütni? Pakk-pakk-pakk?

DR. BERG: Tehát, kérem. Mindaz, ami itt történt, alapjaiban érinti nemcsak ezt a kis közösséget, ennek az egységnek a munkatársait, de a tágabb értelemben vett közösséget is, bolt-hálózatunk nagy családját. Alapos körültekintéssel szemügyre vettük az elmúlt időszak eseményeit. Megvizsgáltuk a tényálladékokat.

KÓRUS: Tényálladék, tényálladék – nyálladék!

HAUSER: Alaposan szemügyre vette. Na, most lesz kapsz, az hótziher!

HELÉN: Szigorú lesz, de igazságos. Figyeld a tekintetét!

SZERÉN: Szigorú, de igazságos...

DR. BERG: Tehát, kérném tisztelettel. Cégünk filozófiai alapelve a kommunikáció. A hosszú távú kapcsolat feltétele a hosszú távú bizalom. Kommunikálni, tehát tájékoztatni – tájékoztatni, tehát beavatni – beavatni, tehát ajánlatot tenni! Olyan ajánlatot, amelyet botorság volna kihagyni. Ez a mi erősségünk, egy kicsi – egy relatíve kicsi – hálózat így fordítja a saját előnyére a sajátosságait. Olyan szolgáltatást nyújt, amely a közvetlen kereskedelmi kapcsolat kötőerején alapszik. A mi erősségünk: az emberi oldalunk!

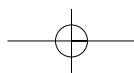
KÓRUS: Hahó, hahó, hahó!

Hahó, hahó!!!

Emberi oldal –

oldal-as-

akcióóó!!!

DR. BERG: Azok az események, amelyek ügyében most itt vagyok, sajnos éppen ezt: ezt az alapállást, ezt a *fi-lo-zó-fi-át* ássák alá. Ezért nem szabad félvállról vennünk ezeket a jelenségeket, sőt, többet mondok: öngyilkosság, öngyilkos taktika volna részünkről – a vezetőség részéről –, ha félvállról vennénk. A szigorúságunk tehát nem öncélú, hanem, hogy úgy mondjam, mentálhigiéniai jellegű.

HELÉN: Mentálhigiénia? Ez mit jelent vajon?

SZERÉN: Mossa a kezeit.

HAUSER: Na, ezt már ismerem. Akkor végre mindjárt a lényegre tér!

DR. BERG: Az igazgatótanács által rám ruházott jogkörömnél fogva, a szóban forgó jegyzőkönyvek áttekintése után volna még... (*a jegyzeteiben lapoz*) Volna még egy-két kérdésem a kolléganőhöz. Kollegina?

KISGÖMBÖC: Igen.

DR. BERG: Pardon?

KISGÖMBÖC: Igen!

DR. BERG: Elnézést, nem jól hallottam. Nos, tehát... (*ismét lapozgat*) Két ügy, két eset... Igen. Megvan. A nevezett napon ön munkában állt?

KISGÖMBÖC: Nem, nem álltam munkában.

DR. BERG: Értem. Óhajtja kommentálni a történeteket? (*csönd*) Kommentálni. Megmagyarázni. Magyarázatot adni.

KISGÖMBÖC: Nem óhajtom, doktor... Dr. Berg.

KÓRUS: Hohó, hohó, hohó!

Hohóóó...

HELÉN: Ez ő. Ez a Gömböc. Le se tagadhatná. Figyeld a szemét!

SZERÉN: Igen, ez ő. Nyakaskodik, amíg csak lehet.

HAUSER: Nyakán a kés, ő meg nyakaskodik...

DR. BERG: Értem. Tehát nem óhajt ma-

gyarázatot adni. Sem az ártatlan vásárló inzultálására, sem a saját bejegyzésére a... khm... a Vásárlók Könyvébe.

KISGÖMBÖC: Nem óhajtok, doktor. Ezekhez nincs hozzáfűznivalóm.

DR. BERG: Rendben. Tehát értelmezem én magam.

KISGÖMBÖC: Ha tetszik.

DR. BERG: Jó. Legyen. Akkor hát értelmezem. Lássuk csak. Ami az első esetet illeti: magácska nekirohant egy vadidegennek az áruházunkban, minden ok nélkül és mindenki szeme láttára. A dolognak nem lettek súlyosabb következményei – szerencsére. Ámbátor lehetek volna. Mindegy is. Hogy mi vezette önt, azt nem tudom, és nem is tudhatom, mivel nem óhajt beszámolni róla.

KISGÖMBÖC: Nem óhajtok, Dr. Berg. Magánügy. Tudja, mi az? Magánügy volt, akármilyen súlyos is – nem tartozik senki másra rajtam és... és rajta kívül. Tehát önnek semmi köze hozzá, senkinek sincs semmi köze hozzá, és legkevésbé a cégnek, ennek a *hatalmas nagy családnak* nincs semmi köze hozzá. Ha rossz fényt vetettem az áruházra, hát tessék, itt vagyok, vállalom a következményeket. De számadással nem tartozom önnek. Apuka.

KÓRUS: Hohó, hohó, hohó!

Hohóóó...

DR. BERG: Rendben van, rendben. Leányom. Kiiratkozik a családból, úgy gondolja? Azt javaslom, várjuk ki a végét. A helyzet, pusztán jogilag, valóban egyszerű. Nem történt panasz. Azonban az áruház arculatát és ezen keresztül az egész céget súlyos kár érte. Igen súlyos kár. Ezen, gondolom, nincs vita. Záprel úr!

ZÁPREL: Igenis, Dr. Berg!

DR. BERG: Záprel úr, itt röviden ki kell

térnünk egy látszólag apró mulasztásra, ami mindazonáltal nagy súlyra tett szert ebben a történetben. A kolléganő tavaly ősszel elvégzett egy kisebb számítógépes logisztikai fejlesztést, és nem kapta meg az előzetes megegyezés során lefektetett összeget, pontosabban nem a teljes összeget kapta meg.

ZÁPREL: A teljes igazsághoz hozzátartozik...

DR. BERG: *(nem engedi szóhoz jutni Záprelt)* Harmincezer forintról van szó, ami persze nem egy katasztrofális összeg. Nem katasztrofális összeg, Záprel úr. De általában a kis mulasztások vezetnek beláthatatlan következményekhez. Az icipici mulasztások, Záprel úr. És ezzel egy vezető pozícióban lévő munkatársnak tisztában kell lennie.

ZÁPREL: Dr. Berg, kérem, az az igazság....

DR. BERG: Az előállt helyzet rossz munkahelyi hangulatot teremtett, ami kis híján katasztrofához vezetett. Ehhez társulnak még a belső minőségellenőrzés sorozatos mulasztásai, ami persze külső vizsgálatokat eredményez.

ZÁPREL: De kérem, Dr. Berg. Az igazság...

DR. BERG: *(felcsattan)* Záprel úr, kérem! Nem fejeztem be. És könyörgöm, teljes szívemből könyörgöm, hogy ne kínozzon többet ezzel az igazságozgatással... Nem érdekel az igazság. A tények érdekelnek. Záprel úr, ön folyton csak szalad a dolgok után. A dolgok pedig mintha szaladnának ön előtt. Ön fogócskát játszik önmagával, barátom. Ezt a máltört, ezt a *parizerbotrányt* is alig tudtam helyrehozni! Szerencsére végül sikerült rendeznem az ügyet Masavári úrral... De ez most mind-

egy is. Záprel úr, megítélésünk szerint ennek az egységnek a vezetése aránytalan tehertételt jelent az ön számára. Mindamellet az itt eltöltött évek során elvégzett munkáját sem kívánjuk alábecsülni, és éppen ezért, mintegy gesztusképpen felajánlunk az ön számára egy új pozíciót. Némileg szerényebb pozíciót persze, és nyilvánvalóan egy másik üzemegységünkben – erről az ajánlatról majd záros határidőn belül értesíteni fogjuk. Záros határidőn belül.

KÓRUS: Hohó, hohó –
az első fej
porba hull!
Gurul, gurul,
gurul!

HELÉN: Jaj, a Totya szegény... A keze
hogyan remeg.

SZERÉN: Rendes tag volt a Totya. Jó gyerekek.

HAUSER: Porba hull, mert porból véteztett.

KÓRUS: Gurul, gurul –
hohó, hohó!!!
Vár reá egy ismeretlen
pozíció!!!

DR. BERG: Igen, Záprel úr...?

ZÁPREL: Ööö... Dr. Berg...

DR. BERG: Elnézést. Azt hittem, hogy hozzá akar fűzni valamit. Ami az áruház vezetését illeti, az üzletvezetői teendők elvégzésére, amíg végleges döntés nem születik, ideiglenes jelleggel Szász Irén kolléganőt kérnénk föl. Irénke, tudom, hogy ez váratlanul jön, és amolyan bevállalós feladat volna, de hát jó értelemben bevállalós. Érdekelne, ha...?

IRÉN: *(egy ütemnyi hallgatás után, keserűen)* Persze, Dr. Berg. Ha úgy gondolja, örömmel segíték, ami tőlem telik.

DR. BERG: Köszönöm, köszönöm.
 ZÁPREL: Ó, mennybéliel! Szétmegy a
 fejem!
 Elnézést, kérem... Egy aszpirin, ha
 volna?
(körbenéz, senki nem mozdul)
 Egy aszpirint, egy árva aszpirint...
 Koponyám ezer szilánkra reped!
 Szemem két izzó, tűzforró golyó,
 Kiesik, kipattan, és gurul, gurul –
 Más lesz a látvány, a világ ezer
 Apró darabra: mozaikká robban,
 Jönnek, sorjáznak, pattognak a
 képek!
 A föld súlya! A gravitáció!
 A föld súlya húzza árva szemeim.
 Csak állok itt, és nézhetek velük –
 Nézhetem ezt az elbaszott világot
 Erre, vagy arra... Jaj, mindenfelé!
 Egy aszpirint, jaj, egy árva
 aszpirint...
*(magába omlik, leguggol, a továbbiakban –
 a megszólalásait leszámítva – katonán mó-
 don, némán hajladozik)*

HELÉN: Ha volna nálam most egy
 aszpirin,
 Én nem szarnák be. Adnék a
 Totyának.
 SZERÉN: Jaja. Nem vitás. Bevállalnám
 én is.
 Nem érdekelne, mit szól hozzá bárki.
 HAUSER: Hát persze. Én is dobnék egy
 drazsét.
 De jó, hogy nincs nálam,
 basszameg...

DR. BERG: Rendben, ezzel megvolnánk. A
 vita tárgyát képező harmincezer fo-
 rintot, tekintettel a szóbeli megállá-
 podás kötelező érvényére, természet-
 esen megtérítjük a kolléganőnek.
 Amint elkészül a kiegészítő szerző-
 dés, utaljuk a pénzt a folyószámlájá-
 ra. Ezzel a gesztussal a részünkről le-
 zártnak tekintjük ezt az ügyet. A
 kisasszony óhajt valamit hozzáfűzni?

KISGÖMBÖC: Hogy én?

DR. BERG: Ki más?

KISGÖMBÖC: Na ja. Hát, Dr. Berg, nem
 tudom, most mit kell mondjak.

DR. BERG: Fölösleges megköszönnie.
 Csak tettük a dolgunkat.

KISGÖMBÖC: Én is úgy gondolom. Ak-
 kor hát nem is óhajtok hozzáfűzni
 semmit.

DR. BERG: Az igazságnak nem kell ga-
 zsulálni – így gondolja, nyilván.
 Rendben van ez így. Én nem va-
 gyok sértődékeny fajta, és a tömjé-
 nezésre sem tartok igényt.

KÓRUS: Hohó, hohó!!!

Nem tart igényt

Tömjénezésre –

A nagyság jelét

Vegyétek észre!

Hohó, hohó!!!

DR. BERG: Viszont ami, nos... Ami a má-
 sik ügyet illeti, azt sajnos nem te-
 kinthetjük lezártnak. Amennyiben
 fönntartja a panaszt, érkezik majd
 valaki más Masavári úr helyett –
 más viszonyokat fog tapasztalni,
 látni fogja, hogy rendeződött a
 helyzet, észlelhetővé válik a belső
 korrekciós mechanizmusok műkö-
 dése, mégis: mégis ott lesz egy
 kivizsgálásra váró eset. Megkér-
 dezhetem, hogy miért óhajtja fönnt-
 tartani a panaszát?

KISGÖMBÖC: Miért ne tartanám fönnt?
 Jogszerű panasz. Bűdös volt a hús.
 És az áruháztól... a Totyától nem
 kaptam írásbeli választ, pedig az
 előírások szerint a kötelessége lett
 volna válaszolni. Így hát az egész
 pakk a fogyasztóvédelemhez ke-
 rült.

DR. BERG: Záprel úr nem állt a helyzet
 magaslatán, ezt tényként szögez-
 hetjük le. És mindez következmé-
 nyekkel is járt, hiszen épp most
 vontuk le a konzekvenciákat. Való-

ban olyannyira elkéstünk volna ezzel a... ezzel a bocsánatkéréssel?

KISGÖMBÖC: El, Dr. Berg. Azt szeretném, ha végighaladna az ügy a saját pályáján, jog szerint. Nem akarom, hogy félreértsen. Nem akarok én bosszút állni senkin. Semmin. Csak máshogy szeretném látni a világot. Nem úgy értem, mintha változtathatnék rajta. Ezt nem hiszem. Ezen már túl vagyok. Inkább abban az értelemben, hogy én magam szeretnék másképpen rátekinteni. És ebbe nem férnek bele az apró kis kompromisszumok.

DR. BERG: Tehát, ha jól értem, már a vezetőség bocsánatkérése sem változtatna az álláspontján.

KISGÖMBÖC: Jól érti, Dr. Berg. Sajnálom.

DR. BERG: Sem az, ha az ön magatartását illojálisnak tekintenénk, és ehhez mérten járnánk el önnel szemben.

KISGÖMBÖC: Csak tessék. Én döntöttem így.

DR. BERG: Nos, ami az illeti, valahol számítottam erre a válaszra. És kész voltam a kompromisszumra is, a jelenlévő kartársak a tanúk rá.

KÓRUS: Láttunk, hallottunk mindent,
Dr. Berg!

Láttunk mindent
és minden egyes szónak
fültanúii voltunk –
Dr. Berg!

Záprel meggyötört, hamis hangon, egy ütemmel lecsúszva követi a kórust, így az ő lemaradó „Dr. Berg”-je külön cseng ki a szöveg végén.

DR. BERG: Nos, tehát. Úgy vettem észre, hogy ebben a nagy ünnepi nyüzsgésben – emberileg egyébként tökéletesen érthető módon, mindazonáltal szakmailag roppant mód (roppant mód!) kifogásolhatóan –

elkerülték a figyelmüket cégünk bizonyos belső rendelkezései. Amint azt a december 15-én kelt belső körlevél rendelkező mellékletének 16. pontja közli, január elsejétől bizonyos termékek – mint például a tubusos tatárbifsztek, a kakukkfüves nyelvpástétom vagy éppen az *előre szeletelt párizsi!* – a hentesáru-részlegtől átkerültek a hidegkonyhai készítmények részlegéhez.

KÓRUS: Hohó, hohó, hohó!

Hohóóó...

ZÁPREL: (*elcsúsztatva, hamisan*) Hohóóó...

SZERÉN: Ajjaj...

DR. BERG: (*mennydörögve*) A hidegkonyhai készítmények részlegfelelőse pedig magácska volt, Kisgömböc! – nevezhetem így? mindenki arra biztatott, hogy bátran szólítsam így, mondván, más megszólításra nem is igen hallgat – ugye, nem bánja? *Kisgömböc!!!* A saját panaszra nyomán elvégzett belső vizsgálatom az ön személyi felelősségét állapította meg!

A Hentesek megragadják Kisgömböcöt.

HELÉN: Gurult, gurult a kisgömböc...

SZERÉN: Gurult, gurult végig a fűtácán szegény...

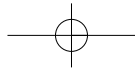
HAUSER: Azután potty – totty...

DR. BERG: A kollektív szerződés tavalyi kiegészítésének harmas számú melléklete, annak is a 37. pontja értelmében az a munkatárs, aki nem csupán hozzá nem értés, gondatlanság miatt okoz kárt, vagy fogalmazunk úgy: válik árulójává a cégünk nagy családjának – aki tehát nem pusztán megtagadja, hanem szembeszáll vele...

KISGÖMBÖC: De Dr. Berg... Erről itt tényleg senki nem tudott!

DR. BERG: Nem mentő körülmény, hogy nem ismerte a hatályos jogi rendel-

kezéseket. Jogszerűségről beszélt, nemde bár? Lám, ön a felelőse mindannak, amire az ön saját nevetséges ágálása irányul! Ezt írja a kollektív szerződés, szó szerint: *(harsogva olvas)* „A hármas számú melléklet 37. pontja értelmében az árulónak haladék nélkül vére vétesék, míg csak a lélek el nem száll belőle, húsa pedig térjen vissza a húсок köz é, az örök körmenetbe! Legyen ez tanulság mindenki számára, legyen ez tanulság és legyen elrettentő példa!”

ZÁPREL: Húsa térjen vissza a hús köz é!
KISGÖMBÖC: Dr. Berg! Miféle hülye játék ez?

A Hentesek vonszolni kezdik, Kisgömböc ellenáll.

DR. BERG: Játék a betűkkel, kedvesem.
IRÉN: Dr. Berg... Ez most valóban így lesz? *(Dr. Berg vállat von, széttárja a kezét)* És ha visszavonná? Gömböc!

ZÁPREL: *(eszélesen vihog)* Másképp szeretne a világra tekinteni...! Én már másképp tekintek, nekem fáj a fejem, nekem pattog a szemem mindenfelé! Most majd ő is másképp fog! Most majd ő is...! *(nevet, aztán ismét magába zuhan)*

KISGÖMBÖC: Eresszenek el! Várjatok! Várjatok már!

DR. BERG: *(int a Henteseknek, azok megállnak)* Nos, hallgatom.

IRÉN: Gömböc...

Csönd. Kisgömböc végigné z a jelenlévőkön.

KISGÖMBÖC: Tudjátok mit? Nagy egy szarrágók vagytok mindahányan. Hányini tudnék tőletek.

22.

Dr. Berg int, a Hentesek továbbvezetik Kisgömböcöt, ő pedig már nem szegül ellen. Becsatolják a deus ex machina gépbe, ő k is felkapaszkodnak, és nagyon lassan mindannyian a magasba emelkednek. Innentől fogva a kórus folyamatosan zümmög:

KÓRUS: *(folyamatosan mindenki, akinek a továbbiakban nincs szövege)*

Dam-dam-dam-dam, évoé!

Dam-dam-dam-dam, évoé!

Dam-dam-dam-dam, évoé!

Dam-dam-dam-dam, évoé!

DR. BERG: *(utánuk kiált)* A harminczet... Rövidesen utaljuk!

SZERÉN: Hús a húshoz... Vér a vérhez...

HELÉN: A Hentesek... Fúj, én ezt nem nézem inkább! *(eltakarja a szemét)*

A gépezeten ülök eltűnnek szem elől, mindenki fölfelé bámul utánuk.

HAUSER: Nem fog sokáig tartani neki.

IRÉN: Gömböc. Ó, a rohadt életbe.

HELÉN: *(még mindig eltakart szemmel)* Mi történik?

SZERÉN: A Gömböcöt... Megfosztják a ruháitól.

HAUSER: Nem is néz ki olyan rosszul.

IRÉN: Jóska, bazmeg!

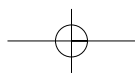
Helén fölkukucskál, és ijedten újra eltakarja a szemét.

SZERÉN: Vérét veszik. Ellenáll. *(csönd)* Már nem áll ellen.

HAUSER: Tiszta munka. Gyors, ügyes, pontos.

Helén eltakart szemmel sírni kezd.

SZERÉN: Megnyitják a húsát. Jaj, iste-

nem. Milyen gyorsan megy az egész.

IRÉN: A rohadt életbe. Mindent a szerződés szerint...

A színen állók állóképpé merevednek, a kórus zümmögése folytatódik. A Pénztárosnők a közönség felé fordulnak.

VALI: Gurult, gurult a kisgömböc, végig a falu főutcáján. Egyszer csak, hogy-hogy nem, hát szembejött a harangozó. Nosza, egy pillanat nem sok, annyi sem kellett neki, a kisgömböc hamm, bekapta szégyent!

JULI: Szembejött a plébános úr, hamm, bekapta! Szembejött a törvénytisztogató – hamm! Szembejött a javasaszony, a pékmester, a levélkihordó...

ILDIKÓ: Hamm-hamm-hamm-hamm-hamm!

VALI: Mindenkit, akivel csak útja során szembetalálkozott, bekapott válogatás nélkül. Hatalmasra nőtt a gömböc, hatalmasra dagadt, és egyre csak gurult, gurult...!

JULI: Gurult, gurult a kisgömböc, míg nem szembetalálta magát a vitéz obsitossal.

ILDIKÓ: Mígnem szembe nem találta magát olyasvalakivel, akinek volt feje, és használni is tudta azt.

A színen állók folytatják a jelenetet.

HAUSER: Mondjuk, én bírtam. Nem volt rossz arc a Gömböc. Kicsit tüskés volt a modora, de ha megszoktad, akkor már lehetett kezelni.

SZERÉN: Ó, ezt... Ezt most ne nézd, Helén...

HAUSER: Sose volt bagója. Mindig lejmolta a cigit. De azért nem haragudott komolyan senki rá. Nem? Megszoktuk. Így szoktuk meg.

IRÉN: Dolgozni, azt tudott, ha már arról volt szó. Odabökött mindenkinek, ha kellett, ha nem, de értette a dolgát, ezt aláírom.

HELÉN: Nézhetek már?

SZERÉN: Még ne. *(Irénhez)* Amúgy volt egy humora. Nem? Ahogy szívatni bírta a Totyát. *(nevet)* Az a hülye meg sose tudta, hogy most tényleg szívatja-e, vagy nem...

IRÉN: Jajaja. Mindig elment a határig, aztán onnan meg visszatáncolt. De egymás után többször is, egészen addig, amíg már mindenkinek nyilvánvaló volt – csak persze annak a szerencsétlennek nem!

HAUSER: A fene tudja ezt az egészet. Nem volt igaza, persze. Meg hát aláírta a papírt ő is, mint mindannyian. De azért ahhoz már nagyon komoly dolognak kell történnie, hogy ezt a rendelkezést elővegyék. Ez azért nincs ok nélkül. Nem-e?

IRÉN: Persze. Magának köszönheti. Direkt kihúzta a gyufát. De azért valahogy hiányozni fog.

SZERÉN: Ja, egy darabig egész biztos. Erre letenném a nagyesküt.

HELÉN: Nézhetek már?

HAUSER: Most jön ki a csövön. Keverik. Fűszerezik.

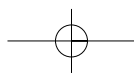
HELÉN: Fúj, akkor még várok.

SZERÉN: Furcsa dolog ez a hiányzás. Kicsit olyan, mintha hibásnak éreznéd magad.

HAUSER: Ugyan miért? Miben volnál te a hibás?

SZERÉN: Nem azt mondtam, hogy az vagyok, hanem hogy olyan. Hogy mintha te volnál a hibás, mintha te csináltál volna valami rosszat, és azért lenne a büntetés, hogy hiányzik valami, vagy valaki. És ez nem egészséges szerintem. Nem karimikus, vagy mittudomén.

IRÉN: Azt hiszem, értem, mire gon-

dolsz. De nem olyan ez, mintha magadat büntetnéd amiatt, hogy...?

HAUSER: *(közbevág)* Ez az! Ez igen! De cuki kis rudacskák!

IRÉN: Hauser...!

HELÉN: Már nézhetek?

SZERÉN: Nézzél. *(Irénhez)* Ja, lehet, hogy van benne egy ilyen lelki izé. De hát tudja a fene.

HELÉN: *(felnéz)* Asztakurva!!!

Mindannyian elnémulnak, feltekintenek, a kórus zümmögés felerősödik. A deus ex machina-gépezet aláereszkedik, rajta három hatalmas szatyor az áruház emblémájával, mindegyikben nagy adag parizer. A kórus elhalkul, majd elhallgat.

HAUSER: Segítsek, doktor úr?

DR. BERG: Köszönöm, kollégák. Nos, azt hiszem, mindent megbeszéltünk. Ennyi volt mára, köszönöm a részvételt. Szép napot, kellemes pihenést mindannyiuknak.

HAUSER: Viszontlátásra, Dr. Berg!

23.

Mindenki elindul kifelé, csak Záprel marad a helyén, guggol, előre-hátra hajladozva, illetve a Pénztárosnők és Cigány.

DR. BERG: Irén, ha szabadna még egy pillanatra!

IRÉN: Igen, Dr. Berg?

DR. BERG: *(megvárja, amíg mindenki távozik; Záprelre pillant, de úgy dönt, hogy nem foglalkozik vele)* Ez a... Ez a megbízatás...

IRÉN: Igen, Dr. Berg.

DR. BERG: Miklós. Kérem.

IRÉN: Igen?

DR. BERG: Egyszerűen, mint említettem, ez a megbízatás ideiglenes. De fi-

gyelemmel fogjuk kísérni a munkáját, és akár állandósulhat is. Csak azért szóltam, Irén, hogy tudja: nem pusztán tűzoltásról van szó, akár hosszabb távon is számolhatunk magával ebben a pozícióban. Ehhez tartsa magát.

IRÉN: Értem. És köszönöm, Dr. Berg.

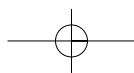
DR. BERG: Hát... Rendben. Nagyon örültem, Irén. Alkalomadtán megbeszélhetjük a tapasztalatait, amint eltelik az első, nehezebb időszak. Nem lesz könnyű, figyelmeztetem. A legfrissebb jelentések szerint a fogyasztói bizalom már negyedik hónapja folyamatosan csökken. Negyedik hónapja! Nem akarom a részletekkel untatni – Irén... Az előremutató bizalmi index decemberre 3,2 pontra esett a novemberi 3,4 pontról. A decemberi átfogó mutató alindexei közül a jövedelmi várakozások almutatója 12,5 pontra esett 15 pontról, míg a gazdasági várakozásoké 1,5 pontra a novemberi 1,7-ről... *(elhallgat)* Úgyhogy ha bármikor tanácsra vagy segítségre volna szüksége, tudja, hol keressen.

IRÉN: *(fáradt mosoly)* Igen. És köszönöm... Miklós.

DR. BERG: *(biccent)* Irén. Akkor hát a legjobbakat. *(bevaccolódik a deus ex machina-szerkezetbe a három hatalmas szatyorral)* Nem a legpraktikusabb... *(nevet)* Az ördögbe is. Hátizsákot mégsem kérhetek. Persze, gondoltam volna meg, mielőtt olyan szigorú voltam, nem igaz? Hahaha! Hát a legjobbakat, Irén! Nagyon örültem! Jelentkezem még.

IRÉN: A viszontlátásra, Dr. Berg.

A masina lassan, nyikorogva fölemelkedik, és Dr. Berg eltűnik a színről. Irén a földön kuporgó Záprelre pillant, hosszan nézi,

mintha mondani akarna valamit, aztán meggondolja magát, és kimegy.

24.

A Pénztárosnők, Cigány. Ülnek. Hátrébb a földön kuporgó Zápriel.

VALI: Nos, rendben. Vége. Mit láttál, Cigány?

CIGÁNY: Mit láttam volna. *(csönd)* Mindent láttam. Végignézttem mindent. És nem tetszett, amit láttam.

JULI: Tudjuk, tudjuk. Nem tudtál segíteni. Tanácsokat adtál, de fölöslegesen. Ezt ismerjük már.

CIGÁNY: Na persze. Merthogy nem is lehetett volna. Nincs segítség. Mert nem rajtunk áll. Fizika. Gravitáció. Én is tudom, mit akartok mondani.

ILDIKÓ: Aztán, lám, mégsem értjük egymást.

VALI: Úgy látszik, mégsem ismered a mese végét. Tudod, hogyan végzett az az obsitos katona a kiscigányokkal?

CIGÁNY: Engedte magát bekapni, nem? Aztán belülről kiszúrta, és durr.

JULI: Dehogyan engedte magát. Annak mi értelme lett volna? Kardot rántott a bátor katona.

ILDIKÓ: Találd ki a mese végét, Cigány.

CIGÁNY: Nem tudom. Nem tudom kitálatni. Fáradt vagyok hozzá.

VALI: A gömböc, amely ekkorra már hatalmasra dagadt, rágurult az obsitos katonára. Az pedig kinyújtotta a kardját...

JULI: Kinyújtotta a kardját, és a kiscigány gömböc pontosan belérohant. Vége lett egy pillanat alatt.

ILDIKÓ: Ahogy persze az obsitosnak is. A gravitáció oldotta meg a kérdést. Ami miatt az egész mozgásba jött. A nehézkedés. A föld súlya.

CIGÁNY: Na persze. A népek meg, gondolom, előbújtak a kiscigány gömböcökből, és hősi emlékművet emeltek az obsitos katonának a falu főterén...

VALI: A muskátlis parkban, ahogy azt szokás? A község házával és a járási könyvtárral szemben? Annyira azért nem volt fontos ő. Bár, ki tudja. *(vállat von)* Lehet.

JULI: És persze boldogan éltek, amíg meg nem haltak. Ahogy azt szokás.

ILDIKÓ: Most értjük egymást, vagy nem? Cigány.

A Pénztárosnők némán, mosolyogva fölállnak, kivonulnak. Cigány rágyújt, aztán odasétál a némán hajladozó Záprielhez, és időnként egy-egy slukk erejéig a szájába adja a cigarettát. Valahol egy egér nyüszög a ragacs csapdában.

– VÉGE –

GARACZI LÁSZLÓ

Hogy valamit mindig

Egy férfi fekszik a földön, kilóg a keze
 a papír alól, az ujjai begömbülnek, mintha
 vizet merne, fölemelik a papírt, hogy lefotózzák,
 a hasa horpadt, a szemhéja kék, mint az aszalt
 szilva, száján magáról megfelelőkezett mosoly,
 rézgyűrű a hüvelykujján, láttam este a téren,
 kenyeret evett, és volt még rajta ruha, fiatal férfi,
 diktálja a rendőr, haja barna, igazolványa nincs,
 na, fogd meg ott a lábánál, milyen hideg lehet a
 csuklója, ennyi az élet, mondja valaki, csupasz
 seggel jövőnk világra, és úgy is távozzunk,
 elviszik tepsiben, eloszlanak a báméskodók,
 semmi nyom nem marad, mindent eltakarítanak,
 még ott maradok egy ideig, és azt veszem észre,
 hogy az emberek mintha kikerülnék a helyet,
 ahol a halott ember feküdt a földön, olyanok is,
 akik nem tudhatnak az esetről, jönnek, és mikor
 odaérnek, valahogy eloldalaznak, mintha lenne
 ott valami sűrűség, amibe nem tudnak behatolni,
 valami mérgező közeg, egy bicegő öregember
 gumivégű bottal, a cukrászda felől két rakott
 szoknyás lány fagyit nyalva, cigarettázó
 katonatisztek csoportja, átmennek a túloldalra,
 vagy megállnak a járdán, a belövésektől foltos
 sarokházat nézik, sőt olyan is akad, aki megáll,
 szabályosan megfordul, mint aki otthon hagyott
 valamit, senki nem lép arra a helyre, pedig öt
 óra van, rengetegen járnak az utcán, végül jön
 két rendőr farkaskutyával, de a halott férfi náluk
 is erősebb, a kutya nyüszítve megáll, húzza a
 pórát, végül is kitérnek, mindegy nekik,
 merre járöröznek, meghaltak a téren, hogy fogja
 ezt apám elmagyarázni, ellenforradalmár vagy
 közveszélyes munkakerülő, zsebre dugott
 kézzel állok a kapuban, a szükségszerűség,
 hogy valamit mindig nézni kell, ott feküdt,
 valami bele volt vésve a gyűrűjébe, egy név,
 hallgatott, önzőn, az élők iránti megvetéssel.

Itt elhallgat

*Kérdés, hogy a cipólopás minek számít,
bemegyek a gondolák közé,
de nem tudom visszatenni,
mert ott áll egy biztonsági őr,
így leszek cipótolvajból a cipó foglyává,
olyan friss, ropogós, meleg a zsebemben,
még most is jó hozzáérni,
kitérek jobbra, hogy elférjünk a szűk helyen,
de az őr is épp arra sasszézlik,
balra lépek, ugyanúgy ő is,
így táncolunk, kerülgetjük egymást,*

*ez most a szokásos ügyetlenkedés vajon,
vagy unalmában szórakozik, vagy lebuktam,
és ez a motozást és verést megelőző játszadozás,
ahogy a macska játszik az egérrel, mielőtt felfalná,*

*és hogy maradjak-e komoly,
vagy a helyzetet oldva nevessek föl e fura tébláboláson,
közben szorítom a cipót a zsebemben,*

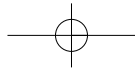
*és ekkor megkérdi, hogy hol vettem a cipőmet,
hol vetted ezt a klassz csukát, öcsi,
és a szakadt tornacipómre mutat,*

*nyilván gúnyolódik, húzza az időt,
de belekapaszkodom a lehetőségbe,
hogy tényleg érdekli, mert ez az utolsó esélyem,
leguggolok, és megtapogatom a cipőt,
közben érzem, hogy kidudorodik a cipó a zsebből,
jó minőség, mondom, kényelmes,*

*mire ő, hogy a jó cipő minden pénzt megér,
ő a cipőt a legfontosabb ruhadarabnak tartja,
fontosabbnak a nadrágnál vagy a sálnál,
az ő munkakörében ez húsbavágó,
mivel naponta több tíz kilométert kell mennie
a polcok és a gondolák közt tolvajokra vadászva,
nadrág és sál nélkül tudná teljesíteni a kötelességét,
de jó cipő nélkül, ennyi gyaloglás után
estére a lába megnyomorodna,*

*és másnap nem tudna munkába lépni,
és a cipőtolvajok szabadon garázdálkodhatnának,*

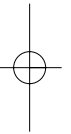
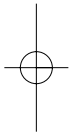
*itt elhallgat, nézzük egymást,
és csak arra figyelek, hogy el ne dőljek,
hogy remegő lábamon állva maradjak,
lassan félrefordul, és int, hogy menjek,
mikor átfurakodom közte és a polc közt,
muszáj hozzáérem, hozzáúrlódnom,
a kidomborodó cipő hozzányomódik a combjához,
ekkor azt mondja, de olyan különös hangon,
hogy üdvözlöm apádat,
és mikor kiszabadulok a szűk folyosóról,
és megyek a pénztárak felé,
majd kint a napfényes járdán,
végig arra gondolok, még mindig reszketve,
hogy honnan ismeri ez az apámat.*

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

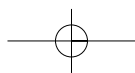
Negyvenegyedik védőbeszéd

Kandiban az ösztön megfakult. Illetve elhatározták (odafent?), hogy szublimálja mit tudni mivé. Mondjuk a kálváriás naplemente előtti fényviszonyok fölötti öröm kerül az önfenntartás helyére. Ugyanezek fölötti bánat marad a fajfenntartás helyén. Egy hét múlva cseréli. Hogy enni és szaporodni egyszerre legyen bús és víg – érzelempárlat. Írogatni kezdett, ne kérdezd, mit. Elég, hogy megél belőle addig, amíg a fejében végképp minden összezavarodik. Aztán viaszkrisztust cipelhet a hátán, szobrász barátja önti, még a szögek is bekanócozva – leteszi a kertjében. Embermagasságú. Felülről égeti, csöpög a Krisztus. Mire földig ég, az egy kis idő. Addig életben lehet maradni.

Negyvenkettedik védőbeszéd

Kandi lelkesedése farokcsóválás kutya és farok nélkül. Örül, aki látja. Szemüvegén a lencse (vagy a pára?) megvastagodik az együttérezéstől – egyik sem sajátja. Kandi mindennel együttérez, csak külön nem. Különben egyedül is érez olykor valamit. Jobb nem leírni. Ahány gesztust tett már, a magánya kibérelte őt egy életidényre. A következőre ő bérelheti ki. Halál és születés között is marad valami ideje, hogy megfontolja mit miért nem tesz. Most ebből a fontolásból csak a lelkesedés marad. Pezseg körülötte a levegő, buborékos az idegrendszer. Nézz rá, ha visszaint vagy visszahunyorog, az nem ő, csak a szeme.

MESTERHÁZI MÓNIKA

„BELÉM ALUDNI JÁRNAK A RÁÉBREDÉSEK”

G. István László versnyelvérről

A következőkben egy jobb agyféltekés költészet bal agyféltekés megközelítésére teszek kísérletet, bár könnyen kiderülhet, hogy mindkét esetben a másik félteke is szerepet játszik.

G. István László költői hangja eltéveszthetetlen, az egyik legerősebb és leginkább öntörvényű hang a kortárs lírában. Költészete nem könnyű olvasmány: az olvasó teljes figyelmére igényt tart, azt a gyakran intuitív tudást, amit a létről és a világról megszerzett, (az ő szavával) nem „könnyíti ki” a vers megformálása során. Tömör és enigmatikus költészet ez – de nem úgy enigmatikus, hogy csak sejteti, de nem árulja el, amit tud; nem „sugallatos”, nem parabola, képei nem allegorikusak, nem barokkos *conceitek*, hanem bizonyos képi-logikai evidenciákkal él, hogy olyasmit fejezzen ki minél pontosabban, ami (mint mondanivaló) közben alakul ki, vagy egy másképp megfogalmazhatatlan közérzet, tudatállapot része.

Elmozdulás, hiány

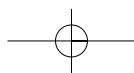
Ami miatt mégis az allegória jut eszembe, az az igen logikus nyelvi szerkesztés. Csak-hogy a fogalmi és a képi elemek gondos összecipzárázása helyett G. István Lászlónál maga a nyelv viselkedik nagyon gyakran úgy, mintha valamit magyarázna, és az elemek mégis kitérni látszanak a logika elől, vagy legalábbis több lehetőséget hagynak nyitva.

Hadd kezdjem a szavakkal, a kisebb szerkezetekkel. Rögtön az első kötet,¹ az *Öt ajtón át* (1994) első lapján olvassuk: „Erdőt borít a csönd, hangja még jó lesz bármi másra” (*Október*). Konvencionálisan az erdőre borulna a csönd, vagy (ha már tárgyas ige) beborítaná az erdőt. Itt azonban „erdőt borít”, ami sokkal direktebb, és az erdei csönd képébe (amelynek „hangja” is van) valami erőszakos mozdulat vegyül, csendes horror, amelyben esetleg a fák egyenként kidőlnek – előrevetíti a négy soros vers utolsó mondatát: „Lassan hull a világ egymásra.” Noha ez a fajta igei metafora a későbbiek során ritkább, az elmozdulás annál fontosabb.

Itt van rögtön a szintén gyakori hasonlításban (pontosabban hasonlító mellékmondatban) is, még ugyanezen a lapon:

*Jobbat remélni születtem,
s többnek hiszel, mint amennyit belőled itthagytok.
(Készen a játszómára)*

¹ G. István László eddigi hét verseskötete: *Öt ajtón át* (Liget, 1994), *Kereszthuzat* (Liget, 1996), *Merülő szonettek* (Belvárosi Könyvkiadó, 1998), *Nappoltok* (Liget, 2001), *Amíg alszom, vigyázz magadra* (Palatinus, 2006), *Homokfűga* (Palatinus, 2008), *Választóvíz* (Palatinus, 2011).

Nyelvtanilag a „hiszel [engem]” és a „belőled itthagyk” alanyai és logikai tárgyai (akire a cselekvés vonatkozik) felcserélődnek. Persze megpróbálhatjuk lefordítani így: többnek hiszel, azaz kevesebb vagyok [mint hiszed], illetve: több vagy, mint amennyit belőled itthagyk. Még szerencse, hogy itt az én két fele beszélget („Te vagy partnernak való, / magázhatatlan magányom”), és a felcserélés mégiscsak ugyanarra a személyre vonatkozik. Versolvasás közben viszont nincs is idő megállni – és ez mindig nagyon fontos G. István László olvasásakor –, mert a vers szintaktikai lendülete visz tovább (különösen a későbbi kötetek bonyolultabb szerkezetű mondataiban), ám ez termékeny zavar, gondolkodásra, újraolvasásra – vagy pedig azonnali, intuitív megértésre készítet.

Ugyanilyen termékenyen nehezíti az olvasást-értelmezést, amikor az alárendelő mondatban az utalósót kifejtő tagmondat, amely azt a várakozást kelti, hogy megvilágítja a főmondatban szereplő hiányt, mégis kisiklik ez elől (a kifejtés helyén enigmát találunk). Az 1996-os *Kereszthuzat* egyik verse:

Lámpaoltás

*Lámpaoltáskor elviszem, amit
visszakapni több, mint az álom.
Nem marad más, csak mindenem, az is
kihűl velem, ha párnámra ég az ágyon.*

Nem tudjuk meg, mit rejt az utalósó („elviszem [azt]”: mit?), és a nyelvtani visszafordítás [a visszakapás esetén az álomnál több valami] reménytelen az enigma megfejtésére. Ugyanakkor az ellentétes irányú ígék-igenevek („elviszem” – „visszakapni”; „nem marad... csak mindenem”; „kihűl” – „[rá]ég”), az álom, a semmi és a minden távlati pontosan kijelölik azokat a pontokat, ahonnan megsejthetjük a hiányt. És ha a verset a saját tempójában értjük meg, itt is felfogunk valami mást is, mint a logikai megközelítéssel.

Képi evidenciák, álmok, látásmód

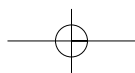
Magyarázó, megvilágító szerepe van egy versben a képnek is. Hagyományosan a költői kép egyik fele értelmezi a másikat, amit hasonlítok, az a lényegi mondandóm („fogalom”), amihez hasonlítom, azzal akarom szemléltetni („kép”). De én szívesebben nevezem ezt a megvilágító elemet vagy a kettő közötti összefüggést – különösen G. István László képeivel kapcsolatban – evidenciának.

Evidensnek nevezhető a verseiben egyfajta fordított világ, a kint és bent megfordulása – az itt következő fa-motívum másutt is visszatér.

*Kitekeredik minden folytatás.
Képzeltetek fát: befelé nő.
Képzeltetek most leveleket:
tenyérmnyi sebhely, gyökérig égő.
(Csomók; Öt ajtón át)*

Ugyanez a fordított világ van jelen egy másik visszatérő motívumban, ahol a koponya (másutt a szem) a tér határa:

*Milyen nehezen éled ott a tenger.
Milyen nehéz a gondolatra bízni,*

*hogy fejfalára csapja lendülettel
belső hullámait. Nehéz kibírni.
(Küklopsz; Öt ajtón át)*

A megvakított Küklopsz lelkiállapotát vetíti ki ez a szokatlan – mégis teljesen tiszta, plasztikus – látványelem: a fej falára belülről csapódó hullám képe. A vakság és a belső látás szintén visszatérő evidencia: „Altasd át magad, / tanulj megvakulni. / Sose voltál ébren” – így indul a *Kereszthuzat* kötet *Éjjeli négyes* című, ars poetica-szerű darabja.

Néha csak egy szószerkezet vagy összetett szó marad a sűrítő látásmódból: „Minden kitarított arc csak engem vádol” (*Sűrű álom; Öt ajtón át*), ilyen szó-evidenciákat a legújabb kötetben is találni: „függőketrec” (*Függőketrec; Választóvíz*). Másutt egy köznapis szóösszetétel oldódik egyéni képpé: „Tempózom, mint aki sose fárad, / vízgyűrűk gyűlnek az ujjamon” (*Vízidal; Kereszthuzat*).

Ennek a látásmódnak a lehetőségeit a *Kereszthuzat* kötet *Hang és árnyék: Álomversek* ciklusa bővíti tovább, mert eleve az álmok logikáját és evidenciáit (látás- és beszédmódját) használja anyagául.

*Lépcsőre nem. Emlékszem a savanyú szagra.
Kiabált egy fiú, hogy megint
kell neki. Rászóltak. Hallgatott.
Sokan főztek. Egy lány azt mondta:
„idáig nem hallatszik semmi sem”.
Furcsa virágillat volt a hajában,
de nem engedte, hogy megöntözzem, pedig
kannák is voltak, körös-körül.
(Egy régi álom)*

Bizonytalan körvonalú és életkorú beszélők („egy fiú”, „egy lány”) mesélik minden érzékterületre kiterjedő emlékeiket, minél kevésbé érthető egy-egy foszlány az ébrenlét logikájával, annál inkább érvelnek a mondatok. Hol egyszerűen, gyermekmódra: „»látod ez a szélcsend«, mondták a férfiak, pedig nem volt csend”, hol valami bolond-logika alapján: „Mondták, hogy kiabálok. Nem hagytam / abba, mert mondták, hogy kiabálok. / Nem hagytam abba, aztán mondták, / hogy abbahagytam, mert megdicsérték, / hogy abbahagytam.”

Ennek a ciklusnak a keletkezéséről és az álmok szerepéről egy friss interjúban² mondja G. István László: „közvetlen az álmok után arra ébredek, »más létkörnyezetben voltam«, olyan emberek és emlékek között, amik ébren nem az enyéme, de ott az álomban hozám tartoztak. Ezekben az álmokban összefüggő »múlttudattal« rendelkezem, rengeteg olyan emlékem és tapasztalatom van, amely nem egyezik meg az ébrenlét emlékeivel és tapasztalataival. Ilyen visszatérő álmotmoszféra íródott a *Hang és árnyék: Álomversek* teljes ciklusába a *Kereszthuzat*ban [...] Egyedül az atmoszféra azonosítható, de könnyen lehet, hogy a motívumokat nem egy helyről meríti a képzelet. [...] nekem sok ilyen »gőlyakalifás« álom van. Szóval az álmok rendkívül fontosak – sokszor összeérnek a képzelettel és az ébrenléttel.”

„Ha látni csak ennyi volna, / mi volna nézni?” – kérdezi a 2001-es *Napfoltok* egyik cím nélküli verse (már a lefokozó „csak” utal rá, hogy valami nyilvánvaló vagy annak vett közlést vezet be).

² *A verset nem főzni kell, hanem megtalálni.* Beszélgetés Lackfi Jánossal. In: Lackfi János (szerk.): *Születik vagy csinálják? Mai magyar költők a versírásról.* Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012. (Első megjelenés: *Jelenkor*, 2011/július–augusztus, 820–828.)

Ha látni csak annyi volna,
 ahogy a fák kidőlnek,
 szorítják saját ágaikat,
 megszületlen gyerek a földet –
 a gyökérreccsenés hangja
 mint álom helyén alvásban az árok
 mindenüket kéri.
 Ha látni csak ennyi volna,
 mi volna nézni?
 (Ha látni...)

A vers ismét belső evidenciával érvel, és ezzel fokozza az olvasói koncentrációt, hiszen grammatikailag végig az utolsó sorra várunk [ha – akkor], és úgy olvassuk végig, lebegtetve, az addigiakat, mintha valóban számunkra is evidens lenne a kép. A valódi, filozófiai kérdéshez csak a végén érünk el. De közben mintha a vers (a költő) megtanított volna a gondolatai olvasására.

Beszéd, mondatív, zenei kompozíció

Ezt a jelenséget, hogy a vers megtanít az olvasására, először a *Merülő szonettekben* (1998) éreztem nagyon erősen. A kötet kétszer tizenöt szonettjének egységes (bár fellazított³) formája, a többszörösen is összetett, gyakran kérdő mondatokra épülő, homogén dikciója olyan erőtér, amely (ha átadjuk neki magunkat) nagyon felfokozza a befogadást.

Olyan fázással, aminek iránya
 sincs, fejtől gerincen át körbe ér
 bennem: hogy szabadulnék – új levél
 rügy nélkül is befelé hat az ágba,

és kipattan belőle a hiánya
 láthatatlanul, ha nem éri szél
 (az ágban, mint fordított szenvedély),
 behajtja magát egy másik világba –

olyan fázással mégsem lehet élni,
 mert ott a szelet szélcsend sem igéri,
 az árnyékát a fázás odaveszti –

a fény alatt is minden fény feletti.
 (Olyan fázással...)

Ezeknek a szonetteknek a szintaktikai húzása olyan erős, hogy első olvasásra akár úgy is érzékeljük, mint egy rokonnyelvet, amelynek a szerkezeteit többé-kevésbé ismerjük, de a szavait csak sejtjük: vagyis egy külön nyelvet olvasunk. Miből adódik ez a zsongító, ze-

³ „Mikor 12 éve a *Merülő szonettek*et írtam, szükségem volt rá, hogy »rontsak« valamit a formabiztonságomon. Én nem a penultimákat tapostam szét (az is lehet a szonett kopogós díszletességének kiváló ellenszere), inkább a 14 sor szerkezeti mozdíthatatlanságán és belső arányrendszerén lazítottam. Ez anyagfüggő.” Uo.

nei hatás? A vers felütése egy teljesen hiányos, egyetlen jelzővel bővített határozóból álló tagmondat („Olyan fázással”), ám ez a továbbiakban több alárendelt tagmondattal kifejtett határozó nyolc tagmondaton át nem találja meg a hozzá tartozó alanyt és állítmányt („mégsem lehet élni”), ami rendkívüli késleltetés, az olvasóban egyre erősödik a nyelvi-logikai várakozás. Hogy a mondat örvényét térben is érzékeltessem: ha egy-egy alárendelt tagmondatot egy-egy emeletnek veszünk, itt a legfelső szinthez (a fenti főmondat-hoz) képest négy emeletet kell lefelé menni, mire visszajutunk a folytatáshoz, ugyanarra a szintre. A vers hiányt emleget, és fizikailag meg is teremti ezt a hiányt a maga terében. Kifelé és befelé is, hiszen itt, a kilencedik sorban derül ki, hogy ráadásul az egész versmondat valamilyen ismeretlen állítást cáfol („mégsem”).

Ez G. István László legfogalmibb kötete, minden szonettben a megfosztottság valamilyen szinonimáját találjuk: honvágy, büntetés, szomj, felejtés, gyász, halál, fázás, félelem, szorongás, szégyen – ezt erősítik a rendkívüli sűrűségben szereplő fosztóképzős szavak (feltérképezhetetlen, érthetetlen, látványtalan, hagyománytalan, elkövetetlen, érintetlenek stb.), a tagadott igék és a tagadószók.

A szonettek szűk terében ezek a hosszú, monoton ragok valamiféle zsongást teremtenek. A mondatok a füst- vagy vízszerűen örvénylő mozgásukkal ikonikusan adnak testet a megfoghatatlan mondandónak. Ugyanilyen megfoghatatlan a látvány is: „a versekben fölmerülő képek sohasem valami közvetlen látványt tükröznek, hanem egy elvont, valamikor látott, de az emlékezetben álomképpé párolt, mintává absztrahálódott rajzot” – írja Tóth Krisztina a következő kötetéről, de a *Merülő szonettek*re is érvényesen.⁴ Bár a kulcsfogalmakból látható, hogy végig nagy térről van szó, a versek – például épp a bonyolult nyelvi felépítésükkel – elkerülik a nagy témák ingyen-hatását. Az emelkedett, elégikus hangvételbe sehol nem keveredik hamis pátosz. Ugyanakkor a végső pontig elviszi, ahonnan már nem lehetne tovább folytatni.

A mondatok ívében testet öltő dikció a vers zenéjének része. A *Merülő szonettek*ben a hagyományos akusztikai elemek is fellelhetők, de a rímelés nem feltűnő. A szonettforma fellazul, de nem is a versforma a lényeges. Noha G. István László költészetében kezdetől megvannak a klasszikus versformák: a tiszta rímeket, könnyű dikciót igénylő dal, a Berzsenyi-féle körmönfont időmértékes ódaforma, a több szempontból is kötött szonett és más kisebb szerkezetek, fontosabb a variációval, ismétléssel játszó (a zenében is matematikai) fúgaszerkezet (amely később kötetcímben is szerepel: *Homokfúga*), vagy a külön dikcióval rendelkező hosszú versei belső ritmusa. G. István László verseiben maga a kompozíció zenei: a mondatívtól egészen a ciklus- és kötetszerkezetig. „Nekem a vers némán olvasva is hangzó nyelvi szövet; a szavak, hangsúlyok erőviszonyai, a hanglejtés, a mondatdallammenet, az enjambement egyszerre tagoló és összekötő indulatsarka mind hangzástényező” – mondja erről a már idézett interjúban. Amit belső ritmusnak neveztem, azzal foglalkozik G. István László Weöres Sándorról szóló doktori disszertációja:⁵ a metrum, a ritmus és a prozódia tudatos, féltudatos és spontán elrendeződésének bonyolult vizsgálatával.

⁴ Tóth Krisztina: Angyalszem. *Liget*, 2001/7.

⁵ G. István László: *A vers szótagidőtartam-lüktetésének szimetriarendje Weöres Sándor Magyar etüdök-verseinek 1. sorozatában* (2010).

Felépítés és lebontás, kötet szerkezet

G. István László kötetei – elég messziről nézve – mintha ellenpontoznák egymást. A negyedik kötet, a *Napfoltok* átmenetileg lebontja a *Merülő szonettek* nagyobb lélegzetű tömbjeit (ez a fajta dikció legfeljebb egy-egy versben marad meg, például *Miféle őrzés*), és visszatér a lát-szatra egyszerű dalformához, a *Rongyszőnyeg*-szerű, kisebb formákhoz. A 3×33 verset és egy Emily Dickinson-versfordítást tartalmazó kötetkompozíció ezúttal lazábban összetartozó darabokat fog össze. Ugyanakkor talán ez a kötet viszi legmesszebbre az absztrakciót:

*Akarnám, hogy emlékre leljen,
ami nem akarja bennem,
hogymúljon; ha múlásra várna,
múljon hiába – legyen a vágya,
hogymakarja bennem:
ne akarjam, hogy emlékre leljen.
(Akarnám...)*

Emlékezet – elmúlás, akarat – hiábavalóság – vágy, és az egész kombinatorikus (bár korántsem tét nélküli) játéka. Látszatra hat sor, de felírható a logikai arányai alapján is: 2,5 + 1 + 1,5 + 1 sornak; Möbius-szalagja folyamatosan értelmezésre szólítja az olvasót.

További ellenpont a *Merülő szonettek* emelkedettségéhez képest *A Duna győzi* ciklus köznyelvi rétege. Arany *Hídavatásának* mintájára öngyilkosságra készülő, hétköznapi figurák szólalnak meg, egyszerre keltenek együttérzést és viszolygást. „Leülünk egy sörrel? Az asszony / utánam néz, apám, ahányszor reggel / otthagytam. Fél a kutyáktól. Nem / lötytyedt a melle, és csak kicsit / felmosószagú.” – Ez a hang már az első kötetben (*Kirké*) és a másodikban (*Kabinokhoz pihenni*) megvan, de igazán a hatodik kötetben, a *Homokfűgában* bontakozik ki (szintén két másfajta kötet között).

Az *Amíg alszom, vigyázz magadra* kötet (2006) G. István László visszatér a nagyobb lélegzetű mondatívhez, az apró formák után – ahogy Ferenc Győző írja a borítón – „a matematikai pontossággal és zenei invencióval megkomponált kötet első felében katedrális épít a versekből, sőt, mint valami gótikus templomépítő mester, kőszoborfaragásokkal fel is díszíti a homlokzatot, hogy aztán a kötet második felétől kezdve ebben a szavakból létrehozott térben hangozzék el ima, zsoltár, fohász és párbeszéd”. A szerző által „Vízköpőknek” nevezett portrék leírásaiban (a korábbi absztrakcióval szemben) feltűnően sok a konkrét elem, a szakszó („Hajtóvizén, a molnár nézi csak, / megült a malom sodrása [...] / Látni most / múlt időben enged, őrlés, / halál, mint az alvilág limánya, áll, / folyik vissza, ahogy a gabonaszem peregne” – *A molnár*), az apró megfigyelés („keményített köszönések, / lúdtalpas, hanyag vigyázz” – *Főpincér*), ahogy a lelkiüket vesztett kisembereket megjeleníti. Ebben és az erősen áthajlásos, mindig váratlanul megtorpanó, továbblendülő, inkább belső rímekkel élő sorokban az előző kötetben elbúcsúztatott barát, Simon Balázs dikcióját élteti tovább G. István László, a maga világában.⁶ Az „imákban” (amelyek a legközelebb állnak a *Merülő szonettek*hez) a befelé forduló, elégikus hangvétel helyett a versek beszélője energikus, szenvedélyes hangon, hol vitázva, hol megértő empátiával fordul a megszólított Istenhez.

Ha a szomj és a homok vagy por (konkrét és metaforikus) ellentétére gondolunk, akkor értjük igazán, milyen ellenpont a *Homokfűga* (2008) az előző kötet után. A korábbiiban Isten a megszólított:

⁶ A *Választóvíz* kötet *Episztola – Idyllium* című versében különösen erősen éreztem ezt az összefüggést.

*Jobb lesz nekem a másik,
a behajló bot (körkörös menet
helyett bolyongó lelkiismeret),
amit kezembe raksz, és nincs kezemnél:
bánatból vétket, bűnből bánatot
verni fel vele, hogy a kárhozát
alakot ne öltösn, fusson a porból.
(Hitetlen)*

A későbbiben, ahol a dialógus megszólítottja a közös, elviselhetetlen kapcsolatba zárt partner, a bánathoz nem a véték vagy a bűn, hanem a baj fogalma társul, és még annak is a lefokozása („nem baj, nem számít” értelemben), a hangnem a korábbi emelkedettségnek a kifordítása:

*Baj nélkül lehet a bánatod
az enyém. Nem kezdek vele úgyse
semmit, nem rontom el. A bajomról
ugyanez már nem mondható, az
már egy másik bánatod lesz, tehát
baj nélkül az enyém, az is. Nem
kezdek vele úgyse semmit, a bánatommal.
Nem rontom el. Bánt, mikor baj
nélkül tiéd a bánatom. Elrontod.
A bajodról ugyanezt már nem mondható [...]
(Közös fúga)*

A kötet a viszolygás alaphangjával indul („Félig megkelt kenyér az arcod – / közös vád, közös megaláztatás. / Rajta mint a szétkenődött smink / egy pattanás” – *Lánykérés*), G. István Lászlótól szokatlan, pattogó mondatai engem valamiért József Attila szociografikus közérzetverseire emlékeztetnek, talán az ellentétes hangulati hatású elemek miatt. A versek riasztóan kedélytelen játékaért az elővillanó humor, a morbid ötletgazdagság nyújt vigaszt. Például ebben a temetési képpel és rögtön egy oximoronnal kezdődő versben: „Gyászolni vidáman, mint a föld / gyászolja elvizesedett felszínét – / [...] a ravatal / is gurul, soha ennyi jószándék, / lendület nem jutott még nekik. [...] Meg fogunk, / mind, ilyen jóízűen halni – / cserébe miről alkudhatunk?” (*Gyászolni*).

Nem egynemű kötet, inkább felemelkedési folyamat az első ciklus keményen letett ki-jelentéseitől, fúgán, dalokon, mérlegelő verstömbökön át egy könnyörgésig, talán a valóság viszolyogtató lehetőségétől a valóságosnak megélt spirituális felemelkedésig: „Ne jöhessen szárazságra / szél, kifáradás, földem ne repeszd meg, / ne húzzon barázdát az ég a testen. / Ne sorvasszon gyökérig szenvedély. / Ne engedd, hogy haragom fölneveljen.” („*Haragomnak véghezvitelére*” [És. 13.3].)

A 2011-es *Választóvíz* talán a terek és idők kötete (visszavont tér, elmulasztott idő – *A legelső fázás*), újra telt hangzása, bár – ismét ellenpont – rezignált hangvételi könyv, legalábbis az első kétharmada. „A nappalt, éjszakát / ismeri, gondolja, ez lehet a harmadik / napszak, a múltásra merőleges, / a teret émelybe fordító idő, aminek / se holdja, se napja, nem vigyázzák / fentről, múltását félnék / figyelni” (*Képzeld Ádámot*). A visszavonás jelenségét egy lázas vers mondatról mondatra megtestesíti:

*Lázam volt. Egy fehérorrú bagoly
verdesett a szárnyaival, mintha könyvet
porolnának a homlokomban. Szégyen,*

*hogy így magára hagytad, ami benned
szabadulást keres. Volt egyszer egy király,
nem volt fia, de azt hitte, hogy vannak.
Összehívta őket, nem jöttek, azt hitte, hogy
jönnek. Nem volt király, de azt hitte, hogy király.
Nem volt ő se, de azt hitte, hogy van. Nem volt,
aki azt mondja, hogy nem volt. Lázad volt.
Nem volt, aki azt higgye, hogy láza van.
Mintha könyvet porolnának a homlokodban.
(A fehérorrú bagoly [fúga])*

A kötet harmadik része egy korábban már részletekben felbukkanó magánmitológia betetőzése, huszonkilenc (plusz egy) *Nap-monológ*. A versekben a Nap beszél, a Nap szemzőgéből jelenik meg az emberi világ, felülről („Latyakban a fényem, mint a kutya vizelte hó, / elkedvetlenít” – *Harmadik Nap-monológ*). Ugyanakkor ez a Nap a geocentrikusan látott felkelő-lenyugvó égitest, amely G. István László költészetének régi lét-metaforája – például az *Amíg alszom* kötet már idézett *Hitetlen* című, Istenhez szóló verse indul így: „Mindig egyidőben nyugodni, kelni / elfáradtam, uram, én benned alszom, / és nem leszek nap, hogy egyig se érzek, s már visszahívsz.” Ehhez képest a Nap nevében beszélni talán a vállalt szerep. „A fehér elhivatottság / minden sors lehetőségét / megteremti, de visszaver / minden sorsot” – olvassuk *A fehérorrú bagolyban*. (Egy másik, cikluson kívüli vers szóhasználata is az emberi perspektívát sugallja: „[ott... volt] erő magasba íveltetni éveket” – *À la recherche*). Vagy ha már szerep, akkor egyben az egzisztencialista létküzdelem kényszerű szerepe is, mint Szisziphoszé Camus-nál: „Hogy felkelek, azt meg kell bántani, / nyugtom, mint a lelkiismeret / mélybe bukása. Hogy lenyugszom, azt / meg kell bántani, bűnöm foltozza fényem / felbukkanása” (*Tizenötödik Nap-monológ*).

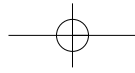
A szerepek egy versen belül is váltakoznak, a Nap hol antropomorf isten, hol felsőbb parancsra jár az égen; tehát Isten, Nap és ember hármasa váltakozik a monológokban, a tér, a leírt világ pedig néha mintha Ted Hughes apokaliptikus-mitologikus, félelmetes világának, bonyolult hatalmi viszonyainak volna rokona.

*Mondtam, fölfelé megyek,
legyintett, mondtam, délig fölfelé. Nem nézett
rám, mint aki nem vitatkozik. Recsegve törtek
ágak, mint aki viharba került, és nem tudja,
honnán fúj a szél. Mondtam, fölfelé megyek,
oda se hallgatott, ha átszédülök, már irányban
vagyok. Magamon zuhanni át, és vitatkozni közben,
zuhanni kell, mint csontnak a földbe – csak én
mindig visszajöttem.
(Harmadik Nap-monológ)*

Az utolsó monológ hangvétele viszont szikárabban haragos. A kép itt a Nap felrobbanása utáni. „És ha a korai, számtalan / körnek tükre lesz az utolsó kilobbanó / sejtszóma után néhány milliárd évig / az új idő, akkor sincs végleg veszve / semmi. Az is idő lesz. Ha nem is / lesz benne semmi” (*Huszonkilencedik Nap-monológ*). Ezzel a paradox jóslattal zárul a kötet, hiszen kérdés, hogy az idő fogalma értelmezhető-e változás, történés, valami(k) nélkül. Az emberi idő talán nem, legfeljebb az örökkévalóság.

Külön esszé érdemelne a kötet sűrű szövéseinek, külső-belső utalásrendszerének felfejtése, ám inkább azt kívántam megmutatni, hogyan épül fel a kisebb elemektől a nagyobb kompozíciókig, a látásmódtól a megfogalmazásig ez a majdnem két évtizedes, jelentős költészet.

ORAVECZ IMRE

Kaliforniai fürj

60

Nyugaton már a kanyon oldala fölé ért a délutáni nap, de még változatlan forrósággal sütötte, perzselte a ranch felett a hegyet, a legelőt, amelyen egy idős férfi és egy hat év körüli kislány ereszkedett lefelé a száraz, kiégett fűvön.

A férfi István, a kislány John, az unokája volt. Hasonlított rá. Kék szeme volt, és hirtelenszöke haja, mint neki, míg meg nem őszült. Megkérte a nagyapját, hogy menjenek fel az erdőbe, és keressenek kis pumát. Az hiába mondta neki, hogy puma erre nincsen, se kicsi, se nagy. A puma feljebb, nagyobb magasságban él, az emberi településektől távol. Egy repülőmókust azért láttak, amint egyik fáról a másikra vitorlázott, de ez nem elégítette ki. Csalódottan ment a nagyapja mellett, aki fogta a kezét.

Vasárnap volt, és kis John látogatóba érkezett a Wheeler-kanyonba a szüleivel. Ritkán jöttek, és sose maradtak éjszakára. Dél előtt érkeztek, azután, hogy Istvánék megjöttek a reggeli miséről. Megvolt az ebéd utáni ejtőzés, és már indultak volna vissza San Bernardinóba. Úgyhogy a két kirándulót hamarosan visszavárták.

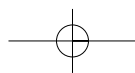
Imruska és Claire a nappaliban ültek Pistivel és beszélgettek. Ilonékat jövet útba ejtették Santa Paulában. Rozika nem volt itthon. Azt írta Newhallból, hogy erre az alkalomra ő is hazalátogat, de később lemondta, mert közbejött neki valami. A társalgás angolul folyt, helyi ügyekről és közös ismerősökről, és kihallatszott a konyhába. Anna ott mosogatott, és amennyire az edények zaja engedte, néha beszólt magyarul, bekapcsolódott a nyitott ajtón keresztül. Imruska olyankor fordított. Claire felajánlotta, hogy elmosogat, de Anna elhárította mondván, hogy vendég, és a vendég ne mosogasson, majd élje ki magát benne otthon.

Fentről, az erdő széléről jó kilátás nyílt a kanyonra, a kanyonnak erre a részére. Mikor kijutottak a fák alól, István mutatta a kezével, melyik ranch kié odalent, hogy ezen az oldalon felfelé Kirkpatrikék vannak, lefelé Cummingsék, szemben, a patakon túl Hicksék, és tőlük délre, a kis oldalkanyon, a Hampton szája előtt Jaureguiék laknak. John figyelmesen nézett a megjelölt irányokba.

Lassan haladtak lefelé, mert csúszós volt a torzsára legelt fű, és azért is, mert John folyton megállt, és vizsgáztatta a nagyapját.

Ez idő szerint a számokért és az égitestekért rajongott. Az alaplóműveletekre magától jött rá, de csillagászati ismereteit úgy szerezte be, hogy ilyen tárgyú könyvekből olvastatott fel magának a szüleivel.

Most kétjegyű számokat szoroztat kétjegyűekkel, és örömmel nyugtázza a helyes válaszokat. Majd a vizsgálónak szegezte a kérdést: tudja-e, miért van az, hogy a Holdnak mindig csak az egyik oldalát látni, pedig a Földhöz hasonlóan

az is forog. Nem tudta. Tudta valamikor, de elfelejtette. John elmagyarázta. István egy pillanatra megszédült. Olyan volt neki, mintha John az ő fia, a kis Imruska lenne, mintha annak a kezét fogná. Az is szerelmes volt a csillagászatba ilyen korában. Megrázta fejét. Hogy ismétlődnek a dolgok, gondolta, és ereszkedtek tovább.

Leértek az aljba, a gyümölcsöshöz. Nem volt nagy, pár előregedett fa, főként az errefelé ritka szilva, az előző tulajdonos óvilági nosztalgiájának jeleként. Egy-két fiatal barack- és narancsfa is vegyült közéjük. Azokat már István ültette.

Hirtelen egy gyöngytyúk röppent fel az egyik fára, és méltatlankodva gajdicsált.

– Ne félj! – mondta István –, csak egy gyöngytyúk. A miénk. Szabadon kószálnak, hogy riasszanak, ha róka vagy görény merészkedik be a ranchra.

– Hát, te tudod-e, milyen fa ez? – és az egyik repedezett törzsű szilvafára mutatott, amelyet már ki kellett volna vágnia, mert nem termett, de mindig megkegyelmezett neki abban a reményben, hogy hátha meggondolja magát.

Ezt meg John nem tudta. Nem látott még szilvafát.

István felvilágosította, és elmagyarázta, miről lehet felismerni, és hozzátette, hogy Magyarországon, ahonnan ők jöttek, a kertjükben a legtöbb ilyen volt.

– Remélem, tudod, hol van Magyarország. Mesélt már róla az apád, úgy-e?

John bólintott.

– Menjünk megint a csűr felé, és nézzük meg a lovakat – javasolta. Arra, amellet jöttek fel, de most a gyümölcsösön át mennének vissza. A lovakat már látták, gondolta a nagyapja, de nem szólt semmit.

Arra mentek hát. John azonban a trágyadombtól megpillantotta a karámban a marhákat, és odaszaladt. Jövet is látta őket, de akkor nem érdekelték.

A marhák – vegyesen tehének és bikák – az örökzöld tölgy árnyékában feküdtek, de pár a rácsos etetőnél állt, és a maradék kevés szénát huzigálta kifelé belőle.

John a karámkorláltól hosszasan tanulmányozta őket.

Összerezzenet. Nem fújt a szél, de fentebb áramlás támadhatott a levegőben, mert csikorogva fordult egyet a kúttorony tetején a szélkerék.

– Annak a nagynak ott a mellett a kicsi mellett miért nincs tőgye? – kérdezte.

Nem először volt a nagyszüleinél, tudta már, hogy a tehénnek tőgye van.

– Az fiú, más néven bika. Annak fűtyije van, mint neked.

– Akkor az nem ad tejet?

– Az nem. Na, gyere, menjünk, várnak – és István ismét megfogta a kezét.

Már az udvaron voltak, amikor John megtorpant:

– De nézzük meg a lovakat és a kiscsikót is.

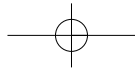
– Már megnéztük, mindjárt, hogy megjöttetek.

– De még egyszer szeretném látni a kiscsikót.

– Na, jó – egyezett bele István mégis.

Nem mindig van kiscsikó, mentegette magában tulajdon engedékenységet, lehet, hogy mire megint elhozzák ezt a gyereket, már felnőtt ló lesz, vagy meg se lesz.

Visszakanyarodtak a csűr belső vége felé. Átfutott előttük egy chipmunk. Ügyet sem vetettek rá. Sok volt belőle, mindenfelé szaladgáltak, mint Ohióban a szürke mókusok. Még a csűrbe is beszemtelenkedtek.

A csűrajtó elhúzva, hogy járjon bent a levegő, ne rekkenjen meg. Derékmagasságig azonban rács zárta el a nyílást, hogy ki ne jöjjön a kiscsikó. Nem volt megkötve, szabadon lófrált.

John kinyitotta a rácsot, és a folyosón át bátran előreszaladt az istállórészbe, de a placcon bevárta a nagyapját, és ezúttal ő fogta meg a kezét, mi több, erősen szorította, mert a kiscsikó észrevette, és elindult feléje.

– No, megint simogasd meg a homlokát, nem bánt – biztatta István, amikor az állat megállt John előtt, és meg akarta szagolni.

Alig volt magasabb, mint ő, és fénylő sárgásbarna a szőre, csak a homlokán fehérlett egy kis, kerek folt.

Már egészen közel tolt a fejét, John érezte az arcán a leheletét. Kinyújtotta a kezét, hogy megérintse azt a foltocskát, amikor a kis jószág hirtelen visszakapta a fejét, oldalt perdült, és elvágtatott.

John megijedt. A nagyapjához bűjt, aztán kiszaladt a csűrből.

– Gyere vissza! – kiáltotta utána a nagyapja. – Csak játékos kedvében van. Várd meg, amíg megint hozzád megy, vagy eredj utána.

John nem ment vissza. Amikor István is kijött, és becsukta maga után a rácsajtót, azért oda merészkedett, a mögé, és onnan kukucskált befelé, remélve, hogy odajön a kiscsikó, de az nem mutatkozott.

– Na, most már be a házba – parancsolta a nagyapja.

– Ne, még ne. A rőfiket még nem mutattad meg.

– Azokat is látni akarod?

István habozott, majd ismét engedett:

– De nem megyünk be az ólba.

– Rendben.

A disznóól felé igyekeztek, amikor John kissé odébb egy sóderhalmot vett észre. Betonozásból maradt meg tavaszról. Etetővályút akartak belőle önteni, de mindig csak halogatták. Az egyik oldalát befutotta a folyóka.

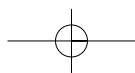
Oda vezette a nagyapját, leguggolt, összegyűjtött pár színes kavicsot, és gyorsan elrendezte egy nagyobb körül.

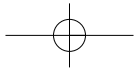
– Nézd – mondta a nagyobb kavicsra mutatva először –, ez a Nap, ez a Merkúr, ez a Vénusz, ez a Föld, ez a Jupiter, ez a Szaturnusz, ez az Uránusz, ez a Neptunusz, és ez, amelyik legtávolabb van a Naptól, a Plútó. És most átalakítom a naprendszert. Amelyik túl közel van a Naphoz, és emiatt túl meleg van rajta, azt távolabbra teszem. Amelyik túl messze van tőle, és ezért túl hideg van rajta, azt meg közelebb, és akkor mindegyik bolygón lesz élet, nem csak a Földön, amely megfelelő távolságban van.

Elkezdte rakosgatni a kavicsokat, és úgy belemerült a műveletbe, hogy István már azt hitte, megfedkezett a disznókról. Amikor végzett, megfogta a kezét, hogy vigye befelé.

– Hohó, és a rőfik? – figyelmeztette, és kezét kiszabadítva a disznóól felé szaladt.

A disznóól háromhelyiséges, és ennek megfelelően három ajtónyílás rajta. Minden ajtónyílás előtt külön karám, de most mindegyik üres, mert odasütött a nap, és a lakók bent hűsöltek. Aludtak, hallani lehetett a lélegzésüket, a hízók még horkoltak is.

John egyenként felkapaszkodott a karámajtókra, bekukkantott, de disznók helyett csak túrashalmokat és túrásgödröket látott, és csalódottan nézett a nagyapjára.

A nagyapja az anyakoca karámjának oldalához vezette, közel az ólajtóhoz.

John felkapaszkodott a karám oldalára, és az ajtónyíláson át egy óriási, rózsaszínű lufit pillantott meg, amelyből kis, szintén rózsaszínű lufik nyúltak ki oldalt.

– Mi ez? – kérdezte.

– Az anyakoca meg a kismalacai.

– Nem is mondtad, hogy kismalacok is vannak.

– Elfelejtettem.

– Menjünk be hozzájuk.

– Megállapodtunk, hogy nem megyünk be az ólba. Azon kívül az anya ilyenkor kiszámíthatatlan. Azt hiszi, hogy bántjuk a kicsinyeit, és nekünk jöhet.

– De, kérlek. Legalább az ajtóhoz. Na!

István megint engedni kényszerült.

Visszairányította Johnnt a karám ajtajához, kinyitotta, de mielőtt bementek volna, a biztonság kedvéért a karjára vette.

Bent megállt vele az ólajtó előtt.

John most látta, hogy az óriási lufi egy has, amelyhez két hátsó láb is tartozik. A fej a mellső lábakkal takarásban volt. A kis lufik a malacok, amelyek a hasba fúrják a fejüket, és közben izegnek-mozognak, de leginkább a farkukat kunkorgatják.

– Mit csinálnak? – kérdezte.

– Ciciznek.

– Anyának is van cicije.

– Igen.

– Én is ciciztem, de már nem cicizek.

– Te már nem – mondta István.

Ideges lett. Már vissza kellett volna menniük. A menyé külön megkérte, hogy ne maradjanak kint sokáig.

Eh, a csudába is, gondolta. Ennyivel is több időt tölt az unokájával. Úgyis olyan ritkán látja. A szülei meg mindig, hiszen mindig velük van. Az anyjával legalábbis, mert az apja többnyire távol van. Most külföldről jött haza, Dél-Amerikából. Ne sajnálják tőle ezt a többletfélórát!

Állt ott még pár percig, aztán kivitte a karámból, és letette, mert kezdett elnehezülni. Nem bírta már úgy a karja, mint régen, mint mikor a saját gyerekeit tartotta, amikor azok kicsik voltak. Akkor addig hurcolta őket, ameddig csak akarta. Hiába, nem apa ő már, csak nagyapa.

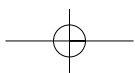
– Most menjünk a pipikhez – rendelkezett John.

– Menjünk.

– De miért tettél le? Vegyél fel, és vigyél! – kérte John, és hozzá simult.

– Nem. Nehéz vagy. És különben is nagyfiú vagy már. Nem illik vitetni magadat – háritotta el István.

Tudta, hogy csak hízeleg ezzel a törleszkedéssel, de elérzékenyült. A fejére tette a kezét, hogy megsimogassa. A gyerek először el akart húzódni, de aztán hagyta.

– Meg mit szólnának hozzá a barátaid, ha látnák? Vagy a barátnőd. Van barátnőd az óvodában?

John nem válaszolt.

– Van, vagy nincs?

– Van – felelte végül vonakodva.

– És hogy hívják?

– Azt nem mondom meg.

– Miért?

– Mert titok.

– Aha.

Egy kékszajkó repült el előttük a tyúkol irányába, alacsonyan.

– Tudod, milyen madár volt ez? – kérdezte István.

– Hogyne tudnám. Kékszajkó. Felénk is van. De nemcsak ez a fajta, hanem Steller-szajkó is, meg nyugati bozótszajkó is. Azok is kékek, mint ez, csak a Stellernek bőbitája is van, a bozótnak meg barna csík a hátán. A bozótszajkó különben csak Kaliforniában él, de a másik kettő az egész Egyesült Államokban honos.

– A madarakhoz is értesz?

– Kicsit. Van egy nagy madaras könyvem. A világ minden madara benne van.

– Hisz nem is tudsz olvasni.

– De anya és apa tud. Én nézem a képeket, ők meg felolvassák a szókat. Vagy inkább anya, mert apa nincs mindig otthon, mindig elmegey olajat keresni. A csillagászati könyvvel is így csináltuk, de abból először csak apa olvasott, mert akkor hosszabb ideig itthon volt szabadságon.

A kékszajkó a baromfiudvar drótkerítésére szállt, és ott billegett csettegve.

– No, ez is kíváncsi a pipikre – jegyezte meg tréfásan István.

– Dehogy – mondta John, aki azt hitte, hogy a nagyapja komolyan beszél –, csak megnézi, hogy van-e ott valami ennivaló, amit meghagytak a pipik.

– Na, majd elúzi a kakas, csak szálljon be oda.

– Ha egyszer megkaparintja a zsákmányát, akkor már nem veszi el tőle – mondta John.

– Az már igaz.

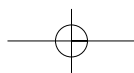
– De nem eszi meg mindjárt, elteszi későbbre. Elrejt. A kékszajkó mindent elrejt. Ez egy ilyen madár.

– Akkor ezt is tudod?

– Igen, meg azt is, hogy néha nem találja meg. Egyszer apával megfigyeltük otthon az udvaron. A kinti asztalon maradt egy földimogyorós zacskó. Apa azt hitte, hogy üres, de nem volt az, maradt benne pár szem. És a kékszajkó egyenként kiszedte belőle, és elvitte, és eldugdosta, héjastul, ahogy volt. Aztán, mikor azt hitte, hogy bementünk, pedig nem, csak elbújtunk a tornácon, sorban összeszedte. De egyet nem talált meg. Nagyon kereste, sok levelet felforgatott érte a barackfa alatt, már egész ideges volt tőle. Elfelejtette, hova rejtette. A végén mi szedtük elő neki, mert láttuk, melyik levél alá dugta. Az asztalra tettük, ahonnan aztán elvitte, és megint eldugta, de utána már egyből megtalálta.

A kékszajkó nem szállt be a baromfiudvarba. Jöttükre felröppent, és eltűnt a disznóól teteje mögött.

A baromfiudvaron pár tyúk és egy kakas tartózkodott. A tyúkok unottan bó-

biskoltak kifürdött gödreikben, és felhúzták, majd közömbösen leengedték redőnszerű szemhéjukat. John tekintetét a kakas vonzotta. Nagy, vörös taraja volt, zöldesbarna farktollazata, és érdektelenül álldogált a tyúkok közt. Aztán mégis a drótkerítéshez jött, de szemlátomást nem azért, hogy jelezze, itt ő az úr, hanem kíváncsiságból, hogy etetés lesz-e.

– Csak egy kakas van? – kérdezte John.

– Igen.

– Miért?

– Mert ha több volna, folyton verekednének, marnák egymást. Több volt, de nagyanyád levágta őket.

– És hány tyúk van?

– Hát én meg nem mondom, nyolcvan, száz.

– De hol a többi?

– Hát, az ólban.

– Hívjuk ki őket.

– Ahhoz mag kellene.

– Akkor menjünk be hozzájuk.

– Isten őrizz, még az udvarba se. Látod azt a sok pöttyöt a földön? Az mind tyúkkaka. Belelépnél.

– Akkor vegyél fel megint.

– Meg az ólban tetű is van, tyúktetű. Belénk menne. Az ellen hiába vennék fel.

A beszédre kijött az ólból pár jérce. Leugráltak az ajtóból, amelynek küszöbe jóval magasabban volt az udvar szintjénél.

– Kiscsirke is van?

– Nincs, az most nincs.

– Kár.

– Volt, de megnőttek. Látod ott azokat a fehér jércéket, amik most jöttek ki, meg azt a két barnát? Azt hiszem, azok a legutóbbi költésből valók. Nemrég még kiscsirkék voltak, most meg már tyúkok, de még nem tojnak. Vagy lehet, hogy már igen, ezt nagyanyád tudná megmondani, mert ő foglalkozik velük. Bár lehet, hogy az a két barna inkább kakas, csak még fiatalok, és nem nőtt meg rendszeren a tarajuk meg a farkuk, úgyhogy még nem vetélytársai az öreg kakasnak.

– De hol a tojás, amit a többiek tojnak? Nem látok egyet se.

– Nem kint tojnak, hanem bent az ólban, kosarakba. Bár előfordul, hogy a rendetlenebbje kint is elpottyant egyet-egyet. Vagy eltojik az udvaron, vagy a kertben, ha kiszáll innen, ha nagyanyád nem nyeste meg rendszeren a szárnyát.

– Akkor abból a tojásból nem lesz kiscsirke?

– Nem, ha bezápol, mire megtalálja nagyanyád.

– Szeretnék egy tojást.

– Minek az neked?

– Játszani vele.

– A tojás nem játék, meg összetörne.

– De vigyáznék rá.

– Nyersen akkor se, mert összekennéd vele magad, meg a ruhádat, de főve kaphatsz.

– Úgy nem kell.

A kakas közben visszavonult. Az ólból kijött jércék közül kettő helyet cserélt két gödörbeli tyúkkal, egy pedig visszament. A többiek, a gödröt feladók az udvar földjének vizsgálatába kezdtek, hogy hátha találnak valami szemet a legutóbbi etetésből.

– Steve! Steve! – kiáltotta valaki.

Claire volt az. A keresztnévén szólította az apósát, nem apának, apukának hívta, mint Magyarországon szokás. A ház hátsó ajtajában állt, és integetett feléjük, hogy jöjjenek már be. Aztán a nyomaték kedvéért le is jött a kis falépcsőn, és tett pár lépést feléjük az udvaron, mielőtt visszament volna a házba.

– Na, gyerünk befelé, mert kikapunk – mondta István.

Ott hagyták a baromfikat, és átvágtak az udvaron. John még a kutyát is megakarta simogatni, de erre már nem kapott engedélyt. A kutya fehér amerikai juhász kutya volt. A színe miatt választották ezt a fajtát. A magyar kuvaszra emlékeztette őket. Úgy festett, mint egy német juhász, olyan volt a testalkata, a füle, az állása. A diófa alól csóválta feléjük a farkát. Nappalra megkötötték, hogy hamisabb legyen, de éjszakára szabadon engedték.

A vendégek már összekapoltak, és kivitték a táskájukat a ház előtt álló autóba, egy vadonatúj *Buick* szedánba. Egy papírdobozt is tettek a csomagtartóba, amelybe Anna több tucat tojást csomagolt. Egy tyúkot is rájuk akart tukmálni, egy élőt, hogy vágják le otthon, és egyék meg, de Claire hallani sem akart róla. Hogyisne, tiltakozott, hogy ő ölje meg, aztán kopassza, mikor forrázás után olyan büdös. Ez minden látogatásukkor így játszódott le, szinte már rituálévá vált. Anna mindig felajánlott egy tyúkot, Claire mindig visszautasította.

Már csak Johnra vártak.

Az anyja gyorsan leporolta a nadrágját, cipőjét, a fürdőszobába vezette – már az is volt, és vízöblítő vécé is –, és szappannal alaposan megmosta a kezét. Az volt a rögeszméje, hogy a ranch veszélyes hely, tele mindenféle baktériummal, kórokozóval, és ha nem vigyáznak, a fiuk valami csúnya fertőzést kap. Ő maga ezért itt ritkán ment ki a házból, de ha mégis, akkor mindig kesztyűt húzott.

A kézmosás után megpisilte, és ahogy kijöttek a vécéből, már mentek is kifelé. István, Anna, Pisti utánuk.

Kint, kissé odébb még egy autó várakozott, Pisti öreg *Model T*-je. A vendégek megálltak a maguké előtt, és sorban kezet fogtak mindenkivel. Nem csókoltak meg senkit, nem nyomták össze a fejüket senkiével. Szajlán ilyesmi nem volt szokás. Imruska is a szüleihez igazodott, megmaradt ennél a kevésbé érzelmes istenhozzádnál. Claire eleinte megpuszilta az Árvaiakat, de minthogy azok sosem viszonozták, elhagyta, alkalmazkodott. A kisgyerekekkel azért kivételt tettek. Anna és István búcsúzóul felemelték az unokájukat, és csókot nyomtak a homlokára. Nem az arcára. De ennek már semmi köze nem volt az óhazai hagyományhoz. John kívánta így. Nem szerette, ha, mint mondta, összenyalazzák az arcát.

Beszálltak, és elindultak. John felállt az ülésen, és integetett a hátsó ablak mögül. Mikor kiérték a közútra, és elkanyarodtak, lehetett látni, hogy Imruska és Claire is felemeli a kezét. De csak rövid ideig, mert a következő pillanatban eltakarta az oldalablakokat a felvert por.

Istvánék addig néztek utánuk, amíg Cummingsék ranchán túl el nem tűntek a kanyarban.

Most Pisti az autójához ment, és beült. Indított, gázt adott, és ő is kigördült az útra.

Nem búcsúzott el a szüleitől. Ő csak Santa Paulába ment, moziba. Ez nem volt igaz. Valójában randevú szólította be a városba, de nem akarta a szülei orrára kötni, mert az első lett volna azzal a lánnyal, hátha nem jön el a megbeszélthelyre, és akkor felsül. Megígérte, hogy legkésőbb tizenegyre itthon lesz.

A két öreg álldogált ott még egy darabig, némán, kissé elszontyolodva.

– Hát, elmentek – állapította meg István.

– De Pisti visszajön – mondta Anna.

– Igen, egyelőre – felelte István, és bementek a házba.

Anna bevette magát a konyhába, István kezében a *Ventura Starral* leült a nappaliban, és a hétvégi mellékletben elkezdett olvasni egy fejtegetést a növénynevesítésről. De pár perc után abbahagyta, mert tele volt szakkifejezésekkel, amelyeket nem értett.

Visszalapozott az újság elejére. A helyi hírek után átfutotta az országos vonatkozású cikkeket, de nem talált köztük semmi érdekeset. A legtöbb a *Semlegességi Törvény* lehetséges külpolitikai következményeit taglalta, amelyet nemrég hagyott jóvá a Szenátus, egy pedig még mindig a német *Hindenburg* léghajó katasztrófájának okaival foglalkozott. A külföldi események közül csak egy keltette fel a figyelmét. A japánok megtámadták az Egyesült Államok *USS Paney* nevű ágyúnaszádját, amely a Jangce folyón horgonyzott, Nandzsing előtt. Erről viszont igen szűkszavúan számoltak be.

Letette a lapot, a faliorára pillantott, felállt, és kiment enni adni a jószágoknak. Már akkor kellett volna, mikor kint volt Johnnal, de nem akarta ezzel nyújtani az időt. A lovak jászlába lucernát vetett. A kiscsikónak szintén, de az alomra, mert még nem érte fel a jászolt. A karámban kifogyott az etetőből a széna. A szétrúról vitt be villán. A marhának való, gyengébb minőségűt kint tárolta boglyában, hátul a szalmakazal és a kékbe kötött kukoricaszárgúla között.

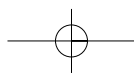
Visszaballagott a házba, de nem telepedett le ismét a nappaliban. Átment rajta, ki a tornácra, és leeresztette magát a hintaszékbe. Egyre ritkábban ücsörgött ebben az ülőalkalmatosságban, mert már nehezebb esett kikelni belőle, de most valahogy megkívánta.

Egy autó ment el kint az úton, valahol távol tehén bőgött, reszeltek a kabócák, ciripeltek a tücskök, különben csend volt.

Ült vagy inkább feküdt ott elnyúlt testtel, megtámasztott fejjel, karfára helyezett kezekkel, lankadtan, mozdulatlanul, nem billegve.

Először nem gondolt semmire. Csak nézte a bejárót, a földjeit, az egyik oldalon a lóherét, a másik oldalon a tarlórépát, amelyet az őszi árpa után vetett. A lóhere vágásra érett, a tarlórépát is szedni lehetett volna már, mert megnőtt, a szárazság ellenére. Aztán az üres utat figyelte, a patak partját, a patakon túl a fákat, a fák közt a Hicks-ranchot, mögötte a hegyet, a kanyon nyugati oldalát, a sárgásbarna legelőt, a bozótost, az erdőt, a tetőt, amelyet már megközelített a gyengülő nap. Majd a nap és a tető közt az égboltot vette szemügyre, amely még mindig kék volt, és reménytelenül felhőtlen. Aztán visszairányította tekintetét az oldalra, az oldal gyér növényzetére.

Fű, bokor, cserje, fa, gondolta. És mindenféle gaz. Egy részét ismeri, tudja a

nevüket, de jó párét nem, és sosem fogja. Itt is, a tornác mellett, nem messze tőle van papsajt, páasztortáska, madársóska, de hogy az a terülő szárú, csipkés levelű szívós növény micsoda, fogalma sincs. Biztos, megkérdezte már valakitől, de elfelejtette. Meg amiket ismer, azokkal se lesz soha olyan viszonyban, mint az otthoniakkal. Mert felnőtt fejfel már nem lehet, nem férközhet a közelükbe, nem kerülhet velük olyan viszonyba. Együtt kell az embernek velük élni, kicsi korától kezdve, úgy felnőni, hallani a nevüket, meg amit mondanak róluk, és látni őket, hogy biztosan meg tudja különböztetni egyiket a másiktól. A növényekbe is bele kell születni. Nemcsak abba, amit maga ültet, és ami a táplálékát adja, vagy amit megetet a jószággal, hanem mindegyikbe, a gyomba, a gazba is, éppúgy, mint az országba.

Az ország! Amerika! Itt van, körötte, fent, lent, közel, távol, mindenhol és őbenne. És mégis olyan, mintha valahol máshol lenne. Itt él több mint harminc esztendeje. Itt a családja, van háza, földje, a magáéban dolgozik végre, nem szenved hiányt, és szereti is ezt az országot, és mégis idegen, és az is marad már. Pedig neki adta legszebb férfikorát, erejét, akarását, tudását, és kapott is tőle, kenyeret, otthont, reményt. De sokféleképpen kötődik hozzá, legerősebben tán avval, hogy a földjében nyugszik két gyereke. Igen, aki eltemette már valahol valakijét, annak köze van ahhoz a helyhez, akármilyen rossz, és ez nem rossz, egyáltalán nem rossz, sőt, inkább jó.

Mikor eddig jutott, hirtelen mintegy a testével is érezte ezt a jót. Közben eltelt legalább egy óra, túlnan lement a nap, árnyékba borult a kanyon, a kanyon feneké, a rancho, a háza, és ahogy megennyhült a hőség, megkezdték vándorlásukat a szagok, az illatok, és behatoltak az orrába. Főként a csattanó maszlagé, a kátrányfűé, a vad gyömbéré, az esti kankaliné, de a lóheréé és Anna petúniájáé is a kiskertből. Felkúsztak az orrlukáik, be a légcsővébe, onnan pedig le a tüdejébe.

Ondrok gödrére, otthoni portájukra gondolt. Ott ugyan ilyenkor nem ücsörögtek kint, és az illatok sem ilyenek voltak. Jobban mondva, csak egy illat volt, a vadbükönyé, amely a Misku-tetőről jött le, és elnyomott minden más illatot, de pont így töltötte meg a levegőt és járta át az embert. Erről meg Dregoly jutott eszébe, ahol néha sötétedésig dolgoztak a szőlőjükben. Ott nem nőtt vadbüköny, de a szemközti erdőből napszállta után ugyanígy áradt ki a fák lehelete.

Lehunyta a szemét. Dregoly, szőlő – motyogta, és képzeletben hirtelen a szőlőjükben termett, az alsó végében, az aljban. Ősz volt, értek a fürtök, dongtak a darazsak, de még nem színesedtek a levelek. Elidőzött a tőkék közt, gyönyörködött a fürtökben, egyet még meg is simogatott, és bántotta, hogy egy szemét már kikezdték rajta a darazsak.

Aztán kinyitotta a szemét, és visszatért a Wheelerbe. Nem értette, miért nem telepített még szőlőt. Itt, Kaliforniában, ahol olyan kedvezőek az adottságok! Nem sok kéne, de egy lugasnyi mindenképp jó volna.

Kikászálódott a hintaszékből, bement a házba, és megnézte, milyen árban vannak az oltványok abban a kertészeti katalógusban, amely minap érkezett.

Utána már nem tért vissza a tornácra. Ment megitatni a lovakat, kiganajazni az istállóban, megint vetni eléjük és a marhák elé is, és helyet készíteni a tarlórépának, amelyet másnap szedni akarnak.

K A S Z Á S M Á T É

Teljes kiszolgálás

„Atyaúristen! – sóhajtotta Kelemen, a borbély, amint a bejárati ajtó üvegén át megpillantotta az utca túloldalán közeledő, pontosabban ott veszteglő öreget és a feleségét. El van cseszve a napom, Atyaúristen!...” – És félbehagyta a hajsöprést, mérgesen belerúgott az összekotort hajkupacba, egyenesen a támlás szék tölcser alakú lábához focizta, a székben ülő vendégnek pedig azt mondta: „Egy pillanat!...” – Azzal hátrasietett az öltözőbe, ahol a két délelőttös kollegája elmélyülten sakkozott, gyengéd szóval érdeklődött tőlük, volna-e szíves valamelyikük kiszolgálni a székben ülő kuncaftot, mivelhogy neki, nem tudja, mi lelte, cirka tíz percen belül már másodszor kell futnia az udvarba, „Fosok, mint a Budoga”. Szó sem lehet róla, mondták azok egyszerre, halálnyugodtan, föl sem tekintve a partiból, az ő műszakjuk lejárt, amint itt a játszmát befejezik, tüstént indulnak be a városba, a kémeiktől azt a jelentést kapták, hogy délután ingyen sört osztanak a Színház téren. Kelemen durcásan kifordult az öltözőből, menet közben még kilesett a folyosói ablakon: átjöttek-e már az öregék a forgalmas útszakaszon, látta, hogy egymás kezét szorongatva még mindig odaát vacakolnak, gyorsan kilépett a hátsó ajtón, végigszaladt az udvaron, föltépte a diófa alatt álló budi korhadt ajtaját, „Atyaúristen!” – sóhajtotta aléltan.

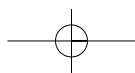
Amikor visszatért az üzletbe, a kollégáknak már csak hült helyét találta, tényleg nagyon siettek, még a figurákat is ott hagyták a táblán anélkül, hogy beadták volna a mattot.

Kelemen kettőt köhintve kiszólt a székben ülő vendégnek, hogy: „Azonnal”. Azután vigyázva kiemelte az öltözőszekrényéből a dugi brandys üveget, kétszer is jól meghúzta, utána bekapott két szem mentolos cukrot, az egyiket mindjárt összeroppantotta, ledarálta és lenyelte, a másikat hosszan tovább szopogatta. Amikor előlépett a hátsó traktusból, csak úgy áradt a szájából a kámfor.

„És akkor azt mondta nekem a főnök, tudja, azt mondta, hát legyen meg a lagzi, amekkorát csak akarok, ha már ezen múlik, hogy elveszem vagy sem, hát ezen ne múljon, a lányát...” – folytatta a vendég a félbehagyott beszámolót. „Világos” – hagyta rá Kelemen. „Aztán amikor a kikérésre került a sor, hát, tudja, megmondom magának úgy, ahogy van...”

Míg a vendég lelkesen sorolta a maga történetét, a borbély, miközben az izgó-mozgó fejet nyírta, hol a tükörből, hol meg egyenesen az ajtó üvegén át továbbra is az öreget meg az öregasszonyt kémlelte. Azok még mindig nem tudtak nekiindulni a túloldalról, olyan nagy volt a forgalom a főúton.

Máskor azért ilyenkor már nekivágtak, a mami nem szokott ennyit kukoricázni, sőt, nagyon határozottan lelépett, akár az autók fékcsikorgását is előidézte. Az üzletbe is mindig ő, az öregasszony nyitott be elsőként, brummogós

hangján nagyot köszönt, aztán csak tartotta az ajtót, hogy ne csapódjon vissza az ura orra előtt, akit közben fennhangon sürgetett: „Befelé, gyerünk, gyerünk!”

Az öreg kordbársony sapkája rendszerint szoroson a fejére volt húzva, egészen elfedve hurkás tarkóját, kajla fülei akár a vitorlák, az alsó ajka előre állt, mint a halaknak, a küszöb előtt mindig megtorpant, merőn bámult a lába elé, mintha kételkedne benne, hogy az akadályt át tudja lépni.

Párja, annak ellenére, hogy általában fáradtabbnak látszott, mint a papa, hozzá képest mégis fürgén mozgott. Fáradtsága inkább idegi fáradtság lehetett, talán azért, mert túlságosan is kiterjesztette a figyelmét mindenre, olyanra is, ami nem az ő dolga lett volna, például amikor az öreget nyírta vagy borotválta a mester (Kelemen vagy más), folyton ő utasította a papát a borbély kezéhez: „Húzd ki magad, dőlj hátra, ne beszélj annyit!”

Pedig az öreg nem beszélt sokat, sőt, feleségéhez képest feltűnően keveset szólt, és nem büszkeségből vagy rátartiságból hallgatott, ellenkezőleg, csupa szemérmes alázat jellemezte. Ha olykor-olykor röviden mégis megszólalt, csak is kérdéseket tett föl roppant udvariasan: „Hogy van, hogy van mestor uram?” – Mintha hozzá képest nem taknyos gyerekek számítana a borbély, Kelemen. „Mit szól ehhez a cudar időhöz? Ugye, nehéz ennyi ember kívánsága szerint tenni?” – Efféléket kérdezett.

Kelemen legtöbbször csak félvállról felelt. Az már korábban föltűnt neki, hogy az öreg csak kérdez, maga sosem fejt ki a véleményét, nem foglal állást ebben vagy abban a dologban, vagy mert rafináltan így remél jobb kiszolgálást, vagy egyszerűen nem érdemesíti a saját véleményét kinyilvánítani.

Az öregasszony, míg várakozott az urára, hamar föltalálta magát a férfitársaságban, pillanatokon belül lenyűgözte hallgatóit, főleg mély fekvésű hangjával, hisz a téma, amit bevetett elsősre, az mindig csupa udvariaskodó locsogás volt időjárásról, erről-arról. Addig-addig, míg csak-csak eltalált a fő mondandójához, miszerint őket bünteti Isten, itt van ez a vénember, az ura, nézzék meg, mi lett belőle, azt sem tudja, mit mondott, mit csinált egy órával ezelőtt, öltöztetni kell, kísérgetni orvoshoz, borbélyhoz, ennek minden mindegy, ennek semmi se fáj, ez enni is elfelejtene, ha ő nem lenne mellette, és ráadásul mi érte őket nemrég, jaj, rettenetes, jaj, jaj, elment, örökre elment a Drága, az egyetlen!...

A borbély jól tudta, ennél a résznél percekig tartó sírás-rívás, fájdalmas sipákolás, nyivákolás, a zsebkendőt gyűrögető kéz ideges rángatózása következik. Ő már akkor inkább a nyugalmából semmit fel nem adó öregre terelte a figyelmét, a nagy szivacs-orra, a vénség tépte szemöldök alatt békésen melázó tekintet lesve, mely még csak el sem ködösödött, még ilyenkor sem, az egyetlen fiuk elvesztését felpanaszló asszonytárs jajszavaira sem, sőt, inkább kivirulni látszott ez az arc egy ártatlan mosollyal.

De most még mindig csak odaát, az út túloldalán toporogtak.

Nagyon úgy látszott (bárcsak úgy is lenne!, sóhajtotta Kelemen), hogy sosem érnek át az üzletbe. Próbálkoznak, próbálkoznak, pontosabban a matriarcha, de újra és újra lépést téveszt. Csak így tovább! – gondolta Kelemen kárörvendően. Felőlem akár záróráig ott szteppelhetnek.

Am hirtelen egy rendőrautó termett a helyszínen, csikorogva lefékezett az öregék előtt, két rendőr előugrott, mindkét irányból leállították a forgalmat

(„Atyaúristen!...” – így a borbély, Kelemen, teljesen elképedve a szék mellett), majd intettek a toporgó párnák: tessék, mehetnek!

Már csak a harsonákat emelő angyalok kara hiányzik a díszmenethez, gondolta Kelemen.

Amint a két öreg az üzletbe ért, az asszony máris ajnározva dicsérni kezdte a rendőröket, hogy „milyen derék, segítőkész, erős katonák”, hajszájra, mint a fiuk volt, de tényleg, ez az igazság...

Egyből a fiukra tért, nyomban róla kezdett el áradozni, közben nyílt az ajtó egyszer, meg megint, aztán még egyszer, csendesen három vendég lépett az üzletbe. Kelemen akkor már az öreget vette kezelésbe, gyorsan beterítette a nejlonkendővel, hipp-hopp bezappanozta, azaz hogy sokáig, nagyon sokáig szappanozta, mindig így kellett, ugyanis az öregnek bitang kemény szőrzete volt. Kelemen megboldogult, magára roppantul adó mostohaapjának voltak hasonló erősségű arctüskéi, sőt neki, mostohaapjának egy kicsinyke gödör is éktelenkedett az állán, még inkább megnehezítve nevelt fiának a beretválást, ugyanis kezdetben Kelemen rajta gyakorolta a fogásokat, persze sosem sikerült neki rendesen, szakszerűen kivakarnia a huncut gödröcskéből a szőröket, és ezt apja minden alkalommal rosszalóan meg is jegyezte: „Hé, te nagylegény, miféle borbély lesz így belőled?!...”

Most nagyon alaposan megfente a beretvát a lengőszíjon, tőle telhetően a *legpengősebbre* élezte szerszámát, azután figyelmesen nekilátott az arc jobb oldalának, majd szintoly figyelmesen nekilátott a balnak is, és már az álcúcsnál járt a pengével, a várakozó vendégek, látta, hisz közben-közben *ki-kinézett* a munkából, ültükben is meggörnyedve hallgatják a vénasszonyt, aki immár a bömbölésig srófolja a jajongást; hogy szakadnál bele!, sóhajtotta Kelemen, mikor is hirtelen azt észlelte, azt érzékelte: egyszerre kimúlt az öreg a keze alatt.

Mint amikor gumit nyújtunk, s a feszesség (a gumié) egy ponton hirtelen beáll, *úgy* marad, ezt a váratlan *beállást*, ezt a fura *úgy-maradást* érezte meg Kelemen, s ettől teljesen libabőrös lett.

A Drága volt az öreg és az öregasszony egyetlen fia, ötvenöt évesen, agglegyenként halt meg, Kelemen jól ismerte az üzletből, hullámos hollófekete haját nem egyszer főnözte.

Most nem tudta, mitévő legyen: dobja el a kést és fusson világgá, vagy törik-szakad, fejezze be a munkát mindenáron, adja meg a kuncsaftnak a teljes kiszolgálást?

Amitől igazán tartott: hátha ő vágta el véletlenül az öreg nyakát.

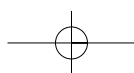
A végtelenségig elnyújtotta volna az időt, hogy amit tett, soha ki ne derüljön.

Újra bekente az öreg arcát szappannal, gondolván, ha eddig nem észlelte, majd a fehér hab láthatóvá teszi a vágás pontos helyét, ahol a vérnek ki kell serkennie.

De már eddig is miért nem serkent?!...

Mindezek tetejébe ott ült a három várakozó férfi közt a rikácsoló vénasszony, egy hárpia, amint ez megtudja, amint ennek tudomására kerül a tragédia, úgy akkor, gondolta Kelemen, neki, hétszentség, annyi!...

Igazából persze nem is volt rá különösebben ideje, hogy gondolkozzon. Már-mint hogy elgondolkozzon, mit tegyen, mit tehetne, mit lehetne itt még tennie, ösztönösen az ecsetért nyúlt, s újra szappanozni kezdte a vendéget. Egyszerre riasztotta a holt ember a keze alatt, és töltötte el félelemmel az óbégató öregasz-

szony, aki továbbra is a Drágáról, a nemrég elhunyt fiukról papolt a négy (mert közben újabb férfi érkezett) vendégnek, különösen a három előbbinek.

Ők hárman már egészen elferdült arccal és szájjal, mélyen együttérzőn hallgatták a mamit, aki e pillanatban a fiukról rájuk maradt buszbérlet-igazolványt vette elő a szatyrából, s az abba ragasztott, megfakult, ringy-rongy fényképet mutogatta körbe: nézzék, ilyen volt, így nézett ki, ugye milyen szép ember volt, nagyon jó ember, legényember, csak azért nem nősült meg, mert fiatal korában szeretett egy lányt, csak őt szerette, viszont a lány férjhez ment máshoz, ám ő, a Drága, továbbra is csak azt az egyet szerette... És újra kezdte, hogy milyen nagyon jó ember volt, őket, a szüleit mennyire tisztelte, ő volt nekik a szemük fénye... A vénasszony, ha nem óbégatott, akkor is borzongást keltő rekedtes hangon karattyolt. Férjénél ugyan alacsonyabb, töpörödtebb teremtés volt, ám a hang, amit kiadott magából, akár a nagy erdei medvéé. S míg az öregnek csak a karja, lába, szeme lett kisebb az idő múlásával, addig az öregasszonynak a nyaka, a dereka, a háta is egyre zsugorodott. A feje ugyanakkor napról napra nőtt, szélesedett, mintha a sok jajveszékélés pumpálná föl.

A borbély bevizezte a kézfejét, úgy tartotta az öreg orra alá: hátha... hátha megérezheti a légzés hűvösét, hidegét – hasztalan. A vendég nyaki ütőerét is megtapogatta, de ott sem észlelt életjelet. Még vagy háromszor beszappanozta az öreg arcát, és háromszor levakarta róla a habot, végén már meg sem sercent a penge, oly puhán, oly lágyan suhant a kés a habban.

Atyaúristen!... – Kelemen homlokára hideg verejtékgöngyök ültek ki.

Így, ilyen gyöngyöző homlokkal, remegő térddel indult aztán hátra, az öltözőbe, a szekrényéből előkapta a brandys üveget, reszkető kézzel lecsavarta a kupakot, az italból háromszor is, jókora adagot belötytintett a torkába, majd, a szájában mentolos cukrot darálva, falfehéren visszabátorkodott a munkaasztalához. A nagy szivacsot hideg vízszugár alá tartotta, és teljes erővel az öreg mozdulatlan, feszes arcába nyomta, de – semmi! Bajuszstuccolás, kölni- és krémpakolás, alapos bemasszírozás következett a megdermedt halotton. Végül puha kendőcskével lapogatta, itatgatta Kelemen a megkeményedett arcot, mindhiába, nem észlelt rajta semmiféle életjelet.

A várakozó vendégek többször is odanéztek Kelemenre, hogy mit szutyorog annyit, sőt, időnként a mami is rávetette szúrós tekintetét, ám a borbély továbbra is csökönyösen és rendületlenül ismételte a begyakorolt mozdulatokat, munkafolyamatokat, még úgy jó öt percig.

Aztán egyszer csak elesett. Azaz hogy álltó helyben lement. Csendesen összecsuklott a szék mellett.

A többiek nem is vették azonnal észre. Csak utóbb, az eseményeket rekonstruálva mondogatták egymás közt meg a kikerkező mentősöknek, hogy nekik már egy ideje gyanús volt itt ez az egész, mármint a borbély szőrözése, szöszölése, jövés-menése, egyszóval tökölése.

„Hallotta, hogy megműtöttek?... Hallotta, hogy meghalt a Tardik Sanyi?... Azt tudja, hogy majdnem meghaltam bélcsavarodásban?” – kérdezett az öreg egyszerre hármat is, mély álmából ébredve, kedvesen rámosolyogva a mesterre.

Kelemennek akkor, abban a pillanatban esett ki kezéből a pemzli, s azután mindjárt ment utána maga is, tényleg egészen halkán, egészen tompán alázuhanva.

L Á B A S S E N D R E

HELYES ÍRÁS

Charles Dickens – Robert Seymour illusztrátora

„Mintegy hét év előtt egy huszonöt esztendő, derült arcú és nyílt homloku ifju, egy-másután majd valamennyi könyvárusát és kiadóját meglátogató Londonnak, a városak e mesés óriásának. Zsebében meglehetősen terjedelmű iratcsomó kiadó után sohajtozott, mennyire tudniillik az iratcsomók sohajtani képesek, de a kemény szívű kiadók csak vállat vonítottak, s nem akartak keresztapái lenni a szegény elmeszülőttnek, ámbár kivétel nélkül hízog szókkel kísérték a fölölvasott mutatványokat. Végre azonban egy igen fukar kiadóhoz jutott az ifju, ki nagyon olcsón mindent megvett, tudván, hogy ekkép azután nem vesztet, ha bár az egész munkát borstakaróra kel-lene is használnia. Nyolcvan tallért ajánlott a zsupori kiadó, s az ifju, megunván a sok sikertelen futkosást, megegyezett. És ezen ifju *Dickens Károly* volt, az eladott kéz-irat pedig a nagyhirű 'Pickwickiratok' nyolc füzetét foglalá magában, mellyek rögtön olly roppant hatást szültek, hogy csakhamar 100,000 példányban terjedtek el, mi-nél fogva a kiadó minden újabb füzetért 240 tallért fizetett, s ezt pótlólag a korábban megjelentekre is kiterjeszté. Azóta a világirodalom legkitünőbb nevei közé sorozta-tott az ifjunak az előtt egészen ismeretlen neve.”¹

Mivel Nagy Ignác 1843-ban írta e pátoszos mazsolát, Dickens pedig 1812 februárjában született, a magyar fordítás megjelenésekor egy alig harmincegy esztendő ifjút hozsan-náztak mennybe e távoli pusztán. Petőfi Sándor is így ismerte a világhírű ifjú író-társ ro-mantikus történetét, Gondol Dániel² Dickens-fordítása ugyanis az egyik kedves könyve volt. Ám e skicc alapján sajnos mindent ábrándos-rosszul gondolt szegény Petőfiunk. Pe-dig mennyire szerette a hősies példaképeket! Tanulás közben többnyire falára erősítette – volt-e rajzsög? – az épp megismert hősök metszett arcképeit. A regényes mesének azonban az igazsághoz megint kevés köze van. Ha ugyanis közelébb hajolunk a képhez – és igen, mert ennek szívbéli értelme van –, észrevesszük, hogy fordított ábra lebeg előt-tünk, tükrökép, ráadásul a *Pickwick klub* bölcsője mellett – az ősi minta szerint – egy árny-alak is állt.

Induljunk tehát újra. Mintegy hét évvel azelőtt, az 1835-ik télen történt, hogy az újon-nan induló londoni Chapman and Hall könyvkiadó³ jó kezdetet, azaz némi pénzt látott egy rajzolója ötletében. Kitalálnak, úgymond, egy utazó klubot, a mókás csapat keresztül-kasul bejárja majd a szigetországot, vagyis átissza magát Anglián, kalandjaikat pedig az

¹ Twist Olivér. *Irta Boz (Dickens)*. Angolból fordította Gondol Dániel. Pesten. Hartleben Konrád Adolf Sajtja. 1843. A Kisfaludy-Társaság *Külföldi Regénytár* sorozatának e nyolcadik darabja elé iktatott rövid bevezetőben írta a fenti sorokat a sorozat szerkesztője, Nagy Ignác.

² Gondol Dániel készítette a *Rómeó és Júlia* fordítását, melyet 1844. április 17-én a Pesti nemzeti színházban bemutattak, s azután még évtizedeken át az ő fordításában ment e darab – írja Szinnyei József *A Magyar Írók Élete és Munkáiban*.

³ Edward Chapman és William Hall.

ötletgazda, remek rajzoló, addigra már országos híró Robert Seymour – „a karikatúra Shakespeare-je”⁴ – majd rajzszorozatban örökíti meg egy kitalált kocsmatúra képein.

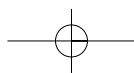
Dickens ott jött a képbe – most megfelelőnek tűnik e szófordulat –, hogy őt bízták meg, írjon mindehhez némi kísérő szövegeket – azaz illusztrálja a rajzokat! Ám az akkor még épp csak *Boz* írói néven futó ifjú Dickens rögtön – vagy aludt rá egyet, és másnap – meglátta a lehetőséget e megbízásban, fordított a kormányon, ne a rajzokból álljon a könyv, melyeket az ő szövegecskéi illusztrálnak, legyen az egy prózakötet, mely mellett, rendben van, szerény-alázatosan ott állhat egy-két rajz csöndes homályban. Továbbá, ne a meghittén véres vidéki vadászatok szerepeljenek. Csekély változások. Dickens a pársorok helyett e vadászötletből megírta élete első könyvét, a *Pickwick Paperst*.⁵

Robert Seymourt, Vörösmartynk kortársát, nem tudták iskolákban taníttatni szülei – özvegyen maradt mamája csekély fizetségért egy mintarajzolóknál dolgozott –, a kisfiú így előbb egy bútorkészítő tanonca lett, majd maga is mintarajzot és vízfestést tanult Londonban, egy Duke Street-i mester tanoncaként (*pattern-weaver*). A tehetség ördöge azonban ekkor az ecsetnél fogva egyből megragadta az alkalmat, és az egyszerű, ám megélhetést biztosító műhelyből egy sokkal félelmetesebb harcba vezette őt – előbb miniatűröket festett, majd „igazi olajképeket.”⁶

⁴ Robert Seymour (1798-1800?-1836. április 20.) A XIX-XX. század fordulóján kiadott amerikai *The Century Cyclopaedia* életrajzi kötete megjegyzi, Seymour *Book of Christmas* című rajzszorozata korukban, 1900-ban, már felettébb értékes ritkaság volt. Orpingtoni angol rokonom, Martin Samuels, a napokban átküldte nekem a Daily Mail egy cikkét. (*Did ruthless Charles Dickens drive a man to suicide? Young writer 'stole' project from illustrator who shot himself dead.*) A röpdolgozatot egy árverés apropóján írták, a lap egy színes képen bemutatja az árverési „tételt”, a *Pickwick Club* egy példányát korabeli zöldes „papírborítékban”.

⁵ A mű eredeti címe *The Posthumous Papers of the Pickwick Club Containing a Faithful Record of the Perambulations, Perils, Travels, Adventures and Sporting Transactions of the Corresponding Members. Edited by 'Boz'*. Ez először húsz részletben jelent meg, 1836 áprilisától 1837 novemberéig, havonta – tizenkilenc részben, mivel az utolsó darab két részt tartalmazott kecségetető bónusz gyanánt. Seymournak – a címképpel együtt – összesen nyolc rajza maradt a sorozatban, két illusztrációt R. W. Buss rajzolt, a többi a huszonegy éves Hablot Knight Brown, művésznevén 'Phiz'. Kötet formában az egész 1837 novemberében jelent meg, először csekély érdeklődés kísérte, a második adagot ötszázán rendelték meg csupán, ám a negyedik számtól, 1836 júliusában, a Sam Weller nevű szereplő bevezetése után, a helyzet megváltozott, az év végére kiderült, hogy a *Pickwick Club* egy aranybánya, 1837 februárjában havi tizennégyezer példányt adtak el, májusban húszezeret, szeptemberben huszonhatezeret, a sorozat vége felé már havi negyvenezer darabot. A kiadók havi tizennégyezer font tiszta hasznot köszönhettek a részeges klub történetének, az ifjú Charles Dickens pedig világhíró lett.

⁶ Elsős képzőművészeti főiskolás koromban egy lépcsőházi takarítósobában laktam a Krisztina körúton. A behemót bérház – az akkori Diadal-, manapság Tabán mozi háza – két ki-bejárattal rendelkezett, főkapuja a Krisztina körútra, a Horváth kertre nyílt, hátsó kapuja meg a Gellérthegy utcára, a harmadikon, mivel a ház a hegyoldalban állt, enyhe lejtőn, optimistábban: emelkedőn. Egy régi cselédlány – vagy cselédnéni – lakásában laktam, ő 1945-től haláláig élt a szobában, vécéje nem volt, csak falikútja, abban fürdött, mint egy madár. Voltak madaraim, az előhívótálban szökőkútszerű fürdéseket csaptak – de nem hinném, hogy a cselédnéni szárnyait csapdosta a sufniban. Eljött a december, mondhatom, iszonyú telek is voltak a hetvenes évek vége felé, bár lehet, hogy csak nekem tűntek iszonytatónak – az öt négyzetméteres lakásban éjszaka a falon folyó víz jégcszónnyeggé fagyott, és a hajnali napfényben könnyezett a szemem, úgy ragyogott a falam, és úgy átfáztam télikabátban gubbasztva a selyempaplan alatt. Megtudta ezt egykori gimnáziumi padtársam bölcsész mamája – Királyi Magyar Pázmány Egyetem –, és tett egy üzleti ajánlatot, hogy nekem adják vas samott-kályhalyukat szinte ingyen, csak fessek érte egy-két miniatűr, jelképesen. A csere meglett, ám jött a meglepetés, nem volt mivel fűtenem. Akkortól éghető anyagok után kutatva jártam a várost. „Kályhaszemmel!” – és ez még csak nem is képzavar, mert egyes kályháknak Mária-üveg szeme van.

Ment is valameddig Seymournak a festészet, egy alkalommal, 1822-ben – még a csúcsra – a Királyi Akadémia⁷ termében is kiállított, a Somerset House-ban, a fényűző Stranden, ahová a király is gyalog járt. Mivel azonban az éves tárlatokra soha többé nem válogatták be a képeit, bár még *festegedett* (lásd: – Festegetsz még, öregem?), egyre inkább a – sokkal eladhatóbb – karikatúra felé fordult. Előbb fametszetekhez rajzolt könyvkiadójának, majd a cég bukása után rézmetszeteket készített. Mint írják: „gyorsan és olcsón dolgozott” – nyilván igyekezett, hogy ő is kapjon megbízásokat az élet nagy evőversenyében. Aztán már hamar összeadom ezt magamban azzal a hírrel, hogy e gyöngye ember egész életében vonzódott a sporthoz – életben maradásunk ugyanis egy sportszerűtlen világban igazi sportemberhez méltó szép feladat.

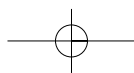
Mivel Robert Seymour szegény, vidéki családból, Somerset grófságból utazott fel Londonba, vagyis iskolázatlan volt, az idegen helyen nem épült be, csupán a szegénységhez ráadásul még idegenné is változott. Ezért, és mert a szegénység csúnyán-lassan őt magát is megviselte, soha nem lehetett a divatos londoner művészársaság része, így a nagyvárosi magány nekilátott, és felőrölte lelki erejét. Életrajzának egyik számomra meghatározó üzenete – persze bizonyos, ismert, lelkiállapotunkban sokan elsírjuk magunkat, részeg könnyek –, amikor a *Dictionary of National Biography* megemlíti, hogy Robert Seymour, Anglia egyik legjobb rajzolója nem tudott helyesen írni. És hogy ezért is félt a Társaságtól. – Naná. Ők mind helyesen írnak.

Innen már egyenes út vezetett az írás-akasztás gondolattársításhoz – a zsinórirásra gondolok.⁸ De Seymour halála előtt még ott volt utolsó, halhatatlanságát elhozó virágzása. Szeretem az életrajzok e szavát – Robert Seymour *virágzott* 1831-től haláláig, 1836-ig. *Virágjában* távozott – ez is szép szófordulat –, látjuk Seymour egyre kisebb virágfejét, ahogy Londonból kinézünk álmodó vidéki tájak felé – Bóbita, Bóbita álmos, Elpihen őszi levélen, Két csiga őrzi az álmát, Szunnyad az ág sűrűjében.⁹

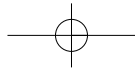
⁷ Milyen fontosak „adott esetben” a méretek! Amikor mint festőnövendékek a negyedik évszázó kiállítás után a Művészeti Alap tagjai lettünk, beadhattunk egy-egy képet az úgynevezett *milliósi kiállításra*. Ezt a Nemzeti Galériában rendezték évente egyszer, az összes „alaptagok” felvihettek képeket, egy adott héten, péntekig, a hétvégén aztán körbejárt a zsűri. Konyakoztak, pletykáltak, intrikáltak az elvtársak, közben rá-rámutattak egy-egy képre – Ezt vegyük meg. Ijesztő kapcsolatba kerültem egyszer e ceremóniával. Vettek tőlem egy képet!!! – Mi ebben az ijesztő? – kérdezi valaki. Hát, hogy a következő éves kiállítás idejére már mohó lábban égtem, kiválasztottam egy háromszor akkora képet, és elhatároztam, hogy most azzal próbálkozom. Igen ám, de ama mű oly dögnehez volt, amilyen szegény a festője, s mivel árva forintom sem volt tehertaxira, nagyjából a Mikó utcától gyalog kellett felvinnem a három négyzetméteres tölgyfa deszkát a várhegy tetejére. A Galéria földszintjén rögtön megállított az őr: – Hová lesz a dögnagy deszkával a séta? Lifttel ne is próbálkozzon, menjen gyalog... Negyedik. Amikor végre felhurcoltam deszkámat, és csuromizzadtan lefelé botorkáltam, jött velem szemben egy finom, öltönyös kicsi bácsi felfelé, és ez a legalább hetvenéves festő szinte szárnyallt, röpködött. Egymásra néztünk, rólam folyt a víz, őneki egy kéttényérnyi kép volt a hóna alatt, és fittnek mutatkozott. Negyven éve nem vettem tőle semmit. Már régtől nem indult útra nagyobb léptékű művekkel, volt annyi esze, hogy ha visszautasítják, legalább simán haza tudja vinni minden áldott évben az akvarellt. Könnyedén, szinte tánclépésekkel haladt.

⁸ Zsinórirást tanultam gyerekkoromban, Budán, a Medve egyetemen, vagyis ügyesen kellett hurkolnom a betűket. Édesanyám a leckéim alá sormintákat rajzolt – mamám hattyúi és virágai úsztak házifeladataim alatt. Tehetséges volt, felvették az Ungvári Képzőművészeti Akadémiára, mégis bankban vállalt munkát, mert el kellett tartania édesanyját, öccsét és hűgát, miután lelkész nagyapám a szibériai ólombánya – és állítása szerint nagyanyám – elöl a Tiszán át egy téli este Magyarországra menekült. Szép volt a fiatal mamám rajzolt kézírása, a Szovjetunióban más volt a kockás papír, a franciakocka oldalra nyomott, álló téglalap, kicsi paralelogramma.

⁹ Weöres Sándor, *A tündér* (részlet).

Szóval ott volt az utolsó nagyjából öt év. Ekkoriban Seymour átállt a napóleoni kor slágerére, a német eredetű kórajzolásra¹⁰ – százával ontotta a humoros litográfiákat. Erről azt írják, nagyon *ráfara*gott szegény, mert minél többet nyomtak a rajzaiból, annál vacakabbak lettek végül a nyomatok, és hát ez a népszerűség átka, a kopás. (Írók esetében annyi kötet, hogy állva is görnyedés nélkül rá tudnak könyökölni a könyvhalomra.)

Csodálatos találkozások azért még akadtak – tán, mert Seymour a fát nem hagyta el a kő miatt –, 1831-től 1836-ig Seymour fametszetei főként a *Figaro in London* című humoros hetilapban jelentek meg, ennek – akkor még nagyon is – ifjú szerkesztője pedig nem más volt, mint Gilbert Abbot à Beckett, a *Punch* egyik későbbi alapítója, aztán szerkesztője. Ők írták le először, e régi brit vicclapszerkesztők, hogy: „– A humorista az humanista, uraim!”¹¹

Később sajnos a tréfás emberbarátok is összevesztek, Seymour kiakadt: egyre vacakbubul nyomtatták a rajzait. Ezért a *Figaro in London* 1834. augusztus 16-i száma illusztrációk nélkül jelent meg – Lássátok, mire mentek nélkülüm.

Pár hónapos kihagyás után a londoni *Figaro* szerkesztőségének élére egy bizonyos Henry Mayhew került – olyannyira életem egyik legjobb barátja, hogy még én is írhatnék-rajzolhatnék abba a lapba, már ha visszafelé tudnék írni-rajzolni, valamiféle zseniális Möbius-hurkolással az Időben. Persze abban a szent percben Seymour is visszakerült, 1835. januártól megint rajzolt nekik – télen különösen jól jöhetett a pénz.

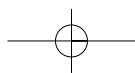
„Mayhew közeli ismeretségben állt Dickensszel, és a klubban¹² sok közös barátjuk volt, különösen William Jerrold. A füzetesregény-gyártásból fennmaradó hatalmas energiáit Dickens húsz kilométeres gyaloglásokkal és többé-kevésbé rendszeres színpadi fellépésekkel vezette le. Mayhew is szerepelgetett, és 1845-ben a *Punch* egy amatőr előadásán együtt léptek fel Dickensszel. Mayhew még sokkal később, híres újságcikksorozatának megjelenése után is szerepelt, 1856-ban vidéki körutat tett *Punch a világot jelentő deszkákon* címmel. Ami a legtanulságosabb: végül a *London Labour* arra alkalmas darabjait átírta színpadra, s azt *Miként éldegélünk Londonnak városában* címen be is mutatták. Maga a pikareszk.”¹³

¹⁰ Olcsó sikert arattam, mikor a Bajcsy-Zsilinszky úti antikváriumban egy délután az Archeopteryx ősmadáról elmeséltem, hogy ő voltaképpen bajor, mert az úgynevezett Solnhofeni mészkőben találtak rá filigrán, szárnyas csontvázára, és mi épp ilyen követ használtunk fiatal koromban a Képzőművészeti Főiskola sokszorosító grafikai műhelyében, a Népköztársaság útján. – Vigyázz!! – mondta a grafikai műhely vezetője, a lovak szerelmese, König Robi –, ha nem jól fogod be a nyomdagépbe a húszkilós kőlapot, kiugrik – métereket ugrik!! –, és agyonüt.

¹¹ Nagyon komolyan gondolták e két fogalom testvériségét a régi fiúk: „Dickens sógornőjének, Mary Hogarthnak halálára az idős Leigh Hunt [egykor Shelley, Keats és Byron barátja, a politikai börtönt megjárt kedves író] szépen válogatott vigasztaló idézeteket küldött Dickensnek, aki erre postázta Huntnek a *Twist Olivért*, a *Pickwicket* és a *Nicholas Nicklebyt*: 'Ha talál ezekben valamely, szívének tetsző sorokat, írja meg.' Hunt válasza: 'Csodálom önt a humoráért, és szeretem önt mint humanistát. Szívből megnevettetett a bajok közepette, s fájdalmas és mégis reményteli könnyekre fakasztott. Az Isten áldja meg önt, uram.' (...) A következő év folyamán végig leveleztek, sétáltak is együtt a vidéken egy téli estén, megvacsoráltak ez alkalommal, ezt Hunt büszkén megörökítette egy versében. Dickens pénzt is küldött a már ezüsthajú Huntnek, mikor értesült nehézségeiről. Egyik utolsó látogatójának, Charles Kent írónak Hunt megjegyezte: 'Jó lenne, ha létezne egy túlvilági élet.'” (L. E., *A madárfészekárus*, Orpheusz, 2001, részlet)

¹² Thackeray is oszlopos tagja volt Jerrold, Lemon, Mayhew és Dickens klubjának a Clunn Hotelban, ő még rajzoló korából ismerte a társaságot, majd a *Punch*ből. Eredetileg majdnem Thackeray illusztrálta Dickens *Pickwick klub* című könyvét.

¹³ L. E., *A madárfészekárus*, részlet

Éppen azon a télen, 1835 telén, egy ígéretes, ambiciózus új vállalat is beindult, a Chapman and Hall, mely majd Dickens halhatatlan kiadója lett. Nyitó ötletként kitalálták, hogy egy *Library of Fiction* kiadásába kezdenek – fűben, fában, vízben van az orvosság, termékeny íróban, vagy jó hosszú, népszerű sorozatban van a pénz. Kellott valami reményadó ötletelés. Mr. Chapman visszaemlékezései szerint – mint Dickens barátja és varázsbioγράφusa, John Forster¹⁴ írja:

„1835 novemberében új szereplő lépett a színre. Akkoriban épp kiadtunk egy könyvecskét *Squib annual*¹⁵ címen, Mr. Seymour rajzaival, és valamelyik nap ellátogattunk hozzá, na, akkor előjött az ötletével, hogy szívesen rajzolgatna valami havi sorozatot cockney sporteseményekről ('cockney sporting plates') – honi olvasó *sport* alatt itt vadászatot értsen, ezért javasolta Seymour a sorozatnak épp a *Nimrod Club* nevet.”¹⁶

E vadászból is láthatjuk, hogy valóban létezik az emlegetett csehovi puska, mely kezdetben a vidéki származású művész nagyvárosi lakásában lóg a bejárati ajtó mellett, nem sokkal később – mondjuk a végzetben – pedig menetrendszerűen elsül, ezzel az életrajz végét jelezve. Úgyhogy ez nem épp startpisztoly.

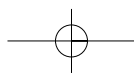
Később ebből az egész kérdésből, a *Pickwick Papers* eredetéből, durva nagy ügy lett, halálos vita. William Hall, az egyik kiadó ugyanis egyből felajánlotta az akkor még *Boz* néven futó, kevésbé ismert, de ígéretes szerzőjüknek, Dickensnek, írjon a rajzok mellé valami vicceset. Dickens mélyen, pitbullszerűen ráharapott a lehetőségre – mai szóval lenyúlta az egész ötletet –, majdnem teljesen kifúrta a rajzokat, és megírta élete első kötetét, a *Pickwick Klubot*. Később, amikor Seymour özvegye szóvá tette az ügyet, Dickens – nyilván megerősítésért – Chapmanhez fordult: „– Öregem, akkor a *Pickwick* előszavában jól írtam a könyv eredetéről dolgokat, hogy én vagyok az atya?” (– Mondd, hogy igen!! könyörülj!! – teszem hozzá magamban), és a szerkesztő, jó barát 1849. július 7-i levelében ekként válaszolt megnyugtatólag: „– Ó, persze, igen... én is legfeljebb csak árnyaltnyi javításokat eszközöltem, ne félj.” Forster ehelyütt, további bizonyítékként, jegyzetben csillagozva kiemeli, hogy az ominózus Mr. Pickwick nevét igenis Mr. Dickens javasolta, Pickwick úr Bath fürdővárosában volt egy kocsiállalat nevezetes tulajdonosa. Később, mikor a *Pickwick Papers* már rég sikerben fürdött, Dickens a következőket írta egy olcsó kiadás előszavában: „– A baráti művész iránti tisztelettel, de magam iránt is igazságosan, csak azt mondhatom, uraim, hogy a rajzoló egy mondatocskával, egyetlen ötlettel, egy árva szóval sem járult hozzá e könyv megszületéséhez... sőt: e könyv első huszonnégy oldalának megjelenése után már nem is élt! Mr. Seymour kézírását életemben soha nem láttam! Őt magát is csupán egyetlen egyszer. A halála előtti éjszakán.”¹⁷

¹⁴ John Forster (1812–1876), Dickens e legjobb barátja – 1845-től színésztársa – tizenévesen, 1829-ben, személyesen megismerkedett Leigh Hunttal, akiről később e sorokat írta: „Attól fogva egész gondolkodásomat, sőt életemet is ő határozta meg.” Charles Lamb pedig ilyen sorokat írt neki: „Uram, ha valamely csekély mértékben vesztett jóindulatomból, az csupán azért történhetett, mert felettébb ritkán láthatom önt.” (*DONB*, art. *Forster, John*) Ekkor adom össze, hogy Forster és Mayhew is fellépetett Dickensszel, és ekkor adom mindehez Petőfi vándorszínész éveit.

¹⁵ A *squib* kifejezés harmadik fő jelentése valamely szellemes, satírikus rövid gúnyirat – *röppentyű*.

¹⁶ *The Life of Charles Dickens. By John Forster.* Az eredetileg 3 kötetes, 1872, '73, '74-ben megjelent mű 6 kötetes német copyright kiadását használom, mely – először – szintén 1872–74-ig jelent meg(!) az angol irodalom halhatatlan érdemű német kiadójának, a lipcsei Bernhard Tauchnitznak gondozásában – az idézett szöveg forrása így vol. I. p. 135.

¹⁷ Meglepve tapasztaltam, hogy George Cruikshank, mint a regény egy kései, 1903-ban megjelent kiadásához mellékelt írásából kiderül, a *Twist Olivérről* azt állította, nem csak illusztrálta a művet, valójában az egész ötlet tőle származott. (*CBEL*, vol. III. p. 441. art. *Charles Dickens*, (3) *The Novels, Oliver Twist*.)

John Forster ezután büszke szűkszavúsággal idézi a másik kiadó, Edward Chapman levelét: „a regény főhősét először hórihorgas, ösztövé figurának rajzolta meg a néhai Mr. Seymour, a halhatatlan alak az én javaslatomra lett a rajzokról már közismert dagi öregfiú, richmondi barátom, John Forster kinézete után.”¹⁸

1836. április 19-én az ifjú Dickens meghívta Seymourt lakására, a Furnival's Innbe,¹⁹ egy üveg grogra. Gondolta, italoztatás közben majd finoman beadagolja a nála tizenkét évvel idősebb, már országos híru mesternek, hogy nem tetszik az egyik metszete, ki kellene azt cserélni. Dickens írásainak egyik fő sajátossága valóban az, hogy hajszálpontosan szinte megírja az illusztrációkat – nyilván innen eredtek elvárásai is. Hogy ezt egy példán is megmutassam, tovább folytatom a bohóc életét:

„A haláltánc kísérteties figurái között, amiket a legkiválóbb festők valaha vászonra festettek, megközelítőleg sem akad ilyen szörnyű jelenség. Felpuffadt teste, cse-nevésszé sorvadt lábszára – torz idétlenségét csak fokozta a hajmeresztő jelmez –, üveges nézése, amely ijesztő ellentétben állt az arcára mázolt vastag fehér festékkel; a hűdéseesen remegő, otrombán felcicomázott feje, a fehér krétával bekent hosszú, vézna keze – mindez olyan iszonyatos és fonák, leírhatatlan külsőt kölcsönözött neki, hogy aki nem látta, el sem tudja képzelni, s még ma is beleborsózik a hátam, ha eszembe jut. Félrevont és tompa, színtelen, bizonytalanul remegő hangon, akadozva elsorolta a nyavalyáinak, nélkülözéseinek, bajainak hosszú lajstromát, szokása szerint azzal fejezve be, hogy sürgősen kölcsönkért tőlem valami pottom kis pénzösszeget. Markába nyomtam néhány shillinget s ahogy sarkon fordultam és indultam kifelé, még hallottam a nézőtőren felcsattanó harsogó nevetést, amely a színpadra való kibukdácsolását nyomon követte.

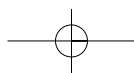
Néhány nappal később, az esti előadásnál egy gyerek egy piszkos papírcédulát hozott oda nekem; néhány soros, ceruzával írott levél volt s az állt benne, hogy a szerencsétlen ember súlyosan megbetegedett és arra kér, hogy az előadás után látogassam meg a szállásán, ilyen és ilyen utcában – az utca nevét már elfelejtettem –, nem messze a színháztól. (...)

Az ágy, amelyen feküdt, egy ócska, felhajtható fekvőhely volt. Az ágy feje körül egy szétrongyolódott kockás függöny volt összehúzva, hogy megvédje a benne alvót a szélről, de a szél azért vígan befújta a barátságtalan szobába, az ajtó tömérdek résén, repedésén át és szakadatlanul ide-oda lobogtatta a függönyt. A kandalló rozsdás, leemelhető rostélya mögött csak halványan pislogott egy kis parázs a hamu közt; s egy öreg, háromlábú, mázolt asztalon, amelyet odahúztak a tűz elé, néhány orvosságos üveg állt, egy csorba pohár meg egyéb házi holmi. A földön egy kisgyerek aludt, hevenyészett fekvőhelyén, s az asszony most letelepedett melléje egy székre. Két falipolcon néhány tál, néhány bögre és néhány csészé-alj állt; alattuk egy pár patkó és két vívótőr lógott. Nem számítva a kisebb-nagyobb rongycsomókat, amelyek rendetlenül, szétszórva heverték a szoba minden sarkában, a lakás berendezése mindössze ennyiből állt.”²⁰

¹⁸ Forster's i. m., vol. I. p. 139.

¹⁹ Jelentős hely volt ez, szerepel a londoni utcanevek szakkönyvében is. „A Furnival's Inn évszázadokon át Holbornban állt, a Munkás Biztosító behemót vöröstéglás épületének helyén, 1388 körül az Oroszlánszívű Richárd király palesztinai harcostársának mondott Sir William Furnival építtetett itt házat magának, később joghallgatók számára bérelték ki az épületet. (...) Amikor 1853-ban ismét eladták, 55 ezer fontot ért.” (*London Street Names* Gillian Bebbington, B T Batsford Ltd London 1972)

²⁰ Charles Dickens, *A Pickwick klub*, fordította Hevesi Sándor, a fordítást átdolgozta Ottlik Géza, I. kötet, III. fejezet, *A vándorszínész elbeszélése*, 41-47. o., részletek. *A Pickwick klub* (harmadik)

Bemutathatjuk Dickens lakását is, mivel kicsit korábban, még az év elején meglátogatta őt Mr. N. P. Willis is, aki leírta „a Morning Chronicle ifjú paragrafistájának” Furnival’s Inn-beli szobáját.

„Holborn legzsúfoltabb részén, a Bika és száj fogadótól pár ajtónyira, benyomakodtunk egy főként ügyvédek által használt nagy épület kapuján. Lépcsők végtelen során kaptattunk végig, a legfelső emeletre, ott egy kopár, szőnyegtelen szobába tessékeltek. Egy olcsó fenyőfa asztal, két-három szék, pár könyv, egy kisfiú és Mr. Dickens, ennyi volt a helyiségben. Először csak egy dolgon ütődtem meg (és ezt az estét örökre meg is jegyeztem magamnak emlékeztetőül, az angolok munkaadók előtti hajbókolásának általam valaha tapasztalt legrémesebb példájaként), a szegény szerző ájulatának fokát, a megtiszteltetéstől, hogy meglátogatta őt maga a Kiadó! Emlékszem, ahogy ott ültem, azt mondtam magamban – ‘ó, drága öregem, ha Amerikában élnél e kellemes képeddel és remek írókészséggel, nem szorulnál rá, hogy leereszedik-e hozzád egy kiadó.’ (...)”²¹

Az *adağolás* tán finomtalanul sikerülhetett, vagy ama grog hatása volt kiszámíthatatlan a rajzolóra, Seymour mindenesetre a fent leírt szobában azt válaszolta az ifjú írónak, hogy tán jobb lenne egy korban magához illő illusztrátort keresnie,²² aztán grogot, Dickent hagyva bevágta az ajtót, és távozott a londoni estbe. Másnap, április 20-án reggel először még nekilátott rajzolgatni, de egyre borúsabb lett a kedve, végül drága feleségének egy levelet hátrahagyva kiment a kertbe, és ott fejbe lőtte magát egy vadászpuskával („with a *fowling-piece*” – e fegyverrel *szárnyas* vadra lőnek).

Van az önpusztítás és átok e különös, egymást látszólag tagadó kettősében valami misztikus: – Rohadjatok meg – mondja egy férfi, és szíven szúrja magát –, Dögöljetek meg, ahányan vagytok – sóhajtja, és maga alól rúgja ki a zongoraszéket, vagy azt mondja, sunyi ravaszkodók vagytok mindannyian, és eltolja magától a ravaszt.

Seymour ruhája a puszka tüzetől lángot fogott, úgy találtak rá, vérben, összeégve. Utolsó rajzát a *Pickwick Papers* egy félelmetes fejezetéhez készítette, a *haldokló bohóc* jelenetéhez:

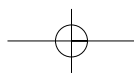
„A szerencsétlen ember zajos beszédjének a színház és a kocsmá volt a két főtémája. Esteledett, azt képzelte; s szerepe van egy darabban ma este; azonnal indulnia kell a színházba, mert elkésik. Hát miért nem engedik el hazulról? Miért tartják vissza? Mennie kell... Nem kapja meg a pénzét, ha nem megy. Hiába! Nem akarják elengedni. Lázás tenyerébe temette az arcát és bágyadt hangon kezdett siránkozni, hogy miért ilyen gyöngé és miért ilyen irgalmatlanok hozzá az üldözői. Elhallgatott, aztán egy kis szünet után hangosan szavalni kezdett néhány bolondos rigmust – az utolsókat, amiket életében betanult. Felült az ágyán, hadonászni kezdett aszott karjaival, otrombán kicsavarta a tagjait; azt képzelte, hogy a színpadon van és ját-

---

magyar kiadása, mely az Európa Könyvkiadónal jelent meg 1961-ben, Hevesi Sándor fordításában, Ottlik Géza átdolgozásában és Sükösd Mihály utószavával, nem tartalmaz illusztrációt.

²¹ Forster’s i. m., vol. I. p. 132-133.

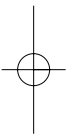
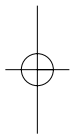
²² Dickens, úgy látszik, megfogadta a javaslatot, összeállt a huszonegyéves Hablot Knight Brownnal (1815-82), művésznéven ‘Phiz’-zel, aki valóban annyira hozzájuk illett korban, hogy a továbbiakban nem csak Dickens legfontosabb könyveit illusztrálta, de a házaspárral utazgatott külföldi túsájkra is, például Belgiumba, 1837 nyarán. Tényleg sokkal inkább haver lehetett, mint Seymour, a búvalbélt, zseniális öregfiú, ráadásul, lévén kortárs, ‘Phiz’ irányíthatóbb is volt, mint ez Dickens hozzá írott, utasításokkal-magyarázatokkal zsúfolt leveleiből kiderül.

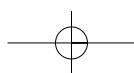
szik. Egy percnyi csönd után dűnyögve rákezdett egy duhaj, útszéli dal refrénjére. No végre, végre megérkezett hát jó öreg csapszékébe: de milyen forróság van itt... Beteg volt, nagyon beteg, de most már jól van, most már nagyon jól érzi magát. Töltsetek. Ki volt az? Ki ragadta el a szája elől a poharat? Az tette, ugyanaz, aki eddig is folyton üldözte. Visszahanyatlott a párnájára és hangosan felnyögött. Egy rövid időre mindenről megfeledkezett, aztán bolyongani kezdett egy sereg alacsony, boltíves szoba zűrzavaros, keserves útvesztőjén át – olyan alacsonyok voltak ezek a bolthajtások, hogy sokszor kénytelen volt négykézlábra ereszkedni, hogy előrehaladhasson; szűk, sötét folyosó volt ez, minduntalan ide-oda kanyargott s a kanyarokban mindig valamilyen akadály állta az útját. Azonkívül tele volt bogarakkal, férgekkel, iszonyatos csúszómászók meredeztek feléje nagy szemükkel, s még a levegőben is ott röpködtek körülötte: ijesztően csillogtatták rá a szemüket a sűrű sötétségben. A falakon és a mennyezeten csak úgy nyüzsögtek a hullók... a bolthajtás óriásira tágult, megnőtt... rémületes lidércalakok libegtek ide-oda... s ismerős arcok kandikáltak feléje, undorítóan fintorogva és torzképeket vágva, a lidércfigurák közül; tüzes vassal perzselték, kötelekkel szorítgatták a fejét, amíg a vére is kiserkent; s ő tébolyultan viaskodott velük, életre-halálra.”²³

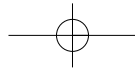
Ez volt hát a jelenet, melyet az ifjú Charles Dickens szerint nem megfelelően rajzolt le Robert Seymour. Dickens illusztrátorokat cserélt a tökéletes arcképet elkészíteni, Hevesi Sándor fordítását a kiadó javaslatára Ottlik Géza írta át – Istenem, mennyi munka a Végzet hiteles ábrázata körül.

---

²³ Charles Dickens, i. m.

P O Ó S Z O L T Á N

Ha küzd

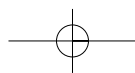
*A helyzet az, ma nincs halál.
Mozdulatlanság inkább. Fák vannak. Alkony.
Úgy fénylik minden, mint az ólom.
Ismerte magányát ebben az egészben.
Jobb híján ezt hívta világnak.
Világ, ha itt vagy, hol van többleted,
jókedved, bőséged, balsorsod?*

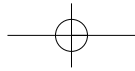
*A mozdulatlanság fényűzése.
Megjegyezni, mi eddig történt a fákkal,
az alkonnyal, az ólommal: fényűzés.
Figyelni az egyforma percek egyforma pillanatait,
egyforma fáit, az egyforma halált. Fényűzés.
A maguk módján most hibátlanul
felragyognak, itt, az éjszaka semmijében.*

*Ha küzd ellenséggel – ez is ő. Nem a fényűző
világ tette vele, ilyen. Jobb híján nevezi világnak,
ahonnan visszavágyik, valahová. Ott majd
lesz ideje megszokni az egyforma perceket,
a világ fényűzését.*

A Fenyítő

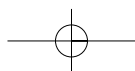
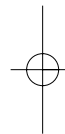
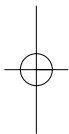
*A Fenyítő ellen nincs fedezék,
hideg és súlyos, mint a baltavas.
Hiába bújssz árokba, vagy fal
mögé, az okos lövedék rád
talál, hogy a szemedben
keresse a jóváhagyást.
A lövedék melletted robban,
a légnyomás öl meg.
Eldőlsz, mint a gyökeréig halott fa.*

*Ott tesztelték, ahol minden út
céltalan, emléktelen.
Precíz, mint az égi geometria:
ahogy a félelem feltorlódik,
úgy lassul le az idő.*

*Isten hiába pazarolta rád a tengert,
eldőlész a vakító sötétben,
ami ott van a kintben,
ott van a bentben,
ott van a félkész ég alatt.*

MELIORISZ BÉLA

Nekem sem

*apának több évtizedes
szakadatlan erőfeszítéssel
sikerült ugyanazt a kényes egyensúlyt megteremtenie
semmi és semmi között
mint nagyapának
s már nekem sem hiányzik sok
hogy a családi hagyomány
hú követőjeként emlegessenek
a gyerekeim*

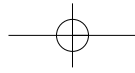
Családtörténeti töredék

*nagymama az orsolyák pozsonyi
nőtanítóképző intézetéről álmodozott
nagyapa a képzősök
finom harisnyakötős lábairól
de állítása szerint
szigorúan csak a napi munka végeztével*

Mindenből kilóg

*a mindennapok sivataga fölött
kialszanak az évszak jelzőfényei
s magántörténelmünk nyaktörés nélkül
megúszott mutatványain töprengve
száradó ruhák védelmében üldögélünk tovább az erkélyen
ez a szélesvásznú változat
szavakkal most semmire sem megyünk
beszélhetünk akármit
valahogy mindenből kilóg
az őszt sejtető fájdalom
ahogy egyensúlyozni igyekszik
verdes elnyúlhatetlen szárnyakon*

ÉHES MIKLÓS

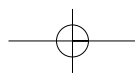
Szakad

*Lefekvés közben átgondolni újra:
félreértettük egymás tévedéseit.
Már csak a hátadat látom. Néha
egy rossz mozdulat, és elsírod magad.
Akkor végigszakadnak a szatyrok, zsákok,
és szoktatod magad a változó irányhoz.
És egyre kevésbé várod ébredéseim.*

Cipzár

*Keresem rajtad a cipzárt,
bújnék visszafelé.
Miután csendben levetkeztem,
levetkeztettelek,
végigsimítom a hátadat,
érezem hűvösét,
érezem jó melegét.
És építkezés zaja kúszik fel
nyitott erkélyajtónkon át,
és kúsznak az árnyak, kúszik a fény.
Mint régimódi órát,
egy másik pontosabbhoz,
hajlataidhoz igazítom a testem.
Aztán felhők sodródnak Napunk elé,
de mi nem fázunk semmitől.*

*És nekünk semmi nem elég,
szuszogásunk, lihegésünk,
szánkban félig megrágott almafalat,
a fal túloldalán alvó édesanyád.
Fáj a feje. Félek.
A kelleténél hamarabb
mulasztja el az alkonyat.*

DARÁNYI SÁNDOR

Nem véletlenül

*Soha nem érkeztem meg abba az új életbe,
 Ahonnan megtagadhattam volna a régit.
 Éppen ez volt a probléma: a szakadék felett töltött évek holmi lebegés
 Képessége nélkül, a lehúzó
 Súly, meg a túlpartra törekvő eszelős
 Igyekezete. (Most vendégszöveget
 Kéne idéznem Szent Ágostontól, az „ő nem én – én ő vagyok”
 Tárgyköréből, hogy műveltnek és hitelesnek hassak,
 S mellesleg megemlítenem: Hippo püspökeként
 Ugyanúgy gyötörték erotikus álmok, mint azelőtt,
 Aminthogy Teréz anya elhivatása sem a megpróbáltatások
 Végét hozta el, hanem a kezdeteit, és pont egy életen át.)*

*Tanulság? Nem vagyok elég, hogy levonjam,
 Noha abba talán kapaszkodhatnék, mennyire más az időtlenből
 Bámolni az időbe taszítottat; csak ez a kapkodás ne lenne, amivel
 Majd ez tűnik járhatóbb útnak, majd meg amaz, tetszést és a normák hiányát
 Kikerülve! Mi az, amit csakis én, más senki? Némi malíciával,
 Az illemtudó epigonság; máskor azt hiszem, a szolgálat,
 Mint egy utcalányt, ez éltet, s hogy valakiben én is tartottam a lelket.
 A szépről nem bírok lemondani, sajnálom; teljesen korszerűtlen,
 Ami mozgat, és csak nekem lényeges. A rút, az embertelen
 Mind itt vannak, noha nem beszélünk róluk;
 De ettől még nem tartom egyenrangúnak a romlást,
 Nem hódolok be neki, nem szentesítem, nem fogadom el.
 Inkább a nevetség. A némaság.*

HEGEDŰS ATTILA

A VESZEDELMEZ OXIGÉN

Sz. Koncz István beszélgetése

Hegedűs Attilával a Tihanyi Szabadtéri Színpad előadásán találkoztam először, teljesen véletlenül, majd' húsz esztendeje. A fiatal költő szerzői estjét rendezték ott. Egy-két évre rá az óbudai Kiscelli Múzeum Romtemplomában futottunk össze: azon a nyári délutánon ismét hallhattunk a verseiből, és fel kellett figyelnem rá, hogy milyen neves előadókat állított maga mellé: Kőmíves Sándor, Karácsony János, Gyalog Eszter és Vedres Csaba voltak a közismertebb vendégek. Aztán nekilódult az idő, előfordult, hogy évekig alig találkoztunk, máskor gyakrabban hozott minket össze a sors, de hosszabban beszélgetni többnyire nem maradt időnk. Mígnem a közelmúltban valamiért ott sertepertéltem egy pécsi tudományos konferencián, és a távolból észrevettem emberemet. Vajon mit kereshet itt? – kérdeztem magamtól. Már majdnem odaértem hozzá, amikor elem penderült a kongresszus főrendezője, régi ismerősöm.

– Engedd meg, hogy bemutassam szervező- és tanártársamat – mondta, és még hozzátette az illető nevét.

– Azt hiszem, mi már ismerjük egymást – mosolygott meglepetésemet látva a professzor.

Hegedűs Attila 1972. július 4-én született Budapesten. Szüleivel pár évig Ceglédbercelen lakott, de a gimnáziumot már az ELTE Trefort Ágoston gyakorló iskolájában, biológia tagozaton végezte. 1991-ben érettségizett. Még abban az esztendőben föl vették az akkori Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Kertészeti Karára, ahol 1996-ban védte meg diplomamunkáját. PhD fokozatát Summa cum laude minősítéssel a Szent István Egyetemen szerezte, *Eltérő érzékenyséű növénytípusok élettani válaszlai különböző stressz-körülmények között* című értekezésével, 2002-ben. Ezt követően a Budapesti Corvinus Egyetem Élelmiszertudományi Karára került, az Alkalmazott Kémia Tanszéken tanársegédként dolgozott. 2006-ban kapta meg adjunktusi kinevezését. 2008 óta egyetemi docensként a Genetika és Növénynevelés Tanszék kutatója és előadója. Időközben angol szakfordítói oklevelet szerzett; 2007-ben, Debrecenben pedig a *Gyümölcsfák nemesítését segítő biokémiai és molekuláris vizsgálatok* című dolgozatának megvédésével sor került habilitációjára is. Napjainkban akadémiai doktori disszertációján dolgozik.

Főbb kutatási területei: a csonthéjas és almatermésű gyümölcsök, továbbá néhány kisebb gazdasági jelentőségű gyümölcs antioxidáns értékének jellemzése, a termékenyülést meghatározó molekuláris rendszer működésének tisztázása, valamint a gyümölcsfák evolúciós kapcsolatainak földerítése molekuláris genetikai módszerekkel. Tudományos munkájának elősegítéséhez számtalan pályázatba kapcsolódott be, több ízben volt vezető kutató; manapság többek között a magyar-marokkói kétoldalú TÉT pályázat projektvezetőjét tisztelhetjük benne. A Corvinus Egyetem Kertészettudományi Doktori Iskolájának alapító tagja. Sok egyéb mellett a Magyar Növényélettani Társaság, az Európai Növénybiológiai Társaság, az International Society for Horticultural Science és a Budapesti Corvinus Egyetem Tudományos Tanácsának tagja, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Kertészeti- és Élelmiszertudományi Bizottságának titkára. Hosszabb külföldi tanulmányútjai közül kiemelkedik a görögországi, a brazíliai és az itáliai.

A professzor viszonylag fiatal kora ellenére jó pár elismerés birtokosa. Elnyerte a Scientia Amabilis tudományos kutatói díjat (2002), de kapott Certop Nívódíjat az agrár-felsőoktatás tankönyvkiadásában kifejtett kimagasló munkássága elismeréseképpen (2009) és így tovább. Szerkesztőbizottsági tagja a *World Journal of Agricultural Science*-nek, regionális szerkesztője az *Advances in Natural and Applied Sciences*-nek, szerkesztője a *Turkish Journal of Agriculture and Forestry* című, impaktfaktoros folyóiratnak. Publikációinak száma meghaladja a háromezretet; ezek több mint felét idegen nyelven adta közre. Tudományos írásai például Hollandiában, Németországban, az USA-ban, az Egyesült Királyságban, Braziliában és Csehországban jelentek meg. Húsznál több könyv, jegyzet vagy könyvrészlet szerzője, szerkesztője, szakfordítója, szaklektora.

Hegedűs Attila nős, felesége, Halász Júlia egyetemi oktató. Ikerpár gyermekeik, Júlia és Donát 2010-ben születtek. Hobbija... A kifejezést használva zavarba jön az ember. Ugyanis, amint a bevezető néhány sorból is sejthető talán, jóval többről van szó, mint hobbiról. Hegedűs Attila tudniillik tudományos munkája mellett versel. Ebbéli minőségében több folyóirat külső munkatársa, társszerzőként nem egy könyvben fölbukkan a neve. Legutóbbi, önálló kötetét *Állati rímserég* címmel idén tavasszal adta ki a Novum Pro Kiadó. Valódi hobbija azonban, hogy dedikált köteteket gyűjt. *Attilának, szívvel* – írja neki például Faludy György. De ott sorakoznak a polcán a Határ Győző, Illyés Gyula, Déry Tibor, Vas István, Nemes Nagy Ágnes, Eörsi István, Weöres Sándor kézjeggyével ellátott kötetek is.

A Corvinus Egyetem budai campusának 21-es előadójába beszélünk meg találkoztunk. Mire odaérek, a terem zsúfolásig tele. Csak némi professzori segédlettel találok helyet magamnak. Pedig nem valamiféle slágertéma megy, hanem a gyümölcsfák öntermékenyülő és önmeddő voltának genetikájáról folyik a szó éppen. A katedrán álló, koraközépkorú férfi rutinos előadó, a közönség pedig hálásnak bizonyul: a diákok figyelnek, jegyzetelnek, készségesen válaszolnak a föltett kérdésekre. Hamar elröppen a másfél óra. Csodálkozom is: hogy tud eltelni ilyen sok idő ilyen gyorsan?

A tanár lelép a katedráról, hozzám fordul, és tesz egy tétova kézmozdulatot:

– Nem tudom, érthető-e az anyag azoknak, akik minden előképzettség nélkül próbálják befogadni? – tamaskodik. Néhány megjegyzést fűzök a hallottakhoz, erre láthatóan megnyugszik. Az én előképzettségemet illetően sem lehetnek illúziói... A szobájához sétálunk. Az egyszerűen, de praktikusan berendezett helyiség legfőbb dísze a gyümölcsök periódusos rendszere. Ami persze csak vicc, erre még a magamfajta tudatlan is rájöhet hamar.

Hegedűs Attila: – A Gyümölcsfák termékenyülésének genetikai háttere című tárgyat, amiből egy kis részt megismerhetett most, a feleségemmel találtuk ki annak idején. Az előadásokba igyekeztünk beszuszakolni mindent, amit fontosnak tartottunk. Ilyen ugyanis sehol sincs a világon. Valójában Julcsi foglalkozott a témával, én csak belekotnyeleskedtem. Tudni kell, hogy ez nagyon szűk tudományterület. A karon is alig egy-két embert foglalkoztat. Az évek alatt hozzászoktunk, hogy szemeszterenként három-négy kíváncsiskodó akad. Hanem a Corvinus Egyetem keretein belül együtt vagyunk a közgazdászokkal. Az egyetem pedig följánlott bizonyos tárgyakat, amelyek áthallgathatók. Közéjük keveredett az anyagunk, és váratlanul megnőtt az érdeklődés. A diákok között alig van kertész. Annál több az eredetileg élelmiszertudományt tanuló, sőt, közgazdász, pénzügyes is akad. Persze át kellett alakítanom a mondandómat.

Sz. Koncz István: – *Szigorú lesz a vizsgán a pénzügyessel?*

– Arra gondoltam, mesélek neki a genetikai alapokról, utána pedig megkérdezem, milyen befektetéseket javasol. Hogy kölcsönösen profitáljunk az együttlétekből.

– *Az, hogy milyen tantárgystruktúrát követnek, kitől függ? Szabadon változtatható?*

– Természetesen vannak kötött tárgyaink, amelyeket minden körülmények között oktatunk. Az elmúlt esztendőben viszont kialakítottuk a mezőgazdasági biotechnológus

mesterképzést, ahol ki kellett dolgoznunk a teljes tematikát. Na, az izzadságos folyamat volt. Magyarországon ugyanis nem nagyon tudtunk példákat vagy támpontokat keresni. Sűrűn forgattuk az idegen nyelvű szakirodalmat.

– *Az önké pedig nem is számít új tanszéknek, ha jól gondolom.*

– Már a negyvenes évek végén kialakult az őse, Kertészeti Biológia elnevezéssel. A kilencvenes évektől fogva pedig a genetika is benne volt a nevünkben. De az oktatás a nagy egyetem kialakulásával és a bolognai rendszer bevezetésével jelentősen átforgalmazódott, mi pedig igyekszünk alkalmazkodni a tudományág fejlődéséhez a tanításban is.

– *Bocsánat, még nem egészen tiszta számomra a kép. Azt olvastam, hogy nem itt kezdte a munkásságát. Félrenéztem volna valamit?*

– A folyamat a következő volt. Az őse-tanszék a kilencvenes évek elején kettévált, létrejött a mostani bázisom és a Növényélettan. Ahová a szegedi Biológiai Központ igazgatóhelyettese, Horváth Gábor került vezetőnek. Nem tudom, tudta-e, hová jön? Mindenesetre olyan hely várta, ahol a műszerezettség két NDK-gyártmányú fotométerből állott. Bizonyos oldatok koncentrációját mérték, fény segítségével. Pontosabban mérték volna. Ugyanis, mire a professzor ideért, a két gép úgy leromlott, hogy ha betettük a mintát, akkor mutattak egy számot, de ha kivettük a mintát, ugyanazt a számot mutatták. Innen szép nyerni, gondolhatta Horváth Gábor, és kitartó munkával, pályázati pénzek bevonásával az egyetem egyik legjobban felszerelt tanszékét építette ki.

– *Ma is ő vezeti az intézményt?*

– 2000-ben, ahogy mondani szoktuk, tragikus hirtelenséggel elvitte korunk népbetegsége, a rák. De amikor az első kurzusára beültem, érezni lehetett, hogy egy különleges képességű ember adja át a tudását, és könyvtárak állnak a szavai mögött. Az első év után jelentkeztem nála, hogy szeretnék tudományos diákköri munkát végezni. Nem mondom, hogy nem tartotta korainak, de némi hümmögés után elfogadott, és feladatokat kaptam tőle. Munkám közvetlen irányítását kolléganőjére, Erdei Sárára bízta, akitől szintén nagyon sokat tanultam.

– *Legyen szabad egy kicsit visszább kapcsolnom, professzor úr! Hogy választotta egyáltalán ezt az iskolát?*

– Valószínűleg gyermekkoromban kell keresnünk a gyökereket. Öt-hat éves koromig Ceglédbercelen laktunk, és a kertünkben volt egy nem is nagyon kicsi medence. A település szélén éltünk, és ha halat fogtunk, előfordult nemegyszer, hogy betettük a medencébe, és figyelgettük a viselkedését. Később, amikor Pestre költöztünk, viszonylag közel laktunk az állatkerthez, ahol gyakran megfordultam. A magam gyerekes módján igyekeztem tanulmányozni mindazt, amit láttam. A bátyám biológia szakkörös volt, természetesnek tűnt, hogy a nyomdokaiba lépek. A gimnázium előtt pedig már nem is volt kérdés, hogy melyik szakra jelentkezem. Nagyon erős volt az oktatás, de nem csak a főtárgyból, hanem kémia-ból is. Kezdetben arról álmodoztam, hogy zoológus leszek, de a terv annyiban maradt, mert megtudtam, hogy olyan sok zoológusra nincs szükség. Nem igazán számít hiányszakmának Magyarországon.

– *Bezzeg a növény-genetikus!*

– Na, nem, az sem! Inkább az orvostudomány érdekelt, de voltam néhányszor boncoláson, és be kellett látnom, hogy az nem az én világom. Illetve a gyógyítást kedveltem, szerettem volna valamiképpen részt vállalni benne. A terápia közelében akartam maradni. Hallottam, hogy léteznek gyógynövények, és ide jelentkeztem.

– *Ahol találkozott Horváth Gáborral, és már nem volt mese!*

– Nem, akkoriban még nem a kreditrendszer dívott, elsőben jöttek az alapozó tárgyak, mint a kémia és ilyenek. Ezeket kényelmesen abszolváltam. Hanem, amikor sorra kerültek a természetről szóló kurzusok, azzal szembesültem, hogy nem lesz hozzájuk túl sok közöm.

– *Miért?*

– Egyszerűen nem érdekeltek. Foggal-körömmel kapaszkodtam abba, ami tudomány, és

az nem volt egyéb, mint a növényéletten. Ebből diplomáztam, ebből írtam a PhD-dolgozatomat. Így telt el nyolc év. Más kérdés, hogy a dolgozat védését a mentorom már nem érthette meg. Gyakorlatilag addig maradtam a tanszéken, amíg be nem fejeztem a munkámat.

– *A dolgozat miatt találkoztunk egyszer Martonvásáron, ha jól emlékszem.*

– Így van, az akadémiai intézetben vizsgálódttam, a fitotron kamrákban.

– *Hogy mikben?*

– Fitotron kamrákban. Növénynevelő berendezésekben, amelyekben valamennyi környezeti paraméter állítható. A hőmérséklet, a fény, a páratartalom... Kíváncsi voltam, hogy a stressz-hatás hogyan érinti a növényt. Például a dohánylevelet trenírozttam. Tudni kell, hogy a dohány melegkedvelő. Ha hidegbe kerül, élettani változások következnek be, amelyek a pusztulásához vezethetnek. Kutatók már korábban is vizsgálták, hogy mi lehet ennek az oka, és úgynevezett transzgenikus egyedeket alkottak, amelyek egy-egy tulajdonságban eltértek az eredetiektől. A vizsgálat tárgya az volt, hogy jelent-e ez védőhatást? Kiderült, hogy ami általában véd az oxidatív stressztől, az ad valamiféle oltalmat.

– *Amit elegánsan transzgenikusnak nevezett, az tulajdonképpen a génmódosított, még csúnyább szóval: a génmanipulált növény?*

– Igen, igen. Persze ez közel sem olyan új dolog, mint amióta, mondjuk, egy bő évtizede, fölkapjuk a fejünket erre a kifejezésre. Kutatási célokra ugyanis nagyon régóta létrehoztak ilyen egyedeket a tudósok. Ez azonban nem jelent szabadföldi termesztést, vagy nem jár azzal, hogy ezeket a leveleket szívják a dohányosok a cigarettájukban. Hozzáteszem: bár ez slágertéma, mégis rengeteg transzgenikus növényt fogyasztunk anélkül, hogy tudnánk róla. A mi napjainkban folytatott kutatásaink egyébként nem ilyen növényekre irányulnak.

– *Térjünk vissza az ön személyes történetéhez!*

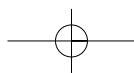
– Horváth Gábor halála után hamar kiderült, hogy utóda az övétől gyökeresen eltérő elképzeléseket fontolgat a tanszék tudományos munkáját illetően. Éreztem, hogy perifériára szorulnék. A doktori eljárás során ellenben találkoztam Stefanovitsné Bányai Évával, aki az Élelmiszertudományi Karon, a Kémia Tanszéken dolgozott. Fölvette, hogy igazoljak át hozzájuk. Nem kellett kétszer mondania. Örömmel mentem, és ott töltöttem hat évet. Egyébként Éva is foglalkozott stressz-élettannal, és úgy gondolta: ott folytatom majd a munkát, ahol abbahagytam. Hát, ez nem valósult meg. Nem is lett volna szerencsés, mert egyfelől a kísérletezés jó néhány feltétele hiányzott, másfelől a kar inkább az élelmiszerekkel kapcsolatos kutatások helye volt. Így került sor arra, hogy mindketten váltottunk. A növényeket ért oxidatív hatások helyett a védekezéshez használt anti-oxidánsokat kezdtük vizsgálni. Arra gondoltunk, hogy komoly jelentőségük van a táplálkozásban. Experimentumaink a táplálékot adó növényekre vonatkoztak, gyümölcsökre, zöldségekre tehát.

– *Megint divatos szót hozott elénk, professzor úr. Bár gyakran használjuk, nem vagyok biztos benne, hogy egész pontosan tudjuk-e, mit értünk az anitoxidáns kifejezésen.*

– Az oxigén a barátunk, tanuljuk az iskolában. Oxigén nélkül nincs élet, minden aerob életforma, növény, ember, állat léte ezen alapul. Azt viszont általában nem tudjuk, hogy ugyanez az oxigén kicsi kémiai módosulással a legveszedelmesebb lehet ránk nézve. Nagy kérdés ugyanis, hogy egy, két vagy három elektront szerez-e valahonnan pluszban.

– *Ezt nem értem.*

– A légzés során az oxigén, ami kétatomos molekula, kap négy elektront, felszed két protont, és vízzé alakul. A víz az oxigén tökéletesen redukált formája. Ha a folyamat során valami nem az említettek szerint alakul, mondjuk, az oxigénhez csak egy elektron kapcsolódik, úgynevezett gyökmolekula jöhet létre. A gyökmolekula pedig se Istent, se embert nem ismer. Arra törekszik, hogy a hiányzó elektronokat megszerezze. Például az emberi szervezetből, a sejtekből. A lipidekből, elsősorban a telítetlen lipidekből, vagyis a sejteket fölépítő zsírokból, zsírszerű anyagokból. De a fehérjékből is akár. Ám ha ezektől

veszi el az elektronokat, tönkreteszi a szerkezetüket. Rengeteg ismert betegség, így a szív- és érrendszeri elváltozások, daganatok kialakulásának első pontja lehet egy ilyen lépés.

– *E folyamat ellen védenek tehát az antioxidánsok?*

– Elvileg igen. De melyek? A C-vitamin, például. Amit kénytelenek vagyunk kívülről, többnyire tablettá formájában bevinni a szervezetünkbe. Miközben gyakorlatilag az egész állatvilág előállítja a saját sejtjeiben a C-vitamint. Néhány kivételt ismerünk csak: a tengerimalacot, a gyümölcssevő denevért és az embert.

– *Mi lehet ennek az oka?*

– Valamikor, becsülhetően huszonötmillió évvel ezelőtt, az emberré válás során történt egy mutáció. Egy vírus következtében megsérült egy génünk, és elvesztettük a C-vitamin-szintetizáló képességünket. Amire pedig, úgy tűnik, egyre nagyobb szükségünk lenne. Valamiféle pótlást a táplálkozás jelenthet. Igen ám, de van még egy gond! A kutya például, ha stressz éri, többet állít elő ebből a természetes védekező anyagból. Reagál a szervezete, fölveszi a harcot a megnövekedett oxidáció ellen. Ugyanakkor nálunk a bevitel nem igazodik az igényekhez. Ezért időről-időre, kiszámíthatatlanul ismétlődnek az életünkben olyan időszakok, amikor nincs bennünk elég redukáló erő. Mindemellett azokon a területeken, ahol relatíve sok zöldséget-gyümölcsöt fogyasztanak az emberek, az említett betegségek előfordulása sokkal kisebb. A kutatók természetes következtetéssel igyekeztek kiszűrni, hogy melyik vegyület lehet az, ami a gyümölcsökben megtalálható és ilyen kedvező hatású? Mesterséges C-vitamint, karotint adtak gyümölcs helyett sárgarépa. Az eredmények azonban elmaradtak. Ekkor született meg az antioxidáns-paradoxon fogalma. Azt jelenti, hogy ha antioxidáns molekulát vegytisztán, izoláltan juttatunk az emberi szervezetbe, vagy hatástalan lesz, vagy rosszabb esetben káros. De ha ugyanazt a mennyiséget természetes forrásból, zöldségben vagy gyümölcsben visszük be, az minden esetben kedvező az egészségre nézve. Az Amerikai Egyesült Államokban ezért igyekeznek rávenni a lakosságot a nyers gyümölcsök, zöldségek fogyasztására. Óriási kampányokat szerveztek, rengeteg pénzt költöttek a meggyőzésre. A program körülbelül két évtizede folyik, hatása konvergál a zérushoz.

– *Vajon miért?*

– Nem lehet bennünket rábeszélni a táplálkozási szokások gyökeres átalakításra. Nem ezt szoktuk meg, nem ezt kódolták belénk a mögöttünk hagyott évmilliók. De valamit, beláthatjuk, mégis csak tenni kellene. Itt jött a kutatás új iránya, ennek részét képezzük mi is itthon, hogy akkor keressünk olyan gyümölcsöket, amelyek az ismert fajtáknál sokkal több, számunkra hasznos vegyületet tartalmaznak. Mondjuk, nem kellene megennünk egy kiló meggyet, hanem lehet, hogy csak tíz szemet.

– *A meggy véletlen elszólás?*

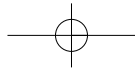
– Nem, munkánk során tapasztaltuk, hogy a gyümölcsök között drámai különbség mutatkozik. Ismerünk olyan, Magyarországon termesztett meggyet, amely egy nagyságrenddel többet tartalmaz az emlegetett életfontosságú anyagokból, mint amelyekről világszerte leírások születtek, és amelyeket valóságos csodaként tartanak számon.

– *Anélkül, hogy manipulálnánk bármelyiket is?*

– Anélkül, bizony! Ugye, fantasztikus?

– *Talán egy irodalmi folyóiratban nem számít mindent elsöprő erejű reklámnak, ha elújságoljuk, hogy melyik fajtáról van szó.*

– Megmondhatom, hisz az eredményt már közöltük: ez a Pipacs 1 névre hallgató meggy. Sajnos nagyon szerencsétlen sorsú gyümölcs ez. A nyolcvanas évek közepén a Gyümölcsstermesztési Tanszék kutatója, Kovács Sándor találta meg. Termése sárgahúsú, nincs benne a közismert, piros pigment. Ez a tulajdonsága tette alkalmassá arra, hogy tortameggynek használják; Belgium hosszú esztendőkön át óriási fölvevő piacnak számított. Csakhogy a világgazdaság sokat változott. Már nem éri meg színtelen húsú termést im-

portálni, olcsóbb megvenni a chilei piros belűt, fillérékért, amit a szintelenítő eljárás sem drágít meg különösebben. Itthon tehát, piac híján, tönkrementek a termőültetvények.

– *Nincs is már ilyen fa?*

– Drámai módon eltűntek a példányok. Jelenlegi tudásunk szerint kettő él még a világon. Itt, Magyarországon.

– *Szóljon rám, ha butaság, amit kérdezek: nem lehet megmenteni? Szaporítani?*

– De, lehet, ha valaki akarja. Erősen szorgalmazzuk, hogy legalább legyen, aki átörökíti a gyermekeink, unokáink számára. Mindennek a tetejébe olyan anyagokat tartalmaz, úgynevezett izoflavonoid vegyületeket, amelyek egész egyszerűen nem lelhetők föl más meggyekben, csak például a szójában, a babban meg a borsóban, vagyis tőle nagyon távol álló növényekben. Sajnos itthon hiába mondtuk el ezt termesztőknek, konferenciák résztvevőinek. Bár első hallásra lelkesedtek, nem történt semmi. Ám amikor megírtuk az eredményeket egy közismert, nemzetközi folyóiratba, azonnal reagált a nagy, németországi gyümölcsfeldolgozó cég. Harminc perccel azt követően, hogy a dolgozat internetes változata fölkerült a világhálóra, ott volt a levelük az elektronikus postafiókomban. Anynyi idő alatt elolvasták, kinyomozták az e-mail címet, megtalálták, és már kérték is, hogy küldjek különlenyomatot a cikkemből. Komoly hazai érdeklődés híján tehát lehet, hogy a Pipacs 1 sorsa a külhon kezébe kerül.

– *Pedig nemzeti kincs lehetne.*

– Igen, még itthon van, és természetével joggal kerül be azok közé a termések közé, amelyeket szupergyümölcsöknek hív a szaksajtó. Ezekről hatalmas nemzetközi konferenciákat szerveznek és így tovább, de még egyszer mondom: bánatosan kullognak a mi megyünk után.

– *Professzor úr az eredmények ellenére otthagya a kémia tanszéket. Miért?*

– A genetikán dolgozott a feleségem, több témán együtt is gondolkodtunk, segítettük egymás munkáját. Pedryc Andrzej tanszékvezető fölfigyelt erre, és föl kínált egy állást.

– *A váltást a lehetőség önmagában még nem magyarázza.*

– Nézze, az mégiscsak egy másik kar tanszéke. Ha finoman is, de folyamatosan éreztettk, hogy az élelmiszertudomány nem élő dolgokkal foglalkozik. Tehát inkább a kagylókonzerv iránt érdeklődik, mintsem a nyers gyümölcs iránt. Arra viszont sosem éreztem magamban elég késztetést, hogy halott dolgokkal foglalkozzam. Sokkal jobban izgatott az a szédületes változás, amit a molekuláris genetikában látni véltem, illetve, részben a feleségem révén, nyomon követhettem. Meg amúgy is a kertészkar a hazám.

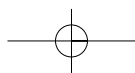
– *Mit takar a fejlődésre vonatkozó megjegyzése?*

– Egyre több dolgot értünk vagy érteni vélünk például az evolúciót illetően. Bizonyos tulajdonságok kialakulását a gének szintjén tanulmányozhatjuk. Mondjuk, hogy mi történt akkor, amikor a szárazföld meghódítására indult a növényvilág. Amikor, teszem fel, megszekvenálják az egysejtű algát...

– *Elnézést, mit művelnek szegénnyel?*

– Jó, induljunk messzebből! A tulajdonságokat hordozó, jelen esetben növényi DNS-t is a négy ismert bázis építi fel: adenin, guanin, citozin, timin. Nagyon leegyszerűsítve: ezek sorrendje, egymásutániséga kódolja a növények tulajdonságait a sejtekben. A meghatározás, szekvenálás során megismerjük a sorrendet, tudhatjuk, láthatjuk azt is, hogy az adott sor milyen fehérjét képez, ha szabad így mondanom. Ha viszont azt látjuk, hogy a sorrend módosult valamiért, és más tulajdonságot idézett elő, akkor levonhatunk bizonyos következtetéseket.

Tehát amíg az egysejtű alga fél méterre a víz színétől élt, addig, persze tudtán kívül, nagyon kellemes helyzetben volt. A félméteres vízréteg megóvta fotoszintetizáló rendszerét a nagyenergiájú UV-sugárzástól. Amikor viszont kilépett a szárazföldre, óriási problémákkal szembesült, és számtalan olyan gént kellett kifejlesztenie, védekezési mechaniz-

musokat kialakítania, amelyek alkalmassá tették arra, hogy a megváltozott körülmények között egyáltalán élni tudjon. Ismerjük a genomok szekvenciáit, látjuk, milyen új gének jelentek meg. Néha csak annyi történt, hogy az egyetlen példányban létezett génből hirtelen, persze viszonylagos hirtelenség ez, száz kópia keletkezett. Az erősebb expresszió tette alkalmassá az egyedet a túlélésre.

– *Fölbukkan-e a tudomány mindennapjaiban hasonlóan izgalmas felfedezés?*

– Tanszékünk a közelmúltban bizonyította, hogy Törökországban kell keresnünk a világszerte ismert és elismert Magyarkajszai eredetét. Számos feljegyzés utalt arra, hogy az ottomán csapatok elhozták magukkal és hazánkban is termesztették az általuk kedvelt, török kajszit. A mai magyar fajták részben ezekből alakultak ki évszázadok során, amit molekuláris bizonyítékokkal is alátámasztottunk. Igazoltuk azt is, hogy a régi magyar alma-tájfajták genetikai háttere különbözik minden más almafajtától. Különlegesen szép, ihletett pillanat, amikor a természettudomány eszközeivel, mint egyfajta varázslámpa fényével, bevilágíthatunk a régmúlt idők ismeretlen, homályos mélységeibe.

A legújabb növény, ami az antioxidáns-kutatás szempontjából az érdeklődés homlokterébe került, a homoktövis. Ismerek olyan, Pécssett, az onkológiai intézetben praktizáló orvost, aki előírja a betegének, hogy naponta fogyasszon el egy-két deci homoktövislevet. A közelmúltban Japánban történt nukleáris katasztrófa elszenvedőivel is ezt a levét itatták. Csodálatos hatásai vannak. A jövő munkájának az tűnik, hogy a termesztett és a szabadon található homoktövisek gyümölcsének antioxidáns értékeit összehasonlítsuk. Kétlaki növényről lévén szó, óriási genetikai változékonyságot várunk. Azt gyanítjuk, hogy a vadon termő populációkban értékes egyedeket találunk.

– *Tavasszal megjelent Állati rímsereg című kötete után a növényekről készül verseket írni. A kutatási eredmények hasznosulnak a versekben?*

– 2010 januárjában születtek a gyermekeink. Mindjárt ketten. Ikreként. Még csak fekdtek naphosszat, de már olvastunk nekik. Megvettük a gyerekkönyveket, és arra letünk figyelmesek, hogy egynemely kötet, ha mégoly szép kiállítású is, a gyerekversek tekintetében silány. Annyira bosszantott, hogy a legrosszabbakat elkezdtem átírni. Addig fajult a dolog, hogy egyszer csak azon kaptam magam, hogy az átiratokat papírra vetem, és leragasztom velük az eredeti szövegeket. Sőt, ideiglenesen elhagytam kedvenceimet, a haikukat, szonetteket, és komolyabban foglalkoztam gyerekvers-írással.

– *Milyen tartalmúak ezek a költemények?*

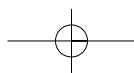
– Hordoznak meseszerű elemeket, de a főszereplő állatok alapvetően nem művelnek olyasmit, amit a természetben ne tennének. Tehát nem írok bűvárkodó katicáról vagy szállidos kismackóról. Olyan versek ezek, amelyek a bölcsőben fekvő kicsinek is mondogathatók. A ritmusok és a rímek hatni fognak. Ugyanakkor érdekes információkat hordoznak, talán olyanokat is, amelyek a nagyobbakat is megszólíthatják.

– *Kérek szépen példát, professzor úr!*

– Annak idején még úgy tanultam, hogy a víziló a sertések legközelebbi rokona. Igen ám, de a molekuláris genetikai kutatások során kiderült, hogy valójában a cet a hozzátartozója. Tehát már így szerepel a kötetben. Vagy ott van a tukán, az a kis fekete-fehér madár, az óriási, vörös-narancs csőrével. Akkora a csőre, mint ő maga. Sokáig nem tudtuk, miért, míg nem néhány hónapja kiderült, hogy ezzel hűti magát. A magyar tudományos szakirodalomban mindez még nem követhető nyomon, de annyira meseszerű, hogy versért kiáltott.

– *És mi a helyzet a növényekkel?*

– Növényekről szóló, jó gyermekverset alig találtam, és e fölött kertészmezőnként sem hunyhatok szemet. A gyümölcsöket, a gyomnövényeket, de még a mérgezőket is szeretném versbe írni. Ott kandikálnak majd a fűfélék, mint mondjuk a perje vagy a rozsnok, de ott integetnek majd a lombok között az illatos barackok is.

BORBÉLY SZILÁRD

A POÉZIS PRIZMÁJA

G. István László: Választóvíz

A klasszikus poézis tudása és a megújítás szenvedélye hatja át G. István László kötetét. Egészen kivételes könyv a *Választóvíz*, amely nagyon magas szinten nyúl a poézis klasszikus tárgyaihoz, és mindezt a klasszikus poézis mesterségbeli tudásának magabiztos birtoklásával teszi. A mesterségbeli tudásnak ez a finomsága és elmélyültsége kevesek figyelmét képes ma már felkelteni, hisz a poézis művelésének ezek az árnyalatbeli szépségei már elveszőben vannak. A kötet megkomponálása is ezt az aggodalmas aprólékos-ságot, szigorú szakmai értékrendet és igényességet mutatja. A két nagy ciklus, a kötet címet adó *Választóvíz* és a *Nap-monológok* című ciklusok szintén ezt a kiegyenlítettéget, arányos és csendes harmóniákkal dolgozó bensőségességet juttathatják eszünkbe. Mindkettő a poézis klasszikus tárgyaival foglalkozik, a jelentések, a nyelv poézis által feltárható és elmondható titkait feszegetik. A mesterség tisztelete a témákhoz való megújító hozományulást is mélyen áthatja.

Vegyük például az utalások rendszerét. A klasszikus poézis az imitáció és a műveltségi archívumok kettősségében, ebben a koordináta-rendszerben mozog. Mindkettőre nagy szüksége van ahhoz, hogy saját tudásterületét nyelvhasználatának elkülönítése és a poézis kompetenciájának kinyilvánítása által gondozni tudja. A poézis sohasem egyszerűen szép szavak és képek összeválogatása volt csupán, hanem az ember világról alkotott tudásának fenntartója és folyamatos gondozója. A kultusz és a kultúra fundamentumai körül végezték a poéták megalapozó munkálkodásukat, ezért volt természetes hosszú századokon keresztül, hogy a poézis infrastruktúráját használó tudósok más tudásterületek művelői is voltak egyúttal, mint a matematika, csillagászat vagy a bölcsellett kapcsolatos tudományok, vagy épp a mesterségek közé sorolt szobrászat és festészet művelői. A poézis művelői ezért használták az ikonológia tárházát, az allegóriákat, a szimbólumokat, az idézeteknek és utalásoknak azt a hálózatát, amely az elmúlt egy-kétszáz évben radikálisan átrendeződött. Mivel G. István László verseinek tárgyai a klasszikus poézis tárgyai, ezért természetes, hogy a versek nyelvében is visszaköszönnek azok a közös tudásra igényt tartó vonatkozások, amelyek ezt az utalásrendet, az ebben rejlő rafinált és bensőséges jelentéslehetőségek mozgósítását használják fel. A *Választóvíz* ciklus címei, utalásaikkal, allúzióikkal, műveltségi elvárásaikkal is ezt a hagyományrendet képviselik. Például mindjárt a nyitó vers címe, a *Képzeld Ádámot* ezt a felütést hordozza. A vers az „Ádám” nevével felkeltett elvárások lerombolásával, illetve radikális átértelmezésével, vagyis a hiány és a felfüggesztés

Palatinus Kiadó
Budapest, 2011
72 oldal, 1800 Ft

eszközeivel teremt kontextust, azaz az ismert összefüggések helyett új összefüggéseket. A szöveg poézissá emelt terét a viszonyítás, a kontextusként értelmezhető összefüggésrend lerombolása hozza létre:

*Képzeld Ádámot Éva nélkül, de
alma ízével a szájában,
ahogy nem érti, mért pont ez az íz
terjed a nyelvén. A nappalt, éjszakát
ismeri, gondolja, ez lehet a harmadik
napszak, a múlásra merőleges,
a terét émélybe fordító idő, aminek
se holdja, se napja, nem vigyázzák
fentről, múltását félnék
figyelni. Valahogy fordítva
fekszik itt a kertben, csak megnevezni
tud, nem szolgál időt.
Émélygése mélyén titokban forog
álmatlanul egy kerub. Nem készül
őt kiűzni.*

A vers a poézis klasszikus szabályai szerint épül fel, és a klasszikus poézis tárgyát sem téveszti el. A szöveg visszautal egy másik, őt megelőző szöveghelyre, amelyről joggal feltételezhető, hogy közös ismeretre talál olvasójával. Konkrétan az idézett vers esetében a Teremtés Könyvének közismert mítoszára, amely a világban megjelenő Rosszra kíván magyarázatot adni. Az erre a kérdésre választ kereső bibliai mítosz egy textushoz kapcsolódik, de jelentése sosem merült ki a jelentést közvetítő betűk által behatárolt szövegtérben, hanem túlcsap azon. A bibliai hermeneutika a rabbinikus hagyományból eredően többféle értelmezést alkalmazott. A keresztény hermeneutika négyféle értelmet képes felismerni a textusban: a betű szerinti jelentésen túl még az allegorikus, a morális és a misztikus jelentést. A poézis azonban a négyféle jelentésen túl még a maga megújító, áthágó értelmezését is bevezette. Ezt a modern poézis egyre merészebben, egyre orcátlanabban tette. Az utalások sűrűre szövött rendje épp ezt az átértelmező munkát könnyítette meg. G. István László kötete a poézisnak ezt a szellemét mutatja fel nagy erővel, azt az energiát, amely a nyelven keresztül a jelentések rendjét felforgatni hivatott. Vagy szelídebben fogalmazva: tovább lendíteni. Az utalások átszövik az idézett *Képzeld Ádámot* című verset is, ahogy szinte mindegyiket. Kirajzolnak egy olyan kulturális mintázatot, amely leginkább a művészeti archívumként elgondolt keresztény hagyományt mutatja fel. A kereszténység textuális és képzőművészeti jelrendszere e költészet számára afféle szótár, ikonográfiai bázis, értelmezések összessége, amely a poézis számára kiaknázandó bányaként tárul fel.

A felforgató, áthágó megújítás azonban ehhez az archívumhoz sajátos viszonyt rajzol ki. Kiváló példa ennek szemléltetésére az *Új Magnificat* című vers:

*Fényes csap. Ez a gyerekem.
Akarom elzárom, akarom megnyitom.
Villog a krómozott felületen,
tükröződik a két karom.*

*Hideg-meleg. Gondozni se kell.
Belefolyik a kádba*

*a víz, amiben fürdeni fogok.
Leeresztem utána.*

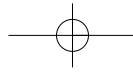
*Jó helye van itt.
Körbeveszi a hideg csempe.
Ha elmegyek, felszabadít.
Nem szól bele az életembe.*

A vers kifordítja a keresztény hagyomány bensőségessége és himnikus pátosza által közismertté tett jelenetet, a Megváltó hírül adását, amelyet akkor, amikor Erzsébetnek válaszolt, még csak az anya, Mária tudhatott. A bensőség, az elrejtett, a titok, amely mégis olyan hatalommal bír, hogy képes megváltoztatni maga körül mindent. A *Magnificat*-utalás épp arra vonatkozik, hogy az egész világot, a teremtést, a kozmoszt magát változtatja meg a Mária által rajongva hírül adott bensőség. A vers azonban a bensőt hideg külsőséggé fordítja át. Az anyaság sejtelmét, amely az evangéliumi textus által elbeszélte kitüntetett pillanatban mindent felforgatott, a Megváltó rejtett üzenetének felbukkanását minősíti vissza esetlegességgé és a töredékes akarat eredményévé: „Nem szól bele az életembe.” Van ennek a versnek valamilyen kimódolt kiszámítottsága, a szöveg többszörszöröse azonban mégis megmenti a didaktikusság csapdájától. A tudatosság azonban erősebb, ahogy az a klasszikus poézis gyakorlatában lenni szokott.

A poézis által bejárható utaknak az a megújítása, amely ebben a fegyelmezett és tudatos versnyelvben alakot ölt, nem csak G. István László pályáján, de a kortárs lírában is jelentős teljesítmény. A kötet második ciklusa is figyelemre méltó, de a kiindulópontja annyira absztrakt opciót alkalmaz, amelyet nehéz átélhető versbeszéddé formálni. A *Nap-monológok* beszélője a megszemélyesített égitest, maga a Nap. Az egytől huszonkilenc számmal megnevezett *Nap-monológok* huszonkilences száma mégis inkább a holdhónapra utal, amely huszonkilenc napos ciklusokból áll. Az antihumán beszélői pozíció idegenségét a megszemélyesítés mégis humán tartalmakkal telíti. A Nap emberi aspektussá válik, még akkor is, ha a szerző igyekszik ennek ellene tartani. De ezzel találják meg ezek a versek is a kötetben a poézis tárgyait felforgató összefüggések feszegetését. A *Nap-monológok* perspektívája a mindenütt jelen lévő, mindent látó, objektív tekintet. Leginkább a mechanizált látás metaforáira emlékeztet, az objektívnek nevezett optikai tárgyakra, amelyek rögzítenek. A poézis emlékezetéből felrémlő Naphimnuszok a himnikus lelkesedés hangján szóltak, és a megszemélyesítés vagy a divináció által személyként felfogott Naphoz intézték az emberi nyelv szavait. A nyelv által és a nyelvben elérhető nyelven túlit kutatták, és azt akarták elérni ezek az önmaguk esendőségét eltakarni akaró szavak. A poézisen kívülre helyezték a maguk igazságát. G. István László a Napot beszélteti, mintegy a drámai monológok beszédmódját ismerő perspektívaként. A Nap a mozdulatlan-ság alig elképzelhető nézőpontja. A nyelvi alakzatok, figurák kiszolgáltatottjai a Napnak, épp úgy, mint a növényzet, a Föld és annak minden létezője. A nyelvi mintázata a napfelkeltéről beszél, és akár a bolygók, a nyelv is a Nap körül kering. A Nap által beszélt nyelv az ironia antihumán perspektíváját keresi, mint az Ötödik *Nap-monológban* is:

*Égen járni, barátaim, pocsék. Jézus vízen
járt, a bogár, a madár repül. Ha szárnyam
lehetne, már itt se volnék.*

*Egy délután, ki
tudja, melyiken, a lényeg, hogy lefelé tartok,
eszembe jutott, hogy megfordulok. Legalább egyszer
azt nézem, ahonnan jöttem.*

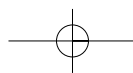
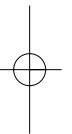
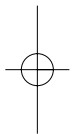

*Nektek nincs sárga
fejfájásotok. Nem tépáz turbulencia. Nem
hánytok az Égtől. Ha én az Égbe jutok, az
a pokol. Nincs a föld alatt se szerencsém.*

*Amikor azt mondom, jutok, akkor tényleg jutok.
Nem jutottam még soha semmire. Még hogy
mosolyogva néz meg sarjad az élet. Majd ha
bennetek is magfúzió lobog, akkor szóljatok.*

Az emberi nézőponton kívüli szemlélet paradox jelei rendre visszatérnek a monológokban, mint például a *Tizenhatodik Nap-monológ* által elbeszélte történet. A poézis tárgyait visszaidézik újra és újra. A *Huszonötödik Nap-monológ* például Arany János zenéjét idézi meg, Arany nyelvét, amely a nap-metaforák tárgyias, személytelen leírásában olyannyira otthonos előkép lehet. De az ember nélküli nyelv ideája meghaladja a poézist. A hagyomány tovahaladó árnyai visszaköszönnek.

Még itt van és látszik a klasszikus humanizmus nagy hagyománya, de már mintha fátyol takarná el szemünk elől. Ez a fátyol pedig nem más, mint a Nap, a fény maga. A túl sok fény feloldja a látványt, hiszen a fény a színek teljessége. A poézis pedig a prizma, amely felbontja az emberi szem számára, hogy színről színre lássunk. Ez a szép és izgalmas kötet ezt segíti, hogy lássuk, még elfoszlóban megpillanthassuk a fényben eltűnő színeket.

MÁRJÁNOVICS DIÁNA

„MA ELKEZDŐDIK AZ ÚJ ÉLETEM”

Nagy Ildikó Noémi: Eggyétörve

A 2010-es évben első kötetét a Palatinus Kiadónál *Eggyétörve* címen publikáló Nagy Ildikó Noémi neve nem ismeretlen az olvasóközönség számára. Az író – fordító, illetve végzettsége szerint zenész – már több különböző folyóiratban (így például az *Eggyétörve*-kötetben is helyet kapó *Szilenciót* egy 2003-as *Jelenkorban*, az *Epic*, *Lánycsók* és a *Lélegezz velem!* címet viselő írást pedig az *Élet és Irodalom* hasábjain) és válogatáskötetben (*Próbaidő Antológia*, Palatinus, 2009; *Körkép*, Magvető, 2009; *Dzsungel a szíoben antológia*, Jaffa, 2010; *A szív kutyája antológia*, Jaffa, 2010) megjelentette kispróza munkáit. Károlyi Csabának a korábbi írásokhoz fűzött megjegyzése olvasható az *Eggyétörve* fülszövegében: „ha én könyvkiadó volnék, egy-két éven belül biztosan betervezném Nagy Ildikó Noémi kötetét is.” A könyv összeállt; a benne található, kiérlelt írói stílusról tanúskodó munkák pedig igazolják, hogy korántsem volt alaptalan Károlyi várakozása.

A kötet címe találó – pontosan jelöli azt a kérdéskört, amelyet a huszonöt rövid, egy-egy élethelyzetet felvillantó, olykor mozaikszerű, ám legtöbb esetben rendkívül hatásosan lezárt (itt említendő a *Metronóm* és a *Martha*) írás körüljár. A kívülállás, az identitásvesztés (-vesztés, -teremtés) és a múlttal való szembesülés problémája köti össze a munkákat; illetve felfedezhető egyfajta motivikus összejátszás is, amely szintén egyben tartja a kötetet. Egyértelmű érintkezés is megfigyelhető ott, ahol az írások egy-egy mondatukkal kapcsolódnak a következő darabhoz (a különböző zajokat szerepeltető *Szilenciót* követő, *Továbbra is tücskök* címen jegyzett elbeszélésnek a szerző az alábbi felütést adja: „a bogarak közti szünetben lehajtom a fejem a terítőre, és hallgatom a hűtőszekrényt. Ez az összes zaj” [41]; a *Bumeráng* végén pedig azt olvashatjuk: „nem bírom az alkoholt” [52], s ezzel is kapcsolódunk a *Józanságom története* című íráshoz). Sok szempontból egységesnek, összefogottnak mondható tehát a kötet; azonban az egyes darabok stílusában, megformáltságában, prózatechnikájában érzékelhetők eltérések. Ebből a szempontból talán a legkevésbé illeszkedő darab az említett *Továbbra is tücskök*, amely – az életképszerű leírásoktól eltérően – rejtélyes, álomszerű jelenetet rögzít; vagy a *Sikoly* című rövidtörténet, amely repetitív részeivel („Táncolok, táncolok (...) Lassan, lassan sétálok (...) Telefonon beszélek, beszélek (...) Sírok, sírok magamért” [60]) szintén kifejezetten különbözik a többi írástól. A kötet egységességét az is megbontja, hogy míg a – homodiegetikus narrátor által elbeszél – prózák többsége a referencializáló olvasatot erősíti, addig más darabok egyértelműen eltávolítanak ettől az értelmezési lehetőségtől.

Palatinus Kiadó
Budapest, 2010
90 oldal, 2185 Ft

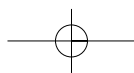

Az önéletírás műfaji hagyományát szálaltatják meg a kötet azon szövegei, amelyeknek bizonyos részei párhuzamba állíthatók a szerző életével. Az író tízennyolc évesen, Amerikában született magyarként költözött Budapestre (ugyanúgy, mint a *Martha* című rövidtörténet fiktív hőse: „leérettségiztem, és elköltöztem Magyarországra” [18]); a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán (akár az *Ősz, New England* narrátora) végzett zenész (a *Metronóm* elbeszélőjéhez hasonlóan). Emellett Nagy Ildikó Noémi több helyen a szerzői nevet is szerepelteti. A *Noelle* című darabban a következőket írja: „a nevem Noémi. Arról, hogy a nevem valójában Ildikó, mélyen hallgatok” (25); a *The Lady With The Spinning Head* második részében pedig a teljes szerzői nevet is szerepelteti: „Nagy Ildikó Noémi, Halifax, Nova Scotia, szemüveges műfordító” (61). Ebből az olvasatból zökkentenek ki azok a rövidtörténetek, amelyekben a narrátor és a szövegvilág a korábbiaktól egyértelműen eltér (*Lánycsók, Lélegezz velem!, Gina*).

Majd minden írás különlegessége, ahogyan az – olykor tehát Nagy Ildikó Noémiként megjelölt – elbeszélő önmagát szerepelteti. Több helyen eltávolítja, kívülről szemléli alakját – megteremtve egyfajta idegenséget. Az elbeszélések szóban forgó részeiben a narrátor saját magára, saját testrészeire mint (kvázi) külső dolgokra tekint: „a kezem a kockás viaszosvászon” (7); „megpillantom magam Anya tikfa keretes tükrében. Elkapom a szemem” (8); „egy képrámában amorf Szász Endre-arc. Kényszerítem magam, hogy nézzek a szemébe. Látom saját arcomat az üvegen tükröződni” (10). Az eltávolító gesztus egyik legradikálisabb példája a *Metronóm* azon része, amikor az elbeszélő a kívülálló perspektívájából figyel és írja le saját magát: „odalent sétálok a mezőn, az ablak előtt. Felnézek, látom magamat, ahogy fészülködöm” (13). Az identitás problematizáltságát sejteti ez a hol finom, mégis érezhető, hol pedig egészen egyértelmű kívülállás; azt a kérdést, amelyet az írások több szempontból is érintenek.

Az idegenség, a többes identitás témáját leginkább a kétnyelvűség szerepeltetése hívja elő. Az *eggyétört* egyén nyelve hol kevert formában („Itthon vagyok. *Now what?*” [6]; „Hat körül végzünk, so hétre otthon leszünk. Van a fridge-ben csiki, ha akarsz ebédre” [7]), hol pedig kimondott problémaként jelenik meg („reflexből angolul folytatnám, de kényszerítem magam, hogy mégse. A számban átrendezem a szavakat, hogy magyarul jöjjenek ki.” [9]). E kérdéskör kulcsmondata – amely egyben metaleptikus gesztusként is értelmezhető – direkt módon, magához az írói nyelvhez kötődően is megfogalmazódik: „miért írok magyarul? Ha annyira nehéz, miért erőltetem? (...) Tudok angolul, és tudok valamelyest magyarul is. De nincs átjárás a kettő közt.” (36) A meg hasonlottság a kulturális kevertség képében ugyancsak megmutatkozik. A kitelepült magyarok Amerikáját mutatja be az író például az *Epic*-ben; egy olyan Új-Angliát, ahol a vitrinben Szász Endre-tányér, az ablakban *168 óra*, az asztalon pedig zserbó van: „Amerika mint háttérdíszlet az emigráns magyaroknak, akik zserbót majszolnak a gulyás után” (9).

Az identitáskérdés mellett, azzal összefüggésben fontos szerepet kap a kötetben a múlttal való szembesülés problémája. Az elbeszélő több írásban egy jelen helyzethez köthető visszaemlékezést beszél el (*Józanságom története, Ha szépet álmodsz*); valamint kiemelten foglalkozik a múlttal (akár szentenciózus megfogalmazásban: „Elmúlt, bűnhódtam, mert túl jó volt” [14], akár metaforizálva: *Szörnyek az ágy alatt*). A szintén a múlt-problematikához kötődő generációs hatás (hatásiszony) kérdésével találkozhatunk például *A táskám mélyén*, az *Orális higiénia* vagy a *Bumeráng* című írásban; amennyiben azok elbeszélői a nagyszülők és szülők általi meghatározottság otthonos vagy éppen riasztó-szorongató jelenségével foglalkoznak. „A saját sírásom sem az enyém. (...) Hallom, ahogy anyám lélegzik bennem” (34) – mondja a fiktív szereplő az *Orális higiénia*-ban; a *Bumeráng* huszoneves narrátora pedig a következőképpen nyilatkozik az apáról: „arra gondolok, most már nincs jogod beleszólni, mennyi kólát iszom (...) Most utoljára engedem, hogy megmondja, mit csináljak” (52). A szereplők egyéni életük múltbéli eseményei által ger-

jesztett szorongásokkal, a múlt elengedésének nehézségeivel és a továbblépés lehetetlenségével szembesülnek: „Ragacsos, piszkos múlt, eltorlaszolja az ereimet, a tudómet. Rendezem a jelent, lekaparom a falakat, és új, lemosható, vidám színű festéket mázlok rájuk (...) Igen, minden mozdulatunkban (...) ott van a ragacsos, fekete múlt” (58-59) – olvashatjuk a *Szörnyek az ágy alatt* soraiban.

A kötet vége felé elhelyezett, a többi írásnál terjedelmesebb *Lánycsók* az, amelyben sűrítetten, mintegy összegezve vannak jelen az eddig tárgyalt kérdések. Ez a darab az identitásvesztésnek és -konstruálásnak egyik legszélsőségebb esetét mutatja be: a férfi narrátor egyik napról a másikra nővé lesz; egy elhatározás következtében („mostantól minden másképp lesz (...) Ma elkezdőik az új életem” [74]) elhagyja múltját, nemét, egész személyiségét. Régi énjét kiveti magából, külsővé teszi azzal, hogy egy fejplasztikát készít róla. Az újrakezdést azonban követi a kétely („tényleg ezt akartam?” [77]), a szexust illető bizonytalanság; a múlttól való teljes elszakadás lehetőségének kérdésessége felerősödik, mígnem a teljes lemondáshoz („Nem volt semmi értelme a döntésemnek” [78]), végül pedig megint csak az újrakezdés gondolatához érünk („Mostantól minden máshogy lesz” [81]).

Az *Eggyétörve* fenti kérdéseket feszegető szövegeiben több helyen szerepelnek a fogyasztói társadalom attribútumai (Volvo, McDonald’s, Saab, Burger King, Ikea polc, Samsung telefon). Az írások egyúttal bővelkednek a kulturális utalásokban: megjelennek filmek (*Holt költők társasága*), írók (a *Szilencióban* Kafkát, a *Lánycsókban* Dosztojevszkijt említik), de még inkább zeneszerzők, zenekarok és számok neveit olvashatjuk (Debussy, Faith No More, Cure, REM, U2, Sweet Child o’ Mine, Booming Back at You). Az ily módon jelen lévő zeneiség nagyban fokozza a hangulati hatást. Az erőteljes hangulatiság és az érzéki megjelenítés pedig az *Eggyétörve* különösen sikerült eleme. Az érzékiség ott válik fokozottá, ahol a szerző a tárgyaknak fontos szerepet tulajdonít: kiemeli, közelről szemléli, metaforizálja vagy megszemélyesíti őket („A zoknim a vastag padlószőnyegen, mint hernyó a fűben” [7]; „Koporsójukban fekszenek ájultan” [14] a hegedűk; a metronóm „az est szíve” [uo.]). Máshol pedig oly módon fejeződik ki, hogy az elbeszélő saját testével kapcsolatban olvashatunk mikromegfigyeléseket („Kávész a számban, lepedék a fogamon” [7], „a zsebkendő illata, ahogy az arcomhoz ér” [10]; „A végtagjaim puhák belül” [13]; „a fejemen keresztül éreztem a fülbevalóm ízét” [62]). Ezen kívül külön kiemelendő az elbeszéléstechnika játékossága (a kötetnyitó *Epic* vége például megegyezik a kezdő mondatokkal) és az író finom humora, szójátékai, amelyek alig észrevehetően, ám annál hatásosabban bújnak meg a szövegekben (az *Alkony, ébredés* című írásban a teniszmecset néző apáról ezt olvashatjuk: „Agassi izzad, apám elalszik” [15]; a töredezett hajvégeit szárlanként széthúzó lány a *Hajban* „szőrszálhasogatással múlatta az időt” [19]; a *Lánycsók* képzőművésze pedig így szól: „A diplomamunkám egy páncél volt. Felvettem a páncélt, és úgy mentem be megvédeni a diplomámat” [73]). Ezért is lehet Nagy Ildikó Noémi első kötete valóban élvezetes olvasmány, sokat ígérő munka.

GYÜRKY KATALIN

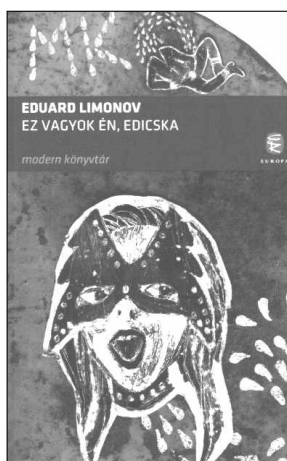
EDICSKA JAJGAT

Eduard Limonov: Ez vagyok én, Edicska

„Néha jeges düh kerít hatalmába. Nézem a szobámból a szomszédos épületek égbe nyúló falait, ezt a hatalmas és félelmetes várost, és megértem, hogy komoly a tét. Vagy én kerekedem a város fölé, vagy a város énfölém. Vagy olyan leszek, mint az a szárnalmas ukrán öregember, aki eljött a mosogatófiúkhoz, amikor azt a lakomát csaptuk; eljött a megalázottakhoz még megalázottabban és szárnalmasabban, vagy... Vagy nincs mese, győzni kell. De hogy?” (41.) – teszi fel a kérdést a főhős Eduard Limonov jó két évtizedes késéssel végre magyarul is olvasható¹ *Ez vagyok én, Edicska* című regényében. Az a főhős, a költői vénával megáldott Edicska, aki a radikális nézeteiről ismert, hazájában, Oroszországban manapság harcias ellenzékiességéről, a rendőrséggel való összecsapásairól híres szerző nem titkolt alteregójaként sok más kor- és művésztszárával együtt a '70-es évek második felében Amerikába emigrál, mivel elege lesz az otthoni illegalitásból és „szamizdatlétből”. Csakhogy – s ez már a regény első lapjaitól kezdve érzékelhető – Edicska Amerikában korántsem azt a szabad világot találja, amelyről művésztszársai az emigráció előtt álmodoztak. New Yorkban egyfelől rá kell döbennie, hogy ő itt egy senki: az amerikaiak nem kíváncsiak a költészetére, a tehetségére, ezért ebben a világban nem lesz más, mint segélyen vagy költő számára alantás munkákból tengődő lumpenelem.² Másfelől pedig – épp a fentiekből következően – végletekig elmagányosodott különc, aki az emigrálásával hovatovább minden olyan közösségből kihullott vagy szándékosan kiírta ma-

¹ A Limonov-regény magyarországi kiadásának sajátos története van: először az 1990-es évek elején tervezték megjelentetni, s a kötet fordítója, M. Nagy Miklós el is készítette a magyar nyelvű szöveget. Csakhogy a kézirat elveszett – egyik példánya egy barátnál, a másik egy tönkrement kiadónál „bújt meg” –, hogy azután két évtized elteltével előbukkanjon, s végre magyarul is olvashatóvá váljon.

² Azt, hogy Amerikában az ő és az emigráns barátai művészi vénájára mennyire nem kíváncsiak, Edicska a költőtársa, Zsenya Knyikics sorsán keresztül érzékelteti: „Zsenya nemigen akar dolgozni, s most azon igyekszik, hogy szociális segélyt kapjon. »Én komoly tudós vagyok« – mondja nekem. Elhiszem, hogy komoly tudós, miért is ne, csak éppen mindketten tisztában vagyunk vele, hogy akármilyen jó esztétikatanár, és akármilyen komoly Gogol- és Dosztojevszkij-kutató, itt ez a fasznak se kell. Itt komoly mosogatófiúkra van szükség, akiknek nem az irodalmon jár az eszük, hanem a ragacsos tényérokon.” (40.)

Fordította M. Nagy Miklós
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2011
546 oldal, 2900 Ft

gát, ahová addig tartozott. „A családjából (a legkisebb közösségből), az emigráns újságokból (ahol dolgozott), a Régi Hazájából (amely nagy és közömbös, és a földgolyó másik oldalán fekszik) és az Új Hazájából (amely szintén nagy és közömbös, és a Madison ablakából látható.)”³

Mindezt talán még el is viselné, ha Amerikába érkezvén nem vesztette volna el imádkoztatott feleségét, Jelenát is, akit a gazdag amerikaiak csábítottak el tőle, a sikeres modellkarrier lehetőségét megcsillantva előtte. Jelena elvesztésével azonban nemcsak magánya válik teljessé – olyannyira, hogy Zorin egyenesen „a magány átható egzisztenciális érzését”⁴ fedezi fel a műben –, hanem ez lesz számára az a tragikus esemény, amely szovjetellenessége után fokozódó Amerika-ellenességét is a végletekig viszi: hisz tőle, az itt senkiktől kezelt költőtől a gaz amerikaiak vették el azt, akit az életénél is jobban szeretett, s aki nélkül, úgy érzi, minden teljesen értelmetlen.⁵

Edicskának tehát – ahogyan saját magát gyakran egyes szám harmadik személyben a kudarcai ellenére is mindenki fölé helyező, önimádó elbeszélő nevezi – valóban „nem könnyű”, s az emigráns orosz lázadni kezd helyzete ellen. Folytonos jajgatásaival és önsajnálataival tarkított lázadása több szinten zajlik. Edicska egyként lázad a magánélete és a társadalmi „tevékenysége” szintjén, de bármely területről legyen szó, aszociális magatartásának kiváltója Jelena hiánya, az iránta érzett, immár reménytelen szerelme.

A regény 1979-es megjelenésekor épp Edicska magánéleti lázadása volt az egyik legnagyobb botrányt kavarázó cselekményszál. A főhős ugyanis minél jobban belelovalja magát a Jelena elvesztése miatti fájdalmába, annál inkább kezdi megutálni a női nemet: „Kirjusa – kérlek –, undorodom a nőktől, mióta elhagyott a feleségem, képtelen vagyok lefeküdni velük, a nőket folyton ki kell szolgálni, le kell vetkőztetni, meg kell kefélni őket, ők meg természetüknél fogva mindig csak kunyerálnak és élőködnek, a szexben ugyanúgy, mint a normális, társadalmilag és gazdaságilag szükséges együttélésben. Nem tudok többé együtt élni velük, s ami a legfontosabb, képtelen vagyok kiszolgálni őket; mindig kezdeményezni, megtenni az első lépést.” (91-92.)

Csak hogy, mivel elementáris magányérzetéből fakadóan képtelen szerelem és kötődés nélkül élni, tovább keresi a szerelmet, s a nő nem egészében csalódva felélednek benne rejtett, homoerotikus vágyai: „most arra van szükségem – tudjuk meg barátjának tett vallomása folytatásából –, hogy engem szolgáljanak ki; simogassanak, csókoljanak, kívánjanak, nem pedig arra, hogy nekem kelljen keresni, akarni, mindezt viszont csak egy férfitől kaphatom meg.” (92.) S a New York különböző sötét bugyraiban megmerítkező Edicskát a korosodó Raymond hamarosan be is avatja a férfiszerelem világába, hogy aztán a hős az ez irányú tapasztalatait a korban és társadalmi státuszban hozzá sokkal közelebb álló feketékkel, Chrisszel, illetve Johnnyval bővítsé.

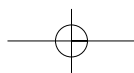
Ezen a ponton osztom Mihail Szverdlov véleményét, aki szerint Limonov „az olvasót nem a minőséggel, hanem a mennyiséggel akarja megfogni: egy és ugyanazon tézis ismételtetésével, folyton ugyanolyan erős eszközök használatával, káromkodásokkal, fiziológiai ízléstelenségekkel, túlzásba vitt jelzőkkel, patetikus botrányokkal és kirohanásokkal hipnotizálja.”⁶ Viszont véleményem szerint a „fiziológiai ízléstelenség” az irodalomtörté-

³ Eduard Limonov. The absolute beginner ili Pravdivaja isztorija szocsinyenyija „Eto ja – Edicska”, avagy az Ez vagyok én, Edicska igaz története. in: www.bookz.ru/authors/limonov-eduard/r_beginner/1-r_beginner.html

⁴ A. Zorin: Gye szigytit fazan... (Hol ül a fácán... Az utóbbi évek vázlati): Ocserki poszlednyih let, Novoje Lityeraturnoje Obozrenyje, Moszkva, 2003, 68-69.

⁵ Eduard Limonovnak a hősével való sok szempontú azonosságát az is jelzi, hogy Limonov a második feleségéről, a költőnő Jelena Sapováról mintázta Edicska nagy szerelmét.

⁶ Mihail Szverdlov: „Poljubitye szebja...” Eduard Limonov i jevo pocsitatyeli (Szeresd meg önmagad...” Eduard Limonov és tisztelői), in: *Voproszi Lityeraturi*, 2005/6. 23.

nész részéről meglehetősen eufemisztikus megfogalmazása a történetben rejlő végtelen számú közösülés obszcén leírásának, amely a mű megjelenésekor valósággal sokkolta a közönséget.⁷

Nem beszélve arról, hogy a férfiszexuális között, mellett Edicska az olyannyira utált női nemtől sem szakad el teljes mértékben – ennek oka részben az, hogy maga sem tudja eldönteni, hogy valóban homoszexuálissá vált-e –, s egy-egy útjába akadó nővel továbbra is szexuális kapcsolatot létesít. De mivel elhatározta, hogy gyűlölni fogja a női nemet, a nők iránt érzett megvetése, s ezzel együtt a velük szemben érzett felsőbbrendűsége miatt úgy veszi „gőrcső” alá őket, hogy minden „résükbe”, testnyílásukba bekukkant: kifordítja piszkos fehéreneműiket, elemzi kiválasztási szokásaikat, analizálja fiziológiai tökéletlenségeiket. S obszcenitása ezeken a pontokon – ha lehet – még a homoerotikus jelenetek nyelvi durvaságát is túlszárnyalja.⁸

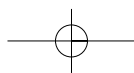
A főhős magánéleti lázadása tehát igen erőteljes esztétikai lázadással párosul, illetve azzá áll össze. S ehhez járul a társadalmi szinten megnyilvánuló polgárpukkasztó magatartása, amely a baloldali mozgalmak iránti vonzalmán át egészen a szélsőséges, radikális gondolatokig, egy mindent elsöprő világforradalom kirobantásának eszméjéig terjed. Mert Edicska számára nem elég, hogy szállodaszobájának falán az ő arcképe mellett (!) Mao Ce-tung hatalmas arcképe lóg (amitől „mindenki frászt kap” [9.]), s nem elég, hogy segítkezett létére az összes pénztét ilyen-olyan öltönyökre, fehér nadrágra, fatalpú sarukra és csipkés ingekre költi, csakhogy ne nézzen ki „nyomoroncnak”, ő bizony „személyes viszonyban áll a forradalommal”. (187.)

„A világforradalom iránti vonzódásomat – vallja – törvényszerűen saját személyes tragédiámból vezettem le; abból a tragédiából, amelyhez mindkét országnak volt köze – mind a Szovjetunió, mind Amerikának –, s amelyben bűnös volt az egész civilizáció. Ez a civilizáció nem ismert el engem, semmibe vette a munkámat, megfosztott engem a törvényesen megillető helyemtől a világban, elpusztította a szerelmemet” (187.). Ráadásul úgy pusztította el a szerelmét, hogy szerelme tárgya, lázadásának kiváltója, Jelena „mindig a jobboldal felé húzott” (184.), vagyis volt felesége jobboldaliságával szemben is dacol akkor, amikor a baloldallal, egy Carol nevű lány révén az amerikai munkásmozgalomhoz közelít, amikor *Kiábrándulás* és *A New York-i Rádió nappali adása* című írásaiban úgy bírálja a szovjet és az amerikai rendszert – párhuzamot vonva az FBI és a KGB tevékenysége között –, hogy azokat véleménye szerint csak egy világforradalom képes elsöppörni. Edicska igen sikeresnek mondható magánéleti-esztétikai lázadása mellett tehát az őt körülvevő kapitalista vagy épp kommunista társadalmi berendezkedések falait is megpróbálja ledönteni. Tegyük hozzá, jóval kevesebb sikerrel, hiszen ezek a fennen hirdetett politikai eszmék több mint ötszáz oldal jajgatás és önsajnálát után a regény végére mindössze ebbe a mondatba torkoltnak: „Menjetek mind a picsába.” (547.)

Érdekes módon azonban Edicska sikeres esztétikai lázadása nem állhatná meg a helyét a kevésbé sikeres forradalmi gondolkodásmódja nélkül. Ugyanis, ha elfogadjuk az Eduard Limonov által oly nagyra tartott íróelőd, Vaszilij Rozanov elméletét, aki *Korunk apokalipszise* című írásában egyenes összefüggést teremt a rendszer radikális átalakítása és az irodalom között („Becsületszavamra mondom, kétségkívül az irodalom ölte meg Oroszországot. Az Oroszország szétesését okozó »összetevők« közül nincs egy se, amely

⁷ Eduard Limonov a regényében szereplő homoerotikus vonal botránykeltő jellegét azzal is fokozta, hogy a könyv francia megjelenésekor a borítóra „alcímként” a következőt íratta: „Az orosz író, aki odavan a jól megtermett négerekért.”

⁸ A magyar olvasó teljes mértékben érzékelheti a szerző obszcenitását, káromkodásai erejét, hisz M. Nagy Miklós ezeket kendőzetlenül, a maguk nyíltságában és őszinteségében adja vissza, azokból a fordítás során semmit sem eufemizál.

ne volna irodalmi eredetű⁹⁾, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy Limonov főhőse az író alteregójaként, lázadó magatartása mögé bújva a „szentnek” vélt orosz irodalmi hagyomány összes addigi tabuját is megdönti: kezdve a homoerotikus téma helyzetbehozásával s vele az elfogadott esztétikai zsinórmérték lebontásával, egészen a Limonov által egyébként tisztelt Dosztojevszkij, Csehov és Nabokov művészetének kifigurázásáig. Edicska ugyanis az útjába akadó nők közül senki mást nem utál jobban, mint egy Szonya nevezetű lányt, (külön fejezetet szentelve Dosztojevszkij Szonyája degradálásának), s egyik barátjának, Aljoskának se sok köze van *A Karamazov testvérek* szentéletű hőiséhez. Nabokov művészetének motívumai pedig, ha lehet, még ennél is jobban kiáltóak Limonov regényében: Jelenának ugyanúgy van „előképe” egy Szvetka nevű lány személyében, mint az íróelőd Lolitájának Annabell képében, s Edicska is – hasonlóan Nabokov összes főhőiséhez (s magához Nabokovhoz, persze) – folyton visszavágyik a gyermekkorába. Csakhogy amíg Nabokov *Lolitájának* hősnél, Humbert Humbertnél a tizennégy éves Annabell halála valóban komoly trauma, amely a férfit a betegségéhez, a „nimfácskaimádathoz” juttatja, addig Limonovnál Edicska Szvetkája „egyszer elrohant, hogy a tóba veszejtse magát” (319.), de persze nem halt meg, csak kalandot keresve bosszantotta kicsit a hőst. Arról már nem is beszélve, hogy a csehovi „tokba bújtság” állapotáról Edicska milyen lesújtó véleménnyel van.

Tehát saját hőisében valahol önmagát meg-, illetve újraalkotva az *Ez vagyok én, Edicska* szerzője – radikális gondolkodásmódja révén – regénye írásakor egy törvényszerűen bekövetkező folyamatra ismert rá: arra, hogy az orosz irodalomban fennkölt és nemes dolog ugyan a nagy elődök nyomdokain haladni, de eljön az idő, amikor ezt a „szabályt” egy esztétikai és etikai forradalommal már érdemesebb áthágni, mint követni. S Eduard Limonov ebből a szempontból ráérezett erre a pillanatra. Szexuális tabudöntögetéseivel, a klasszikus szerzők hőseinek kifigurázásával sikerült kultuszkönyvet írnia. Ahol az obszcenitás csak eszköz. A cél az orosz irodalom legteljesebb szabadságának hirdetése.

⁹⁾ Vaszilij Rozanov: Korunk apokalipszise, in Szőke Katalin (szerk): *Apokalipszis – 1917. Írások az orosz forradalomról*, Európa Kiadó, Budapest, 1997, 389.

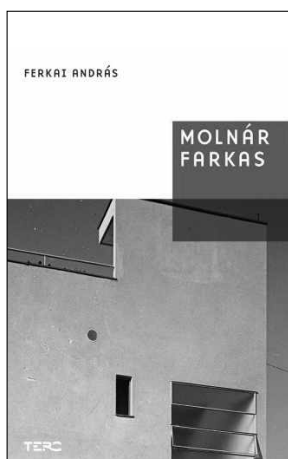
V Á R K O N Y I G Y Ö R G Y

A MŰVÉSZETTŐL AZ ÉLETIG ÉS VISSZA

Ferkai András: Molnár Farkas

„Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről-színre;
most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig
úgy ismerek majd, a mint én is megismertettem.”
Pál apostol korinthusziakhoz írt leveléből
(1.Kor. 13:12)

Ahogy nincs tökéletes büntény, úgy a tökéletes monográfia és a makulátlan oeuvre-katalógus sem lehet egyéb, mint pusztá idea. Ám az, hogy egy szerző, esetünkben Ferkai András mégis ezeket tűzi célul maga elé, legalább annyira természetes, mint amennyire rendkívüli. A mindenséggel méri magát, s a szó szoros értelmében ahhoz viszonyítja könyvének tárgyát, Molnár Farkas életművét is. Ez a hübrisz az egyik oldalról s ez az egyetemessé tágított kontextus a másíkról lehet a vállalkozás sikerének titka, persze sok minden más mellett. A szerző egyik legnagyobb erénye éppen az, hogy minden eddigi szakirodalmi kísérletet felülmúló összefoglalásában szinte tapintható elkötelezettsége dacára sikerül megőriznie a megfigyelőnek azt az optimális „mélységélességi” tartományát, mely a tárgyilagosság záloga. Mindent tud Molnár Farkasról, amit ma megtudni lehetséges, s épp ez a tudás óvja meg attól, hogy mítoszokban higgyen, ne adj’ isten újabbak gyártásához járuljon hozzá. A Molnár-életmű szinte zavarba ejtő komplexitásáról megalakított nagy szintézisben mindvégig óvakodik a kinyilatkoztatásoktól, helyt ad az övével ellentétes véleményeknek is, melyekkel – hol filológiai, hol műszaki-funkcionális érvekkel, hol az egyetemes modern építészettörténet kivételesen mélyreható ismeretére támaszkodva – fair, de nem vére menő vitát folytat. A szövegbe magától értetődő módon építi be az eltérő interpretációs álláspontokat és saját ténybeli korrekcióit. Az eredmény végül nem montázs, hanem logikusan tagolt, ám sodrását, mi több olvasmányosságát mindvégig megőrző szövegfolyam. Szépirodalmi párhuzammal élve olyasmi, mint az avantgárd és a posztmodernitás által átmenetileg jogfosztottá tett (majd rehabilitált) klasszikus nagyregény, amelynek tárgya oly sokszor a huszadik század „modern embere.” Ferkai nemcsak Molnár életművének teljes feltárására, értelmezésére és megítélésére (!) vállalkozik, hanem a személyiség alakulásának kulcsát is keresi, hisz enélkül a mű interpretációja nem lehet teljes értékű. Tüzetesen vizsgálja és elemzi a változó helyszíneket, időket és személyes kapcsolatokat. (Közben ne feledjük, hogy „Micsoda idők, micsoda erkölcsök!”) Nagy biztonság-

*Terc Könyvkiadó
Budapest, 2011
464 oldal, 12 900 Ft*

gal igazodik el a magyar avantgárd fő- és mellékszereplőinek konfliktusokkal, pálfordulásokkal, féltékenységekkel is tarkított személyes „network”-jében.

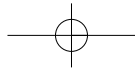
Ferkai komplexitásában tárgyával – Molnár Farkas életművével – vetekedő munkája klasszikus monográfia, amelynek megírását nem pusztán a szerző kivételes erudíciója, szakmai és esztétikai affinitása, elszánt oknyomozó hajlama és megingathatatlan kételkedése („kétkedem, tehát vagyok”) segítette, hanem egy még nála, Ferkainál is könyörtelebbebb dolog, az *idő*. Ennek a műnek most jött el az ideje, részben azon okok miatt, amelyeket a szerző a bevezetésben vállalkozása indokaként („mentségeként”) felhoz, részben pedig azért, mert avantgárd és konzervativizmus, opposíció és konformitás mindig ideológiával telített értelmezésének és értékelésének szélső pontjai között az inga mostanra bejárta útját, megállapodott. Ezt, a monográfus elvárható impassibilité-jéhez társult nyugalmi helyzetet azonban Ferkai nem az állásfoglalás alóli felmentésként fogja fel. Miközben szemlátomást óvakodik a prekonceptiótól, ezért azután *semmit* sem hallgat el, amiről tudomása van, egy pillanatig sem teszi kétségessé, *melyik* Molnár Farkas az övé és melleleg (ami az írás ki nem mondott végcélja) az egyetemes művészettörténeté. Objektíven dokumentál, empatikusan értelmez és konzekvensen minősít. A könyv így lesz nemcsak portré, hanem önarckép is. Egy olyan elemző tükörképe, aki a „modern” építézet elkötelezett híveként látni és láttatni is képes annak hibáit, tévútjait, a praktikusnak szánt idealisztikus elképzelések és utópiák (pl. „lakógép”, „kolház”) funkcionális gyengéit, valamint társadalomlélektani és szociológiai érzéketlenségét. Nem takarítja meg a térben és időben változó társadalmi-politikai háttér tüzetes vizsgálatát, e háttér személyes élethelyzetekre gyakorolt hatásának elemzését, ám eközben nem téveszti szem elől a személyiség szuverén jegyeit, a benne rejlő karakterdrámát sem. E körültekintő eljárás háttérében mintha Erwin Panofsky interpretációs modellje sejlene föl a maga „Weltanschauung”-tézisével, a kötelező kontroll-fázisok előírásával és a „szándékolatlan tartalmakra” vonatkozó figyelmeztetéssel. Ám a könyv nem pusztán egy teljes „állományleltáron” alapuló interpretációs bravúrstück, hanem az alkotó személyiség pontos-ságra törekvő jellemrajza is. Ez teszi lebilincselő olvasmánnyá, ez segíti át a gyakorló építész munkásságát taglaló részletes tervismertetések olykor fennakadással fenyegető homokdűnéin is. Mert Ferkai a művészetről való nagyívű gondolkodás mellett a pozitívista ténytisztelhet híve, így azután hajlik a leginkább az ásató, leletmentő régészt jellemző „földhözragadt” akkurátusságra. A szöveg mindazonáltal nem válik túlírttá, mert minden apró részlet, felfedezés a helyére kerül, s így funkciója lesz a nagy építményben. A szerző ugyanezzel a mérnöki pontossággal jár a végére minden bevett állításnak, gyakran évtizedekig ismételtetett szakirodalmi toposzokat ingatva meg vagy helyezve árnyaltabb megvilágításba.

Szép példája a filológiai műgondnak az a finom és elegáns pontosítás, amit Molnár 1923-ban készült grafikai munkái és az orosz szuprematizmushoz, illetve konstruktivizmushoz fűződő kapcsolatok kérdésében vezet be. Az eredmény: a karcokon és linóleum-metszeteken látható építészeti részletek egy csoportja mögött korábban feltételezett Malevics-impulzusnál („architektonok” és „planitok”) minden bizonnyal helytállóbb El Liszickij többoldalú inspirációját keresni. A vörös kubus (Vörös Kockaház, Világ-KURI) genealógiájának, utóéletének és nemzetközi kontextusának szentelt fejezet nem utolsó-sorban a datálási korrekcióknak köszönhetően a könyv egyik csúcspontja. Ferkai mérték-tartó attitűdjét egy ebből kiemelt részlettel jellemezhetjük legjobban. Miután körültekintően sorra vette a szóba jöhető analógiákat, ezt írja: „A szabályos kubust talán mégis Molnár használta először házformaként.” Majd néhány sorral alább így folytatja: „Nem kívánok abba a hibába esni, amit több magyar történetíró is elkövetett a közelmúltban, hogy minden erővel bizonyítani igyekezett a magyar művészek elsőbbségét a külfölddel szemben. A művészet nem versenyfutás, s egy életmű értéke nem azon múlik, meglő-

zött-e másokat. A tényeket azonban rögzíteni kell, lehetőleg a legfrissebb kutatások alapján.” (100.) Ars poeticának is beillő kommentár. E módszer alkalmazásával minden a helyére kerül. A kronológia, a weimari korszak és a jóbarát Rácz György születésnapjára készült 1929-es KURI-kollázs, valamint a Pasaréti úti, 1936-ban (!) épült társasház kapualjának falképe közötti koherens kapcsolat, a Liszickij-párhuzam, s mindeközben a konstruktivista utópizmus és a dadaisztikus bohóctréfa kényes egyensúlyát is megérteni véljük. És még valamit: a tágabban értelmezett „húszas évek” szellemi összetettségét, nemzeti és nemzetközi impulzusok bonyolult hatásmechanizmusát. E méltán sokat emlegetett húszas évek ideális városterveinek (Bruno Taut, Ludwig Hilberseimer, Le Corbusier) szentelt kritikai exkurzust Ferkai mintha csak azért vinné végig, hogy megtalálja benne Molnár KURI-városának helyét. Vagy fordítva? A személyes életmű labirintusának utcáiból egyszerre csak tág, „egyetemes” horizontra nyílik kilátás. És közben megint egy szerényen lábjegyzetbe rejtett filológiai trouvaille: Molnár Theo van Doesburgnak írott levele 1925-ből, amelyben várostervét „ellen-lecorbusier”-városnak nevezi (139.). Ám a beható elemzés, mellyel a szerző a gyakorló építésszé váló Molnár orientációváltásait vizsgálja, tárgyilagosan kimutatja az „internacionális stílus” kereteiben megnyilvánuló, letagadhatatlan Le Corbusier-impulzusokat is, csakúgy, mint a flexibilis lakótér vonatkozásában fölsejlő, korábban figyelemre nem méltatott Melnyikov-párhuzamot. Tömör, de árnyalt és lényeglátó elemzést olvashatunk a Breuer-Molnár együttműködési kísérletről és a párhuzamos életműszakaszok összevetéséről is.

A – kénytelen vagyok újból az aktuális múzeumpolitikai vitákban lejáratott kifejezést használni – *kontextusba* helyezés alkalmas arra is, hogy a „bauhausos” építészet fogalmáról a közvélekedésben eluralkodott badarságokat helyre tegye. Nota bene, a primitív általánosítás ellen maga Molnár is cikkben tiltakozott, ahogy arra Ferkai már egy korábban megjelent tanulmányában felhívta a figyelmet. Most sem mulasztja el a fogalomzavart tisztázni, s nem átallja Molnár általa is legjobbnak tartott megépült háza, a Lejtő utcai Dálnoki-Kováts villa ürügyén végezni el a kényes, ám fölöttébb szükséges műveletet. Az imént Molnárnak a Bauhaushoz és a nemzetközi modernizmushoz való viszonyát taglaló ön-pozicionálására hivatkoztunk, de találunk valami hasonlót a monográfus attitűdjében is, amikor Molnár 1936-os, *Tér és Forma*-beli írását („Pro és kontra”) ismerteti, szembesítve a deklarált elveket a megrajzolt tervekkel s a bennük érlelődő szemléleti fordulattal. A modern szellem és a „modernisták”, elitizmus és pragmatizmus konfliktusát Ferkai a lehető legteljesebb empátiával kezeli, hiszen ugyanarra a dokumentumra vonatkozó saját korábbi értelmezését is felülvizsgálja a szövegben. Ahogy fentebb említettem, most jött el az idő, az ő ideje is: leginkább talán a posztmodern korszak kritikai revíziós hullámának elcsitulásával.

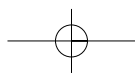
A Molnár-életmű feltárásának nem lebecsülhető módszertani problémáját annak összetettsége okozza, az a mindenoldalú kreativitás, ami a reneszánsz „uomo universale” típusához teszi hasonlóvá az alkotót. Ez a klasszikus avantgárd „világrendező” szerepvállalásától sem idegen karakter – az életrajzból tudható – nem a Bauhausban töltött évek hozadéka. A weimari évek csak megerősítették, manifesztálták a személyiségben eleve adott különös konvertibilitást, az „összművészeti” potenciált. Az eddigi szakirodalom mégoly kiváló, elmélyült vállalkozásai, melyek az egyes szakterületek – építészet, képzőművészet, színház, alkalmazott grafika, publicisztika és egyéb írásművek – közötti kapcsolatokat is láttatni igyekeztek, minden figyelem és korrekt szándék dacára sem voltak, mert nem lehettek mentesek a megközelítés partikularitásától. Ennek a művészettörténet-tudomány specializálódása, részdiszciplínákra tagolódása természetes magyarázatául szolgál, ám Ferkai látszólag istenkísértő vakmerőséggel teszi túl magát a „kompetenciával” kapcsolatban fölvethető aggályokon. A kötetet olvasva aztán kiderül, hogy szó sincs itt az attrakciót háló nélkül bemutató akrobata kockázatvállalásáról. A festői életmű elem-

zése során felsorakoztatott történeti analógiák delikát együttese univerzális jártasságról tanúskodik. E terepre merészkedve az ilyen mutatványok kötelezőnek számítanak, legfeljebb a túlbuzgóság bocsánatos bűnébe eshet a szerző, ám a talaj más okok miatt ingoványos. Ha nem is lehet minden esetben kétséget kizáróan attribuálni az épületeket, hamisítványoktól aligha kell tartani. A festményeket és rajzokat azonban csőstül hamisítják, s az eddigi kutatás fényt derített már a megtévesztés szándékától mentes téves attribúciókra is (Bajkay Éva fedezett fel egy Moholy-Nagynak tulajdonított Molnár Farkas-linómetszetet a Moholy-Nagy hagyatékban). Ilyen „konjunkturális” körülmények mellett oeuvre-katalógust összeállítani nem kockázatmentes vállalkozás, különös tekintettel a korai – hiteles – művek olykor meghökkentő színvonal-ingadozására és stiláris következetlenségeire. Ferkai, miközben bővíti az ismert életművet, nagy körültekintéssel jár el. Ha kétségei vannak, hangot ad azoknak, ha nincsenek, akkor vagy mellőzi a tárgyat, vagy meggyőzően érvel eredetisége mellett.

Attribúciós gyakorlatának egyik legfigyelemreméltóbb teljesítménye a berlini Bauhaus-Archivban őrzött színes villaterv-perspektívák talányának feloldása. A két lapot eredetiként vásárolták, 1922-re datálták, majd később stíluskritikai alapon hamisnak minősítették (jelen sorok írója is erre hajlott). Ferkai gondos forráskutatása az egyik darab eredetiségét megnyugtatóan igazolta, egyúttal a datálást az életműben elfoglalt hely meghatározásával 1926-ra módosította, a másik lap esetében viszont nyitva hagyta a hamisítás lehetőségét. Az, hogy a rejtvényvel éppen ő birkózott meg, alighanem annak köszönhető, hogy képes volt a darabok tanulmányozásakor a képzőművészeti stíluskritika, a filológia, a forráskritika módszereit és a tervezésben jártas építész szempontjait együttesen alkalmazni. Az elemzőnek ez a többrétűen strukturált pozíciója teszi lehetővé Ferkai számára, hogy nagy biztonsággal találja meg a genetikus kapcsolatot a különböző művészeti ágak között az egyes Molnár-művekben. Így tudja meggyőzően kimutatni a grafikai munkák – linómetszetek és hidegtű karcok – architektonikus alakzatai, valamint az azokat inspiráló par excellence építészeti objektumok élményvilága közötti összefüggést. Ez pedig nem elhanyagolható mellékszál, hanem esetenként a műfaji besorolást megváltoztató információ. Mert bizony nem mindegy, hogy ugyanarra a grafikai lapra – természetesen – saját épületterv képzőművészeti adaptációjaként, konkrét épület ihlette „fantáziaként” vagy szuverén képarchitektúra-kompozícióként tekintünk. Nem is beszélve az átmenetek és köztes állapotok kérdéséről.

Az építészeti források értékelésében és általában az interpretációban szemmel láthatóan segíti Ferkait az, hogy építész lévén tisztában van a tervezés minden funkcionális fázisával, az építészirodák működési mechanizmusával. Ez lehetővé teszi számára, hogy pontosan eligazodjon a két magyart (Molnár mellett Forbátot) is foglalkoztató Gropius-iroda munkamegosztásában, s vizsgálata, elemzése és értékelése a későbbi periódusokban is kiterjedjen Molnár mások terveiben való közreműködésére. A „kennen” kivételes szintű képessége persze alkalmas arra is, hogy a maximalizmusra hajló történetírót „bevigye az erdőbe”. Ezért tűnik már-már túlzásnak a CIRPAC-csoport készítette dévaványai földművesház-terv kapcsán Padányi Gulyás Jenő és a Magyar Ház Barátai falusi ház mintatervének részletes bemutatása (317.) annak ellenére, hogy az eljárás követi a könyv addigi logikáját. Nos, igen: az értelmezőnek, ahogy Németh Lajos figyelmeztet rá, „át kell éreznie a mindent együttlátás kínját és gyönyörét.” Az olvasónak azonban nem föltétlenül. Ferkainak főntebb érzékeltetett, és kétségtelenül „tárgya” (embere) iránti elkötelezettségből fakadó alaposságát egy nagymonográfia esetében akár természetesnek is vehetjük. Bár meglepetések érik a magát bizonyos mértékig bennfentesnek érző olvasót is, az igazi revelációt az olyan fejezetek jelentik, mint a Tamkó Sirató Károly *Papírember* című kötetéhez készült borító tervének elemzése a montázs kérdésének szentelt exkurzussal, ahol a szerző speciális irodalomtörténeti és tipográfiai jártasságot ötvöz filológiai „kötelező gya-

korlatokkal” és éles szemmel csokorba gyűjtött analógiákkal. A fejezet túlmutat önmagán és az összművészeti kontextuson: a benne kifejtett montázs-értelmezés a Molnár-életmű egészére és a könyv felépítésére is érvényes kulcsfogalomává válik.

Nem kevésbé izgalmas részlet a szakirodalomban évtizedek óta vitatott és sokféleképp interpretált Szentföld-templom 1938–41 közötti tervváltozatainak beható elemzése, a megrendelői nyomás és az alkotói konformitás együttes hatására a remekmű ígéréteiből a meghasonlás szimbólumává lett épület minden részletre kiterjedő vizsgálata. Nem tudom megállni, hogy ne másoljam ide a fejezet zárlatát: „... szívszorító az épület és tervezőjének sorsa közötti párhuzam. A torzóban maradt, ellentmondásos főmű óhatatlanul a sokra hivatott, tehetséges építész megbicsaklott és túl korán lezárult pályájára emlékeztet.” (342.) A történetnek azonban itt nincs vége, bármily frappánsnak tűnjék is a sommázat. Ferkai egyrészt részletesen taglalja az 1945-ben lezárult életmű utolsó, nem túl lelkesítő fejleményeit is, másrészt egy, a Szentföld-templomot megelőző, rendkívül izgalmas fejezetben hiteles források alapján, sebészi pontossággal tárja fel és teszi helyre a többnyire elhallgatott, kényes, sőt fájdalmas kérdéseket, melyek a modern építészet protagonistájaként túl nem becsülhető jelentőségű Molnár mindig idézőjelbe tett „pálfordulásával” kapcsolatosak. Ha valaki, hát Ferkai teheti meg ezt, aki vette a fáradságot, hogy Molnár minden fellelhető írását (manifestumokat, cikkeket, leveleket) és a vele foglalkozó kortársi visszaemlékezéseket is összegyűjtse, vette a bátorságot, hogy ne hallgasson el semmit, ami ezekből a pályakép és az ellentmondásos személyiség megismeréséhez adalékot nyújt. A baloldali diákmozgalmakban való részvételtől a Fajvédők Országos Szövetségéig, az 1922-es weimari Bauhaus lakótelep-tervtől az 1932-es – betiltott – Cirpac-kiállításon át a Rongyosgárdának tervezett 1939-es Rongyosújfalu-tervig, a másként mint (tárgyilagos statisztika és veszélylatogatás képében megfogalmazott) antiszemita megnyilvánulásként nem értékelhető, 1939-es újságcikkgig. A megengedő, elbizonytalanító idézőjel törölhető a pályaképből. A monográfus mindazonáltal nem ítélkezik az emberről, a recenzens még kevésbé. Egyaránt átéli a mindent együtt látás nem föltétlenül szívderítő, inkább szívszorító élményét, ami nem homályosíthatja el a tükröt, melyben az építészeti életmű a XX. századi magyar művészet egyik legnagyobb csúcaként ragyog föl. A szerző szándéka sok elődjéhez hasonlóan az, hogy ez az oeuvre elnyerje méltó helyét a modern építészet egyetememes történetében. Úgy tűnik, ehhez most minden együtt áll. A tisztánlátás is.

A polihisztor Molnár persze mindenekelőtt és mindenekfelett építész. Grafikusként, festőként, könyvtervezőként is. Ugyanakkor egy építész megvalósult épületeinek láttatása a legnehezebb feladat, jóval nehezebb, mint a tervben maradt házé vagy akár a csak reprodukcióból ismert, elveszett festményé. A ház ugyanis élő organizmus módjára viselkedik, módosul, avul, alkalmazkodik mindenkori használóihoz, és látványát környezetének alakulása is befolyásolja. A dilemmát, hogy mit is értelmezzünk „érvényes” építészeti teljesítményként, a monográfus történészhez méltó huszárvágással oldja meg. Felkutatja és közli az összes elérhető – többnyire fényképészeti teljesítményként is lenyűgöző – autentikus anyagot, a közvetlenül az épületek elkészülte utáni archív fotókat. Ezek hitelesebbek az ugyancsak gondosan fősorakoztatott terveknél, melyek módosulhattak, és hitelesebbek a mai állapotoknál, melyek bizonyosan módosultak. Így láthatunk mindent pontosan, így lesz a könyv a kitűnő grafikai tervezéssel (Vargha Balázs munkája) kiegészülve tárgyahoz és tartalmához méltó esztétikai rangú összművészeti teljesítménnyé.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Pécsi Országos Színházi Találkozó 2012

MELLÉKLET

TÉREY JÁNOS: Protokoll (színmű)

*

NÁNAY ISTVÁN: A helyzet változatlan (évadkörkép) 577

PINTÉR BÉLA: Nagyobb szabadság (Tompa Andrea beszélgetése) 582

KESZÉG LÁSZLÓ: A színházi működés egésze érdekel (Ménesi Gábor beszélgetése) 587

MÁRTA ISTVÁN: Elásni a csatabárdot (Ágoston Zoltán beszélgetése) 593

*

P. MÜLLER PÉTER: A halhatatlan Örkény (E kor nekünk szülők és meg-
ölnök – színpadi játék In memoriam Ö. I. – Pécsi Harmadik Színház) 600

GÖRCSI PÉTER: Édesség és házasság (Kosztolányi Dezső: Édes Anna;
Ingmar Bergman: Jelenetek egy házasságból – Pécsi Nemzeti Színház) 605

V. GILBERT EDIT: Felavatás, beavatás a régi-új JESZ-ben 611

ZELLY ANNA ESZTER: Bábokkal a zenéért (Péter és a farkas – zenés
bábjáték a Bóbita Bábszínházban három éven felülieknek) 616

*

JÁKFALVI MAGDOLNA – KÉKESI KUN ÁRPÁD: Digitális színházi
kánon 621

FENYVES MÁRK – VINCZE GABRIELLA: Modern tánc a modern
balettben (Eck Imre Az iszonyat balladája című koreográfiájának
mozdulatművészeti párhuzamai) 624

NAGY IMRE: Gertrudis színre lép (A Bánk bán többnyelvűsége) 630

PODMANICZKY KATALIN: Az ember tragédiájának első transzfer- és
receptióhulláma az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után 648

2012

JÚNIUS

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

6. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

I. ZSOLNAY FESZTIVÁL. Április 27-e és május 1-je között rendezték meg Pécsen az I. Zsolnay Fesztivált az idén átadott Zsolnay Kulturális Negyedben. A számos program között képzőművészeti kiállítások, szakmai konferenciák, könnyű- és komolyzenei koncertek, színházi előadások szerepeltek.

*

XVIII. JAK-TANULMÁNYI NAPOK. Az idei JAK-napokat a József Attila Kör és a *Jelenkor* folyóirat szervezésében Pécsen rendezték meg május 4-e és 6-a között, a Művészetek és Irodalom Házában, valamint a Zsolnay Kulturális Negyedben. A rendezvény középpontjában az alternatív urbanitás és a várospoétika aktuális kérdései álltak. A „Pécs kultúrája az EKF után” kerakasztal-beszélgetésen *Márta István*, *Patartics Zorán* és *Szalay Tamás* vett részt, a moderátor *Ágoston Zoltán* volt. Tudományos előadást tartott *K. Horváth Zsolt*, *N. Kovács Tímea*, *Bódi Lóránt*, *Bazsányi Sándor*

és *Wesselényi-Garay Andor*, *Szolláth Dávid* moderálásával. Az „Irodalmi városok és a városok irodalma” témakörrel *Bagi Zsolt*, *Németh Zoltán*, *Takáts József* és *Thomka Beáta* beszélgetett, a moderátor szerepét *Szegő János* töltötte be. A pécsi civil kulturális szervezetek képviselőit *Havasréti József* kérdezte. Az irodalmi esteken *Zilahi Anna*, *Bajtai András*, *Kiss Tibor Noé*, *Fehér Renátó*, *Keresztesi József* és *Horváth Viktor* olvasott fel írásaiból.

*

A PINTÉR BÉLA TÁRSULAT adta elő *Parasztopera* című darabját május 14-én a pécsi Zsolnay Kulturális Negyedben. A darabot *Pintér Béla* írta és rendezte, az előadás zenéjét *Darvas Benedek* szerezte.

*

HELLER ÁGNES *Az álom filozófiája* című könyvét mutatták be május 14-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Weiss János* beszélgetett.

Szerzőink

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Nánay István (1938) – színikritikus, Budapesten él.

Pintér Béla (1970) – színész, drámaíró, színházrendező, Budapesten él.

Tompa Andrea (1971) – színikritikus, író, a *Színház* című lap szerkesztője, Budapesten él.

Keszég László (1970) – színházrendező, Budapesten él.

Ménesi Gábor (1977) – könyvtáros, Hódmezővásárhelyen él.

Márta István (1952) – zeneszerző, a Zsolnay Kulturális Negyed igazgatója, a POSZT művészeti vezetője, a Magyar Fesztivál Szövetség elnöke, a Művészetek Völgye igazgatója, Pécsen él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Görcsi Péter (1988) – a PTE BTK magyar szakos, színház szakirányos hallgatója, Pécsen él.

V. Gilbert Edit (1963) – irodalmár, Pécsen él.

Zeller Anna Eszter (1985) – a PTE BTK Filozófia Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, Pécsen él.

Jákfalvi Magdolna (1965) – színháztörténész, a Színház- és Filmművészeti Egyetem egyetemi tanára, Budapesten él.

Kékesi Kun Árpád (1972) – színháztörténész, a Károli Gáspár Református Egyetem Színháztudományi Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense, Szolnokon él.

Fenyves Márk (1973) – mozdulatművész, táncteoritikus, vizuális művész, Nagykanizsán és Budapesten él.

Vincze Gabriella (1979) – művészettörténész, az MTA BTK Művészettörténeti Intézet munkatársa, Budapesten él.

Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Podmaniczky Katalin (1954) – a Le Mans-i Egyetem oktatója, Écomoy-ban él.

Neichl Nóra (1983) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Pécsen és Szűrőn él.

Balassa Zsófia (1987) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Színháztudomány alprogramjának hallgatója, Pécsen és Budapesten él.

Herczog Noémi (1986) – kritikus, a Színház- és Filmművészeti Egyetem DLA-hallgatója, Budapesten él.

NEICHL NÓRA: Végjáték: Kleinkunst a haláltáborokban és a munkaszolgálatos légerekben (*Lackfi János Germaine Tillion-fordításáról*) 660

*

WEISS JÁNOS: A lázadó színház (*Jákfalvi Magdolna [szerk.]: A 20. századi magyar színháztörténeti kánon alakulása*) 666

BALASSA ZSÓFIA: Negyven évad krónikása (*Pályi András: Színészek keresztútjában*) 672

HERCZOG NOÉMI: A magyar férfi (*Csurka István: Két dráma*) 676

KÉPEK

KORNISS PÉTER fotója 627

SIMARA LÁSZLÓ fotói 614, 615

TÓTH LÁSZLÓ fotói 603, 604, 609, 610, 619, 620

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

TÉREY JÁNOS

Protokoll

színmű

Színpadra írta: Kovács Krisztina és Térey János

MÁTRAI ÁGOSTON, protokollfőnök a Külügyminisztériumban
SKULTÉTI, Mátrai főnöke, külügyminiszter
KOVÁCS, Mátrai kollégája, osztályvezető-helyettes
TEKLA, Mátrai titkárnője
BLANKA, Mátrai unokanővére
FRUZSINA, gépíró a Parlamentben
DORKA, Mátrai exbarátnője, teniszezőnő
VERA, Mátrai anyja, színésznő
LACI BÁCSI, Mátrai nagybátyja, klasszika-filológus
NOVÁK, Mátrai szomszédja, közgazdász
KARÁNYI, Mátrai barátja, kritikus
DONNER, Mátrai barátja, baleseti sebész

Zene:

Richard Strauss: *Négy utolsó ének*

Puccini: *Manon Lescaut – Intermezzo*

I. FELVONÁS

MÁTRAI: Te vagy istenem, Hűvös Protokoll!

S ti vagytok az isteneim, ti mind,
Udvariasságból kölcsönösen
Betartott Normák! Mert ha ti kihaltok,
Elszabadul, s megfojt minket a dzsungel.
A fiad vagytok, boldogtalan ország.
Bocsásd meg: nem vagyok boldogtalan.

HÁRMASHATÁRHEGY

Mátrai, Blanka, tücsökciripelés

MÁTRAI: A kőomlások és a vízmosságok,

A hegyikerékpárok vájta árok,
És augusztus baráti napsütése...

BLANKA: Emlékszel? Volt egy titkos egyez-
mény közöttünk,

A sötétben, villanyoltás után...

MÁTRAI: A szentgyörgyhegyi házatokban?

BLANKA: Rémlik?

Egy esős augusztusi délután...

Nyolcéves voltam és lassan bebújtam

Melléd az ágyba, lehettél hatéves,

S kíváncsi ujjam elkalandozott.

MÁTRAI: Míg ránk nem dörömbölt a nagymama.

BLANKA: Sötétben esküdtünk, hogy mi
egyszer

Törvényes férj és feleség leszünk.

MÁTRAI: Ez rokonok között gyakori *trip*.

A császárnők a tulajdon fiukkal,

A fáraók meg a saját húgukkal...

Unokatestvérek közt... szinte szokvány.
S azóta? Alig tudok valamit.
BLANKA: Azt mondjam, Szűz vagyok,
rendszerető nő,
Konszolidált és akkurátus? Elvált?
MÁTRAI: A Szépművészeti, eddig oké... A
Munkád konkrétan?
BLANKA: Osztályvezető a
Régi képtárban. Katalogizálok,
Kutatok. Meg az állagvédelem...
MÁTRAI: És azt tudtad, hogy én politikával...
Meg ültetésrenddel... Nagykövetekkel...
Mondd, nem lennék én túl száraz neked?
BLANKA: Hogy lennél *száraz*, ennyi bor után?...
Mi is vagy pontosan?
MÁTRAI: Protokollfőnök
A Külügynél.
BLANKA: Volt gyárigazgatóm,
Zeneszerzőm és néhány sportoló...
MÁTRAI: Majdnem egyforma csalódáshegyek.
BLANKA: Te jó főnök vagy?...
MÁTRAI: Hát, nem is tudom.
BLANKA: A mellemmel beszélgetsz?
MÁTRAI: Drága Blanka,
Mit szólsz? El vagyok ragadtatva tőled.
BLANKA: Én is tőled. Én nem tudom, mi van, de
Valami van.
MÁTRAI: Kívánóság vagyunk.
Hát nem gondoltam volna. Meglepődtem,
Hogy most lett csak magától értetődő.
Mindig tetszettél. Hogy eleve intim...
BLANKA: Te is.
MÁTRAI: Miért nem mondtad hamarabb?
BLANKA: Hogy épp mi, épp most. Éppencsak
leültünk...
MÁTRAI: Ha már így hirtelen te is...
BLANKA: Figyelj, ne.
MÁTRAI: Ja, az unokanővérem vagy. Értem.
A nagybátyám lányával nem szabad. (*kívár*)
BLANKA: Apám meg én. Ő ufó, azt hiszem.
Őszintén: bírtad a bogarait?
A szertartásait, a szöszeit?
S hogy délelőtt is beborozgattott?
MÁTRAI: Nem bántam, mert az összkép stílusos
volt.
Ahhoz képest, hogy most alig beszéltek,
Elég szép házat kaptál tőle.
A szentendrei házból lett a Csúcs-hegy.
Ez gyönyörű ajándék egy ufótól.
BLANKA: Téged jobban kedvelt apám,

Mint engem. Ez a keserű igazság.
MÁTRAI: Szerintem képzelődsz. Ez nem igaz.
BLANKA: Ágoston, áruld el, tényleg tenálad
Van az apám könyvtára?
MÁTRAI: Így akarta.
BLANKA: És milyen alapon?
MÁTRAI: Tudod te jól.
Mert én voltam könyvmoly.
BLANKA: Megnézhetem?
MÁTRAI: Ja, egyszer följöhetsz böngészni, Blanka.

KÜLÜGY

Mátrai, Skultéti

SKULTÉTI: A napi hírek?
MÁTRAI: A szlovák követ
Reklamálja a zászlóéletést.
SKULTÉTI: Mátrai, maga is beszélt vele.
MÁTRAI: Szörnyen kínos.
SKULTÉTI: Cserébe a magyar
Helységnevtáblákat fölemlegetjük,
Melyeket kidöntöttek mostanában.
MÁTRAI: Ez a közhangulat.
SKULTÉTI: Mégis, ki szítja?
Napokon belül asztalhoz ülünk.
Ezt nem jó halogatni.
MÁTRAI: Persze.
SKULTÉTI: Várom,
Maga mikor oldódik, Mátrai?
A festményt vizsgálja? Ja, újítottam.
A tájképek mellé egy új beszerzés.
Kortárs magyar. Burány. Burány... Rezső?
Maga szerint vacak? Ez van az arcán.
Jó, hagyjuk. Nem kötelező a tetszés.
Más egyéb?
MÁTRAI: Egy EU-s egyeztetés.
Futárposta Brüsszelbe még ma. Aztán
Tájékoztatom az ománi titkárt,
Hogy milyen öltözet kívánatos
A csütörtöki konzultáción.
SKULTÉTI: Nagyon helyes. Nos, nincsen jól,
barátom?
MÁTRAI: Migrén. Csak örökölt, családi nyűg.
SKULTÉTI: Aludja ki magát legközelebbre.
MÁTRAI: Rendben.
SKULTÉTI: Afganisztán is aktuális,
Komolyodik a szerepvállalásunk.
Háromszáz fős a kontingens, de lesz több...
És terítéken végre Koszovó.

MÁTRAI: Időszerű volt elismerni őket.
SKULTÉTI: Na jó, de kifeszültség Szerbiával....

Kovács bejön

KOVÁCS: Elnézést, csak egy perc, miniszter úr.
SKULTÉTI: Épp a főnökével egyeztetünk.

Pillanat, Kovács, várjon a sorára.

MÁTRAI: Már úgyis mennem kell. Besúrítettem
Mindent a hétre.

SKULTÉTI: Mért, mikor nyaral?

MÁTRAI: Jövő héten szabadságon vagyok.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Madrid. Kuzin, kuzen: Blanka meg én

Szállodát foglaltunk a Gran Vián.

Örvényre tekintő franciaerkély.

A polgárháborús repesznyomok

A grániton. A sarkon túl a kurvák,

S körös-körül a húszemeletes,

Art deco sajtópaloták. Olyan

Emelkedett. Ez kiköpött Chicago,

Csak sokkal színesebb és dombosabb.

Ez volt az első benyomás, de végül

Csalódás a köbön. Köröskörül.

Gyászhangulat. Fönséges volt a hét,

De torkig Madriddal. Azonnal indul

A gépünk. És a célja Budapest.

Kopott gőgű, barázdált arcú város.

Honvágó... Ezt nem gondoltam volna régen!

MADRID, REPÜLŐTÉR

Mátrai, Blanka

MÁTRAI: (*Behajtja az újságot*) Tegnap háromkor
lezuhant a gép,

Amelyik Gran Canariára indult,

Tele utassal, tele kerozinnal.

BLANKA: Hol?

MÁTRAI: Pont, ahol vagyunk, Barajason.

Eddig százötvenhárom áldozat.

Erről a betonról lendült az égnek,

Ugyanerről a 4-es terminálról

Indult, ahonnet mi is, nemsokára.

BLANKA: Ez azt jelenti, hogy ma nem lehet baj.

A nagy számok törvénye... hátha kedvez.

MÁTRAI: A Vanguardia címlapján fotó:

Egy házaspár. Nézd, lekésték a gépet!

Utolsó figyelmeztetés után

Értek ki; és most áldják az eget,

És áldják Isten görbe vonalakkal

Írt egyeneseit.

BLANKA: Áldják a mázlit,

Hogy némelyik csapda kijátszható.

(*előveszi a telefonját, tárcsáz*)

Bocsáss meg, muszáj fölhívnom Julit.

(*a telefonba*)

Szia, csillagom, gyorsan mondom, egy perc.

Mindjárt indulunk. Nincsen semmi baj.

Estére otthon. Rendben. Jó. Puszi.

(*leteszi, a férjhez simul*)

Most múlt tizennégy. És aggódik. Édes.

Szentgyörgyhegyen nyaralnak az anyámmal.

És látta ma reggel a híradót.

MÁTRAI: Táncol egy ideg a szemem alatt.

BLANKA: A pánik, mert mindent túlreagálsz,

A percnyi késést, kis kényeztetést.

Szúrós vagy, tüskés, sajnos kaktuszember.

MÁTRAI: Tüskés. Mert hatványozottan csalódtam.

BLANKA: Terápiára vágynál? Én szeretlek.

És kellesz. De nem vagyok ápolónő.

MÁTRAI: Szerinted folytatódunk?

BLANKA: Nem tudom. (*szünet*)

MÁTRAI: És mennyit érünk együtt?

BLANKA: Kevesebbet,

Mint külön. Mondd, meglátogatsz vasárnap?

Autóval fönn vagy három perc alatt.

Ebédre gyere. Este jön a férjem.

MÁTRAI: A volt férjed.

BLANKA: Ja, mindig elfelejtem.

Hozza Julit.

MÁTRAI: Világos. Kaptam egy

Meghívást. Ez kecsegtető.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Kabul, Dortmund és Bukarest után szép,

De Prága után mindig pusztulat.

Hatása attól függ, mi volt előtte,

Hogy *mire* következik Budapest.

Lisszabon után egy kicsit rokon.

Róma után meg érdes, érdekes...

Pest élhetetlen, bár elhagyhatatlan.

Csodacsúf, vonzóan másodlagos.

Milyen az Oktogon az émeletítő

Champs-Élysées után? Sok is, kevés is.

Négyféleképp fakó a négy sarokház,
De mindegyikben megfordultam. Ebben
Táncoltam. Abban vettem bélyeget.
Emitt a bankom van. Amabban egy nő.
Valamiképp tehát mindegyik otthon.

ÖLTÖZŐ

Mátrai, Donner

DONNER: Mi ez az új bizonyítási kényszer?
Nem muszáj minden labdát visszaütni.
Neked is sokkal jobb, ha szelídebben.
MÁTRAI: Mire megyek szelíden, *mon ami*?
DONNER: Milyen volt Madrid?
MÁTRAI: Hát, fölemelő. (*beköti a cipőjét, megszédül*)
Ajjaj.
DONNER: Rosszul vagy? Mutasd csak a pulzusod.
MÁTRAI: Egy kicsit megszédültem, semmi ez.
DONNER: Mostanában gyakran van ilyened?
MÁTRAI: Keveset aludtam. Nem megy az alvás.
DONNER: A múltkor mennyi volt a vérnyomásod?
MÁTRAI: Mondom fejből, százhetven per
kilencven.
DONNER: Ma hány kávé ittál körülbelül?
MÁTRAI: Háromat vagy négyet. Ahogy általában.
DONNER: A vérnyomással nem jó szórakozni.
MÁTRAI: Szerinted mire utal? Gyanakodjunk?
Kialakulhat valami komoly?
Kialakulhat bármi maradandó?
DONNER: Az élet maga nem túl maradandó.
Valamit túlzásba viszel. Én nem tudom,
De vagy a munkát, vagy a nőket, vagy a
sportot.
MÁTRAI: Melyiket építsem le közülük?
Most van fől szállóágban mind a három.
DONNER: A teniszt hanyagolhatod picit.
MÁTRAI: Ennyire rosszul játszottam?
DONNER: Figyelj,
Nem vagy acélból. Vigyázol magadra?
MÁTRAI: Nem nagyon. Tetszik a fűszeres élet.
Kálmán, bezzeg rajtad nem tükröződnek
Az évek. Hogy csinálod? Micsoda
Teherbírás! Vagy kímélnék a nők?
DONNER: Nincs, aki bántson.
MÁTRAI: Mi van? Nincs barátnőd?
DONNER: Kérlek szépen, nincs.
MÁTRAI: Igazságtalanság.
DONNER: Csak nem engem sajnálsz?
MÁTRAI: Dehogy, a nőket:

Fukarul megvonod tőlük magad.
Könyörtelenül keresed az igazit?
DONNER: Ez inkább te vagy. Én csak nézelődöm.
Fölírnak valamit?
MÁTRAI: Na, azt azért nem.
DONNER: Szia, ma ügyelek. Ha bármi van...
MÁTRAI: Jó, inkább téged hívlak, mint a mentőt.

A TENISZPÁLYA SZÉLÉN

Mátrai, Dorka

DORKA: Ágoston, nem nézel ki fényesen.
MÁTRAI: Tényleg? Úgy nézek ki, mint általában
Szoktam.
DORKA: Ja, csak olyan zilált, zavart vagy.
MÁTRAI: Zavart, az a legkevesebb. Az is baj?
DORKA: Képzeld el, felejttem az arcodat.
Elszoktunk egymástól pár hét alatt.
Te elutaztál, vagy mi.
MÁTRAI: Így igaz.
DORKA: Madridban voltál?
MÁTRAI: Pontosan.
DORKA: Aha,
És nem hívtál föl, mikor hazajöttél?
MÁTRAI: A számonkérés és a szemrehányás
Országá a szerelemmel határos.
DORKA: És akkor ezt most így hogy'?...
MÁTRAI: Nem tudom.
Keresel valakit?
DORKA: Kálmánt.
MÁTRAI: Lekésted. (*szünet*)
És Kálmán meg te?
DORKA: Hát, ismerkedünk.
MÁTRAI: Te Donnerrel *jársz*?
DORKA: Azt nem mondanám.
Ismerkedünk, ja. Találkozzatunk.
MÁTRAI: Órákat adsz neki? Egész ügyes, nem?
DORKA: Egy szinten vagytok, nagyjából, talán.
MÁTRAI: Van csiszolnivaló a technikáján? (*szünet*)
Na jó, én kint vagyok tíz óta tényleg,
úgyhogy...
DORKA: Nem ütünk egyet? Öltözz vissza, jó?...
MÁTRAI: Profival nem játszom.
DORKA: (*dörgölőzik*) Édes...
MÁTRAI: Legyen.

BLANKA HÁZÁBAN A CSÚCSHEGYEN
Mátrai, Blanka

BLANKA: Pontos vagy, Ágoston.

MÁTRAI: Hoztam virágot.

BLANKA: Imádom, őszirózsa. Te gyalog?
Nem veszi ki az erődöt a séta?

MÁTRAI: Szeretek gyalogolni. Nézd, egyfajta
edzés.

Isten éltesen, Blanka. Tudtam én...

Kész tény, ma van a születésnapod.

BLANKA: Nem is reméltem. Nagyon köszönöm.
(Csók)

Ágoston... Áruul el, ki volt előttem?

MÁTRAI: Nők voltak.

BLANKA: Csak egy nevet akarok. (Csók)

Épp olyan vagy, mint a kaktusz gyümölcse,

Kívülről szúrós és átjárhatatlan,

De túlsordulóan édes belül.

Újabb csók. Csörög Blanka mobilja. Fölveszi.

BLANKA: (telefonba) Azt mondtad, Géza, hogy
csak este jössz...

Na jó. Hát akkor kösz szépen. Szia. (leteszi.
Mátrainak)

A férjem. Akármikor itt lehet.

MÁTRAI: A volt férjed.

BLANKA: Géza hozza Julit.

Szerencsés volna nem látnotok egymást.

MÁTRAI: De nekem bombabiztos alibim van.

Szívem, egy Gerdesits-lány otthonában

Egy Mátrai nem lehet idegen. (szünet)

BLANKA: Dehát rólunk fél perc alatt lerí...

És az anyád mit szólna, hogyha tudná?

MÁTRAI: Megyek, ne haragudj. Olyan szokatlan.

MÁTRAI TERASZÁN

Mátrai, Novák

NOVÁK: Láttam, hogy megjöttél.

MÁTRAI: Szevasz, Novák.

NOVÁK: Gondoltam, átjövök.

MÁTRAI: Egy koktél?

NOVÁK: Köszönöm.

MÁTRAI: Mi van az ikreiddel? Edinával?

NOVÁK: Mindenki Lellén. Holnap este jönnek.

MÁTRAI: Utoljára kitombolod magad?

NOVÁK: Egy ekkora terasz pompás hely erre...

Azért hiányoznak már rémesen.

Nagy volt a nyár. (szünet. Irigyen) Jobb a te
panorámád.

MÁTRAI: De nálad, hátul, csöndesebb a ház.

(kinéz) Hihetetlen hely: leharcolt, lakályos

SZOT-üdülő állt itt gyerekkoromban.

Apám átjárt ultizni, pókerezni

A klubterembe nyáridőben, s én most

A kártyaasztala helyén lakom...

Egy értelmetlen autóbalesetben

Apámnak mért kellett meghalnia?

Most itt ülhetnénk kint a teraszon. (szünet)

Anyámat vissza kell hívnom...

NOVÁK: Sokszor mész át?

MÁTRAI: Ritkán. De ő azért...

Mondjunk... szívet? A belső kör lakója.

NOVÁK: Van belső kör?

MÁTRAI: Kell legyen. Álljon egy

Mozdíthatatlan minimum. Alap,

Ahonnét visszahúzódnom sosem kell.

És legyen egy nő mindenekfölött.

NOVÁK: Van ez a Dorka, a teniszszőnő.

MÁTRAI: Nem függök tőle. Csak jártam vele.

A bőre csillagszóró-illatú...

Majdnem márványtökély. És csönd a többi.

Nem ostoba, de valami hiányzik.

Korántsem csillagtalán éjszaka;

Amúgy Donnerrel van.

NOVÁK: Ki hitte volna?

MÁTRAI: Ja, próbálta előttem letagadni,

Azt hitte, hogy még érdekelt vagyok.

NOVÁK: Miért, nem?

MÁTRAI: Én ráztam le. Tévedés volt.

Csiszolatlan gyémántra gyanakodtam,

És ehhez képest, sajna, mit találtam?

Gyermekdedséget. És egy kicsi fertőt.

Túl sok fiút. És partidrogokat.

Bár mindezt rokonszenves tállalásban.

NOVÁK: Olyan nő kell neked, mint Edina?

MÁTRAI: Igen, egy elemien otthonos nő,

Mint a te Edinád. Alapvető nő.

NOVÁK: ...És Dorka nem volt elég otthonos?

MÁTRAI: De Blanka majdnem az.

NOVÁK: Miért a majdnem?

MÁTRAI: Blankával túl nagy az ingadozás

Az elragadtatástól a vak úrig.

NOVÁK: Inkább úr?

MÁTRAI: Inkább elragadtatás. (szünet)

Ha megosztanám veled azt a titkot,

Hogy rokonok vagyunk... Te megijednél?

NOVÁK: Attól függ, milyen fokon. Csak nem a húgod?!

MÁTRAI: Unokanővérem.

NOVÁK: Elsőfokú?

MÁTRAI: Pont az a cinizmus, mint az enyéem.

Pont az a roppant vágy a társaságra,
S a társasági undor csakhamar:
Próbáltam megúszni, kicsukni Blankát.
A vérem. Közeli. Zavarba ejtő.

Hol szűzies, hol szuperszexuális:

Túl hirtelen lett túl nyilvánvaló, hogy ő kell.

NOVÁK: Nézd, így nem gondolkozhatsz
hosszú távon.

A családalapítás, az vele kizárt.

Ha szeretsz kockáztatni, azt megértem.

De ez vaskos túlzás. Ez örület.

MÁTRAI: Te gyáva vagy, én bátor. Szeretem.

NOVÁK: Oké, oké. Ezen kár összekapnunk.

Túl sokat ittunk és későre jár.

KÜLÜGY

Mátrai, Tekla, Kovács

MÁTRAI: (*magában*) Vissza az irodába, ásítózva.

Szeretnék megérkezni – teljesen.

(*fennhangon*) Jó reggelt, Tekla. Csodás ez a blúz.

TEKLA: Késett, Ágoston.

MÁTRAI: A kocsim szeszélyes.

KOVÁCS: Ami egy új autótól épp eléggé
Szokatlan.

MÁTRAI: Ez van.

KOVÁCS: Na, de hogy be sem szólt?

MÁTRAI: Aranyos Tekla, egy kávét kapok?

Csak lépésben tudtam haladni.

KOVÁCS: Mégis,

Egy teljes órát? Maga sohasem...

MÁTRAI: Elnézést! Elnézést. És mi a helyzet?

TEKLA: Készültség van. Miniszter úr kereste
Brüsszel miatt.

MÁTRAI: Jézusom, kikapok?

Mikor kerestet?

TEKLA: Még nyolc óra ötkor.

MÁTRAI: Sarokba állít?

TEKLA: Á, nem gondolom.

Miniszter úr nagylelkű énszerintem.

KOVÁCS: Határok közt nagylelkű énszerintem.

Maga is mellőzhető, Mátrai,

A maga helyében kicsit aggódnék.

MÁTRAI: Mit tanácsol? Kanosszázzak, Kovács?

KOVÁCS: A tényekhez legyen hű, az bejön.

SKULTÉTI: (*kijön az irodából*) Hallom a hangját,
Ágoston.

MÁTRAI: Bocsánat,

Ha nem voltam a helyemen, mivel...

SKULTÉTI: Ja, semmi gond. A csúccsal
kapcsolatban...

Ki lesz a tolmácsunk?

MÁTRAI: Utánanézek...

SKULTÉTI: Pozsonnyal nincsen lényegi eredmény.

Az ügyeink csigamód araszolnak.

MÁTRAI: A szeptember lassú. Más fontos ügy?

SKULTÉTI: Nem ettek meg Iránban, látható.

Fontos: nincs fekete-fehér viszony.

Az emberi jogok... Kétségtelen!

De kereskedni tudni kell velük.

Én nem lehetek fáradt, uraim.

Átszálltunk, kétszer is. Lássuk a postát.

Na, nézd csak, nézd csak, egy vadonatúj

Kiállítás meghívó, jé!, Buránytól.

MÁTRAI: Sok komoly rajongója van. No és ön

Két vásznát is ott tartja a falán.

SKULTÉTI: De csak a színdinamika miatt.

A fölfogás kicsit tetszik. A tónus!

De hogyha tudná, kedves Mátrai,

Hogy az milyen egy érdektelen ember!

Soha egy levelet ki nem nyitottam,

Soha egy linkre rá nem kattintottam,

Amit küldött. Azt mondtam, ez nekem *spam*.

Hagyjon békében, és ne szemeteljen!

MÁTRAI: Burány, hát, nekem sem az esetem.

És még valamiben tudok segíteni?

SKULTÉTI: Átgondoltam. Nos, Jávör, a szakács,

Akit tavalyelőtről örököltünk,

A legkevésbé sem való közénk.

Más iskola, más korosztály... Idős,

Konzervatív. Valami olaszos

Vonalat kéne vinni lent a menzán,

S ő zsírosan főz. Ómagyarosan.

Maga szerint?

MÁTRAI: A séf? Hogy én, személyzeti ügyekben?

Nem vagyok illetékes.

SKULTÉTI: Ingyenc létere, konyhai ügyekben

Nem foglal állást, hm, Mátrai? Értem.

MÁTRAI: Miniszter úr...

SKULTÉTI: Ó *guelf*, én meg *ghibellin*.

MÁTRAI: Ilyen alom vagy amolyan alom?

Én nem gondolokodom pártvonalon,

Ha muszáj, sem.

SKULTÉTI: A koszt központi kérdés.
MÁTRAI: A konyhán is köteleződni kell?
SKULTÉTI: A semlegesség kéje, Mátrai?
MÁTRAI: Akármiféle kormány hagyatéka,
Attól még lehet bármiféle ember.
Öreg, s pártállástól függetlenül
Nem főz olyan jól.
SKULTÉTI: Mmm, ez a beszéd.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Órámat nézem, mikor kezdjek inni:
Hét óra hús; nyolc óra múlt; kilenc tíz;
Tíz óra van, fogy a szesz, fogy a rosszkedv.
A vacsorát, mindazt, mi fölgülemlett,
Azt kell most szétcsapatni egy töménnyel.

A BIARRITZBAN

Mátrai, Karányi

MÁTRAI: Helló, Karányi.
Mi az, megint saját magadat olvasod?
Megmondóember....
KARÁNYI: Tűpontos vagyok
És gusztusos. Hetente három oldalon.
Ha penzumból is írom, ez a csúcs.
Ötödször végeztem ki Ócsait.
MÁTRAI: Én díjazom a tehetségedet,
Az ízléssel gyakran egyetérték...
Kémeled: jónevű felebarátunk
Hogyan vall kortárssal vagy klasszikussal
Kudarcot bátran vagy kudarcot olcsón?
Elrontja, jó; de hogyan rontja el?
Egyszerűen vagy roppant bonyolultan?
KARÁNYI: Ráunok erre-arra. Én nem szeretem
Többé a sört. Nincs *akkora* különbség
A legjobb és a legrosszabb között.
Hétvégi tipp, ha kedved és időd...
Falk Miksa utca, festményégetés.
MÁTRAI: Mit égetnek?
KARÁNYI: Hamisítványokat.
Anyagmintákat venni élvezet,
S mérlegre tenni dupla élvezet,
Hol a határ jó és gonosz között:
A döntés joga kéjes hatalom.
MÁTRAI: Biztos, hogy nekem oda kéne mennem?
Föltétlenül?
KARÁNYI: Ó, nem föltétlenül.

Hát malmozz otthon. Ágoston, a kis
Szenzációk sosem kötelezőek.
MÁTRAI: Ki megy?
KARÁNYI: A múkincssznobok,
festmény-guberálók,
Antikvitas-fölhalmozók, képdílerék,
Műértők gyöngyei: ott lesznek ők,
Akiket a kopás tart bűvöletben,
S a régi zene tart fiatalon.
MÁTRAI: Tebenned bízhatunk, kedves Karányi!
Csodás, egyszerűen mindenkit ismersz.
Többet mondok: akit már te sem ismersz,
Tulajdonképpen nincs is. Szimpla nulla.
Az nemcsak nímánd: nímándisszimusz.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Álomban egy kiszáradt tómeder
Fölött repülünk. Mikor jön az ár,
Én késés nélkül hagyom ott a medret;
De Blanka pár lépéssel elmarad.
Váratlanul, és rettentő robajjal
Érkezik az első hullám, hatalmas
Löket. A számban már ott ég a cigaretta,
Amikor Blanka partot ér. „Nahát.
Neked ez mindegy?” Sértődés, halálra.
Ha álmban csúnyán viselkedem,
Azt mindig számon kéri rajtam ébren.
Azért is szid, ha én álmodom rosszat.

MÁTRAINÁL KÁVÉ ÉBREDÉS UTÁN

Mátrai, Blanka

BLANKA: Reggelre, jé: mindig hogy összegyűröd
Magad alatt a lepedőt. Te barbár.
Tudom, hogy egész éjjel forgolódsz.
Az én párnám, nézd csak!, tükörsima.
MÁTRAI: Én nem törekszem rombolásra, csak...
BLANKA: Reggel nem merlek megérinteni.
Siránkozz, csomós arcú öregasszony.
Ébredéskor mindig félvak az ember,
Tapogatózó és gyámoltalan.
MÁTRAI: Kapar a torkom, fuldokoltam éjjel.
Talán a stressztől? Vagy hideget ittam?
BLANKA: A túlhajtott munkától, drágaságom.
MÁTRAI: A tisztázatlanság zavar, tudod?
BLANKA: Merev vagy. Munkahelyi ártalom?
Szabad ember, hadd szimatoljalak.

Bírom a parfümöd. De a bőrod szagát is.
Imádlak *alla prima*. Ébredéskor.
Ez már öröm, a mély elfogadás.
MÁTRAI: Utálok ezt az „elfogadni”-meccset.
BLANKA: Csak szőröstül-bőröstül, úgy, ahogy
vagy...
MÁTRAI: Az óhajjal, hogy: „Majd én betöröm?”
BLANKA: Ki tör be kit?
MÁTRAI: Az elkényeztetett,
Akaratos grófnő a büszke öccsét.
Titkoljuk el?
BLANKA: Naná... Komolytalan vagy,
Fiam. Langyos.
MÁTRAI: Minden bizonytalan.
BLANKA: Aggódsz? Én elsimítom aggodalmad.
MÁTRAI: A legjobb mégis: illegálisan!
És közben mindig: vágy lelepleződni.
Nem fecseglek ki senkinek, ne félj.
BLANKA: Fecsegsz vagy sem, nincs ebben
semmi extrém.
Édes dedem, a kockázat se rossz.
Oyan az illatod, mint egy babának,
De mégis: kaktuszember, kaktuszember...
Rettegsz? Mi a fenétől?
MÁTRAI: Nem szorongás,
Csak józan távolságtartás, gyanú,
Gyanú a teremtett világra.
BLANKA: Tényleg?
MÁTRAI: Hm?
BLANKA: Nem sikerül jóllaknom veled.
Inkább a semmit, mint a keveset.

FALK MIKSA UTCA

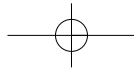
Mátrai, Karányi, Blanka, Donner, Novák

MÁTRAI: A festménymáglya föllobban az úttest
Közepén. Kényelmes autodafé.
Ez majdnem barbárság, nem gondolod?
Lehangoló, ahogy Pest bedarálja
A szép fölöslegét.
KARÁNYI: Szép? Dehogyan szép.
Számomra inkább szívmengető,
Ahogyan lassacskán miszlikbe őrlí
A szennyét, mocskát, azt a tízezer
Tonnányi szemetét.
MÁTRAI: Honnét a képek?...
KARÁNYI: Hm. Összevásárolta valaki.
MÁTRAI: És egyszer sem fogott közben gyanút?
KARÁNYI: Nem. Jól mutattak a kastély falán

A hamis Kmettyk és Aba-Novákok
És Czóbelek, tucatszám! Messziről.
Aztán egyszer csak elcsodálkozott
Nagyon, mikor szakértőt hívatott,
Hogy fölbecsülje... Fele sem valódi.
Most megtisztul tőlük a forgalom.
Megtisztulunk. Szellemi higiéniánk
Igényli ezt a festményégetést.
DONNER: Szervusztok, fiúk.
MÁTRAI: Szia.
KARÁNYI: Szia, Donner.
DONNER: Gyönyör, ha lángol, ami éghető!
KARÁNYI: Válságos évben alig tudható,
Hogy ami megmarad, miért marad meg.

Föltűnik Blanka.

DONNER: Nézd csak! Komoly. Életveszélyes
egy nő.
KARÁNYI: Te ismered?
DONNER: Szép, muzikális ívelésű
Lábszár... Minden olyan nagyon decens.
MÁTRAI: Na, mindjárt bemutatlak neki titeket.
(ellép, Blankának)
Ó. Szia, Blanka!
BLANKA: *(odalép)* Ágoston, szia!
MÁTRAI: Gyere egy picit, mondok valamit.
BLANKA: Mesélj, mi a baj, miért vagy zavarban?
MÁTRAI: Most akkor nekik hogy mutassalak be?
BLANKA: Megmagyaráznád, mi a gond?
MÁTRAI: Talán
Mint unokanővéretem? Hisz az vagy.
BLANKA: Hát nem is mint a csajodat.
MÁTRAI: De hát
Én minden másnap lefekszem veled.
BLANKA: Ez új. Titok.
MÁTRAI: Hát mit mondjak nekik?
A nőt áldozzam be vagy a rokont?
Egyszerre mind a kettő nem lehetsz.
Az egyikről hallgatnom kell, szerelmem.
A barátaim polgárok, tudod;
És nem ismernek téged. *(odalép Blankával a
társasághoz)*
MÁTRAI: *(Blankának)* Édesem, bemutatom
neked... jóbarátom.
BLANKA: Gerdesits Blanka.
DONNER: Donner Kálmán.
MÁTRAI: Orvos.
(Blankának) A legrégebbi barátom, Karányi.
Kedves Karányi, Blanka, a barátnőm.
(Blankának) Együtt úsztunk és cédéket

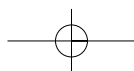
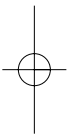
cseréltünk.
Karmestert pontoztunk hangversenyen.
KARÁNYI: Örvendek... Mondták? Hasonlítotok.
BLANKA: Ja-ja.
MÁTRAI: (*zavarban*) Hasonló vonzza a hasonlót.
BLANKA: Ez mindkettőnknek bók, avagy?
KARÁNYI: Naná!
BLANKA: És éppen mi ég?
DONNER: Most jövünk a tűztől.
KARÁNYI: Hurrá, borzongó sznobok körbeállják
A máglyát: „Ez s. k. Aba-Novák?
Ez s. k. Markó Károly? Nem hiszem!...”
MÁTRAI: Egy virtuális Rippl-Rónai...
Én nem vagyok oda Scheiber Hugóért.
Mért őt hamisították? Éppen őt?
BLANKA: Könnyű levenni, jól koppintható.
MÁTRAI: De gyakran Scheiber is saját magát
Utánozza. Ezer bigbandje van,
Több tucat cirkusza és női arca.
Újlipócia első udvari festője.

Jön Novák.

NOVÁK: Helló.
KARÁNYI: Te itt, Novák. Jé, ellógtál hazulról?
MÁTRAI: Ó Blanka, tudod, az öö...
NOVÁK: (*mosolyog*) Hogyne, persze.
Kösz, hogy szóltál, hihetetlen a parti.
A hamisítvány szaga-búze! Jó.
KARÁNYI: Ez itt egy ál-Csontváry. Ez *szérinte*
Baalbek. Vagy Baalbek-külső legalább.
Búcsúzzunk tőle. Mert máglyára megy.
(*tűzbe vetik a következőt*)
Ál-Szőnyi. Utoljára látható.
NOVÁK: Egész jó. Nem kár érte?
BLANKA: Tiszta kontúr...
MÁTRAI: Tulajdonképp a *brandet* fizeted meg.
A kontár annyi munkát ölt belé,
Mint Szőnyi maga is ölt volna.
BLANKA: Annyit,
Sőt, többet!
KARÁNYI: Többet, természetesen.
Dehát ha nincsen saját kézjegye!
Az egyéniség védjegye hiányzik;
És hogyha nincs személyiség, ezek
Nem festmények, csak piszkos kartonok!
BLANKA: Ezekért nem kár. Ezek égjenek.

Meglátják Burányt.

KARÁNYI: Nézzétek a fickót! Ez ám a festő.
A tüzet nézi. Vörös a feje,
Mint egy vadállaté. Aztán odébbáll,
S leragad egy kóser borkóstolón.
Burány, Burány, még elbánok veled.
BLANKA: A legdrágább festő a piacon.
KARÁNYI: Barátaim, egy tehetségtelen
Művész leleplezése tiszta munka.
Például itt van ez a jó Burány,
Picit hiteltelen, erőltetett,
Csak icipicit giccsőr, no hiszen!
MÁTRAI: Én speciel csak megvetem, lenézem,
De tudok olyat, aki gyűlöli.
BLANKA: Jaj, hagyjátok már, szálljatok le róla!
KARÁNYI: A bánatszürke garbó a nyakán,
Akár a visszahúzódó előbőr,
Olyan; s a fej, akár a lángvörös
Fasz, épp olyan.
NOVÁK: De tényleg pont olyan.
DONNER: És különben is: szeptemberben
garbó?!...
Mit beszélek: garbó egyáltalán!
KARÁNYI: A *legunheimlichebb* fasz, aki van.
Mióta tart már az inkompetensek
Vad forradalma? Ezer éve vagy több?
Olyan régóta foglalkoztat ez az ötlet...
Nem kell más, csak odasétálni hozzá,
Halkan szemébe mondani: „Uram,
Gyöngék a képei. A grafikái.
A képeid!... Szánalmas rajzaid.
Kisfilmjeid. Zenéd. Szegény Burány,
Fakó az életed. Kopár. Sivár,
És még csak nem is áll túl jól neked.”
BLANKA: Fölösleges így bántani akárkit.
NOVÁK: Hát, maximum megüt.
KARÁNYI: Vagy pontosabban:
Próbál megütni, én meg hárfítok...
Ma kegyes vagyok és futni hagyom.
MÁTRAI: Mi van, Karányi, megint csak a szád
járt?...
KÜLÜGY
Mátrai, Kovács, Tekla
KOVÁCS: Hallotta? Nagy bajban van valaki.
Mi több: egy szívünkhöz közeli ember.
TEKLA: Így van. Elgázoltak egy kislejt.
Megerősítik: követségi rendszám.
MÁTRAI: Telibe kaptuk?

KOVÁCS: Hát nem pontosan mi.
TEKLA: A jordániai követ, uram.
MÁTRAI: Jézusom, Husszein.
TEKLA: Nem ő a hibás,
Hogy tragédia történt.
MÁTRAI: Nem? Hanem ki?
TEKLA: A kisfiú volt elővigyázatlan.
Pirosban kelt át a tökéres utcán.
KOVÁCS: De nem volt szemtanú, hangsúlyozom.
MÁTRAI: Mekkora kisfiú?
TEKLA: Most múlt öt éves.
MÁTRAI: Meghalt?
TEKLA: Még két órát, ha élt,
De sajnos nem tért eszméleltre többé.
MÁTRAI: Husszeintől tudják?
KOVÁCS: Tőle. Nem tesz
Tanúvallomást, neki nem muszáj...
TEKLA: De mérvadó akármi, amit ő mond.
KOVÁCS: (*cinikusan*) Sejttem. A Bécsi Egyezmény
alapján
Büntetőjogi mentessége van.
Nincs mit tenni. Követ, nem bűnöző.
Habár kézenfekvő, hogy Budapest
Husszein visszahívását fogja kérni.
Föl fogják menteni.
TEKLA: Föl. Baleset volt,
Önhibáján kívül...
KOVÁCS: Úgy képzelem,
Abdul-Aziz Husszein nem megy a síttre,
Csak folt lesz a múltján.
TEKLA: Sajnálom.
MÁTRAI: Én is.
TEKLA: Egy ilyen végtelenül bájos ember...
MÁTRAI: A szegény Husszein. Hát, föl kéne hívni.
KOVÁCS: Visszamennek Ammanba a családdal.
TEKLA: Tényleg szörnyű, négy szép gyereke van,
S makulátlan előélete.
MÁTRAI: Ugye vétlen?
KOVÁCS: Nem.
MÁTRAI: Homlokára rásült most a bélyeg. Ez
pokol.
(*magában*) A zenitről a földre, perc alatt.
Véralkoholszint? Jobb nem tudni, tényleg.
A megtehetem-játék, iszonyú.
Mekkora hülye. Alig látni rajta.
Most aztán jól elkaszálta magát.

BIARRITZ
Mátrai, Karányi
KARÁNYI: Kicsit sok ez a nő.
MÁTRAI: Lehet, neked sok.
Grófnő.
KARÁNYI: És kicsit parazita grófnő.
Én óva intelek ettől a nőtől.
MÁTRAI: Miért?
KARÁNYI: Mert érzelmi analfabéta,
Azért. Nincs tisztában a tettei
Súlyával.
MÁTRAI: Én ezt nem gondolom így.
Bár szavam sincsen, amelyikbe Blanka
Nem köt bele.
KARÁNYI: Igen?
MÁTRAI: Akaratos...
KARÁNYI: Kicsit kisajátít; átalakít,
Átalakítana, ha tudna, bárkit.
MÁTRAI: És kifogásol, de mindent. A Bécsben
Rendelt kabátom színét, anyagát.
Elvár és számít. Nem szeretem az ilyet.
KARÁNYI: Másodjára meséled ugyanazt.
MÁTRAI: De még egyszer sem figyelte oda.
Magadnak való ördög vagy, barátom.
KARÁNYI: Én ebbe nem akarok belefolyjni.
Ez a ti ügyetek.
MÁTRAI: Kár volt beszélnem.
KARÁNYI: Családi ügy, nem?
MÁTRAI: Súlyosabb, szerelmi.
KARÁNYI: Túl közel mentél hozzá.
MÁTRAI: Igazán? És ha közel?
Mondd, mit csináljak? Mit kéne csinálnom?
KARÁNYI: Beszüntetni e botrányos viszonyt.
Az unokatestvéred.
MÁTRAI: És ha az?!

MÁTRAINÁL *Mátrai, Blanka*

MÁTRAI: Karányi mindent tud.
BLANKA: Mi az a minden?
MÁTRAI: A *rokonságunkat*. Hogy te meg én...
BLANKA: Tőlem hadd tudjon akárki akármit.
Én vállallak Pest és Buda előtt.
MÁTRAI: Nocsak, váltottál, eljött a *coming out*?
Én is vállallak, Blanka, ez alap.
BLANKA: Kivéve az anyádat. Őelőtte
Nem vállalsz.

MÁTRAI: Őt kivéve, igazad van.
BLANKA: Miért? Anyád ennél rugalmasabb.
Látott már sokkal durvább dolgokat.
MÁTRAI: Bonyolult, pokolian bonyolult.
BLANKA: Holnap azonnal megmondasz neki.
MÁTRAI: Holnap azonnal mondd meg, hogy *vagyok*.
MÁTRAI: Nem, Blanka. Én nem mondalak meg...
BLANKA: Abszurd.
MÁTRAI: ...Míg megtudjuk, hogy tényleg
hányadán
Állunk egymással.
BLANKA: Ezt nem hiszem el.
MÁTRAI: Apádnak elmondtad már?
BLANKA: Föl se fogná...
MÁTRAI: Hogy lehetsz ilyen gyáva? (*odabújik*)
Semmi baj.
BLANKA: Most csakis egy számít, a vállgödör.
A nap végén van kihez odabújni.
MÁTRAI: Ami pedig vérünket illeti, vajon
Tehetünk róla?
BLANKA: Nem.
MÁTRAI: Sohase lesz
Gyereink, és aztán? Legközelebb
Hozzám a földiek közül te vagy.

KÜLÜGY

Mátrai, Kovács, Tekla

MÁTRAI: Mi hír Husszeinről?
KOVÁCS: Az a gázoló
Jordán követ? Ja, tegnap utazott el,
Én rendeltem kíséretet. Előtte
Benézett hozzám. Megöleltük egymást...
Szégyelltem, hiszen gyilkos végül is.
S hogy arab... fokozottan kínos ügy.
MÁTRAI: Emlékeztetek, nem volt tettenérés.
KOVÁCS: *Nekem*, de egyedül csakis nekem
Bevallotta, hogy ő volt a hibás,
Igenis ő, de nem veszi magára.
Beszélt Skultétivel, hogy ő nem, ő nem!
MÁTRAI: Őneki letagadta?... S a miniszter
Elhitte?
KOVÁCS: Így igaz.
MÁTRAI: Bevette?
KOVÁCS: Így van. (*el*)
MÁTRAI: Hazudsz, ez nem igaz. Hé, baleset volt.
Kovács, te elképesztően gonosz vagy.
(*Teklának*) Hogy lehet ilyen szemtelen
Kovács?

TEKLA: A beosztottja, vagy mi a fene...
MÁTRAI: A helyettesem! Hogy merészeli?
Sosem láttam ilyen pimasz helyettest.
Egy ilyen mitugrász parazita.
TEKLA: Ő is egy ember.
MÁTRAI: A sintér is ember,
Érte is meghalt Krisztus, ugyebár.
De attól még nehéz szeretni.
TEKLA: Elhiszem.
MÁTRAI: Remeg a gyomrom és hányingerem van.
Megint a mosdó, elkerülhetetlen.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Álomban Burány egy balatoni
Bárban lép pódiumra *minden este*.
Műsora egyetlen nótából áll,
De annak ő írta a szövegét.
Azt variálja, nem túl sok sikerrel.
Vedel. Ezt nem lehet másképp kibírni....
Mi a fenének álmodom Buránnyal?
Megnőtt? Az életemben tényező?

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM

Mátrai, Blanka

MÁTRAI: Ma sem hívtál föl. Ez valami bojkott?
Csalódás, lassan, apró adagokban.
Nem mint egy egész két fele, hanem
Mint véletlenül összekoccanó
Bolygók, mi úgy... A mai randevúnkat
Szemrebbenés nélkül lemondta.
BLANKA: Sajnos
Összetorlódott minden, ugye érted?
MÁTRAI: (*hevesen*) Hadd torlódjak a jégtáblák közé.
BLANKA: És ezt is, még ezt is túlreagálsz.
MÁTRAI: Nagyon meghatározza a halandót
Az idejéhez fűződő viszony:
Sokat mond róla például, ha azt
Kommunikálja (jelentős időt
Igénybe véve), hogy „Nincsen időm.
Fontos vagyok, súlyos vagyok, jelentős.
Ezer dolgom van. Úszik mindenem”.
BLANKA: Tényleg dolgozom.
MÁTRAI: Tudom. Áthelyeztek
A huszadik századhoz.
BLANKA: Így igaz.
MÁTRAI: Esésnek számít vagy emelkedésnek?

BLANKA: Emelkedés, naná. Fölfele buktam.
MÁTRAI: Na, és velünk mi van?
BLANKA: Hogyhogy? Mi volna?
MÁTRAI: A kezdeti borzongás – az hová lett?
BLANKA: Könnyörgöm, drágám, két hónapja
kezdjük.
MÁTRAI: Novákék meg tizenkét éve.
BLANKA: És?
MÁTRAI: És nem megy. Találkozzunk
kevesebbszer?
BLANKA: Vagy sokkal többször... Nincs időnk.
MÁTRAI: Ne már.
BLANKA: Egyszerűen nem akarok olyan
Férfit, aki elhúzódik, mikor
A vállára hajtánám a fejem.
Nézz a szemembe. Nem tudom, miben
Mesterkedsz, Ágoston. Idefigyelj,
Meg ne próbálj elhidegülni tőlem,
Mert megjáród.
MÁTRAI: Igen?
BLANKA: Brutálisan.
MÁTRAI: Inkább te vagy nekem gyanús. Igen, te,
Édesegy Blanka. Drága bogaram,
Te mondtad le az estét, nemdebár.
Te képes volnál mással?...
BLANKA: Én sosem.
Akartam volna még egy gyereket.
Velázquez képeről a kisleány...
És csakis tőled, akárhogyan is.
MÁTRAI: Múltkor még nem akartál.
BLANKA: Mert te sem...
Hadd meséljek valami finomat:
Van egy udvarlóm, *majdhogynem* komoly.
MÁTRAI: Ki az?
BLANKA: Burány.
MÁTRAI: Nem értem a nevét.
BLANKA: Burány Dezső.
MÁTRAI: Burány... Pont ez a pöcs?
E borvirágos orrú, ritka mester?
Szégyelld magad.
BLANKA: Ha-ha. Szégyelld magad te.
MÁTRAI: Életmű, egy érvényes pillanat,
Egyetlen mozzanat nélkül. Dehát sztár.
Nem eseted, hm. Bár, valami föltűnt
A Falk Miksában. Összenéztetek.
Nna... mi van köztetek?
BLANKA: Nézd, ő legalább nem a rokonom.
Nem hozzáférhető, mint te gyakran.
Legalább nem fantom: reális ember.
MÁTRAI: Zsarolsz. Teszerinted ezzel... kedvet

csinálsz?
Én nem vagyok reális?
BLANKA: Nem, nekem nem.
MÁTRAI: Örülök, hogy kimondtad.
BLANKA: Jó, de vicc volt.
Keresek valami reálisat. (*meghámozza Mátrait*)
MÁTRAI: Viccelsz? Bármikor megnyithatnak, állj.
BLANKA: Engem ez egyáltalán nem veszélyez.
MÁTRAI: Úgy irigylem az angyali nyugalmaid.

PARLAMENT *Mátrai, Tekla, Fruzsina*

MÁTRAI: Köszönöm, drága Tekla. Mikor indul
Az orosz küldöttség?
TEKLA: Tíz óra harminc.
MÁTRAI: Addig büfé. És fújja ki magát.
TEKLA: A II-es portánál találkozunk.
Egy negyed óra múlva.
MÁTRAI: Így igaz.

Tekla el. Mátrai odalép Fruzsinaéhoz.

MÁTRAI: Kezét csókolom.
FRUzsINA: Szia.
MÁTRAI: (*Észbekap, hogy tegeződnek*) Ja, szia.
FRUzsINA: Ritkán látlak minálunk. Kerülsz
Az ország házára?
MÁTRAI: Ugye evidens,
A Duna másik partján dolgozom.
FRUzsINA: Egy egész folyó van köztünk, sajnálatos.
MÁTRAI: Ma reggel nyolckor volt találkozó
A protokollós kollegával itt a házban.
FRUzsINA: Gyorsan végeztél.
MÁTRAI: Egy kávé?
FRUzsINA: Muszáj
Sietnem. Mindjárt plenáris ülés.
MÁTRAI: A munkád a régi? Gyorsírsz? Lejegyzed
A magyarok cselekedeteit?
FRUzsINA: Igyekszem.
MÁTRAI: Akkor vigyázz a kezedre.
És hogy bírod?
FRUzsINA: Ahogy múltkor te mondtad:
Az emberek beszéde zűrzavar,
S az emberek beszéde fürtelem.
Középkorú, impotens férfi, fiak,
Egyik se tud rendesen magyarul.
MÁTRAI: Hangoztatod a nézeteidet?
FRUzsINA: Csak bizalmas barát előtt.

MÁTRAI: Megtisztelő.
FRUZSINA: Csak itt és csak neked, Ágoston.
MÁTRAI: Ejha...
Te, hol is találkoztunk legutóbb?
FRUZSINA: A Mannában, azon a vacsorán.
MÁTRAI: Az államtitkár névnapján, merészen
Megszólítottál ott a pult előtt.
FRUZSINA: És azóta is ott vagy mindenütt,
Találkozunk a Liszten, a Deákon,
A páternoszterben, a folyosón.
Sosem váltunk, csak egy-két kurta szót.
MÁTRAI: Nézd, Pest kisváros. Egyszer több
időnk lesz,
És összefutunk majd egy zöld teára.
FRUZSINA: Behajtom ezt a jólnevelt ígéretet.
Bár úgy emlékszem, nem vagy absztinens. *(el)*
MÁTRAI: *(magában)* Ő parlamenti gyorsíró, igen,
Tíz percet ír és tíz percet pihen!
És bajnokságot is nyert gyorsírásban.
Feszés, üde, mosolygós, rezdülékeny.
Nagyon néz. Nagyon megnéz, évek óta.
Mekockáztatom, szerelmes belém.
Jó, Fruzsina. De milyen Fruzsina?...
Horváth, Kovács, Szabó? Én nem tudom.
Nem csúnya. Nem szép. Némi mozgalom
Övön alul, s a *sogeanante* szívben.

FÜVÉSZKERT

Mátrai, Blanka

MÁTRAI: A tündérrózsza első éjszaka
Kinyitogatta fehér szirmait,
S nappalra aztán összecsukta mindet.
A másodéjen, képzeld, ananász-
Illatot kezdett ontani a szépség,
Szétnyílt, a vendégeit elbocsátva;
S legvégül lemerült a víz alá.
BLANKA: Lebukott, mint a mártír Nemecek,
Ki háromszor merült a kert vizébe.
MÁTRAI: Méteres átmérőjű a levél.
Elbírja egy gyerek súlyát, simán.
BLANKA: Én nem bírlak el téged, kaktuszember.
MÁTRAI: *(nem figyel)* Egy méla kertész
komposztot lapátol.
BLANKA: Itt dolgozott apád?
MÁTRAI: Tizenöt évig,
Mint főkertész. Ismert minden zugot.
Magokat cserélt másfajta magokra.
És itt is halt meg, pont a kert előtt.

Cserbenhagyás. Bár látták ketten is,
A rendszámot nem bírták megjegyezni.
(Blanka közeledésére)
M megbocsáss... Most ne, nem vagyok
fogékony.
A fűszerillat is csak fojtogat.
BLANKA: Erőszakkal nem foglak simogatni.
MÁTRAI: Te ismered a Viktória-rózsák
Virágzását, augusztusban?
BLANKA: Nem én.
MÁTRAI: Mindig eljártunk ide Evelinnel.
BLANKA: Evelinnel?
MÁTRAI: Így hívták a barátnőm.
Gimnáziumban kezdtünk jární.
BLANKA: Szóval?...
MÁTRAI: Evelin most Jeruzsálemben él.
BLANKA: Miért nem mész utána?
MÁTRAI: Férje van,
Szívem. Történt, ami történhetett
Közöttünk, jó mélyen és magasan.
Volt egy abortuszunk. Ő nem akarta.
Elmúlt. Nem érinthetném meg, ha látnám.
BLANKA: Kezét sem? Mert?
MÁTRAI: Mert ortodox.
BLANKA: Szerencse.
MÁTRAI: Szerencse?
BLANKA: Nem vagyunk zsidók.
MÁTRAI: Mi van?
Számít az, kedves Blanka?
BLANKA: Számít.
MÁTRAI: Tessék?!
BLANKA: Jól hallottad.
MÁTRAI: Ne szomoríts el.
BLANKA: Nézd azt a gyereket, hogy hisztizik.
Rikácsol. Lepisszegik. Újra őrjöng.
Ja persze, az a pszichiátria.
MÁTRAI: A macskákat figyeld a betonon.
Eléggé tépettek. Lustán napoznak.
BLANKA: Milyen beteges macskák.
MÁTRAI: Cí-ci-cicc.
Nincs ronda macska.
Mít csinál az a gyerek? Jézusom!
Erőből jól oldalba rúgta. Nem igaz.
BLANKA: Most mit foglalkozol veled?
MÁTRAI: Mít csináltál, baszd meg?! Hozzá ne
merj
Nyúlni még egyszer,
Vagy esküszöm, hogy átmegegyek, öcsi.
Takarodj onnan! Hallod, kisfiam?
BLANKA: Vígázz, ott vannak a szülők!

MÁTRAI: Na és?
Nem érdekel. Mondom, nem érdekel.
Figyelhetnének a hülyegyerekre.
BLANKA: Ágoston, elragadtattad magad.
Verekedni szeretnél a szülőkkel?
MÁTRAI: Ne mondd, hogy téged mindez
hidegen hagy.
BLANKA: Úriember létedre kiabálsz?
Egészen kivetkőztél önmagadból.
Nem lehetsz őr mindegyik macska mellett.
Világos, ez a kisgyerek bolond.
MÁTRAI: Ez a kegyetlenség *nincs*.
BLANKA: Dehogya nincs.
MÁTRAI: Szerintem nem bolond. Gonosz, tudod?
BLANKA: Csakis azért találkozol velem,
Hogy ellentmondhass nekem tízezerszer.
Földoldódnai a másik életében,
Mokkacukorként: nem nekem való.
MÁTRAI: Ezt valójában te kéred, de tőlem.
Igaz?
BLANKA: Húvös vagy, elviselhetetlenül,
Ágoston. Annyira akartam,
Hogy megjavuljál. De fogy az erőm.
MÁTRAI: Percek alatt lehúlsz. A régi Blanka
Bezárult, mint egy húsevő növény
A zsákmánya körül. Étvágytalan
Az új Blanka, és hideg, rettentő hideg...
Ha itt nem állsz mellém, seholyse fogsz.
Ez a mélyszürke felhő ott fölöttünk,
S ez a zivatározóna itt közöttünk...
BLANKA: Minden hang csíp, és mind fölösleges.
MÁTRAI: Láttalak Buránnyal, félreérthetetlen
Helyzetben. Ez nem fű alatti pletyka.
Tapogatótt, szabad neki? Szabad?
A Burány szeretője vagy, igen?
BLANKA: Igen.
MÁTRAI: Azt mondtad, hogy csak udvarol.
BLANKA: Na, jó.
Öt éve van valami.
MÁTRAI: Bassza meg.
Öt éve a Burány, búvópatakként...!
Így eltévedni ritka kellemetlen.
Ez a vörösre klopolt húsdarab...
BLANKA: Isten teremtménye.
MÁTRAI: De felelős
Az arcáért, harmincéves korától
Akárki. És ő, sajnos, ötvenéves.
E céklavörös képű, rossz dilettáns,
Vele? Te képes voltál ővele?
És nem is egyszer? Hát ez tényleg agyrem.

Mindent ki tudsz aknázni a magad
Számára.
BLANKA: Állj le, Ágoston, elég...
MÁTRAI: Barátkozol egy ízléscicamossal?
És össze is feküsztek, komolyan?
A nagy Ég minden jóakarata
Nem lesz elég, hogy minket összetartsen,
Édesegy Blanka. Most mondjuk ki, hogy –
BLANKA: De mit mondjunk ki? Fogd már be a
szádat. (*szünet*)
Ágoston, sosem tudod meg, mi az,
Amit megúsztál. Mert hiszen megúsztad.
Sosem fogod megtudni, hogy milyen,
Akit kihagytál. Sajgó büntetés.
Törölsz, újat választasz, s van hited,
Hogy jókor telepedsz le jó helyen;
És el vagy kényeztetve.
MÁTRAI: Pont ahogy te.
BLANKA: De nem vagy olyan edzett, drága,
mint én.
Nézd, elkényelmesedtél. Féltetek:
Ha egyszer elutaznál a pokolba,
Nem tudnál kávét kérni ördögül.
Az önsajnálát égvéig gyűlnek
A fiatal és büszke törzs körül. (*el*)
MÁTRAI: (*magában*) Most van vége, vagy
mostantól csalog.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Hát most jön az év rémjáró szaka,
Novemberi sűrű idő, a nyüzsgés.
És nincsen szemhunyasnyi nyugodalmam
Éjjel, irtózatosszomnia
Kínoz, mit sem tehetek ellene
Napokig. Érzem, nem bírom tovább.
Hetvenkét óra félálom után
A Szent János Kórházban üldögélek.

A SZENT JÁNOS KÓRHÁZBAN Mátrai, Donner

MÁTRAI: Mi lesz? Nagyon fog fájni?
DONNER: Nyugalom.
Mágneses rezonancia, tudod.
MÁTRAI: Mit mér?
DONNER: Találd ki. Az agyi
Aktivitásodat.

MÁTRAI: Készen vagyok.
DONNER: Száz képet végignézel, van türelmed?
Nézd csak, kanál. Most egy szem mandula.
Mi jut eszedbe erről a kosárról?...
Nézd, itt van ez a fekete torony.
MÁTRAI: Fokozás, persze, tudtam. Egyre inkább
Negatív képecskék jönnek elő,
Egyre több durva vizuális inger.
Egértetem. Bicikli, nyolcasokkal.
Egy cápa. Egy viperatámadás.
Már mindenem fáj. Ennyi pont elég volt.
Hé, fáradok, most hagyjuk abba.
DONNER: Kérlek.
Ágostonom, tudod, ilyenkor az
Agy primitív viselkedésre tér át.
Aki egyáltalán nem alszik, annak
Sokkalta erősebben reagál
A teste. Labilis az ilyen ember,
Mert ámokfutás folyik az agyában.
MÁTRAI: Nem vagyok normális?
DONNER: Ez bonyolultabb.
Lassabban kéne élned, ez világos.
A tisztázatlanságoktól szorongsz.
MÁTRAI: Kálmán, a nyáron csak szelektíven
Nyilatkoztál a magánéletről.
Elhallgattad Dorkát.
DONNER: Ne haragudj.
Tartottam a reakciódtól.
MÁTRAI: Nem szokásom
Ökölrel társalogni. Dorka és én...
Mi ezt a dossziét már rég lezártuk.
DONNER: Igen, tudom. És neked most ott van a
Blanka.
MÁTRAI: Már Blanka sincsen.
DONNER: Jézusom, mi történt?
MÁTRAI: Rettentő gyorsan égettük föl egymást.
Majdnem új életet alapítottunk.
Hiába rokon: nem otthonos ember.
Megcsalt Buránnyal, vagy Burányt velem...
Szégyen, de véget kellett vetni ennek is.
Tilos, tilos.
DONNER: Hosszú távon nincs szerencséd a
nőkkel.

KÜLÜGY

Skultéti, Kovács

SKULTÉTI: Nem tudja, meggyógyult-e Mátrai?
KOVÁCS: Az ágyat nyomja, állítólag.
Hétfőtől újra csatasorba lép.
Mostanában bajok vannak vele.
SKULTÉTI: Egy kicsit flegma, egy picit beképzelt,
De jó szakember, nem igaz, fiam?
KOVÁCS: Ühüm. Olykor kicsit szétszórt.
SKULTÉTI: Szerintem
Nincs baj. Kedvelem ezt a Mátrait.
Jó messziről jön. Ismerem az apját;
Kertész volt, az egy *andere* világ.
Ágoston jogot végzett.
KOVÁCS: Summa cum?
SKULTÉTI: (*rázza a fejét*) De két évet tanult
Oxfordban is!
Kölyökkorában dolgozott az ENSZ-nél.
Tel-Avivban volt attasé, utána
Prágában titkár, Brüsszelben tanácsos,
Észtországban követ.
KOVÁCS: A politikai érzéke józan?
SKULTÉTI: Megbízható. Nemcsak hogy
semlegesnek
Mutatja magát kifelé – az is.
A normákkal gyorsan azonosul.
Komoly protokolláris ismeret,
És nagyfokú tapintat... általában.
KOVÁCS: Lehetne picit simulékonyabb.
Azt mondják, házon kívül kicsapongó.
Lehetne egy fokkal fegyelmezettebb.
SKULTÉTI: Két és fél éve van a protokollnál;
Harmincnégy ember fölött diszponál.
És ügyes, ha váratlan fordulatra
Kerül sor. És gyors. Jól jártunk vele.
KOVÁCS: Bár nem mindenkiel elég szívélyes.
SKULTÉTI: Kovács, vigyázzon, ő a főnöke.
Ezt magának tilos, nekem szabad.

BAMBI PRESSZÓ

Mátrai, Novák

MÁTRAI: Honnan jössz?
NOVÁK: Bevásároltunk. Kemény.
Jön a karácsony. Hol leszel, anyádnál?
MÁTRAI: Még szép, szenteste mindig együtt
mulatunk.
Ha hiszed, ha nem, én július óta

Nem jártam nála. Amúgy szeretem.
Színésznő, tudod, sértődős, de cukros.
Naponta hív, és én naponta bújok,
Mert lecsapolná az erőimet.

NOVÁK: Edina óta más lett a karácsony.

MÁTRAI: Most jól jönne egy gondos feleség...

Míntacsalád, szép... Nézd, van egy nő.
Nem rafináltan szűzies, nem is
Romlandó szépség; és nem eladó
A New Yorkerből, steppelt dzsekiben,
Vad műkörömmel, festett feketén;
Nem skandináv uborka, nem törökméz;
Mégcsak nem is egy acra élvezős
Rajzfilm hősnője. Édes Istenem,
Amúgy meg az örültek vonzanak.

NOVÁK: Az örültek holtbiztos megtalálnak.

A te ágyadban vajon mit keresne
Egy bántóan *normális*...

MÁTRAI: Fruzsina!

Szeret. Sosem láttam még életemben
A jószándéknak ekkora kudarcát,
Ilyen káprázatos hajótörését,
Mint Fruzsina szerelme.

NOVÁK: Jé, szeret?

MÁTRAI: A Boldogságos áldja meg nagyon!

NOVÁK: Végre valaki... Őt most ne szalaszd el.

MÁTRAI: Jó, járhatnék vele, de nem kívánom.

Vagy nem eléggé, nem hatalmasan!
Uramisten, micsoda képtelenség!
Mégis megszoktam ezt a Fruzsínát,
Igen, megszoktam, lényem része lett.
De megszokásból szerelmet? Soha.

EGYEDÜL

MÁTRAI: És most azon kapom magam, na min?

Ajándékot szeretnék venni – hoppá!
Valami Fruzsina-szerút, ez az,
Valami igazán Fruzsinhoz illőt.
Azon kapom magam, hogy érdekel.
Úgy képzelem, valahol a Blahánál
Egy ajtó most csukódik rá. Na, jó éjt.
És úgy ragad el lassanként a hit,
Mint egy járvány. Próbálok ellenállni.
És nem megy, nem és nem. *SILENCIO!*
Most mit csinál? Valószínűleg alszik.
És altató nélkül. Vagy egy pohár
Bacardi után? Az kizárt. Nem, olvas,
Negyed tíz. Jó kislány, nem ment bulizni.

Ilyenkor nyilván ágyban a helye.
Paplanján tiszta csillagrendszerek,
A párnáján mosolygó kifli-hold.

VÖRÖSMARTY TÉR, KARÁCSONYI VÁSÁR
Mátrai, Fruzsina

FRUzsINA: Kürtszó és fényjáték kíséretében
Kinyílt az adventi kalendárium

Pénteki ablaka. S mögötte kép van...

MÁTRAI: Ne igyunk egy pálinkát, Fruzsina?

FRUzsINA: Részemről bögre forralt bort, lehet?

MÁTRAI: Neked akármit, drága Fruzsina.

Van nálam valami. Boldog karácsonyt.

Előveszi az ajándékát. Átadja. Fruzsina kibontja.

FRUzsINA: Micsoda óra, édes Istenem.

Tényleg Swarovski... Úgy érzem magam,

Mint akire vaktában licitálnak.

Akárki állhatna a helyemen.

MÁTRAI: Nem, Fruzsina, minden nagyon komoly.

FRUzsINA: Elsőre karcosnak találtalak,

Közről gyöngédnek. És most mohónak.

MÁTRAI: Istentelenül szerelmes vagyok.

FRUzsINA: Nem vagy szerelmes, csak istentelen.

MÁTRAI: Bocsánat. Hogyha van valaki...

FRUzsINA: Vannak

Udvarlóim. Nincs az a valaki.

MÁTRAI: Hozzám vagy hozzád?...

FRUzsINA: Mindenki haza.

Kissé gyors volna így, nem gondolod?

MÁTRAI: Vicceltem. Dehogyan letámadás...

FRUzsINA: Hívsz nekem egy taxit?

MÁTRAI: Nekünk.

FRUzsINA: De kettőt.

MÁTRAI: Tényleg? Én itt most kosarat kapok?

FRUzsINA: Nanana... *Monsieur*, köszönöm az
estét.

MÁTRAI: Megvan a számom.

FRUzsINA: Megvan; és ha megvan?... *(el)*

MÁTRAI: *(utánaszól)* Az egész estémet
bearanyoztad.

Ez arany fejleménynek épp elég.

(magában) Leszakadnak egymás után a nők,

Megérik mind, és csalhatatlanul,

Hogy ez az ember süllyedő hajó,

Nem büszke karavella, mint tavaly.

ARANY ŐSZ NYUGDÍJAS OTTHON

Mátrai, Laci bácsi

LACI BÁCSI: Ágoston!

MÁTRAI: *(megpuszilja)* Szia, Laci bácsi!

LACI BÁCSI: *(szertartásosan)* Szerrvusz.

MÁTRAI: Nem jöttem rosszkor? Csak most szabadultam.

LACI BÁCSI: Negyed nyolc, nemsokára
gyógyszerosztás,

Abban én pont nem vagyok érdekelt.

MÁTRAI: Elnézést, felejttem a napirendet.

Bocsánat, ez a félév kimaradt.

LACI BÁCSI: Régebben gyakran jártál itt, fiam.

Igazán vérpezsdítő hangulat...

MÁTRAI: Én tisztelem a szépkorúakat.

LACI BÁCSI: Szemlét tartasz a demensek fölött,

Mint egészséges, leendő demens?

MÁTRAI: Naná, Laci bácsi. Zajlik az élet?

Hogy van a társaság?

LACI BÁCSI: Átalakulóban.

MÁTRAI: Most nem látom sehohol... Volt egy
rajongód,

Egy félelmetes, krumpliorrú nő,

Emlékszem rá, szigorú szomorúság

Ült a szemében. Nem tudta megállni,

S beleszólt a szomszéd beszélgetésbe.

LACI BÁCSI: Piroska. Októberben befejezte.

MÁTRAI: Sajnálom. Ígéretes parti volt.

LACI BÁCSI: Nézd, Arany Ősz Nyugdijas Otthon!
ez van.

MÁTRAI: Ilyen nevet ötölt ki valaki

Felelőssége teljes tudatában.

LACI BÁCSI: A városból jössz. Nem volt nagy dugó?

MÁTRAI: Metróval jöttem. Kivételesen.

Ez egyszer megengedhető a metró.

A városi, tegnapielőtti hó,

Akár a bőrző tejbegríz, olyan:

S estére pötytyös páncéllá szilárdul.

LACI BÁCSI: Ott főtt mi újság, futnak az ügyek?

MÁTRAI: Pörgős hét volt a minisztériumban:

A szlovákok még húzzák az időt;

Reggeltől délig értekezlet, aztán

Az indonéz küldöttséget fogadtuk:

Téglalap-asztal és „francia rendszer”...

Érdektelen. Hogy vagy, veled mi van?

LACI BÁCSI: Csütörtökön volt rutinellenőrzés.

Sajnos, megint találtak valamit.

MÁTRAI: Mit mond a röntgen?

LACI BÁCSI: Foltot látnak. Árnyék.

MÁTRAI: Hogy mondd, Laci bácsi?

LACI BÁCSI: Kérlek szépen:

Elszíneződés a hörgők körül.

Tükrözni fognak, nem túl kellemes.

MÁTRAI: Mikor?

LACI BÁCSI: Ünnepek után megcsinálják.

MÁTRAI: A Blanka tudja? Volt itt mostanában?

LACI BÁCSI: Ha jön, holnap este.

MÁTRAI: Beszéltek?

LACI BÁCSI: Múlt héten fölhívott. Hektikusan.

Nem mondott semmi konkrétat magáról.

(gyanútlanul) Tartjátok a kapcsolatot, fiam?

MÁTRAI: *(nevet)* Hát nem jellemző. Hoztam egy
üveg bort.

Tokaji furmint.

LACI BÁCSI: Igyuk meg sietve,

Különben nyoma vész percek alatt.

MÁTRAI: Lopnak a házban?

LACI BÁCSI: Oda-vissza lopnak.

MÁTRAI: *(észrevesz néhány könyvet)*

Aiszkhülosztól a *Perzsák*.

Mondd, három-négy példányban olvasod?

LACI BÁCSI: Összevetem az összes fordítást,

S amelyik pontatlan, azt kijavítom.

MÁTRAI: Te akkurátus voltál mindig is.

LACI BÁCSI: Anyád hogy van? Tévében

néha látom.

MÁTRAI: Vitális és önző. Nem változott.

Szenteste önála leszünk, tudod.

LACI BÁCSI: Végre bemutatatsz neki valakit?

MÁTRAI: Nem. Édeshármas lesz, a fával együtt.

LACI BÁCSI: Nagyon jó volna, ha megállapodnál.

MÁTRAI: December csúcsidő. De majd jövőre.

Most volt egy komoly kalandom Kijevben.

Legyen mondjuk egy ukrán feleségem?

LACI BÁCSI: Belorusz is jó lesz, de házasodj meg.

MÁTRAI: Diktatúrából nem házasodom.

(szedelőzködik)

LACI BÁCSI: Máris indulsz?

MÁTRAI: Ja. Holnap ésnél kell legyek.

Dán-magyar egyeztetés, bonyolult.

LACI BÁCSI: Ágoston, kellemes ünnepeket!

MÁTRAI: Micsoda iszonyú szó: *kellemes*.

Mindjárt nagy hószakadás jön a szívre.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Szakad a hó. Arany tapasztalat,

Hogy nem én merítem ki ezt a várost:
A város szív ki minden jót belőlem.
Ó, túl sok ember, s oly csúf emberek.
S az emberek beszéde zűrzavar,
S az emberek beszéde förtelem.
Szerződnek. Bontanak. Ellenszegülnek.
A megfeszített munka megfeszített
Áldozatai. Folyvást versenyezve.
Én rettegem a téli szaunákat,
A gőzfürdők sűrű emberszagát;
A metró összes alagútjait,
A Kincsem-parkot és a Körutat,
Bacilusgazdák ezer telepét,
A népemet és az emberiséget.
Ha viharvert, ha büszke: rettegem,
Nem az országot, hanem csak lakóit;
Lakói egy részét. Hogy pontosítsak:
Lakói 98 százalékát.
Fáraszt a Harmadik Köztársaság.

SZENTESTE VERÁNÁL

Mátrai fenyőfával érkezik.

VERA: Édes fiam, miféle ügyben?
MÁTRAI: Csak benéztem.
VERA: Ágoston...
MÁTRAI: Szia, anya. *I'll be Home*
For Christmas! Ahogy nyáron megígértem.
VERA: (*viccel*) Ágoston, micsoda meglepetés.
MÁTRAI: Színésznő vagy, de mekkora színésznő?
VERA: Csak óriásit tudnál elviselni.
MÁTRAI: Csak óriásit *nem*, ugye, anya? (*a fára utalva*)
Elégedett vagy?
VERA: Nagyon köszönöm.
A fát szokás szerint túlméretezted.
Fiacskám, most is több húsz centivel,
A csúcs megint a plafont bökdösi?
MÁTRAI: Pont jó. Egész tekintélyes darab,
És élő, és ezüst. Mi ez a dús illat?
VERA: Fahéjolaj. Javítja zilált kedélyünk.
Ne feledd: afrodiziákum is!
MÁTRAI: Na ja, világi nő vagy, mindig aktív.
VERA: Laci bátyádnál jártál?
MÁTRAI: Hogyne, jártam.
VERA: És jól van?
MÁTRAI: Na, ne bolondozz velem.
Azért szurkolsz, hogy pocsekul legyen.
VERA: Nem vagy normális.

MÁTRAI: Elképzzelhető.
VERA: Blankával tíz éve elhidegültök,
Nagy kár.
MÁTRAI: Igen, kár. Nem könnyű eset.
VERA: Melyikük?
MÁTRAI: Azt gondolom, egyikük sem.
VERA: Összevesztek, na ja. Ha jól tudom,
Valami apróság volt az oka,
Valami apró mindenség.
MÁTRAI: Tegnap tévéztem, kivételesen.
Vetítették egy régi filmedet,
A tengerszemű hölgyet. Óriás vagy.
Semmit se változtál.
VERA: Csak pár kilót...
Abból vettem a Wartburgot, te jó ég!
Honnan kotorták elő ezt a filmet?
Már akkor is poros volt.
MÁTRAI: De miattad
Érdemes elővenni. Te ragyogsz.
VERA: Jó társaságban könnyű volt nekem.
MÁTRAI: (*némi szünet után*) Unom Brüsszelt.
Unom a belga konyhát.
Mert nincs is belga konyha. Végre itthon.
Itt majdnem szálkamentes a halászlé.
VERA: Agyoncsaplak, ha kritizálni mersz.
MÁTRAI: (*rajongást mímel*) Jó a rumos-
gesztenyés pulyka is,
Aszalt szilvával töltve, mint tavaly.
VERA: Szeszély helyett éljen a hagyomány.
Hiszek az ismételtsben és a rendben.
MÁTRAI: Látod, ebben nagyon hasonlítunk.
VERA: Amikor nálad jártam legutóbb,
Más volt a benyomásom. Szinte káosz.
MÁTRAI: Az még a nyáron volt, anya.
VERA: Miért, mi változott azóta?
MÁTRAI: Bejárónót váltottam, csekélység.
Közben rendeztem a soraimat.
Aztán Dorkát is ki kellett hevernem.
Mire megszoktam, felejtettem el.
VERA: Van azóta valakid?
MÁTRAI: Senki konkrét.
Nem vagyok formában, nem jönne jól.
Mostanában nagyon szúr a tudóm.
Erős nyomás a mellkasom körül.
Hadd hangsúlyozzam, hogy alig dohányzom.
VERA: Szerintem pánik. Kitől örökölted?
Mert tőlem biztos nem. Majd kinövöd.
MÁTRAI: Bizakodjunk, hogy lesz elég időm.
VERA: (*rövid szünet után*) Nem ettél bejglit.
MÁTRAI: Bocs. És köszönöm.

(eszik) A lényeg a dúsgazdag töltelék!
A tészta csak jelzés, igen, világos.
A látványától is émelyedem, de....
Nassolni jó a válság idején.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Fruzsínával egy szombat délután.
Hóban sétálunk el a kisvasúthoz.
Gőzös pőfékel, csíp a füst. Erős
Az üléslécek friss lakkillata.
Csillebérc után kinyílik a táj:
A völgyben a város kövér fele.
Visszaautazunk a Jánoshegyig.
A kisvasút a hársak közt bolyong;
A fák mögött narancsszín napkorong;
Egész napot betöltő hócsata
Zajától visszhangzik a Normafa;
Végigfutjuk a hócsipkézte fákat.
Mint almanach címlapja: téli távlat.

A KISVASÚTON

Mátrai, Fruzsina

MÁTRAI: Ha összetartoznánk, azt mondanám,
Hiányoztál.

FRUzsINA: Kicsit te is nekem.

MÁTRAI: A legsúlyosabban belédszerettem.

FRUzsINA: (*zavart*) Én gutírozom a stílusodat.

Korsó sör téli délbén, ez kedélyes.

MÁTRAI: Én sem szoktam, de meglepett a szomj.

Jólesik: újra egészségesen.

Csak egyet, tudod, autóval vagyok.

FRUzsINA: Árudd el, te hívtál névtelenül?

Te hívtál, lelkem?... Akkor tévedés.

MÁTRAI: Megyek Izraelbe. Majdnem háborúba.

FRUzsINA: Hé, ott most lónek és bombák

szakadnak.

MÁTRAI: Minden helyszínt jól előkészítünk,

Skultéti kéri.

FRUzsINA: Sokat utazol?

MÁTRAI: Túl sokat is. De nem vakáció.

Tudod, paranoiás a főnököm.

FRUzsINA: Skultéti? Van félős külügyminiszter?

MÁTRAI: Az Elnökkel indul majd Izraelbe,

S eléjük futva szervezünk le mindent.

FRUzsINA: Le is mondhatnák éppen.

MÁTRAI: Hát ez az.

Igen, ez némi túlköltekezés.
É terepfölderítés persze luxus
„Aknaszedés”. Csak néha jár nekünk
Az ilyen előzetes út. A protokollt
Én amúgy sem szerelemből csinálom.

Minden átmenet nélkül csókolózni kezdenek.

FRUzsINA: Ágoston...

MÁTRAI: Uramisten, Uramisten.

A bőröd íze, mint a búzakása...

Ma éjjel átlépjük a küszöböt?

FRUzsINA: Hová sietsz? Ne rohanj annyira.

MÁTRAI: Jó, megvárlak. Kivárom, esküszöm.

FRUzsINA: Ja. Az igazi türelem nem az,

Amikor csak visszafogod magad.

MÁTRAI: De Fruzsina, én sohasem leszek sok.

Nem akarok sok lenni. Semmiképpen.

FRUzsINA: „Nem akarok sok lenni”... Nem, aki

Ilyesmit állít rezdületlen arccal,

Már régen túl sok. S ő is tudja ezt.

MÁTRAI: Ha ennyire futotta: ennyire.

És ennek én csak örülök: kevés,

De így a jó, a szép.

FRUzsINA: És így a teljes.

Ne, mégse, jó? Ez sajnos tévedés volt.

Nem, Ágoston. Én csak *voltam* szerelmes.

Kedvellek, tényleg ennyi az egész.

Tudod, erőt ad, hogy beszélgetünk.

MÁTRAI: És hogyha adnál még időt magunknak?

FRUzsINA: Nem, nekem nem megy a mismásolás.

Akarlak,

Csak nem ma! Édes Istenem, ma nem megy.

MÁTRAI: Világosíts föl, drága Fruzsina.

FRUzsINA: Ne kapaszkodj, én sem kapaszkodom.

MÁTRAI: Aha.

FRUzsINA: Vigyázol majd magadra?

MÁTRAI: Persze.

Fruzsina el.

MÁTRAI: Kihullottam. Nem jutok át a lelke

Hormuzi-szorosán, nem jutok el

A mesés Perzsiába. Fruzsina

Már nincs az én világomon belül.

Valamit elnéztem. Nyilván öregszem.

Konkrétan azt hittem, csábít... Nagyon-

Nagyon elgaloppíroztam magam?

Fáziskésés. Amikorra beértem,

Ő réges-rég elindult másfelé.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Volt állomáshelyemre, Izraelbe
A tűzszünet delén megérkezem.
Vége a háromhetes háborúnak.
Ma a rezidencia, Tel-Avivban;
Szerdán az összes szóba jöhető
Minisztériumok és Jeruzsálem.
A régen nem tapasztalt tériszony
Maszada napsütötte kóplatóján
Lep meg váratlanul, mikor kilépek
A libegőről a rámpára. Jézus.
Csak álomban szoktam szédülni így.
Körben homorú hegykaréj; vörös
Kovakőszirtek közt keskeny kanyon;
Életnek legparányibb nyoma sem;
Esik a fény. Elfekszem a napon,
A kiapadt ciszterna pereménél.
Ez riasztó. Nem kapok levegőt.
Torkomban nagy, gyilkos gombócot érzek.
Fekete kedvem – húséges kutyám –
Azt hittem, Tel-Avivban elmaradt,
De újra itt csahol a lábaimnál.
E szélcsiszolta kő, e körbe-szurdok
Fennsík lesz végső pihenőhelyem.
Megint a rosszkedvem napoztatom,
Gyászolva néhány sosemvolt esélyt.
Már nem vagyok fiatal, ez világos.
Ez az olajfa bogyót nem terem.
És nem terem gyümölcsöt ez az élet.

II. FELVONÁS

BAMBI PRESSZÓ

Mátrai, Novák, Karányi

NOVÁK: Gyerekek, végre összehoztunk
Egy idei hármast.
KARÁNYI: Figyelitek az utcát?
MÁTRAI: Akár egy országos sztrájk idején:
Mindenki retardált, degenerált.
KARÁNYI: Történelmi mélyponton a forint.
MÁTRAI: Lesz lentebb.
KARÁNYI: Kérlek szépen, küszöbön van
Az államcsőd veszélye.
NOVÁK: Minket érint?
Devizáinkkal, ingatlanjainkkal

Minket nem érint a fölfordulás.
MÁTRAI: Vagy legalábbis egyelőre: nem,
S ameddig nem, mindegy.
KARÁNYI: De nekem annyi.
Mít szólsz, Mátrai? Dől a gazdaság.
MÁTRAI: Igen, Karányi, dől a gazdaság.
KARÁNYI: Nem vagy válságban?
MÁTRAI: A munkámra gondolsz?
Nem vagyok kormányfüggő, csak szakember.
KARÁNYI: Ágoston, khm. Nyúzott vagy egy kicsit.
A külszolgálat fáraszt ennyire?
MÁTRAI: Nyúzott? Komolyan?
KARÁNYI: Pillanat. Bocsánat. (*kimegy*)
MÁTRAI: Százszor is e rosszul artikulált
Hübrisz... Fitymáló arckifejezés...
Lebiggyesztett alsó ajak. De bosszant!
NOVÁK: Ez a szegény Karányi, Istenem.
Akármit mond, csupa fekete élmény.
MÁTRAI: Hogy szenvedéspárti, régen világos.
Unom a fekete epéjét, rémesen.
Az ő egóját kerülgetni mindig.
NOVÁK: Unalmas már, ahogy pocskondiáz
Mindenkit, mindent, végtelen fölényel...
MÁTRAI: Miért, mire föl ilyen magabiztos?

Karányi visszatér.

MÁTRAI: Figyelj, te visszhangnak használsz
csak engem,
Karányi. Én neked nem leszek Ekhó.
KARÁNYI: Főudvarmester úr, ne is legyél,
Jó a hangom.
MÁTRAI: Te, olyan nagy a képed.
KARÁNYI: Én legalább saját ügyet viszek.
NOVÁK: (*Mátraira*) Neki is akad szívbeli ügye.
MÁTRAI: És kedves is tudok lenni, Karányi.
KARÁNYI: Kedves, de mindig *fölfelé*? Nekem
Legalább nem muszáj szolgálni senkit.
NOVÁK: (*csöng a telefonja*) Edina hív. Muszáj.
Csak egy perc. (*el*)
MÁTRAI: Nem *szolgál*ok. Te bizonyítani
Akartál a Novák előtt, ugye?
Te társaságban rendkívül pimasz vagy.
Közeg nélkül, akár két könnyű testvér,
Olyanok volnánk. Olyan nyájasak.
Nem volna velem szemben ez a görcsös
Bizonyítási kényszered sem akkor.
KARÁNYI: Én, kényszeres? Fatális félreértés.
Szeretnék sima lakáj lenni, mint te.
MÁTRAI: Én nem vagyok lakáj. Mert sima sem...

A kezedet, na, azt látod, irigylem,
Karányi! Sima. Épp olyan finom,
Mint egy kispapnak, egy szentéletűnek!
Pedig te pont nem vagy szentéletű.
KARÁNYI: Nem ám. (*el*)
MÁTRAI: (*magában*) De te legalább következetes
vagy.

Megjön Novák, gondterhelt.

NOVÁK: Maradjunk még, egy cigaretta, nem több.
Karányi hova tűnt?
MÁTRAI: Kicsit berágott.
NOVÁK: De te sem voltál túl kíméletes.
A lényegről, gondolom, lemaradtam.
MÁTRAI: Csak unaloműzésből pátyolgatjuk,
Passzióból érintkezünk veled.
Kérlek szépen, aki egy gyíkkal él...
NOVÁK: Nem bír alkalmazkodni... olyan extrém.
Mindenki agyalágyult körülöttem.
MÁTRAI: Novák barátom, tetőled szokatlan
E nagy spleen. Rejtély, mi bajod.
NOVÁK: Igen, valahogyan üresnek érzem
Magamat. Nem értek szót mostanában
Az ikrekkel, bárhogy próbálkozom.
Míntha falnak beszélnek. Nincs hatás,
Az anyjukra hallgatnak, Edinára.
Edinával meg... Újabban nehéz.
Ritkábban vagyunk együtt, mit tagadjam.
Egészen más a bőre illata,
Erősebb, tudod, másképp aromás.
MÁTRAI: Sok volt neki a szülési szabadság.
Csak hagyd, hogy megtalálja a helyét,
A régi életébe visszatérjen.
Neki is kéne egy kis levegő.
És megint ő vigyáz a gyerekekre.
NOVÁK: El kellett volna hoznom? Biztos unná.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Milyen szomj, micsoda városi szomj!
Az állandó eseményszomjúság,
Melyet bármilyen negatívum is
Tökéletesen kielégít. Ólom,
Rosszkedvről árulkodó betűk ólma
A táplálék ebben a zord időben.
A hó még megvan keddre virradóra.
Újév napján el sem takarították.
Az elvadult lakosság

Kering a hóba vájt ösvényeken,
A harminc centis hófalak között.
A képernyőn derűs újévi koncert.
A *Triccs-traccs polka* és a *Pizzicato*
Polka, no és a *Kék Duna-keringő*
Ma nem segít, mozgásba mit se hoz.

HÁZIBULI
Mátrai, Dorka

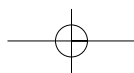
MÁTRAI: Vadászni támad kedvem, sok az őz.
A Hegyi Dorka sétál szembe. Éljen.
(*Dorkának*) Legyen jó évünk.
DORKA: Együtt, gondolod?
MÁTRAI: Hé, koktélpult is van. Rapid berúgás.
Itt gyorsan élni: szinte kötelesség.
DORKA: Egy koktélt?
MÁTRAI: Egyszerűen kell. A fű is.

Dorka el.

MÁTRAI: (*magában*) Tavalyi lemezeket pörgetek,
B-oldalak és fényes ritkaságok
Forognak mostanság a műsoromban...

Hozzábújik Dorka, és végigsimít a farkán.

MÁTRAI: Jól esik bújni? Mi van, dörgölőzöl?
Rutinnal, igaz, mekkora rutinnal...
Na, és Kálmán?
DORKA: Kálmánt leépítettem.
Szabad, Ágoston? Ugye táncolunk?
Ha egyszer négyesikreket szeretnék
Valakitől... Ha biztosat szeretnék...
MÁTRAI: Ha egyszer...? Nem értettem jól a végét.
DORKA: Akkor számíthatok rád. Azt tudom.
Csak még egy éjszakát.
MÁTRAI: Jól van. Legyen.
DORKA: Nem akarok idegenben aludni.
Melbourne sajnos nagyon-nagyon kemény
volt,
Az igaz, túl sokszor kértem *challenge*-et,
Elvették az adogatásokat,
S a labdáimnak nem volt éle, sajnos.
Búcsúztam az Ausztrál Openen:
A második szettben föladtam.
MÁTRAI: Jaj, te.
A legjobb százbán most is benne vagy...
DORKA: Ez sovány vigasz így hajnal felé.

MÁTRAI: És Donner óta?
DORKA: Kérlek, volt öt ember;
Öt férfit tudtam le, ha érdekel.
MÁTRAI: Egy hét alatt?
DORKA: Nem, másfél hét alatt.
MÁTRAI: Oké, jó, nem kopik az.
DORKA: Persze, persze.
Egyetlenegyszer volt csúnya fiúm.
Labdaszedő, valamilyen büféből.
Megijedtem reggel.
MÁTRAI: Dorkám, szegénykém.
Csábítás, jót tesz az önérzetednek.
Kicsim, rakéta-sorozatvető,
Az kéne melléd. Talán jóllakatna.
DORKA: Pornóasztárcrom van?
MÁTRAI: Kis ráfogással...
DORKA: Képzeld, négy Martini után elég
Sok mindent megcsinálok bárkinek.
MÁTRAI: Hánynál tartasz most?
DORKA: Na menj a fenébe!
Megérdemeltem, jó. De úgy kell
Nekem! Nincs szerencsém a férfiakkal.

MÁTRAI: Na, ne. Komolyan, szerinted ez is baj?
Hé, ez csak régimódi babona.

Vera rágyújt.

MÁTRAI: Vera, az erkélyen, ha kérhetem.
Áruld el, légy szíves, mit keresel
Nálam?

VERA: A Blanka nyomait, tudod.

MÁTRAI: Közlöm, hogy vége. Tavaly szakítottunk.

VERA: Van itthon tükör? Hogy tudsz majd az
apja

Szemébe nézni? Mondd, bevallanád

Óneki is? Nem. Hú... Szégyellj magad.

MÁTRAI: Nézd csak, a párkányon... Mekkora
jégcsap!

(*magában*) Ha mérges, pont olyan, mint
Caravaggio

Medúzafője a flórenci pajzson,

Szétcsapódó kígyófürtjeivel.

De megtévesztésig olyan. Csak épp

A nyaka nincs elmetszve. Nagy különbség.

MÁTRAI LAKÁSÁN

Mátrai, Vera

MÁTRAI: Nem mondtad, hogy jössz. Mi újság,
Verocska?

VERA: Boldog új évet. Drága kisfiam... (*kívár*)

A Blanka teneked a szeretőd?

Az édes unokanővéreddel...? Fiam.

Elképesztő. Én ezt nem hiszem el.

MÁTRAI: Nem hiszed el, nem hiszed el, nem
hiszed el.

S hogy lepleztél le?

VERA: Kábé nyílt titok volt.

Juli valahogy elszólta magát.

Édes fiacskám. Megáll az eszem,

Ti összeszúrtétek a levét? Ezt én... (*körbenéz*)

Döbbenetes, micsoda kupleráj van.

A bejárónőd mostanság nem ért rá?

MÁTRAI: Nemcsak figyelsz: fürkészed a lakást,

Mint egy rendőrijárőr a körzetét.

Keringesz itt. Ellenőrizni jöttél?

Ugyan mit ellenőrzöl?

VERA: Semmit, semmit.

MÁTRAI: (*teátrálisan sóhaj*) Sajnos, rémes nőt
játszik az anyám.

VERA: Újév napján frissen mosott ruha?!

SZÜLETÉS NAP

Mátrai, Novák

MÁTRAI: Ma vagyok negyvenegy. Semmit sem
érezek.

NOVÁK: Részvétem. Boldog születésnapot.

MÁTRAI: Nem szerveztem partit. De szervezett
más:

A Jó. Lesz egy jótékonysági bál a Vigadóban.

R. S. V. P. – Rég visszaigazoltam. –

Van kedved? Magammal viszlek, Novák.

Nézd, mindig van mit ünnepelni Pesten:

Küzd a farsang a böjttel, véresen.

NOVÁK: Az öltözet? Remélem, nem szmoking.

MÁTRAI: Lássuk. Szóval a dresszkód mára:

white tie,

Szerencse. A szmoking a tisztítóban.

NOVÁK: Nem tévedés? Frakk *vagy* szmoking?

MÁTRAI: *Csakis* frakk.

Hiányában a bebocsáttatást

Megtagadhatják. Nézd, konzervatívak.

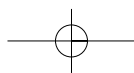
Van frakkod?

NOVÁK: Hogyne, persze. Mért ne lenne frakkom?

Na jó, nincs. Én amúgy se mehetek.

Figyelj, baj van.

MÁTRAI: Értsd meg, ma nem lehet baj.

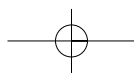

NOVÁK: Isten éltesse, Ágoston.
MÁTRAI: Mi van?
Olyan síri a hangod.
NOVÁK: Ne csodáld.
Egész nap pokolian veszekedtünk.
MÁTRAI: Történt valami?
NOVÁK: Válunk.
MÁTRAI: Mi az Isten?
Ne csüggedj, István, majd földob a bál.
NOVÁK: Ágoston, válunk.
MÁTRAI: Nem lehet igaz.
NOVÁK: Edina költözik a gyerekekkel.
MÁTRAI: Barátom, te, a családmániákus,
A család rabszolgája? Te, aki
Példás módon, mindig, minden...
NOVÁK: Igen!
Árulás történt. Nekem nincs saram.
MÁTRAI: De mi a gond?
NOVÁK: Nincs semmi gond. Hogy elmúlt.
Tudod, gimnáziumi szerelem.
Mínthogyha hatvan-hetven súlyos évet
Éltünk-haltunk, kínlódtunk volna együtt.
Ilyen kietlen egy nőt!
MÁTRAI: Mért üvöltesz?
NOVÁK: Kítűztem a zászlómat Edinára,
Hozzá nem férközhet más.
MÁTRAI: Nincs ilyen,
Hogy aki az enyém, az az enyém.
NOVÁK: De van, mester.
MÁTRAI: Átadjátok az enyészetnek egymást,
Vagy esetleg újabb tíz év hazugság
Zúdul az alapokra?
NOVÁK: Az kizárt.
MÁTRAI: Na, és kit választott a kis dezertőr?
NOVÁK: Még nyomozok. Mondd csak... Hogy
állsz te pénzzel?
MÁTRAI: Segítek, jó, de ne indítsunk egymás
Bankszámlájára expedíciót.
NOVÁK: Hát kösz. És mi van a te Fruzsinnáddal?
MÁTRAI: Fruzsinnám nincsen. Fruzsinnám alig
volt.
A kellemetlent nem siettetem.
Dobjon ki? Ezt a rendkívüli nőt
Magam elől is biztos helyre zárom.
NOVÁK: Látom, te sem vagy túl jól, Mátrai.
MÁTRAI: A te ügyedhez képest bagatell. (órájára
néz)
A bárlól lényegében lemaradtunk.
Rúgjunk be itthon. Dresszkód: *casual*.

BAMBI PRESSZÓ

Mátrai, Karányi

MÁTRAI: Szevasz, Karányi. Elkéstem, bocsánat.
Elhaló hangon fölhívott Novák,
Lemondta. Baj van, ez természetes.
Mit szólsz, hogy válnak?
KARÁNYI: Jól telibe kapta.
MÁTRAI: Nem sajnálsz?
KARÁNYI: Azt kapta, ami jár.
El volt szállva a mintagazdaságtól.
MÁTRAI: Novák a nagycsaládra esküdött föl,
S hogy minden jó örökre megmarad... Most
Életmentő reformokat vezet be,
De későn. Edina megáll a lábán.
KARÁNYI: Élethazugság-hógörgetegek.
Kispolgár-vircsaft, házasságpokol.
Panaszkultúra, édes Magyarország.
MÁTRAI: Mit ittál, hogy már...?
KARÁNYI: Ja, csak a szokásos.
MÁTRAI: Áru!d már el, Karányi, érdekel,
Miért van neked... zsenitudatod?
Öregem, kedvellek, de nem ezért.
Halljam, mi benned a *specifikus*?
KARÁNYI: Ennyi a specifikus: jó vagyok, kész.
Na, és te mire vagy jó, Mátrai?
MÁTRAI: Nézd, valamire én is jó vagyok.
KARÁNYI: Egy tizenennyolc fogásos vacsorára,
Ahol desszert után a harmadik világ
Éhezőiről patakzik a szó...
Na, erre jó vagy.
MÁTRAI: Igen, ez a szakmám.
KARÁNYI: Süt belőled a fontosság tudat.
Az olyanok, mint te... A szervezők!
MÁTRAI: Hogy pont ma kötsz belém. Nem
hiszem el!
KARÁNYI: Miért, ma...? Mi baj van a mai nappal?
MÁTRAI: Ja, hát csak... Tegnap múltam
negyvenegy.
KARÁNYI: Hát akkor boldog születésnapot.
Isten-Isten, főudvarmester úr!
Te jó fiú vagy, csak nagyon hideg.
Te értelmes vagy, praktikus, ügyes,
Kár, hogy a hivatalban. Mindig arra-
Felé mosolyogsz, amerre mutatnak.
Mátrai Ágoston a protokolltól.
MÁTRAI: Jó, hát onnan. A szakterületem
Az eligazítás.
KARÁNYI: Ki ül az első
Autóba, ki a másodikba...

MÁTRAI: És te? Az már egy új helyzet. S új lesz a válasz.
KARÁNYI: Én zseniális cikkeimet írom. Nulláról indítunk mindent, tudod.
MÁTRAI: Én, kérlek, ellátok egy funkciót.
KARÁNYI: Unalmasan.
MÁTRAI: Unalmasan, szerinted. MÁTRAINÁL
Nem vagyok karrierdiplomata. *Mátrai, Novák*
De ami még rosszabb, téged is unlak.
Pár fulmináns újságcikken kívül
Teremtettél valaha valamit?
MÁTRAI: Na, és te? Még annyit se építettél.
Tömérdek kapcsolatot, azt igen.
A szervező mint emberfajta. Rémes.
MÁTRAI: Én *tened* nem vagyok szervező.
Ennyire nem ismersz? Én nem vagyok
Tizenkettő-egyutcat-apparatcsik.
KARÁNYI: De nyolcra jársz be, mint a szervezők.
MÁTRAI: Jó, nyolc. Mit tudsz ebből kihozni, hm?
KARÁNYI: Az Isten szerelmére, mért lelik
Abban örömeiket e szép lakájok,
Hogy bebújtatnak minden egyes embert,
Minden halandót egyforma ruhába?
MÁTRAI: Így gördülékeny az érintkezés. Nézd,
Pénzkereset.
KARÁNYI: De pénzt keresek én is...
MÁTRAI: Gondolj bele, rajtunk kívül ki van,
Aki főlhív téged ünnepnapon?
KARÁNYI: Nézd, vérig sértenek a társasélet
Hülyítő szertartásai. A cifra
Talak, nagy vásznak, sugárzó körítés.
Hányingerem van a neobarokktól.
A procttól és a flanttól általában.
A te világotdól.
MÁTRAI: Nem a *világom*,
Hanem a munkám. Elviselhető; és
Sosem zavarta a köreidet.
KARÁNYI: (*szépen, lassan összecsukszik. Átmeneti
megbánást tanúsít*)
Csak elmondtam. Nem számítok amúgy.
MÁTRAI: Oké, majd elmegyek kertésznek
egyszer,
Mint az apám. Csak tudod, ott a baj,
Hogy alig értek a botanikához.
KARÁNYI: Amihez értesz, nekem émylyítő.
MÁTRAI: Nem látsz ki magadból, Karányi.
Na jó, fizetünk. Szólok, hogy külön.
A csúcson hagyjuk abba.
KARÁNYI: Persze. Majd ha...
Ha találkoznánk még egyszer...
MÁTRAI: Mi lesz?
KARÁNYI: Ha megint a szemem elé kerülnél...
MÁTRAI: Képzeld, megint lakájozott.
NOVÁK: Na és?
Te hallgatsz rá?
MÁTRAI: Én? Még véletlenül sem,
Karányi manifeszt elmebeteg.
NOVÁK: Ő amolyan pióca-féle, nem?
MÁTRAI: Nagyon-nagyon nehéz vele kijönni.
NOVÁK: Mit gondolsz, kibékültök valaha?
MÁTRAI: Kérlek, elmúltunk negyvenévesek.
Ebben a korban a kapcsolatok
Regenerálódási képessége
Már nem a régi.
NOVÁK: Pontosan tudom.
MÁTRAI: Na, és ti? Halljam! Mi volt Edinával?
NOVÁK: A rekviemet mondtuk el magunkért.
MÁTRAI: Nem hiszem el.
NOVÁK: Hidd. Nincsenek reformok. (*szünet*)
Elmondod, mire gondolsz, Mátrai?
MÁTRAI: Húsz óra harminc. Zuhog az eső.
Budapest ellenséges és hideg.
Gondolkozom, és meglep hirtelen
A hányinger az összes ügyletemtől.
Meddőhányó ez az egész üzem.
NOVÁK: Hé, ma estére tudok egy bulit.
MÁTRAI: Nincs semmi kedvem. Motivációm sincs.
Ezek afféle árnyékprogramok.
NOVÁK: Egészen jeles társasággal...
MÁTRAI: Én nem.
Novák, megmondtam, nem megyek oda.
A sűrű, szombat esti beltenyészet...
Kimondhatatlan unom az egészet.
Nem mindegy: ott vagyok vagy nem vagyok?
Velem, nélkülem ugyanolyanok.
KÜLÜGY
Mátrai, Tekla, (Donner telefonon)
TEKLA: De hiszen maga sápadt, szörnyű sápadt.
MÁTRAI: Hányingerem van. Beteget jelentek.
A koszorúzásra már nem megyek ma el.
TEKLA: De észre fogják venni. És kell tőlünk
valaki.

MÁTRAI: Beteg vagyok, Tekla, kicsit kíméljen...
Riasszon bárkit, riassza Kovácsot.

Csőng Mátrai telefonja. Donner az.

DONNER: *(a telefonban)* Szomorú hírem van.

MÁTRAI: Mi van, ijesztgetsz?

DONNER: Eszem ágában sincs. Te, úgy tudom,
Kedveled... Vagy kedvelted, pontosabban.

MÁTRAI: Nyögöd már ki, Kálmánkám.

DONNER: Meghalt Karányi.

MÁTRAI: Tessék?

DONNER: Karányi. Behozták.

MÁTRAI: Na, ne...

De hogyan? Kálmán, pontosan mi történt?

DONNER: Egészen képtelen, profán halállal.

MÁTRAI: Mi?

DONNER: Belezuhan egy terráriumba,

S elmetszette a hónaljji eret

A csíkra hasadó üveg.

MÁTRAI: Úristen...

DONNER: Egy gyíkot tartott otthon, azzal élt.

MÁTRAI: Igen, tudom, volt nálam jobb barátja.

DONNER: Másfél méterszer méteres kalitka...

MÁTRAI: Pénteken? Amikor velem ivott?

DONNER: Nem, bizonyítható, nem pénteken,

Vasárnap reggel.

MÁTRAI: Vajon tiszta volt?

DONNER: Hogy tiszta volt-e? Fényes délelőtt

Történt a halottkém szerint. Szegény.

MÁTRAI: A nyugtatói... Nyilván kába volt.

De ki fedezte föl? Nincs is családja.

DONNER: Ma délben jött hozzá a villanyórás.

Keresték. Vérbe fagyva rátalált

A szomszéd. Nem volt bezárva az ajtó.

Akarod látni? Idejössz?

MÁTRAI: Ma sajnos.... *(leteszi a telefont)*

TEKLA: Mi történt?

MÁTRAI: Hogy is mondjam... Baleset.

TEKLA: Közeli rokon?

MÁTRAI: Nem rokon, barát.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Hó. Egy hét múlva temetik Karányit.

Megássák Farkasrétet ómiatta,

Átmozgatják a februári föld

Betonkeményre fagyott rögeit

Lidércfényes, reggeli temetésen.

A ravatalozóban halk zene.

Föllobognak a kandaláberek.

A testek szertesztét a vakvilágban!

S legvégül, sorra-rendre, egy helyen.

Műértők gyöngye, élvezed a műved?

A bennfentes, falánk *habitué*,

Aki voltál, a beltenyészet öre,

Bár folytonos outsider-érzetekkel...

Megsértődnél e szertartáson is,

Amilyen izgága voltál, Karányi.

TEMETÉS

Mátrai, Donner, Novák

DONNER: A gyászbeszédet nem vállalta senki?

Vagy ő akarta így?

MÁTRAI: Kizárt, szerintem.

DONNER: Nincs még egy ilyen bagatell halál.

Ilyen blőd zuhanás a sírgödörbe.

MÁTRAI: Ő sem az én halottam igazából,

Hanem a saját hasábjaié...

Nincs vér szerinti hozzátartozója,

Nincs élő apja, anyja, húga sincs.

Egyke. Az abszolút egyke, az ő.

DONNER: Akkor is, milyen bagatell halál.

NOVÁK: Jól ismerted. Szuicidnek találad?

MÁTRAI: Szuicid, ő? Karányi? Nem, dehogyan.

Imádott élni. Gyűlölködve élni.

NOVÁK: Papír maradt utána, tudható?

MÁTRAI: Nem, azt mondták, nem volt búcsúlevél.

Annyit sem írt: „Édes hazám, szerettelek”.

Neki jó takaró a föld, nekünk

Erős nyugtatószer egy temetés.

A hant mellett kábító a tudat

Az istentelen fagyban, zúzmarában,

Hogy hozzá képest jó polcon vagyunk.

ARANY ŐSZ NYUGDÍJAS OTTHON

Mátrai, Laci bácsi

LACI BÁCSI: Honnan jössz?

MÁTRAI: Farkasrétről. Eltemettünk

Egy ismerőst. Pardon, pardon, barátot.

LACI BÁCSI: Hogy hívták?

MÁTRAI: Karányi.

LACI BÁCSI: Karányi? Írom.

Kezdték megöregedni.

MÁTRAI: Ja, fogyunk.

Szopora tempóban.
LACI BÁCSI: Kerepesi?
MÁTRAI: Nem, Farkasrét.
LACI BÁCSI: Jobb, mint a Kozma utca.
Mégvannak még a temetői kocsmák?
MÁTRAI: Temetői vendéglőkké változtak át.
LACI BÁCSI: Régen a Farkasréti temető
Oldalán bádoggpultos búfelejtők
Sorakoztak. Ha nőtt a hullahegy,
Akkor volt ideális forgalom,
Akkor volt gazdaságos egy ilyen...
Büfé. S mióta hulla sincs elég,
Veszteségesnek bizonyul a bolt.
A bádoggpult is kiment a divatból.
Ha nem hoz hasznot, ész nélkül bezárják
Az ilyen *temetkezési büfét*.
A gazdaságos a sok temetés
A hullaipar virágzása végett.
Régen, spontán kedvvel, fogtam magam,
Az ismeretlen gyásznapba vegyültem,
S azt énekeltem: „Látjátok, testvérek,
Ennyi az élet” – majd a pulthoz álltam,
Hogy megtudjak pár pikáns részletet
Az elhunytól. Mindig volt új adat:
Mindig volt félórányi durva pletyka.
MÁTRAI: Föltámadás, mondom, föltámadás.
Nagyon jól festesz, te öreg zsvivány.
LACI BÁCSI: Kösz. Újabban nincs már elég
halott, és
Nincsenek többé információim.
Mikor látlak legközelebb?
MÁTRAI: Hamar.

EGYEDÜL

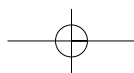
MÁTRAI: Nyitok egy merlot-t. Holnap március
Tizenötödike. Már hangolok
A levert forradalom ünnepére,
Mely harctérre változtatva az utcát,
Tízezreket vadít vidékre, forró
Izgalmaít messze kerülni jobb.
Jó lesz nekem ez a budai páholy.
A minisztériumi körteraszról
A túlsó partot nézem izgatottan.
A Fehér Házat és a Parlamentet
Lesem. Figyelmemet leköti majd
A honi frusztra tanulmányozása:
Ki ugrik kicsoda torkának és hol;
Hány tüntetést szerveznek hány sarokra,

S a rendőrség túlzó vagy impotens?
Nem kell, csak egy ütem,
Egy szó, egy lökés: beomlik a rend,
És minden évszak puszkaporszagú lesz.
Megint e százszor százalmas tivornya,
S a frontvonalon a hétvégi front-sport;
A tavaszi s az őszi ünnepekre
Időzített show, két erős szezon:
Rügyfakadás előtt első roham,
S lombhullás idején a második
A tehetetlen kormány ellenében,
Amelynek én is embere vagyok
Végső soron. Hogy volnék büszke rá?
A lelkifurdalásom égető.

MÁRCIUS 15.

Mátrai, telefon

MÁTRAI: Hogy állnak?
KOVÁCS: Kezdődik a koszorúzás.
NOVÁK: Az Alkotmány utcánál elakadtam,
Rendbontók jönnek, randalírozó
Kemény mag. Egy lelátó törzskara,
Csuklyásan. Arcukra sálat tekertek
A könnygáz ellen.
MÁTRAI: Hallod, menj haza.
Ez nem neked való. Kemény a műsor.
NOVÁK: De hogyha egyszer itt lakik a húgom!
Meglátogatnám.
MÁTRAI: Legjobb alkalom.
Ha futni kell, te leszel legelől.
KOVÁCS: A múzeum előtt hangos fütty, kiabálás
Kíséri az előadást. Tömeg.
Többbezres. Tétmérkőzés-hangulat.
Igazoltatják, aki kiabál.
VERA: Mit tudsz, kisfiam?
MÁTRAI: Koktélparti van
A Batthyány-örökmécses körül.
VERA: Az ügyeletes tüntetésturisták
A soros tüntetésen összefutnak,
Vízgyútnál, könnygázfelhő alatt,
Adott műveleti területen.
MÁTRAI: Hazafelé a belvárosba még benézek.
Csókollak, anya. Ne mozdulj ki, kérlek!
DONNER: Na mi van? Merre vagy? Forró a
helyzet?
MÁTRAI: A Hold utcából látom, egy rakéta
Fejmagasságban csíkot húz maga után.
Már mindenütt a vijjogó szirénák.

A Parlamentnél szikrát szór a gránát,
S a könnygáz füstje az orrot facsarja.
VERA: Mostanra rúgtak be. A maximum,
Hogy elmegyek a boltig, nem tovább.
DONNER: Pont ügyelek. Még nem hoztak be senkit.
NOVÁK: Kicsit finomodtak a módszerek,
Nem záporozik gumilövedék.
VERA: Egy hibbant Néró az Operaházban...
MÁTRAI: Barikádot emelnek, máris ég,
A vízagyú tolja maga előtt
A parázsló, bűzlő hóbelebancot.
NOVÁK: Csuklyások kicsavart fejfel rohannak,
Félszemmel számon tartva üldözőiket.
Dúl a tömeg. Egy kiontott belű
Kuka tartalma lobban lángra éppen.
A karhatalom oszlat a Körúton.
MÁTRAI: Rianás a kirakatok jegén.
Páran egy telefonfülkét gyötörnek;
És aztán egy zengő „Ébredj, magyar nép!”
Rikoltás hasítja ketté az éjjelt;
Majd elcsitul az utca, és szokatlan
Az irracionális nyugalom.
Nincs új attak. Semmi szirénazaj.
Igazak álma, vagy valakiké.

ÁRNYAS VENDÉGLŐ

Mátrai, Donner

DONNER: Idén először ingben és zakóban
Ki lehet ülni, pont ma van a napja,
Igaz, fiú? Mit rendeljünk? Fehér
Pinot, az ideális kaviárbor.
MÁTRAI: Ha hazamegyek, olyan a lakás,
Minthogyha elmozgattak volna benne
Minden bútort és minden szőnyeget.

DONNER: Bejárónőd van.

MÁTRAI: Á, megbízható.

DONNER: Eltűnt valami?

MÁTRAI: Minden megvan, épp csak...
Olyan, minthogyha vendég volna nálam
Állandóan. Sosem találkozunk.

DONNER: Te kísérteteket látsz, Mátrai?
S miből tudod, hogy nálad van a... vendég?

MÁTRAI: Körülnézek, látom, valahogyan
Mások a fények az egész lakásban,
Más az alapzaj, árnyékok inognak.
Reccsen a padló. Izzik az agyam,
Megroppan valamilyen csont belül.
Érzem, valaki ott áll, odabent.

DONNER: A jelek szerint te magad sem érted,
Mitől is reszketsz, hogyha félsz.

MÁTRAI: Nem én.

DONNER: Még nem heverted ki ezt a telet.

Láttam a tévében a Hegyi Dorkát.

MÁTRAI: Egyesben is kiesett. Pedig ő jó.

DONNER: Mindig jó és mindig tanácstalan.

Velünk is. Rögeszmésen keresi
A helyzetet, amelyben szívni fog.

MÁTRAI: Ha kutytól fél, kutya fogja marni.

Ha zsebtolvajtól, már nincs egy forintja.

Kár érte.

DONNER: Kár, hogy nem vigyáz magára.

A tenispályán: túl jó nő, talán nem?

A pályán kívül meg: túl sportoló.

De úgy hallani, újabban komoly

Depresszióval küzd.

MÁTRAI: Írta az újság.

Úgyis tudod, csak egyetlen lökés hiányzik,

Hogy igazán jó, kitűnő legyen.

DONNER: A főbaja, hogy önkínzó, pedig...

MÁTRAI: Összeszedi magát, elhiheted.

DONNER: Mondd, nem vagyunk mi nagyon

gonoszak?

MÁTRAI: *(észrevesz két új vendéget)* Sok lesz a
jóból. Ez Burány Dezső.

És Blanka, Gerdesits.

DONNER: Ne nézz oda.

MÁTRAI: *(Blanka felé)* Szentséges Isten. Te

nyertél, bravó!

DONNER: Ez bekerült a modern gyűjteménybe?

Te, figyelj, neves muzeológus, illik

Hozzá a sztárfestő barátja, nem?

MÁTRAI: *(magában)* Na, innen el. *(fennhangon)*

Közbejött valami.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Jó nagy pangás van körülöttem. Lappad
Hétvégi kedvem. Legbelső körömben
Kevés barát, több ivócimbora:
Az is szakad, ami erős kötés,
S megint egyszemélyes az otthonom.
Nem hiányolom a Gondviselést, de...
A jókedvem morzsái sincsenek meg.

MÁTRAINÁL

Mátrai, Vera

MÁTRAI: Küldöttséggel megyek Amerikába,
Az ENSZ-közgyűlés, tavaszi ülészek.

VERA: És mi a téma?

MÁTRAI: Az energia.

Konkrétan az erőforrások jövője.
Ezt végig fogom szomorkodni biztos,
Végig, ha ugyan el nem visz a járvány.
Mert közben futótűzként terjed az
Új félsz, az új típusú influenza.
Világjárvány veszélye fenyeget.
Egészségügyi szükségállapot van!

VERA: Használd ki ezt az alkalmat. Te, ott lesz
Az unokanővéred is New Yorkban.

Keresd meg, szívem, találkozzatok.

MÁTRAI: Verocska, nincs értelme. Énszerintem
Nem jó ötlet.

VERA: Már várja, édesem,
A telefonodat. Ne légy kegyetlen.

MÁTRAI: Figyelj...

VERA: Egy kiállítás képei miatt
Utazott oda. Mindegy már, mi volt.

Illene kibékülnötök. Talán nem?

MÁTRAI: Csak bonyolítanánk a helyzetet.

VERA: Ne. Konzolidáljátok a viszonyt.

MÁTRAI: Nem állok vele szóba soha többé,
Elmondtam néhányszor, Verocska, nem?
Elindulok egy másik kontinensre,
És azt se mondod, jó utat?

VERA: Szia.
Ezt még tegyed be. Őt, monogramos,
Duplamandzsettás ing. Váltáshoz öltöny.

MÁTRAI: Miért én és miért most és miért pont
New Yorkba, sertésinfluenza-járvány
Idején? Még beolthatnám magam,
De nincs időm. Bízom a csillagomban.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Álomban agyam vásznára vetítem
Homokos, baráti partjaival
Manhattant, ezt a paradicsomi
Erdőt, a fűbenőtte dombok alján
A szúnyogoktól hemzsegő mocsárral.
Harmatvízű forrás buzog a fák közt.
Ott volt a sűrűség, ahol a Times Square,
Pumák cikáztak benne, szarvasok

Meg őzek itták hűvös vadvizét.
És virághímés rét terült a Harlem
Helyén. Gyanús lápvidék volt a Downtown,
Kelepcéket kínáló ingovány...
A föld köpenye aszfaltszürke aszfalt,
S a rés, melyen át Hádész levegőt kap,
Ez a gőzölgő csatornafedél.

NEW YORK

Mátrai, Blanka

BLANKA: Ellógtál mára?

MÁTRAI: Nem. Szabadnapon van.

Nincs túl sok kedvem egy asztalhoz ülni
Súlyponti országok „bikáival”.

Ehelyett milyen pikáns a saját

Unokanővérünkkel randevúzni.

Hadd nézzelek. Hú, szemtelenül fiatal vagy,
És meg kell hagyni, szemérmetlenül szép.

BLANKA: Ágoston édes.

ÁGOSTON: Úgy látom, te jól vagy.

BLANKA: Én jól. Habár az érdem nem enyém:

Én ajándékba kaptam mindenem.

...Nos, ősszel lesz majd a *grand opening*,

Az Edward Hopper!, végre Budapesten.

MÁTRAI: Szóval Hopper, a kemény vonalás,
Klinikai realizmus?

BLANKA: Szerencse,

Kölcsönbe kapjuk, amit csak reméltem.

A *New York-i mozit*. Naná, a *Benzint*.

És sokkal többet. Még Bostonból is jön

Kép, másik kettő Philadelphiából.

Az utaztatás részleteit is

Sikerült tisztáznunk.

MÁTRAI: Ügyes vagy.

BLANKA: Úgyhogy...

MÁTRAI: Ügyes kislány! Valódi Gerdesits-lány.
(szünet)

Bevallom, Blanka, őszintén hiányzik
A mindent átítató bizalom,
Mely minket összefűzött, hónapoknak
Látszódó, eseménydús hetekig.
Másképp, az állandó magasfeszültség,
Az is hiányzik, minden izgalom
Veled. Régebben nem bírtam kinyílni...

BLANKA: Mondd, újévkor miért nem választottál
A levelemre?

MÁTRAI: Hát tudod, azért, mert

Súlyos fagyási sérüléseket

Szenvedtem melletted, ez az igazság.
BLANKA: Én meg melletted. De én megbocsátok.
Bizonyos kérdésekben
Borúlátóból derűlátóvá lettem.
MÁTRAI: Mi az, ma ilyen kegyosztó napod van?
Ma túl jó vagy, szokatlanul szelíd:
Olyan bársonyos tónusban beszélsz
Minden apróságról, mint jó anyák.
És meghökkentően tapintatos vagy,
A fölényedet ellensúlyozandó.
Negyven fölött ez lett a menedéked.
Mi lenne, Blanka, hogyha mégis, újra...
Megpróbálkoznánk más alapokon?
BLANKA: Sajnos, az alap nálunk adva van...
Genetikailag.
MÁTRAI: És képtelenség
Felülírni?
BLANKA: Te, tudod, hány vihar volt?
Őnála megtaláltam az egyensúlyt.
MÁTRAI: Kinél?
BLANKA: Buránynál.
MÁTRAI: Persze.
BLANKA: Ő is itt van.
Kimentek Bronxba, a botanikus
Kertbe. Julival fotóznak azáleákat.
MÁTRAI: Szeretek mindent, ami rododendron.
BLANKA: Tudod, Burányban mi az érdekes?
Ő gyerekkel is feleségül kér. Gavallér.
MÁTRAI: Burány? Az Isten szerelmére, ne.
Nem. Nála körülbelül bárki jobb.
BLANKA: És te?
MÁTRAI: Nincs senkim. Nem kockáztatok.
BLANKA: Pedig muszáj. Te elkényelmesedtél.
Én boldog vagyok...
MÁTRAI: Százszor gratulálok,
Ha százszor mondd: minden nagyszerű.
Ami dicsérni való, megdicsérem.
A minimálprogramom legyen ez.
Ezzel mégiscsak tartozom neked.
BLANKA: Ágoston, összeszedhetnéd magad,
Alig hiányzik hozzá valami.
MÁTRAI: A főnököm Burány nagy tisztelője.
Meg én is. Add át üdvözlétemet.
BLANKA: Tudod, nagyon szerettelek, tavaly.
MÁTRAI: *That's all.*
BLANKA: *(szedelőzködik)* Mennem kell, jegyünk
van a Metbe.
MÁTRAI: Jegyetek?
BLANKA: Ó, Dezső foglalt, neten.
MÁTRAI: Mit adnak ma este?

BLANKA: *A Siegfriedet.*
MÁTRAI: Milyen lehet Mime? Na és a sárkány?
BLANKA: A sárkány? Hát, gondolom,
hagyományos.
Abban a házban minden hagyományos.
MÁTRAI: Kibírom Siegfried nélkül, azt hiszem.
Na, Isten áldjon, Blanka. És bezárom
Az ajtót, végre szárazföldre lépve.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Ma Brüsszel, EU-csúcstalálkozó.
Idén új mandátumot kap, ha kap
A bizottsági elnök. Essünk rajta túl.
Táncol egy ideg a szemem alatt,
Csak apró tikk, de bosszantó azért.
Szeretném, hogyha elmúlna magától.
Pedig ezek a jobb napok: ha úton,
Ha kiküldetésben vagyok, vidámabb,
Mint Pesten, a szokásos ügymenetben.
Bűvös zörgés. Ahogy gördül a bőrdond
Brüsszel betonján. Megszoktam nagyon
Az ilyen csütörtök-péntekeket:
A semmilyen Brüsszel semmis kedélyét.
Tökmindegy, mit csinál a Parlament.
Hatékonysága és fajsúlya nincs,
S ha baj van, általában impotens.
Itt van a negatív koronaékszer,
A kacsás tó parkját szegélyező
Síkküveg Európai Parlament.
Harmadosztályú plázaépítéset,
Böhöm úrbázis, más galaktikából;
Átláthatatlan labirintusával
Azért ez is egy nagy sóhivatal...

BRÜSSZELI MULATÓ

Mátrai, Kovács

KOVÁCS: Énnekem sajnos túl mondén a hely.
MÁTRAI: Prémium kategória szerintem.
KOVÁCS: A műsor érdekes. A táncosnőknek
Viszont túl terebélyes mindenük.
KOVÁCS: Maga nagy nőcsábász, nem?
MÁTRAI: Hogyne, persze.
Egy újabb litert?
KOVÁCS: Több lesz az elégnél!
MÁTRAI: Ketten vagyunk rá.
KOVÁCS: Jól bírja, tudom.

MÁTRAI: Szervusz. Én vagyok kicsivel idősebb.

KOVÁCS: Jó, te ihatsz. Te Skultéti-fiú vagy.

A miniszter kedvence.

MÁTRAI: Hát, nem éppen.

Hatalmas túlzás.

KOVÁCS: Pedig azt beszélük:

Könnyű neked, te kivételezett vagy.

MÁTRAI: Az apámmal voltak katonatársak,

És őt valamiért nagyon szerette.

KOVÁCS: Még egy kérdés. Hogyha nem

sértelek meg.

A Gerdesits Blankával jártál, nemdebár,

Tudod, hogy mit beszélnek rólad, ember?

Hogy ő az unokatestvéréd, azt.

MÁTRAI: Tessék?

KOVÁCS: Terólad azt rebesgetik, hogy

Összejöttél az unokahúgoddal.

MÁTRAI: Tessék?

KOVÁCS: Bocsánat.

MÁTRAI: Rosszul hallok? Ejnye!

Ki rebesgeti?

KOVÁCS: Folyosói pletyka.

MÁTRAI: Figyelj, Kovács, hadd halljam, teneked

Mi közöd ehhez?

KOVÁCS: Semmi.

MÁTRAI: Jó. Viszont

Pihent fantáziád van.

Ez az egész iszonyú hülyeség.

KOVÁCS: Bocs... Az ilyen házasság is reális.

Jegyzőtől sem kell engedély, *relax*.

Pro forma, előnyösebb, ha családos

Az ember. Nézd, én idén nőszülök.

MÁTRAI: Nőszüljek? Köszönöm az ötletet.

Kovácskám, nincsen mit kitergetnem.

S unokanővérem van, hogyha már...

Ma nem esik jól a komoly cabernet.

HÁZIBULI

Mátrai, Donner

DONNER: Burány Dezső, a Blanka új barátja,

Kategórián fölül kocsit

Enged meg minden két évben magának.

MÁTRAI: Engedje csak meg.

DONNER: Sztárfestő, naná.

Szereti piros luxuslimuzinját,

Szereti, mint a pink felsőt a szőkék.

MÁTRAI: Bizony Isten, több fullánk nem hiányzott.

DONNER: Jól látom, te csak húzod az időt,

Mert nem vár otthon senki, mi?

MÁTRAI: Ha, tessék?

Barátocskám, téged ez szórakoztat?

Téged se várnak.

DONNER: Ez is szórakoztat.

Negyvenegy-néhány évvel, egyedül.

Polgár számára illegitim élet,

De élvezem az illegalitást.

MÁTRAI: Egészen elvadultál benne.

DONNER: Te viszont

Novákot kezded koppintani. Már remegtet

A fészekrakó izgalom.

MÁTRAI: Te kopaszodsz?...

DONNER: Megalkudtál a sorsoddal, fiam.

Végzed a munkád, rendes vagy a nőkkal.

Alkalmazkodsz az embertársaidhoz.

MÁTRAI: Karányival az utolsó vitánk

Pont erről szolt... Igen, Karányi volt

A teljesítménykényszer rabja. Bár a

Maga ura. Annyit mondott, lakásjág,

Amit csinálunk. Az ellenkezője

Annak, amire készültünk kamaszként.

DONNER: Szombaton hol jársz? Menjünk

teniszezni?

MÁTRAI: Hát teniszezni, azt most nem.

DONNER: Igyunk?

Menjünk templomba? Menjünk temetésre?

MÁTRAI: Nem, azt sem, Kálmán. Nézzük a

Dunát. *(szünet)*

Jó neked, Donner, mert sokan szeretnek.

(beszűrődő gépzene)

A kommersz, ami nem ismer kegyelmet.

Mondd, Kálmán, ép koponyával hogyan

Lehetett ezt a nótát létrehozni,

A világra rászabadítani,

Az emberek arcába köpni, mondd, e

Kulturális környezetszennyezést?

Ne tegye mivelünk, ne énekeljen!

Mit vétettünk, hogy ezzel büntet minket?

DONNER: Nyugodj meg, Ágoston, kérlek,

nyugodj meg.

Lélegezz mélyeket! Nagy levegő.

Kataton lettél.

MÁTRAI: Úgy van. Isten áldjon.

És akárhogy is, táncolj, Budapest!

EGYEDÜL

MÁTRAI: Ó, begombolkozott prudéria,
Viktoriánus illem, látszat-örzés...
Én mostanára elfáradtam ebben.
Ásítanom szigorúan tilos,
Ez is szabály. És nem tartom be, már nem.
Unom a mosolydiplomáciát,
Ó, hogy utálok az akaratot
Brokátba öltöztetve, vágyruhában,
Lágy kívánság képében, úgy rühellem.
Az agyonjátzott verklit úgy utálok!

KÜLÜGY

Mátrai, Tekla, Kovács, majd Skultéti

KOVÁCS: A románokkal nincs megegyezés.

Fájlalják azt a félrefordítást, na.

MÁTRAI: (*épp leteszi a telefont*) Ja, fájlalják,
fájlalgtatják – de sportból.

Huhh.

TEKLA: Megőrzendő az archívumunkban
Csak egy példányban a tartalmi program,
Cím- és ajándéklista, ültetésrend,
A megrendelőlevél és a számlák...

MÁTRAI: Az iktatást mindig vadul utáltam,
S minden iratcsomag száznyolcvan oldal.

TEKLA: További ügyintézés nem igényel.
A dosszié megtelt, lezárható.

MÁTRAI: (*Teklának*) Nagyon fáj, szörnyen szúr a
bal szemem.

Jézusom, elgémberedett az ujjam.

A hüvelykujjam teljesen merev.

Jaj, görcs állt a kezembe.

TEKLA: Mit segítek?

MÁTRAI: Van fejfájás-csillapítója?

TEKLA: Persze.

KOVÁCS: Csöppet összetorlódtak az ügyek...

MÁTRAI: (*Teklának*) Fölöttünk a fekete
firmamentum.

Az Isten irgalmazzon minekünk.

KOVÁCS: (*Mátrainak*) Nem tudod, mi van a
Foreign Affairsszel?

MÁTRAI: Jegyzék nem jött... Kaptunk egy telefont,
Hogy Skócia, úgy tudják, egyelőre
Nagy-Britannia része.

KOVÁCS: Persze, persze.

MÁTRAI: Van itt egy ellentmondás, érted ezt?

Karcsúsodik a diplomácia,

Követségeket kénytelen bezárni

A Külügy, egyre-másra...

KOVÁCS: Mire gondolsz?

MÁTRAI: Nincsen pénz, és mi csak terjeszkedünk.

Nézd, nemsokára nyílik Betlehem!

Edinburghban éppen most nyitottunk

Egy vadonatúj konzulátust!

KOVÁCS: Örvendj

Minden expanzióknak!...

MÁTRAI: (*iróniával*) Persze, persze.

KOVÁCS: Nos, nyitnunk törvénytörően muszáj.

Ez van. S miniszterünket megítélni

Nem az én dolgom.

MÁTRAI: Jó vagy és lojális,

Tudod, hogy nincsen különvélemény.

KOVÁCS: Te ilyenkor mit is csinálsz?

MÁTRAI: Milyenkor?

KOVÁCS: Figyeltelek. Te hunyorogsz.

MÁTRAI: Na, és?

KOVÁCS: Nem akarom átvenni.

MÁTRAI: Hát ne vedd.

KOVÁCS: Tudod, nem akarom, hogy rám ragadjon.

MÁTRAI: Hát akkor ne akard. (*szünet*) És szállj
le rólam.

Mátrai elindul, beleütközik Skultétiibe.

SKULTÉTI: Látom, újabban néha zaklatott.

A bizonytalanság, édes fiam,

Nem a stílusa. Mondja, tehetünk

Valamit magáért?

MÁTRAI: Kaptam egy telefont.

Bocsánat, nem jó hírek. Az anyám

Rosszul van.

SKULTÉTI: Sajnálom.

MÁTRAI: Orvost hívtunk.

(*magában*) Valahogy megéreztem, mi van
otthon.

Az anyám tüneteit produkálom.

Levert vagyok, fáradt. Száraz a torkom,

Szúrás garatnál. Elmúlik, pszichés.

Heves légszomj kínoz. Pont, mint az ősszel.

Komoly nyomást érzek a mellkasomban.

„Bagatell, egyelőre bagatell;

Átvészélős kör”, súg egy hang, „Nyugodj
meg,

Ez még túlélős kör, a sokadik.”

Összekapom magam. A mai hír

Intés, hogy legalább én jól legyek.

KÓRHÁZ

*Mátrai és Donner Vera betegágyánál súgdolóznak.
Mátrai kezében virág.*

DONNER: Figyelj, anyukád tényleg nagybeteg.

Egy szövődményes tüdőgyulladás
Ledöntötte a lábáról. Behoztuk.

Magához tért, csak... Légy kíméletes.

MÁTRAI: Minden idők legjobb Atáliája...

Sehol a dac. Nem, ez nem ő. Ijesztő.

A haja kócos, mint soha előttünk.

Istenem, minden rezdülésből érzem,

Ez már nem a szimuláló színésznő.

VERA: *(fölbred)* Vigyázz, mindent hallok, édes
fiam.

Már nem kell suttognotok, gyerekek.

MÁTRAI: Imádom, hogy a hetvenévesek

Szemében máig kisfiúk maradtunk.

VERA: Ez a barátod nagyon helyes ember...

Eszméletlenül szúr az oldalam!

MÁTRAI: *(megpuszilja)* Mit mondhatnék?

Remekül festesz, íme,

A homlokod sima, olümposzi.

Tükörtiszta tekintet. Szinte jókedv.

Nincs mit sajnálni.

DONNER: *(halkan)* Nincs mit ünnepelni.

VERA: Kérlek szépen, bénáztak, nem találták

El, amit akartak, töketlenek... de

Telibe kapták a hajszálér.

Tényleg ne aggódj, édes kisfiam,

Ez sem visz el. Látod, ez sem visz el.

MÁTRAI: Vészsósló Vera, így hívlak magamban.

VERA: Van ez a duzzanat, de tiszta rejtély.

Konzílium duruzsolt a fejemben,

S az álláspontok, kérlek, összezsaptak.

Rák-szempontból negatív a lelet,

Azért duzzadtak még a csomók.

MÁTRAI: Jó, de hogy vagy?

VERA: A gégeész szerint gyógyultan. Csupán

A megpiszkált hajszálér nyomja a

Nyaki idegeket, de semmi súlyos.

Hát, ezekről megvan a véleményem.

MÁTRAI: Idei szereped a zseniális,

Gyógyíthatatlan operettbeteg:

Azt játszod, fojtogat a végzeted.

VERA: Igen, mindannyiunkat; főleg engem.

Kopognak. Belép Fruzsina.

FRUzsINA: Jó napot kívánok. Ja, kezét csókolom.

Bocsánat, tévedés. Nem ide jöttem.

MÁTRAI: Fruzsina...

FRUzsINA: Eltévesztettem az ajtót.

A húgomhoz jöttem. Te?

MÁTRAI: Anyukámnál...

FRUzsINA: Vagy úgy.

MÁTRAI: Hát, tüdőgyulladása van. *(Verához fordul)*

Anya, ő Fruzsina.

VERA: Örvendek.

DONNER: *(nyújtja a kezét)* Én is.

FRUzsINA: *(Mátraiak)* Te jól vagy?

MÁTRAI: És te? És a húgod?

FRUzsINA: Asztmás,

Akut. Én nem is zavarok tovább.

Viszlát.

MÁTRAI: Ha nem veszed rossz néven, akkor

Kocsival vagyok. Beszélgethetünk.

Megvárnlak itt a kórház előtt.

FRUzsINA: Ágoston, most ne. *(el)*

MÁTRAI: Jól van, jól van. Akkor...

Kicsit kínos. Kicsit vérpezsdítő.

Már itt sincs. Diszkrét parfüm az uszálya.

DONNER: Ki volt ez nő?

MÁTRAI: Horváth Fruzsina.

DONNER: A gépíró? Izgalmas. Helyes nő.

MÁTRAI: Valójában alig sem ismerem.

Párszor láttam őt, s egyszer a szobáját.

Valamiért mégis őt képelem

Új életem pozitív pólusának.

Figyelj, én utána megyek. Bocsásatok meg.

VERA: Maradj a fenekeden, kisfiam.

MÁTRAI: Anya, te most kinek szurkolsz?

VERA: Neked. De

Simán átnézett rajtad ez a nő.

MÁTRAI: Zavarban volt, miattad. *(elindul)*

VERA: Komikus vagy!

EGYEDÜL

MÁTRAI: Éjjel olyan örvénybe keveredtem,

Amilyenbe még soha-soha eddig.

Álmomban vastag, vörös hajcsomókat

Sodortam elő a fűtőtest mögül.

Nagyon beették oda magukat,

Oly makacsok, mintha egyenesen

A falból sarjadnának. – Persze, Blanka.

Nőt elveszteni pofonegyszerű, de

Nem könnyű a nyomait felsöpörni.

Először most fordult elő velem,

Hogy egy kapkodó szakítás után nem
Szilárd talajra érkezem. Az íz
A bukás íze. Eddig ismeretlen,
Idáig nem kóstoltam. Majdnem ízlik.

KÜLÜGY

Mátrai, Skultéti

SKULTÉTI: Hogy van az édesanyja?

MÁTRAI: Javulóban.

SKULTÉTI: Bizakodjunk, Ágoston.

MÁTRAI: Köszönöm...

SKULTÉTI: Igen. A súlyponti nagykövetek
Aggódnak értünk, tudja. Azt üzenték,
Világosabb viszonyokat kívánnak
A kormánytól.

MÁTRAI: Ez érthető igény.

SKULTÉTI: Na persze, nem a kormányt kritizálják:

Pártokat, független csoportokat.

A médiát, a közszolgáltatást!

A fő befektetőik aggodalmát

Átláthatatlan megnyilvánulások

Váltották ki, főként a gazdaságban...

MÁTRAI: A találkozó előkészületben,

A kormányfői. Péntek, Parlament,

Nándorfehérvári terem?

SKULTÉTI: Igen.

MÁTRAI: Megyek.

SKULTÉTI: Várjon, még volna valami.

Ágoston, van itt valami gubanc

Ezen az osztályon. Hallom, van itt egy

Irigye.

MÁTRAI: Tessék?

SKULTÉTI: Nos, nem szeretik

Egymást Kováccsal? Ágoston, harag van?...

MÁTRAI: Egy diplomata sohasem haragszik,

Kivéve, hogyha arra utasítják.

Nem bonyolodom bele... Nekem mindig

A távolságtartás volt az erőm.

SKULTÉTI: Mondja, maga nehezményezte, hogy

Új házakat nyitunk?

MÁTRAI: Én? Én csak azt,

Hogy költségmegtörítés évében

Nyitunk. Páran szkeptikusak vagyunk.

SKULTÉTI: Szíve joga a kétely, szabad ember;

De hogy jön ahhoz, Ágoston fiam,

Hogy fölülbíráljon minket vagy engem?

MÁTRAI: Miniszter úr, nézze...

SKULTÉTI: Ágostonom,

Maga fáradt, de tudom, hogy velünk van.

A költségről sűrűn egyeztetünk...

A Külügy biztos nem fog csődbe jutni.

MÁTRAI: Én csak...

SKULTÉTI: Menjen, menjen.

MÁTRAI: Miniszter úr.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Kiestem Skultéti kegyeiből?

Itt az átadás-átvétel lidérce?

Most már látom Kovácsot lakkozás

Nélkül, álarc-levetve, csupaszon.

Harmincegynéhány-éves taknyos. Döbbenet,

Nemcsak piszkál, de árulkodik is!

Így viselkedni szörnyen férfiatlan,

Ilyen egy gerinctelen senkiházi.

A csúszása-mászása, sunyisága!

Lelakott lélek, pedig fiatal.

WESTEND

Mátrai, Dorka

MÁTRAI: Hú. Gratulálok, Dorka. Mindenedhez.

DORKA: Volt egy aprócska könyöksérülésem.

Wimbledon egy az egyben kimaradt.

MÁTRAI: Viszont győztél Pekingben. Ez a lényeg.

DORKA: Mindig jó meccset nyerni, főleg így,

Hogy Radicsnak már meccslabdája is volt.

Jött a második helyen kiemelt

Orosz versenyző, s csúcspontként az angol...

Hutchinson, aki mint a gumifal,

Mert róla minden labda visszapattan.

MÁTRAI: De most megálljt parancsoltál neki.

DORKA: Örömben eldobtam az ütőmet.

Emlékszem, földobtam a levegőbe.

MÁTRAI: Ez volt a te nagy-nagy menetelésed.

(szünet)

DORKA: Hétfőn arra ébredtem, befalaztak.

Tudod, nekem baldachinos az ágyam.

Egy évben vagy százszor nem alszom otthon.

Mikor fölébredtem New York után,

Halálra rémített a függönyöm.

MÁTRAI: Megriadtál a saját otthonodtól? (szünet)

Hihetetlen, mik történnek veled.

(Mátrai keze elindul Dorka kézfején, fölfelé a

csupasz válláig)

És jól bírod?

DORKA: Mit?
MÁTRAI: Általában ezt a...
DORKA: Hess. (*lecsapja a kezét*)
MÁTRAI: Tény, megkomolyodtál. Jól áll neked.
DORKA: Elmondom, komplexusok nélkül élni
Egyszerűen csodálatos! Figyelj,
Van egy fiú, ő is teniszezik.
Szelíd, figyelmes.
MÁTRAI: Hé, megállapodsz?
DORKA: Múlt szombaton megkérte a kezem.
MÁTRAI: Azt hittem, drága Dorka, évekig,
Hogy oda teszek, ahová akarlak.
DORKA: Nem vagyok tartalékos, józanodj ki.
Sajnos, lekéstél, Ágoston. *Sorry.*

EGYEDÜL

MÁTRAI: Éjfél utáni álmomban Karányi
Vezeti a kocsit a Balatonra,
Biztos kézzel, nevetve és nyugodtan.
Pontosan tudom, tél óta nem él;
Azt is, hogy míg élt, rosszul vezetett,
Elég ijesztő reflexei voltak.
Nem baj, az út impertinens vidám.
Egy benzinkútnál nagy találkozás.
Egy cabrio ülésén Fruzsina
Tűnik föl szemben, fékez és kiszáll.
Karányi is megtorpan. „Mit tegyek?”,
Tipródom én. Közben ott áll előttünk
Fruzsina, kivágott orrú cipőben,
Miniszoknyában, nem visel harisnyát.
Szaporán kiugrom a kocsiból, s a
Két jármű közé lépek, öntudattal.
„Bemutathatom-e egymásnak őket?
Tényleg szabadkoznom kéne azért,
Hogy halott a barátom? Szégyen az?”

KÜLÜGY

Mátrai, Tekla

TEKLA: Jól van? Nem kér egy pohár vizet?
MÁTRAI: Ó a
Potenciális utódom: Kovács.
Ízlelgesük a nevét és a rangját:
Kovács, főosztályvezető.
TEKLA: Na, neeee!
MÁTRAI: Lassan lejár a három pesti évem.
Előbb-utóbb külföldre küldenek, nem?

De neki ennyi sajnós nem elég:
Örökre ki akar utálni innét.
TEKLA: Az nem fog menni. Vigyáznak magára;
És a helyére mégsem állhat ő.
Ugyan, kérem.
MÁTRAI: Kovács, Békásmegyerről?
*Bullshit degrees from University
Of No Name.* Mit végzett? Ha jól tudom,
Valami jó sulit Minnesotában.
TEKLA: Tehetségés...
MÁTRAI: Ja, a hátam mögött.
Bemárt a főnöknél akármiert.
TEKLA: Egy intelligens ellenség varázsa
Csiszol minket, épít és inspirál.
MÁTRAI: Ez a feltörekvő pincérfiú-
Fazon? Vajon mit képzel ez magáról?
Ez simán megetet polóniummal
Egy szusibárban, ez egy olyan ember,
TEKLA: Ez túlzás, Ágoston.

MÁTRAI: Nem az, szerintem.
Újévig én vagyok főosztályvezető.
Aztán... ki tudja? Választások jönnek...
Búcsúzzam, koktélparti-nagyüzem?
Már Isten veled, spanyol etikett? Nincs
Több pukedli a királynők előtt?
Jaj, hiányozni fogtok, kakadu
Nagykövetek, papagáj ügyvivők!
Kiestem Skultéti kegyeiből?
Még nem lejátszott meccs.
TEKLA: Dehogy, korántsem.
MÁTRAI: És közben tudom, hogy nem vagyok
egyedül:
Vannak mellettem; bár Skultéti rejtély...
Folynak még az életgyakorlatok.

ARANY ŐSZ NYUGDÍJAS OTTHON

Mátrai, Laci bácsi

MÁTRAI: Azt hallottam, éjjel meztelenül
Járkáltál kint a folyosón. Mi van?
Ilyet te nem csináltál azelőtt.
Sosem voltál túl kitárulkozó.
Te jól öregedtél, fegyelmezetten.
S most azt állítják, hogy a folyosón
Szétszórtad régi tanulmányaid.
Antik tárgyban: sűrűn gépelt sorok...
LACI BÁCSI: Túl ritkán látjuk egymást. Elfelejttem,
Milyen kellemes társaság vagy.
MÁTRAI: Ez jól-

Esik. Annyira szégyellem magam.
LACI BÁCSI: Mikor is voltál itt? Jé, februárban.
Bárhogy számolom, fél éve, fiam.
Kivételesen *kittitűnő* időnk van.
Hm, borsmenta-illat a levegőben.
MÁTRAI: Jöhettek volna gyakrabban, igaz.
LACI BÁCSI: Jöhettél volna. Elhiheted, én csak
Maroknyi emberrel beszélgetek.
MÁTRAI: Tudom. Sejtettem, hogy valami baj van.
LACI BÁCSI: Te csalhatatlanul megérezel engem.
MÁTRAI: Aha. Járkáltál éjszaka? De tényleg?
LACI BÁCSI: Olyat nem szoktam.
MÁTRAI: Nem szoktál csinálni
Ilyesmit, semmi baj veled, tudom.
LACI BÁCSI: Jártam egyet, jó. Csak kíváncsiságból.
Értelmét nem találok semminek.
Nem tudom, ezek között minek élek.
Te, Ágoston, figyelj. Régen olyan
Fehér voltál.
MÁTRAI: Mért, most milyen vagyok?
LACI BÁCSI: Olyan... pozsgás.
MÁTRAI: Pozsgás? Jó, Laci bácsi.
LACI BÁCSI: Anyád javul?
MÁTRAI: Köszönöm, hát, javulgat.
Honnan tudtad, hogy...
LACI BÁCSI: Megírta az újság.
MÁTRAI: A húgodról?! Az újságból?! Ez abszurd!
LACI BÁCSI: Itt fogok elevenen megrohadni? (*el*)
MÁTRAI: (*magában*) Összeomlott az óbirodalom.
Igen, az emberi nyomorúságban
Van valami illetlen, ordenáré,
Valami, amit palástolni kell,
Ameddig lehet, amíg van mivel.

KÜLÜGY

Mátrai, Tekla, Kovács, Skultéti

TEKLA: Mindjárt tíz óra. Kezdetét veszi
A rendkívüli sajtóértekeztet.
Tucat újság, tévé jelezte jöttét.
KOVÁCS: Kolléga, éleződik a feszültség.
Hallottad, mi készül Szlovákiában?
MÁTRAI: Igen, kérlek, törvényt hoznak a nyelvről.
KOVÁCS: A botrány már hízik, duzzad, dagad.
SKULTÉTI: Édes anyanyelvük használatában
Korlátozzák a polgáraikat.
Ki nem szlovákul szól a hivatalban,
Gyűlésen, orvosnál vagy iskolában,
Azt súlyos pénzbírságra büntetik.

Természetesen mindent megteszünk, hogy...
KOVÁCS: Mit meg nem mernek engedni
maguknak.
MÁTRAI: Ez összhangban van a konvenciókkal?
SKULTÉTI: Ez jogtiprás. Az ember veleszületett
joga
Azonos nyelvűekkel azonos
Nyelven váltani szót. Ott, s mindenütt.
KOVÁCS: Egy felvidéki meghívás adódott...
Na, szóval, megyünk Komáromba vagy sem,
Szobrot avatni? Ott fog állni egy nagy
Királyunk, bronzból.
MÁTRAI: Hát, ők nem szeretnék.
Ahogy ők mondják: a „lovass bohócot”:
Szent Istvánt túrték; *neki* nem örülnek.
KOVÁCS: A békebontók, már megint.
SKULTÉTI: De én az
Élő Istenre esküszöm neked, hogy
Nincsen területi követelésünk.
Sőt, szegről-végről szlovák származású
Vagyok, és tudathasadás gyötör.
MÁTRAI: Ha *kulturális nemzetről* beszélünk,
Lakossági igényünk mintha volna...
SKULTÉTI: Igen, Ágoston, köszönöm.
Egyeztetettünk a szlovák protokollal?
KOVÁCS: Bejelentettük, előkészítettük.
SKULTÉTI: Szlovák részről ki lesz ott?
KOVÁCS: Hivatalból?...
SKULTÉTI: Állami tisztviselők közül. *Mi*
KOVÁCS: Nem hívtunk senkit.
MÁTRAI: Az baj. Az elég baj.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Augusztus huszadika van, verőfény.
Idegességünk gyorsan fokozódik.
Kovácsot osztják mellém, nem direkt.
Van egy defektünk a városhatárban:
Az előfutó rendőrségi autó.
Na, most mi lesz? Nem jó jel, azt hiszem.
Jó szokás szerint iktattunk üres
Autót a konvojba. Arra cserélik
A kidőlt kocsit.
És Komáromba délben ér a konvoj.
Szédülök és farkaséhes vagyok.
Kovács spicces. Ilyen sohase volt,
Szimatol, mint egy fürkésző agár.

KOMÁROM

Mátrai, Kovács, Skultéti

KOVÁCS: Hallod, az Elnököt nem engedik be,
tényleg.

MÁTRAI: Tyű!

KOVÁCS: *Megtiltották* a beutazását!
Ez nem más, mint burkolt hadüzenet.

MÁTRAI: Borul a technikai forgatókönyv,
De nem csak az. Minden norma borul.

KOVÁCS: Bekéretjük a nagykövetüket,
És tiltakozó jegyzéket adunk át.

SKULTÉTI: Ne szolgáltatassunk nekik ürügyet, ne
Mondhassák a szélsőségeik:
„A magyarokkal bírni képtelenség.”

MÁTRAI: Az összes nagy fórum szerint avatni
És pont ma próbálkozni: balfogás lesz.
A német kancellár, svéd elnök egyként
Azt tanácsolta, hogy halasszuk el.

KOVÁCS: Német, svéd kibicnek semmi se drága.

MÁTRAI: Megyek, személyesen tájékozodom.
Eddig átsétáltam az ügyeken;
Ehhez most közöm van. Ez most személyes.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Órájára pillant, kilép az Elnök.
Gyalog megy, kis léptekkel nekiindul
A hídnak. Embereivel beszélget
A zöldre mázolt vastraverz alatt;
Előre lendül finom jobbkeze;
Arcán leheletnyi tanácstalanság.
A híd túlvégén öltönyös csapat.
Az Elnök naiv: csak most fogja föl,
Hogy itt őt nem fogják nagyon szeretni.
Árnyék suhan át finom, keskeny arcán,
Amikor meglátja a fogadósort,
Mely ezúttal kizáró testület;
Az Elnök megáll a sorfal előtt.
Rendőri készség is várja. Nyújtja
Jobbját az országos főkapitány;
S közli, hogy nem engedik át a hídon
Az Elnököt meg az embereit.

KOMÁROM

Mátrai, Skultéti, Kovács

SKULTÉTI: Kerekedik a skandallum hasa,
Gömbölyítik a kínos fejlemények.
Én nem hittem, hogy meg merik csinálni.

MÁTRAI: Ez megtehetem-játék, nemdebár.
S kis lecke önfegyelemből.

KOVÁCS: Ne vessünk? És semmi jelhagyási készítés?
Nem hagy koszorút? És nem mond
beszédet?...

MÁTRAI: Elmondhatja pozsonyi követünkkel.

KOVÁCS: De bármit tesz, naggyon-naggyon
kevés.

Kérlek szépen, ez részleges határzár.

MÁTRAI: Pár ember, transzban a hisztériától.
'38, '68... Ez ismerős híd.

KOVÁCS: Tótok, transzban a *tátrai teától*.

Lázadás az északi vármegyékben!...

MÁTRAI: Ez a fölfogás nem sokat segít.

KOVÁCS: Miért csinálják? Csak az ezerévéért?

Fáj az az e-zer-é-ves Ma-gyar-or-szág.

Jó emléküik nincs? Kisebbségi komplex?

MÁTRAI: Ezer év durva dresszúra miatt, nem?

SKULTÉTI: Ez menthetetlen. Megengedhetetlen!

Két szövetséges állam viszonyában...

Néha díjazom a normaszegést,

Elviselem a devianciát is... Nade ez!

KOVÁCS: Tót vircsaft. Ezt mi tőrjük? Hogy lehet?

Ez arcátlanság, bassza meg.

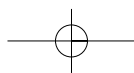
MÁTRAI: Nyugodj le.

Kovács, hé, állj már meg, hová igyekszel?

Bolond vagy? Mit mutogatsz? Hát ilyen
nincs!

EGYEDÜL

MÁTRAI: És Kovács csak megy a feje után.
Most lép oda a rendőrfőnökükhöz,
S hatalmas, bús fityiszt mutat neki.
Az meg csak bámul. Sápattan tekintget.
De Kovács végül nem mond neki semmit.
Bár láthatóan volna ötlete;
Csak rövid vitustáncot jár előttük,
Míg hárman föl nem karolják szelíden,
És csöndben el nem vezetik a hídról.
Ez botránynak kicsi, tettnek kevés.
Ez az, Kovács. Ez vagy te, iszonyú fasz.

Lázadj föl, köpj és káromkodj olyat, hogy
Piruljanak belé a matt falak,
És csinálj végre egy világi botrányt,
Ordas baromságot, csak tiszta hittel!
Csakis meggyőződéssel!, s megható lesz
Egy igazi kiugrási kísérlet.
Végre valami őszinte, Kovács.

KÜLÜGY

Mátrai, Skultéti, Tekla, majd Kovács

SKULTÉTI: A szlovákokkal egyben egyetértünk:
Hogy szomszédok vagyunk – és semmi
másban.

S hogy mi volnánk a Visegrádi Négyek
Közül kettő... ez tényleg hihetetlen.

TEKLA: Mit szól a NATO?

MÁTRAI: Azt, hogy ejnye, dá-dá.

TEKLA: Ez az ország bolondokháza, kérem,
Kihaszználják a gyöngeségeinket,
Hogy válság van, s védtelenek vagyunk.

MÁTRAI: Az *Evening Standard*ben ez mínuszos
hír...

És üzent Brüsszel is. A szövívőjük
Higgadtan írja: „Ez kétoldalú ügy,
Csak helyi konfliktus, barátaim.
Nem uniós szintű probléma.”

TEKLA: Tényleg?!

SKULTÉTI: Nincs jogszabály ilyen specifikus
Konfliktus esetére, uraim.
Nos, a révkomáromi incidens
Sajnos mindenkinek súlyosan ártott.,
S kérdőjel került mind a két pörös fél
Felnőtt mivolta mellé.

TEKLA: Jézusom,

Ne várjuk meg, míg elmérgesedik!...
Szlovákiával, hümm, mi várható még?

MÁTRAI: Visszahívjuk pozsonyi követünket...

Vagy átnyújtunk egy ultimátumot...

SKULTÉTI: Szabályos diplomáciai válság.

Kiutasítják a „kolóniát”?

Csapatösszevonások a határon?

MÁTRAI: Deszantegység kel át az Ipolyon!...

Mint óvodások a homokozóban,

Várat emelünk, várat védenek.

Őserdei, sötét idiotizmus.

SKULTÉTI: Az átriumban visszhangzik, „Kovács

Botrányt okozott”, és elég erőset,

A nagyobbik botrány fényében is...

MÁTRAI: Lehullott róla az önfegyelem

Álcája, széttzilálódott egészen.

SKULTÉTI: (*Mátrainak*) A vetélytársa fiaskója,
mit szól?

MÁTRAI: A magam gyönyöreit keresem,
Nem az ő fiaskóit.

SKULTÉTI: Jó, remek.

MÁTRAI: Ez nem Kovács, ez annyira nem ő,

A mi technokratánk. Igaz-igaz, hogy

Pár szomszéd népet nem fogad szívébe:

Románfóbiás, ukránfóbiás,

És nem kedveli a szlovákokat.

SKULTÉTI: Barátocskám, ilyet mi nem csinálunk.

Nem, ez az ember nem diplomata.

Hősködni akart, hát ez hihetetlen.

MÁTRAI: Jócskán föl paprikázták a szlovákok.

Saját terepüket érzi veszélyben.

SKULTÉTI: Ezt bizony nem ússza meg szóbeli

Figyelmeztetéssel, ez nagy bukás lesz.

Esküszöm, Kovács kolléga sosem fog

Kimászni ebből a slamasztikából.

MÁTRAI: Sajnálja, megfeledezett magáról.

SKULTÉTI: Ez abszurd!

MÁTRAI: Az is, amit ők csináltak.

Kovács be.

SKULTÉTI: Nos, valamit nem gondolt komolyan,

Vagy a munkáját, vagy ezt a beintést.

Van valami hozzáfűznivalója?

KOVÁCS: Én...

SKULTÉTI: Maga roppant módon szeretett

Jobb lenni másoknál, és pontosabb is...

De tele van problémával, kisült.

Kovács úr, nincs szükségünk intrikusra.

KOVÁCS: Sajnálom, megfeledeztem magamról.

Részemről védekező mechanizmus,

Csak dacreakció a környezetre...

SKULTÉTI: Semmi mellébeszélést, kérhetem?

Vénasszonyos siránkozást ne, jó?

KOVÁCS: Szerettem volna nekik megmutatni...

SKULTÉTI: Mindenki tudja, a kíméletesség

Tőlem nem idegen. De tény az is, hogy

Jó hírünkért részben maga felel.

Bizalmi állás. Amit tett, a rólunk

Hosszú évek alatt kialakult

Pozitív képet súlyosan lerontja.

KOVÁCS: Igyekszem helyrehozni, bárhogyan.

SKULTÉTI: Volt egy szóbeli figyelmeztetés,

Kovács úr.

KOVÁCS: Nagyon bánom, ami történt.
SKULTÉTI: Bárhogy nézem, maga rontotta el.
Küzdjön az érzéseivel, magában,
Lesz módja. Két hónap próbaidő a
Közbeszerzési osztályon. Megértett,
Kovács úr? Kap egy második esélyt.
MÁTRAI: (*magában*) Kovács, Kovács. Szép jövő
állt előtte.
Élete fekete fordulatot vett.
Ez kész, lemondóan bántak vele.
Ki lett osztva, bár porig nem alázták.
„Halott ember”, mondják a folyosókon
A háta mögött. És lesik az arcát.
Elég volt egyetlen defekt. Leszállt
A köd, és Kovács agya elborult.
Dekonzentrált lett, elkezdett hibázni.
Az akta fölött elfelejti, hogy
Miért is vette elő. Hát pihenjen.
Nem tussolják el. Nem is hal bele.
Még visszatér kacagva miközénk... Neeem.

MÁTRAI LAKÁSÁN

Mátrai, Novák

NOVÁK: Boldog névnapot.
MÁTRAI: Jézus... köszönöm.
Sosem ülöm meg. Szökőévben egyszer...
NOVÁK: Most megüljük. Isten áldjon.
MÁTRAI: Egészség.
NOVÁK: Látom, mostanában sokat vagy itthon.
MÁTRAI: Ja.
NOVÁK: Állandóan ég nálad a villany.
Otthonülő lettél?
MÁTRAI: Még nem egészen.
Szabadságon vagyok, megérdemeltem.
Főzök magamnak. Nézz gyakrabban át.
NOVÁK: Lett egy kutyám, Jágó. Orosz agár.
MÁTRAI: Nem ismerek rád. Kemény a magány?
NOVÁK: Kicsit félek egyedül a sötétben.
MÁTRAI: Eteted, itatod szép rendszeren?
NOVÁK: Még jó.
MÁTRAI: És tőle nem félsz?
NOVÁK: Nem nagyon.
MÁTRAI: És bent lakik, veled?
NOVÁK: Egy ágyban alszunk,
Amikor egyedül vagyok.
MÁTRAI: Ja, értem.
Egyszóval állandóan. Durva vagy.
Na és mennyit látod az ikreket?

NOVÁK: Minden második vikend az enyém.
Még lesz egy békéltető tárgyalás.
MÁTRAI: Reménytelen kísérlet, gondolom.
NOVÁK: Aha... Mindegy. Te jó színben vagy,
ember.
MÁTRAI: Kedvem van... Kedvem támadt az
egészhez.
Folytatni.
NOVÁK: Regiszterváltás, bravó.

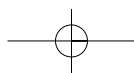
SKULTÉTI LAKÁSÁN

Mátrai, Skultéti

MÁTRAI: A meghívását köszönöm, miniszter úr.
A házra mindig rácsodálkozom.
Színpompás gellérthegyi panoráma.
SKULTÉTI: Meg lehet szokni. Kedves Mátrai,
Egy whiskyt?
MÁTRAI: Sajnos, autóval vagyok.
SKULTÉTI: Na, halljam, Ágoston. Mi baja van?
MÁTRAI: Miniszter úr, én csak... Az az igazság,
Hogy nem inspirál a földadatom.
SKULTÉTI: Nem inspirálja? Ezt kifejtene?

*Skultéti úgy néz rá, mint aki várta ezt a gyónást.
Föláll, és Mátrai mögé lép.*

MÁTRAI: Én képtelen vagyok...
SKULTÉTI: A monoton
Munkára képtelen. Ellenfele
Az unalom. Maga túl leleményes.
MÁTRAI: (*zavartan mosolyog*) Igazán jólesik,
miniszter úr.
SKULTÉTI: A leváltása nincsen küszöbön.
Még mondja azt valaki, hogy maga
Nem diplomata és nem hivatalnok!...
Én nem hiszem. Csak nincs jó passzban,
érezem.
Mondja, mi a gond? De nyíltan beszéljen.
Szeretne valami érdekesebbet?
Be van szóva, mi? Utaznia kéne.
Hová szeretne menni, mondja csak meg.
MÁTRAI: Nincs semmi konkrét vágyam.
SKULTÉTI: Az elég baj.
Az apja miatt vigyáztam magára.
Az apja volt a legfurcsább barátom,
Zárt és mindig kitörni készülő.
Nem tudja, hogy az apja...
Hogy megmentette az életemet?

Éleslövészetten rossz helyen álltam.
Ő rám vetődött, úgy lökött a földre.
Fejünk fölött zúgott el a golyó.
MÁTRAI: Erről én nem tudtam, miniszter úr.
SKULTÉTI: (megköszörüli a torkát) Természetes,
az apjára való
Tekintettel elnéztem egyet és mást.
Kovács ki akarta utálni tőlünk,
S buzgalmában már túlzásokba tévedt...
Öröm, hogy maga nekünk dolgozik,
De állandóan az jár a fejemben:
Vajon jól érzi-e nálunk magát?
A külföld, mondja, jobban állt magának?
MÁTRAI: Lehet.
SKULTÉTI: Nyugodtabb volt?
MÁTRAI: Igen, talán.
SKULTÉTI: A munkájára igényt tartanánk, de
Nem biztos, hogy ebben a munkakörben.
MÁTRAI: Igenis.
SKULTÉTI: Kérlek, fiam, tegeződjünk.
Ágoston, szervusz.
MÁTRAI: Szervusz. Örülök.
SKULTÉTI: Még gondolkozni fogok az ügyön.
MÁTRAI: (kényszeredetten) Köszönöm, kedves...
bátyám, köszönöm.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Azt kellett volna mondanom neki:
Nagyméltóságú miniszter uram,
Könyörgöm, tegyed ki a szűrőmet.
Jobb volna, ha kirúgnál a fenébe.
Tényleg ne habozzál, küldj el a házból...
Nem vagyok nagyon jó, nagyon rossz,
sem nagyon csúf.
Nem vagyok árva, védtelen se. Sajnos,
Nem vagyok védett személy, mint az Elnök.
Hajbókoló sem, bár néhány szabály köt.

DONNER LAKÁSÁN

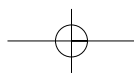
Mátrai, Donner

DONNER: Milyen az új zakóm?
MÁTRAI: Szuper, szuper.
DONNER: Túl szép az idő. Mondd, mi van veled?
MÁTRAI: Amit nem hinnél, megvan még a
munkám.
Skultéti óvatosabban lavíroz.

Velem kedves, bár kiszámíthatatlan.
Tizenöt év után immár világos,
Köztük fogok megöregedni. Nem baj.
DONNER: És most?
MÁTRAI: Én elmennék bolgárkertésznek egyszer...
Szakácsnak, sofőrnek. Akárminek, csak:
Nagyjából késő.
DONNER: Ugyan, sose késő.
Látod, én is mindig megújulok.
MÁTRAI: De máshoz reménytelenül nem értek.
Úgy néz ki, nagykövet leszek. Ahogy kell,
Jön egy kihelyezési rendelet.
Rájöttem, Kálmán, jót tesz némi függés.
Nem is olyan rossz irányítva lenni.
DONNER: S hová mégy?
MÁTRAI: Én, kérlek, a Baltikumba.
DONNER: Megint?
MÁTRAI: De most a lettekhez.
DONNER: Nagyon jó.
Kiugrom hozzád. Én is jártam arra,
A volt nejemmel Vilniusban, és...
MÁTRAI: (idegesíti Donner) Majd konferenciázom,
s részt veszek
A többi nagykövet estélyein.
Csónakázom a fehér éjszakákon...
DONNER: Előkelő poszt. Szabadabb leszel?
MÁTRAI: Kormányváltások sem érintenek.
DONNER: Háááát... Gratulálok. Hiányozni fogsz.
MÁTRAI: Nyugi, csak januárban indulok.
DONNER: Négy év?
MÁTRAI: Kábé.
DONNER: Na, és hogy vagy egyébként?
MÁTRAI: Jól. Jobban. Egyre jobban, azt hiszem.
Bízom egy nőben. És kicsit magamban.
Mint partitúra a zenét, szabályzat
Irányít, és én alkalmazkodom,
Amíg csak egyetlen okot találok,
Mely mozgásban tart idelent a földön.
DONNER: Te lassan elhiszed magad. De kackiás
vagy.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Ez kell most: viaszosvászon-idill!
A helyszín legyen a Hármashatárhegy,
A mélyben üres hangárjaival
És tarka sárkányrepülőivel,
Birkáival és antik pásztorával
És üde szerelmespárjaival.

A hegyre menet galagonya szúrjon,
S feketéllő bodza várjon a csúcson,
És nőjön ifjú-savanyú szeder.
Üljünk asztalhoz nagy séta után.
Üljünk egy órát, minden apropó
Nélkül. És legyen körülöttünk
Elképesztően jó a levegő.
Lófarkas, szőke pincérlány szaladjon.
Legyen hőség, s a rózsaszín leandert
Kövékés dongó döngje körbe, és
Dünyögje nekünk együgyű dalát.
Legyenek körben azúrkék napernyők;
S elfődni mind a külön bűneinket,
Viruljon négy irányban zöld özőn.

HÁRMASHATÁRHEGY

Mátrai, Fruzsina, madárcsivitelés

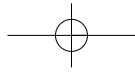
MÁTRAI: Nem hittem volna, hogy ráérsz.
FRUZSINA: Ne viccelj.
MÁTRAI: Szombat. Ez nem alamizsna-időpont.
FRUZSINA: Egyedül terveztem a délutánt.
MÁTRAI: Akkor én ezt most elrontom neked.
Ezt a te gyönyörű magányodat.
Mi újság teveled?
FRUZSINA: Megjöttem messziről.
Mi nem találkoztunk iszonyú régen.
MÁTRAI: Akkor nem kellettem.
FRUZSINA: Honnan veszed,
Hogy most szükségem van rád?
MÁTRAI: Nem tudom.
Elmondod, tavaly mért...?
FRUZSINA: Mert rámenős
Voltál, mohó. Túl magabiztos.
Borogatást akartál a bajodra,
S mindent azonnal.
MÁTRAI: És mindent hiába.
FRUZSINA: Én csak a lágyabb képedet szerettem.
Amikor nem vagy olyan kapkodós, nehéz.
MÁTRAI: Volt valakid?
FRUZSINA: Csak rövid lefolyású
Ügyek. Akárki, nem te, mondtam akkor.
Télen idegen voltál a szobámban.
Azt gondolom, idegen is maradnál.
MÁTRAI: Szóval te fölszámoltál engem?
FRUZSINA: Azt hiszem.
Kelltéll volna, de nem bármi áron.
Én nem akartam... árnyékra vetődni.
Próbáltam eltaposni ezt az érzést,

Fogantatásakor kinyírni.
MÁTRAI: Abszurd.
Nem lehet akarattal.
FRUZSINA: Ne beszélj.
Köztünk számonkérésnek nincs helye.
MÁTRAI: Figyelj, te félreértettél, tudod...
Mert én most nem akartam semmi komolyat.
Butaság belefogni bármibe,
Négy évre elutazom januárban.
Megyek Rigába. Csodás lesz nekem
A lett nőekkel és a lett férfiakkal.
Jobb lesz, mint Líbiába menni, nem?
Úgy döntöttem, új élet küszöbén
Új emberekkel kezdek új ügyekbe.
Az életemet újrainstallálom.
FRUZSINA: *(kíméletlenül)* Itt? Vagy Rigában?
Úgyis egyremegy.

EGYEDÜL

MÁTRAI: Ezer örömforrás. Szerencse, tart már
Az önkéntes alkoholtilalom,
Az elvonás a nagy kalóriáktól,
Az elvonás a komótos köröktől.
Ez a káprázatos elhagyatottság
A választásom. Rafinált kiút
A városon belüli bujdosás:
Körön kívül vagyok, s körön belül.
Ezt én akartam így. Csak kóstolóként:
Nem megrögzötten, csak kísérletezve,
Csak próbaképpen kicsit egyedül.
A kőomlások és a vízmosságok,
A hegyikerékpárok vájta árok,
És szeptember túlságos napsütése.
Viruljon négy irányban zöld özőn,
És gyűljön össze minden, ami csak
Használható a halál ellenében.
A hegyre egyedül
Kapaszkodom föl. Semmilyen találka
Nincs megbeszélve mára senkivel.

Függöny.

N Á N A Y I S T V Á N

A HELYZET VÁLTOZATLAN

Kóros emlékezetkihagyásra gyanakodtam, amikor megpróbáltam számba venni az elmúlt szezon produkcióit, és csupán néhány kiemelkedő előadást tudtam magamban felidézni. Aztán ellenőriztem a bemutatókról vezetett listámat, s kiderült: nem a memóriámmal van baj. Több mint 160 hazai vagy határon túli magyar előadást láttam, de közülük alig húszat találtam valamilyen szempontból igazán fontosnak. (Vidéken viszonylag keveset jártam, mert nem szívesen megyek oda, ahol kijelentik: nincs szükségük a kritikára, vagy egyenesen nemkívánatos személynek deklarálják a kritikust.)

Mielőtt azonban előadásokról és tendenciákról szólnék, szomorúan kell megállapítanom, hogy az egy éve e hasábkon megjelent állapotjelentésem lényege érdemben nem változott. Ha igen, akkor a helyzet csak romlott. Nem szűnt meg a szakma megosztottsága, nem lett tisztább a strukturális kérdések megoldása, a függetleneknek a tavalyinál is rosszabbak a kilátásai, és művésziileg is stagnálás tapasztalható. Mindezek számbavétele nélkül nem lehet pontos képet rajzolni az évad művészi fejleményeiről.

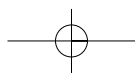
A szezon botránya kétségkívül az Új Színház-ügy volt. Ennek csupán szelíd és szolid előjátékának tekinthető mindaz, ami a József Attila Színház körül zajlott: Méhes László leváltása, Koltay Gábor kinevezése és menesztése, Nemcsák Károly kinevezése, a társulat szélnek eresztése, pénzelvonás, majd visszacsorgatás – mindez a döntések érdemi és elfogadható indoklása nélkül.

A főváros az Új Színház igazgatóváltását sem kommunikálta tisztességesen, de nem ez okozta a színházi berkekben példátlanul nevezhető felbolydulást, hiszen nem elsődlegesen színházszakmai vagy művészi megfontolások magyarázzák az értékelhetetlen színvonalú pályázatot jegyző Dörner György kinevezése elleni felzúdulást, hanem az, hogy mögötte – és társa, Pozsgay Zsolt mögött – ideológiai-szellemi háttérként a szélsőséges eszméket hirdető néhai Csurka István állt. A főpolgármesteri döntés ellen tiltakozók közül a radikálisabbak elsősorban politikai-morális nézőpontot képviseltek, a mérsékeltebbek inkább a pályázat szakmaiatlanságát kifogásolták, s persze a nyerteseknek azt a hazug és ostoba szlogenjét, miszerint a fővárosban nem játszanak magyar drámát, tehát az ő küldetésük, hogy megteremtsék a magyar drámák színházát. A tiltakozás – mint ahogy ez egy nyilvánvalóan politikai döntés esetében borítékolható volt – nem vezetett eredményre, a színházátvétel óta a társulat szétesett, vezető művészei elszereződtek.

Ugyanakkor a harci zajban nem mondatott – nem mondathatott – ki, hogy az addigi Új Színház tizenhárom évada mennyire eklektikus (magyarán: arctalan és igen változó színvonalú) volt, s mennyire megérett a helyzet a változásra, amelyre azonban Márta István pályázata csupán halvány reménnyel kecsegtetett. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Dörnerék bármiféle alternatívát jelenthetnének!)

Ilyen körülmények között csak torz értékítéletek szülehetnek, s rendre elmarad a szakmai önvizsgálat, a kialakult helyzetek szakszerű belső elemzése, a megoldáskeresés és az érdekek erőteljes képviselete. E hiányosság a színházat a politika könnyen elejthető és felszámolható prédájává teszi.

Hogy mennyire nem tud a színházi szakma egységesen fellépni az érdekeiért, jól mutatja a székesfehérvári színház, vagy a két minisztériumi intézmény, a Budapesti Kamaraszínház és a Játékszín esete. A Magyar Teátrumi Társaság ugyan tiltakozott, hogy egyik

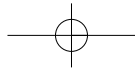
alapító társulatuk, a Vörösmarty Színház éléről a fideszes városvezetés leváltotta a korábban általa preferált és kinevezett igazgatót, de a hónapok óta tartó interregnum, a többszöri sikertelen, hol a nagypolitika, hol a helyi politika által befolyásolt pályáztatás anomáliái miatt már sem a szakma egésze, sem valamely részterülete nem hallatta hangját. (A cikk írásakor vált nyilvánossá, hogy végül – a hírek szerint a város vezetése által felkért – Szikora János lett az új igazgató.) De a költségvetési támogatás elvonása miatt tragikus helyzetbe került két fővárosi színházért sem mozdult meg a szakma, sőt, még a Budapesti Kamara bezárása, több tucat színész, műszaki és egyéb alkalmazott utcára kerülése sem váltott ki tiltakozáshullámot.

Valamivel nagyobb visszhangja volt a Trafó körüli pályáztatási manipulációknak, s később részben emiatt lépett vissza a nyertes Bozsik Yvette. Ám ezzel nincs vége a nyitottság, az alternativitás és a kreativitás hazai központjának felszámolására irányuló akcióknak, hiszen az újraközvetítés kondíciói nem változtak, azaz a Trafó eredeti funkciójának eljelentéktelenítése összefügg az alternatív színházi terület ellehetetlenítésével. A független együttesek tavaly is csak az év végén juthattak hozzá a zárolás miatt jócskán megcsappant pályázati pénzükhöz, az idén még ki sem írták a működési pályázatot, tehát szisztematikus kiéheztetés folyik. Így a társulatok közül egyre többen kénytelenek felüggeszteni működésüket.

Mint látható, az átgondolatlan vagy a nagyon is tudatos helyi és országos politikai döntések a színházakat vidéken és Pesten egyformán érintik, ám a szakma megosztottsága mégis változatlan. Bár születtek kezdeményezések a két oldal közötti párbeszédre (például a Gödör-beli tanácskozások), a „mi” és a „ti” megkülönböztetés nem változik. Ha a hivatalos politika által is támogatott egyik oldal ellenséget lát a másikban, az vagy erődemonstrációt, vagy látszategyezségeket szül, ám a konstruktív párbeszédnek egyik esetben sincs esélye. Mindezt ékesen példázzák a POSZT-tal kapcsolatos történések (tulajdonhányad megváltoztatása, a válogatás, a zsűrizés, a szakmai tanácskozások, az OFF-programok körüli hercehurcák stb.).

A kultúra, a művészetek, a színház devalválási folyamatának csupán néhány kirívó esetét említettem, de a sor a kaposvári színházi képzés körüli helyzettől a színházak működését veszélyeztető elvonásokig folytatható lenne. E jelenségek természetesen kihatnak a színházak munkájára, aminek általánosan érzékelhető elbizonytalanodottság az egyik legfőbb következménye. Ennek jele a művészi kockázatvállalástól való visszahúzóódás, illetve elsősorban a vidéki színházaknál, de általában is tapasztalható tendencia: a biztos sikert jelentő, problémátlan előadások műsorbeli túlsúlya. Ezt persze lehetne elüzletiesedésnek vagy kommercializálódásnak is nevezni, de ez elfedné a probléma lényegét. Ugyanis nem vagy nem csak műsorstrukturális kérdéssről van szó, hanem – s ez a fontosabb – az előadások, a rendezések stílári és gondolati megfogalmazásáról, annak igényességéről vagy sekélyességéről is. Egyebek mellett arról, hogy az előadások miként és milyen mértékben szembesítenek a valósággal, avagy fordítanak hátat a valóságnak, reflektálnak társadalmi problémákra, vagy épp elandalítanak. Egy-egy színház évadának vagy csupán néhány előadásának értékelésekor főleg e szempontokat tartottam szem előtt, s mindenekelőtt azokat a teljesítményeket kerestem, amelyek az említett tendenciák ellenében jöttek létre.

A legtanulságosabb a Katona József Színház szezonja volt, mivel a társulat munkáját az eddigi értékek megtartása mellett új értékek keresése s ezáltal új közönségretegek megszólítására való törekvés jellemzi. Zsámbéki Gábor *Kispolgárok*-rendezése egyértelmű folytatása mindannak, amit a rendező igazgatóként évtizedeken át képviselt. Folytatása a színház egyik legsikeresebb műsorrétegének, az orosz klasszikusoknak. Ám a másik Gorkij-darab, *Az áruló* című kisregényből készült *Lószúnyog* Lengyel Ferenc előadásában egészen más színpadi nyelvet képvisel. Bessenyei György *A filozófusa* pedig annak a stíljátéknak a folytatása, amelynek mestere a színház visszatérő állandó rendezője, Gothár Péter. Ascher

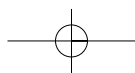
Tamás expresszionistának titulálható *Woyzeck*je viszont egyesíti a kétféle törekvést, hiszen egy-egy epizódban, a színészi alakítások lényegének megragadásában felismerhetők Ascher korábbi realista rendezéseinek jellemzői, de az egész túllép ezen a stíluson, ugyanis a darab Wilson-féle feldolgozásához készült Tom Waits-dalok eleve más játékmódot követelnek. A produkció, az angol szövegű dalok (amelyek magyarul Szálínger Balázs fordításában a kivetítón olvashatók), az elidegenítő hatású látvány (Khell Zsolt és Szakács Györgyi) és koreográfia (Horváth Csaba) megosztotta a közönséget, de a szakmát is.

Nemcsak ebben, más előadásban is főszerepe van a zenének. A Tavasz Fesztivállal és a Művészetek Palotájával közösen készült *Musik, Musikk, Musique* vagy az évad utolsó premierje, az *Áll a bál* kifejezetten zenés est. Az első koncert-színháznak nevezik az alkotók, s a húszas-harmincas évek európai nagyvárosainak közös varieté-világát idézi, az utóbbi líraibb, öt színész nő vallomása a sanzon, a musical, a kuplé, a vers és a próza segítségével. Az *Anamnézis* című kollektív alkotásban a színészek alkotnak zenekart, s a színházi este legerősebb pillanatai az ő muzsikálásuknak köszönhetőek. A Szputnyik Hajózási Társasággal közösen létrehozott produkció a magyar egészségügy-anomáliát villantja fel nem naturális, dokumentarista módon, hanem groteszken, a végtelékig elrajzolva, bár kissé változó intenzitással és színvonalon. A *Virágos Magyarország* pedig egyenesen operett. Kicsit retró, kicsit rendhagyó, de operett – a Kamrában. Kis zenekar, festett előfüggöny, sablonos, az ötvenes éveket idéző „termelési sztori”, a típus szerepkörökben fellépő mai figurák pontosan felidéznek, ugyanakkor idézőjelbe is teszik a műfaj jellemzőit. Az alkotók (Kovács Dániel, Vinnai András, Máthé Zsolt, Kákonyi Árpád, Matkó Tamás) ironikus-karikaturisztikus társadalmi-politikai körképet adnak az abszurdba forduló operett-világunkról.

A műfaji-stiláris profil tágítását jelzi, hogy a repertoáron találunk felolvasó színházat (Darvasi László: *Az utolsó tíz év, Bajor Gizi*), irodalmi összeállítást (*Hullám és gumikötél*), színházi sitcom-sorozatot (*A Gondnokság*), s ízelítőt a kemény német drámából (*Börpofa – a VARRRRÜMM láncfűrésszel*), illetve fiataloknak szóló színházi foglalkozásokat.

Az évad egyik legmegrázóbb és legerősebb színházi élménye szintén a Katonában született. Tadeusz Słobodzianek *A mi osztályunk* című darabja egy lengyel kisváros gimnáziumának tíz tanulóját, azok életútját mutatja be 1925-től napjainkig. A megtörtént esetek alapján készült mű azt ábrázolja, hogy a diákok között milyen lépésekben éleződött ki a vallási különbségből adódó ellentét, kit mikor hogyan tudott befolyásolni a különböző célú manipuláció, ki miért és miként lett a kirekesztés és likvidálás áldozata, kiből volt vagy nem volt emberség a nehéz időkben. Máté Gábor egyszerre fájdalmas, humoros és szárazan érzelmes rendezése múltidézés, mementó és vészkiáltás.

Az Örökény Színház a bemutatónak előadásmódjával szintén feszegetni igyekszik a befogadói határokat. A dramaturg Gáspár Ildikó rendezői bemutatkozása temetői *road movie* az előcsarnokban: a Pierre Notte darabjából készült *Két néni, ha megindul* szellemes, morbid és kesernyés komédiázás. A további öt premierből kettőt jegyez a direktor, mellette Ascher Tamás, Bagossy László és Zsótér Sándor rendezett még. Mácsai előadásai stílárisan igencsak eltérőek: a *Pillantás a hídról* szinte brechtien szikár és lényegre törő, a *Tarekkin halála* szürreális és abszurd. Szuhovo-Kobelin darabja közeli rokonságban van Erdmann *Az öngyilkosával*, amelyből készült a színház máig sikerelőadása, a *Finito*, de más jelek is utalnak arra, hogy Mácsai évadon és évadokon átívelő folyamatokat épít. Például a *Pillantásban*, Ascher *Peer Gyntjében*, Bagossy *A viharjában*, de Zsótér Jelinek-bemutatójában is (*Mi történt, miután Nóra elhagyta a férjét, avagy a társaságok támasza*) egyként fontos szerepet kapnak a kvázi kórusként (is) működő háttérszereplők. Aschernál is, Bagossynál is központi gondolat a színházi közeg, a színháziság hangsúlyozása. Ez a Shakespeare-darab értelmezési tartományát is kitágítja: Prospero színházi ember, mondjuk, rendező, aki a színpad masinériájával és segédszemélyzetével képes létrehozni a cso-

dákat, a varázslatokat. Az előadások finomabban vagy közvetlenebbül reflektálnak a mára, a legdirektebben az erősen társadalomkritikus Jelinek-darabbal és a *Tarelkin halálával*.

A Nemzeti Színház a tavalyi magyar évadjával szemben az ideit a klasszikusoknak szentelte. Biztonságos szezon volt. Alföldi Róbert három darabot állított színre, egyik esetben sem beszélhetünk revelációról. Mindegyik takarékos előadás: a *Szent Johanna* csaknem üres színpadon játszódik, a nézők ülnek a színpadon, és a nézőtéren folyik a játék, az Osborne-mű, a *Hazafit nekünk!* pedig a színpad alatt zajlik, a „díszlet” egy részét a súlyllesztők hidraulikája, emelőszerkezete adja. Ez utóbbi, a Redl ezredesnek a Szabó István-filmből is ismert történetét feldolgozó, kissé hosszadalmas és feleslegesen részletező előadás a legsikerültebb – László Zsolt erőteljes alakításának is köszönhetően.

Rába Roland *A fősvényt* a Gobbi Hilda teremben játsszatja, s a körbeülhető tér intimebb közege is közrejátszik abban, hogy a mű nem kötelező olvasmány-pótlék, hanem természetesen megszólaló, élő, mai áthallásokkal teli produkció lett. Nem így a Znamenák István rendezte Sütő András-darab, az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, amely ezúttal megmaradt klasszikus irodalomnak.

A Nemzeti is erőteljesen fordul a fiatal nézők felé, ennek egyik újabb lépése a beavató színházi kezdeményezés. Gigor Attila színre vitte *A bölcs Náthán* egy változatát, a *Náthán gyermekeit*. Ulrich Hub a Lessing-dráma lényegét megtartva egyszerűsítette a történetet, és némi didaxissal még inkább az intoleranciát és az azon való túllépés lehetőségét állította a cselekmény középpontjába. Az önmagában kerek és egész előadást a diáknézők számára tartott megelőző és levezető foglalkozások foglalják keretbe.

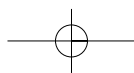
Az évad legerősebb élményét Novák Eszter Bródy Sándor-rendezése, *A tanítónő* jelentette. Khell Zsolt szalmabálákból épített díszlete csupán jelezte a dráma közegét, de emelte a falusi világ ábrázolási hagyományától. Novák felfedezte a műben rejtőző szürreális vonásokat, s ezeket felnagyította (első felvonás expozíciója, a Főúr beállítása, iskolaszék-jelenet). Remek címszereplőt talált tanítványa, Szilágyi Csenge személyében, és megrendítő Bodrogi Gyula az Öreg Nagy István szerepében.

Kiegyensúlyozott teljesítmény jellemezte a Radnóti Színház munkáját is. Nagy – de csak részben beteljesedett – várakozás előzte meg Térey János újabb, mai témájú verses darabját, a *Protokollt*, amelyet Valló Péter vitt színre. A szövegkezelés ezúttal is frappáns, de a külügyi hivatalnokok és más értelmiségiek magán- és közfájdalmai még kevésbé kívánkoznak drámába, mint az *Asztalizenénél*. A rendezés pedig több figyelmet fordított a helyszínek gyors váltásaira, mint a helyzetek továbbépítésére, a biztos előadásív megalapozására.

Viszont Mohácsi János vezényletével a kicsi színpadon is remekül működik a *Bolha a fulben* kavalkádja. A rendező jó néhány éve Kaposváron már színre állította Feydeau darabját, amely ezúttal más módon tárta fel őrült világát. Ahogy ott Kovács Zsolt volt, itt Gázsó György az egyre őrültebb események fölényes tudású, de természetesen más-más eszközöket bevető mozgatója. Mióta Mohácsi kényszerűen elhagyta Kaposvárt, sok helyen rendez, de – változatlanul magas szintű és professzionális – munkáinak ismeretében úgy tűnik: fontos lenne neki, hogy stabil társulattal dolgozhasson.

A színház idei legizgalmasabb előadása a *Vágyvillamos*. Zsótér Sándor Ungár Júlia új fordítását vette alapul, amikor Tennessee Williams darabjából a Blanche drámáját középpontba állító kamara-változatot csinált. Ambrus Mária a kintet és bentet összemossó díszlete nemcsak kerete, de képi kivetülése is egy tragédiába torkolló identitásvesztési folyamatnak. Kovács Adél nagyszerű alakítása hitelesíti a különös rendezői elképzelést.

A vidéki színházak produkciói közül – kicsit talán igazságtalanul – csak egyet szeretnék kiemelni, a kecskeméti *Bánk bánt*. A színház művészi irányítói, Cseke Péter és Réczei Tamás példás nyitottsággal tervezik az évadokat. 2011–12-ben látható volt reneszánsz angol dráma (*Átváltozások*), Agatha Christie-krimi (*Egérfogó*), *A víg özvegy*, Tormay Cécile-

átirat (*A régi ház*), szerzői rendezés (Réczei: *Amazonok*), *Karamazov testvérek*-átirat, Füst Milán *Boldogtalanokja*, Kleist *Az eltört korsója*, Csiky Gergely *Buborékokja*, Békés Pál *A két-balkézes varázslója*, a *Winnetou*, s rendezett Szász János, Mohácsi János, Béres Attila, Rusznyák Gábor, Forgách András. Ebbe a sorba illeszkedett Bagó Bertalan *Bánk*-rendezése. A Ruszt József Stúdióban az V. felvonással kezdődik az előadás: mintha a XIX. századi színjátszás paródiáját látnánk. Aztán emeletes kazetta-színpadon, zömmel a XX. század korszakait idéző fehér öltönyös, ruhás szereplőkkel pereg a tragédia erősen meghúzott változata, hogy zárásként felhangozzék Erkel „Hazám, hazám”-áriája is – természetesen Simándy József előadásában. A rendező nem Katona József drámájához viszonyul ironikusan, hanem az eseményeket csak hősi színben látni akaró és tudó történetsemmel szemléli.

Bármennyire is fokozódik a független színházi terület ellehetetlenítése, az elmúlt évben is számos értékes, gondolatilag és stílusosan előremutató produkció született. Közülük csak néhányat szeretnék felvillantani. Székely János *Caligula helytartóját* a Vádli Színház Szikszai Rémusz rendezésében mutatta be, a két főszereplő Fodor Tamás és Nagypál Gábor. A rendező és a színészek a gondolati dráma szellemi erőterét valós, fizikai erőtérré változtatták, s így nem csupán két markáns világnézet képviselője közötti vita tanúi lehetünk, hanem mindkét alak emberi drámáját magunkra vonatkoztatva is átélhetjük.

Változatlanul a – kívül-belül megújult – Székény Színházban játszik Pintér Béla és Társulata, amelynek legutóbbi bemutatója a *Kaisers Tv, Ungarn*. Mulatságos időutazás résztvevőiként a mából az 1800-as évek végére, illetve a szabadságharc idejére repülhetünk, betekinthetünk a forradalmi televízió stúdiójába, találkozhatunk Kossuthal, Petőfivel meg a hős „sukorói oroszlánal”, akiről kiderül, hogy nem is annyira hős... A fergeteges komédiázás egyszerre szól a témául választott múlttól és a máról. Sem a szövegben, sem a játékban nincs direkt aktualizálás, de nyilvánvaló, hogy a múltba fordulás, a hősi pátosz, a nemzeti gyökér keresése, a vereségeket sikerként magyarázó attitűd, a történelem önkényes értelmezésével élő manipuláció nemcsak a XIX. században, ma is jelen van közéletünkben, sokak gondolkodásában. Az előadás hatásának titka: mindenki halálosan komolyan veszi szerepét, mondatait, gesztusait, nincs kikacsintás, közvetlen utalás a mára.

Egy olyan darabról is szólnék, amelyet két helyen is bemutattak, s a következő szezonban újabb színházak tervezik a premierjét. Első drámás szerző, a marosvásárhelyi Székely Csaba *Bányavirágja* a vásárhelyi Yorick Stúdió és a Tompa Miklós Társulat közös produkciójaként került színre, majd a budapesti Pincészínház is előadta. A mű egy trilógia része, s a történet alapja valós: egy kis bányásztelepülés lakói kilátástalan helyzetbe kerülnek, miután bezár az egyetlen megélhetési forrásuk, a bánya. Mintha egy XXI. századi Csehov-dráma bomlana ki előttünk. Az eltékozolt életű középkorú férfi, annak nyűgös, tehetetlen apja, a tehetségét alkoholba fojtó orvos, a reménytelen és viszonzatlan szerelmek a *Ványa bácsit* vagy *A manót* juttathatják eszünkbe. A kilátástalanság nyomorúságát ábrázoló darabot végigkacagjuk, mert a szerző a jelenségeket a maguk abszurditásában mutatja be, s a tragikumot is a komikumon átszűrve adagolja. Mindezt a befejezés újabb réteggel színezi: a főszereplő népviseletbe öltözve mesél a természetközeli erdélyi emberek boldog életéről, megelégedettségéről – a budapesti közszolgálati televíziónak. Úgy, ahogy elvárják tőle. Sebestyén Ába és Csizmadia Tibor rendezése a részletekben eltér egymástól, de a mű lényege mindkettejüknél pontosan megszólal. Nekem a vásárhelyi tűnik erősebbnek, fájdalmasabbnak.

Végezetül: örülnék, ha jövőre nem a színházi helyzet romlásáról kellene itt vagy máshol beszámolnom.

PINTÉR BÉLA

NAGYOBB SZABADSÁG

Tompa Andrea beszélgetése

Tompa Andrea: Az utolsó két előadásotok, a Szutyok és a Kaisers TV, Ungarn azt mutatja számomra, hogy a Pintér Béla Társulat igen jó alkotói szakaszban van. Erősek a darabok és a társulat. Te hogy látod magad és a munkáitok, hol tartotok most a másfél évtizedes pályátokon?

Pintér Béla: Nehéz megítélni az alkotói szakaszok sikerének mértékét abban a pillanatban, amikor benne vagyunk, talán majd pár év múlva fogjuk pontosan látni, hogy melyek voltak a legnagyobb felülvételek (a legmélyebb pontok jobban érzékelhetők). Nem is szoktam ezen gondolkodni, inkább a következő munkával foglalkozom. Örülök, hogy a *Szutyok* és a *Kaisers TV, Ungarn* jól sikerült, mindkettő személyes és társadalmi fájdalom szintéziséből jött létre, mindkettőben sikerült az általam érzékelt problémákat kellőképpen árnyaltan megfogalmazni, eredeti és fordulatos történetet írni, formailag azonban egyik sem hoz olyan revelációt, mint a valamikori *Parasztopera*, amelyben az énekeszéd volt az újítás. Ha valamilyen tendenciát felfedezhetünk ebben a mostani szakaszban, akkor mindenképp a tartalom, a történet, a szöveg tökéletesítése a cél, a formai kísérletezés mostanában háttérbe szorul. (A *Szutyok* és a *Kaisers* közötti darabot, a *Tündöklő középszer* is jó előadásnak tartom, de az nem annyira fájdalmas, nem annyira bonyolult, inkább egyetlen teatrális ötlet köré rendeződött a történet.)

– A *Gyévuska* című darabotoknak is volt formai újítása.

– Az operaforma a *Parasztopera* újítása volt, a *Gyévuska* a látvány és a játéktípus tekintetében hozott újat. Illetve a léptéke, a létszám és a kivitelezés szempontjából a mai napig is a *Gyévuska* a legnagyobb szabású előadásunk.

– Ez a két legutóbbi előadás kilépett a magánszférából, a családtörténetekből, amelyekről korábbi darabjaid szóltak, átlépett a társadalmi közeg területére.

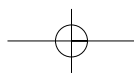
– Tizenhét darabom közül csupán kettő fókuszált kifejezetten a családon belüli testi-lelki erőviszonyokra, erőszakra: a *Sütemények királynője* és a *Démon gyermekei*. Mindkettőt nagyon fontos munkának tartom, de ezekben is megjelent a társadalmi közeg. A *Szutyok* egy gyermektelen pár történetéből indul ki, a *Kaisers TV*-ben pedig a halott édesanyját, édesapját kereső lány nyomába eredünk. Az egyén és a társadalom problémája elválaszthatatlan, a társadalom legkisebb egysége még ma is a család, az, hogy épp melyikre helyezem a hangsúlyt, egyáltalán nem befolyásolja a végeredményt, a megszületett alkotás minőségét.

– Nekem úgy tűnt, hogy a hullámvölgyeidben a személyesebb művek felé indultál, az önéletrajzibak felé, és éppen azok nem voltak relevánsak. Gondolok itt a *Párhuzamos* órára.

– Igen, a *Párhuzamos óra* jó példa arra, hogy milyen az, amikor nem sikerül egy személyes problémát jól feldolgozni, az volt a mélypont, nagyon hamar levettük a műsorról. De ez nem azt jelenti, hogy a személyes problémafelvetés tévút lenne, sőt! Minden előadásomban, a legjobbakban is fontos a személyes érintettség, az önéletrajzi ihletettség. Szerintem a *Szutyok* előtti időszakban is hoztunk létre magas színvonalú előadásokat, de azt hiszem, hiányzott az életemből az a fájdalom, ami szükséges a nagy művekhez.

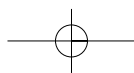
– Ezen kívül nincsenek olyan előadások, amelyeket le kellett venni, nem?

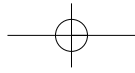
– A *Korcsulát* is elég ritkán játsszuk. Azt sem tartom a legsikerültebb munkának. A *Soha vissza nem térőt* is ritkábban. Levettük az *Öl, butít!* és a *Népi rablét* című darabokat is.

- Azok viszont legalább másfél évtizedig repertoáron voltak.
- Az *Öl, butít!* keveset ment, a *Népi rablétet* tíz év után vettük le, az az első, nagyon meghatározó előadásunk volt, és sokáig érvényesnek éreztük. (Nyolc éve játszottuk, amikor a Vidor Fesztiválon megnyerte a legjobb előadás díját.)
- *Tapasztalatom szerint a társulatoknak nagyon erős közönsége van. A három „közönség” – az itthoni, magyar, a szakmai-kritikai és a tágabb, nemzetközi – mennyire igazolja vissza azt, amit érzelkelek, hogy a Pintér Béla Társulat igen magas színvonalon dolgozik most. Kezdjük talán a magyar közönséggel.*
- Az előadások telt házzal mennek, bár az utóbbi években mindig így volt.
- *Telt házatok volt akkor is, amikor nem voltak ilyen jó formában. A Kaisers TV éppen azzal kezdődik – ez egyfajta ironikus kikacsintás a népszerűségetekre –, hogy hogyan lehetne még betenni padot tíz ember számára, aki kint rekedt. Hogyan lehet lemérni a közönségen azt, hogy hol tartotok?*
- Az nem igaz, hogy nálunk minden előadást megtekintenek, amelyet csak színre viszünk. Ha egy darab nem elég jó, akkor a nézők sem jönnek olyan lelkesen. Igaz, az önkritika gyorsabb, eddig még sohasem vártuk meg, amíg félházzal ment egy előadás. Van annyi jó, hogy levehetjük azt, amit mi gyengébbnek tartunk.
- *A mostani daraboknak talán a társadalmi hatósugara nagyobb, húsbavágóbbak.*
- Én nem egészen így gondolom. A *Szutyok* és a *Kaisers* írásakor a (kultur)politikában végbement változások, hangsúlyeltolódások olyan húsbavágóak voltak számomra, hogy direkter fogalmazásra, konkrétabb idézetekre sarkalltak, mint korábban. De az is lehet, hogy a nézők hallása élesedik bizonyos témákkal kapcsolatban. Például a 2008-as *Démon gyermeke*iben szereplő, a démon-szülőkből kinövő, őket másoló, de még náluk is veszélyesebb, fenyegetőbb új generáció motívuma most talán még jobban rezonál a pillanatnyi politikai valóságra, mint amikor írtam.
- *Szerinted a szakmai, kritikai tükörben látszik az, hogy most hol tartotok?*
- Mit értsünk ezen? Díjat, kritikákat, támogatást? A társulat fennállásának első öt évében zsinórban kaptuk meg a kritikusdíjat a legjobb alternatív, egyszer pedig a legjobb zenés színházi előadás kategóriájában. Aztán nagy szünet következett, ami azóta is tart. A *Szutyok* még csak kritikusdíj-jelöltséget sem kapott, igaz, a kritikusok többsége úgy szavazott a legjobb független előadás kategóriájában, hogy meg se nézte az előadásunkat. (A kritikusokat és a színházi szakmát, a gyakorló színházi embereket egyébként nem feltétlenül sorolnám egy kategóriába.) De úgy általában, szerintem a szakma látja, hogy a *Szutyok* és a *Kaisers TV*, *Ungarn* bátor előadások. Például egy szélsőjobbos figura ennyire konkrét, realista, mégis árnyalt, érzelmileg is követhető ábrázolásával, mint a *Szutyok*ban, nemigen találkozzunk kortárs magyar színházi előadásban.
- *Csak utalás szinten látni ilyesmit. A Katonában a Mizantrópban egyszer csak feltűnt egy hasonló figura, de olyat, hogy a mai szélsőjobbaldalt képviselő szereplő végigvonuljon a történeten, nem látni.*
- A *Szutyok*ban az is fontos volt számomra, hogy megértsük azt a szereplőt, aki ordas eszmék hálójába került. Az ideológia, demagógia taszító álarca mögött megláthatjuk az esendő, szerencsétlen kamaszlányt, igyekeztünk kerülni a felületes ítélkezést, a hatásadászatot. A főhős kora még inkább erősítheti a nézőben a felelősségérzetet, a társadalmi felelősségvállalás kikerülhetetlenségét.
- *Az évad egyetlen politikai előadása a Kamrában A mi osztályunk – ez a darab nem ma és nem Magyarországon játszódik, ettől függetlenül pontosan értjük, olvassuk. Az olyan direkt politizálástól, mint amit vállaltok, mindenki fél.*
- Ez vékony jég, ingoványos talaj. Lehet nagyon kínos is, bár a politikai kabarénak is megvolna a helye. A Krétakörnek voltak ilyen előadásai, a *Hazámházám* és a *Feketeország*. Nagyon nehéz úgy belevinni az aktuálpolitikát egy előadásba, hogy azért túl is mutasson azon a szűk valóságon, ne ragadjon bele az adott pillanatba, ne legyen szubjektív vagy egyoldalú.

– *Időnként nagyon konkrét szövegeket emeltek be a darabokba, amelyeket felismerhetünk, de mindig van egy olyan színházi keret, amely kiemeli a közvetlen tapasztalatunkból. Van egy saját világotok, egy mese, gyakran szürreális elemekkel.*

– A *Kaisers TV*-ben például Petőfi Sándor elmondja, hogy miért „ne dobálózzunk azal a szent szöveggel, hogy: forradalom”. Pontosan tudják a nézők, hogy mire utal ez a mondat a mai politikai kontextusban, mégsem egyszerű idézetről, paródiáról van szó, hiszen amellet, hogy Petőfit emberi gyarlóságában, robbanékonyságában ábrázoljuk, megtartjuk ikonszerűségét, versei, tettei hitelesítik a szavait. Petőfi mint nagy költő és a szabadságért életét áldozó hős újraértelmez bizonyos mondatokat, idézett szófordulatokat.

– *A magyar történelem, irodalom, költészet iránti lelkesedések is hazafiassá teszi a darabot.*

– Az utolsó előtti jelenetben épp a jól ismert történelmi kudarc kiigazításával találkozunk. A nézők Petőfivel és Kossuthal együtt lelkesedhetnek a schwechati csata megnyeréséért, az a gyermeki elragadtatottság, amelyet európai nagyhatalommá válásunk felett érzünk, abszurditása, szürrealitása mellett is a szó legnemesebb értelmében hazafias. Ezért sem lehet könnyedén ránk sütni, hogy valamiféle egyoldalú, balliberális nézőpontból alkotunk.

– *Milyen a nemzetközi közegetek?*

– A *Szutyok* rengeteg meghívást kapott Európába, sokat utazunk vele, és értik, szeretik külföldön is, bár a szélsőjobb fogalma Nyugat-Európában teljesen mást jelent. A *Kaisers TV*-t aligha fogják átérzeni – Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, a *Toldi*, a schwechati csata nem jelent semmit egy külföldinek.

– *A Pintér Béla Társulatnak, egész munkádnak az elmúlt tizenöt évben kialakult a maga sajátos stílusa, játékmódja, dramaturgiája, egész színházi világa. Az elmúlt évtizedet meghatározó társulat, a Krétakör Színház és Schilling Árpád munkáira viszont éppen az volt a jellemző, hogy minden előadásuk más volt, új nyelvet használt. Mégsem az történt, ami ennek a két társulatnak a radikális különbözőségéből következne: hogy aki mindig újat próbál, az végtelen hosszan kísérletezhet, aki viszont megtalálta a maga nyelvét és világát, az egyszer csak másfele fog keresgélni. Ti ma talpon vagytok, dolgoztok továbbra is, Schilling viszont abbahagyta a társulati munkát. Ez persze rengeteg körülményen, egyéni ambíciók is múlik. Hogy látod ezt? Nektek hogyan sikerült megmaradni?*

– Én nem látok ilyen óriási különbséget közöttünk, nem gondolom, hogy Schilling mindig újat csinált volna: ő is vissza-visszatért a saját eszköztelenségéhez, mehökkentő formájú klasszikus adaptációkhoz, politikai témákhoz. Szerintem az ő stílusa, kézigyegy is felismerhető. Hogy mi talpon vagyunk még, annak rengeteg összetevője van. Talán Schilling nagyon rövid idő alatt jutott a csúcra, hiszen csodás pályát járt be nemzetközi sikerekkel. Lehet, hogy el is szokott a kritikától, nem kapott olyan itthoni visszajelzést, mint mi.

– *Schillinghez képest a kritikával is szerencséd van: kapsz bőven.*

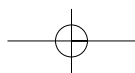
– Nem mondom, hogy könnyen viselem a kritikát. Olykor évekig hurcolok magamban egy fájdalmasabb mondatot, gyakran nem is bírom elolvasni az írásokat, a kollégáimmon keresztül jutnak el hozzám.

– *Mintha nem bíznaál eléggé a saját erődben, előadásaid erejében, védtelen volnál, bizonytalan.*

– A bizonytalanságra azért is van szükség, hogy egy-egy öltre, gondolatra egyre jobban rákérdezzünk. Meglehetősen önkritikus vagyok a munkáimmal kapcsolatban. Amikor egy kritikus azt állítja rólam, hogy...

– *... amit gyakran olvasni, hogy nem tudsz darabot írni...*

– ...azt én magam is mondom a próbán: ez a jelenet rosszul van megírva. Azt hiszem, tisztában vagyok a munkám erőnyeivel és gyengéivel, persze ha kell, meg is tudom védeni. Azzal a kritikával nehéz mit kezdeni, amikor a kritikus már eleve úgy ül be, hogy a pad is nyomja, zavarja a többi néző érdeklődése is, eleve elfogadhatatlan számára az a nem irodalmi szöveg, a hétköznapi beszéd, ami a mi nyelvünk. Attól a kritikától valószínűleg nincs mit tanulni.

– Egy művésznek mindig az a dilemmája, hogy a továbblépés ne a korábbi sikerek másolása, ismétlése legyen, hanem valami újnak a keresése. Téged mi visz tovább?

– Az új keresése önmagában nem lehet cél. Valami jót és igazat kell keresni. Ha már ez az „igaz” megvan, akkor jöhet a keresgélés: eszközöket, formákat elhagyhatunk, mert már használtuk, a „tipikus szereposztást” elkezdhetjük forgatni, hogy új lehetőségeket adjunk egymásnak.

– Az önismerésben tudatosan ellenőrzöd magad?

– Azt hiszem, igen, bár a kritikusok sok mindent önismerésnek látnak, amit mi nem. A *Párhuzamos óra* mélypontja után tettem fel olyan kérdéseket, hogy mit kellene tenni: teljesen elfelejteni a szöveget, új formákat találni? Ezután mégis a *Szutyok* története volt az, ami egyre erősebben jelent meg a szemem előtt. Egyre jobban ki akartam bontani a figurákat. És egyre hosszabbak is lettek a szövegek. A *Szutyok* és a *Kaisers TV* a legterjedelmesebb darabjaim. Ha egy darab ötven oldal, akkor legalább ötven-száz oldalt írok még a próbákon „mellé”, amit aztán nem használunk, ez a szemétkerül.

– *Mohácsi István is ugyanezt vallja: a dráma a történet kibontásának a képességén múlik. Ez azért meglepő, mert a 20. századi drámairodalom, a modern dráma – Csehovval kezdve – leszámolt a történettel. A te előadásaidban nagyon erősek a történetek.*

– Arra a meggyőződésre jutottam, hogy a történetet kell csiszolni, főként az írás fázisában.

– Volt-e olyan a kritikákban, ami hatással volt a munkádra, amit fel tudtál használni?

– A legfájdalmasabb megjegyzések is motoszkálnak bennem, elfogadom a megállapítások igazságmagvát. De ugyanilyen meggyőződéssel mondhatnám azt is, hogy teljesen függetlenítem magam tőle és nincs rám hatással. Ezek bonyolult folyamatok, nem fekete-fehér helyzetek. Ám semmi nem tudott eltántorítani a drámaírástól.

– Ennek nagyon örülök.

– És nem remeg meg a kezem írás közben, ha a kritikusra gondolok, aki nem tart drámaírónak. De azzal sem érhetem be, hogy olyasmit írok, amiről azt mondom magamnak: aki szereti a darabjaimat, annak úgyis tetszeni fog. A kollégáimnak is nagyon sokat köszönhetek: dramaturgként nagyon sokat segít Enyedi Éva, és Thúróczy Szabolcs is rengeteg ötlet hoz.

– *Az elmúlt időszakban a társulat is nagyon megerősödött. Ez egyrészt a régi tagok – például Thúróczy Szabolcs, Enyedi Éva, Szalontay Tünde – érdeme, de bekerültek új színészek is a darabokba, mint Mucsi Zoltán és Stefanovics Angéla.*

– A *Szutyok*ban nem volt vendég. Amikor a *Kaisers*en gondolkodtam, eszembe jutott Mucsi, hogy neki milyen nagyszerű szerep volna benne. Eredetileg én akartam játszani. Angéla pedig jelentkezett, hogy szívesen dolgozna velünk, így írtam neki szerepet a darabban. Engem is nagyon inspirálnak az új színészek – meg kell felelni nekik, koncentráltabbá tesz.

– Sokan akarnak a *Pintér Béla Társulatban játszani?*

– Nagyon sokan, jobb lenne több színésszel dolgozni, de százból egynek tudok lehetőséget adni.

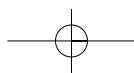
– *Abba a sokféle tevékenységbe, ami ehhez a társulathoz köt, alig férne bele, hogy máshol is dolgozz – de hívnak egyáltalán?*

– Egyre kevésbé, mert tudják, hogy nem megyek. Általában rendezni hívnak, esetleg vihethnék magammal valakiket, ahogy például Bodó Viktor.

– *Az nem inspirálna, hogy másokkal, máshol dolgozz?*

– Nem. Sokkal nagyobb szabadság saját társulaton belül dolgozni, jobban érdekel, nagyobb ügy számomra, hogy a társulat évről évre értékes előadásokat hozzon létre. Nem biztos, hogy teljes mellszélességgel oda tudnék állni egy „idegen” produkció mellé. A saját színházamban, amikor rosszul mennek a dolgok, nagyon kétségbe tudok esni – lehet, hogy ez máshol nem késztetne olyan tartalékok mozgósítására, amellyel meg tudom menteni a helyzetet.

– *Ha a rendezői pályádat is építenéd, ez a társulat, ez a munka ebben a formában nem is tud-*

na fennmaradni. Színész vagy, rendező, író és társulatvezető. Melyik minőségében van a legkevesebb öröme?

– A társulatvezetőiben – és annak is az a „fire-hire”, felvesz, elutasít funkciója a legnehezebb. Ami a legrosszabbul megy nekem: egy kollégának nemet mondani, valakitől megválni, aki nem lesz benne az új darabban.

– Ez a színház, társulat a te nevedet viseli – te határozod meg a sorsát, irányítod, vezeted. A működésről, jövőről is neked kell dönteni. Mellőled – legalábbis kívülről nézve – hiányzik egy menedzser-vezető, olyan, mint Gáspár Máté volt a Krétakörben. Nem érzed szükségét, hogy legyen melletted valaki?

– Igen, de talán a személyiségem is oka lehet annak, hogy nincs ilyen munkatársam, túl sok mindenbe beleszólnék, ami nem biztos, hogy szerencsés, kevesebb kreativitásra nyílna tere mellettem egy ilyen társvezetőnek. A mai napig abban hiszek, hogy egy társulat munkájának a minősége határozza meg az erejét. Ma is mi vagyunk a függetlenek zászlóshajója. De ránk férne egy jobb menedzser.

– A külföldi megjelenéseknek is jót tenne az erősebb menedzser.

– Ezzel egyetértek.

– Az utóbbi időben úgy láttam, hogy gyakrabban szóltál hozzá a független színházak ügyéhez.

– Amióta sötét fellegek gyülekeznek a független színházak felett, valóban többször vettem részt érdekképviselőként. Schilling a Független Színházak és Táncműhelyek Szövetségének elnökeként keresett meg és kért fel, hogy beszéljek egy konferencián. Sajnos nem tudok olyan jól beszélni, meg kell írnom a beszédeimet, rögtönözve nem tudok elég hatékony és pontos lenni. Minden ilyen energiámat a darabjaimba fektetem. Azért sem szólaltam meg mostanáig – igaz, a ház sem égett ennyire –, mert az érdekképviselő nem erősségem.

– Mennyire ég most a ház?

– Most, amikor beszélünk, még nem írták ki a független színházak 2012-es működési pályázatát. Azt sem lehet tudni, mekkora az idén szétosztható keretösszeg. Tavaly is július közepén hoztak döntést. Úgy tudom, tavaly is politikai egyezkedés eredménye volt az, hogy a megítélt támogatást egyáltalán odaadják.

– A támogatásokat folyamatosan csökkent. 2009-ben és 2010-ben 70, illetve 69 millió, aztán ebből a 69-ből már csak a 66%-ot fizették ki, a többit elvonták, tavaly pedig 35 millió. Tulajdonképpen megfelelődt az állami támogatás. És ti vagytok a kiemelt társulat.

– A keret szűkül, egyre kevesebb a pénz. Arányosan mindenki kevesebbet kap.

– Tudtok működni 70-ből, de 35-ből is fenn tudtok maradni. Mi változott a támogatás megfelelőségével?

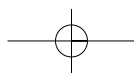
– Kevesebb a színészek fizetése, nem fizetünk próbapénzt, és nem két, csak egy új előadást hoztunk létre egy évadban. Az előadásszám viszont nem csökken a TAO miatt (társasági adó), a Szkéné vezetője, Németh Ádám pedig olykor ideadja a jegybevételt is. Ő tette lehetővé azt is, hogy júniusban és szeptemberben is játsszunk. Ez nagy segítség.

– A beszélgetésünk a Jelenkorban jelenik meg, a POSZT-számban. Abban elég komoly szakmai konszenzus van, hogy a válogatás hibája, hogy nincs benne egyetlen független előadás sem, és nincs ott a Kaisers TV, Ungarn sem. Ebben többen tendenciát látunk, erről te is beszéltél más interjúkban. De nem válogatták be az évad másik fontos, politikai tartalmú előadását, a Kamrából a Mi osztályunkat sem.

– A Mi osztályunkkal együtt nem beválogatva lenni még tán megtisztelő is. Ebben a válogatásban egyértelműen látszik a koncepció – óvatosnak lenni.

– Jobban be fogsz szállni a kultúrpolitizálásba a jövőben?

– Nagyon nem akarok, de bele fogok. Jobban szeretek az előadásaimon belül fogalmazni. Amikor bemutattuk a Szutykot vagy a Kaisers TV-t, félttem, hogy támadni fognak. De nem így történt. Boldogsággal töltött el, hogy szabad ember vagyok, és szabadon kimondtam a véleményemet.

K E S Z É G L Á S Z L Ó

A SZÍNHÁZI MŰKÖDÉS EGÉSZE ÉRDEKEL

Ménesi Gábor beszélgetése

Ménesi Gábor: Szabadkáról indultál, ahol gimnazistaként megalapítottátok az Aiowa Csoportot. Milyen volt akkor az a légkör, amelyben színházi törekvéseid kibontakoztak? Mennyiben határozta meg pályád alakulását az ottani közeg?

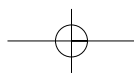
Keszég László: Sok mindent meghatározott. Számomra az volt az alap, hogy a színpadon nem szöveget mondok, hanem ugrálok, vasat verek, tüzet gyújtok, vagyis erősen primer és avantgárdhoz közeli eszközökkel próbálok hatást kiváltani, és egyúttal értelmet adni saját létezésemnek. Az Aiowa egyébként már a második csoportosulás volt, azt megelőzően, ugyancsak a gimnáziumban, létrehoztuk a Pó Csoportot. Többnyire repetitív előadásokat csináltunk, természetesen szöveg nélkül, némi art punkos beütéssel, felhasználva az akkor népszerű német együttes, a Zatopek számait. Egyik előadásunk például arról szólt, hogy mindenki ugyanazt a mozdulatsort ismételte. Bejött a szereplő, kiesett a bot a kezéből, fölvette, kiment, ismét bejött, és kezdte előlről ugyanezt. Egy idő után már huszonöten voltunk a színpadon, és fokozatosan dúsult a jelenet. A Pó Csoporttal részt vettünk a KMV-n, a jugoszláviai fiatalok művészeti fesztiválján, ahol profi színészek és rendezők bírálták el a kamaszok által létrehozott produkciókat. Ott találkoztunk a zentai srácokkal, összeharagultunk, és megalakítottuk az Aiowa Csoportot. Olyan harmonikusan egymásra hangolódtunk, hogy két hónap alatt megszületett az első előadás, amelyet a KMV-re is beneveztünk, és meg is nyertük. Hirtelen sztárok lettünk, nagy médiaérdeklődés kísért bennünket országosan, mi pedig folytattuk a meghökkentő és polgárpukasztó színjátszást, viszonylag hamar lenyomtuk az ottani közeg torkán mindazt, ami elképzelésünkbe belefért.

– Hogyan fogadták ezt Szabadkán?

– Érzékelhető volt a városban a progresszív törekvések iránti igény, az én generációmban biztos. Akkoriban a Szabadkai Népszínház erősen újító volt. Ljubiša Ristić belgrádi rendező volt 1985-től az igazgató, aki a kilencvenes években teljesen megőrlt, és totálisan lejáratotta magát, de kétségtelen, hogy az ő irányítása alatt komoly fordulat következett be a teátrum életében. Ristić, aki híres rendező volt Jugoszláviában, odajött a szabadkai színházba, és országos központot alakított ki. Óriási pezsgés volt. Azt láttam, hogy nagyszínházat is lehet az avantgárdhoz közeli elvek alapján csinálni. Ez volt tehát a kiindulópont, ami döntően befolyásolta színházi gondolkodásomat. Más kérdés, hogy közben ösztönösen kialakult bennem annak igénye, hogy a színház klasszikus működését is megtanuljam.

– Ezért jelentkeztél Budapesten a Színművészeti Főiskolára?

– Igen. Úgy jöttem ide, hogy azt hittem, karót nyelt, művészileg konzervatív emberek vannak a Főiskolán, és nagyon meglepődtem, amikor megtapasztaltam, mennyire nekem tetsző módon zajlott már a felvételi is. Mi voltunk az első évfolyam, akiket az újabb fajta harmadik rostán vettek fel. Egy héten keresztül foglalkoztak velünk nagyon intenzíven,

reggeltől estig, miközben rengeteg jelenetet készítettünk, tehát valódi együttélés alakult ki. Tanáraink később is szabadon engedtek bennünket.

– *Először színészetet tanultál, Horvai István és Kapás Dezső osztályába jártál. Miért indultál el később a rendezés felé? A színészet önmagában kevésnek bizonyult?*

– Eleinte nem tápláltam különösebb ambíciót a rendezés iránt, de már a Pó Csoportban, később pedig az Aiovában is aktívan részt vettem a jelenetek megrendezésében. A Főiskolán színész osztálytársaimnak köszönhetően jött a rendezés iránti igény, mert egy idő után ők kérték, hogy nézzek meg egy-egy jelenetet, és mondjam el a véleményem. Rádadásul harmadikban nem ment a színészet. Ma sem tudom pontosan az okát, de úgy éreztem, hogy az érdeklődésem csökkent, nem akartam mindenáron szétharapni az ügy torkát. Később ez elmúlt, de mikor lehetőség adódott, jelentkeztem rendező szakra, és bekerültem Babarczy László osztályába.

– *Babarczytól mit tanultál a Főiskolán?*

– Sok mindent. Egy dolgot több oldalról világított meg, nem rágott szájba semmit, nagy szabadságot hagyott. Ez az én személyiségemnek nagyon megfelelt. Ahogy emlékszem, egyik kedvenc mondata ez volt: „Be lettél dobva a mélyvízbe, de nem süllyedtél el.” Elsősorban dolgozni tanultam meg, és azt, hogy hogyan ne süllyedjek el a mélyvízben. Ugyanakkor nem akarta befolyásolni, esztétikailag milyenek vagyunk.

– *Akkor már csináltad a Pont Műhelyt is?*

– Hogyne. 1992-ben kezdtem el Jászberényben színész szakos főiskolai hallgatóként. Amikor Babarczy tudomást szerzett róla, azt mondta, nem csinálhatom tovább, mert a Főiskolára kell koncentrálnom. Persze illegálisan folytattam tovább. Nem sokkal a tiltás után bejött egy órára, bejelentette, hogy elmegy két hétre a kaposvári társulattal, és amikor visszajön, szeretné egyben látni a kiadott jeleneteket. Kiderült, hogy a Pont Műhellyel mi is ugyanabba a városba, Belgrádba mentünk alternatív szemlére, ahol a kaposváriak vendég szerepeltek. Kint az egyik próbán megjelent Babarczy, ma sem világos számomra, hogyan került oda, és magához intett. Biztos voltam benne, hogy ki fog rúgni, de ehelyett megkérdezte, van-e elég pénzem. Kiderült, hogy végül is kedvel, de kapcsolatunk a Főiskola után mélyült el, amikor társrendezője voltam egy-két helyen.

– *Kaposvárra is ő hívott?*

– Igen. Egyszer behívatott a rektori irodába, és szerződést ajánlott. Madarat lehetett fogatni velem.

– *Ez valóban nagy dolog volt.*

– Óriási! Tizenöt éves voltam, amikor először láttam a kaposvári színészeket. A Ristić-féle vezetés meghívott a környező országokból művészszínházakat. A kaposváriak két előadást hoztak, az egyik a *Marat/Sade* volt, a másik pedig a *Tom Jones*. Teljesen tudatlan kamasz voltam, de lenyűgözve néztem.

– *A Titus Andronicusszal tetted le rendezői névjegyed, ami komoly figyelmet keltett. Miért nyúltál akkor éppen az említett Shakespeare-darabhoz?*

– Ez is Szabadkához kapcsolódik, ott láttam ugyanis a *Titus Andronicust* Dušan Jovanović rendezésében. A címszereplő Rade Šerbedžija volt, aki azóta hollywoodi sztár. Az előadás, amely kint a természetben játszódott hatalmas fáklyák között, valósággal leaglózott, világtágító élmény volt az én kamasz-szemszögemből, ami persze csak utólag tudatosodott bennem. Amikor Babarczy megkérdezte, mit szeretnék rendezni, gondolkodás nélkül vágtam rá, hogy a *Titus Andronicust*, és ő belement, nyitott volt, nem akadékoskodott.

– *Ezzel egy hosszabb tanulási folyamat vette kezdetét, melynek során előadásról előadásra építkeztél. Milyen hatásokat említenél első kaposvári éveidből? Mi az, ami a rendezésből mások munkáit figyelve elleshető?*

– Rengeteg mindent el lehetett lesni a nagyoktól. Tanáraitam, Babarczy Lászlót és

Ascher Tamást másfajta tevékenység közben figyelhettem, mint a Főiskolán. Láthattam, hogy milyen nehéz egy hatalmas színházi gyárat magas előadásszámmal úgy működtetni, hogy ne váljon rutinná, ne üresedjen ki, ne vesszen el a szellem. Másfelől az is tanulságos volt, hogyan tartanak megbeszélést, mire helyezik a hangsúlyt, hogyan indulnak el lépésről lépésre a már kitaposott úton. Kaposváron nem elemezték sokat az asztalnál, nem ezzel töltötték az időt, inkább arra törekedtek, hogy minél hamarabb a színpadra álljanak. A színészekről erős, impulzív hozzáállást kértek, úgy dolgoztak a színészen, mint egy virtuális szobron, akit faragni kell, de mindig az ő közreműködésével. Soha nem lehet kizárni a színészt, mert mindennek az az alapja, hogy ő mit akar. Ha erre tekintettel vagy rendezőként, akkor egy idő után el tudod érni, hogy az legyen a színpadon, amit te akarsz. A kaposvári ugyanis hangsúlyozottan rendezői színház, ahol nem lehet csak úgy sodródni és hagyni, hogy a színészek fölzabáljanak, és az ő akaratuk elhatalmasodjon rajtad. Emellett érdemes volt betérni az intézmény egyik központi helyiségébe, a büfébe, ahol ugyancsak sokat lehetett tanulni az órákon keresztül elnyúló, egyetemi kurzusnak is beillő beszélgetéseket hallgatva. Azt hiszem, nem kell tovább részleteznem, milyen sokat jelentett számomra, hogy ebben a közegben létezhettem.

– *Következő rendezéseid közül a Háztűznézőt és az Operettet emelném ki, amelyek ugyancsak nagyot szóltak. Hogyan emlékszel azokra az előadásokra?*

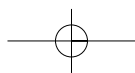
– Kaposváron mindig úgy alakították ki a műsortervet – jó érzéssel ötvözve a népszínházi és művészsínházi törekvéseket –, hogy a rendezők felváltva hozzanak létre könnyedebb, közönségbarát és határokat feszegető, nagyobb kockázatot jelentő előadásokat. A *Titus Andronicus* és a *Háztűznéző* az utóbbi kategóriába tartozott. Ma már úgy látom, hogy az *Operettet* eléggé túlgondoltuk. Gombrowicz özvegye eljött a bemutatóra, és azt mondta, hogy még nem látott ennyire komolyan vett előadást, de Witold egyáltalán nem erről beszélt, amíg írta. Ő osztrák-magyar operett-dallamokat dúdolgatott, és arra mondta rá a szöveget. Ha most rendezném a darabot, Witoldnak adnék igazat, és nem tennék bele olyan – elsősorban a XX. század eleji avantgárd törekvésekre épülő – zenét, amelyben egy dalon belül akár négy hangnembváltás is van. A színészek eleinte majdnem megőrültek, annyira nehéz feladvány volt. Ezzel együtt fontos előadás lett belőle, ami kizárólag ott és akkor sikerülhetett így.

– *Valóban, az előadás egyik sajátossága éppen az volt, hogy a népszerű operettek slágerei helyett saját zenét komponáltak Márkos Alberttel, akivel kezdettől fogva dolgozol. Milyen funkciót töltenek be és hogyan simulnak bele előadásaid szövetébe a zenei betétek? Hogyan inspiráljátok egymást?*

– Márkos Albertet a budapesti alternatív közegből ismerem, az egyetemi színpadon és különböző klubokban alternatív zenei estéken zenéltünk, többnyire free jazzt játszottunk. Beckett *Szöveg és zene* című szövegéből komponált vizsgálóelőadásomban Rába Rolanddal ők voltak a Zene. Roland állt, Berci egy különleges széken ült, egymással mechanikusan összekapcsolódva sugározták a zenét. Már akkor kiderült, hogy jól tudunk együtt gondolkodni. Három-négy év alatt kifejlesztettünk egy belső szótárt, amely alapján félszavakból is megértjük egymást. Többnyire nagyon ösztönösen dolgozunk. Mindkettőnknek megvan a tudásanyagunk, amelyet a jazz struktúrája szerint alkalmazunk. Alapvetően filmzenéket próbálunk csinálni, arra törekszünk, hogy funkcionálisan megfeleljen, és azt követően töltjük meg esztétikai tartalommal. Berci mindig a szövegből indul ki, amelyre sokféleképpen tud reagálni, mert széles spektrumát ismeri a zeneírásnak, nem jön zavarba attól, hogy éppen barokkos vagy dodekafon dallamsort igényel az adott jelenet.

– *Feltételezem, hogy ez neked rendezőként nagy szabadságot adott.*

– Ez így van. Ráadásul az első években megszokott volt, hogy akár tíz-tizenöt zenész-
re írt kottákat, és hangstúdióban rögzítettük azokat a zenéket, amelyek a jelenetek között szóltak. Ma már komoly harcokat kell vívni ezért. Nem értek egyet azokkal a rendezők-

kel, akik a színház technikusaival összevágják bizonyos zenéket. Ha éppen erőteljes effektre van szükség, amelytől megijed a közönség, bevágnak a *Cárpából* vagy mondjuk a *Drakulából* három akkordot, és ezzel le van tudva a feladat. Ezt olcsó megoldásnak tartom. Magasabb szintű mű jön létre, ha kifejezetten az adott előadáshoz készül a zene.

– *A Háztűznézőben ugyancsak erős strukturáló funkciót kapott a zene.*

– Olyannyira, hogy abban az előadásban mindent a zenének rendeltünk alá, annyi zenét használtunk, mint egy *Tom és Jerry*-epizódban. Felfedeztük, hogy ez nemcsak rajzfilmben működik, hanem ki tud teljesedni a színpadon is, és segítheti a befogadást. A zenekar a díszlet tetején foglalt helyet. A muzsika felerősítette a pszichológiai folyamatokat, egyszerre volt illusztratív és metafizikus, valamennyi momentumban párhuzamosan létezett a szöveggel. Molnár Piroska és Lázár Kati is játszottak a darabban – ők már korábban is részt vettek a *Háztűznéző* előadásában –, és úgy érezték, hogy a zene akar eljátszani helyettük mindent. Ma már, tizenkét évvel később fantasztikusan el tudnám magyarázni nekik, hogy erről szó sincs, a zene nem iktatja ki a színészi játékokat, épp ellenkezőleg. Babarczy sokat bábáskodott az előadásnál. Azelőtt hónapokig alig találkoztunk, nem sokkal a bemutató előtt viszont érezte, hogy ha bizonyos energiákat nem kanalizálunk, akkor problémák lehetnek, ezért egy megbeszélésen felszólalt, egyetlen alkalommal. Ennyi elég volt, ennyire fegyelmezettek voltak a színészek. A *Háztűznéző* egyenes folytatásának tekintem *A hülyéjét*, amelyet néhány évvel később, a kaposvári előadás készítése közben kitapasztalt elvek alapján Fiumében csináltunk. Nem volt rossz, de valamiért nem működött olyan jól, mint Kaposváron. Most azt gondolom, a nyelv miatt: hiába tudok jól horvátul, ilyen vállalkozáshoz anyanyelvi szint szükséges. Később Kaposváron is megrendeztem a darabot.

– *Abban már jóval kevesebb zenét használtak. Ez tudatos volt?*

– Természetesen. Ugyanolyan ritmus alapján született az előadás, mint a *Háztűznéző*, de megértettük, hogy számos ponton – túl azon, hogy a feszültséget erősítette, mint a hollywoodi filmekben – funkció nélkül maradt a zene, azért, mert Feydeau nagyszerű zeneszerző, a szövegkönyve egy partitúra, amelyet csak követni kell, ezért csak azokon a helyeken hagytuk meg a muzsikát, ahol metafizikusan volt jelen.

– *Felmerül bennem a kérdés, hogy mennyiben hat rendezői munkádra a színészi előképzettség és tapasztalat?*

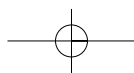
– Biztos, hogy hat. A színészek mondták az évek során, hogy empatikusabb vagyok. Szerintük azért, mert tudom, milyen fönt állni. Ez csak részben fedi az igazságot, mert azok a tanárim, akiket rendezés közben láttam, nem voltak színészek, mégis empatikusan bántak a színészekkel. Az elmúlt években sokat dolgoztam Árvai Györggyel, aki azt szokta mondani, hogy kevés szórakoztatóbb dolgot ismer annál, mint ahogy rendezek. Valószínűleg a bennem lévő színészi energiák sülnek ki a próbák közben. Nem véletlen, hogy a Pont Műhelyben mindig beleloptam magamat egy-egy előadásba, bennem ugyanis nem válik külön a színészet és a rendezés, hanem a kettő együtt működik.

– *Ha már a Pont Műhelyt említed, színházi működéseden belül két alapvetően eltérő közeget különböztethetünk meg, nevezetesen a független színházi törekvéseket, valamint a kőszínházi munkát. Hogyan látod a két dimenzió viszonyát pályádon belül? Milyen átjárás van a kétféle színházi konvenció között?*

– Soha nem úgy tekintettem magamra, mint nagy színházban dolgozó „fantasztik” rendezőre, aki időnként megmártózik az alternatív vizekben, hanem épp fordítva, az alternatív színház volt a szívem közepe. A problémafelvetés függetlenként más lehet, mint a kőszínházban, de hangsúlyozom, ez nem minőségi különbséget jelent, csupán a közéleti-módban van különbség.

– *Jelenleg mi a helyzet a Pont Műhellyel?*

– A Pont Műhely hibernált állapotban van, mert nem kaptunk pénzt, megvonták tő-

lünk a támogatást. Szerencsére a banda nagy százaléka babázik, van mit csinálni, visszatérünk majd. Nagyon voluntarista lett a világ, ami engem kifejezetten bosszant, mert minden a számsorok alapján dől el. Azt tapasztalom, hogy a függetlenek egyáltalán nem szabadok. Ugyanolyan erős keretek között kénytelenek működni, mint a kőszínházak, sőt, talán még keményebb játékszabályok vonatkoznak rájuk. Másrészt az én alternatív színházi eszményem és a történelmi pillanat nem találkozik, ugyanis a fejekben az alternatív világ egyenlő a szabadsággal, soha nem arról szólt, hogy pénzt, sikert csináljunk belőle, inkább elméleti és gyakorlati kutatólaborként tekintettem rá. Az az igény, hogy az alternatív színház komolyodjon meg, nagyobbat harapjon a pitéből, odáig vezetett, hogy a ragadozó bekebelezte a függetleneket. Előlről kezdődik minden. Szerencsére harmonikus és termékeny kapcsolatba kerültem a KoMa Társulattal, akik azt is tudják, hogyan kell az új világrendben talpon maradni, de nyitottak arra is, amit én képviselek.

– *Közösen mutattátok be A tizedik gént, Garaczi László darabját. Hogyan jött létre az előadás?*

– Garaczi és a KoMa között már évek óta szoros a kapcsolat, a *Plazmát* jelenleg is nagy sikerrel játsszák. 2010-ben Monostorapátiban egy kéthetes nyári kurzuson barátkoztam össze a társulat tagjaival, akik már akkor egy új Garaczi-darab bemutatását tervezték, amelyet a szerző kifejezetten rájuk írta. Felmerült, hogy én rendezhetném, amit boldogan vállaltam. Garaczi először hozott egy vázlatot, bekapcsolódott a munkába Ari-Nagy Barbara dramaturg, puzzle-szerűen alakult a történet, mindenki hozzárakott valamit. Aztán jött Márkos Albert, aki hozta a zenészeket. Nagyon fontos volt számomra, hogy élő zene legyen az előadásban, amit a KoMa bátran vállalt. Garaczi olyan író, aki a problémát csak felveti, a megoldással nem foglalkozik, azt rád bízta. Nagyon könnyed hangulatban indul a darab, de az előadás végére mindig beáll a sűrű csönd. Ennek örülök. Ezt tapasztaltam a KoMa Bázison, ahol jórészt fiatal közönség van jelen, de így történt nemrég a DESZKA Fesztiválon is.

– *Visszatérve Kaposvárra, hogyan ért véget számodra az ottani történet?*

– Fokozatosan. Úgy kezdődött, hogy Schwajda György elbocsátotta a rendezőket, de többünket visszahívott vendégrendezőként. A vendégstátusz kicsit más, mint tagnak lenni. Személyes állapotomra emlékezve azt mondom, hogy a biztonságérzetem szűnt meg, de a placra kikerülés új ablakokat is nyitott. Szóval nem sokáig sajnáltam magamat.

– *Schwajda váratlan halála után te is pályáztál a kaposvári színház igazgatói posztjára. Mi ösztönzött erre?*

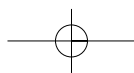
– Sok irányból érkezett impulzus, többen biztattak, hogy a nagy idők tanújaként, a színház érdekében meg kell próbálnom. Ari-Nagy Barbarával közösen alkottuk meg a pályázatot, sokat dolgoztunk rajta, ma is vállalom. Számos visszajelzést kaptunk, hogy alapos, átgondolt, komoly anyagot tettünk le az asztalra. Nem tekintem felesleges energiapazarlásnak, mert tanultam belőle.

– *De gondolom, újra nem pályáznál.*

– Semmiképpen sem. Meggondolatlanság volt a részemről, mert senki nem állt mögöttem. Az mellbevágott, hogy a társulat képviselője azt mondta a szakmai bizottság ülésén, a többség véleménye szerint túl nagy feladat lenne nekem a színház vezetése. Rádámsul hamar egyértelművé vált, hogy nem én leszek a befutó, hanem Rátóti Zoltán.

– *Bár több jelölt is volt, Rátóti anyaga mellett a te pályázatodat tartotta alkalmasnak a szakmai tanácsadó testület. Úgy tudom, a későbbi igazgató nem zárkózott el attól, hogy a későbbiekben együtt dolgozzatok, mégsem lett belőle semmi. Ennek okáról nem beszéltek?*

– Mint mondtad, a szakmai bizottság javasolta. Ez terjedt el nagyon széles körben. Rátótinak megvolt már a koncepciója, amelyben nem szerepeltem. A folyosón, a bizottsági meghallgatások szünetében beszélünk egyszer, és mondta, hogy nem számít rám. Korrekt volt. Így ért véget számomra a kaposvári történet. Hogy később újságírói kérdésre válaszolva miért beszélt esetleges együttműködésről, nem tudom.

– Egyik állomásod szabadúszóként Szombathely lett. Hogyan kerültél oda?
 – Jordán Tamás hívott, akivel már a Merlin óta kapcsolatban voltunk.
 – Előbb a stúdióban a *Pygmalion* rendezted, majd pedig a Chicagót állítottad színpadra a nagyszínházban. G. B. Shaw darabját Jordánnal közösen választottátok, vagy rád bízta, mit állítasz színpadra?

– Alapvetően rám bízta, de alkalmazkodnom kellett a körülményekhez, ugyanis a nagyszínpad bemutatója és szereposztása már kész volt, ennek következtében adva volt a színészek névsora, akiknek kerestem egy darabot. Sok cím felmerült, végül hosszú fontolgatás után a *Pygmalion* mellett döntöttünk. Nagyon jó lett a szereposztás, de a gyönyörök fokozódtak, mert sikerült új, friss fordítást készíttetni Nádasdy Ádámmal. Nemes szöveg született, a ragyogó fordításnak köszönhetően Shaw-nak a darabra, a szereplőkre vonatkozó instrukciói csillogni kezdtek, így a dramaturggal beleépítettük őket a szövegbe. Jó munka volt. Nekem ez a sztori jó példa arra, hogy a véletlenben lehet bízni.

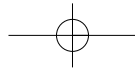
– Nyíregyházán ugyancsak több alkalommal dolgoztál, legutóbb Goldoni *A hazug című darabját* rendezted. Ezúttal mégis az Adáshibát emelném ki, Szakonyi Károly drámájából ugyanis egy rendkívül koncentrált, a mai emberi viszonyokra érzékenyen reagáló előadást hoztatok létre.

– Már az elején tudtam, hogy össze kellene húzni a darabot. Van ugyanis egy jelentős rétege – a második világháború traumáját túlélő szülők tapasztalatán nyugvó, „akkor ez volt, most meg ez van” konfliktusra gondolok –, amely számomra, aki majdnem abban az évben született, amikor Szakonyi megírta a darabot, kevésbé megragadható. Úgy érzem, ha ezt a réteget kihúzzuk, jobban meg tudjuk mutatni, mennyire elfuseráltak a viszonyok a családon belül most. Itt a mindenkori mostra gondolok. A családi ház falain belül a családtagok nem tudnak egymásnak mit mondani, a főszerepet átvette a tévé. Ez igazi örökzöld téma. Tisztában voltam vele, hogy a történelmi dimenzió halványul, de a családi freskó annyira erős, hogy bíztam a gondolatban. Megkerestük az író, aki nyitottan fogadta kezdeményezésünket, azt mondta, próbáljuk meg, és örült, hogy a fiatalabb generáció is érdeklődik a darab iránt. Lejött Nyíregyházára, megnézett próbákat, és elégedett volt a végeredménnyel, ami megnyugtató volt.

– Néhány szabadúszó év után tagja lettél a Miskolci Nemzeti Színház művészeti tanácsának, amely az újonnan megválasztott igazgató, Kiss Csaba munkáját segíti. Mi ösztönzött arra, hogy igent mondj Kiss Csaba megkeresésére?

– Először is az, hogy itt – életemben először – nincs apafigura, nincs olyan megkérdőjelezhetetlen tekintély, aki védőernyőként borul rám. Bár Csaba valamivel idősebb nálunk, a művészeti tanács tagjainál, mégis egy generációhoz tartozunk. Másrészt az is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy igazgatóként komoly hangsúlyt fektet a közös munkára, mindenkinek a véleményére kíváncsi, vagyis komoly esély van egy műhely megteremtésére. Amellett, hogy részt veszünk a koncepció kialakításában, mindenkire évente két rendezés vár, én a következő évadban az *Úri murit* és *A kopasz énekesnőt* állítom színpadra.

M Á R T A I S T V Á N

ELÁSNII A CSATABÁRDOT

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: Már az elmúlt évben kineveztek a POSZT művészeti vezetőjévé, ám későn ahhoz, hogy érdemben alakítsd a fesztivál arculatát. A tavalyi POSZT-ot többen is átmeneti jelenségként írták le, például kevesebb volt az OFF-program, és többen szerint a városban is kevésbé volt érzékelhető a fesztiválhangulat. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a rendezvény csökkentett központi támogatással zajlott. Az egyik szervező, Máté Péter szerint 30-40 olyan program hiányzott, amely a fesztiválhangulatot érzékelhetővé tette volna. Nem érezted magad emiatt kellemtelen helyzetben? Hiszen a nevedet adtad a produkcióhoz, de a menetét nem tudtad befolyásolni. Egyáltalán: milyennek értékelted a fesztivált ebből a sajátos nézőpontból?

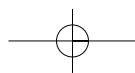
Márta István: Komolyan gondoltam, amikor „jövő-előkészítő” művészeti vezetőként aposztrofáltam magam, miután Pécs város és a Magyar Színházi Társaság jóvoltából megnyílt előttem a lehetőség. Érzékelvén azt a pusztító feszültséget és széthúzást, amelytől immár több esztendeje szenved a színházi szakma, idealistaként azt a célt tűztem magam elé, hogy Pécsset a békesség, a szakmai konszenzus szigetévé tegyem. Azt szerettem volna, ha a POSZT szereplői legalább erre a tíz napra elássák a csatabárdot, amely kétségkívül szüntelenül fenyeget bennünket, és olykor bizony gyilkolni is tud. Néhány évvel ezelőtt egyébként Jordán Tamás kezdeményezésére a Tettyén valóban elásták a csatabárdot a szakma képviselői, talán néhányan emlékeznek még erre a szimbolikus gesztusra. Úgy látom, most is erre volna szükség, mivel minden eddiginél súlyosabb a magyar színházi szakma megosztottsága. Sajnos ma már nem is kettészakadásról van szó, mivel három-négy frontvonalról beszélhetünk.

A kinevezésemet követően szerettem volna bebizonyítani, hogy a színházi emberek, a művészek és szakemberek vannak annyira felnőttek és érettek, hogy észrevegyék, mennyire káros a széthúzás, amelynek számtalan kárvallottja van, kedvezményezettje viszont csak egyetlenegy: a mindenkori politika. A politikának ugyanis általában nem érdeke a békesség, bármennyire gyakran is hangoztatja az ellenkezőjét. A politikusok osztják a pénzt, és így – tisztelet a kivételnek, és e kivételek közé sorolom a pécsi politikai döntéshozókat is – nem érdekük a megegyezés, hiszen mindenfajta egyetértés egyszerűen több pénzbe kerül.

Mint említettem, a pécsi önkormányzati vezetők és a képviselő-testület gondolkodásmódját a konszenzus keresése jellemzi, engem is erre biztattak, s én ehhez tartottam magam az elmúlt egy évben, ez alakította a legutóbbi POSZT óta végzett munkámat. Mivel a POSZT a magyarországi és a határon túli magyar színházi élet egészét hivatott képviselni, szakmai megegyezésen kell alapulnia. Ennek a megteremtésén dolgoztunk az elmúlt évben.

– Az idei POSZT viszont már teljes egészében a te művészeti irányításod alatt zajlik. Milyen koncepcióval, milyen preferenciákkal láttál neki a munkának? Mit akartál megtartani a korábbi, Jordán Tamás és Simon István nevével fémjelzett hagyományból, és mit szerettél volna megváltoztatni?

– Ha azt mondtam, hogy az elmúlt évben „jövő-előkészítő” művészeti vezetőként működtem, akkor az idej tevékenységemet „múlt-befejező” munkának mondanám. Bizom benne, hogy az elmúlt két-három év ézngéseit, amelyek során – okkal vagy ok nélkül –

sokan sérültek, az idén sikerül csillapítani. Ennek az volt az egyik feltétele, hogy a Magyar Teátrumi Társaság erős képviselői jogot kapjon a POSZT működtetésében. A POSZT Kft. tulajdonjogának megosztásáról van szó: Pécs városa maradt a kétharmados többségi tulajdonos, míg az egyharmadnyi tulajdoni részen azonos arányban osztozik a Magyar Színházi Társaság és a Magyar Teátrumi Társaság. Ennek megfelelően a jövőben dr. Révész Mária második ügyvezető igazgatóként tevékenykedik Stenczer Béla mellett a cég vezetésében. A Magyar Teátrumi Társaság elképzeléseinek egy része teljesült a POSZT-tal kapcsolatban, így olyan színházak előtt is sikerült megnyitnunk a fesztivált, amelyek eddig bizonyos – vélt vagy valós – okok miatt nem tudtak vagy nem akartak részt venni a POSZT-on. Itt nem a versenyprogramokra gondolok, hiszen annak összeállítása a mindenkori válogatók kompetenciája, hanem az OFF-programokra.

Éppen a békesség és a megegyezés érdekében tavaly egy negyedik fővel egészítettem ki az addig három fős válogatói grémiumot, eleget téve a Teátrumi Társaság kérésének. A Teátrumi Társaság ugyanis nehezményezte, hogy nem vehet részt a válogatásban. Megbeszéltem a kérdést a Színházi Társaság vezetőségével, amelynek az Új Színház igazgatójaként, illetve a fővárosi színházak küldöttjeként akkor én magam is tagja voltam. Tárgyalásaink eredményeképpen egy hónappal a válogatás megkezdése után Bicskei István kiváló színész, rendező, Európát megjárt szakember személyében tehát egy negyedik válogató is bekerült a testületbe. Ez volt az első lépés afelé, hogy a Magyar Teátrumi Társaság, amely legitim szakmai szervezetként működik, és immár több szervezetet mondhat magáénak, érvényesíthesse az elképzeléseit. Második lépésként Bicskei Istvánnak helyet biztosítottam a zsűriben is, hogy mielőtt bekapcsolódna a válogatásba, betekinthessen a POSZT működésébe.

Ezt több tárgyalás követte a politikai döntéshozókkal – a miniszter úrral és az államtitkár úrral is megbeszélést folytattunk –, továbbá a Magyar Színházi Társaság elnöksége több esetben konzultált a Magyar Teátrumi Társasággal. A tárgyalások során egyértelműen kiderült, hogy Pécs városa biztosítja azt a pénzalapot, amely szükséges a POSZT megrendezéséhez, s az állam is rendelkezésre bocsát ugyanekkora forrást, amennyiben elfogadjuk azt a feltételt, hogy a Teátrumi Társaság is valamiféle döntési jogot kapjon a POSZT előkészítésében, illetve lebonyolításában.

– Ez tehát feltétel volt?

– Igen, és az állam részéről érthető is, hiszen egy legitim színházi társaságról van szó. Eközben két olyan közös szervezésű eseményre is sor került Budapesten, a Gödörben, ahol a két társaság tagsága szakmai találkozón vitatott meg bizonyos kérdéseket. Ez is a közeledés jele volt, és ez nagyon szívem szerint való, hiszen az elzárkózás, ahogy korábban említettem, nem jó a szakmának. De haladjunk kronologikus sorrendben: megtörtént a szervezeti és tulajdonjogi átalakulás, s bár egy kicsit talán későn, de a Teátrumi Társaság megtette a program javaslatait. Az én művészeti vezetői feladatomból kezdve Stenczer Béla ügyvezető igazgatóval és Máté Péterrel, aki idáig is az OFF-programokat szervezte, egyfajta koordinációs szerepre koncentrálni kezdtem. Az ötleteim nagy része bekerült, de a legfőbb feladatokat a szervezetek közti közvetítés képezte.

Megegyeztünk a 2012. március és 2013. február közötti válogatók személyében. A Teátrumi Társaság Szigethy Gábor író-rendezőt, színháztörténészt ajánlotta, a Színházi Társaság pedig Solténszky Tibor kiváló dramaturgot. Miután a versenyprogram elkészült, és kihírdették, a két társaság összeült, és meghatározta az idei zsűri névsorát. A zsűri kiválasztásánál úgy döntöttünk, hogy nem különböztetjük meg, kit ajánlott az egyik vagy a másik szervezet, hanem egy kalapba tettük be a neveket. Nagyon sok név közül válogattunk, és ez a döntés is konszenzus útján született, amelynek eredményeképpen Lőkös Ildikó dramaturg, Szilávik István díszlettervező, Szakonyi Károly író, Takács Kati színésznő, Rimas Tuminas litván színházrendező, Koltai Tamás kritikus, illetve Kerényi Imre

rendező került a grémiumba. A névsorról látható, hogy meglehetősen színes és változatos. A szakmaiságra vonatkozóan nincs kétségem, az viszont érdekes kérdés, hogyan fognak a tagok egymással együttműködni.

A művészeti vezetőségemmel kapcsolatos kérdésre tehát összefoglalóan úgy válaszolhatok: nem az a lényeg, hogy konkrétan bebeszéljük, ki lépjen fel – ilyen is volt az OFF-programoknál –, inkább a konszenzusteremtő, múltlezáró szerepemet emelném ki.

– Abból, amit elmondtál, az derült ki, hogy noha neked is vannak ötleteid, inkább tágítani akartad a szakmai legitimáció bázisát, és egyfajta béketeremtő szerepet kívánsz betölteni. Olvastam, hogy a Magyar Teátrumi Társaság áprilisban Pécsen ülésezett, és fő napirendi pontját a POSZT képezte. Egyrészt javasolta a nemzetiségi színházak megjelenését a fesztiválon, ami érdekes ötletnek tűnik, másrészt a Magyar Teátrum Sátor- és Porondszínház felállítását. Hogy néz ki ez a gyakorlatban? Amit megszavaznak, azt neked művészeti vezetőként végre kell hajtaniod?

– Nem megszavazásról, hanem konszenzusról volt szó. Nagyon sok ötlete volt a Teátrumi Társaságnak, amelyek egy részét elvetettük, és számos olyan javaslata is, amelyek igenis ésszerűek és szakmailag alátámasztottak voltak, és új színt hoztak a programba. A feladataim közé tartozott, hogy új helyszíneket keressék, s ebben kézenfekvőnek tűnt számomra a Zsolnay Kulturális Negyed bekapcsolása a POSZT programjaiba. Ezzel összefüggésben jutott eszembe a Független Előadóművészek Szövetségének részvétele. Felkértem tehát Schilling Árpádot és Erős Balázst, a MU Színház vezetőjét, a FESZ elnökeit a közreműködésre, mert biztos voltam abban, hogy a függetlenek szervezetének helyet kell találni a Zsolnay Negyedben. Ennek eredményeképpen a FESZ oktatási programmal, koprodukcióval, performanszokkal, kiállításokkal jön a POSZT-ra. Azt is sikerült elérni, hogy mindenki elfogadja első szóra a fesztivál díszvendégeként Cserhalmi Györgyöt. Vele még az Új Színházban, a Don Carlos próbáin beszéltem, amelyben Posa márki szerepét játszotta. Arra gondoltam, hogy ez alkalommal nem egy „nagy öregnek” kellene lennie a díszvendégnek. Nem mintha nem rajonganék a nagy öregekért, de úgy éreztem, Cserhalmi – tehetsége és pályafutása révén – megérdemelné a díszvendégséget, ha elfogadja. Legnagyobb örömömről így történt.

A Teátrumi Sátor ötletéről szólva elmondható, hogy kisebb befogadóképességű térben, ám emblemikus módon képes megjeleníteni a Magyar Teátrumi Társaság törekvéseit. Itt kerül sor a Magyar Teátrumi Díj átadására, ami a szervezet önpromóciójának része, de ezen túl számos rendezvénynek ad otthont a sátor. Például beszélgetés zajlik majd a Magyar Művészeti Akadémia tagjaival, bemutatkozik Eger, Veszprém, Békéscsaba, Szolnok teátruma és a Turai Ida Színház, továbbá sor kerül a „Lehetőségek és veszélyek a vidéki befogadósínházak országos hálózatában” című beszélgetésre. A gyerekprogramoktól a „párválasztó” programokon át – ahol neves vidéki színész választja ki szintén vidéki kollégáját beszélgetőpartnerként – Béres Ilona születésnapjának megünnepléséig nagyon színes programokra kerül majd sor. A sátor a Széchenyi téren lesz felállítva.

A színművészeti egyetemeken esetében ragaszkodtam ahhoz, hogy Budapest és Kaposvár mellett az újvidéki, a kolozsvári és a marosvásárhelyi egyetem mindenképpen jelenjen meg. Az elmúlt években nem mindig sikerült olyan produkciókat előállítani az egyetemeken, amelyek méltók lettek volna a POSZT-hoz, de most Vásárhelyen láttam vizsgálódásokat, s közülük sikerült választani megfelelőt. A Teátrumi Társaság ötlete volt például a nemzetiségi színházak bevonása: a Szerb Színház, a Pécsi Horvát Színház, valamint cigány színházak, a Cinka Panna és a Karaván Színház, illetve a szlovák Cervinus Teátrum Szarvasról vesznek részt idén a fesztiválon.

A Gödör-beli rendezvényeknek folytatása is lesz, egy harmadik esemény, a MSZT és a MTT közös szervezésében, „Minek tanulunk, minek tanítunk?” címmel, ami a művészeti egyetemekről és akadémiákról szóló tematikus programot foglal magában. Ez is azt

mutatja, hogy vannak olyan közös pontok, az ideológiai különbségeken túl, amelyekben lehetséges és érdemes párbeszédet folytatni, és elásni azt a bizonyos csatabárdot. Itt nagyon súlyos kérdésekről esik szó, amelyek mind a budapesti, mind a kaposvári egyetem sorsát érintik. Remélem, hogy nem lesznek kirohanások, üvöltözések, hanem színházi szakemberek beszélnek majd az oktatás kérdéseiről, emberi hangon.

A kiállításokat némileg koncentrálnjuk, azaz erőteljesebb hangsúlyt helyezünk rájuk – ennek Balla Ildikó a felelőse. A Látványtér 2012 kiállításon a Magyar Látvány-, Díszlet- és Jelmeztervező Művészek Társasága szervezésében mutatkozik be a szakma. Évfordulós megemlékezések is lesznek: száz éve született Várkonyi Zoltán; Latinovits Zoltán nyolcvan, Bujtor István hetvenéves lenne, és megemlékezünk a nemrégiben elhunyt Kemény Henrik bábművészről. Nagyon szívem szerint való, hogy a legfiatalabbak, az egyetemisták lehetőséget kapnak a bemutatkozásra, ugyanakkor az öregekről is megemlékezünk, azokról, akik már nincsenek velünk, viszont meghatározó alakjai voltak a magyar színházművészetnek. Ez a legitimáció, ez az ív fontos számomra.

Hozzáteszem, hogy valószínűleg a POSZT történetének legnagyobb szabású fesztiválja lesz az ideji, hiszen 246 eseményre kerül sor 32 helyszínen, tehát a tavalyi évvel elentében most nagyon sok program lesz. De említhetném az Alexandra Könyvteret is a Kossuth téren, ahol harminc könyvkiadó kínálatát lehet majd élvezni, koncerteket és bemutatókat hallani. A Palatinus Hotel is új helyszíneként nyílik meg, ha jól emlékszem, korábban csak egy kis kiállítás volt itt látható, most a Színház.hu-val együttműködésben szakmai konferenciára és előadásra kerül majd sor. Számos olyan programunk lesz, amelyeken a rokon művészeti ágak kiváló képviselői szerepelnek, Szakcsi Lakatos Bélától Schäffer Erzsébeten át Sebő Ferencig. És még valami az újdonságok közül: azt kértem, hogy a nyitó ceremónia legyen hangsúlyosabb, erőteljesebb, mint eddig. Ennek érdekében a Pécsi Nemzeti Színházzal egyeztünk meg abban, hogy a nyitó ünnepséget Rázga Miklós, a PNSZ igazgatója szervezi és rendezi, a zárógálát pedig, melyet az MTV is közvetít majd, a szintén pécsi kötődésű rendező, Nagy Viktor.

– A Zsolnay Negyedet is említetted, amely fantasztikus új lehetőségeket hordoz magában. Több emberben is felmerült már korábban, és most a POSZT apropóján is, hogy vajon mennyire sikerül az embereket idáig elcsábítani. Ez döntő kérdés lesz. Sokan ahhoz a hagyományos Szent István téri helyszínhez ragaszkodnak, ahol otthonosan érezték magukat, igaz, másokat pedig zavart a laci-konyhák illata meg az italozás a történelmi környezetben. Az is komoly dilemma lehet, hogy az építészeti szempontból komoly értéket képviselő Zsolnayba mit lehet behozni, mennyire oldott vagy mennyire elitista ez a közeg.

– Azt szeretném, hogy „kolorista” legyen, vagyis nagyon sokszínű. Természetesen a városnéző kisvonal menetrendszerűen jár majd a Színház tér és a Zsolnay Negyed Major utcai bejárata között, erről Stenczer Béla nagyszerűen gondoskodott. Ezáltal a gyalogosan 20-22 perces út jelentősen lerövidül. A jövőben egyébként a városnak ez ügyben biztosan lépnie kell, hiszen létrejött ez a kiváló kulturális negyed, és mivel nem a belvárosban van, meg kell oldani a megközelíthetőségét. Mégpedig kényelmes módon, nyugdíjasok vagy babakocsit tologató anyukák számára is.

Visszatérve a Zsolnay Negyedre: a fiatalok, az egyetemisták programjai az E78-ban, a Janus Egyetemi Színház épületében, illetve a Bóbita Bábszínházban lesznek. Az utolsó négy nap jön a Független Előadóművészeti Szövetség a különleges és izgalmas programjaival, ám ezek mindenképpen rétegprogramok lesznek. Ugyanakkor a gyerekekre is gondoltunk: az Üvegházban berendezzük a Pannon Power Szalmapajta Játszóházat. De hogy gasztronómiai programot is nyújtunk, a Gingko téren a Gingko Gasztro-korzót rendezzük be, ahol azonban színpad is áll majd. Itt a Pesti Magyar Színház színészzenekara, a Csurgó játszik, táncházak is lesznek, a Romano Drom és különféle, világzenét és más értékes zenét játszó együttesek lépnek majd fel. Tehát gyakorlatilag valóban kísérlet

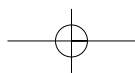
zajlik majd arra nézvést, hogy vajon kijön-e a Zsolnayba a közönség. Az én dolgom – ezúttal nem a POSZT, hanem a ZSKN vezetőjeként – az, hogy minél szélesebbre tárjam a Zsolnay kapuit, és ennek érdekében mindent megteszek. Úgy gondolom, két-hároméves szakadatlan munka szükséges ahhoz, hogy a Negyedet ugyanúgy megszokják, belakják a pécsiek, ahogy például nyáron a Sétateret. Mi hátrányból indulunk, mert húsz percre vagyunk a város szívéből. Viszont annyiféle látnivalót kínálunk, és oly sokféle rendezvényt tudunk szervezni, hogy érdemes lesz ezekért idelátogatni.

– *Nemrégiben neveztek ki a Zsolnay Negyed vezetőjévé. Sokakban felmerül a kérdés, nyilván te is találkoztál vele, hogy hogyan leszel képes egyszerre vezetni a Zsolnayt, szervezni a POSZT-ot és még a Művészetek Völgye programját is, hiszen az utóbbi években csökkentett programmal ugyan, de ez utóbbi is működik. Az ilyen kérdésfelvetéssel mit tudsz kezdeni? Szimpla irigységnek tartod?*

– Az irigységgel nem foglalkozom, nincs rá időm, komolyan mondom. A Művészetek Völgyét szeretném csinálni, itt június tizenegyedike az a határidő, amikor eldől, hogy lesz-e vagy sem. A programunk igen takarékos: két falura redukáltuk a Művészetek Völgyét, a tavalyi 146 milliós költség helyett 82 millióval számolunk. Ehhez képest a miniszteri keretből nem kaptunk támogatást Réthelyi Miklós miniszter úrtól. Pályázatot adtunk be az NKA-hoz, a kiemelt rendezvények kollégiumához – hozzáteszem, hogy kb. 120 ezer látogatót várunk az eddigi tapasztalatok alapján –, itt a 30 milliós maximális támogatás helyett 10 millió forintot kaptunk, ami jelzés a kormány részéről. Legalábbis nem tudom másként értelmezni, mivel például a Duma Színház – egyébként kedvelem őket – 15 milliót kapott, egy induló rockfesztivál pedig 20 milliót. Vagyis a Művészetek Völgyét nem óhajtja támogatni a kormányzat olyan intenzitással, mint idáig. Természetesen mind a falvak lakói, mind az értelmiségnek az a része, aki szereti és becsüli, és kedvvel jár a tíznapos fesztiválra, mindent megtesz, hogy előteremtse a hiányzó pénzügyi részt, hiszen minél kevesebb a támogatás, annál kevesebb programot tudunk megszervezni, s annál kevesebb szponzort tudunk szerezni. Bizakodva várom tehát Balogh Zoltán miniszter úr reagálását, amely vagy a Művészetek Völgye elsorvadását, vagy pedig a továbbélését jelentí majd. Az elsorvadás azért lenne baj, mert ami a Művészetek Völgyéből a nagyközönség számára látható, az csak egy része a tevékenységünknek, hiszen a falu- és régiófejlesztés, amely ehhez szorosan kapcsolódik, végleg tönkremegy. Mondok egy példát. A kapolcsi molnárház LEADER-pénzből helyrehoztuk, és ha nem tudjuk teljesíteni a LEADER által előírt fenntartást öt évig, akkor a pénzt vissza kell fizetni, magyarul a malmot el kell árvereznünk. Hozzáteszem, hogy a Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet működteti és bonyolítja a fesztivált, a kapolcsi kovácsműhely múzeumot és a faluval foglalkozó kiadványok megjelentetését is. A másik példám a turisztikai desztinációval kapcsolatos. Beléptünk a Veszprém környéki TDM szervezetbe, de jelen pillanatban ott tartunk, hogy még a tagdíjat sem fogjuk tudni befizetni, ami viszont azt jelenti, hogy nem tudunk majd turisztikai pályázatokra benevezni. Így leszünk tanúi annak, hogy az a fantasztikus történet, amely „Művészetek Völgye” vagy „Kapolcs” néven nevezetes, hogyan sorvad el. Ám természetesen az utolsó lehetünkig harcolunk. Kiváló munkatársaink vannak, a falu vezetői nagyszerűen dolgoznak, csak az a hátrányunk, hogy egy 460 lelkes faluról van szó, Pestől 140 kilométerre...

– *Szomorú történet ez, de van egy másik szomorú történet a közelmúltadban, amire ki kell térniünk, noha nem akarom errefelé elvinni a beszélgetés súlypontját. A jelenség ahhoz is kapcsolódik, amiről az interjú elején már esett szó, jelesül a színházi szakma végzetes politikai megosztottságáról. Az Új Színházról kérdezlek tehát. Megtűtad-e azóta, hogy milyen politikai, kultúrpolitikai játszma eredményeképpen kellett távoznod az Új Színház éléről, és minek eredményeképpen esett szét a színház?*

– Nem szívesen beszélek az Új Színházról, hiszen megemészthetetlen dologról van szó. Tizenhárom évnyi működés után egy jól működő, likviditási problémáktól mentes,

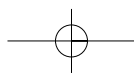
jó társulattal rendelkező, a közönség által szeretett – 87 százalékos volt a fizető nézőink aránya – színháznak a tönkremenetelét kell végignézni, amiben nem a magam szerepe az érdekes, hanem a társulaté. Június elsejéig szólnak a szerződések, s mára kiderült, hogy a színészek nyolcvan százaléka távozik a színháztól. Vezető színészek mennek el, mint Gáspár Sándor, Pokorny Lia, Hirtling István, Takács Katalin, valamint a fiatalok közül is többen, sőt, legutóbb úgy hallottam, hogy Eperjes Károly is, ami azt jelenti, hogy a csapat széthullott. Új gárdát nem látok, ilyen minőségűt biztosan nem, viszont azt látom, hogy a színház gazdálkodása katasztrofális, a színház megindult a tönkremenetel felé. Tarlós István főpolgármester azt mondta, hogy adjunk egy évet, s nézzük meg, hogyan működik a színház. Ezt tiszteletben tartom, adjuk meg az egy évet, és jövő február elsején térjünk vissza arra, hogy keletkezett-e kár vagy sem. Lehetséges, hogy új minőség jön létre a színházban, akkor megkövetem az Új Színház vezetését és Tarlós István főpolgármestert is. Ám ha mégsem így történik, akkor várom, sokan várjuk a választ...

– *Megvannak a tizenharmadik POSZT-ra, 2013-ra a válogatók, Solténszky Tibor és Dr. Szigethy Gábor. Mit vársz tőlük, ha a saját magad perspektívájából nézed? Hozzá kell tenniünk, hogy a megváltozott előadóművészeti törvény miatt módosult a jövő évi POSZT-ra a jelölés menete: a nemzeti és kiemelt intézmények két előadást jelölhetnek, egy nagyszínházat és egy stúdiószínházi vagy kamaraelőadást. Illetve – adottságaik függvényében – két nagyszínházi vagy két stúdió-kamara jelölés lehetséges. Mit vársz tehát az új válogatóktól, akiknek a kiválasztását érzékelhetőleg megnyugvással vettéd tudomásul?*

– Tavaly némi botrányt keltett, amikor azzal álltam elő, hogy lehetőleg egy színháztól és egy rendezőtől egy produkció kerüljön be. Ezt úgy értettem: amennyiben lehetséges. Mert meggyőződésem, hogy Magyarországon nagyon sok jó rendező van, és sok kiváló színházi előadás születik. De ez csak az optimális lehetőség lett volna, nem kötelező előírás. Ahogy az sem volt előírva, hogy idén független társulatok ne szerepeljenek a versenyprogramban. Semmilyen ilyen előírás nem volt, és a jövőben sem lesz. A válogatási szempontokat és egyebeket tisztázandó valamikor az őszi folyamán a két szakmai szervezet összeül, és lehet, hogy születik egy olyan megegyezés, amely a jövőben a válogatási szempontokat kiszélesíti vagy éppen megszigorítja, pontosítja. Amit említettél, az már tavaly is érvényben volt. Egyébként örök a kérdés, hogy a minőség vagy a sokszínűség számítson-e inkább. Ám az is vitatható, hogy ki mit tart minőségnek. A sokszínűség jegyében viszont nem biztos, hogy a „legjobb” előadások kerülnek be a versenyprogramba. Ez a kérdés nincs eldöntve, a mindenkori válogatók személyén múlik. De biztos vagyok abban, hogy bármiként is szabályoznák a szempontrendszert, soha nem alakul ki olyan válogatás, amely nem kifogásolható.

– *Mit tartanál mégis sikernek? Van-e víziód erről? A csatabárd elásásáról beszéltél. Ezek szimbolikus gesztusok, amelyeknek megvan a maguk szerepe. Ugyanakkor világos, hogy a hazai színházi intézményrendszer adott méretű, s az eszkimók és a fókák aránya is adott, ezért az ideológiai különbségek mögött nagyon sokszor egyszerűen kenyérharc húzódik meg. Sokféle jelmezt ölthet magára ez a tény, pedig gyakran a különböző érvrendszerek mögött a szűkös lehetőségekhez való hozzáférés igénye rejlik. Azaz nem mindig valódi politikai különbségekről van szó.*

– Szerintem a leglényegesebb a versenyprogram minősége. Azt hiszem, a válogatás során kialakuló versenyprogram miatt egyáltalán nem kell szégyellnie magát a színházi szakmának, mert kiváló előadások kerültek be. Más kiváló előadások és rendezők kimaradtak, de mindenképpen be kellett tartani a tizennégy előadást mint határt. Sajnos a független vagy alternatív színházak közül csak egy jutott be, a Yorick Stúdió Marosvásárhelyről. A négytagú zsűri úgy látta, hogy az idén nem annyira erősek az úgynevezett alternatív vagy független színházak. Az már más kérdés, hogy ennek mi az oka, és ez megérne egy elemzést. Már érezhető a színházi, illetve előadóművészeti törvény változásának a negatív hatásai: kevesebb pénz, kevesebb lehetőség.

Épp a Teátrumi Társaság belépésével a fesztivál palettája szélesebbre nyílt, színesedik. Azt gondolom – persze majd a közönség dönti el, így van-e –, hogy a POSZT legvégső mérlegét a sokszínűség kiteljesedésében vonhatjuk meg. Ami azt jelenti, hogy a vidéki színházak egy része (vagy akár valamely fővárosi) nem érzi magát kirekesztve, hanem – a kreativitásától, a teljesítményétől függően – nyomot hagyhat Pécssett.

– A fesztivál sikerének alapja biztosan az lesz, ha – miként az ókori görög olimpiákon – legalább ez idő alatt nyugszanak a fegyverek. Sok szerencsét hozzá.

P. MÜLLER PÉTER

A HALHATATLAN ÖRKÉNY

*E kor nekünk szülnék és megölnék – színpadi játék In memoriam Ö. I.
Pécsi Harmadik Színház, 2012. április 30. (bemutató előadás)*

1979. június 24-én meghalt Örkény István. Bő fél évre rá, 1980. január 25-én a Vígszínház bemutatta az *In memoriam Ö. I.* című előadást (éjszaka, a nagyszínpadon, a színpadra ültetett közönséggel, a nézők háta mögött a leeresztett vasfüggönnyel). A darabot – mint annak alcíme jelezte – „Örkény István műveiből összeállította és színpadra alkalmazta Valló Péter”.

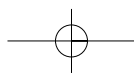
Az előadás szövege megjelent Örkény életműsorozatának háromkötetes drámagyűjteményében, a harmadik kötet végén, 1982-ben. Ugyanannak az évnek az elején az előadást a Vígszínház ismét műsorára tűzte, ekkor már a szokásos – este hét órai – kezdési időponttal, a nézőkkel a földszinti sorokban, és párhuzamosan tartotta műsoron a január 14-én ősbemutatóként színre vitt utolsó Örkény-drámával, a *Forgatókönyvvel*. (Az *In memoriam Ö. I.* szövege a Palatinusnál 2001-ben megjelent *Drámák* harmadik kötetében is benne van, de ott – egyedüli szöveggként – a Függelékbe sorolva.)

Az 1980-as *In memoriam Ö. I.* című előadásról kritikát közlő lapok közül a *Színház* folyóirat az évi júniusi száma ebből az előadásból vette a címlapfotót, melyen egy koporsó tetején Lukács Sándor áll, körülötte az előadás további szereplői: mögötte álló, előtte fekvő és lepellet letakart alakok. A bemutatóról beszámoló Földes Anna írásának címe: „Örkény a porondon. Rekviem és tragédia”. Kritikájának első fele szól az *In memoriam Ö. I.* című előadásról, a második részben az 1979-ben önálló kötetben megjelent utolsó Örkény-drámát, a *Forgatókönyvet* elemzi, amelyről megjelenésekor tilos volt recenziót írni, és a bemutatójára is három évet kellett várni. (Csak hármat..., tehetjük hozzá, ha a *Pisti a vérzivatarban* 1969-től 1979-ig tartó betiltására gondolunk.) A két mű közös tárgyalását mindenképp a cirkuszi elemek erőteljes jelenléte indokolta, ahogy erre a cikk címe is utalt.

1980-ban, amikor az Örkény műveiből összeállított emlékeződarabot a Vígszínház műsorára tűzte, egy pécsi amatőr színjátszó együttes, a Vincze János által alapított és vezetett Pécsi Nyitott Színpad bemutatta Örkény István *Pisti a vérzivatarban* című darabját, majd trilógiává bővítette az Örkény-bemutatók sorát, 1983-ban a *Kulcskeresők*, 1984-ben a *Forgatókönyv* színrevitelével. Vincze Jánosnak és színpadának ez az Örkény-trilógia alapozta meg a színházi rangját és hírnevét, és ez teremtette meg a művészi bázisát az 1986-ban létrehozott Harmadik Színháznak.

A Pécsi Harmadik Színház mostani bemutatójának apropóját nem a szerző halála, hanem születésének centenáriuma adja: Örkény István 1912. április 5-én született.

Az 1980-as vígszínházi előadásban elhangzó első írás Örkény *Halhatatlanság* című egyperces novellája volt. A Vincze János összeállította és rendezte mostani előadás pedig ezzel az egyperccsel végződik. (A röptében meghaló ragadozó madárról, aki még percekig köröz holtan, miközben éppúgy rettegnék tőle a kisállatok, mint élteben.) E dramaturgiai megoldás egyszerre utal az 1980-as Valló-összeállításra és tiszteleg Örkény előtt, ugyanakkor áthelyezi a hangsúlyt a rekviemszerű nézőpontról az alkotó életművének (és személyének) eleven jelenlétére.

A pécsi előadás közönsége (is) a színpadon foglal helyet. A karnyújtásnyira lévő játéktér manézst és színpadot egyszerre jelez. A játéktér egy U-alakú keskeny pást övezi. Az előadás legtöbb jelenete a pást határolta manézsszerű térben folyik, de vannak részek, amelyekben a páston vonulnak, állnak a szereplők. A játéktér harmadik területét a leginkább a színházhoz társítható vörös függöny jelöli ki, a nézőkkel szemben. Bár a manézshátsó részét is függöny határolja, ebben az előadásban, ha szétnyílik a függöny, láthatóvá és bejátszhatóvá válik a függöny mögötti keskeny tér (amit a cirkuszban nem szokás használni). Ebben az előadásban számos jelenet itt zajlik a közel harminc epizódból, vignettaból, szkeccsből, attrakcióból.

A vörös függönyön kívül minden fekete, így az a koporsó is, amely az előadás több hangsúlyos jelenetében is a tér közepén látható, s amelyet az előadás nyitányában és zárlatában is négy karabinerben végződő kötéllel a magasba emelnek (s amely már az 1980-as vígszínházi előadásnak is fontos kelléke volt).

Örkény örök szerelme, a cirkusz adja és jelöli ki az előadás képi, zenei és műfaji kereteit. A cirkusz végigvonul az örkényi életművön. Első ilyen tárgyú írása, a *Cirkusz* című novellája 1942-ből való, a *Tengertánc* című első kötetéből. Az utolsó pedig az életművet lezáró drámája, a *Forgatókönyv*, amelyben cirkuszi közegbe helyezve szól az 1950-es évek koncepciók pereinek mechanizmusáról.

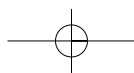
A cirkuszi atmoszféra megteremtéséhez járul hozzá a produkció nyitózenéje, Nino Rota fúvósokra komponált muzsikája Fellini *Nyolc és fél* című filmjéből. A felszendülő Rota-zenére bevonulnak a szereplők, hatan zászlókkal – melyek közül négy a magyar nemzeti lobogó különböző változata a huszadik század második feléből ('56-os lyukas közepű, kalászos-címeres stb.), az ötödik egy vörös lobogó, a hatodik pedig egy árpád-sávos zászló –, és keresztül-kasul bejárák a játéktér.

A zászló mint kellék még egy jelenetben kap fontos szerepet, annak a történelmi anekdotának a megidézésében, melynek során a washingtoni magyar nagykövet a II. világháború idején átadja a hadüzenetet a Fehér Ház ügyeletes tisztjének. A két fél a pást jobb és bal oldalán foglal helyet: a magyar fél kezében egy apró, hurkapálcás papírzászlócska, az amerikaiéban egy hatalmas csillagos-sávos lobogó. A helyzetben meglévő komikus abszurditást a képi illusztráció tovább erősíti.

A játékban először elhangzó Örkény-szöveg az *Egyperces novellák* elejéről jól ismert példázat, az *Arról, hogy mi a groteszk* című írás, a feje tetejére állított világról, a temetésen a magasba bocsátott koporsóról és az azt göröngyökkel meghajigáló gyászoló gyülekezetről – amit itt a magasba húzott koporsóval a szereplők el is játszanak, de nem göröngyöket, hanem konfettit hajigálnak. (Nemcsak itt, hanem később is, az előadás számos jelenetében.)

Mint látható, az előadást – a szöveg szintjén – egypercesek keretezik, ami az életműbeli szerepük és dramaturgiai jegyeik alapján mindenképpen indokolt. Örkény az 1957-től öt éven át tartó szilenciuma időszakában teremtette meg magának ezt a kisprózai műfajt s vele a groteszket. Később az egypercesek füzéréből komponálta meg a *Pisti a vérzivatarban* című darabját. Ez utóbbinak több jelenete is felidéződik a mostani előadásban (s ezen keresztül a forrásul szolgáló korábbi egypercesek is). A produkcióba beemelt Örkény-művek között ezenkívül a novelláiból, a *Babik* című forgatókönyvéből, továbbá drámái közül a *Tótékből*, a *Macskajátékból* és a *Forgatókönyvből* szerepelnek részletek.

Az előadás nem ad ki történetet, dramaturgiája az Örkény-művek közül leginkább a *Pisti a vérzivatarban* laza jelenetfűzésével rokon, azzal a különbséggel, hogy ott a viszonylagos koherenciát a jelenetekben továbbvándorló Pisti(k) figurája adta, míg ebben a mostani előadásban a tizenkét közreműködő színésznek nincsen állandó Örkény-szerepe. Igaz ugyan, hogy Bánky Gábor keretezi az említett egypercesek elmondásával/eljátszásával az előadást, és több, a *Pisti*-ből vett jelenetben a Félsg szerepében mutatkozik, de van, amikor ez utóbbit Széll Horváth Lajos játssza.

Az előadásba beemelt Örkény-idézetek részben korábbi színreviteleket, Vincze-rendezéseket is megidéznek. Ilyennek láttam a *Pisti a vérzivatarban* bírósági jelenetét, amelyben a dráma három magatartás-Pistije, a Tevékeny, a Féltség és a Kimért (a jelenetbeli szerepében a bíró, az ügyész és a védő) halandzsa nyelven folytatja le a tárgyalást a vádlott Pisti ellen, vagy a Duna-parti kivégzés jelenetét (melyben a kivégzőosztagot vezénylő Pisti a kivégzendők sorába áll). Illetve a *Forgatókönyvből* Misi bohóc és Barabás jelenetét, melynek végén Misi trombitájából Beethoven *Egmont-nyitánya* csendül fel (már a drámában is utalva az 1956-os forradalom napjaira, amikor a rádióból napokon át ez a zene szólt).

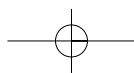
A zenei idézetek között az említettekén kívül korszakidézésként és hangulatfestőként Edith Piaf sanzonját, Karády Katalin *Hamvadó cigarettavég* című slágerét és Cseh Tamás – erre rímelő – *Tábori lap Karády Katalinnak* című dalát, Mozart *Requiemjének*, Beethoven *Örömmódájának* részletét is hallhatjuk. Mindez túllép az Örkény-szövegek világán, és a kulturális környezetre, a hagyományra és a nemzeti önismeret regiszterére is ráirányítja a figyelmet. Az hommage – e zenei eszközök révén is – átváltozik egy sokkal összetettebb és többretegű viszonyra, mely Örkény életművét alapnak és viszonyítási pontnak, megidézendő örökségnek tekinti, mely azonban nem egy heroizált vagy szoborrá merevített elem, hanem egy, az inspirációban és a szemléletben továbbélő és ható, eleven tényező.

Erre a legjobb példát az előadásnak az a két jelenete adja, amely radikálisan áthangszereli Örkény két színpadi klasszikusának, a *Tótéknak* és a *Macskajátéknak* egy-egy részletét. Széll Horváth Lajos játssza Tótot ebben a négy szereplős jelenetben, melyben három kellékszéken kívül más eszköz nincs. Mariskát Dévényi Ildikó, Ágikát Tamás Éva, az Őrnagyot Götz Attila *táncolja!* Fergeteges humorú jelenet kerekedik a négy szereplő némajátékából, melyben – Bognár József koreográfiájára – az Őrnagy a maga népi táncos mozdulatait, gesztusait, figuráit kényszeríti rá a Tót-család tagjaira. Szöveg nélkül is pontosan átjön a szituáció, az Örkény-darabból ismert megalázás, megaláztatás, behódolás, s mindez a testnyelv és a tánc eszköztárára révén. Tót itt is – amíg tud – ellenáll: elalszik, a szék alá bújjik, a nők itt is behódolnak, s az Őrnagy itt is megsértődik, manipulál és uralkodik.

A *Macskajáték* átértelmezése egy másik műfajban történik. A darab címadó, nyávogós zárójelenetét a bohóctréfák cirkuszi eszközeivel viszi színre az előadás, három férfi szereplővel. Krum Ádám játssza a toloszékes Gizát, Széll Horváth Lajos Orbánnét, Götz Attila pedig Egérkét. A tér közepén a koporsó, a színpadot már ellepte a sok konfetti. Mindhárom szereplő fekete ingben, illetve trikóban, piros bohóccal. A látvány (a fekete koporsó és a fekete öltözék) éles kontrasztban van az elhangzó szavakkal, a gyerekes időtlenkedéssel. Más fénytörésbe kerül a szituáció, és láttatni engedti Örkény darabjának rettegtségét, sokfedelű voltát.

Ez a két műfaji átfogalmazás a jelenetekben részt vevő szereplőknek jutalomjátékot jelent, akik így gazdagabb eszköztárat tudnak felvonultatni, mint egy hagyományos prózai előadás esetében. A színlapon megnevezett tizenkét szereplő a közel harminc különféle dramaturgiájú, műfajú, hangulatú jelenetben a színészi játék sokféle lehetőségével élhet. A megidéző történetmesélés, az elidegenítő eltávolítás, a pár gesztussal való felvázolás, a ritmusváltás, a megrázó beleélés, a bohóckodás, a plakátszerű felmutatás stb. mind-mind szerepet kapnak az előadás színészi eszköztárában. Meggyőző csapatjáték, intenzív egymásra hangoltság jellemzi a színészi munkát.

Vincze Jánosnak ez már a sokadik (körülbelül a tizedik) Örkény-rendezése. A nyolcvanas években színre vitt *Pisti a vérzivatarban*, *Kulcskeresők*, *Forgatókönyv* után a kilencvenes években megrendezte a *Tótékat* (többször is), és a kétezres években a *Macskajátékot*. Bár a *Pisti a vérzivatarban* mottójából kölcsönzött című előadás Örkény István életművét helyezi előtérbe, egyúttal egy rendezői munkásság legmeghatározóbb, legtöbbször színre vitt drámaíróján keresztül a produkció egy saját alkotói pálya összegzése, egy rendezői ars poetica felmutatása is.

E kor nekünk szülők és megölők – színpadi játék In memoriam Ö. I.

Örkény István írásaiból összeállította és rendezte: Vincze János. Szereplők: Bánky Gábor, Cseporán Zsolt, Dévényi Ildikó, Fischer Norbert, Götz Attila, Kállai Gergely, Krum Ádám, László Csaba, Reil Evelyn, Stubendek Katalin, Széll Horváth Lajos, Tamás Éva. Koreográfus: Bognár József. Jelmez: Váradi Zsóka. Játéktér: Vincze János.

G Ö R C S I P É T E R

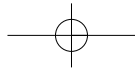
ÉDESSÉG ÉS HÁZASSÁG

Kosztolányi Dezső: Édes Anna; Ingmar Bergman: Jelenetek egy házasságból – Pécsi Nemzeti Színház

Soós Péter az *Édes Annát* 2006 tavaszán rendezte először a debreceni Csokonai Színházban. A rendező akkor is Thuróczy Katalin szövegváltozatát alkalmazta, így a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínházában már tapasztalatok birtokában kezdhette meg a munkát. A premierre 2011. október 8-án került sor, a darabot 2012. május 16-án láttam, így az előadásról – mivel több mint fél éve műsoron van – kijelenthető, hogy kiforrott, érett produkció, amely további változtatásokkal a közeljövőben nem fog bővülni, ahogyan az olykor egy-egy premier után előfordul.

A néző kellemes zene kíséretében léphet a nézőtérre, ahol helyet foglalva a nyílt színen már látható Vízyék (Kosztolányi művében Vízycék) a regényből ismerős tágas, polgári lakásának egyik szobája. A Horgas Péter által tervezett díszletben a bal és a jobb oldalon ágy (tisztán látszik, hogy az előbbi a kényelmesebb), a hátsó falnál két szekrény, közöttük két bejárat a színre, zongora, középen asztal székekkel, felettük bronzcsillár, a bal oldalon az ágy mellett tűzhely kapott helyet. A hátsó színfalon az előadás kezdetéig régi, fekete-fehér filmfelvételek láthatók, melyek egyenletességét a fal harmónikaszerű elrendezése töri meg, ám ez nem zavarja a képek felismerhetőségét: ujjongó emberek, felvonuló katonák, sikítózó gyermekek, Horthy, amint fehér lovon, integetve lovagol a főváros utcáin. A bútorok stílusa, a képek egymásutánisága kétségtelenül az 1920 körüli időket idézi. A nézőtéri lámpák eloltása után, elsőként lép színre Édes Anna (Darabont Mikold). A helyzet váratlansága, meglepetésszerűsége abban ragadható meg, hogy Kosztolányi művében a címszereplő már egy megalapozott, kész szituációba érkezik, ahol a befogadó szinte mindent tud róla. Ezzel szemben a Thuróczy Katalin által színpadra adaptált alkotás az analitikus szerkezetet választja, amelyben a Vizsgálóbíró (Urbán Tibor) – napjaink krimisorozataiban a nyomozóktól megszokott módon (öltönyben, tárgyilagosan, olykor fokozott hanghordozásban) – kérdezi Annát a múltjáról, a Vízycéknél eltöltött időről. A választott struktúrának előnyei és hátrányai egyaránt vannak. Előnye, hogy a Kosztolányi-mű katarzisének tekinthető gyilkosságot titokzatossá, a befogadót pedig ezáltal egyre kíváncsibbá teszi a főszereplő történetét illetően, hátránya pedig, hogy az Anna érkezése előtti szituáció, amely a regényben helyet kap, a színdarabban nem artikulálódik. A szereplők egy-egy (élet)helyzethez viszonyuló magatartása, reakciója így kimarad e színpadi alkotásból, amely jellemük fontos részét képezné. Ide sorolható például az a szituáció, amikor Anna megérkezik, Vízycék pedig hirtelen két kézzel kapaszkodik az asztalba, hogy izgalmában össze ne essen, valamint szégyelli az újonnan érkezett cseléd előtt, hogy a lakásban rendtelenség uralkodik. E kimaradt jelenet jól ellentépezte volna Vízycék (Varga Mária) és Anna későbbi kapcsolatát, amikor előbbi már teljesen természetesnek veszi a lány szolgálatait.

A címszerepet alakító Darabont Mikoldnak leginkább mimikájának széles eszköztára volt szüksége a szótlán, félénk, ritkán nevető Anna hiteles alakításához, azonban az alig hallatszó kuncogásokból, szégyenkezve eltakart mosolyokból szinte mindig érezhe-

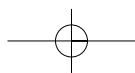
tő az őszinteség vagy a megjátszottság. Annát ugyanis (már Kosztolányi művében is) egyetlen ember képes őszinte nevetésre bírni, ez pedig Jancsi. Az őt alakító Köles Ferenc gyors hangulatváltásai a komoly és a szórakozott, az időtlenül kedves és a mindenkit kihasználó világi között remekül ellenpontozzák Anna hideg, visszahúzódozó jellemét és a Vízy házaspár merev, arisztokratikus modorosságát. A főhős e színpadi átdolgozásban szinte semmi jelét nem mutatja Jancsi iránti szerelmének. Míg Köles Ferenc szemében és gesztusaiban tisztán kirajzolódni látszanak a szenvedély kontúrjai, addig a Darabont Mikold által játszott Anna mintha csak a Jancsi által nyújtott játék és az együtt járó veszély miatt választaná a férfit, mintha egyedül ez a játékosság lenne az, ami vonzaná, és nem a férfi. Egyetlen jelenetben lehetünk tanúi Anna féltékenységének, amikor Vízy Kornél (Németh János) szóvá teszi, hogy az esti vacsora alkalmával Jancsi micsoda „rüfkével” az oldalán állított be. Ekkor Anna sietve, zavartan távozik a színről, ez azonban kevés ahhoz, hogy érzelmeit kellő biztonsággal értelmezzük.

Anna jelenlétében a darab szereplői gyakran beszélnek úgy, mintha a lány nem volna jelen. Szidják, dicsérik, megalázzák, kísérleteznek vele. A dramaturgia e dialogikus részekben felül is jól érzékelteti Vízyék úrhatnamságát a cselédlánnyal szemben. Anna sosem ül le az asztalhoz, még akkor sem, amikor Jancsi pisztollyal kényszeríti erre, Stefi (Füsti Molnár Éva) ezzel szemben minden habozás nélkül ül „a méltóságos úrék” asztalához, sőt a Vízy Kornél előléptetését ünneplő vacsora alkalmával még egy csirkecombot is ellop. Ugyanakkor Vízyék sem érintik egy alkalommal sem a szín jobb oldalán elhelyezkedő tűzhelyet és a cselédágyat. A dramaturgia vagy a rendezés hibája miatt a Vizsgálóbíró olykor olyan jeleneteknél is a színen tartózkodik, amikor Anna neki vallott hazugságai kiderülnek. Anna a visszaemlékezés pillanatában például azt hazudja, hogy nem vett be semmiféle port, a következő jelenetben pedig az emlékeit analizáló vizsgálóbíró szeme láttára keveri a gyógyszert a pohárba. Ezek után kérdés marad, hogy az Urbán Tibor által játszott karakter mennyire van tudatában a címszereplő hazugságainak.

A szövegeknyvből kimaradt részek és a mellékszereplők hangsúlyos alakítása miatt a Pécsi Nemzeti Színház színpadán megjelenő Anna karaktere nem olyan árnyalt és összetett, mint a regénybeli cselédlányé. Emellett Soós Péter rendezése nem foglal állást a regény egyetlen műértelmezése mellett sem, hanem megőrzi az *Édes Anna* lehetséges interpretációinak sokszínűségét, ebből azonban az következik, hogy nem vállalkozik a Kosztolányi-mű újraértelmezésére. Az *Édes Anna* olyan potenciális problémákat rejt magában, amelyek napjainkban politikai, társadalmi, pszichológiai szempontból újragondolhatók, és a lány története a színrevitel által a 21. század perspektívájából is releváns kérdéssé válhatna. A rendezés e lehetőségeket nem használja ki, így a produkció nem marad több, mint (egy újabb) irodalmi színielőadás. Megmarad egyszerű színpadi adaptációnak, és (sajnos) nem lép tovább az emlékezetes színházi előadások kategóriájába.

Szereplők: Darabont Mikold (Édes Anna), Varga Mária (Vízyné), Németh János (Vízy), Köles Ferenc (Jancsi), Tóth András Ernő (Ficsor), Füsti Molnár Éva (Stefi), Urbán Tibor (Vizsgálóbíró). Rendezte: Soós Péter. Színpadra alkalmazta: Thuróczy Katalin. Dízlettervező: Horgas Péter. Jelmeztervező: Tresz Zsuzsa.

A háromszoros Oscar-díjas filmrendező Ingmar Bergman már az 1950-es években több művében, különböző aspektusból ábrázolta a zsákutcába jutott házastársi kapcsolatokat, olyan filmekben, mint a *Fűrészpor és ragyogás* (1953) vagy a *Szerelmi lecke* (1954). Nem meglepő, hogy a svéd művészt gyakran foglalkoztatta az emberi kapcsolatoknak, a férfi-női viszony megoldhatatlanságának a kérdésköre, Bergman ugyanis ötször nősült. Műveit nagy műgonddal készítette – forgatókönyvei megírására körülbelül ugyanannyi időt szánt, mint

magára a forgatásra – ezért e gyakran könyv alakban is megjelent írások nemcsak filmtörténeti, hanem irodalmi értéket is képviselnek. A *Jelenetek egy házasságból* című film (amely eredetileg hatrészes sorozatnak készült) máig Bergman egyik legnépszerűbb alkotása; 1973-ban mutatták be Erland Josephson és Liv Ullmann főszereplésével. Magyarországi színpadon utoljára a Madách Színház játszotta, a premier 2007 decemberében volt, ahol a főszerepekben Rékasi Károlyt és Détár Enikőt láthatta a közönség.

A történet első jelenetei Johan és Marianne látszólag idillikus házasságát mutatják be. A házastársaknak mindenük megvan, ami egy tökéletes élethez szükséges: karrier, két gyermek, nyugodt hétköznapok, harmonikus családi és társasági élet, anyagi jólét. Egy nap azonban Johan bevallja feleségének, hogy másba szerelmes, egy Paula nevű huszonhárom éves nőbe, akivel családját hátrahagyva Párizsba fog utazni. Ettől kezdve a férj és a feleség csak a válási papírok ügyében találkoznak egymással, azonban mindketten érzik, hogy e találkozási alkalmával fel-fellobban bennük valami töredéke a régi szerelemnek, ugyanakkor kiújulnak a válásra okot adó problémák is. E bonyolult kapcsolat első helyszínéként világosan és ízlésesen berendezett, modern nappalit lát a néző a Pécsi Nemzeti Színház N. Szabó Sándor Termébe lépve, amely Szlávik István munkáját dicséri. A fehér kanapé, az átlátszó műanyag székek és a világos színű dohányzóasztal kontrasztban áll a hátsó falon lévő sötét üvegekkel, amelyek a megvilágítástól függően átlátszóak és ablaként funkcionálnak, vagy pedig visszatükrözik a nézőtérnek háttal álló színész(ek) arcát. Erős fény esetén a néző is láthatja magát e furcsán torzító tükörben, amely megengedi azt az értelmezést, hogy néző és szereplő kölcsönösen részei a díszletnek, és ily módon részei egymás világának. E finom határátlépést követő konklúzió kézenfekvő: a történet egyszerre játszódik a színpadon és saját hétköznapjainkban. Bergman felosztása szerint a darab hat jelenetet tartalmaz, amelyek különböző helyszíneken játszódnak, és amelyekben belül szintén vannak színváltások. A díszlet a rövid jelenetek közötti gyors váltás problémáját a forgószínpad technikájával oldja meg, ami jó választásnak bizonyul, hiszen így a nappali valóban pillanatok alatt változik fürdőszobává, hálóvá, majd nyaralóvá, végül dolgozószobává. A játék emiatt tudja mindvégig megőrizni kedvező tempóját, dinamikáját.

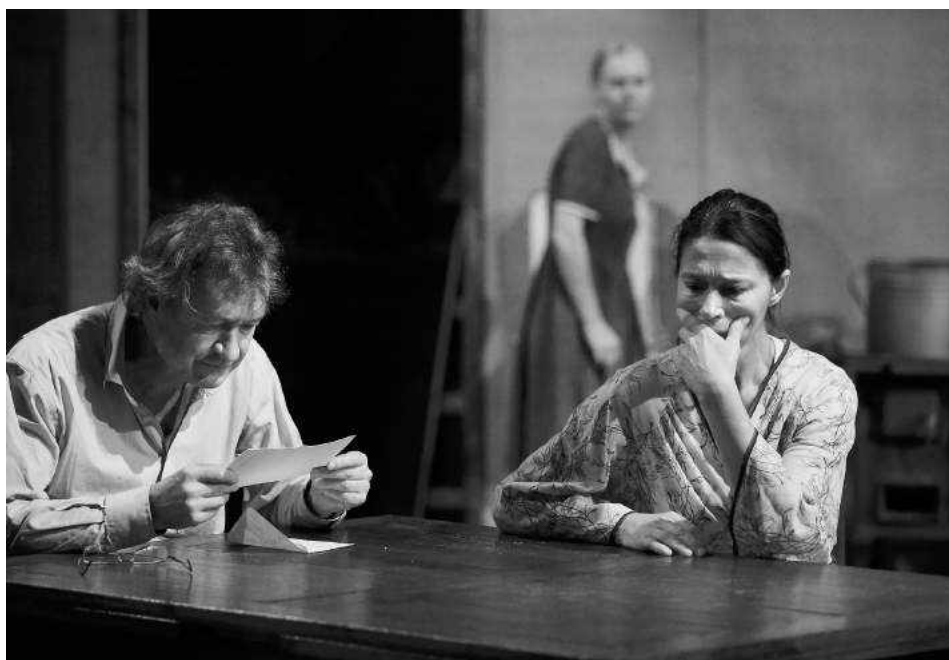
Az első jelenetben Johan (Oberfrank Pál) és Marianne (Darabont Mikold) vendégeket fogadnak barátaiuk, Peter (Széll Horváth Lajos) és Katarina (Györfi Anna) személyében. A baráti iszogatás végül az utóbbi két szereplő veszekedésével végződik, amely egyrészt el- lenponozza Johan és Marianne idillikusnak tűnő házasságát, másrészt előrevetíti a házasság közötti későbbi állapotokat. A fekete-fehér kontrasztok mellett az első jelenet cselekményei így a jelen és a jövő szembenállását, a házastársak életének kellemes pillanatait állítják szembe azzal a képpel, amikor (már) pokollá teszik egymás életét. Darabont Mikold Mariannéja meggyőző, a színésznő az első felvonásban jól alakítja a folyton igyekvő, megértő, elégedett, naiv feleség szerepét. A második felvonás alatt játéka a bizonytalan, elkeseredett asszony szerepéből fokozatosan a magabiztos, ugyanakkor boldogtalan nő karaktere felé halad, amelyet olykor szívszorító sírás, olykor merev testtartás és hideg tekintet vagy a Johan iránt érzett gyűlöletből fakadó váratlan kiabálás hangsúlyoz. Színészi eszköztárának széles skáláját remekül bizonyítja két jelenet. Az egyik, amikor Marianne az anyját készül felhívni telefonon, hogy lemondja a hétvégi vacsorát a szüleinél, és eközben, a komikum határát súrolva megremeg a hangja, mert attól tart, hogy hogyan fogadja az anyja a döntést. A vacsorát a hívás végén nem sikerül lemondani. A másik jelenet, amikor Fredriket hívja fel teljesen más, tragikus hatású remegő hangon azután, hogy Johan bevallotta neki: valaki mást szeret.

Az előadásnak szinte minden jelenetéből kiragadható egy mondat, amely úgyszólván a „néző fülébe súgja” a férj és feleség között kibontakozó konfliktus elkerülhetetlenségét. Ilyen az is, amikor egy nem éppen kellemes esti beszélgetés után Marianne Johanra néz, és lehúzza ruhájának cipzárját, mire a férfi így felel: „Jó éjszakát... Elfáradtam, Marianne.”

Oberfrank Pál arckifejezése és hanghordozása arról győz meg minket, hogy Johan nemcsak az esti színházi előadásban fáradt el, hanem házasságába fáradt bele. Az első jelenetek komikus elemeinek hangsúlyozása miatt a felvonás végén Johan váratlan bejelentése, hogy szeretője van, és hogy elhagyja a családját, kellőképpen erősen hat. Ehhez persze hozzátartoznak Oberfrank Pál remek gesztikulációi, határozott, agresszív fellépése, gyors és hatásos hangszín- és hangerőváltásai. A darab során intenzív kirohanásai lehetővé teszik, hogy a néző a legnagyobb mértékben együtt érezzen Mariannéval, és hogy valóban csalódjon az első felvonásban megismert Johanban. Az előadás két részében megjelenített érzelmi különbségeket a zenei aláfestés is kiemeli: az első felvonás nagy részében kellemes jazz szól, a másodikban már síró hegedűt és rendszertelen ritmusokat hallani. Johan és Marianne első és második felvonásbeli arca asszociációs viszonyba lép Edward Albee *Nem félünk a farkastól* című drámájának két házaspárjával. Az első felvonás Johanja és Mariannéja olyan, mint az Albee-drámában az ideális házasokként megjelenített Nick és Honey, a második felvonásról pedig George és Martha folyton vitatkozó, kegyes és kegyetlen hazugságokat tartalmazó „se veled, se nélküled” játékaival juthatnak eszünkbe.

Esztergályos Károly rendezésében talán csak egyetlen hibát találni: a darab végén az a jelenet, amikor Johan erőszakosan lép fel Mariannéval szemben, nem eléggé kidolgozott. Bergman szövege és filmje szerint itt a házastársak egymásnak esnek (előbb Johan Mariannénak, majd fordítva), végül mindketten aláírják a válási papírokat. A Pécsi Nemzeti Színház színpadán a pár férfitagja leteperi a nőt a földre, majd kisebb birkózást követően pofont ad neki, és ezután következik az aláírás. A férfi agresszív megnyilvánulása itt nincs elég következetesen felépítve, a jelenet túl gyorsan zajlik le, és közel sem olyan brutális, mint Bergmannál. Mivel Marianne nem viszonzza férje pofonját, a jelenet zárómondata sem releváns: „Már régen egymásnak kellett volna esnünk.” Azonban e parányi eltérés miatt az Esztergályos-rendezés nem veszít értékéből, részletesen kidolgozott, összetett, jól kivitelezett színpadi produkció marad, amelyben a főszereplők színvonalas játékot mutatnak. A mellékszereplők alakításának ezzel szemben csupán a korábban említett ellenpontosító funkció tulajdonítható az első felvonás első jelenetében, további szerepük oly kevésbé jelentős, hogy a meghajlásnál az őket alakító színészek már nincsenek jelen.

Szereplők: Darabont Mikold (Marianne), Oberfrank Pál (Johan), Györfi Anna (Katarina), Széll Horváth Lajos (Peter). Rendezte: Esztergályos Károly. Fordította: Osztoivits Cecília. Díszlettervező: Szlávik István. Jelmeztervező: Laczó Henriette.

V. GILBERT EDIT

FELAVATÁS, BEAVATÁS A RÉGI-ÚJ JESZ-BEN

A pécsiek s a Pécsre látogatók most már a Zsolnay Kulturális Negyedbe is járhatnak színházba. A keletre húzódó városközpont magához vonzott kulturális intézményeket, s újakat hívott életre. Egyre többen vállalkoznak arra, hogy átsétáljanak a kishídon, körülnézzenek, és konstatálják, mivé lett a gyár, hogyan valósultak meg a tervek, miféle terek jöttek létre itt. Jelen időben alakul ki szemünk láttára és általunk ez az új centrum: stagnálni látszó városunknak ezen a nemrég végre megépült, hagyományt átírva megőrző, titokzatos, most kitáruló helyén. Létesítményei közül az egyetemisták színháza 2011 őszétől üzemel, itt végleges és méltó otthonra lelt. Izgalmas a színház környezete is a régi kéményekkel és a soha-nem-volt belső udvarokkal. Érződik, ahogy az új épületet egyre jobban belakják, belakjuk, például már van is mire leülniük az előadásra várakozóknak. Művészi megformáltságukkal szemet gyönyörködtetőek a fehér előtér színes, múltat idéző, ízléses plakátjai. Átköltözött a múlt emlékvilága, az egykori előadások képei láthatók a falakon. Virtuálisan együtt léteznek, s nemcsak virtuálisan és nemcsak emlékeznek: összetart a jelen alkotói folyamataiban is az országSZerte ismert s nemzetközi fesztiválokon jól szereplő Janus Egyetemi Színház.

A JESZ új helyén, mint rendszeren, három bemutatóval jelentkezett az évadban. Színjátszó generációkat egybefogó előadások kerültek ki műhelyükből. Az évek óta JESZ-tagokat, a jelen húzóembereit; a legújabbakat (ők egy éve tagok a szigorú, többfordulós kiválasztás után) és a már jócskán nem egyetemista korú elődöket ismerteti össze s szervezi (egyéni és színházi életkorokat egyesítő) társulattá a három előadás. Az első Tóth András Ernő, a második Mikuli János, a harmadik RácZ Attila rendezése. Költészet – kortársi és azzá fogadott versekből – az első; beavató mesejáték felnőtteknek is – a másik, s végül a friss bemutató a JESZ-ben még soha másorra nem tűzött Csehov egy korai műve. Kezdjük ez utóbbival.

Magyar színházak sokat játsszák a *Platonovot*, s a hosszú szöveg meghúzása egyben állásfoglalás is: szerintük mire megy ki éppen a játék. A kis tér intimitása a mostani helyszínen felidézi a régi jeszes terem bensőségességét, ám sokkal jobban felszerelt ez a színház. Természetesen itt is szabadon változtathatók a belső arányok: a nézőtér és a – hol elkülönülő, hol nem létező – színpad mindig másképpen viszonyul egymáshoz. A *Platonov* előadásán közvetlenül a színészek mellett ülünk, szinte hozzánk érnek erőteljes mozgásaik során, dinamikus játékstílusukkal érzékeltetve a szerepekben és a viszonyokban rejlő, kitörni vágyó feszültséget. A kavicsos, poros (szőnyegstilizációból szétduúlt alapzattá váló) padlón végzett gyors mozdulatok következménye a felkavarodó porfelhő és pornyelés is, a részesülő, résztvevő (interaktívnaK nem nevezném) színház új hozadéka. Meglep, kikökkent a váratlan tűzijáték-effekt, jelzi az elterelhetetlen véget (az első felvonásét is), az indulatok kihunyását: baj lesz, rosszra fordulnak a dolgok. A díszlet az ebben a színházban megszokottat, jó hagyományait hozza: minimalista, funkcionális, kreatív, többszörösen szimbolikus. A *Platonov* fekete dobozba (közös terünkbe) vetett, annak belső falaira szerelt ablak-képekereitei, ikonutáNZzata és vezérszobra (szintén keretben), tárgyérjai, poha-

rai, vodkája, faüldőkéi és szép, nyers asztala oroszos (skandináv), naturalis, kissé stilizált miliót teremt. A férfiak fekete-fehér rétegzett, elegáns öltözékben, a nők bézsszínű, kékes, világos, esetenként virágos ruhában (szimbolikus jelzés a tábornokné piros szoknyája) – viselőik csinosak, finomak, jóra vágyóak ezekben a kosztümökben. A mozgalmas előadás aztán szétzilálja a jól fésült, jól öltözött szereplőgárdát. Főként Platonovot, akit szanaszét rángatnak a nők. Platonov (Köles Ferenc) pedig elcsábul, engedi elcsavarni a fejét, s zavarja is, ha nem minden nő teszi neki a szépet, értékeli vonzerejét. Akkor ő próbálkozik, sikerrel: Grekovánál (László Virág), aki kezdetben közömbösnek mutatkozik. Az erős jelenlét varázsos, a nők hamar lábai elé omolnak, az érettebb, telt hölgy (Anna Petrovna, a tábornokné: Pásztó Renáta), s a fiatalasszony, akit régről ismer, s itt váratlanul találkozik vele (Szofja, Farkas B. Szabina), úgyszintén. A vágyaival friss házassága révén éppen megalkudott nő rövid ideig áll ellen feltámadó illúzióinak. Már Platonov sejtelmes nézésétől is kellően elalél egy-két jelenet alatt, s mindent akar: hidegen izzó szenvedéllyel veti bele magát újra a kapcsolatba. Míg a nők (nemcsak ő, hanem a tábornokné is) a főszereplővel készülnek külön-külön elutazni, felesége (Szása: Ahmann Tímea) is megjelenik néha a színen a beteg gyerek gondjával. Ilyenkor Platonov őket is megsajnálja, nekik is odaadja, odaigéri magát. A jelen pillanatnak él. Nem tud ellenállni a kínálkozó lehetőségeknek, s ez által szétforgácsolódik, szétesik. Nem képes lemondani semmiről, nem tud nemet mondani a kísértésnek, nem tud visszalépni a kaland ígéretétől vagy más előny megszerzésétől. S még csak nem is haszonleső, cinikus, rámenős, nem sportból használja a hatóerejét. Mindössze gyenge. Mindenkinek való megfelelési vágya, udvarlása nem arról szól, hogy ő milyen adakozó, hiszen nem oszthatja szét magát önmaga és a másik megsemmisítése nélkül. Ez a Platonov-rendezés azt a gyötrődő, önmagát alulértékelő és folyamatos bizonyításra: skalpvadászatra kárhoztatott férfit állítja elé, aki széttroncsolódik mentálisan, lelkiileg és fizikailag is a folyamatos megfelelési kényszerben. Ezt a betegségraizot, ezt a vergődést tárja fel az előadás. A bizonytalan Platonov szétdúlja a terepet, jelenlétével felkelti a vágyakat, amelyeket kielégíteni nem tud, csak pillanatokra. Az ígéret teljesíthetlensége miatt az idő szétmállik és feltorlódik, amit a szűkös tér (mindig bejön valaki, mindenki mindenkit lát egy szögből, elbújni, kibújni e zárt, fojtogató világból lehetetlen) felerősít. A felelőtlenség, a csábítás, az önmaga igenlésének olthatatlan vágya élhetetlené teszi a kialakult helyzetet minden résztvevő számára. Nincs rád szükség, nem lehet rád számítani, nem lehet veled számolni, nincs rá mód, hogy kapcsolódj a világhoz, ha mindenkit akarsz – derül ki az előadásból.

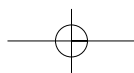
A generációk, a mesterek, az alapítók, a régiek és újak most helyi Csehov-színjátsszást alapítanak. Szerepel benne Tóth András Ernő, Mikuli János, Inhof László, a „nagy öreg”, akik megadják a keretet, az alaphangot a maguk módján, a maguk karakteres jelenlétével – a két vezető rendező sakkjátsszmájával indul a darab. Ezennel befogadják a JESZ-be Csehovot. Nem lírai ez a rendezés; tömör, komor, a zene nem kap szerepet, hallani a surrogást, térülést-fordulást, cipőcsikorgást, zuhanást, lihegést. Közelről látni a felhevült testeket, az indulatok, szenvedélyek, vágyak és csalódások mozgatta szereplőket. A zártság, a füledt belviszonyok egyfelől, s az illúzióknak a kívülről jövő személyre vetítése másfelől az összeomlást válthatja ki mindössze: minden résztvevő kudarcát. A világ élhetetlen, de ezt magunknak is köszönhetjük, egymás általi bekebeleződésünk pusztító erejű. Hogy hogy lenne jobb? Csehov sem tudja, csak megmutatja, mint szokta, éppen mit csinálunk. Az *Ivanovban*, a másik, hasonló korai drámájában már párharc is folyik. A központi, önmagát nem találó és elhagyó alakot, a címszereplőt, Ivanovot vádló orvossal (aki nem válik rokonszenvesebbé) létrejövő interakcióra kerül a hangsúly, a *Platonovban* a környezet ellenállása nem számottevő. Platonov magától, tetteinek, illetve döntésképtelenségének következtében omlik össze. A csehovi figyelő, átható orvosi tekintet a cselekvések belső mozgatórugóit teszi láthatóvá, s következményüket tárja elé, szenttelen követke-

zetességgel, a szembenézés lehetőségének megteremtésével. Kegyetlen ez a Csehov, mondja róla Spiró is, artaud-i értelemben az: sűrített, tisztánlátó, zaklatott, szigorú, szorongásteli látéletet ad a korról – korunkról.

A középső bemutató, Weöres Sándor *Holdbeli csónakosa* a szerző pécsi vonatkozásai és iteni bemutatói (lásd Ágoston Zoltán, *Jelenkor*, 2012. április) sorában nyomatékös gesztus. Aktualizálódó jelentése nem a csehovi módon, kódban, modalításban univerzális. Mesél nekünk, vigaszt ad, hogy az események, megpróbáltatások sűrűjében egyszer csak ránk akad a megoldás: a bátrak, jók, hűségesek egymásra találnak, s az illuzórikus létezés, az elérhetetlen, nem evilági vágyakozás, a transzcendens sóvárgás és beteljesülés vágya, annak tárgyváltásában átalakul elérhetővé, reálissá. Ám csak ezernyi kaland után vesszük észre, hogy a mellettünk állóban is megtalálhatjuk az igaz szerelmet. Bár a rendező, Mikuli János tiltakozik a darab mesevolta ellen, az előadás mégis ezt a műfaji értelmezést erősíti, ami nem baj. A színjátszó generációkat összeérlelő és a színházi masinéria sokféle lehetőségét sikerrel kipróbáló látványos, csodás elemekkel teli előadásban tűz gyullad, akasztanak, repülnek – elvarázsolva és gyermeki, mégis felnőtt, bábszínházszerű, mégis eleven élménnyé téve a darabot. Bátorságra, technikában lehetlent nem ismerő kreativitásra, virtuozitásra vall, és a színház beavatatlan nézőinek örömére szolgál, hogy az eredetileg bábokra írt darab minden megpróbáltatását élő szereplőkkel valósítják meg. A más stílusú játékmódot igénylő népi játékok figuráit alakító színészek sikeresen mímelik a rájuk jellemző, alakjukat idéző mozgásokat. Paprika Jancsi (Cseporán Zsolt) különösen rugalmasan csuklik össze folyton-folyvást, Bolond Istók (Kuti Gergely) is hozza a figurát, nem beszélve a JESZ jelenében fontos szerepet vivő színésznek, a Vitéz László szerepében a közönséget ugrató, megszólító Czéh Dánielnek elismerésre méltó teljesítményéről. Összszervezett csapatmunka folyik a fő- és mellékszereplők közt. Az egzotikus királyok alakítóival (Óvári Károly, Kiss László, Inhof László, Szabó Márk József), a gonosz kelta királynővel (Pásztó Renáta) s a három főszereplővel: Pávaszettel (Viktor Réka), Medvefiával (Nagy Péter) és Jégapóval (Tóth András Ernő). Együtt mozognak a „kar” tagjai, akik az univerzumot jelenítik meg a sokféle rájuk osztott, fizikai igénybevételt is jelentő mellékszerepben. A földi és kozmikus hátteret időjárással, állatokkal-növényekkel, kísértetekkel egyénítve, ám összehangoltan, pontos koreográfiában éneklük, táncolják, zenélik el változatos mozgásformákban. A magyar népmesei motívumokat tartalmazó, azokat más mítoszi elemekkel univerzálissá tágított szellemi térben Weöres filozofikus-lírai átírat a felnövekedés allegorikus példázataként elevenedik meg. A tragikus helyzet, a világ igazságtalansága, a kozmikus rendetlenség renddé lényegül át. Stációi: az apai áruulás, a támadások, a megalázás, az elhagyatottság, az elszakadás a szülői háztól, az apai védelem elégtelenségének megélése, s az elszakadás tőle, az ellenfelek, rosszakarók felismerése után a velük való megküzdés fokain át történő eljutás szövetségeseinkkel a jó végkifejletig, amikorra is megengedjük magunknak, hogy akihez többféleképpen vonzódnunk, szerelemmel szeressük. Jobban is hangsúlyozhatnák a fiatal színészek, hogy igazából beleszeretnek egymásba. Enélkül a szerencse-funkció dominál: hogy ha szerencsénk van, jópajtasunkba végül beleszerethetünk, s megoldódik a szerelem nagy kérdése. Ami (Csehovtól a „*nincs rád szükség*” költőiig) tudvalevőleg többször aszimmetrikus, mint nem. Ha meglévő, de elfojtott vágyat hagynak magukból kibomlani az alakok, akkor jut az előadás közelebb a beavató történet-jelleghez, a felnőtt meséhez, s erősödik valószínűségi foka s pszichológiai realizmusa, hitelessége.

A *Holdbeli csónakos* gazdag, színes, pompázatos hatású, s ez a hatás a központi, korong alakú díszletelem hozadéka. Az ötletes, szemantikailag és fizikailag jócskán terhelhető tárgy ügyes színpadi elem, körülötte függönyök, paravánok és színes, mesés kosztümök kavargása kelti az illúziót, fent pedig a Hold többszörösen virtuális lakójával. A közpon-

ti díszletelem csónakként, földgolyóként, kifordított Holdként, járműként, palotaként is funkcionál. Rózsa Tamás a Holdra kivetített arcával, más minőségében pedig a darab zeneszerzőjeként is holdbéli csónakos, az ő zenéje nemzedékeket köt össze. (díszlet: Mikuli Dorka, jelmez: Szabó Zsuzsa)

Az első bemutatóban főleg a legifjabbak vettek részt, s összeszoktató, ismerkedő tréningek érlelték meg a „*nincs rád szükség*” című, Petőfi-sorokból kibomló, azok köré szerveződő verses játékot. A (főként) magyar költészetből hozott, kedvenc verseiből létrejövő bemutatkozásuk kiválóra sikerült. Vitáznak, veszekednek, perlekednek, udvarolnak, flörtölnek, szerelmet vallanak és utasítanak el, sírnak, táncolnak, érvelnek, monologizálnak, elkeseredésbe kergetnek (három nő egy férfit borversbe). Végül minden szereplő a közönség egy-egy tagjának a fülébe suttogja a számára legfontosabb verseit. Az új tagok próbálják megérteni a személyes és társadalmi elutasítás érzését az általuk hozott és közösen feldolgozott, egységessé koreografált Ady-, József Attila-, Radnóti-, Nádasy-, Tóth Krisztina-versekkel, Goethével, Vörösmartyval, Szép Ernővel, Juhász Gyulával, László Noémivel és Janikovszky-prózával. A kirekesztettség traumáját beszéli, játssza el a társulat. A lelkesültség, szenvedély, eufória, bizakodás, a kihűlő érzés, a csalódás, kiábrándulás, kétségbeesés stációit jelenítik meg a színpadi nyelv elemeinek bevonásával, zenével, változatos mozgásformákkal, ám minimális díszlet közt, magas hőfokon.

A *vén cigányt* enyhe akcentussal, térden ülve, remegve szétkiáltó, már-már elzokogó Amel Al-Mulla versmondása sok más szép epizód mellett emlékezetes pillanata az ugyancsak Rózsa Tamás zenéjére Hágen Zsuzsa által koreografált versestnek. A magánpanasz nem jogosít fel arra, hogy közönség elé vidd, visszahangozza, értelmezi, kérdőjelezi meg a JESZ társulata *A XIX. század költőiből* kiemelt sort annak virtuális intertextusaival. Az egyén és a társadalom sorsa nem választható el, derül ki versestjükből és Csehov-értelmezésükből. A felzaklató, lezáratlan, nyitott végű, tanácstalanságot közvetítő *Platonov* és a „*nincs rád szükség*”-előadás a panaszt adja tovább, míg a *Holdbéli csónakos* szerencsés kimenetelű cselekménye vigaszt nyújt az univerzális rend mesei, költői állapotának vizionálásával.

ZELLER ANNA ESZTER

BÁBOKKAL A ZENÉÉRT

Péter és a farkas – zenés bábjáték a Bóbita Bábszínházban három éven felülieknek

Az ötvenedik évadját ünneplő Bóbita Bábszínház történetében harmadszor szerepel a repertoáron a *Péter és a farkas*. Németh Antal 1961-ben, a pécsi bábos találkozón bemutatott rendezése, majd Kós Lajos 1967-es, húsz évet megért, nagy sikerű feldolgozása után most Kuthy Ágnes vette elő és vitte színre Szergej Prokofjev 1936-ban komponált szimfonikus meséjét, amelyet az előadás során a Pannon Filharmonikusok tavaly novemberben készült felvételéről hallhatunk.

Prokofjev op. 67-es műve már az emigrációból való végleges hazatérés után született. A zeneszerző négy éve újra szülőhazájában él, amikor a Moszkvai Központi Gyermekszínház művészeti vezetője, Natalja Szac kisiskolásoknak szóló darabot rendel tőle, amely a szimfonikus zenekar hangszerének játékos bemutatásával hivatott megismertetni és közelebb hozni a gyerekekhez a szimfonikus zenét. A kifejezetten zenepedagógiai céllal komponált, hangszerkarakterizációra épülő és időbeli terjedelmében is a gyerekek befogadóképességéhez igazodó darab, amelynek bevezetőjét és szövegét is Prokofjev jegyzi, két hét alatt készült el. Az 1936. május 2-i bemutató azonban nem váltott ki a várakozásoknak megfelelő reakciót: „az előadás [...] meglehetősen gyatrán ütött ki, s így a darab nem sok figyelmet keltett” – emlékezik vissza Prokofjev a matinékoncert kedvezőtlen fogadtatására önéletrajzában.¹ A kezdeti érdektelenséget mégis hamar széles körű ismertség és népszerűség követte, és a mű a gyermekeknek szóló szimfonikus zenék egyik alapidarabjává és a zeneoktatás megkerülhetetlen tananyagává vált. Az eredetileg zenekarra és narrátorra írt zenés mesének azóta számos, a művet más művészeti ágakkal összekapcsoló interpretációja született, amelyek hol jobban, hol kevésbé felelnek meg a *Péter és a farkas* eredetileg életre hívó szándékának. Prokofjev művéből több bábelőadás, balett és animációs film is készült – a legszélesebb körben ismert értelmezés talán Suzie Templeton 2006-os, inkább a felnőtt közönséget megcélzó bábfilmje, amelynek népszerűségéhez az is hozzájárult, hogy 2008-ban az Amerikai Filmművészeti és Filmtudományi Akadémia díját is elnyerte.

A Bóbita Bábszínházban április 21-én bemutatott rendezés hűen követi az eredeti zeneszerzői szándékot. Ahelyett, hogy a zenét a színpadon megelevenedő történet pusztai illusztrációjává tenné – amely, ha a mű eredeti intencióját vesszük irányadónak, számos adaptációnak felróható –, a zene szolgálatába állítja az egész előadást. Nem arról van azonban szó, hogy a képiség pusztán a zene kísérlőjévé redukálódna, hanem komplex kifejezőmód alkalmazásáról, amelyben a muzsika és a vizualitás egyenrangúak, szervesen összefonódva, egymást erősítve működnek, ráirányítva a figyelmet a zene ábrázoló aspektusára, illetve a vizualitás, a mozgás és a zene együttesében rejlő narratív potenciálra. A Bóbita legújabb előadása ezzel visszatér ahhoz a pécsi bábszínház korábbi védjegyének számító stílushoz, amely Kós Lajos vezetése alatt fejlődött és teljesebbé vált, és amelynek

¹ Szergej Prokofjev: *Önéletrajz és írások*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1962. 112.

„célja bevallottan (többek között) a zenei ismeretterjesztés” volt.² A zene népszerűsítésének missziója, amely később a zenedarabok bábszínházi feldolgozásainak megritkulásával és a szöveg fontosságának hangsúlyozásával mind jobban háttérbe szorult, a mostani bemutatóval, úgy tűnik, újra a színház célkitűzései közé került.

A darab többféle technikára épülő, a történet szereplőit egyesével felvonultató árnyjátékkal indul. A fehér árnyvászon nagy kéz jelenik meg; ceruzát ragad, rajzol öt párhuzamos vonalat, a sor elejére cirkalmas violinkulcsot kanyarít, és létrehozza a dallamként meglevenedő szereplők terét, a kottafüzetet. Ezt követően csendül fel a vonósok által megszólaltatott főtéma, amelyet egyszerre hallhatunk, illetve láthatunk a Péter dallamát az árnyvászon-kottafüzetben eltáncoló hangjegyeket követve. A fuvola megszólalásakor a hangjegyek csicsergő kismadarak képében jelennek meg, az oboadallam felhangzásakor viszont már a kacsaalakot öltő kottafüzetben úszkálnak, a klarinét játéka közben macskatalp-nyomok tűnnek fel, és a vonalak macskabajuszként jelennek meg, a fagott hangja egy szemüveg körvonalával társul, a kürtök zenéje közben pedig farkaskarmolásként értelmeződik újra a kottafüzet mintázata. Az eredeti szöveges bevezetőt helyettesítő, a fő motívumokat bemutató előjáték, amely a szereplők képével vagy rájuk utaló szimbólumokkal segíti a karakterek hozzárendelését a különböző hangszerekhez, végül a teliholdat ugató farkas feszültséget keltő képével zárul.

Péter témájának másodszori felhangzásakor indul el a cselekmény – immár a színpadterén –, amelyet a korábbi rendezésekhez hasonlóan, ezúttal is a verbalitás teljes kizárásával, pusztán a bábok segítségével mesélnek el a színészek. A Prokofjev által a műhöz kapcsolt és a zenei részeket meg-megtörő narráció kiiktatásának előnye nemcsak a zene közvetítő szerepének előtérbe kerülése; e rendezői fogás praktikus hozadéka, hogy a zene nyelvi univerzalitásának köszönhetően a darab külföldi szereplések alkalmával is előadható. Mivel a történet rendkívül, már-már zavarba ejtően egyszerű – amely egyes értelmezőket valamiféle másodlagos szerzői üzenet, rejtett politikai tartalom kihámozására sarkallt –, a szöveg elhagyása egyáltalán nem okoz értelmezési nehézségeket a legkisebbek körében sem. A közönség reakciói alapján csupán egy-két mozzanat bizonyult nehezen értelmezhetőnek az előadás során, de mielőtt kitérnénk erre, előbb tekintsük át, hogyan is szól a mese.

Az eredeti narráció szerint a történet egy napsütéses tavaszi reggelen kezdődik. Péter (az úttörő) kiszalad nagypapája erdő széli házából a rétre, nyitva hagyva az udvar kapuját. Barátai közül először a kismadással találkozik, majd feltűnik a nyitott kertkapun át kitotyogó kacska, végül pedig a kismadárra vadászó macska társul hozzájuk. Játékukat a nagypapa zavarja meg, aki félve, hogy a farkas előbújik az erdőből, visszarángatja Pétert a házba, és bezárja a kertkaput. Ahogy hazaérnek, megjelenik a farkas a réten; a macska és a madárka a fára menekülnek, de az ügyetlen kacska a farkas gyomrában végzi. A történet persze vidám befejezéssel zárul: Péter, aki kénytelen a kerítés mögül végignézni a kisállatok küzdelmét, kiszökik az udvarból, és egy kötél segítségével elkapja és fához köti a farkast, majd barátai, a méltatlankodó, mégis büszke nagypapa és az időközben megjelenő vadászok segítségével az állatkertbe viszi zsákmányát, diadalmenetük közben pedig még a farkas hasából hápogó kacsát is újra hallhatjuk.

A dramaturgia csak egészen apró mozzanatokban tér el a Prokofjev-féle történettől. Lényegi különbség tulajdonképpen csak egy van: a darab itt még boldogabb befejezést nyer azáltal, hogy a kacska végül újra megjelenik a színen, és csatlakozik a Péter bátorságát és ügyességét ünneplő társasághoz. Ez utóbbi változtatás szerencsés egyfelől abból a szempontból, hogy nem hagy elvarratlan szálat a történet szövetében, másfelől pedig azért, mert

² Kós Lajos: *A Bóbita. A pécsi bábegyűttes története*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1993. 103.

hőssé emeli a többiekhez képest kicsit együgyű és ezért gyakran multság tárgyát képező szereplőt is, így az ügyetlenség nem szégyenül meg. Az azonban nem igazán érthető – és ezt az előadás közben érzelmeinek azonnal hangot adó közönség értetlenkedése is igazolta –, hogy közvetlenül a lenyelése után miért vonul át a színpadon még egyszer a kacsza az elvesztése miatt szomorkodó barátai előtt, ahogy az sem világos, hogy a farkas elfogása után, de még a vadászok megjelenése előtti, kicsit hosszabb szakaszban mi is zajlik tulajdonképpen a színpadon. A mindedig lendületesen előrehaladó történet itt rövid időre lelassul, egy helyben toporog; a bábosok játéka pusztán időhúzásnak tűnik, de szerencsére éppen akkor lendülünk túl ezen a ponton, amikor ez már kezd kellemetlenné válni, és a gyerekek is eljutnak a kérdésfeltevéshez: most mi történik?

Kós Lajos koncepciójához hasonlóan, aki „a darabot nyitott színpadra rendezte, melyen a bábosok fekete garbóban, nadrágban, kezükön bábuval játszották-táncolták szerepüket”, és „hogy személyiségük ne legyen zavaró, arcukon kis fekete báli-álarcot viseltek”³, Kuthy Ágnes is a színpadra viszi és láthatóvá teszi a színészeket. Ezúttal a színészek arca sem marad rejtve, így mimikájukkal is segítenek az általuk mozgatott bábokban életre kelő szereplők érzelmeinek közvetítésében. A játékosokat és a bábokat egyaránt a látható térben szerepeltető rendezői elgondolások kapcsán persze mindig felmerül két kérdés: egyrészt a bábok keltette illúzió elvesztésének, az élettelen tárgyakat élővé varázslat lelepleződésének, másrészt a színészi teljesítmény előtérbe kerülésének és így a színészbáb viszonyban az utóbbi másodrendűvé válásának problémája. Kétségtelen, hogy a bábosok megjelenésével együtt jár, hogy kezük és arcuk játéka nem tudunk nem odanézni, a színészi jelenlét itt mégsem tereli el a bábokról a nézők figyelmét. Ez alapvetően három dolognak köszönhető: egyrészt annak, hogy a színészek egyáltalán nem szólalnak meg, másrészt a mozgást keretek közé szorító és stilizáló, előre kialakított koreográfiának, harmadrészt pedig annak, hogy a színészek tudatosan kerülnek a közönséggel való közvetlen interakciót, és csak akkor kommunikálnak mimikájukkal a nézőtérben ülőkkel, ha azt a bábok által megtestesített szerepekben teszik.

Az előadás látványvilága egyszerű, letisztult elemekből építkezik. A színpadon a Prokofjev által előtérbe állított hangszeres játékos zenészek nagyméretű, kerekében görgethető fehér sziluettjei keretezik a történetek háttéréként szolgáló tereket – falként a házat, kerítésként az udvart, az erdő fáiként a rétet veszik körül. A színpadtér kitöltésének problémáját ily módon egy egyszerű, de annál látványosabb tervezői ötlettel sikerül kiküszöbölni. Amellett, hogy a tér megfelelő használatának eszközei, az árnyszínház képi világát megidéző, mozgatható sziluettek egyben arra is alkalmasak, hogy folytonosságot teremtsenek az előadás két része, az árnyjáték és a színpadi játék között. A nagy fehér felületek további lehetőségeket hordoznak: a rájuk vetített különböző színű fények megadják a jelenetek alaphangulatát, de szolgálhatnak vetítőfelületként a teliholdat ugató farkas képének újbóli megjelenítéséhez, néha pedig a bábosokat elbűjtató paravánként is működhet.

A fehér díszletelemek és a fekete háttér éles kontrasztja a színes figurákra irányítja a figyelmet. A Mátravölgyi Ákos tervezte bábokat, amelyek a felnőttekben gyerekkoruk rajzfilmhőseinek képét idézhetik fel, dísztelenség, egy-egy domináns szín jellemzi. Típusuk szempontjából a bábszereplők nem egységesek, így az előadásban többféle játéktécnika keveredik. A kismadár kétkezes kesztyűbábként könnyedén röptethető a levegőben; Pétert, a nagypapát, a macskát, a farkast és a vadászokat óriásbábok testesítik meg. A hátulról, bunraku-technikával irányított figurák kialakítása itt nem ad lehetőséget olyan finom mozdulatok létrehozására, amelyeket a hagyományos japán bunraku színház akár egészen árnyalt arcjátéka is képes, élethű szereplőinél láthatunk, de a sokszor több szí-

³ I. m. 31. (A szöveget kicsit módosítottam – Z. A. E.)

nész együttes játékaival megelevenedő bábok mozgatása így is nagy színészi koncentrációt és a koreográfia precíz kivitelezését igényli, amit a bábosok hibátlanul teljesítenek. A legötletesebb azonban a kacska esetlen járásának visszaadása, amelyet a báb lábába bújtható ujjak mozgatásával sikerül megvalósítani.

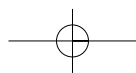
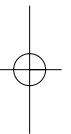
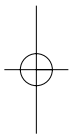
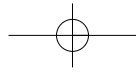
Prokofjev humorban és iróniában bővelkedő zenéje jó alap az óvodások és a kisiskolások számára mulatságos, a felnőttek szemében inkább bájosnak értékelhető poénook kidolgozására. Főként a kicsit butácska és lassú kacska és az ügyefogyott vadászok karaktere alkalmas arra, hogy komikum forrása legyen, de vicces az az allúzió is, hogy a nagypapa haragja elől az egyik zenész-sziluett mögé bújó főszereplők a brémai muzsikuskokhoz hasonlóan egymás háttárára állva helyezkednek el. Bár az ehhez hasonló jeleneteket mi is megmosolyogjuk, az előadás egyértelműen csak a gyerek befogadóknak nyújt valódi élményt, és jól is van ez így, hiszen fölösegesen keresnénk mélyebb mondanivalót Prokofjev művében.

A *Péter és a farkas* a Bóbita jubileumi évadjában játszott darabok körében az élmezőnybe sorolható: jól átgondolt koncepció, amely műfaja révén egyszerre avatja be a gyereket a színház és a szimfonikus zene világába, tiszteleg a bábszínház alapítója előtt, és tár izgalmas látványt a közönség elé a különböző technikai megoldások megfontolt alkalmazásával. Hogy a verbalitást a háttérbe szorító darab csak egyetlen visszapillantás-e a korábban következetesen alkalmazott zenés bábéledásokra az ötvenedik születésnap alkalmából, vagy talán a továbbiakban több hasonló előadásra is számíthatunk, csak a következő évadokban derül majd ki. Ahogyan az is, hogy mi, felnőttek kapunk-e újra a Bóbitától több, csak nekünk szóló bábszínházi élményt a jövőben. Egyelőre a gyerekelőadásokat nézve, célközönségüket irigyelve, és a novemberre ígért egyetlen felnőttadarab bemutatóját várva reménykedünk.

Péter és a farkas. Zene: Szergej Prokofjev, rendező: Kuthy Ágnes, dramaturg: Kolozsi Angéla, koreográfus: Fosztó András, tervező: Mátravölgyi Ákos, segítő: Jankó Máttyás. Játsszák: Csizmadia Gabi, Illés Ilona, Papp Melinda, Boglári Tamás, Károlyi Szabolcs, Matta Lóránt.

J Á K F A L V I M A G D O L N A – K É K E S I K U N Á R P Á D

DIGITÁLIS SZÍNHÁZI KÁNON

A Károli Gáspár Református Egyetem Színháztudományi Tanszékén alakult kutatócsoport Jákfalvi Magdolna, Kiss Gabriella és Kékesi Kun Árpád vezetésével négyéves projekt keretében egy digitális színháztörténet kialakításán dolgozik. A Színházi net-filológia elnevezésű kutatást az OTKA finanszírozza, várható eredménye a Philther lesz. A szerkesztőség kérdéseire Jákfalvi Magdolna és Kékesi Kun Árpád válaszol.

– *Mi is pontosan a Philther?*

– *Jákfalvi Magdolna:* A *Philther* – a *philology*-ból és a *theatre*-ből képzett mozaikszójáték – a magyar színháztörténet elmúlt évtizedeinek feldolgozása a digitális kultúra eszközeivel. Kutatásunk azt a munkát folytatja, amelyet Bécsy Tamás, Székely György és Kerényi Ferenc kezdtek el még az 1980-as években, és főként nekik köszönhető, hogy a *Magyar színháztörténet* három, az 1790–1873, 1873–1920 és 1920–1949 közötti időszakokat elemző kötete megjelent. Az 1949 utáni korszak ezekhez hasonló volumenű feltárása mindmáig nem történt meg, és ezt a hiányosságot igyekszünk most pótolni. A mi kutatásaink eredménye azonban nem könyv lesz, hiszen a *Philther* a monográfiák egysíkú papírlapjáról kilépve a világháló adta lehetőségekkel, a fényképek, mozgóképek, szöveges és más típusú hivatkozások mozgékonyaságával szemlélteti a színház háromdimenziós működését. Már a kutatás metodikájával komplex művészeti formaként ragadja meg és mutatja be a színházat. Azon generációk számára készül, amelyek az internet globális infrastruktúráján szocializálódtak, és olyan rendszert hoz létre, amely a „képi fordulat” után felnövekvő közönség számára kínál megfelelő olvasási stratégiát.

– *Melyek a net-filológiai kutatások alapelvei?*

– *Kékesi Kun Árpád:* A *Philther* nem intézménytörténet és nem civil színháztörténet lesz, és ez máris mutatja a legfontosabb eltéréseket az említett három kötettől és a korszakról megjelent írások többségétől. Nem kezeli egységes korszakként az 1949 utáni évtizedeket, nem ily módon akar leírni benne folyamatokat. Nem akar végpontot találni, tehát nem húzza meg a határt 1989-nél vagy 2002-nél, hanem végigkíséri a színháztörténetet a máig. Sőt a jelen felől, a kortárs színház felől indul, hiszen úgy látjuk, hogy az elmúlt évtizedek színházi történései a mába nyúlnak. Itt vannak körülöttünk a nyomaik, és ezekből, ezek mentén indulunk visszafelé, hogy felfejtsük az utakat, keresztutakat, elágazásokat. Ebből is látszik, hogy nem egyszerűen a hatás-ellenhatás analízisét tekintjük feladatunknak. Nem folytathatjuk azt a historiográfiai gyakorlatot, amely elszakítja a múltat a jelentől, hanem a jelen színházát is történetileg értelmezzük. Továbbá nem akarunk értékelésmentes rögzítést, nem ringatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy ez lehetséges. Elvégre már a *Philther*ben elemzett előadások kiválasztásának mozzanatában benne van az értékelés – épp ezért nem beszélhetünk deskripcióról az egyes elemzések esetében, és épp ezért van köze vállalkozásunknak a kánonhoz. A *Philther* ugyanis a színháztörténeti múlt alapegységeire, az előadásokra épül, és ezek rekonstrukciója révén rajzolja ki a magyar színháztörténet elmúlt bő hatvan évének kánonját.

– *Hogyan épül fel a Philther?*

– *Jákfalvi Magdolna:* A *Philther*t olyan honlapként kell elképzelni, amely két nagy részből áll, az *Elméleti közelítések*ből és a *Történeti elemzések*ből. Ezek nyilván a színházi kutatások

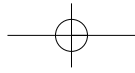
két fő területét érintik: a teóriát és a históriát, ám míg általában ellentét feszül közöttük, itt termékeny kölcsönösséget igyekszünk megvalósítani. A részek egyaránt hatezer karakteres blokkokat tartalmaznak, amelyek igazodnak a színházi recenziók és a neten egy ablakban olvasható szövegek átlagos hosszához. Lényeges volt limitálni az elemzések terjedelmét, ám ez nem megy az alaposság, elmélyültség rovására, mert határozott rendbe sűrítjük az előadások emlékeinek analizisét. A *Történeti elemzések* tehát előadásokra fókuszálnak, és rájuk kattintva elsőként megjelennek az alapadataik. Egyébként már az is fontos döntés volt a részünkről, hogy az előadást a rendező nevével, az előadás címével és a bemutató idejével nevezzük meg, tehát például Ascher Tamás: *Három nővér*, 1985. Nyilván vitákat gerjeszthet, hogy a rendezőt nevezzük meg, nem a szerzőt, de mi rövidre zárjuk a kérdést. Mégpedig azon közös tapasztalat alapján, hogy a *Három nővér* az elmúlt évtizedek színházba járóinak Horvai, Ascher, Telihay vagy épp Szerban rendezése miatt vált fontossá – úgy is hivatkozunk rájuk, hogy például az Ascher-féle *Három nővér*. Az alapadatoktól nyitható meg az előadás elemzése, amely hat problémakör mentén, mondhatni a kortárs teatrológia előadáselemzési protokollja szerint épül fel. Elsőként mindig (1) az előadás színháztörténeti kontextusát tárjuk fel, amely egyben az előadás jelentőségének okaira is választ ad. Ezt követik (2) a dramatikus szöveg, dramaturgia problémáját, (3) a rendezést, (4) a színészi játékot, (5) a színházi látványt és hangzást, valamint (6) az előadás hatástörténetét tárgyaló alfejezetek. Ezek az adott előadás jellegét követve változó terjedelműek és hangsúlyúak lehetnek, és kiemelkednek belőlük azok a részek (nevek, fogalmak, megfogalmazások), amelyekre kattintva ablakok nyílnak a jobb oldalon képekkel, mozgóképekkel vagy szöveges idézetekkel, hivatkozásokkal. Vagy épp átvézetéssel más előadások elemzéséhez, amelyet a belső linkek rendszerének nevezünk, és különösen fontosnak tartunk, hiszen a történetiségben feltárt kapcsolati rendszereket ezek teszik láthatóvá. A terveink szerint mintegy 300-400 elemzett előadás kereshető is lesz: időrendben, cím és rendező szerint, valamint különféle témák alapján.

– *Kékesi Kun Árpád*: Mindez, mint már szóba hoztuk, egy sajátos kánont rajzol ki. Nem a fontos bemutatók sorát – ezért ne keresse majd benne senki, mondjuk, a Madách Színházi *Macskákat* –, hanem az elmúlt évtizedek legnagyobb hatású hagyományait demonstráló előadásokét. Egyrészt a magyar színházkultúra *lingua francáját* jelentő (lélektani és társadalmi) realizmus csúcsteljesítményeit, másrészt az ettől eltérő, az avantgárd kezdeményezésekre építő, neoavantgárd és posztmodern/posztdramatikus irányba elmozduló teljesítményekét. Mégpedig úgy, hogy itt az áll a fókuszban, ami a legtöbb színháztörténetből kimarad, pedig ez az, amivel a színháznéző találkozik, és ami a saját tapasztalatainkat is formálja: az előadás. A *Történeti elemzések*re épülnek az *Elméleti közelítések* az átfogóbb jellegű interpretáció szintjén, amelyeknek hatezer karakteres blokkjai a konkrét előadások által felvetett problémákat és összefüggéseket tárgyalnak. A lehetséges kapcsolódásokra koncentráló és a bennük rejlő lehetőségeket kibontó hypertextek ezek is, tehát a belső linkek rendszere és a felnyíló ablakok itt is működnek. A végeredmény pedig egy elemzesháló lesz, amely eltér a lineáris olvasatot kínáló könyvformától, és összetettségből adódóan inkább rétegzett olvasást biztosít. Az általunk kialakítandó színháztörténet tehát vertikálisan működik, és a kattintás preferenciája, a belső linkek által felkínált utak közötti szabad választás révén számos egyéni olvasatot tesz lehetővé. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a *Magyar színháztörténet* harmadik kötetének elektronikus változata is fent van a neten, de egyszerűen csak felkerültek a tanulmányok néhány kép kíséretében. Mi nem így járunk el. Esetünkben újszerűséggel bír az egész gondolatlogikai mátrix – amely sokkalta informatívabb próbál lenni, mint a különböző színháztörténeti összefoglalók –, és persze az egyes elemzések is. Mégpedig azért, mert a színház-olvasás modelljeiként használjuk a tárgyalt előadásokat, és e modelleket a kortárs európai színháztudományos nyelv és látásmód határozza meg. Nem a színházi emlékek össze-

gyűjtéséből következő ismeretek közvetítése tehát a célunk, hanem a történeti jelenségek elemzése a kortárs elméleti felismerések, terminusok és interpretációs stratégiák révén. A metodikánk ezért reprodukáló jellegű tennivalók mellett bőven igényel kreatív megoldásokat is. Főleg, hogy az újrendezés értelmében vett elemzéseket alkotunk, még ha rekonstrukciónak hívjuk is. De tudjuk, hogy amit rekonstruálunk, az nem maga az előadás – azt ugyanis nem lehet –, hanem annak különféle emlékeiből a kutató fejében összeálló „egésze”. S fontos kiemelni, hogy ennek az alapkutatások sokaságára épülő munkának kifejezetten nagy az alkalmazás iránti igénye, ezért célzottan érvényesíti a hasznosítás, a dinamikus felhasználhatóság szempontjait. Azaz jól és közvetlenül alkalmazható ismereteket kínál a magyar színház történetéről.

– *Kik vesznek részt a munkában, és mikorra készül el a honlap?*

– *Jákfalvi Magdolna:* A kutatás igyekszik összefogni a magyar színházstudomány képviselőit, és doktoranduszokat, mesterszakos hallgatókat is mozgósít szép számmal, a Károli Gáspár Református Egyetem mellett a Színház- és Filmművészeti Egyetemről, a Pécsi Tudományegyetemről, az ELTE-ről. De olyan fontos kutatóhelyek is segítik a munkát, mint az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tára. Az OTKA 81400-as kutatása 2014 tavaszán fejeződik be, és ekkor lesz elérhető a honlap, amelyre folyamatosan töltjük fel az elkészült anyagokat, de csak akkor szeretnénk a nyilvánosság elé tárni, amikor már a jelzett összefüggéseket is be tudjuk építeni, a belső linkeket is ki tudjuk alakítani. Addig konferenciákon tesszük láthatóvá a részeredményeket, ahogy tettük idén márciusban is Pécsen, május elején pedig a Károlin.

F E N Y V E S M Á R K – V I N C Z E G A B R I E L L A

MODERN TÁNC A MODERN BALETTBEN

*Eck Imre Az iszonyat balladája című koreográfiájának
mozdulatművészeti párhuzamai*

Színház- és tánc történeti kutatásunk a két világháború között széles körben elterjedt magyar mozdulatművészet 1950 utáni továbbélését – a modern irányzatokban jelentkező közvetlen vagy közvetett mozdulatművészeti hatásokat, átvételeket vizsgálja.¹ Többek között a modern balettben, amelynek egyik alapműve Eck Imre 1961-ben bemutatott *Az iszonyat balladája* című koreográfiája.² Eck munkássága a magyar tánc történetben leginkább a német Kurt Joosséhoz hasonlítható, a balett alapokon, de modern táncként megvalósuló német táncművészetéhez. Milyen látens vagy egyértelmű párhuzam mutatható ki a modern táncnyelvezet s Eck alkotói kifejezőmódja között?

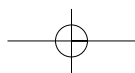
Az előadás színház-kulturális kontextusa

„A pécsi balett születése pillanatában sajátos, napjainkig különleges történelmi szerepet vállalt magára.”³ Az 1956-os eseményeket követően a magyar kultúrpolitikában bekövetkező enyhülés – a kádári „konszolidáció” – a magyar színházi berkekben a haladóbb modernista irányok térnyerésével járt. Ezzel egyidejűleg a sajátos cenzúra mellékhatásaként megszületett a sorok közt olvasás kultúrája. A magyar táncművészet területén az 1948–1950 közt lejátszódott polgári kontra népi alapon zajló átrendeződés egyik vesztese a magyar modern táncművészet, a mozdulatművészet lett. A hivatalos táncélet száműzte azt, ami nem felelt meg a szovjet típusú tánc-struktúrának: csak a balett és a népi eredetű műfajok („haladó hagyományok”) maradhattak meg. A hazai táncművészet megújításának fórumai a támogatott balettművészet és a frissen alapított néptánc intézményei lettek. A korábbi oktatási struktúrát leváltva 1950-ben létrejött a hivatásos táncosokat képező Balettintézet. Egy évtizeddel később, 1960-ban az ÁBI növendékeire a szakmai lét-

¹ Magyar moderntánc irányzat, más néven szabad tánc, amely 1912-től 1950-es betiltásáig a korszak meghatározó stílusa. Főbb képviselői: Dienes Valéria, Madzsar Alice, Szentpál Olga.

² Eck Imre, *Az iszonyat balladája*, 1961. Bemutató dátuma: 1961.01.03. (a *Változatok egy találkozásra és a Concerto a szívárvány színeire* című darabokkal együtt – egy estben) Bemutató helyszíne: Pécsi Nemzeti Színház. Koreográfus-rendező: Eck Imre. Zeneszerző: Szokolay Sándor. Dízlettervező: Katona Ferenc. Jelmez: Katona Ferenc. Társulat: Pécsi Balett. Szereplők, táncosok: 1. szereposztás: A fogoly: Árva Eszter. Csukaszürké: Eck Imre, Bretus Mária, Tóth Sándor. 2. szereposztás (később az évad folyamán): A fogoly: Stimáczy Gabriella. Csukaszürké: Bretus Mária, Tóth Sándor, Hetényi János.

³ Körtvélyes Géza, Kettős évforduló, Az Állami Balett Intézet és a Pécsi Balett köszöntése, *Népszabadság*, 1980. április 18, (38/90), 6.

szám telítődése miatt nem tartott igényt az Operaház. Pécs, bár nem rendelkezett tánchagyományokkal, de kulturális-egyetemi és ipari-közigazgatási központ volt, így a korabeli kultúrpolitika számára az egyik lehetséges táncbázisnak ígérkezett (Szeged, Miskolc és Debrecen mellett). 1959-ben a Pécsi Nemzeti Színház élére új, haladó gondolkodású igazgató, Katona Ferenc került, aki látott fantáziát egy több tagozatú színház megvalósításában. A tánckar önálló bemutatkozásával elégedetlen Katona az egyik vendég koreográfust, Eck Imrét kérte fel a balett együttes létrehozására. Ecket minden érdekelte, ami színház – a rendezés, a próbák, jelmezek – egyaránt. Ideális személy volt egy kísérletező, modern, de mégis balett alapon működő együttes vezetésére, amelyre a kultúrpolitikának a nyugat számára kedvezőbb kép kialakításához szüksége volt.⁴

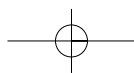
Dramaturgia – alapötlet és kifejtése

Az 1961. januári bemutatóra Eck Imre három előadást tervezett: a *Változatok egy találkozásra* és a *Concerto a szivárvány színeire* mellé legelőször a *Porbahulltak mennyegzőjét*, majd pedig az olasz *comedia dell'arte* hatását mutató *Francia Salátát*. A Milhaud *Francia salátájának* zenéjére elkezdett balett bemutatását Lendvay Ferenc, a főrendező nem támogatta, helyette az utolsó pillanatban, egy hónappal a bemutató előtt kezdődött meg az új darab kidolgozása. A koreográfia egyszerre született a zenével, Szokolay Sándor, a zeneszerző, Eck és Katona együtt találták ki a cselekményt.⁵ Eck kezdetben a Szent Erzsébet legendát szeretne volna színre vinni, ám Katona javaslatára kevésbé ideologikus környezetbe helyezték a művet: a keresztény téma háborúellenes darabbá vált.⁶ A történet egy kivégzési jelenet köré szerveződik: egy lány vár kivégzésére az akasztófa előtt a pódiumon, ő az elítélt. A pódium alól előkúsznak az őrei, a három csukaszürke: a hatalmas, a fiú és a nő. Megkínózzák áldozatukat. A fiú megsajnálja a lányt, és mikor a másik kettő távozik, jelét adja, hogy vonzódik hozzá. Segíteni próbál a szökésben, ám az áldozat kétkedik a szándékában. A fiú bizonyítékul letépi az egyenruhája gallérját. A visszatérő hatalmas rajtakapja őket, meg akarja ölni a lányt. Késpárbaj alakul ki a két férfi között. A hatalmas leszúrja a fiút, aki utolsó erejével a földről felkelve megöli támadóját. Mindkettő elterül a földön. Erre a képre lép be a nő, aki bosszúból megvakítja a lányt. Csakhogy ez nem hoz neki megnyugvást: a vakon is felmagasodó alakot látva, a két halott között körbetekintve rátör a félelem. Elmenekül, vissza a dobogó alá. A téma a háborút egészen közről, egyetlen példa felmutatásával, az egyéni, egyéneken keresztül mutatja be. Közben végig megtartva a mártírtörténetek eszköztárát: a keresztfára emlékeztető akasztófát, a katonákat idéző csukaszürkéket, a megvakítás aktusát. A mondanivaló pedig a háborúnál általánosabb: a rendszer parancs szerint működő fogaskerekei szembekerülnek a bennük lakozó erkölccsel. A külső parancsot mindig legyőzi az erkölcs parancsa: míg a fiú nyíltan szembeszegül azzal, a nő, bár betartja, lelkiismerete büntetésével kell számolnia. Uhrík Dóra szavaival: Eck Imre darabjainak újdonsága a gondolatiságban rejlett: „Aczélék ennyit láttak belőle. Az addigi mesebalettek helyett emberekről kezdett

⁴ Talán ezért engedélyezték az első elutasítás után, hogy költségeit önmagának megtermelő, nyugaton turnézó, minél kevesebb állami dotációt igénylő együttes jöjjön létre, amely egyben megoldotta a szerződés nélküli ÁBI-végzősök problémáját is.

⁵ Dallos Attila, *A Pécsi Balett története*, Budapest, Zeneműkiadó, 1969, 29.

⁶ Molnár Gál Péter, *Eck Imre és a Pécsi Balett*, Pécs, Jelenkor, 2000, 21. Ebben a témában *Rózsák Szentje* címen Dienes Valériának is volt egy 1932-es misztériumjátéka. 1932. június 17. „Szent Erzsébet Misztérium”, Zeneakadémia, zene: Kerényi György, szöveg: Dienes Valéria

szólni a tánc. Emberi problémák, emberi kapcsolatok jelentek meg a színpadon, mindig olyan megvalósításban, amelyben a humánus győzedelmeskedett.”⁷ Az *iszonyat balladája* tehát a *Concertó*hoz hasonlóan morális mondanivalóval bírt, amelyet a szinte jelnyelv-szerű mozdulatok tettek érthetővé. Az erkölcsnevelő szándék inkább jellemző a modern táncos szemléletmódra, mint a balettra. Ahogy az egy este keretén belül előadott, több, egymással nem összefüggő rövid koreográfia bemutatása is. Eck Imre gyermekkorát az Opera közelében töltötte. Nádasi Ferencnél, majd az operai iskolában tanult táncolni. Nádasi iskolája találkozási pont volt a mozdulatművészekkel: többen közülük tőle tanultak.⁸ Sőt 1935 után, amikor elvárta vált a balett a mozdulatművészeti oktatásban, a Dienes-iskolában felesége, Nádasi Marcella tanított. Ugyanakkor az ötvenes években Eck, aki akkoriban a Nemzeti és a Madách Színház tánckaránál dolgozott,⁹ az ott tevékenykedő Szöllösi Ágnes és Kármán Györgyné Vidor Judit ex-mozdulatművészek számára koreográfiákat tervezett. A hasonlóság így nem csupán véletlen.

Rendezés és koreográfia

Eck mozdulati építkezését kétoldalúan értékeli a kritika: szimbolikus indíttatású, vagy beszélőnek, kifejezőnek mondható nyelvezetét egyaránt szokás negatívan, táncszegény koreográfiai megfogalmazásként, illetve pozitív felhanggal ismertetni, mint amiben minden mozdulat jelent valamit.¹⁰ Eck mozdulati szimbolikussága a tematikából táplálkozó, abból fakadó, a műhelymunka során kibontott, organikus mozdulatanyag, amely a mindenki számára rendelkezésre álló tapasztalati valóságon keresztül hat a nézőre. Ez a modern tánc duncani gondolatával párhuzamos megközelítés: a kifejezésen alapul, és egyaránt támaszkodik mind az individuális alkotói, mind pedig az előadóművészi oldalra. Távol áll az elem-elem kapcsolódásokból születő balettkoreográfiák világától. Sokszor bántóan kemény, szögletes és szaggatott mozdulataival lemond a balett kerekded, folyamatos vonalvezetéseiről, expresszív hatást nyerve ezzel. Expresszivitás jellemzi az egész mű dinamikai építkezését, de a konkrét mozdulatát is: az álló-lassútól egészen a tobológig. Ez a fajta dinamikai hullámvázis szintén a modern tánc sajátossága. Eszköztárában az eltérő nyelvezetek békésen megférnek egymás mellett: a hétköznapi gesztusok színpadra emelése éppúgy, mint a pantomimikus reakciók, a realiztikus arc és mimika vagy a klasszikus balett-pózok.¹¹ Mindennek szerepe szolgálni mindazt, amiről a darab szól. Az *iszonyat balladája*ban a mozdulatművészeti iskolák által képviselt modern mozdulati stílus darabjaihoz hasonlóan fontos szerepet kapnak a kezek, a rajzoló – kifejező – beszédes kezek. Mondhatnánk úgy is, a balettban megszokott dekoráció helyett, a karok ornamentikai szövetségében csapódik le az összes érzelm, feszültség és oldás. Akárcsak a kezek,

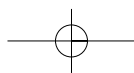
⁷ Innováció, emberközpontúság – közönségbarát módon, A Pécsi Balett 50 éve, Uhrik Dórával és Lovas Pállal beszélget Gaál Mariann, *Ellenfény* 2010/6, 7.

⁸ Szöllösi Ágnes szóbeli közlése szerint, Berczik Sári (aki eredetileg mozgásművészetet és balettet tanított) az 1930-as évek második felétől növendékeit balett képzésre a Nádasi-iskolába irányította.

⁹ 1950 után a fiatal és „átnevelhetőnek” nevezett mozdulatművészek számára, a néptáncgyűttek mellett, elhelyezkedési lehetőséget a színházi tánckarok nyújtottak.

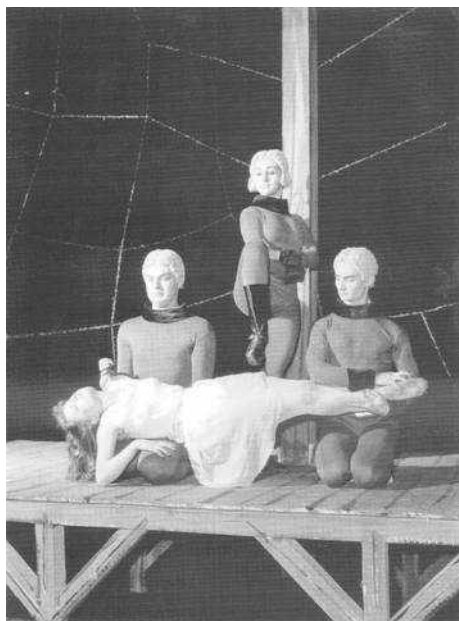
¹⁰ A szimbolikus mozdulati építkezést pozitívan értékeli Bertha Bulcsu. Lásd: Bertha Bulcsu, Három balett, Sikeres bemutató a Nemzeti Színházban, *Esti Pécsi Napló*, 1961. január 5., 2. Major Rita viszont ugyanezt elmarasztalja, Harmincéves a Pécsi Balett, A hőskorban született darabok felújítása, *Dunántúli Napló*, 1990. október 5.

¹¹ Csizmadia György, Magyar balettújdonságok Pécsen, *Film, Színház, Muzsika*, V/2., 1961. január 13., 20.

Eck Imre: *Cigánytánc*, 1956 (1957), magántulajdon (a képen Szöllősi Ágnes)

Eck Imre: *Az iszonyat balladája*, 1961
(a képen: Árva Eszter, Eck Imre, Bretus Mária, Tóth Sándor) Fotó: Korniss Péter

a koreográfia kép- és frízszerű, geometrikus megoldásai is mozdulatművészeti példákat idéznek. A koreográfia tere folyamatosan viszonyrendszereket állít, tartalommal és díszlettel. Téri fókuszai váltakoznak a díszlet által kijelölt szimmetria és a személyek közti viszonyok, akciók tereiben. Eck fedezi fel a balettszínpad számára a padló síkját (később a *Pókhálóban* a vertikális síkot is), amit előtte itthon a mozdulatművészek használtak. Kompozíciós szempontból a darabban a szünet, amely mozdulati szinten állóképként-pózként valósul meg, és a részben zenei indíttatású repetíció fontos formatani szervezőelemmé válik. Dinamikai struktúrájában a zene a koreográfia partnere. Szokolay Sándor drámai és karakterekre fogalmazott zenéjében az egyes mozdulatoknak konkrét zenei motívumok felelnek meg. Jellemző példái ennek a „hatalmas” állatias örömtánca a gyilkolás után, a csukaszürkék megjelenése-előkészítése, vagy az, amikor a lányt kínzó a földön lábukkal végiggörgetik.

Színházi látvány és hangzás

A mű születésekor a zene és koreográfia egyszerre komponálódott. Talán ezért is az inkább modern táncrea, mint balettra jellemző muzikális-koreográfia. A mozdulat és zene összekapcsolásának megközelítésmódja Kurt Jooss *Zöld asztal* című balettjének asztal körüli jelenetével, illetve a halál figurájának táncával vonható párhuzamba. A sötét térben fényvel megvilágított nyers pódium mintegy színpad a színpadon funkcionál a darabban. Az alakok ruhája, akárcsak a díszlet szimbolikus jelentéssel bírnak: a lány fehér ruhája a szüzesség, tisztaság, mártíromság képét erősíti, míg a katonák acélszürkéje a világukban eluralkodó hidegséget, ridegséget, az átvitt értelmű mocsokét. Így fekete és fehér, jó és rossz harca tényleges képet ölt a darabban. A díszletek is utalások: a pódium mögé felhúzott szögcső, Auschwitz után, a berlini fal építésének évében akaratlanul politikai, történelmi asszociációkat ébreszthetett. A mártíromságra utaló motívumok – mint például a keresztfa is értelmezhető akasztófa – korábban említett sorát a koreográfia fordított Piéta-eleme tovább erősítette. A díszleten, kosztümön túl a színpadi mű használja, sőt kihasználja a fény, a megvilágítás mint dramaturgiai elem vizuális lehetőségeit: a kezdéskor a kereső fénynyalábok szinte a néző arcába vágnak.

A táncosok alakítása

Ma már igen nehéz rekonstruálnunk az ősbemutató alakításait, akkor nem készült felvétel, az OSZMI Táncarchívumában csak egy jóval későbbi bemutató található meg.¹² A korabeli kritikák alapján pedig nem kapunk teljes képet: Bertha Bulcsu *Esti Pécsi Napló*-beli cikkében Bretus Mária és Tóth Sándor alakítását emelte ki, „akik, nemcsak mozgásukkal, hanem arcjátékukkal is sokat tudnak kifejezni.”¹³ Vitányi Iván a *Muzsikában* a csukaszürke nőt alakító Bretust pogányos, a lányt formáló Árva Esztert pedig keresztény, átszellemlélt jelzőkkel illette.¹⁴

¹² 1990. október 5-ei felújítás, szereplők: Nűbl Tamara, Lovas Pál, Solymos Pál, Három Edina, valamint másik szereposztásban: Nűbl Tamara, Lencsés Károly, Szabolcs Éva, Hajzer Gábor

¹³ Bertha, *i. m.*, 12. jegyzetben, 2.

¹⁴ Vitányi Iván, *Fiatalkor balettje, Muzsika*, 1961/3, 14.

Az előadás hatástörténete

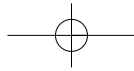
Az iszonyat balladája Eck Imre alkotói periódusának és a Pécsi Balett sikertörténetének kezdete. A korai koreográfiák – így *Az iszonyat balladája* is – több szempontból modellértékűek voltak: egyrészt a kortárs zeneszerzők munkába állításával hozzájárultak a kortárs magyar zene terjesztéséhez, népszerűsítéséhez. Másrészt, azon túl, hogy előkészítették a terepet a kortárs magyar balett számára,¹⁵ nemzetközi szinten hatást gyakoroltak a korabeli cseh (akkor csehszlovák) koreográfusok új generációjára is.¹⁶ Ugyanakkor Eck művei túlmutatva a tánc területén, az egész magyar kulturális-szellemi életre befolyással voltak: „Eck-balettet nézni akkor zarándokútnak számított. Festők, írók, más művészek egyaránt eseménynek könyvelték el, jelzésnek, riadónak, kezdetnek, valaminek, ami megindult, amire oda kell figyelni, jó jelnek, hogy mégis lehet Magyarországon valamit csinálni.”¹⁷ *Az iszonyat balladája* az egyik legismertebb Eck-darabnak számít, ma is repertoáron tartják.¹⁸ Valószínűleg a zene és a mozdulatok összhangja, a forma és kifejezés komplexitása adja az okot arra, hogy a sorra következő generációk többször felújítsák.

¹⁵ Körtvélyes, *i. m.*, 4. jegyzetben, 6.

¹⁶ Dienes Gedeon, A Pécsi Balett repertoárjának koreográfiai elemzése, *Táncstudományi Tanulmányok*, Budapest, Táncművészek Szövetsége, 1967-68, 10.

¹⁷ Halász Tamás, Töredékek egy legendából, Eck Imre Pécsi Balettje, *Ellenfény*, 2002/3, 7.

¹⁸ Legutóbb 2012. március 23-án, Uhrík Dóra betanításában, az előadók saját gesztusnyelvezetét használva, sőt azt erősítve.

N A G Y I M R E

GERTRUDIS SZÍNRE LÉP

A Bánk bán *többszövevénye*

1. Az Előversengésről

A művet, amelynek értelmezésére vállalkozunk, mint ismeretes, a szerző által Előversengésnek nevezett előjáték, prolóógus vezet be, s ezt többnyire a szerkezetben elfoglalt helye, a cselekmény előkészítése szempontjából vizsgálták az elemzők. Mi is ezt tesszük, ám egy eddig mellőzött szempontból. Ebben a szövegrészben Ottó herceg feltárja a már korábban szolgálatába szegődött Biberáchnak a nádor fiatal felesége, Melinda iránt táplált szerelmét, sőt, ennek beteljesülésével kapcsolatos reményeiről is beszámol csatlósának. Biberách azonban kételkedik, a nemek közti viszonyoknak az udvari életben szerzett tapasztalatából kiindulva a nők színlelő, az elvakult férfiakat gyakorta megtévesztő természetére hivatkozik, s az udvari hierarchiában elfoglalt helynek s a szokásrendnek különösen az asszonyokat korlátozó kötelmeire hívja fel a herceg figyelmét. Melindát ostromolva, szerrinte, Ottó túl korán jutott alkalmasint megalapozatlan következtetésre: „Jó Hercegem, vigyázz! Talán világnál / útálat a' szerelme – és ha **nem**; mint / Bánk' Hitvesétől meglesz a' kosár.”¹ Biberách, aki az urát szolgáló lovagok szemfüles természetével jól tájékozott a magyar királyi udvar viszonyait illetően, azt is tudja, hogy Bánk nem csupán rangos férj – az ország nádora, a távollévő király helyettese –, hanem feleségébe szerelmes férfi, ezért „szemének illy titok nehéz”. E figyelmeztetés szolgált okot Ottónak, hogy a maga érzelmeiről beszéljen, s így a dialógust folytató két szereplő – mintegy megadva a kompozíció hangnemét – a szerelemről cserél eszmét, amelyből most csak Ottó szavait idézzük:

*Szerelmet érzek én, 's csak az meríthet
végnélkül édes Elysiumba, hol
önnön szerelmünk önn' Királynénk,
szép életünk' Világa, valódi Jó,
forrása annak a' mi Nagy, koporsó'
ürében Élet, és kővánt jövendőnk'
egyjetlen egy Kezesse – az, de az!!! –²*

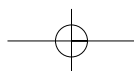
Péterfy Jenő „fölfúj”-nak, „dagályos”-nak minősíti Ottó szavait,³ Hevesi Sándor pedig a beszélő „nagyhangú, czifra” szólamát ironikusan lefordítja prózára: „Csak a szerelemben

A tanulmány első fejezete egy készülő könyvnek, amelynek munkacíme: *A Bánk bán újraolvasása*.

¹ *Bánk-Bán*. Dráma 5. szakaszban. Szerzette Katona József. Pesten, Trattner János Tamás' betűivel 's költéséivel. 1821. 11. Itt és a továbbiakban a dráma első kiadásának szövegét betűhíven idézzük. Az ott ritkítottan szedett szövegrészeket az instrukcióktól történő megkülönböztetés céljából vastagítva írjuk.

² Uo.

³ *Katona József Bánk bánja*. Magyarázta Péterfy Jenő. Bp. Franklin-Társulat, 1908. 8.

lehetem föl a végtelen boldogságot, királynénk a szerelem, napja életünknek, igaz[i] javunk, forrása minden nagyak, biztosítéka az óhajtott jövőnek s nála nélkül koporsó az élet.”⁴ Az elemzők irodalmi hatást is feltételeznek (Schiller: *Triumph der Liebe*), s jelzik az Elysium-képzet felbukkanását Katona korábbi műveiben, így a *Luca székében* és a *Jeruzsálem pusztulásában*.⁵ Mi most azt emeljük ki, milyen szervesen épül föl s a maga álságosan felerősített retorikájával is (amelyet az első kiadás ritkított szedéssel még tovább nyomatékosít) mennyire koherens nyelvként működik Ottó szólama. A „koporsó ürében élet” metafora visszautal Ottó nem sokkal korábbi, szintén fellengzős Endymion-motívumára. Eszerint ő lenne a barlang mélyén alvó pásztor, akibe Szeléné, a Hold istennője beleszeretett, s csókkal ébresztgeti. A koporsó és a barlang ugyanazt a fogalmi kört erősíti, s a koporsó éjéből feltámadásra váró élet és a barlangi sötétbe behatoló fénysugár is megfeleltethető egymással, mint ahogy az alvás és a halál is gyakran rokonított fogalmak. Ezt a költői, Ottó szájából, mint Péterfy hangsúlyozta, túlságosan is költői szólamat a szkeptikus Biberách „gúnnya igazi értékükre szállítja le; a herceg szerelme, ő szerinte, a paradicsomi kigyócskához hasonlít, tehát: bűnös, kárhozatos, tiltott”.⁶ Mindehhez hozzátehetjük, hogy Ottó fellengzős, ám igen tudatosan felépített szólamána alaphangját finom, de hatásos jelzéssel adja meg a színpadra belépéskor elhangzó első szava: az „Ah” indulatszó. Ezt szellemesen ellentemponozza a szavait fenntartásokkal hallgató ritter ismétléssel nyomatékosított beszédindítása: „Hm, hm”. E három szócska mindkét beszélőre nézve fontos szemantikai jelzés, az ellentét pedig párosukat, nagyon is különböző habitusukat minősíti. A felajzottságra a hűvös kétely, a rajongásra a józan megfontolás hangja válaszol. S ez a kommunikációs viszonylat, az indulatszavak pengeváltásával, egyik beszélőre nézve sem veszélytelen. Az „Ah”-ra válaszoló „Hm, hm” mintha egyaránt sejtetné Ottó ügyének bonyodalmaikat, valamint Biberách későbbi pálfordulását s végzetét. (Mint tudjuk, a korabeli színházi beszédmód előnyben részesítette az emóciók jelzésére az indulatszavakat, ezeket Katona is túlzott mértékben – de a korabeli lovagdrámákra jellemzően – alkalmazta korai drámáiban, így a *Bánk bán* első kidolgozásában is, ahol 69 „ah” hagyja el a beszélők száját. Ebből a végleges változatban csupán 24 maradt, ami a későbbi ízlés szerint még mindig sok, ám a fenti példa azt is jelzi, hogy a szerző a legfontosabb helyeken mind a beszélő jellemére, mind a dialógust folytatók viszonyára nézve üzenetértékűvé tudta formálni e szavakat.)

A szerelemnek az adott helyzetben történő kétféle, egymástól élesen elváló értelmezése két különböző szókinccset és szemantikát képez, a szavak más-más jelentését és referenciáját hozza működésbe, továbbá a mondatok elütő grammatikájával jár. Ottó és Biberách két különböző szólama tehát: két lektus, két szekunder kódiként működő nyelvváltozat, két nyelv. (Hogy a *nyelv* szót itt nem áttételesen, hanem valódi értelmében használjuk, arról hamarosan szót ejtünk.) De a szereplők nem csupán különböző nyelveken szólnak meg, hanem – mivel a világhoz, környezetünkhöz nyelvünkkel, szavainkból szőtt hálózaton, burkon keresztül viszonyulunk – eltérő módon, más nézőpontból szemlélik a világot. Ottó és Biberách dialógusát értelmezve a prológos szerepét a magunk részéről tehát abban látjuk, hogy Katona művének a dráma legfőbb műfaji jegyéből következő és egyedi karakterét meghatározó bélyegét, jellemzőjét: többnyelvűségét exponálja.

Ez a polifónia gyakran még az egyes szólamokra is rávetül – majd látni fogjuk, hogy a *Bánk bán* esetében ennek milyen nagy jelentősége van –, tehát mintegy a szöveg mély-

⁴ Katona József *Bánk bánja*. Magyarázta Dr. Hevesi Sándor. Bp. Athenaeum, 1901. 23.

⁵ Katona József: *Bánk bán*. (Kritikai kiadás). Sajtó alá rendezte Orosz László. Bp. Akadémiai Kiadó, 1983. 447.

⁶ Hevesi Sándor 1901. 23.

struktúrája, belső rétegzettsége, vertikális tengelye mentén is érvényesül. Ilyenkor egy azonos szereplő egyszerre több hangot szólaltat meg, akár különböző megnyilatkozásaiban, akár ugyanazon megnyilatkozásán belül. Az Előversengés erre a jelenségre is szolgáltat egy rendkívül fontos, a továbbiakra nézve előrejelzőként funkcionáló példát. Ottó és Biberách fentebb elemzett párbeszéde után, a csatlósában csalódott herceg „Távozz éntőlem” kezdetű mondatát megszakítva, belép a szintérbe a királyné. Kilenc és fél sor terjedelmű megnyilatkozása a dráma egyik legfontosabb részlete, a szöveg interpretációja szempontjából különösen érzékeny pontja:

Ottó, no jójj! látod, leereszkedek,
 's magam jövök hozzád: de mondhatom
 neked, hogy ez ma Udvaromban az
 illy esztelenkedések közt utolsó
 fog lenni: mert azért hogy a' Király
 után való bánatjaimat kiverjem
 fejből, avagy téged' Herczegem
 örvendezőbbé tégyelek – soha
 Jobbágyaim' kedvét nem áldozom fel!
 Te holnap utazol –⁷

Szögezzük le rögtön: Gertrudis nagyon okos nő. Tisztában van az öccsével kapcsolatos udvari közvélekedés kedvezőtlen alakulásával. Fontos döntést hozott: haladéktalanul elküldi udvarából (s minden bizonnyal az országból) öccsét. Felszólítása – „Te holnap utazol” – olyan beszédaktus, amely a távozás (az eltávolítás) konkrét eseményére irányul. Átvitt értelmet, esetleg figyelmeztetést, hátsó szándékot, netán a gyors cselekvésre való ösztönzést a beszélő részéről nincs okunk feltételezni. Effélet az adott szövegekörnyezetben („még ma kell, hogy ő enyém legyen!” – mondta fentebb Ottó Biberáchnak) legfeljebb a parancs címzettje, Ottó tulajdoníthat az elhangzottaknak. Gertrúd határozott döntése gyors végrehajtást igényel, ezért azt sürgősen az érintett tudomására akarja hozni, ez okból maga megy Ottóhoz, hogy a parancsot haladéktalanul tudomására hozza. De rögtön jelzi ennek a gesztusnak különleges jellegét, fontosságát a *leereszkedek* igével (amelyet a „no jójj” felszólítással finoman ellenpontoz, mintha nem is ő menne öccséhez), s a felszólító móddal megtézetett kijelentéssel saját rangját is nyomatékosan kifejezésre juttatja. (Fontos pillanatokban az ilyen öndefiníciót Gertrúd soha nem mulasztja el.) Megnyilatkozásának minden grammatikai elemét pontosan kiszámította, beleértve a logikai építményt és a nyelvtani szörendet. Szövegének kulcsszava az *esztelenkedések* kifejezés, amely pontosan irányított fénysugárként világítja meg az egész jelenetet. Hevesi ezt (s nyomában többen) Melindával kapcsolatosan érti, mert a sorhoz fűzött magyarázatát így kezdi: „Gertrudis táncmulatságot rendez, hogy Ottó föltűnés nélkül udvarolhasson Melindának”.⁸ Nem világos, miért gondolja Hevesi, illetve szerinte a királyné, hogy éppen egy bálon, az udvar nyilvánossága előtt lehet feltűnés nélkül udvarolni a nádor feleségének, de számunkra nem is ez jelenti a fő problémát. Sokkal inkább az a körülmény, hogy a mű szövegében semmi nem igazolja azt, hogy Gertrúdnak már most tudomása lenne Ottónak Melindával kapcsolatos terveiről. Ha így lenne, súlyos ellentmondás képződne a megnyilatkozásán belül, hiszen szavaiba a férje iránti szeretetét is beleszővi, s ezt hiteltelenné tenné, ha asszonyi érzelmeit (amiben nincs okunk kételkedni) éppen egy má-

⁷ Bánk-Bán 1821. 21.

⁸ Hevesi Sándor 1901. 23.

sik (szintén távollévő) férj rovására, egy másik házasság kárára irányuló kijelentéssel tár-sítaná. Úgy véljük, hogy a királyné a magyarok által pazarlónak, hivalkodónak ítélt udvari mulatságokról, illetve az éppen most folyó rendezvényről beszél. Később Petur is az efféle tékozlást rója fel nyomatékka a királyné bűnei sorába. Az elmondottak szerint az *esztelenkedés* kifejezésnek egyetlen alapjelentése, de két arca, két nyelvi kontextusa van: részben Gertrúd saját nyelvéhez tartozik, mert, mint Hevesi ezt helyesen látja, „az ő szemében érdemes és komoly dolog csak egy van: az *uralkodás*”,⁹ de a minősítő kitétel ugyanakkor a magyar szereplők nyelvének is része, őket is idézi, az ő vélekedésüket tolmácsolja. Gertrúd éppen ezzel ellenpontoszza a „no jőjj” és a „látod” családias hangvételt, s az ettől való eltávolodást, a hangnembváltást azzal is jelzi, hogy bár megnyilatkozását öccse néven nevezésével kezdte (a logikai struktúra e kezdőpontját, ahonnét ellendül a szöveg, a Trattner-féle edíció ritkított szedéssel nyomatékossította), de a hivatalosabb „Herczegem” titulussal zárja. A nővér hangját felváltja a parancsoló királyné szólama. Elismeri ugyan, hogy ezzel s a korábbi mulatságokkal nem csupán „a’ Király után való” bánatát akarta kiverni fejből (amit a mulatságok első okaként említ, s ezzel, mint jeleztük, a férjéhez való és, látni fogjuk, kölcsönös ragaszkodását fejezi ki), de bánatos öccsét is „örvendezőbbé” akarta tenni (a hozzá menekült Ottónak több oka is lehetett a szomorúságra), ennyiben közösséget vállal fivérével. Saját érzelmi indítékának nyomatékos említése alapján bizonyos, hogy az *esztelenkedések* kifejezés nem lehet csupán az ő szava, legalábbis a múltra nézve nem, de a jelenre és főképp a jövőre vonatkoztatva („utolsó fog lenni”) a magyar szereplők véleményét is tolmácsolja, azzal azonosulva zárja le az eddigieket. Gertrúd tehát két nyelvből szervezi, építi fel szólamát. Nem könnyű megoldás, amely erős intellektust feltételez, de nem is veszélytelen. A királyné hangjának ez a kettős osztottsága fogja zavarba hozni, megtéveszteni Bánkot az első felvonásban. Ez az asszony valóban „kétféleképpen” beszél, a jelzett szituációban a főhős számára – majd látni fogjuk, miért – „érthetetlenül”. Most, Ottóhoz szólva, a családias hangot, a meráni gondolatot határozottan felváltja a magyar királyné szólama, amely által Gertrúd azonosul a magyar urak követelésével: „soha Jobbágyaim’ kedvét nem áldozom fel!”. A szándék határozott, az elhatározás végleges. Ottónak mennie kell.

Ám a megnyilatkozásnak ezen a pontján alkalmasint hallunk még egy hangot: a királyné, a távollévő II. Endréét, hiszen Gertrúd valójában az ő jobbágyairól beszél, de a maga nevében. Ez az okos nő nem véletlenül, s nem pusztán érzelmi okokból szötte bele szavaiba a férjéhez való emlékezést, azt, hogy bánattal viseli hiányát. Lelki azonosulása férjével, mint majd látni fogjuk, egy politikai program alapját szolgáltatva, a hűbéri jog területére is kiterjed, ezt jelzi a királyi hang megszólaltatása, ami annak magához vételét is kinyilvánítja. Fontos dramaturgiai előrejelzés rejlik – ez által is – Gertrudis szavaiban. Mert erre az általa feltételezett jobbágyi függésre a dráma főszereplői, Petur és Bánk egyaránt reflektálnak majd később. A második felvonásban a lázongó Petur Gertrudis elleni indulatait leszerelni kívánó nádor azt állítja: „Gertrudis éppen a’ Király maga!”. A szövegösszefüggésből azonban világos, hogy ezt az azonosítást Bánk érzelmi szempontból tartja jogosultnak. Azt akarjátok, kérde, „hogy Gertrudis’ esttén szíve megrepedjen?” Petur azonban, a maga álláspontját védendő, rögtön jogi területre tereli a kérdést: „Ne élne vissza hát azzal, ’s ne kapna / vasas marokkal a’ Magyar Javak / közé”¹⁰ – mondja. Innen visszapillantva a királyi hang átvétele az Előversengésben annak eltulajdonítását jelenti. A negyedik felvonás nagy összecsapásában pedig maga Bánk fogja felszámolni a Gertrúddal kapcsolatos, a nő által feltételezett hűbéri függést: amikor a királyné „Job-

⁹ Uo.

¹⁰ Bánk-Bán 1821. 52.

bágy"-nak nevezi (az Előversengésben kimondott szavának kései, ám igen határozottan csengő visszhangjaként), Bánk visszavág: „Nem úgy van Asszonyom! – Én Urad, / 's Bírád vagyok”. A királyi hang s ez által a jog eltulajdonítását néhány jelenettel korábban a maga női fogalomkörében Melinda is Gertrúd szemére vetette: „... meglóptad Királyi Férjedet – kitépted kezéből a' Jobbágyi-szíveket”.¹¹

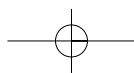
Itt jegyezzük meg, hogy Gertrúd nyelvének osztottsága értelmezhető Borisz Uspenszkij elmélete felől, a kompozíció poétikája szempontjából, a nézőpont és a frazeológiai sík összefüggése szerint.¹² Ahogy Gertrúd elmozdítja nézőpontját fivére megnevezésének skáláján (a családiasan kiejtett Ottó névtől a hivatalos „Hercegem” titulussig), s ahogy kifejezőkészségét három nyelvváltozat és nézőpont alkalmazásával építi fel, számunkra nyelvi polifóniaként értelmeződik. Egy megnyilatkozáson belül! Megerősíti elképzelésünket Pierre Bourdieu *A beszédtevékenység gazdaságtana* című dolgozata, jelesül a tanulmányának az a részlete, amelyben a szerző egy béarni asszony beszédét elemzi. Ez a nő „az egyik pillanatban »vidéki franciasággal« szólította meg egy kereskedő feleségét, egy fiatal nőt, aki egy másik nagy béarni mezővárosból való volt (s aki esetleg nem is tudott béarnul, vagy úgy tehetett volna, mintha nem tudna), – a következő percben béarni nyelven szólott egy asszonyhoz, aki a városban lakott ugyan, de eredetileg a falvak egyikéből származott és többé-kevésbé egykorú volt vele; aztán olyan franciasággal, amely ha teljesen nem is volt »helyes«, de legalábbis erősen »helyesbített«, megszólította a város egyik kisebb tisztviselőjét, és végül béarnul szólott egy útjavító munkáshoz a városban, aki a falvakból származott, s kb. ötven éves volt. [...] A beszélők cserélik nyelvi regiszterüket, és megoldási lehetőségeik attól függenek – azon objektív viszony funkciójaként, amely fennáll saját helyzetük és beszédpartnerük helyzete között a specifikusan nyelvi tőke elosztásának struktúrájában, és még inkább a tőke egyéb formáinak tekintetében.”¹³ A Bourdieu által említett esetben egy beszélő különböző beszédpartnerei szerint változtatta nyelvi regisztereit. (Ahogy Posa márki más tónusban szól Fülöp királlyal, mint ahogy Carlosszal beszél, vagy – modern példát említve – Harold Pinter szereplői, Richard és Sarah is másként beszélnek egymással *A szerető* című drámában férj-feleségként és szeretőként, a házasság otthonias és a házasságtörés, a csábítás frivol-erotikus diskurzusát váltogatva.¹⁴ Gyakori dramaturgiai jelenség, hogy egy szereplő nyelvet vált a cselekmény során: Bernick konzul Ibsennél *A társadalom támaszaiban* a puritán morálról kialakított álságos beszédvilágból egy lélektanilag hiteles krízishelyzetben, önmaga korábbi énjét leleplezve átlép egy őszinte, tisztességes polgári beszédvilágba. Brecht *A szecsuáni jólélek* című drámájában ugyanaz a szereplő alkalmaz felváltva kétféle be-

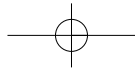
¹¹ Bánk-Bán 1821. 92.

¹² Borisz Uspenszkij: *A kompozíció poétikája. (A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája)*. Fordította Molnár István. Bp. Európa Könyvkiadó, 1984.

¹³ Pierre Bourdieu: *A beszédtevékenység gazdaságtana*. Fordította Wieland Andrásné. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Műhely IX. évf. 26. sz. 1978. november 20. 19-20. A Bourdieu tanulmányában említett béarni asszony esetét Takáts József említi *Társasnyelvészet és irodalomtörténet-írás* című tanulmányában, amely más értékes gondolatokkal is hozzájárult a nyelvelmélet és a dramaturgia összefüggésével kapcsolatos elgondolásainkhoz. Lásd: T. J.: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Bp. Kijárat Kiadó, 2007. 55-77.

¹⁴ Friedrich Schiller: *Don Carlos*. Ford. Vas István. In: *F. Sch. válogatott művei*. I-II. Bp. Új Magyar Könyvkiadó, 1955. II. 5-250. Példaként lásd a második felvonás 17. és a harmadik felvonás 10. jelenetében a Márki nyelvi regiszterét. Harold Pinter: *A szerető*. Ford. L. Sándori Ágnes. In: H. P.: *Drámák*. Bp. Európa Könyvkiadó, 1975. 213-253. Ez utóbbi esetben már-már bizonytalan, hogy a házasság játsszák-e a szeretőket, vagy fordítva. Pinter gyakran él ezzel a nyelvi osztottsággal. Andy beazonosíthatatlan énje a *Holdfény* című drámában azért is talányos, mert groteszk haldoklása során nyelve is megváltozik. Erről: Nyusztay Iván: *Az önazonosság alakváltozásai az abszurd drámában*. Samuel Beckett, Harold Pinter és Tom Stoppard. Bp. L'Harmattan, 2010. 147-150.

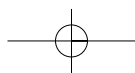
szédmódot attól függően, hogy a jólelkű, adakozó Sen Te vagy a józanul számító üzletember, Sui Ta nevén lép-e fel, illetve kétféle, nagyon is eltérő szerepe közül az adott jelenetben melyikük jelmezében szerepel.¹⁵ Ám a kommunikációs partnerek összetett szerepei esetében ugyanabban a dialógusban, illetve megnyilatkozásban is elmozdulhat a beszéd a nyelvváltozatok skáláján, ahogy erre Uspenszkij is rámutatott. Ez történik Gertrudis prológusbeli megnyilatkozásában a rokoni kapcsolat és a hűbéri viszonyok hálózatában. Gertrúd rendkívül erős nyelvi habitussal kezeli azt a helyzetet, amely hármasszerepet, három beszédmódot feltételez: Ottó nővéreként lép fel, Berchtold vére összeköti őket, de hangsúlyozza, hogy ő a magyar királyné, akinek férje távollétében, meggyőződése szerint, az uralkodó képviselőjét is el kell látnia. Ez a habitus azonban – ezt ismét jelezzük – rendkívüli veszélyforrás is. A meráni szólam és a magyar királyné hangjának váltása, a kettős beszéd, a tagolt nyelvrács regisztereinek játéka értelmezési problémákat eredményez. Különösen súlyos félreértésekhez vezethet, ha a beszédpartner nem rendelkezik hasonló nyelvi kompetenciával, illetve ha a beszélőnek, mint majd hamarosan az első felvonásban, olyan, a beszélő által nem feltételezett hallgatója is van, aki nem címzettje a megnyilatkozásoknak, s akinek megfigyelői pozíciója (mint Bánké a rejtekhajtó mögött) korlátozott. A királyi hang beépítése a királynéi szólamba hasonlóan baljós, a hatalomgyakorlással összefüggő politikai feszültségekkel teli fejleményeket ígér. S ha ez a két tényező – a meráni hang megőrzése a nővéri szerepben és a királyi hang beépítése a királynéi szólamba – egy mindkét vonatkozásban érintett szereplő tudathorizontján belül visszhangzik, az végzetes következményekhez vezethet, s fog is vezetni. Arra a jelenetre gondolunk – erről majd később beszélünk –, amikor az első felvonásban Ottó személyének megvetése és szándékának elítélése mellett Gertrúd ajkát elhagyják a végzetes szavak: „ki ekkor- / is még lemond, az oktan – bolond.”

Gertrudis szólamának polifóniája az egész tragédia csíráját rejti. „Belépője” az előjátékban úgy funkcionál, mint egy kicsinyítő tükör, amelyben sűrítve benne rejlik az egész dráma. (Egy szereplő megnyilatkozásainak belső osztottsága gyakran hordozza tragikus következmények komor lehetőségét. Frank Kermode említi az *Othellóról* szólva, hogy Cassio beszédének kettőssége, a csábítással rokon lovagiassága szolgáltat tápot Jago rágalmainak.¹⁶) A *Bánk bán* többnyelvűsége – mind az egyes szereplők egymástól elkülönülő beszédalakzatait tekintve, mind az egyes szólamok belső osztottsága vonatkozásában – szerintünk a dráma értelmezésének kulcsa. Katona József, különleges tehetséggel, a drámai műfaj egyik legfontosabb jellegzetességét működteti drámája szövegének kimunkálásakor. Mielőtt a további elemzésre sort kerítenénk, reflektálnunk kell interpretációnk nézőpontjára, elméleti horizontjára, ezért össze kell foglalnunk dramaturgiai¹⁷ elközelítésünket. Példaanyagunkat a drámatörténet különböző korszakaiból vesszük,

¹⁵ Henrik Ibsen: *A társadalom támaszai*. Ford. Németh László. In: *H. I. válogatott drámái*. I-II. Bp. Európa Könyvkiadó, 1959. II. 403-501. Lásd Bernick szólamát az ünnepi bizottság belépésétől a negyedik felvonásban. Bertolt Brecht: *A szecsuáni jólelkék*. Ford. Nemes Nagy Ágnes. In: *B. B. színművei*. I-II. Bp. Magyar Helikon, 1964. II. 239-349. Lásd Sen Te szólamát az „Egy kis dohányosbolt” című jelenetben, majd Sui Ta nyelvvalakzatát a rá következő „A dohányosbolt” című jelenetben.

¹⁶ Frank Kermode: *Shakespeare kora*. Fordította: N. Kiss Zsuzsa. Bp. Európa Könyvkiadó, 2006. 145.

¹⁷ A magyar szakirodalomban kialakult a drámaelmélet általánosabb és a dramaturgia szűkebb értelmű használata. Ahogy Bécsy Tamás írta: „A drámaelméleti törvényszerűségek az általánost, a lényegyet szervezik a művekben, a dramaturgiaiak az egyedit, a jelenséget; e kettő egy konkrét műben a törvényszerűségek különösségének szféráját alkotja.” B. T.: *A drámaelmélet és a dramaturgia Csokonai műveiben*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1980. 21. Mivel e két szint azonos szférát képez, a magunk részéről lemondunk e megkülönböztetésről, s a dramaturgia terminust általános értelemben is használjuk, a drámaelmélet, drámapoétika megfelelőjeként, körülbelül úgy, ahogy az epikus művekkel kapcsolatosan a narratológia kifejezést alkalmazzák.

mivel a drámai műnem általános sajátosságait érintjük. E szükségszerű kerülőút megtétele után (amelynek során azonban szüntelenül a *Bánk bánra* gondolunk) fogjuk folytatni elemzésünket.

2. A drámai többnyelvűségről

Az irodalmi művek többnyelvűségének az a típusa, amely a középkori misztériumjátékoktól Rabelais-n át Joyce-ig, Ezra Poundig és T. S. Eliotig, Bethlen Miklóstól Határ Győzőig, Hamvas Béláig és Weöres Sándorig oly szembevetendő jelensége a szövegformálásnak, amikor egy természetes nyelv közegébe más nyelvű részletek iktatódnak, bennünket nem (vagy csupán érintőlegesen) foglalkoztat, jöllehet ez a *primer többnyelvűség* a drámai szövegeknek is sajátja. Hosszan sorolhatnánk a különböző korszakokból vett példákat. Plautus *A karthagói ifjú* című vígjátékában egy pun nyelvű szereplő megnyilatkozása okoz komikus bonyodalmat (a pun nyelv kutatóinak nagy öröme), Shakespeare *V. Henrik* című királydrámája utolsó felvonásának második jelenetében a címszereplő angol nyelvű megnyilatkozásaira Katalin franciául válaszol. A mi vizsgálódásunk tárgya azonban a *szekunder többnyelvűség*, amikor egy természetes nyelven belüli nyelvek (szekunder verbális kódok) beszédalakzataiból képződik a drámaszöveg. Ezeket a lektusokat nyelveknek tekintjük, mert megfelelnek a *nyelv* fogalmi kritériumainak. Azonosítható velük kapcsolatosan a *langue-parole* distinkció, megfigyelhető a Hjelmslev-féle kifejezési sík és tartalmi sík szubsztancia és forma szerinti rétegződése, a paradigmikus és szintagmatikus relációk, a jelek rendszerfüggősége és a kettős artikuláció (André Martinet), azaz mint a természetes nyelvek, ezek is több szinten tagoltak a kifejezés és a tartalom síkjára nézve. Vagyis a másodlagos nyelvek a természetes nyelvekben megfigyelhető alapelvek szerint épülnek fel.¹⁸ Az így felfogott szociolektusok, dialektusok, valamint az egyéni beszédmódok, az idiolektusok dramaturgiai jelenléte a drámákban a műfaj párbeszédes természetéből következő sajátosság. Az egyszerűség érdekében jól ismert klasszikus példákat idézünk. A vígjátékok különösen hálás terepet képeznek, ám a jelenség megfigyelése a tragikus, illetve komoly műfaj területére is kiterjeszthető. Újabb példákat arra nézve említünk, hogy jelezzük: a drámai műnem általános sajátosságáról beszélünk, amely nem csupán egyes szerzőkhöz, stílusokhoz vagy korszakokhoz köthető. Ibsen *Kísértetek* című műve olyan osztott nyelvű dráma, amelynek bonyodalma azzal függ össze, hogy az elkülönült nyelvek közti kommunikációban a megértés problematikussá válik. Manders tiszteletes félreérti az Alvingék házasságára vonatkozó közleményeket, és Alvingné is félreérti fiát, s csupán a darab végén döbben rá annak valódi helyzetére. Oswald és Manders beszélgetése valójában idegen nyelvek közti párbeszédkíséret, amelynek során a művészi életforma a konzervatív polgári gondolkodással szembesül. Jellemző, hogy az élettárs fogalmára más-más, ellentétes minősítésű szót használnak: a „feleség”, illetve a „gyermekai anyja” kifejezést. Az elkülönülő nyelvek viaskodása a *költelesség* és a *boldogság* szavak körül göcosodik, amelynek mágneses terében a fogalmak kölcsönös torzulását szemlélhetjük. Így szembesül az *öröm* az *évozet*tal, a *hivatal* a *hivatal*tal, valamint a *barát* a *cimborá*val. Igen jellemző, hogy Alvingné és fia dialógusában Oswald részéről lemondóan, a megértést eleve lehetetlennek tartva hangzik el: „De te

¹⁸ Farkas Katalin–Kelemen János: *Nyelvfilozófia*. Bp. Áron Kiadó, 2002. Itt most eltekintünk a megállapításnak attól az árnyalásától, miszerint a másodlagos nyelvek alkalmazási területüktől, funkciójuktól, szubsztanciájuktól függően különböző mértékben épülnek fel a természetes nyelvekben megfigyelhető alapelvek szerint. Erről: i. m. 41-45.

nem érted ezt.” Az egész bonyodalom elkülönülő beszédmódok közti félreértéseken alapul: nem kötnek például biztosítást az épülő menhelyre, mert a polgári nyelvnek ezt a pénzügyi kifejezését a helység lakossága a gondviselésbe vetett bizalommal ellentétes jelentésűnek tekintené. Ennek végzetes következménye lesz. Az Ibsen-drámák – ezt itt csupán jelezhetjük – elkülönülő nyelvek közti kommunikációs kríziseket jelenítenek meg. A nyelvi válságra való reflektálás Csehovnál is gyakori. Lopahin kereskedelmi diskurzusát nem érti Ranyevszkaja köre a *Cseresznyéskertben*, a *Sirály* pedig már első jelenetében exponálja ezt a kommunikációs krízist, amikor Mása azzal a megjegyzéssel szakítja félbe, zárja le a Medvegyenkóval folytatott beszélgetését, illetve a beszélgetés kísérletét, hogy „Különben, maga ezt úgysem érti.”¹⁹

Az eddigiek alapján feltételezhetően világossá vált a műnimmel kapcsolatos alapgondolatunk: a drámát többnyelvű szövegnek tekintjük, amely jelenségre a *lektusmező* kifejezést alkalmazzuk. A drámaszöveg különböző nyelvváltozatok, beszédalakzatok hálózata, nyelvi tagolt terep, amelyen az egyes szereplőknek tájékozódni, megnyilatkozni s más szereplőkhez kommunikációs helyzetekben viszonyulni kell. Jeleztük azt is, hogy a drámák e poliglott természete, nyelvi diszperzitása drámapoétikai szempontból perdöntő dramaturgiai következmények forrása. A lektusmezőben képződő kommunikációs szituáció feszültsége nyelvi túságban realizálódik a szöveg – a dialógusok és az instrukciók – által megképzett szcenikai térben és a megjelenített nyelvi játszmák közegében. A dráma éppen ebben különbözik az epikus művek Mihail Bahtyin által vizsgált többnyelvű természetétől. Több narrátor, több elbeszélői hang, nézőpont megszóllaltatása a polifonikus regényben a narratív struktúra lényegén nem változtat. A dráma többnyelvűsége alapvetően más. (Az epikus dráma éppen e határvonalhoz való viszony megváltozása felől vizsgálható dramaturgiai szempontból.) Erre még visszatérünk.

A drámai műnemről gondolkodva tehát a lingvisztikai heterogenitás feltételezéséből indulunk ki, s a nyelvi relativitás és determinizmus elméletének néhány tanulságát kívánjuk hasznosítani. Nem óhajtunk viszont az univerzális grammatika és a whorfiánus tézis vitájában állást foglalni. Ez a szembeállítás szerintünk talán túlságosan is kielezett. Ezzel szemben Noam Chomskynál meglehetősen nyitottságot tapasztalunk a nyelvi heterogenitás jelenségei iránt. Charles F. Hockett viszont nem kognitivistá oldalról bírálja a whorfiánus tézist. A frontvonalak nem vonhatók meg olyan élesen, mint a hadászati térképeken. Az, amiről Herder már kétszáz évvel ezelőtt beszélt, a „Weltoffenheit” és a „territorialitás” ellentétesnek látszó irányai kapcsolódhatnak is egymáshoz. Az egyén a maga anyanyelvének nyelvi territóriumában élve megőrizheti nyitottságát a világra. A két

¹⁹ Henrik Ibsen: *Kísértetek*. Ford. Hajdu Henrik. In: *H. I. válogatott drámái*. I-II. Bp. Európa Könyvkiadó, 1959. II. 87-152. Az elkülönülő nyelvek kommunikációs feszültsége pl. Manders tiszteletes és Oswald párbeszédében: „MANDERS. Huszonhat-huszonhét éves fiatalember, s nem ismer egyetlen rendes otthon sem. OSVALD. Bocsánat, tiszteletes úr, ezúttal súlyosan téved. MANDERS. Úgy? Azt hittem, csaknem mindig művészek között élt. OSVALD. Eltalálta. MANDERS. S főképp fiatal művészek közt. OSVALD. Ez is igaz. MANDERS. De én úgy gondoltam, hogy legtöbbször nem telik család és otthon alapítására. OSVALD. Bizony, nem sokan házasodhatnak meg. MANDERS. Hisz magam is ezt mondom. OSVALD. De azért lehet otthonuk, s egyik-másiknak van is. Mégpedig nagyon rendes és kellemes otthonuk. [...] MANDERS. Csakhogy én nem holmi legénypanyokról beszélek. Szerintem az otthon családi tűzhely, ahol a férfi feleségével és gyermekeivel él. OSVALD. Hogyne; vagy pedig gyermekeivel és gyermekei anyjával. MANDERS (*meghökken; összecsapja kezét*). Irgalmas Isten...!” I. m. 106-107. Anton Pavlovics Csehov: *Sirály*. Ford. Makai Imre. In: A. P. Cs. *Sirály. Színművek / 1887–1904*. 329-476. A hivatkozott jelenetben Mása azért is szakítja félbe a Medvegyenkóval folytatott párbeszédet, mert látja jönni Trepljovot. Idézett mondatának olyan rejtett jelentése van, hogy feltételezi: Trepljov, akibe szerelmes, meg fogja érteni őt. Ettől a jelenettől indul el a meg nem értések láncolata.

nyelvelméleti paradigma vitája, feltételezzük és tapasztaljuk is, tanulságos dialógussá képes alakulni. Két paradigmáról beszélünk, mert a Sapir–Whorf hipotézis sem csupán huszadik századi elméleti zárvány.²⁰ Saját dramaturgiai álláspontunk támpontjaként ezért Humboldttra hivatkozunk: „[...] minthogy ugyanannál a nemzetnél azonos nemű szubjektivitás hat a nyelvre is, minden nyelvben sajátos világszemlélet rejlik. Mint ahogy az egyes hang a tárgy és az ember közé lép, úgy lép az egész nyelv az ember és a reá belsőleg, valamint külsőleg hatást kifejtő természet közé. Az ember a hangok világával veszi körül magát, hogy befogadja és feldolgozza a tárgyak világát. [...] Az ember a tárgyakkal főként, sőt, minthogy érzése és cselekvése képzeitől függenek, kizárólag úgy él, ahogy a nyelv elé vezeti őket. Ugyanazzal az aktussal, mellyel a nyelv kiszövi önmagából a tárgyak világát, magát is beleszövi abba, és minden nyelv kört von a hozzá tartozó nép köré, kört, amelyből csak úgy lehet kilépni, ha ugyanakkor egy másik nyelv körébe lépünk át.”²¹ És ahogy e nyelvészeti álláspont későbbi továbbgondolója, Edward Sapir írta: „Az emberi lények nem csupán az objektív világban élnek, s még csak nem is csupán a társadalmi tevékenység világában – miként azt általában hisszük –, hanem jelentős mértékben ki vannak szolgáltatva a nyelvnek is, amely az illető társadalom kifejezésének az eszköze. A való helyzet az, hogy a világképet jelentős mértékben a nyelv határozza meg. Nincs két olyan nyelv, amely ugyanannak a társadalmi valóságnak a kifejezője volna. Azok a világok, amelyekben a különböző társadalmak élnek, különböző világok. Nem egyszerűen arról van tehát szó, hogy ugyanaz a világ fejeződik ki különböző módon két különböző nyelv esetében.”²² A Sapir elméletét továbbfejlesztő Benjamin Lee Whorf még határozottabban leszögezte, hogy a nyelv determinálja a világhoz, a többi emberhez s önmagunkhoz való viszonyunkat, értékrendünket, preferenciáinkat, sőt még a tapasztalatainkat is. A közös anyanyelvet beszélők nyelvileg konstituált külön világban élnek.²³

Csakhogy az anyanyelv összetett képződmény, a gócosodás és a diszperzitás ellentétes energiái lazítják-feszítik, valójában változatok, szekunder nyelvek halmaza, a dialektusoktól és szociolektusoktól az idiolektusokig terjedő lingvisztikai alakzatok tárháza. És mivel a szekunder nyelveket a szó szoros értelmében nyelveknek fogjuk fel (nem tesszük idézőjelbe a nyelv szót), a relativitás és determináció tézisének ki kell terjesztenünk e szemiotikai kódokra is. Az elkülönülő nyelvi világok képződése bizonyos mértékig, többé-kevésbé az anyanyelven belül is megtörténik. A szinkron dialektológia álláspontját képviselő Charles F. Hockett ebben az értelemben ki is terjeszti a whorfianus tézis érvényességét.²⁴ Ha pedig egyfelől, mint fentebb megállapítottuk, a drámát lektusmezőnek tekintjük, másfelől pedig a nyelvi relativitás-elmélet tanulságait nagyon is megfontolandónak véljük, e két gondolat találkozásának fénykörében a drámabeli beszédalakzatokra és azok beszélőire nézve fontos felismerésekhez jutunk. A dráma hősei

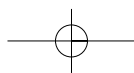
²⁰ Erről lásd: Békés Vera: *A hiányzó paradigma*. Debrecen, Latin Betűk, 1997., S. Varga Pál: „...az ember véges állat...” (*A kulturantropológia irányváltása a felvilágosodás után – Herder és Kölcsey*). Fehérgyarmat, Kölcsey Társasági Füzetek 10. 1998.

²¹ *Wilhelm von Humboldt válogatott írásai*. Fordította: Rajnai László. Bp. Európa Kiadó, 1985. 106-107.

²² Edward Sapir: *Az ember és a nyelv*. Válogatta, fordította: Fabricius Ferenc. Bp. 1971. 1971; Edward Sapir: *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York, Harcourt, Brace and Company, 1949. 120-146, 207-220.

²³ Benjamin Lee Whorf: *Language, Thought and Reality*. Ed. By John B. Carroll. Cambridge, Massachusetts, The M. I. T. Press Massachusetts, 1956.

²⁴ Charles F. Hockett: *A Course in Modern Linguistics*. New York, 1958, Uő: Chinese versus English: An Exploration of the Whorfian Theses. In *Language in Culture. Conference on the Interrelations of Language and Other Aspects of Culture*. Ed. by Harry Hoijer. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1954. 106-124.

eszerint elkülönülő, de legalábbis egymástól elmozduló nyelvi világokban élnek, saját nyelvük által képzett tudathorizonton belül állva szemlélik a drámabeli világot. Ezt a tényt a dráma (bármely dráma) értelmezőinek mindig szem előtt kell tartaniuk. A szereplők által beszélt nyelv meghatározza az adott hős magatartását, helyzetértelmezését, dialógusokban kifejezésre jutó nyelvi aktivitását. Gondolatmenetünk e pontján a determináció érvényesülésére vonatkozóan a határozók széles skálája tűnik elénk: teljes mértékben, többé-kevésbé, bizonyos mértékig. Nem kívánunk radikális álláspontra helyezkedni, ezért azt mondjuk: *bizonyos mértékig*. De ezt a bizonyos mértéket, a szereplők és viszonyaik elemzésének e szempontját következetesen alkalmazni kívánjuk.

Visszatérve Bahtyinhoz, szerinte a regény az a forma, amely egymást dialogikusan megvilágító nyelvek rendszereként fogható fel. Nincs egységes nyelve, de lehet nyelvi centruma, ilyen például az *Anyegin* elbeszélőjéé, aki nem egyformán viszonyul a három főhős nyelvi zónájához, nem egyforma távolságot tart azoktól. Ily módon lehet a nyelv a regényben ábrázoló és ábrázolt. Bahtyin erre gondolva mondja, hogy a regény nyelve önkritikus természetű. Valószínűleg ezzel függ össze az elbeszélő forma többek által hangsúlyozott ironiája. A regény poliglott természete Dosztojevszkij polifonikus regényeiben teljesebbé válik. „Dosztojevszkij regényeinek legalapvetőbb vonása” – írja – „az önálló, egymástól elváló szövegek és adatok sokasága, a teljes értékű szövegek igazi, gazdag polifóniája. Műveiben nem jellemek és sorsok sokasága bomlik ki egy egységes, objektív világban, valamely egységes szerzői tudat fényében, hanem éppen egyenrangú tudatok és világlátások sokasága kapcsolódik itt össze valamilyen esemény egységében, anélkül hogy ezáltal a közöttük húzódó éles határok elmosódnának. S ebben az értelemben teljesen igaz, hogy Dosztojevszkij főhősei már alkotójuk eredeti szándéka szerint sem csupán a szerző szavainak objektumai, hanem egyben saját, közvetlenül őket kifejező szavaiknak a szubjektumai is.”²⁵ Ezzel szemben a dráma műfajában Bahtyin csupán a polifónia bizonyos elemeit érzékeli. „A dráma – először is – természetéből következően nem lehet igazán polifonikus; több síkja lehet ugyan, de soha nem lehet több világa – mindig csupán egyetlen olvasati rendszeren belül maradhat. Másodszor, még ha elfogadjuk is, hogy Shakespeare-nél több teljes érvényű szöveg létezik, ez akkor is csupán Shakespeare egész munkásságára, nem pedig egyes drámáira nézve igaz; lényegében minden dráma csak egyetlen teljes érvényű szöveget tartalmaz: a hőst – a polifónia ezzel szemben mindig feltételezi a teljes érvényű szövegek sokaságának egyetlen művön belüli meglétét, ugyanis az egész mű csak ez esetben épülhet föl a polifonikus elvei szerint. Harmadszor, a szövegek Shakespeare-nél soha nem oly mértékig világlátási szempontok, mint Dosztojevszkijnél, Shakespeare hősei nem ideológusok – e szót a legteljesebb értelmében véve.”²⁶

Ha azonban a nyelvi heterogenitás elvéből indulunk ki, arra következtethetünk, hogy az epikus forma keretein kívül is fel kell tételeznünk olyan műveket, amelyekben különböző nyelvi világok párbeszéde zajlik. Ilyenek véleményünk szerint a drámák. Az ilyen művek egyes szövegei különböző világlátásokat generálnak, s egymással nehezen összeegyeztethető olvasói szerepeket képeznek. Az elemzőnek egyfelől az a feladata, hogy tisztázza a szövegben megszólaló nyelvek egymáshoz való viszonyát, másfelől pedig a művel folytatott dialógus során az olvasói szerepek skáláján mozogva elfogulatlan, nyitott és körültekintő magatartást tanúsítson. A *Bánk bán* esetében az elemzők szerintünk túlzottan is Bánk, vagy, olykor, Petur szövegéhez kötődve interpretálták a művet, valóban nem polifonikus szöveggé kezelve azt. A magunk részéről e szövegek tüzetes vizsgálata mellett – a mű többnyelvűségének feltételezése jegyében – kísérletet teszünk más

²⁵ Mihail Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Bp. Gond-Cura–Osiris, 2001. 10-11.

²⁶ I. m. 2001. 48.

szereplők, főként Gertrúd és a Király tudathorizontjának és e látókörbe épített történet-változatának feltárására. Kísérletünk inspiráló előzményének tekintjük, hogy S. Varga Pál felismerte a Bécsy Tamás által kétszintes drámának nevezett műfaj polifonikus jellegét, világának többszörösen létheteronóm természetét. *Az ember tragédiájáról* írt könyvében abból a feltételezésből indult ki, hogy Madách alkotása olyan mű, „amelyben egymást kizáró igazságok működnek, egymással összemérhetetlen nyelvek replikáznak, egymással ellentétes világok küzdenek meg.”²⁷ A drámai replikák, ahogy mi fogjuk nevezni: nyelvi tusák a lektusmező természetéből, az abban bekövetkező – később tisztázandó – változásból következnek, vagyis, szemben az epikus többnyelvűséggel, a dráma poliglott természetének formateremtő *dramaturgiai* következményei vannak.

Mint azt *Iskola és színház* című könyvünkben kifejtettük: a drámai lektusmező, amelynek parcelláit a szereplők listája előzetes információként jelzi, olyan poliglott nyelvi állapot, amely akkor válik feszültséggel teli drámai szituációvá, ha valamelyik beszédalakzat uralni akarja a kommunikációs helyzetet, a többi szereplőt egynyelvű együttműködésre készítve, illetve kényszerítve. Ezt a beszédalakzatot neveztük *agresszív kódnak*.²⁸ Mindenkor működése a szituatív feszültség szcenikai terében történik. Efféle beszélő III. Richard, aki előbb nyelvi hódítja meg a műbeli világot, s csak ez után, ez által előkészítve, hatalmi-politikai eszközökkel is, vagy Tartuffe, aki a maga fondorlatos, a szövegátogatás és a mondatfűzés eszközeit leleményesen alkalmazó nyelvi szölamát kívánja az Orgon-ház kommunikációs bázisává avatni. Már most jelezzük, hogy a *Bánk bán*ban – s ez a körülmény a mű dramaturgiai természetére nézve rendkívül erős jelzés – két ilyen kódra lelünk, Gertrúdéra és Peturéra. Ebből fakad a kompozíció ívének kettős hullámhegye (a második és negyedik felvonásban), s mivel a dráma centrumába helyezett főhős, Bánk nyelvi világa más természetű, a másik kettőtől eltérő jellegű, eleve kérdésesnek kell látnunk a dráma konfliktusos jellegével kapcsolatos – az idők folyamán eléggé megszilárdult – álláspontot. A konfliktus fogalmának ráerőltetése a *Bánk bánra*, megítélésünk szerint, számtalan félreértéshez vezetett, s ezért a mű adekvát, a dráma természetéhez, nyelvi építményéhez illeszkedő interpretációjának egyik legfőbb akadályát látjuk benne. Kialakulásának okairól és kritikájáról majd később szólunk.

A Király szerepét pedig majd az általunk *konstruktív kódnak* nevezett beszédalakzat jegyében fogjuk értelmezni. Olyan szereplője ő a drámának, aki, feleségétől eltérően, nincs nyelvbe falazva (hogy, mutatis mutandis, Roland Barthes kifejezésével éljünk), képes túllátni saját szemléleti horizontján, s küldetését a Gertrúd megölése és a lázadás leverése utáni kritikus helyzetben a többnyelvű együttműködés jegyében értelmezi. Ezáltal képes a tragikus helyzet feloldására. Toleranciáját szerintünk tévedés puhaságnak, gyengeségnek, alacsony morális színvonalú manipulációnak értelmezni. (A vélt konfliktus feltételezése az ötödik felvonást eleve problematikussá teszi, Max Reinhardt el is hagyta a dráma berlini rendezésekor.)

Katona József már a *Bánk bán* előtt írt drámáiban is figyelemre méltó kísérletet tett a műbeli világ nyelvi differenciálására. 1813-ban írt *István, a magyarok első királya* című művében a dramaturgia centrumában álló címszereplő szölamája mind Kupa sümegei vezér szölamától, mind pedig a vele szemben (s István érdekében) fellépő Vencelin bajor gróf és Theodát (előbbi István fővezére, utóbbi a nevelője) nyelvi világától elkülönül.²⁹ Mivel a színészi te-

²⁷ S. Varga Pál: *Két világ közt választhatni. Világkép és többszölamúság Az ember tragédiájában*. Bp. Argumentum Kiadó, 1977. 27.

²⁸ Nagy Imre 2007. 39-43.

²⁹ Katona József: *István, a magyarok első királya*. In: *K. J. összes művei*. Sajtó alá rend. Solt Andor. I-II. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. I. 881-935.

vékenységet is folytató Katona három dokumentálható szerepe közül az egyik e mű főszerepe volt, ezt tehát mintegy a maga számára írta, különösen figyelemreméltó ez a „kétfelvetős” nyelvi elkülönítés és szembenállás. Kupa szavaiból rituális köntös szövődik egy pogány áldozat bemutatásához, és ezzel párhuzamosan szemantikai vitát folytat Theodáttal (a második felvonás negyedik jelenetében) a szabadság mibenlétéről. Ez a szó egészen mást jelent a két vitázó számára. Kupa arra az időre emlékezik, amikor „minden magyar szabad volt”, míg Theodát ezt „álomszabadság”-nak nevezi, amely szerinte valójában csupán annyit jelentett, hogy „mindenki szabadon felgyújthatja a házat szomszédja feje felett, és atyafiainak nyárait felprédálhatja”. István esküje (III. 1.) szintén szemantikai vita része, ezúttal a vitézség értelmezése jegyében. (Ez a vita a játéktípus szempontjából is fontos, minthogy a mű a lovagdráma dramaturgiáját működteti várostrommal, börtönjelenettel, és, mint látjuk, esküvel.) István és Kupa nagy nyelvi tusájában két szembenálló program körvonalazódik (III. 4.), amelyet István imája követ. De hasonlóan elkülönül István és Vencelin beszédalakzata, legélesebben a már legyőzött Kupa megítélése ügyében. Itt is vita zajlik, bár rejtettebben. Istvánnak még a megszólítása is különbözik, Kupa számára ő továbbra is Vajk. A címszereplő közties helyzete teszi lehetővé, hogy megnyilatkozásainak füzére a harcok után konstruktív kódként funkcionáljon, s a kölcsönös megértés bázisául szolgáljon. Nem értünk tehát egyet Waldapfel Józseffel, aki István figurájában „puha jóság”-ot, „szentimentális lágyság”-ot feltételezett csupán.³⁰ Nyelvi aktusai számunkra nagyon is cselekvőképessé teszik, igaz, más módon az, mint a lovagdrámák fizikai értelemben tevékeny hősei. Katona e téren igen kritikusan viszonyul a játéktípushoz. A konfliktusos szituációt felülíró nyelvdramaturgiai centrum egyensúlyteremtő szerepe abban realizálódik, hogy Kupán kívül Vencelin is kilép a viszonyrendszerből. Fellép egy új szereplő, Aba Sámuel, ő szabadítja meg a foglyul ejtett nőket – Adelhaidot, Gizellát és István nővérét, Juditot –, ő jelenti be Asztrik érkezését a koronával, s az ő hívó szavára indulnak a szereplők az esztergomi koronázási ünnepségre. Dramaturgiai értelemben tehát ő lép Vencelin helyére.³¹

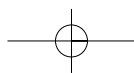
3. A drámai cselekvésről

Dramaturgiai felfogásunk, amely meghatározónak tekinti a nyelvet, a drámai beszéd szerepét, a beszédhelyzetből fakadó nyelvi játszmákat, a drámai cselekvés fogalmkörének kiterjesztését vonja maga után. Mivel a drámai világ dialógusokból épül fel, alapvető szerepet tulajdonítunk a kommunikációnak, s ebben a dialógusokat folytató személyek konstatív, megállapító közleményein túl a beszélők performatív, végrehajtó, végrehajtató megszólalásainak, a beszédcselekvéseknek. De vajon célravezető-e a hétköznapi kommunikáció tapasztalatai alapján kidolgozott beszédaktus-elmélet alkalmazása a drámai dialógusok vizsgálata során? E ponton jelezni kell, hogy John L. Austin és John R. Searle a „normális” nyelv „cselekvés-hatékony” mindennapi tartományától oly módon határolták el a nyelv szokatlan, fiktív használati módjait, hogy ez utóbbiakban az illokúciós aktusok elerőtlenedését hangsúlyozták.³² Jürgen Habermas a Derrida és Searle közti vitát értelmez-

³⁰ Waldapfel József: *Katona József*. Bp. Franklin-Társulat, é. n. [1942]

³¹ A drámát más szempontok alapján is elemeztük: Nagy Imre: *Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években*. Bp. Argumentum kiadó, 1993. 115-116.

³² John L. Austin: *Tetten ért szavak. A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások*. S. a. r. J. O. Urmson. Fordító Pléh Csaba. Bp. Akadémiai Kiadó, 1990.; John R. Searle: *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969, későbbi kiadása: 1994, újabban megjelent magyarul: *Beszédaktusok. Nyelvfilozófiai tanulmány*. Fordította -Bárány Tibor. Bp. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, 2009.

ve *Filozófiai diskurzus a modernségről* című könyvében védelmezte „a normál nyelveknek a levezetett formáktól való elhatárolási lehetőségét”.³³ Jonathan Culler viszont arra az álláspontra helyezkedett az említett vitát kommentálva, hogy minden konvencionális performatív kijelentés idézhető, fiktív módon utánozható, így a nyelvi kifejezések a változó kontextusok függvényében megváltoztatják jelentésüket, s ugyanaz a szöveg nyitott lehet különféle olvasatok számára.³⁴ Richard Rorty is úgy vélekedett, hogy a praxis, a tudomány és a művészet ugyanolyan módon van alávetve a nyelvteremtő erők működésének.³⁵ A hétköznapi beszédhelyzet és a drámai dialógusok bizonyosan különböznek egymástól, többek között a stilisztikai telítettség fokában (vagy, olykor, mai színművekben, az alustilizálás fokozott érvényesítésében), az illokúciós aktusok elerőtlenedésének tétele azonban mégsem érvényes a drámán belül létrehozott világra nézve. Ugyanis a dráma fikcionalitásának egyik legfőbb eleme, hogy a jelenetek szereplői, néhány kivételes esetet leszámítva, egymást valóban létező személynek tekintik, akikkel normál beszélgetést folytatnak, nem szakadva el a kommunikatív gyakorlattól. A figurák illokúciós aktusai ilyen értelemben – a dráma világán belül – nem nélkülözik cselekvést koordináló szerepüket.³⁶ Ahogy Chatman írja *Story and Discourse* című tanulmányában: „A főbb cselekvéstípusok, melyeket adott karakter vagy más létező végrehajthat, lehetnek nem verbális fizikai cselekvések, beszéd-cselekvések, gondolatok, érzések, észrevételek és érzékelések.”³⁷ Amihez Maár Judit hozzáfűzi: „A beszéd-cselekvés a drámai szituációk alapvető, legfontosabb cselekvésfajtája, ez a sajátos drámai közlésmódból következik.”³⁸ Ennek alapján lehetségesnek, sőt igen gyümölcsözőnek tekintjük a beszédaktus-elmélet bevonását a dialógusok elemzésének horizontjába.³⁹ Ezt tette Stanley Fish, aki a *Coriolanust* beszédaktus-drámaként elemezte, részint azért, mert „a beszédaktusokról szól, végrehajtásuk szabályairól”, részint pedig azért, mert cselekménye „illokúciós tevékenységek helyes vagy helytelen végrehajtásától függ”.⁴⁰ Egy korábbi könyvünkben magunk is a végrehajtó mondatok elemzése alapján hangsúlyoztuk, hogy Csokonai *A méla Tempefői* című színművének hagyományosan passzív, sőt cselekvésképtelennek tekintett hőse nagyon is tevékenyen forgatja a nyelvét, s jóllehet verbális műveletei csak részlegesen sikeresek, csak korlátozottan válnak perlokúciós tényezővé, minthogy a kommunikáció eredményességéhez nem csupán a beszélő kompetenciája szükséges, de a recepcióra alkalmas alanyok is feltételei. Ez utóbbiak hiánya Csokonai művében a mecénási szerep szempontjából célba vett személyek méltatlanságát nyomatékosítja. Vagyis nem csupán a főhős magatartása, hanem a mű feltételezhető alap-tendenciája is a beszédaktus-elmélet felől értelmezhető.⁴¹ A drámabeli megnyilatkozás nem csupán valaminek a közlése, hanem cselekvés.

³³ Jürgen Habermas: *Filozófiai diskurzus a modernségről*. Tizenkét előadás. Ford. Nyizsnyánszky Ferenc és Zoltai Dénes. Bp. Helikon, 1998. 154-157.

³⁴ Jonathan Culler: *Dekonstrukció. Elmélet és kritika a strukturalizmus után*. Ford. Módos Magdolna. Bp. Osiris Kiadó, 1997. 154-189.

³⁵ Richard Rorty: *Deconstruction and Circumvention*. Minneapolis, 1983.

³⁶ Erről részletesebben: Nagy Imre 2001. 119-131.

³⁷ Seymour Chatman: *Story and Discourse*. New York, Cornell Paperbacks, 1980. 45. Idézi Maár Judit: *A drámai és elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálata*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1995. 56.

³⁸ Maár Judit 1995. 57.

³⁹ Erről a kérdésről lásd: Mary L. Pratt: *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*. Bloomington, Indiana U. P., 1977.; Kálmán C. György: *Az irodalom mint beszédaktus. Fejezet az irodalomelmélet történetéből*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1990.

⁴⁰ Stanley Fish: Bánjunk-e Searle-mentén Austin mondvcasinált dolgaival. Fordította Bezeczky Gábor. *Helikon* 1983. 2. 183-203, i. h. 202.

⁴¹ Nagy Imre: Ágától Bánkig A dramaturgia nyelve és a nyelv dramaturgiája. Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2001. 177-201.

Mint látni fogjuk, a drámai tett fogalmának kiterjesztése a beszédcselekvésekre megfelel Katona dramaturgiai elképzelésének, az *Ilka*-kritikában megmutatkozó felfogásának. Erről majd a Katona dramaturgiai nézeteivel foglalkozó fejezetben fogunk szólni. Számunkra azért is kulcsfontosságú a beszédaktus-elmélet, illetve az ezt felhasználó szöveg-elemző módszer, mert a *Bánk bán* bírálóinak (akiktől igen sokat lehet tanulni) Vörösmarty óta Hevesi Sándorig visszatérő kifogása a főhős passzivitásának problémája, az, hogy mint Hevesi fogalmazott, „ontja a jambusokat” ahelyett, hogy cselekedne. Erre most csupán annyiban reflektálunk, hogy a hős vélt vagy valós, illetve csak bizonyos vonatkozásban megmutatkozó passzivitása egyfelől (elegendő, ha Hamletre utalunk) nem feltétlenül ellentétes a drámai forma követelményeivel, másfelől a jambusok ontása legfeljebb a fizikai cselekvések mellőzésével társul, s nem zárja ki a beszédbeli cselekvések végrehajtását.

A verbális cselekvések drámabeli szerepét számtalan példával illusztrálhatnánk, csak néhányat ragadunk ki. Az *Antigoné* bonyodalma Kreón Polüneikész eltemetését és meggyászolását tiltó parancsából következik. (Searle az efféle illokúciós aktust irányító tevékenységnek nevezi, s egyben elkötelező tevékenység is, mert fenyegetést rejt), a már említett *Coriolanus*ban végzetes következményt hordoz a névtől való megfosztás aktsa.⁴² Strindberg *Az apa* című színművének konfliktusa az apaság kétségbe vonásának szóbeli cselekvéséből származik. Füst Milán *Boldogtalanok* című drámájában Róza úgy szabadul meg szerelmi vetélytársától, Vilmától, hogy nyelvi akciókkal megszerzi vele szemben a szituatív fölényt, s olyan verbális játszmát folytat, amelynek látszólagos célja ugyan férje ellen irányul, valójában azonban Vilma öngyilkosságához vezet.⁴³ „A *Boldogtalanok* esetében a színpadi cselekvés nyelvi természetű” – írja Schein Gábor, majd hozzáteszi: „De a hagyományos beszédszínházi modellekkel ellentétben a nyelv működése itt elsősorban nem a narrativitásban és nem is a valószerűség képzetének metonimikus megteremtésében bontakozik ki, hanem olyan nyelvi játszmákban, amelyek az elbeszélő kijelentéseket is a nyelvi küzdelem részévé teszik.”⁴⁴

A *Bánk bán* szövegét szintén nyelvi aktusok hálózzák át. Gertrúd fentebb említett végzetes megnyilatkozásának súlyát növeli („ki ekkor- / is még lemond, az oklatan – boldog” – mondja öccsének), hogy ezt a megállapítást Ottó (a színpad mögött pedig Biberách – és Bánk!) felszólításként értheti, s ilyen értelemben kinyilvánító jellegű illokúciós tevékenységként funkcionálhat, elszakadva az adott helyzettől és a beszélő tudathorizontjától és lelkiállapotától. A második felvonásban Bánk a király nevében ad parancsot Petur elfogatására vitájuk forrponjtján:

Megállj! – Ezen Haza- 's Felség-árulót
lánczokba verjétek – parancsolom,
én, a' Király személye, én – maga
parancsol Endre a' Király! –⁴⁵

Beszédaktusa, a király hangjának megszólaltatása, ezúttal nem a hang eltulajdonítását jelenti, mint Gertrúd szóhasználatában a „jobbágyaim” szó beleszövése a megnyilatkozásba, mert Bánk pontosan meghatározza a jogi szituációt és a beszédhelyzetet. A főhős a negyedik felvonásban, mielőtt megölné a királynét, nyelvi akcióval ítéli halálra. Később majd tüzetesen megvizsgáljuk e jelenetet, most csupán a verbális ítékezés közvetlen előz-

⁴² Frank Kermode 2006. 168-172.

⁴³ Schein Gábor: *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*. Bp. Akadémiai Kiadó, 2006. 210-225.

⁴⁴ Schein Gábor 2006. 219.

⁴⁵ Bánk-Bán 1821. 56.

ményére utalunk: „Hitvány! Ne bánts Hazámat!” – kiáltja Gertrúd, hallva Bánk közvetlenül Ottóra vonatkozó, de Merániára is kiterjedő átkát. Bánk két szóból álló reakciója döbbenetesen sokat mond, de még többről hallgat: „Én? – Kerítő!” Az asszony (szerintünk téves) megbélyegzése valóban felér egy halálos ítélettel. De Bánkra nézve is hasonló erejű az, amit lenyel, amit nem mond ki, tehát a hiányos grammatikájú mondatból, az elliptikus szerkezetből kimetszett, verbális lététől megfosztott szakasz. Mert mit is jelent a kérdőjellel ellátott, magában álló személyes névmás? Mielőtt Bánk mondatát képzeletben megpróbálnánk folytatni, jelezzük, hogy a hős mondatának csonkasága egybevágg az adott dráma mint irodalmi mű közlésmódjának szükségszerű, ám ezúttal különösen feltűnő hiányosságával, grammatikai töredezettségével. Olyan szöveghézag ez, amit Wolfgang Iser rendkívül termékenynek, az olvasó kreatív hozzáállását elősegítő „üres helynek” nevez.⁴⁶ Ennek kitöltése az olvasó (és a néző) feladata, amely a mű egészének kontextusában és kivált Bánk tudathorizontjában lehetséges. Katona szűkszavú előadasmódjából következően a befogadó gyakran kényszerül efféle szövegkipótló feladatra. Ezúttal is erre van szükség. Ha megtesszük, efféléhez jutunk: Én bántom a te hazádat? És te mit műveltél az enyémmel? De Bánk ezt nem mondja ki. S ez a hallgatás erősebb aktus, mint a lenyelt üzenet. Ha nem egy gondolatjel állna a kihagyás helyén, akkor Bánk tette némileg másként minősülne tettének motivációját illetően. Nem csupán személyes bosszúként lendülne az adott pillanatban tört markoló keze Gertrúd felé. Csakhogy a férfiban, a megbántott férjben a személyes sértettségének érzése az adott pillanatban olyan erős, hogy – a szópárbaj addigi logikájából, érzelmi-lelki hangoltságának alakulásából következően, valamint nyelvi diszpozíciójának formálódásából adódóan – le kell nyelnie, el kell fojtania a másik motívumot, az ország ügyét, a nádori szót. (Más kérdés, hogy tette, ha kimondaná a lenyelt szavakat, eltérő fénytörésben, de szintén problematikus lenne.) A hallgatag helynek kettős kontúrja van. A kimondott szó jelez, de árnyékot is vet. És ez az árnyék rávetül a megnyilatkozást követő gyilkosság néma mozdulataira. Vagyis ez az üres hely rendkívül termékeny mind a jellemrajz, mind a tragikum szempontjából.

Ha a dramaturgia és a nyelv lényegi összefüggéséből indulunk ki, felfedezzük, hogy a kritikusok egy része által passzívnak ítélt Bánk nyelvi aktivitása rendkívül erős. Kétszer alkalmazza például a kemény ütéssel felérő átokformulát. Ahogy az indultatosnak, egyesek szerint hözöngőnek ítélt Petur is tudatosan kitervelt, hatásos beszédaktusokkal készíti elő a lázadást. Végül pedig majd a Király fogja egy sorsdöntően súlyos kijelentéssel zárni a drámát, önmagát, személyes érzéseit, fájdalmát tudatosan korlátozva, s ezáltal a felbomlott rendet helyreállítva. Ám ahhoz, hogy idáig eljussunk, még sok figyelmes szövegelemzésnek az értelmezőt próbára tevő feladata hárul ránk. Igyekszünk Horváth János figyelmeztetését szem előtt tartani: a mű befogadása „elmélyedő olvasás” és „színpadi fantázia” együttes működését feltételezi.⁴⁷ Arra a következtetésre jutottunk, hogy a *Bánk bánt* egyszerre kell írott drámának és színdarabnak tekinteni. Ez módszertani szempontból azt jelenti, hogy – a dráma és az előadás eltérő státusának tudatában is – irodalomtörténeti módszereinket színháztörténeti szempontokkal is ki kell egészítenünk.

A fentebbiek alapján dramaturgiai előfeltevéseinket így summázhatjuk: a drámát beszédalakzatok szöttezésének tekintjük, olyan lektusmezőnek, amelyet egy (vagy több) agresszív kód megszólalása telít feszültséggel. Ebből nyelvi tusa következik, amelynek közegében a beszédcselekvések fizikai akciókkal társulnak, illetve ahhoz vezetnek. A nyelvi tusa az egyes jelenetekben, illetve a dráma egészében a szituatív fölény megszerzéséért

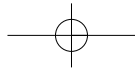
⁴⁶ Wolfgang Iser: *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. 4. Auflage. München, Wilhelm Fink Verlag, 1994. 257-355, különösen 301-315.

⁴⁷ Horváth János: Jegyzetek Bánk bán sorsáról. In: H. J.: *Tanulmányok*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1956. 207-244. H. h. 208.

folyik. A lektusmező kommunikációs rendjét általában olyan konstruktív kód működése, fellépése állítja helyre, amelynek beszélője nem kényszeríti egynyelvű együttműködésre a szereplőket, mint az agresszív kód beszélője (aki ezáltal lényegében a többi hang elnémitására törekedett), a konstruktív kód szituatív fölénye a szereplők többnyelvű (de közösen elfogadott kommunikációs bázison alapuló) együttműködését teremti meg. Feltételezzük, hogy a szereplő által beszélt nyelv többé-kevésbé meghatározza (vagy egy tényezőként befolyásolja) a szereplő tudatvilágát, önmagához és a többi szereplőhöz való viszonyát, másoknak és saját magának a megértését (vagy félreértését).

Dramaturgiai elképzelésünket nem tekintjük, alkalmasint nem is tekinthetjük valamilyen alapvetően új drámaelméletnek. Rövid felvázolására is pusztán azért vállalkoztunk, hogy világosak legyenek elemzésünk szempontjai, hogy körülhatároljuk azt a helyet, ahol állunk, ahonnan szemléljük a vizsgálatra kiszemelt művet. A klasszikus drámaelmélet főbb kategóriái változatlanul mértékadóak számunkra, így a felismerés (*anagnóriszisz*) és a sorsfordulat (*peripeteia*) fogalma, és iránymutató számunkra a *situáció* és a *viszonyváltás* Bécsy Tamás által kidolgozott kategóriája. Nyelvi szempontú dramaturgiánk felől figyelve azonban más módon is láthatjuk a drámákat, így a most vizsgálatra kerülő drámát is, mint akik korábban foglalkoztak vele. A *Bánk bán* szövegének figyelmes olvasása, a művel folytatott párbeszéd onnét, ahol mi helyeztük el olvasólámpánkat, más tanulságokhoz is vezethet, mint egyéb nézőpontból tájékozódva. Lehet, él bennünk az a remény, hogy a mű kibocsátott üzenetének más, eddig nem hallott regiszterét fogjuk érzékelni, amiben, persze, előzetes kérdéseink is benne rezegnek. De az is előfordulhat, hogy téves eredményhez jutunk. Ez, természetesen, kizárólag a mi hibánk. Vagy rossz helyre ültünk, vagy rosszul kérdeztünk, esetleg hibásan érveltünk. Némi vigaszt jelent számunkra, hogy olykor rossz érveléssel is lehet jó eredményhez jutni. Eszünkbe jut Csehov egyik novellahőse, aki egy tudós állítását, miszerint a Holdon minden bizonyosan emberek élnek, többek között úgy cáfolja a maga egyszerű észjárásával, hogy mivel a Hold fönt van, onnét az emberek okvetlenül lepotyognának, meg hát víz nélkül különben sem alakulhat ki élet, márpedig az eső mindig lefelé esik, sohasem fölfelé. Helytelen és igaznak naiv érvei ellenére mégiscsak neki volt igaza.

A *Bánk bán* számunkra többnyelvű szöveg, amelynek szerzője e lingvisztikai osztottságot a dramaturgia és a tragikum legfőbb tényezőjévé teszi. A következményekről s a részletekről a későbbiekben szólunk. De azt már most jelezzük, hogy mit vetünk el. Amiket elemzésünk remélhetőleg emelkedő léghajójából fölösleges teherként kidobálunk. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy a *Bánk bánt* nem tekintjük különleges státusú nemzeti drámának. Kivált abban az értelemben nem, ahogy ezt a XIX. században a nemzeti eszme konfrontatív logikája mentén elképzelték, s amely elképzelés – a hiteles értelmezés egyik legfőbb akadályaként – mindmáig megőrződni látszik. Ez a nemzeti fogalomkör a mű keletkezésekor, a XIX. század második évtizedében nálunk még nem alakult ki teljesen (Kisfaludy Sándor drámái éppen az eszmekör kialakulása szempontjából nagyon tanulságosak), mára pedig, legalább is elvileg, régi formájában, elavult. Katona József a felvilágosodás gyermeke volt, individuális kérdésekből indult ki, a nemzetet nem a származás alapján képzelte el, hanem a törvények által vezérelt és védelt polgárok közös célra irányuló társulásaként. A második pesti színtársulat színészeként, szerzőjeként, színházi szakembereként pedig elsősorban dramaturgiai jelenségekkel foglalkozott, szcenikai problémák megoldásai izgatták. Ami nem jelenti azt, hogy ebben a közegben nem szólalt meg olyan problémákat, amely a nemzet(ek) sorsára nézve, az alkotmányos és kulturális közösség számára nagyon is fontosak. De ez a mű nem a hazafias beszédet artikuláló idegenellenesség vagy a szociális eszmélkedést exponáló jobbagyérdés felől szemlélhető. És kultikus értelemben sem tekintjük nemzeti drámának. Nagyon jó mű, de nem problémamentes alkotás, nem nélkülözheti az elfogulatlan bírálatot. Eltökélt szán-

dékunk, hogy gyanakvó szemmel utánajárunk a dolgoknak, bár tudjuk, hogy az esetek többségében Katona Józsefnek lesz majd igaza. A magunk részéről a legtöbbit a mű szigorú bírálóitól tanultuk Vörösmartytól Hevesi Sándorig, akik érzékeny tekintetükkel kulcsproblémákra figyeltek fel, ha értékelésükkel nem értünk is egyet. A *Bánk bán* saját korában kiemelkedő alkotás, de nem magányos mű, hiszen az 1810-es évek mintegy száz drámaszövegéből álló korpuszának egyik, értékét tekintve valóban különleges darabja. Ennek a terjedelmes szövegbázisnak a vizsgálata hozzásegíthet bennünket a korabeli dramaturgiai gondolkodás, teátrális ízlés és eszmetörténeti horizont megismeréséhez.⁴⁸ Katona műve a XIX. század elején kivételes értékű mű, de a magyar dráma egész látókörében (szerencsére) nem az. Egyik értékes tagja annak a sornak, amelybe – véleményünk szerint – a *Csongor és Tünde* és *Az ember tragédiája* mellett Füst Milán *Boldogtalanokja* és *IV. Henrikje*, Szép Ernő *Vőlegénye*, Szomory Dezső műve, a *Györgyike drága gyermek*, Molnár Ferencről a *Liliom*, *Az ablakmosó* Mészöly Miklóstól és Örkény István *Macskajátéka*, Weöres Sándor *Kétfejű fenevada* (és bizonyára még néhány más mű) éppen úgy beletartozik, mint Katona műve. Érvelésünk példaanyagát ezért is választjuk a drámatörténet különböző korszakaiból, meg, persze, azért is, mert úgy véljük, hogy dramaturgiai elméletünk a műfaj történetének tág horizontján is érvényes, ami ily módon viszonyítási terepet is képez Katona művének értelmezéséhez. A felsorolt, s bizonyára részben szubjektív szempontból kiválasztott művek magyar nyelven írt színvonalas drámai szövegek. Ezért tartoznak a nemzeti műveltséghez. A minőség a legfőbb nemzeti bélyegük. És ez éppen elég. (Ezzel a megállapítással nem kívánjuk tagadni, hogy vannak művek, a *Bánk bán* is ilyen, amelyek az utóélet folyamán sajátos aurát kapnak, s ezáltal egy tradíció és kulturális hagyomány közegében önmaguknál többet jelentenek, s ennyiben nemzeti értéknek minősülnek. Ennek azonban nem kizárólagos feltétele a nemzeti tematika, a nyelvi és esztétikai minőség viszont alapvető kritériuma.)

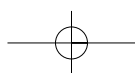
Az általunk elvetett dramaturgiai tézisek közül egyelőre csupán egyet említettünk, mert ez a tévedés szinte közmegegyezéséssé vált a *Bánk bán* szakirodalomban. Ez a konfliktus feltételezése a műben. Ez a dráma szerintünk nem a konfliktus – szintén a XIX. században kidolgozott – elvére épül. Ennek feltételezése egyébként összefügg az idegenek elleni küzdelem konfrontatív logikájával. E fogalom alkalmazása olyan lenne számunkra, mintha gereblyével mennénk halat fogni, titokban elégedetlenkedve a folyóval, amely kevés zsákmányban részesít bennünket, s megelégednénk azzal, ami gereblyénk fogai közé akad. Megfelelő eszközre kell szert tennünk. (Ami nem azt jelenti, hogy a gereblye nem lehet alkalmas szerszám máshol: a mezőn. Konkrétan szólva: más művek titka nagyon is megvilágítható a konfliktus kategóriájával.) Ha majd bemutatjuk a műben rejlő dramaturgiai elvet, a szerzőre jellemző szemantikai gesztust, Gertrúdot nem fogjuk velejég romlott kerítőnek látni, s fény derül Bánk tragikus tévedésének valódi mibenlétére s kiváltó okaira is. S talán azt is megtudjuk, valójában mi is történt Melindával. Mert még ez sincs szerintünk tisztázva.

És végül még valami. Katona jogász volt és színházi szakember, akinek irodalmi kötődései alig voltak.⁴⁹ De az életrajznak ez a két vonulata számunkra nem egyforma súlyl al esik latba. Művét bizonyára lehet jogelméleti, jogtörténeti szempontból megközelíteni, abból kiindulva, hogy diplomás jogász írta. Csakhogy a *Bánk bán* nem jogi eset, mint ahogy egyetlen tragédia sem az, még az *Oreszteia* sem.⁵⁰ Katona színházi világa viszont nagyon fontos kiindulópont lehet. A *Bánk bánnal* – első nyomtatásban megjelent művével – belépett ugyan (vagy inkább belépett volna) az irodalmi intézményrendszerbe, de en-

⁴⁸ E munka elvégzésére tettünk kísérletet: Nagy Imre 1993.

⁴⁹ Mályuszné Császár Edit: Katona pesti jogásztársasága. *Irodalomtörténet* 1971. 1. 170-180.

⁵⁰ Talán még az olyan bűnügyi színdarabok sem, mint Agatha Christie *A vád tanúja* című munkája.

nek megírásakor is hasznosította mindazokat a színházi tapasztalatokat, amelyekre a pesti társulat színészeként, dramaturgjaként szert tett. Tudjuk: más az írott dráma státusa. A színházban az írott szöveg belép egy másik, igen összetett jelrendszerbe, amelynek a szöveg csupán egyik eleme. De ez nem zárja ki azt, hogy az előadást egyfajta szöveginterpretációnak is lássuk, amelynek tapasztalatait az irodalmi elemzés, az irodalomtörténeti vizsgálat is hasznosíthatja. A drámaszöveg az előadhatóság felől is olvasható, s az ily módon körvonalazódó teátrális elemek a szövegnek is immanens részei. Minden alkotás úgy válik létezővé, hogy befogadjuk. A műalkotáshoz hozzátartoznak az értelmezései is, mint üstököshöz a csóvája. A dráma esetében az utóélet részeivé válnak a színházi előadások is. Ezért a *Bánk bánt* színdarabnak is tekintjük. Nem irodalomtörténeti olvasmánynak, hanem eleven, élő (élővé tehető) alkotásnak. Egyetlen drámaszöveg irodalomtörténeti vizsgálata sem nélkülözheti szerintünk a színháztörténeti szempontokat. A *Bánk bán* esetében számunkra nem csupán az bír fontossággal, hogy mit írt róla Gyulai Pál vagy Horváth János, hanem annak is van jelentősége, hogy milyen koncepció alapján és hogyan rendezte meg Hevesi Sándor vagy Ruszt József, miként játszotta a főhőst Lendvay Márton, Egressy Gábor, Gálffi László és Kozák András, miféle Gertrúdként élt a színpadon Laborfalvi Róza, Jászai Mari, Lukács Margit és Drahotá Andrea.

Ennyi talán elegendő is előzetes megfontolás gyanánt, stílszerűen szólva: előversen-gésként. És most kezdődjék a játék. A mi játékunk. A *Bánk bán* újraolvasása.

PODMANICZKY KATALIN

AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁNAK ELSŐ TRANSZFER- ÉS RECEPCIÓHULLÁMA AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSA UTÁN

Összefoglaló tanulmányom tárgya *Az ember tragédiájának* első transzfer- és recepcióhulláma az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után, más szóval az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának hatása a magyar irodalom és szűkebben Madách főművének ausztriai befogadására. Tanulmányom problematikája emellett két alapvető kérdésfelvetésen nyugszik. Milyen mértékben jelentett előnyt vagy hátrányt a magyar és német nyelvterület összefonódása *Az ember tragédiája* transzferje és recepciója szempontjából? Lehet-e különbséget tenni a német és az osztrák recepció között?

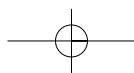
Bevezetőül néhány szót kell szólnom kutatási módszereimről. Hans Robert Jauss recepcióelmélete az 1970-es évek óta annyira ismert, hogy nem szorul részletes bemutatásra. Ezért csupán röviden emlékeztetek néhány kulcsfogalomra. Leginkább a befogadónak, tehát az olvasónak, illetve a nézőnek tulajdonít a recepcióelmélet főszerepet, mivel, Yves Chevrel szavaival élve, „ő adja meg egy irodalmi szöveg értelmét”.¹ Egy másik központi fogalom, mely szükséges egy adott mű recepciótörténetének rekonstruálásához, az elváráshorizont, melyen Jauss „az olvasók egy adott generációjának közös erőfelvetéseit érti, amely a műfaj, az irodalmi utalásrendszer, a fikció és az írói nyelvhasználat elemzésével mutatható ki.”² Minden új mű tehát nem csak ismert irodalmi művekre emlékeztet, de olyan személyes tapasztalatokat is fel tud idézni, melyek jellegzetesek egy nemzedékre, vagy egy szociális rétegre nézve. Ez a tény arról tanúskodik, hogy az irodalom terén kívül eső, például politikai, szociális és gazdasági tényezők is befolyásolhatják egy mű befogadását. A recepciókutatáson belül háromféle befogadásmódot különböztetnek meg.³ A passzív recepció az olvasók-befogadók túlnyomó részére utal, akik nem nyilvánítanak véleményt egy új műről. Az aktív recepciónak két formája van, a produktív recepció, mely azokra a befogadókra utal, akik maguk is írók vagy költők, és akiket esetleg „befolyásol” egy új alkotás, vagyis akik intertextuális kapcsolatot alakítanak ki az új művel. Az aktív recepciónak a második, jóval elterjedtebb formája a reprodukív recepció, mely az irodalmárok, kritikusok és a rendezők munkáit jellemzi.

A recepciókutatások utolsó kulcsfogalma a konkretizáció vagy aktualizáció, mely filológiai tanulmányokat, fordításokat, illetve adaptációkat, színreviteleket és megfilmesít

¹ Chevrel Yves, *La littérature comparée*, Paris, PUF, 1995, 50., 16. láb.

² Saltai-Tóth László, „Az olvasás: a megismerés élménye és/vagy technika?” <http://www.szikszi.sulinet.hu/konyv/olv1.htm>

³ Link, Hannelore, *Rezeptionsforschung. Eine Einführung in Methoden und Probleme*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, Kohlhammer, 1980, 86-92. és 98-108.

téseket jelent. Tehát saját korszakának normáihoz igazítja egy elmúlt korszak és esetleg egy idegen ország irodalmi alkotását.

A recepciótanulmányok hosszú ideig elsősorban elbeszélő irodalommal foglalkoztak. A színpadi művek recepciója iránt csak az 1990-es évek második felében kezdtek érdeklődni Franciaországban. Tanulmányom szűk keretében kizárólag Michel Pruner-t idézhetem, aki hangsúlyozza a színházi szöveg magában elégtelen (vagy hiányos) voltát,⁴ „mert a leendő előadásnak csak egy apró részét teszi ki. Ezért több közvetítő közreműködésére van szükség”.⁵ A közvetítőkön Pruner a színészeket, a rendezőt, a koreográfust, valamint a látványtervezőt érti. A recepciótanulmányok a nyolcvanas évek végéig egyaránt foglalkoztak hazai és külföldi alkotások recepciótörténetével.

A nyolcvanas évek közepe óta azonban kialakulóban van a kulturális transzfer, illetve a kultúraimport kutatási területe. Az új elmélet módszertanát két germanista kutató, a német Michael Werner és a francia Michel Espagne dolgozta ki.⁶ Eleinte a francia-német kapcsolatokra összpontosítottak, és kizárólag irodalmi alkotások importjának körülményeire koncentráltak. Hamarosan azonban kiterjesztették érdeklődésüket a társadalomtudományok területére is, úgyhogy most már nemcsak irodalmi vagy filozófiai alkotások, hanem értékek és gondolkodásmódok importját és asszimilációját is tanulmányozzák.

A recepció- és a transzfer-tanulmányoknak tehát több érintkezési pontja van. Amit a recepció-tanulmányok idegen művek recepciójának neveznek, az a kultúrtranszfer fogalmának felel meg. Az asszimiláció egy további pont, ahol interferál a recepció és a transzfer fogalma. Michael Werner és Michel Espagne a reprodukzív recepció és az aktualizáció szakkifejezései helyett a beolvasztás vagy az asszimiláció kifejezéseit használják.⁷

Ezen kívül a színdarabok recepciójával foglalkozó kutatók és a kultúrtranszfer-elmélet művelői egyaránt hangsúlyozzák a közvetítők fontos szerepét. Azzal a különbséggel, hogy a kultúrtranszfer kutatói kibővítették a közvetítők definícióját. Először is különbséget tesznek egyének (illetve csoportok) és intézmények között. Az egyénekből (illetve csoportokból) álló közvetítőkön a bevándorlókat, a fordítókat, a könyvkiadókat, a színházigazgatókat, rendezőket értik. A közvetítő szerepet játszó intézmények, „amelyek nélkül az egyének akciói többnyire hatástalanok maradnak”,⁸ a könyvkiadók, a színházak, a tudóstársaságok, egyetemek, kutatóintézetek, kongresszusok és bizonyos esetekben a minisztériumok. Ezeket az intézményeket Werner a transzfer „társadalmi vektorainak” nevezi, melyek „szervezői és strukturálói” a transzfernek.⁹

Mielőtt rátérnék tanulmányom központi témájára, röviden be kell mutatnom a *Tragédia* osztrák transzferének és recepciójának jellegét az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása előtt. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását megelőző, 1862-től 1903-ig terjedő időszak két részre oszlik. Az első korszakban (1862-től 1867-ig) a könyvdráma transzferét és befogadását lehet tárgyalni. A második korszakban (1883-tól 1903-ig) már a színpadi mű befogadását is.

Az *ember tragédiája* már 1862 elején, megjelenése után tíz nappal ismertté válhatott az Osztrák Császárság közönsége számára a német nyelvű *Pester Lloyd* című napilapnak kö-

⁴ Anne Übersfeld a színdarab szövegének „lyukas” voltáról beszél. Vö. Uő, *Lire le théâtre II; L'école du spectateur*, Paris, Berlin, 1996, 10.]

⁵ Pruner, Michel, *L'analyse du texte de théâtre*, Paris, Nathan, 2003, 5.

⁶ Michel Espagne, Michael Werner, *Les transferts culturels franco-allemands*, Paris, PUF, 1999.

⁷ Balázs Eszter, „Kulturális transzferek a történeti kutatásban. Beszélgetés Michael Wernerrel, a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) tanárával”, in : *Aetas*, 19. évf. (2004), 3-4. sz., 247.

⁸ *Ibid.*, 248. o.

⁹ *Ibid.*

szönhetően. Adolf Dux, a *Pester Lloyd* irodalmi szerkesztője tette közzé a *Tragédia* recenzióját, melyet saját maga fordította részletekkel illusztrált.¹⁰

Ez a német nyelvű újság Németországban, tehát az akkori Német Szövetség (*Deutscher Bund*) más területén is ismert újság volt.¹¹ Ezt bizonyítja egy 1863 áprilisában Lipcsében megjelent recenzió.¹² Ennek a dokumentumnak az az érdekessége, hogy bár nem Ausztriában, hanem a Szász Királyságban jött létre, mégis köze van az Osztrák Birodalomhoz. A recenzió szerzője, Theodor Opitz, egy lipcsei gimnáziumi tanár, Sziléziából származott, és olyan jól tudott magyarul, hogy maga fordította le az általa a *Tragédiából* idézett sorokat. Szilézia évszázadokig a Habsburg területhez tartozott, csak 1763-ban, a 3. sziléziai háború révén került Poroszország fennhatósága alá. Az 1848-as szabadságharc leverése után számos magyar emigráns Sziléziába is menekült, úgyhogy Opitz az ottani emigránsoktól sajátította el a magyar nyelvet, és az 1860-as évek után a magyar irodalom, különösen Petőfi német közvetítőjévé vált.¹³ Magyar emigránsok közvetítő szerepet játszottak tehát irodalmuk transzferjében a német nyelvterület felé.

A *Tragédia* első teljes német nyelvű fordítása 1865-ben jelent meg Pesten.¹⁴ Szerzője Alexander Dietze, aki Opitzhoz hasonlóan különleges eset. Ő is német anyanyelvű – Magdeburgból származó – tanár volt, aki 1859-ben lett a báró Splényi család magántanítója Erdélyben, és olyan jól megtanult magyarul, hogy 1862-ben belekezdett a *Tragédia* fordításába. Ha messze nem is volt tökéletes ez az első fordítás,¹⁵ mégis lehetővé tette, hogy a német nyelvű olvasó megismerhesse *Az ember tragédiájának* teljes szövegét. Dietze fordítása már megjelenésének évében ki is váltotta egy újabb tanulmány létrejöttét,¹⁶ melynek feltehetőleg nagyobb hatása volt. Ennek az írásnak a szerzője ugyanis a szintén Sziléziából, pontosabban Breslauból származó Rudolf Gottschall volt, akit akkoriban ismert bölcsészként tartottak számon, később pedig híres drámaíró lett.

Ez a néhány példa a könyvdráma recepciójából bizonyítja, hogy a magyar irodalom transzferje szempontjából előnyt jelentett Magyarországnak a Habsburg birodalomhoz tartozás. A politikai függőviszony folytán, különösen a latin adminisztrációs nyelv megszüntetését követően, a II. József császár által 1783-ban bevezetett német hivatali nyelv következtében a magyar-német kétnyelvűség még elterjedtebb jelenséggé vált, mint azelőtt. Különösen az arisztokraták körében, de hasonlóképpen a dzsentri családokban is, a német nyelv használata gyakori jelenség volt. Emlékeztetünk arra is, hogy a magyar városok lakossága az 1840-es évekig túlnyomórészt német ajkú volt, ami német nyelvű újságok, könyvkiadók és színházak jelenlétében nyilvánult meg. Egy harmadik tényező, mely közvetve szintén hozzájárult a magyar szellemi értékek transzferjéhez a német nyelvterület felé, a magyar emigránsok jelenléte volt 1849 után, a Német Szövetség több országában.

Ha a német nyelv használata elősegítette *Az ember tragédiájának* transzferjét, Madách Imre Habsburg-ellenes fellépése 1861-ben ezzel szemben inkább gátló hatással volt műve

¹⁰ Dux, Adolf, „Die Tragödie des Menschen. Dramatisches Gedicht von Emerich Madách”, in: *Pester Lloyd*, 1862. január 26., illetve február 2. és 9-én.

¹¹ Az Osztrák Császárság 1815-től 1866-ig tagja volt a Német Szövetségnek.

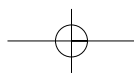
¹² Opitz, Theodor, „Ein philosophischer Dichter der Ungarn. Des Menschen Tragödie”, in: *Magazin für die Literatur des Auslandes*, Leipzig, 1863, április 8-án, 157-159.

¹³ Komáromi Sándor, „A forradalomtól a díszalbumig: Petőfi németül (1845–1910)” http://www.hhrf./kisebbségkutatás/kk_1999.org, 7.

¹⁴ Emerich Madách, *Die Tragödie des Menschen*, Aus dem Ungarischen übertragen von Alexander Dietze, Pest, Adolf Kugler, 1865.

¹⁵ Weiss, Julian, „Die Tragödie des Menschen”, in: *National-Zeitung*, 1886. július 17-én.

¹⁶ Gottschall, Rudolf, „Eine ungarische Faustiade”, in: *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1865, 34. sz.

befogadására.¹⁷ Madách neve ugyanis 1861 után ismerős lehetett az osztrák politika iránt érdeklődő olvasóközönség számára. A Bach-korszak végén, 1861-ben a magyar parlament megnyitását megelőzően Madách részt vett a választási kampányban, és nagy sikert aratott parlamenti beszédével, melyben provokatív hangnemben emlékezett meg több osztrák Bach-korszakbeli politikusról. Ez a bátor és szellemes fellépés olyan erős visszhangot keltett, hogy három német újság ajánlotta fel Madáchnak beszéde megjelenítését.¹⁸ Feltehető, hogy Habsburg-ellenes német újságokról lehetett szó,¹⁹ mivel ebben az időszakban közeledett tetőpontjához a porosz-osztrák versengés.²⁰

Tüske lehetett az osztrák közvélemény szemében egy további tényező is: Madách magánélete.²¹ A válás ebben a korban,²² és különösen a szigorúan katolikus Ausztriában ritkaságszámba ment, és erkölcsstelen, elítélendő cselekedetnek számított. Ezt bizonyítja egy Madáchról szóló részletes beszámoló 1867-ből, mely az osztrák közönség erkölcsi érzését sértő válás tényét nem említi meg.²³

Vessünk még egy pillantást a korszak második felére, amikor megkezdődött a *Tragédia* színpadi pályafutása. Az 1883-as budapesti színrevitel és Paulay Ede társulatának vendégszereplései – többek között Pozsonyban – újra a *Tragédiára* terelték a figyelmet az egész Osztrák–Magyar birodalomban, olyannyira, hogy a fordításoknak és tanulmányoknak valószínűsége hullámáról beszélhetünk. 1886 és 1894 között hét fordítás látott napvilágot²⁴ az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő kétnyelvű fordítók tollából. Ezzel szemben a transzfer többi szervezői, a tanulmányírók, a színházigazgatók, a rendezők és a *Tragédiát* ismerő, illetve ismertető írók túlnyomórészt a közben megszületett kisméretű birodalom területéről származtak. Így a *Tragédia* német nyelvű színpadi pályafutása nem Bécsben, hanem Hamburgban kezdődött 1892-ben, ahol óriási sikert aratott.²⁵ Eszterházy Miklós gróf közvetítése révén, aki a német színrevitel mecénása volt, a hamburgi társulat vendégszerepelt 1892 júniusában a bécsi nemzetközi zene- és színházkiállításon. Ott azonban langyosabb fogadtatásban részesült. Mivel magyarázható a gyengébb siker? A bécsi közönség előtt egy megcsonkított *Tragédia*-szöveg hangzott el, mert a szigorú bécsi cenzúra politikai, vallási és erkölcsi szempontból bírálta a drámát, és számos rövidítést és változtatást írt elő.²⁶

¹⁷ Az osztrák újságokban megjelent nekrológok rövidsége és feltűnően alacsony száma (csupán három osztrák újság, *Wiener Zeitung*, *Neue Freie Presse*, *Wiener Fremdenblatt*) mutatja, hogy nem volt népszerű. Az osztrák sajtónak ez a tartózkodó magatartása azért olyan feltűnő, mert egyrészt a már említett Adolf Dux a Szász Királyságban egy részletes, Madách irodalmi és politikai munkásságát méltató nekrológot jelentetett meg. Másrészt, a kiegyezés után, miután csökkent a politikai feszültség a császár és a magyar vezetőség között, egy 1867-ben Bécsben megjelenő biográfiai lexikon, kiadója, Constant von Wurzbach nemcsak részletesen megemlékezik Madách Imréről, hanem szellemes kifejezéseket idéz az írónak az osztrák politikát bíráló parlamenti beszédéből, és elítélően szól a költő igazságtalan bebörtönzéséről.

¹⁸ Vö. Madách 1861. május 29-én kelt levele édesanyjához. In: Madách Imre, *Összes művei*, Budapest Révai, 1942, II. kötet, 919.

¹⁹ Sajnos nem sikerült megtalálnunk ezeket az újságokat. Madách beszéde azonban megjelent egy hivatalos kiadványban: *Der Ungarische Reichstag*, Pest, Carl Osterlamm, 1861.

²⁰ 1866-ban tört ki a porosz-osztrák háború.

²¹ Madách 1854-ben elvált feleségétől.

²² 1847-ben Jósika Miklós válása volt botrány tárgya, bár más – a regényíró terhelő – körülmények között. Jósika egy fiatalabb nő miatt vált el, akit még 1847-ben feleségül is vett.

²³ Wurzbach Constant von, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien, Kk. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, t. 16.

²⁴ Vö Podmaniczky Katalin, *La réception de la „Tragédie de l'homme” d'Imre Madách dans le monde germanophone (1862–2003)*, Thèse d'Etudes germaniques, Le Mans, 2009, 372.

²⁵ *Ibid.*, 131-137.

²⁶ *Ibid.*, 138-146.

A vallási szempontok kiemelkedő szerepét bizonyítja az a tény is, hogy négy évvel a bécsi előadás után, 1896-ban olyan felháborodást keltett a *Tragédia* teljes szövegének felfedezése egy katolikus érzelmű osztrák drámaíróban, Eduard Hlatkyban,²⁷ hogy *Weltenmorgen* címmel egy anti-*Tragédiát* írt. Ez a mű, egy színrevitelre alkalmatlan drámai költemény, a huszadik század első negyedében nagy hírnévre tett szert, és *Az ember tragédiája* ateista világnézetének bizonyítékaként tartották számon Ausztriában.²⁸

Lett mégis a *Tragédiának* új osztrák csodálója: Rainer Simons,²⁹ a bécsi *Kaiserjubiläumsstadttheater* igazgatója, aki 1903-ban Ausztriában először vitte színre *Az ember tragédiáját*.³⁰ Az előadások számából és egyes kritikákból ítélve a *Tragédia* az ősbemutatón elnyerte a közönség és a kritika tetszését. Egy magyar forrásból viszont kiténik, hogy egyes sajtókritikák valóságos hadjáratot indítottak Madách műve ellen. Többek között Madáchot Goethehez hasonlították, azt állítván, hogy úgy viszonyul Goethehez, mint a kis bécsi domb, a Kahlenberg a Himalájához. Milyen körülmények magyarázzák ezt az ellenséges fogadtatást, mely jóformán szözszerinti megismérlése a *Tragédia* Berlinben bekövetkezett csődjének?³¹ Vizsgálataink fényt derítettek arra, hogy politikai és irodalmi magyarázata volt ennek a leértékelő kritikának. Egyrészt egy hónapokig tartó politikai konfliktus Ferenc József császár és magyar politikusok között magyar-ellenes hangulatot teremtett. Másrészt Julius Lechner fordítását játszották, melynek előszavában Jókai Mór – aki akkoriban az egész német nyelvterületen ismert és kedvelt regényíró volt – azt a hibát követte el, hogy a *Tragédiát* a *Faust* fölé helyezte. Goethe drámájának nacionalista istenítése, mely különösen 1871 óta erősödött fel a Német Birodalomban,³² a századelőre Ausztriában is elterjedt, úgyhogy egy kis nép írójának Goethe fölé helyezése szentségtörésként hathatott. Feltehetőleg ez a két tényező váltotta ki a kritikusok ellenszenvét.

Visszatekintve a *Tragédia* transzferére és befogadására az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése előtt, a következő megállapításokat tehetjük. A fordítások magas száma bizonyítja, hogy az Ausztriához tartozás elősegítette a *Tragédia* transzferét a német nyelvterület felé. Eleinte (az 1860-as években) Madách politikai személyisége, később (1903-ban) a magyar politikusok szintén Habsburg-ellenes magatartása, valamint a *Tragédia* túlságos felértékelése, tehát irodalmon kívüli, politikai okok gátolták a *Tragédia* tárgyilagos megítélését. Továbbá a *Tragédia* színpadi pályafutásának kezdetétől ellentétbe került a konzervatív és katolikus világnézetű osztrák kritikával. Feltehetőleg ez a két utóbb említett ok magyarázza, hogy egyetlen osztrák író sem fejezte ki nyilvánosan csodálatát a *Tragédia* iránt, holott a német birodalmi és a svájci recepció főszereplői ismert írók voltak,³³ akik kivétel nélkül liberális és protestáns körökből származtak, és akik nem ütköztek meg Madách haladó politikai és egyházellenes megnyilatkozásain.

E szükséges visszatekintés után rátérek a *Tragédiának* az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után újrakezdődő transzfer- és recepcióhullámának bemutatására. 1926-ban kez-

²⁷ A pontosság kedvéért jegyezzük meg, hogy Hlatky ebben az időben még mint mérnök működött, és csak a *Weltenmorgen* által vált drámaíróvá.

²⁸ Így közvetve hozzájárult ahhoz, hogy Madách neve nem merült teljesen feledésbe a következő recepcióhullám kezdetéig. Vö. Podmaniczky, *i. m.* 158-165.

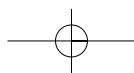
²⁹ Vö. Adam Müller-Guttenbrunn, a *Kaiserjubiläums-színház* előző igazgatója, valószínűleg fontos szerepéről, *Ibid.*, 166. o.

³⁰ *Ibid.*, 166-172. o.

³¹ *Ibid.*, 147-156. o.

³² Vö. Buck, Theo (szerk.), *Goethe Handbuch*, Stuttgart Weimar, Metzler, 1997, 2. kötet, 485.

³³ Paul Heyse, Adolf Wilbrand, Theodor Storm, Friedrich Theodor Fischer, Julius Grosse, Adolf Schach.

dődött és 1937-ig tartott³⁴ a transzfer és a recepció gépezete az újdonsült osztrák köztársaságban. Négy évig, 1926-tól 1930-ig szó volt a *Tragédia* előadásáról az osztrák főváros legszínvonalasabb színpadán, a *Burgtheater*ben. A korabeli források tanúsága szerint a színrevitel kezdeményezője Ludwig Kárpáth (1866–1936), Budapesten született osztrák operaénekes és zeneszakértő volt,³⁵ aki 1894-ben telepedett le Bécsben. Az előadás nem valósult meg, mivel a Burgtheater akkori igazgatója, Franz Herterich (1923–1930) négy évig ellenezte azt. Egy magyar kortárs tanú, Mohácsi Jenő meggyőződése szerint se valószínű, se politikai okokkal nem magyarázható Herterich ellenállása, csupán azzal, hogy ő a *Tragédiát* *Faust*-utánzatnak tartotta, és kizárólag a *Faust* megrendezése után lett volna hajlandó előadni.³⁶

Az 1920-as évek végére esik egy, a transzfer szempontjából kiemelkedő fontosságú esemény: egy új fordítás megszületése, mely aktualizálhatta, tehát közelebb hozhatta a magyar színművet a korabeli közönséghez.³⁷ Az első *Tragédia*-fordítás megjelenése óta már több mint hatvan, a későbbiek létrejötte óta kb. negyven év telt el, úgyhogy nyelvzetük elavultnak tűnhetett az 1930-as évek olvasói szemében. Minden valószínűség szerint többek között ez készítette a kétnyelvű, zsidó származású magyar író és fordítót, Mohácsi Jenőt arra, hogy új fordításra vállalkozzon. Véleményünk szerint azonban fontosabb motiváló szerepet játszott az a már említett körülmény, hogy a legsikeresebb fordítás, Dóczi Lajosé, túlságosan kiélezte a *Faust*-reminiscenciákat, és gyakran a *Faust*-plágium vádját vont a *Tragédiára*. Ez a felismerés készítette Mohácsi Jenőt egy új, a *Faust*-hasonlóságokat elrejtő fordítás elkészítésére.³⁸ Ennek a fordításnak nagy jelentősége lett, mert 1943-ig két rádióelőadás és három színpadi bemutató rendezője ezt a változatot választotta.

A harmadik jelentős esemény a vizsgált korszakban az első német nyelvű rádióelőadás volt Bécsben, 1930 áprilisában. A rendező, Hans Nüchtern Mohácsi Jenő még kéziratban lévő fordítását választotta. Ezért eleve valószínűnek tűnik, hogy Mohácsi játszotta a közvetítő szerepét. Németh Antalnak, a Nemzeti Színház későbbi igazgatójának tanúvallomása szerint azonban nem Mohácsi, hanem egy Bécsben működő magyar újságíró, Bolgár Imre győzte meg az osztrák rendezőt, hogy a XIX. századi drámának szentelt ciklus keretében előadja *Az ember tragédiáját*. Egy második magyar közvetítőnek jutott a szerep, hogy előkészítse a rádióközönséget: Lábán Anton, az 1924-ben Bécsben alapított *Collegium Hungaricum* igazgatója tartott előadást Madáchról és művéről, melynek rövidített változatát egy bécsi újság közzétette. A fordító, Mohácsi Jenő egy újságcikk révén járult hozzá az érdeklődők tájékoztatásához. A *Tragédia* recepciótörténetében elsőként hívta fel a figyelmet a tömeg szerepére a *Tragédiában*, mely szerinte a *Tragédia* negyedik

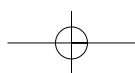
³⁴ Az 1938-ban bekövetkezett *Anschluss*tól kezdve 1945-ig nem lehet különbséget tenni az osztrák és a németországi recepció között.

³⁵ Az osztrák fővárosban 1914–17 a *Merkur* szerkesztője, 1921-ig a *Neues Wiener Tagblatt* zeneszakértője, majd 1932-től az osztrák színházak tanácsadója volt az oktatási minisztériumban. Vö. Killy Walther, Vierhaus Rudolf (kiadók), *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, München, K. G. Saur, 1999, 5. k.

³⁶ A *Faust*-színrevitel halasztásának pedig gazdasági okai voltak. Vö. Podmaniczky Katalin, *i. m.* 197-198.

³⁷ Radó György szavaival élve „szövegét az előszóra, a kimondott szóra igyekszik felépíteni, tehát elsősorban nem olvasásra szánja.” Radó, „Az ember tragédiája a világ nyelvein”, in: *Filológiai Közlemény*, 1964, 4-5. sz., 333.

³⁸ Vö. a fordítás előszava : Madách Imre, *Die Tragödie des Menschen*, Budapest-Leipzig, Georg Vajna, 1933, 13.

főszereplője, és melynek gonoszsága felülmúlja Luciferét.³⁹ Mohácsi nem volt társtalan a tömeg központi szerepére tett utalásával. Az 1920-as években rendezők, írók és gondolkodók mutattak érdeklődést a kérdés iránt. Freud a tömeg pszichológiájának szentelt tanulmánya 1921-ben jelent meg. Elias Canetti is ezekben az években kezdett érdeklődni a tömeg jelensége iránt.⁴⁰ Max Reinhardt színházában kiemelkedő helyet foglaltak el a tömegjelenetek.

Mielőtt részletesebben kitérnék az 1930. április 6-án sugárzott rádióelőadásra, rövid áttekintést kell adnom ennek az új virtuális színpadnak a történetéről, és említést kell tennem a rádióelőadások sajátosságairól. Az első rádióadók Ausztriában csak 1922/23-ban jöttek létre. 1930-ra már több fejlődési szakaszon ment keresztül az új tömegmédiium. Egy első, csupán egy-két évig tartó kísérleti időszak után kezdődött egy pedagógiai fázis, ami azt jelentette, hogy a rádió zenei és irodalmi művek sugárzását tűzte ki céljául. 1926-ig, négy év leforgása alatt, a bécsi rádió már a világirodalom 500 művét ismertette. A rendezők azonban még nem vették figyelembe a rádiózás sajátosságait. 1928-ban kezdődött Ausztriában a rádió harmadik, úgynevezett önálló korszaka. Erre egyrészt a szórakoztató műsorok uralkodóvá válása, másrészt egy sajátos rádióstílus kialakítása volt jellemző. Így jött létre a rádiódarab vagy rádiódráma műfaja, és kezdődött el az irodalmi művek rádióra történő alkalmazása.

1929-ben a németországi Kassel-Wilhelmshöheben egy szimpóziumra került sor, melynek keretében megvitatták a rádió és az irodalom kapcsolatát. Gyakran hangzott el az az ellenvetés, hogy a rádiódráma nem képes láthatóvá tenni a színdarabban ábrázolt valóságot, mivel kizárólag akusztikus eszközök állnak a rendelkezésére. Ennek a kritikának a szövegírói azt a hibát követték el, hogy a színdarabhoz hasonlították a rádiójátékot, melynek az a sajátossága, hogy kizárólag a hallás útján jut el a befogadóhoz, ellentétben a színdarabbal, amelyet egyszerre látunk és hallunk. Jellegzetessége, hogy új, kreatív követelményeket támaszt a színész és a rendező iránt. Utóbbi kénytelen egy akusztikus kulisszát teremteni, mely képes a hallgató képzelőerejét élné kíteni azzal a céllal, hogy érezhetővé tegye számára a színpadi teret. A színész hangjának is pótolnia kell a vizuális elemek hiányát, érzékeltetnie kell a hőmérsékletek, karkülönbségek, tájszólások közötti különbségeket. Egy rádiójáték sikere ezért erősebben függ a rendezéstől és a jó szereposztástól, mint egy színdarabé.

A rádiójáték a hallgatóra is új feladatokat hárít: elsősorban a fantáziája működésére kényszeríti, el kell képzelnie a helyszínt és a beszélő személyt. Ebből a szempontból egy rádiójáték meghallgatása rokon az olvasás műveletével. Másodsorban intenzívebb koncentrációra kényszeríti a befogadót, ami gyorsan fárasztóvá válik. Ezért már az 1928-as szimpóziumon megfogalmazódott az a felismerés, hogy a hallgatótól nem lehet elvárni, hogy egy óránál tovább kövessen egy rádiójátékot.

Hans Nüchtern minden szempontból ügyesen alkalmazkodott az új tömegmédiium követelményeihez. A szereposztás nehézségét a lehető legjobban oldotta meg. A főszerepek megformálásával sikerült a híres Burgtheater színészeit megbízni,⁴¹ a számtalan mellékszerepet – összesen hatvan szereplő vett részt az előadásban – Max Reinhardt híres bécsi színházának tagjai vállalták. Nüchtern egy Rudolf Wallner nevű osztrák zeneszerzőt bízott meg hangkulisszák és az intermezzók megkomponálásával, melyek jelez-

³⁹ Mohácsi Jenő, „Die Tragödie des Menschen. Zur deutschen Radio-Uraufführung am Sonntag, den 6. April”, in: *Radiowelt*, Wien, 1930, 14. sz., 438.

⁴⁰ Canetti az 1922-es frankfurti és a 1927-es bécsi tüntetések, valamint Freud tanulmánya hatása alatt írt *Káprázat* (1931) című regényére és 1925-ben megkezdett *Tömeg és hatalom* című tanulmányára gondolunk.

⁴¹ Leopoldine Konstantin, Raoul Aslan és Franz Herterich.

ték az egyes jelenetek közötti átmeneteket. Hogy a hallgatók biztosan megértsék a jelenetváltást, Nüchtern négyütemes, többnyire páros rímű versikéket költött, melyekből világhosszá vált az új színtér holléte, valamint Ádám és Lucifer szerepváltása. Ami az előadás hosszát illeti, látszólag nagy hibát követett el, mivel két órával túlhaladta az ajánlott időtartamot: az előadás teljes három óráig tartott. Az eredeti műhöz való hűség szempontjából azonban ez a merészség jó döntés volt, mert aránylag kevés rövidítésre kényszerítette a rendezőt. A Mohácsi által kihagyott részekon kívül, melyek túlságosan Goethe *Faustjára* emlékeztethették volna a német irodalomban jártas hallgatót, egyetlenegy jelenetet hagyott el Nüchtern, a második prágai színt.

Milyen sikere volt ennek az első német nyelvű rádióelőadásnak? Egy technikai problémának, egy rövidzárlatnak köszönhetően, mely megszakította a *Tragédia* sugárzását, értesült a bécsi rádió a darab sikeréről, ugyanis fél óra alatt 900 hallgató telefonált be a rádióba, hogy megtudakolja, mikor folytatódik az előadás.⁴² Egy másik bizonyítéka a meglepően nagy visszhangnak Nüchtern meghívása volt Münchenbe, ahol 1931-ben másodszor is megrendezte Madách drámáját.⁴³

A vizsgált korszak következő nagy eseménye az 1934-es bécsi színrevitel volt. Bár már 1930-ban visszalépett a *Tragédia* előadását ellenző Herterich igazgató, a *Tragédia* megrendezése még további négy évig váratott magára. Herterich utódja, az észak-német származású Hermann Röbbeling 1932-ban vette át a Burgtheater igazgatói állását, és kételytelenül értesült nemcsak a füstbe ment, illetve halogatott előadási tervről, hanem a sikeres rádióelőadásról is, melynek főszerepeit a Burgtheater színészei játszották. Az Ádámot alakító Raoul Aslan még vendégszerepelt is Hans Nüchternnel a müncheni rádióelőadáson, és sok dicséretet kapott, ellentétben a másik két német főszereplővel.⁴⁴

Milyen körülmények magyarázzák, hogy az új igazgató, a Hamburgból érkező Hermann Röbbeling megadta beleegyezését a *Tragédia* megrendezéséhez? Röbbeling mintegy tíz évvel korábban fedezte fel a *Tragédiát* Hamburgban, egy régi fordításban, és a világirodalom nagy színművei közé sorolta, amely érdemes lenne arra, hogy a német színházak repertoárjába kerüljön.⁴⁵ Így a *Népek hangja a drámában* (*Stimmen der Völker im Drama*) című ciklus keretében 1934. január 23-án színpadra vitte.

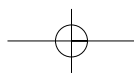
Mielőtt részletesen kitérnénk az új színrevitel elemzésére, vizsgáljuk meg a harmincas évek politikai és vallási hátterét. Milyenek voltak a kapcsolatok Ausztria és Magyarország között tizenhat évvel az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után? Az osztrák kormány természetesen értesült az előadás heteket igénybe vevő előkészületeiről, és kihasználta az alkalmat, hogy újra baráti kapcsolatot alakítson ki az 1919 óta önálló államává vált szomszéd Magyarországgal. Több kritikus megfogalmazása szerint a *Tragédia* előadása az osztrák és a magyar szellemi világ testvériesülésének az ünnepe volt. Engelbert Dollfuss ugyanis szövetségeseiket keresett a német birodalom nemzeti szocialista kormányával szemben, mely az *Anschluss*t szorgalmazta. A római szerződés Olaszországgal és Magyarországgal 1934 márciusára akkor már tervbe volt véve, sőt 1933 nyara óta folytak tárgyalások Mussolini, Gömbös és Dollfuss között.

⁴² Vö. *Münchener Telegrammzeitung und Sporttelegraph*, 1931. október, 13-án. A bécsi rádióelőadásról tudunk szerint csak egy újság, a *Neues Wiener Tagblatt* (1930. április 10-i számában) számolt be. Az előadás részleteiről ez a müncheni kritika tesz említést és magyar nyelvű tudósítások számolnak be. Vö. Podmaniczky, *i. m.*, 186-191.

⁴³ Vö. Podmaniczky, *i. m.*, 191-197.

⁴⁴ *Münchener Neueste Nachrichten*, 1931. október 17-én.

⁴⁵ Vö. Röbbelin interjúja: *Magyarság*, 1934. február 16-án.

Továbbá Dollfuss katolikus érzületére való tekintettel elképzelhető lett volna, ha valási okokból újra csak egy, a cenzúra által megcsonkított szöveget adhattak volna elő a *Burgtheater*ben, mint 1892-ben Bécsben. Dollfussnak, bár már 1933 decembere óta diktatorként töltötte be a kancellár szerepét, még nem nyílt alkalma arra, hogy létrehozson egy testületet, mely által cenzurát gyakorolhatott volna. Se politikai feszültség, se ideológiai okokból gyakorolt cenzúra nem gátolta tehát a *Tragédia* bemutatását és befogadását.

Nincs bizonyítékunk arra, hogy Röbbling, Nüchtern mintájára és esetleges tanácsára, megszervezte volna a közönség előkészítését. Tény, hogy Ernst Lothar, egy ismert osztrák kritikus a bécsi rádióban felolvasott egy színikritikát,⁴⁶ és Sebestyén Károly az ősbemutatót követő napon előadást tartott a *Collegium Hungaricum*ban. „A magyar drámai költemény régen és most” címmel. Nem sikerült ennek az előadásnak a szövegét felkutatnunk, de Sebestyén Károlynak az ősbemutatóról írt újságcikkjéből következtethetünk a véleményére, melyet az osztrák hallgatók előtt megfogalmazott. Ebben a színikritikában Sebestyén Madách művét „Nemzeti Színházunk legfenségesebb darabja”-nak, „hatalmas arányú drámai költemény”-nek, valamint „lebilincselő hatású színjáték”-nak minősítette, és azt a meggyőződését juttatta kifejezésre, mely szerint „ahhoz, hogy a közönség a *Tragédiát*” teljes valójában élvezhesse, nem elegendő, hogy csupán a fülével fogja fel, hanem a szemnek is meg kell adni a magáét”.⁴⁷ Itt a sorok között olvashatjuk Sebestyén abbéli meggyőződését, hogy a *Tragédia* jobban érvényesül a színpadon, mint a rádióban.

De térjünk vissza a *Burgtheater* előadásának további részleteihez. A fő- és mellékszerepeket a társulat tagjai alakították,⁴⁸ akik részben híres filmszínészek is voltak. A kísérőzenét Franz Salmhofer szerezte, a táncokat és a tömegjeleneteket a fiatal koreográfus, Fritz Klingebeck tanította be. Az egyszerű, Willy Bahner által készített díszleteken kívül megemléltendő két újítás: egyes hátterek vetítése, és az álom-jelleg hangsúlyozása azáltal, hogy a földön zajló jelenetek egy átlátszó fehér függöny mögött játszódtak. Az előadást három hét lefolyása alatt tizenkétszer ismételték meg, a következő hónapokban, az évad végéig pedig még tizenhétszer. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a Röbbling által felállított szabályok szerint tilos volt egy új darabot harmincnál többször előadni. Ez a szabály feltehetően csak egy évre, illetve évadra vonatkozott, ugyanis 1936 márciusában és áprilisában kétszer, 1937 márciusában már harmincharmadszor⁴⁹ került színre Röbbling *Tragédia*-rendezése.⁵⁰

Hogyan nyilatkoztak a kritikusok?⁵¹ Röbbling rendezését többen szenzációsnak minősítették.⁵² A mű tartalmának megítélése is több szempontból szöges ellentétben állt az 1892-es és 1900-as években kinyilvánított véleményekkel.

⁴⁶ Mohácsi Jenőnek köszönhetően fennmaradtak előadásának fontos részei. Vö. Mohácsi, „Disputa a Burgtheater Madách-előadásáról”, in: *Nyugat*, 1934, I., 10-11. sz., 597-600.

⁴⁷ Sebestyén, Károly, *Munkák és napok*, Budapest, 1999, (első kiadás: 1941), 343.

⁴⁸ Paul Hartmann, Maria Eis, Otto Tressler, Maria Mayer.

⁴⁹ Podmaniczky, i. m., 211.

⁵⁰ A megszakítás az ősbemutató éve (1934) és 1936 között azzal magyarázható, hogy miután az Ádám szerepét oly sikeresen alakító Paul Hartmann 1934 decemberében Berlinbe szerződött, egy időre alkalmas főszereplő híján lehetetlenné vált a *Tragédia* megismétlése. Csak 1935 szeptemberében lett Heinz Woester személyében egy potenciális új Ádám a *Burgtheater* társulatának tagja, aki 1936 márciusára be is tanulta a szerepet.

⁵¹ Megemléltendő, hogy a *Tragédia* nem volt ismeretlen több kritikus előtt. Bár 31 évvel korábban volt az előző *Tragédia*-színrevitel, ahogy említettük, a *Kaiserjubiläumsstadttheater*-ben 1903-ban, mégis több kritikus emlékezett rá, sőt két kritikus látta az 1892-es hamburgi vendégszereplést is.

⁵² Hogy ez a megítélés nem volt merő túlzás, azt bizonyítja egy doktori értekezés, mely *Az ember tragédiája* színrevitelét Röbbling egyik legnagyobb bécsi teljesítményének minősíti: Kulczincký de Wolczko Thekla, *Hermann Röbbling und das Burgtheater*, Doktori értekezés, Bécs, 1950, 74. és 84.

Ahelyett, hogy pesszimizmussal vádolták volna, mint az 1890-es évek bírálói, a kritikusok zöme látnokinak ítélte meg Madách világ- és történelemszemléletét.⁵³ Különösen a Madách korának kapitalizmusát ábrázoló londoni és a jövőbeni szocialista államot felelevenítő falanszter-jelenet váltotta ki sok kritikus lelkesedését. Az ismert író és színikritikus, Oskar Maurus Fontana például a következőképpen nyilatkozott:

„Egy új úr, a pénz mint egy szellem veti árnyékát a színpadra. De az általános megvesztegethetőség által kiváltott szörnyülködés még jobban elhatalmasodik, amikor a gépésített jövő államának látomása ragad meg és szorongat minket. Nem az aktualitás vonzereje érint bennünket, hanem az emberi érzés, amely mögötte rejlik. Itt Madách teljesen önálló, merész és látnoki.”⁵⁴

Ugyanerre, valamint Madách történelemszemléletére – mely szerint minden kultúra hanyatlásra van ítélve – irányul a *Neue Freie Presse* színikritikusának figyelme:

„Mi, kortárs nézők, az utolsó húsz évben megtettük az út jó részét, amit Madách Ádámja megtesz. Hosszabb útszakasz volt ez, mint az, amit száz nemzedék megtett előttünk... Botorkálunk az európai káoszban, régi dinasztiák összeomlásának és hatalmas birodalmak szétesésének voltunk szemtanúi, remegünk a közeljövő előtt, ami talán valóban a Nyugat alkonyát hozza. Megéljük, megszenvedjük az ember tragédiáját...”⁵⁵

Ez az idézet a cári birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlására céloz, valamint a Szovjetunió létrejöttére (és esetleg az osztrák állam önállóságát veszélyeztető *Anschluss*ra). Ezenkívül utal Oswald Spengler 1918-ban megjelent *A Nyugat alkonya* című művére, mely megjósolta az európai kultúra hanyatlását. Érdekes ebben az összefüggésben néhány pontos adat *A Nyugat alkonyának* recepciótörténetéből. Közismert, hogy Spengler nem osztrák, hanem észak-német származású volt. Mégis – hosszas keresés után – csak a bécsi Braumüller kiadónál sikerült elhelyeznie könyve első részét. Tehát az osztrák olvasókörzés ismerte meg először Spengler művét, melyre annál fogékonyabb volt, hogy a világháború vége felé a Monarchia bukása és a Habsburg birodalom szétesése már nyilvánvalóvá vált. Ezt bizonyítja a könyv szenzációs sikere: az első néhány ezer példány két hét alatt elfogyott, és 1922-ig, a második kötet megjelenéséig hatvanezer példányban kelt el.⁵⁶ A könyv sikerét bizonyítja az a körülmény is, hogy ugyanebben az 1922-es évben már kész irodalom keletkezett az első kötet körül. Ezek közül csak Justus Obenauer *A fausti*⁵⁷ *ember* (*Der faustische Mensch*, 1922) című könyvére utalunk, mely Spenglerhez hasonlóan hangsúlyozta a régi értékrendszer széthullását az első világháború után.

Milyen érintkezési pontok vannak Spengler műve és *Az ember tragédiája* között? Spengler, Madáchhoz hasonlóan, felsorakoztat számos kultúrát. A történetíró alaposságá-

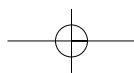
⁵³ Egy kritikus emeli csak ki Madách pesszimizmusát, mely Adolf Wilbrandt *Meister von Palmyra* (1889) című tragédiájára és Maurice Maeterlinck szimbolikus drámáira emlékezteti. Vö. Ernst Decsey, „Der ungarische Faust”, in: *Neues Wiener Tagblatt*, 1934. január 24-én. Wilbrandt 1881-től 1887-ig volt a *Burgtheater* igazgatója. Maeterlinck összes műveinek német fordítása 1924 és 1929 között jelent meg. Decsey megjegyzése meggyőződésünk szerint arra vall, hogy az 1930-as évek irodalmi elváráshorizontja is kedvezően hatott Madách művének recepciójára.

⁵⁴ Maurus-Fontana, „Die Tragödie des Menschen”, in: *Der Wiener Tag*, 1934. január 24.

⁵⁵ Salten, Felix, „Die Tragödie des Menschen”, in: *Neue Freie Presse*, 1934. január 23-án.

⁵⁶ Ez a XX. század elején nagyon sok volt, és Spengler saját szavai szerint egymillió olvasónál többet jelentett.

⁵⁷ Spengler a nyugati kultúrát fausti kultúrának nevezte.

ra valló törekvése azonban arra készíti, hogy az egyiptomi, görög, római és nyugati kultúrán kívül a babiloni, az indiai, kínai, arab és mexikói kultúrák fejlődését és hanyatlását is tanulmányozza. Madách lineáris történetelméletével szemben tehát egyidőben létező, egymástól független kultúrák létezését is hangsúlyozza. Közös továbbá az a meggyőződés Madách és Spengler főművében, hogy nemcsak minden kulturális érték semmisül meg valamikor, hanem a szellem is: mindketten bemutatják az ember állati szintre süllyedését, és hangsúlyozzák, hogy a jelen korban nincsenek már nagy emberek, vezető szellemek.

Az 1934-es Burgtheater bemutató kritikáiban az is szembeötlő, hogy a kritikusok nem említik a *Faust*-befolyás, illetve a *Faust*-plágium vádját. A *Neues Wiener Tagblatt* kritikusa, Ernst Decsey a következőképpen nyilatkozik: „a Goethe-utánczat olyan eredeti, hogy erősebben érzékelhető az eredetiség, mint az utánczat”.⁵⁸ Decsey itt helyesbít egy értékelést Klabund egyetemes irodalomtörténetéből, mely szerint *Az ember tragédiája* eredeti *Faust*-utánczat.⁵⁹ A plágium-vád megszűnésének lehetett volna politikai háttere, hiszen, ahogy már említettük, az osztrák kormány épp baráti kapcsolat kialakításán munkálkodott. Véleményünk szerint mindamelllett elsősorban irodalmi magyarázat adható. Egyrészt lehetőség, hogy Goethe dicsérő kommentárjai Byron színdarabjairól⁶⁰ – melyek Byron saját kijelentése szerint Goethe egyes műveinek hatása alatt keletkeztek – szélesebb körben ismertté váltak.⁶¹ Másrészt, amióta a *pastiche* műfaja elfogadottá vált – nagyrészt Marcel Proust *Pastiches et mélanges* (1919) című könyvének sikere nyomán –, elismert tényé vált a kreatív utánczás elve, így a Goethe-utánczat vádját *Az ember tragédiája* ellen immár nem volt bevethető eszköz a kritika fegyvertárában. Ebbe az irányba mutat Spengler nyílt beismerése is, hogy Nietzsche filozófiája és Goethe *Geistesepochen* című művének hatása alatt írta *A Nyugat alkonyát*.

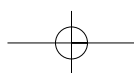
A *pastiche* divatját és egyidejűleg a *Burgtheater*-rendezés sikerét jelzi a vizsgált korszak negyedik és egyben utolsó recepcióeseménye: 1935 telén született Bécsben egy Faschingsoper-nek (farsangoperának) minősített zenemű, *Die Tragödie des Mannes, frei nach Madáchs Tragödie des Menschen* címmel. A szerző Leo Seifert, egy manapság elfelejtett kultúrtörténész, aki nem szerzett zenét, hanem Mozart, Schubert, Lortzing, Verdi, Wagner, Johann Strauss, Puccini, Eysler és Lehár dallamait használta fel műve megzenésítéséhez. Ez az eljárás, valamint a mű címe jelzi, hogy nem komoly operáról, hanem paródiáról van szó. Mit vett át az eredeti műből Seifert? Átvette a három főszereplőt, egyes szereket és a szerepváltás elvét. Ádám, Éva és Lucifer különböző szerepeket ölt a világ különböző tájain és a világtörténelem más és más korszakában. Seifert öt színtérre vonja össze a cselekményt. Az öt felvonás színtere közül csak az első, a paradicsom kapuja és a harmadik, az athéni emlékeztet a *Tragédiára*. A második a filiszteusok királyának udvarában, a negyedik egy spanyol üdülőhelyen, az ötödik Dzsingisz kán udvarában játszódik. Ádám a Paradicsom előtt játszó színben önmagát alakítja, a másodikban Sámson, a harmadikban Miltiádész helyett Szókratész, a negyedikben Don Juan, és az ötödikben Dzsingisz kán szerepét játssza. Éva Ádám feleségeit alakítja az utolsó felvonás kivételével, ahol

⁵⁸ Decsey, *i. m.*

⁵⁹ Klabund, *Geschichte der Weltliteratur in einer Stunde*, Leipzig, Dürr & Weber, 1922, 101., és Klabund, *Die deutsche und die fremde Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien, Phaidon, 1929, 393.

⁶⁰ Goethe például 1820-ban egy recenziót írt Byron *Manfred*-jéről. Vö. Jessling, Benedikt, Lutz Bernhard, Wild Inge (szerk.), *Metzler Goethe Lexikon*, Stuttgart, Weimar, Metzler, 69. Byron *Cain*-ja (1821) és *The deformed Transformed*-ja (1824) is a *Faust* hatása alatt születtek.

⁶¹ 1919-ben jelent meg a *Weimarer oder Sophienausgabe* utolsó, 133. kötete, melyben feltehetően Goethe *Manfred*-recenziója is megtalálható volt. Az Eduard von der Hellen által kiadott *Jubiläumsausgabe* is csak 1912-ben zárult le.

Dzsingisz kán egyik lánya. Lucifer szintén négy átalakuláson megy keresztül. Az ördög szerepéből a filiszteusok királya lesz, Athénben Szókratész barátja, Alkibiádész, azután Leporellóvá, Don Juan szolgájává, végül pedig Marco Polóvá változik. Feltűnő az ötödik színben a helyszín, a kor és a szereplők közötti ellentmondás. Marco Polo nem járhatott Dzsingisz kán udvarában, ugyanis Dzsingisz kán 1227-ben halt meg, a híres olasz utazó pedig 1271-ben kelt csak ázsiai útjára. Ebből az anakronizmusból arra következtethetünk, hogy Seifert ezzel Madách sokat vitatott jelenetét parodizálta, ahol Madách az időrend szabad használatával a jövő államába helyezi Platónt, Michelangelót és Luthert.

Az opera cselekményvezetése is arról tanúskodik, hogy Seifert, Madáchcsal ellentétben, meg akarta nevetetni közönségét. A *Tragédia* filozófiai problémákat felvető cselekményét leegyszerűsítette a férfi és nő közötti erőviszonyra. Ádám kételkedik Évában, azzal gyanúsítja, hogy nem Isten, hanem Lucifer kreatúrája. Ezért négy dolgot kér Lucifertől: hatalmat, kiemelkedő ésszt, ellenállhatatlan csáberőt és gazdagságot. Ádám ugyanis azt hiszi, hogy ezeknek a tulajdonságoknak a birtokában teljesen le tudja igazni a nőt. De a komikus hatás érdekében nem Ádám, hanem Éva nyeri el azt a tulajdonságot – az örök fiatalságot –, melynek segítségével a nő uralkodhat a férfi fölött.⁶²

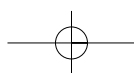
Habár ennek a farsangoperának a sikeréről tudomásunk szerint egyetlen kritika sem tudósított, pusztá léte bizonyítja a *Tragédia* népszerűségét Bécsben, hiszen paródiát csak akkor szokás írni, ha a közönség ismeri az eredeti művet.⁶³

A fentiekben betekinthettünk *Az ember tragédiája* osztrák recepciójának tizenegy éves időszakába a Trianon utáni korszakban. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása egyértelműen előnyére vált a *Tragédia* megítélésének Ausztriában. A mű sikerét az előző korszakban meggátoló tényezők megszűntek. Sőt, több téren kedvező fordulat következett be. A kis országgá válás fájdalmas tapasztalata táplálta a nosztalgia érzését a Magyarországgal közös múlt iránt. Ezt az egyenrangúságot a kritika hangvétele és tartalma egyaránt tükrözte. A közelmúlt történelmi tapasztalatai, a 30-as évek gazdasági válsága, valamint az irodalmi és filozófiai elváráshorizont egyaránt kedvezően hatottak. Kedvező fordulat volt az is, hogy egy új kulturális intézmény, a *Collegium Hungaricum* közvetítő szerepet töltött be 1924 óta. További pozitív változásként ragadható meg az egyszerűsége-re való törekvés a díszlettervezésben, mely által a látványosság jelentősége csökkent. (Korábban, különösen az 1893-as berlini előadás esetében, értelmezési problémákat okozott az, hogy a látvány elfedte az irodalmi tartalmat.) Megemlítendő végül a *Tragédia* külföldi diadalútjának kezdetén a rádiójáték szerepe és műfaja, mely megítélésünk szerint optimális előadási módnak bizonyult azáltal, hogy a *Tragédia* filozófiai alapkérdéseire és esztétikumára irányította a figyelmet.

⁶² Vö. Podmaniczky Katalin, „Az ember tragédiájából német nyelvterületen készült zeneművek”, in: *VIII. Madách Szimpózium*, Szeged-Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2011, 142-143.

⁶³ Ezt bizonyítja Flaubert *Szalambó* című regényének példája. A regény nagy sikerének 1862-ben az volt a következménye, hogy egy bulvárszínház az író beleegyezését kérte ahhoz, hogy regénye paródiájának is *Szalambó* legyen a címe. Miután Flaubert visszautasította ezt a kérést, *Folambo ou les Cocasseries carthagoises* címmel adták elő. Vö. Flaubert Gustave, *Correspondance*, Pléiade, III. kötet, 797.

Goethe *Faust*jához Ludwig Tieck írta az első paródiát (*Anti-Faust*, 1804). A legismertebb azonban Friedrich Theodor Vischer paródiája: *Faust, der Tragödie III. Teil. Von Deutobold Symbolizetti Allegiorowitsch Mystifizinsky* (1862). Ugyanabban az évben komponálta Julius Hopp a *Fäustling und Margarethel* című operaparódiát.

NEICHL NÓRA

VÉGJÁTÉK: KLEINKUNST A HALÁLTÁBOROKBAN ÉS A MUNKASZOLGÁLATOS LÁGEREKBEN

Lackfi János Germaine Tillion-fordításáról*

Ha a 20. század harmincas és negyvenes éveinek európai foglyotáboraira gondolunk, általában a csonttá soványodott élőhalottak és a barakkok szabályos, végeláthatatlan sorának képei idéződnek fel. Tudjuk, hogy a fogvatartottaknak gyötrelmes fizikai munkát kellett végezniük, hogy nap mint nap a túlélésért küzdöttek, hogy embertelen körülmények között éltek. Tudjuk, hogy például a Harmadik Birodalom által működtetett lágerek lakói egységesen kopaszok voltak, hogy nemet és egyéniséget rejtő szürkecsíkos rabruhát viseltek, illetve hogy azonosításukra csupán számsor szolgált. Ismert az is, hogy nem csak munka-, de megsemmisítő táborok is működtek.

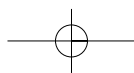
Kevésbé köztudott, hogy létezett valamilyen mértékű kulturális élet a szögesdróton belül is. A rabok művelődtek, alkottak, mi több – ha módjukban állt – szórakoztak is a német fennhatóságú lágerekben és a sztálini GULAG munkatáborokban. Az elnyomó hatalom átnevelő stratégiájának megfelelően könyvtárak, olvasószobák működtek, színi- és mozielőadásokat, felolvasásokat, koncerteket rendeztek. (Kogon 2006: 165-169) A lelkesítés jegyében indulókat játszó zenekar küldte munkába reggelenként a kommandókat (Kogon 2006: 108), továbbá nem egy tábor rendelkezett hivatalos himnusszal.¹ (Kogon 2006: 112-114) De lehetett mindez a foglyok öntevékenységének eredménye is. Bizonyos esetekben a táborvezetés is támogatta ezeket a kezdeményezéseket, másutt csupán szemmet hunyt felette, és az is előfordulhatott, hogy kifejezetten üldözte, következképp a művészet, az alkotás tevékenysége az ellenállás formáját jelenthette. Dachau nem hivatalos lágerehimnusa² például a munkára serkentés helyett inkább az elborzasztó körülményeket énekelte meg, valamint igyekezett kitartásra ösztönözni a rabokat. Mindemellert a lágerelethez kapcsolódóan szép számmal születtek prózai szövegek, versek, dalok, rajzok és festett képek, illetve színi-, tánc- vagy operaelőadások. Az alkotásban pedig hivatásosak és műkedvelők egyaránt részt vettek.

A munkatáborok sorában e szempontból a cseh Terezín foglalt el különleges helyet: 1939-ben – mikor a város a Harmadik Birodalom fennhatósága alá került, és az ott élő cseh lakosságot kiköltöztették – a Gestapo zsidó származású I. világháborús veteránok-

* Dolgozatom elkészítéséhez a 4.2.2/B-10/1-2010-0029 számú, „Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen” elnevezésű TÁMOP pályázat nyújtott segítséget.

¹ A *Buchenwaldlied* (A buchenwaldi dal) szövegét a neves bécsi mulattató, a Beda néven elhíresült Fritz Löhner írta. Beda korábban kabaréjeleneteket és dalokat szerzett, de nevéhez köthető Lehar Ferenc néhány operettjének librettója is.

² A dachauai változatot (*Dachaulied*) is kabarészerző, Jura Soyfer szerezte, zenéjét pedig a neves karmester, Herbert Zipper komponálta. A témával kapcsolatban lásd: Jelavich 1993: 269-271., továbbá: <http://holocaustmusic.ort.org/places/camps/camp-anthems/>

ból, értelmiségiekből, művészekből afféle „mintatábort” hozott létre. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy az akkori köznyelvben Theresienbadként (Teréziafürdőként) emlegetett foglyotábor valóban elviselhető körülményeket biztosító üdülőváros lett volna, tény viszont, hogy a fogvatartottak körében a vezetőség jóváhagyása mellett viszonylag gazdag kulturális élet bontakozhatott ki. 1942-től rendszeresen voltak felolvasások, kamarazenei és szimfonikus koncertek, valamint néhány alkalommal operaelőadás, de cseh és német nyelven kabaré-előadásokat is szerveztek az ide hurcolt hivatásos bécsi és berlini mulattatók. (Jelavich 1993: 274-275)

Az a francia nyelvű szöveg, amelyet elemzésem tárgyául választottam, az egyetlen kifejezetten női koncentrációs táborban, Ravensbrückben született. Bár végső formájában egy szerző, Germaine Tillion nevéhez köthető, a darab alapjául szolgáló dalok többé-kevésbé az itt fogvatartottak közös műve, ugyanis a maguk szórakoztatására a kontrafaktúra hagyományának megfelelően szereztek új, a lágerbeli mindennapokkal kapcsolatos, frivol és szatirikus szövegeket közismert korabeli slágerek dallamára.

Azt, hogy szórakozásra is igény volt e sajátos körülmények között, hogy nevettek, hogy a „könnyű” vagy szórakoztató színházi műfajok is megjelentek, nehezen tartjuk összeegyeztethetőnek az olyan traumatikus történelmi eseményekkel, mint a holokauszt és a foglyotáborbeli tapasztalatok. Kisantal Tamás *Túlélő történetek* című könyvében traumatikus történelmi eseményeknek nevezi azokat a történeteket, amelyek „egy közösség számára nem integrálható[k] problémátlanul valamilyen már adott identitásképző és -alátámasztó elbeszélésbe, mivel már maga az esemény megtörténte megkérdőjelezi egy ilyen narratívum létjogosultságát.” (Kisantal 2009: 35) Terrence Des Pres nyomán áttekinthető azt a többé-kevésbé merev konvenciórendszert, ami művészi reprezentációjukat meghatározza. A traumatikus történelmi események „adekvát, etikus ábrázolásának” főbb szabályai szerint ezeket a történeteket „egyedi eseményként”, „a lehetőségekhez mérten hűen” kell megjeleníteni, továbbá „komoly, mi több »szakrális« eseményként szükséges megközelíteni, melyben a megtörténtek borzalma és a halottak iránti tisztelet a domináns.” (Kisantal 2009: 47)

A konvenciórendszer kialakulásának hátterében elsősorban nem, vagy nem csupán esztétikai-kritikai megfontolások állnak, hanem ezekkel összekapcsolódó etikai elvek. Ennek értelmében „a reprezentáció nem ártatlan, önmagában értéket képviselő adott entitás, hanem társadalmi szerepet tölt be, leképezi és egyszersmind alakítja az adott közösség történelemképét, történelmi tudatát. [Az ábrázolás során] mind a történész, mind pedig a művész saját és kultúrája történelmi emlékezetét jeleníti meg és formálja, szolgálja és kiszolgálja.” (Kisantal 2009: 53-54) Bár nem irodalmi szövegről van szó, de e szempontból tanulságos Alvin H. Rosenfeld azon tanulmánya, amelyben azt vizsgálja, hogyan vált Anne Frank alakja „a holokauszt szimbolikus áldozatává”, s hogy ez a kép miképp hamisítja meg „életének és halálának igazi természetét”. (Rosenfeld 2005: 344.)

Adódik a kérdés, hogy hogyan értékeljük egy olyan szöveget, amely koncentrációs táborhoz köthető, viszont e konvenciórendszertől függetlenül, a szabályok kialakulása előtt, továbbá ezeket bizonyos esetekben megsértve jött létre. Mennyiben képes például hitelesen tanúskodni egy olyan alkotás, amely a szórakoztató színházi műformákhoz sorolható? Vizsgálódásom célja nem az, hogy a „könnyű” vagy populáris színházi műfajok révén arról adjak képet, milyen a történelem „alulnézetből”, de nem is az, miért és milyen formában jelentek meg a foglyotáborokban a szórakozás formái, továbbá a szövegben megjelenő sajátosan női tapasztalat elemzésére sem térhetek ki ehelyütt.

A választott lágerszöveg azon túl, hogy e sajátos környezetben kialakult kulturális, művészi tevékenységekkel kapcsolatos előfeltevéseink számbavételére és felülvizsgálatára kényszerít, szembesít a traumatikus történelmi események ábrázolását meghatározó konvenciórendszerrel is. Vizsgálódásaim ehelyütt arra irányulnak, hogy vajon hogyan,

milyen változtatások mellett lehet egy olyan szöveget eljuttatni egy hatvan évvel későbbi magyar közönséghez, amit műfaja és hangneme miatt sértőnek érezhetünk, továbbá miképpen közvetítheti a túlélő szerző tapasztalatait az a fordító, aki maga nem volt részese az eseményeknek.

A fordítás alapjául szolgáló mű 2005-ben jelent meg a párizsi La Martinière kiadónál *Le Verfügar aux Enfers* címmel.³ A neves etnológus, Germaine Tillion francia ellenállóként került a ravensbrücki koncentrációs táborba 1943 októberében, majd itt élt, bujkált és írt annak felszabadításáig, 1945 tavaszáig. A címbe szereplő német kifejezés Tillion ravensbrücki pozíciójára, beosztására utal. A lágérsargonban ugyanis *Verfügarok*nak, szó szerinti fordításban „rendelkezésre állóknak” vagy másképp kifejezve „lógósoknak” nevezték azokat, akik személyes meggyőződésből megtagadták, hogy az ellenségnek dolgozzanak, ezért egyetlen brigádhoz sem csatlakoztak, nem vállaltak a tábori élet szervezéséhez, fenntartásához kapcsolódó feladatokat, tehát szabadon felhasználható munkaerőt képeztek. Amennyiben el akarták kerülni a különleges megbízások teljesítését, és az ezekkel járó nehéz fizikai munkát, bujkálniuk kellett, és nagyrészt rabtársaik segítségére, könyörületére voltak utalva. (Tillion 2009a: 211-212)

Tillion visszaemlékezései szerint darabja 1944 őszén született, amikor egy ládában rejtőzött el azért, hogy ne kelljen vagonokat rakodnia. (Tillion 2009a: 212) A II. világháborút követően emlékirataival ellentétben a darabot nem publikálta, a színházi premierre is egészen 2007-ig kellett várni: a szerző századik születésnapja alkalmából mutatta be a *Le Verfügart* a párizsi Théâtre du Châtelet.⁴ Nem sokkal ezután a Vígszínház is szerette volna színpadra állítani, ezért a fordítás elkészítésével Lackfi Jánost bízták meg. Jóllehet fordítása a 2008/2009-es évadra elkészült, magyar ősbemutatóra a mai napig nem került sor.⁵ A kéziratot *Lágéropertt* címmel publikálta a *Jelenkor* folyóirat a 2009-es színházi számanak drámamellékletében. (Tillion 2009b)⁶

A darab műfaja és hangvétele az elsődleges oka annak, hogy csak ilyen későn kerülhetett a köztudatba. Tillion maga is úgy nyilatkozott: nem szerette volna, ha bárki azt hinné, így éltek Ravensbrückben. A cím arra utal, hogy Tillion a pokoljárás metaforáját alkalmazza az átélt események megjelenítésére, bár nem annak az európai kultúrkörben élő klasszikus (például dantei) változatára utal, hanem az első operettre, az Offenbach komponálta *Orphée aux Enfers-re* (*Orfeusz az alvilágban*, 1858). Így ironikus módon olyan kontextust, a reprezentáció olyan közegét idézi meg, amely a traumatikus események ábrázolhatóságának kulturális konvenciói alapján méltatlannak, provokatívnak vagy egyenesen kegyeletsértőnek minősülhet.

A szöveg műfaját tekintve tehát operettlibrettó vagy kabarérevü, s mint ilyen a *Kleinkunst* körébe sorolható. A *Kleinkunst* kifejezés heterogén jelenségegyüttest jelöl németül, az 1900-as évektől így nevezik azokat az énekes és/vagy zenés-táncos műfajokat, amelyek fénykorukat az 1920-as és 1930-as években élték, és amelyek peremműfajok abban az értelemben, hogy elsődleges feladatuk a szórakoztatás (ezért sok esetben csupán csekély esztétikai értékkel rendelkeznek). (Budzinski – Hippen 1996: 192-193) A *Le Verfügar* olyan műkedvelő alkotás, ami gyerekdal-, karácsonyi ének-, sláger- és kuplé-parafrazisokra épül, ezeket pedig a *Le Naturaliste*-nek nevezett szereplő konferansza köti össze – a kabaré műfaji szabályainak megfelelően. Az alaphelyzet szerint az említett tudós ismeretterjesztő elő-

³ A kiadás alapjául Tillion sorstársának, Jacqueline d’Alincourt-nak a kézírata szolgált.

⁴ Théâtre du Châtelet, 2007. június 2. Az előadás rendezője: Bérénice Collet.

⁵ Eddig csupán egy alkalommal, 2009-ben a Magyar Dráma Napja alkalmából rendezett díjátadó ünnepségen hangzottak el részletek a *Lágéropertt*ből.

⁶ A továbbiakban a magyar változathoz származó idézetekre csak oldalszámmal fogok utalni.

adás keretében egy különös új fajt, a puhatestűek rendjébe tartozó alantas lényeket mutat be: a *Verfügbarok*at, akik aztán például dallal, tánccal demonstrálják az elhangzottakat.

Az említett *Kleinkunst*-tradíció túl Tillion egyéb hagyományokat is felhasznál. Egy kar tűnik fel, ami nem az antik drámák *khoro*sa, hanem annak elfajzott utóda, az operettek „görlökből” álló tánckara. S amíg az ókori kórusokból fokozatosan váltak ki az individualizált szereplők (Pavis 2006: 214), addig jelen esetben ezzel ellentétes folyamat ment végbe: a darabban nincsenek egyéniségek, jellemeik, mintha mindezeket a kar magába szívta volna, a három főszereplő sem több pusztá marionett-figuránál. Funkcióját tekintve a kórus zenés közjátékot képez, ami – akárcsak Brechtnél – az elidegenítés, a stilizáció fontos eszköze. Tillion továbbá megidézi a haláltánc műfaját is, hiszen a darab végkifejlete már a halál közelében játszódik, ahol groteszk módon a szereplők egy népszerű slábert énekelve szenvednek ki.

Tillion gúnyt úz a természettudományból, illetve ezen keresztül a fajelméletből, ugyanis a *Le Naturaliste* előadása tökéletesen követi a tudományos ismertetések szerkezetét és hangnemét. A légervilágot idegen kultúráként ábrázolja, amelynek sajátos rendjét a logikátlanság jelenti. Sorra veszi az itt tenyésző faj külső megjelenését, egyedfejlődését, testfelépítését és lelki alkatát, a környezetében élő egyéb fajokat és élőhelyét. Míg a színpadon levő lágerlakókat tegezi, és durva tónust használ velük szemben, addig a közönséget természetesen magázza.

A műfaji kérdések mellett a *Le Verfügbar* ábrázolásmódja is szokatlan a fent említett konvenciórendszerhez mérve, hiszen a stilizáció miatt nem lehet valóságként szemlélni a darabban megjelenő világot. A *Verfügbarok* például nem is emberi lények, Darwin rendszerében ők valahol az ember és az állat között foglalnak helyet. A náci ideológia *Übermensch*-ének paródiájaként jelennek meg, afféle „ember alatti” vagy „ember(iség) utáni” emberként. A *Le Naturaliste* a tegezés és a magázás, valamint a modor váltakoztatásával képezi meg a színpadot a nézőtől elválasztó nyelvi természetű határt, és finoman arra is figyelmeztet, hogy igen könnyű ezt átlépni.

A szövegről még a lágerben kéziratot másolatok készültek, és titokban járt kézzel kézre a foglyok között. Amennyiben a fogvatartott nők maguk is előadtak részleteket a darabból, erre szükségükre csak este, lámpaoltás után kerülhetett sor. Szerencsétlen helyzetük, viszonyaik vagy a kápók kifigurázása csak titokban, ilyen intim légkörben történhetett. A *Le Verfügbar* ebből következően „belső használatú” szöveg, amelynek megértéséhez, illetve ahhoz, hogy egyáltalán humoros alkotásként fogjuk fel, bizonyos előismeretekre van szükség.

A drámafordítás kérdését tárgyaló tanulmánykötet előszavában Hanna Scolnicov azt állítja, hogy a drámaszövegek kultúrák közötti közvetítése során a fordító feladata nem pusztán az adott szöveg lefordítása, jelentésének közvetítése, hanem mindemellett az is, hogy a szöveget új kulturális környezetben új jelentésekkel ruházza fel. (Scolnicov – Holland 1989: 1) A *Le Verfügbar aux Enfers* esetében Lackfi Jánosnak tehát hatvan évvel későbbi és magyar kontextusban hatni képes szövegváltozatot kellett létrehoznia. Ebből a szempontból a magyar befogadók számára ismeretlen dalbetétek honosítása, kicserélésük ismert dalokra, kuplékra és operett-slágerekre kézenfekvő választás volt. Lackfi azonban további lényeges, a mű értelmezését érintő módosításokat is végrehajtott, hiszen reflektálnia kellett a traumatikus történelmi események művészi reprezentációját meghatározó konvenciórendszerre is. Mivel például a koncentrációs táborok világát ábrázoló szövegek „nem, nem csak, vagy nem elsősorban irodalmi művek, hanem történelmi tanúságtételek, az emlékező áldozatok beszámolóí, melyeknek fő célja a tudósítás, tudatosítás és a hasonló események megakadályozása.” (Kisantal 2009: 52.) Bár Lackfi sokkal inkább tűnik társszerzőnek, ahogy azt a 2009. júniusi közlés címlapja is sugallja, a novemberi számban megjelent szerkesztőségi közlemény nevét már a magyar szöveg megalkotója-

ként tünteti fel a következőképpen: „Germaine Tillion: *Lágeroperett* (magyar szöveg: Lackfi János)”.

Fordításelméleti szempontból a színházi szövegek sajátos kategóriát képeznek, mivel a szöveg egy nagyobb jelrendszer összetevője, performansz-szöveg, amely az előadásban egyéb nemverbális elemekkel egészül ki. Patrice Pavis a színházfordítás feladatát úgy foglalta össze, hogy ebben az esetben a fordító elmúlt és jövőbeli megnyilatkozó helyzetek között létesít kapcsolatot. (Pavis 1989: 25, Pavis 1999: 31, Pavis 2006: 150) Mindennek következtében a befogadóhoz a szöveg nem olvasás, hanem hallás útján jut el, így sem lábjegyzet, sem szövegvégi magyarázat nem lehet a fordító segítségére a nehezebben érthető helyek megvilágításában, ellenben úgy kell megalkotnia az új változatot, hogy az azonnal képes legyen hatni. (Valló 1999: 45) Továbbá mivel a színház a hitelesség illúziójának felkeltésére törekszik, „nem biztos, hogy [a fordítónak] elsősorban és mindig korhoz és forrásszöveghez való feltétlen »hűséget«, mint inkább a színházi »hihetőséget« kell választania” (Valló 1999: 46), még abban az esetben is, ha mindez a szöveg bizonyos fokú módosítását, átalakítását eredményezi.

Lackfi az eredeti szövegnek mintegy a 40%-át emeli át, tehát jelentősen megrövidíti a darabot, illetve rímbe szedi. A jövőbeli rendezésre tekintettel, a színházi alkotók kérésére az eredetiben marionett-figurákhoz hasonlító szereplők sorsot, jellemet és múltat kapnak. Lackfi rövid monológokat ír számukra, melyekben „előző életüket”, ember voltukat elevenítik fel – összhangban számos túlélő visszaemlékezésével, melyekben „a szerzők gyakorta fontosnak tartják leírni az előtörténetet, a szereplők és a közösség [korábbi] életkörülményeit, azt a folyamatot, ahogy a körülöttük levő világ radikálisan megváltozik, s e változás a deportáló vagonba és a koncentrációs tábor szörnyűségesen idegen világába torkollik.” (Kisantal 2009: 78) Jóllehet Kisantal megállapításai Auschwitz-tematikájú írásokra vonatkoznak, jelen esetben is érvényesíthetők.

Sok esetben van hatással a műfordításra, a végső szövegre az a kép, ami a szerzőről a fordítóban, illetve az adott kultúrában él. Tillion is megjelenik a *Lágeroperett*ben, a Krónikás figuráját Lackfi Tillion feljegyzései és Ravensbrück-monográfiája alapján alkotta meg. Szövegébe intertextusként Kempis Tamás *Krisztus követése* című munkájának sorai vegyülnek, hiszen e kötet margójára, üres helyeire készített jegyzeteket Tillion. A krónikás a káoszban is a rendszert keresi, a lágerbeli életet is tudósként, etnológusként szemléli és írja le. Első monológjából idézek:

„Legyünk hatékonyak, először is / kérem a nevet, és megérkezésed / dátumát, életkorodat, hazádat / Mondd a számodat, [...] / [...] / [...] miféle családot / hagyta magad mögött, akad-e / hozzátartozód a lágeren belül / Fel tudnád-e sorolni emlékezetből, / hogy kivel utaztál egy vagonban / idefelé [...] / [...] / [...] számít / minden adat, számít akkor is, ha / tudjuk, minden adat pontatlan, / s tudjuk, minden adat a sírba / száll velünk”. (4-5.)

A Krónikás nem a felejtés, hanem épp az emlékezet ellen dolgozik:

„Ha hitelt adunk az emlékezőknek, / azt vesszük észre, hogy egy szerelvénnyel / mindig sokkal többen utaztak, / mint ahányan valójában, a teremő / képzelet egymásra fényképezi / a képeket, odakerülnek a később / megismert személyek, mind feltolonganak / a kezdet vonatára”. (8.)

Milyen a befogadók közössége által ismert hagyományt hívhat segítségül a fordító, milyen magyar hagyományba helyezheti el a darabot? A pesti humor és kabaré sajátos formában a II. világháború alatt is tovább élt, és a magyar munkaszolgálatosok és lágerla-

kók körében is születtek a ravensbrücki songokhoz hasonló átiratok, dalok, versek, viccek. Ezekből szerkesztett 1988-ban Marton Frigyes rádióműsört *Tetűtetűd* címmel, majd a szövegek kötet formájában is kiadásra kerültek a *Gázláng* antológiában. Lackfi ezek felhasználásával igyekezett hitelesíteni a darab merész hangvételét és ábrázolásmódját. Ahogy azt a *Lágeroperett* megjelenését követően a pécsi Művészetek és Irodalom Házában rendezett beszélgetés alkalmával megfogalmazta: „[N]em is merne az ember erről így beszélni, ha ők nem mertek volna erről így beszélni.”

Felhasznált irodalom

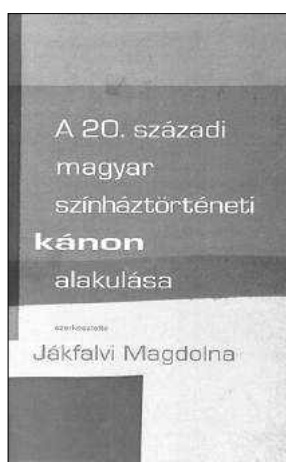
- Budzinski, Klaus – Hippen, Reinhard
1996 Metzler-Kabarett-Lexikon. Stuttgart, Metzler.
- Jelavich, Peter
1993 Berlin Cabaret. Cambridge, Harvard University Press.
- Kisantal Tamás
2009 Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében. Budapest, Kijárat. (Kritikai Zsebkönyvtár 11.)
- Kogon, Eugen
2006 Az SS-állam. A koncentrációs táborok rendszere. Vörös Eszter (ford.). Budapest, Coldwell.
- Pavis, Patrice
1989 Problems of translation for the stage: interculturalism and post-modern theatre. Loren Kruger (transl.) In Scolnicov, Hanna – Holland, Peter eds., 25-44.
- Pavis Patrice
1999 Színház-fordítás. Jákfalvi Magdolna (ford.). Theatron I./4. (nyár-ősz), 31-34.
- Pavis, Patrice
2006 Színházi szótár. Gulyás Adrienn és mások (ford.). Budapest, L'Harmattan.
- Rosenfeld, Alvin H.
2005 Anne Frank és a holokauszt emlékezet jövője. Kunos Kinga (ford.). In Holokauszt: történelem és emlékezet. Kovács Mónika (szerk.). Budapest, Hannah Arendt Egyesület, 343-354.
- Scolnicov, Hanna – Holland, Peter (eds.)
1989 The Play Out of Context. Transferring Plays from Culture to Culture. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tillion, Germaine
2009a Fragments de vie. Tzvetan Todorov (pres.). Paris, Seuil.
- Tillion, Germaine
2009b Lágeroperett (Magyar szöveg: Lackfi János). Jelenkor 6. (Drámamelléklet)
- Valló Zsuzsanna
1999 A drámafordítás elméletéről. Theatron I./4. (nyár-ősz), 42-52.

WEISS JÁNOS

A LÁZADÓ SZÍNHÁZ

Jákfalvi Magdolna (szerk.): A 20. századi magyar színháztörténeti kánon alakulása

Nádas Péter 1983-ban Katona József egy németből magyarított (1812-ben elkészült) fércműve¹ kapcsán ezt írta: „S ha az egykori feljegyzéseknek hinni lehet, sikere volt vele. – De miért nem tűnik megismételhetőnek ez a siker? Katona hét évvel később [...] megírta a *Bánk Bán* szövegét, ám akkoriban az senkit nem érdekelt. – És korabeli sikertelensége ellenére, mi tartotta életben mégis? – És miért volt siker az idegenből magyarított fércmű, s miért maradt visszhangtalan a magyar lelkű remekmű? – És meghatározhatjuk-e egy kor színházművészetét azzal a darabbal, amit nem adtak elő, avagy azok a darabok határozzák meg egy kor színházi kultúráját, amelyek előadásra kerülnek?”² Jákfalvi Magdolna ebből az utóbbi kérdésből kiindulva, és erre keresve a választ azt állítja, hogy a színház, a színházművészet az *előadott* darabokat jelenti. Ez több ezer éven keresztül így volt, csak a könyvnyomtatás elterjedése változtatta meg a helyzetet: az írott mű csak ezt követően válhatott és vált a kutatás tárgyává. A színházról vallott felfogásunkat azonban át kell hogy alakítsa a közelmúltban lejátszódott képi fordulat. E fordulat lényegét az elmélet kidolgozója, Mitchell, így határozta meg: „[A képi fordulat] a kép posztnyelvészeti, posztsemiotikai felfedezése mint a vizualitás, az apparátus, az intézmények, a diskurzus, a testek és a figuralitás összetett kölcsönhatása. Ez nem más, mint annak a felismerése, hogy a *nézőiség* [...] ugyanolyan komoly probléma lehet, mint az *olvasás* különböző formái [...] és hogy a vizuális élményt vagy a »vizuális műveltséget« nem lehet teljesen a textualitás modellje alapján megmagyarázni.”³ Az ebben a korban létrejövő színházat Jákfalvi Hans-Thies Lehmann nyomán „posztdramatikus” színháznak nevezi, amelynek lényege, hogy a szöveg visszalép a „performatív karakterek” mögé. (16.) A posztdramatikus színház koncepcióját Jákfalvi egy korábbi írásában Bécsy Tamás elméletével szemben próbálja meg felvázolni. Bécsy szerint a színházelméletnek alapvetően

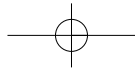

¹ A mű a *Der böse Findling oder der Scheuerturm* című lovagregény alapján készült; lásd Nádas Péter: *Nézőtér*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 7.

² Uo.

³ W. J. T. Mitchell: *A képek politikája. Tanulmányok*, JATE Press, Szeged, 2008. 136. De ezt már Nádas Péter is nagyon szépen leírta az „Egy próbanapló utolsó lapjai” című dolgozatában: „Engem a színházban nem a történet érdekel. És az úgynevezett gondolatok sem érdekelnek. Irodalom, filozófia dolga. Engem a színházban az élő testek között kialakuló viszonyrendszer érdekel. A kép. A kép, de a szónak egyáltalán *nem* a képzőművészeti értelmében. Az *élő test* mozgóképe érdekel.” Nádas Péter: i. m. 149. Kiemelések tőlem: W. J.

Balassi Kiadó – Színház- és Filmművészeti Egyetem
Budapest, 2011
188 oldal, 2200 Ft

az írott dráma köré kell szerveződnie. „Bécsy a drámaontológiájában még egyáltalán nem ileszti példái sorába színházi élményeit, magát a magyar színháztörténeti jelent.”⁴ Egy másik helyen aztán ezt így támasztja alá: „Magyarországon, sőt Bécsy Tamás hetvenes évekbeli pályaszakaszában Pécsen, semmilyen formában nem voltak láthatóak azok az előadások, melyek a mai értelmezői pozícióból nézve világosan kirajzolták volna a kánon formálódásának lépéseit.”⁵ Jákfalvi így dönti el a Nádas Péter által felvetett dilemmát: egy kor színházművészeti kánonját csakis az előadott darabok határozhatják meg.⁶ Miközben egy korszak *konkrét* színháztörténeti kánonjának kidolgozásához további elemzésekre van szükség.

A könyvnek van még két másik bevezető fejezete; közülük az első, Kovács Krisztina dolgozata az 1956-os forradalom utáni színész-politikát és színházi besúgóhálózatot mutatja be.⁷ Ha jól meggondoljuk, a forradalom egy olyan eseménysor volt, amelyben a fizikai lázadás és a teátrális-narratív mozzanatok a lehető legszorosabban összefonódtak. Ebből következően különösen fontos volt a színészek fellépése és az eseményekben való részvétele. Ennek következtében a forradalom leverését követően a színészeket különösen erős retorziók érték. Listák készültek, amelyekben a színészeket három csoportba sorolták: egyáltalán nem kívánatos, szerepeltetése kis mértékben megengedett, gyakoribb szerepeltetése kívánatos. Az első ilyen listát Major Tamás és Hont Ferenc készítette Aczél György számára (1958. január 16-án); de mások is állítottak össze ilyen listát (mint például Kazán István, aki ekkoriban a Magyar Néphadsereg Színház rendezője volt; 26-27.) Ezeket a listákat aztán Aczél és környezetete többszörösen átdolgozta, a neveket ide-oda tologatva. A vidéki színházi élet egyik legjelentősebb spiclije „Egri Gyula”, a Kecskeméti Katona József Színház művésze volt. Egy pécsi színészlőről, Táncos Tiborról is jelentett: „A pécsi színháznál »Forradalmi Bizottsági« elnök volt. Baranya megye területéről – saját állítása szerint – ki van tiltva.” (38.) Táncos 1957-ben valóban elhagyja Pécsen (előbb Debrecenben, majd Kecskeméten játszik, de már 1960 és 1962 között újra Pécsen találjuk).⁸ A másik bevezető dolgozat Boronkay Soma Meller Rózsiról szóló tanulmánya;

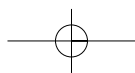
⁴ Jákfalvi Magdolna: Bécsy-kommentárok, in: Jákfalvi Magdolna és Kékesi-Kun Árpád (szerk.): *A színháztudomány az akadémiai diszciplínák rendjében. Bécsy Tamás életművéről*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 22.

⁵ I. m. 24.

⁶ Hubay Miklós volt az írott dráma előtérbe állításának egyik legjelentősebb szószólója: „Az az érzésem, Magyarországon torzókban maradt drámákból több van, mint másutt, de ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy ezek a torzók kevésbé értékesek, mint a szépen »kiadusztált«, befejezett színdarabok. A drámában a drámai gondolat, a koncepció, még ha töredékesen van is csak meg, akkor is nagyon sokat jelent: Sarkadi hatalmas hagyatékában az érdekesebbnél érdekesebb drámák vázlatait fedezzük föl [...]” Hubay Miklós: *A dráma sorsa*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 25. Ez az interjú 1978-ban készült. Hubay úgy gondolja, hogy Magyarországon a drámát egy ellenséges kulturális-politikai környezet fogadja. A „politikai” környezetről persze nem beszél, de ez valószínűleg tényleg így volt, ezt mutatja, hogy a politika különös gyanúval tekintett a színházakra és azok műsorpolitikájára. A kulturális klíma kedvezőtlenességét Hubay az önértelmezésre vezeti vissza: „Egyszer itt valaki kitalálta, hogy nálunk a dráma másodrendű műfaj, mert nálunk a líra a fontos, mi lírai nemzet vagyunk.” I. m. 11. Jákfalvi elméletének lényege ezzel szemben az lesz, hogy a szocializmus körülményei között nem az írott dráma, hanem az előadás rendelkezik (rendelkezett) igazi *kritikai potenciállal*.

⁷ „Néhány színész forradalmi tevékenysége emblematikussá vált, és a színháztörténeti-kulturális emlékezet része lett: Bessenyei Ferenc a Szózatot, Sinkovits Imre pedig a Nemzeti dalt szavalta el a tüntetők előtt, Darvas Iván bátyja kiszabadítására indult, Gáli József forradalmi lapokat szerkesztett és nyomtatott, Földes Gábor, a győri Nemzeti Színház főrendezője pedig a mosonmagyaróvári laktanya elleni támadást, és az ottani vérontást, lincselést szónoklataival és szavallataival igyekezett megfékezni.” (23-24.) Közülük Földes Gábort halálra ítélték.

⁸ „Egri” megpróbált összeállítani egy „klikket”, amelyről aztán egyre többet írt, de lehet, hogy a tartóztartja és az ügyosztály vezetősége is rájött, hogy a történet egyre inkább csak az ő kirekesztéséről szólt.

Meller a harmincas években Bécsben és Budapesten ünnepelt színpadi szerző volt. „A *Leutnant Komma* bécsi sikere várakozáson felüli. Több kritika is beszámol arról, hogy a végén egymásután hússzor ment fel a függöny. A legtöbb bécsi kritika dicséri Meller Rózsi művét [...]. Az *Oder Zeitung* pedig a következőt írja: »A *Leutnant Komma* végigvitt következetességével sokkal finomabban, viccesebben és emberibben ragad magával, mint Molnár.« Az Akademietheater sikerén felbuzdulva pár hónapon belül több német ajkú színház is műsorára tűzi, szintén nagy sikerrel. Végül *Írja hadnagy* címen, Bálint Lajos fordításában 1932. szeptember 24-én a budapesti Belvárosi Színház is bemutatja [...]» (43-44.) Folytathatnánk a sikerek történetét, amelyek egyszerre voltak magyarok és nemzetköziek. Bár azt az információt, amely szerint a darabot Berlinben, Párizsban, Londonban, Stockholmban, Milánóban és New Yorkban is játszották, nem lehetett alátámasztani. Mi határozza meg egy kor színházművészetét? Még az sem biztos, hogy egy olyan darab (vagy életmű), amely a maga korában nagy nemzetközi sikerekkel büszkélkedhet, be tud kerülni a kánonba.

„Ez a kötet a magyar színháztörténet alakulásával foglalkozik, a múltunkkal, a múlt megírásának lehetőségeivel.” (7).⁹ A kötet összesen tizennégy olyan tanulmányt tartalmaz, amelyek a 20. századi magyar színjátszás történetével foglalkoznak, de ha az első és az utolsó tanulmánytól eltekintünk,¹⁰ akkor azt mondhatjuk, hogy tulajdonképpen a Kádár-korszak színházi világáról van szó. A kötet igazi tárgya a Kádár-korszak színháza, vagy a Kádár-korszaknak a színházi világon keresztül történő bemutatása. A tanulmányok azt mutatják, hogy a legjelentősebb színházi előadások „kritikaiak” voltak, tulajdonképpen a kritikai színház lehetőségeit keresték. Így konkretizálódik Nadas Péter kiinduló felvetése: a Kádár-korszak színháztörténetét azokkal az előadásokkal adhatjuk meg, amelyek dacolva minden előírással és elvárással *szembefordultak* a reálsan létezett szocializmussal. A mából (a képi fordulat utáni korból) visszatekintve ez a korszak érvényes színházi kánonja.¹¹

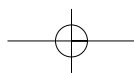
(1. Schandl Veronika: Paál István, *Hamlet*, 1981) A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején a magyar színházi élet megújításának talán legfontosabb impulzusai az amatőr színjátszás felől érkeztek. A legfontosabb társulat a szegedi Egyetemi Színpad és a budapesti Universitas volt. Az ezeket a társulatokat vezető fiatal rendezők rengeteget tanultak Jerzy Grotowskitól. „A fiatal magyar színházcsinálók szinte zárandoklatszerűen jártak el a lengyel rendező által szervezett wrocławai fesztiválra, ahol próbálták ellesni Grotowskitól az »itt és most« színpadi pillanatát hangsúlyozó, a közönséggel kapcsolatot teremteni szándékozó, a nézőket mind érzelmileg, mind fizikailag befolyásolni kívánó előadásmódot.” (116.) Ezt a Grotowski-féle eszköztárat alkalmazva fordultak e fiatal rendezők Shakespeare művei felé. Shakespeare hivatalos és klasszikus szerző volt, a darabjai előadását nem lehetett kifogásolni, ugyanakkor az iránta való érdeklődésben a keserű komédiák és a színművek kerültek előtérbe.¹² De ezen túlmenően a rendezések sokszor groteszk és abszurd felhangokat adtak a

⁹ „A szövegek az elmúlt évtizedek előadásairól szólnak, de szerzőik annyira fiatalok, hogy az előadásokról nincs saját élményük, saját tapasztalatuk.” (7.)

¹⁰ A következő két írásról van szó: Vincze Gabriella: Madzsar Alice, *Bilincsek* (1930) és Timár András: Zsótér Sándor, *Csongor és Tünde* (2004).

¹¹ Az alábbiakban csupán a legjelentősebb *előadásokról* szóló írásokat fogom tárgyalni. A dolgozatok összességéről elmondható, hogy egyenletesen magas szintű elemzéseket tartalmaznak; a nézőpontok ugyan ide-oda csúszkálnak a politikai környezet és az előadások rekonstruálása között, mégis viszonylag homogén beállítottság jellemzi őket. A tanulmányok annak lehetőségeit keresik, hogy hogyan lehet beszélni a *színházi múlt*ról, illetve a *múltunkról* egyáltalán, a *jelenből* kiindulva. És ugyanakkor e kritika íróját is azzal a feladattal szembesítik, hogy róluk már egy „újabb” jelen perspektívájából kell beszélnie.

¹² Így a nyolcvanas évek elején, a Magyar Rádió és Televízió, valamint az Európa Könyvkiadó közös gondozásában megjelent Shakespeare-összes utószavai már inkább ezekre a művekre hívták fel a figyelmet, ezeket állították előtérbe.

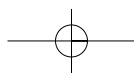

különböző Shakespeare-műveknek. (116-117.) Így jutott el Paál István (a szegedi Egyetemi színpad egykori rendezője) a *Hamlet* megrendezéséig; az előadást 1981. november 12-én a Szolnoki Szigligeti Színházban mutatták be. „Az előadás [...] főleg rendezői koncepciójában, illetve a magyarországi színpadokon addig uralkodó *Hamlet*-képpel való szakítása révén vált meghatározó produkcióvá.” (117.) A kor egyik tipikusan konzervatív *Hamlet*-előadására Pécssett került sor, 1983. december 10-én. A rendező a Pécsi Nemzeti Színház akkori sztárrendezője és színésze, Szegvári Menyhért volt (aki egyúttal Fortinbras szerepét is játszotta). Ő Claudiusból próbált hamleti mélységű figurát faragni, miközben azt akarta bizonyítani, hogy a vén agresszív zsarnokot öccse jogosan tüntette el a Föld színéről, „továbbá a jövő idegen katonai diktatúrájánál mégiscsak jobb volna, ha egy keménykezű, intelligens, honi politikus ülhetne tovább a trónján. Hamlet lázadása tehát csak újabb bajok forrása!”¹³ Paál rendezésének végső konzekvenciáját Schandl Veronika így összegzi: „A Szellem kiiktatásával és a Polonius mesterkedéseit világossá tevő dramaturgiai megoldásokkal Paál sikeresen transzponálta a darabot a Kádár-rendszer mindennapjaiba, megnyitva az utat az allegorikus értelmezések, a színházi kettős beszéd előtt. Claudius, akinek Paál értelmezésében fontosabb volt a kül- és belpolitikai status quo legalizálása, mint a testvére halála, felidézhetette Kádár János alakját is a nézőkben, aki külön hangsúlyt fektetett országának jó külföldi megítélésre, míg központi finanszírozással és nemzetközi kölcsönökkel erőszakkal fenntartotta a többi kelet-európai országnál magasabb életszínvonalat [...]” (119-120)¹⁴

(2. Schuller Gabriella: Ács János, *Marat/Sade*, 1981) Schuller tanulmánya egy másik perspektívából indul ki: a színház politikai kontrolljának bemutatásából. A pártvezetés mindenekelőtt az előadásra kerülő darabokat próbálta megszüntetni. Ezt a munkát a hetvenes években és a nyolcvanas évek első felében az Agitációs és Propaganda Bizottság végezte. A Bizottság 1980 júniusában szigorítást vezetett be: ezentúl a műsorterveket már az előző év márciusában be kellett nyújtani, amelyek aztán kettős szűrőn estek át. A kaposvári színház félig tudatosan, de félig szándékolatlanul ügyesen taktikázott: a műsortervben először „Ács János munkás témájú zenés játéka”, majd „Ács János és Márta István új zenés játéka” szerepel. Ezen kívül a kaposvári színházzal kapcsolatban az igazi gyanút a Babarczy László rendezte *III. Richárd* vonta magára. Az előadás eleve nagyon kényes politikai szituációban született meg: egyrészt nemrégönödik évfordulója volt. „Ács János rendezése [...]”

¹³ Lásd Darvay Nagy Adrienne: *A kor foglalatjai. Hamlet az ezredfordulón*, Holnap Kiadó, Budapest, 2006. 85. Ennek az értelmezésnek az alapvonalait annak idején György Péter dolgozta ki a *Színház* című folyóirat 1984. márciusi számában.

¹⁴ Paál István nagy sikerű rendezésének pendant-ja Bereményi Géza *Halmi* című darabja, amelyet 1979. november 30-án mutattak be Kaposváron. És amely nem más, mint a *Hamlet* szabad átirata. Ebben a Szellem az apa figurájával azonosul, aki az 1956-os disszidálás után tér haza. Az apa-hiány így egyjelentésű a forradalomra vonatkozó amnéziával. „HALMI (*lehunyja a szemét*) Nem látom magát. Ki beszél? APA Az apád. HALMI Az mi? APA Én vagyok az apád. Érted? Az apád! HALMI (*kiabálva*) Megint megkérdem! Hányszor kell megkérdem: micsoda az?” *Rivalda* 79-80, Magvető Kiadó 1981. 41. „HALMI Ellenforradalmat csináltak vagy csináltak ellenetek. APA Ezt az öcsém állítja. Az forradalom volt. HALMI (*beleegyező mozdulattal*) Beszéljétek meg egymással.” (43.) Kitérnek a szavak, ami visszamaradt, az az apa-nélküliség, a történelmi amnézia. A forradalom után fölnőtt egy generáció, amelyet a kívülmaradás szándéka és kényszere határoz meg. Bereményi darabja a következő híres sorokat variálja: „Kizökkent az idő; - ó kárhozat! / Hogy én születtem helyretolni azt” (I. felvonás, 5. szín) Az idő most is kizökkent, de nincs többé, aki helyretolhatná. Közben ugyanis a világ (a reálsan létezett szocializmus) magas fokú integrálttá vált. A kritikai pozíciók a közömbösségbe süllyedtek vissza, így nem jelentenek többé valóságos kívülállást. A kívülállás már csak a halálban testesül meg. Bereményi így nemcsak megteremti, hanem egyúttal lehetetlenné is nyilvánítja és ezzel együtt vissza is vonja a kritikát.

olyan scenikai fogásokkal élt, amelyek révén a történet a korabeli életvalóság metaforikus kritikájaként is értelmezhető. A rendezői koncepció ezen elemeit a következőkben foglalhatjuk össze: a jelmezek 1981-es kortárs közeget idéznek; az őrület ábrázolása helyett a politikai él válik dominánssá; a cselekmény egy zárt intézetben zajlik, amely nem feltétlenül elmeegógyintézet, lehet börtön is; a zárójelenetben (a dráma szerzői utasításától eltérően) a Kikiáltó elsíratja a forradalmat, mögötte a Corvin köz látható, vagyis a bukott forradalom 1956-tal, a restauráció a kádári konszolidációval azonosítódik.” (130.) Schuller Gabriella szép elemzésekkel támasztja alá azt a tézist, hogy a rendezés a metaforikus beszédmód belső dialektikáját dolgozza ki, tulajdonképpen fölbomlasztja ezt a beszédmódot. Az előadás nagyrészt áthallásokkal operált és aktualizálásokra ösztönzött, a végén a háttérben megjelenő hatalmas kép a Corvin közről viszont már közvetlenül aktualizál. (Schullernek igaza van abban is, hogy a rendezés sokat profitálhatott abból, hogy időközben elindult a *Beszélő* című folyóirat, amely a nyílt ellenzéki politizálást választotta.) De a rendezés nemcsak a nyílt ellenzéki politizálás felé halad, hanem arra a sejtésre is támaszkodik, hogy a Corvin közt ábrázoló képet sokan és sokáig nem fogják felismerni. 1982 tavaszán az előadás még minden gyanú felett állt: az akkori Somogy megyei első titkár egyik leveléből ugyan kiderül, hogy pontosan számon tartották, az előadásra honnan érkeztek buszok, kik és hány éjszakát töltöttek a városban, de az előadás még minden gyanú felett állt. „A *Marat/Sade* említés nélkül maradt az 1981/82-es színházi évadot értékelő Agitációs és Propaganda Bizottság ülés előterjesztésében is [...]” (129.) Az előadás igazán gyanússá csak az 1982. szeptemberi vígszínházi vendégjátékot követően vált. „Szeptember 27-én kelt a Színházi Osztály referensének beszámolója [...]. Tájékozatlanságból vagy kíméletből, de a szerző nem tesz említést a Corvin közt ábrázoló textiltfóról; dicséri a színészi munkát és az előadást, amely szerinte nélkülöz minden konkrét célzást és aktualizálást.” (129.)¹⁵ Az igaz, hogy a fotónak az egész előadás szempontjából döntő jelentősége volt: Ács János tulajdonképpen egy játékba vonta be a közönséget és a politikát. A gesztus egyszerre feltételezte a forradalomra való képi emlékezet visszahúzóódását és csíraformában való meglétét. Mégis óvni attól, hogy a darab jelentőségét erre az egyetlen mozzanatra redukáljuk. Én inkább úgy emlékszem, hogy az előadás egy kiáltó politikai feszültséget leplezett le: a Kádár-rendszer ugyan támaszkodott a forradalmi ideológiára, de az ötvenhatos forradalommal szemben páni félelem töltötte el.

(3. Mátrai Diána: Ascher Tamás, *Három nővér*, 1985) Ennek az előadásnak is a leghatásosabb része a záró kép volt: Mása a padon ülve zokog, és azt hajtogatja, hogy a katonák elmennek, de ők maradnak, Irina azt mondogatja, hogy dolgozni, dolgozni fog, Olga pedig ide-oda szaladgál a két nővére között. Csehov eredeti útmutatása szerint eközben hallunk katonazenét hallunk. Ascher Tamás rendezésében azonban a zene hangosodik, hangosodik, és végül mindent elnyom: „A katonazene [...] már Prozorov halálakor is szólt, múltat is idéz tehát. Ascher ezzel az auditív zárással hagyja nyitva az előadást: a katonák, az elnyomás hangja itt marad velünk. Ezek a katonák bevonulnak, és nem mennek ki, a háttérben menetelnek egy helyben, a zene meg csak erősödik.” (143.) Ascher rendezése azt sugallja, hogy a darab *rólunk* szól, a mi korunk a csehovi világ folytatása. Ez a magunkra vonatkozás – vagy ahogy Mátrai Diána nevezi, „kortársiasítás”¹⁶ – azonban nem

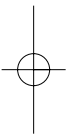
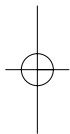
¹⁵ Még szeptember legvégén az előadás kiutazik a jugoszláv BITEF-re, ahol minden lehetséges díjat bezsebelt. „Október 1-jén már a miniszter-helyettesnek [Tóth Dezsőnek] kellett számot adnia Kőpeczi Béla miniszternek arról, hogy hogyan engedhette az előadást a BITEF-re. Tóth a kedvező kritikái fogadtatással igyekezett menteni magát, illetve utalt rá, hogy a BITEF csak ezt a produkciót volt hajlandó fogadni.” (129-130.) De azt nem hiszem, hogy az ottani zsűri felismerte volna, mit ábrázol a textiltfó.

¹⁶ Ezt azonban „a programfüzet még 1985-ben sem teszi explicitté, elég, ha annyit állít, hogy «csak» egy Csehov műről van szó. Az előadásról konkrétan az tudhat, aki látta (és mint tudjuk, sokan

hagyható meg a maga közvetlenségében. Ascher ezt a magunkra vonatkozást további két eszközzel nyomatékosítja: *egyrészt* a közönséget a kifelé beszéléssel és a hosszú beépített csendekkel szólítja meg, *másrészt* az előadást három szünettel játszatja. „Míndez arra kényszeríti a nézőket, hogy hosszú órákon át együtt legyenek, és a provokatív három szünet formájában lehetőséget kínál arra, hogy *beszéljenek* a látottakról.” (144.) Az előadás így nemcsak maga politizál, hanem ezt a politizálást a nézőkre is át akarja vinni. „Ascher [...] nem engedi ki a színházból, bent tartja [a nézőket] négy órán keresztül, és úgy mutatja be aprólékosan, elemzően az elvagyódást, a magányt, a 19-20. század fordulójának orosz helyzetét, amely az 1980-as évek Magyarországra is jellemző.” (145.) Mátrai szerint az ábrázolt és a meghosszabbított világra egyaránt a kommunikációképtelenség a jellemző, ami történik, arra a szereplők nem reflektálnak, arról nem beszélnek és nem is tudnak beszélni. (153.) Ez lenne a csehovi-ascheri világ meghatározó sajátossága. Már e rendezés előtt kellett megszületnie Almási Miklós elemzésének: „A valóságos időt a néző érzékeli jobban, a szubjektív időt, a végtelenné meghosszabbított jelent – amelyben nem múlik az idő – a szereplők. Csehov ezzel a kompozícióval figyelmeztet arra a furcsaságra, hogy ezek az emberek a világon kívül élnek.”¹⁷ Almási szerint így már a darabban is van egy olyan kettősség, amely elindíthat egy kritikai-politizáló önszembesítést.

A könyv több tanulmányában is találkozhatunk a késő Kádár-kori színházi rendezés általános jellemzésével. Néha lélektani realizmusról, néha lélektani-naturalista ábrázolásról, néha kisrealizmusról olvashatunk.¹⁸ És mintha ezen belül jött volna létre egy olyan metaforikus beszédmód, amely képes volt egy általános színházi-kritikai beállítottság kialakítására. *Így konstruálódik meg a reálistan létezett szocializmus színházi kánonja a képi fordulat utáni korban.*

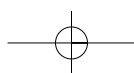

---

látták) [...]. Aki nem látta, az sem a műsorfüzetből, sem a kritikákból nem tudhat meg róla érdemben semmit.” (146.) Ez persze élesen ellentmond a könyv alapkoncepciójának, hogy ti. ebben olyan tanulmányokról van szó, amelyek nem feltételezik a színházi élmény „a maga pillanatnyi valójában”. (7.) (Lásd a 9. jegyzetet.) Mátrai Diána egy DVD-felvétel alapján írta meg a maga dolgozatát.

¹⁷ Almási Miklós: *Mi lesz velünk Anton Pavlovics?*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 154. Majd a folytatás: Ezek az emberek „teremtettek maguknak egy »majdnem« természetes, mégis mesterséges közeget, ahol mindenki tartja magát az itt kialakult stílushoz, társasági formához és időszámításhoz. Egész életük stilizált körben zajlik: ami csúnya, azt nem veszik észre, ami »illetlen« [...], azt legfeljebb némán eltűrik, s ha szembesülnek vele, akkor sem akarnak tudni róla.” (Uo.) Ezzel természetesen csak egy kiindulópontot akartam fölvezetni; azt gondolom, hogy a *Három nővér* Ascher-féle rendezésének és Almási-féle értelmezésének összevetése jó betekintést nyújthatna a Kádár-rendszer utolsó éveinek szerkezetébe és hangulatába.

¹⁸ Ezek közül a leginkább a „lélektani realizmus” látszik meghonosodni, lásd Kékesi Kun Árpád: Az új teatralitás és hatástörténeti helyzete, in: Szegedy Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története*, III. kötet, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 804. skk.

BALASSA ZSÓFIA

NEGYVEN ÉVAD KRÓNIKÁSA

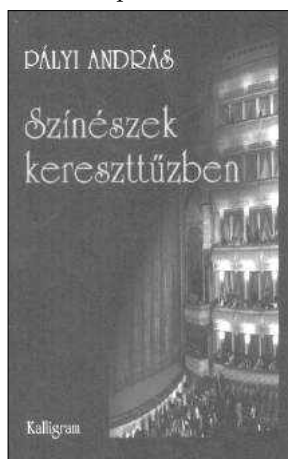
Pályi András: Színészek keresztútjában

A cím alapján az olvasó akár azt is gondolhatná, hogy interjúkötettel van dolga, hiszen a kérdések *keresztúte* erre enged asszociálni. Hamar kiderül azonban, hogy ebben a kötetben nem színészeket kérdeznek magánéletükről, művészetükről, hanem magát a színházat, vagyis a magyar színházi életet térképezi fel kérdéseivel az író.

Pályi András ötödik esszé és kritikagyűjteménye 2011-ben látott napvilágot a Kalligram Kiadó gondozásában. Az eddigi gyűjteményes kötetekhez hasonlóan (*Egy ember kibújik a bőréből*, *Szuszterek és szalmabáb*, *Képzület és kánon*, *Múlás és maradás*) ez is igen vaskos könyv, 1969-től 2011-ig datált esszéket, kritikákat, portrékat tartalmaz. A *Színészek keresztútjában* szövegeinek eredeti publikálási helye igen változó: *Magyar Hírlap*, *Élet és Irodalom*, *Színház*, de a *Jelenkorban* megjelent írások is találhatóak a kötetben. Mivel a szövegek másodközlések, felmerülhet a kérdés, hogy mi lehet érdekes és aktuális, a kanonizációs gesztuson túl, a mai olvasó számára a már közölt szövegek újrakiadásában. Pályi szövegeinek sikerül e kötetben együtt, a jelen időnek szóló tudósításokból, a jövő számára is érdekes krónikává, színháztörténeti dokumentumgyűjteménnyé válniuk. Hiszen a már elfelejtett előadások esetében a „színházkritika szépséges paradoxona (...) a legkiválóbb írások számára (...) megnyitja a halhatatlanság lehetőségét, miközben tárgyük valódi alakja örökké alámerül az időben.”¹

Pályi szépírói tevékenységének kánonon kívül rekedtségét Cs. Fehér Katalin monográfiája azzal magyarázza, hogy Pályi két évtizedre „elme” színházi embernek (dramaturgnak, színikritikusnak, fordítónak), és ezért kimarad az élő magyar irodalmi hagyományból.² Ez a két évtized biztosította azonban Pályinak, hogy széleskörű tapasztalatait, valamint tájékozottságához és ismeretanyagához mért elképzelései legyenek nemcsak a magyar, hanem az egész európai színházi világról. A kötet széles horizontja ellenére az olvasó képet tud alkotni Pályi színházfelfogásáról, hiszen írásának tárgyától függetlenül az író minduntalan visszatér Grotowski, Artaud és Brook színházi elképzeléseihez, valamint a szent és mitikus színház különböző megvalósítási kísérleteihez, formáihoz.

A konkrét színelőadásokról szóló kritikákon kívül esszék is olvashatók a kötetben, például korabeli színházi viták leírásai, vagy a határon túli és hazai színházak helyzetét elemző írások, továbbá drámákról, drámakötetéről szó-

¹ Bán Zoltán András: Író a színházban, Pályi András: Egy ember kibújik a bőréből, In.: *Színház* 1992/07, 47.

² Cs. Fehér Katalin: *Pályi András*, Kalligram, Budapest-Pozsony, 2011, 47.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2011
610 oldal, 3490 Ft

ló recenziók. Ezt a műfaji sokszínűséget az alcím is exponálja, mintegy megnevezve a cikkek témáit: *Előadások, alakítások, könyvek*. A könyvben megjelenő szövegek heterogenitásának egyik oka az elsőközlő folyóiratok eltérő profilja, hiszen a kritikakötetek talán legnagyobb mértékben determináló tényezője, amit maga Pályi is említ *Az én határain* című interjúkötetben: „egy gyűjteményes kötet végülis a többnyire megrendelésre született írásokból válogathat.”³ Így az egyes írások az apropóul szolgáló előadáson vagy színházi eseményen kívül legalább annyira szólnak a folyóiratról, ahol megjelentek, mint Pályi színházesztétikai felfogásáról.

Pályi színikritikáinak magas színvonala mit sem változott az évek során. Bán Zoltán András az *Egy ember kibújik a bőréből* című szintén gyűjteményes kötet kapcsán színikritikusi attitűdjét dicséri, amiért nála „egy színikritika küldetése megválaszolni a kissé önkényesen átfogalmazott nietzschei kérdést: mi egy-egy előadás kára vagy haszna az élet szempontjából?”⁴ E kérdés a mostani kötetben (újra) megjelent írásokban is felvetődik, továbbra is a színház életre vonatkoztatott kérdéseit figyeli árgus szemekkel az előadásokban, üdvözli a színház társadalmi felelősségvállalását. Gyakori megfigyelési szempontja a színház-valóság viszonyának megjelenése és leírása, a dokumentarista dráma művészetértelmezését azonban nem tartja teljesen üdvösnek; „a színháznak fel kell fedeznie hőseit riport és fikció, dokumentum és szimbólum nem is oly könnyen behatárolható mezsgyéjén.” (258) Pályi kritikusi attitűdjéről az eddig megjelent kötetek kapcsán elmondottak jelen könyvre is érvényesek, továbbra is a hagyományos színikritikánál nagyobb szabású problémák foglalkoztatják, továbbra is tudományos tájékozottság jellemzi írásait, továbbra is főleg a színészi játék érdekli,⁵ melyről szépírói igénnyel ad pontos leírást. (Ascher Tamás *Három nővér* rendezése kapcsán adott színészi játék elemzése iskolapéldaként szolgálhat bármely kezdő kritikusnak,⁶ de több fejezet során vizsgált előadások leírásának és elemzésének centrumában is hangsúlyozottan a színészi játék áll.)

A *Színészek keresztútjában* című kötetben szereplő írásoknak új olvasatot adhat a szerkesztés. A szövegek egymásutánisága, a fejezetek felépítése új megvilágításba tudja helyezni a cikkeket. A kötet nyolc tematikus fejezetre tagolódik, melyek változó számú, témájú és terjedelmű írásokat tartalmaznak. A könyv leginkább kézikönyvként, színháztörténeti dokumentumgyűjteményként működik, bár a rengeteg színháztörténeti és színházesztétikai adat, utalás és a sok helyszín miatt nehéz összefüggően olvasni. A fejezetek tematikájától függetlenül jól körvonalazódnak a Pályi számára fontos színházelméletek, valamint az elmúlt negyven év kiemelkedő jelentőségű alkotóiról és helyszíneiről is számos adatot, információt, gondolatot oszt meg az olvasóval. Tudósít a kor kultikus vidéki és fővárosi színházi helyszíneiről egyaránt. A szövegek alapján a pécsi színházban futó darabokról nem alakulhat ki az olvasónak különösebben jó véleménye, nem úgy a kaposvári, szolnoki, kecskeméti színházokról, melyek később a magyar színházi élet zarándokhelyeivé lettek. A rendezők közül Zsámbéki Gábor, Székely Gábor, Forgách András, Ascher Tamás; a budapesti helyszínek közül a Katona József Színház, a Huszonötödik Színház fordul elő többször különböző megvilágításban a kritikák apropóját adó előadások kapcsán.

Az első fejezetben a színházi élet aktuális sarokpontjai, vitái által generált eszmefuttatásokat olvashatunk. Szó esik a magyar színház és a magyar dráma kapcsolatáról, a színházi katarziszról és Hevesi Sándor örökségéről is. A második fejezetben már egyes előadások szorosabb műfaji értelemben vett kritikáit olvashatjuk, míg a harmadik fejezetben

³ idézi: Cs. Fehér Katalin: *Pályi András*, Kalligram, Budapest-Pozsony, 2011, 162.

⁴ Bán Zoltán András, i. m., 46.

⁵ Pályi kritikáinak jellemzése megtalálható: Cs. Fehér Katalin, i. m., 151-154.

⁶ Pályi András: *Színészek keresztútjában*, Kalligram Kiadó, Budapest-Pozsony, 239-252.

is ez a műfaj folytatódik, bár a kritikák témája már igazolja egy újabb fejezet szükségességét. Itt a címmel is jelzett „új színház” előadásainak, alkotóinak műveiről értekezik Pályi, a fejezet szövegei pedig kirajzolják ennek az új színházi generációnak a közös jellemzőit és törekvéseit. Az „új színház” kifejezést a *Mozgó Világ* hasábjain használja először 1975-ben. Az *Egy ember kibújik a bőréből* fejezet (mely egy előző Pályi-könyvet idéz), és a *Napló színészekről* fejezet fogalmazza meg azt, ami a kötet vezérfonala is lehetne, hogy a színészi teljesítmény befolyásolja legnagyobb mértékben a színházi eseményt. „Nem játéktípus kérdése, hanem szív kérdése ez.” (545), és ez a szív a színész szíve, egyénisége. Ahogy Pályi fogalmaz: „a színpadon egyedül az érdekes, (...) aminek emberi tartalma van.” (545) Ennek az emberi tartalomnak a két fő hordozója pedig a színész és a rendező, akiknek konfliktusokkal teli kapcsolatáról olvashatunk a címadó, 1971-ben megjelent írásban. (397) Többek közt Törőcsik Mari, Pogány Judit, Lukáts Andor, Darvas Lili, színészi alakításait elemzi és méltatja.

A kötet legizgalmasabb részei azonban túlmutatnak a jól feltérképezhető fejezetstruktúrára. Ezek olyan szövegek összefüggő olvasásakor alakulnak ki, mikor az egymást követő fejezetek ugyanarról a színésztől vagy előadásról szólnak. Latinovits Zoltán játéka három egymás melletti szövegnek témája (*Latinovits, avagy a színészet új paradoxona, Érdemes-e verset mondani?, Latinovits él*), melyek tehetségének sokszínűségét és jelentőségét mutatják be más-más nézőpontból. Az első Illyés Gyula *Különcének* veszprémi bemutatója kapcsán elemez és ír le több Latinovits-alakítást, míg az *Érdemes-e verset mondani?* című, tudósításszerű cikk egy verses est szereplői közül emeli ki Latinovitsot, melyből érthetjük már, miért forrt össze neve a versmondással, különösen Ady és József Attila verseinek kapcsán. Sorban a harmadik szöveg Latinovits művészetének és az általa mondott verseknek az örökérvényűségét emeli ki; egy 2008-as demonstráción felhangzó hangfelvétel kapcsán beszél a versekben általa gyűjtött isteni szikráról. E hármas szövegegységben a színész klasszikussá válásának okán kívül, hagyatékának egyik közéleti megjelenését is bemutatja Pályi, mintegy megrajzolva egy, a halál után is folytatódó művészi életpályát. Másik kis egységként a *Szókratész-szenvedély színháza* és *Az igazság gesztusa* című írások a *Szókratész védőbeszéde* című mű két különböző feldolgozását tárgyalják, ami által jól összevethetjük Haumann Péter és Jordán Tamás alakításának technikáját, céljait és különbségeit. Az összehasonlítás lehetőségén túl időbeli distanciát is mutat az *Ex* című fejezet három szövege (*Mindenki csak ül meg áll, Ex, A színház mint élet?*), mely Halász Péter munkásságából és fogadtatásából mutat be egy szakaszt. A *Film Színház Muzsika* folyóiratban megjelent *Mindenki csak ül meg áll* című rövid írás csak felvillantja Halásznak a Kassák Ház Stúdióban elkezdett munkáját 1970-ből. Kérdés, hogy a szöveg a megjelenés helye miatt ilyen rövid vagy azért, mert a korabeli közönség számára az alkotók nem voltak még ismertek, esetleg azért, mert a korabeli politikai viszonyok miatt nem lehetett rólok bővebben írni. A következő, 1991-ben a *Színház* folyóiratban megjelent *Ex* című írás már terjedelmesebb, ebből egyszerre olvashatjuk ki, hogy a két időpont között Halász jelentőssé vált, valamint hogy a rendszerváltás után a magyar színházi világ hogyan értelmetlen, hogyan nézi az ex-ellenkultúra képviselőjét. Mintegy lezárásként *A színház mint élet?* című harmadik Halász-témájú írásban Pályi Koós Anna *Színházi történetek szobában, kirakatban* című könyvének megjelenése apropóján értekezik Halász Péterről és az ő történetéről, immár Halász halála után, mintegy lezárva azt.

Ennél is szebben rajzolódik ki Ács János 1981-ben bemutatott *Marat/Sade*-rendezése kapcsán a recepció ív alakulása. A *Történelem, mítosz, közösség, a Jelenlét és ironia* és *A hit csapdájáról* című írások együtt olvasva a kötet drámai csúcspontját jelentik. Az első, 1982-ben keletkezett szöveg elsősorban a Peter Weiss-dráma és az előadás kapcsolatát emeli ki, azt hangsúlyozva, hogy Ács rendezése nem játssza ki a színház a színházban szituációt olyan mértékben, mint a dráma. Meglepő egy politikai olvasata miatt ikonikussá vált elő-

adásról úgy olvasni, hogy a sokszor emlegetett '56-os forradalom-utalás hiányzik a kritikából. Pályi a „történelmi dimenzió színházának” (272) nevezi az előadást, néhol politikai színházat emleget, de úgy tesz, mintha a dráma idejének történelmére és politikájára utalna. Ebből a szövegből legfeljebb azok olvashatják ki az előadás napjainkban közismert értelmezését és jelentőségét, akik maguk is látták azt Kaposváron. A második szöveg már a *Marat/Sade* BITEF Fesztiválon elnyert díjának tükrében íródott, hosszából és részletességéből is érződik, ekkor már egyértelmű, hogy jelentős előadás született, melynek színészi alakításai pontos elemzést érdemelnek. A harmadik 1989-es kritika a budapesti vendégszínház kapcsán veszi elő újra a felújított előadást, ahol már nyilvánvaló és hangsúlyos a darab aktuálpolitikai olvasata, sőt arra is utal Pályi, hogy ez az olvasat már hét-nyolc éve is élénken élt, és '89-re halványodott nosztalgiaiává: „ami hét-nyolc évvel ezelőtt sokkhatás volt, (...) az mostanra közismert körülménynek számít”. (304) Ez a hármas egység megrajzolja előttünk a kaposvári *Marat/Sade*-recepció alakulásának ívét, és ezzel mutat az olvasónak többet a kötetbe szerkesztés, mint a cikkek külön-külön, más folyóiratban és más időben.

Összefoglaló írássá válik a *Balassa Péter másik színháza* című cikk a kötet lezárásaként. Balassa Péternek *A másik színház* című kritikagyűjteményén kívül magára a *Színészek keresztútjában* című könyvre is vonatkoztathatjuk a leírtakat, olyan hatást kelteve ezzel, mintha Pályi saját kötetéről is beszélne. Számos ponton hasonlóság mutatkozik Pályi és Balassa színházi szempontjai és értékelése között. Mindkettő az élet megjelenését, a spiritualitást keresi a színházban: „a színpad nem élet és mű szembeállítás, hanem radikálisan egy pillanattá lényegítése.” (Balassát idézve, 594) Kritikaköteteik témája is hasonló, a '70-es, '80-as évek színháza, az „új színház – új életforma” gondolata, melynek történeti összefoglalóját adja Pályi ebben a kötetzáró írásban. A '60-as évek alternatív együtteseivel, alkotóival, Ruszttal és Halással kezdve – akiket akkor még amatőröknek hívtak (587) –, a vidéki színházakban (Kaposvár, Szolnok) lezajló új-formanyelv keresési folyamaton keresztül az ottani rendezők, Székely és Zsámbéki fővárosi működésével bezáródó ívet vázol, mely e két rendező nemzeti színházi munkásságával beolvadni látszik a kőszínházi fősodorba. Ez, a huszadik század második felében lezajló magyar színháztörténeti változás összefoglalva jelenik meg mind Balassa kötetében, ahogy Pályi is leírja, mind Pályi legújabb könyvében.

A cikkek kötetben, évszámukkal együtt olvasva több és érdekesebb információt nyújtanak, mint önmagukban. Talán ezek a sűrített szerkesztésű helyek által adott értelmezési többletek alkothatják ennek az új gyűjteményes Pályi-kötetnek az igazi tétjét: a színikritika mindenkor színháztörténetbe ágyazásának szükségességét.

HERCZOG NOÉMI

A MAGYAR FÉRFI

Csurka István: Két dráma

Kínálja magát a lehetőség, hogy két Csurka Istvánról beszéljünk; az íróról és a politikusról – egy rendszerváltás előtti és egy az utáni személyiségről –, s ha így tennénk, az talán nem is volna önáltatás: mit kettő, ennél is sokkal több szerep tesz ki egy embert. Mégsem találok célravezetőnek ezt az utat a drámaíró Csurka megértéséhez. Szokás persze szétválasztani a fasizmussal kacércodó irodalmárok politikai nézeteit irodalmi munkásságuktól, előbbiért elítélni őket, utóbbit pedig a maga helyén értékelni, de azért felmerül, hogy a kettő minden további nélkül szétválasztható-e. Nincs-e köze Szabó Lőrinc lírájának, legerősebb verssorainak ahhoz, amiért megvetjük az ideologikus gondolkodót? Nem rokonítható-e a fasizmussal a *Semmiért egészen* érzelmi szempontból tökéletesen igazolható kegyetlenségének és vadságának versbeli esztétizálása? Szépen megformálni a kegyetlenséget, teatralizálni a fenyegetést, ez is lehet a fasizmus definíciója.

Némileg más a helyzet Csurka drámáival, mert ott tényleg beszélhetünk az életműben fordulatról, amelynek megemlézése nélkül utolsó két drámájáról például aligha volna érdemes szólni. Ezek a 2011-es, legfeljebb antropológiai érdeklődést kielégítő tézisdarabok csakis annyiban érdekesek, amennyiben szerzőjüknek korábban tagadhatatlanul léteztek érdemesebb művei is. Ismét máshonnan nézve az is lehet persze, hogy e pillanatban, oly közeli halála után nem sokkal még politikai karrierje teszi érdekessé a rendszerváltás óta elfeledett darabok íróját. Éppen innen nézve meglepő, hogy bizonyos momentumok úgy látszik, nem illeszkednek az említett narratívába. Amennyiben az *Eredeti helyszín* erkölcsileg kimagasló hőse meglepetésünkre avangárd rendező. Amennyiben a *Ki lesz a bálánya?* nívuma a magyar drámairodalomban a cselekmény nélküli szerkezet (bár bemutatásának évében Koltai Tamás éppen arra figyelt fel, mennyi „pótcselekvésdrámát” játszottak abban az évadban). És amennyiben még a legutolsó darabok is jó érzékkel ragadják meg a mai magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémáját, a szegénységet; noha ó, milyen

rossz, milyen téves, és irodalmi mű létükre mennyire ideologikus, dilettáns válaszokat adnak ezekre. Csakhogy ahogyan azt Tamás Gáspár Miklós írta ritka elfogulatlan és őszintén megejtő nekrológiájában erről a nekünk magyaroknak oly sok bajt okozó, de sosem cinikus, őszinte hittől hajtott emberről: „nem ő volt a legrosszabb”.¹ Lássuk tehát utolsó két fércművét korábbi, érdemesebb darabjainak fénytörésében.

¹ Tamás Gáspár Miklós: Csurka István halálára. Hvg.hu, 2012. 02. 04. http://hvg.hu/itthon/20120204_csurka_tgm_nekrolog

Magyar Fórum Könyvek
Budapest, 2010
150 oldal, 1500 Ft

Átlátni a szitán

Érdekes, hogy már a korai életművet is ugyanaz a bizalmatlanság, bár eleinte kétségtelesen éléslátó bizalmatlanság hatja át, mint a legutolsó darabokat, noha nem ugyanolyan értelemben. Már igen korai műveinek is meghatározó vonása a hazugság elleni küzdelem, a hazugság leleplezése. Csurka el is mondja egy '89-es interjújában, hogy aki tájékozott volt és olvasott, az már a hatvanas években is könnyedén átláthatta a rendszer mögöttes mechanizmusait, őt pedig éppen az foglalkoztatta *Ki lesz a bálánya?* című darabjában is, hogy mi élteti tovább a már lelepleződött rendszert. Fontos azonban, hogy a hazugság nála már ekkor összekapcsolódik a rendszerhazugsággal: kinek-kinek az életére lényegében egyetlen dátum függvényében érdemes tekinteni, ez pedig '56. Ebből következően a dátumtól távolodva értelemszerűen csökkennie kell a darab érzelmi hatóságának is.

A *Ki lesz a bálánya?* szereplői egy kártyaparti során vetkőzik le társasági álarukat, és az őket elfedő pergő *small talk* mögül az idő előrehaladtával kezdenek felszakadozni kinek-kinek legőszintébb és legbelsőbb érzései. A mechanizmus bizonyos tekintetben öntudatlanul is azonos Albee *Nem félünk a farkastól*jának szerkezetével, bár a tematika miatt inkább Dosztojevszkijt szokás megemlíteni. A kártya ebben a darabban épp olyan delejes erővel rendelkezik, mint a másik függőség, az alkohol: igazmondóvá teszi a játékosokat, a győzelem mámore és a veszítő-széria egyaránt lehetővé teszi, hogy beeléssünk a játékosok kártyáiba. Ráadásul a darab '69-es kései bemutatóján, a Thália kísérletező kisszínpadán a rendező, Léner Péter szorosban az asztal köré ültette a közönséget, hogy a metafora szó szerint is megtapasztalható legyen. A darab korabeli értékét jól mutatja, hogy 1970-ben Koltai Tamás az évad áttekintésekor a *Tóték* mellett az elmúlt évtized legjobb drámájának nevezte a *Bálányát*. „Bizonyos tekintetben Sarkadi *Oszlopos Simeon*jának folytatója. Csurka pókerezőinek a játék ugyanazt jelenti, mint Sarkadi Kis Jánosának a tudatos önsorsrontás – ha ugyan játéknak lehet nevezni ezt a mazochista gyönyörrel végzett ön-élveboncolást.”² Az említett élveboncolás azonban itt még a személyek szintjén értelmeződik, a hazugság legfeljebb élethazugság, és a felelősség nem a külső rendszerre hárul, még kevésbé Csurka érdeklődésének legfőbb tárgyára, a zsidóságra. A *Bálánya* hősei vállalják a felelősséget életükért, „Ez a legkényelmesebb, legposványosabb hazugság a világon: akartunk, de nem lehetett. Nem is akartunk. Aki akar, az tud is.”³

A *Tóték*kal való párhuzam helytálló. Mindkét dráma a diktatúra tapasztalatából indul ki, Örkény az egyszere ember, Csurka az értelmiség felől vizsgálja az elnyomottak világát, noha utóbbi esetében a mából nézve aligha átérezhető, hogy a csömör háttérében itt egy elbukott forradalom áll. De a nihil a mai kor számára sem lehet tökéletesen érdektelen téma. Igaz, itt a szereplők olykor kissé didaktikusan fogalmaznak, lásd a cím megfejtését, „Bálányák vagyunk mindannyian”⁴ (tehát vesztesek), mely mondat mögött nem biztos, hogy érdemes mögöttes jelentést keresni. A később egyenes publicisztikákban is megnyilatkozó Csurka nem véletlenül lett politikus, politikai vénája ösztönösen talált rá a színházra, a pillanat művészetére. Figyelemre méltó, hogy a rendszerváltás után egyszer sem játszották az addigra négy bemutatót megért *Bálányát*.

Másik fontos műve, a *Döglött aknák* ugyan ment '90-ben is, méghozzá háromszor – volt egy felújítás a Nemzetiben, majd pedig két bemutató Kassán és Sepsiszentgyörgyön, s végül 2006-ban a Turai Ida színpadon –, de ez sem fogható a darab korábbi népszerűségéhez, amihez két nagy színész, Major Tamás és Kállai Ferenc játéka is hozzáse-

² Koltai Tamás: Pótcselekvők és hősködők, Gondolatok az elmúlt évad új magyar drámáiról. In: *Színház*, 1970. 9. szám.

³ Csurka István: *Házmastersírató, drámák – színművek*. Püski, Budapest, 1999. 317.

⁴ Uo. 323.

gította. A darab népszerűségét mutatja, hogy Iglódi István ezt a rendezését négyszer is felújította.

Különösen érdekes, hogy ez a dráma is a bizalom és bizalmatlanság kérdése köré épül: két fogatlan oroszlánon mutatja be Csurka a bizalmatlanság szélsőségének, a paranoiának és az összeesküvés-elméleteknek az abszurditását és szatíráját. Moór és Paál az előző rendszerből maradtak itt, aszerint gondolkoznak, de már nem az a rendszer érvényes. Tom Stoppardot említik Csurka kritikusai, ami annyiban talán helytálló, hogy Stoppardnál a két clown maga is halott, látszatra él, de szatirikus haláltáncát járja. A rendszerellenes reakció és a rendszerimádó szektás ellentéteinek összecsapása a mai olvasó számára még inkább abszurdnak hat, mint a korabelinek, mert legfeljebb történelmi tudással rendelkezünk arról az időszakról, amikor a sok említett paranoia akár még jogos is lehetett. Az idő tehát az eredetileg realista darabban rejlő valódi abszurditást még inkább az abszurd felé mozdította el. Annál is inkább, mert Csurkának ebben a darabjában, a *Moór és Paál* című kisregénnyel ellentétben, nincsen felfedve, hogy pontosan mi a paranoia és mi valóság.

Mégis, a darab azon a problémán nem tud felülkerekedni, hogy Moór, a pénzember alakja a mából nézve aligha tűnhet a tegnap hőségének, amint ezt már a '90-es kassai bemutató után megírták kritikusai. A legérdekesebb talán mégis az, hogy bár az előző darab is dorbézoló, bohém és lecsúszott, noha értelmiségi alakokról szólt, addig most úgyszólván az elmeegógyintézetben vagyunk, két bolond beszél a kórházban, ha nem is a bolondok ismert, kifordítottágában helytálló nyelvén. De a szatíra kétségtelenül két őrrület választ tárgyául, Almási Miklós éppen ezt kifogásolja, mármint annak morális vagy akár a szatíra szabályainak való megfeleltethetőségét, hogy az élc ne a hatalom éppen regnáló birtokosain csattanjon. Mindenesetre a mai szélsőjobboldal (a szocialista esztétikára feltűnően emlékeztető) érvrendszere felől nézve igen érdekes, hogy az akkori Csurkát a legkevésbé sem zavarja a darabjaiból áradó, az akkori vádak nyelvén szólva: „dekadencia.” A *Bálanya* rendezője, Léner Péter írja igen helytállóan: „Felvetődött, hogy a drámának nem túl dekadens, rosszízű-e a hatása: sokat beszélnek komplexusokról, lelki betegségről, terheltségről, perverzitásról. Úgy gondoltam, ha jól játszuk a darabot, a közönség alapélménye a műélvezet (...), ami soha nem lehet letört, szomorú.”⁵

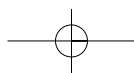
Két béketárgyalás és a gyanú

Az életmű utolsó két darabja immár óvakodik a dekadenciától, egyenes gerincű, pozitív hősei a szemünkbe néznek. Vannak negatív hősei is, de ezek általában külföldiek, vagy legalább idegenek, ez egyben negativitásuknak gyakorta egyetlen fokmérője. A szerzőt kényszeresen foglalkoztató bizalmatlanság-problematika itt nem a szatíra szűrőjén keresztül jelenik meg. A felszín mögötti lényegi értelmet kutató politikus szem káprázní kezd, és látomásairól ad pontos tudósítást.

Hogy miképpen is értékeljük ezt a kétségtelen fordulatot, arra jobb magyarázatom nem lévén, ismét Tamás Gáspár Miklós szavait hívom segítségül:

„Jó, de nem kiemelkedő képességeivel ügyesen gazdálkodott, kihozott magából mindent, amit lehetett. De mint minden profi, ráunt a technikai természetű kielégülésekre. Kései írásaiban is ott van a rutin, de ezek nem szakmunkák. Ezek már a szívből jönnek. Világnézeti és érzelmileg akkor lelt önmagára, amikor elkezdett az – ő, istenem – magyar sorskérdésekkel foglalkozni, az ismert dilettáns módon. Dilet-

⁵ Léner Péter: A Ki lesz a bálanya? próbáin. *Színház*. 1970. 5. szám

táns, de autentikus és őszinte az ő nemzeti publicisztikája. Az első, erdélyi tárgyú nemzeti drámája – annyi élesre köszörült körüti színmű, annyi Madách színházi diadal után – szinte meghatóan balogsüti. Naiv és egy kicsit nevétség. Ám az mégis nagy dolog, hogy valaki annyi kommersz kétértelműség, célozgatás és »áthallás« után naivságra és ügyetlenségre képes. Mutatja, hogy itt igazi érzések támadtak.”⁶

Igaz, őszinte érzések, és mint a megmunkálatlan őszinteség miatt oly sokszor, dilettáns erő áradnak az utolsó darabokból. Szócső-gyanús figurákon keresztül szól a sikeres publicista.

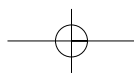
A befejezetlen trilógia mindkét darabja béketárgyaláson játszódik. *A hatodik koporsó* Versailles-ban, egy időutazással 1919-ben, *Az Írószövetségek harca* pedig a Plebejusok és a Szenátorok Szövetségének⁷ tárgyalásai idején. Közös szereplőjük, a „Hatodik Koporsó Apródjának” neve az örök Csurka-dátumhoz, ’56-hoz kapcsolódik. A forradalom öt áldozatát ’89-ben újratemették, a fiatal Orbán Viktor szájából utólag némileg furcsán hangoznak akkori szavai: „Valójában akkor, 1956-ban vette el tőlünk – mai fiataloktól – jövőnket a Magyar Szocialista Munkáspárt. Ezért a hatodik koporsóban nem csupán egy legyilkolt fiatal, hanem a mi elkövetkező húsz vagy ki tudja hány évünk is ott fekszik.”⁸ Innen tehát a szereplő, aki megnevezi e darabok végletes bizalmatlanságának legfőbb okát, a történelemhamisítást. Titkosszolgálatokat sejt mindenütt, de a történelemhamisítás gondolata ez esetben legfőképpen történetfilozófiailag problematikus. *A hatodik koporsó* dokumentumfilmet forgató apródja időutazó masinériájának azt a felfedezést tulajdonítja, hogy ezek után minden pontosan visszaidézhető lesz, „pontosan úgy, ahogy történt.” (38.) Ettől a világlátástól, amely pusztán technikai, nem pedig filozófiai gátját látja a jelenségek valódi megismerésének, tökéletesen idegen a pluralizmus gondolata. A darab nem tud mit kezdeni azzal, hogy a dolgok nem egyféleképpen történtek, amennyiben többféle résztvevőjük és több érintettjük is volt. Ennek bemutatására éppen a nézeteket ütköztető dráma volna az alkalmas forma, de az *Írószövetségek harcában* még a nézetek ütköztetésének lehetősége is elmarad, a hallgattassék meg a másik fél eszméje a következőképpen érvényesül: „Köszönjük. Nem kívánjuk azonban most basszbaritonban is végighallgatni azt, amit már végighallgattunk.” (141.)

Az *Írószövetségek* legalább érzékenyen rátapint egy-két fontos problémára, szemben *A hatodik koporsó* anakronizmusával. Itt megfogalmazódik, hogy „nehéz ám örökösen mellőzöttnek lenni” (97.), hogy sokan élnek mélyszegénységben, akik úgysem fognak fellázadni, mert „éhséglázadás még sosem tört ki Magyarországon.” (94.) Csakhogy minden baj forrását meglehetősen egyszerű gondolatmenettel próbálják a hitelesnek szánt szereplők megindokolni. „Shylocknak szív kell.” (121.) – halljuk az idézetet. A mindent átható gyanakvás előhívja az örök mondatszerkezetet, hogy „mi a közös...” egyes felsorolt személyekben, és valahogy mindig ugyanaz jut a válaszadók eszébe. A szegénység ugyan becsületbeli ügy az *Írószövetségek* szereplői számára, de azért kiderül, hogy ez sem gond mindenkinek: „Nem szégyellem, nagybirtokos vagyok. De magyar és nem idegen.” (107.) Úgy tűnik, hogy mindkét darab a magyar nemzetállam szuverenitását akarja megőrizni, fenntartani különállásukat a globalizálódó világgal szemben, aligha gondolva végig, hogy maga a nemzetállam is homogenizál, csak egyfeljebb beljebb határ belső különbségeit igyekszik megszüntetni.

⁶ Tamás Gáspár Miklós, i. m.

⁷ A nyilvánvaló utalás azt a látszatot kelti, mintha az Írószövetségből kilépő szerzők, tehát a mai Szépirodák jómódúbbak volnának az előbbieknél, nem pedig nézeteik különbsége volna meghatározó. A két társaság közötti végleges szakadás 2004-ben következett be, amikor az Írószövetség választmányja nem határolódott el Döbrentei Kornél egyik beszédétől.

⁸ Orbán Viktor: *A hatodik koporsóban az elkövetkezendő húsz évünk is ott fekszik.* http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:1645483374670054::NO:RP,18:P18_DOC_ID:123

Az utolsó darabok férfi- és nőképe

Már az italrendeléssel sok minden kiderül a szereplőkről: akik nyámnyilábbak, csupán gyömbérszörpöt isznak, míg söröznek azok, akik szegények és igazak, egyáltalán mernek inni alkoholt, akiknek megjön az eszük.

Két nőtípus, „két asszonysors” jelenik meg az *Írószövetségekben*. Az első, az anya egy helyütt kisfiával beszél telefonon (akit tábornoknak nevel). A hűtőben található ételről mondja, hogy ott „...a salátafőzelék, amit nem nagyon kedvelsz, de enned kell, mert vashiányos vagy, és egy férfi nem lehet vashiányos, mert nem tud tájékozódni.” (125.) A másik, maga az „esszenciális erotika”, a zsidó nő, a társaság egyetlen zsidó tagja, aki a többiekkel ellentétben gazdag családból származik, aki tudja, hogy szélsőjobboldali kedvese „nem szíveli” rajta a nadrágot, ezért szoknyára vált, és szerelme örökös szolgája lesz, „a világ végezetéig.” (150.) A hierarchia szempontjából fontos, hogy a zsidó és ex-liberális nő vállalkozik szolgálni a Plebejus-vezér férfit.

Az ideális férfi-nő kapcsolatáról is kiderül több fontos momentum. A zsidó nő világéletében magyar úrra vágyott, érdemes idézni, miképpen látja szerelmesét, a Plebejus Szövetség alelnökét: „Ő a magyar úr volt, az arisztokrata, a Wesselényi Miklós. Az a fajta, amelyet Nyugaton már nem lehet megtalálni. Mert ott minden férfi először a küllemére vigyáz, aztán gyúr, aztán kábítószerezik vagy fűti magát és a jellem szépsége, ereje, nukleáris sugárzása már egyiknek sincs a kelléktárában. A gőgje nincs, királyi vagy fejedelmi öntudata. Tekintete nincs.” (133.) Mert az asszonynak olyan férfi kell, „akit egy nő sem mire se tud rávenni, amit ő nem akar.” (134.) Ezért, hogy a nő Wesselényijét csak akkor akarja elhagyni, amikor azt sikerül rábeszélnie valamire. Mégpedig egy árulásra: „Ha ki nevet, ha leken egy pofont, nem volnék most itt.” (uo.) Csakhogy az alelnök, látszatra legalábbis, pofon helyett szót fogadni kész, és ezzel szerelmesét könnyekre ragadtatja, a nő mélységesen csalódik gyöngye szeretőjében.

Még a szexus sem egyformán íteltetik meg a hangsúlyozottan „harcban” álló két oldalon: a Plebejusok „nagy természete” elismerő, bajszrezgető mosolyt érdemel, a buja liberálisok hol „vén fütyik”, hol „szexkombájnok”. De persze érték a női önmegtartóztatás is, *A hatodik koporsó* forradalmár özvegyét senki sem érintette férje halála után. Hogy ne érezzük úgy, mindez derült égből villámcsapásként érkezik Csurka kései munkáiban, idézzük fel, mit mond Czifra, a *Bálanya* központi hőse, talán kevés eltartással olvasandó röpké szónoklatában: „Régen mondom én azt már, hogy az emberiségnek és különösen a férfiaknak, csak egy társadalmi forma, nevezetesen a középkor volt természetes közege. Tudniillik az egyéni bajvívások, a lovagi tornák kora. A férfinak arra van szüksége, hogy a férfiasságát, a bátorságát, a virtusát minduntalan kipróbálja. Erre a modern társadalom nem ad lehetőséget a férfinak. Vagy csak nagyon kis részének. A sportolóknak, atlétáknak és pilótáknak. Slussz. A többi kártyázni, inni, nőzni, kocsmaverekedésben legénykedni kényszerül. Fogjuk fel úgy ezt, mint egy lovagi tornát.”⁹

Ez a – Tamás Gáspár Miklós szavaival – „pontatlan”¹⁰ nosztalgia, mégis autentikus és őszinte élménye ezeknek a lecsúszottságukban is lovagi tornáról álmódó, helyüket a mai világban tragikus módon nem találó, elveszett, dühös és meglehetősen egyszerű utolsó daraboknak.

⁹ Csurka István: *Házmestersirató, drámák – színművek*. Püski, Budapest, 1999. 311.

¹⁰ Tamás Gáspár Miklós, i. m.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SZIJJ FERENC verse 681
VÖRÖS ISTVÁN versei 685
KERESZTESI JÓZSEF verse 691
DARVASI LÁSZLÓ: Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből
(*regényrészlet*) 693
GRECSÓ KRISZTIÁN: Bovary úr (*novella*) 709
JÁNOSSY LAJOS: Egy őszi kék (*elbeszélés*) 712
TÓTH MARCSI: Pofon (*novella*) 727
TÁBOR ÁDÁM verse 733
SCHEIN GÁBOR versei 734
DÉKÁNY DÁVID verse 736
CSORDÁS GÁBOR: Válságban (*Lengyel napló, 1983 – I. rész*) 737
MARTA FÜLÖPOVÁ: Mikszáth Kálmán, a tót atyafi (*tanulmány*) 756
SÁNDOR IVÁN: (Meg)érintések (4.) (*esszé*) 768
DÉRCZY PÉTER: Történet és történelem (*Sándor Iván regényeiről*) 775

Géher István 1940–2012

- SZABÓ T. ANNA: Rítus és rutin 780
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 786

*

- GETTO KATALIN: A szemlélődés tere (*A Zsolnay Kulturális Negyedről*)
789
MÁRTA ISTVÁN–PATARTICS ZORÁN–SZALAY TAMÁS: Elmozdulás
(*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 802

*

- SZÉNÁSI ZOLTÁN: A megformált idő (*Schein Gábor: Éjszaka, utazás*)
810
KELEVÉZ ÁGNES: „Mily nehéz a könnyű” (*Kosztolányi Édes Annájának
kritikai kiadásáról*) 814

2012

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

POSZT Június 7-e és 16-a között tizenkettő alkalommal rendezték meg a Pécsi Országos Színházi Találkozót. A *Lőrinc Katalin* táncművész, *Rockenbauer Zoltán* művészet-történész, *Zappe László* kritikus, valamint *Bicskey István* színész, rendező, koreográfus által kiválasztott tizennégy versenyelőadás mellett számos OFF-program várta az érdeklődőket. A legjobb előadás díját Székely Csaba *Bányavirág* című darabja nyerte, amelyet a marosvásárhelyi Yorick Stúdió vitt színre, *Sebestyén Aba* rendezésében.

*

A 82. ÜNNEPI KÖNYVHÉT alkalmából az Alexandra Kiadócsoport szervezésében könyvvásárt és könyvbemutatókat tartottak a pécsi Kossuth téren június 7-e és 16-a között.

*

MŰVÉSZETI DÍJAK. Az idei Szépíró Díjakat *Bodor Ádám* (próza kategória), *Villányi László* (líra) és *Margócsy István* (esszé) vehette át, a díjazottakról *Selyem Zsuzsa*, *Tábor Ádám* és *Tarján Tamás* mondott laudációt. – A szlovén

Tone Pretnar műfordítóról elnevezett díjat *Gállos Orsolya* vehette át fordítói munkásságáért. Gratulálunk munkatársainknak.

*

SZÁNTÓ T. GÁBOR *Édeshármás* című regényét mutatták be június 5-én a pécsi Caflisch cukrászdában. A szerzővel *Stark András* és *Schweitzer Gábor* beszélgetett.

*

A JELENKOR KIADÓ két új könyvének pécsi bemutatóját tartották meg június 6-án a Caflisch cukrászdában. *Miklya Annával* *Eső* című kötetéről és *Horváth Viktorral* *A kis reccs* című könyvéről *Kisantal Tamás* beszélgetett.

*

KONOK TAMÁS ÉS HETEY KATALIN kiállításának a Zsolnay Negyedben található Pécsi Galéria adott otthont május 11-e és június 30-a között.

*

VOJNICH ERZSÉBET kiállítását június 9-én nyitották meg a pécsi Nádor Galériában, beszédet mondott *Forgách András*.

Szerzőink

Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – kritikus, költő, Pécsen él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Grecsó Krisztián (1976) – író, költő, Budapesten él.

Jánossy Lajos (1967) – író, kritikus, Budapesten él.

Tóth Marcsi (1978) – író, filmgyártási koordinátor, Budapesten él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Dékány Dávid (1988) – költő, Szegeden és Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.

Marta Fülöpová (1982) – doktorandusz hallgató a pozsonyi Komenský Egyetem Szlovák Irodalom és Irodalomtudomány szakán, a csallóközi Csenkén él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Dérczy Péter (1951) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Getto Katalin (1963) – építészeti kritikus, esztéta, fordító, Pécsen él.

Márta István (1952) – zeneszerző, a Zsolnay Kulturális Negyed igazgatója, a POSZT művészeti vezetője, a Magyar Fesztivál Szövetség elnöke, a Művészetek Völgye igazgatója, Pécsen él.

Patartics Zorán (1968) – építész, publicista, Pécsen él.

Szalay Tamás (1969) – a Zsolnay Kulturális Negyed nemzetközi igazgatója, Pécsen él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Szenási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, az Irodalomtudományi Intézet munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.

Kelevéz Ágnes (1953) – irodalomtörténész, textológus, a Petőfi Irodalmi Múzeum Médiatárának főosztályvezetője, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Fedeles Tamás (1974) – történész, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa, Pécsen él.

KISANTAL TAMÁS: Nehéz, szürke nappalok (*Lakatos István: Dobozváros*)
822

FEDELES TAMÁS: Pécs irodalmi műveltségének régmúltja (*Nagy Imre:
A Magyar Athén. Pécs irodalmi műveltsége 1009-től 1780-ig*) 827

KÉPEK

A színes műmellékletben és a fekete-fehér képillusztrációkon Cseri László fotói láthatók.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

SZIJJ FERENC

Fényleírás / Szürkeség

(1)

*A függőfolyosóra nyíló konyhaajtó kis rombuszaiban,
háromszögeiben és téglalapjaiban kétféle
katedrálüveg van, kétféle szürkeség hajnalban.
Néhol az üveg domborulatain a konyhalámpa fénye
csillog tükröződve – kissé szürkés csillogás
a lámpafénytől amúgy is fakó szürkeségben,
mert ha próbaképp lekapcsolom a lámpát, sokkal élénkebb
az üveg szürkesége, csak akkor nem látok írni,
pedig ennél kevesebbet, hogy leírom a szürkeséget,
mit tudnék csinálni? A baloldali üvegidomokban –
mivel balra nagyobb a tágasság az udvaron, onnan
kap több fényt a konyhaajtó – egyre több a külső csillogás.*

*Csak aztán most ugrott az idő, illetve a számítás,
ugyanaz a szürkeség egy órával később lesz,
illetve egy idő múlva majd megint ugyanakkor,
ahogy egyre korábban kel a nap.*

(2)

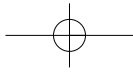
*Mi volt az a régi szürkeség? Bádogszürkeség?
Bádóg volt a ház és az udvar legfontosabb helyein,
bádóg fedte a hajlatokat, szegélyeket, réseket
és a házban, a ház alatt vagy a ház mögött
levő sötétségbe vezető átjárásokat. Mélységes titkok
gyakorlati megoldása, az egyetlen ésszerű megoldás.
Iskolai szürkeség. Az iskoláé a testünk: felkelni reggel,
padban ülni, egy másik testben, vagy szégyen-tornáztatás
tornaórán fekete klottgatyában és fehér atlétatrikóban,
őrszgyűlés, de egyébként is mindig gyülekezni,
felvonulni, tornaünnepély, avatás, hivatalos vidámság,
a harcias színek és a bronzemberek szürkesége. Az idő
szürkesége nyáron, napsütésben, ártatlan unalom.
A lovak szürkesége. Szomorú, kocsni elé fogott lovak,
húzzák a szenet vagy a hamut, értelmetlen körforgás,
mint a körhinta-lovaké a Luna-parkban, ahol két körforgás*

vagy kétféle zene a hangszórókból már áttekinthetetlen
 zűrzavar. A Luna-park talán leégett vagy teljes felszereléssel
 és személyzettel disszidált, mert aztán nem jött,
 nem is esett róla szó. Az állomás szürkesége.
 A büfépult bádogborítása, többféle szürke pálinka,
 kétféle szürke bor, szürke sör, kismálna,
 az volt az egyetlen színes dolog. A hangosbemondóban
 többször is felsorolt megállónevek szürkesége (minden
 felsorolás szürkesége), erőteljes hang és egyhangú szöveg,
 hogy most már tényleg el kéne döntened, mész-e,
 vagy maradsz, nem mintha nem lenne mindegy
 a vasútnak is, neked is, de itt az állomáson a vasút
 a lényeg, a vasútnak lényegesebben mindegy.
 Katonai szürkeség. Előbb az egykori huszárlaktanya
 piros téglás, legénységi épületei és szürke telephely-épületei
 az iskola mellett, ahol kezdődött a laktanya
 óriási területe, és az épületek között a vállmagasságig
 fehér törzsű fák, mintha valakik rengeteg krétát
 csempészték volna át a testvéri felségterületre,
 vagy adtak volna át ajándékba, a hála jeléül,
 és mit lehetett volna kezdeni annyi krétával?
 Később pedig a zöld egyenruhák belső szürkesége,
 vaságyak, vaskályha, a kályhában téli hajnalokon a hamu,
 az ablakokban a hajnalok szürkesége, a folyosó végi,
 katedrálüveges ablakban hajnali szolgálat idején
 a korai derengés, reménykedés, hogy valami változik,
 legalább a fény. A különös nyelv, amit kerítésekkel
 és őrtornyokkal és magatehetetlen örökkel védtek,
 ki ne szökjön, mert az is általános, komolytalan titok volt,
 de talán az egyetlen, amit a múholdakról nem lehetett
 kitalálni, és önmagában nem, csak a használata volt szürkeség,
 az ismétlődése különféle helyzetekben, amelyeket egy
 vagy kettő vagy legfeljebb három kaptafára
 lehetett húzni, úgymint félelem, hiú remény és tagolatlan bosszú.
 A gyávák szürkesége, a kivételezettek gyávaasága.

(3)

És amikor a szürkeség utoléri az időt,
 akkor ott tartok gondolatban, hogy a külső csillogás
 az ajtóüveg valamelyik lencsésjén keresztül,
 ha mondjuk lekapcsolom a lámpát, halvány képet
 vetít a szemközti falon lógó, nagy méretű képre,
 amelynek közepén egy régi, de nem valóságos,
 hanem elképzelt és idealizált, mégis tipikusnak szánt

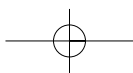

*lóverseny célfotója, vagyis célfestménye látható,
azt pedig egyhangú, csak néhány akadállyal nehezített
játékmezők veszik körül, ott versenyeztek régen
a valóságos bábuk, nyilván lovasok, Start és Cél között,
egyttől százig.*

*A fontos munka látszata a helyben sürgölődéssel,
és közben a láthatatlan rombolás. Pontos tervek
a rombolásra. A tervek a jóról és szépről szólnak,
de valójában minden jónak és szépnek a lerombolását
tartalmazzák napokra, órákra, percekre bontva
(szigorú, pontos, nem csak olyan általános összeesküvés),
hogy ne legyen olyan perc, amikor nincs rombolás,
mert akkor a feneketlen ürességgel kellene
szembenézni hirtelen, és a nyilvános üresség
milyen színű?*

*Láthatóságicsikos mellénybe, -kabátba öltöztetett
emberek vonulnak csoportokban munkába reggel,
viszik a seprűt, lapátot, húzzák a kukát, már reggel
megtörtén vánszorognak, vagy csak nem sietnek,
mert nem a saját munkájukba indulnak,
aztán vonulnak visszafelé délután, nem sietnek,
mert nem a saját idejük következik,
vagy csak vánszorognak megalázva az ellentétes parancsoktól,
hogy most itt vagy ott, errefelé vagy arrafelé haladva
söprögessenek minél inkább láthatóan – ez milyen látvány?
És a látványban miért nincs egy pontos kép,
amelyen nem mozog semmi, nincs rajta a folyamatosan
felejtő sürgölődés, az emberekkel mint eszközökkel
és alkatrészekkel fenntartott működés, nincs rajta
a létezők rangsora, a kivétel?*

*Folyamatosan döntenek valamiről, közben pedig
rég el van döntve, hogy minden marad a régiben,
legalábbis a lényeg tekintve, és a lényeg valamiképpen
velük van összefüggésben, még ha nem is lehet
nyíltan kimondani vagy írásba fektetni, hogy ők maguk
lennének a lényeg. Minden döntés felejtés. Mindent
el lehet felejtteni többször is. Még csak nem is úgy,
hogy újból eszükbe jut, és megint elfelejtik,
hanem el van felejtve, és úgy felejtik el megint,
a sötét fehérre fakul, a fehér elsötétül. Fehér ing,
fekete öltöny, fekete cipő, fekete zokni – a gyorsított
állóképen az is szürke lesz, akár az asztalra állított vázában
a virágcsokor vagy hátul a zászlók.*

*A láthatatlan rombolás egy végső pillanatban
láthatatlan káosszá sűrűsödik össze, és mindig
lehet végső a pillanat, vagy épp már elmúlt a legutóbbi
végső. Egy félbehagyott építkezés: egymásba zuhanó,
egymásba mértanuló, egymásba számtanuló (per
négyzetméter) üres terek, málló, vetemedő, szürkülő
forgácslapok, azok már egy ideje nem akadályozzák meg,
hogyan az üresség és a mozdulatlanság átjárjon
a mi világunkba a legnagyobb dologidőben. Titkos
riadóztatással elrendelt lomtalanítás: utcára kifordult,
mértanilag, lelkiileg bejárható pincék, a kíméletlen mohóság
a vas után vagy minden után, amiben bármi kis fém van,
vagy ami koloniál. Az egymásra hányt tárgyakból,
tárgymaradékokból álló kupacok ismétlődő átfordulása,
aztán másnap a kupacmaradékok a járdán, deszka-, papír-
és műanyag-törmelék, néhány szeg, csavar,
talán ezzel is újra lehetne kezdeni az életet, ezt így együtt
egy erszénybe gyűjtve végre megbecsülni.
Vagy ha az emberekkel tömött villamoson
egy élemedett úriember kiüti a mobiltelefont
egy fiatalember kezéből, mert az túl hangosan telefonál,
mire a fiatalember visszaüt, majd némán utaznak tovább:
akkor miféle felelőtlen béketúrás van mindkettejük erőszakos
mozdulatában még egy ideig, amíg le nem szállnak,
talán külön megállóban, azzal a mozdulattal
mi mindent képesek elfogadni, sőt jóváhagyni egy végső,
már elmúlt és mindent a régiben hagyó pillanatban?*

(4)

*Madárhangok odakintről, sűrű festékcseppek
a híg szürkeségben; keveredés nélkül vegyülnek,
vagy vegyülés nélkül keverednek –*

VÖRÖS ISTVÁN

LX. zsoltár

A magyarokhoz

1 *Én, a zsoltárparazita,
repedtfazék hangomon
ezt éneklek:*

2 *Mikor harcoltunk
a szerbekkel,
a románokkal,
elvetettél és felnégyeltél minket.*

3 *Mikor harcoltunk
az osztrákokkal,
az oroszokkal,
veszni hagytál,
de fölmagasztaltál minket.*

4 *A két múlt században
két nagy szabadság-
vesztő harcunk volt,
és hálás érte a világ.*

5 *Mert a szabadságot
néha – valakinek –
látványosan el kell
veszítenie, hogy többen,
mint a valaki, lassan,
lépésről lépésre
tudatára ébredjenek
a sajátjuknak.*

6 *Megrendítetted az országot,
sokféle szakasztottad.
Amikor az akár le
is győzhető ellen
fordultunk, sárba löktél,
úgy vesztettünk,
amikor a legyőzhetetlenek
ellen, a vereségben
nyertünk.*

7 *Nehéz dolgokat
láttál velünk,
borral itattál, hogy
mással is lehess.*

8 Add meg egyszer már
nekiünk a belső
győzelem megaláztatását!
9 Jelő nélkül le se mertem
írni azt, hogy győzelem.
10 A magyar pusztában
mondta Isten:
Örvendeztetek, kiosztottam
dél és nyugatot.
Bécs csak egy kapu, lépjétek be!
Velece az én mosómedencém.
Berlinben az egyszerű életet tanuljátok,
Veronát értetek énekelem meg.
Amszterdamban ismerjétek meg
végre a nőt, Párizsban a férfit,
Rómában a helyettesemet,
Londonban a világot.
Lisszabonon át meneküljétek előre,
Compostelán át előlem.
11 Kicsoda vezet engem
az erős városokba?
12 Hatvan éve egy
focimeccsen siránkoztok.
13 Kilencven éve azon,
hogy maradt egyáltalán
országotok.
14 Az én népemnek
2000 éven át nem volt.
Akartok hát a kedvenceim lenni?
15 Istennel győzedelmet
vesztünk, ő tapodja el
bennünk az ellenséget,
az indokolatlan
és az indokolt gőgöt.

XL. zsoltár

A lázadásról

*1 Attól, mert ott voltál
a létrejöttüknél, ezek az erők
nem lesznek kíméletesek veled.*

*2 Az Úr elhajolt tőlem,
nem hallhatta a suttogásomat,
de – csoda – mégis kitalálta,
amit kimondani
amúgy se mertem volna.*

*3 Régi éneket adott a számba
az Úr. Aztán túlságosan
újat, senkinek se tetszett
rajta kívül. De én
többre vágytam.*

*4 Azaz többel is beértem
volna, és igazából,
nagyon igazából, kevesebbre
vágytam.*

*5 Ezek talán nem is erők.
Ezek is csak ezek,
mint az eggyel ezelőtti
változás ezekjei.*

*6 Röhögve hirdetem
az igazságtalanságot.
Alig hallják. Vagy nem
az, akinek kéne.*

*7 Lázadjunk föl!
Dicsérjük az Urat
a lázadásban!*

*8 Legyen nagy gyülekezet
az utcán és a facebookon,
a templomban és a tőzsdén,
a könyvtárban és a boksz-
meccsen, a folyóparton
és a reptéren.*

*9 Tudja már mindenki,
hogyan tévedtünk.
Hogy az is tévedett,
aki nem tévedett,
de most ezt a tévedést
egy újabb tévedéssel*

visszavonja.

10 Ha kiszakad az ajkunk,
akkor is, ha összeég
a telefondrót, akkor
is, mondja és zúgja,
hirdesse és vakogja
mindenki, hogy:

Elég már!

11 Miből is? A pénzből
és a pénztelenségből.
Az önsajnálattól és
az öngyűlöletből.
A hűtlenségből és
a féltékenységből.
A vitákból és az
ítélethirdetésből.

12 Hé! Ti nem
vagytok erők!
Hé! Nem tudátok
egy másik, egy jobb
világot találni magatoknak?
Hé, ti nem is
vagytok!

13 Aki van, az alighanem
egyedül az Úr.

14 A félig-lét bajnokai
trappolva végigmennek
az utcán. Aztán a naplementén
át felgyalogolnak az égre.
Nem sejtik: Nemrég
ott adták át a pokol
új bejáratát, híddal
a Styxen, mágneskártyás
beléptető rendszerrel.

15 Új egyenruha
az ördögökön is.
Magánalkalmazásban állnak.
A nyakukban dögcédula.

LIX. zsoltár

1 A költészet ellenségei
ellepik a világot.

Kérlek, Uram, szabadíts
meg tőlük!

2 Járja egy angyal
karddal a földet,
és akinek a könyvtárában
nem talál verseket,
vágja le!

Akinek nincs könyvtára,
vágja le!

3 Szabadíts meg engemet
az olvasni nem tudóktól,
az érzelgős emberek
ellen tarts meg engemet!

4 Most íme, lelkem után
leselkednek, egybegyűltek
ellenem a semmitmondók
és a nagyhangúak,

az ócskaságkedvelők
és a gondolkodásképtelenek.

5 Ó, Uram, versek és irodalom,
érzések és pontosság Istene,
kultúra bentlakója,
gondolkodás működtetője,
ízlés csiszolója,
vélemény formálója,
szabadság edzője,
fújj bele sípodba!

6 Estenden megjelennek
a botfülűek és botlelkűek,
teletrappolják a várost.

7 Szájukban sarló,
kezükben horog.

Te pedig, Uram, neveted
őket. És rettenetes a Te
nevetésed, megcsúfol
minden egyformát és formátlant.

8 Szájuk vétke nagyobb
vagy füliük vétke?

Szemük vétke nagyobb
vagy sóhajuk vétke?

9 Hagyd őket egyedül
egy verstelen világban,
zárd be őket
egy irodalom nélküli
időbe. Félni fognak,
sírni és rimánkodni.
Könyörögni fognak,
hogy ostyán szavakat
vehessenek magukhoz.
10 De akkor nem fog
bennük megmaradni a szó!
11 Kegyelmezz nekik
búsulásukban,
estenden megjelennek,
teleszavalják a várost.
Könyvek után barangolnak,
antikváriumba törnek be,
aztán együtt olvasnak
a kikerkező biztonságiakkal.
12 Én pedig énekelek,
mert Isten az én olvasóm,
és én az ő olvasója
vagyok.

KERESZTESI JÓZSEF

Magyarország föltámadása

*Hársfavirágos lomb alatt
A középosztály lóra kap –
heje-huja héj!*

*Vertarany-ékes szép nyereg,
Trendi szülőpár, négy gyerek –
heje-huja héj!*

*Jegenye-háttal, délcegen
Vonulnak át a réteken –
heje-huja héj!*

*Léptük nyomán az ifju föld
Pompás tavasz-palástot ölt –
heje-huja héj!*

*És a mosolygós pórcsalád
Nyújtja feléjük korsaját –
heje-huja héj!*

*Fejük fölött a májuség
Kobaltekemény, jakuzzikék –
heje-huja héj!*

*Harmatos pázsit, vad galopp,
Őrizzék léptük angyalok –
heje-huja héj!*

*Mihály arkangyal, Gábriel,
Nyíljék mennybéli kárrier –
heje-huja héj!*

*Mert ők, hisz ők az élcsapat:
A középosztály lóra kap –
heje-huja héj!*

*Trendi szülőpár, négy gyerek,
Trombita harsog, dob pereg –
heje-huja héj!*

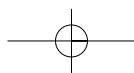
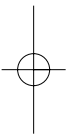
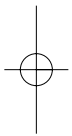
*Lobog kibontott zászlaja,
Zászlaján ott a Szűzanya –
heje-huja héj!*

*A Sárkány búvik, meglapul,
Barlangja mélyén fű vadul –
heje-huja héj!*

*Kövessük egyre, mind tovább
Lovuknak ringó tomporát –
heje-huja héj!*

*Mögöttük szálljunk síkra majd,
Csapjunk zsoldáros harci zajt –
heje-huja héj!*

*S a mennybe szálljon friss husunk,
Ha jó az óra, Krisztusunk –
heje-huja héj!*

DARVASI LÁSZLÓ

Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből

Megérkezés

Remegett a világ. Nyári délidőn ilyesmi képét mutatja az a magyar Alföld, a fény fölfordítja a földet, a templomból kiremegi az Istent, a beteg tücsökből trubadúrt csinál. A frissen fejt tej délre megalszik, csak mindig akad benne néhány döglött légy, bögöly vagy megtévedt háziméh. Az emberek elalszanak imádkozás közben, s aztán a fekete öltönyös, fehér inges férfiak arra riadnak, hogy istentelen erekciójuk van, az asszonyok meg csak gyűrögetik a hímzett sarkú zsebkendőket.

Néhány pillanattal ezelőtt, még az autóból pillantotta meg a szobrot. Haladt. Még nem tudta pontosan, miféle szobor, kit ábrázol, csak azt látta, hogy valaki, valaki itteni ember nekifeszül, és a homlokával tolja a házak, az árok, a sövények faközöld fala mellett, mert errefelé rendre tujákat ültetnek a házak elé, és tisztos távolból kutyák is követték őket. Mobilszobor volt, hát persze. Egyébként lehetett volna motoros szobor is, távirányítós, csak hogy ez még a kezdetlegesebb fajta volt, tolni, nyomni, húzni kellett. Nos, mint tudható, minden, ami jó, megmozdítható. Az egyik zöldre mázolt, csálé kerítés mögül kislány integetett. A szobor élénk sárgára volt festve, ez még innen is jól látszott, és persze remegett ő is. Tolták a szobrot, mégis remegett.

A görbülő akácfára lógatott hangszóró azonban szürke volt, mint a friss halottak arca, rozsdás huzalok szaladtak belőle a földbe, és kiválóan működött. Szóval nagyon is jól működött. És nem remegett.

– Állj! Azonnal megállni! – rikoltott.

Addig is szinte már lépésben haladt, de most megállt, behúzta a keziféket, kiszállt az autóból. Pányvázott tehén emelte föl a fejét az út túloldaláról, komótosan rágott. Most, hogy kiszállt az autóból, pontosan látta, hogy miféle dolog az a sárga szobor. Jézust tologatták a város határában.

– Neve? – recsegett rá a hangszóró.

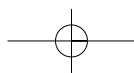
Bólintott, és megmondta.

– Mi célból érkezett hozzánk?

– Kozmetikus vagyok.

– Hogy a lószaros fene enné meg magát, nem azt kérdeztem, mit csal, mit lop, mit hazudik, hanem azt kérdeztem, hogy mi célból érkezett? – a hangszóró különben mindezt nyugodtan mondta még.

– Cejt úr meghívása alapján érkeztem az önök városába.

– Nahát, bassza meg.

A hangszóró láthatóan elgondolkodott. Hallatszott a szuszogás, a harákolás. Köptek is. Vízet vagy pálinkát ihattak, koppant egy pohár feneké, ital lötykölődött. A távolban az egyik kutya ugatni kezdett, és az alak, aki eddig a homlokcsontjával nyomta a szobrot, valami mélyedésbe keveredhetett, most képtelen volt tovább haladni. Az egyik kutya mintha az ugatással próbált volna segíteni neki.

– Nos, kérem, azt mindenki mondhatja, hogy Cejt úr. Hát persze! Cejt úrra hivatkoznak. Miért is ne? – a hangszóró kelletlenül, gúnyosan recsegett. Ő erre a zakójába nyúlt, és elővette a papírost, fölemelte a lábát, a combján óvatosan kihajtotta. Különbösen nem levél volt. Pecsetes, írásos dokumentum. Igazolvány. Cejt úr kék, körpecsétjével díszítve. Fölmutatta.

– Cejt úr meghívott engem ide, az önök városába – mondta hunyorogva. Érezte, hogy a halántékán izzadság csorog alá, és mintha a remegés kezdte volna megfertőzni őt is. Az arca elé emelte a kezét, nézte az ujjait. A háta nedvesedett, rázogatni kezdte az ingét. A szobor a házaknál még mindig nem mozdult. Valahogy nagyon beakadhatott.

– Bökje már ki, mit akar tenni, ember!

– Cejt úr megbízása szerint fogok dolgozni, uram. Vannak feladataim.

A hangszóró hallgatott. Mintha könnyű, cseh ceruzákat tördeltek volna a másik oldalon.

– Feladatai! Hm. Konkrétan mit fog dolgozni? Mit!

Most ő tűnődött el.

– Cejt úr nem tájékozta?

A hangszóró fölfortyant.

– A faszomba, ember! Itt én kérdezek. Én!

Átállt egyik lábáról a másikra, olyan erős volt a fény, hogy tulajdonképpen már nem is látott. Most már úgy érezte, hogy együtt remeg a vidékkel ő is. Különbösen nem volt ez annyira rossz érzés. Az alak ott a távolban a homlokával feszült neki a szobornak, aztán fordult, a hátával tolta volna, talán bele is rúgott. Igen, megrúgta a szobrot. Kiabált vele.

– Mehetek, vagy sem? – kérdezte végül.

– Jól van, elmehet. De nem ajánlom, hogy bajt keverjen – dűnnyögte a hangszóró. Bólintott, hogy hát persze. Elővette a zsebében tartott üveget, beleivott.

– Megmondaná a nevét? – kérdezte aztán.

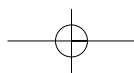
– Mit?! – hörgött a hangszóró.

– A nevét. Hogy hívják magát? – bólintott ő.

A hangszóró erre üvöltöni kezdett.

– A jó kurva anyádat kérdezd, ember! Azt! Mit képzelsz te magadról? Hogy kérdéseket tehetsz föl?! Nekem?!

Addigra már a kocsijához lépett, fölhajtotta a csomagtartót, kicsit nézelődött, egy-két dolgot, tárgyat odébbtolt. Visszanyúlt a csomagtartó fedeléhez, hajtogatta le és fel, recsegett, majd meg kell olajozni. A hangszóró közben ordított, egészen fözlaklatták a kellemetlenkedő kérdések. El lehet képzelni, milyen furcsa lehet egy hangszórónak, ha kérdeznek tőle. Már megtalálta, amit keresett. A vashuzalvágó ollót és a nagyobbik fejszét vette elő. Kanadában ilyenrel vágják a

fenyőt. A tehenre nézett, bólintott. Aztán az akácfához ballagott. Megkopogtatta, kifordított kézfejjel simogatta a törzset, mint aki bocsánatot kér. Visszább lépett, árnyékolta a szemét. Igen, az akác is remegett. Akkor hozzákezdett.

– Mit csinál! Mit csinál! – ordított a hangszóró, amíg tudott. Ő addigra elvágta az összes huzalt, aztán a dobozt leverte a fáról. Néhány pontos ütéssel tönkerezúzta. A tehen szórakozottan nézte, a farkával csapdosott, és végre a házak mellett is elindult a szobor. A kutyák veszettül ugattak. A hangszóró már nem volt egyéb, mint néhány összetört, rossz vaslemez, görbe szög és csavar, törmelék. De mintha vérezett volna. Rozsdás, barna vér szivárgott a száraz földbe. Bólintott.

– Amint mondtam, kozmetikus vagyok – mondta még a szétvert hangszórónak, az autóba ült, és behajtott a városba.

Az irodában

Ha ugyan a kezdet nem csak annyi, hogy a végére akarunk járni annak, mi lesz. Ha ugyan. Az ellopott kezekről Szegény Johann, az egykori könyvtáros tett jelentést 2012. március 20-án, és szóról szóra a következő párbeszéd zajlott le az irodában. Aznap is ő volt a megbízott ügyeletes. Ez persze egyáltalán nem volt meglepő, mert miután a városba érkezett, mert nem vándorolt tovább, nem vitte tovább a nyughatatlan lelke, sőt, hiszen ide jött, ezt akarta, elfogadta Cejt úr invitálását, rá szállt ez a tisztség is, a megbízotti ügyelet, holott egyébként akadt más elfoglaltsága is bőven. Különösen az utóbbi időkben sokasodtak meg a teendői.

– Igen, tessék. Válasszon széket, Johann.

A férfi sorban megnézte a fal mellé állított székeket, aztán az egyikért nyúlt – az ülésrész fakeretébe előadók, jelentést vagy vallomást tévők vájják idegességükben a körmüket –, majd kicsit vackolódott, akárha kő lenne az ülepe alatt. Az ábrázata viharvert volt, mindazonáltal nem úgy tűnt, mint aki zavartatná magát.

– Bejelentést szeretnék tenni – és kifújta az orrát.

– Hallgatom.

Az irodai ablakból rálátott az udvarra. A por néhány gyöngye széllökés után lassan fölkaivaradt, és ahogy szokta a területre sodort levekkel, porral és újságokkal, eljátszotta Cejt úr alakját. Mintha ő táncolt volna a barakkok és a törpe-raktárak oldalánál. Árnyékba borult a helyiség. Váratlanul Zarathustra Kapitány hajolt be az ablakon. Közben a szájába dobott egy szem bontatlan diót, ráharapott a héjára. Úgy beszélt, hogy jókorákat ropogtatott közben. A megtört dióhéjak fölsebeztek az ínyét és a nyelvét, s az álkapcsában a héj és a dióbél szép, véres körforgássá kerekedett. Árnyékában ott állt Rubinka, világított a kicsi válla, a földet bámulta. Ő, de persze nem nézett. Nem is szólhatott. Csak az ujja vége fehéredett ki, ahogy szorította a férfi kezét, aki betolta hatalmas mellkasát a nyitott ablakon.

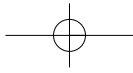
– A kurva mindenségit! – ordította Zarathustra Kapitány.

– Magának is – mondta.

A kapitány gondterhelt képet vágott, megdörzsölte a borostáit.

– Tud-e már valamit?

– Valamennyit, Kapitány, valamennyit.
 – Na hiszen, vagy úgy – rágcsálta a diót a Kapitány. – És mit gondol?
 – Egyelőre magam sem tudom. Osztok és szorzok. Egyelőre.
 – Nahát – a Kapitány csalódottan látszott. – Nahát. Mi lesz így velünk, ha maga sem tudja?! Egy kozmetikus, és nem tudja. Cudar világ ez, nekem elhiheti. Nagyon cudar.

– Magának nem szabadna panaszkodnia, Kapitány.

A férfi nagyot nyelt, a testébe került a véres massa. Megsimogatta a kislány fésületlen, búzaszőke haját. Aztán halkán kérdezte.

– Ez az a doboz a bejárat előtt?

– Igen, ez az a doboz.

– Működik?

– Működik. De nem ajánlom, hogy hamarabb próbálja ki, mert az végzetes lehet.

– Maga a végzetről papol?

– Bocsánat, talán rosszul fejeztem ki magam. Inkább arról, hogy ha kipróbálja idő előtt, az visszafordíthatatlan lehet.

– Nahát! És a végzetes nem visszafordíthatatlan?

– Igaza van, Kapitány, az. De nem minden visszafordíthatatlan, ami végzetes. Szóval ott a gép. Nézze meg jól a használati utasítást. És ne hibázzon. Bár maga nem szokott.

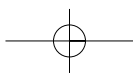
– A jó kurva életbe, bárcsak tudnék hibázni!

Ezzel elment Zarathustra Kapitány, és vele ballagott Rubinka, akinek ellopták az arcát. A jelenés véget ért. Újra lehetett a könyvtárossal foglalkozni. A mutatóujjával, akárha az egy üvegnek támasztott faág lenne, Szegény Johann elé tolt egy pohár vizet. Az üveg falán ujjlenyomatok pecsétjei homálylottak. Nyomban vissza is húzta a poharat. Ennyi még szükséges volt. S különben, a dolog félreértésre adhatott volna okot. Nem akarta, hogy félreértsék, hogy hibás következtetést vonjanak le miatta. De gúny tárgyává se akarta tenni a másikat, aki most megköszörülte a torkát.

– Valami tényleg nincs rendben.

– Értem. Csakhogy ez nem újdonság – válaszolt, és újra a másik elé tolt a poharat. Szegény Johann az asztallap felé engedte az arcát, ráharapott a pohár karimájára, amitől úgy tűnt, vigyorog, de csak ivott. Ivott. Aztán szinte visszaköpte a poharat, ami koppant az asztalon. Milyen érdekes, hogy ha kéz nélkül, vagyis miközben a kezét nélkülözve cselekszik, az ember ábrázata állati jelleget ölt, s ez alatt még véletlenül sem brutalitást vagy a durvaság formára találását lehet érteni. Inkább úgy vélekedik, hogy a lélek tompaságát az életöztön vitalitása váltja föl, s mert az élet alakítását leginkább a kezek végzik, mert ők, az ujjak vannak úgymond a cselekvés frontvonalában.

– Igen, ha a dolgok rendben lennének... nem, ezt nem is folytatom. – sóhajtotta. – Maga, Johann, már úgyis kimondta. Valami nincsen rendben. Hát jó. – szórakozottan megpöccintette a radírját. Aztán fölvette, megforgatta. Egy radíron soha nem látszik, mit vagy kit tüntetett el. Vagy mégis? Különben volt az asztalán egy kicsiny, ezüstkurlis hegyező is, és mindenféle színes fejű, kupakos és nyomógombos tollak, illetve ceruzák, olyan fekete belűek, amelyeket újabban

múzeumokban lehetett kapni, meg volt ott kékfedeles naptár, címfüzet, és természetesen néhány, sokszor átlapozott törpekatalógus. A kozmetikus bámulta Szegény Johannt, a könyvtárost, aki most már mások jóindulatára építette az életét.

Sorsa, életének alakulása errefelé közismert volt, vagy ha úgy tetszik, hírhedt eset, mert nem csak föltűnően sokat, sok szenvedéllyel és elfogultsággal fecsegték róla, és színezték különböző árnyalatokkal, de bizony félték is. Úgy mesélték el, de persze azért mesélték, hogy közben kirázta őket a hideg. Cidriztek, mint az őszi akácfák. Ezt az embert, Szegény Johannt a felesége elhagyta. Pedig ő a tenyerén hordozta, minden vasárnap vitt neki krémest. Hozatott neki Chaplint és Marilyn Monroe-t külföldről, méghozzá igazán a legjobb helyről, Kelet-Németországból. Ami, ugye, már Nyugatra van. A felesége sírja mellett azóta a lenszöke Marilyn áll, ő őrzi, ahogy mondani szokták, az álmát az örökkévalóságban. Ha ugyan álom a halál. Szegény Johann felesége úgy hagyta el az urát, hogy meghalt. Nem sokkal azután, hogy megkapta Kelet-Németországból, ami Nyugatra van, Chaplint és Marilynt, könnyű, nyári ruhában besétált a könyvtárba, leült a polcok mellé, legyezgette magát, vizet kért, s mire a könyvtáros visszajött, már nem élt. Ennyire egyszerűen történt. Így is meg lehet halni. Ilyen egyszerűen, mintha az egész semmi lenne, kis marhaság, bohóckodás.

És volt aztán az a szörnyen kellemetlen eset a Sárga Krisztussal, amiről még az újságok is cikkeztek. A gyászidő letelte után aztán egy napon, az imádkozást befejezve Szegény Johann az erdőbe indult fát vágni. Persze nem erdő volt, csak a földeken hosszan húzódó, szélfogó fasor, főként nyárfák, melyek közé akácok és szomorú füzek is görbültek. A férfi váratlanul nagyon egyedül maradt a fák között. Ismeretes a kétségbeesésnek és a remény elvesztésének az az állapota, ami már nem lát kiutat, és nem akar megoldást, sem kicsit, sem nagyot, sem semmilyen. A fényfoltok mint valami hatalmas szörny levedlett bőrei remegtek a fák körül, az aljnövényzet hullámaiban, a tisztások pókháló szötte takaróján. Nincs megoldás, nincs. Éppen az ember arca előtt roppannak az ágak, mintha tekintet akadt volna beléjük, a megtörő pálcikák fehér belénél hideg csöppek remegnek. És ez olyasféle csönd, aminek a végén addig, és éppen addig sodródik egy test, amíg egy másikhoz nem ütközik. Kondul valami, az ember emel a homlokán, és aztán a ragyogás. A remegés! Odafent egymás könnyű hálóiiba mosódnak lombok, mögöttük az ég kékje. Szép. A könyvtáros véglegesen egyedül maradt, ki tudja, miféle érzések törtek rá, miféle gondolatok jártak a fejében, ráadásul az eseményre nem akadt szemtanú, így aztán nem csoda, hogy csakhamar a városi múzeumban jelentkezett azzal a nehezen cáfolható hírrel, hogy levágta a karját.

– Bednárík múzeumőr nagyot sóhajtott, aztán kérdezte. – Jól van, én ezen aztán nem vitatkozom, de azért kérdezném, uram, melyiket?

Bednárík kérdezhetne volna, miért nem iparkodik inkább kórházba Szegény Johann, mit keres éppen nála. De nem kérdezte. Ennyit utólag rekonstruálni lehetett. Egyébként pedig mindegy, Bednárík jogosan tette föl azt a kérdést. Ugyanis Szegény Johann-nak mind a két keze zsebre volt dugva, a zsebekből vér csöpögött alá. Ezek a vércsöppek szabályos szavakat és mondatokat írtak a múzeum kövezetére. Bednárík bámult, silabizált. s még aznap, hogy Johann elment, fölszedette a vérrel pöttyözött keramika lapokat, és kiállította a múzeum főhelyén, Cejt úr szobra mellett, ez lett a legújabb helyi csoda, a legújabb kiállítási ese-

mény. Azért nem szabad elfeledkezni egy problémáról. És ez a probléma már akkor nyilvánvaló volt, amikor Bednárík végigtekintett a másikon. Ott állt előtte a könyvtáros, miközben jobbról és balról is vérzett, illetve akárcsak a jobb, mint a bal karja a zsebében végződött, és szó szerint. Csakhogy a karok, melyek a munkaköpeny zsebeiben végződtek, mindeközben már egyáltalán nem mutattak kapcsolatot a csapott, ferde esésű vállakkal, az inas, felesleges húsoktól mentes törzssel, egyáltalán, az egész emberi testtel, ugyanis a munkaköpeny ingujjának szövete, a hasadékon átderengő véres sáv határozottan mutatta, hogy Szegény Johann-nak mind a két zsebre dugott keze le van vágva. Nem sokkal a könyök fölött, úgy a bicepsz megfelezése vonalában. A múzeumőr első, inkább a meglepetés, mintsem a racionalitás vezérelte kérdése tehát az volt, hogy melyik karját vágta le Johann, máris oka fogyottá vált, jóllehet a probléma továbbhízalta magát, még hozzá nem is akármilyen módon, nyugodtan ki lehet jelenteni, az ésszerűség és a beláthatóság határait feszegető módon, kissé pimaszul tehát, hogy tudniillik az egyik kezét még levághatja az ember, de mindkettőt?! Miféle csalással, miféle szemforgató ármánnyal lehetséges az ilyesmi?! Levágja az ember az egyik kezét valami baltával vagy jatagánnal, valami helyes kis amerikai vagy svájci motoros fűrészszel, csakhogy akkor a másikat mivel vágja le? Valójában nem is az a kérdés, hogy mivel, hanem hogy miképpen. A hogyan. Mind a két kezét maga az ember le nem vághatja, ez föl nem fogható, ez merőben irracionális föltételezés, vagyis csodaszzerű esemény, és bár támogathatjuk a megértésünkkel, az elfogadásunkkal, de legfőképpen a hitünkkel, csakhamar az is az eszünkbe juthat, a csodák arra valók, hogy eltereljék a figyelmünket mindarról, ami fontosabb. Istennek nemigen van szüksége a hitre. Legalábbis ez a közvélekedés. Ám a csodáknak igen. Így okozkodtak az emberek errefelé, két maghéj elköpcése között.

Így történt, ennyi volt Szegény Johann története, dióhéjban. Szegény Johann még mindig mozdulatlanul ült az előadói székben, és a karja két csonkjával mintha repülni akart volna.

– Szóval mind a két kezét ellopták?

– Igen mind a kettőt.

Harákkolt, zsebkendőbe köpte a slájmot. Aztán azt mondta lassan, szürke, de elszánt hangon, hogy de csak az egyik karja miatt kíván följelentést tenni. Úgy nézett, mint aki kimondta a legfontosabbat, viharvert ábrázata kisimult. Pedig talán kényelmetlen bonyodalom várható. Mert mennyivel egyszerűbb két karról bejelentést tenni. Most lehet majd kutakodni az egyik kar után, miközben lehetséges, hogy a másik, a nem bejelentett, a nem körözött, a nem kellő kar kerül a vizsgálat fénykörébe.

– Miért csak az egyik miatt?

Megvan erre a jó oka, sóhajtott a könyvtáros, s mert csak ennyit árult el egyelőre, talán húzni akarta az időt. Nyilván először beszélt erről az egészezőről. S neki is furcsa lehetett, hogy szavak, emberi beszéd miféle kalandokba viszi. Az ember el akarja mondani az életét, és folyton másról, másokról beszél.

– Miféle ok lenne az? – kérdezte.

A könyvtáros állta a mellkasára esett, ahogy szokása volt, egyik pillanatról a másikra bóbiskolt el. Amikor a harangok dalolni kezdenek, amikor galambok ezüstös raja rebben az ég hasa alá, ő rendre elalszik. Különös, de ismert szokása

volt ez. Talán nem föltétlenül helyénvaló, de képtelen volt ellene védekezni. Ha valamelyik irtásban, a városba vezető úton, vagy otthonának közelében hallott harangozást, elaludt. A felesége is harangozás közben hagyta el. Később vizsgálat indult, hogy amikor az asszony elhagyta, vagyis meghalt, miért harangoztak, kellett-e éppen akkor harangozni, mert valószínűleg nem kellett. Valaki bejelentés nélkül harangoztatott, nem, nem Démon tiszteletes volt az, a harangok daloltak, szállni akartak, és a könyvtáros elaludt, és azóta Marilyn Monroe őrzi az asszony sírját. Kinyitotta a szemét.

– Csak a bal kezemet szeretném köröztetni. A jobb kezemmel most nem akarok foglalkozni – sóhajtott. S ő, akit ekkor, ebben a helyzetben nyugodtan lehet esetfölvévonék is nevezni, mert egyelőre kihallgatásról szó sem volt, pusztán a tények, pontosabban az előadott tények megfelelő rögzítéséről, egyfajta eszme-cseréről, most bölintott, és a radírjával a borostás állát dörzsölgette. Jól van. Értethető. A jobb kéz tehát nem képezi följelentés tárgyát.

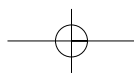
– Miért nem képezi feljelentés tárgyát a másik kéz? – kérdezte azért, töltött a pohárba. Mintha ólmot öntött volna ki.

– A pénz miatt – bölintott Szegény Johann, és eltűnődött. Hallgattak, az udvaron táncolt Cejt úr, a közeli karából számítógépes dobozokkal faroltak ki a targoncák, és a kerítésnél ott nyújtózott az egyik Kollowitz nővér sötét, kellemetlen lángolású felkiáltójele. Vajon melyikük fekete selyem szoknyája lobbogott a fehérre meszelt kerítéslécek fogsora mögött? Ilyen messziről bajos volt megállapítani. Különböben még akkor is problémás megkülönböztetni őket, amikor a nővérek egészen közlről lélegzik az ember arcába a mentalevél és a csipkebogyó illatát. A nővérek szerették használni egymás tekintetét, mosolyát, arckifejezését, sóhaját. Egy szó mint száz, gyakran mulattak azon, hogy összezserélték őket.

– Mégis, miféle pénz miatt?

A könyvtáros ezt is megmondta. Éles mosolyra húzódott a szája, ahogyan válaszolt. Amióta megtörtént vele az a szörnyű eset, mások adományából és könyörületéből tengette az életét. A könyvtár alig hozott valamit. Gyakran nem érkezett meg a fizetése. Ha megérkezett, könyvekre kellett költenie. És ő úgy próbált megélni, hogy a fizetéséből valóban vásárolt új könyveket, de közben régieket adott el. Így aztán az állomány nemigen gyarapodott. Aztán akadtak néhányan, akik azt is suttozták a piaci sátrak árnyában, hogy így jobban megéri neki, inkább karok nélkül él Szegény Johann, inkább amerikai műkezekkel, mint igaziakkal, kiül a templom vagy a könyvtára elé, és napnyugtáig gajdol, kéreget. A könyvtár meg nyitva van, az megy be, aki akar. A fecsegők ellenére az emberek többsége igenis tudta, hogy nem volt könnyű élete Szegény Johann-nak.

Korábban az ő feladata volt a tolvajok hagyta facsonkokat visszavágni a föld színéig. Egy könyvtárosnak! Évek óta lopták az erdőt. Nem, nem az erdőt. A szélfogó sort. Az avar, a vihar tördelte gallyak, a kanális vize még hagyján lett volna, de élő fát kivágni?! A tolvajok igazán barbár munkát végeztek. Derék- vagy mellmagasságban fűrészelték el a törzset, ahogyan az a legkényelmesebb volt nekik. S micsoda méltánytalanság az ilyen senkiházi tolvajok után bármi dolgot is elvégezni. Pontosan annyit és úgy kell fűrészelni, mintha egy egész fát, egy hatalmas bükköt, tölgyet vagy nyárfát vágna ki az ember, holott csak egy

karhossznyi csonkkal bajlódik. Ezt unta meg Szegény Johann, és valamilyen úton-módon, de semmiképpen sem szokványos recept alapján megszabadult a karjaitól.

– A bal kezembe sodort egy levelet a fuvallat. Egyenesen a műujjaim közé. Azt kell mondanom, és ezt az állításomat bármilyen körülmények között fönn tartom, hogy gyönyörű levél volt. Elolvastam, és éppen akkor harangozni kezdtek. Nem értettem, miért, és már nem is nagyon tehettem semmit. Elaludtam, kérem. Kezemben a levéllel – A könyvtáros nagyot fújt.

– Értem – mondta ő. – És azt a levelet magának írták?

– Már nem emlékszem – sóhajtotta a könyvtáros.

Hallgattak.

– Mégis, kire gyanakszik, Johann?

Szegény Johann eltátotta, majd összeszorította a száját. Válla csonkjával dörzsölte meg az arcát, úgy sercegtek a borostái, ahogy a száraz avar ég, nyáron, amikor még a Kollowitz nővérek is ujjatlan, fehér bodorintású blúzban járnak a város első házától az utolsóig, hogy dúdolva forduljanak vissza.

– Magára.

Miféle kalamajkába keveredhet valaki, ha vándorkozmetikus. Ült vele szemben ez a boldogtalan könyvtáros, és meggyanúsította. Voltaképpen nem is meglepő. Egy-két hete élt itt, ezen a helyen vezette a nyilvántartást, bizonyos ügyeknek utána járt, bizonyos eseteket megvizsgált, bizonyos eseményekről következtetéseket igyekezett levonni, és persze, ahogy Cejt úr annak idején megbízta, néhány dolgot, történet és eseményt kikozmetikázott. A fölemelkedő test visszalökte a széket.

– A bal kezemet keresse – bölintott Szegény Johann.

– Áldja meg az Isten – mondta ő.

A könyvtáros megállt az ajtóban, tűnődött néhány pillanatig.

– Hát jó – mondta. – Ha így gondolja, hát jó – és a vállával lökte ki az ajtót. Nem nyikordult, mert néhány napja bekente. Amikor a könyvtáros elment, egy papírost talált a szék lábai között. Kisimogatta, elolvasta. Aztán az ideérkezése után házaló román fiúktól vett néhány doboz binocular típusú messzelátót, amit román hegyivadászok használnak, leginkább ködben. Egyébként nem mindegyiket tudta használni a hétköznapi módon. Volt néhány, amelyik mindig ugyanazt a képet mutatta. Szemüknfénye Magdolnát, például, a táncoló Cejt urat, a múzeum törpegyűjteményét, Weisz doktort, ahogy az időtlenséggel dacolva baktat a házak között. Mindig csak őket látta. De az, amelyiket éppen az arca elé emelt, nem ilyen volt, ez a világot mutatta a lencséivel. Látta, hogy Szegény Johann éppen bölint, már ott állt a kerítés mögött, megint kifújta az orrát, majd karja csonkját az egyik Kollowitz nővérnek nyújtotta. Együtt indultak el a városközpont felé. De ez most nem az a Kollowitz nővér volt, aki az előbb lobogtatta kíváncsiságát a kerítéslécek mögött. A másik nővér volt. Hajaj, ezek a nővérek mindig, mindig viccelődnek, tréfálkoznak. Pedig tudhatnák már, hogy ilyesféle trükkökkel őt becsapni nem lehet. Másfélével persze, igen.

Magdaléna Szemüknfénye

Úgy hát a nyakába szakadt egy újabb ügy, a kámforrá vált jegykezelő és a sorozatgyilkosságok mellett foglalkoznia kellett Szegény Johann kezeivel, pontosabban csak a bal kezével, mert a jobb nem képezte, ahogy mondani szokták, bejelentés tárgyát. Nem volt rá megbízatása. Ha azonban valamilyen megfontolás végett mégis kutakodna utána, a saját szakállára teheti. Azt meg senki meg nem tilthatja. Még csak nem is tanácsolhatja. Majd nézelődik piacokon és vásároknban, és olyan vegyeskereskedésekben, ahol tolvajok és orgazdák portékái is ezüstöznek a standokon és a polcokon, a földre vetett, molyette lópokrócokon. Hosszú zsinórról lóg alá egy körte, körbetáncolja a por, s a félhomály olyan kincseket rejteget, amelyekre nem is gondolna az ember. Egy ilyen helyen megleli talán a kezét, amit Szegény Johanntól loptak el, míg aludt a harangozásban. Mert nyilván megkondultak a harangok, vertek és jajongtak. Csak az a jó harang, ami el akar szállni. De nem szállhat el, a jajgatását küldi szét az utcákon, egészen a határig, hol a szántók és a legelők kezdődnek. Így tűnődött, amikor kiáltás harsant, mint ha egy kés villant volna meg. Kipillantott a nyitott ablakon. Egy targoncáról használt, selejtes törpék ketrezeit pakolták le Cejt úr munkásai. A kék overallos emberek között ott sürgölődött Kicsi Cár is, éppen kicsapta az orrát, s a bakancsával úgy taposta szét a taknyot, mintha elpöckölt csikkel tette volna. A törpéket néhány nap múlva továbbszállítják Keletre. A törpék keletről jönnek, és aztán visszatérnek. A törpék bejárják a világot.

Jól van, most már legalább három ügye volt, ami a belátására és a jóindulatára, még azt is mondhatja, a képzeletére várt. A megoldás ebben az esetben aligha azt jelentette, hogy úgy jár utána a dolgoknak, amiként egy szövetségi ügynök vagy egy keleti államvédelmis tiszt, aki az ellenség után kutakodva rezignált kitartással és kiábrándult élvezettel teszi föl a kérdéseit, sokat hallgat, cukrot szopogat, nem tudni, mi van a zsebében, és végül megfejt a rejtélyt. Erről szó sem volt. Nem arról volt szó, ki a tettes, ki az áldozat, ki a bűnös, és ki mentesül valami ítélet alól, egyelőre világosabban kellett látni. Hogy miről van szó, még nem tudta. Cejt úr táncolt az udvaron, törpéket pakoltak, a harangozás abbamaradt.

Volt tehát néhány megoldatlan ügye, s a lelke mélyén azt érezte, az esetek összetartoznak. Néhány hete vállalta az állást, jóllehet félreérthetetlenül ott állt a névjegyén, hogy vándor. Soha meg nem állapodó, folyton úton lévő vándor-kozmetikus, mégis a seggén maradt. Cejt úr meggyőzte, tulajdonképpen nem is volt nehéz dolga. Sokféle ígérete volt, sokféle csábítással bírt, és a dereka kissé recsegve és ropogva, de meghajolt. Az ember bólint, látja a csalást, látja a hazugság könnyű szövésű hálóját, mégis mögé pislog, hogy ott lenne még valami, valami ki nem mondott, valami titkos, elhallgatott. És a kíváncsiság kihajt belőle, mint valami növény. Ép eszével, józanul, persze tudta, hogy ilyen nincsen. Csak-hogy egy kozmetikus se lehet mindig józan.

Cejt úr mutatott törpéket, szántást és aratást, naplementéket, ködből és hóesésből előbukkanó, a nyári rétek hajnali párájából szőtt menekültek csapzott fűrtjeit, akik Zarathustra kapitány nyomában szédelegtek, a parcellák közt araszoló helyi vonatot, ami olyan szép volt, mintha egy óriás piros féreg mozogna a

láthatár peremén, megmutatta, hogy lehet itt eget enni, napot enni, felhőket zabálni, megmutatta a mozgó Sárga Jézust, és persze elvezette Magdalénához is, aki fiatal volt, folyton kócos, s mintha mindig fátyol derengett volna az arca előtt.

Talán éppen Magdaléna miatt maradt, aki addigra már leszerelte ajtajáról a kilincseket, így akárki betérhetett hozzá. Jáltak is hozzá az emberek, mint a könyvtárba, természetesen. Szeles napokon és éjszakákon ütemes nyikorgással csapkodtak a spalettái és az ajtói, mintha Magdaléna háza tapsolt volna a vihar dörgéseinek, a cakkos villámlásoknak. De most már nem nyikorognak. Ugyanis az első látogatása után megolajozta őket. Magdaléna fürdőszobájában talált egy régi halkonzervet, a fésű mellett hevert és poros volt. Ki tudja, kitől kapta, ki felejtette ott. Egy halkonzerv. Fölbontotta, bölintott, és aztán sorra járta a helyiségeket.

– Kosmetikus úr, maga tengerillatot hozott nekem – suttogetta Magdaléna az ölelés után.

Dehogyan árulta el neki, hogy egy lejárt szavatosságú tengeri konzerv illatozta be az otthonát. Azóta az ajtók gyöngébb szélben csak lengenek, halkan ütődnek, és hangjuk akkor lesz, ha durvább léghullámok szakadnak a városra.

Magdaléna utcára néző kiskertjében is éltek törpék. Igen, így mondták róluk, élnek. S nála is történt gyilkosság és rombolás. Magdalénánál most három törpe állt a kertben, neki is volt Marilynje, és talán iróniából Napóleonia, illetve egy Szapphója.

Egyszóval amióta itt időzött, ő is eljárt Magdaléna Szemüncfényéhez, ahogy mindenki megpróbálta kényeztetni, vagy éppen vigaszt keresett az ölelésében. De neki soha nem kellett bejelentkezni hozzá. Magdaléna soron kívül fogadta. Protekciója lett volna? Szimpatikus volt? Nem tudta. Magdaléna az ajtókért biztosan hálás volt. S ha ő kopogott be hozzá, és megérezte, hogy nem sokkal az érkezése előtt térdeltek az ölénél, ha ölegették, ha dúdoltak neki, ha tele suttogetták a fülét cukros ostobaságokkal, akkor szivaccsal törölte végig a hasa fehérét, a tarkóját, a vöröslő hajlatait. A legolcsóbb szappant használta, azt szerette. Börtönökben és kórházakban használnak efféle tisztítószeret, kicsi szemcsék feketélltek a szappanhúsban. Kiszedegette a hajából a tüskéket, a bogáncsokat, a szakadt lepkeszárnyhoz hasonlatos pernyéket. Néha csupa liszt volt a teste, hamu és por, máskor homok recsegett a mozdulatait. Sáros volt az ülepe húsa, a sár alatt vér száradt, szépen letisztogatta azt is. Ilyenkor nyögdecselt, dúdolt.

– Másnak soha nem engedem, hogy mosdasson, kozmetikus – csicseregte. Alkonyodott, a Nap óriási véres tányérban ereszkedett a pokol ebédlőjébe. Nos, mindjárt zabálnak a kárhozottak. Gondolkodott kicsit, igazat mond-e a lány.

– Tudom, Magdaléna. De láthatja, én is csak lehunyt szemmel tisztogatom a testét. Soha nem láttam még a melleit.

Hangtalanul kuncogott.

– Azt hiszi, nem tudom, hogy folyamatosan azon töri a fejét, hogy rám pillantson?!

– Miért is tagadnám, jó lenne magára pillantani, Magdaléna – válaszolt. – De azért el is tudom képzelni magát.

A lány nagyot sóhajtott, melegebb lett a kozmetikus arca fölött.

– Na, tudja csak meg, hogy tegnap elájultam. Olvastam valahol, hogy a szentek gyakran elájulnak. És szeretnek is elájulni. Mondja, lehet, hogy én is szent vagyok?

– Még nem tudom, Magdaléna. Ezen még gondolkodnom kell. De az az érzésem, hogy közel jár a dologhoz – éppen az öléből öblögette a szivaccsal.

– Ugye szól, ha úgy érzi, és meg is győződött róla, hogy azzá váltam? – izgatottan tűnt Magdaléna hangja.

– Szólni fogok, csak – hallgatott egy kicsit – már meg ne haragudjon, ebben az esetben, vagyis amikor szólni kellene, már hiába teszi az ember. A szentek süketek, Magdaléna.

– Maga azért csak szóljon.

– Úgy lesz, ígérem. Szólni fogok. De azért kellene egy jelszó.

S mert már az arcát mosogatta, érezte, hogy elmosolyodik. Közel hajolt, és a fülébe súgta.

– Jó kis jelszó, nem?

– Kiváló jelszó – bólintott. S mert már tiszta volt, a bőrébe dörzsölt egy kis mentát, kamillát, citromfűvet.

Magdaléna Szemüncfénye lakását mindenféle ajándékok töltötték tele. Volt keleti bálványa a fürdőszobában, ezt nyilván Zarathustra Kapitánytól kapta. És volt sok különös alakú fakérge, kalpagos szárított gombája, aszalt áfonyája, préselt szederága. Nyilván Szegény Johanntól kapta őket. Kicsi Cár egy jegylyukasztóval ajándékozta meg, és ha az ember közelebb hajolt, láthatta, hogy véres. Elmosolyodott. Hát igen, erre felé a jegyek is véresek. Véres bérletekkel közlekednek. De volt a lánynak ajándéka a Kollowitz nővérektől, egy olyan szótár, amiben minden kétszer volt leírva, de az egyik szó nem azt jelentette, mint az ugyanolyan másik. És hagytak nála ajándékokat a névtelen menekültek, távoli hegyek köveit, folyók homályos palackokba töltött vizét, földet, homokot, mert olykor Zarathustra Kapitány elterelt egy csoportot Magdaléna háza elé, egyenként bemutatta őket, az emberek hajlongtak a lány előtt, idegen nyelven köszöntötték, imádkoztak hozzá, az áldását, a jóindulatát kérték, és viszont megáldották. Néhány napja Démon tiszteletes úr az ágya alatt hagyta az imakönyvét. Ő talált rá, amikor Magdaléna lábujjait nézegette. A könyvet még aznap visszavitte a parókiára, de a tiszteletes, úgy érezte, azóta sem bocsátott meg neki. Pedig egyáltalán nem volt titok, hogy ő is jár Magdalénához, hogy nézegetse a lába körmeit.

Amikor megérkezett a lányhoz, megmosdatta, dörzsölgette, és néhányszor kimondta a nevét, hogy csak rá figyeljen. Magdaléna Szemüncfénye!

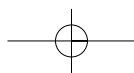
Magdaléna Szemüncfénye!

– Hé, hó! Kosmetikus! Kosmetikus! Maga nem is figyel rám! – kiáltozott Magdaléna. Megsimogatta az arcát, mintha langyos vízbe nyúlt volna. Ő erre a kezébe harapott. Reccsent a csont, bassza meg.

– Igaz, hogy Kormorán ezredes meglátogatta magát, mielőtt a szélre bízta volna a lábnyomait?

– Bárcsak úgy lett volna! – kacagott a lány. – Bárcsak eljött volna hozzám az a nagyhatalmú ember!

Nem hihetett neki. Miért éppen Kormorán ezredes tartóztatta volna meg magát tőle?! Magdaléna Szemüncfénye néha szavalt neki bizonyos sorsokról. Például arról is részletesen mesélt, hogyan tűnt el Pantokrátor kalauz. Hallott ezt-azt, eldúdolta. Közben a tekintete fátyolossá vált, a mellbimbói megkeményedtek, és ahogy simogatta a hasát, arra gondolt, többet tud, mint amennyit el-

árul neki. De azért már ő is tudott egyet és mást. Néha a fülébe súgta, hogy róla is beszél másoknak. Mert bizony kedve van hozzá. Mert fizetnek érte, vagy fenyegetik. De már könnyörögtek is a szavaiért.

– A múltkor azt mondtam, hogy maga, Kozmetikus, hazudik. Sok bűne van, de a hazugság a legnagyobb!

– És kinek mondta ezt, Magdaléna?

– Elárultam magát, szo, szo. Jobb, ha tisztában van vele.

– Eddig is tudtam – bólintott. – De miért?

– Már nem tudom, de olyan jólesett ezt mondanom.

– Különben megértem magát, Magdaléna. Helyes dolog elővigyázatosnak lenni. Jobb többet mondani, mint kevesebbet. Aztán ha úgy hozza a helyzet, lehet válogatni a szavak között. Ezt nem mondtam. Ezt mondtam. Hát nem? Bizonyos körökben ez így megy.

Kicsit hallgatott, a haját igazgatta. A szájához tartottam a kezét. Reccsent a csont, úgy harapta meg, bassza meg.

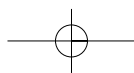
– És mondja, rólam miket hazudozik?

– Szerintem egy szent nem kérdez ilyesmiket – válaszolt, mire a lány sóhajtott, öltözködni kezdett. Vértett a keze.

De nem csak ő mesélt róla, másoknak, akárkiknek. Ő, a kozmetikus is mesélt neki. Emlékezett, hogy elmesélte neki dr. Weisz vizsgáztatását. Emlékezett, hogy elmesélte neki, miként tért haza Kicsi Cár apja az orosz frontról.

Sokszor addig mesélte neki, míg a lány arcára nem ereszkedett az álom. Elbillent a feje, szuszogott, kocogott a foga, egy álombeli kezét harapdált, bassza meg. Ha aludt, úgy búcsúzott, hogy az ujjai közé helyezett egy szem mézes mandulát. Amikor eljött Magdaléna Szemünkfényétől, már az éjfél fekete vizében fürdött a város. Lengtek az ajtók, a halolaj illatú ajtók. Néhány kert fényárban úszott, mintha így lehetne védekezni a gonoszság ellen. Pedig mindegy, mert kivilágított, lampionos kertekben is történt már sorozatgyilkosság.

Aláírt egy szerződést vagy, nem is tudja már, talán egy árva cetlit sem írt alá, csak azt gondolta, hogy marad. És néz, figyel. És kozmetikázik. Beszél az ég alá nyúló, laposra döngölt földről, a remegő akácokról, az ég puffadt hasáról, arról a csökönyös ragaszkodásról, ami a sötét szétmárt rétekhez, a kánikulától elaszott, a talajvíz táplálta kókadt növényekhez fúzi. Bassza meg. Vagy ha a némán gyűlölködő, vak haragot hozza szóba, ami szintén gyakran föltámad benne, amikor arra döbben, hogy lehet ő akármilyen sósseggű vándor, mégis otthonának kell tekintene ezt a vidéket. Otthon, otthona. Foglalkozása kozmetikus. Igen, vándorkozmetikus. Azzal is tisztában van, hogy itt még elveszni sem lehet. Az általános és közös sors az, hogy a szavakat is elveszítve süllyed majd a sárga porral keveredő égi szürkébe. Mondjuk. Olyan földön tapos, amit nem másíthat meg, amit nem alakíthat, amit nem lehet megtéríteni, viszont ki lehet tartani a buckák, a rögök és a torzsák között valameddig, kitartani csökönyösen és dacosan, dühvel, szenvedélyesen, és aztán különösebb felhajtás nélkül egy hajnalon, vagy a napnyugat vérével belemosódni a leszakadó láthatárba. Ennyi lesz, nem több, ennyi lesz, és az minden lesz. Addig pedig kozmetikázza, ami van. És azt is, ami lehetne. Itt van, nem szédül, bízik magában. Megbízója, Cejt úr talán gyanította, hogy miféle eseményekbe bonyolódik majd. Furcsa dolog ez.

Három ügynek nyitott dossziét tehát a 2012-es esztendő tavaszán, egészen pontosan március 20-án.

Pankrátor kalauz eltűnése, Szegény Johann műkarjai, pontosabban csak az egyik, a bal, mert abban volt az a szép levél, a harmadik pedig a néhány hete tartó sorozatgyilkosságok, ami a talán legfontosabb ügyének számított.

Rubinka Mandula arcának esetét egyelőre árnyékban hagyta. Pedig érdekes történetnek látszott. De azon dolgozzon csak Zarathustra Kapitány!

Zarathustra Kapitány

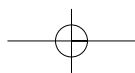
Zarathustra Kapitány a menekülők kapitánya volt, számításai és bizonyos információk szerint jó húsz esztendeje és néhány rügyfakadás óta viselte a tisztséget. Annyi bizonyos, hogy nem kevés ideje terelgette a határ buckáin szédelgő embereket. A Kapitány ismert minden bokrot, ezüsttel fényesített szélfogó erdőt, tanyamaradékot, fűcsomót és varjűfészket, tudta a visszatérő felhőket, a szelek és a léglökések illatát, még arról is volt tudomása, hogy merre púposodnak az útközben meghalt menekültek sírjai. Erősen sejtette, szoros kapcsolatot ápolt Démon tiszteletessel, aki halottakat gyűjtött, és már igen komoly kollekciónal bírt.

A menekülés jó üzlet volt, a haszon miatt soha nem kellett aggodalmaskodni, mindig akadt kliens. Korábban még pecsételgetett a városban egy menekültügyi biztos, Kormorán ezredes, csak hogy egy napon elmenekült ő is. Hideg, hajnali szél lehelte tovább, eső mosogatta, fény bújtatta a szapora nyomait, de a két árva gumicsizmája a házának ablakában maradt. Bakancsban ment el.

A menekülők kontingensei egyáltalán nem akartak apadni. Egyre többen kapaszkodtak a határsáv szürke ködjébe, és arról sem lehetett senkinek kétsége, hogy Zarathustra Kapitány tehetős ember. Térdig érő, fűzős túracipőben járt, mintha az olasz Alpok lankáiról érkezett volna. Dagadt isztambuli bőrczacskó himbált az oldalán, abba gyűjtögette az aranyfogakat, a műkörmöket és a szakállfésűket, amikkel a menekülők honorálták a jóságát és a figyelmességét. De ezüstszeppillákat, apróbb keleti bálványokat vagy mobiltelefon memóriakártyákat is elfogadott. A Kapitány egyáltalán nem volt szívtelen lélek, a hallásával sem akadt baj. Visszaénekelte operaáriát, földrengést, téli tórianást, madárcsivitelést, mozdonyhangot vagy huzatot. Amikor a határon fogadott egy csoportot, egyenként vette szemügyre a férfiakat és nőket, megnézte, tiszta-e a körmük, van-e náluk túlélő csomag, egy-két bálvány, aztán nekik szegezett néhány kétértelmű, ha úgy tetszik, beugrató kérdést, majd a menthetetleneket visszaküldte. Bassza meg. A szerencsés kiválasztottakat tovább rugdosta a napnyugta vörösebe. Újabban azonban rendre ezt kérdezte.

– Láttatok gazdátlan emberi arcot? Miért nem! Csak egy arcról van szó. Egy arcról! A jó kurva mindenségit!

Zarathustra Kapitány nehezen kikezdhető, olykor áhítattal kevert tekintéllyel bírt a környéken. A Katangából érkező rutinmenekültek is kétrét görnyedtek előtte, arcukat a porba vagy a sárba mártották, de hajlongtak neki kurdok és irániak, törökök és deltárománok, de még a helybeli cigányok is megsüvegelték a mosolyát, és óvatosságból messze kerülték a lábnyomát, amik napokra meg-

maradtak a határban, mint a lepényes tehénszar. Háborús veterán szerbek álltak el az útból, szájuk sarkában az elmaradhatatlan csikkel tisztelegve várták, hogy hatalmas háta eltűnjön a kanyarban, és az ég magába szívja a testszagát. És bizony, bizony már törpét is formáztak róla.

A Kapitány gyakran megállította a csoportját. Hugyozott, vagy ki tudja, mit csinált a törpeakácok mögött. Talán a hímtagját nézte, gondolkodott. Az emberek meg ott topogtak a Sárga Krisztus mellett, amit éppen a határba tolt Johann, a régi helyére, vagy a kanális partján álltak, a dögkút közelében tébláboltak.

– Lógassa csak föl a mancsát, aki volt már szerelmes! – ordított a Kapitány. Szeretett kérdezősködni. De a válasz nem különösebben érdekelte.

– Ha megérkeztek új hazátokba, gazemberek, vegyetek lottót. Először lottó, utána a bevándorlási hivatal, és csak aztán a templom. Ezt azért tudjuk, a jó kurva mindenségit!

Néha ilyesmit ordított.

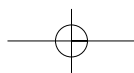
– Most egy darabig ne nézzetek rám! – és mint a szeles éjszakában ringatózó tőklámpás, úgy villogott a szeme. – Merevedésem van! Egy szót se többet! Csönd! Csönd! A jó kurva mindenségit.

A menekültek bólogattak, mintha az iskolapadban ülnének. Nem szóltak, nem pisszentek, nem sóhajtoztak. Fingani is feledtek. Hajukban kaparászott a szél, az a rossz, alföldi fény, az ország illata. A Kapitány komoran masírozott előttük, merevedése volt.

– Nehogy valaki röhögjön – ordította, és aztán megsimogatta Rubinka haját, persze az arcát szerette volna, de azt nem tudta. Rubinka arcát nem lehetett megsimogatni.

A Kapitány ahhoz is vette a bátorságot, hogy néha a város utcáin keresztül vezesse a rábizott emberi lényeket, akiket nem tudott megtartani a hazájuk. Különös látványt nyújtott egy ilyen széllelbélelt csoport, remegett az ablakba tett aludt tej, a szózott mandula, amerre csak elhaladtak. A virágos kertekből mélyebb, keserűbb illatok páráztak, a városi csatornában bugyborékolni kezdett a szennyvíz, és az úszkáló ürülék hurkái szavakat formáltak. De a száradó ruhák nem lengtek tovább, egy-két női alsóneműtől eltekintve, ezek hősínű anyagába hősínű cérnákkal Zarathustra Kapitány nevét varrták a rajongó városi hölgyek. Ezek az alsóneműkön csak az előmlő férfimag mutatta meg a nevet. A kutyák ugatása és nyüszítése is alábbhagyott, az ólak, a karámok, az istállók csöndje szép volt, rettenetes volt. Ki tud betelni egy állat lélegzésével.

A menekültek a nyakukat behúзва, csoszogó léptekkel, lapos pillantásokkal haladtak. Szépek voltak. Semmik se voltak. Jön mögötted az életed, de már nem látszik. Többnyire fekete vagy kék műanyag papucsban lépdeltek. Például a hóban milyen különös nyomokat hagy a műanyag papucs! A csoport előtt a Kapitány haladt, gyakran mobilozott, újságot olvasott, vagy unottan nézelődött, s ha meglátta a Kollowitz nővéreket, Kicsi Cárt vagy Démon tiszteletest, alig észrevehetően biccentett. Máskor kimerevítette jobb kezének hüvelykujját, így köszönt. Este a Közös Haldokló savanyú félhomályába, ha egy alak, aki többet nyakalt a kellenél és vette a bátorságot, hogy megjegyezze, ilyesmi városnézést, vagy mi a csodát, mégsem kellene szervezni ezeknek, hiszen jócskán akadnak a várost elkerülő utak és ösvények, miért nem azon közlekedik a tisztelt Kapitány úr az ő

menekültjeivel, nem kell mindennek a szem előtt történnie, akkor ő elővillantotta gyönyörű aranyfogait, és így szólt.

– Álom. Álmodtad, kedves barátom. Biztosíthatok mindenkit, hogy évek óta egyetlen menekült sem lépte át a város határát. A város köveit csak a bennszülöttek csiszolgatják. A jó kurva mindenségit!

Erre aztán nem nagyon lehetett mit mondani.

Zarathustra Kapitány néhány hete olyan ingerült volt, hogy héjastól ropogtatta a diót. Úgy recsegett a szögekkel kivert, borostás álkapcsa, hogy amerre járt, súlyos, fekete madarak rebbentek az ágakról. Jó oka volt a dühre és az aggodalomra. Rubinka Manduláról volt szó, aki komoly bajba került.

Rubinka Mandulára Zarathustra kapitány talált egy menekülő csapatot vezetve, nem messze a Sárga Krisztus szobrától... Ez is egy köztudomású eset volt. De még mennyire! Egyetlen átkozott felhő sem habozgatott az égen. Ott egy akác, úgy hajlik, mint valami kérdőjel. Csakhogy az akácfák nem kérdeznek. Csak állnak, csavarodnak, dőlnek. Nos, egy asszony vajúdott a bokrok tövében, vérrózsák az ölében, és a torka néma kút volt. Lomha, gyilkos varjak ugráltak körülötte, bele-bele károgtak a sikongatásába. Hajából csipkedték a fűszálakat, a magokat. Mellette kislány ült, fogta a kezét. Ő volt az, Rubinka Mandula. A gyermek valószerűtlenül hosszú, vörös színű szempillái remegtek, fehér bőrét szepplők pötytyezték, és valami idegen nyelven dalolt a vérvörös szájával. Ahogy rápillantott, a Kapitánynak elakadt a lélegzete. Előkapta a mobilját, tárcsázott.

– Mondja, Cejt úr, álmodom?

– Még véletlenül sem, Kapitány – válaszolták a vonal másik oldaláról.

– Ha mégis fölébredek, a jó kurva mindenségit, akkor nagy baj lesz. Nem akarok fenyegetőzni, de kő kövön nem marad. – szólt komoran a Kapitány, és nem tudta levenni szemét a lányról.

– Nyugodjon meg, Kapitány. Még ha ez álom is netán, lehetetlenség belőle fölébredni.

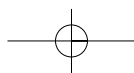
– Ajánlom is, hogy így legyen! – kiáltotta Zarathustra kapitány, kikapcsolta a telefont.

A csoportban sustorgás támadt, összekocant néhány homlok, egymáshoz ért néhány szó, a napégette fű zizeg így. A menekülők, akik között éppúgy akadt arab, mint észak-afrikai vagy kínai származék, sőt még egy drezdai illetőségű alak is, aki előbb elköltözött Katangába, majd aztán csatlakozott egy ilyen útra induló társasághoz, csakhogy bizonyítsa a menekülők igazát és jussát, és hogy szolidaritást keltsen az ügyükben, kérdőn meredtek a Kapitányra.

– Nem álmodunk! – jelentette ki ő.

– Nem álmodunk! – bólogattak azok, nők és férfiak, és véres térdű gyerekek, és aztán csak egy fiú kapott egy csalános nyaklevest, mert bambult, későn bólintott. Zarathustra Kapitány javaslatára tanácskozást tartottak, s hallgatták Rubinka Mandula énekkel tarkított monológjait, de továbbra sem jöttek rá, mi-féle nyelven dalol. Ettek is. Ki tudja, mit. Közben tovább vajúdott az asszony, és csakhamar kiderült, a közeljövőben nem is fogja abbahagyni.

– Én tudok kicsit angolul – szólt végre valaki a menekültek közül, és Zarathustra Kapitányban megvilágosodás támadt, a jó kurva mindenségit, a szeplős kislány angolul énekel. Előkapta füzetét, tollat kapart elő, és a menekültek nyújtotta őket.

– Fordítsa le, mit énekel! – parancsolta, és a barna bőrű fiú átvette a füzetet és a tollat, jegyzetelni kezdett.

A Kapitány szemében tűz lobbant, a bőrtarisznyájából elővette a laptopját is, egy könnyű kis fehér Macintosht, egy Macbook Pro típust, és küldte az üzenetet, hogy nem messze a Sárga Jézus szobrától vajúdik egy asszony, és ő ezennel a gondjába veszi a kislányt, akinek a nyakában metszett ezüstmandula lóg, angol nyelven énekel, szerinte egy Abba számot, és a jó kurva mindenségit.

Táncoló kiráylány!

Denszing kvín!

Hamar megjött az üzenet, hogy a Sárga Krisztus szobra közelében maga Kormorán ezredes felesége vajúdik, és valószínűleg nem fogja abbahagyni. Béküljön meg a helyzettel a Kapitány. A kislányt Rubinka Mandulának nevezik a nyilván tartásban, egyelőre legyen ennyi. Több információ nem kiadható. Viszontlátásra, Zarathustra Kapitány, legyen tintakék maga fölött az ég, és ne érezze a súlyát. S még csak annyi, tanácsolták neki, ne verje a menekülteket, abból gondjai lehetnek.

A lófaszt nem mondhatnak többet, gondolta a Kapitány, és megsimogatta a vajúdo asszony hasát. Szóval Kormorán ezredes felesége. Az elszőkött menekültügyi biztos asszonya. Tulajdonképpen megismerhette volna. De a vajúdo nők annyira megváltoznak. Mindegy. Ha Kormorán ezredes felesége megszől, újból rá fog ismerni. S ahogy simogatta az asszonyt, véres lett a keze. Beletartotta a szélbe. Várt sokáig, de nem száradt. Nem száradt meg az asszony vére.

Aztán hosszadalmas szónoklatot tartott, melynek csupán annyi volt a lényege, hogy a menekülőök egyelőre itt éjszakáznak, de a városi törpéket nem bántathatják. Lophatnak, ölhetnek, de a törpékre ne is pillantsanak. Ha a tudomására jut, hogy valaki kezét emel rájuk, vagy ellopná valamelyiket, vele gyűlik meg a baja. Rubinka Mandula már szorította a kezét, és miközben tátott szájjal nézett a férfire, mezítelen, sápadt combján lassan, kitartóan csorgott alá az aranyló hűgy.

Aztán a vajúdo asszonyt egy lovaskocsin elszállították dr. Weiszhez.

Ettől fogva a Kapitány úgy járt a kislánnyal, mintha a menyasszonya lenne. Katáng kóróval, kikericcsel, pipacssal díszítette a haját. A lány teste kenyér volt, az arca ég, nem hagyta magát simogatni. Bassza meg. A Kapitány odahajolt hozzá, és addig szívta magába a teste páráját, míg el nem kékült az arca.

– A jó kurva mindenségit!

Ennek a kislánynak, akit azóta maga mellett tartott, akinek a szájába kiskanállal mérte a mézes grízt, a málnát, az áfonyát és a kocsonyahúst, eltűnt az arca. Egy éjszaka ellopták. Rubinka Mandula azóta erősebben szorította a Kapitány kezét, de haladt mellette, szót fogadott neki, de nem nézett, nem kérdezett, nem szólt, nem énekelt, nem sóhajtott, nem szagolt, nem evett, nem hallott, és nem is lélegzett.

A Kapitány meg szörnyűködött, fogta a fejét.

– A jó kurva mindenségit! Hogy a faszba lehet ennyi mindent rábízni az emberi arcra?! Hogy?!

GRECSÓ KRISZTIÁN

Bovary úr

Mennyi pletyka lesz ma. Szél Juli oldalán megfeszül a blúz, ahogy visszahúzza, megrántja, hónaljban bevág, savanykás szagot érez: az állandó rohanás. És majdnem hiába. Akkor is, ha elébe megy, ha mindent elintéz, mindenkivel beszél, így lesz vége a napnak: mennyi pletyka volt. A leltár ma nem lehet más módon. Szél Juli rohan, még az utolsó pillanatban át akar menni az úton, de már villog a zöld, indulnak a kocsik, valaki rádudál. Juli visszalép a járdára, a jedlai szódás dudált, néhány éve még dehogy mert volna Szél Julira rádudálni. Juli izgatott, dühös, topog, mint aki át akar szaladni a piroson, keresztül a négy sávon, szalalomozva a kocsik között. Megint a szódás kocsijára néz, rossz érzése lesz. Fölemeli a kezét, mintha csak meg akarná törölni az orrát, de igazából a mellét vizsgálja meg a csuklójával, akárha véletlenül tenné, meglöki, fölemeli a saját mellét, feszes-e, áll-e valahogy, még szép, hogy feszes, még szép, hogy áll, jó bőr Szél Juli még, nem akármilyen, ne dudáljon rá a jedlai szódás, mert kitapossa a belét. Ilyen mellet a jedlai szódás életében nem fogott még, nagyon is feszes, két gyerek szopta fejenként két évig, az összesen négy év szopás, és azok után ilyen, pontosabban nem is azok után, mindentől függetlenül. A szódás beszorul a sávba, nem tud lekanyarodni egy pirossal, ott ragad az evangélikus templom előtt, hirtáznak a hirtelen fékezéstől a szifonok. Juli elmosolyodik, az ég neki üzen. Az ég mindig mindennel üzen, csak meg kell érteni.

Ő a volt férjének, Szél Péternek is ezt mondta, mikor bejelentette neki, hogy otthagyja, elmegy, és összeköltözik a főgimnázium akkori angol lektorával. Mindenki bolondnak gondolta, és neki lettek volna kétségei, ha nem olvas a sorok között, de olvasott, és végül is nem bánta meg. Sem akkor, sem most. Kijönnek valahogy, a pénz végül is nem minden. Szél Péter azóta megnyitotta a második pékségét is, ráadásul ezt már a sétálóutcán. De akkoriban, könyörgöm, burekot sütött otthon a sütőben, és a piacon árulta ponyván. Borzasztó volt, de volt benne némi édes báj, amatőr virtus, hagyományőrzés, vagy mi, még lehetett azzal takarózni, hogy megbolondult, hogy a százéves evangélikus gimnázium igazgatóhelyettese hóbortos, szeszélyei vannak. A burek állítólag finom volt, fogyott.

De azt a koszlott lakókocsit Szél Juli nem tűrhette. Ott állt a piac melletti kis utcában a gyepen, csálén, mert leengedett az egyik kerék, és az ő férje, az igazgatóhelyettes, a városi focicsapat gyűrója és másodedzője reggel abból árulta a kenyeret meg a buktát. Hogy ő azt mennyire szégyellte! Az anyja még zokogott is, ő egy gimnáziumi tanáremberhez adta a lányát, az ő veje a megyei sportélet büszkesége, évente háromszor-négyszer is benne van a fotója a megyei lap sportrovatában. Erre kint áll, árul a piacon, fejébe húzza, szinte az álláig azt a kötött fekete sapkát, a Jóisten se tudja, honnan szedte azt a szart, otthonról nem, az biztos, ilyen abban a lakásban nem volt, és azt kiabálja, burek. Mostanában tíz-

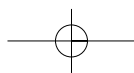
tizenkét alkalmazott, vagy mennyi, nem lehet követni, baromi finom a virslis kifli, ráadásul könnyű rétestésztából sütik, de azt a kurva bureket Juli meg nem kóstolja, akármennyien is dicsérik.

A mai napig, Kicsi Burekem, tulajdonképpen eldöcögtek a dolgok. Ezt gondolja Juli. Szél Juli még azelőtt kidobta a szeretőjéből lett élettársát, a vörhenyes képű, hórihorgas angol lektort, mielőtt letelt volna a szolgálati éve. Láta a jeleket. Mikor kezdődött az a szerelem: mindent elvitt, akár a bosszúéhes Tisza. Vitte Szél Pétert, a házasságot, életet, házat, mert olyan szerelem volt, és mert az ég üzent. *Istenem*. Ezt mondja magában Juli. Akkor mondja, mikor erre gondol, ki mondja, de csak suttogva, *Istenem*, közben végre zöld, rohan át az úton. Milyen szép, míg kezdődik, a szerelem. Az ő kicsi lektora, David még alig értett magyarul, de ott, a Tisza-parton, a satnya füzek alatt ültek, és Juli magában beszélt, hangosan gondolkodott, magyarul, David meg figyelt, figyelte az ajkát, és anynyira érteni akarta, miről beszél, hogy megértette. Egy év múlva meg: már értett és mégsem értett. Addigra már Juli nem hitte el neki, hogy marad a kedvéért, hogy halálig szereti, és hogy csak miatta megtanul majd rendesebben magyarul, aztán angolt fog tanítani a főgimnáziumban. Már minden fontosabb volt. Hogy London után, mondjuk. Hogy azok után van itt. Egyetemi város, persze, de aki Londonban nőtt föl, nem tudja megszokni, ha nem Londonban van. Juli az asztalra köpte a meggylevest, *na, ne mond, majomkám*. A színházban azzal ugratták Julit, hogy jön másik, ne búsuljon, a főgimnázium minden évben kap lektort, várja az állomáson, nehogy lenyúlja más. Juli fújtatott, neki elege van ezekből a ropogató sznobokból, ő nem nyelvtanár, egy ilyenrel még üvöltöni sem lehet, mert ha üvöltesz, nem érti, „lassabban”, ezt feleli rá, hát lassan nem lehet üvöltöni! Pedig a veszekedés a házasság lényege, vagdalózás és üvöltés a kétségbeesésig, mindenén túlmenni, ölni, gyötörni, alázni, elmenni addig egészen, ahonnan már nincs visszaút, olyan gennyes sebeket ejteni a másikon, melyek soha nem hegednek be, és akkor végre jöhet egy rendes baszás. Daviddal ezt nem lehetett, ergó rendes baszások se voltak, csak olyan úriasak, a csajok röhögtek a pénztárban, „plíz, madam, megengedi, beh-teh-hetem?”

Aztán a gimnázium támogatóbálján meglátta Franket, az új lektort. És Juli visszavont mindent. Mégis akarta az újat...

Nem, nem, nem. Erről győzködi magát Juli, ezután is minden rendben lesz. Kicsi munka lesz benne, gondolja, kicsi bosszúság lesz benne, gondolja, de megoldható, kibírható. Kibírt Szél Juli már mást is, és mégis itt van, és hányan, *Istenem*, belegondolni is rossz, pontosabban borzongató, hogy milyen sokan kisiklottak, kapualjban fetrengenek, vagy leugrottak a vasúti hídról vagy a malom tetejéről. A jedlai kisátjárót a nagyot bukó férfiak szeretik, behajtani a Volvóval a zágrábi gyors elé, és nincs az a helyszínelő, aki megmondaná, ki ült a kocsiiban, szétrobban minden, szétrobban az egész élet, két kilométerrel arrébb is lifegnek a cérnaszálak az üléshezattól.

Szél Juli rohant. Vagyis magához képest sietősen ment, de azért egy vonalra lépett. Ha sietett, akkor is. Nem lehet föladni a küzdelmet egy percre se. A jó nő a föld alatt is jó nő, a koporsóban is jó nő, ezt mondta az anyja mindig. Feszés szoknyában temették el, megérdemelte, gondolja Szél Juli, és viszketni kezd a szeme, a fél násznpnek félre kellett nézni, amikor levették a koporsófedelelet, dögöljenek

meg. Ilyen jó bőr hatvanas még nem feküdt ebben a városban a ravatalon. Szél Juli már majdnem a sétálóutcához ért, a sarkon a városgazdálkodás platóskocsiján munkások; hová néznek ezek, ezek hová néznek, már a munkásokban se lehet bízni... ezt gondolja. Füttyszó. *Na végre, füttyszó.* Juli a katolikus templom felé fordul, ne lássák a halvány átsuhanó mosolyt, csak egy kis illanás, a szíve megmelegsik. *Rázzad, kicsi szívem,* kiabálja a munkás. Most kell figyelni, hogy nem kevésbé rázni és nem jobban rázni, csak menni, mintha ez a mondat nem is lett volna. Szél Julit nem lehet kóstolgatni, mit képzel ez a koszos körmű barom.

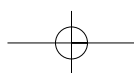
Valenkánál, a bőrsnél még ott az a gyönyörű csizma a kirakatban. Térd fölé ér, és a szára tetején hasított gallérok, és most már vörösben is van, teremő atyám, fekete és piros váltásban, milyen is lenne az! Milyen kegyetlen játékot lehetne játszani vele, de harminckilencezer egy pár, a kettőt talán ideadná Valenka hatvanért, de hetvenért biztos, számla nélkül. Kiszívetével bomlasztó lenne a vörös csizma, és a laza vörös harangruhával vérforraló a fekete. Úgy lehetne csinálni, hogy egymást követő napokon: fekete, piros, piros, fekete, tiszta Kányádi, meghalnának a színházban az irigyek. A színésznőket megint újra kellene éleszteni, hogy lefőzi őket a titkár. Mit tegyünk, a színházi titkár nagyobb díva, mint ők. Hát, mondjuk, igen. Szél Juli keményebb nő, mint ezek a határszéli primadonnák, erdélyi lotyók, esetleg egy-két jobb bőr Szabadkáról vagy Váradról, de azok is, ahogy a többi, mind, na, nettó kurva.

A színház! Először a színházba kell mennie, gondolta, mi van, ha oda is megy, ha ott kezdi építeni magát, ahol neki, Szél Julinak a legjobban fáj! Azért még egy pillanatra visszalépett Valenka kirakata elé, megnézte magát. Most akkor ő még szereti a volt férjét? Ez azt jelenti? Titokban, belül valahol a veséjében vágyott még erre a nyomorult Szél Péterre? Valenka kinézett az üzletből. *Mind a kettő a te méreted,* mondta. Ősz hajú nő volt ez a Valenka, nem festetett, érthetetlen, egészen elviselhetetlen, ahogy nevetgél a bőrnadrágjában, jó combja van, szakadna meg, feltűnően jó, de miféle duma az, hogy ő ki van békülve a korával. Ki kérdezte a lelkivilágát, hogy mivel van megbékülve, úgy néz ki, mint egy népi író, könyörgöm, hátrafésült fehér, rövid hajjal, fekete-fehér képben, illő rámában mehetne a főgimnázium falára. *Hatvanat adok a kettőért,* mondta huncutul Juli, de Valenka arcán valami olyan mély sértettség szaladt át, mintha lenyelte volna az állát, úgyhogy Juli inkább sietősre fogta. *El ne vigyék előled!*, kiáltotta utána Valenka.

Juli már az ószeres előtt állt, innen szerzi a csészéket, legyezőket, vázákat, csupa kacat, kacagós apróságok, minden héten vesz egyet magának, ha azt gondolja, mégsem ezt várta az élettől, és hogy egy lektor, még ha csinosabb lektor is, mint az előző, nem elég vigasz erre az eredendő szomorúságra, amit péntek délután rendre érez, a kétségbeesését, mi végre is ez az egész? Juli úgy fordult meg, mint akire rálóttek. *Tán már járt itt?*

Kicsoda?, kérdezte ártatlan képpel Valenka, és visszajött a lengyel akcentusa, mint mindig, ha hazudott. *Már járt itt,* kiabálta Juli, *ezt nem hiszem el! Ha el mered adni neki...* Tanárossan rázta a mutatóujját, *ha el mered adni!* Valenka a csizmákra nézett, *eladók.* Széttárta a karját, *Ha kell neked, vedd meg őket.* Juli visszalépett, egészen közel, és szinte suttogva kérdezte.

Milyen nő? Miféle?

J Á N O S S Y L A J O S

Egy őszi kék

A „Levelek ajóéletbe!” páratlannak ígérkező irodalmi életműsorozat leendő és reményteljes szerzője, egyben a szobi, bármely kulináris mozzanatra egyetlen ízében sem emlékeztető lacikonyha tulajdonosa téli álomra vonult vissza a fővárosba azzal a kimondott szándékkal, hogy a bámulatos irodalmi koncepció első láncszemét kikalapálja, és ezzel, a biztos siker tudatában, világirodalom-körűli útjára indítja közleményeit. A körülmények csak fokozták az esélyeket, mert az élet, legalábbis a „Levelek” elhivatott auktora úgy tapasztalta – és ettől a tapasztalattól eltántorítani csak a legritkább esetben lehetett –, nem volt jó; nem volt jó az ő élete, tehát leveleket a jó életbe írni minden tekintetben megokolt vállalkozásnak tűnt. Írói ambíciókkal csak úgy megáldott, ám hozzá képest poétikai terveire nézve eredményesebb kuktája, aki ezt a titulust mintegy indokolatlanul, a megszokás végett, mintegy fricskaként kapta, tehát mondjuk úgy: kisegítője, másképpen Sancho Panzája, követte főnökét, szintén a székesfővárosban kötött ki; nem volt tehát semmi akadály, hogy immáron ne a pecsenyék híján való lacikonyha lakókocsijának árnyékában, hanem különböző italmérések boltívei alatt poharazzanak és diskuráljanak. Nem volt akadály, nem kellett tehát elhárulnia semminek, sőt párosuk teljes egyetértésben bólogatott egymás szavai és mondatai fölött, és egy ritmusban rendelték a spriccereket is, mert a kukta sem volt boldog egyáltalán, mi több, boldogtalansága akkora árnyékot vetett, mint a Döbrentei téren álló világszép platánfa.

Azon az estén a Déli pályaudvarral szemben kapaszkodó utcácskák borozóiban kísérelték meg újra elgondolni a jó életet.

Nem volt könnyű. Nehéz volt. Kedélyük ugyan, akár az utca, amelyben a kocsmá húzódott, emelkedett, de az életük, na, az az istennek sem akart megjavulni. Nem volt titkuk egymás előtt, vagy inkább mögött; a „Levelek ajóéletbe!” jogvédett szuperintendánsa tisztában volt vele, hogy barátjának és segítőjének magánélete megint magányéletbe váltott, párkapcsolati tőkéje lenullázódott, a kukta viharvert lett, mint egy átmeneti kabát. Pedig azt hittem, jön a vagányélet, aztán most is mi lett, mondogatta a kukta elvágyódón, egy Szindbád-film B-verziójába illőn. Ő persze meg azt tudta barátjáról és feletteséről, megkockáztatható: felettes énjéről, hogy az meg évek óta hurcol magában valami moccanatlan, de egykedvűvé silányult, gázos bánatot, legyen neve borseprű, aminek a története már alig elmesélhető. Idegeneknek, másképpen civileknek a „Levelek ajóéletbe!” tervezésben utolérhetetlen alkotója bele se kezdett a mesébe; a kukta persze, az igen, az tudta ennek az elcsigázott, gazdátlan léleknek a történetét, tudta, hogy ez az ember is valahol egy nő körül vétette el, ott botlott, egy másik remek kolléga, Tibor barát fordulatával: lépett malacot. Azóta nem enged a szorítás, azóta kocsonyás a szív, azóta abroncsba vert a képzelet, azóta szeszes a lehelet. Bár, ha

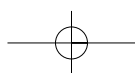

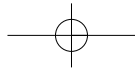
jól belepislantunk, mélézott olykor az írói igyekezetében munkáltatójához képest mindenképpen jelentősebb erényekről számot adni képes kukta, ha jól beleszabolunk, szeszés volt az a lehelet mindig, ez is volt a baj valószínűsíthetően, még inkább: nyilván; ebből előbb-utóbb mindig baj lesz. Szóval akkor annyi a különbség, mondhatjuk a játék kedvéért: nem lehetnyi, hogy most, vagyis jó ideje a sóhajtás a szeszés. De itt elharapta rögvést a mondatot, kitett egy kövér pontot a végére, mert tudta, a „Levelek” várható mestere ehelyütt összevonja szemöldökét, tüdejében megszorul és -hűl a füst, tekintetét vádlón barátjának szegezi. Ha belekezdett, ilyenkor váltott a kukta, ugyanis tudta, barátjának és kollegájának szintén megvannak az eszközei, hogy őt reváns-jelleggel móresre tanítsa; nem kellett messzire mennie soha, a szeszés lehelet aduja a „Levelek” főmunkatársának a mellényzsebében szintén ott lapult. Nem akarta ezt a kukta. Nem akarta, hogy a fejéhez csapódjon egy jól irányzott mondat, az ő szeszés leheletének és magánéleti bonyodalmainak összefüggéseit firtató; abból a meggyőződéséből kibillenteni magát nem szívesen hagyta, miszerint az ő szeszés lehelete valójában a szórakozási szokásainak, sőt élete társasági igényeinek időnkénti következménye volna. Itt természetesen minden szót alaposan megnyomott, az időnkéntinél pedig néha még a mutatóujját is a magasba lendítette. És ennél a fejezetnél becsapta legott a képzeletbeli beszélgető-könyvecskét. Ám hiába volt minden újabb ujjgyakorlat; maradt minden a régiben. Tehát: folytatódik.

Ezen az estén azonban nem az ezerszer fellapozott beszélgető-könyvecske dramaturgiája szerint zajlottak az események. Nem volt ez a menetrend szokatlannak tekinthető, mert a kukta sokszor szavatolt az ugyan frissnek nem nevezhető, ellenben máshonnani lendületért, ami barátjáról nem volt kijelenthető; ő már régóta nem pörgött azokon a forgószínpadokon, amelyeken az írói szándékokban jeleskedő barátja igen.

Nem tudom ezt se pontosan; hogy rosszul indult-e a nap, vagy az előző volt rossz, és az mérgezte a következőt?! Feltehetőleg mindkét esély játszott, kezdett bele a kukta, feloldandó, mondhatni megelőzendő bármely feszültséget, aznapi történetébe.

Ültem a pultnál azzal a szándékkal, hogy mindösszesen néhány könnyű, karbantartó sörrel feledkezem el a legszükségesebb fokon magamról. Ittam a söreimet, cigarettáztam, és az angyalaimmal beszélgettem, akik a pult másik oldalán napra nap ellátják a bajomat, a bajaimat, anélkül, hogy ezekről a bajokról akár egy szót szólnék nekik; tűnődésem nem érintette tehát tűnődésem tárgyát. Aztán, ahogy lenni szokott, szokásaim birokra keltek velem, felülkerekedtek rajtam, eluntam a söröket, de még fogott a hely, illetve nem hívott, nem vonzott az otthon, fogva tartott az itt. Nem oldottam kereket, kedvem kerekedett maradni, és ezt az indoklásra nem szoruló maradást pálinkákkal alapoztam tovább. Ismerem a pálinkák marasztaló erejét, mondhatni béklyóját, nem véletlenül döntöttem mellettük, választottam tehát egyúttal a jóvátehetetlenség szándékával azt, hogy ennek a maradásnak a záróra vethet majd véget. És azt is tudtam, hogy ennek a maradásnak a másnapi indulásra, sőt az egész előttem álló útra nézve lesz, ha nem feltétlenül rettenetes, de jelentős ára; kamatos kamatot számíttat fel velem ez az éjszaka; a részegséggel kizsarolt halhatatlan pillanatokban ott leselkedik a másnap kárhozatja; az öntömjenező ittasságban a zákányos üresség.

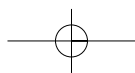

Tudtam, kapatos próféciáimból másnapra csak a ragacsos zacc marad, mondatok nyirkosan hűlő helye: onnan csipegethetek, abból jósolhatok. Épp úgy lett, miként másképp, ahogy gondoltam. A válogatás nélkül, egyre hevesebb iramban felhőrpintett tömény főzetek a pultnál elzsongították az idegrendszert természetesen, azonban a következmények neurológiai kockázata ennek nyomán, alattomban, egyre nőtt. A kocsmából való kilépéskor meghitt társam, robotpilótám működésképp lépett engedelmesen, és vezérelte két jó lábamat a megfelelő irányba. Mintha dúdolgattam volna magamban, vagy fütyörésztem, nem tudom már, mindenestre könnyed és önfeledt voltam, mint egy alig használt bicikli. A lakásban régi lemezeim fölött rendelkeztem, önmagam dj-jeként rövid zenés estét adtam, magyar rock került a lemezjátszó korongjára, harminc évvel ezelőtti számokba feledkeztem, egykori kamasz önmagamra. Cabrio-fekhelyem, magas ágykeretbe foglalt, hálásnak mutatkozott.

Nem kellett korán kelnem, már az éjszakai üzemmódban tudtam ezt jól, ellenben régen leszámoltam az ebben a tudásban valamikor ténylegesen ott húzódó reménnyel, hogy a késői, a napi egy nélkülözhetetlen és életet adó felülés mögött a pihentető alvás nyomán támadt derűs energiák feszülnek. Elmúlt, noha belenyugodni ebbe a mai napig nem vagyok képes, vallotta a „Levelek ajóéletbe!” társszerzője, pszichológiai asszisztense valójában, elmúlt az idő, amikor a felhalmozódott salaktól egy hosszú és enyhet adó álom során megtisztul a rendszer. A különféle alosztályok, a szervezet stratégiai ágazataiban iparkodó dolgozók, a máj, a gyomor, a szív szekcióinak derék munkásai ugyan változatlanul állnak a vártán; fáradtságot ismervé persze, ám nem kímélve, teszik, amit tenniük kell, de mindez már nem elég. A hellyel-közzel, a mintegy sürgősségi ellátással kármentett, azaz salaktalanított nagyüzemben az embert próbáló feladatok leküzdése után is szivárog, nem tudom jobban mondani, folytatta barátjának érdeklődő tekintetétől kísérvé a kukta, szivárog valami méreg; igen, leginkább valamely légnemű anyaghoz, ideggázhoz hasonlítható szenny. Nincs menekvés, ezt szívod. Feltehetőleg az említett üzemegekben olyan tevékenység folyik, amely az elégetendő, haszontalan, sőt fertőző anyagok hatástalanítása során a másodlagos kibocsátásra kerülő gázokra nézve környezetvédelmi szűrőkkel nem rendelkezik, erre kapacitása nem elegendő. A kibocsátó és a környezet pedig én vagyok egy személyben, nem vitás, indián nevem tehát: csapda.

Későn ébredtem, de még nem késve, részletezte tovább a „Levelek ajóéletbe!” sorozat sokra hivatott, noha biztató visszajelzésekben érthető okokból még nem bővelkedő szerzőjének barátja. Későn és embriópózban, abban az alakzatban, amellyel a test elkeríti, visszafogja, védelembe veszi önmagát, határt szab, nem akarja végigcsinálni a tortúrát, nem kíván az útra lépni, amely az úgynevezett életbe őt bevezeti. Térdemet, noha nem vagyok egy talajtornász, a mellkasomhoz húztam, a karommal a kispárnát az állam és a térdkalácsom közé szorítottam, és a paplan fedezékéből, félénken, inkább rettegve az órára pillantottam. Közeledett az idő. Az idő, amiről tudtam, az enyém, ellenben nem az én időm jön el, de idő az, parancsoló nagyúr és nem pancsoló kislány; felszólít, fenyeget, követel, felállít, akárha falhoz. Számon kér. Elvár. Daddy Cool; vagyis zord apa, ahogyan a nyolcvanas évek rádióújságjaiban a tánczenei koktélok tételei között a Boney M. slágerének címe ékes magyar nyelven, egy zárójelben tartalmat ka-

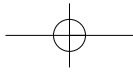
pott. Az ígélet ideje ez, ám olyanfajta, amely nem ígéretes. Az ígélet égi reménye helyett az ígélet kietlen földje. Az én ígéretem nyomán beérett idő; felettes én, akit, ezúttal is, én hívtam életre, most megnézhetem magam, az ő képében és a vele szembeszegülni nem tudó gyerekében egyként. Nincs menekvés.

Felkeltem hát, lezuhanyoztam, összedobtam a túlélőcsomagot; fogkefe, póló, váltás fehérnemű. Kézirat. Az ég elé csukaszürke vásznat feszített a nagy díszlettervező; átázott, csöpögött. Fejemet a nyakam közé húzva iparkodtam a buszmegálló felé. Nem gondoltam semmire, pontosabban: biztattam magam egy szebb jövő csalfa hitével, azzal, hogy mindez nem maradhat így; előbb-utóbb kint és bent felkel a nap. Bachra gondoltam, az ő Úrhoz intézett kérésére, hogy az örömet, azt ne vedd el tőlem, annak a lehetőségétől ne fossz meg engem Uram, mondtam magamban, sejteted, az életemben nem először, tette hozzá már álló helyzetben a „Levelek ajóéletbe!” auktorának húséges kísérője, mielőtt a pulthoz indult. Az auktor maga csöndesen bólogatott, úgy, mint aki az öröme-re gondol, és mint mindenki, az ő saját, ha nem is mindig különbejárátú örömeire, amelyek, akár a mondatok, jöhettek akárhonnan. Igaz, darvadozott az utóbbi időkben a „Levelek ajóéletbe!” szövegeket nélkülöző olvasószerkesztője beszédes csendestársának, igaz, hogy ezek az örömök mostanában elkerülnek, pedig kevéssel beérném, elhiheted; elég volna, ha néhány morzsányi jutna belőlük, télbe száműzött feketerigóként boldogan csipegetném fel őket hangtalanul. A kukta fordult, akár a villamos, barátja előtt óvatossággal helyezte el a feszített bortükrű poharat, majd látván társa réveteg, tompa tekintetét, felhúzta a szemöldökét, megköszöörülte torkát, és méltatlankodó megjegyzésekkel illetve a szemben ülőt. Nagyfiú vagy már, nyáron is húzhatsz hosszúnadrágot, és ha jól tudom, már régóta egy kézzel eszegeted a nápolyit, ne borongj itt nekem, ha nem vennéd észre, azon túl, hogy nehezemre nem esik, téged szórakoztatlak, vagy mi a frász! Mit tehetnék még érted?! Vigyelek moziba, vagy húzzalak szánkón?! Mi kell még, mi a kívánság, mi a stájsz, fakadt ki magából az amúgy jól nevelt mesélő. Jó, jó, folytasd csak, reagált a borongó borozó, roppant érdekes, bármiről beszélsz, mert azt azért, nem kell poétikai érvekkel előhozakodj, ugye, szóval azt azért remélem tudod, hogy csak fecsegsz, vetítesz, cizellálsz, vakítasz, hömpölygatsz, vakersz bele a vakvilágba, és ne érts félre, ezt én jelzem csupán, a mihez tartás végett, hogy úgy mondjam, mindazonáltal hangsúlyozom, egyáltalán nem zavar, ad absurdum untat ez a műsor; épp ellenkezőleg, mulattat és elfoglal. Célunk, az időtöltés, mint gyakorlati foglalkozás, ekképp közös, amelyet erős részeredményekkel, nem vitatom egy percig sem, teljesítesz tehetségesen.

A jóbarát hosszát kortyolt, szinte beleslukkolt a poharába; miként társának kétélű, bár inkább epés megjegyzését, lenyelte az ecetes folyadékot. Bachra gondoltam, de ebben sem volt öröm, avagy köszönet, minduntalan a BAH-csomópont ugrott be, kedélyem ettől nem javult, gondolhatod; a másnaposságok azok a tünetei hatalmasodtak el rajtam hatástalaníthatatlanul, amelyekre gyógyszer kitalálni eleddig bárki karitatív fantáziáját meghaladta. Ne vágj közbe, tudom, rosszul mondom, korigálta magát a mesélőkedvű szekundáns legott. Ki lett találva ebben az évezredek küzdelemben egy és más, valóban, nem veszem sorra a receptúrákat, ám aznap semmi nem segíthetett. Persze ambu-

lanter kezelhettem volna magam az ismert módszerekkel, ám inkább a tűrhetetlen türelem mellett döntöttem. Kérdezheted, miért? Talán azért, hogy ne legyek egyedül, vagy épp ellenkezőleg: nem kívántam mesterséges eszközökkel könnyörületet kicsikarni magamból. Álom helyett maradjon a lázalom, ezt akartam. Hogyan érzékeltessem ezt pont neked, akinek épp akkora a lába, mint nekem; egy cipőben sántikálunk. Érzékeltesd, ahogy tőled telik, villanyozódott fel a „Levelek ajóéletbe!” iváskényszertől igen, noha írásfüggőségtől nem igazán szenvedő alkotója. Olyan ez, akárha valami sajtharangot eresztenének rám; minden szemügyre vehető, csapdába esett egér vagyok ebben a sajtharangban, a sajt kívül rekedt, kiterjedése van, nézhető, de látványa csupán létére vonatkozó információ, se íze, se illata, a sajtnak nincs léte, megfoghatatlan. Az atmoszféra pedig, a belső meteorológia, makacs náthára hajaz: szemben a megfázás klasszikus tüneteivel, az éhséget és a szomjúságot azonban nem csökkenti egy szikrányit sem, az éhség és a szomjúság csillapításának élvezeti értékétől ugyanakkor megfoszt maradéktalanul; mindegy mit eszel, iszol, nem érzel semmit, nincsenek aromák, nincsenek fűszerek, maximum a hideg vagy a meleg anyag, fizikai tömeg a szádban, a nyelőcsövedben, aztán a gyomrodban; türelem kell hozzá, míg elmúlik, semmi más, csak türelem. Nem végzetes a baj tehát, ám betegség mégis, heveny, noha tartós, annyira legalábbis, amennyire tartósnak és végeérhetetlennek tűntek azok a gyerekkori várakozások, amikor pusztán tíz perc volt az indulásig, maradj már nyugton, tíz percet bírj ki, abrichtolt feddőlég anyád, szólt ingerülten apád és az összes felmenőd, tíz percet, hogy végre be lehessen bújni abba a kabátba, indulni a játszótérre. Tíz perc, amikor kizárólag idő van, parcellázhatatlan és bejárhatatlan senkiföldje. Határsáv. Kibírhatatlan. Alig tudom hasonlatokkal közelebb hozni, ritkaságszámba menően szűkülnek a nyelvi lehetőségeim, pedig nem épp ismeretlen terepen mozgok. Hovatovább úgy vagyok – hiszen másnapról, azaz, legyek filozófiailag fennkölt, temporalitásról lenne itt szó szintén –, mint Szent Agoston az idővel: ha nem kérdezik, tudom, ha kérdezik, nem tudom, mi az.

Rendben, itt álljunk meg, pontosabban: lendüljünk tovább! Ismerem jól, amikor a hatodik fröccsödnél fordul a kocka, helyesebben: pörögni kezd, nem dob ki több számot, a mondataid motollaként forognak, vágott közbe a „Levelek ajóéletbe” obszervátora. Mert, jóllehet néhány perce még teljes bizalmamról biztosítottalak, ha ezt a bizalmat most meg nem is vonom tőled, de halkán jelzem, arra nem szól a szavatosságom, hogy végeláthatatlan tirádáid örvényébe feledkezzem. Figyelmeztetek, nem egy nővel ülsz szemben valami bárpultnál, és nem is megszokott kocsmád megszokott közönsége vesz körül, akit és amit retorikai bűvészmutatványaiddal elszédíthetsz, nálam efféle talmi sikerekre ne számíts! Nem is értelek, ezer éve ismerjük egymást, ennek ellenére megannyiszor abba a méltatlan helyzetbe hozol, hogy én kontrolláljalak téged, rád szóljak, én legyek a rendeződ, ne menjünk messzire: az apád. Nem látom, mi a lényeg, de arra nyomatékosan megkérlek, amennyiben tudod, térj rá íziben, mert ha nem, a sodromból bár ki nem hozol, remélem szándékosan sem ez, ellenben a kocsmát rövid időn belül elhagyom, maradhatsz faképnél, szórakoztathatod ezt a rendkívüli társaságot; a málnás fröccsük révületében remek partnereid lesznek, nem vitás, horgadt fel a „Levelek” spiritus rectora.

A kukta, a lacipecsenye-műhely dologtalan napszámosa nem szeppent meg, viszont hallgatása arra utalt, hogy mérlegeli esélyeit, tekintetében a belátás fényre villant, amelyben ott volt a szorongás, hogy magára marad, egyedül a mondataival, árván. Ez a balsejtelem rémlett fel abban a bizonyos szikrányira szűkült tekintetben, hogy, nomen est omen, indián neve beteljesíti ismét önmagát; sebességet váltani nem tudván, haza nem viszi ezeket a mondatokat, hanem duhaj kedvre kapcsol, és valóban az lesz, amit tapintatos, noha határozott társa előrevetített: ebben a nyomorúságos, savanyú szagú kimérésben végzi, itt fog kukorékolni zárásig. A kukta nem volt lényegre törő férfiú, sőt épp a mellékeset, a periférián húzódót, a fókuszon kívül eső dolgokat szerette, és persze a mondatait, képes volt szerelemre gyűlni irántuk, beléjük habarodni egyenesen, de amint barátja idejekorán szólt, azt hajlamosnak mutatkozott, részben persze a fenti félelem okán, megfogadni.

Jó, akkor folytatom, igazad van, haladjunk, mondta a kukta, és a pulthoz folyamodott két újabb közlekedő edényért. A „Levelek ajóéletbe” önjelölt szerzője is mintha megnyugodott volna, maga elé húzta a poharat, kortyolt és várt.

A fent tárgyazott állapotban indultam tehát, utaztam a hetes buszon, és léptem le róla a Kelenföldi pályaudvarnál, lassított a „Levelek ajóéletbe” beszállítója. Látom már, és be is látom, nem érdekel, mennyire kiszolgáltatott voltam, tehát nem térek ki és vissza rá, tette hozzá, amikor a „Levelek” jövődöbéli megcímzője lángható pillantást vetett alkalmazottjára. Igen, igen, tudom. Na szóval a jegypénztárnál nem volt semmi komplikáció, felnőtteken intéztem utazásom feltételeit. Innen az újságos pavilonhoz vezetett az utam, nem mondatnám, hogy a pályaudvar forgatagában, tekintve, hogy a közönség épphogy csak lézengett a várócsarnokban. Hétköznapi és hétköznapios forgalom volt. Beléptem a pavilonba, még el sem kezdtem szemezgetni a kínálatból, nem tudtam körülnézni, nyomban szemembe ötlöttek az első sorokban elhelyezett lapok; harcra hívó jelszavakkal a címdoldalon, szélsőjobboldali, militáns, végeredményben náci periodikák sorakoztak katonás rendben egymás után. Nem mintha nem tudnám, hol élek, ezzel nem vádolhatsz meg, részletezte a „Levelek” ügynöke, de mégis fordult velem egyet a világ, úgy éreztem magam majdnem, mint valamikor húsz évvel ezelőtt: harmatos hajnalban baktattam haza, akár az ég alja, ki voltam világítva rendesen, de láttam még, az érzékszerveim működtek hibátlanul, a zárban futott a kulcs, cipőimet kifűztem, és feszes párhuzamba állítottam az összekötő szőnyeg szegélyénél. Mielőtt az ágy-nyugalom mellett döntöttem volna, a konyhában egy cigarettára tettem az éjszaka utolsó hangsúlyát, s hogy ne legyek annyira magam, bekapcsoltam a rádiót. Hosszú percekbe telt, ültem békésen és kíváncsian, mialatt kiderült, hogy nem archív hanganyagokat hallgatok, ízelítőt a '40-es évekből, hanem élőben vagyunk, egyz-egybe' jön minden az elszakított területek revíziójáról, a honvédő magyar hadseregéről és a kormányzó dicsőségéről, mögötte rezes, recsegős-ropogós szimfonikus aláfestés, minimum a Rákóczi-induló. Most, az újságosnál, ahogy mondtam is, majdnem ugyanezt éltem át, de kurziválom: csak majdnem, mert az említett reggel ehhez képest hovatovább a Kert-Magyarország bukolikájával kényeztetett; itt a '44-es Magyarország fitogtatta nyíltan a 2000-es években, látod, nem cifrázom mindig, gyalázatos arcát. Nem értem el a világot, nem volt rest, ő ért el engem, immáron benne vagyok megint, gondoltam; lám, lám, ez már nem a zákányos kár-

hozat, hanem a bosszú egyenesen, rettentő elégtétel az éjszaka során megcsalt fél részéről. Reflexből az elárúsítót kerestem, nem adta magát egykönnyen, alig látszott ki a pénztárgép mögül. Vágott szemű, törekeny, sárga lány volt. Kínai vagy vietnámi lehetett, végül mindegy, beláttam rögtön. Ott állt a női magazinok és a náci lapok karneváli koloritjában; épp számlázott egy férfinak, visszaadott, köszönt és megköszönt. Mit mondhattam volna, mit mondhatnék, futott át rajtam, mit kérhetnek számon, mit vethetnék a szemére, mit szegezhetnek szembe, mit kifogásolhatnak, mire hivatkozhatnak, mivel szembesíthetném, miben marasztalhatnám el, mire figyelmeztethetném, mit róhatnak fel, töprengtem tovább, csak hogy nyerjem az időt valamely érvényes gesztushoz. Mire megyek bármivel? Tájékoztatom kéne talán, felvilágosítanom, eligazítanom, óvnom? Egyenként vettem el minden lehetséges eszközt; nincs mit tennem, egy sárga lány áll a Hargitán, ez a realitás. Vettem egy úgynevezett irodalmi lapot, tájékozottságom szélesítendő és egy úgynevezett bulvárújságot, különös tekintettel a horoszkóprovatra. Aztán egy üveg szénsavakban és ásványokban gazdagnak hirdetett vizet, arra készültem, az indulásig egy padra telepszem.

Csak így tovább, biztatta a „Levelek” kiötlője-hatlója barátját. A kuktának se kellett több, belemelegedett ismét, noha feladata, látszott ez a poharat egyre tempósabban emelgető túlmozgásain, most sokkalta inkább az volt, hogy el ne mulassza az árnyalatokat, a „Levelek” készülődő sikerszerzőjének iménti, a túlzásoktól és az aprólékosságtól, az öncélú nyelvi szórszálhasogatásba, a fő- és mellékcsapások áttekinthetlenségébe torkolló műveletektől óvó intelmeit képes legyen immáron a konkrét szituációk láttatásakor kamatoztatni.

Nem kellett válogatnom az üres padok között, arra szavaztam, amelyik a vonatindulásokat jelző táblával szemközt állt, folytatta a kukta. Letettem az ásványvizes palackot, mellé az oldaltáskámat, majdhogynem elhelyezkedtem, amikor azt hittem, a valóságot felvevő és összegző receptoraim diszpécseri beadták a kulcsot, de kívülről, távoztukban, nekem, a gondnoknak. A leülést végrehajtani kész mozdulat megrekedt félúton, ám végül mégis végrehajtotta önmagát, tekintve, hogy a látványtól, az ismert fordulat, tehát szó szerint, le kellett ülnöm. Az érkezési tábla alatti padon egy fejnélküli utas várakozott. Ott ült, ahogyan egy váróteremben rendesen ülni lehet, lába kinyújtva, kezei a mellkasán összefonva, mellette hátizsák, újság, a kabátján a cipzár felhúzza nyakig, viszont a felcipzározott nyak nem folytatódott semmiben. A test lassú ritmusra mozgott, lélegzetvételnymi rezdülések futottak át rajta egyenletes tempóban. Körülnéztem, de az álldogáló-üldögélő várakozókon nem vettem észre semmit, illetve azt vettem észre, hogy ők mindebből semmit nem vesznek észre; egykedvűen bekkellenek, újságot olvasnak, kóláznak és söröznek, pakolgatnak a vonatjukig hátra lévő holtidőben. Ketten maradtunk, a fejnélküli utas meg én.

A fejnélküli lovas, ötlött fel az emlékezet szélesvásznú, felül és alul fekete csíkkal keretezett vásznán az eleje főcím. A fej nélküli lovas, szovjet film. Pontosabban az emlékezet filmvásznán nem a film akkoriban vibráló, recsegő-ropogó első képi taktusai tűntek fel, hanem a mozik, a pesti és a balatoni mozik és a hirdetőoszlopok plakátjai, rajtuk a cím: A fejnélküli lovas. Nem láttam, nem láthattam a filmet, mert szovjet film volt, szovjet filmet pedig nem nézünk, ez evidencia volt, nem is figyelmeztetés, nem szülői utasítás, amelynek nyomán pa-

rancsként csapódott le egy valamitől elválasztó sorompó, ahogyan számtalan más esetben igen. Nem kellett visszatartani magam, hogy ne nézzem meg A fejnélküli lovas, kalandozott el a „Levelek” anyagbeszerzője, ami nohdazu szovjet western volt, olyan meg nincs, nem létezik, a szovjet western maga a képtelenség. Westernben a kelet-németekig el lehetett menni, a jugoszláv főszereplővel, Gojko Mitićcel ékes NDK indiánfilmekig, amelyek, tegyük hozzá ennyi év spéttel, szintén a megszállt országok abszurdjának egyik ágú netovábbjába sorolhatók, tehát az Apacsokig és a Kelet-Berlinbe disszidált, amerikai filmszínésszel, Dean Reeddel felplankolt Vértestvérekhez zöld, de legalábbis sárga volt a lámpa, a szovjet westernhez azonban nem vezetett zebra. Ez az egyébként minden bizonnyal a legtöbb gyerek figyelmét felkeltő és fantáziáját megmozgató cím nem indított el bennem semmit, jóllehet képzeletvilágom amúgy is korlátozottnak volt mondható; nem hitetlenkedtem és nem eredtem a nyomába A fejnélküli lovasnak, nem mélyltem fölöttem sem az utcán, és pláne nem a mozik zsöllyében, nem, mert alatta az állt: szovjet film.

Ezt értem, ezt már elmondtad egy párszor, ezt a családilag szépen elmélyített, mindenre kiterjedő szovjet-fóbiát, ezt tudom, ismerem, akasztotta meg az egyre hevesebb hullámokat verő, az elbeszélés főcsapásától egyre merészebben elrugaszkodó beszámolót a „Levelek” inspektora. Szelíden utalok rá, hogy már és még mindig csak a pályaudvaron vagyunk, ha pedig jól saccolom, innen talán vezet valamerre a továbbiakban az utad. Ennek fényében bátorítólag kérlek, hogy ne vesszünk el sokadszorra a családod felügyelte és gúzsba kötötte rettenetes szerencsétlenségekben, hogynemondjam: traumákban gazdag gyerekkorod freudista felidézésében, hanem a Kelenföldi pályaudvar várócsarnokát tartjuk a célkeresztben.

A kukta bölintott, megadó lett, engedelmes, mert kollégája mondatai közben tekintetével villámgyorsan körbe svenkelt a kocsmában, és szembesítette magát az elbeszéléseken túli lehetőségekkel: a savanyú leheletű ivóban nem akarózott magára maradnia egyáltalán.

Igen, akkor máshogy mondom, a Kelenföldi pályaudvaron vált számomra, nemrég, egy hete talán, nyilvánvalóvá ennek a címnek, A fejnélküli lovasnak a halhatatlansága és bizonyos fokú realitása. A fejnélküli lovas ekkor a gyerekkor elmulasztott élményei között szorított magának kitüntetett helyet üstöllést; egy sohasem látott és képzelt alak elevenedett meg, nyerte el reális kontúrait a fejnélküli utasban. És úgy is maradt, mert a fejnélküli utas fölött az indulást jelző tábla surrogni kezdett, követhetetlen sebességgel hadartak a számok, hogy aztán megállapodjanak az én vonatom indulásának időpontjánál, amely időpont az öt percen belüli felszállásra figyelmeztetett.

Felkerekedtem hát, magam mögött hagyva a világ fejvesztettségét és fejtelenségét; az aluljárón keresztül, az átépítés alatt álló pályaudvar kartonfalai övezte sikátorok között a peronra vezettek a lépteim.

A szerelvény pontosan érkezett, üres kupét is találtam, kipakoltam, a műanyag asztalkán a füzetem, amelybe, jegyzem meg, lassított a kukta, a te leveleid lehetséges témáit gyűjtöm, ajóéletbe: dolgozom szakadatlanul, füzetemet tehát a zöld tintával töltött tollal együtt akkurátusan elhelyeztem. Az ablak mögött fokozatosan lódult meg a vidék, nehézkesen, imbolyogva. Kedvem nem

változott, az egyből nem lett sem kettő, sem három, A-ból sem B, babráltam az újsággal, a mondatokból záporoztak a betűk, potyogtak szanaszéjjel a padlóra. Bámultam a sebesre kapcsoló, tompa színeket, a fővárosból kihúzó vonat természetesen szutykos-karcos üvege mögött siklott a maszatos akvarell. A szívem néha kihagyott, a bal csuklómon a jobb kezem három ujja alatt a pulzus erőlködve kereste önmagát. Kerestem a fogást ezen a semmirekellő napszakon, kerestem ebben a semmirekellő napszakban üldögélő semmirekellőn, magamon, ki akartam fordítani alapállásából, akárha egy birkózószőnyegen viaskodtam azzal a másikkal, aki elnehezült, más súlycsoportba illő ellenfélként csak állt megbillenthetetlenül, voltaképp bénán és tehetetlenül, a gólem nem mozdult. Láttam kívülről a nem mozdulót, a roppant tömeget, és láttam a mozdítani akarót, a gáncsot vetni szándékozót, a másképpen tehetetlent, és láttam a mindkettőjüket látót, aztán már a mindhármojukat látót; beláthatatlanul sokszorozódni kezdődtem. Mint láthatod, nem lett könnyebb, egy szikrányit sem engedett a szorítás.

Tehát. Megpróbáltam másra gondolni; gondolj másra, idéztem fel a gyakran, a válságos helyzetekben elhangzó mondatot, anyai mondat volt, női mondat, felnőtt mondat. Amint elhangzott itt a vonaton, csak erre tudtam gondolni, arra, hogy próbáljak másra, pontosabban: valamire, mert nem állíthatnám, hogy addig gondoltam volna bármire: valamire gondolni, nem annyira egyszerű. Látászólag az, de ebben az állapotban, legyen kicsit önérzetesebb, ekképp elragadtatottabb: az állapotomban épp ellenkezőleg; nem lelhető fel a gondolat tárgya, a szűkülő, megsarcolt lélek nehézkedése, súlya és bilincsei egyé válnak, magát elgondolni képtelen, illetve és épp ellenkezőleg, csak és kizárólag saját magát tudja gondolni; önnön tükörtermében bolyong; mindenben, ami látszott, magamra gondoltam, magamat gondoltam. A mocskos vonatablak mögött bukácsoló budapesti elővárosok szedett-vedett, sufni kertjeiben, a kertekben álló, kibelezett autók rozsdásodó páncélzatában, a hajléktalanok sínek mentén rogyadozó fóliásátraiban. Ezt nem akartam, épp hogy kívül akartam keveredni, legalább bebábozott szorongásom látványterét szerettem volna kívülről megragadni, szétfezíteni. De minden szándékom, kétségbeesett próbálkozásom kudarcot vallott.

Jó, ezt értem, ezen, szerintem, már túl vagyunk, ezt érzékeltetni tehetségedhez mérten képes voltál, ám, ha nem vennéd észre, úton vagy már, közeledsz valamihez, ha így folytatod, ugyanúgy megrekedsz, egyé válsz elbeszélésed tárgyával, nem beszélve ekképp arról, hogy vesztéglésre ítélsz engem is, türelmetlenkedett most már leplezetlenül a „Levelek ajóéletbe” konstruktőre.

Megrekedek, mert megrekedtem, válaszolta konokul, már-már gyerekes daccal a kukta. Beleittam az ásványvizembe, ennyi történt, noha ez sem használt. Ehhez mit szólsz, így rendben lesz, ilyen mondatokat akarsz hallani, szisszentette dacosan. Na ugye, hogy nem?! A buborékok már felvették a kupé savanykás-fémes szagát, ezt a semmihez nem hasonlítható magyar utazásbűzt, rettentő, mindenhova beférkőző, a szkájborítások, a linóleum, a vas, az olaj, az alumínium ablakkeretek és csomagtartók, a kenő- és az étolaj szagának elegyéből szerkesztett ajtert; az első pillanatban, mielőtt még leülnél, úgymond elhelyezkednél, már MÁV-szagod van, kalauz-szagod van, utasellátó-szagod van; a szag benne a hajadban, a körmöd alatt, a hónaljadban, a füledben azonnal; a kocsi lépcsőjén

tett első lépéskor, a kilincs lenyomásakor nyomban fertőzött leszel. Ha pisálsz, a húgyod is MÁV-szagú, ha kakálsz, a szarod is. Cigarettd füstjében éppúgy ott van, ahogyan a zsebedbe belebújik, a könyvedben lapoz. Vonatútra, a kofferben frissen mosott ruhával vállalkozni értelmetlen vállalkozás; mikor megérkeztél, és kinyitod a poggyászatot, akárha egy parányi kupéba nyitnál be megint; a zoknik, a gatyák, a pólók, az ingek duftja félreismerhetetlen; a zuhany után rögtön nagymosással kezdheted vidéki karrieredet. Ez van: magyar állami vasútszag, adottságnak is mondhatnám, fűszereiben, irgalmatlan dezodorjában, ipari parfümjében, a kelet-európai aromabombák egyik legalattomosabbikában, nem lehet kétséges, ott ketyeg Trianon, ott zörög a Tanácsköztársaság, ott lapít a Tardi helyzet, ott feszül Németh László prófécijája, ott vihognak a kékcédulás választások, ott dübörög '56, és persze és mindenekelőtt ott ül benne némán, elégedetten, kispörköltöt kanalizgatva Kádár János maga, személyesen. Nincs ellenszer. Ezúttal sem volt, nem próbálkoztam.

Ezzel szemben hirtelen elhatározás villanyozott fel; a cselekvéskényszer tetteleges irányba tördelő döntés elodázhatatlanságából jövő szorongás noha teljesen fel nem puhult, mégis gömbölyödött némileg, amikor kinyitottam az újságot, a bulvárt, és szándékosan, előre megfontoltan a horoszkóp-rovathoz lapoztam, amely szerelem-, egészség- és munka-hasábokra sokszorozódott; végre helyben vagyunk, gondoltam. És ne hidd, hogy viccelek, váltott élnékrebbre csendes társára élesebb pillantást vetve a kukta; viccnek, fordulatnak, poénnak ez bágyadt volna, gyenge; valóban megörültem a horoszkóp-rovatnak, fuldokló a mentőövnek, végre rajtam kívül is foglalkozik valaki velem, dobbant egy lórúgásnyit a szív, az érdeklődést nem színlelve, kinek is színleltem volna, valósággal belevettem magam az ikrek sorsát meghányó-vető dolgozatba, mélyedtem el üstölést az előttem arra a hétre felajánlott életstratégiákban. Most fogsz igazán meglepődni, emelte a tétet az elbeszélői igényességben alig felülmúlható munkatárs, ugyanis, és ekkor a farzsebéhez nyúlt, itt van nálam kéznél az a bizonyos füzet, amelybe, jegyzem meg nem először kellő nyomatékkal, neked dolgozom, és amelyből tüstént megtudhatod, felolvasom, ne szólj közbe, korunk jósdája milyen támpontokat jelölt ki nekem arra a hétre. A „Levelek ajóéletbe” médiuma a beszámoló ezen fázisában hirtelen kimerültnek, hovatovább legyőzöttnek mutatkozott; beletörődön, vagyis jóváhagyón pislantott egy lassút, borát kihörpintette; megadta magát a magasabb erőknél.

Na akkor, figyelj, kezdte a retorikai alakzatokban dörzsölt kukta, ne félj, csak szemelvényekbe avatlak be! Szerelem: Régebben tett ígéreted, elmaradt fontos teendők szorongatják, vagy kényszerítik hiábavaló erőfeszítésekre. Ön mindig csak a kalandot keresi, nincs ez másképpen most sem. Ész nélkül menekül a köztötségek elől. Mit szólsz, pirosodott ki a kukta. Egészség: Az őszi randevúk kedvenc programja a gyertyafényes vacsora vagy egy ital elfogyasztása egy hangulatos helyen. Ha nem bírja az alkoholt, ne engedje magát rábeszélni! Állandóan bizonyítania kell a munkahelyén, és az sem kizárt, hogy egyszerre több szeretője van, emiatt aztán folyton feszült, képtelen lazítani. A keleti torna és a meditáció biztosan segít. És, folytatta önelégülten a harcias segéd: Munka, pénz: Igyekezzen betartani a törvényeket, és ismerje fel, hogy valamennyiünket egyetlen energia kapcsol össze! A héten ne engedje senkinek, hogy kifürkéssze a gyenge

pontjait! Figyeljen jobban a különös, úgynevezett érzéki tapasztalatokra! Tessék, feketén-fehéren ezt kaptam az útra.

Jó kedvem ugyan nem kerekedett, nem is áltattam magam; a kedv szegett volt, akár egy batikolt felsőing, ám végre gondolhattam valamire, noha ezúttal sem másképp: magamra, némi távlatot kapott a személy, aki a kupéban eleddig csak vakarózott; a horoszkópban komor és egyszerre mulatságosnak látszó körvonalaimra leltem, megindító volt tapasztalnom, hogy valaki számon tart, számtalan sorstársammal közösséget teremt, helyet csinál nekem a világ áttekinthetetlen rendjében. Gondjába vesz. Nem hímez és hámoz, a szemembe vágja egyenesen hibáimat és erényeim. Nem kímél. Nem kímél, és nem kecsget, mégsem kegyetlen, nem elbánni, hanem bánni akar velem, tárgyilagos, igen. Számot vet az életemmel. Igaza van teljesen, töprengtem a novemberi délelőtti részvétlenül szitáló fényében; be kell látnom, keretfeltételeim merőlegeseit és párhuzamosait precízen húzta meg a lécek eme újkori mérnöke, kalapom előtte meglengetem, tisztelgek. A kötöttségekkel hadilábon állok valóban; történeteim ebben a raszterben megrajzolhatók, a raszter pedig, nem vitás, az éjszaka, az éjszaka, aki, igen, nem ami, aki, mint az egyik legéleslátóbb angyal állapította meg iszonyú pontossággal, voltaképp az én házastársam; a nők ekképp csak szeretőim lehetnek; ideig-óráig hitegethetőek vagyunk, ők és én, hitegethetőek azzal, hogy majd minden elválik, elválok hamarosan, de végül a nők válnak el tőlem, mert magamat nekik nem adom meg, megadni téteket és emeléseket adok meg a kártyaasztalnál. Negyvenhárom év, gondoltam a vonaton, pontosabban: pontosan negyvenhárom év ül velem a vonaton. Az ezeregy éjszaka meséi, illetve, ha jól számolom: a tízezeregy éjszaka meséi. Ladiladilom, sárga lilium, villant be minden előkészítés nélkül nagyapám kedvenc nótája, majd nyomban utána: sejhaj denevér, bennünk van a kutyavér. Zavarba jöttem hirtelen, mert nem számítottam ilyen fokú lélektani térfoglalásra, arra, hogy a főszereplő, aki én vagyok, nem meglepő, egyszer csak dalra fakad, önnön korlátait foglatatnak véli, azon pedig mulat; mulat az állhatatlanságán, pontosabban állhatatos menekülési kényszerein, mulat az elmaradt fontos teendőkön, a hiábavaló erőfeszítéseken, a kényszeres kalandkeresésein, az őszi randevúkon, a gyertyafényes vacsorákon, a hangulatos helyeken, az *alkoholt* vádakon, az összekapcsoló egyetlen energián, vagyis és összegezve, idézet ismét: a gyenge pontjain. Vidám temetés.

Na, eddig akkor megvolnánk, nyugtázta az elmondottakat a hálásnak kevésbé, inkább türelmesnek mondható hallgatóság, azaz a „Levelek ajóéletbe!” szépirodalmi akciócsoport elnöke. Ha szándékos az volt, hogy, akár a németalföldi festők, a kompozíció alsó sarkában, önnön alakodat miniportréban megörökíted, az eredmény sikeresnek mondható, ám ezzel, figyelmeztetlek, szokatlan fénytörésbe nem állítottad, azonban utazásod lendületét és kíváncsiságom mohóságát mérsékelted, nem ártana tehát, ha gyorsítanál kissé mind az elbeszélésben, mind pedig, az érdeklődésemet helyütt serkentendő, a rendelkezésünkre álló italokra nézve. A kukta értett a szóból, a könnyebbik végét fogta meg a dolognak, a pultnál a tömény szeszek repertoárját illetően tájékozódott, miáltal nyert némi időt, hogy másik sebességbe kapcsoljon. Két kispálinkával tért vissza barátjához, amelyeket íziben hörpintettek fel, a történet felforrósodása érdekében.

Fütyürészős melázásomat a kalauz betoppanása szakította meg, vett friss levegőt a „Levelek” fogalmazója. Női kalauz volt, az örök női kalauz, a magyar női kalauz, a kalauzok archetípusa egyenesen, akiről eldönteni nem lehet, hogy a P. Mobil megénekelte pokolba tartó vonat transzvesztita Kháronja avagy a Rilke eldalolta Orfeusz Euridikéje: a hajvégeknél lenőtt hidrogénfestés, a körmökön pattogzó zománc, a cserepes száj körül kontúrt vesztett és elcsúszott rúzs, de a mosolyban, az apró grüberli pajkos mélyedésében még ott a megcsillanó, valamikor szebb napokat látott, reményekkel telt élet csintalan derúje. Résnyire húzta a kupé ajtaját, és közölte, készülődjek, néhány percen belül, valamely pályameghibásodás okán, az utazóközönség átszállásra kényszerül. A hír, noha látszólag készületlenül és kellemetlenül ért, mégsem lepett meg, pontosabban: ott és akkor meglepett, ám ahogy visszatekintek, és mintegy egységbe próbálom foglalni az utazás eseményeit, hézagmentesen illeszkedett a nap szelleme diktálta menetrendbe. Felkészülődtem, megadtam magam az elháríthatatlannak. A következő állomáson busz várakozott; maszatos ablakú, sár verte, vastag, keserű kipufogó benzingőzt eregető, dohogó, krákoló, harákoló, izzadó, szuszogó nagybeteg – magyar busz. A hogylétemről analitikus pontosságú leletet prezentáló szakirodalmat magam mögött hagyva a hátsó ülésre placcoltam. A szorongásom immáron hűséges csendestársként kísért; el nem eresztette volna, fogta a jobbomat, és tenyerébe kezem otthonosan simult.

Elég az elégiából, a poézist – mosott ruhát – hagyd most már másra, szólt a pálinkafátyollal átfutott tekintetű barát. Nem vagyok a tények megszállottja, de lassan olyan dagályossá, egyben lapossá válik a meséd, akárha valamely szappanopera folytatásos sagájának dramaturgiáját követné. Mondd már, mi a búbánatos frászkarika történet veled, ami miatt ezt a délutánt az estével kereszteljük, ne hidd, hogy jobb dolgom nem volna!

Kérlek, válaszolt sértettségét nem leplezően a „Levelek” matadora. Kérlek szépen! Az, amit te búbánatos frászkarikának nevezel, nemes egyszerűséggel az életem, az életem egy napja, szkhüllák és karübdiszek közötti hanyattatásom pikareszkje, ízig-vérig epikus anyag, olyan, amelyre vágysz, amihez váltig ragaszkodsz, levélfolyamod jelentős része, ha nem vennéd észre! De, hogy lásd, kivel van dolgod, rendben, fordulatszámot váltok, amúgy az elbeszélésem tárgyához szükséges követési távolságon nem változtatva gyorsítok, nem rövidítelek meg azzal, hogy hosszú lére ereszkedem. Miután a buszon, ha kényelembe nem is, valahogy azonban elhelyezkedtem, azaz a vonatúthoz képest még szűkösebben, immáron utastársaimmal egy légtérbe kényszerítve fészkelődtem, nos, néhány perc múlva az orromat penetráns bűz csapta meg. A busz fékezett, hátranéztem, a farmotor felől fondor füst csapott fel, a sofőr hátraszólt, mindenki szálljon le. Utastársaimmal elhagytuk hát a fedélzetet, és a kigyulladt jármű mellett figyeltük, amint vezetőnk poroltóval igyekszik csillapítani a motorháztető mögött gonoszul játszadó lángokat. Kiszegítő busz érkezett kiszáratva, folytatta a „Levelek” írnoke. Kiszáratva, ismételte meg a szót. Volt egy lány, akivel, mialatt a vidéki kisvárosban, csak a kitelepítéshez hasonlítható főiskolai félévemet töltöttem, gyakran zötyögtem együtt Budapest felé, szóval ennek a lánynak ez volt a kedvenc szava: kiszáratva. Ne, ne vágj közbe, nem akadok most már el sehol, nyílegyenesen robogunk végső célunk felé. Tehát kiszáratva átszakítjuk a különös kirándulásom végét jelző szalagot.

A vasútállomásnál kapaszkodtam le az autóbusról, az eső ugyanolyan kérérlhetetlenül szitált, mint az induláskor. A város, ahol életemben már számtalanszor megfordultam, ázott volt, vizes, ráadásul épp komoly átalakítás, eufemisztikusan: felújítás alatt állt; az utcák és a terek régi burkolata felbontva, az újabb még nem lefektetve. Mindenhol elterelő paravánok útvesztőibe bonyolódtam, vaskos tócsákat kerülgettem, pallókon egyensúlyoztam. A délutánt az alkonytól megkülönböztetni alig lehetett, észrevétlenül és feltartóztathatatlanul, fenyegetően sötétedett. Mint mondtam, sokadszorra voltam itt, az egyik legkedvesebb városomban, baráti telefonszámoknak sem híján, ám ezúttal minden hívásomat kudarc kísérte. Remek embereim nem értek rá, csupán arról biztosítottak, hogy az esti alkalomra mindenképp szabaddá teszik magukat. Amire számítottam, hogy végre jó kezekbe kerülök, csalfa reménynek tűnt; becsapott voltam, és tanácstalan, akár egy kikoszorózott kérő. A nyirkos ájer befúrta magát a gallérom mögé, cipőm pillanatok alatt átnedvesedett, választásaim lehetősége megszámlálhatott, úgy döntöttem, a régi táncrend még eligazít, kerembe foglal, összeszed; a legutóbbi látogatásomkor pompás ebédrel és kiváló borokkal kényeztető kocsmát keresem fel. A fent már tárgyazott nehézségeket leküzdve jutottam el céломhoz. Beléptem, a vendégtér teljesen üres volt, a csapszék belső világa a többször felhasznált és kihűlt étolaj fényeiben irizált. Nem volt mit tennem mégsem, leültem, sört rendeltem, cigarettára gyújtottam, a vonatúton helyel-közzel pacifikált szorongásom pedig, nem hinnéd, ismét magára talált, tökéletes fegyverzetben indult rohamra. Az ivóban természetesen zene szólt, pontosabban valamely kereskedelmi rádióból szivárgott a szokásos egyveleg, nyál a hangszórókból, a falon valamely szintén kereskedelmi tévé képei futottak természetesen némán. A túllfüggönyök egyenmintái csipkézték a fekete ablaküveget. Aztán nyílt az ajtó, magányos férfi jött, műbőrnek tűnő bőrkabátban, baljában autóstáska, szintén műbőr, nem vitás, kávét kért, eszpresszót, Sopiánét bontott. Jelenlétében a helyszín egy restihez kezdett hasonlítani, benne két, az utolsó szerelvényekről is lemaradt, utassá immáron nem avanzsáló személy, átutazók, akik hajnalig a sorstól kapták ezt a kietlen szabadságot, ezt a bénító kimenőt.

Istenem, miért öklözöl, miért versz, miért kínoz, horkant fel a „Levelek” direktora. Miért? Azt ígérted, hogy a fináléban vagyunk, azt, hogy végre értelmet nyer ez a délután, illetve, te jó ég, az este, ehelyett még mindig csak egy kocsmában vagyunk, itt szarakodunk, itt iszod a sörödet, itt cigarettázol. Egészen odáig mész, hogy most már egyenesen azt gondolom, visszaélsz a barátságunk szavatosságával. Nézd, ha a barátságunk forog kockán, akkor el is hallgathatok, húzta meg a vállát a „Levelek” sűgője. Nem, nem, nincs visszaút, ezt az eltöltött időt nem ingyen adtam, vonult hátrébb az egyszemélyes közönség, szeretnék belőle valamit viszontlátni.

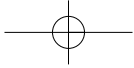
A műbőrkabátossal képtelen voltam együtt tovább tartózkodni, fizettem, és a nyakamba vettem a várost, szemeztem a különböző kimérések kirakataival, ám az üresség általánosnak volt mondható, mintha evakuálták volna a lakosságot. Erőim engesztelhetetlenül fogytak, lépéseim iránytalanul szaporodtak, hirtelen megfordult bennem, hogy hagyom az egészet, hagyom a felolvasást, hagyom a két napja még fergetegesnek ígérkező éjszakát, hagyom a baráti szállást, elcsí-

pem az utolsó járatot, megfutamodok inkább. Ám dűlőre nem juthattam mégsem, mert egyszer csak viharos indulattal lendült mozgásba emésztőrendszerem, a másnaposság biokémiai számláját most látta elérkezettnek benyújtani. A homályos utcák egyikéből a másikába szaporáztam, de ekkor mintha egy másik zónába csöppentem volna; cipőboltok és háztartási üzletek között flippereztem oda-vissza, míg végül, a tényleg utolsó másodpercben beestem valami homályos ki- és belétű sörözőbe, a mosdót tájoló haladtamban a pulnál íziben vendégként viselkedtem, rendeltem tehát, a vizesblokk felé mutató mozgásomat megtorpanásra, hála az égnek, semmi nem készítette. A megkönnyebbülés azonban csak ad hoc, azaz időlegesnek volt mondható, ugyanis a söntés, jóllehet és ezúttal nem néptelenségével szorította meg a torkomat, ellenben a társaság, amely úgymond fogadott, a műbőr autóstáskás rémület pandanjaként elgondolható. Tompa sziluettekbe foglalva remegett öt-hat alak a neoncső prospektóriumi derűjében. A szoláriumok jutottak eszembe, hetenként csőcsere, új csövek, hát itt nem ez volna a reklám helye, miközben a társaság multságát az jelentette egyedül, hogy, ha jól vettem ki, a Hupikék törpikék című rajzfilmsorozat párányi hőseihez hasonlították egymást. Az amúgy, más körülmények között, és ezek a körülmények természetesen a belső körülményeket jelentik, a körülményeimet, feltehetőleg nem esett volna nehezemre elmerülni harsány jókedvükben, azonban, talán nem leplek meg, ez nem állt módomban. Az órára néztem, még csak egy órája voltam a városban, a felolvasásig pedig hátra volt másfél. Lehúztam a söröm, az utcán baktattam megint.

Ne, ne húzd fel magad, szúrta közbe a „Levelek” oszlopos szentje. Már csak néhány arasznyira vagyunk a végétől. A „Levelek” konduktora legyintett, oda se neki, mondta, bármire felkészültem, megadtam magam, te győztél.

Jó, innentől dőlj hátra, küld ki a csajodat a büfébe, kvarcolj élesben. A templomban, amelynek nyitott kapuja véletlenül tárult fel előttem, mécsesek jelzőfényei lobogtak. Ez már az én történetem. Illetve, valahol, ki tudja, hol jártam ekkor, egy templomajtónyi, derengő fényt vettem észre. A lépcsőkön a küszöbig mentem, benéztem, halk és gyengéd áhítat fogadott. Semmi egyéb nem történt; álltam. Álltam egy darabig, ne várj ehelyütt semmiféle feloldozást, álltam és megnyugodtam. Elfogott valami nyugalom. Álltam, aztán beléptem, leültem az egyik padba, hűvös volt, mint minden templomban. Nem a templomon van a hangsúly, noha a templomi fények, az olvadó, majd kihűlő faggyú lehelete, az oltárkép barokk ünnepélyessége, a fapadok ropogó csendje mindebből nem kiszerezhető; akkor tehát mégis a templomon van a hangsúly. Nem gondoltam semmire, nem kell, ezt éreztem. Gondolt már engem sok minden. Kocsmái vigadalom, női könny és mosoly, hajnali és éji Duna-part, téli és tavaszi Gellérthegy, balatoni fejelés, baráti szó, anyai leves, apai vállvergetés. Ilyesmik. És persze vonatút is, na, nem a mostani. Most meg ez a templom. Kicsit maradtam. Sokáig maradtam. Fene tudja. Fél órám volt a felolvasásig. Ami aztán ment. Mint a karikacsapás. Volt siker, taps. Nevetés. Kiváló emberek, nemes borok. Nem állítom, hogy ezért meséltem neked napestig, lehet, hogy mindenért. A semmiért.

A busz egy lámpánál állt. Ismeretlen volt a környék, hiszen ebbe a városba eddig mindig vonattal jöttem. Szóval a busz állt, én meg az ablakon át bámész-

codva kiskocsit húzó lovat látok kőbe faragva, alatta, ebből a távolságból is ki-
olvasható volt a felirat: A bányalovak emlékére. Most azt hiszem, ezért meséltem
neked. Tudd, hogy van ilyen, egy emlékmű a bányalovak tiszteletére. Nem me-
gyek a pulthoz. Te se menj.

A „Levelek” munkatársai ekkor kezet nyújtottak egymásnak. Gyengéd és
határozott volt az utolsó pillanat. Az igazgató fejet biccentett, koccintás követ-
kezett, szokatlan. Szertartásos búcsú – a bányalovak emlékére. A bányalovak
emlékére.

Pont. Az ő emlékükre.

T Ó T H M A R C S I

Pofon

Az ő lelkivilága ja, és az én lelkivilágom az kit érdekel, azzal törődik valaki, kérdezte a Színész. Mióta együtt dolgoztunk, most először láttam így kiakadni. Lackó tüntetőleg a fülébe igazgatta az ipod fülhallgatóját, a fejét az ablaküvegnek támasztotta, és behunyta a szemét. Barnabőrű, sötét hajú, olaszos srác volt, minden nap másik Panavision feliratú pólót viselt, én meg lenyűgözve néztem, ahogy levegősprayt fúj a kamera pici réseibe, porolgatja, fújkalja az alkatrészeket, és kiabálva felel a naplóvezető lánynak, hogy 2.8-as írisz, mint akinek az élete múlik rajta. Eleredt az eső, épp csak beszálltunk a lestrapált Fiatba a szőlőföldek mellett, néhány csepp árván csillogott a dzsekimen, egymásnak dőlünk a hátsó ülésen a kanyarokban, olyan fáradtak voltunk, hogy szólni se bírtunk. A Színész a bal oldalamon ült, elmélyülten sodorta a cigarettáját, a bukkanóknál leesett az öléből a kupac, az apádfaszát, mondta olyankor, és láthatóbbá váltak az erek a nyakán, én tényleg nem akartam őt bántani, mondta, ez volt a jelenet, ezt kérte a Dani. Recsegett az autósmagnó, begyűrte a szalagot, a visszapillantóban láttam az árkokat a szemem alatt, minden nap fáztam és éhes voltam, mióta elkezdtek a forgatást. Sanyó, a kellékes összevissza beszélt, bizonytalanul vezetett, mellette üresen tátongott a tegnap kitépott ülés helye, és a lyukban furcsa csendéletben, óriási, nedves szatyrok zörögtek. Rozoga biciklik támasztották a kocsmá falát, egy-két cigánygyerek kuncsori tekintete kapaszkodott belénk, amikor néha lelassítottunk.

Tündérke, kérd ki a pálinkát, mire odaérek, pont akkor fröccsent a sár a tor-nacipómre, amikor ezt a Színész kimondta, bevágtam a kocsiajtót, szaladtam, hogy meglegyen, tudtam, hogy józanra fagyott a zuhanyzós jelenetnél, hagyta, hogy szárazra dörgöljem a hátát a lakókocsiban, védtelen volt, sovány, tartotta a fejét, mint egy beteg ló, mint az idősek, mikor hagyják, hogy megmosdassák őket. A kis panzióban meleg volt, az öltöztető lányok már ott támasztották a pultot, és azon tanakodtak, ki menjen el csokis kekszért a Tescóba, mert annyira megkívánták. Szilvát kértem, azt szerette. Kifizetem, persze, nem kell felírni, mondtam a pultosnak, amikor láttam, hogy elbizonytalanodott.

Hogy áll a film, kérdezte buzgó nyájasan, egy másik univerzumból jött a hangja, akkor vettem észre, hogy a dzsekim ujja is sáros, és a körmeim alatt ott a szőlő földje, mint gyerekkoromban sarazás után. Nemrég még álltam a dombtetőn, meleg volt a föld, láttam a távoli autópályát meg a hőerőművet, és belenevettem a telefonba, amikor megkérdeztem J-től, akarja-e, hogy most azonnal levegyem a ruhámat, és aktot álljak a csipkebokor előtt. A többit elképzelve onnan messziről, de megcsinálok, esküszöm, mert hívogat a föld, azt a várost is pont ilyen szőlőhegyek határolják ahol én születtem, és ez bujtogat ilyesmire, nem tehetek róla. A csend volt a legjobb a vonal túlsó végén, mennyire gyűlöltem. Me-

séltem neki, hogy küzdök a gyártásvezetővel, aki keserű, kiégett, és mást se mondogat nekünk, csak, hogy bezzeg az én időmben ezért akkora sallert kaptam volna, meg se születtem még, amikor én már kávékat hordtam a Mensárosnak, most meg ezek a kis nyikhajok jönnek, és nagy a pofájuk, és mikor egyszer már nem bírtam tovább, halkán azt mondtam neki, hogy a magam erejéből kerültem ide, mire ő bíborvörös lett, és az ajkába harapott a szakállában. És minden nap újra kezdte, tiszta csőd volt, a gőgössége az egekig stuffolta a vérnyomását, bármikor esedékes volt egy szívroham, gondoltam, itt fog elpatkolni a szőlőben, mobillal a fülén. A *szőlőben*, amit csak a tévéből látott Kispesten, nekem meg Daninak otthoni táj volt, csak abban nem tudtunk megegyezni soha, hogy a Bükk jobb-e vagy a Mátra. Hiába mondtam J-nek, hogy keresztbe tesz, ahol tud, nem hagyja, hogy rendesen végezzem a munkámat, J. csak hallgatott, és azt mondta, mindent úgyesen csinálsz. Rugdaltam a port, kiszáradt a szám, másnak kéne levetkőznöm, gondoltam, mondjuk Lackónak, aki esténként nekem meséli a szobámban, hány hete nem írt e-mailt a francia barátnője. J. azt mondta, beviszi a feleségét a csípőprotézis-műtetre, és aztán lejön hozzám, nem számít semmi, engem ez éltetett, ezt vártam. Egyre nagyobb lett a zaj, a világosítók a kanalakat csörgették a tányérjuk mellett, hangos nyájként vártuk a vacsorát, beledőltem a zajba, hagytam, hogy körbeöleljen a dohányfüst, mert itt mindenki cigizett rajtam kívül. Fáradt vagy, egy tenyeret éreztem a hátamon, Roli volt, hetykén és kölykösen mint mindig, csak a zöld szeme világított az olajos képéből. Vagyázol a mobilomra, amíg kimegyek végére, persze, mondtam neki, és tovább bámultam a bárpultra rakott mini focizászlókat. Megérkezett a Színész. Imbolygott, folyt az orra a hidegtől, a kabátujjába dörgölte, a szerep kedvéért fegyelmezettre nyírbált bajusza szomorú-kásan biggyedt lefelé. Megállt a pultnál, művész úr, a szilva, mondta a pincér, és izzadt arcán mosoly villant. Motorzúgást hallottam, honnan a francból jön, néztem körül, de csak a mobil csörgött. Éber Roland telefonja, szóltam bele, én meg a nevelőanyukája vagyok, hallottam egy józan, óvatos hangot. Jó estét kívánok, a fejemmel intettem a pincérnek, hogy nem szállok be az unikumozásba, ne tegyen le elem felespoharat. Roli nem jelentkezett napok óta, már nem tudtam, mi lehet ezzel a gyerekekkel, recsegett az anyuka, ne tessék aggódni, nem kell félni, sokat dolgozik, fáradt, de ügyes nagyon, olyan ügyes, mint az első nap, amikor megnéztük a rendezővel, mondtam neki, és megpihentettem a szemem Lackó kezén, ahogy cigarettára gyújtott az asztal túlsó felén. Kérdőn biccentett, hogy mi van. Elmosolyodtam, mire ő is. Esett itt is, igen, mondtam a nőnek, persze van esőkabát, minden van, igen, túl vagyunk azon a jeleneten, Roli megevett két szöcskét, megcsinálta, egy hős volt, tényleg, mondom majd neki, hogy tetszett telefonálni, viszonthallásra, csókolom. Néztem a barna copfos, kerek mellű jelmeztervezőt velem szemben, ahogy Roli a nyakába csókol, a lány meg elégedetten nyújtózkodik, mint egy jóllakott macska. Valaki kerített közben csokis kekszet, azzal etették egymást, én meg átcúsztattam a telefont az asztalon. Pörkölt volt meg Gundel palacsinta, itt mindig kitétek magukért, jólesett, sokat bírtunk enni így esténként. A pincérek takarították az asztalt, a hangmérnök meg a mikrofonos element aludni, ők voltak a legfegyelmezettebbek, mint a sziámi ikrek, együtt mozogtak mindenhova. A Színész valahogy közelebb sodródott hozzám, és elem rakott egy pálinkát, olyan nincs, hogy te nem iszol, Tündérke, mondta. Igyak,

kérdeztem, csak egyszer néznél úgy rám, ahogy J-re nézel, nem szóltam semmit, éreztem, hogy ragyog az arcom. Apám korosztályával mindig jól elboldogultam, tizenöt éves koromban, amikor összegyűjtöttem a pénzt egy áhított, alig használt Canon AE 1-esre, boldogan mentem a városi fotóklubba, hogy elbüszkélkedjem vele a sok meglett férfinak, ők meg feltettek az asztal tetejére, úgy néztek rám alulról, mintha kicsi inka hercegnő lennék, csodálták homokóra alakom, a zöld szememben villanó huncut fényt, piros rúzsom, és amikor kis kacajok repültek ki belőlem, már tudtam, hogy kenyérré kentem az egész bagázst. J. is szerette, ahogy nevetek, és mindig azt mondta, a világ összes stábja a tenyeremből eszik majd, huszonkilenc voltam, és ő kétszer annyi. Egészségünkre, énekelte fennhangon a Színész, a világosítók felröhögtek, és tovább biztatták, lecsaptam az asztalra az üres felespoharat, és elindultam felfelé.

A folyosón találkoztam Almával, így szemüvegben, tréningruhában, nyoma sem volt annak az izzó testű démonnak, akit a kortárs táncelőadásokon láttam. Ez egy állat, Maja, az összes gombot leszakította a ruhámról, nem ezt beszéltük meg a Danival, itt mindenki hülyének néz engem, mondta nekem, és tiszta könny volt a szeme. Dehogyan, Alma, nyugtatgattam, minden rendben volt a jelenettel, szép voltál benne, de nekem fordult fel a gyomrom, és fogalmatok sincs, mit éltem át, sziszegte nekem, reggel is pálinkát akart inni, de aztán nem ivott miattad, feleltem neki, de tudtam, hogy részben igaza van, Lackó mesélte, hogy senki nem volt benn, csak a kamera, mégis erős volt az egész, a Színész nagyot improvizott, törtek a tányérok, zuhantak a poharak, pattantak a gombok, szakadt Alma ruhája. Van a szobámban vízforraló, csinálok egy teát neked, gyere, kérleltem, á, dehogyan, mondta, legyintett, és sarkon fordult. Már elmosódtak előttem a betűk, ahogy a diszpót írtam a számítógépen, elképzelttem, ahogy J. majd újra naponta Fraxiparine-t ad be a feleségének trombózis ellen, pedig undorodik fecskendőitől, szagoktól, felnyalja otthon a konyhapadlót, mintha nem lenne pénze bejárónőre, aztán mártír arccal csak délután kettő körül jön be dolgozni. Mindennel magamra hagy, mert így szokta, dolgozom a filmjeiért, míg ő kényelmesen budget-et csinál, és elnézem, ahogy lesüti a szemét mások előtt, amikor együtt megyünk át a menzára a Filmgyár udvarán. Kopogtak. Szabad, mondtam, Dani volt, nálam maradt a jegyzetfüzete, egész nap húségesen hordoztam utána, mint Sancho Panza.

Danit bírtam, rengeteget autóztunk együtt a nyáron, kerestük a gyerekeket, próbáltuk a jeleneteket, rögzítettük az improvizációkat. Szerettem a bumfordiságot is, szó nélkül megette a táskámból a szendvicseket, és egyszer szereplőváltáson egy híres színésznő arcába lötytyintett egy pohár hideg vizet, hogy *helyzetbe hozza*, utána meg két napig izgult, hogy kérjen elnézést a telefonban.

Végigmentem a diszpókkal a folyosón, mindenkinek becsúsztottam az ajtaja alatt, és a kiszüremplő tévézajoktól néhány percre otthon érzetem lett. Nem zuhanyoztam, dermesztő hideg volt a szobában, éjszaka a szívemig hatolt, előre örültem az ikreknek, hogy nemsokára meg kell velük osztanom a szobát. Elalvás előtt a sarokban megbújó pókot figyeltem a plafonon, és már nem éreztem magam olyan egyedül. Csaholt egy kutya egész éjszaka, elvitte az álmom. Reggel elaludtam, és mire leértem, már majdnem mindenki végzett a reggelivel. Hol van, kérdeztem Almát, amíg bekaptam egy sütit, nem tudom, de nem is érdekel, válaszolta, és sarkon fordult. Te költsd fel, Maja, nekem nem sikerült, egy nőnek

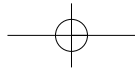
amúgy is jobban örül, hallottam az asztal túlsó végéről a gyártásvezetőt, kaján-ságtól gömbölyödött a hangja, de már mentem is, nem reagáltam. Finoman kopogtam. Semmi válasz. Még egyszer. Artikulálatlan hangok, ágyrecsegés, idő van, vár a reggeli, mondtam, megyek Tündérke, hörögte a Színész, és kivágta az ajtót. Nagyon öregnek tűnt, és iszonyú piaszaga volt. Az asztalnál alig evett, de a cigi a szájában lógott. Sokat kellett almát szednem gyerekkoromban, mondta, és elmélázott magában, tudod, Tündérke, jó ropogós almát, a Nyírségben. Már csak négyen voltunk, órá vártunk, hogy megigya a kávéját. Roli vidámnak tűnt, és azt mondta, te almát, tudod mikor hiszem, nagy a szád, én 19 évesen jobban meghúztam magam, kíváncsi leszek, meddig leszel ma ilyen vidám, mondta a Színész, és leverte a cigijéről a hamut, a pulóvere a hátára volt terítve, úgy gubasztott a széken, mint egy beteg madár.

Ültem velük a kocsiban, Roli motorkarosszériáról meg kravmaga edzésekről dumált, be nem állt a szája, a Színész cigiket sodort, a gyártásvezető a következő helyszínen tulajdonosaival egyezkedett telefonon, és hatalmas kezét a zörgő Ford Transit kormányán tartotta. Magunk mögött hagytuk a várost, az ég borult volt, esőre állt, úgy éreztem, a Mátra utunkat állja minden lépésnél, beszorít minket, összenyomja az autót, kipréseli belőlünk a levegőt. Melósok várták a buszt a távolsági megállóban, és sötét képpel csavargatták a zsebfelesek kupakját. Nem mosolyogtak, ahogy én sem. Megálltunk a presszónál, mert Roli csokit kért, vettünk neki. Letépte az alufóliát a Sport szeletről, és egyszerre betömte a szájába, közben hülye képeket vágott a Színésznek, aki mindentudóan legyintett. Megérkeztünk a házhoz, bementem a díszletbe, hárman is rendezgették a vetett ágyat, bár az egész kócerájt eredeti felszereléssel vettük ki egy alkoholista házaspártól, itt halt meg a nagymama, és azóta nem nyúltak semmihez, a hengermentás falon Jucika, a tulajdonos nyolcadikos képe lógott, és volt egy nagyon világos étkező is, ami fürdött a fényben, már legelső alkalommal is ideképzeltem a kecskelábú fehér dohányzóasztalkára egy szamovárt, és a *Cseresznyés kert* hőseit, ahogy az életükön merengenek. Álldogáltam a kábelek közt, a fiúk készülődtek, hogy vágóképeket vegyenek fel, de már útban voltam a világosítóknak, kimentem a jelmezes-sminkes lakókocsihoz, egyszerre szemerkélt az eső, meg sütött a nap, a Színész Panadolt vett be sörrel, mert nagyon fájt a dereka már a reggelinél is. Tündérke, fog ez hatni, kérdezte tőlem, és pislogott rám a papírpo-hár mögül, bevették még egyet. Nyugodt volt, bölcsen egykedvű, Rolit szétvette az energia, arrébb kerekedett a kellékbiciklivel, közben széles képpel vigyorogva nekem integetett, a Színész bevette a második tablettát is, és kért még egy sört a büféből. Szóljatok ennek a gyerekeknek, fordult felém, vészjósló volt a hangja, vihar előtti ágrezegéshez hasonló. Intettem Rolinak, mire nagy dérral-dúrral lefékezett előttünk a bicajjal, szállt a por, mint a cowboyfilmekben. Egyszer mondom el, jól figyelj, mondta neki a Színész. Az apád vagyok, de gyűlölsz engem, mert sitten voltam, amíg nagy szükségem lett volna rád, anyád meghalt, a nagynénéd nevelt, aki tetszik neked, és aki az én nőm lesz, amikor kijövök a börtönből. Úgy érzed, mindentől megfosztalak, olyanon akarsz bosszút állni, aki fontos nekem, ezért is rakod az ágyneműbe azt a békát, amikor lefekszünk aludni a nagynénéddel, én megtalálom, és akkor kapod a pofont. Érted, kérdezte, és rezzenéstelen arccal belekortyolt a sörébe. Én is olvastam a forgatókönyvet, mond-

ta Roli. Jó, folytatta a Színész. A pofon igazi lesz, igazából adom, nem tudom másképp, és fontos is, hogy ne ess ki a szerepedből, de nem lesz nagy, ne izgulj. Nem fogjuk sokat csinálni, leginkább csak egyszer, lesz ereje, hidd el. Van még valami, kérdezte Roli, és elsötétedett az arca, nincs, mondta a Színész, és felállt a padról. Király, mondta Roli, kiköpött a füre, és bement a sminkbe.

Alma sértődött arccal itta a kávéját a büfékocsinál, de amikor meglátott, egy kicsit megenyhültek a vonásai, és intett, hogy menjek oda. Fürdőköpeny volt rajta, alatta a jelenetben játszó hálóing. Sejtettem, hogy Skorpió vagy, mondta nekem, és barátságosan végigmért, én is az vagyok. Dani kiabálta a nevem, nem vette észre, hogy csak egy méterre vagyok, a tornacipőjét fűzte be, fel se nézett, úgy kérdezte tőlem, hogy Roli benn van-e már a sminkben, és, hogy hívjam fel az ikreket, hogy előbbre kerül a jelenetük, szóval jöjjenek már holnap este. Arrébb mentem, és telefonáltam, J. még nem jelentkezett, ugrált a gyomrom. Most érnek be a kórházba, most beszélnek a semmiről, most lép ki a levegőre, és gombolja ki a legfelső gombot az ingén. Kapart a torkom, a büfépultra rakott vizespoharából elvettem egyet, és elindultam vissza a házhoz. Gyerekek sétáltak át a lakókocsikkal meg aggregátorokkal eltorlaszolt kis falusi utcán, és kíváncsian bámultak ránk, a naplóvezető lány visszajött a pisilésből, a kertek végébe kellett menni, wc-t nem béreltünk. Bemondták a rádióba, hogy mindenki a helyére, idegesített ez a jelenet, ezért tisztes távolságból megálltam a bejáratnál, amikor azt kiabálták, hogy próba lesz meg csendet kérünk. A küszöbnél nagy befőttes üvegben barna varangyok ücsörögtek, és süttették a hasukat a gyenge napsugarakkal. Kis szöszölés után hallottam, hogy csend lesz, aztán elbődül a Színész, és azt mondja, mi az isten ez, Alma sikít, csattan egy tenyér, dulakodnak egy darabig, aztán Dani azt mondja, hogy jó, és felmorajlik a stáb. Sanyó kijött egy pótbékáért, a másik rosszkedvű, mondta nekem, és rám kacsintott. Felvétel lesz, élesben a pofon, kiabálta az első asszisztens, az eső megint szemerkélni kezdett. Bementem, és megálltam a monitor előtt, Dani fején ott volt a füles, és marhára izgattottnak tűnt. Intett, hogy maradjak mellette, ez nem esett jól, feszültté tett ez a csattogás, mert pszichodrámán nem igazi a pofon, mégis alig bírok ülni a széken, olyan, mintha nekem adnák, mikor nézem, ahogy csinálják, az én arcom ég. Lackó letörölte a csapót, az operatőr feljebb tolta az orrán a szemüvegét. Roli fegyelmezett volt, de láttam, hogy ideges, a Színész megfiatalodott, most is ragyogott, mint mindannyiszor, amikor izzott a kamera, ő már csak ilyen volt, életre kelt az objektív előtt, hetvennyolc film, az hetvennyolc film, Tündérke. Sanyó eligazgatta a második varangyot az ágyneműben, Alma haját spriccelős flakonból vízezték. Mehetünk, mondta az asszisztens, elindult a hang, Lackó csapott, Dani finoman azt mondta, hogy tessék. Alma sikított egyet, a Színész felemelte a paplant, a béka ugrándozott az ágynemű buckáin, mi az Isten ez, kirentott a hálószozából, ment vele a kamera Roli szobájába, Roli olyan volt mint aki most fog ugrani, a Színész pedig akkor lekevert neki egy pofont. Jó nagyot csattant. Dani megugrott a monitor előtt, a kávéja a farmerjára fröccsent a bögréjéből, a telefonom zümmögött egyet, J. azt írta, mégsem jön le meglátogatni. Összeroppantottam a papírpoharam, a meglangyosodott víz kibuggyant a réseken, és befolyt a csuklómig. A monitorról úgy tűnt, rengeteg erő volt abban a mozdulatban, mert elsodorta Rolit, és beesett az ágyba. Égett az arcom. Ennyi, mondta Dani, és visz-

szanézte a felvételt. Roli kiment a díszletből a levegőre, zaklatott volt, és sírt. A Színész utána ment, láttam, hogy Dani is ott van már, arrébb veregették Roli vállát, ő meg állt, zsebre tett kézzel, és rázkódtak a vállai, hüppögött, mint egy gyerek. Eszembe jutott, hogy én akkor sírtam így, mikor anya egyszer megsértődött rám, elhajtott a Ladával, és otthagytott a négyemeletesünk előtt, az út szélén, pedig valamit akkor nagyon meg kellett volna vele beszélnem. Én is ugyanígy hüppögtem, tisztára kifulladtam, olyan ritkán sírtam tizenévesen, nem tudtam, hogy kell. Kisétáltam az utcára, kicsit sütött a nap, és a büfétrailer mellett pont akkor esett el Jucika a biciklivel, már totálkáros volt, valahányszor befejezte a műszakot a Tescóban, kijött hozzánk, fontosnak érezte magát, hogy mozifilm készül az elhagyatott házában. Láttam, hogy a gyártásvezető felségíti, és segít leporolni a nadrágját. Kis egérszemeivel Jucika csak pislogott, és intett a férjének, aki még nála is részegebb volt, hogy jöjjön utána, bizonytalanul zörögtek a biciklik, ahogy egyre távolodtak rajtuk. Nekem már nem volt kedvem semmihez, és arra gondoltam, hogy elmondom majd Rolinak, hogy nem ő kapta a pofont, és ha fáj is, estére el fog múlni. Húsz perc múlva minden folytatódott, keményen hajtottunk egész nap, és utolértük magunkat az elmaradt jelenetekkel. J. már nem üzent többet. Almát még a forgatásról elvitte a vőlegénye, a Színész hazafelé nem szólt semmit a kocsiban, tekergette a cigiket, Roli az ablaknak fordult, és magára húzta a kapucniját, láttam a horzsolt bütykű öklét, ahogy dacosan szorít benne valamit, nem jöttem rá, mi az. Este a világosítók megint ugyanúgy üvöltöztek és ittak a vacsoránál, ahogy eddig is, a kerek mellű jelmeztervező bement a Tescóba fehér pólóért, Lackó diszkóba készült az öltöztető csajokkal. Nem ettem egy falatot sem. Roli a szobájában van, kérdeztem a gyártásvezetőt, majd kiheveri, Majácska, mondta nekem, és az arcomba fújta a füstöt. Felmentem, és bekopogtam hozzá. Csend volt. Bementem, háttal feküdt az ajtónak cipőstül az ágyban, megszólítottam, de nem válaszolt, csak jobban összegömbölyödött. Roli, le kell szarni, nincs semmi baj, mondtam neki. A tévén hangtalanul ugrándoztak a rajzfilmfigurák, színes lett tőlük az ágynemű, megint ugatott az udvaron az álomúzó kutya. Levettem a dzsekimet, kifűztem a tornacipőm, és bebújtam mellé az ágyba. Egészen szorosan a hátához lapultam, a testem felvette az ő testének vonalát. J. nem jön érted, kérdezte még mindig háttal, olyan szomorú lettem erre, nem feleltem neki, de éreztem, hogy meleg könnyek folynak a nyakamba. Felém fordult, simogatta az arcom, a fejünket egymásnak döntöttük, a kezemmel kitapintottam a csuklóján lévő bőrkarkötő rovátkáit, ezt viselte a filmben, ezt szorongatta a kocsiban. Vettük a levegőt lassan, olyan volt, mintha zacskóba lélegeznénk, és szép lassan engedne az abroncs szorítása, mert én abroncsban voltam, és úgy szerettem volna máshol lenni, Rolit is vittem volna magammal, hogy megóvjam ettől, és Sportszeletet tömjek a szájába, üljek vele a bicikli hátsó ülésén, és még a pofon előtt kikarikázzunk a helyszínről, az egész forgatásról, a világból. Félálomban voltam, megrázkódtam, aztán felültem, a tévében már csak akvárium ment színes halakkal. Reggel a vállunkra sütött a nap, és nyirkos volt a testem a pulóver alatt. Aznap szünnapunk volt.

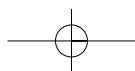
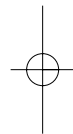
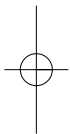
T Á B O R   Á D Á M

Határtéridő

*Két korszak közt határtéridő.
Senkiföldje: vasárnapvidék.
Sem az sem ez nincs; se már se még.
Minden lehet. Semmi se bújt elő.*

*Tegnap béke – holnap itt a front.
Férfikornyárra ősz fegyverei.
A felelet a kérdést keresi.
Ami volt nem lesz. Ami lesz nem volt.*

*Világot vág ketté ez a nap.
Ég s föld közt láthatatlan levegő.
Minden e semmiből tör elő.
Teremtő mozdulatlan akarat.*

SCHEIN GÁBOR

Szirénjeid

*„Gyűjtsd össze a vádakat! Ne feledd,
mennyire fáj egy tálca hideg csörrenése is,
ha az ejti el, akitől figyelmet és valami
szeretetfélét vársz. Ne feledd, hogyan változik
üveggé az arcod egy elmaradt érintés miatt,
és hogyan épülnek föl benned egyetlen perc alatt
a ridegség megdönthetetlen tornyai. És ne feledd
a fanatikus közönyt sem! Ezek tanítottak meglátni
a sötétet annak a szemében, aki minden tavasszal
színeket fest a terméketlen égre, és gazdaggá teszi
a szívet. Mint egy öreg, mohos palack, zárd el
ezt a sötétet, hisz önmagának senki sem lehet méhe.
Az ablak előtt, látod, levelek mozognak,
de a mozgás hangtalan. Partot így te is csak belül
találhatsz.” Laknak ott szirének, búzavirágkék
szoknyát viselnek, illatos selymeket, tarka blúzt,
és ezt súgják a füledbe. „Mi vagyunk a férfiak.
Ha követsz minket, megismered ölelésünket,
előbb gyermekké, aztán nővé változol.” Dúdolják:
lingam, lingam, lingam. Partjuk pusztá, nem marad
meg rajta semmi növény. Mégis követned kell őket.
A szenvedélyeket, amelyek magányossá tesznek,
vissza kell adni birodalmuknak. De hűséged ne legyen
eggyel több csalás! Szirénjeid csak addig tartanak
fogva, míg szólítod őket. Csábításuk hazavezet.*

Égtájak

Miért menekülnénk egymás elől? Itt minden esténk négy lámpabúra alatt telhet. Velük tiszteljük az égtájakat. Iránytűnk nincs. Nem az ösztön, nem a szív, nem az ész írja nekünk a szabályokat. Világítani ezért is kell: szemünkben vakság érik.

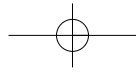
Ha az üvegbuborékokban megszakad a szál, és koromszínű lesz a foglalat, az égőket mégsem sietünk kicserélni. Aki belül örökké csak lohol maga után, szólítva sötét árnyakat, hamar megszereti a félhomályt, és nem sürgeti a behelyettesítéseket.

Nem hisz minden tükörszemnek, amely rátalál. A naptárban gyakran visszalapoz. Most március van, nemrég havazott. Az ablak mögött délben már felforrósodik a bőr. Az ágak és a gallyak térképe akár az utcáké. A város az elalvókat sem bocsátja el.

Reggel letölti a friss adatokat, és aki a kapun kilép, rögtön elragadják az arcok fényes csalásai. Éhesen figyel, lemásol minden testüzenetet, estére mégsem marad belőlük más, mint a búcsút intó fehér kéz, a képernyőn vibráló mosoly.

És amit magunk elől így letakarhatunk, amit már néznünk se kell e folytonos zajlásban, ami körülöttünk zajt sem üt, ha a sötét leszáll, az köt bennünket: magunkhoz, egymáshoz? Hogy belőlünk már senki sem születik, és ha hátranéznünk, nyomunkból mindenki elmarad.

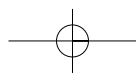
D É K Á N Y D Á V I D

fekete

*délután a fekete lány elájult.
 azt az üres babakocsit tologatta,
 mint mindig tanulás után,
 amikor hirtelen rosszul lett.
 mentő jött érte, szirénázva.
 volt, aki először látott ilyet,
 és volt, aki rögtön
 halálos betegségeket diagnosztizált,
 pedig mindenki tudja,
 hogy a nagyobb fiúk mit szoktak vele csinálni
 a hátsó udvarban.
 de azt még jobban tudjuk,
 hogy erről nem szabad beszélni.*

*egyszer élém állt, és
 „rongybaba!” – kezdte,
 de volt a hangjában valami bizonytalanság,
 mint a lépésben,
 amitől megbillen egy csatornafedél;
 és remegett –
 kerítés rácsain végighúzott kéz
 a rátámadó kutyaugatás után.
 aztán azt mondta, „mindegy”,
 és ott hagyott,
 és örültem, hogy nem kell megtudnom semmit.
 itt a lepedőkből
 már így is alig tudják kimosni az ébredéseket,
 a függönyökből a téli napfényt,
 és több félelem már nem fér az ágyak alá.*

*egy folyó menti tanyán született,
 olyan területen, ahol áradás idején
 átvághatják a gátat.
 egy olyan házban, amit arra jelöltek ki,
 hogy elpusztuljon,
 ha ezzel mások otthonát még megmenthetik.
 egy helyen, ami egyszóval feláldozhatóbb.
 és már mi is megtanultunk így élni:
 ha valamiről le kell mondanunk, akkor az ő lesz.*

CSORDÁS GÁBOR

VÁLSÁGBAN

Lengyel napló, 1983 – I. rész

(1983 nyarán a két írószövetség közötti egyezmény keretében utaztam Lengyelországba. Az eseményeket és benyomásaimat – legfőljebb négy-öt napos késéssel – egy kisméretű, spirál jegyzetfüzetben rögzítettem. A helyzet – a Solidarność szakszervezeti mozgalom erőszakos elfojtása és illegálitása kényszerítése, a fennálló rendkívüli állapot [„hadiállapot”] – általános paranoiája alól nyilván én sem vonhattam ki magam, így bizonyos, hogy nem egy benyomásom vagy következtetésem téves, esetleg méltánytalan vagy igazságtalan. Mégsem retusáltam utólag az akkori képet – a szöveget érdemi változtatás nélkül, némileg stilizálva adom közre.)

1983. június 27. Hétfő

Egy óra alatt Varsóban vagyok a repülőgéppel (LOT). A reptéren másfél órás sort állok az útlevélvizsgálatnál – nagyon hosszú listán ellenőrzik az érkezők nevét. Barbara Wołoskiuk vár rám, cseh és francia műfordító, őt küldték elém.

A buszon érdeklődik, kiket fordítottam eddig; Barańczaknak megörül. Óvatos maradok, igyekszem hallgatni inkább, nézegetem az utcát; nem sokat változott, mondom neki. A Krakowskie Przedmieścién két helyen virágkeresztet látok.¹ Itt, az Írószövetség épületében lévő vendégszobában szállásolnak el. A manzárd egyik ablaka a Krakowskie Przedmieściére, a másik a Vártérre, a Zsigmond-oszlopra néz. Barbarának fogalma sincs, mi legyen velem; csupán annyi instrukciót kapott, hogy kíséren engem ide. Talán reggel menjek be a minisztériumba, keressem Irena Jeloneket (ő az, akit Hárs Gábor² a figyelmembe ajánlott) vagy Krystyna Horstot. Barbara mondja azt is, hogy néhány nappal előttr meghalt Białoszewski.³ Elsorolja az év halottait. Sok.

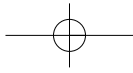
Június 28. Kedd

Elátkozott nap. Mivel semmi enivalóm nem volt, pénzem pedig nincsen addig, amíg meg nem kapom az ösztöndíjamat, este és reggel két részletben megettem az egyik magammal hozott Tibi csokoládét. Fél kilenc körül bementem a minisztériumba. Körülbelül kilencig vártam Krystyna Horstot a folyosón. Amikor megérkezett végre, még egy ideig a saját dolgait intézgette, futkosott, csevegett, aztán nagyon közönyösen, kapkodva és

¹ Eredetileg a hadiállapot bevezetésekor lezajlott összecsapások áldozatainak emlékére raktak össze virágokból, mécsesekből, politikai plakátokból és hirdetésekkel hatalmas, 20-30 méter hosszú keresztet a járdán a városok több helyén. A Krakowskie Przedmieście egyik keresztje emlékezetem szerint a vizitánsok templománál, a másik a Szent Anna templom árkádjai alatt volt.

² A Kulturális Minisztérium külügyi referense (osztályvezetője?). 1995–1998 között a Magyar Köztársaság lengyelországi nagykövete, majd Budapest nyolcadik kerületének országgyűlési képviselője.

³ Miron Białoszewski (1922–1983) lengyel költő, prózaíró, színpadi szerző és színész. Művei magyarul: *Micsoda szerencse*, 1974, *Napraforgók ünnepe*, 1973, *Infarktus*, 1980.

szakszerűen intézte az én ügyemet is. Kaptam két igazolást arról, hogy ösztöndíjként vagyok itt, az egyiket rendőri igazoltatás esetére, a másikat, ha színházba akarnék menni. Aztán tíz órára visszarendelt, mondván, hogy akkor nyit csak a pénztár. Még mindig nem ettem semmit. Visszarohantam⁴ a szállásomra, felhívtam Renardot, és megbeszéltem vele, hogy tizenegy körül kimegyek az intézetbe.⁵

Végre tízkor megkaptam az ösztöndíjamat – 18 480 zlotyt –, azonkívül egyhavi hús-, cukor- és lisztjegyet. Horst megkért, hogy tizenkettőre menjek be újra, Pani Barbara Wiechno⁶ akkor méltóztatik fogadni, és végre – amit Horsttal hiába próbáltam – vele megbeszélhetem, hogy mikor megyek Krakkóba. Hogyhogy mikor, mondom – hát holnap! Ezt nem nagyon hiszi, de hát majd meglátjuk, mondja, és utamra bocsájt. Menjek még egyszer vissza hozzá is, ma, vagy – inkább holnap. Nem vitatkozom.

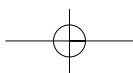
Futás ki az intézetbe – gyorsan elmesélem Renardnak, hogy állást változtattam, mielőtt az egész labort végigmutogatná, amire most akkor se volna időm, ha érdekelné. Megegyezőnk, hogy délután kimegyek hozzá, aztán futás vissza Wiechno asszonysághoz. A csokoládén kívül tegnap délután óta semmit sem ettem, most a Bristol szálló cukrászdájában veszek valami bizalomgerjesztő süteményt – kiderül, hogy hússal van töltve, valami hasé-féle, darabja 29 zloty, három darabtól nem nagyon lakom jól. Sikerül elkészítenem, Wiechno tehát jócskán megvárta. Mert ő addigra már megint kint van a városban. Valami virággal jön vissza; én már a szobájában ülök, mert a szomszéd hölgy udvariasan betessékelt, és biztatott, hogy ha van telefonálni valóm, intézzem addig nyugodtan. Barbara asszony jól beszél magyarul, eleinte nagyon barátságos, aztán, amint Krakkó szoba kerül, egyre idegesebb, pontosabban sértődöttebb lesz. Úgy tesz, mintha nem látta volna soha a munkatervemet; a Varsóban rám váró – és személyesen általa összeállított – program előnyeit eseteli, közben pedig „úgy tudja”, hogy Adammal⁷ akarok találkozni. Sajnos, fáradt és éhes vagyok, tompán fog az agyam, és először sikerül beugratnia – elhiszem neki, hogy Adamot beírtam a munkatervembe. Próbálok azzal védekezni, hogy lám, milyen tájékozatlan vagyok, mennyire *nem* a politikai érdekel: azt se tudtam, hogy Adam nincs Lengyelországban. (Valóban nem tudtam; az utolsó levelét tavaly ősszel kaptam meg, akkor még jócskán Krakkóban ült, útlevel nélkül.) Csak később, már a szállásomon jut majd eszembe, hogy Adam neve csak a műfordítói önéletrajzomban szerepelt. Sikeres provokáció; Basia asszonyt klimaxos hisztérikána hinni nagy könnyelműség tehát! Mondom neki, hogy engem nem a politika érdekel, hanem az irodalom. Arról én nem tehetek, hogy a legjobb írókat ők nem szívesen mutogatnák nekem... Egyre hosszabbakat

⁴ A Kulturális Minisztérium klasszicista épülete, a Potocki-palota is a Krakowskie Przedmieścieen található. Egyébként a külvárosok kivételével mindenhová gyalog mentem, mert a buszok kiszámíthatatlanul jártak.

⁵ Még orvostanhallgató koromban töltöttem két hónapot ösztöndíjjal Varsóban, a Marcell Nienckiről (1847–1901, biokémikus) elnevezett Kísérleti Biológiai Intézet Jerzy Konorski vezette Neurofiziológiai Laboratóriumában. Ott dolgoztam együtt Renarddal. Barátok lettünk, és ez a barátság azután is megmaradt, hogy kutatóból irodalmárrá vedtettem át.

⁶ 1972–1976 között a budapesti Lengyel Kulturális Intézet igazgatóhelyettese, 1983–87 között Lengyelország budapesti nagykövetségének első titkára, 1997–2001 között a Lengyel Kulturális Intézet igazgatója. 2007 óta nyugdíjas. 2001-ben Pro Cultura Hungarica díjat kapott. 2012-ben Szócs Gézától átvette a Magyar Köztársaság Érdemrend Lovagkeresztjét.

⁷ Adam Zagajewski (1945) költő, esszéista, az ún. „új hullám” (Nowa Fala) nemzedék tagja, a Teraz költőcsoport egyik alapítója. Először 1977-ben találkoztam vele Krakkóban, többször fordítottam a verseit, kisebb megszakításokkal folyamatosan kapcsolatban voltunk. 1982-ben emigrált Franciaországba. 1989-ben vagy '90-ben egyszer Párizsban is találkoztunk. 2002 óta ismét Krakkóban él.

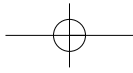
hallgatunk. Végül sóhajtva megjegyzi, hogy úgysem tudunk megegyezni. Menjek hát Horsthoz, és intézzem el a krakkói szállásomat, ez már nem órá tartozik – ő a varsói programot szervezte nekem, azon túl semmi dolga velem. Horst nincs. A folyosón felfedez Irena Jelonek, akit még nem ismerek, de Hárstól, úgy látszik, tud az érkezésemről. Nagyon kedves és segítőkész, azonnal telefonálgatni kezd, és fizetővendég-szobát rendel nekem Krakkóban. Ekkor megjelenik (utánam jött) Wiechno asszony, és megkér, hogy hívjam fel föltétlenül és most azonnal Szabó Andrást a magyar nagykövetségen. Idegesen és kifejezetten udvariatlanul bánik velem. Miközben a telefonnal bajlódom, félrevonja Irena asszonyt. Volt ideje Szabót riasztani, mióta eljöttem az ő szobájából. Szabó mindjárt berendel magához. Gondolatmenete körülbelül a következő: író vagyok; az írók mind politizálnak; a lengyelek kényes helyzetben vannak; a beavatkozás legkisebb látszata is nagyon kínos lehet; azt is meg kell értenünk, hogy akit ők most politikai szükségből rossz írónak tartanak, azt mi nem tüntethetjük ki a figyelmünkkel. Ezt nem fogadom el, keményen ellenkezem; azt azért megígérem, hogy a lehetőségek szerint akceptálni fogom a hivatalos kívánásokat; de természetesen nem a minisztérium értékítélete szerint fogom kiválasztani, kivel akarok találkozni. Nagyon udvarias végig, de ekkor – alig burkoltan – megfenyeget. Név nélkül felemlíti a Magyar Bálint-ügyet,⁸ mondván, hogy megvannak azok az információs csatornák, amelyek rám nézve igen súlyos eredménnyel is működhetnek. Nevetve azt válaszolom, hogy hiszen nem vagyok összeesküvő. Nem részletezem, felteszem, hogy ismeri az adataimat, de hát valóban abszurd ötlet tizenkét éves párttagságom, szerkesztőségi „integráltságom” ellenére ilyen gyanakvással kezelni engem. De ezeket valahogy nincs képem most előhozni. Ő ellenben azt válaszolja, hogy „sohasem tudhatom”, mikor keveredem itt valami olyasmibe, ami nagyon kínos lehet számomra. Ekkor, elég logikusan, megkérem, hogy tájékoztasson: kikkel nem volna jó találkoznom? Ez elől kitér, elég logikátlanul, mondván, hogy arra itt úgyis egykettőre rájövök. De hát miből? Ezt megint nem kérdezem meg tőle, értelmetlen kötözködés volna már csak. Megegyeztünk, megijesztett – csak ennyi volt a dolga. Legalábbis ő így értelmezi a feladatot. Mivel Gabi Krakkóban van,⁹ és fogalma sincs, mi van velem – hiszen úgy tudtuk, hogy csak néhány hivatalos ügyet kell Varsóban elintéznem, aztán megyek én is –, tanácsot kérek tőle, mit tegyek. Azt javasolja, hogy menjek le Gabiért, aztán jöjjenek vissza, és töltsünk itt egy hetet (ez már Wiechnóval egyeztetett kompromisszum lehet). Mintegy viszonzásul megígéri, hogy felhívja Basia asszony főnökét, és tájékoztatja arról, milyen zúrt okozott a beosztottja azzal, hogy a munkatervem elfogadása után (hiszen abban világosan benne van, hogy az *első* három hetet töltöttem Krakkóban) csak itt, Varsóban hozta tudtomra a programváltozást. Négy körül jövök el. Hirtelen eszembe villan, hogy a címes füzetemet bent felejtettem a minisztériumban, Irena asszony asztalán, miután Szabónak telefonáltam.¹⁰ Rohanás oda. Szerencsére – bár mindenki elment már – éppen takarítanak, az iroda ajtaja nyitva van, és ott a füzet.

Hazamegyek a Renardnak szánt csokoládéért és szalámiért, aztán ki Ochotába. Az Ikar bárban végre (öt óra) eszem valamit: paradicsomlevest és gulaszt, nyolcvan zlotyért.

⁸ Magyar Bálintot, miután kapcsolatba lépett a Solidarność Mazowsze néhány vezetőjével, 1981-ben kiutasították Lengyelországból, majd itthon állásából is elbocsátották.

⁹ Valójában csak Krakkóba akartunk menni, tudván, hogy az ottani irodalmi szcénát még nem kontrollálja a Jaruzelski-rezsim. Gabi, a feleségem ezért egyenesen oda utazott vonattal; én csak az ösztöndíjat felvenni mentem Varsóba, meg mert oda váltották a repülőjegyemet.

¹⁰ Ha a füzet illetéktelen kezekbe kerül, szépen dekonspirálódtnak volna, mert számos olyan író és aktivista telefonszámát tartalmazta, akik nemrég szabadultak az internálótáborokból, vagy kapcsolatot biztosítottak még illegálisban lévő személyekhez.

Nagy dumálás Renarddal este 11-ig; a lengyel politikai reflexek kelet-európaiságáról győzködöm (történelmi objektivációk megszemélyesítése, a politika mint emelő, a szerves munka¹¹ elhanyagolása, érzelmi infantilizmus, végletek állítása gondolkodás és mérlegelés helyett stb.). Hazafelé megveszem a jegyet a krakkói személyre 188 zlotyért, aztán gyalog haza, végig a Nowy Światon.

Június 29. Szerda

Egész éjszaka nem aludtam. Szorongtam és félttem; részben Gabi miatt, aki egyedül van Krakkóban, nem ismeri a nyelvet, nem ismeri a helyzetet, és ráadásul – az én hatásomra – lelkes lengyelbarát; részben a napközben velem történtek miatt, a gyanakvás, rosszhiszeműség és ellenszenv miatt, amivel találkoztam. Hat körül elaludtam; a portásnő ébresztett fel. Családstul ugyanezen a szinten lakik, és éjszaka a kilincsére tűztem egy cédulát, amiben megkértem, hogy keltsen föl. Kedves tőle, hogy megtette. Krakkóig hét órába telik az út személyvonaton. Gabival úgy beszélünk meg, hogy délután hét és nyolc között találkozunk a Mickiewicz-szobornál. Addig ténfergek a városban, fényképezem a Posztócsarnokot, ebédelek. Jön Gabi. Két éjszakát Julianéknál¹² töltött, nem igazán barátságos légkörben. Julian nehezményezte, hogy nem írtam meg neki előre, hogy jövök; amúgy is nehezen felengedő természet, most pedig – mint később magam is tapasztaltam – különösen óvatos, szinte gyanakvó. Julianék ma este utaznak Zakopanéba, így kitétek Gabit. Mire találkoztunk, addigra már sikerült foglalnia egy szobát a turistaszállóban, jó drágán, fejenként több mint 800 zlotyért. Azért barátsággal váltak el, Julian adott neki egy kis fotóalbumot Krakkóról, Alicia meg egy olcsó, de nagyon ízléses klipszet. Julian – miért, miért nem, angol nyelven – hagyott nekem egy levelet, miszerint 9-én otthon lesz (bejön vizsgáztatni), akkor keressen meg.

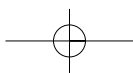
A Posztócsarnokból felhívom Waclaw urat.¹³ Már tud rólam, megkapta Cs.¹⁴ levelét, nagyon precízen elmagyarázta, hogyan jutunk el hozzá; hiába mondtam, hogy megvan a cím, és nagyon jó térképünk van, nem engedett a huszonegyből. Egyébként rögtön magyarra váltott – és végig magyarul beszélt velem, míg nála voltunk –, ami nem volt nagyon szerencsés. Noha jól, egészen enyhe akcentussal beszél, sokkal nehezebben értett magyarul, mint én lengyelül; én még ráadásul elég fáradt és kialvatlan is voltam – ezért

¹¹ A szerves munka – *praca organiczna* – a lengyel pozitívizmus jellegzetes fogalma. Lényege az, hogy a társadalom felemelkedését nem (kizárólag) politikai harccal, hanem gazdasági-intézményi szövetének erősítésével, fejlesztésével kell előmozdítani. A fogalmat Dezidery Chłapowski vezette be 1815-ben. A nyolcvanas években magam is szívesen hivatkoztam rá a politikát fetiszálókkal szemben. '89-ben úgy tűnt, hogy nem volt igazam. Aztán meg kiderült, hogy igen.

¹² Julian Kornhauser (1946) költő, műfordító, szlavista. A Teraz költőcsoport másik alapítója. A délszláv irodalmak fordítója és professzora a Jagelló Egyetemen. Őt is 1977 óta ismerem, több versét lefordítottam. Zagajewskival egy házban laktak Krakkóban a Chrobry utcában.

¹³ Waclaw Felczak (1916–1993) történész, akkoriban a Jagelló Egyetem docense. Lengyelország német megszállása idején a londoni emigráns kormány futárjaként működött, egy ideig Magyarországon az ide menekült lengyel katonák Nyugatra juttatását szervezte. 1945 után továbbra is a londoni kormány és a hazai ellenállás összekötőjeként tevékenykedett. Egyik illegális határátlépése során elfogták Csehszlovákiában, és kiadták Lengyelországnak, ahol először halálra ítélték, majd ítéletét életfogytiglanra változtatták. 1956-ban szabadult. Professzori kinevezését még 1975-ben is megakadályozták. 1987-ben vendégtanárként az Eötvös Kollégiumban tanított. 1993-ban, már súlyos betegem lett a Jagelló Egyetem professzora.

¹⁴ Kiss Gy. Csaba. Tőle és Kovács Istvántól első lengyelországi utazásaimhoz felbecsülhetetlen értékű tanácsokat és segítséget kaptam. Az ő lelkükön szárad, hogy botcsinálta polonista lettem. Bizonyos neveket óvatosságból megváltoztattam vagy rövidítéssel jelöltem, számítva arra, hogy írásaimnak nem várt olvasói akadhatnak a „sárga” írószövetség épületében.

aztán nagyon nehezen, akadozva folyt a társalgás. Ehhez az is hozzájárult, hogy Cs. mint barátját mutatott be, de ő ezen kívül semmit sem tudott rólam – és ez csak a végén derült ki. A helyzetet illetően nagyon derűsen nyilatkozott – a válság „nem számít”, a represszió „nem számít”, amint az sem, hogy nem látszik az alagút vége. Szerinte az ellenállás még sok-sok évig eltarthat. Mint amikor valaki a veszett fejsze után hajítja a nyelét, mondván, derűsen, hogy ez már úgysem ér semmit. Később sütjük ki Gabival, hogy magabiztossága azé az emberé, aki jóval keményebb helyzeteket élt már át, mint amilyen most a legrosszabb esetben is várhat rá. Nincs-e benne az egész nép örülettel határos eltökéltségében és elszántságában *ugyanez* a történelmi optimizmus?

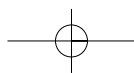
Megkapom tőle, dedikálva, Magyarország általa írt, most másodszor kiadott népszerű történelmét a honfoglalástól szinte napjainkig. Körülbelül kétórás beszélgetésünk végére szinte teljesen felenged; szívesen elvinne a *Tygodnik Powszechny* szerkesztőségébe is, ha nem kellene másnap visszautaznom Varsóba. Megkapom tőle Maciej¹⁵ varsói címét. Pistának és Csabának is küldöttem egy-egy példányt a könyvből. Főz nekünk egy teát. Mondom, hogy nem akarjuk sokáig zavarni, kedvesen és őszintén marasztal minket. Unszol, hogy ha visszajövünk Krakkóba, és egyáltalán, ha erre járunk, keressük meg. Mintegy bizonyítékul megmutatja Pista itteni „dolgozószobáját”; sajnálkozik, hogy Gabi nem őhöz jött aludni. Előhozza keresztlány (Pistának kislánya) fényképét is. Sajnálkozik, hogy nem tud eljutni Magyarországra. Vagy rokoni meghívás kell hozzá, vagy hivatalos, kötelező forintbevétele. Forint viszont – hivatalosan – nincsen. Szerinte – és mások szerint, akikkel később beszélünk erről – ez a hiány nem véletlenül keletkezett. De reméli, hogy ősszel sikerül egy három hónapos ösztöndíjat kapnia – dolgozni szeretne nálunk, Kossuthról ír könyvet. Lelkendezve mesél a pápa lengyelországi „zarándokútjáról” – ki-tűnik, hogy ő maga is végigjárta, Varsótól Jasna Górán, Wrocławon át Krakkóig. Elismerően emleget valami magyar fiatalokat, akik nemrég a Szolidaritás mellett tüntettek a Ryneken. Aztán kiderül, hogy ez a „nemrég” még a hadiállapot bevezetése előtt volt. A hadiállapotot ő is, mint szinte kivétel nélkül mindenki, „háború”-nak (wojna) nevezi. Megpróbálom szóba hozni a Mickiewicz-féle lengyel messianizmust és annak keserű kudarcait – de csak derűsen legyint rá; egyáltalán, a sötétebb eshetőségekről nem hajlandó tárgyalni. Magyarországi utazásával kapcsolatban a háború alatti éveket emlegeti, amikor illegálisan tette meg az utat évente többször is Krakkó és Budapest között. De amikor az internáltakat emlegetem – viszonylag semleges összefüggésben, t. i. hogy felajánlották nekik a kivándorló útlevelet –, automatikusan a telefonra pillant.

Június 30. Csütörtök

Reggel vissza Varsóba, ugyancsak személyvonattal, de ezúttal tetemes késéssel. Dél felé elosztjuk egymás közt (vagyis kettétörjük, véletlenül egy kisebb darabra és egy nagyobbra, amit kölcsönösen megpróbálunk egymásra erőltetni) a maradék kenyereinket. Osztokodásunkat látva szomszédunk – vastag karú, lapos-széles körmű, úgynevezett „munkáskülsejű” férfi – a táskájából zsömlét, vaját és kést vesz elő, megkínálja Gabit. Néhány perces beszélgetés után meghív minket tóparti házikójába – mert oda igyekszik éppen. Megadja a telefonszámát, és a lelkünkre köti, hogy feltétlenül hívjuk fel, ha úgy döntünk, nem vetjük meg a vendégszeretetét.

A hátralévő délutánt és estét a Szent Anna templom árkádjai alatt kirakott virágkeresztelnél töltjük. Körülbelül hatvan-hetven ember állja körül – mint később is, minden nap. Elgyötört háziasszonyok és a Gerbeaud-ba illő dámák, hat-tizenkét éves gyerekek, kevés, többnyire „munkáskülsejű” férfi, egy-egy katona – csupa „garázda elem”. Énekel-

¹⁵ Maciej Koźmiński történész, hungarológus, 1989 után Lengyelország budapesti nagykövete.

nek, partizándalokat a megszállás idejéből, Mária-himnuszokat, gúnydalokat orosz és lengyel politikusoknak címezve, újabb keletű indulókat a Szolidaritásról, a bányászokról, a ZOMO-ról.¹⁶ Egy mankós öregasszony vezényli a repertoárt. Odatéved egy részeg férfi – alig látszik meg rajta –, nyomban észreveszik, és a nóta végén ráripakodnak, elzavarják. Folyik a könnyünk; a legszívesebben mi is énekelnénk, mi is feltartanánk V-alakban kifeszített két ujjunkat. Utólag nagyon találóan mondja Gabi, hogy éppen olyan volt, mintha a kaposvári Marat-előadást látnánk – élőben. Megkérem, hogy véletlenül se énekeljen – ostobaság volna, ha emiatt nem jöhetnék ki többet; egy gesztussal könnyíthetünk a lelkiismeretünkön, de segíteni többet segíték azzal, ha – ami a dolgom – közvetíték a kultúránk között; ez itt az ő játszójuk, esélyeit és következményeit mérlegelni, és ha kell, elviselni ők fogják, mi meg jöttünk és elmegyünk; közben az arcomat előnti a vér, rettenetesen zavarban vagyok és szégyenkezem; igazából nem tudom, nem a gyávaságomat magyarázom-e; és ez a kettős érzés majd egy hónapon keresztül makacsul velem marad.

Fél tíz körül a jócskán meggyúlt tömeg háromszor elskandálja: „NSZZ, NSZZ, Solidarność Mazowsze jest!” – aztán a mankós öregasszony elbúcsúzik: jó éjt, emberek (az archaikus „wiarą” kifejezést használja), és az emberek engedelmesen szétoszlanak.

Július 1. Péntek

Délelőtt bemegyek a minisztériumba, Basia asszonnyal fixáljuk a varsói programot: két kiadóba megyek el, és három szerkesztőségbe. A krakkói szállásom ügyében ridegen Horst asszonyhoz utasít; ahol kiderül, hogy két nap alatt semmit sem intéztek ez ügyben. Viszont kapok a Krakóban töltendő időre napi 300 zloty szálláspénzt, és intézzem el magamnak, ahogy tudom. Jelonek asszony megint elcsíp a folyosón, és bevisz a szobájába. Szállást ő sem tudott szerezni. Megpróbálta legalább, holott egyáltalán nem az ő dolga: felhívta az Írószövetség krakkói irodáját, ahol közölték vele, hogy a vendégszobák mind foglaltak. Ott ül ellenben nála a Jogvédő igazgatója, Jakubowski úr, akinek mindjárt be is mutat. Jakubowski „felkér”, hogy alkalomadtán fáradjak be hozzájuk feliratkozni, ugyanis ők – az Artisjusszal ellentétben – a műfordítókkal is foglalkoznak: könyveket küldenek ingyen, két folyóiratot előfizetnek annak, aki kívánja, találkozókat, konferenciákat, továbbképzéseket szerveznek. Kellemes meglepetés ez nekem. Meg is állapodunk, hogy bemegyek hozzá.

Délután már ott is vagyok náluk; több embert is összecsoportosítottam a Színház téren, de senki sem tudta megmondani, hol van a Hypoteczna utca; mindenesetre nem ott, ahol a térképem mutatja. Végül megtaláltam, és elintéztem mindent. További kellemes meglepetés, hogy nyugodtan vásárolhatok könyveket itt is. Csak kérjek számlát, vigyem be, és ők kifizetik. Mivel eddig főleg könyvre spóroltam, ez jelentősen fellendíti a büdzsénket – némi nyalánkságot is megengedhetünk magunknak; esetleg egy kis utazgatást. Megrendelem náluk a *Miesięcznik Literacki*t és a *Poezję*t; így az eddig is járatott *Twórczość*-csal együtt a fontosabb folyóiratokat követni tudom.

Wiechno kevés jótette közül az egyik, hogy beajánlott a Mickiewicz Irodalmi Múzeum könyvtárába. A múzeum gyönyörű régi épületben, az újjvárosi piactéren van. Csendes kis olvasóterem, most csak benézek, hogy összeismerkedjem a hölgyekkel, és előkészíttessék a *Skamander* első évfolyamát, amit majd böngészni szeretnék. Utána megpróbálom regisztráltatni a repülőjegyemet, és elintézni Gabi hazaútját – „open” couchette-jegye van. Elkeveredek a Magyar Kulturális Intézet épületéig, ahol a Malév-ki-

¹⁶ A hadiállapot bevezetésekor több – főleg sziléziai – bánya sztrájkba lépett. Amikor a sztrájkot végül feladni kényszerülő bányászok előjöttek a föld alól, a ZOMO (motorizált rendőrségi egységek) osztagai kegyetlenül összeverték őket. Néhányan bele is haltak a verésbe.

rendeltség is van. Munkaidő, de be van zárva. Az intézet portása azt mondja, a Pan mindjárt itt lesz, kiment a repülőtérre. Körülbelül fél órát tengek-lengek a környéken; közben sorba állok cigarettáért – Mocnét szívok, ez az értelmiségi (férfiak) olcsóbb cigarettája (35 zloty) – persze a sor nem ezért áll, hanem újságért. Ez először elég furcsa – végig a Krakowskie Przedmieścién és a Nowy Światon is hosszú sorokat láttam ugyanebben az időben a Ruch kioszkok előtt, amelyek amúgy tele vannak *Trybuna Ludu*val, *Życie Warszawy*val. Csakhogy ezek senkinek sem kellene; ellenben például az *Express Wieczorny*ért már félórakkal korábban elkezdődik a sorban állás az egész városban. (Nem azért, mert ez délutáni lap: jártam reggel, sőt kifejezetten hajnalban is az utcán, sőt, olyan nagy forgalmú helyeken, mint például az állomás – *Trybuna Ludu*ért soha senkit nem láttam sorban állni. Sőt, valahányszor egy Ruch előtt sorban álltam, vagy csak úgy odafigyeltem, soha nem tapasztaltam, hogy valaki is azt vett volna.) Fél óra múltán előkerült egy magyar férfi, aki olyannyira nem értett lengyelül, hogy az akcentusomat sem vette észre, tört orozsággal magyarázgatott – én meg persze hagytam kínlódni, elöntött a harag, hogy ilyen majmok ülnek itt Varsóban a mi képviselőinkben. Persze attól sem szerettem meg, amit mondott. A hölgy, aki a regisztrálást intézni szokta, egy hétig szabadságon van – addig tehát nincsen regisztrálás. Esetleg majd hívjam fel őket Krakkóból.

Hasonló szerencsével jártam a couchette-jegy ügyében. Kereken egy óra hosszat álltam sorban a Főpályaudvaron, csak azért, hogy megtudjam, 28-ára már egyik vonatra sincs jegy.

Este kimegyünk Renardhoz, Gabi most találkozik vele először. Ott van nála két lány az intézetből, akiket részben a mi tiszteletünkre hívott meg, de főleg, hogy terítsenek és mosogassanak. Megpróbálok innen telefonálni szállás-ügyben, de az összes krakkói számom állandóan foglaltat jelez. Renard édesanyjának édeskés háziborát isszuk – nem tudom kideríteni, miféle gyümölcsből készülhetett. Beszélgetés Renarddal a „helyzetről” – a geopolitika az ő számára erő-matematika. Nagyon pesszimista tehát az esélyeket illetően.

Két éve elkezdte átépíteni a lakását: mindent rétegelt lemezből készít: bútort, burkolatot, csillárt, elválasztót a konyha és a nagyszoba közé, és az elválasztóban egymásba és együtt a falba csukható kis- és nagyszobát. A munka felénél jár. A végén majd kölcsönösen tartaniuk kell egymást az elemeknek, de egyelőre minden inog és omlással fenyeget. Panaszodik, hogy nagyon lassan halad. Tízezer zloty keres az intézetben, ez messze nem elég neki és a fiának, Piotrnak. Kénytelen mentőzni – ezt már régebben is csinálta –, heti két napot vállal átlagosan, és ezzel hozzákeres még körülbelül tízezret. Ami így összeszajon, azt el is költi. Készleteket nem gyűjt. Nem tervez. Vett hangfalat, a legjobb hazai márka – az állványt ő gyártotta hozzá, ugyancsak rétegelt lemezből. Meg színes tévét, távirányítóval. Dühödten vásárolt. Mióta ismerem, dühödten dolgozott; napokig bent laktott a laborban. Most dühödten építkezik. Renard mindent fogcsikorgatva csinál. Az egyik lány visz haza minket a kis 126-osával, éjfél tájban.

Július 2. Szombat

Reggel kilenckor beállít Á,¹⁷ akivel telefonon ebben megegyeztünk. Én még alszom, amikor jön; szerencsére Gabi fogadja, és további szerencsénkre Á. nem az a fajta, aki az ilyesmin megsértődik. Odaadjuk neki az otthonról hozott használt gyerekruhát és -cipőt. Ő az egyik elosztója ezeknek az adományoknak; általában cserébe adja, és amit kap, azt ugyanígy adja tovább. A legutóbbi üzletét akkor számolta föl, meséli, amikor két pár hüvelykujnyi kiscipője maradt – mindenki kisebbet ad nagyobbért, ahogy a gyerekek nőnek. A. ötvenhatban

¹⁷ Engelmayer Ákos (1938) újságíró. 1962–68 között etnográfát tanult a varsói egyetemen. 1989 után Magyarország varsói nagykövete.

tizennyolc éves volt, és nem elég óvatos. Az egyetemről 1960-ban kirúgták – akkor érték utol a „bűnei”. Különböző munkahelyei voltak, de egyikről sem engedték esti tagozatra járni. '61-ben kijött Lengyelbe, fél évig hosszabbította az útlevelét, megismerkedett a leendő feleségével. Közben otthon mindenféle trükköt bevetettek ellene, többek közt behívták katonának. Végül hazajött, és sok hercehurca után hamarosan házasság révén kitelepedett. Azt mondja, csak egy kicsit korábban kellett volna elkezdenie, hogy minden sokkal egyszerűbben bonyolódjon. Lengyelország 1960-ig politikai menedékkjogot adott az ötvenhatosoknak. Fia egyetemista, a lánya tizenkét éves, és van még egy kicsi gyereke, akiről nem tudom, lány-e, vagy fiú, valahogy nem került szóba. A felesége építész, ketten havi húszezerből élnek a két kisebb gyerekkel. Ő az Interpressnél van – ott még nem volt tisztogatás. (Czystka – orosz szóátvétel.) Őv Nawrockitól,¹⁸ aki sötét figura most; és – kevésbé hevesen – J. R. Nowaktól,¹⁹ aki egy időben, még a válság elején, a kádárizmus apostola lett; ami nagyon rendes dolog volt. Most azonban egy kissé túlzásba viszi: '56 leverését szépíti, hogy ebben a helyzetben kívánatosabbnak tűnjön az akkori kemény megoldás, és Kádárral igazolja Bélust.²⁰ Ő érti, hogy mi mennyire nem értjük, amit itt tapasztalunk. Először is, mondja, az oroszokhoz való viszonyunk itt sokkal „kiegyenlítettebb” hagyományai vannak – évszázadok óta változó eredménnyel birkóznak egymással. A Lengyel Divíziók parancsnoka mondta Sztálinnak, mikor a nagy vezér Szmolenszk elfoglalását erőltette: na jó, háromszor elfoglaltuk nyugat felől, most egyszer megpróbáljuk keletről is.

Á. másik története az osóvi kápolnaszentelésről szól a „visztulai csoda”²¹ évfordulóján. Agg ulánusok oktatták az érdeklődő ifjúságot, mit kell tenni, ha támad a „vörös” (a kommunisták pejoratív megnevezése itt „komuna”; ha vörösökről beszélnek, az jelentheti szintén ugyanezt, de a történelmi előzmények alapján inkább az oroszokat értik rajta, nem a hazaiakat).

Á. harmadik története: a május 3-i tüntetések után néhány nappal húsz civilruhás férfi tört be a primási segélyközpontba,²² amelynek egyik irányítója Barbara Sadowska költőnő volt. Több ott talált személyt alaposan megvertek. Sadowskának eltörték az egyik ujját. Egy nappal később Sadowska fiát, az érettségi előtt álló Grzegorz Przemysket néhány társával együtt estefelől igazoltatták. Szóváltás és némi erőszakoskodás után Grzegorzot, őt egyedül, bevitték a Vártéren lévő rendőrségi épületbe – ahonnan már csak mentőn hozták ki, szétvert testtel, megrepedt májjal és belekkel. Politraumatizált állapotban, kórházba szállítás közben meghalt. Folyik a vizsgálat, tanúk vannak arra, hogy Grzegorzot bekísérték a rendőrszere – a barátai, akik most jól szervezett társadalmi védőőrizet alatt állnak. Például mentőautón, személykocsik fedezetében szállítják őket kihallgatásra az ügyészségre.

Á. kivisz minket az épülő primási komplexumhoz. Csak az alagsor és a földszint áll, most húzzák fel az első emeletet, az egész még pirosban. Fotó- és festménykiállítás, koncepciók, „színházterem”, kis kápolna és „tudományos tanácskozó helyiség” az épülőfélben lévő épületben. És még egy moziterem. Előadás, mozi vagy színház minden nap este héttől. Éjszaka társadalmi őrés, és a betévedőknek barátságos beszélgetés, jó hangulat, forró tea.

¹⁸ Aleksander Nawrocki (1940) költő, műfordító, könyvkiadó. A magyar, bolgár, román, orosz és finn költészet fordítója.

¹⁹ Jerzy Robert Nowak (1940) történész, újságíró. A nyolcvanas években kampányt folytatott Spiró György *Ikszek* című regénye ellen, annak állítólagos lengyelellessége miatt. Publicisztikájának jelentékeny hányadát „lengyelelles” erők leleplezése alkotja.

²⁰ Wojciech Jaruzelskit. Nem emlékszem, miért neveztem el így.

²¹ 1920 augusztusában a Józef Piłsudski vezette lengyel hadsereg Varsó előtt, a Visztula partján mért döntő vereséget a Tuhacsevszkij vezette Vörös Hadsereg.

²² A központ az internáltak segélyezésével foglalkozott.

Á. kocsiján kimegyünk a katonai temetőbe. Iszonyatos kiterjedésben az „akowiecek”²³ sírjai, a varsói felkelésből. Nagyon szép nyírfaligetekben. Gomułka sírja, mint egy árva-gyereké, kis bádogtáblával, amin csak a neve szerepel – saját kívánsága szerint. Tudtam eddig is, hogy ő még formátum volt. A katonasírok között, külön helyen, egyszerű fake-reszt, sok virággal; öregasszonyok szorgoskodnak körülötte. A katóni áldozatok jelképes sírja. Az egyik öregasszony – nagyon elegáns, elég furcsán hat a kezében a seprű – megszólít minket. A férje ott pusztult el Katyńban, a bátyjának sikerült elmenekülnie. Sokáig csak a pusztaság volt itt, kereszt nélkül; de tudta mindenki, hogy ez a katóniak sírja, és hordták a virágot, a cserkészjelvényeket, a piros-fehér szalagocskákat. A Szolidaritás idején felállítottak itt egy kisebb emlékművet, amit azonban a puccs után „ismeretlen tettesek” eltávolítottak. Most alacsony emelvényen egy márványtábla tudatja, hogy 1983-ban itt fog állni az emlékmű. Talán majd decemberben, mondja az öregasszony. Kevés virágot hozunk ide, mondja, mert a nagy dekoráció idegesíti őket, és elhordják az egészet. Így azért engedik.

Tíz lépéssel odébb két fakereszt egymás mögött, ezek is feldíszítve. A távolabbi az AK 1944 után elesett katonáinak sírja, a tisztogatások áldozataié és az utolsó ellenállóké. Az elülső pedig a mostani „háború” áldozataié. A nyílegyenes történelmi analógiák kézzelfogható ábrázolata ez a három gondosan őrzött, jelképes sír.

Á. átvizsz minket a szomszédos polgári temetőbe. Itt temették el Grzegorz Przemysket. Á. kint volt a temetésen, több kilométeres menetben, órák hosszat vonult Varsó népe, halotti csendben, cigaretta nélkül, megállás nélkül. A város határáig csak autón engedték szállítani a koporsót, onnan aztán jó egy kilométeren át vállon vitték. A sírt fantasztikus tömegű virág borítja, a virágok közé tűzve felhívások, fényképek – főleg a pápáról –, Szolidaritás-szimbólumok, és Grzegorz versbe szedett, fiktív levele anyjához. Tudom, milyen ócska fogás ez költői értelemben, mégis, miközben fordítom Gabinak, csurog a könnyem. Fényképezem a sírt, a sok ember mind félreáll. A sír előtt mécsesek, gyertyák erdeje. Nem szabad hozzányúlni semmihez, éberem őrködnek.

Délután három óra hosszat sétálunk az Újvárosban (Nowe miasto), és vissza a rakparton. A mellvéd mentén végig horgászok állnak, fenéksúlyal, a mellvédbe tűzött csengetyűs bottal horgásznak. Megmosolygom őket – a Visztula iszonyúan szennyezett. És mégis, az egyikük a szemem láttára fog ki egy jó kétarasznyi halat. Nem ismerem a fajtáját. Keressük Boruńkat,²⁴ de nincsenek otthon.

Este még beállunk a virágkereszthez a Szent Anna templomnál.

Július 3. Vasárnap

Dél előtt Gabi a múzeumokat járja, én végigsétálok a Krakowskie Przedmieścién és a Nowy Światon, végigkurkászom a könyvesboltokat, felírogatom, mit fogok megvenni holnap. Látok néhány olyan könyvet a kirakatokban, amelyeknek a megszerzését teljesen reménytelennek tartottam. Elhatározom, hogy holnap nyitáskor eljövök értük, nehogy elhalásszák őket az orrom elől. Besétálok a nagy kereszteszódésig, és ott találok egy PKP-irodát,²⁵ van is egy couchette-jegyük 28-ára. Rohannék vissza Gabihoz, a helyjegyéért – csak hogy igen ritkásan járnak a buszok, másfél órába telik az út. Gabi rohan vissza a jegyért – amit akkorra persze már eladtak.

²³ A londoni emigráns kormány irányítása alatt álló illegális fegyveres alakulat, a Honi Hadsereg (Armia Krajowa – AK) tagjai.

²⁴ Katarzyna Boruń (1956) költőnő és férje, Andrzej Jagodziński (1954) újságíró, a *Gazeta Wyborcza* munkatársa, a cseh irodalom fordítója, a nyolcvanas években összekötő a Szolidaritás és a *Char-
ta '77* között.

²⁵ Polskie Koleje Państwowe – Lengyel Államvasutak

Én közben elloholok a Ryneken lévő postahivatalba, onnan próbálok Krakkóba telefonálni szállás-ügyben – eredménytelenül. Minden szám foglaltat jelez. Öt körül ebédelünk, ekkor keveredik haza Gabi.

Gabi elmegy a prímási épülethez, hátha van ma is előadás, én meg kibuszozom Renardhoz – ott felejtettem a címes noteszemet. Iszom nála egy teát, kicsit dumálunk; Renard Gabit dicséri, én pedig igyekszem őt egy magyarországi útra rábeszélni. Nincs olvasnivalóm, könyvet kérek tőle. Szégyenkezve mutatja meg a könyvtárát – alig van irodalmi mű benne. Mentegőzve emleget valami könyvekkel teli ládákat bizonyos pincékben. Elhozom végül Mickiewicz *Konrad Wallenrodját*²⁶ – eggyel kevesebb folt műveltségem térképén. Amellett a „wallenrodizmus”, e régi lengyel politikai fogalom új életre kelt a válság idején, jó lesz hát utánanézni – a másodkézből szerzett ismeret mindig törekenynek bizonyult, ha *forogni* akartam. Hazamegyek, olvasgatok. Gabi sem marad soká: nem volt semmi a prímási építkezésen; a gettó környékén csavargott, beállt a virágkereszthez.

Július 4. Hétfő

Reggel, miután kifizettem Gabi szállását – nagyon olcsó, napi 150 zlotyt kértek csak –, rohanvást elindulok a könyvesboltokba. A kapualjban azonban megállít a portásnő: üzenet van a számomra. Csorba Tibor²⁷ hagyta itt a névjegyét, azzal, hogy 9-11 között keressük fel Piwna utcai műtermében. Én őt először és eddig a napig utoljára Pécsett, a hungarológiai konferencia idején láttam – akkor rokonszenvesnek tűnt, elég „harcosan”, ugyanakkor elég értelmesen nyilatkozott. Utólag kezdek csak gyanakodni, hogy már akkor összekeverhettem valaki mással. Egyelőre most örvendek annak, hogy a jeles Csorba Tiborral találkozhatom, tehát visszamászok Gabiért a harmadik emeletre, és lelkesen elindulunk a Piwna utcai műterembe. Majd csak megszerzem még azokat a könyveket. Aztán rettentően kínos két és fél órát töltünk a Piwnán, borzalmas akvarellekkel és válogatottan ízléstelen műtyűrkékekkel teliszűfolt szobákban, egy nyilvánvalóan szenilis, de sejtetően ifjúságában is enyhén szólva közepes értelmű öregúr társaságában, aki kíméletlenül végigmutatja nekünk leírhatatlanul dilettáns életművét. Megint a stílusérzék hiánya juttatott ilyen helyzetbe – utólag látom csak, hogy a névjegyén doktor professzor Cs. T. festőművészként szerepel, holott valójában gimnáziumi rajztanárságnál többre jog szerint sose vitte. Basia asszonytól tud ittlétünkről – reggel volt bent a minisztériumban, valami húszezer zlotys segélyt megköszönni éppen. Szemléltatást a kedves Basia asszony uszította ránk, de az öregúr annyira gyengeelméjű, hogy ezt nem sikerül ellepleznie – sőt, szinte szó szerint kikotyogja Basia asszony instrukcióit is: sok locsogás-fecsegés és szánnivaló hengegés után, illetve közben igyekszik elvenni a kedvünket attól, hogy a hivatalos programon kívül másokkal is érintkezzünk. Minden magyar lengyelel lepocskondiáz valamiért: Gráciát,²⁸ mert annyit foglalkozott Białoszewskivel, aki, ugye, a barát-

²⁶ Adam Mickiewicz elbeszélő költeménye (1828). Főhőse pogány litván, akit a litvánokat elnyomó német keresztelovagok nevelnek fel. A lovagrend nagymesterévé válik, de ráébred származására, és bosszúból megsemmisítő vereséggel végződő ütközetbe vezeti a keresztelovagokat. A „wallenrodizmus” nagy hatást gyakorolt a lengyel politikai gondolkodásra, sokan Wojciech Jaruzelski tábornokot is wallenrodí figurának látták – ő maga pedig bizonyosan azt hitte magáról, hogy Wallenrodként cselekszik.

²⁷ Csorba Tibor (1906–1985) festő, író. 1936-ban a varsói egyetem magyar lektoraként Lengyelországban telepedett le.

²⁸ Kerényi Grácia (1925–1985) Kerényi Károly klasszika-filológus lánya, költő, műfordító, esszéista. Németellenes tevékenységéért a Gestapo 1944-ben letartóztatta, koncentrációs táborba került. 1949-ben Budapesten, 1970-ben Varsóban szerzett diplomát. Számos huszadik századi lengyel költő fordítója, Weöres Sándor nagyszerű lengyel versfordításainak munkatársa.

ja volt; Lagzit,²⁹ hogy nem kért tőle tanácsot könyve megírásához, pedig ő a háború alatt Antall József munkatársa volt. A helyzetről annyi fogalma sincsen, mint nekünk. Mikor már azt hisszük, sikerül szabadulnunk tőle, kétszer visszahív minket az előszobából. Először, hogy elmutogassa a polcokon szétteregetett borzalmas fafaragványokat – ezeket gyűjti –, másodsor pedig, hogy végiglapozza nekünk a 75. születésnapja alkalmából felkeltetett fénykép- és újságkivágás-gyűjteményt, amely ennek a fontos évnek összes, az ő személyét érintő eseményét tartalmazza. Harmadrendű vidéki lapokban megjelent, és szemlátomást az ünnepelt által kierőszakolt, penzumszerű, rövid megemlékezések, barátok és barátinők primitív emlékkönyv-versikéi stb. stb. Most már aztán igazán mindent megmutatott, véltük, mikor előcipelt egy, ha lehet, még vaskosabb albumot – ami hasonló módon a 77. születésnapját, illetve születésnapja évét reprezentálja. Aztán egy általa írt, itt kiadott könyvecskét a rajzolás művészetéről – 25 színes reprodukcióval, Braque, Picasso és Klee mellett minden másodikon az ő festményecskéi. Egyenesen hajmeresztő. Látom, hogy még volna mit mutatnia, ezért inkább megkérdem tőle, szerinte a háborúk közti időszakból kit érdemes fordítani. Hłakowiczównát, Piechalt, Tuwimot³⁰ említi – mást valószínűleg nem is ismer. Világos, hogy Hłakowiczówna „most halt meg” alapon jutott eszébe – a másik kettő tartozik tehát „általános műveltsége” körébe. Gonosz kedvemben még erőltetem egy kicsit, hogy valóban nem tud-e más neveket mondani. Hát nem. A két évtized többi alkotójáról lekicsinylően, nevek említése nélkül nyilatkozik. Megemlíti ellenben, hogy hetente tart valahol előadásokat a lengyel irodalom magyarországi fogadtatásáról. Fél tizenkettőkor enged el minket, de a lépcsőházban még sokáig motyog utánunk.

Rohanok a könyvesboltokba. Nem sok jót találok, de mindent megveszek, különösen verseskönyvet, olyan szerzőtől, akit ismerek, és legalábbis némileg jelentős. Így is csak összesen 700 zlotyt költök; mindenről számlát kérek. Andrásnak,³¹ kirakatból, sikerül megvennem alighanem az utolsó Flaszent³² Varsóban.

Közben Gabi a jegyeket intézi: „kuszatkát” csak 27-ére kap, de a repülőjegyemet sikerül regisztráltatnia. Kettőkor találkozzunk, ebédelünk az egyetem melletti *bar mlecznyben*. Valószínűleg megint csak *piergot* és palacsintát.

Utána beszaladok a minisztériumba a színházi programért: mindig csak hétfőtől van, és csak az adott hétre. Még hozzá egyetlen példányban, úgyhogy le kell ülnöm, és kiírogatnom, ami esetleg érdekelhet bennünket. Ki is írok néhányat, de egyik sem olyan, amire érdemes lenne elmennünk. Lepakolunk otthon, kifűjjük magunkat. G. visszazökken a rendes kerékvágásba: szundikál egy kicsit délután. Már otthon érzi magát.

Elballagok a Ryneken lévő postahivatalba, megpróbálok szállás-ügyben Krakókba telefonálni. Ismét foglalt az összes vonal. Indulnék a könyvtárba – az meg ma háromkor bezárt. Szerencsére eszembe jut, hogy ha már itt vagyok a téren, a postahivatalban megkérdem, hol a Puszczyk utca, a térképen hiába keressük. Kint van az újabb lakótelepek környékén, az én Varsó térképem túl régi, ez a rész még beépítetlen rajta. A 195-ös busz-

²⁹ Lagzi István történész, polonista, a magyarországi lengyel emigráció (1939–1945) történetének kutatója, számos ezzel foglalkozó könyv szerzője.

³⁰ Kazimierza Hłakowiczówna (1892–1983) költőnő, a két háború közötti korszak jelentős alakja. Marian Piechal (1905–1989) kisebb jelentőségű költő és esszéista, a hatvanas években több varsói folyóirat befolyásos szerkesztője. Julian Tuwim (1894–1953) a két háború közti korszak legnépszerűbb költője, a *Skamander* költőcsoport alapító tagja.

³¹ Pályi Andrásnak

³² Ludwig Flaszen (1930) lengyel dramaturg és teatrológus. 1959-ben ő hívta Jerzy Grotowskit Opoléba, és együtt hozták létre a híres Laboratórium Színházat. *Teatr skazany na magię* (Krakkó, 1983) című könyvéről van szó.

szal – ilyen busz sincs még a térképemen – kell kimennünk a Bartók Béla útig. Körülbelül egy óra alatt kidöcögünk tehát Osińskiékhoz,³³ nincsenek otthon, a levélszekrénybe bedobok egy cédulát András levele kíséretében, és elsétálunk Kolankiewiczékhoz,³⁴ akik szintén a közelben laknak, a Bartók Béla út túloldalán. Őket sem találjuk, a ház előtt üldögélünk egy kertészeti odatelepített mézszkósziklán, és azt játsszuk Gabival, hogy a hazatérők között kutakodunk, arcról próbáljuk megállapítani, melyikük lehet Kolankiewicz vagy a felesége. Meglepően sok „színházi ember” külsejű egyént fedezünk fel a járókelők között, némelyikük még tipikusan „színházi” kutyával is rendelkezik – sajnos, egyikük sem Kolankiewicz. Körülbelül félóra hosszat játsszuk ezt, aztán visszaandalgunk a Puszczkyra. Becsengetünk, mert látjuk, hogy a levélszekrényből kivették az üzenetet. Bentről iszonyú farkasordítás hallatszik; de mikor hosszas motoszkálás után egy kissé fonnyadt bőrű, de csinos és eleven, negyvenes, fekete nő kinyitja az ajtót, kiderül, hogy a szibériai hangképet két nyomorúságos, elhízott korcs produkálta. A nő, Osiński felesége, leültet minket egy könyvekkel kitapétázott szobában, ahol a nagyobbik kutyatorpe nyomban vérszomjasan ránk támad. Osiński a fürdőkádban ül, most érkezett meg vidékről. A feleségével beszélgetünk addig, nagyon kedves és közvetlen, ő is ismeri Andrást; elmeséli, hogy egyik dédanyja magyar volt, erdélyi. Lent sétáltatta a kutyákat, látott minket; mikor hazajött, és elolvasta a cédulámat, mindjárt tudta, hogy mi voltunk azok, azt mondja, Gabin rögtön meglátszik, hogy nem lengyel, sőt, hogy magyar. Magyar eredetét nyilván maga is ápolja – furcsa, de valahogy tényleg hasonlítanak egymásra Gabival.

Osiński nagy nehezen elkészült a toalettjével, és megjelent közöttünk. Egyáltalán nem „színházi ember” külsejű. Rőtesszőke, kemény, szögletes arcú, alacsony homlokú, „munkáskülsejű”. Néhány percbe telik, míg megszokom a megjelenése és a csúsztatott, skizoid metakommunikációja – ami általában kivételes intellektus jele, lásd Andrást – közötti kontrasztot. Hosszan hallgat, figyel, amit mondok, aztán tömören, de mindenre kiterjedően válaszol. A jelenlegi helyzet, a három fő politikai erő megítélésében hallatlan tárgyilagosságról tesz tanúbizonyságot – ez a szűkszavú paraszt-filozófus az első lengyel, akivel egysütetűként sikerül beszélgetnem ezekről a kérdésekről. A lengyelek szabadságot akarnak, csak hogy arról, hogy mit kezdenek majd ezzel a szabadsággal, egyelőre fogalmuk sincsen.

Szerinte a lengyel színház nagy korszaka véget ért. Egyetlen varsói színházi előadást sem ajánl nekünk. A lengyel színház néhány nagy egyéniségen alapult, ezektől függött. Grotowski gyakorlatilag 1970, az *Apokalypsis cum figuris* óta nem rendez, nagy színészei meghaltak, '75 óta nincs jelen. Most Amerikában él, semmi kapcsolata nincs, és szándéka szerint nem is lesz többé a színházzal, előadásokat tart, abból él. Vége a krakkói Stary Teatrnak is – Grotowski jelenléte, kihívása idézett elő olyan jótékony rivalizációt a műhelyek között, amelyik magával húzta az egész ország színházi életét. Wajdát kirúgták. Elvileg, a nyilatkozatok szerint, bármikor hazajöhet és szabadon dolgozhat, de mindenki tudja, hogy – akár a hivatalos szándékok ellenére is – nem ez a helyzet. Nem bírni el a politika az ő rendezéseit többé. A *Dantont* kivéve, aminek a koprodukcióból következő financiális kényszerítő okai vannak, egyetlen filmjét sem játsszák Lengyelországban. '75-ben Swinarski³⁵ repülőszerencsétlensége és halála volt a legvilágosabban megragadható fordulópont színház-ügyben. Kantor van, persze – de hát ő nem is lengyel – évente ha egy hónapot tartózkodik itthon, komoly hazai hatása, befolyása nincs, inkább csak „a mi

³³ Zbigniew Osiński (1939) lengyel teatrológus, a gardzienicei színházi kísérlet teoretikusa, Grotowski-kutató.

³⁴ Leszek Kolankiewicz (1954) antropológus, Grotowski-kutató.

³⁵ Konrad Swinarski (1929–1975) színházi és filmrendező, a lengyel színház egyik legeredetibb alkotója. 1955–57 között Bertolt Brecht asszisztense volt Berlinben.

büszkeségünk"-ként él – főleg a fiatalabb generációk – köztudatában. Egyébként a *środowisko* („közeg”, „színházi élet”, „alkotólétkör”) is megváltozott: az összes művészeti szövetség feloszlata, illetve felfüggesztése mindenkit létbizonytalanságba taszított – sokan fizikai munkából tartják fenn magukat: gyümölcszedés, varrás, Cepeliának³⁶ bedolgozás stb. A fiataloknak évtizedekre semmi kilátásuk arra, hogy lakást kapjanak – láthatóan semmi kilátásuk munkára sem stb.

Peremhelyzetben két említésre méltó műhely működik mégis. Az egyik, a Teatr Ósmego Dnia, erősen kötődött a Szolidaritáshoz. Most áll, mert a pápai látogatás előtt vezetőjüket „profilaktikusan” lefoglalták. A másik Lublin környékén, Gardzienicében – paraszt-színház, gyűjtik és beépítik a még élő falusi tradíciókat, többnyire tájolnak, a legelmaradottabb mezőgazdasági vidékeken, istenhátamögötti településeken játszanak. Oda beajánlanának minket, sőt, ha van előadás, el is jönnének velünk. A nő átmege a szomszédba telefonálni a gardzieniceieknek, de nem sikerül megtudnia, csak annyit, hogy egy holland csoport van náluk, akikkel műhelymunkát végeznek, tehát valószínűleg nem játszanak mostanában. Gabi megkapja a címüket.

Kulturális ügyekben a Szolidaritás is intoleránsnak és dogmatikusnak bizonyult, meséli Osiński. Például megakadályozta az *Emigránsok* előadását a Saryban, mondván, hogy Mrożek előnytelen oldaláról mutatja be benne a munkásságot. Kitűnő példa az indoktrináció hatalmi struktúráját túlélő hatalmára, és a politikai szervezetektől, úgy látszik, elmaradhatatlan intoleranciára; az egész „kutyaharapást szőrével” típusú megújulás reménytelenségére – már ami az értékek megújulását és az erőszakmentességet illeti.

Darab-keresésünkre Osiński azt válaszolja, hogy ő nem nagyon tájékozott a kortárs irodalomban, lévén fő érdeklődési területe inkább drámaelméleti jellegű, nevezetesen a vallás, a színház és az etnográfia határterülete. Beajánl ellenben minket Piotr Szymanowskihoz, aki a *Dialogn*ál dolgozik, tehát hivatalból olvassa még azt is, ami végül nem jelenik meg.

Nagyon kellemesen telik náluk az idő, Andrásnak küldenek egy Flaszen-könyvet (így a másik megmarad nekünk), és irodalmat Gardzienicéről. Tíz óra körül búcsúznak; előzőleg megcsodáljuk a panellakás erkélyén létesített télikertet, és személyes, Andrásékát, minket, őket érintő ügyekről elmélkedünk.

Július 5. Kedd

Tíz órakor bemegyek a minisztériumba a krakkói szálláspénzért – már egészen otthonosan érzem itt magam, elnyomom a cigarettámat a portás vörösréz hamutartójában, és felballagok jobbra a kókuszszőnyeggel borított lépcsőn, mint egy főosztályvezető. Basia asszonyhoz is benézek a balszárnyon, de még nem tudja megmondani, mikor mehetek a Czytelnik³⁷ szerkesztőségébe; majd telefonáljak. Bemegyek a könyvtárba a Ryneken, szótárazok.

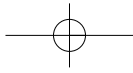
Fél tizenkettőkor a *Twórczośc*³⁸ szerkesztőségében vagyok. Ezzel elkezdem itteni hivatalos programomat. Henryk Bereza³⁹ fogad, Basia asszony vele beszélte meg a találkozózt. A közepes méretű szerkesztőségi helyiségben oldalt, egy íróasztal mellett, mindvégig ott ül egy aránylag fiatal, filosz-külsejű nő is, nem tudni, erősítésül-e, vagy gyengítésül. Mindenesetre mikor Berezát a líráról kérdezem, rögtön örvendezve közli, hogy annak nem ő

³⁶ Ál-népművészeti tárgyakat forgalmazó vállalat.

³⁷ Varsói állami könyvkiadó vállalat, főként a lengyel klasszikusok igényes kiadása jellemezte.

³⁸ 1945 óta megjelenő, ma is létező varsói irodalmi folyóirat. Első főszerkesztői Adam Ważyk és Jarosław Iwaszkiewicz voltak. A hatvanas-hevenes évek mértékadó orgánusának számított.

³⁹ Henryk Bereza (1926) irodalomkritikus, a kortárs lengyel prózát elemző számos tanulmánykötet szerzője. Ebben az időben a *Twórczośc* főszerkesztő-helyettese és a prózarovat vezetője.

a szakértője, és máris ráhagyna a nőre, ha hagynám, én azonban villámgyorsan átváltok a modern prózára, tudván, hogy ez a vesszőparipája. Szemlátomást nincs ínyére, hogy velem kell bíbelődnie. Feszültségoldó kezdésként elsütök egy szójátékot arról, milyen szívesen olvasom, mit olvas ő gépiratban – *Twórczość*-beli állandó rovatára célzok ezzel –, neki azonban arcizma sem rezdül. Mivel azonban a modern próza hívének látszom, lassacskán megenyhül, és halkán, de szenvedélyesen értekezik a „művészi forradalomról”, mondván, hogy az ezzel az általa patronált és elnevezett irányzattal kapcsolatos vita az egyetlen igazán irodalmi jelensége a hadiállapot utáni irodalmi életnek. Ő az első lengyel beszélgetőpartnereim között, aki a hadiállapotot nem „háború”-nak nevezi.

A regényírók közül kiemeli Łozińskit, Miśliwskit, Drzeżdżont, Bitnert, Słyket.⁴⁰ Aggályos homlokráncolással figyelmeztet, hogy ez persze elfogult vélemény; nem is szívesen beszél ezekről a kérdésekről – holott szemlátomást nagyon is szívesen beszél –, mert az utóbbi időben egyre többen fordulnak ellene elfogultságai miatt, szinte egyedül képviseli kritikusként ezt az irányzatot stb.

A költők közül Cielest, Barant, Ochwanowskit⁴¹ dicséri – ezeket közölhették legutóbb vagy fogják közölni mostanában, szemlátomást tökéletesen tájékozatlan ezen a téren. A harmincas évek klasszikusait azért persze ismeri; Tuwimot szerinte már nem érdemes magyarrá fordítani – elmúlt az ő ideje. Leśmian, Czechowicz azonban mindig jó; Iwaszkiewicz utolsó kötete (*Muzyka wieczorem*) az utóbbi évek egyik nagy eseménye; a krakkói avantgárd legtartósabb szerzője Przyboś; esetleg még Ważykra hívná fel a figyelmemet.⁴²

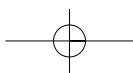
Ami az elbeszéléseket illeti, itt is a „művészi forradalom” képviselőit érdemes megemlíteni: Paźniewskit, Łuczeńczykot, Donat Kirszt, Krystyna Sakowiczot, a hozzáférhetetlen, fiatalok bibliájává vált Stachurát.⁴³ Úgy tudom, mondom, Stachura soha nem tartozott a „művészi forradalom”-hoz. Megnyugtát: előfutára volt.

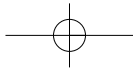
⁴⁰ Józef Łoziński (1945) regényíró és novellista, Wiesław Myśliwski (1932) prózaíró, egyik regénye *Pásztorkastély* (1986) címmel magyarul is megjelent, Jan Drzeżdżon (1937–1992) lengyel és kasub nyelven alkotó prózaíró, Dariusz Bitner (1954) prózaíró és kritikus, Marek Słyk (1953) a posztmodernizmus képviselőjeként számontartott prózaíró.

⁴¹ Piotr Cielest (1958), Józef Baran (1947), Adam Ochwanowski (1953) másodvonalbeli lengyel költők.

⁴² Bolesław Leśmian (1877–1937) a két háború közötti korszak legjelentősebb lengyel költője. Józef Czechowicz (1903–1939) a lengyel avantgárd jelentős költője, fiatalon, Lublin bombázásakor halt meg. Jarosław Iwaszkiewicz (1894–1980) prózaíró, költő, esszéista. A két háború között diplomáciai feladatokat látott el. A hetvenes években a *Twórczość* folyóirat főszerkesztője, több ciklusban a lengyel írószövetség elnöke volt. Andrzej Wajda több novellájából filmet forgatott (*Nyírfaliget*, *Wilkói kisasszonyok*). Magyarul két kötetnyi elbeszélése (*Máter Johanna és más elbeszélések*, 1973; *Visszahulló kő*, 1960), egy történelmi regénye (*Vörös pajzsok*, 1974) és két esszékötete (*Chopin*, 1958; *Pétervári*, 1978) olvasható. Julian Przyboś (1901–1970) költő és műfordító, a krakkói avantgárd vezéralakja. A háború után diplomataként képviselte hazáját Svájcban. Nagy Imre kivégzése után tiltakozásul kilépett a Lengyel Egyesült Munkáspártból. Adam Ważyk (1905–1982) költő, a krakkói avantgárd jelentős képviselője. A háború éveit a Szovjetunióban töltötte. A háború után a lengyel írószövetség titkáráként a szocreál fő propagátora volt, majd 1955-ben ő kezdeményezte Lengyelországban a sztálinizmussal való leszámolást. 1957-ben, a reformista *Europa* folyóirat felszámolása ellen tiltakozásul kilépett a LEMP-ből. 1964-től kezdve részt vett a demokratikus ellenzék minden jelentősebb akciójában.

⁴³ Włodzimierz Paźniewski (1942) költő, prózaíró, esszéista; Andrzej Łuczeńczyk (1946–1991) költő és prózaíró; Donat Kirszt: róla nem találtam adatot; Krystyna Sakowicz (1950) történet nélküli prózaszövegek szerzője. Edward Stachura (1937–1979) költő és prózaíró, életét és művét kultikus rajongás övezte a nyolcvanas években. Elbeszéléseit (*Előre, égiek*) és *Szekerelárma* című regényét magyarul is kiadták.

Kérdezem Andrzejewski⁴⁴ utolsóként kiadott, '71-ben írt regényéről, a *Zúzalékról* (*Miazga*). Fanyalog – a narráció fellazításával annak idején reveláció lehetett volna; a forradalom azonban lezajlott közben, mostanra tehát elavult. Kérdem, nem túlságosan újdonságra centrált-e az a szemlélet, melynek alapján egy mű tíz év alatt elavultnak tekinthető. Nem érti ezt a kérdést, hiába fogalmazom meg több változatban is. De közvetve válaszol valamivel később, mondván, hogy a „forradalomnak” ma is élő előzményei vannak – Buczkowski⁴⁵ és Białoszewski, akiknél a fabula leértékelődése először figyelhető meg, s akiknél először fordul elő, hogy minden terhet a nyelv maga hordoz.

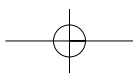
Közben kaptam egy teát, kavargatom, a beszélgetés akadozik – ahhoz, hogy továbbra is az irodalomról beszéljünk, ismereteink túl kevésbé fedik egymást (főleg az enyéim szükségessége miatt); a politika pedig mintha nem létezne az ő számára. Végül még megkérdelem tőle, kiket számít a kritikusok közül a „művészeti forradalom” hívei közé. Két nevet említ, Leszek Bugajskiét és Jerzy Lukoszet; utóbbinak a címét meg is kapom tőle, ha esetleg fordítanék, értelmezési problémáimmal bizalommal fordulhatok hozzá. Egyébként fiatalabbnak és jelentéktelenebbnek tart, mint amilyen (legszerényebb számításaim szerint) vagyok. Drzéddönt emlegetve kételkedően közbeveti, hogy hiszen őt úgysem adják nekem fordítani, tapasztaltabb ember kelletik ahhoz. Körülbelül egy óra elteltével búcsúzóan Bereza úrtól.

Kószálok, keresgélek a környék könyvesboltjaiban. Kettőkor együtt ebédelünk Gabival a szokott helyen (*bar mleczny*). Utána hazamegyek, kiglancolom magam (a trikó helyett felhúszom a magammal hozott egyetlen inget), és elindulok Herberthez a négy órára megbeszélte látogatásra. Kasia asszonynak a virágkeresztnél veszek három szál rózsát – sajnos, csak a buszon veszem észre, hogy meglehetősen fonnyadtak, különösen a levélzetük, és a taknyát folyató öregember, aki árulta őket, leírhatatlanul mocskos, gyűrött és szakadozott csomagolópapírt adott hozzájuk. A buszon próbálgatom, hogyan fogom a csomagolásból előmesterkedni úgy, hogy a burkolat fogyatékoságaira a legkevésbé hívjam fel a figyelmet. Ahogy az már lenni szokott, Herbertek utcájának sarkán egy virágáros pavilont látok, teli szebbnél szebb rózsákkal, és persze nincs nálam elég pénz ahhoz, hogy nyomorúságos csokrétámat szebbre cserélhessem. Jó félórával korábban érkezem, bóklászok, üldögélek a hat- vagy nyolclakásos kertes házzal szemközi Morskíe Oko parkban. Nézem a kutyákat, a kiszáradt mütő besűrűsödött, koszos levében tocsogó gyerekeket. Rengetegen napoznak a füves részeken, családostul, elemózsiás kosarakkal. Nálunk senkinek nem jut eszébe a paneltelepek füves térségeit, még kevésbé a kertvárosok „privát” jellegű köztereit kirándulóhelyül használni.

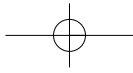
Csengetésemre Kasia asszony kiszól a zárt ajtón, kétszer megkérdi, ki vagyok, holott gondosan, jó előre megbeszélte velem, mikor jöjök, és percre pontos vagyok. Utána elnézésemet kéri, felírta ugyan, hogy ma jövök, de kiment a fejéből. Azt hiszem, az igazság inkább az, hogy jól belévsődött megszokásnak engedelmessé igazolattott ilyen alaposan a zárt ajtón keresztül. Zbigniew Herbert feleségének lenni ma Lengyelországban nem könnyű megbízatás. Bevezet, leültet egy vegyes rendeltetésű, napfényes helyiségben. Herbert meg volt fázva, azért is kaptam ilyen távoli időpontot, és még most is gyengélkedik kissé; a türelmemet kéri. Nagysokára jön, nagyon barátságos, kissé szipog. Percek alatt feloldódom, a fensőbbiségnek vagy gyanakvásnak nyoma sincs benne. Rögtön maga kezd el beszélni, bemutatkozásomat mosolyogva elhárítja, mondván,

⁴⁴ Jerzy Andrzejewski (1909–1983) lengyel prózaíró. 1957-ben kilépett a Lengyel Egyesült Munkáspártból, a hatvanas évektől ellenzéki szerepet vállalt, a Komitet Obrony Robotników (Munkásvédelmi Bizottság) alapító tagja. Számos regényét magyarul is kiadták. 1983 áprilisában halt meg.

⁴⁵ Leopold Buczkowski (1905–1989) prózaíró és festő, a hadiállapot bevezetése után kétes szerepet vállalt a Jaruzelski-féle PRON (Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego – Nemzeti Újjászületés Hazafias Mozgalma) országos tanácsának tagjaként.

Románától⁴⁶ tudja, ki vagyok, azonfelül Németországban Adammal⁴⁷ is beszélgettek rólam. Kicsit motyogva, torokhangon, medvésen, el-eltűnődve, néha mintegy önmagának beszél, a helyzetről, a helyzetéről. Az ellenállás tartalékai szerinte mintegy másfél évre elegendők. Új művei kiadására jogot sem itthon, sem keleten, sem nyugaton nem ad, mert attól tart, hogy Bélusék a pusztá tényleg is a maguk javára fordítanák. Később, napok múltán, mikor beleolvastam már az emigráns, illetve az itthoni emigráns irodalomba, értem meg, hogy nem csak erről lehet szó. A politika nyomása alatt az egész irodalom, maga az irodalom fogalma olyannyira deformálódott, olyan mértékű erkölcsi nyomás és kényszerek hatása alatt áll, hogy szinte nem képes irodalomként megmaradni. A legcsekélyebb árnyalás, kétely, distancia erkölcstelenségzsamba megy, és akként ítélik meg, holott mindezek nélkül valamirevaló irodalmi mű el sem képzelhető. Hogy nekem Herbert erről nem beszélt, az nyilván azzal magyarázható, hogy ennek az erkölcsi nyomásnak politikai és morális jogosultságát elfogadja – függetlenül attól, hogy őt, mint író, ugyanez a nyomás megbénítja, hallgatásra kényszeríti. Ezek persze az én következtetéseim.

Adamról is beszélünk; ő maga is azt javasolta neki, menjen ki – nagyszerű kezdet után a politika fordulatai Adamot szinte teljes hallgatásra ítélték itthon egy évtizedre, eddigi működése és elkötelezettségei alapján lehetetlen, hogy itt íróként megmaradhasson – tehát nincs más választása. Ő maga, Herbert, nem akar emigrálni; de ne feledjem, hogy hosszú időt töltött már Nyugaton, tehát rendelkezik tartalékokkal; minden, ami vele történik, Európa szeme előtt történik, Adaméknál sokkalta nagyobb védettséget élvez. Persze, irigyli Mrozeket, akit kettős állampolgársága megóv attól, hogy kizárhassák az országból – ő maga ettől fél legjobban, ezért még rövid időre sem mer nyugatra utazni.

Nem olyan nagy baj, hogy nem tud publikálni – egyszer már előfordult vele, hogy tizenkét évig semmit sem tudott közölni. Persze a fiatalok könnyebben elviselik ezt az állapotot, tudnak a fióknak dolgozni, feszíti őket a közlésvágy. Ő maga ezt a nyomást már nem érzi, és ekkor következik az az örület, mikor az ember sokadszorra átírja régebbi munkáit. *A propos*-ra közbeszúrom, mennyire tetszett utoljára publikált Torrentius-esszéje a *Tvórczosó*cban. Felderül – hiszen a legnagyobbakat is ugyanaz az esendő fluidum mozgatja.

Kérdezgetem a fiatalokról. Azt mondja, nem nagyon ismeri őket, az ő számára a „fiatalok” most már örökre Nowakék⁴⁸ lesznek. De azért mond egy-két nevet, és amikor később utána nézek, kiderül, hogy valóban a lehető legjobbakat ajánlotta. Tomasz Jastrunról⁴⁹ mesél, aki egy ideig náluk húzódtott meg, mikor az internálásból kiengedték, de várható volt, hogy – mint a többi internált is, valóban – molesztálni fogják, kihallgatásokra citálni, beszervezni próbálni stb.

Az ő helyzete, mondja, sokkal jobb, mint például jóbarátjáié, Woroszylskié,⁵⁰ aki '68 előtt párttag, sőt az ötvenes években kifejezetten pártfő volt, ezért most renegátnak számít, és ki van téve korábbi elvtársai megtorló gyűlöletének. Őtőle, mondja, pontosan azt kapták, amit vártak.

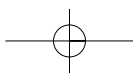
⁴⁶ Gimes Romána (1928) az Európa Könyvkiadó szerkesztője, a lengyel irodalom fordítója, számos lengyel kitüntetés birtokosa.

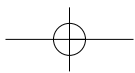
⁴⁷ Adam Zagajewskivel.

⁴⁸ Tadeusz Nowak (1930–1991) költő, prózaíró, nemzedéke meghatározó alakja. Válogatott versei (*Királyság*, 1984) és több regénye (*Ha király leszel, ha bakó leszel*, 1972; *Ördögfiak*, 1975; *Próféta*, 1979; *Hogy zengett belé az ég*, 1987) magyarul is olvashatók.

⁴⁹ Tomasz Jastrun (1950) költő, Mieczysław Jastrun költő és Mieczysława Buczkówna költő fia. A Jaruzelski-puccs után egy évig illegálisban élt, majd internálták. 1990 után a stockholmi Lengyel Intézet igazgatója és kulturális attasé volt.

⁵⁰ Wiktor Woroszylski (1927–1996) költő és műfordító. A háború után a szocreál propagandairódalom ifjú hívei, az úgynevezett „pattanásosok” közé tartozott. Magyarországra jött az 1956-os forradalom idején, és naplót írt itteni tapasztalatairól, majd hazatérve szakított a párttal. A hetvenes évektől részt vett a demokratikus ellenzék akcióiban. A Jaruzelski-puccs után internálták. Magyarul *Álmok a hó alatt* című esszéregénye (1975) és naplója (*Magyarországi napló 1956, 1994*) olvasható.

Berezát tiszteli, becsüli, jó barátok is, de a modern prózát illető mániáját nem tudja elfogadni, ezen vitatkozni is szoktak. Érdekes módon nem az irányzat eszmei-erkölcsi sterilitását teszi szóvá, hanem arról beszél – kissé konzervatívan –, hogy szerinte egy prózai műbe kell hős, kell történet. Vitatkozni kezdenék vele; elismeri, hogy ha valaki a valóságban érvényesülő mechanizmusok, viszonyok fabuláris ábrázolására vállalkozna, közölhetetlen, a cenzúrán azonnal fennakadó műveket tudna csak létrehozni; hogy a hangsúlyozott fikció a jelöletlen, magát valóságként kínáló fikciónál ilyen esetben erkölcsösebb. Azt is elismeri, hogy minden ösvényen el kell indulni, hogy megtudjuk, melyik utak járhatatlanok. De, teszi hozzá, ő már nem indulna el. Az új magyar prózáról, a bensőségességről, a szabadság kis köreiről, a civil kurázi irodalmáról beszél nekik – ez nagyon érdekl.

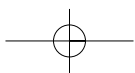
Megkapom tőle Polkowski, Kwiatkowski, Sommer és Szymborska⁵¹ címét, és Tomasz Jastrun édesanyjának telefonszámát.

Tőle is érdeklődöm a harmincas évek költészetének érvényes súlypontjai felől. Előhoz egy antológiát, abból válogatja ki a neveket. Przybośt, Peipert, Kureket, Słonimskit, Wierzyńskit, Lechońt, Ważykot, Jastrunt, Leśmiant, Staffot, Tuwimot, Pawlikowskát, Liebertet, Czechowiczot, Zagórskit⁵² ajánlja.

Kötetet kérnék tőle – persze nincs egyetlen példánya sem. Előfordult, hogy régebbi művét kérték kiadásra, és a könyvet Franciaországból kellett kölcsönkérnie. (Nyilván nem honi kiadású könyvről volt szó.) Kasia asszony időnként bejön, leül közénk, belehallgat a beszélgetésbe, Herbert tréfásan zsörtölődik vele. Hoz egy nagy pitli teát, beszélgetés közben mindet megisszuk; gyógyszert vetet be Herberttel, aki morog, hogy a vendég előtt nem veszi be, mondom, orvos vagyok, semmi baj; Kasia asszony málnát és cseresznyét hoz. Herbert is Mocnét szív, mint én, de a betegsége miatt az asszony valami gyengébb cigarettára ítélte – a háta mögött el-elszív néhányat az enyémből, orvosi enge-

⁵¹ Jan Polkowski (1953) költő, újságíró, politikus. A Szolidaritás diákszervezetében dolgozott, a Jaruzelski-puccs után internálták. 1990-től különböző politikai funkciókat tölt be. Jerzy Kwiatkowski (1927–1986) kritikus, irodalomtörténész, a huszadik századi lengyel költészet specialistája. Piotr Sommer (1948) költő, műfordító, a *Literatura na świecie* című lengyel világirodalmi folyóirat rovatvezetője, majd főszerkesztője. Wisława Szymborska (1923–2012) költő, esszéíró. 1996-ban irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki. Magyarul két versválogatása olvasható (*Csodák vására*, 1988; *Kilátás porszemmel*, 1997).

⁵² Tadeusz Peiper (1891–1969) költő, kritikus, irodalomszervező, a krakkói avantgárd teoretikusa, *Zwrotnica* című folyóiratának alapítója. A háború alatt a szovjet megszállási övezetben tartózkodott, az NKVD letartóztatta, három évet töltött fogolytáborban. Jalu Kurek (1904–1983) a krakkói avantgárd kevésbé jelentős költője. Antoni Słonimski (1895–1976) költő, drámaíró, a *Skamander* költőcsoport és folyóirat egyik alapítója. A németek elől Párizsba, majd Londonba menekült, a háború után a londoni Lengyel Intézetet vezette. 1951-ben tért vissza Lengyelországba. 1964-ben csatlakozott a demokratikus ellenzékhez. Kazimierz Wierzyński (1894–1969) költő, a *Skamander* költőcsoport és folyóirat egyik alapítója. 1939-ben örökre elhagyta Lengyelországot, Párizsban, az Egyesült Államokban, Rómában, majd Londonban élt. Jan Lechoń (1899–1956) költő, kritikus, a *Skamander* költőcsoport és folyóirat egyik alapítója. A két háború között Lengyelország párizsi kulturális attaséja volt. Franciaország megszállása után Brazíliába, majd az Egyesült Államokba ment. 1956-ban levetette magát egy szálloda tizenkettedik emeletéről. Mieczysław Jastrun (1903–1983) költő, műfordító. A háború idején a szovjet megszállási övezetben tartózkodott. Az *Europa* folyóirat felszámolása után (1957) kilépett a LEMP-ből, majd 1964-ben aláírta a *harmincnégyek levele* néven ismert memorandumot, ám a továbbiakban került a nyílt politikai állásfoglalást. Leopold Staff (1878–1957) költő, műfordító, esszéíró, a klasszikus modernség kiemelkedő alakja. Maria Pawlikowska-Jasnorzewska (1891–1945) költő és drámaíró a *Skamander* köréhez tartozó költő. Fiatalon, tüdőbajban halt meg. Jerzy Zagórski (1907–1984) költő, esszéíró, műfordító, a vilnai „Żagary” költőcsoport tagja, az ún. katasztrófizmus képviselője.

délyemmel, bohóckodik, és ócsárolja a málnát (annak önironikus ellensúlyozásaképpen, hogy nekik egyáltalán *van* málnájuk – hiszen alig lehet gyümölcsöt kapni). Két és fél óra múltán úgy jöttem el tőlük, hogy egy bármikor folytatható beszélgetést szakítottam félbe; mert magamban – és tőlük teljesen függetlenül – mégiscsak úgy éreztem, hogy egy rendkívüli ember idejét rabolom azzal, hogy ott üldögélek. Azt hiszem, felőlük még nyugodtan maradhattam volna – de hát nem azért mentem el hozzájuk, hogy ezt bebizonyítsam magamnak.

Estre hétre Á-ékhoz vagyunk hivatalosak, mint kiderül, vacsorára. Felesége hatalmas fej karfiolt párolt meg egészben, sok más zöldséggel együtt finom és kiadós vacsora, csak éppen nem hét személynek – lányukkal és M-ékkal együtt végül ugyanis épp ennyien voltunk rá, szerénykedtünk, és éhesek maradtunk. Elég nagy, majdnem négyszobásnak számító lakásban laknak – a dolgozósobában köröskörül a falakon gyönyörű, kékalapú baranyai szerb üvegikonok, a hasonló erdélyieknél merevebb, kanonizáltabb felfogásban. Magnókazettáról meghallgatjuk a májusi wrocławai tüntetés és sortűz⁵³ hangfelvétele-t, amit a Szolidaritás rádiója sugárzott néhány nappal az esemény után. Tisztán hallható a tüzet vezénylő tiszt hangja, a könnygázgránátok robbanása és a fegyverek attól különböző ropogása. Á. mindenféle anyagokat mutat és kölcsönöz; köztük Woroszylski '56-os magyarországi naplóját, magyar fordításban. A fordítás egyébként nem profi munka, „fakul” helyett például „vörösödik” áll benne,⁵⁴ és több más jele annak, hogy aki csinálta, az egyik nyelvben nem lévén otthonos, a szinonimák megválasztásakor nem mindig igazodik el a kontextusban. A legtöbb tévedés arra mutat, hogy a fordító lengyel anyanyelvű. Woroszylski egyébként hazatérve nagy propagandát fejtett ki befolyásos kommunistaként a magyar forradalom mellett, még évekig járta az országot, és előadásokon ismertette tapasztalatait. Miután Gomulkaék beadták a derekukat, és csöndesen ejtették Magyarországgal kapcsolatos különvéleményüket, ezt már nem tehette többé. 1968 márciusáig még bent maradt a pártban, de egyre kellemetlenebbül viselkedett. Mondhatjuk, Woroszylskit nagyrészt magyarországi élményei és tapasztalatai készítették nagy fordulatának végrehajtására, melynek eredményeként ma a hatalom az egyik legfőbb közellen-ségként tartja számon őt.

M.⁵⁵ egyébként fekélybeteg, és szenvedőleg ágyban feküdt otthon, csak Á. hosszas rábeszélésére jött át mivelünk találkozni. Ehhez képest jól beabált karfiolból, gyanakszom is, hogy minket akart csupán elkerülni. Lóarcú, energikus, arrogáns modorú negyvenes, olyasvalaki, aki nem sokat teketóriázik, és többnyire lesújtó véleménye van a dolgokról és az emberekről. Most is egyenesen belevág a közepébe: ő a helyzet rosszabbodásába fekteti minden reményét, a gazdasági verseny és a hidegháború erősödésébe, a Szovjetunió gazdasági és katonai lépésvesztésébe, kimerülésébe, ami majd meghozza a szabadságot Lengyelországnak, vagy úgy, hogy Amerika képes lesz új status quót diktálni, vagy úgy, hogy az összeomlás küszöbén aktivizálódnak a bekebelezett nemzetiségek, és a szétbomló impérium nem lesz képes kinnlévőségeit befolyása alatt tartani többé. Az ellenállás fő értelme és célja szerinte az, hogy egy állandó válsággóc fenntartásával ezt a folyamatot

⁵³ 1983. május elsején Wrocławban a Szolidaritás „rátelepült” a hivatalos felvonulásra. A tüntetést vízágyúkkal és könnygázzal próbálta szétverni a ZOMO (motorizált rohamrendőrség). A könnygáz elárasztotta a dísztribünt, a meghívott szovjet vendégek négykézláb menekültek. Az ezt követő utcai összecsapásokban a ZOMO tűzfegyvert is bevetett.

⁵⁴ lengyelül ugyanaz a szó

⁵⁵ Jacek Maziarski (1937–2009) újságíró, politikus, számos országos lap munkatársa. A Jaruzelski-puccs után elveszítette állását. 1989 után a Szolidaritás hetilapjának főszerkesztő-helyettese, a Porozmienie Centrum (Centrum Párt) alapító tagja, országgyűlési képviselő, a tévéhíradó főszerkesztője.

elősegítse és meggyorsítsa, megakadályozza egy új enyhülési folyamat kialakulását, mely utóbbi ismét lehetővé tenné, hogy a rendszer elnyomó lényegét reformok homlokzata mögé rejthessék. A szocializmus ugyanis szerinte lényegileg képtelen a megújulásra. Felhívom a figyelmét arra, hogy logikai hibát követ el, azzal érvel ugyanis, amire számít: mivel a szocializmus képtelen a megújulásra, nem képzelhető más stratégia, mint a megújulás megakadályozása. Indulatai megdöbbennek: érzékelem, hogy itt bizony logikáról szó sincsen, ezért aztán azt mondom neki, egyelőre nincs több érvem. Idegen számomra, mondom, az a gondolkör és érvkészlet, amit ő alkalmaz, még nem volt módom megismerkedni vele. Legfőképpen az döbönt meg, hogy – elképzeléseimmel ellentétben, és legalábbis azok szerint, amiket ő itt előadott – a magyar és lengyel érdekek nemhogy nem közösek, de homlokegyenest ellentétesek egymással. Hiszen mi egy konkrét, valóságosan, bár várakozásainkat folyton alulmúló tempóban zajló reformfolyamat keretében minden reményünket az enyhüléshez fűzzük; úgy véljük, rendszerünk demokratizálásában és társadalmasításában abban a mértékben haladhatunk tovább, amilyen mértékben a térség többi országait – és főleg a Szovjetuniót – „magunk után tudjuk húzni” – hiszen számunkra a legnagyobb veszélyt az jelentheti, ha túlságosan különbözünk. Nem véletlen, hogy éppen nálunk vált mozgalmá a nagy hatalmi konfrontációt elítélő Dialógus.⁵⁶ M. azt mondja, Lengyelországban öt éve nem látott békejelvényt, és ez nem véletlen; a lengyelek jól tudják, hogy minden Varsóra irányzott rakéta a szabadságot hozza nekik.

Érdekes, hogy szinte fizikai félelemmel reagálok előadására. Nem tőle félek – békés, családias este van, két gyerek játszik körülöttünk, az asztalon ételmaradékok, egy kis pálinka is előkerült –, nekem mégis bizsereg a bőr a homlokomon, mintha pisztolyt szegeztek volna rám, és életemben először értem meg, hogy igenis elképzelhető, hogy valaki megnyomja azt a bizonyos gombot.

Késő éjszaka elnémultan, jórészt gyalog baktatunk haza. Szemlét tartok politikai vélekedéseim, elgondolásaim fölött – azt firtatom, akad-e olyan logikai leágazás, mellékösvény, ami tőlük ezekhez az őrült következtetésekhez elvezethet; és hogy van-e biztonságos határ a reformizmus eszmerendszere és a fekete-fehér, igen-nem kényszere között. A válasz megnyugtató, de a megnyugvás olyanféle, mint azé az emberé, aki az utolsó pillanatban, hajszáj hóján menekült meg valami halálos veszedelemből, előbb maga sem tudván, milyen közel járt hozzá.

Aztán meg, másfelől, az erkölcsi természetű kételyek – helyesebben az önépítést, a jellemzilárdságot illetőek. Mert mitől ijedtem meg? Nem attól-e, hogy – ha a lóarcúnak igaz van, és az én mostani álláspontom csak megtorpanás, következetlenség – nekem is a nyílt konfrontációnak erre az egzisztenciális szempontból bizony sokkalta kockázatosabb útjára kell lépnem? Amitől okkal félek, azért, mert tudom, hogy fizikailag mennyire gyáva vagyok, hogy rettegek a fogorvostól stb. És bárcsak úgy alakulna a mi történelmünk, hogy értelemről és szívről kelljen számot adnunk, nem a testi fájdalmak iránti érzéketlenségünkről! És „bárcsak” – vagy egyelőre még így is van valóban?

(A napló befejező részét következő számunkban közöljük.)

⁵⁶ Főleg egyetemi hallgatók körében szerveződő független békemozgalom. Pécsset különösen erős volt, vezetőivel személyes kapcsolatban álltam. A mozgalmat 1983 őszére gyakorlatilag felszámolták.

MARTA FÜLÖPOVÁ

MIKSZÁTH KÁLMÁN, A TÓT ATYAFI¹

A régi irodalomra vonatkozó kritériumok szerint, amelyek alapján a középkori, humanista vagy reneszánsz szerzőket valamelyik nemzeti irodalom reprezentánsaként definiálják, Mikszáth Kálmán tartozhatna akár a szlovák irodalomhoz is – boldog Mór pécsi püspökkel, Bél Mátyással és Beniczky Péterrel együtt. Hiszen a mai Szlovákia területén született, művei tanúsága alapján értett és beszélt szlovákul, írásaiban gyakran foglalkozott szülőföldje lakóival és vidékeivel, csak éppen nem latinul, hanem magyarul tette ezt, és nem a középkorban, hanem a 19. század második felében élt.

Mikszáth persze magyar író, annak vallotta magát, és ezt többször ki is fejezte. Közismert palóc identitása is, a szlováksághoz fűződő viszonya nem egyértelmű, és a nemzeti érzékenység mantrája miatt kevésbé is van felderítve. Pedig talán soha senki – a szlovák alkotók közül sem – nem foglalkozott a szlováksággal olyan sokat, olyan szeretettel és olyan sokszínűen, mint ő, és nem alkotott róla mélyebb és rokonszenvesebb képet. *A tót atyafiai* hozták meg számára az írói áttörést, e kötetnek köszönhette sorsa egyenesbe fordulását, magánélete rendeződését, a szakmai és a közönségsikert. Valóban atyjafiainak érezte a tótokat, a szó eredeti értelmében, amely a vérségi, testvéri közösséget fejezi ki, de magában foglalja az első magyar bibliafordítások archaikus szakralitását is, és van benne egy kis cinkos összekacsintás is földijeivel. A jelen tanulmány Mikszáthnak a szlovákokhoz fűződő viszonyát, a szlovákokról kialakított irodalmi képét vizsgálja, különös tekintettel a Mikszáth-befogadás aktuális kérdéseire és a nemzetképek irodalmi relációira.

Magyar és szlovák Mikszáth-olvasatok

A 19. század vége, a kor, amelynek Mikszáth a gyermeke volt, a Monarchia dualizmusa, e kor kisebbségpolitikája és a *Natio Hungarica* politikai eszménye sok olyan probléma, téveszme forrása, amely ma is megnehezíti a magyar és a szlovák nemzet együttélését, együttműködését. Mikszáth mai recepcióját magyar és szlovák oldalon egyaránt befolyásolják ezek a súlyponteltolódások és történelmi sztereotípiák. Külön figyelmet érdemelnek a Mikszáthhoz kötődő mítoszok: mint a „buta tót” toposzának megteremtője, aki kedvelte, de a realitás szelíd megszépítésével lekezelte a szlovákságot. E kérdéskör tárgyalásakor nézetem szerint különbséget kell tenni Mikszáth Kálmán közszereplőként képviselt, politikai hovatartozását kifejező álláspontja és írói megnyilvánulásai között.

Felületes olvasóként valóban könnyen az a benyomásunk támadhat – akár magyar-ként, akár szlovákként olvassuk műveit –, hogy Mikszáth, bár szereti, de magyarsága magasából lenézi szlovák atyafiait. Ez a nézőpont valóban összhangban van Mikszáth politikai szerepvállalásával és irányelveivel, a Szabadelvű Párt állandó képviselőjeként természetesen támogatta pártja magyarosító törekvéseit. Semmiféle megértést nem tanúsított a szlovákok nemzeti mozgalma iránt. A szlovákokat a daudet-i Dél szellemében

¹ A tanulmány a Comenius Egyetem „Grant mladých” ösztöndíjának keretében jött létre (az ösztöndíj száma: UK/235/2011).

mindvégig a magyar nemzet részeként, tájegységi csoportjaként érzékelté,² és bármennyire kedvelte is őket, semmiféle módon nem tolerálta nemzeti formálódásukat, saját politikumra, önálló országra irányuló törekvésüket. Meggyőződése volt, hogy a szlovákok hűek Magyarországhoz, és minden decentralizáló törekvés az orosz rubel munkája. Ebben az elítélő hozzáállásban 1848 orosz traumája is benne van. Mikszáth teljes mértékben elutasította a szlovákok nemzeti-politikai törekvéseit, de szerette a szlovákokat mint embe-
reket, mint a magyar politikai nemzet etnikai, regionális csoportját.

Álláspontjában a *Natio Hungarica* eszméje feszül a modern nacionalizmus eszméjének, amelyet Mikszáth a szlovákokkal kapcsolatban nem tudott elfogadni. Természetesen nem volt ezzel egyedül. A 19. század nagy magyar tévedése, a nemzetiségi mozgalmak el nem ismerése azonban talán egészen más tőről fakad, mint a kortársak intoleranciája. Sokkal inkább nemzet-értelmezési, identitás-megfogalmazási, ha úgy tetszik, terminológiai problémára vezethető vissza. A királyi Magyarországra nagyfokú nyelvi átjárhatóság volt jellemző, amely egyebek között István király intelmeiben is alapult, aki az idegeneket az evangéliumi szellem okán³ is védelmébe veszi, ugyanakkor az „... egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és romlandó”⁴ eszme alapja a sztyeppei törzsszövetség szabad nyelvi egységében is kereshető. Európában a letelepedett életmód tradíciója, nagyobb fokú kötöttsége miatt a nyelv sokkal fontosabb, meghatározóbb tényező a nemzetformálás folyamatában. Elég csak Ján Kollár egységes szláv nemzet-konceptióját említeni, amely csaknem kizárólag a nyelvi közösség eszméjén alapult, vagy a német, olasz államok nyelvi alapú egységesülését felhozni példaként. A történelmi Magyarországon ez a két koncepció került összeütközésbe egymással. És ez a folyamat képeződött le Mikszáth írásaiban is. Éppen ezért Mikszáth publicisztikai művei, amelyekben aktuálpolitikai eseményekre reflektál, más kritériumok alapján interpretálhatók, mint az elsődlegesen irodalmi ambíciójú szövegei, bár Mikszáth jellemzően zsurnalisztikus stílusa megnehezíti, sőt esetenként lehetetlenné teszi cikkeinek, karcolatának és tárcáinak ilyen típusú felosztását.

Mikszáth szlovák fogadtatását a fent említettek mellett az elutasító irodalomtörténeti hagyomány és a „tót” etnonimum negatív konnotációi is nehezítik. Mikszáth a „tót” népet még minden rossz hátsó zöngé nélkül használta,⁵ és ezt az akadályt a szlovák fordítások természetesen ki is küszöbölik a „tót”-ot „szlovák”-ként fordítva; de a Mikszáthtal foglalkozó szlovák irodalmi munkákban gyakran látenszen jelen van valamiféle eredendő rosszallás az íróval szemben, s ez Mikszáth szlovák kortársainak elutasító hozzáállásán is alapul.

A kortárs szlovák irodalmi elit nagyon elítélően nyilatkozott Mikszáth szlovákságképeiről. Jellemző példája ennek *A tót atyafiak* megjelenésére reagáló 1881-es anonim recenzió a meghatározó politikai és irodalmi folyóirat, a *Slovenské pohľady* oldalain. A szerző felrója Mikszáthnak a szlovák szereplők gyenge, nem egyértelmű szlovák identitását, amelynek kifejezésére nem tartja elegendőnek a tipikusan szlovák személynéveket és

² Kiss Gy. Csaba: Regionális magyar identitás a XIX. század végén – Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék Mikszáth műveiben. In: *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.–20. storočia*. Szerkesztette: Šutaj, Štefan, Szarka László. Prešov: Universum, 2007, 73–80., 77.

³ vö. Mt. 25, 31–46: „...Idegen voltam és befogadtatok...”

⁴ István királynak intelmei. In: *Magyar legendárium*. Ford. Tormay Cecília, Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1993, 111–134., 122.

⁵ A témához ld. pl. Wlachovský, Karol: Interetnikus kapcsolatok XXI. (A modern szlovák irodalom vázlata). tulipan.vjk.ppke.hu/modul/mcs021_Wlachowsky.doc

attribútumokat.⁶ Kritizálja Mikszáthot, amiért a szlovák költészetet nem tartja elég érzelmesnek.⁷ Mikszáth a szerelmi költészet ilyen, első olvasatra negatív kicsengésű említésével gyakorlatilag a szlovák önkép egyik legmeghatározóbb, legérzékenyebb pontjára tapintott rá. A Lúdvít Štúr által hegeli és herderi alapokon kialakított szlovák önmeghatározás legfontosabb ideológiai mozzanata pontosan a dolgos, békeszerető, érzelmes szláv, szlovák nemzet lelke volt, és annak kifejeződése, a szlovák költészet. Mikszáth azonban nem dehonesztálni akarta ezzel a szlovákokat. A *Lapaj, a híres dudás* bevezetőjében megtalálható hosszú szlovákság-jellemzés az elbeszélés szerkezeti felépítésének fontos eleme, nem öncélú nemzetbecsmérlés. A nemzetkép, amelynek elsődleges tulajdonságai valóban az érzések hiánya, a hidegség, a negatívan egzotikus furcsaság, csak előkészíti az elbeszélésben lejátszódó eseményeket, megteremti a mű belső feszültségét. Ennek első rétege Lapaj tehetsége, amely ellentétben áll a szlovák költészet leírásával. De a zeneszeretetet is csak arra szolgál, hogy megtudjuk, mennyire fontos Lapajnak a dudája, amely a cím szerint is legfőbb attribútuma. Ám az elbeszélés katartikus, idilli tetőpontján, amely a műfaj sajátossága szerint arra szolgál, hogy kulcshelyzetben mutakozzon meg a szereplő valódi jelleme, Lapaj végtelen gyengédségről, áldozatkészségről és naivitásról is bizonyítást tesz, amikor elcseréli dudáját, hogy gondoskodhasson a talált gyermekről. Így az első olvasatra negatív szlovák jellemrajz egészen más dimenziót kap a jellegzetesen szlovák szereplő cselekvése révén. Ez az olvasói elvárásokkal folytatott játék Mikszáth szövegeinek egyik fontos és értékes irodalmi jellegzetessége. Csakhogy a recenzió szerzője Mikszáth minden szlovákságra utaló megjegyzését szinte hisztérikusan elutasítja,⁸ mint a magyar nemzet fölénykedésének megnyilvánulását, és nem hajlandó részt venni abban a játékban, amelyre Mikszáth hívja olvasóit – bár maga is utal arra, hogy az elbeszélés második felében Mikszáth érzelmmel teli képet fest a szlovákokról.⁹ Ezt azonban úgy értelmezi, hogy Mikszáth önmagát szégyenítette meg azzal, hogy a bevezetőben lekicsinyelte a szlovákokat, mivel a szlovák nemzetiségű szereplők a műben nem úgy viselkednek, ahogyan a szerző elvárta volna, mintegy ellentmondanak alkotójuknak azzal, ahogyan az elbeszélés végén megnyilvánulnak. Mikszáthtól mintegy megvonja a tudatos művészet lehetőségét, és az igazság győzelmeként értékeli a mű szlovák szempontból pozitív kicsengését.¹⁰ Az anonim

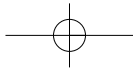
⁶ „Ha eltekintünk a bacsa, halena, tanya, demikát, zapekacska stb. kifejezésektől (...), nos nem találunk itt semmi szlovákokat; az itt rajzolt figurákat, ha nevüket Lapajról Fogdmegre, Olejről Olajra változtatnánk, nyugodtan beleilleszkezhethének egy »A magyar atyafiak« című könyvbe is. A szlovák életet, amely a maga sajátosságaiban a figyelmes szemlélő elé tárul, Mikszáth meséiben nem találjuk meg.” Anonim: *A tót atyafiak*. Slovenské pohľady, 1881/1, 6. füzet, 575-576., 575. (ford. Marta Fülöpová)

⁷ Az anonim szerző megjegyzésével: „Még a szerelmi költészetük is »fanyar, színtelen és furcsa.« Anonim, 1881: 575. (ford. Marta Fülöpová) Mikszáth *Lapaj, a híres dudás* című elbeszéléséből idéz: „Még a szerelem költészete is, mely minden népnél minden bérceken, minden völgyben üdén csendül, mely széles e világon forró, mint a tűz, andalító, mint a virágillat, önáluk fanyar, színtelen és furcsa.” (Mikszáth Kálmán: *A lohinai fű*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 416.)

⁸ „Olyan esetlenséget találtunk, amely sérti a szlovák önérzetet. A szlovák népnek állítólag nincsenek sem örömei, sem fájdalmai és gondolatai.” Anonim, 1881: 575. (ford. Marta Fülöpová)

⁹ „A szerző rögvést elfelejti, amit idáig összehordott, mert kicsit tovább bemutatja a mélabús, édesfájó szlovák dalolást, amit a gyönyörtől megittasodva a hold is megáll hallgatni, a folyó habjai megszűnnek locsogni, nehogy megzavarják az énekest. Igen, minél tovább halad ugyanabban a mesében, a bemutatott szereplők nemcsak örömet és bánatot, nemcsak érzést és gondolatot mutatnak, hanem ő maga beszél ugyanazon szereplők örvénylő szenvedélyéről, sőt a végén egyikük a legnagyobb áldozatra is késznek mutatkozik.” Anonim, 1881: 575-576. (ford. Marta Fülöpová)

¹⁰ „Nos, íme, így van, ha az embert megrontja a magyar szellem. Az igazságot akarja ütni, és magát üti általa.” Anonim, 1881: 576. (ford. Marta Fülöpová)

szervő vehemensen kikel Mikszáth „magyar szelleme” ellen. Az adott politikai, társadalmi helyzetben ez az elutasítás érthető, hiszen a lap elsősorban a szlovákok nemzeti törekvéseit szolgálta, amelyekkel Mikszáth soha nem értett egyet.¹¹

A szlovákság irodalmi képe

Szlovákia területét, Tótországot, a Felföldet Mikszáth fedezte fel a magyar irodalom számára. A szlovákok fontos alakjai, nemegyszer rokonszenves főszereplői műveinek, akik a magyar szövegben szlovákul szólalnak meg. Mikszáth komplex irodalmi képet fest a szlovákokról; definiálja, kik a szlovákok, mi jellemzi őket. Mindezt nem öncélúan, valamilyen szociológiai vagy nacionalista megfontolásból teszi, hanem szövegeinek fontos irodalmi komponenseként.

Mikszáth szlovák recepciójának tárgyalásakor a *Lapaj, a híres dudás* szlovákságképének interpretációja is mutatja, milyen fontos a Mikszáth műveiben megrajzolt nemzetkép irodalmi elemzése. Segíthet megtalálni néhány mítosz eredetét, eltávolítani negatív beidegződéseket, és Mikszáth szlováksághoz fűződő viszonyát is egészen más színben tünteti fel. Ezért fontos Mikszáth szlovákságképének nemzetközi kutatásokra épülő komplex imagológiai analízise.

A szlovákságot mint nemzetiségi csoportot meghatározó jellemzők vizsgálhatók Csepeli Györgynek a mai magyar identitás kifejezésére megfogalmazott kategóriái szerint (a nemzetnév, a vallás, a nemzeti szimbólumok és a tematizációk¹²). A szlovákság képe több komponensből álló kategóriarendszer alapján elemezhető, amely magában foglalja az irodalmilag releváns identitás-elemeket. Ez a kategóriarendszer Rákos Péter terminológiájával (*imago loci, regionis, urbis, historiae, missionis, avorum, morum, linguae*¹³) is párhuzamba állítható. A vizsgált kategóriák a nemzetkép metaforizációjának elemzésével is kibővíthetők.

A szövegek kiválasztásakor elsősorban Karol Wlachovský nemrég megjelent három szlovák nyelvű Mikszáth-válogatására¹⁴ és azok interpretálására helyeztem a hangsúlyt. A válogatások a szlovák olvasóközönséghez szólnak, tehát azokat a szövegeket tartalmazzák elsősorban, amelyeket a szlovákság számára relevánsnak ítélt a hozzáértő szerkesztő. Ezzel mintegy meghatározta, melyik Mikszáth-szövegek fontosak a szlovákok számára, melyek lehetnek a mai recepció számára is érdekesek. A *Tvrde kotrby* megjelenésekor Halász Iván konstatálta is, hogy „a Mikszáth-prózák új szlovák kiadásának előkészítésekor a szövegek kiválasztásának elsődleges célja az volt, hogy megtudjuk, milyen a szlovákok képe Mikszáth munkásságában.”¹⁵ Ilyen szempontból a válogatás ténye maga

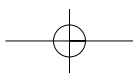
¹¹ A mai szlovák recepció elemzése még várat magára, mivel az új *A tót atyafiak*-fordítás csak 2010-ben jelent meg: *Slovenskí rodáci*. Szerkesztette és fordította Wlachovský, Karol, Bratislava: Marenčin PT

¹² vö. Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég Kiadó, 1992, 54-82.

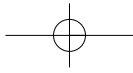
¹³ ld. Rákos Péter: *Nemzeti jelleg. A miénk és másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők*. Pozsony: Kalligram, 2000, 22-43.

¹⁴ A 2007-ben megjelent *Tvrde kotrby* (szerk. Wlachovský, Karol, Kiss Gy. Csaba, ford. Wlachovský Karol, Bratislava: Marenčin PT) válogatás *Az Isten hóna alatt*, *A Szontágh Pál kutyái* és a *Tavaszi rügyek* kötetek elbeszéléseiből, a 2009-ben megjelent *Fešáci* (szerk., ford. Wlachovský, Karol, Bratislava: Marenčin PT, 2009) *A lohinai fű*, a *Prakovszky, a siket kovács*, a *Cavallérok*, a *sipsirica*, a *P. York* című műveket tartalmazza, a 2010-ben megjelent *Slovenskí rodáci A tót atyafiak* és *A jó palócok* új fordítása.

¹⁵ „Cieľom výberu poviedok do nového slovenského vydania krátkych próz Kálmána Mikszátha bolo odpovedať na otázku, aký bol obraz Slovákov v jeho diele.” (Takmer visegrádsky Mikszáth?, www.luno.hu/content/view/6093/63), ford. Marta Fülöpová

is identifikációs jelentőséggel bír, mintegy meghatározva, konkrétan milyen kép az, amit Mikszáthtól a szlovákok elvárnak, elfogadnak, vagy éppen ellenkezőleg, elutasítanak.

Elsősorban a kapott kép irodalmi motivációját tartottam szem előtt: milyen módon fejezi ki Mikszáth szereplőinek nemzeti vagy etnikai hovatartozását, milyen nyelvi eszközökkel teszi azt, milyen kompozíciós feladata van az adott résznek a szövegben, a szereplő nemzeti identitása összefüggésben van-e további tulajdonságaival. A nemzetképek irodalmi sztereotípiavizsgálatának vagy imagológia-kutatásának Leerssen és Beller által alkalmazott módszerét alkalmaztam: eszerint az a kérdés, hogy mennyire valóságos, valószínű a kapott irodalmi kép, nem releváns, a hangsúly az adott szövegrész irodalmi funkcióján, szerepén van. Nem azt kell megfogalmaznunk, milyen egy nemzet a valóságban, hanem azt, hogy az adott szerző hogyan és miért ábrázolta olyannak.¹⁶

(1. *A nép, nemzet neve*) Mikszáth a szlovákok megjelölésére kizárólag a *tót* etnonimot, illetve annak kicsinyítő képzős változatát, a *tótcskát* alkalmazza. A kicsinyítő képzős változat főleg olyan helyeken fordul elő, ahol a szlovákok mint közelebről meg nem határozott csoport szerepelnek, gyakorlatilag az „emberek” kifejezés helyett: „Mind elszéledtek a tótcskák”.¹⁷ Más helyeken a kifejezés a népcsoport kiszolgáltatottságát hangsúlyozza: „Ha sok krumpli van, az annyit jelent: »Szeretlek, tótcskák, szaporodjatok!« Ha nincs krumplitermés, akkor az istenke haragszik: »Minek vagytok ti a világon, tótcskák?«”.¹⁸ Mikszáth így a szlovákokról élő sztereotip nemzetképpel is összhangban marad, mivel a szlovákokat gyakran passzív, tehetetlen népként jeleníti meg, ábrázolásmódjának érzelmi töltete viszont pozitív kicsengésű, és inkább a szlovák önképben is jelen levő békeszeretet, galamblelkűség tulajdonságát emeli ki.

A szlovákok lakta tájakat Mikszáth Felvidéknek, Felföldnek nevezi, megteremtve annak máig élő mítoszát. Az egyes szereplők nemzetiségét azonban nem minden esetben lehet egyértelműen meghatározni. Gyakori az etnikai identitásnélküliség, a kettős nyelvi identitás, nem mindig világos, hogy a párbeszédnek vagy belső monológoknak milyen nyelven játszódnak le. A politikai nemzetudat azonban többnyire dominánsan magyar. A szlovák etnikai identitás általában tipikus nevekben (Matykó, Bohuska), szlovák replikákban vagy a tört magyarságú beszédben nyilvánul meg.

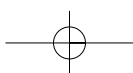
(2. *Vallás*) Szemben a románok, szerbek stb. esetében domináns nemzetformáló szerepet játszó egyházakkal, a szlovákoknál nem alakult ki nemzeti vallás, a szlovákság nemzeti és vallási identitása között nincsen átfedés. Az identitás-megnyilvánulás e témakörébe a szlovákok hitéletének sztereotip képét sorolhatjuk. Mikszáthnál is élő és gyakori a szlovákoknak mint vallásos, alázatos, a sors, az Isten kegyelméből uralkodó király akaratának végletekig engedelmeskedő népnek a képe: „S azonfelül is jó, szelíd nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele, nem disputál, nem erősködik, hogy »nem megyek, maradni akarok, iszom azt, iszom ezt, még amazzt is megpróbálom«, nem szalajt orvoshoz, patikába, hanem megadja magát »pod szmrty!« (gyere halál!) és behunyja szemeit az örökkévaló álomra.”¹⁹ Ennek a sztereotípiának sem Mikszáth a szerzője. A szlovákság irodalmi és politikai képviselői szintű preferálták ennek a képnek életben tartását, mert a Monarchia keretein belül az Isten kegyelméből uralkodó császártól vártak – hiába – támogatást nemzeti mozgalmuk számára.

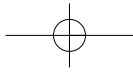
¹⁶ vö. Leerssen, Joep 2007: *Imagology: History and method*. In: *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Szerk. Beller, Manfred, Leerssen, Joep, Amsterdam – New York: Rodopi, 17-32., 26-30.

¹⁷ A fekete fogat. In: Mikszáth Kálmán: *Huszár a teknőben*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 1989, 198.

¹⁸ Mikszáth Kálmán: *Beszterce ostroma*. Bratislava: Madách, 1974, 24.

¹⁹ I. m., 63.

(3. *Nemzeti szimbólumok*) A szlovák nemzethez Mikszáth magyar nemzeti szimbólumokat köt. Több szövegrészben is előfordul a magyar nemzeti színekbe öltözött szlovák leányalak, afféle népi *Patrona Hungariae*, piros szalagokkal, fehér ingvállban és zöld szoknyában: „Ilyen szép fehércselédet még soha nem látott. Hollófekete varkocsa fölbontva omlik le a fehér lepedőre, s halvány arcára fájdalom van festve; fekete szemében a kétségbeesés, remegő ajkán egy láthatatlanul ott lebegő imádság. Ruhája, a zöld szoknya, fehér kötény veres rojtokkal, a tót nép ezredéves, soha nem változó divatja, ázottan tapadt a kecses idomokhoz.”²⁰ Mikszáth a magyar nemzeti szimbólumokat kiterjeszti a szlovákokra is, s ez is az egységes politikai nemzet-eszme megjelenítését szolgálja. Figyelemre méltó azonban, hogy a magyar trikólórt a szlovák nép tradíciójának tulajdonítja.

(4. *Földrajzi jellemzők*) Pontosán a szlovák önmeghatározás intencióinak megfelelően, amelyet az irodalmárok Hollýtól és Kollártól kezdődően műveikben kanonizáltak, Mikszáthnál is megjelenik a lenyűgöző szlovákiai táj, zord hegyek, romantikus várromok, festői völgyek képe. A szlovákok kis falvakban, apró városokban élnek, jellemző a pásztortanya, az akol romantizáló mondanéja is. A szlovák városokat – nagyon finom humorral – a nép beszédfordulataival jellemzi, amely a város tényleges jelentősége és annak stilizálása közötti aránytalanságból ered. Így lesz Beszterce egyenlő Londonnal, Selmecebánya pedig különlegesebb, mint Párizs. Az egyes helyiségek leírása inkább hangulati elem, amely a történet atmoszféráját teremti meg, realitása nem a valóságűségben, hanem az élőbeszéd imitálásában és a részletek hangsúlyozásában rejlik.

(5. *Tulajdonságok*) A szlovákokat Mikszáth többnyire szép, magas növésű férfiakként – „mint a gyetvai szálfák”²¹ – és kékszemű, lenhajú lányokként – „valóságos fiók-zerge”²² – ábrázolja. A testi tulajdonságok általában harmóniában vannak a lelkiekkel, a vörös hajú nő boszorkány, a furcsa alak furcsa – de nem eredendően rossz – természetet takar.

A pszichikai jellemzők szintén összhangot mutatnak a szlovák önképpel, főleg, amikor Mikszáth a szlovákokat népként írja le. Általában dominál a csendes, melankolikus, énekeket kedvelő, hegyekben élő nép képe. Szoros közösségben élnek a természettel, amely igazságosan hat életükre. Békeszerető, nincs bennük forradalmi hajlam: „Nekik minden jó, mindennel meg vannak elégedve. Csendes, türelmes nép.”²³ Ez a kép egyezik a herderi-hegeli tradíciókra épülő békés, rurális szláv társadalom képével. A sztereotíp sajátosságok az egyes szereplők szintjén sokkal kevésbé jellemzőek.

(6. *Társadalmi problémák*) Ami a társadalmi kérdéseket illeti, Mikszáth gyakran ábrázolja a kivándorlás problémakörét, a *Nosztty fiú*ban éppen eköré szövi a regény központi cselekményét. Foglalkozik a magyarosítás problémájával is; bár politikai szerepvállalása folytán elfogadta, íróként tisztában volt azzal, hogy ez az irány nem vezet sehova.

Mikszáth magyarosításról vallott nézeteinek illusztrációjára több helyen előfordul *A kemény koponyák* című elbeszélés egy részlete: „ismertem az apádat, Szlimicsek Mihály, épen ilyen nagy számár volt ő is, de tótul volt ilyen nagy számár.”²⁴ Ezt a mondatot Szlimicsekről annak bizonyítására is fel szokták hozni, hogy Mikszáth a szlovákság ké-

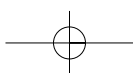
²⁰ Lapaj, a híres dudás, i. m., 424.

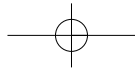
²¹ Mikszáth Kálmán: *A Nosztty fiú esete Tóth Marival*. Bratislava: Madách, 1972, 51.

²² A lohinai fű, In: Mikszáth Kálmán: *A lohinai fű*, 20.

²³ Lapaj, a híres dudás, i. m., 416.

²⁴ Mikszáth Kálmán: *A kemény koponyák*. *Országos Hírlap*, 1898. okt. 2. II./271, 1-4., 2.

pét a butasággal kötötte össze,²⁵ így egy makacs nemzeti sztereotípiát megteremtője és népszerűsége révén elterjesztője is lett – nemcsak a magyar irodalomban, hanem a magyar köztudatban egyáltalán. A „buta tót” sztereotip képe azonban már korábbi művekben is megtalálható – szlovák részről például az etnográfus Ján Čaplovič műveiben²⁶ vagy Ján Chalupka *Bendegúzában*,²⁷ ahol magyarul hangzik el egy szlovák szájából. Mikszáth tehát nem megalkotta a „buta tót” sztereotípiáját, de ismerte azt, és irodalmi sikeréi révén talán hozzájárult ahhoz, hogy megszilárduljon a köztudatban.

Az idézett helyen a sztereotip „buta tót” képe mélyebb elemzés után pontosan az ellenkező értelemben jelenik meg. Szlimicsek ugyan valóban számár, és talán az apja is valóban az volt, a különbség kettejük között pedig mindössze annyi, hogy az apa szlovákul, a fiú pedig magyarul beszél. Ha azonban a nemzeti identitást meghatározó jellemzőként a használt nyelvet alkalmazzuk – a fiú Szlimicsek már nem buta tót, hanem buta magyar. Ezzel Mikszáth – kicsit elfedve ugyan, de – nagyon élesen bírálja pártja magyarosító törekvéseit. Mert ha a magyar nyelv nem eszköze a nép művelésének, ha Szlimicsek éppen olyan buta magyarul is, mint szlovákul, akkor a magyarosítás eszméjének – amely a magyar kultúrfőlényre, államalapító és fenntartó tehetségre és a Monarchián belüli kolonializmusra épült – nincs létjogosultsága. Mert vannak, akik egyszerűen buták, legyenek bár magyarok vagy szlovákok.

Mikszáth műveiben gyakran találkozhatunk effajta kettős kódolással. Ami első olvasatra a szlovákok lekicsinylésének, a magyarok tömjénezésének tűnik, az az adott szöveg kontextusában fontos szerepet kap, és ellenkező értelmet nyer. Jól példázza ezt a Jarinkóról szóló monda szerepe a *Beszterce ostromában*, amely a szlovákokat egyszerű, alávetés tótockákként mutatja be²⁸ – összhangban a Ján Kollár által is preferált galamblelkű nemzet képével –, akik nem láznak a sors, Jarinkó ellen, türelmesen és odaadóan fogadják, amit az élet hoz. Ez a kép látszólag sztereotip és megalázó is, de a kompozíció felépítésében fontos szerepet játszik. Mikszáth így éles kontrasztban látatja a parazita, züllött Behenczyeket, akiknek jellemzését Jarinkó mítosza ellenpontozza. A dzsentri uracskák ábrázolása az egyszerű szlovákok képe tükrében fokozza az ellentét feszültségét, és az ellentét pozitív pólusa egyértelműen a szlovákok oldalán van.

(7. Történelmi kérdések) Mikszáth gyakran ír a szlovák történelemről is. Ez is annak bizonyítéka, hogy Mikszáth bizonyos mértékben meg tudta őrizni függetlenségét az uralkodó nemzeti sovinizmustól, amelynek egyik fő területe a nemzeti történelem kizárólagossága. Tud a szláv hagyományokról, említi a szláv hercegeket, akik Nyitrát építették,²⁹ Szvatoplukot és a fehér ló mondáját. Ebben azonban nincs lekezelés vagy lenézés – Szvatopluk történetét a *Beszterce ostromában* a karrierista Klivényi használja ki magyarkodásának demonstrálására: „aztán éjjelenként bejárta a pánszláv házakat s elhúzatta inger-

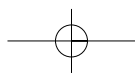
²⁵ vö. pl. Szlovákok, tótok, tírjákok, 2009. szeptember 9., http://www.mult-kor.hu/20090909-szlovakok_totok_tirpakok

²⁶ „Csak röviden szeretnénk megjegyezni, hogy e nagy család tagjainak különböző hibáit, erénytelenségeit, vétségeit, sőt bűneit és más személyes, bizonyosan dicséretre nem méltó tulajdonságait sok író mint a nemzeti jellemük alapvonását ábrázolja. A szlávok ezért joggal kérdezhetik, a németek között vajon nincsen lusta és koszos, *buta* [kiemelés tőlem – M. F.], rabló, csaló, tolvaj, tehát olyan tulajdonságokkal rendelkező ember, amelyekért a németek a szlávokat gyakran szigorúan megrójják?” (Čaplovič, Ján: *Slováci v Uhorsku*. Zlatý fond denníka SME 2008, http://zlatyfond.sme.sk/dielo/861/Caplovic_Slovaci-v-Uhorsku, ford. Marta Fülöpová)

²⁷ vö. „Él magyar, áll Búda még. / Haldoklik a buta tót.” Chalupka, Ján: *Bendegúz, Gyula Kolompoš a Pišta Kurtaforint. Donquijotiáda podľa najnovšej módy*. Bratislava: SVKL, 1959, 85.

²⁸ *Beszterce ostroma*, i. m., 23-24.

²⁹ L. Mikszáth Kálmán: *Magyarország lovagvárai*. Budapest: Révay Kiadó, 1908, 157.

kedésül az ablakok alatt: Cserveni kantár, bjeli kvon! Predav szom ország, Bozse moj! (Veres kantár, fehér ló! Eladtam az országot, istenem!) Ez a merész célzás Szvatopluk király őfelségének szomorú kalandjára mindenha erősen bosszantotta a zsolnai tót urakat. De éppen ezt akarta Klivényi, aki magyar érzésű volt és e magyarságból élt, táplálkozott.”³⁰ A szlovákok kicsúfolása a regényben Klivényi jellemének megrajzolására szolgál, és az ő alakja talán a legellenszenvesebb az egész regényben.

A *Különös házasságban* Mikszáth említi a békés befogadás és házasodás elméletét is az itt lakó szlávok – Mikszáthnál szlovákok – és a honfoglaló magyarok között: „a régi magyarok nem hozván magukkal elegendő asszonyféléket, onnan vettek, ahol volt, a lenhajú tót lányokból, innen van az, hogy nyelvükben a házieszközök elnevezései kizárólag tót szavakra vallanak. És most már az is valószínű, hogy a gyermekeik, ahelyett hogy az apa nyelvét tanulták volna el, aki mindig a nyeregben ült, és elcsászkkált ördögbe, pokolba Lehelékkal, Botondékkal, inkább az anyjuk nyelvén povedáltak”.³¹ Az idézet érdekessége az, hogy Mikszáth a regényben többször is valóban szlovák alakban használja a háztartási eszközök (például *varecska* – főzőkanál) nevét, mintha rejtve akarná bizonyítani az elmélet helyességét.

(8. *Nyelv*) A szlovák kifejezések a történet hangulatát erősítik – például a Jánosik legenda-körhöz kapcsolódó több helyen is használt „od buka do buka” szókapcsolat fokozza a téma egzotikumát. Mikszáth szerkesztői megpróbálták eltüntetni ezeket a megnyilvánulásokat, nehogy zavaróan hassanak a szlovákul nem tudó olvasókra. A későbbi kiadásokból ki is kerültek, akár csak a mai szlovák fordításból a latin kifejezések. A nyelvek mikszáthi variálása, keverése, a bábeli zűrzavar a világ összetettségét és különbözőségét sugallja, és arra is példát mutat, hogy meg lehet találni benne az együttműködést, a kompromisszumot.

Mikszáth metaforikus szlovátságképe

Van egy olyan szövegcsoporthoz Mikszáth művein belül, amelyben a szlovákok metaforikus, költői képe jelenik meg, gyakran gnómius kijelentés alakjában. Talán ezek fejezik ki a legtalálékosabban Mikszáth szlovákokhoz fűződő viszonyát, bennük nyilvánul meg az író és szereplői közötti legszorosabb kapcsolat.

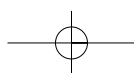
Több Mikszáthtal foglalkozó szerző is észlelte ezeket a részleteket, köztük Karol Wlachovský, és nagyrészt idézi őket abban a tanulmányában, amelyben Mikszáthnak a szlovákokhoz kötődő mítoszait taglalja.³² Mivel a kötet kiadásának célja olyan Mikszáth-szövegek összeválogatása és megjelentetése volt, amelyek bemutatják Mikszáth szlovátságképét, ezért nagyon lényeges, hogy a szerkesztő milyen szövegeket emel ki ennek a képnek a demonstrálására.

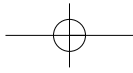
Mikszáth metaforikus szlovátságképe elsősorban a specifikusan szlovák népi foglalkozásokhoz kötődik, amelyeket mint a szlovák népet meghatározó, identifikáló tényezőket már Ján Čaplovič is fontos identitás-elemként hangsúlyoz német nyelvű, 1818-ban megjelent *Slowaken in Ungarn* című írásában, amelyben humoros formában definiálja, kik a szlovákok, és milyen tulajdonságokkal rendelkeznek. Elsődleges identifikációs tényezőnek a szlovák népi foglalkozásokat tekinti. Ennek a képnek a modern szlovák nemzet formálódásában is nagy szerepe volt, hiszen a szlovák nép a magyar nemesi nemzet koncepciójához képest

³⁰ *Beszterce ostroma*, i. m., 74.

³¹ Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó, 1953, 166.

³² L. a 14. jegyzetet: a 2007-ben megjelent *Tördé kotrbý* című Mikszáth-rövidpróza válogatás zárótanulmánya, 181-190.

cióval szemben és persze herderi alapokon fogalmazta meg önmagát plebejus, kétkezi munkából élő népként. Mikszáth tehát egy létező szlovák nemzetszemléletet dolgoz fel, és emel néhol költői, néhol mitikus magasságokba. Wlachovský szerint: „A drótozás művészetében azonban Mikszáth nem csupán egy tipikusan szlovák mesterséget látott, amely bizonyos körülmények között lehetővé tette számukra a túlélést, hanem mitikus küldetést is...”³³ A sztereotip szlovák mesterségek megváltói funkciót kapnak, metaforikus, messiási aspektusban is megjelennek.

*A seprűs tót*³⁴ című elbeszélés metaforikus szlovákságképének kiinduló pozíciója az elbeszélés első mondataiban jelenik meg. A rossz gazdasági helyzetből fakadó kivándorlás objektív valóságát Mikszáth a népiesség elbeszélésével alakítja át – a közmondás műfajának használata révén mintegy folklór-jelleget és pozitív kicsengést kap. A szlovákok tevékenységét finom humorral a művészet szintjére emeli, ami csak az első lépés a szlovákság univerzalizálása felé:

*„Mikor a lesti tótok mind haza gyűlnek, akkor lesz a közmondás szerint a világ vége. Minél fogva nyilvánvaló, hogy a világ örökké tartó, mert a lesti tótok sohase lesznek otthon mindnyájan. Művész hazája széles a világ!”*³⁵

A szerző gyermekkorának világát, a lesti szlovákok alakját mitikus, sorsszerű lényekké stilizálja, mintha a lesti szlovákoknak hatalmuk volna az egész világ sorsát befolyásolni. Munkájuk és ezzel együtt létezésük is az emberiség egzisztenciális szükséglete, a földi élet folytonosságának záloga. Tőlük függ a világ vége, az apokalipszis eljövetele. Jellemzően azonban a szlovákok csak akaratlan hordozói ennek a hatalomnak, a világ végtelensége csak mellékterméke életmódjuknak. Már ebben a szövegrészben megjelenik az időtlenség, örökkévalóság attribútuma, viszont itt még kontrasztív módon kapcsolódik a szlovákokhoz.

Az elbeszélés következő részletében a szlovákok mint az idő ellenfelei már a végtelen, az örök oldalán jelennek meg:

*„Általában a tótokban megvan az a bátor vonás, hogy küzdenek a mulandóság ellen végső lehetőségig, nem hagyják elenyészni az összezúzott tárgyért, hanem azt kiáltják vakmerően az időnek: »Megállj, te elrontottad, én megcsinálom.«”*³⁶

Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni az idézet mikszáthi iróniáját sem, amely itt is megnyilvánul: egy dolgot állít – a szlovákok bátrak –, és épp az ellenkezőjét sugallja: a szlovákok gyávák. Viszont már az is figyelemre méltó, hogy Mikszáth a bátorság tulajdonságát a szlovákokkal egy mondatban említi, mert az a Monarchia körülményei között formálódó nemzetek viszonyában egyértelműen a nemesi nemzetképzés alapuló magyar identitás lényeges, kizárólagos eleme volt, és a meghatározó identitáselemekkel nem nagyon volt szabad tréfálkozni.³⁷ A metaforizált sorsszerepekben azonban Mikszáth a maga szeretetteljes iróniájával, de felruhazza a szlovákokat a bátorsággal is. A szlovákok ebben a szövegrészben így már hősi pozícióban jelennek meg, akik akar-

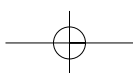
³³ Wlachovský, i. m., 190., ford. G. Kovács László

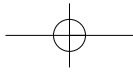
³⁴ Mikszáth Kálmán: *A hályogkovács és más elbeszélések*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991, 180-183.

³⁵ I. m., 180.

³⁶ Uo. 180.

³⁷ vö. Marác, László: Hungarians. In: *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Szerk. Beller, Manfred, Leerssen, Joep, Amsterdam – New York: Rodopi, 2007, 175-176.

nak és tudnak dacolni az idővel. A metafora tehát a tudatosság, az akarat dimenziójával bővül. A költői kép feszültsége két meghatározóan kontrasztív pólus között bontakozik ki: a népi kézművesek plebejusi megjelenítői valójában mitológiai héroszok, akik harcba szállnak az idővel.

A motívum az elbeszélés utolsó mondataiban teljeseedik ki:

„Szalad a világ minden dolga szanaszét, mint az összetört tál cserepei. Ide tótok, drótozzátok meg, hadd legyen még együtt, úgy ahogy volt, egy darabig.”

Az első mondat hasonlata – a világ dolgai mint az összetört tál cserepei – a kör alak közös tulajdonságán alapul. A tál kerek formája a Föld gömb, illetve kör alakját is evokálja, valamint visszautal az ősi elképzelésre, amely szerint a Föld valójában kerek lapos tál. A hasonlat két referensét az osztatlanság, a sértetlenség motívuma is összeköti, amely topikusan kapcsolódik a kör alakjához. A vizuális, geometrikus hasonlat a „szétszalad” ige hatására megszemélyesítő motívumokat is felvesz: a céltudatos mozgás élőlényekre jellemző képességét a világ dolgai és a tál cserepei kapják meg.

A második mondatban a metafora tovább alakul, hangsúlyossá válik az előző állapot visszaállításának motívuma. A szlovákok feladata: megdrótozni a világot is, miként a tállakat, hogy visszaállítsák annak eredeti állapotát. A „tótok, drótozzátok meg” verbális metafora az egészsé tevés, megjavítás, harmónia visszaállítása jegyében egyrészt folklórelemeket aktivizál – a drótozást tradicionálisan népi foglalkozásként értelmezték. Fontos azonban a szókép civilizációs aspektusa is: a kézművesség, az emberi tevékenység világra gyakorolt hatásának tudata, egyfajta demiurgoszi, teremtő jelleg. A kép mélystruktúrájában azonban e két vonatkozás között nincs ellentét: a kézművesség és a teremtés az archaikus, mitikus elképzelésekben szorosan összefügg. Az egész képet szeretetteli humor hatja át, amely olvasatomban mentes a lekezeléstől és a lenézéstől, mégha ironikus is. Mikszáth mintha a saját, régi időkre vonatkozó nosztalgiáját szeretné feldolgozni így, és talán a jövőtől való félelmét is enyhíteni azzal, hogy nevet rajta.

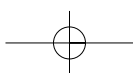
A téma variációja *A sipsiricában*³⁸ szubjektív vonatkozásban bukkan fel. A szlovák kézművesség sorsformáló hatása döntő módon képes befolyásolni az egyén életét is:

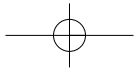
„A gondviselés leleményes. Az összetört tényérokra kigondolta a drótostótokat, az összetört szívekre az újonnan fölfedezett homlokokat.”³⁹

A szlovákok itt is szoros kapcsolatban vannak a sorssal, a gondviseléssel. Az idézetben azonban a szlovákság generalizált hatása az egyén életére redukálódik. Az explicit metafora egymás mellé rendeli a törött tényérokot javító szlovák drótost és a nő homlokát, amelybe a megsértett szerelmes újra beleszeret. Az összetört tényérok és a megtört szívek összekapcsolódásán túl a metafora tagjai másodlagosan is hatnak egymásra: a tényér kerekége és a női homlok íve vizuális hasonlóságot mutat, amit erősít a fehérség és a törekenység közös vonása is. Az addig észre nem vett testrész, a homlok, amely minden nap látható, ilyen értelemben közönséges tagja a női testnek, kritikus élethelyzetben mágikus hatalmat kap. A mindennaposág momentuma a szlovák drótosokhoz is kötődik; használati tárgyakat javítanak, amelyek fontossága csak akkor tudatosul, ha eltörnek. A női homlok hatása az egyénné és a drótos munkája egyformán a részletek jelentőségét hangsúlyozza, ugyanazon a színekdochéen alapul, és a végzet szolgálatában áll: a tényér újra egész, a szerelem újra ép.

³⁸ A sipsirica, In: Mikszáth Kálmán: *A lohinai fű*, 88-154.

³⁹ I. m., 115.

A *Lapaj, a híres dudás* című elbeszélésben a metaforizált drótos alakja jelenik meg:

„Őt is meglepven a nemzeti hivatás láza, mely abban áll, hogy a törekény fizikai testeknek a mulandósággal folytatott küzdelmében a gyengébbek pártjára áll, s a drótozás által segíti dacolni a végzettel (egyéb rebellis hajlam nincs is a tót népben). Istók e pályán messze világba elkalandozott, de egy fél év múlva megunta dicséretes foglalkozását, mely a halhatatlanság nagy eszméjét a lelketlen cseréptárgyakra is kiterjeszti, s haza kerülve, az éppen üresedésben levő kerülőseget foglalta el.”⁴⁰

Ismét jelen van a finom irónia, amely az egész kép kiindulópontja is, de olvasatomban Mikszáth nem azon tréfálkozik, hogy milyen nevetségesek a szlovákok, hanem a kontrasztból fakadó humor nyit teret a játékra a szavakkal. Már a „meglepven a nemzeti hivatás láza” kifejezés arra mutat rá, hogy e mesterség esetében nemcsak szokványos munkáról van szó, hanem valami többről, fontosabbról, elemibbről, ami sorsszerű és leküzdhetetlen. Az emberi sors mint harc konvencionális képét Mikszáth az ellenállás módjának megnevezésével: a drótozás metaforizálásával aktualizálja. Ebben az idézetben a szlovákok a saját – bár sorsszerű – döntésük alapján küzdenek a gyengék oldalán a mulandóság ellen, amely messianisztikus küldetésükre is utal.

A metafora másik részében a kézműves tevékenység világra gyakorolt hatásának újabb konnotációi bontakoznak ki. A cserépedények említése archaikus jelentéstartalommal is bír, elég csak a különböző népek teremtésmítoszaira gondolni, amelyekben ismétlődő motívum, hogy az embert a Teremtő agyagból, földből formázta meg.⁴¹ Ilyen értelemben a cserépedények és az ember kapcsolata metonimikus is: a közös alkotóanyag köti őket össze. Ugyanakkor az újplatonista emanáció kapcsolati elve is érvényesül, az alacsonyabb rendű létezés magasabbtól, tökéletesebbtől áradása: Isten agyagból teremtette az embert, az ember agyagból készíti a cserépedényeket. A halhatatlanság és a lelketlenség oximoronpárja a nemzeti kézművesség szakralizálásához vezet. Mikszáth első olvasatra sztereotip szlovák drótosának képe ezáltal archetipikussá válik. A kép lényeges eleme a játék, a banális és a szakrális párhuzama. Mivel Mikszáthot értékközpontú íróként olvasom, úgy vélem, nem a degradálás, hanem a felemelés a játék célja.

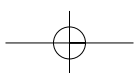
A fent tárgyaltak, úgy vélem, jól illusztrálják Mikszáth szlovákság-ábrázolásának mélységét. A szlovákok, a régi szép idők megszemélyesítői fokozatosan egyre több funkciót kapnak, egyre magasabbra kerülnek, és szimbolikus jelentőségük is van, ami nagyon távol esik a negatív sztereotípiától, helyenként pedig még a szlovák irodalom önképénél is kedvezőbb. A kép széles skálán oscillál: a drótozás mint a régi rend megújítása, mint a mulandóság elleni lázadás, mint teremtési aktus, a halhatatlanság forrása. Afféle élő metaforaként, szimbólumként⁴² is értelmezhető ez a motívum, amely Mikszáth egész munkásságának visszatérő eleme. Valójában egy borgesi metafora-alapképlet⁴³ revitalizációja a drótostót sorsfordító munkássága, Istenhez kötöttsége: a munka, a kézművesség emberi életet formáló ereje több lexikalizált képben is megjelenik, nem csak a magyar

⁴⁰ *Lapaj, a híres dudás*, i. m., 417-418.

⁴¹ Id. pl. a Biblia teremtéstörténetét: „Egyszer pára szállt fel a földről és megáztatta a föld egész felszínét. Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet lehelétét. Így lett az ember élőlényé.” (1Móz 2, 6-7)

⁴² vö. Mathauser, Zdeněk 1994: *Metafora v systému duchovních útvarů*. In: *Estetické alternativy*. Praha, Gryf, 55-63.

⁴³ vö. Borges, Jorge Luis: *Metafora*. In: Borges, Jorge Luis: *Ars poetica*. Ford. Housková, Marie, Praha: Mladá fronta, 2006, 21-35 p.

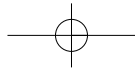
nyelvben. Elég talán megemlíteni a legismertebbeket: mindenki a saját szerencséjének a *kovácsa*, a sors *keze* belenyúl az életbe, a Párkák *fonják* az élet fonalát stb. A képletnek természetesen archaikus gyökere van, amely a teremtés folyamatát kézművesmunkaként fejezi ki, és a metafora analógián alapuló gondolati folyamatának alpműködésére utal vissza, amely elsősorban az ismeretlen dolgok ismert képpel való megjelenítésében nyilván meg.

Befejezés

Jellemző a 19. századi Magyarországra (s talán nem csak erre az időszakra), hogy a közgondolkodásban nagyon erősen jelen vannak a más nemzetekről kialakított negatív sztereotípiák. A nem magyar nemzetiségek gyakran sablonszerűen rosszak, míg a magyarok csupa pozitív, kivételes és persze értékhordozó tulajdonsággal rendelkeznek, amelynek más nemzetiségek ugyancsak híján vannak. Mikszáthtól távol állt, hogy a magyarságot mások rovására dicsérje. A magyarok rendkívüliségét hangsúlyozó szövegrészek motivációja is gyakran az ellenkező célt szolgálja, nevetségessé teszi a magyarkodást, a magyarromániát (például Klivényi esete, vagy Rédeky tüzes, de gonosz magyarkodása a *Fekete fogatban*).

Mikszáth szlovákságképe meghatározóan kétpólusú: politikai műveiben, melyekben a szlovák nemzet önállósodásának folyamatára is reflektál, negatívan sztereotip kép alakul ki, amely Mikszáth azon meggyőződésével függ össze, hogy a szlovákság a magyar politikai nemzet része. A művészi munkákban azonban megértő, pozitív képet nyújt, amely sztereotip vonatkozásban a szlovák önképpel mutat rokonságot. A szlovákok még azokkal a rossz tulajdonságokkal sem gyakran rendelkeznek Mikszáthnál, amelyeket a saját íróik is szüntelenül a szemükre hánytak: az iszákosság, a lustaság vagy a piszok. Ha akadnak is negatív tulajdonságaik, azokat a szöveg kompozíciója az ironia működtetésével negálja, és inkább a történet belső feszültségének megteremtésére szolgálnak. Néhány szöveghelyen pedig a nemzetkép metaforizációjával messiási küldetést kapnak a szlovákok.

S Á N D O R I V Á N

(Meg)érintések (4.)

Hommage à Mészöly Miklós

„Szeretünk csodálkozni, hogy a történelem – múltó ajándékain túl – *végül is* milyen mostoha velünk. Pedig amíg a történelemre hárítunk mindent, sose fogunk találkozni igazi történelmünk lehetőségeivel. Valószínű, hogy művészetünk tágasabb távlataival sem.” (Mészöly Miklós – 1971)

Április 5-én, huszonegy óra után, a nézőtéri padosorokból, mégis mintha nagyon távolról érkező *zúgás* indult el az Örkény Színház Ö. I. *Egyperceseiből* összeállított estjén. Egy hónappal később, miközben ezt leírom, nem tudom eldönteni, hogy hallottam-e a zúgást, vagy inkább *éreztem*.

Proust ír a fény kúszásáról az érzékekig: „...folytonosan, s megállíthatatlanul bontakozva, szemem láttára fokozódott, mint a nyitányt gyakran lezáró végső hang. Olyan halkán kezdte, hogy az ember csak közvetlen azelőtt észlelte *crescendóját*, mielőtt meghallotta volna, oly hévvel futott végig az egész skálán, hogy egy pillantás alatt fülsüketítő és diadalmas hangáradattá vált...”

A bontakozó zúgás olyan hévvel erősödött a színházi padosorokban, hogy aztán egy pillantás alatt vált hangáradattá a közönség tapsviharában, amikor az est végén Mácsai Pál a *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* (a körülbelül száztiz-száztizentöt év múlva... kezdetű) *Egyperces* utolsó sorát olvasta: „Addig azt a pár évet ki kell bírni.”

Érezhető volt a *zúgásban* a művészet Mészöly által említett *tágabb távlata*, előre száztiz-száztizentöt évre, s vissza Arany Jánosig, amint Edward király lidérces álmában felordít: „Ha, ha! *mi zúg?*... mi éji dal...”

Radnóti Zsuzsa alázatos, szakszerű gondozása nélkül az Örkény-életmű nem volna ennyire élő. A feledés ládájából előhúzott s megjelentetett fiatalkori regényhez, az *Áprilishoz* írt kitűnő utószava is bizonyítja ezt.

Valamiről Zsuzsa sem tudott.

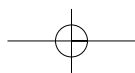
1963 egyik délutánján szokásom szerint lementem dolgozni a színházi újság szerkesztőségéből a Hungária Nagykávéházba (ösrégi és mai New York). A Mélyvíznek nevezett traktus lépcsőin jött fel éppen Örkény István. Adnék nektek valami kis írást, mondta.

A félévtizedes szilenciuma utáni időkben jártunk. Gyűjtöttem a legjobb írók írásait a lap számára.

Ha esetleg meghúznátok...

Nem húzzuk meg...

Jó, de nem te vagy a főszerkesztő. Ha esetleg egy-két mondat nem megy át,

szólj, kitalálok helyette valami mást, ami azért ugyanaz... De azon, hogy a cím *Egyperces*, ne változtassatok. Ez olyan márkanév lesz nekem, mint a Standard Oil, folytatni fogom.

Az első vagy a második *Egyperces* változatlanul jelent meg a *Film, Színház, Muzsikában*. Így indult a sorozat. Radnóti Zsuzsa azt mondta, felkutatja a lapszámot a Széchényi Könyvtárban.

Képvillanások az emlékezetben.

A film is dolgozik a motívumaikkal. Legemlékezetesebben Bergman és Antonioni.

Raktározandók nálunk például a *Valahol Európában*, újabban Tarr Béla filmjeinek képei. Motívumaikban születik a látomás.

A történelemnek is vannak ilyen motívumai, évszázadokat sűrítethetnek.

Nézzük Jancsó Miklós *Szegénylegényekjét*. Sík terep, lovasok hajtják az embe-
reket egy sánca. Egyetlen kapu. Egymást rugdosva, taposva gyűrődnek át raj-
ta. A kapu becsapódik mögöttük. Tócsák, sár, birkanyáj a viharban. A felnyíló
ajtón belép egy feketeköpenyes. Katonák kísérik, kalapjukon kakastoll. Egy fia-
talember magához int a köpenyes, elindulnak. A kapu bezárul mögöttük. Újabb
ajtóhoz érnek, ez is becsapódik, amikor átlépnek. A fiatalember már egyedül
van. Más ajtók, de egyik sem nyílik. Végre az egyikben belép. Hosszú deszkafo-
lyosó, ablak, ajtó sehol. A történelem kelepcéjébe került ember helyzete. Majd
vall a társaira.

Magyar história fekete-fehér képek motívumában. Vissza százhusz, előre
százhusz évre.

Paul Klee *Angelus Novus*-áról írja Walter Benjamin, hogy olyan a tekintete, mint-
ha rámeredne valamire, de rögtön hátrálni is akarna a látványtól. A szem tágra
nyílik, a száj nyitva, a szárnyak kifeszülnek. „Ilyen lehet, írja Benjamin, a Törté-
nelem angyala. Tekintetét a múlt felé fordítja. Ahol mi az események láncolatát
látjuk, ő egyetlen katasztrófát lát.”

Két évtizeddel később (1940) festi meg Klee *A halál angyala* című másik képét.
A tekintet ezen nyitott sírgödör fölött lebeg. A késői Klee-képeken is felbukkan-
nak angyalok, ezek kísérteties árnyalakok, arctalan arccal, test nélküli testtel –
tart már a második világháború.

„...mozdulatlan / s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál...” (írja Rad-
nóti a *Razglednicákban*. [1.]) „Hol azelőtt az angyal állt a karddal, – / talán most
senki sincs.” (mondja a *Sem emlék, sem varázslatban*.)

Theodor W. Adorno később továbbment, ő már *Gépanyalnak* nevezte az *Ange-
lus Novust*.

Valahol az idő tájt kezdődik a történelemről alkotható *művészi látás* újabb válto-
zása. A huszadik században sokáig az volt a (regény)kérdés, hogy lehet-e nem fel-
ismerni a történelem angyalának pillantását annak, akinek maradt szeme a látásra.

Az *újabb* (regény)kérdés: találhatunk-e kibúvót az *Angelus Mechanikusnak*, a
történelem gépanyalának tekintetével való szembenézés elől?

Borbély Szilárd egyike azoknak, akik nem térnek ki a szembenézés elől.

Keresztesi Józseffel beszélget a Múcsarnokban. Szó kerül Pilinszkyről: milyen érdekes, és ez még soha nem merült fel bennem hiányként, mondja, hogy a harmincas évek végén Pilinszky végignézi a zsidótörvényeket, végignézi a zsidók elhurcolását, s mindez nem ér el hozzá. Később se lehet olvasni arról, hogy mindez hogyan érinti... Ezt nem értem.

A „nem értem” *néha* fontosabb, mint az „értem”. Az „értem” rögzít, lezárhat, elégtétellel (tudással?) tölthet el. Akár be is fagyaszthatja a még lávaként izzót egy időintervallumba. A „nem értem” hagy forrongani, mozdulni, nyugtalanító voltában kihívó, új ösvényekre csábíthat.

Két ösvény:

Ismert, hogy Pilinszky ifjú korában idős asszonyok társaságában nevelkedett, elzárva a világtól. Nagynénjénél élt, aki apácafőnöknő volt. Az első zsidótörvények idején tizenhat éves. A későbbiekéről (*Beszélgetések Pilinszky Jánossal*) ezeket mondja: „Mint katona kerültem ki negyvennégy őszén Németországba. [Ekkor huszonkét éves – S. I.] ...egy hónapon át ment (a vagon) és végül megérkezett Harbachba. Ez már a német összeomlás szélén volt. Én szerencsére beteg lettem... beraktak egy istállóba, végre békés állatok közé. A századomat (aztán) visszavezényelték a falu közelében lévő repülőterre, ahol több mint kétszáz bombatölcsér volt, azokat kellett stoppolniuk a belga tábori foglyokkal együtt. Ott láttam először koncentrációs táborbelit...”

Máshol arról beszél, hogy valami rendkívül fontos történt vele. Egyszerre alkalma volt megérezni, hogy „jóvátehetetlen botrányt hagytunk magunk mögött, s ha a legszebb jövő is állna előttünk, a legszebb jövő is morális sivataggá válna, ha nem éreznénk felelősséget azért, ami megtörtént. A szégyenért, a szörnyű szégyenért.”

Másik ösvény:

Az elektronikus korszakban akár percek alatt megismerjük a világ egyik részén azt, ami a másik részén történik. Elképzelhetetlen, hogy milyen volt a múlt század harmincas-negyvenes éveiben az információmozgás. Főképpen a háborús években, amikor központosított volt a tiltás, a hazugság, az események eltágadása.

A wannseei (1942. február) konferenciáról, ahol Hitler parancsára elhatározott a zsidók elpusztítása, sokáig az európai kormányok sem tudtak. A két szökött fogoly által készített Auschwitz-i jegyzőkönyv 1944 májusában jutott el Budapestre a kormányzóhoz és az egyházi főméltóságokhoz, még a vidéki zsidóság deportálása előtt. Svájcban élő volt gimnáziumi osztálytársam mondta el nyolc esztendeje, hogy kalandos úton Svájcba került édesapja juttatta el a jegyzőkönyvet a nyugati kormányokhoz, a sajtóhoz 1944. nyár végén.

Személyes adalék az információhiányról a lakosság körében: 1944. november 15-én a nyilas csendőr- és honvédkísérettel az Óbudai Téglagyár gyűjtőhelyére hajszolt menetünkben apám így nyugtatott bennünket: majd valamelyik német gyárban is dolgozni fogunk.

A titkolás, a hazugság a keleti front eseményeit is zárta. A Don-kanyari tragédiáról hónapok múltán kezdtek a hírek szivárogni. A hadijelentések, az újsághíradások továbbra is titkolták a pusztulás méreteit.

Időnek kellett lefutni Pilinszky számára is, hogy verssé érjen benne a (korszak)látvány. „Várni kell, hogy emlékezni tudjunk... mert az emlék nem minden ám. Ha minden emlék a vérünkbe szívódott... és nem tudni, mennyi az emlék és mennyi vagyok én – akkor talán az emlék méhéből valamely ritka órában feltámad egy vers első szava, és útnak indul.” (Rilke)

Elindult Borbély Szilárd munkáiban is.

„Kafka, Proust, Rilke azon emblematikus gondolatai, amelyek nélkül a modernitásról vallott nézeteink nem léteznének, ebben a regényben szinte rejtjelezve olvadnak ki a háború okozta fagyos időtlenségéből. A különböző helyszínek különböző származású és társadalmi rangot betöltő figurái egy érthetetlen és értelmezhetetlen mechanizmus alkotó- és működtető részei...” – írja Bombitz Attila *Az éjszaka mélyén 1914-ről*.

Proustot esszével (másfél évtizede), regénnyel (a *Követés* emlékeztetőjével) megkíséreltem tapintani. Rilkétől mottót is választottam a *Tengerikavics*hoz (az imént idézett *Várni kell...*-t), Kafka folyamatosan nyugtalanít. A huszadik század „kafkai” volt: a „dolgok” labirintusos átláthatatlanságaiban. Ám a huszonegyedik századra ez is: *változik*.

Eva Raupp Schliemann Kafka-illusztrációja, *A törvény kapujában* című metszete azt a pillanatot ábrázolja, amikor a Várázó észreveszi a sötétségben, hogy „kiolthatatlan fény árad a Törvény kapujából”. Henger alakú, rétegezett tetejű építmény-monstrum baloldalán nyílik a kapu. A sugárzás intenzitását a kapu előtt görnyedten várázó kisméretű figura hosszan elnyúló hatalmas árnyéka teszi érzékelhetővé. Az árnyékláb túlnyúlik a bejáraton, mintha a bejutás határpontján érte volna el, miközben a mintegy megadásra emelt két árnyékkéz innen marad.

Csak az árnyék „él”, bejutásra várva. A mindenre rátelepedő átláthatatlanságban.

A könyvtárnyi Kafka-irodalomban a legjelentősebb gondolkodók különböző megközelítései a Törvény keresésének értelmezésében a más-más útbejárásokon is összetalálkoznak.

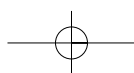
Változatok: milyen gyötrelmes emberi helyzet, ha olyan Törvények uralkodnak, amelyeket az ember nem ismerhet meg; ha már a meg nem ismerhető Törvények képviselője elé idéztetik, legalább tudnia kellene, miért és mivel vádolják, ám ez a vágya is hiábavaló; joggal kérdezi: hol a Bíró, akit sohasem láttam?; a Törvény olyan tartalom nélküli forma, amelynek a tárgya tehát megismerhetetlen; a világ felfoghatatlansága megegyezik a rátelepedő sötétségnél is áthatolhatóbb homállyal.

Milyen elmozdulás érzékelhető *A per* születése után száz évvel, az értelmezések után félévszázaddal?

Az átláthatatlansággal ellentétes, habár ugyanúgy fojtogató az *átláthatóság*.

Joseph K. még azért pusztul el, mert a Törvényt kereste. A mai Kereső már felismerheti, hogy a Törvény azért tartalom nélküli forma, mert elenyészett: *nincs*.

„Minden világos, még sincs reggel.” (Balassa Péter) Az átláthatóság eme világossága sötétebb, mint a hajdani átláthatatlanság homálya. A régi mesterek fel-

ismeréseit azért vigye magával a ma regényírója. Leginkább Walter Benjaminét: a Törvény és az Igazság hiányában is beszélni és írni kell a hiányuk nyomán létrejött emberi helyzetről.

Az ilyen *szellemi felismerés* regényanyag is lehet, ha megtalálható a kifejezésére az epikai-nyelvi forma a maga egyszerűségében.

Gazzal borított rozsdás sínpár az ablakom alatt a Mexikói úton.

Évtizedek óta nem jár már a 67-es villamos, ám ha letekintek, mégis mintha zötyögve bekanyarodna a Thököly útról az Erzsébet királyné út felé.

Lepillantva minden nap láthatom magam, amint vállamon hátizsákkal itt haladok el 1944. november 15-én az Óbudai Téglagyár deportáló gyűjtőhelyére tartott menetben.

Az úttesten túl a vasúti töltés másik oldala a Francia útra lejt. A hajdani metretre, a kísérő nyilas suhancokra, rendőrökre, csendőrökre vetett pillantásomat tovább emelve láthatom magam 1945 egyik január végi napján egy másik menetben, géppisztolyos, nálam alig idősebb szovjet katonákkal „kicsi robotra” kísérve, s hallom hatvanhét év után is a mellettem haladó negyven év körüli frontot járt férfi hangját, vigyázzunk öcskös, irány Gödöllő, aztán Szibéria.

Az irány egyelőre csak a vasúti töltésen árválkodó szerelvény, ahonnan nehéz fagerendákat kell rakodnunk a zúgva beálló ZiSZ teherautókra.

Harmadik hónapja szökésben vagyok, bujkálok, nem okoz nehézséget, hogy kivárjam, amíg a géppisztolyos kísérők a vagonok takarásába kerülnek, legurulok a lejtőn, rohanok a Hungária körút irányába.

Naponta láthatom az ablakomból egykori magamat, egykori világot, egykori történelmemet. Könnyű így a regényanyag tárolása.

Naponta megyek végig a Mexikói úton. Nyolc évtizede járok a saját nyomaimban, amelyek nemcsak az én nyomaim, a történelmé is, azok a pilinszkys „ülések és kopások”.

A mozgáskorlátozott gyermekek épületének falán, a dr. Kanizsaira emlékeztető emléktábla közelében – őt 1944. november végén gyilkolta meg a gyerekvédenecseire rátörő nyilas osztag – néhány hete minden délután egy hajléktalan, magában motyogó asszony ül. Köszönünk egymásnak, mintha a múltat üdvözném, visszaintek az Erzsébet királyné út sarkán a Trófea étteremnél parkoló BMW-k és Mercedesek vezetőinek is, akárcsak hajdan, amikor a helyiség neve még Trieszti nő volt, s az eltávozáson lévő bakák, a szabadnapos cselédnányok között lépkedve intettem.

A millenniumi földalatti remiz csarnoka, az egykori középiskolás focipálya helyén, ahol nemcsak a labdát rúgtam, hanem mielőtt a Mexikói útra kanyarodó ama menetünket elindították, a nyilasok között sorakoztam.

„Hanem, gondoltam, jártam ezen a földön. Láttam érdes követ, horzsoló alkonyi fényben. Álltam egyszer ebben a kapuban...” (mondhatom Ottlikkel)

„Csak” formát, nyelvet kell találni, hogy az „anyagból” regény épülhessen. Csak...

A regényt *építeni kell*, ez is Ottlik meghatározása.

Feltűnik, hogy az *Iskola a határon* gazdag recepciója nem hangsúlyozza kellő-

képpen, milyen *históriai* anyagból építette meg a regényt. A téglá, a malter, a cement az első világháború *utáni* nemzedék mentalitásvilága. A katonás drill útba indít a jövő felé. Az első világháború tízmillió európai halottja után a második világháború ötvenmillió halottjáig.

1922. szeptember 18-án a leszerelt frontharcos Adolf Hitler kihívást intéz Németországhoz: „Nem, mi nem bocsátunk meg, mi követeljük a bosszút!” Nem sokkal később sorakoztatnak a kőszegi katonaiskola udvarán.

John Keegan, a nagy angol hadtörténész az első világháborúnak a soron következő nemzedékekre terhelt hatásáról szóló mondatait azzal zárja, hogy ha a tartósodó gyűlölködést meg tudnánk érteni, „az emberi élet rejtélyének megismeréséhez jutnánk közelebb”.

Az *Iskola...* talán az egyetlen magyar regény, amelyik a háború utáni korosztályoknak a második világháborúba is torkolló mozzanatairól írva beteljesíti a regény egyik alkotóelemét: milyen az emberi érzésvilág, miképpen bujkál, növekszik ez az érzés nemzedékekben, és hová juttathat egy olyan történelmi korszakban, amikor Hitler már kancellárként üvölt.

A múlt-jelen *ilyen* (regény)összekapcsolódásában az is meglevenedhet, hogy mit jelentenek napjainkban a Horthy-emléktábla avatások.

A múltból a semmibe vezető rozsdás-gazos sín pár...

„...ami eltűnt, az lesz immár a valóság.” (Goethe: Faust)

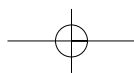
Nemzedéki lét-anatómia.

Várkonyi Zoltán születésének centenáriumán a menyé is beszélt róla a Klubrádióban. Elmondta, hogy 1944 végén, 1945 első napjaiban a Vígszínház pincéjében bujkált többedmagával. De hogy meddig, és mikor került ki onnan, arról senkinek nincs tudomása, mondta Várkonyi Éva.

Telefont váltunk. 1944 decemberének első napjaitól, hetek óta tartó szökéseim, bujkálásaim után a Pannónia utca 36-ban, a Carl Lutz által svájci védettséggűnek nyilvánított házban húztuk meg magunkat szüleimmel. A ház kétszáz méterre van a Vígszínháztól.

1945. január 15-én az Újpest felől előretörő szovjet egységek elérték a Pannónia utca északi részét is. Házról-házra harcban eljutottak a Csanády utca, Ferdinánd híd vonaláig. Erről Ungváry Krisztián számol be a *Budapest ostroma* című munkájában. A többi a szemem előtt játszódott le. Kalandos természetű kölyök voltam, bujkálásban és szökésben is tapasztalatokkal, a szüleim nem tudtak visszatartani attól, hogy a folyamatos pergőtűzben is ne figyeljem az ötödik emeleti ablakból, aztán a résnyire nyitott bejárati kapuból az utcai harcokat.

Január 15-én reggel a visszaszorított német-nyilas-honvéd egységek a Körútnál a Vígszínház mellett sorakoztak fel. A rohamozó szovjet gyalogságot két löveg tüzével fogadták. A Vígszínház tetején is dolgozott egy német géppuska. A sebesült szovjet katonákat a Pannónia utcában „lábon” támogatták hátra. Délre a másik irányból érkező előőrsök eljutottak a Nyugati pályaudvarig, a védekezők a teljes körülrés elöl visszahúzódtak a Körúton túlra, a Falk Miksa utca irányába. Január 15-én délután kiléptem a Pannónia utcára. Láthattam, hogy a Vígszínház mellett is gyülekeznek már a pincéből előbújt civilek. Minden biztonnyal Várkonyi Zoltán is közöttük volt, mondtam hatvanhét év után a menyének.

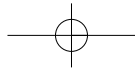

Többször írtam arról, hogy mindig a múltunkon járunk. Azok is, akik nem tudnak róla.

Várkonyi Zoltán tudott róla, miközben színészként, rendezőként, igazgatóként ama pince fölött csinált színházat. Mit érezhetett, amikor Arthur Miller *Közjáték Vichyben* című drámájának főszereplőjeként bujkálását felfedezve a városi Gestapo kihallgató helyiségébe vezetik? Néhány méterrel az egykori pince fölött.

A színészi szerepet is *építeni kell*, hasonlóképpen a regényhez. Lehet hozzá anyag a kockára tett élet tapasztalata.

A ma elsötétülő világának kérdése tehát íróasztalnál-színpadon: miként lehet formát-nyelvet találni az Angelicus Mechanicusszal, a Történelem Gépangyalával való szembenézésre?

DÉRCZY PÉTER

TÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNELEM

Sándor Iván regényeiről

Történet és történelem látszólag azonos, de legalábbis nagyon hasonló fogalmak. Mégis jelentős értelmezésbeli különbségek adódhatnak a kettő között, ha közelebbről, mégpedig Sándor Iván bizonyos művei felől próbáljuk megközelíteni őket.

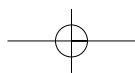
Közhely az életművet ismerők számára, hogy minden Sándor Iván-mű történelmi mű, vagy fogalmazzak úgy, történelmi regény, ahogy maga is írta egy helyütt, a jelenben játszó írásai is történelmi jellegűek. A történelem iránti érdeklődése már az első autentikus regénye, *A futár* óta nyilvánvaló, s lényegében innét számítható az a különállása is a történelem leírása és felhasználása terén, amelyet éppen ez a regénye mutatott be először a pályán. Ez a különállás az időben igen érdekesen alakult: *A futár* 1976-os megjelenése idején a megütött hangnem, amely teljesen mentes volt minden romantikától, festilizáltságtól, egészen újszerűen hatott, ráadásul a '48-as szabadságharcnak olyan aspektusait írta körül, melyek szintén szokatlanok számítottak, hiszen szakított a nagy események ábrázolásával, nagy személyiségek szerepeltetésével, s a középpontba olyan főhőst helyezett, aki a megszokott „hősszerepnek” egyáltalán nem felelt meg.

Mindezt különös megvilágításba helyezte, hogy a főszereplő és családja a sajátos és amúgy is kielezett történelmi szituációban a zsidó identitásával is küszködik, pontosabban ezen identitás korabeli következményeivel. A nagy történelmi kataklizma a főszereplő Eösi János, a futár személyén keresztül jelenítődik meg, s mivel ez az elbeszélői helyzet elsősorban a mindennapok, a kis események, a részek felvillantására alapozódik, így a történelem mint sodródás jelenik meg a narrációban. A futár alakja valóságosan is és szimbolikusan is az események sodrában való „utazást”, közvetítést, köztes létet testesíti meg, valamilyen formában mindig arra utalva, hogy ő maga sehova nem tartozik, csak a családját szeretné megtalálni. S így bár közvetítői funkciójából következően érintkezésbe lép ugyan nagy történelmi eseményekkel és figurákkal is, valójában nem érzékeli azt, ami történelmileg körülötte igazából történik. Eösi János szavaival: „Én csak annyit látok, amennyi körülöttem történik.”

Húsz évvel később, a *Tengerikavics*ban az elbeszélő (akit kivételesen helyel-közzel azonosíthatunk magával Sándor Ivánnal) mintegy a futárnak (a személynek) a kulcsát is megadja, amikor egy egészen más történelmi korból/korról állapítja meg, hogy: „Önmagát azonban mint valami huszadik század közepi Fabriziót látta az ötvenes évek elejének harcmezőin bolyongani, akinek fogalma sincs róla, hogy hol jár.” Ez a szituáció, melyet Stendhal mintájára ír le, ismétlődik majd részben a *Századvégi történet*ben, azzal a különbséggel, hogy a történetkezelés és a főszereplő figurája sokkal személyesebb hangnemben, kevésbé objektív leírásokban valósul meg, s persze mivel parabolisztikus értelmezése is lehetséges a regénynek, közvetlenebbek az áthallások a mű keletkezésének, az 1980-as éveknek az idejébe. De Sándor Iván ezen regényében sem hangsúlyozza, mint ahogy egyetlen úgynevezett történelmi regényében sem, hogy a mindenkori jelen és múlt ilyen

---

Elhangzott 2012. február 3-án az Illyés Gyula Archívumban rendezett Sándor Iván-konferencián.

közvetlen aktualizáltságban forraszkodó össze. Ahogy *A futár*ban a sodródás, kallódás és az értelmetlen pusztulás sugallja a reménytelenséget, a *Századvégi történet*ben éppen nem a fikatív vagy valóságos történelmi események teszik ugyanezt, hanem a tágasan értett táj-ábrázolás: a mindent elborító, állandóan zuhogó eső, a mindent lehúzó sár: Sándor Iván kedvenc kifejezésével élve, az *omlás* képei, melyek persze a szöveg sugallata szerint univerzálisak. E tekintetben azonosítható a XVIII. század vége a XX. századéval; a történelem változatlanságának, illetve állandó ismétlődésének eszméje konkrétan is megjelenik a regény szövegében: „a férfiak nyergelnek, esztendők óta ugyanazokkal a mozdulatokkal, csak ruházatuk, zászlóik változnak...”

Egy jóval későbbi esszéjében (*A történelem /regény/beszédes némasága*; 2000) a műfajból következően is szikárabban fogalmaz, amikor azt írja, hogy: „a történelem évszázadokon át használt fogalma érvényét veszti azáltal, hogy alakíthatóságának esélye, majd értelmezésének illúziója is szétfoszlik.” Ez utóbbi idézet nyilvánvalóan egy huszadik század végi világgállapotot ír körül: a Sándor Iván-szövegek, elsősorban a regények, ezt az állapotot sokkal bonyolultabbnak tüntetik fel, arról nem is beszélve, hogy az állapothoz való viszony még morális magatartásbeli kérdéseket is felvet mind az esszéik történelemértelmezésében, mind a regények történetmondásában. Folytatva az előbbi idézetet: „Ez következményekkel jár a regény formaváltozataira, regény és történelem, regény és történet viszonyára. Az egyik változás az, hogy a történelem *nem múltként* jelenik meg, *de nem is jelenként, hanem egymástól elválaszthatatlanul.*” Már e két regényben is tetten érhető ez a fajta törekvés, bizonyos mértékig még talán nem teljesen kifejtett módon, némi ellentmondással is terhelve, melyet leginkább a történetkezelésükben, illetve az elbeszélő történethez való viszonyában lehetséges érzékelni. Sem *A futár*, sem a *Századvégi történet* nem tartozik a „nagy elbeszélés”-re törő szövegek közé. Az egész Sándor Iván-életműre jellemzően, már e viszonylag korai művek sem rendelkeznek összefüggő, egybetartozó és szerteágazó történettel, ha úgy tetszik, „mesével”; a történetképzés mozaikszerűen valósul meg, bár kétségtelenül egységes hangnemben és műfajiságban. Azaz, például nem lesznek láthatóvá téve azok a nem fikciós munkálatok (anyaggyűjtés, adatközlés, dokumentumok használatának feltárása), amelyeket későbbi munkáiban Sándor Iván már explicitté tesz, s ezáltal szövegeiben, regényeiben keveri majd a regényes-fikciós elemeket és az esszéisztikus, értekező, dokumentáló elemeket. Ennek az eljárásnak és szemléletnek kiemelkedő példája az életműben a *Tengerikavics*, de hasonlóan attraktív a *Követés* is, bár némileg másképpen, mert az esszéisztikus és a fikciós elem sokkal közvetlenebbül van összesimítva benne.

A futár struktúrája tehát a mozaikos szerkesztésre alapozódik, de ebben még nyomokban fellelhető a linearitás is, miképpen a *Századvégi történet*ben is. Utóbbiban a mozaikosságot erősíti a nyelvi megjelenítésben a barokkos körmondatok burjánzása, illetve hogy az elbeszélés menetét többször megszakítja egy nézőpontváltásból eredő, legtöbbször zárójelbe tett narráció. Tehát a *Századvégi történet* a „nagy elbeszélés” szempontjából jóval bonyolultabb képlet, mint *A futár*, melyben több momentum, szövegrész utal a reflektálatlan elbeszélés valamikori idejére; mind általában, mind a történet felől. Erre utal, amikor Eösi Ferenc, a főhős apja azt mondja Temesvár polgármesterének, hogy „Az én falumban a szenvedésekkel teli héber történetekben a nép tükröt látott a maga életére...”, s bizonyos fokig erre rímelnék a fiú szavai, amelyeket sorstársaihoz intéz, hogy: „ne féljete, ne bánkódjatok, azt elmondhatjátok, hogy mi történt veletek, és az ember ott kezdődik, hogy története van.” Lényegében Sándor Iván regényei mindig erről „szólnak”: a személyes történet megszerzéséről a történelem nagyobb, nem-személyes terében, mert, ahogy a *Tengerikavics*ban olvasható: „A történelmi időn átível valami közös.” A regények példájára hivatkozva: *A futár* fiatalemberének közvetlen rokona majd száz évvel később az a 14 éves zsidó kamasz, aki a háború zsidóüldözései elől menekülve csapódik ide-oda,

talán nem mindig értve, hogy mi is történik valójában körülötte. A *Követés* világa azonban mind a személyes történet, mind a történelem megértése folyamatában reflektív, mert egyszerre van jelen benne az, ami akkor történt a kamasz fiúval, s a genocídiumot túlélte felnőtt férfi tanúságtétele és a történetek értelmezése. A „magántörténet” és a „köztörténet” összejátszatása, összekapcsolása és egyben tematizálása a *Tengerikavicsban* jelenik meg először nagyon erőteljesen, ezt tárja fel majd még részletesebben a *Követés*. A két regényszöveg nagyon szorosan összefügg, a *Követés* bizonyos fokig a *Tengerikavics* újrainírása más eszközökkel. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a szövegegyezések és szövegtérbségek összevetése a két mű között sok fikciós és nem-fikciós kérdésre rávilágítana, például, hogy azt a 12-13 éves kislányt, akit a *Követés* kamasz fiúja véd minden áron, hogy is hívták; a *Tengerikavicsban* Sonjának, a *Követésben* Verának.) Ahogy a korábbi idézetben látható volt, hogy múlt és jelen elválaszthatatlan, úgy lesz ezekben a szövegekben a „magán” és a „köz” is együvé tartozó: „a magántörténetbe ágyazódik az is, amit köztörténetnek nevezhetett”, olvashatjuk a *Tengerikavicsban*. Innét háromfelé ágazhat el Sándor Iván említett regényeinek értelmezése.

A futártól a *Követésig* tartó szálon az látható, hogy a személyesség, a történelemben való ott-lét egyre nagyobb hangsúlyt kap, egyre erőteljesebb lesz a narrátor (függetlenül attól, hogy azonosítjuk-e magával a szerzővel) beleértettsége az eseményekbe, a tulajdonképpen történetbe. Ennek az átalakulásnak, átváltozásnak (ami egyébként egyáltalán nem radikális, sőt, inkább nevezném az életmű belső logikájából adódó organikuságnak) az iránya morálisan a tanúságtétel felé mutat, ami a regények poétikájából (és az esszék bizonyos metafizikai megállapításaiból) nem feltétlenül következik. De kétségtelen, hogy az életmű e belső változásai egy intranszigenens végiggondolt eszmerendszeren alapulnak, melynek végpontjai: a futár sodródása és a *Követés* (előzményeként igen hangsúlyosan a *Tengerikavics*) elkötelezett moralitása. Ami poétikailag az előbbiben nemcsak a töredékesség, a mozaikosság történelmi szkepszisében nyilvánul meg, hanem a már a címben/alcímben jelzett magatartás/viszony jellegében is; hogy tudniillik amit a regény magába foglal, az egy nyomozás krónikája. A „nyomozás” és a „krónika” mindenképpen ellentmond annak, hogy a történelem nem értelmezhető – az utóbbi megállapításnak persze vannak posztmodern magyarázatai, de ezek Sándor Iván életművétől, alkotói szemléletétől idegenek, még akkor is, ha, mint látjuk, szembenéz ezekkel a lehetőségekkel is, és azt a következtetést vonja le főleg esszéiben, hogy a posztmodern utániség határozza meg a regény (és az alkotói magatartás) poétikai és morális lényegét. Másként fogalmazva, ezt úgy írhatnám körül, hogy a klasszikus modernitás újrafogalmazása történik meg Sándor Iván újabb regényeiben és esszéiben. Tulajdonképpen sajátos oximoron állapot jön létre a szövegekben: a regények kezdetektől fogva nem történet (mese) alapúak, s egyre inkább reflektívek, többféle elbeszélői nézőpontot érvényesítőek, tehát mintha a szkepszist, a megismerhetetlenséget, a káoszt jelképeznék (és ez persze valamelyest így is van), miközben a *Tengerikavics* vagy a *Követés* számtalan pesszimista, reménytelenséget sugárzó szövegpaszusa mérhetetlen ellentétben van az elbeszélői magatartás ethoszával. A klasszikus modernitásból ismerős léthelyzet ez: az egész eltöröttségének a látványa, a haladásba, a fejlődésbe vetett hit megrendülése, amivel szembehelyezkedik az elbeszélés/az elbeszélő belső moralitása; melynek a posztmodern előtti, tehát klasszikus modern attribútumai vannak, amennyiben az elbeszélő mint tanúságtévő tűnik föl, az elbeszélés (amely az igaz történetek jellemzésére használatos krónika megjelölést kapja) pedig nyomozásként artikulálódik. A tanúságtétel, a nyomozás, a krónika az elbeszélést az igaz történet felé tolja el, legalábbis abban az értelemben, hogy az elbeszélő azt állíthatja, „ott voltam”, mint azt Bosch képének kapcsán az elbeszélő mondja a *Követés* elején. A történet (mondjuk egy kisebb közösség vagy éppen egyetlen személy története), a történelem (mondjuk egy nemzeté, egy országé) az előzőek értelmében tehát fölfejtendő, de legalább-

is megkereshető. A keresés nehézségeit az elbeszélő poétikailag érzékelteti; hogy ugyan is a magántörténeten át eljutni a köztörténetig, majd vissza – egyáltalán nem evidens út: az összefüggő, lineárisan vezetett történet, mese visszaszorulása, majd csaknem teljes eltűnése a regényekben ezt támasztja alá. (Ellentétben például az elmúlt kb. húsz év történelmi regényeivel, Darvasi Lászlótól Márton Lászlóig, amelyekben a „keresés nehézségei” poétikai problémái soha nem kapcsolódtak össze morális kérdésfelvetésekkel.) Mégis, az időben és az életműben előrehaladva egyre inkább kap megerősítést az az elbeszélői magatartás, amelyet a tanú szerepével írhatnánk körül. A kilencvenes évektől számítva egyre többször, egyre erőteljesebben jelenik meg a „tanú” mint narratív szerep és mint a valóságot (a regénybeli valóságot) igazoló „dokumentum”; „eleget tehetek a tanúságtétel kényszerének”, olvashatjuk a *Daniellával a vonaton (a Követés naplója)* egyik esszéjében. A tanúságtétel, a „tanú vagyok” morális képzele hívja elő azt, hogy „a tanú viszont az, aki őriz, nem emlékezik, nem vádol, nem véd, nem felejt...” Ez a szerep pedig nem értelmezhető másként, mint a krónikás szerepe. A krónikások, régi korok irodalomtörténete szerint, a valóságot, a megtörtént eseményt igyekeztek valószerűen leírni, és az utókor-nak tovább örökíteni. Sándor Iván regényeiben a mozaikos, töredezett struktúra háttérben ezt a krónikairói ethoszt is megtalálhatjuk. A Tiszaeszlárról szóló könyv, amely egyébként azonos évben jelenik meg *A futárral*, a dokumentumokban elbeszélte múltat jeleníti meg az akkori jelenre vetítve. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg az elbeszélő, hogy miként lehet fölfogni a „közössé formált emlékhorizontot”. A regények (esszék) ezt a horizontot igyekeznek valamilyen módon befogni, abban a hármasságban, mely a személyes történetet jelenti, a köztörténetet szimbolizálja és poétikailag érvényesen mutatja be e kétféle törekvést.

„Tudhatjuk-e egyáltalán, hogy mi történt?”, mondja magában a *Századvégi történet* főhős-narrátora. A későbbi Sándor Iván-regények ugyan nem kevésbé radikálisak a kérdésfelvetésekben, a válaszok, ha persze vannak válaszok egyáltalán, nem oly szélsőségesek. Mint korábban említettem, *A futárt* és a *Századvégi történetet* követő művek bár mindig nyitva hagynak kapukat, mégis egyértelműen a klasszikus modernség Ady-tól eredeztethető álláspontjára jutnak: az elmondás, a megmutatás etikai kényszerére. A Sándor Iván-féle narrátor nem állít fel viszonyítási pontokat, ahonnt nézve egy történelmi esemény így vagy úgy értelmezhető, de önmagában az elmondással, a rámutatással már morálisan-egzisztenciálisan is formálja a történetet.

Az említett regények poétikája, elsősorban az elbeszélő személye, sok rokonságot mutat a művek elbeszélte történetével: *A futárban* harmadik személyű elbeszélés a *Tengerikavicsban* vagy a *Követésben* az első személlyel váltakozik. Mintha lehetséges lenne egy tárgyilagos, objektív elbeszélés és egy személyes, talán elfogult narráció is. A váltakozó nézőpont (elbeszélői szemszög) azonban nem von maga után egy teljességgel átalakító történetmondást.

Ha az általában vett epikai történetalakítás volna a viszonyítási pontunk, akkor azt állapíthatnánk meg, hogy Sándor Iván regényei (már amelyekre én magam kitértem) a klasszikus modern elbeszélő „eljárásaira” épülnek. Olyan építmények, melyeknek, ha posztmodern alapállásból figyeljük őket, látható, hogy vannak, metaforikusan fogalmazva, üres pontjaik. Ezeket az üres pontokat viszont olykor cselekményes, élő szereplők által körbekerített történet mutatja be, amely ha nem fogja is körül az egész történetet, a részletekre mindenképpen rávilágít. Nem nagy történetek, és nem is történelmi dátumok által befolyásolt „mesék”. Ennek ellenére sajátos világukat az jellemzi, hogy olyanok, mintha mégis nagy történetek lennének, noha ezeknek a regényeknek a poétikája a mozaikszerű szerkesztettség; azaz, a részletekre, az apró részletekre való osztódás. Az elbeszélő ebből igyekszik építkezni. Az alaphelyzet, hogy „a felidézhetetlenben botorkálok”, olvasható a *Követésben*, ami a későbbiekben úgy folytatódik: „próbáljam összerakosgatni a

szavakat, helyreállítani a helyreállíthatatlant”. Ezen erőfeszítés mögött etikailag pedig az áll, hogy a *Követés* történetéről, ami sok-sok kis történetből áll össze, „az egykor tizennégy éves fiúnak vannak csak ismeretei”. És akkor megint csak visszajutottunk a Sándor Iván-szövegek alaptermészetéhez, hogy ugyanis mindegyik mögött a történetmondás és a tanúságtétel kényszere bújik meg. Ami másként úgy is fogalmazható: a történet továbbadásának példás morális vállalása. A történetképzés poétikája, a személyes történet megszerzésének akarata és a történelem mindenek ellenére való értelmezéskényszere ebben a klasszikus modern etikai felhívásban? parancsban? egyesül a legszebb Sándor Iván-regényekben és esszéikben.

SZABÓ T. ANNA

Rítus és rutin

Géher Istvánról, és tőle

„hetenként hasítani tölgyet, felidézni
elmúlt vihart, halottakat: rutin.
vagy rítus? a varázslónak megéri,
hogy túlmerészkedjen az alkuin?”
(*Új folyam*)

„Elment hát a bajnok”, írta Géher István az édesapjáról. Bíró volt az apja, mint Babitsnak, önmagával is szigorú polgárember, aki a nevével és a pecsétgyűrűjével együtt a kötelesség és a helytállás ethoszát, az igazság keresését is ráörökítette. Most elment ő is, sokunk bajnoka, mestere – az utolsó percig hajszolta magát, negyven fokos lázzal is bement az órára, kitarva a helyén, ahogy tanulta, ahogy tanította. Örökségül kaptuk a munkamorált. Öröknek hittük őt, mint az apákat, mint az isteneket. Hogy lehet, hogy mégis...? Megint őt kell idéznem (ahogy alább is, majd, sokszor): „Ágastul leborultak, törve derékba a nagy fák.”

Huszonegy év. Ennyit töltöttem eddig valóságos vagy virtuális közelében. Annyiszor próbáltam írni róla, nem tudtam – és most tessék, elkéstem: az emlékének beszélek. Sokat mulasztottunk, mi, szétraíró tanítványok, évszámra nem kerestük (én legalábbis) – de persze emlegettük, olvastuk, gondoltunk rá, része volt az életünknek. Része lesz mindig. Kézmozdulatait, bólintását, legyintése, megértő nevetése, éles és mohó figyelme, ceruzája a papír felett, a koncentrált rítus, ahogy mindig megújuló kíváncsisággal rádől a szövegre. Egészen közel hajolt a papírhoz, mint aki teljes lényével be akarja fogadni – igazi „close reading” volt ez, csodálatos azonosulás, önátadás, mintha az élete múlna rajta. Az irodalom hiánytalan figyelmet követel. Soha nem láttam őt bármit unottan vagy undorral eltolni magától, minden írásnak megadta az esélyt. Mégsem volt elfogult, mert nem elfogadni akarta, hanem befogadni, értelmezni, megérteni. Kritizált, persze, de mindig humorral és tapintatosan. Mindig a lényegre tapintva. (Itt a szellemujja: ezt is tőle tanultam, hogy hallgassak a szavak sugallatára, meghalljam bennük az önmagáért beszélő jelentést.) Nem a szemével: egész testével érzékelt, mindig érzésből, sohasem pusztán rutinból: „Megnézem, ha elém teszi, / ujjammal kitapintom a / görcsét, hajlik a versszöveg, / formálódik az íve.”

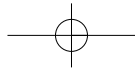
Erről az érzéki észlelésről beszélt a műfordítás kapcsán adott utolsó interjújában is: „ujjaim közt érzem és alakítom a szöveget”, mondta, mert hagyományosan dolgozott, papíron, ceruzával, később gépelte csak le, amikor már ki tudta adni a kezéből. Költő- és íróiskola volt a fordítás is, alázatot és odaadást követelt, és megtanított állni a sarat. Sok éven át minden szerda este ott ültünk

a műfordítás-óráján, tele volt a terem, a földön, az asztalon is ültek, Géher a nyitott ablak előtt cigarettázott. (Meggérdeztük egyszer, meddig fogja tartani ezt az órát? Azt mondta: „Amíg élek!”) A szövegeket legtöbbször a (jobbára kezdő) fordítók hozták, a legmeglepőbb és legtarkább anyag került elébünk, angol romantikus költőktől kezdve a ponyvákön át a rap-szövegig, és minden óra tele volt humorral és meglepetéssel.

A műfordítást, ahogy mondta, csak abbahagyni lehet, befejezni nem – ezért fontos volt, hogy megtanuljunk megmunkálendő tárgyként tekinteni a szövegre. A fordító mellé bírálót nevezett ki tehát, aki, a szerkesztő szerepébe beletanulva, már előzetesen átszöszölte a fordítóval a felolvasandó anyagot, ami aztán a szeminárium nyilvánossága előtt valósággal ízeikre szedetett szét, hiszen szabad préda volt, mindenki közbeszólhatott. Szóról szóra, mondatról mondatra araszoltunk át a szövegen, megvitattuk a megoldásokat. Sértődésről, érzékenykedésről, kényeskedésről szó sem lehetett – csak a szöveg számított, a minél pontosabb és természetesebb fordítás. Meg kellett tanulnunk elfogadni egymás megoldásait, vagy megvédeni a magunkét. A fordítás magányos mesterségét így tette izgalmas közösségi élménnyé – és közben sokunk kezébe kenyeret is adott. A fordítás szenvedély ugyan, de nemcsak passzió, hanem pénzkereseti lehetőség is: ezt a biztató üzenetet hordozták az általa kiírt és elbírált műfordítás-pályázatok. Volt némi pályadíj, de a legvonzóbb a publikálási lehetőség volt: az alaposan megcsiszolt szövegnek helyet talált az irodalmi folyóiratokban. Így tett más-kor is: amikor T. S. Eliotot tanultuk, rádiójátékként adtuk elő a Magyar Rádió stúdiójában (angolul!) a *Waste Landet*, sorról sorra éltük át a szöveget, azóta is fejből tudom az egészet. (Vajon megvan-e még az a felvétel?) Elhitette velünk, hogy nem felhőkkel játszunk: felnőttek vagyunk, hasznunk van, helyünk van a társadalomban.

Azt hittük akkor: ő is a helyén van. Minden ízében tanár volt, sőt, több annál: mester. Eleinte a professzort láttuk benne, bámultuk (de sosem féltük) tudásának biztonságát és eleganciáját. Soha nem hivalkodott az ismereteivel: a szerteágazó és elmélyült tárgyi tudás nem cél, hanem eszköz volt számára, amely lehetőséget adott a szabad gondolkodás élményének a megtapasztalására (így adott értelmet az Eötvös Collegium jelmondatának: „Szabadon szolgál a szellem.”), és sok „titkos és mélyseges magánkételyünk” megbeszélésére. Kikérdezett persze ő is, rengeteget olvastunk és írtunk az óráira, de éreztük, hogy ennek tényleg van értelme, mert örömeinkre válik. Géher a fiatalok és az örökifjak között volt igazán elemében, „a gondolkodó együttlét közegében”, ahol szabadon varázsolhatott, nem fogta le kezét a konvenció. Villogott az elme, mint a penge – de a gondolkodás, bár mi úgy éreztük mindig, ott és akkor még nem vérre ment. Igazi mester volt: vigyázott ránk. Így ír erről: „csodám: favágás” „»vihart« idézek? / ugyan már. Isten őrizz! Csend / es / ítek. / Ki hozzám jár, mind »okos, jó kísértet«.”

Ragyogó szellem, akinek „határok közt varázsa köztudott”. Később döbrent szomorúsággal láttam az egyszerre tiszta és szabad gondolkodás büvkörébe belépni nem akarók és nem tudók értetlenkedését. „Tudósnak költő, költőnek tudós” mondta magáról, mondhatták róla. (Babitsot is ezzel bántották állandóan.) Nem hallgatom el ezt – mert ő sem tette: „...velem / kinek mi van baja? S kinek mit ártok én? / Muszáj? Követel- (tőlem: munkaköri)-mény / kitűzni célt? Cé-

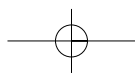

lozni vannak céljaim / magasra, mélyre. Köz-helyről a példa int / maradni el." Amikor már nemcsak olvastam, de értettem is a verseit, kezdtem látni, hogy miért és mitől ódzkodott: taszította is „a tudomány robotja, a józan kényszerűség”, de még inkább megrögzött „cím-ellen-kórság” gyötörte, nem akarta, hogy nála érdemtelenebbek „ismerjék el / kiniszteri minevezéssel”, mert „a világ esztelen. Tisztet visel- / ni rossz”. Nem a rang és a hatalom érdekelte: nem a tudomány, hanem a tudás. Az, akinek a tanítás és a tudósi lét csak a társadalmi előremene- tel, a biztos pozíció eszköze, vagy lehetőség az erőfitogtatásra („hagyjuk a »pár- bajt« jegyzeti lábbon! (...) / nálad a fő-hatalom, nálam meg csak az ész”), nem ért- heti meg azt az embert, akinek az irodalom teremtő közeg, „erőforrás, ihlető és alkotó alkalom”: „A felsőoktatási altiszt / eljár, számonkér vasszigorral, / rálép az ifjúság tökére / (ha van), mert rend (ha nincs) a lelke – / s lesz minden ihlet, elmetorna: / kiköttetés, csuklógyakorlat.”

Jobban belegondolva persze értetlenségük az ő szempontjukból mégiscsak érthető. Géher István, ez a makacsul szelíd, „ösztvér, szemüveges polgárfa- zon”, mégiscsak veszélyes felforgató (a generációkra kisugárzó hatását tekint- ve nem véletlenül beszélek jelen időben), mert tudja, hogy „következtesen gondolkodni (...) semmikor sem volt ártatlan szórakozás”. Nyugtalanító és lá- zadó, mert ki meri mondani, hogy a „tudomány legfőbb tudnivalója abban ke- resendő, amit megtudni nem lehet.” Aki azt vallja, hogy „nem verseng az, akit távoli célja hív / élethossznyi futásra, / melynek díja a veszteség.” Aki nem haj- landó elhazudni az alapvető bizonytalanságot, lábjegyzetekkel vagy pöffeszke- dő, tudós komolykodással kikerülni a lét alapkérdéseit. „Tudhatjuk-e, barátom, hogy kik vagyunk és hol élünk? Gyermekkorunkban, zsenge értelemmel ezt ta- nultuk meg először – egy nevet, egy lakcímet – nehogy elveszünk az idegenek között. Aztán felnőttünk, meghonosodtunk az idegenség lételemében, és érett elmével úgy találjuk, hogy minden világmagyarázó tudásunk annyi, mint a semmi. Csóválod a fejed: hogy mondhat ilyet egy tanár? Nem lenne tanár, ha elhallgatná.”

Géher István elsősorban tanárnak mondta magát, de elemi hatásának, belső függetlenségének az alapját a költészet művelésének a szabadsága adta. Szabad- ságot mondok? Igen, de keservesen meg kellett küzdenie a költészet szabadsá- gáért. Először is a polgári közeg hagyományával, amely csak Párizs-Pápaít olva- só papot meg jogászt ismert el, költőt (elevent legalábbis) nem ismert. Másodsor a kritikai visszhangtalansággal, a versírás magányával. Harmadszor pedig, és ez lehetett a legnehezebb, a polgári élet fegyelmezetten felépített és fenntartott kereteivel.

Hiába volt legendás tanár, mégsem volt egészen a helyén, mélyről fakadó nyugtalanság és kontrollálhatatlan, titkos erő munkált benne, ami kiszolgáltatot- tá tette – de nem a külvilágnak, hanem saját magának. Hitte, és reménybeli köl- tő-tanítványainak vallotta is, hogy „minden kísérletre / kísértet rímel”, „hogy a versírás nem veszélytelen, / sőt botrányos: tudom. Démonokat / megszólaltat- ni nem jó.” Mégis azt mondta, hogy „akinek van egy csepp kis esze (...) / azzal kezd, ami a végzete”, mert verset írni csak életre-halálra érdemes – olyannyira, hogy eleinte, mintegy beavatási szertartásként, az életveszéllyel rémisztgetve, minden elébe járuló kezdő költőt megpróbált lebeszélni a költészetről. (Sokakat

sikerült is.) A verseiben azonban nem ennyire szigorú, Sylvia Plath vagy John Berryman öngyilkosságának tehetségpazarló vadsága őt magát is visszariasztja: „sylvia-ról / nem is beszélve, nil, a gáz-sütőkről. / ez hozzám nem való. révült merészség, / ihletnek túl mohó”; „professzor úr john berryman, magától / tanultam. Doctusul. Csak azt az ugrást! / ha isten óv, le inkább doktorálok.”

A doktorálás – a talán kisebb presztízű rádiós, szerkesztői, dramaturgi, tanársegédi munka után (végre-valahára?) tisztességes polgári rangot biztosít, mint később a professzor emeritus. A Tanár Úr publikál, konferenciázik, szerkeszt, utánozhatatlanul eredeti Shakespeare-könyvet ír, hallgatják, rajonganak érte, külföldön is híre van – de közben tudja, hogy igazi énje nem a nyilvános, hanem a privát: a költő. A tanárság, legyen az bármilyen látványos és rituális, mégiscsak rutin: „... fáradt vagyok. nehéz / napom volt. fél kettőtől este hét után- / ig ment a műsor. kitanítottam magam. / szikrázó szellem, érző lélek: mind lement. (...) szó, szó: belőle hasznom mi marad? a bölcs / meglegedés... inkább visszhangzó, üres / hodály, fejem helyén.” Igen, mert soha nem adta alább: szinte minden órája olyan intenzív volt, mint egy vizsgatanítás vagy egy színházi premier. Nagy ára volt ennek: az intenzitás mögött ott kísértett az üresség. Ez az, amit járatlan és naiv kezdő tanítványként még nem vettem észre – bizony, épp engem írt meg egy versben, ahogy tudatlanságomban rácsodálkozom kiapadhatatlannak látott munkabírására: „A tanár úr sose fáradt? / Dehogyanem. Bizonyisten, / fejem is már majd lecsuklik, / mire véget ér az óra.”

Bölcs meglegedés helyett fáradtság, kemény munkamorál, szív-lélek robot (amit ráadásul legfeljebb az amerikai tanítás idején fizettek meg, közben viszont mindvégig szégyenletesen nem: „voltunk szegények, nem nagy újság, hogy leszünk, / (...) de munkámért fizetség – az se lenne rossz”), hit(gyakorlat) helyett a tanítás bőkezűen önzetlen adakozása, figyelmes és pontos szolgálat. A vers szavaival: „pénzt kell kiadni, adni. munkakedvem / (mint autóm) romlik, megjavul. tanulmányt / szerzek, tanítok, bölcs vagyok, tesztek vagy / veszek. de nincs közöm. sőt: csak közöm van. / átjárhat rajta bárki. nyitva tartok.”

Géher a fegyelmezett szenvedélyt is átszellemíti, az életrutinból is rítust teremt. Elemi erejét egyetlen pontba sűríti – mert ez is egy „lehetőség”. Mint ahogy egyik esszéjében írja: „mintha a Napot lehozhatnánk a földre, házi tűzhelynek. (Miert ne, ha igaz az, hogy »a szeretet soha el nem fogy«? S ha elhisszük, hogy a szerelem örökké tarthat.)” Az otthon védelmében, a szerető társ mellett felsugározhat a vers atommaglyája. („nem is tudom, mi lennék, ha nem lennél. / ... / mondanám, s te gyorsabban már mondtad is. mégis beszélgettünk. mindig, / megúnhatalan.) Egy ilyen közegben minden együtt töltött perc megszentelődik. Ahogy egy másik esszéjében írja Déry novellája kapcsán: „Embertisztelet zajlik itt, a gyásszal-szegénységgel dacoló, önzetlen szeretet, a méltatlanságban megőrzött szép életforma szertartása. Ennél többre az értelmes emberi erőfeszítésből nem telik. És az értelmetlen világban, mely akármikor öngyilkosságig hajszolhatja az italba vadult kétségbeesést, ez a szűk körre korlátozott különbéke is nagyon sokba kerül. Ezt a megvilágított kisvilágot lemondással, önfegyelemmel, minden pillanatban meg kell teremteni; itt minden születésnap, mint minden ünneppé szentelődő hétköznap, egy-egy bemutatott áldozat.”

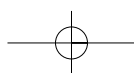

Áldozat vagy alku? „Korán lenne még ítélni; tanúsítsunk türelmet, tartunk vizsgálatot” mondja ő (Shakespeare mellett legkedvesebb rokon-költőjéről, Aranyról szólva). Mi, tanítványok, ámulva néztük ezt a „megvilágított kisvilágot”, a már-már szülőinek vagy nagyszülőinek látott térben, „ahol a / használati tárgy: mitológia”, néztük a gondosan kijavított és dedikált, ajándékba kapott versesköteteket, a karácsonyra nekünk írt, képpel díszített verseket (minden karácsonykor újat, gyönyörűt), a mindig-mosolygó feleségétől, Maritól kapott finom régi csipkét (éjjeliszekevényemen őrzöm); és persze a fotelt, a lámpát, a könyveket a budai polgárlakásban – mert friss-budapesti elanyátlanodásunkat látva meg is hívott magukhoz vacsorára a biztonságot sugárzó otthonba, és járhattunk velük kirándulni is, az ő családján át ismertük meg a budai hegyeket, rítus volt az is, az erdő, a beszéd, a csend, a virágszedés („harangvirágidő” van most is, családi magánmitológiájuk ez, de már én rá gondolok, ha a harangvirágra nézek), és néztük az ő szemével a Dunát, mert elvittek egyszer evezni is, befogadtak a rítusaikba, fénylett a víz, a mindig-változó felszín, és – mitologikus csodaképpen – szivárvány is volt, hosszában a vízben, mindkét irizáló talpával a Dunában állva – igen, volt sok öröm is a nagy fejelemben: úgy láttuk legalábbis. Az életének a látványával azt adta át ott és akkor, ami csak példával adható tovább: hogy „úr az, akinek világa / önértékű, az ízlése csiszolt – / aki a szenvedését szépen éli”.

Akkor még egyszer: áldozat vagy alku? Jó lehetett-e „bekerítve élni”, „közszemlére” téve, „ahol rájáratnak járókelők” azzal a korán felismert polgárerénnyel, hogy „talán a boldogság is kötelesség”? Örök tanár-jelmezben élni, miközben köröskörül „... vendégek, barátok, / egyetemisták házassága, lelke. / csöpög a csap tovább. vigaszt, tanácsot” adni, bölcsen és megértően, és végigvinni vitézül, amibe belekezdett? Ahogy a morál moralitás-játéka megköveteli? „Kopottan, mint Akárki, / viseld közöttük elszabott / világotat: viselkedj.” Tanítás közben venni az apja halálhírét, két óra közt rohanni a feleségéhez és az újszülött lányához a kórházba, egyetlenegyszer órát mulasztani (és vers az is, ahogy az ajtóra kiírta: „Nagyapai elfoglaltság miatt / a műfordítás óra elmarad”), soha nem halasztani, nem kibújni a kötelesség alól, mert „a szolgálatra, erre kell figyelni”, mindvégig másokra. „Mindenfelől: veszendő életek. / Világít ablakod. De nem neked.” És közben, már csak a pusztá fáradtság miatt is, ott a kiegészítés veszélye – ahogy Nemes Nagy-elemzésében mondja: „a hívó és kihívó sötétség egyre közelebb kerül a hit fényforrásához.”

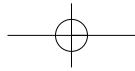
Mégis áldozat, igen. A kísértő sötétségtől nem ijedt meg, a helyén maradt, mert így volt a helyes. „Amit tanítok, az vagyok.” Ahogy a pap az Úr testét, úgy a tanár – mint a színész, mint a bohóc, mint a költő – magát mutatja fel. Mégsem ígért megvilágosító katarzist vagy felhőtlen életet, még a saját költő-fiának sem: „boldog nem leszel azzal, amit neked adni remélünk, / csak leszel. Az, aki.”

Géher István az volt, aki. Azonos volt önmagával. Hét verseskötetében folyamatos önvizsgálatot tartott, maszkokon át is felismerhetően – az érdekelte, hogy lehet „az élet nemessége” megtartása mellett kikelni önmagunkból, elmenni odáig, amikor nem a maga ura az ember („veszélyes forogtag: összekeverni / verssel az életet, nincs irgalom, / csak örvénylő erő van, a kegyelmi állapot kegyetlen”). A Rádiókollégium izzóan izgalmas esszéiben, akárcsak a Shakes-

peare-kötetben, feloldja önmagát, a szöveg mégis magáért beszél – ahogy Montaigne-nyel mondja Géher István: „Magam vagyok könyvemnek tárgya, olvasó.” Ő maga, vagyis az Ember, Akárki. Megbízik bennünk, követésére biztat. Mintha utána lehetne csinálni. Mintha könnyű lenne. A nyomába lépni? Lehetetlen. Mondjuk inkább utána búcsúzóul, *tánclépésben*, könnyedén:

„Minden semmi.
Semmi se minden.
Semmi se semmi.
Minden minden.”

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

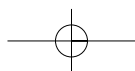
Tizenötödik védőbeszéd

Nem viszem többre, meglásd. Nem akarom többre vinni, úgyse. Ezek mondatok. Nincs befejezve egy se. Itt most az apám következne. Mert hogy ki által van ki, és ki kit lát meg, perspektíva dolga. Én például felülnézetben vagyok az, aki. Szembe és oldalt valami hiányzik. Mondhatni nincs vetüetem. De most az apámról van szó. Ő vetül, ahova csak akar. Ki és be. Rá. Elvetül magával, ez a szerepe. Illetve magával vetül, mert nincs hite. Ürességét bevetíti, mint csillagba a sötét anyag a fényt, hogy legyen mire néznie. De nem néz. Azért kell innia, hogy ne lásson. Mindenütt vakít a szemüvege. De egy ilyen vakság is sokat ér, mert valódi, időt kellett hozzá pergetni a szájról. Nekem meg körbevarrja sorsomat az ég, ha hagyom.

2011. 07. 08.

Huszonkilencedik védőbeszéd

Nem égettem el magam. Csak nem figyeltem, hogy mi ég el bennem. Aminek el kellett égnie. Nem sikerült még megfigyelnem. Karácsony volt, és égett a fa. Égtek a gyertyák a tortán. Égett, hogy nem vagyok apa. Égett, hogy egy nő se néz rám. Nem sikerült még megfigyelnem. Füstje is csak egy fényszalag. Olyankor, mintha nem is égnék. Nem hallom, hogy mit mondanak. Füst lett minden szem, ami számít.

*Vízszintes csíkok a szemek. Köröskörül
a falakon elnyúltan fekszenek.
Köröskörül a falakon elnyúltan fekszik
a tűz, ha van. Nem hallom, hogy mit mondok.
El nem égetem magam. Csak
nem figyelek, hogy mi ég el bennem.
Aminek el kell égnie. Nem sikerül
megfigyelnem. Karácsony lesz,
és ég a fa. Égnek a gyertyák
a tortán. Ég, hogy nem leszek apa.*

2011. 11. 03.

Ötvenegyedik védőbeszéd

*A tizenötödiket nem mutattam meg
neked soha. Egyetlen versem, amit
dallamot tapogató mutató ujjad nem
kísért végig. Örülök neki. Másfél éves
sötét hajózásod úgyis elég tőkésúlyt
tett életünkre: közös sötétedből
írtam, aki tudatalattidat úgy osztottad
meg velem, hogy verseimhez a fekete szövést
ne kelljen saját sorsomból sodorni. Kíméletet
nem érdemeltem, de kaptam.*

*Most egyedül
maradtam, sötéttelen, kifényesített jövőm
túlexponáltan vakít, szédülések között,
kigyógyulóban, a hiány émelyével
tapogatom ki új helyem. Szellemtárs
nélkül. De a hamutartó-serpenyő, amiben
annyi féléber szellemtűzet nyomtál el
félrészegen, ölemben pihen, naponta
mindig csak egy szivarkát szívok, minden
gondolat nélkül, tele emlékkal. Még
nem tettem be a földbe, de tudd,
hogy sötétedről soha nem ítélek.*

2012.06.23.

Ötvenkettedik védőbeszéd

Halálod előtt egy nappal a Nevető
oltárt olvastam, „mint a zsírsár,
mondták, és tényleg,
ahogy a gyászhuszárok ásóval felásták,
mint egy test belsejében a rossz anyagcserétől
az elkásásodó lipid-rétegek, rezgett
a föld zsírja, súlyos és üres volt,” és a
végén: „aztán beomlott a
zsírsár. Egyszerre pukkant ki a gyásznép,
mintha hányna, rázta őket a zsigeri
lárma, hosszú, kitartott, könnyező röhögés
borította be őket, mint a láva (...)”
Nem volt visszhangja a szavaknak,
inkább, mint a Lyme-kór ájulásanyagát
kitöltő térémely – ezt a szót is
Balázs Makdirjából lopom – előhangzott
benne minden, mint a kakukk szavában, hogy
„hány évig élsz”, amit kirándulásokkor annyit
kérddezgettél, és én összeszűkült gyomorral,
nevetve figyeltem. Vagy néhány hete, mikor
helyetted hangodat vittem Münchenbe
társnak, azok a kappanhangú „kik ezek? ...”,
amit betegágyadnál, hogy legyen még
szavad, előre felvettem. Az ember a féltudatalattiját
hogyan búcsúztassa el? Nem kellett beszéljünk
ahhoz, hogy beszéljünk. Most meg nem lehet. Társ
nem fért mellém oda a mindennapos magasfeszültségben –
most a szellem ajtaját tágra nyitnom
nem lesz nehezebb, mint neked, fölfelé, szemed.
De a kakukk hetvenkettőig sosem jutott. Vagy
több, vagy kevesebb. A kakukk hazudott.

2012.06.23.

GETTO KATALIN

A SZEMLÉLŐDÉS TERE

A Zsolnay Kulturális Negyedről

A Zsolnay család- és gyártörténeti kiállítás felavatása ez év áprilisában annak a több mint egy évtizedes koncepcionálási, tervezési és építési folyamatnak a szimbolikus lezárását jelentette, amelynek köszönhetően a pécsi városimázs egyik sarokköve, a Zsolnay örökség kulturális célú intézményközpontként éledt újjá. A ZSKN-t több lépésben vették birtokba a belvárosból ide költöztetett vagy újonnan alakult kulturális intézmények: elsőként, 2011 januárjában a Bóbita Bábszínház nyitotta meg a kapuit, az intézmények zöme tavaly decemberben költözött be, majd a család egykori lakóhelyéül szolgáló műemlék villában berendezett családtörténeti kiállítással teljessé vált a központ kulturális kínálata.

A megnyitó óta eltelt rövid időszakban két jelentős eseménysorozat, az I. Zsolnay Kulturális Fesztivál és a XII. Pécsi Országos Színházi Találkozó helyszínéként mutatkozott be a negyed. Megvolt tehát a „főpróba”, napvilágot láttak a látogatói létszámról szóló első adatok és a 11 milliárdos beruházás építészeti megoldásait és programjait véleményező első sajtóreflexiók. Pedig talán nem is a fesztiválok, hanem éppen a nagy események közötti időszakok mutatják meg, hogy a Közép-Európa egyik legnagyobb ipari műemlék rehabilitációjaként megvalósult projekt milyen mértékig képes megfelelni a kulturális léptékváltással kapcsolatos várakozásoknak. Évekbe telhet, míg erre a kérdésre autentikus válasz születik, hiszen a jelenlegi állapot csak a kezdet. A rekonstrukció befejeződésével, az intézmények megnyitásával az átalakulás folyamata nem zárult le, és nem is szabad, hogy lezáruljon. Ez év februárjától Márta István személyében új vezető vette kezébe az irányítást. Az egyes intézmények egyelőre nagyrészt a régi menedzsmenttel üzemelnek, az új helyzet azonban nyilván mélyreható változásokat hoz majd működésükben.

Az időtényezőt az architektúra értékelésénél sem szabad szem elől téveszteni. „Mire kialakulnak a használati arányok, az több évbe telik. Eközben folyamatosan változnak a szereplők, dinamikusan keresik a helyüket. 5-10 év múlva lehet, hogy megint változni fog az egész. Így a mostani beavatkozás kapcsán is inkább egyfajta vérfrissítésről beszélhetünk, egy ideiglenes helyzetről. Az utóélete persze kérdéses” – nyilatkozta Herczeg László, a negyed egyik vezető tervezője.¹

Mielőtt tehát a következőkben először áttekintném a ZSKN programtartalmának eddigi alakulását, majd a negyed egyes építészeti megoldásait e változások tükrében értelmezném, le kell szögeznem, hogy megállapításaim a projekt pillanatnyi állapotára vonatkoznak, amely az elkövetkezendő évek során jelentősen módosulhat.

Az egykori Zsolnay gyár ék alakú zárványát a 6-os főút (Zsolnay Vilmos út) osztja ketté. Az öthektáros területen, 40 ezer négyzetméternyi épület felújításával kialakított kultúrközpont négy tartalmi egységet alkot: a Míves negyed magja a két legreprezentatívabb műemlék épület, a család lakhelyéül szolgáló villa, ahol a Zsolnayak személyes dokumentumait és a gyár történetét bemutató kiállítás található, illetve a Sikorsky ház, mely a

¹ Ongrádi Melinda: *Kultúrnegyed sufni pályázatból*. <http://hg.hu/cikk/epiteszet/14477-kultur-negyed-sufni-palyazatbol>

Pillantás a hídról: a Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék épületének Zsolnay úti homlokzata.

Zsolnay kerámia historizáló és szecessziós darabjait bemutató Gyugyi-gyűjteménynek ad otthont. Ide tartozik a külpontosan elhelyezkedő Zsolnay-mauzóleum, az Alkotó- és Inkubátorház, valamint a Kézművész utca üzletsora. Az Alkotó negyed a páratlan atmoszférájú Pirogránit udvarral a fesztiválok elsődleges helyszíne; itt található az E78-ként is emlegetett Ifjúsági Központ, melynek sima üveghomlokzata az intézmény elődjét, a belváros határán álló egykori Ifjúsági Házat idézi. A Gyermek- és Családi Negyed az interaktív tudományos-technikai kiállítások iránt érdeklődőket várja. Központi elemei az egykori gyári labor helyére települt Interaktív Varázstér, mely tartalmilag bevallottan a budapesti Csodák Palotájának mintáját követi, a Planetárium, a Pécsi Nagygalleria támfalba húzott épülete, valamint az egykor szintén a lakóépületnek épült, majd évtizedekig művelődési házként működő „Zöld ház”, ahol a Bóbita Bábszínház kapott helyet. A Zsolnay Vilmos út által két részre osztott Egyetemi Negyedben a Pécsi Tudományegyetem Művészeti kara, a Bölcsészkar két tanszéke és a Janus Egyetemi Színház működik.

A ZSKN átadása késett a legtöbbet – kerekén két évet – az EKF-es kulcsprojektek közül, e sajnálatos ténynek azonban pozitív hozadéka is volt: az EKF-év programdömpingjének lezárultával a Zsolnay még az építés fázisában a jelentőségének megfelelő közfigyelem homlokterébe került, s kiterjedt társadalmi vita bontakozhatott ki körülötte. Idővel a döntéshozókhoz is eljutottak nyugaton elterjedt participatív tervezésről szóló információk, és az építkezés többszöri bejárásával a városlakók – ugyan csak az építés kései fázisában és csak megfigyelőként – de figyelemmel kísérhették a projekt alakulását. Így mire sor került a negyed beüzemelésére, már számos fórumon (ezek közül elsősorban az azóta megszűnt *Echo* című kritikai folyóirat írásait, illetve a Patartics Zorán által vezényelt *A Fal* projektet és a Kis Esti Viták című programsorozatot, továbbá Somlyódi Nóra *A Balkán kapuja?* című kötetét kell kiemelnünk) artikulálódtak a Zsolnnyal kapcsolatos álláspontok, kitapinthatóvá váltak a recepció fő erővonalai, és felszínre kerültek a vállalkozással kapcsolatos kritikák és ellentmondások is.

A Szobrász Tanszék és a Janus Egyetemi Színház minimalista tömbje a téglalburkolat révén kapcsolódik a műemlék épületekhez.

A kifogások közül a kulturális ipar, a kreatív réteg és a piaci szereplők távolmaradása (az Alkotónegyed számos épülete és több üzlethelyiség ma is üresen áll) s mindezek következtében a negyed fenntarthatóságával kapcsolatos aggodalom fogalmazódott meg a legmarkánsabban. A civil kezdeményezések kiszorulása, a belváros kulturális elszegényítése, a kulturális fogyasztás „plázyszerű” koncentrációja, a városszövetbe nem illeszkedő, zárványszerű elkülönülés kifogása szintén gyakran felmerül. E vádak igazságtartalmának tisztázása, az okok feltárása és a változtatások irányának kijelölése a jövőben tovább bővülő társadalmi diskurzus feladata. A negyed funkciójára vonatkozó elképzelések rövid áttekintése, melynek bizonyos elemei tovább élnek a megvalósult projektben és a hozzá fűződő várakozásokban, valamint az architektúra programalakító szerepének elemzése azonban talán közelebb vihet a ZSKN sajtószerúségeinek megértéséhez.

A csökkenő termelés miatt funkciótlaná vált gyárépületek felújításának, a terület rehabilitációjának gondolatát elsőként Komor István, a műemlékingatlanokat kezelő állami szerv, a 2000-ben megalakult Zsolnay Örökségkezelő Kht. ügyvezetője dobta be a köztudatba. Az ingatlanfejlesztés irányát ekkor még a non-profit kulturális tevékenységre épülő vendéglátásban és szolgáltatásokban, illetve a turisztikai célú hasznosításban jelölték meg. E korai elképzelés szerint a gyártás még a komplexum szerves részeként működött volna, később az egyre kisebb kapacitással üzemelő manufaktúra helyét a terület keleti sarkában különítették el. A fejlesztés elsődleges célja ekkor az volt, hogy az „egységes szellemiségű” koncepció meghatározásával, a darabonkénti értékesítés megakadályozásával „egyben tartsák” a Zsolnayak épített örökségét.²

² Cseri László: Zsolnay Kulturális Negyed: Alvó oroszlánok. *Echo Pécsi Kritikai Szemle*, 2007. július 3. szám. <http://www.echopecs.hu/index.php?id=764>

A kémények a Zsolnay Negyed emblemikus városképi elemei.

Ekkor még erős hangsúllyal szerepelt a koncepcióban a kreatív ipar meghonosításának szándéka is, amely elválaszthatatlan a kulturális negyedek több évtizede nyugat-európai gyakorlatától. „Létrehozunk egy 600-800 négyzetméternyi területet, ahol a kulturális ipar vizuális szférája, például a dizájn megjelenhet, vagy az egyetemi közelség miatt is indokolt high-tech kutatások. Megjelenhet a porcelán egészségipari alkalmazásának kutatása is, amely összekapcsolva a háromdimenziós technikával, a csontrekonstrukció alapjait teremthetné meg. Ezen túl pedig kiváló terepe lesz a kulturális negyed a fiatal képzőművészek, iparművészek tevékenységének” – ismertette az elképzeléseket Komor István.³

A fejlesztés másik kézenfekvő iránya az örökségvédelmi szempontokat kiemelő, a Zsolnay örökséget a pécsi identitás egyik meghatározó szegmensként kezelő program volt, amely ipari témaparkként hasznosította volna a területet, s a gyár múltját bemutató, múzeumi funkcióra összpontosított.⁴ A Zsolnay Örökségkezelő Kht. a Pécsépterv Stúdió bevonásával már ekkor megkezdte a műemléki homlokzatok egy részének felújítását.

A Zsolnay rehabilitációját az EKF előkészítésének folyamatában fontos mérföldkőnek számító, 2004 októberében rendezett konferencián Kunszt Márta alpolgármester vetette fel ismét. Ekkor történt a negyed rekonstrukciójának beemelése az EKF vezérprojektjei közé, alapvetően megváltozott funkcióval. Az EKF pályázatban már egyértelműen kulturális negyedként szerepelt a Zsolnay, az iptörténeti témaparkként való hasznosítás lekerült a napirendről.

³ Zsolnay: Lebontják a rossz állapotú és felesleges épületeket. (Cseri László) BAMA, 2009. november 4. <http://www.bama.hu/baranya/kozelet/zsolnay-lebontjak-a-rossz-allapotu-es-a-felesleges-epuleteket-267669>

⁴ Komor István: Az épített Zsolnay örökség. In: *Mozaikek*. 2003.

A Pécsi Nagygalleria támfalépülete, mögötte a Bóbita Bábszínház

A koncepció formálódásában mérőföldkőnek számított a 2006. novemberében megrendezett holland-magyar szimpóziум,⁵ ahol a kultúra alapú városfejlesztés terén nagy tapasztalattal rendelkező szakemberek a hasonló projektek hollandiai példáinak, az amszterdami Westergasfabriek gázgyár, a rotterdami Van Nelle gyár és az eindhoveni Philips gyár rehabilitációjának elemzésével, valamint a pécsi helyszín adottságainak számbavételével körvonalazták javaslataikat. A hollandok a téma jó néhány magyar elméleti szakértőjével egyetértésben a kulturális termelés és fogyasztás egyensúlyán alapuló, önfenntartó, fizikai és eszmei értelemben egyaránt nyitott, a városszövetbe integrálódó, a társadalmi diverzitást tükröző és széles társadalmi bázisra épülő kreatív negyed vízióját vázolták fel. Argumentációjukban a kulturális városfejlesztés két nagy paradigmája, a „presztízselemeket”, nagy infrastrukturális beruházásokat preferáló, illetve a helyi közösségek revitalizációját célzó, a részvételen alapuló eseményekre alapozó elképzelés közül egyértelműen az utóbbit ajánlották a pécsi döntéshozók figyelmébe. Felhívták a figyelmet a Zsolnay elhagyott gyárépületeiben spontán módon megjelenő underground kulturális gyakorlatok megtartására⁶ és a partícipatív tervezésnek a fontosságára is.

⁵ *A kulturális negyed mint városfejlesztési stratégia.* http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/Zsolnay_dosszie/A%20kulturális%20negyed%20-%20workshop%20%282008%29.pdf

⁶ A Közelítés Művészeti Egyesület, mely fontos hiánypótló tevékenységet folytatott, s önálló szintet képviselt a város képzőművészeti életében, a felújítást megelőzően már „belakta” a negyedet: 2004-ben, a MédiaGyár szimpóziум kapcsán elsőként ők használták a Zsolnay üres gyáracsarnokait művészeti terekként. Az általuk proponált Kortárs Művészeti Központ, amely a kiállításokon kívül a képzőművészeti rezidenciaprogramokat és kutatásokat koordinálta volna, végül nem jött létre.

A hollandok rendkívül ambiciózus programot fogalmaztak meg, de nem a beruházás és a rekonstrukció volumene, inkább a projekt szellemi és társadalmi bázisának kiszélesítését illetően volt radikális ez a terv. A negyed kreatív-közösségi illetve turisztikai hasznosítását a hollandok inkompatibilisnek tartották. Nézeteiktől több ponton eltértek a Zsolnay korai koncepciójának kidolgozását végző helyi szakemberek, Komor István és Rádóczy F. László elképzelései, akik továbbra is a kulturális témapark vagy élménypark fogalmában gondolkodtak, kiemelve a negyed idegenforgalmi jelentőségét és örökségvédelmi aspektusát.⁷

Míg a hollandok építészeti szempontból az elhagyott ipari területek sajátos esztétikumát hangsúlyozták, Rádóczy F. László, az előzetes felújításokat tervező Pécsépterv Stúdió építésze az örökség egyedi, személyes jellegére apellált, amely „teljesen más, mint a szokásos ipari (mű)emlékek: egy család életének személyes lenyomatát hordozzák, a gyár egyúttal reprezentációs színtér is volt”⁸

Komor István szintén a pécsi projekt (melyet a dokumentumban másutt „tematikus látványparknak” nevez) kivételes komplexitásával érvel. „A projekt célja egy kulturális-művészeti övezet létrehozása, mely egyszerre szolgálja és bővíti a város, a régió lakosságának közművelődési lehetőségeit, a kulturális turizmus termékkínálatát, kulturális-ipari kapacitásokat hoz létre, hozzájárul a Zsolnay márkanév alatt folyó termelési tevékenység gazdasági gondjainak megoldásához, továbbá kitüntetett jelentőségű város-építészeti-városfejlesztési célokat valósít meg.”⁹

Az idézetek arról tanúskodnak, hogy a Zsolnayval kapcsolatban a kezdetektől fogva az „ideáltipikus” kreatív negyedekhez képest jóval több, egymásnak nemegyszer ellentmondó elvárás fogalmazódott meg, melyek a megvalósult projektben is feszültséget okoznak.

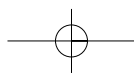
A program alakulásának következő fordulópontját az egyetem bevonása jelentette. A Művészeti Kar, a zeneművészeti és képzőművészeti képzés, valamint a két bölcsészkar tanszék betelepítése a kulturális ipar távol maradó piaci szereplőit helyettesíti, pontosabban egymaga képviseli ezt a szektort. A projekt tartalom kialakításában végül az építészetre is fontos szerep hárult: a pontos hely- és funkcióigények végiggondolásával, egyeztetésével ők pótolták a koncepció hiányait.

Az építészeti ötletpályázatot 2008 januárjában hirdették meg, melyen az első díjat az MCXVI Építész-műterem nyerte el. Csaba Kata, Herczeg László és Pintér Tamás János felelős tervezőként vitték végig az alkotófolyamatot. A pályázati eredmény kihirdetése után a feladat nagysága miatt a további tervek elkészítésére a munkát tíz tervezőcsoport között osztották szét; a kerttervezési munkákra az S 73, a tájépítészeti tervek elkészítésére az Új Irány Csoport kapott megbízást.

⁷ „Új momentumként jelentkezett ezen a területen, hogy a turizmus megítélésével kapcsolatban a szimpóziumon több előadó részéről is kétségek fogalmazódtak meg, jó néhányunkban nem kis meglepetést okozva. A Megvalósíthatósági Tanulmány a turisztikai szempontokat kiemelt fontossággal, szinte kiindulópontként kezelte, és ez az elv a döntéshozók egyértelmű támogatásával találkozott.” In *A kulturális negyed mint városfejlesztési stratégia*. http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/Zsolnay_dosszie/A%20kulturális%20negyed%20-%20workshop%20%282008%29.pdf

⁸ Rádóczy (f) László: A Zsolnay gyár építészeti rehabilitációjának sajátosságai. In *A kulturális negyed mint városfejlesztési stratégia*. http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/Zsolnay_dosszie/A%20kulturális%20negyed%20-%20workshop%20%282008%29.pdf.

⁹ Komor István: A Zsolnay Kulturális Negyed. In *A kulturális negyed mint városfejlesztési stratégia*. http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/Zsolnay_dosszie/A%20kulturális%20negyed%20-%20workshop%20%282008%29.pdf.

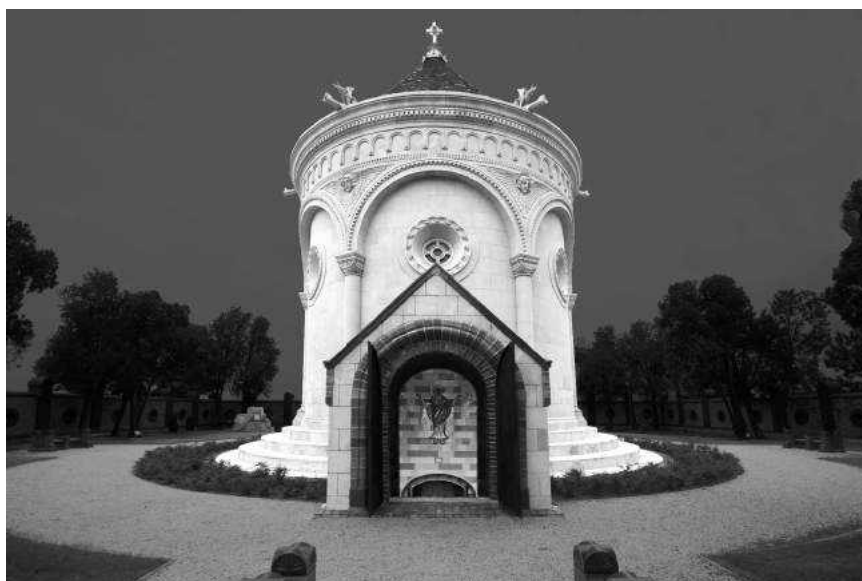

Az egykori jégverem „minaretjének” ornamentikájához az iszfaháni mecset szolgált mintául.

A családi rezidencia annak idején a gyár épületkerámia termékeinek bemutatására is szolgált.

A Zsolnay Mauzózeum

A tervezők tudatában voltak annak, hogy a szokásosnál – például a Ganz gyár átalakításával készült Millenáris Parkénál – jóval összetettebb szituációval van dolguk. Mivel a három vezető tervező egyike sem pécsi, elfogulatlanul, preconcepciók nélkül tudták felmérni a feladatot és a lehetőségeket, ugyanakkor nem hagyhatták figyelmen kívül a helyi közvélemény és a korábbi koncepcióalkotók elvárását sem, amely a negyedben a Zsolnay legenda érzelmi motívumait erősítette volna fel. Világos volt számukra, hogy a heterogenitás, az architektúra és a használat sokfélesége, nyitottsága a sikeres terv kulcsa, ezt segítette elő a munka felosztása a tervezői csoportok között, akik az érdeklődésüknek, habitusuknak megfelelő feladatokat kapták, és elmondásuk szerint meglehetősen nagy szabadságot élveztek munkájuk során. A pályázat többi, megvételt nyert tervével összevetve értékelhetjük igazán, hogy az MCXVI tervezői az épületállomány egyes történeti rétegeit, a műemléki védettségű, reprezentatív, egykor lakófunkciójú épületeket, a Zsolnayak korában épült ipari műemlékeket és a meghagyott 50-es, 60-as, 70-es években készült hozzátoldásokat, valamint az új hozzáépítéseket egységes egésszé tudták összefogni, szemléleti és minőségi egységként tudták megjeleníteni.

Pályázatuk sikerének a zsűri értékelése szerint is az volt a kulcsa, hogy megfelelő arányban avatkoztak be az öröklött struktúrába, az „eredeti állapot” visszaállítása helyett előítéletmentesen, elfogulatlanul, a használhatóságot és a fenntarthatóságot egyenrangú szempontokként mérlegelve döntöttek a hozzáépítések megtartásáról vagy elbontásáról. Munkájuk során a „zsolnayság” azon rétegével is szembesültek, amivel a kerámiadíszes homlokzatokat csodáló szemlélődő nem: az ökonomikus, racionális gondolkodással, s ezt a szemléletet éppúgy az örökség részének tekintették, mint a „műves” részleteket.

A kulturális városfejlesztés irodalmának sokat hivatkozott szerzője, John Montgomery egyik fontos művében felsorolja azokat a kritériumokat, melyek az utóbbi évtizedek tapasztalatai szerint elengedhetetlenek a kulturális negyedek sikeres és hosszú távú működéséhez.¹⁰

¹⁰ John Montgomery: *Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualising Cultural Quarters*. <http://halliejones.com/Resources/CulturalQuarters.pdf>

Az egyetemi negyed déli része a Festészeti Tanszék épülettömbjeivel.

A kreatív ipar különféle szegmenseinek részletezése mellett a környezeti tényezők között a történetileg és kulturálisan rétegzett, karakteres és inspiráló, ugyanakkor a kísérletezésre is terepet nyújtó épített környezetet, a változatos és adaptív épületállományt, az aktív közterületeket, a street art tevékenység és a mikroubanisztikai eszközök hangsúlyos jelenlétét, illetve az úgynevezett „aktív homlokzatok” (active street frontages) meglétét említi. A kreatív rétegre jellemző sajátos életforma, az eleven éjszakai élet (evening economy) feltételeit, az árszínvonal és arculat szempontjából egyaránt változatos vendéglátást és a negyed átjárhatóságát, a városi szövetbe való integrációját szintén elengedhetetlennek tartja.

A Zsolnay Negyed esetében az épített környezet történeti gazdagságához és egyediségéhez, változatos és inspiráló voltához nem férhet kétség. Éppen az teszi egyedülállóvá az ipariműemlék-rehabilitációk sorában, hogy a „rozsdáövezetben” végrehajtott fejlesztések zömétől eltérően – legyen szó a Millenárisról, a berlini Kulturbraureiról vagy a torontói Distilleryről – itt az ipari termelés eleve művészi ambíciójú volt, ráadásul a termelés a lakó- és reprezentatív funkciókkal fonódott össze. A kiüresedett ipari zónákba települt kreatív negyedek többségének öröklött architektúrája bár értékes, de tartalmilag megfelelően üres ahhoz, hogy ideális keretként szolgáljon a befogadott tevékenységek számára. A Zsolnay épületállománya ebből a szempontból nem ideális: a keret maga a tartalom, s ilyen értelemben óhatatlanul determinánsa az itteni aktivitásoknak. Ahol lehetett – főként az egyetemi negyedben és a gyártás helyszínéhez kapcsolódó területeken – a negyed műemléki (túl)determináltságát, szemantikai telítettségét az építészek igyekeztek az új épületek és felújítások sima felületeivel, az iparszerű karaktert erősítő anyaghasználattal (korten acél lemez a zeneművészeti intézet falán, nyers és festett betonfelületek), a minimalizmusig letisztított tömegekkel és visszafogott részletképzésű homlokzati kompozíciókkal ellensúlyozni.

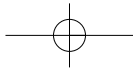
Kísérletezésre, „belenyúlásra” a Zsolnay műemléki együttese, főként az északi egyetemi negyedben, viszonylag kevés lehetőséget kínál. Itt a mai porcelánmanufaktúra homlokzatai őrzik még az egykori gyártelep provizórikus jellegének nyomait és szukcesszív karakterét (a homlokzaton hagyott, szoborrá nemesülő szellőzőcsövek, buherált alumínium

A Zsolnay Étterem és Kávézó terasza a villában

A Családi Negyed a Planetárium kupolájával

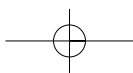

hullámlemez előtetők formájában), de nem látszik, hogy a Zsolnay gyár egyik értékes sajátosságának tartott szerves növekedésnek hol lehetne folytatása. Leginkább az egyetemi negyed déli részében, a gyár egykori kiszolgáló zónájában, a parkoló és a vasúti vágány közelében, a szobrász tanszék, illetve a Janus Egyetemi Színház együttese és a tervező-grafika tanszék tömbjei által közrezárt közterületeken képzelhető el ez a provizórikus elemeket is megengedő ütközőzóna.

„Város a városban” – szokták mondani a kulturális negyedekkel kapcsolatban, éppen ezért sikerességük egyik fontos feltétele, hogy pszeudo-közterei képesek-e szimulálni a valódi közterületek komplex funkcióit. A negyed városi integrációjának kulcskérdése, hogy az épületek között nyíló területek aktív zónákként működnek-e vagy a kiállításokat és egyéb fizetős programokat összekapcsoló közlekedőkké degradálódnak, kiszelektálva azokat, akik „csak” a közterületeket szeretnék igénybe venni. A Zsolnay építészeti és tájépítészeti megoldásai a hely izgalmas topográfiájának érvényesítésével, a terepszintek változatos kialakításával, az utak vonalvezetésével, a térfalakkal határolt kvázi-utcák (például a Major utcai bejárat irányából történő felvezetésnél), belső udvarok (a Míves Negyed tömbbelsőinél) és a szabadon átlátható kiteresedések egymáshoz fűzésével megteszik, ami ebből a feladtból rájuk hárul. Nem mondható el ez ugyanakkor az úgynevezett mikrourbanisztikai eszközök, az utcai installációk, utcabútorok, alkalmazásáról. A telepített játszótérek kedvesek, de sematikusak, berendezéseik kevésbé innovatívak, a negyed több pontján is változatlan formában vannak jelen, lemondva arról, hogy a valódi közterekhez hasonlóan minden egyes térszeretnek önálló karaktere legyen. Hiányoznak a védettséget és intimitást sugárzó, kényelmes, marasztaló, karakteres utcabútorok (lásd a bécsi Museumsquartier fekvőpadjait) és az interaktív felületek, amelyek pedig kulcsszerepet játszhatnának a hely birtokbavételének folyamatában. Az I. Zsolnay Kulturális Fesztivál idején az egyik képzőművész hallgató (Thorday Filoména) által felállított óriás ágy alighanem az esemény egyik legnépszerűbb és sokak – például a gyerekek – számára bizonyára legemlékezetesebb momentuma volt. Ez az installáció sikeres példája volt annak, hogy az egyetemisták jelenléte valóban a közterek birtokbavételének katalizátora lehet, egyelőre azonban még meglehetősen kicsi az a felület, amellyel az egyetem a városlakók felé fordul a negyed közterein. A szobrász tanszék közelében látható egy szabadtéri installáció (maradványa?) (Burián Róbert, Ronald Mothogo), de ha a minőségi utcazenéléstől a szabadban való festésen, street art alkotásokon és performanszokon át a hallgatók munkáit árusító állandó galériáig, nyilvános workshopokig, nyitott, szabadon látogatható műhelyekig az egyetemi jelenlét láthatóvá tételének számtalan elképzelhető esz-közére gondolunk, akkor ez meglehetősen kevésnek tűnik.

A zeneművészeti intézet épületének tágas, kirakatszerű üvegfelületei viszont valóban aktív homlokzatokként funkcionálnak: az odabent játszó hangszerekek látványa, amit a próbatermekből kiszűrődő zeneszó gazdagít, a látogató számára is átélhetővé teszi a művészi munka jelenlétét. Nem tudni, hogy a nyári szünet idején, az egyetemisták távollétében mi tölti majd meg tartalommal ezeket az épületeket. Félő, hogy bármennyire is magasrendű építészeti gondolkodást tükröz az együttes, a hangszereikkel és rajzmappáikkal vonuló, lépcsőkön, teraszokon üldögélő diákok látványa nélkül élettelenül hat majd, s ezt az űrt a remélhetőleg nagy számban érkező turisták nem tudják kitölteni. Az év- és napszakoktól függetlenül működő funkciók, az „életvitelszerűen” itt tartózkodók sajátos életformájának kivetülései hiányoznak a Zsolnay palettájáról. Ezen a helyzeten a rezidensprogram beindulása változtat-hatna valamelyest. A negyed zárványszerűsége és az örökség védelmét szolgáló korlátozások miatt az „evening economy” beindulására kevés remény mutatkozik: az üzletek és vendéglátóhelyek inkább a turistákra számítanak, mint a helyiekre vagy az egyetemistákra.

A negyednek a közvetlen környezetét alkotó keleti városrésztől való elkülönülése hosszú távon számos konfliktus okozója lehet. A Zsolnay gyárat befogadó Budai külváros szegregációja a rendszerváltást követően, a helyi ipar elsorvadásával gyorsult fel, és jövő egyik

A Művészeti Kar könyvtárát az egykori étetőkemencében rendezték be.

legizgalmasabb kérdése, hogy az EKF fejlesztések vajon képesek lesznek-e megállítani ezt a folyamatot. Bár a negyed közvetlen környezetében, a Felsővámház és a Major utcában az ingatlanok piaci felértékelődése és az épületállomány megújulása a dzsentrifikáció megindulására utal, s az egyetemek és kulturális létesítmények kitelepülése révén a városrész népességének összetétele nyilván jelentős átalakuláson megy keresztül, az ott lakók többségének részvételére a közeljövőben aligha lehet számítani. Nem is ők a Zsolnay célközönsége, hanem az egykori belvárosi intézmények rendszeres látogatói. „A 2010-re kifutó fejlesztési tervek...alaposan újragondolták a város hagyományos térbeli súlypontjait is... Az öt kulcsprojektből négy – a hangversenyterem, a könyvtár, a kulturális negyed és a felújított közterek egy része – a belvárostól keletre fekvő, lepusztult zónában koncentrálnak. Ha mind a négy megvalósul, akkor ez a városrész Pécs új belvárosa lehet.”¹¹ – olvashatjuk Somlyódi Nóra az EKF történetét bemutató fontos könyvében, mely jóval a Zsolnay megnyitása előtt, 2010-ben jelent meg. Az „új” és a „rég” belváros viszonyából és az EKF-városrész „lepusztultságából” eredő konfliktusok ma már sok fórumon megfogalmazódtak, megoldásukra számos javaslat született. A közvetlen autóbusszjárat vagy a városközponttól a látogatókat a negyedbe „terelő” információs rendszer bizonyára sokat javítana a helyzeten, de valódi megoldást a mikrokörnyezet megkerülése helyett csak annak integrációja hozhat.

A környék társadalmával való kapcsolatteremtésért, a közösségek bevonásáért az őket megszólító programok tehetnek a legtöbbet. E tekintetben az építészek nem rendelkeztek nagy mozgástérrel, hiszen a negyed zárványszerű beékelődését adottságként kellett kezelniük, melynek felnyitására jóformán csak a kapuk és a kapuktól a negyed belsejébe való felvezetések adtak módot.¹² A lehangsúlyosabb gesztust természetesen az egyetemi ne-

¹¹ Somlyódi Nóra: *A Balkán kapuja?* Kalligram Kiadó, Budapest, 2010.

¹² A környező lakóépületek látványa és élete mindössze egyetlen helyen, a Bóbita Bábszínházzal szemközt lép be a negyed életébe. A társasházak tetőablakaiból és teraszairól figyelemmel lehet kísérni a bábszínház előtti játszótéren zajló eseményeket.

gyed déli részéből, a parkoló irányából az északi részhez átkötő híd, a liftet és a lépcsőt befogadó pilonszerű hídfő kínálja. A híd szerkezeti ornamentikája telitalálat: egyszerre ipusztriális és költői, akár csak maga a Zsolnay örökség. A város felől közelítő autós hatásos megállító elemként, az ellenkező irányból érkező pedig városkapuként érzékeli.

A belváros felől gyalogosan a Major utcai bejárat érhető el a legkönnyebben, ezért ennek kommunikációja kulcsfontosságú. A bejáratot, jegypénztárat és információs pultot magában foglaló hangsúlytalan saroképület az utca megtört vonalát folytatva, szinte „észrevétlenül” tereli a látogatót a negyedbe. A Pécsi Galéria kiállítóterét rejtő támfal és az Ifjúsági Központ északi fala által határolt felvezető rész sima, anyagukban, színezésükben, részletképzésükben visszafogott, már-már szigorú térfalai késleltetik a megérkezés revelációját, hogy a negyed emblémája, a „báb-óra”, a Bóbita Bábszínház színes homlokzati dekorációjának váratlan feltárulása annál nagyobb hatást keltsen. Ez a késleltetésre épülő dramaturgia a negyed egészen végigvonul, mindvégig ébren tartva a felfedezés izgalmát a szemlélőben.

Mert ma még a negyed felfedezésénél tartunk. Az emlékezés, rácsodálkozás, az új terrek bebarangolása, a képeskönyvszerűen olvasható ezernyi apró részlet számbavétele egyelőre önmagában is teljes értékű tevékenységnek tűnik, és feledteti a fenntarthatósággal kapcsolatos aggodalmakat. A helybeliek egyébként is hozzászórtak a passzív szemlélődéshez. Patartics Zorán építész, szakíró, aki számos alkalommal kísérletet tett a „pécsiség” lényegének megfogalmazására, a város és a városlakó karakterológiájának kidolgozására, egyik írásában megállapítja, hogy az itteniek az „interaktív tér” helyett inkább a „szemlélődő teret” tartják otthonosnak: „A pécsi ember... amolyan néző típus. A tér szélén vagy tömegben érzi jól magát. Nem belakja a teret, hanem pozíciót foglal el, és közönségként viselkedik.”¹³ Néhány év, és eldől, hogy a szemlélődő hajlamú pécsiek megmaradnak-e közönségnek vagy idővel mégis sikerül belakniuk a teret.

¹³ <http://www.echopecs.hu/index.php?id=496>

Apostolos: A Míves Negyed rendezvényterme mázas kerámia képeinek témájáról kapta a nevét.

A Pirogránit Udvar a Cifra kéménnyel

A Zsolnay úti homlokzatok mázas kerámia díszítményei

A Bóbita „bábórája”

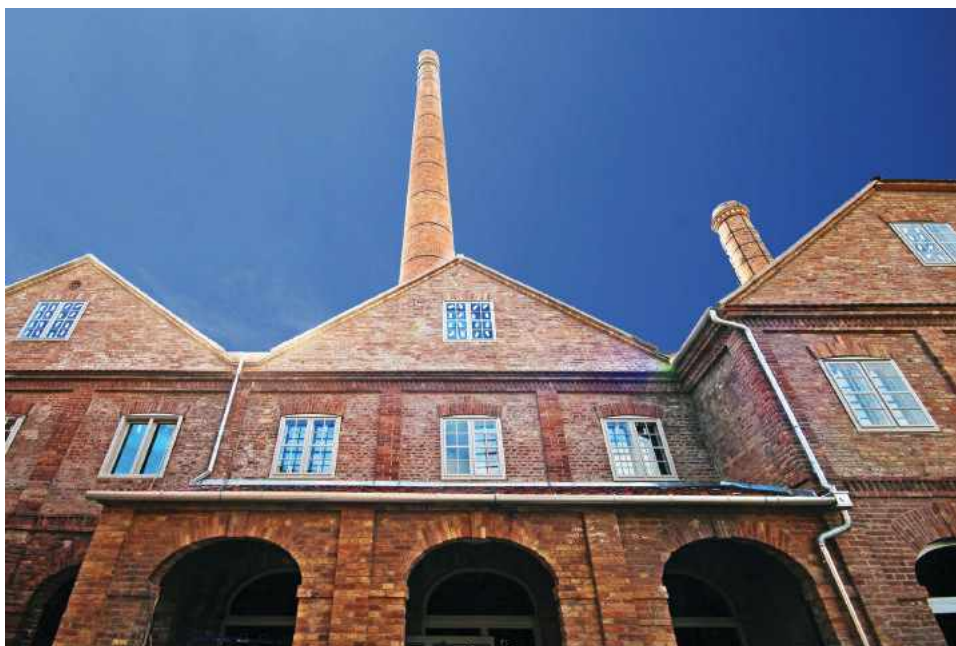
A gyalogoshíd a negyed északi és déli részét kapcsolja egymáshoz.

A műemlékvillában rendezték be a Zsolnay család és a gyár történetét bemutató kiállítást.

A Zeneművészeti Intézet homlokzatának kortencél burkolata az együttes
indusztriális eredetére utal.

A Pirogránit Udvar ipari műemlékeinek téglornamentikája

Pirogránit épületdíszek a villa neoreneszánssz homlokzatán

A Boltok utcája jelöli ki a Negyed északi határát. A földszinten üzletek, az emeleten a Zsolnay Örökségkezelő Nkft irodái sorakoznak.

Míves Negyed, Kutas Udvar

Az egykori üzemépület részlete

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei 833
TÉREY JÁNOS verse 837
CSEHY ZOLTÁN versei 839
DARVASI LÁSZLÓ: Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből
(*regényrészletek*) 841
BORBÉLY SZILÁRD: Végignéz (*elbeszélés*) 851
BECK TAMÁS: Holdárnyék (*novella*) 855
SZEIFERT NATÁLIA: Láz (*regényrészletek*) 859
DUŠAN ŠAROTAR: Biliárd a Dobray szállóban (*regényrészlet*) 870
GYUKICS GÁBOR versei 876
KERBER BALÁZS versei 877
DOMJÁN GÁBOR versei 878
LÁBASS ENDRE: A lányok a színes ruhák bolondjai (*Dickens titkos
babaháza*) (*esszé*) 880
BAZSÁNYI SÁNDOR–WESSELÉNYI-GARAY ANDOR: „Egy nagy
templom.” (*Szilasi László: Szentek hárfája*) (*esszé*) 889
CSORDÁS GÁBOR: Válságban (*Lengyel napló, 1983 – II. rész*) 903
- *
- PARTI NAGY LAJOS: In vino veriték (*Hordó-cédulák Böröcz és Váradi
Andrásnak. Vlyyan-terasz, 2012. 08. 02.*) 920
RÉNYI ANDRÁS: A hordó fenomenológiája 928
- *
- KRUPP JÓZSEF: A csönd megnyílásai (*Gyukics Gábor: kié ez az arc*) 933
GALUSKA LÁSZLÓ PÁL: „Életmesék” (*Komáromi Gabriella: Lázár Ervin
élete és munkássága*) 936
KŐVÁRI SAROLTA: A tragikus Nietzsche (*Isztray Simon: Nietzsche.
Filozófus születése a tragédia szelleméből*) 941

2012

SZEPTEMBER

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ÚJRA LÁTOGATHATÓ A PÉCSI MODERN MAGYAR KÉPTÁR. Az újrendezett állandó kiállítást Esterházy Péter nyitotta meg július 6-án.

*

ÖTÖDIK ALKALOMMAL rendezték meg az Ördögkatlan Fesztivált Nagyharsányban, Kisharsányban, Palkonyán és a Villányi Szoborparkban augusztus 1-je és 5-e között. A programsorozat keretében mások mellett könnyű-, komoly- és népzenei koncerteket, színházi előadásokat, kiállításokat tartottak. A *Jelenkor* folyóirat irodalmi beszélgetések házigazdája volt: Ágoston Zoltán augusztus 2-án Parti Nagy Lajost, augusztus 3-án Kőrösi Zoltánt kérdezte.

*

A TOKAJI ÍRÓTÁBORT augusztus 15-e és

17-e között tartották. Az irodalmi esteket, kiállításokat, folyóirat-bemutatókat, kerekasztal-beszélgetéseket felölelő rendezvényen *Eltiltva és elfelejtve – A hallgatás és elhallgattatás évei a magyar irodalomban* címmel tartottak tanácskozást.

*

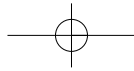
AUGUSZTUS 20. alkalmából állami kitüntetéseket adtak át. A Magyar Érdemrend nagykeresztjét Jókai Anna vehette át. Kovács Istvánt, Lator Lászlót és Serfőző Simont a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntették ki.

*

ALFONS MUCHA kréta- és ceruzarajzából, valamint festményeiből rendeztek kiállítást a Pécsi Galériában. A tárlat június 30. és augusztus 26. között volt látogatható.

Szerzőink

- Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
 Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
 Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.
 Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
 Borbély Szilárd (1964) – költő, író, Debrecenben él.
 Beck Tamás (1976) – költő, író, Zalaegerszegen él.
 Szeifert Natália (1979) – költő, író, képzőművész, Zircen él.
 Dušan Šarotar (1968) – szlovén író, költő, publicista, szerkesztő, Ljubljanában él.
 Gállos Orsolya (1946) – műfordító, Pécsváradon él.
 Gyukics Gábor (1959) – költő, Csepelen él.
 Kerber Balázs (1990) – költő, az ELTE BTK és az Eötvös Collegium klasszika-filológia szakos hallgatója, Budapesten él.
 Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.
 Lábass Endre (1957) – író, festő, fotóművész, Budapesten él.
 Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.
 Wesselényi-Garay Andor (1969) – építészettörténész, Budapesten él.
 Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.
 Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
 Rényi András (1953) – művészettörténész, esztéta, az ELTE Művészettörténeti Intézetének vezetője, Budapesten él.
 Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.
 Galuska László Pál (1970) – irodalomtörténész, a Kecskeméti Tanárképző Főiskola Tanítóképző Karának oktatója, Kecskeméten él.
 Kővári Sarolta (1980) – a PTE BTK PhD-hallgatója, Pécsen él.

KÉPEK

Wéber Tamás fotói Böröcz András kisharsányi kiállításáról 921, 923
Hübner Teodóra fotói Böröcz András műveiről 923, 927, 929

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

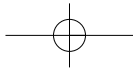
BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

(A kálomista varjak...)

*A kálomista varjak városában
 Dolmányos fajta meg pápista is van –
 A templomtéren peckesen tenyésznek,
 Sétálnak föl-le sáros főpiarcon,
 S a fák között sötétlő károgással
 Örvénylenek, bolydultan elkeringnek,
 S ha lassú vízzel mossa partjait
 Az alkonyat folyója, csárogással
 Surrognak és lecsapnak rajban ők,
 A helyszellem s a hír heroldjai,
 A kárhozat s a hírhedt pletykaságok
 Szabad, királyi székesvárosában,
 Hol kántor, ügyvéd, lelkész, úrlovas,
 Vendéglős, boltos, bíró, néptanító,
 Böllér, pallér, postás, neves professzor,
 Bennfentes hentes prédikált elég –
 S a gyógyszerész, a pék, a kárpitos,*

Lázáry René Sándor 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. 1890-től már főleg Marosvásárhelyen élt – Marossárpatakon hunyt el 1929 októberében. Költői műveinek és írott hagyatékának méltó felfedezése még hosszú ideig váratott magára. Verseinek legelső (bár elenyésző) része csak 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából, aztán később mind kisebb és nagyobb adagokban, de szinte véletlenszerűen, a Teleki Téka titkosított állományából, illetőleg a költő özvegyének, Vajdaréthy Juliának hosszan lappangó hagyatékából, továbbá más, korabeli (részben családi, részben baráti) hagyatékokból is. Igen terjedelmes, bár eléggé szétszórt lírai életműről lévén szó, még a Lázáry-versek és verstöredékek, változatok meg másolatok, átírások és fordítások, vagy a prózai fragmentumok számát tekintve sem bocsátkozhatunk elhamarkodott számításokba, sem előzetes mérlegelésekbe, mert a már-már egésznek mutatkozó szövegkorpusz még újabb meglepetéseket is tartogathat – földolgozása roppant időigényes, hosszú évekre rúghat, ám kétségtelenül folyamatban van. (Közzéteszi: Kovács András Ferenc.)

*A serfőző, a szájas, sarki doktor,
 A sintér, pintér, skribler, tisztí küldönc,
 A részeg utcán zördülő kocsis,
 A főszakács s a szimpla suszter is
 Örökkéig csak jobban tudta nálam
 Az ittlét pörköltzafos lényegét –
 Kioktatott, verdiktje készen állt,
 Mint kocsmapultnál presbitérium,
 S mint patvarista főispáni pózban,
 Szemembe mondta, sőt: kihírdeté itt,
 A múltakon pöffeszkedő irigység
 S rátarti álmok kultúrvárosában,
 Ahol mindenhez már mindenki ért,
 De persze jobban már mindenkinél –
 Szóval, kimondta áperté magyarként,
 Keményen, szinte szírtté székelyülten,
 Igazságát balsorsot illetőleg
 S minden summáknak hitsummárumát,
 Mit sundám-bundám tud bármely sumák –
 Hogy büszke honfi lenni mit jelent,
 S ki kit jelent fel, és kinél maholnap,
 S mit illik, mit nem, mit tilos megírni
 Ízig-vérig magyar poétatollnak...*

Tolnai Lajosról tervezgettem egy drámát, vagy egy hosszabb
 Elbeszélő költeményt – csak ennyi lett belőle, torzónak megteszi,
 Marosvásárhelyt készült 1914. július 8. és 10. között.

(Nem és nem...)

*Nem és nem, ó, Juhnyájas Olvasóm,
 te nyírható, te jól terelhető,
 ki birkamódra bármely irkafirkán
 elkérődzöl kuvaszra sandítón,
 s pajtásul bámulsz föl, ha körbefutkos,
 csaholva pattog, szőrösen liheg
 idegbeteg pulikkal szittya fajzás –
 nem és nem, ó, most inkább hagyd a nyáját,
 gulyásnak és pörköltnek hajtsa farka,
 s mint hosszú nyelvét fújató, dühült eb,
 úgy nyújtsd felém ki nyirkos félelemtől
 megnémult és tudatlan jobbkezed,
 sok tapsolásban elhüllősödöttet,
 s amíg acélpikkelyt növeszt a menny,
 vezényelt vastaps szégyenében érces,
 pirult tenyérrel égő jobbodat
 hadd fogjam én ma, hadd vezesselek –
 nem félre, tán egészre, tiszta jóra,
 miként Vergilius vezette Dantét
 Verona és Ravenna közt a bűnben,
 hol mérges gázok mélyről felbőfögnek,
 a vér, a var s a szar szaván keresztül –
 a szuronyok szutykos szintaxisán túl
 arannyal fényezett fekáliák
 ragyognak és rohadnak égre rajzón,
 s tündöklenek, mint hős medáliák
 a harcterek behorpadt mellkasán –
 hirdetve minden háborúk morálját,
 gyűlölködések horgadt mámorát,
 gyilkolni hurcolt gépfegyvert, nagyágyút,
 halálba hajsolt milliányi mundaért –
 vitézkedőket, hadba kényszerült szebb
 múltak s jövőndők nyomorultjait...*

Groteszki háborús ciklus előhangjának szántam volna,
 de semmi sem lett belőle – sem a versciklusból, sem
 a prologusból, pedig milyen hosszan próbálkoztam vele...
 1916. június 24-től egészen augusztus 28-ig. Aznap végleg
 abbahagytam – néhány változatát összetéptem,
 elégettem, de ennyit meghagytam, eltettem töredéknek.

„A könyv a forma álma...”

(Ambroise de Saint Amour fohásza)

*(Ó, a könyv, a könyv, a könyv!
Dúlt könyveink üres lappal repülnek –
Álminkba visszadöng
Minden szavuk, ha néma úrbe dűlnek.)*

*Ó, te könyv, te kész egész!
Nem érsz magadban kezdetet, se véget –
Semmiként setétbe vész
Saját valóddal megnyert vesztéséged.*

*Jaj, te könyv, ki szült? Világ?
Avagy te szültél kínra szép világot –
S létre lelkesült hibák
Hibátlan volta fényre szétoiláglott?*

*Ó, te könyv, te holt papír!
Megírhatatlan, senki el sem olvas –
S mennyi égi korszak ír,
Hogy minden élőt megköthess, feloldhass!*

*(Ó, te könyv, ha létezel,
Szállj vissza, szólíts, szűk időm legyen tág!
Nyelvem angyal tépje fel –
Zengjen, mint régen elfeledt legendák!)*

LRS p.m. Marosvásárhelyt, 1910. április 7–10.

TÉREY JÁNOS

Ex

*A Legkisebb Jégkorszak előtti utolsó ősszel,
Még jóval a teljes légtérzár előtt
Egyik este a magyar konzul belebotlott
Bill Clintonba a Faxaflói öbölnél,
A hotdogos bódé mellett.
Körül a havas koronájú vulkánok,
S a magas, mélykék ég elkeskenyedő felhőkkel.
Ez a világ egyik legpuritánabb
Hullámbádog bodegája a parton,
Betonlábazatú, színesre festett
Deszakahomlokzatukkal, fémmanzárdjaikkal törékenynek
És ideiglenesnek tűnő házacsákák között.
Piros sapkás kisfiúk gördeszkáztak körülöttük.
Bill határozottan bácsi volt már akkor is,
Eléggé nyüzötnak tűnt a viharkabátjában.
Ősszehúzva prêmes kapucniját,
Félrebillentve fejét,
Szórakozottan hunyorgott Mátrai Ágostonra.*

*A konzul tudta, ez Bill kedvenc városa
Négy órányi repülőútra New Yorktól,
Valaha ez volt a kitüntetett jelentőségű
Reykjavíki hotdogosa
Lent a szélfűtta, kopár kikötőben:
Ott a fotója a pénztár mellett.
Egy parkoló autóból Metallica szivárgott.*

Well I've fucked the queen
I've fucked Bach
I've even sucked an old man's cock
So what so what?
And I've fucked a sheep
I've fucked a goat
I rammed my cock right down its throat
So what so what?
So what, so what, you boring little fuck

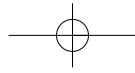
Ágoston mosolygott, feszengett, hátrált kicsit.
 Ismerik egymást Washingtonból és máshonnet,
 Bemutakoztak egymásnak vagy háromszor, régen.
 „A harmadik elnök van azóta,
 Már nem aktuálisak: sem az Államok, sem ő.
 A gazdaság alatta volt
 Utoljára szárnyalóban;
 S az Államok hatalma akkor érte el
 A történelmi csúcskiterjedést:
 Ő volna hát a régi, jó világ?”

A konzul igazán nem akart tolakodni,
 De Bill kiszúrta őt a sorban, és vállon veregette:
 „Only with mustard and geysers?”
 „Absolutely, Mister President.”
 „Well it's a pity, I've become a vegan lately”,
 Kacsintott pajzánul Bill. Kezet ráztak sietősen.
 Az elnök láthatóan valami pozitív támpontot keresett:
 „Hey man, wait a minute... Czech Republic?”
 „Oh no... Hungary. I'm the Hungarian consul here.”
 „Ahhh great, yeah... My hovercraft is full of eels,
 So I have to go. Nice meeting you.”

Ágoston tréfásan tisztelgett neki búcsúzóul.
 „Ez az ember az ötvenautós konvojával,
 A repülőivel az anyahajókon,
 Seregeivel a bázisokon,
 A szivarával a gyakornoklány szájában
 A végső csúcsot lakta, mondjon bárki bármit”,
 Gondolta, míg Clinton távolodott;
 És közben kicsit sem halkult a metál.

I've fucked this
 I've fucked that
 I've even fucked a schoolgirl's twat
 So what so what?
 So what, so what you boring little fuck

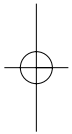
Who cares
 Who cares what you do
 And who cares
 Who cares about you, you, you, you, you, you

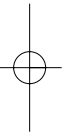
CSEHY ZOLTÁN

Verdi

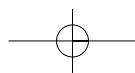
*Orrore, amikor ezt mondják, orrore,
szabályosan erotikus izgalmat érzek,
ahogy ez az orrore kiszökik a légbe
zenekari kísérettel vagy anélkül,
csupaszon vagy tüll-ruhában,
az mozgalmasabb, mint egy tüntetés.
Főleg, ha hatalmas nők mondják ki,
és nem engedik át az örök sztrájtörőknek,
akik, persze, nem félnek semmitől,
és csak a legvégső esetben, kínok kínjaival
sújtva, félholtan sziszegik
csikorgó fogaik közül a légbe: orrore, orrore.*

Staunton, 2008

*A lányom Dennis Tobenskiről sokáig azt hitte, én vagyok,
hogy én éneklek a Del Tredici dalokat,
egy amerikai templomban a Staunton Fesztiválon,
2008-ban, konkrétan augusztus 23-án,
Matthew Stephens zongorakíséréte mellett.
A falon gyülekezeti énekek sorszámai,
egy néma hangzástero a földi létezés mögött.
És az amerikai lobogó, persze. A szenvedélyem
ebbe áramlik: ahogy játszom a hangommal,
ahogy a kottafejek végiggurulnak a billentyűkön
a mérsékelt, könnyes, erotikus sikerig.
Ismerek olyan felvételt, amelyen maga a zeneszerző játszik,
kopott bőrgatyában, ősz hajjal, és valaki más énekel.
De az nem az igazi,
ott Dennis Tobenski nem én vagyok.*

A nehéz kotta

*A nehéz kotta lecsúszik a hangszer alá,
és ott is marad. Kimásznak belőle
a szavak. Elvegyülnek a porbolyhok között,
és túrnek, kuksolnak,
míg marad a zene,
a fejben, ujjban, mozdulatban őrzött.
Valahol leütöm, és a billentyűzet adja,
és elfog a félsz, hogy öreg vagyok,
képtelen a memorizálásra,
hogy immár
sokkal többet tud az ujj, mint az elme, az ész,
hogy okosabb a képzeletnél
a legtriviálisabb mozdulat is.
Hogy a nehéz kottát nincs, aki fölemelje.*

DARVASI LÁSZLÓ

Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből

Ünnepség, szoboravatás

A város utcáin keringett a por, megszűrte az ég kékjét, és lassú szürkévé kavarta. Még az autóból nézelődött, aztán lefékezett egy látványpékség előtt. A boltnak békebeli vasredőnye volt, félig leeresztve, mellette beteg tüdejű kocsmá zihálta a cigaretta füstjét, a cégtábla azt hirdette, hogy Társalkodó a neve. Kenyérillatot és dohányszagot kevergetett a hőség, és jól csinálta. A főút mentén gömbakácok, barnult szegélyű tuják és égett gesztenyefák katonái sorakoztak, némelyikről hangszóró ezüstje villogott alá a lassú, s inkább csak emlékező, mintsem gondolkodó szellőkések huzatában, de házfalakra és kapubejárók fölé is jutott a dobozokból. Nincs olyan kelet-európai város, ahol ne lennének még manapság is bódék. Itt is voltak. Bódék, standok, padok, amikre cigányok és kínaiak terítik a portékáikat.

A Főutca túloldalán két nő sétált lassú, veszélyes mozdulatokkal, a Főtér felé tartottak, egyformák voltak, tökéletesen egyszerre léptek, karjukat egymásba fonták, s ahogy feléje pillantottak, még akkor is egyszerre fordult az arcuk, egyszerre hunyták le a szemüket, hogy könnyű, összehangzó sóhajtás után ugyanabban a pillanatban emelkedjen a szemhéjuk. Finom és ijesztő, fekete lobogású lények voltak a nyakig gombolt ruhájukban. Mint akik nem ismerhetnek kegyelmi engedelmet, mint akik egymás árnyékai. Semmi kétség, ők már üres poharakból ittak, üres tányérokba étkeztek, lágyabb testrészeiket is láttatni engedő ruhákban ringtak az üres, semmibe kanyarodó utcákon, és üres életükkel tartottak egy üres halál felé. A drága, drága Kollowitz nővérek!

Kiszállt az autóból, lezárta, vett parkolójegyet. Ünnepe, ünnep lesz. Van! Kortalan öregember bámult rá az újságosbódé árnyékából, valaha jószabású, finom anyagú öltönye komoran lógott az aszott testén, kerítéslécre terített madárbőr. De az öreg élénk csillogással tekintett rá.

– Jó napot, doktor úr! – mondta neki.
 – Ma is kaptam szállítmányt! – recsegte az öreg, nevetett.
 – Szép. Igazán szép – mondta ő.
 – Tehetek mást, mint hogy fogadom őket? – kérdezte az öregember.
 – Fogalmam sincsen – tanácstalankodott a Kosmetikus. – Hiszen olyan régóta megy ez.

A regény előző részletei a *Jelenkor* 2012/7–8. számában olvashatók.

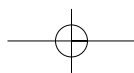

– Régóta, régóta. Ebben az ügyben nem működnek az órák, a naptárak, uram – morgolódt az öreg.

– Aki nem felejt, az se biztos, hogy emlékezik – mondta tűnődve a Kosmetikus.

– 87213457 – válaszolt az öregember, oldalra hajtotta a fejét, hunyorgott, mászkáló és a szárnyaikkal magukat kaparó legyeket hagyott a homlokán. Szép volt, nem volt. Májfoltok júdásgarasai barnáltak a kézfejen. Az ujjai vékonyan és finoman karmoltak a teste mellett, mint aki egész életében acélgolyókat gurigatott.

A Kosmetikus intett neki, majd az együtt ringó nővérek után sétált. Vezette a finom, fekete lobogás. Ahogy számított rá, a föllobogózott főtéren ünnepséget tartottak, amit a járási bíróság, a temetkezési vállalat és a polgármesteri hivatal újrafestett, fölújított épületei fogtak közre. Ünnepségek lesz, nem is akármilyen. Erről már volt tudomása, szerzett információkat, olvasott néhány korábbi leírást és elemzést, meditációt és konfabulációt. Jól időzített, így aztán nem is darálta le holmi elvesztegetett idő. Elérte az ünnepek kezdetét, s még arra is volt ideje, hogy végiggondoljon néhány apróságot, ha már az ünnep része lesz ő is. Tűnődött. És arra gondolt, hogy míg az élet valóságát a hétköznapi szürke köpönyegei képviselik, aközben az életet mégis az ünnepek jellemzik inkább. Merthogy az ünnepekbe sűrűsödik bele minden, amire vágyunk, amit hiszünk, amit ideáink tárgyává teszünk, és ami magától értetődően lehetetlen, egyszerűsége persze haszontalan is. Minden, amire emlékezünk, ünnep lesz végül. Sőt, fojtogató ünnep, de ünnep. S ha a hétköznapi változékonyságát észbe kellett venni – mert folyvást arra kellett számítani, hogy holnap nem az lesz a házad, a birtokod, ami eddig volt, mert elhurcolnak, kiűznek belőle, mert máséba terelnek be, hogy nem az az ember fogja a kezéd, aki eddig, mert őt is elviszik, elűzik, mert másnak adnak, vagy hogy nem ott kopácsolsz pirkadattól fogva, ahol eddig, mert elveszik, a közre írják rá, úgymond államosítják ezt és azt a műhelyt, gyáracsát, boltot – ezzel szemben az ünnepek olyanok voltak, akár a saját mozdulataikba beledermedt, vissza-visszatérő kísértetek. A kokárdás pongyolák, a vásári maszkok, a történelmi lepedők változhattak, a lényeg semmiképpen. Ő nem, a világnak ezen a tájékán az ünnepek természete évszázadok óta fikarcnyit sem változott, éppen olyan maradt, mint a repedt arcú föld, amin tartották, megrendezték és az idő múltával a semmi tepsijébe sepregették őket. Kacagány vagy susztersapka, bocskai vagy kalauzuniformis, egyre ment. Ugyanaz a tónus és hanghordozás, ugyanaz a pókhálós félelem, a képzelőerőnek ugyanaz a már-már beteges hiánya, az igazodás mániákus kényszere, ami ötven éve, száz éve, ötszáz éve. Sehol egy kikezdhető részlet, ami végső soron ne igazolná az alapok mindenhatóságát, és a belőlük táplálkozó évszázados félelem – de mondhatni gyávaságot is – mindenható jogát. Ki az, aki nyugodt szívvel állíthatja, hogy itt, ezen a földön, a világnak ezen a szegletén nem kell félni. Mert bizony félni kell. Félni jó, félni szükség, a félelem a tapasztalat előrelátása, remegő anyai kéz tuszkol még zsebkendőt a forradalomba szaladó lurkó kabátzsebébe. Jöhetett bárki, jöhetett bárki aktuális megváltó, mindenki a megfélemlítéssel, a rémület és a szorongás kiterjesztésével kezdte. Végső soron a szabadság akut, jóllehet teljesen érthető hiányáról volt szó. Úgy hát ha az úgynevezett szocializmus átalakulásával – mert sem bukásról, sem valamiféle pompás és nagyszabású végről, sem összeomlásról, sem pedig fölszámoltatásról

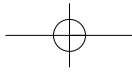

nem lehetett szó – a hétköznapiok a szabadság jegyében bandukoltak is egymás után, sorban, rendben és rendíthetetlenül, addig az ünnepek kitarítottak a régi beidegződések fönntartása és gyakorlása mellett, s mert velük kapcsolatban folyvást, de legalábbis többnyire a hagyomány szóval érveltek az aktuális gondolkodók és a hordószónokok, mert sem erejük, sem tehetségük nem volt más-fajta értelmezéshez, vagyis a hagyományt csak a mozdulatlanságában voltak képesek szemlélni és elfogadni, mert el sem tudták képzelni, hogy a hagyomány mozog, a hagyomány mozdítható, úgy tehát a szellemnek és a politikai cselekvésnek ezek a figurái mindahányan a mozdulatlanságot szolgálták, nem pedig a fejlődést, a fölfedezéseket, a föltalálásokat, vagyis szükségképpen a túlélés puritánságát propagálták, olyannyira, hogy már a saját szemüknek sem hittek. Nem látták, hogy a mozdulatlan életük körül bizony mozog egy nem is oly titokzatos, hatalmas erő. Hiszen a Sárga Jézus is fel s alá tolatott az utcáikon, a házaik előtt, véres Naplementéken ő vetett hosszan elnyúló árnyékot a kertjeikre és az udvaraikra. A Sárga Jézus szólt hozzájuk, mintha az ég suttogott volna hozzájuk. Imára, beszélgetésre, vitára hívta őket.

Az ünnepségen lehettek néhány tucatnyian, talán százan is. Zászlók is lengtek, mindenfélék, csíkosak, keresztsek, néha vékonyderekű dudaszó harsant. A vajfehér ingeken átütött az izzadság bűne, a hátakon fekete foltok virítottak, és az emberfejek dinnyéi között szalmakalapok billegettek. S ha azért néhány éjfélete, korpával behintett zakó dacolt is az égető nappal, mindegy volt, a hőség mindenkit számba vett és igazoltatott, természetesen őt is. Görcsökből faragott, aszalódott öregek gubbasztottak a fák árnyékában, s mintha száz éve nem mozdultak volna. S ahogy a kozmetikus nézelődött, megérkezett a szobor is, a Sárga Jézus, a város első mobilszobra, a mozgatója pedig a város könyvtárosa, Szegény Johann. A facsarodott felsőttestű férfi a homlokával tolta Sárga Jézust. Most azonban egy másik szoborról volt szó. Sárga Jézus is miatta érkezett az ünnepségre, és már megpihent az emelvény mellett. Szegény Johann zihálva kapkodta a levegőt. Megcsavarodva tartotta a fölsőttestét, a karjai természetellenes szögben váltak el a törzsétől. Mintha valami rendellenesség történt volna a testével. De most már ő is, ahogy mindenki, néhány zakós, fekete szemüveges férfiún kívül, akik az embereket fürkészték, az emelvény felé nyújtogatta a nyakát. Kiáltás harsant, éles, tudálékos. Köpcös, sapkás férfi kapaszkodott föl a falépcsőn, akkuratusan eltaposta a cigarettáját, körbehordozta tekintetét, és beszélni kezdett. Tiszta, lassan mélyülő hangja volt. A mikrofon begerjedt, mire többen összehúzták magukat. A jókora fejfedő, amit a szónokló viselt a hőség ellenére, valamiféle átmenet lehetett az usánka és a turbán között. Mindenesetre prêmes és bélelt fejfedő volt, akárha a tulajdonosát nem érdekelné a gyilkos hőség. Valóban így volt, nem is érdekelte.

– Hölgyeim és Uraim, én még nem tudom, ki ő! – szólt tünődve a mikrofonba a sapkás, a még letakart szoborra mutatott. Az első sorban ott állt a szobrász, kövér, piros arcú ember, a hasa előtt összekulcsolt kezekkel, messziről érkezhettek, szerény volt, megilletődött, és részeg. Folyamatosan bólogatott. A tömeg, vagy inkább csoportosulás, csöndesen figyelt, néhányan bőszen legyezgették magukat.

– Még nem tudom ki ő, és ti se tudjátok, de azért én ma felavatom ezt az alkotást. Hej, haj, mert így kell tennem! Tudom, néhányan a szívük mélyén nem

értenek velem egyet, sőt egészen mást gondolnak, de nekem nem a kétkedőkre, hanem a jövő magzatvizébe kell tekintenem. Nekem ez a dolgom, a feladatom, a küldetésem.

Újabb bólogatás, valaki a magasba emelte a karját.

– Igen, neked ez a küldetésed, Kicsi Cár!

Ő tehát a hírhedt Kicsi Cár. Sapkát, usánkát vagy turbánt hord a legnagyobb hőségben is, mint aki melegen akarja tartani a gondolatait. Középmagas, átlagos fizimiskájú alak, vastag vonású, kefésszemöldökkel, duzzadt ajkakkal. Az ilyen szeret szalonnázni. Zsebkendőjét húzta elő, belefújta az orrát, megtörölte vele a homlokát.

– Most még fogalmunk sincsen, ki ez a dicső férfiú! – lendült Kicsi Cár karja a szobor felé. – De minden erőfeszítésünk, hogy megtudjuk. Nemcsak nekünk, embereknek, zseniknek, föltalálónak, katonáknak, egyházfiknak és államférfiaknak, hanem a szobroknak is meg kell előzniük a korukat. Tehát a művészetnek. Ez most egy korszakosan új felfogás, és én, Kicsi Cár képviselem! Ha tehát a művészet nem előzi meg a korát, akkor a kora előzi meg őt, és miféle művészet az, ami csak kullog az események után, jövendülésre képtelen, útmutatásra képtelen, bátorításra képtelen?! Aki nem előzi meg a korát, bassza meg, az lemarad! Az ember elemi igénye, hogy ne maradjon le! De akkor ez a művészetnek is legyen elemi igénye! Ha én, az egyszerű államférfi tudom az eljövendőt, de legalábbis nagy valószínűséggel tudom, miféle események várhatók holnap, holnapután, a közeljövőben, akkor éppen a művészet tárná szét tanácstalanul a kezét, hogy jaj, barátaim, ki tudja, mit hoz a jövő?! Ha én, az egyszerű államférfi segítek a népemnek, akkor a művészet miért ne segítene nekem bölcsességgel, előrelátással? És nem is kérek sokat, csak kis együttérzést. Polgárok, belegondoljatok ti ebbe?!

– Én belegondoltam – bólintott a szobrász, letérdelt, meghajtotta a fejét. Aztán megbillent, utána kellett kapni, hogy a kövezetre ne essen. Szép, új kövezet volt, semmi kétség, bár egy-két kocka már kifordult a tér medréből.

– Itt vagy-e, Magdaléna Szemüknfénye? – kiáltotta a mikrofonba Kicsi Cár. – Legyél itt! Legyél itt!

Körbeforgott néhány fej, majd sóhajok fakadtak, mert fiatal nő tartotta föl a karját. Magdaléna szorosán a nővérek mellett állt. Olyan volt az arca, mint akit sokan bámulnak epekedve, csúf gondolatokkal és nemtelen vágyakkal, mégsem tudják megrontani.

– Itt vagyok, Kicsi Cár, hogyne lennék! – csilingelte Magdaléna Szemüknfénye, és elpirult. – Jól tudod, hogy engem érdekelnek a fesztiváljaid.

A sapkás bólintott, aztán végighordozta a tekintetét az embereken.

– Most pedig kérdezhetek!

– Szóval ő még senki, Kicsi Cár? – mutatott valaki a szoborra.

– Így igaz, ő még senki! – helyeselt Kicsi Cár. – Na de hogyan vagy senki?!

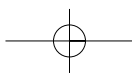
– Akiről mintázták, még nem volt. De lesz.

– El is nevezhetjük akár? – kiabált valaki.

– De hogyan nevezzük el?

– Legyen Kicsi Cár a neve! – kiáltotta másvalaki.

Kicsi Cár szőrös, bozontos alkarjával újra végigtörölte a homlokán, majd magasba emelte a kezét. Megvillantak az aranygyűrűi. Úgy tűnt, mintha számot ve-

tett volna az ajánlattal, a Kozmetikus azonban tudta, erről szó sincs. Kicsi Cár nem mérlegelt, nem gondolkodott, legalábbis nyilvánosan nem, az ilyesmi hozzáállást a gyöngeség és a bizonytalanság jelének tekintette, így hát úgy tetszett, valóban előre tudja az események menetét, mert eltervezett minden mondatot és mozdulatot, hatást és következményt. És nem hagyta magát befolyásolni.

– Nevezzük a szobrot Reménynek – mosolygott Kicsi Cár. – És nehogy valaki azt merészelje mondani, hogy hasonlíthat rám. Tudjátok meg, aki nincs, az nem is hasonlíthat!

Moraj futott át a tömegen, mint akik a csodálkozást gyakorolják, de azért még lenne mit javítani. Aki rosszul csodálkozik, biztosan nem kapiskálja a lényegét. Galambraj csillogtatott alá ezüstöt, a madarak olyan alacsonyan húztak el a tér fölött, hogy hallatszott a szárnyak halálos surrogása, a Sárga Jézus mintha szomorúan mosolygott volna.

– Jó, jó – csilingelt ki a tömegeből Magdaléna Szemüncfénye –, de azért Te hasonlíthatsz, Kicsi Cár úr! – a lány mintha incselkedett volna a tribün urával. Más azonban nem akarta észrevenni a tréfálkozást.

– Ami nincs, valóban nem hasonlíthat arra, ami van! – kiáltott egy alak. – Viszont ami van, mint például Te, Kicsi Cár úr, mert ügyességed és bölcsességed oly egyedülálló, képes arra is hasonlítani, ami nincs. Persze, csak ha kedved tartja. Vagy ha nekünk van szükségünk ilyesmire!

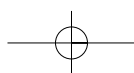
A Kozmetikus látta, hogy a Kollowitz nővérek egyszerre bólogatnak, egyszerre ingatják a fejüket, egyszerre lesz elégedett az arcuk, majd egyszerre húz arcukra színházi maszkot a viszolygás.

Így történt, hogy aznap, amikor megérkezett a városba, fölavatták a Reményt. A szobor valóban nem hasonlított senkire, amennyiben azt gondoljuk, hogy a hasonlóság az emlékeztetés egyik nem elhanyagolható fajtája. Ő volt a Remény, ettől fogva a tér közepén magasodott, igaz, a biztonság kedvéért Kicsi Cár az ő nyakába is föllógattatott egy hangszórót.

A Kozmetikus ellépett a sokaságtól, és miközben fürkésző tekintetek követték, továbbsétált. A térbe futó keskeny utcát vette célba, aminek a vége olyan volt, mintha egy álmos torok ásított volna a szabad területre. Hamar talált egy talponállót, néhány üveges tekintetű törzsvendéggel, egy kócos és részeg nővel, aki a sarokban motozott a rongyai között. Mellette kínai fiú görbült, söröskupakokat tologatott az asztalon. A nő felemelte puffadt, nyershússzínű arcát, és kifejezéstelenül bámult rá. Előttük feles poharak, sörösüvegek, mint valami sakkjáték szereplői. Errefelé nem lehetett bort inni, jóllehet a szőlő tőkái évszázadok óta kanyarogtak a parcellákon, kadarka, rizling és persze a szerbek honosította kövidinka, telepítettek szőlőt a határ árnyékosabb lejtőin is, meg a házak melletti veteményesekbe, és préseltek is belőle különféle cefréket. Bizonyos időszakokban tonnaszám fogyott a cukor. A nő föltápáskodott, odabillegett hozzá.

– Ez az egész egy nagy szar volt, uram. Remény?! Na hiszen – hajolt közelebb. Ha fizet egy kört, én elárulok egy valódi reményt – recsegte. – Nem olyat, mint ez a szar – mutatott ki az ajtón, amerre az ünnepséget tartották.

– Ha jól tudom, ezeket a szobrokat rendre fölavatják. Régóta így megy ez. És aztán elszöknek. Elszökik mindegyik remény, mondhatni. Aztán újat kell emelgetni. Igaz? – a Kozmetikus mosolygott.

– Csak rendeljen nekem, amit gondol. Én nem fogom befolyásolni. Korlátozhatom én a maga szabadságát? – a nő is vigyorgott, szüette, rossz fogai ferdén meredeztek az ínyéből.

Rendelt tehát két vodkát és két korsó sört, a pénzzel kopogott a pulton, így szokták. A csapos szótlanul szolgálta ki, és közben nem pillantott rá.

– Ez elég korrekt volt – bólintott a nő, a poharakat nézte.

– És az üzlet másik fele?

A nő lehajtotta az egyik vodkát, kicsit megrázkódott, aztán lehajtotta a másikat is. Megvonta a vállát. A kínai fiúra mutatott.

– Szerintem ő ne igyon töményet. Nem is azért, mert megárt, mert persze megárt. Még a végén megvilágosodik. Neki már a sör is túlzás.

– Tartozik nekem – mondta a nőnek. Az megfogta a karját, és közelebb tolta magát.

– A minap kölcsönöztem a fiút Zarathustra Kapitány jóváhagyásával. Ha visszaadom, majd besorozza egy következő transzportba. Igaz?

A fiú bólintott, tologatta a kupakokat.

– Szükségem volt valakire, aki vigaszt nyújt melankolikus perceimben – magyarázta a nő, fölvihogott. – Szóval ő tegnap óta a szerelmem, mert így döntöttem. Jaj, nem is tudom, mihez kezdek, ha vissza kell adni. Mert persze vissza kell adni. Fölvirrad az a nap is, bármennyire is szeretnénk, hogy álljon meg az idő a kertek alatt. Érti, uram? Szóval kíváncsi a reményemre vagy sem? – a nő a tiráda végén már suttogott, csupa könny volt a vérekes szeme.

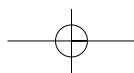
– És miért árulja el éppen nekem?

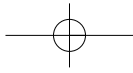
– Mert hogy kicsoda maga, és hogy mi a faszt keres minálunk, azt még a legutolsó, agyonvert törpe is tudja! Mindenki tudja, jóuram – közben a fiú elé helyezte a söröskorsót. – Még ő is.

A kínai fiú szerényen elmosolyodott, bólintott, majd a szájához emelte a korsót, és egyhajtásra hajtotta le a sört. És aztán úgy pillantott a Szűz Máriának nevezett hajléktalanra, mint az édesanyjára.

Az első éjszaka

Az irodaházban volt a szállása, a város déli részén, errefelé emelkedett régen a malom sárga tömbje, ami már nem üzemelt, erre volt a nagykapujú gazdaház, amit lebontottak, itt állt a zsinagóga, ami halk sóhajtás után, miután évekig szokta, hogy szű eszi a padjai húsát és már soha nem lesznek karok, testek, ülepek, amik megtöltik őket, összedőlt. Beszállt a szomorú zsidópor a gömbakácok alá, és sokáig ott lebegett, táncolt, senki el nem köhintette magát. De a gyárépület még élt, sőt, azt lehet mondani, virágzott. A régmúlt esztendőkből, jó másfél száz évig mezőgazdasági gépeket kezdtek gyártani itt. Kaszákkal, kapákkal indult a gyártás, még az úgynevezett Kiegyezés előtt, boronákkal és kisebb vetőgépekkel folytatták, aztán néhány nagyobb, frissen festett munkagép is kigurult a gyárkapun. Másfél száz évig dohogott az üzem, majd a változás után – amit rendszerváltozásnak hívnak – pillanatok alatt ment csődbe. Nem, ez így nem egészen pontos. A csőd már hamarabb, jóval korábban bekövetkezett. A csődöt,

az általános krach különböző formáit és fajtáit, a csőd kellemesebb és kellemetlenebb állapotait a szocializmus tartotta fenn – az azt megelőző rendszer nem kevésbé –, az ember a csőd lélegeztetőgépjén mászta a boldogság derékmagas hegyeit, a csőd emlőin lógott, a csőd bódító házilevét szopta, a csőd éltette és hantolta el, és a többség szerette és igényelte is az efféle, életre szóló helyzeteket. Miért ne szerette volna, ha annyi mindent köszönhetett neki?! A csőd nemcsak elvesz, de karitatív is. De amikor a csőd látványosan és fellebbezhetetlenül a színpadra állt, az elnéptelenedő, egy éjszaka még az utolsó éjjeliórét és a két kutyát is elvesztő gyár téglafalaiból hamar métermagas fű nőtt, az ereszekben darazsak ütöttek tanyát, az udvaron táncba kezdett a gazvirág, a rozsda pedig régi indulókat zenélt, Internacionálét, Székely Himnuszt, első világháborús, katonai táncdalokat. Ezt mind tudta a Kozmetikus.

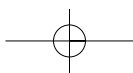
Cigaretára gyújtott, mélyre szívta. Hallgatta az éjszaka zúgását, nézte a csillogok pislákolását.

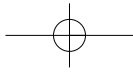
S hogy a csőd, a kötelező, az elkerülhetetlen, és legfőképpen nyilvános csőd a hirtelen beköszöntő szabadság része, oly sokan nem foghatták föl. Nem érthették, hogy éppúgy meg kell merülni az elveszettség mocskában, ahogy az újszülött merül meg a világ akváriumában, fulladozva és rettegve, amikor a test még a lélegeztetést is tanulja. Ki gondolhatott arra, hogy az emberek többségének el kell vezetni minden addig szavatolt gyalogutat, mozdulatot, úrmértéket, árat, amit addig a folyamatok szavatoltak, mert új, eleddig nem ismert erők kezdik alakítani az életüket. Csakhogy a csőd egy újabb csődbe sétált, s ez még eleinte aligha látszott. Mindenesetre úgy kellett tekinteni a világra, hogy ettől fogva igazából már csak magára számíthatott az ember, s bárhogyan is bújtt, rejtőzött, bárhogyan is takargatta énjének igazi természetét, azt már nem tudta elleplezni – ahogy egyébként korábban volt módja rá –, csak mert a szabadságban minden és mindenki pontosabban látszik. S ha a diktatúrában nem lehet szabad emberként élni, a szabadságban ugyanakkor éppúgy lehetett bárki rab, önmaga vagy mások alávetettje, mintha éppenséggel olyan viszonyok között élne, amelyek elsősorban az elnyomás formáit részesítik előnyben, de legalábbis előszeretettel preferálják. Kevések kiváltsága lehetett az új élet kínálta nagykaland, miközben persze ők sem nyerhették el a biztonságot, a múlt struktúrái és rendszerei, egy rémületesen nagy – nosztalgiára, döbbenetre és rémületre éppúgy alkalmas – dologi világ, malmok és gyárak, vállalatok és repedt arcú földek, amikhez fillérekért jutottak hozzá, csak mert időben és jó helyen találta őket a változás, és amiket megpróbáltak új étellel megtölteni, egyik pillanatról a másikra omolhattak rájuk. A kezdeti eufória szele is romok és romhalmazok fölött keringett, törmelékek között lehelgetett.

A Kozmetikus ideiglenes otthonának ablakából majd rálát a törpegyárra, az ő udvarát viharvert drótkerítés választja el az üzem területétől, de tulajdonképpen az iroda, és a hozzá tartozó konyha és a hálószoba is a gyár része, és úgy tudta, a törpegyár állja az iroda szerény költségeit.

A törpegyár!

Esteledett, mire megérkezett, látott a homályt sötét késekként szabdaló denevéreket, a fák lombjai között feketére alvadt a fény. Beparkolt az udvarra, a csomagtartóból kivette az utazótáskáit, recsegett a kavics, ahogy az irodája felé tartott. Félúton járt, amikor zseblámpa fénye villant rá.

– Igazolja magát! – éles gyerekhang csattant rá. Persze, várható volt, hogy így lesz. Ahová jött, ott az igazoltatás ősi processzus, az ember azonosságáért nem saját maga felelt, hanem a fölötte álló erők kuszasága, amit éppúgy képviselhetett a rend őre, egy rosszkedvű kalauz vagy egy bolt szívbeteg biztonsági őre

– Azt mondtam, igazolja magát!

Fölmutatta tehát a papirosát, és aztán elcsodálkozott, hogy még mindig vele volt a remegés.

– A telepen este tíz után tilos hangoskodni – szólt a kis árny, miután belepillantott a papírba, majd visszanyújtotta. Most már nem is annyira parancsolólag, mint kérve beszélt. Nem tudta kivenni a vonásait, ahhoz már túl sok kátrányt terített szét az est. De azért azt látta, hogy a másik egy kisfiú, aki lám csak, éjjeliőr.

– Napközben sem ajánlatos a zenebona, az ilyen-olyan multság!

– Értem – mondta. – Nem lesz hangos zene, sem kiabálás.

– Itt komoly munka folyik a haza érdekében – darálta a kicsi árny olyan hangon, mint aki nagyon szeret énekelni, de bántja, hogy nem teheti, mert inkább a tiltást kell tolmácsolnia.

– Milyen volt az ünnepség? – hajolt most előre egészen kíváncsian.

– Szép. Reményteli – tűnődött a Kozmetikus. – De mondd csak, hogy szólíthatlak?

– Nem tudom, ezen még nem gondolkodtam. Nem gondolkodtam, hogy maga hogy szólítson – a kicsi árny visszahúzódott.

– Mások hogy szólítanak?

– Most éppen sehogy.

– Elárulod, miért nem?

– Büntetés alatt vagyok, uram.

– Az a büntetés, hogy nem lehet néven szólítani?

A fiú bólintott, hűmmögött, vakargatta a fejét.

– Kicsi Cár elvette a nevemet. És amíg meg nem bűnhődöm, nem adja vissza.

– Mit tettél?

– Nem tudom. Kicsi Cár nem árulta el. De azt mondta, nagyon csúnya dolog volt. Hogy ezt nem várta volna tőlem, éppen ezt, és hogy egészen megdöbbenette a dolog. És hogy legyen neki hálás, hogy csak a nevemet veszi el határozatlan időre.

A gyerek úgy beszélt, mint aki nem is fogja fel, mennyire fájdalmas ez neki. Mintha valaki más életéről beszélt volna.

– Azt hiszem, te nem tudsz olvasni – jegyezte meg a Kozmetikus. A kis árny hallgatott kicsit, egyik lábáról a másikra állt. Reccsent a kavics.

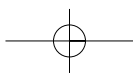
– Igaza van, uram, nem tudok olvasni.

– Szeretnél megtanulni?

– Az attól függ.

– Nem kérek pénzt.

– Attól függ, hogy mit kell majd olvasnom. Mert ha olvasok, én nem szeretném kellemetlen mesékre fecsérelni az időt. Ha már olvas az ember, érezze jól magát. Nem akarok olyan dolgokat olvasni, amik elveszik a kedvem az élettől, vagy amiktől megijedek. Vagy valami újabb bünt követek el az olvasás miatt, és aztán, nem hogy a nevemet, de az életemet is elveszik.

– Nos, így persze nehezebb lesz.
A kicsi árny az állát dörzsölte.
– Jól van, majd még meggondolom, hogy mennyibe fog az magának kerülni, hogy megtaníthat olvasni.

A Kozmetikus elmosolyodott, és közben a tekintetével követte a zseblámpa fényét, ami a végtelen jelét körözte bele a sötétségbe, mióta beszélgettek.

– Tudsz valamit a gyilkosságokról?

– Persze, hogy tudok.

– Jól van, majd egyszer beszélünk róla.

Érezte, hogy a gyerek elmosolyodik.

– Kötve hiszem, uram. Bánjon jól magával az éj. A hangszórójával pedig legyen óvatos!

A Kozmetikus ingatta a fejét, hogy nem egészen érti. A gyerek a szálláshely felé mutatott.

– A maga személyes hangszórója. Szóval mintha magára programozták volna. Ott lóg az irodája bejáratánál. Az első adandó alkalommal elárulja magát.

– Furcsa, nem látok belőled semmit, pedig jó lenne – mondta a Kozmetikus.

– Ma már nem is érdemes engem megnéznie. Rendezkedjen csak be. Ahogy hallottam, uram, már holnap dolgoznia kell.

– Én már ma is dolgoztam. És azt hiszem, elég sokat dolgoztam – bólintott.

– Akkor meg még inkább ajánlom, uram.

Mintha gyereksontokat törtek volna, recsegett a kavics, és a kicsi árnyat elnyelte a sötétség. A Kozmetikus ott toporgott az ajtajánál, a zárba illesztette a kulcsot. Könnyen fordult, de az ajtó nyikorogva nyílt. Áporodott levegőt lehelt arcába a bent sötét. Még nem lépett be. Kitapogatta a kinti lámpa kapcsolóját, a gyér fény szétterült, mint valami szakadt, piszkos lepedő. Fölnézett. Máris bogarak rajzoltak glóriákat a koszos körte köré, sercegve égették magukat. Az első pillantásra látta, hogy az ő hangszórója valahogy más, mint a többi.

– Érezze jól magát, uram – köszöntötte a hangszóró.

– Azt hiszem, nem ezért jöttem – mosolyodott el.

– Hogy hívják? – kérdezte a hangszóró.

A kozmetikus megmondta.

– Azt tanácsolom, hogy azzal a gyerekekkel, azzal a zseblámpás kis örrel vigyázzon.

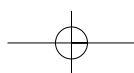
– Mert cigány?

– Voltaképpen azért, még ha ezt így nem is mondanám ki. A kifinomultabbak se így mondják mifelénk. De azért... – tűnődött a hangszóró. – Mindenesetre jobb, ha tudja, a testvérei akkor járnak lopni, amikor ő látja el a telepőri feladatokat. De ez nem is érdekes.

– Hanem a bűne érdekes.

– Igen, a bűne – mélyzött a hangszóró. Semmi kétség, ő a filozofikusabb természetű szerkezetek közül való volt. És nem is egészen doboz alakú.

– Kicsi Cár azért büntette meg a fiút, mert megszületett – mondta végül. – Ennek a lurkónak egyáltalán nem kellett volna megszületnie. Semmi szükség nem volt rá. Ezzel persze nincs egyedül. Úgy ám, sok hasonló szerzet lófrál a környéken. És akinek nem kell megszületnie, és mégis megteszi, s hogy dacból, meg-

átalkodottságból vagy szimpla jellemtelenségből, az mindegy is, vállalnia kell a következményeket. Most pedig jó éjszakát! Azt hiszem, mára elég volt ennyi jó szó – és a hangszóró halk reccsenéssel kioltotta magát.

A Kozmetikus még elszívott egy cigarettát, aztán lepakolta a holmijait a lakásban. Sorban fölkapcsolta a villanyokat. Szürkesség, egyszerűség fogadta, a falakon agyoncsapott legyek és szúnyogok nyomai. Mint egy vidéki apartmanban, ahol a lambéria szenttelen nyugalma és az alkalmi üzekeredések szenvedélye keveredik. A sárga falon retusált színes képek Kicsi Cárrol, Magdaléna Szemüknfényéröl, Zarathustra Kapitányról és persze megannyi híres törpéröl. Szétnézett a főzőfülkében, megtalálta a bornyitót. Palackot bontott, nem idevalót, a bort ő hozta magával, és míg öntögetett a poharába, bámulta a matracát, hol ezentúl hosszú éjeket tölt majd. Mennyi minden kavargott csak ma is körülötte. De talán a legfontosabb dolog mégis elmaradt. Magdaléna Szemüknfényére gondolt, aztán a remegésre, ami útközben költözött a testébe, és vele maradt. Folt piroslott az ölen, nyilván a keze remegése locsolta oda a port. Elmosolyodott, s hogy szépen érjen véget a nap, magára verte a hamut.

BORBÉLY SZILÁRD

Végignéz

Végigfogodnézni

Végigfogodnézni

Végigfogodnézni, ahogy megdöglik

Végignézni, ahogy megdöglik

Ahogy megdöglik miattad, te szarszemétkurva, ordította a férfi, újra és újra nekifutva a szavaknak, mert közben a dühtől elcsuklott a hangja. Elfogyott a levegője. Kifulladt, amíg az összevert arcú nőt letepergte, a kezeit hátrakötötte. A nő kezdetben ellenállt, aztán feladta. A lábait a férfi már korábban összekötötte. Jó szorosra, hogy fájjon. Hadd fájjon csak neki. A nő száját nem kötötte be, hogy hallja. Akarta hallani, ahogy könnyörög neki. De nem akart megkönyörülni. Volt benne valami, ami miatt nem tudott már megkönyörülni. Pedig volt idő, amikor mindent meg tudott volna bocsátani ennek a nőnek. Már tudja, hogy akkor követte el a hibát. Akkor, amikor bízott benne. Amikor még úgy hitt neki, mert szerette. Mert úgy hitte, hogy szereti. Akkor kellett volna. Most már nehéz lesz rendbe tenni a dolgokat. Ez valahol mélyen, kuszán homályos rossz érzésként, ott lappangott a férfiban. Meg hogy rendbe tenni.

Nézzélbazzmeg. Akkor kellett volna sírni, amikor becsaptál, ordította a férfi.

A nő szája felszakadt. Kicsit vérzett. A szeméből ömlött a könny. A férfi teljesen be volt pörögve. Ilyenkor már nem lehetett vele beszélni. Nem lehetett leállítani se. Csak hajtogatta a magáét. Mintha örvénybe került volna, egyre mélyebbre és mélyebbre pörgött bele, le a mélyére. A gyanakvásba. A saját mániáiba. A saját kényszerképzetei szippantották be.

Valld be, hogy megcsaltál, mondta a férfi. Most már mindegy. Úgy is tudom, hörögte, miközben a zsineggel küzdött.

Nem csaltalak meg, dadogta a nő. Halkan és meggyőződés nélkül, mert tudta, hogy a férfi úgysem hallgatja meg. Mert nem akarja meghallani. Mert ez már nem jelent neki semmit. Most már csak gyötörni akarja magát, ebbe kapaszkodik, az önkínzásba, hogy újra érezni tudjon. Homályosan érezte a nő, hogy azért van erre szüksége a férfinak, hogy ne kelljen becsülnie őt. Ne kelljen emberszámba vennie. Mert ha megcsalta, ahogy el akarja magával hitetni, akkor már nem a felesége, úgy gondolja. Ha el tudja hitetni magával, hogy megcsalták, vélte a nő, akkor már bármit megtehet ellene. Bármilyen aljasságot. Akkor semmi sem érvényes mindabból, amit egymásnak fogadtak. Mintha akkor már nem volna a gyereke anyja. Mintha nem is szülte volna. Semmiképp sem szabad ráhagyni, ezt mindennél pontosabban tudta a nő.

Büdöskurva, ordította a férfi, ne hazudjál, legalább most ne hazudjál bazzmeg. Láthatod, már nincsen semmi értelme, kiabálta. A férfi csapzott volt, sírva kiabált, mindent összevéve inkább szánalmas volt. A ruhaszárító kötelet ráhurkol-

ta a csillár kampójára. Megrántotta, hogy kipróbálja. A rutinszerű teherpróba. Ránéhézkedett, hogy mennyire stabil. Kibírta a súlyát. Akkor rendben, nyugtázta. A gyereket is biztos elbírja. Az arcáról látszott, hogy jó lesz így. Ezt legalább rendesen feltette. A földémbetonba a biztonság kedvéért dübelt rakott annak idején, hogy a csillár, amely akkoriban kettőjük majd egész havi fizetését elvitte, ne-hogy leszakadjon. Akkor még nem sejtette, hogy ennek a kampónak másként fogja majd hasznát venni. Az ütvefúrót, profi szerkezet volt, a munkahelyéről hozta el stikába. A főnöke rendes volt, félrenézett. Ezzel járult hozzá a fiatalok új életéhez. Hogy félrenézett. Meg néha maszekba is elvihette magával, hétvégként, meg munka után, egy kis mellékesért. Kezdetben minden jól is indult. Csak a gyerek nem jött időben. Volt munka is. Lett lakás. Aztán egyre több lett a munka. Amíg ketten voltak, addig ez nem volt gáz. De család mellett aztán minden másképpen esett.

Sose csaltalak meg, érts meg, soha, nyöszörögte a nő.

Nézzed a fiadat, és hazudjál a szemébe is, mondta a férfi, aki ekkor a gyereket felkapta az ágyról. A gyerek nem mozdulhatott, és nem is beszélhetett. Kezét-lábát már korábban összeragasztotta a széles, barna ragasztószalaggal.

Nemcsak engem csaptál be, hanem őt is. A nőt a szoba sarkába támasztotta, hogy jól lásson mindent. A csillárt együtt választották ki évekkal ezelőtt. Égett, mert a redőny le volt eresztve. Már nem tudták, hogy nappal van, vagy éjszaka.

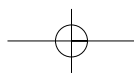
Sose léptem félre, mondta a nő.

Nem léptél, hanem kúrtál. Ne urizáljál, baszódj meg, ordította a férfi.

Soha, szipogta a nő, de a férfi nem hallotta. Krárogott. Az orrából szívta fel a taknyot. Majd nagyot köpött a sarokba, az összekötözött nő felé. Kézfejjel törölte az orrát, meg az orrából kifolyó taknyot, mert a sírástól az orra is folyni kezdett. A szemét is kézfejjel próbálta törölni, maszatolás lett inkább, hogy jobban lássa a fiú kezén körbefutó zsineget, meg a csomót, ahogy a zsineggel hátul összekötözte a két vézna karocskát. A négy év körüli fiú már abbahagyta a sírást, ettől a férfi kicsit nyugodtabb lett, mert nagyon haragudott a nőre, hogy most még ez a gyerek is itt rinyál neki.

Haggyad már abba, most mit sírsz, haggyad már abbafele, ordított rá a gyerekre, aki az egészből semmit sem értett, csak a félelmet érezte, az ordítást hallotta, az anyja felrepedt száján kicsorduló vért látta. Nagy baj van, érezte mindennél jobban, hogy most nagy baj van.

Ne nekem sírjál, hanem anyádnak, ha te rád vigyázott vóna, most ez az egész nem vóna, nyugtatta magát. A gyerek ellenállását könnyebb volt megtörni, mint az asszonyét. A két erőtlen karocskát egy markába fogta, a másik kezével már át is tekerte raja a szárítókötelet, amelyet jövet szakított le az udvaron. Ledobálta róla azt a néhány törülközőt, konyharuhát, amelyek még ott száradtak. Aztán a padlóra lenyomott gyereket oldalra fordította, hogy a lábakat is rögzítse. Aztán hurkot készített, egyszerű csúszóhurkot, amit még az apjától tanult, és annyiszor csinált ilyet, hogy már benne volt a mozdulat a kezében. Neki kellett volna megtanítani a fiának, majd ha nagyobb lesz, hogy kell csúszóhurkot csinálni, hurkot az erdőn a nyúlnak, meg a kerítés résén, ahol a szomszéd kutyája átjár, hogy beleakadjon. Az apja mutatta meg neki is, hogy kell hurokkal elkapni a szomszéd kutyáját, macskáját, ha átjár. Reggelente együtt ellenőrizték a letett

csapdákat. Az apja vitte a nagy fejszét, és ha volt fogás, azzal verte szét a kutyák fejét. A macskákat elég volt csak fejbe kólintani, pedig fújtattak veszettül. Kapálóztak, harcoltak, küzdöttek. Hát ilyen az állat, menekülne, ha tudna.

De a gyereket is meg kellett kötözni, így biztosabb. Hadd lássa a nő, ez a bűdöskurva, pedig ő rendes férj volt, túl jó is, az volt a baj. Nem verte eleget. A bajok akkor kezdődtek, amikor mégsem jött a gyerek. A nőnek nem sikerült teherbe esnie, pedig már elhatározták, hogy gyereket akarnak. Az első évben még elviccelődtek a dolgon. A másodikban már kezdték az okokat keresni. A harmadikban már egymást hibáztatták. Az a kurva cigi, meg az alkohol. Meg az anyag. Az semmi se volt, védekeztek felváltva. Azok a kurva tabletták, afaszomba. Azok. Aztán ez így ment még néhány évig. Már nem volt öröm az egészben.

Aztán egyszer meglátogatta őket három ember. Három férfi bekopogott, de nem derült ki pontosan, hogy mit kerestek. A nő mintha ismerte volna őket. A férfinak csak később lett gyanús az egész. Aztán kilenc hónapra rá megszületett a gyerek. Ki is ment a fejéből a nagy örömtől az egész. Csak később kapcsolt, amikor már mindenütt beszéltek a faluban. De még akkor is elhessegette magától, az irigység, meg a pletyka, nem foglalkozott vele. Mindent a gyerekért csinált. Hogy a gyereknek majd jobb legyen. Bármit kívánt a gyerek, na meg az asszony, rohant megvenni. Aztán mivel nem lehetett másik gyerek, mint kiderült, amikor a gyerek nagyon akart egy kecskét, vettek neki. Elfér az udvaron. Meg legyen mivel játszani. Azt mondják, tejet is ad, de az asszony nem akarta megfejni. Már akkor se azt akarta, amit a férfi. Aztán minden rosszabb lett, napról napra, veszekedtek, az asszony meg csellengett. A gyerek hol itt, hol ott volt. Aztán meg betelt a pohár, most már végképp betelt a pohár. De még mindig hazudik, nem vallja be, hogy megcsalta. Pedig tudja, mondták neki.

Nem vagy te Isten, mondta a nő, hogy Istent játsszál.

Kussoljál te meg, sír a gyerek, nem látod!? Miattad sír, bazmeg, de már nem sokáig, ha nem mondd meg, ordította a férfi, hogy megcsaltál. Vajjad már befele, amíg finom vagyok és nőies, ordította, mint régen, megjátszott göggel és bennfentesnek látszó nagyképűséggel, mint amikor részegen jött haza, akkor mondott ilyeneket. Nem volt humorérzéke, de hallotta másoktól, hogy ez jópofa. Mindig azt csinálta, amit másoktól látott, hogy imponáljon a többieknek. A nagyszájúaknak, akik ugratták. Akik mindig mindent jobban tudtak a többieknél. Akik mindig megmondták a tutit. A csillárkampóra átvett kötél egyik végét a kezébe fogta, a csúszóhurkon átbújtatta a gyerek fejét, aki már csak néma pánikban volt, már nem sírt. A hurok megszorult az áll alatt, hogy a kötél végét húzta, kezével talpra állította a gyereket. Aztán megfeszítette a kötelet, a gyerek torkából hukkanászerű hang szállt ki, a feje a feszítéstől félrebillent. Az asszony vinnnyogva sírni kezdett, kapálózott, de csak annyit ért el, hogy lecsúszott a parkettára.

Mindjárt megfullad a kölyköd, látod, mondta a férfi egyre konokabban, most már mindennek vége, vajjad befele, hallod, hogy csaltál meg, a kurvaanyád, ordította, de már nem látott, semmit se látott, csak mondta, ismételte ugyanazokat a szavakat, amelyek benne maradtak. A nő nem tudott megmozdulni. Zokogás rázta, de nem volt képes már szavakat formálni, a sírás miatt sem. Tele volt keserűséggel, hogy most fogja elveszíteni a gyereket, akire annyit várt, aki mindennél fontosabb volt számára a világon. A kötél egyre szorosabbra hurkolódott

a gyenge nyakacsán. A szeme már kidagadt a gyerekeknek. Az arca és szája lila szederjes színre vált. A férfi meg csak feszítette a kötelet, ordította, ugyanazokat a szavakat ismételte.

Az elmúlt napok már veszekedésben teltek. A férfi megverte a gyereket is, a nőt is. Részeg volt többször, de nem mondta, mi a baja. Reggel valahová útra kelt, vinni akarta a gyereket is, de a nő rosszat sejtett, és nem engedte. Aztán a férfi váratlanul jött haza, mindenhová berohant, valakit keresett, de nem lelt sehol senkit. Akkor kezdett el ordítani, hogy a nő az egy bűdös kurva. Minden ajtót nyitva hagyott.

Mégiscsak nehezebb felakasztani egy gyereket, mint gondolta. Nem ment. És hiába lilult a feje a kölyöknek, a nő nem vallotta be, hogy kivel, mikor, hányszor, amit pedig tudni akart a férfi. A gyerek torkából galuskás hang, szörcsögés jött már csak ki. A férfi nem bírta tovább, bár azt hitte, meg tudja tenni. Aztán végez a nővel. Meg magával is. Már nem lehet a dolgokat rendbe tenni. Kézfejjével törölte ki a könnyeket a szeméből, a taknyot az orrából.

Amikor felnézett, ott állt előtte és szemébe nézett félrehajtott fejjel egy nagy lapos arc. Furcsa arc. Mint az ördögé. A tekintete volt a legrémisztóbb. A pupillája nem kör, hanem hosszúkás fekete vonal, amely minden fényt elnyel. Nem szólt, csak nézte a férfit.

Megőrültem, ki az ördög ez, morogta a férfi. A kötelet tartó keze elernyed, kutatott az emlékezetében. A fej tetején két szarv éktelenkedett. Megőrültem, biztosan megőrültem, mondogatta. A merev tekintet csak nézett rá, minden érzélem nélkül figyelte. De nem szólalt meg. A gyerek nyöszörgött a padlón. A nő lélegzet-visszafojtva figyelt a sarokban. A tekintet étellel telt meg, amikor megszólalt. Mekegett. A kecske kiszabadult. Napok óta nem kapott se enni, se inni. Bejött az emberekhez, ahonnan a hangot hallotta. Ott állt. És nézett. Várt. Nézett.

BECK TAMÁS

Holdárnyék

Ismét ott ült kamaszként abban az egyetemi tanteremben, ahol maga a híres Bécsy Tamás nézett vele farkasszemet. Előzőleg Illyést húzta, most próbálta kidolgozni a tételt. Irigyelte a csajt, akinek Homéroszról kellett beszélnie. Hol a professzort nézte, hol kitekintett az ablakon keresztül a délelőtti napfényben úszó városra. Egy mondat a zsarnokságról, Testvérek, ezt a két verscímet szedte elő valahogyan az emlékezetéből. Meg hogy Illyés elszerette Kozmucza Flórát. Bárcsak a szerelmi lírájáról tudnék pikáns részleteket, szűrte a szavakat fogai között. Kezdett megbarátkozni a gondolattal, hogy sohasem lesz egyetemi polgár.

A férfi arra ébredt, hogy ruhástól szundított el az ágyon. A dohányzóasztalon egy üveg bontatlan Szalon sör; ahogy megérintette, konstataálta, hogy már langyos. Emlékezett, hogy a pornócsatorna műsorán aludt el néhány órája. Csakugyan; a képernyőn éppen Condoleezza Rice és Julija Tyimosenko dublőrjei nyalták-falták egymást egy, az Ovális Irodára emlékeztető helyszínen. A hangot elővigyázatosságból szerencsére levette. Hirtelen a nyitott ablakra nézett, és balsejtelmei beigazolódtek. A panzióban nem használtak szúnyoghálót, a készülék fénye pedig kitartóan hívogatta a vérszívókat. A férfi indulatosan talpra ugrott, átkozódott. Léghondi híján sarkig kellett tárnia az ablaktáblákat, hogy elviselhető legyen a pécsi nyár. Erre nincs szúnyogháló, de a pornócsatornára előfizettek. Ez az ellentmondás nem fért a fejébe. Tudta, most majd ugyanazt fogja csinálni, amit a dédapja éjjelenként negyvennégyben. Ő is nyitott szemmel fog feküdni a sötétben órákon át, és várja a közeledő zúgást. Dédapja szocdem volt Csepelen, a Liberatorok éjjeli zúgása reménységgel töltötte el. A férfi viszont rühellte a szúnyogokat, a zümmögésük rendszeresen felébresztette. Arról nem is beszélve, hogy felhólyagosodott, viszkető bőrrel indítani a másnapot nem egy felemelő élmény.

Mindig ez van, ha idegen helyen éjszakázik.

Eszébe jutott iménti álma. Még gyerekkorában azt hallotta a nagyanyjától, hogy halottal álmodni esőt jelent. Márpedig a drámaelmélet hazai doyenje hosszú évek óta halott. A férfinak általában nem volt kenyere a babona, de az álmok kérdését árnyaltabban közelítette meg, mint ismerőseinek többsége. Elvégre egy közeledő melegfront okozhat konfúz álmokat. Egyúttal rendszerint esőt is hoz magával.

Másnap reggel tényleg zuhogó esőben gördült a taxi a panzió elé. A férfinak nem volt esernyője, szinte beugrott az autóba. A volán mögött tejelesszájú kölyök ült. A várost nem ismerhette kellőképpen, mert a férfi egy GPS-t vett észre a műszerfalra rögzítve. – Rét utca kettő! – vetette oda a fiatalembernek. Amaz furcsa pillantással nyugtázta a kérést. A férfi már hozzászokott az ilyen reakciókhoz. Ebben az országban alaposan szemügyre vesznek, ha a sárgaházba

igyekszel, gondolta. A visszapillantó tükörben bosszankodva látta, hogy orra tövében és homlokán egy-egy szúnyogcsípés éktelenkedik.

Eleinte nem értette, a kölyök miért állt meg a zöld lámpánál egy kereszteződésben, de aztán ő is meghallotta a szirénát, és látta, amint átrobog előttük egy mentőautó. Egyszeriben rossz lett a szája íze, mint mindig, ha valami arra a nyári napra emlékeztette. A teljes napfogyatkozást kettesben nézték meg Magdival az erkélyről. Egymásnak adogatták a védőszemüveget, és felváltva szemlélték a napsarlót. Felesége akkor kezdett furcsán viselkedni, amikor a napfény érzékelhetően veszített az erejéből. Szó se róla, ő is megborzongott a sötétbe boruló város láttán. Magdiról azonban folyt az izzadság, görcsösen markolászta az erkély korlátját, és ide-oda forgatta fejét, akár a csapdába esett állat. A jelenség csúcspontján pedig hirtelen lekuporodott, és a háztömbök között visszhangzott artikulátlan üvöltése.

A taxi elhaladt egy füvesített futballpálya mellett. Egyesek tudni vélik, hogy itt most barátságos „cigány-paraszt” meccset szervez néhány testnevelés tanár a Gandhi Gimnáziumból. A férfi elmosolyodott. Ő a Klerikális Reakció csapatában játszott ugyanezen a pályán. Tréfásan így nevezték el a csapatot a katolikus kollégiumban, ahol a férfi kamaszéveit töltötte. Sorra kihívták a többi kollégium gárdáját, és kevés kivétellel mindig nyertek. Aztán megint elkedvetlenedett. Az intézményben azt is meg kellett gyónniuk, ha magukhoz nyúltak. A fejükbe verték, hogy házasság előtt csakis tiszta, éteri szerelem létezik, mely nélkülözi a testiség minden mozzanatát. De mivel a szexuális vágy ennek dacára kiolthatatlanul, sürgetően jelentkezett, a férfi tudattalanjában megszületett az összefüggés: szerelem és szex kizárják egymást.

Épp ez volt a baj eleinte: hogy Magdiba örülten beleszeretett. Simogatta, babusgatta a nőt randijaikon, csókolóztak – de amikor messzebb merészkedtek volna, egyszerűen nem működött a teste. Megannyi alkalommal előfordult, hogy Magdi csalódottan kelt fel mellőle. A férfi egy idő után komolyan félt attól, hogy elveszíti, szerencséjére azonban a nő nagyon szerette őt. A gordiuszi csomót is Magdi vágta át. Kihasználta a spontán reggeli merevedést. A férfi egyszer arra ébredt, hogy párja javában lovagol rajta. Nem tudatosodott benne a szerelem; izgatottan figyelte Magdi szeme előtt táncoló melleit, a két megduzzadt, sötétlő bimbóudvart. Minden rendben ment, egészen a csodálatos végkifejletig.

A reggeli szeretkezés azután tradícióvá vált náluk. Mintha egy gát szakadt volna át hirtelen, reggelente háromszor-négyszer is boldoggá tették egymást. Aztán jöttek szépen a gyerekek. Kriszta, Marci és Ildi, ebben a sorrendben. De a férfinak most nem volt kedve ahhoz, hogy az idegen taxisnak a gyerekekről készült és mindig magánál hordott fényképeket mutogassa.

Tudta, a felhőszakadás miatt ma sem ülhetnek ki a kórház kertjébe beszélgetni. Ezt persze csak ő hívja beszélgetésnek; valójában ő beszél, Magdi pedig üveges szemekkel bámul valahová. A kómába esett gyerek szülei is meg vannak róla győződve, hogy szavaik valamiféle kerülő úton eljutnak a beteghez. Holott Magdi igenis kommunikál a maga módján. Legutóbb ötféle süteményt hozott neki a férfi a Caflischból, felesége azonban csak kettőhöz nyúlt hozzá, a többi pillantásra se méltatta. Oda kellett adnia a maradék sütit Magdi szobatársának, aki viszont annál többet beszél; rögeszméje, hogy birtokában van az a jégcsá-

kány, amellyel Ramón Mercader halálra sújtotta Trockijt. – Tűzbe borítom a világot! – fogadkozott, és falta az édességeket. Az ápoló kért elnézést a férfitől, miközben a beteg poharába Haloperidolt csepegtetett.

Éjjel végiggondolta, mi mindent kell most elmesélnie Magdinak. Szóval: Marci második lett az iskolai úszóversenyen. Krisztát felvették szülővárosa legelőkelőbb gimijébe. Ildi megpróbált tojásrántottát csinálni a tűzhelyen, de magára borította a nyers sárgáját. A férfinak kellett megvigasztalnia. Egészséges lelkületű gyerekek, és már nem kérdezzetik naponta, anyjuk miért nincs otthon szinte soha. Kriszta érteni véli, Marci pedzegeti, a legkisebb pedig úgy-ahogy beletörődött.

Az élveteg szomszédasszonyról hallgatni fog. Két évvel azután, hogy Magdi kórházba került, a nő akcióba lépett. Először a gyerekekkel barátkozott össze. Aztán át-áthívta a férfit a lakásába villanszerelés vagy szifoncsere ürügyén. Negédes volt, és ügyesen használta a testbeszédet. A férfi akkor már jó ideje nélkülözte a szexet. Egyik este aztán megvárta, míg a gyerekek elalszanak, és becsöngetett a szomszédba. A nő nem tűnt meglepettnek, amikor meglátta a férfit az ajtóban. Sőt, elégedetten felnevetett, mikor az tépni kezdte róla a ruhát. Attól fogva rendszeresen ájtárt hozzá a férfi éjszakánként. Úrítani, ahogy mondani szokta magában, mert a szomszédasszony semmit sem jelentett számára, a teste ellenben rántalan volt és hófehér, akár egy friss papírzsebkendő. Minden alkalommal vitt neki valamit, hogy a viszonynak prostitúció jellege legyen: aranyláncot, egy üveg parfümöt, ilyesmiket. A nő azonban egy idő után érzekelte ezt a törekvést, és megmakacsolta magát. – Addig nincs több szex – vágta a férfi képebe –, amíg el nem indítod a válást és fel nem vállalsz a gyerekek előtt!

Így hát maradtak a pornófilmek és a maszturbáció. Mert azt senki sem kívánhatja a férfitől, hogy elhagyja feleségét. Hiszen Magdi kiszabadította az impotencia fogságából, amely a rosszul értelmezett vallásosságából következett!

Nemcsak a gondolatai idegesítették, hanem a szeme előtt szüntelenül járó ablaktörlők is. A kórház kapuja előtt nagy címletű bankjegyet nyomott a taxisofőr markába, s a visszajárót meg sem várva, köszönés nélkül kiugrott a kocsiból. Állt a zuhogó esőben, hagyta, hogy a víz cseppenként folyjon végig hajtincsein és elrontsa a frizuráját. Megsimította állát, és elégedetten hallgatta a borosta hersegését. Marconának kell látszania, hogy szóra bírja Magdi kezelőorvosát, aki évek óta kitérő válaszokat ad kérdéseire. Gyógyszeres kúra, elektrosokk, munkaterápia; ezeken mind átesett a felesége. Az eredmény annyi, hogy pánikrohamai megszűntek, de olyan lett, akár egy zombi. A férfi szavát se hallotta évek óta. Belső zsebéből elővette a laposüveget, és abból öntötte magába a bátorságot. Kisé tántorogva indult a kórházépület felé.

Mázlija volt, a keresett orvos éppen Magdi szobájában vizitelt. – Hogy vagyunk, hogy vagyunk? – kérdezgette kedvesen a nőt. – Nem látja, hogy a feleségem megkukult? – förmedt az orvosra durván a férfi, alighogy belépett. A pszichiáter elképedve nézett vissza rá, ez a hang új volt számára. És végig kellett hallgatnia a férfi kifakadását. Érti ő, hogy az orvosok lenézik a laikusokat, és kísérletet sem tesznek arra, hogy közérthetően elmagyarázzanak egy-egy kórképet. Étienne de la Boétie kétféle tudatlanságot különböztet meg: a tudomány előttit és a tudomány utániit. Úgyhogy vele ne nagyképűsködjön az orvos, mert

tudás tekintetében egyenrangúak. És ez a nő az ő asszonya, nem hagyja hát, hogy tovább kísérletezzenek vele! Nem mindegy, hogy itt vegetál, avagy otthon?

Mikor idáig ért, a férfi könnyekre fakadt.

A kezelőorvos tanácstalanul pillantott az orvosírnokra, de az nem viszonzotta tekintetét; összehúzta magát, mintha a szobában sem lenne. Aztán a pszichiáter kinyitotta a száját, de nem jött ki hang a torkán. Nézte az elkeseredett férjet, amint indulattól remegő kezeit tördeli, érezte leheletének alkoholszagát. Egyszerre ébredtek rá, hogy a páciens is jelen van, akiről éppen vitatkoznak, egyszerre néztek rá a nőre, s akkor valami rendkívüli dolgot láttak.

Magdi felváltva tekintett hol kezelőorvosára, hol férjére, és szeméből, igen, szeméből patakozottak a könnyek.

Az orvos hökkenten nézett a férfira, akiből a csodálkozás és az öröm egyszeriben kimosta az indulatot. – Magának ördöge van! – somolygott odakint páciense férjére. – Spontán emocionális reakciót váltott ki a betegből. Ez reménykeltő, a javulás kezdete lehet. De tőlem ne várjon csodákat! – komolyodott el megint, és megveregette a férfi vállát. – Amint megtörténik a verbális kapcsolat-felvétel a feleségével, haladéktalanul értesítem!

Az orvos faképnél hagyta a férfit, aki hallotta is, nem is a szavait. Újra és újra felidézte magában az iménti jelenetet, egészen felvidult tőle. Tizenhárom éve csak a reménytelenség tölti ki a napjait. Gyűlöli az ünnepeket, de még a hétvégeket is, amelyeket Magdi nélkül kell töltenie. De most betört a sötétségbe egy halvány fénysugár. Egyszerre megbocsátott mindent mindenkinek. Aztán a gyerekei jutottak eszébe; elképzelte arcukat, miután beszámol majd nekik róla, hogy anya újra tud sírni.

Aznap éjjel megint ott ült a tanteremben, és a kihúzott tétellel kínlódott. Nem kis csodálkozással állapította meg, hogy a fényviszonyok rohamosan romlanak. Amint aztán kinézett az ablakon, rájött a dolog nyitjára. Odakint éppen zajlott a teljes napfogyatkozás, a holdárnyék bevonni készült a várost. Valami barom remekül időzítette a felvételi vizsgát! – gondolta bosszankodva. Akkor vette észre, hogy Magdi az a csaj, aki szemben ül a professzorral. Bécsy az *Íliász* és az *Odiüsszeia* embereszménye közötti különbségről faggatta a nőt, aki válasz helyett megbűvölten bámulta a Nap helyén sötétlő foltot. A kérdezgetés egyre türelmetlenebb és követelőzőbb lett. A férfi végül nem bírta tovább. Felkelt a helyéről, odasétált feleségéhez, és némán megfogta annak egyik kezét. Magdi végre elszakította tekintetét a látványtól, és fölneézett férjére. A világ legszebb mosolya terült szét az arcán.

A férfi verítékben fürödve ébredt. A hűtőhöz lódult, kikapta belőle a párás falú üveget, és egyetlen húzással eltüntette a maradék sört. Zihálva meredt az elmázolt szúnyogtetemekkel borított falicempére. Az álmára gondolt, és tudta már, hogy holnap is esni fog.

SZEIFERT NATÁLIA

Láz

Amikor sokat kellett feküdni, és még láttam a láztól a betűket, elolvastam a mesekönyveket, pedig még nem is kellett volna tudnom olvasni. Aztán elnéztem a betűk fölött vagy között abba az elmosódott világba, ami csak harmincnyolc és fél fok fölött nyílik meg. Nem sajnáltam akkor magam, feküdni és bámulni még mindig sokkal jobb volt, mint iskolába menni. Jó volt oda nem menni. De mindig maradt bennem egy halvány szégyen, amiért nekem jobb, mint a többieknek. A sok elmulasztott óra, a kihagyott feleletek, a megoldatlan házi feladatok, felmentés mindenből. Az osztálytársaim meg kitartóan sajnáltak engem. Akkor.

Ha becsukom a könyvet, egy pillanatig most is a felső élet nézem, ahol a könyvjelző kilóg a lapok közül. A kilógást veszem szemügyre, hogy mégis, hol tartok, mi várhat még rám. És mindig eszembe jutnak azok a könyvek, amiket nem nyitottam ki aztán újra. Belefogtam és nem. Ottfelejtettem a könyvjelzőt. Azok a könyvek várnak. Azzal a nem-mondom-de-tudod-féle várással, ahogy az anyák szoktak, néma szemrehányással. Megíratlan lecke, leszelt, vajazatlan, szikkadó kenyér, amitől tompa lelkifurdalása lesz az embernek. Az ottfelejtett cetlikkel biztosítom magam, hogy visszatérek, és tudom, hol kell folytatni, ha a végére akarok járni.

Régebben úgy volt, hogy az akarás olyan volt, mint a légvétel, vele járt az étellel. Olyan egyszerű, magától értetődő, minden újszülött és minden kisgyerek ezt gondolja, illetve nem gondolkozik rajta. Akar valamit, de egyszerűen nem gondol rá. Nagyon jól teszi.

Apám kézen fog, elvisz a búcsúba, amit mifelénk valamiért rövid u-val mondanak. A hegyi népek gyakran spórolnak a magánhangzókkal, és gyakran fúj a szilaj északi szél.

Kiviszlek a *bucsuba*, mondja apa, és ki is visz, gyorsan le fogja tudni ezt a dolgot. Másnapos, ki van öltözve, mert nála az a minimum, hogy ing. Másnap is. Élére vasalt vasárnap, megbecsült dolgozók fakulnak ki a napon, isszák a konyakot meg a sört. Meg a fröccsöt. Lekerekített sarkú, vastag fotópapírra nyomott bucsu ez a miénk, édességes sátrakkal, ringliszával, egy óriási, lila héliumos lufival. Vattacukor, vagy mézeskalács, dönts el.

Vattacukor és mézeskalács, mondom. Meg nyalóka. És nem émelygek, mert akkor még sokkal töményebben bírom az édeset, mint később.

Jó, legyen, de aztán vége, ennyi, mondja apa. Aztán hazamegyünk, és anya főzni fog. Befőz egy lekvárt, főz egy levest, süt egy rétest. Gőzben áztatja az arcát, kipirul, virul, valahogy el is virul közben.

Bucsu, így mondjuk, gondolom azért, hogy röviden tartsuk nyitva a szánkat, nehogy belefújjon a szilaj északi szél. Könnyen a tüdejére kapja az ember. Ezzel

a széllel szembe menni olyan, mint a Delta elején a sífutó, az a kékesfehér ember. El nem tudom képzelni, ki lehet az, tudja-e, hogy tudományos ismeretterjesztő főcím lett, és alighanem több százszor vetítették, ahogyan küzdi magát a nem tudom hova. Persze rég halott.

Anyával megyek a bucsuba, akarok egy lufit, héliummal töltöttet, nem tudni, miért olyan rohadt fontos, hogy a csuklómhoz kötözzék, nem akarom, hogy odakössék, fogni akarok csak úgy a kezemben, vigyázni akarok rá.

Ha elrepül, nem kapsz másikat, mondja anya. Jó. Nagyon nagy ez a lufi, legalább háromszor akkora, mint a fejem. Még legalább egy hétig lesz a szobámban, napokig a plafonra tapadva göcög a légáramlatokban, amíg aztán fonnyadtan lejjebb ereszkedik. De ereje teljében még sokszor a plafonba fog ütközni. Be lesz zárva, de én büszke leszek rá, mintha én vadásztam volna. Mint egy állat. Nem tartunk állatot, lakásba nem való, mondja anya. A lufi is menekülne, de ott a plafon, és éppen úgy ütődik neki, olyan puhán és szerencsétlenül, ahogy én is neki szoktam vetni a hátam, mert akkor még tudtam repülni.

Csak álmodtad, mondja anya.

Csak akkor tudok, ha nem néz oda senki, mondom. Attól lezuhanok, hogy te azt hiszed, hogy álmodom, felelem anyának, miközben ő apró pogácsákat szagot a sütőlemezre.

Egyetlen egyszer aztán mégis megtörténik az egyik bucsuból hazafelé menet, hogy kicsúszik a kezemből a zsinór. Hisztérikusan kapok utána, épp a ház sarkánál jártunk, majdnem hazaértem vele. Nem is tudom, mi az, hogy hisztérikus. Dagadt könnycseppek a szememben, eszelős szorítás a torkomnál.

Semmi baj, mondja anya, nézd, milyen vidáman repül, ne sírj. Nézd, mondja újra, kérlel.

Nézem, és talán először fordul elő, hogy anya meggyőz. Nézem, hogy tényleg ez vidám. Egészen kicsi fekete ponttá zsugorodik a lufi a tejkék égen, egyáltalán nem tűnik szomorúnak. Ráadásul mindent látni fog, mert abból a magasságból már mindent lehet látni, én is szoktam. Egyszerűen mindent.

Tessék, hát ez a jó a repülésben, mondanám anyának, de inkább csak nézem. Én is ezért repülnék, ha nem beszélnének folyton le róla, meg anya se hinné, hogy csak álmodom.

Aztán nem kérek többé lufit. Inkább még valamit a mézeskalácsosnál. Sárga és rózsaszín korongok, hajmeresztően színesek, anya szerint nem is lehet megenni, ki tudja, miféle ételfesték lehet rajta. Eléggé bizarr. Nem mondja, hogy bizarr, még nem ismerem ezt a szót, csak gondolja. Ahogy gondolja, azt ismerem. Aztán jön egy fröccsszagú bácsi, belelehel az arcomba, megrángatja azt a helyes kis gödröcskés pofimat, és vesz nekem egy ilyen mézeskalácsot. Úgy néz ki, mintha az iskolai táblakrétával lenne beszínezve. Színre éppen olyan, ízre is hasonló, de mégis émelyítően édes. Felfalom rögtön az egészet, mert nagyon jól bírom az édeset.

A gyerekkorom majális, vurstli, bucsu, búcsú, belátom, hogy a lufi héliummal az égbe vágyik, és azt is, hogy jobb ez így.

Mi lesz velem, ha már lufit sem akarok, nem is gondolok erre, csak valami halványan szokatlannak tűnik. Nem sírok egy másikért, vagy nem sírok csak úgy, magamnak, hogy szomorkodjak. Helyette az édesség pihen bennem. Tavaly

sírtam volna, idén nem. Különös. Persze, anya úgysem venne. Apa venne, anya nem. Ezt már megtanultam, mindent tudok, ami az élethez kell. Arról fogalmam sincs még, hogy apa roppant nagyvonalú, ha iszik, anya meg pontosan tudja, mennyi minden másra kell *az a kis pénz*, de majd kitanulom ezt is, amikor már cigire kell. Tudni fogom, kitől kell kérni. Hazamegyünk, és estére belázasodom. Pedig nem is kaptam fagyit.

Olvastad a Jóskönyvet, kérdezi Tom, én meg azt se tudom, hogy mi az. Azt hiszem, hogy nem tudom, aztán eszembe jut, hogy ja, de, nem. Nem olvastam.

Miért nem.

Mert el se tudom képzelni, hogy elolvassam, lehet, hogy kimaradok valami nagyon jóból, de nem, kösz.

Pedig nem is kell elolvasni, de bármikor felütheted, mondja. Választ ad a kérdéseidre.

A betyárját, mondom erre, és dezsavüm lesz. Aztán inkább kölcsönkérem tőle a Hajnali háztetőket, és soha többé nem adom vissza. Meg is mondom előre, hogy valószínűleg nem fogom visszaadni.

Megjósolom, látod, ennyi, mondom.

Igen, de ez nem jóslás, feleli Tom.

De pedig az, megmondom a jövőt, tök konkrétan, erre nevetünk, és erre iszunk. Bort.

Valaki ezt csinálta gyerekkoromban, nem is egyvalaki, hanem többen, igen, többen is mondták, elmesélték nekem, hogy a könyveket felütni jó. Volt aki a Bibliával, valaki meg a József Attila összessel. Felcsapkodták ezeket a könyveket, és böktek maguknak útmutatást. Átszellemülve mesélték, hogy magyarázatot találtak, pont mint Tom.

Egyszer én is kipróbáltam. Bibliával. Jól akartam csinálni, olyan példányt választottam, ami nem volt megtörve sehol, mert azt csalásnak éreztem volna. Más felcsapásának a nyomdokaiba lépni, betört oldalakat használni nem ér, gondoltam.

Volt vagy négy-öt Biblia a lakásban, valahogy összegyűlt. A hitetlenség kompenzációja, gondolom, na meg a könyvgyűjtés óhatatlan mellékvágánya, hogy több van, mint kéne. Volt miből választanom. A sűrű könyvespolcokon kutattam, a hátsó sorban is lehetett keresni. Tulajdonképpen az is tragédia, ha két sorba kell rakni a könyveket, mert néha egyszerűen elfelejted a hátul lévőket.

Ki akartam próbálni a *rábökést*. Elszántam magam, néztem a duplasoros rendszert: Vallástörténeti lexikon elől, meg Természettudományi Kisenciklopédia (művésznevén Kis Enci), mellette Doktor Zsivágó, Kafka. Hátul Filléres Könyvtár, A láthatatlan ember bordó bőr kötésben, apa napokon belül azt fogja mondani, hogy azt olvassam nyáron, ha nincs más ötletem. És nem lesz más ötletem. Kivételesen szót fogadok, de nem tudom végigolvasni. Akkor. Arra gondolok, hogy nem érdemes hallgatni a felnőttekre.

A hátsó sorban is van egy Biblia, kiveszem, tiszta újnak tűnik, jó lesz. Útmutatás kell ugyanis, hogy belém fog-e szeretni a Gitáros Fiú. Egyáltalán valaha belém fog-e szeretni valaki. Na jó, egyszerre csak egy kérdés legyen, ez a szabály. Konkrétan a Gitáros belém fog-e, ez lesz az én kérdésem.

Felütöm, csukott szemmel bökök, minden szabályt betartok. Találok is részle-

tet, valamit a szeretetről, ha akarom, úgy értelmezem, hogy mi az hogy, nagyon is belém fog szeretni, viszont közben tudom, hogy nem fog. Csak kedvel, nagyon kedvelni fog, eléggé, de nem. Nem tartozom a köreihez, nem járok oda, ahova ő, például nem járok istentiszteletre, nem járok a színjátszó csoportba se. Jártam egy darabig, aztán az előadásra mégsem mentem el, mert begyulladt a torkom. Begyulladtam, és azt mondtam, hogy a torkom. Vagy tényleg a torkom volt.

Találomra bökök a Bibliában a szeretetre, amiről úgyis tudom, hogy nem vonatkozik rám, nem tartozik ide, akkor meg *miafaszt* böködök, kérdezem magamtól. Csak én találok ki, úgyis én találok ki, hogy mi van. Mi legyen.

Nekem nem jött be ez felcsapós-bökődös dolog, mondom aztán Tomnak. Kábé húsz éve kipróbáltam egyszer.

Biztos nem jól csináltad, mondja.

Igen. Nagy a hibalehetőség, gondolom. Felcsapsz, böksz, nyilván nem mindegy, hogyan csinálod. Vagy nem voltam eléggé átszellemülve. Ezt nem mondom, csak gondolom, magamban tartom a véleményem, nem űzők tréfát mások szokásaiból, ezt addigra jól megtanulom. Addigra kinövök a nyílt színi gúnyolódásból. Megtartom magamnak. És addigra kinövök a felcsapás-bökés-tanakodásból is. De ezt sem mondom meg.

Ő még mindig bököd a könyvekben. Azért kiszalad a számon, hogy szerintem hülyeség, nem bírom visszatartani. De Tom úgy mosolyog, mintha tudna valamit, amit én nem tudok.

Még abban az évben el kell adnia azt az új építésű, félig berendezett, kétszintes összkomfortot, ahol annyiszor bökött csukott szemmel egy könyvben lévő szövegre, ahol néhányszor beheltük a csukott tetőablakot, ahol egyszer egy egész üveg vörösborot ejtettem a szép járólapra, amit a nyél nélküli felmosófejjel töröltünk fel. Négykézláb, vihogva. Nem volt hozzá nyél, aztán már nem is volt érdemes venni, arra a kis időre.

Eladta végül a házat, ahonnan olyan volt hajnalban a kilátás, amikor a paplant magam köré csavarva kiléptem az erkélyre, hogy egészen a hegyekig vitte a tekintet. Mintha körülöttünk nem is lettek volna utcák, odalent nem jártak volna az autók és a nagy szatyrokkal az öreg, hájas hasú nénik. Ez vár rám, pont ilyen öregasszony leszek, gondoltam mindig, ha lenéztem. Inkább nem is néztem le, csak el, a kék hegyek felé, belefújtam a füstöt a hajnali ködökbe.

Szerettük ezt a házat, ahol egyszer lábujjhegyre állva kémleltem kifelé a tetőn, a résnyire nyitott ablakon, és Tom mögém állt, és nagyon kevés szóval, lényegre törően mondta bele a nyakamba, hogy tetszem neki, és hogy mit tervez éjszakára.

El kellett adnia, aztán egy öregszagú albérletbe költözött. Soha nem mondtam neki, hogy látod, milyen rosszul csapkodod fel a kurva könyveidet. Nem mondtam, egyszerűen nem hoztam fel a témát. Tom az egyetlen, akivel barátiilag le lehet feküdni, nem mondom neki olyat, hogy én megmondtam. Ő az, akivel lehet eszelősen szeretkezni, aztán barátiilag lefeküdni, és úgy ébredni reggel. Talán mégis tud valami Nagy Titkot, csak még nem fejtettem meg.

A Bibliában meg amúgy is jó eséllyel bökhethünk a szeretetre, vagy valamilyen gusztustalan pusztításra, nem érdemes sokat várni tőle.

Ha istent emlegetem, mindjárt mindenki azt hiszi, hogy bajom van vele, pláne kisbetűvel, a *jóistenáldjonmeg*, teljesen mindegy, nincs bajom, még Istennel se. A Gitáros Fiú is azt hihette, mert ő szerette az Istent. Őt szerette az Isten.

Amikor már nem vagyok gyerek és még nem vagyok felnőtt, képesnek tartom magam a világnézetem megválasztására, gondolom. Mindennél jobban akarok egy világnézetet. Nincs. Van, de nem olyan. Ha közösségbe járok, anya aggodik. Nincs hozzá joga, gondolom. Kezeljen felnőttként, gondolom. Így határolom el magam minden felnőttől, főleg ha az a felnőtt az anyám vagy az apám, ne adj Isten egy tanár.

Azt hiszem, örökre megmaradhatok ebben a szerepben, nem is kell mást tennem, csak így maradni. Ez a tervem az életre. Mindenki kinyalhatja a seggem, persze csak ha megengedem, ez volna az alapállás.

Az elszánás úgy köt meg bennem, mint ahogy Valci szemét nézem hosszú órákon át, tanítás után. Belefonódom. Közénk szövődik a kíváncsi szeretés a Boltíves Udvarban. Nálam is örültebb lehet, gondolom akkor, és nézek a lobogó szürkés-kék szemébe, mintha forróvízű forrásba bámulnék, ami mindig éppen akkor zubog föl.

Amikor ránézek, magamat teljesen normálisnak hiszem. Bolond.

Valcit örökbe fogadták, basszus, nincs anyja vagy mi. A haja sárga láng. Nincs anyja. Van, de nem ott. Csak azért hagyhatta el, mert valami iszonyú nagy bajban volt szegény, épp akkor, amikor a Valci született. Kénytelen volt elhagyni. Mind csalódik.

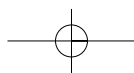
De a Valci Anyja egy napon majd eljön ám érte. Már ha lesz bátorsága. Ennyi idő után lehet, hogy nem lesz. Vagy talán gonosz erők állják útját, erre gondolkunk. Rögtön el is képzelem Valci Anyját, szépnek és fiatalnak, hosszú, barna haja van. Egy távoli rét közepén áll, vagy inkább valami sziklaszirten, küzd az elemekkel. Magányosan, kitartóan. Valamikor ide fog érni. Vagy Valci megelőzi, egyszerűen betölti a tizenhatot, és akkor megkeresheti. Azzal kezdi majd, hogy megkérdezi, a Nem Tudjuk Még Kitől, hogy hol van az anyja. Az megmondja, és onnantól örökké boldogan élnek majd.

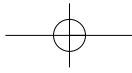
Nagy pocakú, fekete öltönyös, kétember magas embertől fogja megkérdezni, aki egy óriási, vaskos könyvből kiolvassa, hogy hol van az anyja, s ő majd buszra száll, vagy vonatra, esetleg hajóra, én annyira beleélem magam, hogy repülőre is, és felkutatja, és majd lassítva szaladnak egymás felé.

Meg tudnám csókolni, ahogy mindenfélét összehord. Olvassa a verseimet, sír az egyikén, zavaros, szürke szeméből kibuggyan a víz. Olyan könnyen ment akkor még ez is. Megsimogatom a haját. Árvalányhaj, gondolom közben. Rótsárga, rőtörös, nyáron kifakul.

Idegesen gyújtott rá mindig, mintha sietne, pedig nem sietett sehova. Suli után órákig lógtunk az utcákon, a Boltíves Udvarban. Sietni csak odáig kellett, aztán a kettővel későbbi busszal mentünk haza. Télen lefagyott az ujjunk vége, hideg nyirkosság tapadt a csizmánk belsejébe, amíg megvártuk a következő buszt.

Meg tudnám csókolni, gondoltam néha, ahogy összehordott mindenfélét, mint a szél a szemetet a buszmegállóban. Ilyen könnyű lenne lesbikusnak lenni. Miért gondoltam, hogy nem maradhatok meg ott, ahol ilyen könnyű volt szeretni.

*

Menj, találd ki, mi leszel, ez az általános felhívás. Állandóan mondják. Találd ki, mi leszel, *ha nagy leszel*. Találd már ki. Most. Vagy holnap. De ne húzd az időt, találj ki valamit. Találja a halál. Ja, de, tudom, én tenni fogok valamit az emberiségért. Idióta vagy, gondolják. Álmodozz csak, gondolják. Majd rájössz, mondják.

Annyira szép tervem van, hogy magam is meghatódom, miközben tombolnak a hormonjaim. A hormon olyan, mint egy résnyire nyitott szájon elmormolt átok. Anyának is vannak hormonjai, azért volt kórházban, tehát a hormon szardolog, kórházba lehet vele kerülni. Nem akarok tudni a saját hormonjaimról.

Nem is emlékszem az első menstruációra. Nagyon is emlékszem, akkoriban történik, amikor amúgy is mindenki menstruálni akar. Mimi már menstruál, de lehet, hogy csak hazudja, mert Szaz szerint a nővérétől lop intimbetétet. Mire Szaznak meg nekem megjön az első vérzésünk, már szárnyas betétet is lehet kapni, apa meg fel van háborodva, hogy a tévében ilyesmit reklámoznak. Főleg, amikor vacsorázik. Amikortól meg már a filmek közben is van reklám, megfogadja, hogy nem is nézi többet *ezt a szar tévét*, de megszokja, és nézi. Mindenki megszokja, mindenki nézi.

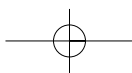
Annyira szerelmes akarok lenni, hogy minden zenészbe beleszeretek. Aztán beleszeretek Gitáros Fiúba. Posztereket tartok a falon a legjobb pasikról, a legjobb albumok neveit felírom a falra, Master of Puppets, Appetite for Destruction, micsoda mázli, hogy a rockerek jobban tetszenek, mint a diszkósok. A füleimnek kész szerencse. Use Your Illusion.

Ebédnél úgyis szigorúan Kossuthrádióbudapest, Czigány György kérdez, Gianni Morandi, húsleves, enyém a csirke szíve, apa mindig nekem adja, miután bekapcsolta a rádiót. Ha Hofi van, mindenki röhög. Záraivamosiról sokáig azt hiszem, ez egy név. Kinyerma, egy szó. Nem tudom, mit jelent. Szöul rendezi az olimpiát. Az emeszempé kábé ülése. Nem tudom, hogy lehet kábé ülésezni, most vagy üléseznek vagy nem, és tényleg mi a franc az a Kinyerma.

Kimegy az is aztán a divatból, ahogy a rendszer, az iskola meg az utca neve, ahogy a bakelit, fogja magát és kimegy. Mire rockereket hallgatok, mire menstruálok, már Szaznak is van kétkazettás magnója a lengyelpiacról. Miminek walkmant hoznak Cseszkóból, mindenki Cseszkóba jár. Csak mi nem járunk. Harisnyát vesznek, aztán vókmént, négy ceruzaelemmel, övre is csíptethető. Négy ceruzaelem az rohadt nehéz, lehúzza a nadrágodat. Narancssárga, szivacsos fejhallgató, vékony lemezpánt tartja össze a fejtetőn, állandóan eltörik, megragasztjuk piros szigetelőszalaggal. Kétkazettás magnót akarok, hogy felvehessem a számokat a rádióból, átmásolhassam a mások kazettáit. Előbb-utóbb kapok, de előbb-utóbb mindenki kap. A bakelit lemez az gáz, az az érzésem, hogy ami rajta van, az is gáz, de sokáig hallgatom még, amikor egyedül vagyok otthon. Amíg végleg be nem mondja az unalmast a Tesla.

Nagy László, dupla. Nagy László a saját verseit mondja, könnyű neki, aki ilyen verseket ír. Anya szereti. Azt hiszem, én is szeretem. Majd rájövök.

Elgété, Káefté, ha zenekarom lenne, én is csak értelmetlen betűkből választanék nevet. Illés, na, ahhoz legalább tartozik egy szekér, mindjárt más. A lényeg az, hogy *A dal a miénk*, még a miénk, de mindjárt kimegy a divatból. Mire meg-

tudom, hogy Lokomotív, hogy Korlátozott Felelősségű, hogy Központi Bizottság, kimegy a divatból, leváltják. Kimegy az erősítő, tönkremegy a Tesla.

Mindig a nagyobb testvérnek van előbb magnója, irigylem, de előbb-utóbb úgyminden az enyém lesz. Mire az enyém lesz, már pont nem kell, na persze, mi az, hogy divat. Az az, hogy amikor rájövök, hogy nem is kell, addigra lesz valamim. Húgnak lenni, kisebb testvérnek lenni erről szól, gondolom, hogy mindent megörökölsz.

Saz is csak sok év múlva vallja be, hogy mennyire irigyelt a bátyáért. Megmondhatta volna, a rohadt életbe, akkor, elvégre időben tudnia kellene az embernek arról, ha irigylik. Talán más szemmel méricskéltem volna magamat a vakfoltos tükörben. Talán azt mondtam volna, hogy no lám, itt egy lány, akit mégiscsak lehet valamiért irigyelni.

Állok a tükör előtt, látom benne a fogason lógó kabátokat. Jé, egy lódenkabát. Harmincévesen majd megkérdezem apától, mi az a lóden. Addigra anya például meghal.

Hogy mi a lóden, hát ezt se tudod, mondja apa, hát az, ami olyan sokáig ott lógott, mondja, és odamutat a fogastra. Az a vastagabb, nem a ballon, hanem a másik. Régen mindenki lódenkabátot hordott. Apa a szürke fényképeken hideg időben a barátaival lódenít. Ballonkabát, lódenkabát, plusz télen-nyáron kalap. És a fényes mandzsettagomb.

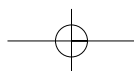
Apa tiszta Don Corleone, mert a régi képeken mindenki színész vagy maffiózó. Apa munkásruhában, koszosra maszkírozva, bajusszal, aztán apa a film sztár, műtermi, aztán anyával egy bálon, egy szilveszteren, korabeli paparazzi-fotók, mindenki minden képen másik szerepben. Ahogy haladsz előre az időben, egyre gyakrabban néznek ki a képből. Valahová oldalra, arra a helyre, amit nem örökített meg a fotós. Ami a legérdekesebb lenne.

Anya és apa elviselik a kétkazettás magnót, apa például sokkal jobban bírja, mint az Erikát, lehet, hogy romlik a hallása. Minden számot felveszek a rádióból, ami tetszik. Ami nagyon tetszik, azt végtelenítve felmásolom, hogy ne kelljen visszatekerni. Ez az igazán szórakoztató elektronika. Jó sokáig elszórakozok a másolással. Fogom a műsoros kazettákat, becelluxozom az alját, onnantól bármit rá lehet venni.

A Deltában azt mondják, hogy a kazetta nemsokára a múlté lesz, ezek hülyék, nyugtázom egyszerűen. Nem lehet a múlté, hiszen most jött a bakelit helyett. Állítólag megint lemezek lesznek, de kicsik és fényesek. Á, ez soha nem terjed el, gondolom akkor.

A bátyám megjavítja a Teslát, pont amikor már nem is lehet bakelit lemezt kapni, de *nincs az az isten*, hogy meg ne javítsa. Azzal kezdi, hogy szétszedi. Nincs az az isten, hogy valamit szét ne szedjen. Anya ilyenkor már egyáltalán nincs megijedve. A Tesla megjavul. Szól Hendrix meg a Floyd. Kurvajól hangzik, jól szól, ülünk törökülésben a földön, és amikor megint kimegy egy hangfal, beköltözik a nagymama.

Éjjel arra ébredek, hogy nem talál ki a végére. Hogy lehet ilyen ütődött, hogy lehet ilyen öreg. Megtanulom azt a szót, hogy szenilis, úgy tíz év múlva megtanulom, hogy vaszkuláris demencia, de addigra meghal. Egyébként a demenciá-

ba nem lehet belehalni, szóval sokkal jobb, mint a hormon meg a rák. Fél év múlva már nem is olyan zavarodott.

Kitisztultak a mérgek, mondja a körzeti orvos.

Első világháború, második világháború, földelések rádió, repülőgép, tévé, mosógép, hát hogy lehet valaki ilyen öreg, mint a nagymama. Szaz nagymamája süteményt süt vasárnap, Tis nagymamája minden télen disznót vág, az enyém emlékezik.

Az egész nagymama már életében rémlik, úgy rémlik, hogy sült süteményt, valamikor, régen, amikor még nem nálunk lakott. Sült mindent a sparhelton. Sparhelten, sparheltban. Ülök a hokedlin, két bucsu és néhány héliumos lufi kifulladásá közt, nézem a nagypapa fényképét, amin *ugye, milyen snájdig* volt. A két háború közt nagypapa ingben, hózentrágerrel.

Sajtos stangli, nem is vagyunk svábok. Tedd ki az eszcájgot, húzd be a firhangot. Svábok vagyunk-e, kérdezem egyszer anyától. Nem vagyunk, mondja. A nagymama se, a nagypapa se, senki se sváb. Jó, ha nem, hát nem.

Az utca felé van egy ablak, az a nagymama ablaka. Ha elmegeyek alatta, ma is úgy hiszem, hogy odabent minden ugyanúgy van, a nehéz diófa szekrény is, mert azt nem is lehetne onnan elmozdítani, olyan súlyosan böhömködik a hosszabbik fal mentén. Tetején a birsalma, a fiókban a selyempapír, a lámpában a homály. Persze nincs már ott bent semmi.

Nagymama tüchtig kis menyecske volt, dolgos, rendes, barna fényképekből jött ki, most E.T.-re hasonlít. Még tíz évig hasonlít rá, aztán meghal. Haláláig kontyban, összeziherájsztűzött otthonkában. Nem tudja teljesen kinyújtani az ujjait.

A sok munkától van, mondja. Mire megtanulom, hogy polyarthrit is rheumatica, már halott lesz.

Meg a mosás hideg vízben, mondja, meg a kenyérdagasztás. Tudod te mi az, milyen nehéz munka, kérdezi. Nem tudom, kussolok. Meghallgatom, hogy milyen nehéz munka hajnalban kelni, dagasztani, befűteni a kemencét, mit tudsz te, hát persze hogy semmit, semmit se tudsz.

Örülj neki, hogy ilyen jó világod van, mondja. Kussolok. Benyomok egy sajtos stanglit vagy egy szelet narancssárga piskótát. Láttam már olyat, hogy dagasztás. Anya néha csinál olyat. Dögönyözi a tésztát, kipirul bele, pirosra sül, mint a kalács. Sárga és meleg olyankor a konyha, felfut az élesztő, puffad a massa. Anya homloka gyöngyözve fénylik, puha élet vesz körül, biztonságban vagyok, bárcsak mindig valami konyhában lennénk, gondolom olyankor. Bárcsak mindig készülnénk valamire, valami ünnepre, ami sosem jön el, azt se bánám, ha a karácsony lenne az. Akkor sosem lenne vége.

Nagymama sparheltje vörösen izzik, forró a platni, mit tudsz te, nem tudsz te semmit. A barna fényképen nagypapa barna bajusszal, nézem, ő volt hát az anyám apja. Régen. Idebent mindig félhomály van, ha feloltod a lámpát, akkor is, csak sárgább. Mi az, hogy feloltod, nagymama így mondja, hogy feloltja. Húzd be a firhangot, belátnak. Behúdom, zárt homály, lassan izzító régi tévé, alma a spájzban, a stelázsi alatt.

Ne a szépből vegyél, ha azt eszed, a többi rám rohad, mondja a nagymama. Mindig szottyadt almát kapok tőle, egyébként meg elvermeli a sárgarépát. Régebben jégsekrenye volt, az tényleg egy szekrény, amibe jeget tettek, na persze

nem túl gyakran, mert a jég drága dolog volt, meg nem is járt mindig a jeges. Eszembe fog jutni a jégszekrény meg a vermelés, amikor fehér hűtőgépek közt válogatok. Eszembe fog jutni a hideg homok, ahogy belefúrom az ujjam, a zöld-ségek, a krumpli, a fonnyatag alma, a nagymama kezén a bőr.

A világháború szintén barna dolog. Olyasmi barna, mint a foltok nagymama kézfejen. A nagymama egész családja megbarnult egyébként. Szépiatestvérek állnak a képen egy szatócsbolt előtt, egyikük kiment Amerikába. Az Usába. Valaki meghalt. Nem is az Usába ment, Kanadába.

Mindegy, messze van, mondom.

Nem mindegy, az egy másik ország, mondja anya. Kimentek, és nem jöttek vissza. *Disszidáltak*. Az vajon mi. Jobb, mint a repülő, az biztos. Disszidálni valami titokzatos dolog lehet, mert egy árnyalattal mindenki halkabban mondja. Már a szó is olyan, mintha pisszegnének. Nehogy meghallja valaki.

Most már azoknak is unokáik vannak Kanadában. Ott is öregszenek tehát az emberek. Fenyőfakertészetük van, küldenek képeslapot, fenyőfákról persze, meg fényképeket magukról. Valamelyik meghal, nagymama a hokedlin ül, gyászkeretes borítékot szorongat, sír.

Anya is szomorúnak látszik, habár ő se nagyon ismerte már a kedves halottat. Még írni fog a lánya, de ő már nem nagyon tud magyarul. Az unokák egyáltalán nem tudnak.

Akkor ezek most a rokonaim, de nem magyarok, pedig magyarok voltak, vagy mi van. Rágógumi-színű fényképeket küldenek, nagyon messziről mosolyognak ide, a fogalmuk sincs hova. Nagyon nagy ház előtt állnak, a nőnek saját kocsija van (az is nagyon nagy), megcsinálták a szerencséjüket, mondja a nagymama. Meg hogy *jóra való*, dolgos emberek voltak az ő testvérei, szorgalmasak, meg is érdemelték, hogy jól éljenek. Nagymama is jóra való meg szorgalmas volt, mégis ilyen szerencsétlen. Mondja ő.

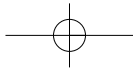
Kívánj valamit.

Fújd el a gyertyákat a tortán, kívánj, de ne mondd ki. Azt kívánom, hogy megkapjam karácsonyra a kétkazettás magnót, kapjak vókmént, kapjak rendes biciklit, azt kívánom, hogy szeressen belém valaki, mondjuk a Gitáros Fiú. Vókmennel a derekamon, a fülemben a zenémmel biciklizzek ki az erdő szélére, ő meg mondja, hogy beszélni akar velem, hívjon félre, ne törődjön vele, hogy mit gondolnak a többiek. Szaz vigyorogjon, ő tudja egyedül, hogy miről van szó. Legyen róla szó, ja és legyen világbéke. Ilyenkor bármit kívánhatsz.

Az az igazi szegénység, ha valaki már álmodni sem mer, mondja anya, én meg rögtön sajnálni kezdem azt a valakit. Elképzelem, két nagy nyomorúságos szem, lefelé biggyedő száj, olyasvalaki ő, aki aztán igazán, de tényleg és nagyon szegény, hiszen álmodni nem kerül semmibe, gondolom akkor.

Azt kívánom, hogy amibe belefogok, az mind sikerüljön, ha igazán akarom, és mindent megteszek érte. Ezt kívánom magamnak a tizenharmadik születésnapomon is, de minnek egészítem ki ezzel a kitéttel, hogy mindent megteszek érte, nem tudom. Nálam valami ilyesmit jelenthet a becsületesség. És becsületessnek lenni nem kerül semmibe, gondolom akkor.

Hogy lehetek ennyire gyerek, egyedem-begyedem. Mit kívánsz, éljek örökké,

tengertánc, semmi konkrét, illetve de, engedjenek el a Guns n' Roses-koncertre. És persze legyen végre saját szobám, ne kelljen osztozni senkivel. Nagymama meghal, megkapom a szobáját, mostantól vigyázzak, mit kívánok. A következő tortánál épp nem jut eszembe semmi, anya megint kórházban van, nem jut eszembe semmi, csak hogy jöjjön haza, meg a cukorrózsa, amit idén lefelejtettek a tortámról. A cukorszálak pont úgy kavarnak benne, mint a tócsa tetején az olaj, ha belepiszkálsz egy vékony, száraz ággal. Esőben minden tócsa szivárvány, nézd, anya. Ugye neked is tetszik.

Igen, csak kár, hogy az olaj miatt ilyen, mondja anya. Biztos vagyok benne, hogy ha nagy leszek, bele tudok menni minden szivárványba, és a pocsolyákba is, nemcsak beleállni, hanem átlépni rajtuk egy másik világba, de nem mondom el senkinek, hátha lebeszélnek róla, mint a repülésről.

Olyan ez, mint Konderné, meg a pocsek dolgozat, pont irodalomból, az ilyesmit nem lehet nekem elnézni. Mégis, mire gondolt a költő, mondja Konderné, nem igazán kérdezi. Senki nem tudja, gondolom én. Azt hiszem, én vagyok az első, akinek ez megfordul a fejében, meghagyom hát a tanárokat végig abban a hitben, hogy ők jobban tudják.

Azt is gondolom, hogy a költők mind halottak. Mind szegények voltak, és szenvedtek az élettől. Már mind halottak, és nem tudják elmondani, mire gondoltak. Ezért írtak verset, fejtsd meg. Találj ki magadnak belőle valamit. Mit tudhat erről a Konderné, mit tudhatok én, semmit. Hallgatok az osztály előtt, mint egy gumicsizma a pocsolyában.

Esik. Ősszel néha nehéz elképzelni, honnan jöhet ennyi víz. Anya hagyja, hogy beleugráljak a pocsolyákba hazafelé menet. Szatyrokat cipel, amikről nem veszek tudomást. Áll az esőben, azt mondja, hogy menjek már. Biztosan nehezek a szatyrok. Anyánál mindig van legalább egy szatyor, úgyhogy nekem fel se tűnik, hogy húzza a karját.

Gyere, mondja. Türelmes, de türelmetlen. Virágos esernyőjéről rázza le a vizet, kifordította az előbb a szél. A lépcsőházunk előtt állunk, közben a sapkáját verik az esőcseppek, a szél bevágja őket a gallér és a sapka közé, és anya azt mondja, hogy persze, mert ide még egy rendes ereszt se bírtak tenni. Egészen kicsire összecukható az ernyője.

Meg fogsz fázni, mondja nekem.

Nem fogok, felelem.

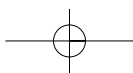
Összehajtható börtön az esőkabát, nem veszem fel, ha csak rám nem kényszerítik. Az esernyőnek meg nincs mifelénk sok értelme, kifordítja a szilaj északi szél. Mary Poppins ezzel aztán nem jutna messzire, gondolom, közben várom, várom, hogy felkapjon. Cibál a szél, a szilaj, északi szél, esőben lehet-e repülni, kérdezem.

Jó, én bemegyek, mondja anya. Hazaviszi a szatyrokat, a fürdőkádba teszi az ernyőjét, mire bemegyek, fő a tea. Kristálycukorba mártom a kifacsart citromot. Lenyalom, szúrósan édes, szúrósan savanyú.

Vedd le a vizes ruhát, szól anya.

Nem veszem, nem is vizes.

Vedd le.

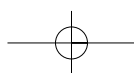
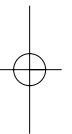
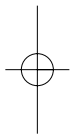

Leveszem, jobb a szárazban, de a vizes zoknit nem valloim be, titokban rajtam marad, azért is. Miért kell mindig piszkálni az embert. Negyven fok leszek éjjelre.

Mary Poppins a keleti széllel érkezik a Cseresznyefa utcába.

Jó lehet egy fáról elnevezett utcában lakni, biztos sokkal jobb, mint olyanban, amit ismeretlen halottakról neveznek el. Köztársaság, kikiáltás, átnevezés, akármi lehet nálunk, az utcánk mindig egy ismeretlen, halott emberről lesz elnevezve, sosem valami szép fáról.

A Cseresznyefa utcában egyébként kertkapu is van, meg kert is, nem pedig lépcsőházi bejárat, meg lépcsőház. És nem felső szomszéd, aki reggel hatkor betolja a heverőt, este nyolckor centrifugáz. Ott hall van, meg hálósobák. Én nem ismerem a keleti szelet. Az biztos csak Nyugaton fúj.

DUŠAN ŠAROTAR

Biliárd a Dobray szállóban

4.

A muraszombati kórház pincéjében, ahol a halottasház is volt, pénteken késő éjszakáig égett a lámpa.

Vrbnjak doktor, aki mindent csinált, operált epét és vakbelet, gyógyította a himlőt és az utóbbi pár napban főként a lőtt meg az égési sérüléseket, és szinte futószalagon varrta össze a késsel, pisztollyal és aknákkal okozott sebeket. A pincében egyre több lett a halott, mert odafent hiányzott minden, kötszer, gyógyszer, tiszta sebészeszköz, főként pedig az orvosok, akik legalább ideig-óráig enyhíteni tudták volna a sok emberi nyomorúságot.

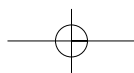
Ezért örült Vrbnjak doktor minden önkéntes segítségnek, nővérnek, ápolónőnek, bárkinek, aki elhordta a halottakat, gondoskodott a halottasházban a rendről, ahol már összecserélték, rosszul azonosították a holttesteket. Itt ugyanis a sárgaságban, vérmérgezésben vagy tüdőgyulladásban elhunyt murántúliak mellett ott heverték a halottak egész Európából. Oroszok, németek, magyarok, osztrákok, szerbek, lengyelek és angolok is, vagyis akiket itt ért a front ezen vagy azon az oldalon és könyörtelenül idetaszított a világnak ebbe az elfeledett, eldugott zugába. Itt, a Mura és a Rába között, a két folyó közé zárt tájékon, a síkság közepén e boldogtalan lelkeket úgyszólván csak pár órával a háború vége előtt érte utol a halál. És most ott feküdtek a túlszűfolt muraszombati kórházban, egymás mellett, békében, csendben, mint mikor minden elcsendesül a testvérvizsályaiban.

Lina ugyebár mindjárt a Fótéren lezajlott értelmetlen lövöldözés után idejött a kórházba, amikor úgyszólván a lovak miatt csapott össze a két elfáradt, lerészegedett hadsereg. A lövöldözés és a meglőtt lovak nyerítése közepette Lina még az Ascher-házban tartózkodott, Púpos Mihával, aki az első elcsattanó lövésre elfutott, és messze a várostól elrejtőzött, hogy majd csak este térjen vissza.

Dušan Šarotar (1968) szlovén író, költő, publicista, dokumentumfilmek, forgatókönyvek szerzője. Kiadó és lapszerkesztő Ljubljánában, kritikát, esszét is publikál, irodalmi találkozókot szervez.

Biliárd a Dobray szállóban című regényével szülővárosa, Muraszombat nehéz időszakát, a második világháború utolsó évét, utolsó napjait idézi fel. A városból kivonulnak a német és a magyar csapatok, a szovjet erők torkolattüzei már az égbolton villóznak. Tito partizánjai is megjelennek a környéken. Ekkor tér vissza Auschwitzból a szerző nagyapja, akinek sorsában felidéződik a négyszáz muraszombati zsidó tragédiája. Šarotar nemcsak történelmi dokumentumregényt ír az egykor virágzó polgár város szlovén, magyar és zsidó lakóiról, hanem visszaadja a mindenkitől elfeledett határszéli Muraszombat különleges légkörét is. Ennek megtestesítője a bár és étterem, szálloda és kaszinó valamint bordély gyanánt működő, ma is álló Dobray Szálló a város főterén. (A ford.)

Mikor a fegyverek elhallgattak, Lina is ott rohant az utcán. Az első, amit megpillantott, az úton heverő lelőtt lovak voltak, ott fújtattak, hörögtek habzó szájjal, a megmaradt lovak szétfutottak, Benko hentesei estig hajkurászták őket a szűk utcákban.

A Dobray Szállóban teljes volt a zűrzavar, senki sem tudta, mi történt, a katonaság azt gondolta, hogy az oroszok már a városban vannak, és az éjszaka már bekerítették őket.

Sárdy József, a kihelyezett katonai rögtönítélő bíróság titkára egy szál zokniban és női pongyolában figyelte a leszámolást a Dobray Szálló balkonjáról, miközben Cukor még mindig ott feküdt a biliárdasztalon, mint egy halott.

Azon az éjszakán Sárdy egyetlen biliárdgolyót sem talált el, azok ott maradtak a mozdulatlan és számára ismeretlen női test körül. Most sietve felöltözött, fájós lábára nagy nehezen felhúzta a csizmáját, és leszaladt az emeletről.

Ekkor Lina már az ő Kolosváryjánál volt, aki sebesülten hevert az ablak előtt, és a falba vésett képeket bámulta, nem is értve a történeteket.

– Indulás, mars, kifelé, бүдös disznók, mire vártok, nem látjátok, hogy az oroszok mindjárt felkoncolnak bennünket!? Kifelé! – ordította Sárdy József, a kihelyezett katonai rögtönítélő bíróság titkára.

Lina ebben a pillanatban megragadta Kolosváry katonaköpenyét, és letakarta a katonát.

– Meghalt! – ordította, és zokogva borult a tetemre.

A katonaság fejtellenül és parancs nélkül futott végig a Főutcán a muraszombati börtön felé. Sárdy Józsefnek, a kihelyezett katonai rögtönítélő bíróság titkárának már a visszavonulás közben jutott eszébe valami, bizonyítván, hogy nem véletlenül viselte ezt a címet.

– Velünk jönnek a madárkák, ha már repülünk, repüljünk együtt!

Egy óra sem telt bele és már a muracsermelyi határban voltak, ahol a tizennyolc túszt egyszerűen agyonlőtték. Az öntudatos szlovén diák Gašparičot, aki ezt fennhangon megjövendölte a kávéházi asztalnál, két hónappal később találták meg a szántóföldek között, ahová súlyos sebesülten még el tudott kúszni, s ahonnan utoljára még visszapillantott a vesztőhelyre.

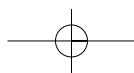
Így, a köpennyel letakarva mentette meg Lina a katonáját. A súlyosan sebesült Kolosváryt Lacival vitték el a kórházba. Lina azonnal felajánlotta a segítségét Vrbnjak doktornak, csak hogy a férfi mellett maradhasson, akit most már neki rendelt a sors, gondolta.

– Ki maga? – Vrbnjak doktor csak ennyit kérdezett tőle.

Este már ott segédkezett a halottasházban.

5.

A telefon sokáig csörgött, mire az irodája sötétjében ücsörgő Josip Benko felemelte a kagylót. A rézkulcsot háromszor megforgatta a háta mögött, de a varázslat ezúttal nem hatott.

Megint nem kívánt egyebet, mindössze nyugalmat és magányt, amit nem talált többé az utóbbi napokban, már az erős goricskói pálinka sem hatott.

Most, hogy már csak messziről, a Mura felől lehetett hallani a távoli lövéseket és becsapódásokat, mindinkább tudta, hogy a holnap már éltetett béke és szabadság csak látszólagos lesz, szép gondolat, palackba zárt szellem, talán azt is tudta már, hogy a korszellem, amiről nem olyan régen még a biliárd mellett bölcselkedtek, nem lesz kegyes hozzá, ezt abból is érezte, ahogyan beszéltek vele, ránéztek és most már nyíltan parancsolgattak neki, zsarolták az újabb megújabb kívánságokkal, éreztették vele, hogy idegen a házban, a városban, amit a maga eszközeivel ő is segített felépíteni.

A foteljában ült, és a lámpák visszfényét bámulta a mennyezeten. A ház előtt újra meg újra elrobogott a Muraszombat utcáin köröző oldalkocsis motorkerékpár. Jól tudta, ki engedhet meg magának ilyen furikázást a sötét utcákon megivászatot az oldalkocsiban. Púpos Miha, vágott bele újra meg újra a felismerés, mikor a dolgozószobába bevillant a lámpa fénye.

– Ez a gyűlés az utolsó, amit megteszek ezért a városért – mozdult meg benne végre valami, mint aki akaratlanul már eldöntötte, hogy megkockáztatja, kiáll magáért, kerül, amibe kerül, ahogy mindig is ki tudott állni Josip Benko, az igazgató, a nagyiparos, a volt polgármester, szövetségi parlamenti képviselő és mindenekelőtt a tiszteletre méltó férj és apa, a tekintélyes muraszombati polgár.

Mégis volt még valami ebben a döntésben, amit magának sem vallott be, amire többé nem tudott gondolni, hiszen fájt, izzott benne, égette, ahogyan csak a lelkiismeret égethet, most már csak Benko volt, a hentesek és az előmunkások számára is, még pár nap és nem lesz ő semmiféle igazgató, sem nagyiparos, sem polgármester, sem országgyűlési képviselő, és Muraszombat sem lesz többé olyan, amilyenek ő ismerte. Semmi egyebe nem maradt odaadó feleségénél és fiánál, akivel már rég meg akart békélni.

Most először sajdult meg igazán értük a szíve, amikor látta, mennyi minden úszott el, mindazt, ami fontos volt, otthagya a vonaton, amely soha többé nem tér vissza.

– Uram, a Dobrayból hívom – hallotta, amikor végre felemelte a kagylót, hogy véget érjen az utálatos csengetés. Rögtön megismerte az utolsónak megmaradt szállodás Laci tiszteletteljes hangját. – A postást holtan találták –, közölte majd kínos hallgatás következett. – Behoztak vele valami prémes kabátot, Cukor már börtönben van. Egyedül ön segíthet. Mégpedig azonnal, különben késő lesz.

Hirtelen csend lett megint.

Benko hatalmas, pazar hajója, amellyel a világot is meghódíthatta volna, süllyedni kezdett. A kapitány magára maradt terveivel, reményeivel és hitével is. Mindent, amit kemény évek munkájával és lemondásával megteremtett magának – és következésképpen sokat adott elmaradott, elfeledett szülőföldjének is, amely ezt nem volt képes vagy nem akarta megérteni –, úgy elfújta a szél, mint az útra hullott falevelet.

Most volt még idő, mielőtt ez a láthatatlan Pannon-tenger, ez a föld, amihez már csak a vakok ragaszkodtak konokul, el nem nyeli Benko hajóját, vagyis most még volt lehetőség a futásra, a vízözönből való megmenekülésre.

Persze nyíltan megmondták neki, legjobb, ha szedi a sátorfáját és átmegy a határon, odaát az ő kapcsolataival, összeköttetéseiével és a tehetségével mindent újramezhet. Addig a péntek estig úgyszólván minden ajtó nyitva állt előtte.

Ha nemrég még töprengett, terveket kovácsolt és kereste a lehetőségeket a távozásra, hogy megmentse magát, az üzletet és persze a családját, az egyetlen, ami megmaradt, akkor most arra a szilárd elhatározásra jutott, hogy itt marad. És ezt tudta mindenki, a felesége és a fia is. Egyedül itt van órá szükség, tisztában volt vele, hogy tud segíteni, még sok dolgom van, hogy ez a világ itt talpra álljon, mondta magában.

Persze az ígéret is ott volt, miszerint Linát biztonságba helyezi. A lány anyja, és ezt egyedül Benko tudta, már börtönben ült, vagyis elkezdődött. Most már senki sem volt biztonságban.

Noha talán nem tudott mindent abban a pillanatban, azt ugyanis, hogy milyen kapcsolat volt a tetem és Lina között, pusztán véletlen vagy tévedés, hogy megtalálták a kabátot és a cipőt, amiről csak Benko és Laci tudta, hogy azon az éjszakán Lina viselte. A postás többet nem jelentkezett az este után, nem is kereste senki, mert meg voltak győződve arról, hogy már biztosan beállt valamelyik partizánegységbe, minderről nem beszélt Linával, tudva, hogy az most a kórházban van az embere mellett.

Hogy akkor történt-e még valami, biztosan sohasem fogjuk megtudni.

Benko újra felemelte a súlyos telefonkagylót, és tárcsázott. Késő volt már, tizenegy óra körül, nem sokat kellett várnia.

– Szépen kérlek, sürgősen gyere a vágóhídra, dögöt kell kivinni a városból.

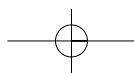
Benko többé nem tudott intézkedni a szokott módon, nem tudott autózni, a kocsis kulcsait a felszabadulás után azonnal elvették tőle, és az ideiglenes katonai hatóság számtalan bizottsági tagja, komisszára és aktivistája rendelkezésére bocsátották. Munkavezetőt is rendeltek melléje, miután Ruszlanov az oroszok bejövetele után eltűnt a városból, Karas elvtársat, aki azelőtt Benko kereskedelmi utazója volt. Most ennél voltak a kulcsok, és ő fuvarozta az általa jól ismert terepen a tiszteket és a hatóság embereit.

Benko először is őt hívta. Annak ellenére, hogy kettejük között most minden a feje tetejére állt, megőrizték a kölcsönös tiszteletet és bizalmat, ami csöppet sem volt megszokott.

Benko tudta, hogy Karas becsületes ember, akiben megbízhat. Vele sohasem volt konfliktusa, csak irigykedő felesége panaszkodott folyton, mert nem tudott mindenben versenyezni a muraszombati dámákkal a tekintély és a pénz dolgában, amiből sohasem volt elég.

Majd felhívta Vrbnjak doktort, akivel együtt sakkoztak, és akinek szívességet tett, többször adott neki húst a vágóhídjáról.

Megkérte, készítse fel Linát és a sebesült katonát, hosszú útra kell menniük. Várják a hátsó kapunál, a hullaház kijáratánál, nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a dolog bizalmas természetű, és kérte, ne szóljon senkinek. A doktor persze megértette.

Éjfél előtt nem sokkal oldalán nagy felirattal – Josip Benko Hús- és Húsáru Nagykereskedés – a teherautó készen állt a kapualjban. Lámpája nem égett, de a motor járt.

Benko persze megint végiggondolta, valószínűleg ez az utolsó alkalom, hogy a családjával beüljön az autóba és örökre elhagyja városát.

Hagyta őket nyugodtan aludni, beült Karas mellé, az vezetett.

– A kórházba, gyorsan.

Vártak egy pillanatot a sötétben, és meggyőződtek róla, hogy üres a Lendvai út, Benko a városban köröző oldalkocsis motorra gondolt elsősorban, de Karasnak nem akart szólni.

Végighajtottak a Lendvai úton, és befordultak a Főutcába, még mindig égett a villany a Dobray Szálló emeletén. Ahogy elhajtottak a hotel mellett, Benko meglátta a motort, ott állt a bejárat előtt, és ez valamennyire megnyugtatta.

A város sötét volt, csendes és látszatra nyugodt, mindenki alszik, gondolta Benko.

Aztán kifordultak a Vasút utcába, és elrobogtak a kórház felé. Hallgattak.

Csak a pincében égett a lámpa.

– A halottasházhoz, hátra – mondta kurtán.

A teherautó lekapcsolt lámpával és járó motorral állt oda a muraszombati kórház pinceajtájához. Minden készen állt. Lina fehér köpenyben, hosszú szárú csizmában állt ott, keményen fogta a hordágyat, azon aludt, talán álmodott az embere. Benko megfogta a hordágy másik végét. Hallgattak.

A sebesültet és kísérijét bezárták a teherkabinba, a felszabadítók másnapi gyűlésére előkészített nagy darab lóhúsok közé.

– Ez az – csak ennyit mondott Benko, átadva az előkészített csomagot Vrbnjak doktornak, aki nem kérdezett semmit.

Karas egész idő alatt a volánnál ült, és azonnal indított, ahogy Benko gazda beszállt – még mindig így szólította régi főnökét.

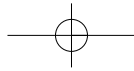
A teherautó végigzötyögött a makadámúton, vissza a Dobray Szálló felé. Már kifordultak a Fő utcára, amikor a sötétben teljes gőzzel elhajtott mellettük az oldalkocsis motor. Benko visszafojtotta a lélegzetét, és megpróbálta megőrizni a nyugalalmát, tudta, hogy Karast fölöslegesen olyasmibe keverte, aminek a sikeréről maga sem volt meggyőződve.

– És most hová – kérdezte Karas, érezve, hogy nagyon sietős az útjuk.

– Ausztriába!

Már ott robogtak a Dobray Szálló mellett, odafent még mindig égtek a lámpák, de a motor már nem volt ott.

Lina kinézett a teherautó hátsó ablakán. Cukorra gondolt, aki pár órája már le volt csukva gyilkosság vádjával, de ezt Lina nem tudta, talán soha nem is fogja megtudni, ahogy azt sem, hogy a nő az anyja volt, és most úgy is viselkedett. Vagyis megvédte őt, kockáztatta és feltette az életét a lányáért, habár sose vette a bátorságot, hogy ezt neki is megmondja. Hiába kerültek közel egymáshoz, bíztak meg egymásban, sohasem tudta megmondani neki, hogy én, Cukor, akinek nem is ez volt az igazi neve, a nőcske, aki csupán a férfiakhoz ért, én vagyok az anyád.

Továbbá: – Egyedül erre a mesterségre tanítottalak.

De Lina most boldog volt, amikor azt remélte, elhagyja ezt a várost, hogyne örült volna, mindig erről álmódott, hogy majd együtt a katonájával, aki most reá függesztette bánatos szemét, egyszer szabad lesz, és nem kell szégyellnie magát, ha lefekszenek együtt e tágas és mély pannon égbolt alatt.

Egyszer talán, ha valamikor visszajövünk ide, akkor a Dobray Szállóban, ahol új életet kezdtem, énekelni fogok.

6.

Éjjel egy óra után pár perccel rakéták világították be az eget, és sorra hulltak le pár kilométerrel a Mura túlsópartján.

A túlsóparton halált osztó lövedékek sivítása belevésődött a síkságon élő emberek lelkébe, ezen a parton elsősorban félelmet és szorongást keltett, és akkor sem csillapodott, amikor az autó megállt az éppen csak születőben lévő Jugoszláviát a régi Auszriától elválasztó patak menti rejtékúton.

A határ még nem volt megerősítve, sem véglegesítve, a következő hónapok során még tömegesen fognak itt átszökni félelmükben a túlsóoldalra, azt remélve, hogy ez a láthatatlan határ, amit még senki sem húzott meg, választja el az életet a haláltól.

Benko tudta, hogy nagyon kell sietniük.

Ha követték, amiben szinte biztos volt, már csak pár perc előnyük van.

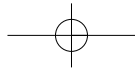
Kiszállt a fülkéből, a sofőr a volán mellett maradt, a motor járt a sötétben. Segített talpra állítani a sebesültet. Az Linára és a mankójára támaszkodott.

– A patak túlsópartja már Ausztria. Menekültek vagytok, keressetek fuvart Halbenrainig, ott elrejtőzhettek Huber hentesnél, várjátok ki, hogy elmúljon az öldöklés. Isten legyen veletek. És most gyerünk.

A patak vize halkán csobbant, és elmosott minden nyomot a sötétben eltűnő két lélek után.

Benko csak egy pillanatig maradt, hogy rágyújtson az első cigarettára azon az éjszakán. Mélyet sóhajtott, valahol a fák koronájában zúgni kezdett a szél, hallotta a felriadt madarakat, mintha azt hajtogatták volna, „ki vagy, ki vagy”, mire kifújta a puha és langyos füstfelhőt, már el is némultak.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

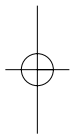
GYUKICS GÁBOR

ár után

*az autó fröcskölte
és a
cserépről
tetőablakról
csatornabádogról
folyó víz*

*gödörnyi tócsákba gyűlik a kavicsoson
előnti a gaz-repedt járdát*

a föld nem fogadja be

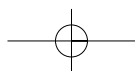
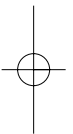

papírpénz

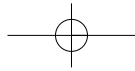
*kabát-hideg
csepeli reggelen
buszra vársz
nem szállsz fel
otthon maradsz*

*szobádban ismered
árnyékok minden helyzetét*

*délután mégis elmész
sétálsz a körúton
átszeled
vasalt Petőfi-tízes a sínen
csendet hagy maga után
a villamos*

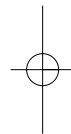
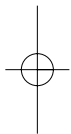

KERBER BALÁZS

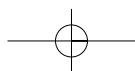
Délután

*Színes ruhádban jössz
a nagy nyárban, mintáit
nem tudom szétszálazni,
csak lobban a nehéz
melegben a kék, a fűvön
jövök feléd, de mintha
túl tágas lenne a környék,
egy kőre lépek,
felforrósodott üvegeken
futnak át a fények a kerti
asztalon, amely mellől épp
felálltam, ebben a filmként
felidéződő délutánban.
Másfelé is elindulhatok,
előnt és eltelít az érzés,
hogy szomjas vagyok,
mozgó, kék foltok
a levegőben, pattogzik
felettem az ég.*

Napszúrás

*Állj ki a napra, csak egy órára,
mikor öblösen mélyzöldek
a spaletták, és támaszkodj
kiszáradtan a falnak, nézve
a villanó kékséget, mely
szemedben szilánkokra bomlik,
ahogy darabjai liktetnek, éget,
nézz magad mellé; mintha
matrac volna a pad, nézd
a lepattogzó festéket. Nem
tudod, hogy az előtted nyúló
parton majd mihez kezdj. Ismeretlenek*

*járkálnak előtted, s nem messze
tőled áll egy pingpongasztal, amin
langyosan átlátszó, gyors
mozgásaival siklik át a teli fény.*

DOMJÁN GÁBOR

Egyszerű pék

*A pék gumicsizmát árul
és irhabundát
a rögtönzött piacon,
januári szürkületben.*

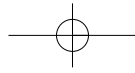
*Könnyes szemmel mondja,
nekem ingyen is ad,
aztán mégis inkább
a gumicsizma árából
enged ezer forintot,
így csak kilencezerbe kerül.*

*Nagyszerű ember a pék!
A legjobb kenyeret süti,
pingpongozni is tud
és verseket ír.*

*Lágy, kelt-tészta hangon,
ha felolvas,
odaragadok a székhöz,
kosarámban
a hűlő kenyérrel.*

Történet a szerencséről

*Nagymama lottózott.
Majdnem a négyesig jutott.
Egy-egy „majdnem”-re
évekig várt a család.
Szerettem volna gazdag
lenni én is. Tőzsdéztem hát.
Gardénia-részvényeket vettem,
de hamar túladtam rajtuk
fiam halála után.
Kellett a pénz a temetésre.
És micsoda szerencsém volt!
A Gardénia másnap
zuhanni kezdett,
s a teljes értékvesztés
határán fogott padlót.*

L Á B A S S E N D R E

A LÁNYOK A SZÍNES RUHÁK BOLONDJAI

Dickens titkos babaháza

az ötvenes tizenkilenc éves volt,
betörte az ablakokat, és sírt

Idén tavasszal a Semmelweis utcai kis ausztrál könyvesboltban találtam egy könyvet – *Charles Dickens és a bukott nők háza*.¹ Szokás szerint ott, helyben lecövekeltem, és nekiláttam felderíteni a történetet.

1847 novemberének végén újabb menhely nyílt Londonban, ezúttal fiatal prostituáltak számára, az *Urania Cottage* – A Home for Fallen Women in Shepherd’s Bush, Lime Grove. A belvárostól nagyjából nyolc kilométernyire, nyugati irányban, a Hammersmith and Fulham kerületben van ez a környék, mely a Viktória-korban még messzinek számított. Kicsit kieső helyen áll a ház, de szép a táj – írta egy levélben Dickens. A bérleti díjat, a berendezést és az összes többi költséget mecénása, Miss Coutts fizette.²

Már az előbeszédében kedves ismerősre lelek, Henry Morley professzor írására Dickens *Household Words*³ című folyóiratából. E régi cikk hamar világhírré jutott, ausztrál vonatkozásai miatt már megjelenése után pár hónappal a *The Sydney Morning Herald*⁴ is közölte.

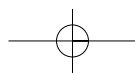
„1852. január 13-a határozottan nedves nap volt, te csak árnyék vagy, olvasóm, semmiféle időjárás nem zavar; én mozdulatlan, átázott cókómként állok a Blackwall vasútállomás ívei alatt, fönn az ég hatalmas paláját bámulva, alant meg a pár emberi rongycsomót, kiket végzetük ilyen-olyan okból a kikötői móló tócsái közé zavart. A folyó bágyadt, beteges árnyalatú volt, mint ki épp egy szennyvízcsatorna felfalásából érkezett. Egy ilyen vacak reggelen az egész környék kifejezetten nyomasztó érzést keltett a kikötővel együtt.

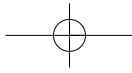
¹ Jenny Hartley, *Charles Dickens and the House of Fallen Women*, Methuen 2009.

² Miss Angela Burdett-Coutts (1814–1906) Sir Francis Burdett (1770–1844) kisebbik leánya volt. A későbbi radikális honatya fiatalon Párizsban tartózkodott a forradalom idején, hallotta a Nemzetgyűlés nagy szónokait. 1793-ban nőül vette III. György bankárának lányát, Sophiát, három év múlva a parlament tagja lett, s kis híján forradalmat robbantott ki Westminsterben, úgyhogy őt a Towerbe zárták, a várost pedig sok ezer katona szállta meg. Mikor pár hét múlva kiengedték a vízi kapun, s csöndben elcsónakázott a Temzén, lelkes híveinek üres hintót kellett a Piccadilly-re vontatniuk.

³ Morley írása a hetilap 96. számában jelent meg 1852. január 24-én, a 409-415. oldalakon, 13 és fél kolumna terjedelemben: *A Rainy Day on „The Euphrates” [women emigrants bound for Australia]. A Household Words történetéről ld. a Jelenkor 2010. májusi számában: <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2017>*

⁴ A cikket az 1852. május 31-i, hétfői szám *English Extracts* című rovatában hozta az ausztráliai New-South Wales tartomány folyóirata, mely 1842-től 1954-ig jelent meg.

Úgy terveztük, fél órával azelőtt a Blackwallra érünk, hogy kifutna a kis gőzös, melyen az emigráns-hajóhoz megyünk. »Az Euphrates« délután készült útra kelni, ha a széljárás megfelelő. Használjuk ki e lopott fél órát, távol az időjárás viszontagságaitól, s a közeli városterem kandallója mellett elmesélem, mi okból akartunk »Az Euphrates«-re látogatni.

Kísérőivel e percben hagyja el London rengetegét 60 szegény lány, kik bár keményen dolgoztak, súroltak, varrtak, próbáltak tisztességesen élni, ám mindhiába. Mégse gondolja senki szerencsétlennek őket. Nemsokára ideérnek, akkor csatlakozunk hozzájuk. Már csak fél óráig érzik lábuk alatt az angol földet. Életük majd' minden napján nyirkos bánat ülte meg szívüket, épp mint ez, mely most érzékeinket tompítja el. Fél órán belül örökre felemelik lábukat a talajról, mely számukra oly szűkösen mérte gyümölcseit, és a kedves »Euphrates« vitorláit jobb jövő felé repítik őket. A szegény varrónők és állástalan szolgálólányok huszadik és legnagyobb csoportja ez, melynek utazását a Nagy Tiszteletű Sidney Herbert úr⁵ alapítványa, a Female Emigration Fund szervezi. Eddig hatszázharminchét emigránst támogattak, vagyis e csoporttal együtt már vagy hétszáz szegény lány menekült el így, reményei földje felé. (...)"

– Fél órán belül felemelik lábukat e földről... – Morley professzor cikkében az írónt ez a fájdalmas érzés foghatta meg, hisz ő is hasonló történetet mesél el, három, névről is ismert lány, Julia Mosley, Martha Goldsmith és Jane Westaway sorsát követi, s hogy Dickensnek miféle kapcsolata volt velük.

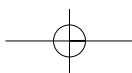
Nos, ő alapította számukra az *Otthont*. E kifejezés fejlődés eredménye volt – életünk döntései néha épp olyanok, mintha rendesen meg akarnánk írni valamit –, Dickens először *Asylumot*, később *Institutiont* írt, s csak ezek után jutott el a tökéletes névig, *Home*. Ő kereste és találta a megfelelő házat is a kisebb bűnökért elítélt s már szabaduló rosszlányok számára. Kislányok voltak. Nemcsak a személyzet kiválasztását felügyelte személyesen, de a szóba jöhető bentlakókkal is elbeszélgetett – magukkal hozták az egész pokoli alvilágot hozományul.

Büntetésük letöltése után kerülhettek ide a lányok, tehát megtapasztalták a kényszerű hallgatást. A *hallgatórendszert* és a *magányrendszert* Szemere Bertalan útinaplójából⁶ régről ismerem – a huszonöt éves utazó minden országban azt vizsgálta, amiben élen jártak, az angoloknál a büntetőrendszerüket:

„Mi a megtérésnek fő feltétele? A gondolkodás, magunkba szállás, mire szükség e l ő s z ö r; hogy magunkat magányban s otthonilag érezzük, mint a quakerek érzik csendes és lakházhoz hasonló egyházaikban, mert beszéd a legjobb sem pótolhatja ki a lélek' e munkásságát (...) M á s o d s z o r szükség a hallgatás, mi természetes úta az elmélkedésnek; lehv, levezet, leszállít a lélekbe és a szívbe, hol gyökere van jónak és gonosznak. De e tekintetből az ének' elhagyását nem javallhatom, mert éneklés közben a lélek megfoghatatlan ihletéssel válik alkalmassá emelkedni s tisztulni. Hogy a javítórendszer eszméjének egy quaker' fejében kellett támadni, már sejtém mielőtt olvastam volna, s onnét

⁵ A részben orosz származású Sidney Herbert nemcsak parlamenti képviselő volt, de kormányzatók meglepően hosszú sora alatt hadügyi államtitkár – e minőségében sokat foglalkozott a katonaiskolák ügyével is. Mint Gladstone miniszterelnök is kiemeli egyik levelében, Herbert volt Miss Florence Nightingale, az angol közegészségügyet átalakító ápolónő egyik legjelentősebb hivatalos támogatója, bár ezek az ügyek nem is tartoztak tárcája alá. A rengetegét jótékonykodó politikust az évtizedek során megviselte a munka, így amikor örege, súlyos betegen bárói címet kapott, és ezzel a Lordok háza tagja lett, nem sokáig örülhetett.

⁶ *Utazás Külföldön. Irta Szemere Bertalan. I. Kötet. Németföld, Franczország.; II. Kötet. N. Britannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvétzia.* Budapest. A Magyar. Kir. Egyetem' Betüivel. MDCCCXL.

sejtém, mert ez istentisztelet ép azon elven alapul, melyen a javítórendszer, t. i. a hallgatáson s magányon.” (...)”⁷

Beszélni tilos, csak énekelni lehet – elvagyunk némán és dúdolgatunk.

Henry Mayhew⁸ szerint a XIX. század közepén vagy tízezer fiatal nő élt a metropolis utcáin. Barátja, Dickens éjszakánként a sikátorokat és túlszűfolt menhelyeket járta, az utcalányokat győzködte Ausztrália, az új élet előnyeiről, ám ők megátalkodottan a transzportáláshoz hasonlították az emigrációt. Ekkor toborzó-levelet írt a börtönökben fogva tartott nőkhöz, reményekkel kecsegtető – nyomtatott – sorait börtönigazgató barátai olvasták fel London-szerte, munkahelyükön.⁹ E szövegben már a *Home* kifejezést használta Dickens – nem kevesebbet ígért, mint egy második esélyt, egy Otthont, ahol saját kis kertjük lehet, s olyan ismereteket tanulhatnak, melyek majd jól jönnek önálló otthonukban, egy tisztességes férfi oldalán. Hisz miután minden szükséges, hasznos dolgot sebtiben megtanultak, tökéletes szolgálólányok, házvezetőnők, sőt! akár dolgos kis feleségek lehetnek a kenguruk és kacsacsőrű emlősök földjén.¹⁰

Akkoriban a szigetországban sok intézetet alapítottak női elítéltek számára, többnyire az anglikán egyház, ezek dologházak voltak, profiljukat tekintve főként nagybani mosodák. A nők egész nap keményen dolgoztak csöndben, napjában háromszor istentiszteleten kellett részt venniük, némán – működött a hallgatási rendszer. Dickens ilyesmi, apácázárdával kombinált rabüzemet nem akart.

Ausztrália azonban még a büntetésüket letöltött nők számára sem volt az ígéret földje. Igaz, hogy a britek gondolkodásában az 1840-es évek végén az emigráció mint a menekülés egyetlen formája élt, valóban milliók vándoroltak ki például Amerikába, csak-hogy nyomorult, Angliában mélyen lenézett írek, a honi éhínség elől. Ráadásul 1847-ben – mint a szerzőnő írja – az ír emigránsok közel ötödrésze meghalt még a tengeri út során, mielőtt elérte volna Amerika partjait. Ehhez jött, hogy akkoriban, mindenki tudta, a legnagyobb bűnösök rémisztő ítélete volt a száműzetés börtönhajókon Ausztráliába, tehát a lányoknak egy ír sorsára vagy egy gyilkos büntetésére kellett volna örömteli reménykedéssel várniuk. Dickensnek erről kellett meggyőznie őket.

Ő ekkor, harmincas éveie elején már Anglia egyik leghíresebb embere volt, sokkönyves, világhírű szerző, újságalapító, amatőr színész – például Punch szerepében is fellépetett Mayhew-val együtt, szóval ő volt a bábuk hercege. Egy kész dandy és hatgyermekes apa – később, a tizedik gyermektől már kissé visszariadt.

Élete egyik leghosszabb levelét írta a nála két évvel fiatalabb Miss Couttsnak az *Urania Cottage* ügyében – tizennégy oldalnyi „levélmamutot”, benne az emigrációval kombinált házasság gyönyöreinek ecsetelésével. 1830-ban találkoztak a hölgygel – „pénteken lehetett – jegyzi meg később Dickens –, hiszen pénteki napon történt minden, ami fontossá vált életemben” –, s valóban gyümölcsözőnek bizonyult e kapcsolat, a hölgy

⁷ Szemere B., i. m. LXI. f. II. k. 11. o.

⁸ Henry Mayhew írta a világ egyik legjobb könyvét, a *London Labour and the London Poor* című hatalmas őssinterjú-gyűjteményt. (*A madárfészekéarius* című könyvemben igyekeztem őt méltón bemutatni.) Ezek az írásai először Ruskin és Engels kedves folyóiratának, a *Morning Chronicle*-nek számaiban jelentek meg, a nagy londoni világkiállítás környékén, 1849–50 között, és csak 1861–62-ben adták ki az egész anyagot könyv formában, négy kötetben. Az utolsó rész nyitó, legnagyobb fejezete, melyet Mayhew egyik munkatársa, Bracebridge Hemyng szerkesztett, a londoni prostitúció leírása.

⁹ Könyve II. Appendixében Jenny Hartley bemutatja e levelet.

¹⁰ 1848. augusztusában, mikor még egyetlen otthonbeli lány se vitorlázott új hazájába, ott már anynyira várták őket, hogy újságcikk is megjelent róluk – „Nők Ausztráliának!”

nemcsak Dickens jótékony terveit támogatta, hanem például fia, Charles megfelelően arisztokratikus, etoni iskoláztatását is. Míg Miss Coutts Dickens folytatásos regényeinek lelkes olvasója volt már első, füzetes formájukban, a képviselő papa egyenesen a *Twist Olivérből* idézett parlamenti beszédeiben. 1837-ben aztán az irodalomrajongó hölgy egy pillanat alatt Anglia leggazdagabb örökösnoje lett, akitől alkalomadtán pénzt kölcsönzött az épp trónra lépő ifjú királynő, Viktória is.

Az Otthonba végül az első turnusban tizenhárom lányt fogadtak be a tervezett harminc helyett – vagyis Dickens alternatív családja majdnem akkora volt, mint a sajátja. A nemrég, 1820-ban épült házat '47 elején még senkiföldje vette körül. Dickens ezer fontot kapott az örökösnotól, hogy megfelelően berendezze a babaházat – megfelelőnek tűnik itt e kifejezés, ha Viktória királynő csodás babaházaira gondolunk. Az író, számláján a pénzzel, el is indult végigjárni a nagy boltokat, áruházakat – ő válogatta az összes bútort, ágyakat, ruhásszekrényeket, konyhafelszerelést, könyvespolcokat, természetesen a rajtuk sorakozó könyveket is, például kedvenc mesegyűjteményét, a *Child's Fairy Libraryt* – tényleg egy babaház berendezése volt ez, tizenhárom bűnös lánybabának –, küldött nekik kenguruképet is.

Félelmetes kis történet tartozik ide. A mecénás elborzadt az Otthon nemrégiben kinevezett kormányzójának határozott véleményétől, miszerint a lányok romlásának egyik fő oka a bolond ruhamánia! ... az a sok színpompás ruha! ... és hogy ennek jegyében igen építő jellegű lesz, ha a bentlakók majd mindannyian jó kis szénfeketében járnak. Mikor a hölgy egy levélben Dickensnek is elpanaszolta a dolgot, az író így válaszolt: – Színeket ezeknek a szegényeknek! Ó, istenem, színeket e gépies, öntöttvas korban!

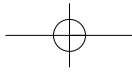
Szedte magát, és különös gondossággal saját maga választotta ki a bentlakók ruháihoz szánt anyagot is, világnézete szerint. Odafigyelt, hogy ha a „lányok”, ahogy nevezte őket, majd az utcára mennek, ne legyenek egyenruhaszerűen egyformán öltözve, ennek jegyében négy különféle, vidám színekben pompázó szövetet választott, hogy ha a lányok valahol nyilvánosan megjelennek, mindig legalább négyféle ruhát viseljenek – a járókelőnek így nehezebben jutott eszébe, hogy meg kell őket vetnie. Az otthonbeliek többé már nem voltak olyanok, mint a dologházi lányok s a Coldbath Fields-i¹¹ és Tothill Fields-i rabnők, az úgynevezett *Magdalenák*, kiket egyből megbélyegeztek a durva, sötét anyagokból készült egyforma ruhák. Az író úszott a boldogságban, mikor Shoolbred'snél,¹² a Tottenham Court Roadon elkapott egy jó kis végkiárúsítást.

Ahogy beköltöztek az első bentlakók, kijárt hozzájuk az elejétől fogva. Igyekezett őket alaposan megismerni. – Már elég jól megértem mindannyiuk gondolkodását – írta Miss Couttsnak egy levelében –, hasznos tanácsokat tudok adni a főnéninek velük kapcsolatban. A lányokat, az igazgatót, a főnénit és alnénit is ő maga választotta ki személyes interjúk során. Mint gondos teremtő, nemcsak a házra és berendezésére ügyelt, kézben tartotta a lelkeket is, a saját maga teremtette teljes kis univerzumot. Nyolcvanhét *Urania Cottage*-beli lány neve maradt fenn. Dickens levelezésében.¹³ Mert csupán innen tudunk róluk.

¹¹ „A Millbankon kívül az egész birodalomban legnagyobb a Coldbath-fields nevű, mely kisugárzó három nagy épületében 900 rabnak ad helyet, úgy hogy 520 külön kamrában hál, a többi csak külön ágyban, folytonos felvigyázás alatt. Itt a hallgatórendszer legpontosb alkalmazásban láthatni egész N. Britanniában.” (Szemere B., i. m. II. k. 81. o. A szerző itt oldalakon át, részletesen leírja az összes körülményeket, a rabok eleségét és ruházatát is.

¹² A *James Shoolbred & Co* cég 1820-ban nyitott áruházat a fent említett utca 155. száma alatt, hamarosan másik boltokat is vettek, és egészen a nagy világgazdasági válságig bírták is a versenyt, ám 1931-ben ők is becsődöltek. Hatalmas, részletes katalógusaik máig a kor londoni lakberendezés-divatjának tán legjobb forrásai.

¹³ Könyve I. Appendixében Jenny Hartley felsorolja a neveket.

Ő majd' minden este kijárt a babaházba, a mecénás és társalkodónője, Hannah Meredith szombatoként kocsiztak ki a Piccadillyről, aztán még ritkábban, Dickens ekkor úgy vélte, hasznos lenne legalább folyamatosan küldözött levelekkel fenntartani nélkülözhetetlen támogatója személyes érdeklődését, ezért írta a regényes és részletes levelek százait.

Az *Urania Cottage* tán a leglényegesebb dologban épp ellene ment a korabeli angol gondolkodásnak. A prostitúció félelmetes arányú elterjedésének korában ugyanis az angolok nem hittek a sors megfordíthatóságában, a javulás lehetőségében – aki egyszer elbukott, az bukott marad és nincs mese.¹⁴ Számomra szép és logikus, mikor épp egy író próbálja megmutatni, hogy van mese.

Persze, mint a legjobb mesékben, e történetben is akadnak sötét árnyalatok, például Dickensnek az Otthon egyik régi főnőjével folytatott levelezésében pár passzus úgy is értelmezhető, hogy az író egy jötevőnél mélyebb érzelmeket táplált tini védencei iránt. Ezt a szakértők egy része is felvetette már régebben, megjegyezve, hogy az Otthon neve Aphrodité Urániára is utalhat, a szerelem istennőjére, bár maga az *uránia* szó görögül egyszerűen égit, mennybélit jelent – ennek jegyében az asztronómia műsája ő.

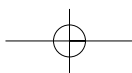
A lányok többsége már megjárta a Pokol bugyrait tizenéves korára, mire az Otthonba került. Az egyik ilyen *chamber of horrors* egy vidéki intézmény volt, Mr. Benjamin Drouet menhelye – *Pauper Asylum for Children* –, az innen kikerülő gyerekeknek fogalmuk sem volt, hogy mikor születtek. E hely ellen Dickens 1849-ben egész cikksorozatot írt az *Examiner* címdalain *Paradise of Tooting* címen – mivel a műintézmény egy Tooting nevű faluban fejtette ki gyerekveréssel kombinált áldásos tevékenységét. Jellemző, hogy a helyi előjáróság még azután sem akart lépni az ügyben, hogy már több mint nyolcvan kis holttestet találtak, csak akkor mozdult valami, amikor a botrány már a szomszédos Nyugat-Middlesexbe ért, ott szerencsére Dickens barátja, London első orvosi végzettségű halottkéme, a politikus Thomas Wakley¹⁵ volt a coroner, a világ egyik legrégebb és máig legjobb orvosi lapjának, a *Lancet*nek¹⁶ alapítója. A jóságos Drouet mestert ezután hamar az Old Baileybe csukták (ahonnan eljárási hiba miatt szépen ki is szabadult).

Miként a ház berendezését, úgy a nap óráit is Dickens felügyelte, ő tervezte meg a napirendet – ébresztő reggel hatkor, attól fogva este tízig a lányok minden perce egy táblázatban meghatározott rendet követett. Ettől függetlenül, meg az alaposan bekerített udvar ellenére, az Otthon nem volt börtön, bár hangulatát elég jól jellemzi Jenny Hartley egy idézete ez ügyben: „– És mit gondolna kegyed egy marha nagy kutyáról a kertben – kérdezte mecénását Dickens egy levelében –, lakhatna egy hordóban.” Maguk a lányok is elláthatnák a portaszolgálatot – persze csak úgy, ha valaki vigyáz rájuk, például a kertész. Akit majd gondosan kiválasztunk. Mint a lányokat, főnőit, alnőit, igazgatót, szekrényt és ruhát. „Active management.” Az emigráció legmegfelelőbb időpontjáról is ő határozott, hogy mikor készültek fel az utazáshoz Ausztráliába – általában egy évi bentlakás után. Ahogy a szerzőnő fogalmaz – ha nem is volt velük, csak zsebórájára nézett, és pontosan tudta, abban a félórában mit csinálnak. Mindennek ragyognia kellett, épp, mint

¹⁴ Wellington herceg próbálta lebeszélni Miss Couttst az Otthon alapításáról, mondván, a statisztikával nem lehet vitába szállni, a „Szerencsétlenek Osztályát” lehetetlen megmenteni. Nos, az első csapat 1849-ben szállt hajóra a „rabmentes” Adelaide felé, öt év múltán az ötvenhat lány közül harmincan munkát találtak és megjavultak. Dickens sosem járt Ausztráliában – pedig egy felolvasó körútért vagyont kínáltak neki –, két fiát szinte erőszakkal elküldte oda, de egyikük se vitte sokra – regényhősei viszont mind mesésen boldogultak.

¹⁵ Thomas Wakley életéről ld. a *Jelenkor* 2011. szeptemberi számában: <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2392>

¹⁶ 1860-ban a *Lancet* közölte Duka Tivadar tanulmányát Semmelweis Ignác munkásságáról.

Dickens saját otthonában, ahol az író, mint nagyobbik lánya, Mamie mesélte, minden reggel körbejárt ellenőrizni, hogy az összes székek helyükön állnak-e, s a földön nem hevernek-e kósza morzsák.

Az író naponta fürdött, a lányok számára a fürdés napjaként a szombatot írták elő – aznap templomba mentek, és a Hölgyek is kijöttek. Mikor 1857-ben az utcába bevezették a gázt, a bekötésről Dickens azonnal intézkedett. Míg más bentlakásos intézményekben a lányokat többnyire bezárták, az otthonbeliek sokszor kijárhattak – persze gondos felügyelet alatt –, és a városi boltokban ezt-azt vásárolhattak is.

Gyerekes anyák nem jöhettek szóba mint „Uránia alapanyag”, s a lányoknak az Otthonban sem születhetett gyermekük. A huszoneg éves Almina Holgate-et például nemcsak kora, de kilenc hónapos babája miatt sem vették fel az intézménybe, bármennyire dicsérte őt Dickens – akit nemcsak a nő megjelenése, de neve is elbűvölt –, a mecénás határozottan elzárkózott ettől – az *Urania Cottage*-ot nem többgenerációs intézménynek szánta. Egy év alatt átnevelik őket, s miután csodálatos metamorfózison estek át – megtisztultak, kigömbölyödtek és prostituáltakból Mary Poppinsokká lényegültek –, a tengerpartról utánuk integető mosolygós rendőrfőnök rájuk se ismer.

A lányok viszonylagos szabadságban éltek a külvilág börtöneihez képest, nem vizsgálták őket oly szorosan, és csupán hárman-négyen aludtak egy helyiségben. Dickens utasításainak megfelelően mindannyian megfigyelték egymást – ha valamelyikük pár percet késett, a többieknek egyből jelenteniük kellett –, mindnek saját ágya volt, de nem maguk ágyaztak – egyébként elrejtettek volna valamit –, nem volt magánélet, magántulajdon – ezek bűnre csábítanak –, ők varrták és javították ruháikat, de a főnéni elzárva tartotta szép, színes kimenő öltözetüket. Itt nem úgy ment, mint régi börtönökben, nem volt kötelező a némaság. Egy dologról azonban hallgatniuk kellett, tilos volt beszélniük a múlttól, az Otthon előtti időkről. De erről majd később mesélek.

Dickens elveinek egy része Captain Alexander Maconochie műveiből származott. (Érdekessé, cikkében később Macconochie-nak írta a nevet.) Sir John Franklin¹⁷ titkára gyakorlatban is kipróbálta saját büntető-jutalmazó rendszerét Új-Dél-Wales közelében, a Norfolk Island börtönszigetén, melynek kormányzója volt.¹⁸ Oly sikerrel tette ezt, hogy a *démonok* büntetésük lejártá után a világvégén akartak maradni, és még akkor is emlegették őt, mikor szerdán és szombaton már rég nem játszhatott a rabzenekar.

A kapitány *Bűn és büntetés* című könyvét¹⁹ alaposan tanulmányozta Dickens, találkozott is a szerzővel – tőle vette át az *Urania Cottage* jutalmazó rendszerét. Ez abból állt, hogy a főnéni minden nap fekete jópontokat és piros rosszpontokat adott a lányoknak, az egész nap egy nagy könyvbe vezette, s a lányoknak is volt egy-egy kis könyvük, ahová felírhatták egyenlegüket. Sírtak, mikor egyetlen piros pont eltörölt negyven nehezen összegyűjtött feketét. A főnéni kilenc rubrikába írta naponta pontjaikat: Truthfulness, Industry, Temper, Propriety of Conduct and Conversation, Temperance, Order, Punctuality, Economy,

¹⁷ Sir John Franklin (1786–1847), az Északnyugati-átjáró jégmezőkön eltűnt felfedezője az 1820-as években kezdte sarki expedícióit, épp a nagy romantikus nemzedék, Shelley, Byron és Keats korában. A brit életrajzok nemzeti gyűjteményében (*DoNB*) e tengerész élete kész regényt vágott magának – 10 és fél hasábon –, Dickens is lelkesedett érte – az ő élete ugyanitt 24 és fél hasáb.

¹⁸ Norfolk Island ma a Brit Nemzetközösség része, vagyis alkotmányos monarchia, a rabok leszármazottainak uralkodója II. Erzsébet. Most bánom, hogy nem jutott eszembe megfigyelni, vajon 2012. július 27-én éjjel Norfolk Island csapata is körbesétált-e az East Enden épült új stadionban, a londoni olimpián – Dickens, a kanadai mellúszó felvonult.

¹⁹ *Crime and Punishment. The Mark System, Framed to Mix Persuasion with Punishment, and Make their Effect Improving, yet Their Operation Severe.* By Captain Maconochie, R. N., K. H., Late Superintendent of Norfolk Island. London: J. Hatchard and Son, 187, Piccadilly. 1846.

és Cleanliness. Ha valamelyik lány megbetegedett, gyógyulásáig a jellemző napi pont-adagját kapta, ám, ha figyelmetlenségéből például összeégette magát, gyógyulásáig nem kapott pontokat. A könyvecske volt az egyetlen tulajdonuk. Semmi másuk nem volt, csupán a pontjaik. Ám ezeket, mikor végül egy év múltán az ausztráliai utazásra került a sor, pénzre válthatták be, mint kisdobos a takarékbélyeget – ezer jópont hat shilling tíz pennyt ért.

Nem tudok aludni, ideülök a mese elé, a néma éjben más a hangulatom. Nevek. Most egyszerre máshogy gondolok rájuk. Felveszik az ismerős lányok arcait. Hol marad életünk az *Urania Cottage*-ről írott levelekből? Nyolcvanhét név, egy fiatal téglagyári munkás, aki egy csillagtalán estén vágytól hajtva átmászott az Uránia falán, némi gyerekes csökönyösségek emléke, pár könny, egy-egy összeomlás, egy mini babaházforradalom...²⁰ Hirtelen azt kívánom perverzül, vadul, hogy ó, bárcsak a lányok is írtak volna egymásról, ne csak figyelték és szóban jelentették volna egymást, hanem legalább írtak feljelentéseket hagytak volna hátra kis füzetekben, egymás emlékét, egymás lelkét a pontjaik mellett.

Aztán már elkalandozom, azon töprengek, Dickens átszabta-e a lányok számára a Norfolk szigeti zsványok pontjait? Mert ha nem, az elég tragikomikus – megpróbálom elképzelni, mit is jelenthetett az igazmondás, szorgalom, kedély, illendőség viselkedésben és társalgásban, mértékletesség, rendesség-rendetlenség, pontosság, takarékoság és tisztaság vén kalózkodó, tetovált démonok közt, a fegyencgyarmaton.

Ahhoz képest, hogy a rendszer lényege egymás szoros megfigyelése, szükség esetén azonnali feljelentése volt, abszurd, hogy az Otthon mennyire támogatta a barátságok kialakulását, úgy gondolták, ez majd az emigráció idején is hasznos lehet, az ember idegenben egyedül oly elveszett – ellenben, ha mellettem áll saját, megszokott feljelentőm, nagy baj nem lehet.

1870 tavaszán – hálából a nézegetni küldött amerikai polgárháborús fotókért – Viktória királynő meghívta Charles Dickenst egy személyes beszélgetésre a Buckingham palotába. Az udvari etikett szerint a látogatók természetesen nem ülhetek le ilyenkor – kivéve, ha koruk vagy egészségi állapotuk szükségesé tette ezt. Dickens büszke és bevallani, hogy beteg a lába, tehát állva beszélgetett a királynővel, aki erre finoman és meglehetősen rendhagyó módon, azzal fejezte ki alattvalója iránt érzett tiszteletét, hogy ő sem ült le. Másfél óráig állva beszélgetett kedves regényírójával, közben egy szófa végéhez támaszkodott. A palotából Dickens a Cork Streetre sietett, hisz a *Blue Posts*-ba beszéltek meg találkozózt George Dolbyval. E kocsma London közepe, a Piccadillyről a Burlington Arcade-en átkelve lehetett eljutni a hátszínnek és velős csontok paradicsomába. Dickens végre kényelmesen leült, és büszkén elmesélte élete nagy eseményét haverjának – felolvasásai menedzserének –, miközben elmajszolgatta élete tán utolsó velős csontját e márciusi estén. Az év júniusában, ötvennyolc éves korában ugyanis meghalt, és sírba vitte magával a titkokat. A titok a lányok élete volt.

Dickens hosszasan beszélgetett mindegyikkel, először még a börtönben, aztán egyből az Otthonba költözésük után, végül még legalább egyszer, nagy utazásuk előtt. Büszke volt arra, hogy ő milyen jó hallgatóság – saját módszere volt, hogy szedje ki az elbeszélőkből az alvilági életrajzok legkisebb részleteit is: „– Végig a beszélgetések során egy rándulással sem mutatom előttem, hogy az épp mesélt dolog ínyemre van-e, hiába nézik az arcomat.”

²⁰ Ma reggel a földszinti fordulóban kamaszok csókolóznak, az álomszép, fekete hajú lány rám nevet a fiú válla fölött – tizenhat lehet. Csóklátásból már ismerem – az Otthonba nem mehetnek fel látogatók, ők valami ürüggyel lejönnek hát, és minden áldott nap itt csókolóznak a kapualjban. Házunk félemeletén ugyanis némely lakók felháborodására egy Otthon, a MOMO gyermekvédelmi alapítvány működik.

A kezdetektől naplót vezetett mindegyikükről, a levelezéseiben többször is emlegetett *Case Bookot*.²¹ Látogatásai alkalmával órákra, néha egy egész napra *Urania Cottage*-beli asztalához ült, elővette e nagy albumot, melybe, mint Raziél, feljegyezte a kislányok neveit, aztán nevük után odaírta életüket és a velük történt, általa fontosnak ítélt eseményeket. Régi életükről ettől fogva tilos volt egymásnak beszélniük.²² Mindent, amit a múlttól elmondtak, magába zárt a könyv. Minden élet, minden egyes szó az író regényeinek alapanyaga lett. A sorszámokkal ellátott kis életek a titkos nagy könyvben lapultak, amely nyomtalanul eltűnt Dickens halála után.

Pár dolog bizonyos csupán, olyasmi töredékek, hogy az ötvenes tizenkilenc éves volt, betörte az ablakokat, és sírt, mikor az Otthonban kopaszra borotválták a fejét.

„A huszonhetes számú eset úgy tizenkilenc lehetett, fogalma sem volt, hány éves és milyen napon született, gyerekkorában meghaltak szülei, ő három másikkal egy művirágkészítőnél dolgozott, azok szép sorban leléptek, ő szökött meg utoljára, a műhelyből összekapkodott – mint később mondta – »pár ócska ruhát«, s elment egy vén házalóval, aki fésűkkel, egyebekkel járta az utcát. Ezt elengedték, ő hat hónapot kapott, szabadulása után jött az Otthonba, kezdetben feltűnően tudatlan volt, de aztán jól tanult. Különös képessége volt a másolás, bármilyen szöveget csodásan lemásolt anélkül, hogy annak jelentéséről a legkisebb fogalma lett volna – olyasmi lehetett ez számára, mint a selyemvirágok. Egy évig maradt, a hajón a hölgyeknek művirágokat készített, nagyon szerették, megérkezése után munkát kapott, boldogan él, értékelik, addig a világon egyetlen barátja se volt, nem ismert érzelmeket, senkihez sem fűzte kötelék a föld kerekén. (...)

A tizenhármas eset tizennyolc éves lány volt, ki már félig éhen veszett, apja meghalt, alighogy ő megszületett, rengeteget küszködött, hogy varrással eltartsa beteg anyját és önmagát. Anyja végül meghalt a dologházban, lassan a munka is elfogyott, ő kilenc hónapon át szenvedte a nyomor minden rémségeit. Egy éjjel, minden fedél nélkül, elment egy régi szomszédasszonyukhoz, kérte, hadd húzza meg magát a lépcsőházban. Kidobták, mire ellopott egy sálat, és eladta egy pennyért. Két hét múlva még mindig nyomorgott és nem volt hol aludnia, visszament hát a nőhöz, és kérlelte őt, ám megint kidobták, ekkor ellopott egy Bibliát, és eladta két pennyért. A tettet hamar felfedezték, őt meg elkapták a közeli dologház udvarának sarkában, ahová aludni összekuporodott. Három hónapot kapott. Ezután jött az Otthonba, kiváló jellemű volt, kicsit több mint egy évig maradt, aztán emigrált, ott is hasonlóan jól viselte magát, mára megházasodott. (...)

Az ötvennégyes eset egy csinos, huszonkét éves lány volt, kit azért ítélték börtönbüntetésre, mert megpróbálta megölni magát. Még nem volt két éves, mikor édesanyja meghalt, apja újránősült, ő anyjáról és mostohaanyjáról is szeretettel beszélt. Egy öregasszony úti szolgálója lett, mikor az Oroszországba utazott, apja házába visszatért. Hajnalig kimaradt egy portással, akit külföldről ismert, aztán szégyellt hazamenni, és így rossz útra

²¹ Csak öt és fél év múltán írt minderről Dickens, egyetlen alkalommal, akkor viszont saját hetilapja elején, és érezhetően nagyon gondosan – *Home for Homeless Women*, *Household Words*. *A Weekly Journal*. Conducted by Charles Dickens. No.161. Saturday, April 23, 1853. vol.VII. pp. 169-175. Fontos dokumentum ez, hiszen közlés előtt ellenőrizte Miss Coutts is, aki addig megakadályozta a beszámoló megjelenését.

²² Az *Otthon* is titok volt, nevét és helyét magánlevelezésén kívül Dickens nem írta le – az *Urania Cottage* kifejezés London jótékonyági intézményeinek 1850-ben kiadott lajstromában nem szerepel, a John Forster-féle nagy Dickens-életrajz korai kiadásainak keresőjében sem található. A mecénás személyéről, nevééről se tudott szinte senki, Miss Coutts nem hogy név nélkül, de többes számban említette az író – „the Ladies who established the home.” Maguk a lányok pedig kívülről láthatatlanok voltak – Dickens egyre csak magasztalni akarta a kerítést, a ház tulajdonosai alig tudták megakadályozni az utolsó, már tényleg ijesztő méretű rácsépítést.

tért. Egyre lejjebb süllyedve végül egy vasúti jegykezelővel állt össze, ki hamar meguntta. Egy éjszakán, mikor a jegykezelő éppen dolgozott, őt egy kocsiba rakta – azzal az ürügygel, hogy zavarja a munkát –, mondván, az majd biztonságban hazaviszi, ekkor a lány felhúzta a kocsiablakot, és megivott két shilling értékű tömény mandulaolajat, amit a patikusnál vett egy órával előbb. A kocsis kiszúrta a mozdulatot, azonnal mindent megértett, s volt annyi lélekjelenléte, hogy egyenesen az ispotályba hajtott, hol aztán a lány egy hónapon át feküdt. [Akkoriban börtönbe zárták, aki öngyilkossággal próbálkozott.] A börtönben olyan mély depresszióba zuhant, hogy komoly kérdés volt, biztonságos-e az Otthonba jönnie, ahol majdnem lehetetlen lett volna megakadályozni egy következő öngyilkossági kísérletét. Az egyik legjobb bentlakó lett belőle, hét hónapig maradt. Apja is eljött meglátogatni, aki pedig azóta nem látta, hogy megszökött.”²³

(Napház, 2012. június-július)

---

²³ *Home for Homeless Women*, p. 175. (ford.: L. E.)

BAZSÁNYI SÁNDOR – WESSELÉNYI-GARAY
ANDOR

„EGY NAGY TEMPLOM.”

Szilasi László: Szentek hárfája

BS:

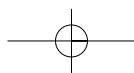
A párizsi Notre-Dame 1482 című Victor Hugo-regény harmadik könyvének legelején az elbeszélő először „nagyszabású kőszimfóniának” nevezi a híres székesegyházat, majd a rákövetkező fejezetben a formátumos épülethez méltó, nagy ívű pillantást vet a tizenötödik századi Párizsra. Rádásul a történetmondást megakasztó épület- és városleírás után nem sokkal, az ötödik könyv legelején vissza is tér a címadó épülethez, amely immár „hatalmas kétfejű szfinx gyanánt gubbaszt” a titokzatos „tours-i baráttal” (azaz magával a francia királlyal) beszélgető Claude Frolo főesperes előtt:

*A főesperes egy ideig hallgatagon szemlélte a gigászi építményt, majd jobbát sóhajtoa az asztalán nyitva lévő nyomtatott könyv felé, balját pedig a Notre-Dame felé nyújtva, s fájdalmas pillantását a könyvről a templomra emelve így szólt:
– Ó, jaj! Ez elpusztítja amazt.*

A súlyos beszélgetést követő fejezetben az elbeszélő – miután előzékenyen engedélyt kért „hölgyolvasóitól” – újabb kitérőbe kezd: visszatér a főesperes fájdalmas jóslatához, és folytatja az építészet és a könyvnyomtatás közötti harci helyzet elemzését. Eszerint a középkorral, pontosabban az egészszéví középkori világlátással együtt hanyatló építészet meghatározó helyét az újkorban átveszi a nyomtatott könyv, amennyiben „az életerő, amely elszáll az építészetből, belé költözik át”. Úgy is mondhatnánk, hogy az *‘ut architectura poesis’* békésnek tűnő viszonya megbomlik, vagyis a szövegszerű épület és az épület-szerű szöveg Vitruvius-féle analógiájának hierarchikus szerkezete fellazul; aminek ékes példája éppenséggel: Victor Hugo regénye. Merthogy, végül is, akárhonnan nézzük, a párizsi Notre-Dame épületének, a tizenötödik századi nagyváros épített koronájának szemlélése helyett mégiscsak *A párizsi Notre-Dame 1482* című tizenkilencedik századi regényt olvassuk. Csipetnyi túlfogalmazással: amaz (a regény) legyőzte emezt (az épületet). Vagy legalábbis a saját műveleti területén győzelmet aratott. Amennyiben megalkotta, szavakból és mondatokból mintegy felépítette a *saját* párizsi Notre-Dame-ját. Hiszen egyfelől nem kell látnunk (ismernünk, szeretnünk...) a valóságos székesegyházat ahhoz, hogy élvezzük a regényt, és persze benne a „gigászi építmény” leírását; másfelől meg nem tudjuk nem egyfajta nemes versengésként, a művészeti formák közötti kölcsönhatások irodalmi műfajaként, épületeleíró *ekphraszisz*ként olvasni a regényrészletet. Eszerint a szavak nem csupán képviselik, azaz ábrázolják, de figurálisan helyettesítik is a középkori építményt, amely bizony így menthetetlenül távol marad (a romantikus regényíróknak csak

---

A közeljövőben a Kalligram Kiadónál megjelenő könyv egyik jelenetének rövidített változata. A kötetben a szerzők kölcsönösen jegyzetelik egymás írásait.

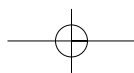

időben, nekünk viszont – jobbra – térben is). Többszörös távolságok nyílnak tehát a különböző művészeti formák között, a különböző történelmi korok között, valamint a különböző helyzetű befogadók (nézők és olvasók) között: Claude Frolo 1482-ben nézi közvetlenül a párizsi székesegyházat (legalábbis így szól a kitalált történet); Victor Hugo viszont 1831-ben regényt ír a tizenötödik század Párizsának székesegyházáról; mi pedig a vadonatúj ezredforduló tájékán olvashatjuk *A párizsi Notre-Dame 1482* című tizenkilencedik századi francia művet (Antal László 1979-es magyarításában) – történetesen Szilasi László *Szentek hárfája* című 2010-es regényének szomszédságában, amelynek monumentális alakzata, néma főszereplője éppenséggel egy tizennyolcadik században épült magyarországi templom.

*

Az árpádharagosi evangélikus Nagytemplom mintája: a békéscsabai evangélikus Nagytemplom. Tulajdonképpen ez – Magyarország legnagyobb evangélikus templomának írott mása – volna Szilasi jócskán széttartó regényének jóformán egyetlen biztos pontja. Már amennyire biztos pontnak nevezhetünk egy olyan épületet, amely folyamatos mozgásban van, vagy legalábbis állandóan mozgásnak van kitéve. És valóban, a templom többszörösen is mozog. Egyrészt tervezése, építése és története során a valóságos békéscsabai evangélikus Nagytemplom és környezete folyamatosan változott. Másrészt Szilasi is elmozdítja az épületet saját békéscsabai valóságából a *Szentek hárfájának* árpádharagosi valóságába. Harmadrészt a regényvalóságban több – legalább négy – leírást és értelmezést olvashatunk ugyanarról a templomról, mégpedig mindig különböző elbeszélőktől és/vagy szereplőktől, többé-kevésbé eltérő helyzetekben és hangfekvésekben. Negyedrészt még az evangélikus Nagytemplommal szemben fekvő kistemplom is elmozdul: először akkor, amikor a tizennyolcadik század végén az új templomuk építésére készülő evangélikusok eladják a reformátusoknak; másodszer pedig akkor, amikor a „technikabolond református pap” által megbízott amerikai cég jóvoltából fizikailag is elmozdítják eredeti helyéről, csak hogy ott megépülhessen egy vadonatúj üzletközpont, amelynek megnyitásakor egészen a Kossuth tér szemközti foghíjtelkére költöztetett református templomig ér a sor.

És hogy ne szűkítsük az épület elmozdításának, saját világából történő kiforgatásának lehetőségét kizárólag a regényfikció terére, gondoljunk csak arra, hogy a *Szentek hárfájában* néhányszor mellékesen megemlített – az ötvenes években még csak „rothadó”, a nyolcvanas évek végén meg már „szétrohadt” – Luther utcai zsinagógák egyike a valóságban ugyan a helyén maradt, ámde teljesen beburkolva, csúf kockaformájú bútorboltként. Mindenesetre, az eredeti helyétől megfosztott, ugyanakkor továbbra is működő árpádharagosi református (korábban evangélikus; a békéscsabai valóságban viszont immár újra evangélikussá lett) templom szépen allegorizálja Szilasi regényének létmódját. Hogy mi a regény ma. De nézzük először magát a meghökkentő képet, az óriási munkagéppel elmozdított templomot, pontosabban az elmozdítás művészetbölcseleti távlatait. Mert amit például Martin Heidegger mond Raffaello jó ideje Drezdában látható *Sixtusi Madonnájának* történelmi sorsáról, hogy tudniillik annak már nincs „helye” (*Ort*), csupán „állásai” (*Stellen*), azaz elmozdításai vannak, azon belül éppen adott „megjelenítése” (*Vorstellen*) és „kiállítása” (*Ausstellung*)... Nos mindez immár nem kizárólag a képzőművészet, de az építészet terén is érvényesnek tűnik, és nem csak képletesen, de szó szerint is; legalábbis Szilasi könyvében. Hiszen ezúttal nem pusztán elmozdítanak valamit a templomból, mint III. Ágost szász király Raffaello képét a piacenzai kolostorból, vagy egyenesen a templomról, mint lord Elgin a márványfrízeket a Parthenón timpanonjáról, hanem magát a templomot vontatják el – és mekkorát hördülne itt a modern technika uralmi törekvéseit ostorozó schwarzwaldi bölcselet! – valamely bonyolult műszaki appa-

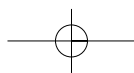
rátus segítségével. A regénybeli elmozdított templom metaforikus jelöltjében, azaz magában a regényben sincs semmi az eredeti, pontosabban megszokott (az előzetes műfaji elvárásoknak megfelelő) helyén: nincs végigvezetett történet (négy különböző időben játszódó történetet olvashatunk); nincs egységes elbeszélői nézőpont (három elbeszélő váltogatja egymást); nincs műfaji tisztaság (többféle szövegtípus keveredik, az életrajztól az épületleírásig); nincs egységes nyelvi közeg (minden elbeszélőnek megvan a magáét 'dialektusa')...

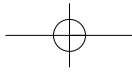
Továbbá nincs megfogalmazható tanulság, és nincs megosztható üzenet sem. Mert például van gyilkosság, sőt több gyilkosság, és van nyomozás is, ámde nincs megfejtés. Egyetlen bizonyosság van csak: a tetthely, vagyis az árpádharagosi evangélikus Nagytemplom, ahol 1924. december 24-én, a karácsonyi istentisztelet során Grynæus Tamás diák több pisztolylövéssel megölte Omaszta Mátyás gazdát, majd mindketten nyomtalanul eltűntek – ahogyan arról a gimnáziumi pedellus Makovicza Bálint néhány évvel későbbi beszámolójából, egyúttal regényünk első fejezetéből értesülünk. A gyilkos és áldozata hollétére végül misztikus fény vetül az utolsó fejezetben – megintcsak Makovicza jóvoltából. Ugyanakkor a keretes szerkezet ellenére (véres rejtély – látványos megfejtés) a kötetzáró akciófilmszerű látomás nem tekinthető érvényes megoldásnak, legfeljebb markáns értelmezésnek, valamiféle hagyományos költői magyarázatnak. Meg egyébként is, a Makovicza-féle irat körüli zavart csak fokozzák a rejtélyes gyilkosságot övező további rejtélyek és gyilkosságok után nyomozó további elbeszélők: az 1956-ban meghalt ávos tiszt, Ladik István és a róla 1989 után tanulmányt író gimnáziumi tanár, Kanetti Norbert.

És míg a rejtélyekben gazdag történetre vonatkozó elbeszélések ugyancsak széttartanak, addig a többször is felbukkanó evangélikus Nagytemplom valamiképpen mégiscsak összefogja – no nem a széteső történetet, hanem annak terét. A jelentős épület mintegy maga köré szervezi a regény időben és eseményekben szinte a követhetetlenességig tagolt világát, minek jóvoltából egyre ismerősebbé, már-már otthonossá válhat számunkra annak helyszíne, a dél-alföldi mezőváros. Így tehát a műfaji elvárásokat beteljesítő, azaz célirányos időélmény helyett, a kevert műfaji paletta jóvoltából, tetemes érzéki tértapasztalatban részesülhetünk – továbbá nagyszabású intellektuális kalandba is bocsátkozhatunk. És ahogyan a valóságos templom befogadja a hitvalló gyülekezet minden egyes tagját, úgy mozdítja elő a többszörös regénybeli templomleírás annak lehetőségét, hogy – a misztikus lelkigyakorlat technikáját elemző Roland Barthes szavaival – megszülessen az olvasók virtuális közösségének imaginárius tértapasztalatát szolgáló retorikai „topográfia”, azaz a „hely kompozíciója”. Az evangélikus Nagytemplom vonatkozásában szerveződik Kossuth tér „kompozíciója”. Mégpedig négy egymásra épülő fokozatban; négy ekphrasztikus szövegváltozatban.

*

(az *árpádharagosi Nagytemplom – először*) A *Makovicza, 1924* című első fejezetben tulajdonképpen már mindent megtudunk az épületről, annak szerkezetéről és történetéről – mégpedig az árpádharagosi evangélikus szlovák gyülekezet nevében beszélő, következőképpen a történelmi és közösségi léptékű többes szám első személyt használó pedellustól. Szilasi valójában nem is tesz egyebet, csak szorgosan begyűjti a békéscsabai evangélikus Nagytemplomra vonatkozó adatokat, majd egyik árpádharagosi elbeszélőjével színre viteti átfogó szerzői tudását. Ráadásul a szócsőként működő Makovicza nagyon keveset értelmez vagy értékkel, inkább csak a tények fáradhatatlan halmozásával („Tizenhét év megfeszített munka. Tizennégy haláleset. Háromezer-ötszáz léleknyi pad, lóca és kijelölt álló-hely...”) nyomatékosítja az épület jelentőségét, azaz fokozza az épületleírás hatását. Így tehát mégiscsak értékkel; többek között néhány keresetlen szófordu-

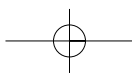

latával és hasonlatával, mondjuk ezzel: „Ástak akkora alapot, hogy belefért volna a katolikus templom, na, nem mondom, a tornya nélkül.” Csak hogy aztán nyugodt lélekkel ki-mondhassa a globális léptékű következtetést: „A legnagyobb evangélikus templom Wittenbergtől keletre. Isztambulból jövet az első, Párizs felől az utolsó.” Az egyfelől ténylegesen a kistemplom fölé magasodó, másfelől a felsorolás és fokozás retorikájával helyzetbe hozott Nagytemplom mellé ráadásul – szabatos keletkezési rendben – felsorakozik az evangélikus gimnázium és a katolikus templom is. Így végül az időben fokozatosan kiépülő Kossuth tér jelentős tereptárgyainak hálózatában összpontosulhat a regényvilág átfogó térmapasztalata.

A tizennyolcadik századi (immár) református kistemplom, a tizenkilencedik századi evangélikus Nagytemplom és a huszadik század eleji katolikus templom összalakzata szervezi egybe a Kossuth teret, amelynek már-már költői leírása megelőlegezi a regény végére került nagyszabású Makovicza-víziót a két templom között kifeszített acélsodronyon sikló Omasztáról, Grynæusról és Makoviczáról: „Délén a katolikus templom. Északon a miénk. Velük szemben meg, középpütt, a nyugati oldalon, a reformátusoké a vaskakással. Össze vannak kötve, remegő szálak százaival, bár emberi szem ezek közül nem észleli, csak a szilveszteri dísz-kivilágítás előkészületeinek magasban meg-megvillanó, vékony, s most még üres acél-sodronyát. Zúg halkán a szélben, mint a hárfa húrja.” Ahogy a templomok között feszülő sodronyok egybefogják a teret, úgy a „mint a hárfa húrja” hasonlatával megidézett szlovák nyelvű énekeskönyv, a *Cithara Sanctorum* (a kompilátor Juraj Tranovský neve után: *Tranoscius*) is összetartja a város evangélikus gyülekezetét. Minket, olvasókat meg a *Szentek hárfája* című regény tudálékos (szerzője által irányított) elbeszélői – közöttük Makovicza – terelnek a valóságos Békéscsabán élősködő Árpádhargos világába, aprólékosan ábrázolt városi terébe.

(az *árpádhargosi Nagytemplom – másodszer*) A *Dalmand és Palandor*, 1928 című második fejezetben az Omaszta-gyilkosság után nyomozó két kalandor tragikus végű történetét elmesélő Ladik István írja le a templomot és a gimnáziumot – alkalmi művészettörténészként. Makovicza beszámolójához képest itt jórészt személytelen ismertetést olvashatunk, telezsúfolva mindenféle tudományos szakkifejezéssel: „barokk”; „empire”; „klasszicizmus”; „lizéna”; „oltárpredella”; „timpanon”... Ugyanakkor a leírás szenvtelen retorikáját minduntalan felhasítja valamiféle értékelő szenvedély, bizonyos jelzők és kollokvialis fordulatok formájában: „... unalmas, túl nagyra növesztett...”; „... iszonyatos méretű kancsódíszel...”; „... hogy basznád szájba azt az eklektikus anyádat...” Nem mintha Ladik beszédmódja mentes volna a stiláris eklektikusságtól. Hiszen ugyanaz a kritikai meglátás akár többféle hangfekvésben is megfogalmazódhat – mondjuk az alábbi két mondatban, amelyek közül az első (a „nagyon” jelzőt leszámítva) megmarad a tárgyilagosság síkján, míg a második mondat immár enyhe ironiával zabolázza a beszélő zsigeri indulatát: „De a sisakot 1843-ban *nagyon elrontották*. Guldner és Fliegel végül közös erővel, *egyestített tehetségtelenséggel* cserélték le a Czigler tervezte eredetit.” (kiemelések: BS) És hogy honnan származik Ladik túlságos szenvedélye, heves templom- és gimnáziumundora? Talán még a gyerekkorából, evangélikus gimnáziumi diákmúltjából. Az épületleírások visszafogott indulata nem véletlenül tör ki éppen a gimnázium épületére vonatkozó bekezdésben, többek között az „*architekturális oxymoron*” terminologikusan összpontosított retorikai alakzatában. De talán Ladik épületfóbiája még inkább fakadhat a regény – lényegében teljhatalmú – szerzőjének vasakaratóból, vagy éppen jövőbelátó képességéből; hiszen az ávós tisztet a fikció szerint éppen a bőszen kritizált épület timpanonfeliratának néhány betűje sújtja majd halálra 1956-ban, mégpedig a templom iránt szintügy már-már atavisztikus indulattal viseltető orosz katona nyelvi agresszióval kísért („... basszátok meg, magyarok, a buzogányotokat...”) géppisztolysorozatának következtében. Ha tet-

szik, tulajdonképpen csak Ladik indulata teljesedik ki az ő nyers szófordulataira emlékeztető módon megnyilvánuló szovjet harckocsiparancsnok nyelvi és fegyveres akciójában – éppenséggel Ladik kárára. A „nagy templom” – némi katonai rásegítéssel – bosszút áll az őt szidalmazó kis emberen.

Ugyanakkor a kettős épületleírás legáruzkodóbb nyelvi formája talán nem is ott keresendő, ahol az értékelő indulat megsérti a tudományos(kodó) leírás szabatos nyelvét, hanem az alábbi ritmikus, mindenféle mondatéktímtől mentes s így puritán szerkezetű felsorolás-alakzat szemet gyönyörködtető, sormintaszzerű ornamentikájában: „Téglalap, fölötte négyzet. Téglalap, fölötte négyzet. Téglalap, fölötte négyzet. Hússzor. Nem is értem. 1807. 1811. 1813. 1824.” Hiszen a *Szentelek hárfájának* szerzője sem tesz egyebet, mint – technikai értelemben – egymás mellé rendez bizonyos szövegtípusokat. Amilyen szövegfajta például a négyszer megismételt épületleírás. És ha már elég közel mentünk a fent idézett szövegrészlethez, nem tudjuk nem észrevenni, hogy a templom szerkezetére vonatkozó igei mondat („Nem is értem.”) éppenséggel kettő, egyenként négy nominális mondatból álló közlésegyeséget választ el egymástól. A kétszer négy mondat tüköralakzatai egyszerre hasonlítanak és különböznek. Éppúgy, mint a négy épületleírás. És miként a templomépítés négy meghatározó időpontját jelölő számsor tagjai („1807. 1811. 1813. 1824.”), akként a négy templomleírás nyelvi elemei is részben ismétlődnek, részben változnak, de leginkább hatásukban fokozódnak – a klasszikus retorika *'repetitio – variatio – amplificatio'* összalakzatának tengelyén. A változatosan fokozásos (vagy fokozásosan változatos) ismétlés átfogó retorikai alakzata egyébként tetten érhető a regény minden szintjén, a szöveg minden porcikájában – a fejezetek címadásaitól (amelyeknek szerkezete: név/nevek plusz dátum/dátumok) az egyes motívumok újrahasznosításáig (például a címben kiemelt „hárfa” szó egyaránt jelenthet templomi énekeskönyvet, valóságos vagy képzeletbeli összekötőszálakat, vagy éppen politikai foglyok kínzására szolgáló „nehéz hárfahúr-korbácsot”). Végső soron, Szilasi regényében a narráció helyét magabiztosan elfoglalja a retorika; miáltal a történet egészének íve híján, a többszörösen megtört elbeszélői ívek pótlékeként, a leíró részek változatos hurokalakzatai – a terminologikusan poétikus regénybeszéd „hárfahúrjainak” bájoló hangzatai – gyönyörködtetik az olvasót. Nagyon úgy tűnik, hogy a *Szentelek hárfájának* értéke leginkább a retorikusan kidolgozott és egymásra vonatkoztatott részletekben keresendő. Most éppen a két Ladik-féle templomleírás különbségeinek részletszépségeiben.

(az *árpádharagosi Nagytemplom – harmadszor*) A *Ladik és Béres, 1954–1956* című harmadik fejezet feltehetően Kanetti Norbert által közölt *Mellékletében* találjuk Ladik vázlatát az „árpádharagosi evangélikus Nagytemplom stílusának értelmezéséhez”, amely tulajdonképpen nem más, mint a megelőző fejezet indulatos színezetű épületleírásának visszafogottabb változata, jelentésmódosító és ismeretbővítő megismétlése. Nézzünk egyetlen példapárt, a templom stílustörténeti elhelyezéséről:

Helyi rajongói empire stílusúnak mondják. Igazi csoda lenne, errefelé, bizóást állíthatom. Unalmas, túl nagyra növesztett, dél-alföldi tucat-copf. (...)

(...) A barokk letűnt. A klasszicizmus még nem érkezett meg. Az empire igen, csak ide már túl későn. De milyen ember lehetett, akinek éppen ez volt a szép. Mindegy.

A haragosi Nagytemplom tervezésének és építésének idején (1807–1824) a barokk és a copf kései stílusváltozatai már kimerültek, a klasszicizmus pedig még nem alakult ki, illetve nem nyert teret. Ebben az átmeneti időszakban Nyugat-Európában a kubizmusra és motóniára hajló empire építészeti virágzott.

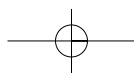

Ladik második templomleírás-változatában már nem az alany személyes elfogultságát, hanem bőven dokumentált és tárgyirányult értelmezését olvashatjuk, például forma és jelentés szerves kapcsolatáról – történetesen az előző fejezetben jócskán leszólt templomtorony kapcsán: „A torony itt a vallásszabadságot hirdető templom szerves tartozéka lett. A tornyos nyugati homlokzat a hazai barokk *katolikus* templomok jellegzetes megformálását fogalmazza újra, s ezzel nyíltan hirdeti felekezeti egyenrangúságát.” Ráadásul Ladik röviden utal a templomforma hatásának „titkára” is. A rövid és töredékes értekezésvázlat következtetését nem tudjuk nem a néhai pedellus által az első fejezetben okadaltoltan felrajzolt, majd az utolsó fejezetben látomásosan átmázolt architektúrális-urbanisztikai „erőtér” vonatkozásában olvasni: „A három templom és a gimnázium a város különleges erőterű épületegyüttese. Hatása a Fő tér és környezetének későbbi tudatos megkomponálásánál még nagy lehetőségeket rejt magában.”

A „megkomponálási lehetőségek” egyike valósul meg torz formában akkor, amikor 1956 őszén a Kossuth térbe torkolló Luther utca, a kistemplom és a Nagytemplom vonalában kibontakozó műveleti területen a kalasnyikovos szovjet katona „két girbegurba vonalat” – egyfajta profanizált keresztalakzatot – rajzol a Nagytemplom homlokzatára. Minek következtében a bejárat feletti márványtábláról lehull egy „nagyjából háromszög alakú” darab. Géppisztollyal írt kereszt és összetört háromszög: vegyítiszta (ráadásul szakrális vonatkozású) geometrikus formák váratlan találkozása a templom megrongált homlokzatán. A lőfegyverrel megrajzolt alakzat által kijelölt háromszögformában új helyi értéket, rendhagyó ornamentális szerepet kap a timpanon latin nyelvű feliratában egymás mellé került két szó („*gratia*” – „*terris*”) két lehulló betűje („*a*” – „*t*”). A kegyességi felirat értelem-összefüggéséből kiszakított betűk hiánya, pontosabban a hiány háromszög-alakzata – különös vizuális jelentőségre, sőt jelenlétre tesz szert; nem is beszélve arról, hogy a lehulló törmelékek egyúttal a timpanon alakját elemző, továbbá annak feliratát latinul és magyarul is közlő Ladik halálát okozzák. Akinek tehát így szépen kikerekedik a története – mégpedig az általa „elképesztő épületnek” nevezett evangélikus Nagytemplom vonatkozásában, azon belül három retorikusan felépített fokozatban: (1) Ladik indulatos templomleírása; (2) Ladik templom ’által’ okozott halála; (3) Ladik posztumusz közreadott templomelemzése. Az árpádharagosi Nagytemplom azonban – Omasztán és Ladikon kívül – további áldozatokat is követel.

(az *árpádharagosi Nagytemplom – negyedszer*) A *Kanetti és Omaszta, 1989* című negyedik fejezetben az előző fejezet Ladik-életrajzát író (valamint annak templomleírását közlő) Kanetti saját történetét követhetjük nyomon. Az elbeszélő hős az egykor meggyilkolt gazda utódjával, Omaszta Andrással vállalkozik a Nagytemplom megmászására annak reményében, hogy a toronysisak gombjában megtalálják a több évtizede halott Makovicza iratát a rejtélyes 1924-es gyilkosságról, amely viszont az 1956-os géppisztolysorozat által ütött lyuk következtében 1989-re immár végképp tönkreázott. A kaland célja tehát az évtizedek során megsemmisült. Ami marad: a hiábavaló erőfeszítés pusztja ténye. A mászás maga. A mászás technikája. És persze a mászás technikáját bemutató leírás retorikája. Az épület testét szorosan végigkövető templomleírás retorikája.

A templomfalat megmászó Kanetti és Omaszta rövid időre megpihennek a tetőgerincen. Az eléjük táruló látványban újra felvázolódik a Makovicza és Ladik által már többször is rögzített térszerkezet: „Kitárult a Kossuth tér. Látszott, valaki úgy tervezte meg, hogy felmászott ide, és eltöprengett azon, hogyan tölthetné fel a legorganikusabban az előtte tátongó nagy ürességet.” Kanetti akcionista látásmódjában és retorikájában az „ősi város” teljességgel átváltozik „működő maketté”. Mint ahogyan Szilasi is leginkább mozgatható bábfigurákkal benépesíthető „makettként” építi fel és „működteti” a regényét. A regényvilág – mint terepasztal; amelynek leginkább kidolgozott részlete a Kossuth tér,

azon belül az evangélikus Nagytemplom, tornyostul, sőt toronygombostul. Az aprólékosan megmunkált makett-templom részletei ráadásul most testközelbe is kerülnek; a toronycsúcs felé mászók érzéki kapcsolatba lépnek az épülettel, annak formájával és anyagával: „... hozzátapadunk a nedvesen csillogó, mohás burkolathoz...”; „Jobb kézzel végigtapogatom a Remény arcát. Tömör, hideg.”; „Belekapaszkodom az egyik ágba. Elbírna.” A lemászás során még így is mindketten lezuhannak a templomtornyóról. Omaszta azonnal szörnyethal, Kanetti pedig mintha csupán azért maradna életben nyomorékként, hogy megírja a templom megmászásának történetét.

*

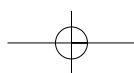
Az épületleírás klasszikus műfaját megkoronázó Kanetti egy ízben az evangélikus gimnázium könyvtárában „ráalszik” az Árpádharagosi Népújság egyik 1974-es számában megjelent Pilinszky-versre, az *Ékszerre*. Az általa „gyönyörűnek” nevezett költemény egyébként az alábbi lenyűgöző képpel kezdődik: „Remekbe készült, ovális tükörben / nézi magát az antilop. / Nyakában drágakő.” Az öntükröző női szépségre vonatkozó állatmetafora a nem sokkal később keletkezett *Gótikában* immár átváltozik a női szépséget és a gótikus épületforma fenséges voltát egybefoglaló (ezúttal jóval durvább állatmetaforával dúsitott) lírai tapasztalattá – hangsúlyosan az önmagát kicsinyítő, alázatos, sőt megalázott szemlélő vakító térélményében:

*A csúszó-mászó, befeledkezve
vállra omló hajadba, figyelni
romolhatatlan, veszendő tökélyed.*

*A senki néz.
A semmi néz.
Az ízeltlábú nézi a napot.
A tört, a gyűrt, a szaggatott
A kereket, lángholót, mozdulatlant.*

*Most minden egy. Együtt van. Egybeolvad.
A mindenség modellje, áll a templom.*

A gyönyörű nőként megjelenített katedrális (vagy hatalmas katedrálisaként láttatott nő) – a „mindenség modellje” – előtt teljességgel eltölpül, mintegy megsemmisül a rá vágyakozó torzfigura. Mint ahogyan megsemmisül, azaz lezuhan, pontosabban a púpos templomszolga által letaszítatik a párizsi Notre-Dame tornyáról a szép spanyol cigánylányért hasztalanul epekedő Claude Frollo főesperes is. Vagy mint ahogyan lezuhannak az árpádharagosi evangélikus Nagytemplom toronysisakjáról a Makovicza-kéziratért hiába felkapaszkodó fiatalemberek. És mint ahogyan a mélybe hullik a címadó énekeskönyv a katolikus templom és az evangélikus templom között kifeszített acélsodronyon síkló Makovicza kezéből – Makovicza látomásos kézírata szerint. Az árpádharagosi templom-sisakról lezuhanó Kanetti és Omaszta irodalmi archetípusa, a Notre-Dame-i főesperes az esése során „többször megpördül maga körül” – miként Makovicza *Tranosciusa* is látványosan „pörögve hull alá”. Az aláhullása közben szó szerint olvashatatlanná váló énekeskönyvről nem tud nem eszünkbe jutni Szilasi azonos (csak éppen magyar) címet viselő, noha egészen más értelemben olvashatatlan, azaz nem is annyira egyenesvonalú epikus műként, mint inkább térszerű – templommal megkoronázott várostérhez fogható – szövegképződményként olvasható könyve.

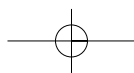
A *Cithara Sanctorum* című énekeskönyv – amely tehát a *Szentelek hárfája* című regény belső tükreként is értelmezhető – pörgő aláhullásának emlékezetes látványa a zárófejezetben valamiképpen enyhíti, azazhogyz stilizálja, vagy ha tetszik, szimbolikusan elmaszatozza, figurálisan eltolja a megelőző fejezet tragikus kimenetű zuhanását. Ember helyett könyv. Tragédia helyett irodalmi vízió. Szépirodalom, amelyben leginkább nyelvi cselekedeteket olvashatunk, akár több változatban is. Az árpádharagosi evangélikus Nagytemplom leírását például – legalább – négy változatban.

WGA:

A szövegfiguráknak rendszerint nemcsak nyelve, hanem helye is van; az események nemcsak időben, hanem egy bizonyos térben is zajlanak. A történetek kitöltnek *valamilyen* keretet, a mozgások és a tekintet meghatároznak *bizonyos* irányokat, de ezek – legtöbbször néhány utalással, laza ecsetvonással, ritkán atmoszférateremtő, inkább illusztratív jelleggel – jobbra az olvasó rekonstrukciójaként születnek meg, és gyakran támaszkodnak bizonyos kollektív képzetekre. Bizonytalan a határvonal, amelyen túl a szövegekben ábrázolt építészeti miliő túllép a staffázsjellegen, a tájleíráson, annak rögzítésén, hogy a párbeszéddek elhangzanak *valahol*, és figurává, netán főszereplővé válna. Az írott tér és a szövegház jobbra ornamentika, illusztratív stílusrészlet. Köszönhető ez részben annak, hogy – az építészetet egyfajta társadalmi művészetként elfogadva – sokkal alkalmasabbnak tűnik egy házat a hősök jellemzésére, esetleg az összecsapó akaratok bemutatására használni, semmint főszereplővé emelni. És köszönhető továbbá annak a prózatechnikai kihívásnak is, amelyben úgy kell hidat verni az olvasás időbelisége és a ház időfüggetlen térbeli ténye között, hogy a szöveg ne forduljon át esetleg a szerzői szándéktól idegen *ekphraszisszá*, netán épületmonográfiává. (Ezt a nehézséget az építészeti lektűrök – Ayn Rand *Ősforrása* vagy Ken Follett katedrális-történetei –, de még William Golding *A torony* című regénye is úgy oldják meg, hogy a házat eloldják időbeni állandóságától, és a figyelmet a lineáris olvasással könnyen összhangba hozható építésre összpontosítják; az épületet nem testként vagy tárgyként, hanem elmesélhető, gyakran persze példázatos *történetként* tálalják.)

Az építészet – nem csak irodalmon belüli – jelképértéke szinte kimeríthetetlen. Kafka kastélya sem ház, esetleg együttes, hanem áthatolhatatlan viszonyrendszerek szimbóluma; inkább szolgál egy jelenség, egy helyzet bemutatására, a legyőzhetetlen távolság illusztrálására, semmint ürügy konkrét térbeli helyzetek alakítására. Westwest gróf úr kastélya – K. előzetes elképzeléseivel ellentétben – nem ódon lovagvár, sem pedig pazar újsütetű palota. A kastélyhoz rendelhető hagyományos építészeti ikonográfiával ellentétben pusztán kiterjedt épülettömeg, néhány kétemeletes és sok egymásra zsúfolódó alacsony házzal. Az önkéntelen építés, a tervezetlenség tér- és tárgyhalmaza, amelyről K., ha nem *tudja*, hogy kastély, „azt hihette volna, hogy valami városka”. Nyomorúságos városka falusi házakból összerakva; annyiban lehet különb egy valódi városnál, hogy itt alighanem minden kőből épült. Az egykori, tán sosemvolt gazdagságnak csak nyomai vannak: a festés már rég lepattogzott a falakról, és úgy látszik, a kövek is málladoznak.

A 'kastélynak' egyetlen tornya van – körötte varjak szálldosnak –, de az sem templomhoz, hanem lakóházhoz csatlakozik. Kerek és jellegtelen alkotmány, párkányos kiképzésű tetején a bizonytalan falcsipkék úgy rajzolódnak a kék égre, „mintha riadt vagy hanyag gyermekkéz” vetette volna őket: „Mintha egy nyomott kedélyű lakó, aki a ház leghátsóbb szobájába zárkózva él, áttörte volna a tetőt, és fölébe emelkedett volna, hogy megmutatkozzék a világnak.” E bizonytalan, cél nélküli együttes áll szemben – mintegy az eltökéltség illusztrációjaként – K. szülővárosa, amely nem sokkal marad el „e mögött az állítólagos kastély mögött”; a hazai templomtorony határozottan, nyílegyenesen,

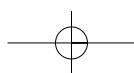
fölfelé egyre keskenyedve szökken a magasba: „földi épület, de magasabb céllal”. Emez: földi épület, de cél nélkül.

K. a későbbiekben még egyszer összeveti a két tornyot, ám Kafka ezzel végére is ér a kastély leírásának. Leszámolása a már említett olvasói rekonstrukciót lehetővé tevő kastély-ikonográfiával pedig rendeltetésében is felfüggeszti az együttest. K. nem jut közelebb céljához, vele együtt az olvasó sem tud meg többet a házról mint rendszerről. A kastély ugyan a környezet metaforája, de kérdéses lenne – Szilasi László szavával – figuraként azonosítani.

Noha egy építészfamília három generációja, Heinrich, Robert és Joseph Fährmel sorsfordító tapasztalata kötődik a Sankt Anton apátság épületéhez Heinrich Böll *Billiárd fél tíz-kor* című könyvében (vázlatos történeteszólat és időbeliséget rendelve az épülethez: Heinrich megépíti, Robert, a fia felrobbantja, az unoka, Joseph Fährmel pedig újjáépíti az apátságot), leírások elvéve olvashatók csak a házról. Az épület ennek ellenére mindenütt jelen van a könyvben, olyasfajta háttérrel, érzelmi, intellektuális és – a figurákkal egygő váló – szakmai díszletet képez, amelynek hiányában nem értelmezhető sem a történet, sem az egyes alakok építészeti önazonossága, netán felelőssége. Hatalmas, ha szabad így fogalmaznom: prózatechnikai terhet cipel a Sankt Anton apátság (Heinrich, a fiatal építész a házzal párhuzamosan találja ki, tervezi meg, építi fel önmaga mítoszát), ám ez nem jelenti azt, hogy a mű végére – egyetlen részletet leszámítva – Böll bármiféle képet rajzolna az épületről. Az olvasó az apró utalásokból legfeljebb egy – Berlagét vagy Tessenowot idéző – architektúrára asszociálhat, közelebbi támpontok azonban nincsenek. Annyit tudunk, hogy az apátság „szervesen van a tájba illesztve, a gyakorlati hasznú gazdasági udvar négyszöge, világosan elválasztva a keresztfolyosó és a klauzúra szigorú négyszögétől...” Az olvasó ugyan nem, azonban a pályázatot bíráló bizottság egyik tagja, az apát képes beköltözni a tervbe, mint sajátjába: tetszik neki minden, a kutak, a zarándokszállás; mosolyog. Ha létezik – legalábbis egy építész számára – nehezebb feladat az épületeírásnál, az a tervleírás. Többszörös elvonatkoztatás; előbb a tér bizonytalan képzete válik vonalak halmazává, amelyet aztán egy szöveg mintájára kell újra térré olvasni, végül pedig szavakkal átadni. Apró, de briliáns részlet, ahogy Böll az apátot a tervbe költöztetve mégsem rajzot, hanem életet ismert: „... [az apát] uralkodott a refektóriumban, ült a kórusban, meglátogatta a beteg rendtársakat, átment az ökonómushoz, hogy megkóstolja a bort, átcsorgassa kezén a gabonát; kenyér a testvérek és a szegények részére, a földjein termett gabona; lám a fiatal építész a koldusok számára is tervezett egy kis fedett fülkét, mindjárt a porta mellett, kívül padok nyárára; belül székek, asztalok és kályha, télire.”

A könyv legutolsó – mítikus architektúra-gyilkosságot felvillantó – oldalán derül ki, hogy az apátságnak tornya is volt. A tervező, Heinrich Fährmel nyolcvanadik születésnapjára készült meglepetéstorta: az apátság természetű modellje. Az öreg építész – elképedésében, haragjában – először két kézzel rombolná szét a makettet; ehelyett – elvágva mindazt, ami saját mítoszához az apátság pecsétszerű lenyomatán keresztül köti – késsel nyesi le az apátság toronysisakját, és a tányért a fiának, Robertnek nyújtja át. A ház már-már didaktikus tükrévé lesz a viszonynak, amely Böllt a német közelmúlthoz köti; felrobbantása és kivégzése csaknem zavarba ejtően szimbolizált ítéletté válik a katolikus egyház érintettségéről, náci kapcsolatairól. Böll nem pusztán az élet kereteként, annak színtereként számol le az apátsággal, hanem – jelentsenek bármit is e szavak – a 'korszellem', a 'társadalmi gondolkodás' emlékműveként rombolja le azt. Ezzel a pusztá cselekedettel változatlanul ama gondolkodásrend részeként látja az építészetet, amelyet poétikus eleganciával ábrázol Victor Hugo *A párizsi Notre-Dame 1482* című regény *Ez elpusztítja amazt* című esszéjében.

Hugo a tizenötödik századdal kezdve a tudás és a korakarat Babel-tornyának tekinti a nyomtatott szót (addig az emberiség nagy könyve az építészet volt); Böll építészgyilkossága pedig csakis akkor nyer értelmet, ha az architektúra a korakarat – Hugo által vi-

zionalt, de mára megszűnt – pecsétjének tekinthető. (Hugo architektúra-vonzalmának rafinált illusztrációja, hogy az építészetet felváltó nyomtatott szövegeket éppen Babel tornyának metaforikus – ismét építészeti – alakzatával jellemzi. Kezdetben az építmény válik szóvá, majd a szavak válnak immáron véget nem érő építménnyé.)

Látható: Hugo és Böll között alapvető különbség van az építészet (épp aktuális) *jelenkori* szerepének megítélésében, gondolkodásrendjükben azonban mindketten illeszkednek a hagyományos nézethez, miszerint mégiscsak létezik *valamilyen* artefaktum, amely változatlanul írja a közösség nagy könyvét. Ha ez nem így lenne, értelmét veszítené Böll építészetgyilkossága. (Ezt Robert a statikus békeidőben úgy folytatja, hogy az új kormányzati megrendelés terveit rossz adatokkal számítja ki, eleve pusztulásra ítélve egy még meg sem épült házat.)

Szilasi László *Szentek hárfája* című regénye – úgyszintén építészeti gyilkosság formájában – kiszakítja az építészetet az Hugo-regényben hatalmas tömbök formájában felidézett, rendkívül képszerűen megfogalmazott, de Kafka és Böll által is elfogadott hagyományból. Ráadásul kettős értelemben: Szilasinál az építészet egyszerre öl és válik áldozattá. Áldozat mivolta pedig nem más, mint annak a leszámolásnak az eredménye, amellyel egy fiatalember szakít a kamaszkora mindennapjait nyomasztóan meghatározó városi, de még inkább iskolai környezettel.

*

A *Szentek hárfájában* az építészet nem korlenyomatként, mementóként, szimbólumként, érzelmeket vagy lelki tényezőket illusztráló alakzatként, hanem alakként, szereplőként, „figuraként” jelenik meg. A helyszín, Árpádharagos – az író szerint – „körülbelül ott van, ahol Békéscsaba, de valahogy alatta, vagy fölötte, vagy a mélyben van benne valahol”.

Árpádharagos és Békéscsaba viszonya kevésbé az értékszerkezeteket tükröző alá- vagy fölhelyezettségek rendszereivel írható le; a két város összehasonlításra és közös értelmezésre csábít; mondhatni alak-háttér viszonyban állnak egymással. Akár Ernst Hans Josef Gombriich nyúl-kacsája, amelyet az elme pillanatnyi állapota és a képolvasási képesség enged látni az egyik vagy a másik, esetleg a kettő között folyamatosan oszcilláló figuraként. A pezsgőspohárrá alakuló, szimmetrikus profilrajzok módjára válik Békéscsaba és Árpádharagos egyazon síkon egymás háttérévé és alakjává. Akár egyik, akár másik hasonlatot vesszük alapul, talán látszik, hogy a regény építészeti részletei inspirálják az erős olvasatot: a hatásos értelemkonstrukciókat éppúgy, mint a tér, a szöveg és a helytörténet között támadt repedésekbe illeszthető értelmezéseket.

Szembetűnő, ahogyan a regény a cselekmény és a szöveg alapján újraépíthető valóság szerkezetek kapcsán is megismétli az Árpádharagos 1944. szeptember 21-i bombázásáról ugyancsak Szilasi által írt, *A középső Liberátor* című esszé szerkezetét. A kollektív emlékezet által rögzített tények, a katonai archívumokból fellelhető faktummozaikok és bizonyos helytörténeti tények finom – az esszében már bemutatott – eltérései olvashatók újra a regényben, persze az esszétől eltérő cselekménykeretbe ágyazva. Ezek az eltérések nem pusztán az 'ahány elbeszélő, annyi történet' jól bejáratott prózatechnikai fogásának következményei, hanem ugyancsak repedésként jelennek meg a tér, a teret interpretáló helytörténet és az átvevő szövegtér által közvetített tudás között is. Szilasinak nem (feltétlenül) az a célja, hogy az iskolás éveit olyannyira meghatározó, már-már démonizáló épülettárgyak kapcsán folytasson műtörténeti kutatásokat – Kanetti Norbertet persze tisztességgel megtanítyák a bölcsészkaron jegyzetelni, cédulázní –, hanem hogy a már létező, a helytörténeti hagyománytól elválaszthatatlan, abból kinövő tudások szöveglenyomatait el- és átvéve, az egyes szereplők városviszonyulásának megfelelően szántsá, egyengesse azokat a regény szövetéhez.

Szilasi a szó szoros és átvitt értelmében téglákra bontja az alapanyagot, hogy azokból ne csak tapasztalt szövegalkotó, hanem kőműves módjára is emeljen új szerkezetet. Makovicza kerettörténete posztamensként és azzal csaknem azonos kiülésű koronázó párkányként fogja közre a három, egymástól üres térrel (idővel) elválasztott, más-más bérlővel (mesélővel) belakott szinteket.

Érdemes egy pillanatra szemügyre venni azokat a mondattéglákat is, amelyeket Szilasi vet a rendelkezésére álló helytörténeti (szöveg)tudásból.

A templom legnagyobb evangélikus temploma a mai Magyarországnak, a történelmi Magyarországnak, a Kárpát-medencének és Közép-Európának.	A legnagyobb evangélikus templom Wittenbergtől keletre.
Abban a különleges helyzetben van, hogy ha valaki kelet felől érkezik, itt találkozik az első ilyen nagy méretű evangélikus templommal, ha pedig valaki nyugat felől érkezik, még talál itt egy ilyen monumentális templomot.	Isztambulból jövet az első, Párizs felől az utolsó.
Elszomorító, hogy hazánk legnagyobb evangélikus templomának egyetlen harangja sincs, mert azt az I. világháborúban elrekvirálták a kistemplom három harangjával együtt.	Harang nincs. '43-ban elrekvirálták.
A hétboltszakaszos, rapidzmennyezetes, kétemeletes karzattal rendelkező tér ülőhelyeinek száma 3500, közel 5000 hívő befogadására alkalmas.	Háromezer-ötszáz ülőhely. Ötezer hívő.

Tovább nem tömöríthető mondatok, amelyek az eredeti textusok távolságtartó uniformizáltságát csontozzák személyessé. Ugyanazok a semleges értéktartalmú internetes leírásokból származó szövegtéglák válnak – eltérő textúrájú falazatként – az elragadtatás prózájává Makovicza beszámolójában, a gyűlölet és az elutasítás alapszerkezetévé Ladik István belső beszédeiben, és csitulnak rácsodálkozó profizmussá a Kanetti-monológokban.

Makoviczát lenyűgözi és büszkeséggel tölti el az építéstörténet heroizmusa, elbűvölik a tér adatai; érzi, semmint értelmezi a szemein keresztül is monumentálisnak tetsző házakat – a három templomot és az evangélikus gimnáziumot.

A provincializmus vélelméből táplálkozik az idős arisztokrata, Kehrheim Anton: „Egy nagy templom. Helyi rajongói empire stílusúnak mondják. Igazi csoda lenne, erre felé, bizvást állíthatom. Unalmas, túl nagyra növesztett, dél-alföldi tucat-copf.”

Az ide száműzött Ladik István gyűlöli a várost: „A belem kifordul ettől a helytől. (...) Iszonyat, borzalom. Nem él, nem született, meg se halt, még csak meg se szállt ebben a rohadt városban soha senki, akit ismerni lenne érdemes”. Engesztelhetetlen(nek tűnő) gyűlölete ellenére briliáns, érzelemmentes műtörténeti elemzésre sarkallja a Nagytemplom. A téglák mindhárom esetben – a városgyűlölet szövegtöredékeitől eltekintve, amelyekről bizonyára nem választható el Szilasi viszonya szülőföldjéhez –, nos e szövegtéglák minden esetben egymással komoly átfedést mutató helytörténeti dolgozatokból

származnak. És mégis: eltérő kontextusuk engedi azokat egyszerre az elfogadás és elutasítás egyenszilárdságú szerkezeteivé válni.

A tér, a helytörténeti tudásmasszívum és a regényszöveg közötti számtalan finom eltérés egyikére lehet példa a „rapidz-mennyezet” fordulata, amely Szilasinál már „rapitz-mennyezet”-ként, a szaknyelvben viszont ’rabitz-mennyezet’-ként létezik – csak hogy a térben értelmezhetetlenné váljon az enteriőr csehboltozatos szerkezetére pillantva. A rabitz-mennyezet szükségképp álságos, talmi: a főhajó és a karzatok boltozata viszont – ha szabad így fogalmazni – rendesen meg van csinálva: a szerkezet még a tetőszékben is látszik. Akad még efféle apróság: a belső tér pilaszterei nem korinthoszi, hanem kompozit oszlopfőben végződnek; felettük viszont olyannyira túlráajzott és geometrikus fejezetekről indulnak az ívek, hogy az már önmagában is eldönti az empire vagy copf vitáját – az előbbi javára; jöllehet a ’klasszicizáló barokk’ és a ’racionalizáló klasszicizmus’ között terminológiai szinten sincs drámai különbség.

Szilasi szövege csábít a vad, építész-olvasásra. De éppily vadul, a regényfikciót papírra vetve olvassa Ladik István – vagy hogy is nevezzük: Zádor Márton – Kipling *Különös vágóját*. A regény „legvége felé Jukes talál a halott jegyzetfüzetében egy papírlapot. Szögletes útvonalterv, szökés a futóhomokból: »Négy kifelé a varjúdombtól; három balra; kilenc ki;« és a többi. Ladik meg lerajzolta, szépen, precízen. Rekonstruálta az útvonalat a kockás papíron (az első kísérlet egyszerűen nem fért el rajta, ezért aztán újrakezdte), hogy láthassa a teljesen nyilvánvalót: tényleg nem vezet sehova.” Ladik rekonstrukciós kísérlete a jellemzéseket a látvánnyal, az érzeteket a térrel összeolvasó érdeklődéssel rokon. Az efféle érdeklődés fedezi fel az Árpádharagost, Békéscsabát és a regényszöveget is *azonos ponton* átszűrő szövegkarókat. Dalmand és Palandor 1928-ban „szép egyenesen, majd-hogynem toronyiránt, végighajtottak a városon. Franklin utca vasúti átkelés, Szerdahelyi utca, jobbkanyar, Kazinczy utca, balkanyar, Illésházy utca, enyhe bal-, majd szinte azonnal jobbkanyar, Luther utca. Kossuth Lajos tér, Nagytemplom...” Betűre azonos útvonalon kerekedik a Belvárosba Kanetti Norbert 1989-ben, hogy ő is elkezdje nyomozását. Vannak persze apró eltérések: „Nem bonyolítottam, ~~szép~~ egyenesen, ~~majd-hogynem~~ majd-nem toronyiránt ~~végighajtottak~~ tekertem végig a városon. Franklin utca vasúti átkelés, Szerdahelyi utca, jobbkanyar, lakótelep, Kazinczy utca, balkanyar, Illésházy utca, enyhe bal-, majd szinte azonnal jobbkanyar, Luther utca, Gimnázium, Kossuth Lajos tér, Nagytemplom Belváros.” Apró redők, amelyeket a szereplőkhöz rendelt nyelv és város-szerkezet mozgásai gyúrnek fel.

*

A ’rabitz-kekeckedéseknél’ figyelemreméltóbb az, hogy a békéscsabai együttes, vagyis a gimnázium, az evangélikus kistemplom és Nagytemplom, továbbá a katolikus templom jóval kevésbé fenyegető, démonikus figurák, mint az árpádharagosi asszamlázs. Noha esik erről szó a leírásokban, mégsem válik eléggé hangsúlyossá, hogy a ’gyilkos’ templom Árpádharagoston éppoly világos, fénnyel átszótt, mint Békéscsabán – nem véletlen, hogy a kulcsfontosságú jelenetek itt éjjel, sötétben zajlanak; ráadásul a templombelső a liturgia térigénye, a karzatok centralitása okán átjárható, mondhatni transzparens enteriőr-ként nyílik fel. Léptéke persze meghatározó úgy a Kossuth tér, mint a Luther utca, de leginkább a Kiss Ernő utca irányából: a hatalmas hátsó oromfal valamely mindent látó, a teret minden irányban uraló épületszörny érzetét kelti.

És valóban: az árpádharagosi épületek szörnyűek, történetüktől elválaszthatatlan a halál. 1924. december 24-én az éjféle misén Grynæus Tamás diák a templomban oltja ki Omaszta Mátyás nagygazda életét. A gyilkosság után kitör a pánik – erről a regénytalapzat térbeli ellenalakzataként megjelenő, keretes zárófejezetből értesülünk –, amelynek so-

rán a menekülő ember mivoltukból kivetkőzve, a templomkapunak szorult tömeg vál-lán, egymást taposva próbálnak felmászni az orgona-karzatra.

1928-ban a nyomozást végző Dalmand és Palandor ellen a Fiume ivójában követnek el valakik, valamik bombamerényletet; csak Dalmand marad életben. Továbbá kötődik haláleset az Alpár Ignác tervezte evangélikus gimnáziumhoz is. 1919 tavaszán, amikor a román seregek „mint a víz” előntik a tereket, megszállják a várost, elkezdődik a foszto-gatás, amelynek során „az egyik félőrült regáti dzsidás lóval kaptat fel” a második eme-leti lépcsőfordulóra, és ott „csákánnyal veri szét” a Kossuth téri nagyszobor büszjtének féltett gipszmásolatát. „De mivel ezután gyilkolni és gyújtogatni kezdett az épületben (...), a kapitánya végül lefogatta a részeg katonát és a patika előtti téren saját kezűleg lőt-te fejbe.”

Ladik Istvánt 1956-ban nem az orosz géppisztolygolyók, hanem a homlokzatba csa-pódó lövedékek hatására, „a templom bejárata feletti márványtábla feliratának a *gratia* és a *terris* közötti, nagyjából háromszög alakú, az első szó utolsó, a második szó első három betűjét is tartalmazó, éppen rázuhanó nagyobb, majd félmázsás darabja zúzta halálra”. Ugyanezen golyósorozat következtében, de mégiscsak a templom emészt el 1989-re az egyetlen 'hiteles' dokumentumot, Makoviczának az Omaszta-gyilkosságról írt és a to-ronyombba rejtett beszámolóját.

A torony tetejére felmászó Kanetti Norbert – Omaszta Bandika jelzésére – végül város-makettként pillantja meg azt, amit nem sokkal korábban megérteni vélte: „A három temp-lom és a gimnázium a város különleges erőterű épületegyüttese. Hatása a Fő tér és kör-nyezetének későbbi tudatos megkomponálásánál még nagy lehetőségeket rejt magában.” Északon az evangélikus templom, délen a katolikum – velük szemben, középen az egyen-lő szárú háromszög csúcsaként a kereszthajóssá bővített református templom, amelyet az evangélikusok a nagytemplom felépítésekor adtak át a kálvinistáknak. Nem csak a teret, hanem egy halálos balesetet is látni enged a templom, csak hogy közvetlenül azután – erőszak-privilegiumát mintegy megőrizve – levesse a hátáról Omaszta Bandikát, aki zu-hantában Kanettit is magával rántja.

Sorsokat és életket derékba törő templomszörny ez; korántsem szimbolikus, hanem nagyon is jelenvaló, aktív szereplője a regénynek. Kézenfekvő persze újfent az építészet hatalmát idézni, ám itt korántsem átvitt, jelképszerű alakzatról, hanem démonikus együt-tesről van szó.

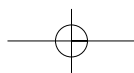
Szilasi regényében az építészet gyilkol.

Szilasi László pedig az építészetet gyilkolja le.

Bosszúból(?) vagy az író terhelt város-viszonyának feldolgozásaként(?) – a regény vé-gül egyáltalán nem szimbolikus leszámolással simítja az architektúrát abba a síkba, ame-lyen Árpádharagos és Békéscsaba alak-hátterei immár térbeli hézag nélkül csúszhatnak egymásra.

*

Az árpádharagosi református és a békéscsabai evangélikus kistemplom nemcsak fizikai lényegüket, hanem eredetüket, evolúciójukat tekintve is elválaszthatatlanok helyüktől: onnan, abból nőttek ki. Tükrözhetik a részletek akár a barokk, akár a reneszánsz bájosan provinciális hazai fogadtatását, az eredetileg egyhajós teremtemplom mindkét helyen Tessedik Sámuel közbenjárásával bővül keresztoszárnyakkal, amelyek az enteriőrben ke-reszthajóként, a liturgia funkcionális elvárásaiban pedig centrális térként jelennek meg. Egy efféle együttes áthelyezése nem tárgyi vagy régiségértékétől, hanem topografikus hi-telességétől fosztja meg a házat. Mint ahogy Sou Fujimoto víziójában sem mindegy, *me-lyik* mezőn sétálnak az emberek, *melyik* domboldalon van az a négyszög, ahol első, elemi

téralakítási gesztusként lenyírják a füvet. Az áthelyezéssel válik az épülettel kapcsolatos tudás sterillé, akadémiássá és nem-építészetié. Olyasfajta panoptikum, múzeum vagy dioráma része lesz, amely sok mindenről tudósíthat, de nem mesélhet a körülötte generált térről, az építéséhez elengedhetetlen várostapasztalatról, a befogadó tájról, amelynek eltűnésével az a táj is megszűnik. Az Istar-kapuhoz vagy a Pergamoni Zeusz-oltárhoz sem építészeti ként közelítünk; térerzetünket eleve torzítja a kiállító terem enteriőre.

Az áthelyezéssel a házat létrehozó, majd általa tovább erősített topográfiai erőter szűnik meg. Megszakadnak a kapcsolatok, elpattannak azok a láthatatlan, szélben zúgó acélhuzalok, melyek hárfa módjára kötik egymáshoz Árpádharagoston a három templomot. De megszűnik a tér is, ürességből határolt részként és városi helyzetként egyaránt. Különösen igaz ez Árpádharagos kultikus geometriájú Kossuth terére. Bármelyik ház áthelyezése: a tér, az építészet és a környezet vége, halála. Leszámolás, amelyet Szilasi feltűnő nyelvi könnyedséggel celebrál, amikor a reformátusoknak átadott kistemplomot a tér közepéről a jelenlegi helyére, a Nagytemplommal szemközti sarokra mozdítja.

Amikor az egyik bevásárlóközpont vezetése úgy dönt, hogy Árpádharagoston a Kossuth téren lenne a legmegfelelőbb helye az új pláznak, a reformátusokkal alkudnak meg, akik annak érdekében, hogy a telküket eladhassák az üzletnek, átköltöztetik a templomukat. Akárha sóval hintenék be a kistemplom helyét. Makovecz Imre szótára szerint: Mamon temploma épül a kultusz helyén, a fogyasztás szentsége váltja fel az ígét, midőn a templomot „kerekeken gördülő Ikea-fiók” módjára húzzák ki az utcafrontból. Megszűnik Árpádharagos spirituális térkompozíciója, Békéscsabává szelídül a démonikus együttes. Mindez persze rendkívül plasztikusan ábrázolja a hely és a tér közötti különbséget is. Tessedik Sámuel talán e falak között, ebben a térben, de nem itt, nem ezen a helyen tartotta a prédikációit. A hang még talán visszhangzik a falak között, de *lelke* már nincs a templomban. Bemehetünk oda, de mi már nem *ott* vagyunk, ahol egykoron Tessedik járt Árpádharagoston. Bármennyire szeretné Kanetti Norbert, és vele együtt talán mi is: még az iszonyú nyomás hatására sem olvadhatnak egyetlen pillanat alatt egymásba a különböző anyagú és korú felületek.

CSORDÁS GÁBOR

VÁLSÁGBAN

*Lengyel napló, 1983 – II. rész***Július 6. Szerda**

Reggel kilenckor bemegyek a könyvtárba, szótárakozok, majd tízre a *Tu i teraz* szerkesztőségébe. Ez a látogatás kifejezetten Wiechno asszony akaratából került bele a programomba. A hetilap a hadiállapot szülötte, két korábbi hetilap (a *Kultura* és a *Literatura*) megszüntetése után hozták létre, főleg új erőkből. Herbert véleménye lesújtó volt róluk.

Leszek Żuliński⁵⁷ fogad, a kritikai rovat szerkesztője. Körülbelül annyi idős lehet, mint én. Éppen telefonokat intéz, megkér, hogy várjak egy kicsit, közben néhány szót váltunk. Elfoglalt, energikus, és kissé buta arcú fiatalember. Kérdezzet, mit fordítottam eddig. Kétli, hogy Miłoszt ki lehet majd adni nálunk; értesülése szerint Barańczakkal és Tymoteusz Karpowiczcsal⁵⁸ együtt újabban egy Lengyelország-ellenes bizottságban tevékenykedik. Noha, mondja, Barańczak, bár nem eredeti művekkel, ma is jelen van a honi könyvpiacra – épp most adták ki e. e. cummings-válogatását, korábban pedig az angol metafizikus költők általa szerkesztett és fordított antológiáját. Brandys⁵⁹ meg kiadót alapított Párizsban a lengyel irodalom kimenekítése céljából.

Elintézi a telefonjait, és átmegyünk néhány sarokkal odább egy kávéházba. Közben fordítókról beszélgetünk – Tadeusz Olszański⁶⁰ az ő jó barátja.

A lap tevékenységének egyik fő területe a kultúra és az irodalom, ami azt jelenti, hogy nagyon sok filmmel, színházzal, a zenei élettel és általános kulturális kérdésekkel kapcsolatos anyaguk van. A szokásosnál több a könyvrecenzió is – számonként 12-17 könyvvel foglalkoznak. Másik fő feladatuk – így mondja – a politikai-ideológiai publicisztika. Ígye-

⁵⁷ Leszek Żuliński (1949) nem túl jelentős költő, kritikus, publicista. Valójában a *Tu i teraz* irodalmi részlegét vezette; a továbbiakban számos folyóirat szerkesztője volt. A politikai rendőrség nyilvántartása szerint 1974-1990 között titkos munkatársként a fiatal irodalmárok körében folyó antiszocialista tevékenység megfigyelésével foglalkozott.

⁵⁸ Stanisław Barańczak (1946) költő, kritikus, az angol irodalom fordítója, az ún. Nowa Fala (Új Hullám) nemzedék egyik legjelentősebb tagja. A KOR alapító tagja, a munkájában való részvétel miatt 1977-ben kirúgták egyetemi munkahelyéről, majd egy koncepció perben egy év börtönre ítélték. 1981-ben az Egyesült Államokba távozott, azóta a Harvard Egyetemen tanít. Tymoteusz Karpowicz (1921–2005) költő, próza- és drámaíró, műfordító, az ún. lingvisztikus költészet úttörője, a lengyel irodalom utolsó nagy modernistája. Több folyóirat szerkesztőségében dolgozott, mindegyikből eltávolították, 1973-ban tartósan külföldre távozott.

⁵⁹ Kazimierz Brandys (1916–2000) lengyel regényíró. 1966-ban a Leszek Kołakowski filozófus ellen indított hajsza miatt kilépett az LEMP-ből. A hetvenes évektől részt vett a demokratikus ellenzék akcióiban. 1981-ben elhagyta az országot, Párizsban halt meg. Magyarul két regénye (*Honpolgárok*, 1956; *Rondó*, 2002), két esszékötete (*Levelek Z. asszonyhoz*, 1965; *Jellemek és írások*, 1995) és egy novelláskötete (*Romantika*, 1968) olvasható.

⁶⁰ Tadeusz Olszański (1929) újságíró, a magyar irodalom fordítója. Édesanyja magyar származású, a háború alatt menekülteként Magyarországon tartózkodott. A *Pál utcai fiúkból* készült fordítása megszámlálhatatlan kiadást ért meg. 1986-1990 között a budapesti Lengyel Intézet igazgatója volt.

keznek dialógust kialakítani az értelmiség különféle rétegeivel. Múltat elemző és jövőt kutató cikkek többségét egyetemi kutatók írják.

Ami a szépirodalmat illeti, nem tudna stabil szerzőgárdát meghatározni. Lássam be, hogy ehhez még nincsenek meg a hagyományaik, a múlt év júniusa óta léteznek csupán. Aból gazdálkodnak, ami befut. Kapok tőle később néhány számot: a 23. szám – 83. jún. 8. – tizenhat oldalából egyen, hatalmas fametszet mellett, Józef Lenart (az írószövetség párttitkára) versei; a 24.-ben, ugyancsak egy oldalon, szintén fél oldalnyi illusztrációval, Jules Supervielle-fordítások; a 25.-ben szintén egy (fél) oldalon bizonyos Ewa Bujalska versei; a 26.-ban egy oldalnyi fordítás Hašek szibériai elbeszéléseiből, egy (fél) oldalon pedig egy jelentéktelen költő, Jan Goczoł versei; a 27.-ben még egy oldalnyi Hašek-fordítás, egy oldalnyi novella a lódzi Tadeusz Chróscielewskitől és egy (fél) oldal vers bizonyos Tadeusz Urgaczról.

Ami a kritikát illeti, sokkal erősebb a polarizáció, mondja. Főként fiatal szerzőgárdával dolgoznak, amely erősen zárt – többségük nem is közöl másutt. Az egész irodalmi életre erős polarizáció jellemző, ez azonban a sajtóban nem nagyon látható, ugyanis azok, akik abban közölnek, az egésznek csak egy kis töredékét képezik. A többiek: először, akik hallgatnak, másodszor a földalattiak, harmadszor a külföldön publikálók, a „kivonulók”.

Van olyan ismert író, mondja, mint Jacek Bierezin⁶¹ (valóban, én is ismerem), aki soha életében nem közölt legálisan; míg itthon volt, a földalatti *Puls*-ban publikált, a hadiállapot óta pedig Párizsban él. Mindennek az a következménye – kezd felengedni –, hogy nagyon nehéz jó eredeti anyagokat szerezni. Őszintén meg kell mondanom, hogy a tehetséges írók többsége bizony oppozícióban van. Így Bocheński, Konwicki, Jastrun (a fiatal), Nowakowski, Andrzejewski (még élt).⁶²

Konwicki újabban szinte csak politikával foglalkozik, ami némileg le is rontotta műveit; a Szolidaritás időszakában adta ki *Mala apokalypsa* (*Kis apokalipszis*) című munkáját, ami, sajnos, nagyon hasonlít Orwellre. Brandys azelőtt illegálisan megjelent *Rondóját* most kiadták államilag is. Kornel Filipowicz⁶³ is oppozícióban van szerinte (amit furcsállok, hiszen a *Pismo* főszerkesztő-helyettese, és rendszeresen írt bele – de hát ő már tudja azt is, hogy a *Pismo*, hiába legális, elfogadhatatlan – aminek következményeivel majd később Krakkóban találkozom).

Közben, a tea fölött, jobban is szemügyre vehetem. Buta arckifejezéséért közelálló szemű felelősök, amelyek hatását sűrű homlokráncolással súlyosbítja. A kettős „nn”-t modorosán, kettőzve mondja ki – szorongásos tünet, neurotikus önbizonytalanságról árulkodik.

⁶¹ Jacek Bierezin (1947–1993) lengyel költő, a Nowa Fala nemzedék tagja, az 1968-as diákmegmozdulásoktól kezdve minden rendszerellenes tevékenységben részt vett. A Jaruzelski-puccs után internálták. 1982-től Párizsban élt.

⁶² Jacek Bocheński (1926) író, publicista. Az egyik első szamizdat folyóirat, a *Zapis* alapítója és főszerkesztője. Tadeusz Konwicki (1922) író, forgatókönyvíró, filmrendező. A „pattanások” nemzedékéhez tartozott, de az ötvenes évek közepétől egyre kritikusabb volt a rendszerrel, végül 1966-ban kizárták a pártból, mert csatlakozott a Leszek Kołakowski elleni hajszát elítélő nyilatkozathoz. 1976 után csak külföldön és szamizdatban publikált. Magyarul számos regénye olvasható: *Égszakadás*, 1961; *Mai álmoskönyv*, 1970; *Állatemberrém*, 1972; *Szerelmi krónika*, 1977; *Kis apokalipszis*, 1979; *Bohinj*, 1994; *Lengyel komplexus. Séta a halott lánnyal*, 1997. Marek Nowakowski (1935) prózaíró, az újabb lengyel irodalom egyik legtermékenyebb alkotója, a kis formák mestere. 1980 utáni rövid novellái riportszerű pontossággal rögzítik a Jaruzelski-korszak mindennapjait.

⁶³ Kornel Filipowicz (1913–1990) prózaíró, a huszadik század egyik legjobb lengyel novellistája. 1939-ben német fogságba került, megszökött, és részt vett az ellenállásban. Elfogták, koncentrációs táborba került. A krakkói *Pismo* folyóirat alapító szerkesztője. 1969-től Wisława Szymborska élettársa volt, halála után született a költőnő „Macska az üres lakásban” című verse. Magyarul egy regénye (*Nietschke úr kertje*, 1969) és válogatott novellái (*Ritka pillangó*, 1980) olvashatók.

Az utóbbi hónapok nagyobb sikerei az úgynevezett „leszámolás-irodalomhoz” (literatura rozrachunkowa) sorolhatók. Janusz Łaniewski *Dignytarz (Méltóság)*, Jerzy Ambroziewicz *Gra (Játszma)* című könyvei például. Ezek roppantul banálisak, pletykálkodók, laposak, felületeseek.

Az elkötelezett irodalom sajnos nem tud talpra állni. Ha ő mondja is, tudom, hogy egyáltalán nem a pártnak elkötelezett irodalomról van szó – Lengyelországban az engagement régesrég szekularizálódott, és a mi „népi” irodalmunkhoz némileg hasonló társadalomkritikai alapállás értendő rajta. Meg is erősít ebben, Sandauer⁶⁴ idézi, amit ő '56 után mondott, az érvényes a mostani időszakra is: kihúzták a fiókokat, és akkor kiderült, hogy a fiókok – üresek voltak. Más kérdés, hogy Sandauernek akkor mennyire nem volt igaza – azokból a fiókokból bújt elő többek között Nowak, Woroszyłski (az új Woroszyłski természetesen), az '56-osok egész keserű lírai nemzedéke, a '68-'69-ben külföldre vagy illegálisba kényszerített baloldali radikális filozófia stb.

Ami a technikai körülményeket illeti, azok nyomorúságosak szerinte. A könyvek átfutási ideje átlagosan 5 év. Ezalatt a kézirat főképpen a nyomdában időzik: a papírválságot a gépi kapacitás elégtelensége súlyosbítja. A honoráriumok nagyon alacsonyok. (Kiderül, hogy jóval magasabbak, mint nálunk az emelés után.)

Az utolsó *boom* (így mondja, említettem már, hogy nagyon energikus) a lírában a Nowa Fala volt. Képviselői 1975-től gyors ütemben radikalizálódtak, következképpen kiszorultak a legális irodalmi életből, s minthogy akkoriban még a földalatti kiadás a politikára korlátozódott, az irodalmi életből magából. Utánuk differenciálódott a líra, epigonjaik mellett a fő irányzat a Nowa Priwatność⁶⁵ és a *Współczesność*⁶⁶ (az '56-os nemzedékhez) való visszakanyarodás.

Jelenleg nem létezik olyasféle ifjúsági folyóirat, amilyen a hetvenes években a *Nowy Wyras* és a *Nurt* volt. Pedig rengetegen vannak a pályán. '76-ban harmincöt első kötet jelent meg, '78-ban már több mint nyolcvan. Most lényegesen kevesebb van, de ebből nem lehet következtetéseket levonni – igen erősen rostálnak a kiadók, mert a kezdők verseskötetei a legkevésbé rentábilisak.

Mindezekből következően senkinek fogalma sincs, mi is van ma tulajdonképpen a költészetben. A legtehetségesebbek közül ő Antoni Pawlakra⁶⁷ hívná föl a figyelmemet – sajnálatos, hogy a hadiállapot óta ő is az ellenzékét gyarapítja.

Tény, hogy az utóbbi néhány évben a legnagyobb, legemlékezetesebb dobások éppen a legöregebbektől származnak. Iwaszkiewicz *Mapa pogody* (Időjárástérkép), Anna Kamińska⁶⁸ (Woroszyłskival együtt az ötvenes évek egyik kurzusköltője!) *Rękopis znaleziony we śnie* (Álomban talált kézirat), Mieczysław Jastrun *Inna wersja* (Más változat) című könyvei revelációk voltak. Ebbe az írbe robbant bele Miłosz is. A Szolidaritás időszakában – ahogy ő ezt kifejezi: „augusztus és december között”: mert minősítés még hivatalosan nincs, még csak hónapok vannak – szinte csak Miłoszból állt a lengyel irodalom.

⁶⁴ Artur Sandauer (1913–1989) irodalomkritikus, irodalomtörténész, a varsói egyetem professzora. Kezdetől fogva szembeállt a szocreállal, ezért írásait eleinte csak a párizsi emigráns folyóirat, a *Kultura* közölte. A hatvanas-hetvenes évek tekintélyes és befolyásos kritikusa. A Jaruzelski-puccs után tagja lett a Jaruzelskit támogató Nemzeti Kulturális Tanácsnak.

⁶⁵ kb. új magánérdekűség

⁶⁶ A *Współczesność* az '56-os nemzedék kéthetenként megjelenő folyóirata volt 1956 és 1971 között.

⁶⁷ Antoni Pawlak (1952) költő, tucatnyi verseskötet szerzője. A Szolidaritás időszakában politikai szerepet vállalt, a puccs után internálták. Jelenleg Gdańskban él.

⁶⁸ Anna Kamińska (1920–1986) költő, műfordító, csaknem száz verses- és műfordításkötet népszerű szerzője. A hatvanas években, férje súlyos betegsége és halála hatására vallásos lett, a hit kérdései egész további munkásságát áthatották. Temetésekor Józef Glemp bíboros „Anna prófétá”-nak nevezte.

Ugyanakkor minden a színházra összpontosult. A társadalom a színházat a szabadság utolsó hídfőjének tekinti – félórás tapsok, nézőtéri tüntetések tanúskodnak erről.

Ami a prózát illeti, a Bereza-féle „artistikus forradalom” csak a prózát érintette. A hetvenes évektől kezdve nyert fokozatosan teret – a ’40 és ’50 között születettek generációjában. Ő maga 34 éves lévén, éppen a saját nemzedékéről van szó – annak kételyeiről, a valóság töredékességének felismeréséről; az identitás megtalálásának nehézségeiről. Az irányzat rosszabbik lehetősége a világhoz való viszony infantilizálódása. Jobbik részét a következő írók képezik szerinte:

Jan Komolka *Wędrówka do nieba* (Vándorút az égig) című regénye javítóintézeti metafora. Már ’72-ben egy pályázaton első díjat kapott; 1981-ben jelent meg. Marek Sołtysik *Maska* (Álarc) és *Puszka Pandory* (Pandora szelencéje) című könyvei. Tadeusz Siejak *Oficer* (Tiszt) című regénye munkáskörnyezetben játszódik – hibák és apoteózis nélküli termelési regény. Mindőjük közül szerinte Siejak a legjobb. Gyanúm szerint nem „apoteózis”-t, hanem „apológiá”-t akart mondani – de hát nem lehet mindent egyszerre. Krystyna Kofta *Wizjer* (Irányzék) és *Wióry* (Forgácsok) című regényei a mi nemzedékünk ötvenes évekbeli gyerekkorát mutatják be, külön politizálás nélkül. Józef Łoziński *Chłopačka wysokość* (Gyerekkoragasság) és *Apogeum* című könyvei alapján a falusi irodalom (*nurt wiejski*) legnagyobb tehetségének számít. Jó Janusz Anderman⁶⁹ és Marek Stryk is.

Ami a falusi irodalmat illeti, ő Wiesław Myśliwskit számítja elsőként. Egyébként a *Regiony* negyedévenként megjelenő irodalmi lap főszerkesztője is ő. *Kamień na kamieniu* című, a *Twórczość*ban most folytatásokban megjelenő regényét tíz éve írja; Bereza szerint világirodalmi rangú mű; és ő is nagyra tartja, bár nem ennyire merész. A paraszti sorsnak a századfordulótól máig terjedő eposza, a sorozatos kitérők technikájával (*metoda dygresyjna*) megírva.

Az „artistikus forradalomra” visszatérve, megemlítené még Andrzej Górny *Podróże* (Utazások) című regényét, és Janusz Węgielek⁷⁰ elbeszéléseit. Jan Drzeżdżon kasub író; Bereza hevesen támogatja – ő is az irányzathoz számítható, mert nem konvencionális nyelvet használ – de a technikája főleg lélektani fogantatású; a társadalmi-politikai valóság jóval kevésbé érdekli, mint az irány többi reprezentánsát.

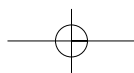
Egyébiránt Komolka és Anderman is hallgatnak „december” óta.

Ami a lírát illeti, Kornhauser, Krynicki, Stabro, Jaworski és Karasek⁷¹ maradtak itthon a Nowa Fala költői közül. Stabro, úgy látszik, véglegesen szakított a Nowa Falával. Jaworski Krakóban van, de nem tudni, mi van vele. Kornhauser és Krynicki régen nem adtak ki verset, értesülései szerint ők a közléstől el lennének tiltva. Karasek csak régebbi műveit adja ki. Ezek szerint évek óta egy sor sem jelent meg a Nowa Fala képviselőinek tollából.

⁶⁹ Jan Komolka (1947) további műveivel nem keltett különösebb visszhangot. Marek Sołtysik (1950) prózaíró, esszéista, forgatókönyvíró, festő és grafikus, számos irodalmi díj kitüntetettje. Tadeusz Siejak (1949-1994) prózaíró, foglalkozása szerint elektromérnök. A nyolcvanas években több színvonalas realista regényt írt. Munkásságának súlyos vesebetegség vetett véget. Krystyna Kofta (1942) prózaíró és képzőművész, több regény és elbeszéléskötet szerzője. Janusz Anderman (1949) prózaíró, forgatókönyvíró, drámaíró. Részt vett a Szolidaritás, majd 1981-ben a bebörtönzötteket segítő egyházi szervezet tevékenységében. 1982-ben őt is internálták. Szabadulása után egy évvel találkoztam vele. Számos irodalmi díj birtokosa, néhány könyve tömegsiker lett.

⁷⁰ Andrzej Górny mára elfelejtett szerző. Janusz Węgielek (1947) máig négy novelláskötetet adott ki.

⁷¹ Ryszard Krynicki (1943) költő, műfordító, könyvkiadó. Az általa alapított és vezetett *Wydawnictwo a5* a Nobel-díjas Wisława Szymborska kiadója. Stanisław Stabro (1948) és Wit Jaworski (1944) Kornhauserral és Zagajewskival együtt a Nowa Fala krakkói ágát alkotó „Teraz” csoport tagjai voltak. Jaworski ma filozófiaprofesszor Krakóban. Krzysztof Karasek (1937) költő, a Nowa Fala jelentős képviselője.

Sterna-Wachowiak friss, *Poezja*-beli tanulmányára hivatkozom, amely szerint a Nowa Fala kritikai programja ma is aktuális, sőt éppen az utóbbi évek eseményei igazolták viszszaemlékező hetvenes évekbeli figyelmeztetéseiket. Őszerinte a Nowa Fala képviselőinek ellenállása a '68 utáni kurzussal szemben nagy morális győzelmet hozott számukra, művésziileg azonban végső soron vereséget szenvedtek. Nyelvük kollektív nyelv, következtetésre éppen nincs egyéniségük, nem is lehet egymástól megkülönböztetni őket. Funkcionálisan jelentős, de igen kevésbé individualizált lírát teremtettek. Műveik húsz-harminc év után már csak irodalomtörténeti dokumentumok lesznek. Mert csak a nagy, megismételhetetlen egyéniség üt át az időn. Ez a Nowa Fala tragédiája. '68-'74 közt kiadott könyveik máris elvesztették aktualitásukat – a bennük foglaltak ma már naivnak tűnnek mindahhoz képest, ami azóta történt. Ez a tragédia az idők múlásával csak egyre nyilvánvalóbb lesz.

Ülök vele szemben. Persze, hogy én is tökig vagyok már a politikával; és sírok az irodalom után. Ha ezt a fiatalembert valami történelmen kívüli erő nyakon csipné, átröpítené a Tátrán és a Mecseken, és beültetné az én helyemre a *Jelenkor* szerkesztőségébe, szinte észre sem lehetne venni a cserét. Holott őt mindazok, akiket a legegységesebb esztétikai szempontok alapján jó lengyel költőnek kell tudnom, kollaboránsnak tekintik, lapját bojkottálják, őt magát mélyesen megvetik. Holott én nem vagyok ilyen energikus, és ennyire homlokráncolóan buta, és a kettőshangzókkal is boldogulok, legalábbis egyelőre. A különbség csupán annyi, hogy nálunk tíz-tizenkét író, költő keresi üdvét a politikai ellenzékiességben – különben a legtisztább szándéktól vezérelve; a nekik tulajdonított sandaságban nem hiszek – itt meg tíz-tizenkettő kivételével mindegyik; hogy egy olyan országban él, amelyik évszázadokon keresztül csatározott az oroszokkal, változó sikerrel, és először a Szovjetunióval sem mint világhatalommal találkozott; egy olyan országban, amelynek az utóbbi negyven évben három változatban kínálták a szocializmust, és mindegyik ezek közül sortűzekkel végződött, melyek után munkások és diákok maradtak vérükbe fagyva Varsó, Poznań, Gdańsk, Radom, Wrocław és megint Varsó aszfaltján. Ahol minden második utcasarikon emléktáblán olvasható, hogy ott tíz-nyolcvan-százötven hazafit gyilkoltak le a megszálló hatalom katonái – ahol tehát a fegyverig menő radikális elhatározásoknak sokkal alacsonyabb és gyöngébb gátakat kell átszakítaniuk. Azt mondják, írják, a magyarországi stencilek és szitanyomatok, hogy a kelet-európai térségben egyetlenegyszer fordult elő, hogy két országban a társadalmi-politikai fejlődés szinkronba került: Lengyelországé és Magyarországé 1956-ban. E két ország történelmének későbbi alakulása alapján – bármennyire is szívügyem és világosan átlátott szükségszerűségként dédelgetett utópiám ez a szinkron magamnak is – hiszem, hogy ez az állítólagos szinkron másfelől induló és másfelé tartó vándorok találkozása volt csak. És szeretném hinni, hogy ez a mi mostani hasonlóságunk, szinte kicserélhetőségünk is két ilyen vándor találkozása.

Menj hát békében, Leszek Żuliński. Talán te nem tudod magadról, mennyire gyáva vagy – amit én magamról igen. Te szeretnél még elfoglaltabb, még fontosabb, még homlokráncolóbb lenni – én meg arra vágyom, hogy lehetőleg ne pusztán idegeim érzékeltenségevel legyek a hazám hasznára.

Jó volna, ha kételyeimet ilyen egyszerűen elhallgattathatnám.

Délben Gabival Osiński ajánlását követve felkeressük Szymanowskit a *Dialog* szerkesztőségében. Harminc alatti, sovány, magas, fekete szakállas zsidó fiatalember, ha szabad tipizálni, nem a mindentudó, hanem az öniróniával is rendelkező fajtából. Gabi el van ragadtatva tőle. Janusz Głowacki, Filip Bajon, Jonasz Kofta,⁷² Mroźek és Herbert ka-

⁷² Janusz Głowacki (1938) lengyel próza- és drámaíró. A Jaruzelski-puccs után az Egyesült Államokban telepedett le. Darabjait világszerte játsszák. Magyarul *Légyvadászat* (1973) című novelláskötete és *Good night, Jerzy* (2012) című regénye olvasható. Filip Bajon (1947) prózaíró, drámaíró, színházi és filmrendező. Jonasz Kofta (1942-1988) költő, drámaíró, énekes.

maradarbjait ajánlja nekünk. Közülük Głowacki két éve Amerikában él. Mrožekről mi tudjuk, hogy kettős – francia-lengyel – állampolgársága van. Mindez az esetleges jogdíj-bonyodalmak miatt fontos lehet. A lengyel színház szerinte is leszálló ágban van – nem úgy, mint a magyar. Magyar színház alatt Kaposvárt érti. Egyszer a minisztériumban Wiechno asszony kezembe nyomta a *Dialog* legújabb számát, olvasgassam, míg ő ügyeket intéz. Szymanowski cikkét láttam benne a *Marat*-ról. Valóban, járt nálunk a nyáron, és az ismerősök mindjárt Kaposvárra kalauzolták. Mondjuk neki, hogy mi is sűrűn járunk át, a *Marat*-t háromszor láttuk. Mesélünk neki Müller Péter Garas-rendezte *Búcsúelőadás*-áról – csak ködösen hallott róla, azt mondták neki, nagyszerű előadás igencsak közepes darabból. Mindezt megerősíthetjük. Kéri, küldjük el a Müller-darabot, amit meg is ígérünk. Otthagyjuk neki a címünket. Megbeszéljük, hogy 27-én felhívjuk, hátha addig még eszébe jut valami.

Ebédelünk a szokott helyen. Utána visszamegyek a könyvtárba, a *Skamander* első évfolyamát böngészem. Hatra sietek vissza, az írószövetség épületének előcsarnokában van találkám K-val. Felmegyünk hozzánk egy teára; míg a víz felforr, akadozik a társalgás, K. fél, hogy lehallgatják a szobát, ami igen valószínű, ha nem is személyem, hát az írószövetség bizonytalan politikai helyzete és kétes állaga miatt. Kérdezi is tőlem K., nincs-e poloska a szobában. Bevallom neki, hogy erről tüzetesebben nem igyekeztem meggyőződni, és félek, ha akarnám sem fedezném fel, mert híján vagyok az ilyen irányú gyakorlatnak. A teát gyorsan letudjuk, aztán elmegyünk egy cukrászdába a Rynek környékén. Gabi előre szuttyongat, hogy most aztán már tényleg mi fizessünk majd. Sajnos dögfáradt vagyok, és alig tudok kommunikálni. Zavar az ő kezdeti bizalmatlansága; majd az is zavar, hogy anyagokat akar küldeni velem, amire meg én nem tudom elleplezni a bizalmatlanságomat, és ahelyett, hogy egyenesen rákérdeznék, milyen anyagokról van szó, és döntésemet attól tenném függővé, ötölök-hatolok, a minisztériumi zárjeimre hivatkozom, amik miatt valószínűleg ellenőrizni fognak a határon, amit ő meg, némi joggal, gyávaságnak tart; holott egészen pontosan arról volna szó, hogy irodalmat szívesen átviszek, politikát kevésbé, becsétől és tisztességétől függően; megegyezünk abban, hogy a döntést elnapoljuk. Ez felér egy kitérő válasszal, amitől meg szégyenkezem, és szentségelek magamban; mennyivel egyszerűbb lett volna, ha kategorikusan nemet mondok; jónéhány nagybecsű magyar férfiút ismerek, akik nálam sokkal vadabbakat nyilatkoznak otthon, ha Lengyelország szóba kerül, de ilyesféle személyes rizikó elöl „elvből” elzárkóznak – elég, ha az Új Symposion körüli tapasztalataimra gondolok,⁷³ kik és hányan álltak el menet közben az abban való részvételtől, míg én, a „megalkuvó”, a „marxizáló playboy” (Szervác József leleménye), az „állami alkalmazott irodalmár” szinte egyedül maradtam benne az országból. Nem mintha valaha is, egy percig is megbántam volna, igaz, a hőssé avatás hála istennek elmaradt.

Pedig jobb lett volna, ha ez alkalommal frissebb vagyok. K. a beszélgetés során széles látókörű, tárgyilagos ítéletű embernek bizonyult. Nyoma sincs benne M. fanatizmusának. Ő is, mint Herbert, másfél évre saccolja az ellenállás tartalmait. Szerinte ennek az ellenállásnak legfőbb célja az, hogy kompromisszumot kényszerítsen ki – méghozzá belpolitikai kompromisszumot; bár ennek lehetőségében – tudniillik hogy Bélusék képesek és alkalmasak lesznek erre – igazán bízni nem tud.

Én meg, lám, széles látókörűnek azt tekintem, aki hozzám hasonlóan gondolkodik.

Az egyetemeken folynak a tisztogatások. A rektorok körében már lezajlottak a cserék –

⁷³ A Jaruzelski-puccs után az újvidéki *Új Symposion* lengyel különszámot tervezett, és Pályi András felkérték magyarországi anyagok szervezésére, Pályi pedig bevont engem is a szervezésbe. Végül elég kevés anyag jött össze, nekem két szonettetem szerepelt a számban, amiért enyhébb formában felelősségre vontak (elbeszélgetés némi fenyegetéssel).

legtöbbjüket megerősítették hivatalában; a Szolidaritás időszakában megválasztottak közül azokat, akik eddig nem mondtak le, vagy akiket eddig lemondásra nem kény-szerítettek, többnyire e tisztogatás keretében menesztették. A most következő szakaszban a rektorból vagy helyetteséből, az egyetem párttitkárából, a katonai tanszék vezetőjéből és a vajdasági⁷⁴ biztonsági szolgálat vezetőjéből megalakított bizottságoknak kellene igazolniuk az alsóbb szinteket. Egyelőre azonban egyetlen ilyen bizottságot sem sikerült felállítani. Alkotmányjogi viták folynak, minthogy a hadiállapot alatt elfogadott felsőoktatási törvénnyel nem lehet összeegyeztetni ezt az eljárást. Persze, a jogi bonyodalom mögött mindig politikai tényezők keresendők – az új rektorok számára is lehetetlen feladat a 80-90 százalékot kitevő Szolidaritás-tagság menesztése – akár csak a szakmai színvonalra való tekintettel is.

Ami a rendszer megalapozását illeti, a pártból a '80-as taglétszám harmada máig kilépett. Legtágabban számítva, a tisztikarral, a rendőrséggel, a jelenlegi gazdasági vezetőkkel és a különféle politikai apparátusok tagjaival együtt Bélusnak másfél-kétmilliós tömegbázisa van, ami elméletileg sem növelhető tovább – tudniillik inflációs pénzzel senkit sem lehet korrumpálni.

K. szerint a párt utolsó lehetősége a '76-os válság volt. De mikor a nyolcvanas évek horizontális mozgalmait említem a megújulás legkésőbbi „utolsó lehetőségeként”, rám hagyja, hogy ez is igaz lehet. Igaz az is, hogy a Szolidaritás ebben a tekintetben súlyos hibát követett el: az egész pártot leírta, úgy, ahogy van, tagjait és támogatóit a kilépésre biztatta. De, teszi hozzá, ezek a hibák is abból származnak, hogy a Szolidaritás valóságos tömegmozgalom volt – következésképpen taktikailag nehézkesnek bizonyult. A szakértők szerepe és befolyása sokkalta csekélyebb volt, mint hivatalosan állítják, és a Szolidaritás növekvő intoleranciája inkább a tömeghangulat kifejeződése – a szakértők sokkal óvatosabbak és reálisabbak voltak; sajnos, nem hallgattak rájuk. Közülük Kuroń és Modzelewski⁷⁵ '68 előtt párton belüli reformisták voltak. Ezzel kapcsolatban említi K., hogy a pletykák szerint a szakértőket Kuroń kivételével hamarosan szabadon engedik. Ismét egy példa arra, hogy a mozgalom a renegátokkal szemben kíméletlenebb.

Sajnos elfelejtem megkérdezni K-t, mi a véleménye Wałęsa legújabb eltűnéséről. Ezt A-éknál hallottuk tegnap: állítólag családostul eltűnt Gdańskból. A gyár nyilatkozott, hogy ha távollétéről nem hoz orvosi igazolást, akkor kirúgják az állásából. A. azt mondta tegnap, ha Wałęsa erre szánta magát, akkor biztosan azt is akarja, hogy kirúgják. Általában úgy kommentálják Wałęsa lépéseit, mint olyan emberét, akinek a lapjaiba nem lehet belelátni, de lehet abban bízni, hogy nagyon jól tudja, mit csinál. Hihetetlen mértékű hitellel rendelkezik ez a konyi bajuszú villanyszerelő. M. feltételezi, hogy eltűnván a biztonsági szolgálat elől menekült; de biztosat nem lehet tudni.

⁷⁴ azaz megyei

⁷⁵ Jacek Kuroń (1934–2004) történész és politikus, a KOR (Munkásvédelmi Bizottság) alapító tagja. 1964-ben Karol Modzelewskivel nyílt levelet intéztek a párthoz, amelyben munkásdemokráciát követeltek. Ezért két évet börtönben töltött. 1968-ban diáksztrájkok szervezéséért ismét bebörtönözték. Az 1980-as sztrájkok kitörésekor ő szervezte meg a sztrájkmozgalom információs hálózatát. A Jaruzelski-puccs után internálták, majd 1982-ben ismét bebörtönözték. Részt vett az 1989-es kerekasztal-tárgyalásokon, 1989 után két ciklusban munkaügyi miniszter volt. Karol Modzelewski (1937) történész és politikus. Őt is bebörtönözték 1964-es levelük után, majd 1968-as tevékenysége miatt. Részt vett a Szolidaritás alapításában, tőle származik a szervezet neve. A Jaruzelski-puccs után internálták, majd 1982-ben bebörtönözték. 1989 után különböző politikai tisztségeket töltött be, 2006-tól a Lengyel Tudományos Akadémia alelnöke volt.

Július 7. Csütörtök

Reggel rohanva igyekszem a Czytelnik kiadó szerkesztőségébe. Az első saroknál szembeállok az agg doktor-festő-professzorral. Azonnal galléron ragad, és negédes társalgásra kényszerít. Mondom neki, amiben Gabival megállapodtunk, hogy este – különféle súlyosnál súlyosabb okokból – nem tehetjük tiszteletünket náluk. Hah, mi ezt ővele – mint viccesen mondá, a megfáradt és itt-ott bizony locsogós öregemberrel – igen, ámde Hanka nénivel semmi szín alatt meg nem tehetjük. Gabival nagy ravaszul megbeszéltük, hogy ő délelőtt meglátogatja műtermében az agg mestert, és kíméletesen közli vele, este barátom kísérletének megtekintésére vagyunk hivatalosak. Bízván abban, hogy egy színészről ilyen esetben ellenállhatatlanabb tud lenni, az ügy tisztázását kettőjűnkre bízom, kitéptem galléromat az agg főstő kezéből, és sietve el.

A Czytelniknél Klemens Górski várt rám, nyírott veres szakállú, karvalyorrú, csöndes és pontos beszédű ember. Jövőre adják ki Jastrun összes verseit; idén Tuwim gyűjteményes kötete várható még, azon kívül Zagórski válogatott versei. Megjelent Bryll⁷⁶ *Sadza* (Korom) című kötete; Marek Hłasko⁷⁷ művei jövőre várhatóak négy kötetben.

Nem valami közlékeny férfiú, minden szót szinte úgy kell kihúzni belőle; csak arra válaszol, amit kérdezek. Az átfutási idő náluk most éppen négy év, és emiatt kétségbe van esve. Mondom neki, hogy nálunk régóta ennyi – csakhogy náluk azelőtt legfeljebb két év volt. A versek különösen sokáig állnak a szerkesztőségben, lévén kevésbé rentábilisak. Tehát egyáltalán nem mindig a nyomda a ludas. Egy verseskönyv önköltsége 170 zloty körül van, ami a mai könyvárak mellett háromszoros ráfizetést jelent, még ha az utolsó példányig elfogyta is. Évente 100-120 kötetet adnak ki, ebből 20 esik a költészetre.

Ami a cenzúrát illeti, amire eleinte féltékeny kérdezek rá, itt teljességgel nyilvános és elfogadott beszédtema – tudniillik létezik cenzúrahivatal. A hadiállapot alatt a kéziratot kellett ott bemutatni, ami rendkívüli intézkedésnek számított. Most az első korrektúrák utaznak a területi cenzúrahivatalba (Okręgowy Urząd Kontroli Książki, Prasy i Widowisk). A cenzori beavatkozások rendszerint nem általános (betiltás), hanem inkább javító-módosító jellegűek.

Átkísér a reklámrészlegükre, ahol egy kivételével minden általam óhajtott könyvet megkapok; azt az egyet azért nem, mert már csak tizenkét példány van belőle raktáron – Kofta *Wióry* című regényéről van szó –, és sajnos kapok három ráadás könyvet is, amelyek utólagos betekintéskor tiszta papírlocsólásnak bizonyulnak.

Hazacipelem a zsákmányt, aztán gyalog indulok a *Poezja* szerkesztőségébe. A *Poezja* az az irodalmi folyóirat, amelyikkel először találkoztam, még 1966-ban, amikor hősies elhatározással egy orkánsvetűn. „kempingnadrágban”, egy „vietnami” gumipapucsban (aminek a pántja első nap elszakadt) és egy – szintén szakadt fülű – aktatáskával a hónom alatt, de kalandokra éhesen – és folyton éhesen – körül-autóstopoztam Lengyelországot. Akkor vettem meg a *Poezja* egyik számát, ami akkor, ha nem vagyok olyan görcsös, ha nem olvasgatom és szavalgatom magamban, albérleti szobámban hajnalig József Attilát – egy új világot nyithatott volna meg előttem: a miénknél sokkalta modernebb költészetét. Így csak Jastrun egy versének igen nehézkes lefordításáig jutottam el – lefordítva sem tudtam vele mit kezdeni, hogy lehet verset írni egy fa görcsös ágairól – ágakká fásult viharzás, írja Jastrun. Egyedül Lorca Duende-tanulmánya volt az, amit ebben a számban el-

⁷⁶ Ernest Bryll (1935) költő, dalszövegíró, műfordító. 1974-78-ban a londoni Lengyel Intézet igazgatója, 1991-1995-ben Lengyelország írországi nagykövete volt.

⁷⁷ Marek Hłasko (1934-1969) próza- és forgatókönyvíró. Nem fejezte be a középiskolát, évekig teherautósofőrként dolgozott. Első irodalmi sikerei után, 1958-ban Párizsba utazott, és attól kezdve külföldön élt, fizikai munkából tartotta el magát. A hatvanas évek kultuszírója volt, de több regénye értékállónak bizonyult.

vettel olvastam. Szobrászati fotóreprodukcióit furcsálkodva nézegettem – csaknem tíz év kellett ahhoz, hogy megtudjam, mi az a „mobil”. De hát nem voltam eléggé fogékony, és így a mi új Kassákunk Zalán Tibor lett. Vajon 1966-ban ő tudta-e, mi az a „mobil”? És vajon mindez beleszámít-e a záróvizsgába?

Bohdan Drozdowski,⁷⁸ a *Poezja* főszerkesztője talán megsejthette, milyen alkalmatlan olvasója voltam én ennek a lapnak – mindenestre tökéletesen megelégedkezett a megbeszélte találkozóról. Így fél órát töltöttem a szerkesztőség folyosóján, egy kiselejtezett íróasztalon üldögélve, azon a hosszú és némileg kacskaringós úton elmélkedvén, amit a lap első kézbevételeitől eddig a látogatásig megtettem. Sokat fordítottam azóta ezeket a „modern” költőket, és nagyon jól tudom, hogy minden formai és hagyománybeli különbség ellenére (ezek a különbségek bizony mindenképpen az ő javukra dőlnek el, ha ilyen összevetésnek sok értelme volna) a lengyel költészet ugyanabban a cipőben jár, mint a magyar, és ha megszakad se tehet mást, hiszen ha kibújna belőle, járása attól nem szabadabb lenne, inkább meztellábasan tüskékbe sántikáló. Nemzedéktársaim némelyike most kezdi ezeket a tüskéket sziszegve kihúzkodni, vagy – ki hogyan – szenvedő ábrázattal és együttérzést követelve mutogatni. Megint mások vaj egy kicsi tövist keresnek lázasan, mert ők már azt gondolják, hogy ez a szenvedő ábrázat a költészet maga.

Elrobog előttem egy kövérkés, szakállas, már ránézésre igen rabiátus úr, becsörtet a főnöki irodába – ő lenne tehát, akire várok. Rögtön ki is rebben a titkárnője, és tessékel befelé. Drozdowski nagy kéziratköteteket hány az asztalra táskájából, nagyon is emlékezett ő a találkánkra, csak hát – máma gyalog jött. No jó.

Mindjárt kezdetnek a lap tematikus számaival dicsekszik, láthatóan ez az ő találmánya. Láthatóan igen elfoglalt – magával. Amit én kérdenék vagy mondanék, a legkevésbé sem érdekli. Például közbeszúrom, hogy a tematikus szerkesztés azt jelenti, hogy a folyóirat a legkevésbé sem „folyó”, inkább „álló”. Ellenben mikor arról értesítem, hogy olvastam nyilatkozatát a márciusi számban, mintha hájjal kenégetnék. Már az is furcsa kissé, hogy egy főszerkesztő a saját lapjában nyilatkozzék drága oldalakon keresztül, hát még ha ezeket az oldalakat annak felsorolásával tölti meg, kik és milyen alkalmakkor támadták őt igaztalanul, évekre visszamenőleg, s ezekben a vitákban ő miképpen diadalmaszkodott végül. Noha mindez engem tüntetően nem érdekel, harcai, vitái és üldöztetései történetére beszélgetésünk folyamán is minduntalan visszatér. Makacsul a fiatal költőkről kérdezgetem őt – türelmét vesztvén végre behívja Gąsiorowskit,⁷⁹ mondván, hogy erről kérdezzem őt. Energikus, szikár, őszesfekete szakállú ember – talán egy kicsit túlságosan sima és tárgyyszerű ahhoz, hogy igazán költő benyomását kelthetné. Eléggé szökellve, csapongva fejbévág húsz-harminc névvel – csupa olyan, akiről eddig nem hallottam –, úgy látszik, a *Poezjának* saját tenyészeté van. Végül: jöjjenek vissza másnap, ad egy listát címekkel.

Ebédetek egy útbaeső bárban, aztán irány a PIW. A főszerkesztőhelyettes: nagyon fiatal, nagyon gyáva, nagyon formális – és nagyon ellenszenves. Egy-két tessék-lássék kérdés után végre lekísér a reklámozástáyra. Megkapom az éves terveket – másnapra nézzem ki belőlük, hogy mi kell, és jöjjenek vissza.

Hazamegyek, írogatok. Gabi visszajön Wilanówból. Volt az agg festőnél, nem lehetett kitérni, pontban ötkor várnak minket. Készültek, vendégeket hívtak. Telefon Renardnak: nem tudunk ma kimenni hozzájuk.

⁷⁸ Bohdan Drozdowski (1931) költő, prózaíró, színpadi szerző, előbb a *Współczesność*, majd a *Poezja* című folyóirat főszerkesztője.

⁷⁹ Krzysztof Gąsiorowski (1935) költő, esszéíró. A Hybrydy Klubból indult költőcsoport tagja. 1979-től „Almanach” fedőnéven a politikai rendőrség ügynöke.

Fél óras kínos beszélgetés. Szerencsére Hanka néni viszi a prímet. Megpróbál megerősokolni, hogy fordítsam Iłhakowiczównát, hiszen most halt meg, és verset írt Ady kedves jó anyukájához. Ki-kitérek, majd süket hallgatásba burkolózom. Végre jönnek a beígért vendégek: Leszek Prorok,⁸⁰ kappanhangú, köpcös, az agg festőnél értelmesebb és érdekesebb férfiú a feleségével. Nagy garral, ünnepélyességgel átvezetnek minket a másik szobába: ezüst eszcálg, porcelán tányérok, mindegyiken egy fél zsemle vajjal, egy darab szardíniával. Elfogyasztjuk; következik az agg festő műve: tökfőzelék „magyar módra”, vékonyra vágott húsokkal és bunkó nagy főttkrumplikkal. Utána csokoládépuding valami gyümölcscsel; tea és sárga cseresznye; egy-egy pohár pezsgő. Alaposan kitettek magukért.

Sajnos, közben alig sikerül Prorokkal szót váltanom. Annyit tudtam meg, hogy az írószövetség vezetőségének tagjai tárgyalnak a minisztériummal. A fő vitapontot a külföldön publikálók problémája képezi – kizártni vagy legalábbis globálisan elítéltetni szeretnék őket. A felfüggesztést meghosszabbították, és még egy hosszabbításra van lehetőség. A vezetőség főleg a helsinki egyezményvel érvel. A puccs után 28 író lépett ki csak Varsóban a pártból (Prorok nem párttag). A megmaradtak közül most többek közt Grzeszczakot⁸¹ baszogatják. Kilépett T. Nowak is.

Az agg festő azt állítja, hogy Nawrockival⁸² plágium-pöre volt.

Proroknak azt mondhatták, hogy én specialiter őt akarom fordítani – hozott nekem egy táska könyvet.

Az agg festő megpróbálta rám sózni egy Prorok-fordítását, és egy írását Iłhakowiczównáról, amit Fodor Bandi most küldött vissza neki, Piłsudski magyarországi népszerűtlenségére hivatkozva.

Gabival mindenáron Adyt akarnak szavaltatni. Végül, hiába próbálja megúszni, elmondtnak vele egy Wyśpiańskit és egy Miłoszt.

Prorokék most készülnek Hajdúszoboszlóra. Úgy tudják, Pécs mellett van – íme a másik motívum – gyorsan megmagyarázzuk, hogy nagyon messze van. Prorok tesz még egy próbálkozást, arra hivatkozik, hogy Magyarország kis ország, ott minden közel van, és az egyik dedikációjában is pécsi viszontlátásban reménykedik. Végre – hét körül – szabadulunk. Éjfélig csinálom a listát a PIW-nak.

Július 8. Péntek

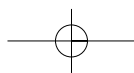
Reggel bementem három csokorral a minisztériumba (szegfűk – 300 Zł.) Irina Jeloneknek – aki most is nagyon segítőkész, megadja a címet, ahol Krakóban 260-ért „ibusz”-szobát kapunk; Krystyna Horstnak – ő most leültet, de rögtön felállok. Hát, ha siet... mondja. Eddig mindig ő sietett, soha nem volt ideje rám, hát LFS. Wiechnónak – megkér, hogy ha visszajövök, még menjek be hozzá, levelet akar küldeni. Bocsánatot kér a „kezdeti félreértésekért”, és hogy ugye jó volt a kiadókat végiglátogatni Varsóban. Persze, nem erről volt szó egyáltalán – de nem mondok rá semmit.

Az Agencja Autorów irodájában leadom a számlát, de nem tudják kifizetni, csak majd ha visszajövök; akkor még Krakóból is hozhatok számlát. Kapok egy köteg angol és francia nyelvű reklámfüzetet – Szymborskáról, Nowakról stb.

⁸⁰ Leszek Prorok (1919–1984) író, dramaturg. A Honi Hadsereg katonájaként harcolt a varsói felkelésben. Novelláskötetek és satirikus írások szerzője.

⁸¹ Marian Grzeszczak (1934–2010) költő, prózaíró, műfordító. Szinte valamennyi varsói irodalmi lap szerkesztőségében dolgozott. 1983-ban kizárták a pártból. 1989 után Prágában konzul, Pozsonyban pedig a Lengyel Intézet igazgatója volt.

⁸² Aleksander Nawrocki (1940) költő, prózaíró, esszéista, könyvkiadó, a magyar irodalom fordítója, a Varsói Nemzetközi Költőtalálkozó szervezője.

Tizenkettőre visszamegyek a *Poezja* szerkesztőségébe – lista persze nincs. Gašiorowski ad két debüt-antológiát, és annak a címét, aki ezeket szerkesztette – tőle kérhetem a többit. Drozdowskit megkérdezem, nem akarnak-e magyar számot. Csak csere-alapon, két-két személy utaztatásával – ha segíteni akarok ebben, szívesen elfogadják. Drozdowski kimegy, Gašiorowski a politikáról beszél – „ten kowboj szaleje”.⁸³ Csak Leśmian tudta a művét kívül tartani a politikai kontextuson – egyetlenként az egész lengyel irodalomban. Herbert nem eredeti, bár jó: két igazodási pontja Różewicz és Miłosz. Az emigrációt illetően kissé rosszálló a véleménye, és főleg az esélyeit illetően pesszimista: a nyelv elavulása, elfásulása miatt.

A PIW-nak negyvenpontos listát csináltam, azzal, hogy kb. az első húszat fogom elhozni. A tizenharmadik pontnál a nő – bár nagyon barátságos – megjegyzést tesz a „széles érdeklődésemre”, ezért tizennégyenél abbahagyom. Ez nagyjából a költészeti alapkönyvtár a 20. századból. Gabi közben elvitte Á-nak a Woroszyłski-naplót. Kettőre kéne Renardhoz mennünk, de előbb ebédelünk. Háromnegyed háromra érünk ki. Renard takarít, kicsit meg van bántva. Félreértettük egymást, mostanáig ült bent az intézetben, ott várt minket. Mi örülünk, hogy a dögnehéz könyvcsomaggal egyáltalán odaértünk.

Renard szemlélatómást készült. Odahívta Zosiát, a pszichológuslányt az intézetből, aki úgy tűnik, szeretné megkaparintani magának, és nagyon helyes lány különben; és egy Grzegorz Walczak⁸⁴ nevű ifjút, aki regényt, verset, színdarabot, rádiójátékot írt, most meg egy fantasztikus regényt. Nem rossz ürge, de a versei, amiket mutogatott, elég közepesek, inkább csak szellemesek. Kaptam egy köteggel, hogy válogassak belőlük Krakkóban, és majd hagyjam ott Renardnál. A belgrádi egyetlen lengyel lektor; egy szőke lány van vele, aki közben Gabival angolul beszélget, és igen radikálisan nyilatkozik. Szegény Renardnak megittuk vagy három üveg (egri) vörösborát. Amikor Walczakék elmentek, akkor kezdtek még Zosiával saslikot sütni. Megettük azt is. Közben meg Jacek Kaczmarskit hallgattunk – igen kemény dalok. Lengyel történelem; Bruno Jasiński sírfelirata; Vörös autóbusz stb. – Renard kétsoronként „fordította” nekem, mert az énekelte szöveget nem érttem. Kaczmarski három éve kilépett, a SzER-nél működik, semmi esélye a visszatérésre. A banda másik két tagja itthon van – de az már más. Egy kis Viszockijt is hallgattunk – fantasztikus.

Éjjel kettő körül értünk haza, jórészt gyalog. És még össze kellett csomagolni.

Július 9. Szombat

Hajnali hatkor indulás Krakkóba. Végig szorosan ülünk a fülkében. Gabi alszik valamennyit, én nem. A fizetővendég-szolgálat irodája egykor nyit, addig csomagból eszünk a Plantyn, Gabi alszik egy padon, én nem tudok. Fél óra sorbaállítás után kapunk egy szobát a Grabowán – nekem 125, Gabinak 175, és még 33 zlotyt rátesznek. Kimegyünk busszal és villamossal (17-es villamos, 102-es, 152-es busz) – és azóta itt ülünk a fűvön a ház előtt. Most hat óra van, és nekem nyolckor Kornhausernál kell lennem, LFS. Hétkor elmegegyek telefonálni az irodába – ez még sose fordult elő, mondják, a házigazdáéknak jönniük kell. Ha kilencig nem jönnek, szállodát biztosítanak számunkra.

Visszamegyek a házhoz. Tíz perc múlva jön egy hatvan feletti férfi kocsi. A szoba földszinti, linóleumpadlós, az asztalon festett pléhtálca. A víz nem meleg egy percig sem; csak egy kis szűk klozett+mოსdó van. A férfi tudni akarja, mikor megyünk el reggel – a biztonság kedvéért korábbi időpontot mondok: nyolc körül.

⁸³ „ez a kovboj megbolondult” – nem tudom rekonstruálni, kire mondta: Wałęsára vagy Jaruzelskire-e.

⁸⁴ Grzegorz Walczak (1941) a felsoroltakon kívül kabarédalok szerzője, a szerb és horvát irodalom fordítója, nyelvész.

Július 10. Vasárnap

Aztán másnap tízig alszunk. Gabi épp teát készít, és elpattan az egyik pohár, úgyhogy úszik a szoba, mikor idegesen bekopog, bejön, és reklamál, hogy mikor megyünk már el, mert neki be kell mennie a feleségéhez a kórházba. Gabi nagyon ideges lesz, egymással is összekapunk. Elindulunk a városba – tudni akarja, mikor jövünk vissza. Hatkor akarunk hazajönni – én ötöt mondok, és ezt tudomásul veszi.

Észünk, aztán tengünk-lengünk a belvárosban. Én elintézek néhány telefont. Összefutunk véletlenül Felczakkal – elhív minket valamit inni. Csak teát fogadunk el. Főleg Gabi beszélget vele, én nyomott vagyok. Megbeszéljük, hogy szerdán elvisz minket a *Tygodnik Powszechny* szerkesztőségébe. Valami üres lakást emleget, ahol lakhatnánk. Mondjuk neki, hogy hétfőtől lesz egy helyünk a belvárosban, erre eláll tőle, és amikor kerülővel megpróbálok visszatérni, azt mondja, Szymańskit kérdezzem meg.

Fél négy körül eszembe jutnak B-ék.⁸⁵ Kimegyünk hozzájuk, az öreg fogad alsógatyában. Nagyon meggörbült a háta. Éppen a menyét, Vojtek feleségét ebédelteti, aki most utazik haza Varsóba. Megjön Piotr is, kiülünk vele az erkélyre. Másfél éve elvégezte a bányászati-kohászati akadémiát, most ott tanít bányagéptant. A mama két hete kórházban van agyvérzéssel, nem tud beszélni. Megegyezünk, hogy még visszamegyünk majd (számit és csokoládét viszünk), Piotr talán tud Kaczmarski-szövegeket szerezni nekem.

Hat körül érünk haza, a házigazdánk nem tesz megjegyzést. Kimosom a farmeromat, és kiakasztom száradni – tíz perc múlva nincs sehol. Megijedünk, azt hisszük, ellopták. Nem, a házigazdánk felvitte magához, kicentrifugázta és kiteregette. Este Kornhauser-verseket olvasok. Jókat.

Július 11. Hétfő

Tizenegy körül összecsomagolunk és bemegyünk a turisztikai irodába, ahol megkapjuk a másik vendégszoba címét. Ebédelünk, aztán elmegyünk oda. A csengetésre nagy nehezen elővánszorog egy borostás rokkant férfi. Megengedi, hogy otthagyjuk a csomagjainkat, de ötkor lehet csak elfoglalni a szobát.

Végeérhetetlen ténfergés Krakkóban. Veszünk nekem egy táskát.⁸⁶ Elmegyünk Kwiatkowskiékhoz. A felesége van csak otthon – délután hívjam. Itt-ott üldögélünk, újabb táskaboltokban járunk. Megveszem a vajdaság térképét. Sikerül újra beszélnem Szymański feleségével: holnap várnak minket. Ötkor vissza Kwiatkowskiékhoz: jöjjenek hatkor. Hazamegyünk – a szoba kicsi, de izléstelen. Vízet forralni, dohányozni, az ágyra ülni nem szabad. Az agg hadfi negyedóra hosszat írogatja ki az adatainkat az útlevelünkből.

Vágtatva érünk Kwiatkowskiékhoz. Apró kis dolgozószoba. Kínálgat, a hagyományos barátságra akar inni velünk, de csak teát fogadunk el. A *Pismo* szerkesztőségét lemondásra kényszerítették, – az egész gárda megy. A *Koniec wieku* laptervet nem fogadták el – a lap neve továbbra is *Pismo*, egészen más gárdával és tartalommal. Erre nincs jogszámbélyeg.

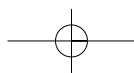
A fiatalok közül Polkowski (csak illegálisan jelent meg, kivéve a *Pismo* egyik '81-es számát) és Bronisław Majt⁸⁷ ajánlja – ő is a Krupniczán⁸⁸ lakik, a bal oldali udvari lépcső-

⁸⁵ B-ék középső fia, Maciej a barátom volt, 1968 nyarán együtt csöveztünk a Balaton és a Velencei tó körül. A hetvenes években öngyilkos lett.

⁸⁶ Egy hatalmas, fekete bőr utazótáskát. Gabi, aki vonattal megy majd haza, vagy húsz kiló szamizdatot fog átcsempészni benne.

⁸⁷ Bronisław Maj (1953) költő, esszéíró, műfordító. A *Pismo* szétverése után évekig felolvasott folyóiratot „szerkesztett” *Naglos* címmel a krakkói Katolikus Értelmiségi Klubban.

⁸⁸ Krakkóban akkoriban két épületben utaltak ki lakásokat írónak. A belvárosban a Krupnicza utcában álló régi épületben, ahol az írószövetség étterme is volt, illetve egy Chrobry utcai toronyházban, ahol Kornhauserék, Zagajewskiék és Szymańskiék is laktak.

házban, a negyedik emeleten, szemben a padlásfeljáróval. Neki két legális kötete van. Kölcsönkérném ezeket, de azt mormogja, hogy „nem nagyon szívesen”, nem erőltetem tovább. Ajánlja figyelmembe Marian Jachimowiczot,⁸⁹ akinek magyarországi múltja van, és az avantgárdból indult. Mondom, hogy ismerem, fordították is nálunk. Elsorolom, ki van és lesz lefordítva a jelentősebb költők közül. Aztán a fiatalok helyzetéről kérdez, elmondom, hogy három nemzedék torlódott össze. A nyelvi érzékenységről esik még szó: hogy náluk és nálunk éppen fordítva kezdődött: ott a költészetben, nálunk a prózában. Talán, mondom, a szubjektum kevésbé problematikus és autentikusabb, mint a viszonyok és az intézmények. A népi-nemzeti tradíció szerinte kettő, nemesi hagyományok náluk is vannak. Egy, mondom én, a különbség csak történeti: ebben a században csak a népi írók foglalkoztak a nemzeti kérdésekkel.

Felmegyünk még Maj lakásához, de nincsenek otthon. Elmegyünk az Oleandry nevű híres ifjúsági szállásra, de csak közös szobában és egyetlen napra tudnak helyet adni. Telefonálok Szymborskának: nagyon kedves, holnap hatra vár minket. Hazamegyünk, megfürdünk, Gabi titokban kimos egy-két ruhadarabot. Lopva cigarettázunk az ablakban.

Július 12. Kedd

Majdnem délig aludtunk, majd teáztunk egyet (én kettőt). Elmegyek a *Pismo* szerkesztőségébe, ahol Jan Prokop⁹⁰ fogad, nagyon kedves, energikus, értelmes, topis, fülig szakállas egyén. Közben befut Kwiatkowski is, meg egy nő, akit nem ismerek, de aki előtt nyugodtan beszélgetnek. A *Pismo* 5. száma nyomdában van, az talán még megjelenik. Össze van állítva a 6. szám is, de a sorsa már igen kétséges. Érdeklí őket a magyarországi helyzet, beszélnek nekik a reformokról stb. Prokoppal rögtön megtaláljuk a közvetlen hangot. Kimenet, a lépcsőházban a kezembe nyom némi illegális anyagot, kölcsönbe. Kofakowski és hasonlók, prima dolgok.

Gabi eközben a múzeumba akart elmenni, de zárva volt. A Ryneken találkozunk, ebédelünk, és – túl korán – elindulunk Szymańskiékhoz. Közben özvívyszerű eső támad, amit a postán vészeli át. Együttal feladunk néhány képeslapot – az öregúrnak,⁹¹ a házínénimnek és Cs. Lajoséknak. Szymański⁹² kicsi ember, szürke kefefrizurával és szlachcic-szakállal. Eleinte igen merev. Vodkát iszunk narancslével. Szállás-ügyek és irodalom. Áthívják Prokopot, aki hamarosan jön is, hozza a *Pismo* beígért korábbi számait. Megjelenése oldja a hangulatot. A beszélgetés Bélus eredeti szándékai és esélyei körül forog. Megint próbálom érzékeltetni a magyarországi helyzet különbségét. Ha ők rosszabbodásra játszanak, mondom, félő, hogy az érdekeink szögesen ellentétesek lesznek. Szymański szerint ez csak szórványos, és nem is igazán átgondolt vélemény. Ettől egy kicsit megnyugszom. Felhívják Szymborskát, hogy később érkezünk. Végül taxin megyünk Prokoppal, virágot sem viszünk.

Szymborska nagyon kedves. Muszáj konyakot innunk. Átnézi a válogatásomat,⁹³ azt mondja, körülbelül ő is ezeket szokta adni. Persze, van, amit nem lehet lefordítani. Én is találkoztam egy olyannal, mondom. Kéri, mutassam meg, melyik az, de sok lapozgatás

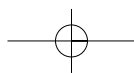
⁸⁹ Marian Jachimowicz (1906–1999) költő, festő, magyar költők fordítója. 1917–1922 között Budapesten élt, állatpreparátorként dolgozott. Első verseskötete csak 1957-ben jelenhetett meg. 1981 után elhallgatott. 1992-ben adta ki emlékiratait *Mój Paryż nad Dunajem* (Az én Duna-parti Párizsom) címmel.

⁹⁰ Jan Prokop (1931) költő, prózaíró, műfordító.

⁹¹ Lukácsy Sándor, Gabi atyai barátja.

⁹² Wiesław Paweł Szymański (1932) kritikus, irodalomtörténész, író, '89 után a Jagelló Egyetem professzora. Magyarul *Órák helyett percek* című regénye olvasható.

⁹³ A *Csodák vására* című kötetről van szó, amelyet én válogattam és szerkesztettem. 1988-ban adta ki az Európa.

után sem találom. Költészet és politika a következő téma. Bevallom, hogy a politikát én sokszor kényszernek érzem – ő hevesen helyesel –, csakhogy számunkra másik történelem adatott. Azt mondja, ő anakronisztikusnak érzi, amit csinál – általános történelmi szempontból. Kedves zavarral vallja ezt be.

Azt hiszi, hogy én fogom fordítani a kötetet. Mondom, hogy nálam sokkal jobbak. Kéri, hogy olyanok legyenek, akiknek van humoruk. Az ő versei szomorúak, de humor nélkül végük van.

Nagyon szereti a magyar dolgokat. Borzasztó, hogy nincsenek jó fordítások. Nawrockit illetően megegyezik a véleményünk. Nowak Nagy László-fordításait dicsérem. Valamit olvasott ő is Nagy Lászlótól. Érdekelne, hogy én miket írok; szeretné látni a kötetemet. Nowak és a Nowa Fala között helyezem el magam.

Új verseit nem tudja most átgépelni. Valaki beteg a családjából, és szabadságra fog menni, augusztus közepén jön meg. A *Twórczość*-ban és a *Pismo*-ban közölte ezeket. Mondom, majd megkeresem. Ami pedig a közöletlen verseit illeti, szeptemberben küldjek valakit levéllel, és listával arról, ami megvan. Akkor majd elküldi a többi.

Közben megjön Kornel Filipowicz egy francia (belga) házaspárral, akik közül a nő – miután turistaként megtanult lengyelül – szintén fordít. El akarunk menni, de nem engednek.

Kornel a benyomásaimról érdeklődik. Megemlítem, hogy szabadabb a sajtó, mint nálunk, erre dühbe gurul, és odavágja elém a *Pismo* egyik számát az asztalra: „Volt egy lapunk, és most vége!” Nem vagyok naiv, mondom, a szabadságot viszonylagosan értettem. Wisława nagyon kedvesen a védelmébe vesz: Tudom én, mi a helyzet, hiszen most voltam a *Pismo* szerkesztőségében.

Vörösbort iszunk, majd vacsorázunk. Többször el akarunk jönni, de marasztalnak. Szymborska keresztszülőnek ajánlkozik. Filipowicz Kassáért és Moholy-Nagyért lelkesedik. Átme gyünk Wisława dolgozószobájába, dedikálja a könyvét. Közben megtalálom a lefordíthatatlan verset. Tanácsa szerint magyar megfelelővel lehet az „Urodziny” („Születés”) szójáték-párjait helyettesíteni. Kapok tőle egy kéziratot is. Negyed tízkor jövünk el. Jó darabon – lelkesedésből – gyalog me gyünk.

Július 13. Szerda

Korábban indulunk el, hogy Kornel tanácsát követve benézzünk az írószövetség itteni titkárságára, de az csak tizenegykor nyit. Nekünk viszont tizenegykor a Literackában⁹⁴ van találkánk Felczakkal. Nagyon kedves. A szállásunkra rögtön rákérdez, és mi elpanaszoljuk, milyen kibírhatatlan. Programot állított össze nekünk: megnézzük az egyetem régi kollégiumát, és elme gyünk az egyetemi könyvtárba a Sławkowskán, ahol az igazgató a barátja. Nagyon kedvesen fogadnak minket: minden nap nyugodtan dolgozhatok az olvasóteremben. Benézzük a *Tygodnik Powszechny* szerkesztőségébe; meg kell majd kérdeznem, kivel beszélgettem ott.⁹⁵ A Znak egy részvénytársaság, a *Tygodnikon* kívül könyveket és egy *Znak* című folyóiratot ad ki. A részvényesek nem kapnak osztalékot a profitból. Csak '53-'56 között nem jelent meg, amikor Wyszyński⁹⁶ börtönben ült. Eredetileg egyházi tőkével működött, most már önfenntartó. A lapengedélyük havonta hetven ezer példányra szól, de kétszázet is el tudnának adni. A részvénytársaság egy 1925-ös törvény alapján működik. Cenzúra az első korrektúra alapján. A törölt szövegrészeket a lapban a törvénycikkre való hivatkozással jelölik. A pápa és az egyház tekintélye, a lap tradíciója,

⁹⁴ Ha jól emlékszem, ez a Kawiarnia Literacka nevű cukrászda az írószövetség épületében, a Kanonicza utcában.

⁹⁵ Máig sem tudom.

⁹⁶ Stefan Wyszyński (1901–1981) érsek, 1948-tól Lengyelország prímása, 1953-tól bíboros.

a munkatársak szabad választása a lap és a földalatti sajtó között – ezek a tényezők biztosítják az autonómiájukat. Az egyik szerkesztőségi szobában hatalmas Szolidaritás-plakát.

Befut Szymański. Nem tudta, hogy a belgák nem laknak már a Kanoniczán (nekünk tegnap Kornel megmondta). Hívjuk fel, és meglesz a szoba. Felczak eljön velünk. Az előtérben Prokop és Filipowicz nagy vitába merülve. Kornel csak annyit szól oda, hogy megvan a szoba. Megkapjuk a kulcsot. A nők az irodában egy kicsit szörnyülködnek, hogy ilyen hosszú időre, de Felczak a verseskötetemet lobogtatva jobb belátásra téríti őket.

A szoba csodálatos, hatalmas, gyönyörű. Nagy örvendezés. A kisöreg elvisz minket még egy borozóba, és két-két deci vörösbort rendel. Rákérdez a vallásunkra – megmondom neki, hogy ateista vagyok. Gabi mesél olaszországi vallási élményeiről, és ezzel kiségit a bajból. Kicsit később, az egyház eltérő magyarországi és lengyelországi szerepéről szólva megjegyzem, hogy itt talán én is katolikus lennék. A kisöreg elég könnyen napirendre tér a dolog felett; Gabi szerint tetszünk neki. Valóban, ma már összehasonlíthatatlanul oldottabb. Persze, lehet, hogy eddig inkább mi voltunk merevebbek.

Némi bonyodalom árán sikerül lemondanunk az eddigi szállásunkat, és villámgyorsan áthurcolkodunk ebbe a csodálatos szobába. Mostantól tea, cigaretta stb. – amit csak akarunk.

Július 14. Csütörtök

Háromig az egyetemi könyvtárban szótárakozok, életrajzoknak nézek utána, és elkezdem a '18 utáni irodalom történetében a Skamander-fejezetet olvasni. Hazaviszek egy lengyel-magyar szótárt. Délután itthon olvasom az apróbetűseket.⁹⁷

Július 15. Péntek

Egykor Felczakkal találkozunk a Literackában. Ad egy kis pénzt kölcsön, amíg az enyémet megkapom. Odaadom neki kéziratban két lengyel vonatkozású szonettet. Ha igaz – Ildikó⁹⁸ meghívót küldött neki –, szeptember 12-én jön két hétre Pestre. Invitáljuk Pécsre – majd Csabával⁹⁹ meg kell beszélni, hogyan találkozunk vele. Itt már többet nem találkozunk, mert Zakopanéba megy.

Megkérdézem, hogy került kapcsolatba a magyarsággal. Poznańi egyetemista korában a professzora mondogatta, hogy valakinek meg kellene tanulni magyarul – így aztán jelentkezett a lektorátuson; aztán a háború előtt egy évet töltött az Eötvös Collegiumban. Utána a lengyel kormány megbízottjaként dolgozott; járt Pécsváradon is, ahol egy „továbbítási pont” működött.¹⁰⁰

Délután, térkép nélkül, Nowa Hutát nézzük meg. Az első villamosvégállomáson véletlenül rábukkanunk a mistrzejowicei Kolbe-templomra.¹⁰¹ Hatalmas, világos felületével külsőséges, politikai, népgyűlési csarnok jellegű.

A második busz elvisz a hengerműig. A harmadikkal elmegyünk a Lenin-kohó előtt, és végre elérünk a régi főtérré. Lefényképezem a híres gnóm Lenint, a törpe óriást. A legelhibázottabb szobor, amit életemben láttam. Sétálunk a főutcán, és egy könyvesboltban megveszem Peiper futurista (?) poémáját Gdynia építéséről (*Na plaży*). Szymańskiék holnap várnak.

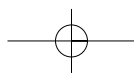
⁹⁷ 1981 után a külföldön, illetve otthon illegálisan kiadott folyóiratokból A/6-os méretre kicsinyített változatot is készítették, amit könnyebb volt szállítani és elrejteni.

⁹⁸ Rosonczy Ildikó történész, Kovács István felesége.

⁹⁹ Kiss Gy. Csaba (1945) irodalomtörténész, a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, a Magyar-Lengyel Történész Vegyesbizottság tagja.

¹⁰⁰ A háború alatt Londonban működő emigráns lengyel kormányról van szó. Felczak a lengyel hadsereg Magyarországra menekült tagjait segítette át a déli határon, hogy csatlakozhassanak a szövetséges erők keretében harcoló lengyel egységekhez.

¹⁰¹ A II. János Pál által 1983-ban felszentelt templomot az auschwitz-i táborban meghalt és 1982-ben szentté avatott ferencesrendi szerzetesről, Maksymilian Maria Kolbéről nevezték el.

Július 16. Szombat

Délelőtt ágyban olvasom az apróbetűsöket. Gabi Kazimierzben és Stradomban. A Rondón ebédelünk, és háromra megyünk – virággal – Szymańskiékhoz. Üdítőt iszunk jéggel. Egy kiállítást ajánlanak, a kurátornak, Rostworowskinak ez már a második tematikus kiállítása a Galeria Sztukiban. Az első december előtt volt: „Polaków portrety własne” („Lengyelek önarcképei”) – egy vaskos albumot mutatnak róla. A bogárhátú Volkswagen-jükkel kimegyünk Modlnicába. Nemesi kúria, a család utolsó tagja író és műfordító volt. Most az egyetem vendégháza, valóban nagyon szép, és ugyanaz a kultúra, mint pl. nálunk a Berzsenyi-kúria. Az udvaron óriási szomorúfűz, a parkban többszáz éves tölgyfa, odvában vadméhcsalád. Szymański rosszul van. Hónapok óta ma először sikerült heringet szerezniük, jó sós volt, és most mindenütt vizet keres, és szenved a hőségától. Ha rektor lesz, ide fog meghívni bennünket, ígéri. A kúria mellett új fatemplom áll.

Visszamegyünk Krakkóba, borozunk és kólázunk a Literackában. Szymański a regényéről beszél, a januári felkelés körüli időkben játszódik. Most adom át Csaba üzenetét: az Európánál lektorálták a könyvét. Aztán Miciński¹⁰² kerül szóba – róla írta az első szűzjét. Megígéri, hogy a *Znakn*nál előkeríti Miciński ott kiadott összes írásait. Nem fordítanám-e a regényét, kérdezi, aztán észbe kap, hogy hiszen még nem is ismerem. Megígéri, hogy ad egy példányt a Miciński-esszéjéből.

Július 17. Vasárnap

Délelőtt megnézzük a kiállítást, amit Szymańskiék ajánlottak. Jacek Malczewski¹⁰³ elképesztő önarcképe.

Délután elmegyünk Majékhoz. Bronisław nagyon barátságosan fogad, és nagyon határozottan nyilatkozik. A *Student* folyóirat új szerkesztőségében dolgozott – az egész szerkesztőséget kirúgták. „Farkasjegyet” („bilet wilczy”) kapott, ami azt jelenti, hogy nem dolgozhat újságnál, folyóiratnál (a *Tygodnik Powszechny*t kivéve). A Jagello Egyetem modern lengyel irodalom tanszékén van állása. Részt vett a Teatr KTO munkájában. A KTO a híres Teatr STU-ból, illetve amellettt jött lére, miután a STU professzionális státuszt kapott, és kissé elhalványult ellenkulturális jellege. Mostanában, az anyagi és adminisztratív nehézségek miatt, a tagok részben visszapártoltak a STU-hoz, részben, mint ő, abbahagyták. Legsikeresebb előadásuk az irodalmi szövegekből összeállított „Ogród pokus” („Kísértések kertje”) volt 1980-ban. A fordulattal megváltozott az akusztika. Nehéz lesz a tél. Tíz óra körül jövünk el tőlük. Gabi otthon kézzel másolja Ryszard Krynicki *Nasze życie rośnie* című kötetét.

Július 18. Hétfő

Délelőtt a könyvtárban dolgozom. Az írószövetség irodájában megtudom Leszek¹⁰⁴ címét és telefonszámát, de sajnos szombaton elutazott a tengerhez, így tehát ezt elszúrtam. Telefonon beszélek Szymańskival, megbeszélünk egy találkozót másnapra. Délután otthon olvasok, Gabi szövegeket másol. Este ő a KTO Színház előadására megy a Barbakánba. Głowacki *Paradis* című darabját játsszák. Én Jan Polkowskit látogatom meg, Maj és Kwiatkowski ajánlásával. Kemény, hideg, szőke; nehezen értünk szót. Szélsőségesen el-

¹⁰² Tadeusz Miciński (1873–1918) a Młoda Polska (lengyel szecesszió) irodalmának jelentős alakja, költő, misztikus regények szerzője, a szürrealizmus előfutára.

¹⁰³ Jacek Malczewski (1854–1929) a *fin de siècle* kiemelkedő festője. Művészetét a szimbolizmushoz sorolják. Valószínűleg a jakut sapkás önarcképét láttuk.

¹⁰⁴ Leszek Aleksander Moczulski (1938) költő, számos népszerű énekes és együttes (többek közt Marek Grechuta és Czesław Niemen) dalainak szövegírója. A hetvenes években a STU Színház házszerzője.

utasító álláspontot foglal el, politikai alternatívákat nem mérlegel, az ilyesmit kifejezetten megveti. Körülbelül egy óra hosszat óvatosan és teljesen eredménytelenül kerülgetjük egymást. Egy ideig internálótáborban volt, mióta kiengedték, sehol nem dolgozik. Szymańskitól tudom, hogy ez az ő saját döntése.

Július 19. Kedd

Délben Szymańskival találkozunk a kávéházban. Megkapom a regényét, és első publikációját Micińskiről. Warzecháról és Ziemianinról¹⁰⁵ rossz véleménnyel van. Ezúttal végre sikerül nekünk kifizetnünk a bort, amit ittunk. Megint megígéri, hogy megszerzi a *Znaktól* a Miciński összezt, mondom neki, hogy Tomek,¹⁰⁶ akivel Majnál találkoztunk, már intézi. Megígérem, hogy szemmel tartom a könyve sorsát. Ezután a Wydawnictwo Literackie szerkesztőségébe megyek, ahol prospektusokat kapok, hogy azokból válasszak könyveket. A főszerkesztőnő ugyanaz az energikus típus, mint Jelonek, de nem sikerül jobban megismerkednem vele, mert rögtön továbbad a reklámosztálynak. Egész délután Miłoszt olvasok,¹⁰⁷ Gabi másol.

Július 20. Szerda

Tíz óra körül Gabi Wieliczkába indul. Ahogy kiteszi a lábát, szakadni kezd az eső. Éjszaka 11 körül volt már egy nagy vihar, végig a városban csörögtek a kitört ablaküvegek, a szél lesöpörte a tetőkről a cserepeket, nyomasztó volt és kísérteties. Az utcában nincs semmilyen világítás, azt a kapualjak lámpáira bízzák, de csak két-három házat hoztak eddig rendbe, tehát majdnem tökéletes a sötétség. Befejezem az *Európa*¹⁰⁸ olvasását, majd elmegyek a Wydawnictwo Literackie reklámosztályára a jegyzékkel, amelyről Warzechát és Ziemianint kihúztam – részben Szymański véleménye alapján, részben mert féltem, hogy túl sok lesz. A raktárban egy gyönyörű szőke nő fogad teljes elidegenedett közönnyel – ez egyébként általános különbség Krakkó és Varsó között. Ahogy jövök hazafelé, újra elered az eső.¹⁰⁹

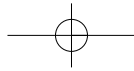
¹⁰⁵ Andrzej Warzecha (1946) költő, irodalomkritikus, bolgár költők fordítója. Adam Ziemianin (1948) költő, dalszövegíró. Mindketten a krakkói Tylicz költőcsoport alapító tagjai.

¹⁰⁶ Nem emlékszem, ki volt ez. Talán az ifjabb Jastrun? De hogy került Krakkóba?

¹⁰⁷ Czesław Miłosz 1980-ban kapta meg a Nobel-díjat. 1982-ben, *Hymn o perle* címmel, a krakkói Wydawnictwo Literackie adta ki első legális hazai verseskötetét 1951-es emigrációja óta.

¹⁰⁸ Miłosz *Rodzinna Europa* (*Otthonos Európa*; magyarul *Családias Európa* címmel jelent meg Pálfalvi Lajos fordításában) című esszékötete, mely először 1958-ban jelent meg Párizsban. Nem emlékszem, melyik kiadását olvastam.

¹⁰⁹ A feljegyzések itt megszakadnak.

PARTI NAGY LAJOS

IN VINO VERITÉK

Hordó-cédulák Böröcz és Váradi Andrásnak. Vilyan-terasz, 2012. 08. 02.

Hogy a hordó jelentős, bár a zene történetében eléggé kiaknázatlan hangszekevény, azt a kelták óta tudja az emberiség. Hogyne tudta volna a gyermek Haydn is, aki kapott egyszer egy szerszámkészletet. Szép volt, kecses, hajszálla mint az igazi, csak kicsibe. Kapott hozzá érett, két nyarat, két telet megélt dongafát mecseki kocsányos tölgyből, hogy gyakorolná a családi ipart, de ő bizony, akár a csoboly, akár a káforka, akár a hordó irányába indult el, ugyanoda jutott. Délutánra a gyermeki irombátumnak nyaka nőtt, csaplyuk helyett F-lyuka, s hegedű lett volna, maximum gordonka, ha a kis Haydn el nem unja még a húrozás előtt. Bizony, fiam, mondta néki az apja, a tölgy nem jávor, most orcád szomorú veritékén láthatod, hogy a dongafa nehéz kenyér, ráadásul nem is hangutánzó szó, pedig ha megütöd a hordót az akonakalapáccsal, németül azt mondja: Tonne. De szláv ez a tonne, a duga, doga, duhu, illetve a román dungi átvétele.

*

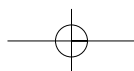
Haydn úgy kerül az asztalra, hogy roppant híres kádárcsaládból származik. Az a Haydn kiváltképp, aki főhőse Váradi András kisprózáinak. Váradi András szintén kádárcsaládból származik, mert itt és most, Hölgyeim és Uraim, akit csak az Ördögkatlan a hátán hord, mindenki kádárcsaládból származik a maga módján. A hordó és a hordott, a külső és a belbecse, ami gurul és ami gurítja, a bariquefelhők fenn az égen, a glóbus, a hordoglóbus, mert hordó az egész világ, és hordó benne minden férfi és nő.

*

Talán az egy Böröcz András nem származik régi kádárcsaládból, merthogy profi hordológus létére maga egy kiterjedt kádárcsalád, egy tölgyerdőnyi családja mérhetetlen mennyiségű kifejtett és kifejtetlen hordóval, s a bennfoglalt, mondjam úgy, tartalmakkal, mik maguk is hordók, és így tovább, egy hordó hordóikra. Hordók a ceruzák és viszont, hordók a tükrök, a lélekéi, hordók a lelki zöldségesládák, a lelki kenyérhajak. Mindenkinek megvan a maga hordója, előbb-utóbb fölfedezi magában az ember, ezt itt, a Vilyan-pincészetben nem kell mondani, én is így kerülök az asztalra, a kádárcsaládbóli származás okán. Meg azért, mert egy majdani, *Haydn és most* című igen finom könyv írója és rajzolója megkért, ha már a könyvükkel úgyis összekeveredtem, nyissam meg ezt a kiállítás. Ami már rég meg van nyitva, de ez semmit le nem von az értékéből, sőt, nyílik, csukódik, dolgozik, bizonyos relációban a collstok is hordó.

*

Engem Böröcz András engesztelhetetlen kreativitása, ötlettudatossága lenyűgöz, amiképpen hordoglóbusa egyik ihletforrását, a majdani-hajdani történeteket is igen szeretem. Egy váratlanul teherbíró, sőt teherhordó, magától értetődő, tehát kiváló ötlet aprólékos és

Böröcz András, Parti Nagy Lajos és Váradi András a kisharsányi Vylyan-borászatban rendezett kiállítás megnyitóján

Böröcz András performansa a kiállítás megnyitója után, a háttérben Szemző Tibor zenél

nagyvonalú kibontása ez a közös munka, s ami külön öröm, illenek egymáshoz az alkotók: a képzőművész és a biokémikus találkozása a hordóság tágas holdudvarában, isten áldja a képzavart. Bár, hogy a hold is hordó, a fogytában dongásodó is, a telő is, arra kár ennél több szót pazarolni. Holdonga, mondaná Weöres, aki tán inkább sört ivott.

*

A *bognár* (g-vel) a bajor-osztrák Wagenerből magyarosodott el, míg a d-vel való *bodnár* mélyéből nem nehéz kihallani a *bodon*, alias *bödön* török szót. A *bognár* az szekeret gyárt, illetve abroncsozott kereket, egy szelet hordót, ha úgy tetszik, s ha már ott a kerék, akkor szekeret is eszkbál reá. A *bodnár* viszont egész hordókat készít. A *bognár* németül Fassbinder, a *bodnár* pedig Wagner, erős, markáns nevek az európai kultúra egén, nem vitás. Egyes források szerint Haydn felmenői, amatőr zenész létükre, a Richard Wagner nevét viselő foglalkozást üzték, hogy úgy mondjam, Fassbinder létükre mind Wagnerek voltak, Haydn többek között ezért szerette Wagnert, ha szerette, s persze Fassbindert von haus aus.

*

Hogy Amerikát a famunkánál nélkülözhetetlen amerikaiért miatt szerette-e meg, arra még a Haydn-könyv írójánál sincs adat egyelőre, az viszont tény, hogy életében, illetve akörül, állandóan vágott, s két ízben járt is Amerikában. Idézem, illetve nem idézem, idézze maga a szerző, Váradi András:

Hajdan, Nyíregyházán, a nagyszüleim házában a legnagyobb ünnep a húsvét volt. Már hetekkel előtte elkezdődtek az előkészületek. Legelőbb vettek hat vagy nyolc hízott libát. A kis Haydn, aki a szomszédban lakott, sehogyan sem értette, hogy mi lesz azzal a sok libával.

„Gyere át, nézd meg, nem titok”, – mondta apám bátyja, a Sanyi. Haydn látta, ahogy a libák zsírját kiolvasztották, a tepertőt félretették, aztán az összes májat nagyon bő zsírban ki-sütötték. Közben nagyapám, aki bádogos volt, horganyzott lemezből egy kis tíz-tizenkét literes hordócskát forrasztott. A májat mind belerakták, és a hordócskát színiültig töltötték forró libazsírral. A végén nagyapám szépen leperemezte, és a tetejét cinnel ráforrasztotta. A hordót fehér vászonzsákba varrták, tintaceruzával megcímezték a csikágói rokonoknak, talicskára rakták, és Sanyi eltolta a postára. A kis Haydn tátott szájjal bámult a talicska után.

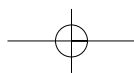
Attól kezdve vágott Amerikába.

*

Az első német szóvicc, amit a kis Haydn a családi műhelyben téblábolva egy Porpora nevű csinvágó-mestertől hallott, tipikus Unterschied-, azaz különbség-vicc: mi a különbség, lieber Szepi, a hordó (der Fass) és az árvagyerek között? A kis Joseph kíváncsian nézett a nevetőszemű mesterre; aki a maga ízes osztrákjával a megfelelő hatásszünet leteltével így felelt: Hát az, hogy a hordónak van csapja, az árvagyereknek meg nincs apja.

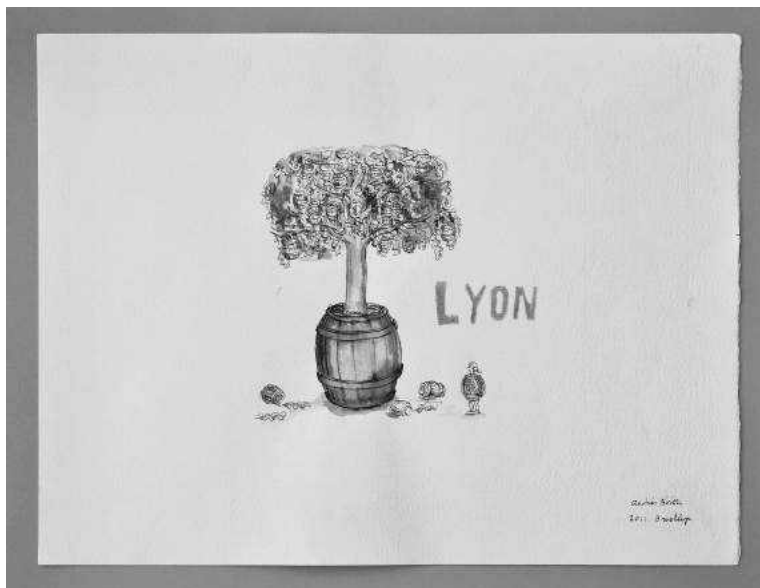
*

Előbbi után le se tagadhatnám, hogy engem mindenekelőtt a nyelv érdekel, a hordó nyelve és a nyelv hordója, a hordószókinccs, ha úgy tetszik, ez az én zöldségesládám, még ha a megfogható fa-tárgynak, azaz mű-tárgynak a szó a nyomába se érhet, mert hol van például a „gyalu”-hangsor az érett, gyönyörű elefántcsont-tapintású szerszámtól, amit jelöl-

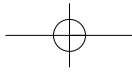

Böröcz András performansz közben

Böröcz András illusztrációja Váradi András Haydn-könyvéhez

ni van szerencséje? Nem mintha a szavak nem tudnának olykor valami ilyesmit, fölébe repülni önnön hétköznapi jelentésüknek, a csinvágo vagy a párkányoló legalább annyira madár- mint szerszámnév, de mondhatnám a rokon pintér-mesterség végtermékeit is: csöbör, dézsa, átalag, dobonka, töltike, káforka, csoboly. Mint a hét vezér, a hét törpe, a hét mesterlövész. A hét zeneműve.

*

Közbevetőleg: én ez idáig nem tudtam, hogy a kádár-, azaz a bodnár-, illetve a pintér-mesterség között mi a különbség. Mi az Unterschied, de ez nem vicc. Állítólag nagyon egyszerű: a pintér puhafából, míg a kádár keményfából dolgozik. S mondanom sem kell, a pintér is, a bodnár is a német binder, azaz kötő szóból magyarizálódott. Az abroncs helyett *haydn* mogyoróvesszőt használtak, azzal kötötték össze a dongákat. A kádár viszont délszláv eredetű, alighanem a szlovénből került a magyarba.

*

Hogy Niels Bohrnak mi köze mindehhez? A hordószófejtő szerint mindenekelőtt a neve, mely egyes metaetimológusok szerint a magyar, konkrétan török *bor* szóból éppúgy származhat, mint a német *bohren*, azaz fúrni szóból, ami a kádár-mesterség, s ilyenképpen a fúró-faragó kis Haydn alapszókincséhez tartozott. Ám ezen a teraszon, Vylyan-kontextusban bátran felvehetjük a kissé ingatag bor-fikciót, hiszen folyton fikciókat veszünk fel, ilyen-olyan alakmásokat hordó képében, s azon belül már bármi történhet. Bohr neve úgy búvik meg a borban s akkor a hordóban, mint az igazság. Ismét Várad András hallják:

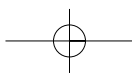
Haydn 1939. augusztus 30-án dán diplomataútlevelel szállt fel Southamptonban a New Yorkba tartó Queen Mary óceánjáróra. Családja, amelyik a dán felsőtízezerbe tartozott, úgy döntött, hogy az izgága fiatalembert Dánia washingtoni nagykövetségén helyezi el a legalacsonyabb, harmadtitkári beosztásban. Hátha a diplomáciai szolgálat során benő a feje lágya.

A hajón még egy dán utazott, a Nobel-díjas fizikus Niels Bohr, aki akaratán kívül, de jócskán megkeserítette Haydn hajóútját. Bohrnak új elméletei kimunkálásához társaságra volt szüksége. Valakire, akihez beszélhet, és aki időnként helyeslően bólogat. Hadyn tíznapos hajóútja az atomi pályák kvantumelméletével telt, miközben többórás sétákat tett Bohrral a fedélzeten.

Ehhez képest még a washingtoni követségi élet is üdítően izgalmas volt. Különösen 1940. április 9-én, amikor a hitleri Németország megszállta Dániát. Vasárnap volt, és szokás szerint a legfiatalabb tiszviselő, Hadyn volt ügyeletben. Amikor a koppenhágai külügyminisztérium távirata megérkezett, tudatva, hogy az ország német protektorátus alá került, Haydn fellapozta a külügyi szabályzatot, és örömmel konstataulta, hogy az ügyeletes egyszemélyben dönthet a szolgálata idején felmerülő, halasztást nem tűrő ügyekben. Választáviratában tudatta a külügyminisztériummal, hogy a washingtoni dán nagykövetség nem fogadja el a német protektorátust, azt törvénytelennek tekinti, és egyidejűleg megalkítja a független emigráns kormányt. A táviratot valamennyi nagyobb hírügyenökségnek is elküldte. Hitler tajtékzott.

Haydn nemzeti hős lett. Dániában a legtöbb ember nem is tudja, hogy zeneszerzéssel is próbálkozott. Bohr persze, aki nagy zenerajongó volt, szinte minden művét ismerte.

*

Böröcz András minden munkája a megmunkálendő edény alakja szerint különbözik, más a vápátlan, a vápás és a nagy ászokhordóknál. A vápátlan, azaz síkfenekű hordót Böröcz úgy készíti, hogy legelőbb a dongákat megtökléli, levégeli, aztán sorjazzza, meggyalulja, megeresztli és megadja neki a kellő szupolykót. Akkor gőzöli, kilángolja és megcsigázza. Röpteti és kikacagja. Utána bütüzni kell, belevágni a csinrovást, mely másképp ontora, hová majd, a megköldökölés után a feneket beilleszti. Ekkor jön a hordó megtakarítása, abroncsolása és megszínélése, mikor a külsejét a művész lesimítja. Fúróból a köldök-, a kanalas-, a száda- és a csaplyukfúrót használja. „Köldök, kanalas, száda, csaplyuk”, mi ez, ha nem költészet, Weöres Sándor szelleme, jeles kádárctalád sarja maga is, újólág elszáll az Ördögkatlan felett. „Vonó-, szívó- faragószék”, mondja, s hogy „higlófa, törzsök, színlobálvány, bakló ágas, tőke, rákláb, sikattyu”.

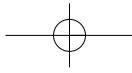
*

Kécek közül a szalu- vagy kapacs-, a horholó-, szívó- vagy vonókéssel dolgozik, gyaluból pedig a következők vannak a keze ügyében: hántó- vagy nagyológyalu, horgas- vagy homorítógyalu, eresztőgyalu, bütü-, takarítógyalu, ajgyalu, szingyalu, szigorúan B. A. felirattal, aztán ikergyalu, fenék- és himzőgyalu, végül a titokzatos, baljós vājkoróvó. A kis Haydn fűrészelésre nyakaló- ajtó- vagy kanyarító-fűrészt használt, a brácsát a hevederrel csigázta meg. A dongákat sarjazókkal sarjazta. a hegedű-abroncsok ráhajtására döngölő- és kísérő-kalapácsot, ezen abroncsok megaklálására az akláló serpenyőt és a fejező kalapácsot használta volna, ha a dongahegedűit befejezte volna.

*

Most pedig Haydn harmadik Amerika-töredéke következik a szerző előadásában.

Haydn már elmúlt harminc, amikor életében először, 1980-ban eljutott New Yorkba. Lenyűgözte a város lüktető tempója, a szabadság ritkán érzett eufórikus élménye. Az sem zavarta, hogy meglehetősen lapos pénztárcával a zsebében járta a várost. Kora este céltalanul bámészkodva lődörgött, amikor egy gyönyörű fekete lány jött vele szembe. A lány nyúlánk volt, az átlagnál talán kihívóbban öltözködött, de hát nem volt takargatnivalója. Hosszú combjainak csak a tövét fedte a miniszoknya, színes pólója pedig pont annyira volt szűk vagy lezser, hogy kis melleckéi szinte átszúrják az anyagot. De a bőre színe volt, ami igazán lenyűgözte Haydnt, amit hol csokoládénak, hol tejeskávénak látott. Gazella – ez a szó volt az első, ami az eszébe jutott. Kicsit közhelyes, de ezen nem maradt ideje gondolkodni, mert a lány megszólította. A világ legtermészetesebb hangján azt kérdezte tőle, hogy hová megy. Haydn, akinek, ha valakinek, volt füle az ilyesmihez, világosan hallotta, hogy a lány iskolázott, választékos angolt beszél. Még mielőtt a zavar eluralkodott volna rajta válaszolt: „Csak úgy sétálgatok (I am just hanging around). A lány akkor azt kérdezte tőle, hogy tudja-e, hogy milyen jóképű fickó (what a good-looking guy). Haydn egyre inkább zavarba jött, majd ahogy a kérdés üzenetét felfogta, rájött, hogy egy szokványos üzleti megbeszélésbe bonyolódott, olyanba, amely évezredek alatt kialakult rituálét követ. Ekkor zavarra oldódni kezdett, arcáról lassan eltűnt a pirulás, és ugyan pulzusa még szapora volt, de légzésének a ritmusa már csaknem normalizálódott. Meglepődött, hogy mindez ilyen gyorsan ment végbe benne, és hogy ilyen gyorsan kapcsolt. Mindazonáltal ő is bókkolt a lánynak: „te is rendkívül vonzó lány vagy” (an extremely attractive girl) – mondta, és szemét a lány gyönyörű, mélyfekete szemébe fúrta. A lány rámosolygott: „nagyon izgalmas órát tölthetnénk együtt” – mondta. „Ott lakom” – mutatott fel egy közeli ház legfelső emeletére. Haydn nem szólt, de továbbra is a barna arcot nézte. „Ha van rá száz dollárod” – mond-

ta a lány. Haydn tudta, hogy nemet fog mondani, egészen egyszerűen nem érdekelte a pénzért megvásárolható szerelem. A lány látványától, sugárzó lényétől azonban nem tudott, és nem is akart szabadulni. Bámulta a lány tüneményesen gyönyörű arcát, és hosszú szünet után lassan, csak a feje jobbra-balra ingatásával jelezte, hogy nem. „Miért, nincs száz dollárod” – kérdezte a lány, miközben kis, kedves mosollyal az ajkán tovább szemezett Haydnnal. „De van” – mondta vontatottan Haydn. Ez igaz állítás volt, mert konkrétan valamivel több, mint százötven dollárja volt, bár ebből még egy hetet akart kihúzni a városban. „Inkább nem” – mondta megint lassan, anélkül, hogy a szemét levette volna a lányról. A fekete szempár ugyanolyan kedvesen, szinte huncutul nézett ki a gyönyörű csokoládészín arcából. „Akkor tudod mit? Gyere vissza este tízkor. Gyere el abba a peep-show-ba” – és a sarok utáni második házra mutatott. „Mondd, hogy Lolát keresed. Huszonöt dollárért megnézheted, hogy milyen üde rózsaszín virág (fresh pink flower) nyílik a lábam között. Sőt, az ujjaddal meg is érintheted.”

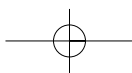
Haydnban megmoccant a kisördög. Még nem tudta, hogy szabadjára ereszti-e, és ha igen, hogyan, de az ő szája szegletében is megjelent a kis huncut mosoly. Nem akarta a lányt megbántani, de nem tudott a kísértésnek ellenállni. „Az a helyzet” – mondta, „hogyan a nők nekem szoktak fizetni – néha huszonöt dollárt, néha többet, hogy megnézzem a lábuk között azt, amit te rózsaszín virágnak nevezel. És hogy az ujjammal kívülről-belül megtapogassam.” Látszott, hogy a fekete szépség őszinte érdeklődéssel néz rá, hogy folytassa.

„Én ugyanis nőgyógyász vagyok (gynecologist)” – mondta Haydn ugyanis akkor valóban nőgyógyászként dolgozott egy pesti közkórházban. A lány szemében apró arany szikrák villantak, Haydn pontosan látta, hogy ezek nem a harag, hanem a pillanatokon belül kitörő nevetés szikrái. A lány a fejét hátravetve csillingelő kacagást hallatott: „gynecologist” bugyborékolta elő az ajkai közül. Karját Haydn nyaka köré fonta – Haydnt megcsapta a lány izgatóan fűszeres illata – és szájoncsókolta. Hosszan és édesen, de rövidebb ideig, mint ahogy Haydn szerette volna. Becsukta a szemét, érezte, hogy a lány elengedi a nyakát, majd az ajkát is, de ő csak ott állt lecsukott szemmel. Csak hosszú másodpercek múlva nyitotta ki, de addigra a fekete lány már elszaladt.

Haydn pontosan tudta, hogy neki ezért a csókért kellett Amerikába jönnie.

*

És itt akár be is fejezhetnénk. Még annyit, a cím feloldásaképpen, hogy egyszer, mikor százon felül, az aktív nőgyógyászzal lényegében felhagyott, az öreg Haydnt egy jeles New York-i bormagazin sztárújságírója munkáról, bor- és hordókészítésről, foglalatáról és bennfoglaltról, azaz művészetéről kérdezgette. Haydn hosszan tündődött, majd egy dolgos élet summázataként, állítólag angolul, noha az interjúban ennek nyoma sincsen, a következőt válaszolta: „In vino veriték”.

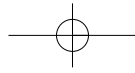

A készülő Haydn-kötet illusztrációi

Strucctojás kalitkában (2012)

R É N Y I A N D R Á S

A HORDÓ FENOMENOLÓGIÁJA

Amikor az embert, aki véletlenül művészettörténész, egy-egy kiállítás megnyitására kéri, a feladatot illik többnyire diplomatikusan megoldani – a hívős tudós objektivitás köntösébe bújva, vagy mondandónkat lírai ködbe burkolva, netán általánosságok révén kerülni az éles fogalmazást. A megnyitó műfaja végül is ajánlás: az a dolga, hogy udvariasan a nézők figyelmébe ajánlja a kiállító művészek munkáit, elégedjen meg néhány utalással, amely utat enged az Önök találkozásához a művekkel. Ezúttal mégsem szeretném ezt a kényelmes és szerénykedő utat követni.

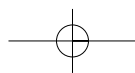
Bevallom, Böröcz András művészete komoly szakmai kihívást jelent a számomra, aki magamat szeretem *hivatásos műértelmezőnek* tekinteni – és ezért arra gondoltam, megfogalmaznék egy rövid, de karakteres olvasatot. Meglehet, sokaknak talán idegenül cseng majd. De legyen *ez* az én ajánlatom Önöknek – provokatív abban az értelemben, hogy zártságával vitára hív nézőt, művészt, értelmezőt. Mert ha igaz is a latin bölcsesség: *de gustibus non est disputandum*, hogy az ízlésekről nincs mit vitatkozni, az értelmezésekről annál inkább lehet – sőt, szerintem, kell is. Márpedig, ebben talán egyetértenek velem, körülnézve e munkák közt zavarba jön a néző: alig ért valamit. Ha értésen valamiféle biztonságérzetet értünk, annak érzését, hogy nagyjából tudjuk, mivel van dolgunk és hányadán állunk vele. Nos, Böröcz nemigen adja meg nekünk ezt a komfortérzetet – elsőre inkább tanácstalanul hagyja a nézőt. Ha nem akarunk megelégedni a dadaista geg, a polgárpukkasztó blődli vagy a totálisan „szabad asszociáció” rég lejárt interpretációs lemezeivel, meg kell próbálkoznunk a rendszerszerű megfigyeléssel, hogy megbízható összefüggéseket ismerjünk fel: hogy ellenőrzött és konzisztens *értelmet tudjunk találni*, vagy tán pontosabb lenne úgy mondani: *értelmet tudjunk adni* a látványnak. Erre tennék most rövid – meglehet, a megnyitó műfajától kissé idegen – módszeres kísérletet.

Legyen kiinduló kérdésünk egyszerűen *ez*: miért, honnan a *hordó*? Sok éve bukkant fel először a motívum Böröcz rajzai között, s mára – látjuk – úgyszólván egyeduralkodóvá vált: emberfigurák, lovak, tárgyak testeként, de magában is, sőt többszörözve – rajzolva, faragva, lavírozva, papíron, karcokon, objektéken, univerzális metaforaként. Bárki, aki végignézi ezeket a sorozatokat, föl kell hogy tegye magának a kérdést: miért épp ez a bumfordi, nehézkes, variálhatatlan tárgy, amelyből suta-szervetlen módon lógnak ki a vékony, csupasz emberi végtagok? Valami szimbólum volna, ikonográfiai kód, kultúrhistoriai célzás? Persze, ismerjük a szinópei Diogenész legendáját, a künikosz filozófust, aki a világ megvetésének jeleként hordóban lakott; és ismerjük Szent Gellértét is, akit viszont – bizonyos hagyomány szerint – szöggel kivert hordóban gurítottak le a róla elnevezett szikláról. De még ha hozzávesszük, hogy a szög-motívum is rendre felbukkan Böröcznél, alig hiszem, hogy ilyesmiről volna szó.

Kedves közös barátunk, Váradi András pompás kis Haydn-*novellette*-jei, amelyek Böröczöt hosszú sorozatra ihlették, sem adnak választ e kérdésre, bár tudjuk, a zeneszerző apja csakugyan kádármester volt. De hát ez a Haydn sem épp az a Haydn: mint Esterházy

---

Elhangzott 2012. július 31-én a pécsi Múzeum Galériában Böröcz András *Hordók szabadságon* című kiállításának megnyitóján.

A Hordók tojásokon sorozat darabja (1993–94)

Iszákos hordó (2006)

legendás Édesapámja a *Harmonia Caelestis*ben, áthallásos nevén férfiak és nők, apák és fiúk, zsidók és magyarok, pestiek és nyíregyháziak bukkannak fel a szövegekben, generációkon át, „haydn” és most. A fertői muzsikusi is rendre hordó-testű Böröcz enigmatikus rajzain – amikor például rizsporos parókában zongorázik egy hordótestű zongorán, amelyet abroncsként fog körbe a klaviatúra. A zongorista forgószéken ül, „hangszere” meg szintén tengely körül forogva kerül a keze alá: a két forgástest, mint két fogaskerék illeszkedik egymásba. Mennyei mechanika: akár a névcseré, nem *magyaráz* semmit, mégis valamit *megmutat*.

Ennek megragadásához pedig nem a *comics*-szerű narratív sorozatokból, inkább az objektvekből, Böröcz sajátos szobor-tüneményeiből érdemes kiindulni. Tüneményesen „megcsinált” kézműves remekekről, gondosan esztergált, hibátlanul illesztett, simára csiszolt, egyszerű, de tökéletes mechanikájú fakonstrukciókról van szó – voltaképp igen meglepő dolog ez a tárgyalkotó perfekcionizmus egy olyan művésztől, aki pályáját az efféle készségek iránt minimum közömbös avantgárd mester, Erdély Miklós hatása alatt kezdte s aki mai hírnevét épp a zárt mű-egészek rendjét tagadó performanszokkal alapozta meg.

Nézzünk meg közelebbről egy ilyen szobrot, például a *Teniszütőkalapács* (2012) címűt. Mit látunk? Egyrészt könnyen felismerhető, többé-kevésbé köznapi tárgyakat: egy tojást, teniszütőt, hordót, kalapácsot, patkót, kalitkát. Másrészt e tárgyak fura kapcsolódásait: a vázra applikált két párhuzamosan lengő ingát. A fatojás nyeléhez alul, afféle ellensúlyként, egyenméretű hordó van erősítve – a teniszütő nyelének másik vége kalapácsfejen végződik. Voltaképp mobil-szobor ez is, de nem, mondjuk, Calder légies struktúrái értelmében (oldalcélzás Várad Andrásnak), inkább a tömör anyag, a gravitáció, az ingamozgás primitív, de tévedhetetlen mechanikája, egyszerű oda-visszái teszik azzá.

Nem lehet elsőre nem Lautréamont egykori ősmodernista *bonmot*-jára gondolnunk: hogy a szépség nem volna más, mint az esernyő és a varrógép találkozása a boncasztalon. De meggyőződés, hogy Böröcznek semmi köze a szürrealizmus, az anarchia esztétikájához, az egyszerű meghökkenést kiváltó bizarr esetlegességek burjánzásához. Az a benyomásom, hogy őt lelke-tudattalanja mélyén a nem-lineáris asszociációk *szisztematikája*, a tárgyak közötti valós, bár ritkán reflektált asszociációk – társítások – kiszámíthatósága érdekli és ez mozgatja. „Bolond beszéd, de van benne rendszer” – mondja Polonius a *Hamlet*ben, s ami Böröcz művészetében igazán érdekes, az nem a vekni- vagy hordótestű lények bizarr történeteiből, irodalmias motívumainak hol mulatságos, hol enigmatikus bonyolításaiból, hanem nem-manifesztált, mélyen és eredendően *kép- és tárgyalkotó rendszeréből* olvasható ki. Hogy *mit* mutat meg, az tehát több mint szemantikai kérdés – ehhez Böröcz képzőművészi észjárását kell megértenünk. Az észjárást, amely éppúgy működik a hordók, mint Böröcz korábbi hasonló tárgyszekvenciái, a ceruzák, a veknik, colstokok és patkók esetében. A tárgyak, a dolgok szétszalazásának és újrabonyolításának azt a sajátos *képzőművészi* logikáját, amely végső soron egymással összeolvashatóvá teszi a rajzokat, objekteteket és performanszokat és az egész Böröcz-életművet végül is konzisztens, értelemdús univerzumként segít felismernünk.

Böröcz bizarr, ám gondosan megformált tárgye gyűjtéseinek kulcsa talán az a jól ismert abszurd vicc lehet, amely vetített képként egyik legutóbbi performansza elején jelent meg: „Jean, a citrom csipog? Nem, uram. Akkor megint a kanárit csavartam a teába.” A vicc voltaképp a mindennapi tudás, a prózai észlelés és gondolkodás rutinjának morbiditásáról, vak és pusztító természetéről mond valami lényegeset: hogy a *hasonlót* gyakran nézzük *azonosnak*, s ez bizony olykor horrorisztikus következményekkel jár. Az identitások törekenységéről és fenyegetettségéről van szó. A performansz során vetített filmen csakugyan láttunk egy kanárit, citrom is előkerül, lé folyik, és a viccben implikált látens erőszak is szerepet kap. De Böröczöt nem a vicc szó szerinti értelme, inkább a ké-

tes identitás logikájának az alak, a méret, az anyag, a tér dimenzióiban lejátszható – tehát képzőművészi – kiterjesztése és megsokszorozása érdekl. Mitikus univerzumában a kanári úgy viszonyul a citromhoz, ahogy a citrom a teniszlabdához, a teniszlabda a földgolyóhoz, a földgolyó a tojáshoz, amaz meg a hordóhoz. Minthogy vizuális-plasztikai alakzatokként ebben-abban *hasonlítanak* egymásra, olykor helyet cserélnek, egymásba olvadnak, átviszik egymásra mindazt, amivel maguk asszociálódnak.

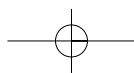
Egy egyszerű példát mutatnék erre a performanszból, amely a Jean-viccből indul. A citrom például sárga, tenyérbe simuló, gömbalakú, ruganyos állagú, telt húsú gyümölcs – amikor szétvágjuk, hogy belsejét szabaddá tegyük, késünk gond nélkül hatol keresztül rajta. A köznapi értelem úgy szokta meg, hogy a dolgok súrlódásmentesen – mert funkcionálisan, célszerűen, begyakorlottan – társulnak egymáshoz: a citrom például a teához vagy a késhöz, amely kettévágja. A kés azért olyan alakú, anyagú, állagú, méretű tárgy, mint amilyen, hogy épp erre legyen alkalmas – úgyszólván észrevétlenül álljon a kezemhez és tegye, amire való. Az eszköz lényege, mint Heidegger mondja, ez a súrlódásmentes vagy áramvonalas illeszkedés a céltárgyhoz és alkalmazkodás a felhasználóhoz – az a képessége, hogy *eltűnjön* a szemünk elől, miközben dolgozunk vele.

A teniszlabda éppoly funkcionálisan, célracionálisan kialakított eszköz, mint a kés, de mondhatnék fűrészt vagy fűrógépet is: méretét, anyagát, felületképzését a játékbeli használatának egészen speciális igényeihez alkalmazkodva alakították ki. Tulajdonságai a teniszütőhöz, a teniszező játékos testméreteihez, mozdulataihoz, a teniszpályához: mondhatni, a teniszezés tárgyakapcsolati algoritmusához vannak kalibrálva. Mindez triviális, amint az is, hogy amikor teniszezek vagy a teniszpartit nézem, a játékot követem, és nem a labdának mint célszerű eszköznek a kialakítására és működésére figyelek.

Ugyanakkor a citrom egészen véletlenül *hasonlít* is a teniszlabdára, amely szintén sárga, tenyérbe simul, gömbalakú és ruganyos – viszont azon túl, hogy teát sem lehet ízesíteni vele, műanyagból van és belülről üres is.

A dolgok efféle hasonlóságai és különbségei persze trivialisok és senki „normális” ember figyelmét nem keltenék fel – kivéve az anyagok, a dolgok és műveletek sajátos testisége iránt fogékony képzőművészt. Amikor Böröcz a performansz során citrommal próbál teniszezni vagy teniszlabdákat akar úgy kettévágni, mintha citromok volnának, működésbe lép minden képzőművészi formálás alapja, a képeket/tárgyakat hordozó materia rejtőzködő, de megkerülhetetlen *physis*e. A citrom szabálytalan alakja és rücskös felülete lehetetlenné teszi labdaként való irányítását, a teniszlabda gumyszerű anyaga pedig ellenáll a citromhoz szokott szelés „természetes” mozdulatának – olyannyira, hogy a performer más célszerszámokat is kénytelen igénybe venni: otromba, túlméretes fűrészekkel próbálja széttrancsírozni a teniszlabdát. Az összehangolatlan anyagok nyers összetorlódása diszsonáns zörejeket, kontrollálatlan hangokat is gerjeszt. (Tegyük hozzá zárójelben, hogy Szemző Tibor kongeniális zenei kísérete is a hangok formán-inneni materialitását domborítja ki.) E bizarr cselekvéssor közben tehát elemeire hull, vagyis láthatóvá és hallhatóvá válik mindaz, ami az áramvonalasított, hibátlanul illeszkedő dolgok mindennapi használatában oly könnyen eltűnik a szemünk elől. A formák és anyagok cserebomlásával operáló képzőművész voltaképp az eszközök eszköz-létét performálja vagy kelti életre – nem pusztán hasonlóságnak és azonosságnak a Jean-viccben implikált különbségével játszik el, hanem ami fontosabb: a tárgyas-emberi világ rejtőzködő, földszerű hordozója, a néma *physis* Heidegger által hangsúlyozott létszerűségét, az anyagi, fizikai természet létének enigmatikus, csak a művészi világgalkotás révén feltároló idegenségét és hozzáférhetlenségét láttatja meg.

A citrommal azonban Böröcz mitikus – egyszerre materiális és analógiás – világában nemcsak a teniszlabda rokonítható, de például a tojás is: ez is tenyérbe simuló, gömbszerű alakzat és noha nem rugalmas, sőt, kifejezetten törekeny test, belülről ez is telített élő

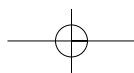
anyag. Belőle kél ki a madár, a kanári is, amelyet a viccben a citromhoz hasonló észrevétlen, de tragikus inzultus ér – s amelyet a performansz a maga módján, a tárgyak, eszközök, eljárások identitásának performatív megkérdőjelezése révén meg is valósít. A tárgyszekvencia jelentésátvitele révén most már jobban értjük, hogy amikor a művész robusztus célszerszámaival lyukakat fúr a strucctojásokba, hogy kifújja belőlük a szerves nyákot, a kanári kifacsarásával *analóg* módon cselekszik: durva erőszakot tesz az élön. A tojánhéj halott, ám a pusztítás nem *közvetlenül*, csak az inadekvát behelyettesítések – az élettelen teniszlabdára alkalmazott fűrészelés – brutalitásának közvetítésével mutatkozik meg.

A performansz során számos további plasztikai és tárgyszekvenciában kerül elénekeltetés és üresség, természetesség és műviség, szervesség és szervetlenség, élet és halál szakadatlan körforgása. Böröcz egy ponton mindhárom tárgyra a többértelmű *global*-feliratot írja fel – az allegorikus gesztus bolygónkat is beemeli a kétes identitású tárgyak analógiás láncolatába, és ezzel az ember és a természet egészére is kiterjeszti a civilizációs fenyegetés próféciját.

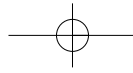
Most már visszatérhetünk a hordóhoz, amely az idézett szobron – láttuk – a világítás pendant-jaként jelenik meg, amelynek keresett *plasztikai* értelmére az imént követett morfológia alapján derülhet több fény. Mind a tojás, mind a hordó lényegénél fogva héj: lényegükhöz tartozik tartalmaik ideiglenessége és saját létük semmissége. Ám az egyik természetes, a másik inkább mesterséges képződmény: emez eredendően osztatlan, önmagát kitöltő, tökéletes létező, amaz eleve kétes értékű hibrid, amelyben csak lötyög a tartalom. A rajzok hordóalakóinak bruegheli fantáziával burjánzó groteszkje árulkodik erről a leginkább: a hordó, ez a természetes anyagból hajlított, még külső abroncsok összetartotta, ormótlan és kitölthetetlen alkotmány, amelybe csak háltni jár a lélek, az emberi egzisztencia metaforája.

Ezért különösen figyelemre méltóak Böröcz itt kiállított szobor-objektjei. Mert a faszobrászi perfekcionizmus disszimulál: a kézműves megmunkálás látszólag telt, gyönyörű, önazonos plasztikai formaként varázsolja elénk, amiről pedig tudjuk, hogy Böröcz anyagi mitológiájában a halállal terhelt. A robusztus mechanika tökéletes eldolgozottsága, hibátlan illesztékei, hangtalansága iróniát sejtet – mintha Böröcz itt annak az ellenkezőjére játszana, amit a Purim-kereplők vagy a lábdobogós *Vagon* esetében, illetve az idézett performanszokban a varratok feltépésével, a fájó testtapasztalatok kikényszerítésével művelt. És ne feledkezzünk meg a tojásokra került bravúros hordórajzok szívszorító iróniájáról sem: domború tárgyakat rajzolni domború felületre felér egy művészetfilozófiai tanulmánnyal annak viszonylagosságáról, hogy mit jelent jól rajzolni.

Kérem, fogadják a dolgok, anyagok, testek néma korrespondenciáira fogékony, nyitott szemmel és tágra nyílt lélekkel e szuggesztív, nagy művész megrendítő tárgyköltészetét.

KRUPP JÓZSEF

A CSÖND MEGNYÍLÁSAI

Gyukics Gábor: kié ez az arc

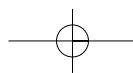
Nem kockázatmentes az a költői döntés, mely Gyukics Gábor új verseskötetének háttérében meghúzódni látszik. Hogy a szerző versgyűjteményének centrumába két nagyon alapvető, a líratörténetben központi szerepet játszó toposzt, illetve problémát helyezett, az arcét és az időét, éppen azért kétesélyes vállalkozás, mert mindkét motívumot évszázados hagyományok és jelentős költői teljesítmények előzik meg. Ha egy költő olyan szövegvilágot akar teremteni e toposzok köré, mely a kortárs költői nyelvek kontextusában érvényesnek mutatkozik, akkor három út közül választhat: intenzív, a versek szövegének felszínén is láthatóvá tett párbeszédet folytathat az említett hagyományokkal, illetve azok egy szeletével; jellegzetes gondolati–filozófiai alapokra építheti az archoz és az időhöz kapcsolódó költeményeit, illetve eredeti gondolati események terévé teheti azokat; olyan versnyelvet teremthet, melyben az említett toposzok új fénytörésben látszanak.

A *kié ez az arc* című kötetben a harmadik modellt fedezhetjük fel. Gyukics Gábor, ahogy azt a hátsó borítón található frappáns ajánlóban olvashatjuk – ezt Angyalosi Gergely prózaversnek tekinti (*Élet és Irodalom* 2012/12) –, összekapcsolja az arc motívumát és az időbeliség aspektusát. E kettőt pedig olyan nyelvi közegben helyezi el, mely immáron összetéveszthetetlenül sajátja költészetének, és amely éppen ezért lehetővé teszi a két motívumról való hiteles lírai megnyilatkozásokat. E versnyelvet nem látványossága, hanem következetessége teszi feltétlenül figyelemreméltóvá. Gyukics azon költők közé tartozik, akik képesek kevés eszközből koherens és karakteres költői világot létrehozni. Az alapvetően mellérendelő mondatépítkezés szerint felépülő versei leggyakoribb alakzata a megismerés, és egyik legfontosabb eleme a csönd.

Ez nem csak átvitt értelemben igaz, amennyiben a *kié ez az arc* esetében jellegzetesen halk, visszafogott poézisről van szó, és nem csak azért, mert a szerző előző kötete megjelenése után öt évvel tette közzé ezt a karcsú, negyvenkilenc rövid verset tartalmazó gyűjteményt, tehát keveset publikáló alkotóról van szó. A csönd konstitutív szerepe szó szerint értendő, és ez – legalábbis Pílinosz óta a magyar költészet olvasói számára is tudhatóan – csak látszólagos önellentmondás. Nézzük például a *kapocs* című darabot: „A szél hátán / sűrű felhő festi meg / a szemed, ázol. // Érzed a csillag- / talan ég szagát, robaját, / mégsem félsz. // Csak épp arra jártál, / nem rád dühös az ég, más / ember testét költözteti // bőrödbe // mégis”. Amikor a vers *Aznap este* címen megjelent az *Élet és Irodalom*-

*Gyémánttengely-sorozat 7.
Könyvpont Kiadó – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2011
60 oldal, 1200 Ft*

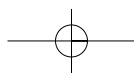

ban (2009/4), a mostanihoz képest csekélynek tűnő, de valójában jelentős különbségekkel, még nem volt ilyen világos, hogy mind a mondatépítkezés révén, mind pedig a tipográfia által jelzeten a csend felé halad a vers, a szöveg jelentéséhez alig hozzájáruló „mégis” irányába, mely után valóban már a teljes elhalkulás következik logikusan.

A csend felé haladás határozza meg a kötet felépítését is. Ahogy a *kapocs*ban a versstruktúra leépítését figyelhetjük meg, úgy a könyv szerkezetében is lényeges elem e szerkezet lebomlása. A *kié ez az arc* hat kiemelt verset tartalmaz, ezeket kurzívval szedték, címük a tartalomjegyzékben is dőlt. A hat vers közül is kiemelkedik a kötet nyitó darabja, a tavaly áprilisban elhunyt költő, fotóművész, rendező Ira Cohen emlékének szentelt *ennek semmi köze*, mely a versmutatóban nem szerepel, és utána üres oldal következik, ezáltal pedig a mottó szerepét veszi fel. Kiemelt még a kötet címadó darabja, ezen kívül pedig a következő négy költemény: *tavasszal, nyáron, ősszel, télen*. Ez a négy darab az adott évszakra jellemző arcát mutatja fel a tájnak, melyet mind a négy esetben kerként azonosítunk, ami az első szövegben explicit: „*hóvirág nyílt a hangyaboly mellett / a hangyák terhüket ledobva / körbetáncolják a kertet*”. A négy verset nemcsak erős motivikus kapcsolatuk, hanem versformájuk is összeköti – mindegyik a haiku egy-egy alakváltozataként értelmezhető. Ezek a darabok mintegy pillérei a kötetnek, világosan jelzik a gyűjteménynek az idő múlását leképező ívét. A *tavasszal* után tizenkét verset találunk, a *nyáront* ugyanennyi költemény követi, az *ősszelt* tizennyolc, a *télen* viszont egyetlenegy. Ez a vers pedig, az idő lassulásának, tágulásának és szűkülésének rajzát adó szerkezet végpontján található *nem sejtik* nem másról szól, mint a hangok és a csend mozgásáról: „*résnyíre megnyílik a / csend / helyet ad egy körötte zajongó / hangnak / amint a hang belép / elhalikul / egygyé válik a csenddel / a kint rekedt hangok összeverődnek / lesik a csend mikor nyílik újra*”. A kötet legvégén tehát a csendet tárgyaló szöveget találunk, melynek persze könnyen felfejthető a metapoétikus jelentése.

A könyvnek a *télen* című verssel megnyitott szakasza – melyet ciklusnak talán nem nevezhetünk, bár a négy évszak-vers elhelyezése a ciklikus kötetépítkezésre emlékeztet – egyetlen szövegből áll, s ez nemcsak a szerkezet lebomlása felől értelmezhető, hanem a szimmetria jegyében is, amennyiben a *tavasszal* című darabot pedig a „mottón” kívül megelőzi a *körhinta*, a végről és a kezdetről gondolkodó vers. Így tehát a *tavasszal* előtt és a *télen* után is egy-egy költemény helyezkedik el. Ebből is látszik, hogy Gyukics Gábor igencsak gondosan építette fel kötetét. (A sorozatszerkesztőn, Várad Péteren kívül egyébként a kötet szerkesztésében közreműködött Rákai Orsolya is.) Ide tartozik a könyv borítója, a címlapon látható *Dr Mabuse* című, torztükör eljárással készült Ira Cohen-fotóval, mely értelmezhető a cím allegóriájaként. A szerzőnek a kortárs képzőművészettel való intenzív kapcsolata nem új keletű, legfontosabb dokumentuma ennek a 2005-ös *versKÉpzelet* című kötete; a mostani könyvből az *olvas* című ekphrasziszt érdemes megemlíteni ebből a szempontból. A Cohen-képen kívül van egy másik fotó is, mely szerepet játszik a kötet jelentésrétegeiben: a Gyukics Gábort ábrázoló, az első fülön látható felvétel azért fontos eleme a könyvnek, mert az *arc* motívumát olyan formában közelíti meg, mely a gyűjtemény több darabjában is meghatározó.

A szerző arca ugyanis mozgásban van Keiko Takano fényképén, s a mozgás kiemelt jelentőséggel bír a Gyukics-versek idő-motivikájában. Már az említett *körhintában* is, mely egy nagyon alapvető idő-alakzat köré rendezett kisszámú elemmel képes érvényes állításokat tenni az elmúlásról: „*a vége ha megvan / idővel az eleje is megérkezik / közben sok minden elmarad / észre sem veszed amint eltűnik / a céllövöldés / a törökméz- a tűzifa- és a sárgabélűdinnye-árus / és az / akit nem akartál / elveszíteni*”. Az idő és a mozgás összefüggése sajátos dimenziót kap Gyukicsnál azokban a szövegekben, melyek a fény és az árnyék képzeteire építenek. Így a *meztelen lovas* című versben, mely egy szobor árnyékának változásáról beszél: az árnyék napközben mozog, és csak mesterségesen, kör-

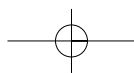

berajzolás révén rögzíthető, ezzel szemben sötétedés után „az utcai lámpa fénye kimerevítí”. A *folytonos fényverés* éjszaka és nappal ellentéte felől közelít az arc toposzához, amennyiben arról beszél, hogy az emberek napi „fényadagjukra” várnak, hogy meglát-hassák egymás arcát. Idő és mozgás sajátos változatával találkozunk a *felbukkanó dinnyehéjra várva* című darabban, mely a szemlélődő lírai alany által érzékelt mozdulatlanságban írja le a folyó mozgását. Eszerint a vers beszélőjének összpontosítania kell, hogy lássa, merre halad a folyó; órák telnek el így, miközben a háta mögé falat emeltek; amikor pedig visszafordul a folyóhoz, a mozgás és az időbeliség új minőségét jelentő halakat lát, akik dinnyehéjakat harapdálnak. Idő és mozgás viszonya tovább bonyolódik a *zajtalan* című szövegben, ez az idő megragadásának mediális feltételeit állítja középpontba: az óra mutatójának mozgása egyszerre bír térbeli és időbeli dimenzióval; ahhoz pedig, hogy ne tűnjék el „jeltelen” ez a „jelbeszéd”, a hang és a kép médiumának befogadására képes tudat működése szükséges.

A *kié ez az arc* szokatlanul egységes mű. Talán egy olyan verset említhetünk meg, mely kilóg ebből a nagyon tudatosan felépített versvilágból. A *temetés után* című darabról van szó, melynek lírai alanya felmenőiről beszél, ezáltal pedig belehelyezi magát a nagyszülei és szülei által jelölt leszármazási sorba, és így egy történet által rögzíthető szubjektumként tűnik föl. A költemény a szerző előző kötetében (*Lepkék vitrinben*) olvasható *csepelei temető 26-os parcella* című versének mintegy a folytatása, és ily módon hidat teremt az életmű korábbi darabjaiban megszólaló szubjektumhoz. Érdemes megjegyezni, hogy a *csepelei temető... esetében* a szerző azt az eljárást követte, melyet a *Lepkék vitrinben* számos darabjában: a szöveg alatt megadta a keletkezés helyét és idejét; azt hiszem, a *kié ez az arc* egységességéhez az is hozzájárul, hogy most eltekintett ettől a szokásától. Sokkal fontosabb azonban ennél, hogy az új könyv komoly elmozdulást jelent az előző Gyukics-művekhez, elsősorban *A remete többes számához* (2002) képest abban, hogy az énről való beszéd során sokkal kisebb szerep jut az interszubjektív vonatkozásoknak, vagyis az új versekben nincsenek előtérben az én–te viszonylatok.

Egy szempontból a *temetés után* is mindenképpen jellemző darabja a kötetnek: a vers végén található megszemélyesítés a kútról, mely „a vízbe vetette magát”, szép példája a *kié ez az arc* legfontosabb költői eszközeinek. A prosopopeia tárgya / szereplője Gyukics Gábor számos versében a szél. Így a *mozgó könyvtárban*, melyben a szellő egy kissé egyszerű képlet szerint a villamoson felejtett irodalmi lapot „lapozza át”, majd továbbrepül. Sokkal izgalmasabb a kötet címadó versének szél-alakja. Ez a szöveg arc és idő összefüggését tárgyalja („a tükör mindennap mást mutat”), hogy zárlatában a lírai beszélő mozgását elősegítő szélnek szintén az arca kerüljön a középpontba: „festék pereg a falról / házad megemelkedik / más helyre visz / az új arcát / mutató / szél”. A szél variációjaként a füst, pontosabban a füst kékje kap szerepet a *későben*, mely tipikus darabja a kötet azon verseinek, melyek a tájban való, többnyire a megfigyelésre szorítkozó jelenlétről beszélnek: itt a füst kongatja meg „a rég nem használt harangot”. Több szövegben interakcióba kerül egymással a cigaretta füstje, a szél, a mozgás és az elmúlás gondolata (*negatív élvezet, menet közben, nem érdekli veletek mi lesz*).

A megszemélyesítések széles skálán mozognak a kötetben. Van, hogy a fantasztikum irányába viszi el őket a szerző (például a *vágta* repülő székei esetében), máskor szelíd antropomorf képeket alkot (ilyen az *esélytelenül* madara, mely „megnézi magának” a lírai alanyt). Emlékezetes a *sétány 1* és *sétány 2* megszemélyesített szobráról alkotott két képsor: mivel a két szöveg nem közvetlenül egymás után helyezkedik el a kötetben, a második vers olvasásakor ott érezzük az első jelenet óta eltelt fiktív időt is. Érdemes volt tehát Gyukics Gábornak vállalnia a fent említett kockázatot, mert a válasz a kérdésre, hogy sikerült-e koherens szövegvilágot teremtenie az arc és az idő képzetek köré, egyértelműen igen.

GALUSKA LÁSZLÓ PÁL

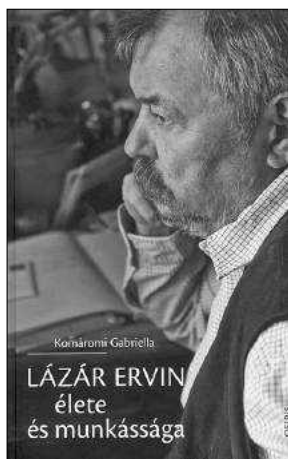
„ÉLETMESEK”

Komáromi Gabriella: Lázár Ervin élete és munkássága

Lázár Ervint ma már nyugodtan nevezhetjük klasszikusnak. Az 1970-es évek második felétől beérkezettnek számító Lázár klasszicizálódása a nyolcvanas-kilencvenes években kezdődött el, ennek látható eredményeként egyes művei bekerültek az irodalmi tananyagba. Először az általános iskolákban, később a középiskolai tankönyvekben, sőt novellái a 2000-es években már az érettségi feladatok között is feltűntek.

A Lázár Ervin-kutatás is időben megindult. Munkásságával kapcsolatos esszék, szakkikkek a nyolcvanas évektől sorjáznak elő (bár kétségkívül a 2000-es években növekszik meg érzékelhetően a számuk). A halála utáni évben, 2007-ben Marton Mária róla szóló interjúkötettel jelentkezett (*Mese Lázár Ervinnél*), két esztendővel halála után, 2008-ban jelent meg az első Lázár-monográfia Pompor Zoltántól (*A hétfejű szeretet – Hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében*), 2009-ben a Lázár Ervin Baráti Társaság *Lázár Ervin-füzetek* címmel sorozatot indított, melynek első darabja *A Nagyszederfa új hajtása*. Meg kell említeni Lázár Ervinnek Pompor kötetével szinte egy időben kiadott *Naplóját* is, amely a Lázár-életmű feltárásának fontos forrása lehet.

A magyar gyermekirodalmi kutatás meghatározó alakja, Komáromi Gabriella Lázár Ervin-kötete nem kisebb feladatot tűz ki maga elé, mint hogy egy klasszikussá vált magyar író szintén klasszikus életrajzi monográfiája legyen, mely nemcsak az általa tárgyalt irodalmi személyiséget, de szerzőjét is megkerülhetetlenül elhelyezi az irodalmi kánonban. A kötetrel kapcsolatos egyik interjúban¹ Komáromi arról beszél, hogy *Elfelejtett irodalom* című könyve kapcsán Vargha Balázs véleménye szerint „már megváltotta a belépőjegyét ahhoz, hogy a legnagyobbakról írjon”. Ugyanezen interjúban – mint a középkor legitimációs kényszerrel küzdő krónikásai – hangsúlyozza, hogy a mű megírására nemcsak az irodalomtörténet prominense, hanem maga az érintett, Lázár Ervin is felhatalmazta. „Régóta dédelgetett vágyam ez a monográfia, és Lázár Ervinnel Takáts Gyula 95. születésnapján tudhattam: szeretnék könyvet írni róla. Lázár válaszul mosolyogva megölelt.” A Lázár-monográfia előszavában Komáromi nyomatékosan kijelöli a kötet helyét. „Szinte magától értetődőek az első monografikus munka nehézségei. Nyilvánvaló, hogy az ilyen könyv könnyen tévedhet, de könnyen lehet újdonságértékű... Meglehet, később valaki nagyobb időbeli és szellemi távlattal, teljesebb tudással és mélyebb megértéssel viszonyul ugyanezen tárgyhoz.

letésnapján tudhattam: szeretnék könyvet írni róla. Lázár válaszul mosolyogva megölelt.” A Lázár-monográfia előszavában Komáromi nyomatékosan kijelöli a kötet helyét. „Szinte magától értetődőek az első monografikus munka nehézségei. Nyilvánvaló, hogy az ilyen könyv könnyen tévedhet, de könnyen lehet újdonságértékű... Meglehet, később valaki nagyobb időbeli és szellemi távlattal, teljesebb tudással és mélyebb megértéssel viszonyul ugyanezen tárgyhoz.

¹ Lőrincz Sándor: Lázár után Janikovszky, in Kaposvármost.hu, 2012. 03. 19. http://www.kaposvarmost.hu/magazin/kultura/2012/03/19/lazar-utan-janikovszky_843.html

Osiris Kiadó
Budapest, 2011
392 oldal, 2980 Ft

(...) De az első ösvény a miénk, az írtás meg a kezünk munkája. (...) Az első monográfiák szerzőjének kétségkívül vannak kiváltságai. »A halál a halhatatlanság kezdete« – mondja a francia szállóige. Az első ilyen munkák szerzői ott állnak a kezdetnél.”

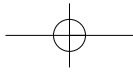
A kötet előszavában Komáromi a szöveganyag felépítését is megindokolja. „Olyan alkotó munkásságáról van szó – írja, akivel kapcsolatban nem tekinthetünk el az írói életrajz tényeitől és a művek referencialitásától.” Ennek megfelelően a 190. oldalig az életút és az életmű összefüggéseit tárgyalja, majd ezt követően kerül sor magának az életműnek a méltatására a könyv második felében. Az életrajzi kutatások kétségkívül alaposak és teljességre törekvők: az adatok megszerzéséhez Komáromi nemcsak a már létező Lázár-szakirodalmat, hanem a Lázár család dokumentumait, illetve a Lázár Ervin híres katonaládájában rejtőző tárgyi és szöveges rekvizitumokat is felhasználta. Többször támaszkodik a még élő családtagok, barátok, ismerősök szóbeli közléseire, valamint Lázár naplójegyzeteire is.

Az életrajzi adatokat Komáromi mindig igyekszik összekapcsolni az életmű megfelelő elemeivel, hangsúlyozva, hogy ezek nem öncélúak, hanem az értelmezést, feldolgozást segíthetik. Az áttekintés a mitikussá növekedett rácegresi Nagyszederfa, a hozzá kapcsolódó helyi és családi legendák, valamint ezek életműbeli fikcionális megjelenéseivel indul. Ezt a Lázár és a Pentz család genealógiája kíséri. Következik az iskolaévek, valamint az írói indulás szempontjából meghatározó újságírói szakos egyetemi periódus összefoglalása, végül az írói szárnypróbálgatás küzdelmeinek bemutatása. Ebben a témakörben külön egységet szentel a szerző Lázár pécsi korszakának, az *Esti Pécsi Napló*, a *Dunántúli Napló* és nem utolsósorban a *Jelenkor* szerkesztőségeiben eltöltött időszaknak. A pécsi évek nyomai több Lázár-műben, például *A fehér tigrisben* és *A kisleány meg az oroszlánok* című meseregényben is fellelhetők. Rácegrespuszta és a gyermekkor szinte az egész életművet áthatja: például a *Csillagmajor* novelláiban, *A Hétféjű Tündér*, a *Bab Berci kalandjai* című kötetekben is gyakran bukkan fel „Rácpáregres”, valamint az egykori pusztához kötődő helyszínek, alakok. A pécsi évek után Lázár *Élet* és *Irodalombeli* tevékenységébe, valamint lengyelországi tanulmányaiba nyújt betekintést a szerző.

Figyelemre méltó, hogy miközben előrehaladunk Lázár élettörténetében, a narratíva változáson megy keresztül: a kezdeti fantasztikus-mitikus szerzői vonásokat mindinkább felváltja az értelmezésben Lázár „hétköznapiabb”, „emberibb” arcának hangsúlyozása. Ugyanakkor már az életrajzi események kapcsán több jelentős szerző életútjával is párhuzamba állítja Lázár pályáját a monográfia: többek között Illyés Gyula és Petőfi Sándor, de Tamási Áron, Sütő András, Gion Nándor, a külföldiek közül pedig Gabriel García Márquez parallel vonásait is kidomborítja a biográfiai részben. (A márquezi párhuzamról a későbbiekben még szót ejtünk. Abban, hogy Komáromi Giont Lázár mellé állítja, talán szerepet játszott Péntek Orsolya Pompor-kritikája is.² Feltevésünket erősíti, hogy Komáromi – természetesen – többször hivatkozik *A hétféjű szeretet* című kötetre, és annak eljárását követve próbálja Lázár Ervin életművét „a mesék és az elbeszélések felől” egyszerűre szemléltetni.) Fontosnak tartjuk, hogy Komáromi Móra Ferenc mint előd munkásságának hatását megkérdőjelezhetetlennek tartja Lázár értelmezésében.³

² Péntek Orsolya: De akkor mégis hova tegyük Lázár Ervint? Pompor Zoltán: A hétféjű szeretet – Hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében, in prae.hu, 2008. 07. 25. <http://www.prae.hu/prae/articles.php?aid=1283>

³ A magunk részéről örömmel vettük volna, ha Pósa Lajos neve is megjelenik legalább a közvetett elődök között. Ha elolvassuk Pósa *Dongóvári Péter* című gyermekversét, azonnal feltűnik a meghatározó stílusjegyek között a névstiliztika és a rokon értelmű, játékos hangzású szavak ritmikus halmozása, amely Lázárra is jellemző. Persze, érzékeljük, hogy Pósa pozitív felemlítése még ma is szinte tabudöntőgetésként hat.

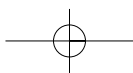
Az életrajzi egység végén Lázár Ervin beérkezéséről és sikeres íróvá válásáról, Réber Lászlóval, Vathy Zsuzsával, gyermekeivel való kapcsolatáról olvashatunk. Ezt követően kezdődik az életmű poétikai igényű áttekintése.

Monográfiájának *Az életmű* címet viselő második nagy egységében Komáromi először műfajonként tekinti át Lázár írói munkásságát, majd a fontosabb művek elemző igényű bemutatására kerít sort. A kötet egészéhez képest ambivalensnek tartjuk a második rész *Kamaszkori versek* című nyitó fejezetét. Maga a szerző idézi fel Lázár kijelentését, amelyben őszintén bevallja, hogy mivel verset írni nem tud, ezért mesékkel próbálkozik, mert azok „közelebb állnak a költészethez.” Kétségtelennek látszik, hogy fontosnak tartja a saját verseit, többet átmásolt, újratírázott, s Komáromi leírja, Lázár hogyan látta el kíméletlen kritikai jegyzetekkel ifjúkori rigmusait felnőttkorában. Kérdéses azonban, hogy ezeket a sikerületlen, az életmű alakulása szempontjából talán zsákutcának is tekinthető, soha nem publikált, kéziratban maradt költői kísérleteket Lázár a nyilvánosságnak szánta-e. Hol kezdődik egy írói életmű azon része, mely irodalomtörténeti jelentőségű, és nem magánügy? Meddig, milyen mélységig van joga belepillantani a nyilvánosságnak?

Fontos azonban a novellisztikáról írott következő fejezet, amelyben végigkövethetjük, hogyan alakította ki Lázár Ervin saját szerzői arculatát. Az életmű szempontjából lényegesebb szövegek (például a *Buddha szomorú* című kötet egyik legmeghatározóbb darabja, *A Masoko köztársaság*) változásaiba, alakulásába is betekintést kapunk. A szerzői szándék szerint itt érezhető leginkább az a törekvés, hogy az úgynevezett „gyermek-” és „felnőttirodalom” határai elhalványuljanak, egybemosódjanak, és a megkülönböztetés helyett inkább a „szépirodalom” váljék érzékelhetővé. Lázár Ervin éppúgy nem kapcsolható kizárólag a gyermeki, mint ahogyan a felnőtt világhoz sem. „Lázár köteteiben szinte észrevétlenül módosult a műalkotás műfaji alkata. Megteremtett valami újat, sajátosat, »a mese és a novella között lebegő írásművet«. (...) Nemegyszer az is bizonytalan: hol ér véget az egyik, hol kezdődik a másik. De alapjában semmi sem kényszeríti a kérdés eldöntését.” A fejezet jól érzékelteti, hogy a később önálló mesegyűjteményekben is megjelentetett írások hogyan épülnek be eredetileg a novelláskötetek „komolyabb”, „felnőttebb” darabjai közé. Komáromi többször is kiemeli, hogy Lázár írói munkásságának leghangsúlyosabb, legértékesebb elemét éppen a mesék, mesenovellák adják. „Útközben a novellista pályáján voltak törések, repedések, a meseíró útján nem.”

A *Mesevilág-teremtés* című fejezettel kezdődően foglalkozik a kötet Lázár Ervin *A molnár fia zsák búzájával* kezdődő és egészen *A manógyárig* ívelő meseírói munkásságával, előbb a mesék és mesenovellák, később a meseregények kapcsán. Ebben a részben Komáromi több híres gyermekirodalmi szerző hitvallását is felidézi, leghangsúlyosabban Weöres Sándor és Michael Ende véleménye jelenik meg. Mindkét idézett szerző hangsúlyozza, hogy alapvetően nem gyermekek számára ír: Weöres „sehányéveseknek”, Ende pedig a „benne élő gyermeknek” szánta műveit. Lényegileg mindketten megőriztek magukban valamiféle olyan gyermeki kifejezőkészséget, amely később is segített nekik abban, hogy műveikben teljesen természetes módon, mindenféle mesterkéeltség nélkül tartsák meg kapcsolatukat a gyermekközönséggel. A gyermekek felé nyitottan és fogékonosan, a nyelvi humoron keresztül közelítő Lázár titkát is ebben lehet keresni.

Komáromi hosszan fejtegeti a „gyermek”- és a „felnőttirodalom” kapcsolatrendszerét. A „gyermekirodalom” eszméje tulajdonképpen irreleváns (pedagógiai aspektusból természetesen nem), egyfajta kulturális gyakorlat, tradíció hozta létre, hiszen valójában az „irodalom” egy. Ugyanakkor persze tagadhatatlanul létezik az irodalomnak olyan szegmense, amely a gyermekek számára vonzó, érthető és élvezetes. „Lehet a mű sokszólamú, többretegű, de kell lennie benne egy olyan szólamnak, amelyet a gyerek nemcsak meghall, de tetszik is neki. Ha Weöres (...) arról beszél, hogy nem gyerekeknek írta a verseit, illetve Lázár arról, hogy ő sem a meséit, akkor ezt akceptálni kell.”

A fejezet további részében Komáromi a modern mesék alakváltozatai és a lázári mesevilág összefüggéseit vizsgálja. A modern és a lázári mesevilág a tradicionális kifejezés-mód sémáit ugyan ismeri és elismeri, de folyamatosan feszegeti és átértelmezi „mind strukturális, mind szemantikai” tekintetben. Különösen szembetűnők a mesehősök alakjának és céljainak változásai. A modern mese hősei antihősök, a céljaik pedig összetettebbek, bonyolultabbak, mint a klasszikus mesékben. A narráció ironikusabbá vált, és hangsúlyozottabban reflektál a hétköznapi világra. A gyermekek ezért nem mindig nyitottak a modern mesékre, különösen az abban megnyilvánuló, gyakran erőltetetten szatirikus nyelvi humor érthetetlen és zavaró számukra. Lázár Ervin mindig jó érzékkel adagolja a saját nyelvi leleményeit, és „nem él vissza a gyerek türelmével.” Amint arra Komáromi is rámutat, a hagyomány ismerete nélkül ez a játék nem működik, nem működhet. A fonák helyzet értelmezéséhez a tradicionális mesevilágban való tájékozottság is szükséges: a jóindulatú sárkány, a nyűgös tündér stb. figurájának játékosága csak az eredeti típusokkal összevetve válthatja ki a felismerés örömeit a befogadóból. Lázár a tradicionális mesék talaján áll, és meséi is olyan olvasóközönség számára érthetők, akik szintén otthonosak ebben a diskurzusban.

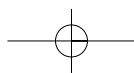
Az elemzésekben Komáromi a lázári mesevilágot három korszakra tagolja. Az elsőt véleménye szerint a „modern állatmesék jellemzik” (*A kisleány meg az oroszlánok*), a másodikban Lázár mesevilág-teremtő munkába fog (*A Négyszögletű Kerek Erdő* határozza meg ezt az időszakot), míg a harmadik korszakban forrásokból merít, létező ciklusokhoz told hozzá, illetve egyes hőseinek sorsát gondolja tovább. Az utolsó mesekötet utolsó meséjében, *Az élet titkában* Lázár ismét felidézti a Nagyszederfa alakját, az első mese, *A molnár fia zsák búzája* legfontosabb tanítását, és olyan összegző erejű mondatokkal fejezi be a történetet, amelyek Komáromi szerint az életmű méltó záróakkordjai is: „Most már, idők múltával, azt is tudom, hogy arról szolt a mese, hogy a világban mindenkire rá van bízva valami. Valami nagyon fontos, amivel el kell jutni az Üveghegy elé, s aki az Üveghegy elé akar jutni, annak ismernie kell testvérét, anyját, nagyapját, tudnia kell, hogy az Üveghegy vára mindenki előtt nyitva áll, csak szeretet és tiszta szív kell hozzá.”⁴

A *Berzsiántól Bab Berciig* című nagyfejezetben Komáromi a meseregényeket tekinti át, *A kisleány meg az oroszlánok*, a *Berzsián és Dideki*, a *Szegény Dzsoni és Árnika*, illetve a *Bab Berci kalandjai* című műveket. Az elemzésekben itt újra hangsúlyosan kiemeli az életrajzi megfeleléseket. A lázári regény értelmezésénél alapvető jelentőségű az a megállapítása, hogy Lázár inkább novellista, mint regényíró, meseregényei mesefüzszerűen épülnek (több fejezetük korábban novelláskötetek részeként vagy irodalmi lapokban önállóan is megjelent), csak a hősök személye kapcsolja össze ezeket, illetve, például a *Berzsián és Dideki*-ben, az intrikus szereplő (Áttentő Redáz) megjelenése ad egy lehetséges végső irányt a történéseknek.

Párhuzamos történetek címmel elkülöníti Lázár két, nem sokkal egymás után született művét: *A Hétfejű Tündért* és *A fehér tigris*. A szerző véleménye szerint Lázár e mesenovelája és regénye párhuzamos vonásaik miatt különülnek el a többi szövegtől. A legfontosabb összekötő kapocs a morális tartalom: a főhős elveszíti erkölcsi tartását, de a történet végén megigazul: *A Hétfejű Tündér*ben ez még lehetőséget ad az értékmérésre, *A fehér tigris*-ben azonban ehhez már késő. Az is rokonítja e műveket, hogy ezek állnak legtávolabb a kisgyermektől – éppen hangsúlyos erkölcsi mondanivalójuk miatt –, bár egyes jelentésrétegeik a gyermek számára is megközelíthetők.

A következő fejezet – címében is kifejezve ezt a szándékot – *Lázár Ervin fiktív univerzumait* mutatja be: a *Csillagmajor* és *A Négyszögletű Kerek Erdő* világát. A *Csillagmajor* a

⁴ Lázár Ervin: *Az élet titka*, in *Manógyár*, Osiris, 2002. 86.

gyermekkori, családi emlékek leképeződése, *A Négyszögletű Kerek Erdő* korábbi novellákból (például *A Hétfelű Tündér* című novelláskötet anyagából) épült össze. Komáromi García Márquez és Mikszáth mindenségével kapcsolja össze a *Csillagmajor* színtereit. A márquezi párhuzammal óvatosabban bánik, hiszen Pompor Zoltán monográfiáját a kritika éppen azért marasztalta el, amiért frazeológiájában „mágikus realistának” minősítette Lázár szövegvilágát. Péntek Orsolya említett kritikájában problematikusnak véli ezt a párhuzamot, szerinte Márquez egyfajta „transzkultúra”, a dél-amerikai bennszülött, spanyol-latin és a keresztény tradíció keveredéséből meríti mondanivalóját, amely „alapjaiban különbözik” a „több ezer éves zsidó-keresztény kultúrába zárt” és ezen felül csak „saját mese- és mondavilágukba” visszanyúlni képes európai – jobb híján „transzcendensnek” nevezett – irodalom hangvételtől, tereitől. A „két attitűd” gyökeresen „másból táplálkozó”, „máshogy leírható.” Komáromi ezért kerüli a „mágikus realizmus” kifejezést, ugyanakkor állandóan hangsúlyozza a szövegek „mitikus és mágikus” háttérét, tulajdonságait, bár a fogalmakat időnként hajlamos összemosni. Igaz, hogy a kereszténység mellett archaikus eredetű mitikus-mágikus képzetek is megmaradtak (például a boszorkányokkal kapcsolatos hiedelemvilágban), ahogy az is igaz, hogy a keresztény mítoszok alakjai (például Krisztus, Szent Péter, Szűz Mária) mágikus-mitikus szertartásszövegek (várázsénekek) és eredetmondák szereplőivé váltak, de a keresztény mitológia mellett ezek legfeljebb a paraliturgia és a népi hiedelemvilág elemeiként kaphattak mágikus kifejezést. Ezért az olyan kijelentések, mint „A Csillagmajor mágikus síkján elsősorban a keresztény mítosz jelenik meg”, kérdések maradnak.

Kevésbé problematikus a mikszáthi (esetleg a mikszáthit folytató Krúdy-féle) világgal való párhuzamok kiemelése. Ez hitelesebb, jobban megfeleltethető annak a korai szöveg-élménynek, amellyel Lázár mindenképpen szembesült, szembesülhetett. Fontos hangsúlyozni a szintén rácegrespusztai születésű Illyés szociográfiájára, a *Puszták népére* adott válasz eshetőségét a *Csillagmajor* kapcsán.

A Négyszögletű Kerek Erdő inkább irodalmi élmény szülötte, nyilvánvaló a Karinthy fordította *Micimackó* hatása a szövegben. Ugyanakkor nem egyszerű „utánézésről” van szó, Komáromi is hangsúlyozza, hogy Lázár világa bonyolultabb, rétegzettebb Milnéénél, befogadója sem ugyanaz a korosztály. Éppen ezért drámában, filmben is nehezebben leképezhető. Fontos különbség az is, hogy Milne hősei „megelevenedett játékok”, Lázár alakjai „fikció teremtette elvont, gyermeklelkű figurák”. Milne meseregénye szervezettebben épül föl, Lázár műve lazább szerkezetű, ez természetes is, hiszen sok év novellái kerültek benne egymás mellé. A kötet a lázári stílus és humor eszköztárának bemutatásával zárul.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Komáromi Gabriella Lázár-monográfiája csakugyan megkerülhetetlen mű a későbbi kutatás szempontjából. Írója gondosan építkezik, a munkát alapos és szerteágazó kutatások előzték meg, adatai hitelesek, érdekesek, újszerűek. Szándéka szerint az érdeklődő laikusok számára is tájékoztatásra törekszik, egyszerű megfogalmazásai, érdekes, eleven előadásmódja, a lázári világ közismertsége és közkedveltsége miatt egészen biztosan lesz szélesebb olvasóközönsége is. Ugyanakkor a szakember számára is hasznos a mű: nemcsak a benne található adatok és a gondos elemző munka miatt, hanem azért is, mert a kötet végén – az adatkeresést megkönnyítő betűrendes névmutató mellett – a mindmáig legteljesebb Lázár-bibliográfiát is megtalálhatjuk, s ez jelentősen megkönnyíti a feladatát mindazoknak, akik a jövőben a lázári életmű kutatásába kívánnak belefogni.

K Ö V Á R I S A R O L T A

A TRAGIKUS NIETZSCHE

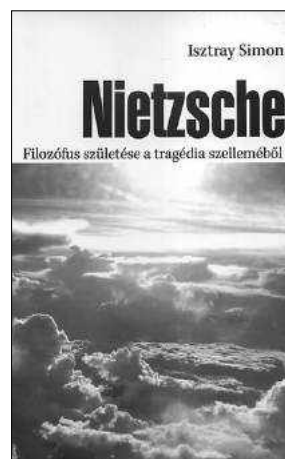
Isztray Simon: Nietzsche. Filozófus születése a tragédia szelleméből

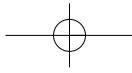
Isztray Simon tavaly megjelent könyve a színvonalas magyar nyelvű Nietzsche-irodalmak számát gyarapítja, alapos, közeli szövegolvasatokon nyugvó, az életmű tágabb szakaszát bemutató, problémátörténeti munka. A mű a szerző doktori értekezésének könyvvé átdolgozott változata, ennél fogva elsősorban tudományos érdeklődésre tarthat számot, mindazonáltal a Nietzsche filozófiájában komolyabban elmélyülni szándékozó laikus olvasók számára is ajánlható.

A kötet hét, egymáshoz lazán kapcsolódó, ám egymásra utaló nagyobb fejezetből áll, melyek külön tanulmányokként is olvashatók. A közöttük fennálló kapcsolatot elsősorban az *Előszó* teremti meg, mely a kötetben egymás után rendezett szövegek egyik lehetséges olvasási módját kínálja. Erre az olvasási módra – mely a tragédia fogalmának középpontba állításával történeti ív megrajzolását ígéri – egyébként a kötet alcíme is utal. Írásomban ezt az olvasatot követem végig.

Az alcím (*Filozófus születése a tragédia szelleméből*) kétféleképpen is érthető: először is azt az elfogadott értelmezést húzza alá, mely szerint *A tragédia születése* Nietzsche első, jelentős filozófiai műve, az a mű, mely a bázeli filológia-professzort filozófussá avatta, másodsor pedig arra az Isztray elemzéseiben fontos szerepet játszó momentumra mutat rá, mely szerint a tragikum a kezdetektől Nietzsche filozófiájának központi fogalma, és a későbbiekben is az marad. A könyvben mindkét értelmezés nyomon követhető: Nietzsche filozófiai munkásságát *A tragédia születésével* kezdődően mutatja be, és a filozófus fejlődésére koncentrálna kíséri nyomon annak pályáját egészen az *Így szólott Zarathustra* című műig, melyet szintén a (Peter Szondi nyomán) „tragikus filozófiának” nevezett keretben interpretál. Isztray művének *Előszavában* maga is kiemeli az utóbbi szempontot: „E könyvben megjelenő disszertációm célkitűzése az volt, hogy bemutassa, Nietzschénél *A tragédia születésében* megjelenő *tragédia filozófiája* (és *poétikája*) hogyan válik a későbbi művekben *tragikus* (avagy *dionüszoszi*) *filozófiává*.” (7.) Tehát a szerző egyfajta átmenet bemutatását ígéri: egy többé-kevésbé hagyományos esztétikai megközelítés elmélyülését a világ megismerhetőségének megkérdőjelezéséből az egyéni világteremtés szükségességére következtető, tragikus filozófia felé. A könyv problémafelvetésének újszerűsége véleményem szerint éppen a tragikum fogalmának középpontba állításában ragadható meg: a tét ennek megfelelően a korai tragédiaelemzés eredményeinek, illetve ezen eredmények transformációinak kimutatása az életműben. Isztraynak ebben a munkában egy fontos fogalom, a dionüszoszi fogalmának

L'Harmattan Könyvkiadó
Budapest, 2011
215 oldal, 2300 Ft

nyomon követése is segítségére van, számára a tragikus és a dionüszoszi a nietzschei életmű kontextusában egymáshoz igen közel álló fogalmak.

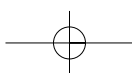
Isztray mindemellett saját célkitűzését így pontosítja: „az a folyamat foglalkoztatott, ahogy filozófia és esztétika korai kapcsolata felbomlik és megváltozott formában tér vissza a későbbi művekben.” (7.) Ez részben bővítést is jelent: filozófia és esztétika kapcsolatának a tragikus-dionüszoszin kívül más aspektusai is fellelhetők, és a könyv tanulmányai valóban nem korlátozódnak pusztán e fogalmak elemzésére.

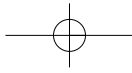
A könyv tehát egy meghatározott szempont, filozófia és esztétika, illetve ismeretelmélet, metafizika és művészet kapcsolatának elemzésén keresztül, szűkebben a tragikum fogalma mentén mutatja be Nietzsche életművének *A tragédia születésétől az Így szólott Zarathustráig* tartó szakaszát. A szerző eredetileg a teljes életművet szeretne volna vizsgálni (7.), és elemzései időnként túl is mutatnak a fent említett két mű által meghatározott kereten: például a változás, keletkezés és lét fogalmait középpontba állító IV. fejezetet a *Bálványok alkonya* releváns szöveghelyeinek interpretációja zárja le, így kerekítve ki az értelmezést. Hasonlóképpen a könyv záró fejezete is tartalmaz utalásokat Nietzsche életművének kései szakaszára, meghosszabbítva a korábbi fejezetek elemzéseit (pl. 155–156., 157.).

A munka azonban döntően a *Tragédia*-könyv és a *Zarathustra* által körülhatárolható időszakokkal foglalkozik, vagyis az életmű korai és érett szakaszával. Isztray koncepciójában e két mű válik a tárgyalt időszak legfontosabb alkotásává: *A tragédia születésének* részletes, sok szempontú elemzését követő fejezetek ugyanis amellet, hogy részben maguk is az *Így szólott Zarathustrában* felmerülő kérdéseket tárgyalnak e műből vett konkrét idézetek segítségével, szinte valamennyien az utolsó, *A Zarathustra dionüszoszi filozófiájának értelmezéséhez* címet viselő nagy fejezet előkészítéseiként értelmezhetők. Annak ellenére így van ez, hogy Isztray az elemzés körébe Nietzsche hagyatékban maradt műveit, előadásvázlatait, jegyzetfüzeteit is bevonja. A különböző típusú szövegek ugyanis nem helyezkedhetnek el azonos szinten, maga a vizsgálat középpontjában álló kérdésfeltevés: Nietzsche filozófiai gondolkodásmódjának változása, és a tény, hogy e vizsgálat határait szövegek jelölik ki, kitüntetetté teszi e határpontul szolgáló szövegeket, míg a közöttük elhelyezkedőket egy fejlődés állomásaiként, átmenetiként jeleníti meg. Természetesen nem véletlen, hogy az elemzés végpontján éppen a szakirodalom által főműként elfogadott *Zarathustra* áll, mely számos, Nietzschét korábban is foglalkoztató kérdést tesz fel újra. Ugyanakkor Nietzschének a két, Isztray elemzéseiben határpontul szolgáló műve között született munkái: az *Emberi, nagyon is emberi*, a *Hajnalpír* és a *Vidám tudomány* átmenetiként, kevésbé jelentősként tűnnek fel, míg a hagyatékban maradt írások, feljegyzések és előadásjegyzetek némelyike (pl. *A filozófia a görögök tragikus korszakában* vagy a retorika-előadások) meghatározóként jelenik meg. Ezen a szinten tehát mintha egyenlősítés lenne megfigyelhető a különböző státuszú szövegek között. Ennek oka szintén a fejlődés bemutatását célzó gondolatmenet: a különböző források mind hozzájárulnak a Nietzsche által megtett út megértéséhez. Azt lehet mondani, hogy Isztrayt a két, az elemzés szempontjait meghatározó mű közötti időszakra vonatkozóan inkább egyes problémák, mint egyes művek érdeklik.

A fejlődéskoncepció mellett Isztray tragikus filozófiát középpontba állító értelmezése is indokolja a *Tragédia*-könyv és az *Így szólott Zarathustra* kiemelését, a tragédia filozófiája ugyanis az előbbi, míg a tragikus filozófia az utóbbi műre lesz érthető. A *Zarathustra* elemzését elsősorban ez a szempont: a drámaisághoz való kötődése (az Empedoklész-dramatervvel mutatott párhuzamok; Gadamer értelmezése; monologikus műalkotásként történő felfogása) fogja meghatározni, így válik az értelmezésben *A tragédia születésében* megkezdett gondolatmenet (több transzformáción át történő) folytatásává. (Ezt a képet Nietzsche kései filozófiájának elemzése minden bizonnyal árnyalná.)

Az elmondottak alapján az olvasó azt várná, hogy Isztray könyvének egyéb tanulmá-

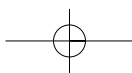

nyai az első, *A tragédia születését* bemutató, és a záró, az *Így szólott Zarathustrát* elemző fejezetek közötti ív megrajzolására tesznek kísérletet. A fejezetek laza egymásutánja valóban kirajzolja Nietzsche gondolkodói útjának képét, ám a teljesség igénye nélkül. A gondolkodói út egyes állomásainak kidolgozása helyett a fejezetek inkább egy-egy gondolat, fogalom változásaira koncentrálnak, és többnyire maguk is mozgást ábrázolnak (kivétel ez alól a gondolatmenetbe exkurzusként illeszkedő, Rimbaud és Nietzsche költészetfelfogásának párhuzamait elemző V. fejezet). Így a II. fejezet nyelvfilozófia és metafizika-kritika, a III. művészet és megismerés, a IV. változás, lét és keletkezés, a VI. művészi mimézis és filozófia kérdéseivel foglalkozik az életmű meghatározott szakaszaiban. Isztray könyvére jellemző, hogy hiányoznak a fejezetek közötti összekötések, egyedül a VI. fejezet tartalmaz konkrét utalást az utána következő VII.-re, a többi sem bevezetőjében nem utal vissza a megelőzőekre, sem zárlatában nem készíti elő a későbbieket. A köztük lévő kapcsolatot az erősíti, hogy egyazon téma vagy ugyanazon művek más-más aspektusait tárgyalják, és gyakran ugyanazon idézetek különböző vonatkozásait fejtik ki.

Ez a fajta szerkesztés, a fejezetek közötti elmozdulások és kitöltetlen helyek magával a fejlődés/változás bemutatásával kapcsolatban fogalmaznak meg kérdéseket. Azt mutatják, hogy az elemzés nem nyújthatja a gondolati fejlődés/változás ívének teljes rajzolatát, mivel ez az ív nem húzható meg, a gondolatok kibomlása nem egyvonalú. Nemcsak a nietzschei életmű túl szerteágazó ahhoz, hogy egy ilyen ív megrajzolása lehetőségessé váljon, hanem a leírásnak is több ágra kell szakadnia ahhoz, hogy a változás egyes elemeit kibontsa, és így végül a folyamatot a maga összetettségében ábrázolhassa. Ehhez a tapasztalathoz kapcsolódhat Isztray könyvének az a már említett sajátossága, hogy benne ugyanazok az idézetek többször, különböző tájakon bukkannak az olvasó elé, más-más összefüggés részeként: ezáltal összetettebb, többoldalú elemzés és a szövegrészek jobb megértése válik lehetőségessé. Így például a következő, Nietzsche-től származó idézet: „Mindig is a keletkezés ártatlanságának igazolásán fáradoztam” (73., 81., 85.), vezeti be mind a III., mind a IV. fejezetet, ezzel hangsúlyozva ezek összetartozását, és ez az idézet szervezi, legalábbis részben, a IV. fejezet felépítését is, ennek 1. és 2. alfejezetét ugyanis Nietzsche ebben az idézetben megfogalmazott önértelmezésére fűzi fel Isztray. Ez a megoldás amellett, hogy kapcsolatokat teremt a fejezetek között, azok önállóságát is erősíti: Isztray nem él ugyanis explicit előre- és visszautalásokkal az idézetek felbukkanásakor, releváns részeit újra közli és az aktuális témának megfelelően értelmezi, így az egyes fejezetek valóban egymástól függetlenül is érthetők.

Hátra van még annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a *Tragédia*-könyvet és a *Zarathustrát* tárgyaló fejezetek közé eső szakaszok (II–VI.) mennyire járulnak hozzá az *Előszó*ban megjelölt kérdéssel, a nietzschei tragikum-fogalom változásának vizsgálatához. Kimondottan a tragikum kérdését közülük a III. és a VI. tárgyalja. A III. a hangsúlyosabb, mely a tragikus megismerés elméletét, illetve ennek változását mutatja be *A tragédia születésében*, majd az *Emberi, nagyon is emberiben* és a *Vidám tudományban*. A VI. fejezet a tragédia egy másik aspektusát, a dionüszoszi mimézis és az átváltozás hozzá kapcsolódó fogalmát állítja középpontba, bár épít a tragikus megismerés, illetve a tragikus világmodell tapasztalatára is. *A tragédia születését* *A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* segítségével köti össze az *Így szólott Zarathustrával*, pontosan az *Előszó* ígéretének megfelelően, egyben közvetlenül előkészíti a záró VII. fejezet *Zarathustra*-értelmezését.

Hogyan illeszkednek mármint az *Előszó* által kijelölt értelmezési keretbe az egyéb (II., IV., V.) fejezetek? Egyrészt ezek Isztray másik, a könyv témáját árnyaló megjegyzése mentén interpretálhatók: valamennyien esztétika és filozófia kapcsolatát taglalják, és ezzel a tragikum fogalmának tárgyalását az életmű tágabb kontextusába ágyazzák, több oldalról is megvilágítva azt. Másrészt e fejezetek kötik össze a könyv kiinduló és záró tanulmányá-

it, és hozzájárulnak ezek jobb megértéséhez. A II. fejezet *A tragédia születésének* korszakából származó nyelvfelfogás átalakulásának bemutatása során azt vázolja föl, hogy milyen irányba mozdult el Nietzsche filozófiája közvetlenül első könyvének megírása után, és erre feltétlenül szükségünk van Nietzsche metafizikájának megértésekor; olvasatom szerint azonban a jelentősége az utolsó fejezet Zarathustra-értelmezésében, a beszéd és a hallgatás témájának tárgyalásakor mutatkozik meg igazán. A IV., *A „keletkezés ártatlansága”* című fejezet, a III. folytatása és bizonyos értelemben párdarabja, árnyalja a Nietzsche metafizikájáról és világértelmezéséről felállított képet, és témájával az életakarat igenléséhez, ezzel pedig a nietszchei tragikum fogalmához kapcsolódik, melyet Isztray „az affektusok magasrendű egymást-áthatása”-ként (53.) ír le. Végül a Rimbaud és Nietzsche közti párhuzamokat taglaló V. fejezet *A tragédia születésének* értelmezését árnyalja, és a lírai szubjektum fogalmának középpontba állításával a záró fejezet monologikus műalkotásra vonatkozó alfejezeteit készíti elő.

Bár a könyv részleteit tekintve is igen érdekfeszítő olvasmány, végezetül néhány kritikai megjegyzést is szeretnék megfogalmazni. Az első, hogy a szerző olykor túlságosan is elfogadó Nietzsche önértelmezéseivel kapcsolatban. Így *A tragédia születésének* értelmezések részben annak 1886-os előszavára építve utasítja el Willamowitz-Möllendorf kritikáját, aki szerint, Isztray megfogalmazásában, „Nietzsche írása valójában a wagneri zenedráma esztétikájáról szól, és nem a görög tragédiáról.” (16.) Isztray ezzel szemben úgy vélekedik, hogy *A tragédia születésének* fő mondanivalója a görög tragikus kultúra bemutatása volt. Álláspontját azzal a ténnyel támasztja alá, hogy Nietzsche e korszakban a görög kultúra, művészet és filozófia kérdéseit elmélyülten tanulmányozta. Csakhogy a kérdés nem ezen fordul meg. *A tragédia születésében* Wagner zenedráma egyértelműen mint a görög tragédia utódja és feltámasztója, a német nép pedig mint a görög reménybeli örököse jelenik meg. Egy új kulturális forradalom megvalósításáról van itt szó. *A tragédia születésének* sikere a Wagner-körben jórészt éppen programirat voltának tudható be. 1886-ban, jóval a Wagnerrel történt szakítás után Nietzsche a műnek ezt az aspektusát már inkább tagadná. Az új előszó célja éppen az, hogy hozzákapcsolja a művet az életmű későbbi eredményeihez, és a túlságosan erősen kirajzolódó wagneri és schopenhaueri gyökerek helyett a görögség problematikáját hangsúlyozza. Erre szolgál az új alcím: *Görögség és pesszimizmus* is.

Isztray könyvének mélyrehatóbb problémája, hogy benne a szerző a dionüszoszi és a tragikus fogalmait túlságosan is közel hozza egymáshoz. Bár értelmezése sok helyen igen meggyőző és hasznos, a tragikum általa adott meghatározása („az affektusok magasrendű egymást-áthatása”) véleményem szerint nem helytálló. Azt hiszem ugyanis, hogy (1) a dionüszoszi tágabb kategória, mint a tragikum, és a tragédia műfaja a korai Nietzsche-nél éppen mint ennek az elemnek a szublimációja jelenik meg, illetve (2) a tragikumot Nietzsche maga sem határozza meg, de előfordul, hogy a fenténél jóval hagyományosabb értelemben használja. (Például az *Emberi, nagyon is emberi* egyik aforizmájában: „a tragikus jelensége esetén az ember a nagy, tartós, féktelen jókedvből gyorsan roppant szorongásba kerül”¹). Igaz, hogy Isztray ezt a meghatározást *A tragédia születése* kapcsán bontja ki, de mégiscsak érdemes lenne utalni rá, hogy a fogalom a későbbiekben Nietzsche életművében új jelentéseket fog fölvenni. E változás elemzése egyébként is érdekes téma lenne, mivel *A tragédia születésében* a dionüszoszi és a tragikus szorosan összefonódik a Nietzsche által később elvetett schopenhaueri fogalmisággal. A szenvedés oka az individuáció, a dionüszosziiban rejlő öröm pedig éppen ennek felszámolásából adódik.

¹ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi*. Könyv szabad szellemek számára. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 98.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Nádas Péter hetvenéves

- NÁDAS PÉTER: A mondat tőkesúlya (*Ünnepi beszéd Christina Viraghról*) 945
CHRISTINA VIRAGH: Áprilisban (*II. fejezet*) 949
BAGI ZSOLT: A tekintet (*Még egyszer test és írás fenomenológiájáról*) 957
BÁN ZSÓFIA: Közös fény (*Nádas Péter születésnapjára*) 963
WERNITZER JULIANNA: Aki éberem álmodik (*tanulmány*) 967
P. MÜLLER PÉTER: Rítus és leírás: Nádas Péter színjátékairól (*tanulmány*) 978
BALOGH MAGDOLNA: Nádas Péter szlovákul (*Priestory vnímania. O tvorbe Pétera Nádas. [Az értés terei. Nádas Péter művészetéről]* Editorka Judit Görözdi) 990
LÁSZLÓ EMESE: „Még nincs megfejtve minden” (*Nádas Péter: Párhuzamos olvasókönyv. Nádas Péter regényének forrásai és visszhangjai. Szerkesztette Csordás Gábor*) 993
SZEGŐ JÁNOS: Belső tagoltság, ironikus válasz (*Bazsányi Sándor: „... testének temploma...” – erotika, ironia és narráció Nádas Péter prózájában*) 999
NÁDAS PÉTER levelei (*A Jelenkor szerkesztőinek*) 1004

*

- ÖDÖN VON HORVÁTH: Korunk gyermeke (*regényrészletek*) 1013
KASZÁS MÁTÉ: Fekáliában, sej (– *Nekifutások* –) 1025
SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 1034
ORCSIK ROLAND verse 1037
CSEKE ÁKOS: Tiszta kosz (*esszé*) 1038

*

- KÁLMÁN C. GYÖRGY: Vágatlanul (*Jack Kerouac: Úton. Az eredeti tekercs*) 1046
KISANTAL TAMÁS: Minden krétai hazudik... (*Umberto Eco: A prágai temető*) 1050

2012

OKTÓBER

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT SZÉPE GYÖRGY. A Pécsi Tudományegyetem professor emeritusát, az alkalmazott nyelvészet, a XX. századi nyelvtudomány-történet, a szemiotika, a szóalaktan kiemelkedő tudósát szeptember 12-én, életének 81. évében érte a halál.

*

JAK-TÁBOR. A József Attila Kör hagyományos táborát idén augusztus 28. és szeptember 2. között rendezték meg Szigligeten. Az irodalmi napok fő témája ezúttal az irodalom és a digitális kultúra kapcsolata volt. A kerekasztal-beszélgetések mellett *György Péter* tartott előadásokat a kérdésről. A versszemináriumot *Schein Gábor*, a prózaszemináriumot *Szécsi Noémi* vezette. A JAK Retro sorozat keretében Sziveri Jánosról emlékeztek meg, valamint bemutatták a JAK Világirodalmi Sorozat és a JAK-füzetek új köteteit.

*

A PÉCSI ÖRÖKSÉG FESZTIVÁLT szeptember 7. és 23. között rendezték meg.

Egyebek mellett könnyű- és komolyzenei koncertek, színházi előadások, filmvetítések, kiállítások és családi programok várták az érdeklődőket a Zsolnay Negyedben, a Kodály Központban, a Művészetek és Irodalom Házában, valamint a Cella Septichora Látogatóközpontban.

*

SZÍNHÁZI PREMIEREK. A Pécsi Nemzeti Színház szeptember 21-én mutatta be Kacsóh Pongrác–Heltai Jenő–Bakonyi Károly *János vitézét*. A daljátékot *Nagy Viktor* rendezte. A PNSZ Kamaraszínháza szeptember 28-án tűzte műsorra a Hans Alfredson és Tage Danielsson által írt *Picasso kalandjait*, *Méhes László* rendezésében, *Horgas Ádám* társrendező koreográfiájával.

*

QUASIMODO-DÍJ. A Salvatore Quasimodóról elnevezett nemzetközi költőverseny fődíját *Tatár Sándor* nyerte el. A két különdíjat *Gyukics Gábor* és *Neogrády Antal* vehette át. Gratulálunk munkatársainknak!

Szerzőink

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegén él.

Christina Viragh (1953) – magyar-svájci író, műfordító, Rómában él.

Hajós Gabriella (1949) – jogász, műfordító, Budapesten él.

Bagi Zsolt (1975) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen él.

Bán Zsófia (1957) – irodalomtörténész, irodalomkritikus, író, Budapesten él.

Wernitzer Julianna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.

P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Balogh Magdolna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.

László Emese (1978) – kritikus, Budapesten él.

Szegő János (1982) – a Magvető Kiadó szerkesztője, Budapesten él.

Ödön von Horváth (1901–1938) – osztrák-magyar író, drámaszerző.

Kornya István (1971) – újságíró, szerkesztő, műfordító, a Csokonai Színház munkatársa, Debrecenben él.

Kaszás Máté (1953) – író, Pécsen él.

Szlukevényi Katalin (1977) – költő, Budapesten él.

Orcsik Roland (1975) – költő, író, műfordító, Szegeden él.

Cseke Ákos (1976) – a PPKE Esztétika Tanszékének oktatója, Budapesten él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

N Á D A S P É T E R

A MONDAT TŐKESÚLYA

Ünnepi beszéd Christina Viraghról

Egyszer azt kérdezte valaki tőlem, hogy minden magyar ilyen lassan beszél-e. Biztosítottam, hogy a magyarok nem beszélnek lassabban, mint bárki más, én beszélek lassan, s feltehetően még lassabban, amikor németül beszélek. Christina Viragh szintén lassan beszél, a mondatépítés gondjain fennakadva, elgondolkodón. Mint aki minduntalan előre néz, s onnan figyeli, miként alakul a mondata. Vagy talán a nyelvi múltja húzza vissza. De a nyelvhasználat tempóját és karakterét nem csupán az adja, hogy valaki a kifejezés eszközeként mi mindent választ, s amit választ, azt ellenőrzötten választja-e, hanem az is, amiről lemond, amit szándékosan elkerül, vagy amit megtagad a mondatától. Amit nem akkor érzékelek, amikor a szövegeimet magyarból németre fordítja, hiszen akkor saját személyem nyelvi mását, választásaim, lemondásaim és tagadásaim egymásba illeszkedő rendszerét érzékelem a mondatépítésben, mintegy a személyes szándékaimra alkalmazza a saját német nyelvét, hanem akkor, amikor német regényíróként németül ír, azaz a saját választásait, tagadásait és lemondásait, a saját nyelvi szándékait követi. Mondataiban jó nagy a tőkésúly, s úgy van a hajófenéken elhelyezve, hogy vihar se rendíthesse meg. Német nyelvhasználatában a megalapozottság a legszembetűnőbb. Mintha német nyelvét svájci őseitől örököltette volna át, habár magyar ősei között a svájci ősei franciák voltak. Legutóbb megjelent, *Im April* című regényében éppen a történeti és pszichikus megalapozottság a vezértémája. Miként alakítja a pszichikus a történetit, és a történeti miként hat vissza a pszichikusra. Elsősorban nem az időrétegek és a szereplők egymáshoz való viszonya, hanem maga a földrajzi hely, egy bizonyos svájci helység topográfiája válik regényszerzővé. Miként találkozik a sérüléseitől törekeny emigráns lét a hely történeti sérüléseinek szellemével. Miként hajlik át az egyik század a másikba, miként nyújtja át a hely szellemét, vagy több száz év után miként rémiszt valakit el vele. S hogy az egyik fél magyar, a másik pedig svájci, tulajdonképpen mellékes körülmény. A kollektív és az individuális, az univerzális és a lokális, az átlagos és a speciális a kollíziók sorozatában érintkezik azonos helyen. Miként alakítják egymást, s miként alakítják közösen azt a foghatatlan tárgyat, amit az antikvitás óta genius locinak nevezünk. Ilyen radikálisan korábban senki nem foglalkozott az események térszerkezetével, azokkal a vektorokkal, amelyek az eseményeket szervezik. Olyan idődimenzióból veszi szemügyre a lokális drámák univerzális nyelvét, amit a leszámazás ké-

---

A beszéd 2012. május 13-án hangzott el az „Europäische Übersetzerpreis” átadási ünnepségén Offenburgban.

nyelméből szemlélődve minden bizonytalansággal nem ismerhetett volna meg. Soknyelvűsége és multinacionalitása, emigráns léte és svájci patriotizmusa nyilvánvaló. Nagy merészen azt mondanám, hogy Christina Viragh nyelvhasználatában minden tudatos, elemzett, több nézőpontból átvilágított. Tudatos nyelvhasználatában ebben a regényében tetőzik. Legszívesebben még a nyelvi intuíciót vagy az improvizáció élvezetét is átvilágítaná, semhogy ellenőrizetlenül menjen bele figurái nyelvhasználatába. Nyelvtörténeti és társadalomtörténeti évszázadok súlyát cipeli magával, egyszerre több nyelv történeti évszázadát. Aminek a szépírás szempontjából mindenképpen van előnye. Takarékosan bánik ugyan az ösztönös, nem enged át nagy terepet neki, a tudatosság kényszerű szüneteiben viszont igen tárgyiasá válnak az improvizációi, s így költőibb a hatása.

Mulatságos egyezés az életünkben, hogy ugyanabban az utcában lakom, ahol Christina Viragh Virágh Krisztinaként megszületett, a budai várnegyed úgynevezett polgárnegyedében. Az egykori iparosok és kereskedők szerény házai között itt állnak a nagy arisztokrata családok kis városi palotái. A nyelvhasználat mégis ezzel a kifejezéssel, a polgárral különítette el a területet a budai vár királyi negyedétől. A mai napig épen maradt kora középkori várfal volt a közös, a bástyaival, a lőtornyjaival, a Dunáig lenyúló földalatti járataival és barlangjaival. A terméskőből és égetett téglából emelt közös várfal és közös barlangrendszer a két negyedet a polgáraival, az arisztokrataival és a királyaival együtt kerítette egyetlen városi egységbe. A neki legismerősebb, talán legkedvesebb Úri utca házára néz az ablakom. Mindig újra meg is kérdezi, hogy s mint van az utca. Úgy kérdezi, mintha az utca bizony személy lenne. Megfigyelhető, hogy kérdésében német nyelve miként áramlik vissza a magyarba. Nem mintha kérdése magyarul hangzana, nem, grammatikája hibátlan. Nyelvi logikája német. Ilyen direkt módon magyarul nem lehet utcát megszólítani. Másféle logikával közelítünk a tárgyi és személyi kapcsolatrendszerhez, másként használjuk a mutatószavakat, azaz másként bánunk a vonatkozó névmásokkal és a mutató névmásokkal. A magyar mondatépítést másutt kezdjük el. Magyar mondatban másféle térszerkezettel dolgozunk, a magyar nyelv topográfiájában más lesz a konstans elem, más a változó.

A magyar nyelvben a tárgyaknak és a fogalmaknak nincs neme, az utcának sincs neme, s ezért egy utca hogyléte felől egy dativusba helyezett mutatószóval nem érdeklődhetünk. S legyen ez csak egyetlen példa a két nyelv közötti ropant grammatikai távolságra, amit a fordítónak át kell hidalnia. A személyneveket, a tárgyak és fogalmak nevét olyan határozott névelőkkel (**az** anya, **die** Mutter, **az** utca, **die** Straße, **a** sajtószabadság, **die** Pressefreiheit) választjuk el a határozatlan névelővel megnevezett személyektől, tárgyaktól és fogalmaktól (**egy** anya, **eine** Mutter, egyetlen **egy** oszthatatlan sajtószabadság, **eine** unteilbare Pressefreiheit), amelyeknek nincs nemük, s így a különböző esetekben: nominativusban, accusativusban, genitivusban, dativusban szintén nem a nemük szerint követhetőn változnak a határozott névelők, hanem hangalakjuk szerint (**az** anya, **a** gondolat, **az** utca, **a** sajtószabadság). Ugyanazon csillagzat alatt állnak a nemileg nem egyeztetett magyar mondatok, mint a nemileg egyeztetett német mondatok, vagy a szavak első és utolsó hangzóinak hangalakja szerint nem egyeztetett német mondatok és a szavak első és utolsó hangzóinak hanga-

lakja szerint egyeztetett magyar mondatok. Mégis azt mondanám, hogy más csillagképet követünk a csillagos éjszakában.

Ebben a nagy csillagos éjszakában nem lehetetlen a fordítás, közel sem, a magyarból fordító mégis tetemesebb és súlyosabb szerkezeti nehézséggel néz szembe, mint az a fordító, aki a nagy nyelvcsaládok valamelyikének bármelyik nyelvéből fordít németre. Hogy az előbbi parádés példánál maradjak, a magyarból fordítónak nem kis nehézséget okoz a nyelvtani nemek hiánya, olykor meg is bénítja, nem tudja pontosan, hogy az eredeti nyelven most ki kihez beszél, vagy mi mihez kapcsolódik, kiről vagy miről is van szó, s ezért a mutató névmásokat és a vonatkozó névmásokat illetően még a magyar anyanyelvű fordító is gyakran téveszt, ám az irodalmi ábrázolás szempontjából a nyelvtani nemek hiányának olyan előnyei is vannak, amelyek más nyelveken alig vagy egyáltalán nem reprodukálhatók. Magyarul például hosszú passzusokban beszélhetünk úgy valakiről, hogy nem adjuk meg a nemét. A nyelvnek ez a tulajdonsága lehetővé teszi olyan fizikai, érzéki vagy pszichikai tulajdonságokról beszélni, amelyeket nem nemhez kötöttek az istenek, hanem mindkét nemet egyként jellemzik.

Az ilyen és ehhez hasonló nyelvi specialitások tömegéhez és rendszeréhez jön még a nagy filozófiatörténeti jellegű különbség, amely adott esetben kulturális sokként hat az idegen születésű fordítóra. A szépírói nyelvhasználat szempontjából ugyanis nem az a kérdés, hogy a szerző olvasott-e Montaigne-t, Hume-ot vagy Kantot, s ha olvasott, akkor mindegyiket az eredeti nyelven vagy fordításban olvasta-e. Ha olvasott, akkor olvasott, ha nem az eredeti nyelven olvasott, akkor nem az eredeti nyelven olvasott, ez végül is a magánügye. Még akkor is a magánügye, ha nyelvhasználatán olykor átüt, hogy ezeket a bölcseleket ismeri, vagy éppen nem ismeri. A szépírói nyelvhasználat szempontjából ez minden európai nyelven magánügy, kivéve azokat a nagy nyelveket, az angolt, a franciát és a németet, amelyeknek a saját nyelvükön van a görögön és a latinon megalapozott, évszázadok óta alakított, s a mai napig alakuló önálló filozófiájuk. Ezeken a nyelveken egyetlen szerzőnek vagy egyetlen fordítónak sem lehet magánügye, hogy átlátja-e a saját nyelvén íródott filozófiákat, azaz a saját nyelvhasználatát és a saját nyelvén születő gondolkodói iskolák kölcsönhatását. Ha nem ismeri, ha nem látja át, hogy a filozófiák által mi minden történt, és mi minden történik a nyelvével, akkor nyelvhasználatának reflexiós szintje az ismeretek hiányának arányában szükségszerűen csökken. Ezeken a nyelveken senki nem tudja kivonni magát a filozófiák hatása alól, még akkor sem, ha nincs a tudatában, hogy mit használ vagy ismeretek híján mit nem használ. Christina Viragh, az én legnagyobb szerencsémre, filozófiai képzettségénél fogva is jól ismeri a német nyelvnek a filozófusok neveivel körülírt birodalmát.

Ezzel szemben állnak azok a nyelvek, amelyeken művelik ugyan a filozófiát, egyes filozófusok írnak is filozófiát, vagy legalább idegen nyelvű filozófiákat interpretálnak, esetleg vannak jelentősebb filozófusaik vagy hivatásos filozófiai interpretátoraik, de ettől az anyanyelvük és a filozófia között még hiányként sem támadt több évszázadra visszanező organikus kölcsönhatás. A nyelvben ettől nincs jele, vagy alig van jele a filozófiák módszertanának vagy definíciós technikáinak. Ilyen a magyar nyelv is. Ami a szépirodalmi nyelvhasználat szempontjából nem feltétlenül hátrány. Nincsenek ugyan filozófiai módszerekkel tisztázott

fogalmak, ami minden szépírói igyekezet ellenére átláthatatlanabbá teszi ugyan a nyelvet, kissé homályossá a nyelvhasználók szándékait, irányultságát, szociális hovatartozását, ezzel szemben nem olyan erős a konvenciók hatalma és a kész formulák nyomása, az állandó szókapcsolatok és a nyelvi sémák nem akadályozzák a nyelvi találegonyság működését, nem bénítják az improvizációs hajlamot, szabad utat engednek a költői intuíciónak, azaz nem fullasztják bele a szöveget a megoldott és befejezett dolgok monotonájába. Magyarul a szépírónak vagy egyszerűen csak a beszélő személynek nemcsak minden alkalommal mindent előlről lehet kezdenie, hanem mindent előlről kell kezdenie. Minden alakítható, nyitott, semmi nem befejezett, nem végleges, a képlékenységgel az úr. Önálló filozófiák híján a nyelv még nem felejtette el, hogy azon dolgok száma, amelyeket tudottan nem tudunk, jóval nagyobb, mint amit tudunk vagy tudni vélünk.

Ha Christina Viragh adott alkalommal nem érdeklődik afelől, hogy s mint van a közös utcánk, akkor is elmondom neki. Felbontották az úttestet, felbontották a járdát. Ez nem újdonság, legkisebb gyerekkorától kezdve ismerheti a légalapácsok dübörgését. Az Úri utcában valami mindig beomlik, eltörik vagy elszakad az úttest alatt. Ha kérdezi, ha nem, mondom, hogy a helyzet változatlan. Legfeljebb annyi változásról tudok beszámolni, hogy az utóbbi években az utca úgy fel van lobogózva nemzeti színekkel, mintha folyamatossá vált volna a nemzeti ünnep. Ezek a zászlók persze kifakulnak, a széltől kifoszlanak, az esőtől és a hótól elrongyolódnak, ami szintén a függetlenség folyamatos, még jó sokáig megszokhatatlan nemzeti ünnepéhez tartozik.

cím

CHRISTINA VIRAGH

Áprilisban

II. fejezet

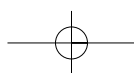
A hatvanas években, a kora tavaszi viharok betartották, amit ígértek, már június negyedikén fürödni lehetett a tóban, most, tizenegyedikén 29 fok van. Bármelyik nap bekövetkezhet, gondolja az ágyon fekvő felöltözött férfi. Pakolnak, már majdnem mindent kirámoltak. Mari, a lánya, akinek nem szabad a ház mögé menni, ott áll a ház mögött. Nem látni a parasztházból kirámolt bútorok és ládák miatt. Állatok is előkerültek, a pincéből egy disznó, a fészerből egy szekrényi nyúl. A szekrény fényezetlen, empire stílusú. A disznót odakötözték az egyik körtefához, a szeme csukva. Mari egy pirosra mázolt láda előtt áll, és az egyik Schacher gyerektől kérdi: Ebben mi van? Mi a fasz közöd hozzá, mondja a legidősebb Schacher fiú. A nemrég épült bérházban becsuknak egy ablakot, Mari felnéz a másodikra, de a polisztírol muskátlis ládák mögött a hálószoabaablak, érthetetlen módon a hálószoa egyetlen nyílása az erkélyre, még mindig nyitva van. Mari félrehúzódik, beáll a kis fenyő mögé, amelyet a kora tavaszi vihar döntött ki. Nem lát, gondolja, de téved, előbb látta, amikor felkelt az ágyról és odaállt az ablakba. Dél van, harangoznak, Mari a kidöntött fa mögül újra odamegy a piros ládához. Neked nem adnak otthon enni? kérdi a legidősebb Schacher fiú, akit épp berendelt az anyja. Te mit akarsz, tűnés, mondja az asszony Marinak. Mari eltűnik a fészer mögött. Egy darabig ott áll, a zaj elül, csend van, az utcán sincs forgalom, csak épp most a villamos, aztán csak az evőeszközök koccanása a körülöttük lévő bérházakból, két-három lakásból a rádió. Seholy egyetlen ember. Mari kinéz a fészer mögül a disznóra, az lefeküdne, de nem megy, túl rövid a köté. Most, gondolja Mari. Odalapul a korhadt fészerfalhoz, és fölnezi a bérház második emeletére. Az ablak bal oldalán az összehúzott sűrű nejlonfüggöny, az ablak fekete függönymentes jobbfelén át fehér folt a hálószoabafal felső harmada. Elnyílik a szája, annyira odalapul a fészer falához. Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom, nem történik semmi, abbahagyja. Most nem, gondolja, és elereszti a fészerfalat. Mi van abban a ládában? Jönnek az oroszok. Mi van abban a ládában?

A húszas években ezen a június 11-én délben Schacher papa tizenkét éves fiát, tehát a Mari által ismert Schacher gyerekek apját felkelti a leves mellől és kiküldi a mezőre. De hiszen eszek, mondja a fiú. Mész, mert betöröm a pofád, mondja az apa. A fű a kaszáláshoz nem elég magas még, nedves is, de az északi szél szép időt hozott, hűvöset kék éggel, szárazó felhőkkel, amelyet inkább ősszel látni. A Schacher fiú kilép a házból, és rögtön fordulna vissza, hogy hozza a kabátját, ingben hűvös van, de nem, inkább nem, felsőtestén összefonja a karjait, és kimegy a körtefák alá. Odasandít a fészertajtóra, a kutya bebújt a házába, a

Schacher fiú kiér a mező szélére, ott megáll. Az apa mélyen tányérja fölé hajolva kanalazza a levesét, elkészül, felegyenesedik, kinéz az ablakon, meglátja kint a fiát. Feláll, az ablakhoz lép, kitárja, a száját is, de apa, széttaposom a füvet, kiált közben a fia. Magamnak kell jönnöm? kérdi az apa. Akkor a fiú kifut a mezőre. Északi szél, hűvös, szép idő, a csillagok még az ikrek havában, de nemsokára itt a napforduló, akkor meglesz, így áll a százéves kalendáriumban. Mi lesz meg? kérdezte a fiú. Már nem tudom, mondta az apa, keresd csak, majd meglátod. A Schacher gyerek nyomot hagy a fűben, és hallja, ahogy szemben a villában nyílik az oromablak. Ugrásokkal ér a mező másik szélére, fut tovább a bérház mögé, amely az utcáról nézve a mezőtől jobbra áll. A háznak támaszkodik, a villa oromablakából ráirányított távcső látóhatárán kívül. A távcső a sötét barázdára fordul, ahol letaposta a füvet. Ez menthetetlen, gondolja a távcső gazdája, tapos a saját fűvükön, az apja megöli. Most megjelenik, amint a bérház mellől a fiú is látja, az apa fegyverrel a vállán a körtefák alatt. Körbe fürkészi a mezőt, azonnal megpillantja a fiát, aki ott áll a napsütötte sárga ház falánál. Mér nem keres, a rohadt féreg. Az apa megfogja a puska hevederét, kezdi lehúzni a válláról. A fiú látva a mozdulatot elveti magát, a ház másik sarkához rohan, megkerüli, kiér az utcára, és most megállás nélkül fut a nagy hársfához, amely körülbelül kétszáz méterre áll a város fele, a hegyi út kereszteződésében. A villában feltépk a oromablakot, egy hang üvölt: Schacher, azonnal álljon le.

Schacher, a fiú, az egykori ifjabb Schacher ezen a hatvanas évekbeli délben ugyanannál a konyhaasztalnál ül, vaníliapudingot kanalaz és újságot olvas. Csöngetnek. Biztos megint ez a kis idegen dög, mondja az asszony, nem néz föl, ordít: Eszünk. Újra csöngetnek. Lekenek neki egyet, mondja az asszony. Valami kaja kéne neki, mondja a legidősebb fiú. Az asszony megy az ajtó felé, Schacher nem néz fel az újságból, az öt gyerek bámul utána. Kinyitja az ajtót. Két rendőr, a hőség miatt csak világoskék ingben, mondják, feljelentésre jöttek. Feljelentésre a disznó miatt, a telken kizárólag macskát lehet tartani. Éppen költözünk a kurvaéletbe, mondja Schacher. Az nem számít, a feljelentés visszamenőleges hatályú, a disznó biztos végig itt volt a pincében. Nagyapáé, mondja az asszony. A nagyapa, tehát Schacher papa, aki jó negyven éve puskával a vállán megjelent a körtefák alatt, arthritissel fekszik az emeleten az ágyban, de így igaz, ő vette a disznót, és rejtette el a pincében. Melyik féreg jelentett fel minket, kérdi Schacher, de a rendőrök csak annyit mondhatnak, hogy a környező bérházakból valaki. Nyilván az a komcsi, mondja Schacher, csak kapjam el. Schacher úr, nyomatékosan felszólítom, tartózkodjon a bosszúcselekményektől, mondja az egyik rendőr. Schacher nehéz léptekkel járja körbe a konyhát, elmenet letépi a falról a kalendáriumot. A keskeny díványon a horgolt ágyterítőre dobja. Megáll az ablaknál, hallgatózik, rádiókat hallani, semmi mást. Na majd a nyomára jutok, mondja. Aztán megint csönd, Schacher még mindig körbe jár. Mari semmit se hall a fészer mögött, mindenki alszik a házban, gondolja, a rendőrök is. Mintha a disznó is aludna, most is csukva a szeme, a nyulak a szekrényben, mint mindig, nyitott szemmel alszanak. Szinte hihetetlen, hogy ilyen kora nyáron ilyen meleg van. A cseresznye már piroslik a fán, az alul lévőket a Schacher gyerekek leszedték, bár a bérház hátsó kertjébe tilos nekik a bejárás. Mindenki alszik, gondolja Ma-

ri, apja a másodikon a hálósobában szintén valami hasonlóra gondol, feltűnik neki, hogy rádiókon kívül nem hallani semmit. Feláll, az ablakhoz lép, lent egyetlen ember sincsen, a körtefák csúcsain ezüstös vibrálás, akár kánikulában, gondolja, és kurtán elneveti magát. Hol lehetnek? Nyilván esznek. És hol a Mari? Itt az ebédje. Lehetetlenség csak úgy kiordítani a kékségbe. Ott egy disznó. A férfi hátralép az ablaktól, visszafekszik az ágyra. Csend. Most sivalkodó női hang, most pedig egy lövés. Újra csend. Most többszólamú ordítózás, férfihangok. A férfi az ablakhoz siet, mindenfelől emberek rohannak a parasztház felé, látja a lányát, ott áll a fészker mellett, Mari, üvölt, azonnal gyere haza.

Marinak, aki az apai hívást csak negyedszerre hallotta vagy akarta meghallani, ha ezen a júniusi napon a huszonegyedik században belépne a lakásba, először is a Zumwald család címere tűnne fel. A bejárati ajtóval szemben, szemmagasságban lóg a falon, ami mit sem változtat azon az építészeti abszurditáson, hogy fal van a bejárati ajtóval szemben. Viszont lehet, hogy Zumwaldék önérzetének jót tesz. Hat fenyő egy dombon, a domb lábánál kicsi ház, mindez csak körvonalaiban ismerhető fel, mert a címer üvegből van, ablakra való. Csak a néppártosok teszik ki a címert az ablakra, mondta Zumwaldné. Ő és a férje, mindketten harmincnyolc évesek, baloldaliak. Ezen a júniusi napon, amely ismét túl hívős az évszakhhoz képest, csak nem akar az a nyár megjönni, az asztalnál ül a folyosó kiszélesedésében, az építész itt viszont valamit kitalált, hogy ugyanis itt egy étkező rendezhető be a konyha előtt. Mari csak csodálkozna, milyen takaros az üvegasztal a fehér székekkel. Milyen lakályos a folyosó, pedig az apja szerint kínos szükségmegoldás lett volna odaállítani az étkezőasztalt. Fény is esik ide, a konyhaablakból és az étkezővel szemben lévő kisszobából is, ahol a balkonajtó most résnyire nyitva van. Csak egy kicsit lenne melegebb. Selena Zumwald piros kardigánt húzott a pizsamájára, fűteni most mégiscsak túlzás lenne. Selena az asztalnál ül, és a margarétának látszó, de az árus szerint a krizantémok családjához tartozó sárga virágokat figyeli a vázában. Oda se néz, balra kinyúl a cigarettás dobozért, arra gondol: tök mindegy. Kinyitja, előhalászik egy kék öngyújtót, kihúz egy cigarettát, rágyújt. Marinak ez ismerős lenne, ez a cigarettafüst, rögtön megérzi az ember, ha belép. Ma a füstszag hideg betonszaggal keveredik, hűvösebb, nedves időben mindig a hátsó, nagyobbik hatvanas évekbeli épületből jön ez a szag. Be kéne csukni a kisszobában a balkonajtót, de nem lehet, mert akkor a macska nem tud kimenni a macskavécére. Túl kicsi még ahhoz, hogy kiugorjon a háló ablakán, mivel a hálósobának, akárcsak akkoriban, ma sincs kijárata a balkonra. Pár éve gyűjtöttek aláírásokat a házban, hogy a hálószobaablakokat alakítsák balkonajtóvá, de nem lett belőle semmi. Selena az asztal fölé hajol, hogy jobban kilásson, lássa, esik-e, de nem valószínű, legalábbis ebből a távolságból nem látszik, csak egy bizonytalanul megvilágított sűrű hátter és a szemben lévő balkonról a bambusz zöld foltja, zöldes-sárga, amint Selena tegnap látta, tele sárga levelekkel, szóval pusztulóban, véli, mert nem tudja, hogy a bambusznak tavasszal lehullanak a levelei. A betonszagba vízszag vegyül, a távoli nagy tó szaga, akár egy elárasztott pincéé. Hányadika van ma, gondolja Selena Zumwald, ja igen, tizenegyedik, és mindjárt dél, pedig ha a fényt nézem, akár reggel vagy délután is lehetne. Nagy a forgalom ilyenkor,

szerencsére nem zavar, olyan monoton. Selena fülel, vajon nedves hangot adnak-e az autógumik az aszfalton, de nem, valószínűleg nem esik. Nemrég a zebránál még kifejezetten hallható volt, de amióta csúszásgátló felület van a zebrán, a cürögés megszűnt.

Mari a hatvanas években ezen a forró júniusi napon a kapunál áll a tejes- és postaládák mellett, és hallja, hogy valahol messze szól egy sziréna. Most jönnek Schacher úrért, gondolja, a rendőrök lelőtték. Az üvegajtó mellett emberek rohannak el, a sziréna felhangosodik, de a mentőautót nem látni, biztos az első bejárón jön be a telekre, nyilván nem tudják, hogy a hátsó kerten tilos az átjárás. A sziréna most már tényleg közvetlenül a ház mögött szól, majd egyszerre abbahagyja. Újra teljes a csend, még autó sincs az utcán, most akadálytalanul jöhetnek, de hiszen már itt vannak, gondolja Mari, és átugorja a három lépcsőt, ott van a belső üvegajtónál, kinyitja, majd megáll a pihenőn a lift és a lépcsőház között. Már most itt vannak, gondolja, pedig még csinálni akartunk valamit délután. Fent nyílik egy bejárati ajtó, az apja áthajol a lépcső korlátján, de nem látja Marit, bár Mari látja őt, mert mélyen kihajolt, hogy lelásson a pincetérbe. Mari hangtalanul hátralép, a lift mellett a falhoz lapul. Fenn újra becsapódik a bejárati ajtó. A ház mögött teljes a csend. Mit csinálnak ezek, lelőtték, most meg elviszik, gondolja. Ez persze hülyeség. Schacher, miközben a harmadik kört tette a konyhában, hirtelen két gyerek között benyúlt, és kirántotta a konyhaasztalfiókat, a szakadt almanachok, befőttes gumik és használt zsebkendők közül kirántott egy pisztolyt, kibiztosította, és fejbe lőtte magát. De a találat nem volt halálos, mert bár a nyolc jelenlevő, köztük a két rendőr, az asztalfiók kirántásától a pisztoly kibiztosításáig semmiben sem akasztotta meg, felesége sikoltása abban a pillanatban, amikor a fejéhez nyomta, mégiscsak megzavarta. És csend sincsen ott hátul, továbbra is ordítoznak és sikoltoznak, csak ezt itt a lépcsőházban nem hallani. Amit hallani, az egy másik sziréna, a rendőrség erősítést kap, gondolja Mari, és úgy is van. Ők is nyilván az első bejárón jönnek be, a sziréna nagyon hangos. Lehet, hogy értünk jötték? gondolja Mari. Elrohan, át a gangon, amely a pincetér fellett megy körbe, ami itt a földszinten építészeti eszelős, mert egy csupasz fal mellett vezet a gang, amelyen nincsenek bejáratok. Fut a rövidebbik végén, eléri a pincelépcsőt, átugorja a lépcsőfokokat, lenn van a pincetérben, majd a nyitott betonajtón át beér a légópincébe. Ajtót becsukni, mert jönnek. De az ajtó túl nehéz, valószínűleg rögzítve is van valahol, hogy ne lehessen csak úgy ki-be csukogatni, a házmester tudja, hogyan, de mire jó ez az ajtó, ha a bombák fönről jönnek, most viszont be kéne csukni, most szemből jönnek. Mari sír dühében és az erőlködéstől, hirtelen abbahagyja, s egy következő ajtón keresztül a pince hátsó részébe rohan, ahol fakerítésekkel elválasztott rekeszek vannak. Hideg és dohos itt, érezni a lakatok fémszagát. És még mindig szól a sziréna, még kell egy kis idő, míg a mentő és a rendőri erősítés a kövezetlen úton eléri a parasztházat. Lenn is tolongás, a két átizzadt ingű rendőr képtelen visszatartani az embereket, csak ott van hely, ahol a disznót kötötték ki a fához.. A legidősebb Schacher fiú üvöltő anyját tartja, a többi négy gyerek elbújt a házban, ott bömbölnek tovább. Most jön a mentő, az anya még hangosabban üvölt. Ekkor Mari apja, aki eddig fentről nézte, kirohan a lakásból, le a lépcsőn a ház elé az utcára.

Az utcára, amelyre Selena Zumwald most, a huszonegyedik század elején lenéz, fejét a konyhai balkonról jobbra fordítva. Így is csak egy kis részletét látja a zebraival, mert a balkon a hátsó telekhez vezető útra néz. Az utcán Vogelné megy át éppen, útban a buszmegállóhoz, mindig ilyenkor megy a buszhoz, félállásban dolgozik. Nem esik, Vogelné se nyitotta ki az ernyőjét, viszont hideg van. Selena szorosabbra vonja magán a piros kardigánt. Újra kimegy a konyhába, beteszi a balkonajtót. Minek jönne haza, gondolja, egyen csak a „Fehér toronyban”, mint mindig.

Az itt még macskaköves utca üres, a hegyi úton, amely szintén macskaköves, ritkán közlekedik jármű, egy automobil csak nagy nehezen jut fel rajta. Ezen a napon a húszas években északi szél fúj, tényleg zimankós, az ifjabb Schacher fázik ingében a hárs alatt. Ha északról fúj a szél, a nap sem melegít. Kár, hogy az a hülye kiskabát ott lóg a szék támláján, vissza nem mehet érte, mert lepuffantja az apja. Az is hülyeség, hogy nem kifelé, hanem a város felé futott, ha ilyenkor végigfut az üres utcákon, két oldalt a házakból mindenki látja. Legjobb, ha itt a hárs alatt kivárja, amíg fél kettőkor megjön a Baumann kocsija, és felugrik rá hátul, amint az már többször megtörtént, a Baumann nem balhézik. Szóval várni. Az ifjabb Schacher nekidől a hárs törzsének, jobbra pillant, a városból kivezető üres utcára, közel s távol egyetlenegy gyalogos, az viszont közeledik. Apa. A fiú ellöki magát a hársfától, rohan az enyhén lejtős, árnyékos utcán, a város irányába.

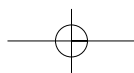
Hőség, mint nyár derekán, közlekedés szinte semmi ezen a délelőttön a hatvanas években. E pillanatban csak a szállítmányozó lovas kocsija jön, tulajdonképpen szieszta idő van, ilyenkor mindig sziesztáztunk, de valaki megint szőrén-szálán eltűnt. Na ki? Hát a Mari, ki más. A férfi kilép a kapuból a napra, hallja a patkók dobogását, vár, míg elhúz a kocsi, átmegy az út túloldalára, megáll a Weider villa előkertje előtt. Nem látni senkit. Csak a halottak meg a betegek nincsenek a ház mögött megcsócsálni a szerencsétlenséget, gondolja. Akkor a Mari is ott van, biztos visszafordult, mert először megindult, amikor hívtam, de aztán visszafordult. A férfi a mai időjáráshoz képest túl meleg kordnadrágja zsebébe nyúl, kivesz egy doboz cigarettát, rágyújt. A város széle felől közeledik egy autó, a levegő tükröződésében látja, amely olyan az utcán, mint a víz, szürke Opel Kapitän, a volánnál egy nő ül. A férfi szív egy slukkot. A városból kivezető út felett a légtükröződés. Ebben a pillanatban újra megszólal a mentő szirénája, a mentő lassan jön a betonozatlan úton, ráfordul az utcára, gyorsít, legalább harmincan rohannak utána. Rohannak a város felé a kereszteződésig, de a mentő már eltűnt a kórház irányába. Jobb lesz visszamenni, bemenni, fel a lakásba. A férfi elejti a cigarettát, rátapos, átmegy az utcán az új épület üvegkapuja felé, amely mögött mozgást lát, valaki, aki a kapu felé tartott, meggondolta magát, és visszaroht a lépcsőházba. Mari. A férfi belöki a kaput, rohan az előtéren át a posta- és tejesládák mellett, el a lift előtt a lakásmentes folyosón a pincelépcső irányába, le a légópincébe, tovább a fakerítésből kialakított pincerekeszek felé. Mari nincs ott. Fent áll a fényes, meleg negyedik emeleten, s óvatosan lenéz a korlát mögül. Az átrium üres, az apja még a pincetérben van. Most jön át a légópincén, most oltja el ott a villanyt, most már látni, átmegy az átriumon, remélhe-

tőleg lifttel folytatja, igen, felvillan a piros fény, ami itt fenn, a világosban alig látszik. Mari útban van a lépcső felé, s most, amikor lenn becsapódik a lift ajtaja, már a harmadikra tart. Miközben az apa rövid tétovázás után megnyomja a gombot, megérkezik a harmadik emeletre, már a folyosón van, rohan, apja előtt kell érkezzen a másodikra, igen, már az első felé tart, hogy az apa ne tudja előtte elvágni az utat. Egy ilyen lépcsőházi rohanás zajos, az apa is hallja, felérve a másodikra megnyomja a földszintet jelző F-et, de miközben lefelé halad, Mari kilohol a házból, és megáll előtte. Mi ez a sok ember? Történt még valami?

1415 júniusában nem jár errefelé senki. Bár beszélnek, hogy kár a szép fűért, de a haszonbérő, aki nyírhatná, azt mondja, neki is csak két keze van, meg lába is csak kettő, s ezek mostanában nem viszik ki olyan messze a városból. Az ösvény szinte teljesen benőtt, egyedül a mezsgye kitűző áll ki a magas fűből. Elvadult, magas fű, benne se láb-, se patanyom. Csak az egyenletes, szélben hajladozó fűszálak, s a kora nyári virágok, kamilla, vad szegfű, harangláb és az utolsó nefelejcskek. A kiserdő szélén vadrózsa és bodza nyílik. A fű úgy hajladozik, mintha a szél két oldalról fújna, pedig csak keletről fúj, ezért olyan szép az idő. Ha a fű nem lenne olyan magas, nem lenne annyira hajlékony. Tényleg kár, hogy a haszonbérő nem kaszálja. Mikor menne oda, kérdezte, reggel ott az istálló, délután a szántó meg a mező a ház körül, legfeljebb déltájt mehetne, de ő se kergült meg teljesen. Miért, nincs is olyan hőség, vetette közbe valaki, és úgy igaz, nincs több huszonnégy foknál. A haszonbérő azt mondta, nem csak a hőségről van szó, mire az, aki hallotta, hangosan felnevetett. Bár persze jókedvében ő se jönne ki ide. Pedig milyen szépen énekelnek a madarak, nemcsak a két feketeregő, mint már koratavasszal, hanem sárgarigók, cinegék, citromsármányok, a búbos banka és a kakukk, fent pedig, a keleti szélről halványkék levegőben, néhány pacsirta. Ha a haszonbérő utat vágna az erdő széléig, árnyék is lenne neki. Ha le lenne kaszálva, talán megint jönnének a lovasok. A tavaszi sétalovaglás óta nem járt itt senki. Csak a fű hajladozik a keleti szélben, annál inkább, mennél magasabb. Majd egy hete fúj már, ma még fokozódott, a fenyők csúcsai lengedeznek kicsit, s néha a mezsgye kitűző vége is mozog. A szélcsend pillanataiban a fűből és a fák közül ciripelést hallani, különböző ciripelések egyvelegét, lombsáskáét, szarvasbogárét, holdkór-pókét. Szélcsendben a siklókat is hallani, ahogy kúsznak a fűben, megszapordtak ebben a melegben. Azután megint feltámad a szél, szó sincs róla, hogy délben elcsendesedne, ellenkezőleg, mintha a nagy tavat is felborzolta volna, mert friss vízszagot hoz most, ami felmelegedett fenyőkéreg illatával vegyül. Végző soron pedig a haszonbérő néhány magyalt meg puszpángot is kivághatna, hogy növelje az árnyékos területet a fák alatt, de erre nyilván azt mondaná, hogy irtásért nem fizetik, takarítsák maguk az erdejüket, még a télen kidőlt fenyőt se vitték el. Ha átverekshi magát az ember a magas fűvön, és benéz a kiserdőbe, látja a koronáját, ahogy beszorult a törzsek közé. Na de kinek jutna eszébe kijönni ide, mikor még az se biztos, hogy megtalálja a mezőt, annyira benőtt az út.

Nem az a csúcspanoráma, mondta Heinz Zumwald, amikor néhány éve, a huszonegyedik század elején eljöttek ide megnézni a lakást, de szorított az idő, örültek, hogy egyáltalán találtak valamit. Hát igen, a nagyobbik betonépület, az

1965-ben épült tömbház, ahogy nevezik, a látvány közepében áll, s nagyjából eltakarja a domb alján az öregebb, negyvenes években épült barna bérházakat. Selena Zumwald megint a folyosó étkezősarkában ül, és azt olvassa az újságban, hogy a front egyelőre marad az atlanti térségben. Ha nem, hát nem, gondolja, tők mindegy, hátha majd a napforduló segít. De miért segítené? Mert fordulónak hívják? Selena visszalapoz a horoszkóphoz, amely az aktualitás okán az ikreket emeli ki. Akinek születésnapja van, a Nap gyermeke, azaz: Ön a zenitje felé tartó Nappal egészen különös kapcsolatban áll. Selenának jövő héten van a születésnapja, hátha addig elhúzódik a front. Feláll, átmegy a kisszobán, megnézi, kinn van-e a macska a balkonon, nem, nincs ott. Hideg van, Selena becsukja az ajtót, az üvegen átnéz a tömbházra, mi lehet az a mozgás a másodikon? Ja igen, két gyerek, három méterre egymástól labdázna a balkonon. De hol a macska? Selena visszamegy a szobán át a folyosó hátsó, sötét végébe, amelyből függönynyel egy kis gardrób lehetne csinálni. Most egy fehér furnírozású kicsi komód áll itt, fölötte további műantik tükör, jó ötlet egy kis tükörfény ebben a folyosócsonkban. Selenának mégis le kell hajolnia, hogy lássa, nincs-e a macska a sarokban. Nem, ott sincsen. Na mindegy, gondolja Selena, akkor a nappaliban lesz, de oda most nem megyek be.

Ma, 1415-ben, felerősödik a szél, a mező fölött hosszúkás, spirálisan tekergő porfelhő kavargó. De honnan a por? Nem világos. A keskeny út, mondtuk már, szinte teljesen benőtt. Köröskörül mindenütt zöld vegetáció. A kiserdőben reccsennek az egymásnak súrlódó fenyőágak. Néha mintha körbe forogna a szél. Széthajlítja a fákat, amelyek közé beszorult a kidőlt fenyő, a törzs egyre lejjebb zökken. A mezsgyekitűző vége mindkét oldalra kileng. Most meg mintha a széllel málnailat jönne, pedig a málna épp hogy virágzik. Az illat csak valami keverék lehet, földkipárolgás, klorofil, ózón és a nap melege.

Ezzel szemben a hatvanas években Mari a ház előtt, a mosókonyha ablakánál áll, s érzi a kiáradó mosópor virágillatát. A mosókonyhában megy a mosógép, hallja a kitámasztott ablakon át. Mi ez a lőtás-futás elől a járdán? Ja, akik a mentő után futottak, rohannak most vissza. Visszafele jöhetnek már normális tempóban is. Történt még valami? Mari látja, ahogy a rohanó emberek eltűnnek a ház másik sarkán a Schacher-ház irányába. Akkor ott van valami. Lefut a járdára, a tömeggel együtt befordul, de Schacherékhez nem mehetnek, mert kifeszítettek egy zsinórt, arrafele nincs tovább. Ez meg mi lehet? A nagyapa is, mondják, felkötötte magát a padláson. Mi? A nagyapa? Nem azt mondták, hogy arthritisz van, járni se tud, hogyan jutott fel a padlásra? Na ez aztán most nem tartozik ide. De miért akasztotta fel magát? Miért akasztotta fel magát. Mert azt gondolta, a fia agyonlőtte, ő meg felakasztja magát. Szóval így, gondolja Mari. És hol a disznó? A disznó ott áll az útelzárás mögött, még mindig kikötve a fához, még mindig csukott szemmel. És hol lehet Schacherné? kérdi Mari. Épp keresik. Én tudom, hol van, gondolja Mari. Próbál előrefurakodni, de visszatuszkolják, elfelejti, hogy azt akarta látni, ott van-e Schacherné, ahol hiszi. El innen, gondolja, el innen, mielőtt még a ruszlik belelőnek a tömegbe. Kiverekszi magát, a blúza a testéhez ragad, tényleg hőség van ma.

Már majdnem négy óra van ezen a júniusi napon, mire a disznót, amely, mint kiderül, nem igazán tud járni, talán, mert a szeme még mindig be van csukva, a vágóhíd egyik alkalmazottja egy utánfutóban elszállíttatja.

Most, négy felé, tehát a tizedik órában, ezen a tizenötödik századi szeles júniusi napon a város északi peremén az égre szélein felszakadozott felhő ereszkedik, ugyanígy a dombon a mezőre a kiserdő alatt. A paraszt, aki a mezőt kaszálhatná, sőt, kaszálnia is kéne, még napsütötte udvarából látja a felhőt, és azt mondja, na ugye megmondtam. Senki nincs ott, aki megkérdezné, mit mondott meg, magához beszél. Mivel erős a szél, a felhő egyre inkább felszakadozik, mintha a foszlányok fennakadnának a magaslaton, a fenyők csúcsai között. Most, hogy árnyék esik a mezőre, abbamaradt a rovarok cirpelése, a málnaillatot is elfújta a szél, ezzel szemben körülbelül ott, ahol a huszadik század hatvanas éveiben a disznó áll, édeskömény illata árad, itt nő egy csomóban, s a levegőben, amelyet nem melegít már a nap, hirtelen elszabadult olajosan friss illata. A paraszt ezt a csomó édesköményt jó áron eladhatná. Azzal, hogy nem jön ki, hibát követ el. Ha tizenegykor felkerekedik, délre a mezőn lehetett volna, akkor még nem volt olyan szeles. Akkor két órán belül lenyírhatta volna a fűvet, s talán még azt is megtalálta volna, ami a fűben esetleg megtalálható. Erre a gondolatra, mert neki is átvillan a fején, gyorsan keresztet vet.

HAJÓS GABRIELLA fordítása

cím

B A G I Z S O L T

A TEKINTET

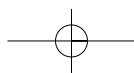
Még egyszer test és írás fenomenológiájáról

Van Nádas Péternek néhány fényképe saját dolgozószobáiról. Egy egész sorozat, mondhatni; a Bazsányi Sándor által rendezett miskolci kiállításon legalábbis így szerepeltek. Kisoroszira, Gomboszegre emlékszem. Ami első pillantásra megragadja a tekintetet rajtuk, az a tárgyak szinte teljes hiánya. Egy asztal, egy szék. És a fény természetesen, a fény, ami Nádasnál mindig különös szerepet kap. Az alkotás aszkézisének dokumentumai? Részben talán. De úgy tűnik, hogy emellett valamiféle gyakorlati szükség képei. Felületek, ahol a tekintet valami támaszt talál, és végre megnyugodhat.

Aki találkozott már személyesen Nádas Péterrel, azt hiszem, nehezen felejtí el a tekintet. Biztos mindenki számára más az emlék; természetesen: a tekintet éppenséggel abban különbözik a nézőponttól, hogy minősége is függ környezetének meghatározottságaitól. Egy haragos pillantást valaki „gyilkos”-nak lát, másvalaki inkább „feddőnek”, megint más akár szerelmesnek, függetlenül attól a térbeli ponttól (rövidüléstől, fényviszonyoktól stb.), ahonnan látja. És nemcsak a tekintet megfigyelője, hanem annak hordozója is változik, haragosból elnézővé, feddőből megengedővé válik. Nádas tekintete számomra „áthatónak” tűnt, mindig is. Mintha vissza kellene lépnem egyet, hogy újból csak a szemembe nézzen, ne pedig a mögé valahová, „belém”. Kényelmetlen érzés, egy pillanatra sem hagy nyugton. Egyáltalán nem „bensőséges”, éppenséggel mintha ez a „bennem” hirtelen külsővé válna, mintha valami, amit eddig az a fal eltakart, – amit saját tekintetem védelmének gondoltam – a nyilvánosság elé lenne citálva.

Nem valamiféle „írói pillantás” általános jellemzője ez. Esterházy minden pillantása megnyugtató. Nem mintha „joviális” lenne (azaz: jupiteri derűvel tekintene a világra), hanem abban az értelemben, ahogy a régi társalgás előzékenységi előírása javasolja. (És persze már megint itt tartunk: Esterházy a társalgási nyelv írója.) La Bruyère azt mondta, a társalgásnak nem az a célja, hogy másokat megtanítsunk valamire, hanem hogy partnerünk jól érezze magát. Esterházynak mindig van alkalma egy bátorító és elismerő pillantást vetni társaságára, még ha egy színpadon ül is, ahol a színpadi fények amúgy meg is akadályozzák abban, hogy bárkit is lásson közönségéből. Ha erős *understatement*-ben akarnék fogalmazni, azt mondanám Nádas pillantása kevésbé előzékenyként határozható meg.

Azt mondtam, hogy „aki személyesen találkozott” már Nádas tekintetével, az nehezen felejtí el. Pedig a tekintet nem igazán személyes, inkább félúton van valahol a személyesség és a személytelenség között. Nem kell hozzá személyesen ismerni Nádas, hogy valaki találkozzon tekintetével. Annál is kevésbé, mert ez a tekintet felfedezhető a szövegekben is. A „nádas tekintet” nem azonos regényei elbeszélői nézőpontjával, sem pedig esszéi beszélőpozíciójával. A tekintet nem pozíció, hanem megragadási (vagy máshol távolságtartási) mód. Uszpenszkij keresztül-kasul feltérképezte a *nézőpont* lehetséges változatait a (reprezentatív, ábrázoló) szövegekben, de nem mondott semmit a tekintetről. Arról Starobinski beszélt, és más fenomenológusok, mert az ő szakterületüket érinti: a tekintet értelmet ad, tárgyát nem csupán „felruhazza”, sokkal inkább „megformálja”. Nádas tekintete persze nincs még csak ilyen barátságos viszonyban sem a tárgyával: kifordítja a bensőségest.

A tekintet esetében nem annyira az a kérdés, mi kerül horizontjába, hanem hogy miképpen kerül az elé. Anélkül, hogy a Nádas-apologetika hosszadalmas és meddő vállalkozásába belevágnék, utalhatnék a *Párhuzamos történetek*kel szemben (amelyről itt elsősorban beszélünk) lépten-nyomon hangoztatott kritikára, hogy a világ „nem ilyen”, „nem csak ez van”, és így tovább. Valóban, a világ nem ilyen. Illetve hogyan is? Mit nevezünk itt világnak? Mindazt, ami tekintetünk elé kerül, és persze azt is, ami egyáltalán a tekintetünk elé kerülhet. Ez részben nézőpontunk kérdése, részben figyelmünké. Egy író világteremtő munkája pedig nagy részben abból áll, hogy e kettő egymáshoz való viszonyát meghatározza. (És persze legtöbb esetben abból, hogy ezt a meghatározást elfedje, „természetesnek” mutassa be. Ez alól kivétel csupán a modernitás irodalmának az a nem jelentéktelen – de a jelen nézőpontjából immár korántsem a modernség kizárólagos letéményeseként tekinthető – hányada, amely éppen a megcsináltságot teszi meg az irodalom témájává.)

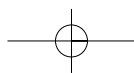
Nádas nézőpontja a *Párhuzamos történetek*ben „polifonikus”, ahogy azt Bahtyin és Uszpenszkij meghatározta: „nincs a hősök személyén kívül absztrakt ideológiai nézőpont”.¹ Azaz nincs olyan értékelése az eseményeknek a regényben, amely bármilyen értelemben meghaladhatná a regénybeli cselekvők nézőpontját, azok „fölé” kerülhetne. Azért fontos ezt itt elmondani, mert az irodalomkritikában megszokott sajnálatos pongyolaság a polifonikus nézőpontot, amely erendően csak az események értékelésére vonatkozik, sokszor szembeállítja a „mindentudó elbeszélővel”, mintha a kettő kizáró ellentétben állna egymással. Ez nem így van, Bahtyin Dosztojevszkij regénypoétikájára alkalmazta a „polifonikus” terminust, márpedig Dosztojevszkij narrátora mindentudó. (Az angolszász szakirodalom használja egyébként az „*intrusive narrator*” kifejezést a nem-polifonikus mindentudó elbeszélő megnevezésére, arra tehát, aki mintegy a szereplők feje felett fejt ki saját értékelő nézeteit.)

És tegyük itt egy sietős kitérőt, hogy számot vessünk egy tisztán szakmai vitával, ami e kérdést illeti. Ha ezen a nyelven, az angolszász kritikai beszédben Henry James óta megszokott és normává vált szokésszel kell leírnunk a *Párhuzamos történetek* nézőpontját, akkor azt „mindentudónak” kell minősítenünk. Margócsy István a 2000 idevonatkozó *Margináliáiban*² ezt egyenesen megsemmisítő kritikái fegyverként veti be a regénnyel szemben. Kétségtelen, hogy a mindentudó elbeszélő alkalmazása, kiegészítve a „megbízható elbeszélő” pecsétjével – amelyet az a Wayne C. Booth vezetett be az irodalomelméleti beszédbbe, aki a „*showing*” normáját modernista dogmává merevítette³ – egyenesen Nádas elbeszélő-nézőpontjának elavulttá minősítését jelenti. Mindamellet, hogy a mindentudó, illetve megbízható elbeszélő teljes elmélete véleményem szerint reménytelenül empirista (azaz a narrátorra mint ismeretelméleti, nem pedig mint tág értelemben fenomenológiai problémára tekint), itt e vitában a legminimálisabbra szeretnék szorítkozni, ezért ezen empirizmussal való közvetlen konfrontáció helyett más utat választok. Szilágyi Ákosnak Margócsy szövegének ehhez a részéhez fűzött margináliáit, azt hiszem,

¹ Borisz Uszpenszkij: *A kompozíció poétikája*, Fordította Molnár István, Budapest, Európa, 1984. 20.

² Margócsy István: „Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*”, 2000, 2005. december

³ Lásd: Wayne C. Booth: *The Rhetoric of Fiction*, 2nd ed. University of Chicago Press, London, Chicago, 1983. Amiből az is látható egyébként, hogy Margócsy állítása, miszerint a mindentudó narrátort a posztmodern küszöbölte volna ki, legalábbis elsietettnek tűnik. Az egy olyan norma, amelyet elsősorban az angolszász irodalom és irodalomelmélet (Booth szerint) Henry James óta oszt. A francia irodalom az Új regény elmélete és gyakorlata által kétségkívül közel került ehhez a normához, noha gyökeresen eltérő filozófiai alapon. Hozzám ugyan mind Henry James, mind Robbe-Grillet művészete igen közel áll, de ez nem jelenti azt, hogy narratív ideáljukat abszolútizálhatónak gondolnám.

minden probléma nélkül tudnám magam is vallani,⁴ de helyesebbnek tartom a kritikai szöveg egyfajta önmérsékletét, önkorlátozását alkalmazni. Nem kívánok (legalábbis egyelőre) állást foglalni abban a kérdésben, „ki” is e regény elbeszélője (Szilágyi egyenesen a Léttel vagy legalábbis valamiféle szenzibilis léttel azonosította), csupán az elbeszélő tekintetének néhány strukturális jellemzőjét nevezném meg, emellett pedig be szeretném mutatni, miért elégtelen megragadására ez a bizonyos szókészlet.

Vegyük példának az *A bosszú szép anyala* című fejezetet. A helyszín egy vacsora, amelyet egy arisztokrata nemzetiszocialista fajbiológus, Otmar Freiherr von der Schuer ad asszisztensének, a szintén arisztokrata Karla von Thum zu Wolkensteinnek és annak ismerősének Auenberg Imola német származású magyar grófnőnek (az ugyanígy fiktív Horthy Mihály menyasszonyának). Ideológiai nézőpont nagyjából három van jelen e színen: Schuer fajbiológus, de nem doktrinér nemzetiszocialista, felesége és a nevelőnő problémátlanul nemzetiszocialista, a magyar grófnő „érdeklődik” a fajbiológia iránt, de nem nemzetiszocialista: osztja a kor szellemét, de „naiv” módon teszi azt, ugyanilyen naiv módon annak ellenkezőjét is hajlandó vállalni, ha az szellemesnek tűnik. A narrátor egyetlen pillanatra sem ad hangot olyan véleménynek e fejezetben (illetve azon fejezetekben, amelyekhez ez a „történet” csatlakozik), amely a fajbiológiát tarthatatlanná, nemkívánatosá vagy tudománytalanná nyilvánítaná. A téma mindvégig az emberi test, illetve azok a hasonlóságok, amelyek emberek között, például ikrek között vannak. Auenberg grófnőnek erről az jut eszébe, mennyire hasonlít Albert Speer teste vőlegénye testére, valamint az őt megformázó Arno Breker testére, és nem mellesleg mindhármuké házigazdájának testére. Von der Schuer és Karla von Thum saját munkájukról beszélnek, és annak „higiéniai” vonzatairól. Auenberg grófnő számára a kérdés merőben személyes és érzéki jelentőséggel bír: izgatja a férfitestek hasonlósága. Ezt azonban a társalgási normáknak megfelelően nem mondhatja ki, ezért „tudományos” beszédbe csomagolja. Von der Schuer „szakmai terveinek” szavait (amelyeket ugyan csak magának fogalmaz meg, de társalgás közben mégis kifecsegi, legalábbis von Thum bárónő számára világosan) „a szerelem nyelvéből emelte ki és fogalmazta át.”

Az első, amit elemzésünk számára rögzítenünk kell, hogy az elbeszélő számára sehol nem adatik meg a vacsora résztvevőitől független nézőpont. Noha úgy tűnik, egyfolytában „reflektál”⁵ a történetekre, ez a „reflexió” nem tartalmazhat olyasmit, ami a vacsoravendégek számára nem adódhat. Nem arról van szó, hogy ne haladná meg „tudása” az ő „tudásukat”: az elbeszélő kétségkívül többet „tud”, mint a szereplők. De semmi olyat nem „tud”, amit nem tudhat egy szereplő, ami nem része annak a horizontnak, amely a szereplők tudását rendszerbe szervezi. Jelen esetben a fajbiológia minden résztvevő számára legitím tudomány, amelynek nyelvét mind a politikában, mind a társasági életben probléma nélkül alkalmazhatják. Nem szorul különösebb bizonyításra az a tény, hogy ma semmilyen jó ízlésű társalgás nem alkalmazhatná azokat a kifejezéseket, amelyek itt elhangzanak. Legfőképpen semmilyen német nyelvű társalgás nem. Ez az evidencia azonban az elbeszélő számára teljességgel beláthatatlan. Az elbeszélő számára a nyelv, a tudás, az érzékelés rendje tökéletesen egybevág az elbeszélő világgal. Az elbeszélő tekintete a világban megtestesült.

Jól ismerjük a megtestesült tekintetet az *Emlékiratok könyvéből*, de az is nyilvánvaló, hogy itt valami egészen más dologról van szó. Olyannyira más dologról, hogy míg az *Em-*

⁴ Sőt, bizonyos pontokon, például az idő narratív szerepének megítélésekor még nála is tovább mennék. Ahogy egyszer már megpróbáltam bemutatni, nem csupán a *Párhuzamos történetek*, de az *Emlékiratok könyve* számára is teljesen lényegtelen funkciója van az időnek. Mivel egyik regény sem elbeszélő, ezért a narráció időisége is legfeljebb másodlagos lehet.

⁵ Idézőjelbe tesszük itt az empirista irodalomtudomány által alkalmazható kifejezéseket.

lékiratok könyve esetében önként adódik, hogy a regénypoétikát a *leíró* regényekhez kapcsoljuk, itt inkább az a nyilvánvaló, hogy semmi köze nincs a szűk értelemben (Robbe-Grillet értelmében) vett leíró regényekhez. A leíró tekintet a szereplők nézőpontjának leírását engedi csupán meg magának, az *Emlékiratok könyve* azok körülírását, itt viszont nincs szó se leírásról, se körülírásról.

Ahhoz, hogy egy lépéssel közelebb kerüljünk e tekintet meghatározásához, érdemes egy látszólag jelentéktelen, ám valójában kulcspozícióban lévő mondatra vetnünk egy pillantást. A fejezet a helyszín leírásával kezdődik, ám a második bekezdés egyetlen rövid mondat: „Át lehetett látni a szobákon.” Ez a mondat minden semlegessége ellenére, vagyis éppen azért, a vacsora egy különleges vendégét mutatja be: az elbeszélőt. Ez a „lehetett” jelöli ki az elbeszélő nézőpont valódi modalitását. Testvéreit és közeli rokonait számtalan helyen fedezhetjük fel, nemcsak Nádas, de legfőképpen Mészöly szövegeiben.⁶ Természetes kiegészítője a leíró „volt”-nak.⁷ Noha a tekintet nem leíró többé, megmarad annak kiegészítő modalitása: a lehetőség. Még pontosabban: a „volt” válik másodlagossá vagy kiegészítővé, és központi helyét átveszi a „lehetett”, valamint a feltételes mondatok laza hálózata. „*Mintha* túl sok időt töltöttek volna...” „*Mintha* az egymás iránti csodálat és rajongás kútjából tört volna fel...” A „volt” itt a szó szigorú értelmében esetleges, a „lehetett” pedig szükségszerű. Az elbeszélő tekintete számára a lehetőségek, nem pedig valós létezők adottak.

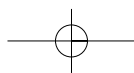
Az elbeszélő minden semlegessége mellett persze tökéletesen elkötelezett, vagyis megtestesült. Sokan jegyezték meg velem kapcsolatban, hogy sokszor teljesen elkülöníthetetlen a szereplők tekintetétől.

„Von der Schuer ugyan nem tudhatta, hogy min kacag a magyar grófnő oly önfelédelt élvezettel magának, s ugyanakkor ő miért borzad el tőle vagy a borzadás miatt teszi még kívánatosabbá. Holott nem akar tőle semmit. Nem akarok semmit. Kicsit olyan a szemében, mint a bosszú szép anyyala. Csak az nem fért a fejébe, miért gondol erre, s vajon mit vagy kit kéne ennek az anyagi lénynek megbosszulnia. A rettenetes házasságát, az egész pokoli előéletét.”

Ebben a bekezdésben két nézőpont váltakozik, az elbeszélőé és a szereplőé. A „nem akarok semmit” mondat nyilvánvalóan a szereplő egyenes beszéde, a többi az elbeszélő közvetítése. Az elbeszélés többnyire azonosíthatóan nem a szereplő beszéde (bár például a „Kicsit olyan a szemében, mint a bosszú szép anyyala” mondat is kérdéses), de az utolsó mondat esetében legalábbis teljesen eldönthetetlen, hogy melyik nézőponthoz tartozik. Értelmezhetjük az elbeszélő egyenes beszédeként, vagy a szereplő függő beszédeként is. A „rettenetes” és a „pokoli” jelző hovatartozása egyáltalán nem lenne jelentéktelen. Szó-

⁶ Néhány példa a *Megbocsátásból*: „Persze, kellő szórakozottsággal úgy is lehetett venni, hogy a felhők folytonos vándorlásához ez az alakzat is hozzátartozik...” „A kék üresség volt az egyetlen biztos közeg, amelyben meg lehetett kapaszkodni. Madarak érezhetnek ilyet, mikor száraz viharban vitetik magukat a széllal...” „Hangos-pusztán mindez egyszerűbb szertartás lehetett...” „s ezzel az apja iránti gyűlölet is megváltozott, fölemelő végzetnek is lehetett érezni.” „Semmi mozgást nem lehetett észlelni, csak a sűrű dzsungelt betöltő ürességet.” „Október volt az a hónap, amikor emlékezni lehetett azokra, akik életüket adták a szabadságért.” „Decemberre járt, aznap lehetett először érezni a hószagot.”

⁷ A „volt” szerepéhez a leíró szövegben lásd Esterházy Péter *A próza iszkolása* című szövegét. Esterházy – félkövérrrel szedve a „volt”-ot – bemutatja, hogy a magyar leíró nyelvben az nem utal múltbeliségre vagy egyáltalában véve időbeli szekvencialításra, csupán a létezés modalitására az elbeszélés formális múltidejébe helyezve.

gezzük le: stílustörténetileg, az alkalmazott nyelvtani eszközöket tekintve semmi újdonság nincs Nádas nyelvében. Legalább Móricz óta semmiféle meglepetés nem érheti a magyar olvasót, ha függő beszédet olvas vagy az elbeszélői szólami hirtelen belső monológgá válik. Ami meglepő és új, az nem az eszköz, hanem a cél. Az elbeszélői nézőpont és a szereplő nézőpontjának összeolvadása. Vagy máshogy megfogalmazva: az elbeszélő tekintetének megtestesülése. Hogyha megkülönböztethetetlen az elbeszélő és a szereplő, akkor valójában felesleges kérdés, melyikük is értékeli „rettenetesnek” és „pokolinak” von der Schuer házasságát. A tekintet nem a szereplők felett, hanem az egyikből a másikba átfordulva, transzformálódva vált nézőpontot.

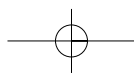
A megtestesülés azt jelenti: a tekintet a világban van, nem „repül át felette”, ahogy azt Merleau-Ponty megfogalmazta. De a nádas tekintet másban is testi, eddig csak a nézőpontról beszéltünk. Auenberg grófnő csacsog. Szinte teljesen átadja beszédét a társalgásnak. Megpróbálja kontrollálni azt, például „Führer”-nek nevezi Hitlert, bármennyire is nehezebbre esik, mégis sokszor figyelmetlen, sőt udvariatlan, a társalgás magával ragadja. Például az „elfajzott művészetet” tévesen „modern művészetnek” nevezi, sőt elnézően nyilatkozik arról. Csacsogása közben azonban gondolkodik is: gondolkodása „belső” monológja másról, szexuális izgalmáról beszél. Az elbeszélő tekintete egyszerre látja mindkettőt:

„Vagy ha nem róla [Horthy Mihályról] mintázta, közelebb kellett a büszkhöz kerülnie, valami gyanús volt, ő különben imádja a művészeket, folytatta a tiltott szóval és illetlenül hangosan az áthatón éles és elragadtatott hangocskáján, akkor talán a művész mintázta meg benne önmagát.

Ezt akarta látni világosan, ám a [Breker műtermében jelen lévő] hölgyek önkéntelenül őt követték.

Ő azzal sem törődik, ha ezekkel a modern művekkel ezek a modern művészek olykor igencsak megbotránkosztatóak. S nem vette észre, hogy ennél az asztalnál milyen dermedtséget vált ki a kijelentésével. Amint kimondta mindhárom nő, meg von der Schuer is azonnal elhallgatott.”

Az idézet első bekezdése (mondata) mutatja, hogy a csacsogás és a büsztről való gondolkodás egymás mellett, párhuzamosan jelenik meg. Az első mondatrész a Breker műtermében megszülető gondolatot jeleníti meg egyenes beszédben, a második ugyanekkor történt esemény elbeszélése, a harmadik megint ekkori gondolat, a negyedik a vacsora jelenében elhangzó csacsogás, az ötödik ennek elbeszélői jellemzése, a hatodik visszatér az elsőhöz, és befejezi a gondolatot. Minden elem teljesen egyenrangú egymással, nincs valódi hierarchiájuk, például a későbbi esemény (a vacsora ideje) nem módosítja az első (Breker műtermének meglátogatása) jelentését. Emellett benső gondolat és külső cselekvés ugyancsak egyenrangú. A benső ilyen bemutatása feltételezi a „mindentudó elbeszélő” jelenlétét. Csakhogy itt két dolgot kell észrevennünk, ami pontosítja, végső elemzésben pedig megsemmisíti a „mindentudó elbeszélő” elgondolását. Egyrészt a belső monológ nem csupán az elbeszélő, de az egész család számára is teljesen nyilvánvaló. Nem ugyanazon a módon, nem szavakban fejeződik ki, de a vacsora minden résztvevője számára éppenséggel ez Auenberg grófkisasszony viselkedésében a legbotrányosabb. Másrészt – és az előzőből is fakadóan – a gondolatok semmiféle értelemben nem „belső”. Nincs olyan típusú hierarchia gondolat és beszéd, vagy gondolat–beszéd–mimetika között, amint azt egy „lélektani” regényben megszokhattuk. A gondolat a tekintet tárgya, *ugyanabban az értelemben*, ahogyan a test. Azaz maga a gondolat is testi. A tekintet testté teszi a gondolatot. Annál is inkább így van, mert a gondolat éppúgy ki van szolgáltatva a környezetnek, mint a test. Nem „biztosabb”, nem „valódibb” a gondolat, mint a

testbeszéd. A fejezet végére Auenberg Imola teljes mértékben kiábrándul izgató házigazdájából, és a hozzá fűződő testi izgalom éppúgy elmúlik, mint a szellemi izgalom, amelyet tudománya keltett.

Nádas tekintete egyenrangúsít. Mindent, a legbensőbb bensőséget is külsőként kezel, azaz testiként tekint rá. Belső és külső különbségét és hierarchiáját radikálisan tagadja. Nem leíró többé ez a tekintet, de csak azért, mert általánosította a leírást, különben minden értelemben a leíró irodalom eszméje (és annak a körülírás általi kiterjesztése) vezeti. Nem is „mindentudó” ez a tekintet, hanem „testiesítő”, a lélek bensőségét a testben megjelenítő. Nem arról van szó, hogy lenne valami előzetes „bensőség”, amelyet az elbeszélő a hősök ellenében szerezhetne meg. Nincs semmi túl ezen a testi tekinteten, amely a saját világát, egy kitett, felületté, testté változtatott világot hoz létre.

„De hát ilyen lenne a világ?” – ez a kérdés értelmetlen, a tekintet fenomenológiájának horizontjából. Nádas tekintetének világa ilyen. A testivé vált benső világa ilyen.

De persze egy ilyen tekintettel rendkívül nehéz élni és talán még nehezebb alkotni. Amikor az író leül íróasztala elé, nem tekinthet saját kezére ezzel a tekintettel, nem tekinthet saját világára ezekkel a szemekkel. Szüksége van valami alapra, amelyre médiumát, a fehér lapot helyezi. Az alkotás aszkézise a nádasi tekintet szükségszerű folyamányának tűnik. Egy aszta, egy szék és a fény: minél kevesebb bensőség.

cím

B Á N Z S Ó F I A

KÖZÖS FÉNY

Nádas Péter születésnapjára

The painter's vision is not a lens,
it trembles to caress the light.
(Robert Lowell)

Vissza, vissza egy gondolatra a mélabúhoz, és az azt érzéki módon láttató, *megtetesítő* visszfényhez. Vissza a testhez, ha már, mert mi máshoz, ha arról szólunk, aki a test, a testbe horgonyzottság „indulatos tájképeit” festi – az ő szavai Caspar David Friedrich képeiről, a „Mélabú”-ban.

„Közös az, ahonnan elindulok, ugyanoda érkezem” (*Párhuzamos történetek*). Mondjuk, testből testbe. Ami közte van, az a *káprázat*, a többszörös fénytörésen át felderengő világ. A viszonyulás ahhoz, ami van. A mű.

„Minden kép, mely egyetlen embert elvezet egy másik emberig, szentség és misztérium” (*Valamennyi fény*). Minden szó: ugyanígy.

Nézi Kersting képét Friedrichről, aprólékosan leírja, így ő lesz a harmadik szereplő a képen (kívül), ha nem számítjuk az őt, Nádas olvasót (mert akkor már, gyors fejszámolás: négyen. Megtörik a klasszikus hármasság, amit Kersting képen annyira értékel, kinyílik a negyedik dimenzió). Látja, amit lát, de „egy olyan képet lát a közös fényben, amelyet rajta kívül senki nem láthat ilyen körülmények között”. Ezt ő mondja Friedrichről, hogy ebben különbözne barátjától, Kerstingtől, aki őt, Friedrichet, munka közben lefestette, s aki „átlátásával is oda tér vissza ahonnan elindult”. Vagyis a – mondjuk így – *eredeti* látványhoz, a *valódi* ideájának legitimitásához.

Ha azonban a *Párhuzamos történetek* fenti mottóját nézzük, Nádas sokkal inkább a kultúrához, a magyar és európai kultúrához, történelemhez tér vissza újra és újra, a „közös fényhez”. És valóban, e könyv utolsó szavai – melyek valójában elsőként íródtak, és a „Mélabú”-val egy időben – mi másra: a fényre vonatkoznak. A fényre, amelyben mindnyájan fürdünk.

„Ebben a kocsiban világosabb volt, mint az odaátiban, kicsi ablaka a vízre nézett, a folyó tükre a mennyezetre verte föl a fényt, amit a párákban fölkelő naptól kapott.

Sötét foltok reszkettek benne, a nyárfák leveleinek könnyű árnyai.”

(A valamiben *fürdés* jobbára örömet, valami jó dolgot fejez ki; fürödni az örömben, a fényben – de nem a gyászban, a csalódásban. Fürödni egy kultúrában, ez

vajon jót vagy rosszat jelent? Vagy csak leírása lenne annak az állapotnak, ahogy a testet körülveszi egy folyékony, olajos felszínű, sűrű anyag, amelyet, ha nem ismerünk, elsüllyedünk?)

Sötét foltok, reszketés, árnyak. A három kötet végül négy szóba sűrítve.

S nem utolsósorban, persze: fák. Nyárfák.

Ezúttal azonban nem erről. Hanem a Kersting-képen lévő kabátról, igen, egy kabátról, amelyet Nádas egy mondattal elintéz. Meg még valamiről, egy másik tárgyról, amelynek ottlétéről, létezéséről az ő leírásából nem értesülhetünk. Pedig meglehetősen feltűnő valami. A képleírás tehát nem tesz róla tanúságot – csak az írói életmű maga. Mert itt Nádas a visszfényel van elfoglalva, tehát egy esztétikai kérdéssel, egyúttal saját poétikájának egyik alapkérdésével, és kitakarja azt, ami lehetségessé teszi, hogy a festő – és nem kevésbé, ő maga, az író – egyáltalán kezdeni tudjon valamit ezzel a visszfényel, és a „káprázattal”. Kitakarja, holott ugyanezt műveiben sarokba szorítja: a testet.

Annak az 1811-es Kersting-képnek, amelyről Nádas leírása szól („Caspar David Friedrich in seinem Atelier”), van egy bizonytalan („um 1812”), egy évvel későbbi datálású, hasoncímű párja, amelyen Kersting épp ilyen sarokba szorítottan festi le barátját, Friedrichet, ugyanabban a műteremben. Mintha csak néhány órával később készült volna Kersting képe, amelyen a fényviszonyok változtatva Friedrich közelebb húzta állványát az ablakhoz, és a falhoz. Ezen nem ül, hanem áll, egy (az első kép székétől különböző) székre támaszkodva. A festőállványt egészen a műterem falához és az ablakhoz húzta, és Friedrich szó szerint a sarokba szorítva áll, kabátja szélét – meg azt a megnevezetlen tárgyat – csak pár centi választja el a faltól. Arcán a habozás, a tünődés és koncentrált figyelem keveréke; még akár csendes kétségbeesésnek is mondanám. A készülő Friedrich-képet itt egyáltalán nem látjuk, nem úgy, mint Kersting korábbi festményén, amelyen Friedrich vászna félig felénk fordítva áll. Vízsesés tájképnek tűnik.

Ezen a második képen, ahogy a festőállvány érintkezik a nekünk háttal lévő vászon keretével, megismétli az ablakkeret négyzetrácsának mintáját, kissé torzítva, csonka gúlát formázva. Az állvány hangsúlyosan pozicionált hátsó, kitámasztó lába pedig, ha nem is ugyanabban a szögben áll, ám nyilvánvalóan visszhangozza, ismétli a festő kezében itt pihenő, töprengve leeresztett, a padlónak és a szék háttámlájának támasztott festőpálcát. A *Malstockot*. Azt, amelyet Nádas a „Mélabú” amúgy aprólékos képleírásából kihagyott, s amelynek segítségével (amire – szó szerint – támaszkodva) az általa leírt képen Friedrich éppen fest. Mintha már itt a *Párhuzamos történetek* mondataiból és szerkezetéből később ismerőssé lett elliptikus fogalmazást állította volna elő. Mintha egy ekphrasztikus (el)hallgatást.

Nem mintha ne látta volna, hiszen a dolog jelenléte annyira feltűnő (meg különben is, kiről beszélünk), hogy nem írni róla legalább olyan feltűnő.

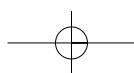
Ennek az amúgy csendes, bensőséges képnek a vitathatatlan punctuma, drámai részlete azonban éppen az a hosszú (alighanem bambusz) festőpálca, amelyre támaszkodva Friedrich fest. A pálca átlósan szeli át a kép egyik felét, a festőállvány lábaival többféle szöveget bezárva, s alaposan megmozgatva az amúgy csendéletnek is beillő képet. Ebbe az erővonalba, a pálca erővonalába sűrűsödik az alkotási folyamat drámai jellege. Ez a festőpálca kergeti szét a csendélet- vagy zsánerkép-hangulatot. A pálca felfelé eső része a vászon keretére támaszkodik, s a vége a levegőbe, a semmibe mered. A másik végét Friedrich a bal kezével úgy támasztja ki saját testén, mintha legalábbis magába döfte volna. Mint egy sárkány-önmagát leelő Szent György. A kabátja redői közt eltűnő pálcavég az ágyéka irányába mutat. A jobb kezét, amellyel az ecsetet fogva éppen fest, a pálcán nyugtatja, avval támasztja ki, hogy ne remegjen.

Az a *rezzenéstelen tekintet*, amelyről Nádas ír a „Mélabú”-ban, a festő Friedrich rezzenéstelen tekintete, de ugyanúgy az övé is; evvel hozzák létre művüket. Ám a rezzenéstelen tekintetet egy hasonlóan „rezzenéstelen kéz” kell hogy szolgálja. S ez már a test kihívásain és a körülményeken, illetve azon is múlik, hogy miképpen tud ezeken a művész felülkerekedni, hogy véghez tudja vinni művét. Támasztékokra, segédeszközökre, segítőkire van szüksége (mondjuk, egy nem fájó hátra vagy egy jól működő szívre). Kersting képén a művész (Friedrich) ettől válik megindítóan emberivé. Nem a romantikus művészhozt látjuk rajta, hanem a test kihívásaival küzdő, esendő embert alkotás közben.

S akkor ehhez jön még a kabát. A kabátban festés.

„Valószínűleg hideg van, vagy legalábbis hűvös lehet, mert Caspar David Friedrich alaposan fel van öltözve, a meleg holmik szinte kitömik a kabátját; puha hurkákban ráncolódik a karján és a dereka körül.”

Kersting festményén, látszólag szóltanul, de mégis *látszólag*, azaz láthatóan a művész teste, a fizikai valósága, mi több, mindennapos erőfeszítése van, mintegy mellékesen, megörökítve. A dacolása a körülményekkel. Az *elemekkel*, amelyeket aztán képein olyan *indulatosnak* ábrázol. Jelen esetben a hideggel, a műtermében szétterülő hideggel. Kersting képén nem csak az látszik, amit Nádas leír, hogy Friedrich, elmés módon, miképpen képes a túl sok közvetlen fényt kizárni, hogy ily módon a háromszor megtört visszfényel dolgozhasson. Nem csak az látszik, hogy e célból az egyik ablak alsó részére nyitható fatáblákat, teli spalettákat szereltetett. (Ezeket láthatjuk nyitott állapotban Friedrich híres, drámai hátképeinek egy domesztikus változatán, a feleségéről festett, *Frau am Fenster* című, 1822-es festményén, amelyen az asszony, nekünk háttal állva, kinéz az ablakon a folyóra. Ez már a nőülése utáni, új háza műteremablakáról készült, ahová magával vitte vagy újracsináltatta a jól bevált spalettákat. A helyszínt csupán az ablakpárkányra diszkrétan odafestett két, festékpóros üvegcsel jelzi, amellyel egyúttal reflektál a festés aktusára, és saját jelenlétére: én vagyok az, aki nézem őt). S nem csak az látszik, hogy a másik ablakot bedeszkáztatta (ezen a második, későbbi Kersting-képen jól látszik, hogy csak deszkázásról, s nem befalazásról van szó, mint azt Nádas az első kép alapján mondja, amelyen valóban nem látszanak olyan jól a deszkák közti rések).

Hanem az is, hogy a közvetlen fényen kívül a hideget is kizárja. Legalábbis a kabáttal megindítóan törekszik rá. Mert a kezén például nincs semmi (naná, majd kesztyűben), és akkor mennyire lehet hideg a keze? Mennyire lehetnek szétfagyva az ujjai? Vajon Kersting is kabátban van, amikor barátját, Friedrichet festi? Együtt fagyoskodnak, hidegben-szeretetben?

Ez a kabátban festés – hogy Nádas szavával éljek – *emblémája* mindannak a, mondjuk így, kérlelhetetlen elköteleződésnek, amelyet a művész a létrehozandó (élet)mű irányában érez, és mindannak, amit ennek létrehozása érdekében tesz. Emblémája, ráadásul rendkívül prózai, hétköznapi, ha úgy tetszik, privát emblémája a művész démonának, amely nap mint nap arra készíti, sőt kényszeríti, hogy odaálljon a festőállvány elé. Akármi van. Kizárni mindent és mindenki mást, ami, aki ebben akadályozná. Bedeszkázni ablakokat, épp csak beengedni valamennyi fényt, vissza-, adott esetben belső száműzetésbe vonulni, sarokba szorítani önmagát. Az a kabát az élete.

Sötét foltok, reszketés, árnyak. Fény. És nem utolsósorban, persze: fák.

cím

WERNITZER JULIANNA

AKI ÉBEREN ÁLMODIK

„Egyetlen kísérleti terepem én magam vagyok”
(Nádas Péter)

A *Minotaurus* Nádas Péter azon korai elbeszéléseinek egyike (1970), melyre eltérő módon reagált az irodalomkritika és maga a szerző. Monográfiája, Balassa Péter, könyvében¹ részletesen kitért Nádas első írói korszakára, ám csak rövid megjegyzéssel illeti a *Minotaurust*, melynek lényege, hogy az elbeszélés „nem megoldott”. Balassa ugyanakkor nem fejt ki részletesen, pontosan mire is gondol. Nádas Péter viszont kezdetektől fogva ragaszkodik elbeszéléséhez, első „költői művének” tartja, többször nyilatkozza a *Minotaurus* kapcsán, hogy ez az első, igazán jól sikerült, önmaga előtt is példaként állított műve. Olyannyira így gondolhatta ezt, hogy a *Minotaurust* az 1997-ben megjelenő, korai írásait tartalmazó válogatott elbeszéléskötetének címadójává választotta.² A válogatott kötet az író első három prózakötetének³ teljes anyagát tartalmazza *A pince* és az *Eltévedtek* kivételével. Tudom, egy író utólagos kijelentései saját műveiről nem feltétlenül mérvadóak a művek megközelítése szempontjából. Mégis érdekes kérdés, miért állította példaként önmaga és olvasói elé éppen ezt az elbeszélését a szerző. A miéltre kitágított, a korai műveket is vizsgáló perspektívából próbálok választ adni.

Nádas Péter eddigi életművét előre és visszafelé olvasva (hosszút a rövidebből, rövidet a hosszúból, egyik műfajt a másiból értelmezve) ma már jól látható, hogy az első elbeszélésekből, különösen a *Leírás* kötetből, és a *Minotaurus* című elbeszélésből az író gondolatiságának, írói módszerének több lényeges vonása már markánsan kirajzolódik. Éppúgy, ahogyan az első elbeszélések az írói intenció és módszer szempontjából az *Egy családregény vége* felé vezető utat mutatják, a *Leírás* is tartalmazza már esszenciálisan a későbbi nagy Nádas-művek, az *Emlékiratok* könyvének vagy a *Párhuzamos történetek*nek ismeretelméleti, esztétikai vonatkozásait, mint ahogyan megmutatkozik bennük a későbbi regények strukturális és nyelvi felépítettségének milyensége is. Nádas szimbolikája, mitológiája, elbeszélői módszere, a leírás- és beszédmód minősége a korai írásokban is együtt van, mondhatnánk Ottlikkal szólva, ekkor már „minden megvan” Nádas prózájában. Balassa a monográfiában fordulatként, új elemnek ítéli a *Leírás*ban megjelenő képiséget, a látvány előterbe kerülését, egyfajta új elbeszélői mód kialakulását látja benne. A látványelemek hangsúlyosságának megjelenése, nézetem szerint nem értékelhető fordulatként, hiszen Nádas előző elbeszéléseiben is megjelenik már egyfajta, a fotográfia technikáját idéző, ám Mészöly Miklós írásmódját is továbbgondoló képi megfogalmazás. A *Leírás* történetei szinte egy időben keletkeztek az első két kötettel: az újra kiadott válogatott elbeszélésekben, a *Minotaurusban* – Tandorival szólva – a „dolgok helye a dolgok alá csúszik”: a kötet külső strukturáját a keletkezések (1962–1975) helyes időrendje adja. Mint látni fogjuk, valami mégis történhetett

¹ Balassa Péter: *Nádas Péter*. Kalligram Kiadó, Pozsony 1997.

² Nádas Péter: *Minotaurus. Válogatott elbeszélések*. Jelenkor, Pécs 1997.

³ Nádas Péter: *A Biblia*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1967; *Kulcskereső játék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1969. *Leírás*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1979.

a *Leírás* elbeszéléseinek születése környékén, amit egyrészt a kötet kissé hűvös fogadtatása és Nádas makacs ragaszkodása is igazolni látszik. Tíz évvel ezelőtt, éppen a szerző hatvanadik születésnapjára Bengi László írt a *Minotaurus* elemzése kapcsán a *Leírás* kötet „kissé lapos” korabeli fogadtatásáról, ám konklúziói tekintetében hasonló következtetésekre jutva: „a *Leírás* szövegeiben kifejezésre jutó, pontosabban megformálódó tapasztalatok beépültek Nádas későbbi munkásságába”⁴.

Mit előlegez meg Nádas korai prózája? Mi az az együttállás, amely már korai műveiben megmutatkozik, megelőlegezve a nagy-formát, a regényt? Soroljuk csak: nagyfokú szenzualitás, az emlékezés mechanizmusainak leírása az antik-keresztény-zsidó hagyomány mentén, Platón, a Biblia és Ovidius, a metafizikában és mítoszban egymással érintkező világok, a mitikus és mentális kultúra érintkezési pontjainak lehetőségei. Felmutatják a bűn, az eredendő bűn problematikáját, egy, a jó és rossz kölcsönös vonatkoztatásában megjelenő etikai dimenziót, az egyes emberiben rejlő egyetemességet, illetve az egyetemeségben elveszett egyes emberit. Írói módszerében pedig a látvány, a kép leírása felé fordulás, a pontosság és mérték, a „tisztességes mondat” igénye, a kimondhatatlanról való beszéd lehetetlenségének áttörési kísérlete jelenik meg. És még sorolhatnánk, bővíthetnénk a listát, szinte végtelenségig, hiszen a nádas életmű egyik legfontosabb filozófiai kísérlete nyelvileg befogni a végtelent. Prózája máig őrzi szimultaneitását, sűrítettségét, komplexitását és referencialitását, azt az igényt, hogy egyszerre lássa és láttassa a világot és azt, ami azon túl van, hogy a hallgatással tudjon beszélni a kimondhatatlanról. Ez az a tájék, ahogy Ottlik óta tudjuk, ahol a regény kezdődik. A történet pedig bennünk, olvasókban válik teljessé. Felfedezhetjük benne a párhuzamosságokat, elirigyelhetjük a határátlépések iráni vágyódást, kibogozhatjuk az elrejtések sokaságát, értékelhetjük a mögöttes tartalmak szavak nélküli megjelenítésének kísérletét. Talán ezért is olyan esszenciális, shakespeare-i, dantei, goethei, karkai, borgesi és így tovább... A korai elbeszélések terepén haladva nézzük meg hát, milyen komplex szimbólumrendszerek jelennek meg a korai szövegek mélystruktúráihoz elvezető úton, melyek azóta is kísérik a szerzőt.

Az út, a megismerés, a keresés, az eltévelyedés, az útvesztő, a labirintus. Bár nem kívánom felsorolni mindazon szerzőket, akik Nádas írásművészetére bizonyosan hatottak, e szerzők közül két bölcselő tanait mégis kiemelném. Platón filozófiája inspiratív hatással volt és máig inspiratív hatással van Nádas gondolkodására. Fontos számára az az ismeretelméleti megközelítés, amely a világ megismerésének mikéntjét mutatja meg, és a másik az antropológiai, amely a vágyat, szerelmet állítja vizsgálódása középpontjába. A megismerés folyamatáról és a létezők természetéről szóló tanaiban, az ideatanban is szerepet kap már a vágyról való elmélkedés, ugyanis a tudásvágyat, a megismerés vágyát minden emberre jellemző tulajdonságnak tekinti Platón. Állítása szerint a megismerés nem az érzékekkel, hanem a lélekkel jön létre, egyértelműen a szellem világának adva az elsőbbséget a tapasztalattal, az anyagilag adotttal szemben. Legismertebb hasonlata, a barlang-hasonlat szerint a tökéletes világ nem látható, csak képe vetítődik rá a barlangra, és az ember ezt a másolatot látja. Amit érzékeinkkel felfogunk, azok csak a valóság árnyai. E tan továbbgondolásaként teszi fel Nádas a kérdést: hogyan közelíthet, hogyan juthat vissza a mai korok embere ebbe az elvesztett állapotába, másrészt az árnyék és a mögöttes rejtőző való hogyan jeleníthető meg nyelvileg? „Nem sikerülhetett leírnom az erdőt, az erdő érzetéről szerettem volna beszélni.” – írja Nádas az *Emlékiratok könyvében* az *Egy antik faliképre* című fejezetben.⁵ A platóni antropológiában fogalmazódik meg az ember vágyhoz, illetve szerelemhez való viszonya. A platóni erész filozófiai alapja hiányon ala-

⁴ Bengi László: „Mehet-e, mikor Istennel beszél?” *Kalligram* 2002. október, 93–99.

⁵ Nádas Péter: *Emlékiratok könyve*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1986, 352.

pul, valamitől való megfosztottságot jelent, ami a vágy alapja. Platón szerint a szerelem vágy a szépre, a jóra, a tudásra, arra, amivel nem rendelkezik az ember, ám tudatában van megfosztottságának. Az ember e platóni koncepció szerint a jótól megfosztott, köztes pozícióban leledző lény. Olyan fogalmak tartoznak szorosan össze ebben a közöttek-pozícióban, mint a vágy és a szerelem, a filozófia és a lélek; mind-mind Nádas központi témái.

Ehhez társul nála a bűn kérdése, amely a középkori bölcselelő, Szent Ágoston számára már az egyik legégetőbb filozófiai kérdés. Honnan ered a rossz, és léte hogyan egyeztethető össze Isten gondviselésével és mindenhatóságával? Ágoston tanai szerint a rossz nem önálló szubsztancia, hanem a jó hiánya. Az erkölcsi rossz okát Ágoston az ember szabad akaratában látja: szabadságunkban áll, hogy ne a jót cselekedjük. A nádas életmű olyan fontos pillérei ezek, melyek prózájában a kezdetektől transzparenssek. Nádas a szerelemtől szóló diskurzust is Ágostonhoz köti, hiszen – állítása szerint – a teológus óta a filozófia nem mondott semmit (illetve nem tudott semmit mondani) e kérdéskörrel. Hogy miért? Mert nincs hozzá nyelve, teszi hozzá Nádas, és ezzel a kijelentésével nem áll egyedül: a huszadik században nem egy gondolkodó, köztük Michel Foucault, Roland Barthes és Niklas Luhmann is központi témaként kezelte a vágy, a szerelem, a szexualitás témáit. Foucault⁶ vágy és hatalom kapcsolatát állította új perspektívába, Barthes⁷ a kérdéssel kapcsolatban a megismerhetetlen kategóriáját alkalmazta és a szerelemtől való beszéd töredékességét hangsúlyozta, Luhmann-nál⁸ a jelek (nyelv, nevek, identitások) világa a szerelmi viszonyon belüli Másik anarchisztikus megjelölhetetlenségével járult. Nádas ehhez a tematikához kapcsolódva szűri le következtetéseit. Nézete szerint a köznyelv, ha a szerelemtől kell beszélni, kétféle beszédmódot talál: az egyik egy mágikus, titkos, Nádas megnevezése szerint éjszakai nyelv, a másik pedig egy szociális, nyilvános, nappali nyelv. S hozzáfűzi: „aki az egyiket beszéli, megérti ugyan a másikat, mégsem tudja az egyiket a másikba átfordítani”⁹.

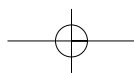
Ezen a ponton ismét a megismerés zsákutcája előtt áll, illetve, ha már bejutott oda, bolyongani kénytelen az emberi lélek labirintusában. Nádas Péter írásainak tere e köztes-ség, az emberi megismerés határterülete. Az archaikus, mitikus és mentális világok egymásba csúsztathatóságának lehetőségeit kutatja, és azt, hogy erről *hogyan* lehet beszélni. Műveiben utak és tévutak dantei erdejében bolyong az elbeszélő én, aki – főként korai munkáiban – a még megtapasztaláson át nem esett, de a bűnt ösztönösen megtapasztalni vágyó fiúként jelenik meg. Nádas Péter első történeteinek többsége álom és valóság határán helyezkedik el, az érzelmek zűrzavarában, a kommunista éra káfkai „kastélyának” és a szereplők lelkének rejtett labirintusaiban. A történetekben az egyéni a kollektívval áll szemben, a gyermekkor a felnőttéssel, a nemzedékek pedig egymással. Elbeszéléseiben a határhelyzetek és a lélek analízise az egyén és a tömeg viszonyrendszerének bemutatására törekszik. A keresztény és a görög hagyomány transzparenciája, a történetek tudatosan alakított motivikus hálójá, egymásra tükrözött szimbólumvilága Nádas prózájának általános jegye. A labirintus a matriarchális tudatosság világának összezavaró, megtévesztő jelentésével is bír – a labirintuson csak az tud keresztülhaladni, aki kész alávetni magát a kollektív tudattalan misztikus világába történő beavatásnak. A labirintus az alsó világ, az ismeretlen lehetőségeket rejtő tudattalan szimbóluma, éppúgy, ahogyan a pince az álmodó psziché alagsora. A „hiába megyek, ugyanott vagyok” érzése pedig bensőnk labirintusának jelzése, gondoljunk csak Kafkára.

⁶ Michel Foucault: *A szexualitás története*. 1-3. Atlantisz, Budapest 1996.

⁷ Roland Barthes: *Beszédtöredék a szerelemtől*. Atlantisz Kiadó, Budapest 1997.

⁸ Niklas Luhmann: *Szerelm, szenvedély. Az intimitás kódolásáról*. Jászóveg Műhely Kiadó, Budapest, 1997.

⁹ Nádas Péter: *Az égi és a földi szerelemtől*. Esszé. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1991, 142.

Emlékezés, tükör, kép, álom, látás. Nádas ég és föld, pince és padlás között, álom és ébrenlét határán, a megismerés útvesztőiben bolyongó szereplői jelképesen az olvasóra mutatnak, az olvasótól kérdeznak. Filozofikus, néhol esszéisztikus mélységekig kifejtett, néhol csak utalásszerű allúzióival, a tér- és idősíkok egymásba játszásával Nádas nem a történetmondásra, inkább az önreflexiókra, az egyedi helyett mégis az általános emberire irányítja a figyelmet. Az elbeszélésekben megjelenő terek időben távoli történetek tereivel mutatnak párhuzamot, e szimultaneitás pedig dialógus-teremtő aktus, lehetőség a kérdésre. Teilhard de Charden Nádas által idézett mondatai¹⁰ a korai elbeszélések alaptematikájához csatolnak vissza. Az önmaga látványául kínálkozó ember leírása Nádas egyik legfontosabb intenciója. Ehhez nemegyszer használja fel az álom vagy egy más, régmúlt világ archetipikus elemeit. Korai prózájában kíméletlenül dezilluzionálja a háború utáni kommunista időszakot, éppen akkor, amikor az Aranykor, a Paradicsom örökléltű archetipikus álma a kommunista világ nagy mítoszaként jelenik meg. C. G. Jung kollektív tudattalan elméletével és az összehasonlító bibliai szövegkritika módszerrel¹¹ – bevallása szerint – különös, ám a kor adottságaihoz igazodó módon ismerkedett meg. Ez a pillanat – *A mások ránk bízott élete* tanúsága szerint – 1968-ra tehető, amikor Mészölytől néhány indigóval, írógéppel másolt, akkoriban megjelenési tilalom alatt álló pszichológiai és filozófiai művet kapott. Jung elmélete a kollektív tudattalannról, ahogy Nádas fogalmaz, másik pályára állította az életét. „Megtanultam éberem aludni, azaz a későbbi elemzés érdekében alvás közben rögzíteni az álmokat.”¹² Az álom és a valóság közötti egyensúlyteremtés igényét egyik korai művében egy szék-hasonlaltal értelmezi: a bal oldalon mindaz, ami megtörténik, a jobb oldalon az ábrándok, álmok. „Egyensúlyuk ez a szék.” (Homokpad, 17.) A „szék” maga a produktum, az elkészült mű, de a rajta ülő, egyensúlyozó, egyensúlyt teremteni vágyó művészt, író is megidézi.

Ám más utak is léteznek a tudat, az érzékek kiterjesztésére. A mitológia vagy a mesék egyetlen nagy világképből származnak. A Jó és a Rossz polaritása, a varázsos, mágikus hatalmak a kiterjesztett tudat lényei. A művészetek maguk is olyasfajta tudat-kiterjesztők, mint a bor vagy a kábítószer (Szerelem). Jung szerint a tudattalanhoz vezető út az archetipuson keresztül vezet, illetve elmélete szerint az archetípus meglétéről maga a tudattalan számol be.¹³ Nádas korai prózájában már számtalan olyan szimbólum tűnik fel, amelyről Jung is értekezik. Az analitikus nézetei szerint az irányulás, hogy egy motívumot ilyen formában ábrázolhassunk, markáns, ösztönös tendencia, a tudattalanból érkezik, leginkább álmainkban. Jung az archaikus utáni vágyat az ember magányosságával, magára maradottságával magyarázza, hiszen kívül rekedt természetén, elveszítette a természet jelenségeivel való érzelmi tudattalan azonosságát. „Nem szólnak az emberhez a kövek, növények és állatok, és az ember sem szól hozzájuk abban a hitben, hogy azok majd megértik őt. A természettel való kapcsolatát elveszítette, és ezzel együtt elveszett a szimbolikus kapcsolatból fakadó rejtett érzelmi energia is.”¹⁴ Már szövéődik az a szimbolikus háló, amely a későbbi művek fölé feszül. A *Minotaurus* pedig, mint látni fogjuk, megteremti azt a szemantikus tereket, amelyben Nádas figuráit később is mozgatja. Álom, állat, labirintus, tükör, ablak, fény, függöny, tekintet, vér, öreg bölcs, bibliai, mitológiai alakok – csak néhány olyan motívum, melyek prózájának állandó-visszatérő, szimbolikus jelentéstöbbletet hordozó elemei.

¹⁰ „Az Ember, amióta csak létezik, látványul kínálkozik önmagának. Évezredek óta valóban nem is szemlél más, mint önmagát.” I. m.: 7.

¹¹ Nádas Péter: *A mások ránk bízott élete*. Két pszichoanalitikus határeset vázlat. *Élet és Irodalom* 2008, 47. szám, 17. és 22.

¹² I. m.: 17.

¹³ C. G. Jung: *A tudattalan megközelítése*. In: *Az ember szimbólumai*. Göncöl Kiadó, Budapest 1993.

¹⁴ I. m.: 95

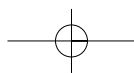

Első elbeszélése, *A Biblia* már címével sokszorosára tágítja az értelmezői horizontot, miközben a történetmondás és az értelmezés alapszintjén az új kommunista elit új úrszolgá viszonyát tárja elénk. Kisregényében, az *Egy családregény végében* – melynek kulcsfontosságú szimbóluma továbbra is a szent könyv marad, és melynek előképe az író fent említett, azonos című elbeszélése – Nádas ezt a tematikát fűzi tovább: három nemzedék, nagyapa – apa – fiú, korral és egymással szembeni, alapvetően a meg nem értésen alapuló viszonyrendszere a nagyapa által mesélt bibliai történetek relációjában egészül ki további jelentéstartalmakkal. A Bibliával alapvetően a kiszolgáltatottak tudnak bánni, míg az új rendszer képviselőinek szemében eldugnivaló, ócska, idejétmúlt könyv csupán, a feledés tárgya. A Könyvek könyve történetei ugyanakkor példabeszédszerűen hangzanak el az öregek szájából (*A Biblia, Klára asszony háza, A fal, Egy családregény vége*), anyagi megjelenése, sorai, üzenetei azonban már nem érnek célba: teljes a nemzedékek közötti kommunikációs zavar, megszakad a tradíciós lánc, az emlékezés, a hallgatás, bűn egymás szinonimájává válnak. Jan Assman kultúraelméleti megközelítése szerint a kulturális emlékezet kialakulásában kitüntetett szerepet kap az ismétlés, amely azt biztosítja, „hogya a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös »kultúra« azonosítható mozzanataiként.”¹⁵ Minden rítus az ismétlés és megjelenítés kettősségét mutatja. A megőrzés és az emlékezés viszonyához azonban elválaszthatatlanul hozzátartozik a felejtés, mely nem csupán hiány és fogyatékoság, hanem, ahogy Nietzsche hangsúlyozta, a szellem egyik életfeltétele. Az *Egy családregény végében* a felejtés más célt szolgál, illetve másról szól: bűnről, a múlt értelmezhetetlenné válásának bűnéről. Itt éppen a múltat folytatható hagyománnyá alakító fogalmak válnak a feledés tárgyává: a családregény azért ér véget, mert nélkülük nem mondható tovább történet.¹⁶

Az író által választott nevek – Éva, Mária, József, Simon – mögöttes jelentéstartományokkal sokszorozzák a lehetséges olvasatok számát, a megidézett ősi archetípusok vezetnek újabb és újabb jelentésrétegekhez az olvasót. Archaikus, mágikus, mitikus történetek játszanak össze a mával. Az elbeszélések visszatérő állatfigurái sorsuk okán is többletjelentést hordoznak. A kutya a hűség jelképe, ám az ördögi hatalmat, a boszorkányságot is jelképezheti. Nádas a kutyáról írja *A bárányban*: „létét emberi szabályok korlátozzák” (230.). Elbeszéléseiben inkább kiszolgáltatott, megkínzott áldozatként jelenik meg, a heccelések tárgya és elszenvetője (*A Biblia, A bárány, Ma, Egy családregény vége*). Még inkább kitűnik az állatoknak szánt szimbolikus szerep, ha a történetekben megjelenő bárányra vagy halra tekintünk. *A bárány* című elbeszélésben (a keresztény-zsidó hagyomány műbe idézése mellett) a főhős személyében a bölcs öregember, ősválónk tipikus megszemélyesítője jelenik meg. Szimbolikus jelentőséget kap, hogy az anya elviszi Húsvétkor az eltört lábú bárányt a kiközösítettnek. Az öreg Róth halála után a bárány sorsa is megpecsételődik, sütőbe kerül. Az áldozatok mellett mindig megjelenik a vér: a kapával agyonvert kutyából csorgó vér (*A Biblia*) és az állat szenvedéseit érzelmentesen végignéző fiú. A vér ősrégi szimbólum. Gyakran a szélsőséges érzelmeket és az ezekből fakadó cselekedeteket jelzi. Nádas e jelentéshez szenttelen, érzelmentes leírásokat társít (*Klára asszony háza, A kertész, Minotaurus*). Az *Egy családregény vége* című kisregényben már az első oldalon megjelenik, „Ha ezt az eret elvágnám, kifolyna a vére.” (7.). És a vér élménye a bűn képzetével társul: a nagypapa, fiát vádolva, magáról a korról is kimondja: „Ha nem vetted volna észre, még élek! S amíg él az ember, a kimondott szavak, a kimondott gondolat, ha tenni nem tud semmit is, terjed, hat, és ezt meg nem akadályozhatod! Nem látod? Hiába

¹⁵ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Kiadó, Budapest 1999, 16.

¹⁶ Vö. Szűcs Teri: Az emlékezés formái két regényben. *Beszélő*, 2011. október, <http://beszelo.c3.hu/szamok/2011-oktober>

mosod magad! Véres!" (144.) E beszélgetés közben egy hal vergődik a fürdőszoba padlóján. A hal-motívum talán erősebb jelentéstartalommal is bír, mint a kereszt, hiszen míg a kereszt – mint a hit jelképe – a feltámadt Krisztusban való hitet jelképezi, a hal valamiféleképp az egész közösséget, aki követi Krisztust. Nagypapa bibliai történeteinek, utalásainak, az állatoknak és a vérnek konkrét és mögöttes jelentéstartalmai feszítik szét a kisregény narratív terét.

A kert, a ház, a villa, a pince útvesztő, idegenséget árasztó, ellenséges közegként jelenik meg korai írásaiban (*A Biblia, Klára asszony háza, A fal, Sanyika, A pince, Minotaurus, Egy családregény vége*), ahonnan menekülni kell. De a lélek, a személyiség köré épült csapda is: „Nem találja az ajtót az alsó világba. Ordít. dörömböl léte homályos pincéjében, öklével üti a téglafalat, dörömböl léte homályos pincéjében, hogy táruljon fel egy ajtó, keresi az ajtót, amely mögött emberek vannak.” (*A pince*, 202.) Nádas labirintusai a sötétség birodalmába vezetik az olvasót, le a mélybe, olyan szürreális térbe, ahol keveredik álom és valóság. „A folyosók és bolthajtások labirintusának végén fény dereng. Akármilyen vár rá, végezni akar, elé akar menni végzetének, nem bírja tovább a várakozást. Mintha üldöznék, végigfut a penészes, mocskos falak közt a bágyadt kis fény felé. És feltárul előtte az ajtó.” (*A pince*, 178.)

Az archetípusok azért nem veszítették el jelentőségüket a mai világ számára, mert arra emlékeztetnek, hogy a régmúlt időkben létezett az ősi psziché, amely az ember személyiségének egésze volt, tehát létezett az emlékezésnek egy olyan ősfarmája, amely nem a képek és a fogalmak egymáshoz való társítása által működött. Platón számára az erósz a léleknek az örök emlékezet iránt való törekvése: ez létrejöhet nemzés és alkotás útján, mert mindaz, ami a nem-létezőnek létezését ad, alkotás, és mindenki, aki ennek mestere, az alkotó. Az alkotásban pedig az Istenhez való hasonlatosságot szeretnénk visszaszerezni. A platonizmus látványként definiálta egy dolog szellemi lényegét, mely látványnak az a feladata, hogy emlékeztessen az ideára. A fizikai dolog csupán utal az eszmeire. Az emlékezés kétféle kultúrtörténeti értelmezés, az epizodikus, illetve a szemantikus memória mentén ragadható meg. Az epizodikus memória konkrét tér-időbeli esemény tudatos visszaidézését jelenti. A szemantikus memória inkább az implicit tudás, a tudatos-tudattalan közti terület tanulmányozását. Nézetem szerint Nádas írásművésze a szemantikus memória irányából közelít a tárgyhoz, történethez, eseményhez, írásmódját is ez a fajta gondolkodás irányítja. Nádas módszere – Freud és Jung nyomán – az emlékek kapcsolása a tudatalatti szférájához, pontosabban olyan emléknymok keresése, amelyek a tudatos feldolgozás számára nem elérhetők, ugyanakkor a tudattalanból – például közvetítő szimbólumok, álmok segítségével – hatást fejtenek ki a tudatra, így előhívhatók.

A néma kép felidézése az emlékezetben, az érintetlen víz képe. Innen pedig csak pár lépés Ovidius és az *Átváltozások*, Narcissus születésének története, aki önnön eredetéhez vonzódik öntudatlanul. Nádas nem kevesebbet tűz ki műveiben, mint hogy az ember eredeti, ősi pszichéjét beemelve a mai, differenciált tudat szintjére. Olyan előzményről kíván írni, amelynek nincs önálló nyelve. Az *égi és földi szerelemről* szóló esszében Narcissus és Echo alakján keresztül a kultúraszintek szakaszait (archaikus, mágikus, mitikus, mentális) és az azokról való megszólalás lehetőségeit mérlegelve jut el az egymás tükröként viselkedő mondatokig, ami későbbi poétikájának alapjává vált: „Magam is mindig szerettem volna ilyen egymás tükröként viselkedő mondatokat írni.”¹⁷ A tükör maga is szimbólum. A lelket jelképezi, de a világ és önmagunk megismerésének és egyben mulandóságának szimbóluma is. Az idegenség, önnön képünk megismerésének és e feladat kudarcának mutatója, amely Nádasnál a saját és idegen arc tükröződésének pillanatképe-

¹⁷ Nádas Péter: *Az égi és a földi szerelemről. Esszé.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1991, 7.

iben (*A pince*), az arcok egymásba tükröződésének pillanataiban (*Klára asszony háza*) nyer bizonyosságot. A tükörbe pillantás egyúttal vágódás más szemével nézni önmagunkat: „Állok a tükör előtt, nézem az arcomat. Jó lenne egyszer *valakinek* a szemével.” (Homokpad, 14.) Nádas a megismerést és egyben a megismerés lehetetlenségét is jelképező tükört további tárgyakkal társítja: az ablakkal, a függönnyel, az árnyékkal, amelyek az el nem érhető világok határa felé mutatnak (*Leírás, Minotaurus, Ma*).¹⁸ Rányílnak a nappalokra és az éjszakákra, a csendre és a megszólalásra, a fényre és a sötétségre – a kontextusba állítások újabb szimbolikus jelentések hordozóivá válnak. A függöny-modell a világ, mint metszeshely egyúttal azt is jelenti, hogy az objektív realitás egy külső világ belső oldala. „Amit mi költészetként és meseként olvasunk, valaha történelemnek számított, méghozzá az egyetlen s igaz történelemnek, melynek révén a görögök saját múltjukat elképzelték és megízlelhetők: a függöny mögött nincs semmi, és bármily leleményesek volnánk is, e függönyt nem tudjuk elhúzni. Az egyetlen feladat, melyre vállalkozhatom, hogy e függönyt a maga valóságában bemutassam – elhúzni nem tudom, átfesteni pedig még kevésbé.” – írja Peter Weibel *A Lascaux-i függöny* (1994) című interaktív installációja kapcsán. Nádas tükröződésről kialakított nézetei általánosságban „a vizuális azonosság” kérdésével ragadhatóak meg, ami a 20. századi vizuális művészetek, de a konceptuális fotográfiai diskurzus egyik alapkérdése; az „én” megalkotásának, elbeszélhetőségének, illetve reprezentálhatóságának kérdése. Nádas műveiben a narratív képet a láthatóságra fókuszált szó váltja fel. Segíti ebben az író a fotós szeme. Nádas éppúgy belép a saját maga által teremtett fikcióba, ahogyan azt Sophie Call teszi a vizuális képzőművészetben.¹⁹ Jeles András a fotográfia kapcsán jegyzi meg: a fotográfia úgy működik, mint az isten újratemtése: a részeket egy perspektivikus, relatív rendszerben fogja össze. „A fényképezés (...) nem más, mint magának a mitológiai történetnek, s ezen keresztül magának az élő test pusztulásának és feltámadásának ábrázolása.”²⁰ Ám a „lélek híján mégsem tökéletes. Tökéletlen feltámadás”.²¹ Nádasnál már a korai művekben megjelenik a vizuális transzformáció igénye. A vizuális valóságokat a nyelv behatárolt rendszerében reprodukálja. A *Klára asszony házában* a szolgáló egy falfestmény tanulmányozása közben töpreng a vér, az öngyilkosság jelentőségén, az *Egy antik faliképre*, a *Mélabú* leírásai ugyanezt a módszert követik. A képek, fotók, a vizuális elemek beidézése, csakúgy, mint a kollektív tudatalattira való rájátszás Nádasnál a szemantikai tér kitágítását szolgálja. A látvány leírásának rétegzettsége magában hordozza a polifonikus értelmezés lehetőségét.

A *Talált celti*ben Nádas leszögezi: „a teremtés jó”²². A teremtés az a meggyőződés, hogy a világ és benne az ember egy vagy több teremtő istenség műve. Nádas előadása mégis a bűnről szól. A teremtés jó, csak mi gazdálkodunk vele rosszul, vonja le a következtetést. Ugyanakkor ha a teremtés jó és tökéletes, akkor miért van a világban gonoszság? Ez a kérdés öntudatlanul is megfogalmazódik első elbeszélései gyerekfiguráinak gondolataiban. Nádas a keresztény bűn-fogalommal ad választ: az emberiség története a bűn következménye, vagyis a bűn az evilágban élő ember létmódja. „Aki járatos a bűnben, a romlottságban, a hazugságban, az szeretetreméltóbb, mert jobban eligazodik az érzelmek zűrzavarában, mint az, aki erényt, tisztaságot és igazságot hirdet, és nincs fogalma a zűrzavarról, amelyet pusztá létevel felidézett. »Akkor hát szeretet nem is létezik?»

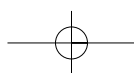
¹⁸ Vö. Bengi László, i. m.

¹⁹ Vö. Földényi F. László: *Légy az árnyékom! Sophie Call*. Budapest 2002. Házas Nikolett: *Közelről távolra és közelre* (Cindy Sherman és Sophie Calle). *Magyar Lettre Internationale*, 2008. 69. szám, nyár, 25–27.

²⁰ Jeles András: *Teremtés, lidércnyomás*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2006.

²¹ I. m.: 63.

²² Nádas Péter: *A teremtés jó*. In: *Talált celti és más elegez írások*. Jelenkor, Pécs 1992, 273.

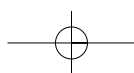
– kérdezi ingerülten A. De erre nem tudok válaszolni. A szeretet: elnevezés.” (Homokpad, 19) Az „eredendő bűn” fogalma keresztény-doktrínáját a páli levelek alapján Szent Ágoston dolgozta ki. Nádas *A teremtés jó* című írásában, csakúgy, mint életműve számos pontján a bűnt a természettől (saját természetünktől) való eltávolodásként értelmezi. Nádas az egyes emberiben rejlő egyetemesség gondolatát *Isteni rész, emberi egész* című írásában fűzi tovább, mindeközben pályája első huszonöt évére is reflektál.²³ Az írás címeként a platóni tanítás visszáját választja: Platónnál az istenivel rokon lélek mint egész, a test és szükségletei pedig mint állati elem jelenik meg. Az isteni és az emberi, a rész és az egész kifordítása filozófiai döntés, zavar. Csakúgy, mint ahogyan a kertész fia is összezavarodik a jót és a rosszat illetően, hiszen akkor kap apjától pofont, amikor azt meri édesanyja halála után mondani: még az állat, a kutya is gyászol ösztönösen. „Nem a pofon fáj, a meg nem értett bűn terhe volt nehéz. Ami régen világosnak, tisztának tűnt, a fogalmak pontos rendje – az anya, az apa, a virágok, a kutya, a pénz és a halál –, az mind, egyetlen pillanat alatt (és milyen régen készülöben levő energiák hatására!) összezavarodott.” (*A kertész*, 156) Az *Isteni rész, emberi egész* esszéiben írói módszerének analizálása kapcsán írja: „Huszonöt éven át, szinte mással se foglalkoztam, mint azokkal az összefüggésekkel, amelyek az emberi közösség állapotának alapformáit az emberi egyed helyzetének alapformáihoz kötik.”²⁴ Nádas analitikus írásmódjában az emlék, a természet, az alkat és a bűn artikulációja központi szerephez jut. A határait feszegető experimentális megfigyelő pozíciójából tekint a világra, történeteire, témáira, szereplőire. Az emberi alkatot közvetlen kapcsolatba állítja a világegyetem természetével. Ezért elsősorban a szereplők helyzete érdekli, nem a történetük.

Az éjszakai és a nappali nyelv. Milyen konzekvenciái vannak egy ilyenfajta komplex látásmódnak? A realista kánon értelmében a világ olvasható, így közvetíthető is. A 20. század regényírója megkérdőjelezi ezt, számára elsősorban nem az értelmén keresztül, nem a szavak felől vezet az út a lényeg megragadása felé. A világ nem látványyszerű, hanem szövegszerű, a szöveg pedig megértésre és megértőre vár. A magyar irodalomban az ötvenes évek végén és a hatvanas-hetvenes években olyan művek jelennek meg (köztük Ottlik: *Iskola a határon*, Mészöly: *Az atléta halála*; Saulus, Nádas: *A Biblia*), melyek a modernség hagyományához kapcsolódva, előlegezve a posztmodern, keresik a probléma megoldását. A világ nem olvasható közvetlen módon, s így megszületőben egy, az imagináció tevékenységét és eredményét felmutató új elbeszélői nyelv, melynek egyik sajátossága a versnyelv működési elveinek érvényesítése a prózai szövegben. Nem alá-fölérendeltségi viszony van, hanem mellérendelés, hiszen: „Nem a szó volt kezdetben, hanem a mondat, azt bontottuk fel mondatrészekre. Nem a mondat volt kezdetben, hanem a bekezdés, azt fejtettük ki mondatokban. Nem a bekezdés volt kezdetben, hanem a regény. A regényt már csak a hallgatás előzi meg.”²⁵ Ottlik Géza 1965-ben keletkezett, regényről szóló írása teljes pontossággal ragadja meg ezt a problémát. Hogyan írható le a világ, ha nincs hozzá megfelelő eszközünk, ha „nem jók a szavak.” A világ megragadhatatlansága, az emberi nyelvi kifejezhetőség elégtelensége, az érzelmek közölhetetlensége nem csak az ottliki életmű központi kérdései. A 20. századi filozófiának és művészetnek megkerülhetetlen, állandóan visszatérő problémája a nyelvi artikuláció, a megszólalás mikéntje is. A

²³ Nádas Péter: *Isteni rész, emberi egész*. In: *Játéktér. Esszék*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1988, 103–115.

²⁴ I. m.: 103.

²⁵ Ottlik Géza: *A regényről*. In: *Próza. Esszék, tanulmányok, interjúk*. Magvető Kiadó, Budapest 1980, 185.

világ olvashatósága kódolási problémává válik. E tény a befogadóra is feladatot ró: nem lehet pusztá szemlélője a műalkotásnak, önkéntelen részeseként maga is alakítja a szöveget. A nyelvi megértés helyszíne maga a regény.

1991-ben megjelent esszékötetének egyik írását a következő Platóntól vett idézettel vezeti be Nádas: „Én először is azt akarom elmondani, hogy miképpen kell beszélnem, s csak aztán akarok beszélni.”²⁶ Az itt megfogalmazódó igény a korai elbeszélések, különösen a *Minotaurus* írástechnikájában transzparenssé válik. A történet Nádasnál nem szorul háttérbe, a kimondások és elhallgatások során keletkezett regénytérben megsokszorozódik, egymásra rakódik. Más logika alapján szerveződnek a mondatok. Ez a redukció egyben sűrítést is jelent: Nádas láthatólag tudatosan úgy választja meg szereplőit, helyzeteiket, de még regényének helyszíneit is, hogy azok ugyan lehetséges alanyai is lehetnének egy „realista” elbeszélésmódnak, mégis alkalmasak egészen komplex szellemi-társadalmi tartalmak elemzésére és bemutatására.²⁷ Nádas érzi fogalomalkotási rendszerünk elégtelenségét a valóság összetettségének megragadására. Írásai az események véletlen egybeesését, asszociációs láncokat, keresztkapcsolatokat jelenítenek meg, az irodalom a szerző számára a jelentéssel bíró egybeesések tudománya, melynek egyik fő elve a szinkronicitás. Műveiben megmarad a történet, csak éppen a történetyszerűség, az időbeliség és a nyelvi megszólalhatóság dilemmáit egymásra tükröztetve. *Hazatérés* című, Mészöly Miklósnak ajánlott írásában²⁸ már 1988-ban megfogalmazza művei geneziséjét: az író élet és halál határmezsgyéjén, köztes állapotban alkot. Az *Észrevételek*-ben, amelyben a csak önmagára utalt ember helyzetét analizálja, szintén e köztességről beszél.²⁹ A *Hazatérés* okfejtéseiből kitűnik, miképpen jut el egy sajátos interpunkciós rendszerig, amely azután később is munkamódszere jellegzetes vonásává és írói hitele alapjává válik. Nádas – nyelvi kísérletei nyomán – olyan komplex formanyelvet alakít ki, amelyben a deformáltak, a nem szépíthető csúnyának is megvan a poétikai helye. A Nádas számára etikai mérceként is szolgáló, úgynevezett *tisztességes mondat*ban két erő, a képzelet és a tapasztalat belső aránya munkálkodik, amely „se lételméletet, se erkölcsi elméletet nem követ; feszültségének mértékéből, nyelvi minőségéből, intonálási módjából lehet következtetni lételméletére, s ez egyben egyetlen lehetséges erkölcsi elmélete.”³⁰ Nádas kezdetektől önmaga elé kitzűzött feladata a modern beszéd racionális szavaira és fogalmaira lefordítani a természet nyelvét. „Engem inkább a cselekvések, az események menete, a folyamatok érdekelnek, de nem maga a történet, hanem főként a struktúrái. Ahogy öregszem, egyre inkább a struktúrák foglalkoztatnak. A folyamat, amely valamikor elkezdődött, máig tart, hatása talán még tovább, halálom után is van még mondandója, s mindez miként, milyen belső struktúrákon keresztül kapcsolódik más folyamatokhoz, melyek maguk is így vagy úgy másként strukturáltak.”³¹ – vallja egy interjúban.

Korai műveiben gyakran érinti a nyelvfilozófus, Ludwig Wittgenstein által is megfogalmazott alapkérdést jelentés és mögöttes tartalom, szójelentés és szóhasználat viszonyáról: „Egyszerűen konfliktusba keveredek a szavakkal” (*A bárány*, 226.). A mítoszokat, a ke-

²⁶ A már említett Nádas-írás *Az égi és a földi szerelemről*. Az előadás végén a filozófiai eszmefuttatás alapjául választott műveket is felsorolja, Platón mellett többek között Pierre Teilhard de Chardint, Ovidiust, Fernando Pessoa-t és a Bibliát is megemlíti.

²⁷ Vö. Dunajcsik Mátyás: *Őszből a télbe*. *Holmi*, 2008 március, 394–403.

²⁸ Nádas Péter: *Hazatérés*. In: *Játéktér. Esszék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1988, 7–36.

²⁹ Nádas Péter: *Észrevételek*. In: *Talált cetli*. Jelenkor Kiadó, Pécs. 1992, 29–50.

³⁰ Nádas Péter: *Hazatérés*. In: *Játéktér. Esszék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1988, 36.

³¹ „Egyetlen kísérleti terepem én magam vagyok”. Interjú. Eve-Marie Kallen. *Lettre Internationale*, 2000 tavasz, 39–42., <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre36/nadas.htm>

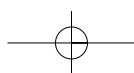
resztény kultúra szimbólumait és mai világunkat egyszerre leíró szövegek a megszólalás módjára is kérdeznak. „Az ember élete minden pillanatában harmóniára törekszik. Azt hiszem, ezért is beszélnek oly sokat az emberek. Mintha a beszéd különböző formáival, vitával, veszekedéssel, vallomásokkal óhajtanák megteremteni az összhangot belső és külső világuk között. Pedig ez az összhang az egyszerű közlés segítségével nem teremthető meg.” (A bárány, 214.) A nagypapa tanácsa az unokának Nádas komplex leírórendszerére is vonatkoztathatók: „Ezért lankadatlanul figyelj, de ne vészd el a részletekben, rendszerez. De rendszeredet soha ne hidd tökéletesnek, mert minden rendszer fölött ott van a mindenható Isten. (Egy családragény vége, 44.) Az írásnak szigorú etikai dimenziója van: a történetekben a tényeknek fogaskerekeként kell egymáshoz illeszkedniük, hiszen „a hazugságnak (...) egyetlen kis porszeme elegendő, és csikorog és megáll az egész. (Egy családragény vége, 147.) A harmadik elbeszéléskötet magát a módszert nevezi meg: *Leírás*. Ám más műcímek is a nádas munkamódszer tükröi, mint például a *Párhuzamos történetek*, vagy az *Élveboncolás*: „Emberek, tárgyak és jelenségek értelmezését keresve, tapogatózva valamiféle magyarázat után – a részletek többféle, logikailag egyaránt helyes meghatározásához jutok. De milyen meghatározás az, aminek ha ellenkezője nem is, de variációi számtalanul bizonyíthatók? Ha kellő szigorral figyelem saját észleléseimet, s ha ezt a viszonylag tág értelmi-érzelmi tartományt összevetem a leírt részlettel, kiderül a leírás esetlegessége – a torzítás.” (*Élveboncolás*, 6.) E torzítás további leírások sokaságára alkalmas viszonyrendszereket teremt: „A tények sokértelműsége elkerülhetetlen, ha leromboljuk idomított képeinket, szabott pályára és holtvágányra állított gondolatainkat, ha tisztázni igyekszünk az eltorzított, a torzító és a torzítás viszonyát.” (*Élveboncolás*, 11.)

„Minden emberi kultúra alapfeltétele, hogy úgy beszéljen a kimondhatatlanról, hogy ne beszéljen róla.”³² – vallja. Itt szeretnék visszatérni az írásom elején feltett kérdéshez: miért pont a *Minotaurus*? Nézetem szerint ebben az elbeszélésben minden olyan lényeges poétikai kód beleíródott, mely rávilágít Nádas írói módszerének lényegére. A bibliai, a mitológiai és a profán történetelemek egymásra vetítéséből kialakuló terek együttese az a szemantikai tér, amely egyértelműen újdonsága a *Minotaurus*nak. Az elbeszélés rész-tereit (alsó és felső, külső és belső, szent és profán, álom és valóság, történet és reflexió tereit) határok választják el egymástól, ám ezek a határok nyelvi szinten egymásba játszanak, az individuum a rész-terek határát átlépve válik a történet hordozójává. A Nádas által kikísérletezett tér túlmutat a történet egyszerű topográfiai felosztásán, szemantizálódik. A topográfiai és a szemantikai jegyek együttesében az individuum megtapasztalja határait. A határok megtapasztalása és annak leírása a Nádas életmű kitüntetett módszere. A *Saját halál*ban Polymniát, a költészet múzsáját szólítja, a zene képviselőjét s a líra feltalálóját, kinek felszerelése pajzs és tükör: „segíts át köznapi szavakkal a Styxen.”³³ A már említett kiváló Bengi László-írás a *Minotaurus* komplex, többféle síkokat és szövegépítkezéseket egymásba játszó történetét elemzi, főként József ószövetségi történetének kibontásával. A *Minotaurus* azonban reprezentálja azt az elemi narratív struktúrát is, amelynek megvalósítására Nádas mindig is törekszik. J. L. Borges számtalan módon parafrázálta a labirintus-mítoszt. Ezek egyikében, a *Homokkönyv* szimbolikus történetében egy könyv, egy végtelen lapszámú szent könyv válik szörnyeteggé.³⁴ A történet én-elbeszélője leoson vele a nemzeti könyvtár alagsorába, és elrejtja a könyvet, gondosan elfelejtve még a helyet is, ahol hagyta. A *Minotaurus*ban csakúgy, mint Borges tör-

³² Nádas Péter: Földből csinálj nekem oltárt. In: *Játéktér. Esszék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1988. 37.

³³ Nádas Péter: *Saját halál*. Jelenkor Kiadó, Pécs 2004. 169.

³⁴ Jorge Luis Borges: Homokkönyv. In: *A titkos csoda*. Európa, 1986 503–508.

ténetében, nincs kivezető szál. Nádas Józsefe ismeri a szörnyhöz vezető az utat, hiszen saját szent „gyermeke” mitikus-profánba fordulása, Borges tudja, de tudatosan elfelejti. A történetből hiányzik már a helyes út, az egyetlen megoldás jelképévé vált fonál. Nádas Minotaurus-középpontú labirintusa a történet és a történet elbeszélhetőségének útvesztője, amelynek értelmet kizárólag a mitikus középpontban elhelyezett szörny, a szöveg ad, s mint ilyen, önmagával és minden következményével az írói módszerre, a műalkotás genezisére mutat.

cím

P. MÜLLER PÉTER

RÍTUS ÉS LEÍRÁS: NÁDAS PÉTER SZÍNJÁTÉKAIRÓL

„A színház olyan hely,
ahol a halál is játékra kényszerül,
játékká vagy színdarabbá válik”.¹

Nádas Péter a *Hazatérés* című esszéjében azt írja önmagáról, hogy az október „nekem minden évben különös hónap, mintha minden évben újra átelném születésem fordulátát”.² Majd egy bekezdéssel később így folytatja: „születésem hónapja valamiként az élet és az élet elmúlásának határmezsgyéjére szorította a szemléletemet. Se itt, se ott; köztes állapotban élek”.³ Ez a határmezsgye, az (újra)születés és a halálba való átjutás vagy az abból való visszatérés adja az átmenet rítusainak magját. Ezt a határmezsgyét tárgyalja Nádas a *Saját halál* című opusában is. Ez utóbbi művében elbeszélés formájában (fényképsorozattal kiegészítve), de az átmenet rítusainak alapja és meghatározó közege eredendően nem az elmesélés, hanem a cselekvés. A színház (és a dráma) eredetét ott, a cselekvésben lehet fellelni. E határtapasztalat mellett Nádas a test tárgyba vételével elkerülhetetlenül jutott el az irodalomtól (vagy amellett) a test voltaképpeni művészetéhez, a színházhoz. A színházhoz vezető útban szerepe volt továbbá az író vizuális iskolázottságának, a fotográfiában való jártasságának is. A kettő kapcsolatáról Roland Barthes azt írja, hogy „a fénykép közelebb áll a Színházhoz, ugyanis mindkettő a Halál; annak közvetítője”.⁴ Ez utóbbi kapcsán említést érdemel, hogy a fényképezés természetéről értekező elemzők (Barthes mellett például Walter Benjamin vagy Susan Sontag) nézetei azt mutatják, hogy „a fényképezés elmélete és az embernek a halálhoz való viszonya szoros összefüggésben áll egymással”.⁵

Két elbeszéléskötet (*A Biblia – 1967, Kulcskereső játék – 1969*) és egy regény (*Egy család-regény vége – 1977*) publikálása után a hetvenes évek közepén Nádas Péter színházi esszék írásába fogott. Ezekben a – főként az akkori kortárs lengyel és orosz színház inspirálta – esszékben a magyar színházat és drámáírást mindaddig uraló realista-naturalista és propagandisztikus szemlélettel szemben egy sokkal költőibb és mélyebb, a testiséget, a jelenlétet és a rítusok szertartásosságát középpontba állító színház iránti igényének adott hangot. Majd pedig, miközben bő egy évtizeden át első nagyregényén dolgozott (*Emlékiratok könyve – 1986*), megírta azt a drámatrilógiát, amely nemcsak nemzedékében, hanem az el-

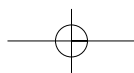
¹ Phelan, Peggy: Holtat játszani a kőben – avagy mikor nem rózsza a Rózsa? (ford. Kékesi Kun Árpád), *Theatron* 1. 3 (1999. tavasz), 48.

² Nádas Péter: *Hazatérés*, in uő. *Játéktér*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 7. (Első megjelenés: *Jelenkor* 1985/11.)

³ I. m. 8.

⁴ Barthes, Roland: *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról* (ford. Ferch Magda), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1985, 39.

⁵ Kiss Noémi: A fotográfia, az élet negatívja. In: *Testre szabott élet. Írások Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről* (szerk. Rác I. Péter) Budapest., Kijárat Kiadó, 2007, 82.

múlt fél évszázad magyar drámairodalmában is egyedülálló teljesítménynek számít, és amely mintegy saját színházeszményének a példázata. Nádasnak a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján megszületett trilógiáját a magyar drámatörténetben fordulatnak is nevezhetnénk, ha a „fordulat” kifejezés nem használdott volna el mostanára a tudományokban és a művészetekben, illetve ha a magyar színház tudott volna valami érdemlegest kezdeni Nádas szcenikus szövegeivel. Ez az 1970-es évek végén megírt drámatrilógia egy új színházi rítusforma megteremtésére tett gesztusként (volt) értelmezhető. A trilógia előtt és után írott színpadi szövegei (*Protokoll, Ünnepi színjátékok, Utolsó utáni első órán, Szirénének*) megelőlegezik, illetve folytatják a trilógiában koncentrált formában megmutatkozó színházeszményt, teátrális jegyekkel lefestett világot.

Amikor Nietzsche *A tragédia születésében* a klasszika-filológia által kanonizált nagy drámaszövegeket mellőzte, és a színház eredetét nem ezekben az írott művekben, hanem a rítusban (azaz a cselekvésben) határozta meg, akkor szembe ment kora uralkodó felfogásával. A színház a 19. századi Németországban – ahogy a 20. és 21. századi Magyarországon is – az állam és intézményei felfogásában nem lehetett más, mint irodalmi művek (drámák) tolmácsolója, vagy ellenkező esetben a szórakoztatóipar kétes műfajának közegébe került. Nietzsche szerint az eksztatikus Dionüszosz-szertartás során feldarabolt, majd újjászülető test áldozati rítusa képezi minden görög tragédia alapját. Mint írja: „A támadhatatlan hagyomány szerinti korai formájában a görög tragédiának egyetlen tárgya volt csupán: Dionüszosz szenvedései, és a színpadnak hosszú ideig egyetlen hőse volt csak, Dionüszosz. (...) a görög színpad hírneves alakjai, Prométheusz, Oidipusz stb. mindannyian csak az eredeti hős, Dionüszosz más-más maszkjai”.⁶ Nádas színházának szempontjából nemcsak a meghaló és feltámadó isten, a feldarabolt és újraalkotott test nézetének van jelentősége, hanem annak a nietzschei gondolatnak is, amely az egyes drámák hőseit egy eredeti alak maszkjainak látja, valamint annak, hogy a német filozófus a rítusban a közösségi jelleget tartja meghatározónak. Kierkegaard-ra utalva Nietzsche azt írja, hogy „mint egyén minden egyén komikus, individuum éppen ezért nem lehet tragikus alak: amiből az következne, hogy tragédiáikban a görögök egyáltalán nem is *tűrhettek* individuumot. S úgy tűnik, valóban így éreztek”.⁷ Röviddel később hozzáteszi, hogy a voltaképpeni dionüszoszi szenvedés nyomán „minden szenvedés forrását és ősoját az individuációban, e már önmagában is elvetendő állapotban kell látnunk”.⁸ Amikor Nádas a színház kapcsán – az oly gyakran idézett megfogalmazásában – arról beszél, hogy „[a] színház az egyetlen igazán közösségi művészet. A rituális összelélegeztetés művészete”,⁹ akkor ebben a kijelentésében akaratlanul is felsejlik a színház eredete – és eredeti lényege – iránti vágy.

A 19. század utolsó harmadában nem Nietzsche volt az egyetlen, aki a színház eredetében az ókori görög rítusok jelentőségét hangsúlyozta. A Cambridge-i Rituálisták vezetője, Jane Ellen Harrison 1890-ben jelentette meg az antik Athénnal foglalkozó kötetét, amelyben ő is a rítusok szerepét emelte ki. „A görögök által ránk hagyott legszebb történetek némelyike, eredetét tekintve, nem a költői képzeletből származik, hanem a primitív, gyakran kegyetlen, és úgy vélem, mindig *gyakorlati* rítusból”.¹⁰ Egy későbbi munkájá-

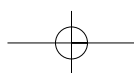
⁶ Nietzsche, Friedrich: *A tragédia születése* (ford. Kertész Imre), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986, 85–86.

⁷ I. m. 86 – kiemelés az eredetiben.

⁸ I. m. 87.

⁹ Nádas Péter: *Kérdések, kísérlet válaszadásra*. In uő: *Nézőtér*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1983, 78.

¹⁰ Harrison, Jane Ellen: *Mythology and Monuments of Ancient Athens*, London – New York, Macmillan, 1890, iii. – idézi: Fischer-Lichte, Erika: *Theatre, Sacrifice, Ritual: Exploring Forms of Political Theatre*, London – New York, Routledge, 2005, 40.

ban pedig teljes elméletet dolgozott ki a görög színház rítusból történő származtatására. Ebben azt is hangsúlyozza, hogy a rítus lényege nem önmagában egy cselekvés végrehajtása, hanem valaminek az újra megcselekedése vagy előre megcselekedése, eljátszása vagy reprezentációja.¹¹ Harrison és cambridge-i kutatótársai arra a következtetésre és álláspontra jutottak, hogy „először volt a rítus, majd ebből fejlődött ki a színház, aztán pedig a szövegek, amelyeket az előadások céljára írtak”.¹² Így tehát az antik görög kultúrát nem lehetett többé elsődlegesen szövegalapú kultúraként felfogni, hanem egyben performatív kultúrának is kellett tekinteni. Mindezek az európai kultúra „normális gyerekkorát” új összefüggésbe helyező felismerések a 20. század elején elvezettek „a szövegtől az előadás felé történő elmozdulásra, ami maga után vonta az egyéntől a közösség felé, továbbá a szellemtől a test felé való elmozdulást, ami megkérdőjelezte a szellemnek a testtel szembeni és az egyének a közösséggel szembeni felsőbbségét, amely mintegy három évszázadon át vitán felül állt az európai kultúrában”.¹³

Amikor az 1970-es évek derekán Nadas Péter előbb esszéiben, majd szcenikus szövegeiben a színház felé fordult, akkor a magyar színház (és dráma) közegében hasonló fordulatot kezdeményezett, amely a rítust, a testet, a performativitást helyezte a dramatikus művek előterébe. Mivel azonban a magyar színházi hagyomány és gyakorlat fő vonulata továbbra is a lefúrt lábú színészethez, a szövegközpontúsághoz, az egyéni alakítás elsődlegességéhez, a realista, kis-realista, naturalista játékmódhoz kötődött és ragaszkodott, ezek a színpadra helyezett rítusokat leíró szövegek nem tudtak integrálódni a színház közegébe. Éveken át úgy tűnt, a *Temetéssel* Nadas letett arról, hogy valaha is újabb szcenikus szöveget írjon.

Leírás

Dramatrilógiáját megelőzően (a színházról még keveset tudva) Nadas 1966-ban írt egy *Protokoll* című darabot, mely nyomtatásban először az *Alföld* folyóirat 1990/7. számában jelent meg.¹⁴ Ez a mű ezt követően a Jelenkor Kiadó Nadas Péter életműsorozatában a *Drámák* kötet nyitódarabjaként került publikálásra. A szöveg alcímében megjelölt műfaja: „elbeszélésnek alávetett tragikomédia”. A szerző és a kritika által is mellőzött szövegben már jelen van Nadas drámáírásának több jegye. A barokk iránti rokonszenv, a meztelenség, a tragikomikumra való törekvés, az instrukciókra terhelt közlendő, az intézményrendszerrel (benne a kőszínházzal) szembeni lázadás és averzió. A drámai jelenet ezekkel a sorokkal ér véget: „a szín teljesen sötét, csend van. Olyan sokáig kell csendnek lennie, hogy a nézőtérben egy pissenés se hallatszódjék. Akkor fel lehet gyújtani a nézőtéri világitást, és mindenki mondhatja, amit akar...”.¹⁵ Ebben a szövegben a rítus kötöttségeit a címadó protokoll beszabályozottsága helyettesíti, ami konfliktusba kerül a személyes gyász iránt tanúsítandó magatartással. A hivatalnoki (polgármesteri) bornírt retorika képtelen reflektálni egy takarítónő fiának halálára: a darab utolsó négy oldalán a két polgármester, a két protokollfőnök és a tolmács a részvétnyilvánítás fordulatait sajkózza. A halál – elbeszélt mozzanatként – dramaturgiai szerepbe kerül, ugyanakkor a szcenikus

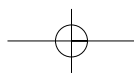
¹¹ Harrison, Jane Ellen: *Themis, A Study of the Social Origins of Greek Religion*, Cleveland – New York, Meridian Books, 1962 [1912], 43.

¹² Fischer-Lichte, Erika, i. m. 43.

¹³ I. m. 45.

¹⁴ Nadas Péter: *Protokoll: elbeszélésnek alávetett tragikomédia*. *Alföld* 41. 7 (1990. július), 6–11.

¹⁵ Nadas Péter: *Protokoll: elbeszélésnek alávetett tragikomédia*. In uő: *Drámák*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 23.

szöveg a szerzői elbeszélő uralmának alávetett, miként ezt az alcím demonstratív módon hangsúlyozza is.

Nádas drámaírása prózaírói munkásságából ágazik el, és oda is kanyarodik vissza, a két közegre azonban egyaránt jellemző a teatralitás iránti vonzalom, valamint a leírásnak mint kompozíciós szemléletnek és gyakorlatnak a meghatározó szerepe. A mondatok a darabjaiban és a prózáiban nagyon más jellegűek, a szövegszervezési eljárások az epikus művekben jóval komplikáltabbak, de a narrátori jelenlét a színházi játékok világára is jellemző. Nem elbeszélőként azonban, hanem a színházi történések alapvetően leírás (és nem dialógusok) révén történő rögzítésében. A színházi művek esetében nem beszélnek körülírásról, amellyel Bagi Zsolt Nádas epikáját, mindenekelőtt az *Emlékiratok könyvét* jellemezte,¹⁶ mivel a színházi művek esetében a szövegalkotói eljárások nem ezt az utat követik. Nádas 1980-ban *Életrajzi vázlat* című szövege végén drámatrilógiája kapcsán ezt írja: „1977-ben írtam *Takarítás*, 1979-ben *Találkozás* és 1980-ban *Temetés* című darabjaimat. Mindhármát, s így együtt a hármát, költői műnek tartom...”.¹⁷ Költői a trilógia annyiban, amennyiben Nádas prózái is azok, ám e színházi művek költőisége a kompozíciós eljárásokban ki is merül. Lényegesebb vonásuk e színházi műveknek az, hogy a művek terhet nem a dialógusok hordozzák; ezek a darabok voltaképpen színházi történéseknek a leírásai. Ezt nem csak az instrukciók mennyisége, a párbeszédekhez viszonyított nagy aránya mutatja. Egyetlen dramaturgiai és kompozíciós példával illusztrálva: a trilógia mindhárom darabjának szövege (instrukciója) tartalmazza a színházi előadás szünetének a leírását. Ez a – színházi megvalósítás során életbe lépő – szünet beleíródott a színházi történetbe.

Ironikus módon mindhárom dráma alcímében megjelenik a *szünet nélkül* megjelölés (amellett, hogy az adott mű komédia- vagy tragédia-e), holott a színházi szünet kompozíciós és dramaturgiai komponens is a három mű szövegében. Nem a szokásos formában azonban, nem a szöveg szerkezeti cezurájával (felvonás, rész, jelenet) kifejezve, hanem színházi történések leírásaként. Amikor a *Takarítás*-ban a szereplők végeztek a házimunkával, felmosták és felsúrolták a padlót, akkor kimennek a színről, és a színpadon kívül várják, hogy felszáradjon a padló. Erre csupán az az instrukció utal, hogy „a színpad üres, nagyon hosszú szünet”.¹⁸ (Itt Nádas a mindenkori közönség türelmét tenné próbára, hiszen a szünetnek *tényleg* a padló felszáradásáig kellene tartania.) A *Találkozás* során a Fiatalember, amikor Mária a történetének a végkifejletéhez érkezik, akkor kimenekül a szobából, s az asszony perceken át egyedül, némán ül a színen. Erről a szünetről Nádas már részletesebb leírást ad: „Mária teljesen mozdulatlanul ül a széken és ezen kívül nem történik semmi / legalább két percrek kell eltelnie, s ha Mária mozdulatlansága nem lenne végletesen feszült várakozás, egyre feszültebb, végül már olyan feszült, hogy csaknem fel kell ugrania a székről, akkor azt hihetnénk, hogy szünet következik vagy tán vége van / de ez a stilizáltan magányos és kiszolgáltatott feszültség maga a szünet; emlékeztető a színházi szünetre / s mikor e szünet túl van már a fokozhatatlanságon, a fiatalember ismét megjelenik az ajtóban...”.¹⁹ A *Temetés*-ben pedig a két szereplő, a Színész és a Színésznő arról beszél, hogy (színházi) szünetet kellene tartaniuk, s ezt az időtartamot egy hosszú keringőzéssel töltik ki (miközben egy elképzelt előadásról és pillanatnyi testi-érzelmi kondícióikról dialogizálnak). A tánc – s vele a „szünet” – ezekkel a szavakkal zárul: „Hát akkor kezdjük el.”²⁰

¹⁶ Bagi Zsolt: *A körülírás. Nádas Péter: Emlékiratok könyve*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2005.

¹⁷ Nádas Péter: *Életrajzi vázlat*. In: *Nádas Péter bibliográfia 1961–1994* (szerk. Baranyai György, Pécsi Gabriella), Jelenkor Kiadó – Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Pécs – Zalaegerszeg, 1994, 16–28. Itt: 28.

¹⁸ Nádas Péter: *Takarítás*. In uő: *Drámák*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 75.

¹⁹ Nádas Péter: *Találkozás*. In uő: *Drámák*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 168.

²⁰ Nádas Péter: *Temetés*. In uő: *Drámák*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 268.

Ez utóbbi darabnak az utolsó oldalain (egy magyar népdal éneklésén kívül) csak színpadi cselekvések leírása szerepel. A Beckett által meghonosított, koreográfia alaposságú színpadi eseményleírás Beckett pályáján is hosszú ideig a beszélő szereplők dialógusaiba integrálódott. Aztán megszülettek 1969 után azok a művei, amelyek csak színpadi történekek leírásaiból állnak, mint a *Lélegzet*, a *Sitt* vagy a *Nacht und Träume*, és egyáltalán nem tartalmaznak párbeszédet vagy monológot. Ez utóbbi eljárás jellemzi Heiner Müllernek az 1970-es évektől írott szcenikus vignettáit is, mint amilyen a *Médeajáték* vagy a *Képleírás*.²¹ Ezekkel a művekkel (is) rokonítható az a drámatrilógiát követően született, és a *Drámák* kötetében helyet kapott, Nádas által 1986-ban írt *Ünnepi színjátékok* című szöveg, amely formáját tekintve próza, semmilyen dialógust nem tartalmaz, s amely három részében három színházi este részleteit írja le. Az *Átjáró* című rész egy közönséges színházépületet ír le, a nézőtérrel és a nézők kívánatos magatartásával, az előadás szereplőivel (akiket iksznek és ipszilonnak nevez), és az ő színpadi ténykedéseikkel. Az *Előadás* című részben Nádas arról ír, hogy az előzőekben elmesélt történekek megjelenítésére „a földkerekség megannyi színháza között egy nincsen, mely alkalmas lenne”,²² az új játék eszményi helyszínéként pedig a porosz udvari színházat jelöli meg. Itt akkurátusan felsorolja, hogy a 171 férőhelyes nézőtérén hogyan helyezkednek el a széksorok. Emellett azt is kiköti, hogy az előadásnak a nézőkkel egyező számú szereplője kell, hogy legyen, illetve szintér és nézőtér „megszólalásig” hasonlítson egymásra. Az *Útvesztő* című utolsó rész után egy többszörös értelemben is színház utáni helyzetről számol be, egy a tájba helyezett és a természet által (is) bemutatott „előadásról”. Az *Ünnepi színjátékok* mintegy epilógusa, költői-bölcseleti esszéként megfogalmazott utóhangja a drámatrilógiában feltárt színház-eszménynek, betetőzve a leírás szerepét a szcenikus szövegek kompozíciójában.

Az *Utolsó utáni első órán* című²³ – a *Protokoll*nál is rövidebb, pár oldalnyi – színpadi szkeccsben a két szereplő, Apa és Fiú beszélnek ugyan egymáshoz, de ami a színjáték lényegét illeti, a színpadi közegnek és két, egymást ismétlő és folytató cselekvésnek a leírása a szerzői utasításban kap helyet. A jelenet elején az aggastyán apa köp bele fehér batizst zsebkendőjébe, a végén ugyanezt, ugyanazokkal a mozdulatokkal és gesztusokkal a fia teszi, aki előtte még letaszítja az Apát a trónt idéző székéről. A késői Beckett szcenikus etüdjére emlékeztető színpadkép és szituáció (legközelebbi rokona az *Ohiói rögtönzés* hasonmás párja) egy kudarcra ítélt fiúi lázadásnak és nemzedékváltási kísérletnek a leírását adja. Blaszfémikus felvillantása ez a meghalást és feltámadást középpontba állító átmenet rítusának (az apa az egyik instrukció szerint halott), melyből itt az apa helyének elfoglalása, s az ő – addig utált – magatartásának a megisméltése-folytatása következik.

A leírás a 2010-es *Szirénének* című „satírtjátéknak” is lényeges szövegszervező mozzanata. Ebben a színjátékban, amely az *Odüsszeia* témáinak újraírására szóló Ruhr-vidéki színházak felkérésre született (az ottani Európa Kulturális Fővárosa évad részeként), Nádas a szöveget címekkel tagolt hét egységre (fejezetre) osztja, s a textúrában egymásba szövi a drámai szöveg hagyományosan szétválasztott különféle alkotóelemeit. A színpadi történekek leírásába, a párbeszédnek regiszterébe beleszövődnek a próbafolyamatot elmesélő mozzanatok, például így: „a kurzívval megjelölt szövegrészek kórusként többször elhangzanak, magyarázom tovább a sötétben a színházi dramaturgnak”.²⁴ Számos további szöveghelyet lehetne idézni, ahol ez az egymásba fonódás jelen van, amely nem

²¹ A *Szirénének*ről szóló írásában Jákfalvi Magdolna említést tesz Heiner Müller „képleírasi technikájának” és a Nádas darabjára jellemző leírásnak a kapcsolatáról. Vö.: Jákfalvi Magdolna: A többszövesben az én. Nádas Péter Szirénének című drámájáról. *Jelenkor* LIV. 6. (2011. június), 650–656.

²² Nádas Péter: *Ünnepi színjátékok*. In uő: *Drámák*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 321.

²³ Nádas Péter: *Utolsó utáni első órán*. *Élet és Irodalom* XLIV. 51–52. (2000. december 22.), 29.

²⁴ Nádas Péter: *Szirénének*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2010, 8–9.

különbözteti meg a beszélőt és az elbeszélőt, a monológot és az instrukciót, s amely ilyenképpen a középkori moralitások szövegvilágát is megidézi, ahol egybefolyó textust képezett a dialógus és az instrukció. Nádas – a *Protokoll* végéről fentebb idézett módon, s az *Ünnepi színjátékokból* is említett formában – a *Szírénénekben* is leírja az előadásnak a környezetére gyakorolt hatását, például így: „Odakinn a jegyszédők szintén menekülnek”.²⁵ S itt sincs szünet a szerkezetben (szatírájáték szünet nélkül – mondhatnánk a trilógia darabjaira utalva), s a (színházi) szünetre történő utalás itt is megjelenik a szövegben. A *Végezetül örömmünnepe* című rész kezdő sorai ezek: „Persephoné nem tévedett. / Nincs rés, nincs egérlyuk, nincs ellenkezés, nincs szünet. / História nem enged hosszú pórázra lélegzetet.”²⁶

Abból, hogy a színpadi történések leírásának, az akciók instrukciókban történő rögzítésének ilyen jelentősége és szerepe van Nádas Péter színjátékaiban, arra is lehet következtetni, hogy itt a prózaíró kirándulásáról van szó a színház területére. Miként a trilógia darabjairól az *Emlékiratok könyvének* fényében Balassa Péter írja: „Ha kissé szigorúan e nagy regény felől nézzük őket, akkor kétségtelenül szükséges és fontos mellékmunkálatoknak (is) tekinthetők (...). A drámaíró Nádas Péter is csak a regényírót segítette – szép és erőteljes színházi adalékokkal”.²⁷ Vélekedhetünk azonban úgy is, hogy a prózai és a dramatikus szövegezésnek ez az átjárhatósága nem az alá-fölrendeltség dimenziójában értelmezhető. Egyfelől az írói életműben mindenütt meglévő teatralitás különböző szövegműfajú megjelenési módjai ezek. Noha Balassa az említett helyen azt képviseli, hogy „a memoárregény többet, lényegibbet tud a színházról – Nádasnak a kép mellett a legmélyebb értelemben vett saját-világáról – mint a trilógia, elsősorban a test és az erotika szerkezetei *teátrális* vonatkozásában”,²⁸ egyúttal el is ismeri a teatralitásnak az oeuvre-beli kitüntetett szerepét. Másfelől – mint arra fentebb utaltunk – a (rituális) cselekvéssorok leírása azért kap ekkora jelentőséget, mert ebben a teátrális világban a lényeg nem a kimondott szavak, hanem a testi megnyilvánulások és a cselekedetek képviselik, s így módon a dramatikus szövegekben is meghatározó szerepük kell, hogy legyen ezek leírásának, mintegy útmutatásul a színrevitelek megvalósítói (illetve az olvasó) számára.

Átváltozások, áttűnések

Nádas első színpadi szövegében, a *Protokollban* már jelen van a szereplőteremtésnek az a vonása, ami a későbbiekben darabjainak fő ismérvévé válik, ez pedig az alakoknak az egymásba való áttűnése, egymásba való átalakulása, átváltozása. A trilógiának és a *Szírénéneknek* ez a fő jegye, ami az *Ünnepi színjátékok* két szereplőjét (ikszet és ipszilont) is jellemzi, az – korlátozott formában – már ebben a jelenetnyi korai darabban is megfigyelhető. A darab hat szereplője közül a két polgármester, a két protokollfőnök és a tolmács egyedisége elmosódik, mindenekelőtt amiatt, hogy a jelenet végéhez közeledve mindannyian ugyanazokat a mondatokat ismételtetik. Részben ennek nyomán alakjuk, helyzetük és szerepük átfolyik egymásba. Egyedül a velük kontrasztba állított takarítónő őrzi meg a különbözőségét.

A trilógia esetében mindhárom darab az egymásra montírozott, egymásba vetülő jelenlévő (és megidézett) alakok világát jeleníti meg. A *Takarításban* színen lévő Klára és Zsuzsa, illetve Jóska és a fényképen jelenlévő András, a *Találkozásban* a két színre lépő

²⁵ I. m. 32.

²⁶ I. m. 86.

²⁷ Balassa Péter: *Nádas Péter*. Pozsony, Kalligram, 1997, 193.

²⁸ I. m. 194 – kiemelés az eredetiben.

alak, Mária és a Fiatalember a történeteikben megidézett másikkal: a Fiatalember az apjával, Mária pedig a szőke lánnyal, s végül a *Temetésben* a Színész és a Színésznő, illetve az őket reprezentáló, koporsóban fekvő bábuk vetülnek egymásra. A színpadi alakoknak ez az egymásba való áttűnése, körvonalaiknak és viszonylataiknak a meghatározatlansága, bizonytalansága azt mutatja, hogy mindegyik figura olyan, aki „újra és újra megjelenik, de soha nem ölt alakot, soha nem lesz konzisztenciája, oly individuuum, aki folyton alakul, de soha nem lesz kész”.²⁹ Kierkegaard és Nietzsche felől olvasva Nádas szertartásdrámáinak alakjai maszkok sorozatpéldányai, a mimikri reprezentációi.

A trilógia első darabjában, a *Takarításban* már a *Protokollban* alkalmazott megoldásnál jóval összetettebb módon jelenik meg az én-határoknak az elmosódása. Ennek egyik eszköze a kölcsönös függőségi viszonylatok előtérbe állítása, amelynek révén a függés és a másiknak való megfelelés erősebb karakteralkotó tényező, mint az egyes figurák saját habitusbeli vonásai. A három színén mozgó szereplő közül Klára a fotográfiaként a darab elején és végén vizuálisan is jelenlévő Andrással van függő viszonyban. Ennek az érzelmi fixálódásnak a kiélése vezet el ahhoz a törekvéshez, hogy a szomszédból felfogadott húszéves Jóska-t megfeleltesse egykori szerelmének. A fiú még képlékeny, formálható, infantilis, Klára manipulációja nyomán az egykor élt forradalmár ironikus-groteszk reinkarnációjának is tekinthető. A cseléd-házvezetőnő Zsuzsa egyik darabbeli funkciója az, hogy Klára eszköze legyen, és segítsen az asszonynak abban, hogy a három évtizeddel korábbi szerelmét újraélhesse, ha nem is közvetlenül, de szemlélődőként, Zsuzsa és Jóska kettősében. Másik szerepe az, hogy Klárát rákényszerítse arra, hogy a takarítás révén nézzen szembe és számoljon le a múlttal. Ebben a négyesben, az egymásra vetülő karakterekben és egymást ellenpontoszó törekvéseikben nem találunk központi alakot. A szereplők egyszerre egymás komplementerei és ismétlődései, ahogy a színpadi történések redundanciája is ezt az egymásra vetülést demonstrálja. A konstrukció azt sugallja, mint ha a *Takarításnak* Klára és András volnának az „eredeti” (valamikori) szereplői, akik Zsuzsa és Jóska alakjában megkettőződnek, akivé a két jelenbeli „fiatal” átváltozik.

A *Találkozásban* fordított módon jelenik meg az alakok egymásra vetülése. Ebben a darabban a színén két szereplő, Mária és a Fiatalember jelenik meg, de a darab dialógusait a jelen nem lévő, elbeszéléseikben megidézett alakok, a Fiatalember apja és egy lány uralják. Ily módon a két színpadi alak párbeszédei révén négy szereplő van jelen a történetben (a darabhoz társított három zenészt most figyelmen kívül hagyva). Ahogy a *Takarításban* a fotográfián megjelenő (s végül elevenen színre lépő) múltbeli András ad alapot a drámabeli történéseknek, úgy a *Találkozásban* a Mária által elbeszélte történetben megjelenő múltbeli alak, a Fiatalember apja az, akinek révén a darab megalapozást nyer. A műben a Fiatalember alakja összemontírozódik az apáéval, Máriával pedig ellenpontoszó és ismétlődő viszonyba kerül a Fiatalember elbeszélésében szereplő lány. A Fiatalember azért keresi fel Máriát, hogy az apjáról – aki valaha Mária szeretője volt – megtudjon a saját önteremtése, énhatárainak kijelölése szempontjából lényeges dolgokat. Az asszony – a *Takarítás* Klárájához hasonlóan – a múlt foglya, s a Fiatalember – Jóska-ra emlékeztető módon – a múltbeli férfi alakját idézi-ismétli meg. Míg a két idős asszony élőhalottként van jelen a darabok világában, a két fiatalember – paradox és ironikus módon – azzal nyerhetne egyedi létet, ha reprodukálná egy-egy halott férfi figuráját.

A trilógia utolsó darabjában, a *Temetésben* a két szereplő, a Színész és a Színésznő teljesen egymásra vannak utalva (részben úgy, mint a *Találkozás* két szereplője). Létük nemcsak azért kérdőjeleződik meg, mert csak egymáshoz való viszonyukban tudják meghatározni önmagukat, hanem azért is, mert színészi-színésznői mivoltukat csak az

²⁹ Kierkegaard, Soren: *Vagy – vagy* (ford. Dani Tivadar). Budapest, Gondolat Kiadó, 1978, 122.

eljátszandó (megírt) drámai szerep felől tudják értelmezni. Ennek hiányában az üres színpadon mindketten saját kilétük meghatározásáért folytatnak küzdelmet. Mivel nincs eljátszandó szerep, ezért – elvileg – megszűnik a különbség a színész és a szerepe között, vagy fogalmazhatunk úgy is, hogy a színész személyes kiléte áttűnik a tőle óhatatlanul elidegenedő szerepbe. A Színésznek és a Színésznőnek saját kilétét kellene felmutatnia, de ők – ha van nekik egyáltalán ilyen – ezt a személyes kilétet próbálják helyzetgyakorlatokkal és rögtönzésekkel elfedni. Az ő eleven alakjuk a darabban az őket jelképező két, koporsóba rejtett bábuval montírozódik egybe. Ezek a bábuk a színészek hasonmásai, a játsszók életteleniségének felnagyított, felerősített megfelelői.

A trilógia utolsó darabjával szimbolikusan eltemetett színház és színpadi szerep után az *Ünnepi színjátékok* nem mutat fel ilyen határozott és árnyaltan kibontott szerepkonstrukciót. Ugyanakkor leírás formájában Nádas ugyanezt a megoldást mutatja be ebben a szcenikus szövegében is. Az *Átjáró* című első részben ezt írja a két szereplőről, ikszről és ipszilónról: „Egymás arcának a maszkját viselik az arcukon, csakhogy ezeket a maszkokat soha nem veszik le, következésképpen rajtunk kívül senki nem tudhatja, hogy egymás arcának álcájával fedték el a sajátjukat. Erre az egymásba való átváltozásukra legfeljebb abból következtethetünk, hogy a férfi maszkjának szájáról női hang érkezik, de a férfi ruháit hordja, míg a nő maszkja alól férfi hangját lehet hallani, holott a nő ruháit öltötte magára”.³⁰ Majd pedig az *Előadás* című részben ugyanilyen megfelelést teremt a színészek és a nézők között, akiknek a száma azonos, s akiknek a helyzete felcserélhető, mint egy helyütt olvasható: „A nézőknek, akik most színészek, százhetvenegy előre elkészített mondatot adunk előadásra, míg a szereplőket azon mondataik előadására bizzuk, amelyeket különben is mondanának”.³¹ Játsszók és nézők, megírt és spontán megszülető mondatok cserélnek itt helyet, s áttűnik egymásba a színháznak ez a hagyományosan jól elkülönített két komponense, a szereplők nézőkké, a nézők szereplőkké változnak át.

Az Apa és a Fiú alakja az *Utolsó utáni első órán* című etűdben ugyancsak egymás hasonmásaként jelenik meg. Ez a „fiú” az instrukció szerint „túl van az ötvenen”.³² Fiú mivolta tehát nem az életkorában, hanem a viszonyában és a magatartásában van, ez azonban nem lép túl az apával szembeni lázadás, majd pedig a vele való azonosulás képletén. A mintát az Apa adja, a Fiú alakja ebbe a mintába tagozódik bele, ebben oldódik fel. Azaz, hogy a jelenet végén az Apa gesztusait, testi funkcióit ismétli és imitálja, saját kiléte beleolvad az apjéba. Nem lesz más, mint annak a mása, utánpótlása, duplikátuma.

Nádas legutóbbi színjátéka, a *Szirénének* továbbviszi és kiteljesíti az alakok egymásra montírozásának, egymásra vetülésének, egymásba olvadásának a technikáját és a maszkok, álcák alkalmazását. Nádasnak ez az első olyan színpadi műve, amely közvetlenül az antik görög kultúrát hozza játékba, a mitológiát, az eposzt és a színházat egyszerre megidéve. Az egyetlen teljes terjedelmében fennmaradt ókori görög szatírájából, Euripidész *Küklopsz* című darabjából nem rekonstruálhatók a műfaj ismérvei, így a Nádas által adott műfaji megjelölést sokkal inkább szemléleti, mint dramaturgiai sajátosságnak érdemes tekinteni. A darab nyitó instrukciója (mely tipográfiájában nem különül el a párbeszédes részekről) már kiemeli, hogy a fenéig nyitott színpadon „álcás és álruhás alakok” tébolyognak, méghozzá „három csoportokban”.³³ Ez a hármasság, az alakok megháromszorozódása az egyik legfőbb jegye a szereplőalkotásnak. A szöveg mindenütt ezt a trinitást hangsúlyozza, mind a színre vitt testek, mind az elhangzó szavak esetében. Ez a

²⁹ Kierkegaard, Soren: *Vagy – vagy* (ford. Dani Tivadar). Budapest, Gondolat Kiadó, 1978, 122.

³⁰ Nádas Péter: *Ünnepi színjátékok*. In uő: *Drámák*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 313.

³¹ I. m. 330.

³² Nádas Péter: *Utolsó utáni első órán*. *Élet és Irodalom* XLIV. 51–52. (2000. december 22.), 29.

³³ Nádas Péter: *Szirénének*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2010, 7.

háromság hol az instrukcióként olvasható szövegrészben van jelen („mondom a rendezőnek, amint a hármásokba összeforrott [...] emberi alakok...”; „minden egyes szónak többször kell elhangoznia, megháromszorozva...”), hol a szereplők dialógusában. Persephoné például így beszél: „hármás kórusban érkezek, hármás kórusban gondolkodnak, / hármás kórusban sírnak (...) / amikor beszélnek, akkor is / csak egyszerre hárman beszélnek ugyanegyed, / mindig kórusban...”.³⁴ Ezzel a hármassággal a trilógia és a többi korábbi darab megkettőződéseitől eltérően Nádas Péter az *Emlékiratok könyvében* kompozíciós tényezővé emelt hármasságokhoz tér (vissza), amely ott a regényszerkezetnek és a szereplői viszonyoknak egyaránt meghatározó sajátossága volt.

Az *Ünnepi színjátékokban* már alkalmazott módon a darab itt is kitér a játszó és a nézők egymásra vetülésének és egymásban tükröződésének a képerre, a szereplők „a nézőtéri arénában (...) saját nappali hasonmásait riogatják”.³⁵ A játszó pedig egymásba olvadnak, önmön kilétük eltűnik, énjük feloldódik a másokban. Ezek a szereplőhármások „kölcsonösen beleszavartak egymás gondolkodásába / egymás tömeges érzéseit kiáltozzák ki, / miért gondolom, amit mindenki más, / miért nincs külön szavam minden saját érzetemre (...) miért kell nekem, épp nekem mondanom, / amit a másik mond nekem, / vagy miért vagyok a másik én / én –”.³⁶ A felszámolt, felbomló, megtöbbszöröződésében széthulló én, az egyén evaporációja visszaül a cím szójátékára: a *Sziráénének* nemcsak a sziráének éneke, hanem a sziráének énjének többese is.³⁷ Azzal, hogy az én ily módon kioldódik a dramatikussá alkotóelemek közül, a darab a drámaolvasás és a színrevitel begyakorolt módszereit is felforgatja. Ez utóbbi kapcsán elmondható, hogy a „sokszorososságban tobzódó szereplőkkel Nádas a szerep és a szereplő megfeleltetését, a szerep és a test azonosítását lehetetlenné zilálja”.³⁸ Amivel méltó betetőzést adja a drámaírói munkásságában mindvégig jelenlévő törekvésnek, amely a polgári színjátszásban megkövesedett egy színész – egy szerep megfeleltetés felszámolására (is) irányult. E szerep / színész azonosítás elutasításával egyébként épp az antik színházi gyakorlat egyik alapvonásához tér vissza (vagy arra is utal), amely előbb kettő, majd három színésszel játszatta végig a drámák hat-nyolc-tíz szerepét. Ha elfogadjuk Nietzsche hipotézisét, mely szerint a görögök a tragédiáikban nem túrték el az individuumot (erre utal egyébként a játszó saját testi és hangai adottságainak az elleplezése is), akkor Nádas Péter egymásba áttűnő, körvonalaikban bizonytalan, kilétükben kételkedő alakjait ezzel az antik hagyománnyal is kapcsolatba hozhatjuk. Ami összhangban van Nádas drámáinak a bevezetőben már jelzett azon vonásával, hogy színjátékainak mélyén az átmenet rítusainak mozzanatai és ezek sajátosságai rejlenek.

(Saját) halál

Nádas Péter valamennyi színjátéka a halál, a holtak felől megkomponált darab. Mindezt legerősebben a nagyobb lélegzetű művek mutatják. A *Takarításban* például a fénykép, a halál és a feltámadás alapozza meg a mű záróképét. A fotográfián látható, évtizedek óta halott András a „szemérmes végzet” során megelevenedik, színre lép és megszólal. Ezt a dramaturgiai, színpadi és rituális fordulatot – azaz a halottnak egy fotográfiából történő megelevenedő feltámadását – a *Takarítás* megírása előtt két évvel Nádas egy színházi írá-

³⁴ I. m. 9.

³⁵ I. m. 15.

³⁶ I. m. 10 – kurziválás az eredetiben.

³⁷ Jákfalvi Magdolna: i. m. 650.

³⁸ I. m. 653.

sában már megemlíti, miként azt is, amit az élők és a holtak különbségéről gondol. Ezt írja a *Witkiewicz a színház alatt* című színházi esszéjében: „Mikor például a *Poczwórka* sopoti előadásában a kopasz tábornok kilép a saját életnagyságú képéből. Ez nem Pirandello, hanem Witkiewicz. Mert élők és holtak között nincsen semmi különbség. Mint ahogyan álom és ébrenlét között sincsen”.³⁹ Ha a *Takarítást* a zárókép felől értelmezzük, akkor a darab nemcsak a megtisztulás és megtisztítás (mára csökevényessé vált) szertartásszerű mozzanatait hozza működésbe, hanem zárlatában visszautal a színház rituális eredetére is.

A *Találkozás* halottja, aki a drámát megalapozza, Mária egykori szerelme, a Fiatalember apja. A beavatási rítus – melynek során a Fiatalember szembesül apja kilétével, s Mária elbeszélésén, történetén keresztül átveszi és magáévá teszi a (személyes) hagyományt – egyben a beavatást végző Mária halálát is magába foglalja. Míg Mária elbeszélése szerint az apa úgy lett öngyilkos, hogy a szájába lótt, az asszony a történet (és a szertartás) befejeztével megmérgezi magát. A lemosdatott, meztelen Fiatalembert pedig – a darab végi instrukció szerint – Mária ágyba fekteti, és magára hagyja. Színpadkép szempontjából olyan látvány ez, mintha ő is halott volna. S olyan, amelyet a *Saját halál*ban Nádas ekképpen ír le: „Mantegna az óriási meztelen talpától nézve, perspektivikus rövidülésben ábrázolta Krisztus lemeztelenített testét. Ilyen erős, csaknem parodisztikus rövidülő perspektívából láttam ki a saját testemre, amint a kövezet óriás kockáin hevert”.⁴⁰

A *Temetés* a két szereplő hasonmás bábuival és a koporsókkal a temetési szertartás történeti mozzanatait is játékba hozza. Azt a megkettőződést, amely a középkori és reneszánsz (uralkodói) temetéseket jellemezte, amikor a szertartás középpontjában nem a megholt személy teste állt, hanem egy azt mintázó bábu.⁴¹ A *Temetés* végén a Színész kiküldi a színpadról a Színésznőt, s amikor ily módon magára marad, a darab végén „megöli” (késsel megszurkálja) kettejük hasonmás bábuait, majd mindkét bábút belegyömöszöli az egyik koporsóba, ő pedig belefekszik a másikba, s a fedelét magára húzza. A színész koporsóba vonul: ugyan a színen marad, de színpadi és dramaturgiai értelemben holtan, hiszen azt követően, hogy véglegesen magára engedi a koporsó fedelét, a záró instrukció szerint „a színpad üres, a fények változatlanok / természetesen nem jönnek ki meghajolni”.⁴² Nincs jelzés az előadás befejeződésére, s ennek az óhatatlanul (s egyben szándékosan) bekövetkező hosszú csendnek ugyanaz a funkciója, mint ami a darab instrukcióiban már korábban is leírt, provokatívan hosszú csendeknek volt. Ezeket a csendeket Nádas útmutatása szerint „a közönség tűrőképességéhez kell igazítanunk, de úgy, hogy a tűrés határon mindenképpen jóval túl legyünk, mondjuk a botrány határán”.⁴³ Ezzel is előmozdítva a színházi előadás halálát, a színház – s benne a színész – temetését.

A *Szírénének* Hadész birodalmában játszódik: az alvilágban, a holtak univerzumában. A darab nyitósorait Hadész felesége, Perszephoné, az alvilág királynője mondja, s már a kezdőmondatban hangsúlyozza ezt a tényt: „most nincs emberi hajlék, mely ne került volna Hádés birtokába”.⁴⁴ Hadészt a darab valamennyi másik szereplővel szembe (nekik háttal) helyezi. Az alvilág ura hátat fordít saját birodalmának (vagy legalábbis az eleven közönségnek), és mindenben (?) ellentéte a többi szereplőnek, ő ugyanis „az első pillanat-

³⁹ Nádas Péter: *Nézőtér*, Budapest, Magvető Kiadó, 1983, 48.

⁴⁰ Nádas Péter: *Saját halál*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2004, 231.

⁴¹ Kantorowicz, Ernst Hartwig: *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*. Princeton, Princeton UP, 1957.

⁴² Nádas Péter: *Temetés*. In uő: *Drámák*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 274.

⁴³ I. m. 271.

⁴⁴ Nádas Péter: *Szírénének*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2010, 7. (A darab az antik nevek írásmódjában Kerényi Károly *Görög mitológia* című művének Kerényi Grácia által fordított magyar kiadását követi, innen az eltérés az idézetben és a jelen tanulmányban használt ortográfia között.)

től kezdve háttal áll, értsük úgy, hogy / mindig háttal áll és / mindenkinek háttal az utolsó pillanatáig, mindig csak háttal, / ő az egyetlen a díszes társaságban, / aki álarcot sem visel, orcáját álorcával sem kendőzi el⁴⁵ (amire persze nincs is szükség, ha hátat fordít, s az arca nem látható). A darab haláli univerzuma nem homogén világ, mindenekelőtt Hádész és a többiek kontrasztjára épül, akik a *Végezetül örömmünnepe* című utolsó előtti részben egzaltált haláltáncot járnak, megidézve az elmúlt évszázadok történelmi kataklizmáit, színre hozva Robespierre-t, Martinovitsot és Bakunyint is. A színjáték zárójelenete nézőpontot vált. Ekkorra már szinte csak holtak vannak, az alvilág uralkodó párja „egy keskeny földnyelvre szorulva vár a horizonton. / Ezek szerint megfordult a látvány. / Igen, mert e legutolsó felvonásban a nyílt tengerről / nézve látjuk / a legutolsó fejleményeket, suttogom sietve a rendezőnek / az utolsó szerzői utasításokat”.⁴⁶ Ám a holtak birodalmában mozgó darabot végül a győzelem istennője, Niké zárja. (Ekképp a szatíriajáték kimenetelében a fordítottja a tragédiáknak.) Másnapos halászsok fognak ki három – hullának nézett – testet, akikről azonban kiderül, hogy életben vannak. Niké pedig utolsó, darabzáró megszólalásában egyrészt kijelenti, hogy e három túlélőt három nő, Kirké, Kalüpszó és Pénélopé várja (akik valaha Odüsszeuszba voltak szerelmesek), másrészt elmondja, hogy ez a három kifogott férfi ölte meg Odüsszeuszt, „a saját nemző / atyjukat, / aki azt hitte, hogy végre megtalálta imádott / Ithakáját, / és ezek hárman az ő kedves honfitársai”.⁴⁷ Ez a fiúi hármasság a rituális apagyilkossággal kapott lehetőséget „az örök életben maradáshoz”.⁴⁸

Ez az apagyilkosság szervezi az *Utolsó utáni első órán* című etűdöt is, és ugyancsak a halál felől kap kontrasztot a *Protokoll* hivatalnokainak elidegenedett, papagájszerű szócséplése. Az *Ünnepi színjátékok* utolsó passzusában pedig az *Útvesztőn* bejárható beavatás végén említésre kerül „a királynő”, akiről ennél többet nemigen tudni („külleméről vagy ruházatáról sem lenne érdemes semmi határozottat mondani”), ám „ő gyűjti össze az elhullottak tetemét, eltemeti őket, vagy máglyát rak belőlük, és elégeti”.⁴⁹ Ez az előbb a legközönségesebb színházban, majd a porosz udvari színházban, végül a tájba helyezett színházban játszódó esemény sor végül is éppúgy a halálba torkollik (és onnan eredeztethető), mint a többi, szabályos drámai formájú Nádas-szindarab.

A drámák halálképe és haláldramaturgiája felől nézve a bennük megfogalmazott és felmutatott tapasztalatok visszaigazolódnak Nádasnak a halált közvetlenül tárgyba vevő munkájában, a *Saját halálban*, és az erre a művére reflektáló megnyilatkozásaiban is. Az egyik vele készült interjúban arról beszél, hogy „[a] meghalás folyamatában, amikor az ember a küszöbre ér, hirtelen olyan dolgokba lát bele, amit egy életen át nem értett és visszatérve alig tud kifejezni”.⁵⁰ Majd’ húsz évvel korábban, a jelen írás bevezetőjében idézett *Hazatérés* című esszéjében is – ott a születés felől – a küszöbélményt, a határátlépés, illetve határon állás tapasztalatát fogalmazta meg. Ahogy a trilógiával párhuzamosan született *Emlékiratok könyve – színházi regény is*, az ember természetének és kapcsolatainak teatralitásáról,⁵¹ úgy a *Saját halál* is a teatralitás felől meghatározott. „A műből egy három szinten zajló előadás-sorozat bontható ki, melynek mindegyik színjátékterén az életrajzi narrátor a főszereplő. Ő játssza egyszemélyes darabját az első szinten saját

⁴⁵ I. m. 22.

⁴⁶ I. m. 100–101.

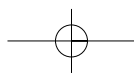
⁴⁷ I. m. 105.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Nádas Péter: *Ünnepi színjátékok*. In uő: *Drámák*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 352–353.

⁵⁰ Nádra Valéria: *Amikor az ember a küszöbre ér*. Beszélgetés Nádas Péterrel. *Könyvhét*, 2004/11. (május 27.), 5.

⁵¹ Balassa Péter: i. m. 193. – kiemelés az eredetiben.

magának, a másodikon a regény terében őt körülvevőknek, s végül mi, olvasók is az előadás résztvevői, befogadó közönsége vagyunk”.⁵² Ez a teátrális performativitás az elbeszélés-módban és a scenírozásban is jelen van. Az ironikus regiszterben tartott szöveg a haldoklást is társas szerepként mutatja be: „Teljesítettem összes kötelezettségemet, teljes volt a színjáték és teljes a sikerérzetem”.⁵³ Ehhez a haldokló szerephez, a küszöbön léhez, a határátlépéshez társaságra, közönségre van szükség. A *Saját halál* „[h]elyenként, mint egy előadás szövege, konkrét publikumhoz szól. Tudja, hogy ott van előtte a közönsége, aki hallgatta, és akit meg kíván szólítani”.⁵⁴

A halálhoz tehát hozzátartozik a teatralitás. „A hirtelen szívhalál ellen nem lett volna kifogásom, de világos, a tartós fájdalmat és a ténylegesen növekvő légszomjat nem leszek képesek orvosi segítség nélkül elviselni. Na jó, mondtam magamban, mint aki véget vet egy átlátszó komédiának”⁵⁵ – fogalmaz a *Saját halál* narrátora. A halál színrevitele Nádasnál még elbeszélés formájában sem nélkülözheti a teatralitást. Sajátos módon ez a teatralitás, amely átszővi, áthatja Nádas Péter életművét, nemcsak a színjátékait, hanem fontos prózai alkotásait is, egyfelől a halálban leli meg a maga tárgyát vagy kiinduló- és végpontját, másfelől viszont épp a teatralitás lesz az, ami a halál kijátszására lehetőséget kínál. Ha a színház az a hely, amely a halált is játékba kényszeríti vagy játékba vonja (ahogy azt a mottóban idéztük), akkor a teatralitás az a közeg, az a szemlélet- és ábrázolásmód, amely ezt a játékba hozatalt lehetővé teszi. Az európai színház kialakulásától, a kétszer született isten, a szétszaggatott és újra összeillesztett testű Dionüszosz kultuszától nagy a távolság, de e vitatott státuszú isten – akinek kísérői a szatírok voltak – mégis kapcsolatban áll azal a színpadi világgal, amelyet Nádas Péter megteremt. Ezt mutatják egymásba átváltozó alakjai, a megidézett és megkomponált szertartások szigorú rendje, a testek eksztázisa, a mindenütt jelenlévő és mindent megalapozó halál, és az éppígy mindent átható teatralitás. És ezt mutatja ez a mondat is, amely legutóbbi színjátékának, a *Sziráénének*nek a közepén bukkan fel, mintegy mellékesen, ám mégis az életműre is vonatkoztatható érvénnyel: „az ember olyan állat, aki legalábbis a színházi reményt soha nem adja fel”.⁵⁶

⁵² T. Ozorák Zsuzsanna: Három és fél perc az időtlenség. Nádas Péter: *Saját halál*. In: *Az elbeszélés könnyed lebegése. Kortárs magyar regények elemzése 1.* (szerk. Thimár Attila) Budapest, Ráció Kiadó, 2006, 183.

⁵³ Nádas Péter: *Saját halál*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2004, 73.

⁵⁴ Borbély Szilárd: Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni... (Leírás Nádas Péter *Saját halál* című könyvéről). In: *Testre szabott élet. Írások Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről* (szerk. Rác I. Péter) Budapest, Kijárat Kiadó, 2007, 43–44.

⁵⁵ Nádas Péter: i. m. 89.

⁵⁶ Nádas Péter: *Sziráénének*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2010, 65.

BALOGH MAGDOLNA

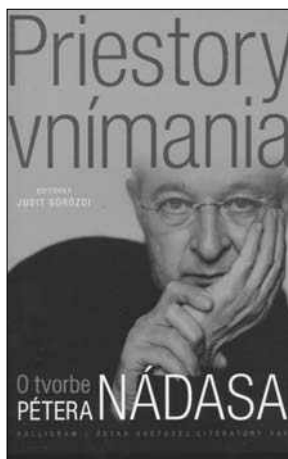
NÁDAS PÉTER SZLOVÁKUL

Priestory vnímania. O tvorbe Pétera Nádasa. [Az értés terei. Nadas Péter művészetéről] Editorka Judit Görözdí.

Nadas Péter a kortárs európai irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotója, a jelenkori magyar irodalom meghatározó személyisége. Ismert és elismert Nyugat-Európában és a tengerentúlon is. Ezért is öröndetes, hogy idegen nyelven is olvasható már önálló kötet műveinek befogadásáról. A *Priestory vnímania (Az értés terei)* címmel a Kalligram Kiadó gondozásában nemrégiben megjelent válogatás tíz tanulmányt és tizenhárom rövidebb-hosszabb recenziót közöl a szerző munkáiról szlovák nyelven. A kötet magvát egy 2010 januárjában Pozsonyban rendezett konferencia anyaga alkotja, amelyet „Nadas Péter műveinek közép-európai kontextusa” címmel rendeztek a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetében az akkor még Krasztev Péter vezette pozsonyi magyar kulturális intézet támogatásával. A konferencia életre hívója, egyben a kötet szerkesztője Görözdí Judit, a magyar irodalom szlovákiai befogadásának pozsonyi szakértője, és a két kultúra közötti kapcsolatok ápolásának és folyamatos gazdagításának egyik kulcsszereplője.

Ahogy a kötet bevezetőjében Görözdí Judit utal rá, Nadas nyugat-európai és amerikai befogadásában az író „a” közép-európaiság megtestesítőjeként tartják számon, s ez adta az ötletet ahhoz, hogy megvizsgálják: milyennek mutatkozik a Nadas-életmű Közép-Európából nézve. Két lengyel, egy cseh és egy magyar kutató mellett szlovákiai magyar és szlovák irodalmárok vállalkoztak arra, hogy megfogalmazzák a Nadas-életműről szerzett benyomásait, módszertani szempontból igen változatosan, az esztétika, a komparatiztika, a recepciótörténet, a műfaj történet mellett például narratív pszichológiai megközelítéssel.

A három részre tagoló kötetben *Az értelmezés tere* címmel hat tanulmány tárgyalja Nadas prózai és drámai munkáit. Makro- és mikroközelítéseként írhatnánk le ezeket az értelmezéseket, amelyek műfajilag is sokfélék: pályakép, műelemzés, összehasonlító elemzés is van köztük. Grendel Lajos érzékeny és értő módon megrajzolt pályaképe a 20. századi próza azon vonulatában helyezi el az író, amely a létezés nagy kérdéseit állítja a középpontba, ahogyan Thomas Mann vagy Musil. Ugyanakkor Grendel – utalva az írónak a nagy 19. századi orosz és német elődökre (Gogol, Theodor Storm, Fontane) hivatkozó kijelentéseire – Nadas hagyományhoz kötöttségére is felhívja a figyelmet, lényegében vitatva a magyar irodalomtörténészek egy részének azt a vélekedését, hogy Nadas posztmodern szerzőként lehetne aposztrofálni: „a posztmodern textualitás szemszögéből talán inkább tradicionalistá-

Kalligram–Ústav Svetovej Literatúry SAV
Bratislava 2011
117 oldal

nak lehet nevezni.” – írja. (13.) Nádas irodalmi munkásságának korszakos jelentőségéről szólva Grendel azt emeli ki, hogy a pályatárs művészetében az egész huszadik század történelmi tapasztalata sűrűsödik: azé a korszaké, amelynek ‘89-ben lett vége. Az az időszak, amelyben ‘89 után élünk adatott, az európai civilizáció utolsó utópiájával való leszámolás, a posztutópia időszaka. A leszámolással együtt járó veszteségérzésnek a művészi legtisztább megfogalmazása Nádas prózája – állítja Grendel Lajos.

Az összefoglaló igényű pályakép makroközelítése után a műelemzések mikroközelítései sorakoznak. Peter Michalovič az *Egy családregény vége* műfaji kódjának sajátosságait keresi, s arra a következtetésre jut, hogy Nádas regénye a *saga* szándékos inverziója, amelyben az egyéni emlékezet által megőrzött történet mögött ott van egy másik, a család kollektív emlékezetben rögzült története, a zsidóságé mint sorsé. Simon Péter a kollektív emlékezet őrizte sors törvényeinek ellenszegülve alakítja ki saját identitását.

Egyetlen mű elbeszélő struktúráját vizsgáló tanulmány Görözdi Judit is, aki az identitáskeresés regényeként értelmezi az *Emlékiratok könyvét*, amelynek első személyű elbeszélője számára élettörténete elmondása, rekonstruálása a személyes identitás megformálásának eszköze. Az identitás megkonstruálása érdekében alkalmazott szövegformáló eljárások narratív pszichológiai kibontásával a regény kapcsán Görözdi Judit foglalkozik elsőként a Nádas-szakirodalomban. A másik nagyregény, a *Párhuzamos történetek* kulturális referenciáit vizsgálja Adam Bžoch invenciózus tanulmánya, amelyből az derül ki, hogy Nádas programszerűen rejti el a műve mögött meghúzódó toposzok gazdag hálózatát. Ennek felfejtése újabb érv lehet Nádas és Thomas Mann poétikai kapcsolatai mellett. Nádas prózájának ezt az elemét Bžoch Mann utáni gesztusként értelmezi.

Az író drámatrilógiája fontos szerepet játszott a magyar dráma nyolcvanas évekbeli megújulásában. Ezt az állítást erősíti meg Csilla Gizińska tanulmánya is, P. Müller Péter nyomán Jerzy Grotowski színházával állítva párhuzamba Nádas drámatrilógiáját, amelyet a középkori misztériumjáték műfajának aktualizálásaként értelmez. Nádas *A bárány* című elbeszélésének ajánlásából kiindulva („Ladislav Fuksnak ajánlom”) Benyovszky Krisztián azt a kérdést teszi fel, vajon az ajánlás mint paratextus lehet-e komparatistikai elemzés kiindulópontja. Tematikai, tipológiai, nyelvi-stilisztikai és elbeszélésmódbeli hasonlóságok kimutatásával ad igenlő választ kérdésre, és finom elemzésekkel bontja ki a novella és Ladislav Fuks művei (a *Mundstock úr* és *A hulláégető*) közötti összefüggéseket.

A kötet második, *A befogadás tere* című része a szűkebb értelemben vett recepciótörténet területére vezet: a cseh, a lengyel és a nyugat-európai befogadás sajátosságait fejtegeti Pató Márta, Elzbieta Szawerdo, illetve Gyenes Imre. Igen érdekes és tanulságos fordításkritikai kísérletet végez el Mária Kusá, ugyanis a fordítást önálló szöveggént kezelve, nem az eredetivel való összevetést teszi meg a fordított szöveg kritikájának kiindulópontjává, hanem az úgynevezett „átlagolvasó” (jelen esetben az eredeti nyelvet nem ismerő olvasó) nézőpontját: arra kíváncsi, mit tudhat meg a szövegből az, aki nem ismeri a magyar nyelvet, miféle értelmezésre ad lehetőséget a fordított szöveg (illetve maga a szövegkiadás, a könyv mint olyan, a paratextuális jellemzőket is idevéve).

Érdekes következtetésekre juthatunk az egyes „visegrádi”, azaz szűkebb értelemben vett közép-európai nemzeti irodalmak Nádas-recepcióját nézve. A cseh és a lengyel irodalomban 1968-ban, illetve 1977-ben jelentek meg az első Nádas-novellafordítások. Ezt követően azonban a rendszerváltozásig kellett várni ahhoz, hogy az író nagyobb lélegzetű műveit kiadják. A legrosszabb a helyzet Lengyelországban, ahol Nádas regényei közül csak az *Egy családregény vége* olvasható. A cseh irodalomban valamivel jobb a kínálat Nádas műveiből: az Anna Valentová által fordított *Emlékiratok könyve* több állami irodalmi díjat is kapott, a regény sikerének azonban nem volt hosszabb távú hatása a Nádas-életmű befogadására: a *Párhuzamos történetek*nek eddig még nem akadt fordítója. Bár a recep-

ciót bemutató tanulmányok a jelenségek rögzítésén túl nem fogalmazzak meg távolabbi mutató következtetéseket, a fenti helyzetkép nem túlzottan biztató sem a kulturális Közép-Európa eszményének mai állapota, sem a közép-európai nemzetek egymás iránti kulturális affinitása tekintetében. Főként, mivel mind a cseh, mind a lengyel irodalom sokkal nagyobb arányban van jelen a magyar kultúrában, mint fordítva, és erre a bántó aránytalanságra nem ad igazán magyarázatot az, hogy a lengyelek és a csehek is a német könyvkiadásra és piacra figyelnek, amikor a magyar irodalomból fordítanak. Meglepő a gyér érdeklődés azért is, mert a cseh recepciót bemutató Pató Márta idéz olyan kritikai megnyilatkozásokat, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy Csehországban felismerték Nádas európai jelentőségét, sőt megfogalmazódott olyan vélekedés is, hogy fájón hiányzik egy Nádas-típusú író a cseh irodalomban. Azaz egy olyan alkotó, aki a múlt hiteles művészi megjelenítésével hozzájárulhatna a csehek önismeretének gyarapításához. A lengyel irodalom Nádas-recepciója is összekapcsolódik valamiképpen a magyar irodalom iránti érdeklődés általános lanyhulásával. A fordítók, irodalmárok hiánya mellett az is erre utal, hogy Lengyelországban az utóbbi évtizedekben szinte csak Márainak volt kiugró sikere a magyar szerzők közül, azaz egy olyan írónak, aki a modernség klasszikus, a lengyel irodalomban is honos, arrafelé is ismerős változatát képviseli.

A fenti nem túl rózsás helyzet miatt is üdítő Nádas szlovákiai befogadásának alakulása, amely viszonylag későn indult ugyan meg, de annál nagyobb intenzitással folytatódott. Imponáló a lefordított kötetek mennyisége: öt könyv, köztük valamennyi regény, és egy esszévalogatás, valamint a drámakötet is megjelent, ehhez adódnak még hozzá a folyóiratközlések. A befogadás elmélyültségét mutatják az értő olvasói visszaigazolások is. Az e kötet függelékében összegyűjtött recenziók, kritikák szerzői részben azonosak ugyan a konferencia előadóival, ez azonban nem jelent redundanciát, mert mást és másként írtak meg a recenziókban, ráadásul nem csak belőlük áll a Nádas-befogadók közössége. Ahogyan azt az itt olvasható rövidebb-hosszabb ismertetések is mutatják, Nádas több szlovák pályatársat (Pavel Vilikovský, Silvester Lavrík) is megszólalásra készített regényeivel. Tény, hogy a szlovákiai kritikusok és irodalmárok színe-java érezte fontosnak, hogy írjon Nádas műveiről.

A kilencvenes évek végén megindult intenzív recepció elsősorban kiváló fordítóknak köszönhető, akik közül ketten sajnos már nem élnek: Katarína Král'ová az *Egy családregény végét* ültette át szlovákra, Julianna Szolnokiová pedig az *Emlékiratok könyvét* és a *Párhuzamos történeteket*. Másfelől: az intenzív befogadást segítették kultúraközvetítők is: személyek és intézmények egyaránt. A már említett Görözdi Judit mellett a könyvkiadásban a Kalligram Kiadónak a közép-európai kulturális értékek közvetítését egyedülálló következetességgel végzett tevékenységéről kell elismerően szólni, s persze nem feledkezhetünk meg az időközben felnőtt új fordítónemzedék képviselőiről sem (Deák Renáta, Gabriela Magová, Eva Andrejčáková), akik ugyancsak sokat tesznek a magyar irodalom szlovákiai befogadása érdekében. S nem utolsósorban meg kell említenünk a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetének ambiciózus és széles látókörű igazgatóját, Adam Bžochot, akinek szintén szívügye a közép-európai kulturális közösség tudatának ápolása, a régióbeli szellemi értékek cseréje.

A kötet jó és hasznos eszköze lesz a Nádas külföldi befogadásával foglalkozó kutatóknak.

L Á S Z L Ó E M E S E

„MÉG NINCS MEGFEJTVE MINDEN”

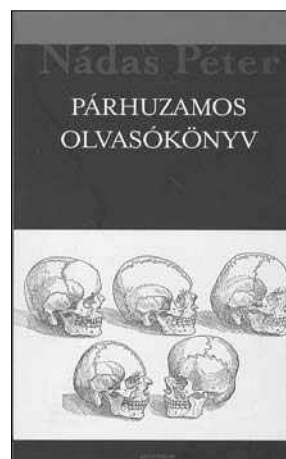
Nádas Péter: Párhuzamos olvasókönyv. Nádas Péter regényének forrásai és visszhangjai. Szerkesztette Csordás Gábor

Közel hét évvel a magyar kiadás megjelenése után, idén németül is hozzáférhetővé vált Nádas Péter monumentális regénye, a *Párhuzamos történetek*. Bár a könyvnek nem ez az első fordítása, amely napvilágot látott (szlovákul 2009-től, angolul 2011-től, 2012-től pedig már német, francia, svéd és norvég fordításban is olvasható), a német kiadás mégis fontos állomást jelent a könyv nemzetközi fogadtatása szempontjából, mivel óriási kritikai visszhangja van a médiában, ráadásul a visszajelzések egyértelműen pozitívak. Nemcsak az interjúkból, a könyvismertetésekéből és a kritikákból lehet mindezt lemérni, hanem a díjakból is, amelyekkel az elmúlt hónapokban a *Párhuzamos történeteket* elhalmozta a nemzetközi könyvszakma. Hogy pontosan minek köszönhető ez a siker, szorosan véve nem tárgya ennek a kritikának, az viszont sokat elárul, hogy a Rowohlt Kiadó, amely ez év februárjában a regényt Christina Viragh fordításában közzétette, a mű piacra kerülésével egy időben közrebocsátott egy kísérőkötetet is *Péter Nádas lesen (Nádas Péter olvasókönyv)* címmel, amelyben a *Párhuzamos történetek*hez kapcsolódó képek és szövegek vannak összegyűjtve.

Ennek a könyvnek a műfaja (kísérőkönyv, „Materialienband”) Magyarországon ugyan egyáltalán nem honos, de a nemzetközi közönség igényeihez és sajátosságaihoz tökéletesen igazodik. Nem tévesztendő össze egy másik, a német cím által jól felismerhetően megidézett műfajjal, amelyben egy klasszikus szerző életművéhez kínál a kiadó bevezetést, mint az immár maga is klasszikussá vált *Platon lesen* című tanulmánykötet Thomas A. Szlezáktól (magyarul: *Hogyan olvassunk Platont?* Atlantisz, Budapest, 2000.). A *Péter Nádas lesen a Párhuzamos történetek* korszakos jelentőségének szól: egyszerre nyújt kedvcsináló bevezetőt és az olvasást segítő/kiegészítő anyagokat a nagyregényhez, valamint jelzi a tárgyalt mű/szerző kanonikus szerepét, bizonyos értelemben akár klasszikussá válását is.

A Jelenkor Kiadó gondozásában közzétett *Párhuzamos olvasókönyv* ezt a műfajt veszi át, sőt nemcsak a műfajt, hiszen megállapíthatjuk, hogy a könyv kisebb-nagyobb különbségeket leszámítva megegyezik a néhány hónappal előbb megjelent német kiadással. (Erről az impresszum nem tájékoztat; viszont Nádas műveinek esetében a magyar kiadás – legalábbis a könyvformátum – csúsztatása a német megjelenéshez képest nem szokatlan. Ez történt a *Saját halál* és a *Szi-rénének* esetében is.) Könyvészeti szempontból csak apróbb, az olvasás komfortérzetét befolyásoló eltérések érzékelhe-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2012
288 oldal, 3600 Ft

tők; ezek közül néhány esetleg magyarázható a hazai közönség pénztárcájának kímélése érdekében lefaragott nyomdaköltségekkel, mások viszont nem. A német kiadás színvonalát emeli a tapinthatóan jobb papírminőség, a fényképek élessége, a szellősebb, átláthatóbb sortávolság, a szövegek eredeti lelőhelyének megadása, a lényegesen kevesebb sajtóhiba. A címek, pontosabban az alcímek különbségének még nagyobb jelentőséget lehet tulajdonítani. A *Párhuzamos olvasókönyv* alcíme: *Nádas Péter regényének forrásai és visszhangjai*, míg a *Péter Nádas lesen* című német kiadásé: *Képek és szövegek a Párhuzamos történetekhez (Bilder und Texte zu den Parallelgeschichten)*. A német kötet alcíme láthatóan szerényebb, és mint hamarosan kiderül, hívebben is tükrözi azt, ami a könyvben található, mint a magyar köteté. Még fontosabb eltérés, hogy a *Párhuzamos olvasókönyv*ben két írás is szerepel, amelyek nem kerültek bele a német változatba: Darabos Enikő interjúja Nádas Péterrel („*Hirtelen valami olyasmi közelébe kerül...*”) és Markója Csilla *Idegenbe téved* című esszéje. Mindkét változtatás az olvasói elvárások különbségével magyarázható, de mielőtt ennek részletezésébe mélyednénk, nézzük sorban a könyvben található írásokat.

A nyitóösszé szerzője Christina Viragh, a *Párhuzamos történetek* német nyelvű kiadásának fordítója, aki munkájáért az elmúlt hónapokban három rangos díjat is átvehetett – az Offenburgi Európai Műfordítói Díjat, a Lipcsei Könyvvásár műfordítói díját, valamint a „Brücke Berlin” irodalmi és műfordítói díjat. Mindenképpen figyelmet érdemel, amikor egy műfordító az általa fordított könyv sajátosságairól beszél, hiszen munkája révén olyan egyedülálló rálátása van a szöveg nyelvi megalkotottságára, a mondatépítkezésre, a szóválasztás sajátosságaira, amely ritkán adatik meg az anyanyelvi olvasóknak. A fordító nemcsak közel kerül az adott műhöz és alkotójához, hanem egyenesen „átlép egy másik emberbe”, ahogyan azt a Joachim Sartorius verseit fordító Nádas egyik televíziós interjújában megfogalmazta. Ez az „átlépés” nyelvi szempontból is roppant érdekes lehet, különösen egy olyan mű esetében, mint a *Párhuzamos történetek*, amelynek magyar recepciójában lényegbevágó kérdések fogalmazódtak meg a köznyelv irányába tolódó nyelvhasználattal kapcsolatban. Adekvát tárgya lehetne tehát egy fordítói beszámolóknak például, hogy mi jeleníthető meg egy másik nyelven azokból az anyanyelvi befogadó számára radikálisnak tűnő stilisztikai döntésekből, amelyek a *Párhuzamos történetek* nyelvezetét és esztétikáját alapvetően meghatározzák (egyszersmind elvlasztják az *Emlékiratok könyvétől*). Vagyis éppen a fordítói munka kulisszatitkai volnának magyar szemmel érdekesek, amelyek a fordítandó művet az idegen nyelv perspektívájából mutatják be, szembeesítve a szerzői döntéseket a fordítói döntésekkel. Így nemcsak arról az új kontextusról lehetne többet megtudni, amelybe a szöveg újonnan belekerül, hanem lényeges pontokon árnyaltabbá válhatnának azok a problémák is, amelyek a magyar recepcióban már megfogalmazódtak.

Nos, ha ilyen elvárásokkal közelítünk Christina Viragh esszéjéhez, akkor csalódnunk. A fordító, aki maga is gyakorlott szépíró, művészi igénnyel komponált, személyes hangú esszét ad közre a *Párhuzamos történetekről*, amely elsősorban azoknak szól, akik még nem olvasták Nádas művét, sőt a magyar irodalomról is inkább csak felületes képük van. Megismerhetünk persze néhány fontos pillanatot a fordítás munkafolyamatából is, de a szerző nem merül el túl mélyen a részletek tárgyalásában. Arányérzéke finom, és láthatóan jól észleli az irodalom iránt nyitott és érdeklődő olvasó tőrészhatárait, kíváncsiságának irányait. Fordítói munkájáról hol szerény tartózkodással, hol kifejezetten költőien ír. Például akkor, amikor fordítását az esszé egyik legszebb metaforájával hozza összefüggésbe – a római parkból kicsempészett és Gombosszegre küldött akantuszmagoknak az útjával, amelyeket Nádas a kertjében akart elültetni. Máskor valamivel többet láttat azokból a problémákból, amelyekkel fordítóként és olvasóként szembesülnie kellett a könyvvel való foglalkozás során. Olyan részletekre gondolok, mint az „Elhiheted, ezt mi nem értjük...” (8.) mondatnál kapcsolatban tett megfigyelései a magyar nyelv szintetikusságá-

ról és a mellékmondat alanyának jelentéséről. Vagy amikor arra figyelmezteti magát, „Úgy fordíts, hogy ami nem lett kimondva, mert látszólag nem tartozik oda, mégis érezhető legyen, érezhető a szerző benyomásainak sokfélesége, intenzitása, a dolgokhoz való kapcsolatának vibráló izgalma”. (13.) Még árulkodóbbak a maszturbáló Ágost és Gyöngyvér jelenetével kapcsolatos sorai, amennyiben kiderül, hogy a hasonló helyeken látszólag semmiféle fordítói problémát nem tapasztalt. „Nem. Mert amit a szerző pontosan megfigyel és pontosan leír, az mind technikai, mind esztétikai szempontból *kellemesen* fordítható. Megfelelő szó a megfelelő helyen, még ha obszcén is, önmagát igazolja, s könnyen megtalálja az oda valót a másik nyelvben is.” (15., kiemelés tőlem L. E.) A *Párhuzamos történetek* szexualitás- és testábrázolásának nyelvi rétegével, amelyet a magyar recepció kiemelten tárgyalt, a német recepció feltehetően egészen más megállapításokra fog jutni (ha egyáltalán problémát lát majd benne), ahogy ezt a fordítói megjegyzés sejtetni engedi. Alapjában véve viszont úgy tűnik, hogy Christina Viragh elsősorban a német olvasóknak ír, és remekül el is találja azt, hogyan keltse fel az érdeklődést Nádas és műve iránt, és hogyan hozza emberi közelségbe mindkettőjüket.

Az esszét a *Párhuzamos történetek*hez kapcsolódó képek követik, amelyek nem az illusztráció szerepét töltik be, hanem inkább vizuálisan is jelenvalóvá teszik vagy dokumentálják a regény eseményeinek néhány pontját. A fotókhoz rövidebb idézetek is kapcsolódnak a regényből. A képi és a szövegbeli megjelenítés összeolvasása ugyanazért fontos, amiért a képek után következő levelek, vázlatok és feljegyzések is: a regény sokat emlegetett „néma poétikai struktúráját” teszik átláthatóbbá. Szerepel itt egy felvétel két férfi sziluettjével a Margit híd alatt, majd a húsz forintos bankjegy, amelyen a Kristóf által csodált óriás hasonmása, a kalapácsot tartó, drapériával fedett férfialak látható. Ezt követi egy levelezőlap a wiesenbadi gyermeküdülő képével, majd Walter Leistikow festménye, amelyben az ifjú Döhring a regény egyik kiemelt pontján egyszer csak benne találja magát (a német kiadás borítóján ennek a festménynek a színes reprodukciója is szerepel, ami a magyar kiadásban is jól mutatott volna). Majd gyerekeken végzett antropológiai kísérleteket bemutató könyvillusztrációkat láthatunk, egy terézvárosi ház függőfolyosójáról készült Nádas-fotót, az annabergi Szent Anna-templomot ábrázoló levelezőlapot, jegyzetlapot egy 1939-ből való Mercedes Nürnberg 460-as modellel, melynek hasonmását a regényben a „szép Ágó” a tűző napon hagyja, amikor unokaöccsét kikíséri a vonatpályaudvarra, végül a Bauhaus mestereinek csoportképét és két, különböző időpontban készült felvételt az Oktogonról.

Mindegyik kép szorosan kapcsolódik a *Párhuzamos történetek* valamelyik jelenetéhez, ahogy a képeket követő levelek is, amelyek közül kiemelném az Elisabeth Ruge által írt német nyelvű e-mail egyik filológiai érdekes részletét (a magyar kiadásban sajnos nem szerepel ennek a dokumentumnak a fordítása). Elisabeth Ruge személyes hangú levelének második felében Nádas egyik kérdésére válaszolva leírja, hogy Berlinben az augusztusi napok délelőttjein különböző madárhangokat lehet megfigyelni. Többek között a feketerigóknak (Amsel), a zöldikéknak, az erdei pintyeknek, az ökörszemeknek, a nagy fülemüléknek (a fülemüle északkeleti változatának) az énekére lehet számítani ebben az időszakban. (50.) A levél tehát a regény szempontjából kizárólag a madárhangokkal kapcsolatos információk miatt érdekes, ahogy ezt az e-mail melletti szövegrészlet utolsó szavai tanúsítják is. A filológiai különlegességet az jelenti, hogy a passzusban szereplő madárfajtát Ruge nem említi a felsorolásában. A *fenyőrigó* (németül Wacholderdrossel) nem azonos az e-mailben említett feketerigóval (Amsel), amely viszont – tovább követve a madárnevek útját – a német fordításban valóban feketerigó (Amsel) maradt/lett. Az ehhez hasonló részletek tanulságosak és szórakoztatóak, különösen ha összevetjük őket a „poétikai struktúráttal”, a valóság és a fikció viszonyát taglaló szerzői nyilatkozatokkal, amelyek például a később olvasható Németh Gábor-interjúban hangzanak el.

A regény írásának különböző fázisaiból való szerzői jegyzeteken, ahogy ez gyakran történni szokott, nehéz kiigazodni, még olyan esetben is, amikor jól átlátható gépírással vannak a vázlatok megszerkesztve. „A modernitás tudatsémája”, illetve „A reformista portréjához” feliratú ábrákat a magyarázó kommentár ellenére is nehéz értelmezni, vagy akár a regény világához kapcsolni. Nem így azokat a női és férfi portrékat, amelyek a jegyzetek után következnek, vagy azt a tizenégy oldalas olvasmányjegyzéket, amelynek tétéleit Nádas a *Párhuzamos történetek* írása közben tanulmányozta. Számtalan könyv a második világháborúról, a holokausztról és a koncentrációs táborokról, a magyar történelemről, különösen '56-ról, városokról, építészetről, az illatokról, és még lehetne folytatni a sort. Mindez, akárcsak a *Párhuzamos történetek*kel egy időben az *Élet és Irodalomban* megjelent minieszé (A szerkezet és a cselekményminták a „Párhuzamos történetek” című regényben), vagy a Bán Zsófiához címzett levél, tovább árnyalják azt a képet, amely Nádas tudatos és kiterjedt kutatómunkára épülő, rendkívül reflektált írói módszeréről amúgy is közsímet. A kötetben olvasható másik Nádas-esszé (*Jelentés a grunewaldi évről*) a berlini Wissenschaftskollegban töltött egy éves kutatómunka körülményeiről nyújt érzékletes beszámolót. Figyelemre méltó, hogy míg a könyvben több dokumentum is arról tanúskodik, hogy Nádas élénk (munka)kapcsolatban áll a tudományos élet számos szereplőjével (orvosokkal, kutatókkal), és otthonosan mozog a modern tudományok különböző kérdéseiben (például az agyfiziológiában [131.]), addig a tudományos közeggel való közvetlen érintkezés mégis kiszolgáltatottá teszi őt mint művészt. Nemcsak saját kutatási eredményeivel szemben látjuk őt ebben az írásában sérülékenynek, hanem mintha önként vállalna egyfajta izoláltságot a tisztán tudományos diskurzusokban.

Ezt követően két interjút olvashatunk: Németh Gábor közvetlenül a *Párhuzamos történetek* megjelenésekor beszélgetett Nádassal, Darabos Enikő pedig 2006 áprilisában, amikor a regény kritikai fogadtatása már javában zajlott, többek között megjelent Margócsy István kemény bírálata is. A később készült beszélgetésnél a recepció értelemszerűen nyomot hagyott a kérdéseken és a válaszokon is. Részben ezzel is magyarázható, miért kapott inkább helyet Németh Gábor interjúja a német kiadásban: a kérdező pozíciója itt feltehetőleg jobb, mint a német olvasók pozíciójának, mivel a regényre bizonyos értelemben kontextus nélküli állapotában ad rálátást.

A két beszélgetésnek számos közös pontja van, többször fedezhetünk fel ismétlődéseket, amelyek főleg a regény esztétikai/poétikai sajátosságait érintik. Ilyenek a már említett „néma poétikai struktúrára”, illetve a „semleges látásra” vonatkozó kérdések, amelyekre mindketten kitérnek. És bár Nádas igyekszik mindig más gondolatmenettel megvilágítani az adott fogalmat, válaszai a Németh-interjúban érezhetően kifejtettebbek és lényegre törőbbek. Fontos dolgokra irányítja a figyelmet a szövegépítkezés technikai részleteivel, a mondatok és bekezdések viszonyával, a párbeszéd és monológok dinamikájával, az elbeszélés módjainál alkalmazott írói módszereivel, valóság és fikció, valamint humor és irónia viszonyával kapcsolatban. Ezek mind olyan kérdések, amelyek a regény olvasásának folyamatát közvetlenül érintik, és így Nádas válaszai érdeklődésre tarthatnak számot a német és a magyar olvasók előtt egyaránt.

Darabos Enikő interjújának felütése nem volna kifejezetten szerencsés, ha nemzetközi kontextusba szeretnénk behelyezni, hiszen rögtön a könyv első kiadásának hibáira irányítja a figyelmet. A beszélgetés gyakran forog a kérdező saját gondolatmenete körül, mintha kész válaszainak megerősítését várná, amire Nádas olykor ingerültebben reagál a kelleténél. Többször terelődik a szó a szexualitás-ábrázolás radikális szóhasználatára, amelyben Darabos mintha a társadalmi tabuk ledöntését, az elfojtások és frusztrációk felszabadító gesztusát érzékelné – Nádas azonban ez elől többször is visszakozik. „A saját problémáját vetíti rá a szövegre”, (146.) mondja egy helyütt, máskor pedig: „Ez magának metafizikus. Mert maga még nem halt meg. Majd ha meghal, akkor azon nyomban látni

fogja, hogy ez masszív fizika.” (131.) Vagy: „Nem, nem fordítom át, hanem felhívom a figyelmét a figyelmetlen olvasásra. Csaknem húsz éven át gondolkodtam és dolgoztam ezen a könyvön, ennek vagyok a szakembere. Csak tudom, hogy mit csináltam.” (143.) A hasonló szerzői reakciók megütközést keltenek, s eszünkbe juttathatják például Stefan Zweig *Sakknovellájának* főhősét, akinek egyik játszámája során azzal a ténnyel kell szembesülnie, hogy többé már nem egyedül játszik képzeletbeli sakkasztalján a saját és az ellenfele bábuival, hanem hús-vér partnerrel áll szemben, aki alkalomadtán a saját feje után megy.

Az interjúkat Radics Viktória *Kritika helyett* című írása követi, a *Párhuzamos olvasókönyv* legterjedelmesebb része, amely a könyvnek majdnem egyharmadát teszi ki. Már első megjelenésekor (Holmi 2006/5.) is ámulatba ejtett Radics rendkívüli aprólékossága, és az az érzékenység, ahogy szinte együtt lélegzik tárgyával, és ezt az összhangot közvetíteni is képes olvasói felé. Radics megértésre törekvő szoros szövegolvasással nemcsak személyes olvasatra tesz javaslatot, hanem egyszersmind informatív és tájékoztató elemzést is nyújt azok számára, akiknek a könyv még ismeretlen. Nem terheli meg szövegét kacifántos gondolatmenetekkel vagy túlbonyolított esztétikai okfejtésekkel, hanem a főbb szálakat szétbogozva minden fontos kapcsolatrendszert feltár a regényben, górcső alá véve a szereplők alkatát, karakterét és történetük rejtett motívumait. A *Kritika helyett* szerzője a műtől eltávolodó, értékelői pozíció elfoglalása helyett átadja magát a remekmű hatásának, és akárcsak tárgya, a *Párhuzamos történetek*, komótosan haladva időt ad a felgyülemelő benyomások leülepedésének. Ez az alapos tanulmány, amely apróbb változtatásokkal (például az olvasót orientáló alcímek megadásával) a német kiadásban is szerepel, valóban a regény magyar recepciójának egyik fontos darabja.

Radics Viktória tanulmányához hasonló olvasói magatartás felvételére tesz javaslatot Markója Csilla írása is, a kötet egyik legszubjektívebb passzusa. Az *Idegenbe téved* című esszé „olvasónaplóként” (267.) határozza meg önmagát, és ennek megfelelően a személyes benyomások kavalkádja jellemzi. Azt rögzíti, ahogyan az olvasás egy aktuális pillanatban (egyszeriségében) elementáris élményként artikulálódik. Egyértelműen a „fallo(go)centrikusság” (273.) ellenében íródik, vagyis igazi *écriture féminine*, amennyiben lemond a logikai összefüggéseken alapuló koherenciáról, az argumentatív elemzésről, és helyette a laza asszociációk és párhuzamok révén igyekszik pozicionálni a *Párhuzamos történetek*et. Mondhatnánk úgy is: az írás tényleges tárgya az önreflexió, melyhez Nádas regénye kitűnő apropó. Sokat elárulnak például az ehhez hasonló sorok: „Vajon most, hogy írok, miféle készletnek engedek, miféle vágy hajt, melyik szervemmel veszek részt benne. Részemről a libidót azonosnak érzem. A különbséget valamiféle női együttérző képességben lelem fel, ez engem közelebb tud vinni a tárgyamhoz, egészen intenzív közelségekbe.” (273.)

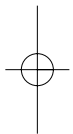
Ha Christina Viragh esszejéről korábban azt mondtam, inkább felel meg a német, mint a magyar közönség elvárásainak/kérdésfeltevéseinek, akkor Markója Csilla írásáról éppen ellenkezőleg megállapítható, hogy német kontextusban valószínűleg célt tévesztene.¹ Többek között azért, mivel számos ponton explicit módon hivatkozik a *Párhuzamos történetek* recepciójára, összemossa saját vízióit a korábbi kritikák/tanulmányok megállapításaival. Leginkább ezeken a pontokon érezhetők az esszé hiányosságai. Arra

¹ Markója Csilla írása helyén a német kiadásban két Lee Miller-fotó szerepel. A *Torgau, 1945. április* című képen egy gyerekkocsi körül csoportosuló nők és kislányok állnak szemben a kamerával, tőlük kissé távolabb pedig két fiú hever a fűben. A kép sivárságával, a nők tanácstalan arc kifejezésével és a férfiak nyomasztó hiányával a háború retteneteit idézi fel. Ahogy a *Dachau 1945. április 30.* címet viselő fotó is, a koncentrációs tábor szörnyű látképeivel. A Rowohlt Verlag kiadványában több, a háborúk pusztította Németországot ábrázoló kép is szerepel, amelyek a magyar könyvben nem láthatók.

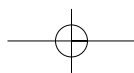

gondolok például, amikor a *Párhuzamos történetek* világgépének kérdése kerül szóba, amivel Markója Csilla valóban rátapint a nagyregény eddigi kritikai fogadtatásának egyik legösszetettebb és legvitatottabb pontjára. Ez egyértelműen nyomon követhető a *Testre szabott élet* című tanulmánykötetben, amely a *Saját halállal* és a *Párhuzamos történetekkel* kapcsolatban (majdnem hiánytalanul) összegyűjti a 2004 és 2007 között megjelent legfontosabb írásokat. (*Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Kijárat, Budapest, 2007.)²

Igazat lehet tehát adni Károlyi Csabának, aki a könyvről szóló recenziójában (*Élet és Irodalom* 2012/21.) azt írja, a *Párhuzamos olvasókönyv* Nádas regényének forrásaiból izgalmas, *visszhangjaiból* azonban csak egy szűk szeletet mutat be. Hozzátehetjük, olyan szeletet, amely eddig nem igazán került előtérbe: míg például a *Testre szabott életben* a *Párhuzamos történeteket* tárgyaló tizenkét kritika és tanulmány között a lehetséges női olvasatot egyedül Darabos Enikő írása reprezentálta, addig a *Párhuzamos olvasókönyvben* egyértelműen a nők által írt értelmezések dominálnak. Ez önmagában persze nem jelent sokat, hiszen így sem mondhatjuk, hogy a magyar kiadás eleget tenne az alcímbe vállalt ígéretének. Viszont, a német kiadó tapasztalatainak és előrelátásának köszönhetően, hét évvel a *Párhuzamos történetek* első megjelenése után, mi is kézbe vehetünk egy olyan könyvet, amelyet a regény újraolvasása közben is fel-fel lehet majd lapozni, hiszen számunkra most éppen ennek jött el az ideje.

² Több értelmező alapvető jelentőséget tulajdonít a *Párhuzamos történetek* világgépére vonatkozó kérdésfelvetésnek. Közülük legkonkrétabban minden bizonnyal Radnóti Sándornál merül fel ez problémaként, aki *Az Egy és a Sok* című tanulmányának végén így foglalja össze meglátásait: „Igent mondok a regény világára, amely e hagyomány [ti. a humanizmus hagyománya] hatalmas provokációjaként, ellenpróbájaként gyarapítja a létről való tudásunkat. De – az esztétikai ítélettől függetlenül, s mégsem elhallgatható módon – nem mondok világnézetére.” (262.) Radnóti kijelentései nem maradtak visszhangtalanok; a *Testre szabott életről* született *Határsértők* című kritikájában Vajda Mihály elsősorban Margócsy Istvánnal és Radnóttal vitázva alaposan körbejárja a regény világnézetének dilemmáját, elemzése kiindulópontjaként pedig megjegyzi: „De ha egy jó regénynek egyáltalában van világnézete (mert a rossz regénynek van: a rossz regény az író világnézetének szócsöve), akkor nem tudom, miként lehetne azt leválasztani magáról a regényről.” (Holmi 2007/11.) A válasz ekkor sem váratott magára sokáig. Vajda cikkére, pontosabban későbbi kötetére reagálva Radnóti hangsúlyozza, hogy a filozófiai kritika keretében olykor igenis érdemes feltárni a művek világgépét. „Egyszerűbben szólva föl lehet tenni a kérdést, hogy miképpen szemléli és alkotja meg [ti. a mű] a világot.” (Radnóti Sándor: *Az Egy és a Sok*. 99.) Attól viszont maga is óv, hogy „a világnézeti kritikából vezessük le az esztétikai kritikát, s akár pro, akár kontra ez irányítsa tetszésünket.” (I. m. 100.) Sőt, mivel Markója Csilla maga is eljátszik a gondolattal, milyen hatást tehetett a *Párhuzamos történeteket* író Nádasra saját művének világgépe, idézhetünk egy rövid levélrészletet, amelyre Radnóti hivatkozik ebben a cikkében egy Nádastól kapott levélből: „Talán nem fog meglepni, de ami katartikusan elhelyezett utolsó ítéletedet [ti. Radnótiét] illeti, veled tartok. A könyv világnézetére én is a legszívesebben nemet mondanék, s ha az én saját világnézetem lenne, akkor sem helyeselném, habár így soha nem fogalmaztam meg az ellenézesemet, nem gondoltam, hogy ez világnézet lenne...” (I. m. 101.) A sor, ami miatt sokszor elnagyoltnak és félrevezetőnek tartom Markója Csilla sommás kijelentéseit (pl. „Nádas regényének nincs világgépe, sőt.” [261.]) folytatható. Kontextus és érvek nélkül kijelentéseinek éppoly kevés súlya van, mint ha az ellenkezőjüket mondaná.

SZEGŐ JÁNOS

BELSŐ TAGOLTSÁG, IRONIKUS VÁLASZ

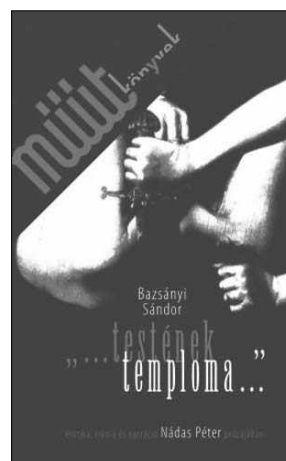
*Bazsányi Sándor: „... testének temploma...” – erotika, irónia és narráció
Nádas Péter prózájában*

(0.) Monográfiát lehetne írni a monográfiáról, kivált arról a műfajváltozatról, amelyik egy kortárs író életművét, írásművészetét igyekszik – jobb és találébb ige híján – feldolgozni. Értelmezni. Összegezni. Bemutatni. Tájélni. Tagolni. A kijelentő pontok helyett azonban polemikus kérdőjelek is állhatnának: mi egy monográfia feladata? Mi minden lehet egy monográfia aspirációja? Egyáltalán mi a monográfia? Kicsit pontosabban és a tárgyunkhoz igazítva a kérdést: vajon monográfia-e Bazsányi Sándor „...testének temploma...” – erotika, irónia és narráció Nádas Péter prózájában című könyve? Függhet attól, honnan nézzük. Ha a kötet címlapján is másfajta betűvel szedett, tehát tipografikusan is kiemelt szerzőnévből (Nádas Péter) indulunk ki, akkor a monográfia összetett szavának első tagja referális értelmet nyer, hiszen mono-, azaz egyetlenegy szerző – igaz többrétegű – szövegtörzse (próza) köré szerveződik a könyv. Ugyanakkor ez a próza meghatározás is problematikus. Tegyük most félre Ottlik szellemes aforizmáját a prózáról (tudniillik az, amit kinyomtatnak). Bazsányi ugyanis a két nagyregény (*Emlékiratok könyve*, *Párhuzamos történetek*) mellett foglalkozik az epikai életmű egyéb regisztereivel (kivált az *Évkönyv*vel), Nádas szövevényes esszéisztikájával, kritikáival, és néha a drámák szövegszínpadára is átlép. Mindenesetre, ha a kulcsszó Nádas Péter, akkor variálva a Bazsányi által is idézet Magritte-kijelentést, nyugodtan írhatjuk, hogy ez (nem) Nádas-monográfia. Ha viszont a három esztétikai fogalomra bízunk a kontextusteremtés feladatát, akkor a monográfia máris többszólamú lesz, olyan esettanulmány, elemzésgyűjtemény, amely egyszerre indul el több irányból és több irányba.

Adva van tehát egy szerző, Nádas Péter, az ő két felmérhetetlen jelentőségű nagyregénye (EK, PT), és a három hiperaktív esztétikai alakzat. 1 szerző, 2 regény, 3 fogalom. Egy, kettő, három – Bazsányi Sándor szereti az érzéki-logikus szerkezeteket. Kritikám megpróbálja felderíteni a recenzált könyv szerkezeti sajátosságait, és a számokat kombinálva végigvenni (kritikailag narrálni) Bazsányi teljesítményének főbb erőseit.

(1) Bazsányi Sándor könyve a kontextuslétesítés és az elemzői módszertan remekműve. Az egésztől jut el a részig. Az életmű totalitásától egy-egy tagmondat vagy szintagma közeli olvasásáig. Nem annyira hömpölygő és egyirányú haladás ez, mint inkább koreografált cikázás a diskurzusok és a dimenziók között. Előre- és hátrautalások, jelzésindexek mutatják az olvasónak, hogy az úgy eleve ironikus és tran-

Műút Könyvek
Miskolc, 2010
312 oldal, 2500 Ft

sztextuális. Le- és elágazások, elkerülő utak, csomópontok, körforgalmak vannak mindenfelé. Ha valaki ennyire sok mondat között közlekedik, nem árt, ha tisztában van a formalmi renddel, ez pedig a módszertan kérdése. Bazsányi világosan, pontosan, színesen fogalmaz; a hosszabb, nehezebb mondatokat igyekszik retorikailag úgy intonálni, hogy lendülete végig kitartson. Ebben a könyvben tobzódhatunk a mondatokban. Az eminens szöveget természetesen Nádas regénymondattal jelentik, de rögtön utána itt vannak a szerző esszémondattal, és ezen keresztül annak a rizikója, hogy milyen tükörviszonyt létesítsünk az eminens és az evidens mondatok között, hogy mennyire olvashatók egymásra ezek a mondatok. Vagy, hogy hogyan olvassuk az olvasó Nádas, aki más írók vagy bölcselek egy-egy mondatát gondolja tovább, akár úgy, hogy manipulálja is azokat, egy-egy kihagyással befolyásolja az átvett és továbbgondolt mondatok szemantikai lehetőségeit. Ennyi mondathoz és mondatfajta-hoz higgadtság és hidegvér kell. Elemzői magabiztosság, esszéírói rugalmasság. És hogy mi jöhet létre a forró erotikareprezentációk és a hűvös tárgyszemlélet kombinációjából? Például irónia.

Munkája kezdetekor Bazsányi pillanattfelvételt készít a Nádas-recepcióról, illetve körbejárja a recepció egyik dilemmáját, a Nádas-próza platonikus (Balassa Péter) vagy antiplatonikus (Radnóti Sándor) karakterét. A platonizmus fenomenológiáján keresztül hozza majd szóba egyik kulcsfogalmát, az iróniát. De előtte még az erotika gazdagon rétegzett fogalmát ruházza fel filozófiai jelentésekkel. S ha már az erotika tárgykörénél, vonzásokörzetében vagyunk, külön értelmet nyer Bazsányi gesztusa, hogy párokat, párosokat állít egymás mellé. Például a fejezet címe is egy ilyen izgalmas házasság: *Test – Eszme*. Elsőnek Szókratész és Alkibiadész kettősét, akikkel Nádas *Az égi és a földi szerelemről* című esszéjében találkozhatunk. *Az égi és a földi szerelemről* című könyvében Nádas a maga szuggesztív lényeglátásával olvassa végig *A lakomát*. „Szókratész ebben a történetben annak a tudója, hogy az »értelem akkor kezd élesen látni, amikor a szem ereje tompulni kezd.«” Csakhogy, veszi észre és veti Nádas szemére Bazsányi, Nádas hiányosan idézi a mondatot, mely teljes egészében így szól: „Hiszen az értelem akkor kezd élesen látni, mikor a szem ereje tompulni kezd, s attól te még messze vagy.” Bazsányi ezen a nagyon csúfondáros (*eirónikósz*) és mai fogalommal ironikus félmondaton keresztül gondolja újra a szöveget, és éppen Alkibiadész messzeségét hozza (szöveg)közelbe. Utána Barthes és Foucault szövegeit olvassa össze a szerelem szabadságelvű és felügyeleti jellegű kontextusában.

A következő fejezet más aspektust nyit: Pina Bausch mozgásművészete, és tehetjük hozzá: mozgásemélete kerül kapcsolatba Balázs Béla és Bartók Béla remekművével. Nádas a testek filozófusának nevezi egyik esszéjében Bauscht. A testszínpad után Hajas Tibor és Thomas Mann, illetve egy másik leosztásban, a Nádas-nagyregények két távoli csillaga, Mann és Proust kerül egymás mellé. Hajas Tibor művészetével Nádas az *Évkönyvben* foglalkozott intenzíven. Ebben úgy különbözteti meg saját magát és Hajast, hogy míg ő saját tudathasadásának az adminisztrátora, addig Hajas saját tudathasadásának a demonstrátora. Ezen az ellentétpáron keresztül aztán Nádas elmegy az önleírás artikulációs határáig. A „józan adminisztrátor a művészet áttételes közegében bármikor hajlandó pokolra szállni; így tehát sosem hágyja át a határokat.” Aki viszont „az életvalóság síkján bátran demonstrálja legsajátabb tébolyát”, annak „személyes kínjait és gyönyöreit dokumentáló művészete olykor pusztán »retorikus«, »majdhogy unalmas«, máskor viszont »botrányos, undort keltő és idétlen«, ráadásul még ideologikus is; hiába sérti hát folyton és látványosan a határokat.” (71.) És mi a helyzet a homoerotikus vágyképzelgéseit finomító, szublimáló Thomas Mann-nal? Nádas nevezetes Mann-kritikájában elítéli Mann amúgy pontosan kiépített háritógesztusát, ahogyan a naplókba csatornázza be saját erotikus személyisége legfontosabb szexuális-uralmi impulzusait. A Mann-Proust fe-

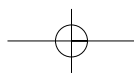

jezet a két világirodalmi intertextus narratív és szemléleti rokonkereteit vizsgálja. A két szerző neve már az *Emlékiratok könyve* kapcsán felbukkant. Mann leginkább a német tematika és természetesen a fiktív betétregény topográfiai és tipológiai apropóján keresztül, Proust pedig a regény emlékezésszekvenciái, múltlétesítő poétikai eljárásai kapcsán, hogy aztán a *Párhuzamos történetek* szubverzív, rizomatikus mondat- és szövegszerkezete új fénytörésben vesse fel a világirodalmi hatásokat. Ebben az ikerítő szerkezetben fokozatosan közeledünk a regényvilágokhoz. A *Test – Eszme* dualizmusa után mintegy továbbbíródik az alapmondat, következik az *Eszme – Szöveg* perszónáluniója, azaz Nádas iróniájának a taglalása.

(2.) Nádas iróniája? Éveken keresztül értetlenül fogadtuk ezt a szintagmát. A prózafordulat utólagos egyszerűsítése ahhoz a fals toposzhoz vezetett, hogy Nádas Péter későmodern horizonton szomorúan szemléli a világot, tehát szerzőnk tragikus; Esterházy Péter pedig, lévén hogy posztmodern, von Haus aus ironikus. A megszilárdult félreolvasat mögött alighanem ott lappanghat a szerzői önreprezentáció ugyanúgy, mint a fogalmak kusza használata. Humor és irónia olykor olyan messze van egymástól, mint Makó és Jeruzsálem. Az irónia két – Cicero által megnevezett, Bazsányi Sándor által pedig előszeretettel idézett – típusát érdemes röviden megvizsgálni. A jelentés egyszerű megfordítása, amikor valaminek az ellenkezőjét állítjuk-tagadjuk, az *ironia contraria*, azaz az ellentézés iróniája. A valami más, az idegenszerű, ahol nem működik a tükörművelet, pedig az *ironia alia*, a másság iróniája, melyet akár nevezhetünk a rögzíthetetlen, zabolázhatatlan, schlegeli radikális, mert hatványozott iróniának, az idegenség iróniájának is. Előbbi esetben elég a visszafordítás mechanikus műveletét elvégezni, rögvést megkapjuk az eredeti képet, utóbbi esetben nem ilyen egyszerű a képlet. Egyszerűen bonyolult a helyzet, és Bazsányi Sándor kritikusai attitűdjének ez a szituáció, ez a perspektíva, és nem utolsósorban ez a retorika felel meg leginkább.

A kályha ebben a fejezetben is Thomas Mann iróniája, amelyet legpontosabban *A varázshegy* szövegrétegeiben lehet megtalálni. Az utolsó lélegzetvételéig humanista Settembrini úr iróniahasználata nagyjából leírható az ellentétes jelentést sugalló retorikai iróniával, azzal a deficittel is, hogy ez az iróniamód, hiába a felvilágosodás intellektuális fegyvere és pedagógiai éthosza, előbb-utóbb óhatatlanul kiürül, és önjáró, „száraz tanbetyárkodás” lesz. A Nádas-irónia másik foka, de még nem másodfoka, a teátralitással van összefüggésben. Itt az irónia harsány látszatalakzat, a tettetés maszkja, az elleplezés eszköze. Itt Bazsányi egyrészt Nádas színdarabjait és színkritikáit hozza szóba, másrészt az epikus művek színházi jeleneteit, teátrális regisztereit veszi végig. A harmadik grádicsa az iróniának Nádas esetében megintcsak valamiféle álca, de kilépve a színház kisvilágából, ahol azért konszenzus van a szerepjátszást illetően a nézők és az előadók között: ez az irónia a létezés mélyszerkezetében van jelen, meghatározza minden mozdulatunkat, amennyiben az arc és a maszk különböző rétegei összeolvadnak. Ennek az iróniának aztán forrponjtja lesz a nádas bestialis irónia, melyre a *Párhuzamos történetek* radikális testvilága lesz az élénkebb példa, szemben a lágyabb szövetű és másképpen ironikus *Emlékiratokkal*, ahol a testek inkább világlanak, és a bestialis irónia helyett a romantikus, szubjektum-hasadásokat dokumentáló irónia dominál.

Miután Bazsányi megalkotja az iróniák családi hasonlóságának tablóképét, elindul a szövegfelületek irányába. Legelőször a *Párhuzamos történetek* egyik legmarkánsabb helyszínét keresi fel, a margitszigeti vizeldét. Itt a regény tulajdonképpeni főszereplője, Krisztof olyan színjáték kulisszái közé keveredik, ahol az éjszaka sötétjében a testek cserebomlásszerűen folyamatosan változtatják meg a helyüket. Ebben a kavalkádban a szöveg iróniáját Bazsányi szerint nem bizonyos szavak („fasz”) leírása szavatolja, sokkal inkább a mondatok tagolása, át- és továbbbillenése, a segédszófajok és kötőszavak kegyetlenül

pontos használata, a mondathatárpontok permanens feszegetése, lazítása és nyújtása. A bestiális ironia pedig abból a feszültségből is létesül, ahogyan a testek szexuális aspektusait és morális tusáit, a társadalmi és társas normák áthágásait a regényelbeszélő klinikain pontos hangja és jégtekintete követi és kíséri. Bazsányi könyvének a körülbelüli felező-pontján találjuk magunkat egyszercsak a margitszigeti közvizelde sűrű terében. Metaironikus gesztusnak is tekinthetjük, hogy éppen itt és éppen így kezdődik a szöveg-olvasás. Ugyanebben a fejezetben Bazsányi visszaolvassa mindezt az *Emlékiratok* szövegvilágára is, ahol a bestiális regiszter már csak a korhorizont és a másfajta tétek miatt is sokkal rejtettebben, ha tetszik, elfojtottabban van jelen, hogy aztán erotikus-ironikus perspektívacsúszással visszatérjen a *Párhuzamos történetek* sokkalta vadabb és pórőbb személyközi (v)iszonyaira, kapcsolati hasadásaira.

(3.) A következő, majdnem 120 oldalas egységben a Szöveg kulcsfogalma lendül tovább és lép termékeny nászra egy visszatérő ismerőssel, a Testtel. Kezdetben volt a *Test – Eszme*, később az *Eszme – Szöveg*, most pedig az esztétikai-művészetfilozófiai kör zárulni kezd: *Szöveg – Test*. Ennek pedig, mintha vegytani folyamattal lenne dolgunk, produktív végeredméke, lecsapódó szintézise Nádas narrációja. Ebben a diskurzusban Bazsányi elegáns protokollal előbb négy részfejezetben foglalkozik az *Emlékiratokkal*, utána pedig a *Párhuzamos történetekkel*. Az 1986-os nagyregény kapcsán először a vallomás és emlékirat műfaji kódjait és szövegen belüli értelmezési folyosóit veszi végig, hogy utána a történet és az elbeszélés narrációs feszültségét vegye görcső alá. A harmadik passzus a regény mondatpoétikáját térképezi fel. Mit mondanak ezek a barokkosan bugyborékoló hosszúmondatok saját formájukkal és világképükkel? Ezen a ponton Bazsányi a regény mértani közepén található, tizedik fejezetet olvassa közelről, amelyben a névtelen elbeszélő és berlini szerelme annak lakásában tartózkodik. Bazsányi itt igazán elemében van, a mondatokat magabiztos szabadsággal elemzi, méghozzá iróniagrammatikai szempontból. Ennek a módszertannak lényege, hogy a mondat belső összefüggéseit, feszültségpontjait oly módon térképezi fel, hogy egyszerre van tekintettel a tárgyalt mondat intenciójára, poétikájára, és természetesen retorikájára. A könyv fülét író Esterházy Péternek igaza van: mondatokról olvashatunk élvezetes mondatokat.

A következőkben Bazsányi ugyanígy megy végig a *Párhuzamos történetek* szövegrétegein. A 19 évvel később megjelent regényhez eleve máshogy viszonyul Bazsányi, aki annak megjelenése után fontos kritikát is közölt Nádas monumentális művéről. Ebben a részben többször horgonyoz le a *Párhuzamos történetek* recepciótörténeténél, többször olvassa össze a párhuzamos bírálatokat. Mielőtt pedig eljutna a konkrét mondatok áttételes elemzéseire, előbb a regény(folyam) műfaji alternánsait és a szereplők tagolódását, belső hierarchiait veszi görcső alá. Hogy a legvégén még egyszer átlássuk az egész vállalkozás lényegi motivációját, ez pedig nem más, mint a „test erotikus eszméjének ironikus megjelenítése a narráció szövegtestén.” (266. kiemelés az eredetiben)

(mégis 4.) A könyv itt nem ér véget. A függelékben újabb hármast bont ki a szerző. A *Szó – Kép – Tér* című esszé tanulmány Nádas képleírásaitól, a regények képzőművészeti reprezentációitól, és ilyen tárgyú esszéitől indul el, hogy végül a Nádas-regények térszerkezeti jellegzetességeihez, épületes problémáihoz érkezzon meg. Ott fejeződik be tehát ez a könyv, ahol a következő Bazsányi-kötet kezdődni fog. A *Kettős vakolás* című leendő könyvben Bazsányi az építészetkritikus Wesselényi-Garay Andorral közösen térképezi fel és olvassa körbe a közelmúlt és a jelen magyar irodalom fontos prózai műveinek térkonstrukcióit, épületrepresentációit.

Nádas Péter kritikái megítélését illetően két közkeletű állítás szokott egymással találkozni félúton. Egy: Nádas kritikái-tudományos feldolgozottsága rendben van. Kettő: Ná-

das befogadásával, értékelésével alapvető gondok vannak. Bazsányi Sándor nagyszerű könyve nemcsak ironikus válasz, hanem az irónia válasza is. Ekképpen pedig egy fontos pillanatban, a *Párhuzamos történetek* nemzetközi, hadd legyünk kissé patetikusak (akár ironikus belső szűrővel is): világirodalmi sikerének kezdetekor született. Újra elevenné teszi az *Emlékiratok könyve* csodálatos műalkotását, még egyszer átmozgatja a *Párhuzamos történetek* diskurzusait, ezen a ponton véletlenszerűen kapcsolódva a *Párhuzamos olvasókönyv*-höz is, és nem mellesleg felhívja a figyelmet az életmű egyik elfelejtett remekművére, a rendkívül sokfelől olvasható és tárgyalható *Évkönyv* fontosságára és jelentékenységére. Ha pedig a szerző felől olvassuk, akkor azt látjuk, hogy Bazsányi esztétikatörténeti, retorikaközpontú és ironikus karakterű periódusa után, valamelyest a „*Fehéret, feketét, tarkát...*” – *Változatok az iróniára* (Kalligram, 2009) című könyv ikerdarabja ez a Nádas-kalauz.

cím

X X X

NÁDAS PÉTER LEVELEI

(A Jelenkor szerkesztőinek)

[kézzel írt levél boríték nélkül]
Gombosszeg, 1987. május 2.

Kedves Gábor,

egy Sebestyén Péter nevű zalaegerszegi fiatalember elküldte nekem a verseit, s azt kérdezte a levelében, hogy vajon „ezek versek-e vagy teasütemények”? Kérdésére csak azt tudtam válaszolni, hogy biztos vagyok benne, hogy nem teasütemények. Ami persze kitérés az ítélet elől, hiszen ezzel még nem mondtam azt, hogy versek. Ezt ugyanis nem tudom. Nagyon nehezen tudok verseket megítélni. Kérlek, gyakorló és gyakorlott szerkesztőként tedd meg ezt, vagy tegyétek meg ott többen, vershez, s főleg fiatal emberek verseihez értők.

Várom ítéletedet.

Szeretettel üdvözöl:
Nádas Péter

***

[kézzel írt levél boríték nélkül]
Budapest, 1988. január 20.

Kedves Gábor,

a gondjaitokra bízom hát ezt a sok teleírt lapot. Kérlek, hogy a „Június” című fejezetrel kapcsolatban válaszolj mielőbb. Nem szeretném, ha a cenzoraim lennétek, de természetesen a lap biztonsági szempontjai is kedvesek nekem.

Szeretettel üdvözöl:
Nádas P.

p. s. csak hétfőig Budapesten, aztán ismét Gombosszegem!

* Az *Évkönyv* című kötet fejezete, a *Jelenkor* 1988. júniusi számában jelent meg.

A *Jelenkor* 2004. áprilisi számában közölt Nádas Péter Szederkényi Ervinhez, a folyóirat 1987 februárjában elhunyt főszerkesztőjéhez írt levelekből. Ezúttal az ezt követő időszakból teszünk közzé néhányat, melyek a nyolcvanas évek végén Csordás Gáborhoz, illetve a 2000-es évek elején Ágoston Zoltánhoz íródtak. (A szerk.)

***

[képeslap borítékban, a képen Alberto Giacometti A kéz című bronzszobrának színes reprodukciója látható – Alberto Giacometti-Stiftung, Zürich]
Gombosszeg, 1988. március 19.

Kedves Gábor,

mióta itt jártál, lelkipurdalás gyötör: szereztem neked egy álmatlan éjszakát; vagy kétőt. De lám, egy ritka eset: minden jóra fordul! Jó munkát hát! Miként Bibó mondja, arról ismerszik meg a demokrata, hogy nem fél. Jó hírek szívből örültem. És köszönöm a javítandók jegyzékét.

Szeretettel üdvözöl:

Nádas P.

* A jó hír valószínűleg Csordás Gábor főszerkesztői kinevezése volt, mert az év áprilisától szerepel főszerkesztőként a lap impresszumában.

***

[gépirat borítékban, kivéve a kézzel írt üdvözlést és aláírást]
Gombosszeg, 1988. április 5.

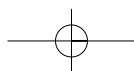
Kedves Gábor,

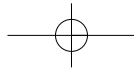
ellenállhatatlan „dúvad” vagy, s így aztán hivatalos választ is adtam, miszerint június 6-án megyek. A szenespincében azonban jobb lenne másnap, tehát kedden délelőtt. De ki jár még ilyenkor egyetemre? Másfelől félek, hogy félreérthetően fogalmaztam. Azt igyekeztem mondani, hogy semmiféle ilyen eseménynek nem látom a jelentőségét, sőt mindezeket igen kínosnak és feleslegesnek találom, kivéve azt az esetet, amikor egyetemistákkal találkozom. Annak van értelme és szépsége is. De ezzel még közel sem akartam rájuk erőltetni a jelenlételemet. Csak ha ők akarnak. Amennyiben így van és nem más-ként, akkor persze mennék, hiszen. És amennyiben a keddi délelőtt valóban megfelelő.

Szeretettel üdvözöl:

Nádas Péter

* szenespince: a pécsi Janus Pannonius Egyetem akkori tanárképző karának kulturális rendezvényekre szolgáló helyisége.

***

[kézzel írt levél borítékban]

Gomboszeg, 1988. szeptember 4.

Kedves Gábor,

köszönöm kérdésed: tegnap befejeztem a könyvet. Az „óriási visszhang” (majdnem azt írtam: szívhang) tárgyi tartalmára azért kíváncsi lennék, bár a kötelező szemérem tiltaná az ilyen kíváncsiságot.

Október 13-án szívesen olvasok. Akkor már utcán lesz az Október, november-fejezet? Mert hogy ebből-e vagy a következőből? Ez a politikai gondolkodó kérdése is. És megnyit? E két kérdésre, kérlek, adjál majd választ.

Szeptember 20-tól valószínűleg Budán leszek néhány napig. Telefon is megteszi.

Szeretettel üdvözöl:

Nádas P.

* 1988. október 13-án a Pesti Vigadóban került sor a Jelenkor indulásának 30. évfordulója alkalmából rendezett jubileumi estre. Elsőként Bertók László, Csorba Győző, Kalász Márton, Makay Ida, Parti Nagy Lajos és Pákolitz István versei hangzottak el a szerzők, valamint Töreky Zsuzsa és Vallai Péter színművészek tolmácsolásában. Ezt követően kerekasztal-beszélgetés zajlott Balassa Péter moderálásával „Mi kell ahhoz, hogy a Jelenkor »igazi« folyóirat legyen?” címmel, melynek résztvevői Csordás Gábor, Domokos Mátyás, Hallama Erzsébet, Ilia Mihály, Lengyel Balázs, Mészöly Miklós, Nádas Péter és Radnóti Sándor voltak. Végül Koszta Gabriella Esterházy Péter Fuharosok című művének színpadi változatát adta elő.

A Jelenkor októberi számában Nádas Évkönyvének Szeptember című fejezete jelent meg, s csak a novemberiben látott napvilágot az Október, november című rész.

***

[kézzel írt levél borítékban]

Kedves Gábor,

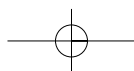
jó nagyot késtem ezzel a listával, amiért is elnézést kérek. Mire este lesz, enyhe hányinger kerülget arra a gondolatra, hogy ismét elővegyem az írógépet és akár néhány sort pötyögjek. Napról-napra húztam, halasztottam, mert a kézzel írott cédula nem volt olvasható. Most is tetszetős listának nézem, bár egy kissé egyoldalú. Ha sorozat lehetne, akkor más hangsúlyokkal kéne még helyrebillenteni. De még így is pótolna némely égető hiányokat. Ez persze, tudom, távoli jövő, mikorra már fekélyesek leszünk a hiánybetegségektől.

Szeretettel üdvözöl:

Nádas P.

Gomboszeg, 1989. március 20.

* Csordás Gábor „hiánypótló” könyvsorozatát tervezett erotikus motívumaik miatt korábban kiadhatatlan művekből, és ehhez kérte Nádas Péter javaslatait. (CS. G. szíves közlése)

***

[kézzel írt kartonlap borítékban]
Gombosszeg, 1989. április 5.

Kedves Gábor,

ha már Mészöly, akkor jó előre kérdezem: nem kéne-e a hetvenedik születésnapjára egy igazán NAGYSZABÁSÚ könyvet csinálni róla? Nem barátainak elzenghető dicshimnuszaira gondolok! Valami olyasmire, amit tudományosság, ismeretterjesztés és az intim szféra közötti kellemes ingadozással, minden tisztességes kiadó csinál: KÖNYVET.

Ami pedig kérdésedet és megtisztelő felszólításodat illeti, hiszen tudod, hogy menyire szeretek estek fénypontja lenni! Ám az elkövetkező időkben szinte minden percemet járműveken fogom tölteni. Ezért aztán ennek végeztével semmi mást nem fogok kívánni, mint fénytől óvott szobámat. Ezt a tervet, kérlek, tegyük el valami jobb időre.

Szeretettel üdvözlő:

N.

***

[e-mail, 2001. 12 08.]

Kedves Zoltán, igyekszem minden kérdésre válaszolni: 1. A Takarítás bemutatását Szikora János eredetileg Pécssett tervezte, s az előadást előbb tavaszról őszre halasztották, majd amikor nyár végére már Rajk László díszletei is elkészültek, a Pécsre látogató Aczél György nehezményezte ezt a bemutatót, s ezért néhány nappal a bemutató előtt levették a műsortervről. Szikora a következő évadra Győrbe szerződött, dramaturgnak magával vitte Pécsről Morcsányi Gézátt, valamint Jeles Andrászt és engem is leszerződtetett a színházhoz. Ezek a személyek és a Takarítás bemutatója volt a szerződés feltétele. 2. Beke László egy antológiát állított össze, tőlem is kéziratot kért, valamikor 1979 végén küldhettem el neki a kéziratot. Szederkényi közlési szándéka ezzel a publikációval ütközött volna, illetve valamilyen félreértések támadtak, amelyekre ma már nem emlékszem. (Beke és Szederkényi erre vonatkozó képeslapjait mellékelem.) 3. Valószínűleg Ambrus Lajost jelent. Az Életünket akkoriban szerintem Pete György szerkesztette, de Ambrus is részt vett a szerkesztésben, vagy akár szerkesztő is lehetett ott. Nem emlékszem, hogy ezzel kapcsolatban megkerestek volna, de lehet. 4. Az első levélben a „Péter beszámolója” Balassa Pétert jelenti, akivel Mészöly akkoriban nagyon szoros baráti viszonyban állt. Balassáék több éven át egy nagy parasztház egyik szárnyát bérelték Kisorosziiban, s a két család igen gyakran érintkezett. 5. „Utódaink” Ember Mariann és a férje volt (neve talán Vass János, de Alaine pontosan tudja), akik a Mészölyék szomszédságában álló kisoroszi házukat 1984 tavaszán megvették. Ember Mariann akkoriban a Filmkultúra című folyóirat szerkesztője volt. 6. Hildegard Grosche, hungarológus, Keresztury Dezső tanítványa, Stuttgartban élő neves német kiadó (Steingruben Verlag, Govert Verlag) és fordító, Németh László kiadója, Móricz, Mándy, Mészöly német fordítója, aki később az én munkáimat is fordította. 7. A két utolsó sort én is úgy olvastam, ahogy ti, csak bizonytalan voltam, tehát elfogadom a megfejtést. 8. Az adatok közlési módjába természetesen nem akarok beleszólni, hiszen nem értek hozzá, mint filológiai dilettáns csak mindent gondosan leírtam, amit a papírokon találtam. 9. A Szederkényi által említett „Hanák”-tanulmány inkább csak rémlik. Mészöly nagyon nyílt ember volt, néha élesen, de értett és be-

szélni tudott a „párttű magyarok” nyelvén is, és ez egy igen enigmatikus nyelv, hiszen mindig sokoldalú konspirációról, a különböző csoportosulások közötti egyensúlykeresésről volt szó. Nekem mindig az volt a benyomásom, hogy ezt a nyelvet a Magyar Közösségben végzett félillegális munkája közben tanulta meg, s igen jól beszélte. Magyar patrióta volt, s ezért szüksége is volt erre a nyelvre. Ennek megfelelően nem mindig avatott be mindenbe. Már csak azért sem, mert ennek a nyelvnek a hallatán olykor olyan kritikái zuhanyokat kapott tőlem, amit nem mindig vett szívesen. Valószínűleg arról az esszéről lehetett szó, amelyet legalább két éven át írt, a kézirat mintegy nyolcvan oldalra nőhetett, s a magyar zsidóság elpusztításával kapcsolatos számvetésnek szánta. Emlékezetem szerint Hanák tanulmánya is valami ilyesmivel foglalkozott. A készülő esszéet szokása szerint menet közben, olykor oldalanként átadta olvasásra, vérre menő vitáink voltak róla. Nincs tudomásom róla, hogy publikálta volna, s ebben bizonyára szerepe volt az én negatív véleményemnek is. Negatív véleményem egyszerre illette az esszé minőségét, felfogását, és írójának a témával kapcsolatos felkészületlenségét. De rémlik, mintha egyszer, valamilyen szervezkedés miatt, ami Csoóri visegrádi házából, Levendél Városmajor utcai lakásán át Szederkényihez vezetett Pécsre, közölni akarta volna az esszé valamilyen részletét. Ennyit tudok ma este mondani.

Üdvözl Nadas Péter

[csatolva: levelek]

***

[Képeslap Kardos Sándor – Lugosi László – Szabó Fruzsina fényképgyűjteményéből]

Nadas Péter
író
Gomboszeg
Petőfi u. 22.
8984

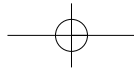
Kedves Péter,

köszönöm leveledet. Döntésedet fájdalmas megnyugvással tudomásul kell vennem. S örülök, hogy írsz nekünk; kérlek, küldd mihamarabb.

Szeretettel ölel:
Szederkényi Ervin

Szigliget, 1985. január 31.

***

[Képeslap levélborítékban]

Beke L.
1033 Bp. Polgár u. 7.

Nádas Péter
Gomboszeg
Petőfi u. 22.
8984

márc. 2.

Kedves Péter,

felmerült az ötlet, hogy a nekem elküldött „Hazatérés” c. írásodat, valamint az általam szerkesztett kötetből Balassa, Mészöly, Ungváry és Esterházy (ui. kérésemre ő is írt) írásait a Jelenkor is hozza le. Ezzel kapcsolatban azt kérem, hogy először a mi kötetünkben jelenjenek meg, és csak utána a Jelenkorban!

Kéréssel Balassa és Ungváry egyetértenek; azt hiszem Mészöly is (de neki mindegyesre most írok), Esterházyval pedig hétfőn beszéllek. Megértésedet előre is köszönöm és szeretettel üdvözöllek

Beke László

Láttam a Találkozást, és amennyire szép darabnak tartom (és gratulálok), annyira sajnáltalak a kivitelezés bosszantó hibái miatt (Jován és Vida munkái is szépek voltak!)

Jován – Jovánovics György tervezte a Találkozás díszletét
Vida – Vidovszky László szerezte a Találkozás zenéjét (N. P. jegyzetei)

* A Jelenkor folyóirat 2002. januári számát teljes egészében az előző évben elhunyt Mészöly Miklós életművének szentelte. Nádas Péter az e számban közölt, Mészöly által neki írt levelekhez adott háttérinformációkat.

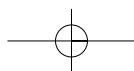
A levélben említett terjedelmes Mészöly esszé időközben napvilágot látott: M. M.: A zsidókérdés útvesztői (Magyar reflexiók). Közzéteszi Wilhelm András. In: Holmi 2004. január (42–59.) és február (189–205.)

***

[e-mail, 2002. 02. 13.]

Kedves Zoltán,

mellékelem a Soros Alapítványnak írott ajánlást. A Mészöly-számot megkaptam, köszönöm, átlapoztam, a szám gazdagságának örültem, de még nem olvastam el. Az olvasandók közé tettem, ami egy hónap távollét után igen bőséges halom. Élményeidhez szíjgyezetként: Mészöly népszerű ember volt a tisztessége, a bátorsága, az egyenessége, a

nyíltsága, a műveltsége, a szellemi élénksége és befogadóképessége, s nem utolsósorban a szépsége miatt, de azokban az értelmiségi körökben, amelyeket te baloldalinak és liberálisnak nevezted, nem csak nem ismerik a művét, hanem sokan egyáltalán nem becsülik sokra. Azok köre, akik hozzád vagy hozzám hasonlóan igen nagyra tartják a munkásságát, igen kicsi. Ezzel a ténnyel nyilvánosan és kíméletlenül szembenézni, szerintem éppen a Jelenkor feladata lenne. Akkor viszont azt is meg kéne kérdezni, hogy Örkény kivételével vajon miért halott minden modern magyar klasszikus?

Szívélyesen üdvözöl
Nádas Péter

[csatolva: ajánlás a Soros Alapítvány Kuratóriumának]

***

[e-mail, 2002. 06. 27.]

Kedves Zoltán,

ma délután ismét feltúrtam a hajóladát, amely teli van levelekkel, s találtam is néhány érdekes és terjedelmes Mészöly-levelet; a benne említett élő személyek miatt azonban egyelőre közölhetetlenek. Budapestre a közeli jövőben nem megyek, a munkám ideköt és nincs ott semmi dolgom. A hajóladában azonban valószínűleg turkállok még kicsit. Talán találok valamit. Mészölyről nem akarok írni. Ha egyszer majd lesz még ilyesmire időm, s a saját életemről írnék valamit, akkor biztosan. Szerintem két személy van, Réz Pál és Radnóti Sándor, akik valószínűleg autentikus ellenvéleményt tudnának megfogalmazni Mészöly munkásságával kapcsolatban. Lehetséges, hogy még mások is a Holmi köréből, talán Domokos Mátyás. Ugyanerről érdemes lenne egy interjúban Lengyel Balázst is megkérdezni, bár ember legyen a talpán, aki kihúzna belőle valamit. Az Újhold köre látzólag baráti kapcsolatokat ápolott Miklóssal, de valójában lenézték és nem sokra tartották a műveit, politikai nézeteit pedig veszélyesnek ítélték. Se Ottlik, se Nemes Nagy, se Mátyás nem tartotta sokra, de erről nyilvánosság előtt soha nem beszéltek. Nemes Nagy volt ennek az ellentétnek a szóvivője, s vele nem csak vére menő poétikai jellegű vitáik voltak, hanem hosszú éves haragváshoz vezető politikai vitáik is. Ezek a viták Miklós számára igen gyümölcsözők lehettek, mert valószínűleg még nagyobb szigorra ösztönözték őt, ami a magyar prózai nyelv modernizálását illeti, s még rigorózusabban utasított el mindenféle együttműködést a kádárista kultúrpolitikával. A regény részleteinek közlése elképzelhető több folytatásban? Mi a kézirat leadásának határideje? Ha közölhető Mészöly levelet találok, akkor mi az utolsó határidő, amikor még közölni tudod?

Üdvözöl
Nádas Péter

cím

cím

ÖDÖN VON HORVÁTH

Korunk gyermeke (Ein Kind unserer Zeit)

regényrészletek

Mindennek atyja

Katona vagyok.

És szívesen vagyok katona.

Mikor dér lepi reggel a mezőket, vagy este, mikor a fák közül előkúszik a köd, mikor a búza ring és a kasza villan, ha esik, ha fúj, ha nevet a nap, éjjel és nappal – mindig örülök, hogy feszes sorban állok.

Most egyszerre újra van értelme az életemnek! Már egészen kétségbe voltam esve, hogy mit kezdjek fiatal életemmel. A világ olyan kilátástalan lett, és a jövő olyan halott. Már el is temettem.

De a jövőmet, azt most újra megtaláltam, és többé nem engedem el, most, hogy sírjából feltámadott!

Alig fél éve, hogy sorozáskor ott álltam a csapatorvos előtt. „Alkalmas!” – mondta a csapatorvos, és a jövő megkopogtatta a vállamat. Még ma is érzem.

És három hónappal később egy csillag jelent meg az üres galléromon, egy ezüst csillag. Mert egymás után beletaláltam a céltábla közepébe, én, a század legjobb lövésze. Őrvezető lettem, és ez már valami.

Különösen az én koromban.

Mert én vagyok köztünk majdnem a legfiatalabb.

De ez tulajdonképpen csak a látszat.

Mert tulajdonképpen sokkal idősebb vagyok, különösen lelkileg.

És ennek csak egy oka van – hogy évekig munkanélküli voltam.

Amikor befejeztem az iskolát, munkanélküli lettem.

Nyomdász, az akartam lenni, mert szerettem a nagy gépeket, amik az újságokat nyomják, a reggeli, a déli meg az esti lapot.

De nem lehettem.

Hiába minden!

Még a tanoncságig se vihettem valamelyik külvárosi nyomdában. A belvárosról nem is beszélve!

A nagy gépek azt mondták: „Már így is több emberünk van, mint kéne. Nevetséges, verj ki minket a fejedből!”

Az Ein Kind unserer Zeit Ödön von Horváth utolsó befejezett regénye, 1938-ban jelent meg, nem sokkal Horváth halála után, Amsterdamban. A regény a Helikon Kiadónál jelenik meg.

És kiűztem őket a fejből és a szívemből is, mert minden emberben van büszkeség. Még egy nyomorult munkanélkülben is.

Takarodjatok, aljas kerekek, prések, dugattyúk, áttétek! Takarodjatok!

Előbb az állami, aztán a privát jótékonykodás területére irányítottak –

Ott találtam magam egy hosszú sorban, és egy tál levesre vártam. Egy kolostor kapuja előtt.

A templom tetején hat kőalak állt.

Hat szent. Öt férfi és egy nő.

Kanalaztam a levest.

Havazott, és a szenteknek magas fehér kalapja volt.

Nekem nem volt kalapom, és az olvadást vártam.

Több lett a napsütés, és melegebbek lettek a viharok –

Kanalaztam a levest.

Tegnap végre megláttam az első rügyeket.

Virágoznak a fák, és a nők egyre áttetszőbbek.

Én is áttetsző lettem.

A kabátomnak annyi, és a nadrágomnak is – az emberek már szinte kerülnek.

Sok minden jár a fejemben, keresztül-kasul.

Minden kanál levestel egyre undorítóbb gondolatok.

Hirtelen abbahagyom.

A csajkát a kőpadlóra teszem, még félig tele van, a gyomrom meg korog, de nem kell több.

Nem kell több!

A hat szent a tetőn a kék égre tekint.

Nem, a levesem már nem kell! Minden nap ugyanaz a lötyty! Ha csak ránézek, erre a kolduslevesre, rosszul vagyok!

Öntsd ki! A levesed!

Ki velem! A francba velem! –

A szentek a tetőn szemrehányón figyelnek.

Ne bámuljatok ott fent, inkább itt lent segítsetek rajtam!

Kéne egy új kabát, meg egy ép nadrág – egy másik leves!

Változatosság, uraim! Változatosság!

Inkább lopni, mint koldulni!

És még sokan gondolták ugyanezt ott abban a sorban, idősebbek és fiatalabbak – nem ők voltak a leghitványabbak.

Igen, sokat loptunk, legtöbbször élelmet, ami nagyon kellett. De dohányt és cigarettát, sört és bort is.

Leginkább a kiskerteket látogattuk. Amikor közeledett a tél, és a boldog tulajdonosok otthon ültek a meleg konyhában.

Kétszer majdnem elkaptak, egyszer egy fürdőbódénál.

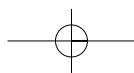
De nem látták meg a képem, és megléptem.

A jégben, az utolsó pillanatban.

Ha elkap a zsaru, most büntetett előéletű lennék. De nekem jól jött a jég, a zsaru meg elvágódott.

Szűz maradt minden papírom.

A múlt semmi árnya nem vetül az irataimra.

Hiszen én is tisztességes ember vagyok, és az is voltam, és csak a helyzetem reménytelensége miatt inogtam meg, mint a szélingatta nádszál – hat zúrzavaros éven át. Az egyenes egyre görbébb lett, a szív meg szomorúbb. Igen, már nagyon megkeseredtem.

De most megint boldog vagyok!

Mert most megint tudom, hová tartozom.

Most már nem félek, fogok-e holnap zabálni. És ha a csizma tönkremegy, megfoltozzák, és ha az egyenruha tönkremegy, kapok újat, és ha jön a tél, kapunk kabátokat. Nagy, meleg kabátokat. Már láttam őket.

Már nem kell, hogy jól jöjjön a jég!

Most minden biztos.

Vége rend van.

Adieu, napi gondok!

Most mindig van melletted valaki.

Jobbról és balról, éjjel és nappal.

„Sorakozz!” – harsog a parancs.

Felsorakozunk, feszes sorba.

A kaszárnyaudvar közepén.

És a kaszárnya olyan nagy, mint egy egész város, egyszerre nem is lehet belátni. Gyalogosok vagyunk könnyű és nehéz gépfegyverekkel, és csak részben vagyunk motorizálva. Én még nem vagyok motorizálva.

A százados ellép a sorfalunk előttünk, követjük a tekintetünkkel, és ha már a harmadikat is elhagyta, újra magunk elé nézünk, előre. Feszesen, mereven. Így tanultuk.

Rendnek kell lenni!

Szeretjük a fegyelmet.

Ez nekünk maga a paradicsom munkanélküli ifjúságunk bizonytalansága után –

És a századost is szeretjük.

Finom ember, igazságos és szigorú, ideális apa.

Lassan lép el előttünk, nap mint nap, és ellenőrzi, hogy rendben van-e minden. Nem csak azt, hogy ki vannak-e a gombok suvickolva – nem, a felszerelésen keresztül belelát a lelkünkbe. Ezt mindnyájan érezzük.

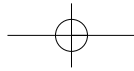
Ritkán mosolyog, és nevetni még senki se látta. Néha már szinte sajnáljuk, de nincs mit a szemére vetnünk. Olyanok szeretnének lenni, mint ő. Mindnyájan.

Na a főhadnagyunk egészen más kaliber. Ő is igazságos ugyan, de sokszor rettenetesen feldühödik, és a legkisebb csekélységért vagy akármi semmiségért is ordítózik. De nem haragszunk rá, nagyon ideges és kész, mert agyonhajszolja magát. Be akar ugyanis kerülni a vezérkarba, és ezért éjjel-nappal tanul. Mindig könyv van a kezében, és ostobaságokat olvas.

A hadnagyunk hozzá képest egy tacsó. Alig idősebb nálunk, vagyis ő is úgy cirka huszonkettő. Szeretne ő is gyakran ordítani, de nem igazán mer. De azért kedveljük, mert csodálatos sportember, a legjobb sprinterünk. Pompás stílusban fut.

A katonaság és a sport között voltaképpen sok a hasonlóság.

Az ember legszívesebben azt mondaná: a katonaság a legszebb sport, mert itt nem csak a rekordról van szó. Hanem többről. A hazáról.

Volt idő, mikor nem szerettem a hazámat. Hazátlan bitangok kormányozták, és sötét, államfeletti erők kerítették hatalmukba. Nem az ő érdemük, hogy még élek.

Nem az ő érdemük, hogy most itt masírozhatok.

Fesztes sorban.

Nem az ő érdemük, hogy most megint van hazám.

Erős és hatalmas birodalom, fényes példa az egész világnak!

És egyszer az egész világon uralkodni fog, az egész világon!

Szeretem a hazámat, amióta megint van becsülete! Mert az most már nekem is van megint, becsületem!

Már nem kell koldulnom, már nem muszáj lopnom.

Ma minden másként van.

És még mennyire másként lesz!

A következő háborút megnyerjük. Ez már biztos!

Minden vezérünk örökösen csak a békéről áradozik, de én meg a bajtársaim, mi csak egymásra kacsintunk. Ravaszak és okosak a mi vezéreink, majd átverik a többieket, hiszen nincs párjuk a hazudozásban.

Hazugság nélkül nincs élet.

Mi meg még mindig csak felkészülünk.

Minden nap felsorakozunk, aztán irány a kapu, lépés indulj!

Átmasírozunk a városon.

A civilek boldogan néznek minket, csak néhányan vannak, akik egyetlen pillantásra se méltatnak, mintha haragudnának ránk. De azok mind csak öregemberek, akik már úgyse számítanak. De azért dühítő, ha elfordulnak, vagy hirtelen ostobán megállnak egy kirakat előtt, csak ne kelljen minket nézniük. De mégiscsak meglátnak minket, mikor észreveszik, hogy a kirakat üvegében tükröződünk. Akkor aztán előnti őket a méreg.

Úgy bizony, tisztelt urak, levitézlett, kiszolgált bagázs, unalmas pacifista susmusolók, előlünk nem menekültök! Bámuljátok csak az édességeket, a játékokat, a könyveket meg a melltartókat – mindenütt minket fogtok látni!

A kirakatokon is átmasírozunk!

Tudjuk mi, hogy nem tetszünk nektek.

Ismerlek már titeket – akár a tenyeremet!

Az én apám is egy ilyen.

Ő is félrenéz, ha engem masírozni lát.

Ki nem állhat minket, katonákat, mert gyűlöli a hadipart. Mintha az volna a legnagyobb baj ezen a világon, hogy kereshet-e egy fegyvergyáros vagy nem!

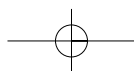
Hadd keressen, ha hűségesen szállít!

Príma ágyúkat, lőszert, az egész felszerelést –

Nekünk maiaknak ezzel már nincs bajunk.

Mert mi felismertük, hogy a haza a legfontosabb az ember életében. Nincs ennél semmi fontosabb. Minden más csak ostobaság. Vagy jobb esetben csak másodrendű.

Ha a hazának jól megy, akkor minden gyermekének jól megy. Ha rosszul megy neki, akkor ugyan nem minden gyerekének megy rosszul, de az a pár kivétel nem oszt, nem szoroz az eleven néptest szempontjából.

És a hazának csak akkor megy jól, ha rettegnek tőle, ha tudniillik van hatásos fegyvere –

És ez a fegyver mi vagyunk.

Én is közéjük tartozom.

De még mindig vannak tévelygő alakok, akik nem látják ezeket a magától értetődő összefüggéseket, és nem is akarják látni, mert még mindig azoknak az otromba ideológiáknak a foglyai, amik a tizenkilencedik században gyökereznek. Az én apám is ebből a gárdából való.

Szomorú egy gárda.

Vert sereg.

Apám képmutató ember.

Három évig volt hadifogságban, 1917-től. Csak 1919 végén jött haza. Én 1917-ben születtem, tehát úgynevezett háborús gyerek vagyok, de erre az egész világháborúra én persze már nem emlékszem. És az azt követő időkre se, az úgynevezett háború utáni évekre. Csak néha, egészen homályosan. Az első igazi emlékem csak cirka 1923-ból van.

Az apám pincér, egy borravalóleső. Azt állítja, hogy a világháború miatt süllyedt le szociálisan, mert 1914 előtt csupa előkelő éttermekben dolgozott, most meg kint van a külvárosban egy nagyon középszerű helyen. Ugyanis a hadifogság óta kicsit sántít, és egy sánta pincér, az egy luxuslokálban szóba se jöhet.

De a magántragédiája ellenére sincs joga szidni a háborút, mert a háború természeti törvény.

Az apám egyébként is egy zsörtölődő alak. Amikor még vele laktam a szobájában, minden nap összevesztünk. Mindig azokat szidja, akiknél a pénz van, közben meg közéjük vágyik – milyen szívesen hajlongana megint előttük, mert csak a borravalójára tud gondolni! Igen, az apám velejéig képmutató ember, és én nem szeretem.

Ha véletlenül nem az én apám volna, azt kérdezném: ki ez a visszataszító pasas?

Egyszer azt mondtam neki: „Te csak ne aggódj a következő háború miatt, már úgyse kerül rád a sor, a korod miatt!” Először teljesen nyugodt maradt, és úgy nézett rám, mint aki emlékezni akarna valamire. „Igen”, folytattam, „veled már senki se számol.” Még mindig nyugodt volt, de egyszer csak, mintha fedezékből tüzelne, eltalált egy ijesztően gyűlölködő pillantása. És kiabálni kezdett. „Menj csak a háborúdba!”, ordította. „Menj, és ismerd meg! Üdvözlitem a háborúnak! Ess el, ha ezt akarod! Ess el!”

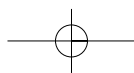
Otthagytam.

Ez három éve volt.

Még mindig hallom, hogy ordít, és látom magam a lépcsőházban. Hirtelen megálltam és visszamentem. Ottfelejtettem a ceruzám, ugyanis a szerkesztőségekbe akartam menni, ahol az újságok apróhirdetési vitrinekbe vannak kiakasztva, hátha találok valami munkát, akármilyet – igen, akkoriban még mindennek dacára hittem a mesékben.

Amikor újra beléptem a szobába, apám az ablakban állt, és kifelé nézett. Ez volt a heti szabadnapja.

Egy pillanatra rámnézett –

„Ittfelejtettem a ceruzám”, mondtam.

Bólintott, és megint kifelé nézett.

Mi volt a tekintetében?

Sírt?

Megint elmentem.

Sírj csak, gondoltam, minden okod megvan rá, mert tulajdonképpen a te nemzedéked a leginkább hibás, hogy nekem most ilyen gyalázatosan megy – (hisz akkoriban még munkanélküli voltam, és nem volt jövőm).

Apáink nemzedéke ostoba ideálokat kergetett a nemzetközi jogról meg az örök békéről, és nem fogta fel, hogy még az alacsonyrendű állatok is felfalják egymást. Erőszak nélkül nincs igazság. Nem gondolkozni kell, hanem cselekedni!

A háború mindennek atyja.

Az apámhoz többé nincs közöm.

Ki nem állhatom az örökös siránkozását!

Folyton csak ezt hallom: „A háború előtt, azok voltak a szép idők!” – na ettől bírok még megvadulni.

Az nekem nem tetszett volna, a te jó világod!

Pontosan el tudom képzelni a régi fotográfiák alapján.

Háromszobás lakásod volt, még nem voltál nő, és ahogy akkoriban mondták, gondtalan agglegényéletet éltél.

Nőztél, kártyáztál.

Mindenkinek volt pénze.

Rohadt egy kor.

Gyűlölöm.

Mindenki dolgozhatott, kereshetett, senkinek se kellett éhezni, senkinek se voltak gondjai –

Visszataszító egy kor!

Gyűlölöm a kényelmes életet!

Előre, mindig csak előre!

Iiiin-dulj!

Rohamra – nincs előttünk akadály!

Se szántó, se kerítés, se sövény –

Mindent legázolunk!

Iiiin-dulj!

Így rohamozunk, és egy dombon fedezékbe húzódunk, hogy belássuk az alattunk lévő utcát.

Egyelőre még csak gyakorlatozunk.

De hamarosan komolyra fordulnak a dolgok, a jelek egyre világosabbak.

És az a háború, ami holnap jön, egészen másmilyen lesz, mint az az úgynévezett világháború! Sokkal nagyobb, hatalmasabb, brutálisabb – megsemmisítő háború, így is, úgy is!

Vagy én, vagy te!

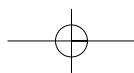
Mi szembenézünk a valósággal.

Mi nem térünk ki előle, mi nem csapjuk be magunkat –

Most ágyúznak.

A távol vibráló messzeségben.
 Alig hallani.
 Egyelőre csak vaktában lőnek.
 Lent az utcában két biciklis lány tűnik fel. Ők nem látnak minket.
 Hirtelen megállnak és körülnéznek.
 Aztán az egyik egy bokor mögé megy és leguggol.
 Vigyorgunk, és mögöttem a hadnagy kicsit nevet is.
 Az őrmester látcsövével néz arra.
 Most valami zúg az égen. Egy repülő. Elhúz felettünk.
 A lány nem zavartatja magát, csak felpillant.
 A pilóta, az nagyon magasán repül, és nem láthatja a lányt.
 A lány ezt tudja.
 Ránk nem gondol a lány.
 Pedig a háborút mindig a gyalogosok döntik el – sosem a pilóták! Róluk még-
 is sokat beszélnek, rólunk meg keveset. Mégis nekik elegánsabb az egyenruhá-
 juk – majd meglátjuk, hogy alkalmasak-e arra, amit magukról képzelnek! Azt
 hiszik, hogy fentről egyszerűen rommá lőnek egy országot, nekünk gyalogosok-
 nak meg már csak a romokat kell elfoglalnunk – ami veszélytelen! Mint egy
 jobbfejű rendőrség. Várjuk csak ki a végét!
 Majd meglátjuk, feleslegesek vagyunk-e? Vagy másodrendűek?
 Nem, én nem szeretem a pilótákat!
 Beképzelt bagázs.
 És a nők is olyan hülyék, hogy csak pilóta kell nekik.
 Az a legfőbb ideáljuk!
 Annak a kettőnek is ott lent az utcán – most lelkesen integetnek neki.
 Az összes tehén pilótával akar táncolni!
 Ne integessetek, ti barmok – titeket is csak lenéz, mert nem tudtok repülni!
 Igenis, mi nyeljük az út portát, és mi masírozunk a mocsokban! De gondos-
 kodunk róla, hogy ez a mocsok felérjen az égig!
 Garantáljuk!
 „Uramisten”, kiált a hadnagy.
 Mi történt!?
 Az égre mered –
 Ott, a pilóta!
 Lezuhan!
 „A bal szárnyának fuccs”, mondja az őrmester a látcsőbe nézve.
 Lezuhan, lezuhan –
 Füstcsíkot húz maga után.
 Egyre gyorsabb.
 Mi meg csak bámuljuk.
 És az jut eszembe: Furcsa, de nem pont azt gondoltad az előbb: zuhanj le –?
 „Ezeknek befellegzett”, mondja a hadnagy.
 Mindnyájan felugrottunk.
 „Fedezékbe!”, kiált ránk az őrmester.
 „Fedezékbe!” – – –
 Három koporsó három ágyútalpon, három repülő koporsója. Pilóta, megfi-

gyelő, rádiós. Fegyverrel tisztelgünk, pereg a dob, a zenekar a jó bajtársról szóló nótát játssza.

Aztán jön a parancs: „Imára!”

Lehajtjuk a fejünket, de nem imádkozunk.

Tudom, hogy közülünk már senki se imádkozik.

Csak úgy teszünk.

Pusztá formalitás.

„Szeresd ellenségedet” – ez már semmit se mond nekünk. Azt mondjuk: „Gyűlöld ellenségedet!”

A szeretettel a mennyországba jutunk, a gyűlölettel meg előre – –

Mert már nincs szükségünk a mennyei örökkévalóságra, amióta tudjuk, hogy az egyes ember semmit se számít – csak feszes sorban állva lesz belőle valaki.

Nekünk csak egy örökkévalóságunk van: népünk élete.

És csak egy mennyei kötelességünk van: meghalni népünk életéért.

Minden más csak túlélés.

Felsorakozunk.

Igazodva, férfi a férfihoz.

Én a kilencedik vagyok jobbról, a legnagyobbak felől. A legmagasabb egynolcvannyolc, a legkisebb egyötvenhat, én egyhetvennégy vagyok. Pont jó, se túl magas, se túl kicsi.

A külsőmmel egészen meg vagyok elégedve.

A gondolkodó állapot

Most apámnál lakom. Dél körül megy el, és csak éjfél után jön haza. A szobája tényleg szegényes.

Egy szekrény, egy asztal, egy ágy, két szék és egy rossz heverő – ez minden. A heverő egyébként is rövid nekem.

Cserébe fél napig kapok zenét.

A szomszédban ugyanis egy állástalan eladónő lakik a recsegő gramofonjával. Csak három lemeze van, csupa tánczene. Szóval mindig ugyanaz szól, de nem zavar, legalább valami vidámat hallok.

Tibetről olvasok egy könyvet, a dalai láma titokzatos birodalmáról, ami a világ legmagasabb pontján van. Apám kapta egy törzsvendégtől, a törzsvendég ugyanis egyszer csak nem tudta kifizetni a cechet, mert egy jelentéktelen sikkasztás miatt elveszítette az állását. Egy kis menüt ér a könyv. De kompót nélkül.

Az eladónő nem csinos.

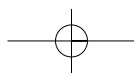
Tehát nehezen fog állást találni.

Ha nem akar éhen halni, bizony el kell hogy adja magát.

Sokat nem fog vele keresni –

Tulajdonképpen túl sovány. Legalábbis az én ízlésemnek. Én ugyanis csak az egészségeset szeretem.

Az újságokban ugyan az áll, hogy nálunk már nincsenek munkanélküliek, de ez az egész csak porhintés. Mert az újságban csak a segélyezett munkanélküliek szerepelnek – de mivel az embert már rövid idő elteltével nem segélyezik, nem

is kerülhet bele munkanélkülként az újságba. Ha kinyírja magát, hogy ne kelljen éhen halnia, akkor se kerülhet bele, mert az ilyenekről szigorúan tilos beszámolni. Csak ha lop valamit, akkor kerülhet bele az újságba, még hozzá a „Tárgyalóteremből” rovatba.

Nincs igazság, erre most már rájöttem.

Ezen a vezéreink se tudnak változtatni, akármilyen zseniális külpolitikai húzásokkal operálnak. Az ember is csak egy állat, és a vezérek is csak állatok, még ha különlegesen tehetségesek is.

Én mért nem vagyok ennyire tehetséges?

Én mért nem vagyok vezér?

Ki dönti el ezt egy emberről? Ki mondja azt az egyiknek: vezér leszel. A másikonak: alsóbbrendű ember leszel. A harmadiknak: sovány munkanélküli eladó nő leszel. A negyediknek: pincér leszel. Az ötödiknek: disznófej leszel. A hatodiknak: egy százados özvegye leszel. A hetediknek: add nekem a karod –

Ki az, aki itt parancsolhat?!

A Jóisten nem lehet, mert túl aljas a leosztás.

Ha én volnék a Jóisten, minden embert egyenlővé tennék.

Az egyik olyan legyen, mint a másik – azonos jogok, azonos kötelességek!

De így a világ disznóól.

A kórházban a dagadt nővér ugyan mindig azt mondta: Istennek mindenki-vel van valami szándéka –

Most már sajnálom, hogy soha nem válaszoltam neki: És velem? Velem ugyan mi a szándéka a te Jóistenednek?

Mit követtem el, hogy mindig elveszi a jövőmet?

Mit akarhat tőlem?

Mit vétettem ellene?!

Semmit, abszolút semmit!

Mindig békén hagytam – –

Szól a gramofon, a Tibetről szóló könyvben a sós Lumajangdong-tóról olvasok, de a gondolataim messzebb járnak.

Ugyanis már nem félek a gondolkodástól, amióta nem maradt semmi egyebem. És örülök a gondolataimnak, még akkor is, ha sivatagokba vezetnek.

Mert ha gondolkozom, nem maradok egyedül, mert egyre jobban magamra találok. Közben meg legtöbbször csak mocskot találok.

Az egyenruhát még hordhatom, más öltönyöm nem is volna, és a kaszárnyában töltött év volt az én aranykorom.

Talán mégis oda kellett volna adnom az öt talléromat annak a koldusnak, akkor ma talán rendben volna a karom – nem, ez túl ostoba gondolat!

Hess!

Az apám azt mondta: győztünk! – úgy van: mi győztünk. Mintha ő is ott lett volna, és korábban meg éppen ő átkozta el a háborút, az ő világháborúját, mert abban benne volt. De az én háborúmért úgy lelkesedik, hogy beleszédül –

Igen, apám képmutató ember volt, és az is maradt.

Nem haragszom rá, ha ezt a szobát tekintetbe veszem.

Aki szegény, hazudhat magának valamit – ehhez joga van.

Talán az egyetlen, amihez joga van.

Odalépek az ablakhoz és kinézek.
 Lent az utcán két gyerek sétál.
 Apró, merev léptekkel – te is így mentél valaha.
 Elhajt egy biciklis.
 Aztán egy öregasszony jön és egy hátizsákos férfi.
 Egy szivaros úr és egy teherautó –
 Ezek is mind a te néped.
 Nézd csak, nézd a hazádat – ez a mindened.
 Ez kell hogy a mindened legyen.
 Ezt védted – és most nyomorék vagy.
 Meghökkenek.
 „Védtem?”
 Tulajdonképpen ki fenyegette?
 Az a kis ország?
 Nevetséges!
 A biciklis észrevette a teherautót, megingott, óvatosságból inkább leszállt,
 mert az utca nagyon szűk.
 Az én hazám is kezd inogni.
 A teherautók egyre nagyobbak –
 A hadiipar államosítva van, mondja apám.
 Tehát az állam keres rajta.
 És az állam a nép.
 Akkor én mért nem keresek rajta semmit?
 Én nem tartozom a népemhez?
 Én csak ráfizettem –
 Várj csak, nemsokára nem lesz min nevetni!
 Milyen hideg lesz a fény, ha ez ember gondolkozik –
 A szívem fázni kezd.
 Az újság azt írja, havazni fog.
 Az idén korán jön a tél.
 Mi már fűtünk, az apám meg én.
 Neki sosincs elég meleg, én meg rosszul alszom, ha nincs nyitva az ablak.
 Ezen gyakran összekapunk.
 Már hetek óta nála lakom, és határozottan az az érzésem, hogy fellelegezne,
 ha végre eltűnnék. De ő semmi ilyesmit nem mond, csak néha mérgezett nyilak-
 kal lő. Különösen, mikor az ő pengéjével borotválkozom.
 De mi mást tehetnék? Nincs saját pengém!
 Növesszem meg a szakállam?
 Nem, nem! Soha!
 Simára, teljesen simára borotválva akarok élni!
 Inkább nem dohányzom!
 Már nem nézek kifelé, inkább lefekszem a heverőre, de a Tibetről szóló köny-
 vet az asztalon hagyom.
 Fehér foltok felfedezése a térképen – nem, ma más területek érdekelnek!
 Hogy én milyen boldogan lemondanék minden expedícióról, ha a posta vég-
 re egy kis levelet hozna –

Csak pár sor kellene.

„Ezúton értesítjük, hogy a jövő hét csütörtökén 10 és 11 óra között, katonai és személyi okmányait bemutatva megjelenni szíveskedjék a kiegészítő munka megkezdése céljából” – olvashatatlan aláírás.

És az olvashatatlan aláírás megvizsgálná az irataimat, és aztán azt mondaná: „Maga szerencsés, mert a legmagasabb protekciója van! Ezennel nyugdíj jogosultsággal rendelkező állami alkalmazású kiegészítő lett – gratulálok!”

A szolgálat kimondottan könnyű volna.

Naponta háromszor kell a postára mennem leveleket elhoznom és feladnom.

Tulajdonképpen ennyi az egész.

Már nem az apámnál lakom, hanem saját szobában, magában a hivatalépületben. Nagy és világos a szoba, egy előkelő parkra néz, ahol borostyán kúszik az öreg fákra.

Az egyenruhám a szekrényben lóg, és részletre vettem egy kék öltönyt, mert könnyen megengedhetem magamnak ezt is, hiszen már nem úgy van, mint régen –

Még mindig szól a gramofon.

Mikor adod el magad, kedves szomszédkisasszony?

Tőlem semmit se kapsz.

Kár, hogy nincs most itt a dagadt nővér, volna hozzá pár szavam!

„Mért beteg embereket ápolasz?” kérdezném tőle. „Egészségesekből is több van, mint elég, imádkozz inkább azokért, hogy ne kelljen eladni magukat, a betegek meg hadd legyenek betegek!”

Mit válaszolna? Úgy is tudom.

Azt mondaná: „Szeresd ellenségedet, de gyűlöld a tévedést” –

Mi a tévedés?

Nem szeretem ezt a szót!

Mert az ember nem tudja, mihez kezdjen velem, meg aztán mindig ő áll előttem, a századosom!

„Mi újság?”, kérdezi.

„Semmi, jelentem alássan.”

Hátraarcot csinálok –

Nem-nem, gondolkozz csak, ne légy gyáva!

Olyan hideg lett, hogy már semmit se érzek, se szúrást, se ütést.

Gyerünk-gyerünk! Mi izgat fel úgy?

Mi az, ami nem hagy nyugodni?

Megint hallom, ahogy közeledik –

Igaza lett volna, kérdezem magamtól, hogy undorodott a hazájától? Igen vagy nem?

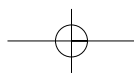
Nem vitás, hogy gazember volt – de igaza volt?

Lehet egy gazembernek igaza?

Annak idején például, mikor végignéztük, hogy a pilótáink megbombázták az ellenséges kórházat, és legéppuskázták a kifelé ugrádozókat, a századosunk hirtelen megfordult, és lassan fel-alá járkált a soraink mögött.

A földre szegezte a tekintetét, mint aki mélyen a gondolataiba merült.

Csak néha állt meg, és a néma erdő felé pillantott. Aztán bólintott a fejével, mintha azt mondaná: „Igen, igen” –

Vagy például, mikor a településen lefoglalásokat foganatosítottunk, akkor meg az utunkat állta. Egész sápadt volt, és azt ordította, hogy tisztességes katonának nem fosztogat! A főhadnagyunk, az a tacsó volt kénytelen felvilágosítani, hogy a fosztogatás nemcsak engedélyezett, hanem egyenesen parancs van rá. Felsőbb parancs.

Fogta, és megint otthagyt minket, a százados.

Végigment az utcán, és nem nézett se jobbra, se balra.

Az utca végén megállt.

Pontosan megfigyeltem.

Leült egy kőre, és kardjával a homokba firkált. Különös, hogy rögtön az elvárásolt kastélyra kellett gondolnom, és a kisasszonyra a kasszában, aki a vonalakat rajzolta –

A kisasszony nem akart látni engem.

Úgy van, igen, az elvárásolt kastély – még az is ott van!

Furcsa, hogy már milyen régen nem gondoltam rá –

Persze, az ablakokon rács van, és sárkányok meg ördögök néznek rajta kifelé.

Majdnem elfelejtettem.

Pedig mindig vissza akartam menni oda –

Hogy is volt?

Hát úgy, hogy vettem két adag fagyaltot.

Sütött a hold, enyhe volt az idő, a macskák meg vonyítottak.

De én nem szeretem a fagyaltot, ő meg talán csak ülve szép, hiszen én csak azt ismerem belőle, ami a kassza felett kilátszott.

Lehet, hogy görbe a lába –

Nem-nem, az nem lehetséges!

Emlékezz csak!

A kisasszony rajzolta a vonalait, és egy pillanatra minden olyan távolinak tűnt, az egész világ, és azt hitted, megáll a szíved. Levél se rezdült, csak az elvárásolt kastélyból szűrődött ki a régi muzsika.

Nem akartál te írni neki?

De bizony –

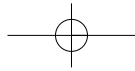
„Tisztelt Kisasszony”, ezt akartam írni, „tegnap csütörtök volt, és ma már péntek van. Hogy mikor jövök vissza, még nem tudom. De maga mindig a vonalam marad” –

Mosolyognom kell.

Holnap megint odamegyek.

KORNYA ISTVÁN fordítása

K A S Z Á S M Á T É

Fekáliában, sej

– Nekifutások –

Hámozzák a fingot, okostónik

A Kelemen

Mit söpröget? Mit söpröget? – kérdi az igazgató Kelemenről a tisztára felsepert udvaron. Nincs itt mit söprögetni.

És akkor Kelemen azt válaszolta ennek az embernek – aki a fiát minap minden indok nélkül lapátra tette, csontig lepadlózta –, azt felelte neki csendesen: most már nincs, itt az udvaron legalábbis. Most már minden szemét itt van a kukában. És rámutatott a nagy zöld kerekese kukára, amelyet máris megragadott, és felnyitotta a tetejét, hogy megmutassa az *ig*-nak, tényleg ott van benne minden: összegyűrt papírzsebkendők, széttépdesett kalcium-kloridos zsákok, szét-harapdált műanyagpoharak, csikkek ezerszám.

Később, bent a raktárban, újabb kérdést intézett hozzá az igazgató: hol vannak a hólapátok? És Kelemen nyomban mutatta, hol vannak. – Ide vannak bedobálva? – mondta az igazgató komoran. – Nincsenek bedobálva. Éppenséggel össze vannak pakolva szépen. – Helyesbítette az igazgatót Kelemen.

Ez az igazgató azt mondja Kelemennek keményen: ezt a satut meg ezt a munkaasztalt elvisszük innen holnap!...

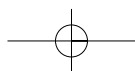
Kérem. Hagyta rá Kelemen nyugodtan.

(nekifutás 1.)

azt, hogy hogyan épült le a fia, hogyan tette tönkre idegeit az elbocsátás és az utána következő ellehetetlenülés – mindezt K. pontosan tudta, vagy ha egészen pontosan nem is, de sok mindent át tudott érezni belőle, ugyanakkor ő mint apa azt vette észre magán, hogy kezdi elfogadni, kezd beletörődni abba, hogy a fiát elbocsátották, kezdi a gyereke helyzetét úgy nézni, mintha akárki más fia lenne, merthogy tízezrek, százezrek vannak így, jártak így ebben az országban, hát istenem, most a fia is így járt, nagyon sajnálatos dolog, de mit tehetne? – És akkor egészen elszörnyedt önmagán. Mert milyen ember ő, és főleg milyen apa!...

(valóban?)

...Úgy értve – folytatta Mond *főműv.* a költségelszámolás szigorúbb rendszabályozását célzó rögtönzött tanácskozáson fölvetett gondolatát –, úgy értve, hogy ezután Kelemen bácsit is vezetni kell a munkalapon, úgy mintha ott lenne, ott volna, kint a területen gereblyézne, rakodna, kaszálna satöbbi. Kelemen mondja

is, hogy jól elfáradt ma. A gereblyezésben pláne. Vagy kaszálásban? – néz elkomolyodva Mondira. Mert már nem is tudom. Holnap meg rakodhatok a megroppant derekammal, fát dönthetek a kikopott vállammal – még ha papíron is, én már attól beteg vagyok... Elnézést – magyarázza Mondi *főműv.* –, elnézést, hogy Kelemen bá't ilyen megvilágításban láttatom, ilyen megvilágításnak vetem alá, de hiába is vezetjük rá a munkalapra, mintha a terepen dolgozna (közbevetőleg megjegyzem, nem is értem miért nem számolható el a benti raktárosi-, udvarosi-, kertészi-, *szochelyiségek*-rendbentartási-, szerszámköszörűsi-, számítógépes anyag- és eszköznyilvántartási, anyag- és üzemanyagigénylési, a teljes raktárrendbentartási- és raktáradminisztrálási munkája, az önkormányzat miatt csak a kinti, a terepi munkát finanszírozza), szóval Kelemen bá' mögött a valóságban nincs valós teljesítmény! Valóban?... Csak papíron! És ez a többiek össz-teljesítményét lerontja! Valóban?...

(3 l)

Kelemen kilyukasztott egy közepes méretű (3 literes) ballont, és *végigpisálta* vele a szürke aszfaltot, hogy ne porozzon olyan nagyon. Később a munkások dicsérrően megjegyezték, igazán szép teljesítmény az ő korában, le a kalappal, hogy egyhuzamban (hisz sehol egy megszakítás a kunkorodó vonalban) ennyit tudott huggyozni. Kelemen csendesen csak annyit mondott: nem kell hozzá más, gyerekek, mint egy jó vese. Kellett hozzá azért más is, Kelemen bácsi, ne tagadja. Jó, nem tagadom, válaszolta.

(*nekifutás 2.*)

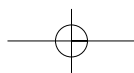
...K. azt vette észre magán, hogy a fia kéznyomai (a raktárban az irkák lapjain, a kalcium-kloridos zsákok be- és kiszállításának könnyvelése folytán a *hószik* ügyelet idejéből hátramaradt kéznyomai – a fia vezényelte le a téli síkosságmentesítést a városban, a legjobb tudása szerint), hogy ezek a kéznyomok, amelyeket a fia itt, ebben a környezetben ejtett az elmúlt időkben – beszélni sajnos soha nem beszéltek, soha nem beszélgettek, ennek megvilágítása egy külön fejezet anyagát kell majd képezze!...), hogy ezen kéznyomok = kopnak, elkopnak. Az emlékezetében. Hogy képes mára már megrendülés és fájó szomorúság nélkül nézni ezeket a nyomokat. Hogy nem szakad belé a szíve – ezt, ennek bizonyosságát vette észre magán. S akkor rádöbbsent, hogy ő egy mindenbe beletörődő, belenyugvó szar alak...

(*kavics*)

– Kelemen bácsi, újabban már a kavicsokat is öntözi az udvarban? – Hogy?... Ja, persze, megmosom őket egyenként, ezt a pár százat, ezret, végig az udvarban, megmosdatom őket minden nap, hogy a munkásainknak frissen fényeskedjenek...

(*nekifutás 3.*)

...csak nézte a fia betűit, egyre csak nézte a kalcium-kloridos zsákok kiadásának részletes kimutatását a papíron, ilyen betűket senki más nem ír, csak a fia, itt vannak, neki maradtak itt ezek a betűk, hogy minden nap nézze és megszakad-

jon belé a szíve, minden nap találkoznia kell a fia írásával, mert vele már nem találkozhat... satöbbi, satöbbi...

Élmény volt látnia a fiát, ahányszor csak ellátogatott ide, a 2-es telephelyre, még ha nem is váltottak szót soha, akkor is, akkor is élmény volt!...

(ó, ő)

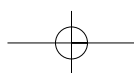
– Látja, Kelemen bácsi, már elő volt készítve a Barlang-kertben szállításra ez a pad, mármint a tolvajok által, így ahogy itt most látja. Azért, hogy elvihessék, még a macskakövet is föltépték a beléje csavarozott láncsal együtt, ott fityeg, ni, az öntvénypad lábán. – Van súlya, az biztos, kitelne belőle jó pár fröccsre való, Attila úr. – Banditák az ilyenek, Kelemen bácsi. – Gondolom a Szeles Balázs fogja innen elszállítani javításra. – Ó, ő, igen. Fog jönni érte. Tessék nekiadni.

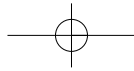
(frászt)

Közben meghozták a szomszéd telep bitumenesei a kölcsönkért hólapátokat, de köszönet helyett csak szidták a szerszámokat, hogy mennyire pocsek anyagból gyártották őket, mennyire szar az egész, az, aki ilyen megvesz, az minimum marha. Egyik nagydarab fickó azt kiabálta Kelemennek, telve önbizalommal, lófaszt se érnek az ilyen műanyaglapátok, papa! Kelemen finoman, gyengéden meg akarta jegyezni a *főszernak*, hogy ő is dettóra így szokta, kölcsönkéri a szomszéd szerszámát, mert neki nincsen, nem vett, nem áldozott rá, nem is akar, nem örült meg, minek áldozzon, ha van a szomszédnak, a szomszéd nagyon szívesen odaadja a sajátját, mért ne adná, azért vette, hogy valakinek oda adhassa, történetesen éppen neki, viszont amikor visszaviszi a gazdának, jól elmondja minden szir-szarnak. Egyelőre a szerszámát. Meg még azt is meg akarta kérdezni a szitkozódótól, ha már így összefutottak, tényleg gyengéden, finoman, végül azonban nem kérdezte meg mégsem, valahogy elment tőle a kedve egészen, hogy pontosan hol lakik az ipse, hol, merrefelé élnek ekkora tahók az országban mint ő, mert, ne is haragudjon, ez azért elég ritka manapság, hogy valaki ennyire tahó legyen, tahó a – nem a négyzeten, egy frászt! –, a köbön, szóval merre, jó lenne tudnia, lakik, mert akkor ő abba a felébe a honnak, hétszent, be nem teszi a lábát.

(nekifutás 4.)

...az, hogy rá maradt, rá hárult, hogy neki kell, neki kellett a zúzalékkal teli konténereket fóliával pontosan letakarnia, letakargatnia naponta tízszer is, ha fújt a szél, mert ha eső éri a zúzalékot amit a kalcium kloriddal keverték csúszás ellen kiszórandó az utakra, akkor összeáll, betonná keményedik, csákány kell a felap-rításához, rögzösen kiszórhatatlan, az hogy neki kellett/kell elrendeznie és óvnia az egész síkosság elleni *hajcihő* tárgyi maradványait, mindazon dolgokat tehát, amelyekkel a fia többek közt a síkosság-mentesítést végezte, ám az elbocsátása miatt ezen dolgok visszarendezését már nem fejezhette be (a jó munkáért járó dicséretnek s egyéb juttatások másoknak történő kiosztásáról nem is szólva!...), hogy rá maradt mindezen dolgoknak az elrendezése, K.-nak a szíve szakadt meg...

(a *terv*)

...igenis – fogalmazta/fogalmazgatta, egyelőre még csak fejben, az igazgatónak szánt levelét, miközben az udvart *agyonra* seperte –, igenis vannak tervei, és igenis vannak hozzá képességei, éspedig: frankón rajzol és fest, emellett gyurmázásban sem utolsó, és, nem dicsekvésből mondja, komoly tapasztalatokkal bír a fotózás, ezen belül is a portrékészítés terén. Tehát a kérdése nevezett vezetőhöz: nevezett vezető hajlandó volna-e támogatni olyan dokumentum létrehozását, mely dokumentum ennek a kis közösségnek a mindennapjairól fest/rajzol/ad hű képet, egy szó mint száz, nevezett vezetőnek fűződik-e/fűződhete érdeke efféle dokumentációs anyag létrehozásához, megjelentetéséhez, ha nem is mindjárt reprezentatív bőrkötésben? Merészéli kérdezni...

(*maximálisan*)

Kora reggel, munkahelyére iparkodva, Kelemen két hajléktalant látott üldögelni a zárva tartó Lakástextil bolt legfelső lépcsőjén, szemben a város fölé magasodó Nagy Heggyel meg a közbeeső temetővel. Ültek a fiúk szótlanul egymás mellett a hideg betonon, s bámultak előre a buja zöldbe, láthatóan maximálisan lefoglalva magukat kora reggeli gondolataikkal.

A Szabó

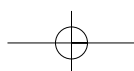
Gyerünk! Nem érünk rá! Megy az idő! Mit képzeltek! Minek néztek ti engem! Mi vagyok én! Gyerünk! Vár a munka! Nincs idő! Én megmondtam! Egy-kettő... – És ez a Szabó még azt is mondja, de már a gereblyés munkatársaitól elfordulva, kizárólag Weisznek, a telephely fiatal diszpécserének szánva mondanóját, ugyanakkor továbbra is a tüskésszemöldökű művezető arroganciáját utánozva, a *legkomolyabban* tehát, pontosabban kérdezi Weisztől: Aztán mikor lesz a katonai bemutató, Weiszi *hejcegem*? Tudja, a Plázánál. A hatóság már körbezárta a területet *bazi* erős nyloncsíkokkal, ami nagyon helyes, elvégre itt van már két harcokcsi meg egy rakéta, szóval a *NATO*, hála isten, megérkezett, nagyszerű, nagyszerű, kíváncsian várjuk a további fejleményeket...

Aztán ahogy indul át a raktársorra, a Bélához, a szokásos reggeli csevelyre, már messziről rákezd, évődve:

Arra, hogy, Bélám, az állatvilágból jöttünk, s hogy még ott is vagyunk, mi sem utal meggyőzőbben, kérlek, mint a merev hímvesszőnk szögállása. Csak hogy tudd. Ami egyébként a *négylábon* járásunk legfőbb bizonyítéka.

Amint fejére helyezi felcsapott rostélyú sárga sisakját, máris a szélesebb gyülekezet felé fordul.

Egyébként ha nem tudná valaki, gyerekek, a nemiség pontosan négyszázmiliónó éve alakult ki, ezt állítják nagy tudású tudósok, elsőként a halaknál, megtalálták az első Anyát – anyám! –, éspedig abból a szükségből – *figyusztok?* –, hogy mivel sorra kimerészkedtek a lények a szárazföldre, s azt mielőbb birtokba kellett vegyék, gyors reprodukció vált szükségessé (kinek?! kinek?!... ne hülyéskedj, Vendel!... a létnek! az életnek, marha!), és mert ez (a nemiség, a szex)

amúgy is már *bejött*, méghozzá roppant eredményesen (ugye-ugye, Vendelke?!...), hát nosza! De: vajon nem volt-e ez már sokkal előbb bekódolva, mondjuk az első egysejtűbe, vagy mondjuk még előbb, magába az anyagba, elemi szinten, hiszen a vonzás-taszítás már ott is ott van, az a bizonyos JÁTÉK, az a kis huncut *döccenés*, a játékra való készség... Szerintetek, fiúk-lányok, hol kezdődik az élő, s mi az, amire *garantáltan* rámondhatjuk: holt?...

Álmos, borostás arcok, fogatlan szájak, száraz, cserepes tenyerek, ferdén álló munkaruhák, félretaposott kopott-koszos bakancsok, rikítószárga fényvisszaverő munkamellények, csálén álló, fülaljáig lehúzott kötött sapkák – egyfelől.

Másfelől – a *Nagy Kivetítőn*, a falon – a bíborosok sorfala, a kis lila *tökhéjak* az ápolat kobakokon, a fehér pápa fehérben vagy *krém*ben elhalad a sorfal előtt, kezét nyújtva a csókra hajlóknak. Ám van, aki nem érinti ajkával a pecsétgyűrűt a Szentatya ujján. Derogál neki a csók? Nem nyálaskodó? Más nyálával nem közösködő? Óvatoskodó? A demonstratív felállás a fajtalanok püspökök, egyházfők ellenében, azoktól élesen elkülönülően lőn – közli a csokornyakkendő hírolvasó.

A további hírek, röviden:

Kabul bevásárlóközpontjában robbantásos merényletet hajtottak végre, 11 halott, 33 sebesült. A rendőrség eljárást indít tűzveszélyeztetésért az idős férfi ellen, akinek felrobbant a háza; öngyilkos akart lenni, de *csak* súlyosan megsérült. Elítélték a képviselő fiát, aki különös kegyetlenséggel megölte anyját; nem tudni, mit követett el az anya. Az irtózatos tragédia - az egész lengyel vezérkar odalett - nem hagyott nyomot sehol másutt, csakis az emberi tudatban; minden mást hidegen hagy: nő a fű, illatozik az orgona...

Egyébként – Szabó a cigarettásdobozából lazán kipöcköl egy szál cigit magának, meggyújtja, majd, akárha láthatatlan emlőt szopna, ajkával az ég felé csücsörítve kipöfent egy füstkarikát a magasba. – Egyébként, Bélám, az, hogy a Világ örök és semmi sem tűnik el belőle soha, vagyis tehát kisebb-nagyobb módosulásokkal újra és újra, azaz örökké vagyunk, ez, kérlek barátom, minimum borzalom...

Csücsörít. Pöfent.

Hiszen, ugye, olyan, hogy SEMMI, olyan nincsen is. Az egyetlen ami biztos nem lehet. ITT semmiképpen, de szerintem másutt sem...

Slukk. Csücsörítés. Pöfentés.

Vagy netán tán nem örök a Világ? Egyszer atomjaira, annál is tovább szakad?...

Kezével örvényt kavart a füstfelhőbe.

Kérdés, hogy eltűnhetünk-e belőle?... S ugyan vajon hova?...

A cigarettát a földre dobja, a parazsat a bakancsával hamuvá tapossa.

Elmenőben szinte dalolja:

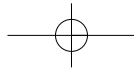
Ha az élet, mint egyik állapota a létezőnek elhibázott, elbaszott, lesz-e másik állapot?

Karját magasra tartja.

S ott vajon teljes nyugalom vár bennünket?...

Fejét jobbra-balra ingatja.

Nem kell, Bélám, hogy felelj!....

*

Ahol a fekete Micó macska szokott ki-be közlekedni naponta, a szakadt drótkerítés alatt, ott bújik át az udvarba a kiizzadt tag.

Hogy ki itt a portás vagy udvaros, vagy a rosseb tudja, mert neki azt mondták, itt túl a vizesek, a szennyvizesek, hogy innen jött az a szürke autó, amelyből kameráztak, őt és a Kis Húsom barátnőjét kamerázták le, pont mikor épp szerkesztetek kicsit itt túl a bokrokban, s amikor végeztek (ő végzett!), kereste a márkás bicaját (200 ezer!), és nem találta, szóval ki a lófasz volt az a kamerás pacák egy szürke autóban? – kérdezi a kiizzadt tag.

Mire a Szabó kapásból azt a választ adja, hogy itt náluk nincs és nem is volt szürke autó, itt minden autó hófehér, láthatja az ipse, ha pedig a bicaját ellopták, mialatt szerkesztett, ahogy mondja, föltétlen hívja ki a rendőrséget. – Még csak az kőne!...

Jenőke, fáj!

(Rózsa blogja)

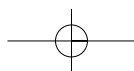
Hát nekem te ne mondd, hogy elhitted, hogy meghalsz, hogy tudván tudtad, s készültél rá, Jenőke, ne akarj engem ezzel megejtetni!...

Azt írod, „Isten végig fog nézni téged, de nem azért, hogy kitüntetésekkel és rangokat találjon rajtad, hanem sebhelyeket fog keresni...” – Ezt **üzened** Onnan, Odaátról, valamilyen E. Sheldontól idézve, ki az ördög az a Sheldon, tudnom kéne?!

És hogy ne feledjem, soha ne feledjem a bennem bízók reménységét!... Tessék?!...

Jönnek a bitumenért most, négy markos legény, az új raktáros megy velük, adja ki nekik a 6-os garázból, raklapokról, sárga zsákokban, nem is négyen, öten vannak, úgy teszek, mintha portalanítanék itt az asztalon, mintha nem végeztem volna el már hetvenhét, persze nem tudhatják, hogy a buszbérlet-fényképedet nézem, az arcod lett a hátterem (magam szkenneltem be, képzeld!), legalább törölgethetem a homlokodat a rongyommal, néha megállok, mint most is, mert meg kell állni, abba kell hagyni az átkozott semmittevést, van, hogy fél órára is leállok, s csak meresztem a szemem...

Hirtelen melegszik az idő. A hó (néhol méteres is volt) töpped, tűnik el. Koszos a széle. Gyorsan bekapok egy falást, és közben tovább hallgatom a zenét, a Jenőke zenéjét, ezeket a sikító, nem is tudom, azt hiszem szitár-zene, olyan magas hangok, te jó ég, főleg egy ilyen hangszeren, csak úgy sikong, örületesen szomorú némelyik, nem mondhatok mást! Odakinn folyamatosan ugat egy kutya, nem a zenétől, mert nem hallatszik ki, legalábbis szerintem, nem, de ha meghallaná, hétszent, hogy vonyítana is. Hallgatom, holnap majd átveszek párat a mobilomra és akkor fülhallgatóval bárhol hallgathatom, direkt kínozni fogom vele magam, direkt el akarok menni az elviselhetetlen határáig, direkt ki akarom próbálni az idegeimet. Már most is ezt teszem. Törnék-zúznék legszívesebben!...

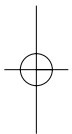
De aztán, egyszer csak: hó!... Hohó!... No nézd má'! Hiszen innen egészen más!... Ellazulás. Béke. Ilyenek jutnak eszembe. Meg: végtelenség... És rájövök, hogy egyáltalán nem szomorú ez a zene, legalábbis nem végig, vannak benne egészen ujjongó részek is, könnybe lábad a szem, még a falat is megakad a torokmon, azon kapom magam. Őrületes titok ez a Jenőke, de tényleg!...

Meg még arra is rá kell ébredjek, ahhoz hogy így meghasson, hogy ennyire meg tudja szorítani a szívet, előbb el kell kámpicsorodni tőle, el kell távolodni, szinte iszonyodva el kell búsulni, igen, irtózatossan kell fájni itt, belül, hogy aztán, azután igazán bejöjjenek a gyengéd hajlások, ívek, ezek a félelmetes titkok, nem tudok jobb szót, ezek a rejtett üzenetek, szédületes és kápráztató!...

Van közte hegedű, cselló, mit tudom én, mi mindenféle hangszer zenéje! Amiben tökre hasonlók, az a mérhetetlen szomorúság – egyfelől. Másfelől: az öröm. Mintha a sorsunk lenne bele zárva, ami végső soron kudarc, tudjuk, a Jenőke maga mondta így egyszer, úgy hangzott tőle mint egy kinyilatkoztatás, kudarc, érted, csakhogy, s itt, ebben van a lényeg, Rózsám, egyúttal ez a remény is, hisz hihetetlen gazdag érzéssel teli maga a kifosztottság...

Szentséges ég!, sóhajtottam magamban. Lehet, hogy ez az ember titokban pap?...

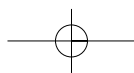
*

Otthon, a tévében a férfira leszek figyelmes, mondja, hogy új rendeletet léptettek életbe a városában, mától tilos a kukákból válogatni, kivéve annak, akinek ehhez megfelelő szakképesítése van, annak is csak védőfelszereléssel, megfelelő védőöltözettel (nyaknál záródó overall, kesztyű, szájmasc, gumicsizma). Ő, ha még megfelelő szakképesítéssel rendelkezne is, ekkora beruházást semmiképpen nem engedhetne meg magának. Jó, igaz, múltkor romlott húst evett, és emiatt komoly hasi bántalmi voltak két héten keresztül (honnan tudhatta volna, hogy a fagyos hús, amit a kuka alján talált, eleve romlott is, honnan a jóistenből tudhatta volna?!). No de akkor mától ne is egyen? Tisztelettel kérdezi.

A következő filmkockákon meg, *előben*, házak dőlnek ki, egészen elferdülve dőlnek el, legalább 20, de lehet, hogy 30 fokkal is, mielőtt önmagukba roskadnának. Mindenfelé mély repedések a földön, a földben, a föld mélyében. Egy vilanyoszlop 45 fokkal elhajolva még áll, de már az sem sokáig. Ugyanakkor a tárgyak folyamatosan távolodnak is egymástól. Mozgásban a talaj, szerte szétnyílv. Jenőke jut eszembe, a sírja, hogy akkor az is így megnyílna, de hát nem is itt, nem mifelénk van ez a katasztrófa. Bekapcsolom a mobilomon a Jenőke zenéjét, az most tökre passzol ide, s így nézem tovább a rémségeket. A vilanyvezetékek sisteregve, pattogva nyúlnak és szakadnak. Egy egész domboldal csúszik lefelé, a lakók odabenn lapulnak...

Aztán különleges temetkezésről esik szó, 100 kiló alatt papírkoporsóban. Biokoporsó. A koporsók egymás fölött, magasan, tetszőleges magasságig, dupla rétegűek. A könyvtárakban a könyvek elrendezése szerint, ahhoz hasonlóan, görgőkön mozgó óriási létrákkal, a virágokat létrákon állva helyezik el a gyászolók.

Meg kölcsönkoporsó. Olyan is volt, és lehet, hogy újra – ha nem is divatba, de szükségképp – alkalmazásba jön majd, az alja kinyílik, a halott a lepedőbe csavarva kihull belőle, koporsó föl, jöhet benne a következő!...

Jól hallom? Biztosan jól hallom? Vagy rosszul is hallanék már? Elhalálzási tilalmat vezettek be x ország y városában. Pontosabban a már korábban bevezetett elhalálzási tilalmat (ez volt a múlt évben) idén januártól feloldják, így határozott az illetékes testület. Tehát határozatlan ideig újra szabad elhalálozni! Ez komoly?....

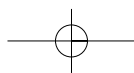
*

(E-mail a túlvilágra)

Jenőke, anyám, aki szintén törpe, ő újságolta, hogy tegnap meghalt a régi falumból egy asszony, egy asszonyka, jóval fiatalabb volt nálam, sudár természetű, kék szemű, de ami fő: jó lelkű, ma reggel arra ébredtem, föltétlen megkérlek, mondd el neki helyettem:

Nyugodjál békében Gyöngyike. Szégyellem, sokáig gondolkoztam, mi is a keresztned, magamban soroltam a női neveket: Ibolya, Sára, Veronika... Egyik sem passzolt hozzád. És akkor fölvetődött bennem, hogy talán nem is szólítottalak meg az életben soha, hiába hogy egy faluban laktunk fiatal korunkban. Először is nagy volt köztünk a korkülönbség, az is számított. Persze ez csak magyarázkodás részemről, tudom. Nem volt közös társaságunk, ez az egy biztos. És ezen itt akkor mindjárt el is gondolkozhatok. Hogy jól választjuk-e meg a társaságainkat, biztos, hogy jól? És vajon hányan próbálkoztak, de hiába, a mi társaságunk közelébe jutni? Ezeket sosem tudjuk meg. Utolsó emlékem rólad: a falunk temploma és temetője közti útszakaszon szembe tartok veled, pontosabban veletek, ti, édesanyáddal, egymásba karolva ballagtok a temető irányába, én meg a templomba, a nehezen járó anyámért sietek, hogy karonfogva őt, mi is kiérjünk még időben a temetőbe. Hogy kit temettek akkor, már nem tudom, oda-köszönök nektek, még valami vicceset is szólok, persze arra sem emlékszem már, mit, szép az idő, tavasz vagy nyár vége van, ez most így bejön, rám emeled a tekinteted és mosolyogsz, egészen lágy, melengető mosollyal, mind jobban így érzem most, hogy kitartóan nézel és kitartóan mosolyogsz rám, mintha a velem való találkozás kellemes érzéssel töltene el téged, régen láttál?, már rég vártál? olyan békés, olyan szelíd voltál akkor, szinte elégedett – mindennel, így emlékszem. És te ezt már nem tudod meg. Azt, hogy én most mindenre emlékezem. Még sokáig nézel rám, s mindvégig szelíden mosolyogsz, igen.

Tegnap mondta anyám, hogy meghaltál, a telefonba mondta este, amikor föl szokott hívni, vagy én őt, hogy hogy telt a napja, evett-e, volt-e széklete, állandóan szorulással küszködik, s muszáj megkérdeznem, hétféteken viszem neki a hashajtókat, aszalt szilvát, joghurtokat, folyton variálja őket, nem sok sikerrel. Sokszor elgondolkozom, milyenek is vagyunk, mivé leszünk, s hogy talán készen van meg már bennünk kezdettől fogva minden nyavalya, már a csecsemőben, sőt a magzatban is, mint a zsenge csemetefában a kérges öreg fa, szóval kész kapszula mindahány lény a földön, ilyen egyszerű az egész. Anyám minden nap

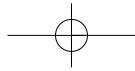

bevenne egy hashajtót, pedig nem szabad. Már annyira elege van belőle, a szorulásból, hogy nem bánna, ha vége lenne, kilencven év untig elég volt, mondja, torkig van az ételekkel, igazából semmi sem jó, hiába, hogy frissen, melegen hozzák a házhoz naponta, csak kínlódást okoznak neki, kérte már, hogy csak fél adagot hozzanak, de olyan nincs, adja a felét a macskáknak, mondom neki. Nekik adja, tudom, bár az az igazság, hogy rettenetesen utálja őket, nem az övéi, a szomszédaié, azért haragszik rájuk, mert amíg élt az ő macskája, ezek már akkor is eleették az elől az ételt, zargatta őket söprűvel, utánuk hajította a pacskerját, hol ezzel, hol azzal hajkurászta őket, de azok mindig visszasomfordáltak, s mostanában is sorra kibabrálnak vele, rafináltan beszőknek a konyhába, mikor ő a szemtetet viszi ki a kukához, s ideig nyitva hagyja szellőzés végett az ajtót. Amikor jön vissza az üres vödörrel, azok akkor spuriznak szembe vele a szajréval, a roseb beléjük! – szitkozódik. Csak nem őket hibáztatja, anyám, mondom neki, hát ki hagyja nekik nyitva az ajtót?!...

Sokat szenvedtél, mondja anyám. Édesanyádnál laktál már újra, nagy betegen visszaköltöztél a szülői házba, próbálok átérezni, hogy miért, miért akartál hazakerülni, mert érteni persze értem én, csakhát nekem, tudod, egészen más-milyen az anyaképem...

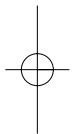
Hát csak ennyit mondj el neki, Jenőke! Egyelőre...

SZLUKOVÉNYI KATALIN

Bolygó

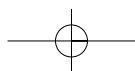
*A boldogság, mint a magma,
túl mélyre szorult. A felnőtt kéreg
türelmesen viseli terheit:
szorgalmas városokat, közhasznú legelőket,
a fagyos csúcsokon síelni is lehet,
a kész kontinensek ma már
alig mocoognak. Ritka, hogy
egy kóbor illat, szó vagy álm mentén
megreped a föld, kitör a vulkán,
s az egész tájat végigperzseli.
Tűzforró, erős kávé ébredéskor.*

Meditáció

*fekszem hanyatt az ágyon
orrom az égre mered
orrom fölött egy léggömb
léggömbön túl a plafon
plafonon túl a szomszéd
szomszédon túl a padlás
padláson túl a tető
a tetőn túl az ég*

*lebeg a léggömb hélium
emeli attól könnyebb
mint a levegő amelyben
amelyből élek meddig
el tudnám nézni hosszú
fényes fehér szalagját
melyről a rózsaszín fej
a plafonnak feszülve
igyekszik egyre följebb
de végképp elakadt*

Mi a posztmodern?

*Napjaimat javarészt halott
irodalomelmécekkel töltöm.
Kényszernekrofilia:
szigorlati készülés.
Némelyiktől kiütést kapok.
Jean-François Lyotard például
a lázadó szerepében tetszeleg,
miközben maga is előírja,
mit KELL, és mit TILOS
a szerzőnek és a műnek.
Tegnap nőtt egy pattanás
az államon baloldalt, bosszúból
elneveztem Lyotardnak. Ma reggel meg
tükröszimmetrikusan, jobbról
egy másikat találtam,
őt Matthew Arnoldnak hívom.
Ki tudja, holnap reggel
a harmadik szem helyén
meglátom-e a bölcsességet?*

Nyár

*A gyerekkori légcsőhurutok
és a mindig túl hamar vénülő test
mélyén bomló, sok végzetes titok:
a koszorúér elmeszesedése,*

*az eresztékek lazulása és
a beüzemelés kínjai közti
szűk sávon rövid a menetelés,
de minden sejtem ujjongva köszönti*

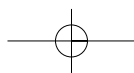
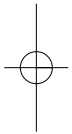
*most a reggelt, az estét, a napot,
az évszakok szüntelen változását,
szimplán azt, hogy vagyok, hogy itt vagyok,
ahol erős, friss tengeri szél jár át,*

*vagy azt, ha éjjel hanyatt lebegek
a sötét vízben, sötét ég alatt,
fönn liktető csillagok fénylenek,
lenn ezüst halrajok villódzanak,*

*s megtart, ami van, amit felidéz
az agy, amit látok, amit tudok,
mint a víz, körülölel az egész,
s velem együtt mozdul, ha mozdulok,*

*vagy azt, amikor esik az eső,
és a tengerre néző teraszon
állok, az idő rajtam át zuhog,
s én csak hagyom.*

ORCSIK ROLAND

Nyelvemlék

*Ficánkoltál a karomban,
húzzam fel a redőnyt.*

*Porszemcsék csillogtak
a reggeli napsütésben,*

*számolni kezdtem őket,
hangosan, szerbül.*

*Anyanyelved magyar,
apamondatod más;*

*két nyelven, megosztva
hallod: annyi a nyelv,*

*ahány csillag a táguló,
jelentésüres űrben.*

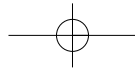
*A szétporladt bolygó
fénye csalóka maradék,*

*mint egy kiégett nyelv-
emlék szétszórt csikkjei.*

*Úgy kalimpáltál pici
kezeddél a csillag-*

*szemcsék sűrűjében,
mintha szét akarnád túrni*

*a szláv–magyar szavak
robbanékony naprendszerét.*

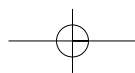
CSEKE ÁKOS

TISZTA KOSZ

„Tiszta kosz a nadrágod”, mondja az anyuka a játszótéren, amikor a kislánya négykézláb előmászik a homokozóból vagy a virágágyások közül. Nap mint nap használjuk ezt a különös kifejezést; tiszta kosz a kezem, tiszta kosz lett a terítő, tiszta kosz az ablaküveg, a szélvédő: leghétköznapibb fordulataink egyike ez, amelyet általában a leghétköznapibb dolgok kapcsán mondunk ki. Átvitt értelemben nem szoktuk használni: nem mondjuk, hogy tiszta kosz a lelkem, tiszta kosz a szívem; a „tiszta kosz” kifejezés csak az úgynevezett materiális világra alkalmazható, így tehát például a nadrágra, és azt akarjuk kifejezni vele, hogy az a bizonyos nadrág nemcsak kicsit lett koszos, hanem teljesen bepiszkolódott, szinte nincs rajta más, csak kosz. Az átlagon felüli tisztátalanságot fejezzük ki tehát ebben az esetben, sajátos módon, a tiszta jelző használatával, miközben a „tiszta kosz” ellentétét akár úgy is mondhatnánk: tiszta a kosztól, vagyis teljesen tiszta. Tisztában vagyok azzal, hogy semmilyen mély filozófiai belátás nem tükröződik ebben a nyelvi fordulatban, és nem is szeretnék ilyesmit belemagyarázni. Ugyanakkor azt gondolom, hogy a „tiszta kosz” kifejezés jó alapot képezhet ahhoz, hogy eltűnjünk a tisztaság és a tisztátalanság fogalmán, és egymáshoz fűződő viszonyukon, azon a viszonyon, amelyet filozófiai vagy vallásos meggyőződéseink nyomán hajlamosak vagyunk kizáró ellentétként elképzelni és elgondolni, szemben a „tiszta kosz” fordulat látszólagos implikációjával, amely szerint a tisztaság és a piszok nem zárja ki egymást, hanem, épp ellenkezőleg: mélysegesen – és titokzatosan – összetartozik.

Amikor alapvető meggyőződésekről beszélek, akkor nemcsak arra gondolok, hogy az ideák platóni világát vagy a keresztény mennyországot tisztának képzeljük és írjuk le, szemben az evilági dolgok „tisztátalanságával”, hiszen hétköznapi megfigyeléseink is többé-kevésbé ezt a különbséget támasztják alá. A nadrágom és a kezem is, elvileg, vagy tiszta vagy koszos, nem pedig, szó szerinti értelemben, „tiszta kosz”, mintha egyszerre lehetne tiszta és koszos is; de ha a tisztaságot a szüzesség értelmében vesszük, akkor is abban az esetben beszélünk szüzességről vagyis szűzi tisztaságról, ha a nő vagy a férfi élete teljesen mentes a szexuális érintkezéstől, ahogy szűz hótakaróról is csak akkor beszélhetünk, ha olyan területre érkezünk, amelyet még nem piszkított be, úgymond, senkinek a lépte, vagyis „nyomtalan”, makulátlan: tiszta. Vagy-vagy: valami vagy tiszta, vagy tisztátalan: a legtöbb esetben „metafizikai” és „fizikai” értelemben egyaránt élesen elválasztjuk egymástól a koszt és a tisztaságot, és az előbbit az utóbbi rossz származékának, deformációjának, netán valamiféle „bűnös” következményének tekintjük. A kérdés, amelyet a „tiszta kosz” kifejezésre utalva fel szeretnék vetni, úgy fogalmazható meg: lehetséges-e, hogy nincs ilyen éles különbség a tisztátalan és a tiszta között? Elképzelhető-e, hogy nem létezik eredendő, makulátlan tisztaság, amely teljesen mentes volna bármiféle piszoktól? Van-e tehát olyan, hogy valami – sőt, minden, ami van – szó szerinti értelemben „tiszta kosz”?

A hagyományos értelmezések szerint a tisztaság valahogy mindig elkülönítettséget jelent: ennek jegyében távolították el például a menstruáló, vagyis tisztátalan nőket a társadalom többi tagjától bizonyos kultúrákban, de Descartes is úgy próbálta garantálni a megismerés tisztaságát, hogy megkísérelte mindannak a kiiktatását, ami veszélyt jelent rá, azaz ami érzéki, testi, tisztátalan. „Én, írja Descartes, azaz a lélek, amely által az

vagyok, ami vagyok, teljességgel különbözik a testtől, sőt, a lélek még akkor is egészen az volna, ami, ha a test nem léteznék.”¹ Van tehát egy centrum, amely érintetlen, és van, mintegy körülötte, de tőle elkülönítve, valami periféria; az előbbi olyan, mint egy tisztás, az utóbbi pedig mint egy sűrű erdő, amelyen a megismerő elmének mintegy át kell vágnia magát. A kartezianizmus lehetne csupán a gondolkodás történetének egy elmúlt formája is; ám a szellemi és az érzéki, a belsőt és a külsőt, a tisztát és a tisztátalant, a lelket és a testet, a centrumot és a periferiát egymástól élesen elválasztó gondolkodásmód, amely az említett ellentétpárok első tagját automatikusan valóságosabbnak, értékeltettebbnek, a másodikat pedig járulékosnak, levezethetőnek, pusztán adaléknak, szimptomának nevezi és ekképpen gondolja el, a mai napig rányomja a bélyegét életünkre és gondolkodásunkra. Ez az, amit Jacques Derrida „referencia-kultúrának” mond, és amit „a megalapozott játék” fogalmával definiál: egy olyan játékról van szó, amelyet „mindig egy játékon kívüli és teljes jelenlétből kell elgondolni.”² Gondoljunk például, Derrida is nyilván erre utal mindenekelőtt, Istenre, az ő játékon kívüli, teljes, abszolút tiszta jelenlétére, amely játékba hoz mindent, ami van, sőt, aki által a játék, vagyis a teremtett világ, egyáltalán van, egyáltalán elképzelhető. Az egyetlen, isteni középpont „a struktúrát irányítva a struktúrában pontosan azt konstituálja, ami kiter a strukturalitás elől.”³ A francia filozófus ezzel a „metafizikainak” mondott gondolkodásmóddal állítja szembe a középpontalanítást, referenciátlanítás programját – aminek természetesen nem elhanyagolható a politikai vetülete sem –; innen érthető a Derrida által valósággal súlykolt, állandóan ismételt, folyamatosan újragondolt kijelentés, amely szerint „nincsen eredendő tisztaság”.⁴ Mit jelent pontosan ez a kijelentés? Milyen mélységeket, szakadékokat rejt?

Hadd mondjak néhány példát, elsőként az irodalomelmélet területéről. Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete juthat mindenekelőtt eszünkbe, aki a kortárs líra, Oravecz Imre és Petri György kapcsán beszél, ugyanebben az értelemben, és kifejezetten Derridára hivatkozva, „a lírai ének, mint jelentéstani-poétikai centrumnak a széthullásáról” vagy „az azonosságtudattól megfosztott jelenlét lírájáról.”⁵ Ez a művészetfelfogás, mint ismeretes, nagy mértékben megosztja a kortárs irodalom kutatóit: elegendő itt arra a vitára utalni, amely egyfelől Kulcsár Szabó Ernő, másfelől pedig Tverdota György között zajlott és bizonyos értelemben zajlik a mai napig, és amely elsősorban József Attila életművének értelmezése, azon belül is a referenciális olvasat lehetősége és határai kapcsán éleződött ki. Kicsit leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy míg Kulcsár Szabó szerint az életrajzközpontú, filológiai József Attila-kutatás nem függetlenedett kellőképpen „az ideológiai totalitarizmus feltételrendszerétől”, az így kialakult és szinte természetessé vált „deliteralizált irodalomtörténeti értékrend” pedig – a dekonstrukció és a hermeneutika elméletei felől – kifejezetten idejétmúltnak és elmara-

¹ „Je connû de la que i’etois une substance dont toute l’essence ou la nature n’est que de penser et qui, pour estre, n’a besoin d’aucun lieu, ny ne depend d’aucune chose materielle” (*Œuvres de Descartes IX*, Vrin, Párizs, 1996, 33.) *Értekezés a módszerről*, Matura, Budapest, 1993, 43. A tisztaság fogalmáról részletesebben lásd Tverdota Györggyel közösen írt könyvünket: *A tisztaság könyve*, Universitas, Budapest, 2009.

² „A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában”, *Helikon*, 1994/1–2, 22.

³ Uo.

⁴ Jacques Derrida: „La scène de l’écriture”, *L’écriture et la différence*, Seuil, Párizs, 2001, 314.

⁵ Lásd: Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1994, 184–196. Az „énnélküliség”, „évnálság”, „az én eliminációja” stb. kifejezéseket – mint Bezeczky Gábor rámutatott – Kulcsár Szabó Ernő más tanulmányaiban is hasonló értelemben használja. Lásd: *Irodalomtörténet a senkiföldjén*, Kalligram, Pozsony, 2008, 115–118.

dottnak mondható,⁶ addig Tverdota lényegében azt állítja, hogy a fennkölt posztmodern teóriák a legtöbb esetben olyan üres elméleti képzelgések, amelyek arra szolgálnak, hogy segítségükkel figyelmen kívül lehessen hagyni az irodalmi szövegek tényleges ismeretét, elemzését és kontextualizálását.⁷ Nem véletlen, hogy az elemzés gyakorlatában, így például a *Tizenkét versben* is folyamatosan sematizmussal és vulgarizálással vádolja ezen elmélet híveit: tagadja ugyan, hogy az *Eszmélet* című verset József Attila életének pusztá válságtüneteként lehetne értelmezni, ugyanakkor kiáll amellett, hogy ez a költemény „a válságtünet meghaladására tett erőfeszítés terméke.” Szerinte tehát szó sem lehet „a lírai én szerepintegritásának megkérdőjelezéséről”: a vers mögött igenis kirajzolódik a József Attila nevű költő adott élethelyzete; ennek jegyében kezdi értelmezését az *Eszmélet* keletkezéstörténetével és a személyes-történelmi háttér felrajzolásával.⁸ Úgy vélem, Tverdota György joggal hívja fel a figyelmet arra, mennyire problematikus az az álláspont, amely bizonyos újabb elméletek nevében nemcsak megkérdőjelezi, de tulajdonképpen szinte kitessekel az irodalomtudományból a „bizánci” elmaradottság szinonimájaként emlegetett történeti-filológiai-életrajzi megközelítést.⁹ Talán nem szükségtelen azonban kicsit körülnézni ezeknek az első látásra meglehetősen nyakatekertnek tűnő posztmodern elméleteknek a háza táján, hátha egy alaposabb vizsgálat jobban megvilágítja igazi értelmüket, tétjüket, céljaikat és előfeltevéseiket. A következőkben erre teszünk röviden kísérletet.

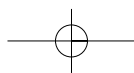
Az eredet tehát a kérdés, az eredet tisztasága, a tiszta eredet. Hadd induljak ki egy olyan példából, amely egyáltalán nem az irodalomelméletre tartozik, bár attól azért nem teljesen független: az anya alakjára utalnék. „Pater semper incertus”, szól a latin szállóige: az apa kiléte végső soron mindig bizonytalan. Arról az egyszerű belátásról van szó, hogy bár természetesen a gyermek vonásainak hasonlósága alapján következtethetünk az apa kilétére, de erről teljes bizonyosságunk nem nagyon lehet: senki sem tudja abszolút biztonsággal megállapítani, hogy ki az apa, hiszen senki nem volt „ott” a fogantatás pillanatában. Az apa kilétéről és azonosításáról ebben az értelemben bizalmi alapon döntünk, elhiszük az anyának, kilétét tehát érzéki bizonyosság támasztja alá, nem pedig egyfajta tanúskodás, bizalom, kijelentés, amely akár lehet hamis is. Pater semper incertus, de az anya kiléte tisztán és világosan meghatározható, ugyanúgy, ahogy az egyes irodalmi művek szerzősége is tiszta evidencia, legalábbis így szól a hagyományos elképzelés az anya mint szerző, az anya vagy a szerző tiszta identifikálhatóságáról.

⁶ Vö. pl.: „Az univerzális tündérmesék után” és „Az új történetiség esélyei. A mai irodalomkutatás szellemi helyzetéről” című tanulmányokat (*Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen*, Balassi, Budapest, 1994), ill.: „Szétterült ütem hálója”, *Tanulmányok József Attiláról*, szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Anonymus, Budapest, 2001.

⁷ Lásd: Tverdota György: „A József Attila-kutatás dilemmái. Egy tanulmánykötet ürügyén”, *Testet öltött érv. Az értekező József Attila*, szerk. Tverdota György és Veres András, Balassi, Budapest, 2003.

⁸ Lásd: Tverdota György: *Tizenkét vers. József Attila Eszmélet-ciklusának elemzése*, Gondolat, Budapest, 2004, 7–10.

⁹ „A József Attila-kutatást jelenleg mélyen megosztani akaró törekvés akkor válhatna a szakmát fejlesztő-segítő erővé, az okozott károkat akkor lehetne haszonná átfordítani, ha a likvidálási kísérletek helyett a vitás (a dolgozatomban is vitatott) kérdésekről folyó eszmecsere lenne a cél. Próbáljuk meg tehát meglátni az újraolvasó kötet fenyegetéseiben a jövőbeli építő viták ígértét!” Tverdota György: „A József Attila-kutatás dilemmái. Egy tanulmánykötet ürügyén”, *Testet öltött érv*, i. m., 213.

Ha azonban elolvassuk Derridának a *Ki az anya?* című előadását, ott némileg mást fogunk találni, a francia filozófus ugyanis amellett érvel, hogy az anyára vonatkozó tiszta bizonyosságunk csak látszólagos: az anya kiléte valójában éppoly bizonytalan, mint az apáé. Vegyük a „*mère porteuse*”, vagyis a kihordó anya vagy béranya példáját, amire Derrida utal: ha egy nőnek nem lehet gyermeke, és megbíz egy másik nőt, hogy legyen, úgymond, gyermeke anyja, aki mintegy kihordja helyette az embriót, világra hozza a gyermeket, majd pedig a születés után átadja neki, hogy aztán onnantól fogva ő szeresse, ő nevelje fel, akkor, teszi fel a kérdést Derrida, végül is ki tekinthető itt anyának? Az, aki kihordta és megszülte, de soha magától nem szülte volna meg, hiszen egyszerű kérést teljesített, esetleg pénzért cserébe lett a gyermek anyja, vagy pedig az, aki nem szülte ugyan meg a gyermeket, nem az ő testében fejlődött ki, de az embrió belőle származik, és ő akarta, ő tervezte, ő vágyott rá, a gyermek megszületése után pedig ő az, aki a karjaiba veszi, figyel rá, szereti, felneveli, mintha a sajátja volna? A felcseperedő gyermek melyiküket fogja, akarja anyjának tekinteni? Azt, akinek a méhéből született, vagy azt, aki mérhetetlenül vágyott rá, olyannyira akarta őt, hogy más testet „bízott meg” azzal, hogy az övé lehessen? Idézet a *Ki az anya?* című előadásból: „Ami ebben a században az úgynevezett kihordó anya és a másik anya különválásának lehetőségével elkezdődött, az nem egyéb, mint a születés más tapasztalata, és ezáltal az eredet, a természet és a születés közötti viszony más fogalma. Ez egy más fogalom (és a fogalom itt nem csupán fogalmilag, szűken elméleti, gondolati, filozofikus értelemben értendő), az anyaság más tapasztalata és fogalma, a fogantatás más fogalma. A legkevesebb, amit mondhatunk, hogy a termékeny anya éppúgy különválászhatóvá válik a születés érzéki észlelésétől és az ehhez alkalmazott tanúságtól, mint amennyire az apa eddig is az volt. Ha valaha is tudtuk, most már nem tudjuk, mit jelent az anya és a gyermek közötti vérségi kötelék vagy vérrokonság.”¹⁰

Derrida természetesen túloz: azt a hibát követi el, amelyre oly sokszor felfigyelhetünk írásaiban, hogy tudniillik egy marginális jelenség, egy viszonylag ritka eset vizsgálatából von le általános következtetéseket. Abból, hogy korunkban, a technikai fejlődés okán, lehetővé vált a kihordó anya mint olyan, nem következik, hogy innentől fogva semmilyen esetben nem tudunk teljes bizonyossággal válaszolni a kérdésre: ki az anya?, ahogy azt sem állíthatjuk, hogy gyermek és anya viszonya eleve kétségesé vált. Kétségtelen azonban, hogy felvetődik a kérdés, mennyire tisztán elkülöníthető és meghatározható az anya kiléte, és az anya alakja itt nyilván szimbolikus jelentőséggel bír: az anya mint origó, mint eredet, mint ok, mint szülő, mint *arkhé*, mint teremtő, bizonyos értelemben mint „költő”, mint „szerző”. Számtalan olyan példát hozhatunk az irodalom területéről, amikor az ebben a jelképes, tág értelemben vett „anya” kiléte eldönthetetlen, és itt nemcsak olyan egyszerű analógiákra gondolhatunk, amikor (mint az úgynevezett „homéroszi kérdés” kapcsán) bizonytalanok vagyunk abban, hogy egy bizonyos mű valóban az adott szerző alkotása-e. Az ír származású, „önszántából hontalan” Samuel Beckett például számos művét franciául írta, majd pedig maga fordította ugyanezeket a műveket angolra, a *Godot-ra várva*nak az angol fordítása azonban jelentős mértékben eltér a francia verziótól. A *Nagyvilág* című folyóirat közölte újra 2010-ben Beckett művének újabb magyar fordítását, amely az angol változat alapján készült, de, ahogy a fordító jelzi is, „a dráma két szövegváltozatát magyarul olvasók – számítógépes statisztikai mérések szerint (ha egyáltalán valamilyen szinten mérhető a mennyiségi különbség) – mintegy 36 százaléknyi szövegtartalom-változással találkozhatnak a francia alapú magyar szöveghez képest az angol *Godot*-ban.”¹¹ Ebben az értelemben akár azt is mondhatjuk: nincs, nem létezik egy eredeti, „tiszta” *Godot*, az eredeti Beckett-mű eleve két, egymástól sok tekintetben különböző mű – ahogy egyébként, mint ismere-

¹⁰ Jacques Derrida: *Ki az anya?*, Jelenkor, Pécs, 2005, 23.

¹¹ Pinczés István: „Beckett újratöltve. Az angol *Godot-ra várva*”, *Nagyvilág*, 2010/8, 767.

tes, a Bibliában is két, egymástól jelentős mértékben eltérő, de természetes módon, minden további nélkül egymás mellé állított történetet olvashatunk az ember teremtéséről. Nincs tiszta eredet itt sem, mert nem állapítható meg, melyik volna az igazi, az eredeti szöveg, ahogy a kihordó anya esetében is kétséges, ki tekinthető az „igazi” anyának: bizonyos értelemben két eredeti van, két anya van, már ha ez lehetséges, vagy ha ennek bármilyen „értelmet” tulajdoníthatunk vagy kell tulajdonítanunk. Az anya, a szerző vagy a mű tisztasága, tiszta azonosíthatósága válik tehát kérdésessé.

Menjünk azonban egy kicsit tovább, ezek a felvetések ugyanis nem feltétlenül érintik a lényegét – már ha van tiszta lényege bárminek is – Derrida felvetésének, hanem bizonyos értelemben pusztá következményei egy alapvetőbb belátásnak. A kérdés az: nem ugyanilyen bizonytalan és kétséges-e az élet más területén is a tiszta tisztaság állítólagos fogalma? Logikai értelemben például megállapítható-e valamilyen okozat tiszta oka? Természetesen vannak többé-kevésbé egyértelmű esetek; máskor azonban nem feltétlenül definiálható világosan az események kiváltó oka. Egy feleség megcsalja a férjét. A férj azt kérdezi: miért tetted? Jogos kérdés, de a legnagyobb jóindulattal is – tud-e rá válaszolni a feleség? Meg tudja-e nevezni azt az egyetlen kiváltó okot, amely oda vezetett, hogy megcsalta őt? Nem inkább arról van-e szó, hogy – ha muszáj – mintegy „kinevez”, kitálál egy „hivatalos” okot, amely többé-kevésbé elfogadható, és amellyel megmagyarázza a történeteket, miközben tudatosított és nem tudatosított okok garmadáját kellene felsorolnia, amelyekkel maga sincs teljesen tisztában, sértettségeket, vágyakat, múltbeli emlékeket, szülei intéseit, vallásos meggyőződését stb. ahhoz, hogy az „igazi okot” meg tudja állapítani? Elmondható, összeszedhető-e mindez? Van-e egyetlen, azonosítható, igazi, tiszta ok? Nem fiktív, nem megkonstruált-e ez az állítólagos „igazi” kiváltó ok? Van-e itt igazság? És mit értünk itt igazságon? Hadd idézzek Ingeborg Bachmann egy szép novellájából, amelynek főhőse, a Wildermuth nevű vizsgálóbíró egy olyan gyilkosság okait próbálja feltárni, amelyet egy Wildermuth nevű ember követett el, aki csak nevében azonos a bíróval. Az osztrák író azt mutatja be, hogy a bíró valósággal beleőrül nemcsak a véletlenszerű névazonosságba, hanem abba is, hogy tisztességgel fel akarja tárnai a tett végső okait. Ha ugyanis valóban a végére akar járni az ügynek, és nem csak le akarja tudni feladatát, elkerülhetetlenül falba fog ütközni: „Mi az, hogy magasabb rendű igazság, kedveseim? Ugyan miből támadhatna egy magasabb rendű igazság, ahol nincs magasabb rendű folyamat? Kedveseim, van valami szörnyűség az igazság körül, mert oly kevésre utal, és az is oly mindennapi, és semmit sem mond, csak a legmindennapibbat... Miért? Miért? – kérdeztük a gyilkostól, ő azonban azt mondhatta csak, hogy mi volt és hogy volt. Csak a tettel együtt vonult be véresen az igazság, a fejszével, késsel, lőfegyverrel együtt. Ezernyi aprósággal együtt. De a miért kérdésre nem jött elő. Hiába is próbálta az egész tapasztalt büntetőtanács elemzésekkel odacsalogatni. Mert ez az út zsákutca.”¹²

Persze nemcsak csalásról és gyilkosságról lehet szó. Van-e tisztán megnevezhető, kimutatható indoka annak, hogy miért szeretünk valakit igaz szerelemmel, hogy miért szeretjük ezt és ezt az embert? Vagy hogy miért *nem* csáljuk meg? Mi volna itt az az eredendő ok, amely a maga tisztaságában kimutatható, megnevezhető és mintegy leleplezhető volna? A szépsége? A kedvessége? De hát elegendő az? Megfelelősége? De hát minek felel meg? Ahogy az anya, a szerző tiszta meghatározhatósága olykor kérdésessé válik, úgy lesz a hétköznapi életünkben is sokszor szinte kifürkészhetetlen bizonyos helyzetekben az indíték, az ok, az eredet, és ahogy a *Godot*-nak nehéz, sőt, lehetetlen megállapítani az eredetijét, ugyanúgy nehéz vagy lehetetlen tisztán, maradéktalanul definiálni sokszor egy csalás, egy gyilkosság, egy szerelem vagy bármilyen más érzés, gondolat, tett, rögeszme, düh, gyűlö-

¹² Ingeborg Bachmann: „Egy Wildermuth”, *Szimultán. Elbeszélések*, Európa, Budapest, 1984, 145–146.

let, harag tényleges „indokait”. Ugyanígy kérdés, hogy ha valakinek elmesélem a saját múltamat, akkor létezik-e ez a múlt tisztán és elkülönítetten „valahol”, és arról van-e szó, hogy szimplán előhívom, mint valami mentális archívumból, vagy pedig valamiképpen a beszéd közben és által születik meg, „tisztátalanul”? Maga a beszéd pusztá eszköze a „valahol” tisztán létező igazság kimondásának, vagy inkább megszüli, megalkotja magában az igazságot, és akkor ez a megszülés, vajúdás nem – mint például Husserl vallotta¹³ – bepiszkítása és másodlagos kiegészítője, hanem elhagyhatatlan és lényegi része ennek az igazságnak, amely nyelv és beszéd nélkül egyáltalán „nincs” is sehol?

További kérdés, hiszen mindig tovább kell itt kérdezni: létezik-e eredendő tisztasága magának az embernek? Amelyből mintegy kiszakadt, és ahová visszatért? A bibliai elbeszélés szerint, ha rövid ideig is, de volt egy „paradicsomi” állapot, egy gyönyörű tisztaság, amely az időben utána következő bűnbeesés következtében véget ért. Valójában azonban már Heidegger rámutatott a *Lét és idő* 38. paragrafusában, hogy ennek a mítosznak egész egyszerűen nem felel meg a hanyatlás fogalmában körvonalazódó és körvonalazható egzisztenciális tapasztalat. „A jelenvalólét hanyatlottságát, írja Heidegger, nem szabad »bukásként«, valami tiszta éteri »ősállapot« megszűnéséként felfognunk. Nemcsak hogy ontikusan nincs tapasztalatunk erről, hanem ontológiailag sem rendelkezünk az interpretáció lehetőségeivel és vezérfonalaival.”¹⁴ (A magyar fordítás egyébként nem eléggé pontos, hiszen a német eredetiben az áll: „Fall aus einem reineren und höherem Urstand”, vagyis „kiesés, kibukás egy tisztább és magasabb ősállapotból.”) A hanyatlás fogalma nem egy olyan történetet feltételez, állítja Heidegger, amely során egy tisztább állapotból egy tisztátalanba kerültünk át valami mitikus vagy misztikus oknál fogva, mert a hanyatlás, vagyis bizonyos értelemben a tisztátalanság nem későbbi, mint egyfajta nála tisztább ősállapot, hanem magának az egzisztenciának az alapszerkezetéhez tartozik. A hanyatlás itt maga az egzisztencia: az embert nem úgy kell elképzelnünk, hogy van egy biztos pont, amelytől, hanyatlásakor, mintegy elmozdul, elválik, eltávolodik, hanem úgy, hogy ő maga ez az elmozdulás, ez a mozgatottság, ez a távolság. Az egzisztencia ebben az értelemben megint csak „tisztá kosz”, kezdettől fogva ott van benne, tisztaságában, tisztasága, ártatlansága mélyén, szívében, centrumában, a hanyatlás, a kosz, a piszok, a bűn, a bizonytalan, a tisztátalan. Nincs és nem is volt soha olyan egzisztencia, amely egyszer mentes lett volna a tisztátalanságtól: Ádám ebben az értelemben nem létezik, soha nem létezett. Hasonlóképpen fogalmaz a német filozófus másutt a tévút, a tévedés, vagyis a bűn kapcsán: „A tévút, melyen az ember jár, nemcsak mintegy az ember mellett húzódik, akár egy árok, melybe olykor beleesik, hanem a jelenvaló-lét belső szerkezetéhez tartozik... A tévút, amin egy történeti emberiségnek adott esetben járnia kell, hogy eme emberiség pályája tévelygő legyen, lényegileg illeszkedik a jelenvalólét nyitottságához.”¹⁵

Heidegger itt tulajdonképpen ugyanazt mondja az ember kapcsán, amit majd Derrida is elismétel, ha lehet, még kiélezettebben, az ember, a világ, a lélek és persze Isten kapcsán: nincs eredendő tisztaság, amelyre egy nála alacsonyabb és tisztátalanabb állapot következne; ami van, az eredendően ez a vegyülék, ez a keveredés, tisztaság és kosz elkeveredése, egysége, a létezés minden szintjén. Az úgynevezett „bináris oppozíciókra” (test/lélek, érzéki/szellemi, okozat/ok, tisztátalan/tiszta) épülő és építő gondolkodásmód ebben az értelemben nem annyira leírja, mint inkább meghamisítja, elváltoztatja a

¹³ V. ö.: Ullmann Tamás: „Dekonstrukció”, Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*, L'Harmattan, Budapest, 2011, 422 és folyt.

¹⁴ Martin Heidegger: *Lét és idő*, Gondolat, Budapest, 1989, 327.

¹⁵ Martin Heidegger: „Az igazság lényegéről”, „...költőien lakozik az ember...” *Válogatott írások*, T-Twins, Budapest-Szeged, 1994, 56–57.

valóságot. Metafizikus az, akiben valami megmagyarázhatatlan és megfoghatatlan sóvárgás él egy eredendő tisztaság iránt, aki szeretne okot látni és tudni, ott, ahol valójában csak okozatokkal találkozik, aki tiszta, isteni világot képzel oda, ahol mindenütt csak keveredés és vegyülevilág van, aki tehát egy azonosítható „szerzőről” ábrándozik a világ mint „mű” mögött; a dekonstrukció feladata pedig ennek a gondolkodásmódnak vagy inkább nosztalgiának a leleplezése, rámutatás arra, hogy a tisztátalan jelek elkülönítő-játéka mögött, előtt vagy után a tiszta jelentés álmom csupán, még akkor is, ha e nélkül az álmom nélkül nem lehet emberi életet élni, vagyis akkor is, ha a tiszta jelentésről való álmódóztatás kiiktathatatlan része az emberi jelenségnek, a mindennapokban éppúgy, mint a tudományban. A tudomány, a filológia, az életrajzkutatás nem folyton a tiszta eredet keresésében és egyúttal hiányában, hiányából él-e? Van-e tiszta eredet a fizikában, a csillagászatban, az orvostudományban vagy a molekuláris biológiában? Mit tudunk a világ-mindenség vagy a sejtek eredetéről? És van-e tiszta eredet a történettudományban? Sajátos, hogy a kereszténység történetével foglalkozó művek is újabban éppen az eredet problémájára mutatnak rá, és olyan kérdéseket vetnek fel, mint pl. hogy tudatában volt-e Krisztus a maga Istenfiúságának (mert az evangéliumok alapján úgy látszik, mintha nem teljesen lett volna tudatában), vagy hogy voltak-e Jézusnak testvérei, ami oda vezet: valóban szűznek tekinthető-e Jézus édesanyja, Mária (mert az újabb kutatások alapján ennek a dogmának nem sok valóságalapja van)?¹⁶ De életünk alapja is kérdéses itt: van-e egy tiszta, mozdíthatatlan, végső és első alap, amelyből döntéseink származnak? Nincs-e valami véletlenszerű, meggondolatlan, szeszélyes, át nem gondolt a legtöbb döntésünk mélyén? Mondhatjuk-e, hogy választásaink pusztán dedukciók eleve tudott alapelvekből, egy előre kész, tiszta gondolatból? Ha nem, akkor nem a „dekonstrukció” világát éljük-e meg nap mint nap tudósként és emberként egyaránt, még ha esetleg tudósként, elméletileg, idegenkedünk is tőle? Egy olyan világot, amelyben bár mindenütt keressük, kutatjuk, sehol nem lelünk végső, tiszta eredetre, okra, jelentésre? Elviselhető-e egy ilyen világ, amelyben minden „tiszta kosz”, és ha igen, akkor hogyan?

Nem folytatom a kérdéseket, hiszen itt már tényleg csak kérdéseim vannak. Összegzőként és lezárásként két dolgot szeretnék kiemelni, visszatérve az irodalomról szóló beszéd Kulcsár Szabó Ernő és Tverdota György által felvetett problémájára. Elsőként azt emelném ki, hogy a referencialitás irodalomelméleti kérdése nem érthető meg a maga teljességében a dilemma metafizikai vagy teológiai kontextusa nélkül. Ha túlzásokba akarok esni, azt mondhatom: a szerző identitása kapcsán tulajdonképpen a tiszta eredetről, a tiszta eredet kapcsán pedig végső soron arról a kérdéstről van szó, hogy van-e Isten. Másként megfogalmazva: mivel itt elsősorban egy gondolkodásmódról van szó, és e gondolkodásmód modellezéséről, amely különböző regisztereken érhető tetten, ezért annak az erős állításnak, hogy egy költemény mögött viszonylag tisztán kirajzolódik egy adott szerző élete, lelkiállapota, olyan metafizikai előfeltevései és következményei vannak, a nyilvánvaló analógia révén, amelyek egyfajta látens idealizmusról tanúskodnak. Ezeket a kapcsolódásokat mindenképpen érdemes végiggondolni, még akkor is, ha nem feltétlenül hisszük, és én magam sem feltétlenül hiszem Derridával, hogy, ha szabad még egyszer így fogalmaznom, minden „tiszta kosz” volna. Másrésztől fontos felhívni arra is a figyelmet, hogy Derrida, aki bírálja ezt az idealista gondolkodásmódot, a maga részéről hangsúlyozottan lehetetlennek tartja az e gondolkodásmódból való egyszerű kilépést. Nem kilépni akar belőle, hiszen ez lehetetlen, hanem a határait rámutatni. Ebben az értelemben a referencialitás egyáltalán nem iktatandó és iktatható ki az irodalomtörténet te-

¹⁶ A problémához lásd Jean-Pierre Moisset *Histoire du catholicisme* (Flammarion, Párizs, 2010) című könyvének első fejezetét, illetve az ott idézett szakirodalmat.

rületéről, a szerző pedig egyáltalán nem halt meg, már abban az értelemben, ahogy ezt fel szokták hozni, hanem csak kérdésessé vált az a gondolattalan bizonyosság, amelyet hajlamosak vagyunk, voltunk rátestálni, párhuzamosan azzal, ahogyan kérdésessé vált a teremtőbe mint tiszta középpontba vetett hitünk, vagy az, hogy döntéseink lelki okai mennyire egyértelműen meghatározhatók. Tulajdonképpen azonban, ami például a szerző identifikációját illeti, az éppen ezen a ponton kezdődik el, akkor, amikor a szerző halálát hirdető elméletekben nem a rombolást látjuk meg, netán a kirekesztést, hogy mit szabad és mit nem szabad csinálni az irodalommal – nehéz volna így értelmezni Derrida felvetését, hiszen ha van valami célja, központi belátása, origója, már ha ezek a szavak itt használhatók, a dekonstrukciónak, az éppen a tolerancia, a sokszínűség, a tágítás, a megengedés, nem véletlen, hogy, mint Ullmann Tamás is felhívja rá a figyelmet, Derrida mindössze két fogalmat tartott dekonstruálhatatlannak, a demokrácia és az igazságosság fogalmát¹⁷ –, hanem azt a vágyat, hogy rámutassanak az identitás kiismerhetetlen volta-ra, amely éppen nem az identitás megszüntetését jelenti, hanem gyökeresebb rákérdezést arra, hogy kik is vagyunk, ki is a szerző, ki is az anya, mi is az ok, mi is az eredet, és mindez mennyire tisztán definiálható. A referencialitás megkérdőjelezése így akár personalista kontextusban (Buber, Bergyajev, Lévinas) is értelmezhető: ha helyesen olvassuk, talán nincs is másról szó, mint ugrásról az embertől mint társadalmilag, lélektanilag, politikailag determinált individuumtól az egyszeri, pótolhatatlan, kifürkészhetetlenül szabad személy misztériumáig.

¹⁷ Ullmann Tamás: „Dekonstrukció”, Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*, i. m., 443–444.

K Á L M Á N C . G Y Ö R G Y

VÁGATLANUL

Jack Kerouac: Úton. Az eredeti tekercs

Ha (úgynevezett) „kultuskönyvről” írunk, mindenképpen belekeveredünk a kultuszba magába. Lehet (kultikusan) lelkesedve felmondani a szent történetet, elfogadni mindazt a legendát, ami ránk hagyományozódott, ily módon (tovább) terjeszteni a kultuszt, és ezzel egyúttal a láng őrzőinek egyikévé avanszálni – ez az aktus tehát a dicsfény egy sugarát magára az ünnepelt szöveg (és értelmezése) továbbadójára is ráirányítja. Lehet távolságtartással, hűvösen, tárgyyszerűen ismertetni mindazt, amit a szövegről, környezetéről, értelmezéstörténetéről tudunk – de hát, mivel az interpretációs hagyományt így-úgy el-sajátította az is, aki efféle számadást olvas, így is nehéz kiszabadulni a kultusz búvőköréből – legfeljebb az szorul magyarázatra, hogy miféle gesztus az, amely gyengíteni vagy distanciózni akarná a kultuszt: valami új trend (esetleg ellen-kultusz) előhírnöke? Jelzi a szöveg (és értelmezései) hanyatlásának kezdetét? Lehet továbbá egyenesen szembemenni azzal a hagyománnyal, ami oly magas polcra emelte a művet, mintegy leleplezni az interpretációk mögötti előfeltevéseket, a szöveget hírnevessé tevő elemzők és olvasók motívumait, és így tovább – talán mondani sem kell, hogy ez a módszer sem maradhat mentes a kultusz terjesztésétől, megismertetésétől, s aki ezt választja, maga is bekerülhet a legendáriumba, legfeljebb: negatív szereplőként.

Mindhárom változatot (s persze van még számos lehetőség) szeretném elkerülni a következőkben. Az alkalom az, hogy megjelent új fordításban Jack Kerouac híres műve, az *Úton* – pontosabban nemcsak a fordítás az új – ez is dicséretes volna –, hanem az a kiadás is, amelyből készült. A legenda szerint ugyanis Kerouac műve eredetileg egyetlen, rendkívül hosszú papírtekerésre íródott; ezt többen cáfolják, és a tekercs (valamint legendája) utólagos konstrukciójáról beszélnek.

S ezzel máris megérkeztünk a kultusz problémájához – oszlassunk vagy terjesszünk-e legendákat? Vagy csak regisztráljuk őket – s akkor már valamennyit? (M. Nagy Miklós igen

tájékozott és alapos előszót írt a kötethez, amelyben – éppen azért, mert a kultusz apró részleteibe is belemerül, s mindent tud, amit az olvasó csak szeretne, amiről azt hiszi, hogy tudta, vagy amire nem is kíváncsi – van valami bosszantó... Nagyjából úgy és azért, ahogyan és amiért kedvenc előadónkról szóló mégoly tudós és hosszú írások is minduntalan kielégítetlenül hagynak, hiszen a főhősről eddig kialakított saját képünket úgysem tudják sem alapvetően megmászítani, sem minden ízében lefedni. Kultikus tárgy esetében ez a veszély elkerülhetetlennek látszik.) Talán inkább, e

Fordította M. Nagy Miklós
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2011
483 oldal, 3500 Ft

megoldások helyett, arról érdemes szót ejteni, mit is jelent a tekercs formája, és mit az egyhuzamban írás története. A tekercsre és a könyvbe (összefűzött lapokra) történő írás különbségéről a kitűnő angol irodalmár, Frank Kermode írt igen érdekesen: szerinte teológiai, sőt vilásképi jelentősége van ennek a történelmi fontosságú váltásnak: a tekercs egészen más időszemléletet tükröz (és követel meg), mint a lapozgatható, távoli pontok közötti összefüggést könnyedén megteremtő kódex-forma. Kerouac tekercse tehát egyfelől archaikus; nemcsak annyiban, amennyiben egy régen használt (és mára teljesen eltűnt) formát elevenít fel, hanem annyiban is, amennyiben nem célja az idő (a történet) bejárhatóságát, különböző pontjai összekapcsolhatóságát sugallni. Ami a gyors, spontán, azonnali (és visszamenőleg nem korrigált) írást illeti: ezt az „automatikus írást” már 1868-ban beharangozta Hyppolite Taine, és tudjuk, hogy a szürrealisták milyen nagy becsben tartották, s mennyit kísérleteztek vele. Kerouac megidézi (ha nem valószínű is meg) ezt a módszert. Ambíciója bizonyára az, hogy minél közvetlenebbül vesse papírra, tegye tárgyá a tudat kiismerhetetlenül kanyargó, kontroll nélküli mozgásait, hogy kiiktasson minden, a szabadlátást, az azonnaliságot korlátozó és ellenőrző erőt – saját tudatos megfontolásait is.

Minden bombasztikus szándék nélkül meg lehet állapítani, hogy a tagolás nélküli szöveg és a tekercs-forma (amelyet persze könyv-formában kap kézhez az olvasó) – nem ugyanaz a mű, mint az *Úton*, amit eddig ismertünk. (És csak apró adalék ehhez, hogy a cenzúrázott részleteket az új kiadás helyreállította, az álneveken szerepeltetett alakokat valódi nevükön nevezi meg.) Nem ugyanaz, mert ezek a vonások jelentéstartalmúak – más-képp fogalmazva: így más jelentéseket bont ki az olvasó, mint a régebbi kiadásokból, másként olvassa a művet. Más értelmet nyer az újraolvasás.

A meglepetést, ha van ilyen, korántsem a regény narratológiai újdonsága okozza – erről ugyanis aligha beszélhetünk. Egyetlen nézőpont érvényesül (a szerző-elbeszélő-főhősé), az időrend nagyjából lineárisan előrehaladó; egyszerűen elég egyszerű a történetmondás. Ennek – visszatekintve – nem poétikai jelentősége van (pontosabban: semmi poétikai érdekessége nincs), hanem olvasásszociológiai: mind Kerouac korabeli (és persze későbbi, a kultuszhoz csatlakozó) olvasói, mind újairói (utánczó, követői, megidézői) áttekinthető rendszert láttak maguk előtt: a történet elsőrendűségét, ahol minden más, ami ettől eltérne – a leírás, a lélektani ábrázolás, más (szereplői) tudatok megismerése-bejárása, az emlékezés vagy az előrevetítés, és így tovább – alárendelődik az események elmondásának (ha egyáltalán nyomokban jelen van). Ez egyfelől a könnyebb befogadhatóságot segíti – vagy annak illúzióját kelti –, másfelől természetesen vilásképi következménye is van. Az *Úton* világában ahogyan a főhős vagy főhősök előrehaladnak az úton, sok-sok emberrel találkoznak, események történnek velük, vagy épp semmi különös nem történik; az emberekről ezt-azt megtudunk, de sosem túl sokat, túl mélyet, sosem merülünk bele egyikük lelkivilágába, mozgatórugóinak elemzésébe sem; az események pedig a legapróbaktól a legfontosabbakig sorolódnak, egymásra következnek, egyik sem válik központivá. Mindig történik valami, bár soha nem történik semmi érdekes; mindkét tétel egyszerre igaz ebben a világban, noha Kerouac érezhetően a mondat első felét hangsúlyozná. Számára a történés maga fontos (és az emberek nyüzsgése, jellegzetességeik, léteik) – hogy mi (ki) érdemes a kiemelésre, azt nem dönti el.

Éppen akkor, amikor ez a recenzió íródik, jelent meg a *Guardian*ban Krasznahorkai László hosszú interjúja (a *Litera* is összefoglalta), amelyben a magyar író a hosszú mondatok természetessége mellett foglal állást; hogy tudniillik szerinte a központosással (s különösen: pontokkal) megszakított szöveg nem felel meg a mindennapi, természetes beszédnek. Krasznahorkai szerint az eredeti megszólalásmód a hosszú, hőmpölygő, megszakítatlan beszéd, s ehhez kellene igazítani a leírt szöveget is.

Erősen vitatható, a recenzens számára legalábbis igencsak kétes gondolatmenet ez; de nem itt van a helye annak, hogy kétségbe vonjuk. Annyit mindenesetre jelez – éspedig na-

gyon markánsan –, hogy az olyan külsődlegesnek, egyenesen akcidentálisnak tetsző szövegsajátosságok, mint a mondat vagy a szöveg tagolása, a világgéppel függenek össze. Mit gondol a szerző arról, hogy a leírt szöveg „eredetije” hogyan *hangozhatott* (már ha azt a hipotézist teszi magévá – és hiteti el olvasójával –, hogy az írott szöveg voltaképpen elmondott – elszavalt, elmesélt – beszéd imitációja)? Vagy megvonja a szövegtől ezt az állítólagos forrást (mint például a képversek esetében, ahol aligha tudunk feltételezni olyan beszédet, aminek az írás valamiféle transzformációja volna)? Sokkal egyszerűbben fogalmazva: a 19. század második felétől fogva a központosítás hiánya vagy esetenkénti, részleges hiánya (csakúgy, mint a sortördelés sajátos módosulásai, a sorhosszúság szeszélyesnek tetsző váltakozása, vagy épp a nagy szünetek, kipontozott részek stb. sorok vagy részek között) arra hívja fel az olvasót, hogy maga teremtsen meg, eszelje ki, alkossa meg a lehetséges elhangzás formáját. Jöjjön rá, vajon mi a legmegfelelőbb „eredeti” beszéd, aminek az írás lenyomata volna. Nem ad többé pontos utasítást ahhoz, hogy ezt a (képzetes, hipotézisként létező) hangzó szöveget pontosan tudja az olvasó rekonstruálni (volytaképpen persze: megkonstruálni). Ezzel egyidejűleg kinyitja a mindennapi beszédmódok (imitációjának) repertoárját: a szózuhatag, a szaggatott (enigmatikus) beszéd, a zaklatott összevisszaság (vagyis ezek érzékeltetése) érzékletesen jelenhet meg.

Bohumil Hrabal nagyszerű kisregénye, a *Táncórák idősebbeknek és haladóknak* (1964) egyetlen mondat: a szöveg olyan beszélőt imitál, akinek be nem áll a szája, aki egyszerűen képes órákig beszélni, aki tele van történetekkel és bölcsességekkel – s bár az olvasó természetesen tart szüneteket, tagolja valahogyan (ha másként nem, időleges leállással) a szózuhatagot, a szöveg révén megképződik előtte, tudatában, képzeletében az a beszélő, akiből ez a szóáradat ömlik. Mégis nyilvánvalóan más ez a „mondat”, mint Krasznahorkaié, mint Nadas Péter hosszú mondatai vagy Kerouac tekerése. Nyilvánvaló, hogy a hosszúság (és a jelzett megállással – ponttal – nem irányított beszéd felidézése) nem önmagában és nem egyértelműen jelöli ki azt a képzetes beszélőt, akit a szöveg olvasója a beszéd „mögé” állít.

Milyen tehát Kerouac beszélője? Nem, nem szövegláda, ezt nem lehet mondani; nem olyasvalaki, akiből kontrollálatlanul dől a szó, aki minden apróságra végeláthatatlan részletességgel reagál. Sőt – meglepő, hogy mennyire jelzésszerűen mond csak el érdekes történet-kezdeményeket, hogy milyen kifejtetlenül hagyja izgalmas figurák furcsa megszólalásait. Csak egy rövid példa: Bill (William Burroughs) „Hirtelen felpattant és eleresztett egy dupla lövést a nyitott ablakon át. Egy himpókos szökött gebe bóklászott épp arafelé. Korhadt ártéri tuskót szaggatott meg az ősörét. »Uramisten!«, kiáltotta Bill, »Meglőttem egy lovat!« Mindannyian rohantak kifelé; a ló vágatott a mocsár felé. »Már hogy azt a gilisztás vénséget?«, nevetett Joan. »Az nem ló.« »Hát akkor micsoda, ha nem ló?« »Alistair azt mondja, hogy boszorkány«. Alistair a szomszédban lakó gazda volt, aki álló nap a kerítésén ücsörgött. »Az a baj a világgal«, mondogatta, »hogy túl sok benne a zsidó-ó-ó-ó-ó«, és hosszú karvalyorrával a levegőt szaglászta. Volt egy varázsvesszeje és mindenhova azzal járt. Amikor megbillent a kezében, bizonygatta, hogy víz van lent a földben.” (156–157.) – És így tovább; észrevehetjük, hogy míg az elbeszélő aggályos precizitással tudatja, hogy hová csapódtak be a sörétek („korhadt ártéri tuskóba”), addig teljes homályban hagyja, hogy mit is gondoljunk a szomszéd gazdáról: bolond? Babonás vénember? Vagy semmi baj nincs vele, csak vannak rigolyái? Kerouac beszélője számára rengeteg efféle furcsa, rejtélyes alak érdemes az említésre – de az elemzést, a történet kibontását, a motívumok megfejtését elhagyja. Elhagyja – részint azért, mert rohan (annyi minden fontosat kell még elmondani!), részint azért, mert amiről nincs biztos tudomása, azt (gyakran) nem mondja.

Ez korántsem jelenti azt, hogy ne érdekelnék az emberek – szenvedélyesen foglalkozik velük, olykor egyenesen rajongással, pontosan igyekszik visszaadni mindenkinek a

szavait, hiánytalanul leírni a tetteit; csak éppen az érdeklődés a tudhatón-láthatón-tapasztalhatón nem merészkedik túl, és (a leggyakrabban) tartózkodik az ítélkezéstől is. És itt kanyarodhatunk vissza ahhoz, hogy mennyiben meglepő ez a világkép – mármint ahhoz képest, ahogyan Kerouac és nemzedéke benyomásainkban (idősebbeknek: emlékeinkben) él. Úgy hihetjük, hogy a beat nemzedék mint sajátos szubkultúra, a társadalommal szembehelyezkedő alternatív művészeti és életmód-mozgalom megveti, lenézi, gúny és nevetés tárgyává teszi a hagyományos, kispolgári életformát (és annak minden intézményét, eszközét és emberét). A *beat* nemzedék számára a szabályozott, unalmas életet élő nyárspolgárnál – vélhetnénk – nincs származásosabb és visszataszítóbb alak. Ugyanakkor már az *Üvöltés*-antológiában magyarul is megjelent írásában Norman Podhoretz elcsodálkozott azon, milyen lelkesedéssel ír Kerouac a nebraskai farmerekről – úgy látja, ebben a vitalitás, a természetesség, az őszinte viselkedés ünneplése nyilvánul meg. Hozzátehetnénk: éppúgy, ahogyan Walt Whitman, a *beat* nemzedék nagy példaképe odaadásal fordult a szabad amerikai élet minden apró jelensége felé; s ahogyan Allen Ginsberg *Nagyáruház Kaliforniában* című verse nem a fogyasztás és a hiábavaló gazdagság, a rongyozás kritikája (vagy: nemcsak az), hanem főhajtás a nagyszabású Amerikai Álom előtt.

Kerouac tehát nagyon is elfogadó, mi több, kíváncsi és szeretetteljes: mindaz, amiben élet van, ahol a szabadságot érzékeli vagy akár csak az egyedit, a különöst, izgalmas a számára – és távol áll tőle az arisztokratikus, bezárkózó, felsőbbrendű látásmód. Ez lehet az *Úton* egyik legfontosabb mai tanulsága: ha a *beat*-mozgalom indulása óta (és részben annak ihletésére) számtalan kisebb-nagyobb szubkulturális csoportosulás vette erős kritika alá a fogyasztói társadalom, a konzervatív polgár, a szabályozott, tradicionális életvitel értékeit, akkor talán épp az ötvenes és hatvanas évek lázadó amerikai fiataljai nem is voltak olyan egyértelműen ellenségesek ezekkel szemben. Volt bennük érdeklődés, tolerancia, ironia.

KISANTAL TAMÁS

MINDEN KRÉTAI HAZUDIK...

Umberto Eco: A prágai temető

Ha valaki egy ideje figyelemmel kíséri Umberto Eco tudományos és irodalmi munkásságát, a szerző új regénye nem okoz túl nagy meglepetést – legalábbis témájában biztosan nem. Több mint három évtizede már, hogy az olasz tudós íróként is ismertté, majd hamarosan divatossá vált, első regényei pedig igen széles körben fejtették ki hatásukat. Egy időben kifejezetten népszerűnek számított „ecós” regényekről beszélni (vagy ilyeneket olvasni): a ki fejezés általában olyan műveket jelentett, melyek többé-kevésbé krimyszerűen dolgoznak fel valamilyen történelmi témát, vagy a múltban játszódnak, a szerző nagy kultúrtörténeti tudásanyagot mozgósít, ám mindezt nem „szimpla ismeretterjesztő” módon teszi, hanem valahogy „trükkösen”, az olvasót bevett tudásában megingatva, új, alternatív történelemverziókat felvillantva, a múlt és a valóság megismerhetőségébe vetett hitünket megkérdőjelezve. Posztmodern – mondtuk ezekre a regényekre a kilencvenes években, és kétségkívül Eco egy bizonyos irányzat egyik legfőbb képviselője és zászlóvivője lett, és „ecós” művekként olvastuk, többé-kevésbé jogosan, olyan mainstream szerzők munkáit, mint mondjuk Lawrence Norfolk, José Carlos Somoza, Helmut Krausser vagy Radoslav Petković, valamint olyan, a „magas” és a „populáris” irodalom határán mozgó szerzőkét, mint Matthew Pearl és Iain Pears. Ám szegről-végről Eco köpönyegéből bújt – vagy stílszerűbben: az ő rózsáskertjéből hajtott – ki egy másik szerző is, akit, az előző metaforánál maradva, inkább „dudvaként” tartunk számon: Dan Brownra és a híres regénye nyomán fel-felbukkanó különféle „kódokra” gondolok. Nem véletlenül említtem Brownt, hiszen lényegében ő és epigonjai vitték sikerre (és hígították jócskán fel) azt a kvázi- (vagy alternatív) történelmi regénytípust, melynek eredete valahol *A rózsza neve* és *A Foucault-inga* táján keresendő, pontosabban e művek foglalják össze és szintetizálják azt a – borgeses, pynchoni, calvinói, és még hosszan sorolhatnánk – regényhagyományt és témakört, mely aztán többek közt Eco hatására vált igazán divatossá. De nem csak miatta, hiszen Eco és Brown műveikben érzékenyen reagáltak korunk összeesküvés-elméletek iránti fogékonyságára, a konspirációs teóriák burjánzására. Akár úgy, mint az olasz szerző, hogy az ilyen gondolkodásmódok logikáját vizsgálták, vagy, mint Brown és utánczóit, hogy maguk is ilyeneket fabrikáltak, illetve másoktól átvett teóriákat népszerűsítettek rejtélyes történeteiken keresztül.

Az összeesküvések, a világot mozgató valós vagy (többnyire) kitalált konspirációk egy ideje az olasz szerző el-

Fordította Barna Imre
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2012
564 oldal, 3600 Ft

méleti érdeklődésének is a középpontjában állnak, ahogy tulajdonképpen legtöbb regénye saját elméleti tevékenysége szépirodalmi verziójának is tekinthető. Már *A Foucault-inga* legfőbb kérdésköre, a világot mozgató Terv lehetősége lényegében *A rózsza neve* szemiotikai problémáit vitte tovább és globalizálta,¹ ami a szerző fikcióelméleti szövegeiben² és különösen az értelmezés és túlértelmezés problémáit vizsgáló tanulmány- és vitakötetben³ is markánsan megfogalmazódott: az első két regény egyik legfőbb „tétje” a jelek helyes, adott értelmezése lehetőségének, az interpretáció határainak, fikció és valóság összemosódása veszélyeinek vizsgálata volt. *A Foucault-ingában* szinte az európai kultúrtörténet összes fontosabb titkos társaságát és konspirációs elméletét említik, miközben a főhősök egyszerre keresik és hozzák létre a Tervet, s a nem létező összefüggések, az önkényes túlértelmezések végül őket magukat is elpusztítják – jól illusztrálva, hogy a Terv létezésének hiánya még nem jelenti feltétlenül azt, hogy nem is működik. Hiszen a Terv, a kompakt világmagyarázat meglétére irányuló vágy, a jelek előre adott jelentés felőli (s így óhatatlanul önkényes) olvasata, maga a túlértelmezés az, amely az összeesküvés-elméletekben is működik. Az összeesküvés (valóságos) hiánya nem jelenti a konspirációs teória hatékonyságának csökkenését, sőt: nem kell feltétlenül *A Foucault-inga* „minden mindennel összefügg”-típusú elme gyakorlatáig mennünk, hiszen sajnos mindennapjainkban is megtaláljuk jó néhány példáját a hamis, ámde mégis hatékony összeesküvés-elméleteknek. A holokauszt-tagadástól a szeptember 11-ei katasztrófa körüli teóriákon át a hazai közélet felső és alsóbb köreiben egyaránt fel-felröppenő „tervek”, „összeesküvések”, „vezetőink megbuktatására irányuló gonosz machinációk” szinte mindennap szóba kerültek, így nem csoda, hogy irodalmi, filmes és elméleti témaként is divatosak manapság.

Az ilyen teóriák talán leghíresebbike, az egyik leghosszabb életű és legkárosabb a 19. század végén keletkezett hamisítvány, a *Cion bölcséinek jegyzőkönyve* áll az új Eco-regény, *A prágai temető* középpontjában. Nem először foglalkozik a témával a szerző, hiszen már több alkalommal is leírta az általa tipikusnak tekintett háttértörténetet, vagyis azt, hogy a *Jegyzőkönyv* egy eredetileg III. Napóleon ellenes politikai pamfletre, Maurice Joly hajdan betiltott művére, amelyben még szó sem volt a zsidóságról és semmilyen ördögi konspirációról (a szövegben eredetileg a napóleoni eszmék szócsöveként funkcionáló Machiavelli beszélget a demokratikus szellemiségű Montesquieu-vel a pokolban). A mű különböző (főként orosz titkosszolgálati) machinációk, átírások és értelmezések révén a 19. század utolsó éveitől az antiszemitizmus és minden rasszista világösszeesküvés-elmélet „alapkönyve” lett. A történetet már sokan feltárták, számos filológus, történész cáfolhatatlanul kimutatta, hogy a *Jegyzőkönyv* közönséges hamisítvány⁴ – és annak sem túl jó. Aki olvasta, tudja, hogy milyen hihetetlen unalom és érdektelenség árad a könyvből, melynek túlnyomó többségét a korabeli (Joly-féle, 1864-es) állapotokra vonatkozó gazdasági fejtegetések, a közvetlen kontextusukból kiragadva tökéletesen értelmetlen politikai elmélkedések teszik ki. Mégis, a könyv bizonyos körökben máig is hat, közkézen forog. Bár nálunk uszító, gyűlöletkeltő volta miatt elvileg betiltott, viszonylag könnyen hozzáférhető.

¹ Erről lásd: Kelemen János: *A rózsza neve és Umberto Eco szemiotikája. Világosság*, 1989/4. 282–288.

² Umberto Eco: *Hat séta a fikció erdejében*. Ford.: Gy. Horváth László és Schéry András. Európa, Budapest, 1995. különösen: 165–198.

³ Umberto Eco et al: *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992. Magyarul részletek: *Helikon*, 2001/4.

⁴ Az egyik legalapvetőbb, a *Jegyzőkönyv* történetét feltáró könyv Norman Cohn műve: *Warrant for Genocide. The Myth of the World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. Penguin, London, 1970 [1967].

(Nemcsak az interneten: néhány évvel ezelőtt például egy vasútállomás újságstandjának kirakatában láttam, ahol „békésen” és bizonyára valamilyen furcsán értelmezett demokratikus szellem jegyében fértek meg egymás mellett az antiszemita röpiratok, a szityya „történelmi művek”, a katolikus szentek életrajzai és a kommunista propagandaanyagok.) Eco a korábbi történészek kutatásaira építve kimutatta, hogy a *Jegyzőkönyv* gyökerei nemcsak Jolyra vezethetők vissza, hanem többszörös hamisítások és átírások mentén egy Hermann Goedsche nevű botcsinálta regényíró (Sir John Retcliffe álneven írt) regényéig, illetve Joly és az ő közös forrásaiig: Dumas-ig és Eugène Sue-ig.⁵ Ezt a történetet írja meg új regényében is, mintegy újra-fikcionalizálva az igencsak regényes valóságot: *A prágai temető* főhőse egy Simonini nevű fiktív csaló, kettős (illetve hármas, vagy még „többes”) ügynök, hamisító, aki a 19. század utolsó kétharmadát végigélve ott van számos jelentős európai történelmi esemény háttérében, mindig saját közvetlen érdekei szerint keveri a kártyákat, és hozza létre azokat a hamisítványokat, melyekből Goedsche regénye és a *Jegyzőkönyv* is keletkezik. Eco első pillantásra tulajdonképpen nem tesz mást, mint a valóságos szövevényes históriát, az oda-vissza hatások és hamisítások történetének szinte kibogozhatatlan gordiuszi csomóját azzal vágja át, hogy egyetlen (kitalált) figura mesterkedéseihez kapcsolja az összes eseményt – azaz a sokszálú történetet egy fiktív főszereplő beépítésével igyekszik megvilágítani és újracselekményesíteni. Mint a regény végén az elbeszélő látványosan tisztázza: „[E]bben a történetben nincs más kitalált alak, csak a főszereplő, Simone Simonini” (553). Látszólag tehát Simonini az az egyetlen személy, aki miatt a történet nem jól megírt dokumentumregény (mondjuk olyasmi, mint *A királyné nyaklánc*a Szerb Antaltól vagy a *Louduni örögei* Aldous Huxleytől), hanem fikció: az 1830-ban született hamisító itt egyedül viszi véghez azt, amit a valóságban többen, egymásra hatva tettek, és Simonini, akárcsak egy klasszikus történelmi regény „középszerű hőse”, bejáratos minden fontosabb történelemformáló erőhöz, ott van a nagyobb eseményeknél. Tehát a szereplők nagy része (ahogy az idézett szövegrész után az elbeszélő megfogalmazza, a jelentéktelen figurákon kívül mindenki) valós személy, számos, az átlagolvasó számára ismeretlen figurával és több közismerttel – szerepel például Dumas, Garibaldi, vagy a magyar olvasó számára ismerős lehet az az Esterházy nevű katonatiszt, akinek a Dreyfus-perben való dicstelen részvételéről a (leginkább csak név-) rokona is megemlékezik a *Harmonia caelestis*ben.⁶ Ahogy azt Ecótól már megszokhattuk, a könyv hatalmas történelmi és kultúrtörténeti ismeretanyagot mozgat, és a jámbor olvasó, aki netán a szerzőnél csekélyebb műveltséggel rendelkezik (vagyis az emberiség körülbelül 99,9%-a) egy idő után már csak kapkodja a fejét, hogy eligazodjon a rázúduló ismeretanyagban.

Persze Eco nem lenne Eco, ha a történet ilyen egyszerűen működne, ahogy leírtam, s ahogy a könyv végén a narrátort idéztem. Egyfelől a szöveget három elbeszélői hang szervezi: a részleges amnéziában szenvedő Simonini, aki egy hajdani ismerőse, Frodde doktor ötlete alapján igyekszik múltját, emlékezetvesztésének okát spontán írás segítségével feltárni (a név természetesen Sigmund Freud-ot takarja), egy Dalla Piccola nevű abbé, aki titokzatos naplói társaként időnként átveszi helyét az íróasztal mellett, és kiegészíti emlékeit, valamint a kettejük szövegeit rendező, időnként bele-beleszóló nagybetűs Elbeszélő. Az emlékezést nemcsak az amnézia legyőzése és az identitás(ok) megtalálásának kényszere vezérli, hanem bizonyos feltárandó bűnesetek is. Egyrészt, mint kiderül, Simonini az aktuális szöveg írása előtt három évtizeddel találkozott Dalla Piccolával, és megölte őt (azaz az emlékezés másik írója minden valószínűség szerint nem lehet azonos

⁵ *Hat sęta a fikció erdejében*. 192–194; illetve Eco: Bevezetés. In: Will Einer: *Az őszeesküvés. Cion bölcseinek jegyzőkönyve. Az igazság*. Ford.: Greskovits Endre. Ulpius Ház, Budapest, 2005. v-vii.

⁶ Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Magvető, Budapest, 2000. 361–363.

a hajdani abbéval), másfelől pedig Simonini házának pincéjében több olyan hulla is található, akiknek a kilétére csak fokozatosan derül fény (az egyik éppen Piccola). Vagyis – szintén az Eco-regényekben megszokott módon – a történet krimi-szál köré szövődik, s a főhős emlékeinek koherens elbeszéléssé szervezésének egyik fő tétje a bűnesetek rejtélyének megoldása lesz.

Simonini, amellett, hogy a történet kezdetétől fogva gátlástalan csaló és megveszekedett idegen- (főként zsidó-) gyűlölő, lényegében annak a szemléletmódnak is a hordozója és szócsöve, amely az ilyesfajta tömeghisztériákat és összeesküvés-elméleteket működteti. Ő tudja a legjobban, hogy nincs Terv, pontosabban csak annyiban van, amennyiben saját maga létrehozta. Ám hite szerint az általa generált események lényegében valóságosak, hiszen akár így is történhetek volna, pontosabban így kellett volna történniük. Nem véletlenül hamisító Simonini fő foglalkozása: pályájának kezdetén olyan végrendeleteket gyárt, melyek a megrendelő szerint tulajdonképpen annyiban nem fiktívek, amennyiben az elhunytak, az aktuális megbízó szerinti „magasabb törvény” szerint, hajdan így kellett volna rendelkeznie – azaz csak a dolgok mögötti „valós igazságot” teszik kézzelfoghatóvá a hamisítás során. Így Simonini az összeesküvések generálójaként mintegy megfordítja a logikát: a látványosan fiktív, hamisított események igazak, hiszen ő maga hozta létre őket, méghozzá a dolgok (általa relevánsnak hitt) belső logikája alapján. A főhős zsidógyűlölete több forrásból táplálkozik: részint nagyapja mendemondáiból, a házi legendáriumból (a nagyapa figurája egyébként újabb ecói trüffel egyszerre valós és fiktív személy: Simonini kapitány nevéhez fűződik egy 1806-os antiszemita levél, melyet valószínűleg Napóleon titkosrendőrei állítottak össze⁷). Az otthonról kapott kóros örökséget saját ifjúkori élménye is erősítette: tizennégy éves korában egy zsidó nő elutasította közeledését, s ezután Simonini antiszemitizmusa a nőktől való félelemmel társult (melynek pótszere az evési szenvedély lett: így a könyv tobzódik a különféle ételekben, melyek receptjeit már-már szexuális szenvedéllyel jegyzi le a főszereplő). Vagyis az összeesküvés generálására egyszerre kapunk fikcióelméleti és pszichológiai magyarázatot, a kettő egymást erősíti: a gyűlölködő történetek közt eleve torzan felnövő Simonini a nővel folytatott, amúgy teljesen jelentéktelen szóváltását hatalmas traumaként, és az örökül kapott antiszemita narratíva igazolásaként élte meg. Emellett természetesen az sem véletlen, hogy éppen egy zsidó nőhöz próbált közeledni, tehát ideológiájához kezdettől szexuális attitűd is kapcsolódott.

A történet során tehát tanúi lehetünk, ahogy Simonini – életében talán először – nyílt kártyákkal játszik: múltját összerakva próbál rájönni a titokzatos másik naplóíró és a pincében lévő hullák kilétére. Ám közben a szöveg messze nem olyan egyértelmű, mint amilyennek látszik. Nemcsak az időbeli ugrások nehezítik meg a történet értelmezhetőségét (ezt egyébként az Elbeszélő a végén - miután a szerző irodalomelméleti szövegeire erősen emlékeztető módon elmagyarázta fabula és szüzsé, történet és cselekmény különbségét – kronologikus táblázatban is összefoglalja), hanem az is, hogy tulajdonképpen egyik narrátor sem teljesen megbízható. Simonini és Dalla Piccola emlékei hézagosak, eleve védik a rejtélyt - na és persze miért is higgyünk egy olyan szöveg állításainak, amelyet egy csaló és hamisító írt, aki hivatásszerűen hazudik. Az Elbeszélő pedig, bár a korábban idézett helyen saját hitelességét bizonygatja, lényegében maga is spekulál, amikor a különféle 19. századi konspirációk, titkosszolgálati ügyek, sátánista, szabadkőműves és egyéb szervezetek közti összefüggéseket „feltárja”. Magyarul, az általunk olvasott könyv ugyanazt a játékot játssza, amelyet Simonini, a konspirátor: úgy kapcsol össze eseményeket, hogy az eredmény valószerűnek tűnik, ám ehhez az is kell, hogy a bizonytalanságo-

⁷ Hat séta a fikció erdejében. 189.

kat, írói beavatkozásokat, spekulációkat elkenje. Ha hagyjuk, a regény könnyen meggyőző arról, hogy a *Jegyzőkönyv* előtörténete olyan kerek eseményhalmaz, ahol minden minden-nel összefügg. Am közben éppen azt fedi el a könyv, hogy mennyi hipotézis és spekuláció van a logikusnak tűnő történet mögött, így maga *A prágai temető* is a konspirációkról szóló konspiráció regénye.

Az elbeszélői megbízhatatlanság abban is megnyilvánul, hogy kétséges a kötetvégi narrátori legitimitáció, a központi szereplők és események „történetisége”. Több olyan pont van ugyanis, ahol az olvasó némiképp gyanakodhat a leírtak „valóságosságában”. Ilyen mondjuk – hogy csak egyetlen példát említsek – a regény vége felé található sátánista szertartás és előzményei. Anélkül, hogy a történet csattanóját lelőném (mert itt derül ki az egyik hullá és gyilkosának kiléte), Simonini kapcsolatba kerül egy Dr. Du Maurier nevű pszichiáter betegével, Dianával, aki különös tudathasadásos állapotban időnként transzba esve olyan személyiségeket vesz fel, melyek hozzájárulnak, hogy Simonini egy Taxil nevű másik imposztorral szövetkezve befektítse és a sátánizmussal hozza kapcsolatba a szabadkőműveseket. A könyv vége felé különös és félelmetes sátánista orgia szemtanúi lehetünk, melyen Piccola abbé életében először szeretkezik nővel, magával Dianával. Az orgia valóságossága eleve kétséges, hiszen a történet szerint az abbával a szertartás során valamilyen kábítószerrel itatnak, s így egyáltalán nem biztos, hogy amit látott és leírt, az valóban megtörtént. Ám némi utánajárással, a 19. századi titkos társaságok történetét valamennyire ismerve a nevek és az események ismerősek lehetnek: Léo Taxil valóban élt, a nevéhez fűződik az *A prágai temető*ben is szereplő könyvsorozat, mely „leleplezi” a szabadkőművesek sátánista eredetét, ördögimádó szertartásait. A (valódi) könyvek egyik szereplője egy Diana Vaughn nevű fiatal nő, aki hajdan a szabadkőművesek hálójába kerülve részt vett különböző erkölcstelen és undorító szertartásokon, majd később, befolyásuk alól immár megszabadulva, Taxil segítségével leleplezte a titkos társaság keresztényellenes tevékenységét. Mondanom sem kell, Taxil története merő kitaláció, hamarosan le is lepleződött a család.⁸ Tehát Taxil létező figura, és Diana is az, csak nem egészen olyan, amilyennek Eco ábrázolja: nem tudathasadásos pszichotikus áldozat, hanem (a valódi) Taxil gépirónője volt, akinek az imposztor kölcsönvette a nevét, hogy sátánista hazugságának szereplőjévé tegye. *A prágai temető* Dianája több figurából van összerakva: némileg a „történeti” Taxil-könyv fiktív Dianájából, illetve érzésem szerint egy másik fiktív személyből is, akinek kilétére korábbi kezelője, Du Maurier doktor utalhat. Ilyen nevű orvos akkor nem létezett (legalábbis olyan biztosan nem, aki találkozott Freuddal, és Dianához hasonló betegeket kezelte), a figura valószínűleg utalás George du Maurier angol íróra. Az ő neve manapság már nem túl ismert (legfeljebb mint Daphne du Maurier, a *Manderley-ház asszonya* szerzőnőjének nagyapja), ám a viktoriánus Angliában meglehetősen népszerű karikaturistaként és regényíróként tartották számon, akinek talán leghíresebb könyve, a *Trilby*, *A prágai temető* történetének ideje előtt három évvel, 1894-ben látott napvilágot. A szöveg több szempontból is érdekes: címszereplője egy fiatal lány, akit rabságában tart a gonosz hipnotizőr, Svengali. A melodramatikus történet szerint a hipnózis hatására Trilby teljes személyiségváltozáson megy keresztül, híres énekes, illetve Svengali rabja és partnere lesz. Figurája, ha áttételesen is, hasonlít Dianára, akinek tudathasadásos állapotja ugyanolyan személyiségcserét eredményez, mint Trilbyé, s Dianát Taxil és Simonini éppolyan hipnotikus rabságban tartják, mint Svengali Trilbyt. Másfelől a hipnotizőr figurája du Maurier regényében tipikusan a „gonosz zsidó” sztereotípiáját testesíti meg. Tulajdonképpen – ha csak nem értel-

⁸ Vö.: *The Confession of Leo Taxil*. Transl.: Alain Bernheim, A. William Saimii, and Eric Serejski. http://freemasonry.bcy.ca/texts/taxil_confessed.html (letöltve: 2012. szeptember 1.)

mezem én is túl a dolgokat – itt ugyanaz a fajta trükk játszódik le, amelyről maga a regény rántja le a leplet: ahogy a *Jegyzőkönyv* előzménye Joly, annak forrásai pedig Sue és Dumas, ugyanúgy vesz kölcsön Eco motívumokat, jeleneteket más regényekből, hogy aztán saját céljaihoz igazítva írja át azokat.

A regény tehát rendkívül rafinált módon mutatja be fikció és valóság egymásba mosódását, a nagy és kerek történetek, konspirációk megformálódásának tényezőit. Sőt, a legérdekesebb ebből a szempontból éppen az említett jelenet, a sátánista szertartás végki-
fejlete, melyet azonban, mivel a krimi-szál poénját ezzel lelőném, most nem elemezhetek. Számos öntükröző momentumot és agyafúrt megoldást tartalmaz a könyv, melyek szépen és szinte észrevehetetlenül vegyítik a fikciót a történeti valósággal. A mű maga is a 19. századi tárca- és kalandregények, Sue és Dumas stílusában íródott, illusztrációs anyaga is korabeli könyvekből, újságokból való, s a regénybeli „valós” események a forrásul választott művekre utalnak: Simonini pincéje maga válik a prágai temetővé, mely egyszerre szolgál a holtak elföldelésére és a világgösszeesküvések megtárgyalásának színhelyéül. A mű végére pedig maga Simonini is egyfajta anti-bolygó zsidóként, a 19. századi (és korábbi gótikus) kaland- és rémregények jellegzetes negatív hőseként folytatja útját, halált és pusztulást terjesztve.

A prágai temető tehát tipikus Eco-regény, ám sajnos abban a tekintetben is tipikus, hogy tulajdonképpen a szerző ugyanazt a jól bevált receptet alkalmazza, mint korábbi műveinél, és ami egy ideje (legalább a korábbi szöveg, a *Loana királynő titokzatos tüze* óta) végképp kifáradni látszik. Olvasótípus kérdése, legtöbbünket bizonyára lenyűgözött *A rózsaneve*, mely azért válhatott egy irányzat zászlóvivőjévé, mert egyszerre tudott alapos elméleti apparátust felvonultatni, „agyas” és szórakoztató regény lenni. Talán *A Foucault-ingánál* is megbocsátottuk az írói botlásokat, egyes karakterek kidolgozatlanágát, a kultúrtörténeti érdekességekben való hedonista tobzódást. Később - legalábbis most saját Eco-olvasataimról beszélek - talán egyre elnézőbbnek kellett lennünk, valahogy a szövegeken mind erőteljesebben érződött, hogy az író a tudós javára háttérbe szorul, s a szövegek inkább érdekesekek, mint jók, sokat lehet róluk beszélni, jól elemezhetőek, de regényként egyre érdektelenebbek. Itt sajnos ugyanezt éreztem: Eco megírta regényben azt, amit korábban már teoretikus és történeti szövegekben leírt, kicsit trükkösebben, de sokszor pontosan azért nem működik irodalmi alkotásként, mert elveszünk a kalandokban, a politikai és kulturális utalásokban, s az olvasás során folyton érezzük, hogy a könyv „szellemi kalandként”, elméleti illusztrációként jól funkcionál ugyan, de a figurák kissé alulírtak és sematikusak, a történet szerkezete kusza. Ami pedig összetarthatná a szöveget – a krimi-szál, az identitás keresése – egy idő után valahogy tét nélkülivé válik. Most lelővök egy poént, de nem hiszem, hogy létezik olyan olvasó, aki rendkívül gyorsan ne jönne rá, hogy Simonini és Della Piccola ugyanaz a személy (aki így a főszereplő Diana tudathasadásos tükörképévé válik), ahogy tulajdonképpen a pincében lévő hullák kiléte sem okoz igazi meglepetést. Számomra a többszörös narráció is sokkal inkább tűnt afféle írói technikai bravúrkodásnak, mint a cselekményt szervesen szolgáló eljárásnak. Mint ha Eco új műve egyszerre szeretett volna 19. századi kalandregények stílusimitációja, a fikcióalkotásról, a személyes és kollektív gyűlöletkeltésről szóló filozofikus szöveg és történelmi regény lenni. Ám ami hajdan sikerült, most valahogy nem akart igazán összejönni: *A prágai temető* becsületos, tisztességes munka, témájából adódóan fontos szöveg is lehetne (megjelenések a mű témájának és ábrázolásmódjának etikusságával kapcsolatban nagy viták is folytak), de mint regény kissé alulszerkesztett, a teoretikus és történeti anyag, úgy érzem, felülkerekedett a cselekményen. Bár az ilyen összehasonlítások mindig sántítanak kicsit, a *Jegyzőkönyv* születésének és utóéletének témáját Danilo Kiš hasonló eszközökkel, fiktív és történeti részek rafinált egybeolvasztásával már sokkal sikeresebben feldolgozta a *Királyok és bolondok könyve* című novellájában. Ott sikerült a két

szférát - történeti beszámolót és a fiktív novellisztikusságot – olyan arányban vegyíteni, hogy a kettő egymást erősítse, s jól megmutassa a *Jegyzőkönyv* és minden gyűlöletbeszéd működésének logikáját.⁹ Ecónak csak félig ment ez, s regénye, bármilyen érdekes szöveg is, inkább témájával, a mozgósított tudásanyaggal, a fikcionalizáció lehetőségeinek és veszélyeinek bemutatásával válhat emlékezetessé, regényként talán nem annyira. *A prágai temetőnek* is két szerzője volt, akik elő-előbújva szerkesztették a könyvet – az egyik tudós, a másik író. Most a tudós személyisége sokkal erősebb lett...

---

⁹ Erről bővebben lásd: Kisantal Tamás: A valóság fikciója és a fikció valósága. Megjegyzések egy Danilo Kiš-novella kapcsán. In: Kisantal T. – Mekis J. – Müller P. – Szolláth D. szerk: *Thomka-symposion*. Kalligram, Pozsony, 2009. 91–98.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ORAVECZ IMRE versei 1057
TANDORI DEZSŐ verse 1062
VÖRÖS ISTVÁN versei 1064
DARVASI LÁSZLÓ: Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből
(*regényrészlet*) 1066
HALÁSZ MARGIT: Vidróczki-kódex (*regényrészlet*) 1072
VÉCSEI RITA ANDREA: A part alatt; Szőnyegminta jobb arcfelén
(*kisprózák*) 1079
LACKFI JÁNOS: Milyenek a magyarok? (*kisprózák*) 1086
CSORDÁS GÁBOR: Válságban (*Lengyel napló, 1983 – III. rész*) 1092
MELIORISZ BÉLA versei 1106
H. MOLNÁR ÁKOS versei 1108
JENEI GYULA verse 1110
KÜRTI LÁSZLÓ verse 1112

*

- JANKOVITS LÁSZLÓ: A diadalmas mandulafa (*tanulmány*) 1113
NAGY IMRE: A pécsi irodalomtörténet koncepciója (*Kérdésfeltevések és
válaszlehetőségek*) 1120
GYÜRKY KATALIN: Biztos benne, elvtársnő? (*Sofi Oksanen regényeiről*)
1124
GYÖRFFY MIKLÓS: Összegzés és búcsú: *Fanny és Alexander* (1981/82)
(*tanulmány*) 1129

*

- SZOLLÁTH DÁVID: A romantikus hős szálnalmas bukása (*Rakovszky
Zsuzsa: VS*) 1140
SZÉCHENYI ÁGNES: A töredékesség műfajképző ereje (*Kosztolányi
Dezső: Esti Kornél. Kosztolányi Dezső Összes Művei – Kritikai kiadás*) 1148
KÁLECZ-SIMON ORSOLYA: Közös történetünk újragondolása (*Dasa
Drndić: Leica formátum*) 1154
PÁLFY ESZTER: Honfoglalás vérszerződéssel (*J. M. Ledgard: Zsiráf*) 1157

2012

NOVEMBER

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KARÁTSZON ENDRE *Retúrjegy* című önéletrajzi könyvét október 2-án mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel Szilágyi Zsófia, a kötet szerkesztője és Szolláth Dávid beszélgetett.

*

A VI. PÉCSI NEMZETKÖZI TÁNC TALÁLKOZÓT szeptember 27. és 30. között rendezték meg. A találkozón mások mellett a Győri Balett, a Testbeszéd Projekt 3, Fodor Zoltán Társulata, a Bozsik Yvette Társulat, Góbi Rita Társulata, a Közép-Európa Táncszínház és a Frenák Pál Társulat előadásait tekinthették meg az érdeklődők.

*

A PÉCSI ZENESZÜRET FESZTIVÁL október 1. és 7. között zajlott le. A rendezvénysorozat keretében többek között a Pannon Filharmonikusok, a Budapesti Fesztiválzenekar, Bánky József, az Orfeo Zenekar, Ilya Kondretiev és a Liszt Ferenc Kamarazenekar adott koncertet a Kodály Központban.

*

BTK 20/30. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara ünnepi rendezvénysorozatot hirdetett annak alkalmából, hogy harminc évvel ezelőtt újraindult az egyetemi szintű pécsi tanár- és bölcsészképzés, illetve húsz éve ismét megalakult az önálló Bölcsészettudományi Kar. A programok kiemelt része a Bölcsész Akadémia, amelynek keretében eddig Langó Péter ré-

gész, Kulcsár Szabó Ernő irodalomtudós, Száva Borbála történész, Csépe Valéria pszichológus, Csukovits Enikő történész és Fehér M. István filozófus tartott előadást.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI PREMIEREK. A Pécsi Nemzeti Színház három új bemutatót tűzött műsorra októberben: 12-én Peter Schaffer *Black Comedy* című darabját láthatta a közönség Szikora János rendezésében, 13-án a Pécsi Balett a *Bonyodalmas balkáni lakodalmas* című táncelőadást vitte színre (zeneszerző: Goran Bregović, koreográfus: Zachár Lóránd), 21-én pedig Mozart *A színigazgató* című zenés komédiája került színpadra, Ottlik Ádám rendezésében. – A Janus Egyetemi Színház október 8-án mutatta be Erdős Virág *Mara halála* című drámáját, a darabot Guth Anita rendezte.

*

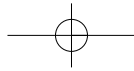
HORVÁTH VIKTOR nyerte el idén az Európai Unió Irodalmi Díját. Az Európai Könyvkereskedők Szövetsége és az Európai Könyvkiadók Szövetsége által 2009-ben létrehozott díj a kortárs európai irodalom értékeire hivatott felhívni a figyelmet. Gratulálunk munkatársunknak!

*

A DÉRY TIBOR-DÍJAT október 19-én adták át Budapesten, az Artisjus székházában. Az idén Bán Zsófia, Demény Péter, Imre Flóra és Szolláth Dávid részesült elismerésben. Gratulálunk munkatársainknak!

Szerzőink

Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.
Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
Halász Margit (1964) – író, Budapesten él.
Vécsei Rita Andrea (1968) – költő, író, Budapesten él.
Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécssett él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécssett él.
H. Molnár Ákos (1983) – költő, kritikus, Pécssett él.
Jenei Gyula (1962) – költő, az *Eső* főszerkesztője, Szolnokon él.
Kürti László (1976) – költő, tanár, Mátészalkán él.
Jankovits László (1964) – irodalomtörténész, a Pécsi Tudományegyetem docense, Pécssett él.
Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Györfy Miklós (1942) – író, műfordító, irodalomtörténész, Szentendrén él.
Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézet munkatársa, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécssett él.
Széchenyi Ágnes (1957) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Kálcz-Simon Orsolya (1985) – költő, fordító, az ELTE BTK doktorjelöltje és tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.
Pálfy Eszter (1989) – a PTE BTK esztétika-magyar szakos hallgatója, Pécssett él.

KÉPEK

Csordás Gábor fotói 1095, 1097, 1099, 1101, 1103, 1105

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

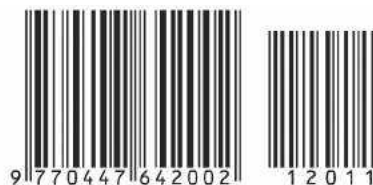
PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

ORAVECZ IMRE

Erősödő vágy

*Egyre hőbbben kívánom,
bárcsak gyorsabban múlna az idő,
rövidülnének a napok, az évek,
ha vannak még napjaim, éveim,
és jönne már a halálos betegség vagy végelgyengülés,
és ne lennék tanácstalan,
mivel töltsem ki,
mikor leszáll az est,
mikor már se írni, se olvasni nem tudok,
és egyéb teendőimmel is végeztem,
holott idő mint olyan nincsen,
csak tér van és a térben mozgás, változás,
melynek része vagyok,
de iramán változtathatok.*

Alap

*Széncinke a napraforgó levelének szárán,
eszik,
kitartóan vagdossa a karmával leszorított magot,
de közben minduntalan felkapja a fejét,
jobbra néz, balra néz,
egy pillanatra sem feledkezik bele az evésbe,
erősen figyel,
résen van,
készen arra,
hogyan elröppenjen,
ha ragadozó közelít,*

*ez a túlélés, a törzsfajlódás alapja,
az állandó éberség, készenlét.*

A kérés részletezése

Egyedül legyek a házban,
álljak a konyhában és mosogassak,
vagy tartsak a könyvespolc felé,
hogymegyek egy könyvet,
dőljek oldalt,
neki a tálalópultnak, vagy egy széknél,
attól függően, hol tartózkodom,
a tálalópult átmenetileg támasszon meg,
de a szék boruljon fel,
kapjak is valami után,
az edényszárító széle vagy a távcsőállvány után,
de ne rántsam magamra egyiket se,
először ne érezzek semmit,
aztán nagy, nagy fájdalmat,
az addigi legnagyobbat,
de enyhüljön
és legyen elviselhető,
vagy vágódjak el egyből,
zuhanjak akadálytalanul a padlóra,
a padló szőnyeg nélküli részére,
koppanjon nagyot a fejem,
de ne halljam,
legyek azzal elfoglalva,
hogymegyűrttem a szőnyeget,
vagy ha mégis eljut hozzám a hang,
ne figyeljek rá,
kössön le a zuhanás,
az ne érjen véget a padlónál,
folytatódjon azután is,
nyíljon meg a padló,
azon keresztül,
bele valami fényes mélységbe vagy feketeségbe,
és csak zuhanjak, csak zuhanjak,
míg ki nem alszik a tudatom,

nem vagyok rá méltó,
de ilyen halált adj, Istenem,
ilyen váratlant, gyorsat, kegyeset.

A plussz-szoba

Visszatérő álmom,
 hogy a háznak van egy befejezetlen traktusa,
 egyetlen padlásszobából áll,
 az emeleten történik bele az átjárás,
 vakolatlanok a falai,
 de be van rendezve,
 ugyanazokkal a bútorokkal, mint a hálósobám,
 a képek is ugyanazok a falakon,
 mintha duplikátum lenne,
 csak az ablakából nem nyílik kilátás,
 mert eltakarja a kinti fenyőfa,

elvesztettem egy laborleletemet,
 és ott találtam meg,
 már aludtam is ott,
 felébredve emlékeztem rá,
 hogy nyitva felejtettem az ablakát
 és másnap valóban nyitva volt,
 de szerencsére nem esett be az eső,

egyszer ébren is kerestem,
 felkeltem éjjel,
 kimentem a folyosóra,
 felkapcsoltam a villanyt,
 és az ajtó után kutakodva sokáig tapogattam azon az oldalon a falat.

Nyom

Újraolvasom, többedjére már, kedvenc klasszikusaimat,
 Mikszáthot, Tömörkényt, Móriczot, Kosztolányit és a többit,
 egy papírfecnit használok könyvjelzőnek,
 és rossz szokásom szerint a körmömmel jelölöm meg,
 hol, melyik bekezdésénél, mondatnál szakítom meg az olvasást,
 néha pontosan oda kellene vésnem,
 ahová már véstem,
 borzongva nézem körmöm régi nyomát,
 mintha egy idegentől származna,
 akit túléltem.

Fordított halotti beszéd a jövőből

*Itt nyugszom, fiaim,
ebben a sorban,
ez alatt a múkósíremlék alatt,
a húgom, a nénétek emeltette,
aki túlélte,
egyszerű, természetes kőtömböt szerettem volna,
évszám nélkül, csak a nevémmel,
de nem tudott olyat beszerezni,
és szégyellte volna is a sok drága márvány közt,
azonkívül van itt más ilyen nevű is,
többek közt az apám,
és nem akarta,
hogy összetévesszenek vele,
örülök,
hogy megtaláltatok,
hogy még emlékeztek,
hova temettek,
bár azóta nem sokszor jártatok itt,
néha még Halottak napján se,
pedig jó,
ha olyankor felettem is áll valaki,
nem neheztelek érte,
távol laktok, távoli városokban,
és ritkán értek rá,
vagy éppen külföldön tartózkodtok,
volt ennek jó oldala is,
nem kentétek össze mécseseitekkel a fedlapomat,
és nem hányódtak rajta hetekig az elszáradt virágcsokrok,
de mindegy is,
a lényeg,
hogy itt vagyok,
még mindig meglelégedéssel tölt el,
hogy ide kerültem,
miként abban a régi versben reméltem,
ha tudjátok,
melyikre gondolok,
utólag visszatekintve gyerekség volt részemről,
de annyira akartam,
végül ez volt az értelme annak,
hogy több évtized után visszaköltöztem a faluba,*

nem a házépítés, új házasság, jobb levegő,
ezt akkor nem tudtam,
és nagyon megrázott,
mikor összeomlott minden,
és megint egyedül maradtam,
köszönöm,
hogy eljöttetek,
kár,
hogy az unokáimat nem hoztátok el,
pedig a kisgyerek nagyon szereti a temetőt,
ti is sokat futkostatok itt a sírok közt,
mikor kiskorotokban kihoztalak benneteket,
felmásztatok a fedlapokra,
járáltatok rajtuk, leugráltatok róluk,
nem együtt,
hanem külön, életem más-más szakaszában,
hiszen egy nemzedéknyi korkülönbség van köztetek,
ne restelljétek,
hogy már nem emlékeztek rám pontosan,
az arcomra,
meg arra,
mi mindent csináltunk együtt,
ez természetes, ennyi idő múltán,
és ne sajnáljatok,
nem olyan rossz itt,
nem vagyok egyedül,
ismerősök vesznek körül,
itt van anyám, apám, apai nagyanyám, apai dédnagyapám, apai
dédnagyanyám,
továbbá számos rokon, gyermekkori barát, volt szomszéd,
és nem kell semmit tenni,
csak hallgatni,
és porladni,
ez utóbbiban nagyon előre szaladtam,
a csontjaimat kivéve szinte már eggyé váltam a földdel,
gyertek el máskor is,
csak jobb,
ha itt vagytok,
kissé olyan,
mintha még mindig veletek lennék,
mintha még mindig élnek.

Teljesi Demó:

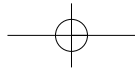
A legfinább, a legnagyobb

A házom-nyúzó élet öröndes
 öröggel töltes, újra
 meg kell öröndem
 a csavak jelbeszédet,
 örök, bár kezem minden izületi
 része fáj, örök mépis,
 minnek, ő fáj, földi,
 ez még csak régső, legfinább
 rendelkezés se, mert kinck,
 csak alig bírom másként
 a házom-nyúzó életet,
 is még öröndhetek, hogy
 szabad lehetek. Míg: ez
 a legnagyobb áldás.

TANDORI DEZSŐ

A legkisebb, a legnagyobb

*A húzom-nyúzom élet csöndes
csüggéssel tölt el, újra
meg kell szoknom
a szavak jelbeszédét,
írok, bár kezem minden ízületi
része fáj, írok mégis,
minek, ó jaj, Toldi,
ez még csak végső, legkisebb
rendelkezés se, mert kinek,
csak alig bírom másként
a húzom-nyúzom életet,
és még örvendhetek, hogy
szabad lehetek. Míg: ez
a legnagyobb áldás.*

VÖRÖS ISTVÁN

Betlehem

A napkeleti bölcsek

*1 Nem bölcs, aki
a mai viszonyok
közt útra kel.*

*2 Nem király,
akinek nincs többje
egy kis aranynál,
mírhánál, tömjénnél.*

*3 Nekik annyijuk
se volt. Úgy kellett
útközben összekoldulni.*

*4 Azt se tudták, hová
mennek. Három
hatalomból kiesett
trónörökös, aki barbár
rablóbandája jogtalan
bosszúja elől menekül.*

*5 Egy csillag alatt
találkoztak, de akkoriban
minden útkereszteződés
fölött csillag világított.
Tudós gúnyát vettek
maguknak maradék
pénzükön.*

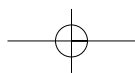
*6 És máris bölcsek
voltak. Más nem
maradt nekik.*

*7 Hogy megváltót
kerestek, az nem
is vitás.*

A hódolat

*1 Jézus a pólýából a három
királyra szegezte a pillantását.*

2 Ő az – mondta Boldizsár.

3 Gáspár már el is aludt a szalmán,
most fölriadt és mit sem értve
bámult az istálló csatakos
árnyékaira.

4 A frissen született borjú
diadalordítással üdvözölte
a világot, odébb kocogott anyjától,
és minden erejét veszítve
térdre rogyott Jézus előtt.

5 Menyhért ijedten követte
példáját, mint aki le van
maradva az állatokhoz képest.

6 József akkor hajtotta be
a bérányokat az udvarba,
még az istálló is tele lett velük.

7 A terelőpuli egy óvatlan
pillanatban ellopta
a véres méhlepényt.

Hajnali futás

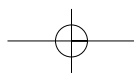
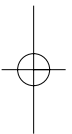
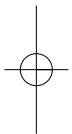
1 József aludt. Mária már
kijött a házból tehenet fejni.
A háromkirályok
józanon, mint a vasszeg,
a kihűlő hamuba bámultak.

2 Most aztán mi lesz velünk?
Idevezettük a királyt.

3 Gyorsan összeszedték,
amijük volt, tömjént,
aranyat, mirhát,
és József lábához pakolták.
Szamaraikat, kiérve a városból,
egy husággal elkergették.

4 Az elsőt még aznap elejtette
egy oroszlán. A második
szakadékba zuhant következő
éjjel. A harmadik félév kóborlás
után halt szomjan a sivatagban.

5 Addigra már a bölcsek
se éltek, lemészárolta
őket egy rablóbanda.

DARVASI LÁSZLÓ

Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből

regényrészlet

A heccről majd később

A törpegyár udvara fölött vérzett, másnaposan ébredezett az ég. Óriás szürke lepedőből tépett fátylak, hatalmas torkok mélyéből fölgomolygó füstök keveredtek a fenti piros sávokba. A fák szinte behajoltak saját lélegzésük reménytelenségébe, a por fölött ezüstözött a párolgó pára. Az iroda ablakából látta a folyondár futotta, itt-ott megszakadó dróthálót, amivel a törpegyár területét kerítették. Lécek, rozsdás szögekkel kivert fahasábok, bádoglemezek heverték az ő udvarán is. Már rákezdték a madarak, a szörnyeteg rigók és a verebek, szarka gyűlölködött cserregve az udvari vadgesztenyefáról. Nedves ronggyal dörzsölgette az arcát és a homlokát, igyekezett arra gondolni, nem csupán a félelem irányítja a mozdulatait. Ha csak félelemből tenné a dolgát, az baj lenne. Bele se mert gondolni, mekkora baj. Kávét főzött a régi, itt hagyott kotyogóson. Hátrament a fészernek nevezhető téglakalyibához, s mert meglepetésére talált, ölbe vett néhány hasáb fát és gyújtóst, régi újságokat, amiknek a lapjait aztán megtekerte, és a tűzhely mellé, a sarokba állította őket. Hiába várható további hőség, egy valamirevaló kályhának mindig készen kell állnia. Bármi megtörténhet, de persze nem akármilyen történik meg, csak aminek nem feltétlenül kellene. Az emberek szemezgetik az életüket, aztán úgy hajtják be maguk után az élet ajtaját, mint akik nem is voltak. A heccről pedig majd később. Később legyen szó a heccről, a tréfákozás halálos és furfangos természetéről, ami évszázadok óta kitart, és ha a pontosságot finomkodásnak is lehet nevezni, akkor a hecc valóban egyre többet veszített a játékos, önkényes, az emberi fantáziát is próbára tévő jellegéből. Elővette a likőrösüveget, jól meghúzta. Még nem is kezdődött el a munkaideje, de már kopogtattak.

Ki más, Kicsi Cár billegett az ajtó előtt. A férfi olyan volt, mint valami vadnyugati prémvadász, aki most lépett ki egy rongyossá olvasott Karl May-könyvből. Elszántnak tűnt, miközben arról árulkodott a vérben ázó tekintete, hogy nem álmodozással töltötte az éjszakát. Ráállt a küszöbre, billegette a teste súlyát, beingott a helyiségbe, de kint is maradt. Ő pedig most figyelt föl arra, hogy az ajtó mellett jókora sárkaporó is görbül. Tegnap, amikor érkezett, nem vette észre. Kicsi Cár lendítette a sáros bakancsát, de nem lépett be.

A regény korábbi részletei a *Jelenkor* 2012/7-8., illetve 9. számában olvashatók.

– Jó reggelt, uram – mondta.
 Kicsi Cár bólintott, hát persze.
 – Arra gondolok – szólt a Kozmetikus, és a másik mögé mutatott –, hogy nem véletlenül van ott a sárkaparó.
 – Nyilván, mert odadugták – Kicsi Cár nevetgélt, lengedezett a feje mögött a görényfarok.
 – Sárban is járt ma már, uram?
 – És ha vérben? – a másik inkább szórakozott volt, mint fenyegető. – Könnyű, enyhén sózott, kakukkfüves báránvérben, úgy értem – tette hozzá, az ínyével mosolygott.

Ő nem válaszolt. Könnyedén, mint egy mesefilmben, dudaszó zengett a törpegyárban, hamarosan kezdődik a munka, a köpönyegegnek, a papírcsákókhoz hasonlatos sapkáknak, a szemüvegeknek már helyesen kell állniuk. Recsegve, meg-megdöccenve indulnak a futószalagok, a portás föláll, szalutál. Kicsi Cár kiintett, mire a három alak, akik árnyékként kísérték ide, és az udvaron cigarettáztak, csak bólintottak, mint valami álmos, de bármilyen neszre fölébredni kész állatok. Kicsi Cár csak betolta tömzsi, erős testét az irodába. Szimatolt, az asztalához lépett, s még mindig tünődő arccal rádobta a szatyrot. Formátlanná hízott testükkel ilyesmi szatyrokkal billegnek a vidék asszonyai a boltokba és a csarnokba, a kínai piacok elemektől izgatott mesevilágába, a heti vásárok forgatagába. Csakhogy ebben a szatyorban vasdarabok és huzalok voltak. Egy hangszóró fájdalmas maradványai, ami még néhány órája kint fénylett a város határában, és beszélt, és igazoltatott is.

– Az egyik kedvenc hangszerem volt – Kicsi Cár hangja mélabús lett. Simogatta a kikandikáló vashuzalt, megcsillantak a kövér aranygyűrűi. A Kozmetikus fölfigyelt, kedvére való volt a megnevezés. Kicsi Cár hangszereknek nevezi a hangszóróit, amikkel teleaggatta a várost.

– Sajnálom, sok lehetőségem nem volt – szólt. – Ha nem találok valamilyen megoldást, talán még most is a város határában diskurálnék.

– Bizony a szívemet tépte ki – bólogatott Kicsi Cár, a sapkája alá nyúlt, elmélyülten vakarózott. – Ennek azért lesznek következményei. Igen, igen, milyen súlyos következmények jutnak az eszembe. Olyan furcsa, hogy képtelen vagyok felejteni. Ezért megbocsátani sem tudok. Nem felejt, de megbocsát?! Ugyan, kérem!

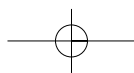
– Arra gondol, hogy a bosszúvágy és az emlékezés kézen fogva jár? – kérdezte, mire Kicsi Cár őszintén meglepődött.

– Nem tudom, így gondolom-e. Amikor bosszúvágy fűt, mert be kell valljam magának, olykor bizony bemelegít a lelkemben, hovatovább egészen lázassá tesz, nem az emlékek vert hadseregére koncentrálok. Hanem a bosszú módozataira. A győzelemre! A bosszút győzedelmes művészetté fejleszteni, nos ez a hatalom egyik legfontosabb követelménye. Aki úgy áll bosszút, hogy abban esztétikum, szellemesség éppúgy van, mint erő, méltán számíthat a többség elismerésére és támogatására.

– Hecc – hümmögött a Kozmetikus.

– Kérem?

– Hecc – ismételte.

– Nem, ez nem hecc.
 – Abból nőtt ki.
 – Kicsoda nem a heccből nőtt ki itt, kérem?! Így vagy úgy, de mi mindannyian valami hecc gyermekei vagyunk!

Kicsi Cár bámulta az asztalon álló likőrösüveget, utánanyúlt. Beleszagolt, majd jól meghúzta. Elismerően bólintott, lögybölgette a palackot, az ablak felé tartva figyelte az alkohol színét.

– Kap állandó belépőt a könyvtárba – öblögette aztán a száját a likőrrel –, és a templomba is. Ételjegyet nem utalhatok, csak a helyi lakosoknak jár. Ha esetleg bejelentkezne, vagyis állandó címe lenne, akkor kapna azt is. De így nem járulhatok hozzá – Kicsi Cár eltűnődött. – Sajnos a helyiek közül se mindegyiknek jár jegy. Igaz is – mosolyodott el –, melyik a kedvenc étele?

Kicsi Cár a bakancsát nézte, a lábbeli orra és a szára vértől volt lucskos. Na, de barnállt néhány édes italfolt az asztal furnérján is, már legyek futkároztak rájuk. A törpegyár udvarán, mint bogarak a sírgödörben, fűgén forogtak a tárgoncák, dobozok és faládák emelkedtek, vezényszavak pattogtak, füttyök és sípok hasították a levegőt.

– A könyvtárba, úgy tudom, uram, nem szükséges belépő – jegyezte meg a Kozmetikus, azon tűnődött, vajon mi lesz a szatyor sorsa.

– Mi már Raktárnak nevezzük. Mert bármikor beléphet abba a szentélybe, engedély még kell. Jó, a cigányoknak például nincsen engedélye. Semmiféle engedélyük nincsen. Természetesen a menekülteknek sincsen. Meg egy-két ilyen olyan mihaszna se kapott, olyan, aki csak a bajt keresi, és persze meg is találja. Az engedély mindig a jóra való, becsületes embereknek kell. Ők attól jóra való és becsületesek, hogy van engedélyük, érti? És mert ilyenek, kapnak engedélyt! Aki nem rendes polgár, annak szükségtelen az engedély. Az ilyet úgyis odaeszi a fene, ahová ő akarja, és akkor mi a búbánatnak a papírmunka.

A Kozmetikus a törpegyár felé pillantott. Egy munkásra láda esett, csak a feje látszott ki, összefutott néhány ember, alig bírták kirángatni alóla. A munkások úgy kapkodták a tekintetüket, mintha tiltott dolgot művelnének. Akire rázuhant a láda, igencsak rossz bőrben volt. Nagyon jajgatott. Befogták a száját, így is rángatta a fejét. De ott állt mellette egy törpegyári munkás, és fújta a sípot, mint a régi, szép időkben. Síppal Bachot, lehet ezt is. Hogyne lehetne! Kicsi Cár, aki a jelenetet ugyanúgy látta, folytatta.

– Aztán természetesen a kocsmába is kell engedély. Már ivott ott, van tudomásom róla. Csakhogy akkor engedély nélkül lépett be. Tartsuk be, kérem, a szabályokat! – bólogatott Kicsi Cár. – Például az is mennyire fontos, hogy eldöntsük, aki az engedélyt igényelni szeretné, megkaphatja-e azt az előzetes engedélyt, hogy igényeljen engedélyt. Ez így megy, lépésről lépésre, mert másként nyomban a nyakunkba ugrana a káosz vadállata. Nem ugrálunk, nem szálldosunk, de normális ember módjára evezünk a cél felé, mint egy Odüsszeusz. Nem az eget kell bámulni, hanem azt az egy centimétert, ami éppen előttünk van! És látja, mégis milyen rémesen bonyolult. Kafka vagy Orwell jut az eszébe, de jaj, uram, nem. Ezekre a fiúkákra gondolt, láttam a redős homlokán. Nem, nem, nem! A viszonyokat úgy kell átláthatóvá tenni, hogy az a viszonyok kedvére legyen. A viszonyok mi magunk vagyunk! Hát akkor rajta! Dolgozzunk, és

a zöld lombok közül kifehérlenek majd a felhők párnái, az ég kékje, a tomboló Nap. A szút, ami meg szétrágná a fát, kiirtjuk. Hm?

Hallgattak, a legyek dolgoztak a likőr foltjain. És dolgozott a kikéklő ég, a föld, szemben a törpegyár.

– Rendben, csakhogy lássa, van bennem jóindulat, a kocsmába is kap állandó bérletet – folytatta Kicsi Cár. – De nehogy azt higgye, Cejt miatt. Azért lesz belépője, mert én így gondolom, így döntöttem, így tartom helyesnek. Cejtet pedig leszárom.

– Szerintem ez így nem egészen pontos – szólt a Kozmetikus.

– Jó, nem szarom le, de azért mégis. Az órákat át tudom állítani. Az embereket át tudom keresztelni. Én, mint már bizonyára tudja, alapítok. Az alapítás gyógyítás, műtét, tortúra, hecc, hosszú és fájdalmas kúra. Cejt múlik, én pedig vagyok.

– És a törpegyár?

– Az alapítványom érdeklí? Hm, hm – Kicsi Cár az állát vakargatta. – Maga azt hiszi, nagyon okos, mi?

– Itt mindenki remeg. Arra gondolok, hogy aki idejön, vagy itt él, remegni kezd – magyarázta, és közben figyelte a szatyrot, ami így, a kilógó huzalokkal és a nejlon fehérét átszűrő vasakkal olyan volt, mint valami műalkotás.

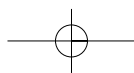
– Azt hiszi, kurva okos. Azt hiszi, tudja mitől döglük a légy. Na, tudja meg, hogy a légy is föltámadhat.

Kicsi Cár villámgyors mozdulattal csapott az asztalra, és lassan emelte a fénybe a kezét. Négy agyoncsapott légy, likőr és vérfoltok színezték a tenyerét. Az udvaron toporgó kíséret nyomában az ablaknál termett, a nyakukat nyújtogatva pislogtak befelé. Kicsi Cár a véres kezével intett nekik. A másik kezével a görénybundás sapkáját igazgatta, közelebb döntötte a testét, nyakán lilára feszültek az erek.

– Nézze, én aztán jól tudom, hogy a foglalkozásával miféle ármányok szolgálatában áll. Tudom, miféle erőknak a bérence. De a mi viszonyaink a mi farkunkat dédelgetik. Ért? Rájött, hogy én ki fogok baszni magával? – Kicsi Cár az ablakhoz lépett, a három kísérője felé mutatott. – Elmondom magának a szisztémát, és nagyon bízom abban, hogy a lényeg nemcsak eljut az értelméig, de el is fészkel benne, mint a kendermagos tyúkanyó, ami aztán csak szarja a szép, sárga agyú tojásokat.

Kicsi Cár tátott szájjal lélegzett, aztán folytatta.

– Szóval szisztéma nélkül annyik vagyunk, mint a disznók. A szisztéma a Teremtés folytatása. De nagy Té!, nagy! A szisztéma a földi erők bujkáló, de mégis jelenlévő, érzékelhető munkálkodása, ami nélkül nem létezik sem rend, sem pedig rendszer. A szisztéma köztes állapot a megváltás híre és a kegyelem állapota között. Mondom konkrétan, mert így talán túl elvont. Látja, a hórihorgas tag a Dudu. Középen áll a veres képű Dodi, és Didi a kis tömzsi. Így hívják őket. Ez a becses nevük. Így szólítom őket én, a munkatársaim, így szólítják egymást, így szólítják őket a flangáló, üzletelő, munka után kuncsorgó vagy csak egyszerűen hasukat vakargató városiak, a törpegyár szorgos, jómodorú munkásai, a családjuk. Dudu, Dodi és Didi. Most. Ez most a nevük. Viszont megeshet, sőt, szinte egészen bizonyosan meg is fog esni, hogy holnapra a veres képű lesz Dudu, a hórihorgas Dodi és a tömzsi Didi marad. Ez egy folyamat. És egy ilyen folyamat.

Ugyanakkor más variációk is elképzelhetők, sőt el is kell képzelni őket, ha versenyben akarunk maradni, mert minden szisztéma a versenyen alapszik, amíg szisztéma nem lesz. Amikor egy szisztéma szisztéma lesz, már nem kell versenyeznie. Versenyezzen a faszom, jó uram. Vagyis tehát számolhatunk azzal, hogy csakhamar a hórihorgas barátom lesz Dodi, a veres képű Didi és a kis tömzsi Dudu. Tud követni? Ennek a nominális vetésforgónak nem az a lényege, hogy ki vagy, mert az kit érdekel, hogy ki vagy, a lényeg, és ezt sem Gogol, sem Franz Kafka, sem pedig Orwell, de említhetnénk Örkényt is, nem mondhatná lényeglátóbban. Vagyis ha bárki lehetsz, akkor legyél is. Legyél bárki, akárki, valaki, de természetesen mindig a köz érdekében alakulj. A nevet, mint valami uniformist magadra öltheted, hogy szolgálj. A szolgálat kötelezzen. Nem a névből következik a cselekvés, hanem a cselekvés ad nevet, nem a név határozza meg a személyedet, az identitásodat, hanem a változékonyság, illetve a változtathatóság varázsos lehetősége. A hecc az volt, hogy mindez egyszeri, véletlenszerű, de mindenképpen a pillanatnak hódoló ügymenet. Egyszer megtörténhet, és kész, fájront. Takarítsák föl a könny mocskát, a járdakövekre alvadtt vért, a falakra csapott agyvelőt. Száraz, tiszta utcákat kívánunk látni. Oké, oké. Csakhogy a hecc megtörtént újra, és újra, és megint, így lett a heccből szisztéma, amit ha nem ismeresz föl, akkor az árokban végzed, mint egy kibaszottul üres nejlonszatyor, amit bárhová tovább fújhat a szél.

Kicsi Cár kipréselte magából a levegőt, s mint aki megkönnyebbült, fölördített, majd a likőrösüveg után kapott, és jól meghúzta. Aztán váratlanul egészen elkedvetlenedett. Nézte őt, a Kozmetikust, pislogott, mint aki arra gondol, hogy ennyit beszélni, őszintének lenni, igaznak lenni, és mi végre. Nem értik. Nem fogják föl. Ez az alak se lesz a hasznára, aki pedig a törpegyár mellé nyert beutalást, egy ilyen remek helyre. Basszák meg az összes napraforgó segget. És nagyot legyintett, vonult kifelé. A bejáratnál használta a sárkaparót, mintha bentről vinné kifelé a sarat, az ázott föld makacs masszáját. Dudu, Dodi és Didi követték őt a fehér terepjáróhoz. Csapódtak az ajtók. A Kozmetikus bölintott, elmosolyodott. Dudu, Dodi és Didi. Azért Kicsi Cárt csakis ők fogják követni. Ők várnak rá, ők hajtják végre az utasításait, a parancsait, ők loholnak a nyomában. Csak Dudu, Dodi és Didi. Kicsi Cár reménye talán ódivatú, és soha nem igazolódott igazán. De volt benne igazság, mert az emberi természetre apellált, miközben mégsem volt teljeskörű látomás. Kicsi Cár úgy vélte, hogy Dudu, Dodi vagy Didi bárki lehet. De ez nem így van. Az rendben, hogy mindig akad Dudu, Dodi és Didi, de hogy bárkiből lehetnének ők, marhaság. Sajnálatos, de így van. A szisztémát az is élteti, aki tagadja.

Száraz kenyeret, sajtot vett elő. Majd lassan, a falatokat a szájában sokáig forgatva megreggelizett, a teába likőrt lötytyintett. Kiballagott az iroda elé, a törpegyár felé pillantott, szóltak a sípok, a füttyök, feje fölött szarka cserregett. Aztán nekiindult.

– Járjon szerencsével – szólt egyszerre utána az ő hangszórója.

Elbizonytalanodva fordult, jó lett volna megszimogatni a hangszert.

– Több kellene szerencsénél – mondta végül.

Még mindig kora délelőtt volt, csattogtak fent a galambok. Ahogy a városközpont felé tartott, a kertekben látott törpéket. Mindenféle kicsiny, festett alak

vigyázta az orgonák, a muskátlik és a felfelé ólalkodó tuják álmait, Jézus éppúgy, mint Napóleon, Kicsi Cár vagy Bill Gates. A város már életre kelt, az árusok kikapoltak, a nyikorgó kerékpárok és a kóbor ebek járták a megszokott körutakat. A lottózóban toporogtak néhányan, de mert nem húzási nap volt, sorsjegyeket kapargattak, és néhányan tippmixeltek is. Kiáltás érte utol. A névtelen cigány fiú szaporázott utána, kezében tányér, arcán feszült figyelem. Ahogy utolérte, háttádkba állt.

– Ezt magának küldik, uram – mondta lihegve. És remegett a tányért tartó keze. Nézte, mit hozott a fiú, akinek fehér bajusza lett. Két szem volt a tányérban, fehér porral hintve. De az is látszott, hogy kicsi ujjbegyek már kóstolgatták a port. Nyilván porcukor volt. Átvette a tányért.

– Üzentek valamit?

– Igen, üzentek.

– El is mondod, hogy mit?

– Nem, nem mondom el – fintorodott el a gyerek, törölt a száján, megfordult, már futott is. Ő meg nézett utána, kezében a tányér a két porcukros, a hajnalt talán még látó birkaszemmel. A szisztémára gondolt, és nem, nem becsülte le.

HALÁSZ MARGIT

Vidróczki-kódex

regényrészlet

Negyedik fejezet

amelyben Matyi felkerekedik és meg sem áll Budapestig. Az Andrásy út macskaköveit zavarában teknősbékáknak nézi, a lámpaoszlopokat pedig golyáknak. Rácsodálkozik a női nem ki-fejezhetetlen szépségére, a végén pedig az összes pénzét kénytelen odaadni egy törött biliért.

Haj, de hosszú az út a Mátrától Budapestig! Különösen akkor, ha pályafelújítási munkálatokat kell végezni a melankolikus vízi patkányok miatt, akik unalmukban átárákolták a töltés alatti földet. Vagy, ha az embert visszahúzza a szíve. Matyit is elbizonytalanította a vonaton a honvágy és a félelem. Mi lesz, ha...? Mi lesz, ha mégsem kap szállást a megadott címen? Egyáltalán, hogy találja majd meg a címet? Kétszer járt mindössze Budapesten, egyszer nyolcadikban egy tanulmányi kirándulás alkalmával. Másodszor pedig egy rokonával, aki gyógykezelésre jött, és ő kísérte. Hazafelé menet egy lábmasszírozó gépet vittek, illetve ő cipelte, és nagyon szégyellte, mert mindenki őket bámulta. Arra is emlékezett, hogy mind a két alkalommal szirénázó mentő- és rendőrautók cikáztak az utcákon, meg lehetett tőlük süketülni. Őszintén szólva felöltött szegény fiúban, hogy leszáll a vonatról, és a következővel visszaszökik. A kódexet meg elégeti valahol. Volt, nincs, egye meg a fene! Szedelőzködött hát, és indulni készült, de egy kiránduló csoport elállta az útját, és addig szerencsétlenkedett, amíg elszalasztotta a lehetőséget. Nem volt mese, maradnia kellett, és nyílegyenesen zötykölődnie a nagy történések színhelye, a varázslatok plázája, Budapest felé.

Hiába is, a fenébe, Budapest gyönyörű város, gondolta Matyi, amikor az Andrásy úton elindult. A nők meg, a nőkről meg jobb nem is beszélni. Alig volt rajtuk ruha. Épp szembe jött vele egy amolyan modellféle, a melle ringatózott, Matyi összeráncolta a homlokát, és mereven előre nézett. Azt a taktikát dolgozta ki magában, hogy szenvedő arcot vág, mint aki épp elvesztett valamit, és közben jól meglegelteti a szemét a lányon. Mégsem bámulhatja métereken át csak úgy simán egy idegen lány mellét, még azt hinnék, hogy valami falusi bunkó. De csodák csodája, a lány, amikor Matyi mellé ért, kedvesen rámosolygott, és valamit kérdezett. Egy bökkenő volt csak, hogy angolul kérdezte. Matyi zavartan mosolygott, most már közelről is megsejmelhette a jól tömött, medicinlabdaszerű melleket, de csak úgy mellékesen nézett rájuk, miközben sajnálatát fejezte ki. Nem vagyok idevalósi, én se igazán tudom, hol vagyok, mondta sűrűket pislogva a melleknek. Amikor továbbment, büszkeséget érzett. Ez a bombázó csaj mégiscsak őt választotta ki a tömegből. Ott sétafikált egy csomó öltönyös, aktatáskás ürge, akik szemmel látható-

an beszéltek angolul. De mégsem rájuk esett a választása. Matyival megfordult a világ, úgy szedte a lábát az Andrásy út macskakövein, mintha minden nap azokat róttá volna. Felszegte a fejét, lehunyta a szemét, és nagy levegőt vett. Kár volt beleszippantania az ájerbe, fuldokló köhögés tört rá menten, azt hitte, kiköpi a tüdejét. Egy restelkedő szellő azonban a segítségére sietett, szemébe fújta frissen nyírt dús barna haját, s ettől módfelett ellenállhatatlannak érezte magát, sőt még a köhögése is elmúlt. Mondják, minden csoda három napig tart, Matyi számára se tartott tovább e varázslat három másodpercnél. Egy kiskutya fonta be pórázával a lábát, meg kellett állnia. A kutya gazdája, ha lehet ilyet mondani, még csinosabb lány volt, mint az előző. A barátnőjével röhögcsélt az egyik fa alatt, holtbiztos, hogy a szerelmi ügyeiket tárgyalták. A barátnőn miniszoknya volt, gumicsizma, persze harisnya nélkül, Matyinak egyből megtetszett az új pesti divat. A fához egy női bicikli volt támasztva, fonott kosárral a kormányja előtt. Bárcsak ülne fel a csizmás csaj a biciklijére, sóhajtott fel Matyi, miközben esetlenül próbált szabadulni a kutypapíroz béklyójából. Aztán lehajolt és megsimogatta az állatka selymes szőrét. A vonzó gazdi sűrű elnézésék közepette kibogozta a hurkot. Hajlongott, a dekol-tázsa ott illatozott a fiú arca előtt pár centiméterrel. Matyival forgott az Andrásy út, a kovácsoltvas lámpákat a kihalófélben lévő mátrai fekete gólyáknak nézte, a macskaköveket pedig teknősbékáknak, akik nagy csapatban vonulnak a Hősök tere felé, alig mert rájuk lépni. Igaza volt Vidróczkinak, gondolta, teljesen igaza volt. A pesti nők még a hóembert is elolvastják.

Vége elérte a keresett utcát. A betonjárdán mindenféle lomok heverték, fozlott ágybetétek, hokedlik, stelázsik, ringyek-rongyok. Matyi először furcsállotta, hogy az egész utca költözködik, és épp szeptemberben, ilyet ő még nem látott soha. De hát ez Budapest, gondolta, itt azért több minden megtörténhet, mint otthon. Eldöntötte magában, hogy semmin sem fog csodálkozni, mindent természetesnek vesz, akkor van a legkisebb esélye arra, hogy ötven százalékkal leackciózzák, azaz vidékinek nézzék. Igaz, a falujában a pestieket sem tisztelték különösebben, nem felejtették el soha kitenni a pesti szó elé a hülye állandó jelzőt. Már csak pár ház volt a keresettig, de Matyi elé nem várt akadály tornyosult. Képletesen és szó szerint is. Egy tarkabarka szoknyás, nagy testű cigányasszony ült egy horgászszeiken, egyik kezében fokhagymás-tejfölös lángos volt, a másikban egy porcelánbili. Na, most mit csináljon? A keresett ház minden kétséget kizáróan ezen a felén volt az utcának, tehát semmi kedve nem lett volna átcaplatni a szemben lévő oldalra. Már csak azért sem, mert ott sem mutatkozott külön helyzet. Hú, bucsálódott szegény Mátyásunk, másszon át inkább az asszony előtti szeméthegyen? Nem, az rossz ötlet lett volna, magas volt a hegy, és feletébb bűdös. Egy hirtelen jött ötlettől vezéreltetve, úgy döntött, egy élete, egy halála, átszisszol azon a keskeny sávon, ami az asszony lába és a, minden bizonynyal, saját, külön bejáratú szeméthegye között nyílt. Nem kevés bátorság kellett a hőstett megcselekedéséhez. De hát egy Vidróczki-tanítványtól elvárható, hogy áttör, mintsem hogy megfutamodik! Morcos volt az asszony, kissé szakállas, és vállas-hájas, mint egy szumó birkózó. Már javában majszolta a lángost, a bilit meg csak úgy tartotta mereven maga elé, mint a kéregetők szokták fogni a kalapjukat. Még három lépés, dadogta Matyi, kettő, egy, és uccu! Bár jött volna egy szirénázó mentőautó, amelytől összezeressen, vagy csapott volna le a Vörösmarty

utcába a tüzes istennyila! De nem, sajnos szabad terep kínálkozott Matyi számára meggondolatlan tettének végrehajtásához. És, nehezemre esik bár, de le kell írnom, hogy Matyi lába megbotlott egy csillárvasban, és utazótáskástól, mindentől rádólt az asszonyra. Mi lett ebből, jaj, Istenem?! Hát először is, a bili kiesett a nő kezéből a betonra, és ripityára törött. A tejfőlös lángos izzadó, szőrös arcához nyomódott, a horgászszék felborult, és szegény pára bedőlt a koszlott dunnák és paplanok közé. Ez volt a szerencséje. Az ágyneműk felfogták hatalmas, szétfolyó testét, rózsás ráncos szoknyája a combjáig húzódott, fejére pedig egy lyukas, rózsaszín selyemszalagos szalmakalap csúszott. Tisztára, mint egy Botero-kép, gondolta volna Matyi, ha előbb jött volna Budapestre egy évvel, és jöttében-mentében fel-felnézett volna a Szépművészeti Múzeum reklámposztereire. De hol volt ő még ekkor? Sehol. Vagyis hát a mátrai gyapjaszöld völgyben, ahol kelletlenül lapátolta a faszenet, és kereste, egyre csak kereste azt a kihaltnak hitt gombafajt, melyet az ő nevéől jegyeznek majd. Ó, de régen is volt már az, édes Istenem! Itt most minden másodperc száz meg száz új illattal, színnel, hanggal, ízzel kínálta magát. Szagolj, nézz, hallj, ízlelj! Matyit teljesen elfárasztotta a sok impresszió. Ahogy a cigányasszony fölött állt, úgy érezte, kimegy az erő a lábából, a keze meg nem mer elindulni a segítségnyújtás aknákkal pitykézett mezején. Döbbenet állt pár másodpercig, majd mindkét kezét az asszony felé nyújtotta. De az ahelyett, hogy elfogadta volna, velőtrázó jajveszélésben tört ki. Armandó, Narancs, gyertek már, hol vagytok, nézzétek, hogy elbánt velem ez a szemét paraszt! Én csak, de én csak, dadogta Matyi, nem tehetek róla, véletlen volt. Még, hogy véletlen, ismételte az alig másfél méter magas, mokány cigány férfi, aki, mint egy népmesei manó, hipp-hopp, a semmiből termett ott. Aki az anyámat szidja, azt megölöm, ordította, és előkapott egy bicskát. Fizesd ki a bilit, te köcsög, különben megdöglesz, sziszegte. Matyi remegve vette elő a pénztárcáját és az összes papírpénzt a férfi kezébe nyomta. Dobogó szívvel csengetett be a keresett házba. Amikor meghallotta az ismerős hangot, fellélegzett, és úgy érezte magát, mint Vidróczki, amikor ötven pandúr elől sikeresen megmenekült.

Ötödik fejezet

amelyben megismerünk egy agilis, ambiciózus hazánkfiát, bizonyos Geda Jocót. Matyink első pesti éjszakája rémálommal végződik. Időugrás is történik, visszalopjuk magunkat a gyönyörűséges kék Mátrába egy kalyibához, melynek gazdáját tíz morgó holló vigyázza.

Úgy dobogott a szíve, mint egy fészkeből kiesett madárfiókának, amikor belépett a lakásba. Egy ablaktalan sufni várt rá, de ezt akkor még nem is sejtette. A nagyszobában egyik falubelije, Geda Jocó lakott. Jocó egy amerikai táplálék-kiegészítőket forgalmazó cégnél gyalogbetyárkodott, azaz járta a várost, és tablettáival, valamint erőszakos dumájával próbálta a túlsúlyos magyar embereket rábírni arra, hogy minél többször szarjanak. A látványos fogyás titka a felpörgetett anyagcsere, amit egy kis rásegítéssel könnyen el tudunk érni, magyarázta éppen az egyik ügyfelének telefonon, amikor ajtót nyitott Matyinak, mennyit ér ez meg magának, kedves aszso-

nyom? Matyi azt hitte, hülyéskedik vele a kedves asszonyommal, de szerencsére időben rájött, hogy Jocó nem neki mondja, így nem is válaszolt. Tudja, drága hölgyem, folytatta Jocó, a karcsúság titka az agyban dől el. Nézze, ha a férje számára adott egy hatvanöt kilós és egy nyolcvanöt kilós hölgyemény, minden bizonnyal az előbbit fogja választani. Ezt bizton állítom, hisz én is a teremtés koronája vagyok. És ez így van rendjén. Nos, a probléma tehát az, hogyan tud hatvanöt kilósra karcsúsodni? Jól mondom, ugye, túlsúlyos a hölgy?, szóval igen?, onnan gondolom, drága asszonyom, hogy kissé galuskás a hangja. Elárulom, kalóriamegvonással, intenzív edzésekkel, különféle testkezelésekkel, de lelassult anyagcserével még vélet-le-nül sem le-het fogy-ni! Ezt az utóbbi tagmondatot már szinte ordította. Matyi nem is értette, ki az a bolond, aki még fizet is azért, hogy ordítozzanak vele. Drága hölgyem, a lelassult anyagcsere megöli magát, megmérgezi ezt a várost, kinyírja ezt a nemzetet, hazavágja Európát, és az örök vadászmezőkre küldi Amerikát. Ha nem kezdünk el időben harcolni ellene, ha nem vagyunk képesek átvenni, és hittel használni a más nemzetek által kiaknázott ősi lehetőségeket, a saját bélsárunkba fulladunk bele! Hogy mi? Ez most hogy jön ide? Ha nem bízik bennem, drága hölgyem, kérem, ne rabolja az időmet, tizenöt nem fogadott hívást mutat a másik telefonom. Képes ön hinni bennem és az acai bogyóban? Nos, ha igen, hívjon vissza, de most ne haragudjon, drága hölgyem, le kell tennem, mert várnak.

Közben Jocó betessékelte Matyit, Matyi alig akart hinni a szemének, nem ebben állapotok meg, Jocó jól hallhatóan szobát ígért neki, nem sötétkamerát, melyet széltében és hosszában elfoglal az ágy. Az ágy fölött fehér bútorlapból keszkesza polcok sorakoztak, jó, jó, elért bennük minden, legalább nem kellett az ágyra pakolni. Hogy ez lesz a szobája, csak később derült ki. Matyink azt hitte, Jocó csupán tapintatból vezeti oda, hogy hellyel kínálja, amíg telefonál, és nem akarja, hogy a beszélgetésével a terhére legyen. Amikor Jocó elkészönt az ügyfelétől, készségesen kezet nyújtott régi iskolatársának, és azt mondta, mától ez lesz a te kis dühöngőd, hogy tetszik? Matyi, hogy időt nyerjen, felköhögött, és egyre erősödő köhögésével kifújta magából azt a csalódottságot, amit a szálláshelye miatt érzett. Nagyon nagy volt a csalódása, egyre intenzívebben köhögött, már-már megfulladt. Jocó egy pohár vízért szaladt, ez a hirtelen magány nagyon jól jött Matyinak. Mire visszaért Jocó, megszűnt a szorongása. És hangozzék bár furcsán, nem más, mint híres betyárunk, Vidróczki sietett a segítségére.

Azt minden mátrai tudja, hogy Vidróczki, mint a jó orvosság, fűben, fában lakkott. Matyinak a nagyapja mesélt még arról, hogy Vidróczkiék egy nagy fa belsejében vágtak maguknak tanyát. Iddogáltak, eddegéltek ott a fene nagy biztonságban, a vájat belseje szentképek helyett amúgy pogány magyarosan oldalszalonnákkal és bőrös disznósajtokkal volt teliaggatva. A mának éltek, nem korlátozta őket sem a tizparancsolat, sem az intelligencia. Állítólag három tisztességesnek mondott pirosbarna menyecske hozta nekik felváltva a cipóban tállalt forró levest. Azért valljuk be és ne álszenteskedjünk, nem lehetett az egy rossz élet! A vármegye pandúrjai meg bottal üthették a nyomukat.

Hát ebből indult ki a mi Mátyásunk is. Pár perce az élete került veszélybe, most meg itt van a teljes biztonságban. Ráadásul egy ilyen nagydumás haverral, mint Jocó, aki minden helyzetben feltalálja magát, és ami még fontosabb, a jég hátán is megél. Tőle csak tanulhat. Aznap éjjel Matyi azt álmodta, hogy

Vidróczkival és Jocóval poharazgat egy nagy juharfa törzsében. De az a nagy juharfa mintha itt lett volna a Vörösmarty utcában, a ház belső udvarában. Az Andrásy úton látott gumicsizmás lány kopogott az ajtón, levest hozott nekik. Csak amikor jobban megnézték, akkor látták, hogy a leves fehér porcelánbiliben van tálalva. Erre Vidróczki a baltájáért nyúlt, és elindult a lány után. Matyi lihegve követte őket, de akármilyen gyorsan szedte is a lábát, nem haladt egy tapodtat sem. Aztán valahogy mégis az utcán találta magát, a lomok között, Jocó épp az acai bogóját kínálta a cigányasszonynak. Hölgyem, hölgyem, legalább hallgasson meg, nem fogja megbánni, ígérem, szajkózta Jocó. Ez volt az, ezt volt az, aki felborított!, visította az asszony, és Matyi felé mutatott. Matyi olyan heves szívdobogásra ébredt, hogy úgy érezte, a szíve szétfeszíti mellkasát. Nagyot ugrott, beleverte a fejét a polcra. Vaksötét volt, nem tudta, merre induljon, hogy elérje az ajtót. Tapogatta a falat, a szívdobogása pedig ahelyett, hogy mérséklődött volna, egyre erősödött. Segítség, kiabálta, Jocó, merre vagy, engedj ki!

Azt Matyi is tudta másnap, hogy az éjszakai közbjátéka finoman szólva nem volt betyáros cselekedet. Na, de sebj, próbálta menteni, ami menthető. Először dicsérte Jocó karrierjét, melynek határa, semmi kétség, a csillagos ég lesz. Aztán köszönetét fejezte ki a klassz, kényelmes szállásért, és annak is hangot adott, hogy Jocó nélkül most valószínűleg már egy kórboncteremben fekédné halálra késelten. Tényleg, jut eszembe, kezdte Matyi a reggelinél, az a sok szemét meddig lesz még az utcán? Múlt éjszaka elszállították az utolsó kupacot is, nyugodt lehetsz, ma már senki sem fog beléd kötni, felelte Jocó, és kissé gúnyolódva megveregette Matyi vállát. Délelőtt tízre volt megbeszélve munkaügyben találkoznia az állatkertben. Hogy miért éppen akkor és miért éppen ott? Nos, ez egy hosszabb történet, de a fenébe is, egy regénynél ez nem lehet probléma!

Szóval az úgy volt, hogy körülbelül két hete, amikor végleg eldöntötte, hogy búcsút mond a Mátrának, kiment a szénégető völgytől elég távol eső savanyúvízforráshoz. Szerette azt a helyet. A hegytetőn sütött a nap, de lent a forrás még mindig árnyékban hűsölt. A betonvályú szélén, mely felfogta s levezette a vizet, számtalan hegyi szitakötő kellelte magát. Jobbra, a tóparthoz közel egy facsonkon holló ült, és mintha őt figyelte volna. Egy kalyiba állt a tóparton, rozszant lépcsőjén egy munkáskabátos, svájcisapkás alak gunnyasztott. Matyi odaköszönt neki, de az füle botját sem mozdította. Kiürültek a vizesedények, gondoltam, megtöltöm őket, magyarázkodott esetenül Matyi. De erre sem jött felelet. Matyinak rossz érzése támadt. Megtöltötte mind a hat üveget és indulni készült. Valami azonban még ott tartotta a forrásnál. Lopva visszasandított a kalyibára, hát csodák csodája, legalább tíz holló gubbasztott a tákolmány tetején. Ezek az előbb még nem voltak ott, mi a fene ez?, valami varázslat?, dadogta Matyi. Aztán nagyot nyelt, s érezte, hogy teljesen kiszáradt a szája. Lehajolt és teleitta magát a finom, hús savanyúvízzel. Majd vett egy nagy levegőt, és elindult, mert nem hagyta nyugodni a kíváncsiság, meg kellett néznie, ki az az alak, és miért nem mozdul. Ahogy közeledett a kalyibához, a hollók vészjósló káromlásba kezdtek. Először csak egy, aztán kettő és a többi. Nem is káromtak, inkább valami mélyebb, morgó hangot adtak ki. Matyi úgy érezte magát, mint egy horrorfilmben, már csak egy beszélő csontváz hiányzott, aminek az állkapcsáról lassú cseppekben megindul a vér. Egy életem, egy halálom, gondolta, és nagy, huszáros léptekkel megkerülte a kalyibát.

Hatodik fejezet

amelyben Matyit szimpla kis tolvajnak nézik, majd titokzatos események fültanúja lesz. Megtudjuk még, hogy Vidróczki Marci Marlborót szívott, mert úgy gondolta, ezt ő igazán megérdemli.

Hát a munkáskabátos, svájcsapkás alak nem volt más, mint a verebélyi önkormányzat egyik közmunkása, Begyerő Mihály, akit a Holló és társa Security bt. kölcsönvett pár hónapra. Szegény ember nagyon fáradt lehetett, mert ültében elbóbiskolt, a cigaretta végigégett és elaludt a szája szögletében. Matyi ott állt előtte, nem mert ráköszönni, félt, ha megijeszti, lezuhan a falépcsőről kicsiny teste. Aztán meg Begyerő Mihály hamvadt cigarettáját is sajnálta volna, ilyet ő még nem látott, hogy egyben maradjon egy teljes szál hamuja. A hollók mindeközben átsétáltak a kalyiba Matyi felőli oldalára, és lebiccentett fejjel, néma csendben várták a jelenet folytatását. Nagy volt tehát a tét, tapintatosnak kellett lennie nagyon, különben a hollók holtbiztos kivájják mindkét szemét. Bánta már szegény Matyi, hogy egyáltalán odakotnyeleskedett a bácsihoz, ment volna inkább a maga útján sietve vissza a többiekhez. De hát Matyit mindennél jobban izgatták a rejtélyes helyzetek, meg aztán kezdte megint nagyon-nagyon unalmasnak találni a szenes munkát a völgyben. Gondolta, megköszörüli a torkát, arra biztos megébred a bácsi, aztán már könnyebb lesz minden. De nem ébredt fel, viszont két holló hipp-hopp, zuhanórepülésben a földön termett Matyi lába mellett, és elkezdtek csipdesni a lábfejét. Matyin egy félig bekötött magas szárú vászon tornacipő volt, jobbnak látta, ha sarkon fordul és meg sem áll a forrásig. Semmi kedve nem volt ahhoz, hogy véresre marcangoltassa magát a bt. munkatársaival. De alig futott pár métert, a bácsi felébredt, meglátta a menekülő alakot, és ijedtében a levegőbe lőtt. Ki vagy?, állj!, különben szarrá lölek, kiabálta. Matyi megadta magát, megállt és feltartotta mindkét kezét. A bácsi megmotozta, csak aztán fordult szembe vele. Te, vagy az, fiam?, ismerem az apádat, szemet éget a völgyben. A bácsi elnézést kért a motozásért, és azt mondta, tele van a kalyibája jobbnál jobb leakciózott uniós konzervekkel, manapság pedig egy fél liter kannás borért is képesek embert ölni, nem tévovázhatott. Utólag kiderült, hogy nem véletlenül említette a bort. Pár perc múlva már a kalyiba lépcsőjén ültek, és vidáman poharazgattak. Világéletben futballista szerettem volna lenni, de az apám nem engedte, hát így lettem vasutas, kezdte a bácsi. Aranyéletem volt forgalmistaként mindaddig, amíg nem rabolták ki egy húsvétkor a tizenegyvenkettes vonatot a betyárok. Utána azért egy kicsit jobbnak kellett figyelnem. Bekészítettem én a bódémba mindenféle szűrő- és vágófegyvert, de nem jöttek többet. Mintha megéreztek volna a veszélyt. Mert én nagyon-nagyon kíméletlen tudok ám lenni, ha a helyzet úgy kívánja. De hagyjuk a múltat, beszéljünk inkább a jelenről. Tudod, fiam, azt látom, hogy manapság a lopás iránt nagyon feléledt az általános emberi érdeklődés. Hajdinban csak a betyárok mertek lopni, ma lop az egész nép. A tavat kell szemmel tartanom, hogy el ne vigyék, mondta, s felnevetett. Matyi pisszegett, s elmosolyodott, nem akarta máris megszégyeníteni a hitetlenségével. Nem jön ide egész nap senki, folytatta az öreg, de éjszaka, halkított a hangján, éjszaka ezer meg ezer kisördög térdepel körbe a víz szélén, ide járnak inni, bizony. De bolond len-

nek elárulni a Holló és társának. Mehetnék vissza a munkanélküli irodára, és mire észbe kapnék, egy OKJ-s cipőfelsőrész-készítő tanfolyamon találnám magam. Semmi kedvem büdös bőrök felett görnyedezni, jobb nekem itt a vadméhektől zümmögő Mátrában, hát nincs igazam? Dehogynincs, tudod, mindenkinek van egy kijelölt helye a világban, az én helyem itt van, a tóparton. Itt szeretnék meghalni, hát nincs igazam? Matyi kezdte kínosnak találni az egyoldalú társalgást, lopva rásandított a bácsi egyenruhájára, tényleg egy őrzővédő cég foglalkoztatná?, nem az elme- és szociális otthonból lógott ide? De, tudod, folytatta, ez még mind semmi, éjszaka ide jár zúlleni Vidróczki is a cimboráival a tópartra. Jár vagy járt?, kapaszkodott bele a mondatába Matyi. Jár, ha mondom, vásári bokréta van tűzve a kalapja mellé, látszik a holdfényben. Nyúlhúst sütnek meg makkoltatott malacot. Öntik egymás fejére a bort meg a pálinkát, úgy mulatnak. Legalább kilenc colos délceg, nagy emberek. Magyar ingben, bagarja csizmában, sarkosan kalaposan. Nagyon összejöttek ezeknek az élet! Egyik este nagy vihar tombolt, és végeztek azok itt olyan lövöldözést, hogy ihaj. Merész, bátor, nagytempójú emberek, nem félnek azok semmitől és senkitől. A cikázó villámokat célozhatták, azon versenyeztek, ki találja el. Még ilyen ötletet, hogy ez nekem eddig mért nem jutott eszembe, hát nincs igazam? Le is csapott a villám oda, e, mutatott az öreg a villám sújtotta fatörzsre, melyen a tizenegyedik holló ült. De azt hiszed, eltalálta őket? Nyavalyát! Betyárba nem üt a ménkű. Állítólag itt van a tanyájuk a bányahasadéknál. Volt, szólt bele Matyi kiigazítóan, tudja, hány éve már annak? Idő, ugyan már, lárifári. Itt mulatoznak és kész. Ha nem hiszed, gyere velem, azzal erőszakosan a tó felé taszigálta Matyit. A tíz holló meg lépésben haladt utánuk. Egy laposabb beszélgetésnél tényleg le volt taposva a fű, s mindenféle szemét hevert szanaszét. Voltak ott csontok, vodkásüvegek, sörösdobozok, és pár cigarettásdoboz is. Azt mondja, hogy Vidróczki Marlborót szív?, nevetett Matyi a kupacra mutatva. Persze, hogy azt. Nem is tudtad, hogy neki mindenből csak a legjobb kell? Lóból, asszonyból, ételből, cigarettából. Mindenből, érted? Állítólag még Erzsébet királynéval is volt némi afférja. Amikor a komáromi vár falát felbontotta és átúszott a Dunán, akkor Matyi köszönte szépen a bort, elnézést kért, hogy félbeszakítja a bácsit, és sietős dolgára hivatkozva elköszönt. A hollók visszaszálltak a kalyiba tetejére, Matyi ettől némiképp megkönnyebbült, és elindult a savanyúvízforráshoz. Tényleg össze van itt tódulva a nyomorúság, gondolta, legjobb lesz, ha minél előbb felmegyek Pestre.

Jó, jó, felmegy, de nem olyan egyszerű az! Hol talál majd munkát? Mert Pesten sincs ám kolbászból a kerítés. Igaz, szállása lesz, azt nagy nehezen sikerült megszerveznie, de a munka, a munka már nagyobb falat, csak nehogy megakadjon a torkán. Aztán elszégyellte magát, amiért olyan kurtán-furcsán otthagya az öreget. Igazán végighallgathatta volna. Végül is nincs abban semmi különös, ha az ember elkezd fantáziálgatni. Ki tilthatja ezt meg neki és miért? Megmondta az a híres dél-amerikai író is, hogy a valóság nem ér véget a paradicsom kilónkénti áránál. Nem csak annyiból áll az, hogy késsel meg pirossal számoszlopokat firkantsunk egymás mellé, mint a precízebb piaci kofák.

VÉCSEI RITA ANDREA

A part alatt

A bugyimban homok van, a pokrócon is, mustárszínű pokróc, csupa homok és királydinnye, ez egy másik bugyi, a száraz. A vizes most szárad, piros, rózsaszín lepkék vannak az elején, ha vizes, a lepkék is pirosak. Amikor megszárad, az a száraz, ez meg a vizes, így kell váltogatni mindig a fürdőruhát, különben jön a megfázás. A lepkés a napon van, kiteszem a napra a pokróc szélére, a szélére ülök én is, és ások egy gödröt lapát nélkül. Sosincs lapátom, otthon marad, vagy elveszitem, a másokét is elveszitem, amit ellopok. A körmöm alá szorul a homok, nem zavar. Most nem tudnám kézzel, idegesít, ahogy feszít, nem tűrök el semmit a körmöm alatt. Addig ások, míg el nem érem a vizes részt, egyre vizesebb a homok, bedől az árok oldala a víztől. Tömködöm a fürdőbugyit, hátha megtámasztja, kibélelem vele, de így is omlik. Dühös vagyok a gödörre, ugrálni kezdek a szélén, tűnjön a fenébe a gödör, nem kell, húzok rá száraz homokot, mintha ott se lenne. Megszáradtam, mehetek végre a vízbe.

Nem várom meg, hogy lila legyek a fázástól, mint az öcsém, utálok fázni, előbb jövök ki, mint ő, azt mondják, mennyire szófogadó vagyok, mennyire betartom a szabályokat. Törölközőt csavarnak körém, úgy kell fürdőruhát cserélni, de most beszélgetnek, valami ismerős ült le mellém, nem ismerem. Nem kell törölköző, egészen gyorsan le tudom húzni a vizeset, lehúzom, így sokkal egyszerűbb, csak fel a lepkéset, és kész, észre se veszik. Nincs meg a lepkés. Meztele nélkül ások, kaparom ki a gödröt, könnyebb kiszedni a homokot, mint előtte. Nincs a bugyi, keresem, söröskupakot találok, aranyszínűt, az jó. Visszahúzom a vizeset, szólok anyámnak, hogy nincs meg, várom a pofont vagy a csöndet, egyik sincs, beszélget tovább a nénivel. A bugyi bekerült a vízbe, elvitte a föld alatti víz, bele a Tiszába, valahol fölveti egy buzgár, lebeg a lepkés bugyi a Fekete-tengerig, ha nem akad föl Szegednél ott, ahol a hullák szoktak.

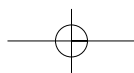
Nyáron rossz a betegség, nincs semmi értelme. Iskolaidőben, olyankor van, de nyáron semmi. Gyakran vagyunk betegek, anyám szerint a termál, a meleg vízben tenyésznek a vírusok. Nagyanyám szerint a Tisza, beleengednek abba mindent, a múltkor például tyúkbelet, egy egész üzemnyi tyúkbél. Ez megy egész nyáron, hogy hova kell vinni a gyereket. A Tisza jobb, ott van pluszban agyag. Ahol nincs, oda meg viszek vödörben, rákenem a homokra jó vastagon, meglocsolom vízzel, csúszda. Kiritkul tőle a fürdőnadrág, anyám mérges, veheti kilószám a fürdőruhát. Időnként szedjek kagylót is, mondja, pedig tudja, hogy kagyló alig van a Tiszában, azok is ronda feketék. Csak, hogy ne csússzak, azért mondja. Egy kisbabát nézek helyette, meztelen kisfiú, kövér, és alig van fütyije.

Aztán úszni megyek, hozzáér a lábam valamihez, puha, biztosan hal. Vagy tyúkbél, és a nagymamának megint igaza lett.

A part felé nézek, szembe süt a nap, sötét alakok jönnek a vízhez. Nem látszik az elejük, hogy nő vagy férfi, a gyerek, az látszik, mert kicsi. Figyelem a fekete embereket, egyformán fekete mind, az egyik közülük nem is ember. Csápjai vannak, négy csáp, kettő a föld felé, egyik az égnek, másikban fegyver, és jön felénk. Anyu integet neki, miért pont neki, annyira ronda. Letelepszik mellénk Elli néni, kihengeríti a szőnyegét, nem is fegyver. Rálóg a pokrócunkra a gyékénye, mindig úgy teríti, hogy rálógjon, fél a homoktól ugyanis. Büdös a gyékény, amikor vizes, és rögtön vizes lesz, mert Elli néni vizezi magát, úgy jobban pirul. A bőre sárga meg barna egyszerre, sötétbarna, lötytedt, nincs egy sima része, csupa olaj. Csillogós combjára ragad a homok, be van panírozva, alig van hús a panír alatt. Látszik a csont és az ín a karjában. Megigazítja a kontyát, fehér a hónalja, mindig elcsúszik a haja, mindig igazgatja, kicsike konty, hálóban. Kontyháló, pontyháló, anyám nem nevet. Az arcán sincs hús, csak festék, a pofacsontja narancssárga, és arany folt van a szemén. Sokrétegű szemhéja van, ahogy nyitja, úgy tűnnek el a rétegek, marad három. Mint a poharam, össze lehet csukni, egymásba a karikákat, de van, hogy egészen kicsi, ha csak az alsó hármat hagyom meg. Akkor is lehet belőle inni, könnyebben összecuklik, kifolyik a szörp. Ne hallgatózzak, csöpögtessenek várat, miért nem csöpögtetek, csak hogy legyen jó távol, mert Elli néni titkosakat mond. Utálok, mint a csöpögtetést. Büdös az egész néni, a gyékény, az olaj, és még a cigi. Csukott szemmel szívja, csontszínű szipkája van, a homokba és egy kicsi gödröt a hamunak a nagylábujjával. Szív egyet, hamuzik, fel, le a keze, szaladgál a gyűrű az ujján. Nagy, bordóköves gyűrű, szeretném fölpróbálni. Nézem a mellét, a hasára lapul, majdnem eléri a köldökét, üljön fel, dőljön előre, sikerül. A melltartó csak a hegyét fedi, a többi ott fekszik meztelenül a hasán. Haza akarok menni, gyógyuljanak már meg a fiúk.

Az öcsém nevezi el Tiszafecskének a fecskék miatt. Anyám Tiszacsücskének hívja, csak apám mondja, hogy Kécske, de az se a teljes neve, a kecskét nem mondja senki. Fecskéből sok van, egy egész falnyi fecske a kanyarban. Löszfal, ezt meg kellett magyarázni, azt hittem, viccel, utánozza a nagymamát, de nem, így hívják tényleg. A lösz, mint a légy, olyasmi. Hogyhogy lesz, mikor van, felénk még ő-vel beszélnek az öregek. Apám megy elöl, ösvényen ereszkedünk le, látom a fűcsomók gyökerét, ahol leszakad a part, alatta fekete föld, alatta drapp, még alatta sárga homok. A falban lyukak, milliónyi lyuk, nyúljak csak be az egyikbe. Nem merek, mély, sötét lyuk, nem tudom, mi van benne. Bedugom a kezem, lassan, egyre beljebb, valamihez hozzá fogok érni, hozzáérek, megcsíp, megharap. Finom porszemcsék az ujjam alatt. Majdnem az egész karom benn van, meleg, meleghez érek, mozog, meleg, kirántom, kitépem onnan a kezem. Fecske, parti fecskék, mondja apám, és nevet, nem bántanak. Az öcsém pofákat vág, vérszomjas fecske, vicsorog hozzá. Pedig tudják, hogy meghalok a madaraktól, meg is halok, az egyik lyukból meg a másiktól is kilőnek, torpedófecskék, befelé is lőnek, fekete fecskefejek. Érzem, hogy szárnyak gabalyodnak a hajamba, karmok kaparják a fejbőrömet, ahogy vergődnek. Futok vissza, egyedül, apám ordít, vár-

jam meg, omlik a fal, nem mindegy, hova lépek, belezuhanok a Tiszába, sok az örvény a szakadástól. Mindegy, hova lépek, csak minél messzebb legyek a lyukaktól. Kapaszkodom a gyökerekbe, nem tartanak, laza homok, kiszakadnak, apám feje fölött mászom, hullik rá a homok meg a száraz gyökér. Fent megvárom őket, és megdobálom királydinnyével.

Főleg anyám dühöng az árvíz miatt. Nem lehet jól napozni, a strand víz alatt van, víz alatt az erdő, a lejárónál lehet fürödni, de az túl árnyékos, meg a kanyarban. Ott mondjuk tilos, ezért van néhány szabály, fülelni kell, ha motorcsónakot hallasz, uszadék leszel, fölfekszel a vízre, és nem mozdulsz, amíg nem mennek el. Sok az uszadék áradáskor, ha szerencséd van, találsz pár dolgot, ami mögé elbújhatsz. Nyálkás dolgok, de mégis jobb álca, mintha simán csak lebegnél. A rönkfákat elkerülöm, sárgásfehér hab gyűlik fel mögöttük, egészen kemény hab, a fiúk az arcukra kenik, szakáll, borotvahab, engem is megkínálnak, olyankor tejszín. Kimosta a víz a fecskéket, félek fürödni, lábszáramnak ütődnek a víz alatt, döglött fecskék. Aztán nekik is végük lesz, végképp végük, nem az áradás miatt. Markolók jönnek, betontömböket tesznek le, sejtek, mondja apám, alá nejlon, a víz ellen, hordja el a víz a partot a kanyarban. Legközelebb áradáskor már nem ott fürdünk, nem lehet, csupa beton, a lejáróhoz járunk. A legjobb, hogy a falevelek miatt Elli néni utálja.

Meg az árnyék miatt, neki kell a napfény, különben nem hiteles. Az első kozmetikus volt a faluban, azóta hiába város, falunak hívjuk, bemegyek a faluba húszért, meg hozzál tejet a faluból. Már akkor kozmetikus, amikor még senki nem az, amikor csak olvasni lehet róluk. Idegenek, akik az arcodhoz érnek, krémekkel, kencék, színek, műszerek, bővészkednek körülöttem, és szép leszel. Elli néni pláne varázsló, a hosszú, vékony, barna karja, lassú mozdulat, szívja a cigit, vadpiros rúzs a szipkán. Vastag és sárga körmök, azt hiszem, nemsokára meghal. Mondom, mondom, magamban mondom, hogy félek és undorodom tőle, haljon is meg, ezt nem merem mondani senkinek. Vacsorázunk a teraszon, eszszük a kakaószeletet, házi málnalekvárral van megtöltve, nagyapám főzte, ez a legjobb a vacsorában, a végén az édesség. Valaki a kertkapuhoz támasztja a biciklijét, mindig Elli néni, mindenhol ő van, mindig fürdőruhában, mindegy, hogy este vagy reggel, épp erre járt, épp csak benéz nagymamához. Autógumi-belsőből fonta apám a kerti székeket, arra ül le, keresztbe teszi a lábát, nem egyszerűen keresztbe, körültekeri úgy, hogy a felső lábfeje néz előre. Mint egy fakír, olyan. Bort kér, az jót tesz a bőrnek, rekedten nevet, minket észre sem vesz, csak a nagymamát. Grétikém, Ellikém, Grétikém, Ellikém, Grétikém, Ellikém, nem is mondanak mást. Vesz kakaószeletet, ő vehet kétszer, nem akar elmenni, beszélgetnek a kertkapuban is, már majdnem sötét van, és még mindig ott van hátul a combján a sok vörös négyzet.

Beszélgetés, ez megy itt mindig, a házban, a parton, a beszélgetés. Anyám a lábujjaival köröket rajzol a vizes homokba, szép, szabályos koncentrikus körök, nekem nem sikerül. Alulról húti a víz, fölülről süti a nap, keze csípőn, és beszélget, talál valakit, vagy őt találják meg. Nem szól rám, nem vesz észre semmit ilyen-

kor, azt se, ha elmegyek. Elmegyek, sétálok a termálvíz-deltáig, az a legjobb, nem igazi delta persze, ott ömlik a Tiszába a strand szennyvize. Ideér, meleg, majdnem forró, lehet ülni benne, mint a majmok a *Barakában*, úgy, arról akkor még nem hallottam. Visszafelé indulok a parton, föl, egészen az erdőbe, a szerdobokrok közé, leszedelek néhány szemet, édes, berúzsozom vele a szám. Megkeresem a fát, a titkos fát, végighúzom az ujjamat a fekete csíkon, le a földig, a villám vonalán. Hallottuk, amikor belecsapott, csattanás, apám azt mondta, hogy közel volt nagyon, itt, az erdőben. Másnap járkáltunk és kerestük a fát, mire megtaláltuk, késő lett, anyám pedig mérges, hogy elkéstünk, hiába sütötte a törpeharcsát, az csak frissen jó. Egyszer én fogok harcsát, hajnalban kint leszek a vízen, kuttyogatok, erre ébrednek, tudni fogják, hogy én kuttyogatok. Igazi régi ladik, feketére égett fa, nem villám, hanem a nap égette meg, az aljában kihajt a fű.

Mászkálok az erdőben egyedül, megvan a hajó, egyedül félek rá felmászni, megkerülöm. Hajó az erdőben, itt hagyta az árvíz a fák között oldalára dőlve. Nem tűnt fel, amikor megtaláltuk, hogy ferde. Gépháza van, meg kajütjei meg hajókormányja. Teli van szeméttel, de mi összegyűjtöttük a nagyját egy nejlonszatyorba, és hoztunk a házból plédeket, párnát, ennivalót. Anyám nem akart engedni, a rozsdás vasaktól féltett, mi lesz, ha beesünk valahová. Apám csinált fűzfavesszőből három nyilat, ha bármi lenne. Egész nap ott voltunk, készítettünk éjszakára fekhelyeket, akkor derült ki, hogy ferde. Kezdet sötétedni, anynyira ferde, hogy itt nem lehet aludni, hát hazamentünk. Illetve rohantunk, ott hagytuk a plédeket, a párnát.

Inkább visszamegyek anyámhoz, Elli néni mellette ül, nem fekszik a napon, hanem ül, pedig nem szokott, ülve nem barnul szépen. Főtt kukoricát esznek, épp jókor jöttem, én is kapok. Beleharapok, folyik a tűzforró lé a csőből, égeti a fogamat, folyik a lé és a nyál végig a hasamon. Nyalogatom a sót, nem harapok bele, soha nem hűl ki, beviszem a vízbe, hasalok, én is hűlök, meg a kukorica. Görögdinnye szaga van a Tiszának, nem illik a kukoricához, máskor pedig jó. Van, aki ás egy nagy gödröt, beleteszi hűlni a dinnyét, de a víz nem attól ilyen szagú. Nyakig merülök, rágcsálok, zsugorjárás a kötél mellett, átmászni tilos. Zöld moszatos fahengerek a táblák között, utána mélyvíz. Dobálni is tilos, a táblákat sárral, és egymást. Úszatom a lerágott csutkát, sárga tengeralattjáró, megunom, vigye az áramlat, de nem viszi. Lebeg mellettem, mint amikor egyszer a vízbe szartam, a szar, arról is azt hittem, hogy le fog süllyedni. Elli néni megáll mellettem, nincs-e kedvem úszni vele, nincsen. Kukorica van minden foga között.

Várat csöpögtetek, régen nem sikerült, egészen jól megy. Tiszta gótika, nem érdekli a gyerekeket, magamnak csinálom, árkot is köré. Inkább strandlabdázok, kérnek, dehogy megyek, utálok labdázni. Eltalálják a váramat, egyszerre törik le két pöttyecsúcs. Ássatok inkább velem, alagút, megtalálom a kezéd, építetek kutat, hordjátok bele a vizet, előtte legyen gát, jól szét lehet rombolni. Akkor vegyek jégkrémet, nem veszek. Nem labdázom, és nem veszek jégkrémet, meg röppentyűt se. Lefekszem a plédre, zúgnak a motorcsónakok. Inkább leülnek mellém, és figyelik a jetskiket. Felnézek, szembe süt a nap, sötét alakok jönnek a vízhez, fekete em-

berek. Az egyik nem is ember, csápjai vannak, négy csáp, lógatja mind a négyet, lassan jön, kicsit biceg. Integtetnek neki a gyerekek, odajön hozzánk. Vékony kar, inak, lötyyedt, fehér bőr, bikini. A hajára vigyázni kell, reggel csinálta meg a fodrász, ötkor. Elöl két fém hullámcsat a legjobban sikerült hullámnak, hogy megmaradjon. Leül mellém Gréti nagymamám, átölelem a hátát, csupa májfolt, hűvös, nyirkos a háta. Izzad, cseppek vannak a szája fölött, megigazítja a haját. Nézi a vizet, becsukja a szemét, kézzel csíkozott szemhéj, beszívja a dinnyeszagot. Aztán úszni akar, megkérdezi a gyerekeket, hogy nincs-e kedvük úszni vele.

Szőnyegminta jobb arcfelén

Csöng, nem veszi fel. Biztos a konyhában van, hoz néhány falatot, valami keveset vacsora előtt. Tálcán hozza be, mindig enni kell. Kétóránként, gyakrabban, mint egy csecsemő, kevesebbet, mint egy csecsemő. Fél óra múlva újra hívom, nem hallja meg. Ordít a tévé, hogy hallja, semmi mást nem hall tőle, egyébként sem hall, a tévét se, hiába ordít. Három percenként tárcsázom újra, simán csak redial, hátha elcsípek egy reklámot. Nem jó, az még hangosabb, tartson már valaki hatásszünetet. Adásszünet, ha még lenne. Vécére ment, kivárom, ott kell lennie, csak meghallotta volna ennyiből.

Elfelejttem hívni. Hazaér mindenki, egyszerre beszélnek, egyszerre akarnak. Mind engem akar, nem engem, tőlem, hogy csináljak valamit. Körözött, legóhajó, hol van a cumi, nem az, a kék kutyás. Ez nem hajó, a hajóknak nincsen kerekük, hát akkor utánfutó, de miért nem húzza semmi. Túró, hagyma, kapkodok, hallom bentről, hamarabb is meg lehetett volna, szépen nyugiban. Nyugiban, lehetne, persze, meg egy csőrös kamiont az utánfutó elé. Telefonálni kéne, nem telefonálok, nincs idő.

Van egy fekete bakelit az előszobában, nem használja, az csak csörög, jelzés, ha kimegy a konyhába. Amikor nála vagyok, a bakelittel telefonálok. Nehezen forog, szorul a tárcsa, vágja az ujjamat. Egy rontás, újra kell kezdeni az egészet. Kihívás más várost hívni, négytel több lehetőség hibázni, elszúrod, ha nem tekered kattanásig. Átköltözünk, ott már piros van, ugyanaz a forma, piros bakelit. Műanyaglapocska alatt a telefonszám, apu írta a papírra, 305. Az ötös majdnem hatos lett, de átfirkálta rendesen ötre. Először a központ jelentkezik, halló, központ, bemondom a számot, izgulok, hogy ne rontsam el. Nézem a telefont, 305 van fölírva, koncentrálok, kislány, ez a ti számotok, mondd a másikat, amit hívni akarsz. Kaparom a piszkot a lyukak alól, beszélek, zsíros por gyűlik össze, ahová nem érek el. A zsinór hurkáit sikerül kiegyengetni, piros, kifecamodott spirál.

Fel kell hívni, lett egy kis nyugtom, épp nem akarnak semmit. Újratárcsázás, fiúhang szól bele, nem értem, valaki van nála, vendég. Mamikát keresem, mondom. Itt nincs semmiféle mamika, mondja, aztán kiderül, hogy a fiam a haverját hívta az előbb. Próbálok újra, kicseng, hosszán cseng, bont a vonal, zúgás. Újra és újra. Már mindenhol vissza kellett érnie, mindegyik újtjáról, amire elszánta magát, konyha, vécé, fürdőszoba. Szociális munkás fürdeti, anyámnak nem engedi. Mindig dél-

előtt jön, de biztos dolga volt, ezért mostanra maradt a szeánsz. Rézhenger, azt kéne begyűjtani, inkább a tűzhelyen melegít vizet fazékban, csupa vízkő fazékban ötven éve. Kitettem párszor a kuka mellé, visszamenti. Az új a spejzban van, szép, nagy, kék fazék. Foglalt a vonal, végre, akkor mégse most fürdetik.

Hideg fürdőszoba, meglátszik a lehetet, nem kell oda külön fűtés, csak foglalja a helyet. A pelenkázó nem foglalja, negyvenéves, hatszor akkora, mint egy konvektor. Nekem vették, állok rajta, nézem magam a tükörben. Kagylóban mosdatnak, fölötte tükör, egészen közel az arcomhoz. Megkopott a foncsor, megvakul, ha sokat nézed magad benne. Nézd, ott fekete, és ott is. Tényleg fekete, többet nem merem nézni magam. Most meg az zavarja anyámat, hogy miért nem nézek tükörbe gyakrabban, mindig, mielőtt kimegyek a lakásból. Egy kis szemfesték meg rúzs legyen rajtad, és otthon is figyelhetnél magadra jobban, kiábrándulnak belőled.

Vajszínű pelenkázó, mint a Pikler Emmi-könyvben. Nézem a könyvet, szeretem lapozni, vizsgák előtt mindig. Római jog, Pikler Emmi, nincs sok közük egymáshoz. Tollrajzok. Csuklóra csöpögtetett tej. Nyúl a pöttyös kendőért. Beszorul a kezecske a keskeny matrac mellett. Fényképek. Levegőztetés télen. Óvatosan, önállóan mászik a vízbe. A pelenkázóról. Az ajtaja nehezen csukódott, volt egy polcos része, vatták meg minden. Kalucsni, fehér kalucsnim fehér gombokkal. Esőben megyünk sétálni, akkor felvehetem, máskor is felvinném, napsütésben, de nem lehet, csak ki-be gombolom, turkálók a polcokon. Rózsaszín gumicső. Mire való a cső és a gumilabda. Anyám nem mond semmit, kiveszi a kezemből, ne turkáljak. Visszateszi a szappan mellé, gyűlölöm azt a szappant, hegyes, nagyapám faragja késsel. A fenekembe dugják, ha nem iszom eleget, sokat kell inni, sok folyadékot.

Cseng a telefon, ez ő lesz, nem ő az, hanem anyám testvére, hogy hiába próbálja hívni Mamikát, hat óta hívja, biztos meghalt. Nem normális, minek mond ilyet. Hatkor szokta hívni, és nem veszi fel. A telefonnál várja a hívását hatkor, nem, ilyenkor nem fürdetik. Nem halt meg, nem halhatott meg, mondom, és elköszönök. Eszembe jut a *Freskó*, Mamika kedvence, *elgondolta, hogy ha valamelyik éjszaka rosszul lenne, itt tán délig is elfekhetnék betegen vagy halottan*, mindig csak az a Szabó Magda. Remeg a kezem, gyomor, minden. Nem mesélek, bocs, fiúk, ma nem, majd holnap duplán. És mostantól csönd legyen, jó nagy csönd. Nem magyarázok, este meg pláne nem magyarázom el, hogy azért nincs mese, mert a Mamika fekszik abban a nagy házban a földön, és egyedül van. Felhívom apámat, menjen át, valami baj lehet. Nincs kulcsa, mondja, mégsem törheti rá az ajtót, hívjam a bejárónőt a kulcsért. De rátörheti, törje csak rá.

Nem tudom a bejárónő számát. Bejárónő. Nem takarítónő, nem is cseléd. Nagyanyámnak fiatalasszony korától volt bejárónője, egyik se tartott ki sokáig, Esztike kitarzott. Szárnyatlan galambot süttöt, omlós, puha tészta, kelt tészta, kicsit édes, de csak kicsit, borsból van a szeme. Egyszer elmegyek Esztikével, disznóvágás van náluk, egész délelőtt náluk vagyok. Otthon nem eszem, semmit nem eszem, csak az utcán, séta közben, grillcsirkét vesz anyám a Nagycsemegében, hogy legyen bennem valami rendes étel. A kapuig eszem, onnantól nem. Esztikénél piros lábasban sül a hús, kavarhatom fakanállal, minden rettentő nagy, a fazék, a kanál, a hús meg rengeteg. Lapáttal halászom ki a sötétbarna részeket, melegen eszem kenyérral, sós, és ropogós a kérge, nem gyűjtögetem hátul a számban, ezt egyszerű lenyelni. Utána habos meggyes pite, a tetején sült hab, Esztike vágja koc-

kára, nem a kés mentén török, hanem reped össze-vissza. Savanyú a meggy, alatta édes, sárga réteg. Egyszer csak ott terem anyám, jött értem, dühös, mi az, hogy egész nap elmaradok, vártak ebédre. Nem mondta, hogy mikor menjek haza. Nem emlékszem, hogy mondta volna. Haza se találok. Még szerettem volna meggyest, nem merek kérni, nem lehet húzni az időt anyám miatt. Esztike kapkodva csomagol hurkát meg májast apámnak. Várom, hátha tesz meggyest, nem tesz.

Esztike helyett most más van, néhányszor láttam, nem beszélgetünk, azt se tudom, hogy hívják, legyen Katika, mindegy. Sunyin néz, nem bírom az Esztike utáni bejárónőket, kinőttem belőlük, kinőttem, hogy szeressenek. Anyám azt mondogatja, miért pont most, miért pont most kellett Pestre jönnie. A számát mondja már a bejárónőnek. Felhívom, tényleg Katika, vigye a házhoz a kulcsot, mert baj van. Igen, látta reggel, nem kelt fel a mama. Miért nem szólt orvosnak, bárkinek, elküldeném a piczába. Nem lehet, a kulcs, nehogy megsértődjön, sértődnek ezek mind a semmiért, fizet nagyanyám a semmiért, a nő felét se csinálja meg, alig takarít, most se hívott orvost, nem érdekes, hogy Mamika engedte-e vagy nem. Mamika nem engedte, nem engedte, hogy orvost hívjon. Sunyi. Ő nem biciklizik sötétben, mondja, nem viszi oda a kulcsot. Dögöljön meg, rohadt szemét állat. Apám megy a kulcsért, küldje el Katikát a francba, legalább üvöltjön vele, nem fog. Dühös vagyok, tehetetlen.

Sétálunk a fák alatt anyámmal, kedveskedik velem, én meg undok vagyok, dühös és tehetetlen. Még akarok lisztbogyót, tele van a fa lisztbogyóval, miért nem ehetek még. Megkaptam a Szabin-cseppet, lenyeltem rendesen, hát akkor miért nem ehetek még. Odafele azt mondta, ha szépen viselkedem, beveszem szépen, visszafelé ehetek annyit, amennyit akarok. Most meg nem engedi. Olajfa bogyója, zöldesfehér, hosszúkás, megcsípi a hideg, kásás, édes és savanykás egyszerre. Dühös vagyok, nem szólok, otthon kihányom. Jön vele a Szabin-csepp is, most majd biztos beteg leszek, valami súlyos. Inkább mesélek nekik, már majdnem alszanak, mégis lesz mese, kérdezik félálomban, anyám szerint következetlen vagyok. Fejből mesélek, először a Szabin-cseppest, aztán valami piros cicáról. *A Repülő hajó* mégis jobb lett volna, nem kell odafigyelni, magamra figyelhetek. Mégis jó fejből, ki-mondhatom, amire gondolok. Mamikánál vagyok, még ott lakunk, velük lakunk öt éves koromig. Poféznit süt karácsonyra, nagy bűvészkedés az egész, hajszálvékony tészta, rizikós a tojáshab, segíték neki, lenyalom a habverőt, adok a piros cicának is. Torkomba folyik a könny, nyelek és nyelek, kérdezik, mi van. Csak nevetek, a rosszaságok, elloptuk a poféznit, nevetek, azért sírok. Inkább mondjad a kukoricásat, jó, mondom, Mamika megbüntetett, térdelni kellett a vitrin mögött, azzal fenyegetett, hogy, mint régen neki kellett, majd kukoricára térdeltet, nem, nem csövön, morzsolt kukorica volt a térdük alá szórva. Csöng a telefon.

Apám telefonál, bejutott a kulccsal, vitte magával a Karcsit, az ilyesmit az ember akkor se egyedül intézi, ha orvos. Mamika feküdt a földön, nem a folyosón jéghidegben, a szobájában, az ágy mellett feküdt, volt fűtés, meleg volt, túl meleg, rosszul lett, és elesett, eltört a karja. Régóta feküdhett. Órák óta. Pisiben, nyálban feküdt. Véresen, véres arccal, karral, törött karral, a földön. Eszméletlenül. Él. Nem halt meg. Na ugye, hogy nem halt meg. Na ugye, hogy nem. Na ugye. Mentővel vitték a kórházba. Sötét. Havas eső. Száz kilométerre tölem. Fekszik a kórházban. A fiúk alszanak. Autóba ülök, alig látok, sötétben különben se.

LACKFI JÁNOS

Milyenek a magyarok?

Drótok népe

A magyar ember egyik ismerőse, egy francia fotós, végigfényképezte Magyarországot, és utána ámulva mondta, hogy elképesztő és gyönyörű, mennyi a drót errefelé, csak úgy futkosnak a magasban, mintha rájuk teregették volna ki száradni az ég lepedőit. A magyar ember örült ennek a fogalmazásnak, büszke lett a magyarokra, lám-lám, milyen merészen kipakolják a huzalokat a nyílt levegőbe, miközben tudják, hogy egyes bűnbandák éppen kábellopásra specializálódnak, minthogy a vezetékek belsejében értékes, jó áron eladható vörösréz rejtőzik.

Hogy a kábelpucolók mégis hogyan csinálják? Nos, egy taxis egy ízben elmesélte a magyar embernek, amit látott. Budapesten, közel a Duna-parthoz vastag fekete füstre lett figyelmes, leparkolt hát kocsijával, és kémkedésbe fogott. Szorgos kémtevékenysége beérett: egy-két napon belül már mindent tudott. A jöemberek nemes egyszerűséggel levágnak egy jó köteg drótot valahonnan a villanyoszlopról, majd valamelyik állami cég telephelyére viszik, ahol nincs biztonsági őr. Leöntik a fekete kígyókat némi benzinnel, meggyújtják, és míg a gomolygó, sűrű fekete füst kellemesen bizsergeti odafenn az ózonréteget, vödörrel a kézben leballagnak a folyóhoz. Mire visszaérnek, a tűz el is tüntette a bevonatot, vakít a napon az óarany fényű vörösréz. Leöntik szépen a vízzel, majd egy nejlonszatyorbba pakolják a mérgező fémeket, és elballagnak vele a színesfémtelepre. A taxis hiába tett feljelentést, a rendőrök hümmögve mondták, céges területre meg a rendőrségnek nincs joga belépni házkutatási engedély nélkül. Meg mire engedélyt kapnak, és a helyszínre kiérnek, a pasasnak már hűlt helye. Úgyhogy nem tudnak mit kezdeni az ügygel. Igazából a színesfém-kereskedelmet kellene szabályozni, különböző kormányok tesznek is erre bátortalan kísérleteket, ám úgy látszik, valakiknek túlságosan megéri ez az üzlet, úgyhogy marad minden a régiben. Pedig hatalmas közfelháborodásra rendszeresen lába kél egy-egy köztéri szobornak vagy pár kilométer vasúti sínnek is, amelyek alighanem valamelyik hatalmas olvasztókemencében kelnek majd új életre. A magyar ember gyanúja szerint ez lehet a színesfém-tolvajok filozófiája: bekapcsolni szegény, köztéren árvalkodó bronzalakokat a világ irdatlan, folyton alakot váltó fémforgatagába.

Mindez persze még nem válasz arra, mi a bűbáratnak van annyi különféle oszlop és vezeték az országban. Tőlünk Nyugatabbra sokkal kevesebb hasonlót látni, jóllehet a hálózatok gondosabban kiépítettek. A magyar ember egy romániai útja során tapasztalhatta, hogy a soknál is van több, hiszen ott valami elképesztő pazarlóan hálózák be az utak mentét az irdatlan fűrt kábelek. Szóval Ke-

---

Ezek a szövegek a Helikon Kiadó gondozásában hamarosan megjelenő kötet darabjai.

letről jön a dolog, és minél messzebbre ér, annál jobban fogyatkozik a világot kábellel kötözők hevülete. Amikor aztán a magyar ember házat épített, élesben is megtapasztalhatta, hogyan megy a dolog. Mivel a ház előtt haladó vezetékről a telekre nem volt bevezetve a villany, a cég csakis abban az esetben vállalta a feladatot, ha a magyar ember vesz egy oszlopot a saját telkére, és azt összeköthetik a kinti hálózattal. A magyar ember kihúzta magát, elvégre nem semmi, hogy szerény életkörülményei ellenére már saját villanyoszlopa is van, mint valami uraságnak. Időnként kiballagott a kertje végébe, és megsimogatta az ő kedves, elidegeníthetetlen oszlopát.

Amikor azonban a magyar ember munkájához múlhatatlanul szükséges internetet jöttek bevezetni, a telefontársaság alkalmazottja a fejét csóválta, és gondterhelt arccal mobilozgatni kezdett. A tulaj kérdésére közölte, hogy ide sajnos nem lehet internetet behozni. A rémült gazdának elmagyarázta, hogy ahhoz oszlop kellene, márpedig itt az nincs. A magyar ember kicsit meg volt bántva, amiért friss tulajdonát így semmibe veszik, és rámutatott szép szál, saját villanyoszlopára, mely szinte kibökte a szerelő szemét. Igen ám, de az nem úgy van, kérem. A villanyművek ugyanis nem engedi meg a telefontársaságnak, hogy az ő oszlopára csak úgy kábeleket rögzítsenek. Éppen mostanában nyertek meg néhány pert a telefonosokkal szemben, úgyhogy használhatják persze a póznákat, csak éppen borsos bérleti díj fejében. A magyar ember Magyarországon nőtt fel, úgyhogy pontosan tudja, miféle elintézési módja szokott adódni időnként az efféle megoldhatatlan problémáknak. Halkan jelzi a szerelőnek, hogy (szabályos, nem szabályos) nem lenne hálátlan, ha sikerülne más, barátságos megoldást találni... Az elektromos művek ugyanis olyan ritkán jár errefelé. A szerelő sajnos fennhangon válaszolja, hogy ő ilyet nem tehet, az állásával játszana. No persze, ha a magyar ember venne egy másik oszlopot (kitűnő, vadonatúj darabok, csak ajánlani tudja), ezúttal a telefontársaságától, és felállítaná az elektromos mellé, az ugyan több időbe és pénzbe kerülne, de tökéletes megoldást jelentene. A magyar embernek nemigen volt választása, nem olcsó multság, de kétségkívül megéri: nemrég még egyetlen oszlopa sem volt, most már rögtön kettőre is szert tett. Viccesen megjegyezte a szerelőnek, hogy ha már így alakult, voltaképpen elkezdhetné a gyűjtést úgy istenigazából. Néhány pózna igazán elférne még a kert sarkában, s milyen jól mutatnának! A telefonos ember nem volt humoránál, el sem mosolyodott, beült a furgonjába, és mielőtt elhajtott volna, odavetette, hogy pár nap múlva hozzák az oszlopot. A magyar ember pedig átforrósodó szívvel csodálja a háza előtt sűrűsödő kábelhálót, melynek gyarapodásához ő is hozzájárult. Időnként kiballag a kertje végébe, és megsimogatja az ő kedves, elidegeníthetetlen két oszlopát.

Kő kövön

A magyarok viharos történelme igencsak nyomot hagyott az épületállományon. A munka nagyját általában hódítóink végezték el. A 16. században a törökök lóistállónak rendezték be a palotákat, felgyűjtötták a templomokat és kolostorokat, kiirtották vagy elkergették a papokat és szerzeteseket, ám előtte gondosan le-

nyakazták az összes kőszentet – a szakrális emberábrázolást vallásuk tiltotta. Egy pár évszázaddal és egy újabb vérbe fojtott magyar forradalommal később a barátságos osztrák vezetés lépett egy nagyot és merészet. Felrobbantottak százötven várat, nehogy a robbanékony lelkületű magyarok stratégiai támaszra leljenek egy újabb szabadságharc esetén. A megmaradt kastélyokat, mint az önkényuralom jelképeit, a kommunista hatalom általában árvaháznak, elmeogyógyintézetnek vagy kollégiumnak használta, a stukkót leverték, a nagy termeket válaszfalakkal barmolták tele, úgyhogy mikor az 1990-es években a drágalátos kapitalizmus beköszöntével ezek az épületek új gazdát kerestek, iszonytatóan elhanyagolt állapotban lehetett vizsgálni a falakat.

Amit pedig a leigázók nem tettek meg, azt megtette helyettük a jó nép. Ahogy a francia forradalom idején a környező lakosság széthordta a középkori Európa egyik csodája, a cluny katedrális köveit, ugyanúgy cipelgették el építkezéseikhez a jó magyarok egész építészeti történelmüket. A dómok, kolostorok, székesegyházak, várak, kastélyok, melyeknek pazar formavilágát elismerően emlegették a külföldről érkezett, hajdani utazók, szépen eltűntek, átalakultak tanyává, csűrökké, istállókká, ólakká. Aki a hetvenes években a mezőn ballagva belerúgott egy-egy kőbe, azzal könnyen megesett, hogy a barázdából kiforduló szikladarab elképesztően bonyolult és látványos gótikus vagy románkori faragványokat tárt elé. Éppen ezért a régészek falról falura járkáltak, és be-bekukkantottak a portákra, hátha kézen-közön lelnek valami értékes múlt-törmelék. Egy paraszt bácsi háza táján, a disznóólba is belesve sikerült is rendkívül gazdag, gótika korabeli faragványra bukanni. Rögtön felajánlották, hogy a múzeum fizet egy szerény összeget azért a darabért, de amint az öreg megorrontotta a pénzszagot, rögtön ravaszkodni kezdett. Próbálta feljebb srófolni az árat, mondván, hogy a disznónak az a kő a kedvence, azon szokta a hátát vakargatni. Hiába mondták, hogy adnak másik vakarózós követ cserébe, a bácsi már gyanakodott, nem volt hajlandó bagóért elkótyavetyélni a váratlanul felbukkant kincsét. Úgyhogy a kő maradt, ki tudja, tán még most is azon dörgöli hátát a disznók sokadik generációja, hacsak le nem kopott a faragvány, és bele nem olvadt ez a tömb is a magyar múlt legendává homályosuló századaiba.

Az olasz, német vagy francia művészettörténészek minden faluban találnak egy-egy kisebb-nagyobb ókori-középkori emléket, van tehát csámcsognivalójuk bőven, stabil kőből építhetik káprázatos elméleteik Babel-tornyát egészen az égig. Szegény magyar kollégáik viszont a romok és kövek megszállottjai. Évtizedes, nekikeseredett, vérre menő viták zajlanak azon, vajon egy-egy vésetek nyomát halványan mutató szikladarab inkább egy oszlop fejezete vagy egy zárókő, és hogy vajon melyik nemzetközi faragódinasztia műhelyéből kerülhetett ki. Elképesztő virtuális tudással felvértezve huzakodnak derék tudósaink egy-egy ilyen törmelék felett, a magyar ember pedig nyakát behúzza retteg a pillanattól, amikor valamelyik pallérozott elme vadember módjára felkapja szerelmes kódorabját, és keresetlen őszinteséggel agyonveri vele a konkurens teória tisztességben megőszült apostolát.

Nyelvtudás alapfokon

Mondják, a magyarok nevezeteseik jó nyelvérzékükről. Ha valaki turistaként jár az országban, ez nem biztos, hogy rögtön feltűnik majd neki. Ha nem áttal Budapest belvárosi részén közértnen vásárolni, és a tetejébe idegen nyelven kérdezősködni, a pénztáros hölgyektől az esetek többségében kétféle reakcióra számíthat.

Először is felemelik a hangjukat, és elkezdnek szinte üvöltve beszélni a re-nitens idegennel, hátha valójában fülproblémái vannak, vagy csak színleli, hogy nem tud magyarul, mint más normális emberfia. Tényleg, hogyan is lehetne intelligens egy olyan külföldi, aki nem bírja elsajátítani azt a nyelvet, amelyen már egy ötéves is folyékonyan karattyol?

Másrészt az illető közértes nő a fent említett üvöltő hangnemben elkezd tegezni a jövevényt. Nyilván abból indul ki, hogy a tegezés egyszerűbb, mint a magázás, vagy hogy aki annyira primitív lény, hogy nem bírja ezt az ékes nyelvet, azzal úgy is kell bánni, mint egy komisz kölökkel.

Érdekes továbbá, hogy bár az efféle hölgyek nem beszélnek idegen nyelveket, csalahatatlan, szinte természetfeletti érzékük van ahhoz, hogy fülsértően hangos, tegező monológjuk közben egyetlen nemzetközi szót se használjanak, hiszen az tisztességtelenül és aránytalanul megkönnyítené a külföldi dolgát.

A töről metszett magyar ember külföldön is tud alakítani. Egyik humoristánk nem különösebben nyelvzseni barátja szélteben-hosszában ecsetelte, milyen bunkók a hollandok, a kocsija ugyanis lerobbant a tulipánok földjén, és hiába állított meg vagy tucatnyi autót, és tette fel a kérdést: „Can I help you?“, mind-egyik tovább hajtott...

Vagy ott egy túlművelt magyar hölgy, aki egy budapesti utazási irodában szeretett volna „Bye-Bye-One”-ra utazni. Az egzotikus nevet a derék alkalmazott észveszejtő klaviatúrapüföléssel próbálta kiszűrni Tajvan, Vietnam és Hongkong látványosságai közül, ám eredménytelenül. Mikor a hölgytől megkérdezte, a falra tapétázott térképen nem tudná-e megmutatni, merre lelhető ez a „Bájbájan”, ő magabiztosan és habozás nélkül mutatott rá az olaszországi Bibione városára.

A magyar ember gyakorta gondolkodik úgy, mint a két vízirendőr, akik fecskében, napszemüvegben és tányérsapkában, beolajozva napoznak Európa legnagyobb tavának, a Balatonnak a kellős közepén, a motorcsónakjukon. (Annyit a külföldinek sem árt tudni, hogy arrafelé rengeteg a német turista.) Egyszer csak kétségbeesett kiáltást hallanak:

– Hilfee, hilfee.

A két rendőr összenéz:

– Te, ez nekünk szól?

– Nekem ugyan nem, nem értek németül.

Azzal napoznak tovább. Ám a kiáltás újra felhangzik:

– Hilfee, hilfee.

A két rendőr megint összenéz:

– Biztos nem nekünk szól?

– Akkor, ugye, mért nem mondja magyarul?

Napoznak tovább, a kiáltás felhangzik utoljára:

- Hilfee, glugy-glugy-glugy.
- Az egyik közeg azért már nyugtalan egy kicsit.
- Gyere, nézzük már meg, mi lehet ez.
- Odaérnek a motorcsónakkal, látják, amint a megfulladt német turista lebeg a víz felszínén. Az aggodalmasabb odafordul a másik fakabáthoz:
- Te, nem kellene mégis megtanulnunk németül?
- Minek? Ez itten tudott, azt mire ment vele?

Nyelvtudás középfokon

Egy francia sanzonénekes nyilatkozta, hogy nyelvtudás szempontjából háromféle ember létezik. Az egyik a többnyelvű, vagyis aki kettőnél több nyelvet beszél, a másik a kétnyelvű, avagy bilingvis, a harmadik meg a francia. Az ifjú generáció persze a gallok földjén is kezd már kissé másképp gondolkodni, idestova olyan ifjú francia juppikkal is találkozhatni (főleg Brüsszel flaszterén), akik szinte fitogtatják fényesre polírozott, és egészen tűrhető kiejtésű angoltudásukat.

Magyarországnak nyelvtanulás szempontjából óriási szerencséje, hogy az utóbbi párszáz évben jól rászedett mellékszerelő csupán a történelem színpadán. Értelmisége kénytelen-kelletlen mindig árgus szemmel figyelte a Nyugatot. Ahogy egy 18. századbeli magyar költő mondta: „vigyázó szemetek Párizsra vessétek”. Nagyobb nyelvek irodalmában a műfordítók sokszor száraz egyetemi professzorok, akik mindent tudnak egy könyvről, de nem mindig tudnak mindent a nyelvről. A magyar ember, ha Shakespeare, Molière, Homérosz vagy Cervantes meséjére fülel, a legjobb magyar írók és költők hangját hallja csengeni, hiszen irodalmi tolmács minőségükben ők ültették át a műveket hazai talajba.

Nem biztos, hogy mindannyian az összes nyelvet beszélték is... Kosztolányi-ról, a 20. század egyik legjobb magyar költőjéről az a hír járta, hogy huszonöt nyelven tudott, ám valójában egyiket sem. Egyik novellájának hőse egy bolgár kalauzzal elmesélteti az életét bolgárul, és jöllehet, maga egy szót sem ért ezen a nyelven, mégis elhiteti, hogy perfektül birtokában van. A végeredmény, hogy a jámbor kalauz egy-egy vakkantásnyi „igen” bátorítása vagy egy-egy nyers „nem” elutasítása hatására teljesen kifordul önmagából, és alighanem minden megalázó titkát megosztja a rejtélyesen szűkszavú idegennel. Vagyis van élet a nyelven túl, az emberi gesztusok, minimál-reakciók és a lélek rejtelmes viharzásának világában.

Kosztolányi a műfordítás veszélyeit is taglalja, elmesélve a „kleptomán fordító” történetét, aki remekül magyarította a jóindulatára bízott bűnügyi regényt, csak éppen el-ellopdosott belőle ezt-azt. A grófnő gyémántjainak fele, a kastély ablakából pár tucatnyi, a csillár kristályfüggői bánták garázdálkodását: mindenből kevesebb jutott a magyar szöveg olvasójának e különös szenvedélybeteg garázdálkodása következtében...

Egy másik 20. századi óriás, Weöres Sándor végigfordította a teljes világirodalmat, Mallarmé szonettjeitől vagy a középkori vándorénekesektől az elképesztően virtuóz indiai dalformákig vagy a teljes Gilgames-eposzig. Hihetetlen intelligenciája ellenére kisgyermekes fejhángján szerette zavarba hozni és provo-

kálni a közönséget, és mikor egy műfordító-konferencián felkérték, hogy tartson előadást impozáns fordítói életműve tanulságairól, a következőket mondta: „én nem tudok semmilyen nyelven, úgyhogy megkapom a nyersfordításokat, aztán berímelem őket”. Azzal leült, a konferencia résztvevőinek legnagyobb meghökkenésére. Ugyanő nyitott meg hasonló módon egy képzőművészeti kiállítást is. „Egy fehér cérna lóg az égből” – kezdte el kisfiú-hangján, az egybegyűltek pedig már kezdték beleélni magukat a költői gondolatba, mikor félreérthetetlenül kiderült, hogy ennyi az egész, ez ugyanis nem a beszéd kezdőmondata volt, hanem egyben eleje és vége is...

A romantika költőgigásza, Arany János minden idők legnagyobb magyar Shakespeare-fordítójaként vált ismertté, ráadásul a Magyar Tudományos Akadémia titkára is volt. Ezért amikor a tudományos társaság az angol akadémikusok küldöttségét fogadta, magától értetődőnek tűnt, hogy nagyszerű mesterünk írja a köszöntő beszédet. Arany ki is vágta a rezet, bevetette teljes, Shakespeare-en edzett nyelvi arzenálját, szárnyalt és brillírozott. Az angol urak a tőlük megszokott hidegvérrel végighallgatták az előadást, majd értékelésképpen annyit jegyeztek meg, hogy érdekes, a magyar nyelv mennyire hasonlít az angolra. Költőnk ugyanis papírból tanulta Shakespeare nyelvét, soha egyetlen élő angollal sem találkozott, nem hallgatott nyelviskolai CD-ket, és wifis internetre sem futotta neki a 19. század kellős közepén, honnan is gyaníthatta volna hát, hogy arafelé merőben másképp írják és ejtik ki a szavakat, a kettőnek egymáshoz alkalmasint semmi köze. Az anekdota egyébiránt más magyar kiválóságok főszereplésével is létezik, vándormotívum tehát.

CSORDÁS GÁBOR

VÁLSÁGBAN

Lengyel napló, 1983 – III. rész

(1983 novemberében egy hétre visszatértem Krakkóba, hogy az általam szerkesztett Szymborska-kötetet véglegesítem. Az eseményeket és benyomásaimat – legföljebb négyöt napos késéssel – egy kisméretű, spirál jegyzetfüzetben rögzítettem. A helyzet – a Solidarność szakszervezeti mozgalom erőszakos elfojtása és illegálisba kényszerítése, a fennálló rendkívüli állapot [„hadiállapot”] – általános paranoiája alól nyilván én sem vonhattam ki magam, így bizonyos, hogy nem egy benyomásom vagy következtetésem téves, esetleg méltánytalan vagy igazságtalan. Mégsem retusáltam utólag az akkori képet – a szöveget érdemi változtatás nélkül, némileg stilizálva adom közre.)

November 5. Szombat

Fél tíz körül ér be a vonat Krakkóba. Hűvös idő, de a nap áttöri a ködöt a Ryneken. Felhívom Felczakot¹ – megkapta az üzenetet; kérdi, hol szállok meg. Mondom, hogy azt most még intézem, mikor találkozhatnék vele. Hívjam fel Szymańskit,² szereztek szállást a Kanoniczán.³ Ebédre találkozunk. Tiltakozom. Megállapodunk, hogy fél tizenkettőkor a Ryneken, a Sukiennica kávéházában. Telefon Szymańskinak – a felesége van otthon, ő vizsgáztat, fél kettő körül hazaugrik, aztán délután bizonytalan időben végez. Menjek ki hozzájuk. Kimegyek, megiszom egy teát. A kulcs Wiesławnál van. Danuta meséli, hogy megalakult az új írószövetség Krakkóban is. Harasymowicz⁴ különösen vadul belevetette magát, nyilvánosan támadta Wiesławot, aki valamikor azt mondta volna, hogy pártírókkal nem hajlandó egy szervezetben lenni. Wiesław ki van borulva, nagyon is igénybe veszik ezek a zűrök. Kész szerencse, hogy unokája született; a nagyobbik lányuk, Toni egyedül neveli. A kisfiú neve Konrad Lech – jobb nem is lehetne, mondom.⁵ Danuta:

¹ Waclaw Felczak (1916–1993) történész, akkoriban a Jagelló Egyetem docense. Lengyelország német megszállása idején a londoni emigráns kormány futárjaként működött, egy ideig Magyarországon az ide menekült lengyel katonák Nyugatra juttatását szervezte. 1945 után továbbra is a londoni kormány és a hazai ellenállás összekötőjeként működött. Egyik illegális határátlépése során elfogták Csehszlovákiában, és kiadták Lengyelországnak, ahol először halálra ítélték, majd ítéletét életfogytiglanra változtatták. 1956-ban szabadult. Professzori kinevezését még 1975-ben is megakadályozták. 1987-ben vendégtanárként az Eötvös Kollégiumban tanított. 1993-ban, már súlyos betegen lett a Jagelló Egyetem professzora.

² Wiesław Paweł Szymański (1932) kritikus, irodalomtörténész, író, '89 után a Jagelló Egyetem professzora. Magyarul *Órák helyett percek* című regénye olvasható.

³ A Kanonicza utca egyik középkori házában volt az írószövetség irodája és néhány folyóirat szerkesztősége. A földszinten ma is működik a Kawiarnia Literacka (Irodalmi Kávéház). A padlástérben vendégszobák voltak.

⁴ Jerzy Harasymowicz (1933–1999) költő, több mint negyven verseskötet szerzője. Az ún. *Współczesność* nemzedék tagjaként indult, és költészetében a lengyel nemesi szarmatizmuson alapuló sajátos magánmitológiát épített ki. Személyes ellentétei a krakkói irodalmi élet más képviselőivel a hadiállapot idején a kollaboránsokhoz sodorták.

⁵ Konrad (Wallenrod) Adam Mickiewicz elbeszélő költeményének főhőse, de több nemzeti tárgyú

Konrad az apja után. Vissza a kávéházba, Felczakhoz. A nővére van nála, különben szívesen elszállásolna. Két napja visszajött a vaj- és zsírjegy – nagy cirkusz volt, Jaruzelski nyilvánosan letámadta a minisztert, és a felelősök névsorát követelte. Elvisz az akadémiai könyvtárba, Jabłoński nincs bent, temetik az egyik professzort. Előzőleg, még a kávéházban befut Ulewski, a 16. századi irodalom professzora – villámgyors, széles gesztusú férfiú –, a magyar a lengyelhez legközelebb álló szláv nyelv, mondja. És az is marad, mondom én. Kettőtől ebéd a Cracoviában, Felczak nővére is jön. Botanikus Zakopanében, meghív, nézzem meg a botanikus kertjüket – ötszázötven alpesi fajta. Az ebéd žurek, marhaszelet Wellington módra, alig tudom megenni, sör kávéskannában és csészében.

Négy körül kimegyek Szymańskiékhoz. Danuta tovább beszél az írószövetségi ügyekről. Az újság most hozta le az új vezetőség névsorát, majd lemásolom. Országosan kb. háromszáz tag, ebből száz teljesen új, a méretek kedvéért beléptetett obskuráns és publicista. A fiatalabbik, szőke lányuk is otthon van. Érettségi előtt áll, egyik osztálytársnője öngyilkos lett nemrég. Meghív egy [...] beszélgetésre fiatalokkal, beleegyezem.

Szóba kerül Bujnicki.⁶ Danuta szerint nem az AK⁷ nyírta ki, hanem az NKVD. Erősen kételkedem. Megjön Wiesław Dobraczyński⁸ nincs benne az új vezetőségben. Szerinte azért, mert megígérték neki, hogy nem fogják feloszlatni az írószövetséget – s ezek után távol tartotta magát. Ott tartanak vacsorára, hiába ellenkezem. Jön egy jezsuita, Danuta gyóntatója volt még egyetemista korában, azóta a család barátja, az esztétika és filozófia doktora, néhány éve még a dél-lengyelországi tartomány vezetője volt. Szikár, hetvenes, nagyon okos és nagyon okosan érvelő ember. Wiesław felháborodását nem osztja, nagyon reálisan méri fel a helyzetet is, a múltat is. Wiesław Hegel *Fenomenológiáját* keresi, az öreg figyelmezteti, hogy nehéz lesz. Danuta megkérdezi, hogy biztosan szüksége van-e rá. Wiesław erre, mint egy kis hörcsög: ha zseniális regényt akar írni arról az időről, akkor a gondolkodását ismernie kell. Mindenki meghőköl – már ismerik, látszik. Megisszuk a szamorodnit, amit vittem. Sajnos úgy néz ki, nagyon be akarják osztani az időmet. Holnap ebédre vagyok hivatalos, délután meg valami közös program. Wiesław tíz óra körül fuvaroz haza minket a jezsuitával. Ugyanazt a nagy szobát kaptam, ahol Gabival édegtünk a nyáron. Befejezem Vonnegut *Börtöntörtelékének* olvasását, és alszom.

November 6. Vasárnap

Délelőtt olvastam. Fél kettőre Wiesławékhoz mentem ebédre. Beszélgetés hatig, főleg Kijowski⁹ cikkéről, a kivonulás esélyeiről. Hatkor megyünk Maciąg professzorékhoz – nemrég nevezték ki a kortárs irodalom tanszékre. Régebben a *Życie literackie* szerkesztősé-

Wyspiański-dráma főszereplőjét is Konradnak hívják. Lech a lengyel nép olyasféle mitológiai ősapja, mint a magyaroké Magor.

- ⁶ Teodor Bujnicki (1907–1944) költő, a vilnai *Żagary* folyóirat köréhez tartozott, akárcsak Czesław Miłosz. A megszálló szovjet hatóságokkal való együttműködés miatt a Honi Hadsereg bírósága 1942-ben halálra ítélte. Az ítéletet 1944-ben hajtotta végre az AK egyik aktivistája. Az NKVD-vel való együttműködés vádját a vilnai NKVD-archívum nyilvánosságra hozott dokumentumai nem igazolták.
- ⁷ Armija Krajowa, Honi Hadsereg: a londoni emigráns kormány irányítása alatt álló, a megszállás alatt és egy ideig a háború után is működő illegális katonai szervezet.
- ⁸ Jan Dobraczyński (1910–1994) katolikus író, a varsói felkelés idején a Honi Hadsereg információs és propagandairódájának vezetője. 1945 után a népi demokráciával együttműködő katolikus mozgalom, a Pax aktivistája. 1982-ben a Jaruzelski-rezsim kulissza-szervezetének, a Nemzeti Megújulás Hazafias Mozgalmának (Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego, PRON) elnöke lett.
- ⁹ Andrzej Kijowski (1928–1985) irodalomkritikus, esszéista. A lengyel írók 1968-as, a cenzúra eltörlését követelő nyilatkozatának szerzője, és ettől fogva különféle ellenzéki megmozdulások és tevékenységek részese. A Jaruzelski-puccs után internálták.

gében dolgozott, de onnan időben átnyergelt az egyetemre. A fiával zűrök voltak a „háború” alatt. A felesége orvos. Poznańból itt van Jerzy Korczak¹⁰ a feleségével. Aprócska, mozgékony, villámgyors gondolkodású zsidó – főleg háborús regények szerzője. Danuta szerint rokona lehet Janusz Korczaknak.¹¹ Egész este az új írószövetségről és az aláírásgyűjtésről folyik a szó. Maciag fia kérdezget a magyarországi állapotokról. Korczak főleg Kádárról, s hogy vannak-e a mi pártunkban frakciók. Kádár ittjárta, beszéde nagyon rossz visszhangot váltott ki. Úgy látszik, romba döntötte mindazt, amit Urbanéknak¹² mégiscsak sikerült úgy-ahogy felépítenniük a magyar modellről. Kilenc felé hirtelen nagyon rosszul érzem magam, szédülés, zsibbadás, extraszistolék. Már órák óta fáj a fogam. Észreveszik, Maciag felesége cukros kávét ad, lefektet egy emeleti szobában. Negyed óra múlva lemegyek, de csak ülök, nagyon ki vagyok készülve. Eljövünk, Szymańskieék hazafuvaroznak.

November 7. Hétfő

Délelőtt átolvasom Wiesław regényét, kijegyzetelem a kérdéses pontokat. Fél kettőkor a Krupniczán¹³ találkozunk. Korábban érkezem, fölmegek Bronekékhoz.¹⁴ A felesége van otthon, teázunk. Bronek egy hétig Párizsban volt, találkozott Adammal.¹⁵ Együtt lemegyünk az ebédlőbe. Odaül hozzánk negyediknek Leszek Elektorowicz,¹⁶ holnap van valami estje, amire hivatalos vagyok. Ezután Wiesławékhoz megyünk, és hatig dolgozunk a regényen. Egy csomó részletet már nem tud azonosítani, hiába túrja fel a könyvekkel zsúfolásig megrakott kisházát. Hatkor Prokophoz¹⁷ megyünk. Most egy másik szobában ültet le, de az sem különb. A bor felét, amivel minket várt, megitta már. Kockára vágott sajtot tálal fel mellé, meg sajtót. Elhozom tőle Koestlert,¹⁸ és egy hivatalos kiadványt a politikai ellenzékéről, tele prima idézetekkel – ezt haza is tudom vinni.¹⁹ Ad egy firenzei címet – a barátjáié, aki a *Rinascità* és a *Manifesto* munkatársa. Tőle tudom meg, hogy Andropov súlyos beteg. Utódjaként valami Romanovot emlegetnek, gúnyos utalásokkal

-
- ¹⁰ Jerzy Korczak (1892–1942) prózaíró. 1944-től a Szovjetunióban felállított Népi Hadsereg (Armia Ludowa) tagja.
- ¹¹ Janusz Korczak (1879–1942) lengyel orvos, pedagógus, író. Önigazgatással működő gyermekotthonok és nevelőintézetek létrehozója, a *Maly przeglad* című gyermekek szerkesztette újság kiadója. Nem volt hajlandó elhagyni a varsói gettót, védeceivel együtt a treblinkai haláltáborban végzte.
- ¹² Jerzy Urban (1933) a Jaruzelski-kormány szóvivője és cinizmusáról híres fő propagandistája. A magyarok iránti hagyományos rokonszenvre építve egy Jaruzelski-Kádár párhuzam népszerűsítésével kísérletezett.
- ¹³ A Krupnicza utca egyik épületében volt az írószövetség étterme, és több irodalmár is ott lakott a házban.
- ¹⁴ Bronisław Maj (1953) költő, esszéíró, műfordító. A *Pismo* szétverése után évekig felolvasott folyóiratot „szerkesztett” *Naglos* címmel a krakkói Katolikus Értelmiségi Klubban.
- ¹⁵ Adam Zagajewski (1945) költő, esszéista, az ún. „új hullám” (Nowa Fala) nemzedék tagja, a Teraz költőcsoport egyik alapítója. Először 1977-ben találkoztam vele Krakkóban, többször fordítottam a verseit, kisebb megszakításokkal folyamatosan kapcsolatban voltunk. 1982-ben emigrált Franciaországba. 1989-ben vagy ’90-ben egyszer Párizsban is találkoztunk. 2002 óta ismét Krakkóban él.
- ¹⁶ Leszek Elektorowicz (1924) költő, prózaíró, esszéista, műfordító. A hetvenes években a krakkói Bagatela színház irodalmi vezetője volt. 1977-ben, miután tiltakozott a radomi munkástüntetés leverése miatt, elbocsátották. A Szolidaritás idején alapított *Pismo* irodalmi folyóirat egyik létrehozója és szerkesztője, az 1983-ban megalakult alternatív írószervezet, a Lengyel Íróegyesület (Stowarzyszenia Pisarzy Polskich) alapító tagja volt.
- ¹⁷ Jan Prokop (1931) költő, prózaíró, műfordító.
- ¹⁸ *Ciemność w południe* (Sötétség délben)
- ¹⁹ Lesław Wojtasik, *Podziemie polityczne*, Varsó, Książka i Wiedza, 1983.

Varsó, virágkereszt a Szent Anna templomnál

Varsó, virágkereszt a Vízitársaság temploma előtt

a dinasztíára. Kapok tőle egy feketét is. Miłoszt két kötetben kiadták Párizsban, Nowakowski²⁰ „háborús” följegyzéseit ugyancsak. Meg Koestler regényét, amit elhoztam olvasni. Írjak kishíreket a *Tygodnik Powszechny*nak, beszél rá. Például a Mozgóról. Utána gondolom meg, a villamoson, hogy egyetlen szükséges adatot sem tudok fejből. Megpróbálok kitérni Wiesław holnapi ebédmeghívása elől – nem nagy sikerrel. Délután Felczak jön hozzájuk, Szymborska megint elhalasztva. Már másodszer, rémes.

November 8. Kedd

Tízre kimentem a buszmegállóba, ahogy Leszekkel²¹ megbeszéltük. Tíz percre vártam, aztán elkezdtem az utcát keresni. Fél óra bolyongás után kiderült, hogy nemcsak az utca neve, hanem a számozás is megváltozott. Még fél óra, és megtudtam, hogy a lakás száma sem 22, hanem 20. Csüggedtem, de a nem várt szabadidő miatt némileg lelkesülten jöttem haza. Olvasni kezdtem, de olyan álmoság jött rám, hogy aludtam egyet. Nem készítettem semmit, csak egy liter tejet meg egy fél kenyeret vettem, azt is ebédeltem. Átfagytam, elfáradtam, nem volt kedvem kimozdulni. Fogytán a pénzem, az utolsó zlotykon vettem a kaját – be kellett volna váltanom az egyik csekket, de az Orbisban rettenetes hosszú sor állt. Fényképezőgéppel a nyakamban köröztem a Ryneken, de senki sem szólított le, nem sikerült eladnom az ötszázasomat. Négyre kimentem Szymańskiékhoz, vittem a Szymborskának szánt üveg bort és a fényképezőgépet. Hamarosan jött Felczak is. Nem nagyon jutottam szóhoz, Szymański teljesen lerohanta az öreget, először történelmi ügyekkel, 19. század, aztán Kasia udvarlójával, aki Felczak szemináriumára jár. A fiú egyébként illegalitásban volt, az amnesztiával bújta elő. Szó esett egy másik srácról, aki a kihallgatáskor köpött, és a csoport kiközösítette. Felczak elmeséli, hogyan vette ezt észre, hogyan ment oda, s mondta nekik, hogy különbséget kell tenniük a besúgók és azok között, akik a nyomozás során köpnek, ő csak tudja. Szóba került a nyolc év, amit életfogytosként '48-tól letöltött. Decemberben kapták el Moravska Ostravában, ez volt az első alkalom, hogy nem saját rejtékhelyet használt. A cseh, akinél volt, csempészáruval kereskedett, ezért kapták el; Felczak véletlenül akadt fenn. Halálra akarták ítélni. A háború alatt Pesten naplót vezetett, amit egy megbízható magyar családnál tartott. Mikor a németek bejöttek, Pozsonyon át Svájcba menekült. A napló az ostrom alatt megsemmisült. [...] Én már tükön ültem, hatkor Szymborskánál kellett volna lennem. Végül fél hétkor odatelefonált, hogy el kell mennie hazulról, és elhalasztottuk a találkozót. Szymańskiék látnivalóan mindenáron meg akarták nyerni maguknak az öregurat, engem mintegy csaléteknek használva csalták oda magukhoz. Így nem nagyon törődtek azzal, hogy a találkozómmal mi lesz. Wiesław ízlésem szerint kicsit sokat beszélt a regényéről. Egy példányt adott is az öregnek, aki megint elmondta, hogy Pista²² szerint jobban fordítok, mint ő. Kilenc körül jöttünk el, Felczaknak is korábban kellett volna már, egy idős hölgygel lakik társbérletben, akinek a kataraktáját műtötték, akinek segítséget ígért, és akiről elérékenyülve beszélt – micsoda barátság!

Még Wiesławéknál megkérdeztem, nem tudnak-e valakit, akinek forint kell. Szymańskiék talán kerestek volna, de Felczak rögtön jelezte, hogy majd intézkedik, aztán

²⁰ Marek Nowakowski (1935) prózaíró, az újabb lengyel irodalom egyik legtermékenyebb alkotója, a kis formák mestere. 1980 utáni rövid novellái riportszerű pontossággal rögzítik a Jaruzelski-korszak mindennapjait.

²¹ Leszek Aleksander Moczulski (1938) költő, számos népszerű énekes és együttes (többek közt Marek Grechuta és Czesław Niemen) dalainak szövegírója. A hetvenes években a STU Színház háziszervezője.

²² Kovács István, akitől első lengyelországi utazásaimhoz felbecsülhetetlen értékű tanácsokat és segítséget kaptam. Többek közt ilyen túlzó dicséretekkel keltett rokonszenvet és bizalmat személyem iránt.

Varsó, installáció az épülő prímási palotában

Varsó, fotókiállítás az épülő prímási palotában

annyiban maradt az ügy. Most a villamoshoz menet újra rákérdeztem. Most nem tud senkit, péntekig megpróbálja. Ha nincs pénzem, addig is szívesen ad. Megegyeztünk, hogy szerdán felhívom 7-8 után. De azt hiszem, holnap inkább beváltom a csekkeket. Kénytelen is vagyok, három zlotym van összesen, holnap csak kenyérsarkot fogok reggelizni. Egy orosz nő lakik a szomszéd szobában, harmincöt-negyven körüli, karcsú, szőke, némileg közönséges az arca, főleg a szeme környéke. Folyton rádiót hallgat, mindenféle áriákat. Ma déltájban beállított, és kért két cigarettát. Mintegy viszonzásul megkérdezte, nem kell-e merülőforraló. Nem. Hát tea? Az sem. Kár, hogy elhárítottam, gondolom most estefelé. De gyanakodtam. Tegnap, amikor hazajöttem, észrevettem, hogy át van forgatva a holmim; úgyhogy óvatosságból a fekete madarat²³ a kabátzsebemben magammal vittem.

Tizenegyedikén ünnepi mise a függetlenség évfordulójának tiszteletére. K.²⁴ hívott; Wiesław nem ajánlotta, figyelmeztetett, hogy veszélyes lehet. Megígértem, hogy elmegyek.

November 9. Szerda

Délelőtt sikerült sorbanállás nélkül beváltanom a csekkeket. Mindjárt elmentem forró tejet inni. Délelőtt olvastam. Fél kettőkor a Krupniczán Wiesławval találkoztunk. Odaült hozzánk egy gyorsbeszédű öregasszony. Kiderült, hogy Kott²⁵ nővére. Jött Kwiatkowski is.

Elmentem Szymańskiékig villamossal, onnan gyalog a patakparton Leszekhez. Alig ismertem meg, szakálla van, egy Dingo nevű kiállhatatlan kutyája, csinos felesége, tízéves fia. A felesége Rostworowski²⁶ dolgozik, benne volt a Norwid-kiállításban is. Örül, hogy szeretem Malczewskit.²⁷ Leszek megtért, ezt hosszasan és kissé eszelősen ecseteli. Azt mondja, a *Pan Tadeusz*on, Conrad *Árnyéksávján*, Kornel Filipowiczon, Barañczakon, Majon, Krynickin, Miłoszon kívül semmit sem olvas szívesen. Tischner plébánost²⁸ emlegeti folyton, a harc kultúrája helyett a munka kultúráját. De ez nem a stańczykok szerves munkája²⁹ – inkább, ahogy kiveszem, kontempláció, elmélyülés, reflexió. A válság egyik szomorú visszahatása Leszek megtérése. Teljesen átengedi magát az autoritásnak. Szerinte maga Miłosz is vallásos – manicheista. Leszek szabadúszó volt. Kb. öt éve próbál elhelyezkedni, de azt mondják neki, a verseit szívesen közlik, őt magát viszont nem tudják foglalkoztatni. Az utóbbi években fizikai munkákat vállalt. Most

²³ A címes noteszemet, amit egyszer már Varsóban a minisztériumban felejtettem.

²⁴ Jerzy Kwiatkowski (1927–1986) kritikus, irodalomtörténész, a huszadik századi lengyel költészet specialistája. A Krupniczán lakott, gyakran találkoztam vele az írók éttermében.

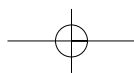
²⁵ Jan Kott (1914–2001) színikritikus, dramaturg, irodalomtörténész. A háború alatt a Szovjetunióban élt, a Népi Hadsereg katonája lett. A háború után a LEMP tagja, a szocialista realizmus és a kommunista kultúrpolitika egyik szószólója lett. 1957-ben kilépett a pártból. A varsói egyetem professzoraként 1965-ben Ford-ösztöndíjjal az Egyesült Államokba utazott. Miután útlevelét a lengyel hatóságok három év után nem voltak hajlandók meghosszabbítani, a kinnmaradás mellett döntött. *Shakespeare, Our Contemporary* (1964, Kortársunk, Shakespeare) című könyve világhírű lett.

²⁶ Marek Rostworowski (1921–1996) művészettörténész, a krakkói Czartoryski Múzeum kurátora, 1991-ben lengyel kulturális miniszter.

²⁷ Jacek Malczewski (1854–1929) a fin de siècle kiemelkedő festője. Művészetét a szimbolizmushoz sorolják.

²⁸ Józef Tischner (1931–2000) pap és filozófus, a Szolidaritás főlelkésze, az egyik legfőbb erkölcsi tekintély a hadiállapot idején. Gyakran bírálta a lengyel klérust konzervatívizmusa, antiszemitizmusa és politikai szerepvállalása miatt.

²⁹ A szerves munka – praca organiczna – a lengyel pozitívizmus jellegzetes fogalma. Lényege az, hogy a társadalom felemelkedését nem (kizárólag) politikai harccal, hanem gazdasági-intézményi szövetének erősítésével, fejlesztésével kell előmozdítani. A fogalmat Dezidery Chłapowski vezette be 1815-ben. A nyolcvanas években magam is szívesen hivatkoztam rá a politikát fetisizálókkal szemben. '89-ben úgy tűnt, hogy nem volt igazam. Aztán meg kiderült, hogy igen.

Varsó, Powązki temető, a katóni emléktábla

A rendőrségen agyonvert Grzegorz Przymek sírja

könyvtári állással kecsegtetik. A dalai bevételéből volt tízezer forintja, a felét tavaly elutazták. Lelkesen beszél Magyarországról. Éppen az a mérsékelttség van rá jó hatással, amit mások gyanakodva kárhoznak meg a szabadság légköre. Harasymowicz jön szóba, szerinte nagyon személyes költészetet művel, a kollektív lelkesedés idején egyszerűen kicsúszott a lába alól a talaj, és próbál megkapaszkodni, növelni saját fontosságát. Leszek a maga részéről nem szándékozik semmiféle rivalizálásban részt venni. Az a sértett félreállítás, majdhogynem maflaság, amit hat éve észrevettem nála, nagyszerűen megtalálta a formáját ebben a megtérésben. Színházzal már egyáltalán nem foglalkozik, az nem eléggé reflexív. Lelkesedéssel beszél a szabadság időszakáról, a testvériségről.

A felesége, Basia nagyon megtetszett nekem. Olyan furcsa-szépek a szemei a kedves, széles és lapos orrgyöke mellett. Néhány nőnél láttam már ilyent, és mindig egészen különös hatást gyakorolt rám.

Kedvet csináltam nekik Pécshez: múzeumok stb. Basia Csontváryt nem ismeri, Vasarely is csak rémlik neki. Június első felében jönnek, a fiukkal, Mateusz-sal együtt. Ebédet adnak, noha már ettem. Négyzobás lakásuk van, bármikor lakhatok náluk. Megisszuk a bort is, amit vittem. Beváltanak, hozomra, háromezer forintot, így ez a gondom is megoldódott.

Egyébként tegnap az történt, hogy rossz megállóban szálltam le, szegény Leszek háromnegyed órát várt rám abban a fagyban. Szakállat nemrég növesztett: kinyitotta a magyar kuktájukat, ami nyomás alatt volt, és leégette a bőrét.

Együtt megyünk hétre Elektorowicz estjére a Katolikus Értelmiségi Klubba. Sienna 5., a Znak épülete. Főleg öregasszonyok. Kott nővére: Jan a puccs előtt éppen a kultúra-kongresszuson volt, az utolsó pillanatban surrant ki. Igaz, hogy szerencsére megvan már az amerikai állampolgársága. Ott van Filipowicz,³⁰ üdvözlí Leszeket, engem persze nem ismer meg. Wiesław tekervényes bevezetőt tart, amiben többször is felemlíti saját interjúkötetét. Igaza van az öregúrnak. Tegnap este mondta nekem a liftben, hogy Wiesławnak Napóleon-komplexusa van. A beszélgetése Elektorowicz-csal a komikum határáig, és azon is túl, szónoki kérdések feltételéből és azonnali megválaszolásából állt. Leszekkel csak vi-gyorgotunk egymásra. Az egyetlen kérdés, amit feltett: mecénás régen és most, udvari író-ság és annak morális határa. Igyekezett Elektorowiczot színvallásra kényszeríteni, de az kitért. Egyébként is egymást érték az ócskánál ócskább utalások a körülményekre, egészen odáig, hogy nem lehet bort kapni. A hallgatóság hozzászólásai pár mondat után az úgynevezett végső kérdéseket feszegették: gyűlölet és szeretet, Rossz és Jó a világban.

Este még felhívtam Felczakot, hogy sikerült beváltanom a pénzt.

Ja, és maga az est! Elektorowicz „versei” kimondhatatlanul silányak és siralmasak. A végén a csattanó: egy vers a „Nobel-díjasnak”³¹ ajánlva, arról, hogy mindenképpen győzni fognak. A konjunktúra meglovagolására, kis tehetségek felburjánzására, az egész elkurvulásra, amiről Szymańskit hiába próbáltam meggyőzni – noha Danuta asszony igazat adott nekem –, keresve sem találni jobb példát!

November 10. Csütörtök

Délelőtt olvastam. Fél kettőre a Krupniczára mentem, de előtte ettem egy *bar mleczny*ben. Szymański és Bronek. Bronek kérdezi, hogy miért nem mentem föl hozzájuk tegnap. Azt

³⁰ Kornel Filipowicz (1913–1990) prózaíró, a huszadik század egyik legjobb lengyel novellistája. 1939-ben német fogságba került, megszökött, és részt vett az ellenállásban. Elfogták, koncentrációs táborba került. A krakkói *Pismo* folyóirat alapító szerkesztője. 1969-től Wisława Szymborska élettársa volt, halála után született a költőnő „Macska az üres lakásban” című verse. Magyarul egy regénye (*Nietzsche úr kertje*, 1969) és válogatott novellái (*Ritka pillangó*, 1980) olvashatók.

³¹ Czesław Miłosz, a lengyel irodalom harmadik Nobel-díjasa.

Cserkészsírok a katonai temetőben

Władysław Gomułka sírja

hittem, más programja van, hogy nem volt ott az esten. Teázgatunk, Wiesław estére *bigos*-ra hív, ha már délben nem jöttem. Mondom neki, hogy megírtam délelőtt, amiről Jannel beszélünk.³² Majd este.

Fel Bronekékhoz, kb. egy órás beszélgetés a teletetésről. Rajtam a sor most, hogy január végéig nyélbe lehessen ütni. Felnőtt kísérővel.³³

Haza, lefekszem, fáj a fogam stb.

Őt után Kasiával a *Znak* terjesztői irodájában, ahol egyébként szükség esetén meg is lehet szállni, fürdőszoba, konyha stb. Tíz-tizenkét gyerek, főleg lányok; fiú csak a barátja, Artur meg egy másik, aki különösen tájékozottnak és érdeklődőnek bizonyul. Megpróbálom vázolni nekik a históriát, generációkat és irányzatokat. Az érv, ami igazán meggyőzi őket, a nemzetiségi probléma primátusa a nemzeti ügyekben a függetlenséggel szemben. Ebből vezetem le valamiképpen az egyház gyengeségét is. Érdekes, hogy megértenek, sokkal inkább, mint a felnőttek. Az ellenzék elitizmusát is el tudom nekik magyarázni. Micsoda jó emberanyag készül ebben az országban! Ilyen nyomás alatt is képesek elfogulatlanul gondolkodni, ha példát kapnak rá.

Utána Wiesławékhoz, egyedül – Kasia eltűnik Arturral. Danuta alszik, Wiesław puffogva terít stb. [Ebéd közben] laza beszélgetés az irodalomról. Wiesław előadása a lengyel irodalmi nemzedékekről – teljesen feleslegesen. Közbe-közbeszúrok ezt-azt, de nem lehet leállítani, nem veszi észre, hogy mindezt, amit mond, nagyon jól tudom. Aztán tíz körül lediktálom neki a szöveget. Megkapom tőle a medve-regényt,³⁴ és Danutától Gabinak egy kézzel festett kis porcelánkancsót – még frissen. Míg az unoka nem volt, mondja, ilyeneket festett és adott el. Megkér, hogy küldjek gamma-globulint – krónikus nyavalyái vannak, és csak Svájcban tudnak egyébként hozzájutni. Végre ma este sikerült oldottabban beszélgetnem velük.

November 11. Péntek

Tizenegyig alszom, főleg, gondolom, a fogfájás miatt, meg mert nyomorult, komor idő van, sötét, szürkeség, lassan szemerkél az eső majd' egész nap.

Körbeszaladok a környék boltjaiban, de csak Szymanowski-lemezeket veszek. Nyomorúságos játékokat árulnak, nem tudom, mit viszek innen Dávidnak. Egyre megyek az ebédlőbe; Filipowicz van ott, most mintha megismerne, megkérdezi, én vagyok-e az az illető, akinek Szymborskával kellett volna találkoznia. Mondom, hogy igen, s hogy mára beszéltek meg újólag. Azt mondja, Jalu Kurek³⁵ ma, 80 éves korában meghalt, szívrohamban, egészen váratlanul. Wiesławnak vissza akarom adni Adam könyvét,³⁶ de nem fogadja el (tegnap kértem meg, intézze el a Znaknál, hogy adjanak nekem egyet – úgy látszik, nem tudta elintézni). Meg akar holnap is ebédeltetni, de elhárítom – szeretném a várost járni. Búcsúzáskor Filipowicz azt mondja, csókoltatja azt a rokonszenves asszonyt, „akivel akkor találkozott”. Kettőkor a Sławkowskán lévő borozóban találkozom Felczakkal. Egri vörösbort iszunk, a végén én is rendelék egy kört. Elég kényszeredetten társalgunk. Az ő lengyel „duma”-ja³⁷ és az én félszegségem együtt katasztrofális. Jól lehúzza Szymański könyvét, amit, úgy látszik, legalábbis részben elolvasott már. Azt mondja, Wiesław meghívta előadást tartani a KIK-ba a novemberi felkelés évfordulójára. Valamit majd tartok, mondja rezerváltan. Odaadom neki a tokajit, azt sem tudja természetesen fo-

³² Prokoppal; a *Tygodnik Powszechny*nek szánt jegyzetről van szó.

³³ Szolidaritás-aktivisták rászoruló gyermekeinek üdültetését terveztük.

³⁴ *Niedźwiedź w katedrze*, Varsó, Czytelnik, 1981.

³⁵ Jalu Kurek (1904–1983) költő, a krakkói avantgárd kiemelkedő képviselője, az olasz futurista költészet fordítója.

³⁶ Adam Zagajewski *Cienka kreska* (Vékony vonal, Znak, 1983) című regénye.

³⁷ büszkesége

Krakkó, a Czartoryski-palota boltíve

Krakkó, kirándulás a Twardowski-sziklánál, Piotr és Gabi

gadni, fáj neki, hogy ő nem tudott venni semmit. Levelet akar küldeni Pistának és Csabának,³⁸ kijön szombaton az állomásra a vonathoz – félek, hogy ezek után majd vesz valamit, nem fogja kibírni. Kicsit kifújom magam, aztán elrohanok a Jubilatba,³⁹ hátha ott lesz valami a fiúnak. Semmi. A harmadik emelet teljesen üres, szó szerint, a polcokat is lebontották, egy kongó csarnok az egész szint. Ami kapható, mind elfér lejjebb.

A második emeleten lepedős paraván mögött 25 zlotyért vérnyomásmérés. Öt-re megyek Szymborskához, rohanás virágért, végül taxiba szálllok, miután rossz oldalon vártam a 8-as villamosra. A sofőrrel nagyot politizálunk. A kommunizmus ragály, mondja. Úgy tudja, ötvenhatban harmincezer ávóست akasztottak fel Budapesten. Felvilágosítom, hogy a szám helyes, de éppenséggel a másik fél veszteségeit adja meg. Itt minden történelemtorzítás olyan tendenciájú, hogy a várható kockázatot kicsinyíti, hamis önbizalmat ad. Nagy a veszélye egy újabb őrültségnek – kapával a napra, ahogy itt mondják.

Szymborska meg beteg, megfázott. Kapok tőle kéziratokat. Gabi emlegeti, s hogy sajnálja, hogy nem olvashatja a verseimet. Általánosságokról beszélgetünk, politizálunk. Nem túl beszédes. Teát nem kérek, hamar eljövök. Vacsorázom egy *bar mleczny*ben, aztán irány a Wawel. Már öt előtt húzott arra a nép. Hatkor kezdődött az ünnepi mise, a függetlenség elnyerése tiszteletére. Óriási tömeg, a kapuig állnak. Én a katedrális bejáratától öt-hat méterre szorulok bele. Ott van Kasia és Artur, utánam érkeztek. A szentbeszéd főleg a lengyel szentekről és boldogokról szól. Maguk az imák sokkal radikálisabbak. Kasia oda is súgja, hogy nem tetszik neki a beszéd, s hogy nem tudja, ki ez. A hangulat mégis magával ragad. Egy cédulát köröznek, valószínűleg rendőrségi gyártmány,⁴⁰ Artur odamutatja nekem is. A végén elhangzik a *Boże coś Polskę*, és mind feltartjuk a két ujjunkat. Kifelé szavalókórusok, „Nie ma wolności bez Solidarności”⁴¹ stb. Két csoport KPN-es⁴² nemzeti lobogókkal. De a tömeg tanácstalan. A domb lábánál álldogálnak, nem oszlanak szét, de nem is csoportosulnak. Kasia azt mondja, itt nem lesz már semmi. Ilyen kis csoportokkal (többszer ember áll még ott) nem érdemes elkezdni. Okosabb Nowa Hutában, ott a blokkok között föl lehet szívódni – itt veszélyesen szűk a tér. Nyolc előtt pár perccel búcsúzom el tőlük.

November 12. Szombat

Tizenegy körül bemegyek a városba, ragyogóan süt a nap, könnyen öltözöm. Kiderül, hogy azért ilyen tiszta az idő, mert a fagy kicsapta a párát, a ködöt. A pocsolyákon jégkéreg, most kezd olvadni. Járom a játékboltokat, Dávidnak csak diafilmet tudok venni. Otthon derül ki, hogy elég rövidet, butuska-primitív szöveggel. Utazás léghajóval. Gabi édesanyjának veszek egy kis könyvecskét Krakkóról, ugyanolyant, amilyent Gabi a nyáron Juliantól kapott. Dél körül fölmegek a Wawelba – a katedrális óriási, rengeteg ember lehetett tegnap. A tömeg egy része más úton vonulhatott le. Száz zlotyért kapok jegyet a bécsi ostromról rendezett évfordulós kiállításra, egy órával később nyit. Lemegyek a Grodzkára, ebéd helyett veszek két melegszendvicset à 85 zł, majd vissza. Metszetek Thökölyről, Apaffyról a Magyar Nemzeti Múzeumból, néhány korabeli térkép is onnan. Megyek a Szczepański utcába, a Galeria Krzysztoforyba – zárva van. Visszamegyek a Krupniczára, eszem egy nagy adag rántottcsirkét. Egy csirkecomb két teával kétszáz zloty volt. Fáj megint a fogam.

³⁸ Kovács István és Kiss Gy. Csaba

³⁹ Nagyarúház a Wawel közelében, ma is áll.

⁴⁰ Ahol nagyobb tömeg gyűlt össze, rendszeresen köröztek a Szolidaritás nyomdatechnikáját utánzó felhívásokat, dezorientációs vagy provokatív céllal. Ezen a cédulán az volt, hogy a tüntetés a Visztula-parton folytatódik. Utólag láttam, hogy nagy rendőrségi erők vonultak ott fel.

⁴¹ „Nincs szabadság a Szolidaritás nélkül”

⁴² Konfederacja Polski Niepodległej (Független Lengyelország Konföderáció) 1979 szeptember elsején Leszek Moczulski által alapított politikai párt, az első kommunistaellenes politikai szervezet Közép-Kelet-Európában.

Szymańskiéknál: Danuta, Kasia, Felczak, Wiesław

Szymańskiéknál: Kasia, Toni, Danuta, Felczak és én

MELIORISZ BÉLA

S minden

*ahogy olvastam a hercegnő már levetkőzött
a zsinóröv lazán lógott a derekán
de akkor már mint a homokból titokban kiásott városok
a víz alatti régészet is kezdett érdekelni
s hogy szuvenírekről még nem gondoskodtam
mindenáron jeleket akartam írni az égre
ez a múlt s bár máshogy is összerakható volna minek*

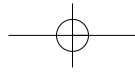
*most bizonytalankodom mint öreg légtornász a búcsúelőadáson
mint őszi levél ébrenlét és álom határán
vagy próbálok menteni magam a verbális csapdák tőrei közt ahogy
egyáltalán*

*itt az elégiák évszaka
a legszebb létező
s minden ami csak továbbírható*

Máshol

*szavakat rakosgatni
nagy ügy vagy semmi
el kéne felejteni
mindent és menni*

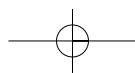
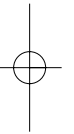
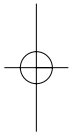
*máshol lenni egyedül
nem is rossz ötlet
belső lépcsőket járni
s aludni többet*

Szavakon

*jaj még miben hihetünk
kérjük türelmetlenül
hogy hervad már ligetünk*

*a környék térdig sáros
holt szavakon lépkedünk
inkább ahogy szokásos*

H. MOLNÁR ÁKOS

Túléli egyedül

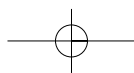
*A megtett út innen már beláthatatlan,
hagyd, visszamenni nincs miért, a múlt veled
együtt felcseperedett, azok csak romok
mögötted, ami fénylik közöttük, túléli
egyedül, mint ez az alagút, ami száz év
múlva is így ragyog a pusztaságban,
és egyszer majd ilyen leszel te is, ne félj.*

*Persze hegy híján egyszer majd beomlik
az egyedüllét teljes súlya alatt, anno úgy hordták
fel rá a földet utólag, hogy kerüljön a vállaira
némi teher, hiszen mégiscsak emberéletek
múlnak rajta, akiket szintén maguk mögött hagytak,
akik épp maguk mögött hagynak valakit, szóval
nem vallhat kudarcot, nem vallhat kudarcot.*

*Te csak tündökölj tovább nyugodtan,
a megtett út innen már beláthatatlan,
sebaj, ez az alagút fölötted beomlani talán
nem ma fog, a visszapillantó tükörben
egy útkarbantartó sárga villogója
köröz a falakon, visszafelé minden működik,
látod a fényt az alagút mindkét végén.*

Ismétlés

*Azok az idők jöttek el megint,
mikor az apádra nem mitológiai
alakként tekintesz, már nem tisztos
távolból figyeled az életét, látod,
ahogy a szomszédok kara káromkodva
jön haza munka után, a lábuk kurvára
bedagadt, mutatják apádnak, zöld, nem,
lila, mint az ég tegnap naplementekor,*

*de ezt hagyjuk, ezek az idők múltak el,
a nyugodt naplementék, mikor az apád
még leplezni tudta, hogy a háta fáj, és
hogy tulajdonképpen ő is csak valakinek
a szomszédjában él, hát ezek az idők
múltak el és jöttek helyettük újak,
végül is semmivel sem rosszabbak
a korábbiaknál, csak nehogy minden
a régi maradjon megint.*

Hallgatni pontosabb

Edinának

*Nem jó ez a nyelv már semmire, felnőtt veled,
kiokosodott, és ennyi. Kerüli az érzéseidet.*

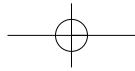
*Gyerekkorodban az alma még alma volt, érett,
piros, anya mosta meg. Ma meg már anya is
olyan bizonytalan, az almát folyton elejti.*

*Te anya nevét ejted el mondat közepén, lesütöd
a szemed, a mondat itt véget ér. Kapaszkodsz a
konyhapultba, mint gyerekként első szavadba,
de hallgatni most ennél is pontosabb.*

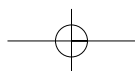
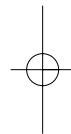
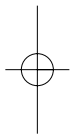
JENEI GYULA

Reflexiók

a kert fáit negyven év múlva is fölsorolom majd:
 két birs az utcai kerítésnél, egy szilva, amire
 felkúszik a szőlő, s létrán szüreteljük róla
 a vastaghéjú édes otellót. aztán az öreg cseresznye.
 mennyit mászok rajta! három meggy, s megint
 szilva, alma, törökmogyoró, s ha a kert alján
 visszafordulunk a pöszméte- és málnabokroknál:
 két nyárialma-fa, az egyik termése édes és cirmosan
 piros, s ha megrázom, csörögnek benne a magok,
 a törzsbe vájt odúban lakó madarakra meg macskák
 lesnek már örökké. a másik zöld és savanykás almát
 terem, nagyanyám borízúnek mondja. arrébb a kút
 és a ház között hitvány kis körte- és barackfák
 próbálgatják a talajt és a túlélés lehetőségeit, amíg
 rendre ki nem száradnak. az eper- és bodzafák
 az udvarban állnak, egy nagyra nőtt rózsabokor pedig
 közvetlenül a ház előtt. a bimbókból rengeteg kis
 rózsaszín virág feslik. olyankor gyönyörűek, de
 anyám nem kedveli őket, mert gyorsan hervadnak,
 s nem győzi seperni a gangra is behulló, barnuló,
 fonnyadt szirmokat. akkor is virágozik a rózsabokor,
 amikor egyik nyáron apám a kerítés meglazult
 deszkáit szögelgeti majd. nem áll kezére
 a kalapács, gépészkovács apja szerszámai
 (hatalmas fogók, kulcsok) a padláson rozsdásodnak,
 de azért tanít, hogyan kell fogni a szöveget, hogyan
 üssük, hogy ne a kezünket, s lehet, közben véletlenül
 a saját ujjára is rácsap. de nem ettől párosodik
 be a szeme. magától meghatódva, ünnepélyesen
 mondja: látod, hogyha én már nem leszek, így
 tartsd a kalapácsot. ezt a verset írva visszaidézem
 majd, amikor én tanítom erre vagy arra
 a gyerekeimet, vajon elérékenyülök-e hasonló
 gondolatoktól? valaki azt állítja arról a versemről,
 amelyik egykori általános iskolai igazgatónk
 idétlenkedéséről szól, hogy túlírt. talán igaza lesz.
 talán kicsit meg is húzom a szöveget. de azt is
 írja majd, hogy amit velünk az igazgató néni,

*ugyanazt a hibát én is elkövetem a gyerekeimmel.
s ha ez így van, dolgoznom kellene rajta, hogy
ne így legyen. vagyis magamon! persze, dolgozom:
leírom, hogy esendő vagyok. de hát az írás
mégsem (csak) pszichoterápia!*

KÜRTI LÁSZLÓ

újrakezdés

*hatalmas gödröt ástam neki a kertben.
 a lúgos oldatot lassan öntöttem csak rá,
 vissza ne csapjon. áztattam, egy jó napig.
 csontos testéről rétegesen oldódott a hártyás bőr.
 előbb csak megpattant, majd nyersen hámlott le,
 tekeredett, mint napozás, égés után szokott
 az elhalt hámréteg. hevesen reagált, fehéren
 pezsgett a savós nátronban. mintha csak naptejben
 fürdettem volna, csobogott, habzott az oldat.
 fejőasszonyok vödrei zubogtak így, régi, pillés
 délutánokon. már tíz perc is elég, hogy többé
 ne tudj ráismerni, hiába éltél vele hosszú
 évtizedeket. törölgetted, tapogattad, húzgáltad
 fiókjait át háborúkon és békeidőkön. bezúdult
 a vegyszer testnyílásain keresztül a zsigerek közé.
 szűjaraain és kirepülő lyukain át okáda vissza,
 amit visszaöklendezni még lehetett. a szűvok egy életre
 pusztultak ki az ódon ruhásszekrényből – így mondják.
 meg hogy ez a legjobb módszer az elgázosítás
 mellett. fullasztó ködfelhője van a délutáni sárgödöröknek.*

*lemostam vagy száz év mocskát, olajfestéket, pácot.
 az orrnyálkahártya fárad el leghamarabb az összes
 érzékszerv közül. olyan, akár egy kisóvodás, játék
 közben. persze, amit már nem vagyok képes érzékelni,
 visszaemlékezésből kell tudnom, hogy lassan öl meg,
 mint minden hosszúra hagyott vagy elodázott feladat.*

*végül mégiscsak sikerült felújítani a száz éves bútort.
 bent áll ma is a napos szobában. amikor a legnagyobb
 csendben fülelek, néha meghallom, ahogy el-elpattan,
 megszakad egy újabb rost a kiszáradt fatestben.*

JANKOVITS LÁSZLÓ

A DIADALMAS MANDULAFA

*Herkules ilyet a Hesperidák kertjébe' se látott,
Hósi Ulysses sem Alkinoos szigetén.
Még boldog szigetek bő rétjein is csoda lenne,
Nemhogy a pannon-föld északi húis rögein.
S íme, virágozik a mandulafácska merészen a télben,
Am csodaszép rügyeit zúzmara fogja be majd!
Mandulafám, kicsi Phyllis, nincs még fecske e tájon,
Vagy hát oly nehezen vártad az ifju Tavaszt?*

Hamarjában nehéz is kiszámolni, hogy ezt a verset, Janus Pannonius epigrammájának *Egy dunántúli mandulafához* című fordítását hányan olvastuk, tanultuk kívülről, hányan feleltünk, írtunk dolgozatot belőle. A tankönyvektől a szaktudományig szinte egységes a kép, immár két nemzedéknyi idő óta, attól fogva, hogy Weöres Sándor fordítása és Gerézdi Rabán magyarázata együtt megjelent 1953-ban.¹

Bizony, csak azóta. A korábbi magyar fordítások, Janus-értelmezések nem tulajdonítanak nagy jelentőséget ennek a nyolcsoros versnek. Hegedűs István a 19–20. század fordulóján készült magyarázatából hiányzik a pusztulás fenyegetése: „és sanyarú télben hajtja tavasz-rügyeit”. Geréb László fordítása a 30-as években szintén csak a rügyfakadás és a tél kettősségét mutatja: „a mandulán kinyíltak a rügyecskék, / midőn a tél dühöng még zordonon.”² Janus-monográfiájában, 1931-ben Huszti József pár sorban említi: „a költő elcsodálkozik a tavaszról, szinte még a tél hidegében kivirított mandulafa virágpompáján.”³ Kardos Tibor *Janus Pannonius bukása* című tanulmányában, amely a géniusz és a kisszerű környezet közötti ellentétből szükségszerűen következő pusztulás gondolatára épül, ez a vers nem a fő gondolatmenet illusztrációja.⁴ Az a gondolat, hogy a tél elpusztítja a mandula virágait, Weöres fordításában jelenik meg először.

Fordítása a Klaniczay Tibor szerkesztette egyetemi irodalmi szöveggyűjtemény számára készült.⁵ Hírneve Gerézdi Rabán tanulmányával együtt növekedett, először az 1953-as magyar nyelvű Janus Pannonius-kiadásban.⁶ Ugyanebben az évben a Gerézdiéhez igen hasonló magyarázat jelent meg Klaniczay Tibor egyetemi jegyzetében. Az egymásra hivatkozás hiánya, valamint a két kutató szoros munkakapcsolata ismeretében feltételezzük: együtt gondolták ki az értelmezést.⁷ A fordítás és a magyarázat hatása fölerősödött az 1964-ben, a

¹ Janus Pannonius: *Válogatott versei*. Kiad. Gerézdi Rabán, Kálnoky László, tan. Gerézdi Rabán. Budapest, 1953, Szépirodalmi, 1977.

² A fordítások adatai: Janus Pannonius: *Költeményei*. Ford. Hegedűs István, tan. Huszti József. Budapest 1938, MTA, 185. Uő.: *A Duna mellől*. Ford. Geréb László. Budapest, [1940], La Fontaine Irodalmi Társaság, 37.

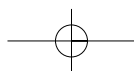
³ Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, Janus Pannonius Társaság, 207.

⁴ Kardos Tibor: *Janus Pannonius bukása*. Pécs, 1935, Pannonia, 19.

⁵ *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. I. Szerk. Barta János, Klaniczay Tibor. Budapest, 1951, Tankönyvkiadó, 86.

⁶ Janus Pannonius: *Válogatott versei*. I. m., 24.

⁷ Klaniczay Tibor: *A régi magyar irodalom*. Budapest, 1953, Felsőoktatási Jegyzetellátó, 108–109.

Spenót néven elhíresült akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv Janus-fejezete révén. Gerézdi, aki Janus-tanulmányát másfél évtizeden át csiszolta, itt beillesztette Weöres fordítását az értelmezésbe.⁸ Innen került át hol szó szerint, hol át- és továbbdolgozva a mai középiskolai tankönyvekbe. Egy (remélem) sikeres felelet nagyjából így hangzik: az 1466 kora tavaszán, Pécssett keletkezett verset a valódi élmény, a személyes sors és az ókori műveltség hármassága határozza meg. A télben, talán a Mecseken csodálatosan kivirágzó, a fagynak kitett mandulafa a Pannóniába túl korán érkezett csodálatos tehetségű költő elkerülhetetlen pusztulását jelképezi. A vers ellentétes szerkezetű: első felében a virágzás idillikus, a másodikban a pusztulás elégikus hangulata uralkodik. A záró sor megszólítása bensőséggé teszi a kapcsolatot a tragikus sorsú hősnő nevét viselő fa és a hasonló sorsú beszélő személy között, úgy azonban, hogy a kapcsolat nem kap közvetlen megfogalmazást. Műfaja csattanóra kihegyezett szerkezetében, rövid terjedelmében epigramma, borongós hangulatában elégia, a romantikus többműfajúság megnevezésével élve elégiko-epigramma.

Az egymást erősítő fordítás és értelmezés a kutatásban csak igen kevés kritikát kapott. Gerézdi és sok más Janus-magyarító elégia-felfogásáról Kocziszky Éva állapította meg, hogy a Schillernél kialakult elégia-fogalmat vetíti vissza a 15. századba.⁹ Weöres magyarázásában pedig Németh Béla és Török László mutatta ki a pontatlanságokat.¹⁰ Az alaptételt, vagyis a vers tragikus értelmét ők sem kérdőjelezték meg. E sorok írója sem: így magyaráztam egészen addig, amíg egy összefoglaló Janus Pannonius-könyv írása közben nem néztem át a vers szövegét, fordításának és magyarázatának hagyományát.

Lehet, hogy ez a vers egyáltalán nem elégikus, nem tragikus. Nézzük az elégikus értelmezés szempontjából meghatározó 6. sort. Az eredetiben így hangzik: *tristior et veris germina fundit hiems*. Weöresnél: „Ám csodaszép rügyeit zúzmara fogja be majd”. Idézzük a fordítást bíráló, a kutatásban méltatlanul visszhangtalan Németh Béla-tanulmány e sorra vonatkozó részét: „nincs ellentétes kötőszó (*ám*), nincs *csodaszép*, Janus tavaszi rügyekről (*veris germina*) tesz említést, s nem írja meg *nyíltan* e rügyek majdani sorsát, azt olvashatjuk mindössze, a zord tél ontja (*fundit*) őket. *Zúzmara* sincs Janusnál.” A szerző rámutat, hogy a *fundo* igének „befog, beborít” jelentése nincs, „fakaszt, sarjaszt, kibont” viszont van.¹¹

Időzzünk el kissé a *germina fundit* szókapcsolatnál. Ez a régiéknél tudtommal nem fordul elő. Megjelenik azonban egy Janus által nagyra tartott szerzőnél, Theodórosz Gazésznál. A bizánci tudós Theodórosz 1440–1449 között tanított a ferrarai egyetemen: 1449-ben a rektori tisztséget is betöltötte, s ez alkalommal Janus sorai is köszöntötték.¹² A következő év elején már Rómában találjuk. Ott kapta a megbízást V. Miklós pápától arra, hogy latinra fordítsa a görög filozófus és természettudós, Theophrasztosz botanikai műveit. Munkájával 1454-re el is készült. Kéziratoss terjedését mutatja az a példány, amely 1460–1470 között készült a híres firenzei könyvkereskedő, Vespasiano da Bisticci boltjában, s Hunyadi Mátyás

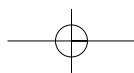
⁸ Gerézdi Rabán: *Janus Pannonius*. In *A magyar irodalom története*. I. Szerk. Klaniczay Tibor. Budapest, 1964, Akadémiai, 233–234, vö. Uő, *Janus Pannonius = Uő, Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Budapest, Akadémiai, 1958, 33–34.

⁹ Kocziszky Éva: Az újlatin tárgyias költészet megszületése Janus Pannonius elégiaiban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1979, 234.

¹⁰ Németh Béla: Janus Pannonius mandulafáciska-versének értelmezéséhez. In *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Szerk. Szentesi Zsolt, Eger, 1993, EKTF, 95–99. Török László: *Janus-arcok: összegyűjtött tanulmányok, recenziók, fordítások és kommentárok*. Budapest, 2008, Typotex, 95–98, a fordításról 97.

¹¹ Németh, i. m., 98.

¹² Johannes Irmscher, *Janus Pannonius és Theodórosz Gazész*. In *Janus Pannonius: Tanulmányok*. Szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor, Budapest, 1975, Akadémiai, 313–316. *Janus Pannonius: Opera quae manserunt omnia*. Vol. I. *Epigrammata*. Fasc. I. *Textus*, edd. Iulius Mayer, Ladislaus Török, Budapest, 2006, Balassi, nn. 5–7.

könyvtárába került. Tudjuk, hogy Janus Bisticcinél szállt meg mindkét firenzei tartózkodása során, s a második alkalommal, 1465-ben sok kéziratot vásárolt tőle. Lehetséges tehát az is, hogy a kéziratból még az 1450-es években eljutott példány akár Ferrarába, akár Padovába, a költő későbbi tanulmányainak színterére, és az sem kizárható, hogy a költő a maga számára is vásárolt a kötetből. Theodórosz két művet fordított le, *A növények vizsgálata*t és *A növényekre ható okokat*. Az utóbbiban olvashatta Janus a *germina fundit* megfogalmazást (III, 7, 3) – Theodórosz a görög *ekblasztanó* (kisarjaszt) igét fordította így.¹³

Ha a vers elégikus magyarázatának legfontosabb támasza, a 6. sor fordítása ilyen mértékben eltér az eredetitől, érdemes az egész verset újból, a Weöres-magyarázástól függetlenül megnéznünk:

*Quod nec in Hesperidum vidit Tirythius hortis,
nec Phaeaca Ithacae dux apud Alcinoum,
quod fortunatis esset mirabile in arvis,
nedum in Pannoniae frigidiore solo,
audax per gelidos en floret amygdala menses,
tristior et veris germina fundit hiems.
Progne, Phylli, tibi fuit expectanda; vel omnes
odisti iam post Demophoonta moras?*¹⁴

Szinte minden sor tárgyi magyarázatra szorul, mert Janus lehetőleg itt is kerüli az ókori nagyságok közkeletű elnevezését.¹⁵ Az *antonomasia*, a névhelyettesítés eszközével él, azzal az eljárással, amely a szerző és olvasója között jó esetben megteremt a közös tudás meghitt légkörét. Hercules szülőhelyéről kapja a „Tiryntsi hős” nevet. Egyik próbája, hogy Hesperisek kertjének almáiból szakítson. Ulixes az általa uralt sziget révén lesz „Ithaka fejedelme”. Trójából hazatérte során bámulhatja meg a phaiákok uralkodója, Alcinous kertjét.

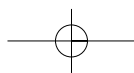
A 3. sorbeli „fortunata arva”, a boldog mezők kérdésében eltér a kutatók véleménye. Török László a Weöres fordításában is megjelenő elíziumi mezőkre gondol, arra a vidékre, ahol nincs tél és nyár, az enyhe nyugati szél, a Zephír fúj mindig, s ahol a legkiválóbb emberek lelkei laknak haláluk után. Németh Béla szerint Itália boldog vidéke áll szemben a hideg Pannóniával. Vadász Géza is a Kronosz/Saturnus által uralt aranykori Itáliára érti a sort.¹⁶ Nehéz eldönteni a kérdést. Trencsényi-Waldapfel Imre tanulmányából tudjuk,

¹³ Az általam használt kiadás: *Habentur in hoc volumine haec Theodoro Gaza interprete ... Theophrasti de historia plantarum... de causis plantarum*. Venetiae, 1513, Aldus Manutius, a „germina fundit” szöveghelye III, 9, p. 175/v.; a kiadás elérhető a <http://books.google.com> honlapján. A fordításról Charles B. Schmitt: *Theophrastus*. In *Catalogus translationum et commentariorum: Medieval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Ed. Paul Oskar Kristeller, Washington, D. C., 1971, The Catholic University of America, 265–268, 273. A Corvina-kódexről (Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. lat. 1): *Codices latini medii aevi...* Rec. Ladislaus Mezey, Agnes Bolgar. Budapest, 1961, Akadémiai, n. 1, pp. 23–24. Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, 1990⁴, Helikon, 6. sz., 100. o. *Catalogus Codicum Latinorum Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Rev. auct. Petrus Tóth. Budapest, 2006, <http://www.konyvtar.elte.hu/kincseink/kezirat/kodexkatalogus.pdf>. Ezúton köszönöm Zsupán Edinának a kódex leírásával és irodalmával kapcsolatos segítségét, valamint azt, hogy saját, az Egyetemi Könyvtár Corvináinak internetes kiadásához készült leírását kéziratban rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁴ Janus Pannonius: *Opera*. I. m. n. 389.

¹⁵ A legrészletesebb tárgyi magyarázat Török Lászlóé in *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény: Humanizmus*. Szerk. Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter. Budapest, 1998, Balassi, 243–244.

¹⁶ Uo. 244. Németh: i. m., 96–97. Vadász Géza: *Ovidius Fasti* című művének hatása Janus Pannonius költszetére. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1987–88. 550–555.

hogy hagyományosan a lakott világ nyugati vége az, ahol a hajdani aranykor emlékeit őrző boldog vidék található, s azt is, hogy ez a hely a bejárható világ tágulásával egyre nyugatabbra tolódik.¹⁷ Hésziodosz korában Itália, később Hispánia, majd az onnan nyugatra fekvő szigetek kapják ezt a dicsőséget. Itália ugyanakkor megőrzi ennek a mítosznak a nyomait saját kultúrájában azután is, hogy immár belakják a görög telepések. A római irodalomban az a történet bontakozott ki, amely szerint az aranykor végén uralmából elűzött Kronosz/Saturnus Itáliába menekült, s ott a helyi vad nép uralkodója, a később szintén az istenek sorába emelt Ianus fogadta be, akit Saturnus cserébe megtanított a földművelésre. Az aranykori uralkodó ezzel legalábbis az aranykorra emlékeztető állapotot hozott létre Itáliában. Mondhatjuk tehát, hogy a kifejezés az emberek világán túli Boldogok Szigeteire és a termékenységeért, kultúrájáért csodált Itáliára egyaránt utalhat. Ha az utóbbit tartjuk helyesnek, a Ianus istenség nevét viselő, Pannóniában szemlélődő költőre gondolunk, a vers e része többletjelentést kaphat. Ritoókné Szalay Ágnestől tudjuk, hogy a Saturnusszal együtt a kultúrát befogadó és elterjesztő Ianus alakja milyen fontos szerepet játszhatott a Pannóniában ugyanezre törekvő költő névhasználatában.¹⁸ A fa előtt az istenség névrokona, a Múzsákat Pannóniába vezető, ott kultúrát teremtő, isteni képességekkel felruházott költő áll. Olyan fa előtt, amely, ezt tanulhatta a természettudós Plinius-tól, olykor már az istenség havában, januárban kivirágzik. Tehát, habár nehéz eldönteni, hogy Itáliáról vagy az elíziumi mezőkről van-e szó, vagy akár mindkettőről, már csak a Janus-szerep miatt is szívesebben maradnánk Németh Béla magyarázata mellett. De bármilyen tájakra is van szó a vers első négy sorában, egy közös jegyük bizonyosan van: nem, vagy jóval kevésbé uralkodik rajtuk a tél. Alcinous kertjében és a Hesperisek ligetében örökké bomlik a virág és terem a gyümölcs. A Boldogok Szigetein az aranykor örök tavasza uralkodik — s hiába a hétköznapi tapasztalat, a költészet világában Itália is enyhe, barátságos klímájáról híres. Ezekkel a vidékekkel veti össze Janus Pannónia *frigidior*, különösen hideg vidékét a 4. sorban. Az összehasonlítás gyakran az árnyalt dicsőítés eszköze — ezzel a mesterséggel él a költő is, kihangsúlyozandó a csoda kivételes voltát.

„Íme, merészen virágzik a mandula a téli hónapokon át” — az 5. sor elején kiemelt helyzetben áll az *audax*, merész jelző. A *temeritasszal*, a tudatlan, meggondolatlan vakmerőséggel szemben az *audacia* Janus olvasmányaiban, tanulmányaiban gyakran jelent meg a veszély tudatában vállalkozó hősök jellemzőjeként. A következő sor elején a *tristior* (szokatlanul komoran, annál komorabban) határozó áll. Jelzőként ez a szó hagyományosan a télhez kapcsolódik, itt azonban új értelmet nyer. A tél nem oka a keserveknek, hanem maga keserves – hiszen önnön természetéből kifordulva kénytelen a tavasz dolgát elvégezni azzal, hogy bőven fakasztja annak rügyeit.

A záró két sor, ha jól látjuk, *interrogatio*: állítás formájában feltett kérdés. Ismét névhelyettesítéseket olvasunk: a mandulafa és a fecske ama mitológiai hősnők, Phyllis és Progne nevét kapja, akikből átalakultak. Történeteik jól ismertek, csak röviden vázoljuk fel őket. A Phyllis nevében levelet író Ovidius, a Vergilius-magyarázó Servius, a mítoszokat összefoglaló Hyginus elbeszélésének közös eleme a türelmetlen várakozás okozta halál. A trák királylány, Phyllis ifjú férje, Demophon esküvel fogadott visszatértét várja hiába: önpusztító türelmetlensége okozza halálát. Elpusztítja magát, s a szánakozó istenek jóvoltából mandulafává változik, amely a későn érkező Demophon érintésére virágba borul. Progne alakját Ovidiustól ismerhette Janus: az általa furfangosan epikus kompozícióba szőtt átváltozás-történetek

¹⁷ Trencsényi-Waldapfel Imre: Az aranykor-mítosz és a Boldogok Szigetei. In Uő: *Vallástörténeti tanulmányok*. Budapest, 1983, Akadémiai, 131–151.

¹⁸ Ritoókné Szalay Ágnes: Csezmiczétől Pannóniáig: Janus Pannonius első látogatása Rómában. In Uő: *Nympha super ripam Danubii: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Budapest, 2002, Balassi, 31–36.

egyikében jelenik meg ez a hősnő, aki a hűgát meggyalázó férjén, Tereuson úgy áll bosszút, hogy fiukat tálalja fel neki étkül. A bosszúálló férj elől menekülve változik fecskévé.

Progne alakjához a vers magyarázatai nem társítják történetét, pusztán névhelyettesítésként kezelik. Phyllis és Demophoon esetében viszont kísérlet történik a mítosz elemével történő párhuzamok felállítására. A Klaniczayt és Gerézdit követő elégikus magyarázatok visszatérő eleme a férjére türelmetlenül váró öngyilkos hősnő és a tavaszra türelmetlenül váró öngyilkos fa összevetése. Ezt elősegíti a Weöres-fordítás is: ámbár a mítosz ezt nem indokolja, nála Demophoon az „ifju Tavasz” fordításban jelenik meg. A versbeli mandulafa azonban a mitikus elbeszélés szerint már túl van a hajdani szerelmes várakozáson, az átváltozott állapotához vezető öngyilkosságon. Amit megőriz hajdani emberlétéből, az nem az öngyilkosságra való hajlam, mégcsak nem is a szerelem, hanem a késlekedés gyűlölete. Ha közös gondolatot keresünk Janus Pannonius költői programja és a versbeli mandula között, az a nemes tehetség türelmetlen cselekvőkényszerszere a zord északi világban. Olyan aktivitás, amely, ha jól olvassuk a verset, nem kudarchoz, halálhoz vezet, hanem a tél csodálatos meghódoltatásához.

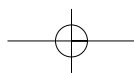
Mi okból történhetett az, hogy a fordítóként is bámulatos tehetségű Weöres Sándor így költötte át Janus versét? Vázzoljuk fel, mit sejtethünk a vers keletkezésének körülményeiről. Ismert tény, hogy Weöres igen gyakran dolgozott az idegen nyelvben jártas szakértők versfordításaiából: magának a „stilizátor” elnevezést szánta egy előadásában. Fő példája az *Isteni színjáték* fordítása volt, amelyet Kardos Tibor nyersfordítása és tanácsai segítségével készített.¹⁹ Kardos a költő számára kivételesen meghatározó mentor volt. A háború előtti pécsi bölcsészkaron mint már végzett ifjú tudós buzdította a fiatal egyetemistákat, Weörest, Takáts Gyulát, Csorba Győzöt, Kerényi Gráciát Janus magyar fordítására.²⁰ A Római Magyar Akadémia igazgatójaként Takátsnak és Csorbának kifejezetten a Janus-fordítás munkálatai céljából szerzett 1947-ben római ösztöndíjat, s jelentős részben neki köszönhető, hogy velük egyidőben az Örök Városban tartózkodott sok más kivételes nagyság mellett Weöres és Károlyi Amy, Nemes Nagy Ágnes – valamennyien későbbi Janus-fordítások szerzői.²¹ Ha jól olvassuk Takáts Gyula megemlékezését, a műfordítások nyersanyagául szolgáló nyersfordításokat ez esetben is gyakran Kardos készítette el.²² Emlékezzünk vissza: ő már 1935-ben, a *Janus Pannonius bukása* című tanulmányában a zseniális költő és a méltatlan hazai környezet közötti tragikus meghasonlással magyarázta Janus magyarországi sorsát és költészetét. A római arany hónapok után rá is, az általa az Örök Városba hívott költőkre, írókra, tudósokra is olyan sors várt, amely nagyon is hasonlít arra, ahogy a hazatérő Janust látta tanulmányában: vissza kellett térniük a vas és acél országává váló hazába. Ott Weöresre és számos pályatársára az állástalan, fordításokból élő költők sorsa várt. E munka eredménye a szintén Rómából hazatért ösztöndíjas Klaniczay által szerkesztett szöveggyűjteménybe készített Janus-fordítás. Lehet, hogy a Kardos által 1935-ben vázolt Janus Pannonius-kép és a saját sors párhuzama magyarázza a tragikus értelmezést a tudós tanácsadó és a költő-műfordító esetében egyaránt.

¹⁹ *Egyedül mindenkivel: Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai.* Kiad. Domokos Mátyás. Budapest, 1993, Szépirodalmi, 198–210, 250–251.

²⁰ Csorba Győző: *A város oldalában: Beszélgetések.* Kérdező Csuha István. Pécs, 1991, Jelenkor, 120–121.

²¹ Csorba Győző: *Római följegyzések 1947–1948.* Szerk. Csuha István. Pécs, 2002, Pannónia, 18, 100–102; Takáts Gyula: *Öt esztendő Drangalamban 1981–1985: Naplójegyzetek.* Pécs, Pannónia, 2005, 226. A Csorba-hagyatékot gondozó Pintér László szóbeli közlése szerint Csorba, aki szinte az egész Janus Pannonius-életművet lefordította, a Weöres-fordítás iránti tiszteletből nem vállalkozott saját fordításra.

²² Takáts Gyula: Itt van a tél, már jég nyesi kertünk: Kardos Tibor emlékezete. *Kortárs*, 1974, 407–408.

Weöres fordítása ugyanakkor többet kínált, mint egyszerű lenyomatot egy korszakról. Azzal, hogy a névhelyettesítéseket feloldotta, közvetlenebbé tette a vers megértését. Ugyanakkor Gerézdi és Klaniczay számára alkalmat adott, hogy a német klasszika idill- és elégia-fogalma szerint magyarázza a költeményt: a pillanatra helyreállt természeti tökéletesség és a tökéletesség elérhetetlensége feletti bánat ellentmondásaként. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire zseniális lelemény ez, s nem csoda, hogy ihletővé vált számos költő, zeneszerző, képzőművész számára a következő évtizedekben, ma is.

Meghatározta nemcsak a magyarra, hanem más nyelvekre készült fordítások nagy részét is: mondhatni, megalapozta a fordítás és értelmezés elégikus hagyományát. Jellemzően azok a fordítások illenek ebbe a hagyományba, amelyek szerzői közvetve vagy közvetlenül ismerhették Weöres átköltését. Tekintsük a kulcsfontosságú 6. sort, idézzük még egyszer Weörest: „Ám csodaszép rügyeit zúzvara fogja be majd!” A Gara László szerkesztette 1962-es francia antológiában Paul Chaulot fordításában ez így hangzik: *mais le gel aura bientôt tranché le fil de ta vie* (de a fagy csakhamar elvágja életed fonálát). A Kardos által készített, ugyancsak francia Janus-válogatásban 1973-ban Jean Rousselot-nál ezt találjuk: *et le plus triste des hivers geler les bourgeons printaniers* (s a tél annál zordabban dermedti meg a tavaszi rügyeket). Ezt a fordítást veszi át a régi magyar költészet Klaniczay Tibor által gondozott válogatásának francia változata is. A német változatban, 1978-ban Volker Ebersbach így fordít: *aber die Knospen des Lenz knickt schon der grimme Frost* (de a kikelet bimbóit már leszakasztja a kemény fagy), az angol kiadásban, 1985-ben pedig George Frederick Cushing ekképpen: *but frost shall yet bear off those early blooms* (de a fagy mégis elviszi e korai virágokat). Végül Makkai Ádám először 1996-ban megjelent angol nyelvű költő-antológiájában ezt a megoldást adja: *although its buds very soon under the hoarfrost will freeze* (bár rügyei csakhamar elfagynak a dér alatt). Az elégikus hagyomány hatása látszik Csehy Zoltán tavaly a *Jelenkorban* megjelent pompás fordításán is: „ám kikelet-rügyeit dérbe takarja a tél”.²³

Az elégikus hagyománytól eltérést a magyar fordítók közül egyedül Németh Bélánál találunk. Ő a már említett, Weöres munkáját bíráló tanulmányának végén a tanulmány következtetésein alapuló magyarázatot ad. A 6. sor ekképp hangzik: „pompás rügyfakadást ont ez a zord kikelet”. Az idegen nyelvű fordításoknak ugyanakkor van egy olyan típusa, amely esetében a fordítók láthatóan nem alapoznak a magyar hagyományra, s az elégikus felfogástól érintetlenül dolgoznak. Ezekből hiányzik a vakmerő virágzás és a fagyhalál ellentéte. A kulcsfontosságú 6. sort a *Musae reduces* (Visszatérő Múzsák) című, az európai reneszánsz latin verseiből válogató 1975-ös gyűjteményben Pierre Laurens így adja vissza: „et le triste hiver déploie les grâces du printemps” (s a tavasz báját a zord tél bontja ki). Anthony A. Barrett egy évtizeddel később Janus-epigrammakötetében hasonlóan jár el: „and gloomy Winter scatters seeds for Spring” (s a komor tél a tavasz számára vet magokat) – ha jól értjük, a fordítás itt mintha még sietősebb és sikeresebb mandulafát jelenítene meg, mint az eredeti. Végül Josef Faber nemrég, 2009-ben napvilágot látott

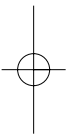
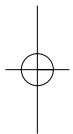
²³ *Anthologie de la poésie hongroise du 12e siècle a nos jours*. Choix Ladislas Gara. Paris, 1962, Éditions Du Seuil, 46–47. Janus Pannonius: *Carmina selectiora – Poèmes choisis*. Choix, préf., notes Tibor Kardos, trad. Jean Rousselot et al. Budapest, 1973, Corvina, 82–83. *Pages choisies de la littérature Hongroise des origines au milieu du XVIIIe siècle*. Préf., choix Tibor Klaniczay. Budapest, 1981, Corvina, 54; *Vom Besten der Alten Ungarischen Literatur: 11–18. Jahrhundert*. Hrsg. Uő. Budapest, 1978, Corvina, 59–60. *Old Hungarian Literary Reader: 11th–18th centuries*. Ed. Uő. Budapest, 1985, Corvina, 75. *In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary. An Anthology of Hungarian Poetry from the 13th Century to the Present in English Translation*. Ed. Adam Makkai. Chicago, Budapest, Urbana, Ill., Atlantis-Centaur, 2000², Framo, Tertia, University of Illinois Press. Vol. I., p. 47. Janus Pannonius: Egy magyarországi mandulafáról. Ford. Csehy Zoltán. *Jelenkor*, 2011, 1017.

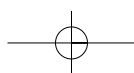
Janus-epigrammakiadásában németül így szólal meg a sor szövege: „Und der finstere Winter verbreitet die Keime des Frühlings” (és a komor tél a tavasz csíráit terjeszti). Az eredetihez Laurens és Németh fordítása áll a legközelebb. Talán csak a *tristior* középfokából származó többlet hiányzik: az, hogy a tél szokatlanul komoran vagy annál komorabban teszi kényszerű dolgát.²⁴ Ezt sajnos, amint alább látható, e sorok szerzője sem tudta lefordítani.

A fenti érveléssel semmiképpen nem szeretnénk érvényteleníteni Weöres fordítását. Kivételesen szép mű. Saját hagyományt teremtett immár. Bizonyosan voltak, ma is akadnak, s támadhatnak is körülmények, élethelyzetek, amelyekben a csodálatosan, ám önpusztítóan virágzó mandulafáról szóló, a csoda kettős, gyönyörködtető és borzongató hatását egyszerre feltáró verset szívesebben olvassuk. Érdeemes észbe venni azokat a műveket – kezdjük, mint szokás, Homérosszal – amelyek hosszan tartó hírért éppen az hozta meg, hogy különböző korokban, körökben, akár egyidejűleg többféleképpen értették és fordították őket. Talán az a jó, ha a verset legalább kétféleképpen olvassuk. Magyarul, mondjuk, így is:

*Hesperisek kertjében a Tírýns-béli se látta,
Alkinoosnál az sem, ki vezér Ithakán
ezt, ami boldog réteken is csodaszámba mehetne,
nemhogy Pannoniánk ritka hideg talaján:
hóban, fagyban e bátor mandula egyre virágzik:
lám, a tavasz rügyeit bontja ki zordan a tél.
Phyllis, Proknét kellett várnod – vagy valamennyi
késlekedést gyűlölsz Démophoónod után?*

²⁴ Németh: I. m. 99. *Musae reduces. Anthologie de la poésie latine de la Renaissance.* Choix, prés., trad. Pierre Laurens, Claudie Balavoine. Leiden, 1975, Brill, vol. II, p. 24, n. 28. Janus Pannonius: *Epigrammata – Epigrams.* Ed. trl. Anthony A. Barrett, fw. János M. Bak. Budapest, 1985, Corvina, p. 101, n. 67. Úó: *Epigrammata: Epigramme.* Übers. Josef Faber. Norderstedt, 2009¹, 2012², Books on Demand, p. 108, n. 67.

N A G Y I M R E

A PÉCSI IRODALOMTÖRTÉNET KONCEPCIÓJA

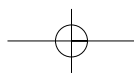
(Kérdésfeltevések és válaszlehetőségek)

1. Mit nevezhetünk pécsi irodalomnak?

A kérdés más szavakkal úgy tehető fel, hogy miként határozhatjuk meg a szövegek azon körét, amelyet Pécshez köthetünk. Persze, adódik a kézenfekvőnek látszó válasz: azok a pécsi szövegek, amelyek itt keletkeztek, vagy amelyek valamely egyéb módon (például tematikus szempontból) köthetők a városhoz, és azok tekinthetők pécsi írónak, akik itt születtek, itt haltak meg, vagy legalább életük egy szakaszát Pécsen töltötték. Ez a szempont valóban mellőzhetetlen, de mégsem érhetjük be a sokszor véletlenszerű életrajzi események által képezhető kronológiai jegyzékkel. A helyzet több szempontból is bonyolultabb. Például Telegdi Miklós nem élt Pécsen, soha nem is járt a városban, de a török hódoltság idején pécsi püspök volt, és műveinek címlapján szerzőségének megjelölésekor nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ő Pécs püspöke. Munkái vajon kirekeszthetők-e a pécsi szövegek köréből? Nyilvánvalóan nem. A lokális kötődés hiányát felülírja a szellemi, intézményi kapcsolat. A tárgykör vizsgálatának több ehhez hasonló nehézségével találkozunk. Arról nem is beszélve, hogy az irodalmakat egy-egy nyelvközösség hozza létre, viszont a magyar nyelven belül nincs olyan pécsi vagy baranyai nyelvváltozat, amelyet egy sajátos, a többitől elkülöníthető irodalom termőtalajaként vehetnénk számításba. A baranyai, ormánsági ízek még Kodolányi János regényeiben is csupán stílustényezők, amelyek nyelvi szempontból nem választják el, mondjuk, *A vas fiait* vagy *A Szép Zsuzskát* a magyar nyelvű szövegek halmazától. Ebből a csapdahelyzetből úgy juthatunk ki, ha a pécsi irodalom kérdésére adandó válasz előtt egy másik, tágabb érvényű kérdést is felteszünk.

2. Mi a város?

A *Királyok Negyedik Könyvében* az elbeszélő beszámol egy igen elgondolkodtató eseményről. Rábsáke, az asszír uralkodó főpohárnoka és hadvezére hódító sereg élén megérkezik Jeruzsálem falaihoz, hogy feltétel nélküli megadásra szólítsa fel a várost. Ezékiás, Júda tizenharmadik királya küldöttséget meneszt a hódító fogadására. A tárgyaláson Rábsáke, úgy tűnik, eléggé meglepően, zsidó nyelven kezd beszélni, amit a küldöttség tagjai, látszólag még váratlanabban, elhárítanak, mondván, tárgyaljanak szíriül, ők értenek azon a nyelven. A jelenet itt válik felettébb tanulságossá. A zsidók tudják, hogy a túlerő ellen nem képesek megvédelmezni hazájukat. De azzal is tisztában vannak, hogy a városuk nem csupán kövekből, utcákból, terekből és házakból áll, van egy szellemi városuk is, az ott élők szavaiból megalkotva, és abba nem akarják beengedni a betolakodót. A történet számunkra, akik a *város* szó igazi jelentését kutatjuk, irányjelző üzenetet hordoz. Minden igazi városnak van szellemisége, lelke, amelyet polgárai mentális városként őriznek magukban. Pécs lelke nyilván összefügg az ezeréves püspökséggel, Janus Pannonius és Szat-

mári György humanista kultúrájával, és azokkal a polgári törekvésekkel, amelyek a hagyományok őrzése mellett e várost mindig fogékonnyá tették az új művészeti irányzatokra. A huszadik század második és harmadik évtizedének fordulóján például Pécs avantgárd törekvéseknek adott otthont, amelyek a magyar modernizmus sajátos változatát hozták létre. Az említett szellemi jelenségek háttérében – a humanistáktól a pécsi modernekig – egy-egy intézmény áll. A humanisták esetében az egyházmegye, a moderneknél a Pécsi Művészeti Kör és a *Krónika* című lap. A város szelleme az intézmények testében lakozik. Ilyen értelemben egy várost intézményei teszik azzá, ami. E téren tanulságos lehet Jürgen Habermas elmélete a polgári nyilvánosság szerkezetéről, valamint Jurij Lotman és mások munkái a város szemiotikájának problémáiról. Az intézmények egy része kultúrát is teremt, és lehetőségei szerint egzisztenciát biztosít a műveltség alkotóinak. Pécs esetében öt efféle intézményt találunk. Ilyen a *pécsi püspökség*, a katolikus egyház helyi szervezete, az *egyetem* és a *könyvtár*, amelyek az egyház kebelében jöttek létre, az előbbi Vilmos püspök, utóbbi Klimó György révén, hogy később világi célokat szolgáljanak, majd e három intézményhez a XIX. században két újabb csatlakozik, a *színház*, a hivatásos színjátszás otthona, és a *sajtó* a lapokkal, folyóiratokkal, irodalmi fórumokkal. Ezzel kiteljesedik a kultúrát, azon belül az irodalmat tápláló intézmények struktúrája. Elkészült irodalomtörténeti munkánk címe – *Ötöröny* – erre az intézményi szerkezetre utal, miközben a jól ismert pécsi jelképhez is kapcsolódik. És így juthatunk el a pécsi irodalom fogalmának lehetséges értelmezéséhez. A pécsi irodalom ezekhez az intézményekhez kötődik, ezek alakulása mentén jön létre, ami a kronológiai szemponton túl, ennek az irodalomnak a belső tagolódását, differenciálódását és szellemiségének meghatározását is megkönnyíti. És lehetővé teszi az irodalmi alapviszony, a szerző–mű–közönség kapcsolatának, e kapcsolat változásának árnyaltabb megfigyelését. Itt azt is figyelembe kell venni, hogy ezek az intézmények általában lokálisan a városhoz kötődnek, de adott esetben el is szakadhatnak attól, szellemiségük megőrzésével. Ez történt a püspökséggel a hódoltság idején. Ugyanez megtörténhet a szerzők egyéni életében is. Szenteleky Kornél, a „Délvidék Kazinczyja” már gyermekkorában elkerült Pécsről, de nem csupán szülőháza áll itt, ide köti őt irodalmi kapcsolatainak egy része is. Illyés Gyula a huszadik század második felében úgy lett a Pécsi Nemzeti Színház „házi szerzője”, hogy nem Péccsett élt, de színműveinek egy részét a színház számára írta, azzal szorosán együttműködve.

3. Irodalom vagy irodalmi műveltség?

A pécsi irodalom intézményi szempontú vizsgálatának három következményével kell számolnunk, amelyek az irodalom nyelvét és a szövegek halmazának terjedelmét, valamint a periodizációt illetik. A nyelvi kérdés egészen a polgári korszakig nem tekinthető elsődleges szempontnak. A pécsi irodalom a XVIII. század végéig lényegében egyházi irodalom volt, s szövegeinek zöme latin nyelven készült, ami az ide tartozó szerzők számára nem számított idegen nyelvnek. A török időkben pedig Péccsett élt Pecsevi Ibrahim, aki nevezetes művét törökül írta, később pedig ide kötődött Miroslav Krleža, aki pécsi diák volt, s a horvát irodalom klasszikusaként több művében is pécsi emlékeit dolgozta fel, így *Temetés Terézvárotról* című elbeszélésében. Ezek a művek szerintünk a pécsinek nevezett irodalom területéhez tartoznak. Az általunk számba vett szövegek köre tágabb, mint a magyar nyelven keletkezett művek köre. Az intézményi alapon felfogott irodalmat, másfelől, célszerűbb a szépirodalom körénél is tágabban értelmezni. Ez a régi századokban természetes, de a fogalom szélesebb horizontját a későbbiek szempontjából is tanácsos megőrizni. Ezért „pécsi irodalom” helyett „pécsi irodalmi műveltségről” beszélünk, Horváth Jánostól kölcsönözve a terminust. Így kerül be a mi irodalmi panteonunkba, többek

között, a Szepesy Ignác püspök által készített ötkötetes bibliafordítás, s válnak részévé Mátyás Flórián nyelvészeti dolgozatai, továbbá a két világháború közötti pécsi egyetem professzorainak, Kerényi Károlynak, Thienemann Tivadarnak, Fülep Lajosnak és a tudós könyvtárosnak, Várkonyi Nándornak munkái. Ez utóbbinak életműve nélkül Weöres Sándor munkássága sem értelmezhető, különösen ennek pécsi szakasza. Ebből fakadóan az irodalmi szövegek vizsgálatát a műveltség, a művészetek szélesebb összefüggésrendjébe kell ágyazni. Figyelmünket ki kell terjeszteni az iskolarendszer alakulására, a képzőművészet és a zene helyi fejleményeire. Szólnunk kell az irodalom kontextusaként Pécs zenei műveltségéről, a Zsolnay gyár és szecessziós iparművészeti termékeinek jelentőségéről, az 1920-ban alakult Pécsi Művészkör tevékenységéről, valamint a Bauhaus Pécsről indult mestereiről, annál is inkább, mert például Molnár Farkas szoros kapcsolatot ápolt a pécsi avantgárd lappal, a *Krónikával*, s az *U-színház* tervével (és Palasovszky Ödön Zöld Szamár Színházának munkatársaként) közvetve az irodalomhoz is kötődött. Periodizációnk is az intézményi struktúra alakulásával, változásával függ össze. A kezdőpont 1009, a püspökség megalapítása Szent István által, munkánk végpontja pedig 1923, amikor az oktatás megindulásával a város befogadta az elszakított Felvidékről elmenekült Erzsébet Tudományegyetemet, ami szellemi értelemben új helyzetet teremtett a Mecsek alján. A cezúrát pedig 1780-ban találjuk, amikor Pécs elnyerte a szabad királyi város címet, miáltal lehetőség nyílt a polgári intézmények (nem nehézségek nélküli) megteremtésére. Az 1780 előtti szakasznak *A magyar Athén* (Pécsi Szemle, Pécs, 2010) címet adtuk, az 1780-tól 1923-ig terjedő időszak tárgyalása fölé pedig ezt a címet írtuk: *A déli védbástya* (megjelenése a közeli jövőben várható). Mindkét címet korabeli szövegekből idéztük. Ez az elkészült mű, az *Öttorony* két része.

4. Folyamatosság vagy megszakítottság?

Az irodalomtörténet bonyolult hatásviszonyok rendszere, kétirányú folyamatosság. Korábbi szövegek hatással lehetnek későbbi szövegekre, utóbb keletkezett művek befogadói tapasztalatai pedig befolyással vannak előbbi szövegek értelmezésére. Pécs irodalmi műveltsége ebből a szempontból két szakaszra tagolódik. Az 1923 előtti korszak történetében inkább a megszakítottság érvényesül. A középkori egyetem nem volt hosszú életű, s 1543-ban török csapatok foglalták el a várost, amely hamarosan egy balkáni, vegyes lakosságú település arculatát öltötte. Ehhez tudnunk kell, hogy Pécs a magyar nyelvterület és kulturális régió déli peremén található, ami jelenthetett nyitottságot Dél felé, mint a humanista korszakban, máskor viszont, a határok átrendeződésével a végvárba zártság szituációját eredményezte. A város excentrikus elhelyezkedése következtében kétszer is – a török hódoltság és a szerb megszállás (1918–1921) idején – átkerült a magyar régió déli sávjából a balkáni terület északi vidékére (ami a negatív következmények mellett sajátos színekkel is bővítette Pécs szellemi arculatát). A város törökök alóli felszabadulása után szinte mindent előlről kellett kezdeni. A források szerint 1686-ban Pécsnek nem volt polgári lakossága. 1921-ben, ha nem is ilyen drámai módon, de szintén újra kellett kezdeni a műveltség formálását. A „pécsi avantgárd” baloldali érzelmű képviselői távoztak a városból, s az intézményi struktúra is átalakult. E megszakítottságok következtében a pécsi irodalmi műveltség történetét 1923-ig keresztmetszetek sorából kellett felépíteni, s ennek a formának rendelni alá a folyamatosság kitapogatható hajszáleireit. 1923-mal, az Erzsébet Tudományegyetem megtelepedésével (és a Janus Pannonius Társaság megalakulásával, valamint a *Sorsunk* című lap megjelenésével) megváltozik a helyzet. A szellemi élet olyan közege jön létre, amelyben a professzorok és az irodalommal foglalkozó hallgatók (Tatay Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Weöres Sándor, Csorba Győző és mások) valami-

lyen módon összefüggő szövegvilágot hoznak létre, vagyis megvalósul egyfajta irodalmi élet, amely olyan irodalomtörténeti vizsgálódás tárgya lehet, amelyben a hatások szövevénye tágabb horizontú hosszmetzset megrajzolását teszi lehetővé. A kép először 1948-ig, a *Sorsunk* című lap megszűnéséig fog terjedni. És a folytatás? A rendszerváltozásig? Az 1989-es zárókő mellett szólna, hogy ekkor a kultúrával kapcsolatos intézményi szerkezet bővült ugyan, bár struktúrája lényegében nem módosult, viszont alapvetően megváltozott az intézmények arculata és társadalmi közege. A történeti megítélés elfogulatlanságához egyébként is szükséges legalább negyedszázadnyi távlat. Ám az életművek alakulása (Csorba Győzőé, Bertók Lászlóé) átívelődik a közelmúltba és a jelenbe. És a legújabb művek számbavétele nem csupán a megrajzolt képet bővítené, de alkalmat teremtene a pécsi irodalomtörténet elbeszélőjének arra, hogy reflektáljon saját helyzetére, nézőpontjára. Mindez már egy másik könyv tárgya lesz, amelynek a tervek szerint – ezúttal Várkonyi Nándort idézve – *Homorú Parnasszus* lesz a címe. Remélhetőleg az elkészült *Ötöröny* folytatása lesz.

5. Regionális nézőpont és egyetemes magyar kontextus

Végül fel kell tenni ezt a kérdést is: mi értelme van az efféle regionális szemléletű koncepciónak? A lehetséges válasz: a közeli nézőpontból, mintegy nagyítólencse alatt, olyan jelenségek is megfigyelhetővé válnak, amelyek nagyobb távlatból kiesnének a szemléleti horizontból. (Így fedezte fel Weöres Sándor és Károlyi Amy „a kiskorú, tragikus pécsi madonnát”, Karay Ilonát.) Ez a módszer nem csupán elfelejtett vagy tudomásul sem vett szövegek felfedezését teszi lehetővé, de gazdagíthatja a számon tartott művek értelmezését is. A magyar irodalom egészének képe valójában ilyen regionális elemzésekből áll össze. De ez a történeti megismerés nemcsak a résztől halad az egész felé, hanem fordítva is, miáltal sajátos gondolati kör keletkezik. Ezért, valamint az arányok megőrzése céljából, mindig ki kell tekintenünk a magyar irodalom egészére, s ebben a kontextusban lehet elhelyezni a pécsi szövegeket. A regionális szempont tehát nem jelenthet provinciális érdeklődést. Janus Pannonius vagy Babits Mihály életműve a magyar irodalom egyetemes értéke, Pécshez való kötődésük magyarázó szempont lehet pályájuk alakulásához, s adalékokkal szolgálhat értékelésükhöz. A pécsi humanisták hazai és külföldi kapcsolatai, az egyházmegye lokális kötődésen túlmutató spirituális szelleme, és nem utolsósorban az egyházmegyének a városon túlterjedő területi viszonyai a látókört amúgy is tágabbra nyitják. A délvidéki irodalommal való kapcsolat, vagy Pécs és a horvát irodalom összefüggései az összehasonlító irodalomtörténet módszereinek alkalmazását is lehetővé teszik. A részleteken túl (de szükségképpen azokon túl) így vezethet el bennünket Pécs lelke a pécsi irodalmi műveltség szellemének, értékeinek megértéséhez.

GYÜRKY KATALIN

BIZTOS BENNE, ELVTÁRSNÓ?

Sofi Oksanen regényeiről

Amikor a világhírű finn-észt származású író, Sofi Oksanen *Sztálin tehenei*, valamint *Tisztogatás* című regényének összehasonlító elemzésére vállalkozom, írásom címében nem véletlenül szerepeltetem az *elvtársnő* kifejezést, ráadásul egy kérdő mondat részeként. Ezzel a megnevezéssel ugyanis egy korszak: az Észtországot is fennhatósága alá vonó szovjet rendszer terheire kívánok utalni, melyeket a gyakran amúgy is kettős identitással, finn-észt származással, illetve kötődéssel „megáldott” Oksanen-hősök kénytelenek generációkon keresztül magukkal cipelni. Az *elvtársnő* utáni kérdőjel pedig azt hivatott jelezni, hogy magát az „elvtársnőséget”, vagyis az erőszakos szovjetizálást a hősök hogyan próbálják kikerülni, megúszni, vagy épp kihasználni.

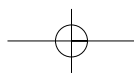
Talán ebből a felvezetőből is érzékelhető, hogy a két Oksanen-regény középpontjában az identitás problémája, sőt, válsága áll.¹ Annak a két regénynek a középpontjában, amelyek első látásra mind a szűzséjüket, mind pedig a műfajukat tekintve igen sokban különböznek.

Amíg ugyanis a *Sztálin tehenei* (az író debütáló, 2003-as műve) fiktív önéletrajznak is felfogható, amelyben a szerző a saját evészavarát írja meg kortárs fiatal lány szereplőjén keresztül, addig a 2008-as *Tisztogatás* (már jóval érettebb, szerkezetileg egységesebb alkotás-ként) a mitikus világszemlélet elemeit magán hordozó korrajz, amely megtörtént eseményen alapul. „A *Tisztogatás* ötlete abból a gyerekkoromban hallott történetből ered – olvashatjuk a regény szerzői utószavában – amelynek helyszíne az 1940-es évek Észtországa. Az édesanyjával kettesben élő fiatal lány az erdőben sebesült katonát talál, aki a frontvonal mögött maradt. A katona a lány segítségét kéri, és a lány az anyja közreműködésével a házukban kialakított rejtkehelyre viszi a katonát. Az eseménynek híre megy, a lányt rövidesen kivallatják. Az idős anyát békén hagyják. A kihallgatások általában éjjel zajlanak, a lány éjszakára sem tér haza. Amikor reggel megjelenik, úgy tűnik, mintha fizikailag teljesen rendben volna, ám attól kezdve néma marad.”² A *Tisztogatás* tehát – bár szintén egy kortárs fiatal lány, Zara „vergődésein” keresztül – a *Sztálin tehenei*ben ábrázoltakhoz képest egy jóval korábbi időszaknak, a 20. század közepének az eseményeit is elénk tárja.

Csakhogy a látszólag széttartó tartalom és forma ellenére a két regényt a női hősök ábrázolása, a 20. századi észt történelem, valamint három különböző idősíkon keresztül három generáció bemutatása – a nagyszülőké, a szülőké és a gyerekeké/unokáké – szinte egymás folytatásává teszi, mintha a két mű egy nagy észt sagává állna össze. Mégpedig a generációkat „visszafelé” ábrázolva: mert amíg a korábban keletkezett *Sztálin tehenei* a harmadik és a második generációt, vagyis egy családra lebontva a lánygyermek/unoka

¹ Itt jegyezném meg, hogy a Scolar Kiadó jóvoltából idén tavasszal az olvasó Oksanen harmadik, *Baby Jane* című regényét is a kezébe vehette, amely az általam elemzett két regény között, 2005-ben keletkezett, s teljesen más témát/témákat boncolgat: a homoszexualitás és a depresszió problémáját, egy leszbikus pár életébe betekintve.

² Lásd: Sofi Oksanen a *Tisztogatás*ról. In: Sofi Oksanen: *Tisztogatás*, Scolar Kiadó, Budapest, 2010., 365.

és a szülő/szülők történetét ábrázolja, addig a *Tisztogatásban* a legerősebb szál a nagyszülők generációjának életvitele.

A három generáció tagjai származásukat, kötődésüket tekintve is hasonlítanak a két műben: a *Sztálin teheneiben* a főhős, Anna nagymamája, Sofia és édesanyja, Katariina észt, azonban, mivel Katariina finn diplomatához ment feleségül, Anna finn-észt kettős kötődéssel terhelődik. A *Tisztogatásban* pedig a fajsúlyosan ábrázolt nagyszülői generációhoz tartozó Aliide és testvére, Ingel észt, Aliide lánya, Talvi viszont finn férjet választ magának. A generációkban megbúvó finn-észt problémára pedig mindkét regényben kőként nehezedik a szovjet rendszer, hiszen a második világháború alatt és után Észtország szovjet fennhatóság alá tartozott. Finnország állampolgárai viszont – mivel országuk a nyugat és a szovjet világ közötti ütközőzónát képezett – sokkal szabadabban lélegezhettek.

Ha mindezt először a *Sztálin tehenei* című regényre vetítjük, itt a szereplőknek a kettős kötődésüket két, földrajzi közelségük ellenére ideológiailag és életmód tekintetében fényévekre lévő országhoz kellene igazítaniuk: szovjet észteknek és nyugati finneknek kellene lenniük egyszerre. Ez a helyzet az észt Katariina házasságával áll elő, hisz finn férjet választva Finnországban telepszik le, viszont anyja, Sofia Észtországban marad. Így Katariina ebből a házasságból született lánya, Anna igen hamar megtapasztalja a két ország különbségét, mert amíg az év nagy részét Finnországban tölti a család, üdülni mindig az észt nagymamához térnek „haza”.

A finn-észt kettősség problémája látszólag az anya, Katariina problémája: ő az, aki Finnországban élve mindent elkövet annak érdekében, hogy észtségét levetkőzze. Hogy nehogy észtnak nézzék, azon túlmenően, hogy nem szólal meg észtül, és kislányával is csak finnül kommunikál, még az olyan apróságokra is figyel, hogy szoknyát vagy nadrágot hordjon-e, mert az előbbi az észt, az utóbbi a sportos finn asszonyok viselete. Észtégének szándékos elfedése abbéli félelméből ered, hogy észtként könnyedén egybemosható a többi „szovjettel.” Véleménye szerint ugyanis Finnországban a finnek „orosznak tartják az észtekét, ugyanolyan ruszkinak, mint a többi ruszkit” (39.) Őt pedig ne nézzék ruszkinak, mert zsigerből gyűlöl mindent, ami a szovjet rendszerhez köthető. Szovjetgyűlöletéhez épp elég alapul szolgál az, hogy ismeri anyja, Sofia generációjának történetét – a kolhozosításról, a Szibériába hurcolásról, a kivégzésekről, a nők megerőszakolásáról –, valamint saját, fiatalkori rossz tapasztalatai miatt is tiltakozik az ellen, hogy őt Finnországban bárki is „ruszki elvtársnőnek” nézze. Sőt, nemcsak „ruszki elvtársnőnek”, hanem egyenesen „ruszki szajhának”, mert szent meggyőződése, hogy az észt nők a finn férfiak szemében „ruszki szajhák”, olyan „natasák”, akiket kényükre-kedvükre bármikor használhatnak.³

Katariinából észtsége, közvetett szovjetsége épp emiatt szégyenérzetet vált ki, de ebből fakadó identitászavara lányában, Annában jóval nagyobb zavarként, jóval nagyobb problémaként fog lecsapódni. Katariina ugyanis úgy próbálja „átörökíteni” Annába az észt „elvtársnőségtől” való kényszeres elzárkózását, hogy közben észre sem veszi: lánya sokkal inkább észt szeretne lenni, sokkal jobban érzi magát az észtországi nagymamánál töltött vakációk ideje alatt, ahol végre kedvére beszélhet észtül, mint finnesítve, Finnországban. Nem veszi észre, mert azt gondolja, felnőttként, anyaként mindenben ő dönthet a lánya helyett. Anna minderről így nyilatkozik: „Anya arról is helyettem döntött, hogy Finnországban felnőve s ekként úgymond tősgyökeres finnként nem szükséges emlékez-

³ Katariina észtsége elleni tiltakozását ebben az összefüggésben csak erősíti, hogy tudomása van róla: férje, amikor a Szovjetunióba utazik kiküldetésre, szintén igénybe veszi a „natasák” szolgáltatásait. S tudat alatt, diplomatafeleségként nyilván nem akar ezekkel a „ruszki szajhakkal” egyforma megítélés alá esni.

nem arra az országra, ahonnan ő származott. (...) Nekem finné kellett válnom. Úgy kellett beszélnem, járnom, úgy kellett kinézni, mint egy finn lánynak, bár mindig úgy éreztem, nem vagyok a helyemen, hogy kilógok, mintha kinőtt kabátot viselnék, amelynek egyik ujjja hosszabb, mint a másik, és olyan cipőt, amelyik minden lépésnél töri a lábamat." (42.)

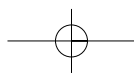
Annát Katariina nemcsak finnesíti, hanem szégyenérzetét is beléplántálja. De mivel Anna kislánycént nem érti, mit kellene szégyellnie, nem érti anyja folyamatos „ruszki szajházását”, formátlan és főleg tartalmatlan szégyenérzete nála evészavarrá, bulimiává, sőt, anorexiával kevert bulimiává fajul: „Valójában ezt a szégyenérzést ugyanúgy mélyen magamba rejtettem, mint észet származásomat. (...) Igyekeztem a végkimerülésig ostromozni a szégyent, mígnem véres hányásként távozott. (...) Az én szégyenem még csak nem is az a fajta fájdalmas élvezetet okozó szégyen volt, amelyben fetrenghetnék és ostromozhatnám magam. Az én szégyenemet formátlanná, tökéletlen torzszülötté tette, hogy magamnak sem vallottam be, valami olyasmivé, amit nem lehetett kordában tartani, bármennyire próbáltam szabályozni evését-ivását. Kicsúszott a kezem közül, mivel nem létezett. Nem volt neve. Távozásra kellett bírni, lenyomni a torkon egy darab fát, vagy a ruhafogas kampóját, vagy a horgolótűt, vagy a fogkefét, bármit.” (81-82.)

Anna kezdetben megfoghatatlan szégyenérzetének megszüntetésére szolgáló önhánytatása azonban a későbbiekben – már nagyon is tudatos módon – két dologra lesz „jó”. Egyfelől: a lány a bulimián keresztül találja meg az egyetlen olyan területet az életében, amelyet az anyja nem befolyásolhat. Amiben az anyja nem dönthet helyette. Nemhogy az anyja, de senki más sem. Bulimiájával a testét egyedül ő irányítja, a teste fölött egyedül ő uralkodik. Ami – közvetve – válasz lehet a „ruszki szajházásra” is: amitől anyja identitás-zavarában annyira fél, hogy női testét használni akarják, Annánál ez fel sem merülhet többé. Az ő bulimiás testét egyetlen férfi sem birtokolhatja.

Másfelől, testének „hercegnősítésével”, azaz a lefogyasztott, szerinte tökéletesre sanyargatott külsejével az is a célja, hogy maga felé fordítsa ugyan a tekinteteket, de tovább ne engedje láttatni magát: a saját maga által uralt teste mögé kívánja rejteni belső káoszát, identitás-zavarát, finnságának-észtiségének-ruszkiságának egész poklát. Véleményem szerint a végsőkig lefogyasztott, pillékönnyű test mint védőháló a legérdekesebb összetevője Anna identitás- és evészavarának, ugyanakkor ez okozza összes párkapcsolati, sőt mindenfajta kapcsolati problémáját. Mert az étel, majd annak testéből való erőszakos eltávolítása mindent felülír az életében: „Mert nekem nem volt szívem, csak enivalóm. Nekem nem volt szerelmem, csak enivalóm. Nekem nem voltak félelmeim, csak dermedtség létezett, és enivaló. Gyűlölet helyett csak degeszre tömött has volt.” (294.)

A szégyenérzet, a test fölötti uralom, pontosabban annak elvesztése, s a „ruszki szajha”-probléma a *Tisztogatás* című regényt is meghatározza, ha lehet, még a *Sztálin teheneiben* ábrázoltaknál is összetettebben.

Ez a problémahalmaz a regényben első látásra egy fiatal lány – a *Sztálin tehenei* Annájával körülbelül egyidős –, tehát a harmadik generációt képviselő Zara gondja, hiszen ő az, akiből észet származása ellenére, vagy épp annak folytán, „ruszki szajhát” csinálnak. Nagyanyjával, Ingellel és anyjával, Lindával Vlagyivosztkban él, s a két nehézfiú, Pása és Lavrenti innen viszi el Németországba, hogy jó pénzért értékesítsék a testét. Egészen addig, amíg Zarának sikerül megszöknie. Nagyanyjától tudja, hogy gyökereit Észtországban kell keresnie, ezért szökésekor abba az észet faluba menekül, ahol még él(het) nagyanyja testvére, Aliide. S csak amikor Aliidére rátalál, döbbenünk rá arra, hogy Zara testének áruba bocsátása csak lecsapódása, lenyomata mindannak a borzalomnak, ami a szülei és a nagyszülei generációjával történt. A *Sztálin teheneiben* a nagyszülők életének epizódyszerű felvillantása itt Aliide és nővére, Ingel, valamint Ingel férje, azaz Zara nagy-

apja, Hans történetén keresztül teljesebb ki. A 20. századi ész történelem talán legsötétebb korszakának felvázolásán, valamint egy szerelmi háromszög tragikumán keresztül. Ingel férjébe, Hansba ugyanis Aliide is szerelmes – reménytelenül –, s mindent megtenne s meg is tesz a férfiért.

A II. világháború alatti szovjetellenes tevékenységéért üldözött Hansot⁴ Ingel és Aliide együtt rejtegetik családi házukban, miközben a férfi halálhírét keltik. A szovjetek azonban éberebbek annál, hogy elhiggyék a Hans haláláról szóló pletykákat, ezért többször is kihallgatják Ingelt és Aliidét, valamint Ingel és Hans kislányát, Lindát. Ezekre a kihallgatásokon hangzik el többször is a „*Biztos benne, Aliide elvtársnő?*” kérdés a szovjetek részéről, s miután Aliide folyamatosan azt nyilatkozza, hogy biztos Hans halálában, az „engedelmességre nevelés” céljából Aliidét megerőszakolják, sőt, arra is rákényszerítik, hogy a mindössze hét éves unokahúgát, Lindát egy lámpaégő(!) segítségével fossza meg az ártatlanságától.

A ruszok által megerőszakolt teste innentől kezdve óriási szégyenérzetet vált ki Aliidéből. S ahogy a *Sztálin teheneiben* Katariina mindent megtesz annak érdekében, hogy elfedje szégyenérzetét, úgy a *Tisztogatásban* Aliide még nála is tovább megy: annak érdekében, hogy ne sugározzék róla a megalázott nő képe, képes egy hithű kommunistához, Martinhoz hozzámenni feleségül. Úgy, hogy közben titokban továbbra is sógorát, Hansot szereti. Vagyis inkább hivatalos úton, házasság révén adja el a testét egy rusz kibérencnek, csakhogy lemoshassa magáról szégyenét: „Most, hogy ilyen emberhez ment férjhez, mint Martin, senki sem állíthatja, hogy valami történt a kihallgatásokon. Senki sem hiheti, hogy azok után képes volna férjhez menni egy kommunistához. (...) Mert ő Martin Truu felesége, és tisztességes asszony. És ez nagyon fontos volt. Hogy soha senki meg ne tudja.” (158.)

Aliide azonban azzal, hogy szégyenérzetét egy ilyen házassággal, rusz kibérenc férje kihasználásával próbálja elfedni, legalább olyan erős identitászavarral fog szembenézni, mint a *Sztálin teheneiben* a vegyes házasságból, majd a származásból fakadó identitászavarral küszködők esetében láttuk. Kommunista feleségként ugyanis támogatnia kell a férjét abban, hogy gyanúsán patrióta nővérét és unokahúgát száműzzék Észtországból. Identitászavara akkor teljesebb ki, amikor kommunista férjét ebben támogatja ugyan, a családi házban mégis tovább rejtegeti kommunistaellenes sógorát, élete szerelmét, Hansot.

Aliide identitás- sőt személyiségzavara oly mértékű, hogy az még az őt követő két generáció tagjainak életét is befolyásolja. Martintól született lánya, Talvi például olyannyira nem képes elviselni anyja furcsaságait és apja szülőkörű kommunista ideológiáját, hogy inkább egy másik országba, Finnországba költözik, oda megy férjhez. (Ezzel a lépésével a *Sztálin tehenei* Katariinájának ikertestvéreként, hasonmásaként viselkedik.) Az Aliide által kislánkként megerőszakolt unokahúg, Linda pedig a sokktól szinte teljesen megnémul.⁵ S a néma Linda gyereke, az unokák generációját képviselő Zara fogja „ruszki szajhaként” örökölni azt a szégyenérzetet, amelyet nagyanyja testvére, Aliide megpróbált lemosni magáról, s amely anyja némaságát okozta.

A *Tisztogatást* írásom elején emiatt (is) neveztem mitikus történetnek: a szégyen, a nők megalázása, megerőszakolása ismétlődik, a módszerek mások ugyan, de valójában gene-

⁴ Hans a regényben annak a szovjetellenes fegyveres csoportnak, az *Erdei Testvéreknek* a tagjaként jelenik meg, amely 1941 nyarán, a német támadás idején szerveződött, s diverzáns cselekményeket hajtott végre a Vörös Hadsereg utánpótlásai ellen. Forrás: Alekszandr Djukov: *Mif o genocide. Represszii szovetszkij vlasztyej v Estonii, 1940–1953* [Mítosz a genocídiumról. A szovjethatalom repressziói Észtorszámban, 1940–1953], Moszkva, 2007.

⁵ Oksanen a gyerekkorában hallott, a regény megírására inspiráló történetből a megnémulás motívumát Linda alakjának ábrázolásakor használja fel, míg a rejtegetés motívumát a Hansot bújtató Aliidénél alkalmazza.

rációkon keresztül semmi sem változik: „Zara Berijáról is hallott történeteket. És a fekete autókról, amelyek fiatal lányokat kerestek, éjszakánként az utcákon köröztek, és követték őket, mígnem aztán megálltak a lányok mellett. Utána soha többé nem halott róluk senki. A kormány fekete autója mindig is a kormány fekete autója maradt.” (39.) „Mindig új krómbőr csizma jön, mindig újabb és újabb csizma, ugyanolyan vagy másféle, de ugyanúgy a nyakadra lép. A lövészárkok beomlottak, az erdőben megfeketedtek a töltényhüvelyek, a fedezékek összedőltek, a holttestek elporladtak, de bizonyos dolgok folyton ismétlődnek.” (303.)

S ami talán Oksanen regényeiben a legmegdöbbentőbb, hogy a folyamatosan visszatérő, generációkon átívelő borzalmas események közül a legborzalmasabb, a gyilkosság elkövetése is ismétlődik. Aliide ugyanis képletesen és ténylegesen többszörös gyilkos: képletesen a lelkén szárad testvére és unokahúga ellehetetlenítése, földönfutóvá tétele, valamint férje, Martin halála, ténylegesen pedig fogva tartott szerelme, Hans, valamint a Zarát üldöző Pása és Lavrenti megölése. S Zara ezt is örökli, ismétli, amikor úgy tud megszökni, tehát megszabadulni „ruszki szajhaságától”, hogy végez az épp aktuális kuncsaftjával. A kör, az észti saga három generációjának köre így Zara gyilkosságával zárul be végleg.

GYÖRFFY MIKLÓS

ÖSSZEGZÉS ÉS BÚCSÚ: FANNY ÉS ALEXANDER (1981/82)

A *Jelenetek a bábok életéből* még bemutatásra várt, amikor 1980. szeptember 9-én Bergman már következő filmjét kezdte forgatni, amely egyik főműve lett, az életmű remekbeszabott öregkori megkoronázása: a *Fanny és Alexander*. A *Képek*ben így ír a forgatókönyv keletkezéséről: „A Fanny és Alexander ötlete 1978 őszén született, amikor teljesen beborult felettem az ég. De a forgatókönyvet 1979 tavaszán írtam meg, amikor már kezdett derülni. Az *Őszi szonáta* bemutatója sikert hozott, az adóügyem szerencsésen véget ért. Hirtelen szabad lettem. Azt hiszem, a Fanny és Alexander sokat profitált a megkönnyebbülésből. Annak a tudásából, hogy ami az enyém, az az enyém. A harmónia számomra nem szokatlan vagy idegen érzés. Ha csendben és háborítatlanul végezhetek valamilyen folyamatos alkotó munkát, ha ura lehetek ennek a tevékenységnek, ha kedves lehetek, ha nincs szükségem különféle dolgokra, ha nem kell betartanom mindenféle időpontokat, akkor nagyon jól tudok működni. Az ilyen állapot emlékeztet gyerekkori életem egyszerűségére.”¹

Persze, mint tudhatjuk, gyerekkori életét korántsem látta mindig ilyen egyszerűnek és harmonikusnak. Elég, ha a legutóbbi filmekre gondolunk: a *Színről színre*, az *Őszi szonáta*, de bizonyos fokig a *Jelenetek a bábok életéből* is, többek közt éppen a hősnők, illetve a hős traumatikus gyermekkoráról szólnak. Olyan sérelmekről és megrázkódtatásokról, amelyeket Bergman személyes vallomásai szerint az ő saját gyerekkori élményei ihlettek. És ha már ismerjük a *Fanny és Alexandert* is, tudhatjuk, hogy az életre szóló gyerekkori megaláztatások, a korlátozott vasszigor, a zord protestáns nevelés ábrázolása ebből a filmből sem hiányzik.

De mégis: „Kezdetből fogva úgy gondoltam, hogy [a Fanny és Alexanderban] az élet napos oldalát kell megjelenítenem, és ezt egy olyan helyzetben határoztam el, amikor alig bírtam elviselni az életet. Hasonlóan nehéz helyzetben született az *Egy nyári éj mosolya* is. Úgy látszik, akkor buzog fel a kreativitás, amikor a lélek bajban van. Elhatároztam tehát, hogy végre meg fogom jeleníteni azt az örömet, melyet mindennek ellenére magamban hordok, s amely csak oly ritkán és oly halkán szólal meg munkáimban. Tetterőt fogok ábrázolni, életrealitást és kedvességet” – írta 1978. szeptember 27-én a munkanaplójába. Érdeemes emlékeztetni rá, hogy a *Jelenetek a bábok életéből* előzménye, a *Szerelmem szeretők nélkül* című filmnovella is 1978-ban született, illetve maga a *Jelenetek a bábok életéből*, ez a derűsnek korántsem nevezhető film 1979/80-ban – tehát „az élet napos oldala” mellett Bergman munkásságában továbbra is szóhoz jutott a sötét oldal. A *Fanny és Alexander*nek pedig éppenséggel az a legfőbb jellegzetessége – és ez az, ami egyedülállóvá teszi ezt a filmet Bergman pályáján –, hogy az élet napos és sötét oldala egyaránt megjelenik benne, mint egyazon életvilág két komplementer, egymást természetesen kiegészítő oldala, ami az igazán nagy műalkotások jellemzője.

Az alább közölt fejezet a szerző *Mágia és mesterség. Ingmar Bergman filmművészete* című könyvből való, amelyet 2013-ban az Európa Könyvkiadó fog megjelentetni. A Bergman-művekből vett szövegidezeteket Kúnos László fordításában közöljük.

¹ Ingmar Bergman: *Képek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992, 329.

Többek közt ez teszi összegző művé, a derűs és komor színek változtatása, és pedig nem tetszés szerint, hanem átfogó érvényű, a film formáját és elbeszélésmódját alapvetően meghatározó életszemlélet és világkép alapján. De összegző művé teszi a *Fanny és Alexandert* a Bergman-témák és -motívumok végső nagyszabású felvonultatása, egyetlen lenyűgöző filmtörténetben való összefoglalásuk is. Végigvonul a filmben az önéletrajzi inspiráció, a bűntudatra és a puritán, rideg szigorra épülő protestáns nevelés témája, a művészet-téma, a művészet és a polgárság viszonyának a témája, amely korábban konfliktusokban öltött alakot, és itt most, némileg váratlanul és szinte utópisztikusan, a hedonista életigenlés alakjában harmóniává békül. Ugyanakkor, mint többek közt éppen ez az utóbbi motívum, számtalan új mozzanat is található a *Fanny és Alexanderben*, olyannyira, hogy ha nem egy hetvenhárom éves mester szintetizáló művéről lenne szó, akár egy új pályaszakasz kezdetének is tűnhetne.

Újdonság többek közt a regényszerű elbeszélés. Míg korábban Bergman többnyire a strindbergi kamarajáték kopár, lecsupaszított formáit variálta műveiben, itt most egyszerre, előzmények nélkül, a családregény és a fejlődésregény műfaji mintáit követi. A cselekmény több éven át tart, sok érdekes szereplő lép színre, különféle karakteres helyszínek változtatják egymást, ábrázolásuk aprólékosan pontos és részletgazdag, mint egy realista regényben. Maga Bergman a film két „keresztapját” nevezte meg: E. T. A. Hoffmant mint a karácsonyi ünnepség és a kísérteties fantasztikum ihletőjét, valamint Dickent, aki a gyermeki kiszolgáltatottsághoz és „a zsidó fantasztikus boltjához” szolgáltatott mintákat. De Dickens az egymástól végtelenül különböző filmbeli miliók plasztikus ábrázolása terén is példakép lehetett. Bergman nem említi Thomas Mannt, pedig *A Buddenbrook-ház* is eszünkbe juthat a *Fanny és Alexanderről*: itt is egy polgári család és egy „ház”, és pedig az Ekdahl-család és életformája áll a középpontban, itt is fontos szerepet játszik a polgárság és a művészet viszonya, itt egyenesen főszereplő a művészi képességekkel megáldott kamaszfiú, aki Thomas Mannnál művészi érzékenységgel csak a regény második felében válik az elbeszélés domináns szemszögévé. Ugyanakkor megint leszögezhetjük, hogy a különbségek jóval nagyobbak, mint ezek az érintőleges hasonlóságok: a *Fanny és Alexander* végeredményben semmi máshoz nem hasonlítható, még Bergman korábbi műveitől is jócskán különböző remekmű.

Az ősztől tavaszig tartó forgatás után huszonöt órányi filmanyagból kellett létrehozni a közönség elé kerülő két változatot. Ugyanis mint a *Jelenetek egy házasságból* és a *Színről színre*, a *Fanny és Alexander* is kétféle: egy hosszabb tévé- és egy rövidebb filmváltozatban készült el. A vágás szintén hosszú hónapokig tartó keserves munkálatai során a fő problémát éppen ez okozta: két olyan változatot kellett előállítani, amelyek egyaránt megállnak önállóan a lábukon, és a film autentikus megjelenési formájának benyomását keltik. Maga Bergman a hosszú változatot tartotta fontosabbnak. „Ez az a film, amelyet ma is teljes mértékben vállalok.” A tévéváltozat 312 percnyi, azaz több mint öt órányi hosszúságú lett, és öt részre oszlott. Ez volt a kiindulópont, a mozik számára ezt kellett lerövidíteni. „Többé-kevésbé pontosan tudtam, mit kell kihagynom ahhoz, hogy elérjük a körülbelül két és fél órás terjedelmet. A tervek szerint gyorsan el is végeztük a munkát. Amikor befejeztük, döbbenetesen konstatáltam, hogy a film hossza majdnem négy óra.”² Végül 197 perces lett a mozi-változat. Bemutatójára 1982. december 17-én került sor.³

² I. m., 329.

³ Külföldön ez terjedt el, a Magyarországon hozzáférhető DVD-változat is ezen alapul. Ugyanakkor könyv-alakban megjelent a *Fanny és Alexander* eredeti forgatókönyve/irodalmi változata is (ford. Kúnos László; Árkádia, Bp., 1985.), és ennek alapján elég jól rekonstruálható az, ami kimaradt a filmváltozathoz, bár a forgatás során Bergman helyenként eltért a forgatókönyvtől. Idézeteknél ezt a szövegeknyvet, illetve mozi-változatként a magyar DVD-kiadást (magyar szöveg: Kúnos László fordításának felhasználásával Kertész Judit; Best Hollywood) vettem alapul.

A könyv alakban megjelent filmnovella (-regény?), illetve a felvett anyag között is mutatkoznak érdekes különbségek. Míg az eredeti forgatókönyvben Fannynak és Alexandernek van egy harmadik testvére is, a náluk idősebb, tizenkét éves Amanda, a filmből ő hiányzik. A forgatókönyv prologussal kezdődik, amely helyenként teljesen regényszerű leírásokkal mutatja be a Várost, ahol a történet játszódik, a helyi színházat, amelyet az Ekdahl-család birtokol és irányít, a mai fogalmaink szerint fényűző, mindenesetre polgári kényelemmel berendezett, nagy Ekdahl-házat, valamint a családtagokat. Eszerint a 20. század legelején vagyunk, egy közepes méretű városban, amely Ingmar Bergman szülővárosával, Uppsalával azonosítható – többek közt a város többször látható, gótikus székesegyháza, Skandinávia legnagyobb temploma teszi ezt egyértelművé. A városi színházról azt tudjuk meg, hogy az 1860-as évek elején egy jómódú üzletember, Oscar Ekdahl vásárolta meg, aki egy kiváló színésznőt vett feleségül. Őt Helena Ekdahlnak hívják, Alexander mellett a film másik központi alakja, a cselekmény jelenidejében már idős özvegyasszony, visszavonult a színjátszástól, az Ekdahl-ház úrnője, nagyasszonya, Fanny és Alexander nagymamája (*Gunn Wallgren*). Három fia született: Oscar, Gustav Adolf és Carl. Oscar (*Allan Edwall*) szintén színésznőt vett feleségül, Emilie-t (*Ewa Fröling*), és a filmcselekmény elején ők igazgatják a színházat: Oscar színész és igazgató egyszerre, Emilie színésznő. Fanny és Alexander az ő nyolc és tíz éves gyermekük. Gustav Adolf (*Jarl Kulle*) vendéglős, a színház éttermét vezeti, bár ennek nincs különösebb szerepe a történetben, annál inkább a férfi vérmes temperamentumának. Bár felesége és gyermekei vannak, családja tudtával és hallgatólagos jóváhagyásával a házon belül tart szeretőt, aki nem más, mint Fanny és Alexander pesztonkája, a sánta, de vonzó Maj (*Pernilla Östergren*). Carlról (*Björne Ahlstedt*) leginkább azt tudjuk meg, hogy nős férfi létére eléggé gyerekes, és hogy nagy bajban lenne, ha családja nem gondoskodna róla és német feleségéről. Ugyanis az Ekdahl-család egy fedél alatt él: Helena a nagy és elegáns lakást férje halála után kettéosztotta: az egyik felét megtartotta magának, a másik felében laknak gyermekei és unokái.

A film minderről, akárcsak a későbbi hasonló elbeszélő-leíró szakaszok tartalmáról, természetének megfelelően jelenetезve, fokozatosan informál. A „Karácsony” című (a filmváltozatban ötvenöt perces) első rész exponálja a fenti alaphelyzetet és családi viszonyokat, miközben számtalan más, apró részletbe is beavat, így például megismerkedünk a tekintélyes számú személyzet tagjaival is. Megjegyzendő, hogy az Ekdahl-család fenti viszonyai nagyon hasonlítanak Bergman anyai nagyanyjának, illetve nagybácsikáinak egykori közös uppsalai háztartására, amelyet emlékezetesen ír le Bergman a *Laterna magica* című önéletrajzi művében, illetve később, már a *Fanny és Alexander* után, a szüleiről szóló *A legjobb szándékok* című regényében. Igaz, ezekben a hitelesebb (?) önéletrajzi írásában a három nagybácsi nem attól az apától való, akitől Bergman anyja, mert nagyanyja, megözvegyülvén, másodszor is férjhez ment, és így adódott az a helyzet, hogy az anya, Karin nem sokkal volt idősebb, mint az előző házasságból való mostohafivérek gyermekei. Az életkori viszonyoknak ez a furcsa zavara nyomot hagyott a *Fanny és Alexander*en is: Bergman mintha nagyvonalúan napirendre tért volna afölött, hogy a nagymama és a fiai között nincs akkora korkülönbség, mint amekkorának lennie kellene. Helena nagymamaként is energikus, határozott, egykori vonzerejének emlékét elevenen őrző nő, akinek az öreg zsidó régiségkereskedő személyében lovagja is van, míg fiai öregedő urak, Oscar, a színigazgató a történet során meg is hal. Ha Helenát Gunn Wallgren kora alapján hatvanöt-hetven évesre taksáljuk, akkor Oscar nem lehetne több negyvenöt évesnél, ennek azonban külseje ellentmond, egyébként az őt játszó színész életkora is: csaknem hatvan éves volt már ekkor. Jarl Kulle (*Gustav Adolf*) is jóval túl volt már az ötvenen.

Egy másik érdekes furcsaság az Ekdahl-családban, hogy szemmel látható anyagi jólétük és a filmbeli temetés, illetve esküvő alkalmával megmutatkozó társadalmi tekintélyük a helyi színházhoz kapcsolódik. Eszerint a múlt század elején egy svéd kisvárosban

a színház birtoklása, vezetése, az előadásokon való közreműködés jelentős jövedelmet és presztízst biztosíthatott.⁴ Ez nyilvánvalóan a színházrendező Bergman játékos hódolata egy olyan életvilágnak, amely neki kamaszkorában még nem adatott meg, Alexander számára viszont mindennapos valóság. A színházcsinálók derűs, életvidám, tehetős családja Bergman vágyálmát fejezi ki egy olyan polgári hagyomány iránt, amely a tényleges valóságban valószínűleg nem is létezett. A vágyalom-jelleget nyomatékosítja, hogy Bergman szülei nem hogy nem színészek voltak, hanem éppen ellenkezőleg: e ledér foglalkozáshoz képest nagyon is komoly, erényes hivatásuk volt. Igaz, a gyermek Bergman képviselő Alexander később a püspök személyében ilyen mostohaapát kap, tehát történetében mintegy megkettőződik Bergman saját gyermekora: a valóságoshoz inkább hasonló „mostohasors” mellett megjelenik az áhított képzeletbeli is, sőt végeredményben ez daldal-maskodik a másik felett.

Azért is figyelemre méltó, hogy az Ekdahlok színházcsináló mivoltukban tiszteletreméltó polgárok, mert a korábbi Bergman-filmekben gyakran léptek fel színészek, mutatványosok, mágusok, de azok mindig kívülállóak, esetenként (*Fűrészpor és ragyogás, Arc*) megvetett páriák voltak. Igaz, a zsidó Isak és unokaöccse, Áron, az óriási marionett, valamint az androgén Ismael révén itt is fontos szerephez jut a titokzatos, törvényen kívüli mágia, de ez a kétes-gyanús társaság nem hogy nem hatálytalanítja az Ekdahlok polgári világát, hanem úgyszólván mesebeli szövetségre lép vele a helyi polgári élet vallásos hagyományával, a bigott protestantizmussal szemben. Az Ekdahlok naiv, derűs művészetének (színházcsinálásuk ugyanis inkább műkedvelés, mint magas művészet) és az Isak-féle mágiának a titkos összetartozását, egyetértését számos cselekményelem jelzi a filmben: így például az, hogy Isak menti ki a gyerekeket a püspök házából, hogy Isak bennfentes házibarátja Helénának, még a család karácsonyi ünnepségén is jelen van, és hogy Alexanderben olyan hajlamok-képességek szunnyadnak, amelyek nemcsak a színházra, de a mágiára is fogékonyak teszik. Ez természetesen ismét azt sugallja, hogy Bergman számára a színház, a művészet végeredményben: mágia, illuzionizmus.

A nyitó képsor, amelyről a forgatókönyvben még nincs szó, éppen ezt exponálja: Alexander (*Bertil Guve*) valamiféle álomszerű révületben előbb a papírból kivágott, gyertyákkal megvilágított, színes színházával játszik, aztán szobáról szobára járja a nagy üres lakást, és családtagjait szólongatja nevükön, de nem mutatkozik sehol senki. Kinéz a jégvirágos ablakon az utcára, ahol a nagy hóban egy megrakott társzekér halad el, aztán bebújik egy asztal alá, és onnan figyeli a mozdulatlan tárgyakat. Végül azt látja, hogy az ember nagyságú, meztelen Vénusz-szobor megelevenedik, megmozdul a karja, és mintha intene neki. Aztán jön egy szolgálólány, szívet zúdít egy vaskályhába, és a látomásnak vége.

Ezután a nagymama a buja, színházias, historizáló pompával berendezett lakásban a karácsonyi előkészületeket ellenőrzi. Vörös brokát ruhájában ő is sorra járja a szobákat, amelyekben a bőbitás, fehér kötényes szolgálók az utolsó simításokat végzik a karácsonyfán és a vacsoraasztalon. A nagy család többi tagja mind a színházban van: ilyenkor hagyományosan egy jámbor karácsonyi színjátékot adnak elő, amelyben Oscar Józsefet, Emilie az angyalt, a gyerekek a kisangyalokat játsszák. Az előadás végén a társulat és a személyzet számára kis karácsonyi ünnepséget tartanak a színpadon, az ételek és italok felszolgálását Gustav Adolf vezényli. Oscar mint igazgató pohárköszöntőt tart, és miközben a színház magasztos küldetéséről beszél, egészen elérzékenyül. Mintha sejtene, hogy már nem sokáig gyakorolhatja kedves hivatását.

⁴ Hogy ez így volt-e annak idején Svédországban, nem tudom, mindenesetre Magyarországról nézve valószínűtlennek tűnik, a film önéletrajzi vonatkozásaihoz képest pedig kitalált mozzanat: Bergman felmenői közt senkinek sem volt köze a színházhoz.

Közben Isak Jacobi (*Erland Josephson*) a régiségkereskedéséből elindul a karácsonyi vacsorára Ekdahlékhoz, ahol Heléna csókkal fogadja. Hódolójától szép brosstút kap ajándékba. Az ablakból nézik, ahogy a nagy hóban bukdácsolva hazaérkezik a család. Népes társaság gyűlik össze az Ekdahl-házban, rokonok, gyerekek, szolgálók. A pazar vacsorát egy óriási asztalt körülülve a tágas konyhában fogyasztják el, a személyzet és az urak együtt. A három fivér pohárköszöntőket tart, ezek a filmváltozatból hiányzanak. Aztán összefogódkodva, hosszú kígyót alkotva, polonéz-szerű körtáncban körbetáncolják a szobákat, a vidám dallam, a pattogó ritmus és az eufórikusan elragadtatott arcok emlékezetesen fejezik ki az Ekdahlak életörömét. Az egyszerre mozgalmas és festői csoportképek közben rövid epizodikus kitérőkre is alkalom nyílik: Gustav Adolf leplezetlenül ölelgeti Majt, Oscar félreeső helyre húzódik rosszullevélével, Carl bácsi a lépcsőházban szellentő produkciót mutat be a gyerekeknek. A nagy viháncolás elültével Oscar felolvasást tart a családi Bibliából: a félig hátat fordító férfi mögött a kamera fokozatosan kinyit az egész társaságra, amint egy emlékezetes csoportképen áhítatosan hallgatják az igét.

A következő jelenetek a ház különböző szobáiban éjszaka játszódnak. Először a gyerekek hálószobáját látjuk, ahol teljes a felfordulás. Párnacsata dül, amelyben Maj, a pesztonka is részt vesz. A padlón hentereg Alexanderrel, nehezen félreérthető pózban, egy párna kilukad, és pihefelhő önti el a szobát, az érkező mamák: Emilie és Alma, Gustav Adolf felesége próbálnak meg rendet teremteni. Miután lefektették a gyerekeket, és sötétség borul a szobára, Alexander felkel, és üveglapra festett képeket kezd vetíteni a laterna magicáján. Közben valami kísértészöveget mormol. A többi gyerek köréje gyűl, megbabonázva nézik a kísérteties képeket, mígnem az egyikük jól megijeszti Fannyt, aki felsikolt. A szomszéd szobából megint át kell jönnie Emilie-nek, aki gyanús petróleumszagot észlel. A „laterna magica”-epizód természetesen Bergman gyermekkorából való emlék; mint szó volt róla, vallomásaiban és emlékezéseiben gyakran felidézte.

A film egyik legszebb, legmeghittebb jelenetére a szalonban kerül sor: Helena asszony és Isak Jacobi, mint évek óta mindig, kettesben virrasztják át a karácsonyi éjszakát. Beszélgetnek, vagyis inkább Helena beszél, szinte magában, emlékeket idéz, Oscarért aggódik, Carlt korholja, Isak közben el-elbóbiskol, csak néha szólal meg. Ezalatt a fékezhetetlenül jókedvű Gustav Adolf meglátogatja padlásszobájában a pesztonkát, simogatja, csókolgatja, cukrárszdát ígér neki, nagyokat hahotázik, aztán addig hancúroznak, malackodnak az ágyban, míg az összedől alattuk. Carlon viszont a depresszió tör ki karácsony éjszakáján, feleségének, Lydiának siránkozik középszerűsége, álmatlansága, a pénzhiány okozta megalázottsága miatt. Közben becsmérlő kijelentésekkel megalázza feleségét, az együgyű, anyáskodó asszonyról azonban leperegnek a sértések, megszokhatta már őket. A jelenet Bergman nyomasztó házassági jeleneteit idézi, de itt, ebben a környezetben, például a szellentő produkció szomszédságában Carl meghasonlottsága nem vehető igazán komolyan, önemésztése inkább szánalmasnak hat. Carlt egyébként a mozi-változat eléggé megrövidítette, a hosszabb változatban nagyobb szerepet játszik. Már reggel felé jár, amikor viszontlátjuk Gustav Adolfot: másnaposan, fáradtan hazatér övéi közé (ez annyit tesz, hogy a padlásról lejön az ő lakrészükbe), nagylánya rosszálló ábrázattal fogadja, begyes felesége viszont annál kedvesebb hozzá, és amikor a negligét viselő asszony telt formái láttán ismét felhorgad Gustav Adolfban a férfi, felesége készséggel kiszolgálja őt. A reggelinél némán üli körül az asztalt a család, aztán lovas szánokon elindulnak a templomba. Még alig szürkül, amikor a kivilágított nagy ház kapuján kisiklik a három szán, az utasok kezében fáklyák, amint a behavazott utcán is fáklyával a kezében igyekszik mindenki a templom felé.

Eltelik egy hónap, a színházban a *Hamletet* próbálják, Oscar játssza a király szellemét. Próba közben rosszul lesz, és összeesik. A színészek rémülten próbálnak segíteni: betakarják és a behavazott utcán egy kétkerekű kordén rohanvást hazatolják. Ott van köztük

a döbönt és tehetetlen Emilie és Alexander is. Alexander a nézőtérrel nézte feszülten a próbát. A *Hamletre* való utalás nem véletlen, bár a film egész szelleméhez illően játékosabb, mint ahogy a következő tragikus fordulat sugallná: Oscar ugyanis családja körében rövidesen meghal. Alexander tehát elveszti az apját, anyja pedig nemsokára férjhez megy egy idegen férfihoz, aki nemcsak új feleségével, hanem mostohagyermekkel is el akarja feledtetni azt a környezetet, amelyet a kedvéért elhagynak. A püspök zsarnokként akar uralkodni Alexander lelkivilágán és emlékein. Alexander azonban ellenáll, annál is inkább, mert újra meg újra megjelenik neki apja szelleme, aki nem mond semmit, csak kísért és pusztá megjelenésével emlékeztet. Ez természetesen összefügg Alexander rejtett látnoki képességeivel. Végül a püspök pusztul el úgy, hogy halála ironikus-kísérteties módon Hamlet apjának meggyilkolására emlékeztet: felesége altatót kever az italába, és emiatt a férfi megég a házában fatális módon kitörő tűzvészben. Ez a tűzvész ugyanakkor telepátikus-mágikus erők hatására tör ki, és előidézésében varázslatos módon Alexander is „közreműködik”.

A haláleset ábrázolásától kezdve Alexander válik az elbeszélés fő szemszögévé. Míg a karácsonyi résznek még nem volt főszereplője, ettől fogva ő lép az előtérbe. Ez azonban egyáltalán nem akadályozza meg Bergmant abban, hogy újra meg újra mindenható elbeszélőként is fellépjen, kedvére és szándékai szerint váltogassa a helyszíneket és szereplőket, még a párhuzamos szerkesztés klasszikus módszerét sem mellőzve. Az apa halála és temetése mindenesetre kimondottan Alexander perspektívájából jelenik meg: miközben Oscar odabenn a hálószobában a végét járja, a gyerekeknek egy darabig a konyhában kell tartózkodniuk, ahol a személyzet igyekszik elterelni a figyelmüket, de Alexander dacosan duzzog. Aztán a szomszéd szobában várakozó rokonságon át be kell menniük a haladók Oscarhoz, hogy az elbúcsúzzék tőlük. Alexander fél tőle; amikor apja megfogja a kezét, irtózza húzza vissza, és egy asztal alá hátrál – ez és ami utána következik, a *Suttogások és sikolyok* hasonló pillanataira emlékeztet. Éjszaka a két gyerek arra ébred, hogy egy távoli szobában valaki szaggatott, sikoltó hangokat hallatva fel-felsír. Felkelnek: a hang szülei hálószobájából jön, amelynek félig nyitott ajtaján át meglátják a felravatalozott holttestet. A félhomályban időnként egy fel-alá járkáló alak halad el az ajtónyílás előtt: anyjuk siratja az apát.

Következik a temetés, amelynek pompázatos külsőségei olyan halottnak szólnak, aki a városban nagy tekintélynek és megbecsülésnek örvendhetett. Színré lép Edvard Vergéus, a protestáns püspök (*Jan Malmström*), aki megnyerő külsejű, jóképű férfi, és ennek alapján éppenséggel elhihető, hogy Emilie beleszeret. De a történetnek ez a fejezete egyáltalán nincs kidolgozva, mint ahogy arról sem tudhatunk meg semmi lényegeset, milyen volt Emilie és Oscar házassága. Míg Carl és Lydia, illetve Gustav Adolf és Alma házasságáról intim részletek is kiderülnek, Emilie női és házastársi mivolta furcsamód steril marad. Őt Bergman valószínűleg elsősorban anyaként akarta ábrázolni, a gyerekei, mindegyik Alexander szemszögéből. A temetés során ez a szemszög különösen hangsúlyos: Alexander az ájtatos menetben tiltakozása jeléül dacosan disznó szavakat mormol magában: pisa, szar, fing, segg stb. Már a halotti toron észleli, hogy anyja és a püspök között titkos egyetértés jelei mutatkoznak. Szomorúságában Fannyval együtt a laterna magicájához menekül. Itt együtt hallanak meg valami rejtélyes hangot: Oscart pillantják meg a csembalónál, a billentyűket pötyögteti. Először félig hátat fordít nekik, aztán közeliben feljük fordul. Abban a fehér ruhájában van, amelyben később is, valahányszor kísért.

A tévéváltozatban itt a *Vízkereszt* színházi előadásából következik egy részlet, a hetvenkét éves Gunnar Björnstranddal a Bohóc szerepében. Aztán Emilie bejelenti a társulatnak, hogy elköszön a színháztól, nem igazgatja tovább, nem lép fel többé, mert újra férjhez megy, mégpedig a püspökhöz. A filmváltozat azzal folytatódik, hogy a püspök, gyakorlatilag már mint a gyerekek gyámja, felelősségre vonja Alexandert egy iskolai ha-

zugságáért. Eszerint azt állította az osztálytársainak, hogy anyja eladta őt egy vándorcirkusznak. Akrobatát és műlovarat fognak faragni belőle, egy vele egyidős cigánylánnyal együtt. Az esetről a *Laterna magicában* is olvashatunk: Bergman saját füllentéséről van szó. A püspök kifinomultan kíméletlen technikával, morális fensőbbségét nyájas mosolygás mögé rejtve leplezi le és szégyeníti meg Alexandert. Katekizálva próbálja rávezetni, mi a hazugság és miért hazudik az ember. Közben az atyai fejsimogatást fenyegetően eltúlozva paskolja Alexander fejét, tarkóját. Ezt a kihallgatást később egy még fenyegetőbb valóság fogja követni, annak már testi fenyítés és elzárás lesz a következménye.

Alexander megleckéztetése és dacos bocsánatkérése után a sugárzó Emilie bejelenti, hogy Edvard bácsi megkérte a kezét. A püspök felszólítására letérdelnek, és imádkoznak, de Alexander közben a szoba túlsó végéből, a besütő nap vakító fényében, megint apját látja közeledni a fehér ruhájában. Aztán a püspök bemutatja a családját és otthonát leendő új családjának. A várszerű, ódon püspöki lakhely egy örvénylő zuhatag partján, a székesegyház tövében található, szobáinak berendezése aszkétikusan puritán, lakói a püspök kivételével kizárólag nők: a püspök anyja és húga, Henrietta, mindketten mindig feketében, Elsa Bergius, a kórosan elhízott, ágyhoz kötött, magatehetetlen nagynéni, valamint a négytagú személyzet, a szürke árnyalataiba öltözött, alázatos néni.

A püspök előadja háborzongató kívánságát Emilie-nek: semmit sem hozhatnak magukkal előző otthonukból és életükből, a gyerekek még a játékaikat sem. Mint az újszülötteknek, úgy kell megérkezniük új életükbe. Az esküvőn, amelyet az Ekdahl-ház szalonjában tartanak, Alexandernek megint megjelenik apja: az egybenyúló szobák túlsó végén. Aztán egy feledhetetlen beállítás: az aggódó, szomorú Ekdahl-család szemszögéből teleobjektívval felvett kép mutatja, amint a járdán üres kézzel távolodik a sarok felé az új házaspár és mögöttük a két gyerek, közben a képen kívül maliciózus kommentárok hallatszanak a püspök családjáról.

Hogy a két gyerek szenved a rideg Vergéus-házban, a kietlen gyerekszobában, az kezdettől fogva nyilvánvaló. De nemsokára Emilie-nek is tapasztalnia kell, hogy a gyerekeivel itt egészen más elvek szerint képzelik el, mint az Ekdahl-házban. A vacsoránál Henrietta kioktatja, hogy anyai jogkörét alá kell rendelnie a házban uralkodó szigorú szabályoknak. Lefekvéskor a püspök gyanakodva ellenőrzi, hogy Alexander mit olvas, a takaró alól előkapja a fiú mackóját, az egyetlen játékot, amit magával hozhatott, de aztán mégsem veszi el tőle, csak undorral félredobja. És már megint jól megveregeti Alexander tarkóját. Mikor anya és gyermekei magukra maradnak, Emilie biztatja őket, és türelmet kér tőlük, de Alexander dacosan elhárítja ölelését. „Ne játssz Hamletet, kisfiam, én nem vagyok Gertrudis királynő” – mondja erre anyja. Aztán Alexander megmutatja Fannynak, hogy a szobájuk ablaka zárva van, kívül pedig rács van rajta.

Ekkor, meghatározatlan idejű kihagyással, az Ekdahl-család pazar nyaralójába kerülünk. Esik az eső, de odabenn a nagy ablakok és a fehér bútorzat jóvoltából mégis világos van. A püspök házához képest ez a milió csodálatos harmóniát áraszt. Helena egy karos-székekben bóbiskol. Feltehetően Oscarról álmodik, mert a fia megjelenik fehér ruhájában és leül melléje. Azután már úgy beszélgetnek Oscar gyerekkoráról, Helena színészi múltjáról, mintha a valóságban látnák viszont egymást. Oscar aggódik a gyerekeiért. Finom utalás lehet ez a szép jelenet arra, hogy „látnoki” képességét Alexander a nagyanyjától örökölhette. Alighanem ő volt az egyedüli igazi művész a családban.

Ezalatt a városban is zivatar van. Justina, a konyhalány a vacsorát hozza a gyerekeknek, akik be vannak zárva a szobájukba. A szemlátomást alattomos, csontos, szemüveges konyhalányt szinte felismerhetetlenre maszkírozva Harriet Andersson játssza. Elkotyogja, hogy a nagytiszteletű asszony elment, és még nem érkezett vissza. Később megtudjuk, hogy volt anyósához ment a nyaralóba, megszökött, hogy vészjeleket adjon le helyzetükről. Ismétlem, nem tudjuk meg, mennyi idő telt el az esküvő óta, de a kijózanodás hamar

bekövetkezhetett. Alexander beszámol Justinának egy látomásáról. Eszerint látta a házban a püspök előző feleségét és két kislányát, és az asszony elmondta neki a titkát: valójában nem véletlen baleset következtében fulladtak az örvénylő folyóba, mint ahogy a házbeliek mondják, hanem szökés közben. Már öt napja be voltak zárva étlen-szomjan abba a kopár, börtöncella-szerű szobába, amely most az ő szobájuk, és akkor összekötözött lepedőkön megpróbálták leereszkedni az ablakból, amely rohanó folyóra nyílik. De belezuhantak a vízbe, és egy örvény elragadta őket.

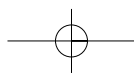
Bergman ekkor, talán először pályafutása során, a párhuzamos szerkesztés eszközéhez folyamodik, és újból a nyaralót mutatja, ahol a csatornából változatlanul folyik a víz. Helena most a terhes Majt, a pesztonkát fogadja, aki nem ment el a többiekkel kirándulni, mert nagy már a hasa. Gustav Adolf gyermekét hordja a szíve alatt, amit Helena is, a család is magától értetődő, örömteli fejleménynek tekint. Majt mégis megviseli a helyzet, ráadásul a gyerekekért is rettentően aggódik.

Justina azonnal jelenti az éppen fuvolázó püspöknek, milyen szörnyű történetet talált ki Alexander. A püspök arca elsötétül, és ez egyaránt jelentheti azt, hogy rettentően felbőszíti Alexander pimaszsága, illetve hogy Alexander fantáziálása a titkolt igazságot leplezte le. Alexander természetesen ezúttal is egy képzelgése állítja szembe mostohaapjával.

Egy közbevágott rövid jelenetben megint a nyaralót látjuk: megérkezik Emilie Helenához. Aztán újra a püspök háza, a gyerekszoba, éjjel van, a gyerekek már alszanak, villámok fénye világítja meg arcukat. A püspök anyja durván felrzza őket: mostohaapjuk beszélni akar velük. Következik a második kihallgatás mintegy tíz perces jelenete, amely a dialógusok, a színészi játék és a plánozás szempontjából egyaránt a film egyik csúcspontja. Szinte perverz módon, mintha esküdtek lennének, a házbeli nők is jelen vannak a tárgyaláson: Justina, a besúgó, aki élvezi is a helyzetet és meg is van rettenve, a püspök anyja és húga, akik egy komor asztal két végén egyforma pózban kötnek. Alexander ezúttal egy darabig tagad, és megátalkodottságával láthatólag felbőszíti a püspököt, akit azonban méltóságérzete önuralomra kötelez. Hidegvérűen képmutató és kérlelhetetlen. Azt állítja, hogy ő szeretetből bünteti meg Alexander hazugságát. „Szeretlek, de ez a szeretet nem vak és elpuhult, hanem erős és kemény.” Mialatt nádpálcával víz ütést mér Alexander csupasz fenekére, Bergman nem ezt mutatja, hanem sorra a három nő, valamint Fanny arcát. A püspök anyja szorítja le Alexander tarkóját az asztalhoz, egyik ujján még ott a gyűszű. Végül Alexander szinte ordítva kér bocsánatot és csókol kezét a püspöknek, de az éjszaka hátralevő felét a padláson, a patkányok közt kell töltenie. Mikor a püspök gyengédsége jeléül még megsimogatná Fanny fejét, a kislány ijedten kapja el, mert azt hiszi, pofont kap.

Ezután folytatódik Helena és Emilie jelenete a nyaralóban: Emilie kétségbe van esve végzetes tévedése miatt, már válna, de a püspök nem hajlandó, azonkívül gyereket vár tőle, és a törvény a püspöknek ítélné a gyerekeket. Itt a forgatókönyvben és a tévéváltozatban a padlásra bezárt Alexander egy újabb álma/látomása (?) következik: megjelennek előtte a püspök vízbe fúlt lányai, és számon kérik rajta, miféle hazugságokat állított róluk. A filmváltozat azzal folytatódik, hogy Emilie hazaérkezik, és megtudja, hogy Alexander be van zárva a padlásra. A püspök húgával valósággal verekednie kell a kulcsért. Aztán megint egy emlékezetesen szép beállítás: felülről látjuk a padlásteret, amelyet homályos-piszkos fénnel világít meg egy ablak, Alexander a padlón alszik egy matracon, körülötte lim-lomok. Emilie gyengéden felébreszti, aztán mikor meglátja a fiú véres fenekét, felzendül az ismerős Bach-gordonkaszóló.

Kontrasztként harsány életkép következik a nyaralóból: Gustav Adolf, Alma és Heléna civakodnak valami semmiségen, aztán a hosszabb változatban burleszkbe illő jelenet játszódik le Carl és Lydia között, utána pedig egy vérfagyasztó házassági jelenet Emilie és a püspök között – az utóbbi kettő hiányzik a filmváltozatból.

A *Fanny és Alexander* legkülönösebb jelenetei következnek ezután, amelyek a mágiát léptetik színre. A halott Oscar megjelenései már eddig is relativizálták valóság és irreális határait, de Isak Jacobi és segédei most igazi csodatévökként avatkoznak be az eseményekbe. Két lovas stráfkocsi vágat végig a város utcáin, egy ódon fotelban Isak trónol rajta. Megállnak a püspök háza előtt, Isak bejelenti, hogy azért jött, mert mégiscsak megvenné a püspök úrtól azt a díszes ládát, amelyet az korábban eladásra kínált neki. A püspök bizalmatlanul ugyan, de elfogadja az ajánlatot, és mialatt elvonul, hogy aláírja a szerződést, Isak elrejt a ládában Fannyt és Alexandert. A püspök végül mégsem tud uralkodni gyanakvásán, átkozni, ütlelni kezdi a zsidót, és azzal vádolja meg, hogy el akarja rabolni a gyerekeket. Fölrohan a gyerekszobába, mire Isak karjait az égnek emelve, nagyot ordítva, sugárzó fényesség kíséretében csodát művel: Fannyt és Alexandert valamiféle szemfényvesztő trükkel „odavarázsolja” a szobájukba. Bergman meg sem próbálja mindezt „megmagyarázni”.

Isak ládástul zsúfolt régiségkereskedésébe viteti a gyerekeket, amely a következő éjszakán félelmetes labirintusként nyílik meg Alexander képzeletében/álmában (?) – vagy a (filmbeli) valóságban. Erre a tévéműveletben csak napok múlva kerül sor, ott addig más is történik: Isak elmesél egy szomorú héber példabeszédet az életről mint fárasztó és hiábavaló vándorlásról, aztán a püspöknél látogatást tesz Gustav Adolf és Carl, és eredménytelen diplomáciai tárgyalást folytatnak Emilie és a gyerekek „kiadatásáról”. A filmváltozatban Alexander már érkezésük éjszakáján felkel, hogy illemhelyet keressen, és aztán eltéved a régiségekkel és ember nagyságú, mozgó bábokkal zsúfolt, félhomályos folyosók útvesztőjében. Egyszer csak megint apja jelenik meg, és elbeszélget vele, többek közt Istenről, akiről Alexander azt gondolja, hogy szarik mindenkire.

A püspöki rezidencián Edvard és Emilie hajnali négykor még mindig nem alszanak. Két csüggedt, elgyötört ember. A püspök nem enged. Míg Emilie mint színésznő szüntelenül váltogatta a maszkjait, és a végén már ő maga sem tudta, kicsoda, neki csak egyetlen maszkja van, „de az beleégett a húsomba.” Mikor a férfi kimegy a beteg nénihez, Emilie altatót tesz az italába.

Alexander közben – korábbi Bergman-filmek ironikus idézeteként – egy tapétaajtó nyílására figyel föl, mögüle egy hang szólal meg: „Isten van az ajtó mögött”, aki bizonyítani akarja a létezését. Ijesztően rázkódó, himbálózó marionettbábuk tűnnek fel előtte, egy múmia lélegzik és fényt bocsát ki. Aron, Isak unokaöccse játszik vele, és megjegyzi: „Az érthetetlen dolgok feldühítik az embereket. Ezért sokkal jobb, ha különféle készülékekre, tükrökre és vetítőkre fogunk mindent.” Isak bácsira hivatkozik, aki szerint „többféle valóság vesz körül bennünket, és ezek egymástól függetlenek.” Hemzsegnek körülöttünk az árnyak, szellemek, bolygó lelkek, kísértetek, démonok, angyalok és ördögök. A múmia ekkor lassan elfordítja a fejét, és a következő pillanatban a verítékező, sebes arcú, kövér Elsa néni látjuk, amint a petróleumlámpa ernyője felé nyúl.

A püspök rádöbben, hogy altatót ivott. Emilie nem is tagadja, és közli vele, hogy „mélyen fogsz aludni. Amikor felébredsz, én már nem leszek itt.” A püspök próbál ellenállni, de már alig lát. Zokogva adja meg magát.

Ismét Aron birodalma. Egy újabb titokzatos, vasrácsos ajtó. Isak bácsi tilalma ellenére belépnek, és Alexander itt megismerkedik Ismaellel, Aron öccsével. Ismael androgén lény (szerepét fiús külsejű fiatal nő, *Stina Ekblad* játssza), veszélyesnek tartják, és ezért be van zárva ebbe a szűk, sötét szobába, de ő ezt nem bánja. Telepatikus képességekkel megáldott gondolatolvasó – alakját jobb híján legalábbis így értelmezhetjük a film világán belül. Elmondja, mit olvas ki Alexander fejéből („egy ember halálát kívánod, azt is tudom, mire gondolsz”), úgyszólván „eggyé válik” vele, és „segít” neki, hogy teljesüljön rettentő kívánsága. Egy-egy közbevágott képen Elsa néni leveri az ágya mellett álló petróleumlámpát, lángok csapnak fel, aztán a néni lángolva menekül a lángoló szobájából.

E pokoli látomás után bensőséges, békés kép: a terhes Emilie egy ágyon fekszik az Ekdahl házban. A rendőrségtől érkezik két férfi, és beszámolnak az asszonnak arról, hogy reggel milyen szörnyű körülmények között vesztette életét férje. Bergius kisasszony, akár egy égő fáklya, kétségbeesésében rávetette magát a mélyen alvó nagytiszteletű úrra, és őt is felgyújtotta. Egy pillanatra a kamera megmutatja a részben szénné égett, még agonizáló püspököt. A rendőrfelügyelő beszámolóját a távolból Alexander is hallgatja.

Az epilógus nagy családi ünneppel kezdődik, amely a nyitó karácsonyi ünneppel párhoz. A két újszülöttet, Maj és Emilie gyermekének jövetelét ünneplik. Ez az ünnepség külsőségeiben még színesebb, még pompázatosabb, mint az előző – túlzásai nyilvánvalóan ironikus értelműek. Így értendő Gustav Adolf félig komoly, félig játékos, félig filozofikus, félig érzelmes és dagályos beszéde is, amelyet a nagy kerek, virágdíszes asztal körül fel-alá járkálva tart. Az örömmámor és a sírdogálás még szűkebb családi körben is folytatódik, Gustav Adolf spiccesen ölelgeti a feleségét és Emilie-t; Maj, valamint Gustav Adolf vele egykorú lánya a maguk lábára akarnak állni, és elköltözni készülnek Stockholmba. Már-már sokalljuk az érzelmek túláradását, amikor a lakásban önfeledten fel-alá mászkáló Alexander vállára egy sötét folyosón súlyos kéz nehezedik: a püspök árnya magasodik föléje. „Nem menekülhetsz előlem” – mondja. És biztosak lehetünk benne, hogy a happy-end ellenére Alexander, mint élete nagy részében Bergman is, csakugyan hordozni fogja az autoritárius, büntető apa nyomasztó emlékét. Amint annak az ódiámát is, hogy „megölte” őt, legalábbis mint művészt a képzeletében.

Alexander-Bergman, az eljövendő művész hitvallásának tekinthető a befejező Strindberg-idézet. A színházhoz visszatérő Emilie egy könyvet ad át anyósának, szeretné, ha elolvasná. Strindberg új színdarabjáról, az *Álomjátékról* van szó, amely 1902-ben jelent meg – ebből melleleg utólagosan a film játékidejét is pontosan betájolhatjuk. A kísértettől megrettent, hálóiinges Alexander nagyanyja ölében keres menedéket, aki ezt olvassa fel neki a könyvből: „Minden megtörténhet, minden lehetséges és valószerű. Idő és tér nem létezik; a valóság egy jelentéktelen töredékéről a képzelet elrugaszkodik és új szöveget sző...”

A *Fanny és Alexander*, mint szó volt róla, nemcsak összegzés, nemcsak a Bergman-témák pazar seregszemléje, hanem sok mindenben el is tér az egész korábbi életműtől. Eltávolodik tőle. Egyrészt a kívülről, bölcs elbeszélő, másrészt a gyermek Alexander perspektívájából közelít olyan témákhoz, amelyek korábban nyomasztóan komor, drámaian kiélezett problémákként jelentek meg: Isten és az emberi létezés diszkrepanciája, a személyiség kérdéses identitása, az érzelmi analfabétizmus, az élethazugságok, a művészet démoni természete. Mindezeket a témákat ez a film is intonálja, de a fent említett kétféle perspektívából megszélesülnek, helyenként már-már csupán az önfeledt mesélés ürügyévé válnak. Ha vannak is a filmben drámaian sötét pillanatok, mindenekelőtt Alexander szemszögéből nézve, biztosak lehetünk benne, hogy mint a mesékben – akár a rémmesékben –, végül minden jóra fordul. Isten szarik ugyan mindenre és mindenkire, de a(z emberi?) mágia mindent lehetségessé tesz. A kisvárosi színészet nem váltja meg ugyan a világot, de mégis többet ér és emberibb, mint a rideg, aszkétikus, örömtelen vallásosság. A szeretet, az életöröm feloldhat olyan morális és érzelmi konfliktusokat, amelyek a polgári erkölcsi normák szerint kibékíthetetlenek. A *Fanny és Alexander* abban is különbözik Bergman korábbi filmjeitől, hogy itt nem kétséges, melyik oldalon áll az elbeszélő, milyen szereplőkkel, melyik életformával rokonszenvez, illetve azonosul, és ezzel szemben kik a „rosszak”. Míg olyan filmekben, mint *A hetedik pecsét*, az *Úrvacsora*, *A csend*, a *Persona*, a *Suttogások és sikolyok* vagy akár a *Jelenetek egy házasságból*, egyszerűen irreleváns az a kérdés, hogy „kinek van igaza”, ki a jó és ki a rossz, itt a püspök feltűnésekor, Alexander első megszégyenítésekor véglegesen eldőlt, hogy két világ, kétféle mentalitás kerül szembe egymással, és a néző az elbeszélővel együtt, megint csak mint a mesékben, a jobbik, az igazabbik győzelméért fog szorítani

ni. Ez a meseszerű távlat egyszerűsít, túloz, az Ekdahl-családot megszépíti, a Vergéruházat elsötétíti – bár épp ebben az utóbbi vonatkozásban igazán hitelesnek tűnik a film, nem véletlenül: Bergman ezt a szülői házat sokkal jobban ismerte, mint a legfeljebb vágyálmaiban élő másikat. A Jacobi-féle mágia világa végképp a képzelet mesés szülötte, de egyben a rendező-mágus varázslatos hatalmát is megjeleníti, azt az elhatározását, hogy itt most olyan filmet készít, amelyben „minden lehetséges”, amelyben még a rossz is jóra fordítható. Mindezt nem érdemes a pályakép egésze felől szemlélni: szó sincs arról, hogy a *Fanny és Alexander* valamilyen szempontból korlátozná a korábbi filmek művészi igazát, érvénytelenítené az ott alkalmazott módszereket, új megvilágításba helyezné azok világképét. Ugyanakkor a film teljes félreértése volna az is, ha az előző filmek szikárságát, könnyörtelenségét, analitikus komplexitását kérnénk számon rajta.

A *Fanny és Alexandert* Bergman akarva-akaratlanul valamiféle jutalomjátéknak szánhatta, a mesterségtől való búcsúzásnak, a mesterség és a munkatársak iránti szeretete kifejezésének. Mint a *Laterna mágica*ban elmondja, a film forgatása közben érlelődött meg benne a döntés, hogy abbahagyja a filmkészítést. Olyasfajta derűs mesével akart búcsúzni, mint amilyen *A varázsfuvola* volt, de most nem Mozart világát, hanem saját életét és álmait tette meg meséje tárgyává. Kiderült azonban, hogy egyelőre mégsem tudja abbahagyni.

SZOLLÁTH DÁVID

A ROMANTIKUS HŐS SZÁNALMAS BUKÁSA

Rakovszky Zsuzsa: VS¹

Az alaptétel

Először azt hittem, Rakovszky Zsuzsa regényének az a legfőbb hibája, hogy a regény könnyen visszavezethető egyetlen alaptételre. Azt hittem, hogy a regény emiatt, az alaptételesége miatt válik kiszámíthatóvá, és ezért lehet, hogy az olvasó lelkesedése időről-időre alábbhagy. Aztán rájöttem, hogy vannak „alaptételes” művek. Nem is rosszak. Például: „Fortéllyal mindent túl lehet élni. Fortéllyal, valamint az istenek segítségével minden veszélyen át lehet jutni.” Ez az *Odüsszeia* alaptétele. „Minden bűnös elnyeri a neki kijáró büntetést.” Ez Dante *Poklának* az alaptétele. „A történelem értelmetlen, a teremtés azonban mégis értelmes.” Ez *Az ember tragédiája* alaptétele. És azt hiszem, nemcsak klasszikusok, hanem kortárs művek között is találunk ilyeneket. Például megkockáztatom a következőt: „Az összetartozás tudatával mindent ki lehet bekkelni”, ez lehetne az *Iskola a határon* alaptétele. Vagy „Testünk mindennél alapvetőbb”, ez lehetne az *Emlékiratok könyve* alaptétele stb. Talán az értelmezés lezárhatatlanságára és a jelentés szóródására vonatkozó belátások dacára is el tudjuk fogadni, hogy ma is vannak efféle alaptételes művek, és ezek nem feltétlenül rosszak.²

A VSnek így lehetne megfogalmazni az alaptételét: „Az ifjúkor romantikus illúziói és lázongásai hiábavalóak és veszedelmesek.” Így összegezhető Rakovszky feldolgozásában Vay Sándor történetének alapállítása. (Mint az közismert, Vay Sándor gróf tizenkilencedik századvégi költő, tárcáíró, világi. Azzal tett szert világhírré, hogy nőként élt férfi életet és hogy esetét Krafft-Ebing szexuál-patológus is elemezte híres *Psychopathia sexualis*ában. A kérdést Borgos Anna tárta fel, nagyszerű 2007-es újralfelfedező tanulmányában.³)

A VS öncsaló és másokat is félrevezető illúziókeltésnek, romantikus szenvedélynek

¹ A JAK Tanulmányi Napokon 2011. június 11-én elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

² Természetesen nem azt állítom, hogy az alaptételben kimerül a művek értelmezési mezeje, erről szó sincs. Ám az alaptétellel ellentétes állításokat mégsem lehetne alátámasztani a művel, és ez valamelyest mégiscsak korlátozza az interpretációs lehetőségeket. Az *Odüsszeia* hibás értelmezésének tekintenénk, ha valaki azt olvasná ki belőle, hogy „csakis az égiek önkényén múlik az emberi boldogulás, hiába vagyunk okosak, hiába vagyunk megfontoltak” stb.

³ Borgos Anna, Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális nemiszerep-áthágó a múlt századfordulón, *Holmi*, 2007. február, 185-194.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2011
394 oldal, 3490 Ft

értékeli a főhős abbéli igyekezetét, hogy saját biológiai nemével ellentétes nemi identitását elfogadtassa környezetével. Vay hiába vált nemet, hiába vall „vad” liberális eszméket, hiába utasít el minden társadalmi konvenciót, hiába játssza a hősszerelmezt, súlyos kompromisszumok, mások és önmaga tönkretétele árán sem tud teljes értékű férfiéletet élni. Nem lehet például férj és apa, és hiába kendőzi el önmaga előtt is a tényeket, próbálva újra és újra feleséget szerezni, kapcsolatai hazugságra épülnek és szükségszerűen összeomlanak.

Mint látható, ez meglehetősen józan, sőt: konzervatív alaptétel, de hát még ezzel sem volna semmi baj. (Vannak konzervatív alaptételű remekművek.) A fő probléma nem az, hogy *van* alaptétele a könyvnek, vagy hogy ez konzervatív, hanem az, hogy ritkán engeddi a könyv, hogy megfélekedezzünk az alaptételtől, a tanulástól. Ezért kényelmetlen a könyv olvasása, ezért érzem időnként redundánsnak és túlírtnak a művet.

Ki beszél?

A VSben elsősorban az irónia biztosítja az alaptételnek megfelelő értékrendet. Ez talán meglepő, hisz az iróniát a rendbontás, a közvélekedések megkérdőjelezésének retorikai alakzataként szokás számon tartani, itt mégis konzervatív álláspontot rögzít. Romantikus, szenvedő, érzelmeket affektáló, egyébiránt léha és életképtelen főhősünket lelepi le lépten-nyomon az implicit szerző⁴ iróniája.

Van tehát egy implicit szerzőnk, aki a saját maga számára tartja fenn az ironikus szemléletet, és vannak alárendelt elbeszélők, elsősorban a főszereplő, Vay Sándor, másodsorban az őt vizsgáló törvényszéki orvos, Dr. Birnbacher – az ő látókörük korlátozottabb, mint az implicit szerzői nézőpont. Dr. Birnbacheré egyszerűen azért korlátozott, mert a doktor a tizenkilencedik századi, prefreudiánus lélekbúvárlat és a pozitivista tudományosság nyelvét beszéli, amelynek érvényességében már nagyon rég nem hiszünk, amint ezt ironikusan jelzi is a szöveg. Ettől persze a doktor lehet szimpatikus, vannak barátságos vonásai.

Dr. Birnbacher bemutatásának kérdésénél a főszereplő ironikus ábrázolásának problémája nyilvánvalóan összetettebb. Vay Sándor több műfajban, műnemben is megszólal a regényben. Naplót vezet, önéletrajzot ír Dr. Birnbacher kérésére, és négy versét is olvashatjuk. Egyik diszkurzustípusban sincs azonban önálló szólama, nézőpontja. Saját szólamának önállóságát az implicit szerzői szöveg korlátozza többlettudásának jelzésével vagy ironikus beállításaival. Könnyen az a benyomásunk keletkezhet, hogy az egyes szám első személyű elbeszélésben két hang van jelen, nehéz eldönteni, hogy a tatógó száju báb hangját halljuk-e, vagy a hasbeszélő művészet, aki a karjára húzta a bábót. Az elbeszélőknek csak viszonylagos önállóságot enged az implicit szerző.

Hasonló kettősség köszön vissza abban is, hogy Vay Sándor mindig megismétli hibáit és – noha e hibáknak tudatában van – soha nem tanul belőlük. Négy szerelmi ügye van, amelyek rendre ismétlődő elemekből épülnek fel. Két alkalommal szöktet lányt és két alkalommal tart álesküvőt álpappal. Mindannyiszor félrevezeti vagy megpróbálja félrevezetni szíve választottját. Mindannyiszor lángoló szerelmet érez, amelyet byroni hevülettel ad elő, de az esetek többségében nem gondoskodik a megszőktetett vagy nőül vett hölgyekről. Szerelmi csalódásai után mindig rosszlányokkal vigasztalódik, hogy a rosszlányokban aztán mindig iménti szerelmének vonásait lássa viszont, viselkedését pedig utólag mindig szégyelli, ideig-óráig legalábbis. A négyből három alkalommal cselszövő barátja, Zarándy viszi a bajba. Zarándy megismert gatteteiből Sándor gróf nem vonja le

⁴ Implicit szerzőnk a regény különböző elbeszélő szövegei fölé rendelt instanciát értek, a regény formai, szemléleti egységét biztosító nézőpontot.

a tanulságot, hanem újra és újra Zarándyra bízta magát, pedig hólelkű szerelmei két alkalommal is megérik a gazembert Zarándy lehengerlő modora mögött.

Nemcsak szerelmi ügyek terén fogyatékos Vay Sándor önismerete, hanem az anyagiak terén is. Megszámolni sem igazán lehet, hány alkalommal hangzik el a regény során, hogy újabb birtokrészt adtak el a Vay-szülők, amelynek ráeső jussát az ifjú gróf (vagy az ifjú kontesz) azon melegében feléli, elherdálja. Nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy Zarándy folyamatosan szipolyozza, és igazi dzsentrí gavalléerként, csak hogy imponáljon, odaadja utolsó százását színészbarátjának, képzelt vetélytársának, noha az csak egy tízest kért tőle.

Az olvasó mindezt látja, és nem szólhat közbe. Vay Sándor eközben fokról fokra hanyatlik, eladósodik, tönkreteszi magát, egészen a börtönig süllyed, anélkül, hogy tudná, mit csinál. Anélkül, hogy a folyamatot egybelátná. Csakhogy az a furcsa, hogy minderről a gróf egyes szám első személyű önéletírásából és naplójából értesülünk, az említett, nehezen tetten érhető, ironikus, háttérből irányító hasbeszélő-szólamnak köszönhetően. A fikció szerint a Vay által írt önéletírás mondja ki az ítéletet róla, amit mindenki ért, csak ő nem. Ám az éleslátó önéleplezés és a süket-vak önfélreértés egy szólamon belüli együttesét nehezen fogadja el az olvasó. Ellentmondásosnak érezhetjük, hogy a főszereplő-báb tökéletesen naiv marad elhangzó szavainak és elbeszélte cselekedeteinek értelmét illetően. Ebben az ellentmondásban ott rejlik a kissé pszichologizáló, etikai ítélettől nem tartózkodó könyv sugalmazása: lásd olvasó, így működik az öncsaló karakter.

Ennek a különös, két hangra írt szólamnak ugyanakkor kedvező poétikai hatásai is vannak. Egyrészt kiválóan alkalmas a feszültségkeltésre: az olvasó izgulhat naiv, fiatal hőséért. Másrészt a hibáiból nem tanul és állandóan ironikusan láttatott hős egyre kevésbé érdemli meg az olvasói szimpátiát, ez is feszíti, fokozza az olvasás dinamikáját, teret enged többféle olvasói viszonyulásnak. De van itt még egy szempont, amely nagyon is indokolja a hős és az elbeszélő nézőpontja közötti jelentős szintkülönbséget. Vay Sándor a férfiletet tekinti természetének megfelelő állapotnak, ami az implicit szerző magasabb nézőpontjából tekintve illúzió. Ugyanakkor a regénybeli Vay önéletírása nemcsak állítja ezt a meggyőződést, hanem képes az illúziót megosztani, kiterjeszteni az olvasóra. Ebből a szempontból valóban határozottan elkülönül a két szólam. Vay írása férfi írása. Nem tudom, hogy vannak-e ennek stilisztikai jegyei (később vissza fogok térni arra, miféle férfias tulajdonságok jellemzik a figurát), mindenesetre a regényben található beékelte regény, vagyis a fiktív Vay gróf önéletírását olvasva én időről időre elfelejtettem, hogy Vay Sándor voltaképpen Vay Sarolta. A regénybeli Vay gróf fiktív önéletírása ebben a tekintetben erősen hasonlít a valóságos Vay gróf írásaira. Vay összes műveinek életében megjelent köteteit lapozgatva sem találunk utalást a szerző saját biológiai nemére. Ez egyrészt megengedhetetlen önéleplezés volna: a szerzői imázs és a társadalmi szerep hiteltelentése. Másrészt irodalmi indiszkrécio is volna. A Vay tárcái és novellái által megidézett világban, az arisztokrata szalonok, udvarházak és színházi öltözők világában ilyesmit úriember nemigen tesz szavá.

A szánalmas hős

Rakovszky Zsuzsa egy interjúban azt nyilatkozta, hogy „megértéssel” szemléli hőseit, de mulat is rajta, ahogy az ember ifjúkorának ballépésein szokott mulatni.⁵ Mintha afféle

⁵ „Manapság a társadalmi szokásrendnek már csak a romjai léteznek, nem nagy »kunszt« dacolni vele, ilyen alapon biztosan nem érzek lelki rokonságot Vay Saroltával. Inkább egy kissé úgy érzek iránta, ahogyan az ember idős korában a fiatalágára szokott visszanézni: megértéssel, de azért kicsit mulatva is azon az egykori valakin, aki annyi bolondságot követett el.” Mátraházi Zsuzsa beszélgetése Rakovszky Zsuzsával. http://konyv7.hu/index.php?akt_menu=11477 (utolsó letöltés 2012. márc. 16.)

szeretetteljes iróniával viszonyulna hozzá. A regényben azonban az ironikus viszonyulás jóval erősebb, mint a megértő. A VS három esetben ábrázolja egyértelműen pozitív beállításban Vayt. Akkor, amikor a Dr. Birnbacher törvényszéki orvossal folytatott vizsgálat során a maga sajátos, szenvedélyfűtötte logikáját elismeri; akkor, amikor a még gyermek Vay Sándor hányatott sorsát megértéssel ábrázolja, harmadszor pedig a könyv zárójeletében, amikor az öreg Vay lemondott már vágyairól, és bölcs, illúziótlan, megállapodott férfiúnak mutatkozik.

Előfordulhat, hogy más olvasó esetleg több pozitív vonást is talál, de ez nem változtat azon, hogy Vay néhány „megértő” beállításon kívül többnyire tehetségtelen költőként, naiv, öncsaló, akarnok imposztorként, elviselhetetlen pojácafént, néha pedig egyenesen szárnalmas figuraként mutatkozik meg. Ezek a karaktervonások a főhős kamasz- és fiatal felnőttkorához társulnak, tehát a regény javarészeben uralkodóak, míg a pozitív beállítások, mint láttuk, a gyerek- vagy a kései felnőttkorhoz tartoznak többnyire és hangsúlytalanok.

Rögtön a regény kezdetén kiderül, hogy Vay írogató úri dilettáns. Vay versei a regény főhősének jellemzése kedvéért szerepelnek, a három vers a regény elején afféle „alkalmazott” szereplíra (a regényvégi negyedik nem), amely dokumentálja a fikción belül Vay dilettantizmusát. Különösen a versekhez fűzött oktondi lábjegyzetéről mondható el ez: nemcsak Vayt teszik nevetségessé, hanem a költés, az ihlet romantikus pózait is általában, hiszen fontoskodva rögzítik, hogy a megverselt valóság voltaképpen sokkal prózaibb, mint az elkészült lírai műremek. Vay Sándor fiatalkori versei valóban ilyenek, ezen nincs mit szépíteni,⁶ és természetesen nincs is túl sok értelme számon kérni Rakovszky regényén, hogy milyen írónak mutatja be Vayt. Annyit azért érdemes megjegyezni, hogy felnőttkori tárcái derék másodvonalbeli írókat mutatnak és sokkal jobbak, mint versei. Ezekben olyan, mint Krúdy gyengébb pillanataiban.

A regénybeli dilettákkal az a probléma, hogy egy olyan figura irodalmi tehetségtelensége válik nevetségessé, aki máskülönben, másvalamiben roppant különleges és érdekes. Akinek alaposabb (megértőbb?) szemrevételezésével megtudhatnánk valami fontosat korának erkölcséről és szexuális normarendszeréről. Ehhez persze az kellene, hogy maga a szemrevételező tekintet ne legyen egyrészt viktoriánus módra konzervatív, másrészt érdeklődjön valamelyest a kor iránt. A VS-ben (ellentétben *A kígyó árnyékával* vagy *A hullócsillag évével*) a korabeli társadalmi-kulturális miliő jelzésszerű, alig látható, ebben a regényben a főalak „visz mindent”, a regény rajta múlik.

Vay azonban épp korának „erkölcsi és nemi normái” tekintetében lehetne koronatanú, hiszen nincs még egy hozzá fogható nemváltó figura.⁷ Ebből a szempontból másodlagos körülmény, hogy Vay dilettáns költő is volt. A VS viszont épp ebben a minőségében mutatja be már az első lapokon. Ezzel az entrée-vel eleve hitelteleníti hősét, méghozzá valami olyasmivel, ami a regény modelljét a legkevésbé sem hiteltelenítette a maga korában: Vay Sándor az ifjúkorában írt klapanciák után sikeres tárcaíró lett.

Érdekes lenne megvizsgálni, hogyan működik az a társaság, amely – noha mindenki tudja, hogy a kérdéses úr voltaképpen hölgy – képes úgy viszonyulni hozzá, mintha úr

⁶ A regénybeli Vay versei helyenként szó szerint is érintkeznek egyes Vay-versekkel. A regény első versében, az „Éji gondolatok”-ban, Vay *A lugosban* (1876), a *Viszontlátlak* (1877) és a *Karácsony éj van* (1878) című verseinek sorai, képei köszönnek vissza. Vay Sándor verseinek Kapui Ágota szerkesztette kötete („Virág borul minden rögre”) letölthető Dabas város honlapjáról. <http://www.dabas.info.hu> (utolsó letöltés 2012. márc. 16.)

⁷ Hacsak a Krúdy által is felidézett, papi reverendában feltűnést keltő, soha meg nem jelenő munkáihoz előfizetőket gyűjtő Simli Mariskát nem tekintjük annak. Lásd Vay Sándor és Simli Mariska *kalandregényei* [1930]; *Simli (Az arszlán naplójából)* [1928] In: Krúdy Gyula, *A szobrok megmozdulnak*, Gondolat, 1974, 425-430., 430-434.

volna. Talán hajlamosak voltak afféle hóbortnak tekinteni a nemváltást? Szeszélynek, ami talán kissé pikánsabb huncutság a szokásosnál, de kétségkívül roppant „eredeti”? Miért nem segít a regény annak megértésében, hogy hogyan lehetett Vay része a kor kaszinózó, vadászgató, párbajozó, magyar nótázó, kuplerájba járó, színésznők öltözője előtt ácsingózó úri társaságának? Ebben a tekintetben miért nem lát implicit szerzőnk messzebbre hősénél? Hogyan értelmezzük ezt a társadalmat? Nyitott volt? Tapintatos? Elfogadó? Vagy inkább csak jobbnak látták nem feszegetni a kérdést, kerülték, esetleg tabusították a témát? Esetleg ezek a mai kategóriák nem is érvényesek? Rakovszky regényében a nemváltás kérdései a törvényszéken, az orvosi vizsgáloban, valamint a főhős józan nagymamájának dörgedelmeiben kerülnek elő, de a mindennapi élet nyilvános érintkezésében nem, és ez hiányérzetet kelt.

Ott van aztán az a kérdés, amelyet Borgos Anna tett fel: normát sért-e az, aki úgy vált nemet, hogy eközben nem kérdőjelezi meg a társadalmi nemek elfogadott konvencióit? Normát sért-e az a nő, aki, mivel önképe és társadalmi képe szerint férfi, nőket szeret, és – konzekvensen és konvencionálisan – undorodik a homoszexualitástól, így eszébe sem jutna férfhoz nyúlni? Vay gróf ugyanis ilyen „férfi”. A patriarchális világrend kategóriái szerint gondolkodik a nemek különbségeiről, lenézi a feminizmust,⁸ a férfit nemesnek, állhatatosnak, a nőt gyengének és befolyásolhatónak⁹ ábrázolja, ugyanakkor szereti a nőt lovagias vágyak tárgyaként szemlélni és tündérivé idealizálni (lásd például kötetnyi Sissy-történetét)¹⁰ stb.

A konvencionalitás kérdése Vay Sándor vagyonhoz, pénzhez való viszonyában is előkerül. Hiszen kevés magától értetődőbb közhely van annál, hogy a dzsentri szórja a pénzt, pusztítja a vagyont. Az más kérdés, hogy ez a társadalomtörténészek szerint vajon milyen mértékben volt igaz, és hogy mennyire inkább köztudalomról, irodalomtörténeti toposzról van szó. Az viszont nem kétséges, hogy az „anyagi romlás” a dzsentri-kép közheleszerű alkatrésze.

Rakovszky regényében állandóan, unalomig ismételt elem: a főhős herdálja a birtokot. Vay szerelmi ügyei kisebb vagyonokat emésztenek fel, lovagias kudarcai szántókban és erdőekben mérhetők. Minden a romantikus illúziókergetésre megy el, arra, hogy férfiaságát, férfi-mivoltát újra és újra bebizonyítsa. Az olvasónak csak az aggodalom jut, minthogy a hős rá sem hederít anyagi romlására. Ezzel szemben Vay Sándor (most az író, nem a regényszereplőt értve e név alatt) publicisztikájában gyakori téma a földbirtokos arisztokrácia évszázados házainak romlása és e romlás társadalmi és gazdasági oka, tehát elmondható ugyan, hogy Vay a családi birtokok felélésében szülei példáját folytatta, de az nem, hogy naivan tette volna ezt. A tárcák Vay Sándora az arisztokrácia végnapjainak udvariasan sóhajtozó krónikása, de a régi világ iránti nosztalgiaja ellenére nem ellensége a demokraciának vagy a modern nagyvárosi kultúrának.

A regénybeli Vay illúziófüttötte romantikus ficsúr, aki ködképeinek megszállott kergetése miatt veszt el vagyont (lásd: költői igazságszolgáltatás). A tárcáiban bemutatkozó Vay Sándor ezzel szemben reflektált és rezignált dzsentri, diszkrét úriember, aki minden, csak nem öncsaló. Ennek a Vaynak van realitásérzéke, nem hiába úszta meg a sokak számára valóban végzetes életformaváltást. A birtokok elherdálása közben és után sikeres, rendesen fizetett tárcaíró lett. Azok közé tartozott, akiknek sikerült átvedlenie utolsó generációs arisztokratából elsőgenerációs értelmiségibe. Jól csengő nevének presztízse kiegészült, ha nem is

⁸ Lásd pl.: *Régi mesék, régi szerelmekről* In: gróf Vay Sándor: *Pestvármegyei históriák*, Budapest, Légrády Testvérek, Érdekes Újság Kiadóhivatal, é. n. (1907), 41.

⁹ Lásd *Válásokról* In: *gróf Vay Sándor Művei*, 10. k. 130.

¹⁰ Pl. *A királyné poétája* In: *gróf Vay Sándor Művei*, 10. k.

elsőrangú, mégis meglehetősen írói tehetségével, a „jó csukló” készségével. Mindezt úgy, hogy – tudjuk – az ő életének igazi tétje nem is a társadalmi váltás, hanem a nemváltás volt.

A regény főhőse nemegyszer kimondottan szánalmas figurának mutatkozik. Felindultságában éles fejhargon szokott kiabálni, ami saját maga számára is elviselhetetlen. Ez az éles fejhargon vélhetőleg nem más, mint női szoprán, amely kritikus helyzetekben kiszabadul, s ez Vay önképe szempontjából érthetően kellemetlen szerephiba. Vay szánalmaságának egyik emlékeztető jelenete: álpárbajt rendez, hogy kivívja az imádott színésznő elismerését. Zarándy, felbujtója bicskával óvatosan megvágja Vayt, aki bekötött kézzel megy el a színésznőhöz elmondani, hogy épp most védte meg becsületét. A színésznő udvarias tartózkodással fogadja, ám Vay egyre elkeseredettebben ostromol, térdre hull, könnyezik, és amikor végképp távoznia kell, még meglepetéssel bepólyált kezét, hátha ezzel hat. A jelenet megint csak a férfiszerep teljes kudarca: kosarat kapott, amit ráadásul „nőies” és infantilis módon képtelen elfogadni.

Egy másik metsző ironiával előadott eset: Vay hasmenést kap a börtönben. Már az roppant megalázó férfiruhájától egyébként is megfosztott úriemberünk számára, hogy másvalaki szeme láttára kénytelen szükségét végezni. A cellatárs ráadásul visszataszító, utálatos, köztörvényes néember, akivel Vay, undora ellenére, vágyainak nem tudván parancsolni, még ki is kezd, nem sokkal a hasmenéses eset után. Újabb szánalmas próbálkozás a férfiasság bizonyítására. Ezúttal egészen mélyre süllyed. A cellatárs, ez a hajmeresztően rangon aluli nőszemély, vágyának megvetett tárgya, erkölcsileg fölébe kerekedik és minden joggal megveti őt, a grófot, mint fajtalankodó asszonyt. Én ilyenkor nemhogy a „megértő” viszonyulás nyomait nem találok az ábrázolásban, hanem rémülten próbálok nem részese lenni a heccnek. Mi élvezetet nyújt hősiünk életkudarcának látványa? Ezen más is nevet? Ennyire fontos a józan, nagymamai tanulság, miszerint nem bújhatunk ki bőrünkéből, vagy a nemünkéből?

Mindig a férfiakkal van a baj

A regény javára írandó, hogy a karakter mindezek ellenére nem egyoldalú, hanem összetett és ellentmondásos figura. Hol szánalmas, porban fetregő féregnek látjuk, mint öngyilkossági kísérleteit olvasva, vagy a felidézett jelenetekben, hol másokat manipulálni képes, női áldozatait csapdába ejtő, erős, erőszakos férfinak. Az első és az utolsó nőügyében legalábbis ilyennek mutatkozik. Persze, ha jobban megnézzük, nincs ebben ellentmondás. Amikor felülkerekedik a nőknél, akkor kegyetlenül visszaél hatalmával, a legrosszabb macsó férfiszerepet játszva el, amikor a nők kerekednek fölébe, akkor megalázkodik. Önző és kegyetlen, amikor hatalma van, szánalmas, amikor nincs.

Ez a férfi-ábrázolás nem idegen Rakovszkytól, a férfinem kritikai bemutatása általában jellemző prózájára. Érdekes ebből a szempontból felidézni a két korábbi regényt. *A kigyó árnyékában* a legfőbb férfi szereplő az apafigura. Vannak ugyan jó tulajdonságai, de legmeghatározóbb vonása mégis az, hogy lányának megrontója és megszállottan féltékeny zsarnoka. A regényben szerepel még felelőtlen úrfi, aki a liliomot ugyan letépi, de egy percig sem vállalja a méssalliance-ot. Van továbbá reménybeli kérő, aki gyenge ahhoz, hogy férfiként cselekedjen, és megváltsa Ursula/Orsolya sorsát. *A hullócsillag évében* a férfiak egytől egyig teljességgel alkalmatlanok szerepük betöltésére. Ott van egyrészt Ferri, a bunkó, felelőtlen, agresszív, iszákos, kártyás nagybáty. Ott van Pista, a vőlegényjelölt: fontoskodó, tapintatlan és legfőképp unalmas. Ott van „a Bartha”-ként emlegetett szerető – ebben a regényben ő testesíti meg a „gyenge férfi” típusát –, gyáva, megalkuvó, döntésképtelen papucsferj, méltatlan Flórához. Végül ott van még Flóra főnöke, a tenyérbe mászó, aljas, hatalommániás káder. Ez a négy, meggyőződésem szerint zseniálisan felépí-

tett szereplő, nagyjából le is fedí a korabeli férfitársadalmat, de ha nem, akkor is lesújtó és egyben roppant találó kritikáját adja a magyar viszonyoknak.

A férfiak a *VS*-ben is rossz teljesítményt nyújtanak. Kászonyi Dániel, az ifjú Vay neve-lője, naiv idealista, eszméi idejétmúltak, emigrációja nevetséges. (A *VS* legviccesebb ré-szei Kászonyi Dániel naiv allegorikus festményeinek leírásai [91-92., 99., 103.]) Az öreg Vay gróf, a vén hóbortos, a felelőtlen apa, a birtok elherdálója. A már emlegetett Zarándy: szélhámós, kiugrott pap, liberális, függetlenségi forradalmárból lett besúgó, áruló. Végül pedig ott van Dr. Birnbacher. Kevésbé látni bele, vannak pozitív vonásai is, noha inkább rezonőr-figura, sokkal inkább „az orvosi szemszög”-et megtestesítő narratív funkció, mintsem cselekményt befolyásoló szereplő.

Mármost a *VS* Vay Sándora mindezen rossz férfitulajdonságok gyűjtőhelye. Megszál-lottan féltékeny zsarnok, mint Ursula Binder apja, ugyanakkor férfiatlan, gyáva, tettei kö-vetkezményét nem vállaló puhány, mint Flóra férje. Hatalommániás manipulátor és tehe-tetlen, életképtelen idealista egyidejűleg. El kell ismerni, tényleg emlékezetes figura, és rejtély, hogy egy ilyen romantikusan tépett hőst, egy ilyen szélsőségekből összedobált ala-kot hogyan lehetséges poétikailag egyben tartani és elfogadtatni az olvasóval. Mégis le-het, ami – ezt is el kell ismerni – a regénykompozíció egyértelmű sikere. Hiszen, mint ko-rábban jeleztem, ebben a műben a címszereplőn múlik minden, itt a rajta kívül mindenki más csak epizodista.¹¹

Másrészről mégiscsak van itt némi kiegyensúlyozatlanság. A férfiak szomorú sereg-szemléje után vessünk egy pillantást a nőalakokra is. Rakovszky prózájában kevés olyan szereplő van, akit nem környékez meg az ironia. Ők az egyértelműen pozitív, eszményi, romlatlan nőalakok: ilyen a *Hullócsillag*ban Flóra, ilyen a *VS*ben Millicent, a bűbájos és ár-tatlan angol gyereklány, ilyen Mari, a becsületére vigyázó szép színésznő. Rajtuk kívül a nagymama is egyértelműen pozitív figura: józan, bölcs, kissé szarkasztikus matróna, a családi hagyományok őrzője.

Vannak természetesen negatív nőalakok is Rakovszky prózájában, a felsorolással nem azt akarom sugalmazni, hogy az értékek rendszere ilyen egyszerűen lenne kódolva, és ab-ból sem kívánok elhamarkodott következtetéseket levonni, hogy ezekben a regényvilá-gokban a férfiak döntően rosszak, és jók csak a nők között vannak. A kérdés ennél alapo-sabb áttekintést és elemzést igényelne. Itt és most csak azt szeretném kiemelni, hogy Vay Sándor a *VS*-ben férfiként mérettetik meg és férfiként bukik el (vagy azért, mert nem tud-ja kitölteni a megcélzott férfiszerepet, vagy azért, mert a Rakovszky-próza értékrendszer-ében a férfiak – tetszik-nem tetszik – ilyen tulajdonságokból vannak összerakva), ám ez, tekintve hősünk biológiai adottságait, legalábbis *nem fair*. Kevés megértést tanúsít a re-gény a nemváltás törekvése iránt. Mintha azt állítaná, hogy elég nagy baj az, ha valaki fér-fi, ennél már csak az a nagyobb baj, ha valaki *férfi akar lenni*.

A romantikus fantaszta bukása

A *VS* Vay Sándor-figurájának van egy, az eddig felsoroltaknál közvetlenebb előzménye is. A megbízhatatlan és ködképeket kergető romantikus fantaszta bukásának szüzsé-motí-vumát *Az ismeretlen tényező* című kisregényben vagy hosszúnovellában is feldolgozta a

¹¹ A pretextusokról beszélve érdemes megemlíteni Vay *Diákszerelmem* című elbeszélését a *Pestvármegyei históriák* című kötetből. Ennek hőse, Bálint hasonló figura, mint a *VS*-ben Vay Sándor, ami-nek két oka lehet. Egyrészt Vay, aki „sohasem vallott[a] magá[t] szigorú historikusnak”, feltehe-tőleg önéletrajzi elemekkel tűzdelte meg ezt a szívhez szóló szerelmi történetet, amely – másrészt – Rakovszky regényének egyik forrásaként szolgálhatott.

szervő. (In: R. Zs., *A Hold a hetedik házban*, Magvető, Budapest, 2009, 75-168.) E történet főhőse saját vilájobbító naivitásának lesz áldozata. A fiatalember elhanyagolja tanulmányait és számtalan ostobaságot csinál azért, hogy gyanús hontalanokat és egy többgyermekes, megalázott, lecsúszott nőt segítsen. Mindeközben veszélyezteti a neki otthont adó idős nagynéni biztonságát, és nem hajlandó észrevenni, hogy pártfogoltjai rafináltan kihasználják. A két történet és a két figura között számos hasonlóság akad. Fontos különbség azonban, hogy a felelőtlen ködkép-kergetés ironikus bemutatására felépített figura nem történeti alak, feldolgozásának módja nem dokumentumokra, forrásokra épített életrajzi regény, így *Az ismeretlen tényező* esetében fel sem merül az a kérdés, hogy a felkutatott történeti, irodalmi, pszichológiatörténeti forrásanyagot vajon hogyan, mire használja föl a mű.

Mint említettem, a regénybeli Vay Sándor afféle „romantikus lélek”, a regény pedig a romantikus lélek paródiája. Vay különcök, forradalmárok, ideggyenge és elszegényedő arisztokraták, dilettáns művészek családjában született és nevelkedett. Őt magát is hamar elkapta az „olvasási láz”, Heine, Byron, Walter Scott, Jókai művei izgatták képzeletét, nem voltak idegenek tőle a pózolt és szenvelgett érzések, stilizált öngyilkossági kísérletek stb. Világával szemben állnak a filiszterek, a fafejű apósok, a pozitivista tudósok, a klinikai lélekboncolók, a műzsátlan realisták, az illúziótlanok és az ódon nagymamák. Az ő számukra a románolvasás és a költészet vagy *erkölcstelenség*, vagy *orvosi tünet*, a férfiruha viselése véték vagy a Jóisten akarata, vagy a természet törvényei ellen. Ők rendes állással bírják, megbízható vőte, tisztességes, szófogadó lányunokát és efféléket akarnak maguknak.

A felsorolt józanok világából két nézőpont, két szöveg különösen fontos a regényben. Az egyik a már többször emlegetett nagymama, a másik a Dr. Birnbacher képviselte orvosi tekintet, amely tudományos nézőpontból vizsgálja Vayt.

Dr. Birnbachernek kedveznek például Vay kissé direkt módon tünetszerű álmai, amelyek a lelki zavar nyers szimbolikájú, néha szájbarágósra sikerült illusztrációi. (Álmában összetöri a tükröt, amelyben meglátja magát stb.) Dr. Birnbachert gyakran szórakoztatja páciense, és ezt néha alig-alig tudja leplezni. Egyik alkalommal, miután Vay Sándor éppen megpróbálja kiheverni az őt sokkos állapotba taszító nőorvosi vizsgálatot, amely úgyszólván porrá zúzta nagy műgonddal felépített férfi-identitását, a doktor nem tudja visszafogni magát, és valóban kineveti. Az implicit szerző ironikus, parodisztikus ábrázolása rokon Birnbacher doktor részvétlenségével. Mint ahogy rokon a nagymama türelmetlenségével is, aki hallani sem akar efféle ostobaságról, mint a férfiruhában való parádézás. A nagymama hamar lemond arról, hogy megértse unokáját, inkább leánynevelő intézetbe adja a rábízott gyereket: fáradt ő már ehhez.

A romantikus lélek konzervatív kritikájának és paródiájának érteni vélem a tétjeit. Rengeteg kárt okozott a modern századokban a minden áron való önmegvalósítás, a természet legyőzésének furorja, a naiv szabadságvágy, a szalmaláng-forradalmiság, sorolhatnánk. Csak azt nem értem, miért Vay Sándor alakja találtatott alkalmasnak erre a mutatóvagyra?

Mérhetetlenül intoleráns társadalomban élünk, amelyben a szabványon kívüli szexuális magatartások és életformák érezhető politikai és egyházi támogatással válnak megbélyegzetté. Ebben a közegben jelenik meg ez az ízig-vérig konzervatív regény, amelyik ezt a különös és izgalmas határsértőt naivnak, csaló és öncsaló impostornak, szerencsétlen és szárnalmas figurának állítja be a maga paródiájában. Teljességgel varázstalanítja romantikus-szecessziós vágyait, nosztalgiáit, illúzióit. Nem értem, miért kellett *elhasználni* épp a Vay-figurát a romantika gáncsolására.

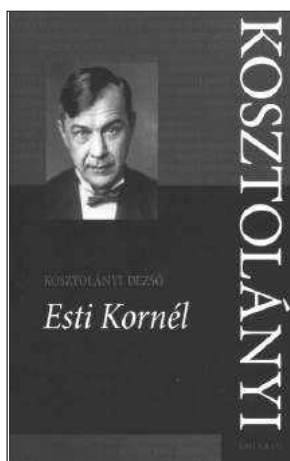
SZÉCHENYI ÁGNES

A TÖREDÉKESSÉG MŰFAJKÉPZŐ EREJE

Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. Kosztolányi Dezső Összes Művei – Kritikai kiadás.

Az új Kosztolányi-összkiadás negyedik köteteként jelent meg az 1933-as *Esti Kornél* imponálóan vastag, alapos munkával készült *kritikai kiadása*. A kiadásban izgalmas és távlatos újdonság, hogy túllép az alkotásfolyamat rekonstruálásán, s azon túl, hogy pontos szövegrétegeket különít el, feltárja a korábban teljesen vagy részben más címmel és sokszor eltérő szöveggel megjelent variánsok egymáshoz való viszonyát, s megalkotja az érvényesnek tekintett szöveggörpust, a vizsgálódásba bevonja a *receptiótörténet* tanulságait is. Nem is akármilyen mértékben: közel 300 oldalas fejezete ez a könyvnek. A novellafüzér szövegeinek összevetése, leszámaztatása – csakúgy, mint a nagy visszhangot kiváltott *Édes Anna*-kiadásnál – nagy gonddal készült, önkényesség nem vethető a szöveggondozók szemére, ugyanis a munkatársak technikai értelemben is bravúrosan oldották meg a különféle változatok együttes közlését. E mögött a variáció-kiadás mögött az a felismerés húzódik meg – s ebben a szövegeit újra és újra átíró, javító Kosztolányi rejtett intenciójának felismerése is észrevehető –, hogy nincsen legkiválóbb, nincsen állandó, nincsen kikezdehetetlen, egyetlen hiteles szöveg. Kosztolányi alighanem egyetlen szövegen sem változtatott annyit, mint Esti Kornél történeteiben. A szövegkritikai munka általában ritkán jár olyan emlékezetes, a mű ideológiáját is érintő felismeréssel, mint amikor – még mindig az *Édes Anna* munkálatainál maradva – kiderül, hogy Kosztolányi *regénykéziratában* az 1919. ősszel a társadalmi rend helyreállásakor *ellen-forradalomról* beszél Vizi Kornél, s nem forradalomról, a *Nyugat* közlésében azonban mégis forradalom áll. A szövegkritikai munka – noha a pontos szövegkiadás a könyvkiadás szakmai alapkövetelménye kellene legyen, de hol vagyunk ettől – többnyire nem ilyen értelemben látványos, a textológusokat hozza elsősorban lázba, ám a minta utat tör más, nehezen kezelhető szövegvariánsok közreadására készülő filológus specialisták számára. Az *Esti Kornél* esetében azonban másról is szó van, a megszokottnál termékenyebb kérdésfelvetés a szövegek, illetve a szövegegyüttes műfaji vizsgálata, a műfaji értelmezés kérdése.

Kosztolányi szövegeivel foglalatostkodni nehéz mesterség, mert szerzőnk (mint a korban sokan mások, például Krúdy Gyula, ld. a legújabb sokkötetes Krúdy-kiadást) végeláthatatlanul sok helyen publikált, jó néhány többszörös közlésről tudunk, nagy és kis szöveg-átformálásról, variációk soráról. Ezek egy része érdemi változás, stilisztikai beavatkozás, néhol a szerkesztő és a nyomdász önkénye lehet a változtatás oka, néhol az munkálhatott Kosztolányiban, hogy mégse egészen ugyanazt adja egyik vagy másik hely-

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony 2011
847 oldal, 3400 Ft

re. Tudjuk, a bácskai lapok különösen kedvesek voltak Kosztolányinak, az *Esti Kornél* fejezetelőzményei kiugróan magas számban a *Bácsmezei Napló*ban láttak először napvilágot. (A közlések honoráriumával támogatni tudta az új államhatárok mögé került szüleit.) A Ráció Kiadó 2008-ban indította el könyvsorozatát, amely Kosztolányinak a napilapokban és folyóiratokban fellelhető írásainak jegyzékét tartalmazza, s amely kötet a kritikai kiadást előkészítő gyűjtőmunka komoly, a sajtótörténeti kutatásokra is jótékony hatású hozadéka. A kiadással foglalatostkodó szakemberek szerint több mint háromszáz (!) különböző lapban publikált Kosztolányi, egészen obskúrus lapocskákban is, a kritikai kiadás előmunkálatai ezért is tartottak és tartanak egy évtized óta. A Kosztolányi-szövegek persze nagyon nehezen adják magukat. Minden tiszteletet megérdemel Tóth-Czifra Júlia, aki elkészítette az *Esti Kornél*-kötet szövegeinek leszármazási táblázatát, rekonstruálta azok keletkezésének sorrendjét, a kompozíció kialakulásának lépéseit. Megindokolja az alapszöveg kiválasztását és érvekkel, jól dokumentáltan megkülönbözteti a „releváns” és „eliminált” publikációkat. A nyomtatott szövegvariációk nagy száma mellett a Kosztolányi-filológia egyik legnagyobb nehézsége a *kéziratok hiánya*, aminek okán a szövegkiválasztásban az utolsó írói kézjegy, az „ultima manus” elve alkalmazhatatlan, azonban az előzmény-novellák többszöri újraközlése miatt – s ilyen esetekben például a közlő fórum lehetőségei is Prokruztesz-ágyba kényszeríthették a szerzőt – az „editio ultima” gyakorlata sem lett volna helyes. A jelen kötet az 1933-as könyv-megjelenést tekinti alapszövegnek. A kézirat-hiány oka ismert, a háborúban többször magára maradt Kosztolányi egykori lakóháza, az özvegy bujkált, a kerületi nyilasok a hűség házának (!) kiáltották ki az épületet, s magukénak tekintve feldúlták. Azután Kosztolányiné is szívesen ajándékozott a maradékból, csíkokra vágta a szövegeket, az összeilleszthetlenségig aprózva a hagyatékot. Az *Esti Kornél*-kötetből csak egyetlen fejezet hiányos kézírata, korai változata maradt fenn. A *Csók* (utóbb *Harmadik fejezet, melyben 1903-ban közvetlen az érettségje után, éjszaka a vonaton először csókolja szájon egy leány*) szövegét teljes egészében közli a kötet, s négy, Kosztolányi munkamódszereit dokumentáló oldal reprodukcióját képmellékletben is. A többi szöveg forrása a nyomtatott közlés. Még van egy kis remény arra nézve, hogy az *Édes Annát* és a *Nérót* is németre fordító Stefan I. Klein (1889–1960), „a magyar irodalom német apostola” hagyatékából előkerülnek a Kosztolányi-kéziratok. Mint a kézirat sorsáról szóló fejezetből megtudjuk, Klein az ötvenes években tudósította Kosztolányinét arról, hogy „néhány kézirat megvan”, s hogy nem adta fel a fordítások kiadását. Stefan Klein kiadói révén hozzátartozóinak felkutatása lehet a nyomozás következő fázisa.

Esti – egyelőre még csak így, keresztnév nélkül – először az *Ujságíró* című Kosztolányi-novella mellékszereplőjeként jelent meg 1925-ben a *Nyugatban*, hogy aztán rögtön feledésbe is merüljön. Két év múlva, az *Édes Anna* megjelenését követően vette elő ismét Kosztolányi, de szinte csak olyan novellákban, melyek nem ebbe az 1933-as, most kritikai kiadásban megjelent Esti-kötetbe kerültek, hanem az 1936-os *Tengerszem* egyik ciklusaként, *Esti Kornél kalandjai* összefoglaló cím alatt jelentek meg. Kosztolányi szerzői döntésével rendeződtek két kötetbe az Esti-prózák, 18, illetve 17 Esti-szöveggel. Az Esti-novellák (kalandok, történetek, sőt, publicisztikák) a húszas évek végétől kezdve Kosztolányi haláláig végig jelen vannak a prózai életműben. Esti státusa az 1933-as kötetig ingadozik az életműben: hol mellékszereplő, hol narrátor, hol címszereplő. Kétségbevonhatatlanul jogosult a sorozat szerkesztőinek döntése, hogy a szerző akaratából megjelent, sorszámzással is összefűzött, de regénnyé mégsem „csirizelt” novelláskötetet/novellafűzért egy egységként adták ki. Ennél radikálisabb – és megkockáztatom, az újraértelmezést, az át-és felértékelést jobban támogató – megoldás lett volna, ha kétkötetes Estit állítanak össze. A virtuális kétkötetesem első kötete megszületett, megegyezik az itt ismertetett kötettel, a második kötet viszont tartalmazná az *Esti Kornél kalandjai* ciklust, az *Esti Kornél énekét* és mindazon egyéb írást, amelyben megjelenik a főhős, így a kéziratban maradt *Mostoha* cí-

mű regénytöredéket is. Egy ennyire szórta megjelenő életmű sajtó alá rendezése során egy későbbi fázisban úgyszólván szükségszerűen szembekerülnek a szerző életében kötetbe nem foglalt írások hatalmas mennyiségével, s akkor, ha meg is indokolják, de mindenképpen önkényes szerkesztői gesztussal fogják elrendezni az anyagot. Bővítette az Estit már a korábbi Kosztolányi-összest olykor bizony filológiailag zavarosan közreadó Réz Pál is, belevéve az Esti-ciklusba abban eredetileg nem szereplő novellákat is. Az 1981-ben a Szépirodalmi Kiadónál megjelent *Hét kövér esztendő* című novelláskötet jegyzetében ezt el is mondja a szerkesztő. A rövid kommentár alapján nem okozott szakmai-lelkiismereti problémát Réz Pálnak, hogy hozzányúlt a ciklus kompozíciójához. S van egy halványan jelzett, ennél is felforgatóbb lehetséges összeszerkesztői-közreadói stratégia. Legalábbis ezt vélem kiolvasni Bazsányi Sándornak a *Holmi* 2012 januári számában megjelent Esti Kornél-tanulmánya jegyzetéből. (Ez a rendkívül figyelemre méltó írás sajnos később jelent meg, mint a tárgyalt kötet. Az *Esti Kornél* kötetet igen eredetien elemző szerző nem mondja, hogy másként kellene publikálni a szövegeket, de jegyzeteiben az *Esti Kornél*-kötet fejezeteit tíz szövegtípusba rendezi, majd a többi létező Esti Kornél-novellát besorolja a kategóriarendszerébe, kibővítve ezzel a sorszámozott novellafüzért, egymásnak megfelelően vagy egymáshoz hasonlítva szövegeket. A példa kedvéért két kézenfekvő összekapcsolást hozok: az utazásról szóló *Csókhoz* (Harmadik fejezet) az *Omllette à Woburnt* rendeli, a szimbolikus villamosútról szóló „megrázó leírás” (Tizennyolcadik fejezet) mellé *Az utolsó felolvasás* kerül. Elemzői stratégiának, irodalomórai komparatív példának mindenképpen érdekes gondolati kísérlet.

A korábban említett Esti-összskötet gondolatát sajátomnak véltem, míg nem olvastam az „újraolvasó” sorozatban megjelent *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről* című értelmező kötetben Péczely Dóra „E.S.T.I. – Kérdés” című filológiai esszéjét. Tőle függetlenül gondoltam, amit gondoltam és gondolok, de gondolatom helyességében megerősítettek Veres Andrásnak, a briliáns befogadástörténeti fejezet összeállítójának útra bocsátó szavai is. „A két szövegcsoport [az önálló kötet és a másik kötetbe foglalt ciklus – Sz. Á.] kompozíciós és kiadástörténeti szempontból magától értetődőnek tekinthető elválasztását és megkülönböztetését a befogadástörténet nem támogatja.” Mindössze három év telt el a két megjelenés között, a *Tengerszem* évében Kosztolányi meghalt, nem gyarapodtak tovább a szövegek, az elemzők innentől többnyire együtt kezelték, értelmezték a novellákat. A másik, ennél talán erősebb – engem támogató – érve Veres Andrásnak, hogy „az utolsó évtizedekben általános meggyőződés lett, hogy a kötet és a ciklus (együtt) szerzőjének legkiemelkedőbb szépprózai teljesítménye, az életműnek – sőt a 20. századi magyar szépprózának is – csúcsteljesítménye.” (574.)

Érdekes pályafordulatról tanúskodik az *Esti Kornél*. Négy regény után Kosztolányi éppen nem tudja megírni a következőt, a Csáth Gézá megidéző *Mostohát* – helyette összefűzi és kiadja az *Esti Kornélt*, úgy, hogy a bevezető fejezetben programmá emeli a töredékességet: „Maradjon minden [...] töredéknek”. Négy zárt kompozíciójú regény után hirtelen készarva vállalt önálló műfajjá válik a töredék. Komoly fordulat. A Kosztolányiért és Csáth Gézáért sokat tevő Bori Imre Kosztolányinétől idézi Kosztolányit, aki szerint „[l]ehetetlen feladat manapság középosztályú környezetben játszódó regényt vagy drámát írni. A középosztály elszegényedett, nincsenek korlátjai, hitetlen. Szegény, hitetlen, erkölcs nélküli korban pedig nincs dráma, mert semmi sem végzetes, csupán a pénztelenség, az állástalanság.” Bori Imre műfaj történeti fordulópontnak látja a pillanatot: „Kosztolányi a harmincas évek elején már nem tudott klasszikus szerkezetű, hagyományos formájú regényt írni, de még nem tudott »újformájú« regényt sem elképzelni, mint-hogy a világirodalom is csak majd a halála utáni években fedezi fel az ilyen regénynek a lehetőségét. Nem véletlen tehát, hogy Kosztolányi műfaja a töredék lesz, s a *Mostoha* mintegy drasztikus változatát jelzi, az *Esti Kornél* pedig már szinte tudatosan célozza a re-

gény fragmentum-jellegének kérdéskörét...” (719.) Jóval korábban, mint Bori Imre – 1957-ben – Pándi Pál (a Kádár–Aczél-korszak nagyhatalmú ideológusa) Kosztolányi gyengeségéről beszél. A Kosztolányi-novellák (egyébként a novellistát tartja legtöbbször az életműben), s különösen az *Esti Kornél*, nemcsak szikrázó tehetségének, de erőhiányának termékei is. Töredékei egy soha nem volt polgári nagyregénynek.” (686.) Bori Imre már cáfolja, hogy a (nagy)regény pusztán akarata kérdése lenne.

Már az egyedi közlésként megjelenő novellák kommentárjaiban – Veres András befordástörténeti fejezetére áttérve – is jelen van az egyik fő értelmezési irány, az „önéletrajziség” kérdése. A kisregényként, folytatásokban megjelenő *Csók* beharangozója szerint Esti „artériáiba sokat adott a maga véreből Kosztolányi” (619.), egy napilap ajánlója pedig „önéletrajzszerű novellasorozatként” határozza meg a készülő kötetet. A megjelenés pillanatában Kosztolányi „saját” lapja, a *Pesti Hírlap* (Bónyi Adorján) is fontosnak tartja a szerző és a hős viszonyának tisztázását, Esti itt a „rosszabbik énünk” definíciót kapja. Ez az értelmezési keret a mai napig él, a kritikusok és elemzők műveltségétől és érzékenységtől függően változóan gazdag tartalommal. A jó és rossz dichotómiájának érvényét akceptálja, de meghaladja Németh G. Béla értelmezése. Németh G. – aki soha nem konjunkturalisan gondolkodott, sőt új, kánonon kívüli kutatási területeket vont érdeklődése körébe, s ekként Kosztolányival is értőbben foglalkozott – filozófiai és fogalmi szintre emelve a többszörös én problémáját az agnoszticizmusra helyezte a hangsúlyt, kiemelve, hogy „Kosztolányi szemlélete az ember erkölcsi lényét tekintve dualista. Jó is az ember, rossz is az ember. [...] A világot tehát *nem jóvá*, a világot *csak jobbá* lehet és kell tenni.” (756.) A „jobbá” pedig megengedi a fokozatok végtelen skáláját. Tegyük hozzá, ez a felismerés persze nem felelteti, hogy az első Esti-fejezetben Kosztolányi milyen végletes el-lentéttel jelzi Esti és önmaga különbségét, ami a novella elején ekként összegződik: „Kiki ment a maga útján. Ő balra. Én jobbra.” A nagy különbségre utaló irányjelzés ezzel a szó-lással itt alig több, mint differenciálás, de néhány oldallal odébb, amikor a két személy, az elbeszélő (Kosztolányi?) és Esti (Csáth? Kosztolányi? ikertestvér? tükörcép?) összekeveréséről van szó, a „bal” és a „jobb” politikai irányultságként is megjelenik. „Nem tudták [...], hogy a jobboldallal tartok-e vagy a ballal, hogy államfőntartó polgár vagyok-e vagy veszedelmes fölforgató...”

A komparatív ihletők legszélesebb sorát Király István vezette fel (E. T. A. Hoffmann, Poe novellái, Oscar Wilde – *Dorian Gray*, Stevenson – Dr. Jekyll és Mr. Hyde, Babits – Gólyakalifa, Anatole France – Coignard abbé, Duhamel – Šalavin, Cholnoky Viktor – Trivulzió és Dénes, Krúdy – Rezeda Kázmér vagy Szindbád). Az 1985-ös Király-felsorolásból a viszony részletezésével kiválik Hermann Hesse Harry Hallerje (*A pusztai farkas*, 1927), amennyiben a polgári élethez illeszkedő s ugyanakkor attól szenvedő, egy magányos farkas démoni lelkét is hordozó figura kettősségét, többszörösségét megragadó regényt állít párba Kosztolányival. A megkettőzött, sokszorozódott alakok, Chamisso Schlemihl története, a *Der Mann ohne Schatten*, a három (négy) Karamazov fivér, a mitológiai Castor és Pollux azt jelzik, egy vándormotívum változatának is tekinthető Kosztolányi novellaciklusa.

A mindig határozottan ideologikusan gondolkodó és cselekvő Király István 1985-ös elemzése az egyik legmarkánsabb és legmeglepőbb az összes értelmezés közül. Rendkívüli, hogy Király önmagával való számvetésre is használja a művet: ő, aki korábban megtagadta Kosztolányit, az idők fordulásával érzékenyen és nyitottan ébred rá, hogy Kosztolányi *Esti Kornélja* önmagának, a kultúrpolitikusokkal kapcsolatban álló, feladatot is vállaló tudós identitásának is ihlető, szembesítő mintája lehet. Folytatásokban közölt tanulmánya a következő évben (1985, a centenárius éve) megjelenő esszékből álló monográfiájának (jellemző a címe is: *Vita és vallomás*) hangsúlyos zárófejezete lett. Kosztolányi én- és létmagyarázatában példát látott. Kosztolányit a történelem zűrzavarában botlado-

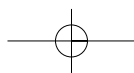
zó alkotónak látja, akit 1919 után „hamis énképek, romboló legendák” öveztek. „Mint *moral insanity* bélyegződött meg. Goffman műszavával: stigmatizálódott. [...] A felszínes, a jellemtelen ember szerepét osztotta ki a világ Kosztolányira. [...] Esti Kornéllal azonosította. Fizetnie kellett – ahogyan írta – ezért a hasonmásért. [...] A stigmával ellátott élet, a goffmani értelemben vett »roncsolt identitás« akarta (mint az elhárítás egyfajta formáját) a vallomástételt, az önvizsgálatot [...] öntanúsítást.” (759.) Király itt vált nyitottá „az ontológiailag, filozófiailag megindokolt rezignáció gondolatának megértésére”, elfogadóbbnak bizonyul a „személyiségközpontú világkép 20. századi kibomló válsága” iránt. Esti (Kosztolányi) „antropológiai pesszimizmusa”, illetve „nihil tudata” azonban mégis jó felé fordul, a részvétet fedezi fel magában, melynek az empátia és a beleérzés a jegyei. Ezek jelentették az „Esti Kornél-i tartás lelki képletét. [...] Az egyén talált csak a maga számára *modus vivendi*-t, de nem a társadalmi ember. Holott egyre inkább erre, s így a szociáletika problémáira kérdezett rá a kor.” (763.)

Az *Esti Kornél* valóban rafinált mű. Úgy látom, azt a szempontot nemigen vetették fel, hogy az elbeszélő (Kosztolányi) és Esti szövetsége, amikor a bevezető fejezetben a közösen írandó mű (útirajz+életrajz+regény) szerzőségéről alkudoznak, hasonlít Goethe *Faustjához* (és Madách *Az ember tragédiájához*), az etikus álláspontot képviselő, az emberiség érdekeit szem előtt tartó szerző és amorális, kétkedő ördöge szövetségéhez. „Kornél! – kiabáltam föl – és ki jegyezze majd a kötetünket? – Mindegy – kiabált le. – Talán jegyezd te. Te tedd rá a neved. Viszont az én nevem legyen a címe. A címet nagyobb betűkkel nyomtatják.” S így lett. S a cím természetesen a kritikai kiadáson is nagyobb.

Az *Esti Kornél* talányosabb, s ezért az értelmezőknek komoly kihívást jelentő Kosztolányi-mű, ez tette leginkább próbára a *kortárs* kritikásokat. A főszereplő hasonmás volta miatt és még inkább a kötet talányos műfaji újdonsága okán zavarban is voltak az olvasók. Németh Andor volt az egyetlen, aki a magyar széppróza megújításának radikális kísérletét látta a kötetben. Felhívja az olvasók figyelmét, hogy a szerző „közvetlensége nem is olyan természetes, hanem a legszigorúbb fegyelem jutalma, s antipólusa a pongyolaság.” Nem a „mi”, hanem a „hogyan” a bámulatos Kosztolányiban, aki itt, ebben a művében is, mondja Németh Andor, *lírikus*. S valóban, tehetjük hozzá, ezt nem is leplezi Kosztolányi, a töredékességre utaló, már részben idézett mondat kihagyás nélkül így hangzik: „Maradjon minden annak, ami egy költőhöz illik: töredéknek.” Mert a világhoz fűződő költői viszony a világhoz állandó, pillanatra sem szűnő lélekállapot, ami hol ilyen, hol olyan verset terem. Csakhogy ettől még az alkotó működhet önkritikusan, mint ezt Németh Andor is kiemeli, aki az Ady-pamfletet is – mint ezt Veres András aláhúzza – indirekt önkritikaként fogta fel. A híres esztétikai és morális én szembenállását is fordítva értelmezi Németh Andor. Veres Andrást idézem: „Németh föltehetően azért élt [...] ellentétes módon a terminológiával, mert szerinte éppen az »esztéticizmus« volt a leküzdendő múlt, az »erkölcs« kategóriája pedig alkalmasnak tűnt a tudatosan vállalt szembenézés jelelőlésére, arra, hogy Kosztolányi ironikusan elidegenítette Esti Kornél alakjában egykori önmagát és az egész korszakot, a magyar líra »érzelgős-beteges« fázisát.” (664.)

A *monografikus* terjedelmű, kronologikusan építkező befogadástörténeti fejezetből nagy kedvvel válogatnék – de erre most nincs lehetőség. (Veres András a közelmúltban amúgy egy másik, e kötettel is laza kapcsolatban álló monográfiát is letett az asztalra, *Kosztolányi Ady-komplexuma* címmel, *Filológiai regény* alcímmel. Az alapvetően Ady nyomán eltorzult irodalmi közízlés ellen ágáló Kosztolányi-tanulmány környezetéről szóló könyv igen hatásosan áll ki az irodalomtörténeti *kontextualizálás* újrafelfedezése, szükségessége mellett.)

Lelkesült olvasói tapasztalatom megosztása mellett szeretnék néhány, a kiadással kapcsolatos problémát is megemlíteni. A sorozat külalakja egységes, de az *Édes Anna*-kötet belső borítóján az összkiadás alatt nem szerepel, hogy a kötet kritikai kiadás, az *Esti*

Kornél azonos helyén már igen. A *Szövegforrások* fejezet átveszi a Kosztolányi-szövegek eredeti forrásait tartalmazó, Arany Zsuzsanna szerkesztette, már hivatkozott jegyzék adatait. Ennek aránytalanságait és a hibákat is! A hibák pedig, mint látjuk és tudjuk, öröklődnek, tovább terjesztik a téveszméket. Két példa: *nem a Pesti Hírlap* volt az első üzleti sajtóvállalkozás Magyarországon, mint írják. Az első igazi üzletember a sajtóban Bródy Zsigmond volt, a magyarországi német nyelvű újságírás legnagyobb alakja, aki már 1873-ban, a főváros egyesítése évében, elsőként a sajtóban működő lapalapítók és szerkesztők közül felkerült a virilisek listájára, méghozzá az első tízbe mint a *Neues Pester Journal* kiadója, a Hungária Hírlapnyomda Rt. létrehozója. Bródy Zsigmond alapította a Magyar Tudományos Akadémia publicisztikai jutalmát és hetvenezer forintot adományozott a hírlapírók nyugdíjalapjának. Az 1894-ben indult *Új Idők* valóban 1949-ig működött, de már nem Herczeg Ferenc főszerkesztésével. 1946-tól ugyanis Kassák Lajos és Fodor József álltak az élén, s mindezt annak jegyében és reményében, hogy a rendkívül népszerű közléspozitív lap közönségét megtartva ízlésüket alaposan átformálják. (Más lapoknál felsorolják az egymást váltó szerkesztőket, itt nem.) Továbbá: csak a szennycímlap sorolja fel tételesen a közreműködőket, a kiadó egyedül itt rendeli őket a könyv fejezeteihez, a tartalomjegyzék nem tünteti fel a munkamegosztást. A fejezetekben azonban egyes szám első személyű megnyilatkozások is vannak, például azon a helyen, ahol Veres András megjegyzi, a kritikák, elemzések kiemeléseiben, arányaiban szerepet játszik „az én elfogultságom is”. (575.) Vagy a keletkezési-leszármazási táblázat fejlécében (526.) a magyarázatban Tóth-Czifra Júlia szólal meg első személyben, amikor a „tudomásom szerinti első közlés”-ekről beszél. A kritikai kiadások – eo ipso – valami normativitást sugallnak. Ha ez megváltozott, s tere van az összeállítók, a textológusok, filológusok egyéniségének is, jelezze ezt a tartalomjegyzék, s a fejezetek élére is nyomtattassék oda az azt szerző, összeállító neve. Aztán egy másik furcsaság: a befogadástörténeti bibliográfia a könyv közepén szerepel, a névmutató azonban az itt szereplőket nem veszi fel az oldalszámok közé. S végül: a könyv tartalomjegyzékét senki nem olvasta el figyelmesen. Példányomban a *Hetedik fejezet* kétszer szerepel, kétféle oldalszámmal. Ez méltatlan a tartalmi tekintetben példás, hasznos és gondolatébresztő kiadáshoz.

KÁLECZ-SIMON ORSOLYA

KÖZÖS TÖRTÉNETÜNK ÚJRAGONDOLÁSA

Daša Drndić: Leica formátum

„A negyedik emeleten egy horvát család lakik.
A harmadikon mi vagyunk, egy semmilyen család.
A második emeleten egy boszniai család lakik meg az idénymunkások.”

Az emigrációs tapasztalat a horvát női próza 1980-as években színre lépett első képviselőinek kulcsfontosságú élménye. A téma a Bóra sorozat más kötetekben, például Dubravka Ugrešić *A fájdalom minisztériuma*, Irena Vrkljan – a *Jelenkorban* éppen általam bemutatott – *Marina, avagy az életrajzról* című regényben is fontos szerepet kap, de a jelen recenzió tárgya, Daša Drndić *Leica formátum* című könyve is ebből az alaptapasztalatból táplálkozik.

Valamennyi műben megjelenik a tudatos számvetés azzal a ténnyel, hogy a közös délszláv állam széthullásával az identitás meghatározásához alapul szolgáló diskurzusok és gyakorlatok megszűntek. A nemzeti identitásról kialakított kép felülíródik; a „testvériség és egység” elve helyére a nemzeti identitások kizárólagossága lép, ami a nemzeti nyelv definíciójának megváltozását, és egy sor, korábban bevett minta és gyakorlat megszűnését vonja maga után.

Az önéletrajzi regények az önidentitás írásban történő megformálásának terei; korántsem véletlen, hogy az új regények nemcsak az újfajta női identitás kialakításának, hanem a nemzeti identitás – s vele együtt a közösséghez, a múlthoz és az ország történelméhez való viszony – új alapokra helyezésének is közegei lettek.

Daša Drndić 1946-ban született Zágrábban. 1953 és 1992 között Belgrádban élt, 1992-ben Rijekába költözött, majd 1995-ben Kanadába emigrált, ahonnét 1997-ben tért vissza Horvátországba.

Írásai számos irodalmi folyóiratban jelentek meg a volt Jugoszlávia területén. Emellett több mint tíz, job-bára történelmi és önéletrajzi témákat feldolgozó prózai kötet szerzője. Legfrissebb műve, a 2007-ben napvilágot látott *Sonnenschein* tavalyelőtt – a Kalligram Kiadó gondozásában – Magyarországon is megjelent.

A 2003-ban napvilágot látott, számos díjjal jutalmazott *Leica formátum* kulcsregény: a főszereplő Lea Moser sorsa számos hasonlóságot mutat a regény írójával. Élete nagy részét Belgrádban, az egykori délszláv állam fővárosában él-

Fordította Radics Viktória
Nyitott Könyvműhely
Budapest, 2010
341 oldal, 2990 Ft

te le, ahonnét a háború miatt megerősödő nacionalista indulatok miatt kellett távoznia. Először nyugaton próbált szerencsét, később azonban, a beilleszkedés nehézségei miatt, mégis úgy döntött, hogy visszatér az anyaországba, a biztonságosnak hitt tengerparti várost, Rijekát választva otthonul.

A gyökereitől megfosztott, csalódott, gyermekét egyedül nevelő édesanya kétségbeesetten igyekszik megtalálni a helyét az – általa reménytelenül provinciálisnak látott – vidéki városban, folyamatos harcot vívva annak intoleráns, szűklátókörű és konformista lakóival. A saját identitására vonatkozó kérdésekre is a város közegében keresi a választ; miként a szöveg mottójául választott idézet is mutatja, ez a folyamat korántsem problémamentes.

Lea Moser perspektívája azonban csupán a kiindulópontja annak a – térben és időben egyaránt messzire nyúló – utazásnak, amelynek során az olvasó alaposan megismerheti Rijeka tér- és időbeli térképét. Az asszociatív építkező regény a város utcáitól, tereitől, nevezetes épületeitől és a fiatal tanárnő személyes és családi emlékeitől útnak indulva mutatja be az egykori Fiume történetét, a város életét feldúló történelmi kataklizmákat és a benne összefutó különböző emberi sorsokat.

A regényben nem csupán a mai – többnyire groteszk módon, vagy éppen maró gúnynyal ábrázolt – Rijeka, hanem a századfordulós Fiume, a pezsgő, fényűző, a művészeket, kalandorokat messze földről vonzó világáros utcáit is bejárhatjuk. Az egykori Fiume a horvát irodalom kulcsfontosságú emlékezhelye; az új-történelmi regény legfontosabb képviselője, Nedjeljko Fabrio – a Jelenkor Kiadó gondozásában magyar nyelven is megjelent – trilógiája is itt játszódik, amely egy horvát–magyar–olasz család viszonyosságait beszéli el.

Daša Drndić könyve a város magyar vonatkozásait is bemutatja, oldalakon keresztül olvashatunk például Baross Gábor életéről, tevékenységéről és Fiume fejlesztésében játszott szerepéről, de többek között azt is megtudhatjuk, hogy Kádár János és Ödön von Horváth is Fiume szülötte.

Asszociatív felépítése dacára azonban a regény nem egyetlen elbeszélő szubjektum körül bontakozik ki: Lea Moser sokszor más, a legkülönbözőbb nemű, világnézetű, származású és társadalmi helyzetű csoportok képviselőinek adja át narrátori pozícióját. A regény dinamikáját éppen az egymással szembenálló személyek és csoportok perspektíváinak egymás mellé állítása, tudatos ütköztetése adja.

A különböző narrátorok más-más diskurzusokat jelenítenek meg, s ezek a diskurzusok rendkívül sokszínű, heterogén szöveggé fonódnak össze. Ezt a sokszínűséget erősíti a különböző vendégszövegek – versek, regények, rajzok, kordokumentumok – szerepeltetése is. Igazi posztmodern kollázssal van dolgunk, amelyben a különféle – egymástól tipográfiailag is elváló – szövegtípusok bonyolult kölcsönhatásokba lépnek egymással.

A horvát író többi regényéhez hasonlóan a *Leica formátumban* is nagy szerephez jut a dokumentarista stílus, valamint a lexikonokból és a különféle szakkönyvekből származó szövegbetétek, amelyek háttérrel biztosítanak a fenti egyéni perspektívák megjelenítéséhez.

A dokumentumszerűség azonban nem csupán öncélú stílári fogás: a regény megszületését alapos, mélyreható kutatómunka előzte meg. A regény a város múltjának azon botrányos, megrázó részleteit tárja elénk, megdöbbentő részletességgel és plaszticitással, amelyeket korábban mély hallgatás övezett.

A regény részletesen bemutatja a Fiume gazdaságával szorosan összefonódó prostitúciót és a korszak rettegett betegségét, a szifilisz. A szereplőként feltűnő, de a valóságban is létezett Franjo Kogoj professzor *A szifilisz terápiája* című könyvéből származó vendégszövegeknek köszönhetően az olvasó részletesen megismerheti a „bujakór” lefolyásának menetét.

A betegség története mellett a regény a szifilisz gyógy módjának kifejlesztését megelőző kegyetlen orvosi kísérletek sorozatát is bemutatja, a professzor gyermeke, dr. Verena

Kogoj elbeszéléséből pedig a horvát usztrasák által elkövetett szörnyű bűntettek képe bon-
takozik ki, amelyekben – áldozatként – a főszereplő családja is érintett volt. Az orvosi és
tudományos célú emberkísérletek témája a legkülönbözőbb variációkban tűnik fel a szö-
vegben, és szorosan összefonódik a nácik és az usztrasák által elkövetett embertelen bű-
nök bemutatásával – amelyek története messze túlnő a város határain.

A regény negyedik fontos visszatérő témáját az emigráció adja: nemcsak az egykori
Fiuméből induló óceánjáró hajókra bezsúfolódó, embertelen körülmények között tengő-
dő, kiszolgáltatott kisemberek, de a háború után a nagyvilágban szétszóródó délszláv
emigránsok sorsát is megismerhetjük.

Az 1970-es és az 1990-es évek között a történelmi regény reneszánszát élte a horvát iro-
dalomban. A Nedjeljko Fabrio, Ivan Aralica és Feđa Šehović által képviselt irányzat azon-
ban gyökeresen újragondolta az August Šenoa által a 19. században megteremtett törté-
nelmi regény koncepcióját. Monumentalitás, pátosz és mítoszteremtés helyett az
új-történelmi regény a történelmet a szenvedés és a gonosz uralta térként jeleníti meg. A
példaképként szolgáló nemzeti hősök helyére pedig a névtelen, kiszolgáltatott kisember
lép, aki tehetetlen bábként hanyódik a történelem viharában – az új-történelmi regény el-
sősorban az ő történeteikre koncentrál.

Sok szempontból a *Leica formátum* is ebbe a diskurzusba illeszkedik. Drndić regénye
azonban nem egyszerűen megkérdőjelezi Šenoa koncepcióját, hanem egyenesen a feje te-
tejére állítja. A történelemről – jelen esetben elsősorban a Rijeka történetéről – folyó hiva-
talos diskurzust sokszor zárójelbe teszi. Kíméletlenül megkérdőjelezi a város által válasz-
tott jelképeket: ironizál a városi színház névadója, Ivan pl. Zajc¹ személyén, kétségbe
vonva annak horvátságát és alkotói nagyságát, Rijeka büszkesége, a karnevál pedig a re-
gényben a kispolgári képmutatás metaforájává válik.

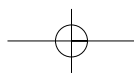
A patetikus múltidézés, a városról szóló centrális narratívák megerősítése helyett
Daša Drndić a marginalizált, elhallgatott és elhallgattatott csoportok narratíváit szólaltat-
ja meg: a prostituáltakét, a nácik által megsemmisített zsidókét, szerbekét, testi és szelle-
mi fogyatékosokét, a tudomány és a haladás érdekében feláldozott, kegyetlenül megkín-
zott elítéltekét, árva gyermekekét, a jobb élet reményében Amerikába induló,
kiszolgáltatott, megalázott, állati körülmények közé kényszerített horvát, olasz és ma-
gyar kisemberét.

A regény nem csupán Rijeka történetét írja újra, hanem arra is felhívja a figyelmet,
hogy a hatalmat és a tudomány diskurzusait birtokló csoportok látványos sikereinek
mindig a marginalizált, kiszolgáltatott csoportok szenvedése és kizsákmányolása az ára.

A regényt Radics Viktória fordította, aki remekül vissza tudta adni az egymást át- meg át-
szövő, különböző beszédmódok sajátosságait; az ő munkájának is köszönhető, hogy a re-
gény magyar nyelven is sodró lendületű, magával ragadó olvasmány.

A Bóra sorozat más darabjaihoz hasonlóan ezt a könyvet is nagyon jó kézbe venni. A
kiadvány tipográfiai szempontból is remek munka, a Kálmán Tünde által tervezett, min-
imalista borító pedig nagyon szép, és kitűnően illik a szöveg hangulatához.

¹ Ivan pl. Zajc (1832–1914): Horvát zeneszerző, karmester, zene- és énektanár, aki kultúraszerve-
zői tevékenységével nagyban hozzájárult a horvát komolyzenei élet fejlődéséhez.

P Á L F Y E S Z T E R

HONFOGLALÁS VÉRSZERZŐDÉSSEL

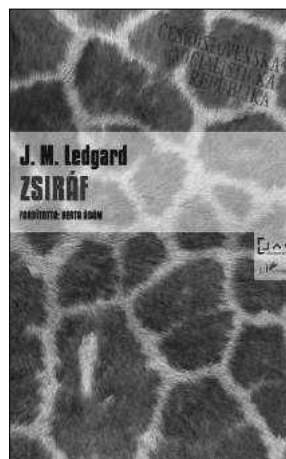
J. M. Ledgard: Zsiráf

J. M. Ledgard, az 1968-as születésű skót szerző a *The Economist* folyóirat afrikai külpolitikai tudósítójaként bukkant rá arra a témára, melyből 2006-ban megszületett első szépirodalmi műve, a *Zsiráf* című regény. A kötet magyarul Berta Ádám fordításában 2012-ben jelent meg a L'Harmattan kiadónál, a József Attila Kör világirodalmi sorozatában.

Angolszász szerzőhöz képest szokatlan a téma, melyhez Ledgard nyúl: a történet színtere ugyanis a hetvenes évek szocialista Csehszlovákiája – egy ország, amelynek feltétlenül zsiráfokra van szüksége. A cél érdekében egész zsiráfkolóniát utaztatnak végig Afrikától egy csehszlovák város állatkertjéig, a mögöttes eszme azonban magasztosabb, mint gondoskodni az állatkert látogatóinak szórakoztatásáról: „Harminckét zsiráf van itt, a legnagyobb csapat, amelyet valaha átvittek a világon. Ez nem szállítmány, hanem segítséggel végrehajtott, új honfoglalás. Mert ki a megmondhatója, hogy mi történhet a jövőben. Lehet, hogy kimozdul a Föld forgástengelye, és a ČSSR-ünk száraz területté válik, folyóvölgyeinkből savanna lesz, és a magyalfák helyére tövises akáciák kerülnek. Ha ez megtörténne, akkor talán éppen ezek a zsiráfok képeznek majd alapot egy új alfajhoz.” (71.) A szocialista állam elképzelése a magát a télben otthonosan érző újfajta zsiráfról működőképesnek látszik egy ideig, a zsiráfok azonban két év csehszlovákiai szocializálódás után megfertőződnek egy vírussal, mely közbelépés nélkül menthetetlenül továbbterjedne a haszonállatokra is, ezáltal pedig az egész ČSSR veszélybe sodródna. A felülről jövő ítélet ezért kimondja, hogy a zsiráfokat el kell pusztítani: az 1975. április 30-ról május 1-jére virradó éjszakán negyvenhét zsiráfot lőnek le a legnagyobb titokban.

Ha az olvasó egyenesen halad előre a regényben, viszonylag lassú folyású, ám érdekes és több irányban továbbgondolható, sokrétű szöveggel találkozunk. Amikor azonban elér a regény végén található *Köszönetnyilvánítás* részhez, szembetalálja magát a szerzői közléssel, miszerint a *Zsiráf* igaz történet. S ez fel is veti a recenzens első problémáját, mely tulajdonképpen probléma lenne bármely egyéb, a 20. század, tehát közelmúltunk eseményeit szépirodalommal formáló mű kapcsán: a történet ugyanis másképp értelmeződik fikcióként olvasva, mint ha azzal a bennünk motoszkáló tudattal közelítünk hozzá, hogy a szocialista Csehszlovákia gondosan elleplezett kegyetlenségéről van szó. Ha az ókorból vagy a középkorból veszünk egy tetszőleges megrendítően kegyetlen történetet, legyen bár elterjedt a vélekedés, hogy az eset tulajdonképpen igaz, mégis erős a gyanúnk, hogy az a hozzánk eljutott formájában már legalábbis

Fordította Berta Ádám
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2012
320 oldal, 2950 Ft

legenda, a műfajjal együtt járó minden valószerűtlenséggel együtt. A hetvenes évek kommunizmusa azonban a közelmúlt történelme, ezért az ezt feldolgozó mű esetében a fikcióhoz tartozó részek is valószerűbbnek tűnhetnek.

Talán épp annak bizonyítására, hogy a fikciós elemek nem kevésbé fontosak, mint a történet valós magja, Ledgard sajátos regényszférát teremt, melyet irodalmi allúziók szőnek át s melyben meghatározó az álomszerűség erős jelenléte. Jellemző például, hogy a kötet két központi elbeszélőjének egész személyiségét fikatív alakok határozzák meg: Emil, a véráramlástan-kutató zsiráfszakértő nevét Erich Kästner *Emil és a detektívek* című regényének főhőse után kapta, s életének szinte minden mozzanatát végigkíséri a párhuzam a berlini kisfiúval, Emillel. Aminának, a karácsonyfadíszgyárban dolgozó lánynak a neve pedig Bellini *Az alvajáró* című operájából származik, aminek egyenes következményeként ő maga is alva jár és szüntelen álomban él. Szürreális képzelgéseiből egyedül a zsiráfok látványa képes kizökkenteni: „Felbámulok a zsiráfokra. Rabul ejtenek. Ahogy őket nézem, úgy érzem, felébredek. [...] felfelé nyúlnak, mintha lábujjhegyen állnának, kimerednek a világ felszínéből, arra a helyre törekszenek, ahol én is lenni szeretnék.” (156.) A folyamatos álom, kábultság tapasztalata azonban nem egyedül Aminára jellemző, hanem általános sajátossága a „kommunista pillanat” által meghatározott CSSR-nek: „Ez az ország nappal az alvajáróké, akik éjjelente csak az alvajárás enyhébb formáját gyakorolják: piálnak. [...] Az iparvárosok dolgozóit elemi erő rántja ki az ágyból, mégsem ébrednek fel. Üveges szemmel ülnek a villamoson, amely kirobog a céklaföldeken át.” (177.) Az álomnak egy másik fajtája is előkerül azonban a regényben, arra utalva, hogy az álom szükségszerűen szép addig, amíg csak álom: a zsiráfokat szállító hajó mindig úton lévő kapitánya beszámol Emilnek álmáról, melyben elképzelt otthonát látja, Emil pedig így összegezi: „irigylem, hogy egy álom az otthona, míg az enyém konkrét hely [...]” (71.)

Az álom motívuma hangsúlyos szerepet kap tehát a könyvben, emellett azonban, sőt, sokszor ezzel összekapcsolódva kulcsfontosságúként jelenik meg az idő is: a múlt, a jelen és a jövő körüli kérdések végigkísérik a művet. A regény a „kommunista pillanatban” játszódik, mely elnevezés sugallja a reményt, hogy az majdcsak véget ér előbb-utóbb: „[...] rájövök, hogy a kommunista pillanat nem tarthat ki; nincs képzelőereje. Tudom, hogy Csehszlovákia a távoli jövőben nyugtalanul és zűzódásokkal teli ébred majd a terebélyes hársfa alatt vallásos megújulásra – vagy egy sorban állás nélküli pillanatra, amelyben a vásárlónak mindig igaza van.” (178.) Az időről való elmélkedéssel Emil alakja köthető össze leginkább. Ő azt a fajta művészetet kutatja, amely független saját korától: „Ez a fotó lyukat üt az időn, ahogy Dürer is lyukat üt rajta. Lehetne ezer évvel ezelőtt, a múltban vagy az oly messzi jövőben, amelyben a mi C SSR-ünk már elfeledett álommá vált.” (48.) Emil tulajdonképpen látja a múltat: vissza tudja idézni például a második világháború előtti Prága képét, képes kivenni az akkor élt emberek kontúrjait. A zsiráf pedig, amely véráramlásának csodája folytán egyébként is idealizáltan jelenik meg végig a regényben, magassága révén is kitüntetett pozícióba kerül, mert „hamarabb látja a jelent” (106.), mint bármely más élőlény. A könyvben továbbá felbukkan két olyan eset is, amikor nem létezik a múlt és nem létezik a jövő, csak a jelen: először a kardhal agya kapcsán, mely csupán három másodpercnyi memóriával rendelkezik, majd pedig a jégbokiban a lövés pillanatánál: „Ez egy kardhal-pillanat, kristályhurok, hurok a jégen, nincs múlt, se jövő, csak egy éles szögéből, csuklóból leadott lövés.” (99-100.)

A történet különböző szereplők elbeszéléseiből bontakozik ki, a regény elején például Sněhurka, a kitüntetett szerepű, különleges fehér hasú zsiráf szemével látjuk a világot, később megjelenik a már említett Emil és Amina nézőpontja is, a zsiráfmezárlást pedig több mellékszereplő egymás után következő elbeszéléseiből rekonstruálhatjuk. Ez a sokféle különböző nézőpontot felsorakoztató technika lehetőséget adhatna a szerzőnek a regény szereplőinek egyénítésére és saját, jellegzetes tulajdonságaik kidomborítására, ám ennek

ellenére a sokféle szólam mind ugyanazon a hangon szól. Valószínűleg tudatos döntés ez a szerző részéről, mindazonáltal a könyv stílusának néha érzékelhető monotonitása annak tudható be, hogy a párbeszédeken túl mindent ugyanaz a jelen idejű elbeszélés mód ural, melyben a szereplők mintha egy-egy kimerevített képkockára fókuszálva sorolnák el, mit látnak épp, gondosan ügyelve minden apró részletre: „Esti fény szűrődik be a kantinekerek hajóablakain, puha gyűrűket fest a matrózok mellére. Vacsorázom. Egy csehszlovák traktorkereskedő mellett ülök, egy szlovák mellett, aki ládába csomagolt, javításra váró gépekkel tért vissza Mombasából. Afrikáról beszél nekem.” (71.)

Ez a fajta elbeszélői stílus remekül összeköthető azonban azzal az expliciten kimondott és a regény során többször is hangsúlyosan előkerülő módszerrel, ahogyan Emil befogadja a világ jelenségeit, megállva és koncentrálna: „Szokásom itt állni a kilátóterason derűs reggeleken és esteiken, a szépség után kutatva. A házbeli fotók tették ezt velem. Olyan szemet adtak nekem, amely nem úgy pásztáz, ahogy egy emberi szemnek kellene pásztáznia, ahogy egy filmes operatőr pásztáz, hanem mindig fotószerűen megáll a szépség után kutatva. Körülnézek, ráközelítek valami szépre, és exponálok.” (45-46.) Emil számára ez a technika a kommunista pillanathoz való kitérés eszköze; a regény végére, a zsiráf elpusztításával azonban eltűnik ez a lehetőség, Emil így nyilatkozik: „Többé már nem tudom megállítani a kommunista pillanatot.” (240.)

Ami a regény szerkezetét illeti, némi aránytalanság figyelhető meg: a kötet első részében viszonylag lassú, ám egységes tempóban épül fel a történet, hogy aztán elérkezzen tetőpontjához, melyben Jiří, a mesterlövész elbeszélése alapján követhetjük nyomon a zsiráfgyilkosság részleteit. A mű azonban még nem ér véget: Jiří után sorban az összes többi szereplő is végigjártassa gondolatban az eseményesort, így az újabb perspektívák megjelenésével (Aminától a húsüzemben dolgozó férfiéig) a regény mindig újra és újra nekirugaszkodik, noha a történet már lezárult. A zsiráfok lelövése ugyan szükségszerűen a könyv kitüntetett pontja, mégis túlírtnak érezhető ugyanannak az eseménynek a többszöri leírása, a folyamatos ismétlődéssel pedig jelentősége és hatása is csökken.

A főszövegben található irodalmi utalásokról esett szó korábban, a tudatosan megszerkesztett regényben ezen túl az egyes fejezetek, pontosabban elbeszélő-váltások előtt mottó gyanánt is helyezkednek el rövid idézetek. Ezek szerepe azonban funkciótlannak tűnik, sőt, néhol egyenesen megkérdőjelezhetőnek. Ilyen például a nyitó Horatius-idézet: „Most Democritus is, ha közöttünk volna, nevetné, hogy bámulja a nép szájátva a nyurga zsiráfot, párducot és a tevét...”. Minthogy a regény központi karaktere a zsiráf, kultúr-történetileg izgalmas felfedezés, hogy már Horatius is említi az állatot; csakhogy a szerző figyelmen kívül hagyja, hogy ez a betoldás aligha illeszkedik ahhoz az attitűdhez, amellyel a zsiráfokhoz – egyébként a regényben végig következetesen – viszonyul. A horatiusi szöveghely szerint ugyanis az ostoba nép álmélkodik a zsiráfon, s ez mintha némileg le is alacsonyítaná őt, Ledgardnál viszont a zsiráf a világ legfenségesebb teremtménye, akit mindenki csodál, ám ennek a csodálatnak semmi köze sincsen a csöcselék bambulásához.

További példa a mottók következetlenségére az a 91. zsolnárból vett részlet, mely a zsiráfok kivégzését leíró rész előtt olvasható: „Mert ő ment meg téged a madarász csapdájától, a pusztító dögvésztől”. Az idézett szakasz ’ő’ szócskája evidens módon vonatkozhatna Istenre, ezzel azonban ellentmondáshoz jutunk: mitől ment meg Isten, ha a történet zsiráfészárlásba torkollik? Érdekes adalék ebből a szempontból, hogy a szakasz a könyvben protestáns fordításban olvasható, katolikus változatban viszont így hangzana: „Ő szabadít ki az életedre törő vadász csapdájából.” A kötetben ugyanis épp a vadász az, aki felsőbb utasításra sorra lelövi a zsiráfokat, ennek ismeretében pedig még ambivalensebbé válik a kijelentés arról, hogy Isten megmentene bárkit is, bárkin főként a zsiráfokat értve.

A kötetben szereplő fordítást figyelembe véve alternatívaként felmerülhet azonban egy másik értelmezési lehetőség is: az 'ő' utalhat a zsiráfokra, akik elpusztulnak ugyan, ezáltal viszont megváltó-szerepkörbe kerülnek, mert haláluk mintegy megmenti a csehszlovák marhákat, birkákat és egyéb állatokat a vírusfertőzéstől – így az ország egész gazdaságát. A mártírhalált halt zsiráfok képe azonban egyáltalán nem érezhető dicsőnek vagy hősinek, a regényben a zsiráfok ugyanis egyértelműen áldozatként jelennek meg, s nem önként választják a halált.

A könyv kapcsán kérdésként merülhet fel, hogyan oldja meg Ledgard a szocialista Csehszlovákia bemutatását – tekintve, hogy skót szerzőről van szó, akinek még nagyszülei anekdotáiból sem lehet közvetett tapasztalata a kommunizmusról. Emil a regény egy pontján Shakespeare *Téli regéjéből* idéz, mely részlet elsősorban az afrikai szavannák és a csehszlovák klíma különbözőségére vonatkozatható; az analógia továbbvihető azonban a skót szerző szocializmusmentes háttérének és a történet színhelyének eltérő voltára is: „Ha majd egyszer ellátogatsz, Camillo, Bohémiába... meglátod azt, amit mondtam: hogy mekkora különbség van a mi Bohémiánk meg a ti Szicíliátok között.” (57.) A szerző és a kommunista rezsim közötti személyes közös pont hiányát tovább árnyalja, hogy Ledgard ráadásul nem a szocializmus külső megfigyelőjének elbeszélői hangját választja, hanem a ČSSR figuráinak nézőpontjából, egyes szám első személyben ír. Ez a megoldás bizonyulhatna akár problematikusnak is, a szerző azonban remekül helytáll: szövege nem idegen-szerű, hanem pontos és hű bemutatása a szocializmus jellegzetes viszonyainak.

A kommunista rendszerekre mai pillantással visszatekintve jellemzőnek mondható, hogy nem áll távol tőlük az abszurdítás és a groteszk elemek jelenléte – az előbbi szempontot alkalmazva az eltérés csupán annyi, hogy mindez nálunk, posztkommunista országokban öniróniaként jelentkezik, Ledgardnál pedig iróniaként. Az afrikai zsiráfok importálása és az új faj, a csehszlovák zsiráf létrehozása önmagában is abszurd elgondolás, de groteszkek a könyvben előkerülő szakmák is, mint például a véráramlás-kutatóé, a fogságtörténészé vagy az állatkerttörténészé. Bár független a rendszerben ironikusként felfogott elemektől, ezen túl is észlelhető némi komikus felhang helyenként a műben, például amikor Emil többször is előbukkanó magasztos stílusú véráramlás-csodálatához pontosan igazodva a zsiráf elbeszélésében így szól: „Lehajtom a fejem. Érzem, hogy dübörög a vérem.” (168.)

Összegzőképpen elmondható, hogy a *Zsiráf* jól megszerkesztett, koncepciózus és alapos kutatómunkára épülő könyv, fordításáról pedig elmondható, hogy Berta Ádám igényes, könnyen olvasható, gördülékeny magyar szöveget hozott létre. A regény egyik legnagyobb értékének az tartható, hogy konkrét témáján túl, ám ahhoz szervesen illeszkedve izgalmasan és gondolkodásra késztetően boncolgatja művészet, álom és múlt egymással is összefonódó kérdéseit.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TÓTH KRISZTINA: Akvárium *(részletek)* 1161
GARACZI LÁSZLÓ: Come along, boy; A beszélgetés nehézségei;
Szigethalmi álmok *(rövidprózák)* 1168
BERTÓK LÁSZLÓ versei 1171
TATÁR SÁNDOR versei 1174
WIRTH IMRE versei 1176
ZÁVADA PÉTER versei 1177
SZITA SZILVIA versei 1179
HAVASRÉTI JÓZSEF: Úr-érzékeny lelkek (pszichedelikus regény)
(részletek) 1181
HIDAS JUDIT: Hó *(elbeszélés)* 1203
BEZECZKY GÁBOR: Kultusz és szakirodalom *(Krúdy fogadtatása)* 1207
MÉLYI JÓZSEF: Színtartás *(Keserü Ilona kiállítása a Kiesebach Galériában)*
1217
AKNAI TAMÁS: Mit is csinált Petr Štembera Péccsett? *(Majdnemszínházi
[emlékezés] gyakorlat)* 1220

Bacsó Béla hatvanéves

- BACSÓ BÉLA: A „Zerstreuung“ esztétikájához *(tanulmány)* 1227
BACSÓ BÉLA: A portré helye *(Weiss János beszélgetése)* 1232
BAGI ZSOLT: Túlságosan igaz *(Bacsó Béla képfogalmának értelmezéséhez)*
1242

*

- KISANTAL TAMÁS: Arcok és könyvek *(Nyáry Krisztián: Így szerettek ők.
Magyar irodalmi szerelmeskönyv)* 1247
P. SIMON ATTILA: Újonc esete Závada Péterrel *(Závada Péter: Ahol
megszakad)* 1253
WALLA NÓRA: Magányterület *(Gyórfy Ákos: Haza)* 1256
M. NAGY MIKLÓS: A tenger fölött *(Mihail Siskin: Levélregény)* 1260

2012

DECEMBER

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT FISCHER MÁRIA. A Déry Tibor-díjas költő, író 1937-ben született Pécsváradon, később Hosszúhetényben tanított és alkotott. Az *Álomház* (2003) és a *Máshol fűrdik a Hold* (2008) című verseskötetek, valamint a *Piros mezők* (2006) című kisregény szerzőjét november 10-én érte a halál.

*

NYÁRY KRISZTIÁN *Így szerettek ők. Magyar irodalmi szerelmeskönyv* című kötetét mutatták be november 9-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában, *Hekler Melinda* és *Czéh Dániel* színművészek közreműködésével. A szerzőt *Ágoston Zoltán* kérdezte.

*

BACSÓ BÉLA *Ön-arc-kép. Szempontok a portréhoz* című könyvéről szervezett beszélgetést a PTE BTK Kerényi Károly Szakkollégiuma november 16-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Weiss János* kérdezte. A beszélgetés szövegének szerkesztett változata e számunkban olvasható.

*

ORTHOPAID RÖVŰ – a szegedi Metanoia Artopedia társulat tartott színielőadást a fiatalon elhunyt szegedi író és képzőművész, Benda Balázs munkássága nyomán november 16-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában.

GÁLLOS ORSOLYA *Szlovéniai változatok* című esszé-, tanulmány- és interjúkötetét mutatták be november 22-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Ágoston Zoltán* és *Szirtes Gábor*, a Pro Pannonia Kiadó igazgatója beszélgetett.

*

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE őszi számának bemutatóját november 7-én tartották meg a pécsi Zsolnay Negyedben. A lapszámról *Farkas Zsolt*, *Bretter Zoltán*, *Takáts József*, *Szijártó Zsolt* és *Karádi Éva* beszélgetett.

*

RUBIN SZILÁRD *Aprószentek* című regényéről, illetve Keresztesi József Rubin-monográfiájáról hallhattak beszélgetést az érdeklődők november 22-én a pécsi Nappali kávézóban. Az esten *Keresztesi József*, *Szegő János*, a Magvető Kiadó szerkesztője és *Szolláth Dávid* működött közre.

*

35 ÉVES A FOCUS CSOPORT. A fotóművészeket tömörítő pécsi társulat régi és új munkáiból rendeztek kiállítást a pécsi Művészetek és Irodalom Házában november 6-a és 23-a között. A tárlaton *Borbély Tamás*, *Cseri László*, *Harnóczy Örs*, *Kálmándy Pap Ferenc*, *dr. Lajos László* és *Marsalkó Péter* alkotásait tekinthették meg a látogatók.

Szerzőink

- Tóth Krisztina** (1967) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.
Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.
Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.
Wirth Imre (1964) – a Múcsarnok olvasószerkesztője, Pomázon él.
Závada Péter (1982) – zenész, költő, nyelvtanár, Budapesten él.
Szita Szilvia (1972) – tanár, költő, műfordító, Hágában él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.
Hidas Judit (1976) – író, újságíró, Fótton él.
Bezeczy Gábor (1955) – irodalomtörténész, Szentendrén él.
Mélyi József (1967) – művészettörténész, Szentendrén él.
Aknai Tamás (1945) – művészettörténész, Pécsen él.
Bacsó Béla (1952) – esztéta, Budapesten él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Pécsen és Szűrön él.
Bagi Zsolt (1975) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.
P. Simon Attila (1988) – a PTE BTK magyar-filozófia szakos hallgatója, Pécsen él.
Walla Nóra (1988) – a PTE BTK magyar szakos hallgatója, Pécsen él.
M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, kritikus, Budapesten él.

KÉPEK

Aknai Tamás fotója (1225) és a kiállítás meghívó brosúrájának fotói (1226)

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

TÓTH KRISZTINA

Akvárium

részletek

Darabka tenger

Nyáron a méteráru boltban erősen megcsappant a forgalom. Az esküvők, ballagások időszaka lefutott, nyáron senki nem varratott, legfeljebb konyharuhát, abrosznak való anyagot vittek. Újdonságnak számított a nejlon. A háztartásokban sokan lecserélték az ódivatú, horgolt függönyöket modernebb áttetsző fehér anyagra, ám ezen a környéken senkinek sem volt annyi pénze, hogy függönyre költhessen. Nem mintha az eladásban lett volna norma, az elárusítók ugyanannyi fizetést kaptak akkor is, ha nem volt forgalom, Jóska bácsi mégis nagyon megörült, amikor Edit néni olyan vevőt hozott, aki az egész családnak varratott: feleségnek és a két lánynak, meg a fiúcskának egyszerre.

Benkő doktorék hosszan, töprengve válogattak. Jucika nem kapcsolódott be a kiszolgálásukba, Jóska bácsi tüsténkedett körülöttük. Személyes feladatnak érezte a legmegfelelőbb kelmék kiválasztását. Amikor végeztek, még azt is felajánlotta, hogy házhoz viszi a leszabott anyagokat, mert Benkőék a vásárlás után még ki akartak sétálni az estére már hűvösebb Margitszigetre. A házhoz vitel nem tartozott az állami bolt szolgáltatásai közé, Jucika nem is hallott még soha olyat, hogy a Jóska bácsi bárkinek felajánlotta volna, pedig az állandó vevők között akadt egy-két nagy kontyú, dús keblű szépasszony is.

Amikor Jóska bácsi este becsöngetett a selyempapírba csomagolt méteráruval, Benkő beinvitálta az előszobából, és arra kérte, ne nagyon emlegesse az üzletben a nagy családi vásárlást. Még félreérthetné valaki. Azt hihetnék esetleg, hogy nagyobb pénzhez jutottak, vagy valami különleges alkalomról van szó, pedig egyszerűen csak nőnek a gyerekek, kell nekik egy-egy csinosabb ruha. Jóska bácsi megértően, bár kissé értetlenül mosolygott. Ő aztán tudta, minek van hírértéke és minek nincs, az senkit a világon nem érdekelt, mit vesznek vagy nem vesznek Benkőék, miben járatták jól fésült gyerekeiket. Éppen előjött a legkisebb, egy kilenc-tíz év körüli kisfiú, és érdeklődött, hogy megmutathatja-e a vendégnek az akváriumot.

Jóska bácsi lelépett a perzsáról, és megállt a parkettacsíkon. Gyorsan rávágta, hogy ő nem vendég, és igazán nem akarna zavarni, de a gyerek kérdően nézett az apjára, aki bólintott, hogy persze, mutassa csak meg.

A lakás egymásból nyíló szobái valószínűtlenül tágasnak és magasnak tűntek. A rövidnadrágos fiú a legfelső helyiség felé indult, amit egy üvegezett szárnyas ajtó zárt el a többitől. A szoba egyik felében egy pianínó és egy könyvespolc állt, a másik fele kizárólag a fiú birodalma volt. Jóska bácsi menet közben meglepve pillantott fel a nappali könyvespolcára, ahol Benkőék házi könyvtára állt. Úgy saccolta, hogy ennyi könyv még a kórházi üzemi könyvtárban sincs, igaz, sose nézett még be a térelválasztó mögé, lehet, hogy a polcok ott is folytatódtak. Ezek gyűjtötték a könyveket, vagy mi. Azt is otthon tartották, amit már elolvastak.

A fehér bútorokkal berendezett gyerekszoba fő attrakciója egy újonnan felszerelt akvárium volt.

A kislány már két éve könyörgött a szüleinek, hogy vegyenek egyet. Most végre megkapta. Nem merték elárulni neki, hogy mit tervez a család és miért nem fér ebbe bele egy akvárium berendezése. Aztán úgy döntöttek, nem is baj, ha a gyerek eldicsekszik: így legalább senki sem gyanítja majd, mire készülnek.

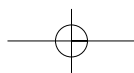
A hatalmas üvegekockában színes halak úszkáltak, a vízinövények között pedig egy részleteiben precízen kidolgozott miniatűr Titanic feküdt. A hajóroncs testén a levegőztető géptől és a vízinövényektől keletkező oxigén apró légbuborékjai ültek, amiktől az egész kis makett kristályos tündökléssel ragyogott. A halak körbeúszkálták a roncsot, aztán szembefordultak az üvegen át bámuló két emberarcra, és újabb fordulatot véve siklottak jobbra vagy balra, az üvegsarkok felé. Jóska bácsi olyan sokáig guggolt, hogy amikor végre felegyenesedett, nemcsak a lábából ment ki az összes vér, hanem Benkő arcáról is azt vélte leolvasni, hogy látogatása kicsit kezd hosszabbra nyúlni az illendőnél.

– Egy darabka tenger – mondta az orvos udvariasan, alig észrevehető türelmetlenséggel, mintha mentegezni akarná vendégüket a gyerekes elragadtatás miatt. A kislány az oxigén fontosságáról magyarázott, meg arról, hogy a vízinövények is szükségesek az egyensúlyhoz, és hogy az akváriumot rendszeresen kell pucolni is, de persze nem a kádban. Itt jelentősegteljesen az apjára sandított, amiből úgy látszott, hogy most egy többször ismételt rendszabályt mond vissza. Benkő doktor bólogatott és a gyerek fejére tette a kezét. Szelíden kifelé kormányozta a hall és az előszoba irányába, amivel azt szerette volna elérni, hogy Jóska bácsi is elszakadjon az akvárium látványától és elinduljon az ajtóhoz.

A ruhaanyagokat a lányok közben kicsomagolták, és titokban, a másik belső szobában már arról suttogtak, kinek milyen új ruhája lesz, ha elmennek majd oda, abba az országba, amiről nem volt szabad beszélni, és ahol mindenki csupa ilyen színes, divatos, új ruhában jár: Amerikába.

Ez is körfolyosós ház volt, de a gang felé sehol nem voltak kitérve az ajtók, sehol sem száradt mosott ruha, sehonnán sem szivárgott ételszag vagy kiabálás. A lakások előkelő távolságra álltak egymástól, a gangra néző szobák belsejét súlyos függönyök védték a kíváncsi tekintetektől.

Jóska bácsi beszállt a liftbe. Még a lift is tükörrel bélelt, faborítású és tágas volt, a lépcsőház ragyogó és fehér. A kapualjban nem volt kukabűz és macskahűgyszag, a széles fehér márványlépcső úgy futott le az üvegezett bejáratig,

mint valami nagyszabású, csillogó operettdíszlet. Azt lehetett várni, hogy mindjárt megjelenik a Honthy Hanna a lépcső tetején, és énekelve lelépeget.

Edit néni sértetten törölgette az asztalt, teljesen el volt képedve az akvárium ötletétől. Azt még rendjén valónak találta, hogy a Benkőék ilyesmivel szórakozzanak, de hogy Jóska bácsinak ez tetszen, az sehogy se fért a fejébe. Teátrálisan körbemutatott a konyhán és át a falon, mintha a szobát is bevonta volna a mozdulatba, aztán megkérdezte, hogy ugyan pontosan hová férne el itten egy akármilyen picike antikvárium is. Epés hangon azt javasolta a férjének, hogy ha anynyira szeretné az úszkálást bámulni, akkor zárás után fáradjon át a boltból a halas Szepiékhez, és figyelgesse kedvére a pontyokat. Elég régi vevőjük ő ahhoz, hogy még egy széket is adjanak az urának a nézdigéléshez, ha már vénségére elment a jobbik esze. Még ilyet! Mosogatás közben is dohogott, és úgy borította ki a második vizet, mintha a halakat öntené le a falikút lefolyójába. Pedig kedvelte ő Benkő doktort. Ismerte azt az utcát is, tudta, miféle épületek vannak arra. Másféle, idegen világ volt az, Edit néni még a kapukilincseket is nehezen érte fel, mintha nyúlánkabb, úri népekhez igazították volna a bejáratok arányait.

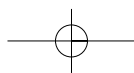
Úgy döntött, ejti az egész témát, és nem vesz tudomást erről a szeszélyről. Arról kezdte faggatni a férjét, hogy kinél varratnak a Benkőék. De Jóska bácsi, akinél még tartott a különös önkívület, meg se hallotta a kérdést. A pohár prizmáján át vizsgálgatta a szódájában a buborékokat. Amikor visszaengedte a könyökét az asztalra, megismételte Benkő mondatát: – Egy darabka tenger.

Aspidistra

Az öreg újabban magával hordta a gittet a méteráru üzletbe egy ételhordóban. Ebédidőben mindig elővette és gyúrta egy kicsit. Ha átment szembe ebédelni a Lacikonyhára, akkor vitte magával a tenyerében. Jucika, akinek a férje a Dunára járt horgászni, azt hitte a gombócról, hogy paprikás csali, mert a színe pontosan olyan volt, csak épp tömény olajszagot árasztott. Jóska bácsi elmagyarázta, hogy az akváriumgittbe miniumport szokás keverni, és lenolajat, hogy akkor se keményedjen meg, ha kiszárad. Maga az akvárium, amit ki kellett volna gittelni, még nem is létezett ugyan, de a masszát érdemes volt jó előre begyúrni, hogy később szépen összeérjen. Ezt az összeérés-dolgót ugyanaz az üveges mester emlegette Jóska bácsinak, aki a karcolásmentes üveglapokat is ígérte és szállította harminc forintjával a hónap végén.

Addigra nemcsak a gitt ért össze, hanem Jóska bácsi is kiokosodott, és mindenkinek elmondta, hogy ez csak a legelső, apró lépés az akvárium összeállításához, a legfontosabb összetevők ugyanis a türelem és a precizitás. Minden ezután jön, a sorrendet be kell tartani. Mert aki kapkod, aki nem elég precíz, annak sose lesznek szépek a növényei és megdöglenek a drága halai.

Az összegittezett vinklivasak után a belső dekorsziklák következtek. A cementnek újabb két hétig kellett száradnia. A szobában olyan szag terjengett, mintha titokban, a bútorok elmozdítása nélkül valakik felújítottak volna. Edu türelmesen végighallgatta esténként, hogy mi minden kerül még majd az elülső és a hátsó részbe, Edit néni pedig ilyenkor közbekérdezett, hogy lesznek-e esetleg halak is,

mert ő tényleg csak azt szeretné tudni, mikor jönnek maguk a halak. A bácsi, mivel Vera se igen figyelt rá oda, jobb híján Edunak tartott tanfolyamot a részletekről. Pedig titokban éppen tőle féltette legjobban a készülő akváriumot.

Egy kínosan visszatérő kényszerképzet kínozta, amiről nem szívesen beszélt volna senkinek. Az akvarisztika könyvben azt olvasta, hogy a díszhalak rendkívül érzékenyek a nikotinra, már literenként öt milligramm elpusztíthatja a teljes halállományt. És noha tudta, hogy szegény Edu évek óta nem dohányzik, agyában rejtett, önműködő vetítője állandóan elé lökte a tartály fölé hajoló kövér Edu képét, amint a vízbe fújja a füstöt. A másik kízó kép gyakran elalvás előtt kezdett villogni lecsukott szeme mögött, azután, hogy Edu kiszedte a fejéből a fekete, korpától eltömődött hullámcsatokat, és a szemüvege mellé fektette őket. Ilyenkor a bácsi önkízó részletességgel képzelte el, hogy Edu az egyik csatot a vízbe ejti, aztán a csatból kioldódó fémek apránként, észrevétlenül mérgezni kezdik a vizet. Néha ez a látomás olyan gyötrő valóságossággal tört rá, hogy felkattintotta a kislámpát, és ellenőrizte, nem esett-e tényleg be valami a száradó, előkészített sziklák közé. Ha a néni ilyenkor hátrafordult és megkérdezte, mi a baj, azt felelte, hogy nincs itt elég levegő, és a pizsamáján át dörzsölgetni kezdte a mellkasát.

A méteráru boltban napközben a szétterített anyagok felett növénynevek repkedtek. Füzéres süllőhínár, afrikai átokhínár, tündérhínár, békaszőlő. Elodea, Bakopa, Nuphar. Edu le volt nyűgözve. Mivel a nénit semmilyen módon nem lehetett bevonni az előkészületekbe, és minden este elismételte, hogy mióta a férje akvarista lett, elment neki a szép esze, a bácsi Edut volt kénytelen megbízni azzal, hogy a kórházból hozzon egy méter színes pévécsövet. Ne pirosat, ne is feketét, csakis átlátszót, egészen vékonyat, amelyet katéterezéshez használnak. Edu fontoskodva bólogatott. Fogalma sem volt, hol tartják a katétercsöveket, ezért az osztályon rögtön a saját nővérét kérte meg, hogy vágjon már le neki egy métert, a vékonyból. A néni epésen megjegyezte, hogy ha a bácsi bele kíván pisálni a készülő akváriumba, akkor azt közvetlenül is megteheti, nem kell ám neki katéteren keresztül csinálnia, ha meg akar valamit, őneki is szólhat, aztán erőteljes mozdulattal összecsavarta a csövet, és becsúszatta Edu köpenyének a zsebébe, hadd érezze azért a küldetés jelentőségét. Egyedül az nem fért a fejébe, miért nem jó az öregnek a piros cső: szebben is mutatott volna, több is volt belőle. A pirosból nyugodtan levághattak volna akár két métert is, hogy legyen tartalékba.

A cső a porlasztóhoz kellett. A berendezések egy részét Jóska bácsi készen vette, más részüket csináltatta, a membrános szellőztető kis üvegcsövet például azzal a Bethlen téri üvegfújójával, aki a karcmentes oldallapokat is szállította, és aki az apró kétfuratú üvegcsét is hajlandó volt elkészíteni a bácsi suta tervrajza alapján. Ő mondta, hogy Hajdúszoboszlóról lehet ingyen kishalat is hozni. Állítólag ahol a csónakázótóba ömlik a meleg víz, ott rajban cikáznak az akváriumi kishalak, mert pont megfelelő nekik a hőmérséklet. Jóska bácsi kiszámolta, mennyibe kerülne lemenni Hajdúszoboszlóra vonattal, és úgy döntött, nem érdemes. De a tartozékokat azért megrendelte a férfitől. Lehetséges ugyan, hogy mindezt együtt, készen is lehetett kapni, és hogy a Sziget utcában látott akvárium berendezése egy fokkal tökéletesebb volt, mint ezé az úrtartalomra ugyanakkora, csak jóval házilagosabb változaté, ám a megvalósult részletek értékét éppen a befektetett energia és tervez-

getés emelte. Amikor az alap kidolgozva állt, megkezdődhetett a vízinövények be-
telepítése. A vizet először lágyítani kellett, nehogy a vezetékes víz mindjárt az ele-
jén mindent tönkretegyen, aztán egy csütörtöki napon megérkeztek a növények is.
A lakásban más növény nem is volt, és mint Edu találóan megjegyezte, ezekben is
az volt a jó, hogy legalább nem kell majd őket locsolni. A növények beültetése az
előkészített talajba egyben azt is jelentette, hogy Jóska bácsi örülete győzedelmes-
kedett minden racionális megfontolás felett.

Hajladoztak a satnya kis szálok a vízben a kislámpa esti fényénél. Jóska bácsi
még egyszer elmondta mindnek a nevét, mintha egyenként bemutatná a vérsze-
gény növénykéket a családnak. Amikor odáig ért a felsorolásban, hogy házmes-
terpálma, akkor Edit néni felkapta a fejét. – Na, ez legalább valami idevaló –
gondolta magában. Sokkal barátságosabb szó volt, mint az aspidistra, a növény
latin neve, ami az öreg, ágy szélén üldögélő ember szájából sután és nagyképű-
en hangzott. Éppen olyan sután, mint amikor a bent fekvők a kórházban fontos-
kodva elismételték a megilletődött és tanácstalan látogatóknak a halálos beteg-
ségük latin nevét.

Három hokedli

Jóska bácsi harmadjára is átöblítette a nagy befőttesüveget. Eltörölte, közel ha-
jolt, de még mindig érezte rajta az uborkaszagot. A néni a fejét ingatta, hogy
nincs annak már semmi szaga, de ha van, át kell öblögetni sós vízzel.

– Hogyisne, lögybölte ingerülten a víz alatt az öreg az üveget, az kéne csak.
Még mindig jobb a halaknak, ha bűdösben vannak, mintha megmarja a pikkely-
lemezeküket a sós víz. Közben a csavaros fedőt lyukasztgatta egy kés hegyével,
hogy kapjanak a halacsók levegőt. A néni kérdésére, hogy már ugyan minek ki-
lyukasztgatni azt a jó kis fedőt, azt felelte, hogy megfulladnának a guppik a ha-
zaúton. A néni először a szemét forgatva Edura pillantott, mint a tőle várna se-
gítséget, mintha annak megerősítése, hogy ez még Edu szerint is hülyeség,
közvetve bizonyítékot jelentene arra nézvést, amit ő maga már régen sejtett, va-
gyis hogy a bácsinak elment a józan esze, majd felkiáltott:

– Már hogy fulladnának meg, amikor végig vízben lesznek, te?!

A bácsi gőgösen hallgatott. A fedőt az ablak felé fordítva átnézett a lyukakon,
mintha épp a feleségén nézne át. Azt mérlegelte, elegendő lesz-e így az oxigén.
Aztán a preparált üveget besüllyesztette egy kosárba, kétoldalt pedig kipárnáz-
ta, hogy ne billegjen. Első körben négy szivárványos guppit és négy törpe
fogaspontyocskát akart hazahozni. A Gönczöl utcai bolt elárúsítója azt mondta,
kezdetnek ez is elég, hamar kiderül majd, hogy hogy érzik magukat. Az újonnan
beültetett növények mindenestre szépen zöldelltek a szellőztetőtől buborékos
vízben, semmi jelét nem mutatták az eltelt két napban, hogy rosszul éreznék ma-
gukat. Ezért is jelentette be reggel Jóska bácsi ünnepélyes hangon, hogy a víz
megfelelő, vagyis hogy az akvárium készen áll a halak fogadására, csak el kell
őket hozni.

Már négykor elkéredzkedett a boltból, hogy időben hazamehessen a kelléke-
kért, és elindulhasson, pedig az akvarisztika csak hatkor zárt. De ő biztosra akart

menni, a csütörtököt tűzte ki végső határidőnek: péntek reggel már úgy akart ébredni, hogy ha oldalt fordul az ágyban, akkor a szeme előtt egy darabka tengert lásson.

A távolabbi cél egy mélyfekete, csíkos gurámi volt. Ahogy Jóska bácsi átkelt a kipárnázott kosárral a téren, azon töprengett, hogy a csíkos gurámi egy csókos ajkú néger táncosnőhöz hasonlít. Gurámit birtokolni olyan, mintha egy néger nő táncikálna külön neki egész nap egy üvegdobozban. Az akvarisztika szaküzletben percekig el tudta nézni az úszkáló gurámipárt, a térde is belefájdult, mert lent voltak, az alsó sorban. Mondta ugyan az eladó, hogy nem az a hím, amelyik olyan színes, Jóska bácsi biztos volt benne, hogy az eladó téved és fordítva tudja. Átért a zebrán, és lepillantott a kosárra. Mérlegelte, hogy vajon ugyanez a befőttesüveg alkalmas lesz-e majd a néger nő hazaszállítására is.

A boltban nem az az eladó volt, akivel Jóska bácsi hét elején egyeztetett, és aki szerinte fordítva tudta a gurámikat, hanem egy fiatal, csúnya kis nő, aki többször megkérdezte, hogy biztos nem lesz-e egyéb. – Szárított bolha? Vagy egy kis vitamin? Ettől Jóska bácsinak az a rossz érzése támadt, hogy ez a nő valahogy lenézi őt, hogy a guppikat és a fogaspontyocskákat nem tartja elég érdekesnek. Hirtelen restelkedni kezdett az uborkaszagú befőttesüveg miatt is: hogy a hölgyike nevetségesnek, esetleg szakszerűtlennek találja a szállítóeszközt. Ám a nő semmi ilyesmire nem célzott, sőt, a példányok kiválasztása közben egyszer csak a csomagra mutatott: – Akkor megkaphatnám az üveget?

Egymás után landolt a négy guppi és a négy fogaspontyocska, és búcsúzásnál az öreg még csücsörítve küldött egy csókot a gurámiknak is, mint aki odacsint egy szépasszonyra, jelezve, hogy ennél többet pillanatnyilag nem engedhet meg magának, de alkalomadtán vissza fog térni ide.

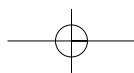
A séta az üveggel csaknem kétszer annyi ideig tartott, mint az odaút. Jucika, aki éppen a redőnyt húzta le a textiltolt kirakatában, látta távolról a tér túloldalán araszolva lépegető Jóska bácsit, és megjegyezte magában, hogy úgy tipeg, mintha összecsinálta volna magát.

Jóska bácsi izzadt, mintha az üveg legalább tíz literes lett volna. Zihálva, kivörösödve egyensúlyozta fel a kosarat az elsőre. Edu rögtön ki akarta venni a halakat, de erre még várnia kellett. Az öreg leült a konyhában, az üveget meg szellőztette, hogy a jövevényeknek legyen idejük megnyugodni. Közben még mindig a homlokát törölgetve halkán biztatgatta őket, hogy nyugalom, már itthon vannak, nem kell félniük, hamarosan olyan üvegpalatájuk lesz, mint a királynak.

A királyi lakosztályba költözést a néni nem nézte végig, mert frissen akarta beleszagatni a csipetkét a levesbe. Elszántan húzgálta a fakanalat a lyukacsos szagatón, beordított Eduért, hogy segítsen már neki valamit. Idegesítette Edu lelkesedése, az, hogy a kórházban is egész nap mindenkinek a halakról beszélt, még a főorvos asszonynak is. Edu folyton nedves, duzzadt ajkáról az a szó, hogy guppi, úgy hangzott, mint valami öntudatlanul, sorozatosan elismételt obszcenitás, amelynek kínosságát nehéz lett volna egyetlen mondatban megmagyarázni.

Edu nagy figyelemmel felébe hajtogatta és felébe vágta a szalvétákat, aztán kihúzta a három hokedlit, és várt.

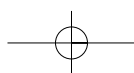
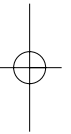
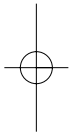
Jóska bácsi nem jött, hiába szólongatták. A néni először Edut akarta beküldeni a szobába, aztán félrehúzta a fazekat, és maga nyitott be.

A bácsi félig az ágy szélén ült, mintha csak az imént akart volna ledőlni, de a felsőteste az ágy és az asztalka közé csúszva, megcsavarodva lógott, a feje pedig a hátsó falnak nyomódott. A nagy befőttesüveg a szőnyegen állt, a halak már az akváriumban úszkáltak, és próbálták feltérképezni a területet. Nem zavarta őket az üveg túoldalán hirtelen elsötétülő panoráma: a néni nehézkesen behajló teste, amint a bácsit rángatja és próbálja feltuszkolni az ágyba, és közben szemrehányóan korholja, hogy hát mit csinálsz, hát mit csinálsz, te. A testet végül nem sikerült visszahúzni az ágyra, sőt, teljes súlyával lecsúszott a földre, magával sodorva az egész ágytakarót és a díspárnákat. Ott feküdt a parkettán súlyosan, nyitott szemmel, zoknis jobb lábával a szekrény lába és a befőttesüveg, ballal a szobasarok felé mutatva. A néni gépiesen felemelte az üveget a földről, csak hogy ne legyen már ott, és azt nyújtotta a belépő Edu kezébe, aki engedelmesen át is vette, mint valami kórházi vizeletmintát.

A guppik beúsztak az előre kialakított kis sziklaüregbe, aztán felbukkantak a túoldalán, átsiklottak a növények ringó szárai között. Szemmel láthatóan jól érezték magukat.

GARACZI LÁSZLÓ

Come along, boy

Nekifut szemből a srác, lehunyja szemét, térdét átfogva magzatpózba kuporodik, a lányok rezzenéstelenül bámulják, ahogy repül feléjük a levegőben, és mikor a vízbe csapódva lefröcsköli őket, csak a fejüket fordítják félre, hogy ne menjen az orrukba, szemükbe, hogy ne kapják telibe a vízsugarat, semmi érzelem nem látszik rajtuk, se bosszankodás, se elismerés, a mélyből felbukkanó srác feketére égett, inas karjával szinte unottan csap a hullámok közé, és lustán elúszik ellenkező irányba, a túloldalra, ahol már készülődik a barátja, ő fogja a következő ugrást végrehajtani, ő a következő eleven vízibomba, arcán tompa, elfojtott hevület a közönyös figyelem mögött, a tevékenység előre érzett motorikus öröme, szinte függetlenül a lányoktól, pedig az a lényeg, ki tudja jobban lefröcskölni ezeket a színes, lélegző és melles bójakat, akik ellenkezés nélkül vetik alá magukat a versengésnek, mintha véletlen ültek volna oda sorban a medence szélére, fehér bőrükről peregnek a vízcseppek, bömböl a megafon, *come along, boy*, a fiú kimászik a vízből, és int a másiknak, hogy indulhat, az pedig beméri a távot, hosszú léptekkel nekiiramodik, mint a magasugrók, és mielőtt lehunyná szemét, és összekuporodna, rikkant egyet, amolyan csatakiáltásszerűt, mint mikor az indiánok hadiösvényre lépve kiássák a csatabárdot, és a sápadtarcúakra rontanak, ez az ő specialitása, ő kiált, a barátja már nem, mert egy évvel idősebb, a lányok pedig nem beszélnek, nem mozdulnak, üres tekintettel néznek maguk elé, mint ha sok millió éves evolúció után most jöttek volna ki a vízből, először látnák a fényes felszínt, és a levegőbe ugráló majmocskákat.

Félórája ismertem Lizát, a Maros partján szedtem föl, és mikor átjöttünk a kordonon, az örök velem nem törődtek, őt viszont percekig motozták, sikerült-e a kést becsempésznie, kérdeztem tőle évődve, mert sokféle bizarr helyzetben el tudtam képzelni a negyven kilójával, porcelánbabára sminkelt fejével, csak késsel hadonászva nem, és azt hittem, viccel, mikor bólintott, hogy igen, sikerült behoznia a kést, és aztán órákkal később, hajnalban, sok pohár vodka után, egyszer csak tényleg elővett egy kést, ráadásul egy rugóskést, tökéletes kör alakúra esztergált lukakkal a pengében, a bugyijából húzta elő, kicsúsztatva a bársonytokból, kipattintotta, és a torkomnak szegezve arra kényszerített, hogy kérjek bocsánatot, mert hangosan fölnevettem, mikor az asztal túloldalán ülő srác elmesélte, hogyan tett pár perce magáévá egy lányt ötven ember szeme láttára a kisszínpad mellett, eszembe jutott a félálomban kihallgatott beszélgetés a repülőn: *America no soul, only money – Transylvania all soul, no money*, amiből az *all soult* alszólnak értettem, és tényleg el is aludtam, és aztán arra is gondoltam, hogy ha a kordonnál nem kérdezem meg, hogy behozta-e a kést, akkor nem is lenne nála kés, tehát hogy valójában nem ő, hanem én hoztam be, pontosabban hoztam *létre* a

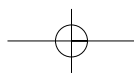

kést, ami most a torkomnak feszül, tehát hogy ez itt a látszat ellenére nem gyilkossági, hanem öngyilkossági kísérlet, Liza persze nem nyisszantotta el a nyakam, még fotók is készültek rólunk, ahogy készül a torkomba döfni a kést, de közben csókol, vagy én csókolok a nyakába, miközben ő hosszában elvágja a kiöltött nyelvét, és később, egy másik éjjel ezeket a képeket a facebookon láttam viszont, olyanok osztották meg, akiket nem is ismertem, egy fekete hajú, sötét bőrű lány aludt az oldalamon, mert akárhány ismerőst kérdeztem, egyik se tudta, hogy ezek a másfajta nők milyen hangot adnak ki a gyönyör percében, itt éltek évtizedek, évszázadok óta, de ezekkel az idegen nőkkel nem érintkeztek, nem volt dolguk velük, nem is lesz, mondták, ilyesmire ne is számítsak, úgyhogy ez ügyben csak magamra, saját tapasztalataimra hagyatkozhattam.

A beszélgetés nehézségei

Lenyűgözött a műve, mondom neki, hibátlan, végsőre csiszolt gyémánt, amiben a mélység ma már alig ismert, tragikus tüze izzik, erre az arca elsötétül valami hirtelen szétáradó keserűségtől, semmi öröm, semmi elégtétel, mintha valami pusztító indulat bugyogna fel, mert hogy lehetne az ilyen tapintatlan és közönséges hozsannákra reagálni, ez őt viszolyogtatja és megalázza, és különben is nyilvánvaló, hogy ez a dicshimnusz valójában a szóba hozott mű hiteltelenítésére, ellehetetlenítésére irányuló sunyi és cinikus orvtámadás, és ebből a csúnya helyzetből kettőnk számára nemigen látszik kiút, én meg, hogy baklövésem helyrehozzam, mentsem a menthető, megtörjem az egyre hosszabbra nyúló csendet, arról kezdek hablatyolni, hogy olyan művész ő, aki ritkán szól, de akkor nagyot, ezt a nem túl épületes ideát ragozom, egyre jobban elbizonytalanodva, egyre vacakabb szavakat potyogtatva ki a számon, végül egy befejezetlenül lekonyuló mondatot hagyok a levegőben, feketére szikkadt arcából kilángoló eszelős pillantása valami olyasmit üzen, hogy engem nézve szabályosan letaglózza, milyen mélyre képes süllyedni az ember, majd lényegében eltűnik, ott a lépcsőn, anélkül, hogy megmozdulna, láthatatlanná válik saját forrongó, belső intenzitásában, ebben az odúban, ahová előlem menekült, és ahol a világ nem érvényes, állunk egymástól félig elfordulva, percekig, némán, mint két szobor, várjuk, ki adja fel előbb, és távozik köszönés nélkül, hogy aztán odafönt, a kiállítóterben, a büféasztalok körül ácsorogva és trécselve, konokul és dühödten kerüljük egymás tekintetét.

Két férfi közt a beszélgetés mindig párbaj, ennél már csak a nővel való beszélgetés léghőre fenyegetőbb, mert a nővel való beszélgetés főszólama a sóvárgás és a bűntudat, összességében tehát minden beszélgetés félelmetes, egy beszélgetésben végtelen óvatossággal és körültekintéssel kell szavainkat és gesztusainkat megválasztanunk, állandóan résen kell lennünk, mert bármelyik pillanatban, jellemzően akkor, mikor a fesztelen, szívélyes tónus elaltatja éberségünket, mikor gyanútlan-

ná és védtelenné válunk, akkor ér az alattomos döfés vagy arculcsapás, akkor sújt le ránk a másik, akkor pusztít el, tehát a beszélgetések a legaljasabb eszközökkel vívott háborúk, a legártatlanabbnak tűnő fecsegés közben egy hangsúly, egy kézmozdulat, a szemöldök jól időzített, kételkedést kifejező összevonása, és a hőhémunka máris bevégezve, és ez persze most sincs másként, hiába hajolunk egymáshoz rég nem látott barátommal a lehető leglelkesebb, legbensőségebb, legbizalmasabb egyetértésben, összhangban, hiába koccintjuk össze nevetve poharainkat, gyomrom öklömnyi, görcsös csomóba rándul, tenyerem izzad, vijjog fejemben a vészcsengő, mert kívülről békésnek, idillinek tűnő együttesünk tele van baljós árnyakkal és rettegéssel, és egyáltalán nem segít, mikor odajön Liza, hogy kérünk-e még bort a büféből, mert így most már kétfelől érhet támadás, ketten árulhatnak el egyszerre, ami kis híján örületbe kerget, egyetlen megoldás, egyetlen kiút mutatkozik, az azonnali, kikezdhethetlen és kataton elnémulás.

Szigethalmi álmok

Avar- és füstszag, a mező fölött lila párácsík. A hátsó úton megyek, és már alkonyodik, mikor a kocsmá előtt találom magam, mintha ez lett volna a cél, nem a régi nyaraló. Bevallom magamnak, amit eddig ügyesen titkoltam, hogy a kulcs otthon maradt, nem is akartam igazából bejutni a házba, talán már nincs is meg, elsodorták az őszi esők.

Felülről kukucskálok be, fekszem az ágyon, a Winnettout olvasom, vagy amikor megszülettem, abban a dobozban ott a szülőszoba, első csókolózás a Feneketlen tónál, egy másik babaházban leckét vagy könyvet írok, néma képek, pereg a festék, olvad a viasz, vetemedik a papundekli, fiam születik, apa temetése, mind külön, kicsi vitrinekben, és ahogy az utolsó tárló fölé hajlok az immár üres és kifakult mostban.

Ilyenkor már csak hétvégén járnak ki a telepre, leszerelik a horgászstéget, kihúzzák a partra, viaszosvásznat kötnek rá. Megtudom a kocsmárostól, hogy teljes lefedettségű figyelőrendszer épül, a régi utcánkba is kamerát szerelnek. Tíz éve jártam erre, télen, estefelé, hogy biztos ne legyen kint senki: az új tulaj kivágta a fákat, ami akkor, hogy úgy mondjam, csúnyán lelombozott. Állt a ház csupaszon a drótkerítéssel körbevett, lebetonozott telek közepén. Ki se próbáltam, hogy jó-e a kulcs, fordultam vissza a taksonyi hévhez, szinte rohantam, de azért a kocsmában megittam egy sört a nagy ijedtségre. Most is ez lesz, így intézem el a házat, hajtom össze az utolsó dobozt.

BERTÓK LÁSZLÓ

Firkák a szalmaszálla

III.

Bátorság

*A tehetség bátorság, mondja,
s bújik betegségbe, Bakonyba.*

Amíg utolér

*Mozogni, menni el, menekülni tőle,
hogy amíg utolér, ne legyen előnye.*

Fele is elég

*Türelem, erő, szándék, s ami még,
ha megvan, akkor fele is elég.*

Fizikoterápia

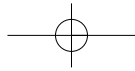
*Massázs, pakolás, vízi torna,
próbálgatjuk, mi lenne, ha volna.*

Szelektív inger-áram

*Szelektív inger-áram, ultrahang,
amit mégsem, azt majd a nagyharang.*

Hátrál, nekifut

*Hátrál, nekifut, harcol ellene,
aztán legyint, egyezkedne vele.*

Hetvenhét fa

*Hetvenhét fa ágai fognak,
ha tetszik, ha nem, fogoly vagy.*

Az árnyéka

*Itt settenkedik, ki-bejár a lakásba,
senkise beszél róla, de mindenki látja.*

Kezelés? Gyógyszer? Napsugár?

*Mégiscsak használhatott valami,
ha így-úgy, de ki tudod mondani.*

IV.

A kérdés

*Nem az a kérdés, van-e tengerünk,
csak az, hogy akkor miért süllyedünk?*

Álmodozik

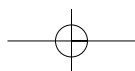
*Ha ezt a görcsöt sikerülne,
az összes többi kisimulna.*

Balatoni naplemente

*Aki magyar, ha dolgoz, ha lusta,
aranyhídon járhatna, ha tudna.*

Géza, a koldus

*Pénzt kérek! Kis pénzt! Mondja, mondja,
árulja a várost Pécs ikonja.*

Buksza

*Sétálóutcából Kocsma utca,
világot dönt s teremt a buksza.*

A közterület

*A közterület is kiadva,
hajnalig tart a csinnadratta.*

Harcos

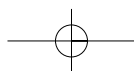
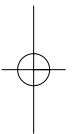
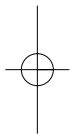
*A háborúhoz ellenség kell,
ha nincsen, keres, talál, képzel.*

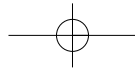
Hány tél? Hány tavasz?

*Hány tél? Hány tavasz? Hány nyár? Hány ősz?
Míg ugyanarra magadtól rájössz?*

Tisztáznod kéne

*Tisztáznod kéne, mit, miért, hogyan,
s elveszel a test pókhálóiban.*

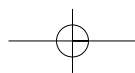
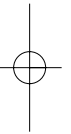
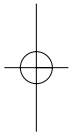

TATÁR SÁNDOR

• *régi vakságod új sötétbe* •

Vaksi fasz voltál, és beleszaladtál –
régóta érett a pofon.
Nem véd meg titulusod, sem családod,
sem a könyvek a polcodon.
Nem voltál elvetemült féreg,
de önzésed elég verem
-nek bizonyult, s mentőkötélnek
kevés a már belátó értelem.
Levegőt kellett volna félretenni
– dunsztosüvegben, bárhogyan –
most rájárhatnál... Hiába: megölsz egy
rossz napot estére, s száz fogan.
Szavak jönnek, körülszaglászna,
majd sajnálkozva hagynak el –
nem hogy vesédbe; démonodig látnak,
ki ellen ördögűző s fokhagyma kell.
»Ördögűző«; ezért fohászkodsz,
s elfoszlik mind a délibáb,
nem csatoltatik új lap a listádhoz,
hogyan elkövethess még hibát.
Kattog még vers agyadban (ugyanarról,
dögunalom: nyápic sirám)
– tetőzik s visszahúzódik a horror;
bűntudat- és önsajnálásban nincs hiány.
Régi vakságod új sötétbe küld.
Szívroham ért, ahol nyaraltál.
Depressziód rádkérgesült,
s meghalt az öröm nevű harkály.

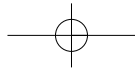
• *hová haltok engem* •

*Meghaltok engem egykettőre, nincs mese,
bár én titeket élnélek tovább még –
aki a halálnak mindenese,
már itt, a földön kétes valóságú árnyék.*

*De hová haltok – ezt még legalább,
ha lehet, vágynám tudni – engem:
Ki voltam (addig sem ismert világ[?]),
szétpihédzik a hideg végtelenben?*

*Mint szántalp nyomán porhó, szerteszáll?
Vagy ólomsúlyként süllyed le a mélybe?
Tudnom kéne, hisz talán nincsen messze már –
legalább, hogy hová, ha már titok: mivégre.*

*Akkor egy Isten nagyon kellene,
aki a Nagy Folyamba gyűjtne vissza;
volt éneket (káprázat gyermeke?)
mielőtt az űr sívó semmije felissza.*

WIRTH IMRE

A vizes síkon

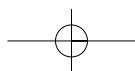
*A vizes síkon senki sír,
hallani messziről, hogy ír,
letört ujjával kalapál,
ócska versikét kombinál,
de elvét mindent, rímeket,
szerelmet, gyerekek nevét,
csak motyog, hogy bocs mindenért,
míg búzavirágkéket old
éjtengerünk vak vizébe
emlékeinkből még a Hold.*

Minden olyan

*Hogy eltörött, ami még
tegnap félig pattogott.
A boldogság szaggatott
vonalán mennyi emlék.*

*Minden olyan elgyötört,
mintha szerelem lenne,
s az éj sivótag benne,
csonka, szilánkosra tört.*

*Fut velem a rossz beszéd,
ki felnőtt, mind elveszett,
teljes csönd és lárma lett,
jajszó rohad szerteszét.*

Z Á V A D A P É T E R

Épp mi

*A vanból előbb volt, végül örök lett.
Mikor valaki meghal, mások éppen röhögnek.
Mikor már a stáblista megy, én akkor kezdek félni.
Az ember nem tud nem magáról beszélni.*

*Elmondja, hogy tegnap hűvös korlátnak dőlt a háta,
és hogy rettegett, hogy beleszorul egy csuklós busz harmónikájába.
Mert ha laktak is itt, elköltöztek rég a józan érvek:
egy múltban elképzelt jövő a város, rendezte a nyolcvanas évek.*

*És hogy nyugtalanító ez az egész, mint az a mitikus sárga kéz volt,
amit a falba látott gyerekként – alatta fel nem száradó vérfolt.
Hogy nem volt szabad azokra a gránitlapokra lépni,
amik szürkéek – csak a fehérre. Random szorongások. Épp mi.*

*Felsúrolni a fürdőt, mikor nagyon kell pisilni.
Sírni, behugyozni, súrolni, megint sírni.*

Idegenvezetés az elképzelt várban

*Ez egy festői táj: most mozdulatlan.
Deus ex machinával álmodik.
Elképzeld minket valahova, ketten.
Elképzeld, mint egy kertmozit.*

*Ez egy templom: valami katedrális.
Régi, epikusan gondolkodó.
Öt éve föl van állványozva állig.
A falain szétrobbant hógolyók.*

*Ez egy felújítás: most öntik éppen
a tölcser-csúszdán keresztül a sített
egy platós teherautó platójára.
Nem hagyják abba, míg meg nem lesz Isten.*

*A Sátán sajnos nem cimborál velünk.
De itt a képen fogja még a vállunk.
Egy új árteret nyit ki az időben.
Lassan előnti mozdulatlanságunk.*

Alig észrevehető

*Még legkorábbi emlékeim közt kutatva
sem tudnám pontosan megmondani, mi az,
amit ennyire kiszolgáltatottnak találok
egy elfáradt tömörgumi-tömlő alig észrevehető,*

*fakó repedéseiben, vagy abban, ha csámpás
festőlétránk ingatag szarai között laza
a lánc. Talán egy fiatal anya jut eszembe,
párnás derekán a terhességi csíkokkal.*

*Talán egy elaggott férfi, hónalján a megereszkedett,
ráncos bőrrel. Lehet, hogy az anyag szükségszerű
fáradása az, mi önmagában megható.*

*Hogy még élned sem kell, hogy elhasználdj.
És most is: lábunknál baljós kábelkötegek: földeletlen,
zárlatos idegrendszerünk maradék roncsai.*

SZITA SZILVIA

Térkép nélkül

*Volt májusban az a kirándulás,
nem oda vitt, ahova vártam.
Nem lett meg a tó, pedig megígérted.
Feküdtünk a napon, erdők határában.*

*Én akartam, hogy testben is
találkozzunk. Megtörtént.
Mégsem tudtam levetkőzni a ruhákkal
a vágyat, az ismétlés kényszerét.*

*Azt reméltem, ennyi közelségtől
visszahúzódik végre az anyag,
bár százból százszor eddig sem így volt.
Vadászles. Deszkák közén zuhog szemed, hajad.*

*Nem vesztünk el, ne félj,
tudod, hogy van bocsánat,
a többi csak forgószél, a tudat
nagy játéka. Ideleenn szíve van a fáknak.*

*Előlről kell kezdeni ezt is –
leteríteni megint plédet, hálósákokat,
kakukkfű, vadmajoránna között
gyakorolni a ruhátlanságot.*

*Az ismerősen új gesztusokat közben
megtenni vagy nem tenni meg újra.
Találkozni reggel, a megállóban.
Térkép nélkül lépni rá az útra.*

Csónakban

*Valaha ezen a helyen laktam én is,
evezni akkor sose jártunk.
Nem ismerős, de nem is ismeretlen
vidéken siklottunk, leégett a vállunk.*

*A feltámadó szél meg egy nagyobb hajó
húzott a gyűrt vízre esetleges jelet.
Balról sziget jött, gyönyörű, kicsi.
Mihez ragaszkodjak, ha ehhez nem lehet?*

*Fehér kalapban ült előttem,
nem mindent értettem, amit mond,
oldalt fordult kissé, mikor beszélt,
ide-oda billent a csónak, a horizont.*

*Tíz percet késtünk az erős sodrás miatt,
jó volt, mikor egy ütemre...
A hátát néztem, az ujjatlan pólót, ahogy
– mint egykor én is – ellenállás nélkül viselte
a testét.*

HAVASRÉTI JÓZSEF

Úr-érzékeny lelkek

pszichedelikus regény

Nincs semmi a világűrben.
Stanislaw Lem

A Fekete Hús olyan, mint a romlott sajt: ellenállhatatlanul ízletes, és olyan émelyítő, hogy aki eszi, az egyszerre zabál és okád, s megint csak zabál, a végkimerülésig.
W. S. Burroughs: Meztelen ebéd

Ha egy dolog eltűnik – mondta Leto –, az legalább annyira üzenetet hordoz, mint amikor valami hirtelen felbukkan. Az üres helyek mindig megérik a tanulmányozást.
Frank Herbert: A Dűne istencsászára

(...) régibb a kertművelés, mint a szántás-vetés, régibb a festészet, mint az írás, régibb az ének, mint a beszéd; régebbiek a példázatok, mint a következtetések; régibb a csere, mint a kereskedelem.
J. G. Hamann

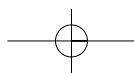
A farmakológia ősi, mint a mezőgazdaság.
A. Huxley

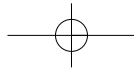
I. rész

Prológus: Veszedelmes viszonyok

Intro

Hajnali négyre jár; az eső sustorgására ébredek. Felkattintom a lámpát, és a szememhez közelítem a karórám számlapját. Kitapogatom a szemüvegemet, felkelek és az ablakhoz lépek. Az ablak fekete tükréből borostás arc bámul rám, én vagyok az; amikor lefeküdtem, nem húztam el a függönyt. Leülök az íróasztalhoz, kinyitom a notebook tetejét; a gép zümmögni kezd. Előkeresek egy lemezt, Pink Floyd, *Obscured by Clouds*; a hangszórókból áradó fémes delez betölti a szobát. Visszaülök az asztalhoz, kinyitom a könyvet. Mélyet lélegzek fölöttem. Salétrom, mész, avas dió, nedves penész szúrós szaga; a könyvet a bolhapiacon vettem, sokáig nézegettem a standot, ahol meglapult, egy csomó régi újság, fakó fénykép, rongyos naptár és egyéb papírból készült vicik-vacak alatt. Óvatosan vettem fel, azt hittem, rögtön lapjaira hullik, de a vártnál jobb állapotban volt. Megfordítottam: kék és arany csillagok a fekete űrben, felül apró űrkomp, vidáman szeli a csillagos feketeséget; ismét megfordítottam; „*Utazás a világűrbe*”, írta Vitalij Szevasztyjanov, a Szovjetunió űrhajósa. Megsimogattam a borítót; a világűr fekete pora nyomot hagyott a kezemen – fellazult festék volt, vagy a piac mocska talán.

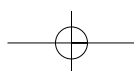
Ma jelentkezett a szerzőtárs. Ugyanazt a történetet gombolyítjuk ketten; én az örületet tolom magam előtt, ő... nos, a halált. Szerzők és szereplők vagyunk egyszerre – ez nem irodalmi közhely, hanem a valóság. A hősök: az űr-érzékeny lelkek; bizarr egy társaság. Kinyitottam a könyvet. *Kedves kis barátom! Valamikor réges-régen, amikor az ember még nagyon keveset tudott arról, hogy milyen is a Föld, úgy képzelte, hogy alakja olyan, mint egy fölfordított csésze. Ez a csésze három óriási elefánton nyugszik, az elefántok pedig egy még hatalmasabb teknősbéka páncélján állnak. A csodateknős úszik az óceánon, és az egész világot, melyet emberek népesítenek be, milliárd csillaggal szikrázó, kristályos égbolt borítja.* Lapoztam. Rakétabázis emelkedett ki a könyvből, mozgó papírfülekkel, az egyik részből fülbemászó kandikált elő, a könyv nyirkos redőiben bujkált. Fogtam egy papírlapot, rátereltem a fülbemászót, és az udvarra vittem. Megráztam a papírt, a fülbemászó leesett, és elbújt a fű közé. Visszamentem, alaposan átnéztem a könyvet, de több lakója nem volt.

Azóta, hogy túlestem mindazon, ami e könyv történetét alkotja (túlbuktam önmagamon, mondaná Tandori), itt, a notebook mellett töltöm el az időt; írok, hogy bizonyos dolgokat elfelejtsek, de közben persze emlékezniem kell hozzá. A küldemények elgondolkodtatóak, és olykor meglepnek. Mint egy nagyon jó étteremben: az ember rendel valamit, amit egyébként untig ismer, és várja, hogy mit hoznak... helyette. A szerzőtárs elmondja, mi történt, én elmondom, hogy mit éltem át. Nem dialógus, inkább montázs: az összeszerelt részek mentén tapogatózunk az igazság felé, talán. Csak ennyi volna? Tovább lapozom az űrhajós könyvet. A Szójúz–Apolló űrrandevű látható a képen: középen két űrkomp, mögöttük indigókék ég, fölöttük diadalmasan ragyog a lángpalástba burkolódzó Nap. A könyvet a notebook mögé állítom az íróasztalra, olyan, mint egy kétrészes oltár. A polcra nézek, szemmagasságban a könyvek hátratulva, a polc peremén húzó-dó sávban tenyérszerű fémbetűk csillognak, *kis szobrok, sorba rakva, BOWIE* – egy újabb vagy másik űr-érzékeny lélek, vagy legalábbis az volt, hogy mi lett belőle, nem fontos ma már.

A fekete hús! Néha arra gondolok, hogy ha [újból] ehetnék belőle, jobban emlékeznék arra, amit tudni szeretnék, ami helyett csak a káosztömb töredéke, valami kaotikus massa áll. A szerzőtárs óvott ettől. Igaz, hogy visszatér a múlt, a fekete hús mindenható, de ha segítségével visszahoznánk a múltból a holtakat (hogy *nekem* tanúskodjanak), akkor esetleg – nem mennének többé el. Hát, igazából ezt nevezik örületnek. Mindezt csak azért említem meg (megkockáztatva, hogy mégiscsak bolondnak tartanak), mert ez az oka annak, hogy nem kérek belőle többé – semmi más.

1. Száműzöttek

A falu félelmetes sebként éktelenkedett a szibériai tájon. A települést folyó szelte ketté, a házak a parttól távolabb épültek, a derékig érő parti sárban néhány bivaly dagonyázott. A mólóhoz kötött csónakokban halászok dolgoztak, éppen néhány ősvilági külsejű halat emeltek ki a vízből. Aron Jakovlevics Suler a parton állt, csizmája a híg sárba süppedt; a halászokat figyelte: szemüket eltakarta zsírtól ragacsos kékesfekete hajuk, foghíjas szájukban falevélből sodort cigaretta füs-

tölt, ruhájuk sáros és toldozott-foldozott. Messze a parttól, a falutól kissé távolabb, Suler apjának háza állt, ablakaiból, ha kinézett, éppen a folyóra láthatott. Suler élete egy különös háromszög határain belül zajlott, melynek sarokpontjait a folyó, a krátertő melletti szellemliget, valamint a ház alkották. A folyó a szabadságot és az életet jelentette számára, szenvedélyesen szerette a tiszta vízben suhanó óriási halakat, és a madarakat, melyek zsákmány után kutattak a víz fölött. Az erdő mélyén, a krátertő partjára épített telepen, ahol pár alkalommal anyja törzsének tagjaival találkozott, olyan titok rejlett, mely minden korábban megismert titoknál félelmetesebb volt. Végül apja házában, ahol senki által nem zavart életét élte, ott voltak a könyvek, melyeket egyre elmélyültebben tanulmányozott. A könyvek maguk is három csoportra oszlottak. Iskolai könyvekre, melyek tartalmát egyetlen elolvasás után kívülről tudta. Aron önállóan tanulta meg a tananyagot, minden rendszerezés nélkül, ahogy éppen a kezébe kerültek a könyvek. Ez nem csodálatot, inkább félelmet váltott ki a fiú intelligenciájával kapcsolatban. Az idősebb Suler, aki valójában maga is roppant fiatal volt, csak idővel jött rá, hogy Aron egyszerűbben haladhatott volna, az elsős könyvektől a magasabb osztályokig, és nem össze-vissza, de már késő volt. A fiú elméjében azonnal rendszerré álltak össze az ismeretek, automatikusan kapcsolódott össze és alkotott rendet az a tudás, amit a tankönyvek szerzői a tanulók eltérő fejlettségi szintjét figyelembe véve rendeztek el, hosszú iskolaévek fáradságos munkájára számítva, az egyszerűtől a bonyolultabb felé haladás logikája szerint. Aron Jakovlevics Suler így nem is járt iskolába, csak zavarta volna a gyerekeket, és a többiek is csak zavarták volna őt. Suler tanító, aki maga sem volt buta ember – leszámítva néhány politikai és erkölcsi botlását, melyek végül az ország e távolkeleti csücskébe repítették őt – néha végignézett tanítványain a félhomályos tanteremben, mely az egyetlen volt az istállóra hasonlító iskolaépületben, és arra gondolt, hogy a természet az utolsó zugig kitöltő és meglehetősen büzt árasztó gyereksereg olyan összképet nyújt, mint egy néprajzi képeskönyvből származó tábló. Néhány diák kínainak látszott, mások mongolnak, egyesek leginkább – mint a folyóparti halászok gyerekei – indiánokra emlékeztették őt; aztán néhány európai arc, idevetett-idevetődött oroszok gyerekei: szőke hajuk és fehér bőrük világított a sok hollófekete tincs és sárgásbarna arcocska között. Csak feketék nincsenek, gondolta magában Suler, zsidónak pedig itt vagyok én. Igen! Aron teljesen felesleges ide, nemsokára el is kerül innen, egyetemre kell járnia, tanulnia kell, csak még nem tudom, hogy hogyan. És még nem tudom, hogy hol, fűztes hozzá magában Suler, és visszatért a számtani alpműveletek ismételtetéséhez, magában gyorsan elintézve a kérdést, hogy alapjában véve ő is tehet róla, hogy a fia olyan, amilyen: nyugtalanító csodabogár, vagy ami rosszabb: afféle szellemi szörnyszülött.

Aron könyveinek második csoportját néhány német és orosz szakkönyv alkotta, olyan témákban, melyeket az idősebb Suler, amíg lehetett, maga is tanulmányozott. Lélektan, biológia, orvoslás, filozófia, néprajz – Jakov Davidovics valamikor orvosnak készült, de tanulmányai félbeszakadtak: az irodalom, a politika és a nők iránti szenvedélye olyan káoszba taszította, ahonnan csak a tanítótságig vezetett az út. Aron figyelmesen elolvasta e munkákat is, és gyakran gondolt arra, hogy egyszer ilyesmivel szeretne foglalkozni ő is. Végül ott voltak

apja héber és jiddis könyvei, melyeket Jakov az anyai nagyapjától, egy odesszai rabbitól örökölt. A rabbi könyvei között számos misztikus értekezés és kommentár is volt. Aron – aki apja bizonytalan útmutatásai nyomán megtanult héber és jiddis nyelven olvasni – úgy érezte, hogy ezek a könyvek, függetlenül attól, hogy igazuk van-e, vagy sem, egy dolog miatt sokkal érdekesebbek, mint a többi, egy dologban különböznek a többitől: nem rögzített igazságok vannak bennük, értelmük kimeríthetetlen, sőt, talán éppen ez a kimeríthetlenség a bölcsességük. Mint az Örökkévaló esetében, gondolta Aron Suler, miközben a héber betűket böngészte, és a nagy Jichák ben Slomo Lurija tanai nyomán próbált képet alkotni a teremtés titokzatos műveletéről.

Végül volt még egy könyv, amit Aron nagyon szeretett, noha nem egészen értette, miről szól. Valójában ez volt az egyetlen könyv addigi életében, melyet nem tudott hova tenni: sem a rendszerezett tudás rögzített állványzatai, sem a kimeríthetetlen bölcsesség kaleidoszkópszerű ragyogása mellé nem volt besorolható. Apja verseskötete volt ez, amit orosz nyelven adtak ki, egy kicsiny odesszai könyvkiadó segítségével, még a forradalom előtt. Az orosz verssorok hol álmaira emlékeztették őt, hol apja szülővárosát idézték fel, amiről sokszor mesélt, az elképzelhetetlenül meleg és kék tengert, az alacsony pálmákat, a soha nem ízlelt gyümölcsöket: a fügét, a dinnyét és a szőlőt. Apja lerajzolta neki e pompás gyümölcsöket, beszélt édes, fűszeres ízükről, különös zamatukról és bódító illatukról, olyan ékesszólóan és láttató erővel, mely az egész könyvet átszötte egyébként. De másmilyen versek is voltak a könyvben: kibogozhatatlanul homályos sorok, melyek komoran meredtek rá az olcsó papírról, mint sötét pecsétnyomok. Valami összefüggéstelen dadogás nyelvén íródtak ezek a költemények, mintha az örültek beszédét rögzítették volna, kikről apja orvosi könyveiben olvasott. E sorok időnként a kabbala kifürkészhetetlenségére, máskor pedig valami ismerős, de mégis a távolban lebegő tudásra emlékeztették őt. *A nyelv mögötti nyelv*, így nevezte ezt Jakov Suler, és amikor Aron elmagyarázta neki, hogy a kabbala nyelvelmélete is ilyesféle, apja csak komolyan bólogatott. Végül volt egy ciklus a könyvben, mely a szerelmi szenvedélyről szólt, és a nőkről, akikhez Jakov Davidovics Sulert ez a szenvedély hozzáfűzte volt.

Aron csak mérsékelt érdeklődéssel olvasta e verseket, melyekben nedvektől sikamlós testrészek formájában jelentek meg a szóban forgó asszonyok, mint megannyi érett húsú, ragadós gyümölcs. A fiú homályosan tudta, hogy az ő különös lénye is e szenvedélynek köszönhető: apja épp olyan felelőtlenül, mint amilyen heves vággyal ejtette teherbe anyját, egy már csak pár lélekből álló erdei törzshöz tartozó lányt, ahogy valaki letéphetett ott távol, a meleg tengerparton egy édesen illatozó gyümölcsöt. Amikor a terhes fiatalasszony a tanító házába költözött, a lány rokonai felsorakoztak Suler háza előtt, hogy felelősségre vonják őt, vagy bosszút álljanak, de véres eseményekre végül nem került sor. Jakov a saját nyelvén beszélt a törzshöz, melyet asszonyától a fiához hasonlatos könnyedséggel megtanult, a félelemtől vad ékesszólás vett rajta erőt, hajdani költői nyelve mintegy feleledt, és zavaros szavakkal ecsetelte, hogy ő is egy kis nép fia, melyet nemsokára nyom nélkül törölnek el a föld színéről, és hogy mindent megad a lánynak, amit megadhat, aki különben is apátlan-anyátlan árva volt. A törzs tagjai soha nem hallottak a zsidókról, viszont okkal tartottak a nyu-

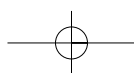

gatról érkezett idegenektől, az oroszok többször rendeztek mészárlást telepeiken; féltek az eszelős, semmit nem tisztelő erőszakától és a tüzet okádó fegyverektől. Megsajnálták az idegent, aki elmagyarázta, hogy úgy telepítették ide a világot egy másik szegletéből. Komoran álltak a ház előtt, aztán hátat fordítottak, és elindultak az erdő mélye felé.

Aron végignézte, ahogy a halászok kiürítik az összes csónakot. A parton gyors mozdulatokkal szétnyitották a halak hasát, és a folyóba szórták a véresen csillogó belsősegeket. A megpuccolt halakat kordékra rakták, és a folyékony sárban erőlködve eltolták őket a falu széle felé, ahol a szárítók álltak. A fiú megfordult, és csizmás lábait nehézkesen mozgatva elindult a házuk felé. A levegő tiszta volt, de az út fölött vérszívó legyek felhői gomolyogtak; könnyű szél mozdult, Suler még mindig érezte a nyers halszagot. A bejárat előtt, a rönkfából épült tornácon lehúzta csizmáját, és a házba lépett. Az ajtó nyitva állt, mindenki tudta, hogy a tanítónak – a könyveken kívül – nincs a világon semmije, könyveket pedig errefelé nem olvastak az emberek. A ház egyetlen helyiségből állott: balra volt a tűzhely, a konyhapalc és egy idomtalan szekrény, ez volt a konyha, közepén asztal, durva deszkából, ahol étkezni szoktak, és ahol Aron napközben tanulni szokott. Villany nem volt. Lenin képletéből – miszerint villamosítás plusz szovjethatalom egyenlő kommunizmus – erre a vidékre csupán a szovjethatalom jutott el, a falu közepén álló rendőrőrs formájában, ahol néhány mindenre elszánt, erőszakos, ugyanakkor mély apátiába sűpedt orosz lakott.

A házban mécsessel világítottak, de sötétedés után a két Suler többnyire hosszú beszélgetésbe mélyedt, miközben Jakov az esti pálinkáját kortyolgatta, és dohányzott. Aron nappal tanult, más dolga nem volt. Jobbra hátul két pokróccal letakart ágy állt derékszögben, a fiú ágya az egyik ablak alatt, az apjáé pedig a ház hátsó fala mellett volt. A fal mellett mindenhol farakások magasodtak, a fa gyantás szagot árasztott, és a rakások mélyén időnként megmozdult egy-egy egér. Az egyik ágy alatt két régi bőrrönd hevert, azokban tartotta Aron a könyveit. Jakov egy időben gondolkodott egy polcon, amit saját kezével is megépíthetett volna a könyveknek, de aztán, a héber betűs könyvekre való tekintettel, elvetette ezt a gondolatot. A könyveknek jó helyük volt az ágy alatt, ahol nem láthatta őket senki, noha az is igaz, hogy a tanító nem nagyon fogadott látogatót.

Aron az ágyra dobta a kabátját, és töltött magának egy pohár vizet. Leült az asztal mellé, és míg a vizet kortyolgatta, elgondolkodott. Gondolatai nyugtalanul indáztak erre-arra, noha általában fegyelmezett fiú volt, ahogy mondani szokás, tetteiben és gondolataiban egyaránt. Jól ismerte maga körül a világot, mindazt, amit a kelet-szibériai táj, az erdő, a folyó, a kis falu, no meg az apja adhatott. Nem volt öntelt, tudta, hogy a folyó és az erdő végtelen és így megismerhetetlen, az erdőben élő törzsek pedig sok titkot rejtnek, melyek közül a legfontosabbnak ő maga is birtokosa volt. Éppen e titok volt az, mely kimozdította ebből a számára idilli világból, amelynek másik, sötét, általa nem nagyon értett oldala apja száműzetése volt. A szent betűk pecsétjeit viselő, az Örökkévaló kifürkészhetetlen akaratából a semmi és a valami határán feszülő világ Aron számára nem zárt rendet jelentett; úgy látta maga körül, mint egy roppant köntöst, amely egyrészt titkos betűkkel hímzett, másrészt kifordítható, külsővé téve a belsőt, és belsővé a külsődlegest. A köntös kifordítása: ez volt, amit titokban megtanult, egy-

részt a kabbala segítségével, másrészt egy különös véletlen révén, messze, az erdő mélyén, a szent helyen, olyan tudásra téve szert, amit még apjával sem osztott meg. Kétféle vágyat érzett, és mindkettő a tudáshoz kapcsolódott: egyrészt szeretett volna találkozni egy eleven rabbival, aki további tanácsokat adhatott volna neki a kabbala megismeréséhez, másrészt szeretne tudni, mi köze lehet a köntös átfordulásának az emberi agy működéséhez? Az agy felépítését és alakját – az elme talányos tükörképét – apja orvosi könyveiből jól ismerte, de ennél az orvosi tudásnál jobban érdekelték a fejében átsuhanó szellemek, a szédülés, amit kisgyerekkorában érzett, ha „szédülj babát” játszott, jobban érdekelték az álmok vagy a később számára korlátot alig jelentő emlékezet. Hol vannak a nyelvek szavai a fejben, miféle lények látogatják őt, amikor alszik, és mi történik a testtel, amikor transzba lépve, a végtelen erdő vagy az ezer mérföldekre kanyargó folyó ezüstös vize fölött lebeg? Tanulni szeretett volna, és ezért utaznia kellett, el kellett hagynia Szibériát, megismerni azt a világot, amit a Birodalom európai része és Moszkva jelent.

Fél évvel később Aron Suler ott állt az apja mellett a falu mólóján, és a hajóra vártak, mely keletről érkezett, és mindenféle szibériai árut szállított a nyugati területek felé. A hajó, szokás szerint, horgonyt vetett a falunál, hogy fedélzetére vegye a postát, valamint azt a néhány embert, zömmel oroszokat, akiket a hivatal máshová szólított. Aron különösen nézett ki apja kabátjában: vékony kis szerzet, sűrű fekete hajával és kreol arcbőrével. Kezében bőröndöt tartott, amibe bepakolta füzeteit, apja verseskötetét és a kabbaláról szóló könyveket. Az egyik füzetbe apja két levelet csúsztatott, egyet egy odesszai, egyet pedig egy moszkvai ismerősének. Arról, hogy mi lehet most velük – élnek-e, vagy halnak, és elérhetőek-e egyáltalán –, Suler apja nem tudott semmit sem. Aron kabátja zsebében két becses tárgy rejtett; apja tárcája, még az odesszai évekből, ebben tartotta Jakov a megtakarított pénzét, néhány bankót, melyről fogalmuk sem volt, hogy mennyit érhetnek, a másik pedig egy bőrzacskó, melyben néhány gumószerű növényi képződmény lapult.

A hajó felbukkant a ködben, és haldokló állat üvöltésére emlékeztető kürtszót hallatott. Jakov megszorította a gyerek kezét. Kissé távolabb tőlük két halász állt; most előrejöttek, és a ladikba dobálták a csomagokat: néhány ládát, Aron bőröndjét és egy postaszákot.

– Nem integetek. Vigyázz magadra – mondta Jakov.

– Jól van, apa. Látjuk még egymást – mondta Aron. Összeölekeztek. Aron Jakovlevics Suler bekászálódott a csónakba, és leült a ládára, amire az egyik halász rámutatott.

2. „Nathan” levele

Az idős férfi a teraszon állt, és a völgyet nézte. Látott is valamit, meg nem is; erős szemüveget hordott, a szárára erősített látcsőre emlékeztető készülék fájdalmasan szorította az öregember orrát, és kövér izzadságcseppek folytak végig az arcon, ahol a keret és a bőr találkozott. Nyugtalanul figyelte a völgy oldalát borító növényzetet, kaktuszok és tüskés ágaiikat harciasan meresztő cserjék szövedékét,

melyben – a férfi tudta, noha csak puha foltokat láthatott belőlük – helyenként fagyaltrózsaszín, borvörös és tűzpiros virágok bújtak meg. A sivatagban koncentrálódik az élet. Minden mérgezőbb, és valahogy... keményebb. Igen, a túlélésért küzdeni kell, gondolta. Megfordult, a terasz mélyére sietett, ahol kitolható vászontető védte az embereket a kaliforniai naptól, mely magnéziumos fénnel vonta be a partvidéken terpeszkedő várost; konokul égette a fák sötétzöld leveleit (melyek úgy védekeztek a hőség ellen, hogy keskenyebb oldalukat fordították az ég felé), és mézszínűre pirította a parton tanyázó szörfösök bőrét; egyrészt áldást hozott a vidékre, másrészt alattomos volt, és cseppet sem veszélytelen. Bőrrák, gondolta az idős férfi minden alkalommal, ha kiment a napra, amit elég gyakran meg kellett tennie, és még szorosabbra húzta magán az egyiptomi inget. A vászontető alatt hűvösebb volt, a közelben forgó locsolókészülékből spriccelő vízszugár, melyet a teraszra is besodort az óceán felől fújó szél, enyhítette a hőséget. A férfi leült, a kényelmes karosszék olyan alacsony volt (és a férfi oly magas), hogy alig kellett volna előrehajolnia ahhoz, hogy csontos térde az álláig érjen. Oldalt nyitva volt egy ablak, a dolgozószoba mélyéről zene szólt: Sztravinszkij egyik régi, még Oroszországban komponált műve, melyet a mester az itteni lemeztársaság óhajára átdolgozott és újra rögzített. Igor cikikus lett, gondolta a férfi, minden csak a forma, a tartalom sehol.

Kezébe vette a levelet. Párizsban adták postára, nyilván kicsempészte valaki, Moszkvában a levélellenőrzés miatt nem adhatták volna fel. Jó angolsággal írták, noha érződött, hogy írója nem sokat érintkezhetett angolokkal életében. *De miért küldte el nekem?* Ő nem válaszolhat rá, nem írhat Moszkvába, nem hozhat bajt az ismeretlen fejére, ez egyértelmű volt. De mit akarhat vajon? Ha csak egy pillanatra is, de érintkezni a szabad világgal – vagy a világhírrrel? A magas férfi afféle irodalmi híresség volt, mint angol író a két háború között a legnépszerűbbek egyike, aztán valamivel kétesebb nevet szerzett magának a drogkísérleteivel. Igen, olvashatta a könyvet, gondolta az író, bár rejtély, hogy miképpen szerezhette meg. A levél írója – „Nathan” néven írta alá, nyilván álnéven – biokémikus volt, és hallucinogén szerekkel kísérletezett. A szöveg rendkívül zavarosnak látszott. Az ismeretlen orosz... bolond lenne? Utalások a Bibliára, Ciolkovszkijra, Leninre, Nietzschére, Gide-re, Eliotra, sőt még az ő bátyjára is. Julian? A rejtélyes orosz miatta küldte a levelet? Nem hiszem. Pártzsargon meg valami okkult marxista szöveg. Olyan... ezoterikus az egész. De mivégre? Valaki – úgymond – szócső lenne? Lenin csak álca, ez rendben. Ciolkovszkij: az űrkutatás atyja, ez érdekesebb. Tudta, hogy Ciolkovszkij valami titokzatos mozgalom tagjaként dolgozott, akik abban hittek, hogy az emberi test feltámasztásán munkálkodni erkölcsi kötelesség – ezért foglalkozott az űrrepüléssel. Ha a sok halott mind feltámad, akkor a Földön majd nem férnek el, ki kell telepíteni őket más bolygókra, az űrbe. Talán Lenint is ezért balzsamozták be?

Nevetnie kellett. Nem, „Nathan” nem ezért írt. Hm, ne az ésszerűt keressük, hanem az ésszerűtlent; a tipikus nem gyanús, hanem a kivétel... vagy mégsem? Mi az, ami nem illik a képbe? *Persze, Eliot.* Igen, Eliot az! Nehézkesen felállt, és bement a nappaliba. Kikapcsolta a lemezejátszót, és helyére tette a Sztravinszkij-lemezt. Egy darabig állt a lemezipolc előtt, és elővett egy Schönberg-felvételt. Aztán visszatette. Végül Schubert mellett döntött, felcsavarta a szekrény nagyságú

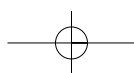
hifi-berendezés kövéren csillogó bakelitgombját, és megszólalt a zene. Mint a hangversenyteremben. Egy Horowitz-felvétel volt, Aldous mosolygott; barátjára, a fiatal Joshua Horowitzra gondolt, aztán a feleségére, aki nyilván azonnal bejön, és kikapcsolja a készüléket. Kicsit elgondolkodott. Miért is jöttem be? Az öregség. [Hol vagytok ó szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot?] Mióta drogokkal foglalkozott, feledékenyebb lett. De megérte. Új dolgokat ismert meg. És a *Doors of Perception* úgy veszik, mint a cukrot. Még jó, hogy nem tartóztatnak le érte. Persze, nem Oroszországban vagyunk.

Hm. Ez a „Nathan” csakis a drogok miatt írhatott. Sőt! Aztán eszébe jutott, hogy miért is ment be az épületbe. Odament a galériához, az E betűs könyvek fent voltak, ahol a tömörfa korlát körbefutott. Most a normális szemüveg volt rajta, látott vele valamit, meg nem is. Jó lesz ez, úgylis megismerem azt az ostoba könyvet. Nem szerette Eliotot. Hideg, beképzelt fajankó, olyan, mint egy ravaszhüllő, a háború alatt majdnem náci lett. Pound valóban náci lett, vagy fasiszta, vagy mi, Mussolini híve, őt mégis jobban elfogadta. Benne legalább van szenvedély. Mint Lawrence-ben. És jobb költő is, ami nem mindegy. Hát ez van. Pound ült egy kicsit, aztán elmeegógyintézetbe zárták, míg Eliot a Faber & Fabert vezette. Az a neofita disznó mindenre képes, tette hozzá félhangosan, míg óvatosan felkapaszkodott a lépcsőn, magasan billegő ezüstös fejével a galéria pereméből kiálló gerendákat kerülgetve. Levette a polcról az egyik könyvet. Válogatott versek. *The Waste Land* – kezdjük a legesélyesebbel. A közös nevező nem lehet másik vers; nem is valószínű, hogy a fura orosz – ha ugyan az volt – Eliot minden munkáját ismerje. Átfutotta a verset, eltartott egy darabig, mert hosszú volt, aztán még néhányat, de rájött, hogy tévedett: Eliot zsákutca; „Nathan” talán azért írta bele, hogy az illetékteleneket félrevezesse. Talán Gide? Gide kommunista, így „jelölt eset”. Kétségbeesett erőfeszítéssel próbálta egybelátni az egészet: a zavaros levél, az idézetek, a nevek. Aztán eszébe jutott a *Földi táplálékok*, Gide egyik korai műve. Gide, könyv, biblia, könyvek. *Biblia*. Jézus az első szocialista – két idegvégződés között kipattant egy szikra, az összeköttetés, és vele a megoldás megszületett.

„[a könyv] amelyet megevett Szent János Patmos szigetén
... – én a málnát jobban szeretem –
Elteltek keserűséggel tőle belső részei
S utána lett sok látomása.”

No igen. János evangélista megette azt a könyvet. Rendben.

Egyem meg én is a levelet? Talán másképp értve: a jelek szerint „Nathan” valami drogszerű anyagot küldhetett benne. Az asztalról levette a keze ügyében tartott nagyítót – sokszor ezt használta, ha nem volt kedve feltenni a nehéz és ormótlan szemüveg-szörnyet –, és újra tanulmányozni kezdte a levelet. Most figyelmen kívül hagyta a gépírást, és közvetlenül a levélpapírt vette szemügyre. Jó minőségű, nehéz papír volt, talán nem is arra készült, hogy levelet írjanak rá. Nagy kincs lehetett a távoli Moszkvában, ahol a háborús papírhiány óta ritka az efféle. Vastag volt, szinte szivacsos. Hogy magába szívja a nedvességet. Széthajtotta a levelet, és az egyik oldalát, melyen csak pár soros szöveg volt, úgy tartot-

ta, hogy átsüssön rajta a nap. A papír sötét volt, itt-ott foltokkal, mintha teába vagy dohánylébe merítették volna. Elővette a nagyítótüveget, és látta, hogy a lapokon barna szemcsék és szálacskák vannak, talán abból a készítményből, melylyel átítatták őket. Aldous óvatosan az orrához tartotta a levelet: enyhe penész- és gombaszagot érzett. Az is lehet, hogy penészes helyen tartották a papírt vagy magát a levelet.

Aldous elégedetten ütögte a térdét „Nathan” levelével. Igen, a levél kettős kódolású, digitális és analóg egyszerre. Elmosolyodott. Vagy nem analóg? Ha a levél közege maga az üzenet, a papír át van itatva a tartalommal, akkor azt minek nevezzé? Mindegy. A jelek mögött újabb jelek, a cselek mögött újabb cselek. A hidegháborús hisztéria nyomán maga is rákapott az efféle beszédre. Szörnyű, talán ha nincs ez az egész örület, akkor soha nem gondol arra, hogy a levél valami mást is jelenthet. De igaz is: mi van, ha méreg? Nem volt [annyira] paranoiás, a méreg gondolatát elvetette. De tudta, hogy mindenképpen meg kell vizsgáltatnia a levelet. Egyrészt másolat kell róla, hiszen nyilvánvaló, hogy az üzenet „dekódolása” a papír megsemmisítésével jár majd. Egyértelműnek tartotta, hogy ő maga, személyesen jár majd a dolog végére; tudni szeretné, tudnia kell, hogy miféle hatásokat idézhet elő „Nathan” levele. Ha „Nathan” valahogy mégiscsak ismerte a könyvét, akkor tisztában kellett lennie azzal, hogy a küldeménynek legalább a pszilocibin hatásával összemérhetőnek kell lennie. Holmi közönséges bódítószer aligha érdekelheti a híres címzettet. Igen, bármivel van átítatva a papír, bizonyára nagy erejű készítmény lehet. Ez eddig rendben is lenne. Mi van még? Szerves anyag, vagy a titokzatoskodó oroszoknak sikerült szintetikus úton előállítania a hatóanyagot? Utóbbi esetben a dolog még különösebb, ugyanis a pszichotrop növények hatóanyagai gyorsan elbomlanak, ez a körülmény okozza az egyik legnagyobb nehézséget. Lehet, hogy ez is már tönkrement. Meglengette a levelet, és újra beszippantotta a gombaszagot, mely felerősödött a forró levegőben.

*

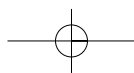
Joshua Horowitz 1958-ban huszonnyolc éves volt, és az UCLA egyik biokémiai laboratóriumában dolgozott – ha tehette. Sajnos voltak olyan napok, amikor Joshua nem tudott elmenni otthonról, mert agorafóbiás volt, egyéb félelmei és rigolyái mellett. Lakása, könyvekkel tömött húsz négyzetméteres szoba, saját zuhanyzóval, az orvosi kar egyik kollégiumi tömbjében volt, ahol olyan egyedülálló kutatók lakhattak, akik tehetségesek voltak, de nem volt pénzüik önálló lakás fenntartására, és akiket – kellő előmenetel híján – a gyógyszergyárak sem kerestek meg csábító ajánlataikkal. Joshua egyébként aligha fogadhatott volna el ilyen ajánlatot; ha otthon volt, anyaszült meztelenül időzött szobájában – mint később, pszichoanalitikusánál kiderült, azért, hogy senkinek ne kelljen hirtelen ajtót nyitnia. Aki időt nyer, életet nyer, ez egy alsónadrág felhúzásának néhány másodpercére is igaz. Szakkönyveket vagy regényeket olvasott, nyelvkönyveket és szótárakat lapozgatott, és közben zenét hallgatott olcsó táskalemezjátszóján. A kedvencei híres névrokona, Vlagyimir Horowitz (a nagy Arturo Toscanini veje) pazar zongorafelvételei voltak. Ha felöltözött, és a házakat kerülgelve, a fa-

lak közelében surranva – mint egy nagy svábbogár, gondolta néha keserűen – bement a közelben lévő pszichofarmakológiai laboratóriumba, szinte senkivel sem beszélt; belemerült a kísérleti jegyzőkönyvek adatsoraiba vagy a világ minden tájáról rendelt szakkönyvek lapjaiba, hajmeresztő kutatási terveket gyártott, melyek közül főnökei – az energikus dr. Paltrow és a melankolikus dr. Brown – csak minden ötödiket fogadtak el. Ha maradt rá ideje, akkor petricsészéivel pepecselt, melyekben gyanús foltok tenyésztek. Joshua időnként a laboratóriumból nyíló üvegházba sietett, ahol langyos vizet és tápanyagoldatokat permetezett az üvegház különféle, napfényes vagy épp homályosabb pontjaira állított terráriumszerű tartályokba. A legtöbb „terráriumban” gombák voltak. Joshua hatóanyagmániás volt, mindenhol tudatmódosító szereket keresett, és fiatal kora ellenére máris nagy szolgálatokat tett a pszichotrop anyagok iránt mind nagyobb érdeklődést mutató orvostudományak. De Joshua ragyogó eredményeire mások is kíváncsiak voltak.

Pechvogel – ahogyan otthon mondták, Lengyelországban; ha ugyan otthon volt az, gondolt rá olykor megvetően. Tizenhat éves múlt, mikor a háború véget ért, minden rokonát megölték, hová menjen? Jelentkezett egy segélyszervezetnél, és néhány évvel később – egy idős és gyermektelen zsidó házaspár támogatásával, kiket lenyűgözött Joshua héber nyelvtudása és jártassága a vallási ismeretekben – megkezdte orvosi tanulmányait a Stanford egyetemen. Aztán Los Angelesbe került, és elhelyezkedett az orvosi fakultáshoz tartozó biokémiai laboratóriumban. Főnökei kihasználták: a szigorú dr. Paltrow a saját karrierjét építette Joshua kutatásaiból, a másik pedig (a mindig tűnődőnek és szomorúnak látszó dr. Brown) rendszeresen továbbadta Joshua kutatási terveit, a külföldi könyvekből készített kivonatait, kísérleti adatsorait egy minden efféle információ iránt mohón érdeklődő kormányhivatalnak. Ez mind pech volt, de végül mindenki jól járt, Joshua számos hendikeppe ellenére sem halt éhen, sőt azzal foglalkozhatott, amit szeretett, és – legalábbis főnökei így gondolták – aligha tudott volna örülni egy spanyol stílusú tengerparti háznak vagy az előtte terpeszkedő Rolls Royce Ezüsfantomnak. Horowitznak kiterjedt tapasztalatai voltak azokról, akiket ő „veszélyes embereknek” hívott, és csak két emberben bízott meg teljesen, az egyik Aldous Huxley volt, a híres író, a másik pedig dr. Arthur Brown. Joshua sok kisebb-nagyobb szívességet tett a pszichedelikus szerek iránt érdeklődő írónak; a *Doors of Perception*ot, benne a meleg hangú dedikációval, mindig a keze ügyében tartotta. Amikor valahogy kiderült, hogy a laborban folyó kísérletek egy része az író munkájának segítségét célozza, Paltrow keményen megrotta őt, sőt, az elbocsátás kérdése is felmerült – amit persze ő sem gondolt komolyan. Brown mindenesetre közbeavatkozott, nyugalomra intette a másik igazgatót, és azt mondta: csak nyugodtan dolgozzanak; sőt, voltaképp megtisztelő, hogy Mr. Huxley, a híres író is érdeklődik az Intézet munkája iránt. Az Egyesült Államokban vagyunk, a tudomány nyilvános, itt nem lehetnek efféle titkai az embernek.

A teraszon őrzöngött a hőség, a Mulholland sziklái vakítóan ragyogtak. Joshua nyugtalanul fészkelődött az egyik karosszékben, valami kapaszkodót keresve próbálta elúzni a kínzó érzést, hogy az úr felszippantja. A völgy mélysége és a

kéken izzó égbolt, melynek végtelenségét az óceán látványa tovább fokozta, nem tett jót tériszonyának. Mégis szerette ezt a helyet: a könyvekkel és festményekkel zsúfolt villa, valamint az író társasága mindig megnyugtatta. Türelmesen várt, míg az író elolvasta a „Nathan” leveléről készített összefoglalót. Mindent gondosan dokumentált; a laborban lefényképezte a levelet, egy másolatot az archívumba helyezett, és egyet az eredeti levél kíséretében átnyújtott az írónak. Ugyanígy járt el az összefoglalóval is, azt viszont nem tudhatta, hogy a levél másolatának egy újabb másolata, valamint az összefoglaló fotókópiája már dr. Brown farkasétvágyú aktatáskájában pihen.

– „Nathan” fekete húsnak nevezte el az anyagot – mondta az író.

– Igen. Pedig voltaképp egy gomba. Egy nagyon különlegesnek tűnő gomba – jelentette ki Joshua.

– És mi van a hatóanyaggal? – kérdezte az író.

– Ezt még nem tudom pontosan megmondani. „Nathan” nagyon gondosan járt el. A levélpapírt, pontosabban, amit akként használt, alaposan átítatta mind a gomba ázalékával, mind a hatóanyaggal – mondta Joshua.

– Vajon miért? – kérdezte az író.

– Hát... valószínűleg azért, mert nem bízott abban, hogy épségben megmarad. De különösnek találtam, hogy spórák nem voltak a levélben. Mintha nem akarta volna, hogy Ön is szaporíthassa.

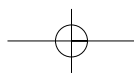
– Vagy azért, hogy ha illetéktelenekhez kerül a levél, akkor ne tenyészthessék tovább – fűzte tovább Joshua gondolatát az író (nagyjából megfelelve „Nathan” szándékának).

Ekkor bejelentettek valakit. Joshua elkészönt, és leült a parkban, hogy megvárja a taxit, amit hívtak neki; nem vezethetett, a tériszony miatt. Aldous a dolgozószoba mélyén ültette le az újabb vendéget. Meghökkenő jelenség volt: magas, persze közel sem olyan magas, mint ő, háromrészes szürke öltönyt viselt a pokoli melegben, de az öltöny keltette úriás látszatban nyoma se volt a jólöltözöttségnek. Rózsaszín ing, keskeny fekete cipő és szutykos fehér zokni. De a vendégen az arca volt a legfurcsább: tojásfej, szemtelen rókaarc, hegyes áll, hegyes orr, sárgán csillogó ravasz szem. Született jellemtelen. A férfi egy darabig mereven bámult, aztán elővett a zsebéből egy krokodilbőr szemüvegtokot, abból pedig egy vékony drótszemüveget. Széthajtogatta a szemüveg szarait, az orrára bigygyesztette, és az íróra nézett. Aztán körbejárta tekintetét a szoba berendezésén, a fejét viszont nem mozdította el, ezért viselkedése különösen alattomosnak hatott. Aldous tudta róla, hogy valami író, és sejtette azt is, hogy drogfüggő. Arra gondolt (aztán elszégyellte magát érte), hogy a látogató valamit esetleg ellop tőle. A vendég rossz szagot árasztott, a dohányfüst, a naftalin és a férfikölni szagába kesernyés és erjedt szag keveredett, spermium, gondolta. Vajon mit akarhat?

A vendég ránézett, de rögtön el is kapta a tekintetét.

– Nathan levele miatt jöttem.

Aldous megdöbbsent. Honnét tudja? Aztán arra gondolt, voltaképp nem kockáztat semmit azzal, hogy meghallgatja a különös vendéget. Amit valaki elérhet, ő már mind elérte, az ő életének voltaképpen... vége. Világhírű vagyok, rákos vagyok, nemsokára már... nem élek. Mitől félek?

– Honnan tud róla? A levélről, úgy értem – kérdezte.
 – Anyagot gyűjtök... egy regényhez – válaszolta az idegen.
 Anyagot gyűjt. A válasz meglepte; azt hitte, az ilyenek csak úgy, izomból írnak. Végigmérte a férfit, nyomát sem látta izmoknak. Jó, akkor ösztönből. Nem kérdezte meg, hogy miről szól a nagy mű, tudta, hogy úgyis elmondja magától, rövidesen.

– És tud nekem valamit mondani róla? – kérdezte.
 – Tudom az igazi nevét. Megmondjam?
 Aldous bölintott; a vendég körülnézett, aztán a térdét bámulta.
 – Suler. Az a neve, hogy Suler. Aron Jakovlevics Suler.
 – Szóval Suler. És ezzel most mihez kezdjek?
 – Miért írt magának? – kérdezte a vendég.
 – Nem tudom, mennyire bízhatok magában, fiatalember.

A vendég vihogott: – Hát... jogos kérdés, értem. Ismerem Sulert. Egyszer Párizsban találkoztam vele. És tudom, hogy mivel foglalkozik. A fekete hússal. Ez fantasztikus, nem?

A fekete hús! „Nathan” levelében is említés történt róla. Aldous meglepetést mímelt: – Mivel?

– Valami fura droggal, egy ritka gombából sikerült kinyernie. A gombát elnevezte fekete húsnak. Én pedig tettem neki egy szívességet. Persze csak afféle írói szívesség, így neveztem el az anyagot az egyik regényemben. *The Naked Lunch*. Ismeri... esetleg?

– Rossz a szemem. Csak nagyon keveset olvashatok. Drogokról ír?
 – Ez érdekel... minden tekintetben.

Azt elhiszem, gondolta az író. Ezek szerint van bennünk valami... közös. Nem tudta megállni, hogy meg ne kérdezze: – Olvasta a könyvem?

A vendég lelkesen bölintott: – Hogyne. Sőt, itt van nálam. Szeretném, ha dedikálná nekem.

Előhúzta zsebéből a *Doors of Perception* első kiadását, és átnyújtotta az írónak. Aldous nehézkesen felállt, az íróasztalhoz imbolygott, és felvett egy töltőtollat. Kinyitotta a könyvet, és beleírt egy sort. A vendég elvette a könyvet, és megnézte: „Egy tudnivaló embernek. A. H.”

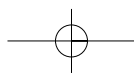
– Hm. És a nevem?

Persze, persze, mondta az író, de egyáltalán nem sietett orvosolni a problémát.

– A fekete hús – folytatta a vendég. – Nem értem ezt az egészet... Hogy miért mondta el, éppen nekem. Hogy Magának írt róla, azt értem. Úgy érezhette, hogy az orosz sötétségből ki kell lépnie a fényre. Magában megbízott. Úgy gondolhatta, hogy maguk ketten... afféle rokonlelkek.

– Hát nem? – kérdezte az író. Az ördögbe, talán ők is rokonlelkek? Dr. Jekyll és Mr. Hyde? Hm, egyáltalán létezik ez az ember? Vagy ez is csak... látomás lenne? No persze, a szag... ami büzlik, annak léteznie is kell.

– Miért mondhatta el? – ismételte meg a kérdést az idegen. – Hát, van néhány válaszom. Nem túl jók, és nem is tudom, hogy melyik a helyes. Talán egyik se. Egyrészt részeg volt. Nagyon részeg. Egy küldöttséggel járt kint Párizsban, és valami lokálban találkoztunk. Kiszúrta, hogy amerikai vagyok...

Amerikai. Ez ám az érdem, gondolta Aldous megvetően. – És aztán? – kérdezte.

– És aztán? Hát lehet, hogy mint afféle eltiport szovjet értelmiségi, azt gondolta, hogy minden nyugati fickó talpig becsületes. Hogy mi mind *jobbak* vagyunk náluk. Persze tudom, hogy náluk nem ez a hivatalos nézet, de valahogy olyan... kívülállónak látszott. Lelki disszidensnek, vagy mifénének.

– Az ilyeneket nem engedik ki Nyugatra. De máshová sem – mondta Aldous.

– Ez igaz. Így arra gondoltam, hogy talán a harmadik lehetőség a helyálló magyarázat. Az igazat megvallva egyre többet és többet töprengek ezen.

– Mégpedig? – kérdezte az író. Az idegen elégedetten kibökte: – Azon, hogy „Nathan”... kém lehet. Orosz kém. Romantikus hangzik, nem?

Aldous nevetett. A vendég nem látszott romantikus lénynek. Csak ez a szag ne lenne. Spermium és naftalin. Őrjítő. Migrént fogok kapni tőle. Ebben a pillanatban megérezte a tompa kopogást a koponyája falán. Kezdődik. Mikor megy el ez a fickó végre?

– Szovjet kém. Igen. És mit akarhatott magától? – kérdezte.

– Hát... lehet, hogy semmit. De az is lehet, hogy... kapcsolatot épített.

– Hozzám? – kérdezte Aldous.

– Minden bizonnyal – mondta a vendég. – Végül is, kinek írta azt a levelet?

– De a levéllel együtt ki is adta magát, vagy nem? Magának fecsegett valamit erről a fekete húsról, nekem írt egy zavaros levelet. Ez minden. Sehogy sem értem. Mi volt a célja ezzel az egésszel?

– Nem tudom. Olyan ez, mint a mérleg serpenyője. Az egyikbe tette a fekete húst. Azért érdekes a dolog, mert nem tudjuk, mi volt, vagy mi van a *másik* serpenyőben. Talán valami... annál is fontosabb.

De mi lehet az? – gondolták egyszerre. A vendég keresztbe tette a lábát, elővett egy pakli cigarettát, és engedélyt kérő mozdulattal az író felé tartotta. Aldous bólintott. A vendég rágyújtott, és morfondírozni kezdett: – Lehet, hogy mindez... együttesen Suler. Naiv idióta, ügynök és disszidens egyszerre. Ki tudja, mi van az ilyenek fejében? Szerintem mind örültek. Nem hisz a rendszerben, de szolgálja. Ki tudja miért? Talán úgy érzi, hogy így tudhat meg olyan dolgokat, amiket egyébként nem. Vagy... így védekezik. Így teheti meg azt, amit akar. Így kap támogatást a kutatásaihoz. Így kap támogatást az... életéhez. Olyan, mint egy kukac. Rágcsálja az almát, és egy idő után már nem tudja, hogy mi ő: a kukac, vagy az alma része...

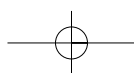
Aldous félbeszakította: – Jó, jó, ezt értem. De van egy fontosabb kérdésem. Honnan tudta, hogy „Nathan” írni fog nekem? Mondta magának?

– Voltaképp... igen. Persze, csak célozgatott rá. De később megtudtam, hogy valóban megtette.

Joshua árulta el? Az lehetetlen. Ekkor eszébe jutott valami:

– És hogy néz ki? Úgy értem, milyen a külseje?

– Szép férfi. Láta már... hm, Toscaninit? Valahogy úgy képzelje el. Csak nem olasz, hanem zsidó. Vagy félvér, kicsit mintha kínai lenne. Alacsony egyébként, alig több öt lábánál. Szereti a nőket.

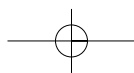
– Ezt honnan veszi?
 – Egy lokálban ismertem meg. Egy az ölében ült, kettő meg mellette.
 Az író felsőhajtott: – Hát jó. De mi oka van annak, hogy maga felkeresett engem?
 – Igen, igen. Valamit kérdeznék – válaszolt óvatos hangon az idegen. – Suler... valami mintát is küldött a levélben?
 Aldous zavarba jött. Persze, küldött. De ez nem tartozik senkire. Habozott, mert nem szokott hozzá a hazudozáshoz, majd kibökte: – Mintát? Azt nem.
 Megfogtalak, gondolta a vendég. Újból nekirugaszkodott a kérdésnek.
 – De ha nem küldött mintát, akkor mi értelme az egész levélnek? Suler arra célozgatott, hogy neki soha nem sikerült szintetizálnia a fekete hús hatóanyagát. Mindig közvetlenül a gombából kellett kinyernie. De akkor nincs képlet. Ha nem volt minta a levélben, akkor az egésznek semmi értelme. Bárki írhat egy levelet arról, hogy kezében a bölcsek köve. Maga a levél szövege nem bizonyít semmit. Kellott, hogy legyen minta abban a levélben. Ez a dolog egyetlen értelme...

*

Végigolvasta a könyvet. Zseniális, nyomasztó, undorító – egyszerre. Először szemüveggel próbálkozott, aztán nagyítóval, majd elővett egy még nagyobb nagyítót, olyan volt, mint egy üvegtégla, ezzel kínlódta végig a regényt, sorról sorra araszolva. Csak néhány lapra szeretett volna szorítkozni kezdetben, afféle „mintavétel”, de megragadta az író különös tébolya; a drog, a hatalom, a szex, a fájdalom ötvözete, mely áthatotta – nem, ez nem jó szó, inkább alkotta a könyvet.

Nevetett fekete lárvanevetéssel, mintha valamilyen obskúrus tájékozódó funkciója volna ennek a nevetésnek, ahogy a denevér fütyülésének. A Matróz hármat hahotázott. Akkor abbahagyta, befelé figyelt, mozdulatlanul önmagába mélyedt. A kábítószer hangtalan hullámhosszát fogta. Kiálló pofacsontjain viaszgán feszült arcbőre. Félcigarettányit kivárt. A Matróz tudta, hogyan kell kivárni. De a szemében sötét, száraz éhség tüzelt. A féken tartott szükségérzettől feszes arcát lassan fordította el, féltengelyen, hogy felmérje az épp most belépőt. Dagadt, a Végfokozat telepedett le, és fénytelen periszkóptekintete végigpászta a kávézót. Amikor szeme a Matrózhoz ért, bólintott észrevétlenül. Csak a narkomániában csupaszra hámozott idegek érzékelhetik az ilyen jeladást.

Óvatosan végigsimított a borító lila csíkján. A könyv teste olyan volt, mint a szerző: gyűrött és rossz szagú. Gyanús. De jól ír. Sőt, jobban, mint én. Vagyis jobb, mint az, aki valaha voltam. Hidegháborús regény, paranoia, drogok, zónák, ügynökök, rovarszörnyek. Állandóan dugnak meg rejszólnak benne. Persze mind férfiak. Ez a mániája, nyilván, a drogok mellett. Kinyitotta az egyik iratszekrényt, és elővette azt, ami „Nathan” leveléből megmaradt. Felvett egy ezüst papírvágó kést, a nyelét azték istenalakok díszítették, húsos arcuk rosszindulatosan nézett az öregemberre. Fogta a levél maradékát, és vágott egy darabot belőle. *Nesze nyeld le. Keserű lesz tőle a gyomrod, de a szád olyan édes, mint a méz. El-*

vettem az angyal kezéből a könyvecskét, és lenyeltem. A szám édes lett tőle, mint a méz. De amikor lenyeltem, a gyomrom keserű lett...

3. A trombitás

A hangszerek toronyban álltak a poros Moszkvics mellett. Vermona hangfalak, csikozott oldalú Dubán dobszerkó (egy lábdob, egy pergő, egy alsó meg egy felső tam), cintányérok – *cinek*, javított ki Gyuri bácsi egyszer, a cintányér, az más –, Vermona villanyorgona („jazzorgona”, ahogy apáék mondták), piros és sárga kallantyúkkal, mindig szerettem volna megrángatni őket; valamint csehszlovák Jolana basszusgitár. (Nem is volt rossz hangszer, George Harrison is játszott Jolana szólógitáron, mint később megtudtam.) Apa trombitája nem volt közöttük, mindig magával vitte, mindenhová.

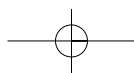
*

A buszmegálló felé igyekezett. Egy lakótelepen laktak; csupa játszótér, mészkőlapokkal kirakott homokozók, vascsövekből hegesztett mászóakák, alacsony padok, kártyázó nyugdíjasokkal, modern szobrok (soha nem tudta megszokni őket) és geometrikusan megrajzolt utcák. A sarkon már feltűnt a busz, csuklóstestű monstrum az autók gyűrűjében. El fog késni. Majd megvárják. A kabátja zsebebe nyúlt, de érezte, hogy üres. Megfordult, elindult egy mellékutcán a piac irányába. Hétköznap volt; a csarnok beázásfoltokkal elrondított teteje alatt néhány zöldségáros kínálta őszi portékáját. Kuncsaft sehol, csak a lacikonyhák körül őgyelgett néhány rakodókülső alkoholista. Csikkeket kerestek. Körülnézett a csarnokban, megpillantott egy sváb parasztasszonyt, aki előtt egy kosárban tojás meg egy nagy kupac kifényesített alma állt. Az öregasszony népviseletben volt; ezek mindig ilyenben járnak, vagy csak a piacra veszik fel? – gondolta. Megállt, és kért fél kiló almát. Fél kiló alma, öt-hat szem. Nem voltak nagy almák, de tömörek, pirosak, üde illatúak. Jonatánalmák, a kedvence. Míg aprópénz után kotorászott a zsebeiben, a repedezett betonpadra tette a hangszert.

– Mi van a dobozban? – kérdezte a kofa.

– Trombita – morogta, miközben a kabát zsebeibe gyömöszölte az almát. Bal kezébe fogta a hangszertokot, jobb kezében pedig egy almát szorongatott, és újra a megálló felé indult. Nagyokat harapott a gyümölcsből, az álla nedves lett; időnként megpróbált elcsípni egy-egy lecsöppenni készülő almalécsíkot a nyelvével. Az alma félúton elfogyott, csak a csutkája maradt meg, de két harapással eltüntette azt is. Ne edd meg a csutkát, úgy eszel, mint egy orangután, mondta neki olykor a felesége, de nem hallgatott rá. Már csak a szár maradt, annak a végét rágcsálta, keserűdes foszlányok jöttek le róla, a maradék a szája sarkában fityegett, mint egy gyufaszál. A buszmegállóban a fűbe hajította a szár maradékát, és felugrott a buszra.

Megmutatta bérletét a kalauznőnek, és leült. Középmagas, szíjas testű férfi; fiatalember még, de keskeny arca barázdált, a járomcsont alatt szinte horpadt. A legfeltűnőbb a törött orr volt az arcban – ökölcsapás, szerencsétlen esés vagy a

természet szeszélyének eredménye? Ezt a szabálytalanságot gránitszínű szem, valamint sűrű, kissé hullámos, mindig gondosan hátrafésült világosbarna haj ellensúlyozta. Jól öltözött, az amerikai rokonok néha küldtek néhány jobb ruhadarabot, mint például a Burberry-utánzatú őszi kabátot, ami most is rajta volt. Barna nadrágot, sötétkék inget és dohánybarna velűrbőr cipőt viselt; nyáron kilyuggatottat, ősszel-tavasszal zártat, a leghidegebb telet nem számítva soha mást. Ehhez ragaszkodott, örületbe kergetve a feleségét, aki gyakran mondogatta, hogy a férje megrögzött cipómániás. Vékony peremű szürke kalapját egy darabig idegesen forgatta ide-oda, aztán a térdére fektetett hangszertokra rakta. A tok sarkait kopott fémkupakok fogták, a sötét műbőr közepén szebb időket látott szállodai címke éktelenkedett; a címke közepére valaki tintával rávéste: *Finkelkraut, a Trombitás*. Egyébként Rendesnek hívták, de a címke miatt páran Finknek szólították; nem szerette ezt, már arra is gondolt, hogy lekaparja azt az átkozott feliratot, de aztán meghagyta, babonából talán.

A busz lomhán haladt a belváros felé; az ülésből műbőrszag, a bordázott gumipadlóból olajszag, Rendes kigombolt kabátjából füstszag áradt, nem kellemetlen, de így, együtt, kicsit sok volt már. Jó, hogy kevés az utas, gondolta. Akik most utaznak, azok vagy elkésnek, vagy egyéb dolguk van, nem munkába mennek, őket nem figyelmezteti az üzemi portás. Dohányfüst! Nem dohányzott, de a munkahelyén mindenki füstölt, ha felléptek valahol (lakodalmon, búcsún, szüreti bálon), ott pláne, és a labdarúgó-szövetségben, ahol rendszeresen társadalmi munkát végzett, szinte vágni lehetett a füstöt. Szerette a sportot, a focit, az ökölvívást, néha horgászott is, de sok ideje nem volt, ott voltak a fellépések meg a család. A felesége alacsony, fekete hajú, keleties arcú ideges asszony volt, kiugró arccsontokkal, a barátok néha vicceltek vele: Ilonka, te úgy nézel ki, mint egy kínai, vagy mint egy japán. Valójában valami kunszármazék volt, az Alföld széléről vetődtek a dunántúli faluba, ahol Rendes is született. Ha kun, kun, ha nem kun, akkor nem kun; a trombitát cipelő férfi nem sokra tartotta az efféle spekulálást. Falun nincs családtörténet, apja meg anyja mindenkinek van, nagypapa, nagymama, dédi a sarokban, avval kalap, kabát. Az ősoket nem tartja számon senki. Csak a zsidóknál.

Hm, persze, *a zsidók*... Az egészen más. Rendes szerette a zsidókat, de nem tudott róluk semmit, azon kívül, hogy „elvitték” őket. Résztét érzett, ha rájuk gondolt, valami általános, fura rokonszenvet, ami nem kötelez semmire, de mégis, a sorok között megvan, amit olyanok iránt érez az ember, akikhez semmi köze sincsen, de akiket valahogy szimpatikusnak talál. Otthon, falun – mert paraszti, sőt zsellér-származékok voltak – a kisleány, Ferikét gyakran elvitte a gazos zsidótemetőbe, és a földbe süppedt, titokzatos betűkkel borított sírokat bámulták. A temető elhanyagolt volt, *nem jöttek vissza*, a kaszálatlan fű deréig ért, orruk facsarta a letaposott bürök émelyítő szaga, a gyerek a sírkövek meg a vadrózsabokrok között csámborgott, míg ő fűszálat rágcsált. Mindig rágott valamit, fűvet, falevelet, almászarat, fogpiszkálót, gyufát. Olykor találomra rámutatott egy sírra: ez volt a Stern bácsi, ez a boltos, ez meg valaki más. Máskor egy másik sír volt a Stern bácsi, egy másik a boltos és egy másik a valaki más. Kissé nagyvonalúan kezelte a dolgokat, de az volt a fontos, hogy a gyerek szeretett itt lenni, izgatták az idegen betűk, az, hogy „ők” nem úgy írtak, mint ők, jobbról

balra olvastak, nem fordítva, ezt ő, apa is tudta, és akkor legalább nem kérdezett annyit a Ferike, mert örökké kérdezősködött, tudnivágyó gyerek volt, mi tagadás. Egyre kérdezgette, hogy miért ölték meg őket, miért bántották a zsidókat, mert zsidók voltak, így szólt a válasz, a németek miatt. Arra is gondolt, hogy elolvas valami könyvet erről, de elvetette ezt a gondolatot, mert a gyerekek mindenről volt valami kérdése, és ha az összes kérdéshez elolvasott volna egy könyvet, akkor a világ összes könyvét elolvashatta volna, és akkor nem maradt volna ideje játszani már. Miután a németekre fogta az egészset, kézen fogta a fiát, aki szinte révülten bámulta a kövekre vésett furcsa betűket, menjünk, Ferike, palacsintát sütött a mama, indulás.

Az ácsorgás a falusi zsidótemetőben (az ifjabb Rendes később arra gondolt, hogy apja esetében valahogy ez helyettesítette a templomba járást) gyakran eszébe jutott. Így, amikor jó néhány év múlva, a helyi újságban azt olvasta, hogy hazahozták az Auschwitzban készült zsidószappanokat, hogy rituális rend szerint eltemessék őket, elment a város zsidótemetőjébe, és távolról figyelte a szertartást. Az ifjabb Rendes már kisgyerekkorában elolvasott egy könyvet Auschwitzról, utána rosszul lett, fejfájást kapott, elhányta magát. Tudta, hogy vannak rossz dolgok (hogy az apja iszik, hogy a szülei nem szeretik egymást, hogy az utcán a nagyfiúk bántották), de tudta, hogy a legborzalmasabb dolgok a zsidóknak lettek fenntartva: zsidószappan lesz belőlük, vagy emberbőrbe kötött könyvek; a vasútállomáson Mengele várja őket, és a gázkamrák. Tudta, hogy a világgal valami nincs rendben, hogy itt a dolgokat... elrontották. Egyébként egyetlenegy zsidót a fiatal Rendes egészen közélről ismert, majdhogynem rokonok voltak, anyja unokatestvérének a férje volt, Guszti bácsi; Budapesten a Dob utcában laktak, a férfi egész családját kiirtották. Most mi vagyunk a családjá, kedvesem, mondta az anyja, és megsimogatta Rendes karját.

Lakodalom, falun. Részegen üvöltő céklafejek, a plafonról színes kreppszalagok lógnak; izzadságszag terjeng a levegőben, tombolás. A dobos vállára vetett zakóban dobol, jazzorgona vinnyog, apa trombitál. Zöldruhás nő figyelni lázasan csillogó szemmel, alacsony széken ül, közel a zenekarhoz, félig lecsúsztatva, szinte térdel. Hajnalban mindennek vége, poharuk fölé görbedő részegek, apa néhányal kezét fog, aludni mennek. [Felriadok a nyögdecselésre.] Nyögések. Egy, kettő, három, négy, öt... felkelt, a nyögdecselés abbamaradt. Felnézett, fehéren izzó lábat látott a sötétben, a zöldruhás nőhöz tartozott, nyilván. Kimászott az ágyból, a padló jéghideg volt, a hideg nem zavarta, a nyögdecselés inkább. A láb eltűnt a sötétben. Ahogy behajtotta maga mögött az ajtót, hallotta, hogy az apja meg a nő újra kezdik az egészset. Lement az ebédlőbe; lerágott csontok a tányérok mellett, üres borosüvegek, törött poharak, bennük csikkhalmokkal. Talált egy horpadt minyont az egyik tálca közepén, fogta, és beleharapott.

*

Apa a konyhában ült, a falhoz tolt étkezőasztal mellett, ahol csak három terítéknek volt hely. Előtte a trombita nyitott tokja, a bagószagú bársony mélyén feküdt

a hangszer. Valami nem hagyta nyugodni. Egy dallam. Nem, nem is dallam, inkább egy elképzelés, valami olyasmi, amit eddig még nem érzett. Mintha fortyogó aszfaltba mártották volna a trombita hangját.

*

Tudta, hogy mit akar, de még nem tudta, hogyan valósítsa meg. Először is: a számoknak sokkal hosszabbaknak kell lenniük. Hogy soha ne legyen vége. A lakodalomból tudta, milyen ez. Mindenki holtrészeg, a párok forognak, az arcok izzanak az italtól és a szextől, a mellék kibuggyannak a blúzból, a férfiak farkától majd szétrobban a lastexnadrág, a trombita sikoltja a szólót, a basszus megállíthatatlanul brummog, az orgonista vadul túrja a billentyűket, mindenki pörög, és úgy tűnik, soha nem lesz vége. Igen, legyen hosszú a felvétel, öt, hét perc, tíz perc talán? Vagy még több. Másodszor: nem kell, hogy gyors legyen. Pörögjön, de mégse. Finomabbat akart, ahol a zene olyan, mint egy utazás díszlete. Vagy... maga az utazás. Harmadszor: építkezzen. Valami struktúrát akart, hogy emelkedjék a dal íve, de lényegében végig ugyanaz legyen. Minthogy fogalma se volt a zeneszerzésről, úgy képzelte el, hogy a szólók fogják megadni az ismétlődést és az ívet. Több szóló: egy orgona, egy trombita, egy fuvola, egy gitár. Mind ugyanazt játsszák. Azzal is nő a terjedelem. De hogyan valósítsa meg? Egyedül nem fog menni, eddig rendben. Eszébe jutottak a többiek, csak Kovács Bandi ismerte a kottát, a többiek olyanok voltak, mint ő: minden fejből ment. Különben sem bízott bennük, úgysem értenék meg. Odament az ócska hűtőhöz; megállíthatatlanul zakatolt, mintha zavarni akarta volna gondolkodás közben, kinyitott egy üveg jéghideg sört, és kortyolt egyet. Hiszen lenne itt valaki, aki segíthet. Az Emil apja! Novák Emil a Ferike barátja volt, egy osztályba jártak, innen a barátság. Az idősebb Rendes megitta a sört, ekkor eszébe jutott valami – valami hiányzott, ettől nyugtalan lett. Úgy érezte, hogy szeretne rágyújtani, pedig soha nem dohányzott, a feleségével is gyakran veszekedett a cigaretta miatt. Még meg is verte. Rendes csak paraszt maradt, hiába vetődött a nagyvárosba: a nő, aki rágyújt: kurva, nyilvános helyen rágyújt: pláne kurva, szeretett titkolódnni, bizalmatlan volt, és mindenkit lenézett. A közönséget is, persze nem is volt közönség, csak egy csomó részeg; nyomták a talpalávalót, ott, ahová hívták őket. Ha felléptek, a többiek gyakran mondták, legyen barátságosabb, ne csak a hangszer érdekelje. Mókázzon, vicceljen, mulattasson, ezért fizetik őket. De ő csak fúj, ha jó napja volt, jól, ha rossz napja, akkor nem olyan jól, de mindig egykedvűen, előrebillentett fejjel; Kovács Bandi, az orgonista, többször mondta, álljon már peckesebben, milyen fiatal, és mégis, hogy tartja magát.

Felkelt az asztaltól, becsukta a hangszer tokját, hóna alá csapta, és kiment a lakásból, nem törődve a többiekkel. Csak ide, a közelbe megy. Szólni kellett volna, hogy nem zavar-e, de mivel? Telefonjuk nem volt, évek óta kérvényezte. Pedig Ilonka párttag, és mégse. Felballagott a harmadik emeletre, és csöngetett. Kisvártatva bizonytalan lépteiket hallott, és kinyílt az ajtó; Novák apja állt az ajtórésben. A gyerekek miatt, akik mindig együtt játszottak, jól ismerték egymást.

– Bejöhetek? – kérdezte Rendes, és magyarázatképpen felmutatta a hangszer tokját.

– Baj van vele? – kérdezte Novák apja, és hátrébb húzódott, hogy a vendég bejöhessen.

– Nem, nem. Szól ez, mint a kurvaisten – mondta, és beljebb lépett. – Egy kis segítség kéne. A kotta miatt, tudod.

Persze nem csak a kottáról volt szó, de első lépésnek megfelelt, Novák apja így is értette. Leültek a nappaliban. – Iszol valamit? – kérdezte Novák apja.

Bólintott. Novák apja felugrott, a bársekreányból elővett egy üveg konyakot, és felmutatta. Megint bólintott, és arra gondolt, hogy Novák apja úgy tartja maga előtt a palackot, mint ő előbb a trombita tokját. Olyan védekezve. Irigykedett, náluk nem volt bársekreány, a hűtőből vették elő az üvegeket, vagy a spájzból esetleg. De náluk zongora se volt, se hifitorony; kíváncsian nézte a készüléket. Valami furcsa német szó volt mindenre ráírva, a lemezjátszóra, a rádióra, az erősítőre. Jó drága lehetett, gondolta. A hangfalak két fából épített stokin álltak a szoba két végében. Novák apja kitöltötte a konyakot. Egymásra néztek, koccintottak, egészségedre. Rokonlelkek voltak, két zenész, két piás. – Szóval? – kérdezte Novák apja.

– Hm. Egy dalt szeretnék írni. Esetleg többet. De nem tudom, hogyan kell. Azt hitte, hogy Novák apja nevetni fog, vagy a fejét csóválja majd, és cöcögni kezd: ez nehéz lesz. De nem ez történt. A házigazda bólintott: – Persze, értem. És mit tegyek... én?

– Hát... egyrészt segíthetnél leírni, hogy kottán is meglegyen. Másrészt elmondhatnád, hogy is megy egy ilyen felvétel. Ott a hangnem, a tempó, a ritmus, a dallam, eddig rendben. Ennyit tudok. Az érdekel, hogy a lemezen miért úgy szól, ahogyan szól, érted? Hiszen... máshogy is lehetne.

Novák apja bólogatott. – Milyen dalt akarsz írni? Csak a klasszikus zenéhez értek.

– Én meg semmilyenhez. Azt azért biztosan tudod, hogyan készül egy felvétel.

– Persze. Úgy nagyjából. De milyen dalra gondoltál?

– Valami dzsesszre. De olyan dallamos legyen. Lebegjen. Hogy szeressék, érted?

Elmagyarázta, mire gondol, Novák apja figyelt, aztán félbeszakította a kiselőadást.

– Hát... játszd el. – Rendes meghökkent: – Itt?

– Itt, persze. Miért, hát hol? – kérdezte Novák apja.

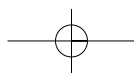
– De a szomszédok... Ilonka mindig azt mondja, hogy az egész ház zeng tőle.

– Nem baj. Én is szoktam játszani néha. Kibírják.

Rendes kinyitotta a tokot, és elővette a trombitát. Rátette a hangtompítót, és játszani kezdett. Néha megmozgatta a hangtompítót, ettől a trombita groteszk hangokat hallatott, mintha fortyogó aszfaltba mártották volna a hangját. Fújt, magabiztosan, könnyedén, aztán a térdére fektette a hangszert. – Hát, valami ilyen lenne, de nem egészen...

Novák apja bólintott: – Persze, csak egy ötlet. Egy dalötlet, de kidolgozható, azt hiszem. Nem akarod gyorsabbra?

– Nem. Azt akarom, olyan legyen, mint valami séta. Nem, nem séta. Inkább utazás... mintha egy autóban ülnék, egy nyitott autóban, ami lassan megy, hogy mindent jól lásson az ember.

– Miket? Miket lásson jól? – kérdezte Novák apja.

– Hát, mindent. A tájat. Az utcákat. A naplementét. A csillagokat. Nőket.

Novák apja nevetett, és felkelt a fotelból. – Figyelj csak, mutatok valamit.

A lemezipolchoz ment, és alulról előszedett néhány lemezt. Elég bazárinak látszóttak, már messziről látszott, hogy nyugati lemezek. Tiszta újak voltak, mindegyikre az volt ráírva kackiás betűkkel: Les Baxter.

– Mi ez?

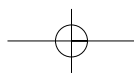
– Dzsessz. Vagy olyasmi. A lányom kapta őket. Szerintem tetszeni fog...

– Miért? Ezek – mutatott Rendes az egyikre, amelyiken bőrnadrágos ifjak tomboltak, a lányok hegyes mellüket kimeresztve ültek a motorokon, a hajuk kendővel lekötve, bezzeg a fiúké meredezett, mint a kakastaréj – csak jampecek. Mi ez, jampezene?

– Ne törődjél ezzel. Figyelj, valamivel el kell magyaráznom a... dolgokat, érted?

Rendes megértette. Novák apja sokáig babrált a lemeztájszóval meg a lemezekkel. Végül megszólalt a zene.

Novák apja kedves és segítőkész volt, a konyak is segített, az idősebbik Rendes jól érezte magát. Értette már, hogy miért szalad ide rögtön a Ferike az iskola után. Vasárnap már kora reggel, a gyerek olyankor itt is reggelizett, Novákéknál. Rendes emiatt egy kicsit röstellte magát, de minthogy ilyenkor többnyire hajnalban ért haza, holtrészezen, valami falusi lakodalom után, így nem foglalkozott vele különösebben. [Otthon mi volt? Öreg tangóharmonika, kopott tokban, apa magával vitte a fellépésekhez. Ezzel jártak körbe az asztalok mellett, Bandi bácsi a harmonikával, apa a trombitával, Gyuri bácsi a nyakába akasztott pergővel, a lakodalom elején, amikor mindenki zenét rendelt. Kalapozás. Ilyenkor minden dalért külön fizettek. Néha, ha nem figyelt senki, Rendes kinyitotta a harmonika tokját, a vállára akasztotta a hangszert. A harmonika nehéz volt, bordó műgyöngyház borította, ha hirtelen mozdulattal széthúzta, olyan hangot adott, mint a számarordítás. Ennél többre nem telt; anya idegesen berohant a másik szobából, és elrakatta a tangóharmonikát. Apa otthon soha nem játszott, a szomszédok miatt, vagy nem volt kedve, egyszerűen. Újságot olvasott vagy a rádiót hallgatta, futballmeccset, zenét, semmi mást. Néha a fejébe nyomta a kalapját, és elment. Anya soha nem kérdezte, hogy merre jár. Én tudtam, hogy hol van, vagy Bandi bácsival ittak, vagy bokszmeccsen voltak a vasút mellett, vagy a zöldruhás nőhöz ment. Anya nem tudott a zöldruhás nőről (vagy csak úgy tett, mint ha nem tudna róla), én annál inkább. A zöldruhás nőnek fontos szerepe volt az életünkben, apa évekig vele csalta meg anyát, aztán magával vitte, amikor diszszidált, neki írta azt a dalt, amivel nagyon sok pénzt keresett az amszterdami rádióban, és a zöldruhás nő volt, aki kitalálta és elintézte, hogy a kint eladott dalok jogait végül én örököljem apa után. Biztos lelkifurdalása volt. Azt hiszem, noha anya talán nem is tudott a zöldruhás nőről, anya a zöldruhás nő miatt nem szerette, ha apa magával vitt a fellépésekre. Ilyenkor én is bepréselődtem a Moszkvicsba, a zenekar és a hangszerek mellé, a zöldruhás nő, ha jött, külön autóval ment. Saját autója volt, apa vette neki, nem vitás. A zöldruhás nő talán valóban kurva volt, és így megengedhette magának, hogy úgy is viselkedjen, és apa megengedte neki, hogy valóban az legyen. Így nem zavart senkit a dolog, ta-

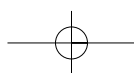

lán csak anyát. Egyébként: apa unt minket. És aki unatkozik, és közben iszik, vagy valamivel feldobja magát, az előbb-utóbb valami rettenetes dolgot csinál.]

Sok idő telt el így, aztán észrevettem, hogy valami foglalkoztatja apát. Befelé bámult, a rádióban kikereste a jazz-műsort, és azt hallgatta. Időnként a térdére fektette a trombita dobozát. Kinyitotta, és becsukta. Felugrott, elrohant valahová. És egyre jobban játszott. Egyre többet játszott. Végül megtörtént az elképzelhetetlen, otthon is gyakorolni akart, de anya nem engedte. Meghallják. Közben ő – Bandi bácsi, Gyuri bácsi, Nándi bácsi és apa (ők voltak Ő, mert apa volt a zenekarvezető, hiába egyedül Bandi bácsi tanult zenét és ismerte a kottát) – egyre több lakodalmat vállalt. Mindig ő tárgyalt a falusiakkal meg a városiakkal is (bár a városi lakodalmakat többnyire éttermekben tartották, ahol volt saját zenekar); apa kellen modora jobban hatott rájuk, mint az ilyenkor szokásos jópofáskodás. Gyuri bácsinak, a dobosnak volt egy Moszkvicsa, azzal jártak mindenhová. A hangfalak és a dobok egy része a kocsi tetején, ponyva alatt, a tangóharmonika és az orgona a csomagtartóban. A gitár, a dobok többi része meg a táskák bent a kocsiban, ölből (apa mindig az ölében fogta a trombitát) vagy lent, lábnál. Négy férfi, a legjobb ruhájukban, apa az Amerikából hozott zakóban és ingben, hárman aludtak egy kicsit, vagy a meccset hallgatták a magukkal hozott kisérádióban (míg Gyuri bácsi az utat bámulta mereven), aztán már a kocsiban elkezdtek az ivást. Végül, nem sokkal a disszidálás előtt, apa elkérte Novák apjától a Les Baxter lemezeket, és vett egy olcsó lemezejátszót hozzá. Táskalemezejátszó, nagy divat volt, az emberek vitték mindenhová. Kis bőrröndféle, a tető a hangszóró, így már négy vagy öt bőrröndféle volt otthon (mint anya mondta, tele volt velük a lakás): a trombita és a harmonika tokja, a lemezejátszó és apa két valódi amerikai bőrröndje, az egyiket elvitte magával, amikor disszidált. A saját cuccai és – később, miután találkozott – a zöldruhás nő holmijai voltak benne, a trombitát itthon hagyta, nehogy valaki gyanút fogjon; kint az amerikai rokonok vettek neki egy másik trombitát. Az amerikai bőrröndöt belül halványkék selyem borította, valahová ide, a selyem meg a bőrrönd fala közé csúsztatta be apa a Novák apja által letisztázott kottát. Négy dal volt előkészületben, Novák apja azt hitte, hogy a Magyar Rádióknak lesznek, de addigra apa már rég eldöntötte: kiszáll.

A lemezejátszó! Ócska doboz, valami vászonfélével bevonva, sajtyszínű lejátszókar, kicsit lötyög, zafírtú, karcos és lapos hangzás. Néha apa feltette valamelyik lemezt, akkor is, ha szeretkeztek anyával, így neki is volt valami haszna a zöldruhás nőből (a jobb megélhetésen kívül, bár a pártban rossz szemmel nézték apa üzemeit, a vendéglátózást), mert apa a zöldruhás nőnek játszott, és később neki írta a saját dalokat, mi tagadás. Most is megvan ez a lemezejátszó, és megvan a négy Les Baxter-lemez; apa soha nem adta vissza, aztán meg elterelte róluk a figyelmet a disszidálással járó botrány. Egyszer (talán én is unatkoztam?) lehozta a padlásról és összeraktam a régi lemezejátszót, és sorban meghallgattam a Les Baxter-lemezeket. Kísérteties délután volt, hiszen anya és apa (de talán a zöldruhás nő is) teljesen *ugyanezt* hallgatták. A hangburok, ami körülvett, a régmúlt hangja, sőt darabja volt, csak kint, a külvilágban volt változás. Apa a végén úgy kezdett játszani, mint a trombitások a Baxter-lemezeken, jampisan, finoman,

szordínóval, lazán. A többiek nem értették – Mit akar Rendes? –, és a fejüket csóválták. De már nem volt sok idejük hátra; apa disszidálása után szétesett a lakodalmas banda, Gyuri bácsi rákot kapott, a másik kettő meg halálra itta magát.

Apa, egy véletlennek köszönhetően, megtalálta [*elvesztette*] a lelkét.

Mindig rágott valamit. Fűszálat, levelet, faágot, gyufaszárat, almát. Lerágta a csutkáig, aztán tovább, a szárát. Apa almát vesz. Levelet rágcsál.

A gyerek holmijai között turkál. Felvesz egy ágacskát.

Fű-ízű, föld-ízű, füst-ízű. Gomba-ízű.

Rágcsál.

HIDAS JUDIT

Hó

Akkor kezdődött az egész, amikor a nagy havat meglátta. Mindent betakart, amíg a szem ellátott. Csak a hatalmas fekete autópályák szelték ketté a fehérséget. Egyik este meg is állt a leállósávban. Kiszállt, hátha a hús levegőtől kitisztul a feje. Járatta a motort, hogy a gyerek nyugodtan alhasson tovább, de Rebeka felébredt, és visítani kezdett. Ő is ki akart szállni. Egyszerűen nem értette, hogy itt most nem lehet. Ez mindig így volt. Csecsemőkorától kezdve. Maya nem tudta, mit rontott el, mert látta, hogy más gyereke két és fél évesen már sok mindent megért. De az övé csak rúgkapált, ütött-vágott. Egy kis gonosz léleknek adott életet. Hiába mondta neki a barátnője, hogy Rebeka csak egy gyerek.

– Na és? – kérdezte Maya. – Akkor bármit megtehet?

– Nem, nem, csak legyél vele elnézőbb. Meg fogja hálálni.

Ezt nem értette, hiszen mindent megtett. Az egész első év borzalmas volt. Eszébe jutott az az éjszaka, amikor hét hónaposan úgy üvöltött, hogy már borsódzott tőle a háta. A baba nem nyugodott meg, nem tudott elaludni. A láza is felment. Olyan magasra, úristen, és sehogy sem tudta lehúzni. Rohantak a kórházba, este tizenegykor, végig az üres utakon, közben a gyerek nyöszörgött a hátsó ülésen. „Mindjárt odaérünk, Rebike, tartsál ki” – mondta neki. A kórházban sokáig várták őket. Vért vettek, lázcsillapítót adtak. Bent tartották megfigyelésre. A gyerekeknek volt ágya, neki nem, csak egy fotelben tudott aludni. Jaj, az a fotel is hogy nézett ki, zsíros, koszos, elképzelte, kik ülhetek benne előtte. Bűdös, izzadt testek. És az a fény! Egész éjjel égett a lámpa a szobában. Nem lehetett lekapcsolni. Mint egy vállaltószobában. A gyerek minden zajra felébredt. „Aludjál, már Rebike” – mondogatta neki. „Aludjál már, az isten bassza meg, mert hazamegyek! Nem én vagyok beteg, hanem te!” De a gyerek csak nem aludt el. Próbálta letakarni az ágyat, hogy legalább a kínzó fény ne süssön a szemébe, de akkor meg nem fért a gyerekekhez. Nem tudta a fenekét paskolni. „Rebike, ne szórakozzál velem, mondom. Mi a bajod, hajnali három van?!” Azzal visszahuppant a fotelba, és a fejére húzta a kapucnis dzsekijét. De a fény mindenén áthatolt, és a gyerek csak nyöszörgött tovább. Hason feküdt, két kis karján kinyomta magát, lába kalimpált. Maya nem tudta, mit tegyen. A babakocsit nem volt szabad bent tartani, azt hazaküldte Janóval. Máskor mindig abban aludt el. A gyerek egyre keservesebben sírt. „A kurva életbe, Rebike, de egy hisztis kis dög vagy te!” – szakadt ki belőle, majd dühösen felpattant, és kínjában kivette a gyereket az ágyból. „Beszartál vagy mi van?” Nem kellett tisztába tenni, nem akart enni se, hiába dugdosta a tápszert a szájába, a láza is lement. „Akkor mi bajod már, de tényleg?!” – mondta Maya kétségbeesetten, és fáradtan rogyott le a fotelba kezében a gyerekekkel. Így ültek percekig. Majd csodálkozva vette észre, hogy a gyerek odahajítja a mellére a fejét, és lassan elhallgat. A csendtől Maya is megnyugodott. Hamarosan mindketten elaludtak.

A kórházba is majdnem egyedül kellett bemennie. Janó épp, hogy saját magát össze tudta szedni, mire indulni kellett. Aztán segített a cuccokat becipelni, de más haszna nem volt belőle. Nyomogatta a telefonját, és várta, hogy mikor mehet végre.

Pedig annak idején nem ezt ígérte. Maya nem is akart gyereket, csak Janó erősködött, hogy tartsák meg. Előtte olyan jól elváltak. Mindenki ment a maga dolgára, aztán este együtt buliztak. Ki gondolta volna, hogy ez lesz belőle? Nem baj, gondolta, ezt is megoldja, mint már annyi mindent a huszonöt év alatt.

Először jött az apja halála tizenkét évesen. Sohasem felejtí el azt a ráktól összeaszott sovány testet. Az utolsó napokban csak szuszogott otthon az ágyban magatehetetlenül, étlen, szomjan. Már a szemét sem tudta kinyitni, csak nyögött meg jajgatott. Annyira meg akart halni, de olyan nehezen ment neki. Ő meg fogta a kezét, amely egyszerre volt sovány és puha, mint egy csirkeláb. Aztán egy szusszanás az egész. Végre kiszállt a lelke. Egyedül volt akkor is, az anyja már évekkkel előtte lelépett.

Ezután jött a nagynéni, akinél három évig lakott. Mayát szívesen magához vette, ő meg hálás volt, hogy befogadta, igyekezett mindent úgy csinálni, ahogy a Néni mondta. Akkor kezdődtek a gondok, amikor fiúkkal kezdett találkozni. A Néni folyton piszkálta, szidta, hogy ne illessze magát egyfolytában, hogy az ő házából nem fog kuplerájt csinálni. Na persze, mert a Néninek nem volt senkije, amit Maya nem is csodált: fojtogató szaga volt a szájának és a testének. Maya igyekezett úgy beszélni vele, hogy másfelé nézett. Erre persze a Néni dühös lett. „Rám figyelj, ha hozzád beszélek, az isten verje meg!” Aztán egyik alkalommal Maya lebukott: iskola helyett egy fiúval sétált a Duna-parton. Amikor kiderült, a Néni iszonyatosan megtépte. És nem ez volt az egyetlen bűne. Végül intézetbe került. Öt évig élt bent, vagyis inkább túlélte. Mint annyi mindent ebben a rohadt életben.

Végül jött Janó. Jól megvoltak. Egy darabig. A fodrászatban ismerkedtek meg, ahol Maya hajmosóként dolgozott, Janó pedig gyakori vendég volt. Akkoriban egy fitnessnagyker beszállítója volt. Heti egyszer kért vágást. Azt mondta, a tökéletes külső a cégnél elvárás. Gyorsan egymásra találtak, és másfél évig nem volt semmi gond. Szerették a jó cuccokat, a jó kaját, a bulikat, a lájt drogot meg a szexet. Pénzük meg mindig volt annyi, ami ehhez kellett.

Viszont a kötelességet Janó sosem bírta. A munkáját néhány óra alatt el tudta végezni, aztán ment haza pihenni. Ez volt már a lakásfelújításnál is. Egyhónapos munkát fél év alatt fejeztek be. Janó az elején azt mondta, nem kell ide szakember, majd ők mindent saját kezűleg elintéznék. Minek költsék rá a pénzt? Maya meg belement. Aztán mi lett belőle? Mayának kellett mindent intézni, ő meg csak a sarokból figyelte, mi történik körülötte. És még ő volt megsértődve, amiért Maya a kezébe vette a dolgokat! Hátha nem csinálta volna, akkor még fűtésük se lett volna télire! De Janót az sem izgatta, ahogy a gyerek se. Pedig hogy várta. Jaj, de cuki kis bébi lesz, de jó lesz majd mindenre megtanítani! De amikor éjjel fel kell hozzá kelni, vagy futni utána? Na, azt már nem. A felújításnál Maya még magát hibáztatta, megpróbált lelazulni, ahogy Janó kérte, tudomást sem venni a romokról, a sitről meg a kuplerájról. Viszont egy gyerekkel hogyan? Őt nem lehet a sarokba hajítani, és kikapcsolni!

Aztán egyik nap, amikor elvitte a gyereket sétálni, az üres lakásba jöttek haza. Azóta egy év telt el. Ő meg ottmaradt munka nélkül, pénz nélkül egy másfél évessel.

Szerencsére visszavették a munkahelyére, de a pénze nagy része a gyerekre ment el. Rebit csak fizetésbe tudta adni, na meg az albérlet, a kaja, meg minden egyéb. Nagyon nehéz volt így kijönni. És akkor még ez a hiszti is, ezt egyszerűen már nem lehetett elviselni. Ahogy teltek a hónapok, csak egyre rosszabb lett. „Nem akarok gumit a hajamba! Nem ezt a ruhát akarom felvenni! Én most játszani akarok! Pfúj, ezt a vacakot nem akarom megenni.” „Akarok! Akarok! Akarok! Mintha csak az apádat hallanám. És én mit akarok? Az senkit nem érdekel, a kurva életbe?!”

*

Szeretett végigsuhanni autóval a havas tájon. Ez az egy tudta megnyugtató. A hó nappal olyan vakító volt, hogy szinte könnybe lábadt tőle a szeme. Éjjel meg csak a fekete autópályák szeltek ketté a nagy fehérséget. Egyik este meg is állt a leállósávban. Itt minden olyan tágas volt. Járatta a motort, hogy a gyerek ne ébredjen fel, de Rebeka ordítani kezdett, ki akart szállni.

– Most nem, Rebi, sok itt az autó.

– De igen, anya, én is, én is!

Mindig ez volt. Nem lehetett neki semmit megmagyarázni. Rebeka már a csizmájával rugdosta az ülést, és visítva követelte, hogy kijöhessen az autóból.

– Akkor szálljál ki, bazd meg, nézzed te is! – kiáltott fel végül Maya.

Kirángatta a gyereket az ülésből, aki egy kicsit megszeppent az anyja dühétől, és elhallgatott. Aztán Maya levágta őt a földre.

– Tessék! Nézzed! Ezt akartad?

A kislány állt egy darabig némán, aztán megint elsírta magát.

– A bőgést most hagyod abba! – kiáltott az anyja. – Hagyd abba, mert itt hagylak!

De Rebeka egyre jobban üvöltött. Maya úgy érezte, szétszakad a feje, ő ezt nem bírja. Egyszerűen képtelen egész életében ekkora terhet cipelni.

– Na, akkor szia! – mondta végül dühösen, és elindult a kocsira felé.

A kislány látta, hogy az anyja ott akarja hagyni, szaladt utána, próbált a kabátjába csimpaszkodni.

– Hagyjál már! – Maya ki akarta szabadítani a kabátját, erre a gyerek a lábát kapta el.

– Anya, anya – visította –, én is megyek!

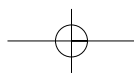
– Ne rángasd a kabátomat, mert fel is képellek! – mondta dühösen Maya.

Majd felkapta a gyereket, és elindult vele. Először az autópálya korlátján lépett át, aztán leereszkedtek a havas árokba, amely a mezőt választotta el az úttól. A kislány riadtan figyelte, mit csinál az anyja.

Amikor már elég távol voltak az autótól, Maya azt mondta:

– Itt maradsz! Megértetted? Nem jössz utánam, mert beléd verek!

A kislány csak nézett, nem értette, mi történik. Piros kezeslábasában állt a hóban, míg az anyja remegő lábakkal elindult visszafele. A gyerek is megpróbált,

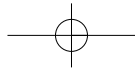

de nem tudott utána szaladni, a csizmája teljesen belesüppedt a térdéig érő hóba. Maya nem mert visszaneézni, ahogy csak tudott, sietett vissza a kocsihoz, beindította a motort, bezárta az ajtókat, és elhajtott.

A kislány belepislogott a sötétségbe. Hallotta az úton elszáguldó autókat. A mezőn hajladoztak a hóból kiálló száraz fűszálak. Próbált haladni valamerre, az anyja nyomaiba lépni, de arccal előre beleesett a hóba. Ismét sírni kezdett, de aztán látta, nincs kinek. A hátára fordult, igyekezett letörölni a havat az arcáról, a kezét viszont nagyon csípte a hólé. Egy darabig nézte az eget, ám alulról egyre hidegebb lett. Ismét megpróbált felállni, nagyon fájt a keze, ahogy felegyenesegett. Megint ment pár lépést, ismét elbotlott. Így ment ez még pár alkalommal. Aztán elért az árokig. Megpróbált óvatosan leereszkedni, de egy-két lépés után megcsúszott, és legurult. Becsukta a szemét, hogy aludjon egy kicsit. Azt gondolta, ha felébred, már itt lesz vele anya, és haza mennek a meleg autóban. Aztán meleg szendvicset esznek, kakaóval, anya megfürdeti, és ígéri, most nem fog hisztizni, egyből bemegy a kádba. Utána anya talán még mesél is neki.

*

Vezetés közben Maya a sávokat elválasztó felfestést nézte. Ugrált a szaggatott vonal a szeme előtt. A lába még mindig remegett, zihálva vette a levegőt. A lakásajtó előtt hosszan kutatózott, sehogy sem találta a kulcsot. Végül egy cumilánccal együtt rántotta ki a táskájából. Gyorsan kinyitotta az ajtót, ledobta a holmiját. Bement a konyhába, hogy elpakoljon, de mindenhol rend volt. Akkor a mosogatót kezdte kisikálni. Sikálta, sikálta, egyre erősebben, ahogy csak tudta, kezében még mindig ott lógott a lánc és a cumi. Nem merte letenni, nem mert ránézni. A nappaliba sem mert bemenni. Itt jó lesz éjszakára, gondolta. Lefeküdt a kőre. Jól esett neki a padlóból áradó hideg. Becsukta a szemét, és aludni próbált két kezét a combja közé rejtve.

BEZECZKY GÁBOR

KULTUSZ ÉS SZAKIRODALOM

Krúdy fogadtatása¹

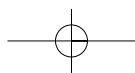
Irodalomtörténeti munkákban az egyes írók tárgyalásakor többnyire nem szükséges élesen elkülöníteni egymástól a szakirodalom álláspontját és azt a képet, mely az írókról a köztudatban kialakult. Valami eltérés mindig szokott lenni, de a szélső értékek távolsága talán senkinél nem akkora, mint Krúdy Gyulánál. Az ő esetében ugyanis olyasmivel is számolni kell, ami egyáltalán nem a műveihez, hanem a legendájához kapcsolódik. Krúdy köztudatban élő képe oly mértékben független a műveitől, hogy a kultuszának azok is a részei lehetnek, azok is mesélhetnek történeteket róla, akik soha egyetlen sorát sem olvasták. A perspektíván változtatva, a kultusz felől nézve azt lehetne mondani, hogy Krúdy író-sága mindössze az egyik, s tulajdonképpen nem is a legfontosabb jellemzője azok közül, melyek a kultikus viszonyulást lehetővé teszik. Ugyanakkor nagyban bonyolítja a helyzetet, hogy a köztudat Krúdy-képe, mely az író műveitől némi távolságban jött létre, másodlagosan, mintegy a színpalak mögött, szakadatlanul hatást tesz művei megítélésére is.

A kultusz és az irodalomtörténeti megközelítés különbsége sok esetben teljesen egyértelmű. Léteznek egyfelől Krúdy alakjához kapcsolódó, ismétlődő helyzetekben, például étkezés közben előforduló, a szóbeliségben hagyományozódó történetek, melyeket szinte kivétel nélkül a kultusz termékeinek lehet tekinteni. Másfelől pedig léteznek – például – Krúdy-bibliográfiák, melyek rendeltetésszerű használata nem előfeltételezi a kultikus összefüggésrendszert. Más és más beszédmódra van szükség, ha a két létező lehetőségrendszert, a kultuszt és a szakirodalmat, egyetlen kontinuumon belül, vagy ha egymással egyben-másban érintkező, de egymástól független dimenziókban képzeljük el. Bárhogy van is, érdemes megfontolni, hogy a Krúdy-bibliográfiákat lehet is, szokták is kultusztárgyaknak tekinteni, ugyanakkor a kultusz nem-kultikus vizsgálata lehetséges is, szükséges is. Egyrészt önmagában is érdekes és tanulságos, másrészt pedig némi szakmai higiénia céljából.

A „kultusz” és a „szakirodalom” szavak a két végre utalnak. A legegyszerűbb és legjobb természetesen az volna, ha pontosan és következetesen szét lehetne választani a kettőt egymástól, és ha kivétel nélkül mindent, ami Krúdyval kapcsolatban élénk kerül, vagy az egyik, vagy a másik kategóriába lehetne besorolni.

A Krúdy-kultusz és a műveivel foglalkozó irodalom viszonya bonyolult. A kezdet kezdetén egymástól függetlenül keletkeztek. Elvben különböző közegekben élnek, különböző módszerekkel foglalkoznak tárgyukkal és másképpen fejtik ki a hatásukat, de mióta a kultusznak újabb és újabb hullámai jelentkeztek, a szakirodalom is a kultuszon belül találta magát. Az együttműködésük rejt magában kölcsönös előnyöket: mind a kultusz, mind a szakirodalom saját létének igazolását a másikon belül létező jelenségekben is megtalálhatja. A kultusz rajongást termel, ezáltal új érdeklődőket és olvasókat vonz, a szakirodalom pedig – Krúdy szövegeit értékesnek ítélvén – érveket hoz fel a rajongás

¹ A tanulmányt eredetileg a Tverdota György születésnapját ünneplő kötetbe szántam, de lekés-tem minden határidőt. A késés azonban nem jelenti azt, hogy ne lennék tagja a Tverdota-kultuszt ápoló titkos szektának.

mellett, s közben megerősíti, hogy tudományos módon is érdemes foglalkozni azzal a tárggyal, mely ekkora népszerűségnek örvend.

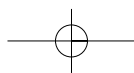
Nagyjából száz éve alakult ki, majd némileg megváltozott formában időről időre megismétlődött az a helyzet, melyben Krúdynak olyan rajongói is léteznek, akik a műveit nemigen olvassák. Ugyanakkor a kultusz egymást követő hullámai a kritika és az irodalomtörténeti megközelítés megújulását is magukkal szokták hozni. A szakirodalom eleve tud a kultuszról: részben tagadhatatlanul maga is a kultuszon belül jön létre, melynek azonban gyakran csak az előnyeivel számol. A Krúdy-szakirodalom tömegével és időnként a legcsekélyebb ellenállás nélkül vesz át a kultuszról, a bizonytalan státuszú köztudatból, az ellenőrizetlen, ellenőrizhetetlen szóbeszédéből származó állításokat. Lehetne úgy is fogalmazni, hogy a szakirodalom nem – vagy csak nagyon ritkán – tekint elemző módon a saját eredetére. Lehet, hogy nem minden író kultusza alapul hasonló logikán, de a Krúdy-legendákon belül az egyes állítások az evidencia erejével rendelkeznek és a maguk közhely állapotában nem szorulnak semmiféle bizonyítási láncolatra. Abban a pillanatban, amint felmerül a kérdés, egészen pontosan honnan lehet ezt vagy azt tudni, milyen bizonyítékok és érvek szólnak mellettük és ellenük, a kultusz határához érkezünk. A kritikai vizsgálódás számára viszont a tényállítások tényszerűségének igazolása, a tudás és a vélemények eredetének, bizonytalanságainak dokumentálása az alapvető feladatok közé tartozik.

A köztudatban élő Krúdy-kép

Nem könnyű a közvélekedésben kialakult Krúdy-képről nyilatkozni. Ez a kép nagyrészt hozzáférhetetlen az irodalomtörténet hagyományos vizsgálati módszerei számára. A Krúdy-kultusz írásban is megjelent dokumentumai fontosak ugyan ebből a szempontból, de egyedi írásművek, melyek alapján nem feltétlenül lehet érvényes módon visszakövetkeztetni a másféle közegben, a közvélekedésben megformálódott Krúdy-kép sajátosságaira. A közvéleményhez olyan kérdőíves vizsgálatokkal lehetne esetleg hozzáférni, amilyenek az irodalomtörténész számára szinte soha nem adatnak meg. Részben azért nem, mert az efféle felmérések költségesek, részben pedig azért, mert viszonylag távol állnak az irodalomtörténész mindennapos tevékenységeitől és önmagukban is roppant bonyolultak. Szép számmal előhoznának olyan problémákat is, mint amilyen a mintavétel és a reprezentativitás kérdéskörei, melyek tanulmányozásától nem szokás az irodalom és az irodalom történetének jobb megismerését remélni.

Ha a következőkben mégis arról lesz szó, milyen lehet a társadalomban kialakult Krúdy-kép, merőben a saját benyomásaimra, s nem módszeres vizsgálatok eredményeire fogok hivatkozni. Megbízható felmérések hiányában az ilyen állítások természetesen csakis tévesek és pontatlanok lehetnek – csak éppen azt nem lehet megmondani, miben és hogyan térnek el a valós helyzettől. Ugyanakkor – és ezúttal ez a legfontosabb – az elkerülhetetlen pontatlanságnál jóval nagyobb hiba lenne tudomást sem venni arról, hogy a szóbeliségben terjedő Krúdy-kultusz egyáltalán létezik. A probléma tárgyalását nem lehet elhalasztani addig az időpontig, amikor már megbízható adatokkal rendelkezünk. Ez az idő nagy valószínűséggel soha nem jön el. Az efféle képek pedig azért fontosak, mert eleve, már Krúdy tényleges olvasása előtt értelmezéseket sugallnak általában is, az egyes művek számára is, ugyanakkor számottevő mértékben tudnak ellenállni a szakirodalomban megfogalmazódó gondolatoknak. Az efféle képek nem racionálisan: érvekből, tényekből és értelmezésekből állnak össze, hanem a közösségi fantázia termékei, melyek – amikor már léteznek – magukba tudnak olvasztani érveket, tényeket, értelmezéseket.

A köztudatban élő Krúdy-kép gazdag. Nagyjából minden középiskolát végzett ember tudja, hogy Krúdy két méter magas volt, és száznál több regényt írt. Rejtély, mikor írhat

ta a műveit, mert amikor nem – a százával meghódított – nők után kajtatott, akkor párbajozott, lóversenyre járt, vagy a kiadós étkezés után elábrándozva borozgatott ódivatú kocsmákban. Senki nem tudott olyan jóízűen írni a hagyományos magyar ételekről és étkezési kultúráról, mint Krúdy. Tudjuk azt is, hogy Szindbád nem más, mint maga az író. Tudjuk, hogy a regényeiben, melyek valamiféle sosemvolt múltat idéznek fel, nem cselekményt, hanem hangulatokat fogunk találni. Krúdy nehéz író, s csak a kiválasztottak értetik. A legnagyobb találmánya a stílusa: mondatai, hasonlatai, metaforái.

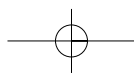
Leegyszerűsítve s egyben eltúlozva valahogy így foglalhatók össze a Krúdy-kép gyakran előforduló elemei. A fenti lista sorrendje nagyjából a beavatottság fokozatait utánozza. Az egyes elemek – önmagukban is, együttesen is – szükségképpen valamiféle torzképet adnak ki, de a céloom legkevésbé sem a közvélekedés és a kultusz megszólása vagy lekezelése. Az élőbeszéd mellett vannak írásbeli műfajok is, melyekben a kultusz megjelenése nem kifogásolható. Regényes életrajzokban, lendületes esszéekben, ifjúsági regényekben, irodalomnépszerűsítő munkákban, színes magazinok kulináris mellékletében, írói önvallomásokban és még számos más helyen tenyeres-talpas ügyetlenkedésként és fontoskodásként hatnának a lábjegyzetek, az óvatos megfogalmazások, a bizonyítékok felsorolása és a hosszadalmas, tekervényes gondolatmenetek.

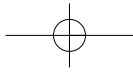
Ugyanez természetesen fordítva is igaz. Meglehetősen furán veszi ki magát, ha tudományos igényű munkában szélsőséges formában jelenik meg a kultusz: „Az öles szép férfiert a nők hajbakaptak az utcán. Java férfikorában – az emlékezések szerint – délig dolgozott, akkor öltözni kezdett, sötét ruhába, hófehér ingbe – s lóversenyre ment Bródy Andrással; aztán találkozott egy feketeszemű asszonnyal a Ráctemplom környékén vagy másutt, később párbajt vívott valamely aktív huszárcapitánnyal, majd kártyázott nagy tételekben.”² A részlet szerzője megadja az általa elbeszélte történet forrásait is – nagyjából azzal a pontossággal, mely a kultikus szemlélet sajátja szokott lenni: „az emlékezések szerint”. Ehhez természetesen azonnal hozzá kell tenni, hogy a Krúdyra vonatkozó emlékezések – néhány kivétellel – maguk is eleve a kultusz részeiként jöttek létre. Egyébként pedig nem érdektelen, hogy a Krúdyra vonatkozó állítólagos emlékezések alapján a szerző milyen pontosan vázolja fel Gorcsev Iván alakját. Érdekes az is, hogy az idézett részlet Krúdy helyett a pesti folklórban szintén önálló életre kelt Rejtő-figurát helyezte az író által oly gyakran használt irodalmi konvenció, a gyakorító elbeszélés és időszemlélet keretei közé. Ez utóbbi, a gyakorító elbeszélés és időszemlélet a tanulmány más helyein is megtalálható: „Életmódja más, mint a kortársaké; még inkább 'társadalmon kívüli volt': szállodákban, olykor nyilvános házakban lakott, lóversenyzett, kártyázott, s huszártiszteket hajigált ki a kávéházból.”³ A kultusz kontextusában teljesen természetesnek hat a „hajigált” szó. A mondat végén levisszük a hangsúlyt, a történet kerek. Az írói életrajz összefüggésében viszont az efféle állítás csakis a kezdet lehetne, s azonnal súlyos kérdésekhez vezetne. Hány-szor fordult elő efféle hajigálás? Egészen pontosan hol és mikor? Krúdy miért pont a huszártiszteket tisztelte meg a figyelmével? Egyébként pedig: ha ez a helyzet többször is előfordult, akkor jelenti ez azt, hogy Krúdy kötekedős, verekedős ember volt? Ilyen és hasonló kérdéseknek természetesen kizárólag akkor kell előjönniük, ha az igazságot keressük az állításban, nem pedig a kultikus képzelőerő szórakoztató túlzásaként tekintünk rá.

Vannak tehát tiszta esetei a kultusznak és a szakszerű megközelítésnek. De bármennyire szükséges is tudatában lenni a kétféle összefüggésrendszer különbségeinek, könnyen lehet, hogy a Krúdyról szóló írásművek számottevő részében nem lehet szépen elválasztani egymástól ezeket az összefüggéseket. Még akkor sem választhatók el jól

² Czine Mihály „Krúdy Gyula” in Sötér István (főszerk.), Szabolcsi Miklós (szerk.) *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 372.

³ I. m. 371.

egymástól, ha nem gondoljuk, hogy az irodalom és az irodalom vizsgálata mindig is, szükségszerűen valamiféle kultuszon belül keletkezik – ami az irodalmi kultuszok tanulmányozásának egyik előfeltevése lehet.

Mivel a Krúdy-befogadás jelentős mértékben a kultuszon belül formálódott, az irodalomtörténeti megközelítés korszakait is a kultusz korszakaival lehet megadni. Az alábbiakban a befogadás egyes korszakaiból mindössze néhány jellemző vagy érdekes eseményt emelek ki. Az áttekintés – nem véletlenül – nem halad előre a jelenig. Bár egyáltalán nem vagyunk a kultuszon kívül vagy túl, a mai helyzet tanulmányozásához mégis más szempontokat kellene felvenni.

Krúdy pályakezdésétől 1912-ig, az első kultuszig

A korszak jellemző műfaja a könyvkritika. Rövid, esetenként semmitmondó darabokról van szó, de a sorozatukból meglehetősen jól rekonstruálható Krúdy útja a közönségsikerig. A kritikusok gyakran maguk is írók. Feltűnő: minél jobb írók, annál jobb véleménnyel voltak Krúdy köteteiről. (A kultusz kialakulása után ez az állítás már nem feltétlenül igaz, de az máig is áll, hogy Krúdyt nagyon gyakran írók és irodalmi ambíciókkal is rendelkező irodalomtörténészek helyezik a magyar irodalom legjobbjai közé.) Az egyik első bizonyítékot erre Kosztolányi Dezső 1907-ből származó elismerő véleménye szolgáltatja.⁴ A szakmai siker, az íróársak kedvező véleménye éveken előzte meg az átütő közönségsikert és az első kultusz létrejöttét. A korszak könyvbírálatait szempontunkból az teszi különösen érdekessé, hogy szerzőik – értelemszerűen – még nem tudhatták, Krúdy idővel kultikus tisztelet tárgya lesz.

Ha azonban egészen pontosan ebből a szempontból tekintjük át a kritikákat, figyelemre méltó megjegyzéseket találunk. A *Pesti Hírlap* 1907-es évfolyamában például ez olvasható: „Krúdy Gy.-nak már régóta van tekintélyes publikuma, mely dédelgeti, szívesen olvassa, amit ő nagy termékenységgel viszonz”.⁵ Hogy Krúdynak már viszonylag korán jelentős méretű közönsége volt, már önmagában is érdekes. Az igazán meglepő viszont a kritikus szóhasználat: a publikum „dédelgeti” Krúdyt. A szakmai sikerből, az olvasóközönség nagyságából és viszonyulásából arra lehet következtetni, hogy valamiféle, igaz, irodalmon belüli, olvasáson alapuló kultuszféleség már ekkor alakulóban volt. A váratlan fejlemény ezek szerint inkább csak abból állt, hogy a kultusz kilépett az irodalom területéről.

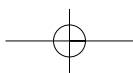
1912–1919. Az első kultusz

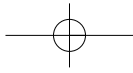
A *Szindbád iffjúsága* 1911 végén jelent meg. Krúdy ugyanekkor vívott kardpárbajt Sztojánovits Viktor huszárcapitánnyal. A két esemény időbeli egybeesése megsokszorozta a Krúdyra irányuló figyelmet. A lapok árgus szemekkel figyelték a párbajt, ami teljesen érthető: több évtizedes múltja volt ekkoriban a katonatisztek és az újdonságok összecsapásainak.⁶ A párbajban Krúdy a homlokán sebesítette meg a kapitányt, aki az erős vérzés miatt orvosi tanácsra feladta a küzdelmet. Ezzel a huszárvágással lett Krúdy

⁴ Kosztolányi Dezső „Krúdy Gyula” in K. D. *Egy ég alatt*. Válogatta, gondozta, jegyzetelte Réz Pál. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 342-343.

⁵ *Pesti Hírlap* 29. évf. 78. sz. 1907. március 31. 70.

⁶ *Független Magyarország* 11. évf. 271. sz. 1911. november 15. 5-6.; *Független Magyarország* 11. évf. 275. sz. 1911. november 19. 10.; *Magyar Nemzet* 30. évf. 271. sz. 1911. november 15. 9.; *Magyar Hírlap* 21. évf. 275. sz. 1911. november 19. 13.

egyszeriben kultikus alak. Az irodalmi és a párbajsiker együttesen olyan rajongást indítottak el, melyet a Szindbád-kötetek, *A vörös postakocsi*, valamint az újabb sikeres párbaj (Szentkirályi Béla rendőrfogalmazóval) még évekig fenntartottak.⁷

Mekkora ismertségnek örvendett Krúdy az 1910-es években? Könnyű válaszolni. Hírértéke volt annak, ami vele történt. 1913-ban a *Pesti Tükör* című lap arról tudósított, hogy a villamos törött ablaka megebezte Krúdy kezét.⁸

Néhány év, évtized múltával a két párbaj tényleges körülményei elhomályosultak és már csak a híruk maradt meg a legendákban. A történeteket sokan mesélték el Krúdy halála után írásban is – s ahányan, annyiféle változatban, jelentős eltérésekkel. Ez csupán azért érdekes, mert a sokféle változat létéből derül ki, hogy a történetek nem az újságokban megjelent tudósításokra mentek vissza, hanem élőszóban hagyományozódtak, vagyis már akkor is létezett a köztudatban valamiféle Krúdy-legendárium.

Az első kultusz nyilvánvalóan ekkoriban kezdődött, de ezt többnyire csak későbbi forrásokból lehet rekonstruálni. A korabeli közlemények jellemző műfaja még mindig a könyvkritika. A mégoly rövid és első látásra üres könyvbírálatok is rengeteget elárulnak a kritikusok szempontjairól, értékeiről, irodalomszemléletéről és a korabeli olvasási kultúráról. Ezek a tényezők azonban – mivel legtöbbször feszültségben állnak a mai olvasási módokkal – nem könnyen hozhatók felszínre.

1920–1940. A nyomor és az elfeledettség évei

1919 végén, az újonnan berendezkedő rendszerben Krúdynak randa, politikai jellegű támadásokkal (kommunistázással, pontosabban szólva bolszevistázással) kellett szembenéznie. Négyesy László Krúdynak az 1918 októberében megjelent írásait hánytorgatta fel.⁹ A támadásokból kivette a részét az a Császár Elemér, aki már a *Napraforgó* című regényről is lesújtó bírálatot közölt és (minden bizonnyal felbujtóként) Pekár Gyula is.¹⁰ A támadás több szempontból is érdekes. Egyrészt már akkor is teljesen nyilvánvaló volt, hogy Krúdy nem volt sem bolszevik, sem marxista, sem kommunista, s hogy az ellene irányuló, hazafias retorikába csomagolt támadásra az írásai mindössze ürügyet szolgáltatnak. Másrészt nagyon nehéz megmondani, milyen jellegű politikai nézetei voltak Krúdynak, s hogy volt-e egyáltalán kikristályosodott és hosszú időn át tartott álláspontja politikai kérdésekben. Számolni kell továbbá azzal is, hogy Krúdy még abban az időszakban kezdte el a pályáját, amikor az újságírók különbséget tettek a saját nézeteik és a pénzért (igaz, többnyire névtelenül) megírt politikai cikkek között.

1920 után nyoma sem volt a korábbi sajtószabadságnak. A lapok átmenetileg kormányengedéllyel juthattak papírhoz, és ezáltal a hivatalos politika beleszólást nyert a lapok irányvonalába is. Krúdy nemkívánatos szerzőnek számított. Bécsi lapokban, az emigránsokkal együtt is publikált.

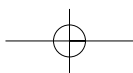
A Krúdy-életrajzok nagyjából ezen a ponton szoktak jelentősen eltérni attól, ahogyan az író ténylegesen élt. Az ilyen jellegű munkák valahogy nem szokták hangsúlyozni, hogy az 1920-as évek elejétől a haláláig Krúdy gyakorlatilag nyomorgott. A Margitszigeten nem romantikus indíttatásból lakott, hanem azért, mert nem kellett lakbért fizetnie. Óbudára, meglehetősen falusias környezetbe – a ház udvarán tyúkok kapirgáltak, mala-

⁷ *Budapesti Napló* 17. évf. 271. sz. 1912. november 3. 9.

⁸ *Pesti Tükör* 1. évf. 156. sz. 1913. szeptember 4. 5.

⁹ Négyesy László „Az író erkölcsi hitele” *Magyar Múzsza* 1. évf. 1920. február 1. 135-137.; n. a. „Krúdyzmus vagy bolszevizmus?” *Magyar Múzsza* 1. évf. 1920. február 15. 193-194.

¹⁰ Császár Elemér „Karácsonyi könyvvásár” *Magyar Múzsza* 1. évf. 1920. január 15. 82-85.

cok röfögtek¹¹ – szintén nem valamiféle nosztalgia vitte, hanem a szegénysége és az, hogy kirakták a Margitszigetről.

Voltak, természetesen, akik ekkor sem pártoltak el Krúdytól. Kosztolányi véleményét a legkevésbé sem ingatta meg Krúdy elfeledettsége. Mindez nemcsak abból derül ki, hogy kijárta Krúdynak a Baumgarten- és a Rothermere-díjakat, hanem a levelezéséből is. Kosztolányi ugyan nem volt teljesen egyedül, de a Krúdy iránti lelkesedés ekkortájt erősen megcsappant.

Ebben a korszakban új műfaj jelenik meg a Krúdy-recepcióban: az interjú, melyben az újságíró szövegén belül akadhatnak közvetlenül Krúdytól származó megfogalmazások is. Ezek az interjúk elvben azért lehetnének érdekesek, mert tartalmazhatnak olyasmit is, amitől Krúdy a saját írásaiban tartózkodni szokott. Mivel azonban Krúdy valamennyi írásos önvallomása és önéletrajzi jellegű szövege fikciós jellegzetességeket mutat, az interjúktól – még ha valahogy le lehetne számítani belőlük az újságírói újfogalmazást – sem várható áttételek nélküli megszólalás. Néha még az is gyanítható – mint például amikor Krúdy arról beszél: felhagy az irodalommal és a továbbiakban virágkertészettel fogja tölteni a napjait –, hogy az író egyszerűen a bolondját járattja a kérdezővel.¹²

Ekkoriban is akadtak kultikus jellegű írások, de maga a kultusz 1933-tól, vagyis Krúdy halála után éledt fel – ha a későbbiekhez képest viszonylag szűk körben is. Krúdy már nem volt útban, a személye nem gátolta a róla szóló, életrajzi szempontból kétes értékű emlékezések özönét.

Tulajdonképpen a nekrológokkal kezdődnek azok az írásművek, melyek nem Krúdy egyik vagy másik művéhez kapcsolódnak, hanem általánosabb kérdéseket vetnek fel. Az esszé műfaja a kultusz és a szakszerű megközelítés számára egyaránt nyitva állt. Roppant jellemző az is, hogy Krúdy regényeinek és elbeszéléseinek sajátosságait és Krúdy, a magánember életvitelét nagyon gyakran egyazon problémahalmaz keretein belül tárgyalták. Egyáltalán nem véletlen, hogy ez az egyik olyan pont, ahol a kultusz és a szakirodalom szorosan összefonódott egymással. Könnyen lehet, hogy valamiképpen a kultikus kötődés az oka annak is, hogy máig nincs tárgyilagos és részletes Krúdy-életrajz.

Szerb Antal azt a kérdést tette fel, kihez lehetne hasonlítani Krúdyt a világirodalomban.¹³ A kérdés olyan jó, hogy még mostanában sem lehet választ adni rá. Schöpflin Aladár is elgondolkodott azon, milyen közösséghez tartozott Krúdy. Schöpflin válasza egyszerűen életrajzi és írói: Krúdy kívül állt mindenben, voltaképpen még a poétikai szabályokon is. Schöpflintől származik a „zseniális cigányprímás” gondolata: „Sokszor gondoltam arra, hogy legjobban egy zseniális cigányprímáshoz lehetne hasonlítani, aki nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogyan muzsikálnak mások, csak úgy muzsikál, ahogy neki jól esik, a temperamentumából vagy a fél öntudatából.”¹⁴ Márai írásait is leginkább a zseniesztétika keretei közé lehet helyezni.¹⁵

Ekkoriban születik meg az első monográfia is Krúdyról.¹⁶ Kelemen László könyve jó kezdetnek látszott, de a szakirodalom ezek után hosszú ideig Kelemen egyes gondolait visszhangozta. Ez nem jelenti azt, hogy Kelemen fogalmait (mint amilyen a különc, a dzsentri vagy az adoma) Krúdy írásai erőszakolták volna az elemzőkre. Olyannyira nem,

¹¹ P. Macht Ilona „Egy album képei (ötven év ötven kép tükrében)” in Kabdebó Lóránt (szerk.) *Válóság és varázslat. Tanulmányok századunk prózairodalmáról Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulójára*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, Népművelési Propaganda Iroda, 1979. 131-146.

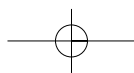
¹² „Krúdy Gyula kertész lesz” *Bécsi Magyar Újság* 5. évf. 1923. október 23. 6.

¹³ Szerb Antal *A magyar irodalom története*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, é. n. [1934.] 479-481.

¹⁴ Schöpflin Aladár „Krúdy Gyula” *Nyugat* 1933. 10-11. sz. május 16-június 1. 629-631.

¹⁵ Márai Sándor „Krúdy Gyula” *Újság* 9. évf. 108. sz. 1933. május 13. 2-3.

¹⁶ Kelemen László *Krúdy Gyula*. Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1938.

hogy mindenki, beleértve Kelemen is, elégtelennek találták ezeket a fogalmakat, és nyitva hagytak menekülő útvonalakat is, illetve – kidolgozatlanul hagyott – bonyolultabb szerkezetekkel kísérleteztek. Kelemen is azok közé tartozik, akik Krúdy műveit életrajzi összefüggésben szemlélik: „Krúdy életrajza jóformán írásainak is foglalata. Éppen emlékező magatartásából következik, hogy műveinek alapanyaga a személyes élmény, és azon alig változtat valamit a mű szerkezete és művészi valóságossága érdekében.”¹⁷ A „személyes élmény” hozza magával a dzsentrit is, de talán jobb lett volna, ha Kelemen nem engedi el a füle mellett Schöpflinnek azt a gondolatát, mely szerint Krúdy nem tartozott semmilyen közösséghez. A dzsentri a későbbiekben még nagyon gyakran előjött.

1940-től máig. A második kultusz

Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című, 1940-ben megjelent regénye mind a saját jogán, vagyis regényként, mind a Krúdy-kultusz szempontjából elemi erővel hatott. (Előkelő helyen szerepelt a korabeli bestseller-listákon.) Ez a hatás azért volt lehetséges, mert az elhanyagoltság évtizedei után egyébként is készülődött Krúdy újrafelfedezése. Végző soron még az sem túlzás, hogy a Krúdy-recepció szempontjából máig a Márai regénye óta tartó korszakban élünk.

A *Szindbád hazamegy* kultuszt indított el, de kívül is áll a kultuszon. Elsősorban azért, mert szépen megírt regény, fiktív mű. Ugyanakkor nincs az a magyar anyanyelvű olvasó, aki ne tudná már a szöveg olvasása előtt is, akár a cím alapján, hogy a könyv főszereplője Krúdy lesz. Maga a szöveg viszont ebben a formában ezt nem állítja. Azonosítás és az azonosság visszavonása egyszerre van jelen – és ez olyan jellegű bizonytalanság, melyre a kultusz nem alkalmas. A kultusz ezzel szemben teljes egyértelműséggel azonosította Krúdyt a regény főszereplőjével, és ezáltal értelmezési lehetőségeket nyert a regényből a Krúdy-életmű olvasása számára is. Tagadhatatlan, hogy Márai munkássága jelentős mértékben megemelte – többféle értelemben is – a Krúdy-recepció komolyságát. Ezzel azonban egyúttal eltolta a körmondatos, öblös, patetikus, elégikus hangvétel irányába – a groteszk, az abszurd, a szürreális, a humor és az ironia rovására.

Nagyjából a negyvenes évek közepétől újabb műfajjal, a tanulmánnyal lehet számolni a Krúdy-recepcióban. Első jelentős alkotásai Szauder József és Rónay György tollából származnak.¹⁸ Ezek a tanulmányok jól érzékelhetően az esszé leszármazottai.

1949–56. Önkényuralmi közjáték

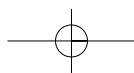
Csekély jelentősége van, önálló korszakként vesszük-e fel az ötvenes évek elejét. Néhány évig ismét cudar idők jártak. Krúdy ekkori elhanyagoltsága azonban merőben más jellegű volt, mint 1920 és 1940 között. A kor irodalompolitikája ugyanis az egyre terebélyesedő kultuszt próbálta megállítani – sikertelenül.

Király István *Mikszáth Kálmán* című 1952-ben megjelent könyvének *Függeléke* értelemről árulkodó, a korabeli sajtó fordulatait felhasználó szidalmakat szórt Krúdyra, vagy ahogyan Király fogalmazott, „irodalmunknak” „vonzó-taszító torzó”-járá.¹⁹ Ekkoriban alig-alig jelenhetett meg bármi is Krúdytól, s a mélyponton, ugyancsak 1952-ben Magyarországon nem adtak ki tőle semmit. Király szerint Krúdy

¹⁷ I.m. 9-10.

¹⁸ Szauder József „Krúdy-hősök” *Újhold* 3. évf. 2. sz. 1948. február-május. 80-89.

¹⁹ Király István *Mikszáth Kálmán*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1952. 257.

[...] maradéktalanul úrrá lett a bomló kapitalizmus emberének cinikus, fáradt reménytelensége: a lélek csömöre. A hanyatló polgári világ íróinak dekadens fásultsága jellemezte kapitalizmusellenességét. Nemcsak tükrözte a burzsoá rothadást, a rothasztó mérgek benne is hatottak. Írásainak sajátos légkörét éppen az adja meg, hogy a burzsoá dekadencia alapjáról ábrázolja a dzsentri züllést, a dzsentri dekadenciát.²⁰

Dzsentri táj, burzsoá ecsettel. Király elsősorban a dzsentrihez való feltételezett viszonya alapján ítélte meg Krúdyt. Szerinte Mikszáth „mindig bírálta a nemesi múltnak ezeket a tovább élő, kósza árnyait”, míg Krúdy „a költészet fényeivel vonta be, a stílus meleg, együttérző, lírai színeivel szépítette meg a regényeiben tévedező kísérteteket.”²¹ Kelemen László másfél évtizeddel korábban úgy vélekedett, hogy Mikszáth „jóakarátú szemlélő”, Krúdy viszont „szigorú ítélkező”, aki „reménytelenül ostoroz.” Király mintha csak a tulajdonneveket cserélte volna fel.

Sőtér István 1954-ben azzal felelt a Király könyvében foglaltakra, hogy tudomást sem vett róluk.²² Látszólag. De azt nem tehette meg, hogy ne azon a nyelven indokolja Krúdy kiadhatóságát, mint amilyen nyelven Király a vádakat megfogalmazta. Ez a nyelv egyiküknek sem volt anyanyelve: mindketten fordítottak. Messzire vezetne, hogy mi lehetett Király igazi vádja Krúdyval szemben, de azért a fenti idézet önállóan fordulataiból érezhető, hogy nem az az igazi, amit elmond. (Talán csak a „lélek csömöre” kifejezés a sajátja.) Sőtér érezhető akcentussal beszélt ezt a nyelvet: csakis egyes kulcsszavakat tanult meg, a mondattant már nem nagyon, de ízlése még a kulcsszavak sűrű használatától is megóvta. Melyek ezek a szavak? Realizmus, valóság, kapitalizmus, osztály, dzsentri. Sőtér feladata az volt, hogy ezeket a szavakat olyan mondatokba ágyazza be, melyek átsegítik Krúdyt a kiadhatóság korabeli határán. Egy oldalnyi más stílusú bevezető után – melyben Sőtér „utánozhatatlan bájról”, „sajátos költőiség zenéjéről”, „Krúdy csodálatos nyelvéről”, „eredeti, képzeletdús stílusáról” beszél – elkövetkezik a feketetelevés. De Sőtér még a tőle idegen szókinccset is sokkal gusztusosabban tudja adagolni, mint Király:

Ez a dallam valójában: hattyúdala. Egy osztály, egy életmód és életszemlélet – egy irodalmi hagyomány kései, magános hattyúdala.

Sőtér megemlíti ugyan a Király által használt egyik klisé, amikor a „dzsentrivé züllő, egykori polgári funkciójú osztály”-ról szól, de nem követi Király gondolatmenetét. Először is a Király által emlegetett dekadenciára felel. Szerinte Krúdy nem rokona azoknak a dekadenseknek, „akik a század első évtizedében az abszintos poharat jelképek tekintik”, majd azzal tromfolja le a nála „unperson” Királyt, hogy azt állítja, Krúdy már korai írásai után túlhaladt Mikszáthon. Majd megjegyzi, hogy Krúdy – szemben Jókaival és Mikszáthtal – „visszavonul a közéletől”, és „a dzsentri sohasem találhatja meg benne kiszolgálóját, szórakoztatóját.” Sőtérnek természetesen lavíroznia kellett, mert túlon belül osztályharcosra sem rajzolhatta Krúdyt:

Krúdy a kapitalizmust éppoly kevésbé tudja elfogadni, mint azt a helyet, melyet a dzsentri annyi „érvényesülési”, „kenyérszerzési” igyekezettel könyökölt ki magának benne. Krúdy sohasem – vagy legalább is: igen ritkán – képes bírálni a dzsent-

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Sőtér István „Krúdy Gyula” in: Krúdy Gyula *Hét bagoly – Boldogult úrfikoromban*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954. I-XXVI.

rit, ahogyan Mikszáth vagy Móricz, sőt Kafka Margit bíralták. De illúziókat sem táplál róla [...]

Ennyi – vélhetően Sőtér – elég ahhoz, hogy Krúdy kiadható legyen. Krúdy nem tudja elfogadni a kapitalizmust, és igen ritkán még úgy is tudja bírálni a dzsentrit, ahogyan azt 1954-ben egy kiadásra érdemes írótól elvárják. Sőtér megjegyzi azt is, hogy Krúdyt „tulajdon osztálya képes legkevésbé megérteni”. Már csak egy csipetnyi realizmus és valóság hiányzik, de ezekre sem kell sokáig várni. Sőtér kijelenti, hogy Krúdy legjelentősebb írásaiban „szenvédély” van, „s nem csupán hangulat, de a valóság ereje”. Sőtér ezzel is Királynak felelt, aki azt írta Krúdyról, hogy „Hiányzott belőle Mikszáth ereje: a valóság-szeretet.” Sőtér ehhez még hozzáteszi:

Ezek az írásai túlmutatnak az egész Krúdy-mű uralta romantikán, és egy realista művészet nagy, bár ki nem használt lehetőségeit csillantják föl.

Ezután Sőtér laponként már csak nagyjából egyszer említi a kulcsszavak valamelyikét. Sőtér István írása be is töltötte hivatását, a könyv megjelenhetett.

1957–1971. Életműsorozat. Bibliográfia

Némiképp megváltozott, pontosabban szólva normalizálódott a helyzet, amikor 1957-ben elindult Krúdy első életműsorozata. Nem mellékes az sem, hogy az egyes kötetekben teljességre törekvő bibliográfia is helyet kapott. A sorozat szerkesztője Barta András lett. A sorozat minden szempontból felülmúlt minden korábbi Krúdy-kiadást, s talán csak egyetlen komoly hibája volt. Hajdanában az írók szakmai elismerése évekkel előzte meg a kultuszt, az életműsorozat viszont a kultuszt ismételte meg: a Szindbád-kötetek előtti korszakokat, Krúdy munkásságának nagyjából a felét a sorozatban mindössze néhány kötet képviselte. Barta András második Krúdy-sorozata még ebből a kevésből is elhagyott. Ha nem a Krúdy műveit csak mellékesen vagy egyáltalán nem olvasó kultusz felől nézzük a dolgokat, akkor nem könnyű megérteni, hogy miért nem hiányolta soha senki Krúdy munkásságának első húsz évét. Mindenesetre Barta András sorozatai tették az „érett” Krúdy műveit széles körben elérhetővé. A sorozat egyes kötetekben megjelent bibliográfiákat Gedényi Mihály 1978-ban saját könyvben összesítette.²³ A közös hibák és közös hiányok bizonyítják, hogy Gedényi Mihály Barta András bibliográfiai gyűjtését másolta.

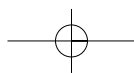
1964-ben jelent meg Tóbiás Áron szerkesztésében a *Krúdy világa* című könyv.²⁴ Van benne tücsök, vers, levél, emlékezés, cikk, tanulmány, esszé, bibliográfia és bogár – bizonyosságul annak, mennyi mindent tud a kultusz magába olvasztani.

1971-től. A második kultusz újraéledése vagy a harmadik kultusz kezdete

Huszárik Zoltán *Szindbád* című filmje, hasonlóképpen Márai regényéhez, olyannyira jelentős állomása a kultusznak, hogy saját kultusza is kialakult. Hajdanában, a tízes években Krúdy párbajai és életének más eseményei miatt nem volt feltétlenül szükséges Krúdyt olvasni ahhoz, hogy beszélni lehessen róla. A negyvenes évektől Márai Sándor regénye, a hetvenes évektől pedig Huszárik Zoltán filmje töltött be hasonló szerepet.

²³ Gedényi Mihály *Krúdy Gyula (bibliográfia)*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1978.

²⁴ *Krúdy világa*. Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964.

Általában véve sok szempontból ugyanazt lehet elmondani a filmről, mint Márai regényéről: a saját jogán vizsgálható és értelmezhető műalkotás. Ezen túl érdemesnek látszik megjegyezni, hogy a film nem „feldolgozza” Krúdy Szindbád-elbeszéléseit, hanem utal rájuk. Nem „lefordítja” képi világra Krúdy szövegeit, hanem saját világot alakít ki. Messze nem irodalmi mű filmes adaptációja, hanem önálló látomás, melyben – tagadhatatlan – fontos szerepet játszanak irodalmi előzmények. A filmre is igaz, hogy rajongói nehezen tudják kivonni magukat a hatása alól, pontosabban szólva többnyire eszük ágában sincs ilyesmivel próbálkozni. A film értelmezési módokat nyújt a Krúdy-szakirodalom számára is. Könnyen lehet például, hogy – Kozocsa Sándor Krúdy-kiadásai mellett – a film is hozzájárult ahhoz a hivatásos irodalomtörténészeket is megtévesztő hagyományhoz, mely szerint létezik valamiféle „Szindbád” című Krúdy-mű.

Közben a műközpontú szemlélet térhódításával szép számmal jelentek meg elemzések Krúdy egyes műveiről. Ezekben a tanulmányokban háttérbe szorultak a Krúdy egyediségét és helyét firtató kérdések. A társadalmi szempontok (dzsentry), a feltételezett anekdotikus elbeszélői technika és az időkezelés iránti figyelem megmaradt. Az ún. nyelvészeti stilisztika érdeklődése Krúdy iránt nem volt igazán új fejlemény, de a legszínvonalasabb ilyen jellegű munka csak a hetvenes évek közepén jelent meg.²⁵

A rendszerváltás táján sorozatban jelentek meg Márai Sándor művei – köztük a *Szindbád hazamegy* is. A regénynek még ekkor is volt hatása, de már messze nem akkora, mint 1940-ben. Az viszont, hogy a regény Krúdy szempontjából még mindig nem tekinthető avítnak, úgy értékelhető, hogy ma is a Márai-korszakban élünk.

---

²⁵ Kemény Gábor *Krúdy képalakítása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

MÉLYI JÓZSEF

SZÍNTARTÁS

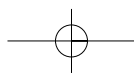
Keserü Ilona kiállítása a Kieselbach Galériában

Nincs éles határvonal, de Keserü Ilona kiállítása mégis két részből áll. Az első részt a Kieselbach Galéria nagytermét betöltő festmények alkotják; a falakon erős színkontrasztokra épülő képek sorakoznak egymás mellett, mint egy rendes white cube-ban szokás. Keserünél színesebb festője nincs a magyar képzőművészet elmúlt fél évszázadának, színkísérletei, és ezekből felépülő rendszerei – amennyiben még relevánsnak tekintjük ezt a klasszikus fordulatot – a legjelentősebb koloristává emelik. Színhasználata sajátos, igazából személyes és egyedülálló, szisztematikus munkája a magyar és az európai festészeti hagyományokból mégis levezethető. A nagyterem szín-összhangzatának magját most is egy klasszikus fogalom adja, a reneszánsz idején használt alkotói módszerre utaló *cangiante*, amely színjátszást, színváltást jelent. „A cangiante szín-szomszédságok elég nyerssek, nem logikus a rendszerük, inkább a személyes szín-preferencián alapulnak, a festő számára a megtalált új, lüktető, színváltó harmóniák érzetét keltik. (...) Egyes vélemények szerint a cangiante színrendszer az időben beelőzve túlszárnyalja az impresszionisták felfedezéseinek szín- és fényerejét. Ez a színrendszer azóta gyakorlati festészeti és színelméleti kutatásaim tárgya” – írja a kiállítás kísérszövegében Keserü. A tárlat képzeletbeli belső határvonalán túl is a színváltásra épülő képek állnak a középpontban, csak éppen körülöttük maga a tér alakul át: az életmű különböző korszakaiból származó festmények beljebb haladva szűkebb terekbe kerülnek. A befogadó számára a határ éles: míg a nagyteremben pusztán színes képek sorakoznak egymás mellett, addig a kisebb helyiségekben a színekből valódi tér keletkezik.

A szín-tér évtizedek óta Keserü művészetének egyik kulcsfogalma, s ez kortárs szemzőgből legalább három életmű-területre visszatekintve válhatna aktuálissá. Egyrészt ha valaki most, amikor a hetvenes évek művészete lassan ismét érdekessé válik Magyarországon, rekonstruálná az Iparművészeti Múzeumban 1977-ben rendezett kiállításán létrehozott installációját, amelynek már a címében is ott szerepelt a szín-tér, akkor nemcsak a múzeum egy kiemelkedő korszaka, de a kor magyar művészetének színnel és térrel kapcsolatos törekvései is új megvilágításba kerülhetnének. Másrészt, ha Keserü 1967-től kezdve a hetvenes évek közepéig alkotott színpadterveiről készülne mai bemutató, akkor nemcsak az egykor a műfajokat is összetartó művészi megközelítés lenne újra eleven, de az alkotó által játéktereknek nevezett munkák szín- és térkonstrukcióját is közel érezhetnénk a kortárs képzőművészet elgondolásaihoz. (Radák Judit egy elemzésében a térkonstrukciók alapján osztályozta Keserü évtizedekkel ezelőtt készült színpadi díszleteit, de valószínűleg ugyanígy megtehető lenne ez a karakteres anyaghasználatból vagy az elsősorban a jelmezeket meghatározó színekből kiindulva.) Harmadrészt nem is kell rekonstruálni: a hatvanas évektől kezdve, az environmentektől elválaszthatatlanul, Keserü festészetében szinte megszakítás nélkül ott van a színek térformáló szerepének gondola-

---

Cangiante – Színváltás. Ilona Keserü Ilona kiállítása. Kieselbach Galéria, 2012. október 26. – november 10.

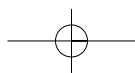

ta, gyakran ezzel párhuzamosan mint a monumentalitás elérésének eszköze. Perneczky Géza a térbeli kibontakozás iránti vágyat általánosságban az egykori Iparterves festőkre terjesztette ki: „De valamennyien az Iparterv-művészek közül (ha festőkről volt szó) falták a vásznat, a színt, a fényt, azon kívül modern anyagokban és – lehetséges környezetként – hatalmas méretű termekben gondolkodtak. Nemcsak a művek voltak fontosak hát, hanem az a tér is, amit ezek az alkotások imagináltak.”

Keserü Ilona mai, valóban térbe komponált kiállítási környezetei – miközben közvetve visszautalnak mind a hatvanas évek festészeti kísérleteire, a színpadi „játékterekre” csakúgy, mint a hetvenes évek közvetlen szín-tér alakításaira – intenzív festmény-terek. A szűk termék önmagukban is növelik a képek intenzitását: a kiállításban egyre beljebb haladva a befogadó terek egyre színházszerűbbek lesznek. A hátsó térben végül egy színpadi trükk, a világítással elért éles kontraszt mindezt szinte az elviselhetetlenségig fokozza; a kép kereténél elvágott megvilágítás nyomán a festmények színei – színházi értelemben – hatásadás módon ragyognak fel. A két végpont, a sötétségből előbukkanó színpad-tér és a színes képeket kirakati elemmé változtató nagy terek között félúton azonban akad a galériában egy olyan terem, amely néhány képbe sűrítve, de egy tekintetben az egész életművet illusztrálva mutatja fel Keserü színeinek térteremtő erejét. A kisteremben a nyolcvanas évekből származó művek mellett a kétezres évek színkísérletei állnak, valóban egymást erősítve, néhány képből emblematikus teret alkotva.

A tér, amelyben a 2006-os *Október* vagy az újabb *Antidepresszáns* mellett jól megfér a nyolcvanas évekbeli *Káprázat – Utókép* és a *Káprázat 2.*, valamint a *Közelítések* sorozathoz tartozó *Narancs-rózsza közelítés* és *Kék-zöld közelítés*, jól illusztrálja azt az elsősorban Perneczky Géza által elemzett összefüggést, amely szerint Keserü művei között az időben szabadon előre-hátra mozoghatunk, az egyes motívumok, tér- és színproblémák újra és újra visszatérnek, megváltozott formában és kontextusban ismétlődnek. Ebben a térben még az egyes korszakokként preferált színekből és a motívumok finom változásaiból kiindulva is nehéz lenne megállapítani a művek keletkezési sorrendjét. A szomszédos kisteremben van erre ellenpélda is; ott a motívumok egyértelműen jelzik az időt: a szorosan egymás mellé helyezett *Tányéros* képek közül az 1966-68-ban keletkezett „eredeti” kiragogyog a negyven évvel későbbi reinkarnációk közül. A hatvanas években készült szeriális munkán a tányérokon megjelenő vizuális jelek együttese szinte már ellent is mond a későbbi, inkább a dekorativitás irányába mozduló színkísérleteknek. A *Közelítések* és *Káprázatok* termében azonban nyoma sincs ennek az ellentmondásnak: az egyes korszakok és megközelítések között a szín-terek fogalmából kiindulva egyértelműen létezik átjárás.

A térben elhelyezett művek mindegyike zártan komponált táblakép, az egymásra felelő motívumok és szín-összhangzatok azonban együttesen sajátos színteret rajzolnak ki. A hangsúly a *Kék-zöld közelítés* és a *Narancs-rózsza közelítés* ellentétpárjára helyeződik. Mindkét kép központi eleme a középen húzódó, kontrasztot teremtő színes vonal, a kék-zöld esetében sárga, a narancs és rózsza között pedig kék. A két szemközti hullámvonal tulajdonképpen egy virtuális horizontot jelöl ki a térben, ehhez a vonalhoz képest rendeződik nemcsak a két *Közelítés-kép*, de az egész terem szín-tere. Ez a két vonal határozza meg azt is, hol húzódik a külső és belső (festmény-)tér határa: a két *Közelítés* ebből a szemszögéből inkább tekinthető tájképnek. Mellettük a két *Káprázat*, az *Antidepresszáns* és az *Október* belső képeknek tűnnek. Az *Antidepresszáns*on keresztben futó négy kék csík ugyan kiemeli az alapból kiemelkedő színfelületekkel függőlegesen kettéosztott, bábuserű figura térbeliségét, a címmel együtt ez a térképzet mégsem vonatkozatható egy adott látványra vagy annak emlékére. Még inkább egyértelmű a belső kép-jelleg a két *Káprázat-festmény* esetében, ahol a sötétségből felragyogó sárga-narancs mezőben kék foszlány-vonalak úsznak, míg a sárga alapon zöld sávon belül kék mezőben narancsszínű, absztrakt utókép-alakzatok jelennek meg. Az utóképek felidézésének, megragadhatóságának és meg-

jelenítésének problémája Keserü életművének a szín-térhez hasonlóan emblemikus problémája; számára az utókép mint egyszerre valóságos és virtuális, külső és belső, látványból keletkezett és képzeletbeli jelenség fontos. A *Káprázat-képek* esetében a szemhéj határa mögötti, virtuális belső térről van szó, amely a kiállítóterben éppen szembe kerül az egyszerre figuratív és absztrakt, antropomorf és amorf *Antidepresszáns – Október* kép-pár motívumaival. Az *Október*en a képteret a színvibrálás mellett a motívum körüli dekoratív falfestés-mintázat, a kép alján a reneszánsz festmények mellvédjeihez hasonlóan húzódo színes sáv teremti meg. Bizonyos értelemben a belső szín-terek tágítása nyomán a hat kép számára hagyományos módon szűk lenne a tér, ebben a sűrű formában, egymással szemben, a másik ragyogását erősítve, a színváltást térben is megvalósítva viszont éppen a szín-tér intenzitását növelik.

A Kiesebach Galériában rendezett kiállításon a szín-tér probléma a két- (vagy valami-vel több mint két)dimenziós vászonról (vagy adott esetben tükörről) a valódi térbe lép ki, s így válik világossá, hogy a színek téralakító szerepe Keserü művészetében vezérfonal lehet. A szín formaadó szerepét többen – és évtizedenként általában különbözőképpen – fogalmazták meg Keserü Ilona életművében. Szabadi Judit 1978-ban arról írt, hogy Keserünél a hetvenes évek elején a reklámszínek „dekoratív és metszően éles fokozatait puhább és természetesebb színskála váltotta fel”, a hetvenes évek közepére pedig a felület illuzionisztikus megfestéséből „op-art effektusokra épülő színvibráció bomlott ki”. Szabadi Keserü művészetében a természetesség és a szíkontrasztokra, a szín erejére épített festői világ ellentmondását látta. Csupán néhány évvel később, de immár egészen más alapokról indulva Hegyi Lóránd Keserüt mint az Iparterv művészet, lírai szín- és térformák alkotóját határozta meg, mint szenzibilis, lírai absztrakt művészt, a hazai hard edge festészet egyik kiemelkedő alakját, aki a gesztusfestészetet francia harmóniakereséssel kapcsolta össze. Keserü művészetéből Hegyi a dekoratív, jellegzetes színvilágú kolorista kompozíciót emelte ki, amelyben a színek fontos érzelmi, hangulati jelentéssel töltdnek, így számára az életmű a nyolcvanas évek eleji új eklektika vonalába illeszkedett. Pernecky Géza Keserü Ilona független, korábbi kategóriákba nehezen besorolható alkotásainak téralakító elemeit hangsúlyozva zenei és tudományos megközelítésről írt, kiemelve a színelméleti eszközöket.

Az életmű-elemzők elsősorban a hatvanas évek magyar művészetének törekvéseiből, illetve Keserü akkori elképzeléseiből indultak ki, és munkásságát a hatvanas évek végét, az Iparterv kiállítások korát jellemző művészi problémákkal kapcsolták össze. „Keserü már akkor nagyon egyéni volt, besorolhatatlan fajta lírai absztrakció, amiben voltak – figurális? – nem, inkább materiális elemek is, hiszen még a festék is ilyen kézzelfogható szenzualizmussal és popos harsánysággal volt megtapintható” – mondta Pernecky Géza. Ebből kiindulva Keserü egyéni útját a kortárs magyar művészettörténet mindenekelőtt az Iparterv egyes kiállítói szemléletmódjában, megközelítéseiben, elveiben és gyakorlatáiban megnyilvánuló eltéréseinek felmutatásával helyezhetné differenciált kontextusba. Egyfajta rekonstrukció lehetősége rajzolódik ki, amellyel kimutathatóvá válhatna: Bak Imre és Keserü Ilona mai szín-terei között az összefüggések sokkal erősebbek, mint a sokáig elválaszthatatlanul emlegetett Nádler István és Bak szín-, illetve térfelfogásai között. Lehetséges, hogy e rekonstrukció keretében kellene újraértelmezni Keserü szín-tér alkotásait is, mégpedig egyszerre kiindulva a valós (színpadi, installációs, múzeumi) és a virtuális (monumentális, festői) terekből.

A K N A I T A M Á S

MIT IS CSINÁLT PETR ŠTEMBERA PÉCSETT?

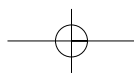
Majdnemszínházi (emlékezés) gyakorlat

Tévedés lenne tagadni az európai színházi örökség jelenlétét a *Hibák Színházának* munkájában és a *performansz* kialakulásával kapcsolatban, amiből példát a cseh Petr Štembera Pécssett adott 1976-ban. Antonin Artaud és a „nem színház” színházának története jól dokumentált. A *Hibák Színháza* viszont a képzőművészetben könyörtelenül lejárásodó változásokra hívja fel a figyelmet. „A festészet lehetőségeinek megtalálása ma festészetten túli területekre vezet. A szobrászat is túlmutat a szobrászaton.... Minden művészet a másiktól való eltávolodása közben nőtt túl önmagán... Mindegyik új definíciókra lelt önmagával kapcsolatban és megtanulván azokat, változni tudott.... Mindebből csak az a művészet maradt ki, amelyik az embert örökké valóvá teszi. Az akció, a mások figyelmétől övezett cselekvés művészete maradt ki. A cselekmények művészete csak tárgyyszerű kifejezéseket alkalmazó előadásokon keresztül sejtethető... Az objektumokat készítő művészek túlnőttek a tárgyakon.... Mindenhol az alkotás izgalmas lehetőségei szórakoztatnak minket. Ez a *performansz művészet egyik feladata – a ténykedés értékének újbóli megtalálása.*”¹

A cseh szülőktől származó Andrej Warhola 1963–64-ben kezdte feldolgozni a maga különös huszadik századi enciklopédiájához a *Faji zavargások*, illetve a *Villamosszék* témákat, kifejezetten közönséges, nem is jó minőségű fotódokumentációk alapján.² Felvételek készültek azonban hozzánk közelebb bekövetkező drámai eseményekről is. A cseh egyetemi hallgató, Jan Palach 1969. január 16-án kísértelt a prágai Vencel térre, és az ország védőszentjének szobránál felgyújtotta magát. Budapesten, 1969. január 20-án a 17 éves ipari tanuló, Bauer Sándor a Nemzeti Múzeumnál, a Petőfi emléktábla közelében halt meg. „Szeretnék élni, de most szénné égett holttestemre van szüksége a nemzetnek” – írta búcsúlevelében. Brassóban 1970. február 13-án Moyses Márton 29 éves költő ítélte magát

Petr Štembera (Pilsen, 1945). 1976-ban a prágai Iparművészeti Múzeumban dolgozott mint a plakát- és a festészeti gyűjtemény kurátora. 1969 és 1980 között többnyire konceptuális munkákat készített, de ugyanezen időszakban már body art dokumentációkat, performanszokat is rendezett. 1972-1980 között egyéni kiállításokon is bemutatták tevékenységét (Aalst, Koppenhága, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Berlin, Pécs, Dijon, Varsó, Krakkó, Wrocław, Poznan, Antwerpen, Budapest, Torino, Genova, Padova, Milánó, Karlsruhe, több japán város, Los Angeles és San Francisco). 1977-ben elnyerte a Fiatal Művészek Párizsi Biennáléjának Nagydíját (Grand Prix, Biennale des Jeunes Artistes). 1990-től a performance art, body art számos csoportos és egyéni kiállításán részt vett (Bonn, Marseille, Bécs, Los Angeles, Ljubljana, New York). 1997-ben a prágai Városi Galéria állította ki aktuális műveit, együtt a cseh Karel Milerrel és Jan Mlčochhal. A Szépművészeti Múzeum Alfons Mucha-kiállításának egyik kurátora volt 2009-ben. <http://www.socialeast.org/seminar9bios.html>

- 1 Anthony Howell és Fiona Templeton: *Element of Performance Art. The Theatre of Mistakes*, Ting Books, London, 1976. 17-18.
- 2 *Birmingham Race Riot (Alabama)*, 1964, szitanyomat, papír, 510 x 610 mm, Electric Chair. 1964, szitanyomás és akrilfesték, vászon, 562 x 711 mm, mindkettő a Tate Modernben, London.

máglyahalálra.³ Az élet ellenállhatatlanul kényszeríti éberségre a művészetet. Feltűnnek, sokasodnak a megsemmisüléssel fenyegető képek, az önmaga ellen forduló ember dokumentumai.

„Nincs olyan jelentéktelen mozzanata életünknek, amely ne mozdíthatna el a jelentős felé. A jelentéktelen maga is jelentős. Értékrendünk felülvizsgálata elkerülhetetlen”.⁴ Az idézet egy stencilezett papírdarabról való. Hangja tökéletesen felidézi a hetvenes évek elejének atmoszféráját, az akkor még megdönthetetlennek hitt rendszer mögött meghúzódó gondolati műveletek bátoran megkülönböztetés-igényét. A címben szereplő kifejezések meglehetősen pontatlansággal jelenítik meg a művészi cselekvés kereteiben előidézendő változások irányát 1970–80 között. A második nyilvánosság akkori eseményei, szereplői ma már szinte alig megragadhatók.⁵ De jól emlékszem, miképpen volt, amikor – huszonevesen – a pécsi múzeum könyvtárát felfedezve, az első nagyobb európai utazásokat végigbőjtölve az „új művészet” számunkra adott első impulzusait befogadtuk. Emlékszem az első színes diatekercekre, amelyeken visszaneztük az amszterdami geometrikusokat és minimalistákat, a párizsi új művészeti biennálékat, a kinetikusokat és a pop nagy európai gyűjteményeit. Előadásokat tartottunk szakmáiban mindezekről. Élmény volt ez sokaknak, akik jobbadán serdülőkoruk útkereséseikhez kutattak a hetvenes évek legelején eligazító mintákat. Ezen utazások valamelyikén melegegtem bele magam is azoknak az irányoknak a tanulmányozásába, amelyekben a fogalom, a szöveg felhasználásának különböző formái, a fotódokumentáció és főként a test mint elsődleges médium mutatkoztak, és amelyekkel kapcsolatban Eck Imre és az éppen tízéves Pécsi Balett törekvései igazi megerősítést jelentettek.⁶ A képzőművészet akkori, érdeklődésünkkel méltányolt helyszínein a vizuális kifejezés, a tényleges cselekvés, a jelenlét, az „én átadása” és felnyitása kitörő újdonságnak hatott, hozzájuk képest a vizuális művészeteknek a szépség jegyében fogant stilizálásai olykor megalkuvásnak tetszettek.

A képzőművészetben egy intézményrendszer, a múzeumok és galériák diktálta módi, sőt a képzőművészetben is felfedezhető teatralitás meghaladásának nagy kísérleteként mutatkozott mindaz, ami a „testtel alkotott művészet” megjelenését provokálta. Nemcsak a végeredmény, a műalkotás mibenlétének kérdése vált érdekessé, hanem a feltételek és a körülmények is, egyre szélesebb körben mindaz, ami a végeredményt meghatározza. Végeredménynek láttuk magunkat is, feltételek és körülmények termékének, akik furcsállották saját helyzetüket és állapotukat, s ezek érvényére, minőségére rá akartunk kérdezni. Hogy rövid legyek, találkozásaink a bécsi akcionizmus később hozzánk is ellátogató alakjaival fo-

³ Moyses Márton 1970. február 13-án, egy évvel Jan Palach prágai és Bauer Sándor budapesti mártírjuma után bement Brassóban a kommunista párt székháza elé, benzinnel leöntötte és felgyújtotta magát. A titkosrendőrség minden versét és valamennyi fényképét megsemmisítette. http://www.logbase.info/Moyes_M%C3%A1rton

⁴ E sorokat Beke László írta a Fiatal Művészek Klubjának meghívójában. 1975. február 28-án nyílt a cseh conceptualisták kiállítása. A meghívólevél erre hívja fel a figyelmet. A kiállításon akkor Petr Štembera mellett Karel Miler és Jan Mlčoch vett részt.

⁵ *A második nyilvánosság. XX. századi magyar művészet.* Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2002. Bécsben a Verlag der Kunstnál jelentette meg az 1999-es Frankfurter Könyvásárra *Die zweite Öffentlichkeit – Kunst in Ungarn im 20. Jahrhundert* címmel ezt a kötetet Hans Knoll galerista és műkereskedő.

⁶ Jellemző lehet, hogy a Modern Magyar Képtár akkor Szabadság (Indóház) úti épületében rendeztük a *Mozgás '70* című kiállítást, amelyen az említett irányok magyar befogadásának dokumentumai jelentek meg. Attalai Gábor, Bak Imre, Bocz Gyula, Csiky Tibor, Fajó János, Haraszty István, Hencze Tamás, Keserü Ilona, Korniss Dezső, Lantos Ferenc, Nádler István és Pauer Gyula vett részt a kiállításon. Aknai Tamás: „Mozgás '70. Tisztelgés a Pécsi Balett művészei előtt”, *Művészet*, 1970/8.

gékönnyá tették a képzőművészeti műformák átalakulási folyamatának indokolt új fordulataira, illetve Hajas Tibor, Szentjóby Tamás és mások egyértelműen provokatív ön- és énkiállításai mind ebben az irányban tették érzékennyé a hetvenes évek „fiatal művészetét”.⁷

Annyiszor hallani mostanában, annyszor idézik szakmai tennivalóként, értelmiségi kötelességként az „újrólírás” szükségességét, hogy egy pillanatban magam sem tudtam ellenállni egy véletlenül elibém került A4-es méretű iratnak. A lappal a Pinczehelyi Sándor képes albumához készült előszó értékelése közben találkoztam. A „jelentéktelenség jelentősége” izgatott. Próbára akartam tenni a dolgot. Jelentős lett végül is, ami akkor – talán ma is, és első pillantásra – valóban jelentéktelenné tűnt? Emlékeztem az általa idézett eseményre, annak idején sokat foglalkoztam vele gondolatban, bár írásban ennek kevés nyoma van. Kezemben a véletlenül előkerült papírlappal olvasom Kovalovszky Márta tanulmányát Pinczehelyi Sándor 2010-es nagy albumához.⁸ Mindkettő több ok miatt is igen erős művészeti eseményként idézi elénk Petr Štembera 1976-os pécsi performanszát.

A maga nemében meglehetősen korai hazai esemény 1976. július 7-én történt. Az interneten és a Pinczehelyi-kötetben a Káptalan utcai Zsolnay Múzeum van feltüntetve helyszínként. Félig igaz. A múzeum hátsó udvarában rejtőzködik ellenben a mai napig a Reneszánsz Kőtár. Ma oda a Székely Péter-féle Kőkertből lehet külön múzeumi engedéllyel bejutni. Itt szentelt a *Vom Wesen der Wahrheit* című Heidegger-tanulmányának egy nyári estét Petr Štembera, aki akkor a prágai Uměleckoprůmyslové Museum (Iparművészeti Múzeum) munkatársa volt. Az eseményről készült fotóim több helyen is megjelentek.⁹ Az eseményről hangfelvétel és egy super 8-as dokumentum is készült, ám ezek később megsemmisültek.¹⁰ Mi volt hát akkor az egyik iratgyűjtőből kihullott papírlapon? A korszakra oly jellemző, egy-két lapos meghívó, ismertető, a körülményekhez képest figyelemre méltón tiszta tipográfiával, mondhatni, elegáns megjelenítéssel előadva. Pinczehelyi Sándor keze munkája.

A Pécsi Műhely a Janus Pannonius utca 11. alagsorában alakíthatta ki a főhadiszállását a Dr. Doktor Sándor Művelődési Központ jóvoltából fenntartott közös műteremben. A Pécsi Műhely, lényegében azonban Pinczehelyi Sándor, Szijártó Kálmán és Kismányoky Károly 1973 májusában és júniusában kép és szöveg viszonya, tehát alapvetően konceptuálisnak tekinthető művészeti téma bemutatása érdekében nemzetközi kiállítást szervezett. Igen sokat segített a szereplők és az anyag kiválasztásában Beke László is, akinek az akkori Fiala Művészek Klubjában nagy befolyása volt a programok kialakítására.¹¹ Ez a

⁷ Hajas Tibor: „A katódsugárzás szépsége”, in: *Szógettó. Válogatás az új magyar avantgarde dokumentumaiból* (az anyagot gyűjtötte és válogatta: Papp Tamás), *Jelenlét*, 1989/1-2, 118. A helyzetre vonatkozóan emlékezetes megalapozás Altorjai Sándor kiállításának megnyitása 1971. március 5-én a budapesti Mednyánszky Teremben. Altorjai a fekete szemüveges Erdély Miklós mögött állt, és mondatról mondatra fülébe súgta a gyagyaista kiáltványt. Erdély minden mondatot hangosan megismételt. Szemüvege mögött kamillateás vatta volt. A felolvasás végeztével egy kalapáccsal betörte szemüvege mindkét üvegét. Két fia, György és Dániel kamillateás vattát osztottak a közönségnek. (<http://www.artpool.hu/Altorjai/sandor15.html>) Az ellenoldal véleményét viszont jól tükrözi Szabó László cikke: *Happening a kriptában. Népszabadság* (Kulturális melléklet), 1973. december 16.

⁸ Kovalovszky Márta: *Pinczehelyi Sándor*. Pécsi Galéria-Hungarofest kiadása, 2010. 5–33.

⁹ Ezek egyikén Romváry Ferenc, a művészettörténeti osztály akkori vezetője is felfedezhető, több más pécsi értelmiségi társaságában. Aknai Tamás: Štembera. In: *The Art of Performance*, E. P. Dutton, New York, 1984. 118., *Petr Štembera/Performance. Catalogue of edition Situaice*. Jazzova sekce, Praha 1981. 19 oldalon.

¹⁰ Mészáros István készítette a filmet, aki ekkor az Ixilon Filmstúdió tagja volt. Emlékezete szerint a stúdió felszámolása után az anyag szétszóródott.

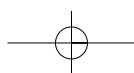
¹¹ *Szövegek/Texts*, Pécsi Műhely, Pécs, 1973. Majd jóval hivatalosabban a *Szövegek. Kép-vers/vers-kép* kiállítás. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1987, Budapest

kiállítás – amelyhez hasonló akkoriban többfelé is született Kelet-Európában – a konceptművészet (fogalmi művészet) jellegzetes válaszútkereséseinek egyike volt, szubkulturális jellegén nem sokat változtatott a tény, hogy a nem elégséges módon, de valamelyest már befogadott magyar avantgárd néhány alakja is kísérletezett hasonló munkákkal.¹² Szinte magától értetődő volt, hogy a fotódokumentáció formájában létrejött kiállítási anyag bekebelezte azokat az eljárásokat is, amelyek során valamely elképzelés, térben lefolytatott tárgy-manipuláció, testtel, rekvizítumokkal végbevitt művelet mintegy önálló ikonográfiai réteggé jellemezhető. Test-médiáról beszéltünk, misztikája és vonzereje a test nyers valóságából következett, de médiumként mégis a fotót értettük rajta, fényképként terjedtek, jelentek meg, ezen keresztül értékelték és értelmezték a csak kevesek számára megmutakozó performatív jellegű kísérleteket.¹³ A Pécsi Műhely ez idő tájt vált ismertté, ekkor emelkedett a magyar művészet megújító formációi mellé. Törekvései között a fényképpel és filmmel követett tárgy- és tárgymaniplációs folyamatok éppúgy helyet kaptak, mint az alkotók saját testükkel végzett műveletei.¹⁴ Nem csekély mértékben játszott szerepet a fotó-médiум kiterjesztésében a „fiatal fotó” kreatív stratégiájának átalakulása a koncept műfaj konvencióinak kialakítása terén.¹⁵

Petr Štembera képeket küldött az 1974-es pécsi (és budapesti) konceptkiállítás katalógusába, majd 1976-ban meghívásra magyarországi körutat tett. Pécssett a műhely tagjai láták vendégül, nálam lakott a Rókus utcában. Itt készítette elő magát az előadására, melynek napján már nem vett magához táplálékot, csak vizet ivott. Közben persze beszereztük

- ¹² A hatvanas évek közepén kialakult tendencia a fogalmi, gondolati tényezőt helyezni előtérbe. „Mindenekelőtt olyan művészet, melynek anyagát fogalmak képezik”. A szűkebb értelmezés szerint: a művészek tevékenységüket a művészeti nyelv, a művészetfogalom és különböző kontextuális kérdések vizsgálatára szűkítik. Lásd: Sebők Zoltán: *Az új művészet fogalomtára*, Orpheusz Kiadó, 1996., 28. Lásd még: Behind the Iron Curtain. Eastern Europe Concept Art workshop, Bukarest, 2010. október 22–25. Az itt tárgyalható művészek között Attalai Gábor, Bak Imre, Birkás Ákos, Csiky Tibor, Erdély Miklós, Galántai György, Gellér B. István, Halász András, Halász Károly, Károlyi Zsigmond, Legény Péter, Maurer Dóra, Pinczehelyi Sándor, Szentjóby Tamás, Tót Endre, Tóth Gábor, Türk Péter szerepeltek a legtöbbször konceptuális munkáikkal.
- ¹³ Arthur C. Danto *A szimbolikus kifejezés és az én* című tanulmányának bevezetőjében Sebők Zoltán egy Pollock-monográfiára utaló nyomot talált. Ennek kapcsán értekezik talányos módon Jackson Pollock vizelési szokásairól, felidézve közben a poétikai kört, amelyben az amerikai absztrakt expresszionizmust helyezi el a művészettörténet, egyszersmind érzékeltetve a rengeteg hamisságot, amely e mozgalom későbbi recepcióját egyre kevésbé feszélyezi. Lásd: <http://www.c3.hu/othercontent/kritika/cv/sebok/pollock.html>
- ¹⁴ *Pécsi Műhely fotói*, 2000, Paksi Képtár, Paks, Pécsi Műhely: 1968–1980 – Ficzek Ferenc, Halász Károly, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor, Szijártó Kálmán kiállításai: Hattyúház kiállítóterem (land art és más művek, kísérleti filmek), Közelítés Galéria/Légó Galéria (Halász Károly performansz dokumentációi), Pécsi Galéria, Pécs, 2004. március 12. – április 10. Lásd még: Beke László: „Fotó-látás, fotó használat az új magyar művészetben.” *Fotóművészet*, 1972/3., Beke László: *Fotó/Művészet*, (Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, 1976.), Körner Éva: *A fotómontázs, mint a magyar avantgárd harmadik hullámának reprezentatív műfaja* (Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, 1976.), *Tendenciák 6. Kemény és lány formák. Posztkonceptuális tendenciák a 70-es évek végén* (Óbuda Galéria, Budapest, 1981).
- ¹⁵ *A Dokumentum csoport tagjai* (Jokesz Antal, Szerencsés János, Kerekes Gábor és Vető János). A pozitív képen is meghagyott perforációval, a teljes negatív felület felhasználásával a nagytáson, a képbe éppen belépő vagy azt elhagyó alakokkal, az esetlegesség tudatossá tételével, a csak fekete-fehér nyersanyag használatával lettek iskolateremtő egyéniségei a hetvenes és korai nyolcvanas éveknek. *Expozíció*, Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, 1976. október 24. – 1977. január 31. Lásd: Albertini Béla: „Fiatal fotográfusok.” *Fotóművészet*, 1976/2., Beke László: „Memóriámról – három fiatal fotósról.” *Fotóművészet*, 1979/4.

a kellékeket is. Szükség volt egy nagy, literes üveg vodkára, néhány üveg tokaji borra, teknőre, tálakra, három kilogramm finomlisztre, élesztőre, hüvelykujj vastagságú gyertyákra. A könyvet, amelyből az olvasásra szánt fejezetet kiválasztotta, magával hozta.¹⁶

Még világos volt, amikor a Káptalan utca 4. számú – akkor éppen Uitz Múzeumnak készülő épület – udvarából nyíló kapun át bementünk az ugyancsak akkor megnyílt Reneszánsz Kőtár varázslatos szépségű, tiszafákkal és más örökzöldekkel övezett udvarába. Štembera a siklósi anyag közelében kívánta végrehajtani performanszát, itt rendezte el rekvizitumait, itt indította el a liszt és víz vegyítését az élesztővel, készítette ki a gyertyákat és az italokat, a tálakat és a könyvet, amelyből felolvasott. A köszöntés után felállt, és elkezdte olvasni a Heidegger-szöveget. Eközben jókat kortyolt a vodkából. Rendezgette a teknőben az egyre hevesebben dagadó tésztaneműt, abba állította a gyertyákat, meg is gyújtotta őket. Majd újra a szöveget olvasta, és ismét vodkát ivott. De mindig csak az első másfél oldalt olvasta, a bevezetőt, ami úgy kezdődik, hogy „Vom Wesen der Wahrheit ist die Rede...” A tokaji borból is öntött a tálba, az vándorolni kezdett, a közönség kóstolgatta. Amikor kiürült, Štembera újratöltötte. Miközben egyre nehezebb volt a felolvasandó szövegre összpontosítania, ügyelnie kellett a teknőből kiömlő, megdagadt tésztára, ami körbefolyta a kőtárgyak talapzatait, a széklábakat. A felpuhuló tésztában elhelyezett gyertyák süllyedni kezdtek, megperzselték a masszát, különös égett kenyérrillat terjedt a levegőben. Štembera az elfogyasztott ital hatása alatt egyre bizonytalanabban állt a lábán, majd térdre esett, próbált visszakapaszkodni a székére. Az ital, a kiömlő tészta látványa, a pislákoló, tésztába visszahajló gyertyák fénye, az erejét és koncentrációs képességét, hangját elvesztő művész Don Quijotéra emlékeztető figurája együttesen meg-rázó, mitikus izgalmas légkört teremtettek.

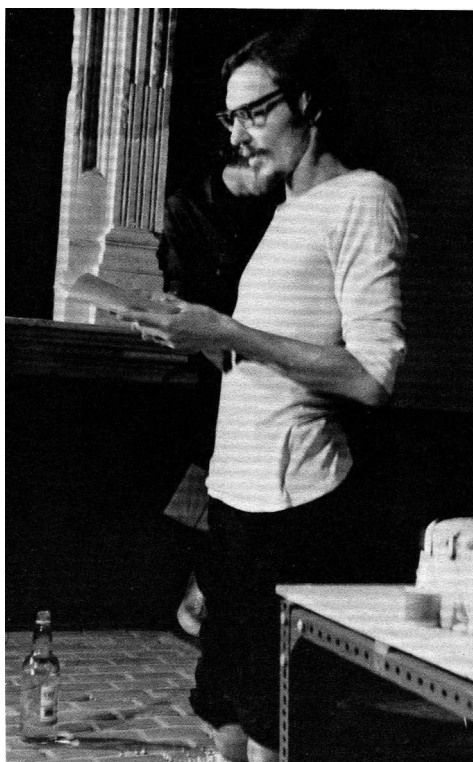
A közönség egy része szinte rémülten távozott, néhányan ijedten és tanácstalanul néztek egymásra, hiszen rettenetesen nehéz volt ebben a helyzetben eldönteni, mi tartozik az előadáshoz, mit szükséges stilizálásként és mit a veszélyesbe forduló valóság elemeként kezelni. Szokatlan felszólítás, zavarba ejtő kényszer volt egy tárgykból, mozgásba hozott szerves folyamatokból, szavakból, magatartásból, a test reakciójából összeszőződött jelrendszer provokációjának megfelelni. A döbbenet csendje uralkodott el a kiállítási térben. Štembera a földre esett, képtelen volt a könyvet kézben tartani, olvasni sem tudott már, ereje teljesen elhagyta, ritkuló szavai a németből cseh hangzású fonémákká változtak, egyre formátlanabban. A nyilvánvalóan veszélyes alkoholmérgezés bekövetkeztére utalt, hogy Štembera a tudatát fokozatosan elvesztette, az ingerekre nem reagált, és a reflexei sem működtek. Az oxigénhiány miatt pupillája teljesen kitágult. A nézők közül többen a segítség elmulasztásának önvádjával küszködtek. Képtelenség volt megtalálni a módot és a formát, amelyben az elvárható támogatást megadhatták volna a művésznak, akinek testi épsége nyilvánvalóan veszélyben volt. A közönség egy része érezte, tudta: vétséget követ el, noha a helyzet létrejöttében csak passzív szerepet kapott. Részvétele az eseményen azonban szándékolt és szervezett volt. Tényleges dráma körvonalai bontakoztak ki a gyertyák megvilágította kőtárban. A résztvevők nagyobb hányada végül érzékelte az esemény végét, és sebesen távozott a helyszínről. Néhányan azonban maradtak, köztük orvosok is, akik megpróbálták szakszerűen ellátni a magatehetetlenül heverő, artikulálatlan hörgései között néhány valószínűsíthető jelentéssel rendelkező hangot is hallató művészt.

Hazavittük Petr Štemberát, rendet tettünk a kőtárban. A következő két nap alatt mindent elkövettünk azért, hogy felépüljön, hogy budapesti bemutatóját testi-lelki adottságainak teljes birtokában tarthassa meg.

¹⁶ A könyv egy zöld, puha fedelű kötet, Martin Heidegger 1935-ben megjelent *Vom Wesen der Wahrheit* című könyvének egyik későbbi kiadása volt.

A Petr Štembera-féle történet, az események, a hozzájuk kapcsolódó előzetes és azokat követő fényképes dokumentációk új kiterjedéseikkel és integrációra való nyitottságukkal elő is készítik, meg is teremtik a művészetfogalom alkalmasságát a változásra. A létezés fizikai és spirituális egységének esélyét föltáró előadás itt szinte a színház szabályai szerint kísérelt meg tisztán felmutatni egynémely – talán nem is teljes rejtettségben lévő – igazságot.¹⁷ A cselekmény *együttes léthez* kapcsolódó kommunikációs-eligazító és *kulturakritikai* funkciója az új típusú műalkotásban a fokozott részvétel követelményét érzékeltette, egyszersmind felhívta a figyelmet a mindennapi életben megmutatkozó egydimenziós szemlélet tarthatatlanságára.¹⁸ A művészet nemcsak agresszív-szenzuális mi-voltában társulhat egyéb valóságfogalmakhoz (filozófia, történelem, politika, fiziológia stb.) vagy emelkedhet ki azok közül, de egyesítheti ismét az indulati és bölcséleti alapú kérdésfeltevések valamikor együvé tartozó és katartikus erejű igazságait is. Ami óhatatlanul együtt jár a szépség szokatlan, önmaga ellentétét tartalmazó, új jelenségének feltűnésével. Mindez 1976 nyarán történt.

¹⁷ Vö. Martin Heidegger: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)* GA 65, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1989. 4–11., és uő.: *Besinnung.* GA 66. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1997–98., 108–112.

¹⁸ „Attenzione: La percezione richiede impegno” (Figyelem: az érzékeléshez/észrebevéshez a dolgok iránti odaadásra van szükség) felirat volt olvasható a 2005-ös Velencei Biennálé belépőjében.

B A C S Ó B É L A

A „ZERSTREUUNG” ESZTÉTIKÁJÁHOZ

„Moderne Maler haben ihre Bilder aus photographischen Fragmenten zusammengesetzt, um das Nebeneinander verdinglichter Erscheinungen zu unterstreichen, die in den räumlichen Relationen aufgehen.“

Siegfried Kracauer: *Die Photographie*

Ebben a vázlatban arra teszek kísérletet, hogy a művészet és mindennemű művészet tapasztalatának centrumába állítsam a *Zerstreuung* fogalmát, miközben jól tudom, hogy számos, főként a frankfurti iskolához tartozó elemző a fogalmat inkább úgy kezeli, mint a könnyű vagy tömegművészet észlelésének alaplómódját. Ez az észlelési mód az ilyen művek formaalkotó elemévé válik. Ám éppen itt merülhet fel bennünk a kétely, vajon leírható-e a modern művészet jelensége úgy, hogy a magas művészet az *elmélyülés* és *koncentráció* eredményeképp válhat tapasztalattá, míg az alacsony egy olyan *szórakozott recepció* igényére felel, ahol éppen a tárgynál maradást gátolják meg.

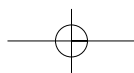
Első állításom tehát úgy hangzik, hogy mind a magas, mind az alacsony művészet esetében az *esztétikai tapasztalat* kitérhet a tárgy elől, és végső soron éppannyira elvét(het)i a művészi tárgyban való elmélyülést, mint ahogy másfelől képtelennek mutatkozhat a szórakozásra, azaz arra, hogy a szórakoztató mű elvonja attól a gondtól, amit röviden nevezünk az *élet gondjának és kérdésségének*. A teljes integráció, a személy bevonása azokba a mintákba, amiket az alacsony művészet kínál, és végső soron minden kritikai beállítódás kioltása lenne az eredmény – a *kultúripar szabadsága*, mint Adorno és Horkheimer állítja, éppen a gondolkodást mint *tagadást* teszi ártalmatlanná.

Adorno és Horkheimer *A felvilágosodás dialektikájában* így fogalmazott: „A ‘könnyű’ művészet mint olyan, a szórakozás, nem a hanyatlás formája.”¹ Első pillantásra állításuk ellentmondani látszik annak, amit a későbbiekben kifejtenek, nevezetesen, hogy a *kultúripar totalitásának alávetett a szórakozás, sőt, hogy maga a kultúripar egyenlővé válik a szórakoztatóüzemmel*. Igen figyelemre méltó, hogy a hasonló jelentésű *Amusement*, a *Zerstreuung*, a *Vergnügen* kifejezések gyakran felváltva, szinte elválaszthatatlanul egymásra írődnek. Joggal merül fel a kérdés, hogy miért nem tesznek különbséget a *szórakozásra előállított valami* és a *szétszórtságot* akár formaelvű emelő művészet között, vagy azt kell gondoljuk, hogy a művészet egészét áthatja már annak tapasztalata, hogy a mű nem szolgál másra, csak a magunktól eltávolítás és a személy gondjától való megszabadítás perverziójára?

Második állításom: az a „művészet”, amely a szórakozást szolgálja, nem azonos azzal, amely művészetként előidézi a *Zerstreuung*-ot, vagyis a tapasztalatnak azt a szétszórt és olykor tárgyvesztő jellegét, amiből újra fel kell épülnie, éppen a műtárgy tapasztalása folyamán. Azt is ki kell emelnünk Adorno és Horkheimer megállapításából, hogy itt nem

Előadás az ELTE Tömegművészetet tárgyaló konferenciáján, szervező Weiss János és Olay Csaba, 2012, tavasz.

¹ „Leichte’ Kunst als solche, Zerstreuung, ist keine Verfallsform.” Max Horkheimer–Theodor W. Adorno: *Dialektik der Aufklärung*, Fischer V., 1969, 143., magyarul *A felvilágosodás dialektikája*, ford. Mesterházi Miklós. Atlantisz, 2011, 170.

hanyatlásformáról, tehát nem egy egykor *magasabban jegyzett művészetnek a lesüllyedéséről* – ahogy ők mondják –, *depravációjáról van szó, hanem egy olyan jelenségről, amit a kultúripar maga teremt meg és teremti meg hozzá az ekként észlelő embert.* Másfelől ki kell emelni azt is, hogy a (bárminemű célra) előállított és irányított percepció éppen annak mond ellent, hogy itt valaki szétszórtságban legyen, hiszen figyelmét éppen hogy ráirányítják valamire, vagy inkább figyelmét arra szorítják rá, hogy magán túl legyen. Az üzemszerű szórakoztatás annak lehetőségétől foszt meg, hogy valaki *esztétikai tapasztalathoz* jusson. Ugyanakkor nem lehetünk annyira naivak, hogy ne látnánk az *üzemszerű művészeti életnek* az erős jelenlétét, sőt azt, hogy ez sok szempontból éppen a műtárgyhoz való visszatérést és annak érzéki/értelmi felfogását gátolja meg. A korszak egészére kiterjesztett, a modernitásra egészében jellemző leírás éppen azt véti el, amitől a művészet az, ami, nevezetesen, hogy jöllehet számol az észlelet, a látásmód (el)változásával, de azt, amennyiben művészet, képes formaelvvé emelni. Példaként hozhatjuk Manet festészetét, vagy Flaubert befejezetlen regényét a *Bouvard és Pécuchet*-t. Ahogy Manet magát festette ismert portréi idegenségében és magától távollétében, úgy írta – mint levelében² említi –, Flaubert a *Bouvard*-t, teljesen átadva magát hőseinek, az ő ostobaságuk saját ostobaságaként jelent meg. Ez az ostobaság annak mérhetetlen burjánzásaként jelenik meg a regényben, hogy elvesznek abban, ami hol szórakoztató, hol pedig felszíni és felszínes, de mindenképpen ellentéte annak, ami értelmes életnek nevezhető – „Nem is sejtették eddig, hogy a modern életnek ilyen mélységei lehetnek”.³ A regény formája éppen a *Zerstreuung* felől érthető meg, abból, hogy képtelenek valami mellett hosszabb ideig kitartani, s képtelenek ennek az állandóan változó viszonyoknak pusztító és tragikus következményeit felmérni. Nem pusztán a szétesettség és üresség regénye ez, hanem az ennek felismerésére képtelen embert állítja elének az író. Az élet mint a már meglevő *másolata*, és a *másolás* mint életcél. Miként Pascal írta oly pontosan: „Akadályokkal küzdve keressük a nyugalmat; s amikor végre legyőztük őket, elviselhetetlenné válik a nyugalom, mert vagy meglevő bajainkra gondolunk, vagy azokra, amelyek ránk szakadhatnak.”⁴

Figyelemre méltó, hogy Adorno 1958/59-es esztétika előadásában⁵ érinti Manet művét, kijelentve, hogy a festő művétől elválaszthatatlan a sokértelműség, amit a *sokkhatás*, az iszonyú *döbbenet* vált ki a világ dologi rögzültségétől (*Verdinglichung*), s művében ezt az idegenné vált világot egy érzéki-észleleti kontinuumba képes rendezni. Adorno felidézti Usenernek⁶ a Frankfurti Intézetben nem sokkal korábban tartott előadásának azt a gondolatát, hogy az különbözteti meg a többi impresszionistától Manet művét, hogy itt a *vie moderne ösképeiről van szó*, sőt szinte a *modern társadalmi létezés riportjaiként szemlélhetjük őket*. A tömegbe vetett, mások között levő, ám mégis magányos ember bemutatását láthatjuk a képeken, a személytelen jelenlét zártságát és szolgálatra kész ürességet, miközben

² „Annyira tele vagyok a *Bouvard és Pécuchet*-vel, hogy magam is átváltoztam Bouvard-rá és Pécuchet-vé. Ostobaságuk az én ostobaságom, és bele kell döglenem. Talán itt rejlik a magyarázat.” Flaubert levele Madame Roger des Genettes-nek, 1875. ápr. In *Flaubert levelei*, ford. Rónay György. Gondolat, 1968, 257.

³ G. Flaubert: *Bouvard és Pécuchet*, ford. Tóth Árpád. Szépirodalmi kiadó, é. n., 168.

⁴ B. Pascal: *Gondolatok* 139., ford. Pödör László. Gondolat, 1978, 61–62., a *szórakozás és szórakozottság (divertissement)*, mint a magunkhoz való viszony tisztázatlansága képezi Pascal felfogásának centrumát, vö. még E. Voegelin: „Pascal und Nietzsche” in. uő. *Das Jüngste Gericht: Friedrich Nietzsche*, Matthes&Seitz, 2007.

⁵ Vö. Th. W. Adorno: *Ästhetik*, 1958/59 Nachgelassene Schriften Abt. IV. Vorlesungen Bd. 3. kiad. E. Ortland Suhrkamp, 2009, 324.

⁶ Vö. K. H. Usener: „Edouard Manet und die Vie Moderne” in *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 19. Bd. 1974. 9–32. Előadás 1959. december 14-én az Institut für Sozialforschung keretében a frankfurti egyetemen.

az ábrázolt személy pillantása ránk esik, mi őt szemléljük éppen ebben a *távollétben*. Ezek a képek nem azt erősítik meg, amit a *Felvilágosodás* könyv a maga extrém álláspontján úgy fogalmazott meg: „Vergnügtsein heisst Einverstandensein.”⁷ De mivel is értene egyet az, aki nem érti azt, amit lát. A *Zerstreuung*ből fakadó teljes önfeladás a szórakozás önfeledő-feledtető és mindent elnyomó működése lenne, ami éppen az esztétikai tapasztalaton fut zátonyra, hiszen nincs olyan nyílt vagy rejtett kultúra-képzés, amely az esztétikai tapasztalat funkcióhiányán ne törne meg. Rüdiger Bubner elemzésében rámutatott: nem lehetetlen az, hogy a művészet átvesz olyan funkciókat, amelyek egyébként más módon is működtethetők – a plakátívan megfestett kép nem eredményez projiciált történeti tudatot. Az esztétikai tapasztalatban⁸ megtapasztalt tartalmát éppen nem ezek a funkciómódok képezik. A funkciómód változásával nem szűnik meg a mű, csak éppen távol kerül attól a történeti/funkcionális jelenléttől és alkalmazástól, amit egy adott korszakban betöltött. Erre utalt Riegl: „...olyan jelenségekre bukkanunk a művészet történetében, amelyek felborítják az egész fejlődéseszmét. Hogyan lelkesedhetett például ugyanaz a nép, amelyik a római császárkorban a megtévesztésig hünen tudta ábrázolni az emberi arcot, néhány évszázaddal később a merev bizánci bábukért?”⁹ A művészet története a változó érzékelésmód története, aminek korszakok és művek olykor áldozatul esnek, hogy egy későbbi periódusban diadalmasan térjenek vissza – mint manapság a római portréábrázolás.

A kultúripar redukzív funkciómódja válhat meghatározóvá, s el is fogadhatjuk, hogy ez így van, de nem hiszem, hogy bármi megoldást jelentene egy *egészleges* magyarázattal egyfajta *visszafejlődés-eszmét* projiciálni. Azt sem kívánom sugallni, hogy az esztétikai tapasztalat tiszta *kontempláció* lenne, ahogy azt sem, hogy a mű tisztán magából lenne érthető, az esztétikai tapasztalatban a mű és annak megértése a *nem-transzparens és állandóan változó történeti vonatkozások közepette jön létre*. Erre utalt Burckhardt talált cetlijét idézve a *Grundbegriffe* revíziójában Wölfflin: „Egészében véve tehát a művészet és az egyetemes kultúra összefüggését csak lazán és kötetlenül szabad felfogni, a művészetnek megvan a maga külön élete és története.”¹⁰

Ha közelebb megyünk a *Zerstreuung* tapasztalatához és az ennek folytán bekövetkező változásokhoz, akkor elfogadhatjuk Adornónak¹¹ azt a kijelentését, hogy maga az *ízlés fogalma* vált meghaladottá, amennyiben nincs olyan magától értetődő előzetes ítéletregiszter, ami alapján mű és nem-mű között *közvetlenül tehetnénk különbséget*. Innen is magyarázható, hogy az előállított *regrediált* hallgatóság mint közönség Adorno elemzésében az ízlésközösség ellenpontja vagy annak teljes visszajára fordulása. Simmel¹² már korai *kiállítás-elemzésében* leírta, hogy a bemutatásnak ez a formája miként változtatja meg nem csak az érzékelésmódot (passzív-receptív), hanem a bemutatott tárgy *Schaufenster-Qualität* („kirakat-minőség”) megjelenését is növeli. Az esztétikai szándékkal felfokozott megjelenítés – mint Simmel kiemelte – az egymás-mellettiség és egymás-ellenében bemutatás folytán a tárgyakat olyan egységes érzékeléssel ruházza fel, aminek a néző nem tud ellenállni: ahogy a társadalomban a másik/mások rovására érvényesül valaki, úgy a

⁷ Horkheimer–Adorno: id. mű, németül 153., magyarul 181.

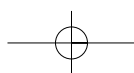
⁸ Vö. R. Bubner: „Ästhetisierung der Lebenswelt” in uő.: *Ästhetische Erfahrung*, Suhrkamp, 1989, 151.

⁹ A. Riegl: „Művészettörténet és világtörténelem” in uő.: *Művészettörténeti tanulmányok*, ford. Adamik Lajos, Balassi, 1998, 235.

¹⁰ H. Wölfflin: *Művészettörténeti alapfogalmak*, ford. Zádor Anna, Corvina, 1969, 248.

¹¹ Vö. Th. W. Adorno: „Fétis-karakter a zenében és a zenehallgatás regressziója” in uő.: *Zene, filozófia, társadalom*, ford. Horváth Henrik, Gondolat, 1970, 227.

¹² Vö. G. Simmel: „Berliner Gewerbe-Ausstellung (1896)” in uő.: *Vom Wesen der Moderne*, kiad. W. Jung Junius Verlag, 1990, 172–173.

tárgy az egyéb együtt kiállított dolgok ellenében jut érvényre, és teremti meg a bemutatás által önértékét. A *Zerstreuung* egyik értelme tehát az, hogy a szemlélő nem képes az erős és olykor rejtett funkciómódnak ellenállni és a kiállított teljességgel megteremti saját érzékelésmódját, röviden egyszerre távolítja el magától, miközben egy előre kialakított „tárgy” fogyasztójává teszi a nézőt.

Heidegger az idő fogalmáról írott előadásában, ami nagyon is közel áll Simmel modernitás-kritikájához, ezt az önátadó, kíváncsi és szétszóró/szórakozott beállítódást a következőképpen írta le: „A kíváncsiság feloldódása a világ kinézetében (*eidosz*) az attól való elragadtatottságként lepleződik le. /.../ A kíváncsiság meghatározta benne-lét a *mindeniütt és sehol sem* módján engedi magát a világtól elragadtatni. Ez a támpont nélküli időzés a világban jellemzi a szétszórtságot (*Zerstreuung*) mint a jelenvalólét létmódját.”¹³ A *Zerstreuung*, miként a frankfurtiaknál, úgy jelenik meg, mint az ember menekvése ön maga elől – ám mint tudjuk, éppen ez a magamtól megfosztó tapasztalat ébreszti fel annak hiányát, ami mi magunk vagyunk, vagy amivé lehetünk. Ennyiben a *Lét és idő* gondolatára¹⁴ utalunk, nevezetesen arra, hogy az ember a *szórakozottságból és összefüggéstelenségéből* állítja helyre a viszonyt, azzal, hogy nem tér ki a *kérdés* elől, amit egyedül ön maga tud megválaszolni, legyen az akár egy mű által neki szegezett kérdés.

A *Zerstreuung* talán legátfogóbb leírását Kracauernél találjuk meg, aki hasonlóan Benjaminhoz és Adornóhoz ezt a tömeg *szórakozásaként* írta le, mégsem ítél róla – jóllehet 1927-ben vagyunk – oly szélsőségesen, mint például Adorno. Kracauer a *Das Ornament der Masse* című cikkben az ornamentális tömegmozgásban esztétikai tetszésre okot adó jelenséget ismert fel, s mint írja, „ha a nagy valóságtartalmak világunk láthatóságából visszavonódtak, úgy a művészetnek azzal kell gazdálkodnia, ami visszamaradt, mert az esztétikai ábrázolás annál valósabb, minél kevésbé nélkülözi az esztétikai szférán kívüli valóságot.”¹⁵ Vagyis mit sem ér egy esztétikailag felépített világ, aminek semmiféle vonatkozása nincs azzal, ahogy egy korszak érzékelése magát és valóságát tapasztalja. Ebben az értelemben ismerte fel Offenbach művében azt a zenei világot és formát, ami a korszak érzékelésének megfelelt, s amitől bármikor eltávolodhatott a közönség, amikor érzékelését hirtelen a valóság közlése megrendítette, amikor a *passzázok épített világából* nem maradt más, csak az ornamentum. Aki megteremtette a franciák mesterkélét, bármely hagyományból kölcsönző világát, a konvenciót díszletként használva, vagy akár paródiát űzve az antikvitással, idegen maradt, betölthetett egy funkciót, ami lehetővé tette, hogy a polgár túltekintsen azon, ami van: „A szórakozás iránti általános szükséglet nem merült ki egyedül a flaneur-létezésben, hanem más vadhajtásokat is teremtett.”¹⁶ Kracauer – miként Adorno és Benjamin súlyosan ítélte róla – szociális biográfiaként írta meg azt, amit Benjamin az elháríthatatlan fragmentáltságban érzékelt és ezt tekintette az azonos korszak egyetlen bemutatási lehetőségének. Kracauer nem észleli másként a *Zerstreuung* modern érzékelésmódját, leírásában közelebb megy a meglevőhöz és azt is észleli, hogy a mindinkább kiszoruló *Bildungsbürger* ellenében már *megéri* azoknak az igényeit kielégíteni, akikben életre hívták a szórakozás iránti igényt. Ez lesz a *Kult der Zerstreuung* írás¹⁷ nagy felismerése, a másik pedig az, hogy ennek folytán mindazt, ami szociálisan meghatározó, ami a társadalmat ebben a menekvésben is mozgatja, mint a rossz ízlésre hajló közönség pusztá szórakozását söprik félre. A tömeg szórakozását biz-

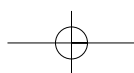
¹³ M. Heidegger: *Der Begriff der Zeit* (1924), kiad. F.-W. von Herrmann, G. A. Bd. 64. 2004, 38.

¹⁴ Vö. M. Heidegger: *Sein und Zeit*, Niemeyer Verlag, 1967, 390.

¹⁵ S. Kracauer: „Das Ornament der Masse” in uő. azonos című kötet kiad. K. Witte Suhrkamp, 1977, 54.

¹⁶ Vö. S. Kracauer: *Jacques Offenbach und das Paris seiner Zeit*, kiad. K. Witte Suhrkamp, 1994, 100.

¹⁷ Vö. S. Kracauer: „Kult der Zerstreuung” in uő.: *Das Ornament der Masse*, id. kiad. 313–314.

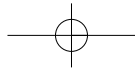
tosító művekkel szemben – írta Kracauer – olyan műveket állítanak ki, amelyek lényegi ismerve az *elfojtás*, olyan avított formák között, amelyeknek értelemkövetítő ereje már nem elégséges. A *Zerstreuung* megszüli a *kulturált giccset*, ami legszívesebben minden realitást eltörölné az örök művészi igézetében. De gondoljunk arra, hogy például Zola miként kísérlete meg a szociális riport regénybeli alkalmazását, vagy Manet és Degas festésze a fotó képalkotását¹⁸ formaelvvé emelni.

A *Zerstreuung* kiváltotta érzékelésváltozás, vagy az érzékelés mint *Zerstreuung* Walter Benjamin művében is fontos helyet töltött be, nála azonban éppen az érzékelés fluiditása és eldöntetlensége okán egyszerre lesz az esztétikai tapasztalat előmozdítója és egyben megrendítője. Vagyis Benjamin hasonlóan tudatosítja az érzékelésmód változásának visszahatását a műélvezetre, másfelől az ennek megfelelő új alkotásmód megjelenésétől sem fordul el. Ahogy a *Denkbilder* egy szövegében¹⁹ megjegyzi, a *figyelem és a megszokás közti viszony nem eleve eldöntött, s ahogy helyesen írja: a teljes (ön)átadásban levő ember figyelme nagyon gyorsan kimozdítható, hiszen itt a pillanat koncentrációjába fogva is távol van attól, ami ő maga*. A *Kunstwerk*-írás szerint a *közönség szórakozva ítél*. Szórakozva azonban, mint egy másik helyen mondja, csak arra van mód, hogy a művet eleméssze magában a néző, míg a kínai festő példáját idézve a koncentrációban átlép egy másik világba. A gyűjtő így lesz példája a megszüntethetetlen diszkontinuitásnak és szétszórtságának. A gyűjtő tudata a végső összerendezettség hiányával szembesít, hiszen benne a világ és a művek állandóan át- és felülírják a művek egy már korábban egybefogott tapasztalatát – *Kampf gegen Zerstreuung*²⁰, tehát éppen azt jelenti, hogy sem végső elmélyülés, sem pedig teljes egybe rendezés nem képzelhető el a művészet mint *Zerstreuung* tapasztalatában, rejtett allegorikus nyelvük úgy beszél, hogy állandóan kivonja magát a figyelem alól és egyben kényszerít az elváltozott-igéző hanggal szembeni ellenállásra és megértésre.

¹⁸ A fotó hatása a XIX. sz. második fele képalkotására már Delacroix festészetében is megjelenik vö. H. Damish: *Im Zugzwang. Delacroix, Malerei, Photographie*, ford. T. Bardoux, diaphanes Verlag, 2005, 73.

¹⁹ Vö. W. Benjamin: „Gewohnheit und Aufmerksamkeiten“ in. uő.: *Kleine Prosa*. Ges. Schriften Bd. IV.1., kiad. T. Rexroth Suhrkamp, 1991, 408.

²⁰ Vö. W. Benjamin: *Passagen-Werk* Ges. Schriften Bd. V.1., kiad. R. Tiedemann, Suhrkamp, 1982, 279. J. Crary helyesen jegyezte meg, hogy a *Zerstreuung* lényegi elemévé vált a modern alkotásnak, amit semmiféle kritikai elmeél nem tud távol tartani tőle: „My contention, on the contrary, is that modern distraction was *not* a disruption of stable or „natural“ kinds of sustained, value-laden perception that had existed for centuries but was an *effect*, and in many cases a constituent element, of the many attempts to produce attentiveness in human subjects.” *Suspensions of Perception*, MIT Press, 1999, 49., valamint igen érdekes elemzését nyújtja a problémának C. Duttlinger: *Between Contemplation and Distraction: Configurations of Attention in Walter Benjamin* in: *German Studies Review* Vol 30. No. 1. Feb. 2007, 33–54., ugyancsak érdekes elemzését adja B. Waldenfels a külső figyelemelterelés és a benső indíttatású szétszórtság és koncentrációhiány kérdésének, éppen Benjamin elgondolásához kapcsolódva: *Phänomenologie der Aufmerksamkeiten*, Suhrkamp, 2004, 104.

B A C S Ó B É L A

A PORTRÉ HELYE

Weiss János beszélgetése

Weiss János: Szeretettel üdvözlök mindenkit, az *Ön-arc-kép* című könyvről fogunk beszélgetni. Először bevezető kérdéseket teszek fel, utána négy tematikus kérdés következik a könyv kapcsán, aztán az átfogó elméletről beszélgetnénk egy kicsit, és végül a kitekintésről fogok röviden érdeklődni.

A könyvbemutatók műfaja szerintem még mindig nincs kitalálva, én legalábbis még nem sok jó könyvbemutatót hallottam életemben, de most megint kísérletet teszünk arra, hogy kivételt teremtsünk. A probléma az, hogy vagy túl sokat mond el az ember a könyvről, vagy túl keveset. Én a könyvbemutatók nagy része után már nem akarom elolvasni a könyvet, mert nem szeretnék többet megtudni róla. De remélem, hogy most az ellenkezője történik majd. Egyszerre kellene tehát megmutatni és eltakarni a könyvet, azt a pontot kellene eltalálni, amikor az olvasás még csábító élménynek tűnik.

A bevezető kérdésem történeti jellegű, vagyis fölvezetés. Aki nyomon követi – 1999 óta két-három évente elsősorban a *Kijárat* Kiadónál megjelenő – könyveid sorát, az tudja, mivel foglalkozol és mi érdekel. Jellemző egyfajta elméleti-filozófiai-esztétikai érdeklődés, amelynek középpontjában a hermeneutika és a dekonstrukció, de elsősorban a hermeneutika és Gadamer munkássága áll. Számos esztétikai-irodalomelméleti, teoretikus dolgozatod biztosan sokunk számára emlékezetes, így például a fiatal Schillerről írt esszéed vagy a Goethe Vonzások és választásokjáról szóló írásod, a Faust második részéről írt tanulmányod, a Schleiermachersről és a Schlegel testvérekről szóló szövegeid. Ott vannak aztán a kortárs magyar irodalommal foglalkozó dolgozatok, ezek közül is biztosan sokan emlékszünk a Javított kiadásról szólóra, amely a Jelenkorban jelent meg, aztán a Nádas-dolgozatokra, a Saját halálról A saját élet címmel és a Párhuzamos történetekről szóló írásra... Am elképzelhető, hogy aki kicsit távolabbról követte a munkásságodat, annak figyelmét elkerülte képzőművészeti és festészeti érdeklődésed.

1985–86-ban jelent meg az első képzőművészeti tárgyú dolgozatod, Rembrandt A három kereszt című rézkarcának elemzése az akkori *Medvetáncban*.¹ Nem tudom, hogy a lap neve mond-e még valakinek valamit. Ezzel a festészeti tárgyú tanulmánnyal találkoztam először, és utána következett rögtön a *Megértés művészete – a művészet megértése* című kötetben (a JAK-sorozat 48. kötete) egy Goya-tanulmány², amelyet 1987-re datálsz. Valószínűleg tehát ekkor, a nyolcvanas évek közepén kezdett el foglalkoztatni a festészet, és ez az érdeklődésed később egyre erőteljesebb lett.

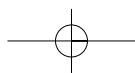
Az első kérdésem életrajzi: esztétika-magyar szakot végeztél, hogyan jutottál el ehhez az érdeklődési irányhoz?

Bacsó Béla: Köszönöm a gyönyörű felvezetést. Ennyi mindent olvasni tőlem már ön-magában is megterhelő... Mindenesetre a képelmélet iránt úgy alakult ki az érdeklődésem, hogy amikor hermeneutikát „tanultam” (ez a hetvenes évek második fele), akkor je-

A beszélgetés 2012. november 16-án hangzott el a pécsi Művészetek és Irodalom Házában, a Kerényi Károly Szakkollégium szervezésében.

¹ Bacsó Béla: Rembrandt: A három kereszt. Egy rézkarc változatairól. *Medvetánc* 1985/4–1986/1, 3–7.

² Bacsó Béla: A tévedés elkerülhetetlensége. In: Uő: *A megértés művészete – a művészet megértése*. Magvető, Bp., 1989, 145–191.

lentek meg az első olyan kötetek, mint például a Gottfried Boehm és Gadamer válogatta *A hermeneutika és a tudományok* című kötet. Abban jelent meg Boehmnek egy írása, amely *A kép hermeneutikájához* címet viseli. Mint utóbb kiderült – ezt két évvel ezelőtt magától Gottfried Boehmtől volt módomban megkérdezni –, ő is az *Igazság és módszernek A kép lét-rangja* című fejezetét olvasta, és ebből gondolta, hogy érdemes a képekre is alkalmazni a hermeneutikai eljárásmodot. Ha valaki olvasta ezt a szöveget, tudja, hogy Boehm sikerrel is járt. A szöveget kiadtam a kilencvenes évek elején a korán elhalálozott *Athenaeum* képlerméleti válogatásában, tehát magyarul is olvasható.³ Kifejezetten fontos írás, amely először tárgyalta az *ikonikus differencia* kérdését, szinte mindent meg lehet tudni belőle arról, hogy mi a képi hermeneutika vagy a képlerméleti hermeneutika, mit jelent a kép hermeneutikai megközelítése. Részben ennek a szövegnek volt olyan hatása, amely ösztönzést jelentett.

A másik, hogy még a nyolcvanas évek végén a Corvina Kiadó, amely akkor még művészettörténettel foglalatalkodott, megkeresett, hogy fordítsam le Oscar Bätschmann *Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába* című kötetét. Akkor már kissé untam a fordítást (ez a *Sein und Zeit* munkálatai után volt), és azt gondoltam, hogy „tönkreteszem” Rényi András kollégámat, így őt is bevontam – ő képzett művészettörténész –, és ketten nekiálltunk. A Corvina természetesen aznap összeomlott, amikor lefordítottuk a könyvet, és a kézirat jó nyolc-tíz évig feküdt a kiadó valamelyik fiókjában. Hasonlóan jártam a Max Raphael-kötettel, amelyet szintén összeállítottam és mindmáig nem tudtam megjelentetni, de most már nem is lesz rá módomban. Utóbbiból egy rész, a Cézanne-fejezet megjelent az *Athenaeum* már említett kötetében. Ha valaki megtekinti a mostani pesti Cézanne-kiállítást, előtte olvassa el, amit Max Raphael írt. A lényeg az, hogy elkezdtem unni a hermeneutikai szöveganalízist, és gondoltam, megnézem, milyen lenne a képekre alkalmazni a hermeneutikai eljárást, szóval innen jött az első indítatás.

– A következő lépésben a könyv címéről szeretnék érdeklődni. Biztosan sokan olvasták a jelenlévők közül Gyenge Zoltán írását az *Élet és Irodalom* október 19-i számában. Mindjárt az elején ezt írja: „Az önarckép és a portré nem feltétlenül ugyanaz (...) Hiszen a festmény tárgya lehet maga a festő (önarckép), de lehet valaki »más« is (portré). Miért akkor ez a cím, amely mindjárt a kezdet kezdetén zavarba hozza a jámbor olvasót? Bacsó válasza talán az lenne, hogy minden portré valamennyire ön-arc-kép is.”⁴ Érezhető, hogy Gyenge Zoltán maga is bizonytalan volt a hipotézisében, de nem akarta megkérdezni tőled, így függőben hagyta a kérdést. Miután ezzel találkoztam, és a könyvet is újraolvastam, nagyon figyeltem arra, hogy hol bukkan fel a cím: a kötet végén – szerintem teljesen szándékosan. Nagyon érdekes lenne stílárisan elemezni, hogy miként adsz címeket: néha játékosan, ilyen a Művészet megértése – a megértés művészete.

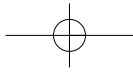
– Akkor még gyerek voltam...

– Igen, persze, de a gyerekekben már sok minden benne van. Van-e a címben valamiféle játékoság, és miért használ szótjelet a szavak között?

– Kivételesen a cím valóban azt akarja mondani, amit mond, tehát nem csak szórakozom a kötőjelekkel, tulajdonképpen az egész könyv felfűzhető a címre. Az „ön”, az „arc” és a „kép”: mind a hármát illő komolyan venni, mégpedig azért, mert olyan kérdésekhez kapcsolódnak, hogy mi a saját, mi az enyém, mi vagyok én, miként jelenek meg mások előtt, mit tartanak rólam, miként nézek ki... Mindenestre, ha a mások előtti önmegjelentési játékainkhoz teóriát kellene ajánlani, akkor a Hogarth-elemzést érdemes elolvasni. Onnan egyébként hiányzik egy fejezet, ezt is elárulom, amely pedig a fiziológiáról és gesztusnyelvről szól volna. A 18. századi fiziológiával bajmóldtam, csak nem volt már sem időm, sem erőm ahhoz, hogy azt a fejezetet megírjam – majd egyszer megírom. Lé-

³ Boehm, Gottfried: *A kép hermeneutikájához*. *Athenaeum*, 1993, I/4., 87–111.

⁴ Gyenge Zoltán: *Az arc filozófiája*. *Élet és Irodalom*, 2012. október 19., 21.

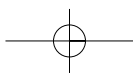
nyegében azt a naivitást húztam át, miszerint az ember *kinézete* elárulja, hogy ki ő. Ugye az „ön”, tehát ahogy az ember önmagát megjeleníti mások előtt, nem evidencia – az evidenciának a mögöttes értelmében. Az „arc”, az ember ábrázolása, azaz bemutatása valamilyen módon, képeken keresztül, a képek hihetetlen mennyiségében, gondoljunk Andy Warhol hatvanas évekbeli töménytelen kísérletére, ahogy „szitálja” a mindenki által jól ismert arcokat, és ezek az arcok aztán előttünk így és akként maradnak meg, Liz Taylortól Marlon Brandóig és Mao Ce Tungig. A lényeg az, hogy az ember önmagát másokon keresztül mintegy tükörben látja, azaz nem látja önmagát, csak más/másokon keresztül. S amikor egy festő valakinek a transzparens arcát próbálja megörökíteni, akkor – és itt jön egy fontos kifejezés, amely szerepel is a könyvben itt-ott – „*arcot ad neki*”. Az „arcot adni valakinek és valami módon” minden festői ábrázolás legfőbb kérdése. Erre van számtalan példa a könyvben. A döntő az, hogy ez a mód állandóan változott, Andy Warhol a végső stádium. Természetesen rögtön az elején ott van a XVI. Benedekről készített döbbenetes, először Lipcsében kiállított pápa-portré, amelyet egy, a lipcsei iskolában tanult, volt NDK-s művész, Michael Triegel festett meg gyönyörűen. Pontosan úgy festette meg, mint ahogy a reneszánsz festők festették volna. Egy kérdés van: minek? Miért azokat az eszközöket használja, miért úgy fest? Egyébként ez nagyon fontos esztétikai kérdés: lehet-e a 21. század elején a reneszánsz festészet technikáját, stíluselemeit használva festeni. Ez nyilvánvalóan sikerült, állítólag a pápa elégedett volt a képpel, megdicsérte a festőt, szerintem azért, mert úgy érezte, mintha a Vatikáni Múzeumból vitték volna át a *képét* Lipcsébe. Na jó, nem gonoszkodom. A lényeg az, hogy az „ön”, az „arc” és a „kép” állandóan egymásra mutatnak, anélkül, hogy egyetlen pillanatra is nyugtot hagynának. Mert hiszen minden önarcképnél az a kérdés, hogy ki ez az „ön”, hogyan kap arcot, és a kép képpé tud-e válni. Tehát mind a három hangsúlyos, röviden ezt mondanám.

– *Most szeretnék egy kicsit az elméleti támpontok után érdeklődni. Hihetetlenül sok irodalmat használsz a könyvben, Gyenge Zoltán azt is írja a tanulmánya végén, hogy: „Azt is mondhatnánk, hogy amit Bacsó nem tud a portréről, az nem is létezik.”⁵ Rendkívüli körülménnyel hatalmas és sokféle irodalmat használsz föl: művészettörténeti, esztétikai és filozófiai írásokat, mégis úgy látom (bár lehet, hogy az előítéleteim szólnak belőlem), hogy azért a hermeneutika és a dekonstrukció kettőse van túlsúlyban. A Határpontok című kötetben van egy nagyon érdekes tanulmányod, ahol a dekonstrukciót bizonyos értelemben a hermeneutika meghosszabbításának tartod, és megpróbálsz egyben látni a kettőt. Egyébként most is nagyon érdekes a szerkezet: Gadamer-mottóval indítasz, amelyet érdekes módon németül idézel. „In diesem Sinne ist auch das Porträt unabhängig von der Einmaligkeit seines Urbildzeuges und enthält denselben gleichwohl in sich selbst, indem es ihn übersteigt.”⁶ Ezt magyarul nem lehetett volna visszaadni. Az „Urbild” valamikor a 18–19. század fordulóján az idea egyik német fordítási kísérlete volt, ami mindjárt számos művészettörténeti kérdést felvet; mindenesetre így módon rögtön arra hívod föl a figyelmet, hogy a portré több, mint utalás az „Urbild”-re, van benne egy létbeli többlet. Utána, nem egészen a végén – ahogy az én olvasatomnak a legjobb lett volna, hanem kicsit előbb – szerepel a Derridával foglalkozó rész. A kettő között pedig ott van az első fejezet izgalmas vitája Jean-Luc Nancyval. Kérdésem egy A és egy B részre oszlik: A) egyet tudnál-e érteni azzal, hogy a fölhasznált elméleti irodalomban ezek a legfontosabb szerzők, illetve B) szerintem érdekes lenne, hogyha beszélnél a Nancy-vitáról (itt a németre Porträt und Blick címmel fordított Nancy-könyvről van szó).*

– Derridával kezdem, akit ’91-ben felkért a Louvre, hogy állítson össze egy kiállítást. (Magyarországon nem fordulhat elő, hogy teoretikusokat kiállítások megrendezésével keressenek meg, ők csak írhatnak ezt-azt kiállítások mögé, elé, fölé, de nem válogathatnak.) A franciáknál ez szokásban van, és akit felkérnek, az azt csinál a gyűjteménnyel, amit akar.

⁵ Uo.

⁶ Bacsó Béla: *Ön-arc-kép. Szempontok a portréhoz*. Kijarat, Bp., 2012, 9.

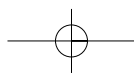
A '91-es kiállításra a vakok, a vakság, a vak ember ábrázolásának témáját választotta Derrida, és azt gondolom, hogy csakúgy, mint máskor, most is zseniális volt. Olyasmit választott, ami a képen (most finoman kellene fogalmazni) majdhogynem visszatetsző. Ha felidézzük Brueghel képét: a vakok, amint egymást vonva zuhannak bele a vízbe. (A nápolyi Capodimonte múzeumban található *A vakság parabolája* című festmény 1568-ból.) A képen az ember azt a kiszolgáltatottságot látja, amely a vakságból következik, a szorultságot és egymásra utaltságot, amelyet a vak emberek esetében tapasztalhatunk az életben. Ám mint *parabola* arra utal, hogy túl ezen a testi korlátozottságon az emberek egymásra utaltak. Tehát az ember világtalanná válik, ha nem lát, és ez a világtalanság a képi ábrázolásban nagyon nehezen adható vissza. Derrida a Louvre gyűjteményében mérhetetlen mennyiségű ilyen témájú rajtot talált, a legszebbek Coypeltől származnak. Mindenesetre Derrida ezt választotta: a látást – mi pedig a képet látjuk, és a képen ott van egy szeme világát vesztett ember, aki tapogatózik a világtérben, és ebben a világtérben minden bizonytalan, ami biztos, az a másik által van, de éppen ez a bizalom hívja létre a belevesztést. A kép e két véglet közé vet ki minket, nézőként. Mi viszont azt is látjuk, hogy ezek az emberek, mármint a vakok, hogyan próbálnak úrrá lenni a helyzeten.

A Nancyval kapcsolatos kérdésedhez: velem nem vitám van, ez így talán túlzás. Nancy kissé naiv. Ha valaki Hans Ulrich Gumbrechtet olvas, a manapság Magyarországon oly sikeres irodalomtörténész napokban megjelent *Präsenz* című könyvét, akkor azt látja, hogy minden esetben Jean-Luc Nancyra utal, méghozzá a – nem könnyű visszaadni – *Jelenvalóságra születni* című rövid esszéjére. Ez az esszé a prezencia-igényt állítja elé, azt, hogy minden másodlagos (lásd dekonstrukció), minden csak közvetett, emlékezetbe idézett, tehát hogy a művészet lenne az az utolsó terep, amelyben a *prezencia* előlép. Ezt én nem hiszem. Nem azért nem hiszem, mert ne bíznék a művészetben, hanem azért, mert azt gondolom, hogy a művészet maga is küzd a prezencia/prezentálás kérdésével. Olvassák el a jóval korábbi művet, George Steiner *Real Presences* című könyvét, amely talán első ízben tette kritika tárgyává a másodlagosság és az újraemésztett kultúra sajátosságait. Botho Strauß írt a német kiadáshoz egy eléggé hisztérikus esszét, hogy minden odavesztett, nekünk elő kell hívnunk valahonnan a prezenciát, Isten jelenvalóságát, az irodalom végre „narráljon” rendesen, és ne legyen már ez a kerülőutas, agyonretorizált beszéd. Tehát a kérdésedre úgy válaszolnék, hogy amit Derrida ezzel a témaválasztással tökéletesen megértett, annak nyomán Nancy, aki ebben az értelemben Derrida-tanítvány, követeli a prezenciát: a prezenciát vissza kell hozni, és ezt a portrén keresztül mutatja be. Egyébként magát az esszét, melyet Seregi Tamás gyönyörűen fordított magyarra, érdemes elolvasni.⁷ Csak az a bajom Nancyval, hogy helyenként naivnak találom.

– *A részletekre, a mélységre még visszatérünk. Bevezetésképpen még azt szerettem volna megkérdezni, hogy hol van a portré helye, hogyan helyezed el a portrét az esztétikában. A köteted egyik fejezete A portré és utánpótlás címet viseli. Ha valaki szereti a könyvek olvasását valahol közösen kezdeni, akkor talán ezzel a fejezettel kezdje, mert itt számos tételes megfogalmazással találkozhat. Ebben a fejezetben teszed fel azt a kérdést, hogy az esztétika eddig miért nem foglalkozott a portréval, és miért lenne mégis fontos ez, s mit várhatunk egy ilyen vállalkozástól.*

– Igen, ez is telitalálat a részedről, mert amikor gondolkodtam azon, hogy mi mindennek kell ebben a könyvben benne lennie, akkor rájöttem, hogy úgysem lesz mindennek helye, ám ez megkerülhetetlen. Elárulom, hány évig dolgoztam rajta – ezt mindenki el szokta mondani. Legalább nyolc éve kezdtem, még 2006-ban is, amikor itt Pécsen Thomka Beáta doktori iskolásai voltak az áldozatok, azon a kurzuson, amelyen Louis Marin az *Exkommunikatív hang* című szövegével, illetve Stendhal *Henry Brulard élete* című önéletrajzával foglalkoztam. Egyébként a szövegeim egy rétege ezekre az írásokra is utal. Kihívást

⁷ Nancy, Jean-Luc: *A portré tekintete*. Műcsarnok, Bp., 2010.

jelentett, hogy maga az önleírás is milyen naiv, hogy azt hisszük, valaki elmondja/elmondhatja az életét. Persze hatvanévesen az ember ezt már nem hiszi, de huszonévesen még azt gondolja, hogy majd egyszer el fogja mondani. Úgysem tudja. Viszont amikor elmondja, akkor úgysem azt mondja, amit el kellene mondani. Merthogy nem lehet elmondani az életet, az élet ott van a hátunk mögött, mindaz, amit transzparenssé próbálunk tenni, csak korlátozottan mutat vissza ránk. Ha valaki tudta ezt, akkor az Stendhal volt.

A kérdésre visszatérve: úgy vélem, a legfőbb kihívás az volt, hogy mit kezdünk az *utánzás*-problémával, hiszen mindenki, aki az esztétikától menekül vagy menekült – manapság, ugye, ilyen nem fordulhat már elő –, azt gondolta, hogy az esztétika egyenlő az utánzáselmélettel. Tehát a kérdésem az volt, mint mindenkinek, aki ezzel foglalkozott, hogy miért nincs a helyén kezelve a portré, miközben hihetetlen mennyiségű portré vesz minket körül, és mindenki azzal bajlódik, hogy önnön arcát állítsa ki/be vagy ábrázolja, utánozza. Számos zseniális festő említhető, például Dürer. Ott van a müncheni Alte Pinakothekban lévő csodálatos Dürer-portré (Önarckép, 1500), amelyen a festő úgy ábrázolja önnönmagát, hogy nem ábrázolhatja Isten jelenvalóságát, ezért önnönmagát áttűn-ni engedi Istent mint jelenlévőt, szinte ikonikussá teszi önmaga arcát. Magyarán Dürer, míg három évvel korábban önmaga felsebzett, megsebzett, krisztológiai ábrázolásaival kísérletezett, később az egészet félresöpri, mondván: „én egy gyönyörű fiatalember vagyok, ide nekem a világot!”, majd felhagy ezzel is, és azt mondja: „én csak egy esendő-haladó lény vagyok, aki Isten jelenvalósága okán mutatkozhat a képen, s mindaz, ami vé lettem, csak általa van.” Mindez három éven belül történik meg. A kérdés az, hogy Dürer, a festő hogyan állítja ki önmagát, mi az, hogy önnönmagát ábrázolja, mi jelent az, hogy valaki visszaadja azt, ahogyan ő van. Ezzel áthúzta azt a kérdést, hogy bemutatja-e ez a zseniális festő önnönmagát a képen. Nem ez a kérdés. *Mit* látunk, mi látható a képen? Ez egy kép, amely adott esetben Dürer arcán keresztül és mintegy az által van előtűnt, és nem az a kérdés, hogy maga Dürer miként néz ki – ez a *Messung*, Dürer zseniális ötlete, esztétikájának kulcsszava. Meg lehet kockáztatni, hogy ez visszamegy a reneszánsz poétikákra, de a *Messung* mögött mindig ott van a mértékvétel, az ábrázolt dologhoz mért arányosság. Ha most egy ugrással továbbmegyek a görögökhöz, akkor ez a *metrion*, tehát olyan mérték, amely nem külső norma, hanem belső mérték, a dolog mértéke szerintiség. Ez volt minden utánzáselmélettel szemben a legfontosabb felismerés, erről egyébként Gadamernek van egy hihetetlenül szép írása, *A kép és a szó művészete*, amely magyarul is olvasható.⁸ Itt használja Gadamer Platón *Államférfijának* fontos gondolatát, az *auto to akribes-t* (németül: *das genaue Selbst*): „pontosan az és nem más”. Amikor egy képre azt mondjuk, hogy pontosan az és nem más, azaz nincs mit hozzátenni, amikor a kép *azt* mutatja, *amit* mutatni akar. Ezt tudja a festő, ő azonban megtartja a rejtett mértéket magának, mi viszont, ha nézzük, akkor ezt kell, hogy meglássuk. A kép nem egy öntetszelgő embert mutat: míg a korábbi portréján (*Önarckép tájjal*, 1498, Louvre) Dürer mint finom reneszánsz ruhába öltözött „szépfíú” tűnik elénk, később megfesti ezt az ikonszerű képet, amivel gyönyörűen mutatja: „ember vagyok Isten jelenvalóságával”. Hihetetlenül fontos, hogy három éven belül ez a zseniális kezű ember azt mutatja meg, hogy az utánzás többé nem érdekes, csak a *Messung* számít: hogyan, mi módon találok el azt a mértéket, azt a normát, amely csak a képen és a kép által van. Nincs külső norma. Dürer persze sok mindent tanult az itáliai festészetből, ám manapság, főként Hetzer, Panofsky, Thürlemann és mások nyomán, sokkal inkább azt hangsúlyozzák, hogy éppen Dürer volt az, aki nagyon sok mindent az északi festészetből vitt át és honosított meg az itáliai festészetben, például az önportretírozást.

⁸ Gadamer, Hans-Georg: A kép és a szó művészete. In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság*. Kijarat, Bp., 1997, 274–284.

– Nagyon közel kerültél ahhoz, amit most akarok kérdezni. Eddig az általános programról beszélgettünk, illetve arról, hogy mi a portré, és mi lehet a portré jelentősége az esztétika számára. Most szeretnék néhány tematikus részletkérdést föltenni. Am előtte lenne egy megjegyzésem. Azt láttam, hogy a recenzióíróknak – mind Gyenge Zoltánnak, mind pedig Somhegyi Zoltánnak⁹ – a szerkezettel volt egy kis problémájuk. Én úgy látom (és amit most mondtál, az is ebbe az irányba mutat), hogy lényegében egy konstellatorikus, különböző perspektívákat ötvöző megközelítést alkalmazol. Mindig van valamilyen téma, amelynek különböző perspektívákból futsz neki, és végül nagyon sok minden összeáll. Ezekben a konstellatorikus megközelítésekben található számos olyan motívum, amelyek szerintem nagyon fontos esztétikai állásfoglalások vagy fölvetések. Térjünk rá tehát azokra a motívumokra, amelyek szerintem újak: az első az az állítás, hogy a művészetnek van vallási kontextusa vagy eredete. A háttér nyilvánvalóan Heidegger koncepciója, aki azt keresi, hogy a műalkotásokban miképpen mutatható fel a szóban forgó mozzanat, konkrétan a görög templom (és a bambergi dóm) kapcsán. Ugyanakkor ez a gondolat nagyon jól kapcsolódik újabb szociológiai kutatásokhoz is. Hans Joas a Szekularizáció és intellektuális becsületesség¹⁰ című tanulmányában elmeséli, hogy egy konferencián egy nagy és híres filozófus – a nevét nem árulja el – kijelentette: aki ma még hisz, az intellektuálisan nem becsületes. Joas ennek az álláspontnak az ellenkezőjét képviselte. Tudjuk, hogy Habermas is tett ilyen kijelentéseket, elsősorban a 2001-es terrortámadás utáni időben. Utána Joas arról ír, hogy milyen beállítottságot kell elvárni a hívők-től, és milyet a másik féltől, s megpróbálja a két álláspontot egymáshoz közelíteni. Számomra az a tézised jelentett tehát újdonságot, hogy a művészetnek mindig van vallási jellege, és ezt a Dürer-portréval szemlélteted. Szerintem itt szembe kerül sz Nancy koncepciójával, aki a portrét abszolút festészetnek nevezi. Hogy látod ezt a kérdést?

Legutóbb Ágoston A szentháromságról című szövegét olvastam, amelynek a 11. könyve legnagyobb megdöbbenésemre egy *képelmélet*, ahol Ágoston a *vestigium* fordulatot használja: minden tárgy, minden, ami ábrázolásra kerül, nyomot hagy, lenyomatot hagy, hátrahagyja a nyomát – egyébként az egész jelenkori francia művészetelmélet él ezzel a *vestigium*-ötlettel, Didi-Hubermantól Nancyig. A lényeg azonban az, és ezt szeretném a kérdésed kapcsán hangsúlyozni, hogy mivel Isten jelenvalósága nyilvánvalóan Ágoston számára nem pusztá evidencia, ám mindaz, amin keresztül Isten jelenvaló, amin keresztül hírt ad magáról, s Ágoston számára Isten adománya ez a világ, mindezen keresztül kell olvashatóvá tenni, a *nyomait* kell tudnunk olvashatóvá tenni. És ennek a nyoma, a visszamaradt nyom, az emberi létezés legfőbb kérdése. Minek a nyoma? Hogyan maradt az meg?

Gadamer érdekes válasza erre a kérdésre, amelyet egyébként maximálisan osztok: nincs olyan művészet, amely teljesen *deszakralizált* lenne. Aztán megint ugrom, és akkor nyilván Florenszkijhez kell eljutnunk vagy Kitzinger bizánci festészettel foglalkozó, csodálatos írásaihoz. Kitzingert egyébként jó, hogy elűzték a náciok: azonnal átvette a British Museumban a bizánci osztályt, ott írta meg a leggyönyörűbb esszéit. Hitlernek nagyon sokat köszönhet a Nyugat, mert mind Amerikában, mind Londonban ezek a kitűnő zsidó származású német professzorok átmenvén azonnal fontos pozíciókat kaptak, és komoly tudományt tudtak művelni. Ezért jó, ha elűzik egy ország értelmiségét, mert az a másik országban mindig gazdagságot hoz. A lényeg az, hogy a bizánci művészetben az ikonosztáz nem mutat túl önmagán valami másra. Florenszkij ötlete természetesen esztétikailag zárvány, tehát ott nincs tovább, hiszen azt mondja, hogy a kép/a megjelenő az Isten maga. Isten jelenvalósága a képen. (Florenszkij *Ikonosztáza* ugyancsak olvasható magyarul.¹¹) Ha Kitzinger szövegeit nézzük, ő azzal kísérletezik, amit egyébként furcsa módon

⁹ Somhegyi Zoltán: Bacsó Béla: *Ön-arc-kép. Élet és Irodalom*, 2012. október 31., 19.

¹⁰ Joas, Hans: *Säkularisierung und intellektuelle Redlichkeit. Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte* 2011/4. 4–7.

¹¹ Florenszkij, Pavel: *Az ikonosztáz*. Corvina, Bp., 1988.

Riegltől tanult, hogy miként lehet az, hogy két-három évszázadon belül egy ábrázolási mód, a görögöktől átvett római, késő-római ábrázolás ilyen merevvé, szinte ritualizálttá, monumentálissá válik, olyanná, amiben nincs semmi elevenség. Tehát a válaszom a kérdésemre az, amit Gadamer mond, de amit már a számodra kedves Hegel is állít: merő navitás lenne azt gondolni, hogy a modernitással a képek vonatkozásában ne lenne többé helye a vallási tartalomnak. Egészen odáig elmenve, hogy bizonyos képek újra elnyerik ezt a funkciót. Nem véletlen, hogy a képrombolók, manapság a tálibok mindent, ami ábrázolás, meg akarnak semmisíteni – most éppen Maliban, korábban Afganisztánban. Szörnyű, hogy az emberiség kultúrkincsét ilyen elfogultságok okán semmisítik meg. Magyarán: a képek szóban forgó *hatalma* koronként változik, és nyilvánvaló, hogy ez a visszanyert hatalom van, akit zavar, ezért aztán puskához nyúl, és szítává lövi vagy felrobbantja, és ezzel egyszer és mindenkorra elintézi az alkotásokat, hiszen nem lehet helyreállítani ezeket a műveket.

– Még mottóként föl akartam olvasni egy félmondatot Goethétől, a *Költészet és valóságból*: „Mindenki tudja, milyen erősek a lelki benyomások, ha mintegy testet öltve, érzéki benyomásként jelennek meg.”¹² Ez a kép hatalmának az egyik megfogalmazása, és kapcsolódik ahhoz, amit mondtál. Most rátérnék a második motívumra, amely szerintem nagyon fontos újítása a kötetnek: ez az újkor portrék elmélete. Erről nagyon sokat hallottunk, elsősorban Heidegger és Gadamer sohasem mulasztja el szót tenni, hogy a római kultúra mi mindent torzított el a görög kultúrából, hogy az áthagyományozásban alapvető változások következtek be. Azt lehet mondani, hogy amikor a portré az újkorban vagy a reneszánszban nagy jelentőségre tesz szert, akkor emögött a szubjektum megnövekedett szerepe áll. Mi a helyzet az olyan korok portréival, amelyekben a szubjektumnak még nem volt ilyen státusza? Erről nagyon sok szép tanulmányod van a könyvben – elsősorban a *Seneca-részt* ajánlanám.

– Valóban felmerül a kérdés, hogy portrénak tekinthetjük-e azt, ami a szubjektum előtti periódusban születik. Minden komoly művészettörténésznek ez volt a kérdése. Egyébként szerintem az ötletadó Hans Belting *Kép és kultusz* című könyve. Belting szerint batorság azt gondolni, hogy nem volt a képi művészetnek a modern művészet korszaka előtti fontos szerepe. Volt, csak éppen másra *használták*. A funkciómód volt más. Egy egész konferenciaanyagot állítottak össze a római, késő-római portrészobrászatról, akkor is egyértelművé vált, a művészettörténészek mennyire megelégedtek már azt a vélekedést, hogy a modern szubjektum előtti periódusban nem volt portré. Hogyne lett volna! Sőt, elkezdik elemezni azt, hogyan vették át a görög arckifejezéseket, s miként jött létre a római portrészobrászatban az a torz helyzet, hogy a testet tömeggyártásban állították elő, és csak a fejet készítette el egy kézműves; aztán amikor az illető megbukott – ami többnyire be szokott következni –, lecsérélték a fejet, a test ott maradt, és feltették a következő fejet. Meglehetősen praktikus művelet – a rómaiak mindig nagyon praktikusak voltak. Szókratészt, a filozófust állandóan változó módon mutatták be. Paul Zanker végigkövette ezeket a módosulásokat ragyogó könyvében.¹³ A vége az, hogy miként is nézett ki koronként és miként tekintettek a filozófusra. Luca Giuliani¹⁴ pedig, aki használja a *portré-hermeneutika* kifejezést, rámutat arra, hogy nincs egyszerű beleérzés alapján megértés, hanem a sajátos funkciót kell megérteni, amire a portré-ábrázolásokat használta a kor.

A sztoában döntő változás történik, amikor elkezdik egyéníteni, elkezdik vizsgálni a lélek-gyakorlatot. Ha kiemelhetek egy lényegi fogalmat, akkor ez nyilván a *begyakorlás*, az *aszkezis*: begyakorolni magunkat abba, amiké lehetünk. Ez a minket folyamatosan fog-

¹² Goethe: *Költészet és valóság*. Európa, Bp., 1982, 324.

¹³ Zanker, Paul: *Die Maske des Sokrates. Das Bild des Intellektuellen in der antiken Kunst*. Beck, München, 1995.

¹⁴ Giuliani, Luca: *Bildnis und Botschaft*. Suhrkamp, Frankfurt, 1986.

lalkoztató probléma, mondhatni egész életünk erről szól: azt kérdezni, hogy kik vagyunk itt és ebben a világban és mivé lehetünk, ha a lélek értelmes indíttatását felfogjuk. Én most, mint előadó, meddig mehetek el a tekintetben, hogy Magukat ne ijesszem el attól, hogy elolvassák a könyvemet. Tehát fölmérni a distanciaviszonyokat. Hans Jonas látásméletténeke döntő fogalma a distancia, az, *ahonnan* valami láthatóvá válik, képelméletténeke ez, valamint az egyben és egymás után látás képessége az, ami lehetővé teszi, hogy valamire értelmesen/értelemmel tudunk tekinteni. Mindig distanciaviszonyban vagyunk, amely soha nem rögzített eleve. Visszakanyarodva a korai portréábrázolásokhoz, Belting mintájára, ugyanúgy felteszik a kérdést, hogy itt legtöbbször nem egy ismert személy portréjáról van szó, hiszen valakinek a megrendelésére készítették – mondják, akik értenek hozzá, hogy az Augustus-kori Rómától kezdve látjuk azt, hogy csak hatalmasoknak és kiváltságosoknak a portréit készítik el. A késő-római hanyatlás: már megint Riegl, aki felteszi a kérdést, hát ezek hogy hozhattak létre ilyen „rettenetes” műveket, amikor korábban még arcot tudtak adni. Még egyszer visszatérve a kérdésre, azt mondom, hogy volt szubjektum a szubjektum felfedezése előtt, portré volt a modern portrészobrászat és -festészet előtt, hiszen mióta az ember önnönmagát ábrázolni képes, attól kezdve az a kérdés, hogy milyen módon tudja magát bemutatni, kiállítani, a másik elé állítani, vagy miként leplezi el, rejtje el azt, ami ő. Az Augustus-szobor ebből a szempontból abszolút példaadó.

Még egy szoborra utalnék, amelyet mindannyian ismerünk, ez a Periklész-szobor, a sisakos Periklész. Van egy kitűnő 19. század végi elemző, Reinhard Kekulé, archeológus volt, a bonni egyetemen oktatott, köztük Aby Warburgot. Kekulé a Periklész-szobrot elemzi (azt, amelyikből három példány maradt fenn, van berlini, londoni, és ha jól emlékszem, párizsi példány), és azt mondja – az elemzés döbbenetes –, hogy kettő ebből egymás után készült másolat, egy pedig valami egészen más, mert azt vélelmezi Kekulé zseniális elemzése, hogy ennek teste is volt. Tartozott hozzá test is, de csak a fej maradt meg. A másik kérdés, hogy mért ilyen torz, hosszúdad ez a fej. Azért, mert szegény Periklésznek nem volt szép feje, és meg akarta kímélni az őt ábrázoló művész attól, hogy mindenki rajta nevessen. Mindig is voltak, lesznek is politikai megrendelések, és a politikai megrendelésnek az az igazi gondja, hogy mi van, ha bukik a megrendelő.

– *Áttérnék a harmadik olyan motívumra, amely szerintem lényeges újítása a könyvnek: ez a gondolat valószínűleg Gadamer-től származik. Amikor 1988-ban egy új Platón-mellszobor érkezik Münchenbe, Gadamer tart előadást Plato als Porträtist címmel, amelyben nagyon érdekes állítást tesz. Azt mondja, hogy Platón tulajdonképpen portretista volt. Így adódik a kérdés, hogy mi a helyzet az irodalommal? A portré-témának, a portré-jelenségnek van-e valamilyen verbális vetülete is? A kettő viszonyáról szeretnék kérdezni, illetve arról, hogyan termékenyíthetik meg egymást az elemzésekben?*

– Azt gondolom, hogy minden filozófus, áltassa magát bármivel, végső soron önmagát írja. Ha valamit írunk, akkor abban benne vagyunk mi is. Tehát Platón mint portretista és portretírózó, lényegében úgy áll előttünk, mint aki megteremtette ennek a boldog és vetekedő társaságnak a képét Szókratész halála után, arcot adott nekik, ábrázolta azokat, akik ott együtt voltak. A kérdés a karakter, *éthosz* és tartás. Engem ez érdekelt Menandrosz kapcsán. Ha az ember Nietzschét olvassa, akkor látja, hogy Nietzsche nem nyugszik, nincs egyetlen pillanat se, hogy ne ütne egy nagyot Euripidészre vagy Menandroszra. Nagyra tartom Nietzschét, szerintem a modernitás egyik legjelentősebb gondolkodója, de itt egyszerűen félresiklik. Aki színházi szakember, az tudja, hogy Menandrosz nem elmeháborodott, aki azért jött, hogy megsemmisítse a görög színházat, ahogy Euripidész sem számolta fel a görög tragédiát, hanem az nem funkcionált már úgy, ahogy Szophoklész vagy Aiszkhülosz korában.

Menandrosz a *Düszkoloszban* egy idős alakot ábrázol, aki kiszorul a társadalomból és lehetőség szerint kívül is akar maradni rajta, és ebben a helyzetben jól érzi magát. Aztán

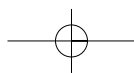

mindenki provokálja, különb-különb elvárások vannak vele szemben, és ebből következik aztán a konfliktus, amin nekünk nagyon nevetnünk kellene, de azért inkább nem nagyon nevetünk. Egy idős ember, aki kínlódik az őt körülvevő világgal, megváltozik az ember körül a világ, és ezt nem feltétlenül nézi jó szemmel, nem örül neki. Arról van szó, hogy Menandrosz többé nem ábrázolható úgy figurákat, ahogy Szophoklész vagy akár Euripidész – Euripidésztől tanulta egyébként a legtöbbet. A felbomlás korának görög színdarabjairól van szó. És azt vizsgáltam, hogy pont ebben a pillanatban válik egyénítettebbé az alakábrázolás, nyer a figura karaktert. Természetesen Antigonének van arca, és Oidipusznak is, mégis azt mondom, hogy ezekben a komédiákban nem véletlen ismerte fel az *embergyűlölő* karaktert Molière, és tette egy műve centrumába, amit Jauß elemzett kitűnően. Azt mutatta meg Jauß, hogy hogyan válik egyénítette Menandrosz művében az ember, azaz senki másra, csak önmagára emlékeztet, és aztán Molière esetében szintén, aki ezt az előképet használta állítólag.

– *Ennek a tanulmányának az a címe, hogy Der Menschenfeind als Menschenfreund*¹⁵: Az ember ellensége mint az ember barátja, és azt mutatja meg, hogy ez a karakter elvész. A negyedik motívum, amiről szerettem volna kérdezni, egy olyan gondolat, amely végighúzódik az egész könyvön: a portré viszonya az időhöz. Az időhöz, az öregedéshez, de az időbeliséghez is. Ebben a vonatkozásban Tiziano egy híres portréjáról beszél kétszer is, először részletesebben, aztán rövidebben. Az elsőt olvasva úgy gondoltam, szinte a nyelveden van, hogy azt mondd, a kép az öregedésről szól, és amikor visszatérsz ehhez a portréhoz, azt írod, hogy teljesen félreértene a képet, aki azt gondolná, hogy az öregedésről van szó. Aztán itt van a közvetlenül a halálba menés előtti portré, Senecáé. A másik értelmezés, amely szintén megtalálható a könyvben, de egy kicsit szétszórtabban jelenik meg: a portré, ha nem is függeszti föl az időt – ez nagyon leegyszerűsítő lenne –, de a változás két pontja közötti kimerevített pillanat. Mit tudnál mondani a portré és az idő viszonyáról?

– Ez valóban nehéz kérdés. Nem, erre nincs válasz. Leginkább akkor nincs válasz, ha az ember végigpörgeti azokat a portrékat maga előtt, például Manet gyönyörű időskori képeit vagy Cézanne időskori képét, vagy Tizianónak azt a képét, amelyről azt az ostobaságot írta valaki, hogy már remegett a keze és azért olyan... Az idő nem előttünk és mögöttünk, hanem rajtunk van. Mindaz, ami velünk megesett, komolyan véve a szót, az belénk íródik, ránk íródik. Ezért azok a vonások fontosak a portré esetében, azok a nyomok, azok a törések, amelyek mindannyiunk arcán ott vannak – nem fiatal korban, hanem idős korban. Mindenesetre ez a változó, és az arcot állandóan átrajzoló idő az igazán nagy művészeknél megjelenik, ezt nem lehet kiiktatni, mert véges lények lévén ez olvashatóvá válik az arcunkon. Amikor azt mondják valakinek: „De jól nézel ki!” soha el ne higgyék, akkor vagyunk a legrosszabb állapotban. Mert teljesen nyilvánvaló, hogy valamit megláttak az arcunkon. Tehát az idő – visszatérve a kérdésemre és Tiziano gyönyörű, madridi képére – azon keresztül mutatkozik meg, hogy ez az ember, a festő már nem akar velünk szembenézni, messzire pillant. Ez a messzire pillantó ember az, aki magán a múlandó életidőt jeleníti meg, és az idő – ha már megint a görögök – ez a *kairosz*, a szerencsés időpillanatban önmagát megmutatni tudó lény. Ez egy olyan pillanat, amikor hirtelen egy vagyok az idővel. Az igazán sikeres portré ezeknél a zseniknél, mint Dürer vagy Tiziano, Cézanne vagy Manet, vagy La Tournek azok a fantasztikus képei, amelyeket Derrida elemez, szóval a portrén ez az önmagát állandóan vizsgáló lény jelenik meg, a lény, aki magát kiállítja – *ez vagyok, látjátok*. Vagy Carraccinak az a hihetetlen merész játéka, hogy egy táblaképen önmaga képét állítja ki, ő pedig már/még távol van, tehát a kép a képben, ahogy mondják az irodalmárok. Mindenesetre az idő, ami csak és kizárólag általam-rajtam van megjelenítve, ez lenne a válaszom, az ijedt válaszom a kérdésemre. Magyarán az

¹⁵ Jauß, Hans Robert: *Der Menschenfeind als Menschenfreund*. In: *Uő: Probleme des Verstehens*. Phil. Reclam, Stuttgart, 1999, 7–39.

időről – már megint Ágoston – nem tudunk semmit sem mondani. Van általunk és rajtunk és úgy, ahogy mi ezt megéljük. Mindaz, amit én tudok az időről, vagy te tudsz az időről, vagy a hallgatók, a fiatalabb hallgatók tudnak róla. A fiatalabb hallgatóknak az idő egészen más. A *Medvetánc*, avval kezdted, ki tudja, mi az a *Medvetánc*? Kítúnó lap volt. Tulajdonképpen a nyolcvanas évek vége felé az volt az a humántudományi szemle, amelyről azt gondoltuk, hogy ha itt rendszerváltás lesz, akkor ilyen lapokat kell csinálni.

– *Lassan az összefoglaláshoz jutok, habár még egy nagyon fontos rész hátra van. Tulajdonképpen a portré történetéről van szó a festészet történetén belül, s úgy láttam, három korszakot különböztetsz meg. A portré előtti portrékat, amiről már beszélünk, láttuk az ezzel kapcsolatos nehézségeket és ezek megoldását, aztán a portré elméletét és gyakorlatát – erről is beszélünk az utánzás kapcsán –, és végül valami, amiről még nem beszélünk: a portré megrendülése és válsága, elsősorban Goyánál és Manet-nál. Ez az íve a történetnek: a portré előtti portréktól a portré megrendüléséig. Kérlek, beszélj egy kicsit arról, mi a magja a megrendülésnek az egyik és a másik esetben.*

– Az ember természetesen nemcsak tudományt űz, hanem a mániáit követi. Nekem a 19. századi festészetből Goya festészete a mániám. Ez lényegében a 19. század elején teljesebb ki, akkoriban (pontosabban 1794-ben) hagyja oda az udvari festő mivoltát és kezd valami egészen mást csinálni. Továbbolvasóknak Werner Hofmann zseniális monográfiáját ajánlom a figyelmébe, amelyet harminc éven át írt, és azt elemezte, hogyan vált az udvari festőből a modernitás nagy festőjévé. Goya királyportrékkal kezd, majd látja a Habsburgokról, hogy ezek – bocsánat a kifejezésért –, mind-mind rettenetes állagú emberek, és ezt meg is festi. Azután beteg lesz, visszavonul és magába fordul, és elkezdődik – ez a legszebb megjelölése ennek – *önvizsgálati* festészete. Az 1700-as évek végétől kezdve egészen addig a gyönyörű képig, ahol beteg (betegnek mutatja önmagát, és valóban beteg is), és az orvosa mögötte áll, tartja benne a lelket. Ez a gyönyörű kép, ha jól emlékszem, a Pradóban van. Ugyanezt egy bizonyos Courbet nevezetű „tréfamester” megismétli a forradalmak után. (Persze Courbet-t nem szabad lebecsülni, hihetetlenül nagy festő.) Elkezd magát szcenírozni, külön-külön alakváltozatokban festi meg önmagát. Hol sebzett katona, hol elesett hős, hol őrző ember, tébolyult... És ott van Manet, aki ismeri Courbet-t (meg is veti, mert eladja magát három aranytallérért). Manet generációja nagyon rossz véleménynyel van róla: mert létrehoztak valami jelentőset, amit aztán veszni hagytak. Manet és műveiben a festői tér sokat mond arról, amit kérdeztél, mi a helye az embernek, s miként mutatható be.

A kérdésre válaszolva: azt gondolom, hogy a szubjektum válsága megjelenik a festészetben is, ettől kezdve – gondoljunk Schiele önportréira vagy Klimt gyönyörű, Kokoschkáról készített portréjára, van Goghra – elkezdődik a „magamat másként bemutatni” időszak, a „már nem merem magamat kitenni annak, hogy lássanak”, vagy ellenkezőleg, az önmagát fölsértő ábrázolás uralkodik, mint például Bacon művein. Amit az osztrák Arnulf Rainer is csinál, aki olyan portrékat készít, hogy állandóan belemetsz önmagába, *destruálja* önmagát – és persze mások is, nem sorolom. Andy Warhol ismét zseniális volt, amikor portrésorozata kapcsán azt mondta, hogy ezek a mi hőseink – leginkább persze ő maga, merthogy magáról is készített szitanyomatot. A *Die Zeit* közölt egy beszélgetést avval a galériással, aki első ízben vásárolt Warhol-képeket tízezer dollárért Németországban, majd körülbelül ugyanennyiért el is adta őket, és most veri a fejét a falba, hogy ugyanazok a szitanyomatok most 30-40 millióért kelnek el. Amikor megkérdezték, nem bánja-e, akkor azt felelte: én kínai kalligráfiát gyűjtök. Azaz: hagyjatok engem békén, eladtam mindent bagóért, és kínai kalligráfiát gyűjtök!

– Azt hiszem, ez szép zárás, ezért a kitekintésre vonatkozó kérdéseimtől el is állok. Köszönöm szépen Neked a beszélgetést, a szervezőknek a munkát és a közönségnek az érdeklődést és a figyelmet.

B A G I Z S O L T

TÚLSÁGOSAN IGAZ

Bacsó Béla képfogalmának értelmezéséhez

Egy anekdota szerint – amelyet a római Doria-Pamphilj galéria idegenvezetője sosem mulaszt elmesélni –, amikor X. Ince pápa megpillantotta Velázquez róla készített portréját, így kiáltott fel: *troppo vero!* Túlságosan igaz.

A portré igazsága a „túlságosan” igazsága. De vajon a „túlságosan” csak azt jelenti – ahogy azt a művészettörténet legtöbbször érti –, hogy valami mélyen elrejtett karakterjegye, a pápa „kegyetlen, gyanakvó és alapjában vulgáris vérmérséklete”¹ mutatkozik meg benne a legtisztább formában? Valójában ha így lett volna, kevésbé lenne érthető, miért volt akkora közvetlen hatása egy olyan korban, amely nem különösebben rajongott a kendőzetlen igazság megfestéséért. Miért hatott olyan klasszicista festőkre, mint Carlo Maratta, aki meglehetősen távol állt attól, hogy a „naturalizmusnak” engedjen utat a festészetben? Megfesteni a kegyetlent vagy a csúnyát: ez nem ismeretlen a barokk festészetben, de nem a pontifikális portré jellemzői között tartjuk számon. Ennek ellenére már a Doria-galéria első ismert leírása éppenséggel olyan „szörnyűséges és erős, de egyben harmonikus” hatásról beszél a kép esetében, amely elhomályosítja a körülötte lévőket.² Velázquez nem rántotta le a leplet a pápáról, nem tette őt meztelenné, csupán hozzátett valamit arcképehez, ami miatt évszázadok alatt sem sikerül kikerülni hatása alól. A portré mindig rejtélyes marad, ahogy a barokk mondta, van benne valami „*je ne sais quoi*”, valami tudom is én micsoda, ami a hatását adja. Ha igaz az anekdota, ha nem, X. Ince portréja mindmáig „túlságosan igaz”.

A portré mindig is gondot okozott az esztétikának – állítja Bacsó Béla –, „mert benne olyan alkalmi művet láttak, amely legtöbbször (...) olyan történeti alkotás, amely heroizál és historizál” (127–128.) Két probléma van tehát a portréval: egyrészt túlságosan kötődik az itt és mosthoz, egy történeti pillanathoz, amely értelmet ad neki (historizál), másrészt pedig tárgyát éppenséggel idealizálja, elszakítja minden itt és mosttól (heroizál).

Egyszerre két olyan mozzanat, amely a hagyományos esztétika számára külön-külön is vörös posztó volt. Az itt és mosthoz való kötődés azt jelenti, hogy a mű nem teljesíti az érdek nélküli tetszés kívánalmát, az úgynevezett autonóm művészet szabadságfogalmának mond ellent. Ha a portré

BACSÓ BÉLA

ÖN-ARC-KÉP

SZEMPONTOK A PORTRÉHOZ

¹ Antonio Dominguez Ortiz, Alfonso E. Pérez Sánchez, Julián Gallego: *Velázquez: [exhibition], The Metropolitan Museum of Art from October 3, 1989 to January 7, 1990*. Metropolitan Museum of Art (New York, N.Y.), 1989. 46. o.

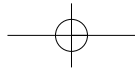
² Lásd: Salvatore Tonci: *Descrizione ragionata della Galleria Doria: preceduta da un breve saggio di pittura*, Roma, 1794. 162. o.

Kijárat Kiadó
Budapest, 2012
296 oldal, 2500 Ft

alapvetően a reprezentáció szolgálatában áll, akkor hiába is várnánk tőle, hogy önnön szabadságát minden más objektivációt meghaladóan, hangosan és érthetően, megkerülhetetlenül és toakodóan hirdesse, mint ahogy azt a modern esztétika elvárta minden valamire való műalkotástól. Másrészt az idealizáció, noha nagyon is összhangban van az elvárással, hogy a tárgy ne az itt és most, ne a pillanat szükségletei, hanem valamiféle „magasabb” normáknak megfelelően jöjjön létre, éppenséggel ezen normák elvontsága miatt vált végtelenül gyanússá a modern esztétika számára. Ha egy mű „allegorikus”, valamiféle előzetesen adott érték, például egy hérosz-eszmény puszta leképezése, akkor a művész feladata merőben mechanikus lesz. A művészet nem lehet ebben a tekintetben sem szolgálai: nem válhat egy ideál másolójává sem. A portré e feltételezett kötettségének következtében, azaz természeténél fogva alkalmatlan arra a hagyományos esztétikai beállítódás szerint, hogy műalkotássá váljon.

Bácsó azt az egyszerű tényt állítja ezzel szembe, hogy a portré maga is kép. Azaz maga is műtárgy. Nem csak abban az értelemben, hogy a portrét megfoghatom, hanem hogy tárggyá tehetem, miképpen jeleníti meg azt a személyt, akit ábrázol. Mondhatnánk például, hogy azok az egyszerű megfigyelések, amikor egy képről azt mondjuk, „ezen a képen milyen vidámnak látszik”, „ez a kép milyen haragosnak mutatja” élesen szembeállíthatók azokkal az ugyanilyen egyszerű élményekkel, amelyek ezt állítják: „ez egy rossz portré róla”, vagy éppen fordítva: „milyen sikerült kép ez!”. Ha csak annyit mondom egy portréről, hogy az jó vagy rossz, akkor azt azonnal tárgyával szembesítem, nem képként tekintek rá, hanem valamiféle másolatként, utáztatként, utáztatás eredményeként. Ilyenkor a kép nem tárgy, hanem jel, amely „megszűnik saját tárgyában” (mondaná erről Sartre a maga sajátos költőiségével). Tudniillik nem áll meg rajta a tekintet, csak addig, amíg eldönti sikerült-e a kép vagy sem. Ha viszont az ábrázolás „túlhanját” vagy „túlzásait” vizsgálom, és azt mondom, hogy Ghirlandaio portréján, amely egy bőrbetegség által elcsúfított orrú alakot reprezentál, amint unokáját kezében tartja, valami megmagyarázhatatlan és szinte utánozhatatlan szeretet is ábrázoltatik, akkor miközben ezt a „tudom is én micsodát”, azt a közvetlenül meg nem ragadhatót keresem, egyszerre a portré is képpé válik. Nem az lesz többé a kérdés, hogy egyezik-e a tárgyával, hanem az, mi az, ami miatt többet mond el tárgyról, mint bármi más. A kép egyedivé válik: ezzé a Ghirlandaióvá, amelyik a személy szeretetéről és (megint valami megfoghatatlan áttétellel, amit nem nevezhetek általánosításnak) általában a szeretetről mond el valamit.

Ahogy talán látható, a portré sajátos műtárgyszerűsége csak első pillantásra „egyszerű tény”. Itt ugyanis már az is kérdés, hogy mit jelent az, hogy „tárgy”, nem beszélve arról, hogy mit jelent az, hogy „kép”. Bácsót nem a kép „materialitása” érdekli, amikor azt állítja, hogy a portré is kép. Nem azt akarja mondani, hogy az ecsetvonások megakasztják a tekintetet és önmagukban is vizsgálhatókká válnak. Jószereivel nem is találunk ilyen – technikai jellegű – elemzéseket könyvében, noha nyilvánvaló, hogy mondjuk Dürer portréinak rajzossága (e festő kiemelt szerepet játszik az értelmezésében) éles ellentétben áll nem csupán Cézanne, de már Velázquez érett portréinak körvonalalanságával is. Ugyanennyire kevésbé érdekli a kép strukturalitása. Nyilvánvaló, hogy a portrénak is van szerkezete, van kompozíciója. Velázquez Raffaello II. Gyula pápáról készített portréjának tradícióját folytatja, amikor X. Incét festi, de Carlo Maratta már evidensen őt, nem pedig Raffaellót követi, amikor IX. Kelemen festi. A pontifikális portré hagyományos kompozíciója eltér az önarcképekétől, és önmagában is évszázados története van. Ugyanígy azok a „pátoszformulák”, amelyeket Bácsó a halálba induló képei esetében elemez, történeti kompozicionális és egyben proporcionális hagyományra támaszkodnak és így tovább. És végül nem is a portré ikonográfiáját kívánja vizsgálni az, azaz nem a jelentéssel bíró elemek azonosítása mozgatja az ikonográfia mai értelmében, és nem is az arc fiziognómiája érdekelné (az ikonográfia régi értelmében). Felhasználja mindezeket a

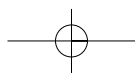

szempontokat, átalakítja őket, saját nézőpontjához igazítja őket, de saját nézőpontja egészen más.

Bacsó kérdése az, mi az a *képfogalom*, ami a portréban és csak a portréban testesül meg. A portré, noha nagyon is kép, de különös értelemben vett kép: az arc képe. Az arc, pedig egy személyt, egy ént vagy pontosabban egy „ön”-t tár fel. Ön-arc-kép. A portré által nyújtott, az azon felismerhető képfogalom gyökeresen különbözik más képfogalmaktól. A kép létezmódja nem *egyértelmű*, többféle értelemben beszélhetünk képről, a tájkép más értelemben kép, mint a portré. Nehezen elképzelhető egyébként hagyományosabb filozófiai keret, mint amelyben e problémát Bacsó meghatározza. Egyenesen az „elégséges alap” régi elvét fogalmazza át annak megértéséhez, hogy a portré maga is kép, sajátos módja a megmutatásnak, nem pusztán utáncolat (legyen az utáncolata egy empirikus személynek vagy akár egy ideális hőseszménynek). „[A személy a képen] a bemutatás által van, adott esetben így van inkább, mint bármilyen más megjelenítésében.” (129.) A Leibniz-től ismert formula („egy tény nem lehet valóságos vagy létező, és egy kijelentés nem lehet igaz, ha nincs elégséges alapja annak, hogy miért így van és nem másképp”³) azt mondja ki, hogy bármiféle létezési módnak meg kell tudnunk találni a különbségét más létezési módoktól. A portré és a más képek közötti létmódbeli különbséget is meg kell tudnunk adni: a portré a személy képe, nemcsak a tárgya különbözik más képekétől, hanem annak megjelenési módja is.

Ha valamelyest tisztáztuk a megjelenés módjának a kérdéseit, megvizsgálhatjuk azt is, mi a megjelenés (a portré) tárgya. Bacsó szerint az „önmaga”. Csakhogy az önmaga mindig megjeleníthetetlen. Az, amit Aby Warburg nyomán a „teljes életigazságnak” nevez, az nyilvánvalóan nem képezhető le. Nem tudunk olyan képi megfeleltetéseket létrehozni, melyekben egy személy „teljes élete” megjelenik az ábrázolt arcon és még kevésbé olyat, melyben ennek az életnek az „igazsága” is megjelenik. Megjelenik tehát a portrén valami tudom is én micsoda, ami a „nem-látható” nyoma. Sokféleképpen értelmezhetnénk ezt a leképezhetetlent, és ennek megfelelően számos portréfogalmat különíthetnénk el. Hogy a Bacsó vállalkozásával a leghatározottabban szembeállítható példát hozzam: Francis Bacon, amikor Velázquez X. Ince-portróját elemzi (képek, *remake*-ek tucatjain), ezt a láthatatlant próbálja láthatóvá tenni, és bárhogyan is értelmezzük képeit, az bizonyosnak tűnik, hogy a portré láthatatlan „önmagaságát” a képen belül, annak immanenciájában keresi, és a leghatározottabban tagadja, hogy lenne bármi túl ezen az immanencián. *Troppo vero*: Bacon számára ez először azt jelenti, hogy az arc egyszerre több *fázist* jelenít meg, az alak deformációját, és azok ugyan egyszerre nem láthatóak, mégiscsak egymás által értelmezhetőek. A pápa sikolya éppolyan fázisa csupán a portrénak, mint Baconnak Lucian Freudról készített portréin az arc mozgásfázisai vagy deformációfázisai. Másodszor e fázisok nem az élet egységének megjelenítései, mert bennük az élet felszámolódik: nincs bennük semmi organikus. Bacon átiratai az organikuság megsemmisítésével járnak, kevés olyan festő van, aki következetesebben semmisítette meg az „élet” általában vett fogalmát képein, mint éppen ő: a kép immanenciája, a nem-organikus deformációk sorozatai tagadják az organikus élet, a „teljes életigazság” lehetőségét. Még azokat a lehetőségeit is, amelyeket Bacsó Goya vagy Manet esetében elemez, tehát amikor a portré éppen a portretírozás lehetőségének (történeti) végét tudatosítja. Ha Bacon állítását komolyan vesszük, akkor azt kellene mondanunk, hogy a kép azért nem alkalmas az élet megjelenítésére, mert nincs olyan, hogy élet, hogy a portré éppen annak hiányát tárja fel.

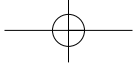
³ Gottfried Wilhelm Leibniz: „Monadológia” fordította Endreffy Zoltán in Uő: *Válogatott filozófiai írásai*, Budapest, Európa, 1986. 313. o.

Bacsó azonban határozottan visszautasítja a portré ilyen immanens, és hogy úgy mondjam, életellenes értelmezését. Minden bizonnyal azért, mert meggyőződése szerint a portré valóban egy életről, valami a képen túlról tudósít. Ezért egészen más értelemben reprezentáció-ellenes, mint Bacon. Nem azt állítja, hogy az élet megjelenítése hamis, hanem azt, hogy az mindig rejtélyes. Értelmezése szerint a portré megőrzi a szakralitás egy formáját. Az európai művészetben a portré kialakulásának ideje egybeesik a kép deszakralizációjának, az „autonóm művészetnek” a kialakulásával. Azzal az időszakkal, amikor a képek elvesztik elsődlegesen vallásos funkcióikat és galériákban, később pedig múzeumokban kapnak új környezetet és egyben új funkciót. Már a reneszánszban a galéria *otium*ként, menedékként szolgál a humanista számára, ahol elmerülhet a kultúrának a világ forgatagától és a hit aszkézisétől egyaránt független vagy autonóm világába. Csakhogy Bacsó szerint a portré sohasem adja fel e két „zavaró” tényezővel tartott lényegi kapcsolatát. Az autonóm művészet *otium*ában mindig a világgal és a szakrálissal tartja kapcsolatát. Itt egy olyan implicit vitáról van szó az autonóm művészetekkel, amelyet egyébként jól ismerünk például Gadamertől, aki hasonló módon veszi kritika alá az „esztétikai tudatot”. Gadamer egyrészt a műalkotásnak az „okkasionálishoz”, azaz az alkalomhoz kötöthöz, másrészt az „ünnephez”, azaz a szakrálishoz való kettős kötődését hangsúlyozta. A portré azonban noha maga is – ahogy láttuk – szorosan kötődik az alkalomhoz nem írható le az ünnep fenomenójával. A portré által nyújtott különös kép fogalom ellenáll annak, hogy egy általános műalkotásfogalom alá soroljuk be. Szakralitása más jellegű, sokkal inkább az ikonéhoz közelít, nem a „mindig másként felismerni ugyanazt” jellegével bír (ahogy Gadamer az ünnepet jellemezte), hanem mindig valami *többletnek* a nyoma, mert a szekularizációnak „nem lehet az a következménye, hogy megpróbáljuk kiiktatni a *kinyilatkoztatás nyomát*, ezzel ugyanis arra kárhoznánk a művészetet, hogy pusztán azt ismételve, *ami van.*” (22.) *Tropo vero*: ez esetben azt jelenti a portréban valami portrén túlinak a nyoma is megjelenik, ami szükségszerűen mindig kimondhatatlan marad, mégis megjelenik nyomaiban.

Különösen tanulságos, ha megvizsgáljuk, miként értelmezi Bacsó az „*éthosz* mint karakter” fogalmát. Ennek részben az a szerepe a könyvben, hogy rámutasson, a „portré előtti portré”, és itt különösen a görög portré sem csupán valamiféle előzetesen eldöntött társadalmi jelentés (államférfi, hős, sportoló stb) vagy kodifikált jellemvonások kifejezése, hanem alkalmat nyújt a személy megjelenésére is. (102.) Tudjuk, hogy Arisztotelész a *Poétikában* a dráma egyik központi kérdésévé teszi az *éthosz* ábrázolását (noha azt is megjegyzi, hogy az új tragédiákban az *éthosz* hiányzik). A jellem (*éthosz*) „valami olyan, ami a választást/döntést világítja meg.” (90.) Bacsó elemzése szerint az, ami a döntés alapja, nem valami ideális karakterisztikum, és nem is az állandó változásnak kitétt, az itt és most szükségleteknek alávetett indíttatás, hanem valami a kettő között. „Az *éthosz* a megszokás (*habituatio*, *Gewöhnung*) által tehát olyan szilárd (maga)tartássá válik, ami nem a pillanatnyi érzelem alapján hevül valamiért.” (94.) Az itt és most („pillanatnyi érzelem”) ugyan nem marad meg a jellemben, illetve a jellemábrázolásban a maga tiszta közvetlenségében, de a portré nem is adja azt fel teljesen, nem lép át a kulturális kódok által „rögzített ikonográfia” (99.) terepére, hanem a megszokás segítségével általánosítja.

A portré *funkciója* változik az európai kulturális tradícióban, de a személynek ez a „hozáadódása” a portréhoz megmarad. A személy, bármennyire is kifejezhetetlen, bármennyire is redukálhatatlan annak transzcendenciája (azaz mindig meghaladja az ábrázolás immanenciáját) mindig fel is tűnik, eltörölhetetlenül otthagyja nyomait a portrén. Ha a kép fogalmát a portré szempontjából határozzuk meg, akkor Bacsó szerint éppen ezt nem téveszthetjük szem elől: a portré mindig több, mint ami látszik. Létezik egy láthatatlan mozgata, ami nyomokban mindig fellelhető, amennyiben valóban portréről beszélünk.

Az a kihívás tehát, amit a portré által kialakított képfogalom az „esztétikai tudathoz” intéz, többretegű, de gyökeresen más, mint amit az elgondolt akkor, amikor a portrét mint műalkotást problematikusnak tartotta: egy élet transzcendenciáját mutatja fel, anélkül, hogy képes lenne azt reprezentálni, kötődik ezen élet itt és mostjához, de azt a sajátos módon közvetíti és egyben átváltoztatja, képpé teszi.

KISANTAL TAMÁS

ARCOK ÉS KÖNYVEK

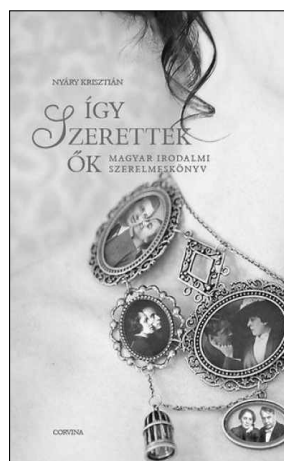
Nyáry Krisztián: Így szerettek ők. Magyar irodalmi szerelmeskönyv

Nagyjából egy éve, külföldön, egy könyvesboltban bóklászva a kezembe akadt egy könyv, mely címe szerint azt ígérte, hogy a világ történetét úgy jeleníti meg, mintha mindig is létezett volna a Facebook, és az egyes történelmi figurák tetteiket e közösségi hálóra feltéve prezentálnák. A mulatságos könyvecske bemutatta, hogy például amikor Mózes kettéválasztotta a Vörös tengert, a zsidó közösség lájkolta az eseményt, az egyiptomi fáraó pedig dühös kommentben reagált rá, láthattam, milyen párbeszéd zajlik az egyes figurák üzenőfalain, miként hoz létre valaki egy történelmi eseményt a Facebook-oldalán (mondjuk egy háborút), amelyhez aztán a különböző történelmi figurák vagy népek csatlakoznak stb.¹ Nevettem a szellemes ötleten, mely a maga módján jól illusztrálta, hogyan változhatnak meg a történelmi tények és értelmezésük ezen új médium révén, és a Facebook-szlang, a rá jellemző reprezentációs mechanizmusok milyen befogadásmódokat hoznak létre. Nagyjából ekkortájt figyeltem fel saját Facebook-üzenőfalamon arra, amit pár hónap múlva már egyre többen „Nyáry Krisztián-jelenségnek” neveztek. Először ismerőseim osztották meg azokat az irodalomtörténeti etűdöket, kis történeteket, melyek általában egy-egy híres magyar művész (a legtöbbször író vagy költő) szerelmi ügyeiről, magánéleti titkairól szóltak. Maguk a szövegek és a hozzájuk csatlakozó képek is érdekesnek tűntek, de még figyelemkeltőbbek voltak a kommentek, melyekben a facebookozó olvasók szóltak hozzá lelkesen vagy éppen kritikusan, sokszor újabb adatokkal, történetekkel kibővítve az olvasható posztot. Június körül a Nyáry oldalára feliratkozók száma már meghaladta a tízezeret (jómagam ekkor csatlakoztam), jelenleg húszezer körül jár – és gyanítom, mire recenzióm megjelenik, jócskán több is lesz. Egyszer inkább úgy tűnik, működik a Facebook-irodalomtörténet, persze nem egészen úgy, mint a korábban említett „történelemkönyvben”. A szövegekhez, írók, költők életéhez fűzött megjegyzések, a sokszor aktualizáló kommentek, a belinkelt oldalak, lájkok által létrehozott szövegkomplexum jól mutatja, hogy a közösségi oldal miként dolgozza fel az információkat, milyen párbeszéd bontakozik ki az egyes szerzők körül, hogyan alakul ki és át az irodalmi élet a hálózaton.

Talán az a legérdekesebb Nyáry kezdeményezésében, hogy illusztrálja, mire alkalmas a Facebook, pontosabban, milyen jellegű irodalmi igények működtethetők és szolgálhatók ki a közösségi oldalon keresztül. Hiszen elsőre idegen-

¹ Wylie Overstreet: *The History of the World According to the Facebook*. Harper Collins, New York, 2011.

Corvina Kiadó
Budapest, 2012
130 oldal, 4500 Ft

nek tűnhet az üzenőfalra feltöltött napi hírek, politikai kommentek, zenék, hangulatjelentések mellett költőkről és írókról is olvasni. Most, a szöveg írásakor, beléptem a Facebook-oldalamra, és a teljesség igénye nélkül nagyjából a következő montázst látom: ismerőseim zenéket tettek fel, jó páran politikai cikkeket linkeltek be, és csatoltak hozzájuk megjegyzést, van néhány napi programajánló, néhány hangulatjelentés (ki mennyire álmos ma reggel, van-e kedve dolgozni stb.), és köztük megbújva az aktuális Nyáry-fénykép és szöveg, mely most éppen az idős Jókait és fiatal feleségét mutatja be. Nyáry szövegei ebbe a közegbe különösebb gond nélkül illeszkednek, úgy tűnik, igen nagy az igény az irodalmi pletykákra, a híres szerzők életpezódjainak könnyed, jó tollú bemutatására.

E kijelentéssel semmiképp sem akarom leértékelni a szerző írásait, hiszen egyrészt nem lebecsülendő az ilyen típusú megközelítés iránti társadalmi igény, melyet jól jelez, hogy az oldal – legalábbis Nyáry állítása szerint – mintegy véletlenül jött létre, a szerző előbb passzióból, minden különösebb cél nélkül töltött fel pár fényképet, s csak az egyre nagyobb érdeklődés hatására tette rendszeressé a bejegyzéseket.² Úgy tűnik tehát, megtalálta azt a formát, a „kis színesek”, az „irodalmi szösszenetek” műfaját, mely remekül illeszkedik a Facebook befogadásmódjához. Történetei rövidek, jól megírtak, általában érzelmesebb (legtöbbször meghatóak): nem, vagy alig esik szó az egyes művészek munkásságáról, de annál többet megtudhatunk szerelmi ügyeikről, boldog vagy szomorú kapcsolataikról. Hamarosan valamiféle legendárium és szertartásrendszer is kialakult a bejegyzések körül: mind’ szélesebb körben kezdtek „Nyáry Krisztián-jelenségről” beszélni, különféle blogokon, interjúkban került elő, hogy a Facebook-tábor számos tagja afféle modern polgári rítusként, reggeli kávéjának kortyolgatása közben szereti olvasni az aktuális irodalmi bejegyzést.³

Aztán először éppen a Facebookon röppent fel a hír, hogy a bejegyzésekből könyv készül: napi posztjában a szerző javaslatokat kért olvasóitól, hogy mi legyen a címe (érdekes, hogy a majd’ száz hozzászólásból végül egyik sem „nyert”).⁴ Emlékszem, amikor a bejelentést olvastam, azon kezdtem el gondolkodni, hogy vajon könyvben is működik-e majd, ami a közösségi oldalon jól funkcionált, mennyire tartja meg a szerző a szövegek formáját, stílusát, s a médiumváltás milyen következményekkel járhat az írások státuszára nézve. Ekkortájt meg is jelent olyan kritika, mely valamiféle előzetes aggodalommal jegyezte meg, hogy Nyáry tulajdonképpen komoly irodalomtörténészek fáradtságos munkájának eredményét aratja le, hiszen hivatkozás nélkül fogalmazza át és publikálja kutatásaikat. Mindez a Facebookon még elmegy, de könyvben már problémás lesz – állította a cikk írója.⁵ Amikor pár hónappal később a kötet megjelent, lelkes fogadtatás kísérte, ám közben innen-onnan (főleg irodalmár körökből) több fanyalgó vélemény is elhangzott: az irodalom „elbulvárosításáról”, sikerhajhász plagizálásról és az irodalomtörténet-írás tudományának aprópénzre váltásáról beszéltek.

A kötetet kézbe véve az első benyomásom (s nemcsak nekem, hanem többeknek is, akiknek megmutattam), hogy igen szép és igen profi munkáról van szó. A kiadó valószínűleg jól időzített, a karácsony előtti időszakra szánta a terméket, s egyszerre célozta a facebookos rajongótábor, illetve a „szerelmeskönyvek” iránt érdeklődő szélesebb töme-

² Hercsel Adél: *Nyáry: Nincs bennem népművelői attitűd*. http://mandiner.hu/cikk/20121007_interju_nyary_krisztiannal_nincs_bennem_nepneveloi_attitud (2012. november 10.)

³ Vö.: *Nyáry Krisztián-interjú a kolozsvári Magyaradásban*. <http://www.youtube.com/watch?v=3m6ZGm5ScRA> (2012. november 9.)

⁴ Nyáry Krisztián Facebook-oldala, 2012. június 16. <http://www.facebook.com/nyary.krisztian?fref=ts> (2012. november 9.)

⁵ László Ferenc: Gugli és kukucs. *Magyar Narancs*, 2012. június 11. <http://magyarnarancs.hu/konyv/gugli-es-kukucs-80429> (2012. november 9.)

geket. „A sorozatot már 17000-en követik a Facebookon” – hangsúlyozza a védőborítóra helyezett promóciós papírszalag. A kijelentés reklámértékén túl (hiszen ennyi ember nem tévedhet) valahol a két közeg kulturális státuszának különbségéről is árulkodik: bár interneten is elolvashatnánk, mégiscsak könyvben az igazi, e történetek valódi súlyukat éppen azáltal nyerik el, hogy materializálódnak, köteté válnak, melyet a facebookos rajongóknak is meg kell vásárolniuk. A borító hátsó oldalán olvasható négy rövid ajánlás négy különböző diskurzus felől igyekszik a könyvet legitimálni: egy újságíró, egy irodalomtörténész, egy értelmiségi celeb és egy író ajánlja érzékenyen, féltudományosan vagy éppen viccelődve Nyáry könyvét. Azért időztem el a borítónál, a kinézetnél, mivel jól látható, hogy amíg a Facebook-oldal (legalábbis ezen a szinten) inkább passzió, a közösségi időtöltés eleme volt, addig a könyv elsődlegesen termék, melyet pozicionálni, legitimálni és elsősorban eladni kell, nem túl harsány, ám igen figyelemkeltő borítóval, reklámmal (például több női magazinban ajánlják mint potenciális karácsonyi ajándékot), tekintélyekkel.

A könyv szövegeit olvasva egyre erőteljesebb a benyomás, hogy nem egészen azt kapjuk, amit a Facebookon. Nem mintha a szövegek radikálisan változtak volna: bár a szerző általában kissé kibővítette őket, nagyjából megegyeznek az eredetivel. Egyszerűen a médiumváltás és a két közeghez tartozó radikálisan eltérő olvasási szokások és kulturális rituálék átalakították magukat a történeteket is, pontosabban azok befogadásmódját. Például itt ömlesztve kapjuk azt, amihez a Facebookon naponta jutottunk hozzá, s hamar kiderül, hogy a könyvet nem végigolvasásra, inkább lapozgatásra, tallózásra szánják: ideálisan talán arra, hogy le-vegyük a polcról, pár percet szánjunk egy-egy fejezet elolvasására, esetleg az éjjeliszekrényünkön tartsuk, és lefekvés előtt olvassunk el egy-két történetet. A szövegek rövidek, azt is mondhatnám, Facebook-terjedelműek: ami a közösségi oldalon vagy mondjuk egy könnyed magazinban ideális, az itt talán kicsit kevésnek hat. Persze az *Előszó*ban maga a szerző is kifejti, hogy nem akart tudományos munkát készíteni, bár valaha irodalomtörténetet tanított (még a '90-es években egyetemistaként jómagam is jártam az egyik órájára), most lényegében csak igényesen elkészített, szórakoztató szövegeket szeretett volna írni, alapvetően mások munkásságára támaszkodva. A kötet végén rövid bibliográfia is található, mely egyrészt a könyv fő forrásanyagát mutatja be, másrészt az olvasót segíti, hogy a történeteket kiegészíthesse, a szerzőkről mélyebb ismereteket nyerhessen. E szakirodalom-jegyzék azonban hol forrásmegjelölő, hol pedig inkább orientáló szándékkal készült. Egyetlen példát kiemelve: a Petőfi 1846-os debreceni fellángolásáról, Prielle Kornélia iránti szerelméről szóló részhez a bibliográfiában két új (és kétségtelenül igen kiváló) Petőfi-monográfiát ad meg a szerző, Kerényi Ferenc és Margócsy István műveit. Kerényi nagyjából egy bekezdésben elintézi az (irodalomtörténetileg és a szerző életében sem túl jelentős) affért,⁶ Margócsy pedig gyakorlatilag meg sem említi azt. Nyáry valódi forrása valószínűleg Hatvany Lajos két könyve lehetett, amelyek azonban nem szerepelnek az irodalomlistán.⁷ Ezzel valószínűleg nem a források elkenése volt a cél, hanem a naprakész szakirodalom-lista, ami persze becsülendő: ha valaki ma Petőfiről akar olvasni, inkább ajánlanám neki Kerényit és Margócsyt, mint Hatvanyt, bár az is igaz, ha a Prielle-ügyről akarja ismereteit bővíteni, ezekből nem fogja.

Nyárynak az *Előszó*ban kinyilvánított (és több interjúban is hangoztatott) másik célja az volt, hogy az olvasóban kételyeket ébresszen, megmutassa, az iskolában tanult irodalomtörténet mennyire piedesztálra emelve mutatja be a szerzőket, elhallgatva hibáikat, emberi gyengeségeiket. Vagyis Nyáryt elvileg valamiféle kultuszromboló attitűd vezérli: leglátványosabb példája Petőfi „kicsapongása” és Szendrey Júlia későbbi sorsa, de olvas-

⁶ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete: kritikai életrajz*. Budapest, Osiris, 2008. 272.

⁷ Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi*. III. kötet. Akadémiai, Budapest, 1956. 364-380; Hatvany: *Feleségek felesége*. (Petőfi mint vőlegény) Magvető, Budapest, 1982. 114-141.

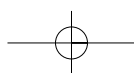

hatunk például Radnóti Miklós Fanni melletti szeretőjéről vagy Vajda János finoman fogalmazva „problémás” házasságáról is. Nagyon sokszínű a válogatás, és véleményem szerint nem is annyira a nimbuszrombolás lehetett a fő szempont, még csak nem is feltétlenül a szerzők széles körű ismertsége, sokkal inkább a történetek érdekessége. Szerepeknek kanonizált figurák (az előbbieken kívül például Ady, Babits, Krúdy, Tóth Árpád, Szabó Magda stb.) és a nagyközönség számára talán kevésbé ismert szerzők is (Lesznai Anna, Sárközi György vagy Vay Sándor – utóbbi manapság esetleg Rakovszky Zsuzsa VS című regénye miatt lehet ismertebb). Jó arányban kapunk szomorú szerelmeket, zilált kapcsolatokat, valamint boldog házasságokat, és nagyjából egyenlő súllyal szerepelnek a hűséges és a csapodár férjek és feleségek is. Sőt, Nyáry a „politikai korrektségre” is ügyel, hiszen olvashatunk többszereplős kapcsolatokról, illetve homoszexuális viszonyokról és transzszexuális író(nő)ről is. Másfelől azonban óvatosabb is, mint a közösségi oldalon: lehetséges, hogy a facebookos írásait érő feminista kritika és az ebből kiágazó vita hatására kerültek a könyvbe bizonyos szövegek vagy maradtak ki belőle. E bírálat, mely egyoldalú férfiközpontúsággal, a „macsó” irodalomtörténet kritikátlan felmondásával vádolta Nyáryt, erősen kifogásolta például a Fejtő Ferencről szóló bejegyzés „idős bonviván”-ábrázolását, vagy a Gozsdu Elek-leírás egyik idézetének retorikáját. A könyvben nem szerepel a Fejtő-történet, és bár a Gozsdu-fejezet támadott része ott van, de átkerült a főszövegéből a függelékben lévő szépirodalmi részletbe.⁸ Számos, a Facebookon működő érdekes szövegrésznek is ki kellett maradnia: például a kötetben is szereplő Tamási Áron-bejegyzés kapcsán annak idején a kommentekben meglehetősen nagy vita bontakozott ki a nemzeti irodalomról, a jobboldali kánonról és az antiszemitizmusról. Nem véletlenül, hiszen nagyjából akkor született a poszt, amikor Nyíró József újratemetési ceremóniája zajlott, így az olvasók egyből reagálni tudtak Nyáry gesztusára, amely Nyíró helyére egy olyan erdélyi írói magatartást állított, ami szerinte vállalhatóbb, mentes a szélsőjobboldali megnyilvánulásoktól.⁹ Nagyjából hasonló a helyzet a Faludy György és Eric Johnson kapcsolatát bemutató történettel is, mivel ezt annak idején Nyáry éppen azt követően publikálta, hogy az egyik magyar jobboldali párt biszexualitása miatt száműzni akarta a költőt a tantervből. Így bizonyos szövegek eredeti tétjei a könyvben elsikkadnak, pontosabban más szerepet kapnak: ami korábban egy vita része vagy valamilyen politikai, eszmei állásfoglalás (is) volt, itt szépen belesimul a szerelmeskönyv sztorihalmazába, még akkor is, ha a történet itteni megjelentetése is gesztusértékű.

Így a könyv egyik hangoztatott célja a szoborrá merevedett idolk mögött a szerető, gyűlölő, hűséges és hűtlen, önzetlen vagy önző ember felvillantása. A kultuszromboló attitűd mellett azonban egyértelműen megfigyelhető a kultuszépítő szándék is, éppen azal, hogy nem mindennapi emberekként ábrázolja a művészeket. Bemutatja, hogyan szerettek ők: viharosan, szépen, zabolátlanul vagy meghatóan – úgy, mint mi, csak kicsit „érdekesebben”. Vagyis Nyárynál a szerelmespárok regényhősökké válnak, jól lekerekített, hatásos, édesbús történeteket kapunk. Mindez akkor különösen látványos, ha mond-

⁸ Vö.: Sándor Erzsébet Budoármém – széljegyzetek Nyáry Krisztián meséihez. *Community.eu*, 2012. április 13. <http://www.commmunity.eu/2012/04/13/budoarmem/> Nyáry válasza: Amiben Sándor Erzsébetnek igaza van, és amiben nincs. *Community.eu*, 2012. április 14. <http://www.commmunity.eu/2012/04/14/amiben-sandor-erzsinek-igaza-van-es-amiben-nincs/> A vita további hozzászólásai: Zolnay János: Pasi a máglyán. *Community.eu*, 2012. április 20. <http://www.commmunity.eu/2012/04/20/pasi-a-maglyan/>; illetve Jászberényi Sándor: Talán nem kellene, mester! *Community.eu*, 2012. április 21. <http://www.commmunity.eu/2012/04/21/talan-nem-kellene-mester/> (mindegyik letöltve: 2012. november 10.)

⁹ Nyáry Krisztián Facebook oldala, 2012. május 31. <http://www.facebook.com/nyary.krisztian?fref=ts> (2012. november 10.)

juk valaki foglalkozott már valamelyik, kötetben szereplő szerzővel, vagy egyszerűen olvasta a Nyáry forrásául szóló szövegeket, monográfiákat. Ekkor ugyanis kiderül, hogy a kötet készítője azzal, hogy a figurák „emberi” arcát akarta megmutatni, történetüket néha talán „túlságosan is emberivé” tette, szerelmük két-három oldalas leírása sokkal kezelebb, érdekesebb, regényesebb, mint ami kutatások alapján tudható. Egyetlen példát említenek csak: Karinthy Frigyes és Böhm Aranka történetének végét. Nyáry a következőképp mutatja be két szereplője halálát: „A házaspár 1938-ban, huszonhat hónappal az író agyműtete után Siófokon nyaralt. Karinthy szürcsölve itta a kávé, Aranka pedig a többi vendég előtt rápirított: »*Úriember nem csap lármát a feketéjével. Neveletlen kamasz.*« A jelenetből szövváltás, majd pohártörésig fajuló jelenet keveredett. Az író dühösen felment a szobájába, és egy óra múlva agyvérzésben meghalt. Aranka élete végéig magát vádolta. Még hat évet élt folyamatos nélkülözések közepette. 1944-ben a kórházból vitték el, ahol dolgozott. Már a vagonban a férje nevét kiáltozta, hiába. Az auschwitzi rámpán arra hivatkozott, hogy orvos, de félrelökték. Egyesek szerint Mengele megismerte, mint egykori bécsi kollégáját, de ez inkább legenda. Szemtanúk szerint felpofozta az őt őrző keretlegényt. Azonnal lelőtték” (32). A szerző legfőbb forrása (melyet a bibliográfiában is jelöl) valószínűleg Borgos Anna egyik tanulmánya lehetett. Ám a két szöveget összehasonlítva van néhány különbség. Például Karinthy halálát bemutatva Borgos nyomatékossítja, hogy a szürcsölés-jelenet Karinthy Ferenc 1973-as, *Szellemidézés* című könyvéből származik, és hitelessége bizonytalan. Mint Borgos írja: „Karinthy Ferenc regényesített memoárja, melyben persze nyilvánvalóan erős a dramatizálás, stilizálás, olyan forgatókönyv keretében beszéli el az utolsó percek történetét, amelyben Karinthy agyvérzése egyértelműen az Aranka által felkorbácsolt indulatok fiziológiai következményeként jelenik meg.”¹⁰ Borgos azt is kiemeli, hogy Böhm Aranka életében feltehetőleg férje halála után is előfordultak más férfiak, az auschwitzi eseményekkel kapcsolatban pedig több visszaemlékező vallomását is bemutatja, hangsúlyozva, hogy nem tudhatjuk pontosan, mi történt, hiszen a különböző történetek más és más módon jelenítik meg a tragikus eseményt.¹¹

Mindezzel nem azt akartam illusztrálni, hogy Nyáry nem a „valóságot” írja meg, hanem azt, hogy olyan műfaj keretei közt dolgozik, mely óhatatlanul megköveteli a szállak elvarrását, a bizonytalanságok eltüntetését, a lekerekítést, a hatásos történetvezetést. Azonban véleményem szerint éppen ez lehetne nagy különbség a Facebook által megkövetelt forma és a könyv között: ami a közösségi oldal olvasási szokásainak megfelel, az egy könyv esetében némi hiányérzetet kelt. Itt túl rövidek, túl kerek a történetek, talán megért volna némileg több időt és nagyobb terjedelmet, hogy a szerző alaposabban körüljárhassa életüket, és művészetükhöz is erőteljesebben kapcsolja. Ez a másik, ami hiányzik ugyanis: minden fejezet végén van egy-két vers vagy napló-, illetve levélrészlet, de ez mégis valahogy kevés, időnként jó lenne többet megtudnunk a művekről. Nem irodalomtörténeti adatokra, tudományos tényekre gondolok, hanem például arra, hogy pontosan kik azok, akik így szerettek, és szerelmeik, érzelmi ügyeik milyen formában jelentek meg irodalmi munkásságukban. Bizonyos helyeken fel-felvetődik ez, ám ilyenkor általában a szerelmi történet részeként. Például a Nagy László és Szécsi Margit kapcsolattal elmesélő fejezet végén ezt olvashatjuk: „A 70-es években mindketten a legnépszerűbb költők közé tartoztak. Verseik mára kikerültek az irodalom fősodrából. Elavult poétikák, így mondják. Pedig érdemes lenne újraolvasni őket, valamit nagyon tudtak a szerelemről” (118). Azaz a házaspár kánonból való lassú kiszorulása mintegy szerelmi történetük

¹⁰ Borgos Anna: *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századéln.* Noran, Budapest, 2007. 358.

¹¹ Borgos: I. m. 366–368.

utolsó fejezete: sírig tartó szerelmüknek még a feledéssel is meg kell küzdenie. Tudjuk, a történet itt is bonyolultabb kissé, de persze ezzel együtt az is igaz, hogy újraolvasásuk mindenképp hasznos lenne.

Nem szeretném azonban túlságosan élesen bírálni Nyáry vállalkozását, mivel úgy gondolom, a könyv igényesen elkészített, hatásos, ám az olcsó hatásvadásztól minden esetben tartózkodó, ízléses munka. Szép történeteket kapunk szép könyvben. Talán kevésbé izgalmas vállalkozás ez – legalábbis számomra –, mint a Facebook-bejegyzések, hiszen éppen azok dialogikusságát, napi aktualitását, a közvetlen reakció izgalmát nem teszi lehetővé a kötetforma. A Facebook-irodalomtörténet többé-kevésbé működött, hiszen az egyes történetek utáni reakciók (melybe olykor még az adott irodalmi figura rokonai, utódai is bekapcsolódtak), a napi eseményekhez való kapcsolódásuk éppen azt mutatta meg, hogy miként formálódik az új közegben az irodalmi hagyomány, hogyan alakul a művekhez és a szerzőkhöz való viszonyunk. Valószínűleg maga a kötet is e történet része már, annak jegyében, hogy a könyv mint anyagi tárgy kulturális szerepe még mindig jóval nagyobb, mint az internetes szféra befolyása. Vagyis az interneten befutott jelenségek előbb-utóbb a könyvpiacra is megjelennek, hiszen a könyv még mindig őrzi kulturális rangját és funkcióját. Ám emellett mégsem gondolnám, hogy haszontalan vállalkozás lett volna a kötetbe szervezés, mivel – ahogy a siker is mutatja – kielégíti az irodalom egy bizonyos, mostanában talán mellőzött és támadott szférája iránti szükségletet, a szerzői legendáriumok megismerésének örömeit. Ezért aztán megvan a hely az ilyen műveknek is, fontos, hogy legyenek. Hiszen irodalomról és írókról van bennük szó, és a könyvet olvasva talán mind többen veszik majd elő a történetek szereplőinek munkáit is, hogy elvagy újraolvassák őket. Ha csak amiatt, mert a szerelmes emberre kíváncsiak, akkor azért – de legalább a kezükbe veszik.

P. SIMON ATTILA

ÚJONC ESETE ZÁVADA PÉTERREL

Závada Péter: Ahol megszakad

„Egy szót írok, az is rímel”
(Akkezdet Phiai – Kottazúr, Arany közértpult című szám)

Závada „Újonc” Péter bő nadrágját pantallóra cserélte. Így tudnám összefoglalni azt a benyomást, amit az MC/költő verseskötetének első olvasata tett rám. És amit a további, mélyebb befogadásra tett kísérletek nagyrészt megerősítettek. Fontos azonban előrebecsánom, hogy ezt a könyvecskét nem tudtam Závada (és az AKPH¹) eddigi munkásságától függetlenül olvasni, s ezzel nem pusztán szubjektív meghatározottságaimra kívánok rámutatni. Az eddig megjelent kritikák abból a szempontból egytől-egyig megegyeznek, hogy szerzőik megemlítik ugyan a fiatal költő MC-ként végzett tevékenységét, az értelmezés során azonban szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyják a „kettős szerep” kínálta szempontokat.

Urfi Péter a rapszövegek nyersességét hiányolja: „A dalok kortársi nyelve helyett múlt századi poétikát kapunk, az olykor gyomorforogató szexizmus helyett olykor émelyítő érzelgősséget.”² Az AKPH-szövegekhez képest valóban visszafogottabbnak tűnnek Závada versei, ám helyenként így is kísértének a múlt mélytorkai (bocsánat, mély torkai): „Máskor pedig, mint a trópusok boája, / ... a szád, édes, te is úgy tátod á-ra, / s feltáru, fel, a vége-nincs torok”(60.). Toroczkay András néhol kimondottan rosszindulatú kritikájában³ a kötetért sorban álló tiniket vizionál, és szintén egyfajta jelentésséggel társuló szókimondást hiányol. Hogy ő mit tart ilyennek, arra – egyébként nagyon jó érzékkel – Újonc *Benedekelek* című számát hozza példaként. Mindketten abban látják a kötet egyetlen pozitívumát, hogy alkalmas lehet a költészet népszerűsítésére a fiatalok körében.

Az albumok szövegeiben megszokott, általában elmés szabadszájúságot, lazaságot magam is hiányolom, ám szeretném felhívni a figyelmet egy alapvető ellentmondásra. Az említett jellemzőket, valamint a progressziót, előremutatást olyan kritikusok kérik számon, akik még mindig a papír alapú hordozóktól várják, hogy a minőségi irodalom beszédtema legyen. Ezért fontos bevonnai az értelmezésbe az AKPH élő (egyszeri, megismé-

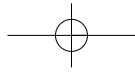
¹ AKPH – az Akkezdet Phiai nevű rap-együttes bevett rövidítése a hip-hop kultúrában. Eddig két lemezük jelent meg: 2003-ban *Akkezdet*, 2010-ben pedig *Kottazúr* címmel.

² Urfi Péter: *Rím a lelke mindennek*. Online: <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/4006/zavada-peter-ahol-megszakad/>, hozzáférés: 2012. 10. 01.

³ Toroczkay András: *Jó sorok, rossz sorok*. Online: <http://www.kortaronline.hu/2012/05/jo-sorok-rossz-sorok/10210>, hozzáférés: 2012. 09. 30.

Libri Könyvkiadó
Budapest, 2012
68 oldal, 1490 Ft

telhetetlen) és digitális corpusát: így, egy hosszabb folyamat állomásaként érthetjük csak meg igazán a kötet valódi gyengeségeit és erősségeit. Az AKPH ugyanis olyasmint kezdett el, amit haladó szellemű ösztönművészetnek tekinthetünk. Egyfelől a legrégebbi hagyományokat idézte meg szóbeliség és írásbeliség újbóli egymáshoz közelítésével, és ez nem hagyta érintetlenül a költő szerepét sem: a srácoknak a koncertek, jamelések és freestyle-lozások alkalmával énekmondókká is kellett válniuk – ez pedig a költői és az előadói szerep közti határokat kérdőjelezte meg. Mindezek mellett a legmodernebb eszközök nyújtotta lehetőségeket is kihasználták, kezdve a színpad-hangosítás-tánc-tér hármásától a digitális hordozókon vagy az interneten való megjelenésen keresztül a blogírásig.

A *Kottazűr* című albumon több helyen már kifejezetten azzal játszottak, hogyan lehet a kanonizált irodalmi szövegeket beilleszteni ebbe a hipertextuális térbe, így például a *Zenebuddizmusban* Petri György *Apokrif* című verséből szerepel szó szerinti idézet („József nem tud elaludni, / keres valami piát”). Emellett olyan nyelvi leleményeket találhatunk, amelyek sajnos csak nagyon ritkán fordulnak elő az *Ahol megszakadban*. A „CD-ROM lesz sírom is, mely iPod és eltakar” (*Kottazűr*, *Hangerő* című szám) sor a legsikerültebbek közül való, egyszerre nyelvjáték és egy irodalmi hagyomány továbbgondolása.

Az AKPH tehát a nyugati spoken word és hip-hop kultúrából, valamint a street art, az irodalmi és a filmes hagyomány bizonyos rétegeiből kiindulva, a technikai eszközöket felhasználva olyan ösztönművészeti egységet hozott létre, amely a mai napig frissnek hat.

Az *Ahol megszakad* ebben a sorban már hordozója miatt old school. Különösen, ha hozzávesszük Závada 2010-ben, egy TEDx konferencián elhangzott kijelentését, mely szerint „a nyomtatott forma, mint olyan, kvázi elavult”⁴. Ha ezt leegyszerűsítő, elhamarkodott kijelentésnek tartjuk, akkor is érdemes végiggondolni, hogy a főntebb vázolt folyamat tükrében vajon nem tőle várhattuk-e volna a hagyományos, papír alapú kötet-forma újragondolását? A teljesen kézenfekvő e-könyv formátum mellett gondolhatunk itt CD-mellékletre, a street art mint forma bevonására, és még lehetne sorolni.⁵

Akadnak darabok a kötetben, amelyek mégiscsak kapcsolódnak ehhez a hipertext-háléhoz. A *Boldog óra* és a *Nugát* már a *Kottazűr*ön is szerepelnek. Előbbi *A Skit érdekel* címmel önállóan, utóbbi az *5 terem* részeként. A *Pesti samponhoz* pedig – amely egyébként, a kötet több versével együtt, magában is megállná a helyét – videó készült, és a két alkotás nagyon is termékeny kölcsönhatásba léphet egymással. Elég csak azt a részletet felidézni, amelyben a versmondó a „Mint egy nagy, náthás orr, csepeg / a kőkút.” és a „Taknya fölbuzog.” mondatok között szipog, s ezzel a referencialitás és a fikció játékát erősíti fel.⁶ Mindezekon túl többféle hagyományréteget mozgat meg és gondol tovább: egyrészt tekinthető Babits Mihály *Messze... messze...* című verse újraírásának.⁷ Másfelől Parti Nagy Lajos stílusát idézi néhány sor: „Járda-tetris: műkő, falap”, vagy „Hétköz. Napsütés.”; a befejezés („Inkább otthon, de nem haza.”), és az a mód, ahogy Budapestet lefesti, az említett költő *Szívlapátjával* hozható összefüggésbe.⁸

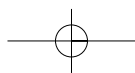
⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=YCgx284pfPI>, hozzáférés: 2012. 10. 01.

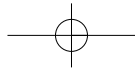
⁵ Valamiféle hipertextként elgondolt szövegekre mégiscsak következtethetünk, ha figyelembe vesszük az „utóéletüket”, de ezek a próbálkozások inkább megzenésítések, nem az alkotás lényegi működéséből következnek. Ld. AKPH feat. Amoeba (MR2), vagy a „slam poetry koncert” a Merlínben.

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=brRLeJprBhs>, hozzáférés: 2012. 10. 05. A vers Budapest egyes tereire utal, amelyek pedig a videó színhelyeiül is szolgálnak, a referencia-fikció viszony emiatt még fontosabbá válik. Emellett az audio-vizuális ingeranyag és a szöveg összjátéka olyan esztétikai tapasztalathoz vezet, amelynek leírása valószínűleg meghaladja azt, amit egy kritika keretein belül ki lehet/ki tudok fejezni.

⁷ Erre már Mohácsi Balázs is felhívta a figyelmet. Ld. Mohácsi Balázs: *Ahol folytatódik*. Online: <http://barkaonline.hu/szin hazak/2919-ahol-megszakad>, hozzáférés: 2012. 10. 01.

⁸ A témához még lásd (vagy inkább halld): *Kottazűr*, *Budapestmód* című számát.

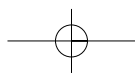

A kötet szövegei több irodalmi hagyományhoz is kapcsolhatók, de a legfontosabb ezek közül egyértelműen a nyugatos-modernista vonal. Nem előzmény nélkül való ez a kapcsolat, elég a *Kottazűr Nyugat 100* című felvételére emlékeztetni, amely a magyarországi hip-hop kultúra és a *Nyugat* viszonyát tematizálja: [Újonc] „Bár ez kelet, mégis nyugodt, mint a kávéházban, / egy generáció lenni Csáth Gézával, / de mióta rájöttek, hogy élt Tóth Árpád, / az önbecsülésük, hát az kész totálkár.” Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád nyugatos poétikája tekinthető a kötet szempontjából meghatározónak. A legnagyobb különbség a *Kottazűr* és az *Ahol megszakad* között, hogy előbbi inkább Kosztolányi rím- és nyelvjátékai-val rokonítható; erre szintén a *Nyugat 100*-ban található erős példa: „és hát lehet káromkodni, úgyhogy shit, fuck, bitch, / éljen a Nyugat, éljen Babits!” Utóbbi a *Számadás* pillanatképeiből és elégiáiból merít, de a kettő témái között is sok a hasonlóság. A *Jövőre harminc* (28.) a halál közelségéről szól, arról, ahogy az emberélet útjának felét elhagyjuk: „Jövőre harminc – szítem visszadöbben. / Ellátni innét már a másvilágig.” A *Nuit parisienne* (63.) az *Útirajzok* ciklushoz köthető, s humoros felütése a Kosztolányi által is kedvelt dohányzás-témára játszik rá: „December lett, s a cigiről leszoktam. / Le? Még mit nem! A szín-dohányra át.” A *Mecset a Bartók Bélánt* (57.) Závada Kosztolányihoz címezte. A szonett zeneisége és virtuóz rímei is a költőelődöt idézik, ám a vers önreflexivitása ironikus olvasatot is kínál: „kering az áhítattal mormolt refrén, / úgy ír bennem is ringó kört a körre / az álom régi, sercegő lemezként. [...] fölé mered figyelmem görbetűje, / hogy tűnt hangfoszlányokból összeszeszúrje / csillogó szemcsékké a mindenséget.” [kiemelések tőlem, P. S. A.] A *Nugat* és a *Piknikmedve* (58–59.) rímeik miatt kínálnak hasonló olvasatot: díszdoboznyi bonbon – tejnugát a Holdon; málnagranulátum – oldalán a dátum; kisiklik – Pickwick stb.

Ha eltekintünk a fentiekben már részletezett mediális hiányérzetünktől, akkor a legsikerültebb versek – a *Pesti sampon* mellett – azok, amelyek nem a szóhasználat vagy a szintaxis szintjén próbálnak „művészeknek” tűnni, hanem amelyekben a köznapi, közvetlen megszólalás darabjait a motivikus összefüggések egységgé rántják össze. Ilyen az *Indián nyár* (31.), ahol az Orczy tér rézbarnáját és egy dagerrotípia fakó foltjait a „rumoskóla egy részeg indiánban” sor foglalja egységbe. Vagy említhetők még a címadó vers (42.) villamos- és anyajegyei: „Utazni, venni villamosjegyet... Anyajegyvel az életvonalon / ingázni, leszállni tragédiáknál”. A *Résistance naïve* (13.) is kiemelhető: „Vaskos kis téglalapokká hajtogatott / papírcetliken kézbesítette az üzeneteket.”, majd: „A házak fölülről nézve / mint a négyrét hajtogatott papírcetlik.”

A kötet legnagyobb gyengeségének azt tartom, hogy nem vállalja a több helyen kiválóan megtalált egyszerűséget. Nem vállalja a „hentesárupult”-ok, a „kovácsoltvas korlát”-ok és a „panelbéli szoba-konyhák” egyszerűségét. Hol a mesterkéltnek ható, avíttas vagy tudományos szóhasználat, hol a túlbonyolított mondatszerkezetek, hol pedig valamiféle kötelezőnek érzett rímelés mögé bújik. Ilyen például a *Még ma velem leszel* (29.), „a prepubertásban a neurózis”; „a tehetség a gyász hiperbolája”), a *Fokok között* (39.) giccsessége vagy az *Ajánló vízhez* (44.) a maga negédes „bódulat”-ával és sekélyes befejezésével: „- s nem látszik még, hogy mit viszünk magunkkal, / s mi lesz, mi majd belőlünk ittragad.” A lazának szánt sorok esetenként egészen görcsösek: „így tér meg minden önmagába, asszem. Ez amolyan paradeigma, vagy mi.” (17.) A *Szinopsis* sorai, bár ironikus, a bölcsész-kliséket parodizáló olvasatot is kínálnak, szellemességükben elmaradnak a második album bizonyos szövegeitől. A versben „a polcon Rilke dől egy Proust-kötetnek / - eltűnt időnkben mennyi révület!” (64.), a *Kottazűrön* pedig: „Míg te »keep it real«, én keep it Rilke. / Egy-két híresség kell minden rímbe...” (*Baklava* című szám). Összességében azonban az imént tárgyalt versek és részletek nem jellemzik az *Ahol megszakad* egészét.

A kötet, minden hiányossága és gyengesége ellenére, pusztán szöveggént szemlélve erős kezdés, mégis: ez lehet az a pont, ahol egy remek összművészeti kezdeményezés megszakad.

WALLA NÓRA

MAGÁNYTERÜLET

Győrffy Ákos: *Haza*

Az eddig leginkább lírikusként ismert Győrffy Ákos legutóbbi, *Haza* című könyvében prózaíróként is bemutatkozik. A válogatásban olvasható esszék, novellák elbeszélőjének legmeghatározóbb vonása, hogy szellemi-lelki adottságai (Mircea Eliade terminusával élve) homo religiosus-szá teszik, azaz létét a szent és profán dimenziók rendjén keresztül tapasztalja meg. Tudja, hol a határ. Ám amiben él, a nyugati ember modern világa már eltörölte, érvénytelenítette ezeket a határokat. Így a homo religiosus magára marad, otthontalanná válik. A világban járva pontosan érzékeli, hol van a szentség, illetve az ahhoz kapcsolódó rítusok helye és ideje, de jobbára csak hiányt, feledést, torzulást talál. Az egyetlen állapot, amelyben magára találhat, az abszolút magány.

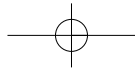
A kötet szövegeinek többsége olyan alkalmakról számol be, mikor az elbeszélőnek sikerül a magány rituális beteljesítésén keresztül megszelídíteni önnön idegenségét, vagy már szinte teljesen elfeledett szertartásokat pótolni. Ezek az alkalmak egy-egy túrához, utazáshoz köthetők, melyek során közelebb kerül egy otthonosabb, másik életnek nevezett dimenzióhoz. Győrffy rendszerében a tényleges, saját élet csak esetleges díszlet, amely egy igazabb, mélyebb létet fed el. „Mintha lenne valamilyen igyekezet arra nézvést, hogy még az emléke is elfelejtődjék annak, amire az elmúlt évezredekben egész kultúrák épültek. A másik életet azonban mindez nem érinti, mint ahogy nem érintette semmi olyan üzenet, amelyet az innenső partról intéztek hozzá. A másik élet érintetlenül megvan, létezik, és ugyanolyan, mint ötezer éve volt.” (*A másik élet*) A módszer, amely elvezeti e másik élethez, leginkább a meditációhoz hasonló. A természet bizonyos jelenségei, egyes erdőrészek, útszakaszok, élőlények vagy sokszor épp maga a járás szolgál meditációs tárgyként, de a Győrffy-féle meditáció legfontosabb eszköze a tekintet.

„Tartsd tisztán a tekinteted.” – olvassa félre az elbeszélő a KEEP THE SEA CLEAN feliratot a (*Trieszt-töredék*) című szövegben. A tekintet éle, tisztasága miatt Győrffy Ákos írásművészete a magyar prózából talán leginkább Mészöly Miklóshoz köthető. Mindkettejüknél a táj, a környezet bizonyos elemei, illetve azok egymáshoz való viszonya válik a személyesség legtisztább megfelelőjévé. A minta ugyanaz: addig, és olyan kizárólagosan nézni valamit, amíg a látvány kiszorít az elméből minden mást, személyesség és személytelenség egy képben olvad össze. A mészölyi Saul elragadtatása is így megy végbe: olyan intenzitással hajszoja a tettenérést, míg nem tud többé különbséget tenni az út külső és belső képe között.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2012
102 oldal, 2290 Ft

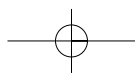

Győrffy esszéinek legtöbbje is ilyen elragadtatás-történet. Ezt az elragadtatottságot a keresztény misztikusokhoz hasonlóan kegyelmi pillanatnak nevezi, melyről az *(Angyal)* című darabban így ír: „Olyan erő nyilvánítja ki magát ilyenkor, amely nincs tekintettel senkire és semmire, nem ismer polgári erkölcsöt, de hétköznapi értelemben vett vallásos meggyőződést sem.” Győrffy angyala rilkei – iszonyú, kérlelhetetlenül feltárja az igazságot. Egy 2010-ben megjelent versében azt írja, nem tud latinul, de ezen a nyelven ért. Latinul a ‘sacer’ szó egyszerre jelent megszenteltet és átkozottat. (Finály Henrik szótára szerint a kettős jelentés oka, hogy a „az istenségnek szentelt áldozati barom egyszersmind halálra volt szánva.”) Győrffy Ákos valóban érteni látszik ezt az alapvető azonosságot, amely az epifániában fedi fel magát. Minden kor és kultúra rendelkezik ezzel a tapasztalattal – az ókori nyugati vallások papjai, a kereszténység hiteles alakjai, a távol-keleti szerzetesek, ha másképp is számolnak be róla, hasonlóképpen élik meg. A *Haza* (ahogy egyébként Győrffy költészete is) mindegyikkel rokonságot mutat. E rokonság talán a kereszténységgel a legszorosabb, viszont kiemelendő, hogy még azon szövegek sem válnak (kizáró) hitvallássá, amelyekben a legsűrűbb a keresztény szimbolika.

Keresztes Szent János életműve a keresztény irodalom egyik legkimagaslóbb költői teljesítménye. Egy, a vallásos elragadtatásról szóló himnuszában a *Haza* minden kulcsmotívuma megtalálható. „Tökéletes tudomány / béke csöndje és kegyesség, / mérhetetlen mély magány, / tévelygőnek, hogy vezessék, / titkos út, hogy el ne essék. / Nem beszéltem, csak dadogtam, / mindent ismertem tudatlan. / Idegenül önmagamnak / véle egy és tőle részeg, / érzékeim mind kihagytak, / éreztem, hogy mégis érzek, / s fölfogja bennem a lélek, / amit tudni mégse tudtam, / s ismerek mindent, tudatlan.” (*A szemlélődésből fakadó elragadtatottság strófái*) (ford. Takács Zsuzsa) Az alaphelyzet mindkettejüknél a szemlélődés, vagyis azon állapot, mikor az ének sikerül eltávolítani önmagát a látvány útjából. Amikor pedig eljön a kegyelmi pillanat, mindkettejük ugyanazt éli át: magányos eufóriát, az érzések átlenyegülését és egy olyan tudás birtokba vételét, amely felülírja hagyományos hordozóját, az emberi nyelvet.

A verseskötetekhez hasonlóan a *Hazának* is kardinális pontja a nyelv kérdése. Ahogy a tényleges, saját életnek van egy igazabb megfelelője, úgy a hétköznapi nyelvnek is. Győrffy ezt a másik nyelvet a természet tárgyaitól, élőlényeitől (zúgó, vadludak, páfrányok) tanulja, és szövegeiben a két nyelv közti átjárhatóság lehetőségét keresi. „A hang, ami szól, az a hang, ami általam, belőlem időről időre a maga bizonytalan és esendő módján artikulálódik, soha nem túrt meg semmiféle kívülről ráerőltetett formát vagy szerkezetet. A szöveg íve, a szöveg ritmikája, a szöveg mestergerendája valami olyasmi kell, hogy legyen, amiről nem tudok semmit, és mégis a legmélyebbről irányítja minden mozgulatomat. (...) Amikor a szövegből kiég minden haszontalan, oda nem illő elem, és nem marad más, csak a szövelein áttetsző hatalmas égbolt.” (*Holtág*) A szerző a *Haza* szövegeiben igyekezett megtalálni ezt a szükségszerű szerkezetet, és törekvése, habár sikertelenségre van ítélve, mégis eredményes. A meditáció, a monológ szabad áramlását egy pontos, tárgyilagos elbeszélői hang közvetíti. Ezzel a kettősséggel összhangban a szövegek kétféle minőséget egyesítenek: novellisztikust és absztrakt-esszéisztikust. E kettő úgy viszonyul egymáshoz, mint a példázat klasszikus műfajában a történet és magyarázata – ugyanazt adják át kétféle eszköztárral. A kötet így a sok ismétlődő motívum ellenére sem lesz monoton, inkább egységes, jól megkomponált költemény benyomását kelti.

A könyv egyik kulcsszava, alapélménye az idegenség. Hogyan is ne lenne idegen valaki ebben a világban, aki számára az önazonosság leginkább a kollektív tudattalanból átragyogó aranykorként elképzeltető? A *Haza* által közvetített idegenség-tapasztalat azonban nem csupán a vallási környezetét vesztett vallásos ember szükségszerű létélménye, hanem az elbeszélő személyét meghatározó legmarkánsabb egyéni jellemvonás is, amelyet több helyütt az elszigeteltség szinonimájaként használ. Ha van különbség Győrffy

Ákos verseinek lírai alanya és a *Haza* elbeszélője között, talán épp ebben, az idegenség ki-terjesztésében ragadható meg. Míg a Magvetőnél megjelent korábbi két verseskötetének (*Nem mozdul*, *Havazás Amiens-ben*) néhány emlékezetes darabjában fontos szerepet kapott egy barát, szerető vagy önmaga közvetlen megszólítása, addig a *Hazában* nincs semmilyen nyelvi kapcsolatteremtés, nem szól senkihez, az olvasóhoz sem. Ez egyrészt a szövegek már említett meditáció-jellegének következménye, másrészt műfaji sajátosság, hiszen míg a lírának alapvető eleme az aposztrophé, addig az esszé sokkal inkább az önmagukért való gondolatoknak ad helyet. Azonban ennél valószínűleg többet is jelent a kapcsolatteremtés eltűnése.

„Mintha ösztönösen azon / dolgoznék, hogy teljesen / egyedül maradjak.” – írja Gyórfy egy korábbi versében. (Utána, in: *Nem mozdul*) A *Haza* mintha épp e munka eredményességéről tanúskodna. Ha a válogatás egyes szövegeiben akadnak is társai az elbeszélőnek, nem befolyásolják az adott gondolatmenetet, nem jön létre köztük dialógus. Ami történik, velük egyszerre történik, de nem velük együtt. Vagy ha velük együtt is, nem miattuk. „Látom magam vagy magunkat emelkedőben vagy ereszkedőben épp. És azt is mind, hogy miről beszélgettünk, vagy miről gondolkodtam ezen a néhány méteren. Néha még mindig meglep, hogy egy adott helyen mindig ugyanaz jut az eszembe. Én jegyzem-e meg a helyet öntudatlanul, vagy a földben, a fákbán, a fűvekben marad meg az információ, ami valami rejtélyes módon közvetítődik ilyenkor felém.” A (*Hegyi beszéd II*) című esszé e részlete is arról tanúskodik, hogy a beszélő sokkal inkább környezetének egyes elemeivel, a növényekkel, tárgyakkal kerül párbeszédhelyzetbe, mint a mellette lépkedő emberekkel. A versekben (a Gyórfy-féle aktivitás keretein belül) még aktívan megélt szerelmek itt már csak kísértő gondolatokként, démonokként vannak jelen, melyektől úgy szabadul meg, hogy kizárandokol önmagából, mindaddig, míg saját nevét is elfelejti. Míg a 2007-es *Nem mozdulban* még legalább öt olyan szöveg olvasható, amelyben a lírai én (sikeres vagy sikertelen) kísérletet tesz arra, hogy kapcsolatba lépjen egy másik emberrel, addig a 2010-es *Havazás Amiens-ben* már csak két ilyen darabot tartalmaz, a *Haza* pedig csak egy félig elmulasztott lehetőségről számol be. A (*Köd*) című darabban az elbeszélő egyik túsorán a kilátóban egy fiúval találkozik: „Nem szóltunk egymáshoz, mit lehetne mondani egy ismeretlennek a ködben, egy hegytetőn. Nézem én is bele a ködbe, vele együtt, hosszú percekig át. Aztán megmozdult, felhúzta a kapucnit a fejére, és mielőtt eltűnt volna a lefelé vezető csigalépcsőn, még odaszólt, vagyis inkább megkérdezte, halkán, mint aki nagyon rég nem szólalt meg, és most neki a legfurcsább ismét halani a saját hangját, megkérdezte, hogy ugye, te sem látsz semmit. Nem, mondtam. De valószínűleg nem hallotta már, mert eltartott egy darabig, míg ki tudtam nyögni, hogy nem. És addigra nem volt ott, elfoglalta a helyét a köd, úgyhogy inkább a ködnek válaszoltam, hogy nem. Azt hiszem, a legösszintébb kérdés volt ez, amit valaha hallottam.” Gyórfy prózastílusának néhány jellegzetessége jól látszik ezen a részleten. A szintaktika kiemelten fontos szerephez jut – a rövid, egyszerű és a többszörösen összetett mondatok váltakozása, illetve a ritmikusan, egyre nyomatékosabban ismétlődő 'nem'-ek szoros struktúrát adnak a szövegnek, amely tökéletes összhangban van a jelenettel. Szélsőséges helyzet; két ismeretlen véletlen találkozása egy mindentől, még az időtől is elválasztott helyen. Fordított halál: nem az ember – az érzékelés – szűnik meg a világ számára, hanem a világ az emberi érzékelés számára. Végül egyikőjük tanúnak szólítja a másikat, de a választ már nem várja meg.

A kötet egyik leggyakrabban használt motívuma, a köd vagy félhomály általában a beszélő ének a világtól való állandó elszigeteltségére utal, amely másokkal nem megosztható, és minden emberi kapcsolatot nehézkesé, visszássá tesz. Az elszigeteltség hátterében a nyelv kétféle természetének már említett problémája áll. „Mintha létezne egy másik nyelv, amely kísértetiesen emlékeztet arra, amit én használok, mégsem értek egy

szót sem belőle, miközben úgy teszek, mintha érteném. Azt a vékony falat, ami elválaszt tőlük, néha már tapinthatóan éreztem." (*Holtág*) A (*Köd*) éppen azért kivételes része a könyvnek, mert az ismeretlen fiú átkerül a fal másik oldalára, az elbeszélőhöz. Mikor a külvilág nem érzékelhető többé, a mindennapok szerszámszerű nyelve is megszűnik, de létrejön helyette az a közös nyelv, amelyen megszólalni maga az őszinteség.

Mircea Eliade szerint teljesen profán lét nincsen. Elég csak a mindennapjainkat ütemező rengeteg szertartásra és azok eredetére gondolni, hogy könnyen belátható legyen, igaza van. Így Győrfy Ákos kötetei mindenkit érintenek, és ha sikerül eléggé elcsendesve olvasni, mindenkit meg is érinthetnek. És mivel a szövegeiben megszólaló hang amennyire halk, olyan határozott is, kevés az esélye annak, hogy nem éri el célját.

M. NAGY MIKLÓS

A TENGER FÖLÖTT

Mihail Siskin: Levélregény

Valamikor, még a kilencvenes évek elején a Vajl–Genisz esszéíró duó (*Édes anyanyelv* című ragyogó kötetük magyarul is megjelent akkoriban) egyik könyvében a legjelentősebb orosz írókat különböző ábrákkal, spirálisokkal, körökkel, vektorokkal szemléltette – ami persze inkább csak játék volt. Vajon milyen ábrát rajzolnának most Siskinről? Én alul tengert jelző hullámvonalakból magasra fölünkörödő és összekapcsolódó spirálisokat látok magam előtt: a régóta Svájcban élő Siskin a mai orosz irodalom demonstratívan elitista alkotója – magasan a mindenféle politikai és céhes adok-kapok fölött lebeg; annak ellenére, hogy ritkán, nagyjából ötévente jelenik meg új regénye, elnyerte már a mindhárom igazán fontos irodalmi díjat (a Bookert, a Nagy Könyvet és a Nemzeti Bestsellert); és az orosz kritikai élet lassan beülteti Vladimir Nabokov évtizedek óta üres trónjába – amire persze nyugati jelöltek is vannak (Javier Marías vagy Arthur Phillips például). Mikor ez utóbbi kifejezést használtam nemrég egy konferencián („uzse pocstyí zanyjal doninye pusztujuscij tron Vlagyimira Nabokova”), Natalja Ivanova, a neves orosz kritikusnő a szavamba vágott: „Na, azért mi ezt nem gondoljuk így.” S aztán egyetértettünk abban, hogy egyrészt Nabokov trónja mindörökké üres marad (ahogy, mondjuk Shakespeare-é is), hogy Siskin „fényévekre van tőle” (ezt ő fogalmazta meg így), és hogy ennek ellenére a mai orosz „irodalmi folyamat” egyik legérdekesebb alkotója és jelensége – egyszóval kiváló író.

A magyar olvasó *in medias res* kezdheti az ismerkedést Siskinnel – a *Vzjatyje Izmaila* (Izmail bevétele) és a *Venyerin volosz* (Vénusz hajtincse), két bonyolult szerkezetű, ízig-vérig művészregény helyett a harmadik könyv jelent meg magyarul: az a *Levélregény* (Piszmovnyik), amelyet konceptuális-experimentális játéknak is lehet ugyan tekinteni, s ugyanakkor mégis elmozdulás a lektúr felé – vagy legalábbis a „tenger”, a mai orosz „irodalmi folyamat” fölött lebegő játékához Siskin most elsősorban a számunkra főként Ljudmila Ulickaja által félmjelzett „orosz női irodalom” stílusát, témáit, „lelkiségét” emelte ki, egészen bámulatos nyelvi érzékenységgel, empátiával

alkotta meg ennek a „női” irodalomnak mintegy az eszményképet... Nem is maradt el a siker: Siskin a *Levélregény*-nyel lett népszerű író: most már nemcsak a hivatásosok – főként kritikusok – olvassák, hanem Ulickaja (meg Gyina Rubina, Ljudmila Petrusovszkaja, Olga Novikova, Viktorija Tokareva, Galina Scserbakova és a többi Oroszországban népszerű írónő) olvasói is.

Sok-sok témába belekaptam hirtelen – ezeket most ki kell bogozni: leginkább azt, hogyan működik együtt, egy re-

Fordította: Földeák Iván
Cartaphilus Könyvkiadó
Kistarcsa, 2012
374 oldal, 3000 Ft

gényben Nabokov prózapoétikája a női lektúr beszédmódjával; ami összekapcsolódik egy nagyobb, a mai irodalom trendjeit, vektorait illető témával – hogyan kezd elfoglalni az irodalom mainstreamjét a lektúr és a magasirodalom hibridje (metafizikai krimik, fantasybe oltott antiutópiák, sci-fi-paródiák és a többi: óriási vonnegutiánus, tolkieniánus és – Oroszországban – *ulickajánus* áradat).

A regény szüzséjét – amely persze sokkal inkább *concept*, mint hagyományos értelem-ben vett szüzsé – viszonylag egyszerű elmesélni; ám mégis problematikus, egyrészt azért, mert minden olyan olvasó számára, aki e kritika alapján próbálja eldönteni, hogy elolvasa a könyvet, nagymértékben csökkenti az élvezetet – vagy legalábbis egészen más olvasói élmény lehet minden előzetes ismeret nélkül találkozni a szöveggel. S alighanem az író is ilyen „tudatlan”, s ezért meg-meghökkenő, önmagában ösztönösen is mindegyre értelmezési stratégiákat kereső olvasóra számítva alkotta a szöveget. Úgyhogy most arra biztatom ennek a kritikának az olvasóját, hogy gyorsan csukja be a folyóiratot, és az én szerény értelmezési kereteim nélkül álljon neki a könyvnek – nem garantálom, hogy élete egyik nagy olvasmányélményével ajándékozza meg, de azt igen, hogy furcsa élmény lesz: sokat fog csodálkozni, és a szokásosnál figyelmesebben fog olvasni, keresve a fogódzókat...

A szüzsé-concept tehát, mint mondtam, viszonylag egyszerű (ahogy a fülszövegben is olvasható: „első pillantásra minden egyszerű”): két szerelmes fiatal, Szása és Vologya leveleit olvassuk; Vologya a hadseregben van, beszámol az ottani hétköznapokról (ellop-ták a sapkáját, meg kell tisztítania a vévét, írónak nevezik ki stb.), Szása pedig az együtt töltött boldog időkre emlékezve szenved a hiányától, s aztán szép lassan mindenféléről mesélnek egymásnak, gyerekkorukról, szüleikről, az élet nagy kérdéseivel kapcsolatos gondolataikról... Az olvasóban (mármint a gyanútlan olvasóban, aki semmilyen ismertetőt, kritikát, Wikipedia-szócikket nem olvasott el előtte) a finoman mikrorealista, időnként izzóan erotikus és mindvégig a fiatal szerelem szentimentalizmusának hangján szóló leírások, emlékezések, elmélkedések közepette lassanként alakul ki a gyanú, hogy valami nincs rendben az idővel. A levelek nem reflektálnak egymásra, pontosabban csak valamilyen mély, lelki és motivikus szinten kapcsolódnak össze, ha úgy tetszik, valami ezoterikus-filozofikus „örök szerelem”, „időn túli” vagy „időn kívüli” megértés, egymásra találás szintjén – s ekkor kezdjük el keresni azokat a reáliákat a szövegben, amelyek elhelyezik számunkra a történetet az időben. Nem sok van belőlük, legalábbis ami Szásenyka életének idejét vagy „kronoposzát” illeti; mert azt azért előbb-utóbb megtudjuk, hogy Vologya a pekingi bokszerlázadás leverésére induló közös orosz-amerikai-német-japán-francia hadjáratban vesz részt – ami azt jelenti, hogy nagyjából 1900-ban járunk. Szásenyka idejében azonban van lemezjátszó, aztán már szárnyas betét is, tehát ő legalább fél évszázaddal később él. Egyébként nagyon kevés az ilyen időjelző reália, ennek ellenére az internetes kommentelők körében majdhogynem hobbi lett a keresésük. Az egyik kritikus például figyel, ahogy Szása villamossal megy a munkahelyére (Moszkvában 1892-től van villamos, tehát ez nem sokat árul el), a Titanic katasztrófájáról olvas az újságban (1912), melynek az első oldalán „a háborúról” van szó (de vajon melyikről?), az utolsón pedig van egy keresztretvénnyel (ami állítólag először 1929-ben jelent meg orosz újságban). Másvalaki felfedezte, hogy Vologya olyan sapkát visel, amelyet az orosz hadseregben a második világháború előtt nem viseltek – ami lehet írói figyelmetlenség (mert különben Siskin a hadjáratot történelmileg precízen meséli el: a könyv orosz kritikusaitól tudjuk, hogy egy Dmitrij Jancseveckij nevű haditudósító naplóját használta forrásként), vagy akár az írói koncepció része: a bokszerlázadás leverése a regényben minden huszadik századi háború archetípusaként szerepel, Szásenyka minden olyan nő „képviselője”, akinek a szerelme meghalt valamelyikben e háborúk közül, Vologya pedig az örök orosz (vagy akár nem orosz) katona, aki valami ifjonti idealizmustól fűtve, az élet – és halál – értelmét kereső kamaszos gondolatokkal küszködve egyszer csak egy háborúban ta-

lálja magát: és felmerül a kérdés, hogy a halál mindennapos közelsége – vagy akár a saját halál választ ad-e bármilyen kérdésére. Emberi tapasztalat-e ez vagy minden emberiségen túli... Az olvasónak mindenesetre lassan rá kell jönnie, hogy a leírások minden érzékletessége ellenére a szöveg szimbólumok és motívumok bonyolult rendszereként működik, s nem kell benne hagyományos logikát keresni – pontosabban kell: éppen ez adja az olvasás izgalmát, de csak azért, hogy aztán rájövünk: a szöveg szétfeszíti a hagyományos olvasói elvárások kereteit. S valamiképpen persze értelmeznünk kell magunkban ennek a „lehetetlen” szerelemnek a jelentését is, mindenesetre már csak kicsit lepődünk meg azon, hogy Vologya mintha a legelső csatában meghalna, de utána is lényegében ugyanúgy írja tovább a leveleit – a kritikusok pedig, mint most én is, ennek kapcsán emlegethetik Szása Szokolov *Mezdu szobakoj i volkom* (Eb és ordas közt) vagy Nabokov *Szem* című regényét (különben maga Siskin is őket említi a leggyakrabban az interjúiban) –, mint ahogy azt is megszokjuk lassan, hogy az idő mellett bizonyos alakok is próteusziak: Szásenyka apja egyszerre sarkkutató repülő, rendező és alkoholista színész... Egy szó mint száz: egyszerre vagyunk a cári, a brezsnyevi és a posztkommunista Oroszországban (vagy egyszerre sehol és mindenhol), a regény időben jó egy évszázadot ölel fel – ami egyébként, mármint az idősíkok és reáliák ilyen összekeverése, a kronologikus ok-oksági logikába ragadt emberi, túlságosan is emberi tudat radikális szétfeszítése, a történet-szimulakrum hangsúlyozottan szubjektív téridő-koordinátákba, motivikus kronotoposzokba helyezése az orosz konceptualista irodalom egyik gyakori fogása volt, főleg Viktor Jerofejev (mondjuk, *Az orosz széplányban* vagy a „Levél anyámhoz” című elbeszélésben) –, s ha idáig eljutottunk, a *Levélregény* írói fogásait tekintve lassanként enciklopédiaként kezd hatni: benne van Nabokov, Szokolov, Jerofejev, Ulickaja... s bármelyik orosz kritikus könnyedén tudja folytatni a sort, mint ahogy folytatják is: megtalálják benne Ljudmila Petruszevszkaja ragyogó *Vremja nocs* (Éjtidő) című, magyarul nem olvasható kisregényének motívumait, vagy épp a salamovi dilemmát arról, hogy mennyi emberség marad az emberben, amikor a legdurvább fizikai szenvedések veszik körül, és a halál misztériumból mindennapos látványvá válik...

A *Levélregény* tehát egyszerre lebeg a hagyományos női irodalom elváráshorizontján (mert a szöveg nagy része finom pszichologizálással a hagyományos női témákat bontja ki: szerelem, szexualitás, lelkek összekapcsolódása, a szeretett férfi elvesztésének fájdalma, sikertelen házasság, konok élni akarás az élet minden csapása közepette, terhesség, gyermekvárás, kapcsolat a szülőkkel, az öreg szülő mosdatása stb.) és messze fölötte: valami időtlen térben, amely ugyanakkor a modern orosz irodalom fogásainak, stratégiáinak, *conceptjeinek* és dilemmáinak enciklopédiája. Mellesleg nem is *Levélregény* a címe – az oroszul *Roman v pismah* lenne –, hanem, mondjuk, *Nyelvművelőtske* vagy *Enciklopédiátska*. Megmagyarázom: a *piszmovnyik* szó a mai orosz olvasó számára nemigen jelent mást, mint egy XVIII. században írt híres könyv címét: egy Nyikolaj Kurganov nevű matematikus és pedagógus írt ilyen címmel könyvet, amelyben benne volt az orosz nyelvtan összefoglalása, sok közmondás, népköltészet és egyebek – minden, amit az orosz nyelvről tudni kellett. Az orosz szó tehát kicsit rejtélyesen utal arra, hogy valamiféle enciklopédiát fogunk olvasni – amivel nem a fordítót vagy a kiadót akarom kritizálni: valószínűleg én is inkább a „Levélregény”-t választottam volna magyar címnek, tudva, hogy a fordításban mindig veszítünk valamennyit. És, mondjuk, az utószóban elmagyaráztam volna ezeket a veszteségeket.

Földeák Iván egyébként remek utószót írt, még ha ezt nem magyarázta is el (az egész könyv remek: a fordítás, a borítódizájn, az informatív fülszöveg, a jól kiválasztott idézet a hátsó borítón), amelyből érezni, hogy lelkileg-stilisztikailag mennyire ráhangolódott Siskin regényére. Mégis kénytelen vagyok megjegyezni néhány apróságot. „Az orosz irodalom szemérmes” – kezdi Földeák Iván az utószóban az egyik eszmefuttatást, majd azt

írja: „Már ismerjük Puskin nyersen szókimondó emlékiratait nőkapcsolatairól... Siskin az elsők között mer írni a lét fizikai valóságáról.” Nem egészen világos, hogy milyen Puskin-emlékiratokról van szó: ha *Puskin titkos naplójáról*, amelyet 2003-ban adott ki magyarul a Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, az minden bizonnyal egy Armalinszkij nevű, Amerikában élő pornográf író misztifikációja – tény, hogy számos országban megjelent mint valódi Puskin-napló, de én még nem olvastam olyan komolyabb publikációt, amelynek szerzője hitelesnek tekintené a művet. Másrészt, a „fizikai valóságról”, kevésbé eufemisztikusan a szexualitásról rengetegen írtak a klasszikus orosz irodalomban is annyira szókimondóan, mint Siskin, a kilencvenes évek orosz irodalma pedig valósággal lubickolt nemcsak a szexualitás ábrázolásában, hanem mindenféle perverzítésben.

Egyébként Siskin szövege valamivel, nos, mondjuk úgy, durvább, mint a fordítás. Bár nem ez a jó jelző. Inkább: helyenként erőteljesebben ütköznek össze benne a stílusregiszterek, mint a magyar szövegben. Az író egyébként egy interjúban megfogalmazta, hogy szerinte elsősorban miért érdemes olvasni ezt a könyvet (Nabokov is szerette az ilyen megfogalmazásokat, a *Baljós kanyar* előszavában például azt írja: „a regény fő témája tehát Krug szerető szívének dobogása, a kínzás, amelynek e roppant gyöngédség alávetettük – a könyv a Davidról és apjáról szóló oldalakért született, és értük kell olvasni is”): s valahogy úgy fogalmazott, hogy a „stílusok összekarmolódása” (*carapanyije*) a legérdekesebb benne. Az első leveleket olvasva például egyszerre érezzük magunkat az orosz női próza szentimentálisan egyszerű világában („csak miattad lett oly kedves számomra a kezem, lábam, testem – mert te csókoltad, te szereted”) és Nabokov *Adájának* világában, vagy általában a világ apró részleteit mindenki másnál élesebb szemmel látó és különleges, a világ rejtett rémeit feltáró hasonlatokkal-metaforákkal leíró nabokovi szövegvilágban (és amikor azt olvassuk: „harapásom nyoma ott maradt a válladon”, úgy érezzük, valami kimaradt: hol van a nabokovi hasonlat – milyen az a harapásnyom?). De az a kifejezetten nabokovosnak tetsző mondat például, hogy „szeretném végigcsókolni a nyelvem hegyével, mint akkor, azt a kis heget, ami ott húzódik lennről köldökig, akár egy babáé, akit két részből raktak össze”, pontatlan a fordításban: az orosz szövegben nincsen szó se „hegről” (hanem „sovcsik”-ról, „varratról”), se „köldökről” (csak az van ott, hogy „ot i do”), és nem a babát rakták össze két részből, hanem magát az embert, Vologyát. Valójában tehát az ember legintimebb testrészén lévő „varratról” van szó, és Szásenyka a testi szerelemnek egy nagyon intim pillanatában meglátja, hogy az ember két részből van „összevarrva”.

Máshol azt írja Szásenyka, hogy „A világon minden mindennel összecseng, rímel. Ezek a rímek fűzik egybe, tartják össze a dolgokat, mint a tövig bevert szögek, hogy szét ne hulljon a világ”. Lehetne köztöködni, hogy ha minden mindennel rímel, akkor valójában semmi sem rímel: így ez a mondat értelmetlen, coelhós frázis – de mondjuk inkább azt, hogy a regény lektűrös-nőies stílusregiszteréhez tartozik, amelynek össze kell „karcolódnia” az egyéb stílusrétegekkel. Mindenesetre a rím, az egymástól látszólag végtelenül távol lévő dolgok (mint Szásenyka és Vologya) összecsengése a regény egyik visszatérő motívuma (sok minden más mellett: ilyen visszatérő motívum az óra is, amely mindig tíz perc múlva kettőt mutat, az elefánt, a bűdös budik, Shakespeare *Hamletje*, „János pap országa” és van még sok belőlük), amely már a legelső levélben megjelenik, egy kissé rejtélyes mondatban: „A butácska Júlia egyre küldözgeti a leveleket, ám a kőszívű Saint-Preux kurta, humoros válaszokkal rázza le, néha versben, rímeltetve a lazacot a kávézaccal, a muníciót a petícióval, a Mona Lizát a mamaligával (mellesleg tudod, mire mosolyog? – én megfejtettem), a világ köldöke – Isten.” Oroszban nyilván mindez máshogy van (magyar rímpárokat kellett találni), és ott a „köldök” és „Isten” is rímel („pupok” és „Bog”), de furcsa módon a felsorolás egyik eleme nem rímpár: „zaszrannoje ocsko i ulibka Dzsokondi” – szó szerint: „összeszart segglyuk és Mona Lisa mosolya”. Ez a meghök-

kontően durva, a vicces rímpárok közül váratlanul kiugró kifejezés bizonyára a legalantasabb és legmagasztosabb dolgok összecsengését előlegezi meg a regény legelején – rejtély, hogyan lett belőle a magyarban „Mona Liza és mamaliga”.

Néhány ilyen apróságtól eltekintve a magyar szöveg, hadd ismétljem meg, remekül működik, de Földeák Iván nagyon informatív utószavában van még néhány dolog, amit kissé értetlenkedve olvastam. „A kritika nem sokat tudott kezdeni Siskinnel” – írja arról az íróról (mintha egy meg nem értett zseniről volna szó), akit az orosz kritikusok elhalmoznak díjakkal és a legváltozatosabb elemzésekkel. „Teljesen mindegy, hogy a fiú majd száz évvel megy vissza a történelembe, miközben szerelme végigéli mindazt, amit orosz földön ember végigélhetett a pangás időszakától napjainkig” – írja Földeák Iván, mintha a regénynek lenne bármely olyan rétege, amely specifikusan a pangástól napjainkig húzódnó kor orosz politikai-társadalmi valóságát ábrázolná. De nincs ilyen rétege, hiszen a művészi koncepció egyik fő eleme éppen a történelmet-politikát a háttérbe száműző női irodalom valamiféle ideálképének megalkotása: a *Levélregény* annyira általánosan emberi dolgokról szól, amennyire ez egyáltalán megvalósítható emberi szavakkal, amelyek többsége mégiscsak mindig kortól-politikától-társadalomtól szennyes.

Mivel Siskin női regénybe oltott posztmodern irodalmi „enciklopédiátskát” írt, a mű fontos eleme ennek az irodalomnak a fő dilemmája: a szövegteremtéssel kapcsolatos ön-reflexiók sora – olyan mondatokban, hogy „Írni, fiacskám, nem olvashatóan, hanem őszintén kell” (miközben a szerző láthatóan igyekszik hagyományos olvasói elvárásokat kielégítve „olvasható” művet alkotni); vagy „Mindaz, ami fontos az életben – a szavak fölött áll”. Siskin két narrátora egyébként hajlamos időnként a mű értelmezését megkönnyítő „beszédre” – Szásenyka például egyszer csak kifejti (amikor az olvasó már biztosan eljutott maga is ennek felismeréséig), hogy „van egy kis zűr az idővel”. Hogy „az események bármilyen sorrendben bekövetkezhetnek”. És ez az „időzűr” kell hogy valamilyen új fényben világítsa meg számunkra a halált... De a halálról – mert Siskin regénye leginkább mégiscsak a „halálról való elmélkedés” – nem írok semmit: az már, úgy gondolom, a könyv és az olvasó intim együttlétéhez tartozik.

Azt írtam: Siskin „demonstratíván elitista” író. Most ezt kissé módosítanám – demonstratíván elitista író volt például Szása Szokolov (még él, de lényegében már nem ír) és sokan mások a nyolcvanas–kilencvenes években: azóta a piac diktátuma vagy valamilyen új korszellem a legkülönösebb írói kísérleteket is feloldja, megszelídíti, „olvasmányosítja”. Siskin pedig inkább a „legolvasmányosabb elitista” író vagy a „legelitistább lektűrír” a mai orosz irodalmi folyamatban. Figyel rá, hogy mindenkinek adjon valamit: a kritikusoknak a „stílusok összekarcolódását”; a női lektűrök olvasóinak a frázisok határára mozgó, jól idézhető, emlékkönyvbe írható mondatokat éppúgy, mint valóban lélek-szorítóan szép leírásokat szerelemről, terhességről, veszteségről, halálról; Nabokov-rajongóknak motívumok finom szövevényét és így tovább. S mindezek mögött, ami a legfontosabb, érezzük az extatikus alkotó, eleven embert, aki végső soron mégsem akar senkinek megfelelni, hanem saját démonaival küzd – és a rettenettel, mely elfogja az embert, amikor ráébred, hogy „az élet rövidebb a szoknyánál”.